

Nordisk Conversationslexikon,

indeholdende

Forklaring over vigtige Navne, Gjenstande og Begreber,

som forekomme under Læsning og i Samtale.

Tredje Udgave,

redigeret af

A. F. Pullich og Gustav Storm.

Andet Bind.

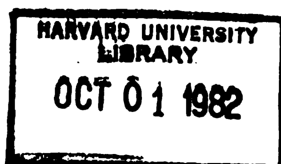
C — E.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(O. H. Delbancs. G. E. C. Gad. F. Hegel. C. C. Lose.)

Thieles Bogtrykkeri.

1885.

C.

C, det tredje Bogstav i vort Alphabet, forekommer kun i Ord af fremmed Herkomst. Lyden er s foran e, i, y, æ og ø, ellers som k. I Musikken betegnede C tidligere den tredje Tone i den diatoniske Tonerække; men i de sidste 3—400 Aar har C betegnet Begyndelsestonen af det nugjældende Tonesystems Tonefølge. Som Taktbetegnelse betyder C $\frac{4}{4}$ Takt og lodret gjennemstreget $\frac{2}{2}$ eller Allabrevetakt. Som Abbreviatur bruges C i Stedet for Cajus, i romerske Indskrifter for Cæsar, Consul, ved Thermometerangivelser for Celsius, i Musik for Corda, Capo, Canto; Cn. betyder Cnejus. C som Taltegn (romersk) bet. Centum, 100, CC 200 osv. c. (forkortet for lat. circa) bet. omtrent.

Cab, engl. [kæbb], forkortet for Cabriolet (s. d. A.).

Cabāle, snedigt Kunstgreb, lumsk Streg, listig Fremgangsmaade for at sætte en Plan igjennem; Kortlægning, der gaar ud paa, under Iagttagelse af bestemte Regler at bringe Kortene i en bestemt Orden og deraf tage Varsel. **Cabalministeriet** kaldtes et ilde anset, under den engelske Konge Carl II 1669 dannet Ministerium efter Begyndelsesbogstaverne af Medlemmernes Navne: Clifford, Ashley (siden Greve af Shaftesbury), Buckingham, Arlington (s. Bennet) og Lauderdale; det gjorde sig Kongen behageligt ved paa enhver Maade at skaffe ham Penge, dels til hans og Hoffets ødsle Forlystelser, dels til den upopulære og upolitiske Krig med Holland; desuden tragtede man hemmelig efter Forfatningens Undertrykkelse og Katholicismens Gjenindførelse som Statsreligion. C. sluttede 1672 Forbund med Ludvig XIV mod Holland og tillod sig en Mængde vilkaarlige og voldsomme Handlinger. Da Parlamentet 1674 optraadte med Bestemthed imod det, Clifford imidlertid var død og Ashley udtraadt og gaaet over til Oppositionen, opløstes det forhadte Ministerium.

Caballāria (af lat. caballus, Hest), i det gamle Frankrig og Aragonien en Landejendom, hvorpaa der hvilede **Caballāta**, d. e. den Forpligtelse, at yde Lensherren Krigstjeneste til Hest. C. kaldtes ogsaa en i Landejendomme bestaaende Belønning for en saadan Krigstjeneste; heraf **Caballārius** (sp. Caballero), en Ridder, adelig Rytter, hvoraf atter baade Chevalier, Cavaler og Cavaleri er kommet.

Caballero, Fernan [valjēro], Pseudonym for Señora Cecilia de Arrom, f. Böhl, spansk Roman- og Novelleforfatterinde, Datter af en i Cadiz bosat hamborgsk Kjøbmand, f. 1797 i Schweiz. Hendes livlige Fortællemaade og maleriske Skildring, navnlig af det andalusiske Folkeliv, har erhvervet hendes Romaner stor Yndest; »Pobre Dolores« og »Lágrimas« høre til de mest bekjendte. Hun er ultrareactionær i politisk, ultramontan i religiøs Henseende, hader Nutidens Opfindelser som Jærnbaner osv. og er mod alle Bestræbelser for Folkeoplysning, der vil berøve Folket dets idylliske Uvidenhed. Fortjenstfulde ere hendes Samlinger af andalusiske Sange og Sagn. Dronning Isabella II gav hende Fribolig paa Slottet i Sevilla og overdrog hende at forfatte et Slags Anvisning til den yngste Infantindes Opdragelse. Hun døde 1877.

Cabanel, Alexandre [nēll], fransk Maler, f. 1823 i Montpellier, Elev af Picot, udmærker sig ved Elegance i Fremstillingen, men forlader Naturen i sin Attraa efter glimrende Virkning. Blandt hans Arbejder ere „Venus's Fødsel af Havet“ og „Det tabte Paradis“ især bekjendte. Mere blivende Værd have sikkert hans Portræter, især af Damer.

Cabanis, Pierre Jean George, fransk Philosoph, f. i Cosnac 1757, virkede en Tid som Læge i Paris, men trak sig senere tilbage til Auteuil, hvor han forfattede forskjellige Skrifter af medicinsk og philosophisk Indhold. Han sympathiserede med den 18de Brumaire, men følte en bitter Skuffelse ved at se, at den tilintetgjorde Friheden i Stedet for at befæste Revolutionens Værk. I Auteuil var han Sjælen i en lille Kreds af frit tænkende Mænd, som Revolutionen havde levnet, og som Statscoupet havde fortrængt fra det offentlige Liv. D. 1808. Af hans medicinske Skrifter fremhæves: »Du degré de certitude de la médecine« (1799) og »Coup d'oeil sur les révolutions et sur la réforme de la médecine« (1804). Mest bekjendt er han ved sit Skrift »Des rapports du physique et du moral de l'homme« (1802), en Undersøgelse af Forholdet mellem Sjæl og Legeme, som har den Fortjeneste at behandle dette Spørgsmaal fra et rent physiologisk og psychologisk Synspunkt og saa vidt muligt uden spekulative Forudsætninger. I philosophisk Henseende støtter C. sig til Locke, Condillac og Bon-

net. Det grunder sig paa urigtig Opfattelse, naar man betragter C.s Lære som Materialisme; man har især lagt for megen Vægt paa et Sted, hvor han bruger det billedlige Udtryk, at Hjærnen besørger Tankernes Udskillelse (la sécrétion de la pensée) af Sanseindtrykkene, ligesom Maven udskiller Næringen af Fødemidlerne. C.s Standpunkt, som man bestemtere lærer at kjende af hans efterladte Skrift: »Lettre sur les causes premières«, er en Art naturalistisk Pantheisme.

Cabaret, fr. [kabarā], simpelt Værtshus; lille Bakke til Kaffe- eller Teservice; Fad med flere Rum til Syltetøjer o. lign.; drejelig Opsats med Fade til flere forskjellige Retter.

Cabarrus, Franç., Greve af [barhs], spansk Statsmand, f. 1752 i Bayonne, hvor hans Fader var Kjøbmand, kom ganske ung i Handelsforretninger til Spanien og giftede sig med en Kjøbmandsdatter i Zaragoza, hvorpaa han bosatte sig som Sæbefabrikant i Nærheden af Madrid. Hans finansielle Talent bragte ham i Anseelse hos Carl III paa en Tid, da den spanske Regering alvorlig stræbte at forbedre Statens mislige Finansvæsen, navnlig efter at han 1779 havde vundet Ministeren Musquiz for sin Plan, at udgive rentebærende Papirpenge, og 1782 blev han Directeur for en af ham projecteret og stiftet Statsbank, ligesom der efter hans Raad blev oprettet et Handelscompagni for de philippinske Øer. Han blev Statsraad, men ved Carl III.s Død mistede han sine Embeder, blev sat under Tiltale og var 1790—94 fængslet; 1795 blev han dog højtidelig frikjendt for Beskyldningen for at have forvansket offentlige Midler, hvorefter han atter steg til Greve, Hofbanquier, Generalintendant for Vejene og Kanalerne samt Generaldirecteur for de kongelige Fabriker. 1797 blev C. sendt som Gesandt til Congresserne i Lille og Rastatt. 1798 blev han Præsident for en Junta, som skulde revidere Statsregnskaberne, men snart efter forviste Godoy ham til Burgos og sendte ham siden, da Finansnøden havde bevirket, at han igjen var kaldet til Hoffet, som Gesandt til Holland. Da Ferdinand VII 1808 havde stødt sin Fader fra Tronen, udnævnte han C. til Finansminister, hvilken Post han vedblev at beklæde under Joseph Bonaparte; men han døde allerede 27 Apr. 1810 i Sevilla. — Hans ved sin sjældne Skjønhed og Aand bekjendte Datter, **Therese C.**, f. 1775, d. 1835, giftede sig først med Parlamentsraad Fontenoi, dernæst med Conventsmedlemmet Tallien og til sidst med Fyrsten af Chimay (s. d. A.).

Cabat, Nicolas Louis [bā], fransk Landskabsmaler, f. 1812 i Paris, er en af Stifterne af det naturalistiske Landskabsmaleri i Frankrig. Hans Billeder udmærke sig ved Sandhed i Fremstillingen og smuk Stemning.

Cabes, s. **Gabes**.

Cabet, Etienne [bē], fransk Communist, f. 2 Jan. 1788, var først Lærer, siden Sagfører i Dijon og optraadte 1816 som Sagfører i en politisk Sag; gik derefter til Paris og sluttede sig tidlig til Carbonarierne. Efter Julirevolutionen 1830 blev C. Generalprocureur paa Corsica, men afskedigedes allerede i Maj n. A. for sine Angreb paa Forfatningen. C. valgtes derefter til Deputeretkammeret, hvor han hørte til yderste Venstre, skrev desuden bitre Flyveskrifter imod Regeringen og dømtes 1834 til 2 Aars Fængsel, men flygtede til England. Her studerede C. de ældre og nyere socialistiske Skrifter, særlig Th. Morus's „Utopia", og efter at være benaadet og hjemvendt 1839 udgav han sin „Rejse til Icarien, philosophisk og social Roman" (1840), i hvilken han skildrer et Land, hvor alle ere lykkelige og tilfredse, fordi al Særejendom er afskaffet og alle Nydelser fælles, og hvor Staten leder alle Arbejder og underholder alle som en stor Familie. Bogen vandt stor Udbredelse og fik i faa Aar 5 Oplag; men C. vilde ogsaa sætte sin Lære i Værk og kjøbte 1847 en stor Landstrækning i Texas, samt sendte i Jan. 1848 en Flok af sine Tilhængere derover. Men inden Aarets Udløb vare Forholdene i Nybygden komne i fuldstændig Uorden, og en Del af Nybyggerne krævede Samfundets Opløsning. C. drog derover 1849 og førte Resten til Nauvoo i Illinois, hvor han kjøbte Mormonernes forladte Ejendomme; kom 1851 tilbage til Frankrig, men drog 1852 paa ny til „Icaria". Her kom han dog 1856 i Strid med Samfundet, blev forjagen og døde i stor Nød i St. Louis 9 Nov. 1856, hvorefter Nybygden snart gik helt til Grunde.

Cabinet [nĕtt], et lille Værelse ved Siden af et større, i Almindel. hvor man kan afslutte noget eller trække sig tilbage i Ensomhed. Det bruges derfor om Værelser eller hele Bygninger, hvor Kunstsamlinger, Mønter o. desl. opbevares, dernæst ogsaa om selve saadanne Samlinger. Fremdeles betegner det i Særdeleshed i fyrstelige Slotte det Gemak, hvor Fyrsten og hans fortrolige Raadgivere arbejde i Regeringssager; deraf bruges det om det Collegium, som bestaar af Fyrstens fornemste Ministre, ofte i samme Betydning som Ministerium, Regering, især hvor Talen er om udenrigske Anliggender. **Cabinet noir** [nē noār] kaldtes det under Ludvig XIV i Frankrig oprettede Bureau, der skulde skaffe Regeringen Indblik i den private Brevvexlings Hemmeligheder. Efter at være ophævet under Revolutionen, gjenoprettedes det af Napoleon I og bestod næsten indtil Julirevolutionen. — Ved **Cabinetsjustits** betegnes Domstolenes Afhængighed af Regenten, vilkaarlig Retsforvaltning ved Regentbefalinger, i Modsætning til Sagernes Afgjørelse efter de almindelige Love. **Cabinettet** ell. **Cabinetssecretariatet** kaldes i Danmark det Kontor, hvorigjennem de Sager, der ikke ere vigtige nok til at behandles i Statsraadet, af **Cabinetssecretæren** (Chefen for Cabinettet) foredrages for Kongen, og hans Resolution derpaa indhentes, samt hvorigjennem Kongens Meddelelser til Autoriteter og Private i Almindelighed expederes. Under de souveræne Konger har Cabinettet til sine Tider spillet en langt betydeligere Rolle, navnlig i Struensees Periode, da saa vel før som efter Gehejmeconseilets Ophævelse (27 Dec. 1770) de allervigtigste Bestemmelser udfærdigedes i Form af **Cabinetsordrer**, indtil der til sidst af Cabinettet dannede sig et **Cabinetsministerium** som den øverste Regeringsautoritet, idet Struensee 14 Juli 1771

udnævntes til Gehejmecabinetsminister. Efter hans Fald ophævedes imidlertid dette Ministerium igjen, og Cabinettet mistede atter sin store Betydning, idet der under 13 Febr. 1772 paa ny oprettedes et Gehejmestatsraad. **Cabinetsmaleri** ell. **Cabinetsstykke** kaldes et mindre Maleri, som egner sig for en beskednere Privatbolig, i Modsætning til større Billeder eller egentlige monumentale Værker (jfr. **Staffelibillede**).

Cābo, sp., Forbjærg.

Cabochon, fr. [kaboschōng], Ædelsten, som er sleben efter den oprindelige Form.

Cabōt ell. **Cabotto**, Giovanni, en Genueser, der 1446 lod sig naturalisere som venetiansk Borger; han nedsatte sig i Bristol under Henrik VII.s Regering og fik af denne 1496 Ret til at gjøre Rejser for at opdage ukjendte Lande, samt blev 1497 sat i Spidsen for en Expedition til „Indien", som i Maj 1497 drog ud fra Bristol og 24 Juni s. A. opdagede Newfoundland. En lignende Rejse foretog han 1498. — **Sebastiano C.**, Søn af den foreg., f. c. 1470 i Venezia, men opdraget i Bristol, d. 1557, stod afvexlende i spansk og engelsk Tjeneste og foretog vidtstrakte Sørejser til det nye Continent. Han var med Faderen 1497 og 1498, gjorde selv et Tog 1503 til Newfoundland og Amerikas Nordøstkyst og paastod senere, at han havde berejst denne fra Labrador til Florida. 1517 kom han til Hudsonsstrædet, saa at han egentlig er den første, der fandt denne Indsejling. 1526—30 undersøgte han La Plata-Floden, der var opdaget af og opkaldt efter Dias de Solis, men som C. gav dens nuværende Navn. Efter at være vendt tilbage til England ledede han 1553 en Nordpolexpedition, under hvilken man trængte mod N. Ø. ind i det nordlige Ishav og knyttede de første Handelsforbindelser mellem England og Archangel. Samtidig med Columbus opdagede han Magnetnaalens Afvigelse. Beretningen om hans og Faderens Rejser udkom i Venezia 1583.

Cabotage, fr. [tāsche], Kystfart, plejer i større eller mindre Omfang at være forbeholdt Landets egne Undersaatter. Dette var navnlig ogsaa i Følge Plak. af 1 Sept. 1819 Tilfældet i Danmark med Hensyn til al indenlandsk Fragtfart med Skibe af 15 Cmlst.s Drægtighed og derunder, og denne Regel gjaldt i Følge Lov af 15 Apr. 1854 og 21 Marts 1855 ogsaa om Kystfarten paa Island og Færøerne, samt om Handelen mellem disse og andre Dele af det danske Monarchi. Senere har imidlertid Lov af 14 Apr. 1865 bemyndiget Regeringen til under Forudsætning af Gjensidighed at indrømme fremmede, i Henseende til deres Handelsforhold til Danmark privilegerede Staters Skibe uden Hensyn til deres Læstedrægtighed at gaa i Fragtfart fra Sted til Sted i Kongeriget (derunder medregnet Færøerne), og denne samme Regel er ved Lov af 17 Apr. 1868 gjort gjældende for Island. Ogsaa i Norge er nu Kystfarten fri for alle, med mindre Kongen (som Retorsion) anderledes bestemmer.

Cabotin [tāng] er en fransk Benævnelse paa en omrejsende Skuespiller og er gaaet over til overhovedet at betegne en slet dramatisk Kunstner.

Cabra, Stad i Spanien, Andalusien, 7 M. s. s. ø. for Cordova. 14,000 I. Velbygget Stad med livlig Industri. Betydelige Korn- og Oljemøller, Brænderier, Klæde- og Lærredsvæverier. Sundhedsbrønd.

Cabrāl, Pedro Alvarez, en portugisisk Søfarende, der havde Commandoen over den anden, af Kong Emanuel den store af Portugal 1500 udsendte Expedition til Ostindien, blev af Vinden forsat mod V. og opdagede saaledes tilfældig Brasilien. Han antages at være død c. 1526.

Cabrēra, en af de baleariske Øer i Middelhavet, s. for Mallorca, er en lille, ufrugtbar Klippeø, der bruges som Forvisningssted og har et lille Fort med en Havn.

Cabrēra, Ramon, spansk General, f. 31 Aug. 1810, opdroges i et Præsteseminarium, men gjorde ved sine Udskejelser en Præstevielse umulig og dannede 1833, da Borgerkrigen udbrød, en carlistisk Friskare. C. blev snart en af Carlisternes dygtigste Høvdinger og førte Krigen med stor Grusomhed, især efter at General Mina havde ladet hans Moder og 3 Søstre henrette 1836. I en Fægtning i Aragonien 1 Dec. s. A. blev C. slaaet og saaret og undgik kun Fangenskab derved, at en Landsbypræst skjulte ham. Men snart stod han igjen med en stor Hær, trængte ind i Valencia og slog Dronningens Tropper. Et nyt Nederlag og et nyt Saar fik C. endnu samme Aar, men blev dog siden i Stand til at strejfe lige til Madrids Porte og redbede Don Carlos paa Tilbagetoget. I Jan. 1838 indtog C. Morella, udnævntes af Don Carlos til Greve af Morella og blev Generalgouverneur i det østlige Spanien. Her holdt C. sig endnu efter Marotos Overgivelse i Aug. 1839 og blev først 6 Juli 1840 nødt til at gaa over paa fransk Grund, samt holdtes derefter en Tid lang fængslet paa Fæstningen Ham. C. skilte sig snart fra Don Carlos's Omgivelser og blev 1842 formelig afsat, men sluttede sig derimod nøje til Sønnen, Greven af Montemolin, og redbede ham i Aug. 1846 fra Fangenskabet i Bourges i det Haab at kunne fornye Opstanden. I Juni 1848 optraadte C. med en Friskare i Catalonien, men blev fuldstændig slaaet i Jan. 1849 og maatte ty tilbage til England. I Apr. 1860 understøttede C. General Ortegas Opstandsforsøg, men undgik de andre Deltageres ulykkelige Skæbne. Derimod vilde C. ikke medvirke i den yngste Don Carlos's Forsøg 1873—76, ja tilbød endog 1875 den spanske Regering sin Underkastelse. D. 24 Maj 1877.

Cabriolet, fr. [lētt], et let Kjøretøj, i Regelen Enspænder, lukket eller med Caleche.

Cacāotræ (Theobroma Cacao), et 20—40 F. højt Træ af en med Katostfamilien nær beslægtet Familie, har hjemme i det tropiske Amerika, men dyrkes i de varme Egne af Amerika, Asien og Afrika. Bladene ere æglancetformede, helrandede og glatte; de smaa Blomster bære 5 rosenrøde Bægerblade og 5 gule Kronblade. Den nopspringende Frugt er 6—8 Tomm. lang, tendannet, 5rummet, udvendig beklædt med en 10furet, citrongul, træagtig-læderagtig Skal, indvendig fyldt med et saftigt, hvidligt Kjød, i hvilket de talrige

store Frø, de saakaldte Cacaobønner, ligge ordnede i Længderækker. **Cacaobønner**, Frøene af Træet, komme i Handelen af forskjelligt Udseende og af forskjellig Godhed, efter som de have været underkastede en Gjæring eller ikke. De anvendes især til Chocolade (s. d. A.), efter at de i Forvejen ere befriede for de ydre Skaller, der benyttes som **Cacaote** eller Chocoladete. Allerede da Spanierne kom til Mexico, anvendtes C. til Tilberedning af forskjellige nærende og velsmagende Drikke, men først 1520 bragtes de til Europa, hvor deres Brug dog først langt senere blev almindelig. C. indeholder Theobromin (s. d. A.), desuden Planteæggehvide, Stivelse, Gummi, Farvestof og et særeget Fedtstof, **Cacaosmør**, der faas ved at udkoge eller ved Hjælp af Varme udpresse de fintrevne Frø; det er et gullighvidt, fast Fedt af en ikke ubehagelig Lugt og Smag og anvendes dels til pharmaceutisk Brug, dels til Tilberedning af Sæbe, **Cacaosæbe**, men i det hele ikke meget. **Cacaomasse** er Chocolade uden Tilsætning af Sukker og Krydderier.

Caccia, it. [kättscha], Jagt, Jagtmusik; corno da c., Valdhorn; oboe da c., engelsk Horn.

Caccini, Giulio [kattschini], fra Rom og derfor ogsaa kaldet Giulio Romano (c. 1560—1640), berømt Sanger og Componist, som først i Grev Bardi di Vernios Hus i Firenze, et Samlingssted for en udvalgt Kreds af Kunstnere og Videnskabsmand, senere hos Jacopo Corsi i Rom i lignende Selskab gjorde Opsigt ved sine Scener eller Arier for en enkelt Stemme i Stedet for de paa den Tid næsten alene gængse flerstemmige og contrapunktiske Compositioner. C.s Monodram „Apollos Kamp med Slangen“ (1590), Hyrdespillet „Daphne“ (1594) og hans Tragedia per musica „Eurydice“ betragtes som Begyndelsen til Nutidens Opera, ligesom hans mindre Compositioner regnes mellem de første Forsøg i Arieformen.

Cáceres, Stad i Spanien, Estremadura, Hovedstad i Prov. C., 11 M. n. ø. for Badajoz. 15,000 J. Gammelt Slot. Sæbesyderier, Garverier, Uldhandel.

Cache-désordre [kasch desōrdr], en i Frankrig selv ukjendt, schweizer-fransk Betegnelse for en til Ophængning paa Væggen indrettet Urydskurv.

Cache-nez, fr. [kasch ne], stort Tørklæde, der beskytter det nederste af Ansigtet mod Kulde.

Cachet, fr. [kaschē], Segl, Signet; cacheter, forsegle. Lettre de cachet [letr dø], s. d. A.

Cachoëira [scho], Stad i den brasilianske Prov. Bahia i Sydamerika, 12 M. n. v. for Bahia, ved den sejlbare Flod Paraguassu. 10,000 J. Livlig Handel.

Cachot, fr. [kaschött], Fængsel, Fangehul.

Cachou, fr. [kaschū], d. s. s. Catechu; ogsaa Lakrits med Tilsætning af Anis o. lign.

Cachucha [tschūtscha] er en andalusisk Dans i en ikke hurtig ¾ Takt og siges i sit Hjemsted Granada at være af maurisk Oprindelse. Den udføres af et Par, Mand og Kvinde, med yppige mimiske Bevægelser og med Castagnetter. Fanny Elssler, der indlagde den i Balletter, og senere Pepita de Oliva have gjort den europæisk berømt.

Cactusfamilien (Cacteæ), Plantefamilie af de frikronbladedes Orden, som omfatter omtrent 1000 Arter, der alle have hjemme i det varmere Amerika (kun nogle faa Arter findes indtil 49° n. og 33° s. Br.), fortrinsvis i Mexicos og Ny-Mexicos Højland og paa Andesbjergene i Peru og Chile, i tørre, klippefulde Egne. Kun 1 Art vides at have hjemme i Afrika. Disse Planter have en forholdsvis lille Rod, men Stænglen, som med Alderen ofte bliver træagtig, er oftest meget tyk og saftfuld og enten aldeles bladløs eller kun forsynet med smaa, tidlig affaldende Blade, men bærer paa disses Plads store Bladpuder, i Hjørnet af hvilke der sidde meget smaa, med Torne og Børster tæt besatte Dværggrene. De ofte store og pragtfulde, oversædige Blomster have mange Bæger- og Kronblade, der gradvis gaa over i hverandre, talrige Støvdragere og en enrummet Frugtknude med en lang Griffel med flere Ar; Frugten et mangefrøet Bær. Familien, som hos Linné kun udgjorde en eneste Slægt, Cactus, er senere delt i mange Slægter, af hvilke følgende ere de vigtigste: 1) Mamillaria, med en kugle-, kølle- eller søjleformet Stængel og med meget store, vorteformede Bladpuder med Tornknipper i Spidsen. 2) Melocactus, med en kugleformet, fra Grunden til Spidsen dybt furet Stængel; langs hver af de fremspringende Kanter sidder en Række af Tornknipper, og de meget smaa Blomster sidde paa en med Uld og Børster tæt besat, valseformet Axe i Spidsen af Stængelen. 3) Cereus, med kantede og furede, trinde eller fladtrykte, oprette, krybende eller slyngende, grenede eller ugrenede Stængler; artrigeste Slægt; hertil den candelaberformede Kæmpecactus (C. giganteus) fra Californien og Ny-Mexico, hvis Stamme naar en Højde af 50—60 F., og hertil høre ogsaa flere af de almindeligst som Prydplanter dyrkede Cactusarter; i Drivhuse dyrkes den pragtfulde C. grandiflorus med store, vellugtende Blomster. 4) Rhipsalis, med lange, trinde, nedhængende Grene uden Torne og meget smaa Blomster. 5) Opuntia, Buske med en af aflange eller ægformede, sammentrykte eller valseformede Grene sammensat Stængel, med meget smaa, tidlig affaldende Blade og talrige Tornknipper; hertil høre O. vulgaris (fra det sydlige Nordamerika og Vestindien), som findes forvildet i det sydlige Europa, hvor den tillige dyrkes som levende Hegn, O. Ficus Indica (fra Sydamerika), som dyrkes hyppig i Middelhavslandene, især paa Grund af de velsmagende Frugter (indiske Figener), samt O. Tuna, O. coccinellifera og O. Hernandezii, paa hvilke Cochenilleskjoldlusen snylter, og som dyrkes i det større, navnlig i Mexico, for dette Insekts Skyld. 6) Pereskia, Smaatræer eller Buske med trinde Stammer og Grene og store, flade, om Vinteren affaldende Blade, i hvis Hjørner der findes de almindelige Knipper af Børster og Torne; ved dette Forhold, som ogsaa ved Blomstens og Frugtens Bygning, stemmer denne Slægt nøje med Opuntia, medens den ved de flade Blade faar et fra de andre Cactusarter meget afvigende Ydre. Af de allerfleste Cactusarter spises Bærrene eller bruges de som Lægemiddel; af

nogle Arter anvendes de gamle Stængler til Faller; af andre benyttes det med Alderen haarde og faste Ved baade som Brændsel og som Gavntømmer. Paa Grund af den store Mængde Saft, som indeholdes i de yngre Stængler, ere de af stor Betydning for vandløse eller vandfattige Egne, idet Heste og Hornkvæg med Begjærlighed udsuge Saften efter at have afskrabet Piggene.

Cācus er i de romerske Sagn en kæmpestor Hyrde, som stjal nogle Oxer fra Hercules, da denne var paa Hjemvejen fra Spanien med Geryones's Hjord, og trak dem ved Halen ind i sin Hule; men da han røbedes ved Oxernes Brølen, blev han dræbt af Hercules. Sagnet er rimeligvis af græsk Oprindelse.

Cadālso, José de, spansk Digter, f. 1741 i Cadiz, opdraget i Paris, berejste en Del af Europa i sit 20de Aar, studerede fransk og engelsk Literatur, blev ved sin Hjemkomst Officer, men vedblev at dyrke Literaturen. Som sin Ven, den yngre Moratin, hører han til den franske Smags Forkæmpere og ivrer for en correct, forstandig Poesi. Af hans satiriske Værker ere »Las cartas marruecas« paavirkede af Oliver Goldsmith og Montesquiens »Lettres persanes«; som Lyriker er han heldigst i sine anakreontiske Oder. Han blev 1782 dræbt af en Granat ved Gibraltar.

Cadamōsto, Aloys ell. Luigi da, italiensk Søfarer, f. c. 1432 i Venezia, gjorde efter Opfordring af den portug. Prins Henrik Navigator 1455 en Opdagelsesrejse langs med Afrikas Vestkyst til Gambias Mundinger, hvor Skibsfolkets Utaalmodighed nødte ham til at vende tilbage. Paa en ny Rejse 1456 opdagede han ud for det grønne Forbjærg den Øgruppe, som han derefter kaldte de capverdiske Øer. Efter Prins Henriks Død vendte C. 1463 tilbage til Italien og døde c. 1480. Hans Rejsebeskrivelse udkom 1507 paa Latin.

Cadaquēs, Stad i Spanien, Catalonien, 7 M. n. ø. for Gerona, ved Middelhavet. 3,000 J. God Havn og livlig Skibsfart.

Cadavāl, N. C. A. Pereira de Mello, Hertug af, portugisisk Statsmand, f. 1798 af en Sidelinje af Huset Braganza, blev 1826 Medlem af Regentskabsraadet for Maria da Gloria, men var ikke des mindre Midtpunktet for de absolutistiske Intriguer. Da Dom Miguel 1828 gjorde sig til uindskrænket Konge, blev C. Førsteminister og siden Storconnetable; han tog virksom Del i Undertrykkelsen af de liberales Modstand og var 1833 Øverstbefalende i Lissabon, da Dom Pedro indtog Byen. C. gik derefter til Frankrig og døde 1838.

Cadāver, lat., Lig.

Cade, John [kæhd], en Irlænder, som 1450 udgav sig for en Søn af den sidste Greve af March, gjorde Oprør mod den engelske Konge Henrik VI og trængte ind i London, men paa Grund af sine Voldsgierninger blev forjaget af denne Bys Borgere og dræbt paa Flugten 5 Juli 1450.

Cadeau, fr. [kadō], Foræring.

Cadence, fr. [kadangse], it. cadenza, Fald, Toneslutning, enhver Tonefølge, som lader Øret føle Slutningen af en musikalsk Periode eller vækker Følelse af Hvile, i vid Forstand ogsaa enhver Opløsning af en dissonerende Accord i en consonerende. Det indtrædende Hvilepunkt er enten af den Beskaffenhed, at Periodens musikalske Tanke kun standses uden at være ført til Ende (C. imparfaite), eller ogsaa er det saa føleligt, at Tanken synes helt afsluttet, og at Øret ikke venter en Fortsættelse (C. parfaite). Begrebet C. er saa indviklet og af Theoretikerne saa forskjellig forklaret, at et stort Værk næppe vilde kunne behandle Æmnet udtømmende. Som en god, kort Definition anføres følgende af Otto Tiersch: C. er enhver Tone- eller Accordfølge, som lader føle, at en hel Sætning er til Ende eller i hvert Fald skiller fra hinanden visse rhythmiske Led (Afsnit, Sætninger, Perioder, Periodegrupper osv.). C. er ogsaa Betegnelsen for visse Forsiringer eller frie Phantasier i Compositionens Aand, som en Solospiller eller Sanger selv indlægger som Slutningsbravour i den Solostemme, der foredrages, efter den Fermat, som Componisten i dette Øjemed hyppig har anbragt umiddelbart før Stykkets Hovedslutning.

Cadet [dētt], oprindel. den yngre Søn i en adelig Familie; senere Benævnelse paa et ungt Menneske, der opdrages i en offentlig Skole, et Cadetakademi, til at indtræde i Hæren eller Flaaden som Officer. Efter at de tidligere Land- og Søcadetakademier i Kjøbenhavn ere ophævede og afløste af Officersskoler, bruges denne Benævnelse i Danmark kun om Eleverne i Søofficersskolen, medens den ældre Betydning har holdt sig i Norge.

Cadinolje, en brankel Olje af Veddet af forskjellige Enebærtræer, bruges undertiden i Lægevidenskaben.

Cādiz, stærkt befæstet Stad i Spanien, Andalusien, paa den klippefulde Nordende af en fra Øen Leon i Atlanterhavet udskydende, flad Landtange, som omslutter Stadens store Red, 14 M. s. s. v. for Sevilla. 65,000 J. (1877). Provinshovedstad og Bispesæde. Den har regelmæssige og i det hele godt brolagte, men snævre Gader, flere smukke, beplantede, offentlige Pladser og mange prægtige Privatbygninger, i Almindelighed med flade Tage og Smaataarne. Af de offentlige Bygninger fremhæves Kathedralkirken, Capucinerkirken med 2 berømte Malerier af Murillo, Theatrene, Arenaen for Tyrefægtning, det store Hospital for Land- og Søtropper, Toldbygningen og flere. Industrien er ubetydelig; derimod drives udstrakt Thunfiskeri, og en stor Mængde Salt indvindes i Omegnen. Fra det 16de til det 18de Aarh. var C. en af Europas vigtigste Handelsstæder som Centralpunkt for Samfærdselen med det spanske Amerika og Ostindien, men senere gik Staden meget tilbage paa Grund af Tabet af de amerikanske Kolonier. I den nyere Tid er Handelen atter i rask Stigning, og ligeledes Skibsfarten. Der indføres Kolonialvarer, Huder, Fisk og engelske Manufakturvarer og udføres Vin (Sherry), Salt, Kvægsølv og Sydfrugter. Smughandelen skal være meget betydelig. Selve Havnen er udsat for Tilsanding, hvorfor store Skibe maa lægge til ved Fortet Matagorda ved Indløbet til den efter Staden benævnte Bugt. C. Golfen er et Navn,

der undertiden tillægges Havbugten fra Gibraltarstrædet langs Spaniens og Portugals Sydkyst. — C., det gamle Gadir, Gades, blev anlagt af Phønikerne fra Tyros omtr. 1100 f. Chr. og kom senere i Carthagos og derpaa i Roms Besiddelse. Ved Romerrigets Fald kom Staden under Vestgoterne, fra hvilke Araberne erobrede den; men 1262 ophørte atter deres Herredømme. Englænderne erobrede og ødelagde C. 1596, men angreb den forgjæves 1601 og 1702. Under Krigen med Napoleon I 1809—12 var C. Sædet for den spanske Regeringsjunta, der 1812 i C. vedtog en meget frisindet Forfatning, og Franskmændene holdt den indesluttet 6 Febr. 1810—25 Aug. 1812, da de maatte hæve Belejringen. 1 Jan. 1820 udbrød i C. den Militærrevolution, som tvang Ferdinand VII til at anerkjende Constitutionen af 1812. 1823 var C. den sidste Tilflugt for den spanske Nationalforsamling og frisindede Regering og blev derfor belejret af en fransk Hær fra Slutn. af Juni til 3 Oct., da den overgav sig. I Sept. 1868 var C. Udgangspunktet for den Opstand, der omstyrtede Dronn. Isabella II.s Trone. 1873 udbrød i C. en socialistisk Opstand, som efter et kortvarigt Held blev dæmpet af Tropperne.

Cădmium, Cd, et tinhvidt, blødt, strækkeligt Metal af Vægtfylde 8,6, smelter ved 320°, er flygtigt og koger ved 860°. Dampene ere orangerøde. Det forekommer ikke frit i Naturen, men som Svovlcadmium, CdS (Greenockit), og som en stadig Ledsager af Zinket, navnlig i Schlesien, men ogsaa i England, Belgien og Spanien. C. blev opdaget 1817 af Stromeyer, 1818 af Hermann; begge fandt det i Apothekernes Zinkilte, og strax antog man det for Arsenik, fordi C. ligesom dette i sure Opløsninger giver et gult Bundfald med Svovlbrinte (Svovlcadmium, der bruges som Malerfarve). C. har Navn af Cadmia fornacum, et urent Zinkilte, der indeholder C., og som ved Udvinding af Zink afsætter sig i Forlaget, før Zinket destillerer over. Cadmia var allerede kjendt af de gamle og havde Navn af Kadmos, som først lærte Grækerne Brugen af Metaller. C. ligner i mange Henseender Zink og danner som dette kun et Ilte, CdO. Legeringer af C. smelte meget let, ofte endog under Vandets Kogepunkt; s. **Woods Metal.** Et Amalgam af C. anvendes til Plombering af Tænder. Alle opløselige Forbindelser af C. ere giftige.

Cadol, Vict. Ed. [dŏll], fransk Lystspildigter og Romanforfatter, f. 1831 i Paris, har dels ene, dels i Samarbejde med andre forfattet en Række Lystspil, af hvilke »Les inutiles« (1868) især gjorde Lykke. Hans Romaner begynde med »Le monde galant« (1873); en af de sidste, »La princesse Aldée« (1880), er en Gozzisk Pastiche.

Cadŏre ell. **Pieve di C.,** Flække i Norditalien, ved Floden Piave, 15 M. n. for Venezia. 3,000 I. Tizians Fødeby, med Bronzestatue af denne. Efter C. fik den franske Statsmand Champagny (s. d. A.) Hertugtitel.

Cadŏrna, Raffaele, italiensk General, f. 1815, blev 1840 Ingenieurofficer og var 1849 en kort Tid Generalsecretær i Krigsministeriet, førte 1855—56 et Compagni i Krimkrigen og blev 1859 Oberstlieutenant, men allerede 1860 General og deltog i Besættelsen af Umbrien. 1861 sendtes C. til Sicilien og brugtes senere til at undertrykke Røverbanderne i Syditalien. 1870 anførte han det Hærcorps, som besatte Rom, og har siden 1873 haft Generalcommandoen i Turin.

Cadoudal, George [dudāll], Anfører for Chouanerne i Bretagne, f. 1771 i Dep. Morbihan, Søn af en velhavende Møller, studerede i Vannes, sluttede sig under den franske Revolution som ivrig Royalist til Bevægelsen i Vendée og stillede sig i Spidsen for en Afdeling udisciplinerede Tropper, hvormed han begyndte en Guerillakrig imod Republikens Hære. Efter den mislykkede Landgang paa Quiberon 1795 forenede han Levningerne af sin Hær med Chouanerne, men maatte gjentagne Gange, haardt trængt af Generalerne Hoche og Brune, lade sine Tropper gaa fra hverandre og selv 1800, efter at Bonaparte havde gjort et forgjæves Forsøg paa at vinde ham, begive sig til England, hvor Ministeriet modtog ham med Udmærkelse og Greven af Artois (Restaurationskongen Carl X) udnævnte ham til Generallieutenant. Opmuntret herved vendte han tilbage til Frankrig og søgte at bringe Opstanden i Gang paa ny, men uden Held, gik atter til England, vendte 1803 hemmelig tilbage til Paris, deltog i Pichegrus Plan om at styrte Førsteconsulen, blev 9 Marts 1804 fængslet, 10 Juni dømt til Døden og 25 Juni henrettet tillige med 11 andre, da han ikke vilde bede om Naade. — Hans Broder, **Jos. C.,** er ligeledes under Navnet Joyon en i Chouaneriets Historie bekjendt Bandefører. Efter Restaurationen blev Familien C. adlet.

Cādre, fr., ell. Ramme, det til en militær Afdeling hørende Personale af fast ansatte Befalingsmænd, i Modsætning til dennes øvrige Styrke af værnepligtigt Mandskab, der kun i Krigstid eller til større Øvelser kaldes fuldtallig til Stede. Det Hærordningssystem, der er baseret paa Tilstedeværelsen af slige C. af faste Befalingsmænd i Fredstid for de Afdelinger, der skulle rykke i Marken i Krigstid, kaldes **Cadresystemet** og er antaget i de fleste europæiske Stater.

Cadūca (forfaldne Lodder) kaldtes i Romerretten saadanne Arvelodder, som i et Testament vare tillagte Personer, der paa Grund af særegne Omstændigheder ikke kunde arve dem, og som derfor enten tilfaldt visse andre, i Testamentet indsatte Personer eller forfaldt til Fiscus. Dette **Caducitēt**-Institut blev især af Betydning fra Kejser Augusts Tid, idet der under ham blev givet en Lov (lex Papia Poppæa), som i Almindelighed udelukkede alle ugifte og barnløse fra at arve efter Testament, saa at de saadanne i et Testament tillagte Lodder nu ganske eller til Dels bleve c. Kejser Justinian I ophævede imidlertid igjen hele Institutet.

Cadūceus er Navnet paa Mercurs (Hermes's) vingede, af 2 Slanger omsnoede Herold- og Tryllestav.

Caen [kang], Hovedstad i det franske Dep. Calvados, ved Floden Orne, 27 M. v. til n. for Paris. 42,000 I. (1881). C. er et Bispesæde, har flere højere Undervisningsanstalter,

et Bibliothek paa 50,000 Bd., en botanisk Have, et smukt Raadhus, foran hvilket er en Statue af Ludvig XIV, og flere mærkelige Kirker. 1878 er her opført et Mindesmærke for Geologen Élie de Beaumont. Fabrikation af Kniplinger, Bomuldsstoffer og Straahatte. — C. var allerede paa Vilhelm Erobrerens Tid en betydelig By, blev 1346 indtaget og plyndret af Englænderne, som atter havde den i Besiddelse 1417—50, i hvilket Aar den tilbageerobredes af Dunois. Aubers Fødeby. Vilhelm Erobreren ligger begravet i den af ham opførte St. Stephanskirke.

Caerleon [kærlionn], gammel Stad i Monmouth Shire (Wales) i England, ved Floden Usk, 4 M. n. v. for Bristol. 1,500 J. C. har mange Oldtidslevninger, af hvilke den betydeligste er et Amphitheater, som Almuen kalder „Kong Artus's runde Bord". I Nærheden Tin- og Kobberminer.

Caermarthen [kærmär], 1) Shire i England, Fyrstend. Wales, omgivet af Bristolkanalen og Shirerne Pembroke, Cardigan, Brecknock og Glamorgan. 45 □ M. med 125,000 J. (1881). C. er et Bjærgland af ringe Højde (højeste Punkt c. 2,500 F.) og gjennemskaaret af mange smaa Vandløb. Agerdyrkningen er temmelig ubetydelig; rige Kul- og Jærnminer. 2) Hovedstad i C. Shire, ved Floden Towy, 2 M. fra dens Udløb i C.-Bugten, 17 M. v. n. v. for Bristol. 11,000 J. Smukt Raadhus. Laxefangst. Livlig Kysthandel. 3) C. Bugten skyder sig fra Atlanterhavet ind i det sydl. Wales mellem St. Gowans Head mod V. og Worms Head mod Ø.

Caernarvon [kærnär], 1) Shire i England, Fyrstend. Wales, omgivet af Cardiganbugten, Caernarvonbugten og Menaistrædet samt Shirerne Denbigh og Merioneth. 27 □ M. med 119,000 J. (1881). C. er et Bjærgland, der naar sit højeste Punkt i det c. 3,500 F. høje Snowdon, og gjennemskæres af mange Smaafloder, af hvilke den betydeligste er Conway. Temmelig ubetydelig Agerdyrkning. Af Mineralier forekomme Kobber, Bly og Skifer. 2) Hovedstad i C.-Shire, ved Menaistrædets Sydende. 10,000 J. Udførsel af Kobbermalm. Mærkelig gammel, af Edvard I opført Borg, C.-Castle. 3) C.-Bugten, en Bugt paa Vestkysten af Wales, begrænset af C.-Shire og Øen Anglesey, har gjennem Menaistrædet Forbindelse med Liverpoolbugten.

Café, fr. [fe], Kaffe, Kaffehus. C. au lait [aa læ], Blanding af stærk Kaffe og varm Mælk. C. noir [noähr], sort Kaffe uden Mælk ell. Fløde. C. chantant [schangtäng], C. concert [kongsähr], Beværtningssted, hvor der synges ell. musiceres.

Caffarelli, berømt ital. Sopransanger, Castrat, f. 1703, hed egtl. Gaetano Majorano, men kaldte sig C. af Taknemmelighed mod sin første Sanglærer, Caffaro. I 5 Aar fik han Undervisning af Porpora, der gav ham det Vidnesbyrd, at han var Verdens første Sanger, og med Undtagelse af Farinelli kunde heller ingen maale sig med ham hverken i Stemmens Skjønhed og Omfang, i Foredraget eller i Færdigheden. Han optraadte navnlig paa Italiens Theatre, men kom dog 1730 til London, hvor han forblev flere Aar, og 1750 til Paris. Overalt vakte han Begejstring, og han samlede en saa stor Formue, at han kjøbte Godset San Dorato i Neapel og den dermed forbundne Hertugtitel og ved sin Død 1783 desuden efterlod sin Brodersøn en aarlig Rente af 12,000 Ducater.

Caffarelli du Falga, Louis Mar. Jos. Maxim. [dy], fransk General, f. 1756 paa Slottet Falga i Languedoc, bekjendt som Videnskabsmand, navnlig i mathematisk og philosophisk Retning, var ved Revolutionens Udbrud Capitain og blev en Tid lang holdt fængslet, fordi han udtalte sin Misbilligelse af Ludvig XVI.s Henrettelse. 1795 gik han til Rhinhæren, hvor han i Sept. udmærkede sig ved Overgangen over Rhinen ved Düsseldorf og mistede sit venstre Ben i en Træfning ved Kreuznach; som Chef for Ingenieurcorpset tog han Del i Toget til Ægypten og blev dødelig saaret ved Belejringen af St. Jean d'Acre 1799. — Hans Broder, Auguste, Grev C. du F., f. 1766, deltog i næsten alle den franske Revolutions Krige, blev 1804 sendt til Rom for at bevæge Paven til at salve Napoleon I som Kejser, var 1806—10 Krigsminister for Kongeriget Italien, senere Divisionsgeneral ved Hæren i Spanien, ledsagede 1814 Kejserinde Marie Louise til Wien, fik efter Napoleons Tilbagekomst fra Elba Commandoen over den 1ste Militærdivision og levede efter Restaurationen som Privatmand, indtil Ludvig Philip 1831 gav ham Sæde i Pairskammeret. Han døde 1849.

Caffein ell. Thein findes i Kaffe, Te, Paraguayte og i Uarana, en Masse, som tilberedes af Frugterne af Paulinia sorbilis. C. krystalliserer, smager bittert og fordamper ved 185°. Det er en kvælstofholdig Base, der undertiden bruges som Lægemiddel. Kaffens oplivende Virkning skyldes til Dels den brændede Olje, der dannes ved Brændingen, til Dels dens Indhold af Kalisalte. Om C.s specifike Virkning vides meget lidet.

Caffi, Ippolito, italiensk Maler, f. 1814 i Belluno, d. 1866, vakte stor Opmærksomhed ved sit „Carnevalsoptrin paa Piazzetta'en i Venezia", som han maatte gjentage 40 Gange. I Thorvaldsens Museum findes „Moccoliaftenen" af denne Kunstner.

Cafuzos kaldes i Brasilien Afkom af Indianere og Negre.

Cagliari [kaljä], befæstet Stad paa Øen Sardinien ved Cagliaribugten, paa Øens Sydside. 36,000 J. (1881). Ærkebispesæde, prægtig Kathedralkirke, kongel. Slot, Universitet, Arsenal, Toldhus, Theater og Mønt. Fabrikation af Bomulds- og Uldvarer samt Baaden. Omfattende Handel. Udmærket Havn. I Omegnen betydelige Saliner og Ruiner af et romersk Amphitheater og af en antik Vandledning.

Cagliari ell. Caliari, Paolo [s. o.], italiensk Maler, sædvanlig kaldet Veronese efter sin Fødeby Verona, f. 1528, d. 1588, var en af den venezianske Skoles mest fremragende Mestre. Han var Søn af en Billedhugger og oplærtes først i Faderens Kunst, men gik paa Grund af sin ubetvingelige Lyst til Malerkunsten snart over til denne Kunstart, hvori han først fik sin Onkel Badile til Lærer. Efter at have arbejdet i Verona og Mantua gik han til Ve-

nezia, hvor allerede hans første Arbejder (1555) i Kirken S. Sebastiano satte ham i Linje med Datidens fortrinligste Kunstnere. Han kom nu til at male Loftsmalerier i St. Marcusbibliotheket og adskillige dels Væg-, dels Loftsmalerier i Dogepaladset. Et Ophold i Rom, hvor han saa og studerede Rafaels og Michel Angelos Værker, havde den gunstigste Indflydelse paa hans Kunst, som nu fik et kraftigere Præg uden at miste den Farvens Tillokkelse, som allerede fremtraadte i hans første Billeder. Han arbejdede med megen Lethed, og store Billeder, saa vel al fresco som i Olje, bevares i hans Hjemstavn eller ere spredte i Europas Gallerier. I Kunstens Historie knytter især Tanken om „Bryllupet i Cana" sig til C.s Navn. Dette Æmne gjentog han flere Gange; Dresden og Paris have saaledes hver sit; Pariserbilledet har særegen Navnkundighed formedelst den Mængde Portræter af Datidens mest bekjendte Mænd, som Maleren satte ind i sit Billede i Dragter, som kun afveg meget lidt fra Datidens Brug. Ogsaa andre bibelske „Gjæstebud", som hos Tolderen Levi, hos Pharisæeren Simon, hvor Maria fra Magdala salver Christi Fødder, udgik fra hans Pensel. Det religiøse Indhold viger i disse Billeder for største Delen Pladsen for en livsglad Skildring af den fornemme Adelsverdens muntre Liv paa den Tid. Hans Malemaade er paa en Gang kraftig og let, uden gjentagne Lasurer, med en pragtfuld glimrende Farve, om end noget koldere i Tonen end de andre venezianske Mestres. Hans Figurer fremtræde som oftest i fuldt, klart Dagslys. — Hans Broder, **Benedetto C.**, og Sønnen, **Carletto C.**, malede i samme Retning som Paolo, men have mindre Betydning.

Cagliostro, Alex. [kaljō], Greve, en berygtet Æventyrer, hvis egentl. Navn var Giuseppe Balsamo, f. 1743 af en fattig Familie i Palermo, blev som Dreng sat i de barmhjærtige Brødres Kloster og erhvervede sig som Medhjælper hos Ordensapothekeren mange Slags Kundskaber i Lægevidenskaben og Naturvidenskaberne, samt lærte en Mængde hemmelige Midler at kjende, med hvilke han senere blændede sine samtidige. Udstødt af Klostret for sit slette Forhold og udsvævende Levned vendte han tilbage til Palermo, som han dog paa Grund af Bedragerier af forskjellig Art maatte forlade, hvorpaa han begav sig paa vidtløftige Rejser i Grækenland, Ægypten, Tyrkiet, Arabien osv. Efter sin Tilbagekomst til Italien giftede han sig med en ung, smuk Pige, Lorenza Feliciana, som blev hans Medhjælperske ved hans Intriguer og Bedragerier. Han rejste med hende til Tyskland, Rusland, Polen, Frankrig, England osv., optraadte som Læge, Naturforsker, Guldmager, Aandebesværger og religiøs Sværmer, solgte Livstinctur og Skjønhedsvand og forudsagde tilkommende Begivenheder; fremdeles stiftede han en hemmelig Sekt, antog som Gjenopretter af det gamle ægyptiske Frimureri Titlen Stor-Kophta og lovede at skjænke sine Disciple Udødelighed og Evne til at gjøre Guld. Overalt fandt C. paa en Tid, paa hvilken Overtro var lige saa almindelig som Irreligiøsitet, lettroende Personer, især fornemme Damer, som lod sig narre af ham. I Paris, hvor han opholdt sig 1785 og stod i Forbindelse med de fornemste Personer ved Hoffet, blev han indviklet i den berygtede Halsbaandshistorie og sat i Bastillen. Efter at være løsladt herfra tilbragte han to Aar i England og gik derpaa til Rom, hvor han som Frimurer og Troldmand af Inqvisitionen blev dømt til Baalet, men af Paven benaadet med livsvarigt Fængsel paa Fortet San Leon, hvor han døde 1795. Hans Kone maatte tilbringe Resten af sit Liv i et Kloster. De under C.s Navn udgivne »Mémoires authentiques« ere opdigtede.

Cagniard-Latour, Charl. [kanjähr latūhr], Baron, fransk Physiker og Ingenieur, f. 1776, fra 1851 Medlem af Akademiet, d. 1859, har i »Ann. de chim. et de phys.« og i »Compt. rend.« offentliggjort en Række Afhandlinger om Toner og deres Frembringelse, men er især bleven bekjendt som Opfinder af Sirenen (s. d. A.).

Cägnola, Luigi, Marchese di [njo], italiensk Architekt, f. 1762 i Milano, d. 1833, byggede Arco della Pace i Milano og et Palads i Venezia.

Cagnoni, Antonio [njō], f. 1828, udgaaet fra Conservatoriet i Milano, har i Italien et stort Navn som Operacomponist. Af den Række Operaer af ham, der ere opførte siden 1845, have særlig »Don Bucefalo«, »Michele Perrin«, »Il cappriccio di donna« og fremfor alle »Papa Martin« (1871 i Genua) gjort Lykke.

Cagots [gō], en paa Zigeunervis levende Stamme, der findes spredt over de gamle Landskaber Béarn og Gascogne i Frankrig, og som i lang Tid fejlagtig har været anset for Cretiner; de skulle nedstamme fra tilbageblevne Vestgoter. Deres Sprog er en fordrejet Dialekt af de omgivende Landskabers. I Middelalderen levede de helt udelukkede fra det menneskelige Samfund, afskyede som Kjættere og Udskud af Menneskeheden, og maatte som Kjendetegn bære en egen Dragt; de boede i affondrede Hytter og maatte kun gifte sig indbyrdes. Den franske Revolution gjengav dem lige Rettigheder med alle andre, men kunde ikke hæve Fordommene imod dem.

Cahors [kaāāhr], Hovedstad i det franske Dep. Lot, ved Floden Lot, 66 M. s. til v. for Paris. 12,000 I. Bispesæde; gammel Kathedralkirke. Handel med Tobak, Trøfler og den saakaldte Cahorsvin. Romerske Oldtidslevninger. Statue af Gambetta. Pave Johan XXII, Clement Marot og Gambetta fødtes her, Murat i Omegnen.

Cahours, Aug. André Thom. [kaūhr], bekjendt Chemiker, f. 2 Oct. 1813 i Paris, Examinateur de sortie ved École polytechnique i Paris, Møntguardein smstds., Prof. ved Centralskolen og ved Tobaksskolen, har dels alene, dels i Forening med forskjellige andre Chemikere udført en Mængde Arbejder over organiske Legemer, navnlig af Betydning for den organiske Chemis Theori. Mest bekjendte turde være hans Undersøgelser over Amylalkohol og dens Forbindelser, mange ætheriske Oljer, Damptæthed ved forskjellig Temperatur og metalholdende, organiske Radicaler.

Cahun, Mønt i Calcutta, ¼ Comp. Rupi eller omtr. 42½ Øre.

Caicos, den sydligste Gruppe af Bahamaøerne i Vestindien, 10 □ M. med 2,000 J., bestaar af en Mængde Smaaøer, af hvilke de vigtigste ere fra N. mod S.: Providenciales, North Caicos, Grand Caicos og East Harbour. Disse danne den østlige Begrænsning af den store C. Banke.

Cailliaud, Fréd. [kaiō], fransk Rejsende, f. 1787 i Nantes, studerede Mineralogi, gjorde flere Rejser i Europa og begav sig 1815 til Ægypten, hvor han ved forskjellige mineralogiske Opdagelser vandt Mehemed Alis Gunst. Under sit Ophold her foretog han vidtløftige Rejser, bl. a. til Nubien, og vendte 1822 med rige Samlinger tilbage til Paris, hvor han 1827 blev Conservator ved det naturhistoriske Museum. Senere flyttede han til Nantes, hvor han levede i Stilhed som Inspecteur for de naturhistoriske Samlinger. Foruden Beskrivelser over sine Rejser har han udgivet et Værk om det gamle Ægyptens Kunst og Industri. D. 1869.

Caillié, René [kaiē], fransk Rejsende, f. 1799, begav sig i sit 15de Aar til Senegal i Afrika og foretog her under store Besværligheder og Vanskeligheder udstrakte Rejser, paa hvilke han 1828 naaede til Timbuktu. Efter 16 Aars Fraværelse vendte han tilbage til Frankrig, fik af det geographiske Selskab en Belønning af 10,000 Fr's., udgav 1830 sin Rejseberetning og døde 1838 af Følgerne af en i Afrika paadragen Sygdom.

Cain, Auguste [kæng], fransk Billedhugger, f. 1822 i Paris, er en fremragende Dyrebilledhugger ligesom hans Lærer Rude. Han begyndte med mindre Fremstillinger i Træ, men gik efterhaanden over til større Gjengivelser, navnlig af Rovdyrenes Liv, f. Ex. „En Tigerfamilie" (1867), „Løve og Løvinde strides om Byttet" (1875), „To Tigre i Kamp" (1878).

Ça ira [sa irā], d. e. „det skal nok gaa", Begyndelsesordene til en vild Sang (af Gadesangeren Ladré til Melodi af Bécourt) fra den franske Revolution af 1789 (den saakaldte Carillon national); selve Sangen kaldes ofte ç. i. efter disse Ord, som i øvrigt oprindelig skrive sig fra en Ytring af Franklin om Revolutionen. Melodien skal til en anden Text have været Marie Antoinettes Yndlingsmelodi.

Caird, James [kæhrd], anset engelsk Agronom, f. 1816 i Stranraer i det sydvestlige Skotland, har fra 1849 som Forfatter og 1857—65 som Medlem af Underhuset vist sig som en skarp Jagttager af Landbrugets Tilstand og paalidelig Raadgiver med Hensyn til dets Udvikling. Ved C.s Virksomhed opnaaedes 1864 en Parlaments-Beslutning om at indsamle statistiske Oplysninger, vedrørende Landbruget, med et Tilskud af 10,000 Pd. St., hvorefter der 1866 for første Gang udkom en fuldstændig Landbrugs-Statistik for England. Af C.s Skrifter nævnes her: »High Farming as the best Substitute for Protection« (1849), der foreligger i 8de Oplag; »The West of Ireland as a Field for Investment« (1850), »English Agriculture in 1850—51«, oprindelig udarbejdet for »Times«; »Prairie Farming in America« (1859), udk. paa Dansk samme Aar under Navnet „Paa Stepperne". Desuden har han skrevet flere Afhandlinger om »the Food of the People«, var 1878 Medlem af Commissionen til at undersøge Grundene til Hungersnøden i Indien, osv. C. blev 1870 ophøjet til Ridder.

Cairnes, John Elliot [kærns], f. 1824 i Drogheda, fra 1857 Prof. i Nationaløkonomi i Dublin, senere ansat ved University College i London, efter Stuart Mill, hvis Discipel han var, vistnok den betydeligste engelske Nationaløkonom; han udgav »The character and logical method of pol. economy« (1857, 2den Udg. 1875), »Essays in pol. economy« (1873) og »Some leading principles of pol. economy« (1874). D. 1875.

Cairns, Hugh [s. o.], engelsk Statsmand, f. 1819 i Irland, uddannedes ved Dublins Universitet og blev 1844 Sagfører i London. 1852 valgtes han til Underhusmedlem for Belfast som conservativ, blev 1854 Solicitor-General i Jarl Derbys Ministerium og var fra den Tid en af Partiets vigtigste Talere i alle retlige Spørgsmaal. 1866 tog C. ivrig Del i Kampen mod Gladstones Valgreformforslag, blev derfor Attorney-General i det nye conservative Ministerium, men kort efter udnævnt til Dommer og saaledes udelukket fra det politiske Liv. Dog allerede i Febr. 1867 ophøjedes han til Peer som Lord C. for at forstærke det conservative Parti i Overhuset, og ved Ministeriets Omdannelse i Febr. 1868 blev C. Lordkansler indtil Dec. s. A. I Overhuset tog C. ivrig Del i Behandlingen af Valgreformen 1867 og søgte, om end forgjæves, at ændre den i mindre frisindet Retning; 1869 var han Leder for Oppositionen mod den irske Kirkelov og 1874—80 paa ny Lordkansler, i hvilken Stilling han afsluttede den store Retsordning; han blev 1878 ophøjet til Jarl C.

Cairo, Stad i Staten Illinois i Nordamerika, ved Ohios Udløb i Missisippi. 9,000 J. Staden led overordentlig ved Oversvømmelse 1858. S. ogsaa Kairo.

Cáiroli, Benedetto, italiensk Statsmand, f. 28 Jan. 1826 i Pavia, deltog 1848 i Frihedskampen mod Østerrig og kæmpede 1859 iblandt Garibaldis Alpejægere. 1860 var C. blandt de Tusende, som gjorde Toget til Marsala, og blev haardt saaret i Slaget ved Palermo; 1867 tog han Del i Kampen ved Mentana. Siden 1860 har C. haft Sæde i Deputeretkammeret, hvor han hørte til Venstre; var 1867—70 en af Næstformændene og blev 1878 valgt til Formand og kort efter Første- og Udenrigsminister. Som saadan fulgte C. Kong Umberto, da denne 18 Nov. 1878 blev Gjenstand for et Mordforsøg; det lykkedes ham at afværge Dolkestødet, men han blev selv saaret. Kort efter afgik C. som Minister, men overtog i Juli 1879 paa ny Første- og Udenrigsministeriet indtil 1881, da hans uheldige Politik i Spørgsmaalet om Tunis medførte hans Fald. I de sidste Aar har C. været en af Førerne for den radicale Opposition imod Ministeriet Depretis. C. nyder udmærket Ry for sin Hæderlighed og sit Frisind. Fire Brødre ere faldne i Kamp for Italiens Frigjørelse.

Caisson, fr. [kæsŏng], ell. Sænkekasse, en stor, vandtæt Kasse af Tømmer, der anvendes til Fundering under Vand af Bropiller ell.

lign. Den sænkes ved Belastning og stilles enten paa selve Grunden, som da maa være godt planeret, eller paa Pæle; den maa række op over Vandspejlet. Bygningen opføres nu inden i Kassen, og efter Opførelsen borttages i Almindelighed Væggene i Kassen. C. blev før anvendt hyppig i Frankrig og England, men bliver nu mere og mere fortrængt af andre Funderingsmaader.

Caithness [kǣdd], det nordøstligste Shire i Skotland, omgivet af Sutherland Shire, Nordsøen og Pentland-Fjorden, som skiller det fra Orknøerne. 34 □ M. med 40,000 J. (1881). Kysterne ere for det meste høje og stejle og stærkt indskaarne. Landets nordlige Del er en af Kjærstrækninger opfyldt Slette, der mod S. og V. gaar over i et Bjærgland. Kornavlen er meget indskrænket, men Kvægavlen af større Betydning. Fiskeri er Hovederhverv, især Sildefiskeri. Her findes mange Minder om Nordmændenes Herredømme, der ogsaa spores stærkt i Stednavnene. Hovedstad Wick.

Cajāzzo, Stad i Syditalien, 5 M. n. n. ø. for Neapel. 6,000 J. Bispesæde med interessant Kirke.

Cajepūtolje vindes ved Destillation af Bladene og Grenene af Melaleuca-Arter, der voxe paa Molukkerne. Den er flygtig og af grøn Farve, der hidrører fra et organisk Farvestof, hvorfra den kan renses. Bruges som Lægemiddel.

Cajetānus, den hellige, (Gaetano da Thiene), f. 1480 i Vicenza, Protonotar hos Pave Julius II, traadte ind i den hell. Hieronymus's Broderskab og bidrog til Stiftelsen af Theatinerordenen. D. 1547, kanoniseret 1671. Mindedag 7 Aug.

Cajetānus, Thomas, hed egtl. Jakob de Vio, men blev efter sin Fødeby Gaëta kaldet Gaëtano eller C. og tog selv Fornavnet Thomas for at betegne sig som Discipel af Thomas af Aqvino. F. 1469 traadte han 1484 ind i Dominicanerordenen, blev 1508 dennes General og 1517 Cardinal. Under sit Ophold i Tyskland 1518 som pavelig Legat for at bevæge Kejser Maximilian I og den danske Konge til Forbund mod Tyrkerne, havde han i Augsburg den berømte Samtale med Luther, der udøvede en varig Indflydelse paa C. Han erkjendte „Kjætterens“ Overlegenhed i Skriften, hvilket tilskyndede ham til et dybere Kildestudium, hvoraf Oversættelser og Commentarer til de fleste bibelske Bøger bleve Frugten; heri holdt han sig nøje til den oprindelige Text og traadte oftere i Opposition til den kirkelige Oversættelse. Dog beholdt C. sin Anseelse og store Indflydelse. Da Connetablen af Bourbon 1527 besatte og plyndrede Rom, blev C. fangen og maatte kjøbe sin Frihed for en betydelig Pengesum. D. 1534 i Rom.

Cajolere [kascholēre], smigre, kjæle for.

Cajus, Pave 283—96, æres som Helgen; hans Mindedag er 22 April.

Calabār, Gammel-, er en Flod i Vestafrika, der udspringer under 5° 40′ n. Br. og 30° ø. L. og efter et meget bugtet Løb falder ud i Biafrabugten, 16 M. fra Nigerens østligste Mundingsarm. C. er i de sidste 10 Mil af sit Løb over 2 M. bred og optager talrige Bifloder.

Calabārbønner, Frøene af en med vore Havebønner beslægtet Bælgplante, Physostigma venenosum, som har hjemme i det tropiske Vestafrika. Disse Bønner ere meget giftige og bleve 1840 bekjendte i England, hvortil den blomstrende Plante, der er meget anselig, først kom 1859; 1863 blev Frøenes mærkelige Egenskaber opdagede, nemlig deres alkoholiske Extracts Evne til at indsnævre Pupillen (s. **Myosis**).

Calabās ell. Flaskeagurk (Lagenaria vulgaris), Urt af Agurkfamilien, hvis Frugter, der ere af meget forskjellig Størrelse (1—6 F. lange) og Form (dog mest kølle- ell. flaskeformede), have en haard, næsten træagtig Skal og indvendig ere fyldte med en blød Frugtmarv; har hjemme i det tropiske Afrika og Ostindien, hvor de udhulede Frugter benyttes som Kar. **Calabastræ** (Crescentia Cujete), et Træ af en med de maskeblomstrede beslægtet Familie fra Vestindien og Sydamerika. De store, fodlange, ægformede Frugter ere indvendig fyldte med en syrlig, spiselig Frugtmarv og have en haard, træagtig Skal, hvorfor de anvendes ligesom den ovenfor omtalte C.

Calabrēse, Matteo, italiensk Maler, s. **Preti**.

Calābrien, en Halvø, der udgjør den sydligste Del af Italiens Fastland, omgiven af Tarantobugten, det joniske Hav, Messinastrædet, det tyrrhenske Hav og Prov. Basilicata. 313 □ M. med 1,258,000 J. (1881). C., der omfatter de 3 ældre Provinser Calabria citeriore og C. ulteriore I og II, er et af Apenninerne opfyldt Bjærgland med stærkt indskaarne Kyster, behageligt og sundt Klima og i Dalene og paa de faa Sletter for det meste frugtbar Jordbund. Der dyrkes de sædvanlige Kornsorter, Vin, Oliven, Sydfrugter, Ris og Bomuld. De vigtigste Husdyr ere Æsler, Mulæsler, Hornkvæg, Bøfler, Faar og Geder. Bjærgskraaningerne ere skovrige, især med Kastanietræer, Eg, Bøg og Ælm, i de højere Egne Naaletræer. Af Mineralprodukter indvindes Salt og Svovl. Befolkningen staar paa et lavt Dannelsestrin og er hengiven til Ladhed og Forlystelser samt et ubundet Liv, hvorfor Røvervæsenet altid har herskt stærkt her.

Calahŏrra, Stad i Spanien, Gammel-Castilien, paa en Slette ved Ebro, 16 M. n. v. for Zaragoza. 8,000 J. Bispesæde. C. er Oldtidens Calagurris, Quintilians Fødeby og har talrige Oldtidsminder.

Calais [kalǟ], 1) befæstet Stad i det franske Dep. Pas de Calais ved Kanalen, 13 M. n. v. for Arras. 13,000 J. Fabrikation af fine Bomuldsstoffer. Handel med Korn, Vin, Olje og Æg. Søbade. Daglig Dampskibsforbindelse med Dover i England. **C. Strædet**, ogsaa kaldet Dover Strædet, er den 4½ M. brede Havarm mellem England og Frankrig. — C. var endnu i det 9de Aarh. et Fiskerleje, blev senere befæstet og erobredes 1347 af den engelske Konge Edvard III efter et heltemodigt Forsvar. 1558 kom Staden atter tilbage til Frankrig. Spanierne bemægtigede sig den 1595 og beholdt den til 1598. 21 Oct. 1639 tilintetgjorde den hollandske Admiral Tromp ud for C. en spansk Flaade. 2) **Saint C.**, Stad i Dep. Sarthe, 6 M. ø. s. ø. for Le Mans. 4,000 J.

Calamătta, Luigi, italiensk Kobberstikker, f. 1802 i Civitavecchia, d. 1869 i Milano, uddannede sig i Italien til en af Datidens første Kobberstikkere, men stak sine berømteste Blade i Paris; 1837 blev han Professor i Bryssel og Directeur for Kobberstikkerskolen der. Til hans mærkeligste Blade høre: »Le voeu de Louis XIII« efter Ingres, Napoleons Maske, tagen over Liget, »La Gioconda« efter Lionardo da Vinci m. fl.

Calame, Alexandre [lāhm], schweizersk Landskabsmaler, f. 1810 i Vevay, d. 1864 i Mentone, uddannede sig hos Diday i Genève og vandt snart Ry ved den Kraft, Sandhed og paa samme Tid poetiske Opfattelse, hvormed han gjengav sit Fødelands mægtige Bjergnatur. „Schreckhorn og Wetterhorn", „Vandfaldet ved Meyringen", „Monte Rosa" og hans „Fire Aarstider" i Landskaber høre til hans bekjendteste Billeder. — Hans Søn og Lærling, **Arthur C.,** f. 1843 i Genève, er ogsaa Landskabsmaler, men foretrækker Italiens Natur.

Calamiānerne, s. Bisayas.

Calamitēt, ulykkelig Tildragelse, Gjenvordighed.

Calāndo, it., fork. cal., musikalsk Foredragsbetegnelse, aftagende i Klangstyrke, bruges hyppig sammen med ritardando (rit.), aftagende i Hurtighed; omtrent det samme som dim., decresc.

Calāndra, Slægt af Snudebillernes Familie. Hertil høre f. Ex. den lille, mørkebrune, 1¼ Lin. lange Kornbille (C. granaria), hvis Larve, den saakaldte sorte Kornorm, lever af Kornet i Kornoplagene; en noget mindre Art (C. oryzæ), der er sort med rødplettede Dækvinger, lever i Risengrynene. I de hede Lande forekomme store, indtil 3 Tomm. lange Arter, f. Ex. Palmesnudebillen (C. palmarum), hvis Larve lever i Palmetræernes Marv i Vestindien og Sydamerika og spises som en Delicatesse.

Calandrōne, et Blæseinstrument af Træ, en simpel Fløjte eller Skalmeje, som træffes hyppig hos den italienske Landalmue.

Calānus ell. **Cetochilus,** Slægt af Smaakrebs (Copepoder), højst 4 Lin. lange, nær beslægtet med Vandlopperne, udbredt over alle Have. De optræde ofte i en saadan Mængde, at de farve Havet i store Strækninger. Paa Grund af deres Mængde og Fedme ere de af Vigtighed som Sletbagens Yndlingsføde (især i Sydhavet).

Calas, Jean [kalāhs], en protestantisk Kjøbmand i Toulouse, bekjendt ved det paa ham udøvede Justitsmord 1762. I et Anfald af Tungsindighed havde en af hans Sønner hængt sig; der udbredte sig da det Rygte, at det var sket ved Faderens Haand for at hindre den Overgang til Romerkirken, Sønnen havde til Hensigt. Dominicanerne kanoniserede Selvmorderen som Martyr for den katholske Tro; Pøbelen blev ophidset og fordrede Hævn, og Parlamentet lod Faderen efter foregaaende Tortur radbrække nedenfra opad. De øvrige Sønner maatte afsværge deres Tro, Døtrene bleve satte i Kloster og Formuen inddragen. To Aar senere bragte Voltaire i sit Skrift »Sur la tolérance« denne Forbrydelse igjen paa Tale; han bevirkede en Revision af Processen, hvorved Faderens fuldkomne Uskyldighed blev godtgjort. C.s Familie fik sine Ejendomme tilbage, men Anklagerne og Morderne bleve ustraffede. Dog bidrog denne Begivenhed til at give Protestanterne en bedre Stilling i Frankrig.

Calatafimi, Stad paa Sicilien, 4 M. ø. til s. for Trapani ved Hovedpasset, som fører fra Marsala ind i Landet. 9,000 I. I Omegnen tilberedes fortrinlig Ost. Her stod 15 Maj 1860 Garibaldis første Fægtning efter hans Landgang mod den neapolitanske General Landi, som blev slaaet efter 7 Timers Kamp.

Calatayud [tajūd], Stad i Spanien, Aragonien, 10 M. v. s. v. for Zaragoza, ved Floden Jalon. 12,000 I. Sæbesyderier, Garverier, betydelig Hampavl.

Calatrāva, José M., spansk Statsmand, f. 26 Febr. 1781, blev 1805 Sagfører i Badajoz og var 1810—14 frisindet Medlem af Cortes, men blev derfor forvist 1814—20 til de spanske Besiddelser paa Marokkos Kyst. C. blev 1820 paa ny Medlem af Cortes og var her en haardnakket Modstander af den maadeholdne Minister Martinez de la Rosa, samt 1823 en kort Tid Justitsminister under Regeringens Ophold i Sevilla og Cadiz. C. maatte derefter drage i Landflygtighed indtil 1834, medvirkede ved Opstanden i Madrid i Aug. 1835 og ved Gjenoprettelsen af Forfatningen af 1812; var Førsteminister Sept. 1836—Aug. 1837, blev siden Senator og døde 24 Jan. 1846.

Calatrāvaordenen, gejstlig Ridderorden, som blev stiftet af Cistercienserabbeden Raimundo af Fitero og Diego Velasquez og 1164 stadfæstet af Pave Alexander III for at forsvare Grænsestaden Calatrava i den spanske Prov. Ciudad Real mod Maurerne. Ordenens første Stormester var Don Garcias; i Begyndelsen kæmpede den meget heldig og erhvervede sig store Ejendomme, men 1197 gik Calatrava tabt, hvorpaa Ordenen trak sig tilbage til Salvatierra, hvorefter den da en Tid førte Navn, indtil det atter lykkedes den at erobre sit forrige Sæde tilbage. Pave Innocens VIII forenede 1487 Stormesterværdigheden med Spaniens Krone. Dragten var en hvid Kappe med rødt Kors paa venstre Side. Ordenen ophævedes 1872 af den republikanske Regering.

Calcānt (af lat. calcare, træde), Bælgetræderen ved Orgelet.

Călcar, Joh. Stephan v., Maler, f. omtr. 1500 i Calcar ved Kleve, tog 1536 til Venezia, hvor han med stor Dygtighed uddannede sig efter Tizian og senere i Rom efter Rafael. Ham skyldes de fortrinlige Tegninger til Vesalius's »Institutiones anatomicæ«. D. 1546 i Rom.

Calceolāria, d. s. s. Tøffelblomst.

Calcinatiōn, Forkalkning, ældre Benævnelse paa Gløding under Luftens Adgang, hvorved mange Metaller omdannes til kalklignende Ilter, der kaldtes Metalkalke; ofte har dog C. andre Formaal, som at gjøre Stoffet porøst (mange Malme i Metallurgien), Udjagning af Vand („calcineret Soda" er vandfri Soda; saaledes ogsaa Potaske, Borax), Kulsyre (ved Kalkbrænding taber den kulsure Kalk Kulsyren) eller organiske Stoffer eller samtidig en Udjagning

af Svovl og en Iltning (mange Svovlmetaller omdannes ved C. til Ilter). C. er meget nær det, vi kalde Ristning.

Cälcium, Metallet i Kalk (Calciumilte), er bleggult, strækkeligt, har Vægtfylden 1,6, iltes vanskelig i tør, let i fugtig Luft, sønderdeler strax Vand under Brintudvikling og brænder, ophedet i Luften, til Kalk med en Glans, Øjet næppe kan taale. Det blev første Gang isoleret af H. Davy 1808 ved galvanisk Virkning. Nu fremstilles det ad samme Vej af smeltet Chlorcalcium eller ved Reduction af Jodcalcium med Natrium. C.s Forbindelser ere overordentlig vigtige: det kulsure Kalk forekommer udbredt i Naturen som Kalksten, Kridt, Marmor osv. og tjener bl. a. til Fabrikation af Kalk; det svovlsure Salt findes som Gips og Alabast; det phosphorsure Salt forekommer ogsaa naturlig og benyttes til kunstig Gødning; Chlorcalcium, $Ca\,Cl_2$, vindes som Biprodukt ved Fabrikation af Ammoniak og Kulsyre og krystalliserer med $6\,H_2O$; det kryst. Salt opløses let i Vand, hvorved Temperaturen synker meget betydelig; det bruges derfor til Kuldeblandinger; ved c. 200° taber det alt Vand og danner en porøs Masse, som smelter ved Gløduing. Baade det porøse og det smeltede Chlorcalcium indsuger med stor Begjærlighed Fugtighed og benyttes derfor til Tørring af Luftarter og Vædsker. Chlorcalcium maa ikke forvexles med Chlorkalk. Svovlcalcium, Forbindelser af 1 Atom C. med 1 eller flere Atomer Svovl, benyttes lidt i Medicinen, desuden til Fremstilling af Svovlmælk og udgjør den virksomme Bestanddel i Orientalernes Rhusma, der tjener til at fjærne Skjæg og Hovedhaar. Phosphorcalcium giver i Berøring med Vand en selvantændelig Luftart, Phosphorbrinte (s. Phosphor).

Calcule [kyhle] (egtl. fr. calcul), Beregning, Regnemethode, Overslag; calculere, beregne (af lat. calculus, en lille Sten, i de ældste Tider anvendt ved Regning). Calculatōrisk, efter Beregning, overslagsmæssig.

Calcūtta, Hovedstaden i det engelsk-ostindiske Rige og Sædet for Vicekongen, den øverste Administration og en anglikansk Biskop, ligger ved den venstre Bred af Hugli, Gangesflodens vestligste Hovedarm, omtr. 15 M. i lige Linje fra dens Udløb i den bengalske Bugt, under 22° 34′ n. Br., 106° 5′ ø. L. Indbyggernes Antal angives til c. 900,000, heri indbefattet den paa den højre Flodbred liggende Forstad. C. bestaar af den hvide Stad, den sorte Stad, Fortet og flere Forstæder. Den hvide Stad ligger mod S. og har mange smukke Gader med prægtige offentlige og Privatbygninger, deriblandt Regeringspaladset, Kathedralkirken og flere andre Kirker, Mønten, Raadhuset, Toldhuset o. fl. Den bebos af Europæerne og de rigere Klasser af de indfødte. Den sorte Stad mod N. bestaar mest af elendige, smudsige Gader uden Brolægning med Hytter i Stedet for Huse; den bebos af de lavere og fattigere Klasser af indfødte. Fortet skilles ved en Esplanade fra den øvrige Stad og kan optage 15,000 Md. i sine store Caserner. C. har flere højere Undervisningsanstalter, hvoriblandt et hindusk Universitet og en muhammed. Højskole, en Handelsskole og en engelsk Missionsskole. Af Foreninger med videnskabelige Formaal bestaar her det 1784 stiftede asiatiske Selskab, der navnlig omfatter historiske, geographiske, naturhistoriske og archæologiske Emner, et medicinsk Selskab o. fl. Her er et fortrinligt Observatorium, en berømt, overordentlig rig, botanisk Have, der holder over 1 Mil i Omkreds, et offentligt Bibliothek, et Theater, en Synagoge, et chinesisk Buddhatempel og en stor Mængde Hindutempler og Moskeer. Industrien er meget betydelig, navnlig i Bomulds- og Silkestoffer, hvis Tilvirkning sysselsætter ½ Mill. Mennesker, Guld- og Sølvvarer, Skibsbyggeri. Handelen har et overordenligt Omfang og drives navnlig paa England og China. De vigtigste Udførselsartikler ere Opium, Indigo, Sukker, Raasilke, Bomuld, Ris, Salpeter, Silketøjer, Huder og Skind. I Indførselen indtager Mønt og ædle Metaller en stor Plads. Skibe paa 500 Tons kunne gaa op til C., hvorimod større Skibe maa lægge an i Diamondharbour længere nede paa Strømmen eller i Canningtown, 7 M. neden for C., som er i Jærnbaneforbindelse med Staden, hvorfra ligeledes udgaar en Hovedjærnbanelinje mod N. V. langs Ganges og mod N. til Grænsen af Sikkim. Befolkningens Hovedmasse er Hinduer; omtr. ¼ ere Muhammedanere, og for øvrigt have næsten alle europæiske og en stor Mængde asiatiske Folk samt Amerikanerne deres Repræsentanter her. Den indfødte Befolkning skildres i Almindelighed meget ufordelagtig som tilbøjelig til Falskhed, Tyveri og Spil. Eurasierne ell. Angloinderne, der ere Afkom af Europæere og Indfødte, staa paa et højere Trin og roses som opvakte, vindskibelige og i Almindelighed velopdragne. — I Begyndelsen af det 18de Aarh. var C. en elendig, af Junglekrat omgiven Landsby, og indtil 1756 fandtes her kun 70 af Europæere beboede Huse. I dette Aar fordrev Vicekongen af Bengalen Englænderne og kastede 146 Europæere i den saakaldte sorte Hule, hvilke alle paa 23 nær den paafølgende Morgen vare omkomne af Mangel paa Luft. 1757 toge Englænderne under Oberst Clive C. tilbage og have senere hævdet deres Herredømme.

Caldāra, Polidoro, italiensk Maler, kaldet da Caravaggio efter sin Fødeby, f. 1495, kom som Malerlærling til Rom og var Haandlanger for Rafaels Elever ved Udførelsen af Loggierne i Vaticanet; men da Rafael fik Øje for hans Talent, satte han ham i Lære hos Maturino og anvendte ham siden ved fine Decorationsarbejder i Vaticanet. Sammen med Maturino udførte han en Del Decorationer af Paladsfacader (a sgraffito), gik efter Roms Plyndring 1527 til Neapel og senere til Messina, hvor han udførte en Mængde Billeder og dannede mange Elever. Hans decorative Arbejder, der vise rig og frugtbar Indbildningskraft, ere af større Værd end hans Alterbilleder. Sagnet om, at en Elev myrdede ham just som han vilde vende tilbage til Rom (1543), synes ikke at være troværdigt, da man har hans Portræt som gammel Mand.

Caldārium, lat., Værelse til varmt Bad (s. romersk Bad); Drivhus.

Cāldas, „varme Kilder", er Navnet paa flere Badesteder i Spanien og Portugal: **C. da Rainha** [nja], Flække i Portugal, Prov. Estremadura, 10 M. n. for Lissabon. 3,000 J. Stærkt besøgte varme Svovlbade. — **C. de Mombuy** [büi], Stad i Spanien, Catalonien, 3 M. n. for Barcelona. 4,000 J. Berømte, stærkt besøgte varme (70°) Svovlbade. — **C. de Reyes**, stærkt besøgt Badested i Spanien, Prov. Galicien, 2 M. n. for Pontevedra. 6,000 J. — **C. de Gerez**, stærkt besøgt Badested i Portugal, Prov. Minho, 12 M. n. ø. for Porto.

Caldēra, Havnestad i Republiken Chile i Sydamerika, ved det store Ocean, 98 M. n. for Santiago. 5,000 J. Udførsel af Kobber og Sølv.

Calderāri (Kjedelflikkere), et hemmeligt politisk Samfund i Syditalien, stiftedes 1813 af Modstandere af Carbonarismen, men forsvandt saa Aar efter aldeles.

Cālderon, Philip Hermogenes, engelsk Maler af spansk Æt, f. 1833 i Poitiers, kom 1846 til London, hvor han uddannede sig til Maler under Leigh, gik senere til Paris for at arbejde under Picot og har malet en Række Genrebilleder, der har gjort ham til det engelske Publikums Yndling. „Arrestforvarerens Datter", „Frieriet" (1861) og »La gloire de Dijon« (1878) høre til hans bedste Billeder. Han er ogsaa en dygtig Portrætmaler.

Calderōn, Serafin, nyere spansk Digter, f. 1801 i Malaga, studerede Jura i Granada, hvor han siden blev Prof. i Æsthetik og Rhetorik; derefter blev han Advocat i sin Fødeby. Han havde allerede et Navn som Digter, da han 1830 kom til Madrid. 1833 udgav han der sin første Digtsamling (»Poesias del solitario«) og leverede ypperlige Skildringer af det andalusiske Folkeliv til det literære Blad »Cartas españolas«. Fremdeles har han strævet om Maurernes Literatur og udgivet ældre »Cancioneros« og »Romanceros«. C. har beklædt flere betydelige Embeder; ved Opstanden 1838 var han ansat i Sevilla, men maatte tage sin Afsked. Siden levede han et rent literært Liv og har bl. a. udgivet »Escenas andaluzas« (1847). Han døde 1867. I sine sidste Aar førte han en heftig Strid med Bibliophilen Gallard, der vilde hævde et Flyveskrift »El Buscapie« som et Arbejde af Cervantes; Sagen kom for Retten, som dømte til Fordel for C. Hans efterladte Værk: »Expediciones y aventuras de los Españoles en Africa« er endnu ikke trykt.

Calderōn de la Barca, Pedro de, berømt spansk Digter, f. 17 Jan. 1600 i Madrid. 9 Aar gammel kom han i Skole hos Jesuiterne, studerede derpaa i Salamanca, hvor han allerede optraadte som Dramaforfatter, vandt 1620 og 1622 den til San Isidrofesten udstillede Pris for Digtninger og hyldedes offentlig af Lope de Vega. Derpaa gik C. i Krigstjeneste og var med paa Tog i Italien og Flandern; hans Kjendskab til Forhold og Personligheder fra Krigslivet har afsat betydelige Spor i hans Værker. 1632 se vi ham beskæftiget ogsaa med episke og lyriske Arbejder, og ved Lopes Død 1635 var han den spanske Scenes Enehersker. Philip IV.s Interesse for Theatret gjorde C. til en anset Mand ved Hoffet. 1636 blev han et Slags fast Digter ved de kongel. Theatre, 1637 Ridder af San Jagoordenen, kæmpede som tro Riddersmand mod Oprørerne i Catalonien, fik ved sin Hjemkomst 1640 en betydelig Pension og arrangerede Hoffesterne ved Anna Maria af Østerrigs Indtog 1649. 1651 gik han — ligesom i sin Tid Lope — ind i et religiøst Broderskab, blev 1653 Capellan ved Toledos Domkirke, 1663 Kongens Capellan, endelig Storcapellan ved San Pedros Congregation. Dette hindrede ikke hans dramatiske Virksomhed; Domcapitlerne kappedes om at faa Stykker fra hans Haand til Christi Legemsfest. Med Carl II.s Tronbestigelse 1665 ophørte Hoffets Interesse for ham, men han bevarede sin store Popularitet til sin Død 25 Maj 1687. C. var en smuk Mand; hans Hoved var ikke uligt Shakspeares, og han var berømt for sit skjønne Organ og Foredrag. Som Olding morede det ham at fortælle Krigsæventyr fra sin Ungdom; Grev-Hertugen af Olivares og Hertugen af Veraguas vare hans Venner. Hans Produktionsevne var, om end ikke saa vidunderlig som Lopes, overordentlig stor. Hans Stykker, i hvilke det spanske Drama naar sit Højdepunkt, falde naturlig i følgende Klasser: 1) Autos sacramentales, en for den spanske Literatur enestaaende Digtart (s. **Auto**), bestemte til Opførelse ved Christi Legemsfest, væsentlig bestaaende af allegoriske Personer (Synd, Død, Jødedom osv.), med musikalske Partier og vidtløftigt, operaagtigt Maskineri. Tendensen er at forherlige den reale Nærværelse af Christi Legeme i Eucharistien, og de ere fulde af pragtfuld Lyrik og Allusioner til samtidige Begivenheder. Den berømteste er »El Orfeo divino«. 2) Religiøse og Helgendramaer, hvor den katholske Religion forherliges som det absolute, hvorunder alt menneskeligt maa bøje sig; Dramaer af denne Art ere »El purgatorio de San Patricio«, hvoraf J. L. Heiberg har oversat et lille Brudstykke, »La devocion de la Cruz«, et af de skjønneste og mest katholsk-paradoxe, og »El mágico prodigioso«, en orthodox-katholsk Behandling af Faustideen. 3) »Comedias de capa y espada«, romantiske Tragedier og Lystspil, med en i Almindel. yderst kunstfærdig, med Dristighed og Lethed anlagt Intrigue; Historie og Chronologi behandles med stor og fuldkommen bevidst Ugenerthed. Snart er det atter Religionen, som forherliges (f. Ex. i »El principe constante«), snart ridderlig Elskov og Ære og disse Magters Collision, der spændes stramt og løses radicalt til Gunst for Principet i dets abstracteste Strænghed, hvorved Personerne tabe en Del af vor menneskelige Sympathi (f. Ex. »El médico de su honra«). Æmnerne ere tagne fra Bibelen, Historien og Klassikerne, men for største Delen frit opfundne. Som i alle C.s Værker er Dictionen glødende, duft- og farverig, stundum overlæsset af lyrisk Pragt, stundum blandet med en ejendommelig, sophistisk Reflexion. I Dialogen findes mange uopløste episke og lyriske Elementer; dog har C. stor Sans for den theatralske Effect. Det almindelige Metrum er det nationale Ottestavelsesvers med Rim eller Vocalassonans, med indlagte Terziner, Ottaver, Sonetter osv., aldrig

5føddede, rimfri Ellevestavelsesvers. C. var et lykkeligt, under heldige Omstændigheder sig udviklende Geni, mindre let og naturlig end Lope, men mere idealt anlagt. Hans »Graciosos« (dum-fiffige Tjenere, hvis Hverdagslogik stadig parodierer Heltens pathetiske Udskejelser) røbe stort komisk Talent. Den yngre Corneille, Dryden og C. Gozzi have laant Sujetter af ham; for de tyske Romantikere spillede han en stor Rolle. Hans Ven, Juan de Vera Tarsis, udgav hans Biographi og Værker 1685, men optog flere uægte. Den bedste nyere Udgave er af den spanske Digter Hartzenbusch i »Bibl. de los aut. esp.« (1848—50). A. W. Schlegel og Gries have oversat nogle af hans Stykker paa Tysk; nogle faa ere gaaede over den danske Scene i mere eller mindre fri Bearbejdelse eller Forkortning. I de sidste Aar ere nogle af hans Hovedværker oversatte paa Dansk af A. Richter. Calderonsfesten 1881 fremkaldte blandt andre Værker det betydelige: »Estudio de las obras del ensigne poeta C. de la B.« af Lasso de Vega.

Caldiēro, Landsby i Norditalien, 2 M. ø. for Verona, med 2,000 I. og varme Svovlkilder, er historisk mærkelig ved en blodig Træfning 12 Nov. 1796 mellem Østerrigerne under Alvinczy og Franskmændene under Bonaparte, og et tredages Slag 29—31 Oct. 1805 mellem de samme Fjender under Erkehertug Carl og Marschal Masséna, i hvilket begge Parter tilstrebe sig Sejren.

Calèche, fr. [kåsche], let, firhjulet, halvdækket Rejsevogn; ogsaa Dækket paa denne Vogn.

Caledōnia kaldte Romerne Bjærglandet i Skotland, i hvilket den romerske Feltherre Cn. Julius Agricola vel trængte ind, men ikke kunde holde sig. Beboerne, **Caledonierne**, hørte til den keltiske Stamme. Efter det 4de Aarh. forsvandt Navnet Caledoniere, og i Stedet for samme nævnes Pikterne, imod hvis Røvertog de af Romerne opgivne Briter kaldte Angelsachserne til Hjælp. **Caledōniske Kanal**, en Vandforbindelse i Nordskotland, der fra Inverness ved det indre af Moray-Fjorden fører gjennem Søerne Ness, Oich og Lochy gjennem Loch Linhe og Lornfjorden ud til Atlanterhavet. Vanddybden er 20 F.

Caledōnien, Ny-, udgjør tillige med de ø. for samme liggende Loyaltyøer en under fransk Herredømme staaende Øgruppe i det store Ocean mellem 17° og 23° s. B., ø. for Australiens Fastland og n. n. v. for Ny-Seeland, hvis samlede Areal er 360 □ M. med c. 72,000 I. Heraf udgjør Hovedøen 310 □ M. med 42,000 I. (1876), hvoraf 17,000 Europæere. Den europæiske Befolkning bestod af Civilbefolkning 2,800, Embedsmænd med Familie 600, Militær 1,600, Embedsmænd og Betjente med Familier i Straffekolonierne 850, Straffebefolkning med Familie (735) i alt 9,800, Frigivne 1,500. Ved den senere foretagne Benaadning er største Delen af Straffebefolkningen vendt tilbage til Frankrig. Øen, der af de indfødte kaldes Baladea, er 50 M. lang og indtil 10 M. bred og i Retning fra S. Ø. mod N. V. gjennemskaaren af to, paa enkelte Steder flere parallele Bjærgkjæder, der naa indtil 4,000 F.s Højde, og hvis Hovedbestanddel er Skifer. Øen er næsten helt omgiven af Koralrev, gjennem hvilke der dog findes ikke faa sejlbare Aabninger. Jordbunden er for det meste frugtbar og afgiver god Græsgang. De vigtigste Næringsplanter ere Yams, Maniok, Takkaknolde, Jordnødder og Batater. Skovene indeholde forskjellige Arter Naaletræ. Siden Europæernes Ankomst dyrkes Sukkerrør, Kaffetræer, Bomuld, Majs, Ris og mange Slags Grøntsager. Af Mineralier er hidtil fundet Chrom, Kobber, Stenkul og Spor af Guld, samt Kalk, Lerjord og Bygningssten i Mængde. Den indfødte Befolkning bestaar af Australnegre, der staa paa et lavt Udviklingstrin og skildres som mistroiske, listige og forræderske, samt til Dels som Menneskeædere; dog have de faste Boliger og drive Agerdyrkning. Øens Hovedstad, hvor den franske Gouverneur residerer, er Port de France, tidligere Noumea, paa Vestsiden af dens Sydende. Loyaltyøerne, tilsammen c. 50 □ M. med 13,000 I., hvoraf 1876 kun 63 Europæere, ere kun et Par Hundrede Fod høje, men ret frugtbare; de vigtigste ere fra S. mod N. Mare ell. Nengone, Lifu ell. Chabrol, den største i Gruppen, Uea ell. Halgan og Beaupréøerne. Disse Øer bleve opdagede 1800 af Englænderne; omtr. Halvdelen af Indbyggerne ere omvendte til Christendommen. C. blev opdaget af Cook 1774, nærmere undersøgt af d'Entrecasteaux 1793, tagen i Besiddelse af Frankrig 1853 og 1864 bestemt til Deportationssted.

Calembour, fr. [kalangbūhr], et Ordspil, hvorved man tillægger et Ord, et Navn eller en Talemaade i Stedet for den egentlige Betydning en anden, som det godt kunde have, naar man alene tog Hensyn til Udtalen og ikke til Skrivemaaden. Navnet skal komme af en Greve Kahlenburg, Gesandt ved Ludvig XIV.s eller Stanislaus Leszczinskys Hof, og hvis slette Fransk idelig gav Anledning til latterlige Forvexlinger; eller maaske snarere af en tysk Samling lystige Indfald o. desl. fra Aaret 1500: „Der Pfaffe von Kalenberg".

Calēndula, d. s. s. Morgenfrue.

Calēnzoli, Giuseppe, italiensk Lystspilforfatter, f. 1815 i Firenze, debuterede 1852 med »Ricerca d'un marito«, der fulgtes af en Række lette Dramaer med et elskværdigt og naturligt Lune; det sidste af Betydning er »Le confidenze innocenti« (1879).

Calhoun, John Caldwell [kallūhn], nordamerikansk Statsmand, f. 18 Marts 1782 i Syd-Carolina af irsk Slægt, blev 1807 Sagfører og fik ved sine heftige Angreb paa England først Sæde i Syd-Carolinas lovgivende Forsamling og 1810 i Repræsentanthuset, hvor han blev Formand i Udenrigsudvalget. 1816 medvirkede C. til Lovene om Nationalbankernes Oprettelse og om Beskyttelsestold og var 1817—25 Krigsminister, blev derefter Unionens Vicepræsident og gjenvalgt 1828, men kom n. A. i Strid med Præsident Jackson, fordi denne ikke vilde nedlægge Veto imod den nye Toldlov, der til bedste for Nordstaternes Fabriker skadede Sydstaternes Interesser. C. nedlagde sin Værdighed og drog til Syd-Carolina, hvor han offentlig fremsatte den Paa-

stand, at hver enkelt Stat var berettiget til at erklære Unionsregeringens Love magtesløse og ugyldige — den saakaldte „Nullificationstheori", der senere udvikledes til Læren om Staternes Selvstændighed og Ret til Udtrædelse af Unionen. Jacksons Fasthed og H. Clays Mægling hindrede dog den truende Borgerkrig, skjønt flere Sydstater udtalte sig for Samvirken med Syd-Carolina. Som Senator for Syd-Carolina forsvarede C. siden sin Theori og optraadte som afgjort Hævder af Slaveriet og Fjende af Abolitionisterne, idet han truede med Sydens Løsrivelse, hvis man ikke føjede dets Ønsker. 1841 blev C. Indenrigs-, 1844 Udenrigsminister og arbejdede for Texas's Tilknytning. 1845 blev C. paa ny Senator og søgte at bringe Syden udelukkende Fordel af de Lande, som Krigen med Mexico havde skaffet Unionen, men døde 31 Marts 1850, inden den endelige Afgjørelse var truffen.

Caliaturtræ, rødt Sandeltræ, er Veddet af et i det sydlige Asien voxende Træ (Pterocarpus santalinus). Det er meget haardt, mørkerødt, undertiden næsten sort. Det bruges baade helt af Drejere og som fine Spaaner (Sandel) af Farvere; anvendes ogsaa til Møbelpolitur, til Tandpulver osv.

Calicot, fr. [kō], de grovere, til Trykning bestemte Perkaler, d. e. fine, tætte, lærredsvævede Bomuldstøjer; svarer til de finere Shirtings, kun at det er noget tættere. Mangen Gang betegner C. ogsaa de allerede trykkede Varer. C. er finere end Kattun. Navnet er afledet af Calicut.

Calicūt, Stad i Præsidentskabet Madras i Forindien, 55 M. n. n. v. for Cap Comorin ved det indiske Ocean. 48,000 I. Handel med Ris og Tømmer. C. var den første Stad i Forindien, hvor Vasco da Gama landede 18 Maj 1498. Hyder Ali erobrede Staden 1766, og hans Søn Tippo Saib ødelagde den senere næsten aldeles. Englænderne bemægtigede sig den 1792.

Californien, 1) en af de forenede Stater i Nordamerika, udgjør Kystlandet ved det store Ocean mellem 32½° og 42° n. Br. og omgives for Resten af Staterne Oregon og Nevada, Territoriet Arizona og det mexicanske Gebet. 7,448 □ M. med 865,000 I. (1881). C. er et af brede Længdedale gjennemfuret Bjærgland, hvis charakteristiske Form betegnes ved to Bjærgkjæder, af hvilke den østligste, Sierra Nevada, hæver sig til 14,000 F.s Højde; dennes øverste Dele bestaa af nøgne Granitmasser, over hvilke der kun fører faa, besværlige Passer af 7—9,000 F.s Højde. Det mærkeligste af disse er Truckeepasset, c. 7,000 F., hvorigjennem Stillehavsjærnbanen gaar. Bjærgkjæden falder jævnt mod V. med Skraaninger, der indeholde ypperlige Græsgange afvexlende med store Skove, foroven Naaletræer, hvoriblandt kæmpemæssige Cedre, derefter Eg og andre Løvtræer, og ved Bjærgmassens Fod fortrinligt Agerland. Den vestlige Kjæde, Kystbjærgene, der i 5—20 Mils Afstand følger Kysten, naar kun enkeltvis op mod 8,000 F.s Højde. Landet mellem denne Kjæde og Kysten optages f. for San Franciscobugten af lave Kjæder, der paa flere Steder træde helt ud til Havet, og n. for denne Bugt af mere isolerede Bakkepartier. Mellem de to Bjærgkjæder, der i S. løbe sammen mellem 34° og 35° n. Br. og i N. hen imod Statens Grænse forenes ved Tværkjæden Siskiyou, udstrækker sig den guldrige Dal, gjennem hvilken Sacramentofloden fra N. og San Joaquin fra S. flyde ud i San Franciscobugten, der gjennem det ¼ M. brede og 1 M. lange Stræde Golden Gate (den gyldne Port) har Forbindelse med det store Ocean. Begge Floder ere sejlbare i stor Udstrækning. Sacramentodalen er, især i den nordlige Del, bjærgfuld, hvorimod Joaquindalen er et bølgeformet, paa mange Steder endog ganske jævnt Land, i hvis sydlige Del findes store, stivbevoxede Sumpstrækninger, den saakaldte Tularesø. Klimaet er i det hele langt mildere end i Atlanterhavsstaterne under samme Bredde. I de snævrere, for Solvarmen aabne Dale kan Sommervarmen stige til 36°, men i San Francisco stiger Thermometret sjælden over 25° eller falder under 4°. Aarets Middelvarme er her 12°,8, Januars 9°,6 og Sept.s 14°,9. Regntiden begynder mod N. i September og rykker langsomt frem mod S., saa at den i San Francisco først indtræffer i November og ved Sydgrænsen en Maaned senere; Regnmængden er størst mod N. og aftager mod S. Jordbunden er i det hele udmærket frugtbar og egner sig fortræffelig for Korn- og Frugtavl, ligesom ogsaa Vinstokken i de senere Aar dyrkes i stort Omfang, saa at californiske Vine endog i temmelig betydelig Mængde finde Vejen til Europa. Af Kornsorterne er Hvede den vigtigste og afgiver et ikke ubetydeligt Overskud til Udførsel. Silkeavlen, der blev indført for c. 20 Aar siden, giver allerede gunstige Resultater. Antallet af Husdyr, navnlig Hornkvæg og Faar, er betydeligt, og meget Kjød udføres som Skibsprovisioner. Hvor stor Betydning Agerbruget og Kvægavlen end maa erkjendes at have, overfløjes de langt af Bjærgsværksdriften. Allerede tidligere havde man en Formodning om, at C.s Bjærge gjemte stor Metalrigdom, men først 1848 kom man tilfældig til Vished derom. En Tysker, Capitain Sutter, lod nemlig bygge en Vandmølle med Overfaldshjul, der var saa uheldig construeret, at det benyttede Vand medførte en Mængde Grus og Sand, der ophobede sig neden for Hjulet. Da Møllebyggeren undersøgte Sagen, faldt hans Øje paa nogle i Gruset spredte, glimrende Partikler, som han opsamlede og fandt at være Guld. Han meddelte Sutter Opdagelsen, som de besluttede at holde hemmelig, men, som sædvanlig, forgjæves. Snart samledes en stor Skare Guldsøgere i Sacramentodalen, og i Juni 1848 anslog man en Guldvaskers daglige Gjennemsnitsfortjeneste til 100—120 Kr., bortset fra, at der i Begyndelsen af og til blev fundet større Guldklumper, af hvilke en endog vejede 106 Pd. 1849—50 sank Fortjenesten ned til 16, 20, højest 24 Kr. Siden 1852 har man begyndt at søge Guldet i selve Sierra Nevadas Kvartsgange ved en regelmæssig Bjærgværksdrift, der imidlertid fordrer betydelige Udlæg for at føre til noget Resultat. 1848—81 antages vundet Guld til en

Værdi af omtr. 1 Milliard Dollars. Af andre Mineralprodukter ere Kobber, Stenkul, Stenolje og især Kvægsølv af Betydning; af det sidste indvandtes 1880 c. 3½ Mill. Pd. Industrien har allerede naaet en ikke ringe Udvikling, navnlig i de Retninger, der ere beregnede paa at tilfredsstille Minearbejdernes og Guldvaskernes samt Skibsfartens Fornødenheder. Handelen er meget omfattende, og San Franciscos Udførsel havde 1879 en Værdi af c. 350 Mill. Kr., Indførselen c. 230 Mill. Kr. Af stor Vigtighed for C.s Udvikling er Fuldendelsen af Stillehavsjærnbanen, der fra de østlige Stater gjennemskærer hele Nordamerika til San Francisco. Desuden staar San Francisco mod N. i Jærnbaneforbindelse med Puget Sund gjennem Oregon og Washington og mod S. saa vel med det stille Hav som med den mexicanske Havbugt. Befolkningen var 1860 380,000, 1881, som anført, 865,000, hvoraf c. 75,000 Chinesere, 6,000 Negre og 16,000 Indianere. 2) C., sædvanlig kaldet Nedre- ell. Gammel-C., den store Halvø, som mellem det store Ocean og den californiske Bugt fra 32½ n. Br. udstrækker sig mod S. Ø. indtil 22° 45′ n. Br., med en Middelbredde af 15—20 M. og en Længde af c. 150 M. Dens Fladeindhold er c. 2,600 □ M. med c. 23,000 I. Halvøens Sydende gjennemskæres af Granitkjæden Sierra de la Victoria, der fra Forbjærget San Lucas løber mod N. V. og øst om La Pazbugten, og hvis højeste Punkt er c. 6,000 F. Mellem denne Kjæde og Østkysten ligge lavere Højdedrag, der indeslutte herlige, frugtbare Dale med tropisk Vegetation. Landet v. for Bjærgkjæden falder temmelig jævnt mod det store Ocean og er kun lidet frugtbart. Mellem 24° og 29° n. B. er Landet en Slette, der fra det store Ocean hæver sig mod Ø. til en Højde af 3—4,000 F. og derefter i en Afstand af 3—4 M. fra den californiske Bugt danner en med dennes Kyst parallel, meget stejl Klipperand, der fører Navnet Sierra de la Gigantea, og fra hvilken frugtbare Dale udgaa til Kysten, der har flere gode, naturlige Havne. Højplateauet mod V. er i det hele nøgent, og kun enkeltvis forekomme frugtbare Strækninger, navnlig i de mange dybe, men temmelig snævre Slugter, hvoraf det gjennemskæres, og den c. 50 □ M. store Slette ved Magdalenebugten, der afgiver en fortrinlig, mod alle Vinde sikret Havn. N. for Ballenasbugten antager Plateauet fuldstændig Ørkencharakter. I hele denne Del af Halvøen træffer man ikke Granit, men kun Sandsten og yngre Dannelser, til Dels med spredte, vulkanske Masser. N. for 29° n. Br. fortsættes den stejle Østrand parallel med Kysten med aftagende Højde, indtil den henimod 31° n. Br. taber sig i Sletten. Paa Vestsiden hæver sig derimod en Granitkjæde, der med tiltagende Højde løber mod N. V. og under 30° n. Br. deler sig i to Kjæder, der løbe hen imod Provinsens Nordgrænse, hvorfra de fortsættes ind i Øvre-C. I den østligste af disse Kjæder naar Calamahue c. 9,000 F. Ø. for disse Bjærge bestaar Landet af brede, ved forskjellige Højdedrag adskilte Sandørkener, hvorimod det mod V. ned mod det store Ocean har store, frugtbare Dale med yppig Græsgang. C. har ingen Floder, men kun Smaabække, der hyppig forsvinde i Sandet og derefter ¼ eller ½ M. længere borte igjen komme til Syne. Landet er fattigt paa Skov; i de sydlige Granitbjærge findes dog en Del Egeskov; for øvrigt bestaar Trævegetationen mest af Akacie- og Palmearter. Befolkningen er en spansk-indiansk Blandingsrace, i hvilken det indianske Element har Overhaand; den opholder sig væsentlig i Landets sydligste Del, hvor der drives noget Bjærgbrug, navnlig paa Sølv. I den californiske Bugt drives Perlefiskeri og i Vestkystens Bugter Hvalfangst. Hovedstaden er La Paz paa Østsiden, under 24° 10′ n. Br. — Et af Cortez udsendt Tog naaede under Portugiseren Mendoza 1522 Sydspidsen af Nedre-C., og fra 1542 kjendte Spanierne ogsaa den øvre Del; men først 1602 toges Landet i Besiddelse, og fra 1642 kom Nybyggere dertil. Det var især Jesuiter, som ledede Bebyggelsen og Missionen, indtil Franciskanerne fra 1767 kom i deres Sted. I vort Aarh.s Begyndelse kom Russere til C. og grundlagde 1813 Nybygden Ross; 1826, efter at C. var blevet en Del af Republiken Mexico, kom ogsaa nordamerikanske Pelsdyrjægere dertil, der bleve Vejvisere for den senere Indvandring, som voxede, efter at Munkenes Missioner vare blevne opløste 1833. 1836 gjorde disse Nordamerikanere et Løsrivelsesforsøg, og 1846 udbrød en ny Opstand, idet et Parti vilde Tilslutning til Unionen, medens et andet foretrak at danne en selvstændig Stat under Englands Beskyttelse. Capitain Sutter fra Baden, som 1839 havde grundlagt Bygden „Ny Helvetien“ og senere udvidet den med den 1841 forladte russiske Nybygd, sejrede 8—9 Jan. 1848 ved Los Angelos over det sidste Parti, og 2 Febr. s. A. afstod Mexico Øvre-C. til Nordamerika. Kort efter opdagedes Guldet paa Sutters Jorder (s. ovenfor). 1831 talte C. kun 23,000 I. og 1848 knap 40,000, hvoraf den største Halvdel var Indianere, men 1850 180,000, hvoraf dog kun en Sjettedel var Kvinder. I Sept. s. A. optoges C. som Stat i Unionen, efter at det Aaret forud havde givet sig en Forfatning; men Forholdene vare saa uordnede, og mellem Nybyggerne fandtes saa mange slette Elementer, at den bedre Del af dem 1851 saa sig nødt til ved Indsættelse af et Velfærdsudvalg og ved udstrakt Brug af Lynchjustitsen at fordrive de værste Æventyrere, Spillere og Forbrydere fra San Francisco. 1856 blev denne Renselsesproces gjentagen, efter at en Bladudgiver var bleven myrdet for sine Angreb paa den stærkt udbredte Ryggesløshed. Siden den Tid er C. bestandig gaaet fremad i Orden, Velvære og aandelig Udvikling. I den nyeste Tid har især Spørgsmaalet om de chinesiske Indvandreres Stilling (1870 var der omtr. 50,000, 1880 75,000) sysselsat Almenheden i C., der kun nvillig saa den Beskyttelse, Unionsmyndighederne ydede Chineserne, som beskyldtes for at indføre usædelige Vaner og Opiumsrøgning, og hvis billige Arbejde var til Skade for Mændene af den hvide Race. Man forlangte videre Indvandring forbudt og opnaaede endelig 1882 et Forbud paa 10 Aar derimod. 1879 fik C. en ny Forfatning, som

i flere Retninger søger at gjennemføre socialistiske Synsmaader; den skyldtes fornemmelig et Arbejderparti under Ledelse af Irlænderen Kearney. Til Repræsentanthuset vælger C. 4 Medlemmer.

Californiske Bugt, en 150 M. lang, fra 8 til 35 M. bred Havbugt i Nordamerika, der fra det store Ocean skærer sig ind mellem Halvøen Californien og Mexicos Fastland. Kysterne ere for det meste klippefulde, Vestkysten med foran liggende Øer, blandt hvilke den største er Angeles, s. ø. for hvilken foran Østkysten findes den store bjærgfulde Ø Tiburon. Bugten besøges meget af Hvaler og Sælhunde. Perlefiskeriet var tidligere betydeligere end nu. Bugtens spanske Navn er Mar Vermejo (Purpurhavet).

Caligula, Cajus Cæsar, romersk Kejser 37—41, Søn af Germanicus og Agrippina den ældre, f. 12 e. Chr., levede sin første Barndom ved Hæren i Germanien, som hans Fader anførte, og fremstilledes af sin Moder for Soldaterne, iført Soldaterdragt og Soldaterstøvler (caligæ), hvilket skaffede ham hans Tilnavn. Efter sin Faders Død levede han ved Tiberius's Hof og forstod ved sin servile Optræden at undgaa dennes Mistanke. Da han efter Tiberius's Mord var bleven Kejser, vandt han i Begyndelsen Folkegunst ved Gavmildhed og tilsyneladende Mildhed, men efter at hans Aandsevner vare blevne svækkede ved en alvorlig Sygdom og han var bleven greben af Højhedsvanvid, hengav han sig i den Grad til Udskejelser og Grusomhed, at, da han blev myrdet af nogle Officerer af Livvagten, føltes det som en Lettelse af alle undtagen af Pøbelen i Rom og Livvagten, som han havde vundet ved rige Gaver.

Calisayabark, s. Chinabark.

Calixtinere ell. Utraquister, s. Husiten.

Calixtus, 3 Paver. C. I, Biskop i Rom 217—23, beskyldes af Modpaven Hippolytus (s. d. A.) for at have været Slave og som saadan at have ført et uhæderligt Liv; han førte en slap Kirketugt og begunstigede det patripassianske Kjætteri; Kirken anser ham for Martyr, men vistnok med Urette. — C. II (Guido, Ærkebiskop af Vienne), Pave 1119—24, endte Investiturstriden ved Wormserconcordatet 1122, som stadfæstedes paa det første almindelige Lateranconcilium 1123. — C. III (Alfonso Borgia, Biskop af Valencia), Pave 1455—58, lod prædike Korstog mod Tyrkerne, da de havde erobret Constantinopel, men fandt ingen Understøttelse hos Fyrsterne. Han gjorde den berygtede Rodr. Borgia (Pave Alexander VI) til Cardinal. — C. III kaldte sig ogsaa en Modpave, som Kejser Frederik Barbarossa opstillede mod Pave Alexander III og understøttede til 1177.

Calixtus, Georg, egtl. Jørgen Callisen, berømt Theolog, f. 14 Dec. 1586 i Medelby i Slesvig. Hans Fader var Præst og Discipel af Melanchthon og bibragte Sønnen dennes milde Aand og Kjærlighed til Videnskaberne. 1603 kom han til Universitetet i Helmstädt i Brunsvig, studerede her Philosophi og Theologi, kom derefter under sine Rejser i Udlandet i Berøring med udmærkede Theologer af alle Kirker, hvilket i Forbindelse med hans historiske og philosophiske Studier gav ham en overvejende irenisk Aandsretning og et for den Tid usædvanlig frit Syn paa de forskjellige Confessioner. Dertil kom Trediveaarskrigens Rædsler, der aabnede hans Blik for det ulyksalige ved de religiøse Spaltninger. Derfor gik hans Stræben fra den Tid, da han var bleven theol. Prof. i Helmstädt (1614), ud paa at afstumpe de skarpe Modsætninger imellem Lutheranere, Reformerte og Romerske og indføre en ny Aand i Theologien; den skulde forlade de unyttige dogmatiske Stridigheder og vende tilbage til den gamle Kirke i de 5 første christelige Aarh. (consensus primitivæ ecclesiæ) for at finde det væsentlige i Christendommen; dette laa til Grund for alle tre Confessioner, om han end fandt det renest i den lutherske Kirke. Men denne Katholicitetens Sans og Hjærtets som Blikkets Vidde blev ikke delt, ja næppe forstaaet af hans Samtid, bragte ham derimod i Strid med Jesuiterne og navnlig med Hovederne for den lutherske Orthodoxi, der beskyldte ham for Kryptopapisme, Kryptocalvinisme og Synkretisme (Religionsblanderi). Især efter Religionssamtalen i Thorn 1645, hvor C. stillede sig i venskabeligt Forhold til de reformerte, bleve Angrebene paa ham heftige, og hele den lutherske Kirke delte sig i to Lejre. Paa den ene Side stod Universiteterne i Helmstädt og Königsberg, paa den anden næsten alle de andre lutherske Theologer, navnlig Hülsemann, Weller og Abraham Calov, hvilken sidste alene affattede 26 Modskrifter mod denne „hemmelige Mameluk og Papist", deriblandt et, som han søgte at skaffe Anerkjendelse som symbolsk Skrift, og hvori han blandt andet bebrejdede C. følgende synkretistiske Vranglærdomme: at der i det apostoliske Symbol var lært alt, hvad der behøves til Salighed; at den reformerte og romerske Kirke havde den egentlige Frelsens Grundvold; at Treenigheden først var tydelig udtalt i det nye Testament; at han havde fremstillet Moralen som selvstændig theologisk Videnskab. Men C. fandt Tilhold hos sine talrige Tilhængere i Helmstädt; hans Fyrste beskyttede ham, og fra Udlandet blev der ham megen Anerkjendelse til Del. Midt under Stridens Hede døde han 19 Marts 1656. — Hans Søn, Freder. Ulrik C., fortsatte Kampen, men manglede baade Faderens store Gaver og urbane Maadehold.

Calla (Myse), Slægt af Familien Aroideæ, med brede, falsk fjernervede, hjærte- ell. pilformede Blade, Blomsterne smaa, uden Blomsterdække, samlede i en Kolbe, som omgives af et stort, kræmmerhusformet Hylster; Frugten et Bær. C. palustris, som vokser i Kjær, er den eneste europæiske (ogsaa danske og norske) Art; den sydafrikanske C. Æthiopica (Richardia Africana) dyrkes som Potteplante paa Grund af de smukke Blade og den smukke, guldgule Kolbe, der omgives af et snehvidt Hylster.

Callads (ogsaa Collats, Galads), Drikkegilde, af lat. collatio, Munkenes tarvelige Aftensmaaltid paa Fastedagene.

Callao [ljao], befæstet Havnestad ved det store Ocean i Republiken Peru i Sydamerika,

1½ M. v. for Lima, hvormed den er forbunden ved en Jærnbane. 34,000 J. (1876). Havnen er i den nyere Tid bleven meget forbedret. De eneste betydelige Bygninger ere Toldhuset og Pakhusene. — C. blev 1746 ødelagt ved et Jordskjælv, hvorved samtlige, i Havnen liggende, rigtladede Skibe opslugtes af Havet; Staden gjenopførtes 1750. Under Krigen mellem Chile paa den ene Side og Peru og Bolivia paa den anden 1879—83 blev Staden i Slutningen af April 1880 bombarderet af Chilenerne.

Callcott, Augustus Wall, engelsk Maler, f. 1779 i Kensington, d. 1844, uddannede sig efter Claude Lorrain og Alb. Cuyp til en fremragende Landskabs- og Sømaler. Han blev 1810 Medlem af Kunstakademiet i London. Han har ogsaa malet dygtige Figurbilleder, som „Milton dicterer sine Døtre „det tabte Paradis"" o. fl.

Calle, sp. [kälje], Gade.

Calle, La [käll], Havnestad i det franske Algérien, paa Grænsen af Tunis. 4,000 J. Rigt Koralfiskeri.

Calliāno, Landsby ved Bjærgpasset Castel della Pietra paa den venstre Bred af Etsch i Tirol, 1 M. n. ø. for Roveredo, bekjendt af Østerrigernes Sejer over Venezianerne 9 Aug. 1487 og Bonapartes afgjørende Sejer over Østerrigerne under Wurmser 4 Sept. 1796.

Callisen, Hinr., Præstesøn fra Preetz, f. 1740, maatte uagtet sin grundige klassiske Opdragelse dog, da han 1755 kom til Kjøbenhavn for at uddanne sig som Chirurg, begynde som Barberlærling. Under meget trykkende Forhold fortsatte han sine Studier, som han fuldendte under et 4aarigt Ophold i Paris, Rouen og London. Udnævnt til Overchirurg ved Flaaden og Søkvæsthuset samt Divisionschirurg vendte han 1771 hjem og blev 1773 Prof. i Chirurgi ved Universitetet uden Gage, men med Løfte om at blive Generaldirecteur for Chirurgien, naar denne Post i Tiden blev ledig. Ved dette Løfte blev imidlertid Kölpin, der mente at være nærmere til Generaldirecteurposten, hans Fjende og udvirkede, at C. ved Oprettelsen af chirurgisk Akademi 1785 blev forbigaaet, ligesom han rimeligviis ogsaa stod bagved Regimentschirurg Martinis og N. D. Riegels's hadefulde literære Angreb paa C. Dennes overlegne Dygtighed sejrede dog til sidst; 1791 blev han Prof. ved chirurgisk Akademi, 1794 ved Hennings's Død Generaldirecteur og gik da ud af Søetaten og det medicinske Facultet. 1805 fritoges han formedelst Svagelighed for at holde Forelæsninger og examinere, men vedblev at fungere som Generaldirecteur til sin Død 1824. Hans Virksomhed som Docent var grundig og vækkende; som praktisk Læge nød han overordentlig Anseelse, og hans Forfattervirksomhed skaffede ham et berømt Navn ogsaa i Udlandet, hvor hans chirurgiske Haandbog lagdes til Grund for Undervisningen ved flere Universiteter. — Hans Brodersøn, Adolf C. P. C., f. 1786 i Glückstadt, ansattes 1812 ved chirurgisk Akademi som Reservechirurg og gjennemgik alle Graderne ved dette, blev 1830 ord. Prof., og gik ved Akademiets Nedlæggelse over til Universitetet som chirurgisk Prof., men tog allerede Aaret efter, 1843, sin Afsked og drog til Altona, hvor han døde 1866. Som theoretisk Docent var han ikke uden Fortjeneste, men for praktisk Virksomhed havde han ingen Sans; hans Hovedsyssel var literær- og personalhistoriske Arbejder, der vidne om en umaadelig Flid, men ikke om megen Aand.

Callisen, Jørgen, s. Calixtus, Georg.

Callot, Jacques [lō], fransk Raderer og Kobberstikker, f. 1594 i Nancy, var af adelig Familie og blev af Faderen hindret i at følge sin Tilbøjelighed for Kunsten. Han løb derfor bort for at slippe til Rom og kom i Følge med en Zigeunerfamilie, naaede Firenze og Rom, men blev opdaget og sendt hjem. Efter at han anden Gang var løbet bort paa lignende Maade, gav Faderen endelig efter og sendte ham til Rom. Her bestemte han sig for Kobberstikkerkunsten og kom til at arbejde for flere af Datidens Fyrster, navnlig Hertugen af Lothringen. Det er dog ikke saa meget ved Gravstikken, at han har vundet sin store Berømmelse, som ved sine mange, i høj Grad aandfulde og originale Raderinger. Hans »Misères de la guerre« (1633) og »Supplicium sceleri frenum« røbe baade skarp Jagttagelse af Datidens Liv og Lune i Gjengivelsen, men tillige spottende Ironi og Hang til det dæmoniske og sælsomme. Krigsførende Fyrster kaldte ham til sig, for at han kunde gjengive deres Belejringer i Raderinger; men Nancys Erobring vilde han ikke fremstille, og da Byen blev indlemmet i Frankrig, vilde han forlade den med sin Hustru, en adelig Dame fra samme By, og vilde bosætte sig i Firenze, men han døde, inden Rejsen var tiltraadt, 1635. Han har udført c. 1400 Raderinger og enkelte Malerier, der dog ere af mindre Værd.

Cāllus, s. Benbrud. C. kaldes ogsaa et svamp- eller bruskagtigt, saftigt Plantevæv, som dannes paa den nederste Ende af en træagtig Stikling, og hvorved Saaret heles. **Callosität**, en Forhærdelse af et ellers blødt Væv, f. Ex. Huden („haard Hud"), eller af Saarrande, der da siges at blive callöse, osv.

Cālmar, Stabelstad ved Sveriges østlige Kyst, ved det efter Byen benævnte, c. 1 M. (8 Kilom.) brede Sund, som skiller Øland fra det faste Land. 11,325 J. (1882). C. er Sæde for Landshøvdingen i C. Län og for Biskoppen i C. Stift, har en højere lærd Skole, Folkeskolelærer-Seminarium, Navigationsskole og Lenslazareth. Den er regelmæssig bygget, med smuk Beliggenhed dels (den egentlige Stad) paa en Ø, dels paa det med denne ved Broer forbundne Fastland. Foruden Slottet og den af Kvadersten, i Renaissancestil, af N. Tessin opførte Kirke mærkes Raadhuset, Theatret og Frimurerlogen. I de sidste Aartier har C. været i stadig Fremgang. Af industrielle Anlæg mærkes et Skibsværft, 2 mechaniske Værker, Cichoriefabrik og Tændstikfabriker. Her er 2 Bankkontorer, 2 Sparekasser og en Livrenteanstalt. Ved privat Bane til Emmaboda har C. Forbindelse med de øvrige svenske Jærnbaner. Udførselen, fornemmelig af Skovprodukter, er betydelig; Toldoppebørselen beløb sig 1881 til 162,490 Kr.; Tallet af Skibe, be-

stemte til udenrigsk Søfart, beløb sig s. A. til 51 af 8,055 Tons (deraf 7 Dampfartøjer paa 523 Tons). Havnen er god. — Staden omtales allerede ved den hedenske Tids Slutning som en ypperlig Havneplads; den var i Middelalderen og Tiden nærmest efter Unionens Opløsning en af Sveriges betydeligste Handelsstæder og tillige den stærkeste Grænsefæstning mod S. C. var derfor i Krigene mellem Sverige og Danmark bestandig et Maal for de forskjellige Partiers Angreb, alt efter som det var i det ene eller det andets Hænder. Ligeledes var den et sædvanligt Mødested ved Fredsunderhandlingerne mellem begge Riger; saadanne Møder holdtes her 1438, 1472, 1476 og 1483 (**Calmarrecessen**). Christian IV gik i Land ved C. og erobrede Staden 1611 (s. **Calmarkrigen**). Før 1647, da den blev ødelagt ved en Ildebrand, laa den paa Fastlandet, men flyttedes derpaa til sin nuværende Plads paa Quarnholmen. Paa Fastlandet, strax s. for Forstaden, den saakaldte »gamla Staden«, ligger **Calmarslot**, hvor Margrete fremlagde det Forslag, som siden lagdes til Grund for de tre Rigers Forening (s. **Calmarunionen**). Slottet udvidedes og forskjønnedes af Erik XIV, der her holdt sit Hof som Kronprins, og endnu mere af Johan III, som ofte opholdt sig her; men det forfaldt i det 18de Aarh., brugtes en Tid som Brænderi for Statens Regning, senere som Magasin og Fængsel; først i den nyeste Tid har man begyndt lidt efter lidt at restaurere det. **Calmarlän** omfatter den østlige Del af Småland, samt Öland, og er inddelt i 7 Fogderier; c. 209 □ M. (11,497 □ Kilom.; deraf c. 10 □ M. (585 □ Kilom.) Vand), med 244,357 J. (1881), deraf 25,680 i Stæderne C., Vestervik, Vimmerby, Oscarshamn og Borgholm. Af Jordbunden er c. $\frac{2}{15}$ dyrket Land. 1880 fandtes 22,967 Heste, 145,170 Stk. Hornkvæg, 108,311 Faar og 20,031 Svin. **Calmarstift**, som inddeles i 7 Provstier med 44 Pastorater, bestaar af Hanbörds, Stranda, Norra- og Södra-Möre Herreder tillige med Öland i Calmarlän, samt en lille Del af Kongaherred i Kronoborgslän. **Calmarkrigen** kaldes den første af de to Krige, som den dansk-norske Konge Christian IV førte med Sverige. Anledningen til Krigen var for en Del Handelstvistigheder; den svenske Konge Carl IX havde nemlig paa den smalle Strimmel Land, som Sverige den Gang ejede mellem den danske og norske Grænse, anlagt den stærkt befæstede Stad Göteborg og derved skaffet sit Rige en Havn n. for Øresund, hvorfra Handelen kunde føres paa Nordsøen uden at besværes af Sundtolden, ligesom han ogsaa vilde forbyde al Handel paa Lifland og Kurland og besværede Mellemrigshandelen mellem Norge og Sverige med nye og usædvanlige Paalæg; han havde desuden antaget Titel af Lappernes Konge og lod kræve Skat i Finmarken. Krigen udbrød i det hele 1611 og førtes i April heldig for Danmark; under Kongens egen Anførsel blev Calmar indtaget (i Aug.) efter en haardnakket Belejring, og den gamle svenske Konge, der selv var kommen Slottet til Undsætning, blev herover saa forbitret, at han fra sin Lejr ved Risby sendte Christian IV en Udfordring til Tvekamp i et groft Brev, der blev besvaret i samme Tone. Efter et resultatløst Vinterfelttog, under hvilket Christian IV nær havde sat Livet til paa Skällinge Hede, erobrede han i Sommeren 1612 Fæstningerne Elfsborg og Gullberg ved Göteborg og ødelagde aldeles denne Stad; et Forsøg fra dansk Side paa at trænge frem til Jönköping mislykkedes derimod. Carl IX var imidlertid død, og hans Efterfølger Gustav Adolf ønskede Fred, som ogsaa sluttedes i Knäred 21 Jan 1613. Rigernes Grænser bleve uforandrede; Sverige betalte Danmark 1 Mill. Rd. for Tilbagegivelsen af de erobrede Fæstninger. En Episode i denne Krig var Nedhugningen af et Corps Skotter ved norske Bønder i Gudbrandsdalen (s. **Skottetoget**). **Calmarunionen** kaldes den Forening, som Dronning Margrete tilvejebragte imellem de tre nordiske Riger efter at være kommen til Regeringen i dem alle. Documentet desangaaende er udstedt Margretedag (20 Juli) 1397 af 17 af de Rigsraader fra alle tre Riger, der vare til Stede paa Rigsdagen i Calmar, men kun beseglet af 10 (nemlig 7 svenske og 3 danske), medens de øvrige (3 danske og 4 Nordmænd) ikke have sat deres Segl derunder, hvad enten denne mangelfulde Besegling, som gjør, at Documentet ikke er stort mere end et Udkast, er en Følge af Intriguer fra Dronningens Side, der ikke kunde være tilfreds med alle de deri optagne Bestemmelser, eller den har mere tilfældige Aarsager (Rigsraadernes Bortrejse). Det indeholdt de Bestemmelser, at herefter skulde de tre Riger til evig Tid være forenede under en Konge, men hvert Rige for øvrigt beholde sine egne Love og sin egen Forfatning; Krige skulde føres med forenede Kræfter, og Forbund med fremmede Magter gjælde for dem alle. Efterlod en Unionskonge Sønner, skulde en af disse vælges til Konge; ellers var Valget frit. Unionskongerne vare Erik af Pommern, Christoffer af Bayern, Christiern I, Hans og Christiern II. Men allerede under den første af disse begyndte Unionen at opløses ved en Opstand af de svenske, der udbrød 1434 under Engelbrekt Engelbrektssons Ledelse. Vel holdtes et nyt Møde af Rigsraader fra alle tre Riger 1436, hvor der blev gjort et nyt Udkast til nøjere Bestemmelse af Foreningsvilkaarene (den saakaldte fornyede C.), men dette kom aldrig til Udførelse eller fik Lovskraft. De tre første Konger af den oldenborgske Stamme vare hver kun i korte Tidsrum Sveriges Beherskere (Christiern I 1457—64, Hans 1497—1501, Christiern II 1520—21), hvilket Rige i den øvrige Tid regeredes af sin egen Konge (Carl Knutsson) og Rigsforstandere (Sten Sture den ældre, Svante Nilsson og Sten Sture den yngre); det stockholmske Blodbad gjorde ganske Ende paa Sveriges Forbindelse med de to andre Riger, og med Gustav Vasas Tronbestigelse 1523 ophørte Foreningen for stedse.

Calmernes Bælte, s. **Vindstillebæltet**.

Calmet, Aug. [mē], exegetisk og historisk Forfatter, f. 1672, Benedictinermunk, fra 1728 Abbed i Sénones i Lothringen, d. 1757, er især bleven bekjendt ved sin bibelske Realordbog, »Dictionnaire historique et critique de la

bible« (4 Bd., Par. 1722—28), der er bleven oversat paa Engelsk, Hollandsk og Tysk. Som fortrinlig Forsker og Kildesamler har han vist sig i »Histoire ecclésiastique et civile de la Lorraine« (4 Bd., Nancy 1728; 7 Bd. 1745—47), det første velordnede Værk over Lothringens Historie.

Cālmus (Acorus Calamus), en til de kolbeblomstredes Familie hørende vedvarende Urt med vandret krybende, leddet Rodstok, lange, sværdformede og paa tværs bølgede Blade, talrige, smaa, 6delte Tvekjønsblomster samlede i en kegleformet Kolbe, som udgaar fra Enden af det sammentrykte Skaft, men som paa Grund af et opret, linjeformet Hylsterblad bliver tilsyneladende sidestillet. Den findes ved Aa- og Søbredder i Danmark og Norge, men bærer kun sjælden moden Frugt og antages at være indført som Lægeplante i Middelalderen fra Asien til Europa, hvor den senere er bleven almindelig udbredt. **Calmusrod**, Plantens Mellemstok, indeholder flygtig Olje, **Calmusolje**, og Bitterstof og bruges som Lægemiddel.

Calna, Stad i Præsidentskabet Bengalen i Forindien, ved Floden Baghirati, 10 M. n. for Calcutta. 30,000 J. Betydelig Handel. Saliner.

Calomärde, Franc. Tadeo, Greve, spansk Statsmand, f. 1775, blev Sagfører og senere Embedsmand i Justitsministeriet, fulgte 1808 med Centraljuntaen til Sevilla og siden til Cadiz og fik der Ledelsen af det nævnte Ministerium. Da Ferdinand VII 1814 vendte hjem, var C. en af de første, der ilede ham i Møde og hyldede ham som uindskrænket Konge; han blev øverste Embedsmand i Ministeriet for Kolonierne, men fjærnet 1816. 1823 blev C. Secretær ved Regentskabet og 1824 Justitsminister, forfulgte de liberale med stor Strænghed og Vilkaarlighed og vidste at holde sig i Kongens Yndest, medens saa mange andre Ministre skiftede; dog vilde han ikke gjenindføre Inquisitionen. Skjønt C. 1830 havde taget virksom Del i Afskaffelsen af den saliske Arvefølgelov (Arveret alene for Mandsstammen), udarbejdede han dog i Dec. 1832 det Decret, der tilbagekaldte Afskaffelsen, for derved at indynde sig hos Don Carlos. Dette Skridt medførte kort efter hans Afskedigelse, hvorefter han drog til Frankrig; d. 1842 i Toulouse.

Cālomel, Kvægsølvchlorure, anvendtes især tidligere meget i Medicinen, men bruges dog endnu en Del som Afføringsmiddel og mod Syphilis.

Calōnius, Matthias, f. 7 Jan. 1738 i Saarijärvi i Tavastland, var 1771—78 Secretær, senere juridisk Prof. ved Universitetet i Åbo, 1793—1800 tillige Medlem af den højeste Domstol i Stockholm samt af den Comite, som skulde udarbejde en Lov om Skovene. Efter den russiske Erobring blev C. med Titel af Statsraad Procurator i det finske Senat, tog Afsked fra denne Post 1816 og døde 13 Sept. 1817. C. anerkjendtes som en af Sveriges mest udmærkede Lovkyndige og har udøvet en stor og velgjørende Indflydelse paa Lovstudiet og Retsplejen i dette Land. Hans samlede Skrifter (udg. af A. J. Arvidsson 1829—36, med Tillæg, udg. af Th. Sederholm 1870) omfatte Afhandlinger og Programmer, Betænkninger, afgivne ved den højeste Domstol, Recensioner osv. Et Bevis paa Retsfølelse og Principfasthed gav C., da det akademiske Consistorium i Åbo, anført af ham, vægrede sig ved at aflægge Troskabsed til den russiske Regering, førend Sverige ved en Fredslutning havde afstaaet Finland.

Calonne, Charl. Alex. de [lönn], fransk Minister, f. 20 Jan. 1734 i Douai, studerede Lovkyndighed, blev Advocat og siden Generalprocureur ved Parlamentet i Douai, endelig ved Greven af Artois's Indflydelse 1783 Finansminister. C. var ærgjerrig og intrigant, en aandrig og fin Hofmand, derhos letsindig og uden Grundsætninger, men han blev det ubetænksomme Hofs og Adelens Yndling. Thi i Modsætning til Neckers og andre Finansministres Klager over den voxende Finansnød og deres Forestillinger om Nødvendigheden af at indskrænke Udgifterne skildrede han Statens finansielle Stilling og Landets Udsigter for Kongen med de lyseste Farver, foranstaltede storartede Fester, skaffede Penge til at kjøbe Slottene St. Cloud og Rambouillet, til at betale Greven af Artois's Gjæld osv. Sagen var den, at han, blind for Fremtiden, gjorde det ene Laan efter det andet, optog Indtægterne forud, udstedte Anvisninger paa Skatkammeret, som man ikke kunde indløse, og paalagde Afgifter, hvilke Parlamenterne forgjæves modsatte sig. Men til sidst udtømtes ogsaa disse Hjælpekilder, og Folkets Nød steg til det højeste. C. tabte dog ikke Modet; han rykkede 1786 frem med en Plan af en hel anden Art, idet han foreslog Kongen at sammenkalde Notablerne, hvorved hans Hensigt var af denne Forsamling at forlange Ophævelsen af Standsprivilegierne i Henseende til Beskatning, en ligelig Fordeling af Afgifterne og Ophævelse af Hoveriet og Saltskatten. Denne Forholdsregel tilfredsstillede ikke længere Folket, som vilde have en Stænderforsamling, og i Notablernes Forsamling fandt C.s Planer kun Modstandere og strænge Kritikere; thi nu vendte ogsaa Adelen sig fra ham, da han angreb dens Privilegier. Hoffet lod ham ogsaa falde 1787, hvorpaa han begav sig til England og derfra skrev en Del Brochurer mod Necker. I England ægtede han en rig Dame, hvis Formue han opofrede ved at understøtte de emigrerede Prinser; hos disse opholdt han sig nogen Tid i Tyskland. 1802 fik han af Bonaparte Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig, hvor han døde 30 Oct. s. A. i trængende Omstændigheder. C. har udgivet adskillige Skrifter af finansielt og politisk Indhold, som vidne om Talent og Smag; mest almindelig Interesse har hans »Tableau de l'Europe en novembre 1795«.

Calorifère, fr. [fähr] (afslat. calor, Varme), ell. Central-Luftvarmeapparat, benyttes til at opvarme Localerne i en Bygning ved Indledning af varm Luft. C. ere fortrinlige, naar de ere anlagte paa rette Maade af en kyndig Ingenieur og i en Bygning, hvor Systemet ellers er paa sin Plads, saaledes især i Skoler o. lign. Principet er følgende: Den friske Luft føres ind til et Friskluftkammer og derfra gjen-

nem et Rør med Spjæld til et Varmekammer, hvor den opvarmes af C., som er en Art Ovn; den opvarmede Luft føres da gjennem Varmluftskanalerne til Værelserne, som skulle opvarmes. Igjennem andre Kanaler føres den slette Luft fra Værelserne til en Appelskorsten, som staar i Forbindelse med C.s Skorsten, eller paa anden lignende Maade. C. opstilles ofte i Kjælderen, og ved Spjæld og Hastighedsmaalere i Kanalerne, Metalthermometre o. a. kan saa vel Indledningen af varm Luft som Udsugningen af slet Luft fuldstændig reguleres, og denne Regulering kan i Regelen ske fra Kjælderen.

Calorimēter, et Instrument, der bruges til at maale Varmemængder. Disse angives i Varmeenheder (Calorier); ved en saadan forstaas den Varmemængde, der behøves for at opvarme 1 Pund Vand 1 Grad. Ved **Iscalorimetret** angives Varmemængden ved den Mængde Is, der smeltes, idet man véd, at der til at smelte et Pund Is behøves 79¼ Varmeenheder. Bunsen maaler i sit Iscalorimeter den smeltede Ismængde ved den Formindskelse i Rumfang, Is lider ved at smelte. Ved **Vandcalorimetret** bestemmer man Varmemængden ved den Forøgelse i Varmegrad, en vis Mængde Vand modtager. Vandet indeholdes da i et tyndt Metalkar, anbragt inde i et større; begge ere blankt polerede for at formindske Udstraalingen saa meget som muligt. **Kvægsølvcalorimetret** er ogsaa brugt med Fordel, da en Varmeenhed kan opvarme et Pd. Kvægsølv 30°, og man tillige kan benytte Kvægsølvets egen Udvidelse til at angive Opvarmningen. **Calorimetrien** afhandler Brugen af C. og de ved dem opnaaede Resultater.

Calorimōtor, et af Hare opfundet, galvanisk Apparat, som bestaar af en stor Kobberplade og Zinkplade, der uden at være i Berøring med hinanden rulles sammen i en Spiral. Denne sættes ned i et Kar med fortyndet Svovlsyre. En tyk Metaltraad, hvorved begge Plader sættes i Forbindelse, bringes let til at gløde (deraf Navnet) ved den elektriske Strøm, der her bliver meget stærk. Forbindes flere C. med hverandre, kunne tykke Metaltraade endog bringes til at fordampe. Et saadant Apparat kaldes Deflagrator.

Calorisk Lampe er en Argandsk Gaslampe med dobbelt Lampeglas og saaledes indrettet, at Luften, der nærer Forbrændingen, først opvarmes ved at passere ned mellem de to Lampeglas, hvorved Lysstyrken betydelig forøges. **Calorisk Maskine,** Varmluftsmaskine. Den bevægende Kraft er her den Tilvæxt i Tryk, som Luften faar ved Opvarmning. Denne Tilvæxt er imidlertid ved samme Opvarmning langt mindre for Luft end for Damp, hvorfor C. ikke kunne ventes at udvikle stor Kraft, i Regelen ikke over to Hestes Kraft. Den første C. construedes 1852 af Ericsson i New-York. Luften opvarmedes ved et Ildsted, og den forbrugte Luft udstødtes ved hvert Slag. Den i øvrigt geniale Maskine led af flere Ulemper; den gjorde megen Støj, var dyr at vedligeholde og ødelagde Luften i Arbejdsrummet, hvorfor den efterhaanden gik af Brug. Senere er der fremkommet mange C., af hvilke de mest bekjendte ere de af Rider, Lehmann og van Rennes byggede; de ere alle fri for de ovennævnte Ulemper og synes at arbejde billig. Udviklingen af C., som næppe er sluttet, staar i nøjeste Forbindelse med Bestræbelsen i de senere Aar efter at levere billige Motorer for den mindre Industri; sml. **Explosionsmaskiner.**

Calosōma, Slægt af Løbebillernes Familie. C. sycophanta, der er 10 Lin. lang og udmærket ved sine grønne, guldglinsende, med punkterede Linier prydede Vingedækker samt ved sin ejendommelige Moskuslugt, er en af Europas anseligste og smukkeste Biller og en af dem, der gjøre mest Nytte ved at udrydde de Insekter og Larver, som gjøre Skade paa Planterne, især Sommerfuglelarver. Ogsaa dens tykke, sorte Larve hører af samme Grund til de nyttige Insekter.

Calot, fr. Calotte, [lŏtt], en Hue, som slutter tæt til Hovedet; den krumme Overflade af et Kugleafsnit ell. Kuglesegment (s. **Segment**). **Calotstiften** (Le régiment de la calotte) kaldtes et paa militær Fod organiseret Selskab af vittige Hoveder og Spottefugle paa Ludvig XIV.s Tid, som sendte enhver, der efter deres Mening havde gjort sig bemærket ved Daarskab eller Latterlighed, et Patent, hvori der blev tilstaaet ham Ret til at bære en Calot til Beskyttelse for hans svage Hoved (jfr. **Babinsk Republik**). De førte et Vaaben med alle Daarskabens Insignier og Devisen »C'est régner que de savoir rire« (at forstaa at le er at herske). Men da disse Spottere endog sendte fremmede Fyrster deres Patent og ikke engang skaanede Kongen (Ludvig XV) for deres Spot, blev Selskabet endelig ophævet under Fleurys Ministerium. Under Restaurationen betegnede Régime de la calotte i Frankrig Præsteregimentet.

Cālov, Abraham, Hovedrepræsentant for den lutherske Stridsorthodoxi i det 17de Aarh., f. 1612 i Morungen i Østpreussen, blev 1637 Prof. i Königsberg, 1643 i Danzig og 1650 i Wittenberg, hvor han i en uafladelig Polemik mod alle afvigende Retninger, mod den calixtinske Skole, mod Jakob Böhme, Arminianere, Socinianere, Reformerte og Katholiker førte den strængeste lutherske Orthodoxis Sag. C. var 6 Gange gift, sidste Gang i sit 72de Aar med en Datter af Theologen Quenstedt; hans Liv var ikke lykkeligt, han blev ramt af store Familiesorger og maatte begrave 13 Børn. D. 1686.

Calpe, s. **Gibraltar.**

Calpentyn [kelpentin] ell. **Kalpitaye,** Stad paa Vestsiden af Øen Ceylon, paa Nordenden af den Landtunge, der danner C.-Bugten. 5,000 I. Havn. Livlig Handel.

Calpi, Stad i Nordvestprovinserne i Forindien, ved Floden Dschamna, 30 M. v. n. v. for Allahabad. 25,000 I. Handel med Bomuld. Fabrikation af Papir og fortrinligt Sukker.

Calprenède, Gautier de Costes, Seigneur de la [prønæhd], fransk Romandigter, f. 1610, d. 1663, skrev historiske Romaner over Oldtidssujetter, f. Ex. »Cléopâtre« (1646), i heroisk galant Stil og med slynget, episoderig Handling.

Calpūrnius, en af de ældste plebejiske Slægter

i Rom; den delte sig i flere Grene. Til denne Slægt hørte **Lucius C. Bestia**, en ivrig Aristokrat, der 121 f. Chr. som Almuetribun optraadte mod C. Gracchus og 111 som Consul førte Krigen mod Jugurtha med Dygtighed og Held, indtil han lod sig bestikke og sluttede en for Jugurtha fordelagtig Fred. Da der efter Tribunen Mamilius's Forslag 110 blev nedsat en Undersøgelsescommission om denne Sag, blev han domfældt. — **Marcus C. Bibulus**, Cæsars ivrige Modstander og Collega i Consulatet 59 f. Chr., sluttede sig i Borgerkrigen til Pompejus, men døde før Slaget ved Dyrrhachium. — **Lucius C. Piso** viste sig som Consul 58 f. Chr. som en Fjende af Cicero, der derfor ogsaa fælder en haard Dom over hans Statholderskab i Makedonien. — Hans Datter, **Calpurnia**, var Cæsars sidste Hustru. Hun advarede Cæsar før hans skæbnesvangre Gang til Curiet 15 Marts 44 og udleverede senere Cæsars Papirer og betydelige Pengesummer til Antonius.

Calpūrnius, Titus Junius, med Tilnavn Siculus, en latinsk Digter, under hvis Navn der er bevaret 11 Ekloger eller Idyller. Man antager, at Forfatteren til de 7 første har levet under Kejser Nero, men at de 4 sidste ere skrevne af Digteren Nemesianus, der levede i det 5te Aarh.

Calquering [kēring], Gjennemtegning, sker oftest saaledes, at man lægger et Blad klart Papir (Calquerpapir, s. nedenfor) paa den originale Tegning, løber alle Contourerne efter med Blyant ell. Tusch, derefter indgnider Bagsiden af **Cālquen** (Copien) f. Ex. med Rødkridt, lægger den paa den Flade, hvorpaa Tegningen skal overføres (efter Omstændighederne hvidt Papir, en med Dækgrund bestrøgen Kobberplade, hvori der senere skal raderes, en Træklods, hvori der skal udskæres et Træsnit ell. a.), og overløber paa ny Linjerne med et temmelig spidst Redskab, saa at Rødkridtet smitter af. Man calquerer ogsaa hyppig (f. Ex. Mønstre) ved Hjælp af farvet Calquerpapir, som lægges oven paa den Flade, der skal modtage Copien, hvorefter Originalen atter lægges oven paa Calquerpapiret; naar man da løber Originalens Linjer efter med et spidst Redskab, smitter Calquerpapirets Farve af paa Underlaget. Samme Fremgangsmaade bruges til C. af Telegrammer, idet man da som øverste Flade har et Stykke hvidt Papir, paa hvilket man skriver med et haardt Blyant. Maskintegninger o. desl. copieres i Regelen ved Gjennemtegning paa Calquerpapir eller Calquerlærred. Har man Brug for flere Copier, anvendes med Fordel C. paa Papir, som forandrer Farve under Lysets Paavirkning. Saafremt Originalen ikke er tilstrækkelig gjennemsigtig, tager man først en Copi paa almindeligt Calquerpapir; denne lægges med sin Billedflade mod Glaspladen i en saakaldet Copiramme, oven paa Copien det præparerede Papir, derpaa et Lag Filt eller blødt Papir, og Rammen lukkes til; naar da Glaspladen udsættes for Lysets — helst Solens — Paavirkning i nogle Minuter, vil man finde Tegningens Linjer overførte paa det præparerede Papir, som derefter øjeblikkelig udvaskes og tørres. **Calquērlærred** er et Bomuldsstof, som ved en særegen Appretur er gjort gjennemsigtigt og skikket til at tegne paa. **Calquērpapir** til Gjennemtegning forfærdiges af heglet Hør eller ren Blaar paa samme Maade som almindeligt Papir eller ved Bestrygning med Olje, Fernis ell. Benzol af fint Velin- eller Silkepapir, som derved bliver gjennemsigtigt. Det farvede, navnlig blaa C., som bruges til at trykke Mønstre eller Skrift af paa et Underlag, forfærdiges ved at bestryge Papir med Talg, hvori der er udrevet Farvestoffer i fint pulveriseret Tilstand, til blaat Papir Indigo eller Pariserblaat.

Caltagirōne [dschi], Stad paa Sicilien, 8 M. s. v. for Catania. 28,000 J. (1881). Bispesæde. C. er bekjendt for de her forfærdigede smukke Lervarer og farvede Statuetter. I Omegnen vindes meget Soda. C. led stærkt ved Jordskjælv 1693.

Caltanisētta, Stad paa Sicilien, 13 M. s. ø. for Palermo, ved Floden Salso. 30,000 J. (1881). Bispesæde. Velbygget Stad med lige og brede Gader og et gammelt Slot. I Omegnen vindes meget Svovl, og der er i den senere Tid fundet Stenoljekilder. Her sejrede 2 Sept. 1820 den neapolitanske General Pepe over de oprørske Palermitanere.

Calumniānt, Bagvasker, Æreskjænder.

Calvados [dāāhs], Dep. i det nordvestlige Frankrig, omgivet af Kanalen og Dep. La Manche, Orne og Eure, 100 □ M. med 440,000 J. (1881), har sit Navn efter en Række Klipper ved Kysten v. for Ornes Munding, der kaldes C. efter et af den uovervindelige Armadas Skibe, som strandede her 1588. Landet er i det hele fladt, men hæver sig mod S.; det gjennemskæres af en Mængde Smaafloder, af hvilke den betydeligste er Orne. Agerdyrkning og Kvægavl ere Befolkningens Hovederhverv. Frugttrædyrkningen er betydelig, og her tilberedes en stor Mængde Most (Cider). Udbredt Industri, især i Linned- og Uldstoffer. Hovedstad Caen.

Cālvaert, Dionysius [fahrt], flandersk Maler, f. 1545 i Antwerpen, uddannede sig i Bologna og Rom og nedsatte sig til sidst i Bologna, hvor Kunstnere som Guido Reni, Domenichino og Albani udgik fra hans Skole. Om han end deler sin Tids manierede Malemaade, hører han dog til de dygtigere blandt Datidens Kunstnere. I Italien kaldtes han Dionisio Fiamingo. Han døde 1619.

Calvāriebjærg, s. **Golgatha**.

Cālvi, Stad ved C.-Bugten paa Corsicas Nordkyst. 2,000 J. Havn.

Calviller kaldes en Klasse af Æbler i det bl. a. af Dr. Lucas opstillede „naturlige“ System. C. stamme fra Frankrig, ere sædvanlig Taffelæbler og kantede eller ribbede i Formen.

Calvin, Johan, egtl. Jean Cauvin ell. Caulvin, Reformator, f. 10 Juli 1509 i Noyon i Picardie, hvor hans Fader, Gérard C., var Fiskal-Procureur og Biskoppens Secretær. Denne bestemte ham for den gejstlige Stand, sendte ham til Paris og skaffede ham allerede fra hans 12te Aar Indtægterne af et Præsteembede, hvorved han sattes i Stand til at studere under meget heldige økonomiske Forhold. Efter Faderens Ønske kastede han sig, uden at opgive sit Præbende, over det

juridiske Studium, først i Orléans og senere i Bourges, hvor han boede hos den lærde Tysker, Melchior Wolmar, der underviste ham i Græsk; men midt under hans ivrige Studeren overfaldtes han pludselig af en Angst for sin Sjæls Salighed, under hvilken han, der tidligere havde været ivrig Katholik, kom til Erkjendelse om det utilfredsstillende ved Romerkirkens Lære og søgte og fandt Fred for sin Sjæl i Protestantismens Tro. Imidlertid var hans Fader død 1532; han opgav da Juraen og rejste til Paris for at studere Theologi. Her traf han mange ligesindede, for hvem han stundum prædikede. De haabede den Gang at vinde Kong Frants I for sig, og da Universitetets Rector, Nicol. Cop, havde anmodet C. om at udarbejde den Tale, som Cop skulde forelæse for Kongen Allehelgensdag 1533, brugte C. derfor saa frimodige Ord, at ikke blot Cop maatte frelse sig ved ilsom Flugt, men ogsaa C. ansaa det for raadeligst at forlade Paris og kom efter nogen Tids Ophold paa forskjellige Steder 1534 til Basel, hvor han 1536 først paa Latin og siden paa Fransk udgav sit berømte Værk »Institutio religionis christianæ«; det skulde være et Forsvarsskrift for Protestanterne, der forfulgtes af Frants I under Paaskud af gjendøberske og oprørske Bestræbelser, hvorfor det i en kraftig og frimodig Tale dediceredes til Kongen. I dette Skrift indeholdes Grundtrækkene til hele C.s System baade med Hensyn til Troslæren og Kirkeforfatningen; han omarbejdede og udvidede det gjentagne Gange, sidste Gang 1559. Fra Basel begav han sig til Hertuginde Renata af Ferraras Hof. Hun var Svigerinde til den franske Konge og Reformationen hengiven, hvorfor C. mente at kunne bevæge hende til Forbøn for sine undertrykte Trosfæller; men han opnaaede intet, maatte flygte derfra og kom efter et kort Besøg i sin Fødeby til Genf 5 Aug. 1536. Det var hans Hensigt at dvæle her en Nat og saa rejse videre til Strasburg eller Basel for at leve der som Videnskabsmand; men Farel, der havde faaet at vide, at C. var i Genf, begav sig til ham og bad ham blive. C. afslog det og undskyldte sig med sine Studier; da truede Farel ham med Guds Vrede, hvis han svigtede Christi Sag ved ikke at adlyde Kaldelsen til at virke i hans Tjeneste; saa gav C. efter. Genf havde den Gang sluttet sig til Reformationen for at faa Hjælp af det protestantiske Bern imod Hertugen af Savoien; men et tøjlesløst Parti, les Spirituels ell. Libertins, der især bestod af Byens aristokratiske Ungdom, fandt i Virkeligheden større Sympathi hos Flertallet af Borgerne end de nye Prædikanter og den under disses Ledelse indførte strænge Kirketugt med Forbud mod saa godt som alle Forlystelser, og da Prædikanterne paa en ubestandig og temmelig anmassende Maade modsatte sig nogle af Raadet fattede Beslutninger, sammenkaldte dette 23 Apr. 1538 et Møde af Byens Borgere, som befalede dem „at forlade Byen inden to Dage“. Nu drog C. til Strasburg for at leve for sine Studier; men paa lignende Vis som i Genf af Farel, blev der her af Butzer paanødt ham en Gjerning som Præst og Professor. Herfra deltog han i Religionssamtalerne i Frankfurt, Worms og Regensburg og vandt der Melanchthons Venskab. Imidlertid voxede i Genf den usædelige Ungdoms Tøjlesløshed; gjendøberske Sværmere og pavelige Agenter fandt mere og mere Indgang; af de 4 Borgemestre, som havde ophidset Borgerne imod C., døde en ved et Ulykkestilfælde, en henrettedes som Morder og de to andre bleve grebne i Højforræderi. Deri saa Borgerne Guds Dom, og C. lod sig, skjønt ugjærne, overtale af dem til at vende tilbage 13 Sept. 1541. Han fik nu oprettet et af Gejstlige og Lægældste bestaaende Consistorium, som hver Torsdag holdt Møde for at øve Kirketugt. Uden Hensyn til Stand, Rigdom eller Kjøn droges enhver til Regnskab for Synd i Gjerning eller Ord; der straffedes med Pengebøder eller offentlig Kirkebod, og de uforbederlige udelukkedes fra Nadveren, hvilket for C. var den højeste kirkelige Straf, da han i den saa „Midtpunktet af det kirkelige, ja af hele det individuelle og borgerlige Liv“. Hvor strængere Straffe ansaas fornødne, overgaves Synderne til den borgerlige Øvrighed for at straffes efter Datidens strænge Love om Forsyndelser mod Religionen. Flere bleve henrettede, andre forviste fra Staden eller straffede med andre strænge Straffe for Forseelser, som ingen borgerlig Øvrighed nu vilde straffe paa den Maade. Afvigelser fra den rene Lære straffedes lige saa strængt som sædelige Forvildelser. (Jfr. Bolsec, Castellio og Servet). Længe havde C. haarde Modstandere, som flere Gange stode ham efter Livet, og uden kraftig Bistand fra de Tusender af religiøse Flygtninge, som samledes i Genf, havde han næppe sejret; men efter et mislykket Oprørsforsøg fra Modstandernes Side 1555, var C.s Magt uanfægtet, og hans vældige Aand prægede sig saa dybt baade religiøst og politisk i det genfiske Samfund, at Aarhundreder ikke have kunnet udslette Sporene deraf. Saa vidt har han strakt sin Virken ud over Byens Grænser, at den Aand, der raadede i Genf, ikke blot fortrængte Zwinglianismen i Schweiz, men bortrev store Landstrækninger fra den romerske Kirke, stiftede Kirkerne i Holland, England og Skotland og virkede mægtig ind paa Polen og Ungarn, Frankrig og Tyskland, saa at Genf ved C. blev Planteskolen for reformert Kirkeforfatning, Fromhed og Lærdom, en ny Missionskirke midt i den katholske Christenhed. Fra det 1559 stiftede Akademi i Genf udgik Tusender af Præster til alle reformerte Lande. C. holdt stundum sine Forelæsninger for 1000 Tilhørere. Hans personlige Fremtræden var mægtig og ærefrygtindgydende; hans Legeme var vel uanseligt og sygeligt; men Ansigtets Udtryk vidnede om, hvilken Personlighedens Kraft der boede i ham. Elskværdig i det daglige Liv, trofast i Venskab og fuld af Deltagelse, overbærende og forsonlig i personlige Fornærmelser, var han ubønhørlig stræng, hvor han saa Guds Sag angrebet. Fransk Ildfuldhed og praktisk Forstand forenede han med Dybde og Besindighed; egentlig spekulativt begavet var han ikke; men hans Dom var sikker og skarp, og

han bevægede sig med lige saa stor Lethed i Ideernes Verden som i den praktiske Kirkestyrelse. C. er ikke saa folkelig som Luther, og hans Sprog minder altid om den lærde; men han havde større Herredømme over sig selv og større Evner baade som Kirkestyrer og som Videnskabsmand. Hans »Institutio« er endnu den reformerte Dogmatiks Hovedværk, og hans Fortolkninger til det nye Test. høre til Exegesens ypperste Værker. 1540 ægtede C. Idelette de Bures, Enke efter en af ham omvendt Gjendøber; hun døde efter 9 Aars lykkeligt Ægteskab. C. selv døde 27 Maj 1564 efter mange Aars Lidelser af flere smertefulde Sygdomme, som forværredes ved at han aldrig undte sig fornøden Hvile. Hans eneste Søn døde før ham efter at have voldet ham megen Sorg. C.s ejendommelige Lære, **Calvinisme**, kommer især frem paa to Punkter, i Læren om Prædestinationen og i Læren om Nadveren. Hvad det første Punkt angaar, lægger han den Skilsmisse, der i Timeligheden træder frem som Modsætning mellem udvalgte og forskudte, tilbage i den evige Raadslutning. Fra Evighed har Gud fattet et dobbelt Valg, idet han har forudbestemt nogle Mennesker til Tro og Salighed, andre til Vantro og evig Fordømmelse. Dette frygtelige Valg bestemmer han fremdeles som rent ubetinget og som et saadant, der fuldbyrder sig, ikke gjennem nogen menneskelig Frihedskrisis, men under Form af en blot Naturudvikling. Saaledes ender hans Prædestinationslære i en fuldkommen Fatalisme, idet hvert enkelt Individs Liv og Skæbne med enhver af dets enkelte Bevægelser har staaet for den altseendes Øje med samme Nødvendighed som de Baner, Planeterne beskrive. Christus tilbyder alle sin Naade og opfordrer alle til Omvendelse, men Forudbestemmelseslæren gjør dog dette illusorisk, idet Christus er kommen til Verden for at iværksætte det evige Valg, at blive til Oprejsning for dem, der ere skabte til Salighed, og til Fald for dem, der ere skabte til Fordømmelse. Hvad Nadveren angaar, lærer C. i Modsætning til Zwingli, at den er et Mysterium; Herren er virkelig til Stede i Nadveren og meddeler sig deri, men paa aandelig Maade, ikke paa legemlig, idet C.s Lære bevæger sig i en Dualisme, mellem Naadens og Naturens Rige, mellem Aand og Legemlighed. Paa Grund af Legemlighedens og Individualitetens Indskrænkning kan Christus ikke være til Stede paa Jorden; han er paa et bestemt Sted i Himlen. Paa Jorden foregaar der derfor under Nadverens Nydelse intet andet, end at Brød og Vin nydes, men hvor den nydes i Troen, der foregaar der samtidig en Begivenhed i Himlen, idet den troendes Sjæl paa mystisk Vis henrykkes i Himlen og paa overnaturlig Maade forenes med Frelseren og delagtiggjøres i hans forklarede Liv som den sande, aandelige Næring. Den vantro derimod nyder kun Brød og Vin. — Den calvinske Kirkes Forfatning er en republikansk Synodalforfatning; Menigheden repræsenteres af et Raad af Ældste (Presbyterium), som har den udøvende Kirkemagt. Det vaager over Sæderne, haandhæver Kirketugten, uddeler Almisser og vælger de gejstlige. Den lovgivende Magt er lagt i Hænderne paa den af Gejstlige og Ældste bestaaende Synode, som dels repræsenterer et Landskab, dels den hele Kirke. I sin sædelige Strænghed gik undertiden Calvinismen saa vidt, at den forbød Theater, Dans og selskabelige Nydelser, hvorfor den ofte snarere slog Rod i Mellemklasserne end i de højere Stænder.

Calvisius, S., egl. Kalwitz, f. 1556 i Thüringen, d. 1615 som Cantor ved Thomasskolen i Leipzig, var ikke blot en udmærket musiktheoretisk Forfatter, men en i forskjellige Retninger udviklet Videnskabsmand, der navnlig som Chronolog og Astronom stod i stor Anseelse.

Calvo, C., sydamerikansk Historiker og Folkeretslærer, f. 1824 i Buenos Ayres, havde 1860 en diplomatisk Sendelse til Paris og London. Hans »Droit international théorique et pratique« (1870—72, 3 Udg., 1880—81, 3 Bd.) regnes for et af de ypperste Værker om Folkeret. Desuden har C. udgivet en Samling af Tractater og andre diplomatiske Aktstykker vedrørende Syd- og Mellemamerikas Stater (11 Bd., 1862—69) og „Aarbøger over Revolutionerne" i disse Lande siden 1808 (5 Bd., 1864—67).

Calycānthus flōridus, Busk fra det sydlige Nordamerika, af en med Rosen- og Myrthefamilien beslægtet Familie. Den har modsatte helrandede Blade, omkringsædige, mørkt rødbrune, som Jordbær vellugtende Blomster med mange taglagte Bæger- og Kronblade, som gaa over i hverandre, talrige Støvdragere og en af mange Nødder sammensat Flerfoldsfrugt. Veddet af Rod og Stængel har en stærkt krydret Lugt. Den dyrkes undertiden i Haver hos os.

Camaīeu ell. **Camayeu**, fr. [kamaijø]. Billeder, som ere udførte med lysere og mørkere Toner af en enkelt Farve (f. Ex. graat i graat), siges at være udførte en c.

Camail, fr. [kamāi; alm. udt. kamālje], kort Overstykke med Hætte, der bruges om Vinteren af katholske Gejstlige; bruges hos os om et Slags korte Damekaaber.

Camaldulēnser-Eneboerne stiftedes 1018 af Romualdo, en Slægtning af Hertugen af Ravenna, f. c. 950, som efter en udsvævende Ungdom blev Munk c. 970 og d. 1027. Han opnaaede stort Ry for Hellighed og oprettede paa mange Steder i Italien smaa Eneboerselskaber, fornemmelig i Camaldoli (Campus Maldoli) ved Neapel. Ordenen var meget stræng, afholdt sig aldeles fra Kjødspiser, i Fastetiden ogsaa fra Samtale; den havde baade Munke- og Nonneklostre, nu kun det første; Dragten er hvid. Efterhaanden udbredte den sig over Italien, Frankrig, Tyskland og Polen, gik aldeles ind paa Clugnys højkirkelige Bestræbelser, men naaede dog ikke den franske Ordens Indflydelse. I 17de og 18de Aarh. talte den 2000 Medlemmer; nu er der kun nogle faa ubetydelige Klostre i Italien.

Camaraderi, Tilbøjelighed, som kan vise sig hos Kammerater (Colleger, Kunstnere, Forfattere osv.) til at rose hinanden gjensidig.

Camárgo, Marie Anne C. de, berømt Danserinde, f. 1710, Datter af en Cardinal, blev Adoptivdatter i en fattig Familie og i sin Barndom optaget i Danseskolen ved Theatret i Brüssel, hvor hun hurtig vandt saa stor Anerkjendelse, at hun 1730 blev ansat som første Danserinde ved Operaen i Paris. Efter baade her og 1743 ogsaa i England at have gjort overordentlig Lykke, forlod hun 1750 Scenen med meget betydelig Pension og døde 1770.

Camargue [mārrg], en Ø i Rhônedeltaet i Sydfrankrig, omsluttes af Rhônes Hovedarm mod Ø., den saakaldte Lille Rhône mod V. og Middelhavet mod S. C. er c. 13 □ M. stor; men over Halvdelen optages af Saltmoradser og Laguner, af hvilke den største er Valcarèslagunen. Den dyrkede Del af Øen er frugtbar og frembringer ypperlig Hvede. Luften paa C. er usund paa Grund af Moradsernes Uddunstninger.

Camarilla, sp. [rilja], et lille Værelse, særlig den spanske Konges Cabinet; derfra er det gaaet over til at betegne en Fyrstes hemmelige, uberettigede Raadgivere, især hans personlige Yndlinge, for saa vidt de øve Indflydelse paa Regeringen, i Modsætning til Styrelsens forfatningsmæssige Organer.

Camariñas [rinjas], en lille Søstad i det spanske Galicien, 10 M. v. f. v. for Coruña ved Camariñasbugten. 3,000 J. Sikker Havn for Skibe af Middelstørrelse.

Cambacérès, Jean Jacq. Régis de [kangbassæræhs], fransk Statsmand, f. 18 Oct. 1753 af en gammel Familie, af hvilken flere Dommere vare udgaaede, blev tidlig efter sin Fader ansat ved Regnskabsretten i Montpellier. 1789 fik C. det Hverv af Provinsens Adel, at affatte Udkastet om dens Ønsker med Hensyn til Statens Styrelse, og blev 1791 Formand for Criminaldomstolen i Montpellier. I Sept. 1792 valgtes C. til Nationalconventet og tog her vigtig Del i alle retslige Sagers Drøftelse. I Ludvig XVI.s Proces udtalte C. sig bestemt imod, at Forsamlingen skulde gjøre sig til Domstol, krævede fuld Frihed for hans Forsvarere og stemte for Dødsdommens Udsættelse, medens han erklærede sig enig med Flertallet om Kongens Skyld. 10 Marts 1793 foreslog han Revolutionstribunalets Oprettelse og fremstillede kort efter som Ordfører for Velfærdsudvalget Dumouriez's Forræderi. Senere holdt C. sig noget tilbage, stemte mest med de maadeholdne og arbejdede paa den nye Civillovbog, hvortil han gjorde det første Udkast i Aug. 1793. Efter Robespierres Fald 1794 kæmpede C. for mildere Forholdsregler og udarbejdede som Conventets Formand et Opraab til Folket om de nye Grundsætninger for Statsstyrelsen. Siden blev C. Medlem af Velfærdsudvalget, ja en Tid lang Formand, og havde som saadan en overordentlig Indflydelse paa alle Statssager, medens han særlig varetog de udenrigske Anliggender. Han valgtes derefter til de 500.s Raad, var en Tid dettes Formand og blev i Juni 1799 Justitsminister. Efter Statscoupet af 18 Brum. f. A. blev C. den anden Consul og gjorde vigtige Tjenester ved den nye Samfundsordens Grundlæggelse, særlig ved Udarbejdelsen af Civillovbogen, ligesom han ogsaa ved sin Takt og Smidighed havde virksom Del i Forfatningens gradvise Udvikling henimod Enevælde. Derimod lykkedes det ham ikke at hindre Hertugen af Enghiens Fængsling og Henrettelse. Under Kejserdømmet blev C. Ærkekansler og dermed fast Formand i Senatet, fik 1808 Titlen Hertug af Parma og øvede stadig en betydelig Indflydelse paa Statsstyrelsen, skjønt han forgjæves modsatte sig Kejserens Ægteskab med Marie Louise og siden Toget til Rusland. 1813 var C. Formand for Regentskabsraadet under Kejserinden, og 1815 udnævntes han til Justitsminister og Formand for det nye Pairskammer. 1816 forvistes C. som „Kongemorder" til Belgien, blev benaadet 1818 og vendte hjem til Paris; han døde 5 Marts 1824. — Af hans Brødre blev **Etienne Hubert C.**, f. 1756, Ærkebiskop i Rouen 1802 og Cardinal 1803; d. 1828. — En Brodersøn, **Marie Jean Pierre Hubert**, Hertug af C., f. 1798, sluttede sig 1830 til det nye Kongedømme og var 1835—48 Pair; blev 1852 Senator og Overceremonimester ved Kejserens Hof indt. 1870; d. 1881.

Cambay [kæmbæ], Stad i Præsidentskabet Bombay i Forindien, ved Nordenden af C.-Bugten. 10,000 J. Tidligere en betydelig Handelsstad; dens Havn er nu tilsandet. **C.-Bugten** strækker sig fra det arabiske Hav henved 30 M. mod N. ind i Landet. Blandt de talrige Floder, som i den have deres Udløb, ere de betydeligste Narbadda og Tapti.

Cambiáso, Luca, ogsaa kaldet Luchetto da Genova, italiensk Maler, f. 1527 i Moneglia, uddannede sig efter Rafael og Michel Angelo og vandt tidlig et Navn ved sine i Palazzo Doria i Genua udførte mythologiske Billeder. Philip II kaldte ham til Spanien, hvor han udførte en Del Billeder i Escurial. Han døde i Madrid 1585. Han malede med saa stor Færdighed og Lethed, at det blev sagt om ham, at han malede med begge Hænder. Tit udførte han store Billeder uden Skizze eller Carton.

Cămbio, it., Vexel; **C. conto**, Vexelregning, Vexelconto.

Cămbio, Arnolfo di, italiensk Bygmester, f. **Arnolfo**.

Cămbium, f. **Dannelsesvæv**.

Cambon, Joseph [kangbōng], f. 1754 i Montpellier, hvor han var Kjøbmand ved Revolutionens Udbrud. Som Medlem af den lovgivende Forsamling og Conventet øvede han en overordentlig Indflydelse i alle Finansanliggender. Skjønt han stemte for Kongens Henrettelse, vovede han dog at forsvare Girondinerne og at modsætte sig Terroristernes Udskejelser; han bidrog til Robespierres Fald, men da han søgte at frelse Villaud-Varennes, Collot d'Herbois o. a. Terrorister, blev han selv mistænkt og maatte flygte. Siden levede han paa en Landejendom ved Montpellier. 1815 maatte han som „Kongemorder" gaa i Landflygtighed til Brüssel, hvor han døde 15 Febr. 1820. Mange Indretninger i det franske Statsgjældsvæsen skrive sig fra C.

Camborne [kämborn], Stad i Cornwall-Shire i England, 7 M. s. v. for Bodmin. 14,000 I. Vigtig Bjærgværksdrift.

Cambray [kangbrä], befæstet Stad i det franske Dep. Nord, ved Schelde, 7 M. s. til ø. for Lille. 15,000 I. (1881). Ærkebispesæde, Kathedralkirke med Fénélons Gravmæle, smukt Raadhus. Betydelig Bomuldsindustri; Bryggerier og Roesukkerfabrik. — C., Romernes Camaracum, blev befæstet af Carl d. store, forgjæves belejret 1339 af den engelske Konge Edvard III, var i Middelalderen Hovedstad i et til det tyske Rige hørende Grevskab, kom 1595 under Spanien og 1678 ved Freden i Nijmegen til Frankrig. 1508 sluttede Kejser Maximilian I, Ludvig XII af Frankrig, Ferdinand den katholske af Aragonien og Pave Julius II her „Liguen i C." mod Venezia., og 5 Aug. 1529 sluttedes her den saakaldte „Damefred" mellem Frankrig og Spanien, hvorved Frankrig fik Hertugdømmet Burgund mod at opgive Fordringerne paa Artois og Flandern. I Fredsunderhandlingerne deltog Carl V.s Tante, Margrete af Østerrig, og Frants I.s Moder, Louise af Savoien; deraf dens Navn.

Cämbric, Cambray ell. Kammerdug, s. Batist.

Cambridge [kähmbridsch], 1) Shire i det østl. England, omgivet af Shirerne Norfolk, Suffolk, Essex, Hertford, Bedford, Huntingdon, Northampton og Lincoln. 38,6 □ M. med 185,000 I. (1881). Den nordlige Halvdel indtages af den saakaldte Ø Ely, et Marskland, der 1236 og senere ved Oversvømmelser fra Washbugten efterhaanden forvandledes til et Morads, og som man først i Begyndelsen af dette Aarh. ved overordentlig kostbare Kanal- og Udpumpningsarbejder har vundet tilbage for Dyrkning. Den sydlige Halvdel er et bølgeformet Land med Bakker af ringe Højde. Agerdyrkning og Kvægavl ere Befolkningens Hovederhverv. — 2) Hovedstad i C.-Shire, 12 M. n. til ø. for London, ved Floden Cam. 35,000 I. (1881). Byens vestlige Del optages næsten ganske af de til dens berømte Universitet hørende Bygninger, navnlig de 18 Collegier, der ere stiftede ved kongelig eller privat Velgjørenhed, det ældste 1257, det yngste 1876, King's College af Henrik VI 1441, Trinity College af Henrik VIII 1546. Universitetet synes at være opstaaet ved Forening af flere allerede i tidlig Tid indrettede Skoler, der først i det 13de Aarh. antoge Navn af Universitet. Nu har det til Stadighed c. 2,000 Studenter, som under det for de studerende paabudte Ophold i Universitetsbyen gjennem det indbyrdes Samliv og den store Vægt, der lægges paa Legemsøvelser, uddannes til gentlemen, ikke til Fagmænd. Universitetet er et Slags Republik, styret af en paa Livstid valgt Kansler, der repræsenterer det udad til, en paa et Aar valgt Vicekansler, der leder dets Virksomhed indad til, og forskjellige Embedsmænd samt et tokamret Senat af Graduerede, som siden Jakob I.s Tid ogsaa har valgt to Parlamentsmedlemmer paa Universitetets Vegne. Professorerne, hvis Lærestole ere oprettede Tid efter anden uden samlet Plan, lønnes dels af Staten, dels ved Legater. Den væsentlige Undervisning for de studerende, der endnu ingen Grad have, foregaar i Collegierne; først 1869 har en Parlamentsact indført fri Studenter, som ikke ere optagne i noget Collegium. I Universitetets første Tider boede Studenterne i Kosthuse (inns, hostels, halls) under en af dem selv valgt Forstander (Rector). I Kosthusenes Sted traadte efterhaanden Collegierne, oprindelig bestemte til paa klosterlig Vis at give fattige Studenter Underhold og Undervisning, men i det 16de Aarh. ogsaa aabnede for andre; i hvert Collegium vælges blandt dem, der have taget en Grad, 8—60 fellows, i alt omtr. en Femtedel af de studerende, med en aarlig, ikke ubetydelig Lønning paa Livstid eller visse Aar uden Forpligtelse til Ophold i Collegiet. I de fleste Collegier vælges Forstanderen, sædvanlig en Gejstlig, af og blandt Medlemmerne, som ogsaa udpege nye Medlemmer til de ledige Pladser. For at opnaa Baccalaureus-Graden, den laveste Universitetsgrad (med Titlen bachelor of arts, B. A.), der tre Aar efter kan følges af Graden som master of arts (M. A.), skal man være indskreven i et Collegium eller som fri Student, immatriculeret ved Universitetet og have aflagt visse Prøver, hvortil Collegiernes Medlemmer (som tutors) som Regel forberede de unge Studenter. I Girton College og Newnham Hall er der i de senere Aar givet Kvinder højere Undervisning med tilhørende Prøver af Universitetets Lærere. Med Universitetet er forbundet et Bibliothek paa 220,000 Bd. og 3,200 Haandskrifter, et astronomisk Observatorium, en botanisk Have og mange Samlinger. Af dets Bygninger ere de mærkeligste King's College, Senatshuset, Fitzwilliams Museum, Bogtrykkeriet og Observatoriet. C.s Industri og Handel er væsentlig beregnet paa at tilfredsstille de studerendes Behov. — 3) Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, tæt v. n. v. for Boston, 53,000 I. (1880), er ved Broer forbunden med Boston og Charlestown. Her er det 1638 stiftede Harvard-Universitet med rigt Bibliothek (220,000 Bd.), botanisk Have og Observatorium. C. er anlagt 1630 under Navnet Newtown. — 4) C.-Bugten skærer sig c. 20 M. ind i Nordaustralien fra Timorhavet. Den er omgiven med temmelig stejle Kyster.

Cambridge, Adolf Fred., Hertug af [s. o.], yngste Søn af Kong Georg III, f. 24 Febr. 1774, deltog 1793 i Felttoget i Holland og blev tagen til Fange ved Hondschooten, men snart udløst. 1794 indtog han sin Plads i Overhuset og sluttede sig til Oppositionen mod Pitt. 1803 blev C. Chef for den hannoverske Hær, men kunde intet udrette mod Franskmændene og vendte snart tilbage til England. 1816 blev han sat i Spidsen for Hannovers Styrelse som Statholder, gjenoprettede 1819 den gamle Landdag og blev i Febr. 1831 efter Urolighederne i Göttingen Vicekonge med udvidet Fuldmagt. Han gav 1833 en ny Forfatning og udmærkede sig desuden ved sin Iver for de skjønne Kunster. 1837 vendte C. tilbage til England og døde 8 Juli 1850. — Hans Søn, **George Will. Fred.**

Charles, Hertug af C., f. 26 Marts 1818, anførte 1854—55 som Generallieutenant en Division af den engelske Hær og udmærkede sig ved Alma og Inkerman, blev 1856 Øverstbefalende for den engelske Hær og 1862 Feltmarschal. I sin overordnede Stilling har C. virket for mange Reformer i Hærens Ordning og Udrustning, men holdt baade paa Legemsstraffene og paa Officerspatenternes Salg.

Cambrisk Formation indbefatter de ældste forsteningsførende Lag, mest bestaaende af Sandsten, Kalksten og Alunskifer, af hvilke de to sidste indeholde en stor Mængde Trilobiter (Krebsdyr). Mange Geognoster ville ikke anerkjende den for at være en selvstændig Formation, men betragte den kun som ældste Led af Silurformationen. I Skandinavien henhøre Fucoidsandstenen og Olenusskiferen (Barrandes „Primordialzone") hertil. S. Overgangsformation.

Cambronne, Pierre Jacq. Étienne [kangbrönn], Greve, fransk General, f. 26 Dec. 1770 i St. Sébastien ved Nantes, kæmpede mod Vendéerne og reddede efter Kampen paa Quiberon mange Emigranters Liv. Han tog siden Del i alle Napoleon I.s Felttog, fulgte ham til Elba, hvor han blev Commandant i Porto-Ferrajo, og vendte 1815 med ham tilbage til Frankrig. I Slaget ved Waterloo commanderede C. en Division af den gamle Garde; det er blevet fortalt, at han paa Opfordringen til Overgivelse skal have svaret: „Garden dør, men overgiver sig ikke"; han har imidlertid selv nægtet at have brugt denne Ytring. Han faldt haardt saaret i engelsk Fangenskab, kom efter sin Helbredelse tilbage til Frankrig, hvor han som Tilhænger af Napoleon blev stillet for en Krigsret, men frikjendt, da han aldrig havde svoret Bourbonerne Troskabsed. Ludvig XVIII udnævnte ham 1820 til Generalmajor og Commandant i Lille, hvilken Post han nedlagde 1824 af Helbredshensyn; han døde nær ved sin Fødeby 8 Jan. 1842.

Camden [kæmdn], Stad i Staten New-Jersey i Nordamerika, ved Floden Delaware, lige over for Philadelphia. 42,000 I. (1880). Betydelig Industri og Handel.

Camden, Will. [s. o.], engelsk Oldgransker og Historieforsker, f. 1551 i London, studerede i Oxford, blev 1593 Rector for Westminsterskolen i London og døde 1623. Han gjorde det til sit Livs Opgave at samle og bearbejde Materialier til at oplyse Englands gamle Historie og Forfatning, i hvilket Øjemed han foretog mange Rejser, opsporede Monumenter fra Fortiden, gjennemsøgte Archiver osv. Udbyttet af sine historiske og antiqvariske Forskninger nedlagde han i en Række Skrifter, af hvilke det vigtigste er »Britannia s. Angliæ, Scotiæ, Hiberniæ etc. chorographica descriptio«. Efter ham er opkaldt det 1838 stiftede C. Society, som udgiver ældre Værker til Englands Historie. Hans Ejendom, Camdenhouse, i Chiselhurst er i den nyeste Tid bleven bekjendt ved Napoleon III.s Ophold og Død.

Camée, fr. [mē] eller **Camēo,** ital., en skaaren Sten med ophøjet Arbejde, i Modsætning til den i Stenen fordybede Fremstilling, Intaglio, der brugtes som Seglsten. Almindelig vælges til C. en Sten med 2 eller 3 forskjellig farvede Lag, hvoraf Kunstneren da lader det ene danne Grunden, det andet Billedet, og der frembringes tit en særegen kunstnerisk Virkning ved at udskære det øvre Lag i større eller mindre Grad, saaledes at Underlaget paa fine Steder kan skinne igjennem. I Oldtiden kjendes C. først fra den senere Tid; de udførtes gjærne i Onyx, Sardonyx, Carneol og lignende Ædelstene (pietra dura). Ofte hemmer dog Lagenes tilfældige Leje Kunstnerens Frihed. Store og berømte C. findes i St. Petersborg, Wien, Paris o. fl. St.

Camēliadame, Dame af tvetydigt Rygte; efter den yngre Dumas's Roman (fra 1848) og Komedie: »La dame aux camélias« (Blomsten Camellia, s. n. A.).

Camellia, Slægt af Tefamilien, frikronbladede Planter af de tokimbladedes Klasse, med undersædige Blomster. C. Japonica, en 5—10 F. høj Busk fra Japan med læderagtige, stedsegrønne, glinsende, savtakkede Blade, store og smukke Blomster i Spidsen af Grenene med pragtfulde, højrøde (sjældnere hvide) Kronblade, er en almindelig yndet Prydplante, som hos os dyrkes i Stuer og Væxthuse, men i Sydeuropa trives vel i Friland. I Japan udpresser man af Frøene en Olje, som baade spises og bruges som Lægemiddel.

Camēner, s. Muser.

Cāmera clāra, s. Camera obscura.

Cāmera lūcida, et af Wollaston opfundet, af Amici og andre forbedret Instrument, der kan hjælpe Landskabstegneren til en tro Gjengivelse af et Landskabs Omrids. Det bestaar efter Wollastons Indretning af et 4sidet Glasprisme, i hvilke de omtrent vandret indtrængende Lysstraaler, efter at være fuldstændig tilbagekastede to Gange, blive omtrent lodrette og i denne Retning træde ud af Prismet. Holder man Øjet lige over dette, vil man nedenfor se et Spejlbillede af Landskabet, som, da Lysstraalerne ere tilbagekastede to Gange, ikke bliver omvendt. Men flytter man Øjet ud til Kanten af Prismet, saa at noget af Øjeaabningen kommer udenfor, vil man gjennem det se det omtalte Spejlbillede, medens man udenom ser det underlagte Papir og Blyantspidsen, og kan altsaa med denne eftertegne Billedets Omrids. I franske Skrifter kaldes dette Instrument chambre claire.

Camerālvidenskaberne var navnlig tidligere den almindelige tyske Benævnelse for Indbegrebet af de Politiet og Administrationen vedrørende Videnskaber, Regerings- eller Statsvidenskaberne. Ordet, der kommer af det ved Middelalderens Slutning i de fleste tyske Lande oprettede saakaldte „Kammer" (camera), til hvilket Bestyrelsen af Domainerne og Regalierne (fiscus) var overdraget, og som opr. betegnede Indbegrebet af de Videnskaber, som Kammerembedsmændene (Cameralisterne) maatte studere, har senere faaet en mere ubestemt Betydning, og der er blevet tillagt C. et meget forskjelligt Omfang. Ogsaa Statsøkonomien henregnedes tidligere hertil, og ved flere Universiteter, saaledes navnlig i Tübingen, oprettedes et særligt Cameralfacultet ved Siden af det

retsvidenskabelige Facultet. Ogsaa hos os bruges hyppig Cameralist om den, der har taget statsvidenskabelig Examen.

Cāmera obscūra, det mørke Kammer, er opfundet af Porta i det 16de Aarh. Formørker man et Værelse, saa at der kun kan trænge Lys ind igjennem en lille Aabning i en Vinduesskodde, som vender ud imod stærkt belyste Gjenstande, vil der paa en bag Aabningen anbragt hvid Skjærm vise sig et omvendt Billede af disse Gjenstande, fordi ethvert Punkt kun sender en meget snæver Lyskegle ind til Skjærmen. Dette bliver imidlertid noget udvisket og svagt belyst. Langt smukkere bliver det, naar man i en større Aabning anbringer en Samlelinse (s. Linser), der forener de Lysstraaler, som komme fra et Punkt foran den, igjen til et Punkt bag den. Billedet bliver da lyst og tillige skarpt begrænset, naar Gjenstandenes Afstande ikke ere meget forskjellige; det kan opfanges paa hvidt Papir eller paa en mat Glasplade. Vil man aftegne Billedet, maa det helst ligge vandret. Man kan da enten anbringe Linsen foroven i Kammeret, over det opstille et Spejl under en Vinkel af 45° og opfange Billedet paa Papiret, eller man kan anbringe den i den ene Ende af en Kasse, i hvilken bag Linsen er opstillet et Spejl under en Vinkel af 45°, og opfange Billedet paa en mat Glasplade, oven paa hvilken Papiret ligger. I denne Form kan Apparatet gjøres let transportabelt og kaldes Camera clara. C. o. anvendes, udført med megen Omhu, dog uden Spejl, til Daguerrotypi og Photographi.

Camerārius, Joach., egtl. Liebhard, berømt tysk Lærd, f. 1500 i Bamberg, blev 1526 Lærer i de gamle Sprog i Nürnberg og sendtes 1530 af Senatet smstds. som Deputeret til Rigsdagen i Augsburg, hvor han med sin Ven Melanchthon havde vigtig Del i Forhandlingerne; ligeledes var han Deputeret ved den senere Rigsdag i Augsburg 1555, hvorfra han gik med Melanchthon til Nürnberg og 1556 til Regensburg. 1535 var han af Hert. Ulrich af Württemberg bleven kaldet til Tübingen for at organisere Universitetet der, og 1541 blev han i samme Hensigt af de sachsiske Hertuger kaldet til Leipzig, hvor han opholdt sig i længere Tid og døde 1574. Han har leveret talrige Commentarer, Udgaver og Oversættelser af græske og latinske Forfattere, som længe stode i stor Anseelse; desuden »Commentarii linguæ Græcæ et Latinæ«, »Epistolæ familiares«, en Biographi af Melanchthon m. m. — Hans Søn, Joach. C., f. 1534, d. 1598, var en af sin Tids lærdeste Læger og Botanikere. — Af samme Slægt var Rudolph Jakob C., berømt Botaniker og Læge, f. 1666 i Tübingen, d. smstds. 1721 som Prof. og Directeur for den botaniske Have. Han havde væsentlig Fortjeneste af Læren om Kjønsmodsætningen i Planteriget (s. Botanikens Historie).

Camerīno, Stad i Mellemitalien, 9 M. s. v. for Ancona. 12,000 J. Ærkebispesæde med prægtig Domkirke og et ubetydeligt Universitet. Silkeindustri.

Camerlēngo, s. Cardinal.

Cāmero, J., reformert Theolog, f. c. 1580 i Glasgow, kom 1600 til Bordeaux, hvor han blev Præst 1608 og 1618 Prof. i Saumur. 1620 maatte han flygte paa Grund af Religionskrigene, blev 1624 Prof. i Theologi i Montauban, hvor han 1625 blev dræbt af en Fanatiker, fordi han havde raadet til at møde Forfølgelserne, ikke med væbnet men med passiv Modstand. Han har i mange Punkter mildnet den calvinske Dogmatik og har udøvet betydelig Indflydelse gjennem sine Disciple, Amyraldus og Cappellus.

Cāmeron, Simon, nordamerikansk Politiker, f. 1779 i Pennsylvania, blev Bogtrykker og Bladudgiver, samt senere Bank- og Jærnbanedirecteur. 1845—49 var C. Medlem af Unionens Senat som Demokrat, men sluttede sig 1854 til det nydannede republikanske Parti og arbejdede 1860 for Lincolns Valg til Præsident. C. blev til Løn i Marts 1861 Krigsminister, var 1862 Afsending i Rusland og 1867—77 paa ny Senator. Han øvede en væsentlig Indflydelse i sin Hjemstat og fik sin Søn James Donald C., f. 1833, valgt til sin Efterfølger; denne hørte 1880 til de ivrigste Talsmænd for General Grants Valg til Præsident for tredje Gang, men uden Held.

Cāmeron, Verney Lovett, en af Nutidens mest berømte Afrikarejsende, f. 1 Juli 1844 i Dorsetshire, traadte i en Alder af 13 Aar ind i den engelske Marine og blev 1872 af Londons geogr. Selskab udnævnt til Leder af den Expedition, som skulde bringe yderligere Hjælp til Livingstone, der Aaret forud var funden af Stanley. I Marts 1873 forlod C. med Lieutenant Murphy og Dr. Dillon Sansibar og traf i August s. A. i Unjanjembe Livingstones Tjenere med den berømte Rejsendes Lig. Murphy fulgte med Liget tilbage til Sansibar, Dr. Dillon dræbte sig kort efter i et Anfald af Vanvid, men C. besluttede desuagtet at fortsætte Rejsen for at fuldende Livingstones Undersøgelser. I Febr. 1874 naaede C. Udschidschi ved Tanganjikasøen, omsejlede en stor Del af denne, opdagede dens Afløb Lukugafloden og opstillede den senere bekræftede Formodning, at Lukuga er et Tilløb til Lualabafloden og Tanganjikasøen følgelig en af Congos Kildesøer. Midt i Maj 1874 brød C. op mod V. og naaede i Aug. Njangve ved Lualaba, men fandt, at denne her kun ligger 1400 F. over Havet og følgelig ikke, som Livingstone og Stanley endnu havde hævdet, kunde høre til Nilsystemet. Det lykkedes dog ikke C. at følge Lualaba i dens øvre Løb og godtgjøre dens Identitet med Congo; han blev trængt bort mod S. V. og naaede sluttelig i Nov. 1875 ad fuldstændig nye Veje og efter en Rejse paa 770 M. ud til Afrikas Vestkyst n. for Benguela. C.s Rejse kan vel ikke opvise saa glimrende Resultater som Stanleys noget senere, men har dog stor Betydning bl. a. ved talrige Højdebestemmelser; C. hædredes derfor ogsaa baade af Londons og Paris's geographiske Selskab med den store Guldmedaille. Sin store Rejse beskrev C. i »Across Africa«, 2 Bd., London 1876. I Vinteren 1878—79 berejste C. fremdeles Cypern og Euphrat-Tigrislandskaberne for at undersøge Mulig-

heden af en Kanalforbindelse mellem Indien og Middelhavet og skrev »Our future Highway«, Lond. 1880. For Tiden er han Capitainlieutenant i den engelske Marine.

Cameronianere eller **Cargilliter** kaldes et presbyteriansk Parti i Skotland efter deres Fører, Præsten Archibald Camero. Da Carl II vilde paatvinge Skotterne en episkopal Forfatning og fordrede, at de skulde anerkjende hans Overhøihed i Kirkens Styrelse, sluttede de ivrigste Presbyterianere sig sammen under Camero og erklærede den monarchiske Regeringsform for en Kilde til Kirkens Ødelæggelse. Dette førte til en blodig Kamp mellem Kongen og C.; Camero faldt i Kampen 1680, og den anden Hovedfører, Cargille, blev henrettet. Senere ydede C. Vilhelm III af Oranien væsentlige Tjenester; men de fandt sig ikke tilfredsstillede ved Ordningen af den presbyterianske Kirke 1690 og vare heftige Modstandere af Skotlands Union med England. 1743 opnaaede de Anerkjendelse som særeget presbyteriansk Samfund.

Camerun, en vulkansk Bjergmasse i Vestafrika, ved det indre af Biafra Bugten, med det over 12,000 F. høje Krater Albert. — Camerun Floden udspringer i det ukjendte indre Afrika, gjennembryder Høilandet omtr. 10 M. fra Kysten med 2 store Katarakter og falder i C. Bugten, s. ø. for Bjerget C.

Cametá ell. Villa Viçosa, Stad i den brasilianske Prov. Para, ved Floden Tocantins, 20 M. s. v. for Para. 20,000 J. Livlig Handel.

Camillus, Marcus Furius, af en gammel patricisk Slægt i Rom, udmærkede sig som Feltherre og Fører for Adelen. Som Dictator indtog han 396 f. Chr. Veji efter en langvarig Belejring, under hvilken den romerske Hær første Gang gjorde Vinterfelttog og modtog Sold; senere indtog han Falerii, efter Sagnet ved sin Ædelmodighed, men blev derpaa jaget i Landflygtighed af Almuen. Da Gallerne havde indtaget Rom 390, blev den landflygtige C. atter Dictator og befriede efter Sagnet Rom, ligesom han bevirkede, at Rom blev gjenopbygget paa den gamle hellige Grund, og derved vandt Tilnavnet „Roms anden Stifter“. Ligeledes overvandt han Nabofolkene, der vilde benytte sig af Roms Svækkelse, og under Striden om de liciniske Love var han Adelens Fører, indtil han 366 indsaa Umuligheden af at fortsætte Striden og bevirkede Vedtagelsen af Lovene. Han døde 365.

Caminha [minja], en lille Fæstning i den portugisiske Prov. Minho, ved Floden Minhos Udløb i Atlanterhavet. 3,000 J. Havn.

Camisarder. Da Ludvig XIV efter Ophævelsen af det nantiske Edict med Vaabenmagt (Dragonader) vilde tvinge de reformerte tilbage til Romerkirken, greb Indbyggerne i Cevennerne til væbnet Modstand og forsvarede sig i lang Tid mod de kongelige Hære. Efter deres Dragt kaldte de sig med et Provinsialudtryk C., af Camise (chemise), d. e. Skjorte, Blouse. Opflammede af visionære Propheter og Prophetinder, voxede de i Tal og Mod trods de største Mishandlinger. Børn bleve med Vold revne fra deres Forældre, Mændene bragtes til Galejerne og Kvinderne i Fængsel, medens man hængte Præsterne og ødelagde Kirkerne. 1703 opfordrede Pave Clemens XI til et formeligt Korstog imod dem, men C. slog de kongelige Tropper under Marschal Montreval; dette æggede de katholskes Forbitrelse til det yderste, og mere end 40,000 C. omkom i Kampen, bleve radbrækkede, hængte og brændte. C. øvede nu Gjengjældelse paa Katholikerne, og alene i Diocesen Nimes dræbte de 84 romerske Præster og brændte 200 Kirker. Paa samme Tid sluttede de Forbund med Frankrigs Fjender og havde hele den sydøstlige Del af Landet inde. Da sendte Ludvig XIV Marschal Villars mod dem 1704; denne saa, at han intet kunde udrette med Vaabenmagt, og sluttede Forlig med deres Anfører Jean Cavalier, imod at C. fik Samvittighedsfrihed og Ret til at holde Privatforsamlinger uden for Stæderne; deres Ejendomme og Friheder bleve dem tilbagegivne. Saaledes stilledes Opstanden; men mange flygtede til Udlandet eller gik i piemontesisk Tjeneste. 1707 udbrød Opstanden paa ny, da Marschal Berwick havde overfaldet en Del C. i Montpellier og ladet dem brænde. Men de vare nu for svage til at gjennemføre Kampen; mange faldt i Striden, en Del vandrede ud, og Resten underkastede sig, men det før saa blomstrende Land var lagt øde under en 20aarig Udryddelseskrig.

Camões, Luiz de [möængs], Portugals største Digter, f. c. 1524 i Lissabon, studerede Humaniora i Coimbra, havde i Lissabon en Kjærlighedshistorie med Hofdamen Katharina af Athaide, men da Kongen fik det at vide, blev han forvist til Flækken Punhete. Her skrev C. en Del lyriske Digte, og da han fik sin Frihed, drog han med paa et Korstog til Ceuta, hvor han kæmpede sammen med sin Ven Antonio de Noronha og mistede sit højre Øje ved en Stump af en Kanon, der sprang. Hverken hans Vers eller hans Kaarde kunde føde ham; misfornøjet drog han 1553 til Indien, hvor han først tog Ophold i Goa. Oprørt over Kolonialregeringens Vilkaarlighed skrev C. her sin Satire »Disparates na India« (1555), der især gik ud over Vicekongen og hans Omgivelser; Følgen deraf var, at han blev forvist til Macao 1556. Her levede han i flere Aar; og midt i det Vidunderland, der havde været Scenen for hans Landsmænds Storbedrift, begyndte C. sit Hovedværk »Os Lusiadas« (d. e. Lusitanerne ell. Portugiserne). I Macao vises endnu en Grotte, hvor en Del af dette Digt skal være skrevet. Det er et stort Folkeepos: Grundtonen er den nationale Begejstring over Portugals Heltetid; Folket er saa at sige Digtets Helt; Vasco da Gama er det kun i en enkelt Episode deraf. Blandt andre berømte Stykker maa fremhæves Fortællingen om Ines de Castros Skæbne og om Adamaster, der i Kraft af sit Herredømme over Stormen vil standse Gama, da han er i Færd med at seile om Cap. I formel-rhythmisk Henseende og i glødende Farvepragt er Lusiaderne noget af det mesterligste, der er skrevet. Renaissancens Hang til phantastiske

Arabesker af klassiske Myther og christelige Legender har ogsaa paatrykt dette Epos sit Præg. Efter i nogen Tid at have beklædt et Embede som en Slags Overformynder i Macao blev C. 1561 kaldt tilbage fra sin Forvisning, led Skibbrud ved Mundingen af Floden Mekiang i Cochinchina, men blev drevet i Land, svømmende paa et Bræt, nøgen og med sit gjennemblødte Manuskript i Haanden. For at udgive det i sit Fædreland afslog han et ham af Indiens Vicekonge tilbudt Embede som Forstander for et Factori og drog 1569 til Portugal. Kong Sebastian fik ham kjær; C. dedicerede ham sit Epos, men modtog kun en Pension paa omtr. 30 Rd. aarlig og frit Ophold ved Hoffet. Han døde 10 Juni 1580 og blev begravet i St. Annas Fraciskanerindeklosters Kirke. Hans Gravmæle blev ødelagt ved Jordskjælvet 1755. Foruden Lusiaderne har C. efterladt sig lyriske Digte i de italienske Sangformer, Redondillaer, Epigrammer, Epistler og 3 Komedier, hvoriblandt en Amphitryon efter Plautus. 1860 har Vicomte de Juromenha begyndt en ypperlig Udgave af C., ledsaget af en kritisk Biographi. Donner og Booch-Arkossy have oversat Lusiaderne paa Tysk, H. W. Lundby paa Dansk (Kjøbenh. 1828—30); den portugisiske Digter Almeida Garret har behandlet Digterens Liv episk i »Camões« (udg. anonymt 1825). Schack-Staffeldts bekjendte Digt grunder sig paa en uhistorisk Legende om C.s Død.

Camŏnica, en Bjærgdal i Norditalien, gjennemskydes af Floden Oglio, som ved Dalens Sydende danner Iseosøen.

Camŏrra, et hemmeligt Forbrydersamfund, der før 1860 var udbredt over hele Kongeriget Neapel, og hvis enkelte Medlemmer ved alle Haande Lejligheder afpressede de handlende Afgifter til Samfundets Kasse, samt desuden drev store Smuglerier, udførte Mord og andre Forbrydelser. Medlemmer optoges først efter en vis Prøvetid, deltes i flere Grader og forpligtede sig ved Ed; deres solidariske Forbindelse gjorde dem overalt frygtede og adlydte. Allerede Frants II gjorde Forsøg paa at undertrykke C.; det lykkedes først 1862 o. følg. A. ved massevis Fængsling og Deportation. Endnu 1874 bleve 200 **Camorrister** deporterede fra Byen Neapel.

Camouflet, fr. [muflē], ell. Indslagsmine, et Slags smaa Miner, som bruges i den underjordiske Krig, naar i en Belejring Angriberen og Forsvareren arbejde mod hinanden i Minegallerierne. Opdager man ved Lyden, at man har Fjendens Mineurer i Nærheden af sig, søger man at slaa hans Gallerier ind og derved standse hans Arbejde og dræbe Mineurerne ved saa hurtig og lydløst som muligt at faa dannet og ladet en C., hvis Sprængning fremkalder den tilsigtede Virkning.

Camp, fr. [kang], Lejr. **Camp de drap d'or** [dø dra daahr], Guldstofslejren, s. **Ardres**.

Campagna [pānja], Stad i Syditalien, 5 M. ø. for Salerno. 10,000 J. Ærkebispesæde med smuk Kathedralkirke. Silke- og Olivenavl. Stor Messe i Aug. Maaned. I Nærheden ligger det kongelige Lystslot Persano med Billedgalleri.

Campagna di Roma [s. o.], d. e. Sletten ved Rom, kaldes den usunde og næsten øde Landstrækning, der fra Rom mod V. gaar til hen imod Middelhavet og følger dettes Kyst over de pontinske Sumpe til Terracina. Campagnen lider i den Grad af Malaria, at den nu næsten er mennesketom, medens den i Oldtiden var opfyldt af de rige Romeres pragtfulde Villaer. Der har i den nyere Tid stadig været Planer i Gjærde til at fjærne Malariaen ved Kanalisering, og navnlig Garibaldi beskæftigede sig ivrig med denne Sag.

Campagne [pānje], Feltog, i Marinen et Søtogt; ogsaa den Tid, hvori visse Arbejder ere i uophørlig Gang, f. Ex. den Tid en Smelteovn kan holde ud inden den trænger til Udbedring. **Campagneflag**, Nationalflaget, som hejses paa et Flagspil paa Hakkebrættet eller under Gaflen paa Masten. **Campagnelanterner**, de Lanterner, der paa Krigsskibene anbragtes agter ude ved Hakkebrættet for at hjælpe til at holde Skibene samlede om Natten, naar flere vare i Følge med hverandre. **Campagnehest**, i Modsætning til Skolehest, en til Cavaleriets og lignende Brug særlig egnet, kraftig og i Marken vel øvet Ridehest.

Campăgnoli, B. [njoli], f. 1751 i Cento ved Bologna, var en udmærket Violinist og Elev fornemmelig af Nardini. Efter at have været ansat ved forskjellige Orchestre i Italien og Tyskland gjorde han Kunstrejser og optraadte paa disse ogsaa i Stockholm og Kjøbenhavn. Fra 1797 til 1818 var han Concertmester i Leipzig, men kaldtes derfra til Neu-Strelitz, hvor han døde 1827. Af hans Compositioner kan anføres Concerter for Violin og for Fløjte, Sonater for Violin og Violoncel osv., samt mange under hans Lærervirksomhed frevne, instructive Sager, deriblandt en værdifuld Violinskole, som endnu bruges af mange.

Campan, Jeanne Louise Henr. [kangpāng], født Genest, f. 1752 i Paris, kom 1767 til det franske Hof som Forelæserinde for Ludvig XV.s Døtre og blev siden, efter sit Giftermaal med en Søn af Marie Antoinettes Privatsecretær C., første Kammerfrue hos Dronningen. Hun gav denne mange Beviser paa Troskab og Hengivenhed, gjorde sig forgjæves Umage for at faa Tilladelse til at følge hende, da hun blev ført til Temple, og maatte snart for at undgaa Robespierres Forfølgelser forlade Paris. Efter hans Fald oprettede hun en Opdragelsesanstalt for unge Piger i St. Germain, som snart tilbrog sig almindelig og fortjent Opmærksomhed. Md. Beauharnais (den senere Kejserinde Josephine) satte kort før sit Giftermaal med Bonaparte sin Datter Hortense (Napoleon III.s Moder) og sin Niece, Stéphanie Beauharnais, i hendes Institut. Napoleon I udnævnte hende til Forstanderske for den af ham i Ecouen oprettede Opdragelsesanstalt for Døtre af Officerer af Æreslegionen, hvilken hun bestyrede i 7 Aar. Den blev ophævet under Restaurationen, og Mad. C. var ilde anset af de tilbagevendte Bourboner, fordi hun havde nydt saa megen Gunst af Kejseren. Hun trak sig tilbage til Mantes (7 M. fra Paris), hvor hun døde 16 Maj 1822. Hendes »Mémoires sur la vie privée de la

reine Marie Antoinette« indeholde vigtige Bidrag til hendes Tids Historie.

Campanario, Stad i Spanien, Estremadura, 15 M. ø. for Badajoz. 7,000 J. Vinavl.

Campanëlla, Tommaso, italiensk Philosoph og Dominicanermunk, f. 1568 i Stilo i Calabrien, studerede Philosophi i Cosenza og Neapel. Studiet af de gamle bragte ham i Opposition mod den scholastiske Philosophi; som Tilhænger af Telesius's Physik bekæmpede han ivrig den aristoteliske Philosophi. Han arbejdede paa at befæste Religionens og den katholske Kirkes Anseelse, men gjorde det paa en usædvanlig Maade og kom derfor i spændt Forhold til Gejstligheden. Han saa Menneskesamfundet i en Fremadstriden, der skulde føre til ét stort Rige under Pavens Overherredømme, og hvori der skulde findes Formue- og Kvindefællesskab. Dette udviklede han paa phantastisk Maade i sin „Solstat“ (civitas solis), hvori han giver Billedet af et efter socialistiske Principer ordnet Samfund. Hans uforbeholdne Optræden gjorde ham mistænkt hos den spanske Regering, som 1599 lod ham fængsle i Neapel; han blev pint, men bekjendte intet. I 27 Aar sad han fangen, indtil Pave Urban VIII 1626 fik ham udleveret til Rom, efter at han i Forvejen paa Skrømt havde lovet at ville dømme ham som Kjætter. I Rom sad han fængslet til 1629, da han blev frikjendt, fik et anseligt, aarligt Underhold og blev Urban VIII.s Ven. Nye Efterstræbelser fra spansk Side nødte ham til 1634 at flygte til Frankrig, hvor han i Paris fandt ærefuld Modtagelse og under Richelieus Beskyttelse fuldendte sine Værker, hvorpaa han havde arbejdet under sin lange Fængselsperiode. Han døde 1639 i Paris. Af hans mange Skrifter skal nævnes »Philosophia sensibus demonstrata« (Neap. 1591); »De sensu rerum et magia«; »Apologia pro Galilæo«; »Universalis philosophia«; »Discorsi politici ai principi d'Italia« (i den nyeste Tid udgivne af Paolo Garzilli). Hans philosophiske Anskuelser repræsentere Gjæringen i Overgangen fra det 16de til det 17de Aarh. I Erkjendelseslæren er han Forløber for den senere empiriske og kritiske Philosophi. I sine religiøse Spekulationer er han paavirket af Nyplatonismen.

Campanien, Prov. af Kgr. Italien, kaldtes tidligere Terra di Lavoro og omfatter de ældre Provinser Neapel, Caserta, Salerno eller Principato citeriore, Avellino eller Principato ulteriore og Benevent. 326 □ M. med 2,897,000 J. (1881). C. er i Almindelighed et Sletteland mellem Apenninerne og Middelhavet, kun afbrudt af enkelte, mest vulkanske, Bjærggrupper, blandt hvilke Vesuv endnu er i Virksomhed. Det gjennemstrømmes af Floderne Garigliano, der dannes ved Foreningen af Liri og Sacco, og Volturno, hvilke alle have deres Udspring paa Apenninerne. Jordbunden er overordentlig frugtbar (Oldtidens regio felix) og i det hele vel dyrket. De vigtigste Landbrugsfrembringelser ere Hvede, Oliven, Frugt, Vin, Silke, Olje og Hamp. Kvægavlen er betydelig op ad Apenninernes Skraaninger og i forskjellige Kyststrækninger. — Af de fra Oldtiden mest bekjendte Localiteter i C. kunne mærkes de phlegræiske Marker, Averner- og Lucrinersøen, samt Forbjærget Misenum; blandt Stæderne vare de vigtigste Bajæ, Cumæ, Misenum, Nola, Puteoli, Neapel, Herculanum, Pompeji, Salernum og Capua.

Campanile, d. e. Klokketaarn, bruges om de i Middelalderen og Renaissancens første Tid i Italien saa almindelige, fritstaaende Klokketaarne. Til de mærkeligste høre C. foran S. Marco i Venezia, Giottos C. ved Siden af Domkirken i Firenze og det skjæve Taarn i Pisa.

Campănula, d. s. s. Klokke.

Campānus, Joh., Stifter af den efter ham opkaldte Sekt Campanister, f. i Beg. af det 16de Aarh. i Jülich, studerede i Köln og Düsseldorf, hvorfra han drog til Wittenberg. Ved Samtalen i Marburg 1529 paastod han imod Luther, at i Nadveren meddeles ikke Christi levende, men hans døde Legeme. 1531 vendte C. tilbage til Jülich, optraadte som Reformator, men lærte, at Sønnen i Treenigheden er ringere end Faderen, og at Aanden er uden Personlighed. Fra 1555 blev han holdt fangen af Katholikerne og døde 1574 (efter andre 1580).

Campbell [kæmmbl], Navnet paa en skotsk Clan i Argyle-Shire, som fra Midten af det 13de Aarh. tiltog langsomt, men stadig i Betydning, indtil den i det 17de Aarh. var bleven Skotlands mægtigste Clan. Den tapre Kriger Colin C. blev 1280 slaaet til Ridder af Alexander III, og efter ham førte Clanens Overhoved for Fremtiden paa Gaelisk Navnet „Mac Callum More“, d. e. Colin d. stores Descendent. 1445 blev Duncan C. creeret til Baron, og dennes Søn Colin C. blev 1457 ophøjet til Greve af Argyle. Reformationen i Skotland fandt villige Tilhængere i Greverne af Argyle, der gik ud af det 16de Aarh. med forøget Magt. Men fra Midten af det 17de Aarh. indtraadte der en Standsning i Slægtens Fremgang. Archibald C., Greve af Argyle, f. 1598 var en begavet, men rænkefuld Mand, der stillede sig i Spidsen for den presbyterianske Opposition mod Carl I. For at vinde ham udnævnte Kongen ham til Marquis af Argyle, men han vedblev dog at være en Modstander af Kongen, bidrog til, at Skotland sendte det engelske Parlament en Hær til Hjælp, og kæmpede selv mod Montrose, der havde rejst Royalisterne i Skotland, men blev slaaet af denne 1645 ved Inverlochy. Efter Carl I.s Henrettelse sluttede han sig først til Carl II, da denne havde bekræftet den presbyterianske Kirkes Rettigheder i Skotland; men efter Slaget ved Worcester 1651 forligte han sig med Cromwell, hvorfor han 1661 blev henrettet som Højforræder. — Omtrent samme Skæbne havde hans Søn Archibald C., der 1663 som Greve af Argyle fik de fleste af sin Faders inddragne Godser tilbage og var en tro Tilhænger af Carl II; men som Tilhænger af den presbyterianske Kirke og Whig faldt han i Unaade, blev fængslet og dømt til Døden, men undkom til Holland 1682. Efter Jakob II.s Tronbestigelse vilde han som Del-

tager i Hertugen af Monmouths Sammensværgelse fremkalde en Opstand i Skotland, men blev fangen og henrettet 1685. — Med Vilhelm III kom der gunstigere Tider for Familien. Den foregaaendes Søn, **Archibald** C., blev 1701 ophøjet til Hertug af Argyle; d. 1703. Hans Søn, **John** C., kæmpede 1706 under Marlborough i Nederlandene, blev 1711 Anfører for de engelske Tropper i Spanien, dæmpede 1715 Jakobiternes Opstand i Skotland under Grev Marr og var senere en ivrig Modstander af Walpole, efter hvis Fald han blev Chef for Artilleriet. Da han døde barnløs 1743, tilfaldt Værdigheden som Hertug af Argyle hans yngre Broder **Archibald** C., og da denne ligeledes døde barnløs 1761, hans Fætter **John** C., fra hvem de nuværende Hertuger af Argyle nedstamme. S. Argyle.

Campbell, Colin [s. o.], engelsk Feltherre, f. 20 Oct. 1792, indtraadte 1808 i Hæren som Fændrik og deltog i Krigen i Spanien og 1814—15 som Capitain i Toget til Nordamerika. 1823 undertrykkede C. en Negeropstand paa Demerara, blev 1841 Oberst og udmærkede sig i Krigen mod China; han førte 1848—49 som Generalmajor en Division imod Sikherne og fuldendte i Slaget ved Gudscharat Fjendens Nederlag, samt kæmpede 1852 mod Bjergboerne i Peschaver. I Krimkrigen anførte C. Højlænderbrigaden ved Alma og Balaklava, men tog ingen Del i det egentlige Angreb paa Sevastopol; til Løn for sine Tjenester blev han 1855 adlet og 1856 Generalinspecteur for Fodfolket. Da Opstanden udbrød i Indien, udnævntes C. til Generallieutenant og Øverstbefalende; allerede Dagen efter indskibede han sig, og hans første Vaabendaad var at undsætte Lucknow (17 Nov.), derefter slog han 6 Dec. Oprørerne ved Cawnpore, indtog i Marts 1858 Lucknow og havde i Nov. fuldendt Undertrykkelsen. C. ophøjedes 3 Aug. s. A. til Peer under Navnet Lord **Clyde**, blev 1862 Feltmarschal, døde 14 Aug. 1863 og blev jordet i Westminster Abbedi.

Campbell, John [s. o.], engelsk Retslærd, f. 1779, blev 1806 Sagfører i London og vandt snart stort Ry, medens han gjorde sig fortjent ved omhyggelige Beretninger om vigtige Retssager (4 Bd., 1809—16). 1830 indtraadte C. i Underhuset, hørte til Whigerne og gjorde først som Solicitor-General (1832), siden som Attorney-General (1834) Partiet vigtige Tjenester; bl. A. fik C. 1835 de for Pressen trykkende Lovbestemmelser om Injurier ændrede. 1836 blev til Løn herfor hans Hustru ophøjet til Peeress, medens Regeringen ønskede at beholde ham i Underhuset. C. blev 1841 selv Peer, fik 1846 Sæde i Cabinettet som Kansler for Hertugd. Lancaster og blev 1850 Lord-Overdommer for Queens-Bench-Retten. I Juli 1859 blev C. Lordkansler indtil sin Død 23 Juni 1861. Vigtige ere hans „Levnedsbeskrivelser over Englands Lordkanslere" (7 Bd., 1845—47, 8 Opl. 1874) og „over Englands Lord-Overdommere" (3 Bd., 1849—57). — Hans Søn, **Will. Fr. C.**, f. 1824, efterfulgte 1860 sin Moder som Peer under Navnet Lord Stratheden og forenede hermed 1861 Faderens Peersværdighed; han forsvarede 1863—64 saa vel Polens som Danmarks Sag.

Campbell, Thom. [s. o.], engelsk Digter, f. 1777 i Glasgow, fik som jurid. Student sin poetiske Kaldelse under et Ophold i Argyle-Shires romantiske Bjergegn. 1799 udgav han sit berømte »The pleasures of hope« hvis varme Følelse og klangfulde Harmoni har gjort det til et klassisk Digt i den engelske Literatur. Paa en Rejse i Tyskland blev han Øjenvidne til Slaget ved Hohenlinden (1800), som han gjorde til Gjenstand for en Elegi. Hans næste Hovedværk er »Gertrude of Wyoming« (1809); de senere Prosaarbejder ere uden stort Værd, naar man undtager »Specimens of British poets«, en god Anthologi. Som Politiker var han ivrig Whig. Som Digter er han overordentlig omhyggelig for Formen, og gjennem hans harmoniske Vers aander en behersket Pathos. Han døde 1844 i Boulogne og blev bisat i Westminster.

Campbeller-Slaget, s. Wergeland, Henrik.

Campbelltown, Stad i Argyle-Shire i Skotland, paa Halvøen Cantires Østkyst. 8,000 I. Whiskybrænderi, Sildefangst, livlig Handel.

Campe, Joach. Heinr., tysk philanthropisk Pædagog, f. 1746 i en brunsvigsk Landsby, som Dreng tænksom, lærelysten og ivrig fremadstræbende, med en tidlig vakt Naturfølelse og Forkjærlighed for Landlivet (han plantede som gammel Mand 3,300 Træer til bedste for Efterslægten), studerede Theologi i Helmstädt og Halle, blev 1773 Feltpræst i Potsdam, i Berlin Huslærer for Wilh. og Alex Humboldt, kaldtes 1776 som „Educationsraad" og Lærer til Basedows Philanthropin i Dresden, hvilket han med Dygtighed ledede, indtil han trykket af Basedows hensynsløse Personlighed 1777 pludselig forlod det. Han grundlagde saa en Opdragelsesanstalt, „en Familie, intet Institut", i Nærheden af Hamborg, blev 1786 kaldet som Skoleraad til Brunsvig for i Forening med ligesindede Mænd som Trapp og Struve at reformere Skolevæsenet, en Plan, som for en stor Del strandede paa Gejstlighedens og Landstændernes Modstand, og døde efter nogle Aars Svækkelse 1818. En ædruelig, forstandig og moralsk Natur med et Stænk af Tidsalderens Sentimentalitet og Forstandsbornerthed, gavnelysten og frihedselskende, Kosmopolit og tyskfølende, som Pædagog byggende paa Rousseaus og Basedows Ideer, lægger han de Tanker, der skjule sig bag den førstes Phantasier og den sidstes Excentriciteter, praktisk til rette og tager Ordet for Legemets sunde Udvikling, moralsk Forædling særlig gjennem Forstandsoplysning, en Undervisning, samlet om det praktisk nyttige, en Methode, der kommer Barnets Lyst i Møde, gjennem Skrifter som „Braunschweigisches Journal" (1788—91), hvilken han ligesom „Allgemeine Revision des gesammten Schul- u. Erziehungswesens" (16 Bd., 1785—91; oversat paa Dansk) udgav sammen med andre Pædagoger af den philanthropiske Skole. Særlig har han skabt en **Børneliteratur** („Lille Børnebibliothek", „Robinson den yngre", 108de Oplag 1883, „Amerikas Opdagelse", Rejsebeskrivelser og moralske Vejledninger som „Theophron" og

„Faderligt Raad for min Datter"), fuld af belærende Kundskaber, letfattelig fremsatte, men ensidig moraliserende og phantasiløs, i Formen ofte en Gjengivelse af hans egne Samtaler med sine Plejebørn. Hans patriotiske Følelse lægger sig for Dagen i hans Kamp mod de fremmede Ord i det tyske Sprog og hans sproglige Arbejder (særlig „Wörterbuch der deutschen Sprache", 5 Bd., 1806—11, hans Bidrag til Tysklands Gjenfødelse efter Slaget ved Jena). Til sin literære Virksomhed knyttede han fra 1787 en mercantil som Chef for den „brunsvigske Skoleboghandel".

Campeadōr, sp., en tapper Kriger, en Helt s. Cid.

Campêche [pāsche], Stad i den mexicanske Prov. Campêche, paa Halvøen Yucatans Vestside. 15,000 J. Udførsel af Tømmer og Farvetræ. **C.-Bugten** kaldes den sydl. Del af den mexicanske Havbugt mellem Mexico og Halvøen Yucatan. **Campêchetræ** (Hæmatoxylon campechianum) et til Bælgplanternes Familie hørende Træ. C. har hjemme i Mellemamerika, men dyrkes overalt i det tropiske Sydamerika og paa Antillerne paa Grund af Veddet, som er tungt, haardt, udvendig rødbrunt, indvendig gult, af sammensnerpende, bittersød Smag og violagtig Lugt. C. har Navn af Campêchebugten og kaldes ogsaa Blaatræ. Det kan antage en smuk Politur, men anvendes især som Farvetræ. De Farver, det giver, ere vel ikke meget livlige, men meget intensive: med Lerjordbejtser giver det Graaviolet, med Jernbejtser Sort eller Graat, med en Blanding af begge et smukkere Sort. Det anvendes til Farvning af Linned, Bomuld, Silke, Læder, men Farverne ere i Almindelighed ikke synderlig ægte. Ogsaa til Blæk bruges det (s. Blæk). C.s Farvestof er Hæmatoxylin, en gul, krystallinsk, kvælstoffri, svag, organisk Syre, der med Alkalierne danner farveløse Salte, som imidlertid meget hurtig indsuge Ilt af Luften og derved danne violette og mørkerøde Farver. Af C. tilberedes paa Vorestedet C.- eller Blaatræextract, en mørk Masse, der indeholder det inddampede Udtræk af C. og deri alt Farvestoffet. Den udgjør kun 15 pCt. af C.s Vægt og anvendes derfor meget paa Grund af den billige Transport.

Campen, Jakob v., hollandsk Bygmester, f. henimod 1600, d. 1657, uddannede sig i Rom til en af sit Lands mest fremragende Bygmestre og udførte det store og skjønne Raadhus i Amsterdam 1648.

Campenon, V. [kangpenōng], fransk Digter, f. 1773, maatte paa Grund af et Digt i et satirisk, antirevolutionært Blad til Gunst for Marie Antoinette flygte til Schweiz. 1795 kom han tilbage og udgav sit didaktiske Digt »La maison des champs« i Delilles Maner. Efter dennes Død blev C. 1814 Medlem af Akademiet, oversatte siden Horats og døde 1843. Han hører til den under Kejsertiden blomstrende, kolde og brede deskriptive Poesi og er kun en Discipel af Delille.

Camper, Pieter, udmærket hollandsk Anatom, Chirurg og Fødselshjælper, f. 1722 i Leiden, medic. Professor i Franeker, Amsterdam og Groningen, d. 1789 i Haag; mest bekjendte ere hans Undersøgelser over Ansigtets forskjellige Form, som han især bedømte efter den Vinkel, der dannes af to rette Linjer, af hvilke den ene drages fra Pandens mest fremragende Del nedad langs Overkjævebenets Forflade, den anden fra den ydre Øregang fortil, indtil den skærer den første (den Camperske Ansigtsvinkel). En Samling af hans Skrifter udkom efter hans Død (Paris 1803, 3 Bd.).

Campēre (i Modsætning til cantonnere), at ligge i Lejr paa den aabne Mark, enten under Telte, i Hytter eller under aaben Himmel.

Camphausen, Ludolf, tysk Statsmand, f. 3 Jan. 1803, grundlagde 1825 en Banquierforretning i Köln og var siden Medlem af Provinslanddagen. Her stillede han 1843 Forslag om Pressefrihed og 1845 om en Rigsforsamling, hvorfor han 1847 valgtes til den forenede Landdag og 1848 blev Førsteminister fra 29 Marts til 20 Juni. C. afslog Tilbudet om at overtage det tyske Rigsministerium for de udenlandske Sager, fordi han var imod Preussens Opgaaen i Tyskland; han blev derimod i Juli Preussens Affendbing i Frankfurt og modsatte sig her Planen om et tysk Kejserdømme og den demokratiske Rigsforfatning. C. fremkaldte de 31 Regeringers fælles Indsigelse imod denne og senere den preussiske Rundskrivelse af 23 Januar 1849, hvori Tanken om „Unionen" fremsattes; men da han ikke samstemmede med det preussiske Ministerium, tog han i April sin Afsked og vendte tilbage til sin Stilling i Köln. I Preussens 1ste Kammer indtog C. 1849—50 en mæglende Stilling imellem de conservative og 2det Kammers demokratiske Parti; i „Folkehuset" i Erfurtparlamentet var han Ordfører for Forfatningsudvalget. Misfornøjet med Regeringens senere Holdning, trak C. sig 1851 tilbage fra det politiske Liv. — Hans Broder, **Otto C.**, f. 21 Oct. 1812, blev 1845 Gehejme-Finansraad i Berlin og udarbejdede 1847 et Forslag om Indkomstskat; han var 1849—50 Medlem af det preussiske 2det Kammer og af Folkehuset i Erfurt, hvor han hørte til de maadeholdne liberale og brugtes som Ordfører over finansielle Sager. 1854 blev C. Formand for Finansinstitutet „Seehandlung" og 1860 Medlem af Herrehuset. 1867 valgtes han til den nordtyske Rigsdag og blev 27 Oct. 1869 Finansminister; han styrede med udmærket Dygtighed og gjennemførte vigtige Skattereformer og en Ombannelse af Statsgjælden. Men skjønt C. 1872 var bleven Vicepræsident i Ministeriet, blev han dog fjærnet 23 Marts 1878, fordi han kom i Strid med Bismarck om dennes østerrigske Planer.

Camphausen, Wilhelm, tysk Slagmaler, f. 1818 i Düsseldorf, er især heldig i sine Gjengivelser af Hesten. Han dvæler med Forkjærlighed ved Trediveaarskrigens Slag, „Tillys Flugt", „Gustav Adolf holder Bøn", ved Cromwells og Frederik II af Preussens Tid. Fra Krigen med Danmark 1864 malede han „Overgangen til Als". Blandt hans Rytterportræter kan nævnes „Kejser Vilhelm og Moltke" (1873).

Camphēn brugtes tidligere som Fællesnavn paa Kulbrinterne $C_{10}H_{16}$ (Terpentinolje, Citronolje o. m. fl.), nu kun om de faste Kulbrinter af samme Formel.

Cāmpher faas ved Destillation med Vand af Camphertræ (s. nedenf.), hvorfor denne C. kaldes **Japancampher** ell. **chinesisk C.**, til Forskjel fra **Borneocampher**, der faas af Dryobalanops Camphora, men saa godt som aldrig benyttes i Europa. C. er hvidt, krystallinsk, sejt, koger ved 205°, men fordamper allerede ved almindelig Temperatur, hvorfor den kan benyttes som Middel f. Ex. mod Møl; den er saa godt som uopløselig i Vand, men let opløselig i Vinaand (**Campherspiritus**, Sæbespiritus), flygtige Oljer og fede Oljer (**Campherolje**); **tyk Campherolje** er Campherolje rystet sammen med Ammoniakvand (C.-Liniment). Disse Opløsninger og Blandinger bruges til Indgnidning udvendig; men ogsaa indvendig benyttes C., især som oplivende Middel, mest som **Campherdraaber**, en Opløsning af C. i Hofmannsdraaber. I større Mængder virker det giftig og fremkalder Delirier og Krampe. **Camphertræ** (Camphora officinarum), et smukt, 25—30 F. højt Træ af Lavrbærfamilien, med altidgrønne, spredte, forskjellig formede, 3nervede, paa Underfladen graagrønne Blade, smaa gulhvide Blomster og sortrøde Bær af en Ærts Størrelse. Har hjemme i Japan og China og dyrkes i mange tropiske Egne.

Camphin, en Blanding af Vinaand og renset Terpentinolje, anvendes som Belysningsmiddel, men fordrer egne Lamper. S. Lampe.

Cāmphuisen, Dirk Rafelsz [hojsen], f. 1586 i Gorkum, hører til Stifterne af den nederlandske Poesi. Først lærte han Malerkunsten, men forlod den for Theologien, blev Præst, men blev afsat som Arminianer og tilbragte Resten af sin Tid i Fattigdom. Hans for største Delen opbyggelige Digte ere følelsesfulde og mere originale end de fleste samtidiges. D. 1626.

Cāmpi, en Malerfamilie i Cremona i det 16de Aarh., bestaaende af Faderen **Galeazzo C.**, hans 3 Sønner, **Giulio**, **Antonio** og **Vincenzio**, og en fjærnere Slægtning, **Bernardino**. Giulio (f. 1500, d. 1572) og Bernardino (f. 1522, d. 1590) vare de betydeligste. De stræbte paa en eklektisk Maade at efterligne Rafael, Giulio Romano, Tizian og Correggio.

Campine, fr. [kangpihn], paa Flamsk Kempen, en Landbryg i den nordlige og nordøstlige Del af de belgiske Provinser Antwerpen og Limburg og i den sydlige Del af den hollandske Provins Nordbrabant, strækker sig mod Ø. hen imod Maasfloden og er dækket af Hedeflader med spredte Landsbyer. En Kanal paa 12 Mils Længde fører fra Maas til Schelde, og fra samme udgaa talrige Smaakanaler, hvorved man har kunnet overrisle betydelige Dele af C. og forvandle dem til Engstrækninger.

Campistron, Jean Galb. de [kangpistrōng], fransk Digter, f. 1656 i Toulouse, hvorfra han paa Grund af en Duel flygtede til Paris og her lærte Racine at kjende. Fra 1685 begyndte han at skrive for Theatret og vandt ved en Opera, som Hertugen af Vendôme lod opføre ved en Fest for Kronprinsen, den førstes Venskab og stadige Patronat. Som Tragiker er han en blot Efterligner af Racine; bedre er hans Komedie »Le jaloux abusé«. D. 1723. — Broderen, **Louis de C.** (1660—1737), Jesuit, skrev latinske og franske Digte.

Cāmpo, sp. og it., lat. campus, Mark, jævn Slette. **Campos** kaldes i Brasilien de bølgeformede Højsletter i Landets Indre. Undertiden bestaar Overfladen kun af løs Sand og er saa ufrugtbar, at den kun er bevoxet med stridt Halvgræs (C. dos Parēcis i Provinsen Matto Grosso); men i Regelen er den dækket med tropiske Græsvæxter, som dog visne bort i den tørre Tid. Campos-Landskaberne skille sig fra Pampasstepperne omkring La-Platafloden og Venezuelas Llanos ikke blot ved deres højere Beliggenhed og bølgeformede, af Fjældrygge afbrudte Overflade, men særlig ved de hyppige Skovpartier, som afbryde Steppens Ensformighed. Disse Skove kaldes Capões eller Catingas, efter som de bestaa af virkelige Skove eller blot Krat; i den tørre Tid tabe Træerne deres Blade og, saa fremt den sparsomme Regn helt udebliver, hvad navnlig kan hændes i Sertão'erne eller de cactusbevoxede Sandstrækninger mod N. Ø., skyde de aarevis slet ingen Blade.

Campoamōr, Ramon, spansk Digter, f. 1817, Lyriker og Forfatter af et Epos om Columbus samt af »El drama universal« (1873) i miltonske og danteske Former, med Tanker laante fra anden Del af Faust, originalt tilsat med gnostisk Mystik og uklar Pantheisme. Under Isabella II var C. den fornemme Verdens Yndling; i et for hans Skyld bygget Locale sang han sine Vers for Hoffet. Siden Alfonso XII.s Tronbestigelse har C. levet som „Statsraad" i Madrid. C. er ogsaa optraadt som Philosoph og har navnlig ivrig bekæmpet „Krausismen" (s. Krause). Hans philosophiske Afhandlinger ere samlede under Titlen: »Lo absoluto« (1865), et underligt Miskmask af underlige Theoremer.

Campobāsso, Stad i Syditalien, 12 M. n. n. ø. for Neapel. 15,000 I. Bispesæde. Fabrikation af Staalvarer. Kornhandel.

Campobāsso, Nicol., Greve af, neapolitansk Condottiere i det 15de Aarh., kæmpede først for Huset Anjou i Neapel, men gik siden til Frankrig, hvor Carl d. dristige af Burgund tog ham i sin Tjeneste og overdrog ham at hverve et Corps Lejetropper i Italien. C. vidste at vinde Hertugens uindskrænkede Tillid, men lønnede ham med den skammeligste Troløshed og stod i hemmelig Forstaaelse med hans Fjender. To Dage før Slaget ved Nancy 1477 gik han med sine Tropper over til Hertug René af Lothringen; da Schweizerne i dennes Hær erklærede ikke at ville kæmpe ved Siden af en Forræder, lagde han sig i Baghold ved en Bro, over hvilken Carls Hær maatte trække sig tilbage. Om C. havde Del i Carls Fald er uvist, og hans senere Skæbne er ubekjendt.

Campofōrmio, Landsby og Slot i Norditalien, Prov. Udine, 1. M. s. v. for U., bekjendt af den 17 Oct. 1797 afsluttede Fred

mellem Østerrig og den franske Republik. Østerrig afstod Belgien og sine Besiddelser i Norditalien, samt indrømmede Afstaaelsen af den venstre Rhinbred og anerkjendte den cisalpinske Republik, hvorimod det fik største Delen af den forrige Republik Venezia. Forholdet til det tyske Rige skulde ordnes paa en Congres i Rastatt.

Campománes, Pedro Rodriguez, Greve af, en af de berømteste spanske Statsøkonomer og Statsmænd i det 18de Aarh., f. 1723 i Asturien, hævede sig ved sine Fortjenester til de højeste Stillinger i Riget, blev 1762 Fiskal ved det høje Raad i Castilien, 1789 Præsident for det kongelige Raad, Statsraad, Directeur for det kongel. Akademi for Historie osv. I Forbindelse med Grev Aranda bevirkede han Jesuiternes Fordrivelse fra Spanien og gjennemførte de frisindede Anskuelser, han i Modstrid med Tidens herskende Retning havde forfægtet i værdifulde Skrifter, saaledes navnlig Frihed i Kornhandelen, ligesom han i det hele ved en Række Reformer søgte at sætte Spanien i Stand til at grunde sin Velstand og Magt paa Landets egne Hjælpekilder fremfor paa Koloniernes Guldgruber. Under Carl IV blev han ved Grev Florida-Blancas Indflydelse fjærnet fra sine Embeder og levede derpaa alene for Videnskaberne til sin Død 3 Febr. 1802.

Campomayór, befæstet Stad i den portugisiske Prov. Alemtejo, 12 M. n. ø. for Evora. 5,000 I.

Cámpos, Stad i den brasilianske Prov. Rio Janeiro ved Floden Parahyba, 30 M. ø. n. ø. for Rio Janeiro. 18,000 I. Betydelig Kaffehandel.

Cámpo Sánto, den hellige Mark (jvfr. det tyske „Gottesacker"), det i Italien brugelige Udtryk for en med Mure hegnet Begravelsesplads, smykket med Malerier paa de indre Murflader, som værnes ved overbyggede Buegange. Mange Gravmæler af ansete Kunstnere give disse endnu højere Kunstværd. Den berømteste C. S. er i Pisa.

Camprodón, Francisco, spansk Digter, f. i Catalonien, d. 1870 paa en Rejse i Havana, har foruden et Digt i catalonisk Dialekt om den spanske Hærs Tilbagekomst fra den afrikanske Krig, »El torna do deu Titó«, skrevet en Mængde Dramaer og Syngestykker (»Zarzuelas«), der i sin Tid hørte til de populæreste i Spanien.

Camptúlicon, en Masse, dannet ved Sammenæltning af Korkaffald og vulkaniseret Kautschuk og stærkt Tryk, er blød, elastisk og saa sej, at den i en særdeles høj Grad modstaar Slid, bruges derfor til Slibebrædder, Fodtæpper, Gulvbedækning. Farven er uanselig, men C. kan trykkes i Mønstre. Sml. Linoleum.

Cámpus Mártius, s. Marsmarken.

Camuccini, Vincenzo [mutschini], ital. Historie- og Portrætmaler, f. 1773 i Rom, d. 1844 smstds., uddannede sig i sin Ungdom ved Studier efter Rafael og de andre store italienske Malere og var ved Aarhundredets Begyndelse allerede højt anset. Hans Billeder (af den hellige ell. den gammelromerske Historie) vise ham som en dygtig Akademiker af en lignende Retning som Franskmanden David. Hans „vantro Thomas" er udført i Mosaik i Peterskirken.

Camus, Arm. Gast. [mühs], fransk Retslærd og Statsmand, f. 1740 i Paris, studerede især den kanoniske Ret og blev den franske Gejstligheds Generaladvocat, siden Raad hos Kurfyrsten af Trier. Ved den franske Revolutions Udbrud, som han hilste med Begejstring, blev han valgt til Nationalforsamlingen som Medlem af tredje Stand ligesom senere af Conventet, stemte for de fleste revolutionære Love og Foranstaltninger og blev 1792 sendt som Conventets Commissær til Belgien; herfra indsendte han under Ludvig XVI.s Proces sit skriftlige Votum, som gik ud paa Døden uden Opsættelse eller Appel. I Marts 1793 blev han tillige med Krigsministeren Beurnonville og tre andre Conventsmedlemmer sendt til Nordarmeen for at fængsle Dumouriez; men denne forekom dem ved at udlevere dem til Østerrigerne. Efter i to Aar at have været holdt i Fængsel, blev C. udvexlet mod Ludvig XVI.s Datter (den senere Hertuginde af Angoulême); efter sin Hjemkomst blev han Præsident for de 500s Raad. 1797 trak han sig tilbage fra det offentlige Liv og døde 2 Nov. 1804.

Camwood, eng. [kæmmvuhd], en rød, af sorte Aarer gjennemtrukken, afrikansk Træsort, maaske af Baphia nitida, bruges til Rødfarvning i Stedet for Sandeltræ.

Can, Maal for Mælk i de nordam. Fristater, 10 Gallons ell. 39,181 d. Potter.

Canaan [kāna-an], hebr., d. e. nedtrykt, lav, ringe, 1) Navnet paa Chams fjerde Søn, paa hvem den over Cham af Noah udtalte Forbandelse ogsaa hvilede, i Følge 1 Moseb. X 15 flg. Stamfader til Canaaniterne. 2) Navnet paa den v. for Jordan liggende Del af Palæstina („Lavland"), derunder medregnet Phønikien og Philistæa. Som Stammer blandt Canaaniterne nævnes Sidonier, Chethiter, Jebusiter, Amoriter, Girgesiter, Cheviter, Arkiter, Siniter, Arvaditer, Zemarither og Hamathiter. De ægyptiske Konger i 16de og følgende Aarh. f. Chr. traf paa deres Tog i Syrien canaanitiske Stammer med forholdsvis høj Cultur; de dyrkede Korn og Vin, brugte Stridsvogne, boede i store Byer og drev livlig Handel; deres Sprog var semitisk. Krigene med Ægypten endte med, at Chetiternes Konge sluttede et Forlig med Ramses II. Da Israeliterne under Josva trængte ind i C., vare Amoriterne den mægtigste Stamme. Canaaniterne omkring Jordan bleve dels fordrevne eller udryddede, dels gjorte til Trælle af Israeliterne, i adskillige Dele af Landet dog først i Davids og Salomons Tider. Efter Prokopius skulde en Del Canaaniter være flygtede til Nordafrika, og hos Araberne anses Berberne for deres Efterkommere.

Canada [kānædæ], Dominion of, er siden 1867 Navnet paa Englands Kolonier i Nordamerika, n. for de forenede Stater, mod NV. begrænset af det forhen russiske, nu nordamerikanske Territorium Alaska, mod N. af det nordlige Polarhav, og mod Ø. af Fox-Kanalen, Hudsonsstrædet og Atlanterhavet. Det bestaar af følgende Provinser:

	□ M.	Befolkn. 1881.
New Scotland	983	441,000
Prins Edwards Ø	100	109,000
New Brunswick	1,278	321,000
Quebec ell. Nedre=C.	8,875	1,359,000
Ontario ell. Øvre=C.	4,785	1,923,000
Manitoba	5,795	66,000
Britisk Columbia	16,053	49,000
Nordvestterritoriet	125,360	56,000
	163,229	4,324,000

I Løbet af 1882 er af Nordvestterritoriet udskilt følgende Territorier: Assiniboia v. for Manitoba, Saskatchewan n. for Assiniboia, Alberta mellem de foregaaende og Rocky Mountains og Athabasca n. for Alberta. Desuden er Landet v. for Hudsonsbugten organiseret som Districtet Keewatin. Landets vestlige Del optages af Rocky-Mountains, som mod Ø. sænke sig i Terrasser ned mod det store indre Lavland, der charakteriseres ved en Række store Søer, af hvilke de betydeligste ere fra S. mod N.: Winipeg og Winipegosis, Deer, Wollaston, Athabasca, store Slavesø og store Bjørnesø. En anden Sørække ligger v. for Hudsonsbugten, og desuden er saa vel Halvøen Labrador som det egentlige Canada rig paa større og mindre Søer. Af Floderne ere de betydeligste St. Lawrence, der er Afløbet fra de store Søer langs Provinsens Sydgrænse, og som gjennem St. Lawrencegolfen flyder ud i Atlanterhavet. Mackenzie, hvis Kildeflod Athabasca udspringer paa Rocky Mountains, løber mod NNØ. til Athabasca Søen, forener sig efter Udløbet af denne med Peace og falder med Navnet Slavefloden i den store Slavesø, fra hvis Bestende den som Mackenzie med nordvestlig Retning flyder til Polarhavet gjennem et udstrakt Delta. Den optager her fra V. Deer og Peel og fra Ø. Afløbet fra den store Bjørnesø. S. for Athabascas Kilder udspringe Saskatchewans to Kildefloder, der løbe mod Ø., forene sig under 88° v. L. og falde ind i Winipeg Søen. Denne Sø optager fra S. Red River, der har sit Udspring i de forenede Stater s. for Mississippis Kilder, og Afløbet fra Rainy og Wood Lake tæt n. for Øvre=Søen og har gjennem Nelson Afløb til Hudsonsbugten. N. for Saskatchewan flyder Missinnippi mod Ø. til Deersøen og saaledes til Mackenziefloden; men det er endnu ikke afgjort, hvorvidt den løber videre mod Ø. og med Navnet Churchill falder i Hudsonsbugten. Af den store Mængde mindre betydelige Floder skal endnu kun nævnes: Yukon, der løber gjennem Halvøen Alaska til Beringshavet; Frazer, der i britisk Columbia løber ud i Georgia Strædet mellem Vancouvers Ø og Fastlandet; Columbia, der fra samme Prov. løber ind i de forenede Stater og falder i det store Ocean; Coppermine og den store Fiskeflod, der falde i det nordlige Ishav; Severn, Albany, Rupert og East Maine, der falde i Hudsonsbugten; Ottawa, St. Maurice, Saguenay og Bustard, der fra v. Side falde i St. Lawrencefloden. Landets vigtigste Erhvervskilder ere Agerdyrkning, Kvægavl, Jagt og Fiskeri. Hovedsædarterne ere Hvede, Byg, Rug og Havre; navnlig er den her avlede Byg fortrinlig. Desuden dyrkes Majs, Humle og Tobak i stort Omfang. Landets overordentlige Skovrigdom giver Anledning til storartet Tømmerhugst. Antallet af Husdyr 1881 var 2,7 Mill. Stk. Hornkvæg, 3,8 Mill. Faar og 1,4 Mill. Svin. Af Dyr, der ere Gjenstand for Jagt, ere de vigtigste Hjorte, Elsdyr, Bjørne, Ulve og forskjellige Arter Ræve og Bæfeler. Fiskeriet, saa vel i Søer og Floder som i Havet, er af stor Betydning. Af Mineralprodukter forekommer Kul i stor Mængde; ligeledes Jærn, Kobber og Guld, det sidste i Rocky Mountains. Industri og Handel staa paa et højt Trin i de gamle østlige Provinser, navnlig de med Landbruget i Forbindelse staaende Industrigrene: Brænderi, Bryggeri, Garveri, Korn- og Oljemølleri, Potaskefabrikation og Tilvirkning af Ahornsukker. Handelsomsætningen 1880—81 udgjorde for Indførsel 395 Mill. Kr. og for Udførsel 369 Mill. Kr. De vigtigste Indførselsartikler vare Kolonialvarer, Metaller og Manufakturvarer; af Udførselen fremhæves Kornvarer (100 Mill. Kr. mod 50 Mill. Indførsel), Dyr og animalske Næringsmidler, heri indbefattet Fisk m. m. (95 Mill. Kr.), Tømmer og Trævarer (83 Mill. Kr.). Skibsfarten 1880—81 omfattede for ind- og udgaaende 8,1 Mill. Tons, hvoraf ¾ under britisk Flag. C. har allerede et betydeligt Jærnbanenet. Ved Udgangen af 1881 var i Drift 1,630 M. og under Bygning 624 M., hvoraf største Delen paa den canadiske Stillehavsbane fra Øvresøen til Frazerflodens Munding. I Spidsen for Forbundet er sat en Generalgouverneur, som udnævnes af den engelske Regering, og som har et af ham selv udnævnt Gehejmeraad ved Siden. Han deler Lovgivningsmagten med et Senat paa 82 Medlemmer, som han udnævner paa Livstid i bestemt Tal for hvert Landskab og som Regel ud af de lovgivende Forsamlinger, og et Underhus med 1 Repræsentant for omtr. 17,000 I. (213 Medl. 1881), valgte efter Folketal paa 5 Aar og under udstrakt Valgret. Ministrene (14) udgaa af Underhuset i Overensstemmelse med det parlamentariske System. Forsvarsvæsen, Finanser, Toldlovgivning, Handels- og Samfærdselsforhold, samt flere Dele af den almindelige Lovgivning skulle være fælles; men hvert Landskab har sin særskilte Forsamling og sin af Generalgouverneuren udnævnte Gouverneur for de særlige Sager. Statsindtægten i Aaret indtil 30 Juni 1881 udgjorde ordinært 110 Mill. Kr., Laan m. m. c. 58 Mill. Kr. Hovedindtægtskilden var Told og Accise (henholdsvis 68 og 20 Mill. Kr.) Statsgjælden 30 Juli 1881 udgjorde 740 Mill. Kr., hvorimod stod Activer til Beløb 165 Mill. Kr. — Den foran opførte Befolkning omfatter efter Nationaliteten: 1,299,000 Franskmænd, 957,000 Irlændere, 890,000 Englændere, 700,000 Skotter, 254,000 Tyskere, 109,000 Indianere, 30,000 Hollændere, 21,000 Negre og 64,000 af andre Nationer. Efter Trosbekjendelsen vare 2,422,000 Protestanter af mange forskjellige Sekter, 1,792,000 romersk katholske, 2,400 Israeliter og 104,000 af ubekjendt Tros-

bekjendelse. Forsvarsvæsen. Moderlandet har i Kolonien kun en Styrke af c. 2,000 Md., navnlig i New Scotland, hvor der i Halifax er store Skibsværfter. Kolonialtropperne bestaa af en Milits paa ca. 30,000 Md. af første Opbud og over 600,000 af andet Opbud, da Tjenestepligten strækker sig fra 18 til 60 Aar. Militsens aarlige Øvelsestid er kun 14 Dage. Flaaden bestaar af 3 Sø- og 2 Flodbampere. — C. blev 1534 og 1535 opdaget og nærmere undersøgt af Jacques Cartier fra St. Malo; 1608 grundlagdes Quebec af Champlain, der ogsaa fandt Ontariosøen og den efter ham opkaldte Sø. Kolonien søgnede dog, lige indtil Colbert 1674 tog sig alvorlig af den og indførte en ordnet Forfatning med en Gouverneur i Spidsen. Nybyggerne vare strængt katholsk- og monarchiskfindede; Kjætteri og Bogtrykkerier taaltes ikke, og Samfundsordningen var aldeles middelalderlig, idet hele Jorden uddeltes mellem en Del Adelsmænd („Seigneurer"), til hvem Landboerne stode i Lensforhold. 1759 indtog den engelske General Wolfe Quebec, og 1763 afstodes C. til England, der strax indførte engelske Love og Indretninger, men allerede 1774 var nødt til at indrømme fuld Trosfrihed til Katholikerne, Tiender til den katholske Kirke og Fastholdelsen af den tidligere Civillovgivning; derfor drog ogsaa de nykomne engelske Nybyggere bort til Øvre-C., hvor de bosatte sig, og hvor Samfundsforholdene ordnedes paa en helt anden Maade. 1791 deltes C. i to Landskaber efter Grænsen mellem de to Nationaliteter, omtr. ved Ottawa-Floden; hvert fik sin Gouverneur med et Forvaltningsraad ved Siden, et af Kongen udnævnt Overhus og et folkevalgt Underhus; men fra 1820, især under Lord Dalhousies Styrelse, begyndte Franskmændene i Nedre-C. at klage over Tilsidesættelser, fordi Regeringen begunstigede Englændernes og Protestanternes Udbredelse og 1826 desuden ophævede den gamle Lensforfatning, som dog i Virkeligheden holdt sig lige til 1854. Ogsaa i Øvre-C. var der megen Misnøje med den slette og vilkaarlige Forvaltning og den store Ødselhed med Folkets Midler, og da hverken Regeringen i C. eller i England vilde tage noget Hensyn til Klagerne, fik Papineau, Formand for Underhuset i Nedre-C., sine franske Landsmænd til at nægte Skatterne 1836, hvorpaa Demokraterne i Øvre-C. under Mackenzies Ledelse fulgte Exemplet. 1837 gik Modstanden over til aaben Kamp, som dog snart blev undertrykt, især i Øvre-C. Jarl Durham sendtes af den engelske Regering til C. med udstrakt Fuldmagt; han erkjendte i det hele Klagernes Berettigelse; og skjønt han snart blev tilbagekaldt, bleve dog hans Forslag gjennemførte 23 Juli 1840 i den nye Forfatning, hvorved begge Landskaber gjenforenedes under en Generalgouverneur, et Raad af 20 Medlemmer, som denne udnævnte paa Livstid, en Halvdel for hvert Landskab, og en lovgivende Forsamling af 84 Medlemmer (senere voxede Tallet til 130), valgte paa 4 Aar under temmelig udstrakt Valgret og lige mange for hvert Landskab. 1841 indførtes Ministeransvarlighed, og C. har efterhaanden opnaaet den rene parlamentariske Styrelse ligesom i Moderlandet. 1848 tilbagekaldtes Bestemmelsen om udelukkende Brug af det engelske Sprog i Parlamentet, og da en Pøbelopstand 1849 havde ødelagt Parlamentshuset i Montreal, flyttedes Regeringen i de første 4 Aar til Toronto og i de næste 4 til Quebec, hvorefter Ottawa paa Grænsen mellem Øvre- og Nedre-C. 1857 ophøjedes til stadigt Sæde for Regering og Parlament. 1859 omdannedes Forfatningen saaledes, at de kongevalgte Medlemmer efterhaanden skulde uddø, og Overhuset sammensættes af 48 folkevalgte Medlemmer. 1864 fremkom Forslag om at sammensmelte C. med de andre engelske Kolonier i Nordamerika til en Forbundsstat, dels for at styrke deres Forsvarskraft og fremme deres materielle Udvikling, dels for at tilbagetrænge de gjentagne Gange fremkomne Ønsker om en Tilslutning til Unionen. Paa en Congres i Quebec i Oct. 1864 drøftedes Planen nøjere af Udsendinge fra alle Landskaberne; men først 1867 vare alle Vanskeligheder fjærnede og de finansielle Opgjørelser imellem Landskaberne sluttede. Det engelske Parlament samtykkede, og 22 Maj kundgjorde Dronningen, at »Dominion of C.« skulde træde i Kraft fra 1 Juli s. A. Det nye Forbund sammensattes af C., der igjen deltes i to Landskaber, New-Scotland og New-Brunswick, og Ottawa blev Fællesregeringens Sæde. Den Uvilje mod Forbundet, der snart opkom i New-Scotland, lagde sig, efter at nogle finansielle Indrømmelser vare gjorte; men Prins Edwards Ø tiltraadte først 1873 Forbundet, og Newfoundland har hidtil holdt sig tilbage. Derimod tiltraadte Britisk Columbia 1871 og Red River Kolonien 1870 som et selvstændigt Landskab, Manitoba, efter at det først havde gjort væbnet Modstand imod at tilknyttes som en Besiddelse sammen med Hudsonsbugt-Compagniets Lande, der vare kjøbte af Forbundet 1869. Et Indfald af irske Feniere fra Nordamerika 1870 blev hurtig slaaet tilbage. 1880 knyttedes det store nordvestlige Territorium til C., dog uden at faa Del i dets Forfatning.

Canadiske Søer kaldes med et Fællesnavn de store Ferskvandssøer i Nordamerika paa Grænsen af de forenede Stater og de engelske Besiddelser: Superior ell. Øvre-Søen, 1,500 □ M., 581 F. over Havet; Michigan Søen, 1000 □ M., 561 F. over Havet; Huron Søen med Georgian Bay 950 □ M., 561 F. o. H.; Erie Søen 510 □ M., 544 F. o. H. og Ontario Søen 400 □ M., 223 F. Mellem de to sidst nævnte Søer er det mægtige Niagara Fald.

Canaille, fr. [kanälje], Gadepøbel, Pak; slet Menneske; en c. [ang], paa en ringeagtende, nedværdigende Maade.

Canaletto, il, bruges som Kunstnernavn om to udmærkede venezianske Prospect- og Architekturmalere: **Antonio Canale**, f. 1697 i Venezia, d. 1768 smstds., malede og raderede en Mængde, særlig venezianske Prospecter, der gjorde megen Lykke og ere spredte i næsten alle Europas Samlinger. Han skal have været den første, der brugte Camera obscura til at optage Prospecter med. Hans Slægtning og

Lærling, med samme Tilnavn, **Bernardo** ell. **Bernardino Bellotto**, f. 1720 i Venezia, d. 1780 i Warschau, malede i ganske lignende Kunstretning, og deres Billeder forvexles ikke sjælden.

Canandaigua [kænännda̋j], Stad i Staten New-York i Nordamerika, ligger smukt ved Nordenden af Canandaiguasøen (henimod 1 □ M.), 18 M. ø. for Buffalo. 12,000 J.

Canapé, fr., (gr. *Κωνωπεῖον*, Seng med Forhæng til at holde Myg borte), Løjbænk.

Canārifugl (Fringilla canaria) hører til Finkeslægten og er altsaa en nær Slægtning af Graaspurven, Bogfinken, Stillidsen, Sisikenen og Irisken. Den er i vild Tilstand grøngraa oventil og gulgrøn underneden, Vingerne og Halen brungraa; i tam Tilstand er den i Reglen lysegul, men forekommer dog ogsaa i mange andre Farveafændringer, f. Ex. mørkegule, grønspraglede, med brunt eller sort Hoved, med saakaldet Kalvekrys (d. e. korsvis stillede Fjer paa Brystet, ligesom visse Duer) osv. C.s oprindelige Hjem er de canariske Øer og Madeira, men den er allerede for flere Aarhundreder siden bleven ført til Europa paa Grund af sin smukke og behagelige Sang. C. forplanter sig let i Fangenskab og avler Bastarder med fine ovennævnte Slægtninge; den synger hele Aaret igjennem, undtagen i Fældetiden; ja endog de gamle Hunner synge. De kunne lære at synge efter Nattergalen og efter Musikstykker, ligeledes at udføre alle Slags Kunststykker, saasom at ligge død, affyre en Pistol, lægge Ord sammen af Bogstaver osv. Man fodrer dem med Canari-, Valmue-, Hampe- og Hirsefrø og giver dem tillige af og til lidt Grønt, f. Ex. Salat, Kaal, „Fuglegræs“. I Tyskland, Schweiz og Tirol opfostrer man mange C., som da sendes over hele Europa og falbydes. C. kan blive 20 Aar gammel.

Canārigræs (Phalaris canariensis), en paa de canariske Øer og i Sydeuropa voxende Græsart med enblomstrede Smaaax med sammentrykte og paa Ryggen vingede Yderavner og læderagtige, glinsende Inderavner, som tæt omgive Frugten. Smaaaxene ere samlede i en Dusk af Form som et kort Ax i Spidsen af Stængelen. C. dyrkes hist og her for Kornenes Skyld, de saakaldte Canarifrø, som hos os dog kun benyttes til Føde for Stuefugle.

Canārisect, sød Vin fra de canariske Øer.

Canāriske Øer, en Spanien tilhørende Øgruppe i Atlanterhavet ud for Afrikas Nordvestkyst, bestaar af 7 større, beboede og 13 mindre, ubeboede Øer mellem 27° 40′ og 29° 30′ n. Bredde; 138,5 □ M. med 280,000 J. (1877). Øerne ere vulkanske og meget bjergfulde (Pico de Teyde paa Tenerifa naar en Højde af 11,800 F.), samt rige paa varme Mineralkilder. Klimaet er forskjelligt efter Højdebeliggenheden, men i det hele stadigt, mildt og sundt; Aarets Middeltemperatur i Nærheden af Havet er 22°. Passatvinden er fremherskende hele Aaret, Nordostpassaten især fra April til Sept. Regn falder fornemmelig i October og November. Jordbunden er i de lavere Egne meget frugtbar og frembringer de almindelige Kornsorter, subtropiske Planter, Dadler og Sydfrugter samt Vin. Foruden de europæiske Husdyr holdes her Dromedarer og en egen Art Geder. Cochenilleavlen har gjort store Fremskridt. Befolkningen nedstammer dels fra spanske Indvandrere, dels fra disses Blanding med Negre. De oprindelige Indbyggere, Guancherne, uddøde allerede i det 17de Aarh.; i Bjærghuler har man fundet Mumier af dem, indsyede i Gedeskind. Den herskende Religion er den romersk-katholske. Øerne udgjøre en spansk Provins og bestyres af en Generalcapitain; i kirkelig Henseende udgjøre de et Bispedømme under Ærkestiftet Sevilla. De 7 beboede Øer ere: Canaria ell. Gran-C., 30 □ M. med 90,000 J.; Tenerifa, 37 □ M. med 105,000 J., udmærket frugtbar med betydelig Vinavl; Fuerteventura, 31 □ M. med 12,000 J.; Lanzarote, 15 □ M. med 17,000 J.; Gomera, 7 □ M. med 12,000 J.; Ferro ell. Hierro 5 □ M. med 5,000 J.; efter denne Ø benævnes den Meridian, fra hvilken den geographiske Længde i dette Værk regnes; Palma, 13 □ M. med 39,000 J. og betydelig Vinavl. — C. antages at være Oldtidens Insulæ fortunatæ (de lykkelige Øer); Navnet C. fik de af den Omstændighed, at man paa en af dem skal have truffet en Mængde usædvanlig store Hunde (canes). I Slutn. af det 13de Aarh. kom genuesiske Søfarere herhen, og i den første Halvdel af det 14de Aarh. franske, italienske og portugisiske Kjøbmænd. Pave Clemens VI overdrog dem 1344 til en spansk Adelsmand, Luis de la Cerda, med Kongenavn; men deres Kolonisering begyndte først i det 15de Aarh., og da tiltog Castilien sig Herredømmet, som senere er forblevet ved Spanien.

Canāster eller **Knaster** (af sp. canasta, Kurv), fin Tobak, der forsendes i Kurve.

Cancale [kangkāhl], Søstad i det franske Dep. Ille-Vilaine, ved Bugten St. Michel, 2 M. ø. for St. Malo. 5,000 J. Betydeligt Opdræt af Østers til Paris's Forsyning.

Cancan, fr. [kangkāng], højrøstet Sladder; en letfærdig Dans, som under Julimonarchiet indførtes i Paris's Danseboder og fik en vis politisk Betydning, da Politiet nedlagde Forbud imod den. Navnet hidrører fra Striden under Carl IX om Udtalen af det lat. Ord quamquam.

Cancēller, de smaa Rum, i hvilke Orgelets Vindlade er delt (s. **Orgel**).

Cancelli (lat. cancelli, Skranke) betegnede oprindelig den med Skranker omgivne Plads, hvorfra kongelige Befalinger og desl. bleve kundgjorte, senere det Regeringskontor, for hvilket Kansleren var Chef. I Danmark brugtes specielt Benævnelsen Cancelliet eller „det kongel. danske C.“ om det ene af de efter Souverænitetens Indførelse 1660 oprettede Regeringscollegier. Dette Collegium blev efterhaanden den fornemste og vigtigste af de øverste Regeringsautoriteter, og dets Virksomhed udstrakte sig i enkelte Retninger over hele Monarchiet, men var dog for det meste indskrænket til Kongeriget, hvis Justits- og Politivæsen samt Kirke- og Skolevæsen (med Undtagelse af det lærde Skolevæsen) hørte derunder, medens et saakaldet slesvig-holsten-lauenborgsk C. havde den øverste Bestyrelse af disse Anliggender i Hertugdømmerne. Det danske C. ophævedes 1848, og dets Forretninger henlagdes dels under

Justitsministeriet, dels under Indenrigsministeriet og Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet; det slesvig-holsten-lauenborgske C. ophævedes 1849, og de derunder hørende Anliggender henlagdes senere under de særlige Ministerier for Slesvig og for Holsten og Lauenborg. Samme Stilling indtog C. til Norge indtil Rigernes Adskillelse. **Cancellistskrift**, mere eller mindre forsiret, gotisk Skrift, oftest med Snirkler og Sving ved de store Bogstaver (Versalier), ligesom ved stredne Fracturbogstaver. C. bruges ikke meget, men var tidligere almindelig til Titler, som ogsaa til Begyndelsesbogstaver af et helt Skrift eller dets Hovedafdelinger. **Cancellistil**, indviklet, knudret og stiv Skrivemaade, som den bruges i Regeringsautoriteternes Meddelelser.

Cancelli- og Rentekammerbygningen i Kjøbenhavn ligger der, hvor før Boldhuset laa, paa Slotsholmen mellem Slottet og Børsen, og opførtes af Frederik IV. Ved Kjøb af Nabogaarde og Tilbygning af Sidefløje har man her skaffet Plads for samtlige Ministerier med Undtagelse af Udenrigsministeriet.

Cáncer, lat., Krebs; Navnet paa det 4de Stjernebillede, Krebsen, i Dyrekredsen; i Lægevidenskaben Kræft.

Cancionēro, sp., **Cancioneiro**, portug., d. e. Sangbog. Saaledes kaldtes lyriske Digtsamlinger af en eller flere Forfattere, der først benyttedes ved Hofferne som et Slags Sangbøger. Saadanne C. haves fra Poeter ved Kong Diniz's eller Dionysius's (1279—1325) Hof, til Dels udgivne af de Moura 1847, fuldstændiggjort 1876 ved Monaccis Aftryk af Manuskripter fra Vaticanets Bibliothek, 1878 ved Theophilo Bragas »Cancioneiro Portugues da Vaticana« og 1880 ved Monaccis »Il c. Portoghese Colocci-Brancuti«, ligeledes fra Johan II.s (1481—95) og Emanuels (1495—1521) Tid, udgivne under Navn af »C. general« af Resende (Lisf. 1516, paa ny af Kaufsler, Stuttg. 1851); fremdeles C. fra portugiske poetiske Selskaber ved Ferdinand d. katholskes Hof, der saa vel som den castilianske C. (»C. de Lope de Stuñiga«) af den aragoniske Konge Alfons V.s Hofpoeter (1416—58) ikke endnu ere udgivne. Ældre castilianske C. ere Baenas (udgivne 1851 af Gayangos og Pidal samt af Michel, Leipz. 1860) og Martin af Burgos's, fra Johan I.s (1379—90), Henrik III.s (1390—1406) og Johan II.s (1406—54) Hof. De fleste have blot archæologisk Værd, da de repræsentere en fad Hofsmag, en aandløs Efterklang af Troubadoursangene og de store italienske Digtere; Stilen er en Hofjargon, fjærnt fra den friske og naive Folkeromance. Fernando de Castillos (Fortsættelse af Fernando de Constantines) »C. general« (1511) er en chaotisk Samling af dette Slags kunstige Poesier fra Johan II.s til Carl V.s Tid. Enkelte Digteres (Encinas, Montesinos) lyriske Poesier kaldes ogsaa stundum C.

Cancrin, russisk Finansmand, f. 1774 i Hanau, blev 1796 sin Faders Medhjælper ved Styrelsen af et Saltværk ved Novgorod og 1811 ansat ved Intendanturen. C. udmærkede sig saaledes, at han 1813 blev Generalintendant for hele den active Hær og 1815 fik Rang som Generallieutenant. C. gik af fra dette Embede 1820, men blev Medlem af Rigsraadet og udgav 1821 et Skrift, som gjorde stor Opsigt, om „Verdensrigdom, Nationalrigdom og Statshusholdning“. 1823 blev C. Finansminister indtil 1844 og virkede med stor Iver og Consequens for at udvikle Statsindustri og gjennemføre et strængt Beskyttelsessystem uden Hensyn til den Skade, Agerbruget led derved; han døde 22 Sept. 1845.

Cancroid, Epithelialkræft, Epitheliom, en Art Kræft, der navnlig angriber Huden og Slimhinderne, især omkring de naturlige Aabninger: Læberne, Tungen, Strubehovedet, Endetarmen, de ydre eller indre Kjønsdele. C. har ikke slet saa stor Tilbøjelighed til at udbrede sig videre eller komme igjen, efter at den er fjærnet ved Operation, som den sædvanlige Kræft, hvorfor den er mindre farlig end denne. **Cancrøs**, kræftagtig (c. Svulst) eller hvad der staar i Forbindelse med Kræft, Cancer (c. Kacheri).

Cancrōma, d. s. s. Baadnæb.

Candār, det sædvanlig til Rideheften benyttede Hovedtøj, der har to Bidsler, nemlig baade Stangbidsel og Trense eller Bridon.

Candelāber kaldtes i Oldtiden en høj, mer eller mindre smækker Stage, som efter Omstændighederne bar ēn eller flere Lamper eller muligvis ogsaa Lys, ligesom hos os. Den bestod af Fodpladen, det lange, meget hyppig riflede Skaft og endelig den øverste Bredning, hvori Lamperne stode, eller, hvilket undertiden var Tilfældet, hvorfra de hængte ned (*κάλαθος*); det var vel i saa Fald, at en Figur var stillet paa Capitælet. Man havde C. af Ler og Træ, men ogsaa af Malm, Marmor og endog ædle Metaller. Kunsten havde, som altid i Grækenland, tilegnet sig ogsaa denne Haandværksgjenstand og udsmykkede C. med Ciselering eller Udhugning efter det forskjellige Materiale, idet man benyttede lignende Motiver som ved Søjlen og Trefoden. C. vexlede i Størrelse fra de ganske smaa, med en enkelt lille Lampe, der benyttedes i Huset, som en af vore Lysestager, kun at den almindeligvis stod paa Gulvet, indtil de meget store eller kolossale Pragt-C., hvoraf nogle ere efterladte os fra Oldtiden. Nu bruges Ordet dels om en større, flerarmet Lysestage, dels analogt med den antike Benævnelse.

Cāndia, s. **Kreta**.

Candid, redelig, oprigtig.

Candidāt (d. e. hvidklædt) kaldtes hos Romerne den, der søgte om et offentligt Embede, fordi han var iført en hvidfarvet Toga; i den christne Kirkes ældste Tider kaldtes den nydøbte saaledes, fordi han bar hvide Klæder umiddelbart efter Daaben. Nu bruges Ordet især om den, der har taget en Examen.

Cāndis, Sukker i store Krystaller, i Modsætning til det smaakrystalliserede Topsukker, Melis, s. **Sukker**. **Candisēre** ell. **candēre** f. Ex. Frugter er at overtrække dem med rent, krystalliseret Sukker for at conservere dem.

Candolle, de [do kangdōll], s. **Decandolle**.

Candorin ell. Fen, chinesisk Regningsmønt, $\frac{1}{100}$ Liang eller c. 5 Øre.

Candy, tidligere Hovedstad paa Øen Ceylon

og Herskerens Residens, ligger midt paa Øen og er i Opkomst, saa at dens Indbyggertal nu er steget til 20,000.

Candy, ostindisk Handelsvægt, varierende fra 450 til 750 d. Pund.

Canēa, Oldtidens **Kydonia**, Stad paa Nordkysten af Øen Kreta, med 8,000 J., hvoraf Halvdelen Tyrker, er mod Landsiden omgiven med Mure og Grave og har en lille, men god Havn, der staar i livligt Samkvem med Grækenlands og Levantens Havne. C. erobredes 1645 af Tyrkerne fra Venezianerne.

Cañete, Man. [kanjēte], spansk Skribent, f. 1822 i Sevilla, studerede i Cadiz, gik Embedsvejen, blev Medlem af flere Akademier, Kammerherre osv. Hans »Poesias« (1858) ere declamatoriske. Senere har han udgivet Studier over det gamle spanske Theater.

Cănevas, aabent, lærredsvævet Tøj, bestemt til Uldbroderi og forfærdiget enten af hvidt Bomuldsgarn eller af forskjellig farvet Uldgarn. Lignende Stof af Bomuldsgarn, overspundet med Silke, kaldes her Silkestramej; paa andre Steder kaldes samtlige disse Stoffer Stramin.

Canicătti, Stad paa Sicilien, 4 M. ø. til n. for Girgenti. 21,000 J. i Staden og dens Distrikt. Frugtbar Omegn med rig Korn-, Olje- og Figenavl.

Canina, Luigi, Architekt i Turin, f. 1795, d. 1856 i Firenze, har staaet i Spidsen for store Udgravninger i Rom og Etrurien og forfattet en Række betydelige Værker over den antike Bygningskunst og Roms Topographi, saaledes »l'architettura antica«, 12 Bd. Fol., 2. Opl. 1847, »Indicazione topografica di Roma antica« (1831), »Gli edifizj di Roma«, 2 Bd., 1849—52, o. fl. Tillige har han skrevet et Værk om den ældre christelige Basilika (1843).

Canino, Flække i Mellemitalien, 12 M. n. v. for Rom, 1½ M. fra Bolsenasøen, er mærkelig ved de her og i Omegnen gjorte rige Fund af etruskiske Oldsager. Efter C. førte Napoleon I.s Broder Lucien og dennes Søn, Charles Lucien Bonaparte, Fyrstetitel.

Canisius, Petrus, egtl. de Hondt, f. 1524 i Nijmegen, studerede i Köln, traadte 1543 ind i Jesuiterordenen og udviklede en overordentlig Virksomhed i dens Tjeneste. Med Held modarbejdede han Erkebiskop Hermann af Kölns Reformationsplaner og fik ham til sidst fortrængt. 1549 blev han Prof. i Dogmatik og senere Rector og Vicekansler ved Universitetet i Ingolstadt; 1551 kaldte Kejser Ferdinand I ham til Hofprædikant i Wien. Som Prædikant og Bestyrer af Kirke- og Skolevæsenet i Østerrig arbejdede han med Kraft imod Protestantismen, og ved sine to Katechismer (»Catech. major« 1554 og »Catech. minor.« 1556), som han skrev imod Luther, og som to Aarh. igjennem brugtes i alle Tysklands katholske Skoler, har han erhvervet sig store Fortjenester af sin Kirke. Loyola udnævnte ham 1556 til Ordensprovincial for Tyskland, og Jesuiterordenen har hædret ham som Tysklands anden Apostel. Han døde 1597 i Schweiz og blev 1843 beatificeret i Rom.

Cănis măjor, lat., den store Hund; **C. mĭnor**, den lille Hund, to Stjærnebilleder, s. **Hund**.

Canitz, Friedr. Rud. Ludw., Friherre af, f. 1654 i Berlin, d. 1699 smstds. som Gehejmeraad. Ved Rejser og Studium af fremmed Literatur havde han faaet en alsidig Dannelse, var en dygtig og højtbetroet Diplomat, og uden at have stor original Produktionsevne søgte han med Boileau som Forbillede at undgaa den anden schlesiske Skoles Bombast og Modpartiets kjedelige Rimerier, men formaaede kun at frembringe temmelig nøgterne, didaktiske Digte. Hans Værker bleve udgivne efter hans Død under Titel af „Nebenstunden unterschiedener Gedichte."

Canizăres, J. de, spansk Digter, f. 1676, d. 1750, dannede sig dels efter Lope og Calderon, dels efter Francisco de Rojas's Charakterkomedie. Han betegner ved sin Mangel paa Originalitet det gamle spanske Dramas Forfald, uagtet han i lang Tid stod i stor Anseelse. Af hans 70—80 efterladte Stykker er »El Picarillo en España« anset for det bedste.

Cănna, en af Hebriderne, s. for Skye; c. 200 J.

Cănna, Slægt af en med Krydderurterne beslægtet Familie, med elliptiske eller ægformede, falsk-fjernervede, før Udviklingen kræmmerhusformig sammenrullede Blade, uregelmæssige Blomster, ofte af smukke Farver, én Støvdrager og en undersædig 3rummet Kapsel. Flere Arter af denne Slægt, som har hjemme i Tropelandene, saa vel i Asien som Amerika, dyrkes hos os som Prydplanter.

Cănnabich, Joh. Günth. Friedr., bekjendt geographisk Forfatter, f. 1777 i Sondershausen, blev 1819 Præst, fra hvilken Stilling han afgik 1848. Hans mest bekjendte Værker ere „Lehrbuch der Geographie", som udkom i Sondershausen 1816 og har oplevet mangfoldige Oplag, og „Kleine Schulgeographie", der udkom smstds. 1818 og ligeledes blev meget udbredt. I Forening med Gaspari o. fl. udgav han 1819—27 „Vollständiges Handbuch der Erdbeschreibung" i 23 Bd. D. 1859.

Cannanore, Stad i Præsidentskabet Madras i Forinden, 65 M. n. v. for Cap Comorin, ved det arabiske Hav. 30,000 J. Havn. Militærstation. Udførsel af Peber, Kokosnødder og Tømmer.

Cannelēre en Søjle eller en Pilaster er at forsyne den med Rifler, **Cannelurer** [lyr], paa langs ad dens Overflade. Man opnaar derved et fint og livligt Lys- og Linjespil. Fremgangsmaaden hører oprindelig hjemme i den græske Bygningskunst og er derfra gaaet over i den romerske og nyere europæiske. Den doriske Søjle har 16—20 Cannelurer, som ere fladere og støde sammen i en fin Kant; den joniske og korinthiske have 24, som ere dybere og rundere og adskilles ved et bredere Stykke af Søjlens Overflade.

Cannes [kann], Stad i det franske Dep. Søalperne, 4 M. s. v. for Nizza, i en yndig Egn ved en Bugt af Middelhavet. 14,000 J. Sardelfiskeri, Handel med Vin, Olje og Sydfrugter. Mærkelige romerske Ruiner. C. er et af de bedre Vinteropholdssteder for brystsyge (Vinterens Middeltemper. 9,6°), men er dog ikke fuldstændig beskyttet mod Nordvestvinden (Mistral). Bedre beskyttet er den i Nærheden

liggende Landsby Le Cannet. Ved C. landede Napoleon I ved sin Tilbagekomst fra Elba 1 Marts 1815.

Cannibāl, en af Antillernes oprindelige, vilde Beboere; et dyrisk grumt Menneske, en Menneskeæder.

Cănning, George, engelsk Statsmand, f. 11 Apr. 1770, opdroges hos en Farbroder, Stratford-C., der var Kjøbmand, fordi Faderen allerede døde 1771, og Moderen, en Slægtning af Sheridan, blev Skuespillerinde for at ernære sig. Allerede i Eton Skole var C. 1785 med at udgive et Tidsskrift »Microcosm«, som vandt Opmærksomhed, og strev et varmt og smukt Digt om „Grækenlands Trældom". C. studerede i Oxford og derefter Retsvidenskab i London, men lod sig, skjønt Whig af Opdragelse og Synsmaader, 1793 vælge til Underhuset ved Pitts Indflydelse og sluttede sig nu afgjort til dennes krigerske Udenrigsstyrelse. 1796 blev C. Understatssecretær i Udenrigsministeriet, men udtraadte med Pitt af Regeringen 1801. 1804—6 var C. Skatmester for Flaaden og blev 1807 Udenrigsminister; han havde som saadan en Hovedskyld i Overfaldet paa Kjøbenhavn, sluttede 1809 Forbund med den spanske Junta, der ledede Frihedskampen imod Napoleon I, men maatte snart efter udtræde af Regeringen som Følge af det uheldige Tog til Walcheren og en derved fremkaldt Duel med Castlereagh. I nogle Aar holdt C. sig temmelig tilbage, men udtalte sig 1812 for Katholikernes Ligestilling, hvilket var Ministeriet imod. For at fjærne en saa farlig Modstander udnævnte Regeringen 1814 C. til Afsending i Lissabon; men 1816 blev han paa ny Minister som Formand for det indiske Raad; han tog 1820 sin Afsked af Uvilje over Anklagen mod Dronning Caroline og forlod Landet for at staa helt uden for denne forargelige Sag. 1822 vilde C. gaa til Indien som Generalgouverneur, men da Castlereagh tog Livet af sig, blev han i Sept. i hans Sted igjen Udenrigsminister. Dette fremkaldte et Omslag i Englands Optræden udad til, thi C. udtalte sig ved gjentagne Lejligheder med stor Styrke mod den hellige Alliances frihedsfjendske Politik, godkjendte fra 1 Jan. 1825 de syd- og mellemamerikanske Fristaters Uafhængighed, understøttede 1826 det frisindede Parti i Portugal imod Dom Miguel og sluttede 6 Juli 1827 Aftale med Frankrig og Rusland om at ordne de græske Forhold. Endnu inden dette Skridt var C. bleven Førsteminister (Febr. 1827) og dannede som saadan et nyt Parti, der vilde indtage en mæglende Stilling imellem de yderlige Toryer og de egentlige Whiger, og som nok vilde gjennemføre vigtige Fremskridt, især Katholikernes Ligestilling, og gjøre de første Tilløb til et Frihandelssystem, men som ikke vilde rokke ved selve Forfatningen, d. e. ikke ændre Underhusets Sammensætning. Dette Ministerium blev dog kun af kort Varighed, thi C. døde 8 Aug. 1827, og hans Tilhængere mellem Toryerne (bl. a. Palmerston) gik snart helt over til Whigerne. Hans Taler, der regnes blandt de mest glimrende Exempler paa engelsk-politisk Veltalenhed, ere samlede i 6 Bd. (1828). C.s Enke, en Datter af General Scott, hvem han havde ægtet 1800, blev til Løn for hans Fortjenester ophøjet til Peeress og fik en Aarpenge af 3,000 Pd. Sterl. — Hans Søn, **Charles John C.**, f. 14 Dec. 1812, uddannedes i Oxford sammen med Dalhousie og Elgin (begge ligesom han senere Generalgouverneurer i Indien), blev 1836 Medlem af Underhuset og 1837 ved Moderens Død Peer. 1841—45 var han under R. Peels Ministerium Understatssecretær i Udenrigsministeriet og derefter en kort Tid Bestyrer for Statsskovene. 1851 var han Formand for Bedømmelsesjuryen ved Verdensudstillingen og 1853—55 under Aberdeen og Palmerston Generalpostmester, i hvilken Stilling han var meget ivrig for Postvæsenets Udvikling og for Afslutning af Postaftaler med fremmede Stater. 1856 blev C. Generalgouverneur i Indien og fandt, da Oprøret brød ud 1857, Lejlighed til at udfolde en stor Dygtighed og Kraft, forenet med Mildhed og Forsonlighed, ligesom han efter Kampen udmærkede sig ved Omsorg for Landets Opkomst og Finansernes Ordning. C. lønnedes med at ophøjes til Jarl og til Vicekonge, men tilsatte sin Helbred og døde 17 Juni 1862, kort efter sin Hjemkomst til England.

Cănning, Stratford-, s. Stratford de Redcliffe.

Cănnock, Stad i Stafford Shire i England, 2 M. s. for Stafford. 17,000 I. Pottemagerier.

Cănnæ, nu Landsbyen Canne, i den romerske Oldtid en Stad i den sydligste Del af den apuliske Slette, ikke langt fra Mundingen af Aufidus (Ofanto), er historisk berømt ved det blodige Slag, i hvilket Romerne 2 Aug. 216 f. Chr. bleve besejrede af Carthaginienserne under Hannibal.

Căno, Alonzo, spansk Maler, Billedhugger og Architekt, f. 1601 i Granada, d. 1667 smstds., stiftede en Kunstnerskole i sin Fødeby. Hans største Betydning er som Billedskærer, idet han efter den i Spanien brugelige Skik udførte enkelte Figurer eller hele Alterbilleder i Træ, som han malede med emailagtige Farver, der skal have givet disse Arbejder et ejendommeligt Virkelighedspræg. Uagtet han ikke havde besøgt Italien, stræbte han ivrig efter at give Spaniernes naturalistiske Stil et ædlere Præg. Blandt hans Arbejder i denne Retning kunne nævnes 2 Fremstillinger af Mariæ Undfangelse, samt Busterne Adam og Eva, udførte i Kork, i Domkirken i Granada. Af hans Malerier, der ere spredte i en Mængde af Spaniens Kirker, kan ogsaa fremhæves en Madonna i Domkirken i Granada i en stræng og ren Stil.

Canŏbbio, Flække i Norditalien, i en herlig Egn paa Vestkysten af Lago Maggiore, 5 M. n. til ø. for Arona. 2,000 I. Her er Anløbssted for de Søen befarende Dampskibe. Smuk Kirke. Tilvirkning af Kniplinger.

Canŏnicus, Kannik, s. Capitel.

Cañons [kanjōns], i spansk Amerika og den vestlige Del af de forenede Stater Navnet paa dybt indskaarne Flodsenge med næsten lodrette Bredder. Saadanne forekomme mange Steder paa Jorden, f. Ex. i Jura, hvor de kaldes Cluses, og i Alperne, hvor de kaldes Klau-

sen; men mest udpræget fremtræde de i Ny-Mexico langs Colorado og dens Kildefloder, paa Højsletten mellem Rocky Mountains og Sierra Nevada. Den længste af disse, Coloradoflodens store C., blev 1869 med store Farer og Besværligheder besejlet af Oberst Powell; den har en Længde af 50 M. og dens næsten lodret opstigende Vægge en Højde af mellem 2,500 og 4,100 F. Ved Colorados nordlige Kildeflod, Gran River, findes en Række C. paa 40 M.s Længde, og hinsides Flodernes Forening en anden Række paa 55 M., inden man naar den store C. Enhver af disse C. har atter Sidecañons med nye Sidekløfter. Nogle Steder trænges disse Sidecañons ved Udmundingen i Hovedcañonen saa stærkt sammen, at de kun adskilles ved 2,200—3,200 F. høje Klippemure, der for oven næppe synes at være brede nok til at man kan saa Fodfæste. Bredderne bestaa af brune, grønne eller orangefarvede Sandstenslag, afbrudte af Marmor, ja selv Granit. C. maa antages udskaarne af selve Floden.

Canōper, ægyptiske Afgudsbilleder i Skikkelse af bredbugede Drikkekar med Hoveder og Fødder.

Canōsa di Puglia, Stad i Syditalien, 10 M. v. for Bari, ved Fl. Ofanto. 15,000 J. B. er Oldtidens Canusium, som i Følge Sagnet skal være anlagt af Diomedes efter Toget mod Troja; her og i Omegnen er gjort rige Fund af Oldsager.

Canōssa, Landsby i Norditalien, 4 M. s. ø. for Parma, med Ruinerne af et i Middelalderen bekjendt Bjærgslot, hvor den italienske Dronning Adelheid 951 blev belejret af Kong Berengar II, men undsat af Otto d. store, og hvor Kejser Henrik IV 1077 maatte ydmyge sig for Pave Gregor VII. Det tilhørte paa det sidstnævnte Tidspunkt Markgrevinde Mathilde af Toscana.

Canot ell. **Canoe** [nō], indiansk Baad af en udhulet Træstamme, som rummer 3—4 Personer.

Canōva, Antonio, it. Billedhugger, f. 1 Nov. 1757 i Possagno i det Venezianske, tildrog sig som Dreng en venezians Senators Opmærksomhed ved at modellere en Løve i Smør. Han blev sat i Lære hos en Billedhugger, og næppe 16 Aar gammel udførte han, for at vise sin Taknemmelighed, en „Eurydike" og senere en „Orpheus". Deri saa man et saadant Talent, at han blev sat i Stand til at udføre flere Arbejder, og 1780 kunde han rejse til Rom for at uddanne sig videre. Her udviklede han sig hurtig og opfyldte allerede i sin „Dædalus og Ikarus" de Forventninger, man nærede om ham, saa glimrende, at Republiken Venezia gav ham en Aarpenge. Den kolossale „Theseus og Minotaurus" skaffede ham, gjennem Kobberstikkeren Volpato, Bestilling paa et Gravmæle over Pave Clemens XIV (i Kirken SS. Apostoli i Rom). Et modnere og i Anordningen ædlere Værk er det noget senere udførte Gravmæle over Clemens XIII (i Peterskirken, 1792). Hans europæiske Ry var nu grundfæstet, og Bestillinger strømmede ind over ham. C. tildrog sig Samtidens Beundring ved en større Simpelhed i Anordningen, et grundigere Kjendskab til Naturen og Antiken end det forrige Tidsrum havde kunnet opvise. Han indtager altid en fremragende Plads i den italienske Billedhuggerkunsts Historie, om end hans Værker ikke i samme Grad tilfredsstille Nutiden, der gjennem Thorvaldsen og et dybere Kjendskab til hele Oldtidens Kunst har faaet Blikket aabnet for den plastiske Kunsts Ejendommelighed. Medens han i sine Arbejder med heroisk Præg let bliver affecteret eller voldsom, i enkelte, som i de tvende Nævefægtere i Vaticanet, endog støder ved plump Raahed, gaar der et vist sød ligt Coquetteri gjennem hans ungdommelige og kvindelige Skikkelser, ligesom Hovedindtrykket af hans Værker er en flagrende Uro, hvor Antiken vilde have virket ved plastisk Ro eller lidenskabelig Kraft. Blandt hans senere Arbejder kunne nævnes, i den tragiske Stil, „Hercules og Lichas", „Theseus og Centauren" og den en Gang saa berømte „Perseus", der endog maatte erstatte den belvederiske Apollo i Vaticanet, medens denne var i Paris. Nu falder den endog igjennem ved Siden af de af C.s Arbejder, hvori hans Talents Ejendommelighed fyldigere udtaler sig. Af ungdommelige Mands- og Kvindeskikkelser ere flere Gjentagelser af Venus, en Hebe, Amor, de tre Gratier, hvori den romerske Kvindetype saa paafaldende føles, Paris o. fl. a. de mærkeligste. Af monumentale Portræter udførte han Pius VI i Peterskirken, 2 Statuer af Napoleon I, Napoleons Moder, Washington, en sørgende Italia som Gravmæle over Alfieri o. a. Relieffet laa mindre for ham; han har kun modelleret forholdsvis faa, og selv om man ogsaa i dem sporer et Fremskridt fra den foregaaende Tids overlæssede Maner, træder dog ikke sjælden malerisk eller theatralsk Virkning i Stedet for sand Plastik. Ogsaa christelige Emner, som en bodfærdig Magdalene, Johannes Døberen, udgik fra hans Haand. Da en stor allegorisk Billedstøtte af „Religionen" ikke maatte opstilles i en romersk Kirke, forlod han i Vrede Rom og levede sine sidste Aar i sin Fødeby Possagno, hvor han lod opføre et Tempel til denne Billedstøtte. Inden dette Værk var fuldendt, døde han d. 13 Oct. 1822 i Venezia. Der er rejst et prægtigt Gravmæle over ham, hvortil er benyttet et Udkast af ham selv til et Monument over Tizian. Hans Liv savnede ikke udvortes Æresbevisninger og hædrende Hverv. Napoleon kaldte ham til Paris for at modelleres af ham; i London var han Gjenstand for den største Opmærksomhed; 1815 gik han atter til Paris som Pavens Sendebud for at vaage over Tilbageleveringen af de til Paris røvede Kunstskatte. Da han kom hjem, optegnedes hans Navn i „Guldbogen" paa Capitolium, han blev Marchese af Ischia og fik en anselig Aarpenge. Trods al den Smiger, der ydedes ham, vise dog Udtalelser af ham, at han var for meget sand Kunstner til ikke, ved at se Thorvaldsens Værker, at føle, hvad der fattedes ham selv i at have naaet Maalet; det maa dog siges til hans Ros, at han havde sat sig et i Forhold til sin Tid højt og ædelt Maal.

Cānovas del Castillo, Antonio [ſtiljo], spansk Statsmand, f. 8 Febr. 1828, var først Jour-

nalist, affattede 1854 O'Donnells politiske Program og valgtes derefter til Cortes. 1851—57 var han Chargé d'Affaires i Rom og 1864—66 Minister under O'Donnell, forvistes 1868 med andre frisindede Politikere, men kom tilbage efter September-Revolutionen s. A. I Nationalforsamlingen kæmpede C. imod den nye demokratiske Forfatning og udtalte sig allerede 1870 for det bourbonske Huses Gjenindsættelse. Da Alfons XII blev Konge 1875, blev C. Førsteminister og forblev i denne Stilling med et Par korte Afbrydelser indtil Febr. 1881. Siden var C. Fører for det conservativ-liberale Parti og en af Ministeriet Sagastas Hovedmodstandere og blev 1884 paa ny Førsteminister. C. er en ypperlig Taler og har ikke ringe Betydning som historisk Forfatter og Digter.

Canrobert, Franç. Certain [kangrobæhr], fransk General, f. 27 Juni 1809, uddannedes i Krigsskolen i St. Cyr og blev 1828 Lieutenant. 1835 kom han til Algérien, deltog i Togene mod Mascara og Tlemsen og 1837 som Capitain i Stormen paa Constantine, hvor han blev saaret. 1839—41 var C. i Frankrig og brugtes til at organisere en Bataillon af Fremmedlegionen; han tilbragte derefter 9 Aar i Algérien, hvor han ved mange Lejligheder udmærkede sig ved sit Mod og sin Dygtighed, bl. a. ved Undertrykkelsen af Bu Mazas Opstand 1845—46, og tjente sig op til Brigadegeneral. 1850 blev C. Adjudant hos Præsidenten, Prins Louis Bonaparte, fik en Commando i Paris og viste stor Kraft og Strænghed i Gadekampen 4 Dec. 1851. 1854 gik C. som Divisionsgeneral til Krim, overtog efter St. Arnaud Overanførselen indtil 19 Maj 1855, men udmærkede sig ikke i denne overordnede Stilling. I Juli kaldtes C. tilbage til Frankrig, sendtes snart efter i et diplomatisk Hverv til Sverige, med hvilket han 21 Nov. sluttede en vigtig Aftale, og gjæstede paa Hjemrejsen Kjøbenhavn. 1856 blev C. Marschal og førte 1859 en af Hærafdelingerne i Italien, men spillede ingen fremragende Rolle og kom efter Slaget ved Solferino i en uhyggelig Strid med Marschal Niel, der gav ham Skyld for ikke at have ydet tilstrækkelig Hjælp. I Krigen 1870 var C. først Chef for Hæren i Châlons, men sendtes snart til Metz og deltog i Slagene 16 og 18 Aug. med sædvanlig Tapperhed; han blev Krigsfange ved Hærens Overgivelse i Oct. og har senere ikke haft nogen Commando. 1876 valgtes C. til Senator og paa ny 1879; han hører til det napoleonistiske Parti.

Canstein, Carl Hildebr., Friherre af, f. 1667 paa Godset Lindenburg i Brandenburg, gik 1690 til de brandenburgske Tropper i Flandern, men tog sin Afsked formedelst Svagelighed og levede fra da af et stille Privatliv i Venskab med Spener og Francke. For at gjøre det muligt for Fattigfolk at kjøbe Biblen, brugte han sin store Formue til at stifte den **Cansteinske Bibelanstalt** i Halle, der har udgivet Millioner af Bibler. D. 1719.

Cant, eng., s. **Argot**.

Cantabile, it., sangbar, betegner i Instrumentalmusik ved melodiøse Steder, at disse skulle foredrages paa en særlig syngende Maade. Som Overskrift anvendes C. til temmelig langsomme, letflydende og melodiøse Musikstykker, der fordre det ovennævnte cantabile Foredrag.

Cantabrer, et vildt Bjergfolk i det gamle Spanien. De boede i den nuværende spanske Prov. Biscaya og i en Del af Prov. Burgos og Guipuzcoa; den biscayiske Bugt kaldtes efter dem det cantabriske Hav. Med Heltemod forsvarede de deres Frihed mod Romerne i en Krig 25—19 f. Chr., der begyndtes af Augustus og endtes af Agrippa. **Cantabriske Bjerge** kaldes med et Fællesnavn den Række Bjerggrupper, der fra Vestenden af Pyrenæerne danne Nordsiden af den spanske Højslette langs den biscayiske Bugt og ende i Cap Finisterre og Cap Ortegal. I mere indskrænket Betydning anvendes Navnet paa den Del, som ligger ø. for Ebros Kilder, til Forskjel fra hvilken Fortsættelsen mod V. kaldes de asturisk-galiciske Bjærge. Disse sidste ere de højeste, henimod 10,000 F. Bjærgene have i det hele en vild og sønderreven Charakter med mellemliggende frugtbare Dale.

Cantacuzène, en rumænsk Bojarslægt, som paastaar at nedstamme fra det byzantinske Kejserhus af sammt Navn, og som siden det 15de Aarh. har været bosat i Rumænien. Flere af dens Medlemmer have i ældre Tider været Fyrster i disse Lande, og i vor Tid have andre været enten Statholdere eller Ministre. Saaledes var **Constantin C.**, f. 1797, d. 1877, Statssecretær i Valachiet under Alexander Ghikas Styrelse, men blev fjærnet 1842 og kom først igjen frem i Sept. 1848, da den tyrkiske Hær omstyrtede den foreløbige Regering; da blev han Statholder indtil Juni 1849. Samme Stilling indtog C. en kort Tid af 1854, efter at Russerne havde rømmet Landet.

Cantal [kangtäll], Dep. i Frankrig, omgivet af Dep. Puy de Dôme, Øvre Loire, Lozère, Aveyron, Lot og Corrèze. 104 □ M. med 236,000 J. (1881). C. er et Bjærgland, hvis højeste Toppe Halvdelen af Aaret ere dækkede med Sne. Floden Dordogne danner en Del af Nordvestgrænsen. Agerdyrkning og Kvægavl ere Hovederhverv. Der avles mest Byg, Rug og Kartofler samt Hør, Hamp og Kastanier, og der tilberedes fortrinlig Ost. Mineralprodukter ere Stenkul, Gips og Skifer. C.-Bjærgene have mange udslukte Vulkaner og ere rige paa varme Kilder. Af Befolkningen udvandre aarlig mange til Nabodepartementerne for at søge Arbejde. Hovedstad Aurillac.

Cantarini, Simone, kaldet il Pesarese, ital. Maler, f. 1612 ved Pesaro, d. 1648, dannede sig især efter Guido Reni og levede senere i Bologna og Verona. Af hans Billeder kan nævnes en Madonna i Louvre. Han har raderet 37 Blade i Guido Renis Maner.

Cantāte, it., Sangstykke; efter Nutidens Sprogbrug et af flere Dele, af Recitativer, Arier og Chor med Orchesterledsagelse bestaaende Musikstykke. C. stammer fra Italien fra Begyndelsen af det 17de Aarh. og udviklede sig af Forsøgene paa at frigjøre Enkeltmelodien fra den contrapunktiske Flerstemmighed (Odecantaten), hvorefter snart fulgte flere Solo-

stemmers Indførelse (Kammercantaten). C. er efter sit Indhold enten verdslig eller kirkelig. Sidstnævnte skiller sig fra Oratoriet ved sit ringere Omfang og sit fremherskende lyriske Præg. C. traadte hos Protestanterne i Stedet for Katholikernes Messer og naaede med J. S. Bach en høj Udvikling. **Cantatīna** ell. **Cantatilla**, en mindre C. eller en lille, enstemmig C. **Cantāte**, den gamle kirkelige Benævnelse for den 4de Søndag efter Paaske. Navnet hidrører fra de første Ord af den 98de Psalme (»Cantate Domino canticum novum«, syng er en ny Sang for Herren), hvormed Messen begynder denne Dag.

Canterbury [kænterbørri], Stad i Kent-Shire i England, 11 M. ø. til s. for London, ved Floden Stour. 22,000 J. (1881). C. er Sæde for Englands Primas, som dog sædvanlig bor i Paladset Lambeth i London. Berømt Kathedralkirke, oprindelig bygget i det 6te Aarh., men ombygget 1130 og senere betydelig udvidet; her er Gravmæler for Henrik IV, den sorte Prins og den 1170 foran Højalteret myrdede Ærkebiskop Thomas Becket. Det tidligere St. Augustins Kloster er nu en Missionsskole. Betydelig Handel med Humle. C. var allerede ved Romernes Ankomst til England en anselig Stad og siden Residens for de angelsachsiske Konger af Kent.

Cantharēllus, s. Bøbbehat.

Cantharidīn, et farveløst, krystallinsk og meget giftigt Stof, der er den virksomme Bestanddel i spanske Fluer (gr. κανϑαρίς).

Cantilēne (lat. cantilena, en lille Sang), et kort melodisk Tonestykke for Sang, undertiden ogsaa en lille enstemmig Cantate. I videre Forstand bruges C. om en særlig sangrig Melodi i et vocalt eller instrumentalt Musikstykke.

Cantiller [tiljer] ell. Bouillons, et til Frynser, Kvaster, Epauletter og andet Guld-trækker- og Perlestikkerarbejde anvendeligt Fabrikat af fine, skrueformig til et Rør vundne Metaltraade. Dertil kan anvendes ægte, halvægte og uægte Guld- og Sølvtraad i rund eller udplattet Tilstand (Lahn), ogsaa med Silke overspunden cementeret Kobbertraad eller med Lahn overspunden Jærntraad. Opviklingen sker paa en Spolerok over en Staaltraad; er denne ikke rund (f. Ex. trekantet), faar C. ved Traadens Elasticitet et skrueformet Udseende og kaldes **Krusecantille**.

Cantine, fr. [kang], egtl. et Slags Feltflaske, ogsaa en Kasse med chirurgiske Apparater og medicinske Sager, som de ved mobile Troppeafdelinger ansatte Læger have med sig i Felten. **Cantinesoldat**, en Soldat, der af sin Afdeling er sat til at føre de nødvendigste chirurgiske Instrumenter og Forbindingssager m. m. for den ved samme ansatte Læge i en dertil indrettet **Cantinetornister** eller paa en **Cantinehest**, som han fører ved Tøjlen.

Cānto, it. (lat. cantus), Sang, betegner i et flerstemmigt Tonestykke den væsentlig fremtrædende Melodi eller ligefrem den Sopranstemme, som ogsaa kaldes Discanten.

Canton [kangtŏng] kaldes i Schweiz de enkelte Republiker, der tilsammen udgjøre Schweizerforbundet, i Frankrig en Underafdeling af et Arrondissement. **Cantonalister** kaldtes 1873—74 det Parti i Spanien, som vilde opløse Riget i selvstændige Cantoner, i Lighed med de franske Communalister; de gjorde Oprør i Provinsen Murcia, men bleve undertrykte af Martinez Campos.

Cănton, 1) Stad i det sydlige China ved Perlefloden, 8 M. fra dens Udløb i Cantonbugten (Bocca-Tigris), er bygget i en Firkant og omgiven med 30 F. høje Mure. 1,600,000 J. Den bestaar af den gamle Stad mod N., den nye Stad mod S., flere Forstæder mod S. Ø. og S. V., i hvilke findes de fremmede Factorier og store Pakhuse, og endelig den svømmende Stad, bestaaende af en overordentlig stor Mængde Smaafartøjer, der paa Floden danne regelmæssige Gader og hvert beboes af en chinesisk Familie af den fattigste Klasse. Stadens Industri er meget betydelig, navnlig i Silkestoffer, Porcelæn, Glasvarer, lakerede Sager, Papir og udskaarne Elfenbenssager. C. var tidligere med Hensyn til den fremmede Handel Chinas vigtigste Stad, men siden Aabningen af flere Havne for den fremmede Skibsfart er den langt overfløjet af Shanghai og Hongkong. Medens nemlig 1881 Indførselen af fremmede Varer i Shanghai havde en Værdi af 360 Mill. Kroner og Udførselen til Udlandet 179 Mill. Kroner, og der i den engelske Besiddelse Hongkong udførtes til China for 167 Mill. og indførtes fra China for 94 Mill. Kroner, var Indførselen i Canton kun 23 Mill. og Udførselen derfra 94 Mill. Kr. Store Skibe kunne ikke naa helt op til Staden, men maa ankre ved Whampoa (den gule Ankerplads), 2 M. længere nede ad Floden. Der udføres Te, Silke, Sukker og Droguerier og indføres Opium, Ris, Metaller, Manufakturvarer, Salpeter og Kul. — C. blev først besøgt af Europæerne 1517. Indtil 1842 var den den eneste Stad i China, hvor Europæerne maatte handle, og det endda kun med store Indskrænkninger, idet Handelen kun maatte føres med et eget Selskab, de saakaldte Hongkjøbmænd. I Slutningen af 1857 blev C. erobret af Englænderne og Franskmændene. C.-Strømmen kaldes den store Flodmunding s. for Bocca-Tigris. 2) Stad i Staten Ohio i Nordamerika, 8 M. s. for Cleveland. 12,000 J. Stenkulsminer i Omegnen. Uldmanufakturer, Jærnstøberi og Geværfabrikation.

Cantonnement, fr. [mång], et District, hvor en større eller mindre Hærafdeling midlertidig indkvarteres (**cantonneres**) hos Beboerne.

Cāntor, lat., d. e. Sanger, kaldtes i Middelalderen den Kannik ved Domkirken, som underviste i Kirkesang og ledede Sangen under Gudstjenesten. Det var en meget anset kirkelig Værdighed og medførte store Præbender. Hans Medhjælpere kaldtes Succentorer. — C. kaldes nu den, der underviser Chordrengene i Musik og leder Sangen i Kirken; hans Embede kaldes Cantorat. I den ældre christelige Tid uddannedes Forsangerne i særegne Sangerskoler (Cantorater), blandt hvilke den, som Gregor d. store stiftede i Rom, var meget berømt og fandt mange Efterlignere, f. Ex. i Fulda, Reichenau, St. Gallen, Metz, Soissons. Forstanderen (primicerius) for en saadan Skole indtog en høj gejstlig Stilling,

og Sangerne selv kunde befordres til Subdiakoner. Det ældste og betydeligste af de endnu bestaaende Cantorater er det ved Thomasskolen i Leipzig. En Række af Tysklands dygtigste Musikere have afløst hverandre i dette Embede, blandt hvilke kunne nævnes S. Calvisius, J. Kuhnau, J. S. Bach, J. A. Hiller, M. Hauptmann.

Cantù, Cesare, italiensk Historieskriver, f. 5 Sept. 1805, blev 1824 Lærer ved den lærde Skole i Sondrio og 1832 i Milano. Allerede 1828 skrev C. et patriotisk Digt »Algiso eller den lombardiske Ligue“, 1828 „Staden og Stiftet Comos Historie“ og 1832 „Betragtninger over Lombardiets Historie i det 17de Aarh.“, der paadrog ham et Aars Fængsel for de frisindede Synsmaader, som udtaltes (21 Opl. 1864). I Fængslet skrev C. en historisk Roman »Margherita Pusterla« (1837, 39. Opl. 1879), der stilles ved Siden af Manzonis Værker, og derefter begyndte han paa sit Hovedværk »Storia universale«, det største historiske Værk fra Italiens nyeste Tid (35 Bd.), som indtil 1864 er udkommet 9 Gange og er oversat paa flere fremmede Sprog (i forkortet Bearbejdelse paa Dansk 1871—79). Som Fortsættelse skrev C. „de sidste 30 Aars Historie“ (1879, 3 Bd.); endvidere „Italienernes Historie“ (6 Bd., 1854), „De sidste 100 Aars Historie 1750—1850“ (5 Bd., 1864), „Kjætterierne i Italien“ (3 Bd., 1865—68) og andre større eller mindre historiske Skrifter, alle i streng katholsk Aand. Stor Yndest vandt C. desuden ved sine talrige Skrifter for Folket og Ungdommen; „Læsning for Ungdommen“ udkom 1874 i 48. Opl. Da Opstanden i Milano var lige ved at udbryde i Marts 1848, flygtede C. til Turin, for ikke at blive fængslet af de østerrigske Myndigheder, og sluttede sig ivrig til Frihedskampen, men vendte senere tilbage til Milano og udtalte sig endog for et italiensk Statsforbund, som skulde omfatte Østerrig. 1859 blev C. Medlem af det sardinske Deputeretkammer, men udtraadte n. A. paa Grund af Umbriens Indlemmelse; senere har han dog været klerikalt Medlem af det italienske Kammer. 1874 blev C. Archivdirecteur i Milano.

Căntus firmus, lat. (it. canto fermo), den faste Sang, var oprindelig Navnet paa de Kirkemelodier, som Gregor d. store havde samlet i sit Antiphonar, og som til alle Tider skulde gjælde som faste og uforanderlige (Cantus gregoriānus). Disse Melodier brugte den senere Tids Componister som Hovedmelodier i deres contrapunktiske Værker, og C. f. gik efterhaanden over til at betegne en hvilken som helst Melodi, der tjente til contrapunktisk Bearbejdelse. C. plānus (fr. plain-chant), lige Sang, Choralsang, fordi Noderne dertil gjennemgaaende have samme Qvantitet (Tidsværdi), i Modsætning til C. figurālis med Noder af forskjellig Værdi. C. romānus, den romerske Sang, d. e. den gregorianske Choralsang.

Cantūse, Øgenavn for den medicinske Forberedelsesexamen; C.-Bal, Bal, hvor det gaar vel frit til. Oprindelsen til Ordet er usikker.

Canule, fr. [kanyhl], lille Rør, bruges i Chir. særlig om den rørformige Skede paa Trocarten (s. d. A.), samt om det Rør, der indlægges i Luftrøret efter Tracheotomi (s. d. A.).

Canulējus, Cajus, en romersk Almuetribun, som 445 f. Chr. gjennemførte den (canulejiske) Lov om, at Ægteskaber mellem Patriciere og Plebejere skulde være gyldige.

Canūs, Melchior, f. 1520 i Taracon i Spanien, blev Dominicanermunk og 1546 theol. Prof. ved Universitetet i Salamanca. Baade her og paa Conciliet i Trident erhvervede han sig stor Berømmelse for Lærdom, Skarpsindighed og Veltalenhed. Han var en af Jesuiternes betydeligste Modstandere, stod i høj Gunst hos Philip II, fik Bispedømmet over de canariske Øer og døde i Toledo 1560 som Ordensprovincial for Castilien.

Canzōne, egtl. Sang, Vise, en gammel, lyrisk Digtform i den it. Poesi, stammende fra Provençalernes cansos (chansos), fæstnet til sin klassiske Typus navnlig af Dante og Petrarca. C. Petrarchesca eller Toscana bestaar af Stanzer eller Stropher med Verslinjer paa 7—11 eller flere Stavelser, der ordnes paa forskjellig Maade i forskjellige C., men paa samme Maade i den enkelte C.s Stanzer, hvad ofte ligeledes er Tilfældet med Rimene, men stundum drage ogsaa de samme Rim sig gjennem hele Digtet, ordnede efter en kunstig Lov, forskjellig i de forskjellige Stropher (Exempel C. XIX. hos Petrarca). Man deler Strophen i to Halvdele: fronte (Pande) og sirima (Slæbet [?]), ogsaa piedi (Fødder) og volte (Vendinger). Sidste Strophe, der kaldes ripresa (Gjentagelse), commiata eller congedo (Afsked), licenza (Orlov), tornata (Tilbagekomst), chiusa (Slutning) og i Almindelighed er kortere end de øvrige, indeholder ofte en Tiltale til selve Digtet. C. Anacreontica (Canzonetta) havde et flygtigere Indhold og kortere Stropher og Vers. C. Pindarica med strofa, antistrofa og epoda havde et dithyrambisk Sving, og C. a balle ell. ballata, bestemt til Ledsagelse af Dans, har kun ēn Strophe af forskjellig Længde. De 4 første Linjer (ripresa) bleve sungne af Choret; derpaa sang en enkelt Stemme; til sidst faldt Choret atter ind. Strophen ender i Almindelighed med Slutningsrimet af ripresa. C. bet. ogsaa en Sang eller Melodi uden Ord.

Canzonětta, lille italiensk Sang, især Kjærlighedssang.

Cap, fr., eng. **Cape**, Forbjærg; ogsaa **Caplandet**. Navne, sammensatte med C., som ikke findes her, søges under Hovednavnet.

Cap Breton [brættn], en engelsk Ø i Nordamerika ved New-Scotlands Nordkyst og skilt fra dette ved det snævre Sund Gut of Canso, hører til Dominion of Canada. 188 □ M. med 60,000 J. Øen bestaar af to ved en kun 1300 Al. bred Landtange forbundne Dele, mellem hvilke den indtil 5 M. brede og 12 M. lange Havarm Bras d'Or skyder sig ind fra N. mod S., paa begge Sider dannende talrige Bugter. Ogsaa de ydre Kyster ere stærkt indskaarne. Øens nordlige Del er et indtil 2000 F. højt Bjærgland. Klimaet er mildere end under samme Bredde paa Fastlandet. Her dyrkes de almindelige europæiske Kornsorter, og Landet er rigt paa Skov; af Mineralprodukter findes Kalk, Gips, Jærn og især Stenkul. Be-

folkningen er for største Delen af fransk Stamme; dens Hovederhverv er Fiskeri, Skibsfart, Skov- og Grubebrug. — C. blev besejlet af bretonske Fiskerfartøjer omtr. 1504 og fik Navn efter dem, hørte 1713—63 under Frankrig og kaldtes da Isle Royale, blev i sidst nævnte Aar afstaaet til England, som gjenoptog dens ældre Navn, og udgjorde et eget Gouvernement til 1820, da den blev forenet med New-Scotland.

Cap Haitien [aitiäng], Søstad i Republ. Haïti paa Nordkysten af Øen H. 10,000 I. Fortrinlig Havn. 1842 blev Staden næsten ganske ødelagt ved Jordskjælv.

Capacitēt, Rummelighed; Beføjelse; Dygtighed. — I Physiken forstaas ved en Leders elektriske C. den Mængde positiv Elektricitet, den maa modtage, for at dens elektriske Potential (s. d. A.) skal forøges med 1, og denne C. er den samme, hvor stærkt Lederen end er ladet i Forvejen. C. afhænger ikke af Lederens Stof, idet Elektriciteten kun sætter sig paa Overfladen, men alene af Lederens Form og Størrelse. C. spiller altsaa en lignende Rolle i Elektricitetslæren som Varmefylden (Varmecapaciteten) i Varmelæren.

Capadōse, Abraham, hollandsk Læge, født Jøde, lod sig 1822 døbe sammen med sin Ven Da Costa og blev ligesom denne en af de vigtigste Ordførere for den troende Retning i den hollandske Kirke. D. 1874.

Cape Coast-Castle [kæhp kohst kæsl], Stad i de engelske Besiddelser paa Guldkysten i Afrika, 16° 25′ ø. L., med Fort, Missionsanstalt og 10,000 I. C. er Gouverneurens Residens.

Cape Cod [kæhp], Forbjærg paa Nordamerikas Østkyst, danner Nordspidsen af den fra Massachusetts mod Ø. og derefter mod N. udstrækende Halvø, der omgiver Cape Cod Bugten.

Cape Island-City [kæhp äjland sitti], et Badested i Staten New-Jersey i Nordamerika, 19 M. s. for Trenton, har en ringe fast Befolkning, men om Sommeren et overordentlig talrigt Besøg af Badegjæster, til hvis Bekvemmelighed er opført storartede Hoteller.

Capefigue, J. Bapt. Honoré R. [kapfigh], fransk Journalist og Historieskriver, f. 1802, kom 1821 til Paris og blev snart Medarbejder af Bladet »Quotidienne«, men gik 1827 over til det nye »Messager des Chambres«, der forsvarede det liberale Ministerium Martignac. Oprindelig stræng Royalist sluttede C. sig senere til Julikongedømmet, blev under Republiken igjen Legitimist og endte som Tilhænger af Kejserdømmet, hvorfor han efterhaanden var Medarbejder af en Mængde Blade af forskjellig Farve. Desuden var C. en saare frugtbar historisk Forfatter; over 120 Bd. ere udgaaede fra hans Haand. Hans første større Værk var „Philip Augusts Historie“ (4 Bd., 1829), om hvilket en Kritiker har sagt, at det var det eneste, hvortil han syntes at have gjort ordentlige Studier; senere skrev han „Jødernes Historie fra Makkabæernes Fald indtil vore Dage“ (1833 kronet af »Acad. des inscriptions«), „den christne Kirkes Historie“ fra den ældste til den nyeste Tid (1850—56, 9 Bd.), samt i to Rækker Skrifter den franske Historie fra Hugo Capets Dage indtil Revolutionen (tilsammen 46 Bd.) og Europas Historie fra Revolutionen indtil 1845 (40 Bd.). Endelig udgav C. Skildringer af en stor Del navnkundige eller berygtede Kvinders Levned, i to Rækker, „Dronningerne til venstre Haand“ (de franske Kongers mest bekjendte Friller) og „Dronningerne til højre Haand“, hvorimellem Katharine og Marie af Medici, Elisabeth af England, Marie Theresia og Katharine II. C.s Stil er let og glimrende, hans Skildringer livlige og tiltrækkende, men det skorter stærkt paa en omhyggelig Prøve af Kjendsgjerningerne, og jævnlig fremsættes de dristigste Paastande, saa at man kun saare lidt kan stole paa hans Fremstillingers Sandhed. D. 23 Dec. 1872.

Capel (af sp. Capa, Dække, Loft, lidet Hus for en Skytshelgens Reliqvier) kaldes en mindre til kirkelige Handlinger bestemt Bygning, som i Slotte o. desl., et Bedehus, ogsaa en afsondret Del af en Kirke eller en Tilbygning til samme. **Capeller** ere i Chemien større eller mindre, snart svagt concave Plader, snart halvkugleformede, ofte indmurede Kjedler af Jærn, fyldte med Sand eller Aske, hvori de Kar anbringes, som man ikke vil opvarme over aaben Ild. De smaa Skaale af Benaske, der ved „Afdrivning“ (s. d. A.) tjene til at indsuge det smeltede Blyilte, kaldes ogsaa C., men rettere Cupeller (s. **Cupellation**).

Capēlla, lat., „Geden“, Hovedstjærnen (af 1. Størrelse) i Stjærnebilledet Kusken, af Araberne kaldet Alhajoth. Det er denne Stjærne, der i vore lyse Sommernætter ses lavt mod Nord.

Capēlla, Marcianus Minucius Felix, en Grammatiker i det 5te Aarh., f. i Madaura i Afrika, var senere romersk Proconsul. Han skrev »Satyricon«, en i Middelalderen hyppig læst og som Grundlag for Skoleundervisningen benyttet Encyklopædi i 9 Bøger, af hvilke de to første »De nuptiis philologiæ et Mercurii« indeholde en allegorisk Fortælling om Mercurs Formæling med Philologien, medens de øvrige behandle de 7 frie Kunster og Videnskaber.

Capellān betegner egtl. en Gejstlig ved et Capel. Saaledes holdt Fyrsterne Hofcapellaner, Adelsmændene Borgcapellaner; ved Armeen var der Feltcapellaner. Pavens og Biskoppernes Medhjælpere i gejstlige Forretninger kaldtes ogsaa C.; naar en Kannik ved Stiftskirken tillige var Sognepræst ved en anden Kirke, skulde han holde en C. ved denne. I den protestantiske Kirke betegner C. Sognepræstens Medhjælper; i Danmark og Norge holdes ved enkelte større Menigheder altid C. (C. pro loco, residerende C.), i Norge undertiden tillige en Kalds-C. eller „Tredjepræst“; andre blive kun ansatte, naar en Præst for Sygdoms Skyld eller anden Aarsag behøver det (C. pro persona, personel C.).

Capellini, Giov., it. Geolog, f. 1833, blev 1860 Professor i Genua og forflyttedes derfra til Bologna, hvor han grundlagde det derværende geologiske Museum. Det var paa hans Forslag som Præsident for Naturforskerforsamlingen i Spezia 1865, at de internationale Congresser for Anthropologi og forhistorisk Archæologi kom i Gang.

Capēllo, Bianca, en Venezianerinde af en

af de mest ansete Familier, flygtede 1563 med sin Elsker, Pietro Buonaventuri, en florentinsk Handelsbetjent, fra Venezia og medtog Familiens kostbareste Juveler, hvorfor denne forfulgte dem med stor Forbitrelse. I Firenze, hvorhen de tog deres Tilflugt, og hvor de giftede sig, regerede den Gang Storhertug Francesco af Medici. Denne blev forelsket i Bianca og knyttede med hendes Mands Samtykke en Forbindelse med hende, som han efter sit Giftermaal med den østerrigske Erkehertuginde Johanne ikke engang længer holdt hemmelig; han lod B. flytte ind i sit Palads og gjorde hendes Mand til sin Hofintendant, men lod ham, da han blev for anmassende, myrde 1570. Efter sin Ægtefælles Død giftede Storhertugen sig med „Republikens Datter" 1579. For at udsone sig med den præsumptive Efterfølger, Storhertugens Broder, Cardinal Fernando, havde hun og Storhertugen en Sammenkomst med denne; faa Dage efter døde begge pludselig 19 Oct. 1587.

Capēre, begribe, forstaa.

Capetinger, det tredje Dynasti i Frankrig, besteg Tronen med Hugo Capet 987. Navnet udledes af Cappetus, Kabuds, Munkehætte, fordi baade Hugo og hans Fader af samme Navn, skjønt Hertuger af Francien, tillige vare Abbeder af St. Martin de Tours. Som Slægtens Stamfader nævnes Robert den stærke, Hertug af Francien og Greve af Anjou, der 867 faldt i Kamp mod Normannerne. Hans Efterkommere kæmpede dels aabenlyst mod Carolingerne om den stadig aftagende Kongemagt, til hvilken allerede hans Søn Odo 888 blev hævet, efter at han Aaret i Forvejen tappert havde forsvaret Paris mod Normannerne, ligesom ogsaa dennes Broder Robert optraadte som Modkonge mod Carl d. enfoldige, men faldt i Slaget ved Soissons 923; dels stræbte de at tilegne sig saa store Besiddelser og saa megen virkelig Magt, at Kongeværdigheden snart af sig selv maatte tilfalde dem. Roberts Søn, Hugo d. store, d. vise ell. Abbeden, en Svigersøn af den tyske Konge Henrik Fuglefænger, var i Virkeligheden Frankrigs Regent under de sidste svage Carolinger, skjønt han gjentagne Gange afslog Kronen, hvilken dermod hans Søn Hugo Capet ved Valget i Noyon efter Kong Ludvig V.s Død 987 fik og beholdt for sine Efterkommere (s. **Frankrigs Historie**). Han gjorde Paris til Hovedstad. Husets ældste Linje, som man fortrinsvis kalder C., uddøde 1328 med Kong Carl IV. Men Stammen udsendte mange Sidegrene, og i Virkeligheden have C. regeret i Frankrig — med Afbrydelse af den første Republik og Napoleon I.s Kejserdømme — lige til 1848; Ludvig XVI kaldtes derfor ogsaa under Processen Ludvig C. Saadanne Sidelinjer vare: Burgund med dens Sidelinjer, den ægte og uægte burgundiske Stamme og Braganza i Portugal, nedstammede fra den anden capet. Konge Roberts yngre Søn Robert; den ældre Linje Anjou, som regerede i Neapel (tillige en Tid lang i Ungarn og Polen), nedstammede fra Kong Ludvig VIII.s Søn, Carl af A.; Artois, der nedstammede fra samme Konges Søn Robert; Bourbon, der gav Frankrig, Spanien, Neapel og Sicilien Konger, med dens Sidelinjer Condé og Orléans, nedstammede fra Kong Ludvig IX.s Søn Robert af Clermont; Valois med den ældre orléanske Sidelinje, der regerede i Frankrig 1328—1589, nedstammede fra Kong Philip III.s Søn, Carl af Valois, og afsatte igjen Linjen Alençon, der nedstammede fra dennes Søn Carl, den yngre Linje Anjou, der nedstammede fra Kong Johan d. godes Søn Ludvig af A., og den yngre Linje Burgund, der nedstammede fra samme Konges Søn Philip d. dristige (s. disse A.).

Caphus, Værthus, hvori dyrkes Planter fra Cap, Ny Holland og Steder med lignende klimatiske Forhold. I et C. holdes Temperaturen sædvanlig paa 2—8° i Vintertiden.

Capillaritēt, s. **Haarrørsvirkning**. **Capillǟr**, haarfin. **Capillǟrkar**, Haarkar, s. **Blodkar**. **Capillǟrbronchitis**, Brystkatarrh, s. **Bryst**.

Capion, Étienne [piŏng], kom 1714 som Maler og Maskinmester til Kjøbenhavn med et fransk Skuespillerselskab. Efter at have erholdt Borgerret fik han 1720 Privilegium til Skuespils Opførelse og byggede det første, faste Skuespilhus i Kjøbenhavn i Grønnegade (nu Nr. 6, 8 og 10 i Ny-Adelgade og Nr. 11, 13 og 15 i Gothersgade). Dette var den kort efter oprettede „danske Skueplads"s første Locale, den første Scene, hvor Holbergs Komedier opførtes. Den indviedes 23 Sept. 1722 og nedlagdes i Oct. 1728, efter at den allerede i Juli 1723 paa Grund af Fallit var bleven opgivet af C., som c. 1732 døde forarmet i Kjøbenhavn.

Capis, Søstad paa Nordkysten af Øen Panay i Philippinernes Archipelag, driver Handel og Skibsbyggeri. 10,000 I.

Capistrānus ell. Johannes de Capistrano, Franciskanermunk, f. 1385 i Capistra i Abruzzerne. Først var han Jurist, traadte i sit 30te Aar ind i Franciskanerordenen, udmærkede sig ved sin Askese, sin Iver mod de sekteriske Fraticeller i Øvreitalien og sit Talent som Folketaler. 1444 blev han Generalvicar for de saakaldte Observanter ell. strængere Franciskanere, og 1450 sendte Pave Nikolaus V ham som Legat til Tyskland for at virke mod Hussiterne og prædike Korstog mod Tyrkerne. Folket modtog ham som Helgen, hvor han kom frem; han prædikede paa offentlig Gade, og timevis hørte de tæt samlede Skarer paa hans Prædiken, skjønt han maatte tale ved Tolk. I Mähren førte han mange Hussiter tilbage til Romerkirken, men i Böhmen kunde han intet udrette over for Kong Georg Podiebrad. Derpaa drog han til Schlesien, rystede Indbyggerne ved vældige Bodsprædikener i gammeltestamentlig Stil, fik dem til at kaste Kort og Brætspil og brænde deres Smykker; men hans Vej var ogsaa betegnet ved grusomme Jødeforfølgelser. Da de tyske Rigsstænder ikke vilde gaa ind paa Korstoget, samlede han paa egen Haand en Hær, med hvilken han drog Johannes Hunyades til Hjælp, og bidrog væsentlig til Belgrads Undsætning og den tyrkiske Hærs Nederlag 1456. Han døde 23 Oct. s. A. af en Feber, han havde paadraget sig paa Valpladsen, blev beatificeret af Pave Alexander VIII 1690 og kanoniseret af Pave

Benedict XIII 1724. Rygtet om hans Undergjerninger udbredte sig vidt og bredt, og store Skarer valfartede til hans undergjørende Grav.

Capistrum, et Læderbind, som i Oldtiden hos Grækerne og Romerne blev lagt om Kinderne og Læberne for at concentrere Vinden ved Blæsningen af Dobbeltfløjten, der intoneredes ved et Mundstykke.

Capitain, sædvanlig Benævnelse for Chefen for et Compagni eller et Feltbatteri og de dermed ligestillede Officerer; dog benævnes ved Rytteriet Chefen for en Eskadron med Titlen Ritmester. Stabscapitainer vare tidligere de yngste C. ved Infanteriregimenterne, der under Vaaben førte Commandoen over Compagnier, hvis egentlige Chefer vare højere Officerer ved Regimentet, idet selv Obersten var Chef for et Compagni, hvis Administration var hans Hverv. **Capitainvagtmester**, Adjudant hos Commandanten i en større Fæstning; denne Benævnelse bruges dog ikke mere i den danske Hær. — I Marinen benævnedes C. tidligere Capitainlieutenant, der var den højeste Charge for de subalterne Officerer. **Orlogscapitain** var 1858—69 den højeste Charge for en Skibschef i den danske Marine, omfattede tillige den tidligere Commandeurklasse. **Coffardicapitain**, Føreren af et Handelsskib af nogenlunde Størrelse.

Capitāl (af lat. căput, Hoved) betegner i Regelen i Sammensætninger, hvad der hører til det hele eller til Hovedsagen, fortrinlig, fuldkommen. **Capitālarv** eller Arvedeling in capita finder Sted, naar en afdøds Formue paa den Maade fordeles imellem de flere i Følge deres Slægtskab med ham arveberettigede Personer, at den simpelt hen deles i lige saa mange Lodder, som der er Arvinger, uden Hensyn til, om disse Arvinger alle høre til den samme Linje eller til forskjellige Linjer, saa at f. Ex., naar Arveladeren har haft to Sønner, men som begge ere døde før ham, og af hvilke den ene har efterladt sig ēn, den anden to Sønner, deles Arveladerens Formue i tre lige store Lodder imellem disse hans tre Børnebørn. I Modsætning hertil siges Stirpalarv ell. Arvedeling in stirpes at finde Sted, naar Fordelingen af en afdøds Formue sker paa den Maade, at Formuen deles i saa mange Lodder, som der er arveberettigede Linjer, og den enhver Linje saaledes tilfaldende Lod igjen i saa mange Lodder, som der er Arvinger i denne Linje, saa at f. Ex. i det ovennævnte Tilfælde Formuen først deles i to Lodder, ēn for hver af Arveladerens afdøde Sønner, og den ene af disse Lodder udelt tilfalder den Arving, som er eneste Barn efter den ene af disse to Sønner, hvilken Arving altsaa faar det halve af hele Formuen, medens den anden Lod igjen deles mellem den anden afdøde Søns to Børn, som altsaa hver faa en Fjerdedel af hele Formuen. Efter nuværende dansk og norsk Lovgivning fordeles Arven paa sidst nævnte Maade (in stirpes). **Capitālforbrydelse**, en Forbrydelse, som medfører **Capitālstraf**, s. **Dødsstraf**.

Capitāl er i nationaløkonomisk Betydning de Produkter af et tidligere Arbejde, som ikke strax blive forbrugte til Tilfredsstillelsen af vore Fornødenheder, men opspares til en senere Anvendelse, for saa vidt de efter deres Beskaffenhed kunne forbruges under og saaledes understøtte Produktionen enten som Livsfornødenheder eller som Materiale (Raastoffer) eller som Redskaber. C. er saaledes Betegnelsen for et af Arbejdets Hjælpemidler og bør derfor ikke opstilles som en selvstændig Grundfactor i Produktionen jævnsides med Arbejdet og Naturens Kræfter; men i et udviklet Samfund kan ingen fortsat Virksomhed finde Sted uden C.; enhver, der foretager et Arbejde, maa besidde Værktøj og saa meget Forraad, som kan underholde ham, indtil han faar sit Arbejde færdigt. Den, der ikke ejer den fornødne C. til selv at arbejde, maa enten laane denne eller ogsaa leje sin Arbejdskraft ud til en anden, der besidder C. Denne Person, der enten selv kan have dannet de C., han anvender, eller have arvet eller laant dem, maa da kunne udrede de Forskud, der ere nødvendige til Produktionen. For saa vidt C. fremtræder under Form af Redskaber eller Maskiner, virker den ikke blot som C., men tillige som Udtryk for en Opfindelse, der i sig selv indeholder en Forøgelse af den produktive Kraft. Vil man derfor ret vurdere Betydningen af C. som saadan, bør man særlig betragte de andre Arter af C., navnlig Forraad af Livsfornødenheder; det vil da vise sig, at C.s oprindelige og direkte Betydning er den, at den gjør det muligt i en vis given Tid at concentrere en vis Mængde Arbejdskraft, der da kan anvendes i en enkelt, vilkaarlig Retning. Derved muliggjøres paa den ene Side saadanne Arbejder, der kræve en stadig fortsat, samtidig Samvirken af flere, paa den anden Side saadanne, der kræve en lang Tids vedholdende Arbejde, inden de give Udbytte, saasom Agerbrug, Vinavl m. m. Fuldt saa stor Betydning faar dog C. ved sine indirecte Virkninger, idet den er Forudsætningen ikke blot, som berørt, for Udførelsen af mange Opfindelser, men tillige for en mere udstrakt Gjennemførelse af Arbejdets Deling, d. e. dets Opløsning i enkelte, ensartede Operationer, der ligeledes i høj Grad bidrager til at forhøje den produktive Kraft. — C. opstaar derved, at man frembringer mere, end man forbruger; den allerede tilværende C. forøges stadig ved nye Besparelser, og denne dens Tilvæxt kan forøges enten ved en Udvidelse af Produktionen eller ved en Indskrænkning af Forbruget. Jo større Sparsommeligheden er i et Land, desto hurtigere ville C. forøges. Sparsommeligheden afhænger hovedsagelig af den Vægt, man lægger paa Fremtiden, og den Nytte, man kan høste af sine Besparelser. Er altsaa Retssikkerheden stor i et Land, og er der god Lejlighed til at faa de opsparede C. anvendte paa en frugtbringende Maade, vil Capitalsamlingen gaa hurtig for sig. Hyppige Revolutioner, Indgreb i Benyttelsen af C. osv. standse Capitalsamlingen. Da Produktionen er begrænset af C.s Størrelse, følger det af sig selv, at en Standsning af dennes Forøgelse eller en Formindskelse af den vil have de skadeligste Følger: Virksomheden aftager da, og der opstaar Arbejdsløshed; Ligevægten kan kun tilvejebringes enten ved at forbruge mindre, eller derved, at en Del af Befolkningen vandrer ud

eller bør bort. Enhver Besparelse, d. e. enhver Capitaltilvæxt, forbereder en aarlig stigende Gevinst, ej alene for den Mand selv, som har gjort Besparelsen, men for alle de Mennesker, som hans forøgede C. sætter i Virksomhed; der er altsaa ingen Modsætning mellem C. og Arbejdet, men tvært imod afhænger Forbedringen af Arbejdernes Kaar netop af Forøgelsen af C. Denne kan kun give en Indtægt ved at anvendes i Produktionen og maa derfor fremkalde en forøget Søgning efter Arbejde, naar den voxer. — Der er endnu ikke opnaaet fuld Overensstemmelse imellem Økonomerne angaaende Bestemmelsen af dette vigtige Begreb, idet nogle tillægge det en videre, andre en snævrere Betydning; de første sondre saaledes imellem materiel og immateriel C., en Adskillelse, som der næppe er Grund til at opstille, idet kun den materielle C. bør betegnes som C. Lige saa lidt er der opnaaet Enighed om Begreberne faste og flydende C. Hyppigst opfattes denne Adskillelse som en udtømmende Inddeling af al C., men selve Adskillelsen gjøres da paa en saadan Maade, at den bliver uden væsentlig Betydning. Virkelig Betydning faar den kun, naar den tilkjendegiver, at de to Arter C. paa forskjellig Maade støtte Produktionen og i forskjellig Grad give denne den ønskelige Frihed. At C. er „flydende“ betegner den frie Bevægelighed, at det staar Samfundet frit at føre den til hvilken som helst økonomisk Virksomhed; at C. er „fast“ angiver derimod, at der ikke mere haves saadan fuld Frihed over den, men at der er givet den en bestemt, fastforstaaende Anvendelse. Fuldkommen „flydende“ C. ere da kun Livsfornødenhederne, det personlige Underhold for Arbejdere; dermed kan Arbejdskraft holdes i Gang og anvendes efter Behag; fuldkommen „fast“ C. er den, der har antaget Form af t. Ex. en Jærnbane eller Kanal eller er anbragt i selve Jorden (Grundforbedringer), i Minegange i Bjærgværker, i Fabrikbygninger o. desl. Imellem disse to Klasser staar imidlertid en stor Mængde Capitalgjenstande, der kun overvejende, mere eller mindre, ere enten flydende eller faste: Raa- og Hjælpestoffer, som vel kunne anvendes paa forskjellige Maader, men dog have en begrænset Anvendelighed, Husdyr, Maskiner o. m. a. Det er den her fremhævede Forskjel i Bevægelighed og Anvendelighed, som gjør Forvandlingen af flydende C. til fast til en økonomisk Operation, som maa foretages med Varsomhed og efter Omstændighederne kan medføre betydelig, om end forbigaaende, Forlegenhed for et Samfund, en Krise (s. d. A.), saaledes som den oftere er forekommen særlig ved altfor forcerede Jærnbaneanlæg. **Capitalist** er enhver, der besidder Capitalgjenstande af en hvilken som helst Art; men i daglig Tale forvexles hyppig C. med rede Penge, der kun ere en enkelt Art særlig disponibel C. Det forøgede Udbytte, som enhver Anvendelse af C. giver, er en Rente af C., som den altsaa giver, hvad enten Besidderen selv bruger den eller laaner den ud til andre; men da den kun i sidste Tilfælde fremtræder som en selvstændig, særskilt Indtægt, bruges Ordet Renter i daglig Tale hyppig kun om Udbyttet af udlaante Capitaler, og Begrebet Capitalist indskrænkes da til Besiddere af udlaant Capital eller Gjældsfordringer. Det er imidlertid langt fra altid Tilfældet, at der er en virkelig C., som svarer til Gjældsfordringen, idet Udlaaneren kan have forbrugt den laante C. paa en uproduktiv Maade, eller ogsaa kan C. være anbragt i Statsobligationer eller Gjældsfordringer paa Staten, som i sin Tid har anvendt dem f. Ex. til Krig, saa at C. nu ere forbrugte. Man har villet ramme den fornævnte Indtægt gjennem den saakaldte **Capitalskat**; men en saadan Skats Hensigtsmæssighed er meget tvivlsom, idet den i mange Tilfælde vil komme til at hvile paa Skyldneren i Stedet for paa Udlaaneren, ligesom den let bevirker, at mange Capitalister for at unddrage sig Skatten anbringe deres Penge i udenlandske Statspapirer. Forskjellig herfra er den i den seneste Tid foreslaaede Formueskat, der efter sit Princip skulde være en virkelig Capitalskat, idet den blev lagt paa Besiddelsen af al virkelig C. **Capitalisere**, erstatte periodisk forfaldende Udbetalinger ved en tilsvarende Capital, som betales ēn Gang for alle.

Capitano (it., d. e. Anfører, deraf en pralende Krigsmand) var en gammel Theaterfigur, som allerede fremstilles af Plautus og Terents i deres Komedier. Italienerne og Spanierne have givet denne Charakter størst Udvidelse paa Scenen. C. var altid en Udlænding, saaledes i Italien en Spanier, i Frankrig en Italiener; Costumet var forskjelligt, men Praleri og Løgn, saa vel som den lange spanske Kaarde, de store Knevelsbarter og de umaadelige Sporer vare hans faste Kjendetegn.

Capitel, Hovedstykke; Afsnit af et Skrift. C. eller Stift kaldes Collegiet af Gejstlige ved en og samme Kirke, naar det er ordnet som en Corporation, Domcapitel ell. Domstift, naar Kirken er en Kathedral- ell. Domkirke, d. e. Hovedkirken i en Stad, hvor en Biskop eller Ærkebiskop residerer, Collegiatcapitel ell. Collegiatstift, naar det er en anden Kirke, der i saa Fald kaldes Collegiatkirke. Efter det Forbillede, som Augustin havde givet ved sit Samliv med sine Venner, søgte Biskop Chrodegang af Metz, d. 766, at reformere Datidens forvildede Klerus ved 760 at udarbejde en Regel for sine Gejstlige, der forpligtede dem til at bo i samme Hus (monasterium, Münster), at spise og sove sammen, regelmæssig bede deres kanoniske Timer (s. **Chortjeneste**) og daglig samles for at læse et Capitel af Biblen (deraf Navnet C.). Regelen kaldtes Kanon; derfor kaldtes Medlemmerne canonicus eller Kannik, ogsaa capitularis, Capitelherre, Chorherre, Domherre eller Stiftsherre, deres Embeder Kanonikater eller Præbender. Regelen tillod Medlemmerne at besidde Ejendom og krævede ikke Klosterløfter. Den blev godkjendt af Carl d. store 789, og Conciliet i Aachen 816 indførte den for alle Kirker i det frankiske Rige, ved hvilke der var ansat flere Præster. I Spidsen for C. stod en Archidiakon eller Provst (Domprovst) og en Decanus. Domcapitlerne regnedes for fornemmere end Collegiatcapitlerne, og efterhaanden udviklede Forholdene sig saa-

ledes, at Domherrerne i Regelen vare Adelsmænd, navnlig Adelens yngre Sønner, medens Collegiatstifternes Medlemmer i Regelen vare borgerlige. Efterhaanden som Capitlernes Rigdom voxede, slappedes den strænge Tugt; i 10de Aarh. flete det idelig, at Domherrerne delte C.s Indtægter imellem sig og levede hver for sig; de kaldtes da canonici sæculares (d. e. verdslige Kanniker) i Modsætning til canonici regulares, saadanne, som overholdt Regelen. Gregor IX udvidede Domcapitlernes Magt over for Bisloppperne, saaledes at de bleve disses staaende Raad, der deltog i Stiftets Styrelse, udøvede Bisloppens Magt, naar han var borte, og valgte den nye Biskop. Jo mere Domcapitlernes Magt og Rigdom voxede, des almindeligere blev det, at de fornemme Domherrer kun toge Embedet for Indtægtens Skyld, lode Tjenesten besørge ved Chorvicarer og meget ofte ikke engang boede ved deres Kirker, ligesom det ogsaa blev ikke ualmindeligt, at flere Kanonikater, ofte endog ved forskjellige Kirker, bleve forenede paa en og samme fornemme Mands Haand. I Romerkirken og den biskoppelige Kirke bestaa C. endnu som Biskoppernes Raad; deres Dragt er en violet Talar og Baret. De C., som endnu ere bevarede i enkelte af Tysklands protestantiske Lande, ere kun at betragte som Forsørgelsesanstalter for fortjente Embedsmænd. **Capitelstakst** kaldes i Danmark og Norge den aarlig i hvert Stift eller hvert af de mindre Districter, hvori enkelte Stifter med Hensyn hertil ere delte, affattede og offentlig bekjendtgjorte Beregning over Gjennemsnitsprisen af de vigtigste Kornarter i Stiftet eller Districtet i Maanederne Sept.—Jan. Beregningen affattes i Beg. af Febr. af Stiftsøvrigheden efter maanedlige Indberetninger fra Underøvrighederne og Sognepræsterne samt siden 1866 tillige i Danmark en af Sogne- eller Byraadet valgt Mand, i Norge af Formandskabet i hver Commune om Priserne i de respective Districter. C. er en meget gammel Institution, hvis oprindelige Bestemmelse — som ogsaa Navnet, der skriver sig fra Middelalderens gejstlige Capitler, antyder — var at fastsætte den Pengeværdi, for hvilken Forvalterne af Kirkernes eller andre offentlige Stiftelsers Jordegods maatte sælge eller af Yderne, om disse ønskede det, lade sig godtgjøre de Kornvarer eller andre Naturalleverancer, som de paa vedkommende Stiftelsers Vegne havde at modtage i Tiende, Landgilde ell. desl. Da Lovgivningen begyndte at arbejde paa at faa Tienden afløst mod en bestemt aarlig Afgift, blev C. benyttet som Maalestok for Ansættelsen i Penge af den Kornafgift, der saaledes kom til at svares som Vederlag i Stedet for Tienden, og siden er den efterhaanden i Danmark bleven anvendt paa lignende Maade i stedse flere og flere Forhold, saa at nu ogsaa en stor Mængde private, contractmæssige Ydelser (Forpagtningsafgifter, Landgilde o. desl.) fastsættes i Korn, at betale med Penge efter C. Derimod er det i adskillige Love fra 1856—63 forsøgte Princip, at lade Embedsmændenes Gage for en Del bestemmes efter C., siden 1870 igjen opgivet.

Căpitis deminŭtio kaldtes i Romerretten Tabet eller Indskrænkningen af en Persons Retsevne. Den havde 3 Grader, efter som den medførte Tabet af den hele juridiske Personlighed eller kun af den romerske Borgerret eller endelig kun af Familiebaandet (Agnationsretten). Til den højeste Grad, c. d. maxima, svarede i flere nyere Lovgivninger den borgerlige Død.

Căpito, Wolfg. Fabr., egtl. Köpflin, f. 1478 i Hagenau i Elsaß, studerede Lægevidenskab, Theologi og Lovkyndighed, blev 1512 Provst i Bruchsal, 1515 theol. Prof. og Præst i Basel, lærte her Erasmus at kjende og læste Luthers Skrifter, hvorved han blev vunden for Reformationen. 1523 kom han til Strasburg, hvor han med Nidkjærhed virkede som Reformator indtil sin Død 1541. Han har været med at forfatte »Confessio tetrapolitana« af 1530.

Capitolinus, s. Manlius.

Capitolinus, Julius, s. Scriptores historiæ Augustæ.

Capitōlium kaldes hos de gamle romerske Forfattere snart hele den capitolinske Høj, snart den derpaa liggende Nationalhelligdom, den capitolinske Jupiters Tempel. Højen bestod af 2 Tinder: den nordlige og den sydvestlige; paa den nordlige laa Borgen (arx), paa den sydlige det store Jupiters Tempel, med Celler for Juno og Minerva, og den tarpejiske Klippe, fra hvilken Statsforbrydere bleve nedstyrtede. Templet opførtes under Tarquinierne, men indviedes først efter Republikens Indførelse 509 f. Chr.; det brændte 83 f. Chr., indviedes atter 69 f. Chr., brændte atter 69 e. Chr., gjenopførtes af Vespasian, brændte kort derefter og gjenopførtes derpaa med stor Pragt af Domitian, som ogsaa indstiftede de capitolinske Lege. Templet var 200 F. langt og 185 F. bredt og havde Tag og Porte af Malm, som Q. Catulus med uhyre Bekostning lod forgylde, da han indviede det 69 f. Chr. Over Gavlen stod en Quadriga af forgyldt Malm. Jupiters Statue, som Trajan lod forfærdige af Guld, sad paa en Trone af Guld og Elfenben. Af dette pragtfulde Tempel findes nu kun ubetydelige Levninger. C. er ogsaa Navnet paa Congressens Forsamlingshus i Washington.

Capitulārier kaldes — paa Grund af deres Inddeling i Capitler og i Modsætning til de for de forskjellige andre Folkeslag under det frankiske Monarchi gjældende, ved Optegnelse af deres gamle Retssædvaner efterhaanden opstaaede Lovbøger, leges — de af Kongerne og Kejserne af det carolingiske Dynasti dels uden, dels efter indhentet Samtykke fra Rigets verdslige og gejstlige Stormænd udstedte, paa Latin affattede Love for det frankiske Monarchi, samt en Mængde andre fra disse Kongers Tid tiloversblevne, ligeledes paa Latin affattede Regeringsakter (fra Instructioner for de kejserlige Embedsmænd lige til simple Optegnelser af Fyrsten om Regeringsanliggender). De fleste af de C., som vi endnu have tilbage, skrive sig fra Carl d. store og Ludvig den fromme. C. ere navnlig opbevarede os i de Samlinger af dem, som efterhaanden foretoges, først af Abbed Ansegis (827), derpaa af Benedictus Levita, Diaconus i Mainz (845), hvortil endnu senere kom 4

andre Bøger; dog indeholde de to nævnte Samlinger ogsaa mange Aktstykker, der ikke kunne henregnes til C.

Capitulatiōn ell. Dagtingning, en Overenskomst om Overgivelsen af en Fæstning eller en i Marken staaende Troppeafdeling paa visse Vilkaar og derved forskjellig fra Overgivelse „paa Naade og Unaade". C. brugtes ogsaa om den Contract, hvorved en Mand lader sig hverve til Krigstjeneste paa et vist Aaremaal.

Capitǟl, Søjlehoved, det øverste Led af Søjlen, hvorefter man sædvanlig inddeler Søjlerne i de tre bekjendte Ordener, den doriske, den joniske og den korinthiske. Som Søjlens Afslutning modtager det, især i de to sidstnævnte Ordener, en fin og tit særlig rig, plastisk Udsmykning. I Middelalderen og Renaissancen optræder en uendelig Mængde Former af C. S. **Søjle.**

Caplandet. Under dette Navn behandles her under et de britiske Besiddelser i Sydafrika s. for 27° s. Br. Det bestaar af:

	□ M.	Befolkn. 1877—81.
Den egtl. Capkoloni ..	9,405	781,000
Basutolandet	457	128,000
Vest Griqualand	823	45,000
Kafraria (Transkai) ..	733	410,000
Natal	882	413,000
	12,300	1,777,000

Heraf omfatter den egtl. Capkoloni Landet s. for Oranjefloden indtil 46° ø. Længde, mod S. og V. begrænset af det indiske Ocean og Atlanterhavet, mod N. af Namaqualandet, Ørkenen Kalahari, Griqualandet, Oranjeflodfristaten og Basutolandet og mod Ø. af Kafraria. Basutolandet ligger imellem Capkolonien, Oranjeflodfristaten, Natal og Kafraria, Vest Griqualandet n. for Oranjefloden, omgivet af Kalahari, Vestbetschuanernes Land og Oranjeflodfristaten, Kafraria ved det indiske Ocean mellem Capkolonien og Natal og dette sidste ligeledes ved det indiske Ocean, mod NV., N. og Ø. omgivet af Oranjeflodfristaten, Transvaal og Zululandet. Kysterne frembyde ved Atlanterhavet kun faa Indskæringer, af hvilke de betydeligste ere Helena-, Saldanha- og Tafelbay; derimod er Sydkysten stærkere indskaaren, og her findes fra V. mod Ø. False Bay, Walker-, San Sebastian, Mossel-, Plettenberg-, St. Francis- og Algoabay samt Port Natal. Landet hæver sig i det hele terrasseformet fra det indiske Ocean, den første Terrasse indtil 10 M. bred, højest mod Ø. og mod SV. med isolerede Bjærge af 3—4,000 F. Højde (Tafelbjærget s. for Capstaden 3,450 F.) Overgangen til den 2den Terrasse dannes af parallele Kjæder med voxende Højde mod N. og mellemliggende isolerede Bjærgpartier af indtil 5,000 F.s Højde. Den nordligste af disse Kjæder kaldes mod V. de smaa og længere mod Ø. de store sorte Bjærge og Eland Bjærgene. I den østlige Del af den egentlige Capkoloni er Terrasseformen ikke skarpt fremtrædende, men Landet er her opfyldt af Bjærge, der gaa i forskjellige Retninger, hvorimod Terrassedannelsen atter træder frem i Kafraria og til Dels i Natal. Mod V. afsluttes det her beskrevne Bjærgland af Drakenstenbjærgene, der mod S. har Punkter indtil 5,000 F., og som mod N. støder til det over 6,600 F. høje Winterhoek, hvorfra Cedar- og Olifantbjærgene løbe mod N. paa begge Sider af Floden Olifant. Den 2den Terrasse er den saakaldte Karroosteppe, af 15 M.s Middelbredde og 3,000 F.s Middelhøjde. Jordbunden bestaar her for største Delen af Rødler, som under Sommerheden bliver stenhaard og spaltes i utallige, dybe Revner; naar derimod Regnen har opblødt Leret, dækkes det med en rig Vegetation af Græs og Blomster. Terrassens Nordrand dannes fra V. mod Ø. af Roggeveld- og Nieuwveldbjærgene, Snebjærgene, Zuurbjærgene og Kahlamba- eller Drakenbjærgene, der høje mod N. Ø. og tabe sig i Transvaal. De højeste Punkter i denne udstrakte Bjærgmasse ere Compasbjærget i Snebjærgene (8,250 F.) og Cathkin Peak (10,000 F.) paa Grænsen af Basutolandet og Natal, hvor der er flere Punkter af 10,000 F.s Højde. Den 3dje Terrasse udstrækker sig n. for den her beskrevne Bjærgrand og fortsættes dybt ind i Afrikas Indre. Landet er her en øde, kun sparsomt befolket Steppe, hvis Ensformighed dog afbrydes af talrige Bjærgpartier og mange dybe Flodsenge, der kun en kort Tid af Aaret ere vandførende. Mod V. afsluttes Steppen af Bjærgkjæder, der med en Middelafstand af 10 M. løbe parallelt med Atlanterhavet og ved flere dybe Flodsenge deles i isolerede Partier. Af de Floder, der løbe til Atlanterhavet, ere de betydeligste Oranje, der udspringer paa Østgrænsen af Basutolandet, Olifant og Berg. De Floder, der flyde til det indiske Ocean, ere talrige, men temmelig smaa. De vigtigste ere fra V. mod Ø. Breede, Gauritz, Gamtoos, Zondag, Store Fiskeflod, Kai og Tugela paa Grænsen af Natal. Af Søer er kun Groot Zout Pan (den store Saltpande) noget s. for 30° s. Br. og under 37° 40′ ø. L. af større Betydning. Klimaet er subtropisk og i det hele sundt. De vigtigste Kornsorter ere Hvede, hvoraf der dog ikke avles tilstrækkelig til Forbruget, Rug og Majs. Vin avles i stor Mængde og af fortrinlig Beskaffenhed, ligeledes Tobak, Kaffe, Sukker og tropiske Frugter. I Kolonien Natal er Klimaet endnu mere afgjort tropisk, og her dyrkes i stor Mængde Kaffe, Sukker, Tobak, Bomuld, Hør, Indigo, alle Slags Korn og tropiske Frugter. I den egtl. Capkoloni indtager Kvægavlen dog den vigtigste Plads i Landbruget, og her holdtes 1875 et Antal af 241,000 Heste, $1\frac{1}{3}$ Mill. Stkr. Hornkvæg, 11,8 Mill. Faar, 878,000 Angorageder, 2,4 Mill. Geder og 132,000 Svin. I de senere Aar holdes mange Strudse for Fjerenes Skyld; Antallet var 1875 over 32,000. Af Mineralier indvindes Jærn, Kobber, Bly, Mangan, Stenkul og Salt. I den nyeste Tid er der gjort rige Fund af Diamanter i Districtet Kimberley i Vest Griqualand mellem Floderne Modder og Vaal. Tilstrømningen til Diamantdistrictet har været saa betydelig, at den her grundlagte Stad Kimberley har over 15,000

J. Statsindtægten i Aaret til 30 Juni 1881 udgjorde i Capkolonien 87 Mill. Kr. og i Natal 8 Mill. Kr., Udgiften 100 Mill. Kr. og 7 Mill. Kr., Koloniernes Statsgjæld henholdsvis 239 og 29 Mill. Kr. Værdien af Indførselen var samtidig i Capkolonien 176 og i Natal 34 og af Udførselen i Capkolonien 80, i Natal 14 Mill. Kr. Af Jærnbaner var ved Udgangen af 1881 i Drift i Capkolonien 200 Mil og i Natal 21 Mil. Telegraphlinjernes Længde var samtidig c. 700 Mil. — **Forfatning.** Gouverneuren styrer med 5 ansvarlige Ministre (Kolonialsecretær, Skatmester, Attorney general, Commissær for Kronens Land og de offentlige Arbejder, og Secretær for de indfødte Stammers Anliggender) og har Myndighed som Dronningen i England. Han deler Lovgivningsmagten med et lovgivende Raad og en Forsamling (House of assembly). Raadet bestaar af 21 Medlemmer, valgte i 7 store Kredse ved cumulativ Afstemning paa 10 Aar; en Halvdel afgaar hvert 5te Aar. Forsamlingen tæller 68 Medlemmer, valgte i 31 Valgkredse paa 5 Aar; for at have Valgret kræves 900 Kr. aarlig Indtægt eller 450 Kr. fast Ejendom. — Det gode Haabs Forbjærg opdagedes 1486 af Portugiseren Bartolomeo Diaz og omsejledes 1497 af Vasco da Gama. I Beg. af 17. Aarh. begyndte Hollænderen Vanrisbeck at bebygge C. for det hollandsk-indiske Compagni, og 1652 grundlagdes Forter og en Garnison udsendtes. Uagtet idelige Kampe med Kaffere og Hottentotter vandt Kolonien Fremgang og havde i Slutn. af 18. Aarh. over 60,000 J. 1795 tog engelske Tropper C. i Besiddelse indtil 1802, samt paa ny 1806, og 1815 afstodes det til England. Regeringen tilsagde vel de hollandske „Boere" Agtelse for deres Love og Indretninger, men søgte alligevel at fremme en ny engelsk Bebyggelse og at indføre engelsk Lovgivning; ogsaa blev 1822 engelsk Rets- og Forvaltningssprog fastsat. 1834 ophævedes det Tvangsarbejde, som hidtil var paalagt Hottentotterne, og de egentlige Slaver løskjøbtes. 1835—37 førtes en haardnakket Krig med Kafferne, som trængte langt ind i C. og gjorde megen Ødelæggelse, og som kun fordreves efter blodige Kampe. Misfornøjede med det engelske Herredømme solgte mange Boere deres Ejendomme i C. og drog 1835—38 dels imod Øst til Port Natal, dels imod Nord hinsides Oranjefloden; men 1842 sendte den engelske Gouverneur Tropper til Natal og tvang de derværende Boere til Underkastelse. 1848 udstraktes ligeledes Hænderne efter Oranjelandet, og efter at Boerne forgjæves havde kæmpet mod Overmagten ved Boom Plaats, drog de under Pretorius's Ledelse hinsides Vaalfloden og grundlagde „den transvaalske Republik." Dennes Uafhængighed godkjendtes 1852 af England, som 1854 ligeledes opgav sine Paastande paa „Oranje-Fristaten". Imidlertid havde C. maattet føre nye blodige Krige mod Kafferne 1846—48 og paa ny 1850—53, og derunder blev Landet indtil Kaifloden organiseret til „Britisk Kafraria." 1853 afløstes det fra 1837 bestaaende lovgivende Raad, som Gouverneuren alene valgte, af et folkevalgt Parlament i to Afdelinger, og fra 1858 begyndte en europæisk Indvandring i større Stil. De uafhængige Boere førte idelige Kampe mod Kafferne og Betschuanerne, bortførte deres Kvæg, ja gjorde ligefrem Jagt paa dem for at fortrænge dem helt fra Landet eller bringe dem i Trældom. 1866 førte Oranje-Fristaten en alvorlig Krig med Basutoerne og tvang dem til at afstaa et stort Stykke Land; for at undgaa videre Mishandlinger gav Basutoerne sig 1868 ind under engelsk Herredømme. 1866 indlemmedes „Britisk Kafraria" i C., og da der 1867 var opdaget Diamanter i Vest Griqualand n. for Oranje, og en stor Tilstrømning af Europæere havde fundet Sted hertil, blev dette Land 1871 gjort til en særskilt Koloni. De engelske Besiddelser nærmede sig saaledes paa begge Sider Boernes Fristater. 1876 kom den transvaalske Republik i Strid med en Basutohøvding Sekukuni og udfoldede hverken stor Kraft eller Dygtighed under denne Kamp. Da England ikke kunde taale, at der muligvis herfra bredte sig krigerske Lyster til de andre Stammer, og da desuden Opdagelsen af Guldlejer siden 1871 havde trukket mange engelske Guldgravere hinsides Vaal, besluttede det i Apr. 1877 at tilknytte dette Landskab. I Førstningen mødte dette Skridt ingen Modstand, fordi der var Splid og Forvirring i alle Forhold, men efter et Par Aars Forløb begyndte Boerne at røre sig; de gjorde Indsigelse imod Indlemmelsen og skikkede Afsendinge til England for at bede Regeringen tilbagekalde den. Da dette ikke skete, greb de til Vaaben i Dec. 1880, tilføjede de engelske Tropper alvorlige Tab i et Par Træfninger i Jan. og Febr. 1881 og vedtog efter nogle Maaneders Underhandlinger i Sept. 1881 en Overenskomst, hvorefter de vel skulde erkjende Englands Overhøjhed og indrømme det Tilsyn med de indfødte Stammer, men ellers have fuldstændig Selvstyrelse. I de senere Aar havde C. gjentagne Krige med Kafferne, dels (Sept. 1877— Juli 1878) imod Galekaerne under Kreli og deres Forbundsfæller Geika'erne under Sandili, dels 1879 med Basutoerne under Sekukuni og Suluerne under Cetewayo i Landet n. for Natal. Alle disse Stammer bleve overvundne og deres Høvdinger fangne; de to første bleve derefter flyttede n. for Kai. 1873 havde C. faaet en ny Forfatning med ansvarlige Ministre, og medens tidligere det lovgivende Raad valgtes i to Kredse, nemlig 11 for den vestlige (hollandske) Del og 10 for den østlige (engelske), blev Landet inddelt i 7 Provinser, som hver valgte 3 Medlemmer. Ønsker næres om at udvide C. imod N. over Namaquaernes Land og om at samle alle de sydafrikanske Landskaber (begge Boernes Fristater medregnede) til et Forbund ligesom Canada. En Del af Landet n. for Kai er bleven ordnet som en egen Koloni, Øst Griqualand, og England har ønsket at kjøbe Delagoabugten af Portugal og skyde sine Besiddelsers Nordgrænse op hertil.

Capmány y de Montpalán, Ant. de, spansk Historiker og Sprogforsker, f. 1742 i Barcelona, var først Militær, men udtraadte af denne Stilling for at forestaa Anlæggelsen af den af Olavides grundede Koloni i Sierra Morena.

Under Befrielseskrigen mod Franskmændene udmærkede han sig ved Patriotisme og Kjækhed, navnlig som Medlem af Cortes 1812; han døde 1813 som Secretær ved det historiske Akademi i Madrid. Han har skrevet en Del historiske og sprogvidenskabelige Værker, af hvilke især de sidste ere vigtige.

Capo, it., Hoved; Forbjærg; bet. i Musik Begyndelse, f. Ex. da capo (fork. D. C.), fra Begyndelsen.

Capo d'Istria [istria], befæstet Stad i det østerr. Kronland Istrien, 2 M. s. s. v. for Triest ved Triesterbugten, paa en ved en Bro med Fastlandet forbunden Klippeø. 9,000 J. Smuk Kirke, Fyrtaarn, Havn, Skibsbyggeri, Garveri og Sæbesyderi. Livlig Handel og Fiskeri.

Capodistrias, Johan, Greve, græsk Statsmand, f. 1776 paa Korfu af en illyrisk Slægt fra Byen Capo d'Istria, som i det 14de Aarh. bosatte sig paa Korfu, studerede først Lægevidenskab i Norditalien, blev 1803 Statssecretær for de joniske Øer og havde store Fortjenester af den nye Stats Organisation, ligesom han knyttede Forbindelser med de græske Høvdinger, der vare flygtede for Tyrkernes Undertrykkelse. Da Øerne 1807 kom under Frankrig, vilde C. ikke svigte sit Parti, der alene fra Rusland ventede Hjælp til Grækenlands Frigjørelse. 1809 gik C. til Rusland og ansattes i den diplomatiske Tjeneste; han fulgte 1813 med Hæren til Tyskland og tog vigtig Del i Underhandlingerne 1814—15; bl. a. lykkedes det ham at overtale Schweiz til Frafald fra Napoleon I, og han var med at ordne dets nye Forfatning. I Freden i Wien fik han de joniske Øer oprettede til en egen Stat, affattede den hellige Alliances Akt og blev derefter russisk Udenrigsminister i Fællesskab med Nesselrode. Allerede 1814 havde C. været med at stifte „Philomusernes Hetæri" og fremmede Oprettelsen af Skoler og Udgivelsen af nyttige Bøger; ogsaa virkede han 1819 under et Besøg paa Korfu for at forbedre Øernes Stilling under det strænge engelske Tilsyn; men han fraraadede sine Landsmænd under Tyrkiet bestemt ethvert voldsomt Løsrivelsesforsøg. Da Opstanden alligevel udbrød 1821, fik C. paa Congressen i Laibach udvirket, at denne Opstand af Christne mod Tyrker ikke skulde stilles lige med andre Oprør, og at intet Skridt skulde gjøres derimod; men da Kejser Alexander I ikke vilde understøtte Grækerne, tog C. Afsked 1822, gik til Genf og deltog i Pengeindsamlingerne til bedste for Opstanden. 14 Apr. 1827 valgtes C. af den græske Nationalforsamling til Præsident paa 7 Aar for den nye græske Stat; men inden han overtog Magten, besøgte han St. Petersborg, London og Paris for at forhandle med Regeringerne for de tre Beskyttelsesmagter. I sin Styrelse stræbte C. at tilvejebringe Orden i Forvaltningen og Finanserne og at skabe en regelmæssig Hær; men han viste derved stor Forkjærlighed for alskens russiske Indretninger og tilsidesatte Hensynet til Folkets Friheder. Den gamle Communalselvstændighed indskrænkedes; Senatet blev kun raadgivende, Nationalforsamlingen blev opløst og ved stærk Paavirkning af Valgene fyldt med C.s Tilhængere; ved Embedsudnævnelser foretrak han sine Landsmænd fra Korfu med Tilsidesættelse af Frihedskæmperne. Ogsaa vakte det Uvilje, at C. viste stor Strænghed over for enhver Modstand, gav sine Brødre høje Værdigheder uagtet deres ringe Dygtighed og afgjort fremmede Ruslands politiske Interesser: han fraraadede ligefrem Leopold af Sachsen-Koburg at modtage Kongevalget. Misfornøjelsen brød ud i Opstande paa Hydra under Miaulis og i Maina under Slægten Mauromichalis, og da C. tilføjede Hovedet for denne Slægt en personlig Krænkelse, blev han 9 Oct. 1831 paa sin Gang til Kirken i Nauplia myrdet af en Broder og en Søn af den fornævnte. — Efter ham blev hans yngre Broder **Augustin C.**, f. 1778, valgt til Præsident 20 Dec., men maatte allerede 9 Apr. 1832 flygte fra Landet og døde 1857 paa Korfu; den ældste Broder **Viaro** var allerede død her 1842.

Caponnière, fr., stundum Mezalekter, en muret, casematteret Bygning, anlagt som oftest i Fæstningsgraven, saaledes at denne kan bestryges paa langs fra dens Skydeskaar; slige C. findes anvendte i stor Udstrækning ved nyere Fæstninger, byggede i dette Aarhundrede, ved hvilke man har opgivet det gamle bastionerede System. C. bruges ogsaa om en tværs over Bunden af en tør Grav anlagt Forbindelsesvej, der er dækket mod Beskydning paa den ene eller begge Sider ved glacisformede Brystværn.

Capotage, fr. [täsche], den Kunst, ved Hjælp af Loggen og nautiske Observationer at bestemme Skibets Plads og maale dets Hastighed.

Capo-tasto, it., Saddelen paa Strygeinstrumenter; ved Guitaren et lille Apparat af Træ eller Metal, som ved Baand eller Remme fæstes til Gribebrættet, og hvorved Instrumentets Stemning kan forhøjes ên eller flere Halvtoner, saa at en Simplification af Fingersætningen i flere vanskeligere Tonearter opnaas.

Capoul, Jos. Améd. Vict. [püll], fransk Sanger, f. i Toulouse 27 Febr. 1839, indtraadte i Conservatoriet 1859 og vandt 1869 Navn som en af Frankrigs bedste lyriske Tenorer. Senere drog han med Christina Nilsson til New-York og London og optraadte 1873 igjen i Paris, hvor han navnlig 1876 i „Paul og Virginie" gjorde stormende Lykke. Senere har han atter gjort Kunstrejser om i Verden.

Cappelen, Herman August, norsk Landskabsmaler, f. 1827, d. i Düsseldorf 1852, var en af Gudes første og betydeligste Elever; Nationalgalleriet i Christiania ejer fra hans Haand et prægtigt „Fjeldtjern" og et ufuldendt, storslaaet Arbejde: „uddøende Urskov." Efter at have gjort en Studierejse i Norge sammen med Gude, begav han sig 1846 til Düsseldorf, hvor han, om end med Afbrydelser, forblev til sin Død. C. er inden for det norske Landskabsmaleri J. F. Eckersbergs diametrale Modsætning, den mest energiske Fremtoning af det romantiske Stemningsmaleri. I hans dels i Nationalgalleriet, dels i Kobberstik- og Haandtegningssamlingen i Christiania opbevarede Studier og Skizzer vise sig ubestridelige Tegn til en stærk Brydning hos ham mellem de romantiske Traditioner og en original, realistisk Opfattelse, der maaske vildeført ham ind paa

helt nye Baner, om Døden ikke saa tidlig havde standset hans Virksomhed.

Cappĕllus, en fransk Adelsslægt, fra hvilken en Række af den reformerte Kirkes ypperste Theologer stamme. Den berømteste er den yngre **Ludvig C.**, f. 1585 i St. Elier ved Sedan, d. 1658. 1613 blev han Prof. i Hebraisk ved Universitetet i Saumur, to Aar senere Præst i samme By og 1633 Prof. i Theologi. Hans egentlige Livsopgave var Studiet af den gammeltestamentlige Texts Historie, og her opstillede han den senere almindelig godkjendte Paastand, at de hebraiske Punkter og Vocaltegn ikke hidrøre fra Forfatterne, men ere senere føjede til Consonanterne af jødiske Kritikere. Denne Paastand førte ham i en heftig Strid med den yngre Buxtorf, som deri saa en Fornægtelse af Troen paa Skriftens Inspiration.

Capplanter, Planter, som have hjemme i Caplandet og overhovedet i Sydafrika. Den der værende Flora er rig paa meget smukke, decorative Planter. Som Exempler paa C., der hyppig dyrkes i Værthuse og Værelser, kan nævnes Pelargonium, Erica, Leucodendron, Protea osv. Endvidere høre hertil en stor Mængde smukke Løgvæxter, t. Ex. Agapanthus, Babiana o. fl.

Cappōni, Gino, Marchese, italiensk Politiker og Forfatter, f. 14 Sept. 1792 i Firenze af en gammel Adelsslægt, blev tidlig Kammerherre hos Storhertug Leopold II og 1848, skjønt næsten blind, Førsteminister indtil Oct., da Demokraternes Sejer bragte Montanelli til Roret. I Apr. 1849 overtog C. igjen en kort Tid Styrelsen og søgte at redde den frie Forfatning ved nogle Ændringer, men havde ikke bedre Held hermed end 1859 med sine Forsøg paa at overtale Storhertugen til at gjøre Folket Indrømmelser i frisindet og national Retning. C. sluttede sig derfor til den nye Tingenes Orden og blev 1860 italiensk Senator. C. har desuden været en frugtbar historisk Forfatter (Firenzes Historie, 1876, 2 Bd.) og deltaget i den kritiske Udgave af Dante (1837) og i 5te Udgave af det toscanske Akademis store Ordbog. D. 3 Febr. 1876.

Capraja, en Ø i Middelhavet, 4 M. ø. for Corsicas Nordspids, 7 M. fra Toscanas Kyst. ½ □ M. med 3,000 I., for største Delen Fiskere og Søfolk. Den er af vulkansk Oprindelse; dens Hovedprodukt er Vin. Vilde Geder ere meget talrige. Paa Østsiden ligger Havnen C.; paa Nordenden er et Fyr. Den hører til Prov. Genua.

Caprāra, Æneas Sylv., Greve af, f. 1631 i Bologna, udmærkede sig som kejserlig General i en Mængde Felttog ved Tapperhed og Dygtighed, blev 1674 slaaet af Turenne ved Rhinen, men kæmpede med Held mod Tyrkerne og Oprørerne i Ungarn 1683—86; han døde 1701. — **Joh. Bapt. C.**, f. 1733 i Bologna, blev 1792 Cardinal og n. A. Medlem af Pavens Statsraad; han bragte 1802 det første Concordat med den franske Republik i Stand og salvede som Ærkebiskop af Milano 1805 Napoleon I som Konge af Italien; d. 1810 i Paris.

Caprēra, en lille Ø i Middelhavet ved Sardiniens Nordøstkyst, bekjendt som Garibaldis Opholdssted siden 1854. Han døde her 1882.

Căpri, en Ø i Middelhavet ved den sydlige Indgang til Neapelbugten; 1 □ M. med 4,000 I. Den bestaar af høje Kalkklipper i to Hovedmasser, der adskilles ved en Fordybning. Den vestligste, Monte Solaro, naar henimod 2,000 F.s Højde og danner for oven en vel dyrket Slette, til hvilken man fra Øens lavere Del tidligere steg op ad en i Klippen indhugget Trappe paa 526 Trin, der nu er afløst af en bekvemmere Vej. C., der af Naturen ikke er synderlig frugtbar, frembringer ved omhyggelig Dyrkning saa vel Hvede, Majs og andre Kornsorter som Vin, Olje, Sydfrugter og Krap. Paa Øen findes meget Vildt og fanges navnlig en stor Mængde Vagtler, der som Trækfugle gjøre et kort Ophold her. Fiskeriet er af stor Vigtighed for Befolkningen. Paa Øens Nordside ligger den lille By C. med det bedste Landingssted og paa Monte Solaros Slette Byen Anacapri. Om den blaa Grotte s. d. A. — C. er Oldtidens Capreæ, hvor Kejser Tiberius tilbragte de 10 sidste Aar af sit Liv. Af de prægtige Paladser, han her havde ladet opføre, ere kun ringe Ruiner tilbage.

Capriccio, it. [prittscho], et Tonestykke, i hvilket Componisten ikke binder sig til nogen bestemt Kunstform, men følger sin Phantasi eller sit Lune. Det bruges ogsaa om Stykker, der gjennemgaaende behandle visse Nodefigurer eller Passager, og har da omtrent samme Betydning som Etude. **Capricciētto**, en lille Caprice; **capricciōso**, lunefuldt. **A capriccio**, efter Lune, omtrent d. s. s. ad libitum. **Caprice**, fr., Lune, Grille, Indfald; **capriciøs**, lunefuld.

Capricōrnus, lat., s. **Stenbukken**.

Caprifolium, d. s. s. Gedeblad.

Caprin- og Capronsyre, to meget ildelugtende, flygtige, fede Syrer, hvis Lugt minder om Sved, og som ogsaa findes i denne Vædske. Som Glycerinforbindelser (s. **Glycerin**) forekomme de desuden i Smør og i Kokosnødolje. Capronsyre er ogsaa funden i Limburgerost, Caprinsyre i Fuselolien af flotsk Brændevin. Capronsyre fryser ved ÷ 2°, Caprinsyre ved + 30°.

Capriōl, Krumspring.

Căpsicum, s. **Peber**.

Capstaden, Hovedstad i den engelske Capkoloni i Sydafrika, ligger ved Tafelbay, mod V. og S. omgivet af Bjærgene Løvehovedet, Tafelbjærget og Djævlebjærget. 49,000 I. (1881). C. er en regelmæssig bygget Stad med mange smukke Bygninger, blandt hvilke navnlig Gouvernementshuset, Børsen, Raadhuset, den engelske Hovedkirke, den katholske Kathedralkirke, 13 andre Kirker og 4 Synagoger, Casernerne og Hospitalet fortjene Opmærksomhed. Desuden er der her en smuk botanisk Have, en zoologisk Have og et astronomisk Observatorium. Af Undervisningsanstalter er her et Universitet med Bibliothek og flere højere Skoler. Handelen og Skibsfarten ere af stor Betydning paa Grund af Stadens Beliggenhed paa den europæisk-ostindisk-australske Hovedroute. Tidligere var

her kun en aaben Red, der fra Juni til August gjordes usikker ved heftige Vestenvinde; men nu er der ved opførte mægtige Dæmninger dannet en meget sikker Havn. I Omegnen findes en stor Mængde smukke Landsteder.

Capsvine, Vine fra Caplandet. Den mest bekjendte er Cap-Constantia, som er stærk og sød, baade rød og hvid; dernæst Rota og Witteboom.

Captātio benevolēntiæ, lat., Bestræbelse for at tilvende sig Yndest.

Cāpua, befæstet Stad i Syditalien, 4 M. n. for Neapel ved Floden Volturno. 13,000 I. Ærkebispesæde med prægtig Kathedralkirke. I Omegnen Ruiner af det gamle C., hvoriblandt Resterne af et berømt Amphitheater. — C. er anlagt i det 9de Aarh., ½ M. n. v. for det gamle Capua, hvor Hannibal tog Vinterkvarter efter Slaget ved Cannæ, og som var bekjendt for sin Yppighed.

Capuchon, fr. [pyschöng], Hætte.

Capucinere (Capucini ordinis fratrum minorum ell. fratres minores Capucini), en Gren af Franciskanerordenen, stiftet af en Munk Matthæus de Bassi i Observantklostret Montefalco i Hertugdømmet Urbino. I en Vision havde den hellige Franciscus vist sig for ham i en Kutte, der endte i en lang spids Kabuds, og med et Skjæg af en ejendommelig Form; med denne Opdagelse drog han til Pave Clemens VII og fik 1526 af denne Tilladelse til at bære en saadan Dragt, leve som Eneboer og prædike overalt. En anden Observant, Ludvig af Fossombrone, sluttede sig til ham; de bleve forfulgte af Observanterne, men 1527 indordnede under Conventualerne, og nu sluttede flere sig til dem. Børnene paa Gaden kaldte dem spottende Capucini efter deres ejendommelige Hue; dette Navn optoge de som Hædersnavn og bleve udtrykkelig anerkjendte som C. 1536. Deres Ordensregler foreskrive: stille Bøn to Timer daglig; Tavshed hele Dagen paa enkelte Timer nær; Faste og strænge Selvpinsler; de skulle gaa barfodede og maa hverken ride eller kjøre; de maa ikke tage Betaling for at læse Messer, maa ikke røre ved Penge og maa ikke samle flere Fødemidler end de behøve for nogle faa Dage. Ved en Pest, som udbrød i Italien, lagde Ordenen en selvfornægtende Opofrelse for Dagen, som bragte den megen Anseelse, og mange sluttede sig til den. Men da den tredje Generalvicar, Bernardino Ochino, sluttede sig til Reformationen 1543, blev den mistænkt, og al Prædiken blev den forbudt. Underkastelse og ydmyge Bønner skaffede den dog Tilladelse til fortsat Bestaaen, og Ordenen fik atter Ret til at prædike. Efterhaanden udbredte den sig til Tyskland, Schweiz, Frankrig og Spanien, og i det 18de Aarh. talte den 600 Klostre og 25,000 Medlemmer. Ordenens Beredvillighed til Opofrelse har bevaret sig indtil den Dag i Dag: ingen Besværligheder sky C., naar Pligten kalder; han er tilfreds med lidet og tidlig og silde paa Færde. I Romerkirken indtager Ordenen en vigtig Plads ved sin ejendommelige Prædikemaade, der har gjort Capucinerprædikener til et Ordsprog. En høj Grad af Trivialitet, som uden Sky overskrider den gode Smags Grænser, en mærkelig Blanding af Dristighed og Snuhed, af Spøg og Raahed udgjøre det charakteristiske ved dem. Paa samme Tid have de mægtig bidraget til at fremme Overtroen ved at gjøre Djævle- og Hexebesværgelser og lignende Ting til deres særegne Kald; og over det menige Folk have de haft en Magt og Indflydelse, som ingen anden Munkeorden.

Capucinerinderne stiftedes 1538 i Neapel af Maria Laurentia Longa, og efter hendes Exempel helligede de sig til Sygepleje. De udbredte sig over hele Europa og fulgte Capucinernes Spor. Nu er der kun faa Klostre af dem.

Capucinerkarse, Bærkarse, kaldes ofte en meget almindelig Haveplante, nemlig Tropæolum majus; den gaar ogsaa under Navn af indisk Karse, „Nasturtium" osv.; den er ved sine livlig farvede Blomster og som oftest slyngede Stængler meget decorativ og kan tillige benyttes i Husholdningen, da bl. a. Frøene kunne spises, naar de tillaves som Kapers.

Caput [pütt], fr. capot, mat, ude af det, død.

Cāput, lat., Hoved. **Cāput mórtuum**, „Dodenkop" ell. „Todtenkopf", d. s. s. Brunrødt. Navnet hidrører fra Alchemisterne, som herved ofte betegnede den Rest, der blev tilbage, naar de flygtige Stoffer vare udbrevne af et Legeme.

Capverdiske Øer eller det grønne Forbjergs Øer, en portugisisk Øgruppe i Atlanterhavet, ud for Cap Verde, Afrikas Vestpynt; 70 □ M. med 99,000 I. (1879). Øerne ere bjærgfulde, St. Antão mod N. henimod 7,000 F. og Fogo mod Syd henimod 9,000 F. De ere fattige paa Vand og derfor ikke særdeles frugtbare; undertiden udebliver Regnen aarevis. Vegetationen er den samme som i Afrikas Kystland under samme Bredde. De europæiske Husdyr trives godt, navnlig Geder, hvis Skind er en vigtig Udførselsartikel. Sydfrugter dyrkes i stor Mængde, men Klimaet passer ikke for Vinavl. Øerne ere rige paa Salt, hvoraf meget udføres. C. deles i 2 Grupper: Øerne for Vinden, de nordligste, og Øerne under Vinden. Af hine ere de vigtigste fra V. mod Ø. St. Antão med 15,000 I., bjærgfuld, med Bomulds- og Kornavl; San Vincente med 3,000 I., Kvægavl og vigtig Skildpaddefangst; St. Nicolao med 9,000 I., bjærgfuld; Sal med 1,000 I., Saltproduktion og Skildpaddefangst; Buenavista ell. Boavista med 3,000 I., Bomuldsavl og Saltproduktion. Af Øerne under Vinden ere de vigtigste: Brava med 8,000 I., frugtbar; Fogo med 12,000 I., med en virksom Vulkan; St. Jago med 41,000 I. og Staden Porto Praya paa Sydsiden med 6,000 I., Gouverneurens Residens; Mayo med 2,000 I., Kvægavl og Saltproduktion. Foruden disse Øer tæller Gruppen flere øde Smaaøer. Befolkningen er af blandet afrikansk og europæisk Herkomst og bekjender sig til den katholske Religion. I Spidsen for Gejstligheden staar Biskoppen af Ribera-Grande paa St. Jago. Koloniens Indtægt 1883—84 er anslaaet til 1,020,000 Kr., Udgiften c. 150,000 Kr. mindre. C. blev opdaget af Portugiserne 1446.

Capybāra, d. s. s. Flodsvin.

Carabin, det for Rytteriet bestemte, korte Gevær. **Carabiniers** [nié], oprindelig riffelbevæbnet

Rytteri, senere Navn paa et Slags svært Cavaleri; i Italien et Corps af Politisoldater. Det fortjener at bemærkes, at paa Fransk hedder en Carabin mousqueton, hvorimod carabine bet. en Riffel.

Carăca, La, Stad i Spanien, Andalusien, paa en Ø i det indre af Cadizbugten. 2,000 J. Stort Marinearsenal og Skibsværfter.

Caracăl (Felis caracal), smækker, højbenet Katteart af Lossenes Gruppe, noget mindre end den europæiske Los, rødbrun, underneden hvid, med lange Øren med Haarbusk, bebor hele Afrika, det vestlige Asien og Indien og afrettes her til at jage Harer og Kaniner.

Caracălla, romersk Kejser 211—17, Søn af Kejser Septimius Severus. Han hed først Bassianus, men fik Navnet M. Aurelius Antoninus, da han 197 blev anerkjendt som Cæsar eller Tronfølger. Folket gav ham Spottenavnet C. paa Grund af hans Bestræbelser for at gjøre den galliske Klædning af dette Navn til Nationaldragt. Allerede som Yngling lagde han de slette Egenskaber for Dagen, som senere vanærede hans Regering; han stræbte sin egen Fader efter Livet, og Broderen Geta lod han myrde i deres Moder Julias Arme. De bestukne Prætorianere anerkjendte ham som Kejser, og uhørte Udsugelser og Misgjerninger gave ham Midler i Hænde til at tilfredsstille sine udsvævende Lidenskaber og til at sikre sig Soldaternes Yndest. Ogsaa i Felten, hvor han efterabede Alexander d. store, udsugede han Provinserne og anrettede et forfærdeligt Blodbad paa Alexandrinerne, fordi disse havde gjort en Hentydning til hans Brodermord og spottet over hans Efterligning af Alexander d. store. 215 gav han Borgerret til alle Romerrigets frie Beboere, som det sagdes for at kunne hæve lige høje Skatter af alle. Under et Felttog mod Partherne blev han myrdet af Prætorianernes Præfect, Macrinus. Blandt de af ham i Rom opførte Bygninger ere især Thermerne i Nærheden af Porta Capena (Thermæ Caracallæ) berømte og høre endnu den Dag i Dag til Roms pragtfuldeste Ruiner.

Carăcas, Hovedstad i de forenede Republiker Venezuela i Sydamerika, ligger under 10° 20′ n. Br., 3 M. fra det caribiske Hav. 60,000 J. (1881). Ærkebispesæde. Kathedralkirke, Universitet, Theater. Betydelig Handel. Havnen er ved La Guayra. C., der ligger henimod 3,000 F. over Havet i en herlig Dal ved Foden af det 8,000 F. høje Bjærg Silla, har hyppig været hjemsøgt af Jordskjælv, saaledes 1812, da 12,000 Mennesker omkom og største Delen af Staden ødelagdes. Anlagt 1567.

Caracci [rättschi] er Navnet paa en italiensk Malerslægt fra Bologna, som mod Slutningen af det 16de Aarh. gav Malerkunsten et nyt og kraftigt Opsving, da den, forholdsvis saa kort Tid efter de store Mestres Blomstring, var sunken ned i Overfladiskhed og Maner. Deres Grundsætninger havde et fuldkommen eklektisk Præg, idet de med Studiet af Naturen og Antiken vilde forbinde Michel Angelos Tegning, Tizians Farve, Rafaels Udtryk og Anordning, Allegris Ynde o. s. fr. De vare dog for meget Kunstnere til ikke at være adskillig simplere og naturligere i deres Malerier. Om end saaledes Modstandere af den herskende naturalistiske, af Caravaggio repræsenterede Retning (s. Amerigi), undgik de dog ikke Paavirkning fra denne Side. — **Lodovico C.,** f. 1555 i Bologna, d. 1619 smstds., var Hovedet for Familien og sine Fætteres Lærer. Han var Elev af Prospero Fontana, men fik først Øjet rigtig op ved Studiet af Florentinernes, Rafaels og Correggios Arbejder i Firenze og Parma. I Forening med sine Fættere grundede han 1589 en Malerskole i Bologna (Accademia degl' incamminati), som han fra 1600 ledede alene. Han var ikke meget produktiv som Kunstner og har størst Betydning som Lærer. — **Agostino C.,** hans Fætter, f. 1558, dyrkede ikke saa meget Maleriet som Kobberstikkerkunsten og har Betydning i dette Fags Historie. Efter at have taget virksom Del i Akademiets Ledelse gik han til Rom for at hjælpe sin Broder, der var i Færd med at udføre en Række Frescobilleder i Palazzo Farnese, og han malede et Par af Billederne. Uenighed med Broderen bragte ham til at forlade Rom og drage til Parma, hvor han døde 1601. Han havde ikke ringe videnskabelig Dannelse og gjorde sig bekjendt baade som Philosoph og Digter. Hans bedste Billede, „den hell. Hieronymus's Communion“, er i Kunstakademiet i Bologna. — Hans Broder, **Annibale C.,** f. 1560, d. 1609, er uimodsigelig som Maler den betydeligste og friskeste af disse tre Mænd. Foruden det Grundlag, som Fætteren gav ham, studerede han Correggio, Venezianerne og Antiken mere end de andre. Efter at have arbejdet i Bologna, kaldtes han til Rom for at smykke Farnesernes Palads med en Række mythologiske Frescobilleder i en stor Sal, et saakaldet Galleri. Ogsaa han raderede og stak i Kobber; men medens Broderen viser sig som virkelig Kobberstikker, er Annibale mere den frie Kunstner, der raderer sine maleriske Ideer; Agostino er interessant ved sin Brug af Gravstikken, Annibale ved Indholdet og den maleriske Virkning, han frembringer med sin Naal. — Af denne Familie maa ogsaa nævnes **Antonio C.,** f. 1583 i Venezia, d. 1618 i Rom, en naturlig Søn af Agostino, og **Francesco C.,** Søn af en tredje Broder og Elev af Lodovico, f. 1595, d. 1622 i Rom; det var talentfulde Kunstnere, der dog ikke naaede de førstnævnte i Betydning. Af Skolen i Bologna fremgik Aarhundredets anseteste Mestre, Guido Reni, Dominichino, Albani og Lanfranco.

Caraccioli [rättscholi], en rig, oprindelig fra Grækenland stammende neapolitansk Familie. **Gianni C.** var fra 1415 Secretær hos Dronn. Johanne II og blev af hende overvældet med Værdigheder og Titler, men til sidst myrdet paa Grund af sit Overmod og sine Anmasselser 1432. — **Marino C.,** f. 1468, Pave Leo X.s Protonotar, blev 1518 sendt til Tyskland for at bevirke Luthers Udlevering, stod i stor Anseelse hos Kejser Carl V, blev udnævnt til Cardinal af Pave Paul III og fik af Kejseren efter den sidste Hertug af Milanos Død Statholderskabet over Milano, hvor han døde 1538. — **Galeazzo C.,** Marquis af Vico, f. 1517 i Neapel, afgiver et Vidnesbyrd om, hvad fast Vedhængen ved det, som man erkjender for

Sandhed, formaar over Rigdommens, Magtens og Ærens Tillokkelser. Han var eneste Søn af en rig og anset Fader og stod selv i Yndest hos Kejser Carl V; hans Moder var af den ligesaa fornemme Slægt Carafa og Søster til den senere Pave Paul IV, og selv havde han ægtet en Datter af den rige Hertug af Nocera. Men uagtet disse Familieforbindelser aabnede ham de mest glimrende Udsigter, gik han dog over til Protestantismen, opgav sine Embeder og sine Godser, forlod sin Hustru og sine Børn og drog til Genf, betynget med Faderens Forbandelse. I Genf hengav han sig med utrættelig Iver til sine Forretninger som en af Menighedens Ældste; han trøstede de syge, vaagede over de vildfarende, udjævnede Stridigheder og tjente hele Menigheden til Forbillede. Calvin har dediceret ham sin Fortolkning af det 1ste Korintherbrev og fremhæver i Dedicationsskrivelsen C.s Troskab i Bekjendelsen og Selvfornægtelse, der var saa meget større, jo større de Ofre vare, som han maatte bringe. Han døde 1586. — **Francesco C.**, neapolit. Admiral, traadte tidlig ind i Marinen og gik siden i engelsk Tjeneste; han commanderede 1793 den neapolitanske Eskadre foran Toulon. Da han ved sin Hjemkomst 1798 blev uvenlig modtaget af Hoffet, gik han i den parthenopæiske Republiks Tjeneste og tilbageslog et Landgangsforsøg af den kongelige sicilianisk-engelske Flaade. 1799 blev han greben og til Trods for den afsluttede Capitulation dømt til Døden, uden at Nelson gjorde noget for at hindre det; han blev hængt paa Masten af sin Fregat, og hans Lig kastet i Havet.

Caractacus, Silurernes Konge i Britannien, var en farlig Fjende af Romerne, indtil han blev fangen af Ostorius, men da han var bleven ført til Rom og benaadet af Kejser Claudius 51, var han dennes tro Forbundsfælle til sin Død 54.

Caräfa, en vidt udbredt neapolitansk Slægt, som blandt sine Medlemmer tæller flere berømte Statsmænd og Feltherrer. **Olivier C.**, f. 1406, Ærkebiskop af Neapel, fik af Pave Sixtus IV, som havde brugt ham i flere diplomatiske Sendelser, 1472 Anførselen over en Flaade mod Tyrkerne, med hvilken han indtog Smyrna; han døde 1511. — **Johan Peter C.** blev 1555 Pave under Navn af Paul IV. — **Carl C.**, Brodersøn af den foreg., f. 1517, tjente først i den spanske Hær, traadte derpaa ind i Malteserordenen og blev siden gjort til Cardinal af sin ovennævnte Onkel, som han aldeles beherskede. Til sidst blev han dog, da han havde indviklet Paven i en Krig med Philip II af Spanien, forvist og berøvet sine Værdigheder 1559; s. A. døde Paul IV, og hans Efterfølger, Pius IV, lod C. henrette 1561. — **Anton C.**, østerrigsk Feltmarschal, skaffede 1683 Johan Sobieskis Hjælp til Wiens Undsætning og deltog 1686 i Budas Tilbageerobring, men gjorde sig siden som Præsident for Krigsretten i Ungarn almindelig forhadt ved sin Havesyge og Grusomhed mod Tökölys Tilhængere. Siden fik han Commandoen i Transsylvanien og døde 1693.

Caräfa, Michele, f. 1785 i Neapel, d. 1872 i Paris, havde tidlig modtaget nogen Musikundervisning og under et Ophold i Paris studeret under Cherubinis Vejledning; men han valgte dog Militærstanden, deltog i Murats Expedition til Sicilien og var Ordonnansofficer hos denne i det russiske Felttog 1812. Først fra 1814 ofrede han sig ganske for Musiken og gjorde snart Lykke i Italien med flere baade komiske og alvorlige Operaer. Da disse bleve efterspurgte baade fra Wien og Paris, besøgte han disse Byer og gjorde med sin „Solitaire" og „Jeanne Darc" (1822) saa stor Lykke i Paris, at han tog fast Ophold der 1827. Flere Operaer, hvoraf „Masaniello" anses for den bedste, og mange Pianocompositioner forøgede hans Anseelse, og paa Cherubinis Anbefaling blev han Lærer i Composition ved Conservatoriet, hvilken Stilling han med Ære beklædte i en Menneskealder, til 1870. Hans Operaer, som ere en Blanding af italiensk og fransk Stil, bleve, uagtet de røbe stort Talent og ere melodirige og udmærket instrumenterede, dog overlevede af deres Componist.

Caräffa, ældre italiensk Vinmaal, i Neapel 0,73, paa Sicilien 0,46 danske Potter. Deraf **Caraffe**, en sleben Bordflaske.

Caragāna, d. s. s. Ærtetræ.

Caraghēn (Chondrus crispus), Planteart af Rødalgernes Familie, som voxer ved Vesteuropas klippefulde Kyster, især ved de skotske og irske Kyster, samt ved Nordamerikas Østkyst. Dens Løv er geleagtigt, i tørret Tilstand bruskagtigt, fladtrykt med gaffeldelte Grene, som forøvrigt ere meget foranderlige i Form (linjeformede eller omvendt-ægformede, butte eller spidse) og Farve (rødgule, violette eller grønlighvide). C. indeholder foruden Jod- og Bromforbindelser en betydelig Mængde Bassorin (Gelee), hvorfor den anvendes i Medicinen som styrkende og nærende Middel, ofte som Tilsætning til Chocolade. I enkelte Egne spises den, f. Ex. af de fattige Kystboere i Irland, hvilket har givet Anledning til det urigtige Navn „irlandsk Mos", hvormed den ofte benævnes.

Cāra insula, s. Øm Kloster.

Carambolage, fr. [lāsche], i Billard: Spilleballens Streifning af en eller flere Baller (s. Billard); skjemtvis: Sammenstød med en Person.

Caramel [mĕll], en brun, ukrystallinsk, bitter Masse, der tiltrækker Fugtighed af Luften og faas ved Opvarmning af Sukker til omtr. 200°. Herved taber dette Vandet. Det udgjør en væsentlig Del af brun Sirup. „Brændt Sukker", en Blanding af C. og Sukker, anvendes i Conditoriet til enkelte Slags Brystsukker og lign., i Husholdningen til Sauce m. m. Opløst i Vand eller svag Vinaand bruges det til „Couleur" paa eftergjort Rum, Cognac, Soya osv. C. bruges ogsaa i Betydning af Brystsukker; dog er Sukkeret heri sjælden ophedet saa stærkt, at et egentligt C. er dannet.

Carāusius, en Galler af lav Byrd paa Kejserne Diocletians og Maximians Tid, tjente med Udmærkelse i den romerske Hær og var tillige bekjendt som dygtig Sømand; han fik derfor Anførselen over en Flaade, hvormed han skulde beskytte det nordlige Gallien og Belgien mod frankiske og sachsiske Sørøvere. Da Kejser

Maximian paa Grund af Mistanke om Forræderi vilde lade ham rydde af Vejen, gik han til Britannien, vandt Tropperne der og gjorde sig til Kejser 286. Maximian og Constantius Chlorus søgte forgjæves at overvinde ham; de maatte 292 slutte Fred med ham, men Aaret efter blev han myrdet af en af sine Officerer.

Caravāca, Stad i den spanske Prov. Murçia, 8 M. v. n. v. for M. 15,000 J. Kornhandel. Uld- og Linnedmanufakturer. Fortrinlig Rødvin.

Caravaggio [vāddschо], Stad i Norditalien, 4 M. ø. for Milano. 8,000 J. Uden for Staden ligger den prægtige Valfartskirke Madonna di C. Ved C. sejrede Milaneserne 1448 under Sforzas Anførsel over Venezianerne.

Caravaggio, da [s. o.], s. Amerigi og Caldara.

Caravēllas, Stad i den brasilianske Prov. Bahia, 70 M. s. for B., ½ M. fra Atlanterhavet, ved Floden C., der danner en ret god Havn. 5,000 J.

Carballo [vāljo], sædvanlig kaldet Baños de C., Stad i Spanien, Galicien, 4 M. s. v. for Coruña. 11,000 J. Stærkt besøgt Sundhedsbrønd.

Carbōlsyre (Phenylsyre, Phenol), C_6H_6O, vindes nu i stor Mængde af Stenkulstjære og bringes i meget ren Tilstand i Handelen. Den danner farveløse Krystalnaale af ejendommelig Lugt og brændende Smag, smelter ved 42° og koger ved 184°. I sine Egenskaber staar den omtrent midt imellem en Alkohol og en Syre og repræsenterer en egen Gruppe af Forbindelser, Phenoler (s. Phenol). C. er et af de bedste Midler til at hindre Forraadnelse, især fordi den ved sin Flygtighed dræber de i Luften svævende Organismer, ligesom den coagulerer Albuminstofferne. Den anvendes derfor ikke alene mod Rade- og Klovsyge osv., men bruges ogsaa af Chirurgerne med stort Held mod Pyæmi og Hospitalsbrand. I Industrien bruges den til Conservering af Træ, og ved dens Hjælp er man i Stand til at bringe Huder og Ben i uforbærvet Tilstand fra Sydamerika hertil. Ligeledes bruges den i Tarmstrængsfabrikerne, til Opbevaring af alle Haande dyriske Substanser osv. Denne udbredte Anvendelse skyldes især den Omstændighed, at C. er opløselig i 20 Dele Vand, og at man i de fleste Tilfælde kun behøver en endnu langt svagere Opløsning. C. anvendes desuden til vigtige Farvestoffer (s. Pikrinsyre, Corallin, Grénat soluble).

Carbonāri (d. e. Kulsviere), et hemmeligt politisk Selskab, som dannedes i Syditalien omtr. 1808, paa Grundlag af en ældre Organisation fra 1799. Dets Formaal var Italiens Enhed og Uafhængighed af fremmede Magter, samt politisk Frihed; det var oprindelig rettet imod Franskmændene, men efter 1814 imod Østerrig og dets Forbundsfæller, de reactionære Regeringer; det bredte sig over hele Italien og omfattede til sidst 300,000 (efter et andet Udsagn endog 642,000) Medlemmer, deriblandt mange Officerer, ja selv Præster. I sin Ordning og ydre Former efterlignede C. Frimurerne; Medlemmerne vare delte i flere Grader, optoges under mystiske Ceremonier og brugte indbyrdes Talemaader, som kun forstodes af de indviede. Alle Selskabets Indretninger fik Navne hentede fra Kulsvierlivet; den enkelte Afdeling kaldtes „Salgsstedet“ (vendita) og dens Samlingssted „Hytten“ (baracca), medens Omverdenen kaldtes „Skoven“, hvorfra „Ulvene“ skulde fordrives. De enkelte Afdelinger stode ikke i indbyrdes Forbindelse, men samledes efter Landskaber, og alle styredes af et overordnet Raad, hvis Sammensætning ikke var kjendt af Medlemmerne, men hvis Bud bragtes gjennem Mænd fra de højere Grader. Da Opstanden mislykkedes 1821, forenede de flygtende C. sig med de hemmelige franske Selskaber, og Paris blev nu Midtpunktet for Selskabet; men 1830 ophørte Forbindelsen, fordi de franske C. vilde oprette en demokratisk Republik med socialistisk Retning, medens de italienske C. holdt fast ved det nationale Formaal og gik op i Samfundet „det unge Italien“. De franske C. ophørte omtr. 1840.

Carbonāt, kulsurt Salt. De neutrale C. have begge, Bicarbonaterne kun det ene af Kulsyrehydratets Brintatomer erstattede af Metal. Natriumcarbonat er saaledes $CNa_2O_3 = CO_2Na_2O$ (kulsurt Natron); Natriumbicarbonat er $CNaHO_3 = CO_2NaHO$ (tvekulsurt Natron).

Cārbondale [dæhl], Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, 24 M. n. ø. for Harrisburg. 8,000 J. Kulværker.

Carbōnsyre. I de organiske Syrer bestemmes Basiciteten i Regelen efter det Antal Grupper Carboxyl, CO.OH, Syren indeholder, idet det er Carboxylets Brint, der let ombyttes med Metal (sml. Syre). En enbasisk organ. Syre, som i Regelen indeholder ēn Carboxylgruppe, kaldes da en Monocarbonsyre, f. Ex. Eddikesyre, CH_3.CO.OH, en tobasisk en Dicarbonsyre, f. Ex. Ravsyre, $C_2H_4(CO.OH)_2$, osv. Oxalsyre repræsenterer det etatomede Radical Carboxyl i fri Tilstand: $\begin{matrix}CO.OH\\|\\CO.OH\end{matrix}$; det er den simplest mulige Dicarbonsyre; Myresyre, Carboxylets Brintforbindelse, H.CO.OH, er den simplest mulige Monocarbonsyre.

Carboxyl, s. foreg. Art.

Carbūnkel, s. Byld.

Carcagente [kahēnte], Stad i Spanien, Prov. Valencia, ved Floden Jucar, 5 M. s. for Valencia. 13,000 J. Betydelig Risavl.

Carcāno, Giulio, ital. Novelledigter af den romantiske Skole, f. 1812 i Milano, blev 1849 forvist som revolutionær og opholdt sig nogen Tid i Schweiz. Hans mest bekjendte Arbejde er Romanen »Angiola Maria« (1839). Han forstaar sympathetisk at skildre fromme og fine Følelser og at fremstille smaa og nydelige Genrebilleder, men som oftest mangle hans Værker psychologisk Consequens og motiveret Composition. Han har en egen Gave til at male Naturen som Handlingens Baggrund. Hans Livsanskuelse er stræng katholsk. I et Par historiske Tragedier af ham er Lyriken dominerende; endelig har han leveret en god Oversættelse af Shakspeare (1874 o. flg.).

Carcāsse, fr., kugleformet Projectil, som blev udskudt af Morterer; det bestod af flere over Kors lagte Ringe af Jærn med en støbt Bund i hver Ende. De bleve overtrukne med en Sejldugspose, fyldte med Brandsats, 10 Haand-

granater og 4 Mordslag (korte Pistolpiber, der vare skarpladte og lagte i forskjellige Retninger).

Carcassonne [kasonn], Hovedstad i det franske Dep. Aude, ved Floden A. og Sydkanalen, 85 M. s. for Paris. 21,000 J. (1881). Bispesæde. C. deles i en ældre, øvre Del, der er stærkt i Forfald, og en nyere, nedre Del med mange smukke Bygninger. Kirken St. Nazaire fra det 11te Aarh. med Simon af Montforts Grav. Betydelig Fabrikation af Klæde, Kattun, Strømper, Papir og Lærred. Handel med Korn, Vin og Sydfrugter. I Omegnen findes talrige Bjærgværks- og andre industrielle Etablissementer.

Cārcer, lat., Fængsel, bruges endnu ved flere fremmede Skoler og Universiteter som Straf for grovere Forseelser.

Carchărias, Slægt af Hajer af betydelig Størrelse (3—7 Alen), med stort Gab og frygtelig Bevæbning af skarpe, trekantede, i Kanten fint takkede Tænder; den tilhører væsentlig de varmere Have, især Atlanterhavet. Hertil høre de store Hajer, der følge Skibene paa deres Fart for at sluge Affald, dødt Fjerkræ og lignende, som maatte blive kastet over Bord, og som mange Steder gjøre det farligt at bade sig, da de kunne sluge et Menneske helt og holdent eller i alt Fald afbide Arme eller Ben ved et eneste Bid af deres skarpe Tandrække. Lugten af Blod eller af Aadsler antages at hidlokke dem langvejs fra; deres Hovedføde udgjøres dog af Fisk. **Carchărodon**, Slægt af store Hajer. En Art i Middelhavet og de varmere Have naar en Længde af over 18 Alen og har mægtige, trekantede Tænder med savtakket Æg; den er rimeligvis farlig for Mennesker, om man end intet sikkert ved i saa Henseende. Endnu kolossalere Tænder kjendes af uddøde Arter af Slægten C.

Cardamōme, Kapslerne med de deri værende Frø af forskjellige til Krydderurternes Familie henhørende Arter. Den lille C. eller Malabar-C., som anvendes hyppigst hos os som Krydderi, faas af Elettaria Cardamomum fra Malabarkysten; den lange C. af E. major fra Ceylon; den runde C. af Amomum Cardamomum fra Sundaøerne og Siam, og den store C. af A. angustifolium fra Ostindien og Madagaskar. C. finder især Anvendelse som Krydderi, sjælden som Lægemiddel.

Cardānus, Hieronymus, italiensk Læge, Mathematiker og Philosoph, f. 1501 i Pavia, levede i forskjellige italienske Byer som Lærer i Medicin og Mathematik og som praktisk Læge. En Indbydelse, han gjennem Vesalius modtog, til at gaa til Danmark, afslog han paa Grund af Landets Klima og Religion. Derimod gjorde han en Rejse til Skotland, hvor han helbredede Skotlands Primas, Hamilton; men heller ikke her vilde han blive. En Tid blev han holdt i Fangenskab i Bologna, uden at man kjender Grunden. Fra 1571 levede han i Rom, hvor han fik en Pension af Paven, og her endte han 1576 sit Liv for ej at overleve den Dag, han havde forudsagt, skulde blive hans sidste. C. viser sig i sit Levned (som han selv har beskrevet) som en urolig, sanselig og forfængelig Mand. I hans Skrifter findes der ved Siden af en Mængde Overtro og Phantasteri mange sunde Ideer. Han lægger Vægten paa en mekanisk Naturforklaring og i sin Retsphilosophi fremhæver han den Nødvendighed, hvormed et Folks Statsforfatning fremgaar af dets Natur og dets Historie. Religionen betragtede han kun som et Middel til at holde Mængden i Tømme og ønskede derfor ikke, at Oplysningen skulde trænge udenfor en lille Kreds af vidende. Som Mathematiker er han bekjendt ved sit Skrift »Artis magnæ s. de regulis algebraicis lib. I« (1545), hvori for første Gang tages Hensyn til Ligningers negative Rødder (radices fictæ); derimod skyldes den saakaldte **Cardanske Regel** (for Opløsning af Ligninger af 3dje Grad) Tartaglia, hvem C. synes at have fralokket den under Løfte om at holde den hemmelig. **Cardansk Ophængning**, en Ophængningsmaade, der hyppigst anvendes til Søs til Compasser, Barometre eller andre Instrumenter, der skulle holdes i en bestemt Stilling mod den lodrette Linje. Compasset f. Ex. er ophængt ved en vandret Axe, der ligger højere end dets Tyngdepunkt og bæres af en Ring, som atter kan dreje sig om en vandret Axe vinkelret paa den forrige. Forholdet bliver da som om det var ophængt ved det Punkt, hvor begge Axer skære hinanden.

Cardĕll, Carl v., svensk General, f. 1764 i Demmin i Pommern, d. 1821 i Stockholm, gik 1789 i svensk Krigstjeneste, blev senere Brigadechef for det ridende Artilleri, der oprettedes under hans Ledelse, 1807 Chef for Wendes Artilleri, deltog f. A. i den pommerske Krig og 1813 i den tyske Krig, hvor hans Artilleri i Særdeleshed ved Dennewitz udmærkede sig og bidrog til at afgjøre Stridens Udfald. C. var ved sin Død Generalfelttøjmester, Friherre og Chef for hele Artilleriet. Mariebergs højere Artilleriskole er for en væsentlig Del hans Fortjeneste, ligesom det svenske Artilleri fornemmelig har ham at takke for de Forbedringer, det undergik i Begyndelsen af dette Aarh.

Cardēnas, Stad paa den spanske Ø Cuba i Vestindien, 16 M. ø. for Havana paa Nordkysten. 5,000 J. Jærnbaneforbindelse med Havana. 1850 blev Staden plyndret af nordamerikanske Fribyttere, hvis Anfører var Oprøreren Lopez.

Cārdi, Lodovico, kaldet da Cigolo eller Cigoli efter sin Fødeby, ital. Maler og Bygmester, f. 1559 ved Firenze, d. 1613 i Rom. Han uddannede sig efter de store Venezianere og Correggio og indtager en udmærket Plads blandt Datidens florentinske Kunstnere. Han kaldtes af Clemens VIII til Rom, hvor han malede „Den værkbrudnes Helbredelse"; „Stephanus's Martyrdom" i Uffizi i Firenze regnes for hans Hovedværk. Dorigny har stukket efter ham. Han udførte en Del Bygninger i Firenze, hvoriblandt den skjønne Gaard i Pal. Strozzi.

Cārdiff, Hovedstad i Glamorgan-Shire i England (Wales), ved Severns højre Bred, 28 M. v. for London. 85,000 J. (1881). Gammelt Slot, smukt Raadhus og store Torvehaller. Betydelig Handel med Kul, Jærn og Korn. God Havn, der med en Bekostning af 5 Mill. Kroner er anlagt af Marquis'en af Bute.

Cārdigan, 1) Shire i Sydwales i England,

omgivet af St. Georgskanalen og Shirerne Pembroke, Caermarthen, Brecknock, Radnor, Montgomery og Merioneth. 33 □ M. med 70,000 J. (1881). C. er et Bjærgland af ringe Højde (højeste Punkt 2,500 F.) med mange Smaafloder og mindre Søer, af hvilke flere ere berømte for deres Naturskjønhed. I Dalstrøgene og de fladere Egne dyrkes megen Hvede. Af Mineralier findes Kobber og Bly, men ingen Kul, hvorimod der haves udstrakte og gode Tørvemoser. 2) Hovedstad i C. Shire, ved Floden Teify, i Nærheden af dens Udløb i Cardiganbugten. 4,000 J. Vigtigt Laxefiskeri. 3) **C. Bugten** kaldes den Del af St. Georgskanalen, som beskyller Wales's Vestkyst mellem Pembroke Shire mod S. og Caernarvon Shire mod N. Dens indre, nordlige Del kaldes Tremadoc-Bugten.

Cārdigan, James Thomas, Jarl af, f. 1797, Underhusmedlem 1818—37 og derefter Peer, blev 1830 Oberstlieutenant i Husarerne og havde 1841 en uhyggelig Duel med en af sine Officerer, men blev frikjendt af Overhuset; han udmærkede sig i Krimkrigen, især ved sit tapre, men unyttige Rytterangreb ved Balaklava, var 1855—60 Generalinspecteur for Rytteriet og døde 1868.

Cardināl (cardinalis, af lat. cardo, Dørhængsel) bruges i Forbindelser for at betegne det væsentligste eller vigtigste, f. Ex. Cardinaldyd. **C.**, kold Drik, best. af hvid Vin, Sukker og forskj. Krydderier.

Cardināl, oprindel. enhver Gejstlig, som havde fast Ansættelse ved en vis Kirke, gik senere over til at betegne de gejstlige ved de fornemste Kirker (ecclesiæ cardinales s. principales), især ved den romerske, som er cardo ecclesiarum. 1567 forbød Pius V alle andre end de af Paven incardinerede romerske Gejstlige at bære Navnet C. Sixtus V fastsatte 1586 deres Tal til 70 efter Tallet paa Jødernes Ældste og Jesu Disciple, nemlig 6 (i ældre Tid 7) Cardinalbiskopper (i Ostia, Porto, Sabina, Palæstrina, Frascati og Albano), 50 Cardinalpresbytere, benævnte efter Roms Sognekirker, og 14 Cardinaldiakoner. Allerede 1059 fik C. af Pave Nikolaus II Ret til at vælge Paven; de udvælges af Paven og have Rang nærmest efter Paven, over Ærkebisper og Patriarcher; deres Dragt er en Purpurkappe og en rød Hat med nedhængende Kvaster; de have Titel af Eminence, og at forgribe sig paa en C. staar lige med Majestætsforbrydelse. De i Rom tilstedeværende C. udgjøre **Cardinalcollegiet,** som er det pavelige Stats- og Kirkeraad, med hvilket han skal raadføre sig i alle vigtige Anliggender, og som han derfor indbyder til Consistorier, snart hemmelige og snart offentlige eller halvt offentlige. Blandt C. vælger Paven sine højeste Embedsmænd, **C.-Vicekansleren,** d. e. Pavens Førsteminister, C.-Kæmneren ell. Camerlengo ell. Camerarius, d. e. Finansminister, C.-Secretæren, d. e. Udenrigsminister, C.-Vicaren, d. e. Vicebiskop for Bispedømmet Rom osv. Den ældste C. fører Titlen C.-Dechant. En stor Del Forretninger afgjøres ikke af det samlede Cardinalcollegium, men af Udvalg, Congregationer, dels ordinære for de løbende Forretninger, dels extraordinære, blandt hvilke de vigtigste ere de for Inqvisitionen (Congregatio officii ell. inquisitionis), bestaaende af 12 C. og flere andre Bisiddere, for Missionen (Congregatio de propaganda fide, s. **Mission**), samt for Censur af Bøger (Congregatio indicis librorum prohibitorum).

Cardināl kaldes flere udenlandske Fugle, i hvis Fjerdragt der er mere eller mindre Rødt, især en pragtfuld Finkeform (Loxia cardinalis L.) i de sydlige nordamerikanske Fristater, en yndet Sang- og Stuefugl. Den har Fjertop, og Hannen er skarlagenrød med fløjelssort Strube og brune Vinger og Hale; Hunnen er skifergraa, hvor Hannen er sort, graagrøn paa Ryggen og stidengul underneden. Ogsaa en Bille, en Dagsommerfugl og en Keglesnække have faaet Navn af C.

Cardobenedict (Cnicus benedictus), Corbenbict, en enaarig Urt med smukt gule Blomster af de kurvblomstredes Familie (Tidselgruppen), som voxer vildt i Orienten og forekommer forvildet i Sydeuropa. Bladene indeholde et ejendommeligt Bitterstof, der anvendes som Surrogat for Humle, og benyttes desuden i Medicinen.

Cardōn, s. **Artiskok.**

Cardōna, Stad i Spanien, Prov. Catalonien, 10 M. n. n. v. for Barcelona. 4,000 J. Tæt ø. for Staden er en mærkelig Stensaltklippe, hvoraf brydes en stor Mængde Salt, der foruden den sædvanlige Anvendelse ogsaa paa Grund af dets Haardhed og forskjellige Farvenuancer benyttes til Nipssager, Crucifixer o. lign.

Carducci, Giosuè [dūttschi], berømt italiensk Digter og Kritiker, f. 1836 i det Pisanske; Faderen var Landlæge, og sine Barndomsindtryk skylder C. sine smukkeste Idyller. Allerede 1858 vise hans literærhistoriske Monographier hans revolutionære Natur. 1861 blev han Professor i italiensk Literatur i Bologna. 1865 udgav han pseudonymt sin berømte »Inno a Satana«, hvori han med glødende Begejstring og Hensynsløshed besynger den fornægtende Trang i Mennesket som Grundbetingelsen for Verdensfremskridtet. Digtet vakte fanatisk Beundring og Raseri. Efter en Række aandfulde kritiske Arbejder over forskjellige Mænd og Perioder af Italiens Literatur fulgte »Odi barbare« (1880), der atter gjorde uhyre Opsigt ved bizar-parabox Hensynsløshed i Indhold og Form. Han prædiker Hedenskab mod Christendom, Klassicitet mod Romantik og drager til Felts mod det bestaaende Samfund fra et socialistisk Standpunkt. Der er noget berusende ved hans Kraft og Begejstring; den nyere italienske Naturalisme (il verismo) hylder C. som sin Fører; selv Regeringen har givet den republikanske og pantheistiske Professor Commandeurkorset. Fra 1882 ere: »Nuove odi barbare«, »Confessioni e battaglie« og »Eterno femminino regale«.

Cārdwell, Edward, Lord, engelsk Statsmand, f. 24 Juli 1818, Søn af en Kjøbmand i Liverpool, blev 1838 indskreven som Sagfører, men slog ind paa det politiske Liv og blev 1842 valgt til Underhuset. Allerede 1845 blev han Skatkammersecretær og var som saadan en af R. Peels Hjælpere ved Toldreformen, ligesom han senere regnedes blandt de dygtigste af Peeliterne. 1852—55 var han Handelsmi-

nister og 1859—66 Medlem af det liberale Ministerium som Statssecretær først for Irland og senere for Kolonierne. I Dec. 1868 blev han Krigsminister og gjennemførte 1871 vigtige Ændringer i Hærens Ordning (bl. a. Afskaffelse af Officerspatenternes Salg) og Sparsommelighed i dens Forvaltning. 1874 afgik C. som Minister, men blev ophøjet til Peer som Viscount C. og har siden været en af det liberale Partis Ordførere i Overhuset.

Carenage [kæhrnædsch] ell. **Port Castries**, Hovedstad paa den engelske Ø St. Lucia i Vestindien, ligger paa Øens Vestkyst. 5,000 I. Stor og sikker Havn.

Carentan [rangtäng], Stad i det franske Dep. La Manche, 3 M. n. n. v. for St. Lo ved Floden Douve, i en usund Egn. 3,000 I. Skibsfart.

Carèsse, fr., Kjærtegn; **caressère**, kjærtegne.

Carètteskildpadde (Chelonia imbricata), udmærket ved Rygskjoldets taglagte, brune Skæl med gule Tegninger, er den Havskildpaddeart, som leverer det saakaldte ægte Skildpadde. Dens Hjemsted er Vestindiens og Brasiliens Kyster; nærstaaende Former i det indiske og stille Hav yde det samme Stof.

Carew, John [kæru], engelsk Billedhugger, f. 1785 i Irland, d. 1868, Elev af Westmacott, har især arbejdet for Jarlen af Egremont i Petworth. Af hans Arbejder er det mest bekjendte en Statue af Skuespilleren Kean som Hamlet i Westminsterabbediet.

Carey, Henry [kærri], f. 1696 i London, componerede en Mængde Sange og Ballader, til hvilke han selv skrev Texterne. Flere af disse gjengave heldig den engelske Folketone og vare meget yndede. Man har anset ham for Componist til Nationalsangen »God save the king«, men Æren derfor tilkommer Musikeren John Bull (s. d. A.). C. førte et saa nordentlig Levned, at han for at undgaa sine Creditorer og andre Ulykker tog Livet af sig 1743.

Carey, Henry Charl. [s. o.], en af de betydeligste amerikanske Statsøkonomer, f. 1793 i Philadelphia, en Tid lang Boghandler, levede siden 1838 udelukkende som Videnskabsmand og Forfatter, hvilken Virksomhed han allerede 1836 havde begyndt med en »Essay on the rate of wages«. De heri fremsatte Ideer udviklede han nærmere i det større Værk »The principles of political Economy« (3 Bd., 1837—40), der atter senere er blevet omarbejdet og en Del forøget udgivet 1859 o. f. A. under Titlen »The principles of social science«, hvori han end videre optog de i »The past, the present and the future« (1848) fremsatte Anskuelser om Jordrenten og Befolkningslæren. I dette ensidige, men interessante Skrift forkaster han aldeles Ricardos og Malthus's Theorier om disse to vigtige Spørgsmaal, idet han søger at paavise Menneskeslægtens almindelige Udviklingsgang og viser, hvorledes Mennesket fra først af er fuldkommen afhængigt og overvældet af den ham omgivende Natur, som han først langsomt, Skridt for Skridt, lærer at beherske, men at derfor ogsaa ethvert Skridt fremad giver Mennesket et forøget Herredømme over Naturens Kræfter, og at følgelig Arbejdet stedse bliver mere produktivt. Ad historisk Vej søger han at godtgjøre, at Mennesket oprindelig har maattet tage til Takke med de sletteste Jorder, fordi disse i Almindelighed frembyde langt færre Vanskeligheder for en Bearbejdelse end de rigere og kraftigere Jorder, men da ogsaa til Gjengjæld kun give et tarveligt Udbytte, og at han efterhaanden som han kommer i Besiddelse af Redskaber og anden Capital kan give sig i Kast med de sværere, skovbedækkede eller moradsige Jorder, der lønne det derpaa anvendte Arbejde langt rigeligere. I Henhold hertil hævder han en bestandig Fremadskriden i Rigdom, Magt og Velvære og som Følge heraf en bestandig større Mulighed for en hurtig og stærk Folkeformerelse. Medens C. i øvrigt paa det enkelte Lands industrielle og indre commercielle Omraade var en afgjort Tilhænger af økonomisk Frihed, kæmpede han ligesaa bestemt imod Handelsfrihed udadtil og var en af Beskyttelsessystemets ivrigste Forsægtere. Han vedblev at arbejde usvækket indtil sin høje Alderdom og udgav omtr. 80 Aar gl. et Skrift om »The international copyright question«. D. 1879.

Carey, Will. [s. o.], engelsk Missionær i Indien, f. 1761, var Skomager, blev Baptist og valgtes til Præst, men fortsatte ved Siden deraf sit Haandværk. Cooks Rejsebeskrivelser vakte Trang hos ham til at blive Missionær; han fik 1792 stiftet et baptistisk Missionsselskab, og 1793 kom han paa et dansk Skib til Bengalen, hvor han som Opsynsmand paa en Indigofabrik kom i Berøring med en Mængde Hedninger, prædikede for dem, anlagde en Skole og oversatte en Del af Bibelen i det bengalske Sprog. 1800 flyttede han til Serampore, men kort efter kaldte den britiske Generalgouverneur ham til Calcutta som Lærer i Bengalsk og Sanskrit for det der oprettede Collegium til Embedsmænds Uddannelse. Samtidig med denne Virksomhed virkede han med Nidkjærhed for Missionens Fremme, fortsatte sin Bibeloversættelse, skrev Grammatiker i flere indiske Sprog og oversatte Sanskritværker paa Engelsk. D. 1834.

Càrga, spansk Vinmaal, i Barcelona lig 124,80, i Taragona 143,80 d. Potter. Tidligere benyttedes ogsaa C. som Kornmaal og som Handelsvægt.

Cargàdos, paa Kortene sædvanlig kaldet **Brandon**, en Gruppe af smaa lave, af Koralrev omgivne Øer i det indiske Ocean, n. ø. for Mauritius. De ere i Stormvejr udsatte for Overskyllelse og derfor uden faste Beboere.

Càrgo ell. **Cargaison**, fr. [kargæsöng], en Skibsladning; Fortegnelsen over samme.

Carhaix [karæ], Stad i det franske Dep. Finisterre, 10 M. ø. til s. for Brest, var befæstet og spillede hyppig en Rolle i den tidlige Middelalders Kampe og senere i Religionskrigene. Duguesclin indtog C. 1363 efter 6 Ugers Belejring. Latour d'Auvergne, „Frankrigs første Grenader“, var født her 1743.

Cariàco, Stad i Staten Cumana i Forbundsstaten Venezuela, ved det indre af **Cariacobugten**, 50 M. ø. for Caracas. 2,000 I. Havn. Udførsel af Bomuld og Cacao.

Cariber, en paa Krigstog idelig strejfende og maaske menneskeædende Stamme i Syd-

amerika og paa Vestindiens smaa antilliske Øer, hvilke ofte efter dem kaldes caribiske. Efter Europæernes Ankomst og Kolonisation ere de her næsten blevne udryddede. Dog findes deres Efterkommere endnu paa Øerne Trinidad, St. Vincent og Dominica, blandede med Negrene. Paa Fastlandet bo ogsaa hist og her, især i Orinocos Urskove, nogle smaa Horder af C. De skildres som et stærktbygget Folk og ligesom mange andre Indianere med rundladent Ansigt og gulbrun Farve. **Caribiske Hav**, den Del af Atlanterhavet, som ved Halvøen Yucatan og de store Antiller skilles fra den mexicanske Bugt og ved de smaa Antiller fra det egentlige Atlanterhav, og som for øvrigt omsluttes af Syd- og Mellemamerika. Dets Længde fra Ø. mod V. er 350 M.; dets Bredde vexler mellem 80 og 180 M. Det danner en overordentlig stor Mængde Indskæringer i de omgivende Lande og Øer, blandt hvilke de betydeligste ere Honduras-, Guatemala, Darien- og Maracaibobugten. **Caribiske Øer** kaldes undertiden de smaa Antiller fra Jomfruøerne til Sydamerikas Nordkyst.

Carical [käll], Søstad i de franskes Besiddelser i Forindien ved en af Caveriflodens Mundingsarme, 16 M. s. for Pondicherry. Bomuldsvæveri. Havn for Kystfarere. Til Staden hører et District, der omfatter 2¼ □ M. og 1879 tillige med denne havde 92,000 J.

Caricatūr (af it. caricare, overlæsse, overdrive) betyder Vrængbillede af en Gjenstand eller Person. En saadan kaldes en C. af en anden, naar han har saa megen aandelig og legemlig Lighed med ham, at denne er iøjnefaldende, men i en saadan Grad eller paa en saadan Maade, at det, der var smukt hos Originalen, er overdrevent eller latterligt hos ham. Derfor kaldes ogsaa et ualmindelig stygt Menneske en C. I Maler- eller Tegnekunsten betegner C. en saadan Udhævelse af de charakteristiske Træk, at Fremstillingen gjør en komisk Virkning. Et skarpt Blik for det charakteristiske staar let i Fare for at carikere, naar det ikke er ledet af Skjønhedssans. Allerede i Oldtiden brugtes C. med klar Forestilling om dens Betydning. Fra Renaissancens Tid har man især mærkelige C. af Lionardo da Vinci, for hvem C. var et Slags Experiment med det menneskelige Aasyn og dets Udtryk. Annibale Caracci tegnede ogsaa C. Hogarth anvendte C. i moralsk Øjemed, og paa denne Maade er den tit senere bleven benyttet; han vandt sig ved sine C. et Malernavn som en Englands Holberg. Blandt Callots-Raderinger er der ogsaa mange, som maa kaldes C., omendskjønt de paa en ejendommelig Maade forbinde de burleske Træk med en fin Ynde. I den politiske Presse (ill. Vittighedsblade) spille i den nyere Tid C. en stor Rolle. Som fremragende Tegnere i denne Retning kunne nævnes Franskmændene Granville og Gavarni og Englænderen Cruikshank. **Carikēre**, fremstille som C.; **carikeret**, overdrevent, vrangt.

Cāries, d. s. s. Benædder.

Carignano [rinjāno], Stad i Norditalien, 2 M. s. for Turin, ved Po. 7,000 J. Silkespinderier, Sukkerfabrik. Staden med sit District kom 1418 under Greverne af Savoien. Hertug Carl Emanuel I gav sin yngste Søn Thomas Frants (d. 1656) Titlen Prins af C.; denne blev Stamfader til den nu i Italien regerende Sidelinje af det savoiiske Hus Savoien-C., som 1831 besteg Tronen i Kongeriget Sardinien med Carl Albert, og af hvilken igjen en Sidelinje siden 28 Apr. 1834 fører Titlen Prinser og Prinsesser af Sav.-C. med Succesionsret. Den nuværende Prins af C., **Eugen**, f. 1816, førte Regentskabet under Kongens Fraværelse i Krigen, baade 1848 for Carl Albert og 1859 og 1866 for Victor Emanuel, og var 1860 Statholder i Toscana og 1861 i Neapel indtil deres Indlemmelse; han er Chef for Nationalgarden i hele Italien.

Carillon, fr. [rijōng], bet. Klokkespil, bestaaende af en Del forskjellig stemte Klokker. Man har i Kirketaarne Klokkespil, der have et Omfang af 3 Octaver og derover, og af hvilke nogle endog ere forsynede med Tastatur (Frue Kirke i Kjøbenhavn og Frederiksborg Slotskirke havde saadanne, førend de afbrændte). De findes ogsaa i ældre Orgeler og i mindre Maalestok i Stueure osv. I Stedet for Klokker anvendes i den nyere Tid Staalstænger. C. bruges ogsaa som Navn paa et Musikstykke for Instrumentet C. eller paa et Stykke i Klokkespilmaner for et andet Instrument. Carillonneur, ogsaa Campanist, kaldes den Person, som spiller Instrumentet C.

Carimātaøer, en Øgruppe i Ostindien, v. for Borneo, efter hvilken Passagen mellem Borneo og Billiton kaldes **Carimatastrædet**. Den største Ø er bjærgfuld og frugtbar, men svagt befolket.

Carini, Stad paa Sicilien, 2 M. v. n. v. for Palermo. 10,000 J. Frugtbar Omegn.

Carinus, M. Aurelius, ældste Søn af den romerske Kejser Carus, var sammen med sin Broder Numerianus Kejser 283—284. Han var en ryggesløs Fyrste, som efter at være bleven overvundet af Modkejseren Diocletianus myrdedes af en af sine egne Officerer.

Carisius, s. **Charisius**.

Carissimi, Giov. Giac., f. c. 1604 i Marino ved Rom, d. 1674, var Capelmester ved Apollinariskirken i Rom og sin Tids betydeligste Componist. Største Delen af hans Værker er gaaet tabt, men de endnu existerende Cantater, Messer osv. vidne om, hvor højt han stod over sine Samtidige. Han maa i flere Henseender betragtes som en af Musikens Reformatorer, idet han udøvede en meget betydelig Indflydelse paa den hidtil højst ubehjælpsomme dramatiske Stil, udviklede Recitativet og Kammercantaten, indførte Brugen af Strygeinstrumenter i Kirken (hans Messer ere ledsagede af 2 Violiner, Bas og Orgel) og dannede udmærkede Elever, som fortsatte hans Gjerning, deriblandt Mestre som Bassani, Buononcini, Cesti og Scarlatti.

Carit Etlar, s. **Brosbøll**.

Carità, it., af lat. **Caritas**, bruges i Maler- og Billedhuggerkunsten om en allegorisk Fremstilling af Kjærligheden, særlig den christelige Kjærlighed eller Moderkjærligheden, enten som en enkelt Kvindeskikkelse eller som en Moder med sine Børn.

Carl. Sveriges Kongerække er naaet til den 15de Konge af dette Navn, men de 6 første have Sagnet eller rettere Johannes Magnus at takke for deres Tilværelse, og saa vidt Historien kjender, blev dette berømte Kongenavn først baaret af **C. (VII) Sverkersson**, som 1155 efterfulgte sin Fader som Östgöternes Konge og 1161 ogsaa valgtes af Svearne, saa at han blev den første, som kaldte sig, eller i det mindste en af de første, som kunde lade sig kalde det forenede Sveriges, »Svea och Göta Konung«. Han berømmes i Krønniken som en god Konge (d. 1167). — Næst efter ham kommer **C. (VIII) Knutsson** af Familien Bonde, f. 1409, i sin Tid den mest fremragende Repræsentant for Sveriges Adel, men som Konge hverken udmærket ved Kraft eller ved Lykke. Efter at Engelbrekt og Sveriges Almue havde forjaget Erik af Pommerns udenlandske Fogeder, optraadte C. Knutsson som Engelbrekts Medbejler og styrede som Marsk og siden som Rigsforstander Riget 1436—41. Efter Eriks Afsættelse maatte han imidlertid afstaa sin Magt til den nye Unionskonge, Christoffer af Bayern; men efter dennes Død 1448 valgtes han af Svenskerne til Konge. Han blev ligeledes erkjendt som saadan af et Parti i Norge 1449, men maatte næsten strax opgive dette Rige. Efter en 9aarig Regering, som hengik med Krig dels med Danmark og Norge, dels med misfornøjede Adelsmænd i Landet, blev han 1457 fordreven fra Tronen ved et Opror, i Spidsen for hvilket stod Ærkebispen Jöns Bengtsson (Oxenstjerna). 1464 forjog Prælaterne ligeledes hans Medbejler Christiern I og tilbagegav C. Kronen for atter 5 Maaneder efter at berøve ham den. Den indre Krigs Omvexlinger førte C. for tredje Gang paa Tronen 1467, og han døde som Konge 15 Maj 1470.

Carl IX, Konge i Sverige, f. 4 Oct. 1550, Gustav I.s yngste Søn, stod i Herskerdygtighed ikke tilbage for sin Fader eller nogen af Sveriges Konger. Som Hertug af Södermanland deltog C. i Opræret mod sin ældste Broder Erik XIV, men fandt sig efter Johan III.s Tronbestigelse lige saa lidt tilfreds med Kongens Opførsel imod ham selv, som han havde nogen Del i dennes Grusomheder imod den ulykkelige Erik. Efter Johans Død 1592 stundte C. sig ved Upsalamødet 1593 at befæste og fuldende Gustav I.s Reformationsværk og optraadte som Rigsforstander med Fasthed og Klogskab imod Kong Sigismund. Om han i denne Kamp, der til sidst førte til Sigismunds Afsættelse og C.s egen Tronbestigelse, ogsaa lededes af personlig Herskerlyst eller blot af den klart indsete Nødvendighed af paa en eller anden Maade at fratage den af Papismen og en fremmed Nations Interesser beherskede Sigismund al virkelig Magt i Sverige, er ikke let at afgjøre. Sikkert er det, at medens han i sine Handlinger som oftest røbede Hensynsløshed og Haardhed, hvorpaa det saakaldte Linköpings Blodbad 1600 afgiver det sørgeligste Bevis, har han dog ogsaa været Sveriges Frelser i et afgjørende Tidspunkt og i det mindste for et Aarh. bestemt Retningen af dets Historie og dets Plads blandt Europas Magter. Under sin 11aarige Regering udviklede han i samtlige Styrelsens Grene alle en stor Fyrstes Egenskaber. Paa Valpladsen var han mindre heldig. Nylig indviklet i Krig med Rusland og Danmark blev han 30 Oct. 1611 bortrykket fra sine vidtomfattende Planer, at gjøre Sverige til Hovedet for en stor protestantisk Magt i Europa. Han steg i Graven, ledsaget af manges mere eller mindre retfærdige Had, men af det svenske Folk i Almindelighed begrædt som en Fader. C. var en Mand af alsidig Dannelse og Lærdom, især paa Theologiens Omraade, og Videnskaberne havde i ham en varm Beskytter. I sine religiøse Anskuelser var han i nogle Punkter Calvinismen hengiven. Gift først (1579) med Marie (f. 1562, d. 1589), Datter af Kurfyrst Ludvig VI af Pfalz, dernæst (1592) med Christine (f. 1573, d. 1625), Datter af Hert. Adolf af Holsten, efterlod C. sig 4 Børn: Katharine (s. d. A.), Gustav II Adolf, Carl Philip (f. 1601, valgt til Czar af Rusland 1611, d. som Hertug af Södermanland 1622) og Marie Elisabeth (f. 1596, d. 1618, gift med sit Søskendebarn, Hert. Johan af Östergötland).

Carl X Gustav, Konge i Sverige, f. 8 Nov. 1622, Søn af Pfalzgrev Johan Casimir af Zweibrücken og C. IX.s Datter Katharine. Da han 1654 ved Dronn. Christines Fratrædelse var bleven Konge, søgte han strax Lejlighed til at fortsætte den Krigerbane, der ved den westfalske Fred var bleven afbrudt for ham som den svenske Hærs Generalissimus. For at fuldende Sveriges Herredømme over Østersøprovinserne, men tilsyneladende for at tvinge Sigismunds Søn Johan Casimir til at erkjende Carl IX.s Dattersøn for Sveriges retmæssige Konge, begyndte han Krig med Polen og blev efter 3 Maaneders Kamp erkjendt for Konge i dette Rige (1655), men fandt sig snart efter atter indviklet i en haard Strid med Folkets paa ny opvakte Selvstændighedsfølelse og med dets fra sin Landflygtighed tilbagevendte Konge. Det følgende Krigsaar 1656 (Slaget ved Warschau 18—20 Juli) viste til fulde C. som en af Sveriges største Feltherrer; men den, der høstede Fordelene af Krigen, var Brandenburg og ikke Sverige. Imidlertid havde Rusland og Østerrig tillige med Danmark erklæret Sverige Krig, og mod det sidstnævnte Rige vendte C. sig, erobrede Holsten, Slesvig og Jylland i Sommeren 1657, marcherede den følgende Vinter, ledet af Erik Dahlberg, over de tilfrosne Bælter og stod 12 Febr. 1658 med sin sejrvante Hær paa Sjælland. Han dicterede nu i Roskilde 26 Febr. den Fred, hvis varige Følge er, at hele den østlige skandinaviske Halvø er svensk Land. C. Gustav lagde derefter Planen til Krig med sine øvrige Fjender; men da Freden med Danmark desuden indeholdt Bestemmelsen om et Forbund mellem de to nordiske Magter paa det Vilkaar, at ingen af de to Magter maatte indgaa Forbindelser til det andet Riges Skade og ikke tillade fremmede Flaader at gaa gjennem Øresund, hvilket C. Gustav ansaa nødvendigt for sig, for at han ikke i sine Foretagender

mod Preussen skulde have noget at frygte af Holland, og da Danmark gjorde Vanskeligheder ved at ophæve sin gamle Forbindelse med denne Sømagt, æggede Erobrelysten C. til, inden endnu Underhandlingerne med Danmark vare afsluttede, i Juli 1658 atter at vende sine Vaaben mod Nabostaten, i den Hensigt at forene hele Skandinavien til et svensk Monarchi. Her var Vendepunktet i C.s Liv. Hans Anstrængelser brødes mod den danske Fædrelandskjærligheds og Selvstændighedsfølelses heltemodige Modstand og mod Forbundsfællernes Understøttelse (den mislykkede Belejring og Storm paa Kjøbenhavn; Slaget ved Nyborg), og han tabte flere af de ved Roskildefreden vundne Fordele, idet Throndhjems Stift og Bornholm blev tilbagegivne. Paa alle Punkter omgiven af Fjender og paa flere Steder slaaet, men endnu med lige usvækket Mod angrebes C. af en Sygdom, som bortrykkede ham i Göteborg 13 Febr. 1660. I omfattende politisk Blik, i rastløs Virksomhed og Snarraadighed var han uden Modsigelse den største af Sveriges Carler.

Carl XI, Konge i Sverige, eneste Barn af Carl X. og dennes Dronning Hedvig Eleonore af Holsten, f. 24 Nov. 1655, modtog Regeringen som myndig 1672. De af den lange Formynderregering, for en Del i de enkelte Formynderes Interesse knyttede Forhold til fremmede Magter og en uforsigtig svensk Krigslyst indviklede ham 1675 i en Krig med Brandenburg, hvis uheldige Begyndelse blev et Signal til Angreb for Sveriges øvrige Fjender, blandt hvilke de danske faldt ind i Skaane 1676. Den unge Konge, hvis Opdragelse i højeste Grad var bleven forsømt, og som hidtil blot havde levet for sine Fornøjelser, fandt nu paa en Gang under en for Landet højst betænkelig Stilling hele Regeringsbyrden væltet paa sine Skuldre. I disse vanskelige Omstændigheder udviklede den uerfarne Yngling sig til en Mand af jærnhaard Kraft, Arbejdsdygtighed og Urokkelighed i sine fattede Planer, men ogsaa i højeste Grad ømtaalig med Hensyn til sin Magt og fuld af Mistanke mod sine Omgivelser, i Særdeleshed mod den gamle højere Adel. Da han ved Forsvaret af sit Fædreland havde hævdet Carlnavnets Ære fornemmelig ved Sejrene ved Halmstad, Lund (1676) og Landskrona (1677), og da han, understøttet af Frankrig ved Fredslutningen 1679 havde faaet sine Besiddelser uformindskede tilbage, lod han sig paa Rigsdagen 1680 af Stænderne erklære for enevældig og gjennemførte siden den allerede 1655 besluttede Reduction eller Inddragelse af de Krongodser, som i de sidste Tider vare komne i Adelens Hænder. Skjønt Reductionen stundum iværksattes med overdreven Haardhed og hist og her, som i Lifland, med Uretfærdighed; skjønt Formynderregeringens Slaphed og Ødselhed hos C. fremkaldte sin Modsætning i en ofte yderlig Sparsommelighed og Strænghed i Varetagelsen af Kronens Ret; og skjønt med Adelsvælden ogsaa Folkets politiske Rettigheder i betydelig Grad tilintetgjordes, kunne dog i Almindelighed faa Fyrster siges at have gjort en mere samvittighedsfuld og nyttig Brug af Enevoldsmagten end C. Landets Organisation og Lovgivning i administrativ, militær og kirkelig Henseende regner en ny Æra fra de 17 sidste fredelige Aar af C.s Regering. C.s private Liv var ligesom Sønnens udmærket ved Gudsfrygt og sædelig Renhed. Han døde 5 Apr. 1697. Med sin Dronning Ulrika Eleonore, Datter af den danske Konge Frederik III, havde han flere Børn, af hvilke 3 overlevede ham, nemlig: Hedvig Sophie (f. 1681, d. 1708), gift 1698 med Hert. Frederik af Holsten; Ulrika Eleonore (s. d. A.), samt C. XII.

Carl XII, Konge i Sverige, Søn af C. XI, f. 17 Juni 1682, blev, da i Faderens Testament Myndighedsalderen ej var angiven, allerede i Nov. 1697 af Stænderne erklæret for myndig Konge. Tvungen til Krig med Danmark, Rusland og Polen efter 3 Aars Regering, forlod han sin Hovedstad og sine Forlystelser, begge Dele for bestandig. Et rask Angreb paa Sjælland førte til Fred med Danmark i Travendal 1700, hvori Hertugen af Holsten-Gottorp paa ny fik sin Selvstændighed garanteret. Derpaa vendte C. sig imod Rusland, slog med 8,000 Svenskere 50,000 Russere ved Narva (1700) og gik derpaa mod sin tredje Fjende, den polske Konge August, med det Forsæt ikke at ende denne Krig, førend August var afsat fra sin polske Trone. Til Trods for flere Aars heldige Krige i Polen og flere glimrende Sejre kunde han først naa dette Maal ved at forlægge Krigen til Augusts Arverige Sachsen. Efter Freden i Altranstädt 1706 kunde man ikke formaa C. til at marchere tilbage for at rive sine af Russerne erobrede Østersølande ud af Czar Peters Haand, men han besluttede at flytte Krigen til det indre af Rusland. Det ulykkelige Tog til Ukraine 1708—9 endte med det endnu ulykkeligere Nederlag ved Pultava, hvor den svenske Hær hel og holden opreves, og hvorfra Kongen flygtende søgte Beskyttelse hos den tyrkiske Sultan. I Tyrkiet tilbragte han hele 5 Aar, døv for alle Opfordringer til at vende tilbage til sit af Krigens Ulykker hjemsøgte Rige, med Forsøg paa at formaa Sultanen til Krig imod Rusland. Da alle disse Forsøg mislykkedes og man med Vold vilde tvinge C. til Bortrejse, foranledigede dette de bekjendte Begivenheder i Bender 1713, da C. en hel Dag, 1 Febr., med 30 Mand forsvarede sig mod Tusender af Tyrker og Tatarer. Til sidst blev han tagen til Fange og tilbragte siden sin Tid i Uvirksomhed i Demotica, indtil han 11 Nov. 1714 vendte tilbage til sine Lande, idet han til Hest tilbagelagde Vejen mellem Demotica og Stralsund paa 14 Dage. Efter sin Tilbagekomst til Sverige sysselsatte han sig med Planer til Krigens Fortsættelse og med mer eller mindre alvorlige Fredsunderhandlinger med Rusland. I Stedet for det, som han muligvis kom til at afstaa til denne Magt, vilde C. skaffe sig Erstatning ved at erobre Norge og gjorde derfor Indfald her 1716 og 1718, men blev ved Belejringen af Frederikshald skudt $\frac{30 \text{ Nov.}}{11 \text{ Dec.}}$ 1718. Med alvorlig Gudsfrygt, streng Sædelighed og stærk Følelse for Ret og Pligt forenede C. en skarp Forstand; men han nærede en ube-

tvingelig Lyst til æventyrlig Daad og savnede Evne eller Vilje til at fatte Omstændighedernes Krav; han styrede derfor urokkelig mod det Maal, han en Gang havde sat sig, og tog, selv rede til hvert Offer, ikke i Betænkning at kræve det yderste af Land og Folk.

Carl XIII, Konge i Sverige og Norge, anden Søn af Kong Adolf Frederik, f. 26 Sept./7 Oct. 1748 i Stockholm. Han var, som Anfører for den i Skaane sammendragne Krigsstyrke, sin Broder Gustav III behjælpelig ved Regeringsforandringen 1772 og fik da Titel af Hertug af Södermanland. Allerede i sine spæde Aar var han bleven udset til Chef for den svenske Sømagt og fik ogsaa som saadan Lejlighed til at udmærke sig i den russiske Krig, navnlig i Slaget ved Hogland 1788 og ved Retraiten fra Viborgbugten 1790, i hvilke Fægtninger han lagde personlig Tapperhed for Dagen. I Broderens Levetid havde Hertug C. imidlertid ingen Indflydelse paa Regeringen og søgte derfor Sysselsættelse i mystiske Spekulationer og i Ordenshemmeligheder. Efter Gustav III.s Død, i hvis Testament han udnævntes til Eneregent i Brodersønnen Gustav IV.s Mindreaarighed, aabnedes en vidtstrakt Mark for hans Virksomhed. Formynderregeringen (jfr. Reuterholm), under hvilken Sverige ej rystedes af nogen større ydre Forandring, er især charakteriseret ved den vaklende Stilling, som den indtog lige over for Tidsalderens Bevægelser; saaledes udstedte den en Trykkefrihedsforordning, der snart efterfulgtes af et strengt Trykkefrihedsforbud. 1 Nov. 1796, da Kong Gustav IV i Følge sin Faders Testament blev myndig, nedlagde Hertug C. sine Embeder, undtagen det som Oberst for Livregimentet, og levede som Privatmand til 1809, da han først som Rigsforstander (13 Marts) og senere, efter at en ny Regeringsform var bleven antaget, som Konge (6 Juni) atter kaldtes til at føre Sveriges Scepter. Paa denne Tid vare dog hans Sjæls- og Legemskræfter allerede brudte, og hans af Stænderne udvalgte Efterfølgere Carl August (d. 1810) og Carl Johan vare under den svage Adoptivfaders Levetid de egentlig styrende. Efter Foreningen med Norge hyldedes C. 4 Nov. 1814 som Konge i Norge. Han døde 5 Febr. 1818. Med sin Dronning, Hedvig Elisabeth Charlotte (f. 1759, gift 1774, d. 1818), Datter af Hert. Frederik August af Holsten-Oldenborg, havde han en Søn og en Datter, som begge døde i en spæd Alder. Om hans første Adoptivsøn, Carl August, tidligere kaldet Christian August af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenborg, s. Augustenborg; om den anden, Bernadotte, s. Carl XIV Johan. **C. XIII.s Orden**, svensk Ridderorden, bestemt til Udmærkelse for fremragende Medlemmer af Frimurerordenen, stiftedes af C. XIII 27 Maj 1811 i Anledning af, at Kronprinsen (C. XIV Johan) næst efter Kongen skulde modtage Bestyrelsen i Selskabet. Ordenen, hvis Højtidsdag er Carlsdagen (28 Jan.), har kun én Grad. Ordenstegnet er dels et i Guld indfattet, af 4 rubinfarvede Arme dannet Kors med Stifterens Navnetræk, hvilket bæres i rødt Baand om Halsen, dels et Kors af rødt Klæde, fæstet paa det venstre Bryst. Riddernes Antal, Prinser af Blodet og udenlandske Riddere ikke medregnede, er fastsat til højst 30, hvoraf 3 gejstlige.

Carl XIV Johan, Jean Baptiste Jules, Konge i Sverige og Norge, f. 26 Jan. 1764 i Pau i Béarn, Søn af Advocaten Henry Bernadotte og hans Hustru Jeanne de Saint-Jean. Skjønt opdragen af Faderen for den juridiske Bane traadte han efter dennes Død ind i Armeen; efter at han 1791 havde erholdt sit første Officerspatent, kæmpede han ved Rhinarmeen under Custine, ved Nordarmeen under Pichegru, ved Sambre-Maasarmeen under Jourdan, befordredes efter Sejren ved Fleurus 1794 til Brigadegeneral og efter Erobringen af Maastricht til Divisionsgeneral. Under Felttoget 1795—96 dannede Bernadottes Division ved Fremrykningen Fortroppen, ved Tilbagetoget Eftertroppen af Jourdans Hær. 1797 gik han med 20,000 Mands Forstærkning til Hæren i Italien, forenede sig med Bonaparte i Milano, indtog efter Overgangen over Tagliamento Gorizia, forfulgte Ærkehertug Carl til Krain, som han bemægtigede sig, og fik ved Vaabenstilstanden i Leoben Bestyrelsen af Friaul, hvilket han havde indtil Freden i Campoformio. Udnævnt til Gesandt i Wien 1798 forlod han snart som Følge af en den franske Fane tilføjet Fornærmelse denne Post, levede nogen Tid som Privatmand og giftede sig 16 Aug. s. A. med Eug. Bernh. Désirée (f. 8 Nov. 1781), Datter af en Kjøbmand fra Marseille, François Clary. 3 Juli 1799 blev han Krigsminister og forberedte som saadan, uagtet hans Bestyrelse varede næppe 1½ Maaned, Massénas Sejre i Schweiz og Brunes i Holland. Om end kun Tilskuer ved Tildragelserne 18 Brumaire udnævntes C. 23 Jan. 1800 til Statsraad og strax derefter til Anfører for Vestarmeen og opnaaede ved Mildhed og kloge Forholdsregler at gjenoprette Roligheden i det oprørske Vendée. Da Napoleon I havde sat Kejserkronen paa sit Hoved, blev Bernadotte 19 Maj 1804 en af Frankrigs Marschaller og 1805 Statholder i Hannover. Under Felttoget mod Østerrig bidrog han med sine Tropper til Sejren ved Ulm, besatte derefter Böhmen og førte i Slaget ved Austerlitz den franske Hærs Midte, som gjennembrød den russiske Hærs Centrum. 5 Juni 1806 fik han som Arveforlening under den franske Krone Fyrstendømmet Ponte-Corvo i Neapel, hvis Vaaben endnu danner den ene Halvdel af den svensk-norske Kongefamilies Slægtvaaben. Efter Krigens Udbrud imod Preussen brød Bernadotte ind i Sachsen, fordrev Preusserne fra Halle, forfulgte Blücher mod Lübeck, tvang ham ved at storme denne By til Capitulation, modtog derpaa Commandoen over den store Armees venstre Fløj og slog Russerne i det blodige Slag ved Mohrungen 25 Jan. 1807. Efter Freden i Tilsit blev Bestyrelsen over Hansestæderne tillige med Befalingen over de i Nordtyskland staaende Tropper overdraget ham. 1809 ved Fredsbruddet med Østerrig kaldtes han dog bort derfra for at ordne de sachsiske Tropper, der under hans Befaling udmærkede sig ved Wagram, men fik strax efter paa Begjæring Tilladelse til at forlade Hæren. Ankommen til Paris modtog han

det ham af Regeringsraadet givne Hverv at lede Forsvaret imod Englænderne, der vare landede paa Walcheren, og efter at have tvunget dem til at forlade Øen, beredte han sig til som Generalgouverneur at gaa til Rom, da han fik Underretning om, at han 21 Aug. 1810 af Sveriges Stænder var bleven valgt til Tronfølger. Med Napoleons Samtykke modtog han dette Kald, tiltraadte i September sin Rejse til Sverige, antog i Helsingør den lutherske Trosbekjendelse og holdt 2 Nov. sit Indtog i Stockholm, hvor han 5 Nov. hyldedes som Sveriges Kronprins og C. XIII.s Adoptivsøn under Navn af Carl Johan. Som Kronprins førte C. J. Regeringen under Kongens Sygdom 17 Marts 1711—7 Jan. 1812 og vedblev ogsaa senere at udøve afgjørende Indflydelse paa Regeringsanliggenderne. Efter at Franskmændene i Jan. havde besat Pommern, blev en Tractat afsluttet 24 Marts i St. Petersborg med Rusland angaaende Norges Forening med Sverige og den svenske Armees Overførelse til Tyskland, og paa et personligt Møde med Kejser Alexander I i Åbo 30 Aug. indgik C. en Overenskomst om de Forholdsregler, som burde vedtages til den fælles Sags Fremme. 1813 gik han, efter at Alliancetractater vare afsluttede med England 13 Marts og med Preussen 13 Apr., i Spidsen for en Hær paa 30,000 Mand over til Tyskland, gik i Land i Stralsund 18 Maj og traf 10 Juli i Trachenberg sammen med Kejser Alexander og Kongen af Preussen, hvor han lagde Planen for det tilstundende Felttog. Han slog Franskmændene, som angreb den under hans Befaling staaende Nordhær, ved Großbeeren 23 Aug. og ved Dennewitz 6 Sept., marcherede efter Slaget ved Leipzig ad Elben imod Davoust og de danske, besatte Lübeck og brød ind i Holsten, hvor han, efter at Frederiksort og Glückstadt vare indtagne, 14 Jan. afsluttede Freden i Kiel, hvori Danmark afstod Norge. Da imidlertid Nordmændene, som efter at være løste fra deres Forpligtelser til Danmarks Konge vilde hævde Retten til at raade over deres Regering, havde udvalgt den tidligere Statholder Prins Christian Frederik af Danmark til Konge, brød C. J. i Juli op imod Norge, sluttede efter Frederikstads Overgivelse 14 Aug. Conventionen i Moss, hvorefter Stortinget 4 Nov. valgte C. XIII til Konge af Norge som et selvstændigt, med Sverige under samme Konge uadskillelig forenet Rige. Efter Adoptivfaderens Død kronet til Konge i Sverige 11 Maj og i Norge 7 Sept. 1818 styrede C. under uafbrudt Fred disse Lande i 26 Aar. Før sin Tronbestigelse var C. højt skattet af det svenske Folk, og de Foranstaltninger, som i den indre Forvaltning Tid efter anden iværksattes til Landets Fremgang i aandelig og materiel Henseende, vare vel skikkede til yderligere at styrke det gode Forhold mellem Konge og Folk. Men C., der var sig sin gode Hensigt og sin overlegne Evne bevidst og desuden var vant til at befale, havde altfor megen Tilbøjelighed for en personlig Regering til ret at kunne finde sig i den constitutionelle Regeringsforms Tvang. Dertil kom, at han i Følge en paa Ubekjendtskab til Landets Sprog grundet Mistro til Folkets Tænkemaade viste sig afgjort utilbøjelig til alle mere gjennemgribende Forbedringer i Statsstyrelsen, samt at han, hvad den ydre Politik angaar, nærmere og nærmere sluttede sig til Rusland. Allerede paa Rigsdagene 1818 og 1823 rejste sig mod Regeringen en Opposition, som vistnok i Begyndelsen kun fremtraadte inden for „Ridderhuset" og i den mildeste Form, men som snart vandt Tilhængere ogsaa i Bonde- og Borgerstanden, samt i Dagspressen. Et af Regeringen 1825 foretaget Salg af nogle ældre Krigsfartøjer til de sydamerikanske Fristater blev paa Rigsdagen 1828—30 gjort til Gjenstand for Anmærkninger, fordi Tilbagegangen af Kjøbet ansaas at have voldet Staten Tab, og Statsraad Cederström, som havde ledet Handelen, maatte tage sin Afsked. De Folkebevægelser, som 1830 indtraf i Europa, styrkede yderligere Oppositionen, og paa Rigsdagen 1834—35 fremkom adskillige Forslag til Forandring i Repræsentationsformen, som dog ikke antoges. Regeringens Foranstaltning, at anvende „Indbdragningsmagten" (en 1812 Regeringen indrømmet Ret til at forbyde et Blads videre Udgivelse), ophidsede kun den i Styrke og Bitterhed voxende liberale Presse til endnu heftigere Angreb og vakte hos Massen af Stockholms Befolkning en Forbitrelse, som 1838, da Publicisten Crusenstolpe dømtes til Fængsel, skaffede sig Luft i flere Pøbeloptrin af alvorlig Art. Endelig anlagdes paa Rigsdagen 1839—40 af Constitutionsudvalget Sag mod Statsraadets Medlemmer, som dog, da en om den saakaldte Departementalbestyrelses Indførelse fattet Beslutning sidstnævnte Aar gjennemførtes, ved at gaa af forekom Søgsmaalets Følger. Ogsaa vægrede Rigsdagen sig ved at betale en Gjæld, der paa ikke ganske formrigtig Maade var paadraget Cabinetskassen, og som derfor Kongen selv maatte paatage sig. Disse Begivenheder hindrede dog ikke, at 25Aarsdagen for C.s Tronbestigelse faa Aar derefter fejredes rundt om i Landet med almindelig Deltagelse. Ogsaa i Norge mødte C. paa flere Storting en heftig Opposition i Anledning af de kongelige Prærogativer, saaledes 1821 i Spørgsmaalet om en Grundlovsforandring til Kongemagtens Udvidelse, 1827—33 i Spørgsmaalet om Kongens Sanctions- og Approbationsret, Pensionsbevillingen osv. Stortingets pludselige Opløsning 1836 ligesom ogsaa Kongens tidligere Forsøg paa at hindre Højtideligholdelsen af 17 Maj havde vakt stor Misfornøjelse; men i de senere Aar gjenoprettedes det gode Forhold mellem Kongen og Nationalrepræsentationen, og Nordmændene lærte mere og mere at vurdere C. Efter at C. med usædvanlig Helbred og Styrke havde overlevet sin 80de Fødselsdag, hensov han i Stockholm 8 Marts 1844. Dronningen overlevede sin Ægtefælle til 17 Dec. 1860. Deres eneste Barn var Joseph Frants Oscar (Kong O. I).

Carl XV Ludvig Eugène, Konge i Sverige og Norge, f. 3 Maj 1826 i Stockholm, ældste Barn af Kong Oscar I og Josephine af Leuchtenberg, førte som svensk Prins Titlen Hertug af Skaane. I sin tidlige Ungdom fik han Undervisning af saa vel norske som svenske

Lærere og opholdt sig senere nogen Tid ved Universiteterne i Upsala og Christiania. Efter at være bleven Kronprins afløste han 1844 sin Fader som Kansler for Universiteterne i Upsala og Lund. 19 Juni 1850 fejrede han i Stockholm sit Bryllup med Louise, Datter af Prins Frederik af Nederlandene. Nogle Aar senere (1856) udnævntes han til Vicekonge i Norge og opholdt sig der en Tid i denne Egenskab, inden han som Følge af Faderens overhaandtagende Sygdom 25 Sept. 1857 blev Regent over begge Rigerne med fuld kongelig Magt og Myndighed. Efter Faderens Død besteg han 8 Juli 1859 Tronen og blev kronet i Sverige 3 Maj, i Norge 5 Aug. 1860. I Overensstemmelse med den Politik, som allerede Kong Oscar var slaaet ind paa, var C. fra sin første Regeringstiltrædelse virksom for Tilvejebringelsen af en nærmere Tilslutning mellem de tre skandinaviske Lande. Men da det norske Storting, som 1857 havde forkastet de af Kong Oscar indbragte Forslag til Love vedrørende Sveriges og Norges gjensidige Handel og Søfart samt Fuldbyrdelse inden for begge Riger af Domme, der vare faldne i et af dem, 1859 besluttede Ophævelsen af Rigsstatholderembedet (hvilket ogsaa kunde bestrides af en svensk Mand) og den svenske Rigsdag i Anledning deraf i Apr. 1860 var indgaaet til Kongen med Begjæring om Fremlæggelse af et Forslag til fuldstændig Ordning af Unionsforholdene og om at Spørgsmaalet om Rigsstatholderembedet først i Sammenhæng dermed maatte afgjøres, fandt Kongen sig foranlediget til at afslaa Ophævelsen af Bestemmelsen om Statholderembedet og tillige til at opsætte Spørgsmaalet om Revision af Unionsakten. Med Danmark derimod, til hvis Konge Frederik VII C. stod i et under gjensidige Besøg grundlagt og vedligeholdt, personligt og nært Venskabsforhold, traadte Sverige i nærmere Forbindelse ved en 25 Apr. 1861 afsluttet Overenskomst om gjensidig Fuldbyrdelse af Domme og Kjendelser, der vare faldne i det ene eller i det andet Rige, og i de Stridigheder, som i Anledning af det slesvigholstenske Spørgsmaal paa denne Tid fandt Sted mellem Danmark og det tyske Forbund, forsægtede det svensk-norske Cabinet med Iver Danmarks Ret til at ordne Forholdene i Slesvig. Efter at Martskundgjørelsen var bleven udfærdiget af den danske Regering, var et Forsvarsforbund endog nær ved at blive afsluttet mellem de to Konger, da de umiddelbart efter Kong Frederik VII.s pludselige Død indtrufne Begivenheder medførte en Afbrydelse i Underhandlingerne derom. C. lod dog ej strax Spørgsmaalet om en nærmere Forbindelse falde. Tvært imod holdt han i Apr. 1864 ved egenhændige Skrivelser til Kong Christian IX og den danske Conseilspræsident en Lejlighed aaben for den danske Regering til Underhandlinger om Dannelsen af et Statsforbund med fælles Udenrigspolitik og fælles Forsvar. Men dette Forslag strandede, som det synes, paa de ledende Statsmænds Utilbøjelighed eller Forsigtighed. Imidlertid var i Sverige ved Forordn. af 21 Marts og 23 Maj 1862 Communalvæsenet helt og holdent blevet omordnet, og 5 Jan. 1863 fremlagde Regeringen ved Justitsstatsministeren, Friherre de Geer for Stænderne et paa almindelige Valg grundet Forslag til en ny Rigsdagsordning, som vedtoges den følgende Rigsdag 4, 7 og 8 Dec. 1865, samt stadfæstedes af Kongen 22 Juni 1866. Forsøget paa at knytte de forenede Lande nærmere til hinanden ad Lovgivningens Vej mislykkedes derimod, da det Forslag til en ny Foreningsakt, som udarbejdedes af en i Febr. 1865 nedsat Comite, forkastedes af det norske Storting. I de sidste Aar var en tidssvarende Ordning af Landforsvaret Hovedmaalet for C.s Omtanke, hvorvel de Forslag, som i denne Retning forelagdes af den svenske Regering, kun i ringe Grad vandt Bifald. Efter et lettere Sygdomstilfælde besøgte C. i Sommeren 1867 Badet Vichy, men havde i øvrigt en kraftig Helbred, indtil i Foraaret 1871 en tærende indre Sygdom for bestandig nedbrød hans Legemskræfter. For om muligt at gjenvinde disse, gjorde han i Sommeren n. A. en Rejse til Aachen, men greben af Længsel efter Hjemmet paaskyndede han Tilbagerejsen, maatte i Malmö søge Sengen og døde paa Landshøvdingsædet sammesteds 18 Sept. 1872. Udrustet af Naturen med rige Gaver, var C. ikke blot en varm Ven og Beskytter af Videnskab og Kunst; han optraadte selv, dels anonymt, dels under Mærket C, baade som Digter og Militærforfatter og ofrede, især i sine sidste Aar, en stor Del af sin ledige Tid paa Malerkunsten, med et Talent og en Farvesans, som mulig under andre Livsforhold kunde have skaffet ham en ganske anden Plads end Dilettantens paa det nordiske Landskabsmaleris Omraade. Hans Digte, der oftest, saasom »Fosterbröderna«, »Heidi Gylfes dotter«, »En Vikingasaga« m. m., bevæge sig paa den nordiske Sagas eller Mythes Jordbund, og blandt hvilke Sangen »Hjertats hem« især er bleven berømt, ere for en Del oversatte i flere europæiske Sprog. Blandt hans militære Skrifter maa mærkes »Några tankar angående Svenska armeens organisation« (1865), »Tankar om nutidens taktiska rörelser« (1867), hvilket Arbejde rostes af Samtidens dygtigste Taktikere, og »Betraktelser angående infanteriet« (1868). Aaben og bramfri af Væsen, altid rede til at hjælpe, vandt C. et Navn som en af sin Tids folkekjæreste Fyrster. C. og Dronning Louise (f. 5 Aug. 1828 i Haag, d. 30 Marts 1871 i Stockholm) havde kun to Børn. Af disse overlever dem Datteren Lovisa Josephine Eugenia, f. 31 Oct. 1851, gift 28 Juli 1869 med Kronprins Frederik af Danmark. En Søn, Carl Oscar Vilh. Freder., f. 14 Dec. 1852, Hertug af Södermanland, døde allerede 13 Marts 1854.

Carl I den store (Charlemagne), Frankernes Konge og senere første Kejser, Søn af Kong Pipin d. lille og Bertha (Grev Caribert af Laons Datter) og Sønnesøn af Carl Martel, f. 2 Apr. 742, blev allerede i sit 12te Aar af Pave Stephan II salvet til Konge tillige med sin yngre Broder Carloman, tiltraadte med denne Regeringen efter Faderens Død 768 og undertrykkede en Opstand i Aquitanien 769. Ved Carlomans Død 771 blev C. Enehersker, idet han udelukkede sin Broders to Sønner fra

Tronfølgen; Carlomans Enke Gerberga flygtede med dem til den longobardiske Konge Desiderius, som tog dem i Beskyttelse, da han var forbitret paa C., fordi denne havde forskudt hans Datter. C. drog derfor med en stor Hær over Alperne til Italien, overvandt og fangede Desiderius i Pavia 774, hvorpaa den longobardiske Del af Italien kom til det frankiske Rige, og C., som havde befriet Paven fra hans værste Fjende og bekræftet sin Faders Gave af det forrige Exarchat til Pavestolen, som „romersk Patricier" blev Kirkens Beskytter. Allerede forinden havde C. paa en Rigsdag i Worms 772 besluttet den langvarige og haardnakkede Kamp med Sachserne, som først ganske endte 32 Aar efter. C. sejrede næsten altid i Slagene, men Sachserne fik Understøttelse fra Danmark og andre nordlige Naboer, og under deres tapre Førere Wittekind og Albion fornyede de gjentagne Gange den blodige Strid for deres Uafhængighed og Religion. 782 lod C. efter et Fredsbrud 4,500 fangne Sachsere nedhugge, hvilket havde en almindelig Opstand af alle sachsiske Stammer til Følge. Efter at C. havde sejret ved Detmold og Hase 783 og opholdt sig de næste to Aar i deres Land, maatte Wittekind og Albion indfinde sig ved hans Hof i Attigny og lade sig døbe 785; men Krigen varede endnu længe med forskjellige Stammer, og først 803, efter at 10,000 sachsiske Familier vare bortførte fra Nordalbingien og deres Land besat af C.s slaviske Forbundsfæller Obotriterne, ophørte den ganske ved en Fred i Selz ved Saale, ved hvilken Sachserne erkjendte C. for deres Overherre og antoge Christendommen, men for øvrigt bleve ligestillede med Frankerne med Vibehold af deres egen Ret, hvorpaa C. for at fremme Christendommens Udbredelse iblandt dem stiftede 8 Bispedømmer i deres Land (Minden, Osnabrück, Halberstadt, Verden, Bremen, Paderborn, Münster og Hildesheim) under Ærkestifterne Mainz og Köln. Ogsaa de slaviske Stammer i det nordlige og østlige Tydskland bekrigede C. Under den langvarige Sachserkrig havde han imidlertid ogsaa ved en Række andre Krige betydelig udvidet sit Rige. 778 gjorde han, anraabt af nogle arabiske Fyrster om Hjælp mod Kalifen i Cordova, et Tog over Pyrenæerne og erobrede Pampelona, men en af Sachsernes Opstande kaldte ham hjem; paa Tilbagetoget blev han i Passet Roncesvalles overfaldet af de baskiske Bjærgfolk og mistede mange af sine tapreste Helte, deriblandt Roland. Paa senere Tog erobredes Barcelona 801 og Landet indtil Ebro (den spanske Mark). Den bayerske Hertug Thassilo II, som havde hyldet C., brød 787 sin Lensed, tilskyndet af sin Hustru Luitberga, en Datter af Desiderius, og sluttede Forbund med Avarerne; C. drog derfor med en Hær ind i Bayern, afsatte Thassilo 788 og underkastede sig hans Land. Mod Avarerne gjorde C. dernæst fra 791 en Række Felttog og udvidede paa denne Side sit Rige til Raab; hans Søn Pipin erobrede 796 deres fasteste Ring mellem Donau og Theiß og gjorde et umaadeligt Bytte af de Skatte, som disse vilde Horder i et Par Hundrede Aar havde vundet paa deres Plyndringstog i Grækenland. Af vigtige Følger var det Tog, som C. 800 gjorde til Italien for at støtte Pave Leo III, der med Nød og næppe var undsluppen de oprørske Romeres Mishandlinger og personlig havde søgt Beskyttelse hos C. i Paderborn 799, samt straffe Oprørerne. Da C. 1ste Juledag 800 holdt Bøn for Alteret i Peterskirken i Rom, paasatte Paven ham, som det synes, uventet, Kejserkronen og hilste ham under Folkets Tilraab som romersk Kejser, som „Imperator" og „Augustus". Hermed fornyedes den romerske Kejserværdighed, der var ophørt 476, og som derefter bestod ved Siden af den østromerske, senere knyttet til Tydskland lige til det tydske Riges Opløsning 1806. Sin sidste Krig førte C. 810 med den danske Konge Godfred, der havde angrebet C.s gamle Forbundsfæller Obotriterne; Godfreds Efterfølger Hemming sluttede 811 Fred. C. var imidlertid lige saa stor en Regent i Fred som i Krig. Sine vidtstrakte Erobringer sikrede han ved Oprettelsen af Marker eller Grænseprovinser med militær Forfatning. Han afskaffede de gamle folkevalgte Hertuger hos de undertvungne Folkeslag og indsatte i deres Sted som sine Embedsmænd Grever, der forestod Retsplejen, opkrævede Skatterne og anførte den væbnede Magt fra deres District; Markerne bestyredes af Markgrever. Greverne lod han controllere ved Udsendinge, kongelige Commissærer, som 4 Gange aarlig skulde undersøge deres Embedsførelse, inspicere Hærvæsenet, høre Undersaatternes Klager osv. To Gange om Aaret, Foraar og Efteraar, holdtes en Rigsdag eller Forsamling af større Lensmænd og Vasaller af verdslig og gejstlig Stand, Grever og andre Embedsmænd, Deputerede fra Folkene osv.; her forhandledes alle vigtigere Anliggender og legislative og administrative Bestemmelser, som, naar de vare bekræftede af Kongen, kaldtes Capitularier og gjaldt som Lov og Regel for Fremtiden. C.s Capitularier afgive et mærkeligt Vidnesbyrd om den Omsorg, hvormed han omfattede alt i sit store Rige; de indeholde Bestemmelser for Retsplejen, Krigsvæsenet, Skatterne, Handelen, Landvæsenet og Forvaltningen af de kongelige Godser, for Skolevæsenet, Kirker og Klostre, ofte i den mindste Detail. Han stiftede Skoler i stor Mængde, fremmede Videnskaberne og almindelig Dannelse og omgav sig med lærde Mænd, som Alcuin, Paulus Diaconus og Eginhard. C. forenede saaledes en betydelig Del af den romansk-germaniske Verden til et velordnet Rige, forplantede Christendom og Dannelse til en stor Del af Tydskland og udbredte over Europa Ideer om Stat og Kirke, som have beholdt deres Virkning ogsaa efter det frankiske Monarchis Opløsning. Hans Anseelse i hele Europa var derfor overordentlig; selv til Orienten trængte hans Ros, og Kalifen Harun al-Raschid sendte 798 et Gesandtskab med Foræringer til ham. C. døde 28 Jan. 814 i Aachen, hans sædvanlige Residensstad, hvor han ogsaa ligger begravet i Domkirken under et af Kejser Frederik Barbarossa oprejst Monument. Pave Paschalis III erklærede ham for Helgen; hans Dødsdag er hans Mindebag (Carlsdagen). C. var en høj, stærk Mand, tapper, maadeholden, arbejdsom og gudfrygtig.

Han var flere Gange gift og havde ogsaa adskillige Medhustruer; hans to ældste og mest begavede Sønner, Carl og Pipin, døde før Faderen 810 og 811, hvorpaa han selv kronede den tredje, Ludvig (d. fromme), Konge i Aquitanien, til sin Efterfølger paa en Rigsdag i Aachen 813. C.s Levned er beskrevet paa Latin af Eginhard, hans Secretær og Yndling.

Carl II den skaldede, romersk Kejser og Konge i Frankrig (her C. I), yngste Søn af Kejser Ludvig den fromme, f. 823, fik ved det frankiske Monarchis Deling ved Forliget i Verdun 843 Neustrien, Aquitanien og den spanske Mark eller omtr. Hovedbestanddelen af det nuværende Frankrig, hvortil han efter sine Brodersønners Død erhvervede en Del af Lothringen 869 og Italien med Kejserværdigheden 875. Han var en svag og udygtig Regent, under hvem Stormændenes Magt tiltog paa flere Maader, og som ikke kunde forsvare Frankrig mod Normannerne. Efter at han forgjæves havde søgt at berøve sin Broder, Ludvig den tydskes Sønner deres Arv, døde han 6 Oct. 877 og efterlod Frankrig i den sletteste Forfatning til sin Søn, Ludvig II den stammende.

Carl III den tykke, romersk Kejser og Konge i Tydskland og Frankrig (her C. II), yngste Søn af Ludvig den tydske, fik efter sin Faders Død 876 ved Delingen med sine Brødre Carloman og Ludvig den yngre kun den sydvestlige Del af Tydskland (Schwaben), men arvede 880 ved Carlomans Død Bayern, Italien og Kejserværdigheden, 882 ved Ludvigs Død det øvrige Tydskland og blev 884 valgt til Konge i Frankrig, saa at han atter forenede hele Carl den stores Monarchi med Undtagelse af det ved Boso nylig oprettede Kongerige Burgund og den spanske Mark. Men aandelig og legemlig svag formaaede han ikke at holde et saa vidtløftigt Rige samlet; navnlig kunde han ikke beskytte Riget mod Normannernes ødelæggende Indfald, men kjøbte gjentagne Gange Freden af dem med Afstaaelse af Provinser og store Pengesummer. Forbitrelsen herover fremkaldte en almindelig Opstand; paa en Rigsdag i Tribur 887 blev C. afsat og døde kort derefter, 13 Jan. 888, hvorpaa det frankiske Monarchi atter opløstes.

Carl IV (døbt Wenceslaus), tydsk Kejser og Konge i Böhmen (her C. I), af det luxemburgske Hus, Søn af Kong Johan den blinde af Böhmen, f. 14 Maj 1316 i Prag, blev opdraget ved det franske Hof, hvor han ægtede en Søster til Kong Philip VI, var under Kejser Ludvig af Bayern Rigsvicarius i Italien og fik siden Mähren. Efter at være kommen i Strid med Kejseren blev han af Paven opstillet som Modkejser og 11 Juli 1346 i Rense valgt af 5 Kurfyrster. S. A., da hans Fader var falden i Slaget ved Crécy, blev han Konge i Böhmen; i Tydskland fremstod derimod efter Ludvig af Bayerns Død Grev Günther af Schwarzburg som Kejser, og først efter dennes Død 1349 blev C. enstemmig valgt til Kejser og kronet i Aachen. 1354 gjorde han sit „Römerzug", paa hvilket han blev kronet i Milano til Konge af Italien og 5 Apr. (1ste Paaskedag) 1355 i Rom til Kejser. Efter sin Tilbagekomst til Tydskland forevigede han sig ved 1356 at udstede „den gyldne Bulle" (s. d. A.). 1368 drog han igjen med en Hær til Italien for at tugte Viscontierne og befæste Kejserens Myndighed der, hvilket Maal han dog ikke naaede. C. var ikke yndet i Tydskland, som under ham ogsaa hjemsøgtes af flere Ulykker (saaledes den sorte Død), og for hvilket han mindre interesserede sig end for sine Arvelande, hvor han især i Böhmen regerede ypperlig, ophjalp Næringsvejene, sørgede for Retsplejen og 1348 stiftede det første tydske Universitet i Prag efter Pariseruniversitetets Mønster. I det hele var C. en dannet og snild Fyrste, der mere ved listige Midler, som lokkende Løfter, fordelagtige Kjøb, beregnede Giftermaal, Arvepagter, end ved den mindre sikre Afgjørelse ved Vaaben søgte at gjennemføre sine Planer, der især gik ud paa at skaffe hans Familie Fordele og Lande; saaledes erhvervede han til Böhmen og Mähren 1368 ved Kjøb Schlesien og Nedrelausitz og 1373 Brandenburg. Til den samtidige danske Konge Valdemar Atterdag, med hvem C. havde en Del Lighed i Charakter, stod han i venskabeligt Forhold. C. døde i Prag 29 Nov. 1378. Han var 4 Gange gift; af hans 3 Sønner fik den ældste, Wenceslaus, Böhmen, Schlesien og Kejserværdigheden, Sigismund, som ogsaa senere blev Kejser, Brandenburg og Johan Lausitz.

Carl V, tydsk Kejser og Konge i Spanien (her C. I), f. 24 Febr. 1500 i Gent, var ældste Søn af Erkehert. Philip den smukke af Østerrig, Kejser Maximilian I.s og Marie af Burgunds Søn, og Johanne, Ferdinand den katholskes og Isabella af Castiliens Datter, og havde saaledes ved sin Fødsel Arveret til det umaadelige Landcomplex, hvorover han i en ung Alder kom til at regere. C. blev opdraget i Nederlandene af Vilhelm af Croy, Herre af Chièvres, som tidlig dannede ham for Statssager og indplantede ham den alvorlige Værdighed, der hele hans Liv igjennem var ham ejendommelig. Nederlandene arvede han allerede 1506 ved sin Faders Død; i Spanien, hvormed fulgte de store Besiddelser i Italien (Milano, Neapel, Sicilien, Sardinien) og de nyopdagede Lande i Amerika, overtog han Regeringen ved sin Morfader, Ferdinand den katholskes Død 1516 for sin sindssvage Moder; den østerrigske Arv tilfaldt ham efter hans Farfader Maximilian I, efter hvem han ogsaa blev valgt til tydsk Kejser 1519 og kronet i Aachen 1520. C. var saaledes uden Sammenligning den mægtigste Regent paa sin Tid, men alligevel naaede han ingenlunde Maalet for sine store Planer: Oprettelsen af et organisk sammenhængende Universalmonarchi ved Fornyelsen af den gamle Kejsermagt, Frankrigs Ydmygelse, Tyrkernes Svækkelse, Gjenforeningen af de stridende Religionspartier og Pavemagtens Indskrænkning. I Spanien maatte han i Begyndelsen kæmpe mod en Opstand af Adelen og Stæderne, fremkaldt ved Skinsyge mod hans nederlandske Yndlinge; men især ved Cardinal Ximenes's Bistand dæmpedes denne, og Spanien blev siden det sikreste Grundlag for C.s Magt, navnlig efter at det var kommet i Besiddelse af Mexicos og Perus Skatte, hvilke Lande opdagedes og erobredes under C., og hvorved han blev sat

i Stand til at føre en Række i det hele sejerrige Krige. Med den franske Konge Frants I førte han saaledes 4 Krige: den første (1521—26), i hvilken Frants blev tagen til Fange i Slaget ved Pavia, endte ved Freden i Madrid; den anden (1526—29), i hvilken den kejserlige Hær under Connétablen af Bourbon indtog og plyndrede Rom og tog Paven til Fange, endte ved „Damefreden“ i Cambray, hvorpaa fulgte C.s Kroning til Kejser ved Paven i Bologna 24 Febr. 1530 (den sidste tyske Kejserkroning); den tredje Krig (1536—38) ophørte ved en Stilstand i Nizza, den fjerde (1542—44) ved Freden i Crépy. Resultatet af disse Krige og Fredsslutninger var, at Frankrig aldeles maatte opgive sine Fordringer paa Neapel og Milano. Ogsaa med Tyrkerne, som vare Frankrigs allierede, førte C. flere Gange Krig; de belejrede 1529 Wien forgjæves, og 1532 drog C. selv med en stor Rigshær imod dem ind i Ungarn, uden at det dog kom til nogen afgjørende Kamp. Mod Barbareskerne paa Afrikas Nordkyst gjorde C. to Tog, et heldigt til Tunis, som han indtog 1535, hvorved 20,000 christne Slaver befriedes, og et uheldigt til Algier 1541. I Tyskland var C.s hele Regering optagen af Kampen mod Reformationen; thi om ogsaa C. ønskede en Kirkeforbedring, vilde han dog ikke et saa voldsomt Brud med det bestaaende som det, Luthers Optræden medførte. Derfor lod han 1521 paa Rigsdagen i Worms Luther erklære i Rigets Acht og befalede paa Rigsdagen i Augsburg Lutheranerne at opgive det særegne i deres Lære, hvorfor disse sluttede det schmalkaldiske Forbund 1531 og tvang Kejseren til ved Religionsfreden i Nürnberg 1532 at indrømme de lutheranske Rigsstænder Religionsfrihed, indtil en Kirkeforsamling havde dømt i Sagen. Da C. havde faaet denne sammenkaldt i Trident 1545, og Protestanterne ikke vilde anerkjende den, udbrød den saakaldte schmalkaldiske Krig. I denne vandt han 1547 den vigtige Sejer ved Mühlberg, hvorefter han udstedte det „augsburgske Interim“ eller Bestemmelser om den midlertidige Ordning af Kirkeforholdene og gik frem med stor Strænghed mod Protestanterne, ligesom han overhovedet syntes at gaa svanger med den Plan, at berøve Stænderne deres Friheder og gjøre Tyskland til et Arvemonarchi for sin Familie. Da berøvede Kurfyrst Morits af Sachsens uventede Overfald paa en Gang Kejseren Frugten af hans Sejer; syg og forsvarsløs maatte han om Natten flygte fra Innsbruck og 1552 slutte Forliget i Passau, der gav Protestanterne fuldstændig Religionsfrihed og 1555 stadfæstedes ved Religionsfreden i Augsburg. Samtidig med Morits's Angreb havde den franske Konge Henrik II gjort Indfald i Lothringen og besat de tre Bispedømmer Metz, Toul og Verdun, og C.s Forsøg paa at tilbageerobre Metz mislykkedes med stort Tab. Greben af Mismod over at se sine Planer mislykkede, træt og kjed af Verdens forfængelige Herlighed og dertil nedbøjet af legemlige Lidelser fattede han nu den Beslutning efter Diocletians Exempel at nedlægge Regeringen og tilkjendegav den paa en Forsamling af de nederlandske Stænder i Brysel 25 Oct. 1555, hvor han højtidelig afstod Nederlandene til sin Søn Philip, til hvem han ogsaa i Jan. 1556 afstod Spanien med alle dertil hørende Lande baade i den gamle og den nye Verden, medens de østerrigske Arvelande kom til hans Broder, Ferdinand, der ogsaa fulgte ham som Kejser. I sin Tale til Stænderne bemærkede han, at han altid havde villet se med egne Øjne, og at hans Regering derfor havde været en bestandig Pilegrimsvandring fra Land til Land. Fra Nederlandene indskibede han sig i Sept. 1556 til Spanien og begav sig til en lille Bolig ved Siden af Klostret St. Just ved Plasencia i Estremadura, hvor han tilbragte sine sidste to Leveaar, sysselsat med Havedyrkning, mechaniske Sysler og Andagtsøvelser, som han heller ikke i sit tidligere bevægede Liv havde forsømt, men som nu i Ensomheden efterhaanden antog Præget af asketisk Strænghed med haarde Bodsøvelser. I den mørke Stemning, hvortil han saaledes henfaldt, fik han en Gang — fortælles der, men denne Fortælling er vistnok upaalidelig — det sælsomme Indfald at foranstalte sin egen Ligbegængelse, hvilket Optrin i den Grad skulde have virket paa hans svage Legeme, at han blev angreben af en Feber, som endte hans Liv 21 Sept. 1558. Af sit Ægteskab med Isabella, Datter af Kong Emanuel den store af Portugal, efterlod han kun den ene Søn Philip II og to Døtre, Marie, gift med sin Faders Brodersøn, Kejser Maximilian II, og Johanne, gift med sin Morbroders Søn, den portugis. Prins Johan, og Moder til Kong Sebastian. Uægte Børn af C. vare Margrete, først gift med Hert. Alexander af Firenze, derpaa med Hert. Ottavio Farnese af Parma og bekjendt som Statholderinde i Nederlandene ved Opstandens Udbrud (Moder til Alexander Farnese), samt den berømte Feltherre Juan d'Austria.

Carl VI (C. Joseph Franz), tysk Kejser 1711—40, yngste Søn af Kejser Leopold I, f. 1 Oct. 1685, var bestemt til den spanske Trone ved den ældre der regerende Linjes Uddøen med Kong C. II 1700. Da alligevel Bourbonen Philip af Anjou blev foretrukken, udbrød den spanske Arvefølgekrig, under hvilken C. 1703 i Wien blev udraabt til Konge af Spanien under Navn af C. III og sluttede 2 Arvepagter med sin Fader og med sin ældre Broder Joseph (den senere Kejser Joseph I) af det Indhold, at alle Habsburgernes Rettigheder til de spanske Lande overdroges til C., men Arvefølgen i det østerrigske Monarchi ordnedes saaledes, at hvis Joseph døde uden Sønner, skulde ogsaa de østerrigske Lande tilfalde C. og hans Mandslinje, men hvis denne uddøde, skulde hele den habsburgske Arv tilfalde Josephs Døtre og disses Arvinger. 1704 gik C. til Spanien med 12,000 Md. engelske og hollandske Tropper og satte sig fast i Catalonien og Valencia. Skjønt Krigslykken to Gange førte ham til Madrid, blev han dog over for de franske og Philip V mest indskrænket til Catalonien, som han 1711 forlod for at følge sin Broder Joseph I paa den tyske Kejsertrone og i den østerrigske Arv; ved Freden i Rastatt 1714 maatte han lade sig nøje med af den spanske Arv at erholde

Neapel, Milano og Sardinien, samt Belgien. Senere deltog han i Qvadrupelalliancen mod Spanien, fik ved et Bytte med Savoien Sicilien for Sardinien, og ved det Held, hvormed Prins Eugen af Savoien førte Krigen mod Tyrkerne, ved Freden i Passarowitz 1718 Belgrad og det nordlige Serbien samt Temesvar m. m. Derimod maatte han efter at have understøttet August III i den polske Arvefølgekrig ved Freden i Wien 1735 afstaa Neapel og Sicilien til den spanske Prins Carl (han fik i Stedet derfor Parma og Piacenza), og efter en ny Tyrkekrig, som han førte lige saa uheldig, tabtes ved Freden i Belgrad 1739 igjen det meste af det, som ved den forrige Fred var vundet fra Tyrkiet. Hans Bestræbelser for at hæve Belgiens Handel, navnlig ved Oprettelsen af et Handelsselskab i Ostende, strandede paa Englands og Hollands Skinsyge. For øvrigt bestræbte C. sig især for at udvide og befæste sin Families Interesser; navnlig vare alle hans Bestræbelser (i Strid med den 1703 afsluttede Arvepagt) henvendte paa, da han ingen Sønner efterlod sig, at sikre hans ældste Datter Marie Theresia Arvefølgen i hele det østerrigske Monarchi ved en af ham oprettet Familielov, „den pragmatiske Sanction", som han med store Ofre søgte at faa anerkjendt af alle europæiske Magter. C. døde 20 Oct. 1740, og med ham uddøde det habsburgske Huses Mandsstamme, hvilket medførte den østerrigske Arvefølgekrig. I den sidste Halvdel af sin Regering havde C. mere fulgt Jesuiternes end Prins Eugens Raad, hvilket medførte den Svækkelse af Østerrig, som viste sig i C.s 2 sidste Krige.

Carl VII, tysk Kejser og Kurfyrste af Bayern (her **C. Albrecht**), Søn af Kurfyrst Maximilian Emanuel, f. 6 Aug. 1697 i Bryssel; hans Fader var nemlig den Gang Statholder i de spanske Nederlande. Under den spanske Arvefølgekrig kom han tillige med den øvrige kurfyrstelige Familie, da hans Fader var erklæret i Rigets Acht, fordi han havde taget Parti med Frankrig, i østerrigsk Fangenskab og blev opdraget i Østerrig. Efter Freden i Rastatt 1714 anførte han 1717—18 et Hjælpecorps i Østerrigs Krig mod Tyrkerne og giftede sig 1722 med den afdøde Kejser Joseph I.s yngste Datter. 1726 fulgte han sin Fader i Regeringen, vægrede sig 1732 ved at anerkjende den pragmatiske Sanction og fremkom efter Carl VI.s Død 1740 med Fordringer paa den østerrigske Arv, baade paa Grund af en (for øvrigt urigtig fortolket) Testamentsbestemmelse af Kejser Ferdinand I, fra hvis Datter Anna (gift med Hertug Albrecht V af Bayern) han nedstammede, og fordi han selv var gift med en Datter af den ældste af de to sidst regerende kejserlige Brødre, imod sin Hustrus Cousine Marie Theresia, i hvilket Øjemed han 1741 sluttede Forbund i Nymphenburg med Frankrig og Spanien, hvorpaa den østerrigske Arvefølgekrig udbrød. I Begyndelsen havde han ved Franskmændenes Hjælp nogen Fremgang i Østerrig, blev ogsaa hyldet som Konge i Böhmen og 1742 valgt og kronet til Kejser. Men dermed var hans Lykke forbi: Böhmen gik snart tabt; hans Arveland Bayern blev erobret, og han maatte som Skyggekejser føre en ynkelig Tilværelse i Frankfurt. Vel kom han til sidst tilbage til München, men døde der kort efter, nedbøjet af Mismod og Sygdom, 20 Jan. 1745.

Carl III den enfoldige, Konge i Frankrig, yngste Søn af Kong Ludvig II den stammende, f. 879, blev paa Grund af sin unge Alder forbigaaet ved sin Broder Kong Carlomans Død 884, men senere, 893, kronet til Konge, og ved Odos Død 898 blev han Enekonge. Han var en yderst svag og udygtig Regent, som 911 maatte overlade Normannernes Anfører Rollo en Del af Neustrien omkring Nedre-Seine (Normandiet) som Len af den franske Krone, ligesom ogsaa Lothringen under ham kom til Tyskland. Imod ham rustede sig Odos Broder Robert som Modkonge, og efter dennes Fald ved Soissons 923 sammes Svigersøn Hert. Rudolf af Burgund, og C. døde i Fangenskab 929.

Carl IV den smukke, Konge i Frankrig og Navarra (her **C.** I) 1322—28, yngste Søn af Kong Philip IV og Dronn. Johanne I af Navarra, besteg Tronen i begge Riger efter sin Broder Philip V. I tre Ægteskaber havde han ingen Sønner, og med C. uddøde saaledes de ældste Capetinger 1328.

Carl V d. vise ell. **d. lærde**, Konge i Frankrig 1364—80, Søn af Kong Johan d. gode af Huset Valois, f. 1337, overtog 1356 Regeringen, da hans Fader i Slaget ved Poitiers var kommen i engelsk Fangenskab; men den unge Fyrste maatte udholde en haard Kamp, idet Stænderne tilrev sig Magten, og Folkepartiet med Robert le Coq, Biskop af Laon, og Stephan Marcel, Formand for Kjøbmandskabet i Paris, bragte Hovedstaden i Oprør, medens samtidig en frækkelig Bondeopstand, la Jacquerie (s. d. A.), rasede i Provinserne og Englændernes Indfald ødelagde Landet. Bag Oprøret stod den med det franske Kongehus nær beslægtede Konge, C. II d. onde af Navarra. Marcel havde 1358 den Dristighed at lade to af Frankrigs Marschaller nedhugge for Dauphinens Øjne, og denne blev ligefrem holdt fangen af Borgerne og behandlet paa den skjændigste Maade. Han slap imidlertid hemmelig bort fra Paris, forbandt sig med den over Stædernes Overvægt forbitrede Adel i Provinserne og rykkede med en Hær mod Paris; Marcel blev 1 Aug. 1358 dræbt af en Borger, Jean Maillart, som førte Dauphinen ind i Hovedstaden, hvorpaa en blodig Gjengjældelse traf alle Oprørerne. Da Kong Johan efter Freden i Bretigny 1360 vendte tilbage fra sit Fangenskab, nedlagde C. Regenskabet; ved sin Faders Død 1364 besteg han Tronen. Skjønt legemlig svag og selv uden krigersk Talent, vidste C. ved klog Politik at gjøre Ende paa Forvirringen og paa ny grundlægge den kongelige Magt, ligesom ogsaa hans Brødre og især de berømte Feltherrer Bertrand du Guesclin og Clisson igjen bragte Held over de franske Vaaben. C. d. onde af Navarra, som paa ny havde begyndt Krigen, blev overvunden ved Cocherel 1364. De vilde Horder af Lejesoldater, de saakaldte „store Compagnier", som havde tjent i Krigen og nu ødelagde Landet ved deres Plyndringer og Uordener, fik C. til at drage til Spanien. Han begyndte en ny

Krig med England, hvori det meste af de engelske Besiddelser i Frankrig erobredes; mod Hertugen af Bretagne var han derimod ikke heldig. I Stedet for Stænderne indførte C. en Forsamling af Notabler. I Paris byggede han Bastillen baade som Værn mod Englænderne og for at holde Hovedstadens Befolkning i Tømme. C. var en Ven af Videnskaberne, hvoraf han ogsaa fik sit Tilnavn, og grundlagde det kgl. Bibliothek i Paris. Han døde 16 Sept. 1380 og efterlod sig 2 Sønner, Carl VI og Hertug Ludvig af Orléans.

Carl VI, Konge i Frankrig 1380—1422, den foregaaendes Søn og Efterfølger, f. 1368, blev kun 12 Aar gl. kronet kort efter sin Tronbestigelse 1380, medens hans tre Farbrødre, Hertugerne Ludvig af Anjou, Johan af Berry og Philip d. dristige af Burgund, stredes om Regentskabet. Den første, der var den ældste, og som strax efter sin Broders Død havde sat sig i Besiddelse af Skatten og de kongelige Efterladenskaber, gik af med Sejren, men fremkaldte ved sine Skattepaalæg og Udsugelser frygtelige Uroligheder rundt omkring i Riget (jfr. **Maillotins**) 1382 og døde paa et Tog til Neapel 1384. Den unge Konge, der imidlertid i Spidsen for den franske Adel 1382 havde gjort et Tog til Flandern for at dæmpe de folkelige Bevægelser der og sejret ved Roosebeke, ægtede 1385 den 15aarige bayerske Prinsesse Isabella, der senere gjorde sig saa berygtet baade ved sine Udsvævelser og sit politiske Forhold, og overtog selv Regeringen 1388, støttet af sin Broder, Hertugen af Orléans, og Connétablen Oliv. de Clisson, til stor Misfornøjelse for hans to Farbrødre, som hidtil havde glædet sig ved Magten. Der indtraadte nu en noget bedre Tilstand, og Ordenen syntes at skulle gjenoprettes, da en ny Ulykke ramte Landet. Paa et Tog, Kongen gjorde til Bretagne 1392, sprang et Menneske frem, greb hans Hest i Tøjlen og raabte: „Vend om, Konge, du er forraadt!"; den pludselige Skræk gjorde den i Forvejen svagelige og ved Udsvævelser svækkede Konge afsindig, saa at han for løs paa sine Ledsagere og dræbte 4 af dem. Der paafulgte nu for C. en Vanvidsperiode, der, om end af og til afbrudt ved lyse Mellemrum, varede lige til hans Død i 30 Aar. Først benyttede Kongens Farbrødre sig af hans Svaghed til igjen at tilrive sig Magten, som Ludvig af Orléans kun nødig opgav, og efter Philip d. dristiges Død 1404 opkom der heftige Stridigheder mellem hans Søn og Efterfølger, Johan d. uforfærdede, og Fætteren Ludvig, som den første efter et nylig indgaaet Forlig lod myrde paa en af Paris's Gader ved lejede Snigmordere 23 Nov. 1407. Hermed ophørte dog ingenlunde Urolighederne; tvært imod blev Frankrig i den følgende Tid hjemsøgt af de voldsomste Kampe mellem det armagnacske og det burgundiske Parti (s. **Armagnac** og **Burgund**); dertil kom, at den dygtige engelske Konge Henrik V benyttede sig af Frankrigs opløste Tilstand og fornyede de idelige Krige mellem disse to Lande, sejrede ved Azincourt 1415 og erobrede Normandiet. Dronningen kom i Strid med sin egen Søn C., som efter sine ældre Brødre Ludvigs og Johans Død (1415 og 1416) var bleven Dauphin, og den 14aarige Fyrste, der ganske støttede sig til Armagnakerne, forviste sin Moder til Tours. Hun tog sin Tilflugt til Hertugen af Burgund, som 1418 bemægtigede sig Paris, der nu blev Skuepladsen for det frygteligste Pøbel- og Partiraseri. Vel kom det til Forlig imellem Hertugen af Burgund og Dauphinen; men da Hertugen ved en Sammenkomst med denne blev dræbt 1419, sluttede hans Søn og Efterfølger Philip d. gode sig strax til Englænderne og fik i Forbindelse med Dronningen, der drevès af unaturligt Had til sin Søn, paa en Forsamling i Troyes 21 Maj 1420 Henrik V. udnævnt til Tronfølger; denne overtog derpaa Regeringen og ægtede C.s Datter, Katharine. Dauphinen opgav dog ikke sin Ret til Kronen, men begyndte, understøttet af talrige Tilhængere, skjønt banlyst som Hertugens Morder, Kampen i Poitiers. Under denne grænseløse Forvirring døde først den kraftige engelske Konge i en ung Alder, og 7 Uger efter, 21 Oct. 1422, hans Svigerfader, den sindssvage Konge, som, hvor ulykkelig end hans Regering havde været, blev begrædt som en god Fyrste af sit Folk, der havde set ham lide med sig. Dronningen overlevede ham til 1435, fjærnt fra Hoffet og i en sørgelig Stilling.

Carl VII den sejerrige, Konge i Frankrig 1422—61, den foregaaendes Søn og Efterfølger, f. 1403, havde ved sin Faders Død kun lidet Haab om Kronen, forfulgt af sin egen Moder og fortrængt fra Paris og Nordfrankrig af Englænderne og Burgunderne, som udraabte hans Søstersøn, den kun 10 Maaneder gamle engelske Konge Henrik VI, til Konge. C. holdt sig imidlertid i Rigets sydlige Provinser, men besad selv hverken Energi eller Dygtighed nok til at udrette noget for Fædrelandets Frelse, der derimod skyldtes et Sammentræf af heldige Omstændigheder og andres Tapperhed. Imellem Hertugen af Burgund og den engelske Regent i Frankrig, Hertugen af Bedford, indtraadte en Spænding; Hertugen af Bretagne gik over til det nationale Parti; den tapre Dunois, „Bastarden af Orléans", vandt 1427 den første Sejer over Englænderne ved Montargis, og Jeanne Darc, „Pigen fra Orléans", gjenoprettede de franskes Mod og Nationalfølelse ved at optræde som en af Gud sendt Fører, der i Herrens Navn lovede dem Sejer. Og Sejren fulgte den begejstrede Jomfrus Faner: hun undsatte 1429 Orléans, som blev haardt trængt af Englænderne, og førte Kongen gjennem de fjendtlige Hære til Rheims, hvor han 17 Juli s. A. blev kronet paa sine Fædres Vis. Ogsaa efter at den orléanske Pige var bleven fangen af Englænderne vedblev Franskmændenes Held: Chartres blev erobret, og Paris aabnede 1436 sine Porte for Kongen, som Aaret i Forvejen havde sluttet Fred med Hertugen af Burgund i Arras. Englænderne mistede efterhaanden alt i Frankrig undtagen Calais, hvorpaa Krigen hørte op 1453, da Englænderne havde gjort et mislykket Forsøg paa at gjenerobre Guienne. Resten af C.s Regering var fredelig og anvendtes til nyttige Reformer. Finansvæsenet og Retsplejen ordnedes, ved den pragmatiske Sanction 1438 begrundedes den gallikanske Kir-

les Friheder, en staaende Hær oprettedes og en Opstand af Stormændene, der vare utilfredse med hans Regerings Reformer og sluttede sig til Dauphinen, 1440 (la Praguerie) undertryktes. Fra Armagnakerne befriede han Frankrig ved at sende Kejser Frederik III dem til Hjælp mod Schweizerne. Hans Livsaften formørkedes ved Dauphinen, Ludvigs Anslag, saa at han endog frygtede for at blive forgivet af sin Søn og under en Sygdom afholdt sig fra al Næring, hvilket skal have bevirket hans Død 22 Juli 1461. C. har med Urette faaet Tilnavnet „den sejerrige", eftersom Sejren skyldtes Lykken og ingenlunde ham. Hans Dronning var hans Næstsøskendebarn Marie af Anjou af den yngre Linje A. i Neapel; angaaende hans Maitresse, Agnes Sorel, s. Agnes.

Carl VIII, **Konge i Frankrig** 1483—98, Søn af Kong Ludvig XI og Sønnesøn af den foregaaende, f. 1470, var ved sin Tronbestigelse mindreaarig, hvorfor hans ældste Søster, Anna af Beaujeu, i den første Tid førte Regeringen. Han var som Dauphin bleven forlovet med den senere Kejser Maximilian I.s Datter Margrete, men ægtede i hendes Sted 1491 Maximilians Forlovede Anna, Arving til Bretagne, hvorved han kom i Krig med Østerrig, som ved Freden i Senlis 1493 beholdt Franche-Comté og Artois. C.s Planer gik derpaa ud paa at erobre Neapel som det 1481 uddøde yngre Hus Anjous nærmeste Arving; og hermed begyndte de franskes Krige i Italien. I Aug. 1494 gik han med en talrig, men slet forsynet Hær over Alperne, modtog af Paven Neapel som Len og drog 22 Febr. 1495 ind i Hovedstaden uden Sværdslag. Paven gav ham Titel af Konge af Jerusalem, og en Efterkommer af de sidste græske Kejsere, Andreas Palæologos, afstod ham sin Ret til det græske Rige; C. skal nemlig ogsaa have haft den Plan at fordrive Tyrkerne fra Europa. Men hans Held varede ikke længe. De italienske Stater, der begyndte at frygte for, at hans Erobrelyst skulde gribe for vidt om sig, forbandt sig med Østerrig og Spanien for at fordrive Franskmændene fra Italien; C. maatte tiltræde et Tilbagetog og slaa sig igjennem de forenede Fiender ved Fornuovo 6 Juli 1495, hvorpaa Neapel igjen gik tabt. Han døde kun 28 Aar gl. 7 Apr. 1498 paa Slottet i Amboise, hvor han ogsaa var født, af et Stød, han fik ved at løbe Panden mod en Dør i et mørkt Galleri. C. var i fuldstændig Modsætning til sin Fader overordentlig godmodig, men af indskrænkede Aandsevner. Da han ingen Børn efterlod sig, uddøde med ham Huset Valois i sin Hovedlinje.

Carl IX, **Konge i Frankrig** 1560—74, Henrik II.s og Katharine af Medicis anden Søn, f. 1550, førte Titlen Hertug af Orléans, førend han ved sin Broder Frants II.s Død kun 10 Aar gl. besteg Tronen. I de første Aar førtes Regeringen af hans onde og troløse Moder, der ogsaa, efter at han 1563 var erklæret for myndig, vedblev at have stor Indflydelse, skjønt den unge Konge stundum søgte at løsrive sig derfra og i de senere Aar var skinsyg paa sin af Moderen mere yndede Broder, Hertugen af Anjou. C. var moralsk fordærvet ligesom hans Hof, Elsker af voldsomme Legemsøvelser, grusom og despotisk, naar ikke Frygten lagde Baand paa ham, udsvævende, i hvilken Retning hans Moder ligefrem lagde an paa at fordærve ham for at holde ham borte fra Regeringsforretningerne, og tøjlesløs i alle sine Lidenskaber. Under hans Regering førtes de tre første Huguenotkrige; en Tid lang syntes han af Politik at ville begunstige Huguenotterne, som han tidligere havde forfulgt, men hans rette Sindelag viste sig ved det skrækkelige Blodbad i Paris 1572 (s. Bartholomæusnatten og Coligny). Under den paa ny opblussede Borgerkrig døde C., hvem et nyt opkommet Parti, „Politikerne", endog tænkte paa at berøve Kronen, under den frygteligste Samvittighedsangst og Blodsved 30 Maj 1574, kun 24 Aar gl. I sit Ægteskab med Kejser Maximilian II.s Datter Elisabeth havde han ingen Børn.

Carl X, **Konge i Frankrig**, Broder til Ludvig XVI og Ludvig XVIII, f. 9 Oct. 1757 i Versailles, bar førend sin Tronbestigelse Titlen Greve af Artois. Sin Ungdom tilbragte han, ligesom mange Adelsmænd paa den Tid, med tøjlesløse Udsvævelser og letfærdige Adspredelser, var berygtet for sin Ødselhed og sin Ringeagt for de lavere Samfundsklasser og gav ved sin letsindige Adfærd over for Dronningen, Marie Antoinette, Folket Forargelse og onde Tunger Stof til Omtale. 1773 ægtede C. Marie Theresia af Savoien, yngre Søster af Ludvig XVIII.s Ægtefælle (f. 1756, d. 1805), og blev ved hende Fader til Hertugerne af Angoulême og Berry, uden derfor at give Slip paa sine Elskerinder. I Notablernes Forsamling 1788 var C. Formand for en af Afdelingerne og udtalte aabent sin Uvilje imod politiske Reformer; især modsatte han sig, at tredje Stand repræsenteredes lige saa talrig som Adel og Præsteskab tilsammen. Han var derfor Gjenstand for Folkets bitreste Had og var ogsaa 1789 tillige med Prinserne af Condé iblandt de første Emigranter; thi han flygtede strax efter Bastillens Indtagelse, først til Bryssel, siden til Turin og Mantua, hvor han 1790 opmuntrede Kejser Leopold II til at optræde imod Revolutionen. Siden overværede C. Fyrstemødet i Pillnitz, afslog Opfordringen til at vende hjem og var i Trier en kort Tid Anfører for en Del franske Adelsmænd, som vilde ledsage de tyske Hære paa deres Indrykning i Frankrig. 1793 gik C. til St. Petersborg, hvor han fik en glimrende Modtagelse og en Del Penge, men ellers ingen Hjælp; han kaldtes 1795 til England for at deltage i et nyt Tog til Vendée, hvilket aldeles mislykkedes som Følge af hans Tøven og Fejhed; han turde ikke gaa i Land, men foretrak at overlade sine Tilhængere til deres Skæbne og at vende tilbage til England, hvor han levede af en Aarpenge fra Regeringen. Ikke større Mod viste C. 1804, da der skulde gjøres et nyt Landgangsforsøg. Først i Jan. 1814 forlod C. England, gik i Marts til Nancy og derfra med de allierede Tropper til Paris, hvor han 12 Apr. holdt Indtog som Ludvig XVIII.s Generalstatholder. Ved Napoleon I.s Tilbagekomst 1815 sendtes C. til Lyon, men da alle faldt fra, vendte han tilbage til Paris, aflagde 16 Marts Ed paa Forfatningen, hvilket han tidligere havde

vægret sig ved, og flygtede derefter med det øvrige Kongehus til Gent. Efter den anden Restauration tog C. ikke aabenlyst Del i det politiske Liv, men var i Stilhed Reactionspartiets fornemste Støtte; hans Bolig i Pavillon Marsan, Tuileriernes ene Fløj, var Samlingsstedet for Partiets Ledere, som ligefrem dannede en Regering, sideordnet, ja til Dels endog fjendtlig imod Kongens Ministre. Her levede C. omgiven af Jesuiter og fordums Emigranter, ene sysselsat med Jagt og Bodsøvelser, men øvede dog ikke ringe Indflydelse paa Statens Styrelse. 16 Sept. 1824 fulgte C. sin Broder paa Tronen og var vistnok oprigtig bestemt paa at ville gjøre sit Folk lykkeligt, skjønt paa sin egen Maade. Hans første Skridt aandede Forsonlighed, saaledes Ophævelsen af Censuren, og han lovede alvorlig at overholde Forfatningen. Men snart kom hans sande Stemning for Dagen ved Begunstigelse af Jesuiternes Tilhængere, ved Loven om de 1000 Millioners Vederlag til Emigranterne, ved strænge Straffe for Helligbrøde og nye Indskrænkninger i Pressefriheden. Folkets Uvilje nødte ham vel i Jan. 1828 til at fjærne Ministeriet Villèle, men i Juli 1829 tog Kongen sine personlige Venner med Fyrst Polignac i Spidsen til sine officielle Raadgivere, hvilket fremkaldte et afgjort Brud med Deputeretkammerets frisindede Flertal. Stolende paa den Glæde, Algiers Indtagelse vakte, besluttede C. 25 Juli 1830 at sætte sig ud over Forfatningen, der efter hans Mening kun var given af Kongens Naade, men ikke som Folkets Ret, og egenmægtig at ændre Valgloven og ophæve Pressefriheden. Han fremkaldte derved Julirevolutionen. C. søgte nu vel at redde Magten ved at udnævne et nyt Ministerium og indkalde de opløste Kamre; men allerede 2 Aug. indsaa han det frugtesløse deri, frasagde sig Tronen til bedste for sin Sønnesøn, Greven af Chambord, og forlod to Dage efter Slottet Rambouillet. 16 Aug. tog han fra Cherbourg til England og bosatte sig i Holyrood i Edinburgh, flyttede 1832 til Prag og 1836 til Görz, hvor han døde af Cholera 6 Nov. s. A.

Carl I, Konge i England, Skotland og Irland, f. 19 Nov. 1600 i Dunfermline i Skotland, var anden Søn af Kong Jakob I og Anna af Danmark og blev ved sin ældre Broder Henriks Død 1612 Prins af Wales. 1625 besteg han Tronen. Det engelske Folk var den Gang i en stærk religiøs og politisk Gjæring. Den anglikanske Kirke var Statskirke, og dens Aag hvilede tungt paa alle Ikke-Anglikanere, af hvilke de fleste vare Presbyterianere; medens Statskirken naturlig efter sin Forfatning og Tendens søgte Støtte hos Kongen og identificerede sin Sag med hans, fandt Presbyterianerne Forbundsfæller i Middelklassen og mange af den lavere Adel, der ivrig ønskede Kronens store Prærogativer indskrænkede og Parlamentets Indflydelse forøget. At bringe Ro i denne Gjæring formaaede C. ikke. Han medbragte til Regeringen mange gode Egenskaber; men hans Forestillinger om Kongemagtens guddommelige Udspring vare i den Grad fremherskende, at de trængte alle andre Følelser tilbage; de maatte tidligere eller sildigere fremkalde et Brud med Folket. For øvrigt besad han en sund og god Dømmekraft, men lod sig altfor ofte omstemme af andre, en stærk religiøs Følelse, men som var bunden til den anglikanske Cultus og ikke hindrede ham i at bryde Tro og Love over for Løfter givne til Folket, en stræng Moral i en allerede den Gang ved Hofferne meget usædelig Tid, men forbunden med en haard og barsk Optræden, megen literær og kunstnerisk Dannelse, men som vakte de strænge Presbyterianeres Misbilligelse; endelig vare de to Personer, af hvem han lod sig mest lede, hans franske, katholske Dronning, Henriette Marie, og hans fra Faderen arvede Yndling Buckingham, begge i højeste Grad forhadte. Saaledes kan man ikke undre sig over, at C. i Vrede opløste sit første Parlament 1625, kort efter et andet, som havde udkaaret sig Buckingham til Offer, og at det kun var Nødvendigheden af at skaffe Penge til Krigens Førelse med Frankrig, der bragte ham til at taale et tredje Parlament 1628 i to Sessioner. Denne Gang benyttede Parlamentet Kongens Forlegenhed til at aftvinge ham Bekræftelsen af den saakaldte »petition of rights«, d. e. en Bekræftelse af Folkets gamle Rettigheder. Men selv under et saadant Tryk som Pengemangel var det vanskeligt at faa C. til at give efter, og da Parlamentet 1629 nægtede at bevilge ham Told- og Skibsafgifter for Livstid, opløste han det. De Penge, som han med saa stor Møje havde tilvejebragt, bortkastede Buckingham paa sit slet ledede Tog for at undsætte La Rochelle; under Tilberedelserne til et nyt blev han myrdet, og Krigen, ved hvilken han havde tænkt at vinde Popularitet som Protestantismens Forsvarer, døde hen. Efter Buckinghams Død regerede Kongen alene, thi Ærkebiskop Laud og Strafford vare kun hans vigtigste Raadgivere, ikke hans Yndlinge, og i 11 Aar, 1629—40, sammenkaldte han intet Parlament. Penge skaffede han sig dels ved en sparsom Bestyrelse af Kronens Domainer, dels ved forældede og ulovlige Skattepaalæg, f. Ex. af Ship-money, dels ved igjennem Stjærnekammeret, en irregulær Domstol, for hvilken Laud præsiderede, at paalægge overordentlig høje Bøder for de forskjelligste Forseelser, uanset at denne Fremgangsmaade stod i den største Strid med »petition of rights«. Ved sine to energiske Raadgiveres Hjælp var C. saaledes nær ved at naa sit Maal, at frigjøre Kongemagten for alle constitutionelle Baand, da han 1637 kom i en Strid med Skotterne, hvem han vilde paatvinge den anglikanske Liturgi, der i et Øjeblik omstyrtede den Bygning, han med saa megen Møje havde opført. Thi Skotterne rejste sig som ēn Mand, og Kongen kunde ikke tvinge dem. Da han manglede baade Tropper og Penge, sammenkaldte han endelig 1640 sit fjerde Parlament for at faa Subsidier, men til Trods for dets forsonlige Stemning kom det dog ikke til noget Resultat, og C. opløste det i Vrede. Men de overordentlige Anstrængelser, han nu gjorde for med egne Kræfter at undertvinge Skotland, mislykkedes fuldstændig, og Skotterne besatte hele Nordengland. Da maatte han sammenkalde sit femte Parlament, det saakaldte „lange“. C.s

Opløsning af det forrige Parlament havde forbittret Stemningen meget imod ham, og det nye vedtog strax at forblive samlet, saa længe det selv lystede. Strafford blev anklaget og halshugget, og der blev vedtaget en Række Indskrænkninger i Kongemagten, til hvilke Kongen maatte give sit Samtykke. Men Parlamentet gik saa vidt i sine Fordringer, at der indtraadte en Reaction til Gunst for C., og da det ikke vilde give efter i noget Punkt, forlod han London og rejste sit Banner ved Nottingham 1642. I Borgerkrigens første tre Aar havde Kongens Tilhængere „Cavalererne" i det hele Overhaanden; men da de yderlig gaaende Independenter havde faaet Ledelsen af Parlamentets Hære i Stedet for de mere moderate Presbyterianere, tog Sagerne en anden Vending. I Slagene ved Marston-Moor 1644 og Naseby 1645 bleve Kongens Hære tilintetgjorte, og han selv maatte 1646 kaste sig i Armene paa Skotterne, der som Parlamentets Forbundsfæller stod i Nordengland. Hans Haab om at faa Hjælp hos dem blev skuffet; de udleverede ham (Jan. 1647) til Parlamentet imod Betalingen af deres tilgodehavende Subsidier. Men heller ikke i dettes Hænder blev C. længe. Soldaterne bemægtigede sig hans Person, efter at den længe ulmende Strid imellem Hæren og Parlamentet var brudt ud i lys Lue i Anledning af Troppernes paatænkte Reduction. Da begge Parter ønskede at vinde Kongen, der ved sine Tilhængere og ved sin constitutionelle Stilling endnu havde stor Betydning, kunde han upaatvivlelig med nogen Klogskab have udvirket et gunstigt Resultat for sig, men hans Falskhed imod Hærens Anførere, Cromwell og Ireton, som de fik Kundskab om, og hans haardnakkede Tro, at han var uundværlig og derfor kunde foreskrive hvilke som helst Betingelser, fjærnede aldeles Soldaterne fra ham. Da han mærkede det, flygtede han (Nov. 1647) til Wight, men blev anholdt og sad der i Forvaring, indtil han i Dec. 1648 blev ført til London for at anklages for Forræderi imod Folket. Thi i den Grad havde den Krig, som Skotterne 1648 paaførte England for at befri C., ophidset Hæren, at den fordrede en Dom over Kongen som den, der var skyldig i det udgydte Blod. Parlamentet var kort i Forvejen blevet renset for de fleste Presbyterianere, og saaledes blev der uden Modstand oprettet en overordentlig Domstol, for hvilken C. blev stillet. Han mødte for den med en Værdighed og Mildhed, som Ulykken havde lært ham, og efter at være dømt fra Livet, gik han Døden i Møde med den mest ophøjede Ro 30 Jan. 1649. I over 100 Aar nød C. hos den anglikanske Gejstlighed et Slags Helgendyrkelse, som først er blegnet i dette Aarhundrede for en rigtigere Erkjendelse af ham ved Siden af en bedre Vurdering af hans store Modstander, Cromwell.

Carl II, den foregaaendes ældste Søn, Konge i England, Skotland og Irland, f. 29 Maj 1630, kom i Borgerkrigen 1642—45 tidlig ind i alvorlige Forhold, idet han, om end kun af Navn, en Tid førte Commandoen i det vestlige England. Da Slaget ved Naseby havde tilintetgjort den sidste royalistiske Hær, gik han med sin Moder Henriette Marie til Fastlandet og tilbragte nogle Aar dels paa de normanniske Øer, dels i Frankrig. Efter Faderens Henrettelse antog han Kongenavnet og efterkom en Indbydelse til at komme til Skotland. Her blev han 1650 kronet til Konge efter at have besvoret det presbyterianske Covenant, men endnu s. A. slog Cromwell den skotske Hær ved Dunbar, og da C. selv foretog en omgaaende Bevægelse og rykkede ned i England, blev han indhentet og fuldstændig slaaet ved Worcester 1651. Efter en højst æventyrlig Flugt undslap han til Frankrig. Her levede han nogle Aar, men blev endelig udvist paa Cromwells Forlangende og levede siden i Tyskland temmelig kummerlig af en lille Pension, som Mazarin gav ham. Ydmygelser og Modgang fordærvede C.s Charakter. Han blev Egoist i Bund og Grund, en Cyniker i Tænke- og Handlemaade og blottet for højere Formaal. Hans Ladhed gav ham en vis Godmodighed, der forenet med hans lette og venlige Omgangstone skaffede ham som Konge en betydelig Popularitet, som han aldrig ganske mistede. Efter 9 Aars Landflygtighed aabnedes ham endelig ved Monk paa ny Vejen til den engelske Trone. Han lovede almindelig Amnesti og Samvittighedsfrihed og blev modtagen som en Befrier 1660. Der indtraadte nu en voldsom Reaction imod alt, hvad der mindede om Presbyterianismen og Republiken, som varede til c. 1674. Uagtet C. havde lovet Amnesti, ansaa det reactionære Parlament sig ikke for bundet ved hans Løfte, men forfulgte paa det ivrigste saadanne, som enten havde siddet til Doms over Kongen eller endog blot spillet en fremragende Rolle i Revolutionen. Mange bekjendte Mænd bleve fængslede og henrettede paa den mest barbariske Maade, og C. lod det rolig ske. Paa samme Maade blev Løftet om Samvittighedsfrihed holdt; mere end 2000 presbyterianske Præster bleve afsatte, og det utaaleligste Aag blev paalagt alle Ikke-Anglikanere, ogsaa i Skotland, hvor senere Kongens Broder, Hertugen af York, styrede Landet som en Bøddel. Reactionen gik vistnok videre, end C. egentlig ønskede, men han tillod alt for i Ro at kunne nyde Livet ved sit usædelige og frivole, men glimrende Hof. En Krig med Holland 1665—67, til hvilken Stat Kongen nærede personligt Had, blev ført paa den elendigste Maade; de Ruijter løb endog op ad Themsen og opbrændte en Del engelske Orlogsskibe. Dog sluttedes Freden 1667 i Breda uden Tab. Paa en værdigere Maade optraadte England, da det med Holland og Sverige dannede Tripelalliancen 1668 for at standse Frankrigs Fremgang imod Spanien. Men Ludvig XIV.s Guld ledede snart C. bort fra den protestantiske Alliance, og i Forbund med Frankrig erklærede han 1672 Holland Krig, der af Englænderne blev ført med saa stor Uvilje, at Kongen blev nødt til at slutte en Separatfred i Westminster 1674. Denne Fredslutning stod i Forbindelse med et stærkt Omslag i den indre Politik. 1667 var den hæderlige, om end bornerede Storkansler Clarendon bleven styrtet og jaget i Landflygtighed. Med ham faldt den egentlige Reaction, og det nye saakaldte Cabalministerium bestod mest af C.s personlige Venner. Lige principløse udadtil og indadtil

vakte Ministrene ved den vanærende hollandske Krig 1672 en saadan Storm imod sig, at Kongen maatte lade dem falde, og nogle af dem gik endog af Fejhed over paa Folkets Parti. Tidsrummet 1674—83 er optaget af ivrige Kampe imellem Hoffet og Folkepartiet; i de første 4 Aar var Kampen nogenlunde lige; dog bevirkede den stærke Opposition, at England optraadte paa en værdigere Maade udadtil; der blev vist mere Moderation imod de protestantiske Nonconformister, og Prinsen af Oraniens Giftermaal med den eventuelle Tronarving, Hertugen af Yorks Datter Marie, vakte almindelig Glæde. Men 1678 gav Oates's Afsløring af den papistiske Sammensværgelse, som i mange Punkter bevislig er rent Opspind, Folkepartiet Sejren aldeles i Hænde, thi den Storm, der rejste sig, var saa stærk, at Hoffet, der ikke nød Ry for ivrig Protestantisme, afholdt sig fra al Opposition. Mange Katholiker bleve uretfærdig henrettede, og under Paavirkning af den herskende Stemning vedtog Parlamentet Testacten (1673) og Habeascorpusacten (1679); hin foreskrev alle Parlamentsmedlemmer og Embedsmænd Aflæggelsen af en Ed, som gjorde det umuligt for de katholske Lorder at indtage deres Sæde i Overhuset; denne skærpede Garantierne imod en engelsk Borgers ulovlige Mishandling af Øvrigheden. Men Folkepartiets Yndlingsplan, at udelukke C.s katholske Broder Hertugen af York fra Tronfølgen, mislykkedes, thi under Forhandlingerne derom opløste Kongen pludselig Parlamentet 1683, og Opdagelsen af det saakaldte »Rye-house plot«, en protestantisk Sammensværgelse, der var rettet imod Kongen og hans Broder, fremkaldte en Reaction til Gunst for ham, ligesom Opdagelsen af den papistiske Sammensværgelse havde vakt den mest fanatiske protestantiske Iver. C. benyttede sin Sejer med Haardhed; mange udmærkede Mænd bleve henrettede eller landsforviste, men til Gjengjæld regerede han i uforstyrret Ro de to Aar, han endnu havde tilbage. Han døde temmelig pludselig 6 Febr. 1685 og bekjendte sig paa sit yderste til den katholske Religion, som han med sin sædvanlige moralske Fejhed ikke en Gang havde turdet beskytte som Konge. C. er en af de sletteste engelske Konger. Han indførte og begunstigede en sædelig Forbærvelse i England, der længe vanærede Samfundet og Literaturen.

Carl II, Konge i Spanien 1665—1700, Søn af Philip IV og Marie Anna af Østerrig, f. 6 Nov. 1661, var kun 4 Aar gl. ved sin Faders Død, hvorfor hans Moder førte Regeringen til 1675, da han selv overtog den. C. var yderst svag baade paa Sjæl og Legeme, og det tidligere saa mægtige Spanien, der allerede under hans to Forgængere var begyndt stærkt at dale, sank stedse dybere. Af Spaniens Svaghed benyttede hans herskesyge Svoger Ludvig XIV sig, idet han strax efter C.s Tronbestigelse søgte at bemægtige sig de spanske Nederlande, men ved Tripelalliancen blev tvungen til ved Freden i Aachen 1668 at lade sig nøje med enkelte Afstaaelser i Flandern. Senere deltog Spanien under C.s Regering i de to Coalitionskrige mod Frankrig, som endte ved Fredene i Nijmegen 1678 og Rijswijk 1697; ved den første mistede det Franche-Comté. C. havde i to Ægteskaber ingen Børn, og han blev saaledes den sidste Konge i Spanien af det habsburgske Hus. Han døde 1 Nov. 1700. Til sin Efterfølger havde han i sit Testament indsat sin ældste Søsters og Ludvig XIV.s Sønnesøn Philip af Anjou, hvilket gav Anledning til den spanske Arvefølgekrig.

Carl III, Konge i Spanien 1759—88, Søn af Philip V og Elisabeth Farnese af Parma, f. 20 Jan. 1716, blev 1731 Hertug af Parma, 1735 i Stedet derfor Konge i Neapel og Sicilien, hvilket Rige han 1759, da han ved sin Halvbroder Ferdinand VI.s Død besteg den spanske Trone, afstod til sin yngre Søn Ferdinand, forbi det ikke igjen maatte forenes med Spanien, men stedse skulde udgjøre et Secundogenitur i det spanske Kongehus. Baade i Neapel og især i Spanien udmærkede C.s Regering sig fordelagtig ved Bestræbelser for at indføre gavnlige Reformer; navnlig søgte han i Spanien at ophjælpe Agerdyrkning og Industri og blev heri understøttet af de to dygtige Statsmænd, Greverne Aranda og Campomanes. Men da han søgte at indrette alt efter fransk Mønster og viste Italienerne stor Yndest, stødte han an mod Spaniernes Nationalfølelse og Fordomme, saa at der endog 1766 udbrød et Oprør, hvorved han blev nødt til at afskedige den især af Folket forhadte Minister Squillace. Jesuiterne, der mistænktes for at være Ophavsmænd til Oprøret, bleve derpaa fordrevne, og Inqvisitionen indskrænket, men denne fik siden efter Arandas Afskedigelse sin forbærvelige Indflydelse tilbage og brugte den til at styrte den fortjente Olavides. I Følge den bourbonske Familietractat førte C. som Frankrigs allierede to Krige med England; den første i Begyndelsen af hans Regering endte ved Freden i Paris 1763, hvorved Spanien tabte Florida, men til Erstatning fik Louisiana af Frankrig; den anden, henimod Slutningen af hans Regering, hvori Spanien understøttede de engelske Kolonier i Nordamerika, endte ved Freden i Versailles 1783, hvorved det fik Florida og Minorca tilbage. C. døde 13 Dec. 1788. Hans Dronning var Maria Amalie, Datter af Kong August III af Polen.

Carl IV, Konge i Spanien 1788—1808, Søn af det nysnævnte Kongepar, f. 12 Nov. 1748 i Neapel, besteg Tronen ved sin Faders Død og deltog i den første Coalition mod Frankrig, men sluttede 1795 Fred i Basel med Tabet af den spanske Del af San Domingo. Uden Kraft til selv at regere lod han sig ganske beherske af sin Dronning Maria Luise af Parma og fra 1792 af begges Yndling Godoy, Hertug af Alcudia („Fredsfyrsten"), af hvem han 1796 lod sig forlede til at slutte et Forbund med Frankrig, som blev højst forbærveligt for Spanien; det kom nemlig derved i Krig med England, som ødelagde dets Flaader ved St. Vincent 1797 og — efter at Krigen igjen var udbrudt efter Freden i Amiens 1802, der berøvede Spanien Trinidad — ved Cap Trafalgar 1805, afskar det fra dets Kolonier og tilintetgjorde dets Handel. Godoy, som

regerede Landet aldeles uindskrænket, gjorde sig mere og mere forhadt ved sit Overmod og sin hensynsløse Opofrelse af alle Spaniens Interesser til Fordel for Kejser Napoleon I. Han gjorde i Ledtog med Dronningen hendes egen Søn, Tronfølgeren Ferdinand, mistænkt hos den svage Konge, som om han vilde berøve sin Fader Krone og Liv, og C. lod ham fængsle i Oct. 1807. Da nu en fransk Hær i Febr. 1808 drog ind i Spanien, og Godoy med Hoffet var i Færd med at rejse til Cadiz for derfra at begive sig til Amerika, udbrød 18 Marts en Opstand i Aranjuez, hvor Hoffet opholdt sig, og C. frasagde sig den følg. Dag Kronen til Fordel for sin Søn. Men aldrig saa snart var den personlige Fare for Kongehuset forbi, før Dronningen bevægede C. til at protestere mod sin Tronfrasigelse. Napoleon, der længe havde luret paa en Lejlighed til at bemægtige sig Spanien, fik baade Fader og Søn til at indfinde sig til en Sammenkomst med ham i Bayonne, hvor C. i Maj 1808 afstod alle sine Rettigheder til den spanske Krone til Napoleon, imod at der sikredes ham og hans Familie en aarlig Pension. C. levede derefter med Dronningen og Fredsfyrsten først paa Slottet i Compiègne og senere i Paladset Barberini i Rom og sysselsatte sig, som før, mest med Jagt. Han døde 19 Jan. 1819 paa et Besøg i sin Fødeby Neapel; Dronningen var død 17 Dage i Forvejen i Rom. — Om de spanske Tronprætendenter C. V, C. VI og C. VII s. Art. **Carlos, Don.**

Carl I, Konge i Württemberg siden 1864, f. 6 Marts 1823, eneste Søn af Vilhelm I, ægtede 1846 Kejser Nikolaj af Ruslands Datter Olga, f. 1822, men har ingen Børn. C. sluttede sig ligesom Faderen afgjort til de andre tyske Mellemstaters Politik mod Preussen og deltog i Krigen 1866; men han har senere ingen Indvending gjort imod Enhedsudviklingen i Tyskland.

Carl I af Anjou, Konge i Neapel 1266—85 og Stifter af det ældre Hus Anjou i dette Rige, yngre Søn af den franske Konge Ludvig VIII og Dronning Blanca af Castilien, f. 1220, tilgiftede sig med Beatrix, Arving til Provence, dette Landskab, ledsagede sin Broder, Kong Ludvig den hellige, paa hans første Korstog, lod sig 1263 af Pave Urban IV indkalde mod Kong Manfred af Neapel og Sicilien og forlene med dette Rige, hvorpaa han drog med en Hær ind i Italien, blev kronet i Rom 6 Jan. 1266, sejrede over Manfred, som faldt i Slaget ved Benevent 26 Febr. s. A., og senere ved Tagliacozzo 1268 over hans Brodersøn Conradin, som han fik i sin Magt og lod henrette i Neapel. Det var C., som for at sikre sig Besiddelsen af Sicilien fik Ludvig d. hellige til at rette sit sidste Korstog mod Tunis 1270. C. var en modig, kraftig og paa sin Vis klog, men tillige herskesyg, grusom, uretfærdig, for enhver ædel Følelse uimodtagelig Fyrste. Han havde den Plan at gjenoprette det latinske Kejserdømme i Constantinopel, men maatte opgive den, da Sicilien 1282 løsrev sig fra hans Herredømme ved den sicilianske Vesper. Han døde 7 Jan. 1285. — Hans Søn **C. II** var 1284 kommen i Fangenskab hos Aragonierne og blev først løsladt 1288, hvorfor Grev Robert af Artois indtil da førte Regeringen; han døde 1309. Dennes Sønnesøn **C. III** (af Durazzo), f. 1345, blev adopteret af Johanna I af Neapel, men stødte hende fra Tronen og lod hende myrde 1382. Valgt til Konge i Ungarn 1385 blev han myrdet i Febr. 1386.

Carl II d. onde, Konge i Navarra 1349—87, Søn af Philip III af Evreux og Dronn. Johanne II af N., den franske Konge Ludv. X.s Datter, f. 1332. Hans onde og dristige Natur bragte mange Ulykker over Frankrig, hans andet Fædreland, hvor han jævnlig opholdt sig, da han tilmed var gift med Johanne, en Datter af Johan d. gode, til hvis Søn Carl (V) han nærede et dødeligt Had. Han lod Kongens Yndling, Connétablen Carl de la Cerda, myrde 1354 og vakte idelige Uroligheder, hvorfor Johan søgte at gjøre ham uskadelig ved at fængsle ham 1356. Efter at være befriet ved Folkepartiet under Kongens Fangenskab ophidsede han Befolkningen til Oprør og forbandt sig med Englænderne; han skyede end ikke Giftmord for at skille sig af med sine Modstandere. C. døde paa en Maade, der var hans Liv værdig: for at opvarme og styrke sit af Udsvævelser svækkede Legeme lod han sig indsvøbe i et Klæde, der var dyppet i Brændevin; i dette gik der Ild, og han omkom saaledes 1387.

Carl II, Hertug af Parma 1847—49, Søn af Kong Ludvig af Etrurien, f. 1799, fulgte 1803 efter sin Fader i Etrurien under Formynderskab af sin Moder, Marie Louise af Spanien. Allerede 1807 blev hans Land indlemmet i Frankrig; 1814 fik hans Moder til Vederlag Hertugdømmet Lucca, og heri tiltraadte C. Regeringen 1824 efter hendes Død. 1820 havde C. ægtet Victor Emanuel I.s Datter Marie Theresia (f. 1803, d. 1879), men levede næsten altid skilt fra hende paa Rejser, medens Landet styredes som en Domaine af en tidligere engelsk Rideknægt Ward. 1847 tilfaldt Parma ham, efter at Napoleon I.s Enke Marie Louise var død, og Lucca forenedes med Toscana; men allerede i Apr. 1848 maatte C. forlade Parma, der vedtog Indlemmelse i Sardinien, og 14 Marts 1849 nedlagde han Regeringen til bedste for sin Søn Carl III. D. 16 Apr. 1883. **Carl III**, f. 1823, ægtede 1845 Hertugen af Berrys Datter, Marie Louise (f. 1819, d. 1864) og var en despotisk, ødsel og udsvævende Fyrste; han blev 26 Marts 1854 saaret midt paa Byens Hovedgade ved et Dolkestød og døde Dagen efter. Drabsmanden blev ikke paagreben; det var en Sadelmager, hvis Datter han havde bortført.

Carl, Hertug af Braunschweig 1815—30, f. 30 Oct. 1804, ældste Søn af Hert. Frederik Vilhelm, der faldt 1815 ved Quatrebras, sattes under Formynderskab af Prinsregenten Georg (IV) i England og Hannover, medens Grev Münster ledede hans Opdragelse. Efter et vildt Ungdomsliv blev C. i Oct. 1823 erklæret for myndig, men tilbragte endnu 3 Aar paa Rejser. Saa snart han 1826 overtog Regeringen, kom hans mistænksomme og lunefulde Sind til Syne. I den Tro, at Formyn-

derregeringen nærede Planer om at forene Braunschweig med Hannover, fjærnede C. dens Formand og rettede i Skamskrifter de mest nærgaaende Angreb paa den hannoveranske Regering. Han ophævede fremdeles Forfatningen af 1820, omgav sig med Æventyrere og tillod sig mange vilkaarlige Handlinger; for at tilfredsstille sine ødsle Luner og især sit Raseri for Skuespil solgte han Statens Ejendomme og brugte Penge, som vare bestemte til andre Formaal. Da Forbundsdagen 1829 beredte sig til at tage Folkets Klager under Overvejelse, gik C. til Frankrig, men fordreves herfra ved Julirevolutionen, ligesom i Aug. fra Brüssel ved den der udbrudte Opstand, og kom nu tilbage til Brunschweig. Men kort Tid efter, da han 6 Sept. om Aftenen forlod Theatret, blev hans Vogn overfaldet af ukjendte Personer, og kun ved et Tilfælde slap han for Mishandling; den næste Dag gjorde Folkemassen Angreb paa Slottet, forjog ham derfra og stak det i Brand. C. blev erklæret for affat og fulgtes i Regeringen af sin Broder Vilhelm. C. levede siden mest i England og Frankrig; han udkastede et Par Gange Planer til at gjenvinde sit Land og sluttede 1845 et ligefremt Forbund i dette Øjemed med Prins Louis Napoleon, hvem han forstrakte med Penge til Flugten fra Fæstningen Ham. Desuden førte han flere forargelige Retssager, gjorde skarpe Angreb paa Europas Fyrster og tilvejebragte en kostbar Samling af Diamanter. C. døde 19 Aug. 1873 og efterlod sin store Formue til Staden Genf paa det Vilkaar, at den skulde rejse ham et stort Mindesmærke.

Carl (egtl. C. IV Leopold), Hertug af Lothringen, f. 1643, var af sin Farbroder Hertug C. III bestemt til dennes Efterfølger, men blev 1669 tillige med samme fordreven af de franske og traadte derpaa i østerrigsk Krigtjeneste, i hvilken han vandt Navnkundighed som Feltherre baade i Krigene med Frankrig, hvor han 1672 og 1676 commanderede ved Rhinen og 1689 erobrede Mainz, og med Tyrkerne 1683—88, i hvilke Felttog han 1685 sejrede ved Gran, tilbageerobrede Buda og 1687 vandt den store Sejer ved Mohacz. 1669 og 1674 bejlede han forgjæves til den polske Krone, ligesom han ogsaa forgjæves søgte at gjøre sine Fordringer paa Lothringen gjældende. Han døde 18 Apr. 1690 i Wels, som man mener, forgivet; først hans Søn Leop. Joseph C. fik Lothringen tilbage ved Freden i Rijswijk 1697.

Carl (C. Ludvig Johan), Ærkehertug af Østerrig, Hertug af Teschen, kejserlig Generalfeltmarschal, tredje Søn af Kejser Leopold II og Maria Louise af Spanien, f. 5 Sept. 1771 i Firenze, medens hans Fader var Storhertug af Toscana. Tidlig udviklede sig hos ham stor Forkjærlighed for de militære Videnskaber og Sysler, og lige fra Revolutionskrigenes Begyndelse 1792 tog han hæderlig Del i alle Østerrigs Krige med Frankrig. Efter Sejren ved Neerwinden 1793, hvortil han som Fører af Avantgarden meget bidrog, blev han Generalstatholder i de østerrigske Nederlande; 1796 slog han som Anfører for den østerrigske Rhinhær, samt Rigshæren, Jourdan flere Gange, især ved Würzburg, nødte de franske til at trække sig tilbage over Rhinen og erobrede Kehl. Da Bonaparte imidlertid havde gjort rivende Fremgang i Italien, blev C. i Febr. 1797 sendt derhen for atter at bringe Krigslykken til de østerrigske Vaaben, men det var for silde; han sluttede 18 Apr. Fredspræliminærerne i Leoben, som gik forud for Freden i Campoformio. I den følgende Krig commanderede C. 1799 atter Rhinhæren og slog igjen Jourdan flere Gange, men blev ved de mellem ham og de russiske Generaler Suvarov og Korsakov opkomne Misforstaaelser hindret i at benytte de vundne Fordele. 1800 dannede han en ny Hær i Böhmen og overtog i Dec. efter Østerrigernes Nederlag ved Hohenlinden atter Overanførselen, men maatte allerede 25 Dec. slutte en Vaabenstilstand, som førte til Freden i Lunéville. C. blev derpaa Præsident for Hofkrigsraadet og fik det Hverv at udkaste en ny Plan for det østerrigske Krigsvæsens Organisation; 1805 blev han Krigsminister. I den s. A. paa ny udbrudte Krig commanderede han i Italien imod Masséna, med hvem han navnlig ved Caldiero 30 Oct. udholdt en haardnakket Kamp; da den østerrigske Hær under Mack havde maattet capitulere ved Ulm, maatte han ile de truede Arvelande til Hjælp og udførte om Natten 1—2 Nov. et mesterligt Tilbagetog fra den venstre Etschbred til Kroatien. Efter Freden i Presburg blev han Generalissimus over hele den østerrigske Hær og gav Hærvæsenet en ny Organisation. I Krigen 1809 rykkede han med den østerrigske Hovedhær ind i Bayern, men maatte efter 5 Dages haardnakkede Kamp ved Donau i Apr. med hele den franske Hær under Kejseren selv trække sig tilbage, leverede det blodige Slag ved Aspern og Eßlingen 21—22 Maj, der for første Gang bragte Troen paa Napoleons Uovervindelighed til at vakle, men dog ikke bragte de østerrigske Vaaben blivende Fordele, og tabte det afgjørende Slag ved Wagram 5—6 Juli, hvorfra han i god Orden trak sig tilbage til Znaim. Efter Freden i Wien nedlagde C. alle sine Embeder og levede først i Teschen, derpaa i Wien; efter Napoleons Tilbagekomst fra Elba var han i nogen Tid Gouverneur i Mainz. 1822 arvede han sin Onkel, den rige Hertug Albert af Sachsen-Teschen (Søn af den polske Konge August III, gift med C.s Faster). C. døde 30 Apr. 1847 i Wien. Han havde 1815 ægtet Henriette af Nassau-Weilburg og havde med hende 4 Sønner, **Albrecht** (s. d. A.), **Carl Ferdinand**, østerr. General, f. 1818, d. 1874, **Frederik**, Viceadmiral, f. 1821, d. 1847, **Vilhelm**, Felttøjmester, f. 1827, og 2 Døtre, **Theresia**, f. 1816, d. 1867, gift med Kong Ferdinand II af begge Sicilierne, og **Marie Caroline**, f. 1825, gift med sin Fætter, Ærkehertug Rainer. C. var utvivlsomt Østerrigs dueligste Feltherre paa sin Tid, men hans Ideer og Planer modvirkedes ofte ved andre Indflydelser hos Hoffet, navnlig ved de stive Tilhængere af det ældre System. Ogsaa som Militærforfatter har han vundet et berømt Navn ved sine „Grundsätze der Strategie, erläutert durch die Darstellung des Feldzugs von 1796 in Deutschland" (3 Bd.,

1814) og „Gesch. des Feldzugs von 1799 in Deutschland und der Schweiz" (2 Bd., 1819).

Carl Albert, Konge af Sardinien 1831—49, f. 2 Oct. 1798, af Sidelinjen Savoien-Carignano, blev uddannet i franske Skoler og hjemvendte 1814, samt ægtede 1817 Maria Theresia, Datter af Storhertug Ferdinand III af Toscana (f. 1801, d. 1855). C. følte sig tidlig hendragen til det frisindede Parti, hvis Ønske om et samlet og uafhængigt Italien han delte; hans Slot var Samlingssted for de maadeholdne Frihedsmænd, men C. var ikke Medlem af Carbonariernes Samfund, som Rygtet senere fortalte. Da Militæropstanden udbrød 1821, indsattes C. 13 Marts af Kong Victor Emanuel I til Regent, fordi Kongens Broder Carl Felix var fraværende. Han søgte først at berolige Stemningen og kundgjorde en fri Forfatning i Lighed med den spanske af 1812, dog under Forbehold af Kongens Samtykke. Da dette nægtedes, afløb C. strax og opfordrede selv Insurgenterne til Lydighed, men mistænktes dog senere fra begge Sider og var endog udsat for at miste sin Arveret til Kronen, hvilket kun hindredes ved den franske Regerings Mellemkomst. C. levede et Par Aar i Firenze og Paris og gik 1823 frivillig med den franske Hær paa Toget til Spanien, hvor han viste sin Slægts Krigermod. 1824 fik C. Lov at vende hjem, og 27 Apr. 1831 blev han Konge. Han brød ikke strax med sin Forgængers absolutistiske System, beholdt eller optog østerrigskſindede Ministre og viste stor Strænghed mod den republikanske Opstand 1833—34, men arbejdede samtidig med stor Udholdenhed paa at bryde Aaget og forberede Landet til en kommende Kamp. Denne vanskelige Stilling gjorde ham tavs og indesluttet, forøgede hans naturlige Tungsind og tvang ham til at forstille sig, saa at hans hele Færd fik et tvetydigt Udseende. Især viste C. Omsorg for Hærens Ordning og Udrustning, samt for at forbedre Finansvæsenet og fremme Landets materielle Opkomst; han bragte Orden i Forvaltningen, udstedte 1837 den nye Lovbog (Codice albertina) nærmest efter fransk Mønster og oprettede 1843 Provinsraad for at høre Folkets Stemme. Ogsaa understøttede han rundhaandet Kunst og Videnskab og udfoldede en storartet Gavmildhed, medens hans egen Levemaade var streng og tarvelig og hans Religiøsitet havde et stærkt Præg af Bigotteri. Lidt efter lidt fjærnedes Bærerne af det nedarvede System og afløstes med Mænd af friere Synsmaader og national Retning; men C. gik heri meget varsomt til Værks, fordi han — som han udtrykte sig — „levede midt imellem Carbonariernes Dolke og Jesuiternes (forgiftede) Chocolade". 1840 havde han haabet at komme i Krig med Østerrig som Frankrigs Forbundsfælle i Anledning af det østerlandske Spørgsmaal, men Uvejret trak over, og han maatte opsætte sine Planer. Først i Oct. 1847 afgik den sidste af de absolutistiske Ministre Solar della Margherita; C. lovede Folket Pressefrihed, Nationalgarde, Omdannelse af Retsplejen, et Statsraad efter fransk Mønster og andre Reformer, og 3 Nov. kastedes Handsken til Østerrig, idet et Udkast til en italiensk Toldforening undertegnedes af Sardiniens, Toscanas og Kirkestatens Befuldmægtigede. Næppe var Omslaget sket, førend C. modtog Folkets begejstrede Hylding, der dybt rørte ham, som var vant til at leve stille og til at taale Miskjendelse. Han gik nu trøstig videre, lovede 1848 en fri Forfatning (udstedt 4 Marts) og dannede et nyt Ministerium; da Lombarderne gjorde Opstand, forlod han 26 Marts Turin for at gaa til Hæren under det tillidsfulde Kampraab »Italia fara da se« (Italien skal handle for sig selv). Men Haabet skuffedes; efter nogle mindre Held, der gav saa vel Lombardiets som Parmas og Modenas Befolkning Tid til at vedtage Indlemmelse i Sardinien, blev C. slaaet ved Custozza 23—25 Juli efter at have vist glimrende Tapperhed og urokkelig Dødsforagt og maatte 4 Aug. efter en ny Kamp rømme Milano, hvis Indbyggere, med Tildragelserne fra 1821 i Minde, forfulgte ham med Tilraabet „Forræder." Under Vaabenstilstanden søgte C. ved fransk-engelsk Mægling at opnaa, hvad Krigen ikke havde kunnet skaffe; da ogsaa dette Haab slog fejl, gjenoptog han Kampen, men led 28 Marts 1849 et Nederlag ved Novara, hvorpaa han overgav Kronen til sin ældste Søn Victor Emanuel II, forlod Landet med Fortvivlelse i Hjærtet og døde 28 Juli s. A. i Oporto.

Carl Alexander, Prins af Lothringen, Broder til Kejser Frants I, f. 1712 i Lunéville, traadte tidlig i østerrigsk Krigstjeneste og fik af sin Svigerinde, Marie Theresia, Overcommandoen i Böhmen 1742. Her tabte han s. A. mod Frederik II Slaget ved Chotusitz, men kæmpede senere heldig mod Bayrerne og Franskmændene og trængte sejerrig frem over Rhinen 1744, da Frederik II.s Fornyelse af Krigen tvang ham til at ile til Böhmen, hvilket Land han tvang den preussiske Konge til at rømme; men 1745 blev han slaaet af denne i Slagene ved Hohenfriedberg og Sorr. Efter Freden i Aachen 1748 blev han Statholder i de østerrigske Nederlande. Ved Syvaarskrigens Udbrud blev han østerrigsk Generalissimus, men tabte 1757 Slagene ved Prag og Leuthen, trak sig tilbage fra Krigstjenesten og levede Resten af sit Liv i de østerrigske Nederlande, hvor han ivrig arbejdede for materielle Fremskridt. Han døde i Bryssel 1780.

Carl August, svensk Kronprins, s. **Augustenborg**.

Carl d. danske, Greve af Flandern, Søn af den danske Konge Knud d. hellige og Dronn. Edele, en Datter af Grev Robert I af Flandern og Søster til den bekjendte Korsfarer Robert II, f. c. 1084. Efter Knuds Mord i St. Albani Kirke i Odense 1086 vendte Moderen med sin spæde Søn tilbage til Flandern, og han blev opdraget ved sin Bedstefaders Hof, skjønt hans Moder 1090 ægtede Hert. Roger af Apulien. Efter at have gjort et Korstog til Jerusalem (c. 1106—10) blev han ved sin Fætter Balduin VII.s Død 1119 Greve af Flandern. 1125 tilbød man ham den tyske Kongekrone. Ligesom han i Kampen havde udmærket sig ved Mod og Ridderlighed, saaledes styrede han sit lille Rige med

Retfindighed og Kraft. Han synes i mange Henseender at have lignet sin ædle og kraftige, men hensynsløse Fader og viste ligesom han Gejstligheden fortrinlig Yndest; han lignede ham ogsaa i Skæbne: efter 8 Aars Regering blev han dræbt af nogle sammensvorne Stormænd i St. Donatians Kirke i Brügge 2 Marts 1127; han blev kanoniseret og højtidelig skrinlagt i samme Kirke. Ved denne Kirkes Ødelæggelse 1794 førtes Helgenskrinet til St. Sauveur Kirken i samme By, og der fremvises det endnu tillige med hans Billede.

Carl d. dristige, den sidste Hertug af Burgund, Søn af Hert. Philip d. gode og Isabella af Portugal, f. 10 Nov. 1433 i Dijon, hed, medens hans Fader levede, Greve af Charolais. Endnu som saadan forbandt han sig med andre franske Stormænd ved den saakaldte Ligue du bien public, som havde til Hensigt at forsvare Lensrettighederne mod Kronens Overgreb, og efter at have sejret over Kong Ludvig XI ved Montlhéry 1465, nødte han ham til at slutte Fred. 1467 fulgte C. sin Fader i de samlede burgundiske Lande. Han var af Naturen heftig og opfarende, stolt og ærgjerrig, og rigere og mægtigere end nogen anden Fyrste paa sin Tid fattede han, idet han tog Oldtidens store Erobrere til Forbilleder, den Plan at oprette et nyt Kongerige Burgund, der skulde omfatte alle Landene fra Nordsøen til Middelhavet og danne et stort Rige mellem Frankrig og Tyskland. Selv en Mester i Vaabenkunsten og personlig tapper indtil Forvovenhed i Slagene anvendte han al sin Omhu paa Krigsvæsenet, holdt en staaende Hær paa over 20,000 Md. og med talrigt Skyts og var saaledes stadig Gjenstand for sin Lensherres Mistanke og Frygt. Under en ny opkommen Strid imellem dem blev der 1468 aftalt en Sammenkomst i Péronne; men midt under Forhandlingerne her fik C. Underretning om et Oprør i Liège, som Ludvig havde fremkaldt. I sin Forbitrelse vilde han først have ladet Kongen dræbe, men lod sig dog ved Comines's Forestillinger afholde derfra og nøjes med at ydmyge ham ved at føre ham med sig til Liège for at være Vidne til de Grusomheder, som hans Vasal udøvede mod Staden. Da Kongen var bleven løsladt, lod han C. stævne for Parlamentet i Paris og, da han ikke mødte, banlyse som Majestætsforbryder, hvorpaa han gjorde Angreb paa Burgund; C. hærjede til Gjengjæld Picardie og Normandiet 1472 og sluttede Forbund med sin Svoger, den engelske Konge Edvard IV, som han ophidsede til Krig mod Frankrig. Ogsaa med sin anden Lensherre, Kejser Frederik III, der havde skuffet ham i Haabet om at opnaa Kongeværdigheden, kom han i Strid, idet han blandede sig i Stridighederne i Ærkestiftet Köln og forgjæves belejrede Neuß 1474. Under C.s Tog til Köln kom der en Forbindelse i Stand imod ham mellem Ludvig XI, Hertug René af Lothringen og Schweizerne, hvilken til sidst medførte hans Undergang. Han overfaldt og erobrede Lothringen 1475 og trængte 1476 ind i Schweiz, men blev slaaet ved Granson, hvor Schweizerne gjorde et umaadeligt Bytte, og Murten, hvor 20,000 Burgundere dækkede Valpladsen eller omkom i Murtensø. Denne Ulykke bøjede den stolte og hidtil saa mægtige Hertug baade paa Sjæl og Legeme; snart rasede han som en vanvittig, snart henfaldt han i dyb Tungsindighed, og han forblev i nogen Tid uvirksom. Hans stolte Adelsmænd, Støtterne for hans Magt, vare faldne eller forarmede; hans rige Stæder vare blottede for Penge og Mennesker; hele det burgundiske Artilleri var faldet i Fjendens Hænder. Men paa Efterretningen om, at Hertugen af Lothringen havde tilbagevundet sit Land, samlede han i Hast de svage Levninger af sin Hær, rykkede i Oct. 1476 ind i Lothringen og belejrede Nancy. Her maatte han 5 Jan. 1477 indlade sig i Slag med en under Hert. René fremrykkende Hær af Lothringere, Schweizere og Franskmænd, hvori han, efter at ogsaa Forræderen Campobasso, som anførte C.s italienske Lejetropper, var gaaet over til Fjenden, led et fuldstændigt Nederlag. Hans Lig blev et Par Dage efter fundet i en tilfrossen Sump, hvor han ukjendt var bleven dræbt paa Flugten; det blev bisat i Nancy, hvorfra hans Datters Sønnesøn, Kejser Carl V, 1550 lod det føre til Brügge. Med C. faldt ikke blot Ludvig XI.s farligste Fjende, men tillige Hovedet for og den sidste Bærer af et mægtigt Vasaldømme, paa hvilket alle den franske Konges Centralisationsbestræbelser hidtil vare strandede. I sædvanlige Udspredelser fandt C. sit hele Liv igjennem ingen Smag; han regerede med Alvor og Iver, Retfærdighed, men tillige Grusomhed, især naar hans Herredømme blev anfægtet. Lige over for Stæderne, som laa i bestandig Fejde med Adelen, begunstigede han den sidste. C. var tre Gange gift, sidst med Margrete, Datter af Hert. Richard af York og Søster til Kong Edvard IV; men kun med sin anden Ægtefælle, Isabella af Bourbon, havde han en Datter, Marie, som blev Arving til hans Lande og ved sit Giftermaal med den senere tyske Kejser Maximilian I bragte den rige burgundiske Arv til det habsburg-østerrigske Hus.

Carl Edvard Stuart, kaldet Prætendenten, Søn af den engelske Konge Jakob II.s Søn, Jakob »le chevalier«, f. 31 Dec. 1720 i Rom, fik en meget mangelfuld Opdragelse, men var levende opfyldt af alle sin Families Haab og Pretentioner. 1745 indbød Ludvig XV ham til Paris og lovede ham Tropper til at iværksætte en Landing i England, men Transportflaaden blev ved Dunkerque ødelagt af Storm og Planen opgivet. C. foretog nu paa egen Haand i et lille Skib den farefulde Rejse til Skotland og landede der 25 Juli med 7 Officerer og en Del Krigsfornødenheder. Snart flokkedes Højlænderne om ham; han holdt sit Indtog i Edinburgh og slog Englænderne fuldstændig ved Prestonpans. Et Indfald i England førte ham lige til 30 Miles Afstand fra London, men de overlegne Kræfter, som samlede sig, nødte ham til at gaa tilbage til Skotland. Her slog han en anden engelsk Hær ved Falkirk, men maatte dog trække sig op i Højlandene, hvor han 16 Apr. 1746 blev aldeles slaaet ved Culloden af Hertugen af Cumberland. Efter en højst

æventyrlig Flugt naaede han Frankrig paa et fransk Skib, men blev ved Bestemmelserne i Aachenerfreden 1748 tvungen til at forlade dette Land og vandrede siden omkring, indtil han ved sin Faders Død 1766 opslog sin Bolig i Rom. Hans Ægteskab med en Prinsesse af Stolberg var højst ulykkeligt. C. døde 30 Jan. 1788, ødelagt af Drik. Med et vindende Ydre forbandt han mange gode Egenskaber, som Tapperhed og Ædelmodighed, men besad tillige i høj Grad de traditionelle stuartske Fejl, Stivsindethed og Uklogskab. Hans senere Liv nedbrød aldeles den Agtelse, som han havde vundet ved sin Optræden 1745.

Carl Emanuel I d. store, Hertug af Savoien, f. 1562, fulgte 1580 sin Fader Emanuel Philibert i Regeringen. Han var gift med Philip II.s Datter Katharine, hvorfor han først var forbunden med Spanien mod Frankrig og ved Freden i Lyon 1601 erhvervede Markgrevskabet Saluzzo imod nogle mindre betydelige Afstaaelser. Siden forbandt han sig med Frankrig og Venezia mod Spanien, men prisgiven af den første Magt sluttede han sig forbitret herover igjen til det habsburgske Hus. Hans Fordringer paa Montferrat bragte ham i en ny Krig med Frankrig, som besatte hele Savoien, da han pludselig døde, ramt af et Slag 26 Juli 1630. Hans umaadelige Ærgjerrighed drev ham til vidtstrakte Planer, som at blive tysk Kejser, gjenoprette Kongeriget Cypern osv., men ingen af disse fik han udført.

Carl Frederik, Hertug af Holsten-Gottorp, Søn af Hert. Frederik IV og den svenske Prinsesse Hedevig Sophie, Carl XII.s ældste Søster, f. 30 Apr. 1700 i Stockholm, arvede kun 2 Aar gammel den gottorpske Del af Hertugdømmerne efter sin Fader, som faldt paa sin Svogers polske Felttog i Slaget ved Clissov 1702. I hans Mindreaarighed førte hans Farbroder Christian August som Administrator Regeringen, men da denne i den nordiske Krig indlod sig i én hemmelig Forbindelse med Sverige mod Danmark, satte Kong Frederik IV sig efter Tønnings Overgivelse 1713 i Besiddelse af hans Lande. Efter at være bleven myndig og selv have tiltraadt Regeringen fortsatte han sin fjendske Politik mod Danmark og var med sin Morbroder ved Belejringen af Frederiksten 1718. Efter Carl XII.s Fald tragtede han som hans nærmeste Arving efter at blive Sveriges Konge, men hans afdøde Moders yngre Søster, Ulrika Eleonore, blev ham foretrukket. Efter Freden 1720 fik C. F. kun den hertugelige Del af Holsten tilbage, hvorimod den gottorpske Del af Slesvig blev indlemmet i Danmarks Rige; Residensen forlagdes derpaa til Kiel. For at vinde en ny Støtte mod Danmark giftede han sig 1725 med Anna Petrovna, Datter af Kejser Peter d. store, og er ved hende bleven Stamfader til det nuregerende russiske Kejserhus. Han døde 18 Juni 1739 paa Rolfshagen ved Oldesloha.

Carl Martel [tell], d. e. Hammer, uægte Søn af den frankiske Major Domus Pipin af Heristal, f. c. 690, blev efter sin Faders Død 714 af de austrasiske Franker valgt til deres Hertug, hvorpaa han slog Neustrierne i to Slag og fra den Tid herskede over alle Frankerne som de svage merovingiske Kongers Major Domus. Han kæmpede med Held mod Alemannerne, Bayrerne og Sachserne, men gjorde sig især berømt og fortjent ved den store Sejer, han 732 vandt mellem Tours og Poitiers over Maurerne, som under Anførsel af Abderrahman fra Spanien vare faldne ind i Frankrig, hvorved han reddede de romansk-germanske Folk og Christendommen fra en stor Fare. De vestlige Friser underkastede han det frankiske Herredømme og slog endnu en Gang Araberne i Sydfrankrig. I sine 4 sidste Leveaar lod han Tronen staa ubesat; han døde 22 Oct. 741 efter at have delt Rigets Styrelse mellem sine to Sønner, Carloman og Pipin d. lille.

Carl Peter Ulrik, Hertug af Holsten-Gottorp, s. **Peter** III.

Carl Vilhelm Ferdinand, Hertug af Brunsvig, ældste Søn af Hert. Carl og Prinsesse Charlotte af Preussen, Frederik d. stores Søster, f. 9 Oct. 1735, er især bekjendt som preussisk Feltherre. I Syvaarskrigen anførte han de brunsvigske Tropper, som i Forening med den engelsk-hannoverske Hær kæmpede for Frederik II, og erhvervede sig sin Morbroders særdeles Anerkjendelse, idet han deltog i alt, hvad Hæren udførte under hans Farbroder, Hert. Ferdinand. Efter Freden ægtede han 1764 den engelske Prinsesse Augusta, Georg III.s Søster; 1780 tiltraadte han Regeringen i Brunsvig efter sin Fader og førte den med Alvor og Energi. Den Lethed, hvormed han i Spidsen for en preussisk Hær gjenindsatte Arvestatholderen af Nederlandene i hans Rettigheder, bragte ham en saadan Anseelse, at man ventede et lignende kort og heldigt Felttog af ham i Frankrig, da Revolutionen der var udbrudt. Han fik Overbefalingen over den preussiske og østerrigske Hær, som 1792 rykkede ind i Frankrig, og skulde gaa til Paris for at gjenoprette Kongemagten; han trængte ogsaa uden synderlig Modstand ind i Champagne; men hans ukloge, af franske Emigranter forfattede og ved Felttogets Begyndelse i Koblenz udstedte Manifest, som truede Paris med Ødelæggelse, ophidsede Franskmændene til den kraftigste Modstand; Sygdomme og slette Veje svækkede hans Hær, og han saa sig efter Kanonaden ved Valmy nødt til at slutte en Vaabenstilstand med Dumouriez, i Følge hvilken han maatte trække sig tilbage. Efter at have kæmpet det n. A. med vexlende Held nedlagde han i Beg. af 1794 Commandoen. Da Krigen mellem Preussen og Frankrig igjen udbrød 1806, fik C. atter Anførselen over hele den preussiske Hær, men han var ikke, tilmed da han nu var i Oldingsalderen, en Modstander som Napoleon I voxen. I det for Preussen saa ulykkelige Slag ved Auerstädt 14 Oct. fik han begge Øjnene udskudte, og han døde af Følgerne deraf, fordreven fra sine Lande, i Altonas Forstad Ottensen 10 Nov. s. A.

Carlberg [bärj], kongeligt Slot og Krigsskole lige uden for Stockholms Norrmalm, ved en Bugt af Mälaren. Slottet, som anlagdes og fik sit

Navn af Rigsadmiralen Carl Carlsson Gyllenhjelm og senere udvidedes og forskjønnedes, kom c. 1690 i Kronens Eje. Carl XI besøgte ofte C. med sin Dronning Ulrika Eleonore af Danmark, som ogsaa døde der, og efter Slotsbranden i Stockholm 1697 var C. i længere Tid Kongefamiliens Bopæl. Da Søcadetskolen (indrettet 1748 og senere forlagt til Carlskrona) indbroges 1792, og en ny Cadetskole under Navn af Krigsakademiet stiftedes for Uddannelsen af saa vel Land- som Søofficerer, forlagdes denne til C. Med Undtagelse af 1794—97, da Regenten selv var det øverste Bestyrelsesmedlem, stod Akademiet i Begyndelsen under Opsigt af en Direction (1805 sammensmeltet med Krigscollegiet), men stilledes 1811 under en Kansler, under hvem Forvaltningen ledebes af en Gouverneur. 1850 formindskedes Klassernes Antal fra 5 til 4, og Tiden for hvert Lærecursus bestemtes til højst 6 Aar. I Følge vedtagne Ændringer inden for de lærde Skoler ombannedes Anstalten ved en Forordn. af 14 Oct. 1862 til en mere udelukkende militær Uddannelsesskole ved Navn af »Krigsskola«, fordelt i to Klasser, en Land- og en Søklasse. 1866 overbroges Overopsynet til Militærskolernes Overbestyrelse, og 1867, da en særskilt Søkrigsskole oprettedes, indbroges Søklassen. I Følge Reglement af 14 Aug. 1874 er Krigsskolens Øjemed at meddele den militære Dannelse, som tillige med foregaaende Tjeneste i Hæren udkræves for at opnaa den første Officersgrad ved Armeen. Styrelsen paahviler en Chef med Assistance af en Compagnichef. Eleverne skulle som Underofficerer eller Volontærer være ansatte ved Corps af Armeen. Cursus (dels praktiske Øvelser, dels theoretisk Undervisning) er beregnet til 14—15 Maaneder.

Carlén, Emilie Flygare-, en af Sveriges berømteste Romanforfatterinder, f. 8 Aug 1807 i Strömstad, Datter af Kjøbmand Rutger Smith, ægtede 20 Aar gl. en Provinslæge i Småland, A. Flygare, efter hvis Død 1833 hun levede nogle Aar paa Landet, for største Delen i sin Fødeegn Bohuslän eller dets Naboprovinser, uden fast Bopæl. I denne Tid forlovede hun sig med en Sagfører R. Dalin, „en aandfuld Mand med klart og frit Blik over Livets dybere Spørgsmaal og Forhold“, som døde før det berammede Bryllup, men ikke blev uden Indflydelse paa hendes aandelige Udvikling. 1839 flyttede hun til Stockholm, hvor hun 1841 ægtede Joh. Gabr. C. (f. 1814, d. 1875, bekjendt som Lyriker ved flere Digtsamlinger, samt som Udgiver af Bellmans og Fru Lenngrens samlede Skrifter og af Skrifter, der sigtede til almindelig Underholdning, som »Svenska Familjeboken« m. m.). Fru C. var 30 Aar gl., da hun optraadte som Forfatterinde med sin første anonyme Roman »Valdemar Klein« (1838), der allerede næste Aar efterfulgtes af to andre, og hendes Produktivitet syntes at voxe med hendes Læsekreds. I Løbet af 15 Aar vare hendes Skrifter naaede op til et Antal af nogle og tyve, da Sorgen over Tabet af hendes eneste Søn Edv. Flygare (f. 1829, d. 1852), som allerede havde gjort sig bekjendt ved heldige Forfatteranlæg, medførte en Afbrydelse i hendes Forfattervirksomhed for en Tid af 6 Aar. I et Par af sine sidste Arbejder, »Skuggspel, Tidsmålningar och Ungdomsbilder« (1865) samt »Minnen af Svenskt författarelif 1840—60« (1878), har hun tegnet Tildragelser og Personligheder inden for Fædrehjemmet og dets nærmeste Omgivelser samt Minder fra sin egen Ungdom og literære Omgangskreds. Fru C. besidder stor Opfindsomhed; om man end har villet indvende, at hun ej sjælden opholder sig ved betydningsløse Detailler, ere hendes Skildringer sande og livlige, især naar hun, som i »Rosen på Tistelön« (1842), »Pål Värning« (1844), »Enslingen på Johannisskäret« (1846), »Ett Köpmanshus i Skärgården« (1859), har hentet Æmnet til sine Skildringer fra den svenske Skjærgaardsbefolknings Liv. En Samling af Fru C.s Romaner, som alle eller for største Delen ere oversatte paa Dansk, Tysk, Fransk og Engelsk, udkom 1869 o. flg.— Hendes Fosterdatter, **Rosaura Kathar. C.**, f. 9 Maj 1836, d. 12 Febr. 1883, gift med Moderens Svoger, Herredshøvding R. Th. C. (en Tid lang Rigsdagsmand, d. 1873), var Forfatterinde til flere anonymt udgivne Romaner: »Agnes Tell« (1861), »Tuva« (1862), »Bröllopet i Bränna«, »Helena« (1863), »Tre år och tre dagar« (1864), »Tatarnes son«, »Lifvet på landsbygden« (1866), som vandt meget Bifald. Hun testamenterede næsten hele sin betydelige Formue til Stockholms Asyl for pauvres honteux.

Carleton, Will. [karltn], irsk Romanforfatter, f. 1798. Født under de fattigste Forhold, forsøgt i Savn og Ulykker, kjender han det irske Folkeliv fra første Haand og ved at skildre det med Varme og Liv, stundum med extravagante, melodramatiske Farver. Som ubekjendt og fattig ung Mand vakte han stor Opsigt med »Traits and stories of the Irish peasantry« (1830). Senere udgav han en Fortsættelse deraf og en Række Fortællinger, hvori hans exclusive irske Patriotisme mere og mere traadte frem. Af Had til det engelske Regimente udvandrede han 1855 til Amerika, hvor han skrev Fortællingen »The evil eye« (1860). 1865 vendte han hjem, fik en Pension af Palmerston og døde 1869. Efter hans Død udkom »The fair of Emyvale and the master and scholar tales« og »Farm ballads« (1873).

Cārli, Giov. Rin., Greve, undertiden efter sin Ægtefælle kaldet **C.-Rubbi**, f. 1720 i Capo d'Istria, først Professor i Astronomi og Søvidenskab i Venezia, hvor han blev beskyldt for Kjætteri, fordi han bestred Muligheden af ved Djævelens Hjælp at øve Trolddom, d. 1795 som Præsident for Finanscollegiet i Milano, har gjort sig bekjendt ved en Mængde Skrifter af historisk, statistisk og archæologisk Indhold, deriblandt »Dell' antichità italiche (5 Bd., 1788—91).

Carlin, C. A. Bertinazzi, kaldet, den berømteste Harlekin ved det italienske Theater i Paris, f. 1713 i Turin, hvor han som ganske ungt Menneske blev Fændrik i et sardinsk Regiment. For efter Faderens Død at kunne ernære sig selv, maatte han give Undervisning.

i Fægtning og Dans. I Bologna optraadte han første Gang som Harlekin, gjennemrejste hele Italien og kom 1741 til Paris, hvor han forblev til sin Død 7 Sept. 1783. Trods den uhelbredelige Hypochondri, hvoraf han led, erhvervede han sig europæisk Navnkundighed ved det Lune, den Anstand og Lethed, hvormed han gav Harlekins Maske. I Improvisationskunst besad han stor Færdighed. Han har skrevet nogle Lystspil, som »Nouvelles métamorphoses d' Arlequin«.

Carlingford, Chichester Fortescue, Lord, engelsk Statsmand, f. 1823, blev 1847 som Ch. F. valgt til Underhuset og var allerede 1854—55 Statkammerlord. 1857—58 var han Udenrigssecretær for Kolonierne og paa ny 1859—65; han blev i Nov. 1865 Statssecretær for Irland indtil Juni 1866 og paa ny 1868—70, i hvilken Stilling han kraftig medvirkede til Afskaffelse af den irske Statskirke og til Gjennemførelse af Landboloven, var derefter Handelsminister indtil Ministeriet Gladstones Afgang i Febr. 1874 og ophøjedes til Peer som Baron C. I Apr. 1881 blev C. Seglbevarer og 1883 Præsident for Geheimeraadet.

Carlingfordbugten skærer sig fra den irske Sø ind i Irlands Østkyst mellem Shirerne Down og Armagh. Dens Kyster ere bjærgfulde. Rigt Østersfiskeri.

Carlini, Francesco, f. 1785, d. 1862, Directeur for Observatoriet i Milano, særlig bekjendt ved sine Soltavler (»Nuove tavole de moti apparenti del sole«, 1832).

Carlino, ældre Sølvmønt i Neapel, hvoraf 10 paa en Ducato di Regno, omtrent 31 Øre, den ældre paa Sicilien omtr. 15 Øre.

Carlisle [lejl], 1) Hovedstad i Cumberland-Shire i England, ved Floden Eden, 57 M. n. n. v. for London. 36,000 I. (1881). C. er en gammel Stad, der allerede skal have været til før Romernes Indfald. Bispesæde. Blandt Stadens nyere Bygninger fremhæves Toldhuset og den store Jærnbanestation. Smuk Bro over Eden. Livlig Industri i Bomulds- og Uldvarer og betydelig Handel. Paa dens gamle Borg, der er opført i det 11te Aarh., sad Marie Stuart fangen 1568. — 2) Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, 4 M. v. til s. for Harrisburg. 6,000 I.

Carlisle, George Will. Fred. Howard, Jarl af [s. o.], engelsk Statsmand, f. 1802, havde 1826—48 Sæde i Underhuset som Lord Morpeth og blev derefter Peer, var 1835—41 Statssecretær for Irland, 1846—52 paa ny Medlem af det liberale Ministerium og 1855—58, samt 1859—61 Vicekonge i Irland; d. 1864.

Carlister, spansk Partinavn paa Tilhængere af Don Carlos og hans Efterkommere.

Carlo, San, d. s. s. Alfaques.

Carloforte, Stad paa Østsiden af den lille Ø San Pietro ved Øen Sardiniens Sydvestkyst. 4,000 I. Saliner, Koralfiskeri.

Carloman, et i Carolingernes Slægt jævnlig forekommende Navn. C., Søn af Carl Martel, s. Carolingerne. — C., Carl d. stores yngre Broder, s. Carl I d. store. — C., Konge i Bayern 876 og romersk Kejser, ældste Søn af Ludvig d. tydske, d. 880; han var Fader til Kejser Arnulf. — C., Konge i Frankrig 879 tillige med sin Broder Ludvig III, Søn af Ludvig d. stammende, d. 884.

Carlopago, en lille Havnestad i Østerrig-Ungarn, Prov. Kroatien og Slavonien, ved Montagna-Kanalen mellem Fastlandet og Øen Pago. 1,000 I.

Carlos, Don, Infant af Spanien, Søn af Philip II og hans første Dronning, Marie af Portugal, f. 8 Juli 1545 i Valladolid. Da hans Moder døde faa Dage efter hans Fødsel, blev han opdraget med stor Omhu af sin Faster Johanne; men den store Overbærenhed, som fra alle Sider vistes det svagelige og næsten vanskabte Barn, forøgede kun hans medfødte Heftighed og Trodsighed. Efter at Faderen 1560 havde ladet ham erkjende som Tronfølger af de i Toledo forsamlede Stænder, sendte han ham 1562 til Universitetet i Alcala i Haab om, at Studier skulde mildne hans ubændige Sind; men da Philip heri saa sig skuffet og uden Sindsforandring ikke ansaa denne sin eneste Søn for skikket til at følge sig i Regeringen, lod han 1562 sin Søsters to ældste Sønner, Ærkehertugerne Rudolf (den senere Kejser Rudolf II) og Ernst, komme til Spanien for at sikre dem Arvefølgen i sine Stater. C.s Had til Faderen og dennes fortrolige, Hertugen af Alba og Juan d'Austria, tiltog end mere, da han blev udelukket fra al Deltagelse i Statssager, og da Statholderskabet i Nederlandene, som han havde udbedt sig, blev overdraget Alba. Efter at han havde gjort et Angreb paa Juan d'Austria og endog lagt Planer mod Kongens Liv, besluttede denne at gjøre ham uskadelig: 18 Jan. 1568 lod han Prinsen om Natten fængsle, hans Papirer beslaglægge og en Anklage rejse imod ham for Majestætsforbrydelse. C. døde i Fængslet 24 Juli s. A. efter at have bedet sin Fader om Tilgivelse og erholdt hans Velsignelse; han blev begravet i Dominicanernonnernes Kloster El-Real i Madrid. At C. skal have staaet i Kjærlighedsforhold til sin Stifmoder Elisabeth, at han skal have hyldet frisindede Anskuelser og være død af Gift eller paa anden voldsom Maade, mangler historisk Grund. — D. C. er foreviget ved Schillers berømte Drama af s. N.; men Helten heri er helt forskjellig fra den virkelige D. C., og Digtningen har i Folkebevidstheden fortrængt dennes rette Charakter og Historie.

Carlos, Don, spansk Kronprætendent, f. 29 Marts 1788, anden Søn af Kong Carl IV af Spanien, maatte 1808 med sin øvrige Slægt frasige sig Retten til den spanske Krone og levede indtil 1814 i Valençay. C. ægtede 1816 Marie Francisca d'Assisi (f. 1800, d. 1834), Datter af Johan VI i Portugal og Søster til hans Broder Ferdinand VII.s Ægtefælle og til Dom Miguel. Da Ferdinand VII ingen Børn havde, syntes Tronfølgen at være C. sikret, og han, som var lidet begavet og religiøs fanatisk, blev derfor Midtpunktet for den absolutistiske og klerikale Reaction, medens det liberale Parti ønskede ham fjærnet fra Magten. Heri fandt det en Hjælp i Ferdinands fjerde Dronning, Marie Christine, som 1830 fik sin Ægtefælle til at ophæve den saliske Lov, der gjaldt i alle bourbonske Linjer (i den spanske Gren

siden 1713), og hvorefter Mandslinjen alene kan arve Tronen, og i Stedet indføre den ældre castiliske Arvelov, hvorefter ogsaa Kvinder kunne arve. Hendes Datter, Marie Isabella, som fødtes et halvt Aar efter, blev derefter nærmere berettiget. Da C. ikke vilde erkjende Kongens Ret til denne Forandring og gjorde formelige Indsigelser derimod, blev han 1832 forvist først til Portugal, og da han endnu vægrede sig ved at aflægge Troskabsed til Broderdatteren, til Rom. Men da Ferdinand døde 29 Sept. 1833, betragtede C. sig som retmæssig Konge (Carl V), vendte tilbage til Spanien i Juli 1834 og førte i flere Aar med skiftende Held en blodig og grusom Krig imod Broderdatteren og hendes Moder, dels om sin Arveret, dels om de frihedsfjendske Grundsætninger, som han og hans Tilhængere hyldede. 1839 maatte C. opgive Kampen og gaa til Frankrig; her levede han paa Slottet i Bourges indtil 1847, da han drog til Østerrig, hvor han døde i Triest 10 Marts 1855 under Navnet „Greven af Molina“. Siden 1838 var han gift med Maria Theresia, Prinsesse af Beira, en Søster til hans første Hustru (f. 1793, d. 1874). Han efterlod sig 3 Sønner, Carlos, Juan og Ferdinand. — **C.**, Greve af Montemolin, f. 31 Jan. 1818, til hvem Faderen 1845 overdrog sine Arvekrav (Carl VI), flygtede 1846 fra Bourges med General Cabrera og gjorde senere to Forsøg paa at fremkalde Opstand. Første Gang 1849 standsedes han paa sin Rejse gjennem Frankrig; anden Gang lykkedes det ham med General Ortega at faa en Opstand til Veje i Tortosa 3 Apr. 1860; men den blev hurtig undertrykt, og han maatte 23 Apr. tillige med sin yngste Broder **Ferdinand**, f. 1824, der fulgte ham paa Toget, frasige sig alle Rettigheder til bedste for Dronning Isabella. Saa snart de kom fri, sagde de sig løste fra deres Løfte, men døde begge af Nervefeber, Ferdinand 2 Jan. 1861, C. 14 Jan. og hans Hustru, Marie Caroline af begge Sicilierne, samme Dag, hvorfor ogsaa Rygtet opstod om Forgiftelse. Den tredje Broder **Juan**, f. 15 Maj 1822, gift med en Søster til Hertugen af Modena, gav 1862 Afkald til bedste for sin ældste Søn **C.**, f. 30 Marts 1848. Denne optraadte 1868 som Kronprætendent (Carl VII) og førte 1872—76 tillige med sin yngre Broder Alfons (f. 1849) en ny blodig Krig i det nordlige og østlige Spanien, men uden bedre Held end hans Farfader. Han er siden 1867 gift med Margrete, Datter af Hert. Carl III af Parma, og har med hende en Søn, Jaime, f. 27 Juni 1870, samt 4 Døtre.

Cārlos, San, s. **Ancud**.

Cārlow [lo], 1) Shire i Irland, Prov. Leinster, omgivet af Shirerne Wicklow, Werford, Kilkenny, Queens og Kildare. 16 □ M. med 44,000 I. (1881). Landet er bjærgfuldt mod Ø. og N. V. og optages for øvrigt af en frugtbar og veldyrket Slette, der gjennemflydes af Floden Barrow. 2) Hovedstad i C.-Shire, ved Floden Barrow, 10 M. s. ø. for Dublin. 9,000 I. Katholsk Bispesæde med Domkirke, Præsteseminarium og gammelt Abbedi. Uldmanufakturer, Handel med Victualier.

Cārlowitz, Stad i Østerrig-Ungarn, Prov. Kroatien og Slavonien, ved Donaus højre Bred, 1 M. neden for Peterwardein, 5,000 I., er Sæde for en Patriarch, der staar i Spidsen for den ikke unerede græske Kirke i Østerrig-Ungarn. I Omegnen betydelig Vinavl. Størfangst i Donau. — Fredsslutning 1699 mellem Østerrig, Rusland, Polen og Venezia paa den ene Side og Tyrkiet, der maatte gjøre Afstaaelser til dem alle, paa den anden. 1848—49 var C. et Hovedpunkt for de østerrigske Serber under deres Kamp mod Magyarerne.

Cārlowitz, Albert v., tysk Politiker, f. 1802, valgtes 1830 af den sachsiske Adel til „Condirector“ for at varetage dens særlige Interesser og var siden paa Landdagen dens Fører, men viste samtidig stor Selvstændighed over for Regeringen og udmærkede sig særlig ved Drøftelsen af den nye Straffelovbog. 1845 udnævntes C. til livsvarigt Medlem af 1ste Kammer, var en Tid lang dets Formand og blev Oct. 1846 Justitsminister indt. Marts 1848. C. bosatte sig samme Aar i preussisk Sachsen og udnævntes 1850 til Medlem af „Unionens“ Forvaltningsraad og til Commissær for de nordtyske Regeringer ved Unionsparlamentet i Erfurt. 1852 valgtes C. til det preussiske Underhus og hørte til det gammelliberale Parti, som opponerede imod Manteuffels Styrelse; 1858—66 gjenvalgtes han og nærmede sig efterhaanden mere Fremskridtspartiet. D. 1874.

Cārlsbad, Stad i Böhmen, 5 M. n. ø. for Eger i Teplдalen ved Fl. Eger, 1130 F. over Havet. 11,000 I. Livlig Industri, navnlig i Glasvarer, Naale, Papir og Galanterivarer. C. er et Verdensbad af første Rang og et af de ældste tyske Bade. Dets Curbygninger ere i de senere Aar blevne betydelig udvidede. De varme Kilder, af hvilke de mest benyttede ere Sprudel (73,8°), Mühl- (57,8°) og Schloßbrunnen (56,9°), levere et glaubersaltholdigt Natronvand, der benyttes til Drikke og Bade; desuden haves Gas- og Slambade. C. anvendes især ved Lidelser i Underlivsorganerne, Leversygdom, Hæmorrhoider, Nyregrus, Gigt, Sukkersyge og overdreven Fedme. **Carlsbadersalt** vindes ved Inddampning af Vandet og har afførende Virkning. **Carlsbadbeslutningerne** toges paa en Congres af tyske Ministre i C. 20 Sept. 1819 og havde det Øjemed at undertrykke det frisindede og nationale Røre hos det tyske Folk. Pressefriheden indskrænkedes; Censur indførtes for alle Skrifter under 20 Ark; alle Studenterforbindelser („Burschenschaften“) ophævedes; strængt Tilsyn indførtes med Universiteterne, og en almindelig Undersøgelsescommission nedsattes mod hemmelige revolutionære Planer.

Carlsberg-Fondet, grundlagt 1876 af Brygger J. C. Jacobsen, med den Opgave at fortsætte og udvide Virksomheden i de chemiske og physiske Laboratorier, som han Aaret forud havde oprettet ved Bryggeriet Carlsberg i Valby (bygget 1847) til videnskabelig Undersøgelse af Maltning og Brygning, og desuden at fremme Videnskaben i Almindelighed ved at give Rejseunderstøttelser og Honorarer til Videnskabsmænd, samt Bidrag til videnskabe-

lige Sarkers Udgivelse. C. F. er henlagt under det kgl. danske Videnskabernes Selskab og styres af 5 Medlemmer, som dette udvælger af sin Midte. Oprindelig var C. F. paa 1 Mill. Kroner, men 1881 forøgedes det med endnu 1 Mill., af hvis Renter Halvdelen skal gaa til det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg Slot, som Jacobsen havde grundlagt 1877. Af „Meddelelser fra C.-Laboratoriet" er udkommet 6 Hæfter (1876—82).

Carlsborg [börj], Fæstning paa Vanäsodde i Sverige, Skaraborgs Län, imellem Vettern og dens Bugt Bottensjön, paabegyndtes 1819 og er, i Følge en af Carl XIV lagt Plan for et svensk Centralforsvar, bestemt til Hoveddepot for Landarmeens Forraad samt til at tjene til Samlingsplads for Hæren og Tilflugtssted for Rigets Bank og Archiver. Totalsummen af de til Fæstningsværkernes Fuldendelse bevilgede Beløb gik ved Slutn. af 1866 op til 4,176,665 Kr., og til Fæstningsværkernes Fuldførelse antoges da yderligere at kræves 6 Mill. Kr. C. staar ved en 6 M. (44 Kilom.) lang Statsbane i Forbindelse med »vestra Stambanan«.

Carlsburg, Stad i det ungarske Transsylvanien, ved Floden Maros, 8 M. n. v. for Hermannstadt. 7,000 I. Romersk katholsk Bispesæde. Kathedralkirke med Hunyadernes Begravelser, Observatorium, Mønt. I Omegnen betydelig Vinavl. C. var tidligere Transsylvaniens Hovedstad.

Carlsdagen, 28 Januar; jvfr. Carl d. store.

Carlsen, Elling, norsk Ishavsfarer, f. paa Tromsø 8 Sept. 1819, har indlagt sig stor Fortjeneste af Kjendskabet til de arktiske Egnes Naturforhold ved den Række Jagttagelser af dels physisk og meteorologisk, dels geographisk Natur, som han har anstillet paa sine Rejser som Fangstmand i Ishavet 1847—74; flere af hans Observationsrækker ere offentliggjorte i inden- og udenlandske Tidsskrifter. Han var den første, som helt omsejlede Novaja Zemlja (1871), og fandt paa denne Rejse det Sted, hvor den hollandske Polarexpedition under Willem Barents overvintrede og 1597 omkom med hele sit Mandskab. Som Ismester og Kjendtmand fulgte han 1872—74 den østerrig-ungarske Polarexpedition under Payer og Weyprecht, fra hvilken Rejse han har udgivet nogle korte Dagbogsoptegnelser. Siden 1879 har han været Fyrvogter ved Skraaven.

Carlsen, Hans Rasmussen, dansk Godsejer, f. 28 Oct. 1810, af en gammel vestjysk Bondeslægt, som efter et Familiesagn er en Gren af Adelsætten Lange. C. tog 1832 Forstexamen og overtog 1833 sin Faders efterladte Ejendom Gammelkjøgegaard, hvilken han 1845 oprettede til et Stamhus (Faderen, d. 1818, var 1816 bleven adlet). Som Medlem af Østifternes Stænderforsamling 1842—46 var C. den mest frisindede af Godsejerne og deltog 1850 i Stiftelsen af Creditkassen til Selvejendoms Fremme. 1854 blev C. kongevalgt Medlem af Rigsraadet (udtraadte 1864) og valgtes 1859 til Landstinget, hvor han indtil 1866 var en af Lederne for det bondevenlige Mindretal og kæmpede imod Grundlovens Gjennemsyn. 1861 var C. Medstifter af „Dannevirkeforeningen". I Maj—Juli 1864 var C. Indenrigsminister, valgtes 1866 til Folketinget, hvor han var Leder af det nationale Venstre indtil 1869, og var 1865 med at stifte „Nordisk Samfund", hvis Formand han var i flere Aar. C. havde Sæde baade i den store Forsvarscommission 1866 og i Kirkecommissionen 1868 og var 1866 Formand for Commissionen om Sors Akademis Gjenoprettelse. 1870 blev C. kongevalgt Landstingsmand og optraadte her skarpt imod Folketingets Flertal. 1841 blev han Hofjægermester og 1873 Kammerherre. 1841 ægtede C. Clara Sophie, Søster til Grev Juel Vind Frijs (f. 1822, d. 1852); hans egen Søster, Marie C. (f. 1813, d. 1854), var siden 1851 gift med N. F. S. Grundtvig.

Carlshamn, Stabelstad i en smuk Egn paa Sydkysten af Bleking i Sverige, ved Myeaaens Udløb i Østersøen. 6,421 I. (1881). Her findes en Navigationsskole, 2 Bankkontorer, Sparekasse, Skibsværft og flere Fabriker. Hovedudførselen bestaar af Trævarer og Brændevin; Toldoppebørselen gik 1881 op til 250,860 Kr. Havnen er god, 4—7 Favne (8—13 Meter) dyb; Handelsflaaden bestod 1881 af 21 Fartøjer paa 5,368 Tons (deraf 2 Dampskibe paa 224 Tons). Ved en privat Jernvej til Vislanda staar C. i Forbindelse med de øvrige svenske Jernbaner. Stedet, som før hed Bodekull, fik Kjøbstadsprivilegier 1665.

Carls Hjærte, s. Cor Caroli.

Carlskrona, Stabelstad paa flere indbyrdes og med Fastlandet ved Broer forbundne Øer i Skjærgaarden uden for Blekings sydlige Kyst. 18,413 I. (1881). C. er Hovedstation for Flaaden, samt Sæde for Landshøvdingen i Blekings Län og for Chefen i det søndre Lodsdistrict. Den har 3 Kirker, en højere lærd Skole, en Navigationsskole, en Skibsdrengeskole; her er Hovedkontor for Blekings enskilda Bank og Livrenteanstalt, 2 andre Bankkontorer og en Sparekasse. Blandt de til Flaadens Behov herværende Bygninger mærkes: den gamle ell. Reparationsdokken, som er sprængt ind i Klippen, paabegyndt 1716 og i de senere Tider udvidet; den nye Dokbygning, paabegyndt 1775 af Thunberg, som bestaar af flere særskilte Dokker og 2 saakaldte Svajningsrum. Værftet, hvortil ligeledes hører Artillerigaarden med Tøjhuset og Rustkammeret, har Forraadshus, en Modelsal og en Mængde for Flaadens Fornødenheder nødvendige Værksteder. Handelsflaaden bestod 1881 af 16 Fartøjer af 1328 Tons (deraf 3 Dampskibe af 577 Tons), og Toldoppebørselen beløb sig s. A. til 271,207 Kr. Ved en privat Jærnbane over Vexiö staar C. i Forbindelse med södra Stambanan. Havnen, en af de bedste i Europa, er forsvaret dels ved Forsænkninger, dels ved Befæstninger, blandt hvilke mærkes det af Dahlberg anlagte, men i de sidste Aar ombyggede Kungsholm, ved det søndre Hovedindløb. — 1679 besluttede Carl XI, som under Krigen mod Danmark mere end én Gang havde erfaret det uhensigtsmæssige i Flaadens Stationering ved Stockholm, at anlægge en By paa Trossö, der ligger paa Grænsen af Øster- og Medelstads Herreder, og som den Gang udgjorde en Bondegaards Jorder, samt at forlægge Rigets

Orlogsflaade derhen. Allerede det følg. A., da det var lykkedes Kongen at erholde Ejendomsret til Øen, udfærdigedes Privilegier for den under Ledelse af Dahlberg m. fl. nyanlagte By. 1686 løb det første paa C.s Værft byggede Skib af Stabelen, og 1688 ell. 1689 blev Admiralitetscollegiet flyttet derhen, hvilket dog atter flyttedes derfra 1776.

Carlson, Frederik Ferdinand, sv. Historiker og Statsmand, f. 13 Juni 1811 i Upland, blev Student 1825 i Upsala, tog 1833 den philosophiske Grad med Udmærkelse, gjorde kort efter en toaarig, videnskabelig Rejse gjennem Tyskland, Italien og Frankrig, blev imidlertid Docent i Historie og ansattes ved sin Hjemkomst som Lærer for de ældre Arveprinser. Udnævnt til extraord. Prof. i Historie i Upsala 1846, blev han 1849 Geijers Efterfølger som Professor. Han gjorde sig det nu til Opgave, at fortsætte sin Forgængers uafsluttede Arbejde over Sveriges Historie. Men som Delegeret for Upsala Universitet ved Stænder-Rigsdagene 1850—63 kom C. ind paa den politiske Bane, hvorved der for en lang Tid skete Afbrydelse i hans videnskabelige Forfattervirksomhed. 1863 kaldts C. til Statsraadet som Chef for Ecclesiastikdepartementet, aftraadte vel 1870 og gik atter tilbage til Professoratet, men blev 1875 for anden Gang Ecclesiastikminister og blev i denne Stilling til Nov. 1878. C. er Medlem af det svenske Akademi siden 1859 og af Rigsdagens 1ste Kammer siden 1873; 1879 blev han Æresdoctor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet. Som Ecclesiastikminister gjennemførte C. en Mængde Foranstaltninger for Ordningen af saa vel den højere som lavere Undervisning. Som Forfatter har han især gjort sig fortjent ved »Sveriges historia under Konungarne af Pfalziska huset« (hidtil 6 Dele, 1855—81).

Carlsruhe, Hoved- og Residensstad i Storhertugdømmet Baden, henimod 1 M. fra Rhinen, en regelmæssig, smukt bygget Stad, hvis Gader straaleformig udgaa fra det 1751 opførte Residensslot. 50,000 J. (1881). C. er først anlagt 1715 af Markgrev Carl III og har mange smukke offentlige og Privatbygninger, hvoriblandt Residensslottet og flere fyrstelige Paladser, Museet, Mønten, Tøjhuset og Hoftheatret. Den herværende polytechniske Skole er en af de mest ansete i Tyskland. Endvidere er her Observatorium, botanisk Have, Bibliothek og rige Kunstsamlinger. Industrien er stærkt udviklet, navnlig i Bijouterier, Maskiner, Vogne og Møbler.

Carlsson, Gustav, uægte Søn af den svenske Konge Carl X, f. 1647. Efter Kongens Død overtog Enkedronning Hedevig Eleonore Omsorgen for hans Opdragelse. 1659 fik han Godserne Börringe og Lindholmen i Skaane anviste til Underhold, tiltraadte derefter en fleraarig Udenlandsrejse gjennem en stor Del af Europa, deltog med Hæder i fransk Tjeneste i Krigen mellem Frankrig, England og Holland og blev 1674 af Carl XI ophøjet til Greve af de nævnte Godser. Under Carl XI.s Krig i Tyskland kom han 1679 som Oberst i brandenburgsk Fangenskab, drog 1680 over til Sverige, men forlod snart dette Land, da Rigsraadsembedet var blevet ham nægtet, traadte i hollandsk Tjeneste og deltog som Generallieutenant i Vilhelm III.s Tog til Irland. Derefter levede han Resten af sit Liv i Stilhed i Holland og døde barnløs paa sin Ejendom Ter Hoorne $^{1}/_{12}$ Jan. 1708. C. elskede Lærdom og Videnskaber og efterlod sig et kostbart Bibliothek, som spredtes efter hans Død.

Carlstad, Stad i Sverige, Vermland, ved Klarelvens Udløb i Venern, Sæde for Landshøvdingen i Vermlands Län og Biskoppen i C.s Stift. 7,720 J. (1881). C. er nu velbygget, har en højere lærd Skole, Seminarium for Folkeskolelærere, Länslazareth, Sundhedsbrønd med et meget benyttet Vand, indeholdende kulsure Salte i ikke ringe Mængde, Provinsial- og Hypothekbank og Sparekasse. Udførselen bestaar i Særdeleshed af Jærn- og Trævarer. 1881 fandtes 17 Handelsfartøjer af 1202 Tons (hvoraf 8 Dampfartøjer af 656 Tons), og Toldindtægterne beløb sig til 393,818 Kr. C., som anlagdes af Carl IX paa Tingvallasen, en gammel Tings- og Markedsplads, fik Navn efter Grundlæggeren og fik Privilegier 1584. Den fik 1840 Stabelstadsret, ødelagdes 1865 næsten ganske af Ildsvaade, men er paa Grund af Jærnvejsanlæg i de senere Aar gaaet betydelig fremad. — C.s Stift, indeholdende 58 Pastorater i 12 Provstier, omfatter hele Vermland og Dalsland, samt en lille Del af Nerike.

Carlstadt, befæstet Stad i Østerrig-Ungarn, Prov. Kroatien og Slavonien, ved Floden Kulpa, 7 M. s. v. for Agram. 6,000 J. C. er Sæde for en græsk, ikke uneret Biskop. Vigtig Handel og Brændevinsbrænderi.

Carlstadt, egtl. Andreas Rudolf v. Bodenstein, Luthers Collega, f. c. 1480 i Franken, studerede Theologi og Lovkyndighed i Rom og senere i Wittenberg, hvor han blev Archidiakon, Præst og til sidst Dr. og Professor i Theologi. Paavirket af Luther opgav han Scholastiken og kastede sig over Studiet af Bibelen, Augustinus og den tyske Mystik. 1519 deltog han i Disputationen i Leipzig mod Eck og forsvarede den menneskelige Viljes absolute Ufrihed, men kunde ikke staa sig imod Ecks overlegne Dialektik. Efter Luthers Ønske rejste han 1521 til Danmark for at hjælpe Christiern II med at reformere Kirken; men da Kongen snart blev omsindet, vendte C. kort efter tilbage til Wittenberg. Luther var den Gang paa Wartburg, og C. ledede da Reformationen i Wittenberg; men hans fanatiske, urolige Iver ophidsede Gemytterne til de raaeste Voldsgjerninger; man forstyrrede den offentlige Gudstjeneste, kastede Billederne ud af Kirkerne, ødelagde Altrene og vilde have den gejstlige Stand afskaffet tillige med den theologiske Videnskab; paa samme Tid hjemsøgtes Wittenberg af Zwickauerprophelerne, og alt kom i en fuldkommen Opløsningstilstand. Da forlod Luther Wartburg og ankom uventet til Wittenberg, hvor han snart bragte Orden til Veje. C. forblev to Aar rolig i Wittenberg, men fastholdt sine revolutionære Ideer. Derpaa begav han sig til Orlamünde, hvor han overtog et Præsteembede. Med heftig Forhaanelse af Luther begyndte han her igjen

sin Billedstorm og fremsatte en Nadverlære, hvori Christi Legeme og Blods sande Nærværelse i Nadveren aldeles forkastedes. Kurfyrsten forviste C., og han drog nu til Strasburg, hvor han søgte at vinde Butzer og Capito, men Luther skrev et advarende Brev „til de christne i Strasburg", og C. maatte begive sig til Basel, hvor han lod udgaa stedse heftigere Skrifter mod Luthers „lige saa aandløse som ikke-tænkende Bogstavtheologi". Luther svarede i Skriftet „Mod de himmelske Propheter om Billederne og Sacramenterne" (1525). C. havde imidlertid vakt Schweizertheologernes Interesse for sin Nadverlære, og de fortsatte Striden med Luther. Anklaget for at have taget Del i Bondekrigen søgte han Beskyttelse hos Luther og fik paa hans Forbøn Tilladelse til at vende tilbage til Sachsen, førte atter for en Tid et omflakkende Liv, men fornyede snart igjen sit gamle Uvæsen, indtil han 1534 blev Professor og Præst i Basel, hvor han vandt almindelig Agtelse og bevarede den, indtil han i Julen 1541 døde af Pest.

Carlsten var indtil den nyeste Tid en Fæstning v. for Marstrand paa en Klippeø i den Bohuslänske Skjærgaard i Sverige. C. paabegyndtes 1667, idet den saakaldte Donjon opførtes tillige med et firkantet, af 5 bombefaste Baaninger bestaaende Taarn og 3 Jordskanser: Gustafsberg, Malepert og Hedvigsholm. Senere bleve Fæstningsværkerne Tid efter anden udvidede og forstærkede. Saaledes fik Taarnets Mure 1681—82 deres nuværende Højde og Tykkelse, ligesom deres Form forandredes fra firkantet til rund; 1685—87 forstærkedes Donjonen. Tvende Søforter, Fredriksborg og Gustafsborg, opførtes, det første 1737—38, det sidste 1781—82. C. er to Gange blevet indtaget af de danske (norske), første Gang 1677 under Gyldenløve, anden Gang 1719 under Tordenskjold; Commandanten Danckwardt, som efter 4 Dages Forløb overgav Fæstningen, maatte da undgjælde med Livet for Forsømmelsen af sin Pligt. Siden Maj 1882 har C. ingen Garnison.

Carlsund, Otto Edv., svensk Mechaniker, f. 1 Oct. 1809 i Carlskrona, d. 24 Febr. 1884 i Stockholm. Allerede som Barn syslede C. med alle Haande Modeller til Fartøjer m. m., og da han 1829 var bleven Student, helligede han sig fortrinsvis til Physik og Chemi, men arbejdede ogsaa ved det mechaniske Værksted i Motala. Efter at han dels havde hjulpet med paa, dels ledet Reparationer og selv bygget Dampfartøjer samt end videre, for at uddanne sig i sit Fag, snart som Maskinmester, snart som Befalingsmand havde faret med saadanne, construerede han 1836 Dampskibet „Norrland" som fik en „directe virkende Maskine", C.s egen Opfindelse. 1839 foretog han en Rejse til England og arbejdede der som Constructeur, indtil han 1843 overtog Ledningen af Værkerne ved Motala. 1870 nedlagde han denne Stilling, i hvilken han vandt Navn som Sveriges første Dampskibs- og Maskinconstructeur. Siden 1854 var han Medlem af det svenske Videnskabsakademi.

Carlsvognen, et Stjernebillede, s. Art. Bjørn.

Carlyle [kejl], Thomas, engelsk Historieskriver, f. 4 Dec. 1795 i en skotsk Landsby, uddannedes ved Universitetet i Edinburgh og lagde sig særlig efter Studiet af tysk Literatur. 1823 begyndte C. at skrive Artikler i »Edinburgh Review«, samt oversatte Goethes „Wilhelm Meister" og Digte af Goethe, Schiller og andre tyske Digtere (»German Romancy«, 1827, 4 Bd.). 1834 flyttede C. til London og deltog i Udgivelsen af »Frazers Magazine«, til hvilket han skrev et halvt philosophisk, halvt burlesk-satirisk Skrift »Sartor resartus« (1836), der udmærker sig ved sine dybe Tanker og ejendommelige Synsmaader, men ogsaa ved lunefulde Tankespring og dristige Udtryksmaader, samt sit med Germanismer stærkt blandede Sprog. 1837 skrev C. „Den franske Revolutions Historie" (3 Bd., 4 Udg. 1864), der dog snarere er en philosophisk Betragtning og stræng Fordømmelse end en historisk Fremstilling af Tildragelserne. 1839 udkom et Flyveskrift imod „Chartismen" og 1841 Forelæsninger „Om Herosdyrkelse" (4 Udg. 1852), i hvilke hans Verdensopfattelse og politiske System tydelig træde for Dagen, nemlig en afgjort Forherligelse af Individualismen. Menneskehedens Helte tilkommer det alene at styre Samfundene; dem er enhver Handling tilladt, og de andre Mennesker have kun at opdage og siden blindt adlyde dem. I »Past and Present« (1843) angreb C. bittert Nutidens svage Sider; hertil slutte sig »Latter-Day Pamphlets« (1850), skrevne under Indtrykkene fra 1848 og rettede imod Tidens urolige Reformlyst. Fremdeles udgav C. to store historiske Skrifter, »Oliver Cromwell's letters and speeches« (3 Bd., 1845—46), ved hvilket han har renset Cromwells Minde for de Pletter, en tidligere hadefuld Historieskrivning havde besudlet det med, og »Frederic the Great« (6 Bd., 1858—65), hvem han efter sit System i høj Grad forguder, saa at Macaulay i en Anmeldelse gjorde skarp Indsigelse derimod. Endelig udkom 1875 en Række Afhandlinger om „de gamle Konger i Norge", samt flere Bind mindre Afhandlinger og 1868—70 en samlet Udgave af C.s Skrifter i 34 Bd. Efter C.s Død, 4 Febr. 1881, udgav Froude hans »Reminiscenses« og (1882) hans Levned i de første 40 Aar.

Carmagnola [mänjola], Stad i Norditalien, 3 M. s. for Turin. 13,000 I. Silkeavl; betydelig Handel med Silke.

Carmagnola, Francesco [s. o.], veneziansk Feltherre, f. c. 1390, hed egtl. Franc. Bussone og var Søn af en fattig Daglejer i C., hvorefter han antog Navn. Han tog Krigstjeneste hos Hert. Philip Maria Visconti af Milano og blev paa Grund af sin Tapperhed og Duelighed hurtig forfremmet til General og gift med Hertugens nægte Datter, Antonia. Men hans Lykke vakte ham Misundere, som styrtede ham. Forbitret herover gik han i veneziansk Tjeneste og fratog som Overanfører for den veneziansk Hær i et Felttog 1426 Hertugen den stærke Fæstning Brescia. Men da et følgende Felttog 1431 løb mindre heldig af, blev C. af Regeringen mistænkt for Forræderi, kaldt til Venezia under Paaskud af, at man

vilde raadføre sig med ham om Krigens Førelse, og modtaget med Udmærkelse, men den følgende Nat fængslet, lagt paa Pinebænken og derpaa henrettet 1432.

Carmagnole [manjääl], en Sang og Dans fra Revolutionen af 1789, der begyndte med Ordene »Madam' Veto avait promis«, og hvoraf hvert Vers endte med Omkvædet »Dansons la C., Vive le son du canon!« Oprindelsen til Navnet er uvis. Maaske stammer det fra Byen Carmagnola, hvorefter Savoyarddrengene i Paris havde faaet Navn. C. brugtes ogsaa om en Dragt fra Revolutionens Tid.

Cārmel, et 3 Mile langt Kalkbjærg i Palæstina, som syd for Bugten ved Ptolemais skyder sig som Forbjærg ud i Havet, berømt for sin Skjønhed og Frugtbarhed, skovrigt med dybe Dale og talrige (c. 2000) Huler med snævre Indgange, der fra gammel Tid have været Tilflugtssteder for forfulgte (s. Amos 9, 3. I Kong. 18, 19. II Kong. 2, 25. 4, 25), og som allerede i Elias's og Elisas Dage vare Boliger for asketiske Eneboere. Endnu paavises den Hule, hvor Elias skal have boet, og Sagnet fortæller, at Pythagoras paa Hjemvejen fra Ægypten til Grækenland opholdt sig en Tid paa C. Meget tidlig blev C. et Hjem for christne Eneboere, og talrige Ruiner vidne om, hvor rigt C. paa Korstogenes Tid har været paa Kirker og Klostre. I 12te Aarh. tog Berthold af Calabrien og nogle andre Korsfarere Bolig i Eliashulen og stiftede der **Carmeliterordenen** eller „Vor kjære Frues Orden af Bjærget C." 1209 gav Patriarchen Albrecht af Jerusalem dem en Regel, hvorefter de skulle leve i afsondrede Celler, Dag og Nat øve sig i Bøn, iagttage stræng Faste og Tavshed og ingen Ejendom besidde. 1238 flyttede de fra C. til Cypern og derfra til Europa, hvor de udbredte sig stærkt, efter at Ordensgeneralen Simon Stock 1247 hos Innocens IV havde udvirket en ny, mildere Regel, samt Privilegier som Tiggerorden; men især fik de Tilslutning, efter at de havde lavet sig det saakaldte Scapulier (af lat. scapula, Skulder), to Striber graat Tøj, der over Skuldrene hæftedes paa Brystet og Ryggen af den hvide Kappe, som de bare over den sorte Underklædning. De fortalte nemlig, at Jomfru Maria 1251 havde skjænket Sim. Stock et saadant Scapulier med den Forjættelse, at hun hver Lørdag vilde hente enhver, som døde i en saadan Dragt, fra Skærsilden op til Paradis. Skjønt denne Historie først blev opfundet 22 Aar efter Sim. Stocks Død, blev den dog troet, navnlig efter at der var blevet forfattet en falsk Pavebulle, som bekræftede den; et Broderskab af Lægbrødre, som fik Lov til at bære Dragten uden at aflægge noget som helst Løfte, fik umaadelig Tilslutning. Ogsaa Legenden om det hellige Hus i Loreto striver sig fra Carmeliterne. 1410 indkaldte Erik af Pommern dem til Danmark; de fik Klostre i Landskrona, Helsingør, Kjøge, Skjelskør, Assens og til sidst 1517 i Kjøbenhavn; de kaldtes i Regelen Hvidebrødre. Til Norge kom de ikke. Medens der andre Steder klagedes over deres Fordærvelse, udmærkede de sig i Danmark ved Studier og Iver for Ungdommens Undervisning. Paulus Eliæ og Frands Vormordsen ere de mest bekjendte. Stridigheder om, hvor stræng Ordensregelen skulde være, medførte Spaltning i mange Congregationer, blandt hvilke de betydeligste vare: 1) Observanterne eller Barfødder-C., 2) Conventualerne, som bare Sko, og 3) Tertiarierne. **Carmeliterinder** stiftedes 1452 i Frankrig af Ordensgeneralen Soreth; deres Formaal var at undervise Ungdommen og øve Kjærlighedsgjerninger, og de skulde overholde den almindelige strænge Ordensregel. 1562 bleve de i Spanien reformerede af den hellige Therese af Jesu (s. d. A.), samtidig med, at den fromme Mystiker Johannes af Korset reformerede de mandlige C. Derved fremkaldtes en ny Blomstringstid for Ordenen, men saa ytrede ogsaa dens gamle Overmod sig paa ny, idet den opfandt den Historie, at den var ældre end Christendommen, stiftet af Propheten Elias, at baade Elisa, Jonas, Micha og Obadias havde været C. og at alle andre Munkeordener vare udgaaede fra dem. Disse Paastande fremkaldte en skarp Kritik, navnlig fra Jesuiternes Side; men de Undersøgelser, som derved fremkaldtes, bidroge til at henlede Opmærksomheden paa, at der har været Eneboere til før Christi Tid, og at Eneboer- og Munkevæsen altsaa ikke er af christelig Oprindelse, men overført fra de forchristelige Religioner.

Cārmen, lat., Digt, Kvad, f. Ex. ved Bryllup eller Begravelse.

Cārmen, Stad i Campêche i Mexico, paa Vestenden af Øen Carmen, der skiller Lagunen Terminos fra Campêchebugten. 7,000 I. Befæstet.

Carmen Sylva, Forfattermærke for Dronning Elisabeth af Rumænien (s. **Carol**).

Carmēnta ell. **Carmēntis** kaldtes en sandsigende Gudinde hos Romerne, hvis Tempel laa ved Foden af Capitolium, og hvis Altre stode ved den carmentalske Port. Hendes Dyrkelse, i hvilken kun Kvinder deltoge, antages at skrive sig fra Arkadien; dog synes C. oprindelig at have været en italisk Guddom.

Carmiencke, Johan Herman, dansk Maler, f. i Hannover 1810, d. i New-York 1867, uddannede sig ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn til en dygtig Landskabsmaler og fik dansk Indfødsret. En Del af hans Raderinger ere udgivne af Kunstforeningen, der ligeledes kjøbte adskillige af hans Billeder.

Carmin, et meget smukt, rødt Farvestof, der findes i Cochenillen o. fl. Insekter. Det C., der gaar i Handelen, er mere eller mindre urent; det vindes i Alm. ved at udtrække de pulveriserede Cocheniller med kogende Vand (under Tilsætning af et Alkalisalt) og af denne Opløsning at udfælde C. ved en svag Syre eller et surt Salt (f. Ex. Syresalt) og længere Tids Henstand. Ved forskjellige Bejtser giver det forskjellige Farvenuancer: Skarlagen, Carmoisin, Violet o. fl. Det anvendes i Malerkunsten, til Farvning af Tøjer, Blomster, Conditorsager og til Sminke. C. forfalskes hyppig, men det rene C. er fuldstændig opløseligt i Salmiakspiritus. C. har Navn af Kermesskjoldlusen, en sydeuropæisk Cochenilleart, hvoraf man først i Firenze fabrikerede

Carminlak (Florentiner-, Wiener-, Pariserlak), en Forbindelse af Lerjord og C., som bl. a. kan faas ved at blande et Cochenilleafkog med frisk fældet Lerjordhydrat. I ren Tilstand er C. en kvælstoffri, organisk Syre (**Carminsyre**).

Carmōna, Stad i Spanien, Andalusien, 4 M. n. ø. for Sevilla. 17,000 I. Smukt bygget Stad med prægtigt Raadhus og flere mærkelige Kirker. Klæde- og Hattefabriker, Oliemøller. Romerske Oldtidslevninger.

Carmontelle [mongtēll], f. 1717 i Paris, Forelæser og Ordonnateur des fêtes hos Hertugen af Orléans, d. 1806, er Forfatter til en Masse »Proverbes dramatiques« (10 Bd.), beregnede paa Privatopførelse i Saloner; uden fast Composition indeholde de blot Scenerækker. Man siger, at han har efterladt omtrent 100 Bind i Manuskript. Desuden besad han Talent for Maleri og malede Transparenter, 100 Fod lange, der ved at udrulles fremstillede en Række Scener og Portræter.

Carnāc, Landsby i Bretagne, Dep. Morbihan, 3 M. v. til s. for Vannes. I dens Omegn findes storartede Stensætninger, hidrørende fra den forhistoriske Tid. Nord for C. ses 11 lange og parallele Rækker af utilhugne, rejste Stene, de første 11—13 F. høje, de følgende aftagende i Højde, indtil 3 F. og endnu mindre. Efter et Mellemrum findes der mod Ø. 10 lange Stenrækker og derefter atter 13 parallele Rækker. I alt strække disse Stensætninger sig omtr. ¼ M. I nogen Afstand findes to lignende Mindesmærker. Jvfr. **Bautasten.**

Carnallit, et ved Staßfurth i de øvre Saltlag forekommende Mineral, en vandholdig Forbindelse af Chlormagnium (34 pCt.) og Chlorkalium (27 pCt.), der sædvanlig har rød Farve af indblandet mikroskopisk Jærnglimmer. C. har faaet stor teknisk Betydning paa Grund af den deri værende Kaliforbindelse.

Carnārvon, Henry Howard Herbert, Jarl, engelsk Statsmand, f. 24 Juni 1831, optraadte tidlig i Overhuset og viste sig at være en dygtig Taler, blev derfor 1859 Understatssecretær i det conservative Ministerium og i Juli 1866 Minister for Kolonierne, men udtraadte allerede i Febr. n. A., misfornøjet med Disraelis Optræden i Valgreformsagen. 1874 overtog C. paa ny Kolonialministeriet, men udtraadte i Jan. 1878 som Modstander af Jarl Beaconsfields krigerske Udenrigspolitik. C. viste 1866 stor Iver for de nordamerikanske Koloniers Sammenslutning og udkastede 1877 en Plan til en lignende Ordning for de sydafrikanske. C. har ogsaa givet sig af med historiske Studier og skrev 1860 en Bog om „Druserne paa Libanon".

Carnatiōn kaldes i Malerkunsten Fremstillingen af det menneskelige Legemes Kjødfarve ell. Hudfarve („det nøgne"). En skjøn C. hører til Malerkunstens allervanskeligste Opgaver og har stor Betydning for Maleriets æsthetiske Charakter. De græske Malere lagde overordentlig Vægt paa C.; blandt de nyere kan Tizian nævnes som dens største Mester.

Carnāūbapalme (Copernicia cerifera) fra Brasilien har sine Blade bedækkede med et Lag Vox, **Carnaubavox,** der forekommer som Handelsvare og navnlig i England skal blive forarbejdet paa forskjellig Maade.

Carné, Louis M. [nē], Grev, fransk Politiker og Historiker, f. 1804 af en gammel bretonsk Adelsslægt, blev 1839 Deputeret og sluttede sig nærmest til Lamartine. I Undervisningsspørgsmaalet støttede C. det klerikale Partis Krav om Undervisningsfrihed, men tog især Del i Forhandlingerne om udenrigske Spørgsmaal og angreb Regeringens Optræden paa Tahiti 1845. Dog overtog C. 1847 Embedet som Directeur i Udenrigsministeriet. Siden 1848 tog C. ingen Del i det politiske Liv og søgte forgjæves Valg 1869. D. 1876. Foruden mindre Afhandlinger og Flyveskrifter har C. forfattet: »Études sur l'histoire du gouvernement représentatif en France 1789—1845« (2 Bd., 1855), »Études sur les fondateurs de l'unité française« (2 Bd., 1848—56) og »Les États de Bretagne et l'administration jusqu'en 1789« (2 Bd., 1868).

Carneōl, blodrøde og rødligbrune Varieteter af Chalcedon, som faas smukkest fra Arabien, Indien og Sibirien. De anvendes til Signeter, Bijouterigjenstande o. desl.

Cārne pūra, en Kjødconserve, som i den nyeste Tid er kommen i Handelen, og som bestaar af rent Kjød, som først hakkes, derpaa tørres ved 110° og endelig rives til et overordentlig fint Pulver. Da dette Produkt er temmelig dyrt, erstattes det dyre Oxekjød jævnlig med Hestekjød, og der kommer ogsaa Blandinger i Handelen af Kjødpulver og Ærte- ell. Linsemel.

Cārneval betegner oprindelig Tiden mellem Helligtrekongers Fest og Askeonsdag, der i de katholske Lande tilbragtes med Folkelystighed, Fester og Maskeoptog som et Slags Skadesløsholdelse for den umiddelbart paafølgende Fastetid, hvor al Kjødspise var forbudt (deraf Navnet C. af lat. caro, Kjød, og vale, Farvel). Senere indskrænkedes Tiden i Italien til de 8 Dage umiddelbart før Askeonsdag. Maaske er C. opstaaet af Romernes Saturnalia, der havde en lignende Charakter, ligesom der i Nordboernes Jul findes beslægtede Elementer. De italienske Masker Arlecchino, Polichinello, Scaramuzzio, Colombina og en Mængde forskjellige Charaktermasker, der efterhaanden afløstes af Dominoerne, dannede C.s brogede Menneskevrimmel. I Venezia naaede C. sin højeste Pragt; nu er det kun i Rom, at Festen endnu har nogen Betydning i Italien. I Tyskland fremtraadte C. under Benævnelsen „Fasching" og blomstrede især ved Rhinen. Den fik en ikke ringe Betydning for den tyske dramatiske Kunst, idet de saakaldte „Fastnachtspiele", den ældste Form, hvorunder de tyske Lystspil fremtraadte, vare knyttede hertil og fremgaaede heraf. Disse burleske Farcer med Dialog og Sceneearrangement udviklede sig i det 13de Aarh. til Lystigheder og Optog, hvori man forklædt drog om i de sidste Dage og Nætter før Fasten (Fastnacht, d. e. Dagen og Natten før Askeonsdag). I Augsburg, Memmingen, men især i Nürnberg udviklede disse „Fastnachtspiele" sig til en selvstændig dramatisk Digtart ved Rosenplut, men især ved Hans Sachs. Enkelte Steder i de katholske tyske Lande, f. Ex. i Köln, har C. endnu sin almindelige folkelige Charakter, men er de fleste Steder, som ogsaa i

de protestantiske Lande, kun betegnet ved Fastelavnsløjer, Maskerader og Maskeballer.

Carnot, Lazare Nicol. Marguer. [nō], f. 13 Maj 1753 i Nolay i Burgund, var ved Udbruddet af den franske Revolution Ingenieurcapitain, blev 1791 Medlem af den lovgivende Forsamling og stemte for Ludvig XVI.s Henrettelse. Opmærksomheden henledes først paa ham ved hans Optræden som Commissær ved Nordarmeen; han blev derefter 1793 Medlem af Velfærdscomiteen, hvor han fik den største Indflydelse paa hele Krigsførelsen, saa at det senere efter Robespierres Fald kunde siges om ham, at det var ham, der havde „organiseret Sejren". 1795 blev C. Medlem af Directoriet, men ved Statscoupet 18 Fructidor (4 Sept. 1797) blev han dømt til Deportation og maatte gaa i Landflygtighed, indtil han 1799 kaldtes tilbage af Bonaparte. I Apr. 1800 blev han dennes Krigsminister, men gik af 1802 og blev Medlem af Tribunatet, hvor han var den eneste, som stemte imod Indførelsen af Kejserdømmet. I Nødens Stund 1814 gjorde Napoleon I C. til Commandant i Antwerpen, som han forsvarede med stor Dygtighed indtil Pariserfreden. Under de 100 Dage var C. Indenrigsminister og efter Napoleon I.s Fald Medlem af den provisoriske Regering. Ved Bourbonernes Gjenindsættelse maatte han gaa i Landflygtighed og døde i Magdeburg 3 Aug. 1823. I Historien staar C. som en af den franske Revolutions reneste og betydeligste Skikkelser. I den militære Literatur har C. et Navn som Forfatter til et paa Napoleon I.s Opfordring skrevet Værk om Befæstningskunsten, i hvilket han fremsatte nye Ideer, som vakte megen Opsigt; Fæstningernes Forsvar vilde han basere paa Anvendelsen af Udfald, foretagne med betydelig Troppestyrke, samt paa den udstrakte Brug af Verticalilden fra dækket opstillede Morterer; for at lette Udfaldene foreslog han det omvendte Glacis med Hældning indad mod Fæstningsgraven i Stedet for udefter, en Tanke, som er bleven bragt i Udførelse ved nogle af de tyske Rhinfæstninger, men nu maa betragtes som forladt. Mere almindelig har man adopteret hans Forslag om at opgive Murbeklædningen af Fæstningsgravenes Sider og erstatte den med en paa Gravbunden fritstaaende Mur med Skydehuller i ēn eller flere Etager, en saakaldet **carnotsk Mur**. Ogsaa paa Mathematikens Omraade har C. spillet en betydelig Rolle, saaledes ved sine »Réflexions sur la métaphysique du calcul infinitésimal« (Par. 1797, 5te Opl. 1882), men især ved sin »Géométrie de position« (Par. 1803), hvori er opstillet en under Navnet **C.s Theorem** berømt Sætning om de Stykker, der afskæres paa en Mangekants Sider ved Skæringspunkterne med en algebr. Curve. — Hans Søn, **Nicolas Léonard C.**, alm. kaldet Sadi C., f. 1 Juni 1796 i Paris, d. 24 Aug. 1832, optoges 1812 i den polytechniske Skole i Paris, 1814 i Ingenieurcorpset, blev Capitain 1826 og tog Afsked 1828. Han er bekjendt ved sine Arbejder om Varmetheorien, samlede i »Réflexions sur la puissance motrice du feu et sur les machines propres à développer cette puissance« (Par. 1824). — En anden Søn, **Hippolyte C.**, f. 6 Apr. 1801, fulgte 1816 Faderen i Landflygtighed og studerede under sit 7aarige Ophold i Magdeburg tysk Literatur. 1823 vendte C. hjem, blev Sagfører og sluttede sig til St. Simonisterne, men skilte sig fra dem 1830, da Enfantin prædikede en ny Religion og opstillede Grundsætninger om Kvindernes Stilling og „Kjødets Frigjørelse", hvilke C. betegnede som Organisation af Ægteskabsbrud. 1839 valgtes C. til Deputeretkammeret og hørte til yderste Venstre. I Febr. 1848 blev C. Undervisningsminister og søgte at forbedre Skolelærernes Kaar og at fremkalde offentlige Forelæsninger for Menigmand, men fjærnedes i Juni og hørte i Nationalforsamlingen til de Republikanere, som vilde samle al Magten i Nationalforsamlingens Haand. 1849 blev C. ikke gjenvalgt, men først ved Omvalgene 1850 og hørte nu til Oppositionen. Efter Statscoupet blev C. 1852 valgt til den lovgivende Forsamling, men vilde ikke aflægge Troskabsed til Kejseren; det samme gjentoges 1857, og først 1863 besluttede C. sig dertil for at kunne fortsætte Kampen imod Kejserdømmet og virke for Skoletvang og ubetalt Undervisning. 1869 faldt C. derimod igjennem, først for Gambetta og siden for Rochefort. 1871—75 var C. Medlem af Nationalforsamlingen og valgtes 1875 til livsvarig Senator. C.s „Fremstilling af den St. Simonistiske Lære" (1830) vandt stor Udbredelse; desuden udgav han Grégoires, Barrères og sin Faders Memoirer og skrev omfattende biographiske Indledninger dertil. — Hans Søn, **Sadi C.**, f. 1837, Ingenieur, valgtes 1871 til Nationalforsamlingen og siden til Deputeretkammeret, blev i Aug. 1873 Understatssecretær og i Sept. 1880 Minister for de offentlige Arbejder indtil Nov. 1881; han fremmede med Iver de store Jærnbaneanlæg.

Căro, Annib., ital. Skribent, f. 1507 ved Ancona i en fattig Familie, blev Huslærer og Secretær i Firenze hos Familien Gaddi; 1543 kom han i Tjeneste hos Pietr. Luigi Farnese, Hertug af Parma, af hvem han det følgende Aar blev sendt med politiske Hverv til Flandern. Efter Hertugens Mord 1547 tjente han hans Sønner, Cardinalerne Ranuccio og Alessandro. C. er Forfatter til Oversættelser af græske og latinske Klassikere og Kirkefædre (bl. a. af Æneiden); hans »Lettere familiari« ere stræbne med mønsterværdig og toscansk Correcthed. I Anledning af et Digt af C. til Huset Valois's Pris, bestilt af Alessandro Farnese, hvilket blev angrebet af Castelvetro, opstod en literær Strid, hvor det regnede med Grovheder fra begge Sider, ikke mindst fra C.s i hans Apologi. C. beskyldes endog for Mordanslag mod sin Modstander og for at have anklaget ham for Lutheranisme hos Inqvisitionen. Han døde i Rom 1566.

Carō, E. Marie, f. 1826 i Poitiers, Professor i Philosophi i Paris, har i en Række af Skrifter, mest af kritisk Art, hævdet den af Cousin grundlagte „Spiritualisme", som længe har været Frankrigs officielle Philosophi. C.s Philosopheren har en stærk Tilsætning dels af Mystik, dels af Rhetorik. Han har skrevet mod Renan, Taine og Schopenhauer.

Cărol, Konge af Rumænien, f. 20 Apr. 1839,

yngre Søn af Fyrst Carl Anton af Hohenzollern, blev i Apr. 1866 valgt af Rumænerne til arvelig Fyrste og godkjendt som saadan af Sultanen og af Stormagterne. 1877 erklærede C. sig uafhængig af Tyrkiet og understøttede Russerne med sine Tropper, især ved Plevna; han fik 1878 Landets Uafhængighed godkjendt og Landskabet Dobrudscha til Vederlag for den rumænske Del af Bessarabien. 26 Marts 1881 vedtog de rumænske Kamre enstemmig C.s Ophøjelse til Konge, og 22 Maj, Aarsdagen for hans Komme til Landet, blev han kronet. Siden 1869 er C. gift med Fyrstinde Elisabeth af Wied, f. 1843, senere bekjendt som tysk Digterinde under Navnet Carmen Sylva (lyriske Digte og Oversættelser af rumænsk Folkedigtning); Ægteskabet er barnløst (en Datter, f. 1870, døde 1874).

Carolath, Flække i den preussiske Prov. Schlesien, ved Oder, ¼ M. n. v. for Beuthen, tilhører Fyrsten af C.-Beuthen, som her har et Slot.

Carole [rääl] (af lat. Carrus) kaldtes en gammel fransk Runddans, der blev udført til en Sang (»Chanson de C.«), som blev sungen af en Forsanger, og hvis Omkvæd gjentoges af alle de dansende, der dog snarere gik end dansede rundt i Krebsen. Den kom ogsaa til England (Carols), hvor man imidlertid ved Carols senere fornemmelig betegnede gejstlige Jubelsange. Ogsaa i Italien findes allerede i Middelalderen C.

Carolina, en Forkortelse for »Constitutio criminalis Carolina«, hyppig betegnet C. C. C., den af Kejser Carl V 1532 som Rigslov for det tyske Rige publicerede, saakaldte „peinliche Halsgerichtsordnung", d. e. criminelle Lovbog, for hvilken den 1507 af Friherre Joh. v. Schwarzenberg forfattede Criminallov for Bispedømmet Bamberg dannede Grundlaget. Hvor barbariske denne Lovbogs Bestemmelser end nu for en stor Del maa synes, var den dog for hin Tid et stort Fremskridt; men ikke desto mindre havde den en betydelig Modstand at overvinde saa vel for at blive antagen af Rigsdagen som for at blive anerkjendt af de enkelte Stater i Tyskland, og først i Midten af det 17de Aarh. kan den siges alle Vegne at have opnaaet fuld Gyldighed. I de af de tyske Stater, hvor der ikke i den nyere Tid var blevet udstedt helt nye Straffebestemmelser, udgjorde C. endnu indtil det tyske Riges Grundlæggelse det lovmæssige Grundlag for Criminalretten, men i Virkeligheden var den rigtig nok overalt for længst tilsidesat baade i Theori og Praxis. Uden for Tyskland blev C. antaget i Slesvig.

Carolina, Navn paa to af de forenede Stater i Nordamerika. 1) **Nord-C.**, omgivet af Atlanterhavet og Staterne Øst-Virginien, Tennessee, Georgia og Syd-C. 2,458 □ M. med 1,400,000 I. (1880). Af det hele Areal er 153 □ M. optaget af Kystvandene og 19 □ M. af Floder og Søer. Af Befolkningen vare 531,000 Negre og 1,200 bofiddende Indianere. Foran Kysterne mod Atlanterhavet ligger en Række langstrakte lave Øer eller Sandbanker, der indeslutte større og mindre Sunde eller Laguner, af hvilke de betydeligste ere Albemarlesund og Pamplicosund. Selve Kystlandet er i Almindelighed lavt og sandet, ofte moradsagtigt. I en Afstand af henimod 15 M. fra Havet bliver Landet bakket og hæver sig efterhaanden op mod det til Alleghanysystemet hørende Bjærgland, der optager Statens vestlige Del og har Punkter indtil 6,000 F.s Højde. Blandt C.s talrige Floder ere de betydeligste Chowan og Roanoke, der falde i Albemarlesund; Tar og Neuse, der falde i Pamplicosund; Cape Fear, der falder i Atlanterhavet; Yadkin, der udspringer i Landets vestlige Del og løber ind i Syd-C., hvor den kaldes Great-Pedee; Catawba og Broad River, der forene sig i Syd-C. til Santee; begge disse Floder falde i Atlanterhavet. Little-Tennessee og French-Broad løbe mod V. til Tennessee. Saa godt som alle disse Floder ere kun i ringe Grad til Nytte for Skibsfarten paa Grund af talrige Vandfald eller Sandbanker. Klimaet er i Kystlandet hedt og om Sommeren usundt, men i Midten og mod V. tempereret og sundt. I Kystlandet er der store Fyrreskove, som levere udmærket Tømmer. Foruden de sædvanlige Kornsorter dyrkes Majs, Ris i stor Udstrækning, Bomuld, Tobak og Indigo. Af Mineralprodukter forekomme Guld, Bly, Jærn, Kobber og Stenkul, der give Anledning til betydelig Bjærgværksdrift. Industrien har kun naaet en ringe Grad af Udvikling, og den selvstændige Handel er ubetydelig formedelst den vanskelige Skibsfart paa de med lave Grunde opfyldte Sunde. Hovedstad Raleigh. 2) **Syd-C.**, omgivet af Atlanterhavet, Nord-C. og Georgia. 1,438 □ M. med 996,000 I. (1880). Af det hele Areal er c. 10 □ M. Kystvande og 9 □ M. Floder. Af Befolkningen var 604,000 Negre og 131 bofiddende Indianere. Kystlandet langs Atlanterhavet er indtil 20 M.s Bredde fladt, sandet og paa mange Steder sumpet og har bag ved sig et højere liggende, ligeledes sandet Bælte, fra hvilket Landet hæver sig op mod de blaa Bjærge, som opfylde dets Nordvesthjørne og her naa 4,000 F.s Højde. Af Floderne, der alle løbe mod S. Ø. til Atlanterhavet, ere de betydeligste Great-Pedee, Santee, Edisto og Savannah, der danner Grænsen mod Georgia. De fleste af disse Floder ere sejlbare i stor Udstrækning. Kysten er stærkt indskaaren, og paa flere Steder danne foranliggende Øer sejlbare Sunde eller Laguner. Klimaet er som Sydeuropas, skjønt Landet ligger paa samme Bredde som Nordafrika (32°—35° n. Br.). Landbruget omfatter, foruden Dyrkning af Majs, Hvede, Havre og Kartofler, ogsaa Ris- og Bomuldsavl. Skovene bestaa mest af Eg og Naaletræ. Af Husdyrene ere navnlig Svinene meget talrige. Mineralprodukter ere forskjellige Stenarter, Guld i temmelig betydelig Mængde, Jærn og Bly; Stenkul findes ikke. Industrien er godt udviklet; Handelen bestaar fornemmelig i Udførsel af Ris, Bomuld og Tømmer. Hovedstaden er Columbia, men Charleston er den betydeligste By. — Det Landskab, som nu omfatter Nord- og Syd-C., blev opdaget 1512 af Spaniere og 1524 af Franskmænd, men ikke taget i Besiddelse. 1562 bosatte en Del franske Huguenotter sig der efter Colignys Raad og kaldte Landet C. efter Carl IX, men Nybygden øde-

lagdes saa Aar efter af Spaniere. 1585—89 gjorde Walter Raleigh forgjæves Forsøg paa at bebygge Nord-C., og først 1663 kom Nybyggere dertil fra Virginia. S. A. gav Carl II Landet i Len til 8 store Adelsmænd, og Philosophen Locke udarbejdede 1670 en strængt aristokratisk Forfatning, som dog aldrig rigtig traadte ud i Livet og 1693 ophævedes som upraktisk. Negerslaveriet indførtes meget tidlig, medens Nybyggerne, der for største Delen vare alskens Æventyrere, vare saa ligegyldige for Religion og Oplysning, at Nord-C. fik sin første Kirke 1705 og sit første Bogtrykkeri 1754. 1690 fik Syd-C. en betydelig Indvandring af flygtede franske Protestanter. 1729 deltes C. i to Kolonier, og 1790 udskiltes den vestlige Del af Nord-C. derfra til en egen Stat, Tennessee. Nord-C. var den af alle Staterne, som sidst antog Unionsforfatningen, og det var Syd-C., som 1832 under Calhouns Ledelse hævdede Grundsætningen om de enkelte Staters Ret til at erklære Forbundslove ugyldige. 1851 truede Syd-C. med Udtrædelse af Unionen, fordi Californien optoges uden at være Slavestat, og i Nov. 1860 var det den første Stat, som udmeldte sig og derved gav Stødet til den firaarige Borgerkrig. Under denne gjordes gjentagne Forsøg fra Nordstaternes Side paa at sætte sig fast paa Nord-C.s Kyster og indtage Charleston i Syd-C.; men først i Begyndelsen af 1865 lykkedes det General Sherman ved sin Indrykning syd fra at betvinge Opstanden i de to Stater. Disse maatte dele Skæbne med de andre Sydstater, sattes under et militært Regimente og gjenoptoges først i Unionen 1868 efter at have afskaffet Slaveriet og gjennemført Negrenes Ligestilling med de hvide. Før Borgerkrigen havde Syd-C. den mest aristokratiske Forfatning i hele Unionen. Nord-C. sender nu 8, Syd-C. 5 Medlemmer til Repræsentanthuset.

Carolina, Stad i Spanien, Andalusien, 8 M. n. til ø. for Jaen, 8,000 J., er et af Hovedpunkterne i de af Olavides 1769 grundlagte tyske Kolonier i Sierra Morena. Klæde- og Lærredsvæverier.

Caroline, svensk Guldmønt før 1874, aldeles svarende til den franske 10 Francs i Guld, af Værdi 7 Kr. 20 Øre.

Caroline, dansk Prinsesse, Datter af Kong Frederik VI, f. 28 Oct. 1793, blev 1814 en kort Tid nævnet som udset til Brud for den daværende Prins Oscar (O. I), havde 1 Aug. 1829 Bryllup med Arveprins Frederik Ferdinand, blev Enke 29 Juni 1863 efter et barnløst Ægteskab og d. 31 Marts 1881.

Caroline, Dronning af Storbritannien, f. 17 Maj 1768, Datter af Hertug Carl. Vilh. Ferdinand af Braunschweig, ægtede 1795 sin Fætter Georg, Prins af Wales (siden Kong G. IV), efter at have ført et forkuet og kjedsommeligt Ungdomsliv. 1796 fødte C. en Datter Charlotte Augusta (1816 gift med Prins Leopold af Sachsen-Koburg, d. 1817). Men strax efter Fødselen fjærnede Prinsen sig fra hende, „fordi Tilbøjelighed ikke lod sig fremtvinge“, og rettede nærgaaende Klager mod hende, medens Kongen og den offentlige Mening tog hende i Forsvar. C. levede fra nu af skilt fra sin Ægtefælle, men gjorde sig skyldig i en uforsigtig Optræden, som fremkaldte Anklager imod hende for Ægteskabsbrud og nødte Kongen til at nedsætte en Undersøgelsescommission, der dog erklærede hende uskyldig. Efter nye Tvistigheder fik C. 1814 Tilladelse til at gjennemreise Europa og Palæstina og ledsagedes af en Italiener Bergami, om hvis Forhold til hende der snart opstod forargelige Rygter; efter Rejsen bosatte hun sig ved Comosøen. Da Georg III var død, tilbød hendes Ægtefælle hende en betydelig Apanage for at give Afkald paa sin Titel som Dronning og forblive uden for de britiske Øer; men hun afslog med Bestemthed Tilbuddet og vendte hjem 5 Juni s. A. under Folkemassens almindelige Jubel; den gav herved sin Uvilje Luft imod Kongens frihedsfjendske Regering og hans eget skandaløse Privatliv. Strax anlagde Ministeriet Liverpool Søgsmaal imod hende for Ægteskabsbrud og fremkaldte en lang Undersøgelse og et omfattende Vidneforhør om hendes Liv under hendes Fraværelse fra England. Trods Broughams glimrende Forsvar udtalte Overhuset sig 6 Nov. med 123 St. imod 95 i Overensstemmelse med Anklagen (ved en senere Afstemning var der kun 108 mod 99); men Folkets Stemning var saa gunstig for hende, at Regeringen ikke turde føre Loven imod hende videre. C. levede derefter skilt fra sin Ægtefælle, men med kongelig Rang; dog nægtede man hende Deltagelse i Kroningen, ja afviste hende endog paa selve Kroningsdagen 19 Juli 1821 fra Westminsterabbediets Dør. Da Folkets Stemning tillige syntes at være til Dels bortdunstet, tog C. sig Krænkelsen saa nær, at hun blev syg faa Dage efter og døde 7 Aug. s. A.

Caroline, Dronning i Neapel og Sicilien, Datter af Kejser Frants I og Marie Theresia, f. 1752, blev 1768 gift med Kong Ferdinand IV af Neapel og Sicilien. Hun fik snart Regeringen i sine Hænder i Stedet for den svage Konge og hævede sin Yndling Acton til Premierminister. Han delte hendes brændende Had til den franske Republik og til alle liberale Ideer, hvilke de begge ved Fængslinger og haarde Straffe stræbte at undertrykke. Hoffet erklærede Frankrig Krig, men maatte 1798 flygte til Sicilien, hvorfra det, da Krigslykken vendte sig, 1799 kom tilbage. Fra den Tid fik Lady Hamilton en meget fordærvelig Indflydelse paa Dronningen og Regeringen. 1805 maatte Hoffet atter ved de franskes Indtrængen flygte til Sicilien, og da Dronningen ikke fik saa ivrig Understøttelse af Englænderne til Gjenerobringen af Neapel, som hun havde ønsket, kom hun 1809 ogsaa i Strid med den engelske Overgeneral, Lord Bentinck. Hun begav sig 1811 over Constantinopel til Wien og døde i Schönbrunn 8 Sept. 1814.

Caroline Amalie, dansk Dronning, f. 28 Juni 1796 i Kjøbenhavn, Datter af Hertug Frederik Chr. af Augustenborg og Prinsesse Louise Augusta, tilbragte sin Barndom i Kjøbenhavn indtil 1807, da et Brud indtraadte mellem hendes Fader og Morbroder (Frederik VI). C. A. levede nu paa Als hos sine Forældre og modtog i Foraaret 1813 Besøg af Prins Christian Frederik (Christian VIII), men blev først for-

lovet med ham 16 Dec. 1814 efter hans Tilbagekomst fra Norge og havde Bryllup 22 Maj 1815. Det unge Par boede 1816—19 i Odense og drog derefter paa Udenlandsrejse 1819—22, opholdt sig senere mest i Kjøbenhavn og om Sommeren paa Sorgenfri, der indtil hendes Død var hendes kjæreste Opholdssted. 3 Dec. 1839 blev C. A. Dronning og kronet paa sin Fødselsdag, 28 Juni 1840; hun blev Enke efter et lykkeligt, men barnløst Ægteskab 20 Jan. 1848 og døde 9 Marts 1881. Allerede 1829 fik C. A. indrettet et Asyl i Kjøbenhavn (det andet i Landet) og skaffede det 1837 en egen Bygning, samt udvidede det 1841 med en Asylskole og efterlod sin Formue (300,000 Kroner) til denne Stiftelse. Ogsaa fremmede hun lignende Stiftelsers Oprettelse rundt om i Landet og andre velgjørende Formaal, og følte sig nøje hendragen til den Grundtvigske Retning.

Caroline Mathilde, dansk Dronning, f. 22 Juli 1751, yngste Barn af Prins Frederik Ludvig af Wales (født efter Faderens Død) og Søster til Kong Georg III af Storbritannien og Irland, ægtede 8 Nov. 1766 sin Fætter Christian VII og blev ved ham (i Jan. 1768) Moder til Frederik VI. Allerede tidlig blev hun tilsidesat af sin udsvævende Ægtefælle og blev derfor senere et let Bytte for Struensees Forførelse, især da Letfærdighed var Grundtonen ved Hoffet og hendes egen Opdragelse var temmelig forsømt. Allerede i Sommeren 1769 begyndte C. M. at foretage Ridetoure i Mandsdragt, og i Foraaret 1770 knyttedes den skæbnesvangre Forbindelse med Struensee, hvilken vakte saa meget større Forargelse, som der kun lagdes liden Skjul derpaa. Prinsesse Louise Augusta regnes almindelig for at være Frugten af dette Ægteskabsbrud. Efter at C. M. ved sin Indflydelse paa sin sindssvage Ægtefælle havde hævet sin Elsker til de højeste Værdigheder, maatte hun ogsaa dele hans Fald. Hun fængsledes Natten til d. 17 Jan. 1772 af Grev Rantzau-Ascheberg og førtes til Kronborg, hvor man (9 Marts) aflokkede eller afnødte hende en Tilstaaelse af hendes Brøde. Efter en forargelig Retssag blev hendes Ægteskab ophævet ved en særlig Commissions Dom 6 Apr. 1772, og hun selv 30 Maj paa et engelsk Krigsskib ført til Hannover, hvor hun i Oct. bosattes paa Slottet i Celle. Her levede C. M. i 2½ Aar, viste stor Godgjørenhed mod Byens fattige og syge og døde 10 Maj 1775 af Frisler, endnu ikke 24 Aar gl. En engelsk Forfatter, Lascelles Wraxall, har i et større Skrift (»Life and time of H. Maj. C. M.«, 3 Bd., 1869) søgt at godtgjøre, at hun var uskyldig, men har ikke fundet Tiltro. Hendes sørgelige Skæbne har været Æmne for flere Romaner („Gamle Minder“ af Carl Bernhard) og Skuespil.

Carolinerne, undertiden kaldet Ny-Philippinerne, en udstrakt Øsamling i det store Ocean, mellem 5° og 10° n. Br., 155° og 181° ø. L., bestaar af henv. 500 i mange Grupper fordelte Smaaøer, af hvilke kun 4 ere større end 1 □ M. Det samlede Areal udgjør omtr. 13 □ M. med en Befolkning, der næppe overstiger 15,000. Øerne ere dels lave Koraløer, dels indtil 3,000 F. høje, navnlig i Archipelagets østlige Del; i det hele ere de stærkt skovbevoxede, og her forekomme mange Palmearter samt Taro- og Brødfrugttræer, paa nogle Øer Krydderneliker og Oranger samt Yams og Sukkerrør. Orkaner ødelægge ofte Høsten, saa at Befolkningen maa søge sin Næring alene fra Havet; ogsaa Jordskjælv ere temmelig hyppige. Af Pattedyr findes der kun Hunde, Rotter og Flaggermus. Havet er rigt paa Skildpadder, Skaldyr og Trepang. Befolkningen hører til Malayracen; dens Antal har tidligere været langt betydeligere, men er aftaget dels paa Grund af de mellem de smaa Lensherrer hyppig forefaldende Fejder, dels som Følge af Epidemier, især Kopper. Den er i Besiddelse af ikke ringe Færdighed i Væveri og Fletning af Kokostrævler til Tovværk, Maatter og Kurve, samt afgiver derhos fortrinlige Søfolk og snilde Kjøbmænd. De i den nyere Tid etablerede christne Missioner have ringe Fremgang. De vigtigste Øer ere fra Ø. mod V.: Ualan ell. Strong, 2 □ M. med 700 J., indtil 1,800 F. høj; Ponape ell. Ascension, 6 □ M. med 2,000 J., indtil 2,800 F. høj; Rug- ell. Hogoleugruppen, Smaaøer med en udstrakt Koralbanke, tilsammen 2,3 □ M. med 5,000 J., der skildres som vilde Menneskeædere. C. ere opdagede til forskjellige Tider, de vestlige allerede i Midten af det 16de Aarh., de østlige først i det 19de. Spanierne tillægge sig Højhedsretten, men have ikke formaaet at hævde den.

Carolinger, det andet Dynasti i Frankrig, der en Tid lang beherskede det store frankiske Monarchi, har Navn efter den mest fremragende i samme, Kejser Carl d. store. Som dets Stamfader anses Biskop Arnulf af Metz (d. 631), hvis Søn Ansegisus ægtede Begga, Datter af Pipin d. gamle, der var Major Domus i Austrasien. Ansegisus's Sønner Martin, der snart blev dræbt, og Pipin af Heristal bleve hans Efterfølgere, og Pipin tiltvang sig 687 af Kong Theodorik III af Neustrien sin Udnævnelse til Major Domus ogsaa i dette Land og Burgund. Ved hans Død 714 fulgte hans uægte Søn Carl Martel; denne fulgte 741 hans Sønner Carloman i Bestyrelsen af Austrasien og Landene hinsides Rhinen og Pipin d. lille i Neustrien og Burgund, af hvilke den første 747 gik i Kloster, hvorpaa Pipin regerede alene som Major Domus, indtil han afsatte den sidste merovingiske Konge og 752 lod sig krone til Frankernes Konge. Ved hans Død 768 deltes Riget mellem hans to Sønner, Carloman og Carl d. store; den sidste bemægtigede sig efter sin Broders Død hele Riget, blev Stifter af det frankiske Monarchi, der foruden Frankrig omfattede Tyskland, den nordlige Halvdel af Italien m. m., og 800 kronet til romersk Kejser. Men Carls svage Efterfølgere formaaede ikke at holde det vidtløftige Monarchi samlet. Efter Kejser Ludvig d. frommes Død førte Stridighederne mellem hans Sønner til dets Deling ved Forliget i Verdun 843: Lothar fik med Kejserværdigheden Monarchiets Lande i Italien samt Landene mellem Rhinen og Rhône, Saône, Maas og Schelde og blev Stifter af den italienske Linje af C., som uddøde med Kejser Ludvig II 875; Ludvig d. tyske fik Monarchiets Lande ø. for Rhinen og blev Stifter

af den tyske Linje, som uddøde med Ludvig Barn 911; Carl d. skaldede fik Landene v. for Rhône og de andre Floder ell. det egentl. Frankrig og blev Stifter af den franske Linje. Den sidste Konge af denne var Ludvig V fainéant, som døde barnløs 987; hans Farbroder, Hert. Carl af Nedrelothringen, som vilde gjøre sine Arvekrav gjældende mod Frankrigs nye Konge, Hugo Capet, blev overvundet af denne og døde i Fængsel 994. Med hans Sønner Otto og Ludvig forsvinder det en Gang saa mægtige Dynasti af Historien. **Carolingiske Cyklus** kaldes den franske middelalderlige Digtgruppe, der behandlede Carl d. stores, hans Slægts og Paladiners Bedrifter, som de efterfølgende Tider idealiserede i mythisk Glans. De franske herhen hørende Digtninger ere rimeligvis samlede af Jongleurernes Sange; i det 12te og 13de Aarh. vinde de en fast Form og nedskrives. Ældst er vistnok »Chanson de Rollant« fra den sidste Tredjedel af det 11te Aarh. Efter dette er »Renaut de Montauban« ell. »Les quatre fils Aymon« det berømteste. Den c. Cyklus deles hyppig i 3 Grupper: 1) La geste du Roi, 2) La geste de Guillaume«; 3) La geste de Doon«.

Carolīnska mēdico-kirūrgiska Institūtet i Stockholm (før 1822 kaldet »medico-kirurgiska Institutet«) stiftedes 1815 under Bestyrelse af Sundhedscollegiet, som samtidig oprettedes i Stedet for det 1813 opløste »Collegium medicum«, der havde haft Bartskærunderdvisningen under sig, efter at »Kirurgiska Societeten« 1798 var blevet ophævet. Fra Begyndelsen var det egentlig Hensigten med Institutet at uddanne Militærlæger, men efterhaanden fik det ved Ændringer i Undervisningsplanen en mere omfattende Virksomhed. I Følge Reglementet af 1861 staar det under Overopsyn af Kansleren for Upsalas Universitet, skal i Forbindelse med de i Stockholm værende Kliniker (Seraphimerlazarethet, Almänna Barnhuset, Almänna Barnbördshuset, Stockholms Curhus og Hospitalet for Sindssyge) tillige med begge Universiteters medicinske Faculteter deltage i Lægeuddannelsen og har i Følge Forordning af 13 Nov. 1874 ligesom de nævnte Faculteter Ret til at holde saa vel theoretiskesom praktisk-medicinsk Examen. Undervisningen bestrides for nærværende Tid af 9 ordinære og 11 extraordin. Professorer samt 6 Docenter.

Carolus Dollar, d. s. s. den gamle spanske Sølvpjaster fra Carl IV, af Værdi gjennemsnitlig 3 Kr. 85 Øre.

Cārolus Māgnus, lat., Carl d. store.

Caron, Aug. Jos. [rōng], fransk Officer, f. 1772, indtraadte i Hæren 1789 og var 1815 Oberstlieutenant, men blev sat paa halv Sold og levede siden i Elsaß. Misfornøjelse med hans Stilling og Hengivenhed for Napoleon I gjorde ham til Deltager i en militær Sammensværgelse; den blev opdaget 1820, men C. frikjendtes. 1822 søgte C. at befri nogle Fanger, som vare indviklede i en anden mislykket Sammensværgelse (i Belfort); men de Underofficerer, til hvem han betroede sig, forraadte ham, og C. blev tagen til Fange af de to Eskadroner, som havde fulgt ham, og 13 Sept. 1822 skudt i Strasburg.

Carōtis, de to store Pulsaarer, der forsyne Hovedet med Blod, udspringe fra Aorta og stige opad paa Siderne af Halsen, hvor man kan føle dem pulsere.

Carōto, Giov. Francesco, italiensk Maler, f. 1470 i Verona, d. 1546, Elev af Mantegna, er mildere og varmere i Farven end denne. Efter at have malet en Del i Verona, gik han til Milano, hvor han modtog stærk Paavirkning af Lionardos Kunst, senere til Casale og vendte 1528 tilbage til Verona. Foruden at male udmærkede Billeder, udsmykkede han ogsaa Husfaçader i Verona i en smuk decorativ Stil. Han indtager en hæderlig Plads blandt Renaissancens Malere.

Carōtter. Tobaksblade, der ere bestemte til Snus, blive undertiden efter at være sorterede, afribbede og saucede, dannede i Pakker, der sammensnøres med Sejlgarn og henlægges i længere Tid til Gjæring. Pakkerne kaldes C. og den deraf malede Snus **Carotterappée**. C. er ogsaa et Slags Gulerødder.

Carouge [rūhsch], Stad i Canton Genf i Schweiz, tæt s. for Genf paa venstre Side af Arve. 6,000 J. Livlig Industri. C. betragtes sædvanlig som Forstad til Genf.

Carpaccio, Vittore [pāttscho], ital. Maler, f. omtr. 1450, vistnok i Istrien, d. efter 1522 i Venezia, var nærmest Elev af Gentile Bellini og udmærkede sig i sine Billeder paa en ejendommelig Maade ved den Mangfoldighed af det daglige Livs Træk, han forbandt med den hellige Fortælling, han gjengav. Saaledes i de 9 Billeder af den hellige Ursulas Historie (Akad. i Venezia). Et af hans Hovedværker er Maries Død (1508) i Ateneo i Ferrara.

Carpeaux, Jean Baptiste [pō], fransk Billedhugger, f. 1827 i Valenciennes, d. 1875, uddannede sig hos Rude og Duret i Paris, senere i Rom. Han arbejdede i naturalistisk Retning og undgik derved ikke en vel malerisk Anordning i sine Værker. Til hans mærkeligste Arbejder høre „Ugolino" i Tuileriernes Have og Figurerne paa Floras Pavillon i det nu nedrevne Slot, samt „Dansen" i den store Operabygning, vistnok den ejendommeligste Prøve paa hans Fremstillingskunst.

Carpentāriabugten skærer sig fra N. mod S. 120 M. dybt ind i Australlandets Nordkyst og har i sin Aabning mellem Cap York og Cap Wilberforce en Bredde af 80 M.; Kystomfang 300 M. Kysten mod Ø. og S. er i Regelen flad med foranliggende Grunde, mod V. derimod høj og klippefuld med gode Havne. Af de talrige Floder, der have deres Udløb her, ere de betydeligste Mitchell, Staten River, Van Diemen, Normann, Flinders, Leichardt, Albert og Roper. I Bugtens sydlige Del ligge Wellesleyøerne, n. v. for disse Sir Edward Pellews Øer og n. for disse den store bjærgfulde Ø Groote-Eyland.

Cārpenter, Will., udmærket engelsk Physiolog og Zoolog, f. 1813 i Bristol, især berømt ved sine Undersøgelser over Rhizopoderne samt over Søliliernes Anatomi og Udviklingshistorie og ved sin Deltagelse i Undersøgelserne over Dyrelivet paa de store Havdybder; ogsaa Forfatter til »The microscope and its revelations«,

»Principles of human physiology« (8 Opl., 1875) osv. I sit Skrift »Mesmerism and Spiritualism historically considered« (Lond. 1877) bekæmper han de engelske Spiritualister. — Hans Søster, **Mary C.**, f. 1807, d. 1877, har indlagt sig stor Fortjeneste ved at virke for Opdragelsesanstalter for forsømte Børn og Reformer i Straffeanstalterne (»juvenile delinquents, their conditions and treatment«, 1853; »Our convicts«, 1864).

Carpentras [pangtrāhs], Stad i det franske Dep. Vaucluse, 3 M. ø. n. ø. for Avignon. 7,000 I. Gammel Stad med krumme og snævre Gader. Fabrikation af Spiritus, Olivenolje og Sæbe; Handel med Sydfrugter, Silke, Safran og Trøfler. C. er Romernes Carpentoracte og har flere Oldtidsminder, hvoriblandt en Triumphbue.

Cārpi, Stad i Norditalien, 2 M. n. for Modena. 6,000 I. Bispesæde med prægtig Kathedralkirke. Teknisk Skole. Silkevæveri.

Cārpi, Girol. Bianchi da, ital. Maler af Skolen i Ferrara, f. 1501, d. 1568, Elev af Garofalo, senere uddannet ved Studiet af Correggio.

Cārpi, Ugo da, ital. Maler og Træskærer, f. c. 1455, d. 1523 i Rom, har især Betydning som Opfinder eller i alt Fald Uddanner af det saakaldte »Chiaroscuro«, Tontryk med to eller tre Former til samme Billede. Paa denne Maade gjengav han Compositioner af sin Lærer Rafael.

Carpīnus, s. **Avnbøg**.

Carpzov, en Familie af orthodoxe luthersfe Theologer. **Joh. Bened. C.**, f. 1607, d. 1657 som Prof. i Leipzig, var den første, der behandlede Symboliken som selvstændig Videnskab; hans Sønner bleve navnlig bekjendte som ivrige Modstandere af Pietismen, nemlig **Joh. Bened. C.**, f. 1639, d. 1699 som Prof. i Leipzig, lærd Orientalist; han fordrev Francke og hans Venner fra Leipzig ved at udvirke Forbud mod deres Bibellæsninger; **Samuel Bened. C.**, f. 1647, d. 1707, afløste 1692 Spener, da denne for Pietismes Skyld maatte forlade sin Stilling som Overhofpræst i Dresden. Dennes Søn, **Joh. Gottlob C.**, f. 1679, Prof. i Leipzig, d. 1767 som Superintendent i Lübeck, var den første, der i Tydskland gav en virkelig videnskabelig Fremstilling af den bibelske Indledning.

Carrāca, en lille Ø i Cadizbugten i Spanien, s. ø. for Cadiz, med store Skibsværfter og Flaadens Tøjhus.

Carracāra, s. **Aadselørne**.

Carracci [rāttschi], ital. Malerfamilie, s. **Caracci**.

Carrānza, Bartholomé ell. Barth. de Miranda, f. 1503 i Miranda i Navarra, blev Dominicanermunk 1520, senere Prof. i Valladolid og Carl V.s Gesandt ved Conciliet i Trident. Da Philip II ægtede „den blodige Maria", ledsagede han ham til England og organiserede Inqvisitionen der. Til Løn blev han 1557 Ærkebiskop i Toledo og dermed den spanske Kirkes Primas; men efter at han 1558 havde rakt Carl V Dødssacramentet, opkom det Rygte, at Kejseren paa sit Dødsleje var falden fra Katholicismen, og C.s mange Misundere fik saa rejst en Anklage for Kjætteri imod ham. Først efter at han havde siddet fængslet i 9 Aar i Spanien og 8 Aar i Rom, fældede Pave Gregor XIII 1576 den Dom, at hans Kjætteri vel ikke lod sig bevise, men han skulde dog rense sig ved en Afsværgelse og i 5 Aar endnu være suspenderet fra sit Embede. Faa Uger efter døde C.

Carrāra, Stad i Norditalien, 8 M. n. til v. for Livorno. 12,000 I. C. har mange smukke, af hvidt Marmor opførte Bygninger, hvortil Materialet er taget fra de berømte Marmorbrud i dens Omegn, der sysselsætte over 1,000 Mennesker. C.s Marmor er berømt for dets Hvidhed og anvendes fornemmelig til Statuer. En Mængde Billedhuggere ernære sig her ved at forfærdige alle Haande Kunstsager af Marmor. Billedhuggeren Teneranis Fødeby.

Carré, fr. [rē], firkantet; Kvadrat. Ogsaa en Fægtningsformation for Fodfolk, hvorved dette opstilles i en hul Firkant, saaledes at det kan afgive sin Ild til alle fire Sider. Den benyttedes fordum som Kampformation mod Rytteriets Angreb, sjælden dog for større taktiske Afdelinger end Bataillonen. Da C. imidlertid er en meget kunstig Opstilling, der kræver stor Øvelse hos Mandskabet, for at der ikke under Formationen skal opstaa Uorden netop i det kritiske Øjeblik, hvor Rytterangrebet er i Vente, da den derhos som alle dybe Opstillinger begunstiger Virkningen af fjendtligt Artilleri, er den nu om Stunder saa godt som helt gaaet af Brug, efter at den voldsomme Virkning af Bagladevaabnenes Ild har sat Fodfolket i Stand til selv i opløst Formation at afvise Rytteriets Angreb. Kun i Kolonialkrige, hvor en meget lille Styrke af fortrinlig indøvede Tropper har haft at kæmpe med overvældende Masser af uordentlig kæmpende Fjender uden Artilleri, har man indtil den allernyeste Tid benyttet Opstillingen i C., dannet af en eller flere Batailloner, med Train og Lastdyr i det hule Rum. **Carrémaskine.** Som et Middel til at gjøre Bancosedler o. desl. eftergjørlige har man bl. a. brugt at dække dem helt eller i visse Felter med en farvet Grund, dannet af bølgede Linjer, der krydse hverandre og derved danne forskjellige Flammer. For at give Bølgerne en Regelmæssighed og Flammerne en Klarhed, der ikke kan naas ved Frihaandsarbejde, ikke en Gang naar man trækker Linjerne efter en bølget Lineal, betjener man sig til Pladens Gravering af en C., hvor en Naal eller Diamant tvinges til nøjagtig at følge den valgte Lineal og dennes Forrykning for hver Linje bliver netop saa stor som bestemt.

Carré, Michel [s. o.], fransk Dramatiker, f. 1819, d. 1872, har sammen med Jules Barbier skrevet en Mængde Lystspil, Vaudeviller og Operatexter som »Galathée«, »La reine de Saba«, »Mignon« o. m. fl.

Carreau, fr. [kāro], Rude, Ruder i Kortspil; s. ogsaa **Piqué**.

Carrel, Armand [rēll], fransk Politiker, f. 8 Maj 1800, blev 1819 Underlieutenant og tog Del i hemmelige Forbindelser mod Bourbonerne, bl. a. i Sammensværgelsen i Belfort 1821. Da Frankrig 1823 sendte en Hær imod

Spanien, tog C. Afsked og tog Tjeneste i et spansk Fricorps under Mina, blev fangen af sin egen General og af to Krigsretter dødsdømt, men af en højere Domstol frifunden. C. gik til Paris, blev Secretær hos Historikeren Aug. Thierry og skrev efter hans Opfordring Udtog af Skotlands Historie og af Ny-Grækenlands Historie, samt en Skildring af „Contrarevolutionen i England" under Carl II og Jakob II (1827). Desuden skrev C. Artikler i Bladene og blev 1830 tillige med Mignet og Thiers Grundlægger og Udgiver af det frisindede Blad »National«. 26 Juli 1830 fremkaldte C. Journalisternes Indsigelse mod Ordonanserne, hvormed Julirevolutionen begyndte, og tog virksom Del i selve Kampen. Snart efter gik C. i en politisk Sendelse til de vestlige Departementer, men afslog Embedet som Præfect og vedblev at redigere »National«, der nu blev de maadeholdne Republikaneres Organ og det vigtigste Oppositionsblad. C. blev gjentagne Gange tiltalt, men slap i det hele godt derfra; 1833 dømtes han dog til et halvt Aars Fængsel. I en Retssag for Pairskammeret 15 Dec. 1834 fremkaldte C. et voldsomt Optrin ved at kalde Neys Henrettelse et afskyeligt Mord. I en politisk Duel med Emil Girardin blev C. dødelig saaret og døde 24 Juli 1836.

Carrèr, Luigi, ital. Digter, f. 1801 i Venezia, ernærede sig som ung ved Correcturlæsning, blev 1830 Prof. i Philosophi i Padua, d. 1850 som Prof. ved den techniske Skole og Directeur for Museet i Venezia. Som Lyriker har han præsteret Oder og Hymner, der vise Paavirkning af Ugo Foscoli og Manzoni. I »L'anello di sette gemme« (1838) skildrer han sin romantiske Fødebys Fortid og Nutid. C. har navnlig sin Styrke i Formen og Versificationen. Desuden har han leveret Udgaver af Foscolo, Goldoni og endnu ældre Forfattere og udgav 1833—42 i Venezia et literært Blad »Il gondoliere«.

Carrèra, Rafael, Præsident i Guatemala, f. 1814 af meget simple Forældre (hans Fader var en Hvid, men hans Moder en Indianerinde), havde ikke modtaget nogen Undervisning, da han optraadte i Kampen mod General Morazan, som søgte at sammenknytte alle de mellemamerikanske Stater og heri fortrinsvis understøttedes af de mere velhavende og oplyste Samfundsklasser. Den første Opstand, hvori C. deltog, blev undertrykt, og han levede en Tid lang skjult som Kvæghyrde; men 1837 kom han igjen frem som Fører for Indianerne, der ophidsedes af Præsterne imod Morazans kirkelige Reformer, og efter haardnakkede Kampe forjog han 1841 Morazan fra Landet. C. gjorde sig dog ikke strax til Præsident, men kun til Overgeneral for Republikens Tropper; først 1844 lod han sig vælge og styrede fra den Tid Guatemala næsten enevældig. 1847 skilte det sig aldeles fra de andre Stater, men disse understøttede 1849 en Opstand imod C., der en Tid næsten fortrængtes fra Magten, men snart som Dictator undertrykte Opstanden hjemme med Kraft og Grusomhed og derefter 1851 slog Angrebet fra de andre Stater tilbage. 1854 blev C. livsvarig Dictator, knyttede for en kort Tid Nicaragua til Guatemala i et nøje Forbund og øvede ikke ringe Indflydelse paa San Salvador; derimod modsatte han sig ethvert Forsøg paa at gjenoprette Foreningen mellem alle mellemamerikanske Stater. C. fremmede de klerikale Interesser ved at indkalde Jesuiterne og sluttede 1853 et for Kirken meget fordelagtigt Concordat med Paven; dog vilde han ikke tilbagegive de inddragne Kirkegodser. 1861 optraadte han i Honduras som Mægler mellem Præsidenten og Præsteskabet. Hans sidste Daad var 1863 et Tog til San Salvador, hvis Præsident Barrios blev fortrængt. C. døde 15 Apr. 1865.

Carrèra, Valentino, ital. Digter, f. i Turin 1834, har især Fortjeneste af at have bragt Folkekomedien ind i et literært Spor; bedst er hans bidende Satire »Un avvocato dell' avvenire«. — Hans yngre Broder, **Quintino C.**, f. 1842, har skrevet morsomme Komedier i piemontesisk Dialekt.

Carrètto, Frants Xaver, Marquis, neapolitansk General, blev Officer 1806 og fulgte med Ferdinand I til Sicilien, kom hjem 1815 og blev Oberst og Befalingsmand i Calabrien. Her førte C. en skaanselløs Udryddelseskrig mod Røverne, men holdt samtidig gode Miner med Carbonarierne og var General Pepes Stabschef under Opstanden 1820. Da den mislykkedes, fornægtede C. sin Adfærd og overtog nogle Aar senere som General for Gendarmeriet det Hverv at udrydde sine tidligere Meningsfæller, hvilket udførtes med stor Hensynsløshed. 1831 blev C. Politiminister og fortsatte sit Undertrykkelsessystem med Bastonade og Tortur indtil 1847, da han søgte at udsone sig med den voxende liberale Bevægelse; til Straf blev han 27 Jan. 1848 pludselig afsat og landsforvist. Ingen italiensk Havn vilde modtage ham, og i Marseille haanedes han af Folket. I Slutn. af 1848 kunde C. dog paa ny vende hjem, men blev ikke mere ansat i Statstjenesten; han døde 1862.

Cărrickfergus, Stad i Antrim-Shire i den irske Prov. Ulster, 2 M. n. ø. for Belfast ved Belfastbugten. 10,000 I. Havn. Linnedindustri, Fiskeri. Gammelt Castel med Arsenal.

Cărrick on Suir [shur], Stad i Tipperary-Shire i den irske Prov. Munster, ved Floden Suir, 18 M. s. s. v. for Dublin. 6,000 I. Victualiehandel.

Carrier, Jean Bapt. [karriē], fransk Revolutionsmand, f. 1756 i Auvergne, var ved Revolutionens Udbrud Procurator og blev 1792 Medlem af Nationalconventet, hvor han væsentlig bidrog til Oprettelsen af Revolutionstribunalet. Da han i Oct. 1793 var bleven sendt til Nantes som Conventets Commissær, foreslog han og satte ogsaa igjennem at lade Fangerne fra Vendéekrigen henrette i Masse. Han lod 94 Præster under Paaskud af at forflytte dem føre om Bord i et Skib og om Natten drukne ved Hjælp af Klapper, som bleve aabnede i Bunden af Skibet; nogle Dage efter havde 58 andre Præster samme Skæbne. Fra Fængslerne bragtes Mænd og Kvinder i Flæng til Floden, bandtes to og to sammen og kastedes i Vandet; dette kaldtes »Noyades« (Drukninger), »Baignades« (Badninger), »Mariages républicains« (republikanske Ægteskaber). I

de nærliggende Stenbrud lod han 500 Fanger nedskyde i Masse. Disse Afskyeligheder vakte selv Robespierres Mishag; C. blev tilbagekaldt og anklaget, men forsvarede sine Handlinger for Conventet. Først efter Robespierres Fald blev han igjen anklaget, dømt til Døden og guillotineret 16 Dec. 1794; han gik Døden i Møde med Fasthed og i den Overbevisning, at han havde handlet i Republikens Interesse og led uskyldig.

Carriera, Rosalba, ital. Malerinde, f. 1675 i Venezia, d. 1757, var meget anset som Portrætmalerinde; først malede hun i Miniatur, men senere da hendes Øine bleve svagere, i Pastel; til sidst blev hun blind. Hun portræterede især fyrstelige Personer. Frederik IV af Danmark var under sit Ophold i Venezia som Kronprins hendes første fyrstelige Velynder.

Carrière, fr. [karriære], Kapkjørselsbane; Hestens fulde Løb. I C., i fuld Fart; gjøre C., gjøre Lykke paa sin Løbebane.

Carriere, Moritz [ǟhr], tysk Philosoph og Æsthetiker, f. 1817 i Storhertugdømmet Hessen, disputerede 1837 i Berlin og studerede i nogle Aar med Kunststudier i Italien. 1853 blev han Professor i München, hvor han især foredrager Æsthetik. C.s første Værker gik nærmest i hegelsk Retning, skjønt han allerede da fremhævede Individualitetens Princip. Mod Pantheismen og Deismen sætter han en selvbevidst, uendelig, i Naturen og Historien sig aabenbarende Gud. Hans vigtigste Skrifter ere „Die philosophische Weltanschauung der Reformationszeit“ (1847); „Religiöse Reden und Betrachtungen für das deutsche Volk“ (2te Aufl., Leipz. 1856); „Aesthetik“ (2 Bde., Leipz. 1859); „Die Kunst im Zusammenhange der Culturentwickelung und die Ideale der Menschheit“ (Leipz. 1863).

Carron, en Landsby i Stirling-Shire i Skotland ved Clydekanalen, i Nærheden af Falkirk, med Skotlands største Jarnværk og flere Støberier og Maskinværksteder.

Carronade, et Slags kort Skyts til Skibsbrug, første Gang støbt 1779 paa Carron Jernværk. C. havde et kort Løb, dertil indsnævret til et Kammer for Krudtladningen; i Stedet for Tapper paa Siderne havde den paastøbt en svær Øsken paa Undersiden, ved hvilken den fæstedes til sin Affutage med en Bolt. Den udskød forholdsvis tunge, massive Kugler, men med smaa Ladninger; den var derfor bedst skikket til Skydning paa ganske kort Hold, men uanvendelig paa lange Afstande; under Krigene i Slutn. af forrige og Beg. af dette Aarh. fandt den udbredt Anvendelse, saa at man endog har haft Linjeskibe bevæbnede udelukkende med C. af forskjellige Kalibre, fra det 68pd.s nedefter. Men efter den engelsk-nordamerikanske Krig 1812—15 gik den efterhaanden overalt af Brug; i den danske Marine have C. senest været anvendte som Fartøjsskyts.

Carrosse, fr., ell. Carosse, en Stadsvogn.

Carrousel, fr. [karusēl] (af. it. carrossello, en Vogn), et Ridderspil, der stammer fra den ældre Middelalder, og ved hvilket man søgte at vise sin Færdighed i Kjøren, Ringstikning, Riden osv. I Modsætning til Turneringen var C. aldrig blodig. Nu bruges C. om en Række Træheste, Sæder eller Vogne, der drejes rask om en Axe, en yndet Folkeforlystelse ved Markeder, paa Forlystelsessteder osv.

Carrucci ell. Carucci, Jacopo [rūttschi], ital. Maler, sædvanl. kaldet da Pontormo ell. Puntorino efter sin Fødeby, f. 1494, d. 1557, var Yndling af Andrea del Sarto og især anset Portrætmaler. De Forhaabninger om en glimrende Fremtid, som han i sin Ungdom vakte, svigtede, til Dels paa Grund af en vis Ustadighed i hans Charakter. „Mariæ Bebudelse“ i Sta Annunziata i Firenze er hans Hovedværk paa Historiemaleriets Omraade.

Carry [ri], et af flere forskjellige Plantestoffer (i Pulverform) sammensat ostindisk Krydderi. Som Exempel paa en af de mange forskjellige Sammensætninger, som C. kan have, nævnes følgende: 128 Dele spansk Peber, 32 sort og 16 hvid Peber, 24 Gurgemeje, 1 Cardamomme og 1 Del Krydderneliker.

Carson [kārson], Flod i den vestlige Del af Staten Nevada i Nordamerika, har ligesom Søen C. Afløb til Humboldt og C. Sink, en Sø, eller snarere et Morads, der ogsaa optager den nord fra kommende Flod Humboldt.

Carson-City [sitti], Hovedstad i Staten Nevada i Nordamerika, ved Sierra Nevadas østlige Fod. 4,000 I. Betydelige Blyminer i Omegnen.

Carstens, Adolf Gotthard, f. 1713 i Kjøbenhavn, d. 1795 som Gehejmeraad og Directeur i det tyske Cancelli, var paa en Gang en nidkjær og agtet Embedsmand og en kundskabsrig og flersidig Videnskabsmand. Hans literære Fortjenester ere af dobbelt Art. Som Frugter af sine historiske Studier leverede han nemlig grundige Bidrag (for det meste indrykkede i det kjøbenhavnske Videnskabsselskabs Skrifter) til at oplyse Fædrelandets Historie i Middelalderen; men sin Kjærlighed til Poesien og sin Forstand paa dens Technik lagde han for Dagen dels i egne latinske og danske Digte, dels i Afhandlinger om visse lidet paaagtede Finheder i Versificationen. Disse Afhandlinger røbe en meget belæst og derhos usædvanlig opmærksom, skarpsindig og smagfuld Kritiker. Men hvad der endnu mere gjorde hans kritiske Dygtighed frugtbar for den danske Literatur, var den Velvilje og utrættede Iver, hvormed han benyttede den til at vejlede flere af Samtidens Digtere, fremfor alle Ewald, som ogsaa til fulde skjønnede paa hans Raad. Ewalds Arbejder vandt ved C.s forstandige Bemærkninger og Rettelser saare meget i Tankernes og Udtrykkenes Correcthed, i Sprogformens danske Charakter og i Versenes Vellyd. 1759 var C. med at stifte „Selskabet for de skjønne Videnskaber“.

Carstens, Asmus Jakob, dansk Maler og Tegner, f. 10 Maj 1754 i St. Jørgensby ved Slesvig, havde i sin Ungdom en haard Kamp at bestaa, inden han naaede frem til at blive Kunstner. Tidlig forældreløs kom han i Vinhandlerlære og forblev i denne Stilling til sit 22de Aar, uagtet han haardnakket fastholdt Tanken om at blive Kunstner. Endelig 1776 lykkedes det ham at komme til Kjøbenhavn for at søge Uddannelse ved Kunstakademiet der, men han var allerede for selvstændig til at

kunne nyde Undervisningen med Nytte, og strax efter at han havde vundet den lille Sølvmedaille, kom det til Brud mellem ham og den noget herskesyge Abildgaard, saa at C. opgav al Forbindelse med Akademiet. Han tilbragte endnu to Aar i Kjøbenhavn, hvor han ernærede sig ved at tegne Portræter med Rødkridt, og foretog derpaa 1783 med sin Broder, Frederik C. (f. 1762, d. 1798), der ligeledes var Kunstner, en Rejse til Norditalien, hvor han især blev grebet af Giulio Romanos Arbejder. Hans Midler slap altfor snart op, og under store Vanskeligheder maatte han vende hjem, men naaede ikke længere end til Lübeck, hvor han saa levede i smaa Kaar i fem Aar, idet han udførte Portræter for at leve, paa samme Tid som han var stærkt opfyldt af Tanken om at uddanne sig til Historiemaler, navnlig med antik Kunst for Øje. De Tegninger, han i Stilhed udførte her, vakte Opmærksomhed hos en Kjender, der gav ham Midler til at rejse til Berlin (1788), hvor en større Composition, „Englenes Fald", medvirkede til, at han fik Ansættelse som Professor ved Akademiet der. Efter at han havde udført nogle større Decorationsarbejder med antike Emner for Dronningen og Minister Heinitz, lykkedes det ham at faa et Rejsestipendium af den preussiske Regering, og 1792 kom han endelig til sine Ønskers Maal, Rom. Efter tre Aars Forløb ophørte Stipendiet, men han forblev i Rom, hvor han kunde fortjene sit Ophold ved i Vandfarve at udføre historiske Compositioner, mest over Emner fra Oldtiden. Han sygnede dog hen og døde 25 Maj 1798. — Allerede som ung havde C., strax efter sit Komme til Kjøbenhavn, følt sig saa mægtig greben af de Afstøbninger over antike Kunstværker, som Akademiet ejede, at Oldtidens Kunst, dens Mythologi og Sagn, fra det Øjeblik uafladelig blev Gjenstand for hans Studium. Derved tilegnede han sig den Følelse for Simpelhed og Sandhed, som er al ægte Kunsts Særkjende, og brød fuldstændig med sin Samtids hele conventionelle Compositions- og Malemaade. Ved sine i Oldtidens Aand undfangne Compositioner blev han Skaberen af en hel ny Retning i Kunsten. Omstændighederne gjorde ham paa en vis Maade til Martyr for den Sag, han havde sat sit Liv ind paa. Han raader over en usædvanlig Skaberevne, en dyb og alvorlig Følelse og har et sjældent Greb paa at ordne sine Figurer til en sluttet Helhed. Men man savner et nøjere Naturstudium i Enkeltheberne som Følge af, at han ikke gjærne arbejdede efter Model, men udførte sine Compositioner i Tanken, inden han bragte dem paa Papiret. Han var meget lidt øvet i Oljemaleri, og de faa Billeder i dette Fag, som han har efterladt sig (to af dem findes i Malerisamlingen paa Christiansb.), udmærke sig mere ved Tegning og Anordning end ved den maleriske Technik. Derimod ejer saa vel Danmark (Thorvaldsens Museum) som Tyskland (Bibliotheket i Weimar) en rig Skat i hans Tegninger og Vandfarvebilleder. Uagtet han levede en stor Del af sit Liv i Tyskland og blandt Tyskere i Rom, vedblev han dog at være dansk Undersaat. Tyskerne se Stifteren af en ny, tysk Kunstskole i ham, og Wächter, Koch, Genelli og Cornelius maa regnes for hans Elever og Efterfølgere. Ogsaa Thorvaldsen beundrede ham højlig og paavirkedes stærkt af hans Arbejder i sin første Tid.

Carstensen, Georg, f. 1812 i Algier (hans Fader var dansk Generalconsul i Marokko), blev 1832 Student i Kjøbenhavn, men levede 1835—38 mest i Udlandet, især i Paris og Nordamerika. 1839—41 udgav C. literærartistiske Tidsskrifter („Portefeuillen", „Figaro"), vakte Opsigt ved nogle smagfulde Fester, som han 1842 ordnede i Christiansborg Ridehus og Rosenborg Have, og indrettede 1842—43 Tivoli, samt 1846 Casino. 1844 blev C. Agent, 1848 Secondlieutenant og gjorde i nogle Aar Tjeneste i den vestindiske Hærstyrke, men afgik 1852 med Capitains Titel og gik til Nordamerika, hvor han sammen med en tysk Architekt vandt Prisen for en Tegning til en Udstillingsbygning i New-York. 1856 paabegyndte C. Indretningen af et nyt (senere sløjfet) Forlystelsessted i Kbhvn., Alhambra, men døde, forinden det blev færdigt, 4 Jan. 1857.

Cartagena [hēna], 1) befæstet Stad i den spanske Prov. Murcia, 6 M. s. til ø. for Murcia, ved Middelhavet. 76,000 J. (1877). Bispesæde; Kathedralkirke af maurisk Bygning, store Hospitaler, Observatorium, Marineskole, Theater. Fabrikation af Vaaben, Sejldug og Tovværk; Thunfiskeri, betydelig Handel, fornemmelig med Bly, Jærn, Messing og Esparto. Rummelig Havn med Flaadestation og Skibsværft. C., anlagt af Carthaginienseren Hasdrubal 228 f. Chr., hed hos Romerne Carthago nova. Disse erobrede den 210 og bearbejdede ligesom Carthaginienserne ivrig Omegnens Sølv- og Blyminer, hvorom de mange store Huler, saaledes den 2 M. fra C. liggende store Johanneshule, give talende Vidnesbyrd. C. var 12 Juli 1873—12 Jan. 1874 i Hænderne paa de spanske Anarchister (Intransigentes), som indførte et fuldstændigt Rædselsherredømme. 2) C. med Tilnavnet de las Indias, Hovedstad i Staten Bolivar i den columbiske Føderation i Sydamerika, ved en Bugt af det caribiske Hav, under 10° 25′ n. Br. 8,000 J. Bispesæde, anselig Kathedralkirke, Universitet og Søfartskole. God Havn, der staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Europa og Nordamerika. Udførsel af Chinabark og Tobak. Staden var tidligere stærkt befæstet, men dens Fæstningsværker ere i Forfald. C. blev anlagt 1533, erobret af Franc. Drake 1588 og af Franskmændene 1697.

Cartāgo, tidligere Hovedstad i Republikken Costa Rica i Mellemamerika, 3 M. ø. s. ø. for San Jose, har nu næppe 1,000 J. C. ligger ved Foden af Vulkanen Irazu og har hyppig lidt af Jordskjælv.

Carte blanche, fr. [kart blangsch], uindskrænket Fuldmagt.

Cartel, fr. [tell], oprindel. de for en Turnering fastsatte Kampregler, dernæst en skriftlig Udfordring, indeholdende Vilkaarene for Duellen, bruges nu som Benævnelse for saadanne Overenskomster, som krigførende Magter afslutte om, hvorledes de ville forholde sig mod hinanden under Krigen (f. Ex. i Henseende til Handels- og Postforbindelsen, Maaden, hvor-

paa Krigen skal føres, Krigsfangers Udløsning og Udvexling osv.), samt overhovedet for Overenskomster mellem forskjellige Stater angaaende Militærvæsenet, ogsaa saadanne, som afsluttes i Fredstid (f. Ex. om gjensidig Udlevering af Desertenrer). **Cartelskib**, d. s. s. Parlamentærskib. Det fører et hvidt Flag fra Toppen og kan uhindret passere forbi de fjendtlige Fartøjer i et eller andet bestemt Øjemed, f. Ex. for at udvexle Fanger.

Carteret, Phil., engelsk Søfarer, gjorde 1766 et Togt til Sydhavet i Forening med Wallis. Efter flere Maaneders Standsning i Magalhaesstrædet blev C. i Apr. 1767 med sit Skib adskilt fra Wallis og fortsatte Togtet paa egen Haand. Han opdagede Øen Pitcairn, kom til Øerne Santa Cruz, som han, uvidende om, at de allerede 1595 vare fundne af Spanieren Mendana, kaldte „Dronning Charlottes Øer", fandt, at Ny-Britannien og Ny-Irland vare to forskjellige Øer, opdagede Ny-Hannover og Admiralitetsøerne og landede i Marts 1768 paa Celebes. Efter 3 Aars Fraværelse kom C. tilbage til England 1769. Hans senere Livsforhold og Dødsaar er ubekjendt.

Cartēsius, s. Descartes. **Cartesianske Djævle**, smaa, hule Glasdukker, forneden forsynede med en snæver Aabning, igjennem hvilken man bringer saa meget Vand ind, at de netop kunne flyde paa Vand. Sættes de da i et Glas med Vand, som er tilbundet med en Kautschukplade, vil et Tryk paa denne tvinge dem til at synke, da det bevirker en Sammentrykning af Luften i Dukkerne og en Indtrængning af Vand. Ophæves derimod Trykket, vil Luften atter udvide sig og drive noget Vand ud, saa at Dukkerne igjen stige op til Overfladen. **Cartesianske Hvirvler**, en Maade, hvorpaa Cartesius søgte at forklare Planeternes Bevægelse i Himmelrummet. Han tænkte sig Rummet fyldt med et Fluidum, som havde en roterende Bevægelse fra V. mod Ø. og førte alle Planeterne med sig, ligesom Strømmen fører en Baad. Dog maatte Strømmen antages noget forskjellig for hver Planet. Denne Forklaringsmaade var paa den Tid et stort Fremskridt og vandt meget Bifald, indtil den fortrængtes af Newtons Theori, som udleder Planeternes Bevægelse af en eneste Kraft, nemlig den almindelige Tiltrækning, i Forbindelse med en tangential Hastighed (s. Tiltrækning).

Carthago, gr. *Καρχηδών*, berømt Stad i Oldtiden paa Nordafrikas Kyst, laa paa en Halvø, omtrent paa samme Sted som det nuværende Tunis. Halvøen var ved en smal Landtange forbunden med Fastlandet. Paa en Høj midt paa Halvøen laa den ældgamle, efter Sagnet af Dido byggede Borg (Byrsa), rundt omkring hvilken Byen efterhaanden opbyggedes. Da Kysterne vare stejle og utilgængelige, bestod Befæstningen mod Søsiden kun af en enkelt Mur; mod Landsiden forsvaredes Staden derimod ved en tredobbelt, med Taarne besæstet Mur. Ved Landtangen fandtes to Havne, af hvilke den ene (Yderhavnen) var bestemt for Handelsskibe, den anden (Inderhavnen) for Orlogsflaaden. N. for Borgen strakte der sig en Art Forstad, Magalia. Indbyggernes Antal skal i Byens mest blomstrende Periode have beløbet sig til c. 700,000. 146 f. Chr. sløjfedes Staden af Romerne. August byggede i Nærheden af dens Ruiner en ny Stad, der befolkedes med romerske Borgere. Da Vandalerne havde erobret Nordafrika, gjorde de denne By til Hovedstaden i deres Rige; som Handelsstad hævede den sig snart til samme Betydning som tidligere den gamle Stad. Af det gamle C. er der kun ubetydelige Ruiner tilbage; en Del af den Halvø, hvorpaa det laa, synes efterhaanden at være bleven oversvømmet af Havet. — Efter den almindeligste Angivelse blev C. anlagt i det 9de Aarh. f. Chr. af Dido, den tyriske Konge Mutgos Datter, som udvandrede fra Hjemmet, efter at hendes Ægtefælle var bleven snigmyrdet af hendes Broder Pygmalion. Hun drog til Nordkysten af Afrika, hvor Phønikerne allerede tidligere havde anlagt Utica og flere andre Kolonier. Forstærket ved Tilstrømning fra disse tidligere Kolonister anlagde hun paa et hende af de libyske indfødte overladt Stykke Land C. Den nye Stad voxede saa hurtig i Magt, at den snart saa sig i Stand til at hævde sin Uafhængighed mod de indfødte Fyrster, til hvilke den før havde været tributpligtig. Ved Erobringer og ved Anlæggelsen af Kolonier udvidede dens Gebet sig efterhaanden til Grænserne af Numidien, Søen Triton og Kyrenaika. Samtidig hermed satte Carthaginienserne sig fast paa flere af Øerne i Middelhavet, som Sicilien, Sardinien og Corsica, og deres Betydning som Handel- og Søfartdrivende Folk var i stadig Tiltagen. Med Romerne kom de i tidlig Berøring; hos Polybios er der opbevaret en 509 mellem Carthaginienserne og Romerne afsluttet Handelstractat. Omtr. 500 foretoges fra C. vigtige Opdagelsesrejser. Hanno, hvis „Periplus" vi endnu have i græsk Oversættelse, besejlede Afrikas Vestkyst omtrent til det grønne Forbjærg, medens Himilko undersøgte Hispaniens og Galliens Kyster. Hermed slutter den første Periode af C.s Historie. Den anden Periode, fra 480, omfatter C.s Kamp med Syrakus om Besiddelsen af Sicilien. Først vandt Carthaginienserne de gamle phønikiske Kolonier paa Øen for deres Sag; derpaa aabnede de Krigen mod den øvrige Del af Øen med et Angreb paa Theron af Agrigent; men deres Hær under Anførsel af Hamilkar blev fuldstændig tilintetgjort af den syrakusanske Tyran Gelon (480), som havde forenet sig med Theron. Først 410 udbrød en ny Krig, der førtes med Held af den carthagiske Feltherre Hannibal; dennes Efterfølger Himilko erobrede 406 Agrigent. Men 398 angreb Dionysios Carthaginienserne, fratog dem største Delen af deres Erobringer og tvang to Aar efter Himilko til at slutte en vanærende Fred. I de følgende Aar maatte Carthaginienserne rømme saa godt som hele Sicilien, indtil Mago sejrede over Dionysios i Slaget ved Kronion og dicterede Freden 382. En ny Krig 368 endte med Dionysios's Død. Mod dennes Efterfølger, Dionysios II, kæmpede Carthaginienserne med Held, men 340 bleve de slagne af Timoleon ved Krimissos; fra nu af dannede Floden Halykos Grænsen mellem deres og Syrakusanernes Gebet. I den nærmest paafølgende Tid led C. af indre Uroligheder; senere

truedes den med et Angreb af Alexander d. store og havde derpaa en haard Kamp at bestaa med *Agathokles* 311—6, der endog satte over til Afrika og truede selve Byen. Først efter Agathokles's Død vovede Carthaginienserne paa ny at blande sig i Siciliens Anliggender, men bleve 277 slagne af den epirotiske Konge Pyrrhos, som var kommen Sicilianerne til Hjælp. Af afgjørende Betydning for Carthaginienserne var deres kort efter paafulgte Sammenstød med Romerne, med hvilke de gjentagne Gange havde fornyet den ovenfor omtalte Handelstractat. Da Mamertinerne, der havde erobret Messana, bleve angrebne af Hieron af Syrakus, anraabte en Del af dem Romerne, en anden Del Carthaginienserne om Hjælp. Saaledes opstod *den første puniske Krig* 264. Den romerske Consul Appius Claudius førte en Hær over til Sicilien og sejrede over Carthaginienserne; disse rustede sig af al Magt og førte i de nærmest paafølgende Aar Krigen med vexlende Held. 260 bleve de besejrede i et Søslag af Duilius ved Nordkysten af Sicilien; senere gik Regulus efter en ny stor Søsejer over til Afrika, men blev besejret og fangen af Spartaneren Xanthippos, der commanderede den carthagiske Hær. Imidlertid vendte Lykken sig mere og mere mod C., og kun den store Feltherre Hamilkar Barkas's Geni skyldtes det, at Sicilien, hvor han 245—41 kæmpede mod Romerne, ikke allerede den Gang gik tabt. 241 bibragte Lutatius Catulus Carthaginienserne et saa afgjørende Nederlag ved de ægatiske Øer, at de maatte slutte Fred, i hvilken de opgav deres Fordringer paa Sicilien og omliggende Øer. Efter Krigen maatte C. anspænde alle sine Kræfter for at dæmpe et Oprør af Lejetropperne, som krævede deres tilgodehavende Sold; Romerne benyttede sig af Lejligheden og bemægtigede sig Sardinien og Corsica, som C. saa sig nødt til at afstaae. Samtidig hermed led Staten af indre Tvistigheder mellem Aristokraterne under Hannos Ledelse og Folkepartiet, i Spidsen for hvilket Hamilkar stod. Folkepartiet sejrede, og Hamilkar drog 237 med en Hær til Spanien for ved Erobringen af dette Land at skabe sit Fædreland en ny Besiddelse, der kunde erstatte Tabet af Sicilien og sætte det i Stand til med Kraft paa ny at optage Krigen mod Rom. Han og efter hans Død hans Svigersøn Hasdrubal erobrede Landets østl. Dele indtil Ebro. Da Hasdrubal 221 var bleven snigmyrdet, overtog Hamilkars Søn Hannibal Commandoen over Hæren. Han sikrede sine Forgængeres Erobringer og indtog 219 Sagunt. Da Romerne i denne Anledning sendte Gesandter til C. og fordrede Fyldestgjørelse for Angrebet paa denne under deres Beskyttelse staaende Stad, udbrød *den anden puniske Krig*, da Carthaginienserne tilbageviste Roms Fordringer. 218 drog Hannibal efter at have overdraget Commandoen i Spanien til sin Broder Hasdrubal over Pyrenæerne, gjennem Gallien og over Alperne til Italien, hvor han i to kort efter hinanden følgende Slag slog de romerske Consuler Scipio og Sempronius ved Ticinus og Trebia. Efter at være dragen gjennem Etruriens Sumpe slog han Flaminius ved Trasimenersøen og marcherede forbi Rom til Syditalien; thi han vilde ikke angribe selve Byen Rom, inden han havde trukket alle Roms Forbundsfæller over paa sin Side. I Slaget ved Cannæ 216 tilintetgjorde han fuldstændig en romersk Hær paa 80,000 Mand, og nu strømmede fra alle Sider de med Romernes Herredømme utilfredse italiske Folkeslag til ham. Men fra nu af begyndte Hannibals Lykke at dale. Romerne fandt i Claudius Marcellus en udmærket Feltherre, der sejrede over Hannibal ved Nola og senere indtog Syrakus 212. De italiske Folkeslag begyndte at vakle, og Hannibal, der saa godt som ingen Understøttelse fik fra Hjemmet, kom Dag for Dag i en vanskeligere Stilling. 211 tilbageerobrede Romerne Capua og 209 Tarent. Endelig bestemte Hannibal sig til at kalde Hasdrubal fra Spanien, hvor han en Tid lang havde kæmpet heldig mod Publ. og Cn. Scipio, men til sidst var bleven slaaet ved Bæcula af den unge P. Cornelius Scipio. Men da Hasdrubal efter at være kommen til Italien blev fuldstændig slaaet ved Floden Metaurus 207, og ogsaa hans Broder Mago var falden i Ligurien, svandt det sidste Haab for Hannibal. Da Scipio efter at have erobret Spanien for Romerne gik over til Afrika, fik Hannibal Ordre til at føre sin Hær tilbage. Ved Zama kom det til det afgjørende Slag 202, i hvilket Scipio sejrede over Hannibal. Denne raadede nu selv til Fred, som blev sluttet 201 paa haarde Vilkaar for C.; det maatte ikke blot aftræde Spanien, men ogsaa betale 10,000 Talenter i Krigsomkostninger, samt udlevere alle sine Krigsskibe og Elefanter og forpligte sig til ikke at føre Krig uden Romernes Tilladelse. Efter Krigen traadte Hannibal som Suffet i Spidsen for Staten, men forhadt af det aristokratiske Parti maatte han 196 gaa i Landflygtighed, da et romersk Gesandtskab fordrede hans Udlevering. Da C. efter Krigen begyndte at vinde nye Kræfter og truede med at blive Romerne farlig, vandt i det romerske Senat den Mening, at C. maatte tilintetgjøres, stedse mere og mere Overhaand, især ved M. Porcius Cato. Tvistigheder mellem C. og den numidiske Konge Masinissa gave Romerne en forønsket Lejlighed til Krig; de stillede Fordringer, som C. ikke kunde gaa ind paa, og 149 udbrød *den tredje puniske Krig*. Efter et heltemodigt Forsvar blev Byen 146 indtaget og jævnet med Jorden af den yngre P. Cornelius Scipio. Paa Gracchernes Tid (122) og senere under Cæsar gjorde Romerne Forsøg paa at anlægge en Koloni paa C.s Ruiner; August gjenoptog paa ny denne Plan og grundlagde Ny-C., der vedblev at spille en betydelig Rolle lige ind i Middelalderen, indtil den 692 blev ødelagt af Araberne. — *Statsforfatningen* var aristokratisk-republikansk. I Spidsen for Staten stode 2 Suffeter; de fungerede vistnok kun ét Aar, havde Forsædet i Senatet, Dommermyndighed og anførte undertiden ogsaa Hæren. Feltherren valgtes af Senatet, senere ogsaa af Folket. Senatet paahvilede det at vaage over Forfatningen. Først senere naaede Folket til at udøve nogen Indflydelse paa de offentlige Anliggender. — C.s *Landmagt* bestod kun for en ringe Del af Borgere;

Rytteriet bestod for største Delen af Numidere, det svartbevæbnede Fodfolk af Libyere; i Hæren tjente ogsaa en stor Del spanske, galliske, til Dels ogsaa græske Lejetropper. Brugen af Elefanter i Krigen var almindelig. Sømagten var C.s Hovedstyrke. Paa de puniske Kriges Tid havde det en Flaade af over 300 Skibe. Handelsflaaden afgav udmærkede Matroser til Orlogstjenesten. De tributpligtige Folkeslags Afgifter og den vidtstrakte Handel afgave rigelige Midler til Underhold af en stor Krigsmagt. — De første Kolonister medbragte fra Tyros den med Menneskeofringer forbundne Baaltjeneste; af de senere optagne Guddomme maa fornemmelig Hercules (hos Phønikerne Melkart) mærkes. Ogsaa Dido nød guddommelige Hædersbevisninger. De vidtstrakte Handelsforbindelser bevirkede, at Carthaginienserne optog forskjellige fremmede Guder, navnlig saadanne, hvis Dyrkelse havde et mørkt og alvorligt Anstrøg, som Ceres og Proserpina. — Af Literatur findes der nu kun enkelte Spor. Hannos „Periplus“ haves endnu i græsk Oversættelse; Mago skrev et Værk om Landbruget, af hvilket enkelte Brudstykker ere tilbage. I Plautus's »Poenulus« findes enkelte, til Dels uforstaaelige Rester af det puniske Sprog.

Carthamin, det røde Farvestof i Saffloren, er et rødt Pulver, der har Charakter af en svag Syre. Navnlig før Anilinfarvernes Fremkomst brugtes C. meget til at farve Silke, Bomuld og Uld kirsebærrødt. Farven er meget uægte.

Cartheuser [tōsser], en Munkeorden, stiftet i Chartreuse 1086 af den hellige Bruno af Köln (s. d. A.). De forpligtede sig til stadig Tavshed, vare iførte en raa Haarbragt, levede af Brød og Bælgfrugter, bandlyste al Pragt ved Gudstjenesten, læste, bad og afskrev gudelige Bøger for at fortjene det nødtørftige til Livets Ophold. Bruno døde 1101 i Calabrien, hvor han havde stiftet et Kloster i Torre. Senere bleve hans Levninger bragte til det store Cartheuserkloster i Grenoble og Brudstykker deraf fordelte til de øvrige Cartheuserklostre. 1170 fik Ordenen pavelig Stadfæstelse. Dragten er hvid med et Læderbælte og Skulderklæde af samme Farve. Uden for Huset bære de sorte Kapper med en sort Hætte. Paa det blotte Legeme bære de altid en Haarskjorte. Paa Grund af Regelens Strenghed have C. aldrig faaet stor Udbredelse. Et af deres Klostre er det for sin pragtfulde Kirke berømte Certosa ved Pavia. I Danmark havde den kun ét Kloster (i Aarhus), i Norge intet. **Cartheuserinder** stiftedes i det 13de Aarh. i Frankrig og fulgte Ordensregelen, dog med nogle Formildelser; de ophævedes 1790.

Carton, fr. [tōng], bet. et Blad af stivere Papir, hvorpaa en Tegning ell. desl. opklæbes, eller en Tegning, udført som Forberedelse til et Maleri, hyppigst i den Størrelse, som Originalen skal have, og bestemt til at overføres paa Muren eller Lærredet. **Cartonpapir**, d. s. s. Kortpapir.

Cartouche, Louis Domin. [tüsch], en i sin Tid meget berygtet Gavtyv, f. 1693 i Paris, blev formedelst Tyveri bortvist fra Skolen og Hjemmet, sluttede sig til en Røverbande i Normandiet og traadte siden i Spidsen for en talrig Bande i Paris og Omegn, over hvilken han udøvede det mest uindskrænkede Herredømme, og som gjorde sig frygtet ved en Mængde Tyverier, Røverier og Mord. Efter i flere Aar at have drevet sit Uvæsen, blev han greben og henrettet 1721.

Cartwright, Edm. [kārtrejt], f. 1743, d. 1824, oprindelig Gejstlig, indlagde sig stor Fortjeneste som Mechaniker ved Opfindelsen af Maskinvævestolen (1786).

Carūlli, F., f. 1770 i Neapel, d. 1841 i Paris, var først Violoncellist, men foretrak senere Guitaren og kom med et stort Navn til Paris 1818. Han optraadte jævnlig i Concerter som Guitarvirtuos, havde en Mængde Elever, udgav over 300 Værker for sit Instrument med eller uden Ledsagelse og erhvervede sig saaledes en Formue. Hans store Guitarskole er et Hovedværk for Guitarens Dyrkere.

Cārus, Carl Gust., bekjendt Læge og Naturforsker, f. 1789 i Leipzig, 1814—27 Prof. i Fødselsvidenskab i Dresden, hvor han derefter levede som kongel. Livlæge og stærkt beskæftiget praktiserende Læge til sin Død 1869. Han har især indlagt sig Fortjeneste ved sine Studier og Arbejder over sammenlignende Anatomi, medens hans talrige naturphilosophiske Skrifter af forskjelligt Indhold ikke have blivende Betydning. Af hans zootomiske Arbejder fortjener især at fremhæves „Erläuterungstafeln zur vergleichenden Anatomie“ (8 Bd., Fol.), udg. i Forening med Pander, d'Alton og Otto. Han vandt ogsaa Navn som Kunstner ved dygtige Landskabsmalerier og raderede selv Tavlerne til sin „Lehrbuch der Zootomie“ (1818). — Hans Brodersøn, **Julius Victor C.**, Prof. i Leipzig, f. 1823, har ligeledes udgivet et Hjælpemiddel til Studiet af den sammenlignende Anatomi, »Icones zootomicæ« (1857), samt i Forening med Engelmann en meget nyttig zoologisk Bibliographi, »Bibliotheca Zoologica« (1861), og i Forening med Gerstäcker en Haandbog i Zoologien (1868—75). Af hans senere Arbejder kan nævnes „Geschichte der Zoologie“ (1872) og hans Oversættelser af Darwins Skrifter; endvidere er C. Udgiver af Tidsskriftet „Zoologischer Anzeiger“ (siden 1878).

Cārus, M. Aurelius, romersk Kejser 282—83, var ved Kejser Probus's Mord Anfører for Livvagten og blev af Soldaterne udraabt til Kejser. Han straffede Probus's Mordere, udnævnte sine Sønner Carinus og Numerianus til Cæsares, overvandt Sarmaterne og døde paa et heldigt Tog mod Perserne, ramt af en Lynstraale.

Cārus, Tit. Lucretius, romersk Epikuræer, levede 95—51 f. Chr. Hans Læredigt, hvori han synes at have holdt sig nøje til Epikurs Physik, er en af de vigtigste Kilder til Kundskaben om den epikuræiske Lære.

Carvalho, Jozé da Silva [vāljo], portugisisk Statsmand, f. 1782, var først Sagfører og hyldede tidlig frisindede Grundsætninger, blev 1810 Dommer, 1820 Understatssecretær i den midlertidige Regering og 1821—23 Justitsminister. Derefter flygtede han til England for Dom Miguels Reaction, kom hjem med Dom Pedro 1826, men maatte paa ny flygte 1828. I London arbejdede C. for Dom Pedros Tog

til Portugal, fik et Laan afsluttet og underhandlede med den engelske Regering om dens Indblanding. Som Medlem af Formynderraadet for Dronning Maria da Gloria fulgte C. med Dom Pedro 1832 til Azorerne og derfra til Portugal, hvor han blev Finansminister indtil 1836, da de radicales Sejer og Gjenoprettelsen af Forfatningen fra 1822 for tredje Gang fordrev ham til England. Først 1842 vendte C. hjem og døde 1845.

Carvalho-Miolan, Marie Caroline [våljo miolāng], fransk dramatisk Sangerinde, f. i Marseille 31 Dec. 1827, sang 1843—47 i Conservatoriet, uddannedes af Duprez og debuterede 1847 med Held paa Opéra comique, hvor hun forblev til 1854. Aaret før giftede hun sig med Léon Carvalho, der en Tid dirigerede dette Theater og senere Théâtre lyrique. Efter at være separeret fra ham, drog hun 1860 til London, blev 1868 engageret til den store Opera i Paris med 60,000 Fr. og sang her med stor Succes og udmærket Coloraturfærdighed Partier som Marguerite i „Huguenotterne", Margrethe i „Faust" og Ophelia i „Hamlet".

Carvin [vāng], Stad i det franske Dep. Pas-de-Calais, 3 M. n. n. ø. for Arras. 6,000 I. Roesukkerfabriker.

Cary, Alice [kāri], f. 1820, og Phöbe, f. 1824, Søstre, nordamerikanske Digterinder, udgav 1849 i Fællesskab en Digtsamling. Den ældre Søster skrev senere flere lyriske Digtsamlinger, Romaner og Skizzer som »Hagar, a story of to-day« (1852). Den yngre Søsters mest bekjendte Digtsamling er »Poems of Faith, Hope and Love« (1869). Begge døde 1871.

Caryophyllus, s. Kryddernelliketræ.

Casa, Giov. della, ital. Skribent, f. 1503 i Nærheden af Firenze, fik som ung en lærd, humanistisk Dannelse, traadte i Rom ind i den gejstlige Stand, blev Pave Paul III.s Nuntius i Venezia, hvor han udvirkede Protestanten Vergerios Fordrivelse, tilbragte en Tid i Otium i denne Stad, indtil Pave Paul IV kaldte ham til Rom som Statssecretær. Her døde han 1556. I »Galateo«, et Slags Lærebog i verdslig Moral, i Breve, Taler og Digte viser han sig som en elegant og smagfuld Stilist, gjennemtrængt af den klassiske latinske Aand, ikke uden en vel tydelig Bestræbelse efter rhetorisk Effect og slaaende Metaphorer.

Casāle Monferrāto, befæstet Stad i Norditalien ved Po, 8 M. ø. for Turin. 29,000 I. (1881). Bispesæde, Kathedralkirke med smukke Malerier; talrige Paladser. Vigtige Silkemanufakturer og Handel med Silke, Vin og Kvæg. C. var Greverne af Montferrats Residens; det spillede en betydelig Rolle i det 17de og 18de Aarh.s Krige og blev ofte belejret.

Casalmaggiore [madschōre], Stad i Norditalien, ved Floden Po, 15 M. ø. for Milano. 16,000 I. Fabrikation af Glas- og Majolicavarer. I den nyere Tid er her foretaget storartede Vandbygningsarbejder for at hindre Poflodens Oversvømmelser.

Casalpusterlengo, Flække i Norditalien, 6 M. s. ø. for Milano, ved Floden Olona. 4,000 I. Stort Bomuldsspinderi. Ostehandel.

Casamicciola [mittschola], Flække paa Øen Ischia, ligger paa Øens Nordside, ved den nordlige Fod af Bjerget Epomeo. Jordskjælv 1881 og 1883. Ved det sidste blev Byen næsten aldeles ødelagt, og der omkom henved 5,000 Mennesker, hvoriblandt over 1,000 Fremmede, som havde taget Sommerophold der.

Casanŏva de Seingalt, Giov. Jac., en bekjendt Æventyrer, f. 1725 i Venezia, studerede først Lovkyndighed i Padua og dannede sig derefter i Venezia for den gejstlige Stand, men blev formedelst Usædelighed forvist fra Seminariet. Efter at have ført et omflakkende Liv i Neapel, Rom, paa Korfu, i Constantinopel og Paris, hvor han levede som Spiller, vendte han tilbage til sin Fødeby, blev 1755 sat i Blykamrene, men undflyede derfra og levede derpaa under en Mængde vexlende Hændelser, snart i Glans, snart i Trang, efterhaanden i næsten alle Europas Lande. Alle Vegne vidste han at skaffe sig Adgang til højtstaaende og berømte Personer og til de fornemste Kredse og derved ofte til fordelagtige Stillinger og Entrepriser, hvortil hans Snildhed og Dristighed hjalp ham lige saa meget som hans Aand og behagelige Væsen. Overalt havde han Kjærlighedshistorier, Dueller, Fængslinger og Æventyr af enhver Art, begik ogsaa Bedragerier ved at benytte Folks Overtro, f. Ex. til alchemistiske Forsøg. Omsider blev han dog træt af det omflakkende Liv og modtog 1785 en fast Ansættelse som Bibliothekar hos Grev Waldstein, hvorefter han levede paa dennes Slot Dux i Böhmen, sysselsat med Studeringer og med Affattelsen af sine Memoirer, indtil sin Død 4 Juni 1789. C.s vidtløftige Memoirer, der udkom i 12 Bd. baade paa Tysk og Fransk (1822—28), indeholde interessante Bidrag til Kundskab om den Tids Personer, Sæder og Forhold, men skylde dog især deres store Udbredelse Forfatterens Personlighed og den geniale Frivolitet, hvormed han skildrer sine mange Elskovsæventyr. — Hans Broder, **Giovanni Battista C.**, Tegner og Maler, f. 1722 i Venezia, d. 1795, levede og arbejdede til Dels i Tyskland, hvor han blev Professor ved Kunstakademiet i Dresden. — En tredje Broder, **Francesco C.**, f. 1730 i London, d. 1805 i Wien, Landskabs- og Bataillemaler, lærte Malerkunsten i Firenze og senere i Paris, gik derpaa til Dresden, hvor han uddannede sig efter Hollænderen Wouwermanns talrige Billeder. Senere levede han i Paris og Wien. Han har raderet nogle Blade (»Le diner du peintre C.«).

Casaque, fr. [kasākk], kort Rejse- ell. Ridekjole; **Casaquin** („Kasseking"), kort Overkjole, Husfrakke.

Casas, Bartolom. de las, s. Las Casas.

Casāti, Gabrio, Greve, italiensk Politiker, f. 1798, blev 1837 Borgmester (Podesta) i Milano; han vandt her megen Folkeyndest og var stadig sysselsat med at fremme administrative Reformer og afnøde Regeringen nationale Indrømmelser. Fra Begyndelsen af 1848 viste C. stor Iver for at hindre en Kamp mellem Indbyggerne og Tropperne og søgte særlig 18 Marts at aftvinge den midlertidige Vicekonge, Grev O'Donnell, Eftergivenhed mod Folkets Ønsker, hvorved Opstanden lettedes. Da denne var fuldbyrdet, blev C. Medlem af den

foreløbige Regering, forkastede strax enhver Tanke om Republik og støttede Planen om en Forening med Sardinien. 11 Juni—25 Juli s. A. var C. sardinsk Minister, blev siden Formand for den lombardiske Consulta i Turin og Senator, samt i sidste Halvdel af 1859 Undervisningsminister; senere var han i flere Aar Formand for Senatet. D. 16 Nov. 1873.

Casaubon, Isaak de [sobōng], sædvanl. kaldet **Casaubonus,** f. 1559 i Genf, 1582 Professor i det græske Sprog i Genf, fra 1596 i samme Virksomhed i Montpellier og fra 1598 i Paris, gik efter Henrik IV.s Mord, da han som Protestant ikke følte sig sikker i Paris, til England, hvor han døde i London 1614. Hans fortrinlige Udgaver af forskjellige græske og romerske Forfattere sikre ham blivende Anseelse. Af hans øvrige Skrifter fortjene foruden Brevene at nævnes »De satirica Græcorum poësi«, »De libertate ecclesiastica« og »Exercitationes contra Baronium«.

Cascāde, fr., Vandfald.

Cascarillebark, Barken af flere Crotonarter, der voxe i de varmere Egne af Amerika, forekommer i Handelen i rendeformige eller sammenrullede Stykker, som udvendig ere hvidlige, indvendig rødbrune, og bruges som Lægemiddel og Tobaksbejtser. Den indeholder ætherisk Olje og et Bitterstof.

Căsco, sp., Skroget af Skibet. I Assurancevæsenet det hele Skib med Tilbehør, til Forskjel fra Ladningen. Deraf Benævnelsen **Cascopolice,** d. e. Forsikring af Skroget med hvad dertil hører. I L'hombre er C. et Spil af 8 ell. 9 nye Kort af Stammen, hvoraf Spilleren selv vælger Trumf.

Casein, Ostestof, et Albuminstof, der kun sikkert er fundet i den dyriske Mælk. I Pattedyrenes Mælk findes 8—17 pCt. C., dels i uopløselig, dels i opløselig Form. I Planterne, navnlig i Bælgfrugter og oljerige Frø, findes et lignende Albuminstof, Plantecasein eller Legumin (s. d. A.). I ren Tilstand kan C. fremstilles ved at bundfælde fortyndet frisk Mælk med Eddikesyre, udvaske Bundfaldet med Vand, opløse det i ganske fortyndet Natron, filtrere Fedtstoffet fra, fælde igjen med Eddikesyre og udvaske først med Vand, derpaa med Vinaand og Æther. Man har antaget, at C. var identisk med det Legeme, der dannes ved Behandling af Albumin med Alkalier, men herimod strider bestemt dets Forhold mod Løbe (s. nedenfor) og desuden andre Forhold. Det rene C. danner i tør Tilstand et snehvidt, fint Pulver. I Mælken fældes det ikke blot af Eddikesyre, men ogsaa af andre Syrer, f. Ex. Mælkesyre. Naar derfor Mælk bliver sur (idet Mælkesukkeret gaar over til Mælkesyre), løber den sammen, d. e. C. coagulerer (s. Mælk). Det samme finder Sted, naar Mælk opvarmes med den indre Slimhinde af Kalvemaven (Løbe), men Coagulationen hidrører her ikke fra, at der først dannes Mælkesyre. Det er saaledes udskilt C., der med mere eller mindre Fedt, Mælkesukker osv. og med tilsat Kogsalt gaar i Handelen som Ost. C. coagulerer ogsaa ved mange Salte, som svovlsur Magnesia og Chlorcalcium, derimod ikke ved Opvarmning; dog dannes ved Afdampning af Mælken en Hinde (Skind) paa Overfladen, der bestaar af til Dels omdannet C. Det rene C. opløses ikke i rent Vand, men let i ganske svagt Alkali eller ved Opslemning i Vand med kulsur Kalk og har derfor nærmest Charakter af en Syre. Opløses C. i Kalkvand og tilsættes forsigtig ganske svag Phosphorsyre, faas en Opløsning, der opaliserer og ved 30—40° bliver mælkehvid. Da Mælken indeholder phosphorsur Kalk i anselig Mængde, hidrører dens hvide Farve vistnok fra en saadan Forbindelse af C. og phosphorsur Kalk. Mange Salte hindre C. i at fældes af Syrer, især phosphorsure Alkalier. Det er fordi Mælken indeholder phosphorsure Salte, at den undertiden ikke løber sammen, om den end viser en tydelig sur Reaction. Rent C. indeholder 53 pCt. Kulstof, 7 Brint, 15,7 Kvælstof, 0,7 Svovl, 0,85 Phosphor og 22,75 Ilt.

Casēlle, Stad i Norditalien, 2 M. n. for Turin. 5,000 I. Store Silkespinderier, Papirfabriker, Klædefabriker og Garverier.

Casēlli, Giov., f. 1815 i Siena, grundede 1854 det physiske Tidsskrift »La Recreazione«, men er især bekjendt ved Opfindelsen af sin Pantelegraph, ved hvilken Afsenderens Haandskrift eller Tegninger gjengives, idet man paa de to Stationer tilvejebringer ensartede Bevægelser. Et svingende Pendul fører en Jærnstift over et Stykke Papir, befugtet med en Opløsning af gul Cyanjærnkalium, og igjennem denne Stift gaar Strømmen; denne vil paa de Steder, over hvilke Stiften føres, omdanne Cyanjærnkaliet til Berlinerblaat. Stiften flyttes lidt til Siden for hver Gang, den er gaaet over Papiret, og vil altsaa skrive en Række parallele Linier, der afbrydes, hver Gang Strømmen afbrydes.

Casemate, fr. [mätt], et hvælvet, bombesikkert Rum i en Fæstning eller et Fort, kan enten være bestemt til Fæstningens umiddelbare Forsvar, i hvilket Tilfælde dens Frontmur ud imod Marken er forsynet med Skydeskaar for Kanoner eller Skydehuller for Geværer; eller den er kun bestemt til at yde den tjenstfrie Del af Fæstningens Besætning et Tilflugts- og Hvilested eller til at rumme dens Forraad. Casematerede Bygninger, indeholdende ēt eller flere Stokværk af C., spille en betydelig Rolle i den nyere Tids Befæstninger.

Casērne, fr., Bygning bestemt og indrettet til at huse en Afdeling Soldater. I mange nyere Fæstninger har man bygget C. saaledes, at de ere tjenlige til Forsvar, idet de ere bombefaste og deres Mure forsynede med Skydeskaar eller Skydehuller; de kaldes da Defensiv-C.

Casērta nuŏva, Stad i Syditalien, 4 M. n. til ø. for Neapel. 17,000 I (1881). Prægtigt Slot med Capel, Theater og stor Park med herlige Vandspring. Silkemanufakturer. Ikke langt fra C. ligger **C. vecchia** med 2,000 I. Bispesæde, prægtig Kathedralkirke.

Cases, Emm. Aug. Dieudonné, Grev de las [kahs], s. **Las Cases.**

Cash [kæsj], det engelske Navn for den chinesiske Mønt Li, af Værdi c. $\frac{1}{7}$ Øre. Som Vægt i China er en **C.** lig 38 Milligram.

Cashel [käschel], Stad i Tipperary-Shire i den irske Prov. Munster, 19 M. s. v. for Dublin. 5,000 I. Anglikansk Ærkebispesæde,

smuk, ny Kathedralkirke, værdifuldt Bibliothek og anselige Ruiner af en gammel Kirke, der var Kongernes af Munsters Kroningskirke.

Casimir, et slavisk Navn paa Fyrster i Pommern, Schlesien og Polen. **C. I**, Hertug i Polen, Søn af Mieczislav II, var ved sin Faders Død mindreaarig og blev tillige med sin Moder Rixa af Rigets Stormænd fordrevet til Tydskland, men kom igjen 1040 til Herredømmet ved Kejser Henrik III.s Hjælp, befæstede Christendommen, fik 1054 Breslau og flere andre Stæder tilbage fra Böhmen og døde 1058. — **C. II d. retfærdige**, yngste Søn af Boleslav III, fulgte 1177 sin afsatte Broder Mieczislav III som Hertug i Polen og døde 1194. — **C. III d. store**, Konge i Polen 1333—70, Wladislav Lokieteks Søn og Efterfølger, f. 1309, førte Krig med de tydske Riddere, til hvem han maatte afstaa Pommern, men drev Tatarerne tilbage, erobrede Rødernsland og erhvervede ogsaa Masovien. Han forbedrede Lovgivningen, befæstede Stæderne og viste faderlig Omsorg for den undertrykte Del af sine Undersaatter; navnlig søgte han at lindre den livegne Bondestands Kaar, hvorfor man ogsaa kaldte ham „Bondekongen". Jøderne fik under ham de Friheder, som de siden nøde i Polen, hvilket tilskrives hans Kjærlighed til en Jødinde Esther. Han døde 1370 af et Fald med Hesten uden at efterlade sig Sønner og blev saaledes den sidste Konge i Polen af den piastiske Stamme. — **C. IV**, Konge i Polen 1447—92, anden Søn af Jagello ell. Wladislav II, f. 1427, var Storhertug i Litauen, medens hans ældre Broder var Konge i Polen, og gjorde 1438 forgjæves Forsøg paa at blive Konge i Böhmen. Polens Trone besteg han efter et 3aarigt Interregnum 1447. Han førte en heldig Krig med de tydske Riddere, som ved Freden i Thorn 1466 maatte afstaa Vestpreussen og tage Østpreussen til Len af Polen, og under ham lagdes Grundvolden til Polens senere Forfatning, idet 1468 Adelens Deputerede eller Landbud sammenkaldtes til en Rigsdag i Piotrkov. C. døde 1492.

Casimir-Périer [perië], fransk Statsmand, f. 21 Oct. 1777 i Grenoble i en rig og anset Handelsfamilie, tjente 1798—1800 som Ingenieurofficer i Krigen i Italien og grundlagde 1802 et Banquierhus i Paris, der allerede blomstrede under Kejserdømmet, men især efter 1815 drev store industrielle Spekulationer. 1817 kastede C. sig ind i det politiske Liv ved et skarpt Flyveskrift mod Finansstyrelsen, valgtes strax efter til Deputeret og var siden en af Oppositionens Førere. Da Julirevolutionen udbrød 1830, viste C. dog stor Varsomhed og fraraadede ethvert afgjørende Skridt; først da Sejren var sikker, sluttede han sig til Bevægelsen og blev Minister indtil Nov. s. A., da Laffitte kom i Spidsen for Regeringen. Dennes Politik ansaa C.-P. for revolutionær, og efter hans Afgang 13 Marts 1831 ledede C.-P. som Første- og Indenrigsminister den saakaldet Juste milieu-Politik (d. e. en meget maadeholden Liberalisme), holdt strængt paa Orden i det indre og Fred udadtil og gik kun nødig ind paa Afskaffelsen af den arvelige Pairsværdighed. Da Choleraen hjemsøgte Paris, viste C. rastløs Iver for at bekæmpe den og berolige Folket; han besøgte selv Hospitalerne, men blev smittet og døde 16 Maj 1832. — Hans Søn, **Aug. C.-P.**, f. 20 Aug. 1811, indtraadte meget tidlig i den diplomatiske Tjeneste, indtil han 1846 valgtes til Deputeret. 1849 blev han Medlem af Nationalforsamlingen og hørte her til Højre, protesterede i Dec. 1851 mod Statscoupet og var derefter en kort Tid fængslet. Han levede siden paa sine Godser, men skrev flere Flyveskrifter mod Kejserdømmets Finansstyrelse og hørte til den orléanistiske Opposition. 1869 stillede han sig til Valg, men faldt igjennem; derimod valgtes han i Febr. 1871 til Nationalforsamlingen og tog megen Del i Drøftelsen af Finans- og Skattespørgsmaal, idet han bekæmpede Beskyttelsessystemet og raadede til en Indkomstskat. I Oct. 1871 blev C. Indenrigsminister, men trak sig allerede tilbage i Febr. n. A., da Nationalforsamlingen vægrede sig ved at flytte til Paris. Medens han oprindelig hørte til Monarchisterne, sluttede han sig siden til venstre Centrum og var blandt de saakaldte „Fornuftrepublikanere". 18 Maj 1873 blev C. paa ny Indenrigsminister, men fulgte 6 Dage efter Thiers i Faldet; han knyttede sig efterhaanden nærmere til det republikanske Parti og stillede 1874 Forslag om Republikens formelige Kundgjørelse og Organisation med to Kamre. I Dec. 1875 valgtes C. til livsvarig Senator, men døde allerede 6 Juni 1876. — Hans Søn, **Jean C.-P.**, f. 1847, er siden 1876 republikansk Deputeret, var Dec. 1877—Jan. 1879 Understatssecretær i Undervisningsministeriet og blev i Oct. 1883 Understatssecretær i Krigsministeriet.

Casino, ital., egtl. et lille Hus, betegner en selskabelig Forening, i Tydskland særlig Officersforeninger, eller selve Forsamlingshuset for en saadan. **C.** i Kjøbenhavn opførtes 1846 efter G. Carstensens Plan og var bestemt til Locale for alslens Vinterforlystelser (Concerter, Maskerader), men er siden 1848 fortrinsvis brugt som Skuespilhus. Her holdtes i Marts 1848, da det slesvigholstenske Oprør truede, to store, politiske Møder, **Casinomøder**, efter Indbydelse af Clausen, Hvidt, Lehmann, Schouw o. fl., til Drøftelse af de politiske Forhold; det første 11 Marts, det andet 20 Marts. Paa det sidste vedtoges efter Lehmanns Forslag de 5 **Casinoresolutioner**, hvorved Indsigelse gjordes imod en slesvigholstensk Forfatning som en Opgivelse af den danske Krones Ret over Slesvig, medens der tilsagdes Kongen ubegrænset Bistand til det dansk-slesvigske Riges Opretholdelse med en fælles Forfatning, bygget paa en folkelig Valglov, og med provinsiel Selvstændighed for Slesvig, hvorhos et nyt Ministerium forlangtes, der kunde give Regeringen Kraft og Folket Tillid. Mødet vedtog desuden det Folketog til Christiansborg, som næste Dag fandt Sted, og derfor kaldtes de nye Ministre senere for Spot **Casinoministeriet**. 27 Marts holdtes et tredje Møde, hvor Deputationer fra Nørrejylland og Nordslesvig ogsaa vare til Stede, og hvorfra et Opraab til Slesvigerne udgik. Ogsaa senere, saaledes 29 Aug. 1854 under Striden med Ministeriet Ørsted og 27 Marts 1863, holdtes politiske Møder i C.; paa det første gjordes Indsigelse mod Forordn.

af 26 Juli 1854, og et Fond samledes til Understøttelse af Embedsmænd, der afsattes af politiske Grunde; paa det sidste vedtoges Beslutninger om Holstens Udskillelse og Fastholdelse af Slesvigs Forbindelse med Kongeriget. Endelig holdtes 15 Dec. 1883 et Møde i C., sammenkaldt af den nye „liberale Vælgerforening" i Kjøbenhavn og rettet imod Ministeriet Estrup. C. er ogsaa Navn for et Slags Kortspil.

Căso, en lille tyrkisk Ø i Middelhavet, 7 M. ø. for Kreta, med 5,000 J., der producere god Vin og Honning, ere dygtige Søfolk og Svampedyrkere.

Casăria, Stad i Syditalien, 1 M. n. til ø. for Neapel. 8,000 J. Silkemanufakturer.

Casŏrti kom 1801 fra Italien til Kjøbenhavn som Directeur (tillige med Cetti) for et Selskab, der først paa Hoftheatret og senere, da det blev sammensmeltet med Prices Trup, paa det saakaldte „Morskabstheater" paa Vesterbro opførte Pantomimer, Affødninger af den italienske Maskekomedie (s. Italiensk Theater) og for største Delen de samme, som endnu spilles paa Kjøbenhavns „Tivoli". C. gav Pierrot saa fortræffelig, at selv en Mester som Frydendahl ikke forsmaaede at studere hans stumme Spil. C. døde i Tyverne.

Caspări, Carl Paul, Theolog, f. 8 Febr. 1814 i Dessau af jødiske Forældre, studerede først i Leipzig semitisk Sprog og Literatur, især Arabisk under Fleischer; hans Studier og tillige hans Omgang med flere christne Lærde førte ham til Christendommen, som han antog 1838. Derefter studerede han Theologi i Berlin under Hengstenberg og tog Doctorgraden 1842. Den strængt-lutherske Retning, han bekjendte sig til, og hans oppositionelle Stilling til den preussiske Union bragte ham til at afslaa en Kaldelse til Königsberg, men til at modtage Udnævnelse som Lector i Theologi ved Christiania Universitet (1847), hvor han siden har virket (fra 1857 som Professor), uagtet han har modtaget Opfordringer til at gaa til Rostock (1850 og 1858) og Erlangen (1857 og 1866). Den Kjærlighed, C. har vist sit adopterede Fædreland, og den Fortrolighed, han meget snart vandt til dets Sprog og Ejendommeligheder, have ogsaa bidraget til, at han har vundet stor Indflydelse paa de norske Theologer. Frugterne af hans Studier ere dels en Mængde Afhandlinger i norske og tyske theologiske Tidsskrifter, dels selvstændige philologiske, exegetiske og kirkehistoriske Skrifter, af hvilke de vigtigste ere: „Der Prophet Obadia" (Leipz. 1842), »Grammatica arabica« (Leipz. 1844, 3dje Udgave paa Tysk 1866, 4de Udg. ved Aug. Müller 1876), „Beiträge zur Einleitung in das Buch Jesaia" (Berl. 1848), „Über den Syrisch-Ephraimitischen Krieg unter Jotham und Ahas" (Christ. 1849), „Über Micha den Morasthiten" (Christ. 1852), „Commentar til Profeten Jesaia" (Christ. 1855 og 1867), „Nadverens Indstiftelsesords gudstjenstlige Historie" (Christ. 1868), „Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel" (Christ. 1866—75, 3 Bd.), „Alte und neue Quellen zur Geschichte des Taufsymbols und der Glaubensregel" (1879), „Martin v. Bracara's Schrift »de correctione rusticorum«" (1883), „Kirchengeschichtliche Anecdota" (1883). For at samle utrykt Stof til disse Værker har C. foretaget Rejser i næsten alle Europas Lande og i flere Bibliotheker gjort mærkelige Fund, som han med en sjælden Arbejdsevne har forstaaet at udnytte.

Căspe, Stad i den spanske Prov. Aragonien, 11 M. ø. s. ø. for Zaragoza, ved Guadelopes Udløb i Ebro. 10,000 J. Oljemøller.

Cass, Lewis, nordamerikansk Statsmand, f. 9 Oct. 1782, blev 1802 Sagfører og 1806 Medlem af Ohios lovgivende Forsamling, hvor han n. A. tog virksom Del i Undertrykkelsen af A. Burrs Forsøg paa at danne et særligt Forbund af Syd- og Veststater. 1812 gik C. som Oberst for et Regiment Frivillige med paa det uheldige Tog til Canada og blev til Løn for sin Tapperhed General. 1813 blev C. Gouverneur i Michigan og havde store Fortjenester af Landets Opkomst, samt særlig af Ordningen af Forholdet til Indianerne; han sluttede 1819—28 talrige Aftaler med disse og afkjøbte dem umaadelige Landstrækninger. 1831 blev C. Krigsminister og ledede Krigen mod Seminolerne; 1835—42 var han Affending i Paris. 1843 blev C. Unionssenator for Michigan og understøttede Demokraterne baade i Spørgsmaalet om Texas's Tilknytning og om Slaveriet, skjønt han tidligere havde udtalt sig imod dette. 1848 var C. Partiets Candidat til Præsidentværdigheden, men faldt igjennem, og 1852 blev F. Pierce foretrukken for ham. 1857 blev C. Statssecretær under Buchanan, men afgik i Dec. 1860 af Uvilje over dennes Optræden over for Sydstaternes Oprør og billigede afgjort den følgende Regerings Undertrykkelse heraf. C. døde 17 Juni 1866. Han har udgivet nogle „Undersøgelser om Indianernes Historie, Sagn og Sprog".

Cāssa, it., Kasse, Tromme; gran c., stor (tyrkisk) Tromme.

Cassagnac, Adolphe Granier de [sanjāk], fransk Journalist og Politiker, f. 1806, skrev tidlig i nogle sydfranske Blade og kom 1832 til Paris, hvor han efter V. Hugos Anbefaling blev Medarbejder af »Journal des Débats«, snart efter af E. Girardins »Presse« som Talsmand for Ministeriet Molé og senere grundlagde det ultraconservative »Époque«, der underholdtes af Guizot. C. gjorde sig særlig bemærket ved sin Voldsomhed i Angreb paa andre Blade og havde stadig Dueller og Processer. Efter Februarrevolutionen 1848 trak han sig tilbage, men optraadte paa ny 1850, blev Medarbejder af Vérons »Constitutionnel« og sluttede sig efter Statscoupet 1851 afgjort til den nye Regering, hvorfor han ogsaa siden 1852 stadig blev valgt til den lovgivende Forsamling. 1866 blev C. Hovedredacteur af »Pays« og var en ubetinget Talsmand for Kejserdømmet, bekæmpede ethvert frisindet Fremskridt og ophidsede stadig til Krig imod Preussen. C. stemte endog 1868 imod den nye Presselov, som gav Bladene lidt friere Vilkaar, og undsaa sig ikke ved aabent at beskylde de republikanske Blade for at være kjøbte af den preussiske Regering. Efter Kejserdømmets Fald 1870 gik C. til Belgien og udgav her under Krigen

det napoleonistiske Blad »Drapeau«. 1876 blev C. valgt til Deputeretkammeret, hvor han flere Gange tog Ordet for at forsvare de klerikale Interesser. Han er ogsaa optraadt som Romanforfatter og Historieskriver („Grundene til den franske Revolution", 1850, 4 Bd.; „Ludvig Philips Fald, Februarrevolutionen og Kejserdømmets Gjenoprettelse", 4 Bd., 1857; „Napoleon III.s Historie", 1874), men disse Skrifter vidne hverken om Kundskab eller om Upartiskhed. C. døde 31 Jan. 1880. — Hans Søn, **Paul de C.**, f. 1843, begyndte 1866 som Medarbejder af »Pays« og overgik snart sin Fader i Voldsomhed over for politiske Modstandere og Dueller (bl. a. med G. Flourens og H. Rochefort). Skjønt han gjentagne Gange blev domfældt herfor, blev han dog allerede 1868 Ridder af Æreslegionen. Som ivrig Tilhænger af Kejserinde Eugénies Politik angreb C. 1869 Prins Napoleon paa det heftigste. 1870 deltog han i Krigen som frivillig Zouav og blev Krigsfange ved Sedan. 1872 begyndte C. paa ny Udgivelsen af »Pays« og fik snart nye Dueller (1873 med A. Ranc, medens han 1875 afslog Clémenceaus Udfordring) og nye Tiltaler for sine utilbørlige Angreb paa Republikanerne. 1876 valgtes C. til Deputeret, opfordrede aabent Mac Mahon til at gjøre Statscoup 1877 og vakte gjentagne Gange de mest stormende Optrin i Kammeret ved sine Udæskninger til Modstanderne og sin Ringeagt for alle parlamentariske Former. Nøje knyttet til Kejserprinsen, til hvem han satte de største Forhaabninger, greb C. efter hans Død 1879 Lejligheden til paa ny at kaste sig over Prins Napoleon og forlange ham udelukket fra at gjælde som Kejserdømmets Arving. Sit Had til Republiken og sin Forventning om dens snare Undergang har han flere Gange aabent udtalt.

Cassánder, Georg, lærd, katholsk Theolog, f. 1513 paa Øen Katsand nær ved Brügge (deraf hans Navn) af fattige Forældre, d. 1566, levede for det meste i Køln stille og under alvorlige Studier, kæmpende med et svageligt Helbred. Paa Grund af hans milde Dom over Protestantismen, ansaa man ham for særlig skikket til at tilvejebringe en Union mellem de stridende Kirker; men hans Mæglingsforsøg udrettede ikke andet, end at Romerkirken har sat hans Skrifter paa Fortegnelsen over forbudte Bøger.

Cassáno, 1) Stad i Syditalien, 7 M. n. for Cosenza. 6,000 I. Bispesæde. Bomulds- og Silkemanufakturer. I Omegnen varme Svovlbade. 2) **C. d'Adda**, Flække i Norditalien ved Adda, 4 M. ø. t. n. for Milano. 5,000 I. Østerrigerne under Prins Eugen kæmpede her med de franske under Vendôme 16 Aug. 1705, og Russerne under Suvarov overvandt de franske under Moreau 27 Apr. 1799.

Cassas, Louis Franç. [kassá], fransk Architekturtegner, f. 1756, d. 1827, gjennemrejste 1772 Lilleasien, Palæstina, Syrien og Ægypten, hvor han maalte og aftegnede Levninger af gammel Bygningskunst, udgivne i »Voyage pittoresque de la Syrie, de la Phénicie, de la Palestine, et de la Basse-Égypte« (1799—1813, 30 Hæfter).

Cassatión, Ugyldiggjørelse af en retlig Kjendelse (s. Appel); en Officers Udstødelse af Hæren som Straf i Følge Krigsretsdom; ogsaa den af en dertil nedsat Commission udtalte Erklæring, hvorved en værnepligtig Soldat fritages for Krigstjenesten, i alt Fald som Combattant, paa Grund af Sygdom eller Legemssvaghed. **Cassätio** (ital. cassazione), Slutningsnummeret af en eller anden Musikopførelse, bet. senere ogsaa en Serenade for Instrumenter. C. var i Følge Otto Jahn en Tid langgængs Benævnelse paa Instrumentalmusik overhovedet.

Cassāva, s. Tapiocca.

Casse-tête, fr. [kahs tæht], „Hovedknuser", Stok med Haandtag af Jærn eller Bly; s. ogsaa Auvernat.

Cassētter kaldes i Bygningskunsten Fordybninger af kvadratisk, sjældnere af 6- eller 8kantet eller rund Form i en Loftsflade. Fra den græske Bygningskunsts vandrette Stenlofter ere de gaaede over i den romerske Bygningskunst og anvendes der ogsaa paa Kuplen, Halvkuplen og andre Hvælvinger. De smykkes sædvanlig med Farver eller Metalprydelser, og Bundfladen udfyldes tit af en Rosette af Acanthusblade. Fra den romerske Bygningskunst ere de atter gaaede over i Renaissancens og den nyere Tids Kunst.

Cássia, Slægt af Bælgplanternes Orden (Gruppen Cæsalpinieæ) med ligefinnede Blade, 5bladet Bæger, 5 ulige store Kronblade, 10 Støvdragere af ulige Længde og en Bælg, som sædvanlig er afdelt i flere Rum paa tværs. Denne Slægt omfatter en stor Mængde Arter, som næsten udelukkende høre hjemme i den varme Zone, de fleste i Sydamerika. Flere C.-Arter indeholde Stoffer, som ere af Vigtighed i Lægevidenskaben, især som afførende Midler, deriblandt C. (Cathartocarpus) Fistula (Rør-C.) fra Ostindien (ogsaa dyrket i Amerika, Ægypten og flere Steder i det tropiske Afrika), et 20—30 F. højt Træ med gule Blomster i Klaser og en 1—2 F. lang, valseformet, udvendig sort Ledbælg, som indvendig er delt i et stort Antal Rum, hvoraf hvert indeslutter et haardt Frø i et blødt, sortbrunt Frugtkjød af sødlig Smag, der virker mildt afførende. Flere C.-Arter fra det varmere Afrika og Arabien, f. Ex. C. acutifolia, C. lanceolata o. fl., lave Buskvæxter med gule Blomster og fladtrykte Bælge, levere de saakaldte Sennesblade, et bekjendt og i flere Sammensætninger anvendt, afførende Lægemiddel. Bladene af den i Nordamerika voxende C. marylandica anvendes paa samme Maade som Sennesbladene. Med C.-Slægten maa ikke forvexles den saakaldte C. cinnamomea og C. lignea (s. Kaneltræ).

Cassiānus, Johannes, Semipelagianismens vigtigste Ordfører, havde en lang Tid opholdt sig hos de ægyptiske Munke og derpaa hos Chrysostomus i Constantinopel. Efter dennes Fald drog han 405 til Rom og 415 til Massilia (Marseille), hvor han anlagde to berømte Klostre, et for Mænd og et for Kvinder. Med Iver arbejdede han for Munkevæsenets Udbredelse i Vesterlandene og skrev to Skrifter, »De institutis coenobiorum« om Klosterboeres Levevis og »Collationes patrum Sceticorum«, Sam-

taler mellem de stetiske Munke. Den Vægt, han som Munk lagde paa de asketiske Øvelsers Fortjenstlighed, bragte ham til i Striden mellem Augustin og Pelagius at opstille Semipelagianismens uheldige Mæglingstheori. Han døde 432.

Cassini, en Familie af bekjendte Astronomer. **Giov. Domen. C.**, f. 1625 i Italien, d. 1712 i Paris, blev 1650 Professor i Astronomi i Bologna. Han bestemte Jupiters Rotationstid og berigtigede Jupiterdrabanternes Theori. 1669 blev han kaldet til Paris og blev Directeur for det nybyggede Observatorium. Her opdagede han 1671—84 4 af Saturns Drabanter, nemlig dem, som senere fik Navnene Tethys, Dione, Rhea og Japetus (Titan var opdaget af Huygens 1655). Han viste, at Maanens Rotationsaxe ikke er lodret paa Ekliptika, og forklarede nøjagtigere Maanens Libration. Endelig forlængede han den af Picard 1669 maalte Meridianbue mod Syd til Collioures, hvortil han 1701 fik sin Søn Jacques (s. nedenf.) til Medhjælper, ligesom Lahire 1683 forlængede den mod Nord til Dunkerque. — **Jacques C.**, den foreg.s Søn, f. 1677 i Paris, d. 1756 i Thury, blev ved sin Faders Død hans Efterfølger som Directeur for Observatoriet i Paris. Af Meridianmaalingerne, hvori han selv deltog, uddrog han med flere det urigtige Resultat, at Jorden var en forlænget Ellipsoide, d. e. en saadan, hvis Polaraxe var længere end Æqvatorialaxen, idet Meridiangraderne syntes at være kortere mod Nord end mod Syd. Dette Resultat forkastedes af Theoretikerne, da Jorden efter Mechanikens Love paa Grund af den ved Rotationen avlede Centrifugalkraft maatte være en fladtrykt Ellipsoide eller Sphæroide, hvis Polardiameter var kortere end Æqvatorialdiameteren. Denne sidste Mening stadfæstedes senere ved den dobbelte Maaling i Peru og Lapland 1735 o. f. A. (s. **Bouguer**), og det viste sig siden, at der i de franske Maalinger var indløbet Fejl. C. vandt Navn som Physiker ved Arbejder over Brændspejle og over Elektricitet. — **César Franç. C. de Thury**, Søn af den foreg., f. 1714 i Paris, d. 1784 som Directeur for Observatoriet sammesteds, erhvervede sig især Fortjeneste ved Udgivelsen af et stort topographisk Atlas over Frankrig. — **Jean Domin.**, Greve af C., den foreg.s Søn, f. 1748, d. 1845, Directeur for Observatoriet, fuldendte den af hans Fader begyndte Udgivelse af det topographiske Atlas »Carte topographique de France«, bestaaende af 180 Blade. Som Fjende af Republiken blev han 1793 stillet for Revolutionstribunalet, men slap derfra med Livet. 1816 blev han Medlem af Generalconseilet i Dep. Oise og viste sig nagtet sin høje Alder duelig til borgerlige Forretninger. Sine sidste Dage tilbragte han uden offentlig Virksomhed i Thury sous Clermont. — **Alexandre Henri Gabriel**, Vicomte af C., den foreg.s Søn, f. 1781, d. 1832, ombyttede Astronomien med Retsvidenskaben. Med ham uddøde C.s berømte Slægt.

Cassino, et Bjærg i Syditalien, 11 M. n. n. v. for Neapel, er bekjendt ved det her af den hellige Benedict 529 stiftede Abbedi **Monte-C.**, der var udmærket ved prægtige Bygninger, et rigt Bibliothek og dets Munkes videnskabelige Virksomhed. Dette i Forbindelse med den sunde og rene Luft og Stedets Skjønhed lokkede mange Rejsende, saa vel sunde som syge, dertil, saa at C. efterhaanden blev et Sted, der almindelig søgtes for Fornøjelse. I Kirken findes den hellige Benedicts og hans Tvillingsøster Scholasticas Gravmæler.

Cassiodōrus, Magnus Aurelius, en lærd Romer, f. c. 468. Under Odoacer og Theodorik beklædte han flere vigtige Statsembeder; han døde efter 562 (maaske først c. 575) i en høj Alder. Det vigtigste af hans opbevarede Værker er »Variarum libri XII«, en Samling af Forordninger og andre officielle Aktstykker; af hans tabte »Historia Gothorum« have vi et værdifuldt Udtog af Jordanes. Nogle af hans mindre grammatiske og historiske Skrifter, især hans »De artibus ac disciplinis liberalium artium« (en Lærebog i de 7 frie Kunster), bleve i Middelalderen jævnlig benyttede i Skolerne.

Cassis [kassi], Stad i det franske Dep. Rhônemundingerne, 2 M. s. ø. for Marseille, ved Middelhavet. 3,000 I. Havn for Smaaskibe.

Cassiteriderne ell. Tinøerne siges at være fundne af Phønikerne; det har været antaget for Scillyøerne, men er snarere Britannien selv (Cornwall).

Cāssius, en romersk Slægt, der kun har ēn bekjendt Patricier at opvise, **Spurius C. Viscellinus**, der i sit første Consulat 502 f. Chr. overvandt Sabinerne, i sit andet 493 sluttede Forbundet mellem Rom og Latinerne og i sit tredje 486 optog Hernicerne i dette Forbund. Men da han s. A. foreslog den første Agerlov for at skaffe Plebejerne Del i Statens Domainer, blev han beskyldt for at stræbe efter Kongemagt og nedstyrtet fra den tarpejiske Klippe eller efter en anden Beretning dræbt af sin egen Fader. — De følgende C. ere Plebejere. **Lucius C. Longinus**, bekjendt for sin strænge Retskaffenhed, førte 111 f. Chr. som Prætor Jugurtha til Rom og faldt 107 som Consul i Cimbrerkrigen. — **Cajus C. Longinus** var 53 f. Chr. Crassus's Qvæstor paa Toget mod Partherne og forsvarede efter Nederlaget ved Carrhæ med Tapperhed og Held Syrien mod Partherne 53—52. I Borgerkrigen mellem Pompejus og Cæsar sluttede han sig til Pompejus, der gjorde ham til Anfører over en Afdeling af Flaaden, men efter Slaget ved Pharsalus overgav han sig til Cæsar, der tilgav ham, udnævnte ham til Prætor for 44 og bestemte Syrien til hans Provins. Dog stiftede C. Sammensværgelsen mod Cæsar og vandt M. Brutus for sine Planer, men efter Cæsars Mord maatte de forlade Rom og drog til de Provinser, som Cæsar havde bestemt for dem, hvor de rustede sig mod Triumvirerne. Efter at have forenet deres Hære, drog de over til Makedonien mod Antonius og Octavianus, men da C. i det første Slag ved Philippi (42) var besejret af Antonius og troede, at ogsaa Brutus paa sin Fløj havde haft samme Skæbne, dræbte han sig selv. — **Quintus C. Longinus** virkede som Almuetribun 49 f. Chr. ivrig for Cæsar og blev senere dennes Statholder i Spanien, hvor han gjorde sig saa forhadt ved

Nysgjerrighed og Grusomhed, at der udbrød en Opstand mod ham. Paa Flugten druknede han i Mundingen af Ebro. — **C. Parmensis** (d. e. fra Parma), en af Cæsars Mordere, flygtede efter Slaget ved Philippi til S. Pompejus, gik 36 f. Chr. over fra ham til Antonius og blev efter Slaget ved Actium 31 paa Octavians Befaling dræbt i Athen. Han var bekjendt som Digter. — **C. Chærea** var 41 Tribun ved Livvagten, da han stillede sig i Spidsen for de misfornøjede Officerer, som myrdede Caligula. Han blev henrettet af Claudius.

Cassius's Guldpurpur, opdaget af Andreas C. i Midten af det 17de Aarh., bruges som rød Farve til Glas og Porcelæn. Det faas ved at fælde en Opløsning af Guldchlorid med Tinchlorure. Dets Sammensætning har været meget omtvistet, med efter de nyeste Undersøgelser synes det at være en med Farvelakkerne analog mechanisk Blanding af metallisk Guld og Tinsyrehydrat.

Cassonade, s. Sukker.

Castagnetter, sp. [stanjetter], et Instrument, der bestaar af to smaa, udhulede Bækkener af haardt Træ, der passe til hinanden som Halvdelene af en Nøddeskal. De fæstes til Tommelfingeren ved Baand og slaas hurtig imod hinanden, idet man lader de øvrige Fingre glide ned over dem, og frembringe da et Slags Trille eller Tremolo, som markerer og opliver Rhythmen og Takten i Sangen eller Dansen. De ere meget almindelige i Orienten og ere rimeligvis bragte til Spanien ved Maurerne; derfra kom de til Frankrig og Italien og ere nu et uundværligt Requisit ved Udførelsen af ægte og uægte sydlandske Folkedanse.

Castagno, Andrea del [stanjo], ital. Maler, f. 1390 ved Firenze, d. 1457 af Pesten, lærte rimeligvis hos Paolo Uccelli og øvede især sin Kunst ved at smykke Husfaçader i Firenze. Han malede dog ogsaa gode Alterbilleder og Decorationer al fresco; som et særeget Træk i dem alle fremtræder hans for den Tid usædvanlige Dygtighed i Perspectiven. Hans Hovedværker ere „Nadveren" i St. Apollonia, Johannes Døberen og St. Franciscus i S. Croce i Firenze.

Castaños, Fr. Xav. [stanjos], spansk General, f. 1756, lærte Krigsvidenskab i Preussen og udmærkede sig 1794 som Oberst ved Hæren i Navarra, blev 1796 General, men snart efter fjærnet af Godoy. 1808 førte C. den Hær, som nødte General Dupont til at overgive sig ved Baylen, men blev selv s. A. slaaet ved Tudela. 1811 gjorde C. Udslaget ved Vittoria, blev 1814 Generalcapitain i Catalonien og 1815 Chef for den spanske Hær, som skulde rykke ind i Frankrig, men tog sin Afsked 1816. 1823 blev C. paa ny Generalcapitain og 1825 Statsraad, forsvarede de maadeholdne Synsmaader imod den klerikale Reaction og hævdede 1833 som Formand for Castiliens Raad den cognatiske Arvefølge, blev s. A. Hertug af Baylen, var 1843—45 Formynder for Dronning Isabella, blev derefter Senator og døde 24 Sept. 1852.

Castberg, Peter Atke, f. 1780 i Flekkefjord, har megen Fortjeneste af Ordningen af det danske Døvstummevæsen. 1803—5 rejste han paa offentlig Bekostning i Udlandet for at gjøre sig bekjendt med Døvstummeundervisningen, indgav ved sin Hjemkomst en Beretning herom til Regeringen og begyndte samtidig at undervise nogle døvstumme Børn, hvortil Locale indrømmedes ham i Nikolai Skole. De gode Resultater, han opnaaede, foranledige Oprettelsen af det kongel. Døvstummeinstitut 1807, og C. ansattes som Forstander og første Lærer ved dette. Ikke alene ved Undervisning, men ogsaa ved at sørge for de døvstummes passende Sysselsættelse ved forskjellige Arbejder virkede han til deres Gavn, ligesom han ved flere Skrifter søgte at vække og vedligeholde Interessen for Sagen. Han døde 1823.

Castel ell. **Citadel** [ell], mindre Fæstning, anlagt i eller ved en større, dels for at holde dennes Befolkning i Ave, dels for at tjene som Tilflugtssted for dens Besætning, naar den større Fæstning ikke længere kan holde sig imod den belejrende Fjende. C. Frederikshavn ved Kjøbenhavn, s. Kjøbenhavn.

Castelar, Emilio, spansk Statsmand, f. 8 Sept. 1832, deltog siden 1854 i den politiske Agitation, baade som ypperlig Taler og som Medarbejder i de radicale Blade. 1864 grundlagde C. Bladet »Democracia«, i hvilket yderliggaaende politiske og sociale Ideer udtaltes, dog prægede af en stærk katholsk Retning. 1858 var C. bleven Professor i Madrid og havde et umaadeligt Tilløb til sine aandfulde Forelæsninger, men afsattes 1866. C. deltog i Juni s. A. i Opstanden i Madrid og kæmpede selv paa Barrikaderne, men maatte derefter flygte til Genf. Efter Septemberrevolutionen 1868 vendte C. tilbage og arbejdede baade i Nationalforsamlingen og paa Folkemøder med største Iver og glimrende Veltalenhed paa at omdanne Spanien — eller rettere den hele iberiske Halvø — til en føderalistisk Republik; han virkede ogsaa for Religionsfrihed og for Slaveriets Afskaffelse, samt for Tilnærmelse mellem de romanske Folk. I Febr. 1873 blev C. Medlem af den provisoriske Regering og overtog Udenrigsministeriet, indtil Bruddet mellem Republikanerne og Cantonalisterne indtraadte i Juni s. A.; han blev 26 Aug. valgt til Formand for Cortes og 7 Sept. Førsteminister med dictatorisk Myndighed. Han gjenoprettede Orden i Hæren og undertrykte Oprør i de sydøstlige Landskaber, men afgik i Jan. 1874, da Nationalforsamlingen nægtede ham et Tillidsvotum, og vilde ikke følge General Pavias Raad om at gjøre Statscoup, skjønt han maaske kunde have reddet Republiken derved. 1876 valgtes C. til Deputeretkammeret og kæmpede forgjæves imod den nye Forfatning og Indskrænkning af Trosfriheden. 1879 udsendte C. et politisk Manifest, i hvilket han krævede Forfatningen af 1869 gjenoprettet og den almindelige Valgret paa ny indført, og skjønt han ikke har villet foretage noget Skridt imod Kongedømmet, fastholder han vedblivende Republiken. C. har skrevet flere historiske Skrifter: om Christendommen i de første Aarh. (1865) og i Middelalderen (1875), samt om den republikanske Bevægelse i Europa.

Castelbuono, Stad paa Sicilien, 10 M. ø. s. ø. for Palermo. 8,000 I.

Castelfidardo, Landsby i Mellemitalien, 2 M. s. for Ancona, hvor den italienske Hær under General Cialdini 18 Sept. 1860 slog de pavelige Tropper under Lamoricière og derved nødte denne til 11 Dage efter at overgive sig i Ancona.

Castelfranco Veneto, befæstet Stad i Norditalien, 3 M. v. for Treviso. 6,000 J. Farverier. Prægtigt Pallads Soranzo. Her sejrede den franske General St. Cyr 23 Nov. 1805 over Østerrigerne.

Castel-Gandolfo, Flække i Mellemitalien, 3 M. s. f. ø. for Rom, ved Albanersøens Vestside, med en pavelig Sommerresidens. I Nærheden mærkelige Oldtidsminder.

Castellamare, 1) med Tilnavnet di Stabia, Stad i Syditalien, 4 M. s. ø. for Neapel, ved Neapelbugten. 22,000 J (1881). Bispesæde med prægtig Kathedralkirke. Befæstet Krigshavn med Orlogsværft og Marinehospital. Linned-, Bomulds- og Silkemanufakturer, Garverier og livlig Handel. I Nærheden mineralske Kilder. C. er bygget paa Ruinerne af Stabiæ, som 79 tillige med Herculanum og Pompeji blev ødelagt ved et Udbrud af Vesuv. 2) C. del Golfo, Stad paa Siciliens Nordkyst, ved Castellamarebugten, 6 M. v. til s. for Palermo. 10,000 J. Kornhandel.

Castellamonte, Stad i Norditalien, 5 M. n. for Turin. 7,000 J. Betydelig Industri, især alle Slags Lervarer og Stentøj.

Castellan, Borgfoged, Slotscommandant (i hvilken Betydning det undertiden endnu bruges om Opsynsmænd over kongelige Slotte o. desl.). I Frankrig var en Châtelain fordum en Art Borggreve, som foruden en Borg forvaltede det til samme hørende Distrikt.

Castellana, Stad i Syditalien, 5 M. s. ø. for Bari. 9,000 J.

Castellane [lāhn], Stad i det franske Dep. Nedre-Alperne, 5 M. s. s. ø. for Digne, ved Floden Verdon. 3,000 J. Handel med Frugt, navnlig tørrede Blommer (Pruneaux Castellanes).

Castellane, E. Vict. E. B., Grev [s. o.], fransk General, f. 21 Marts 1788 i Paris af en gammel provençalsk Slægt, indtraadte 1804 som menig Soldat i Hæren og blev Officer 1806, udmærkede sig 1809 ved Wagram, hvor han fik Æreslegionskorset af Kejserens egen Haand, og 1812 i Rusland, hvor han blev Bataillonschef. 1815 sluttede C. sig strax til Restaurationen, blev 1822 Oberst for et Husarregiment og deltog i Toget til Spanien 1823. 1832 var han med ved Antwerpens Belejring, blev Divisionsgeneral og 1837 Pair. 1848 undertrykte C. med Kraft Tumulterne i Rouen, men blev som Royalist fjernet af den provisoriske Regering. 1849 fik C. Commandoen i Bordeaux og 1851 i Lyon, hvor han opretholdt Ordenen under Statscoupet; han blev derfor 1852 Senator og Marschal og fik siden en af de 5 store Militærcommandoer med Lyon til Sæde; d. 16 Sept. 1862. Hans Redebonhed til at støtte enhver bestaaende Regering bragte ham en Gang til for sine Soldater at udraabe Henrik V, fordi han havde faaet et falsk Telegram om Napoleon III.s Død og et deraf følgende Tronskifte.

Castellaneta, Stad i Syditalien, 5 M. n. v. for Taranto. 8,000 J. Bispesæde. Bomuldsavl.

Castelli, Ignaz Friedr., tysk Digter, f. 1781 i Wien, var som Student begejstret for Belletristik og Theatervæsen, bearbejdede siden franske Stykker for det wienske Theater og skrev 1809 yndede Sange for den østerrigske Hær. Syngespillet „Die Schweizerfamilie" (1811) med Musik af Weigl skaffede ham Titel af Hoftheaterdigter ved Kärntnerthortheater. 1814 havde han en Secretærpost ved Occupationshæren i Frankrig; 1840 fik han en Pension af Staten og døde paa sit Landsted ved Lilienfeld 1862. Hans 200, dels oversatte, dels originale Skuespil, „Gedichte in niederösterreichischer Mundart", og hans Parodi paa Skæbnetragedierne, „Schicksalsstrumpf", gjøre ham til en charakteristisk Repræsentant for den gamle Wienergemytlighed.

Castellio, Sebast., ell. Castalio, f. 1515, d. 1563, en fattig Savoyard, der havde kæmpet sig frem fra de ringeste Forhold, lærte i Strasburg Calvin at kjende, og denne fik efter sin Tilbagekaldelse til Genf Raadet der til at udnævne ham til Prædikant og Rector for Skolen; men det varede ikke længe, inden disse to kantede Personligheder tørnede haardt sammen. C. forløb sig; det blev ham derpaa forbudt at prædike; han vilde saa ikke blive i Genf, men drog 1544 med Hustru og 8 Børn til Basel, hvor han maatte tjene sit Brød ved Correcturlæsning, stundum ogsaa ved at opfiske det Tømmer, der drev forbi paa Rhinen, indtil han 1552 blev Professor i Græsk. 1551 udgav han en latinsk Bibeloversættelse, som er berømt for sit klassiske Sprog. Tunge Næringssorger og heftige Stridigheder med de reformerte Theologer forbitrede hans sidste Leveaar.

Castellobranco, Stad i den portugisiske Prov. Beira, 12 M. ø. s. ø. for Coimbra. 7,000 J. Bispesæde.

Castello de Vide, befæstet Stad i den portugisiske Prov. Alemtejo, 14 M. n. til ø. for Evora. 5,000 J. Klædefabrikation.

Castellon de la Plana [steljōn], Stad i Spanien, Prov. Valencia, i Nærheden af Middelhavet, 9 M. n. n. ø. for Valencia. 23,000 J. Betydelig Hampavl og Væveri. Livlig Handel.

Castellone, Flække i Syditalien, 1 M. n. ø. for Gaeta ved Gaetabugten og den gamle appiske Vej. 5,000 J. C. skal være bygget paa Ruinerne af det gamle Formiæ, og man tror i Nærheden at kunne paavise det Sted, hvor Cicero blev dræbt. Et rundt Taarn i en Vigne kaldes Ciceros Taarn og anses af mange for at være hans Gravsted.

Castelnaudary [nodari], Stad i det franske Dep. Aude, ved Sydkanalen, 4 M. v. til n. for Carcassonne. 7,000 J. Uldmanufakturer, Kornhandel. Slag 1 Sept. 1632 mellem de kgl. Tropper under Marschal Schomberg og Hertugen af Montmorency, der tabte Slaget og blev henrettet 30 Oct. s. A. i Toulouse.

Castelnuovo, Enr., ital. Romanforfatter, f. 1839 i Firenze, var indtil 1870 Handelsmand i Venezia, derefter Redacteur af det politiske Tidsskrift »La stampa«, fra 1872 Lærer ved Handelsskolen i Venezia. 1872 udgav han

»Racconti e bozzetti«, s. A. sin første Roman »Il quaderno della zia«, derefter en Række større og mindre Fortællinger, sidst 1882 »Sorrisi e lagrime«. Realistisk Beskrivelse og Psychologi ere hans Hovedfortrin; Handling og Fabel bryder han sig lidet om.

Castel San Giovānni [djo], Flække i Norditalien, 3 M. v. for Piacenza, bekjendt ved Østerrigernes og Russernes Sejer over de franske 17 Juni 1799.

Castel Sarrasin [säng], Stad i det franske Dep. Tarn-Garonne, ved Garonne, 3 M. v. for Montauban. 3,000 J. Handel med Olje og Safran.

Castelvetrāno, Stad paa Sicilien, 6 M. s. s. ø. for Trapani. 20,000 J. Vinhandel, Forfærdigelse af Koral- og Alabastarbejder. J Nærheden betydelige Ruiner af Oldtidens Selinus.

Castelvētro, Ludovico, ital. Forfatter, f. 1505 i Modena af adelig Familie, studerede Humaniora ved forskjellige Universiteter. Han er bl. a. Forfatter til en Oversættelse af Aristoteles's Poetik. Anklaget for Inqvisitionens Domstol i Rom frelste han sig ved Flugten til Lyon, Genf og Wien. Han døde 1571. Jfr. Caro, Annib.

Castenskjold, Joachim Melchior, f. 1743, Søn af en Planter i Vestindien Carstens, der 1745 adledes under Navnet C., gjorde som Oberstlieutenant i Hestgarden Tjeneste ved Dronning Caroline Mathildes Fængsling og var 1784 medvirkende ved Ministeriet Guldbergs Fjærnelse. Til Løn herfor blev C. Chef for Hestgarden, 1788 Generalmajor og anførte 1807 de sjællandske Landeværnstropper i den ulykkelige Træfning ved Kjøge. De Beskyldninger, som Samtiden fremførte imod ham for Fejhed og Udygtighed, have vist sig ugrundede. Han døde 1817 paa Borreby, som han havde kjøbt. 1783.

Cāsti, Giamb., ital. Digter, f. 1721 i Toscana, var en Tid lang Hofdigter hos Kejser Joseph II, der i Løn glædede sig over hans i Samtale snærtende Satire. Efter Kejserens Død drog C. til Firenze og døde i Paris 1803. Hans Hovedværk er det satiriske Dyreepos »Gli animali parlanti«, med gode Ideer, men slæbende og langtrukkent i Udførelsen; desuden har han forfattet mindre Skjæmtedigte og et Par komiske Operatexter. Hans liderlige »Novelle galanti« ere en charakteristisk Prøve paa det 18de Aarh.s Norskabslæsning i de højere Kredse.

Castiglione, Baldas., Greve af [stiljōne], ital. Skribent, f. 1478 ved Mantua, studerede i Milano, hvor Ludvig Moro, som saa mange italienske Fyrster i Renaissancetiden, søgte at samle berømte Humanister ved sit Hof. Han var til Stede ved Ludvig XII.s Indtog i Milano, som han beskriver i et af sine Breve. Siden blev han Hertugen af Urbino, Guidobaldos Gesandt hos Henrik VII i England og Ludvig XII i Frankrig, og endelig Pave Clemens VII.s Udsending hos Carl V i Spanien. Han har skrevet bl. a. »Il libro del cortigiano«, en Vejledning for Adelsmænd i ridderlig Færd og et vigtigt, culturhistorisk Aktstykke, en Del latinske og italienske Vers og sine for Tidshistorien vigtige »Lettere«. C. døde i Toledo 1529.

Castiglione, Giov. Benedetto [s. o.], kaldet il Grechetto ell. il Benedetto, ital. Maler, f. 1616 i Genua, d. 1670 i Mantua, var en Tid lang Elev af v. Dyck under dennes Ophold i Genua. Han var en talentfuld og meget produktiv Kunstner, som behandlede alle Haande Emner, især saadanne, som gave ham Lejlighed til at male Dyr (Udgangen af Arken, Dyrenes Skabelse o. fl.). C. har raderet flere aandrige Blade, hvori han efterligner Rembrandt.

Castiglione delle Stiviēre [s. o.], Flække i Norditalien, 4 M. n. v. for Mantua, med 5,000 J., bekjendt af Bonapartes Sejer 5 Aug. 1796 over Østerrigerne under Wurmser, som havde forsøgt at undsætte Mantua. Augereau, som bemægtigede sig Staden, fik siden Titlen Hertug af C.

Castiglioni, Carlo Ottav., Greve af [stiljōni], f. 1784 i Milano, Orientalist og Numismatiker. 1819 udgav han en Beskrivelse over de kufiske Mønter i Møntcabinettet i Milano (»Monete cufiche dell' Museo di Milano«). Hans Hovedværk i dette Fag er »Mémoire géographique et numismatique sur la partie orientale de la Barbarie« (1826). Ligeledes er C. bleven bekjendt ved de Brudstykker af Ulphilas's gotiske Bibeloversættelse, som han udgav dels i Forening med Ang. Mai, dels alene. D. 1849.

Castilho, Ant. Felic. [stiljo], portug. Digter, f. 1800 i Lissabon. Efter fuldendt juridisk Studium blev han Advocat, men praktiserede ikke. Som Student havde han allerede udgivet Digte i bukolisk Tonart (»Cartas de Echo e Narcisso«, 1821, og »A Primavera, collecção de poematos«, 1822); hans Poesi vandt ham en smuk og dannet Brud. Foruden Oversættelser af 5 Bøger af Ovids Metamorphoser og af hans »Amores« ere »Amor e melancolia o a novissima Heloisa« (1828) og »A Noite do Castello e os Ciumas do Berdo« (1836) de mest bekjendte. Under Dom Miguels Regimente var han i nogen Tid landsforvist. Som Generalcommissær for Skolevæsenet har han virket meget for Almuenundervisningen. Senere blev C. en Slags Skoledirecteur, gjorde sig fortjent af Folkeundervisningen, blev gjort til Vicomte og døde 1875. Han var blind den største Del af sit Liv.

Castilien, 1) Gammel-C., et af Spaniens ældre Landskaber med Titel af Kongerige, omgivet af den biscayiske Bugt, de baskiske Provinser, Aragonien, Ny-Castilien, Estremadura, Leon og Asturien, bestaar efter den nyere Inddeling af følgende Provinser:

	□ M.	Befolkning (1878)
Santander	99,4	235,009.
Burgos	265,8	332,000.
Logroño	91,5	174,000.
Soria	180,4	154,000.
Segovia	127,6	150,000.
Avila	140,2	180,000.
Valladolid	143,1	247'000.
Palencia	147,1	181,000.
	1,195,1	1,653,000.

Landet er bjærgfuldt; mod S. adskilles det fra Ny-C. ved Sierra de Guadarama, der begrænser Duerosletten mod S., ligesom Sierra

de Moncayo indeslutter den mod Ø. Fra den sidstnævnte Bjergmasse udgaar mod V. N. V. en Bjergkjæde, der med en Fællesbenævnelse kaldes Sierra de Oca, og som danner Vandskjellet mellem Duero og Ebro. Landet n. for den sidstnævnte Flod opfyldes af de cantabriske Bjærge. Mellem Bjærgene danner Landet Højsletter af 3,000 F.s Middelhøjde, af hvilke Duerosletten er den betydeligste. Med Undtagelse af det nordlige Kystland, hvorfra flere Smaafloder løbe til Atlanterhavet, hører C. til Ebros og Dueros Flodgebeter, og begge Floderne optage her talrige Bifloder. Klimaet er om Sommeren meget varmt og tørt, om Vinteren koldt, og de højere Bjærge ere en stor Del af Aaret bedækkede med Sne. Sletternes Overflade er ensformig og tør uden Enge eller Træer og med en tarvelig Vegetation, der næsten ganske afsvides af Sommerheden. De lavere Bjærgegne ere skovklædte og have, hvor der er tilstrækkeligt Vand, frugtbare Dale med gode Græsgange. Kvægavlen er Hovedsagen i Landbruget; af Kornarterne dyrkes Hvede og Majs, ligesom der ogsaa produceres Vin, Olje og Sydfrugter. Bjærgene ere rige paa Mineralier, navnlig Jærn; men disse ere kun i Prov. Santander i nogen synderlig Grad Gjenstand for Bjærgværksdrift. Industrien er ubetydelig, og Undervisningsvæsenet staar paa et lavt Trin. Burgos var Provinsens Hovedstad. 2) Ny-C., ligeledes en af Spaniens ældre Provinser, indtager Landets Midte, omgivet af Gammel-C., Aragonien, Valencia, Murcia, Andalusien og Estremadura, og omfatter følgende Provinser:

	□ M.	Befolkning (1878)
Madrid	141,0	594,000.
Guadalajara	229,0	201,000.
Cuença	316,3	237,000.
Ciudad Real (La Mancha)	368,8	261,000.
Toledo	262,8	335,000.
	1,317,9	1,628,000.

Nordgrænsen dannes af Sierra de Guadarama, Sydgrænsen af Sierra Morena; midt igjennem Landet mellem Floderne Tajo og Guadiana ligge Toledobjærgene, og dets østlige Del gjennemstryges fra N. mod S. af den fra Sierra de Moncayo udgaaende Kjæde Sierra Molina. Toledobjærgene dele Provinsen i to Højsletter, der benævnes efter de to Floder Tajo og Guadiana, som optage en Mængde Smaafloder, der lige saa lidt som Hovedfloderne ere sejlbare. Prov. Cuença gjennemstrømmes af Jucar og dens Biflod Cabriel, hvis Vande løbe til Middelhavet, hvorimod Tajo og Guadiana falde i Atlanterhavet. Klima, Jordbundsforhold og Produktion ligne Gammel-C.s. Provinsens Hovedstad er Madrid. **C.s Historie.** Gammel-C. udgjorde fra 933 Grevskabet Burgos og blev 1035 ved de spanske Landes Deling mellem Kong Sancho Majors Sønner ophøjet til Kongeriget C. under Ferdinand I d. store, som 1037 tillige kom i Besiddelse af Leon (d. 1065). Hans Efterfølgere vare: Sancho II (1065—72); Alfons VI (s. d. A.), som 1085 erobrede det mauriske Rige Toledo, der nu blev kaldt Ny-C. og forenet med Gammel-C. (1072—1109); Urraca, gift med Greve Raimund af Burgund og derpaa med Kong Alfons I af Aragonien (1109—26); Alfons VII (s. d. A., 1126—57); Sancho III (1157—58); Alfons VIII (s. d. A., 1158—1214); Henrik I (1214—17); Ferdinand III d. hellige (Søn af Henrik I.s Søster Berengaria og Kong Alfons IX af Leon), som fastsatte C.s og Leons Uadskillelighed, (1217—52); Alfons X d. vise (s. d. A., 1252—84); Sancho IV (1284—95); Ferdinand IV (1295—1312); Alfons XI (s. d. A., 1312—50); Peter d. grusomme (1350—69); Henrik II d. uægte (1369—79); Johan I (1379—90); Henrik III (1390—1406); Johan II (1406—54); Henrik IV (1454—74); hans Søster Isabella I (1474—1504) var gift med Kong Ferdinand d. katholske af Aragonien, hvorved Grunden lagdes til disse Rigers Forening til ét Rige, Spanien.

Castilla, Ramon [stilja], Præsident i Peru, f. 1797, indtraadte 1816 i den spanske Hær og var Capitain, da Uafhængighedskampen udbrød i Peru. C. sluttede sig strax til denne og deltog 1824 i Slaget ved Ayacucho. 1834 var C. Brigadegeneral og deltog 1835 og paa ny 1839—41 i de indre Kampe som Forsvarer af Perus Særstilling over for Planen om dets Sammenknytning med Bolivia. 1842 maatte C. flygte til Chile, men vendte tilbage 1844, overvandt sine Modstandere og blev Præsident 1845. I 6 Aar indtog C. denne Stilling, vedligeholdt Fred og Ro, bragte Orden i Finanserne og i Lovgivningen, fremmede Handel og Agerbrug, samt indskrænkede den staaende Hær. 1851 overgav C. Magten til General Echenique, men stillede sig 1854 i Spidsen for en Opstand imod ham, fordrev ham og gjenoprettede snart Roligheden i Landet. C. fik derfor Tilnavnet „Befrieren", gav 1856 en ny Forfatning med almindelig Valgret og valgtes 1858 til Præsident. C. arbejdede nu som tidligere for Landets materielle Opkomst, men blev stadig mere egenraadig og vilkaarlig; han havde gjentagne Stridigheder med Kamrene, forviste sine Modstandere uden Lov og Dom og maatte undertrykke flere Oprør og Sammensværgelser. San Domingos Tilslutning til Spanien 1861 og Frankrigs Tog til Mexico vakte C.s Uvilje, fordi Amerikas Uafhængighed derved blev truet, og han opfordrede alle sydamerikanske Fristater til et Forbund herimod. 1862 afgik C. som Præsident og blev 1864 Formand for Senatet, men forvistes 1865, fordi han udtalte sig imod Fredsslutningen med Spanien; han deltog 1867 i en ny Opstand, men døde 30 Maj s. A.

Castillejo, Cristoval de [stiljæhho], spansk Digter, f. c. 1490, Secretær hos Fernando, Carl V.s Broder, den senere tyske Kejser Ferdinand I. C. var en af de ivrigste Modstandere af de ved Boscan indførte og af Garcilaso de Vega fuldbragte Reformer af den spanske Poesi. Han anvender correct og smagfuldt de gamle castilianske Digtformer. Hans Hovedværk er en satirisk Dialog mellem det gamles og det nyes Forfægtere. Sine Modstandere kaldte han Petrarkister. D. i Wien 1556.

Castillo, Diego Enriqu. de [stiljo], spansk Historieskriver i det 15de Aarh., var Hofcapellan hos Kong Henrik IV af Castilien, hvis Rege-

ring han har fortalt i sin Krønnike. — **Bernal Diaz del C.** var en af Cortez's Ledsagere til Mexico og har i et tiltalende Sprog beskrevet Erobringen af dette Land. Han døde omtrent 1560. — **Juan Ignac. Gonzal. de C.**, spansk Dramatiker, blomstrede i Begyndelsen af det 19de Aarh.; han var ubekjendt, indtil de Castro 1845 udgav en Samling af hans livsfulde smaa Folkekomedier (»El soldado fanfarron«, »La mujer corregida y el marido desengañado« o. fl.) med andalusisk Localfarve og broget vexlende Situationer.

Castillo Solorzāno, Alonzo del [s. o.], spansk Skribent, virkede mellem 1624 og 1649, skrev Landstryger- og Banditromanerne »El Bachiller Trapaza« og »Garduña de Sevilla«, end videre en Samling Noveller, »Jornadas alegres«, samt Komedier, hvoriblandt »El marques del Cigarral« og »El Mayorazgo«.

Castlebar [kāsl], Hovedstad i Mayo-Shire i den irske Prov. Connaught, 28 M. v. n. v. for Dublin ved **Castlebarsøen**. 4,000 J.

Castlecomer [kāsl], Flække i Kilkenny-Shire i den irske Prov. Munster, 2 M. n. for K. 2,000 J. Righoldige Stenkulsgruber.

Castleford [kāsl], Stad i England, Yorkshire, West Riding, 2 M. s. ø. for Leeds, ved Floden Aire. 11,000 J. Kulminer, Glasværker og Pottemagerier.

Castlereagh, Henry Robert Stewart [kāslri], Viscount, engelsk Statsmand, f. 18 Juni 1769 i Irland af en oprindelig skotsk Adelsslægt, valgtes 1793 til det irske Underhus som Oppositionsmand, men gik snart over til Regeringens Parti og blev 1798 første Secretær hos Vicekongen i Irland. Her fik C. rig Lejlighed til at vise sin Dygtighed, men tillige sine aristokratiske og frihedsfjendske Grundsætninger, især ved Undertrykkelsen af den irske Opstand. C. havde 1800 vigtig Del i Unionen mellem Storbritannien og Irland, valgtes til det nye fælles Underhus og blev 1802 Minister som Formand for Indiens Raad og 1805 Krigsminister indtil Pitts Død 1806 og paa ny 1807 efter Fox's Død. Efter det uheldige Tog til Walcheren 1809 havde C. en Duel med Canning og maatte opgive sit Embede, men blev 1812 Udenrigsminister og var siden den ledende Aand i Regeringen. Med stor Dygtighed og Udholdenhed fortsatte C. Pitts Krigspolitik og var Sjælen i den europæiske Coalition imod Napoleon I; han modtog ogsaa store Æresbevisninger af de fremmede Fyrster efter Kejserens Fald og deltog 1814—15 i Congressen i Wien, men maatte høre stærke Bebrejdelser, fordi han bøjede sig altfor villig for de tre østlige Stormagter, skjønt han bestemt afslog at lade England tiltræde den hellige Alliance. Indad til var C. Fører for det afgjort conservative Parti, modsatte sig ethvert Fremskridt og undertrykte enhver fri Rørelse i Folket; han var ogsaa bittert hadet af Almuen, især efter Retssagen mod Dronning Caroline. 1821 blev C. efter sin Faders Død Marquis af Londonderry, men henfaldt omtrent samtidig i et mørkt Tungsind, saa at han overalt saa Fjender og Sammensværgelser. Netop som han stod i Færd med at rejse til Congressen i Verona, tog han i et ubevogtet Øjeblik Livet af sig ved at skære Halsen over med en Pennekniv 12 Aug. 1822. C.s Død hilsedes med Jubel af de lavere Samfundsklasser, og ved Jordefærden udstødtes Skjældsord imod Liget. Hans Brevvexling og Depecher udgaves 1847—51 i 8 Bd.

Castleton [kāsl'n], Flække i Derby-Shire i England, 9 M. n. n. v. for Derby, i en romantisk Dal i Peakbjærgene, med en mærkelig Drypstenshule, „Djævlehulen", der gjennemstrømmes af en lille Bæk. Hulen bestaar af flere Rum af betydelig Udstrækning og indtil 120 F.s Højde.

Castletown [kāsltovn], Stad paa Sydsiden af den engelske Ø Man. 3,000 J. Havn.

Castŏr bruges i Sammensætninger om Gjenstande, forfærdigede af Bæverhaar, f. Ex. Castorhatte, Castorgarn. Da Bæverhaar ere meget kostbare, blandes de ofte med Harehaar og erstattes undertiden ganske af disse; de paa denne Maade forfærdigede Gjenstande faa ogsaa Navn af Castorarbejder. **Castŏreum**, d. s. s. **Bævergejl**. **Castorin**, et Stof, der nærmest ligner Coating; s. ogsaa **Bævergejl**. **Castŏrolje**, d. s. s. Ricinusolje.

Căstor og **Pollux**, s. **Dioskurer** og **Tvillingerne**.

Castra, lat., Flertal af castrum, Lejr, forekommer i Navnene af mange Byer, der opstode af faste romerske Lejre: C. Batava (Passau), C. Regina (Regensburg) osv.

Castratiōn, **castrēre**, s. **Gildning**. **Castrāt**, **Gilding**.

Castrén, Matthias Alexander, finsk Sprogforsker og Rejsende, f. 2 Dec. 1813 i Tervola (i det nordlige Østerbotten), hvor Faderen da var Capellan, maatte, da denne døde tidlig, for største Delen selv ved Information skaffe sig sit Ophold ved Skolen og Universitetet, hvor han 1836 tog philosophisk Candidatexamen. 1838 foretog han en Forskningsrejse i det finske Lapmarken og 1839 en lignende i det finske og russiske Karelien, denne Gang fortrinsvis for at samle Materialier til en finsk Mythologi, samt Oplysninger til en Oversættelse af „Kalevala" (udg. 1841). Efter nogen Tids Ophold ved Universitetet, hvor han blev ansat som Docent i finske og oldnordiske Sprog, gjorde han 1841 paa ny en Rejse til Lapmarkerne og videre med offentlig finsk Understøttelse gjennem Archangel til Obdorsk. Ved Hjemkomsten 1844 tog han philos. Licentiat-Examen og udgav s. A. to grammatikalske Arbejder over det syrjænske og det tscheremissiske Sprog. Efter Foranstaltning af Videnskabsakademiet i St. Petersborg tiltraadte han i Febr. 1845 sin sidste langvarige Rejse for i sproglig og ethnographisk Henseende at undersøge de med Finnerne beslægtede Folkestammer i Sibirien. Under Anstrængelser, som flere Gange vare nær ved at koste ham Livet, gjennemstreifede han dette Land lige til Nertschinsk og strakte sin Rejse ogsaa ind over Chinas Grænser. Ved Hjemkomsten 1849 blev han Medlem af Videnskabernes Akademi i St. Petersborg og udnævntes 1851 til Prof. i finsk Sprog i Helsingfors, men døde allerede 7 Maj 1852. De rige Materialier, som C. havde samlet paa sin sidste Rejse, naaede han selv kun for en ringe Del at bearbejde.

Det manglende overgaves til Bearbejdelse til Schiefner, som har udgivet det hele under Titlen „C.s nordische Reisen und Forschungen" (1853—62; for en Del ogsaa paa Svensk, 1852—70), indeholdende foruden Rejseberetninger og Breve m. m. ogsaa Forelæsninger over finsk Mythologi, de altaiske Folks Ethnologi, samt Grammatiker eller Ordbøger over en Række Sprog: Ostjakisk, de samojediske Sprog, Tungusisk, Burjatisk, Koibalisk og Karagassisk, Jenissei-Ostjakisk og Kottisk.

Castres [kåster], Stad i det franske Dep. Tarn, ved Floden Agout, 5 M. s. for Alby. 18,000 I. (1881). Betydelige Uldmanufakturer, Silkevaverier og Papirsfabriker.

Càstries, en Bugt med en Militærstation ved den tatariske Golf i Østsibirien.

Càstro, Stad i Syditalien, 5 M. s. s. ø. for Lecce, ved Adriaterhavet. 6,000 I. Havn og Handel med Landbrugsprodukter.

Càstro, Guill. de, spansk Digter, f. 1567 i Valencia, Ven og Discipel af Lope de Vega, undet og beskyttet af Neapels Vicekonge, Hertugen af Osuna, og Grevehertugen af Olivares. Hans mest bekjendte Dramaer ere »Don Quixote«, en Dramatisering af 1ste Del af Cervantes's Roman, og »Las mocedades de Cid«, to sammenhængende Stykker, Forbillede for Corneilles bekjendte Tragedie, i klangfuld Romancetone og navnlig rige paa glimrende Enkeltheder. C.s lunefulde og sære Charakter berøvede ham hans Beskytteres Gunst; han maatte til sidst skrive for at leve og døde yderst fattig 1631.

Càstro, Ines de, Datter af en med det castiliske Kongehus beslægtet Adelsmand Pedro Fernandez de C., var Hofdame hos den portugisiske Prins Dom Pedros Ægtefælle Constantia. Efter dennes Død 1345 ægtede Prinsen hemmelig Ines, som ved sin Skjønhed havde vundet hans Hjerte. Da hans Fader Kong Alfons IV havde faaet Underretning herom, vovede Prinsen ikke aabent at tilstaa alt, men vægrede sig bestemt ved at adlyde Kongens Befaling, at ægte en anden. Det blev da besluttet i Kongens Raad, at Ines skulde dø; under Prinsens Fraværelse paa en Jagt 1355 ilede Kongen til Coimbra, hvor Ines opholdt sig; dog blev han saa rørt ved hendes og hendes Børns Bønner, at han ikke selv formaaede at udføre Mordet, men lod det besørge ved sine Raadgivere. I sin Fortvivlelse herover gjorde Dom Pedro Opstand imod sin Fader, men Dronningen og Ærkebiskoppen af Braga tilvejebragte en Forsoning. Efter Alfons's Død 1357 lod Dom Pedro Morderne, som han fik udleverede af Kong Peter d. grusomme i Castilien, henrette under store Pinsler; Ines's Lig lod han prægtig smykket sætte paa en Trone og, efter at Hoffet havde maattet vise det sin Hyldest, bisætte med kongelig Pragt i Alcobaça. Emnet er ofte behandlet af Digtere i Fortællinger og Sørgespil, smukkest af Camões i „Lusiaderne".

Càstro del Rio, Stad i den spanske Prov. Cordova, 5 M. s. ø. for C., ved Floden Guadajoz. 10,000 I. Uld- og Linnedmanufakturer.

Castrogiovànni [dscho], Stad paa Sicilien, 9 M. v. for Catania, midt paa Øen. 15,000 I. Betydelig Svovlproduktion. C. ligger paa samme Sted som det gamle Enna, Hovedsædet for Ceres's Dyrkelse.

Castropol, Stad i Spanien, Prov. Asturien, ved Floden Rivadeos Udløb i Atlanterhavet. 8,000 I. Papirsfabrikation.

Càstro Urdiàles, Stad i Spanien, Gammel-Castilien, ved Biscayabugten, 6 M. ø. for Santander. 8,000 I. Kystfart. Handel med Korn og Vin.

Castrovillàri, Stad i Syditalien, 7 M. n. for Cosenza. 11,000 I. Handel med Landbrugsprodukter. I Omegnen stærk Bomulds- og Silkeavl.

Càstrum, lat., Lejr, Castel, lille Fæstning. **C. doloris**, den til Ære for fornemme afdøde, især fyrstelige Personer, foranstaltede Opstilling af en Katafalk med den dødes Lig i Midten af et med sort betrukket, stærkt oplyst Værelse.

Casualìsme (af lat. casus, s. d. A.), den Anskuelse, at alt har sin Grund i Tilfældet; **Casualist**, den, der hylder C. **Casualtaler**, Lejlighedstaler.

Casuarina, Slægt af Familien Casuarineæ (beslægtet med Birke- og Porsfamilien), fra den østlige Halvkugle, navnlig fra Ny-Holland. Træer eller Buske, med leddet Stængel og kransstillede, meget smaa og skælformede Blade, hvorved de i høj Grad komme til at ligne Padderokker; Veddet er meget haardt, og de indfødte benytte det til deres tunge Stridskøller. Ved deres afvigende Udseende bidrage disse Planter meget til at give Ny-Hollands Kystlande deres ejendommelige Præg.

Casuistik, den Del af den theolog. Moral, der handler om vanskelige Samvittighedstilfælde (casus conscientiæ) og deres Løsning, fornemmelig hvor Pligtcollision indtræder. **Casuist**, Morallærer, der søger at løse saadanne Spørgsmaal. Spor til en C. findes allerede hos Stoikerne; men det var dog først i den jødiske Talmud og i Middelalderens Pønitensebøger, at C. ret blev uddannet. I sidste Henseende er især Raimund de Pennafortis Skrift »Summa de casibus poenitentialibus« (fra Midten af det 13de Aarh.) blevet epochegjørende. I de nærmest paafølgende Aarh. blev nu C. flittig bearbejdet; men jo mere Antallet af de casuistiske Lærebøger voxede, desto flere Forskjelligheder fremkom i Afgjørelsen af Spørgsmaalene, til Forvirring for Samvittighederne, der kun havde Valget mellem Autoriteterne at holde sig til. Luther gav sin Mening om denne fordærvelige C. til Kjende, idet han brændte en anset Lærebog i C. tillige med den pavelige Bulle, og idet Reformatorerne bestemte en Handlings sædelige Værd efter det Sindelag, hvoraf den var fremgaaet, men ikke betragtede nogen Handling i og for sig selv som god eller slet, maatte C. naturlig bortfalde i den protestantiske Kirke. Derimod blomstrede den frodig frem i den romerske Kirke og blev i Jesuiternes Behandling af Ethiken en Sophistik, i hvilken alle moralske Sandheder bleve usikre (s. Jesuiterordenen). — I Lægevidenskaben betegner C. Meddelelse af Sygehistorier, d. e. Beretninger om enkelte Sygdomstilfælde.

Càsus, lat., Tilfælde, Hændelse, Tildragelse; s. ogsaa Culpa. I Grammatiken forstaas ved

C., Forholds- ell. Bøjningsformer, de forskjellige Forandringer af den oprindelige Stamform, som et Navneord, Nomen (Substantiv, Adjectiv eller Pronomen), undergaar, for derved at betegne de forskjellige Forhold, hvori det kan komme til at staa til de øvrige Ord i Sætningen. De japetiske Sprog synes fra ældgammel Tid af at have haft 8 C., neml. Nominativ, Vocativ, Accusativ, Genitiv, Dativ, Ablativ, Instrumentalis og Locativ, hvilke alle findes paa Sanskrit. I de øvrige Sprog ere efterhaanden flere og flere af disse C. tabte og erstattede dels ved en udvidet Anvendelse af de tilbageblevne, dels ved andre Midler som Forbindelser med Præpositioner, Ordstilling ell. lign. Saaledes have f. Ex. de slaviske Sprog og Litanisk 7 C. (ikke Ablativ), Latin har i regelmæssig Brug bevaret de første 6, Græsk de første 5, Oldnordisk og Tysk har 4, Dansk 2 (i visse Pronominer 3). De latinske Grammatikere delte efter Grækernes Forbillede C. i C. recti, der ikke udtrykke et underordnet Forhold til andre Sætningsdele (hertil regnes Nominativ og Vocativ), og C. obliqui, der angive et underordnet Forhold af Gjenstanden til andre Dele af Sætningen (hertil høre alle de andre C.). Uden for de japetiske Sprog forekomme undertiden mange flere C., f. Ex. i Finsk 15, i Ungarsk 20; dog hører et saa stort Antal til Sjældenhederne. **Casus bĕlli**, en Begivenhed ell. Handling, af hvis Indtræffen en Krig er afhængig. **Casus mixtus**, et tvivlsomt, indviklet Tilfælde, som giver Anledning til modstridende Betragtninger. **Casus reservāti**, d. e. forbeholdte Tilfælde, kaldes i den romerske Kirke saadanne Synder, for hvilke ikke enhver Skriftefader, men kun en højere eller dertil bemyndiget Gejstlig kan meddele Absolution. Romerkirken lærer nemlig, at Christus egentlig blot har givet Apostlene Fuldmagt til at absolvere, og denne Fuldmagt er egentlig kun gaaet i Arv til Paven og Biskopperne som Apostlenes Efterfølgere, og disse have derfor Ret til at afgjøre, for hvilke Synder de kunne overdrage Absolutionsretten til den lavere Gejstlighed, og for hvilke de for Kirkens Skyld maa forbeholde sig selv denne Ret. Det er i Almindelighed store Forbrydelser og Dødssynder, som udgjøre C. r. Paven har reserveret sig alle de Tilfælde, som opregnes i Bullen »In coena Domini«. Andre Tilfælde ere reserverede Biskopperne, Ordensprovincialerne og Klosterforstanderne. I Dødsfare eller anden tvingende Nødvendighed kan dog enhver Præst absolvere i de forbeholdte Tilfælde. Protestanterne forkaste C. r., da de ikke anerkjende nogen væsentlig Forskjel paa de gejstlige Embeder.

Catalāni, Angelica, en af de berømteste og fortrinligste italienske Sangerinder, som Kunsthistorien kjender, var Datter af en Guldsmed og saa vidt vides f. i Oct. 1779 i Sinigaglia i Kirkestaten. I et Par Aar, hun tilbragte i Klosteret Santa Lucia nær Rom, udviklede sig hendes overordentlige Sangtalent, som tidlig havde givet sig til Kjende, saaledes, at hun som et rent Vidunderbarn ved Helligdagsmesserne gav Anledning til Trængsel og Uorden i Kirkerne af nysgjerrige og Beundrere, hvilket havde til Følge, at det blev forbudt at lade den unge Pige synge med. Omtrent 14 Aar gl. forlod C. Klosteret, blev uddannet til dramatisk Sangerinde af Boselli, optraadte i Venezia og vakte strax en Enthusiasme, som fulgte hende overalt i Europa, indtil hun 1827 tog Afsked med Offentligheden og trak sig tilbage med sin Mand, en tidligere fransk Capitain Valabrègue, og Børn til en herlig Villa, hun havde kjøbt nær ved Firenze. Hun døde 13 Juni 1849 under et Ophold i Paris af Cholera. Fra Europas første Operascener, der stredes om hende, og fra hendes Concertresser eller snarere Triumphtog overalt i Europa (1827 Hamborg—Kjøbenhavn—Stokholm) har hun foruden umaadelige Pengesummer medbragt det Vidnesbyrd, at hun i sin bedste Tid med ualmindelig legemlig Skjønhed og en sjælden dramatisk Begavelse forenede en betagende Livsfuldhed i Foredraget og en af de skjønneste, mægtigste, omfangsrigeste og mest technisk og kunstnerisk udviklede Sopranstemmer, som nogen Sinde er hørt.

Catalauni [lāu], et gallisk (belgisk) Folk, boende ved Marne, hvor nu Châlons-sur-Marne er. Paa de catalauniske Sletter mellem Châlons og Troyes stod 451 det afgjørende Slag, efter hvilket Attila trak sig tilbage fra Gallien, nær Byen Mauriacum, som af nogle antages at være Méry-sur-Seine (i Arrondissementet Arcis), af andre Moirey (i Arrondissement Nogent, 2 M. v. for Troyes).

Catāldo, San, Stad paa Sicilien, 13 M. v. for Catania. 13,000 I. Betydelig Svovlproduktion.

Catalōnien (sp. Cataluña), den nordøstligste Provins i Spanien, omgiven af Frankrig, Middelhavet, Valencia og Aragonien, bestaar af de nye Provinser

	□ M.	Befolkning (1883)
Barcelona	140,4	846,000.
Tarragona	115,8	336,000.
Lerida	224,6	286,000.
Gerona	106,8	300,000.
	587,1	1,768,000.

Nordgrænsen dannes af Pyrenæerne, hvis Udløbere opfylde næsten hele Provinsen, som er en Afvexling af høje, nøgne Klipper og dybe Dale. Hovedfloden er Ebro med dens Biflod Segre; desuden gjennemstrømmes Provinsen af en Mængde Smaafloder, af hvilke de betydeligste ere Llobregat og Ter. Klimaet er meget forskjelligt efter Højdebeliggenheden; i de dybe Dale er Sommervarmen trykkende, i de højere Bjærgegne herske barske Vintre. Regn og Taage forekommer hyppig. Uagtet Sletternes og Dalenes naturlige Frugtbarhed er Kornavlen utilstrækkelig og Kvægbestanden forholdsvis ringe. Hovedsædarterne ere Hvede og Majs; desuden avles Vin, Hamp, Frugter og Olje. Skovene ere rige paa Korkege, hvis Bark er en vigtig Handelsartikel. Af Mineralier findes Kul, Kobber, Bly, Zink, Salpeter, Salt og Marmor. C. er Hovedsædet for den spanske Industri, især Fabrikation af Uld-, Bomulds- og Silkestoffer, Kniplinger, Læder og Papir, samt Destillation af Brændevin og Liqueurer. Kystfiskeriet er betydeligt. Handelen

i flere af Stæderne, især Barcelona, er meget omfattende. Provinsens Hovedstad var Barcelona. — C. udgjorde under Romerne en Del af Hispania Tarraconensis, blev under den store Folkevandring først besat af Alanerne, senere af Vestgoterne; i 8de Aarh. satte Maurerne sig fast i den sydlige Del af Landet. Carl d. store erobrede det og lod det som en Hoveddel af den spanske Mark bestyre af Grever, der senere gjorde sig uafhængige og kaldte sig Grever af Barcelona. 1137 forenedes C. med Aragonien og blev ved dettes Forbindelse med Castilien en Del af det spanske Monarchi.

Catamárca, Stad i Argentina i Sydamerika, 140 M. n. v. for Buenos Ayres. 6,000 J. Bomuldsavl.

Catanduánes, en større og flere smaa Øer i Philippinernes Archipelag, ved Sydøstenden af Øen Luzon. 32 □ M. med 23,000 J. Hovedøen er bjærgfuld og frugtbar.

Catánia, med Tilnavnet *la bella*, Stad paa Siciliens Østkyst ved den sydlige Side af Ætna og ved det joniske Hav. 100,000 J. (1881). Ærkebispesæde, Universitet. C. har oftere lidt betydelig ved Ætnas Udbrud, navnlig 1693, da Staden næsten ganske ødelagdes og dens Havn opfyldtes saaledes, at den nu kun er tilgængelig for mindre Skibe. Det er en prægtfuld Stad med brede Gader og smukke, af Lava og Marmor opførte Bygninger. Blandt disse fremhæves Raadhuset, Universitetet og det prægtige Benedictinerkloster. Rigt Museum med mange Oldsager, navnlig Mønter. Mindesmærke for Bellini. Vigtige Silkemanufakturer og livlig Udførsel af Landbrugsprodukter, Soda, Lava og Sne fra Ætna. Herlig og udmærket frugtbar Omegn. C. blev anlagt 730 f. Chr. af græske Kolonister og led meget under de puniske Krige. Af det gamle Catanea findes endnu temmelig betydelige Levninger, navnlig af et overordentlig stort Amphitheater, et Ceresstempel o. fl.

Catanzáro, Stad i Syditalien, 39 M. s. ø. for Neapel, 1 M. fra Squillacebugten. 22,000 J. (1881). Bispesæde. Fabrikation af Silke- og Uldstoffer. Livlig Handel med Vin, Olje og Ost.

Catárgi, Lascar, rumænsk Statsmand, f. 1823, blev tidlig Præfect og var 1859 en af Candidaterne til Fyrsteværdigheden; han medvirkede 1866 til Cusas Fjærnelse og blev Medlem af den foreløbige Regering, var 1871—76 Førsteminister og blev derefter sat under Anklage; men 1878 toges denne tilbage, og C. har siden været Fører for den conservative Opposition i Senatet.

Catcher, eng. [kätscher], „Fanger", Net paa en Stok til at fange Sommerfugle, Fisk osv.

Cateau-Cambrésis [katō kangbresi], Stad i det franske Dep. Nord, 9 M. s. s. ø. for Lille. 9,000 J. Uld- og Bomuldsmanufakturer. Marschal Mortiers Fødeby. Fredslutning 2 og 3 Apr. 1559 mellem Frankrig, Spanien og England.

Catechū, den indtørrede Extract af Veddet af Acacia catechu, kommer især fra Ostindien, Bombay-C. mest i kvadratiske, bengalsk C. mest i store, uregelmæssige Stykker, som indeholde 40—50 pCt. C.-Garvesyre og desuden C.-Syre. Anvendes paa Grund af sit Indhold af Garvesyre baade i Garveri og i Farveri, her især sammen med Iltningsstoffer, der ikke Stofferne i C. til meget ægte, brune Farvestoffer. Ansaas tidligere for en Jordart, hvoraf Navnene Terra C., Terra Japonica.

Catel, Charl. Simon. [tell], f. 1773 i Aigle i Canton Vaud, d. 1830 i Paris, forsynede i Revolutionstidens første Aar Nationalgarden med en Mængde Marscher og Militærmusik, som derfra kom ud mellem Revolutionskrigenes Hære og tidlig gjorde hans Navn bekjendt. Af større Værdi er en Harmonilære, han udgav 1802, efter at han 1795 ved Siden af Méhul, Cherubini og Gossec var bleven udnævnt til Lærer ved det nys oprettede Conservatorium. Dette Værk betegner ved sin Klarhed og Letfattelighed et meget stort Fremskridt fra det tidligere udviklede Rameau'ske System og gjorde C. berømt. Af en halv Snes Operaer, som han foruden en Del Kammermusik componerede fra 1802 til 1819, regnes »Sémiramis« og »Les bayadères« for særlig værdifulde.

Cätel, Franz, tysk Maler, f. 1778 i Berlin, d. 1856 i Rom, optraadte først som Tegner (Illustr. til Goethes „Hermann und Dorothea") og Aquarellist, gik 1807 til Paris, hvor han lagde sig efter Oljemaleriet, og 1812 til Rom, hvor han siden den Tid for det meste levede. Han dyrkede her især Landskabsmaleriet og har udført fortrinlige, om end noget conventionelle Billeder, hvoraf nogle findes i Thorvaldsens Museum. — Hans Broder, Ludwig Friedr. C., f. 1776, d. 1819, var Architekt.

Catēnæ (sc. Patrum), lat., egtl. Kjæder, kaldes Samlinger af bekjendte Kirkelæreres Fortolkninger af de hellige Skrifter. Da efter det 6te Aarh. saa godt som al selvstændig Bibelfortolkning for lange Tider ophørte, nøjedes man med at sammenskrive Brudstykker af de berømteste Kirkelæreres Commentarer. De første Cateneskrivere i Østerlandet ere Prokopius fra Gaza (6te Aarh.) og Anastasius Sinaita (7de Aarh.), i Vesterlandet Primasius fra Adrumetum 560. Senere leverede Økumenius, Biskop i Tricca (d. 990), Theophylakt, Biskop i Achrid i Bulgarien (d. 1107), og den constantinopolitanske Munk Euthymius Zigabenus (d. 1118) værdifulde cateneagtige Commentarer.

Catgut, eng. [kättgøtt], d. e. Tarmstræng, s. Antiseptik.

Catharina, Santa, 1) Prov. i Kejserd. Brasilien, mod V. begrænset af Argentina, mod N. af Prov. Parana, mod S. af Rio Grande do Sul og mod Ø. af Atlanterhavet. 1,347 □ M. med 201,000 J. (1882), hvoraf 11,000 Slaver. Provinsens Nordgrænse dannes i stor Udstrækning af Floden Yguassu, der falder i Parana, Sydgrænsen af Floden Uruguay. Provinsens midterste Del er en Højslette, mod V. afsluttet af Serra de San Antonio og mod Ø. af Serra Geral. Ø. for denne Bjærgkjæde er en mindre Højslette, der til Dels er koloniseret af tyske Udvandrere (Kolonien Blumenau), og som falder stejlt af mod Atlanterhavet, med et foranliggende, smalt og fladt Kystland. Klimaet er, med Undtagelse af de sumpede Kyststrækninger, sundt og Landet frugtbart med fremblomstrende Landbrug. 2) Ø ved Østkysten af Prov. Sa. C., 8 M. lang og indtil 2 M. bred, skilt fra Fastlandet ved en smal, for Smaa-

fartøjer sejlbar Havarm. Øen er bjergfuld med steile Kyster, har et fugtigt, men sundt Klima og rig Vegetation. Der dyrkes Ris, Maniok, Majs, Kaffe, Sukker, Indigo, Bomuld og ypperlige Frugter.

Cathcart, William Shaw, Greve [kædhkart], engelsk General og Diplomat, f. 1755 i Skotland, traadte 1777 ind i Hæren, var 1803 Høistcommanderende i Irland og anførte 1807 Landtropperne paa det engelske Røvertog mod Kjøbenhavn; til Belønning for denne Tjeneste blev han ophøiet til Peer. Som Gesandt i St. Petersborg ledsagede han Keiser Alexander I paa Felttogene 1813—14 og bivaanede Congresserne i Châtillon og Wien. Han døde paa sit Gods Cartside ved Glasgow 1843. — **George C.,** Søn af den foreg., f. 12 Mai 1794, traadte tidlig ind i den engelske Hær og fulgte sin Fader paa dennes Sendelse til de allieredes Hovedkvarter 1812—15. Efter senere at have tjent i Vestindien og Canada, gik han 1852 som Øverstbefalende til Capkolonien, hvor han tilendeførte en Krig med Kafferne. Ved den orientalske Krigs Udbrud fik C. Commandoen over en af den engelske Hærs Divisioner, i Spidsen for hvilken han kæmpede tappert i Slaget ved Alma og fandt Døden i Slaget ved Inkerman 5 Nov. 1854. 1850 udgav C. interessante »Commentaries« over Krigene i Rusland og Tyskland 1812 og 1813, og 1856 udkom hans Brevvexling om Krigsoperationerne i Kafraria.

Cathelineau, Jacq. [nō], Vendéernes Overgeneral, f. 1759, var ved den første franske Revolutions Udbrud en fattig Lærredshandler, men bekjendt blandt Landalmuen som en gudfrygtig, strængt sædelig, klog og modig Mand. I Anledning af en af Conventet decreteret stor Rekrutudskrivning kaldte han i Marts 1793 de kongeligsindede Vendéer til væbnet Modstand og saa sig snart omgiven af en talrig Skare. Først kæmpede han under Bonchamp og Elbée, men i Juni blev han valgt til Overgeneral. I Spidsen for en Hær paa 80,000 Md. gjorde han derpaa et Angreb paa Nantes, som endte med Hærens Adsplittelse og Opløsning. C. blev selv saaret af en Kugle og døde 14 Dage efter, 11 Juli 1793, i St. Florent.

Catherines, Saint [kædherins], Stad i Vest- ell. Øvre-Canada i engelsk Nordamerika, ved Wellandkanalen, der forbinder Erie- og Ontariosøen. 10,000 I.

Catilina, Lucius Sergius, f. c. 108 f. Chr., nedstammede fra en forarmet patricisk Slægt i Rom. Som Yngling havde han sluttet sig til Sullas Parti og deltaget i alle hin Tids Afskyeligheder. Efter at han 68 havde været Prætor i Rom, gik han det følgende Aar til Afrika som Proprætor, hvor han gjorde sig skyldig i de skjændigste Udsugelser. Da han 66 var vendt tilbage til Rom, indsandt der sig et Gesandtskab fra Provinsen for at reise Klage imod ham; da C. derved blev hindret i at søge Consulatet for næste Aar, søgte han ved en Sammensværgelse at bane sig Veien for sine Ønsker; men Planen mislykkedes. Efter at han ved Hjælp af Bestikkelser og forskjellige indflydelsesrige Mænds Gunst var bleven frikjendt i den mod ham reiste Anklage for Provinsudsugelse, søgte han Consulatet for 63, men uden Held; tvært imod blev Cicero, der kjendte C.s statsopløsende Hensigter, valgt tillige med Cajus Antonius, der vel var en af C.s Tilhængere, men som var bleven vunden af Cicero. Medens C. forberedte alt til en ny Sammensværgelse for at tilrive sig Magten og proskribere de rige, vidste Cicero at skaffe sig Kundskab om alle hans Skridt; endelig, da Sammensværgelsen var moden til Udbrud, anklagede Cicero C. i Senatet og paaviste hans forræderske Planer. Herved saa C. sig nødsaget til at forlade Rom; han begav sig til Etrurien, hvor en af hans medsammensvorne, Manlius, havde samlet en Hær. Kort efter førte Antonius en betydelig Troppestyrke mod C., som omringet fra alle Sider efter en fortvivlet Modstand faldt i Slaget ved Pistoria 62. De sammensvorne, der vare blevne tilbage i Rom for der at bringe Sammensværgelsen til Udbrud, vare ved Ciceros kloge og energiske Forholdsregler blevne grebne, overbeviste og henrettede. Sallust har i sin »De conjuratione Catilinæ« givet os en fortrinlig Skildring af den catilinariske Sammensværgelse, ligesom vi ogsaa have de af Cicero mod C. holdte, saakaldte 4 catilinariske Taler tilbage.

Catinat, Nicolas de [nā], fransk Marschal, f. 1637 i Paris, tog efter at have udmærket sig ved flere Leiligheder 1681 Casale i Besiddelse for Frankrig; 1686 maatte han kæmpe mod Valdenserne. Paa Grund af den Tapperhed og Duelighed, som C. lagde for Dagen i den mod Savoien 1689 udbrudte Krig, blev han udnævnt til Marschal. Mindre heldig var han ved den spanske Arvefølgekrigs Udbrud i Italien; han blev 1701 slaaet af Prins Eugen ved Carpi og faldt i Unaade. Den ham siden overdragne Commando i Elsaß nedlagde han frivillig og døde 1712. C. var en modig og dygtig Kriger, derhos beskeden, ligefrem i Væsen og tarvelig i Levemaade, mild og venlig mod sine undergivne, af hvem han var meget yndet, menneskekjærlig og skaansom mod Beboerne af de Egne, hvor Krigen førtes.

Catlin, George [kætt], amerikansk Reisende og Maler, f. 1796 i Pennsylvania, reiste 1832 til Øvre-Missouri, besøgte i de følgende 8 Aar 48 Indianerstammer og gjennemreiste Indianerterritoriet, Arkansas og Florida. Hans Reisebeskrivelse, »Letters and notes on the manners, customs and conditions of the North American Indians« (New York 1841, 2 Bd.), med 300 Staalstik, har navnlig ethnologisk Betydning, da mange af de Stammer, C. besøgte, nu ere uddøde eller ganske have ændret Levevis. Senere Reiser i den vestlige Del af Nordamerika, ved Orinoco, Amazonfloden og Buenos Ayres ere omhandlede i »Last rambles in North and South America« (1867). Han døde 1872.

Cato, Dionysius, siges af nogle at have været en romersk Digter c. 300 e. Chr., der skal have forfattet »Disticha de moribus«, versificerede Sentenser og Ordsprog i 4 Bøger; men rimeligere er det, at det er en Samling af ældre Leveregler, som paa Grund af deres Visdom gaa under Catos Navn. Det var en i Middelalderen meget benyttet Lærebog, som ofte er bleven oversat paa nyere Sprog.

Cato, Marcus Porcius, Censorius ell. Sapiens (d. vise), senere til Adskillelse fra Cato Uticensis ogsaa kaldet Major (d. ældre), f. 234 f. Chr. i Tusculum. I sin Ungdom gjorde han under Fabius Maximus Cunctator Krigstjeneste i den 2den puniske Krig mod Hannibal; senere optraadte han i Rom som Taler; 204 blev han Quæstor, 199 Ædil, 198 Prætor; som saadan fik han Sardinien til Provins. Efter at han 195 havde været Consul med Valerius Flaccus, gik han som Proconsul til sin Provins, det oprørske Hispania citerior, hvor han snart gjenoprettede Roligheden. 191 ledsagede han som Legat Consulen Manius Acilius Glabrio til Grækenland, hvor han væsentlig bidrog til det gunstige Udfald af Slaget ved Thermopylæ. Den Strænghed, med hvilken han 184 udøvede Censormyndigheden, skaffede ham Tilnavnet Censorius. Hele hans politiske Liv var en uafbrudt Kamp mod Nobiliteten og mod, dem, der afveg fra Forfædrenes Sæder og Skikke. Da han ved en Sendelse til Carthago 157 personlig havde overtydet sig om denne Stats hurtige Opblomstren, saa han til fulde den Fare, der truede Rom fra denne Kant; fra den Tid afsluttede han enhver Tale i Senatet med de bekjendte Ord: »Ceterum censeo, Carthaginem esse delendam« (for øvrigt stemmer jeg for, at Carthago skal tilintetgjøres). Efter at C. endnu havde oplevet den 3dje puniske Krigs Udbrud, døde han 149 f. Chr. Af C.s Skrifter er hans Værk »De re rustica« bevaret (dog kun i en senere Bearbejdelse); derimod er hans store historiske Værk om Italiens ældste Tilstande og Beboere, »Origines«, tabt med Undtagelse af enkelte Brudstykker. — **Marcus Porcius C.**, til Adskillelse fra C. Censorius, hans Oldefader, kaldt d. yngre og efter Stedet, hvor han døde, Uticensis, f. 95 f. Chr. 72 tjente han i Krigen mod Spartacus; 67 var han som Krigstribun i Makedonien, 65 Quæstor i Rom, og 63 bevirkede han som udvalgt Almuetribun, at Senatet besluttede de fangne Catilinariers Henrettelse. Medens paa denne Tid Cæsar og Pompejus mere uforbeholdent fremtraadte med deres Bestræbelser for at vinde overvejende personlig Indflydelse i Italien, var C. saa at sige den eneste Mand af Betydning, der modsatte sig deres Ærgjerrighed og dreven af ægte republikansk Aand søgte at opretholde den sammenstyrtende Forfatning. Da der efter Undertrykkelsen af den catilinariske Sammensværgelse 62 var fremkommet et Forslag om, at man skulde tilbagekalde Pompejus og overdrage ham den højeste Magt, modsatte C. sig energisk og bragte ogsaa Forslaget til at strande; derimod søgte han forgjæves at hindre Cæsars Valg til Consul for 59. Som Prætor 54 modarbejdede C. med Held Pompejus's Plan at blive valgt til Dictator for det følgende Aar; men 52 saa C. sig dog nødsaget til med Senatet at opfordre Pompejus til at paatage sig Italiens Redning og at foreslaa at vælge ham til Eneconsul. Efter at C. saaledes af Omstændighederne var trængt over paa Pompejus's Side, virkede han i Forening med denne mod Cæsar. Ved Udbruddet af Borgerkrigen 49 fulgte han Consulerne til Campanien og gik derpaa for nogen Tid med to Legioner til Sicilien. Ved Efterretningen om Pompejus's Død gik han til Afrika, hvor han 47 samlede Pompejanerne og overtog Commandoen i Utica. Da han efter at have modtaget Underretning om Cæsars Sejer ved Thapsus indsaa Umuligheden af at holde Stedet længere, gav han sig med egen Haand Døden 46. C. var hele sit Liv igjennem en begejstret Tilhænger af den stoiske Philosophi. Hans Børn havde indsuget Faderens republikanske Grundsætninger; hans Datter Porcia, Marcus Brutus's Hustru, dræbte sig selv efter Brutus's Død; hans Søn Marcus faldt i Slaget ved Philippi 42.

Căto, Valerius, romersk Grammatiker i det 1ste Aarh. f. Chr., Forfatter af et tidligere Vergil tillagt Digt »Diræ«, der repræsenterer en særegen Retning af Satiren.

Catskill [kätts], Stad i Staten New York i Nordamerika, ved Hudsonfloden, 20 M. n. for New York. 6,000 I. Livlig Industri. **C. Bjærgene**, en af de yderste nordlige Forgreninger af Alleghanybjærgene i Nordamerika, strække sig v. for Hudsonfloden mod N. og N. V. hen imod Ontariosøen med Toppe, der naa indtil 4,000 F. De ere rige paa Naturskjønheder og besøges meget af Turister.

Căttack, Stad i Præsidentskabet Bengalen i Forindien, 50 M. s. v. for Calcutta ved Floden Mahanadi, 12 M. fra dens Udløb i den bengalske Bugt. 50,000 I. Her forfærdiges en Mængde Kobber- og Messingkar og meget Skotøj.

Cattăneo, Danese, ital. Billedhugger og Architekt, f. 1509 ved Carrara, d. 1573 i Padua, var Elev af Jacopo Sansovino i Rom og arbejdede siden under ham i Venezia.

Cattăro, befæstet Stad i det østerrigske Landskab Dalmatien, ligger inderst i Cattarobugten i Nærheden af den montenegrinske Grænse. 3,000 I. Katholsk Bispesæde. Kathedralkirke, Søfartsskole. Store Caserner. Fabrikation af Læder og Lys. God Havn. C. var oprindelig en selvstændig Republik, der 1420 frivillig gav sig under Venezias Herredømme, kom 1797 til Østerrig og blev 1805 afstaaet til Napoleon I, men holdtes besat af Russerne indtil 1807. 1814 kom C. tilbage til Østerrig. **Cattarobugten** strækker sig fra Indløbet Bocche di C. 3 M. ind i Landet.

Cattermole, George [kättermohl], engelsk Aquarelmaler, f. 1800 i Dickleborough, d. 1868, var først Illustrator, men lagde sig efter Vandfarvemaleriet og blev et af de virksomste og mest fremtrædende Medlemmer af Water-colour-Society i London. Hans mest bekjendte Billede er „Luther paa Rigsdagen i Speier".

Catullus, Cajus Valerius, romersk Digter, f. 87 f. Chr., i eller ved Verona. Som Yngling kom han til Rom, hvor han traadte i venskabeligt Forhold til Cicero, Cornelius Nepos og andre af Tidens Berømtheder. Han var den første, der omplantede Grækernes Lyrik paa romersk Grund; hans lyriske Digte aande Friskhed og naiv Ynde. I den Samling af Digte, vi have af C., findes foruden et Antal for største Delen kortere, lyriske og elegiske Digte et Par længere Stykker, der have en mere episk Charakter, navnlig »Epi-

thalamium Pelei et Thetidos« og »Atys«, en fri Bearbejdelse af et græsk Forbillede. Han døde c. 47 f. Chr.

Cātulus, s. Lutatius.

Cāuca, Flod i Columbia i Sydamerika, udspringer paa Andes n. for Staden Popayan og løber med nordlig Retning gjennem den snævre, frugtbare Caucadal til Magdalenafloden. 100 M. lang.

Cauchois-Lemaire, Louis Franç. Aug. [kaaschoā lømæhr], fransk Publicist, f. 1789, udgav 1815 et mod Bourbonerne fjendtligt Blad »Le Nain jaune« og fortsatte det i Brüssel, da Bladet blev undertrykt i Frankrig. For at undgaa nye Forfølgelser drog C.-L. til Haag og udgav her et „Opraab til Generalstaterne og den offentlige Mening til bedste for de franske Fædrelandsvenner". 1819 kom C. efter Benaadning tilbage til Paris, blev en fremragende Medarbejder i »Constitutionnel« og skrev desuden flere Flyveskrifter, bl. A. 1827 et „Brev til Hertugen af Orléans om den nuværende Krise", hvori han ligefrem opfordrede Prinsen (Ludvig Philip) til at spille Vilhelm III.s Rolle, hvilket paadrog ham 15 Maaneders Fængsel. I Juli 1830 deltog C. i Journalisternes Indsigelse mod Ordonnanserne og var med at organisere Opstanden; han forlod 1832 »Constitutionnel« og grundlagde Oppositionsbladet »Bon Sens«, men overtog 1840 et Embede ved Archiverne. D. 1861.

Cauchy, Augustin Louis [kaaschi], berømt fransk Mathematiker, f. 21 Aug. 1789, d. 23 Maj 1857, blev 1816 Medlem af Akademiet og var derefter en Tid lang Professor ved den polyt. Skole i Paris. Efter Julirevolutionen levede han i længere Tid hos Carl X i Prag som Opdrager for Greven af Chambord. Siden vendte han tilbage til Paris, hvor han 1848 blev Prof. i mathematisk Astronomi, men 1852 maatte nedlægge sit Embede, fordi han ikke vilde sværge Kejseren Troskab. I en Række af dels selvstændige Værker (»Cours d'analyse«, Paris 1821; »Exercises de mathématiques«, 5 Bd., Par. 1826—30; »Leçons sur le calcul différentiel«, Par. 1829, ny Udg. ved Moigno, 1840; »Exercices d'analyse et de physique mathématique«, Prag, 1839, 3 Bd.), dels Afhandlinger i periodiske Skrifter har han gjort indtrængende Undersøgelser over mangfoldige Fundamentalproblemer i Analysen, saaledes angaaende Rækkers Convergens, Determinanter, Elimination, dobbelte Integraler, bestemte Integraler, partielle Differentialligninger osv. I sin »Mémoire sur la dispersion de la lumière« (Prag 1836) udleder han Farveadspredelsen ved Lysets Brydning gjennem Prismet af Bølgetheorien, og ogsaa paa Astronomiens Omraade har han Betydning, idet Læren om Perturbationer skylder ham en ny og sindrig Methode. 1882 paabegyndte Acad. des sciences Udgivelsen af hans samlede Skrifter.

Caucus [kāākøs], nordamerikansk (maaske indiansk Ord) Udtryk for et Vælgermøde eller politisk Partimøde, hvor Afgjørelse træffes om Partiets Optræden og Stemmegivning. C. er i den nyeste Tid brugt i England om den Organisation, som det liberale Parti har faaet ved Dannelsen af et staaende talrigt Udvalg af Vælgerne i hver Kreds, hvem det tilkommer at udkaare Partiets Candidater.

Caudebec lès Elbeuf [kaad'bäkk læs elböff], Stad i det franske Dep. Nedre-Seine, ved Seine, 4 M. v. til n. for Rouen. 11,000 I. Store Uldmanufakturer. Havn.

Caudéran [kaadæräng], Stad i det franske Dep. Gironde, tæt v. for Bordeaux. 5,000 I. Chemiske Fabriker.

Caudinske Passer (Furculæ Caudinæ) kaldtes to snævre, skovrige Bjærgpasser ikke langt fra Byen Caudium i Samniterlandet, mellem det nuværende Capua og Benevent, hvor en romersk Hær 321 f. Chr. blev indesluttet af Samniternes Feltherre Pontius og tvungen til at indgaa en vanærende Capitulation.

Caulaincourt, Armand Aug. Louis de [kaalængkuhr], fransk General og Diplomat, f. 9 Dec. 1772, var ved den franske Revolutions Udbrud Capitain. Efter at være vendt tilbage fra en diplomatisk Sendelse til Rusland, hvor han vandt den unge Kejser Alexander I.s Yndest, blev han Adjudant hos Førsteconsulen og steg hurtig først til Brigadegeneral og 1805 til Divisionsgeneral, ligesom han ogsaa efter Napoleon I.s Tronbestigelse blev udnævnt til Hertug af Vicenza. Han ledsagede Kejseren, hvis Overstaldmester han var, paa Felttogene 1805 og 1806 og var derpaa Gesandt i St. Petersborg 1807—11, i hvilken Stilling han gjorde alt for at bevare Freden imellem de to Stormagter; men da han ikke kunde hindre Brudbet, bad han om at blive kaldt tilbage. 1812 maatte han følge med Napoleon paa det ulykkelige Tog til Rusland; 1813 blev han Udenrigsminister og deltog i de frugtesløse Underhandlinger i Prag (1813) og Châtillon (1814). Ved Napoleons Tronfrasigelse brugte C. sin Indflydelse hos Kejser Alexander for at skaffe sin faldne Herre saa gunstige Betingelser som muligt, og det skyldtes fornemmelig C., at han fik Elba. Under de 100 Dage blev C. igjen Udenrigsminister og Pair; efter Bourbonernes anden Tilbagekomst blev han sat paa Proskriptionslisten, men hans Navn slettedes efter Kejser Alexanders Forlangende; derpaa levede han i Stilhed indtil sin Død 19 Febr. 1827. Det er en Bagvaskelse af Royalisterne, som han bestemt har fralagt sig, at han skulde have taget Hertugen af Enghien til Fange. — Hans Broder **Aug. Jean Gabr.**, Greve af C., f. 1777, traadte 1792 ind i Hæren og udmærkede sig i alle Felttogene, især ved at lede Overgangen over Tajo 1809. Som Divisionsgeneral paa Toget til Rusland faldt han i Slaget ved Moskva 7 Sept. 1812.

Caus ell. **Cauls**, **Caulx**, Salomon de [kaahs], berømt fransk Physiker og Ingenieur, er f. 1576 i Normandiet, men om hans Livsomstændigheder ved man saare lidet. Han studerede tidlig Mathematik og Physik (uden Tvivl ved Benyttelse af Euklides, Vitruvius o. fl.), opholdt sig til forskjellige Tider i England, hvor han var Tegnelærer hos Prinsen af Wales, og i Tyskland, hvor han anlagde Bygninger og Haver for Kurfyrst Frederik V af Pfalz (Heidelbergs Slot), vendte tilbage til Frankrig 1624 og levede der til sin Død 1626. Først i den nyere Tid er man ved Arago bleven

opmærksom paa ham og hans Skrifter (navnlig »Les raisons des forces mouvantes«, Frankf. 1615, Par. 1624, paa Tydsk som „Von gewaltsamen Bewegungen", »Institution harmonique«, »La perspective«), fordi det af dem, især af det først nævnte, er klart, at C. havde fundet Theorien for Dampkraftens Anvendelse som bevægende Kraft og altsaa egentlig var Dampmaskinens Opfinder, kun at han ikke selv forstod eller ved Omstændighederne hindredes i at skaffe Theorien praktisk Benyttelse. Hvad der for Resten er fortalt om hans Forhold til Richelieu, at denne lod ham som vanvittig sætte i Hospitalet Bicêtre osv., mangler al historisk Grund. Dette Sagn er Emne for A. Munchs Tragedie „Salomon de C." (Christiania 1854).

Causalitet, Forholdet mellem Aarsag og Virkning, er et af den videnskabelige Erkjendelses Grundbegreber. Videnskabelig Forstaaelse af et Phænomen vinder nemlig, naar der kan paavises et andet Phænomen, som er dets Aarsag, d. v. s. efter hvilket det følger efter en bestemt Regel. I nyere Tid have især Hume og Kant med Skarpsindighed fremdraget det i Causalitetsforholdet liggende Problem. Den naturligste Opfattelse synes at være den, der ikke betragter Aarsag og Virkning som to forskjellige „Ting", men som i „Virkningen" ser Fortsættelse og relativ Afslutning af en i „Aarsagen" indledet Proces.

Cause célèbre, fr. [kaahs selæbr], opsigtvækkende Retssag.

Causerie, fr. [kaaseri], Samtale om mindre vigtige Ting; Feuilletoner om forskjellige Emner (bekjendte ere saaledes Saint-Beuve's: Causeries du lundi). **Causeur** [kaasöhr], underholdende eller snakkesalig Person. **Causeuse** [kaasöhs], lille Sofa til to.

Caussidière, Marc [kaasidiæhr], fransk Politiker, f. 1809, Silkevæver i Lyon, tog 1834 fremragende Del i Arbejderopstanden og dømtes til Fængsel. 1837 blev han benaadet og medvirkede nu dels i Bladet »Réforme«, dels i de hemmelige Selskaber til at undergrave Kongedømmet. I Febr. 1848 kæmpede C. paa Barrikaderne og satte sig derefter i Besiddelse af Politipræfectens Embede, som han beholdt under den provisoriske Regering. Under de to første Arbejderoptog 17 Marts og 16 Apr. vedligeholdt C. Ordenen og valgtes derfor til Medlem af Nationalforsamlingen; men 15 Maj viste C. sig uvirksom, fjærnedes fra sin Stilling og maatte i Aug. flygte til England, da han truedes med Anklage for sin Færd paa hin Dag. Kort efter udgav C. sine Memoirer for at retfærdiggjøre sig og levede siden i London som Vinhandler; d. 1861.

Cautēl, et Sikkerhedsmiddel, som fastsættes navnlig i en Contract for at gjøre den saa bindende som muligt for den ene Part og betrygge den anden mod Tab.

Cauterets [kaateräh], Landsby i det franske Dep. Øvre-Pyrenæerne, 6 M. s. s. v. for Tarbes, i en paa Naturskjønheder rig Egn. C. er et bekjendt Bad, der uagtet Stedets raa Klima (det ligger 2,950 F. over Havet) dog roses meget for dets Virksomhed især mod chronisk Brystkatarrh, Rheumatisme og Hudsygdomme. Vandet, et svagt Svovlvand, bruges baade til Bade og Drikke. Ogsaa Hingstene fra Stutterierne i Tarbes og Pau sendes til Brøndcur i C. og helbredes ofte i kort Tid.

Cautiōn, den nu almindelige Benævnelse for det Forhold, som i dansk og norsk Retssprog oprindelig kaldtes Borgen eller Forløfte, og som bestaar i, at en Person, **Cautionisten**, indestaar for, at en anden enten har Ret til at foretage en vis Handling (f. Ex. rejse ud af Landet eller indgaa Ægteskab) eller skal opfylde en ham paahvilende Forpligtelse, der gaar ud enten paa at undlade noget eller paa at gjøre noget, f. Ex. undlade at opfylde en udtalt Trusel, blive til Stede indtil Dommen er falden i en mod ham anlagt criminel Sag eller betale en ham paahvilende Gjæld. Denne sidste Art af C. kan være indgaaet paa to Maader, nemlig enten som **Selvskyldnercaution**, d. e. saaledes, at Cautionisten (som i dette Tilfælde kaldes Selvskyldnercautionist) er forpligtet til at betale Gjælden strax, saa snart det ved dens Forfaldstid har vist sig, at den egentlige Debitor (Hoveddebitor) ikke selv betaler den, eller som **simpel C.**, d. e. saaledes, at Cautionisten (der her kaldes simpel C.) først er pligtig at betale, naar Creditor forgjæves ved de lovlige Retsmidler har søgt Fyldestgjørelse hos Hoveddebitor, og det saaledes har vist sig, at denne ikke kan betale. Efter dansk og norsk Ret maa C. altid anses for simpel, naar Cautionisten ikke udtrykkelig har forpligtet sig som Selvskyldner. Hvad Cautionisten har betalt for Hoveddebitor, kan han i ethvert Tilfælde fordre sig erstattet af denne, og for Opfyldelsen af denne Hoveddebitors Forpligtelse mod Cautionisten kan naturligvis atter En have forpligtet sig til at indestaa, hvilken sidste da kaldes **Contracautionist**. **Cavēre** eller gaa i Caution er at paatage sig en Cautionsforpligtelse.

Cava med Tilnavn di Tirreni, Stad i Syditalien, 1 M. n. v. for Salerno. 6,000 I. Fabrikation af Silke- og Bomuldstøjer. Tæt ved Staden ligger et berømt, i Begyndelsen af det 11te Aarh. stiftet Benedictinerabbedi, hvis fortrinlige Bibliothek med dets store Haandskriftsamling er flyttet til Neapel.

Cavaignac, Jean Bapt. [vanjäkk], Medlem af det franske Convent, f. 1762, var ved Revolutionens Udbrud Advocat og stemte i Conventet for Kongens Død. I forskjellige Sendelser til Provinserne viste han Energi og Dygtighed og udnævntes til General. Under den terroristiske Opstand 20 Maj 1795 anførte han den væbnede Magt; ligeledes stod han 5 Oct. s. A. med Barras og Bonaparte i Spidsen for Tropperne imod den af Sectionerne i Paris rejste Opstand. Under Directoriet var han Medlem af de 500s Raad. 1806 gik han til Neapel, hvor han blev Domainedirecteur og siden Statsraad; under de 100 Dage 1815 blev han Præfect i Dep. Somme. Af Ludvig XVIII blev han jaget i Landflygtighed og døde i Brysel 24 Marts 1829. — **Godefroy C.**, den foregaaendes ældste Søn, f. 1801, kastede sig tidlig ind i det politiske Liv og tog som ivrig Fjende af Bourbonerne virksom Del i Julikampen 1830, men var som Republikaner ingenlunde tilfreds med den nye Tingenes Orden

og virkede imod den i de politiske Klubber. Han var med at grundlægge først „Folkevennernes Samfund", senere „Samfundet for Menneskerettighederne", og blev tre Gange ført for Retten som medskyldig i republikanske Uroligheder. De to første Gange, i Dec. 1830 og Juni 1832, blev han frikjendt, men efter de blodige Opstande i Lyon og Paris i Apr. 1834 blev han dømt til Deportation; dog var han før Domfældelsen tillige med en Del andre Deltagere 12 Juli 1835 flygtet fra Fængslet til England, hvorfra han først kom tilbage efter den almindelige Benaadning 1841. C. blev nu Medarbejder af »Réforme« og døde 5 Maj 1845. — **Eugène C.**, den yngre Søn, f. 15 Oct. 1802, uddannedes i den polytechniske Skole og Ingenieurskolen i Metz, blev 1824 Lieutenant og, efter at have gjort Tjeneste i Felttoget paa Morea 1829, Capitain. Ved Julirevolutionens Udbrud laa C. i Arras og var den første Officer, som her erklærede sig for den; men allerede næste Aar underskrev han en Indsigelse imod den nye Regerings ydre og indre Politik og blev derfor i nogle Maaneder sat ud af Tjeneste. 1832 sendtes C. til Oran og brugtes ved Byens Befæstning og senere ved Bygningen af Militærveje. Efter Tlemsens Indtagelse 1836 blev C. efterladt som Chef med 500 Frivillige og forsvarede i 15 Maaneder med glimrende Tapperhed denne Fæstning imod Abd-el-Kaders Hær. C. blev til Løn 1839 Bataillonschef og fik 1840 i Fæstningen Cherchell et lignende Hverv, hvorfra han skilte sig lige saa vel; han blev Oberstlieutenant i Zouaverne og steg i Løbet af faa Aar til Brigadegeneral og Gouverneur i Oran. I Slaget ved Isly førte C. Fortroppen og tog en fremragende Del i de sidste Aars Kampe imod Abd-el-Kader. Efter Februarrevolutionen 1848 blev C. Divisionsgeneral og Generalgouverneur i Algérien, men afslog den ham tilbudte Post som Krigsminister. Derimod modtog han Valg til Nationalforsamlingen, og da han kom til Paris 17 Maj, to Dage efter den første Arbejderopstand, overtog han Krigsministeriet og dermed tillige Ledelsen af Hovedstadens fremtidige Forsvar. C. organiserede i kort Tid en betydelig Troppestyrke, deriblandt Mobilgarden af yngre Parisere, som senere gjorde ypperlig Tjeneste. Da Arbejdernes store Opstand udbrød 23 Juni, overdrog Nationalforsamlingen C. den udøvende Magt, og han ledede nu med Hjælp af sine afrikanske Vaabenfæller Undertrykkelsen med stor Kraft og Klogskab. Efter at Faren var overstaaet og Frankrig saaledes reddet for Anarchi, blev Statsstyrelsen overdraget C. under Titlen „Chef for den udøvende Magt", og Nationalforsamlingen vedtog den Udtalelse, at C. havde gjort sig vel fortjent af Fædrelandet. C. vedligeholdt med Fasthed og Strænghed Ro og Orden i Landet, indtil Præsidentvalget i Dec. Ved dette Valg stemte alle de maadeholdne Republikanere paa C., men han fik dog knap 1½ Mill. Stemmer imod 5½, som tilfaldt Louis Napoleon. C. hørte derefter til Oppositionen, dadlede 1849 Toget til Rom og 1850 Indskrænkningen af den almindelige Valgret. Han blev efter Statscoupet fængslet og ført til Ham, men snart efter frigivet; han ægtede en Datter af den rige Bankier Odier og levede siden i Stilhed paa sit Gods. 1852 og 1857 valgtes C. i Paris til den lovgivende Forsamling, men vilde ikke aflægge Troskabsed og opgav derfor sin Plads. Han døde 28 Oct. 1857, anerkjendt som en af Frankrigs hæderligste, alvorligste og mest uegennyttige Statsmænd. — Hans Søn, **Godefroy C.**, blev i Febr. 1882 valgt til Deputeret.

Caval [vāll], (it. cavallo, d. s. s. lat. caballus, Hest), Ridder ell. Rytter (Tarokspil). **Cavalcāde**, Optog til Hest.

Cavalcānti, Guido, Lærd og Digter i Firenze i det 13de Aarh.; Boccaccio kalder ham en epikuræisk Philosoph. Han var en Ven af Dante og havde som ivrig Ghibellin evindelige Stridigheder med Guelferne, som endog stræbte at dræbe ham paa en Pilegrimsreise, han foretog til San Jago i Spanien. I sine Digte er han elegant og smagfuld, men dunkel i Tanken, hvorfor ogsaa italienske Lærde have søgt at commentere dem. Petrarca har stundom benyttet ham. Firenzes Commune forviste baade C. og hans guelfiske Fjende Corso Donati, men C. kom siden tilbage og døde i Firenze 1300. — **Giovanni C.**, florentinsk Historieskriver i det 15de Aarh., er især bekjendt ved sine »Istorie florentine«, som omfatte Tidsrummet 1420—52 med megen Ros for Cosmo af Medici. — **Bartol. C.**, f. 1503 i Firenze, udmærkede sig som Mediceernes Modstander og Forkæmper for sin Fædrenestads Frihed baade ved Tapperhed og Veltalenhed; senere traadte han i Frankrig i Cardinal Hippolyt af Estes Tjeneste og til sidst i Rom i Pave Paul III.s, som brugte ham til vigtige Forretninger. Han døde i Padua 1562. Hans Hovedværker ere »Rettorica« og »Trattati sopra gli ottimi reggimenti delle reppubl. antiche e moderne«.

Cavalcasélle, Giovanni Battista, italiensk Maler og Kunstforfatter, f. 1820, har især gjort sig bekjendt ved sine i Forening med Englænderen Crowe (s. d. A.) udgivne Værker over italiensk Kunst m. m., »History of painting in Italy«, »Tizian« og senere »Rafael«. Han er nu Generalintendant over de italienske Kunstsamlinger i Rom.

Cavalér (fr. cavalier, it. cavaliere, sp. caballero), oprindelig Rytter, dernæst Ridder, Adelsmand, Herre (svarende til Dame i Kvindekjønnet). C. kaldtes i den engelske Borgerkrig under Carl I Kongens Tilhængere, i Modsætning til „Rundhovederne", Parlamentets Tilhængere, Puritanerne. C. ell. Kat, et Værk anlagt enten i en Fæstning eller af en Belejrer imod den, og bygget saa højt, at man derfra kan se og skyde ned i Fjendens Værker. I ældre Fæstninger findes C. tit byggede i Bastionerne; i moderne Fæstninger findes der ofte C. i de fremskudte Forter eller indbyggede med visse Mellemrum i den sammenhængende Enceinte eller Vold i det dobbelte Øjemed, at skaffe en mere dominerende Opstilling for en Del Skyts end Volden frembyder paa de længere, lavere Strækninger, og at give Plads for Casemater, som, hvis de skulde anlægges under den lavere Vold, maatte

lægges med Gulvflade dybere under Jordfladen end det af Hensyn til Lys og Fugtighed er ønskeligt. I Angrebet mod Fæstninger spillede C. i det 16de og 17de Aarh. en stor Rolle, indtil Vauban gjorde dem overflødige ved Opfindelsen af Ricochetskydningen, der gjør det muligt ogsaa for Batterier, anlagte paa den flade Mark, at lade Kanonkuglerne slaa ned bag Fæstningens Brystværn; dog vedblev man endnu længe efter, naar Belejringsarbejderne naaede frem til Fæstningens Glacis, at bygge saakaldte Tranchee-C., hvorfra man med Geværild fordrev Forsvarerne fra den dækkede Vej.

Cavaleri, s. Rytteri.

Cavalier, Jean [liê], Camisardernes Hovedanfører, en Bondesøn, f. 1679 i Landsbyen Ribaute i Languedoc, blev ved Ludvig XIV.s Forfølgelser mod de reformerte bragt til at stille sig i Spidsen for væbnede Skarer i Cevennerne, som han med stor Kunst forstod at disciplinere og med beundringsværdig militært Talent at lede, og med hvilke han længe modstod et langt overlegent Antal af kongelige Tropper. 1704 tilbød Marschal Villars, der commanderede mod C., denne en aarlig Pension samt Oberstpatent, naar han vilde nedlægge Vaabnene, hvilket Tilbud C. ogsaa modtog, da han mistvivlede om i Længden at kunne fortsætte Modstanden; men da han saa sig bevogtet og betragtet med Mistænksomhed, flygtede han til England, hvor han i den spanske Arvefølgekrig blev stillet i Spidsen for et Regiment af flygtede Camisarder, med hvilke han udmærkede sig navnlig i Slaget ved Almansa 1707. Senere blev han engelsk General og Gouverneur paa Jersey og døde 1740 i Chelsea.

Cavalière, it., Cavaler (s. d. A.). C. servènte, Ledsager, Beskytter af gifte Kvinder; Husven.

Cavalière, Emilio del, f. c. 1550 i Rom, Capelmester eller Musikintendant hos Ferdinand af Medici i Firenze, anses af nogle for Opfinder af den Basis, hvorpaa Caccini, Peri o. a. grundede deres musikalske Reform. Beviset derfor hentes fra hans 1590 opførte Hyrdespil »Il satiro« og »La disperazione de Filene«, der fortrinsvis bestod af Recitativer og i alt Fald ere de første Skuespil med Musik fra Begyndelsen til Enden. Man tillægger ham ogsaa Opfindelsen af Triller og andre Udsmykningsfigurer i Sangen. Hans Dødsaar er ubekjendt, men maa rimeligvis være omtr. 1600.

Cavalièri, Franc. Bonavent., italiensk Mathematiker og Astronom, f. 1598 i Bologna, traadte i en Alder af 15 Aar ind i Jesuiterordenen og studerede Theologi, men derefter Mathematik i Pisa under Galilei, blev 1629 Prof. i Mathematik i Bologna og d. 1647. I sin »Geometria indivisibilium continuorum« (1635) betragter han Linjen som bestaaende af Punkter, Fladen af Linjer, Legemet af Flader og opnaar at udmaale Indholdet af Flader og Legemer ved Betragtning af Tilvæxterne i de dem sammensættende Linjer og Flader. Skrev ogsaa »Trigonometria plana et sphærica«.

Cavallin, Christian, svensk Philolog, f. 3 Sept. 1831 i Borlunda i Skaane, har gjort sine Studier i Lund, var fra 1864 Adjunct i Latin og er fra 1875 Prof. i Græsk ved Universitetet dersteds. Som sprogkyndigt Medlem har han deltaget i „Bibelcommissionens" 1883 antagne Forslag til en revideret Oversættelse af det nye Testament; siden 1881 er han Medlem af det svenske Bidenskabs-Akademi. Foruden mindre Afhandlinger og Artikler i Tidsskrifter har C. udgivet et etymologisk ordnet latinsk Lexicon (1871, 3. Opl. 1880); en svensk-latinsk Ordbog (1875—6, 2. Opl. 1880); kritisk-exegetiske Udgaver af Sophokles's Philoktetes (1875) samt af Euripides's Iphigenia i Tauris (1883) og en græsk Syntax (1879).

Cavallini, Pietro, Maler og Mosaikarbejder i Rom, udførte Mosaikarbejder der, rimeligvis allerede fra 1305. Det store Mosaikbillede i Forhallen til Peterskirken har han udført efter Giottos Udkast.

Cavallius, s. Hyltén-Cavallius.

Cavallòtti, Felice, italiensk Skribent, f. 1842 i Milano. Først national, saa radical Politiker og Garibaldist, i Literaturen en hensynsløs Bekæmper af „Verismen", har han ført et Liv fuldt af Dueller, Fængslinger og Processer. Han er idealistisk og antinaturalist Digter og Kritiker af betydelig Begavelse. Af hans Dramaer er »I pezzenti« (1871) det bedste. 1873—79 var C. Medlem af Deputeretkammeret og gav ofte Anledning til voldsomme Scener. 1879 udgav han sine lyriske Digte under Titlen »Anticaglie«.

Cavan [kævven], 1) Shire i Irland, Prov. Ulster, omgivet af Shirerne Fermanagh, Monaghan, Meath, Westmeath, Longford og Leitrim; 35 □ M. med 133,000 I. (1881). Landet er mod N. V. bjergfuldt med Punkter over 2000 F., men bestaar for Resten af Bakkeland, der ved god Dyrkning giver rige Afgrøder. Blandt de mange Søer ere de betydeligste Upper Erne paa Nordgrænsen, Oughter i Shirets Midte og Sheelin og Ramor ell. Virginia mod S. Her er flere mineralske Kilder. Ubetydelig Industri. 2) Hovedstad i C.-Shire, 14 M. n. v. for Dublin. 4,000 I.

Cavanilles, Antonio José [niljes], en af Spaniens berømteste Botanikere, f. 1745 i Valencia, d. 1804 som Directeur for den botaniske Have i Madrid. Han har store Fortjenester saa vel af spanske som af tropiske Planters Beskrivelse, idet der fra de den Gang udstrakte Kolonier paa Regeringens Bekostning og ved flere Rejsendes Bestræbelser bragtes rige Skatte til Madrid.

Cavarzère, Stad i Norditalien, 5 M. s. v. for Venezia, i en sumpet Egn ved Floden Adige. 4,000 I. Livlig Handel.

Cavatine, en kortere Form af Operaarien, uden nogen Repetition, mest af lyrisk Indhold, ofte med et lille forudgaaende Recitativ.

Căve cănem, lat., „vogt dig for Hunden", tag dig i Agt!

Cavedòne, Giacomo, italiensk Maler, f. 1577 i Sassuolo i Modena, uddannede sig hos Annibale Caracci i Rom, besøgte Venezia og arbejdede siden i Rom sammen med Guido Reni og endelig i Bologna. „Den hellige Sebastian" i Wien hører til hans bedste Arbejder. Efter en ulykkelig Alderdom døde han som Tigger i en Stald, 83 Aar gammel, 1660.

Cavendish [kævvendisch], engelsk Adelsfamilie,

en Gren af Huset Gernon, der antog Navn efter sit Gods C. i Suffolk-Shire. — **Will. C.**, Greve af Devonshire, er Stamfader til Hertugerne af d. N.; hans tredje Søn, **Charl. C.**, var Fader til **Will. C.**, Hertug af Newcastle, som var Feltherre under Carl I og døde 1676. — Af samme Slægt var **Henry C.**, berømt Chemiker og Physiker, f. 10 Oct. 1731 i Nizza. Han var den første, der nærmere undersøgte Brinten og paaviste, at den var forskjellig fra den atmosphæriske Luft, ligesom han ogsaa opdagede Vandets Sammensætning af Ilt og Brint og i det hele søgte at eftervise, hvilke Produkter der opstode ved Forbrænding og ved Forening af Luftarterne. Han bestemte Mængden af udviklet Brint, naar lige Mængder af forskjellige Metaller overhældes med Svovlsyre; han viste, at der ved Forbrænding kun opstod Kulsyre, naar det brændende Legeme var et organisk Stof, og at der opstod Salpetersyre, naar elektriske Gnister slog gjennem Luften; Atmosphærens, Kulsyrens, Svovlsyrlingens, Kvælstoftveiltets, Salpetersyrens og flere Stoffers Sammensætning og Forhold udforskede han grundig; ved disse Arbejder leverede han saaledes et Hovedmateriale til at styrte Læren om Phlogiston, hvilken han dog selv hyldede. Berømte ere end videre hans Forsøg over den almindelige Tiltrækning, hvor han lod to større Blykugler tiltrække to mindre, anbragte i Enderne af en vandret Stang, som var ophængt i en fin Metaltraad, der derved blev snoet; han fandt herved, at Jordens Tæthed var 5½ Gang større end Vandets. I Begyndelsen levede han i indskrænkede Forhold, men arvede 1773 sin Onkels betydelige Formue, som han for en stor Del anvendte i videnskabelige Øjemed og til Velgjerninger. D. 24 Febr. 1810 i London. De fleste af hans Afhandlinger findes i »Phil. Transact.« 1766—92. 1846 stiftedes et »Cavendish-Society«. — **Frederick Ch.**, Lord C., f. 1836, yngre Søn af Hertugen af Devonshire og Broder til Marquis Hartington, blev 1865 Medlem af Underhuset og var 1873—74 Skatkammerlord og 1880 Skatkammersecretær. I Begyndelsen af Maj 1882 overtog C. Posten som Statssecretær i Irland og kom 6 Maj til Dublin; men allerede samme Aften blev han tillige med Understatssecretær Bourke myrdet i Phønixparken, som omgiver Regeringsbygningen. Først Aaret efter bleve Morderne opdagede og hængte.

Cāveri, en Flod i den sydlige Del af Forindien, udspringer paa de vestlige Ghats og løber gjennem Maisur mod S. Ø. til den bengalske Bugt. Den danner ved sit Udløb et stort Delta, hvis sydligste Arme løbe ud i Palksstrædet.

Cavērne (lat. caverna, d. e. Hule), s. Lungesvindsot. **Cavernøs Respirationslyd**, s. Aandedrætslyd. **Cavernøst Væv**, det ejendommelige, svampagtige Væv, hvoraf det mandlige Lem og Kildreren hos Kvinden ere dannede, og som undertiden ogsaa optræder andre Steder i Legemet som sygelige Svulster. Dets Indre optages af en umaadelig Mængde smaa Rum, fyldte med Blod fra Blodkar, der staa i aaben Forbindelse med det; ved en Forøgelse af denne Blodmængde kan det f. E. svulme betydelig op og atter synke sammen, naar Blodmængden formindskes, hvorfor det ogsaa kaldes erectilt Væv.

Cāvia, sydamerikanske, haleløse, gravende Smaagnavere, større end Rotter, men mindre end Kaniner, hvilke sidste de noget ligne i Udseende. C. cobaja (Marsvin, Guineasvin) holdes tamt i Sydamerika og Sydeuropa; den er broget af Hvidt, Gult og Sort og stammer rimeligvis ned fra den vilde, brune Art, C. aperea. Den var allerede tæmmet af Sydamerikas Urbeboere.

Caviāna, en 9 Mil lang og indtil 5 M. bred, frugtbar Ø i Amazonflodens Munding.

Cavite, Stad paa den spanske Ø Luzon ell. Manila i Philippinernes Archipelag i Ostindien, 3 M. s. s. v. for Manila, ved Manilabugten. 6,000 I. Fortrinlig Havn, Skibsbyggeri, Arsenal, stor kongel. Cigarfabrik. 1876—82 er Staden oftere bleven hjemsøgt af Jordskjælv og Tyfoner.

Cawnpur [kaahn], Stad i Nordvestprovinserne i Forindien ved Ganges, 25 M. n. v. for Allahabad. Livlig Skibsfart og Handel, vigtig engelsk Militærstation. 120,000 I. (1880). Frygtelige Myrderier paa Europæerne i Maj og Juni 1867 under Seapoyernes Oprør.

Cavōre ell. **Cavour**, Flække i Norditalien, 5 M. s. v. for Turin ved Foden af Alperne. 6,000 I. Silkeavl. Kornhandel.

Cavour, Camillo Benso di, Greve [vūhr], italiensk Statsmand, f. 10 Aug. 1810 i Turin af en gammel adelig Familie, som var vel bekjendt for sin aristokratiske og absolutistiske Retning. C. blev sat i en Cadetskole og udgik 1826 som Ingenieurofficer, men tog 1831 sin Afsked, da Tjenesten mishagede ham og han ved frisindede Ytringer havde vakt Kongens Mishag. C. gav sig til at studere Nationaløkonomi og lagde sig efter Landvæsenet, hvori han drev det meget vidt; han rejste 1835 og paa ny 1848 til Frankrig og England og indsugede der Kjærlighed til frie Institutioner og Sans for de økonomiske Forholds store Vigtighed for Staten. 1842 var C. med at grundlægge det sardinske Landhusholdningsselskab, som under hans Ledelse blev et Samlingspunkt for den nationale Bevægelse, og stiftede i Dec. 1847 med Balbo og Buoncompagni Bladet »Resorgimento« (Gjenfødelsen), i hvis Redaction han tog virksom Del. I Febr. 1848 overgav C. som Bladenes Ordfører et Andragende om en fri Forfatning, og det overdroges ham at udarbejde Valgloven. C. indtraadte i 2det Kammer som Deputeret for Turin, men vakte Mishag ved sine Raad om at søge Forbund med en Stormagt, helst England, og ved sin Optræden mod Venstres yderlige Forslag. I Jan. 1849 faldt C. derfor igjennem i sin Kreds, men gjenvalgtes i Dec., og fra nu af steg hans Indflydelse daglig. I Marts 1850 fjærnede C. sig fra sit tidligere Parti, Højre, og understøttede Siccardis Lov om Ophævelse af den gejstlige Dommermagt og om de gejstliges Underordnelse under de almindelige Domstole. I Oct. s. A. blev han Minister for Handel og Agerbrug, kort efter tillige for Flaaden og i Apr. 1851 Finansminister. Som saadan sluttede C. vigtige Handelspagter med England, Frankrig, Tyskland o. fl. Stater og søgte

paa enhver Maade at fremme Handel og Industri. For at styrke Riget udad til fik C. vedtaget nogle Indskrænkninger i Presseloven, hvorved han vandt den franske Regerings Sympathi, og sluttede Handelsaftaler med Østerrig, hvis Fjendskab derved mildnedes. Da dette fremkaldte Beskyldninger for Reaction, brød C. fuldstændig med Højre og fik en Forening i Stand mellem højre og venstre Mellemparti, hvorved der skabtes et stort liberalt Flertal i Kamrene. Men da dette Skridt var gjort uden Samraad med de andre Ministre, maatte han udtræde i Maj 1852, og først 4 Nov. s. A. indtraadte C. igjen, denne Gang som Førsteminister. Fra nu af var C. ikke alene Sjælen i hele Statsstyrelsen, men i Virkeligheden Lederen af Italiens Skæbne og forestod i Regelen to af de vigtigste Ministerposter ad Gangen, foruden at Flaaden stadig var underlagt ham, ja egentlig skylder ham sin Tilblivelse. C. gjennemførte store Forbedringer i Finansvæsenet, en ny Toldtarif grundet paa Frihandelssystemet, en Omdannelse af Skattevæsenet, Bygning af et omfattende Jærnbane- og Telegraphnet, samt andre økonomiske Reformer; i Fællesskab med Rattazzi inddrog han største Delen af Klostrene og Capitlerne, trodsende pavelige Trusler og Bansættelser, og fremmede Almueundervisning, uafhængig af Præsteskabet. Udad til optraadte C. med lige saa stor Snildhed som Mod. Allerede i Febr. 1853 indlod han sig i Strid med Østerrig i Anledning af den Beslaglæggelse, der var foretaget af lombardiske Emigranters Godser, hjemkaldte den sardinske Afsending og fik under Krimkrigen Fyldestgjørelse ved Vestmagternes Indblanding. For at vinde disses Understøttelse sluttede C. i Jan. 1855 Forbund med dem imod Rusland og stillede et sardinsk Hjælpecorps til Hærene paa Krim; han vandt derved Lejlighed til paa Congressen i Paris 1856 for Alverden at afsløre Tilstandene i de andre italienske Stater og de Farer, de indeholdt for Italiens og Europas Fred. Hans senere Optræden i Kamrene udvidede Kløften mellem Sardinien og Østerrig; C. modtog derfor de 100 Kanoner, som nationale Sammenskud indkjøbte til Alessandrias Befæstning, og fremkaldte i Marts 1857 et nyt diplomatisk Brud. Da Udsigten til Englands Hjælp skuffedes ved Toryernes Komme til Magten, sluttede C. sig inderlig til Frankrig og aftalte i Juli 1858 i Plombières med Napoleon III et Forbund imod Østerrig, med Løfte om Savoiens og det halve Nizzas Afstaaelse til Vederlag for Norditalien. Forbundet besegledes i Jan. 1859 ved et Giftermaal imellem Prins Napoleon og Victor Emanuels Datter Clothilde, og i ypperlige Noter udviklede C., hvorledes Østerrig var Ophav til alle Italiens Ulykker og overmodig traadte Wienertractaterne under Fødder. Da Krigen brød ud, gav Kamrene Kongen eller rettere C. et midlertidigt Dictatur, og han styrede under Krigen baade Uden- og Indenrigs-, samt begge Krigsministerierne. Strax efter Slaget ved Magenta udtalte C. aabent, at Kampens Maal var at fortrænge Østerrig fra Italien; og Freden i Villafranca var derfor en saadan Skuffelse, at han tog sin Afsked som Minister, ja nær havde tabt Modet; han fattede sig dog snart og vedblev hemmelig at lede Bevægelsen i Folket, saa at Fredsvilkaarenes Gjennemførelse blev umulig. 16 Jan. 1860 blev C. igjen Førsteminister, tilkjøbte sig nu ved at afstaa Savoien og Nizza Mellemitaliens Tilknytning, og da hverken Paven eller Frants II vilde slutte sig til hans nationale Politik, understøttede han Garibaldis Tog til Syditalien i Sommeren 1860 og lod i Sept. s. A. en Hær under General Cialdini rykke ind i Kirkestaten og fordrive de pavelige Myndigheder fra Halvdelen af Landet. 26 Dec. 1860 kundgjordes de nyvundne Landes Indlemmelse, og 18 Febr. 1861 samledes et nyvalgt Parlament, hvori C. foreslog at give Victor Emanuel Titlen „Konge af Italien" og at vedtage en Beslutning om, at „Rom var Italiens Hovedstad". C. hengav sig nu til at organisere det nye Riges indre Styrelse og at skaffe det Godkjendelse hos de fremmede Magter, der til Dels havde trukket sig tilbage fra den diplomatiske Forbindelse som Følge af Kongeriget Neapels voldsomme Omstyrtelse. Men under disse Arbejder blev C. syg 30 Maj, nærmest af Overanstrængelse og af Sorg over et heftigt Sammenstød med Garibaldi, og som Følge af Lægernes Misgreb døde han 6 Juni 1861, savnet og begrædt af sit Folk. Endnu paa Dødssengen gjentog han sin store Tanke om „den frie Kirke i den frie Stat", som Grundsætning for deres indbyrdes Forhold, og udtalte, at Italien i den nærmeste Fremtid ikke maatte strække sine Ønsker ud over Rom og Venezia. C. døde ugift; hans hele Liv havde været ofret Fædrelandets Tjeneste; skjønt meget rig, var han i sit private Liv tarvelig. I næsten alle Italiens store Stæder findes Mindesmærker af C. som Grundlægger af Italiens Enhed. Hans Taler udgaves 1863—72 i 11 Bd.

Caxamárca [kahha], Stad i Republiken Peru i Sydamerika, i en Dal henved 9,000 F. over Havet, 76 M. n. n. v. for Lima. 7,000 I. Fabrikation af Sølv- og Jærnvarer. Blandt Stadens Bygninger er Kaziken Astopilcos Palads, der udgjør en Del af den Bygning, i hvilken den sidste Inka Atahualpa blev dræbt 1533. I Omegnen varme Kilder, der allerede benyttedes til Bade før Spaniernes Komme.

Caxest, Eugenio [hhé], spansk Maler, f. 1577 i Madrid, d. 1642, kongelig Hofmaler fra 1612, udførte dygtige historiske og bibelske Billeder. Malerisamlingen paa Christiansborg ejer et lille Billede af ham.

Caxias, Luis Alves de Lima [schias], brasiliansk General, f. 1803, deltog 1823 i Indtagelsen af Bahia og var senere Præsident i flere Provinser. C. valgtes 1851 til Senator og stilledes i Spidsen for Hæren imod Præsident Rosas i Argentina. Til Løn for Sejren blev han Marschal og Marquis; senere var han et Par Gange, 1857 og 1861—62, Første- og Krigsminister og fik i Oct. 1866 Anførselen over den Hær, Brasilien sendte mod Paraguays Dictator Lopez. I dette Felttog indtog han 1868 Fæstningen Humaita og n. A. Hovedstaden Asuncion, men maatte af Helbredshensyn opgive Ledelsen, inden Krigen var bragt til Ende; han ophøjedes ikke des min-

dre til Hertug. 1875—78 var C. paa ny Første- og Krigsminister. D. 1880.

Caxias [s. o.], Stad i Sydamerika i den brasilianske Prov. Maranhão ved Floden Itapicurru, som her bliver sejlbar for større Skibe, 45 M. s. s. ø. for San Luis. 10,000 I. Handel med Bomuld.

Caxton, Will. [kākstn], den første Bogtrykker i England, var Kjøbmand i London, lærte Bogtrykkerkunsten at kjende under sit Ophold i Nederlandene 1464 og forplantede den til England. De første Bøger, han trykkede, vare »Recueil des histoires de Troyes« af Raoul le Fèvre, først paa Fransk uden Angivelse af Navn, Sted og Aarstal, derefter paa Engelsk (sandsynligv. 1471), og en Oversættelse af Cessolis Bog om Schakspil (1474). Han havde sit Værksted ved Westminsterabbediet i London og døde 1491.

Cayenne [kajĕnn], befæstet Hovedstad i det franske Guajana i Sydamerika, paa Øen af s. N. ved Atlanterhavet. 8,000 I. C. har et meget usundt Klima og benyttes som Forvisningssted. Franskmændene grundlagde et Etablissement her 1626, der var i Englændernes Besiddelse 1654—64, i Hollændernes 1676, i Portugisernes 1809 og blev tilbagegivet Frankrig 1814. **Cayennepeber,** s. **Peber.**

Cayes, Les [læ kæh], Havnestad i Republiken Haiti i Vestindien paa Sydsiden af Øen, 20 M. v. s. v. for Port au Prince. 7,000 I. Usund Omegn.

Cayley, Arthur [kāli], udmærket engelsk Mathematiker, f. 16 Aug. 1821 i Richmond, studerede først Retsvidenskab, senere Astronomi og Mathematik, blev 1852 Medlem af Royal Society, 1863 Prof. i Mathematik ved Univ. i Cambridge. C. er en overordentlig frugtbar Forfatter, som med samme Lethed behandler Problemer, henhørende til de mest forskjellige Dele af Mathematiken. Særlig bekjendt er han bleven ved sine fundamentale Undersøgelser vedrørende algebraiske Curver og Flader, Elimination, Determinanter og nyere Algebra. Den sidst nævnte Videnskabsgren skylder endog for en stor Del ham sin Fremkomst, idet han ved en Række Afhandlinger, dels i Cambridge and Dublin Mathem. Journal (»Memoirs on hyperdeterminants«, 1845—46), dels i Philos. Transact. (»Memoirs upon quantics«, 1854 og senere), er bleven den egentlige Grundlægger af Læren om Invarianter og Covarianter.

Caylus, Anne Claude Philippe de Tubières, Greve af [kælyhs], fransk Archæolog, f. 1692 i Paris, d. 1765, var Officer i den spanske Arvefølgekrig, men helligede sig fra 1717 ganske til Studiet af Archæologi og Kunst. Efter en længere videnskabelig Rejse i Østerleden udgav han »Recueil d'Antiquités Égypt., Étrusques, Grecques et Rom. &c.« (7 Bd., 1752—67), med Raderinger af ham selv, et Værk, der var af Betydning for sin Tid.

Cayman Øerne, en Øgruppe i Vestindien, bestaaende af Store C. v. n. v. for Jamaica og de c. 20 M. ø. n. ø. for denne liggende Lille C. og Caymann Brac. 11 □ M. med 2,400 I. Kun Store C. er beboet, og Befolkningen, der er Efterkommere af Flibustierne, staa for saa vidt under engelsk Højhed, som Gouverneuren paa Jamaica ansætter Fredsdommere; men for Resten styres Øen af valgte Øvrigheder. Søfart og Fiskeri ere Hovederhverv.

Cayuga [kæjūga], en 8 M. lang, smal Indsø i Staten New-York i Nordamerika, 3 □ M., har Afløb til Ontariosøen. Livlig Dampskibsfart.

Cazalès, Jacq. Ant. Marie de [salæhs], f. 1758 i Dep. Øvre-Garonne, blev 1789 Medlem af den franske Nationalforsamling, hvor han var afgjort Royalist og talte mod Tredjestands Fordring paa Ligeberettigelse med de andre. Efter Kongens Fængsling udvandrede han 1792, men blev udvist fra Koblenz, fordi han syntes de andre Emigranter for liberal, opholdt sig paa forskjellige Steder og vendte 1801 tilbage til Frankrig, hvor han døde 1805.

Cazalla de la Sierra, Stad i Spanien, Andalusien, 8 M. n. n. ø. for Sevilla. 8,000 I. Bjærgværksdrift paa Sølv og Bly.

Cazaubon [saabŏng], Stad i det franske Dep. Gers, 8 M. n. v. for Auch. 3,000 I. Her fabrikeres den under Navnet „Armagnac" bekjendte Franskbrændevin.

Cazot, Th. J. Jules [sō], fransk Statsmand, f. 11 Febr. 1821, blev Advocat i Montpellier og protesterede 1851 imod Statscoupet. 1870 var C. en af Gambettas Generalsecretærer, valgtes 1871 til Nationalforsamlingen og blev 1875 livsvarig Senator. I Dec. 1879 blev C. Justitsminister (indtil Febr. 1882) og var en af de ivrigste Modstandere af de gejstlige Ordener. Ogsaa forberedte han Loven om Domstolenes Omordning. 1883 blev C. Præsident for Cassationsretten.

Cazotte, Jacques [sŏtt], fransk Forfatter, f. 1720, gjorde Lykke ved Hoffet ved sine tidligste poetiske Arbejder og skrev siden Fortællinger, hvoriblandt »Le diable amoureux« (1771), og Sange, bestemte til at synges ved den lille Hertug af Bourgognes Vugge. Hans Talent var af den lette og behagelige Art. En Masse arabiske Fortællinger i »Cabinet des fées« ere et Slags Fortsættelse af 1001 Nat. Han var en ivrig Modstander af Revolutionen, mod hvilken han i Skrifter optraadte med stor Dristighed. Hans Datter frelste ham fra at blive myrdet i Septemberdagene. Længe havde han givet sig af med illuminatistiske Drømmerier; man tillagde ham en Vision angaaende Revolutionen og Kongens Henrettelse. Paa Grund af Breve fra ham, fundne i Tuilerierne, blev han anden Gang ført for Tribunalet og guillotineret 25 Sept. 1792.

Ceará, 1) Prov. af Kejserdømmet Brasilien i Syd-Amerika, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Piauhy, Pernambuco og Rio Grande do Norte. 1,893 □ M. med 720,000 I. (1882), hvoraf 20,000 Slaver. Vestgrænsen og en Del af Sydgrænsen dannes af Bjærgkjæderne Serra Grande, Serrania og Serra Araripe, og herfra falder Landet med nordøstlig Hovedretning mod Atlanterhavet, opfyldt i det indre af talrige Bjærgpartier. De vigtigste Floder, der dog ere forholdsvis ubetydelige, ere Cariahu, Acaraçu, Curu, Pirangi og Jaguaripe; de falde alle i Atlanterhavet. Kysterne have

kun faa Havne. Klimaet er som Følge af Beliggenheden mellem 2° 50′ og 7° 25′ s. Br. meget varmt i de lavere Egne og Vinteren mild. Orkaner ere hyppige, og undertiden indtræder langvarig Tørke. Jordbunden er for en stor Del sandet og lidet frugtbar; de bedste Egne findes i Bjærgdalene, hvor der dyrkes Majs, Maniok, Bomuld, Tobak, Kaffe, Cacao og Sukkerrør. Bjærgene ere rige paa Skove, og her findes udstrakte Græsgange med store Hjorde af Oxer, Faar og Geder. Af Mineralier forekommer Guld, Sølv og Jærn og desuden talrige Stenarter. 2) C. eller Fortaleza, Hovedstad i Prov. C., ved Atlanterhavet, 88 M. n. v. for Pernambuco. 30,000 I. Befæstet Havn.

Cecil, William, Lord Burleigh, engelsk Statsmand, f. 1520, blev under Hertugen af Somersets Regentskab i Edvard VI.s Mindreaarighed Statssecretær 1548. Den forsigtige Klogskab, han viste ved Johanne Grays Udnævnelse til Dronning, idet han kun satte sit Navn under Tronfølgeacten som Vidne, reddede ham ved Maries Tronbestigelse Liv og Frihed; men som ivrig Protestant nedlagde han dog sit Embede og sluttede sig til Prinsesse Elisabeth, der strax ved sin Regerings Tiltrædelse 1558 atter udnævnte ham til Statssecretær. 1571 blev han adlet som Lord B. Elisabeths Tillid vedligeholdt og lønnede han med ubetinget Hengivenhed indtil sin Død, der indtraf 4 Aug. 1598, efter at han i 40 Aar nafbrudt havde været Englands første Minister. Han anses som Hovedophavsmanden til Elisabeths haarde Fremfærd mod Marie Stuart. — Hans Søn, **Robert C.,** f. c. 1550, var efter at have været Gesandt i Paris Statssecretær fra 1596 til sin Død 1612 og blev af Jakob I 1605 udnævnt til Jarl af Salisbury. Fra ham nedstamme de nuværende Marquier af S.

Cedar Rapids, Stad i Staten Iowa i Nordamerika, 23 M. s. n. s. for Des Moines, ved Floden Cedar. 10,000 I.

Ceder (Cedrus), en Lærketræet nærstaaende Slægt af Granfamilien, høje Træer med stedsegrønne, rosetstillede Blade paa Dværggrene og ovale Kogler med afrundede, tæt sammensluttende Skæl. 1) **Libanon-C.** (C. Libani) er et fra Oldtiden bekjendt Træ fra det vestlige Asiens Bjærge, dog nu sjældent paa selve Libanon, med en Stamme af 80—100 F.s Højde, 30—40 F.s Omfang ved Grunden og en udbredt, skyggefuld Krone. Dens Ved er vellugtende og brunrødt; det anvendes til forskjellige Træarbejder og Møbler og stod især i Oldtiden i høj Anseelse. Den Harpix, som udflyder af Stammen (**Cederharpix**), anvendtes af de gamle som Lægemiddel og især til Balsamering af de døde; den af Bladene udflydende, søde Saft (**Cedermanna**) anvendtes ligeledes fordum som Lægemiddel. 2) **Atlas-C.** (C. atlantica), som har hjemme i Atlasbjærgene, har saa vel i Udseende som i Anvendelse megen Lighed med den foregaaende Art. 3) **Den indiske C.** (C. Deodara) fra Himalajabjærgene og Afghanistan er et endnu højere og anseligere Træ end de to foregaaende; dets Stamme kan naa en Højde af indtil 150 Fod; Grenene ere nedhængende. C.-Arterne anvendes i det mildere Europa som Parktræer. **Cedertræ.** Veddet af den egentl. Ceder gaar ikke i Handelen. Derimod betegnes ved C. forskjellige andre Træsorter, af hvilke to have udstrakt Anvendelse. Den ene er det fine, vellugtende, saakaldte Blyantstræ af forskjellige Enebærtræer, s. **Ene**; den anden, af den med Mahognitræet beslægtede Cedrela odorata, er porøs, har en svag Lugt og bruges mest til Cigarkasser.

Cederborgh, Frederik, svensk Forfatter, f. 17 Juni 1784 paa Stjernfors Bærk i Vestmanland. Efter at have endt sine akademiske Studier i Lund, traadte han 1802 ind paa Embedsbanen og blev 1810 Protocolsecretær i Cancelliets Kammerexpedition. Paa denne Tid udgav C. dels under Navnet „Friherre Dolk", dels anonymt Romanerne »Uno v. Trasenberg« (1809—10) og »Ottar Tralling« (1810—18), skjæmtefulde, stundum burleske Skildringer af Datidens Familieliv og Folkeliv i Sverige, som uagtet deres Mangler i Planen, Charaktertegningen m. m. gjorde megen Lykke og fremkaldte flere Efterlignere. C. tog imidlertid Afsked 1810 og kjøbte 1813 et Bogtrykkeri, hvorfra han 1816 begyndte at udgive Bladet »Anmärkaren«, som blev anset for et Oppositionsblad og to Gange standset. C. var dog endnu et Par Aar af Navn Bladets Udgiver, ogsaa efter at han havde solgt Bogtrykkeriet og nedsat sig paa sin arvede Fabriksejendom „Dalkarlshyttan" i Vestmanland, hvor han døde 17 Jan. 1835. Af sine ovennævnte Romaner, foruden nogle mindre Skrifter, udgav C. en gjennemset Udgave under Titel af »Ungdoms Tidsfördrif« (1834). De ere senere udgivne i »Valda Skrifter af C.« (1856 og, med en Skildring af C.s Levned af A. Ahnfelt, 1882).

Cedere, afstaa, overlade, vige; cēdo majōri, jeg giver efter for den mig overlegne.

Cederhjelm, Josias, Friherre, svensk Statsmand, f. 1673, brugtes til forskjellige diplomatiske Hverv under Carl XII.s Ophold i Polen og Sachsen, blev tagen til Fange efter Slaget ved Pultava, men løslodes mod en skriftlig Erklæring om at ville vende tilbage inden 4 Maaneder og begav sig til Stockholm for at meddele Regeringen Czarens Forslag samt bringe Underretning om Kongens Nedning. Derefter vendte han tilbage til Fangenskabet, hvorfra han først kom hjem 1722 efter Fredens Afslutning. Udmærket ved Kundskaber, Flid og Dygtighed udnævntes C. strax derefter til Statssecretær samt 1723 til Rigsraad og blev fra nu af det holstenske Partis egentlige Leder. Efter Czar Peters Død sendtes C. 1725 imod Kongens og Horns Ønske som Gesandt til Rusland. I denne Egenskab arbejdede han, tvært imod Øjemedet med sin Affendelse, paa en Forsoning imellem de stridende Partier ved det russiske Hof og søgte at tilvejebringe et Forbund imellem Sverige, Østerrig og Rusland. Hjemkaldt 1726 maatte C. det følgende Aar, efter at det var lykkedes Horn at forebygge det holstenske Partis Planer, ved en Ansøgning om Afsked forebygge sin Afsættelse, da han var indviklet i den mod Bellingk anlagte Retssag. C. trak sig derefter tilbage til

sin Gaard Lindholm i Upland, hvor han døde 3 Sept. 1729.

Cederschiöld, Per Gustaf, svensk Læge, f. 4 Sept. 1782, d. 12 Febr. 1848, tog 1809 den medicinske Doctorgrad, blev 1817 Prof. ved Carolinska Institutet i Stockholm samt 1822 Directeur ved den almindelige Fødselsstiftelse smstds. C. var en af Sveriges flittigste medicinske Forfattere og indlagde sig saa vel i denne Henseende som ved sin Undervisning stor Fortjeneste, især af Fødselsvidenskaben. Blandt hans Skrifter paa dette Omraade mærkes »Handbok för Barnmorskor« (1842, 7de Opl. 1868) og »Lärobok i vården om qvinnans slägtlif« (1836—39). C. udøvede tillige en ikke ubetydelig Virksomhed som politisk Skribent og frisindet Medlem af Ridderhuset.

Cederström, Olof Rudolf, svensk Admiral, f. 8 Februar 1764, blev 1779 ansat i Admiralitetet, foretog 1790 under Krigen med Rusland en Expedition imod Roggersvik, stormede dets Forsvarsværk og ødelagde de der samlede Forraad. 1808 fordrev C. Russerne fra Gotland og blev kort efter beskikket til Landshøvding over denne Ø, hvor han oprettede en Folkevæbning. Som Viceadmiral deltog han 1813—14 i de af Flaaden foretagne Operationer, blev 1815 Statsraad, udnævntes 1819 til Greve og 1823, efter at have udarbejdet en ny Organisation for Sveriges Søvæsen, til General-Admiral. Det berygtede Skibssalg (»Skeppshandeln«), hvis Ledelse havde været C. overdragen, men som i Følge Ruslands Paastand for en Del maatte gaa tilbage, gav Oppositionen Vaaben i Hænde til stadige Angreb paa Regeringen, endog længe efter at C., som paa Grund deraf 1828 forlangte og fik Afsked fra Statsraadsembedet, var traadt tilbage fra den politiske Skueplads. C. døde 1 Juni 1833. — **Gustaf Olof**, Baron C., Sønnesøn af den foreg., f. 12 Apr. 1845, blev 1863 Underlieutenant, men ofrede sig snart til Malerkunsten, gjorde sine første Studier i Stockholm under Winge og Malmström, besøgte 1867 Düsseldorf, men har egentlig uddannet sig under L. Bonnat i Paris, hvor han i Regelen har opholdt sig siden han 1870 tog sin Afsked. C. gjorde sig først bemærket 1870 ved et Billede „Epilog“ (i National-Museet i Stockholm), men er især bleven bekjendt ved „Carl XII.s Ligfærd“, som prisbelønnedes ved Pariserudstillingen 1878. Senere har han malet adskillige historiske Genrebilleder, især i Costume fra Carl XII.s Tid, saasom „Hvervingen“ m. fl.; han er siden 1878 Medlem af Kunstakademiet i Stockholm.

Cedille [sedilje], et Tegn, som sættes under Bogstavet c i franske Ord (ç) foran a, o og u, for at betegne, at det skal udtales som s og ikke som k. Navnet, et Dimin. af gr. zeta, hidrører fra, at man opr. for at give c s-Lyden skrev cz (leczon for leçon).

Cedrāt, den candiserede Frugtskal af Citronen. **Cedrolje**, d. s. s. Citronolje.

Cefalū [tsche], Stad paa Siciliens Nordkyst, 10 M. ø. til s. for Palermo. 14,000 J. Bispesæde med smuk Kathedralkirke. Havn for Smaaskibe. Fiskeri. Handel med Olje og Sardeller.

Celadūsiske Øer, en Samling af henved 60 smaa Klippeøer i Adriaterhavet ved Dalmatiens Kyst, ud for Sebenico; de frembringe Olje, Vin og Sydfrugter.

Celāno [tsche], 1) Stad i Mellemitalien, 12 M. ø. for Rom. 7,000 J. — 2) **C.-Søen** (Oldtidens Lacus Fucinus), s. for C., havde intet naturligt Afløb, hvorfor Kejser Claudius 44—54 lod grave en Tunnel gjennem den Bjærgmasse, som skiller Søen fra Liris's (nu Gariglianos) Floddal, for at hindre dens Oversvømmelser. Denne Tunnel blev siden tilstoppet, men er i dette Aarh. gjenaabnet og efter 1852 saaledes udvidet, at den c. 2 □ M. store Sø er næsten ganske udtørret.

Celano, Thomas af [s. o.], Forfatter til den berømte Bodssang »Dies iræ, dies illa«, f. i Byen Celano, var en af den hell. Franciscus's første Disciple. 1221 kom han med Minoriterne til Rhinegnene og blev Custos for Conventerne i Worms, Mainz og Köln. 8 Aar efter drog han tilbage til Assisi og skrev paa Anmodning af Pave Gregor IX en Levnetsbeskrivelse af Franciscus, som dog aldrig blev trykt og endnu findes i Manuskript i et Kloster i Soissons. D. 1250.

Celaya, Stad i Mexico i Staten Guanaxuato, 8 M. s. f. ø. for G., ved Jærnbanen, der over Mexico fører til Vera Cruz. 28,000 J. Betydelig Handel. Prægtig Carmeliterkirke.

Celēbes, en af de store ostindiske Øer, skilles ved Mangkassarstrædet fra Borneo og har mod N. C.-Søen, mod Ø. Molukkersøen, mod S. Sunda- og Flores-Søen og mod V. Mangkassarstrædet. 3,420 □ M. med henimod 1 Mill. J. Tre store Havbugter, Tominibugten og Tomoribugten mod Ø. og Bonibugten mod S., dele Øen i 4 store Halvøer ell. Landtunger, der gjennemstryges af Bjærgkjæder, som udgaa fra Øens Midte. Paa den nordøstlige Halvø ere flere virksomme Vulkaner. Bjærgenes Højde naar op mod 10,000 F. Omtrent i Øens Centrum ligger den store Sø Posso, der har Afløb til Tominibugten. Klimaet er mindre hedt, end Beliggenheden (mellem 1° 45′ n. Br. og 5° 45′ s. Br.) antyder, og i det hele sundt, undtagen i de lavt liggende Egne. Kaffe, Majs, Ris Tobak, Cacao og Bomuld dyrkes meget, og af Mineralprodukter vindes Guld, Kobber og Tin. De store Landdyr, som fra det indiske Fastland have udbredt sig til Borneo og Sumatra, fattes her. Befolkningens Hovedmasse hører til Malayracen; den bestaar af Bugier, der ere Muhammedanere og leve af Søfart og Handel, Mangkassarer, ligeledes Muhammedanere, der leve af Agerdyrkning og Industri og have deres Hovedsæde paa den sydvestlige Halvø, Papuas og Haraforer, samt en Del Europæere (ca. 2,000) og Chinesere (c. 7,000). I Øens Indre leve Turaja Stammer, der kun ere lidet kjendte. Christendommen synes at vinde temmelig Fremgang, navnlig blandt Bugierne. C. deles i flere Smaastater, beherskede af Valgfyrster, hvis Magt dog kun er ringe, da Provinserne staa under arvelige Befalingsmænd, der vælge Fyrsten, og uden hvis Minde intet af Betydning kan foretages. Befolkningen deles i Adel, frie og Trælle. Alle Staterne have dog i

den nyere Tid givet sig under hollandsk Beskyttelse, og Hollænderne have efterhaanden bemægtiget sig store Strækninger, saa at deres umiddelbare Besiddelse her 1880 angives til 2,150 □ M. med ca. 600,000 J. Hovedstaden i de hollandske Besiddelser er Mangkassar ell. Vlaardingen. Den første Koloni paa C. anlagdes 1525 af Portugiserne, som 1660 bleve fordrevne af Hollænderne. — C.-Søen er det store Indhav, der n. for C. udstrækker sig mellem Borneo mod V., Suluøerne og Philippinerne mod N. og Sangirøerne mod Ø., c. 10,000 □ M. stort og uden Øer. Den største maalte Dybde er 16,000 F.

Celebrére, højtideligholde. **Celebritét**, Navnkundighed; berømt Person.

Celésia, Emmanuele [tſche], italiensk Skribent, f. 1821, har foruden historiske og pædagogiske Arbejder udgivet »Canti«, men er navnlig bleven berømt ved Digtet »Il mare in tempesta«.

Céleste [ſæleſt], egtl. Céleste Elliot, mest bekjendt under Navnet Mistress C., fransk Danserinde og Skuespillerinde, f. i Paris 16 Aug. 1814 af franske Forældre, besøgte Danseskolen og fik i sit 15de Aar Engagement i Nordamerika. Hun tog herfra til Liverpool, hvor hun 1830 optraadte under umaadeligt Bifald som Fenella i „Den Stumme i Portici“, drog under stærkt Bifald gjennem Englands Byer og dansede i London 1833. Aaret efter rejste hun atter til Nordamerika, hvor hendes Triumpher vare saa store, at hun udnævntes til Borgerinde af Unionen. 1837 vendte hun tilbage til London, optraadte her paa Drury-Lane og Haymarket Theatrene, overtog 1844 Ledelsen af Adelfi-Theatret og senere af Lyceum indtil 1860, da hun igjen besøgte Amerika, og gav sin Afskedsforestilling i London 22 Oct. 1870.

Cellamáre, Ant. Giud., Hert. af Giovenazza, Fyrste af [tſchel], f. 1657 i Neapel, blev opdraget ved det spanske Hof under Carl II og udmærkede sig i den spanske Arvefølgekrig, men er især bleven bekjendt ved den Del, han som Spaniens Gesandt i Paris havde i Alberonis Plan, at styrte Regenten i Frankrig i Ludvig XV.s Mindreaarighed, Hertug Philip af Orléans, og sætte den spanske Konge Philip V i hans Sted. Da Planen opdagedes, blev C. udvist af Frankrig 1718, men af det spanske Hof gjort til Generalcapitain i Gammel-Castilien. Han døde i Sevilla 1733.

Celle betegner et lille Rum, Kammer, saaledes Klostercelle. I den græske Tempelbygning er C. (ναός) Hovedrummet, hvori Gudebilledet stod. Den havde regelmæssig sin Indgangsdør fra Øst, ellers ingen Vinduer eller Døre; Lyset modtog den enten igjennem Døren eller, i de saakaldte Hypæthraltempler, oven fra. I enkelte Tilfælde er C. delt i to Rum, et ydre og et indre. Det romerske Tempel har undertiden tre C., alle med Udgang til Forhallen og med et Gudebillede i hvert. Den capitolinske Jupiters Tempel havde saaledes C. for Jupiter, Juno og Minerva. Der findes ogsaa Templer, som ere delte i to C. uden indbyrdes Forbindelse og med Indgange fra Templets to modsatte Ender (f. Ex. Venus's og Romas Tempel i Rom). Foran C. er sædvanlig en Forhalle, der aabner sig frit mod Søjlerækken, og bag ved undertiden en lignende Baghalle, uden Forbindelse med C. Disse Haller afspærredes ikke sjælden ved Gitre, og især den bageste brugtes til Skatkammer, f. Ex. i Parthenonstemplet. **Cellehjul**, d. s. s. Ringhjul. **Cellesystemet**, s. Fængselsvæsen.

Celle. Ethvert organisk Væsen er i det mindste oprindelig sammensat af C., men Sporene af disse kunne paa mange Steder være aldeles forsvundne i den fuldt udviklede Organisme. C. bestaar væsentlig af en Slimmasse (Protoplasma), midt i hvilken der oftest findes et skarpt begrænset Legeme, Cellekjærnen. Uden om det hele findes ofte en Hinde, Cellehinden, men denne kan mangle og er altid kun en senere Afsondring af Celleslimen, saaledes at enhver C. paa sit første Udviklingstrin stedse er uden Hinde. C. hos Planterne. Her dannes Cellehinden allerede meget tidlig (den mangler kun sjælden ganske, f. Ex. hos Slimsvampene), og man plejer derfor i Botaniken at betegne C. som en Blære bestaaende af en fast Hinde og et flydende Indhold. **Cellehinden** bestaar af et ejendommeligt, kvælstoffrit Stof, Cellestof ell. Cellulose. Den er, skjønt fuldkommen lukket overalt, dog let gjennemtrængelig for Luftarter og Vædsker. Den oprindelig tynde Cellehinde kan ofte voxe betydelig i Tykkelse, men i saa Fald finder Tykkelsevæxten ikke Sted overalt. De fortykkede Lag paa den indvendige Side af Cellehinden kunne være gjennemborede af fine Huller eller Kanaler, der strække sig fra C.s indre Hulhed ud til den ikke fortykkede Del af Cellehinden. En saadan C., der, naar den ses ved gjennemfaldende Lys, ser ud, som om den var gjennemboret af fine Huller, kaldes prikket eller porøs. Hvor to prikkede C. i et Cellevæv støde til hinanden, passe altid de ikke fortykkede Steder af Cellehinden til hinanden, og paa denne Maade muliggjøres en livlig Vexelvirkning mellem Nabocellernes flydende Indhold; med Alderen kunne de tynde Steder af Cellehinden forsvinde, og C. bliver da i Virkeligheden gjennemhullet. De fortykkede Dele af Cellehinden kunne ogsaa vise sig i Form af et Net eller som Spiraltraade eller Ringe paa den indvendige Side af den tynde Cellehinde. C.s væsentligste Indhold er **Celleslimen** (Protoplasmaen), der altid bestaar af en Blanding af Æggehvidestoffer med Vand og en ringe Mængde uorganiske Bestanddele; den er i og for sig farveløs og klar, men oftest ligesom grumset (af en talrig Mængde smaa Legemer, som rimeligvis ere Fedtdraaber), undtagen overalt paa Overfladen, hvor der findes et tyndt, klart Lag, Hudlaget. I den ganske unge C. er Celleslimen en compact Masse, men senere udskilles Cellesaften, der bestaar af Vand med deri opløste organiske og uorganiske Stoffer, i Form af Draaber (Vacuoler), der vise sig som Blærer inde i Celleslimen, og efterhaanden som C. voxer, blive større og til sidst flyde sammen til et eneste stort Rum, fyldt med Cellesaft, medens Celleslimen i en saadan C. kun findes som et Overtræk overalt paa den indvendige Side af Cellehinden. Celleslimen ses hyppig i en strømmende Bevægelse fra Cellekjærnen

til Cellehinden, rundt langs denne og tilbage igjen til Cellekjærnen. Cellekjærnen, der væsentlig er at betragte som en bestemt afgrænset Del af selve Celleslimen, findes sandsynligvis hos alle Planter. Den findes altid omhyllet af Celleslim og har oftest sin Plads i C.s Centrum; den forekommer kun i den yngre C. Af organiske Dannelser, som ofte findes i den voxne C., maa navnlig nævnes Bladgrønt og Stivelse og af de i Cellesaften opløste Stoffer Gummi og Sukker; desuden findes hos mange Planter fede eller ætheriske Oljer, som da ofte kunne udfylde enkelte bestemte C. aldeles; hos de fleste Planter dannes tillige en større eller ringere Mængde af organiske Syrer, der oftest findes i Forbindelse med uorganiske Baser og da hyppig kunne være udskilte i Form af Krystaller, ofte i saa stor Mængde, at de ganske udfylde den C., hvori de findes; navnlig ere Krystaller af oxalsur Kalk yderst almindelige. Dannelsen af en ny C. begynder altid med, at der foregaar en mærkelig Forandring med Cellekjærnens Indre; denne opløser sig, og 2 nye Cellekjærner opstaa i Stedet for og udgjøre hver et Centrum for nye Celler. Med Hensyn til C.s Form plejer man at skjelne imellem korte C. og Spidsceller ell. lange C. Forenede til et Cellevæv danne de første, der ere oftest lige saa lange som brede, og som, selv om de ere langstrakte, dog altid have Enderne begrænsede af plane eller af runde Flader, det hos alle flercellede Planter forekommende Parenchym; de sidste, som udmærke sig ved deres mer eller mindre langstrakte Form (enten ten- ell. traaddannede) og de altid tilspidsede Ender, det saakaldte Prosenchym, som f. Ex. danner den største Del af Beddet og Basten hos mange Planter. Enhver Samling af med hverandre forbundne C. kaldes et Cellevæv. — C. hos Dyrene. At den dyriske Organisme ligeledes er sammensat af mikroskopiske C. samt andre Elementardele, der maa betragtes som forandrede C. (Muskel- og Nervetraade osv.), er en Opdagelse, som Th. Schwann gjorde 1838. Ogsaa den dyriske C. bestaar hovedsagelig af et kjærneholdigt Protoplasmalegeme, der hyppig, men langt fra altid omgiver sig med en ydre Hinde, og som er begavet med selvstændige Livsytringer: Ernæring og Vext, Bevægelse samt Formerelse. Organismens Liv er egentlig kun et Udtryk for Summen af det af dens samtlige C. og andre tilsvarende Elementer udviklede Liv. C.s Ernæring og Vext foregaar ved, at de dertil nødvendige, i Legemets Vædsker indeholdte Stoffer optages og forarbejdes i Protoplasmaen, medens de ubrugelige Stoffer udskilles af dette. Protoplasmaens Bevægelser kunne directe iagttages under Mikroskopet, dels ved den Stedsforandring, som de deri næsten altid indesluttede smaa Korn undergaa, dels ved de ydre Formforandringer, som flere saakaldte amøboide C. (de farveløse Blodceller, nogle af Bindevævets C.) frembyde, eller endog ved Stedsforandringer af C. selv, saakaldte vandrende C., der saaledes forekomme i Bindevævet. Celleformerelsen sker i den dyriske Organisme sandsynligvis kun ved Deling. De dyriske C.s Form er meget forskjellig, rundagtig, mangekantet, stjærneformig, stab, aflang osv. De dyriske C. ere ikke altid saaledes som Plantens forenede umiddelbart med hverandre, men oftest indbyrdes forbundne ved en Mellemsubstans, Intercellularsubstansen, som altsaa er en væsentlig Bestanddel af de dyriske Væv (s. d. A.) og af forskjellig Beskaffenhed, snart ensartet (homogen), snart traadet, snart netformig osv. Efter de forskjellige Væv faa C. forskjellige Navne: Epithel-, Overhuds-, Kjertel-, Brusk-, Ben-, Nerveceller osv.

Celle, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 5 M. n. ø. for H., ved Floden Aller. 19,000 J. (1880). Bibliothek paa 60,000 Bd., Landstutteri, stort Tugthus, Voxblegerier, Fabrikation af Metalvarer, Tobak, Uld- og Bomuldsgarn og musikalske Instrumenter. Store Kvægmarkeder. Slot, som indtil 1705 var de lüneburgske Hertugers Residens, og hvor den danske Dronning Caroline Mathilde levede fra 1772 til sin Død 1775; hun ligger begravet i Hovedkirken, hvor ogsaa den gamle hertugelige Familiebegravelse findes. I den saakaldte franske Have er oprejst et Monument for den ulykkelige Dronning. Mindesmærke for Agronomen Thaer, der var født her.

Cellini, Benvenuto [tschel], italiensk Guldsmed og Billedhugger, f. 3 Nov. 1500 i Firenze, var af Faderen bestemt til at være Musiker, men da han viste plastisk Talent, kom han i Lære hos en Guldsmed, ligesom saa mange af Italiens berømteste Kunstnere i den Tid. Han kom allerede som ung Mand til Rom og vandt et anset Navn ved sine større og mindre Arbejder i Malm og ædelt Metal. Under Roms Belejring (1527) udmærkede han sig ved Engelsborgs Forsvar og affyrede, efter eget Sigende, det Skud, som fældede Connétablen af Bourbon. Han virkede nu forskjellige Steder i Italien, ogsaa gjentagne Gange i Rom, indtil han 1537 kaldtes til Frankrig af Frants I. Her udførte han bl. A. sit berømteste Pragtstykke, et stort Saltkar af Guld paa Elfenbens Fodstykke, hvilket senere (1570) af Carl IX forærdes til Ærkehertug Ferdinand af Østerrig; det findes nu i Belvederesamlingen i Wien. 1545 forlod han Frankrig og drog til Firenze, hvor hans mærkeligste Værk er den berømte Bronzefigur „Perseus“ i »Loggia dei Lanzi«. Da den afsløredes 1554, hilsedes den med overordentligt Bifald; den er ogsaa hans ædleste og bedste Værk. Under stadige Stridigheder, som til Dels hans egen urolige og overmodige Charakter var Skyld i, tilbragte han endnu en Række virksomme Aar i Firenze, hvor han bl. a., Alderdommen nær (1565), udførte et Crucifix i Marmor, som hører til hans skjønneste Arbejder. Det blev skjænket til Philip II af Spanien og er nu i Escorial. Han døde 13 Febr. 1571. Om end en dygtig og med Rette anset Kunstner, der navnlig staar højt ved sit Kjendskab til Metallets Behandling, har han dog vundet et mere udbredt Navn end mangen fra Følelsens Side rigere og større Kunstner. Dette skylder han til Dels sin livlige, men noget stortalende Selvbiographi, som Goethe holdt det for Umagen værd at oversætte. Den giver et slaaende Billede af Renaissancetidens Kunstmidler og ejendommelige Blanding af

Dannelse og plump Naturlighed. C. skrev ogsaa en Afhandling om Guldsmedkunsten.

Cello, it. [tschello], Forkortning af Violoncello.

Cellulærpathologi, den af Virchow opstillede Lære, i Følge hvilken de forskjellige sygelige Processer skulde udgaa fra en forandret Livsvirksomhed i Legemets Celler og andre Elementardele, er egentlig kun en videre Udvikling af den ældre Solidarpathologi (s. d. A.) og lige saa ensidig som denne. Den Nytte har C. dog gjort, at den har hjulpet Cellerne til deres Ret lige over for Blodet og Nerverne og hævdet deres relative Selvstændighed for det physiologiske saa vel som for det pathologiske Liv.

Celluloid er en Blanding eller Forbindelse af 2 Dele Collodiumuld og 1 Del Campher, fremstillet ved at blande de tørre Stoffer og ophede dem under et betydeligt Tryk til 150°. Saaledes dannet er det af Farve som lyst Horn, svagt gjennemskinnende, meget elastisk og af samme Fasthed som godt Træ. Men det kan bleges og ved Tilsætning af Farvestoffer faas i alle Farvenuancer. Ved Opvarmning bliver det blødt og kan da presses i alle Former. Opfundet 1869 af Hyatt finder det allerede en udstrakt Anvendelse som Surrogat for Horn og Elfenben og til mangfoldige mindre Luxusgjenstande. Det lugter mærkelig nok kun svagt af Campher, men er meget brændbart.

Cellulose (Cellestof), $C_6 H_{10} O_5$, det Stof, hvoraf Cellerne i Planterne og enkelte lave Dyr ere dannede; dets Consistens vexler med Organernes Natur og Alder fra det haarde, faste C. i Elfenbenpalmens Frø til det bløde i Hyldemarv og Bomuld. Disse to sidste Stoffer ligesom rent Filtrerpapir bestaa næsten af rent C.; dog maa man for at fremstille det i chemisk ren Tilstand behandle selv disse Stoffer med forskjellige Opløsningsmidler, som Vand, Vinaand, Æther, svage Syrer eller Bromvand og Alkalier, der udtrække forskjellige Indblandinger, men ikke virke paa C. Det rene C. er aldeles farveløst og uden Lugt eller Smag. Den eneste Vædske, der opløser C. uforandret, er en Opløsning af Kobberilte i Ammon (dannet f. Ex. ved Rystning af Kobberspaaner med stærk Ammon og atmosphærisk Luft). Af denne Opløsning udskilles C. igjen ved Fortynding med Vand eller ved Vinaand eller Syrer. Af stærke Alkalier og Syrer omdannes C. paa forskjellig Maade, af Kalihydrat under Luftens Adgang saaledes til Oxalsyre; ved kortvarig Indvirkning af stærk Svovlsyre paa Filtrerpapir dannes vegetabilsk Pergament (s. d. A.), ved længere Indvirkning Dextrin; af stærk Salpetersyre eller af en Blanding af Salpeter- og Svovlsyre omdannes Bomuld til Skydebomuld (s. d. A.). Særdeles vigtig er den Omdannelse, Planternes C. lider ved Forraadnelsesgjæring (f. Ex. i Moser, Agerjord). Herved træde Ilt og Brint mere og mere ud af Forbindelsen, og Produktet bliver rigere paa Kulstof; tørt Træ indeholder saaledes ca. 49 pCt. Kulstof, Tørv allerede c. 59 pCt., og ved de forskjellige Omdannelser, hvorved Tørv og Træ efterhaanden ere omdannede til Brunkul, Stenkul og Anthracit, er Kulstofmængden bestandig stegen, i Anthracit endog til 94 pCt.

Celsius, et i Sveriges lærde Historie berømt Navn, antoges først af **Magnus C.**, f. 1621 i Helsingland, en Tid Assessor i Antiqvitetscollegiet, d. 1679 som Prof. i Mathematik i Upsala, bekjendt ved sin Tydning af de saakaldte Helsingerunner (1677) og som en for sin Tid dygtig Mechaniker. Han havde to Sønner, som bleve Professorer i Upsala, **Nils C.** (f. 1658, Prof. i Astronomi, d. 1724) og Olof. — **Olof C.**, f. 1670, d. 1756, havde paa en videnskabelig Reise gjennem Nederlandene, Frankrig og Italien gjort grundige Studier i de orientalske Sprog, blev 1703 Prof. i Græsk, senere i orientalske Sprog, til sidst i Theologi samt Domprovst i Upsala. C. helligede sig ogsaa med Udmærkelse til antiqvariske og botaniske Studier. Saaledes paaviste han, at Runeindskrifter i Almindelighed ere yngre end Christendommens Indførelse i Norden; i Sverige var han den første, som fæstede sin Opmærksomhed paa Mosserne, og hans »Hierobotanicon s. de plantis sacræ scripturæ« (1745—47) vandt Anseelse som et klassisk Værk. Yderligere gjorde han sig fortjent af den botaniske Videnskab ved den beskyttende Velvilje, hvormed han omfattede Linné fra dennes første Ankomst til Upsala. — Sønnen, **Olof C.** d. yngre, f. 15 Dec. 1716 (g. St.), d. 15 Febr. 1794, en Tid Vicebibliothekar og senere Prof. i Historie i Upsala, derpaa Præst i Stockholm og til sidst Biskop i Lund 1777, udøvede en meget omfattende Skribentvirksomhed. Ved »Tidningar om the Lärdes Arbeten« (1742) gav han Stødet til den kritiske Tidsskriftliteratur i Sverige. Han forsøgte sig ogsaa som Psalmedigter og som episk og dramatisk Digter, dog med mindre Held. Mest bekjendt blev han som Historiker. »Gustaf I.s Historia« (1746—53, 3dje Opl. 1792) og »Erik XIV.s Historia« (1774, 2det Opl. 1795) vandt ej alene paa sin Tid stor Anseelse ved Stilens og Fremstillingens Fortjenester; en paabegyndt »Svea Rikes Kyrkohistoria«, til hvilken han har gjort rige Samlinger, naaede han aldrig at fuldende. C. blev Medlem af Sv. Vidensk. Akad. 1745 og af Svenska Akad. ved dets Stiftelse 1786. — Den berømteste af Slægten var **Anders C.**, Søn af Nils, f. 27 Nov. 1701, d. 25 Apr. 1744. Efter sine Slægtningers Ønske studerede han en Tid Lovkyndighed, men hans Lyst drev ham snart til de mathematiske Videnskaber, og efter at have taget den philosophiske Grad blev han 1730 Prof. i Astronomi i Upsala. Da han her savnede baade Observatorium og de nødvendige Instrumenter, foretog han en Reise til Udlandet for at bese saadanne og lære deres Indretning at kjende. Over Tyskland og Italien, hvor han i Rom anstillede Undersøgelser over Lyset, tog han Vejen til Frankrig. Et af ham i Paris forelagt Forslag om at anstille Gradmaalinger for at udforske Jordens Skikkelse iværksattes af den franske Regering, og C. deltog selv i de Maalinger, som under Maupertuis udførtes i Lapland 1736. Senere anstillede han Undersøgelser over Stjærnernes Aberration, over Tyngdelovene m. m. Men inden det efter hans Forslag i Upsala opførte Observatorium blev færdigt (1740), maatte han for største Delen udføre sine Observationer

under aaben Himmel, hvilket undergravede hans svage Helbred og paaskyndede hans Død. Efter C. har den 100gradede, af ham foreslaaede Thermometerscala faaet Navn.

Cĕlsus, platonisk Philosoph fra det 2det Aarh., bekjendt ved sine Angreb paa Christendommen, mod hvilken han forfattede sin *Λόγος ἀληϑής* („den sande Tale"), der kun kjendes gjennem Brudstykker i Origenes's Modskrift »Contra Celsum«. C. hævder den græske Philosophis Fortrin fremfor Christendommen. Han lærer, at Gud har intet dødeligt skabt og i Mennesket kun den udødelige Sjæl. Gud griber ikke umiddelbart ind i Verden, men betjener sig af Underguder og Dæmoner som Mellemled. Forgængeligheden og det onde stamme fra Materien, som er underlagt en uforanderlig, physisk Nødvendighed. Ved denne Naturalisme, der nærmer sig den epikuræiske og peripatetiske Skole, maatte C. støde an mod Origenes's jødisk-christelige Forsynstro.

Cĕlsus, Aulus Cornelius, der levede i Rom, sandsynligvis under Tiberius og Claudius, var Forfatter til et stort encyklopædisk Værk, af hvilket kun den om Lægevidenskaben handlende Del er bevaret. Denne, der vidner om udbredte Kundskaber og en uddannet Kritik, er et for Kjendskaben til Oldtidens Lægevidenskab vigtigt Værk. Selv synes C. kun i ringe Grad at have udøvet Lægepraxis.

Celt, af middelalderl. Latin celtis (en Mejsel), et Ord, som fremkom ved en Skrivefejl i Hieronymus's latinske Bibeloversættelse. Med dette uheldige Navn betegnede engelske Archæologer i Slutningen af forr. Aarh. visse allerede den Gang vel bekjendte Redskaber fra Bronzealderen, og senere har det vundet almindelig Udbredelse, kun med en noget forskjellig Anvendelse. I Danmark, Norge og flere andre Lande bruges C. eller rettere Bronzecelt om tykke og solide Bronzeblade fra Bronzealderen, med skarp Æg og med et Skaftrør eller en dyb Hulhed i den Æggen modsatte Ende, hvori et Træskaft blev anbragt. Dette var enten lige og kort, i hvilket Tilfælde Redskabet brugtes som en Mejsel, eller længere og vinkelbøjet, idet Stykket da blev anvendt som en Øxe. Det var i Saltgruberne ved Hallein, at man først fandt velbevarede Skafter, som afgjorde, hvorledes de hidtil saa gaadefulde C. havde været anvendte; senere er der paa forskjellige Steder fremdraget ikke faa Stykker. Selve C. forekomme i Japan, China og paa Java og i meget betydeligt Antal gjennem hele Asien og over største Delen af Europa indtil Irland og Skandinavien, overalt i forskjellige, mere eller mindre stærkt localiserede Variationer. Paa Grund af C.s hyppige Forekomst og de afvexlende Former spille de en fremtrædende Rolle i de nyere comparative Undersøgelser om Bronzeculturens Oprindelse og Udbredelse. Paa Stykker af den her omtalte Art anvende svenske Archæologer nu almindelig Navnet Hålcelt, medens de bruge Ordet Skaftcelt om en anden Art af Bronzeøxer, der i Danmark og Norge, undertiden ogsaa i andre Lande, sædvanlig benævnes **Paalstave** (s. d. A.). Fra Sverige kjendes der, i Følge de for faa Aar siden foretagne, omhyggelige Optællinger over 800 C., medens det samlede Antal af alle Landets Oldsager fra Bronzealderen beløber sig til c. 3,000 Stkr.; dette Forhold viser noksom, hvor almindelig C. maa have været i Oldtiden. — Fra Nordens Jernalder haves **Jernceltter** af lignende Form som de omtalte **Bronzeceltter**.

Celter, s. Kelter.

Cembalo, it. [tschēm], Clavecin, Clavicymbal, s. Claver.

Cemēnt ell. Cæment er egtl. Stoffer, der, naar de ved Tilberedning af Mørtel sættes til Kalken, meddele den dannede Mørtel Evnen til at hærdne under Vand, med andre Ord, omdanne den til hydraulisk Kalk. Naar den alm. Mørtel hærdner i Luften, beror dette næsten alene paa, at Kalken med Luftens Kulsyre danner uopløselig kulsur Kalk og samtidig afgiver Vand. Vel blander man Kalken med Sand (Kiselsyre), og ved meget lang Tids Indvirkning dannes vel ogsaa en ringe Mængde kiselsur Kalk i Mørtelen; dog er denne Virkning aldeles underordnet. Blander man derimod den læskede Kalk med pulverformig opløselig Kiselsyre, som denne kan udskilles af Vandglas, eller med visse naturlige kiselsure Salte af Lerjord, Jærntveilte og Alkalier, vil der meget hurtig dannes uopløselig kiselsur Kalk og vandholdige Dobbeltsalte af kiselsur Kalk og de nævnte Baser, og af saadanne Blandinger bestaar hydraulisk Kalk. Det er disse Tilsætninger, der oprindelig kaldtes C. Hertil høre de allerede af Romerne benyttede vulkanske Masser **Puzzolane** (i Nærheden af Neapel), **Tras** (i Brohldalen ved Bonn) og **Santorin** (fra Øen af samme Navn). Men i Alm. forstaar man ved C. selve den hydrauliske Kalk. Denne kan dannes paa den nævnte Maade. Men hyppig forekommer Kalken saa nøjagtig blandet med Ler, at Blandingen efter at være brændt, pulveriseret og udrørt med Vand hurtig og let hærdner under Vand. Ved Brændingen, som maa foretages med megen Omhu, uddrives Kalkstenens Kulsyre og dannes kiselsure Salte af Kalk, Lerjord og Alkalier. Jo lavere Temperatur C. brændes ved, desto hurtigere hærdner den, men man ønsker ikke, at den skal hærdne altfor hurtig. Hertil hører den bekjendte **Roman-C.**, der vindes af lerholdende Kalknyrer fra Sheppey, en Ø i Themsens Munding, bornholmsk C. af Cementsten fra Overgangsformationen i den sydlige Del af Bornholm; lignende Cementsten findes ved Limfjorden i Brunkulsformationen. Ofte findes naturligvis Ler og Kalk ikke i de rette Forhold. Man maa da tilsætte mere af en af Delene eller ligefrem blande Kalk og Ler i rette Mængder. Saaledes fabrikeres **Portlandcement**, der oprindelig alene vandtes af Kridt- eller Kalksten og det fine Ler fra Medwayfloden, som falder ud i Themsens Munding. Portlandcement indeholder 54—58 pCt. Kalk, 12—14 pCt. Lerjord og Jærntveilte, 22—25 pCt. Kiselsyre, Magnesia, Alkalier, Ler og Sand i ganske underordnet Mængde. Andre Masser, der bruges paa samme Maade som C., have blot Navn fælles med C., saaledes Masticcement, en Blanding af Kalk, Sand, Sølverglød og Linolje, der bruges til architektoniske

Prydelser og bliver meget haard; **Asphaltcement** tilberedtes oprindelig af en fransk, med Asphalt gjennemtrængt Kalksten, men nu paa flere andre Maader, især med Stenkulstjære i Stedet for Asphalt; den bruges til Trottoirer, Terrasser og Tage. **Cementatiōn**, enhver metallurgisk Proces, som bestaar i, at et fast Legeme gløbes længe mellem pulverformige Substanser i tilluktede Kar, hvorved en Indvirkning af „Cementpulveret" paa det C. underkastede Legeme finder Sted. Især bruges dog denne Benævnelse om Stangjærnets Forvandling til Staal ved langvarig Glødning i Kulpulver, hvorved Jærnet optager en Del Kulstof (s. **Staal**). Med den chemiske Proces, som her gaar for sig, er man endnu ikke paa det rene. Med denne Proces maa ikke forvexles Kobberets C., da man herved forstaar dette Metals Udfældning af en kobbervitriolholdig Opløsning med Jærn.

Cenci, Beatrice [tschéntschi], en ung Romerinde i Slutn. af det 16de Aarh., bekjendt af sin tragiske Skæbne, idet hun faldt som Offer for sin Fader Franc. C.s unaturlige Lyster. Denne, en rig og fornem Adelsmand, havde efter sin første Ægtefælles Død giftet sig igjen og mishandlede sine Børn af første Ægteskab, medens hans yngste Datter Beatrices sjældne Skjønhed optændte en strafværdig Lidenskab hos ham, saa at han forfulgte hende med sin urene Begjærlighed. Han blev myrdet, og efter et Par Banditers Udsagn, at Familien C. havde bevirket Mordet, bleve baade Beatrice, en af hendes Brødre og hendes Stifmoder henrettede 1599. Familiens Ejendomme, deriblandt den ved sine Kunstskatte senere saa berømte Villa Borghese, bleve inddragne og af Pave Paul V af Huset Borghese skjænkede denne sidste Familie. I Barberini-Galleriet i Rom findes et fortræffeligt Portræt af den foregivne „skjønne Fadermorderske", som skal være malet af Guido Reni; Stoffet er ogsaa ofttere behandlet af Digtere, saaledes dramatisk af Shelley. B. C.s Historie har været Gjenstand for mange Undersøgelser i den nyere Tid, som synes at have bevist, at hun, hendes Broder og Stifmoder bleve henrettede uden Grund. En Italiener, Bertolotti, har 1877 søgt at bevise, at B. C. ikke havde været Gjenstand for Efterstræbelser fra Faderens Side, men at Grunden til hans haarde Behandling af Datteren var, at hun havde faaet en uægte Søn; hans Bevisførelse er dog temmelig løs.

Cendré, fr. [sangdrē], askefarvet, askegraa, især om Haar. **Cendrillon**, fr. [sangdriliong], Askepot.

Cenēda [tsche] eller **Vittorio**, Stad i Norditalien, 5 M. n. til ø. for Treviso. 17,000 I. Bispesæde. Papirfabrikation, Garveri. Mineralske Kilder. C. ligger ved Sydenden af en Alpevej mellem Tirol og Norditalien.

Cenis, Mont [mong søni], et Bjærg i Norditalien paa Grænsen mod Frankrig, 11,400 F. højt, danner Skillepunktet mellem de cottiske og de grajiske Alper. Over dette Bjærg lod Napoleon I 1801—12 anlægge en fortrinlig, senere stærkt befærdet Vej. 1857—71 er der gjennem Bjærget ført en $1\frac{1}{2}$ Mil lang Jærnbanetunnel fra Modane i Frankrig til Bardonèche i Italien. Anlægsomkostningerne udgjorde c. 60 Mill. Kroner.

Cenotāphium (d. e. tom Grav), et Gravsted, i hvilket den paagjældendes Lig ikke virkelig hviler. C. oprettedes ofte i Oldtiden i Følge den Tro, at den afdødes Sjæl ikke kunde finde Ro, naar der ikke ydedes ham nogen af de ved Begravelser brugelige Æresbevisninger; Liget kunde jo ofte formedelst Fraværelse, Skibbrud eller andre Aarsager ikke skaffes til Veje. Ogsaa siden er et saadant C. ofte blevet oprettet som et Æreminde. Undertiden bruges det om en Begravelse, som En endnu i sin Levetid lader opføre for sig og sine.

Cēnsor, lat., Dommer, Skriftdommer (s. **Censur**); En, der bedømmer Examenspræstationer ell. lign. **Censōrer** kaldtes i Rom to Øvrighedspersoner, som fra 443 f. Chr. førte Listerne over de romerske Borgere og deres Formuesforhold og fordelte Borgerne i de forskjellige Stænder og Formuesklasser; tillige havde de Opsynet over Borgernes Sædelighed og havde Ret til at straffe dem, der havde forset sig, med vilkaarlige Æresstraffe og Bøder. I Regelen valgtes der C. hvert 5te Aar, men deres Embedsmagt varede kun $1\frac{1}{2}$ Aar. I Kejsertiden ophørte C.s Betydning, skjønt det første Aarh.s Kejsere af og til førte C.titlen.

Censūr, Bedømmelse, Dom. Særlig bruges C. om en Statsautoritets (Censors) Tilsyn med Pressens Frembringelser, saaledes som dette først indførtes af Pave Alexander VI og senere antoges af verdslige Statsoverhoveder; i Danmark og Norge indførtes C. samtidig med Reformationen, men ophævedes aldeles ved det under Struensees Indflydelse udstedte Rescr. af 14 Sept. 1770. Ved Trykkefriheds-anord. 27 Sept. 1799 bleve imidlertid igjen Forfattere, som vare domfældte for Overtrædelse af denne Anordning, undergivne C., og senere bleve alle politiske Blade, efter at det ved Pl. af 2 Oct. 1810 var bestemt, at intet saadant maatte udgives uden specielt Privilegium, i Følge Indholdet af disse Privilegier undergivne fuldstændig C. Saaledes vedblev Forholdet at være i Danmark indtil Frdn. af 24 Marts 1848, der igjen ophævede C. helt, og nu er ved Grundloven bestemt, at C. ingen Sinde paa ny maa indføres. I Norge sikredes allerede 1814 Trykkefriheden grundlovsmæssig. Smlgn. **Trykkefrihed**.

Cēnsus (s. **Censor**) betegner oprindel. den af Censorerne hvert 5te Aar foretagne Revision af de romerske Borgeres Formuesforhold, hvorved der kun toges Hensyn til Grundejendom, men ikke til rørligt Gods ell. Gjæld. Den beroede paa den af Servius Tullius grundlagte Inddeling af de romerske Borgere i 5 Klasser efter deres Formue; hver af disse Klasser havde da uden Hensyn til Antallet af Medlemmer et bestemt Antal Stemmer ell. Centurier. Ogsaa i den soloniske Lovgivning var Udøvelsen af politiske Rettigheder knyttet til lignende Hensyn til Formuen. Om lignende Institutioner i den nyere Tid jvfr. **Valg**.

Cent (af lat. centum, 100), hollandsk og amerikansk Mønt. I Holland findes 100 C. paa en Gylden, og Værdien af 1 C. er omtr.

$1\frac{1}{5}$ Øre. I Nordamerika findes 100 C. paa en Dollar, Værdien af 1 C. saaledes $3\frac{7}{9}$ Øre.

Centauren, et af de smukkeste Stjernebilleder paa den sydlige Himmel, men næsten slet ikke synligt her til Lands. Dens klare Hovedstjærne α er dobbelt og tillige en af de faa Stjerner, hvis aarlige Parallaxe er bekjendt, nemlig næsten 1", hvoraf følger en Afstand af $4\frac{1}{2}$ Billioner Mile, som Lyset bruger $3\frac{1}{2}$ Aar for at gjennemløbe. Det er den største Parallaxe, man har fundet, og Stjernen er altsaa, saa vidt man ved, den Jorden nærmeste af alle Fixstjærner. S. Kentaurer.

Centāvo, Mønt i Mexico, Sydamerika og paa Manila, hvoraf 100 paa en Pjaster. Værdien af C. er: i Mexico 3,91 Øre, paa Manila 3,67 Øre, i den argentinske Republik 3,73 Øre, overalt ellers i Sydamerika 3,60 Øre.

Centēsimo [tschen], italiensk Kobbermønt, ganske lig den franske Centime, c. $\frac{3}{4}$ Øre.

Cent-garde, fr. [sanggārd], „Hundredgarden", en af Napoleon den tredje oprettet Livgarde; ogsaa en Soldat i denne.

Centiare [sangtiāhr], fransk Flademaal, lig 1 □ Meter ell. 10,152 danske □ Fod.

Centifōlie (egtl. hundredebladet), en Rosenart (R. centifolia).

Centigrām, $\frac{1}{100}$ Gram, lig 0,002 danske Kvint.

Centilīter, $\frac{1}{100}$ Liter, lig 10 franske Kub. Centimeter ell. 0,01086 danske Potter.

Centimāner, s. Hekatonchirer.

Centime [sangtihm], oprindelig en fransk Mønt, senere antagen af Belgien, Schweiz og andre Lande. Den franske Franc deles i 100 C. 1 C. er saaledes lig 0,72 Øre.

Centimēter, $\frac{1}{100}$ Meter ell. 4,588 danske Linjer.

Centner (af lat. centum, 100), egtl. en Vægt af 100 Pund, saaledes for Tiden i Danmark og tidligere i Norge og Sverige. I Tyskland skjelnedes tidligere imellem det i den tyske Toldforening anvendte C. paa 100 Toldforeningspund, nøjagtig lig det danske C., og de C., der benyttedes ved den indre Handel af de forskjellige Stater, hvoraf Foreningen bestod; disse sidste C. havde ikke altid 100 Pund, men varierede fra 104 til 116 Pund. Det nuværende tyske C. er lig 100 Halvkilogram ell. 100 danske Pund, det nye i Østerrig-Ungarn anvendte lig 100 Kilogram ell. 200 danske Pund.

Cēnto, lat., græsk κέντρων, betegnede egtl. et af forskjelligfarvede Lapper og Klude sammensat Klædningsstykke. Siden blev Ordet af Grammatikerne brugt som et Kunstudtryk til at betegne et Digt, der var sammensat eller sammenflikket af Ord og Vers af andre Digte saaledes, at Indholdet blev forandret og Meningen af det hele en anden. Slige kunstige digteriske Arbejder vare temmelig almindelige i den alexandrinske og romerske Tidsalder; især maatte Homer og Vergil afgive Stoffet hertil (Homerocentones, Vergiliocentones, af hvilke sidste den mest bekjendte er forfattet af en christelig Digterinde mod Slutn. af det 4de Aarh. og indeholder en Bibelhistorie i Vers, der ere tagne af Vergil). I Middelalderen drev man hist og her det samme kunstige Spil; selv i den nyere italienske Poesi forekomme saadanne Centoni, hyppigst dannede af Petrarcas Digte.

Cento [tschēnto], Stad i Norditalien, 4 M. n. for Bologna. 5,000 I. Mineralbad. Maleren Guercinos Fødeby.

Centovālli [tscheu], en ved sin Naturskjønhed bekjendt Dal i Canton Tessin i Schweiz, er en Fortsættelse af Vigerzodalen i Piemont og udmunder i Maggiadalen n. v. for Locarno.

Centrāl, hvad der hører til, udgjør eller søger mod et Midtpunkt (Centrum). **Centralbevægelse** ell. Kredsbevægelse er en Bevægelse, som foregaar i en krum Bane paa Grund af en Tiltrækning til et Punkt, Centrum; det bevægede Legeme har oprindelig faaet en Impuls i en Retning, der ikke falder sammen med Retningen fra Legemet ind til Punktet, og nu drager Tiltrækningen Legemet bestandig ud fra den Retning, i hvilken Inertien vil bringe det til at bevæge sig. Figuren af den Bane, Legemet under C. kommer til at beskrive, beror væsentlig paa den Lov, efter hvilken Kraften forandres, naar Legemets Afstand forandres; men hvilken Figur end Banen har, gjælder dog for C. en temmelig simpel Lov. Tænker man sig nemlig en ret Linje, som naar fra Attractionscentret til det bevægede Legeme og følger dette under Bevægelsen, indser man, at denne Linje, Radius vector, kommer til at beskrive en Flade; det lader sig godtgjøre, at de Arealer (Sectorer), Radius vector beskriver, forholde sig som de dertil anvendte Tider. Heraf følger igjen, at Legemets Hastighed paa forskjellige Punkter af Banen forholder sig omvendt som Tangentens Afstand fra det tiltrækkende Punkt. Et Exempel paa en C. har man saaledes i Bevægelsen af et Legeme, som er ophængt ved en Traad. Fjærner man det lidt fra den lodrette Stilling, hvori det vil være i Hvile, og, idet man slipper det løs, giver det et Stød til Siden, vil det udføre Kredsløb omkring Hvilestillingen, til hvilken det ved Tyngdens Virkning altid drages hen. Kraftens Størrelse vil paa det nærmeste staa i Forhold til Legemets Afstand fra den lodrette Stilling, og den Bane, det beskriver, bliver en Ellipse, hvis Midtpunkt falder sammen med Hvilestillingen. Planeternes Bevægelse er ligeledes en C., idet de drages indad imod Solen med en Kraft (den almindelige Tiltrækning, s. d. A.), der forholder sig omvendt som Afstandens Kvadrat. Planeternes Baner ere ogsaa Ellipser, men Solen befinder sig i det ene Brændpunkt af Ellipsen og ikke, som i forrige Tilfælde, i Midtpunktet. Et Himmellegeme i en vis Afstand fra Solen vil komme til at beskrive en Ellipse, saa længe den tangentiale Hastighed ej overskrider en vis Grænse, men naar den denne Grændse, bliver Banen en Parabel, og overskrider den Grænsen, vil Banen blive en Hyperbel. **Centralkraft**, en Kraft, som under et Legemes krumlinjede Bevægelse altid er rettet mod et og samme Punkt; s. Centralbevægelse.

Centrālamerika, s. Mellemamerika.

Centrālasien, en af v. Richthofen indført Benævnelse for de Landstrækninger, som begrænses af Altaibjærgene mod N., Pamir

mod V., Tibets Højland mod S. og Vandskjellet mellem Chinas Kæmpefloder (Jangtsekiang og Hoangho) samt Chinganbjærgene i Ø. C. falder altsaa omtrent sammen med det store østasiatiske Højland (s. Asien).

Centralisatiōn betegner — i Modsætning til det tidligere Specialiseringssystem, der sondrede Forvaltningen efter dens Gjenstandes forskjellige Art i en stor Mænde enkelte Grene, som bestyredes af til Dels indbyrdes uafhængige Autoriteter — den nyere Forvaltningsform, der saa vidt muligt samler alle væsentlig ensartede Grene af Administrationen i større Grupper, hver med sin overordnede Autoritet i Spidsen, hvem de sideordnede, locale Functionærer paa ensartet Maade ere underordnede. Da den administrative Myndighed paa denne Maade samles fra neden opad i stedse færre Hænder, opnaar Overbestyrelsen, navnlig hvor Afgjørelsen af alle vigtigere Sager er den forbeholdt, en betydelig Magt og den hele Forvaltning en høj Grad af Ensformighed og Ligelighed. I størst Fuldkommenhed er dette System efter Revolutionen blevet gjennemført i Frankrig, og det har bidraget i ikke ringe Grad til at give Hovedstaden Paris en dominerende Indflydelse paa det hele Land. Manglerne ved dette System ere imidlertid dels, at det, ved at betage de underordnede Autoriteter Myndighed til paa egen Haand at afgjøre andet end højst ubetydelige Tilfælde, i alt for høj en Grad gjør dem til blotte Redskaber for Regeringen og, idet det saaledes svækker deres Sans og Interesse for Statens Anliggender, gjør dem uskikkede til at yde Regeringen nogen virksom Hjælp ved Drøftelsen af vigtigere Foranstaltninger, samt bevirker, at Initiativet til saadanne altid maa udgaa fra Regeringen selv, der dog savner det fornødne Kjendskab til det virkelige praktiske Livs Fordringer; dels at den gjennemførte Ensartethed i Forretningen gjør det vanskeligt at tage Hensyn til de locale Forhold og de forskjellige Ejendommeligheder, disse frembyde. I Modsætning til C. opstilles derfor i nyere Tid i Almindelighed Decentralisationssystemet, der i størst Omfang er gjennemført i England, som det fortrinligere, hvortil der ogsaa i de fleste mere frie Stater stræbes hen. Dette System gaar nemlig ud paa, med Bibeholdelse af de Fordele, C. yder i den egentlige Administration, at fyldestgjøre Hensynet til de enkelte Landsdeles og Communers forskjelligartede Forhold ved at give de underordnede, locale Forvaltningsautoriteter en videre gaaende Myndighed i Afgjørelsen af de dem forelagte Sager og derhos saa vidt muligt overdrage denne underordnede Del af Forvaltningen alene til rent communale Autoriteter eller til større Ejendomsbesiddere, der da i Almindelighed vælges dertil af Befolkningen selv.

Centrālkassen, et 1829 af private Interessenter oprettet Laaneinstitut i Kjøbenhavn, hvis Bestemmelse var at gjøre Udlaan mod haandfaaet Pant i courante, ej let fordærvelige Varer eller lignende Effecter mod at discontere Vexler og andre Forskrivninger, naar saadanne ej løb paa længere Tid end 3 Maaneder. Da Nationalbanken, som oprindelig slet ikke gjorde Udlaan mod Pant i Varer, efterhaanden i større Omfang optog denne Forretning, og der derhos opstod flere betydeligere Laaneforretninger i Hovedstaden, ophævedes C. efter en omtrent 30aarig, forholdsvis betydelig Virksomhed.

Centrālprovinserne, en Provins af Præsidentskabet Bengalen i Forindien, liggende mellem 17° og 25° n. Br. og 94° og 103° ø. L. 5,317 □ M. med 11¼ Mill. Indb. Af dette Areal ere 3,961 □ M. directe under engelsk Forvaltning, Resten under afhængige, indfødte Fyrster. Landet begrænses mod N. V. af Fl. Tapti, der løber til Cambay-Bugten, mod S. V. af Godavari og dens Biflod Pranhita, og midt igjennem det løber Mahanadi, begge de sidst nævnte til den bengalske Bugt. Tapti og Mahanadi ligge i en Forsænkning i Landets Midte, der kun hæver sig c. 1,000 F. over Havet; men for Resten hører C. til Dekans Højslette og gaar mod V. over til et af talrige Kjæder gjennemkrydset Bjærgland, hvis højeste Punkter naa op over 12,000 F. Jordbunden er paa Højsletten frugtbar, og Industrien er forholdsvis blomstrende i de større Byer, navnlig Forfærdigelsen af Silke- og Bomuldsstoffer. Prov. styres af en „Chief Commissioner" og deles i Divisionerne Dshabalpur, Narbadda, Nagpur, Tschattisgarh og Districtet Øvre-Godavari. Hovedstad Nagpur.

Centrālsol. Idet alle de klare, paa vor Himmel synlige Stjærner, saa vel som hele Mælkevejen, antages at udgjøre et stort sammenhængende System af Legemer, som ere underkastede gjensidig Tiltrækning og de deraf følgende Bevægelser, have flere Astronomer, navnlig Mädler, antaget, at der maatte være et Centrum for Bevægelsen, i Analogi med Solen som Centrum for Planetsystemet, og Mädler har endog troet at kunne paapege en bestemt Stjærne som en saadan C., nemlig Stjærnen Alkyone, som er en af Plejaderne. Denne Mening har fundet en Del Modsigelse, men maa i alt Fald ikke misforstaas, som om hin Stjærne skulde antages at staa i et lignende dominerende Forhold til Fixstjærnesystemet som Solen til Planeterne. Meningen er kun, at Systemets Tyngdepunkt, som er i Hvile, medens de øvrige bevæge sig, skulde falde i eller meget nær ved den nævnte Stjærne.

Centrifugālkraft ell. midtpunktflyende Kraft forekommer ved enhver tvungen, krumlinjet Bevægelse af et Legeme. I Følge Inertiens Lov vil Legemet vedblive at bevæge sig i den Retning, hvori Bevægelsen er begyndt, naar ingen udvortes Kraft virker derpaa, og skal det nu gjennemløbe en krum Linje, maa det hvert Øjeblik forandre sin Retning; C. er da intet andet end den Modstand, som Inertien fremkalder derimod. Tænker man sig f. Ex. et Legeme, der svinges rundt i en Snor, maa man for at holde Legemet i Kredsløbet udøve et Træk i Snoren, der virker paa Legemet som en midtpunktsøgende Kraft (s. Centralbevægelse), men dette Træk føles af Haanden, der holder Snoren, som en Bestræbelse hos Legemet til at fjærne sig fra Kredsens Mid-

punkt, og det er denne Bestræbelse, der er C. Det ses heraf, at C. er lige saa stor som den midtpunktsøgende Kraft, der er nødvendig for at vedligeholde Kredsbevægelsen. Det kan godtgjøres, at C. ved Bevægelsen i lige store Kredse staar i Forhold til Hastighedens Kvadrat eller i omvendt Forhold til Omløbstidens Kvadrat; ved Bevægelse med samme Hastighed i omvendt Forhold og ved lige store Omløbstider i ligefremt Forhold til Kredsens Radius; alt andet lige, staar Centrifugalkraften i ligefremt Forhold til Legemets Masse. C. ytrer sig i mangfoldige Tilfælde. Løber eller rider man hurtig rundt i en Kreds, maa man for at holde Ligevægt med C. hælde sig indad i Kredsen. Det samme maa iagttages ved Krumninger i Jærnbaner, hvor det ydre Spor lægges højere end det indre. Ved C. kunne Mølle- eller Slibestene, der løbe meget hurtig rundt, endog blive sprængte. Jordens daglige Omdrejning frembringer ogsaa en C., hvorved alle dens Dele stræbe at fjærne sig fra Axen. Da Jordens Størrelse og Omløbstid ere bekjendte, kan man beregne C.s Størrelse, og man finder da, at den under Æqvator, hvor den virker stærkest og desuden lige imod Tyngden, formindsker Legemernes Vægt $\frac{1}{289}$. Følgen deraf er, at Jorden i Stedet for at være kuglerund er noget fladtrykt, saa at Æqvators Diameter er omtr. 6 Mile større end Jordens Axe. Ved de store Planeter Jupiter og Saturn, der tillige have en mindre Omløbstid (9—10 Timer), er denne Fladtrykning saa stærk, at den strax falder i Øjnene, naar man betragter disse Himmellegemer i en Kikkert. **Centrifugalblæser**, d. s. s. Viftebælg. **Centrifugalmaskine**, et physisk Apparat, tjener til at anstille Forsøg over Centrifugalkraften. Det bestaar af en lodret Axe, som ved et Snorløb eller en Tandhjulsforbindelse kan sættes i en hurtig Omdrejning. Paa denne Axe kan man befæste de forskjellige Legemer, der skulle paavirkes af Centrifugalkraften, f. Ex. en udspændt Metaltraad, hvorpaa forskjellige Kugler kunne glide, et Kar med Vand osv. **Centrifugalpumpe**, en Vandpumpe, der er bygget efter samme Princip som Viftebælgen (s. d. A.). **Centrifugalregulator**, s. **Regulator**. **Centrifugalsigte**, s. **Sigter**. **Centrifugaltørremaskine**, s. **Tørring**. **Centrifugalventilator**, s. **Viftebælg**.

Centrifūge eller, som den ogsaa er kaldet, Svingskumme er Benævnelsen for en til Damp- eller Hestekraft indrettet Cylinder, der, ved at sættes i en meget stærk, omdrejende Bevægelse omkring sin Axe, 1,000—2,000, indtil 6,000 Gange i Minutet, tjener til at udskille Fløden af den nymalkede Mælk, idet denne under den hastige Omdrejning slynges fra Axen ud mod Siden og her danner som en Ring, paa hvis indre Side Fløden samler sig. Ved sindrige Indstillinger kan da saa vel Fløde som Mælk løbe af under Arbejdet i særskilte Beholdere og ny Mælk ledes til, uden Afbrydelse for Arbejdet. C., som først ved 1870 er kommen frem (Tyskerne Prandel og Lefeldt), den Gang i en meget ufuldkommen Skikkelse, er senere undergaaet meget betydelige Forbedringer, hvortil dansk Industri (Maskinmester Larsen er Opfinder af den „continuerlige C.", Roskildecentrifugen) og Docent N. J. Fjords værdifulde Undersøgelser væsentlig have bidraget, saa at den er bleven en væsentlig Støtte til at overvinde mange Vanskeligheder i Mælkerierne og omtr. fra 1880 har fundet en tilsvarende Udbredelse i Mælkeribriften.

Centripetālkraft, midtpunktsøgende Kraft, forekommer ved enhver krumlinjet Bevægelse. En saadan kan kun opstaa, naar der paa det bevægede Legeme virker en Kraft, der søger at drage det ud fra dets Bevægelsesretning; denne Kraft kan tænkes opløst i to Kræfter, en, som gaar i Retning af Tangenten til vedkommende Punkt af Banen, og som virker til Forandring af Legemets Hastighed (Tangentialkraften), og ēn, Centripetalkraften ell. den midtpunktsøgende Kraft, som gaar i en Retning vinkelret paa Tangenten, altsaa ind imod Centrum for Banens Krumning; den fra Inertien hidrørende Modstand herimod er Centrifugalkraften (s. d. A.).

Cēntrivinkel, en Vinkel, som har sit Toppunkt i Centrum af en Cirkel; dens Gradeantal er saa stort som den Bues, der indesluttes af Benene. I en regelmæssig Mangekant er C. den Vinkel, som har sit Toppunkt i Centrum, og hvis Ben indeholde Endepunkterne af en Side; dens Gradeantal er 360 : n, naar n er Sidetallet.

Cēntrum, lat., Midtpunkt, kaldes i Mathem. et til en Linje eller Flade hørende Punkt, som halverer alle derigjennem dragne Chorder. Et saadant findes f. Ex. ved Cirklen, Ellipsen, Kuglen osv. En regelmæssig Mangekants C. er det Punkt, der har lige store Afstande fra alle Vinkelspidserne og ligeledes fra alle Siderne; det er derfor C. for baade en omskreven og en indskreven Cirkel. Tilsvarende Bet. har C. ved de regelmæssige Flerplanslegemer. I Physiken er C. Benævnelsen for forskjellige Punkter. C for parallele Kræfter er saaledes det Punkt, omkring hvilket de holde hverandre i Ligevægt. **Tyngdecentrum**, s. **Tyngdepunkt**. **Svingningscentrum**, s. **Pendul**. **Stødcentrum**, det Punkt, i hvilket et Legeme maa modtage et Stød, naar dette ikke skal indvirke paa Understøtningen. **Trykcentrum**, det Punkt af en i en Vædske nedsænket Flade, omkring hvilket Vædskens Tryk er i Ligevægt. **Metacentrum** (Overfaldspunkt), det Punkt i et paa en Vædske svømmende Legeme, i hvilket det kan tænkes ophængt. Dets Beliggenhed i Forhold til Legemets Tyngdepunkt bestemmer de forskjellige Ligevægtsstillinger. Drejes Legemet nemlig lidt ud af sin Stilling, er M. det Punkt, hvori den lodrette Linje igjennem Opdriftens (s. d. A.) Angrebspunkt (d. e. den fortrængte Vædskemasses Tyngdepunkt) skærer den oprindelige Vertical igjennem Legemets Tyngdepunkt; ligger dette lavere end M., haves stadig Ligevægt i den oprindelige Stilling, ligger det højere end M., haves ustadig Ligevægt, og falde de sammen, er Ligevægten ligegyldig. — I politisk Henseende betegner C. den Gruppe af en repræsentativ Forsamling, der indtager en Mellemstilling imellem de yderliggaaende, conservative eller fremadskridende Partier. Stundum antydes dette ogsaa ved

den Plads, Gruppen indtager i Forsamlingssalen. Det var under det franske Julikongedømme, Navnet opkom, og man skjelnede den Gang mellem et „højre" og et „venstre" C. (hint under Guizot, dette under Thiers). Ogsaa i det sardinske Deputeretkammer 1849—50 fandtes en lignende Tvedeling af C. (Cavour og Ratazzi), ligeledes i den franske Nationalforsamling 1871—75. I den tyske Rigsdag siden 1871 og i det preussiske Underhus siden 1860 kaldte det klerikale Parti sig C. I det danske Folketing var der 1861—62 et C., kaldet „de uafhængige", og 1866—74 et nyt saakaldt „Mellemparti". **Centrumsbor** bruges til i Sidetræ at bore større Huller med flad Bund og har sit Navn af den i Midten anbragte trekantede Spids eller korte Skrue, hvorom drejer sig paa den ene Side en Kniv, der glatter Hullet og skærer for, paa den anden Side en fladtliggende Mejsel, der inden for Knivens Snit borttager Træet som en vunden Spaan. Andre Former af C., ligesom C. til Metal, forekomme vel, men kun sjælden.

Céntum, lat., hundrede.

Centúmviri (Hundredmænd), et ældgammelt, rimeligvis af Servius Tullius indstiftet Dommercollegium i Rom, der bestod af 105, senere af 180 Medlemmer. De dømte i Civilsager (Klager vedkommende Ejendoms- og Servitutsforhold, samt Arvesager). De bestod endnu i Kejsertiden og nævnes sidste Gang 395.

Centúrie kaldtes hos Romerne overhovedet enhver Afdeling af c. 100 Gjenstande eller Personer, saaledes i Krigsvæsenet en Afdeling af Hæren, der commanderedes af en saakaldt **Centúrio** (Centuriōn). Særlig mærkes, at de Klasser, i hvilke Servius Tullius havde inddelt Borgerne efter deres Formue, omfattede 193 C., idet de 5 første Klasser i 174 C. dannedes af de velhavende (foruden Ridderne i 18 C.), medens de ubemidlede kun dannede 1 C. Hver C. havde i Folkeforsamlingen (**Centuriatcomitierne**) en Stemme. **Centurier, de magdeburgske**, et kæmpestort, kirkehistorisk Værk, som udkom i Basel 1559—74 i 13 Foliobind. Planen dertil lagde den ivrige Lutheraner Matthias Flacius Illyricus 1552 under sit Ophold i Magdeburg; han satte sig den Opgave at give et historisk Forsvar for Reformationen ved at vise, at Protestantismen stemmer overens med den oprindelige Christendom, medens Romerkirken er afvegen derfra. Hvert Bind indeholder et Aarh.s Historie, en Centurie, og er efter en bestemt Fagorden delt i 16 Capitler. Foruden Flacius arbejdede Wigand, Basilius Faber og flere andre Lærde paa Værket. Det udmærker sig ved grundige Kildestudier og Uddrag af meget vigtige og vanskelig tilgængelige Documenter, ved en skarp Kritik og lidenskabelig Polemik. I over et Aarh. var disse C.s Anseelse i den protestantiske Kirke saa stor, at alle kirkehistoriske Forfattere tog dem til Forbillede. Som Modskrift udgav Baronius sine Annaler.

Centweight [uæht] ell. **Hundredweight** [hŏndreduæht], det engelske Centner, 112 Pounds avoirdupois ell. 101,6 danske Pund.

Cephalōpoda, d. s. s. Blæksprutter.

Cephalæmatōm, en Blodsvulst (s. d. A.) paa Hovedet, især hos nyfødte Børn, dannet ved en Blodudgydning imellem Hjerneskallen og dens Benhinde som Følge af det Tryk, hvorfor Hovedet er udsat under Fødselen. Sædvanlig opsuges Blodet langsomt, hvorved C. forsvinder; sjælden gaar det over i Suppuration.

Cēpheus, circumpolart Stjernebillede paa den nordlige Himmel, til Dels i Mælkevejen. I Danmark gaar det temmelig nær forbi Zenith. S. **Kepheus**.

Cēram, s. **Amboina**.

Cerāno, il, ital. Maler, s. **Crespi, G. B.**

Cerāt (Voxsalve) bestaar af Vox og Olje; efter som der benyttes gult eller hvidt Vox, har man gul eller hvid C. Den bruges til Saar.

Ceratōdus, s. **Lungefisk**.

Cērberus, s. **Kerberos**. Uegentlig bet. C. en bidsk Vogter.

Cercāria, Haleikte, Larve til Ikter (s. d. A.), henførtes tidligere til Infusionsdyrene. „Sæddyrene" (Spermatozoerne) henregnedes i sin Tid til C. under Navn af C. hominis.

Cerdagne [dänj], et Landskab paa begge Sider af Pyrenæerne i Bjergkjædens østlige Del, hører dels til det franske Dep. Øst-Pyrenæerne, dels til den spanske Prov. Catalonien. C. var i det 11te og 12te Aarh. et eget Grevskab.

Cereālier (efter Gudinden Ceres), de egentlige Kornsorter, af Græssernes Familie.

Cerebrāl, hvad der angaar Hjernen, Cerebrum: **cerebrospināl**, hvad der angaar denne og Rygmarven, Medulla spinalis, i Forening. **Cerebrālnerver**, de 12 Par fra Hjernen udspringende Nerver. **Cerebrālrheumatisme**, visse Symptomer paa en Hjernelidelse, der undertiden optræde under den acute Ledderheumatisme og oftest bero paa en pludselig og stærk Stigning af Legemsvarmen; det er altid en farlig Tilstand. **Cerebrospinālmeningītis**, en med en udbredt Betændelse af Hjernens og Rygmarvens Hinder forbunden, overordentlig dødelig, i Epidemier optrædende Sygdom, der først har været kjendt i dette Aarh., 1837 hjemsøgte Frankrig, derfra har udbredt sig til de fleste europæiske Lande og Nordamerika, 1844—45 viste sig i Danmark (især Jylland) og 1854—61 hærgede Sverige, hvor 4,138 Mennesker døde af den. Den er fortrinsvis knyttet til overfyldte, usunde Localiteter og navnlig til Garnisonerne, hvor den især angriber de unge Rekruter; den er efter al Rimelighed en Infectionssygdom, men for Resten ere dens Aarsager aldeles ubekjendte. **Cerebrospinālsystem**, s. **Nervesystem**. **Cerebrāler** i Sprogvidenskaben, s. **Medlyd**.

Ceremoni, højtidelig Skik; et ydre Tegn eller en Skik, der er bestemt til at vække og fremstille den religiøse Følelse. Samlingen af de C., som i Forening danne et hele, kaldes Ritus. **Ceremoniāle** kaldes den Bog, der giver Forskrifter for de C., som høre til en bestemt Cultus, fornemmelig »c. episcoporum«, der handler om de romerske Biskoppers pontificale Forretninger. **Ceremoniel** [niĕll], Indbegrebet af de Enkeltheder, der skulle iagttages ved en vis bestemt, festlig Lejlighed.

Cĕres, s. Demeter. **C.**, en af Planetoiderne. C. var den første af disse, der blev opdaget, nemlig 1 Jan. 1801 af Piazzi i Palermo. Han tabte den imidlertid af Sigte paa Grund af Sygdom og kunde ikke finde den igjen, hvorimod det lykkedes Gauß af de foreliggende Observationer at beregne dens Bane med saa stor Tilnærmelse, at Olbers kunde gjenfinde den.

Cēret [rē], Stad i det franske Dep. Øst-Pyrenæerne, ved Floden Tech, 4 M. s. s. v. for Perpignan. 3,000 J. Mærkelig høj Bro over Tech. Spanske og franske Befuldmægtigede samledes her 1660 for at fastsætte Landgrænsen. Kampe 1793 og 1794 mellem Spanierne og Franskmændene.

Cerignola [rinjola], Stad i Syditalien, 5 M. s. ø. for Foggia. 25,000 J. (1881). Bispesæde. Frugtbar Omegn, der frembringer Olje og Mandler. Spanierne under Gonsalvo af Cordova sejrede her over de franske under Hertugen af Nemours 28 Apr. 1503, hvorefter Kongeriget Neapel kom under spansk Herredømme.

Cerigo [tſcherī], en af de joniske Øer, i Middelhavet ud for Marathonisibugten, hører til Nomarchiet Argolis og Korinth og skilles ved Cervi-Kanalen fra Lakonien. 5 □ M. med 15,000 J. (tillige med den længere mod S. liggende lille Ø **Cerigotto** og nogle mindre). C. er bjærgfuld og skovløs; i Dalene trives Bomuld, Olje, Vin og Sydfrugter fortræffelig; Husdyrene ere fornemmelig Faar og Geder. Her fanges en Mængde Vagtler. Paa Sydsiden er Staden **Kapsali** med Havn og 1,500 J. C. er Krækernes **Kythera**, og her findes i Nærheden af Kapsali Ruiner af et Aphroditetempel.

Cerinth (Kerinthos), en Vranglærer i Slutningen af den apostoliske Tidsalder. Af jødisk Byrd og uden Tvivl oplært i den alexandrinske Visdom forbandt han hedensk-gnostiske med ebionitiske Vildfarelser. Han forkastede Loven og lærte om et Sejersrige, fuldt af Mad og Drikke, skjønne Kvinder, Fester og kjødelige Nydelser. Legenden fortæller, at da en Gang Apostelen Johannes traf ham i et Bad, udbrød han: „Hastig afsted; Badstuen vil vist styrte sammen over hans Hoved!“

Cerithium, Havsnegle med spids, taarnformet Skal og skjæv, aflang Skalmund med en kort Kanal for Aanderøret, findes især i det hede Jordbælte, i Brakvand, i Laguner eller ved Flodmundinger.

Cērium, et Metal, hvis kiselsure og phosphorsure Salt forekommer i enkelte sjældne Mineralier, der ogsaa indeholde Lanthan og Didym, to lige saa sjældne Metaller. C. blev samtidig opdaget af Berzelius og Hisinger og af Klaproth 1803. Det har ingen praktisk og kun ringe theoretisk Interesse.

Cernay [næ], d. s. s. Sennheim.

Cernēre, omringe, indeslutte; bruges især om Indeslutningen af en Fæstning i det Øjemed, at afskære den Forbindelse med og Tilførsel fra Omegnen.

Cerotin udgjør Hovedbestanddelen af chinesisk Vox, et Produkt, som skal dannes ved visse Insekters Stik paa forskjellige Træer. C. er en Ætherart (s. d. A.) og kan som hele denne Gruppe af Forbindelser ved Indvirkning af Kalihydrat spaltes i Kalisaltet af en Syre og en Alkohol. Den herved dannede Syre er **Cerotinsyre**, der ogsaa udgjør den i varm Vinaand opløselige Del af Bivox (s. ogsaa **Vox**). C. ligner Hvalrav, smelter ved 83° og er opløseligt i kogende Benzol.

Cerquozzi, Michel Angelo [tſcherkvōtſi], italienſk Maler, f. 1602 i Rom, d. 1660, fører Tilnavnet „Michel Angelo delle battaglie“ af fine Slagbilleder, der dog ikke regnes for hans bedste Værker. Med mere Ret fører han Tilnavnet »delle bambocciate«, fordi han ogsaa malede Folkelivsbilleder i P. van Laars Maner med meget Lune og stor malerisk Frihed.

Cerreto [tſcherrē], Stad i Syditalien, 3 M. n. v. for Benevento. 15,000 J. Bispesæde.

Cerrētti, Luigi [tſcher], ital. Digter, f. 1738, blev Prof. i Veltalenhed i sin Fødeby Mantua og under Revolutionen brugt af den franske Regering som en Slags Overskoledirecteur i Bologna; 1799 gik han til Frankrig. Efter den cisalpinske Republiks Gjenoprettelse blev han Prof. eloquentiæ i Pavia, hvor han døde 1808. Hans Poesier ere af lyrisk-didaktisk Charakter, vidnende om Sprogfærdighed og Studium af Klassikerne og det 18de Aarh.s franske Literatur.

Cerrito, Fanny [tſcher], berømt Danserinde, f. 1823 i Neapel, optraadte allerede i sit 13de Aar paa San Carlotheatret med meget Bifald og gjorde derefter stor Lykke paa alle Theatre i Tyskland, Frankrig og England. 1847 debuterede hun paa den store Opera i Paris, hvor hun blev en af Ballettens Prydelser. Hun giftede sig med Danseren og Violinspilleren St. Léon; efter at være skilt fra ham 1850, trak hun sig tilbage fra Scenen.

Cērro Gōrdo, et Pas i Mexico, paa Vejen fra Veracruz til Mexico. 18 Apr. 1847 slog den nordamerikanske General Scott her Mexicanerne under Santa Anna.

Certaldo [tſchertāl], Flække i Mellemitalien, 4 M. s. v. for Firenze. Boccaccio døde her 1375; hans Hus staar endnu ufortæret af Tiden.

Certeparti ell. Fragtbrev, det Document, som indeholder en Contract om Befragtningen af et Skib eller en Del deraf. Navnet kommer af lat. charta partita, fordi Contracter af dette Slags i Middelalderen i Almindelighed bleve skrevne paa et Stykke Papir, der da blev skaaret over, saa at hver Part fik sin Del.

Certificāt eller fuldstændigere **Nationalitets- og Registrerings-C.** eller Bevis kaldes det Vidnesbyrd, som Øvrigheden udsteder om, at et Skib er indført paa Landets Skibsregister og derfor berettiget til at føre dets Flag.

Cerūtter, Navnet paa de ostindiske Cigarer, der ere kegleformede, sjældnere cylindriske, og lige afskaarne for begge Ender, hvorfor ogsaa Ombladet maa klæbes fast paa Randen. Undertiden findes i Midten et Straa, som trækkes ud for at give Luft.

Cervāntes-Saavēdra, Miguel de, f. 9 Oct. 1547 i Alcalà de Henares af gammel adelig, men forarmet Familie. Tidlig gjorde de omvankende Bander, som spillede Lope de Ruedas

(s. d. A.) Stykker stærkt Indtryk paa ham, og allerede som Barn skrev han Vers. Muligvis har han studeret et Par Aar i Salamanca, men kom c. 1568 til Madrid, hvor han fik sine første Arbejder (Elegier, Sonetter, Romancer o. desl.) trykte. 1570 gik han af Trang som Kammertjener hos Legaten Aquaviva til Rom. Da Paven, Philip II og Venezia 1571 havde sluttet den hellige Ligue mod Tyrkerne, lod C. sig i Drøm om et ridderligt Korstog for Christendommen hverve som Soldat og deltog, skjønt syg af Feber, i Slaget ved Lepanto 7 Oct. 1571, hvor han foruden to andre Saar fik den venstre Haand og Arm lammede for bestandig. Helbredet i Messina gjorde han først under Admiral Marco Antonio Colonna et Tog med til Levanten, derpaa et til Afrika under Don Juan d'Austria. Efter endt Krigstjeneste gik han til Neapel, hvorfra han indskibede sig til Spanien; men i Sept. 1575 blev Skibet taget af Sørøvere. 5 Aar tilbragte C. som Fange i Algier; først havde han to grusomme Renegater, derpaa selve Dejen til Herre. Han viste sig mod sine Medfanger som en opofrende og god Kammerat og tog alene Skylden paa sig for mange dristige, men mislykkede Planer til Flugt, hvilket flere Gange udsatte ham for Pinsel og Død. Med stor Anstrængelse fik hans uformuende Familie ham løskjøbt 1580. Fattig og forladt kom han tilbage til sit Fædreland, maatte igjen tage Musketten og drog med paa et Tog til Portugal og Azorerne 1581 og 1582. I Portugal vandt han — hvad der den Gang var en Sjældenhed hos en Spanier — Kjærlighed til Landet og dets Literatur, af hvilken sidste man sporer Indflydelse i hans tidligere Prosaværker. Kjed af Krigerlivet trak han sig tilbage til sin Fødeby og udgav 1584 sin Hyrderoman »Galatea«. Helten og Heltinden ere Forklædninger af ham og hans Elskede, med hvem han kort efter blev gift. For Resten er Bogen skreven i den courante, sødlig-fade Hyrdestil. Kort efter forfattede han sin første Række Dramaer (20—30), der trods deres Ubehjælpsomheder og allegoriske Figurer indeholde Scener af Kraft og Skjønhed, især hvor han sætter Begivenheder af sit eget Liv ind deri; navnlig har »Numancia« Partier, den største Digter værdige. Hans Haab om at ernære sig ved Arbejde for Scenen glippede, og c. 1588 drog han til Sevilla, hvor han fik en lille Bestilling som Opkræver af resterende Skatter, men det laa ham nærmere, naar han paa Embedsvegne gjennemstrejfede Andalusien, poetisk at nyde det rige Natur- og Folkeliv end nøjagtig at udføre sine Opkrævninger. Han kom i Gjæld til Regeringen for en ubetydelig Sum og sad en lang Tid i Fængsel. Kvinderne i hans Familie ernærede sig kummerlig ved Syning under hans bestandig trange Kaar. Forgjæves ansøgte han Regeringen om en Post i Amerika, som ellers Samfundets Udskud brugtes til. Fra Sevilla skal C. være dragen til La Mancha (hvor han lader Don Quixote have sin Hjemstavn) og der have søgt sit Erhverv som Skatteopkræver for Ordenen San Juan og ligeledes være bleven fængslet paa Grund af Chicane fra Indbyggernes Side. 1603 finde vi ham bosat i Valladolid, hvor han atter kom i Fængsel tillige med sin Familie, fordi dens Medlemmer havde været Vidner til en Kjærlighedsduel om Natten uden for deres Bolig. I Valladolid har C. væsentlig udarbejdet 1ste Del af »Don Quixote«, der udkom i Madrid 1605; det følgende Aar drog han til Madrid, hvor han gjorde Bekjendtskab med Literaturens Notabiliteter; men trods det store Bifald, som hans Bog vandt, bleve hans Kaar ikke stort bedre. Don Quixote har gjort Epoche i Verdensliteraturen. C.s nærmeste Hensigt var, som bekjendt, at parodiere de phantastiske og urimelige Ridderromaner, der nu snart i et Aarh. havde været den fashionable Verdens Læsning (s. Amadis); men — ham selv maaske ubevidst — tog hans Geni en større Flugt, og gjennem den humoristisk-burleske Skildring af den vandrende Ridders mislykkede Eventyr klinger en Afskedshilsen til Middelalderens Romantik. At den møre Lanse, som „Ridderen af den bedrøvelige Skikkelse" svinger, splintres mod den prosaiske Vejrmøllevirkelighed er som et Symbol paa, at Middelalderens Drømme ubarmhjærtig forjages af den nyere Tids rationelle Livsopfattelse. Ligesom de spanske Dramatikere i den komiske Figur »el gracioso« sammentrænge en levende Parodi af Heltens chevalereske, luftige Idealisme, møde vi her i Sancho Pansas lavstammede, solide Person den prosaiske, haandgribelige Bondeforstandighed. Væbneren og hans Herre ere to af disse evige Typer, hver udtrykkende de hinanden pudserlig illustrerende Yderligheder i Livsbetragtning. Romantiske Episoder, Natur- og Folkelivsskildringer, alt ligesom bestraalet af Andalusiens Sol, gjennemkrydse Værket, der breder sig magelig i en stemnings- og farverig Fremstilling, paa ethvert Punkt aabenbarende C.s inderlig godmodige og sympathetiske Gemyt. 1613 udkom »Novelas exemplares«, smukke, national-romantiske Fortællinger, tit paa Grundlag af en selvoplevet Begivenhed; 1614 »Viage del Parnaso« (Forbilledet er Italieneren Cesare Caporalis »Viaggio nel Parnasso«), en Satire i Terziner over Samtidens Literatur. S. A. udkom en Fortsættelse af Don Quixote, hvis Forfatter kaldte sig Alonso Fernandez de Avellaneda, et plumpt og klodset Arbejde, der heller ikke gaar Ram forbi i C.s 2den Del af Don Quixote, der udkom 1615, samme Aar som den anden Række af dramatiske Arbejder (8 Komedier og 8 Mellemspil), hvor C. søger at lempe sig efter den af Lope de Vega indførte Form for det nationale Drama. Hans sidste Arbejde, der udkom Aaret efter hans Død, er Romanen »Persiles y Sigismunda«, et Forsøg paa at levere en fornuftig Ridderroman. Scenerne ere henlagte baade til Norden og Syden, og man ser, at C. har haft en dunkel Forestilling om Vikinger og Søkonger, men for øvrigt intet Kjendskab til de nordlige Lande. Det hele er en vidtløftig Imbroglio, et elskende Pars Hændelser paa en Pilegrimsreise til Rom. I Fortalen til denne Bog, saa vel som i Dedicationen af Don Quixotes 2den Del til Greven af Lerma udtaler C. Visheden om, at hans Død er nær, da han

led af Vattersot. C. døde 23 Apr. 1616 (samme Dag som Shakspeare), faa Dage efter at være indtraadt i Franciskanerordenen. Af spanske Udgaver af Don Quixote mærkes Pragtudgaven (1780), Pellicers (1798), Akademiets med Biographi af Navarrete (1819). Paa Dansk er den oversat af Imfr. C. D. Biehl (1776—77, udg. paa ny 1863—69 af F. L. Liebenberg med ny Oversættelse af de poetiske Partier af S. Schandorph og Tegninger af Marstrand) og af Fr. Schaldemose (1829—31); den mest bekjendte tyske Oversættelse er af Tieck.

Cervelātpølse, Hjærnepølse.

Cervēna i Bulgarien ved Donau, ikke langt ø. for Sistova, er bekjendt af Russernes glimrende Sejer over Tyrkerne 7 Sept. 1810.

Cervēra, Stad i Spanien, Catalonien, 11 M. v. n. v. for Barcelona, 4,000 J., havde tidligere et Universitet.

Cesalpini, Andrea [tsche], lat. Cæsalpinus, italiensk Philosoph og Naturforsker (Botaniker), f. 1519 i Arezzo. Han besad en omfattende Lærdom og var en ivrig Tilhænger af den aristoteliske Philosophi, som han foredrog i Pisa, hvor han ogsaa var Lærer i Medicin og Naturvidenskab. C. søgte at vende tilbage fra den scholastiske til den virkelige Aristoteles, hvis Lære han fremstillede i »Quæstiones peripateticæ«. Hans Opfattelse fandt mange Tilhængere i Italien og i Tyskland, hvor han havde opholdt sig. Hans botaniske Hovedværk udkom i Firenze 1583 og indeholder foruden en Masse Jagttagelser og Beskrivelser et theoretisk Afsnit, der har megen Interesse i Botanikens Historie, idet der heri findes Betragtninger og Raisonnementer over næsten alle Botanikens Discipliner, uden at disse dog endnu vare skilte ud fra hverandre. Særlig kan fremhæves, at han drog Planternes Befrugtningsorganer langt mere frem end det tidligere var sket og derved vakte større Interesse for Blomstens Bygning. Som gammel Mand blev han kaldt til Rom af Pave Clemens VIII, som udnævnte ham til sin Livlæge; her lærte han indtil sin Død 1603.

Cesari, Giuseppe [tschē], kaldet Josepin og il cavaliere d'Arpino, italiensk Maler, f. 1560 i Rom, d. 1640, var et tidligt udviklet Talent, men uddannet i sin Tids manieristiske Retning sank han i Forglemmelse ved den bolognesiske Malerskoles Opblomstring. Han har arbejdet baade i Frankrig og Italien. Til hans mærkeligste Arbejder høre Mosaikerne i Peterskirkens Kuppel, der udførtes efter hans Cartons.

Cesarōtti, Melch. [tsche], italiensk Skribent, f. 1730 i Padua. Naar hans fattige Forældre vare borte, overlod de ham til hans Onkel, en Munk, der for at spare sig den Umage at passe paa Drengen lukkede ham inde i Klosterbibliotheket, hvilket gav ham Anledning til næsten bestandig at læse. Han blev hurtig hjemme i antik og moderne Literatur, saa vel som i sit Modersmaals Grammatik. Som Huslærer hos en Patricier i Venezia gjorde han Gasparo Gozzis Bekjendtskab, og en Englænder Sackville fik ham til at oversætte Macphersons „Ossian“ paa italienske Vers (fuldført 1772). Siden blev C. Prof. i Græsk og Hebraisk i Padua, oversatte Homer, men i moderne Stil, og skrev sin »Saggio sulla filosofia delle lingue applicato alla lingua italiana«. Som Sprogmand ivrer C. mod alt stilistisk Pedanteri. Under Revolutionen var han af Franskmændene ansat i Undervisningscomiteen. Siden oversatte han nogle Satirer af Juvenal og digtede sin »Pronea«, et koldt, elegant, i Abstractioner sig bevægende Læredigt. C. var en dannet og lærd Mand, hvis Sans for det klare og forstandige var uddannet ved Læsningen af Voltaire. D. 1808. Foruden de nævnte antike Forfattere har han oversat Værker af Æschylos, Demosthenes o. fl.

Cesāti, Aless. [tsche], kaldet il Greco, udmærket italiensk Stenskærer og Medailleur fra Lombardiet, blomstrede c. 1550. Som hans vigtigste Arbejder nævnes en meget berømt Medaille til Ære for Pave Paul III, hvis Revers viser Alexander d. store bøjende sig for Jerusalems Ypperstepræst, og en Carneol med Portræt af Henrik II af Frankrig.

Cesēna [tsche], Stad i Mellemitalien, 2½ M. s. ø. for Forli. 11,000 J. Bispesæde, Kathedralkirke, smukt Raadhus, berømt Bibliothek Malatesta med værdifulde Haandskrifter. Silkemanufakturer, Hamp- og Vinavl. Svovlminer. Paverne Pius VI.s og VII.s Fødeby. For Pius VI er her opført en kolossal Marmorstatue. Slag 1815 mellem Murat og Østerrigerne.

Cesi, Bartolommeo [tschē], italiensk Maler, f. 1556, d. 1629 i Bologna, Lærling af Tibaldi, var en Forløber for Carraccierne og en Støtte for dem i Kampen mod Manieristerne.

Cesnola, Luigi P. di [tschēs], Greve, italiensk Archæolog, f. 1832 ved Turin, deltog i Krimkrigen og i de amerikanske Nordstaters Krig mod Sydstaterne, blev 1869 amerikansk Consul paa Cypern og benyttede denne Stilling til at foretage talrige Udgravninger. Hans mange Fund opstilledes 1872 i en særlig Samling i New-York; 1877 udgav han en Beretning om Resultatet af sine Forskninger, »Cyprus, its ancient cities, tombs and temples«.

Cēspedes, Pablo de, spansk Kunstner, f. 1538 i Cordova, d. 1608, dannede sig i Rom ved Studiet af Rafaels og Michel Angelos Værker. 1577 kaldtes C., som tidligere havde vundet Anseelse ved lærde Studier, fra Rom til sin Fødeby som Kannik; dog afbrød hans gejstlige Stilling lige saa lidt hans kunstneriske som hans literære Virksomhed. Han var Maler, Billedhugger, Bygmester, Digter, Kunstforfatter og Antiqvar. Størst Betydning har han som Maler og Grundlægger af en Kunstskole i Cordova; han hørte til dem, som indpodede den italienske Kunst i den spanske.

Cēssio bonōrum, lat., en Skyldners frivillige Overgivelse af sin Formue til Creditorerne; et Middel, der i nogle Lande bruges for at undgaa Følgerne af en egentlig Fallit. **Cessiōn** ell. Transport kaldes den Handling, hvorved en Person (**Cedēnten**) overdrager (**cedērer** eller transporterer) sin Fordring paa en anden (**Cēssus**) til en Tredjemand (**Cessionārius**). Saaledes at sætte en anden i sit Sted staar i Regelen enhver Creditor frit for, uden at dertil behøves Debitors Samtykke.

Cesti, Marc. Antonio [tschästi], f. 1620 eller 1624 i Arezzo, d. 1669 i Venezia, Elev af Carissimi, Capelmester i Firenze, fra 1660 Tenorsanger i det pavelige Capel, betydelig Cantate- og Operacomponist, indtager en høj Rang i Operaens Udviklingshistorie.

Cestius's Pyramide, et fra Augusts Tid stammende Gravmonument i Rom, udmærket saa vel ved sin Form som ved sine Vægmalerier, der dog for en stor Del ere tilintetgjorte. Cajus C., der i sit Testament bestemte en Sum til Opførelsen af samme, var en rig Forretningsmand paa Ciceros Tid.

C'est le premier pas qui coûte, fr. [sæ lø prømiē pa ki kuht], det er det første Skridt, der er det vanskeligste.

Cestus (gr. κεστός, broderet) kaldtes det Bælte, som de græske og romerske Kvinder bar umiddelbart under Barmen, hvorimod den saakaldte Zone sluttede om Hofterne. Hos Homer er C. Aphrodites Bælte, der sikrer hendes Ynde og Skjønhed; derfor fremstilledes selv den nøgne, kun over Underlivet tilhyllede Venus ofte med en C. C. kaldtes fremdeles hos Romerne det Bælte, som Bruden paa Bryllupsdagen overrakte Brudgommen som et Symbol paa legemlig og aandelig Forening. C. ell. Caestus (af cædere, slaa) kaldtes den Haandbedækning, Kamphandske, som Romerne benyttede ved Kamplegene. Oprindelig bestod den kun af Remme, der vikledes om Haanden; senere blev den ved indsyede Jærnskinner og Blykugler saa svær, at man med den kunde knuse en Hjærneskal. Caestuskæmperen var et af Oldtidens Plastik hyppig behandlet Motiv.

Cetacéer, s. Hval.

Cēteris pāribus, lat., hvis for Resten alle andre Omstændigheder ere lige.

Cetewayo [tetschjuājo], Sulukaffernes Konge, fik Magten 1858 efter sin Fader Pando og blev 1873 gjort til Konge over alle Stammerne ved den engelske Resident Theoph. Shepstones Hjælp. C. søgte nu at udvikle en stærk Hær, men da han modtog Flygtninger fra andre Stammer og nægtede at udlevere dem, kom han i Jan. 1879 i Krig med England. De engelske Tropper led 22 Jan. et Nederlag ved Isandula og havde siden flere haarde Kampe at bestaa; men til sidst blev C. slaaet ved Ulundi og 28 Aug. tagen til Fange og ført til Capstaden. I Aug. 1881 sendtes han til England, men blev efter at have lovet Underkastelse sendt hjem og gjenindsat 29 Jan. 1883. Da han søgte at gjenoprette Herredømmet over alle Sulnerne, som vare blevne delte mellem 8 Høvdinger, kom han i Krig med en af disse og led i Juli 1883 et afgjort Nederlag. D. 8 Febr. 1884 i Ekowe.

Cetina, Gutierre de, spansk Lyriker af Garcilasso de Vegas Skole, f. i Begyndelsen af 16 Aarh., kæmpede i Italien, Tunis og Flandern, blev beskyttet af Fyrsten af Ascoli, som han besang efter hans Død, gik til Mexico og derfra til sin Fødeby Sevilla, hvor han døde c. 1560. 1854 udgav de Castro hans hidtil for største Delen utrykte, fine og formfulde Poesier.

Cetinje [tsje], en lille Flække i Montenegro, 2 M. ø. for Cattaro, Fyrsten af Montenegros Residens, ligger 3,000 F. over Havet i en snæver Dal og bestaar egentlig kun af det befæstede Slot, et befæstet Kloster og en Snes Huse, hvori Fyrstens Slægtninge og Medlemmerne af hans Regering bo.

Cetolög, Hvaldyrkjender, den, der er hjemme i **Cetologien,** Læren om Hvaldyrene. Af de vigtigste cetologiske Skrifter kunne nævnes F. Cuviers »Histoire naturelle des Cétacés« (1836), Rapps „Die Cetaceen" (1837), Eschrichts Arbejder og i den nyeste Tid især Skrifter af Gray, Gervais, v. Beneden, Flower, Turner, Lilljeborg og Reinhardt.

Cetrāro [tsche], Stad i Sydítalien, 4 M. n. v. for Cosenza, ved det tyrrhenske Hav. 6,000 J. Havn. Ansjosfiskeri.

Cette [sett], befæstet Søstad i Dep. Hérault i Sydfrankrig, 4 M. s. v. for Montpellier, paa den Landtange, som skiller Kystsøen Thau fra Middelhavet. 33,000 J. (1881). C. har en fortrinlig Havn, der ved en Kanal staar i Forbindelse med Søen Thau og saaledes med Sydkanalen. Betydelig Handel med Vin, Brændevin og Sydfrugter, Destillation af Brændevin og Liqueurer, Saltproduktion, Fiskeri, Skibsværfter, Søbade.

Cētti, Giovanni Battista, dansk Skuespiller og Sanger, f. 1794 i Italien, blev efter i et Par Aar at have været Elev i den dramatiske Skole 1812 ansat som Skuespiller ved denne og 1819 kongel. Skuespiller. Hans smukke, indtagende og omfangsrige Baryton i Forening med et særdeles følelsesfuldt Foredrag og den elskværdige Livlighed, hvormed han, uden betydeligt Talent til at træde ud af sin behagelige Personlighed, optraadte baade i muntre og alvorlige Roller, gjorde ham til Publikums første Yndling i det daværende Syngepersonale. Figaro i „Barberen" og „Figaros Bryllup", Farinelli, Rodolphe i „Den lille Rødhætte" og lystige Tjenere i franske Syngestykker hørte til hans mange Glanspartier. 14 Maj 1845 tog han Afsked med Scenen i „Farinelli", var siden i nogle Aar Gjæstgiver i Svendborg og blev derpaa Medlem af et rejsende Skuespillerselskab, som han dog snart forlod for at tage Ophold i Kjøbenhavn, hvor han døde 22 Marts 1858.

Cētus, Stjærnebilledet Hvalfisken (s. d. A.).

Cēuta, en af de saakaldte spanske Presidios i Nordafrika, ved Gibraltarstrædet, lige over for Gibraltar, er Sædet for en spansk Gouverneur og en Biskop og har 10,000 J. Citadel. Havn.

Ceva [tschē], Stad i Norditalien, 5 M. ø. for Cuneo. 5,000 J. Silkemanufakturer, Vinavl, betydelig Handel med Ost.

Ceva, Tommaso [s. o.], Mathematiker og talentfuld nylatinsk Digter, f. 1648 i Milano, blev Jesuit, d. 1736. »Puer Jesus« (i 9 Bøger) er hans poetiske Hovedværk. Hans Afhandling »De natura gravium« gjorde den Newtonske Tyngdelære bekjendt i Italien; 1695 opfandt han et Instrument til Vinklens Tredeling. »Opuscula mathematica« udkom i Milano 1699. — Hans Broder, Giovanni C., har i sit Skrift »de lineis se invicem secantibus« (Mil., 1678) fremsat en bekjendt Sætning af Transversallæren: Tre rette Linjer fra et Punkt i en Trekants Plan til Vinkelspidserne dele

Siderne saaledes, at Produkterne af tre ikke sammenstødende Stykker ere lige store.

Cevallos, Pedro [väljos], spansk Diplomat, f. 1761, blev Udenrigsminister efter at have ægtet Godoys Niece, men opgav dog snart dennes Parti og sluttede sig til Prinsen af Asturien (Ferdinand VII), hvem han ledsagede til Bayonne 1808. Efter en ganske kort Tid at have tjent Kong Joseph sluttede han sig til det spanske Nationalparti og rejste som dettes Agent til London, hvor han ophidsede Stemningen mod Napoleon ved i et Skrift at fremstille hans Opførsel i Bayonne. Skjønt han vedblev ivrig at tjene Ferdinand VII, mistede han dog senere dennes Gunst, da han modsatte sig hans Giftermaal med en portugisisk Prinsesse. Han blev derfor sendt som Gesandt til Neapel og derpaa til Wien, men afskedigedes 1820 og døde 1838 som Privatmand i Bayonne.

Cevennerne. Under dette Navn forstaas dels kun den Bjærgkjæde i Frankrig, der fra den nordl. Del af Dep. Hérault mellem Floderne Tarn mod V. og Rhône mod Ø. strækker sig gjennem Dep. Gard og Lozère op mod Ardèche, dels i udvidet Forstand den hele Bjærgkjæde, der fra Indsænkningen ved Sydkanalen og Floden Aude strækker sig mod N. op til Langres Plateauet. Kjæden begynder da i Dep. Aude i Nærheden af Castelnaudary som Mt. St. Félix og Mt. Noire, der paa Grænsen af Dep. Tarn og Aude strækker sig ind i Hérault med Retning VSV.—ØNØ. Herfra tager den mere nordlig Retning som Espinouse- og Garrigues-Bjærgene, de sidste paa Grænsen af Aveyron og Hérault. Den samlede Længde af denne Del er c. 20 M. De egtl. Cevenner gaa herfra indtil Alliers Kilder med Hovedretning mod NØ. i en Længde af 10 M. og fortsættes som Vivarais-Bjærgene gjennem Dep. Ardèche og mellem dette og Loire ind i Dep. Loire ø. for St. Etienne; Længde 15 M. Herfra gaar Kjæden mod N. som Lyonnaisbjærgene, hvis nordlige Del ogsaa kaldes Beaujolaisbjærgene, gjennem Dep. Loire og Rhône til dettes Nordgrænse, hvorfra den som Charolaisbjærgene gaar videre mod N. til den Indsænkning, gjennem hvilken Centralkanalen forbinder Loire med Saône. Nord herfor optræde Côte d'Or-Bjærgene, der med Retning mod NNØ. strække sig gjennem det efter dem benævnte Dep., gjennembrudte af Bourgognekanalen, op mod Langres Plateauet i den sydl. Del af Dep. Øvre Marne. Den samlede Længde af disse Kjæder er c. 35 M. og altsaa for hele Systemet c. 80 M. Fra Hovedkjæden udgaa betydelige Forgreninger, især mod N., af hvilke her kun skal nævnes fra S. mod N. Lacaunebjærgene paa Grænsen af Tarn og Aveyron; Margeridebjærgene mod NV. gjennem Dep. Lozère fortsættes op mod Auvergnes Bjærgland, og fra dem udgaa Aubracbjærgene mellem Floderne Lot og Truyère; endvidere Forezbjærgene mellem Loire og Allier. Endelig udgaar fra Côte d'Or mod NV. et Bjærgland af ringe Højde, der mellem Floderne Loire og Seine fortsættes til Bretagnes Kyst og danner Vandskjellet mellem Atlanterhavet og Kanalen, ligesom Hovedkjæden danner Skjel mellem Atlanterhavet og Middelhavet. Højden af de enkelte Dele af C. er meget forskjellig. De højeste Punkter naa i Mt. Noire 3,800 F., i Espinouse- og Garriguesbjærgene 4,300 F., i de egtl. C. 5,400 F., i Vivaraisbjærgene 5,500 F., i Lyonnaisbjærgene 4,600 F. og i Côte d'Or op mod 2,000 F. Af de Floder, der udspringe fra C., ere de betydeligste mod V. Agout, Tarn, Lot, Truyère, Allier, Loire, Yonne, Armançon og Seine og mod Ø. Hérault, Vidourle, Gard og Ardèche. Faldet mod Ø. er temmelig stejlt, mod V. jævnere. C. indeholde en stor Mængde udslukte Vulkaner, talrige Huler og Grotter og mange mineralske Kilder, ligesom de ogsaa ere rige paa Stenkul og Metaller. Medens de lavere Egne i Bjærgene i Mængde frembringe Vin og Frugt og Kastanietræet dyrkes i stor Udstrækning, frembyde de højere liggende Dele rige Græsgange for talrige Hjorder af Kvæg og Faar.

Ceylon, en til det engelsk-ostindiske Rige hørende Ø i det indiske Ocean, s. ø. for det sydl. Forindien, hvorfra den skilles ved Palksstrædet og Manaarbugten. 1,162 □ M. med 2,759,000 I. (1881). Øens bjærgfulde Indre hæver sig i Adamsbjærget til noget over 7,000 F. og i Pedrotallagalla endog til c. 8,100 F. Bjærglandet ophører omtr. 10 M. fra Kysterne og afløses her som oftest af et rigt Alluvialland, der dog paa Østkysten har mange stejle Klippepartier. Af de mange Indskæringer i Kysterne ere de vigtigste ved Kalpitaie ell. Calpentyn paa Vestsiden, Point de Galle mod SV. og Trinkunamale paa Østsiden, de to sidste med fortrinlige Havne. Kystlandet indeholder en Mængde Laguner, forbundne ved Kanaler, der ere sejlbare for Smaaskibe, hvis Anlæg endog henføres til det 3dje Aarh. f. Chr. I Højlandet ere mange Smaasøer, der i stor Udstrækning benyttes til Vanding, og talrige Strømme flyde herfra til Kysterne, af hvilke den betydeligste er Mehavilla, der har sit Udløb i Trinkunamalebugten, men ogsaa sender Arme umiddelbart til Havet. Ved C.s Nordvestkyst ligger den lille Ø Manaar, fra hvis Vestende „Adamsbroen", en Række ved lav Ebbe tørre Rev og Sandbanker, fører til Øen Ramesvaram, mellem hvis Vestside og en fra Forindien udskydende Landtunge er den til 12 F.s Dybde udvidede Paumbenpassage. Den hele 15 M. lange Strækning mellem C. og Fastlandet skal i det 15de Aarh. have kunnet passeres til Fods af de talrige Pilegrime. Klimaet er ikke saa hedt, som Beliggenheden (mellem 6 og 10° n. Br.) lader formode, da Luften afkøles af Søvindene; men det er i Almindelighed meget fugtigt. Point de Galle har en Middeltemperatur af 26°,4, medens denne i Januar er 25°,7 og i Juli 27°,9. Antallet af Regndage er her 150, medens Colombo længere mod N. paa Vestkysten har 118. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv og Ris og Majs de vigtigste Kornsorter, hvoraf dog ikke avles tilstrækkeligt til at dække Behovet; Kokosnødder spille derfor en vigtig Rolle som Nærings-

middel, hvorhos de i stor Mængde anvendes til Palmevin, Arrak, Sukker og Olje, ligesom ogsaa Barken, Trævlerne og Skallerne benyttes paa mange Maader. Af stor Betydning er Kanellavrbærtræet, hvis Bark leverer ypperlig Kanel, og Kaffetræet. Endvidere dyrkes Bomuld, Tobak, Sukkerrør, Chinabark, Te og Peber. De store Skove ere rige paa fortrinlige Træsorter, hvoriblandt mange Palmearter. Antallet af Husdyr er ikke betydeligt; der holdes en forholdsvis stor Mængde Elefanter, hvilke ogsaa forekomme i vild Tilstand. Af Rovdyr findes Tigre, Hyæner, Leoparder, Schakaler og Bjørne. Aber, Hjorte og Raadyr ere talrige. Paa Vestkysten mellem 8 og 9° n. Br. drives Perlefiskeri, der i Slutningen af forr. Aarh. indbragte c. 140,000 Pd. Sterl. aarlig, i Midten af dette Aarh. næsten var ophørt, men nu er gjenoptaget. Af Mineralprodukter er Salt, der vindes i Kystsøerne, af størst Betydning; desuden Jærn og Graphit samt mange Ædelstene. Befolkningen bestaar af Veddaer, der anses for at være Efterkommere af de oprindelige Beboere og nu i ringe Antal og elendig Forfatning bebo Skovene i det indre; Singalesere, omtrent Halvdelen, der 500 Aar f. Chr. skulle være indvandrede fra Forindien og bekjende sig til Buddhismen; Malebarer ell. Tamiler, omtr. ⅓, der ere Dravider; Muhammedanere (c. 150,000) af forskjellige Stammer, mest hidrørende fra Indvandring; endvidere nogle Parsere, Europæere, Kulier fra Forindien, Malayer, Javanesere, Chinesere og andre. Industrien er ikke betydelig; dens vigtigste Frembringelser ere Olje, Sukker og Beklædningsstoffer. Handelen er derimod af stor Betydning; i Aaret 1881 udgjorde Værdien af Indførselen 80 Mill. og af Udførselen 60 Mill. Kr. Den drives fornemmelig med det indiske Fastland og Øerne, Storbritannien, Aden, Cap, China og Australien. Øen bestyres af en Gouverneur med et lovgivende og et udøvende Raad. Statsindtægterne udgjorde 1881 i alt 22 Mill. Kr. og Udgiften omtr. det samme Beløb; Gjælden var c. 36 Mill. Kr. **C.s Historie.** Grækerne fik deres ældste Kundskab om C. ved Alexander d. stores Tog til Indien, medens Babyloniere og Ægyptere synes at have staaet i Handelssamkvem med C. Grækerne kaldte Øen Taprobane, hvilket Navn er en Fordrejning af det indiske Tamraparni. Omtrent 200 f. Chr. F. kom Buddhismen til C., som senere blev et af dens Hovedsæder, dog først efter en langvarig Kamp med Brahmanismen. I 8de Aarh. kom Araberne til C.; deres Fordrejning af Sanskritnavnet Singhala Dwipa (Løveøen) til Selandiv har givet C. dets nuværende Navn. I Beg. af 16 Aarh. satte Portugiserne sig fast; de fortrængtes 1655 af Hollænderne og disse 1796 af Engelskmændene, der fik Øen afstaaet 1802. Siden 1798 staar C. umiddelbart under Englands Krone; 1815 blev den sidste selvstændige Konge afsat; den ældste i Kongerækken er fra Aar 450 e. Chr.

Cezimbra, Stad i portugisisk Estremadura, ved Setubalbugten, 4 M. s. for Lissabon. 7,000 I. Havn. Fiskeri.

Chabas, François [schabā], frugtbar og fremragende Ægyptolog, f. 2 Jan. 1817, d. 17 Maj 1882. Han har været en Banebryder for sin Videnskab, idet han for første Gang har oversat og fortolket en Mængde forskjellige, til Dels vanskelige ægyptiske Texter. Blandt hans talrige Værker skal her kun nævnes: »Le Papyrus magique Harris« (1861), »Les Papyrus hiératiques de Berlin« (1864), »Voyage d'un Égyptien en Syrie, en Phénicie, en Paléstine etc.« (1866), »Mélanges égyptologiques«, flere Bind, og »Études sur l'antiquité historique.«

Chabasit, et til Zeolitherne hørende farveløst eller hvidt Mineral, der krystalliserer i Rhomboedre og fortrinsvis forekommer i Blærerum i plutoniske Bjærgarter, f. Ex. paa Færøerne og Island. Det kan ogsaa dannes i Nutiden, og man har navnlig ved flere varme Kilder i Frankrig fundet krystalliseret C. i Murværk fra Romernes Tid.

Chabaud-Latour, Franç. Ern. Henri [schabō latūhr], Baron, fransk General, f. 1804, blev 1827 Ingenieurcapitain og gjorde 1830 Tjeneste ved Algiers Indtagelse, fulgte 1832—41 Hertugen af Orléans paa Togene til Antwerpen og Mascara og brugtes ellers ved Paris's Befæstning. 1837 valgtes C.-L. til Deputeretkammeret og hørte indtil 1848 til det conservative Parti. 1857 blev han Divisionsgeneral, men afgik 1869; dog da Krigen udbrød 1870, kaldtes han til Tjeneste paa ny og ledede Ingenieurcorpset under Paris's Belejring. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen og var en af Orléanisternes Ledere, samt en af Næstformændene; han havde Sæde i vigtige Commissioner om Landets Forsvarsvæsen, var Ordfører for Udvalget om Paris's Befæstning og Medlem af Krigsretten over Marschal Bazaine. Fra Juli 1874 til Marts 1875 var C.-L. Indenrigsminister og valgtes 1877 til livsvarig Senator.

Chablis [schablī], Flække i det franske Dep. Yonne, 2 M. ø. for Auxerre. 2,000 I. Fortrinlig hvid Vin. Her stod 25 Juni 841 mellem Ludvig d. frommes 3 Sønner det blodige Slag, som i Regelen kaldes Slaget ved Fontenai.

Chabot, Franç. [schabō], fransk Revolutionsmand, f. 1759, traadte tidlig ind i Capucinerordenen, men greb med Begjærlighed de nye Ideer, som ved Revolutionen kom til Gjennembrud, og blev valgt til Deputeret i Nationalforsamlingen. Fra den Tid var han en rasende Jakobiner, tog ivrig Del i Revolutionens Udskejelser og bidrog væsentlig til Tronens Fald 10 Aug. 1792. Som Medlem af Conventet fortsatte han som han havde begyndt i Nationalforsamlingen, hvorfor man kaldte ham „den rasende Munk"; det var efter hans Forslag, at Notre-Damekirken blev forvandlet til et Tempel for Fornuften. Han giftede sig med en ung Østerrigerinde, hvis Brødre med ham berigede sig paa Statens Bekostning; anklaget for Forfalskning af en Lov blev han, efter først at have forsøgt at tage Livet af sig ved Gift, guillotineret tillige med sine Svogre 5 Apr. 1794.

Chabotte [schabŏtt] kaldes ved de største

Ambolte den svære Støbejærns-Klods, hvori den forstaalede Smedejærns-Bane er fastkilet.

Chăbrias, berømt atheniensisk Feltherre, understøttede 388 f. Chr. med en atheniensisk Hær og Flaade den cypriske Konge Euagoras mod Perserne. Senere kæmpede han gjentagne Gange sejerrig mod Spartanerne saa vel til Lands som til Søs; navnlig udmærkede han sig i Bøotien 378, da han tilførte Thebanerne en atheniensisk Hjælpehær mod Spartanerne, ved hvilken Lejlighed han lærte sine Soldater en ny Taktik, idet han lod dem afvente Fjendens Angreb med fældede Spyd og Skjoldene støttede fast mod Knæerne. I Athen rejstes der ham en Statue, som fremstillede C. i denne Stilling. 376 vandt han en stor Søsejer over Spartanerne ved Naxos. I Begyndelsen af Forbundsfællekrigen faldt han ved Angrebet paa Chios 357, hvor han tillige med Chares commanderede den atheniensiske Flaade.

Chacaostrædet, s. Ancud.

Chachapoyas [tschatschapōjas], Stad i Peru, 90 M. n. for Lima. 4,000 I. Bispesæde, smuk Kathedralkirke.

Chaco [tschā], El-gran-Chaco, en Landstrækning i den nordøstl. Del af Argentina, den nordvestl. Del af Paraguay og den sydøstl. Del af Bolivia, begrænses mod Ø. af Floden Paraguay og gjennemskæres af dens Bifloder Pilcomayo, Vermejo og Salado. Det er et Sletteland, mod N. bevoxet med Urskov og rig Plantevæxt, men mod S. en tør, kun svagt befolket Steppe. Ved Floderne leve nogle nomadiserende Indianerstammer. Den argentinske Prov. Gran Chaco mellem Floderne Vermejo, Parana og Salado indtager et Areal af næsten 6,000 □ M. med c. 50,000 I., for største Delen Indianere. Kun langs Floderne findes enkelte Smaabyer; men det indre af Landet er næsten ganske ubekjendt. Langs Floden Salado er anlagt en Række Blokhuse.

Chaconne, fr. [schakŏnn], ital. ciacona, en især i den ældre franske Opera eller Balletmusik forekommende alvorligere Dans i en temmelig langsom og fast ¾ Takt. Om den stammer fra Spanien eller Italien er uvist, men det endnu almindelig brugte italienske Navn taler for Italien.

Chacornăc, Jean [scha], fransk Astronom, f. 1823, d. 1873, Opdager af mange Smaaplaneter og flere variable Stjærner, er særlig bekjendt ved sine Kort over Stjærner i og nær Ekliptica.

Chacot [schakō], d. s. s. Czako.

Chacun son goût, fr. [schakŏng song gu], hver sin Smag.

Chadderton [tschǟd], Fabrikstad i Lancashire i England, i Nærheden af Salford. 17,000 I.

Chadwick, Edwin [tschǟd], engelsk Embedsmand, f. 1801, blev 1830 Sagfører og medvirkede senere ved Undersøgelsen af Fattigforholdene, hvorved han viste saa stor Dygtighed, at han ogsaa blev brugt til at undersøge Børns Arbejde i Fabrikerne og 1834 blev Medlem af Fattiglov-Commissionen. C. fik derved Lejlighed til at gjennemføre vigtige Reformer, bl. A. Oprettelse af særlige Skoler ved Fabrikerne og Indsættelse af Statsinspecteurer for Miner og Fabriker. 1838 ledede C. Undersøgelsen af Sundhedsforholdene i London og siden i Englands andre Byer; han indgav derefter Forslag om Vand- og Kloakledninger og blev 1848—54 Medlem af Sundhedsraadet, som skulde gjennemføre de foreslaaede Forbedringer. Fremdeles er C. bleven tagen paa Raad i Spørgsmaal om Folkeskolevæsenets Udvikling og om Indførelse af Embedsprøver og har ogsaa i disse Forhold vist stor Dygtighed og Indsigt. 1848 udnævntes C. til Ridder af Bathordenen.

Chagny [schanji], Stad i det franske Dep. Saône et Loire, 2 M. n. v. for Châlon sur Saône. 4,000 I. Jærnstøberi. Betydelige Stenbrud.

Chagos [tschā], en Øgruppe i det indiske Ocean, s. for Malediverne, bestaaende af talrige, frugtbare Smaaøer, der ere rige paa Kokospalmer; c. 2 □ M. med 700 I. Hovedøen er C. ell. Diego Garcia under 7° 29′ s. Br. og 90° 5′ ø. L. Øerne tilhøre England og ere underlagte Gouverneuren paa Mauritius.

Chagres [tschā], Stad i Republiken Panama i Mellemamerika, ved Floden C.s Udløb i det caribiske Hav, 1½ M. v. s. v. for Aspinwall, var tidligere den vigtigste Havn paa Panamas Nordkyst, men er nu næsten ganske forladt.

Chagrin, fr. [schagrăng], oprindelig det indtørrede Skind af Hajfiske, der af de smaa Torne faar en nopret Overflade (Fiskehudchagrin); dernæst de ikke garvede, men indtørrede Rygstykker af Hestes og andre Dyrs Huder, der ved Presning mod visse haarde, kantede Frøkorn, Glatskrabning og Fugtning blive omtrent ligedan noprede (orientalsk C.); ogsaa garvet Læder, som er nopret ved Presning mellem kornede Metalplader eller Valser; endelig et Silkestof, som ved Vævningen har faaet en lignende kornet Overflade. **Chagrinpapir**, Efterligning i Papir af det nævnte Læderchagrin, fremstilles paa lignende Maade.

Chain [tschǟhn], engelsk Længdemaal, lig 22 Yards eller 64,10 danske Fod.

Chaipudyrskaja Bugt, en Havbugt i den nordøstl. Del af det europæiske Rusland v. for Jugorstrædet, optager talrige Floder.

Chairman, eng. [tschǟrmænn], Formand, Dirigent.

Chaise, fr. [schæhs], halvdækket Vogn; c. longue [laangg], „lang Stol", Mellemting mellem en Lænestol og en Sofa; c. percée [persē], „gjennembrudt Stol", Natstol.

Chalcedŏn, et meget udbredt Mineral, en Varietet af Kvarts (Kiselsyre), affat af Vand i druelignende og stalaktitiske Former eller i Plader især i Mandelstenenes Hulheder. Den almindelige C. er hyppigst graa og halvgjennemsigtig og forekommer f. Ex. paa Island og Færøerne. Efter de indblandede Stoffers Beskaffenhed kan den ogsaa have andre Farver og faar da Navn af Carneol, Onyx, Sardonyx, Heliotrop, Chrysopras og Mokkasten, der alle benyttes som Smykkestene og allerede i Oldtiden anvendtes til Forarbejdelse af Cameer og Gemmer.

Chaldron [tschăl], engelsk Maal for tørre Varer, lig 256 Gallons ell. 8,36 danske Tønder. Som Kulvægt i England er 1 London Ch. lig

24 Cwt. ell. 2,439 d. Pd. og 1 Newcastle Ch. lig 53 Cwt. eller 5,385 d. Pd.

Chaldæer, assyr. Kaldi, babyl. Kasdi, hebr. Kasdîm, var Navnet paa de semitiske Indbyggere i Babylonien, fra Babylon til den persiske Havbugt. I Babylon vedligeholdt sig ogsaa efter Rigets Undergang en lærd Præstekaste, der især udmærkede sig ved Kundskaber i Astronomi og Astrologi, og som af Jøder, Grækere og Romere kaldtes C. Det Sprog, hvori Dele af Esra' og Daniels Bog ere skrevne, kaldtes tidligere Chaldæisk (Syrochaldæisk), men nu Aramæisk (s. **Aram**). Dette Sprog bruges ogsaa i Targum (s. d. A.) og i Gemara (s. **Talmud**). **Chaldæiske Christne**, s. **Nestorianere**.

Chalet, fr. [schalē], Sæterhytte.

Chaleurbugten [schalöhr], en Havbugt paa Nordamerikas Østside, der fra St. Lawrencebugten skærer sig dybt ind i New-Brunswick.

Chalgrin, Jean François Thérèse [schalgræng], fransk Bygmester, f. 1739, d. 1811, sluttede sig til Servandonis antikiserende Retning. Han udkastede 1809 Planen til Arc de l'étoile i Paris, der først blev fuldført efter hans Død.

Chalkēdon, Stad i Bithynien lige over for Constantinopel, anlagt af Megarerne c. 675 f. Chr., blev sløjfet af Osmanerne; Landsbyen Kadi-Kevi eller Kadikjoi betegner Stedet, hvor det gamle C. laa. Under de byzantinske Kejsere var den Hovedstaden i Provinsen Pontica prima. I C. holdtes paa Foranstaltning af Kejserinde Pulcheria og hendes Ægtefælle Marcian det 4de almindelige Concilium 451, der skulde gjøre Ende paa de monophysitiske ell. eutychianske Stridigheder. Omtr. 600, mest østerlandske Biskopper vare mødte, og Forsædet førte Pave Leo I.s Legater. Dioskur, Patriarch i Alexandria, som paa Røversynoden i Ephesos 449 med Vold havde skaffet Eutychianismen Anerkjendelse, blev afsat; der blev fremlagt et Brev fra Cyrillus mod Nestorius samt Pave Leos Brev til Flavian, der afslørede den skjulte Nestorianisme hos Monophysiterne. Paa Grundlag heraf udtalte Synoden, „at Christus var sand Gud og sandt Menneske, efter sin Guddom født af Evighed og af samme Væsen som Faderen; som Menneske født af Maria, Jomfru og Guds Moder, født i Tiden og os Mennesker lig i alle Ting, kun uden Synd. I den ene Person bestod efter Kjødspaatagelsen de to Naturer i Forening, usammenblandede, uforandrede, udelte og uadskilte.“ Dette **chalkedōniske Symbol** blev anerkjendt baade af den græske og den romerske Kirke og senere af Protestanterne; kun Monophysiterne forkastede det.

Chalkidike, en Halvø i det gamle Makedonien mellem den thermæiske og strymoniske Bugt, havde sit Navn efter de mange Kolonier fra Chalkis, som vare anlagte der. Den spaltede sig i 3 smallere Halvøer, Pallene, Sithonia og Akte, hvilken sidste endte i Forbjærget Athos.

Chălkis, Stad paa den græske Ø Negropont (Oldtidens Eubøa), ved Sundet Euripos, som skiller Øen fra Attika. 6,000 I. Bro over Sundet. Ærkebispesæde. To Havne. Caserner og Militærhospital. C. var i Oldtiden en blomstrende Handelsstad, der anlagde en Mængde Kolonier, især paa Makedoniens og Siciliens Kyster; men allerede før Perserkrigen blev den afhængig af Athenienserne, under hvilke den med faa Afbrydelser vedblev at staa indtil Slutningen af den peloponnesiske Krig. Senere kom den først under Makedonernes, derpaa under Romernes Herredømme uden dog helt at miste sin Velstand. 1853 led Staden meget ved Jordskjælv. Aristoteles døde her 322 f. Chr.

Chalkographi, Kobberstikkerkunst.

Chalkondylas, Demetr., græsk Grammatiker, f. c. 1424 i Athen, kom som Lærer i det græske Sprog til Italien, hvor han døde i Milano 1511. Foruden et Værk under Titlen »Erotemata« har man ham at takke for de første trykte Udgaver af Homer, Isokrates og Suidas. — Hans Broder, **Laonikos C.**, skrev det byzantinske Kejserriges Historie 1297—1462.

Challemel-Lacour, Paul Arm. [schallemēll-lakūhr], fransk Statsmand, f. 19 Maj 1827, var 1851 Lærer i Philosophi ved den lærde Skole i Limoges og blev efter Statscoupet 2 Dec. fængslet og forvist som Republikaner. 1856 blev C.-L. Lærer ved den polytechniske Skole i Zürich, men hjemvendte 1859 efter Amnestien og blev Medarbejder af flere Tidsskrifter. I Sept. 1870 udnævntes han til Præfect i Lyon, hvor han medvirkede væsentlig til Ordenens Hævdelse imod de yderlige Republikanere, men afgik efter Fredslutningen. 1872 valgtes C.-L. til Nationalforsamlingen og blev ved sin Veltalenhed snart en af Ordførerne for det radicale Parti, ligesom han samtidig var en af »République française«s vigtigste Medarbejdere. 1876 valgtes C.-L. til Senator, blev 1879 Afsending i Bern, 1880 i London og var Febr.—Nov. 1883 Udenrigsminister.

Challenger [tschällendscher], d. e. „Udfordreren“, engelsk Corvet, som i Aarene 1872—76 under Commando først af Capitain G. S. Nares (s. d. A.), senere af F. T. Thomson foretog en Jordomsejling i Videnskabernes Interesse. Den videnskabelige Leder var Prof. Wyville Thomson (s. d. A.), og Expeditionen indhøstede Resultater af største Betydning ang. Dyrelivet paa store Havdybder, fuldførte talrige Opmaalinger og Undersøgelser af Verdenshavenes Dybder, Strøm- og Temperaturforhold, Bundbeskaffenhed osv. Beretning derom er given af Wyville Thomson: »Voyage of the Challenger«, »The Atlantic« I—II, London 1877; George Campbell: »Logletters from the Challenger«, Lond. 1877; W. J. J. Spry: »The Cruise of H. M. S. Challenger«, Lond. 1876, ogsaa paa Dansk ved J. Wulff.

Chalmers, Georg [tschāmers], engelsk Historieskriver, f. 1742 i Skotland, levede som Sagfører i Nordamerika indtil Revolutionens Udbrud der, da han som stræng Royalist vendte tilbage til sin Fødeø, blev ansat ved Handelsministeriet i London og døde der 1825. Udbyttet af sine historiske Studier nedlagde han i forskjellige Skrifter, deriblandt »Political annals of the united colonies« (1780); »Collection of treaties between Great-Britain and

other powers (1790) og »Caledonia, or a topographical history of North-Britain« (1807), hans Hovedværk, der indeholder grundige Undersøgelser over Skotlands ældre Historie. — Hans Søn, **Alexander C.**, f. 1759 i Aberdeen, d. 1834, er bekjendt som Udgiver og literærhistorisk Skribent. Et af hans mest bekjendte Arbejder er »General Biographical Dictionary« i 32 Bd. (Lond. 1812—17).

Chalmers, Thomas [s. o.], f. 17 Marts 1780 i Anstruther i det skotske Grevskab Fife, studerede ved Universitetet i St. Andrews Theologi, Mathematik og Naturvidenskab. 1803 blev han Præst i Kilmany, men vedblev i denne Stilling at holde Forelæsninger over Chemi ved Universitetet i St. Andrews, der dog ligger et Par Mil fra Kilmany, og skrev forskjellige dygtige Arbejder over Nationaløkonomi, Mathematik osv. Den Gang man i Storbritannien frygtede, at det skulde lykkes Napoleon at gaa over Kanalen, virkede C. med stor Begejstring for Oprettelsen af en Hær af Frivillige. 1809 ramtes han af tunge Sorger og en langvarig Sygdom, der fremkaldte en aandelig Krisis, som endte med, at han 1810 forlod sit tidligere halv-rationalistiske Standpunkt og fra den Tid af helligede alle sine rige Kræfter til Christendommens Tjeneste. 1814 blev han Præst i Glasgow, hvor han gjorde mægtigt Indtryk ved sine Prædikener og udrettede meget for Udviklingen af Søndagsskolerne samt af frivillig Fattigforsørgelse. 1823 blev han Prof. i Moralphilosophi og Nationaløkonomi i St. Andrews og 1828 Prof. i Theologi i Edinburgh, i hvilke Embeder han øvede betydelig Indflydelse ved sine vækkende Forelæsninger og sit personlige Samliv med Studenterne. Allerede længe havde C. næret den Overbevisning, at Skotland trængte til en betydelig Forøgelse af gejstlige Kræfter, og 1834 lykkedes det ham at rejse en Bevægelse, der førte til, at der i Løbet af 7 Aar ved frivillige Bidrag byggedes 205 Kirker. C. var af Princip Tilhænger af Statskirkedømmet; men dog kom Begivenhedernes Gang til at medføre, at han blev Hovedlederen for en Bevægelse, der gav den skotske Statskirke et Knæk, som den næppe nogen Sinde forvinder. 1834 opkom der en heftig Strid mellem Staten og Kirken om den saakaldte Vetolov. Ved Siden af den presbyterianske Forfatning bestod der nemlig ogsaa fra gammel Tid af en Valgret for Godsbesidderne, som disse jævnlig brugte til imod Menighedernes Ønske at udnævne Slægtninge, Huslærere o. s. v., ofte Folk, der vare aldeles uværdige eller uskikkede til Præstegjerningen (»intrusion«). Under den Sløvhed i kirkelig Henseende, som i lang Tid havde hersket i Skotland, vare disse Overgreb i Regelen blevne taalte; men ved C. og andre ligesindede Præster (Thomson, Guthrie o. a.) var der nu vakt et religiøst Liv, som gjorde, at et Par meget uheldige Embedsbesættelser bevægede the General Assembly for 1834 til at hævde Menighedernes Ret til at nedlægge deres Veto. Domstolene beskyttede imidlertid Patronernes Rettigheder, og under Sagens videre Gang blev Spliden mellem Kirken og den borgerlige Magt bestandig større. Forgjæves henvendte C. sig til Regeringen og Parlamentet; da besluttede Flertallet af The General Assembly's Medlemmer samt en stor Mængde andre Gejstlige (i alt over 400) at træde ud af Statskirken og constituerede sig under C.s Forsæde som „Skotlands frie Kirke". I kort Tid lykkedes det navnlig ved C.s Energi og Omsigt at skaffe de fornødne Midler til at organisere denne Kirke med over 600 Gejstlige, med Kirker og Præstegaarde, med højere og lavere Skoler, med Anstalter for den ydre og indre Mission. C. døde 31 Maj 1847 i Morningside ved Edinburgh.

Chalon, fr. [schalōng], fint Rask, et let, firskaftet, kipret Stof af Kamuldsgarn, til For.

Chalon, Alfred Edward [s. o.], engelsk Maler, f. 1781 i Genf, d. 1860 i London, vandt stort Navn som den fornemme Verdens Portrætmaler og som udmærket Vandfarvemaler.

Châlon sur Saône [schalōng syhr saahn], Stad i det franske Dep. Saône-Loire, ved Centralkanalens Udløb i Saône, 8 M. n. for Mâcon. 20,000 I. (1881). Gotisk Kirke. Betydelig Handel med Vin, Eddike og Sennep. Smuk Bro over Saône. I Middelalderen holdtes her flere Concilier.

Châlons sur Marne [syhr marrn], Hovedstad i det franske Dep. Marne, ved Floden M., 20 Mil ø. for Paris. 17,000 I. Bispesæde, smuk Kathedralkirke, Raadhus, Bibliothek, botanisk Have. Fabrikation af mousserende Vine (Champagne); Bomuldsmanufakturer. I Nærheden er en af de franske Øvelseslejre. C. var Catalaunernes By (s. Catalauni). Her holdtes flere Concilier, og den hellige Bernhard prædikede Korstog her 1147.

Chalotais, Louis René de Caradeuc de la [schalotä], f. 1701 i Rennes, begyndte som Generalprocureur ved Parlamentet i Bretagne Angrebet paa Jesuiterne med saa stor Dygtighed og Held, at de andre Parlamenter fulgte Exemplet og Jesuiternes Fordrivelse fra Frankrig blev en Følge deraf. I Anledning af det Spørgsmaal, hvorledes Folkeundervisningen, der for en stor Del havde været i denne Ordens Hænder, skulde blive besørget, udgav C. derpaa under Titlen »Essai d'éducation nationale« 1763 en vel udarbejdet Plan for det offentlige Skolevæsens Organisation. Ved alt dette havde han naturligvis paadraget sig Jesuiternes og deres Tilhængeres bitre Had. De indviklede ham 1765 i en Proces, under hvilken den frisindede Mand blev uretfærdig behandlet af Regeringen; han vansmægtede længe i Fængsel og blev derefter landsforvist. Først efter Ludvig XVI.s Tronbestigelse kunde han vende tilbage til Frankrig og igjen overtage sine Functioner ved Parlamentet i Rennes, hvor han døde 12 Juli 1785.

Chaloupe, fr. [schalupp], i Almindelighed enhver Baad, et Skib har med, men fortrinsvis de af Middelstørrelsen, saasom Travaillechaloupe, Chefschaloupe osv. De større kaldes Barkasser eller Storbaade, de mindre Joller. C. hænge enten udenbords paa Siden af Skibet i Jollebomme, eller de staa indenbords paa Dækket med de mindre Fartøjer inden i. **Kanonchaloupe**, et temmelig stærkt Fartøj med Dæk,

bestemt til at føre svære Kanoner, almindelig en 60pds. for og en 24pds. agter; dette Slags Fartøjer ere nu forældede, men brugtes tidligere til Kystforsvar paa saadanne Steder, hvor de i blæsende Vejr kunde finde et Tilflugtssted.

Chalus [schaly], Stad i det franske Dep. Øvre-Vienne, 4 M. s. v. for Limoges. 1,500 J. Ruiner af et gammelt Slot, ved hvis Belejring Richard Løvehjærte blev dødelig saaret 1199.

Chaly [schali], et Slags Uldmusselin med Silkekjæde og Kamulds Islæt.

Cham, Noahs yngste Søn. Den mosaiske Folketavle (1 Moseb. X, 6 ff.) fører Beboerne af de sydlige Lande, for saa vidt de vare kjendte af Hebræerne, tilbage til C.s 4 Sønner, Kuz (Nubien og de nærmest sønden for Nubien liggende Dele af Østafrika), Mizraim (Ægypten), Put (Punt, Somalierne i Østafrika) og Canaan (s. d. A.). **Chamiter** bruges ofte af moderne Ethnologer som Fællesnavn for den Folkeæt, der bebor Nordafrika, n. og ø. for Sahara, og hvis Hoveddele ere Berber, Ægypter (Kopter), Fulah, Dankali, Somali og Galla; de maa bestemt adskilles fra Negre og staa nærmere Semiter og Indoeuropæere, med hvem de ofte sammenfattes til ēn Race, den hvide eller „kaukasiske" (s. **Folkeslag**). Cham betyder paa Ægyptisk sort, det sorte Land, d. e. Ægypten. Den af Noah udtalte Forbandelse over C. (1 Moseb. IX, 25) har man undertiden brugt til Forsvar for Negerslaveriet.

Cham [kamm], egtl. Amédée de Noé, fransk Tegner, f. 1819, uddannede sig under Charlet til en ypperlig Caricaturtegner. Under Pseudonymen C. (fils de Noé) udførte han en Mængde Tegninger, navnlig til det bekjendte satiriske Ugeblad »Charivari«. Blandt hans Arbejder kan nævnes »L'exposition de Londres«, »Punch à Paris«, »Revue comique du Salon« (1851—53) o. fl. D. 1879.

Chamāde, fr. [scha], et Trommesignal, hvormed i ældre Tid Commandanten i en belejret Fæstning tilkjendegav for Belejrerne, at han var beredt til at overgive sig. **Slaa C.**, at overgive sig.

Chamas, Saint [sæng schamā], en lille Søstad i det franske Dep. Rhônemundingerne, 5 M. n. v. for Marseille, ved Lagunen Berre. 4,000 J. Krudtfabrik. Udførsel af Oliven og Olje. Romerske Oldtidsminder.

Chamberlain, Joseph [tschæmberlæhn], engelsk Statsmand, f. 1836, Fabrikant i Birmingham (indt. 1874), vandt stor Indflydelse ved sin Veltalenhed i offentlige Møder og sine udprægede radicale Anskuelser; han blev 1868 Formand for den nationale Undervisningsleague og var 1874—76 Mayor i Birmingham. 1876 valgtes C. til Underhuset og blev 1880 Handelsminister. C. har taget en fremragende Del i det liberale Partis nye Organisation (s. **Caucus**).

Chambers, William [tschæmm], engelsk Architekt, f. 1726 i Göteborg af engelske Forældre, gjorde i sit attende Aar en Sørejse til China som Supercargo og studerede der Chinesernes Bygnings- og Havekunst med en saadan Iver, at det blev afgjørende for hele hans Fremtid. Efter at have uddannet sig til Bygmester, blev han Georg III.s Architekt og anlagde Haven i Kew i en efter chinesiske Motiver dannet Stil. Den saakaldte „engelske Stil", saaledes som den hos os kjendes i Frederiksberg Have og fl. St., er en Efterligning heraf. Som Bygmester opførte han det prægtige Somerset-House i London, og som Kunstforfatter udgav han flere Værker om sin Opfattelse af Bygnings- og Havekunst. D. 1796.

Chambers, Will. og Rob. [s. o.], engelske Boghandlere og Forfattere, f. 1800 og 1802, begyndte meget tidlig som Boghandlere i Edinburgh, hvortil W. C. snart føjede et lille Bogtrykkeri, medens R. C. gav sig til at skrive Bøger. I faa Aar udgav han en Række historiske Skrifter: „Edinburghs Minder", Skotlands Folkesange, Jakob I.s Liv, de skotske Opstande 1638—1745 (5 Bd.), biographisk Ordbog over navnkundige Skotter o. fl. W. C. fulgte Broderens Exempel og fremstillede i sin „Bog om Skotland" (1827) dets særlige Love, Indretninger, Skikke o. desl. 1829 forenede Brødrene deres Forretninger og udgav først »Gazetteer of Scotland« og fra 1832 det billige Ugeblad »Edinburgh Journal« (fra 1854 alene kaldt »Chambers's Journal«), som snart fik en uundvælig Udbredelse (50,000 Aftryk, 1864 endog 200,000) og vandt fortjent Yndest ved den sunde og nyttige Læsning, det indeholdt. Endnu større Omfang fik Brødrenes Forretning, da de begyndte Udgivelsen af flere Rækker Folkebøger, Skrifter for Ungdommen, Udgaver af engelske Klassikere o. lign. Det vigtigste Værk i denne Retning er »Chambers's Encyclopædia« (10 Bd., 1860—68, 3. Udg. 1875), samt en „Encyklopædi i engelsk Literatur" med tilføjede biographiske Oplysninger (1843—44). Desuden tog R. C. igjen fat paa sine historiske Arbejder (deriblandt »Domestic Annals of Scotland from the Reformation to the Revolution«, 3 Bd., 1859—61), samt udgav R. Burns's Levned og Værker (1857). 1859 skjænkede W. C. sin Fødeby Peebles en Række Bygninger med Læse- og Foredragssale, Bog- og Malerisamling, Museum m. m. under Fællesnavnet »Chambers's Institution«. R. C. døde 1871, W. C. 1883.

Chambersburg [tschæmm], Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, 10 M. s. v. for Harrisburg. 10,000 J. Fabrikation af Bomuldstøjer og Papir.

Chambertin [schangbertæng], Landsby i det franske Dep. Côte d'Or, 1 M. s. for Dijon, berømt for sine fortrinlige røde Vine.

Chambéry [schangberi], Hovedstad i det franske Dep. Savoien, 62 M. s. ø. for Paris. 15,000 J. Ærkebispesæde; gl. Slot, der har tjent Savoiens Hertuger til Residens; Kathedralkirke, Caserner, Theater, flere højere Undervisningsanstalter, offentligt Bibliothek, Museum med mærkelige Samlinger fra Pælebygningerne i Søen Bourget 1 M. n. for Staden. Fabrikation af Silke- og Uldstoffer og Kniplinger. Betydelig Speditionshandel. Herlig Omegn.

Chambon Feugerolles [schangbōng føscherōll], Fabrikstad i det franske Dep. Loire, 1 M. s. v. for Saint Etienne. 7,000 J. Fabrikation af Silkebaand og Knivsmedartikler.

Chambord [schangbāāhr], Landsby i det

franske Dep. Loir-Cher, nær ved Blois, med et prægtigt Slot, som Frants I lod bygge 1526—36 midt i en stor Lystskov. Det er i Renaissancestil, indeholder 440 Værelser og Stalde til 1200 Heste og kaldes „Touraines Versailles“. Her holdt Frants I sine galante Fester; under Henrik II boede Diane af Poitiers her, og Carl IX og Henrik III fejrede her deres vilde Lag. Under Ludvig XV boede Kongens Svigerfader, Stanislaus Leczinsky, en Tid lang paa C. Senere overdroges det til Marschallen af Sachsen, som døde her 1750, og under Ludvig XVI til Familien Polignac, men blev under Revolutionen paa ny Statsejendom. Napoleon I skjænkede C. 1809 til Berthier, og 1821 kjøbtes det ved en Nationalsubskription for 1,750,000 Frcs. og skjænkedes som en Gave fra Frankrig til Hertugen af Berrys unge Søn, **Henri**, Hertug af Bordeaux, der siden som **Greve af C.** var Slottets Ejer. Han blev f. 29 Sept. 1820 i Paris, 7 Maaneder efter Faderens Mord, betegnedes ved sin Fødsel som „Frankrigs Barn“, „Mirakelbarnet“, døbtes i Vand fra Jordan og blev efter Julirevolutionen bestemt til Konge som Henrik V, idet Farfaderen Carl X og Farbroderen Hertugen af Angoulême gav Afkald paa Tronen til bedste for ham, men maatte alligevel forlade Frankrig og opdroges hos Carl X, skilt fra sin Moder indtil 1838. N. A. arvede han efter Hertugen af Blacas en Formue paa omtr. 12 Mill. Kroner og tog 1843 en Tid lang Ophold i London, hvor han modtog Hylding af det legitimistiske Partis Ledere. 1846 ægtede han en Søster til Hertug Frants V af Modena, den rige Prinsesse Maria Theresia af Este, f. 1817, og blev derved tillige Svoger til Don Carlos's anden Søn Juan, Fader til den nuværende legitimistiske Prætendent i Spanien (Carl VII); medens hans Søster Louise blev Moder til den 1859 fordrevne Hertug af Parma. Senere levede C. mest paa Slottet Frohsdorf ved Wien. 1848 udstedte han et Manifest til det franske Folk, at han rolig ventede paa den Dag, da Frankrig, træt af sin indre Forvirring, vilde søge til ham for at vinde Fred og Hvile; denne Indbildning holdt han senere fast ved og udtalte gjentagne Gange. 1849—50 optraadte han paa Legitimistmøderne i Ems og Wiesbaden, men holdt sig ellers stille. 1852—53 førtes Underhandlinger om en Sammensmeltning, „Fusion“, af de to bourbonske Linjer, idet Greven af Paris skulde træde efter Greven af C., der var barnløs, som hans nærmeste Arving; men Planen strandede paa Hertuginden af Orléans's bestemte Vægring. 1861 udtalte C. sig for Pavens verdslige Magt, og 1866 solgte han sit Slot i Venezia for ikke at bo i det revolutionære Italien. 1871 besøgte han Frankrig og udstedte fra C. 5 Juli en Kundgjørelse til det franske Folk, hvori det bl. a. udtaltes, at Frankrig først kunde gjenvinde sin Storhed under den hvide Fane; n. A. havde C. i Antwerpen Møde med sine Tilhængere. Efter Thiers's Fald i Maj 1873 gjenoptoges Fusionsplanen; Greven af Paris og hans Farbroder, Fyrsten af Joinville, besøgte 5 Aug. Greven af C. i Frohsdorf og erkjendte ham for „Huset Frankrigs Hoved“; men hans Fastholden ved den hvide Fane skræmmede mange Orléanister og umuliggjorde en Restauration, især da han 27 Oct. nægtede at lade sig foreskrive en Forfatning. I Juli 1883, da han blev alvorlig syg, modtog han paa ny Greven af Paris, men vilde dog ikke erkjende ham som Arving til Frankrigs Krone. D. 24 Aug. 1883.

Chambranle, fr. [schangbrängl], en Indfatning af Træ eller Sten, der til Prydelse anbringes om en Dør, et Vindue ell. desl. I Stedet for C. bruges ofte blot Benævnelsen **Indfatning** eller i Haandværkssproget det fra Tysk hentede Ord **Gericht**.

Chambre ardente [schangbr ardängt], d. e. gloende Kammer, en overordentlig Domstol, som til forskjellige Tider blev oprettet i Frankrig, saaledes 1535 under Frants I til Kjætteres Udryddelse og i lignende Øjemed under Henrik II, samt 1677 til Undersøgelse af de den Gang hyppige Forgiftelser; jvfr. **Brinvilliers**. Navnet kommer vistnok deraf, at den almindelige Straf, hvortil denne Domstol dømte, var Baalet. **Chambre garnie** [schangbr garnih], fr., møbleret Værelse. **Chambre introuvable** [ængtruvābl], d. e. det Kammer, hvis Mage ikke kan findes, kaldtes (oprindelig af Ludvig XVIII selv) for Spot i Frankrig det Deputeretkammer, som valgtes i Aug. 1815. Det sammensattes for største Delen af fanatiske Royalister og udmærkede sig ved den voldsomste Undertrykkelse af Frihed og Forfølgelse af alle, som under Revolutionen og Kejserdømmet havde spillet en Rolle. Da det endog forkastede Regeringens egne maadeholdne Forslag, blev det opløst 5 Apr. 1816.

Chambrière, fr. [schangbriähr], let Pisk med langt Skaft, der bruges ved Ridning.

Chamier, Dan. [schamiē], fransk reformert Theolog, f. 1565, bidrog som Protestanternes Ordfører ved Forhandlingerne om det nantiske Edict mere end nogen anden til, at dette blev saa gunstigt for hans Trosfæller. 1612 blev han Prof. i Montauban, og paa denne Bys Vold faldt han 1621 i Kampen mod de kongelige Tropper.

Chamier, Frederik [tschĕmmir], engelsk Romanforfatter, f. 1796 i London, blev Søofficer og 1833 Fredsdommer i Essex. Marryats Søromaner gav C. Lyst til at forsøge sig i samme Retning; uden at naa sin Mesters Humor har han leveret ret gode Søromaner (f. Ex. »Life of a Sailor« 1834, »Tom Bowling« 1839) og fortsat James's »Naval History of Great Britain« indtil Slaget ved Navarino. Som Øjevidne har han beskrevet Februarrevolutionen i Paris. 1856 blev C. pensioneret Postcapitain og døde 1870.

Chamisso, Adalbert v., egtl. Louis Charles Adelaide de [scha], tysk Digter og Naturforsker, f. 30 Jan. 1781 paa Slottet Boncourt i Champagne, fulgte 9 Aar gl. sin emigrerede Familie til Berlin 1790, optog ganske den tyske Dannelse og det tyske Liv i sig, blev Page ved det preussiske Hof, var 1798—1808 i preussisk Militærtjeneste, men kunde 1813 ikke bære det over sit Hjærte at kæmpe mod sine Landsmænd. Under hele Frihedskrigen

levede han i landlig Ensomhed. 1810 havde han gjort Bekjendtskab med Fru Staëls Kreds i Coppet. 1814 udkom hans Eventyrroman „Peter Schlemihl", charakteristisk udtrykkende den for C. ejendommelige humoristiske Melancholi, der gjærne driver ham hen imod det naturlige og det uhyggelige, som han dog behandler med en Ynde og Klarhed i Formen, der vidner om hans franske Byrd. Flere af hans lyriske Digte, der ere udgaaede fra de hos Romantikerne almindelige Stemninger, og den effectfulde poetiske Fortælling „Salas y Gomez" ere blevne klassiske i den tyske Literatur. 1815—18 var han som Naturforsker om Bord paa den russiske Verdensomsejler „Rurik" under Kotzebue, blev efter sin Hjemkomst ansat ved den botaniske Have i Berlin og døde 21 Aug. 1838. Som Zoolog er C. bleven berømt ved sine Undersøgelser over Salperne (»De animalibus quibusdam e classe vermium Linnæi; fasc. I. de Salpa«, 1819), hvori han viste, at der hos Salperne fandtes to med hinanden vexlende Generationer, en fri og en sammenkjædet, saaledes at „enhver Salpe ikke ligner sin Moder og Datter, men sin Bedstemoder og sit Barnebarn", en Theori, der den Gang forekom Zoologerne saa urimelig, at den geniale Naturforsker maatte høre meget ilde derfor og maaske derved lod sig afskrække fra at udgive sine andre Iagttagelser. Senere have imidlertid Steenstrup, Sars, Krohn og andre Naturforskere vist, at C.s Theori var fuldkommen rigtig.

Chamois, fr. [schamoā], „gemsefarvet", gulbrun.

Chamomilleblomster, d. s. s. Kamilleblomster.

Chamond, Saint [sæng schamŏng], Stad i det franske Dep. Loire, 2 M. ø. n. ø. for St. Etienne. 14,000 I. Silkemanufakturer, Sømfabriker, Farverier og Blegerier. I Omegnen Kulgruber og Jærnværker. Besøgte Bade.

Chamonix [schamoni], en for sin skjønne Natur berømt og af Rejsende stærkt besøgt Dal i det franske Dep. Øvre-Savoien, gjennemstrømmes af Floden Arve og begrænses mod S. af Montblanc.

Chamotte [schamŏtt], knuste Skaar af brændt, ildfast Ler. Det faas mest af de ildfaste Kapsler, hvori Porcelæn brændes, og bruges som en vigtig Bestanddel af ildfast Masse til nye Kapsler, ildfaste Sten, Ovne o. l.

Champ de Mars [schang dø], s. **Marsmarken.**

Champagne [schangpānj], en af Frankrigs gamle Provinser, omfatter nu Dep. Marne, Øvre-Marne, Aube og Ardennerne og Dele af Dep. Yonne, Aisne, Seine-Marne og Meuse. Hovedstad Troyes. Den østlige Del er ufrugtbar, den vestlige frugtbar og tæt befolket. C. er bekjendt for sine Vine (s. nedenf.). Fra det 11te Aarh. var C. et Grevskab, kom 1285 directe under de franske Konger og blev under Philip VI fransk Provins. Efter den fransktyske Krig 1870—71 var C. i 2 Aar besat af tyske Tropper under Manteuffel som Pant for Krigsomkostningerne. **Champagnevine** kaldes de Vine, der høstes i det gamle Champagne. Der findes hvide, rosenrøde og mørkerøde Sorter, og af de hvide ere nogle mousserende, andre ikke-mousserende. De fineste C. voxe i Arrondissementerne Reims og Epernay (i Dep. Marne) paa Kridt- ell. Sandbund. De bedste hvide C. ere Sillery, Ai, Mareuil, Hautvilliers, Dizy, Epernay og Pierry; de bedste røde, der ogsaa kaldes Bjærgvine, Verzy, Verzenay, Mailly, St. Basle, Bouzy og Thierry. Hovedmarkederne ere Reims, Avise, Epernay og Châlons sur Marne. Handelen med C. drives over hele Jorden, men især paa England og Rusland. Som Følge af den storartede Omsætning gjøres C. i høj Grad til Gjenstand for Forfalskning, og i den senere Tid har man, navnlig i Tyskland, anlagt en Mængde Fabriker, som tilberede nægte C. af Vine fra Mosel, Rhinen, Neckar og Main.

Champagne [s. o.] ell. som han selv skrev sig Champaigne, Philippe de, fransk Maler, f. 1602 i Brüssel, d. 1674 i Paris, uddannede sig i sit Fødeland til Kunstner, men kom allerede i sit 19de Aar til Paris, hvor han siden forblev. Han paavirkedes strax af Poussin uden dog ganske at tabe sin nederlandske Ejendommelighed, navnlig større Varme og Dybde i Farven end hans Forbillede raadede over. Han udøvede i sin ældre Alder, som Rector for Kunstakademiet i Paris, en fremragende Indflydelse paa Datidens Malerkunst, indtil Lebrun fortrængte ham. Skjønt egentlig Historiemaler, i hvilket Fag han som Enkedronningen, Marie af Medicis Maler har udført anselige Arbejder, er han dog især bleven berømt ved sine fortrinlige Portræter af Datidens store Verden i Paris, saa meget mere, som Samtidens og den nærmeste Eftertids store Kobberstikkere have gjengivet flere af dem. Exempelvis nævnes hans eget Portræt, stukket af Edelinck.

Champagny, Jean Bapt. Nompère de [schangpanji], Hertug af Cadore, fransk Statsmand, f. 1756 i Roanne, var først Søofficer, blev ved Revolutionens Begyndelse Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han sluttede sig til de moderate liberale, og blev siden som mistænkt for monarchiske Tendenser fængslet, men sat i Frihed 1794 ved Robespierres Fald. 1801 blev han Gesandt i Wien, 1804 Indenrigsminister, 1807 Chef for Udenrigsministeriet. I denne Stilling var han især virksom ved de spanske Anliggender 1808, Carl IV.s og Ferdinand VII.s Tronfrasigelse og Invasionen i Spanien; han blev derfor s. A. ophøjet til Hertug af Cadore. Efter Krigen med Østerrig 1809 indledede C. Napoleon I.s Giftermaal med Marie Louise. 1811 maatte han opgive Udenrigsministeriet, men blev Intendant over Krondomainerne; under det russiske Felttog var han Statssecretær hos Kejserinden, som han 1814 fulgte til Blois. Efter Kejserens Fald traadte han tilbage i Privatlivet, indtil Ludvig XVIII 1819 gjorde ham til Pair. Han døde 1834.

Champeaubert [schangpobähr], Landsby i det franske Dep. Marne, er bekjendt af Napoleons Sejer over Blücher 10 Febr. 1814.

Champfleury [schangfløri], egtl. Jules Fleury, fransk Forfatter, f. 1821, optraadte først som Pantomimeforfatter, skrev derpaa Fortællinger af realistisk Charakter, af hvilke »Chien-Caillou« (1847) blev meget beundret af V. Hugo. De have været indrykkede i mange forskjellige

Tidsskrifter, bl. a. i »Revue des deux mondes«. Mest bekjendt er »Les bourgeois de Molinchart« (1854) med fortrinlige provinsielle Genrebilleder; blandt de seneste ere: »La Pasquette« (1876) og »La petite Rose« (1877). C. er ogsaa kunsthistorisk Forf. og har siden 1873 været Conservator ved Porcelænsfabriken i Sèvres.

Champignon, fr. [schangpinjōng], s. Paddehat.

Champigny [schangpinjī], Landsby ved Marne, c. 2 M. s. ø. for Paris, blev bekjendt under Tyskernes Belejring af Paris ved de heftige Kampe 30 Nov. og 2 Dec. 1870, da Franskmændene gjorde forgjæves Forsøg paa at gjennembryde Fjendens Linjer.

Champion, fr. og engl. [schangpiōng, tschæmpion], kaldtes i den tidligere Middelalder en Kæmper, der ved en Retstvekamp optraadte for en Olding, en Kvinde eller et Barn, som havde Ret at sende en saadan C., naar Sagen ikke handlede om en grovere Forbrydelse. Oprindelig vare disse C. i høj Grad ringeagtede, men senere brugtes Ordet i ædlere Betydning om en Ridder, der forsvarede værgeløses Sag. Ved den engelske Konges Kroning kaster endnu en Ridder i fuld Rustning sin Handske i Salen i Westminster for at udfordre enhver, der vil bestride Kongens Ret til Tronen; han kaldes „Kongens C." — I Sportsproget betyder C. en Sejerherre i en Række Væddekampe, som derved er bleven Formand i et Parti.

Championnet, Jean Etienne [schangpionnē], fransk General, nægte Søn af en anset Advocat og en smuk Bondepige, f. 1762 i Valence, traadte tidlig ind i den militære Stand, blev i Begyndelsen af Revolutionsperioden 1791 Bataillonschef og sendt for at undertrykke en Opstand i Juraegnen. Han blev snart Divisionsgeneral og udmærkede sig i Belgien, særlig i Slaget ved Fleurus 1794, samt ved den franske Hærs Overgang over Rhinen og Düsseldorfs Besættelse. 1798 blev han udnævnt til Overgeneral over den franske Hær i Rom. Her maatte han vel først trække sig tilbage for en langt overlegen neapolitansk Hær, men en Maaned efter, i Dec. 1798, rykkede han sejerrig ind i Rom, besatte i Jan. 1799 Neapel og proclamerede der Republiken. Ved at indsætte en retfærdig og samvittighedsfuld Bestyrelse og bortsende den af Directoriet sendte Civilcommission, hvis Udsugelser han ikke vilde taale, paadrog C. sig dettes Fjendskab: han blev arresteret i Neapel, stillet for en Krigsret og ført som Fange til Grenoble, men Begivenhederne i Directoriet 18 Juni 1799 gjengav ham hans Frihed. Imidlertid havde den franske Hær ved hans Efterfølgeres Misgreb tabt alle de tidligere i Italien vundne Fordele, hvorfor C. fik det Hverv at organisere en ny Alpehær, og det lykkedes hans Anstrængelser at samle en Hær paa 30,000 Mand ved Grenoble. Med denne understøttede han Joubert mod Østerrigerne og Russerne og trængte frem i Piemont, men maatte derpaa trække sig tilbage til Provence, hvor han kort efter i Antibes bukkede under for en blandt hans Tropper herskende Epidemi 9 Jan. 1800.

Champlain, Samuel [schangplæng], en Skibsreder i Dieppe, f. 1570, drog efter Tilskyndelse af Kong Henrik IV 1603 til Canada for at undersøge Landet og anlægge en Koloni. Efter at have sluttet Forbund med de vilde anlagde han 1608 Quebec, der hurtig fremblomstrede, og hvor han 1620 udnævntes til Generalgouverneur; han døde smstds. 1635. — **C.-Søen** [tschæmplæn], der har Navn efter ham, ligger mellem Staterne Vermont og New-York paa den ene Side og det engelske Canada paa den anden, henv. 18 M. lang med et Areal af 23 □ M.; den har Afløb til Lawrencefloden og Kanalforbindelse med Hudsonsfloden.

Champmeslé, Marie [schangmælē], f. Desmares, fransk Skuespillerinde, f. 1644 i Rouen, var gift med Charles de C., en afholdt og dygtig Charakterskuespiller, der tillige var Theaterdigter (d. 1701). Efter at have spillet paa et Provinstheater optraadte hun 1669 første Gang i Paris paa Théatre du Marais med overordentligt Bifald. Hun nævnes af sin Samtid som Racines Maitresse; vist er det, at hun af ham blev vejledet og uddannet til at spille de første tragiske Roller, og at hun har begejstret ham til flere af hans bedste digteriske Frembringelser. Hendes Aandrighed og overordentlige Skjønhed gjorde hendes Hus til Samlingssted for hin Tids berømte Mænd, Despréaux, Racine, La Chapelle, La Fontaine, der alle omtale hende i deres Skrifter og have besunget hendes Talent og Skjønhed. Hun døde 15 Marts 1698.

Champollion, Jean François [schangpolliōng], le jeune, Grundlægger af det ægyptologiske Studium, f. 23 Dec. 1791, studerede allerede tidlig orientalske Sprog, især det koptiske. 1814 udgav han »l'Égypte sous les pharaons«, der handler om Ægyptens gamle Geographi. 1821 udgav han sit første Værk over den gammelægyptiske Skrift, hvori han udtalte, at Hieroglypherne vare Tegn for Begreber, ikke for Lyd, men i »Lettre à M. Dacier relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques« (1822) og i »Précis du système hiéroglyphique« (1824) er han inde paa den rigtige Vej og leverer Beviset for, at Hieroglypherne ogsaa brugtes som Bogstaver. I to Aar (1824—26) opholdt han sig i Italien, navnlig i Turin, for at studere ægyptiske Monumenter og nedlagde Resultatet af sine Forskninger i »Lettres à M. le duc de Blacas«. Hjemkommen derfra blev han stillet i Spidsen for det af Carl X nys grundlagte ægyptiske Museum i Paris. Med offentlig Understøttelse rejste han til Ægypten, hvor han 1828—30 studerede Monumenterne og copierede Indskrifter. Sine Iagttagelser her meddelte han foreløbig i »Lettres écrites d'Égypte et de Nubie«. Ved sin Hjemkomst blev han Medlem af det franske Institut og udnævntes til Professor i Ægyptologi ved Collège de France. Medens han forberedte Udgivelsen af de Værker, som skulde give det samlede Udbytte af hans omfattende Studier, overraskedes han af Døden 4 Marts 1832. Hans efterladte Manuskripter erhvervedes af det offentlige, og hans ældre Broder C.-Figeac har siden publiceret hans »Grammaire égyptienne« (1836—41) og »Dictionnaire égyptien« (1842—44). Et

stort Billedværk »Monuments de l'Égypte et de la Nubie« (1835—45, 4 Bd.) bærer ogsaa hans Navn. C.s System trængte ikke strax igjennem; Et. Quatremère fordømte det uden at gjøre sig den Umage at studere det, og Klaproth satte sig ind i det blot for at bekæmpe det. Men Sylv. de Sacy sagde efter hans Død: „Faa Mennesker have gjort Videnskaben saa store Tjenester som dem, der indvie C.s Navn til Udødeligheden." Nu betragtes han som Stifter af den ægyptologiske Skole, og Efterslægten synes mere og mere tilbøjelig til at istemme Chateaubriands Ord: „C.s Opdagelser ville have den samme Varighed som de uforgængelige Mindesmærker, han har lært os at kjende". — **Jean Jacq. C.-Figeac** [fischäkk], Archæolog, Broder til den foreg., f. 1778 i Figeac i Dep. Lot, først Professor i Grenoble, derpaa Conservator af de franske Haandskrifter ved det store Bibliothek i Paris og fra 1849 Bibliothekar i Fontainebleau, d. 9 Maj 1867. Blandt hans Værker fortjene at fremhæves: »Annales des Lagides«, »Égypte ancienne«, »Traité élémentaire d'archéologie« og »Chartes latines sur papyrus du 6me siècle«. — **Aimé C.**, Søn af den foreg., f. 1806, har gjort sig fordelagtig bekjendt ved Udgivelsen af flere ældre Kildeskrifter til sit Fædrelands Historie. Foruden disse har han offentliggjort flere historiske Værker som »Le cardinal de Retz après la Fronde«, »Louis et Charle d'Orléans« o. a.

Champooing ell. **shampooing**, eng. [schampuing], egtl. en gnidende, vridende, strækkende Behandling af Legemets Overflade, nu mest Hovedhudens og Haarets Badning og Rensning.

Champs Élysées [schängs elisē], prægtigt Parkanlæg i Paris paa den højre Seinebred. En bred, lige Vej deler det i tvende ulige store Dele, af hvilke især den mindre er en Tumleplads for Pariserlivet med Smaaboder, Dukketheatre, Carrousseller osv. Af Bygninger mærkes Palais É., Præsidentens Embedsbolig, og Industripaladset fra 1855.

Chamsin (arab., 50) kaldes i Ægypten den fra Ørkenen kommende hede Vind, der i Arabien og Persien kaldes Samum, og som i Ægypten især blæser i de 50 Dage 29 Apr. — 18 Juni og derved hyppig gjør Maj til den varmeste Maaned. Den er overordentlig tør og bevirker, at Vandet i Læderflaskerne hurtig fordunster og Vandmangel opstaar, men efterfølges saa af en frisk Søvind fra Vest.

Chamæleon (Chamæleo), Slægt af Øgler, hvis Hoved er udstyret med fremstaaende Kamme, der give det Lighed med en Hjælm; Halsen er kort, saa at Hovedet synes at hvile paa Skuldrene; Kroppen er stærkt sammentrykt, Benene høje og tynde og vende Albu og Knæ mod hinanden. Halen er en tynd Snohale. Tæerne ere korte og sammenvoxede lige til de korte Kløer i to Knipper, tre i det ene og to i det andet. Fod- og Haleformen stemme med disse Øglers Ophold paa Træerne; til at bevæge sig paa jævne Flader ere de derimod aldeles uskikkede. Øjnene ere, paa en lille Øjespalte nær, dækkede af de sammenvoxede Øjelaag; de kunne bevæges uafhængig af hinanden. Hudens Skæl ere ikke taglagte, som hos andre Øgler, men ligne smaa Vorter eller Korn; langs ud ad Ryggen danne de ofte en mere eller mindre tydelig Kam. Arterne bebo Afrika, Madagaskar, Ostindien og det sydlige Spanien. Det er yderst træge og langsomme Dyr, der leve af Insekter, fornemmelig Fluer, som de fange med Tungen. Denne sidder paa Spidsen af et meget langt, udstrækkeligt Rør, som, naar Tungen er i Hvile, er trukket saa aldeles sammen, at det hele ligger skjult i en Hudskede bagtil i Munden, men kan udstrækkes (dels ved at Tungebenet strækkes frem, dels ved Tungerørets Ringmuskler) med Pilens Hurtighed til en saadan Længde, at C. kan ramme Insekter i flere Tommers Afstand. Den helt udstrakte Tunge er nemlig lige saa lang som selve Dyret. C. drikker ogsaa ved Hjælp af Tungen. Et andet mærkeligt Forhold er C.s Farveskifte: brune, graa og gule Tegninger afløse langsomt hverandre eller optræde som Pletter ved Siden af hinanden. Dette Phænomen, der har givet Anledning til Talemaaden „at skifte Farve som en C.", gjenfindes dog ogsaa hos andre Øgler, samt hos Træslanger og Løvfrøer. Uagtet Sammenhængen med dette C.s Farveskifte endnu er meget dunkel, ved man dog, at de livligere, lysere Farver have deres Sæde i Overhuden, de mørkere i Læderhudens forgrenede Farveceller. Saa snart Farvestoffet samler sig i Læderhudens ydre Lag i disse Cellers Forgreninger, træde de mørkere Farver frem, hvorimod de lyse faa Overmagten, naar de mørke træde tilbage i Hudens dybere Lag. Uagtet C.s Farver ingenlunde altid rette sig efter de omgivende Gjenstande, kan det dog vel i det hele antages, at Hensigten med Farveskiftet hos Krybdyr og Padder er at gjøre disse forsvarsløse Dyr mere lige med deres Omgivelser. Legemets Oppustning med Luft har ogsaa stor Indflydelse paa C.s ofte højst besynderlige Udseende. De store Lunger fortsætte sig nemlig i Form af Luftsække ud mellem Musklerne og Huden, og naar disse fyldes, faar den ellers saa slunkne og magre Krop et paafaldende fyldigt Udseende. — I overført Betydning betegner C. et ustadigt, vægelsindet Menneske, En, der skifter Farve efter Omgivelserne.

Chamæleon minerāle, en mørk Masse, som kan faas ved at sammensmelte Brunsten og Kalihydrat under Luftens Adgang eller Brunsten og Salpeter. Den vandige Opløsning er grøn og indeholder mangansurt Kali, men dette omdannes af Luftens Kulsyre efterhaanden bl. a. til manganoversurt Kali, hvis Opløsning er purpurrød, og gjennemløber derved forskjellige Farvenuancer; deraf Navnet. Ogsaa manganoversurt Kali kaldes nu hyppig C. m. **C. vegetābile** har man kaldet en Opløsning af Gallussyre eller Pyrogallussyre med Tilsætning af Kalkvand; ogsaa her fremkommer, men ved Indvirkning af Luftens Ilt, en hel Række Farver.

Chance, fr. [schängse], Terningspil; Mulighed til at vinde eller tabe.

Chancelier, fr. [schangsøliē], Titel for visse ved et Consulat ansatte Embedsmænd, der bl. a. føre Protocollerne.

Chancellorsville [tschän-vill], en lille By 2 M. s. v. for Fredericksburg i Staten Østvirginien i Nordamerika, hvor Nordstaternes General Hooker 2—5 Maj 1863 blev fuldstændig slaaet af Sydens General Lee. 6 Maj 1864 stod et nyt Slag ved C. mellem Grant og Lee, hvor den sidste ligeledes sejrede.

Chancre [schänker], s. Syphilis.

Chandeleursund [tschändelør], en Havarm ved den sydøstlige Del af Staten Louisiana i Nordamerika, skilles fra den mexicanske Havbugt ved de smaa Chandeleurøer.

Chandernagōr [schan], et fransk Etablissement i Forindien ved Floden Hugli, 4 M. n. for Calcutta. 22,000 J. i Byen og dens District. Der udføres noget Opium, men Stedet er for Resten af ringe Betydning.

Chandler, Rich. [tschän], engelsk Hellenist og Archæolog, f. 1738, leverede først en berigtiget og ved heldig Udfyldning af Lacuner suppleret Udgave af »Marmora Oxoniensia« (s. Marmorkrønike) og foretog derefter for Selskabet »Dilettanti« en Rejse til Grækenland. Det rige Udbytte af denne har han meddelt i sine Skrifter »Ionian antiquities« og »Inscriptiones antiquæ« etc., hvori han lagde sin sjældne Færdighed i at læse og copiere Indskrifter for Dagen. Han udgav ogsaa »Travels in Asia minor« og »History of Ilium or Troy«. C. døde 1810.

Chandragūpta [tschan], Grækernes Sandrakottos, var den første Konge i det gamle Indien, der (c. 320—296 f. Chr.) stiftede et større Rige, som strakte sig over hele Nordlandet fra Indus til det østlige Hav; s. Indiens Historie.

Changarnier, N. A. Théodule [schanggarnië], fransk General, f. 26 Apr. 1792, blev 1815 Underlieutenant og deltog 1823 i Toget til Spanien, hvor han blev Capitain. C. sendtes 1830 til Algérien, hvor han ved flere Lejligheder udmærkede sig; særlig dækkede han 1836 Hærens Tilbagetog fra Constantine, blev 1840 Brigadegeneral efter Toget til Medeah og 1843 Divisionsgeneral. I Maj 1848 blev C. sendt til Algérien som Generalgouverneur, men valgtes snart efter til Nationalforsamlingen, kom tilbage til Paris og fik i Juli Overbefalingen over Nationalgarden, hvortil 1849 føjedes Commandoen over Tropperne sammesteds. I denne Stilling undertrykte C. i Juni 1849 Republikanernes Opstand. I Nationalforsamlingen hørte C. til højre Side og regnedes for at være rede til med Magt at omstyrte Republiken og gjenoprette Kongedømmet; derimod vilde han ikke understøtte Bonapartisterne og ytrede sig ved flere Lejligheder bestemt paa at værge Forsamlingen imod et Angreb fra Præsidentens Side. 9 Jan. 1851 fratoges derfor den overdragne Commando ham, og ved Statscoupet 2 Dec. blev C. fængslet og senere landsforvist; han levede i flere Aar i Belgien, men vendte tilbage efter Amnestien 1859. Da Krigen med Tyskland udbrød 1870, tilbød C. strax sin Tjeneste og ansattes af Kejseren i Staben og senere ved Forsvaret af Metz. Her førte C. i Oct. de sidste Underhandlinger om Hærens Overgivelse og blev som Krigsfange ført til Tyskland. 1871 valgtes C. til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til Orléanisterne og havde heftige Sammenstød med Gambetta og andre Republikanere. Han havde væsentlig Del i Thiers's Fjernelse fra Regeringen i Maj 1873 og i det derefter følgende Forsøg paa Kongedømmets Gjenoprettelse ved en Fusion af de to bourbonske Linjer. Da dette mislykkedes, stillede C. Forslag om at overdrage Styrelsen til Mac Mahon i 10 Aar; han kæmpede 1875 imod den nye republikanske Forfatning og blev i Dec. s. A. valgt til Senator paa Livstid. D. 14 Febr. 1877.

Changeant, fr. [schangschäng], et Slags Taft, d. e. lærredsvævet Silketøj, hvor Kjæde og Islæt have forskjellige Farver, af hvilke enten den ene eller den anden kommer til Syne, efter som Lyset falder forskjellig ind paa Tøjet.

Channing, Will. E. [tschänning], „Unitariernes Apostel", f. 7 Apr. 1780 i Newport i Rhode-Island, blev 1803 unitarisk Præst i Boston og vandt snart almindelig Anerkjendelse af Unitarierne som deres Leder. Han bekæmpede ivrig Slaveriet, og ved sin omfattende Forfattervirksomhed som Moralist, Philosoph og Historiker har han gjort sig bekjendt i Amerika og Europa. D. 2 Oct. 1842.

Chanson, fr. [schangsöng], Sang. 1) Troubadourernes »chansos« havde til Gjenstand det erotiske Courtoisi, der blomstrede ved Sydfrankrigs Hoffer, medens Trouvèrernes ved Siden af et erotisk Indhold tit havde en skjæmtende Charakter. Forskjellige fra disse C., der paavirkede af Tidsstemninger og Tilstande bevarede deres lyriske Charakter (før det 16de Aarh. vare Vin og Elskov Yndlingsmotiver; siden bleve C. alvorlige og satiriske, under Ludvig XIV og Ludvig XV frivol-galante, under Revolutionen fulde af patriotisk og Frihedspathos; ved Désaugiers og Béranger fik C. en lystig anakreontisk Tone, ved den sidste og senere Digtere som Pierre Dupont traadte de ind i de politiske og sociale Kampe), ere 2) »Chansons de geste« (gesta bet. paa middelalderligt Latin Heltebedrifter). De stamme fra Nordfrankrig, og paa Basis af dem udviklede sig de lange »Romans« ell. »Epopées«, stundum paa 20—50,000 Vers, hvori en Digter tog fat, hvor en anden slap. Trouvèrer have rimeligvis udarbejdet dem af ældre, kortere Sange af de omvankende Jongleurs, hvad forskjellige Kjendemærker tyde paa. De stamme fra en Tid, hvor Feudalvæsenet har sat Kongemagten i Skygge; den religiøse Romantik, der udviklede sig i Kampen mod Maurerne, er et gjennemgaaende Hovedtræk. Blandt Heltene i »chansons de geste« er ogsaa Olger Danske (»Ogier le Danois«). S. Canzone.

Chantada, Stad i Spanien, Galicien, 9 M. s. v. for Lugo. 14,000 J. Uld- og Linnedvæveri.

Chantal, Jeanne Françoise Frémiot de [schangtäll], f. 1572 i Dijon, sluttede sig efter sin Mands, Baron C.s Mord 1604 nøje til den hellige Frants af Sales og stiftede i Forening med ham Salesianerindernes Orden (s. Sales). D. 1641. Clemens IX kanoniserede hende. Hendes Mindedag er 21 Aug.

Chantenay [schangt'nä], Stad i det franske Dep. Nedre Loire, ved Loires højre Bred,

umiddelbart v. for Nantes, med 9,000 J., er egentlig kun en Forstad til Nantes. Skibsbyggeri og Destillation.

Chanterelle, fr. [schangt'rell], ital. cantarella, Sangstrængen, kaldes paa alle Instrumenter med Gribebræt den højeste Stræng, fordi den fortrinsvis bruges til Hovedmelodien, f. Ex. E-Strængen (Kvinten) paa Violinen.

Chantilly [schangtiji], Flække i det franske Dep. Oise, 5 M. n. for Paris. 4,000 J. Stærkt besøgte Hestevæddeløb. Kniplingsfabrikation. — Slottet C., der havde tilhørt Montmorencyerne og siden Prinserne af Condé, blev ødelagt 1793, og i dets prægtige Park er anlagt en Porcelænsfabrik, Bomuldsspinderier og andre Fabriker. Godset C. med et mindre Slot tilhørte efter 1830 Hertugen af Aumale, men blev efter Inddragelsen af de orléanske Godser 1852 solgt til en Englænder.

Chantrey, Sir Francis [tschänntri], engelsk Billedhugger, f. 1781, d. 1842, er især anset for fine Portræter og har udført flere offentlige Monumenter, saaledes over Pitt, Canning o. fl. Navnlig udmærkede han sig ved den Smag, hvormed han gjengav Datidens Dragt. Blandt hans andre Arbejder nævnes „Sovende Børn", en Gruppe i Domkirken i Lichfield.

Chanzy, Ant. Eug. Alfr. [schangsi], fransk General, f. 18 Marts 1823, blev 1843 Lieutenant og 1856 Bataillonschef; han udmærkede sig ved Solferino, men gjorde ellers mest Tjeneste i Algérien. 1868 blev C. Brigade- og under Krigen 1870 Divisionsgeneral; han udmærkede sig 9 Nov. ved Coulmiers som Chef for et af Loirehærens Corpser og fik 5 Dec. Anførselen over Vesthæren; i to Maaneder søgte han med stor Udholdenhed og Tapperhed, men uden Held, at trænge frem imod Paris og modstaa de overlegne tyske Hære; han maatte efter det afgjørende Slag ved Le Mans 10—12 Jan. opgive Forsøget. C. valgtes derefter til Nationalforsamlingen og stemte for en Fortsættelse af Kampen; 20 Marts blev han fængslet af Communens Tilhængere i Paris, men løsladt 6 Dage efter. C. sluttede sig til venstre Centrum og blev en af dets Førere, blev 1872 Chef for et af de 16 store Hærcorpser og i Juni 1873 Generalgouverneur i Algérien, hvor han viste stor Forvaltningsdygtighed og megen Iver for de offentlige Arbejders Fremme. 1875 valgtes C. til livsvarig Senator og fik ved Præsidentvalget i Jan. 1879 næsten 100 Stemmer imod Grévy. I Febr. 1880 blev C. Afsending i Rusland indtil Nov. 1881; d. 5 Jan. 1883. C. regnedes for en af Frankrigs ypperste Officerer og nævnedes som dets vordende Hærfører.

Chaos, hos Hesiodos det umaadelige, tomme Rum, der existerede før alt andet; hos senere Digtere betegnede det den raa og uordnede Masse, af hvilken Verdens Ordner dannede Elementerne og de enkelte Dele af Verden. Heraf bruges Ordet billedlig til at betegne Forvirring og Uorden overhovedet. **Chaotisk**, forvirret, uordentlig.

Chapeau, fr. [schapo], Hat; en Dames Ledsager, Beskytter. C. bas [ba], lille, ganske flad, trekantet Hat af sort Silke, der ikke er bestemt til at tages paa, men kun til at bæres under Armen; her hjemme betegnes derved besuden Franskmændenes C. mécanique [mekanik] eller gibus [schibyhs], der ved Hjælp af Fjedre kan trykkes sammen, saa at den baade kan bæres under Armen og paa Hovedet.

Chapelain, Jean [schaplæng], fransk Digter, f. 1595, stod i høj Gunst hos Richelieu, saa at han blev Medlem af Akademiet lige fra dets Stiftelse og fik megen Indflydelse paa dets Indretning. Han var en dygtig Grammatiker og Kritiker, men hans Epos »La Pucelle«, begyndt 1630, udkommet 1656 og imødeset med stor Forventning, er aandløst og koldt og blev siden haardt medtaget af Boileau. D. 1674.

Chapelle [schapell], egtl. Claude Emman. Lhuillier, fransk Digter, f. 1626, Ven af Molière, skrev Viser, Sonetter og Epistler, der ligesom hans i Forening med Bachaumont (1624—1702) skrevne »Relation d'un voyage en France« (1662) ere Typer paa gratiøst og vakkert poetisk Causeri. D. 1686.

Chapelle ardente, fr. [schapell ardängt], „brændende Capel", den Sal, hvori en fyrstelig Persons Lig hensættes paa lit de parade.

Chapelle Saint Denis [schapell sæng døni], tidligere en selvstændig Flække i det franske Dep. Seine, er nu inddraget i Paris's nordlige Del.

Chaperon, fr. [schap'rong], Hætte; Vogterske for unge Damer; **chaperonnere**, ledsage og beskytte Damer.

Chapman, Fredrik Henr. af [tschäp], Skibsbygger, f. 9 Sept. 1721 i Göteborg, hvor Faderen, af Fødsel Englænder, var ansat som Søofficer. C. havde dels hjemme, dels ved Værfter i England, Holland og Frankrig studeret Skibsbygningskunsten, inden han 1757 fik Ansættelse som Underskibsbygmester ved den svenske Flaade. 1762 blev han Overskibsbygmester, adledes 1772, befordredes til Chef for Skibsværftet i Carlskrona og var ved sin Død 19 Aug. 1808 Viceadmiral. Under C.s Ledelse omdannedes den svenske Flaade; i Kanonbaadene skabte han nye, særlig for Kystforsvaret indrettede Typer af Krigsfartøjer, og for Constructionen af Fartøjer fastslog han de Grundsætninger, som hovedsagelig endnu ere gjældende. Sin Theori for Skibsbygning har C. fremstillet i flere videnskabelige Arbejder.

Chapman, George [tschäpmann], engelsk Dramatiker, f. 1557, studerede i Oxford, levede i London i Omgang med Shakspeare, Spenser, Ben Jonson; d. 1634. Efter det Kjendskab til tysk Liv og Sprog, han røber i Dramaet »Alphonsus, emperor of Germany«, har man sluttet, at han har været i Tyskland. Hans Dramaer ere fulde af grufulde Effectscener; hans »Eastward Ho!« bragte ham i Fængsel. C. er den første, der har oversat Homer paa Engelsk; Oversættelsen vurderes højt.

Chappe d'Auteroche, Jean [schapp doteròsch], fransk Astronom, f. 1722, iagttog Venus's Gjennemgang gjennem Solen 1761 i Tobolsk, 1769 i Californien, hvor han kort Tid efter døde. — **Claude C.**, en Neven af foreg., f. 1763, opfandt sin optiske Telegraph 1792. Imellem to Endestationer var der anbragt

Mellemstationer i saadanne indbyrdes Afstande og saa højt, at man fra en Station kunde se til den foregaaende og efterfølgende. Tegnene frembragtes ved et Stel af 3 Stænger paa Enden af en høi Stang, hvilke 3 Stænger ved en simpel Mechanisme kunde gives forskjellige Stillinger til hverandre; til hvert Bogstav kunde der f. Ex. svare sit Tegn, eller et Tegn kunde angive Sidetallet i en bestemt Ordbog, et andet Ordets Plads paa Siden. Som Regel forstodes Tegnene kun paa enkelte Stationer. Dette System blev første Gang anvendt, da Condé var indtaget 1794. — C. druknede sig 1805 af Sorg over, at man — med Rette — vilde fratage ham Æren for at have opfundet den første optiske Telegraph.

Chaptal, Jean Ant. Claude [schaptäll], berømt fransk Chemiker, f. 5 Juni 1756, studerede først Medicin og alm. Naturvidenskab og blev Professor og prakt. Læge i Montpellier. Han udmærkede sig ved sin Patriotisme ved Stormen paa Citadellet i Montpellier 1791 og udviklede som Directeur ved Krudtfabrikerne 1793 stor Virksomhed, men traadte allerede 1794 tilbage i sin tidligere Stilling, indtil han 1798 blev Berthollets Efterfølger som Lærer ved École des arts og Medlem af L'Institut. 1799 blev han Statsraad; 1800—4 var han Indenrigsminister; senere blev han Senator og Greve af Chanteloup og under de 100 Dage atter Minister (for Handelen); men efter Napoleon I.s Fald traadte han tilbage i Privatlivet indtil Ludvig XVIII 1819 udnævnte ham til Pair af Frankrig. C. døde 30 Juli 1832. Han udmærkede sig navnlig som technisk Chemiker. Af hans vigtigste Værker mærkes »Le perfectionnement des arts chymiques en France« (1800), »La Chymie appliquée aux arts« (1807) og »De l'industrie française« (1819). For Agerdyrkningen virkede han ved sin »Chymie appliquée à l'agriculture« (1823, 2den Udg. 1829). — **Chaptalisére** kaldes efter C. en Fremgangsmaade, hvorved man til sukkerfattigere Most sætter Druesukker og saaledes, idet dette ved Gjæringen omdannes til Vinaand, faar en stærkere Vin.

Chapu, Henri Mich. Ant. [schapÿ], fransk Maler og Billedhugger, f. 19 Sept. 1833, er Elev af Cogniet som Maler, af Duret som Billedhugger. Efter at have malet Æmner af mythologisk Indhold, har han senere kastet sig udelukkende over Billedhuggerkunsten og er især bekjendt for sine vellykkede Portrætbilledstøtter, f. Ex. af Berryer, af Jean Cousin o. fl. Af hans andre Arbejder kunne nævnes „Ungdommen" og „Jeanne Darc" (Afstøbn. i Ørsteds Park i Kbhvn.).

Chāra, s. **Bostes** og Cor Caroli.

Char-à-banc, fr. [schahr a bang], aaben Vogn med Indgang bagtil og Sæder langs Siden. I Frankrig betyder Ordet det, vi kalde Wienervogn.

Charăcter indelēbilis, lat., det uudslettelige aandelige Mærke, som efter Romerkirkens Lære ligesom bliver indpræget Sjælen ved Daab, Confirmation og Præstevielse, hvorfor disse Sacramenter aldrig for anden Gang kunne uddeles, om end den derved modtagne Naade kan gaa tabt.

Charāde, fr., Stavelsegaade.

Charādsch, paa Arabisk enhver Statsindtægt, kaldes i Tyrkiet den Ikke-Muhammedanere eller de saakaldte Rajas paahvilende Skat. Denne bestaar enten i en Tribut, der indbetales til Statskassen, eller i Kopskat, som Regeringen umiddelbart paalægger hver ikkemuhammedansk Undersaat. Paaligningen af denne Skat, der staar i Forhold til enhvers Formue, bestemmes af en Commission, som bestaar af Embedsmænd og skatteydende Rajas.

Charaktēr (af gr. χαράσσω, skærer), egtl. det indprægede, Stemplet paa Mønter o. desl., Indbegrebet af de Kjendemærker og Egenskaber, hvorved noget adskiller sig fra andre Ting af samme Art. Anvendt paa Mennesker betegner Udtrykket C. dels det samme som Individualitet, nemlig den for den enkelte ejendommelige sjælelige Natur, ligegyldigt, hvorledes denne er bleven til, dels (i snævrere Betydning) den personlige Ejendommelighed, som er Frugten af bevidst og energisk Viljesarbejde. — **Charaktērdanse,** Danse, som ere ejendommelige for en bestemt Nation, en bestemt Tidsalder eller en bestemt Stand. Hertil høre først og fremmest alle Nationaldanse. **Charaktērmasker,** Costumer, der fremstille Klædningsdragten hos visse Stænder eller Personligheder; Modsætning Phantasimasker. **Charaktērroller** ere i et dramatisk Arbejde de Roller, i hvilke en Ejendommelighed hos det indre Menneske udvikles og anskueliggjøres. Den gjerrige, den vægelsindede, den stundesløse og Egoisten ere Exempler herpaa. **Charakterisēre,** betegne, angive ejendommelige Kjendemærker. **Charakteristik,** Angivelse og Fremstilling af Charakteren; C. af en Logarithme, det hele Tal i Logarithmen. **Charakteristisk,** ejendommelig, betegnende. Jvfr. Character.

Charcot, J. M. [scharkō], dygtig fransk Kliniker, f. 1825 i Paris, blev 1862 Overlæge ved Salpêtrière og 1872 Professor i patholog. Anatomi ved det med. Facultet i Paris; han har især gjort sig fortjent ved fine Arbejder over Nervesystemets Sygdomme.

Chardin, Jean [schardæng], fransk Rejsende, f. 1643 i Paris, hvor hans Fader var Juveler, blev i sin Ungdom sendt til Ostindien og Persien paa Juvelhandel og kom i Yndest hos Schahen i dette Land, som udnævnte ham til sin Hofjuveler. 1670 kom han tilbage til Frankrig, men drog det følgende Aar atter til Persien og benyttede sit Ophold der til et omhyggeligt Studium af Landet, hvis Resultater han nedlagde i »Voyage en Perse« (Lond. 1686 og 1711, udg. paa ny 1811 i Paris i 8 Octavbb.), der udmærker sig ved skarpsindig Jagttagelse og sandbru Beskrivelse. 1681 vendte C. tilbage til Frankrig, men forlod snart Landet, hvor Opholdet blev ham som Protestant utaaleligt, og gik til England. Han blev vel modtaget af Carl II, som brugte ham i diplomatiske Sendelser. C. døde 1713 i Nærheden af London.

Chardin, Jean Baptiste Siméon [s. o.], fransk Maler, f. 1698, d. 1779 i Paris, hører til Forløberne for den nyere Tids Genremaleri. Ved sin Naturlighed i Fremstillingen nærmer han sig de ældre hollandske Malere. Blandt hans

Arbejder kan nævnes »Benedicite«(Bordbønnen), „Kokkepigen", „Moder og Barn" o. fl.

Chardons, fr. [schardŏng], pilformede Jærnspidser, der anbringes paa Mure, Plankeværker o. desl. for at forhindre Overstigning.

Charente [scharāngt], 1) Flod i Frankrig, udspringer paa Grænsen af Dep. Øvre-Vienne og C., gjennemløber dette Departem. og Dep. Nedre-C., forbi Stæderne Ruffec og Angoulême, Saintes og Rochefort, og falder neden for denne Stad i Atlanterhavet. 34 M. lang, hvoraf 26 M. sejlbar. C. optager mange Smaafloder. — 2) Dep. i Vestfrankrig, omgivet af Dep. Deux-Sèvres, Vienne, Øvre-Vienne, Dordogne og Nedre-C.; 108 □ M. med 371,000 J. (1881). Det har en bølgeformet Overflade med en kalk- eller sandholdig Jordbund af middelmaadig Frugtbarhed og gjennemflydes af C., Vienne og flere mindre Floder. Kornavlen er næppe tilstrækkelig til at dække Forbruget, men Vinavlen er betydelig. Den her avlede Vin anvendes meget til Destillation af Cognac. Af Mineralprodukter findes Kalk, Gips, forskjellige Stenarter, Ler, der benyttes til Fajençe, Bly og Jærn. Hovedstad Angoulême. — 3) Nedre-C., C. inférieure, Dep. i Vestfrankrig, omgivet af Dep. Vendée, Deux-Sèvres, C., Dordogne og Gironde samt Atlanterhavet. 124 □ M. med 466,000 J. (1881). Til Departementet høre Øerne Ré, Oléron, Aix, Madame og flere mindre. Det er en Slette med sandmuldede Jorder paa Kalkunderlag. Kysterne ere lave, til Dels beskyttede mod Havet ved Klitter. Langs Kysterne findes store Saltmoradser, der paa mange Steder ved Udtørring ere forandrede til frugtbart Agerland. Hovedfloden er C.; Nordgrænsen berøres af Sèvre Niortaise, Sydgrænsen af Gironde. Saa vel Korn- som Vinavlen er meget betydelig. Af Mineralprodukter findes gode Brudsten, Kalk og Gips, og her er flere mineralske Kilder. Industrien staar paa et højt Trin, navnlig Brændevinsbrænding og Destillation, Saltproduktion og Skibsbyggeri. Fiskeri og Østersfangst sysselsætter mange af Kystbeboerne. Hovedstad La Rochelle.

Charenton le Pont [scharangtŏng lø pong], Stad i det franske Dep. Seine, ved Marnes Udløb i Seine, tæt s. ø. for Paris, med 11,000 J. Berømt Sindssygehus, Sæbesyderi, Porcelænsfabrikation og Jærnstøberi. Ved C. ligger Fortet Charenton, der hører til Paris's Befæstning. Lige over for C. ved Marne ligger Alfort med berømt Landvæsensinstitut og Veterinærskole.

Chāres, atheniensisk Feltherre i 4de Aarh. f. Chr., berygtet ved sin Overdaadighed og sine Udsugelser af Forbundsfællerne, hvorved han skal have bidraget til disses Rejsning mod Athen (357—55). Skjønt han kæmpede uheldig mod Forbundsfællerne og mod Philip af Makedonien, vedblev han dog at være Folkets Yndling. Han antages at være falden i Slaget ved Chæronea (338).

Chāres, græsk Billedhugger fra Lindos, var Lærling af Lysippos i Begyndelsen af det 3dje Aarh. f. Chr. og er bekjendt for sin Udførelse (290—80) af den kolossale Malmstøtte af Solguden, der stod i Havnen ved Rhodos og under Navn af „Kolossen paa Rhodos" regnedes for et af Verdens Vidundere. Den omstyrtedes ved et Jordskjælv, 56 eller 66 Aar efter sin Opstilling.

Charette de la Contrie, Franç. Athan. [scharĕtt dø la kongtri], den kraftigste og hensynsløseste Fører for Vendéerne, f. 1763, tjente som Søofficer i Krigen mod England 1779—83, men tog ved Revolutionens Udbrud sin Afsked, da han som udpræget Adelsmand hadede de nye politiske Ideer, og udvandrede til Koblenz. Han vendte dog snart tilbage for at redde Tronen, deltog i Tuileriernes Forsvar 10 Aug. 1792 og levede derpaa i Stilhed paa sit Slot i Bretagne, indtil Bønderne, som havde rejst sig mod Conventet og Republiken, overtalte ham til at stille sig i Spidsen for dem. Han blev nu en af Hovedanførerne i Vendéekrigen og viste under denne saa vel lige over for sine egne Folk, hvilke han ofte havde Møje med at holde i Tømme, som i Kampen mod Fjenden hensynsløs Energi og Grusomhed. Imidlertid hemmedes Insurgenternes Fremgang ved den stadig herskende Splid imellem de royalistiske Generaler; C. saa sig i Febr. 1795 nødt til at slutte et Forlig, hvorved han forpligtede sig til at anerkjende Republiken, og havde i Nantes en Sammenkomst med sine Modstandere. Men fra begge Sider beklagede man sig snart over, at Betingelserne ikke bleve opfyldte, og Kampen begyndte igjen. Da nu Greven af Artois ikke, som man havde ventet, kom til Vendée for at stille sig i Spidsen for en almindelig Rejsning, og da C. saa sig indesluttet af en langt overlegen republikansk Hær under General Hoche og blev forladt af største Delen af sine Tropper, besluttede han at finde sin Død i Kampen. Efter en morderisk Fægtning ved St. Cyr flygtede han ind i Skovene ved Aizenay, hvor man fandt ham bedækket med Saar og svømmende i sit Blod, førtes derpaa til Nantes og blev skudt 29 Marts 1796. — Athanase, Baron C., den foregaaendes Brodersøn, f. 1796, traadte 1814 ind i den kgl. Garde og fremkaldte 1815 i de 100 Dage en Opstand i det vestlige Frankrig imod Kejserdømmet; han blev 1823 Pair og senere Oberst. C. fulgte 1830 Bourbonerne i Landflygtighed, men kom 1831 tilbage, forberedte en Opstand i Vendée og ledsagede 1832 Hertuginden af Berry paa hendes æventyrlige Tog. Efter nogle mindre Kampe maatte C. flygte til Udlandet, vendte senere efter Benaadning tilbage og døde 1848. — En yngre C., f. 1828, tjente 1859—70 som Officer i de pavelige Zouaver, men maatte efter Roms Indtagelse i Sept. 1870 gaa tilbage til Frankrig, hvor han dannede et Frikorps mod Tyskerne. Han har senere hørt til de yderligste Legitimister.

Charge, fr. [schārsche], egtl. Byrde, Hverv, Embedsstilling, især en Stilling eller Grad i det militære Hierarchi. C. bruges undertiden for Angreb, især Rytteriets; chargēre, brugt om Rytteriet, bet. at hugge ind paa Fjenden, brugt om Fodfolket og Artilleriet, at beskyde ham vedholdende.

Chargé d'Affaires, fr. [scharschē daffǟhr], s. Gesandt.

Chargeh, en Oase i Øvre-Ægypten, mellem 25° og 26° n. Br., 32 M. v. for Nilen. Oasen tæller omtr. 6,000 J. og er rigt beplantet med Palmetræer. Den indeholder talrige Oldtidsminder, hvoriblandt 5 mægtige romerske Borge, hvis Mure, skjønt opførte af ubrændte Sten, dog paa Grund af det tørre Klima endnu ere bevarede. Noget over ½ M. n. for C. ligger den gamle christne Nekropolis Hibe med henimod 200, i Regelen vel bevarede Gravmæler, der ere ordnede i Rækker op ad en Højs Side, og som indeholde en stor Mængde Indskrifter, dels græske og dels demotiske. En anden Mærkelighed i Oasen er de fra Oldtiden hidrørende mægtige Brønde, der med en Vidde af c. 20 F. ere førte 100—160 F. ind gjennem Sandstenen og endnu vedligeholde Oasens Frugtbarhed.

Charidēmos, en for sin Troløshed berygtet Anfører for Lejetropper, f. i Oreos paa Euboa. 360 f. Chr. tjente han under den athenienſiske Feltherre paa et Tog mod Amphipolis, men gjorde sig skyldig i Forræderi og gik over til Athenienſernes Fjende, den trakiske Konge Kotys. Kort efter blev han fangen af Athenienſerne, der i Stedet for at straffe ham søgte at vinde ham og paa ny tog ham i deres Tjeneste. Senere gik han til Asien og tog Tjeneste hos Mentor og Memnon, der vilde befri deres fangne Svoger Artabazos. Efter at han ogsaa der havde vist sig som Forræder, flygtede han først til Athen, senere til Thrakien, hvor han ægtede en Datter af Kotys, der blev myrdet 358. Herved kom han paa ny i fjendtligt Forhold til Athen og fandt, som det synes, endelig sin Død i Persien 333, da Darios lod ham dræbe, fordi han dadlede dennes Feltogsplan mod Alexander.

Charisi, Jehuda ben Salomo, rabbinsk Digter fra det mauriske Spanien, f. i Beg. af det 13de Aarh., gjennemrejste Spanien, Frankrig, Ægypten, Palæstina, hvor han opholdt sig længere Tid i Jerusalem, Syrien, Grækenland, Babylonien osv. Han oversatte Hariris arabiske Maqamer paa Hebraisk, af hvilket Arbejde Begyndelsen findes i det Bodleyanske Bibliothek i Oxford; enkelte Oversættelser af Maimonides's Værker skyldes samme Forfatter. Desuden skrev han som en Efterligning af Hariris omtalte Arbejde et under Navnet „Tackemoni" bekjendt Digterværk, der blev udgivet første Gang i Constantinopel 1540, senere i Amsterd. 1729; Begyndelsen heraf med Oversættelse er udg. af S. J. Kaempf: „Die ersten Makamen aus dem Tackemoni oder Diwan des C." (Berl. 1845).

Charisius ell. **Carisius**, Jonas, f. 1571 i Nykjøbing i Odsherred, har Navn efter Kirkebyen Karise i Sjælland, hvor hans Fader, Provst Rasmus C., var født. Efter at have rejst udenlands kom han 1598 ind i det tyske Cancelli som Secretær og sendtes som saadan 1600 med Kansleren Chr. Friis til Emden i Anledning af Tvistighederne med England angaaende Fiskerierne under Island og Norge, 1602 i samme Ærende med Mand. Parsberg og Ar. Huitfeldt til Bremen. 1603 tog han den jurid. Doctorgrad ved Kjøbenhavns Universitet, ligesom han tidligere, rimeligvis i Udlandet, havde taget den medicinske Doctorgrad. Han blev senere brugt i Sendelser til forskjellige Regeringer og i andre offentlige Hverv og indtog en Hofraads Stilling. Hans Beskrivelse af Christian IV.s Rejse 1599 omkring Norges Kyster til Ruslands Grænser blev først trykt 1773 i Schlegels „Saml. zur Dän. Geschichte", 1ster Bd. Han døde i Roskilde, hvor han havde et Kanonikat, 30 Nov. 1619 og blev begravet i Domkirken. 1659 blev hans Søn Peder C. adlet, men den adelige Familie C. uddøde paa Mandssiden 1787 med Ambrosius C. til Constantinsborg, hvorpaa dens Navn og Godser efterhaanden gik over paa forskjellige Kvindelinjer, Fædder-C., Krabbe-C., Barner-C. og Holsten-C.

Charisme, d. e. Naadegave, kaldes i Skriften fortrinsvis de overordentlige, ved Helligaanden meddelte Gaver til at virke i Kirkens Tjeneste. Paulus opregner dem i 1 Kor. 12 Cap. o. fl. St.; de ere: Lære, Propheti, Tungetalen (Glossolali) og Fortolkning af Tunger; Styrelse (Tilsynsembedet), Tjeneste (Diakonembedet) og Lægedomsgave (til underfulde Helbredelser). Medens Kirken almindelig antager, at de underfulde Naadegaver ere ophørte med den apostoliske Tidsalder, mene Irvingianerne, at de ere komne paa ny i deres Sekt.

Charité, fr. [scharitē], Barmhjærtighed, et Navn, man har givet flere milde Stiftelser fra Middelalderen, især Hospitaler; saaledes i Paris og Berlin.

Charité, La [s. o.], Stad i det franske Dep. Nièvre, ved Loire, 3 M. n. n. v. for Nevers. 5,000 J. Sindssygehus. Fabrikation af groft Jærnkram og Værktøj. Tømmerhandel.

Chariter (lat. Gratier), Yndens og Skjønhedens Gudinder, siges at være Døtre af Zeus og Eurynome eller efter et andet Sagn af Helios og Ægle. Homer omtaler snart 1 C., snart flere; i Regelen nævnes 3: Aglaia, Euphrosyne og Thalia. De vare Aphrodites Ledsagerinder og Tjenerinder. I Athen havde man en af Sokrates forfærdiget Gruppe af C., iførte lange Klædninger; senere fremstilledes de nøgne og omfavnende hverandre.

Chariton, en pseudonym, græsk Forfatter fra 4de eller 5te Aarh. Indholdet af hans Roman er Chæreas's og Kallirrhoes Kjærligheds-æventyr.

Charivari, fr. [scha], oprindel. Larm, der frembringes, naar man slaar Kjedler, Bækkener osv. mod hverandre og ledsager denne Lyd med Hvinen og Skrigen (Kattemusik), hvorved man i nogle Egne i Frankrig haaner ældre Enker og Enkemænd, der gifte sig paa ny. I den nyere Tid har man ofte brugt C. for at ytre sit Mishag i politisk Henseende; derfra er Ordet gaaet over til at blive Navnet paa Blade af satirisk spottende eller politisk opponerende Aand. Endelig betegner man ved C. her hjemme Smaating, der hænge ved Urkjæden.

Chārkov, 1) Gouv. i det sydlige Rusland, omgivet af Gouv. Jekaterinoslav, Poltava, Kursk og Voronesch og de donske Kosakkers Land. 990 □ M. med 2,027,000 J. (1877). C. er et fladt Land med frugtbar Jordbund. Det gjennemstrømmes af Fl. Donets med dens Bifloð Oskol og i den vestlige Del af Vorskla

og Psiol, der fra venstre Side falde i Dnjepr. Agerdyrkning og Kvægavl ere Hovederhverv. Brændevinsbrænderi drives i stort Omfang, desuden Garveri, Salpetersyderi og Talgsmelteri. 2) Hovedstad i Gouv. C., 90 M. s. til v. for Moskva. 101,000 J. (1880). Universitet med botanisk Have, Observatorium osv. og flere højere Undervisningsanstalter. Blandt Stadens Bygninger fremhæves Kathedralkirken med prægtigt Klokketaarn, Gouvernementsbygningen og et Kloster. Fabrikation af Linned- og Uldstoffer, Sæbe, Lys og Læder; store Brænderier og Roesukkerfabriker. Betydelig Handel med Fiskeriprodukter, Honning, Vox, Uld og Kvæg. Her holdes flere store Messer, hvor der navnlig finder betydelig Omsætning Sted i Uld.

Charlatan, fr. [scharlatäng], efter it. ciarlatano, af ciarlare, snakke, sludre, en Markskriger eller Kvaksalver, en Person, der ved lave Kunstgreb søger at give sig Udseende af at have større Færdigheder, end han virkelig har.

Charlemagne [scharlmänj], s. Carl d. Store.

Charlemont [scharlmöng], s. Givet.

Charleroi [scharlroä], Stad i den belgiske Prov. Hainaut, 7 M. s. for Brüssel ved Floden Sambre. 16,000 J. Bispesæde med mærkelig Domkirke. Betydelig Industri, navnlig i Uldstoffer, Sæbe, Porcelæn, Glas, Vaaben, Kobbertøj og Jærnkram. I Omegnen rige Kulgruber. Tæt uden for C. er det store Jærnværk Couillet med en Befolkning af 7,000 Mennesker og talrige Fabriker, der tilsammen sysselsætte over 17,000 Arbejdere. C. er anlagt 1666 af Carl II af Spanien. Det har udholdt mange Belejringer: 1667, 1693, 1697, 1746 og 1794.

Charles, Jacq. Alex. Cés. [scharrl], anset fransk Physiker, f. 12 Nov. 1746 i Beaugency, Professor i Physik ved Conservat. des Arts et Mét. og Medlem af Akademiet. Hans Forelæsninger over Physiken vare meget søgte, paa Grund dels af hans udmærkede Foredrag, dels af de fortrinlige Forsøg, hvormed han ledsagede dem. Efter at Montgolfier havde ladet sin Luftballon, fyldt med varm Luft, stige op, fandt C. paa at opnaa det samme ved at fylde en Ballon med Brint (Charlière). Det første Forsøg dermed blev gjort 2 Aug. 1783. C. var den første, der viste, at lige store Rumfang af forskjellige Luftarter udvide sig lige stærkt for samme Opvarmning (1787). En Del mathematiske og physiske Arbejder foreligge fra hans Haand. Han døde 1823.

Charles City [tschärles sitti], Stad i Staten Ostvirginien i Nordamerika, ved Jamesfloden, 5 M. s. ø. for Richmond. 6,000 J. Tobaksudførsel.

Charleston [tschär], Stad i Staten Sydcarolina i Nordamerika, i en usund Egn ved en Bugt af Atlanterhavet og paa en af 2 Smaafloder dannet Halvø. 50,000 J. (1880). C. er Sæde for en protestantisk og en katholsk Biskop. Den har smukke offentlige Bygninger og talrige Undervisningsanstalter. God Havn, der forsvares af flere Forter, hvoriblandt det fra Sydstatsopstanden bekjendte Fort Sumter, som de confødererede bemægtigede sig 12 Apr. 1861. C. er Sydcarolinas vigtigste Handelsstad og udfører meget Bomuld, Ris og Tobak. Staden led meget under den langvarige Belejring af Unionisterne 1863—64.

Charlestown [tschärles], i Staten Massachusetts i Nordamerika, er en af Bostons Forstæder og ligger paa en ved 3 lange Broer med Boston forbunden Halvø. Den ligger paa ujævn Grund, har brede, med Træer beplantede Gader og mange smukke Bygninger, da en stor Del af Bostons rige Kjøbmænd foretrække Opholdet her. Midt i Staden paa Højen Bunkershill er et 220 F. højt Granitmonument, til hvis 15 F. i Firkant store Platform man naar op ad en Vindeltrappe i dets Indre. Monumentet er opført til Erindring om det blodige Slag, som leveredes her 1775. I C. have de forenede Stater et Orlogsværft med Arsenal og Marinehospital.

Charlet, Nicolas Toussaint [scharlé], fransk Tegner og Maler, f. 1792 i Paris, d. 1842, Lærling af Gros, udmærkede sig især i Skildringen af den napoleonske Soldat (den ejendommelige Type „Chauvin", jvfr. Chauvinisme); hans Tegninger og Lithographier fra det første Kejserdømmes Krige vandt stor Popularitet ved deres troskyldige Lune. Ogsaa i Gjengivelsen af andre Folkelivsbilleder var han en Mester.

Charleville [scharlvill], Stad i det franske Dep. Ardennerne ved Floden Meuse, lige over for Mézières. 14,000 J. Smuk By. Fabrikation af Luxusvaaben, Kobber- og Messingvarer. Handel med Stenkul, Jærn og Marmor. 6 Maj 1876 led Staden meget ved Ildsvaade.

Charlière [scharliäre], s. Charles.

Charlotte [tschärlott], Stad i Staten Nordcarolina i Nordamerika, 28 M. v. s. v. for Raleigh, med 5,000 J., er Hovedpunktet i denne Stats Gulddistrict.

Charlotte, Kejserinde af Mexico, f. 1840, Datter af Kong Leopold I af Belgien, ægtede 1857 den østerrigske Ærkehertug Maximilian og fulgte ham 1864 til Mexico, rejste i Aug. 1866 til Frankrig for at bede Napoleon III om Hjælp, men fik Afslag og drog derfra til Italien, hvor hun snart efter blev vanvittig; siden har hun levet som uhelbredelig sindssyg paa et Slot nær ved Brüssel.

Charlotte, dansk Prinsesse, f. 30 Oct. 1789, Datter af Arveprins Frederik, ægtede 1810 Landgrev Vilhelm af Hessen-Kassel og blev 1817 Moder til Dronning Louise af Danmark; d. 28 Marts 1864.

Charlotte, Elisabeth, Hertuginde af Orléans, Datter af Kurfyrst Carl Ludvig af Pfalz, f. i Heidelberg 1652, blev 1671 gift med den franske Konge Ludvig XIV.s Broder. Den begavede Fyrstinde dannede ved sin ligefremme Sandhedskjærlighed og ved sit Had til al Etiquette en fuldstændig Modsætning til sine Omgivelser ved det franske Hof og følte sig aldrig hjemme der. Hun var Moder til den senere saa berygtede Hertugregent Philip af Orléans, hvis Opdragelse til hendes store Sorg betroedes den ryggesløse Dubois. Der er bevaret en stor Mængde interessante Breve fra hende. Hun døde 1722.

Charlotte Amalia, sædvanlig kaldet St. Thomas, Stad paa Sydsiden af den danske Ø St. Thomas i Vestindien, ligger amphi-

theatralsk omkring en Bugt paa Øens Sydside. 11,764 J. (1880), hvoraf 4,477 Mandfolk og 7,287 Kvinder. Staden har en luthersk, en hollandsk-reformert, en anglikansk og en romersk-katholsk Kirke samt en jødisk Synagoge. Den har hidtil haft stor Betydning som et Knudepunkt i den vestindiske Dampskibsfart og er Sæde for den danske Gouverneur.

Charlotte Amalie, dansk Dronning, Datter af Landgrev Vilhelm VI af Hessen-Kassel, f. 27 Apr. 1650, havde 25 Juni 1667 Bryllup paa Nykjøbing Slot med Kong Christian V som Kronprins. Hun var en ædel og elskværdig Kvinde, tilegnede sig snart sit nye Fædrelands Sprog og elskede det og dets Literatur, ligesom hendes Godhed og Venlighed gjorde hende elsket af Folket; men hun formaaede ikke at skaffe sig nogen Indflydelse hos sin Ægtefælle, hvis Kjærlighed var bunden af en anden, og kunde derfor ikke udvirke synderligt for sine reformerte Trosfæller, som paa den Tid flygtede fra Frankrig for Ludvig XIV.s Forfølgelser; hun opnaaede kun, at de 1685 fik en betinget Religionsfrihed i Kjøbenhavn og Tilladelse til at bygge en Kirke. 1699 blev hun Enke, og 1700, medens hendes Søn Frederik IV var ovre i Hertugdømmerne under den med Hertugen af Holsten-Gottorp udbrudte Krig, opmuntrede hun ved sit Mod Kjøbenhavns Borgere til tappert Forsvar, da Hovedstaden blev bombarderet af en engelsk-hollandsk-svensk Flaade. Hun døde 27 Marts 1714 paa Charlottenborg og ligger begravet i Roskilde Domkirke.

Charlotte Amalie, den foreg.s Sønnedatter, Frederik IV.s ældste Datter, f. 6 Oct. 1706 paa Kjøbenhavns Slot, d. 28 Oct. 1782 paa Christiansborg, var bekjendt for sin Fromhed og store Godgjørenhed, hvorom hendes Stiftelse for fattige Piger af alle Stænder (oprettet 1773) er et til alle Tider talende Vidnesbyrd. Den ejede ved Udgangen af 1882 328,400 Kr. og understøttede til samme Tid 152 Personer.

Charlotte Frederikke, dansk Prinsesse, f. 4 Dec. 1784, Datter af Storhertug Frederik Frants af Mecklenburg-Schwerin, blev 1806 gift med Prins Christian Frederik (senere Chr. VIII) og 1808 Moder til Frederik VII. Men allerede 1809 blev hun efter en Kjærlighedsforstaaelse med Sangeren Dupuy skilt fra sin Ægtefælle og levede indtil 1829 paa Palaiet i Horsens. Derefter flyttede hun til Rom, hvor hun blev Katholik; hun døde 13 Juli 1840.

Charlotte Sund, en Havarm paa Nordamerikas Vestkyst mellem den nordlige Del af Vancouverøen og britisk Columbia.

Charlottenborg Slot paa Kongens Nytorv i Kjøbenhavn, opført 1672—77 af Grev Ulr. Fred. Gyldenløve af Sten fra det gamle Kalø Slot, som Gyldenløve havde faaet til Foræring af sin Halvbroder Kong Christian V, men kort efter nedbrød, i en simpel, men ædel Stil. Dets oprindelige Navn var derfor Gyldenløves Palais; sit nye Navn fik det efter at være kjøbt 1700 af Enkedronning Charlotte Amalie, som residerede her om Vinteren til sin Død. Slottet gik derpaa i Arv til hendes Børn, Prins Carl og Prinsesse Sophie Hedvig. Under Frederik V holdtes 1747—50 italiensk Opera i Slottets Riddersal (Figursalen); senere overlod samme Konge Slottet til det af ham 1754 udvidede Akademi for de skjønne Kunster, som siden har haft det i Brug. Slottets Have blev 1778 indrettet til botanisk Have og tjente som saadan i henved 100 Aar (til 1874).

Charlottenburg, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, ved Floden Spree, ½ M. v. for Berlin. 30,000 J. (1880). C. ligger ved Vestsiden af den til Berlin hørende Park „Thiergarten", har et kongel. Lystslot med et Mausoleum for Frederik Vilhelm III og hans Dronning, herlig Park og rigt Orangeri samt talrige Landsteder. Bomuldsspinderi, Fajencefabriker, Pottemagerier og anden industriel Virksomhed.

Charlottenlund, et lille, 2etages Lystslot i Skoven af s. N., ligger i Gjentofte Sogn tæt ved Sundet, henv. 1 M. n. for Kjøbenhavn. Skov og Slot hed oprindelig Gyldenlund efter deres tidligere Ejer, Grev Ulr. Fred. Gyldenløve, som 1683 mageskiftede det til Kongen, men fik det nuværende Navn af Christian VI.s ovennævnte Søster Charlotte Amalie, som havde faaet det skjænket af sin Broder, og som ombyggede Slottet 1733. Det var i den nyere Tid beboet om Sommeren af Landgrev Vilhelm af Hessens Familie og tjener nu, betydelig udvidet, til Sommerresidens for Kronprins Frederik siden hans Bryllup 1869. Den hosliggende Skov er ligesom Jægersborg Dyrehave et yndet Udflugtssted for Kjøbenhavnerne om Sommeren.

Charlottesville [tschärlottsvill], Stad i Staten Østvirginien i Nordamerika, 14 M. n. v. for Richmond, med 3,000 J. og Statens Universitet.

Charlottes Øer, Dronning, 1) en Gruppe af 2 større og flere mindre Øer i det store Ocean, mellem 52° og 54° n. Br., ud for britisk Columbia, som de skilles fra ved Vancouver Strædet. Øerne have et Areal af henv. 500 □ M., ere bjærgfulde, skovrige og forsynede med gode naturlige Havne, men beboes kun af nogle Indianerstammer. Graham og Moresby ere de to største af Øerne. — 2) En af de australske Øgrupper, kaldes ogsaa Santa Cruz-Øerne og ligger s. ø. for Salomonsøerne mellem 8° og 12° s. Br. og 173° og 176° v. L.; 17 □ M. med 5,000 J. Gruppen bestaar af nogle faa større og talrige smaa Øer; af de større hæve nogle sig til c. 3,000 F.s Højde og have virksomme Vulkaner, medens de smaa for det meste ere lave Koraldannelser. Befolkningen hører til Papuaracen. Øerne ere i det hele frugtbare med sundt Klima. De vigtigste i Gruppen ere Nitendi ell. Santa Cruz (10 □ M.) med en god Havn, Motuiti (1 □ M.) og Vanikoro (3 □ M.) hvor La Peyrouse 1788 led Skibbrud, og hvor den franske Admiral Dumont d'Urville 1828 har rejst ham et Mindesmærke.

Charlottetown [tschärlottoun], Hovedstad paa den engelske Prins Edvards Ø i St. Lawrencebugten i Nordamerika, paa Øens Sydside, ved en Bugt af Northumberlandstrædet. 11,000 J.

Charmant, fr. [scharmänt], indtagende, yndig, henrivende; **Charme** [scharrm], Ynde; **charmeret**, indtagen, forelsket i.

Charnêr, fr. Charnière, kalder man i Almindel. et Hængsel, naar det er gjort i ēt med de Stykker, det sidder paa, altsaa ved Metalarbejde overhovedet. Efter C. benævnes forskjellige Redskaber, ved hvis Construction dette er det charakteristiske: saaledes **Charnerpasser**, til Forskjel fra Fjederpasser og Stangpasser; **Charnerklup**, hvor to ved C. forbundne Hovedstykker træde i Stedet for Rammen i den almindelige Skrueklup; ligeledes forskjellige Redskaber, der benyttes ved Forfærdigelsen af de smaa C. til Daaser, Urkasser osv., saasom **Charnerfile**, **Charnertang** o. fl. **Charnière** [scharniäre] bruges om den bevægelige Forbindelse, som ofte anvendes ved Buebroer af Jærn, og som bestaar i, at man indskyder en Bolt mellem Dragerenderne og Pillerne og undertiden ogsaa i Toppen af Buen, saaledes at Drageren bestaar af to Halvdele. Paa Drageren er befæstet Halvlejer, som passe om Bolten. Hensigten er dels at sikre sig, at Trykket overføres paa den ved Constructionen beregnede Maade, dels at hindre skadelige Spændinger i Drageren paa Grund af Temperaturforandringer, idet Toppen af Buen hæver eller sænker sig lidt ved Drejning om Boltene. Holmensbro og Højbro i Kjøbenhavn ere Buebroer med C.

Charolles [scharöll], Stad i det franske Dep. Saône-Loire, 6 M. v. n. v. for Mâcon. 3,000 I. C. var Hovedstad i det til Burgund hørende Grevskab **Charolais**, efter hvilket Carl d. dristige, førend han blev Hertug, kaldtes Greve af C.

Charon, i den græske Mythologi Søn af Erebos og Natten. Hans Hverv var det at sætte de afdøde, for saa vidt som de vare blevne begravede, over Floden Styx i Underverdenen. Hver, der blev sat over, skulde betale Færgepenge, hvorfor man plejede at lægge de afdøde en lille Mønt (Obol) i Munden. De, der ikke kunde betale, flakkede som Skygger omkring ved Flodbredden, saa længe indtil C. følte Medlidenhed med dem og satte dem over. Vilde derimod en levende sættes over, maatte han skaffe en gylden Trylleløvist, men Herakles tiltvang sig Overfarten, hvorfor C. senere straffedes af Hades. Han fremstilles som en gammel Mand med mørkt Blik og langt, uredt Skjæg.

Charondas fra Catana paa Sicilien gav i Midten af det 7de Aarh. f. Chr. Love for sin Fødeby og andre Stæder paa Sicilien og i det sydlige Italien (Storgrækenland). Hans Love, der havde en streng sædelig Tendens, omfattede hele det offentlige og private Liv; Forandringer i dem vare i høj Grad vanskeliggjorte derved, at den, der foreslog en Forandring, blev straffet med Døden, hvis Forslaget ikke blev antaget. Han faldt som et Offer for sine egne Love. I disse var det nemlig forbudt at møde væbnet i Folkeforsamlingen; da C. en Gang selv havde glemt at aflægge sine Vaaben, inden han gik til Folkeforsamlingen, dræbte han sig selv for at opretholde Lovens Autoritet.

Charonne [scharönn], tidligere en Flække i det franske Dep. Seine, tæt ø. for Paris, er siden 1860 for største Delen indlemmet i Hovedstaden.

Charost, Armand Jos. de Béthune, Hertug af [scharö], af samme Slægt som Sully (s. **Béthune**), f. 1728 i Versailles, udmærkede sig først som Cavaleriofficer i Syvaarskrigen, men gjorde sig siden bekjendt ved fine philanthropiske Bestræbelser for at forbedre sine Bønders og undergivnes Kaar (saaledes afskaffede han Hoveriet paa sine Godser), fremme Landbruget og Undervisningen, oprette milde Stiftelser, Understøttelsesanstalter osv. I Notabelforsamlingen talte han bl. a. for Standernes lige Fordeling. Han vandt Æresnavnet „den lidende Menneskeheds Velgjører og Fader" og døde 27 Oct. 1800. Alle Partier, især de lavere stillede i Samfundet, sørgede over den ædle Mands Død, hvis sjældne borgerlige Dyder havde aftvunget saa vel den sløvede Ludvig XV som de fanatiske Revolutionsmænd Agtelse og Beundring.

Charpentier, Joh. Friedr. Wilh. v. [scharpangtiē], f. 1738, d. 1805, blev 1766 ansat som Lærer i Mathematik ved det Aaret i Forvejen oprettede Bjærgakademi i Freiberg. Han gjorde sig fortjent af Bjærgværksdriftens videnskabelige Behandling saa vel som af Sachsens geognostiske Undersøgelse. — Hans Søn, **Johann v. C.**, Tekniker og Geolog, f. 1786, d. 1855, blev især bekjendt ved sine videnskl. Undersøgelser af Pyrenæerne og Gletscherne i Schweiz.

Charpi [scharpi], optrævlet Linned, brugtes tidligere meget til Forbindinger, enten til Bedækning af Saar eller som Udfyldningsmateriale; den antiseptiske Methode har i den senere Tid for en stor Del fortrængt C.

Charras, Jean Bapt. Ad. [scharā], fransk Officer, f. 7 Jan. 1810, kom 1828 ind i den polytechniske Skole, men udvistes i Foraaret 1830 som Følge af sine republikanske Demonstrationer. I Julidagene førte han en Afdeling Borgere til Angreb paa Schweizergardens Caserne og kom derefter ind i Artilleriskolen i Metz, hvor han ligeledes viste sin oppositionelle Retning. C. sluttede sig tidlig til A. Carrel, skrev i »National« Artikler om militære Spørgsmaal og blev derfor 1833 som Capitain sendt til Algérien. Her udmærkede C. sig ved mange Lejligheder, men blev først 1844 efter Bugeauds indtrængende Forlangende Batailloncschef. I Marts 1848 kom C. til Paris og blev Oberstlieutenant og Understatssecretær i Krigsministeriet, som han i Virkeligheden styrede; han viste stort Organisationstalent ved Hærens Mobilisering og søgte tillige at sikre Republikens Fremtid ved at afskedige en Del højere Officerer. C. beholdt sin Stilling indtil Dec., tog virksom Del i Undertrykkelsen af Juniopstanden og hørte i Nationalforsamlingen til Venstre, især efter at Louis Napoleon var bleven Præsident. I Foraaret 1849 var C. i Færd med at gaa til Mellemitalien for at organisere de republikanske Hære, da den franske Regering pludselig sendte Tropper imod Rom. Ved Statscoupet 1851 blev C. fængslet, forvist og strøget af Hærens Lister; han bosatte sig i Brysel, men udvistes 1854 derfra paa den

franske Regerings Forlangende og tog Ophold først i Haag, siden i Basel. 1858 udgav C. en ypperlig »Histoire de la Campagne en 1815«, hvori han med stor Strænghed udhævede Napoleon I.s Fejl i dette Felttogs Ledelse (6 Udg. 1869); han havde næsten fuldendt en lignende Fremstilling af Krigen 1813, da han døde 23 Jan. 1865.

Charrière, Hyacinthe de [scharriæhr], f. 1746 i Holland (hendes Pigenavn var Bella van Tuyll), opholdt sig i England 1766—67 og døde efter et omflakkende Liv 1805 i Neuchâtel. Hun var en Veninde af B. Constant og Mad. Staël-Holstein, med hvem hun brevvexlede. Baade i disse Breve og i hendes Romaner (mest bekjendt er »Les trois femmes«, 1797) afspejler sig Tidens stærkt vakte Følelsesliv.

Charron, Pierre [scharrõng], anset religiøs og philosophisk Tænker i Frankrig, f. 1541 i Paris, hvor hans Fader var Boghandler. Efter at han i flere Aar havde været Advocat ved Parlamentet i Paris, forlod han denne Vej, kastede sig over Theologien og blev snart en berømt Prædikant. Dronning Margrete og selv Henrik IV, medens han endnu var Protestant, hørte ham gjærne. Sit tidligere Løfte om at indtræde i Carthenserordenen kunde han ikke indfri, da han blev befundet at være for gammel til at indtræde i en saa stræng Orden. I Bordeaux lærte han Montaigne at kjende, af hvem han i høj Grad blev paavirket. Han døde 1603 i Paris. I hans »Traité des trois vérités« (Bord. 1594) søgte han at bevise mod Atheisterne, at der gives en Religion; mod de Ikke-Christne, at den christelige Religion er den eneste sande; og mod Kjætterne, at den romersk katholske Kirke er den eneste saliggjørende. I Anledning af Skriftet »Traité de la sagesse«, hvori han efterligner Montaigne, blev han ikke desto mindre beskyldt for Atheisme. C. fremhæver lige som Montaigne den praktiske Visdoms store Betydning og udvikler ligesom han en Skepsis paa mystisk Baggrund. Han deler sin Tids afgjorte Tilbøjelighed til at følge Naturen; heri bestaar væsentlig det sædelige Liv. Videnskaben er vel en god Støttestav, men man maa forstaa at bruge den; ellers skader den kun. Han vil frem for alt et Studium af Mennesket og anbefaler især Selverkjendelsen, som allerførst fordrer en Anerkjendelse af vor egen Uvidenhed og dernæst er betinget af Gudserkjendelsen. Religionen er en indre Følelse, og theologiske Forskninger ere betydningsløse, fordi de angaa noget, som i sig selv er uudforskeligt. C.s Opfattelse af Sandheden i dens mysteriøse Højde staar i Forbindelse med hans hele skeptiske Tænkemaade; dog skal Tvivlen saa langt fra være til Uro for vor Aand, at den netop skal befri os fra al indbildt Viden og føre os til Troen paa Gud. I øvrigt er der i C.s hele Retning en Dualisme mellem Theori og Praxis, mellem Indre og Ydre, som han deler med sin Tidsalder.

Charte, fr. [schart] (af lat. charta, et Blad Papir, dannet af Papyrusplantens Stængel), et Document ell. Aktstykke. Især bruges C. nu om en constitutionel Grundlov, som Englands Magna charta af 1215, Ludvig XVIII.s Grundlov af 1814, Dom Pedros for Portugal af 1826. **Chartister**, Navn paa det demokratiske Arbejderparti i England, som organiseredes 1838, og hvis Program opstilledes af O'Connor paa det store Folkemøde i Birmingham 6 Aug. s. A. Dette saakaldte „Folkecharte" krævede hemmelig Afstemning, almindelig Valgret og Valgbarhed, aarlige Valg, Landets Inddeling i lige store Valgkredse efter Folketallet og Dagpenge for Parlamentsmedlemmer. Agitationen fortsattes paa talrige Folkemøder, fremkaldte Uroligheder i flere store Byer og ledede til Indgivelsen af en Petition med mere end 1 Mill. Underskrifter uden at bære nogen Frugt. 1839 holdtes i London i flere Maaneder en Forsamling af Partiets udkaarne Mænd fra hele Landet, „C.-Parlamentet", hvorved flere andre Punkter (om Skattereformer) optoges i Programmet. 1848 samledes omtr. 2 Mill. (Partiet angav selv endog over 5½ Mill.) Underskrifter, hvorhos det besluttedes, at Petitionen skulde overbringes til Parlamentet ved et stort Optog; men i Stedet for de ventede 150,000 C. samledes kun henv. 30,000, og Demonstrationen tabte al sin Kraft over for de Sikkerhedsforholdsregler, Regeringen havde taget, deriblandt Indskrivningen af 170,000 frivillige Constabler. Fra denne Stund ophørte C. som et selvstændigt Parti; men deres Formaal optoges til Dels af de radicale og senere af Reformleaguen under E. Beales, ligesom ogsaa flere helt eller til Dels ere opnaaede. C. kaldtes ogsaa i Portugal i Aarene efter 1836 Tilhængerne af det Charte, Dom Pedro havde givet 1826, i Modsætning til den nyere, yderlige Retning, som holdt paa Forfatningen af 1822, og som kaldtes Septembrister; hine ledebes af Hertugerne af Saldanha og Terceira, disse af Sa da Bandeira og Bomfim.

Chartier, Alain [schartiē], fransk Forfatter, f. 1392, d. 1450, hører til dem, der danne Overgangen fra Middelalderen til Renaissanceperioden. Foruden nogle pedantisk-allegoriske Digte har han skrevet »Quadrilogue« med veltalende Klager over Fædrelandets Ulykker. Dauphinens (senere Ludvig XI.s) Hustru Margrete af Skotland udtrykkte efter et Sagn sin Beundring for ham ved at kysse ham, da hun passerede et Værelse, hvor han sov.

Chartres [schärtr], Hovedstad i det franske Dep. Eure-Loir, ved Floden Eure, 11 M. s. v. for Paris. 18,000 I. Bispesæde, mærkelig Kathedralkirke fra det 11te Aarh. med 2 høje Taarne; i denne Kirke prædikede den hellige Bernhard det andet Korstog, og her blev Henrik IV døbt. Uldmanufakturer, Garverier, Korn- og Uldhandel. C., der i Oldtiden var Carnuternes Hovedstad Autricum, blev siden den vigtigste By i Landskabet Beauce og derefter med sit District et eget Grevskab, der 1349 forenedes med Kronen, paa ny afhændedes af Frants I og tilbagekjøbtes 1623. Ludvig XIV ophøjede Grevskabet til et Hertugdømme for Huset Orléans, hvis ældste Søn førte Titlen Hertug af C.

Chartres, Robert Ph. L. E. F., Hertug af [s. o.], f. 9 Nov. 1840, yngre Søn af Hertug Ferdinand af Orléans, maatte 1848 med sin Slægt forlade Frankrig og blev opdraget i

Tyskland. 1859 gjorde han Tjeneste i den sardinske Hær, og 1861—63 var han Capitain i Mac Clellans Stab ved Potomachæren. I Aug. 1870 søgte han forgjæves at faa en Post i den franske Hær, kæmpede senere med Udmærkelse under Chanzy, bærende Navnet Robert le Fort, blev Eskadronschef og 1878 Oberst, men afskedigedes ligesom de andre Prinser i Febr. 1883. Han ægtede 1863 sit Søskendebarn Françoise, Datter af Fyrsten af Joinville, f. 1844, og har med hende 3 Sønner og 2 Døtre.

Chartreuse [schartrøhs], Landsby i det fr. Dep. Isère, i en øde Bjærgegn, 3 M. n. til ø. for Grenoble. Her ligger i storartede Omgivelser mellem høje Klipper la grande C., Carthusernes ældste og berømteste Kloster, med Kirke, Bibliothek (6,000 Bd.) osv. Munkene tilberede alle Slags Lægemidler mod Tandpine, Kvæstelser o. lign.; Forfærdigelsen af den berømte Liqueur C., der forbødes dem 1864 af Paven, indbringer aarlig ½ Mill. Frcs.

Chartum, Stad i det ægyptiske Sudan, Hovedstad i Prov. Chartum, ved den hvide og den blaa Nils Sammenløb, skal have 40,000 I. Den er anlagt 1823 og af stor Betydning for Ægyptens Karavanhandel med det indre Afrika. De store europæiske Stater have Consulater her.

Charybdis var Navnet paa en Malstrøm paa Siciliens Østkyst lige over for Klippen Skylla paa den italienske Kyst. C. sagdes at være en Datter af Poseidon og Gæa og daglig 3 Gange at indsuge og 3 Gange at udspy Vandet (jvfr. Skylla).

Chase, Salmon Portland [tschæhs], nordamerikansk Statsmand, f. 13 Jan. 1808 i New-Hampshire, Ætling af en af „Pilegrimsfædrene", blev 1830 Sagfører i Cincinnati og udarbejdede 1832—35 en ordnet Samling af Staten Ohios Lovgivning med dertil hørende Commentar, hvilken regnes for et af de bedste Værker i den nordamerikanske Retsvidenskab. C. optraadte flere Gange som Forsvarer for flygtede Slaver og hævdede den Opfattelse, at Slaveriet statsretlig kun var et særligt Anliggende for den enkelte Stat, men ikke vedrørte Unionen. 1849 valgtes C. til Unionssenatet, kæmpede for Jorduddeling til Indvandrerne og for Stillehavsbanen, men mod Nebraskabillen, og blev en af Grundlæggerne for det republikanske Parti. 1856—60 var C. Gouverneur i Ohio, blev under Lincoln Finansminister Marts 1861—Juli 1864, i hvilken Stilling han indførte Papirspengesystemet, og i Dec. 1864 Formand for Unionens Højesteret. Døde 7 Maj 1873.

Chasidæer (hebr. Chasidim, d. e. de fromme), kaldes 1 Makk. 2, 42; 7, 13 en Kreds af fromme Jøder, som blev tro imod Loven trods de syriske Jøders Forfølgelser. Hos dem fandt Makkabæerne deres Støtte, og fra dem udgik maaske senere Essæerne. Senere brugtes C. som Betegnelse for Jøder, der nidkjært fastholdt Fædrenes Gudsdyrkelse, og siden Midten af forr. Aarh. om en jødisk Sekt, hvis Stifter var Israel Baal Schem, f. i Tlusti i Polen. Ved Undercure, Prophetier, Studier i Kabbala og hyppige Renselser fik han en vis Helgenglorie i sine Stammefællers Øjne, medens hans Lære, at Tilfredsstillelse af den sanselige Lyst befordrer Gudsfrygten, skaffede ham mange Tilhængere. Dristig ved sit Held indhyllede han sin Fødsel i mystisk Hemmelighedsfuldhed, udgav sig for Guds Stedsfortræder paa Jorden og knyttede Frelsen til sin Person. Han antog Titlen Zadik (hellig) for sig og sine Efterfølgere og gjorde Fordring paa guddommelig Tilbedelse. Da den simple C. ikke som Zadik kan leve i en umiddelbar Guds Skuen, gives der for ham visse Bønner og kabbalistiske Ord, hvormed han kan vinde Himlen. I øvrigt rettede C. sig efter Talmud i deres Ceremonier. Efter Stifterens Død 1760 spredte Tilhængerne sig over Polen, Wallachiet og Moldau, senere i Ungarn og Galizien.

Chasles, Michel [schahl], berømt fransk Mathematiker, f. 15 Nov. 1793 i Epernon, blev 1841 Prof. i Geodæsi og Maskinlære ved den polyt. Skole i Paris og fik 1846 den for ham oprettede Lærestol i højere Geometri ved faculté des sciences smstds. 1851 optoges han som Medlem af Académie des sciences; d. 18 Dec. 1880. C. gjorde sig først berømt ved sit store Værk »Aperçu historique sur l'origine et le développement des méthodes en géométrie« (Brysel 1837, 2den Udg. Paris 1875), som ved Siden af en selvstændig Udvikling af Læren om Dualitet og Homographi, oprindelig fremkommen 1829 som Besvarelse af en af Akademiet i Brysel udsat Prisopgave, indeholder en aandrig og livfuld Fremstilling af Geometriens Historie. Andre bekjendte Værker af ham ere »Traité de géométrie supérieure« (Paris 1852, 2den Udg. 1880) og »Traité des sections coniques«, som begge høre til Hovedværkerne i den nyere Geometri; end videre af historiske Arbejder »Les trois livres de Porismes d'Euclide«, 1860, som indeholder et Forsøg paa en Reconstruction af dette tabte Værk, og »Rapport sur les progrès de la géométrie« (1870). Desuden har han skrevet en Mængde specielle Afhandlinger, indeholdende fortrinlige Undersøgelser om geometriske Spørgsmaal (stereographisk Projection, Kinematik). Hans Arbejder paa Antalgeometriens Omraade have været banebrydende for denne Art Undersøgelser. Hans Interesse for Videnskabens Historie gjorde ham 1867 til Offer for et Bedrageri, idet han, støttende sig til Breve, der vare solgte ham af en Autographsamler, fremsatte den Paastand, at Opdagelsen af Tiltrækningsloven skyldtes Pascal og ikke Newton; først 1869 opdagedes det, at Brevene vare falske.

Chasles, Philarète [s. o.], berømt fransk Literat, f. 8 Oct. 1798. Opdraget af sin jakobinske Fader i Rousseaus Grundsætninger fik han tidlig Afsky for disses declamatoriske Form, og en parador Skepticisme udviklede sig hos ham. Han har skrevet talrige Værker om fransk, engelsk, tysk og spansk Literatur (Hovedværket »Études de littérature comparée«, 11 Bd., 1847—54), Masser af Artikler i »Revue des deux mondes«, i »Revue de Paris«, i Conversationslexika, nogle Noveller osv., alt livligt og med mange originale Tanker, men noget løst og dilettantagtigt. I mange Aar har han arbejdet for »Journal des Débats« og blev

1841 Prof. i fremmed Literatur ved Collège de France; men i de senere Aar udartede hans Forelæsninger til vidtsvævende Passiar, der ofte ledsagedes af Tilhørernes Spektakler. Han har mest Fortjeneste af den engelske Literatur, som han studerede i London, hvor han opholdt sig 1810—26, ansat ved et lærd Bogtrykkeri; fremdeles har han oversat Jean Pauls „Titan“ og leveret en Udgave af Molière. D. 18 Juli 1873 i Venezia. 1878 udkom hans »Mémoires«. — Hans Søn, **Emile C.**, har erhvervet sig Navn som Kritiker.

Chassé, David Henri [schassē], hollandsk General, f. 18 Marts 1765, indtraadte tidlig i Hæren og blev 1787 Capitain. Under Opstanden 1788 holdt C. med Patrioterne og maatte derfor flygte til Frankrig, hvor han 1793 blev Oberstlieutenant; han kom tilbage til Holland 1795 med Pichegru og indsattes igjen i Hæren. Med denne sendtes C. 1809 til Spanien, hvor han fik Tilnavnet „General Bajonnet“, paa Grund af sin Forkjærlighed for Bajonnetangreb. 1806 var C. bleven Generalmajor, udnævntes 1809 til Baron og blev 1814 haardt saaret ved Bar sur Aube. Derefter vendte C. tilbage til sit Fædreland og førte 1815 som Generallieutenant de hollandske Tropper ved Waterloo imod Napoleon I. Som Commandant i Antwerpen forsvarede C. Fæstningen først imod Belgierne, idet han bombarderede Byen 27 Oct. 1830, siden imod de franske Hjælpetropper 29 Nov.—23 Dec. 1832. Efter Capitulationen var C. i nogle Maaneder Krigsfange, men blev til Løn for sin Tapperhed forfremmet til General og døde 2 Maj 1849.

Chasseloup-Laubat, François [schas'lü lobā], fransk Ingenieur, f. 1754 udmærkede sig 1794—95 som Leder for Angrebene paa Maastricht og Mainz, 1796 ved Belejringen af Mantua, blev 1799 Divisionsgeneral, forestod Ombannelsen af Alessandrias Fæstningsværker og ledede 1807 Belejringen af Danzig og Stralsund, samt var 1812 Chef for Ingenieurerne paa Toget til Rusland. Til Løn blev C.-L. Senator og senere Pair, sluttede sig til Ludvig XVIII, men stemte imod Neys Domfældelse. D. 10 Oct. 1833. — Hans Søn, **Prosper C.-L.**, f. 1805, blev 1837 Deputeret og 1838 Statsraad, sluttede sig 1849 som Medlem af Nationalforsamlingen til Præsidentens Politik og var 1851 en kort Tid Marineminister; han var Medlem af den lovgivende Forsamling 1852—58, blev i Marts 1859 Minister for Algérien og Kolonierne og i Nov. 1860 for Flaaden indtil Jan. 1867, var i Juli—Dec. 1869 paa ny Minister og valgtes 1871 til Nationalforsamlingen, hvor han blev Formand for det store Hærudvalg. D. 30 Marts 1873.

Chassepot-Riffel [schas'pō], den i den franske Hær 1866 antagne Bagladeriffel, opkaldt efter sin Opfinder, en fransk Bøssemager (f. 1833). Den er at betragte som en Forbedring af Preussernes Naaleriffel („Zündnadelgewehr“); ligesom denne har dens Laas en Staalnaal, der af en spændt Spiralfjeder under Affyringen drives bagfra ind i Patronens Tændsats, som derved giver Ild til Krudtladningen; men ved C. er Laase- og Bagladmechanismen bedre beskyttet mod Indtrængen af Krudtslam fra Ladningen ved Hjælp af en Ring af Kautschuk, hvorhos den har det Fortrin, at Naalen er meget kortere end paa den preussiske Riffel og derfor ikke saa let bliver gjort utjenstdygtig; ligesom denne bruger C. Patroner af Papir, men Tændsatsen er anbragt ved Bunden af Patronen, saa at Naalen ikke behøver at slaa igjennem hele Krudladningen for at naa denne Sats. Uagtet C. i den fransk-tyske Krig, hvor det franske Fodfolk var bevæbnet med den, viste sig den tyske Naaleriffel meget overlegen i virksom Skudvidde, gik man kort efter Krigen i Færd med at forbedre dens Mechanisme, og Forsøgene førte til den modificerede Construction af Riffelen, der for Tiden under Navn af Gras-Geværet udgjør det franske Fodfolks Bevæbning, og ved hvilken som ved alle den nyeste Tids Militærrifler Krudtladningen er anbragt i et Patronhylster af Metalblik i Stedet for af Papir.

Chassériau, Théodore [schasseriō], fransk Maler, f. 1819 i Panama, d. 1856, var Lærling af Ingres, men sluttede sig senere til den af E. Delacroix ledede Retning. Fra klassiske Emner som „de fangne Trojanerinder“, „Andromeda“ o. lign. vendte han sig til Kirkemaleriet, og fra dette atter efter en Rejse i Syden og Østerlandene paa en livfuldere og friskere Maade til antike Motiver: „Tepidarium i Pompeji (badende Kvinder)“.

Chasseurs [schassōhr], Jægere, lette Tropper baade af Fodfolket og af Rytteriet, saaledes C. de Vincennes, Vincennesjægerne, et c. 1840 oprettet, let og riffelbevæbnet Infanteri i den franske Hær, nu kaldet C. à pied, Jægere til Fods, i Modsætning til C. à cheval, en Del af Frankrigs lette Rytteri.

Chasteler, Joh. Gabr., Marquis af [schatlæhr], østerrigsk General, f. 1763 i Hainaut, tjente først i den bayerske Arvefølgekrig, bestyrede efter Freden i Campoformio de venezianske Provinser for Østerrig og ydede siden som Generalmajor under Suvarov de allierede vigtige Tjenester. 1800 og 1805 commanderede han i Tirol, og 1809 vidste han som Feltmarschallieutenant saaledes at bringe de tapre Bjærgboere i dette Land til Opstand, at Napoleon I satte en Pris paa hans Hoved. Efter den uheldige Træfning ved Wörgl trak han sig tilbage til det Salzburgske. Under Befrielseskrigen 1813 commanderede han en Division i Slaget ved Dresden, men tog siden ingen videre Del i Krigen. Efter Freden blev han Gouverneur i Venezia og døde der 10 Maj 1825. C. har især indlagt sig Fortjeneste af det østerrigske Ingenieurvæsen.

Chasworth ell. **Chatsworth** [tschässuœrdh], Hertugen af Devonshires Herresæde i Derbyshire i England, 5 M. n. for Derby ved Fl. Derwent. De Mesterværker af Maler- og Billedhuggerkunsten, som ere samlede her, i Forening med et stort og udsøgt Bibliothek og de andre Sjældenheder og Kostbarheder, der findes i Slottets pragtfulde Værelser, samt de Park- og Haveanlæg, hvormed det paa alle Sider er omgivet, og som i Storartethed og Smagfuldhed søge deres Lige, have skaffet det europæisk Berømthed, saa at det hvert Aar besøges af mange Fremmede. Lystparken er over 2 Mile i Omkreds og har mange særdeles skjønne Partier;

den indeholder ogsaa en Ruin, som er historisk mærkelig, idet Marie Stuart har siddet fængslet i denne Bygning i 13 Aar. Den store Vinterhave under Glas med tropiske Planter dækker et Areal af ½ Td. Land.

Chatanga, Flod i Sibirien, udspringer i den østl. Del af Gouv. Jenisseisk omtr. under 65° n. Br. og løber med nordlig Retning til Ishavet. Den danner i sit Udløb den c. 40 M. lange og henimod 10 M. brede Chatanga-Bugt.

Château, fr. [schatō], Borg, Slot, Herregaard. — **Château Haut-Brion, C. Lafitte, C. Latour, C. Margaux**, 4 smaa Vindistricter i det franske Dep. Gironde, der frembringe de fineste røde Bordeauxvine. — **Château-Gonthier** [gongtiē], Stad i det franske Dep. Mayenne, 4 M. s. for Laval, ved Mayenne. 7,000 J. Mærkelig Kirke fra det 10de Aarh. Uld- og Linnedmanufakturer, Garverier, Vinhandel. Her sejrede Vendéerne 27 Oct. 1793 over den republikanske Hær. — **Château-Thierry** [tierri], Stad i det franske Dep. Aisne, 8 M. s. s. v. for Laon, ved Floden Marne. 6,000 J. Bomuldsmanufakturer, Handel med Korn, Vin og Uld. C. er Lafontaines Fødeby, og her er oprejst en Statue af ham. Stærkt besøgte jærnholdige Kilder. Fægtning 12 Febr. 1814 mellem Franskmændene under Napoleon og Russerne.

Chateaubriand, Franç. René, Vicomte de [schatobriāng], f. 4 Sept. 1768 i St. Malo i Bretagne, tilbragte sin Barndom paa Faderens Feudalslot Combourg i en trist og vild Natur og under stive og melancholske Forhold. Bestemt først til Søofficer, siden til Præst, blev han til sidst Infanterilieutenant 1789, og som Adelsmand af gammelt og rent Blod præsenteredes han ved Hoffet i Versailles. Ved sin fjærne Familieforbindelse med Malesherbes kom han ind i en literær Kreds (Delille, Laharpe, Chamfort, Fontanes). Trykket af den udbrydende Revolution og higende efter Livsindhold fattede C. den Plan over Land at opdage Nordvestpassagen, landede 1791 i Philadelphia, besøgte Washington og drog med en Fører til Urskovene om de canadiske Søer, længselsfuld efter rousseauske Uskyldighedstilstandes Poesi. Men de første vilde, han saa, oplærtes i Dans af en pudret Franskmand. I Urnaturen og Skovensomheden componerede han „Atala“ og „René“. Ved tilfældig at faa fat paa en Stump af et engelsk Blad erfarede han Kongens Flugt og Fængsling i Varennes og ilede til Paris, hvor hans Familie i en Hast fik ham gift med en Dame, til hvem han ingen Sinde kom i andet end et koldt Ægteskabsforhold. Snart troede han og hans Broder sig nødte til at emigrere. Forklædte som Nationalgardister naaede de i Juli 1792 Østerrigerne og Emigranterne. C. blev Menig i Prinsernes Hær og fik ved Belejringen af Thionville et Saar i Laaret. Oven i Kjøbet haardt angrebet af Kopperne slæbte han sig med Manuskriptet til »Atala« i sin Tornister til Ostende og kom derfra til Jersey, hvor han helbredede ved en fattig Slægtnings Pleje. I Maj 1793 kom han til London, hvor han levede i kummerlig Tilstand, til Dels paa et Loft, syg af Feber og Blodspytning, knap tjenende det tørre Brød ved Oversætterarbejde. I London udarbejdede han »Essai sur les révolutions« (1797), i skeptisk Aand, men ogsaa paavirket af rousseauske Tankegange. Imidlertid var hans Familie bleven ramt af Revolutionen; Broderen var bleven guillotineret; Moderen og en Søster døde af hvad de havde udstaaet i Fængslet. C. tilskriver Moderens Død et religiøst Omsving, der drev ham til at optræde som Katholicismens Ridder. Vel er det muligt, at hans let bevægelige Følelse har givet Stødet hertil, men under hans senere Udvikling spiller Phantasien Hovedrollen i hans religiøse Forfatterskab. Under Consulatet fik han Tilladelse til at vende tilbage til Frankrig. Han havde allerede begyndt sit Hovedværk »Génie du christianisme«, hvori »Atala«, som han lod trykke 1801 i »Mercure de France«, blev indflettet som Episode. Denne Fortællings Sprogpragt og Pathos, den første Udtalelse, der kom til Orde i den franske Literatur, af et i Tiden stærkt gjærende Følelsesliv, vakte Forargelse hos de gamle og Begejstring hos de unge, der end mere forøgedes ved »René«, et genialt tænkt, men uhyggeligt Billede af en i uklare og ubændige Længsler sig selv fortærende Existens. 1802 udkom »Génie du christianisme«, en æsthetisk Apologi for Christendommen, idet denne, som Voltaire havde betragtet som noget latterligt, af C. hævdedes som det ophøjede. En løs, stundum cirkelagtig Bevisførelse, hvori den gamle Theodicés rustne Vaaben tage Del, er overgroet af veltalende Naturskildringer. Det var ad denne Vej, at de ved Revolutionens Orkan strømmede Sjæle, der længtes efter Trøst og Hold, skulde vindes. Bogen behagede ogsaa Bonaparte, som arbejdede paa Concordatet med Paven. C. fik Posten som Legationssecretær i Rom hos Gesandten, Cardinal Fesch, men kjed af sine Forretningers og sin Chefs Trivialitet var han i Begreb med at søge sin Afsked, da han udnævntes til fransk Gesandt i Valais 1804. Imidlertid vakte Hertugen af Enghiens Henrettelse hans Forbitrelse mod Bonaparte, og Hadet æggedes stadig ved en komisk Jalousi. 1806 foretog C. en Rejse til Grækenland, Lilleasien, Palæstina, Afrika og Spanien, hvor de romantiske Minder fra Maurertiden, særlig Alhambra, inspirerede ham til en lille Fortælling »Le dernier des Abencerrages«. Efter sin Hjemkomst blev han eneste Ejer af »Mercure de France«, men en lidenskabelig Artikel mod Napoleon I (1807) medførte Bladets Beslaglæggelse; Napoleon lod dog C.s Person ukrænket. 1809 udkom »Les Martyrs« (undfanget i Rom, modnet paa den orientalske Rejse), der skulde være et Slags Epos i Prosa, hvor en Sammenstilling mellem det ædleste i Hedenskabet og Christendommen skulde bevise den sidstes absolute Sandhed; uformelig som Composition, med pseudoklassiske Rester i et transcendentalt-allegorisk Maskineri. 1811 udkom »Itinéraire de Paris à Jérusalem«. Da M. J. Chénier var død, skulde C. have hans Plads i Akademiet, men hans Indtrædelsestale, en lidenskabelig Philippika mod Revolutionen og Kejserdømmet, der, før end den

skulde holdes, blev læst af Napoleon, forhindrede det; dog synes Kejseren ved indirecte at tilbyde C. Embeder at have søgt at vinde denne aandelige Stormagt. »Les Natchez« (som allerede var udarbejdet under Emigrantopholdet i London, og hvis Manuskript var gjenfundet), en Fortsættelse af René med sentimentale Skildringer af Livet blandt Indianerne og et forældet Engle- og Djævleapparat, Reminiscenser fra Homer og Milton, udkom først efter Freden med England. I Kejserdømmets sidste Aar havde C. levet et tilbagetrukket Liv, men da de allierede nærmede sig Paris, skrev han sit Flyveskrift »Bonaparte et les Bourbons«, hvorom Ludvig XVIII sagde, at det havde gavnet ham mere end en hel Armē, hvilken Bog senere generede C. meget i hans liberale Periode. Den efterfulgtes af en Række politiske Piecer, hvor en glimrende Veltalenhed er anvendt paa at forene Kongehuset og Katholicismen med Chartet. C.s skarpe Blik saa godt Kongeinvalidens og de ham omgivende mumieagtige Emigrantfigurers Latterligheder; dog lod han sig gjøre til Ludvig XVIII.s Indenrigsminister, i hvilken Post han fungerede i de 100 Dage, medens Hoffet var i Gent. Allerede før Kongens Ankomst til Paris fik han sin Afsked, optraadte i Pairskammeret i det yderste Højres Rækker (»La monarchie selon la charte«, 1816, siden omredigeret efter hans nye Anskuelser), fik Ministeriet Decazes styrtet efter Hertugen af Berrys Mord 1820 og skrev en varm Panegyrik over denne Fyrste. 1821 gjorde Ministeriet Villèle ham til Gesandt først i Berlin, derpaa i London; 1822 repræsenterede han tillige med Udenrigsministeren Montmorency Frankrig paa Congressen i Verona, hvor han varmt talte Grækernes Sag; 1823 blev han Udenrigsminister, fik den franske Intervention til Gunst for Enevældens Gjenoprettelse i Spanien sat i Gang og var fuld af phantastiske Planer om Frankrigs Udvidelse. 1824 fik han paa en stødende Maade sin Afsked, da han ved hemmelige Intriguer og uberegnelige Luner havde forbitret sine Colleger og Kongen; han kunde ikke lide den uliterære Carl X, der ikke havde læst »Génie du chr.«. Rasende over slig Medfart gik C. over til Oppositionen, deltog i Redactionen af »Journal des Débats« og blev de liberales Koryphæ. Hans Angreb bidrog til Villèles Fald, hvorefter han blev Gesandt i Rom; her optraadte han med fyrstelig Glans i en Kreds af Tidens første Mænd. Han tog Afsked, da Polignac traadte i Spidsen for Ministeriet, og deltog i den forbitrede Polemik, der mod C.s Vilje førte til Bourbonernes Fald 1830. Under Ludvig Philip, til hvem han ikke vilde aflægge Ed, hvorfor han udelukkedes af Pairskammeret, kæmpede han Side om Side med Lamennais og Béranger, og Brochurer til Fordel for en almindelig Alliance mellem Bourbonerne og Demokratiet bragte ham Processer og Fængsel. I disse Aar udgav han nogle kritikløse, historiske Skrifter og en Tragedie »Moïse«, skrev over den engelske Poesi og oversatte Miltons »Paradise lost«. Sine sidste Aar tilbragte han stille, men omgiven af en beundrende Kreds af yngre Literater, der samledes om ham hos den aandsfulde og i sin Tid saa smukke Mad. Récamier, Mad. de Staëls Veninde, og døde 4 Juli 1848. Aaret efter udkom — tidligere end Bestemmelsen, for at tilfredsstille hans mange Creditorer — hans »Mémoires d'outre tombe«, geniale, men med absolut Selvforgudelse som gjennemgaaende Tone. C. har givet mægtige Anslag til nye Ideer; hans geniale Instinkt anede helt nye Baner i Literaturen, men han var ingen hel Digternatur. Romantikens farverige Stil skylder ham sin Oprindelse; hans Skrifter vrimle af fine og dybe Tanker, men ogsaa af Selvmodsigelse og Selvros, som udtaler sig paa en Maade, der giver et uhyggeligt Indblik i et hult Indre, og hans bevægede Stemningsliv vibrerer om en snart dæmonisk, snart smaalig Forfængelighed; Livslede erklærer han for sin constante Tilstand. I det politiske Liv staar han som en malplaceret Poet med en paa æventyrlige Projecter rig Phantasi, men uden energisk Vilje, af ridderligt Sværmeri for den hellige Ludvigs Slægt holdende paa Bourbonerne, men for frit et Hoved til ikke at se, at deres Regimente var en Anachronisme. Af senere Forfattere har især St. Beuve haft et skarpt Øje for C.s Individualitet.

Châteaubriant [s. o.], Stad i det franske Dep. Nedre-Loire, 8 M. n. til ø. for Nantes. 5,000 I. Gamle Slotsruiner.

Châteaubriant, fr. [s. o.], et Slags Boeufsteg med Champignons eller Trøfler.

Châteaudun [schatodöng], Stad i det franske Dep. Eure-Loir, 6 M. s. til v. for Chartres, ved Floden Loir. 6,000 I. Garverier, Kornhandel. Gammelt Slot, der har tilhørt Greverne af Dunois. 18 Oct. 1870 stod her en heftig Kamp med Preusserne, hvorved Byen til Dels blev ødelagt.

Châteaulin [schatolæng], Stad i det franske Dep. Finisterre, 4 M. s. ø. for Brest, ved Floden Aulne. 2,000 I. Rige, sølvholdige Blyminer.

Châteauneuf de Randon [schatonöf dø rangdöng], en forhen befæstet Stad i det franske Dep. Lozère, 3 M. n. ø. for Mende. 3,000 I. Du Guesclin døde under Belejringen af denne Stad 1380; Commandanten, som havde lovet at overgive sig, nedlagde nu Stadens Nøgler paa hans Kiste, for ikke at bryde sit givne Ord. — **Ch. en Thymerais** [ang timeræ], Flække i det franske Dep. Eure-Loir, 3 M. n. v. for Chartres. 2,000 I. Her stod 18 Nov. 1870 en heftig Kamp mellem Franskmændene og Tyskerne, hvilke sidste sejrede.

Châteauroux [schatorū], Hovedstad i det franske Dep. Indre, 33 M. s. til v. for Paris, ved Floden Indre. 17,000 I. Smukt Raadhus. Betydelig Klædefabrikation. General Bertrands Fødeby; 1848 blev her rejst et Mindesmærke for ham.

Châtel, Ferd. T. Franç., Abbé [schatell], f. 1795 i Gannat i Dep. Allier, studerede Theologi i Clermont-Ferrand, blev Præst 1818, kom 1823 til Paris, gjorde sig her bemærket ved sine frisindede Prædikener og stiftede det religiøse Oppositionsblad »Le réformateur, ou Écho de la religion et du siècle«. Efter Julirevolutionen fordrede han en Reformation af den

franske Kirke og stiftede i Jan. 1831 en fransk-katholsk Kirke, der vexelvis hed »Église catholique française«, »Église unitaire française« ell. »Église primatiale française«. „Den rene Naturlov" skulde være Grundlaget for denne Kirkes Lære, og i Jesus Christus anerkjendte den kun „et overordentligt Menneske". Den naaede til at tælle 10,000 Medlemmer; men snart indtraadte indre Stridigheder, og 1842 lukkede Regeringen dens Forsamlingshus og gav C. en Ansættelse i Postvæsenet; 1849 gjorde han et forgjæves Forsøg paa at kalde sin Kirke til Live paa ny og døde i stor Armod 1857.

Châtel-Guyon [schatéll gyiōng], Flække i det franske Dep. Puy de Dôme, 2 M. n. for Clermont-Ferrand. 2,000 J. Mineralske Kilder.

Châteldon [schatelldōng], Stad i det franske Dep. Puy de Dôme, 6 M. n. ø. for Clermont-Ferrand. 2,000 J. Stærkt besøgte mineralske Kilder.

Châtelet [schat'læ], Grand og Petit, to Forter i Paris's ældre Befæstning, der tillige benyttedes som Fængsler; det ene laa paa den højre Seinebred og blev nedbrudt 1802; det andet paa den venstre Flodbred blev nedbrudt 1782.

Châtelet [s. o.], Stad i den belgiske Prov. Hainaut, ved Floden Sambre, ½ M. ø. for Charleroi. 9,000 J. Betydelig Bjergværksdrift.

Châtellerault [schatelrō], Stad i det franske Dep. Vienne, 4 M. n. ø. for Poitiers, ved Floden Vienne. 14,000 J. Stor Vaabenfabrik. Fabrikation af Jærnkram og Kniplinger; Garverier. I Omegnen rige Stenbrud af Møllesten og lithographiske Sten.

Chatham [tschættæm], 1) stærkt befæstet Stad i Kent-Shire i England, ved Medways Udløb i Themsen. 26,000 J. (1881). Marinestation med store Skibsværfter, Arsenal, Caserner, Rebslagerier og andre til Flaadeetablissementet henhørende Værksteder. Stort Marinehospital. C. danner med Rochester, Strood og Brompton saa godt som én Stad. 2) Stad i Prov. Ontario i Dominion af Canada, 35 M. s. v. for Toronto. 8,000 J.

Chatham [s. o.] ell. Warekauri, en Øgruppe i det store Ocean, ø. for Ny-Seeland, mellem 43° og 44° s. Br. Hovedøen C. ell. W., der blev opdaget 1781, er 23 □ M. stor, bestaar af en Afvexling af Bakkepartier, Sletter og Dale og er i det hele meget frugtbar. Øen blev 1832 overfaldet af Maorier fra Ny-Seeland, som dræbte og fortærede en stor Mængde af de oprindelige Indbyggere, der nu ere nær ved at uddø. Maorierne have siden nedsat sig paa Øen, hvis Befolkning 1880 udgjorde 200 foruden Maorierne. De øvrige Øer ere alle smaa; den betydeligste er Pitt ell. Rangihaute.

Chatham, William Pitt, Greve af [s. o.], almindel. kaldet den ældre Pitt, f. 1708, hørte til en god og velhavende Familie og modtog en omhyggelig Opdragelse. Som yngre Søn var han bestemt til at gaa Militærvejen og fik ogsaa en Officerspost, som han imidlertid snart mistede paa Grund af sin hensynsløse Opposition mod Walpole i Underhuset, hvoraf han blev Medlem 1735. Selv efter Walpoles Fald blev han i Oppositionen, navnlig fordi han misbilligede Ministrenes hannoveranske Politik. Derved paadrog han sig Kongens Ugunst, og først to Aar efter at hans Venner 1744 vare komne til Roret, fik han en Plads som Viceskatmester i Irland og kort efter som Generalkvartermester for Hæren. Ved Pelhams Død 1755 gik han af, kom kort efter ind igjen i Ministeriet under Hertugen af Devonshire, men maatte atter vige, og det var først Forbindelsen med Hertugen af Newcastle 1757, der befæstede hans Stilling som Minister ved at sikre ham en stærk Majoritet i Underhuset. Som Statssecretær ledede nu C. Krigen i Tyskland og imod Frankrig med et glimrende Held, der udsprang af hans uovervindelige Energi, som han forstod at indgyde sine undergivne. Dog skulde han ikke føre Krigen til Ende. Georg III havde besteget Tronen 1760, og hans Yndling Bute intriguerede imod C. i Forbindelse med dennes Colleger, indtil C. tog sin Afsked 1761, da han ikke kunde sætte igjennem, at der blev erklæret Spanien Krig. Han stod paa den Tid paa Folkegunstens højeste Tinde, der ikke blev formindsket ved hans Opposition imod Bute og senere imod andre af Ministrene, men han led et overordentligt Skaar i sin Anseelse, da han 1766 blev kaldet til at danne et nyt Ministerium og ved denne Lejlighed lod sig optage i Overhuset under Titel af Greve af C. Dette i Forbindelse med Sygelighed fik ham til at træde af 1768, uden at hans Administration havde haft væsentlige Resultater. Senere optog de amerikanske Forhold mest hans Interesse. Før Krigens Udbrud med Amerika talte han varmt for at vinde Kolonierne ved Eftergivenhed; efter dens Udbrud ivrede han for en energisk Førelse af den. Ved Efterretningen om Bourgoynes Overgivelse 1777 talte han heftig for Krigens Fortsættelse, men besvimede ved Talens Slutning og døde kort efter, 11 Maj 1778. C. var Englands største Statsmand og Taler i det 18de Aarh. Hans glimrende og lidenskabelige Veltalenhed henrev Parlamentet, medens hans Fædrelandskjærlighed, Energi og Redelighed vandt Folket for ham, og alt i Forening satte ham i Stand til at vise den forbavsende Kraft udadtil, der 1763 gjorde England til Verdens første Stormagt. I sin Familie var C. kjærlig og omgængelig, men ellers stolt og tilbageholdende, hvorfor han kun havde faa private Venner. Fader til William Pitt d. yngre.

Chathamlyset [s. o.] anvendes til Frembringelse af optiske Signaler. Det dannes ved, at en stærk Luftstrøm, der passerer en Beholder, fyldt med en Blanding af pulveriseret Harpix og Magnium, fører en vis Mængde heraf ind i en Spiritusflamme, som derved bliver stærkt lysende. Til mindre Afstande end en Mils Vej anvendes Harpix alene eller fint pulveriseret Trækul.

Châtillon [schatijōng], Flække i den italienske Provins Turin, 3 M. ø. for Aosta ved Dora Baltea. 3,000 J. Meget besøgt af Tourister. — **Ch. sous Bagneux** [su banjø], Landsby i det franske Dep. Seine, s. for Paris, er nu inddraget i Stadens Befæstning. — **Ch. sur Loing** [syr loāng], Stad i det franske Dep. Loiret, 10 M. ø. til s. for Orléans ved Bri-

arekanalen. I Nærheden ligger Admiral Colignys Fødeslot med hans prægtige Gravmæle. — **Ch. sur Seine** [syr sæhn], Stad i det franske Dep. Côte d'Or, 10 M. n. n. v. for Dijon. 5,000 I. Talrige Hammerværker. I Omegnen gode lithographiske Sten. Her holdtes 5 Febr.—19 Marts 1814 en Congres, hvor Befuldmægtigede for de allierede uden Resultat underhandlede med Napoleon I om Fred og Fastsættelse af Frankrigs Grænser. Marschal Marmonts Fødeby. I C. blev 19 Nov. 1870 et mindre, tydsk Corps overfaldet og slaaet af franske Friskarer.

Chatsworth [tschættsuørdh], s. **Chaisworth**.

Chattanooga [tschattanūga], Stad i Staten Tennessee i Nordamerika, ved Floden Tennessee, 25 M. s. ø. for Nashville. 13,000 I. I Omegnen Jern- og Kulminer, hvilket foranlediger livlig Industri. Dampskibsfart paa Floden. Her slog General Grant 22—25 Nov. 1863 Sydstatsgeneralen Bragg, hvorved Tennessee blev tilbagevundet for Unionen.

Chatterton, Thom. [tschätterť'n], engelsk Digter, f. 1752 i Bristol af fattige Forældre. Tidlig kuede Tungsind ham, saa at man i Fattigskolen ansaa ham for dum og sløv. 11 Aar gammel skrev han en Satire over en Methodist, der for Fordels Skyld forlod sin Menighed. Plaget af phantastiske Drømme om Rigdom og et udødeligt Navn, dybt begravet i Studier af gammelengelske Mundarter og Middelalderens Poesi, skrev han som Skriver hos en Advocat i Bristol 1768 i Anledning af en ny Bros Indvielse en Beskrivelse af Munke, der første Gang skulde have betraadt den gamle Bro, foregivende, at det var et af ham fundet gammelt Document, som han udgav. Fremdeles udgav han Digte under gamle Poeters Navne. Hor. Walpole interesserede sig for ham, men da han opdagede Mystificationen, blev han vred. C. drog da til London og arbejdede i Oppositionspressen, men ved en Velynders Død kom han i den største Trang, led Sult, men fik sin Moder og Søster indbildt, at hans Stilling var glimrende, og gav dem Presenter. Efter at have sultet i tre Dage tog han Gift og døde 25 Aug. 1770. En feberagtig Phantasi og en overstrømmende Følelse charakterisere hans alvorlige Digtninger; de satiriske ere skarpe og ætsende.

Chaucer, Geoffrey [tschāāhser], berømt engelsk Digter, f. mell. 1328 og 1345. Ved Studier i Cambridge og Oxford tilegnede han sig Tidens videnskabelige Dannelse; fra Page hos Edvard III steg han stadig ved Hoffet, deltog 31 Aar gammel i Krigen mod Frankrig og brugtes derpaa til Sendelser i Firenze, Genua, Milano og Flandern. I Italien gjorde han Petrarcas og maaske Boccaccios Bekjendtskab; ligeledes skal han have kjendt den franske Krønikeskriver Froissart. Det glimrende Liv ved Hofferne, de brogede Fester og Turneringer, Livet i Krigen og i Fyrstecabinetterne kjendte han alt sammen af egen Erfaring. Han var gift med en Hofdame og Svoger til Hertugen af Lancaster, var Medlem af Parlamentet og en Slags Toldbirecteur, fra hvilken Post han afskedigedes, da man mistænkte ham for at hylde Wiclefs Kjætteri. En Tid opholdt han sig i Belgien, men kom igjen til Naade, levede sine sidste Aar paa Slottet Dunington, hvor han forfattede sit Hovedværk, og døde i London 25 Oct. 1400. C. har et Dobbeltansigt: det ene minder om Middelalderen, i hvis Ridderfortællinger og Fabliaux han har sin Rod, og af hvis pedantiske Scholastik hans Prosa er et Udtryk, men det andet viser fremad. Den i Italien opdukkende Renaissance har lært ham at samle Ridderromanernes diffuse Stof i klare Physiognomier. Hans Rejser havde gjort ham bekjendt med Tidens Digtning; han bearbejdede det franske allegoriske Digt »Roman de la Rose«, »Troilus and Cressida« efter Lollius og Boccaccios »Filostrato«. „Historien om de onde Kvinder" grunder sig paa Ovids Epistler. Men det Værk, hvormed C. skabte den engelske Nationalliteratur, er »Canterbury Tales«, hvis Ramme er laant af Boccaccios »Decamerone«, et stort ufuldendt Digt paa 17,000 Vers. Det er en Cyklus af Historier, som under Vertens Forsæde fortælles af Pilegrimme, der drage fra London til Canterbury for at forrette deres Andagt ved Thomas a Beckets Grav. Der findes mageløse, humoristiske Skildringer af Tidens Mennesker og Samfundstilstande, som tit i Drøjhed minde om Rabelais. Selv den naiv-velbehagelige Bredde, hvori en malende Phantasi udfolder sig, laaner dem en egen Tiltrækningskraft. Paa den anden Side findes heroiske og pathetiske Partier med en Idealitet, der nærmer sig Dante og Petrarca. C.s samlede Værker trykkes først 1542; 1782 udkom en Udgave i 14 Bd.; 1798 gav Tyrrwhit en kritisk Udgave i 2 Bd. Nicolas udgav 1845 C.s poetiske Værker i 6 Bd. — 1867 stiftedes i London et Chaucer-Society, som sysselsætter sig med Textkritik af C.s Værker og ældre eng. Literatur overhovedet.

Chaudes-Aigues [schaadsähg], Stad i det franske Dep. Cantal, 6 M. ø. til s. for Aurillac. 2,000 I. Varme Kilder.

Chaudet, Antoine-Denis [schaadē], fransk Billedhugger, f. 1763 i Paris, d. 1810, uddannede sig i Italien under Paavirkning af Antiken og hører til den Kreds af Kunstnere, der den Gang slog ind i klassisk Retning. Hans vigtigste Arbejder ere hans 3 Billedstøtter af Napoleon I, hvoraf den ene, i Marmor, findes i Berlin og holdes for at være det bedst lignende Portræt af denne.

Chaudordy, I. B. Alex. Damase, Grev [schaadordi], fransk Diplomat, f. 1825, indtraadte 1851 i den diplomatiske Tjeneste (ophøjedes 1855 af Paven til romersk Greve) og var 1861—62 Legationssecretær i Kjøbenhavn, ansattes derefter i Udenrigsministeriet og var 1866 under Drouyn de Lhuys Directeur for dets politiske Afdeling. 1867 sendtes C. til Madrid, var 1868—69 virkelig Affending her og 1870—71 under Forsvarsregeringen Directeur for Udenrigsministeriet, i hvilken Stilling han rettede stærke Angreb paa den tydske Krigsførelse og paa Forlangendet om en Landafstaaelse. 1871 valgtes C. til Nationalforsamlingen, blev 1873 Affending i Bern og 1874—78 i Madrid, deltog i Vinteren 1876—77 i Conferencen i

Constantinopel og blev i Nov. 1881 af Gambetta udset til Afsendting i St. Petersborg, men ikke stadfæstet af hans Efterfølgere.

Chauliac, Guy de [schaaliäk], Middelalderens berømteste Saarlæge, f. i Slutn. af det 13de ell. Beg. af det 14de Aarh. i C. i Auvergne, studerede i Paris, Montpellier og Bologna, praktiserede derpaa i flere Aar i Lyon, var maaske ogsaa i Tyskland, navnlig i Prag, og levede senere i Avignon som Skriftefader og Saarlæge hos Pave Urban V. Han skrev en Chirurgi, der udmærker sig ved grundige historiske Kundskaber, et for Tiden sjældent Kjendskab til Anatomien og en rig Erfaring.

Chaulieu, Guill. Amfrye de [schaaliö], fransk Digter, f. 1639, Abbé, blev ved Hertugen af Vendômes Gunst overdynget med gejstlige Beneficier, men levede og digtede som en æsthetisk Epikuræer. Hans lyriske Vers ere smukke og klangfulde; selv erklærede han Chapelle for sit Mønster. Han levede længe i Temple, hvorfor Voltaire kaldte ham »l'Anacréon du Temple«. D. 1720.

Chaumette, Pierre Gasp. [schaamètt], fransk Revolutionsmand, f. 1763 i Nevers, var Skriver hos en Advocat i Paris ved Revolutionens Udbrud, til hvilken han strax sluttede sig. Efter Septemberdagene 1792 blev han Procureur for Communen Paris; han var især ivrig for Afskaffelsen af Christendommen og Oprettelsen af Fornuftens Dyrkelse og virksom Deltager i alle Revolutionens Udskejelser. Robespierre og hans Venner indsaa dog, at sligt Uvæsen kun kunde skade Sagen, og lod ham henrette 13 Apr. 1794. Hans Spaadom gik i Opfyldelse, at de, som bragte ham paa Skafottet, snart vilde følge ham.

Chaumont [schaamöng], sædvanlig C. en Bassigny, befæstet Hovedstad i det franske Dep. Øvre-Marne, 30 M. ø. s. ø. for Paris. 9,000 J. Fabrikation af Klæde, Handsker, Jærnkram og Roesukker. — 1 Marts 1814 sluttedes her en Tractat mellem Rusland, Østerrig, England og Preussen, i Følge hvilken man, saafremt Congressen i Châtillon blev resultatløs, ikke mere vilde underhandle med Napoleon I; derhos vedtoges, at Frankrig skulde indskrænkes til dets gamle Grænser. Forbundet skulde gjælde i 10 Aar.

Chauny [schaani], Stad i det franske Dep. Aisne, 4 M. v. for Laon, ved Floden Oise. 9,000 J. Uldmanufakturer, Glassliberier.

Chaussard, Pierre Jean Bapt. [schaassähr], fransk Skribent og Revolutionsmand, f. 1766 i Paris, blev 1792 sendt som den franske Republiks Commissær til Belgien for at indføre den nye Tingenes Orden der og tilvejebringe Belgiens Forening med Frankrig. Som exalteret Republikaner havde han imidlertid taget saa voldsomme Forholdsregler, at Dumouriez affatte ham og sendte ham hjem. Han fik derefter forskjellige Embeder og blev Professor i de skjønne Videnskaber, til sidst i Paris. Ved Restaurationen mistede han sit Embede og døde 1823. Af hans mange Skrifter kunne nævnes: »Théorie des lois criminelles« (1789), »De l'Allemagne et de la maison d'Autriche« (1792) og »Mémoires historiques et politiques sur la révolution de Belgique« (1793).

Chaussée, fr. [schaassē], en ved Kunst anlagt Vej, der har en jævn og haard Stenbane og er bestemt til at befares med almindelige Kjøretøjer. Allerede flere af Oldtidens Folkeslag have forstaaet at bygge fortræffelige Veje. Herodot omtaler saaledes en meget pragtfuld, 100 Mile lang Vej mellem Susa og Sardes; den jødiske Konge Salomo anlagde flere Veje gjennem sit Rige; om Carthaginienserne berettes der, at de vare de første, der anvendte brolagte Veje; men paa det højeste Trin stod dog Oldtidens Vejbygningskunst hos Romerne. Hele deres umaadelige Rige gjennemskar de (især under August, Vespasian og Trajan) med Veje, af hvilke der paa nogle Steder endnu i vore Dage ere Levninger tilbage, der staa som talende Vidnesbyrd om Bygmestrenes Dygtighed. Disse gamle C.s Stenbane bestod nederst af et Lag Kalkmørtel, derpaa et tykkere Lag Kampe- eller Brudsten i lignende Mørtel, hvorpaa fulgte en Blandingsmasse af Kalk og Smaasten og derpaa et Cementlag, der bedækkedes med Grus eller brolagdes med hugne Sten. Den samlede Tykkelse var ofte 3—3½ Fod. De fleste af de gamle Veje gik imidlertid til Grunde i Folkevandringens Periode, og efter den blev der i mange Aarhundreder kun skjænket Vejbygningen meget ringe Opmærksomhed. Først imod Midten af det 17de Aarh. tog man i Frankrig atter fat derpaa efter en stor og regelmæssig Plan. I de andre Lande fulgtes lidt efter lidt dette Exempel. Saaledes blev i Danmark den første egentlige C. anlagt for c. 100 Aar siden. — Chausseebygningen er efterhaanden bleven systematisk ordnet i de fleste europæiske Lande. Efter først at have tilvejebragt et nøjagtigt topographisk Kort over Egnen, hvorigjennem C. skal føres, søger man ved Valget af Vejlinjen saa vidt muligt at følge den lige Linje, dog at man tillige tager Hensyn til, at Vejen bør gaa igjennem de tættest befolkede Egne og slutte sig paa den smukkeste Maade til Terrainet, at det nødvendige Materiale til Anlæg og Vedligeholdelse haves saa nær som muligt osv. C. bør have jævne Fald og Stigninger, ikke gjærne mere end 1 Al. pr. 18—20 Al., og hvis den maa fortsættes med et saadant Stigningsforhold i betydelig Længde, er det hensigtsmæssigst for hver 5—600 Al. at føre den vandret paa en mindre Strækning. Efter Tværprofilet maa dens Jordunderbygning (Planum) overalt være vandret. For at kunne opfylde de nævnte Fordringer foretager man et nøjagtigt Nivellement af Vejlinjen saa vel efter Længden som Bredden. Vejbredden maa være saa stor, at to belæssede Fragtvogne let kunne komme forbi hinanden paa Kjørebanen, medens Rabatterne, der ligge paa begge Sider af denne, skulle tjene til Gangstier og tillige afgive Plads til Vedligeholdelsesmateriale. I Almindelighed vælger man for en jævn befærdet C. den hele Bredde ikke ringere end 14—15 Al., hvoraf Kjørebanen indtager omtrent Halvdelen. Foruden at give C. det fornødne Længdefald, for at Vandet hurtig kan finde Afløb, hvælver man af samme Grund dens Stenbane svagt, saa at den fra Midten falder til begge Sider, og Vandet ledes herfra

over Rabatterne ned i Vejgrøfterne. Hele Jordarbejdet ved C. eller Fremstillingen af dens Planum tillige med de fornødne Broer, Stenkister osv. bliver først fuldendt og henstaar da en Vinter. Derefter bliver der paa begge Sider af Kjørebanen som en Ramme for den nedsat Vorbur- ell. Randsten, hvorimellem „Chausseringen“ anbringes. I de fleste Lande lægges der nederst i denne en Grundbygning af større Sten, der pakkes tæt op til hverandre, udkiles med Smaafliser og Skjærver, og herover anbringes flere Lag haarde, slagne Sten af forskjellig Størrelse, de største for neden, de mindste og haardeste oven paa. Det hele sluttes endelig med et 2—3 Tomm. tykt Dække af skarp Grus. Stenbanens hele Tykkelse bliver derved ½—¾ Al. I England indførtes i Beg. af dette Aarh. en af Mac Adam foreslaaet særegen Art af Chausseebygning, den saakaldte Macadamisering, hvorved Grundbygningen udelades og Stenbanen helt igjennem dannes af ensformigt Materiale, Stenskjærver, omtrent af et Ægs Størrelse. I Holland bruges Klinker-C., der ere brolagte med haardt brændte Mursten (Klinker), stillede paa Højkant i Sand. Undertiden anlægges ved Siden af Stenbanen saakaldte Sommerveje, simple Jordveje med et Lag Grus over, som om Sommeren skulle optage en Del af Færdselen, saa at Vedligeholdelsen af Stenbanen bliver mindre kostbar; men befares de paa de andre Aarstider, opbløbes de og besværliggjøre Vandets Afledning.

Chaussure, fr. [schaassyre], Fodtøj.

Chauveau-Lagarde, Claude Franç. de [schaavō lagārd], fransk Advocat, f. 1756 i Chartres, gjorde sig under den første franske Revolution bekjendt ved sit frimodige Forsvar for politisk anklagede, som Dronn. Marie Antoinette, Charlotte Corday og Brissot. Han kunde derfor ikke undgaa Terroristernes Forbitrelse og blev fængslet, men befriet ved Robespierres Fald. Under Napoleon I blev han Statsraadsadvocat; efter Restaurationen blev han adlet og døde 1841.

Chauvinisme [schaa], Navn for den yderlige Nationalbegejstring i Frankrig, som svarer til, hvad der i Tyskland kaldes „Franzosenfresserei“, bestaar altsaa i en overdreven Tillid til Frankrigs Kræfter og ubetinget Ringeagt for Fremmede, især Tyskerne, forbunden med Lyst til Krig for at gjenvinde Frankrigs „naturlige Grænser“ (d. v. s. Rhinlandene) og med Forgudelse af Kejserdømmets Minder. Navnet skal være opkommet derved, at der i Loirehæren 1814 stod en Officer Chauvin, som i talrige Bladartikler gjorde Indsigelse imod enhver Fred, der fratog Frankrig Rhingrænsen, og senere gjorde sig bekjendt ved sit Sværmeri for Napoleon I. Senere optog andre Forfattere, der hyldede samme Retning, Mærket Chauvin, og i tvende Lystspil 1831 (af Brødrene Cognard og Scribe) indførtes en Person med dette Navn som Udtryk for den samme Stemning.

Chaux de Fond [schoh dø fong], Stad ell. rettere Samling af Landsbyer i Canton Neuchâtel i Schweiz, 2 M. n. n. v. for Neuchâtel, i en romantisk Dal i Jurabjærgene, i Nærheden af Frankrigs Grænse, 22,000 J. (1880), er et af Hovedsæderne for Urmageriet i Schweiz, hvorfor ogsaa de i Forbindelse dermed staaende Industrigrene her ere stærkt udviklede. Tallet af Arbejdere i Urmageriet og dermed i Forbindelse staaende Beskæftigelser angives til 12,000. Betydelig Kniplingsfabrikation.

Chavanne, Josef [schavāun], tysk Rejsende og Geograph, f. 1846 i Graz i Steiermark, foretog 1867—69 en større Rejse igjennem Vestindien, Mexico og de forenede Stater, redigerer fra 1875 „Mittheilungen der Wiener Geographischen Gesellschaft“, har udgivet talrige geographiske Arbejder, som „Sahara“ (1878), „Afghanistan“ (1879), „Afrika im Lichte unserer Tage“ (1881), besørgede 7de Udgave af Balbis „Allgemeiner Erdbeschreibung“ (1882—84) og udarbejdede physiske Vægkort over Afrika (1878) og Asien (1881). Tiltraadte i Foraaret 1884 en Rejse til Congo.

Chavannes [schavānn], tysk Schafnat, Landsby i det tyske Rigsland Elsaß, 3 M. s. v. for Mühlhausen, 2 M. ø. for den franske Fæstning Belfort.

Chaves [schāves], Stad i den portug. Prov. Tras os Montes, ved Floden Tamega, 8 M. v. til s. for Braganza. 6,000 J. Stærkt besøgte varme Bade, der vare kjendte i Romernes Tid. Gammel romersk Bro over Floden.

Chaves, Emman. da Silveira, Grev Amarante, Marquis [s. o.], portugisisk General, forraadte 1820 til Regeringen den ham betroede Plan til en Opstand i Oporto, men fremskyndede derved netop Opstandens Udbrud og Udstedelsen af en fri Forfatning. I Febr. 1823, da en fransk Hær var rykket ind i Spanien for at omstyrte dets Frihed, stillede han sig i Spidsen for en absolutistisk Opstand, fik Garnisonen i Byen C. til at gaa over og indsatte en foreløbig Regering, men maatte allerede i April med sine Tilhængere gaa over paa spansk Grund. Da Reactionen i Juni s. A. havde sejret i Lissabon, kom han tilbage, fik store Godser og Titlen Marquis af C. 9 Jan. 1827 rejste C. igjen Reactionens Banner og udraabte Dom Miguel som Enevoldskonge, men blev tre Gange slaaet og maatte flygte til Spanien, hvor han fik Hjælp til at gjentage Forsøget. Sidste Gang blev C.s Hær dog efter den engelske Regerings Forlangende afvæbnet, og han kom først tilbage til Portugal i Sommeren 1828, da Dom Miguel fuldstændig havde sejret; men C. fik da ingen Belønning for sine store Tjenester, forsvandt fra den politiske Skueplads og døde i Sindsforvirring 7 Marts 1830.

Chazal, Pierre Em. Fél., Baron [schasāll], belgisk General, f. 1808 i Dep. Øvre-Pyrenæerne, hvor hans Fader var Præfect. 1815 maatte Familien gaa til Belgien, og C. kom i Handelslære; han tog 1830 ivrig Del i Opstanden, blev snart Generalintendant ved Hæren og overtog siden et Infanteriregiment. 1842 blev C. Brigade-, 1847 Divisionsgeneral og var 1847—50 og paa ny 1859—66 Krigsminister; som saadan udarbejdede og gjennemførte han Planen til Antwerpens nye Fæstningsværker. Under den fransk-tyske Krig 1870

fik C. Anførselen over den mobiliserede Hær, men 1874 trak han sig af Helbredshensyn tilbage fra activ Tjeneste.

Chazārer, et tyrkisk Folk, som første Gang omtales i Beg. af 7de Aarhundrede, da de vare Kejser Heraklius's allierede mod Perser og Arabere, og som da boede mellem Volga og det kaspiske Hav; dog antage flere dem for identiske med Akaziroi, som i 4de Aarh. boede mellem det asovske og kaspiske Hav og af Attila bleve undertvungne og til Konge fik hans ældste Søn Ellak. I 8de Aarh. kæmpede C. i Georgien og Armenien mod de fremtrængende Arabere, paa samme Tid som de udbredte deres Herredømme mod N. og V., erobrede Krim fra de endnu der boende Østgoter og det sydlige Rusland indtil Rumænien. De stod under Stammefyrster, der adlød en fælles „Chagan". De viste Tolerance mod alle Religioner: Christne, Muhammedanere, Jøder og Hedninger. Chaganen og Stormændene gik fra Muhammedanismen over til Jødedommen, og i 9de Aarh. skal Cyrillus have omvendt C. eller en Del af dem til Christendommen. Til de græske Kejsere stod C. for det meste i et venskabeligt Forhold, Ægteskaber vare hyppige mellem Chagan- og Kejserfamilierne, og en chazarisk Slave tjente blandt de føderede i Constantinopel. C.s Hovedstad var i ældre Tid Balangiar (nu Astrachan), senere det af byzantinske Bygmestre smykkede Sarkel, „det hvide Hus", n. s. derfor (af Slaverne kaldet Bjelajaveza, „det hvide Taarn"). Riget var paa sit højeste i 9de Aarh.; da strakte det sig fra Floden Ural til Dnjepr og Bug, fra det kaspiske Hav, Kaukasus og det sorte Hav indtil Mellem-Volga, saa at Riget omfattede hele Sydrusland. Derefter forfaldt det; den russiske Storfyrste Svjatoslav (d. 972) var dets farligste Fjende, og de forenede Russere og Grækere knækkede det til sidst; 1016 blev Rigets sidste Levning, Krim, som derfor længe kaldtes „Chazaria", erobret af Grækere og Russere under Mstislaw, Vladimirs Søn.

Chebec [schebekk], et lille, tomastet Skib i Middelhavet ved de spanske og portugisiske Kyster.

Check, eng. [tschekk], Anvisning paa en Bank, lydende paa Ihændehaveren, betalbar efter Sigt. For saa vidt saadanne Anvisninger skrives paa trykte Blanketter, der udleveres fra Banken, faa de ikke ringe Lighed med Banksedler og ere i alt Fald skikkede til ganske at udføre disses Functioner. Brugen af checks, der navnlig i England er bleven meget almindelig, har derfor ogsaa bidraget væsentlig til at gjøre Bank of England's Seddelmonopol og de meget strænge Bestemmelser om Seddelernes Fundering mindre trykkende, men fører paa den anden Side ogsaa til at gjøre disse Bestemmelser mindre virksomme, idet de ikke komme til fuldt ud at øve den Indflydelse paa den samlede Mængde af Omløbsmidler, som de ere beregnede paa at skulle øve.

Cheddar [tschéddar], Landsby i den østlige Del af det engelske Shire Somerset, er bekjendt ved den her og i Omegnen tilvirkede Ost, hvoraf store Mængder udføres.

Cheer, eng. [tschihr], Leve-, Hurraraab.

Chef, fr. [schæf], Overhoved, Anfører, Forestat. Chef d'œuvre [schæ døhver], Mesterværk.

Cheiloplastik, s. Autoplastik.

Chelann [tschelan], en 13 M. lang, smal Indsø i Territoriet Washington i Nordamerika, har Afløb til Floden Columbia. 5 □ M. stor.

Chelard, André Hippol. Jean Bapt. [schølāhr], f. 1789 i Paris, d. 1861 i Weimar, vandt 1811 første Pris for Composition i Pariserconservatoriet og opholdt sig derpaa i Italien, hvor han studerede Kirkemusik under Baini og Zingarelli og Operamusik under Paisiello. Først 1827 lykkedes det ham at faa opført en Opera „Macbeth" i Paris, til hvilken Marseillaisens Forfatter Rouget de l'Isle havde skrevet Texten, men den behagede ikke Franskmændene, og han drog derpaa til München, hvor Operaen gjorde stor Lykke. Hans følgende Operaer, af hvilke „Hermansslaget" (1835) anses for hans bedste Værk, havde ikke samme Held. 1840 efterfulgte han Hummel som Capelmester i Weimar, men pensioneredes 1852 for at give Plads for Liszt.

Chelmsford [tsch], Hovedstad i Essex-Shire i England, 6 M. ø. n. ø. for London. 10,000 I. Stor gotisk Kirke, smukt Raadhus. Hestevæddeløb. Korn- og Humlehandel.

Chelmsford, Frederick Thesiger, Lord [s. o.], engelsk Statsmand, f. 1794, var 1807 som Midshipman med paa Toget imod Kjøbenhavn (hans Farbroder Capitain Fr. Thesiger var Nelsons Adjudant i Slaget 2 Apr. 1801) og deltog senere i andre Togter; men da hans Fader var død, og Familiens Formue var tabt, slog C. 1815 ind paa det juridiske Studium og blev 1818 Sagfører. Han vandt snart udbredt Praxis, blev 1840 Medlem af Underhuset som afgjort Tory og optoges 1844 i R. Peels Ministerium som Solicitor- og n. A. som Attorney-General indtil Ministeriets Fald 1846. C. var en af Torypernes Hovedstøtter, tog 1851 vigtig Del i Forhandlingerne om den „kirkelige Titellov", der forbød de katholske Biskopper at antage Titler efter Stifter i Statskirken, og var ivrig Modstander af Jødernes Adgang til Parlamentet. 1852 var han igjen Attorney-General i Derbys Ministerium, blev 1858 som Lord C. optaget i Overhuset og var Lordkansler indtil Juni 1859, samt paa ny Juli 1866—Febr. 1868. D. 5 Oct. 1878. — Hans Søn, **Fred. Aug., Lord C.**, f. 1827, indtraadte 1844 i Hæren og deltog baade i Krimkrigen og i Krigen i Indien, blev Oberst 1863 og var Stabschef ved Toget til Abessinien 1867—68, samt derefter ved den indiske Hær indtil 1876. C. anførte 1878—79 Hæren imod Kafferne, men var lidet heldig og blev tilbagekaldt.

Chelsea [tschellsi], 1) en af Londons vestlige Forstæder med 88,000 I. (1881), har et stort Invalidehospital, et militært Vajsenhus, en Søfartsskole, et storartet Cellefængsel og en botanisk Have. 2) en af Bostons Forstæder i Massachusetts. 22,000 I. (1880).

Cheltenham [tschéltenhæmm], Stad i Gloucester-Shire i England, 20 M. v. n. v. for London, 44,000 I. (1881), er et stærkt besøgt Badested, hvis saltholdige Kilder bleve opdagede i Beg. af det 18de Aarh., men først

vandt Betydning, efter at Georg III 1778 havde gjennemgaaet en Cur her. C. er en smukt bygget Stad med større offentlige Pladser, en gammel gotisk Kirke, 6 nye Kirker, smukke Badebygninger, Hospitaler, Theater m. m.

Chelydra (Emysaurus) serpentina, nordamerikansk Ferskvandsskildpadde af anselig Størrelse, et graadigt Rovdyr, der fortærer Fiske, Vandfugleunger o. desl. Foruden ved sin Størrelse udmærker den sig ved sit forholdsvis lille Skjold og sin store Hale, hvorfor den minder noget om Krokodillerne.

Chemi, Læren om Grundstofferne, deres Forbindelser og disse Forbindelsers Dannelse, Omdannelse og Adskillelse. Ved et Grundstof eller Element forstaa vi et Stof, som det endnu ikke har været muligt at adskille i andre Bestanddele. Man kjender omtr. 69 Grundstoffer, hvoraf hele den os nærmere bekjendte Del af den materielle Verden bestaar. De forene sig til utallige chemiske Forbindelser, og det er navnlig disse, der udgjøre Gjenstanden for C.s Studium. Den chemiske Forbindelse adskiller sig væsentlig fra den mechaniske Blanding: denne sidste kan nemlig ske i hvilke som helst Forhold, og Bestanddelene bevare deres oprindelige Egenskaber; den chemiske Forbindelse derimod sker kun i ganske bestemte Vægtforhold (s. Atom); Bestanddelene tabe ganske deres oprindelige Egenskaber, og Foreningen er ledsaget af et Varmephænomen, som i Regelen er en Varmeudvikling (Kobber og Svovl kunne blandes i alle Forhold, men opvarmes en Blanding af 1 Del Svovl og 4 D. Kobber, bliver den pludselig gløende; der dannes en chemisk Forbindelse af Svovl og Kobber i et ganske bestemt Forhold, og i Svovlkobberet gjenfindes hverken Kobberets eller Svovlets Egenskaber). Men den chemiske Forbindelse kan undertiden omdannes til en anden med ganske forskjellige Egenskaber uden at forandre Sammensætning (s. Isomeri); ja Grundstofferne selv kunne forandres, saa at de næppe ere til at gjenkjende (s. Allotropi). Ikke des mindre høre disse Omdannelser under C., fordi de maa antages at bero paa en Omlejring af Atomerne, der enten foregaar inden for Moleculets Grænser eller bestaar i, at flere Molecular forene sig til ēt, eller at ēt deler sig i flere (s. Molecule). Alle de Forandringer, der kun bero paa, at de i Antal og Bygning uforandrede Molecular lejre sig i en anden Ligevægtsstilling (hvoraf en anden Krystalform, andre magnetiske, elektriske, optiske eller mechaniske Egenskaber kunne blive Følgen), eller paa, at Moleculernes Svingningshastighed eller Svingningsnatur forandres, hvoraf f. Ex. en anden Varmegrad, forskjellige Aggregatformer (s. Aggregat) kunne blive Følgen, ere physiske Phænomener. Imidlertid er Grænsen mellem physiske og chemiske Phænomener ingenlunde skarp og bliver daglig mere utydelig. Bevægelsesphænomener have altid været henregnede under Physiken; men nærmere beset er jo selve den chemiske Proces (hvorved en chemisk Forbindelse dannes eller adskilles) et Bevægelsesphænomen. Grundstofferne have i fri Tilstand visse ejendommelige Egenskaber; disse have de tabt i Forbindelsen, og dennes Dannelse er i Almindelighed ledsaget af en Varmeudvikling. Men vi lære af den mechaniske Varmetheori, at overalt, hvor der udvikles Varme, standses Bevægelse, idet Energien optræder under en anden Form (som Varme). Deraf følger, at Grundstofmoleculerne i fri Tilstand maa have en ejendommelig Bevægelse, hvoraf deres særlige Egenskaber afhænge, og at denne i Foreningens Øjeblik til Dels standses (deraf Varmeudviklingen). I Forbindelser have Atomerne da en anden og mindre Bevægelse og derfor andre Egenskaber, men idet Forbindelsen sønderdeles, gjenoptage de deres oprindelige Bevægelse og dermed deres oprindelige Egenskaber, og derfor medgaar der til Forbindelsens Sønderdeling ganske den samme Varmemængde, som udvikledes ved dens Dannelse. Vi kunne ikke tænke os nogen Bevægelse uden noget materielt, der bevæges, men den videnskabelige C.s Formaal vil blive at udvikle alle Stoffets Egenskaber som Resultanter af Kræfter, Grundstoffernes forskjellige Natur som et Resultat af forskjelligartede Svingninger og den materielle Verdens Atomer som et System af Kraftpunkter, hvori det med Tanken incommensurable Stof næsten ikke lader sig øjne. Til Udvikling af denne Chemiens Dynamik er det første Grundlag lagt ved Thermochemien, der netop har til Maal at bestemme Moleculernes og Atomernes Energi og saaledes danner et Overgangsled mellem Mechanik, Physik og Chemi. — C. inddeles paa meget forskjellig Maade og efter meget forskjellige Principer. Efter Stoffet deles den i uorganisk C. (Mineralchemi, tidligere kaldet de enkelte Radicalers C.) og organisk C. (tidligere de sammensatte Radicalers C.); den sidste omfatter Kulstofforbindelserne, den første alle andre Grundstoffer og deres Forbindelser. Efter Behandlingsmaaden af Stoffet deles C. i synthetisk C., der lærer at danne og omdanne de chemiske Forbindelser og specielt af mindre sammensatte Forbindelser, at opbygge mere sammensatte, og analytisk C., der lærer at adskille sammensatte Legemer eller Blandinger i deres Bestanddele (s. Analyse). Som en Bidenskab, der ikke blot tænker over, men factisk arbejder med det materielle, deles C. i theoretisk C., der udvikler Lovene for Stoffernes gjensidige Indvirkning, de videnskabelige Principer og Systematiken, og den praktiske C., der lærer Haandgreb og Methoder ved de chemiske Laboratoriumsarbejder. Og som i alle Videnskaber maa der skjelnes mellem den rene C., hvis Formaal alene er Videnskabens Udvikling, og den anvendte C. Denne sidste deles atter i den egentlig techniske C. (chemisk Technologi), der anvender den rene C.s Resultater i Fabriker, i Kunst og Haandværk, og en Mængde Underafdelinger, som benævnes efter de særlige Fag, der benytte C. som Hjælpevidenskab; saaledes pharmaceutisk C.; physiologisk C., der udforsker de chemiske Processer i det levende Legeme; pathologisk C., der paa samme Maade undersøger sygelige Phænomener; Zoochemi og Phytochemi, der studere Secreter og Bestanddele af det dyriske Legeme og af Planter og derfor

paa mange Maader nærme sig til den physiologiske C.; Legalchemi (forensisk C.), der i Rettens Tjeneste undersøger Forgiftelsestilfælde o. desl., Forfalskninger osv.; Agriculturchemi, der sysselsætter sig med Jordens og Gødningens Bestanddele, Stofvexlen hos Husdyr og dyrkede Planter osv. — Da C. saaledes giver sig af med alle Sider af det materielle og griber ind i næsten alle Kunster og Haandværker, staar den i en inderlig Vexelvirkning med Civilisationen, og fra de ældste Tider, fra de første Spor af en Culturudvikling have chemiske Forhold og chemiske Processer været kjendte (Tilberedning af Brød, Vin, Eddike, Anvendelse af Brændmaterialier, Tilvirkning af brændte Sten, Farver, Metaller, Lægemidler). C.s ældre Historie gaar derfor jævnsides med Culturens, og hos de ældste Folk, Chinesere, Indere, Ægyptere, Phønikere og Jøder, er det kun denne Side af deres chemiske Kundskaber, vi vide noget om, hvorvel det turde være sandsynligt, at de ægyptiske Præster i Templerne i Memphis, Theben og Heliopolis vare i Besiddelse af en Viden paa dette Omraade, hvorom vi vel nu kun have usikre Forestillinger, da den hørte til Tempelmysterierne, men hvoraf dog græske Philosopher (som Naturphilosophen Demokritos fra Abdera) have øst, og som i det 3die og 4de Aarh. e. Chr., da Hedenskabet brugte alle Vaaben til at bekæmpe Christendommen, blev dragen frem, om end i mystisk Form, og paavirkede Alchemisternes Anskuelser langt ind i Middelalderen, ligesom det maaske netop er fra den, at selve Alchemien (den hellige Kunst) har sin Oprindelse. Vist er det, at disse gamle Folk have anvendt en Mængde chemiske Processer i techniske Øjemed og bragt Tilvirkningen af Glas, Email, Fajence, Farver til en høj Grad af Fuldkommenhed; at de have kjendt Gjæring (Brød, Vin, Øl, Eddike), vundet og forarbejdet mange Metaller (Guld, Sølv, Kobber, Bly eller Tin, hvilke to de dog næppe adskilte, Jærn), anvendt kulsure Alkalier til Vask og Bleg og mangehaande Plantestoffer til Balsamering og Lægemidler. — I den antike (græsk-romerske) Verden udvikledes alle disse Kundskaber, efterhaanden som det forfinede Liv fik flere Fornødenheder; men det er endnu i Haandværkernes og Kunstnernes Værksteder, at vi maa søge Oplysning om Grækernes og Romernes chemiske Viden, thi den glimrende Speculation i de græske philosophiske Skoler gik netop den modsatte Vej af den, Naturvidenskaben maa følge. De græske Philosopher søgte ad den rene Tænknings Vej Tilværelsens Love og overlod Forsøget, der er Nutidens Naturforsknings Hovedhjørnesten, til Haandværkere og Arbejdere. Imidlertid finde vi i de græske Systemer ikke sjælden saa forbavsende geniale Glimt af en Naturopfattelse, at vore Ideer, der ere fremgaaede af et saa omhyggeligt Studium af Phænomenerne, kun synes at reproducere Oldtidens. Naar Anaximenes (557 f. Chr.) gjør Luften til Tilværelsens Princip, minder dette om, hvad C. nu lærer, at hele den organiske Verden (Planter, Dyr, Mennesker) kun ere Ombannelsesprodukter af den atmosphæriske Luft og ved Døden igjen opløses i Luften. Naar Pythagoras (540 f. Chr.) lærer, at Solen er Livets Kilde, er han i fuld Overensstemmelse med den mechaniske Varmetheori, der paaviser, at al Bevægelse her paa Jorden (alt Liv) kun er Virkning og Ombannelser af den Energi, der i Form af Varme og Lys strømmer til os fra Solen. Det er Solvarme, der driver vore Maskiner, Solvarme, vi brænde i vore Ovne, Solvarme, der bevæger vore Muskler og vander vore Marker. Herakleitos (500 f. Chr.) synes at sige det samme, naar han lærer, at Ilden er Tilværelsens Princip, og tillige, at alt er i bestandig Strømmen, Bevægelse og Ombannelse (jfr. den nyere C.s Lære om Stoffernes Kredsløb i Naturen). Empedokles (460 f. Chr.) accentuerer endnu bestemtere, at intet forgaar eller bliver til, men alt ombannes; han opstiller ogsaa først de 4 Elementer, uden dog at antage dem for de virkelige Elementer, og i høj Grad mærkeligt er det, at han stiller Ilden som det active Element over de andre som passive. Tiltrækning og Frastødning ere de mægtige Kræfter, der beherske det materielle. Leukippos (495 f. Chr.) og Demokritos (470 f. Chr.) udviklede Atomlæren, der i Daltons Hænder skulde blive Grundlaget for den nyere C.s Naturopfattelse. Anaxagoras (450 f. Chr.) lærte, at alt er i alt, men anvendte denne Sætning paa en meget mærkelig Maade: vi leve af Brød og Vand; altsaa maa der i Brød og Vand findes de samme Atomer som i Kjød og Ben. Anaxagoras antog ogsaa Planterne for levende Væsener, der drog Aande, og at de dannes af Luftens Bestanddele i Forbindelse med Vand. Dette maa være nok for at antyde den Genialitet, hvormed den græske Tanke betragtede Naturen. Ganske nafhængig af Philosopherne skrider samtidig Kundskaben om chemiske Processer frem i Haandværkernes Værksteder og i Fabrikerne. Metallerne bleve forarbejdede med stor Fuldkommenhed, og man kjendte forskjellige Legeringer (Bronze, Messing, men ikke Zink for sig); man vandt Metallerne ved storartede Minearbejder, udsmeltede dem i forskjelligartede Ovne og kjendte flere Midler til at rense dem. Det er i saa Henseende ogsaa interessant, at der i Rom var Falskmøntnere, og at en Lov udkom om at prøve Mønterne. Det synes temmelig vist, at man f. Chr. har kjendt Cupellationen. Af Metalpræparater kjendtes Kobbervitriol, Spanskgrønt, Kobberilte (Lægemidler), Jærnvitriol (der bl. a. allerede den Gang med Galæbleudtræk brugtes til Blæk), Sølverglød (til Plastre), Mønje (Malerfarve), Blyhvidt (til Mønje, Sminke, Plastre), Cinnober (Lægemiddel), hvoraf man fremstillede Kvægsølv, der anvendtes til Forgyldning og Forsølvning og til at udvinde Guld og Sølv (s. Amalgamation), Auripigment (Farve), Svovlantimon (Lægemiddel), Soda, Potaske (til Glas og Vask) og kaustiske Alkalier (til Sæbe, navnlig i Gallien og Germanien), Salt (til Fødemiddel, til Conservering af Kjød og Fisk og til Lægemiddel), Salmiak, Alun (i Garverierne og Farverierne og som Lægemiddel). Svovl anvendtes til Røgning ved religiøse Ceremonier og til

Blegning; i Lervarer og Glas (baade farveløst og farvet) bragte de gamle det meget vidt; til Farver brugtes især Jordfarver, men ogsaa Orseille, Purpur (af en Havmusling), Krap, Indigo, Mønje, Auripigment, Kobber- og Koboltfarver, Kønrøg o. fl. Anvendelsen af Kalk og hydraulisk Kalk til Bygning, af Gips til Støbning var vel bekjendt. Mange Mineralvande brugtes i Lægekunsten. Man anvendte kunstig Gødning, Stivelse, mange Oljer, Gummi, Harpix, Opium, mange Giftstoffer, og man forstod at conservere Kjød efter de samme Principer som nu. — Tiden fra det 3dje til det 9de Aarh. har i C.s Historie en mørk og mystisk Charakter, ikke blot fordi Efterretningerne, mest græske (alexandrinske) Manuskripter, ere saa sparsomme, men fordi de ere affattede i et saa dunkelt og allegorisk Sprog. Det er dog i denne Tid, at C. bliver Gjenstand for et eget Studium, der imidlertid paa en underlig Maade blander Forsøg med Mystik og religiøst Sværmeri. De ægyptiske Præsters Viden kommer nu til fleres Kundskab, men de indhylles af de indviede i et næsten uigjennemtrængeligt Slør. Adskilligt taler for, at det er i denne Periode, at Destillationen og de stærke Syrer, uden hvilke en chemisk Videnskab er umulig, blive almindeligere bekjendte. C.s Formaal i denne Periode betegner dens Charakter. Man gik ud paa at finde et Middel til at ombanne de uædle Metaller til ædle, til at skaffe bestandig Sundhed i dette og evig Salighed i det tilkommende Liv. Derfor hed C. den hellige Kunst. Dog er det ogsaa i denne Periode, at vi først finde C.s Navn (*Χημεία*; Chymi, Alchymi; Oprindelsen er usikker). Men om man end anstillede en Mængde chemiske Forsøg, hvad de dunkle Skrifter af Zosimus, Synesius og Jødinden Maria, efter hvem Mariebad, d. e. Vandbad (s. **Bade**), har Navn, noksom antyde, vare brændende Bønner og mystiske Ord (Abracadabra, Azoth) og Tal dog lige saa vigtige ved de chemiske Operationer. Af praktiske Opfindelser fra denne Periode mærkes især Krudtet og den græske Ild. — Arabernes Tidsrum (9de—13de Aarh.) udmærker sig ved en ganske anderledes ædruelig Forskning. Hos dem kom Videnskaben ikke i Collision med det religiøse, og om de end ikke vare i Besiddelse af Grækernes Originalitet, samlede de flittig og bearbejdede med Talent Grækernes Efterladenskab. Som Repræsentant for denne Periode mærkes Djabir ben Haijan (?) (Geber), i hvis Skrifter dog ligesom de øvrige arabiske Chemikeres kun kjendes i latinske Oversættelser fra en senere Tid (14de—15de Aarh.). Han antager Metallerne sammensatte af Kvægsølv, Svovl og Arsenik, hvorved dog ikke skal forstaas selve disse Grundstoffer, men Stoffer af en særegen Natur (philosophisk Kvægsølv osv.). At Svovl og Kvægsølv vare Metallernes Bestanddele antoges siden almind. langt ned i Tiden. Araberne kjendte en meget stor Mængde chemiske Produkter og Operationer (bl. a. Salpetersyre, Svovlsyre, Kongevand, Vinaand, Helvedesten — Destillation, Sublimation, Opløsning, Bundfældning, Cupellation), og de construerede mange særegne Ovne og andre chemiske Apparater. Deres Beskrivelser ere forholdsvis tydelig affattede, og deres Arbejder tilsigtede ikke alene Metalforvandling, men ogsaa praktiske Anvendelser, især i Pharmacien. — Den byzantinske C. sygnede efterhaanden hen; men Arabernes Skrifter bleve studerede i Vesteuropas Klostre, og det er herfra, at de store Alchemister Albert d. store, Roger Bacon, Raimundus Lullius osv. udgaa, der indlede den egentlige Alchemis Periode (13de til Beg. af det 16de Aarh.). „Intet bliver til eller forgaar, men alt ombannes" var en Grundsætning, den antike Philosophi havde opstillet, men som allerede Aristoteles begrænsede dertil, at „Arterne ikke kunne ombannes til hverandre". Denne Grænse fastholdes endnu af Albertus Magnus og Roger Bacon, men — siger Alb. Magn. — „Metallerne ere ikke særegne Arter; det er samme Stof, men i forskjellige Former, der se ud som Arter", og man kan sige, at det er paa denne Misforstaaelse, at hele Alchemien hviler. Men den storartede Taalmodighed, Udholdenhed og Skarpsindighed, hvormed Alchemisterne søgte de „vises Sten", Midlet til at ombanne uædle Metaller til ædle og til at forlænge Livet (den store Panacē), bragte en Mængde Opdagelser og nye Kjendsgjerninger frem, saa at Alchemisterne, om end ubevidst, i Sandhed arbejdede i Videnskabens Tjeneste. At et Formaal som Alchemiens samtidig maatte medføre meget Charlataneri (s. **Guldmageri**) er naturligt, men at denne Side af Sagen blev saa fremtrædende laa for en stor Del i, at Alchemisterne, dels af Egennytte, dels ogsaa af Frygt for den herskende dogmatiske Intolerance, vare nødte til at udtrykke sig i et forsigtigt og dunkelt Sprog. Heri maa vi ogsaa søge Grunden til, at Luftarternes C., der blev Grundlaget for C. som Videnskab, var saa længe om at udvikle sig. Thi Luftarter og Aander havde i Datidens Forestillinger alt for meget til fælles, til at man uforbeholdent turde omtale dem. Den sidste store Alchemist fra denne Periode er (Pseudonymen?) Basilius Valentinus (Beg. af det 15de Aarh.), hvem vi skylde en Mængde Opdagelser (f. Ex. Saltsyre og mange Antimonforbindelser). — Fra nu af gaar det tilbage med Alchemien: C. dyrkes med andre Formaal for Øje, og fra det 16de Aarh. betegnes C.s Historie ved, at Forsøget faar Overvægt over Speculationen. Som Repræsentanter for de tre Retninger, der ere betegnende for C. i det 16de og 17de Aarh., maa mærkes Paracelsus (Chemiatri, C.s Anvendelse i Lægekunsten), Agricola (Metallurgi, C.s Anvendelse ved Udsmeltning af Metallerne af deres Malme) og B. Palissy (C.s Anvendelse i Industrien). Af disse staar Paracelsus ved sin forunderlige Blanding af Phantasteri og Naturforskning Alchemisterne nærmest, ligesom ogsaa ved det forvirrede Sprog, hvori han meddeler sine mange Opdagelser. Han antager tre Elementer, som snart kaldes Aand, Sjæl og Legeme, snart Kvægsølv, Svovl og Salt. Endnu var man altsaa langt fra at ane det, vi kalde Grundstoffer. Blandt Paracelsus's mangfoldige Elever mærkes den grundige A. Libavius. Agricola nærmer sig alle-

rede den følgende Tid ved sin simple og klare Fremstilling af Metallurgien, der den Gang gjorde store Fremskridt ved de mange Gruber, som bearbejdedes navnlig i Tyskland. Omtr. samtidig med Agricola vare de udmærkede italienske Metallurger Biringuccio og Cesalpino, der bl. a. først lagde Mærke til, at det samme Stof altid krystalliserer i samme Form. Af teknisk-chemiske Produkter, der i denne Periode bleve almindelige, kunne foruden Palissys Fajence mærkes Indigo, Cochenille, Koboltblaat, Brændevin. De egentlige Alchemister, der i denne og den følgende Tid mest vare omflakkende Bedragere og bedragne, have liden eller ingen Betydning i C.s Historie. — Fra det 17de Aarh. optræder C. som selvstændig Videnskab, der har sit Maal i sig selv. Af de store Mænd, der i det 17de Aarh. betegne C.s Fremskridt, kunne her kun nævnes van Helmont, Rob. Fludd, Glauber, Kunckel, Becher, Sala, Tachenius, F. Hoffmann, Lefebre, Glaser, Lemery, Homberg. Men den, der ved sin klare Forskeraand rager op over dem alle, den, der opstiller C.s Grundbegreber, Grundstof og chemisk Forbindelse, og derved drager de samme Grænser som vi for den Sætning, at „alt omdannes", den, der lægger den Grundvold, hvorpaa en Videnskab kan bygges, er R. Boyle. Omtrent samtidig med Boyle er G. E. Stahl den første, der udvikler en chemisk Theori, som omfatter næsten alle da bekjendte Phænomener. Vel staar Phlogistontheorien omtrent i samme Forhold til Sandheden, som Tyge Brahes System til Kopernikus's, men dens Betydning for Videnskabens Udvikling er overordentlig: den slaar nemlig fast, at Forkalkning (Iltning) er identisk med Forbrænding. Men førend den rette Tydning af Forbrændingsphænomenet kunde ske, maatte Luftarternes C. udvikles. Mellem de Mænd, hvem denne Udvikling skyldes, maa nævnes Boyle, van Helmont, Hales, Rey, Mayow, Boerhave, Bergman, Scheele, Cavendish og frem for alle Priestley. Først da kunde Lavoisier bevise, at Forbrænding ikke bestaar i, at Stofferne afgive noget brændbart (Phlogiston), men at de ved Forbrændingen tiltage i Vægt, altsaa optage noget, og godtgjøre, at dette „noget" er Ilt. Herved grundlagdes den nye C.; thi Lavoisiers Opdagelse er Opdagelsen af Grundstofferne, og den betegner i Videnskabens Historie et lige saa betydningsfuldt Fremskridt som den store Revolution, hvormed den var samtidig, i Folkenes. Lavoisiers Anvendelse af Vægtskaalen lagde Grunden til Studiet af Legemernes quantitative Sammensætning, hvorpaa hele den nyere C. hviler. I C.s Historie i dette Aarh. kunne vi kun nævne de store Hovedmomenter i Udviklingen, men maa for øvrigt henvise til de enkelte Artikler. — Studiet af Legemernes quantitative Sammensætning førte til Læren om de simple Talforhold, der her gjøre sig gjældende, paa hvilke først J. B. Richter og Proust henledede Opmærksomheden, og som ved Daltons Atomtheori (s. Atom) og Berzelius's mesterlige Analyser blev Grundlaget for hele C.s Theori og Praxis. De Kræfter, der bringe Stofferne til at forene sig, bleve nu Gjenstand for et særeget Studium (s. Berthollet og Davy), og Berzelius's *elektrochemiske Theori* (1819) var i den Henseende i over en Menneskealder det theoretiske Grundlag. Bestræbelserne for at fremstille Atomernes relative Vægt støttedes ved Studiet af Luftarternes Rumfangsforhold (fra 1805, s. Atom), af Varmefylden (fra 1819, s. Atomvarme) og Krystalformerne (fra 1820, s. Isomorphi). Af særdeles Betydning for C.s Udvikling maa endnu før 1820 mærkes Davys Opdagelse af Alkalimetallerne (1807, s. d. A. og Davy) og den store Strid mellem Davy og Berzelius om Chlorets Iltholdighed (1809—20, s. Chlor). Den organiske C.s Udvikling falder især efter 1820 og understøttedes navnlig ved Liebigs Methode til *Elementæranalyse* (1830). Gay-Lussac havde vel 1815 opdaget Cyan, der, skjønt sammensat, spillede samme Rolle som et enkelt Stof, men dog er det først fra Wöhlers og Liebigs Arbejde over Bittermandelolie (1832), at Begrebet *Radical* bliver saa vigtigt, at den organiske C. defineres som de sammensatte Radicalers C. Antagelsen af Radicaler og Opdagelsen af, at ens sammensatte Legemer kunde have ganske forskjellige Egenskaber (fra 1824, s. Isomeri), førte til Studiet af Atomernes sandsynlige Ordning (Forbindelsernes Constitution), der blev af afgjørende Betydning for Videnskabens Udvikling. Opdagelsen af de *flerbasiske Syrer* (fra 1833) vakte omtr. fra 1838 en levende Opposition mod den elektrochemiske Theori, der samtidig blev angrebet fra en anden Side, idet franske Chemikere opdagede, at Brint i de organiske Forbindelser kunde substitueres af Chlor (s. Substitution). Substitutionstheorien udvikledes dels som *Kjærnetheori*, dels som *Typetheori*; den elektrochemiske Theori udvikledes som Læren om *Parlinger*. I vore Dage smelte disse Theorier mere og mere sammen. Men de flerbasiske Syrer havde en videre Indflydelse: de fremkaldte en klarere Opfattelse af Begreberne *Atom*, *Molecule* og *Æqvivalent* og medførte Opdagelsen af de *fleratomede Alkoholer* (1854). Substitutionstheorien udviklede Begrebet *Atomitet* og førte til Opdagelsen af Aminerne (fra 1849) og de enbasiske Syrers *Anhydrider* (fra 1852). Opdagelsen af *homologe Rækker* (fra 1842) og af, at Kulstofatomet er 4atomet (s. Atomitet), bidrog væsentlig til de organiske Forbindelsers Systematik. En klarere Opfattelse af Benzolets Constitution fremkaldte i Forbindelse med Opdagelsen af Anilinfarverne de utallige Arbejder over de aromatiske Forbindelser (s. d. A.); for Øjeblikket gaar den organiske C. ud paa Studiet af Forbindelsernes Structur og som Følge deraf paa Forklaringen af Isomerier; et vigtigt Hjælpemiddel hertil finder den i Synthesen af organiske Forbindelser (s. Synthese). Og medens man i den organiske C.s Ungdom forklarede dens Phænomener ved de fra den uorganiske C. bekjendte Love, gaar man nu, da den organiske C. er langt fuldstændigere udviklet, netop den modsatte Vej. Hvilken Indflydelse den *mechaniske Varmetheori* arbejder sig op til i C., er allerede antydet i Begyndelsen af denne Artikel. Som mere enkeltstaaende

nyere Opdagelser af meget omfattende Betydning skulle endnu nævnes Dissociation og Spectralanalyse, medens vi aldeles maa gjøre Afkald paa her at skildre C.s Indflydelse paa vort Aarh.s Industri. Som Hovedrepræsentanter for C.s Udvikling siden Lavoisier maa, foruden hans Samtidige La Place, Guyton de Morveau, Berthollet, Fourcroy, nævnes Vauquelin, Klaproth, Dalton, Wollaston, Gay-Lussac, Thénard, Davy, Berzelius, Dulong og Petit, Faraday, Ørsted, Mitscherlich, H. Rose, Dumas, Wöhler, Liebig, Chevreul, Payen, Gmelin, Bunsen, Graham, Boussingault, Mulder, Laurent og Gerhardt, Williamson, Pasteur, Stas, Wurtz, A. W. Hofmann, Kolbe, Kekulé, Marignac, Deville, Berthelot, Frankland, Roscoe. Af nordiske Chemikere maa foruden Berzelius fremhæves Svanberg, Mosander, Berlin, Blomstrand, A. E. Nordenskiöld, Cleve, Nilson, Thaulow, Waage, Ørsted, Forchhammer, Zeise, Scharling, Barfoed og J. Thomsen.

Chemiatri, d. s. s. Jatrochemi.

Chemikalier, chemiske Præparater, især saadanne, som tilvirkes fabriksmæssig og tjene som Udgangspunkt ved Laboratoriearbejdet.

Cheminère [sch], rykke frem med Løbegrave.

Chemisk Forbindelse. Begrebet er udviklet i Chemi (Begynd.), Theorien for de ch. F.s Dannelse i Art. Affinitet. Her skal navnlig meddeles Betingelserne for deres Dannelse og Adskillelse, d. e. for den chemiske Proces. Til Dannelsen af ch. F. udfordres først, at Bestanddelene berøre hverandre paa saa mange Punkter som muligt; sædvanlig anvendes derfor den ene eller alle Bestanddelene i flydende eller luftformig Tilstand, og denne flydende Tilstand kan da enten bero paa, at Legemet er smeltet, eller paa, at det er opløst. Allerede heraf følger, at en højere Temperatur, hvorved Legemerne smelte eller fordampe, kan fremskynde Indvirkningen. Men selv om to Legemer begge ere flydende eller Luftarter, behøves ofte en højere Temp. for at fremkalde Forbindelsens Dannelse. Ved Varmen sættes nemlig Atomerne i Svingninger, og herved kunne de komme inden for hverandres Tiltrækningssphære. Lys og Elektricitet kunne derfor ofte erstatte Varmen. Undertiden virke Legemerne først paa hverandre ved en Temp., der ligger langt over deres Kogepunkt, og det kan da blive nødvendigt samtidig med Varmen at anvende Tryk (Opvarmning i tilsmeltede Rør o. desl.). Ofte forene to Stoffer sig ikke, naar begge findes i fri Tilstand, men kun i det Øjeblik, da det ene eller begge udskilles af en Forbindelse (in statu nascendi). Undertiden kan Tilstedeværelsen af et tredje Stof, der tilsyneladende selv slet ikke forandres, bevirke, at to Stoffer forene sig (s. Katalyse), men disse Virkninger, som tidligere antoges at hidrøre fra en ukjendt Kraft, finde dog efterhaanden en anden og naturligere Forklaring. Da den ch. F.s Dannelse i Regelen beror paa, at andre ch. F. sønderdeles, ville de samme Forhold, som betinge nogle Forbindelsers Dannelse, fremkalde andres Adskillelse. Det fortjener her at fremhæves, at et Legeme, der er i Færd med at sønderdeles, kan indlede andres Adskillelse, et Forhold, som man har tillagt stor Betydning ved organiske Legemers Forraadnelse (s. Gjæring). Den chemiske Proces kan være en simpel Addition af Bestanddelene, skjønt saadanne Tilfælde næppe ere hyppige. Langt vigtigere er den saakaldte Dobbeltdecomposition, hvor en af Bestanddelene i det ene Legeme bytter Plads med en i det andet, saa at der dannes to nye Legemer. Herhen høre mange af de Tilfælde, der tidligere antoges for Additioner. Naar saaledes Chlor og Brint forene sig, har man Grund til at antage, at Virkningen ikke er $Cl + H = Cl H$ (s. Atom), men $Cl. Cl + H. H = Cl. H + H. Cl$, idet frit Chlor og frit Brint ikke bestaar af enkelte Atomer, men af Moleculer, der hver indeholde to Atomer. Alle chemiske Processer, hvorved to Legemer virke saaledes paa hinanden, at der dannes to nye, hvoraf hvert indeholder Bestanddele af begge de oprindelige, kunne opfattes paa denne Maade, selv om et af de nye Legemer er et Grundstof, idet da dettes Molecule indeholder flere Atomer. Paa lignende Maade ville ogsaa mange Processer, der tidligere opfattedes som simple Adskillelser, nu være at opfatte som Dobbeltdecompositioner. For at den chemiske Proces overhovedet skal kunne finde Sted, maa den ledsages af en Varmeudvikling (s. Chemi, Begynd.); heraf følger, at to Stoffer, der ikke forene sig under Udvikling af Varme, ikke kunne forbindes directe, men kun ad Omveje, ved Dobbeltdecomposition eller paa lignende Maade, og at saadanne ch. F. ikke kunne være meget bestandige. Dog er hele Læren om Varmens Betydning i den chemiske Proces til Trods for de mærkelige Resultater, den alt har givet, endnu i sin Ungdom, men vil efter al Sandsynlighed faa den største Betydning for Videnskabens Udvikling.

Chemisk Fyrtøj betegner snart Döbereiners Fyrtøj, snart Phosphorfyrtøjet, et Glas med en Blanding af brændt Magnesia og findelt Phosphor, hvori man stødte en Svovlstik ned, der da antændtes, saa snart den atter kom i Luften, idet en ringe Mængde Phosphor hæftede ved; snart et Fyrtøj, der bestod af en lille Flaske med Asbest, befugtet med stærk Svovlsyre, hvori man rask dyppede Stikker, der paa Enden vare forsynede med en Masse af chlorsurt Kali og Sukker, eller af chlorsurt Kali, Svovl, Harpix, Gummi og Cinnober. Idet nemlig det chlorsure Kali kommer i Berøring med Svovlsyren, udvikles en Luftart, Chlorundersyre, der antænder brændbare Legemer. Paa samme Princip beroede de saakaldte „Prometheans“, smaa Papirsruller, som indeholdt Blandingen og en med stærk Svovlsyre fyldt og derpaa tilsmeltet hul Glastraad, der ved et Stød let brødes itu og saaledes fremkaldte Antændelsen. De saakaldte „Congreves“ vare væsentlig af samme Art som vore Svovlstikker. En Blanding af chlorsurt Kali og Svovlantimon blev nemlig revet sammen med Limvand, og heri bleve Træpinde dyppede. Naar Massen var tørret, tændtes disse Stikker ved den Varme, der udvikledes ved at gnide dem mod en ru Flade (man trak dem gjennem en sammenbøjet Strimmel Glaspapir). Fra 1833 erstattede man Svovlanti-

manet med Phosphor. De saaledes dannede »Lucifer-matches« antændtes vel overmaade let ved Gnidning, men der fandt hyppig en lille Explosion Sted, som kastede brændende Dele omkring og derved gjorde Skade. Hvorledes man ved vore Svovlstikker har raadet Bod derpaa s. Svovlstikker.

Chemisk Renhed. Et Legeme er chemisk rent, naar det ikke ved de fineste chem. Midler er muligt at opdage fremmede Bestanddele deri. Fordringen til ch. R. vorer derfor med Videnskabens Udvikling.

Chemisk Slægtskab, s. Affinitet, Chemi.

Chemiske Tal, s. Atom.

Chemiske Tegn. Allerede meget tidlig brugte Chemikerne dels for Korthedens Skyld, dels for at holde deres Kundskab skjult, særegne Tegn for de forskjellige Stoffer. I Begyndelsen vare disse Tegn væsentlig af samme Art som Hieroglypherne, nogle endog virkelige Hieroglypher. Tegnet ~~~ for Vand findes f. Ex. paa Obelisken fra Luxor. Hertil høre ogsaa Tegnet △ for Ild, ✡ for den skarpe, stikkende Eddike, ☉ for det som Solen straalende Guld, ☾ for Sølv, ♆ (et Jærnredskab) for Jærn, β (der skrives med en opad stigende Linje) for Dagen, ρ (der skrives med en nedad gaaende Linje) for Natten. Alle disse Tegn ere meget gamle og findes i græske Manuskripter. En begyndende Systematik i Tegnene finde vi fra det 13de Aarh., da f. Ex. de to opad stigende Elementer Ild og Luft betegnes △ og 🜁, de to tunge Elementer Jord og Vand 🜃 og ▽, det flydende Sølv Kvægsølv ☽, det almindelige Sølv ☾. Fra denne Tid bruges ogsaa almindelig for de 7 bekjendte Metaller de samme Tegn som for de 7 Planeter, skjønt enkelte af disse Tegn ere meget ældre. Sandsynligvis have de alle en symbolsk Betydning. Foruden ☉ og ☾ for Guld og Sølv betegner ☿ Mercurius (Slangestaven) og Kvægsølv, ♂ Mars (Skjold og Spyd) og Jærn, ♀ og ♀ Venus (Spejlet) og Kobber, ♃ og ♃ Jupiter (Lynstraalen) og Tin, ♄ Saturnus (Seglen) og Bly. Ogsaa Tegnet for det brændende Svovl 🜍 er meget gammelt. Fra det 16de til det 18de Aarh. finde vi en stor Mængde Tegn benyttede, dels dannede paa lignende Maade som Hieroglypherne, f. Ex. ∵ Sand, 🜎 Caput mortuum (Engelskrødt, Todtenkopf), S Destillation, dels Tilløb til at betegne Legemerne med deres latinske Begyndelsesbogstaver, f. Ex. ▽R Aqva Regalis, Kongevand; ▽F Aqva Fortis, Salpetersyre; ▽S Spiritus Vini; ((Cornu Cervi, Hjortetak osv. Den første, der imidlertid begyndte at indføre en saadan Betegnelse af sammensatte Legemer, at man deraf kunde udlæse Sammensætningen, var Bergman (Slutn. af forr. Aarh.). Da saaledes Cinnober bestaar af Kvægsølv (☿) og Svovl (🜍), betegnede han det ☿🜍 osv. Han gjennemførte dog aldrig sit Princip consequent, og da Lavoisier paa Iltens Opdagelse havde grundlagt en hel ny Chemi, foreslog Hassenfratz og Adet ogsaa en ny og simplere Betegnelse, hvori Bergmans Princip var gjennemført. Saaledes betegnede de Brint), Ilt —, Kvælstof /, Kulstof (, Vand ⅃, Kulbrinte ⁾₍ osv. For Metallerne brugtes en Kreds med Begyndelsesbogstavet af det latinske Navn: Ⓒ Cuprum, Kobber osv. Daltons Tegn (s. Atom) havde ikke blot qvalitativ, men ogsaa qvantitativ Betydning, idet de betegnede et Atom af vedkommende Stof. Men ved mere sammensatte Legemer blev ogsaa dette Tegnsprog for vidtløftigt, og Berzelius indførte derfor det nu brugelige (s. Atom). Enkelte, meget hyppige Stoffer gav han ogsaa kortere Tegn: Iltatomernes Antal betegnede han ved Prikker, Svovlatomernes ved Streger over Tegnet for det Stof, hvormed de vare forbundne: Ċu Kobberilte, S̈n Tintveilte, S̎n Tintvesvovle osv. Denne Betegnelse er dog nu gaaet af Brug. En Fordobling af Atomet betegnede Berzelius ved at gjennemstrege Tegnet: F̶e, 2 Atomer eller 1 Dobbeltatom Jærn. For at antyde den Maade, hvorpaa Atomerne binde hverandre (s. Atomicitet), benyttede Kekulé en graphisk Betegnelsesmaade. I Eddikesyre $C_2H_4O_2$, f. Ex. har man mange Grunde til at antage Atomerne saaledes forbundne [H H H C H / C O O]; men ogsaa den graphiske Betegnelse udtrykkes nu simplere ved Bogstaver (s. Atomicitet), for Eddikesyrens Vedkommende f. Ex. saaledes

$$\begin{array}{c} H \\ | \\ H-C-H \\ | \\ O=C-O-H \end{array}$$

eller simplere $H_3C.CO.OH$.

Chemitypi, en af Danskeren Piil opfunden Maade at danne Former med ophøjet Præg, som kunne anvendes i Bogtrykkerpressen. Man danner sig en Tegning med fordybede Linjer i en Zinkplade ved Bedækning med Ætsegrund, Radering og Ætsning. Linjerne lodde fulde af Tin; Pladen afrettes for at fjærne det overflødige Tin, og man har da Tinlinjer paa Zinkgrund i samme Plan. Ved Ætsning fordybes Zinkgrunden, der yderligere fjærnes af de aabne Partier ved Stikning; Tinlinjerne staa da ophøjede og kunne modtage Farve, naar Pladen er befæstet paa en Klods for at faa den rette Skrifthøjde. C. anvendes en Del i forskjellige geographiske Anstalter, f. Ex. hos Justus Perthes i Gotha.

Chemmis (i hieroglyphisk Skrift Chem), ithyphallisk Gud, fremstillet staaende med den højre Arm løftet; Legemet er tilhyllet som en Mumie og Hovedet smykket med høje Fjer. Denne ægyptiske Gud er Sindbillede paa Avlekraften i Mennesket og Vegetationen i Naturen. Han var Localgud i Byen Chemmo, det nuværende Akhmin, af Grækerne kaldet Panopolis, fordi C. sammenlignedes med Pan.

Chemnitz, Stad i Konger. Sachsen, Kreds Zwickau, 9 M. v. s. v. for Dresden, ved Floden C. 95,000 I. (1880). C. er en smukt bygget By og bestaar af den egentlige Stad og vidtløftige Forstæder med mange prægtige Bygninger, en smuk Hovedkirke, et gammelt Raadhus, Theater, smukke Skolebygninger, polytechnisk Skole og Handelsskole. Her er talrige

Foreninger med videnskabelige og andre Formaal. Bomuldsmanufakturerne ere de betydeligste i Tyskland; desuden findes her Uldmanufakturer, Farverier, Spinderier og Maskinfabriker, hvoriblandt en storartet Locomotivfabrik. Levende Handel.

Chemnitz, Johan Hieron., f. 1730 i Magdeburg, fra 1772 Præst ved Garnisonskirken i Kjøbenhavn, d. 1800, en af sin Tids bedste Conchylologer, har forfattet mange conchyliologiske Afhandlinger i „Videnskabernes Selskabs Skrifter", i „Beschäftigungen der Gesellschaft naturforschender Freunde" i Berlin, i Walchs „Der Naturforscher" osv. C.s vigtigste Værk er Fortsættelsen af Martinis Kobberværk „Neues systematisches Conchyliencabinet", som endnu er et Hovedværk i Conchyliologien, og hvoraf 4de—11te Bind (Nürnb. 1779—95) skyldes C. (senere udgivet paa ny af Kiener).

Chemnitz, Mart., berømt luthersk Theolog, f. 1522 i Treuenbrietzen i Mark Brandenburg, kæmpede i sin Ungdom med trange Kaar, studerede Mathematik, Astrologi og Theologi, blev 1554 Præst i Brunsvig og 1567 Superintendent smstds. D. 1586. Han var en af sin Tids lærdeste og skarpsindigste Theologer, men stridslysten og myndig, udviklede i sit berømte Skrift »De duabus Christi naturis« 1570 den lutherske Lære om Forholdet mellem Christi to Naturer og var en af de vigtigste Medarbejdere ved Affattelsen af Concordieformlen (s. d. A.). C.s betydeligste Arbejde er maaske dog hans »Examen concilii Tridentini« etc. (1565—73), der igjennem en omhyggelig Kritik af Tridentinerconciliets Bestemmelser indeholder den grundigste Polemik imod Romerkirkens Lære, som den ældre lutherske Kirke har at opvise.

Chemnitz, Matth. Friedr., f. 1815 i Barmstedt, blev 1840 Advocat i Slesvig, levede 1851—64 i Würzburg, men blev da Amts- og Klosterfoged i Uetersen. Han forfattede 1844 Sangen „Schleswig-Holstein meerumschlungen"; d. 15 Marts 1870.

Chemnitzer, Ivan J., russisk Fabeldigter, f. 1744 i St. Petersborg af tyske Forældre. Faderen, der var Læge, fik ham til at studere Medicin, men han forlod dette Studium, gik i Krigstjeneste og fik sin Afsked som Lieutenant 1769. En Velynder tog ham med paa en Rejse til Tyskland, Frankrig og Holland og skaffede ham derpaa en Ansættelse ved en Fabrik. 1781 blev han Generalconsul i Smyrna. Hans Fabler aspræge hans barnlige Lune og inderlige Godmodighed, og trods al formel Paavirkning af Lafontaine og Gellert have de en egen national Duft. Han døde 1784 efter at have tilbragt sine sidste Aar i dyb Melancholi.

Chênedollé, Charl. Pioux de [schæhndollē], fransk Digter, f. 1769 af en normannisk Adelsslægt, var allerede i Skolen begejstret for Bernardin de St. Pierre. Han emigrerede 1791 til Holland, gjorde i Hamborg Rivarols og Klopstocks Bekjendtskab, var 1797 i Coppet hos Mad. Staël og udslettedes af Emigrantlisten 1799; han omgikkes senere med Chateaubriand og hans Søster Lucie. 1807 udkom hans »Génie de l'homme«. 1812 blev C. Inspecteur ved Akademiet i Caen. Han hører til en Række franske Forfattere, der ved sympathetisk Dvælen ved Naturlivet pege hen mod den senere romantiske Lyrik. D. 1833.

Chénier [schæniē], to Brødre, begge berømte franske Digtere. **André C.**, f. 1762 i Constantinopel, hvor Faderen var fransk Consul; hans Moder, en aandfuld og dannet Grækerinde, indgav ham fra Barndommen af Kjærlighed til den gammelgræske Aand. Han var som treaarigt Barn kommen til Frankrig, hvor han allerede i Skolen oversatte Digte af Anakreon og Sappho, og i alle hans Digte fra en modnere Alder klinger den græske Lyriks klare, simple Tone; Billederne have den fra Grækerne velbekjendte rolige Plastik. Senere rejste han til Italien, Tyrkiet og Grækenland 1786; 1787 blev han Legationssecretær i London, blev ved sin Hjemkomst 1790 en ivrig Tilhænger af det intelligente og moderate Revolutionsparti og optraadte i »Journal de Paris« (fra Febr. 1792) mod Jakobinerne med voldsomme Artikler. Under Processen mod Ludvig XVI indrykkede han et Brev i »Moniteur«, hvori han taler for at appellere Dommen til Folket, og dette i Forbindelse med Digte som den berømte Ode til Charlotte Corday bragte endelig Velfærdscomiteen til at lade ham fængsle i Jan. 1794. Han blev sat i St. Lazare, hvor han skrev nogle af sine skjønneste Digte. 25 Juli førtes han til Conciergeriet og blev efter et samvittighedsløst Forhør guillotineret 26 Juli, to Dage før Robespierres Fald, der vilde have befriet ham. Han blev bortrevet midt i sin skjønneste Udvikling; paa Vejen til Skafottet skal han have slaaet sig for Panden og sagt: „Jeg havde dog endnu saa meget derinde". Med hans Digtes antike Aand forbinder sig en fremdukkende moderne Følelse, en Forbindelse, der tit minder om Goethes „Iphigenia". Romantikerne, og da navnlig Lamartine, have erkjendt, hvad de skylde C. Hans Værker trykkedes først 1819; »Idylles« og »Élégies« ere Navnene paa hans skjønneste og mest charakteristiske Poesier. — Broderen, **Marie Joseph C.**, f. 1764 i Constantinopel, blev Cavalerilieutenant, men forlod snart denne Stilling. Tidlig udviklet literær Ærgjerrighed bragte ham i Modsætning til Broderen til at slutte sig til de gjældende franske Mønstre; i hans Poesi mærker man ingen græsk Tempera. Han kastede sig over den dramatiske Digtning; at hans første to Stykker bleve udpebne, bragte ham ikke til at tabe Modet. Efter nogle lyriske og satiriske Skrifter skrev han Tragedien »Charles IX«, hvor Bartholomæusnatten fremstilles og Tidens Yndlingsideer smigres. Efter Revolutionens Udbrud blev denne Tragedie Yndlingsstykke. »Henri VIII«, »Calas« og »C. Gracchus« ere skrevne i samme Aand. Men den sidstnævnte, der fordrede „Love, men ikke Blod", samt »Fénélon« og »Timoléon« forbødes under Terrorismen; de lugtede for stærkt af Moderatisme; Velfærdscomiteen lod endog Manuskripterne af »Timoléon« brænde. C. var imidlertid bleven Conventsmedlem; han søgte paa ēn Gang at virke i human Retning og at holde gode Miner med Bjærget. En vis charakterløs Bevægelighed viser sig i hans Liv som i hans Digtning; han stemte for Kongens Død og optraadte

som ivrig Jakobiner, men efter dennes Fald slog han om for hver politisk Forandring, var Medlem af de 500's Raad og 1803—6 Undervisningsinspecteur. Af hans Digte fra Revolutionstiden mærkes »Le chant du départ«, i sin Tid rivaliserende med „Marseillaisen" om Popularitet, Hymner og Oder til »La Raison«, til »l'Être suprême«, til Rousseau, ved Mirabeaus Død, til 9 Thermidor osv. Ved uforsigtige republikanske Ytringer stødte han den ham i lang Tid bevaagne Kejser; ved satiriske og politiske Piecer skaffede han sig stedse flere og flere Uvenner. Efter Akademiets Reorganisation blev han Medlem af dette. Ved sin Død 1811 efterlod han sig en Del utrykte Værker (Tragedier, Oversættelser af Klassikere, en Overs. af Lessings „Nathan der Weise" osv.). C. er en af de første franske Forfattere, der have gjort Personer fra den nyeste Historie til Gjenstand for dramatisk Behandling.

Chenille [schønilje], oprindelig en Kaalorm, dernæst et Slags runde, laadne Snore, snoede af smalle Silkebaand med Frynser paa begge Sider, der bruges til Broderi osv. **Chenillestoffer** væves baade af Silke- og af Bomuldscheniller, der indslaas som Islæt i et gazeagtigt Tøj med Hørgarns Kjæde. Disse Tøjer ere fløjelsagtig laadne paa begge Sider, bløde og varme.

Chéops (i hieroglyphisk Skrift Chufu), ægyptisk Konge, der regerede omtr. 3050 f. Chr. Den største af alle Ægyptens Pyramider (s. d. A.) er bygget af og for ham.

Chepstow [tschĕppsto], Stad i Monmouth-Shire i England, 3 M. n. til v. for Bristol, ved Floden Wyes Udløb i Severn. 4,000 J. Her drives nogen Handel og Skibsfart.

Cher [schær], 1) Flod i Frankrig, udspringer i Dep. Creuse, løber gjennem Dep. Cher, Loir-Cher og Indre-Loire og falder ved Tours fra venstre Side i Loire. Omtr. 50 M. lang. 2) Dep. i Frankrigs Midte, omgivet af Dep. Loiret, Nièvre, Allier, Creuse, Indre og Loir-Cher. 131 □ M. med 351,000 J. (1881). Overfladen er i det hele jævn med Hældning mod N. og kun afbrudt af Bakkestrøg af ubetydelig Højde. Loire med dens Biflod Allier danner Østgrænsen; Cher løber midt igjennem Departementet. Jordbunden er frugtbar, undtagen i den nordøstlige Del, der hører til det saakaldte „Sologne". Kornavlen dækker omtrent Forbruget; Vinavlen er betydelig, men af middelmaadige Sorter; der dyrkes megen Hamp af fortrinlig Beskaffenhed. Departementet er rigt paa Jærn og har desuden Stenkul, Porcelænjord, Gips, Mølle- og Bygningssten. Industrien omfatter Jærnets Forarbejdning og Fabrikation af uldne Varer, Hampelærred og Porcelæn. Hovedstad Bourges.

Cheräsco [ke] ell. **Chieräsco** [kie], Stad i Norditalien, Prov. Cuneo, 5 M. n. ø. for Cuneo, ved Floden Tanaro. 9,000 J. Flere mærkelige Kirker med mange Kunstskatte. Silkespinderier. Handel med Vin, Silke og Trøfler. — Fredslutning 1631, der gjorde Ende paa den mellem Frankrig paa den ene og Savoien, Spanien og Østerrig paa den anden Side førte Krig om Arvefølgen i Hertugd. Mantua, som kom til Hertugen af Nevers. Vaabenstilstand 1796 mellem den franske Republik og Sardinien, som snart gik over til en formelig Fredslutning, hvorved Savoien og Nizza afstodes til Frankrig.

Cheraskov, Mich. M. [off], russisk Epiker, f. 1733, Curator ved Universitetet i Moskva, en for russisk Cultur højt begejstret Mand, som med overordentlig Udholdenhed, der imidlertid ikke var løftet af en poetisk Natur, arbejdede paa at skaffe den russiske Literatur Digte af alle Poesiens Arter. Hans mest bekjendte Epopeer ere »Rossiada«, der behandler Kasans Erobring, og »Vladimir«, hvis Sujet er Christendommens Indførelse i Rusland. D. 1807.

Cherbourg [schærbūhr], Stad og stærkt befæstet Krigshavn i det franske Dep. La Manche, ved en lille Bugt af Kanalen, paa Nordenden af Halvøen Cotentin, 10 M. n. n. v. for St. Lô. 36,000 J. (1881). Bugten, der tidligere kun var en aaben Red, er nu lukket mod N. ved en mægtig Dæmning af ½ M.s Længde, paa hvis Midte er et stærkt Fort, der tillige med andre paa Smaaøer og Skjær opførte Forter forsvarer Havnen mod Søsiden. Ved begge Ender af Dæmningen er Aabninger for Ind- og Udsejling. Krigshavnen er udgravet i Klippekysten paa Redens Sydvestside til en Dybde af 60 F. under sædvanligt Højvande og kan optage 50 Linjeskibe; mod Landsiden forsvares den ved en sammenhængende Enceinte og fremskudte Forter. Byen C. ligger s. for Krigshavnen, har en god Handelshavn og Skibsværfter. Dens Industri er væsentlig knyttet til Krigshavnen og omfatter især Jærnstøberi, Sejldugsfabrikation og Uldspinderi. — Allerede Vauban skal have villet gjøre C. til en Krigshavn; dog begyndte Arbejderne herpaa først under Ludvig XVI, men standsede under Revolutionen. Napoleon I fortsatte dem med stor Kraft og ligeledes Ludvig Philip; men de fuldendtes først under Napoleon III 1858, og Krigshavnen indviedes 8 Aug. s. A. ved store Festligheder, i hvilke foruden Kejseren og Kejserinden ogsaa Dronningen af England deltog.

Cherbuliez, Ant. Elisée [schærbylië], f. 1797 i Genf, først Advocat, siden Øvrighedsperson smstds., fra 1835 statsøkonomisk Professor, 1831—46 Medlem af den schweiziske Forbundsdag, tog 1848 Ophold i Paris, men vendte siden tilbage og var indtil sin Død 1869 statsøkonomisk Prof. ved den polytechniske Skole i Zürich. Han har som Forfatter navnlig gjort sig bekjendt ved sit Hovedværk »Précis de la Science économique« (2 Bd., Par. 1862), i hvilket han bestemt hævder Økonomiens strængt videnskabelige Charakter og forener fransk Klarhed med tysk Grundighed og videnskabelig Skarphed. — Hans Broderson, **Victor C.**, f. 1829 i Genf, studerede Mathematik ved sin Fødebys Universitet, Sanskrit i Paris, klassisk Philologi i Bonn, Philosophi i Berlin og blev 1864 Lærer i Genf. Hans kunsthistoriske Skrift: »A propos d'un cheval, causeries athéniennes« (1860) gav Anledning til, at han kom til at arbejde i »Revue des deux mondes«, hvor han først indrykkede sine Romaner, af hvilke maa mærkes »Le comte Kostia« (1862), »Paule Meré« (1865), »Le roman d'une honnête femme« (1866), »Prosper Randoce« (1867), »L'aventure de Ladislas Bolski« (1870), »La revanche

de Joseph Noirel« (1872), »Meta Holdenis« (1873), »Miss Rovel« (1875), »Le fiancé de Mlle St. Maur« (1876), »Samuel Brohl & Co.« (1877), »L'idée de Jean Têterol« (1878), »Amours fragiles« (1880), »Noirs et rouges« (1881). Desuden har han skrevet kritiske Værker og politiske Artikler i »Revue des deux mondes« under Navnet G. Valbert. 1882 blev C. Medlem af Akademiet. Han er en aandfuld Fortæller, med Evne til at danne folke- og racepsychologiske Figurer, snarere typiske end individuelle, hans Stil er fint udpenslet og indsmigrende, han holder af effectfulde Peripetier, selv om de falde lidt i det melodramatiske; hans Landskabsskildring er stemningsfuld. C. hører til vor Tids af de dannede mest yndede Romandigtere.

Cherbury, Edw., Lord Herbert af [tschärbørri], f. 1581 i en rig, adelig Familie. Af Lyst til Virksomhed og Eventyr gjennemrejste han Frankrig, Holland, Tyskland, Schweiz og Italien, forhandlede med Lærde, færdedes ved Hofferne eller i Lejren og førte et højst bevæget Liv. Han var i nogen Tid Jakob I.s Gesandt i Paris; der udgav han »De veritate« (Par. 1624), fremkaldt ved Betragtninger over de religiøse Stridigheder. Senere skrev han Henrik VIII.s og sit eget Levned. Han døde 1648. C. mangler vel strængere videnskabelig Dannelse, men er umiskjendelig ledet af oprigtig Kjærlighed til Sandheden. Mod Sensualisterne forsvarede han et oprindeligt, naturligt Instinkt, der træder frem i de almindelige Grundsætninger, hvorpaa vi forlade os i alle vore Erfaringer, og navnlig i de sædelige Grundsætninger, hvoraf vor Frihed udvikler sig. C. lærer en naturlig Religion, som kundgjør sin Forskjel fra de falske Religioner derved, at den stemmer med de almindelige Grundsætninger, som Instinktet giver os. En positiv Religion taaler han vel, men betragter den dog med Mistillid og fordrer, at den skal bedømmes efter Fornuftens almindelige Grundsætninger. Hans Tankegang indeholder theosophiske Elementer, uden dog at henfalde til Sværmeri.

Chéri, Rose Marie Cizos, kaldet [scheri], f. 27 Oct. 1824, da hendes Forældre opholdt sig i Etampes som Medlemmer af et omrejsende Skuespillerselskab, var allerede i sit 15de Aar Selskabets Primadonna, som i alle Byer høstede glimrende Bifald baade i Tragedie, Lystspil og Vaudeville, ikke blot for Fremstilling og Sang, men ogsaa for Dans, Pianofortespil og Trommeslagning. 30 Maj 1842 debuterede hun i Gymnase dramatique, men maatte længe kæmpe med Cabaler, for at faa Engagement til at spille „hvad der kunde falde for". Men da hun blev opfordret til paa staaende Fod at spille en Hovedrolle, fordi en Skuespillerinde pludselig meldte sig syg, virkede hun ved Lune, Sjælfuldhed og fin Verdenstone saa henrivende, at man ikke blot maatte lade hende beholde denne Rolle, men overvældede hende med nye af alle Arter. Hun fik snart glimrende Tilbud om Ansættelse ved Théâtre français, men var ikke at overtale til at forlade Gymnase, hvis Directeur, Lemoine Montigny, hun ægtede 1847. Hun erklæredes af den franske kvindelige Noblesse for at være den eneste Skuespillerinde i Paris, der fuldstændig havde tilegnet sig dens Tone og Tournure, vedblev uforanderlig at være Publikums Yndling og stod i sit Genis højeste Glans, da hun 1861 bortreves af Typhus.

Cherokéser (Cherokee) [tsche], i deres eget Sprog „Chelake" ell. „Tsalagi", kaldes en appalachisk Indianerstamme, som tidligere boede i de nuværende Stater Tennessee, Nord- og Syd-Carolina og Georgia. Kolonisternes Forfølgelser foranledigede en med blodig Grusomhed ført Krig, som endtes 1761, da de underkastede sig England. Ved Slutningen af den nordamerikanske Frihedskrig optraadte de fjendtlig imod Unionen, men bleve underkastede af General Pickens. Da de 1829 kom i Strid med Staten Georgia, blev det af Congressen bestemt, at de skulde flyttes til Arkansas, hvor der tilsikredes dem Bopæle „for evig Tid". Men den allerede den Gang begyndte Forholdsregel, at flytte alle endnu ø. for Mississippi boende Indianere v. for denne Flod til det saakaldte Indianerterritorium, ramte ogsaa C. trods de højtidelige Løfter, der vare givne dem, idet de maatte forlade deres gamle Land, som de 1843 „solgte" til Unionen, og flytte længere mod V., hvor de nu bebo et District paa c. 750 □ M. imellem 36° og 37° n. Br. og imellem Arkansas's vestlige Grænse og 100° v. L. De høre nagtet den ved Flytningen foraarsagede voldsomme Forstyrrelse i alle deres borgerlige og huslige Forhold til de mest civiliserede Indianere i Nordamerika. De ere Christne, have stiftet Skoler, drive regelmæssig Agerdyrkning og Kvægavl, tale for det meste Engelsk, klæde sig paa Europæisk og have en paa skriftlige Bestemmelser optegnet republikansk Forfatning. Omtrent 1823 opfandt en C., Segwoya ell. George Guess, efter at have set en engelsk Bog, paa egen Haand et Stavelsealphabet paa 85 Tegn, for en Del ved Efterligning af latinske Bogstaver, men med helt andre Værdier; dette Alphabet bruges endnu, f. Ex. i et cherokesisk Ugeblad. C.s Antal anslaas til 14,000 Mennesker. Beslægtede med dem ere Choktaerne, 12,500, Creekerne, 14,400, Chickasawerne og Seminolerne, 6,500 Mennesker, hvilke alle have opnaaet den samme Civilisation som C.

Chérso, en langstrakt Ø i Quarnerobugten, hører til den østerrigske Prov. Istrien. 7 □ M. med 10,000 J. Der dyrkes Vin, Oliven og Sydfrugter og holdes en stor Mængde Faar. Midt paa Øen ligger Søen Vrana 40 F. over Havet, uden synligt Til- ell. Afløb og 45 Favne dyb. Hovedstaden C. ligger paa Øens Vestkyst, har 5,000 J., Havn, Skibbyggeri og livlig Handel. I Nærheden er den mærkelige Sø Jesero, der stundum i flere Aar kan være udtørret og derefter pludselig fyldes.

Chersón, 1) Gouv. i det sydlige Rusland, omgivet af det sorte Hav, Bessarabien, Podolien, Kijev, Poltava, Jekaterinoslav og Taurien. 1,295 □ M. med 1,765,000 J. (1879). C. er et Sletteland, mod V. begrænset af Dnjestr, mod Ø. af Dnjepr. Kun mod N. Ø. og N. V. findes lave, skovklædte Højdedrag, men for øvrigt har Landet Steppecharakter. Foruden

de alt nævnte Floder skal endnu omtales Ingulez, der falder i Dnjepr, og Bug med Ingul, der neden for Nikolajev falder i Dnjeprs Liman. Klimaet har udpræget Fastlandskarakter med meget varm Sommer og streng Vinter. I Landbruget indtager Kvæg- og Faareavl den første Plads; Agerdyrkningen strækker næppe til for Provinsens egen Forsyning. Af vilde Dyr forekomme Vildsvin og Ulve i Mængde. Paa Stepperne findes mange Snoge, en overordentlig Mængde Firben, giftige Tusendben og Myg. Befolkningen er en Blanding af Russere, Polakker, Rumænere, Serbere, Bulgarere, Tatarer, Grækere, Armeniere og Jøder. V. for Bugfloden findes flere tyske Kolonier. 2) Hovedstad i Gouv. C. ved Floden Dnjepr, 20 M. ø. til n. for Odessa. 128,000 I. (1880). Romersk-katholsk Bispesæde. C. er anlagt af Potemkin 1778 og er en befæstet Krigshavn, hvis Betydning dog har tabt sig lige over for Nikolajev. Her er flere højere Undervisningsanstalter, Skibsværfter, Fabrikation af Læder- og Uldvarer, samt betydelig Handel, især med Tømmer, Uld, Hamp og Hør. I C. havde 1787 Katharine II og Joseph II en Sammenkomst, hvor de traf Aftale om Krigen mod Tyrkerne.

Chersonēsus, d. e. Halvø, kaldtes hos Grækerne og Romerne flere Halvøer, Forbjærge og Stæder. Fortrinsvis mærkes **C. Thracica**, den store Halvø mellem Havbugten Meles og Hellespont, nu Galipoli; **C. Taurica** mellem Pontos Euxinos og den mæotiske Sø, nu Krim, og **C. aurea** i Indien hinsides Ganges, nu Malaka. **C. Cimbrica** kaldtes i Oldtiden den jyske Halvø, fordi Romerne troede, at Cimbrerne vare udvandrede derfra.

Chĕrŭb (i Flertallet den hebr. Form **Cherubim**), i Bibelen Navn paa underfulde Væsener, der synes at maatte betragtes som de højeste, Gud nærmest staaende, Englemagter. Medens de andre Engle ere Midlere for Guds Aabenbaring, „tjenende Aander, udsendte til Hjælp for dem, som skulle arve Salighed“, synes C. og de med dem beslægtede Serapher at have den Gjerning, at være Bærere for Guds Herlighed, at gjøre det tydeligt for Mennesker, hvor uendelig ophøjet han er. Derfor tænker Skriftens Symbolik sig C. under Billedet af en Sammensætning af Verdens ypperste Skabninger, Mennesket, Løven, som det stærkeste vilde Dyr, Oxen, det stærkeste Husdyr, og Ørnen som Fuglenes Konge; saaledes, om end med nogen Forskjel, baade Ezechiel I og X og Joh. Aabenb. IV. Efter Adams Uddrivelse af Paradiset spærrede C. Tilbagevejen dertil, 1 Moseb. 3, 24. I det allerhelligste i Tabernaklet og Templet vare C., udarbejdede i drevet Metal, anbragte over Laaget af Pagtens Ark. Over dem tænktes Guds Herlighed at svæve, og det hedder flere Steder i det gl. Test.s Billedsprog, at Herren troner over C., eller at han i Stormvejret farer hen paa C. som paa vældige Vinger. Philon, der skrev et Værk om C., troede i dem at finde en Allegori paa Himmellegemerne; andre jødiske Lærde og de fleste christne Kirkefædre betragtede dem som Engle. I. D. Michaelis og Herder opfattede dem som allegoriske Skikkelser, der skulde udtrykke den Tanke, at alt levende, ogsaa de ypperste Væsener, tjener til Guds Forherligelse; den nyere Rationalisme mener at kunne støtte denne Betragtning ad religionshistorisk Vej ved at paavise, at lignende Væsener forekomme i den babyloniske Religion, hvorfra de da under Exilet skulle være gaaede over i Jødedommen; de nyere troende Skriftfortolkere hævde derimod i Regelen den ovenfor fremsatte Opfattelse af dem som de Gud nærmest staaende Englemagter.

Cherubini, Luigi, f. 8 Sept. 1760 i Firenze, d. 15 Marts 1842 i Paris, en af Verdens største Componister, hvis Navn kan nævnes ved Siden af Mozarts og Beethovens. Hans store musikalske Begavelse gav sig tidlig tydelig til Kjende, og medens han studerede i 4 Aar hos Sarti, skrev han 20 Aar gl. Operaen »Quinto Fabio«, som efterfulgtes af »Armida« og »Adriano in Siria« (1782). 1784 skrev han paa Opfordring til den italienske Opera i London »La finta principessa«, der gjorde Lykke, men hans »Giulio Sabino« gjorde Fiasco, og C. forlod nu England og rejste 1786 til Paris, men besøgte Aaret efter Turin, hvor hans »Ifigenia in Aulide« blev componeret. 1788 tog han fast Ophold i Paris og besøgte ikke mere sit Fædreland. Hans første Opera i Paris var »Démophon«, hvorefter fulgte »Lodoiska« (1791), »Elisa« (1794), »Medea« (1797), »Anacreon« (1803) og »Les deux journées« (1804), hvilket sidste af alle disse berømmelige Værker fra C.s anden Periode er blevet det mest populære og regnes for et af de mest fuldendte i sin Art, ligesom det blev sat særlig højt af Beethoven. C. fandt dog mindre Forstaaelse i Frankrig end i Tyskland. 1805 kaldtes han til Wien, hvor han førte sin »Lodoiska« frem og tillige skrev »Faniska« (1806). I Wien traf C. Napoleon, hvem han tidligere i Paris havde stødt for Hovedet, fik Ordre til at dirigere Kejserens Concerter i Schönbrunn, hvilket dog kun indbragte ham et Honorar, og gik derpaa tilbage til Frankrig, hvor han levede i utilfreds Tilbagetrukkenhed paa Prinsen af Chimays Godser uden at skrive noget i to Aar. Han anmodedes nu om at skrive Musik til en Kirkeindvielse, men afslog det. Dog gav han sig til at skrive, og kort efter viste han noget af en Messe til enkelte Fortrolige, derblandt Rode og Kreutzer. Messen i Fdur blev færdig 1809, og med denne begynder C.s tredje Periode, i hvilken han ved en Række Kirkecompositioner, Messer, Motetter, Hymner og det berømte Requiem viser sig som en Mester uden Lige i sin Tid og rivaliserende med Händel, Bach og Mozart. Endnu skrev C. »Pigmalione« (halv Ballet, halv Vocalmusik), Operaen »Les Abencérages«, Musik til »Blanche de Provence« og 73 Aar gl. Operaen »Ali Baba«. Ogsaa haves fra hans Haand Strygeqvartetter og Pianosonater af højt Værd samt et berømt Værk om Contrapunkt, der hidrører fra hans Lærervirksomhed ved Conservatoriet, for hvilket han fra 1821 tillige var Directeur.

Chéruel, Pierre Ad. [scheryéll], fransk Historiker, f. 1809, var først Lærer i Historie i Rouen og skrev 1840—44 to større Skrifter om denne Bys Historie, blev 1849 ansat ved Normalskolen i Paris og 1866 Rector for Aka-

demiet i Strasburg, hvorfra han 1871 flyttedes til Poitiers (indt. 1874). C. har strevet „Den monarchiske Forvaltnings Historie i Frankrig fra Philip August til Ludvig XVI.s Død" (2 Bd., 1855), „Historisk Ordbog over Indretninger, Sæder og Skikke i Frankrig" (1855), „Frankrigs Historie under Ludvig XIV.s Mindreaarighed" (4 Bd., 1879—80) og „under Ministeriet Mazarin" (3 Bd., 1881—83), samt desuden udgivet flere Kildeskrifter til Ludvig XIV.s Historie, bl. a. Mademoiselle Montpensiers Memoirer (4 Bd., 1866—69) og Hertugen af Saint Simons (20 Bd., 1856—58).

Cherŭsker forekomme hos de romerske Historieskrivere som en Stamme i det nordvestlige Tyskland omkring Harzen. Efter at Claud. Drusus 9 f. Chr. var trængt frem lige til Elben, kom de i et Afhængighedsforhold til Romerne. Men da Arminius (s. d. A.) 9 e. Chr. havde forenet C. og flere Nabostammer til et Angreb paa Romerne, tilintetgjorde han Varus's hele Hær i Teutoburgerskoven. En kort Tid derefter var dette Cheruskerforbund mægtigt, men snart efter Arminius's Død tabte det sin Betydning, og efter Tacitus forsvinder endog Navnet C. af Historien for senere at give Plads for Sachsernes, der fra det 3dje Aarh. af nævnes i de samme Egne og derfor rimeligvis er det samme Folk under en ny Benævnelse.

Chesapeakebugten [tschisapihk] dannes af Atlanterhavet paa Nordamerikas Østkyst i Staterne Virginien og Maryland. 45 M. lang, 1—10 M. bred og dyb nok for de største Skibe indtil Floden Susquehannas Udløb i dens Nordende. Kysterne ere indskaarne i en Mængde mindre Bugter, der for det meste dannes af talrige Floder, som her have deres Udløb, og som afgive fortrinlige Havne. I Bugten findes en Mængde Øer.

Cheshunt [tschēshønt], Flække i Hertfordshire i England, 2 M. s. til ø. for Hertford. 8,000 I. C. Park var i sin Tid Residens for Cardinal Wolseley, Jakob I og Richard Cromwell.

Chesnelong, Pierre Charl. [schæhnlōng], fransk Politiker, f. 1820, drev en stor Handelsforretning i Nedre-Pyrenæerne og valgtes 1865 som kejserlig Candidat til den lovgivende Forsamling, samt paa ny 1869; var bl. a. Ordfører for Finansudvalget 1870. C. valgtes 1872 til Nationalforsamlingen og sluttede sig strax til det legitimistiske og klerikale Parti, kæmpede særlig for de frie Universiteter og tog 1873 vigtig Del i Forsøget paa at gjenoprette Kongedømmet og i Underhandlingerne med Greven af Chambord. 1876 faldt C. igjennem ved Valgene til Deputeretkammeret, men blev s. A. valgt til livsvarig Senator og hører til yderste Højre.

Chessy les Mines [schessi læ mihn], Landsby i det franske Dep. Rhône, 3 M. n. v. for Lyon, med meget righoldige Kobberminer, der allerede vare i Drift paa Romernes Tid.

Chester [tschĕster], 1) sædvanl. kaldet **Cheshire,** et Shire i det vestlige England, omgivet af Shirerne Lancaster, York, Derby, Stafford, Shrop, Denbigh og Flint, samt den irske Sø. 52 □ M. med 643,000 I. (1881). Landet er en bølgeformet Slette med enkelte betydelige Bakkepartier og i den østlige Del store Tørvemoser. De fortrinlige Græsgange give Anledning til en meget udbredt Kvægavl. Her tilberedes en stor Mængde Ost. Af Mineralprodukter indvindes Sten- og Kildesalt samt Kul. Industrien er meget storartet, navnlig i Bomulds- og Silkestoffer, Traad, Hatte, Læder og Skind. 2) Hovedstad i C.-Shire, ved Floden Dee, 3 M. s. til ø. for Liverpool. 37,000 I. (1881). Bispesæde. Mærkelig gammel Kathedralkirke. Havn med vigtigt Skibsbyggeri. Betydelig Handel med Ost, Salt og irsk Lærred. Den gamle Stad er omgiven med mægtige Mure. 3) Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, 3 M. s. v. for Philadelphia, ved Floden Delaware. 15,000 I.

Chesterfield [tschĕsterfihld], Stad i Derbyshire i England, 5 M. n. til ø. for Derby. 12,000 I. Kul- og Jærnværker, Kniplings- og Strømpefabriker.

Chesterfield, Philip Dormer Stanhope, Greve af [s. o.], f. 1694, betraadte tidlig den politiske Løbebane i Underhuset og kom ved Faderens Død 1726 ind i Overhuset. I sin første Ungdom styrtede han sig i et Hav af Fornøjelser, men helligede sig senere ganske til Politiken, hvori hans glimrende Evner, der vare uddannede ved omhyggeligt Studium og forbundne med den højeste Grad af Finhed og Anstand i Manerer og Væsen, syntes at maatte love ham en lige saa glimrende Carriere som i det selskabelige Liv. Dog fik han først efter Walpoles Fald 1742 nogle vigtige diplomatiske Hverv i Holland. 1744 blev han Statholder i Irland og bestyrede dette Land i en farefuld Tid med en sjælden Blanding af Fasthed og Mildhed. 1747 blev C. Statssecretær, men misfornøjet med Fortsættelsen af Krigen med Frankrig tog han sin Afsked 1748 og levede siden indtil sin Død 1773 som Privatmand. C. var en fuldendt Gentleman i det Ydre, dertil kundskabsrig, vittig og Englands bedste Taler paa den Tid, men han var af en kold Natur og uden Religion. Hans slappe Grundsætninger vise sig bedst i de berømte »Letters to his son«, hvori han lovpriser Egoismen, og som aldrig vare bestemte til at udgives. Disse ere de eneste af hans Skrifter, som endnu læses, og fortjene det ogsaa ved deres Elegance, Klarhed og Formfuldendthed.

Chevaleresk [schøvalrēsk], ridderlig. **Chevalier,** fr. [schøvaljē], Ridder; **c. d'industrie** [dængdystri], Lykkeridder, snu Bedrager; **c. sans peur et sans reproche** [sang pøhr æ sang rœprösch], Ridder uden Frygt og uden Lyde (Tilnavn for Bayard).

Chevalier, Michel [schøvaljē], f. 13 Jan. 1806 i Limoges, en af de betydeligste franske Nationaløkonomer, der dog har haft større Betydning ved sin praktiske Virksomhed end som Forf. C. var oprindelig Ingenieur og begyndte sin videnskabelige Bane som Forkæmper for den St. Simonske Socialisme, hvis Organ i Pressen »Globe« han redigerede 1831—32, idet han derhos særlig der behandlede Samfærdselsforholdene i nogle Artikler, der tildrog sig megen Opmærksomhed. 1832 blev C. tillige med Enfantin, hvem han nærmest fulgte, tiltalt og dømt til Fængselsstraf, men det følgende Aar af Rege-

ringen, der imidlertid havde vidst at vinde ham for sig, sendt til Amerika for at studere Jærnbaneanlægene i de forenede Stater, i hvilket Øjemed han opholdt sig der i to Aar. Efter sin Tilbagekomst udgav C. »Lettres sur l'Amérique du Nord« (1836), berejste 1837 England og overbevistes der end stærkere om Nødvendigheden af økonomisk Frihed, hvilken Overbevisning prægede hans 1838 udgivne Skrift »Des intérêts matériels en France«. 1838 blev C. Medlem af Handelsraadet, 1840 statsøkonomisk Prof. ved Collège de France og 1845 efter flere forgjæves Forsøg Medlem af Deputeretkammeret, men mistede denne Plads allerede ved de næste Valg, fordi han forsvarede Frihandelsprincipperne. Efter Februarrevolutionen 1848 optraadte han som bestemt Modstander af Communismen og navnlig af L. Blanc, hvis Ideer han bekæmpede i sine »Lettres sur l'organisation du travail«. 1851 udgav han imod Beskyttelsesmændene sit Skrift »Examen du système protecteur« og sluttede sig snart nøje til Napoleon III, paa hvem han antoges at have en ikke ringe Indflydelse, som visnok især har lagt sig for Dagen i Afslutningen af Handelstractaten med England af 1860, i hvilket Aar C. blev Senator. Som Forfatter har han fornemmelig syslet med Communicationsmidlerne i forskjellig Retning, saaledes navnlig i »Histoire et description des voies de communication aux États-Unis« (2 Bd. med tilhørende Atlas) og for en stor Del ogsaa i de to første Bind af hans »Cours d'économie politique« (1842—44), hvori han har samlet de ved Collège de France holdte Forelæsninger; det 3dje Bind af dette Værk (1850, 2den Udg. 1866) er en udførlig Monographi over Pengevæsenet. Foruden mange Artikler i »Journal des Économistes« og andre Tidsskrifter skrev han en fortrinlig Indledning til den internationale Jurys Beretninger om Verdensudstillingen 1867. Han var i 1870 den eneste Senator, der stemte imod Krigen med Tyskland. D. 28 Nov. 1879.

Chevalier, Sulpice Guillaume [s. o.], fransk Tegner, s. **Gavarni**.

Chevau-légers, fr. [schøvåå læschê], et Slags let Rytteri.

Chevémethode [schøvê], det gængse Navn paa en Læremaade ved Sangundervisningen, der bruger Taltegn i Stedet for Noder og særegne Skrifttegn til at betegne Tonevarighederne. Den franske Mathematiker P. Galin (f. 1786, d. 1821) maa betragtes som den egentlige Opfinder deraf, skjønt allerede Rousseau har foreslaaet at bruge Tal som Tonetegn. Aimé Paris syslede ogsaa med denne Opgave, og dennes Svigersøn, Lægen Emile Chevé, f. 1804, d. 1864, aabnede en Sangskole og anvendte deri sin Læremaade, som han i forskjellige Skrifter nærmere forklarede og forsvarede. Paa Rejser i Tyskland har han særlig i Berlin søgt at skaffe sit System Indgang uden dog at have haft videre Held med sig. Methoden er baade theoretisk ved en dansk Bearbejdelse af et af Chevés Skrifter og praktisk ved Anvendelse i Skoler og Sangforeninger gjort bekjendt hos os 1862 af Componisten Jørgen Malling.

Cheviot [tschiviott], en Højderække paa Grænsen af England og Skotland, hæver sig indtil 2,500 F. over Havet og er for største Delen bedækket med gode Græsgange, delvis med Hede. Efter C. har en bekjendt Faarerace Navn.

Chevreul, Mich. Eug. [schøvrøll], udmærket Chemiker, f. 31 Aug. 1786 i Angers (Dep. Maine-Loire), var først Lærer i Chemi ved det af Fourcroy grundlagte Privatinstitut, senere Professor i Physik ved Lycée Charlemagne, Prof. i Chemi ved Musée d'histoire naturelle, 1824—30 Directeur ved Gobelinsfabrikerne og derpaa Prof. i den paa Farveriet anvendte Chemi ved disse Fabriker, fra 1826 Medlem af Académie des sciences, fra 1833 af det kgl. danske Vid. Selsk. Af hans berømteste Værker maa nævnes »Recherches chimiques sur les corps gras d'origine animale« (1826), »Leçons de chimie appliquée à la teinture« (1831), »De la loi du contraste simultané des couleurs« (Strasb. 1839), »Théorie des effets optiques que présentent les étoffes de soie« (Lyon 1846), foruden en Mængde Afhandlinger navnlig om Farvechemi, men ogsaa om »Les sciences occultes« og Chemiens Historie, spredte i forskjellige Tidsskrifter. Hans Undersøgelser over Fedtstofferne ere klassiske, og i Farvechemi er han en af de første Autoriteter.

Cheyenne [tschiénn], Hovedstad i Territoriet Wyoming i de forenede Stater i Nordamerika. 1,500 I. Staden ligger ved den store Union-Pacific-Jærnbane og har rige Kul- og Jærnminer i Omegnen.

Chézy, Ant. Léon. de [schesi], Orientalist, første Prof. i Sanskrit, f. 1773. Efter at have gjennemgaaet den polytechniske Skole studerede han Arabisk og Persisk under Sacy og Langlès, blev 1800 ansat ved den orientalske Haandskriftsamling i Nationalbibliotheket og søgte fra nu af paa egen Haand at trænge ind i Sanskrit, hvortil der den Gang saa godt som ingen Hjælpemidler fandtes. 1814 blev han udnævnt til Professor i indisk Sprog og Literatur ved Collège de France; 1816 optoges han som Medlem af Akademiet, blev s. A. Medarbejder af »Journal des Savans« og var en af Grundlæggerne af »Journal asiatique«. Af hans Arbejder maa især nævnes hans Oversættelse af den persiske Digter Djamis „Medschnun og Leila" (2 Bd., 1807) og hans Udgave og Oversættelse af Kalidasas Drama „Sakuntala" (1830). Han besad udstrakt Kundskab i flere orientalske Sprog. C. blev 1803 gift med den tyske Skribentinde Wilhelmine Christiane, født von Klencke (f. 1783, d. 1856; hun skrev bl. a. Texten til Webers „Euryanthe"), men skiltes fra hende 1810. D. 1832. En af hans mest udmærkede Disciple og hans Efterfølger ved Collège de France var E. Burnouf.

Chiabrera, Gabriello [kia], ital. Digter, f. 1552 i Savona, studerede i Rom, hvorfra en Strid med en Adelsmand fordrev ham til Hjemmet. Her blev han saaret i et Overfald, som han hævnede paa egen Haand, og levede en Tid i Forvisning. Han var yndet af samtidige Fyrster, navnlig af Pave Urban VIII. Hans Poesi tager Anakreon, Pindar og Horats til Mønster (man kaldte ham „den italienske Pindar") og røber Smag samt Hævden af den gode Tra-

dition i Stil og Diction, som var ved at forsvinde. Han døde 14 Oct. 1637.

Chiāna, en lille Flod i Mellemitalien, i den sydøstl. Del af Toscana og den vestl. Del af Umbrien. Paa Grund af dens ringe Fald havde den forvandlet Chianadalen til en yderst usund og ufrugtbar Sump, som man allerede 1551 begyndte paa at udtørre. Dette lykkedes først 1823 ved at skaffe Afløb mod N. til Arno og mod S. til Tiberen, hvorved Dalen er forvandlet til en frugtbar og vel dyrket Egn, der navnlig er bekjendt ved stærk Vinavl (Chianavin).

Chiaramōnte, Stad paa Sicilien, 7 M. v. for Siracusa. 10,000 J. Vinavl.

Chiāri, Stad i Norditalien, 3 M. v. for Brescia. 10,000 J. Silkemanufakturer. 1 Sept. 1701 sejrede Østerrigerne under Prins Eugen her over Franskmændene og Spanierne.

Chiāri, Pietro, ital. Digter, f. 1700 i Brescia, var Hofdigter hos Hertugen af Modena, men levede mest i Venezia, hvor hans tørre Komedier og svulstige Tragedier parodieredes af Carlo Gozzi, navnlig i »Amore delle tre melarancie« (sml. **Goldoni** og **Carlo Gozzi**). D. 1788.

Chiarini, Giuseppe, ital. Digter, f. 1833, siden 1867 Inspecteur ved Lyceet i Livorno, var først Publicist, udgav Leopardis Prosaværker, oversatte Heines „Atta Troll", skrev »Poesie« (1874) og forsvarede, skjønt Katholik, 1879 Carducci i Anledning af Angrebene paa hans »Odi barbare« (s. **Carducci**). 1879 udkom hans »Lacrymæ«.

Chiaroscūro, it., bruges som Udtryk for Træsnit, udførte i Tontryk (s. d. A.) med to eller flere Plader. S. for øvrigt **Clair-obscur**.

Chiāsme (d. e. Krydsstilling, efter Formen af det græske Bogstav χ) kaldes i Grammatiken en saadan Opstilling af Subject og Prædicat eller af en Genitiv og det styrende Ord i to parallele Sætninger, at den Betegnelse, der i den ene Sætning staar først, staar sidst i den anden, og omvendt, som i den tyske Sætning: „Wie prächtig glänzt das Gold der Sonne und des Mondes Silber". C. kaldes ogsaa Betegnelsen med et Kors eller et χ af et Sted hos en Forfatter, hvis Ægthed betvivles.

Chiastolith, Hulspat, et graat Mineral (kiselsur Lerjord), der krystalliserer i firsidede Prismer i Lerskifer. Navnet hidrører fra, at der paa en Krystals Tværsnit ofte ses en Figur, der ligner det græske Bogstav χ; C. benyttes ofte som Amulet.

Chiāvari, Stad i Norditalien, 5 M. ø. til s. for Genua, ved Middelhavet. 8,000 J. Silke- og Linnedmanufakturer, Fiskeri, betydelig Avl af Vin og Olje. Handel med Ost. I Kirken er et herligt Orgel.

Chiavēnna, Stad i Norditalien, ligger i en af høje, snedækkede Bjærge omgiven Dal ved Floden Maira, n. for Comosøens Nordende. 4,000 J. Silkeavl, Papirfabrikation, Ølbryggeri, Vinavl. Vejene over Splügen og Septimer forene sig her, hvilket giver Anledning til livlig Handel og stor Tilstrømning af Tourister. I Nærheden laa Flækken Plürs, der 1618 ødelagdes ved et Bjærgskred, hvorved 2,500 Mennesker omkom.

Chibūk, Tschibūk, lang tyrkisk Pibe.

Chic, fr. [schik], flot, fix, pikant; ogsaa Hovedord.

Chica [tschi], et rødt Farvestof, der tilberedes i Ostindien af Bladene af Bignonia Chica.

Chicacōle [tsch], Stad i Præsidentskabet Madras i Forindien, 98 M. n. ø. for Madras, i Nærheden af Floden Nagawallis Udløb i den bengalske Bugt. 16,000 J. Levende Handel. Engelsk Militærstation.

Chicago [schikāā], Stad i Staten Illinois i Nordamerika, ved Michigansøens vestlige Bred og ved Floden C.s Munding, som her danner en fortrinlig Havn. 503,000 J. (1880). C. er en smukt bygget Stad med et Universitet, talrige højere Undervisningsanstalter, et astronomisk Observatorium, et storartet Theater og mange pragtfulde Butiker. Den er en overordentlig vigtig Handelsstad, der med talrige Damp- og Sejlskibe driver udstrakt Skibsfart paa de store Søer og desuden staar i Jærnbaneforbindelse med alle Egne af Unionen. De vigtigste Handelsgjenstande ere Oxe- og Svinekjød, Kornvarer og Tømmer, og her findes storartede Slagterier og Kornmøller, samt en meget betydelig Industri i Metaller, navnlig Maskinfabrikation og Jærnstøberi. — C. var endnu 1830 kun en Pelshandlerstation, bestaaende af 12 Hytter og et Blokhus; men 1833 begyndte Nybyggere at nedsætte sig her, og Staden voxede hurtig; dens Folkemængde udgjorde 1840 5,000, 1850 30,000, 1860 109,000 og 1870 349,000. 8 og 9 Oct. 1871 led C. forfærdelig ved en voldsom Brand, der ødelagde over 15,000 Huse; men ved den rigelige Understøttelse fra hele Unionen og ved Befolkningens Energi var efter 3 Aars Forløb næsten ethvert Spor af Branden forsvundet og den ødelagte Del af Staden gjenopbygget.

Chicāne, fr. [schi], Kneb, Rænker, ondskabsfuldt Drilleri; **Chicaneur** [nøhr], En, der øver C. (**chicanērer**).

Chichester [tschitschester], Stad i Sussex-Shire i England, 11 M. s. v. for London, i Nærheden af Sydkysten. 8,000 J. Bispesæde; smuk Kathedralkirke; Maltgjørerier og Bryggerier; store Kvægmarkeder.

Chickasawer [tschikkasāāer], en en Gang mægtig og forholdsvis cultiveret, appalachisk Indianerstamme, som boede i Staterne Tennessee og Missisippi. Efter at de havde nedsablet Besætningen af et fransk Fort ved den nuværende Stad Natchez, hævnede de franske og de med dem forbundne Indianere sig grusomt. De derved i Tal meget formindskede C. ere siden tillige med de med dem beslægtede Cherokeser og Choktaer forflyttede til Indianerterritoriet v. for Missisippi. Her have disse Stammer indgaaet en Statsforbindelse sammen, antaget Christendommen og leve af Agerdyrkning. Forbundsregeringen i Washington udbetaler dem til Erstatning for deres gamle Land en aarlig Pengesum, der til Dels anvendes til Skoler og Missionærer iblandt dem.

Chiclāna de la Frontēra [tschi], Stad i Spanien, Andalusien, 3 M. s. ø. for Cadiz. 12,000 J. De rige Familier i Cadiz have her smukke Landsteder. Stærkt besøgte Svovlbade.

Chidr ell. med Artikel **al-Chidr**, egtl. „den grønne og friske", en mythisk Prophet, der efter

det orientalske Sagn siges at have ledsaget den mægtige Erobrer Dsu-l-Qarnain (Alexander d. store) paa hans Tog mod Østen. Han sammenblandes ofte med Elias og siges at nyde et evigt Liv, eftersom han har drukket af Livets Kilde, der befinder sig paa Jordens yderste Østgrænse; undertiden betragtes han ogsaa som identisk med St. Georg.

Chiemsø, ogsaa kaldet „det bayerske Hav", en fiskerig Indsø i den sydøstl. Del af Bayern ved Foden af Alperne, 2 M. lang og 1½ M. bred, meget besøgt for dens Naturskjønhed. I Søen ligge 3 beboede Øer.

Chierasco, s. Cherasco.

Chieri, Stad i Norditalien, 2 M. s. ø. for Turin. 10,000 I. Livlig Industri. C. spillede en betydelig Rolle i Middelalderen.

Chieti, Stad i Syditalien, 2 M. fra Adriaterhavet, 22 M. n. for Neapel. 12,000 I. Ærkebispesæde; stor Kathedralkirke; Uld- og Silkemanufakturer; frugtbar Omegn. Talrige Oldtidsminder.

Chievitz, Poul, f. 19 Juni 1817, gik fra Efterslægtsselskabets Realskole over i en praktisk Livsstilling som Handelskontorist, blev under den første slesvigske Krig ansat i Intendanturen og senere i Krigsministeriet, men følte sig bestandig hendraget til literære Sysler og lagde sig med Iver efter fremmede Sprog, især Fransk og Spansk; navnlig fik den lettere Del af den nyere franske Literatur en Indflydelse paa ham, som sporedes i hans novellistiske Arbejder ikke mindre end i de dramatiske. 1845 udkom Fortællingen „Saaledes forholder det sig", 1847 „Fra Gaden" og 1852 „Japhet, der søger sig en Kone"; 1847 opførtes Komedien „Venskab og Kjærlighed" anonymt paa det kongel. Theater uden at gjøre Lykke og efterfulgtes paa samme Scene 1850 af den i Forening med Adolph Recke skrevne Vaudeville „En højere Dannelsesanstalt"; sammen med den nævnte Forfatter skrev han 1851 Vaudevillen „For Alvor" og Aaret efter „En Fortid" for Casinos Theater. Satiren „Det kjedelige Drama eller Hvad der behager Publikum" med Polemik mod Hauch, Hostrup o. fl. udkom anonymt 1854. Des værre døde C. i en ung Alder 6 Aug. 1854, just som hans ydre Livsforhold syntes at indeholde Betingelserne for, at hans ubestridelige Talent vilde kunne udfolde sig mere harmonisk end hidtil; til Trods for de mange ypperlige Enkeltheder, hans Arbejder indeholde, og den humoristiske Begavelse, de aabenbare, hvile de nemlig paa et falskt eller i hvert Tilfælde ensidigt Grundsyn paa Samfundsforholdene, en Grundbetragtning, der i sin Polemik mod Snerperiet og den forlorne Dyd næsten gaar saa vidt, at den aner Svig bag ethvert honnet Ydre og fortrinsvis søger den sande Dyd i de Kredse, som den virkelig gode Del af Samfundet holder sig fjærnt fra.

Chiffonnière, fr. [schiffonniäre], stort Møbel med Skuffer til at lægge Damepynt i (af chiffon, Lap, Klud).

Chiffre, fr. [schiffr], Siffer, Taltegn; Navnetræk. **Chiffreskrift**, d. s. s. Lønskrift.

Chignon, fr. [schinjõng], Nakkehaar; en egen Frisure af dette, særlig en deri indlagt Valk.

Chihuahua [tschinauā], Hovedstad i den mexicanske Prov. C., 170 M. n. v. for Mexico. 13,000 I. Smukt bygget Stad, der dog nu er i Forfald. Prægtig Hovedkirke. Militærakademi.

Child, Lydia Maria [tscheild], født Francis, nordamerikansk Forfatterinde, f. 1802 i Massachusetts, udgav 1824 sin første Fortælling og skrev siden flere andre, samt Bøger til at vejlede Kvinder i Opdragelse og Husvæsen, men ogsaa videnskabelige Skrifter („Kvindernes Tilstand til alle Tider og hos alle Folkeslag", 1845, „De religiøse Ideers Udvikling i Tidernes Løb", 1855, 3 Bd.). Fra 1833 sluttede hun sig med Varme til Abolitionisterne, skrev Flyveskrifter for Negrenes Sag og ledede 1841—43 Bladet »National Antislavery Standard« sammen med sin Ægtefælle Davis L. C., hvem hun havde ægtet 1828. Hun døde 20 Oct. 1880.

Childebert, 2 merovingiske Konger i Frankrig. **C. I**, Konge i en Del af det frankiske Rige 511—58, Chlodevig I.s Søn. — **C. II**, Sigiberts og Brunhildes Søn, Konge i Austrasien 575—96 og i Burgund 593—96.

Childerik, 3 merovingiske Konger i Frankrig. **C. I**, Chlodevig I.s Fader, Konge over en Del af de saliske Franker; d. 481. — **C. II**, Konge i Austrasien 660—73. — **C. III**, den sidste merovingiske Konge, blev 752 afsat af Pipin d. lille og døde 754 som Munk i et Kloster ved St. Omer.

Childers, Hugh [tschil], engelsk Statsmand, f. 1827, gik 1850 til Australien, hvor han strax blev Medlem af Kolonien Victorias Regering og 1856 valgtes til dens første lovgivende Forsamling. 1857 vendte C. tilbage til England som Koloniens Agent hos Regeringen og blev 1860 valgt til Underhuset. 1864 blev C. Admiralitetslord og u. A. Statkammersecretær indtil det liberale Ministeriums Afgang i Juli 1866; i Dec. 1868 blev C. Marineminister indtil 1871 og udfoldede stor Iver for at gjennemføre Sparsommelighed i Flaadens Forvaltning. 1872—73 var C. paa ny Minister som Kansler for Hertugd. Lancaster, overtog i Maj 1880 Krigsministeriet og blev i Dec. 1882 Statkammerkansler.

Chile [tschi] ell. **Chili**, Republik i Sydamerika, et smalt Kystland, der fra 18½° s. Br. til Amerikas Sydspids ligger mellem det store Ocean og Andesbjærgenes Ryg med en største Bredde af c. 40 M., omgivet af Peru, Bolivia, Argentina med Patagonien og det store Ocean. 11,564 □ M. med 2,240,000 I. (1883). Andesbjærgene, der indtage Landets østlige Del, tiltage i Højde mod N. og indeholde talrige Vulkaner. Passene i Andes ligge for det meste i over 10,000 F.s Højde; dog fører et meget lavere Pas Perez Rosales (2,500 F.) fra Llanquehuesøen (41° s. Br.) forbi Vulkanen Osorno og Todos los Santossøen til Nahuelhuapisøen i Argentina, der gjennem et Afløb til Rio Negro sender sine Vande til Atlanterhavet. Landets nordligste Del udgjøres af den af Peru afstaaede Prov. Tarapaca, syd for hvilken strækker sig den øde Atacamasteppe. Indtil 31° s. Br. nærmer Bjærglandet sig Kysten indtil 4—5 M., efterladende en 2—3,000 F. høj, i det hele meget

ufrugtbar Slette, der falder stejlt ned mod Havet. S. for 31° s. Br. trække Bjergene sig mere tilbage, og Kystlandet, der paa nogle Steder danner temmelig udstrakte Sletter, medens det i Almindelighed er stærkt bølgeformet, bliver frugtbarere. S. for 44° s. Br. strækker Territoriet Magalhaes sig til Cap Hoorn, bestaaende af et vildt, i utallige Fjorde udskaaret Bjergland med foran liggende Øer. En Mængde Floder gjennemskære Landet, men kun faa have til alle Tider Vand, og mange naa aldrig Kysten, men tabe sig i Sandet. De vigtigste permanente Floder ere fra N. mod S. Copiapo, Choapa, Huasco, Maipo, Maule, Biobio, Tolten, Valdivia med Calle-Calle, Bueno med et storartet Vandfald og Maullin. Den sydlige Del af Landet har ved Andesbjærgenes Fod en Mængde Søer, blandt hvilke foruden de allerede omtalte, Llanquehue og Todos los Santos, de betydeligste ere Villa Rica og Ranco; de have alle Afløb til det store Ocean. Klimaet, der i det hele er mildt og sundt, er kun i den nordlige Del tropisk og for Resten forskjelligt efter Breddebeliggenheden og Højden. N. for Floden Maule (35° s. Br.) er Regn sjælden, hvorimod Vejrliget s. for Floden er foranderligt med hyppig og stærk Regn, navnlig i Prov. Valdivia og paa Øen Chiloe. Valparaiso (33° 27' s. Br.) har en Middeltemperatur af 14°,1, med Sommertemperatur (Jan.) 17°,3 og Vintertemp. (Juli) 11°,4. Snegrænsen, der mod N. ligger under 15,000 F., sænker sig efterhaanden mod S. Jordskjælv ere hyppige. Den midterste, vel vandede Del af Landet har en rig Vegetation paa de Strækninger, der ikke ere dækkede med Sand eller vulkanske Stenmasser; de europæiske Culturplanter trives her udmærket, og udstrakte Skove levere ypperligt Tømmer, navnlig Naaletræerne af Araucariaslægten. Allerede i en Aarrække har man indført chilenisk Hvede i Europa. Af størst Betydning ere dog Mineralprodukterne, der især indvindes i Landets nordlige Del, saaledes Sølv, Kobber, Stenkul, Salt, Svovl, Jærn og Bly; Guldproduktionen er i Aftagende. Dyreriget er fattigt paa Arter, men de, der forekomme, ere talrig repræsenterede; de europæiske Husdyr have formeret sig stærkt, og her gives Landejendomme med 30—40,000 Stkr. Hornkvæg. Fiskeriet er i Landets sydlige Del af temmelig stor Betydning, og Indsamlingen af de saakaldte Mariscos (Sødyr og Søplanter), der er et yndet Fødemiddel, sysselsætter mange Kystboere. Industrien er temmelig ringe, med Undtagelse af de Grene, der knyttes til Bjergværksdriften, Møllebrug og Bageri samt Garveri. Handelen er meget omfattende. De vigtigste Havne paa Kysten ere fra N. mod S. Iquique, Cobija, Mejillones, Antofagasta, Chañaral, Caldera, Huasco, Coquimbo ell. La Serena, Valparaiso, Constitucion, Talcahuano, La Concepcion, Valdivia med Corral, Puerto Montt ell. Melipulli og paa Chiloe Ancud ell. San Carlos. Den største Omsætning finder Sted i Valparaiso, der staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med San Francisco, Panama, de vigtigste chilenske Havne og England. I Udenrigshandelen omsattes 1881:

	Indførsel fra Mill. Kr.	Udførsel til Mill. Kr.
England	46,9	115,4
Tyskland	19,7	7,8
Frankrig	14,9	10,1
Øvrige Europa	2,8	0,4
Peru	7,7	9,9
Argentina	5,4	0,2
Øvrige Sydamerika	2,6	5,2
Forenede Stater i Nordamerika	4,7	8,5
Andre Lande	0,7	3,8
I alt	105,4	161,3

De vigtigste Indførselsartikler ere Beklædningsstoffer og Klæder, Jærn- og Staalvarer, Tovværk, Glasvarer, Stentøj, Møbler, musikalske Instrumenter, saltet Flæsk og Is. Udført blive især Mineprodukter: Salpeter 61,0, Kobber 41,6, Jod 8,0, Sølv 6,5, samt Guano 6,8 Mill. Kroner og Kornvarer 17,4 Mill. Kr., Huder, Skind, Uld og Tømmer. Ved Siden af Udenrigshandelen drives en meget omfattende Kysthandel, der for Indførsel havde en Værdi af c. 143 Mill. Kr. og for Udførsel c. 16 Mill. mere. Skibsfarten har et meget betydeligt Omfang; 1881 besøgtes C.s Havne i Udenrigsfart for Indgaaende af 1,380 Skibe med 1,283,000 Tons, hvoraf 566 Dampskibe med 774,000 Tons, og for Udgaaende af 1,560 Skibe med 1,429,000 Tons, hvoraf 735 Dampsk. med 962,000 Tons; Kystfarten omfattede for Indg. 6,223 Skibe med 4,174,000 Tons, hvoraf 3,747 Dampsk. med 3,312,000 Tons, og for Udg. 5,732 Skibe med 3,922,000 Tons, hvoraf 3,538 Dampsk. med 3,073,000 Tons. C.s egen Handelsflaade omfatter kun (1883) 131 Skibe paa 53,000 Tons, hvoraf 27 Dampsk. paa 12,500 Tons. For den indre Samfærdsel er gjort mere end i de andre sydamerikanske Republiker, idet der er aabnet Jærnbaner af c. 250 M.s Længde, hvoraf omtr. 126 M. Statsbane; samtidig er der ogsaa arbejdet paa Anlæg og Udbedring af Landeveje. Af Telegraphbureauer var 1882 i Virksomhed 136 med 1,250 Mil Linjelængde. Antallet af Telegrammer var 433,000. — Regeringsformen er republikansk med en paa 5 Aar valgt Præsident og en lovgivende Forsamling med et Senat paa 37 Medlemmer, valgte paa 6 Aar, og et Deputeretkammer, hvortil der paa 3 Aar vælges 1 Medlem for hver 20,000 I. Baade Præsident og Senat vælges af Valgmænd, og Valgretten er indskrænket ved en høj Census, samt ved det Vilkaar, at Vælgerne skulle kunne læse og skrive. Den katholske Religion er Statsreligion, men Religionsfrihed er anerkjendt; i Spidsen for Gejstligheden staar en Ærkebiskop og 3 Biskopper. Statsindtægterne for 1881 udgjorde 104 Mill. Kr., Udgifterne c. 98 Mill. Kr. Den vigtigste Indtægtspost er Tolden, for 1882 c. 78 Mill. Kr. Paa Grund af det da stedfindende Krigsforhold med Peru og Bolivia var Udgiften til Hæren anslaaet til 43,5 Mill. Kr. og til Flaaden til 9 Mill. Kr. Statsgjælden udgjorde 30 Juni 1883 i alt 221 Mill. Kr., hvoraf henimod 95 Mill. Kr. Jærnbanegjæld. (En chilenisk Piaster er her kun regnet for 2,7 Krone efter dens Cours, medens dens normale

Værdi er c. 3½ Krone). Hæren bestod 1882 af 9,040 Md. Fodfolk i 10 Batailloner, 1,500 Md. Rytteri i 3 Regimenter, 2,214 Md. Artilleri, i alt henimod 13,000 Md. Officerscorpset talte 979 Personer, hvoraf 9 Generaler, 19 Oberster, 77 Oberstlieutenanter, 114 Majorer og 198 Capitainer. Af Nationalgarden (31,000 Md.) vare 18,000 mobiliserede. Flaaden bestaar af 2 Panserfregatter, 1 Monitor, 2 Corvetter, 2 Kanonbaade, 2 Krydsere og 11 Torpedobaade. C. deles i 21 Provinser; Hovedstad Santiago de C. Det offentlige Undervisningsvæsen er bedre indrettet end i de andre sydamerikanske Stater. — Efter at Pizarro havde indtaget Peru, rykkede hans Kampfælle Almagro 1535 ind i C., og under ham og hans Efterfølger Valdivia (1550) toges Landet i Besiddelse indtil Floden Biobio, som blev Grænsen mellem Spanierne og Araucanerne. C. udgjorde derefter et spansk Generalcapitani. Under det almindelige Røre i det spanske Amerika i vort Aarh.s Begyndelse dannedes 18 Sept. 1810 en provisorisk Junta og Aaret efter en Congres, hvilken dog erkjendte Forbindelsen med Spanien. 1812 søgte Brødrene Carrera at løsrive C. og danne et eget Rige; men den Strid, som derved opkom, gjorde det muligt for General Osorio at gjenoprette det spanske Herredømme 1814 og at forjage Chilenernes Fører O'Higgins til Mendoza hinsides Andesbjærgene. I Jan. 1817 kom General San Martin fra Argentina med en Hær over Andesbjærgene, slog Spanierne ved Chacabuco 12 Febr. og sikrede ved en ny Sejer ved Floden Maypu 5 Apr. 1818 C.s Uafhængighed. O'Higgins blev Director, og Lord Cochrane indtog som Flaadens Anfører 1820 Valdivia. 1823 fjærnedes O'Higgins af General Freyre, som 1826 forjog Spanierne fra deres sidste Punkt, Øgruppen Chiloe; men allerede 1827 fortrængtes han af Pinto, under hvem C. blev en Forbundsstat af 3 Republiker. Denne Ordning omstyrtedes efter en Borgerkrig 1831 af General Prieto, der 1833 gav C. dets nuværende Forfatning og styrede Landet i 10 Aar, hjulpet af dygtige Raadgivere, især Portales, som des værre myrdedes 1837 af nogle oprørske Soldater. 1837—39 førte C. Krig med Peru og Bolivia for at fordrive General Santa Cruz, der søgte at forene flere sydamerikanske Stater under sig; ellers var Regeringen ene sysselsat med Landets indre Udvikling. Ved sin indre Ro, saa vel som ved Hærens ringe Indflydelse paa det politiske Liv, har C. udmærket sig fremfor alle andre nyspanske Stater og er derfor ogsaa kommet videst i aandelig og materiel Fremgang. Da Prietos dobbelte Embedstid var udløbet 1841, fulgtes han af General Bulnes, under hvem C. blev erkjendt af Spanien 1844 og sluttede Handelspagter med flere fremmede Magter; denne fulgtes igjen 1851 af sin tidligere Minister Montt, som vel to Gange maatte kæmpe mod Oprør, sidste Gang 1859 af de forenede Radicale og Reactionære, og som begge Gange udstyredes med dictatorisk Magt, men som urokket er gaaet frem paa sin maadeholdne Fremskridtsvej og har givet C. vigtige Finansreformer, ny Rets- og Communalordning og en Civillovbog. Montts Efterfølger, Perez, hørte til en mere fremstreben Retning og gjennemførte, især for at fremme Indvandringen, en Lov om religiøs Tolerance (1865) og end videre en ny Handelslovbog, hvorhos han med Iver udviklede Folkeundervisningen og Jærnbaners Bygning. Med Araucanerne førtes heldige Krige (1868—72), og derefter grundlagdes Nybygder i de nyvundne Landskaber samt i Patagonien. En Strid med Bolivia om Mejillonesøerne og det sydlige Atacama med de derværende Guanolag endte i Aug. 1866, idet der indrømmedes C. Del i Udbyttet og en Grænseregulering. Med stor Styrke søgte Perez at hævde Amerikas Uafhængighed af de europæiske Magter; han gjorde Indsigelse imod det franske Tog til Mexico og hjalp 1865 Peru i dets Strid med Spanien, hvilket paadrog Valparaiso et Bombardement (31 Marts) fra den spanske Flaade. Ogsaa arbejdede han for at grundlægge et Forsvarsforbund mellem de sydamerikanske Fristater. Efter ham fulgte 1871 Errazuriz, som 1872 havde et alvorligt Sammenstød med det katholske Præsteskab og ved flere Love maatte indskrænke dets Magt og hævde Statens Frihed. 1874 blev Forfatningen gjennemset og væsentlig ændret. Under hans Efterfølger Pinto (1876—81) udbrød 1879 Krig med Bolivia og Peru, fordi den førstnævnte Stat efter et hemmeligt Forbund med Peru (af 1873) vilde gjøre sig til Herre over Salpeterhandelen i Atacama til Trods for den tidligere Aftale med C. Krigen viste klart, hvor overlegent C. var sine Modstandere uagtet deres tilsyneladende Overmagt, paa Grund af sin mere fremstrebne indre Udvikling. C.s Tropper sejrede baade til Lands og til Søs; en Tid lang gjorde dog Perus Vædderskib Huascar C.s Flaade megen Skade, inden det blev taget 8 Oct. 1879. Ikke alene indtoges Grænselandene, Atacama fra Bolivia og Tarapaca fra Peru, men Tropperne trængte videre frem og indtog Tacna og Arica, samt gjorde til sidst Landgang længere nord paa og tvang i Jan. 1881 saa vel Hovedstaden Lima som Havnen Callao til Overgivelse. Da Peru alligevel ikke vilde slutte Fred, forblev C.s Hær staaende i de indtagne Landstrækninger, samt i Lima i over to Aar, og først i Oct. 1883 kom Fred i Stand med Peru, hvorved Tarapaca afstodes og Arica paa 10 Aar. Med Bolivia var Krigen ophørt 1880, men ingen virkelig Fred sluttet; dog er Atacama forbleven i C.s Magt. 1881 var en Grænsestrid med Argentina bleven endt ved Nordamerikas Mægling og hele det vestlige Patagonien indlemmet i C. Endelig bleve Araucanerne aldeles undertvungne 1882.

Chiliasme (af gr. χίλια ἔτη, d. e. 1000 Aar) betegner Læren om det 1000aarige Rige, som Christus skal oprette ved sin Gjenkomst, og i hvilket de opstandne fromme skulle tage Del. Spiren til C. indeholdes allerede i de gammeltestamentlige Forventninger om et jordisk Messiasrige; disse Forventninger gik over i Christendommen; kun henlagdes her Tidspunktet til Christi Gjenkomst. Bibelsk Støtte fandt C. i Joh. Aab., Cap. XX. I Følge denne ventede Chiliasterne, at der skulde gaa en Tid fuld af Ulykker og Ondskab forud for Christi Gjenkomst; men ved hans Komme skulde Djævelen bindes

i 1000 Aar, og de fromme skulde opstaa og deltage med Christus i Verdens Regering. Dette Rige skulde vare i 1000 Aar; thi ligesom ved Skabelsen Hviledagen fulgte paa de 6 Arbejdsdage, saaledes skulde, naar Verden havde bestaaet i 6000 Aar, den store Sabbathsdag paa 1000 Aar oprinde i Følge Psalmens (Ps. 90, 4) Ord, at 1000 Aar ere for Herren som én Dag. Som Rigets Hovedstad tænkte man sig sædvanlig Jerusalem. De christnes lykkelige Vilkaar i dette Rige skildredes af nogle i krasse sanselige Billeder, af andre paa mere aandelig Vis. De haarde Forfølgelser, som de christne led, medførte, at deres Tanker og Forhaabninger med Forkjærlighed vendte sig mod Christi Gjenkomst, og dette gjorde C. til deres Yndlingslære. Ikke alene Kjættere, som Cerinth, Ebioniter og Montanister, men mange Kirkelærere, som Papias, Justinus Martyr, Irenæus, Hippolyt, Lactantius hyldede den. Kun de alexandrinske Spiritualister vare Modstandere deraf og opløste ved allegorisk Udlægning dens bibelske Støttepunkter, og den romerske Presbyter Cajus erklærede i Kampen mod Montanisterne C. samt Apokalypsen for en Opdigtelse af Cerinth. Efter at Christendommen var bleven Statsreligion og man ikke længere behøvede at søge „Gudsriget paa Jorden" i Fremtiden, traadte C. tilbage i Baggrunden af den christelige Lærekreds, og efterhaanden forkastedes eller glemtes den af de fleste og traadte kun frem paa ny, naar ydre Trængsler fremkaldte den, som da man A. 1000 ventede den sidste Dag, under Korstogene, den sorte Død osv. Reformatorerne saa i Paven den bebudede Antichrist og forkyndte hans snarlige Fald; men da Gjendøberne vilde oprette Christi Rige i jordisk Herlighed, bleve de krasse chiliastiske Forventninger saa vel af den augsburgske som helvetiske Confession forkastede som jødiske Forvildelser. Med Pietismen vaagnede atter Interessen for C., og senere beregnede Bengel det 1000aarige Riges Begyndelse til 1836. Baade hos Irvingianere og Mormoner er C. en Hovedlære; men den udvikles af de første paa ganske anderledes aandelig Vis end af de sidste.

Chilisalpeter [tschi] (Natronsalpeter, kubisk Salpeter), $NaNO_3$ (s. **Salpeter, Salpetersyre**) findes blandet med omtrent lige saa meget Kogsalt i meget store Lag i Sydperu, bruges til Fabrikation af Salpetersyre og Salpeter, i Svovlsyrefabrikationen og til Fyrværkeri, idet det farver Flammen gul; fremdeles som Gødningsstof i Stedet for Guano (3 Cent. C. for 4 Cent. Guano). Dog er det til sidstnævnte Brug noget usikkert og dyrt. Det kan i mange Tilfælde erstatte almindelig Salpeter, dog ikke overalt, saaledes ikke til Krudt, da det er meget vandsugende. Det rene C. danner farveløse, terningslignende, i Vand meget letopløselige Krystaller; Raaproduktet er en brunlig, krystallinsk Masse.

Chillan [tschiljän], Stad i Republiken Chile i Sydamerika, 50 M. s. s. v. for Santiago. 19,000 J. (1875). Staden led meget ved Jordskjælv 1850. Vulkanen C., c. 9,000 F. høj, ligger 9 M. ø. s. ø. for Staden.

Chillicote [tschil], Stad i Staten Ohio i Nordamerika, 10 M. s. for Columbus, ved Floden Scioto. 11,000 J. Kanalforbindelse med Ohiofloden. I Nærheden findes mærkelige Levninger af tidligere Tiders Befæstningsanlæg.

Chillon [schiljong], et Slot i Canton Vaud i Schweiz, ved den østlige Ende af Genfersøen, bekjendt som Fængsel for Bonnivard (s. d. A.) og af Byrons Digt.

Chiloara ell. **Chiliara**, det italienske Navn for 1000 Ares, 18,128 d. Td. Land.

Chiloë [tschi], en Øgruppe ved Sydamerikas Vestkyst, hører til Republiken Chile og bestaar af Hovedøen C. og en Mængde mindre. Hovedøen er 25 M. lang og indtil 10 M. bred, med hosliggende Smaaøer 172 □ M. og skilles fra Fastlandet ved Chacaokanalen, Ancudbugten og Corcovadobugten. Den hele Ø er en indtil 2,500 F. høj Klippemasse, hvis Kyster have talrige Indskæringer, der afgive gode Havne. Klimaet er fugtigt og temmelig raat. En stor Del af Øen er bevoxet med Skove, der indeholde fortrinligt Tømmer. Jordbunden er frugtbar og giver god Afgrøde af Hvede, Byg og Kartofler. Kvægavlen er forholdsvis betydelig, og her drives en temmelig omfattende Provisionsforretning med Hvalfangerskibe. For Resten udføres Tømmer, Huder og saltet Flæsk. Befolkningens Antal er c. 70,000, bestaaende af Efterkommere af Europæere, Indianere og Blandinger. Dens Hovedstad er San Carlos ell. Ancud paa Nordsiden.

Chilogrămma, it., d. s. s. Kilogram, 2 d. Pund.

Chilomĕtro, it., d. s. s. Kilometer, 3186,20 d. Fod ell. 0,133 d. M.

Chĭlon, en af Grækenlands „7 vise", skal have været Ephor i Lakedæmon. Ham tillægges Sentenserne „Kjend dig selv" og „Intet for meget".

Chilperik, 2 merovingiske Konger i Frankrig. **C. I**, Chlotar I.s Søn, Fredegundes Mand, Konge i Neustrien 561—84. — **C. II**, Konge 715—19.

Chimay [schimā], et Fyrstendømme i den belgiske Prov. Hainaut, har en By af s. N. ved Blanche, med 4,000 J. Det blev oprettet som Fyrstendømme 1486 for Carl af Croy, kom 1587 til Huset Ligne og tilhører siden 1804 den franske Familie Riquet de Caraman. Den første Ejer af denne Familie, **Franc. Jos. Phil. de Riquet**, Greve af **Caraman**, Fyrste af C., der arvede Fyrstendømmet efter sin Morbroder, f. 1771, var ved den franske Revolutions Udbrud Dragonofficer, emigrerede som Tilhænger af Bourbonerne, vendte efter Restaurationen tilbage, blev 1820 Medlem af Generalstaternes 1ste Kammer i Nederlandene, hvor han ved alle Lejligheder optraadte i frisindet Retning, og døde 1834. Mere bekjendt er hans Hustru **Therese**, den spanske Minister Cabarrus's ved Skjønhed, Aand og galant Væsen lige navnkundige Datter, f. 1775 i Zaragoza. Hun blev ganske ung gift med Parlamentsraad de Fontenay, hvem hun fulgte til Paris, hvor hun med Iver sluttede sig til Revolutionen; 1793 lod hun sig skille fra sin emigrerede Ægtefælle og levede derpaa i Bordeaux. Her lærte hun Conventsmedlemmet Tallien at kjende, som blev forelsket i hende, hvoraf hun benyttede sig til at formaa ham til at udføre Conventets

haarde Befalinger med stor Skaansel. Hun fulgte ham til Paris og bevægede ham til stedse mere energisk at optræde mod Terroristerne, til hvilke han selv før havde hørt. Dette vilde have bragt dem begge paa Skafottet, hvis ikke Robespierre var bleven styrtet af Tallien. Hun ægtede derpaa denne, førte et elegant Hus og stod i venskabelig Forbindelse med Josephine Beauharnais, Barras, Hoche og Bonaparte, medens hun nu som før udmærkede sig som de undertryktes og forfulgtes Beskytterinde. Men hendes Forhold til hendes Mand kølnedes efterhaanden, og da Tallien 1798 ledsagede Bonaparte paa Toget til Ægypten, lod hun sig stille ogsaa fra ham. Da Førsteconsulen, der før sit Ægteskab havde været meget intim med hende, ikke vilde modtage hende ved sit Hof, traadte hun i Forbindelse med Mad. de Staël, ved hvem hun blev bekjendt med Fyrsten af C., som hun ægtede 1805. Hun døde i Brüssel 1835.

Chimboräzo [tschim], et af de høje Bjærge i de sydamerikanske Andes, ligger i den vestlige af de Kjæder, som indeslutte Quitos Højslette i Ecuador, 20,100 F. højt; det ansaas længe for Jordens højeste Bjærg.

Chimpansé [schim] (Simia Troglodytes), en af de Aber, der have mest Lighed med Mennesket; 5 F. høj, men forholdsvis mere lavbenet og langarmet end Mennesket, laadden over hele Legemet af lange, sortladne Haar, afviger desuden ligesom Orangutangen og de andre haleløse, langarmede Aber fra Mennesket ved at Bagfødderne ere Hænder, ved at have en lav Pande, Kjæver, som med Alderen komme til at træde stærkt frem, og store Tænder; navnlig have de gamle Hanner lange Hjørnetænder. C. findes i Skovene i Guinea, hvor den indretter sig et Leje i Træerne af Løv og sammenflettede Grene; for at finde Føde vandrer den familievis fra Sted til Sted. C. forsvarer sig ved at bide; den er, naar den som Unge falder i Fangenskab, meget lærvillig, men tillige meget urenlig.

Chimära kaldtes i de græske Myther et ildspyende Uhyre, som opholdt sig i Lykien i Lilleasien, efter Hesiodos en Datter af Typhaon og Echidna, og fortil en Løve, i Midten en Ged, bagtil en Drage; det blev dræbt af Bellerophon. I det gamle Lykien tæt ved Cap Adrasan er en Klippekløft, hvoraf der igjennem flere Aabninger udstrømmer Gasflammer i en Højde af 3—4 F., og som Beboerne af Egnen kalde C. I overført Betydning bruges **Chimære** for at betegne Hjærnespind, Indbildningsfoster.

China. Dette Navn betegner dels det hele **chinesiske Rige**, som indtager den østlige Del af Asien mellem For- og Bagindien mod S. og det russiske Asien mod N., dels dettes Hovedland, **det egentl. C.** Det chinesiske Rige har følgende Hovedbestanddele:

	□ M.	Befolkning.
Det egentlige C....	73,100.	350,000,000.
Mandschuriet	17,840.	12,000,000.
Mongoliet	61,335.	2,000,000.
Dsungariet.........	6,960.	600,000.
Tibet	30,654.	6,000,000.
Øst-Turkestan	20,320.	580,000.
Korea	3,960.	7,300,000.
Hele Riget........	214,169.	378,480,000.

Bilandene ville findes beskrevne i egne Artikler, hvorfor her kun vil blive Tale om Hovedlandet. Dettes Hovedmasse ligger imellem 18° og 43° n. Br. og 116° og 143° ø. L. Fra dets Nordvesthjørne udgaar en lang, forholdsvis smal Landstrimmel indtil 46° n. Br. og 105° ø. L. mellem Mongoliet, Rusland og Øst-Turkestan. Det er mod N. og V. omgivet af Bilandene og det russiske Asien, mod S. af Bagindien og mod Ø. af Dele af det store Ocean, nemlig det sydchinesiske og det østchinesiske Hav med deres Underafdelinger. **Naturlig Beskaffenhed.** Den nordlige Del af Kysten fra Grænsen af Korea omkring Halvøen Liaotong er høj og stejl med mange foran liggende Klippeøer. Omkring Petschilibugten er den lav og sandet, men hæver sig atter i Halvøen mellem Bugten og det gule Hav, dog ikke til nogen betydelig Højde. I Petschilistrædet, der danner Indløbet til Bugten fra det gule Hav, ligger en Række Smaaøer, Miao Tao. Fra 35° til 30° n. Br. er den atter lav, sandet og til Dels sumpet, med foran liggende, langt udgaaende Grunde; fra 30° indtil Cantonbugten er den høj, stejl og klippefuld med en Mængde Indskæringer og en udstrakt Skjærgaard. Fra denne Bugt til Strædet mellem Øen Hainan og Fastlandet vedbliver Klippekysten, men har ringere Højde; langs Tongkingbugten er et lavt og sandet, men ikke meget bredt Kystland. Landets vestlige Del mellem den store Mur mod N. og Floden Jang-tse-kiang mod S. er kun et lidet bekjendt Bjærgland, der opfyldes af Jün-lingbjærgene paa Grænsen af Tibet, fra hvilke mod Ø. udgaa Kjæder paa begge Sider af Jang-tse-kiang. Af disse tabe Kjæderne n. for Floden sig ned mod den chinesiske Slette mellem Jang-tse-kiang og Hoang-ho, medens de opfylde hele Landet syd for Floden lige ud til Havet og sende mange Tværkjæder saa vel mod S. som især mod N., der danne udstrakte Alpelande. Landets nordøstlige Del n. for Jang-tse-kiang er en 10,000 □ M. stor Slette, der vel mod N. har sandede og til Dels saltholdige Partier og i Kystlandet s. for 35° n. Br. indtil Hangtschenbugten store Sumpstrækninger med talrige Laguner og Søer, men dog i det hele er særdeles frugtbar, idet omhyggelig Dyrkning og navnlig kunstig Vanding forhøjer Jordbundens naturlige Kraft. Hovedprodukterne ere Ris, Hvede, Bomuld og Tobak. Sletten gaar mod S. over til et bølgeformet Bakkeland, der er ikke mindre frugtbart end selve Sletten, om det end dyrkes paa anden Maade, idet Hovedproduktet her er Te. Slettens østlige Del gjennemskæres af den store Kejserkanal, som tillige med Floderne Wei-ho, Pei-ho og When-ho forbinder Staden Hangtschen under c. 30° n. Br. med Hovedstaden Peking under 40° n. Br., og som baade tjener Skibsfarten og benyttes til Vanding. Af de talrige Floder, der gjennemstrømme C., ere de vigtigste Jang-tse-kiang og Hoang-ho, der ville findes beskrevne i egne Artikler. Af de øvrige skal her kun nævnes Pei-ho og When-ho, der udspringe i Landets nordlige og nordvestlige Del og forenede falde i Petschilibugten, samt Pe-kiang og Si-kiang, der falde i Cantonbugten. Af Søerne

ere de betydeligste Thung=Thing og Po=jang, der begge fra S. have Afløb til Jang=tse=kiang, Thai, længer mod Ø., ligeledes s. for Jang=tse=kiang, med Afløb til Havet, og Kao=jeu og Hung=tse m. fl. langs den store Kanal. Klimaet er forskjelligt efter Bredden, men Middeltemperaturen er i det hele ikke lidet lavere end under samme Breddegrad i den gamle Verdens vestlige Del. Middelvarmen i Peking, 12°,s, er saaledes c. 4° lavere end i Neapel, som ligger 1° nordligere, men medens Juli Maaned i Peking har samme Middeltemperatur som paa Sicilien og i det vestlige Nordafrika, har Januar her samme Middeltemperatur som det 20° nordligere liggende Stockholm, og Vinterkulden holder undertiden Floderne tilfrosne i 3—4 Maaneder. Produkter. De vigtigste Produkter af Planteriget ere: Ris, der er Hovednæringsmiddel og især dyrkes paa den store Slette; længer mod N. og mod V. i Bakke= og Bjærglandet dyrkes de sædvanlige europæiske Kornsorter og Majs. Bomuld dyrkes stærkt i de nordlige Provinser, Te mellem 23° og 36½° n. Br., bedst mellem 27° og 30° n. Br. Te benyttes fra det 6te Aarh. e. Chr. som Drik, men blev først almindelig anvendt i det 9de Aarh. Desuden dyrkes forskjellige medicinske, Olje= og Farveplanter, Tobak, Bambus og Rotang, og Dyrkningen af Opiumsvalmuen vinder des værre stadig større Udbredelse. I Omegnen af de store Byer dyrkes Køkkenurter i stor Udstrækning, ligesom ogsaa alle Slags Frugttræer. Skove findes kun i Bjærgegnene og indeholde Lak= og Boxtræer. Morbærtræets Dyrkning er overordentlig udbredt, og den chinesiske Tradition lader Silkeavlen begynde 800 Aar f. Chr. Ogsaa Biavlen er betydelig. Af de europæiske Husdyr forekommer kun Svinet i større Antal, da Chineserne have Fordom mod Nydelsen af Mælk, Smør og Ost, medens de ellers ere alt andet end kræsne i Valget af deres Fødemidler, eftersom baade Hunde, Rotter og Mus ere yndede Kjødspiser. Vilde Dyr findes kun i Bjærglandene paa Grænserne og da af samme Arter som i Nabolandene, Tigre mod S. V. og Bjørne mod N. I de vestlige og nordlige Bjærgegne forekomme ogsaa flere Hjortearter. Af Fugle er her mange smukke Fasanarter, Høns, Vildgæs, Vagtler, Duer, Krager o. fl. Fiskeriet i de talrige Floder er meget betydeligt. Af Mineralprodukter indvindes Sølv, Guld, noget Kobber og Zink, Jærn, Kvægsølv og Tin, mange Stenarter, Alabast og Alun. Til Porcelæn benyttes Kaolin (en hvid Lerart) og Petunse (haard, hvid Kvarts). Stenkul findes i stor Mængde og ligeledes Salt, samt paa flere Steder Stenolje. Imidlertid er Bjærgværksdriften dog langt fra tilstrækkelig for Landets Behov, og der indføres derfor navnlig Metaller i stort Omfang. Befolkningens Antal blev ved et Slags officiel Tælling 1812 angivet til 361⅓ Mill., og J. Sacharov beregnede herefter en Folkemængde af 414⅓ Mill. for 1842; men i den senere Tid have Taepingernes Oprør, den muhammedanske Rejsning i Jünnan, Hungersnød og Udvandringer medført en saa betydelig Tilbagegang, at man nærmest maa holde sig til Tællingen fra Aarhundredets Begyndelse og kan anslaa Befolkningens Tal — Korea iberegnet — til omtr. 380 Mill. Befolkningen bestaar af Chineserne, samt af Mandschurerne eller Tunguserne, det herskende Folk, hvortil Kejseren hører, men som kun tæller et Par Millioner og for en stor Del er gaaet fuldstændig op i Hovedbefolkningen. I det sydlige C. bo desuden endnu mange, for den chinesiske Cultur utilgængelige Bjærgstammer, Miao=tse, som til Dels holdes afspærrede ved Palissadehegn; de skulle være beslægtede med de bagindiske Folk. Chineserne høre alle til den mongolske (skythiske) Race og have med nogle Forskjelligheder dennes bekjendte Legemsbygning og Ansigtstræk. Deres gode Egenskaber ere Flid og Arbejdsomhed, Lærvillighed, Fredsommelighed, Lydighed og Ærefrygt for Alderdommen; de slette ere Mistro, Falskhed og Løgnagtighed, Havesyge, krybende Fejhed mod Overmænd og Hovmod mod ringere; de ere kloge, men latterlig indbildske. Den Del af Befolkningen, hvormed Europæerne ere komne i Berørelse, er til Dels meget demoraliseret, men efter den kan man ikke bedømme det hele Folk. C. har i Aartusender udgjort en Verden for sig, som ængstelig og skinsyg holdt sig afsondret fra den øvrige Del af Menneskeslægten. Chineserne vare ved Bjærge og Ørkener skilte fra Vestens Culturfolk, og paa den modsatte Kant holdt det stormfulde Hav med dets paa Øer og Havne fattige Kyster dem tilbage i deres i øvrigt rige og frugtbare Hjem. Saaledes udviklede de gjennem Aartusender en fuldstændig ejendommelig Cultur, og da de fremmede Erobrere (Mongoler, senere Mandschurer) slog sig ned i Landet, og Chineserne kom i Berøring med Europæerne, var ingen Foryngelse eller Paavirkning mere mulig. Erobrerne øvede ingen omformende Indflydelse paa Stats= og Samfundsforholdene, og fra Europæerne optoges kun rent ydre Forbedringer (Rettelser i Kalenderen, Skydevaaben osv.). Folkets hele Cultur er væsentlig rettet mod praktiske Formaal; de ere f. Ex. dygtige i Regning, men Mathematiken er ikke naaet ud over den tarveligste Begyndelse. Derimod staa Agerdyrkning og Havevæsen paa et højt Trin, Bjærgværker og Smelteovne have bestaaet fra ældgammel Tid, Brugen af Stenkul er lige saa gammel, ved artesiske Brønde vandt man Belysningsgas, Porcelænet, Compasset og Bogtrykkerkunsten have været kjendte langt tidligere end i Europa, ligeledes Krudtet, som dog mest brugtes til Fyrværkerier; ogsaa i alle Haandværk, særlig i Silke= og Bomuldsvæveriet, samt Farvning præsteres udmærket Arbejde. En vis Dannelse er udbredt overalt; den mindste Landsby har sin Skole, og næsten enhver kan læse; Lærdom sættes over alt, og Examiner affordres Statens Tjenere lige til de højeste Værdigheder og Embeder. Men hele denne Kundskabsmasse er død, det er kun en stadig Gjentagelse af og Commentar over de gamle Klassikere, til hvem man ser op med afguderisk Ærefrygt; saaledes frembringes intet nyt og livskraftigt, og hver selvstændig Aandsrørelse undertrykkes, fordi man instinktmæssig føler, at den møjsommelig indvundne Viden, de gamles kunstfærdig optømrede Systemer da

kunde gaa til Grunde med det samme. Saaledes er den chinesiske Cultur i det hele forplantet til vor Tid; talrige Love sørge for Statens Orden lige til de mindste Enkeltheder; men ogsaa her er det kun den blotte Form, man bevarer; hvor Lovene ikke svare til Nutidens Trang, ændres de ikke, men omgaas, og herved er en stor sædelig Fordærvelse trængt ind i alle Embedsklasser. Til Trods for alt dette begynder en ny, mægtig Bevægelse at gjøre sig gjældende; Taepingernes Oprør var fremkaldt ved christen Paavirkning og rettet mod Mandschudynastiet, og om det end foreløbig synes undertrykt, har det dog rystet alle Livsforhold, hvortil endnu kommer, at Udlandets Indflydelse og europæiske Ideer lige fuldt mere og mere gjøre sig gjældende; Folket begynder at føle sin Underordnethed over for „Vestens rødhaarede Barbarer“; herfra stammer Mandarinernes Had mod Europæerne, medens Menigmand snarere synes stemt for fredeligt Samkvem. Den chinesiske Literatur (s. nedenf.) er meget gammel og omfatter mest statsøkonomiske, statistiske og naturvidenskabelige Værker, hvorimod Mathematik og Lægevidenskab kun ere svagt repræsenterede. Elementarundervisningen for den mandlige Ungdom indskrænker sig til Læsning, Skrivning, Regning og Hovedsætningerne af Kung-fu-tses Lære; derimod faa de vordende Embedsmænd i egne Højskoler en meget omfattende Undervisning. Tegnekunst og Maleri staa i den materielle Udførelse ingenlunde lavt, men Compositionen mangler Aand, og Perspectivet er Chineserne fremmed; om Billedhuggerkunsten gjælder noget lignende, hvorimod Bygningskunsten, navnlig Brobygning, staar temmelig højt. Af musikalske Instrumenter haves forskjellige Slags, men harmonisk Sammenspil eller flerstemmig Sang er ukjendt. — C. har en ældgammel, stærkt udviklet og i flere Retninger ejendommelig Industri, som dog deri er mærkelig forskjellig fra den europæiske, at den i Aarhundreder har holdt sig uforandret paa samme Standpunkt. De vigtigste Industrifrembringelser ere Bomulds- og Silkestoffer, Papir af Bambus- og andre Blade, af Bomuld, Hamp eller Risstraa, Straaarbejder, Elfenbensvarer, lakerede Sager, Tusch, Porcelæn, Glas, Kobber- og Messingkar, Syltetøjer og Soya. Siden Midten af det 10de Aarh. har Træskæreri og Stereotypering været almindelig kjendt, og Papirfabrikationen gaar tilbage til det 2det Aarh. e. Chr. Handelen er overordentlig omfattende, navnlig Indenrigshandelen. Denne drives fornemmelig ad Floder og Kanaler, da egentlige Landeveje til Kjørsel saa godt som ikke existere; hvor Floderne ikke kunne benyttes, maa derfor Varerne bæres, enten af Lastdragere eller Kameler. Indtil det 19de Aarh. holdt C. sig næsten hermetisk afspærret mod Udenrigshandelen, men efter den saakaldte Opiumskrig maatte C. 1842 og senere aabne sine Havne for Europæerne. De saakaldte Tractathavne ere nu fra N. mod S.: Nintschuan ved Liaotongbugten, Tientsin ved Peiho, Tschifu ved Petschilistrædet, Itschang, Hanken, Kieukiang og Tschingkiang ved Jang-tse-kiang, Schanghai ved Floden Busung, Ningpo ved en Vig af Hangtscheubugten, Wentscheu, Futschou, Amoy, Shateu (Swatow) og Hongkong langs Østkysten; Canton; Tanschui og Takao paa Formosas Vestkyst; Khungtschou paa Nordkysten af Øen Hainan; Pakhoi ved Tongkingbugten. Angaaende Omfanget af den med det indre Asien stedfindende Karavanhandel foreligge ingen Oplysninger, hvorimod saadanne officielt gives for Søhandelen og Handelen med Sibirien og Amurlandene. For 1881 og 1882 udgjorde Værdien af Ind- og Udførsel følgende Beløb i Mill. Kroner:

	Indførsel 1881.	Indførsel 1882.
Opium	190,5.	135,5.
Bomuldsvarer	132,0.	115,1.
Uldvarer	29,6.	22,8.
Metaller	24,5.	96,6.
Andre Varer	89,1.	23,8.
	465,7.	393,8.

	Udførsel 1881.	Udførsel 1832.
Te	166,1.	158,5.
Silke og Silkevarer	136,1.	116,2.
Andre Varer	59,8.	67,0.
	862,0.	341,7.

De vigtigste Deltagere i Udenrigshandelen 1882 vare:

	Indf.	Udf.
England	95,0.	113,0.
Hongkong (s. nedenf.)	147,3.	83,5.
Ostindien	100,5.	7,6.
Japan	22,5.	9,0.
Rusland (Kiächta)	„	16,6.
— (Odessa)	„	4,8.
Øvr. Europa	12,6.	44,3.
Forenede Stater	16,6.	42,7.
Andre Lande	8,3.	19,5.
	402,8.	341,0.
Gjenudført	9,0.	„
	893,8.	341,0.

Indførselen over Hongkong kommer fornemmelig paa England, Amerika og Ostindien. Efter Havnene fordeltes Ind- og Udførsel 1882 saaledes, med Beløbene i Mill. Kr.:

	Indf.	Udf.
Schanghai	274,7.	148,4.
Canton	23,2.	63,9.
Shateu	29,7.	9,7.
Amoy	33,2.	18,4.
Futschou	13,7.	39,0.
Tientsin	6,0.	18,4.
Hanken	0,1.	32,3.
Takao	5,6.	5,2.

En chinesisk Haikuan Taël er her regnet lig 5,067 Kroner, efter Coursen 1882. Den chinesiske Udenrigshandel er underkastet store Svingninger. I Aarene 1877—82 har saaledes den største Indførsel været i 1881 med 465,7 Mill. Kr. og den mindste i 1878 med 358,8 Mill. Kr., den største Udførsel i 1880 med 394,6 Mill. Kr., den mindste i 1878 med 340,4 Mill. Kr. Skibsfarten i de chinesiske

Havne 1882, ind- og udgaaende tilsammen, udgjorde 24,729 Fartøjer med 17,389,000 Tons, hvoraf Dampskibe 19,607 med 16,103,000 Tons. I denne Fart deltog engelske Skibe 14,337 med 10,815,000 Tons, tyske 1,864 med 883,000 Tons, amerikanske 762 med 168,000 Tons, franske 192 med 172,000 Tons, japanske 250 med 195,000 Tons, chinesiske 6,429 med 4,776,000 Tons. Af endnu større Vigtighed end Udenrigshandelen er utvivlsomt den inden for Landets egne Grænser stedfindende Omsætning, der vinder i Betydning derved, at flere af de almindelig nødvendige Naturprodukter kun fremkomme i mindre, begrænsede Dele af Riget, f. Ex. Te, Ris, Sukker, Silke og Bomuld, og derfor maa forsendes til dettes fjærneste Egne. De chinesiske Kjøbmænd tage allerede mere og mere Del i den egentlige Udenrigshandel, og navnlig have de efterhaanden næsten ganske tilrevet sig Handelen med Japan, Bagindien og Sundaøerne. Handelen over Landgrænserne finder Sted ad 5 Hovedveje: 1) med Sibirien over Maimatschin lige over for Kiächta. 2) Paa Grænsen af Turkestan over Jarkand. 3) Med Indien over Hlassa i Tibet. 4) Med Barma over Jünnanfu i Prov. Jünnan. 5) Med Annam over Kueilin i Prov. Kuangsi. De Indretninger, der andet Steds med Hensyn til Handel og Samfærdsel spille en saa stor Rolle, Post-, Jærnbane- og Telegraphvæsen, ere dels forældede, dels endnu kun i Vorden. Her bestaar en Rigs- og Statspost under Krigsministeriet i Peking med 8,000 Stationer for Budpost og 2,000 for Ilpost, den første kun i det egentlige C., den sidste over hele Riget. Af Telegraphlinjer er nu, ved Siden af 3 smaa Locallinjer, i Drift siden 1882 den af det store nordiske Telegraphselskab for Staten anlagte Linje fra Tientsin til Schanghai, og en Linje fra Schanghai til Canton er under Anlæg. Desuden staar C. ved det store nordiske og andre Selskabers Søtove i Forbindelse med Japan, Ostindien og Europa. En i Juni 1876 aabnet Jærnbanelinje fra Schanghai til Wusung blev igjen opbrudt 1877 og Materialet til Dels ført til Formosa. *Regeringsformen* er i Følge de i Kungfutses 4 første Bøger indeholdte Statsgrundlove nærmest at betragte som patriarchalsk; men den er i Virkeligheden udartet til et provinsielt Anarchi, hvor de øverste Myndigheder skalte og valte desto vilkaarligere, jo længere de ere fjærnede fra Centralmagten i Peking. Kejseren har nominelt uindskrænket Magt over alle Undersaatter og er tillige Landets gejstlige Overhoved, øverste Dommer og Anfører i Krig. Ved hans Side staar det *store Secretariat* (Ne-ko), der tæller 4 virkelige og 2 assisterende Medlemmer, Halvdelen Mandschurer og Halvdelen Chinesere. Dette Secretariat skulde raadslaa om Landets Forvaltning, kundgjøre de kejserlige Beslutninger og regulere Lovene. Dets Magt synes dog nu at være temmelig nominel og for en stor Del at være gaaet over til *Statssecretariatet* (Tschyntschi-tschu), der er sammensat af kejserlige Prinser, Medlemmer af det store Secretariat, Præsidenterne i Ministerierne og Cheferne for forskjellige Forvaltninger i Peking. Det maa nærmest betragtes som en Forsamling af Tillidsmænd, der staar Kejseren bi i Regeringens Førelse, forfatter de kejserlige Kundgjørelser og tager de Beslutninger, der kræves for en ordnet Civil- og Militærforvaltning. Under de 2 Secretariater fungere 6 Ministerier, hvert med en mandschuisk og en chinesisk Præsident. Disse Ministerier omfatte: 1) Civilforvaltningen, 2) Finansvæsenet, 3) Cultus og Ceremonivæsen, hvorunder tillige sorterer det kejserlige Musikcapel, 4) Krigsvæsenet, 5) Justitsvæsenet og 6) offentlige Arbejder. Hertil kommer endnu et Collegium for Forvaltningen af Bilandene, Censorembedet, Akademiet og Pekings Commandantskab, der tillige har Politiforvaltningen. Siden 1860 er der oprettet et Departement for Udenrigsanliggender (Tsung-li-ja-men), for største Delen med Ministeriernes Præsidenter som Medlemmer. For Kejserhuset og den kejserlige Husholdning bestaa egne Ministerier. Det egentlige C. deles i 18 Provinser, hver med sin Gouverneur, men flere af disse Provinser ere atter stillede under en Generalgouverneur. Saaledes bliver den vigtigste Inddeling i 11 Generalgouvernementer: 1) Pe-tschi-li; 2) Liang-kiang med Prov. Kiang-su, Ngan-hoei og Kiang-si; 3) Min-tsche med Prov. Tsche-kiang og Fu-kien; 4) Liang-hu ell. Hu-kuang med Prov. Hu-pe og Hu-nan; 5—7) de selvstændige Prov. Ho-nan, Schan-tung og Schan-si; 8) Schan-kan med Prov. Schen-si og Kan-su; 9) Sse-tschuan, kun bestaaende af Prov. S.; 10) Liang-kuang med Prov. Kuang-tung og Kuang-si og 11) Jün-kue med Prov. Jünnan og Kuei-tscheu. Under Generalgouverneuren staar en saakaldet Bannergeneral som Chef for den væbnede Magt. Endnu fortjener at omtales en ejendommelig Institution, Censorernes Collegium (Tu-tschajuan) paa c. 50 Medlemmer, der alene har Ret til at forelægge Kejseren Forestillinger og Besværinger. Et af Medlemmerne bivaaner altid de 6 Ministres Møder og Forhandlinger, dog uden at tage Del i disse. Andre berejse Riget og føre Opsyn med Forvaltningen og det højere Embedspersonale. *Finansvæsen.* Tilforladelige Oplysninger savnes. For 1875 ansloges Indtægten til 402 Mill. Kr., hvoriblandt Grundskat 91, ny Skat paa Varer 101, Told 76, Saltskat 25, Salg af Rangklasser 35, Grundskat udredet i Produkter 66, Forskjelligt 8 Mill. Kroner. Toldindtægterne i Tractathavnene oppebæres af europæiske Embedsmænd; deres Beløb er i stadig Stigning og udgjorde 1876 61 Mill. Kr. mod 74 Mill. Kr. 1881 og 71 Mill. Kr. 1882. Størrelsen af den indenrigske Statsgjæld er ubekjendt. Hidtil er der kun 1874 gjort et Udenrigslaan paa c. 11½ Mill. Kr. til 8 pCt. Rente og Emissionscours 95; det er garanteret ved Toldindtægterne. Af langt større Omfang end de her anførte Fællesindtægter ere imidlertid Provinsindtægterne, som hæves og anvendes af Provinsernes Gouverneurer o. fl. *Forsvarsvæsenet* er for Tiden under Omdannelse. Der paatænkes oprettet 3 Armeer: 1) i Mandschuriet 30,000 Md. under en Overgeneral i Mukden; 2) i Mongoliet 20,000 Md. under en Overgeneral, der tillige sørger for Pekings

Forsvar, og 3) i Turkestan 40,000 Md. til Dækning af Vestgrænsen. Foruden denne Operationshær paa c. 100,000 Md. agtes organiseret 2 andre af lignende Styrke, den ene til Pekings Forsvar og til at opretholde Orden i det indre, den anden til Forsvar af Kystprovinserne. I Krigstid er det Hensigten at bringe disse 3 Hære paa en Styrke af c. 1 Million. Som Enhed for Infanteriet er Compagniet ansat til 250 Md. og for Rytteriet til 150 Md. Saaledes er Planen, men der turde være langt frem til dens Gjennemførelse. Flaaden bestod 1879 af 3 Eskadrer i Canton, Futschou og Schanghai paa i alt 2 Fregatter, 1 Corvet, 47 Kanonbaade og 6 andre Fartøjer med 283 Kanoner. I de seneste Aar er kjøbt 3 Panserskibe paa engelske og tyske Værfter, men disse befandt sig endnu 1883 i Europa. Om Befæstningsvæsen er der i C. kun Tale for saa vidt Peihofloden angaar. Her er ved Indløbet anlagt 2 og længere oppe ad Floden et tredje Fort, hvis Modstandskraft dog næppe vil have synderlig at betyde lige over for et energisk europæisk Angreb. Chineserne ere næsten alle Hedninger: der findes 3 Religioner, som have lige Rettigheder, nemlig: „Ju-kiao" ell. Kung-fu-tses (Confucius's) Lære, der betragtes som Statsreligion og Udtrykket for den orthodoxe Tro; Lao-tses Lære (hvis Præster kaldes „Tao-sse", d. e. Doctorer i Fornuften), som omtr. 6 Aarh. f. Chr. blev stiftet af Philosophen Lao-tse; Buddhas eller, som han i C. kaldes, Fos Religion, til hvilken den største Del af Folket bekjender sig (s. Buddha). Den romersk-katholske Kirke talte 1881 i alt 1,094,000 Medlemmer med 41 Biskopper, 664 europæiske og 559 indfødte Præster. Antallet af evangeliske Christne var s. A. c. 19,000 af forskjellige protestantiske Sekter. I Landets nordvestlige Del findes en Del Jøder og Muhammedanere.

Historie. Det mythiske Tidsrum gaar til 2207 f. Chr., men før dette Tidspunkt nævnes som Herskere Fo-hi, Samfundets Grundlægger, Ægteskabets Stifter og Skriftens Opfinder, Schin-nung, den første Agerdyrker, Hoang-ti, den første, der knyttes til et bestemt Aar (2698), og Jao, fra hvem Kung-fu-tse begynder sin historiske Fremstilling (2356), og under hvem C.s Vandflod indtræder 2297. C.s Historie deles efter Dynastier; det første, Hia, herskede 2205—1766; under de to efterfølgende, Schang og Tschen, opløstes Riget efterhaanden i 125 uafhængige Stater, der kun sammenholdtes med svage Baand, medens det kæmpede imod Tatarerne i Vest. Under Tschen (1122—255) stiftedes de Lærdes Stand; Compasset synes at være kjendt c. 1100; Silken skal være opdaget c. 800, om den end først senere kom i almindelig Brug, og Krudtet c. 400. I det 6te Aarh. f. Chr. levede Fornuftlærens Stifter Lao-tse og Vismanden Kung-fu-tse (f. 551, d. 479) og i det 4de den lærde Mengt-tse. Dynastiet Tsins Tidsrum (255—206) faar sit Præg af den store Schi-hoang-ti, der baade var en tapper Kriger, en dygtig Hersker og en grum Tyran. Han samlede Riget ved List eller Magt, byggede den store Mur paa Nordgrænsen imod Hunnerne, forfulgte Mandarinerne og lod alle ældre Bøger, selv Kung-fu-tses Skrifter opbrænde, saa at kun det bevaredes, som hemmelig bragtes til Side. Under Dynastiet Han (206 f. Chr.—263 e. Chr.) opfandtes Papir og Tusch; Riget udvides ved Landvindinger imod N. i Mongoliet, i V. i Turfan og i S. i Annam, hvorhos Jünnan og store Strækninger i det indre tilknyttedes og for en stor Del bebyggedes af chinesiske Indvandrere. Omtr. 100 e. Chr. strakte C.s Grænser sig til det kaspiske Hav, og 50 Aar senere knyttedes Forbindelser baade med Araberne og med Rom, der skikkede Afsendinger til C. Kung-fu-tses Lære slog Rod, men fra 56 e. Chr. under Kejser Ming-ti trængte ogsaa Buddhismen ind. Som Følge af denne Læres Indførelse opløstes Riget 386 i en nordlig og en sydlig Del med Honan og Nanking til Hovedstæder; de to Dele forenedes ofte igjen, men skiltes paa ny. Tatarerne kom ind i Landet, først som Lejetropper imod Fjenderne fra Nord, siden som Sejerherrer; de indtoge 586 den nordlige Del, men smeltede snart sammen med Chineserne. Omtr. 600 gjenforenedes Riget af Jang-kien; der gjordes Tog mod Barma og Korea, og Forbindelser aabnedes med Liukiu-folket, Japan og den indiske Øverden. Under Dynastiet Thang (618—907) fuldendtes Japans Cultivering; ogsaa af C.s Civilisation har det store Fortjenester, især Kejser Tai-tsong, der gav en Lovbog og en ordnet Forvaltning, grundlagde en Højskole og fremmede Literaturen; endelig kom i dette Tidsrum Christne og Arabere til C. Kort efter dets Uddøen opfandtes Bogtrykkerkunsten 953. Under de efterfølgende svage Dynastier maatte C. kæmpe med forskjellige fjendtlige Folk. Riget opløstes, og hver Provins fik selvstændige Regenter; en stor Del af Landet betalte Skat til Tatarerne, og 1127 indtog Mandschurerne hele den nordlige Del, bortførte Kejserhuset og gjorde den sydlige Del (Nanking) afhængig. Imod dem indkaldtes siden Mongolerne, som ogsaa overvandt dem, men tillige undertvang hele C. under Kublai, der 1280 grundlagde Dynastiet Juen. Videnskaberne fremmedes, mange gode Indretninger indførtes, og Mongolerne smeltede snart sammen med Chineserne, ligesom tidligere Tatarer og senere Mandschurer til Dels have gjort. Fremmede kom til Landet, saaledes den franske Munk Rubruquis, afsendt af Kong Ludvig IX, og Venezianeren Marco Polo. Alle Søtogter imod Ø. og S. mislykkedes derimod. 1368 skete den nationale Rejsning; under Hong-wu (f. 1328, d. 1399) omstyrtedes Fremmedherredømmet, og Dynastiet Ming kom til Magten. Riget fik igjen sit gamle Omfang; de fjendtlige Folkeslag trængtes tilbage, og der gaves en omfattende Lovbog, hvorved tillige Forvaltningen ordnedes saa bestemt, at alt kunde gaa aldeles maskinmæssig. 1517 kom Portugiserne til Macao og fik 1553 Lov at grundlægge en Koloni, medens Jesuiterne (især Ricci) begyndte at udbrede Christendommen, hvortil selv en Kejserinde i Midten af det 17de Aarh. bekjendte sig. 1590 kom først Te og Porcelæn fra C. til Europa. Men 1648 omstyrtedes Dynastiet af de imod et Oprør indkaldte Mandschurer, hvis Fører Schün-tschi stiftede Dynastiet Tsing, som endnu er det herskende. Den

næste Kejser Khang-hi (1661—1722) fremmede især Mandschurernes Magt; han undertvang Mongolerne og flere uafhængige Folkeslag i det indre C., tilknyttede Tibet, det lille Buchari og Øen Formosa, sluttede 1689 Handelspagt med Russerne, gav de christne fri Religionsøvelse og tillod 1720 Engelskmænd og Franskmænd at handle, ligesom allerede Hollænderne havde faaet Adgang under hans Forgænger. Han fremmede Videnskaberne, lod optage Kort og astronomiske Stedbestemmelser og styrede i det hele Landet ypperlig. Allerede hans Søn Jung-tsching (1722—35), under hvem Tobakkens Brug blev almindelig og Opium begyndte at blive kjendt, indledede Forfølgelserne mod de christne; de fortsattes af Khien-lung (1735—95), under hvem Landvindingerne i Vesten afsluttedes. Hans Søn Kia-khing (1795—1820) forviste alle Katholiker 1815; en Del holdt sig dog skjult, men først efter 1842 fik Jesuiterne Tilladelse til at vende tilbage, medens protestantiske Missionærer, især Gützlaff, indtog deres Plads. Under Kia-khing faldt Annam, hvis Forhold til Riget længe havde været meget løst, helt fra. Under hans Søn Tao-kuang begynder et nyt Afsnit i C.s Historie med Krigen imod England i Anledning af Opiumshandelen, som dreves i Canton trods C.s Regerings strænge Forbud. Allerede 1793 og senere 1816 havde England sendt Affendinger til C., men de bleve ikke modtagne af Regeringen. Da det indiske Compagni 1833 skulde miste sin Eneret paa Handelen, sendte England en Tilsynsmand til Canton, Lord Napier, men han kunde ikke hævde sin Stilling. Hans Efterfølger, Capitain Elliot, drev derimod Handelen uden Sky, indtil Statholderen Lin i Marts 1839 efter at have straffet de chinesiske Opiumshandlere tvang ham til at udlevere de 20,000 Kister Opium, der vare i engelsk Eje og af umaadelig Værdi (4 Mill. Pd. St.), og lod dem ødelægge. Et Drab, som en Matros kort efter øvede paa en Chineser uden at blive straffet, forværrede Forholdet; Englænderne maatte forlade Macao, og Lin sendte sin Flaade ud imod Hongkong, hvor Elliot dog med Lethed ødelagde den. Næste Aar erklærede England Krig, og en Flaade gik i Aug. 1840 til Peihoflodens Munding; men nu aabnede C. Underhandlinger paa Skrømt og afsatte samtidig Lin. Da Underhandlingerne ikke førte til noget, gjorde den engelske Flaade 9 Jan. 1841 et Angreb paa Forterne ved Bocca-Tigrisfloden, ødelagde dem og i Maj ligeledes alle Forterne foran Canton, hvorefter Byen maatte slutte Vaabenstilstand og udrede en stor Sum Penge. I Stedet for Elliot fik Sir Henry Pottinger Ledelsen af de diplomatiske Forhandlinger, medens Admiral Parker skulde anføre Flaaden og Henry Gough de 7,000 Md. Landgangstropper. Først indtoges i Efteraaret 1841 Amoy, Tschusan og Ningpo; i Maj 1842 rettedes Angrebet paa et af C.s rigeste Landskaber Kiangnan, det midterste af Kystlandene, og i Løbet af en Maaned indtoges Tschapu, Sutscheu og Schanghai, hvorpaa Flaaden sejlede op ad Jang-tse-kiang, indtog Tschinkiang, der er Nøglen til Kejserkanalen, 21 Juli og truede selve Nanking. C. maatte nu slutte Fred paa de Vilkaar, England opstillede, og derved først og fremmest erkjende England som en uafhængig Magt, fremdeles afstaa Øen Hongkong, aabne 5 Havnestæder: Canton, Amoy, Futschou, Ningpo og Schanghai, med Ret for England til at ansætte Consuler, og udrede 21 Mill. Doll. som Krigsvederlag. Om Opiumshandelen toges ingen Bestemmelse, og den vedblev ligesom hidtil uden at være tilladt. 1844 sluttede C. lignende Tractater med Nordamerika og Frankrig og indrømmede desuden fri Religionsøvelse for de indfødte Katholiker. Tao-kuang døde 24 Febr. 1850 og fulgtes af sin fjerde Søn Hien-fung, hvis Navn betyder „almindelig Overflod", men hvis Regering har været en stærk Tilbagegang for C., baade ved ydre Forviklinger som Følge af det gammelchinesiske Partis Uvilje mod alle Fremmede og ved indre Oprør. Allerede i det 18de Aarh. sporedes, især i det sydlige C., vidtudbredte hemmelige Samfund, der vare rettede imod Mandschurernes Herredømme; nogle af dem havde desuden en afgjort socialistisk Retning og nærede Ønsker om en ny Ejendomsdeling. Strax efter Tao-kuangs Død begyndte Oprør i flere Dele af Riget, især i Kystlandet omkring de store Stæder Canton, Amoy og Schanghai, hvor der fandtes mange Sørøvere og andre lovløse Mennesker, og Kampen førtes med stor Grusomhed fra begge Sider. Farligere blev dog „Taepingernes" Opstand, fordi der til den sluttede sig alle andre misfornøjede (de saakaldte „Ming-Folk") og de krigerske Bjergboere i Kuangsi. Taepingerne vare en religiøs Sekt, dannet ved Paavirkning fra Christendommen, men deres Lære var tillige opfyldt med mange Haande mystiske Forestillinger (de staa heri nær ved Mormonismen) og optog desuden socialistiske Meninger. Deres Stifter Hong-siu-tschiuen, f. 1813 nær ved Canton af simpel Byrd, var først Kvæghyrde, men blev siden Skolemester og lærte 1843 at kjende Brudstykker af den chinesiske Bibeloversættelse. Han grundlagde snart efter en Menighed og begyndte 1847 under Navnet „Tien-te", Himlens Søn, eller „Jesu Christi yngre Broder" at ødelægge de hedenske Gudebilleder o. desl. Hans Tilhængere voxede snart; i Aug. 1851 indtoge de Landskabet Jünnan, og i Sept. gjorde han sig til Kejser (det nye Dynasti kaldtes „Taeping", almindelig Fred); allerede i Foraaret 1852 havde de største Delen af Jang-tse-kiangs Bredder i deres Magt, og hertil kom 19 Marts 1853 selve Nanking, som blev deres Hovedsæde. Med Grusomhed nedsabledes alle Mandariner og Mandschurer; at rage Hovedet forbødes, og Piskene afskares, medens omvendt de kejserlige Tropper nedhuggede alle, som ikke bar dette Hovedsmykke. Hvor stor Fremgang Taepingerne end havde i det sydlige C., mislykkedes gjentagne Forsøg paa at trænge ind i det nordlige, og baade i Honan og Tientsin modsatte Indbyggerne sig haardnakket deres Angreb og understøttede Mandschurerne. Ogsaa svækkedes Taepingernes Kraft indadtil; Hong-siu-tschiuen tillod Opiumshandelen, som han i Begyndelsen havde forbudt, og hengav sig i Stedet for den tidligere paabudte sædelige Strænghed selv til Udsvævelser; skinsyg paa to af sine 4 Underkonger

(der kaldtes efter de 4 Verdenshjørner) lod han dem rydde af Vejen; andre af hans fornemste Hjælpere vare faldne i Kampen. 1857 var Opstandens Omraade blevet meget indskrænket, men 1860 tog den sig igjen op, slog et Angreb af de kejserlige Tropper paa Nanking tilbage, indtog 1861 Sutschen og Ningpo og begyndte at belejre Schanghai. Kejseren bad nu Europæerne om Hjælp, og i Maj 1862 rensede en engelsk-fransk Hær de nævnte Stæders Omgivelser for Fjender af Hensyn til den europæiske Handels Sikkerhed. Ogsaa gik engelske og franske Officerer (Gordon) i C.s Tjeneste og dannede særskilte Corpser mod Oprørerne, og lidt efter lidt toges alle de Byer tilbage, de havde besat, og til sidst 19 Juli 1864 Nanking, hvor Taepingernes Kejser opbrændte sig selv med sine Koner. Hans fornemste Feltherre Khungvang blev kort efter fangen og henrettet, og der var kun enkelte Skarer, som fortsatte Kampen endnu i et Par Aar, men efterhaanden alle undertryktes. Ogsaa de muhammedanske Panthayer i Jünnan gjorde Opstand 1857, udbredte sig efterhaanden over hele Landskabet og indtog 1868 Hovedstaden Jünnanfu, hvor de holdt sig uafhængige indtil 1872. Endnu mere ydmygende blev dog Krigen med de fremmede Magter. Allerede meget snart efter Freden i Nanking viste det sig, at C. kun nødtvunget var gaaet ind paa at tillade Samkvem med de europæiske Kjøbmænd, og at Regeringen i Peking betragtede det hele som en ubetydelig Sag og ingenlunde var tilbøjelig til at opfylde de trufne Aftaler. 1856 myrdedes nogle katholske Missionærer, og da desuden nogle Matroser bortførtes som Fanger fra et engelsk Skib under Paaskud af, at dette ikke var lovlig engelsk Ejendom, brød Krigen ud i Oct. 1856. Paa denne Tid var Jeh C.s Gouverneur i Canton; han havde tidligere udmærket sig ved sin Iver og Grusomhed i at undertrykke Taepingerne (han skal endog have ladet 70,000 Mennesker henrette) og var opfyldt af et glødende Had til alle Europæere og især Englænderne („de rødhaarede Barbarer"); han satte en Pris paa Europæernes Hoveder og fik Bagerne til at forgifte Brødet. 24 Oct. begyndte den engelske Flaade at bombardere Canton og at indtage Forterne omkring Byen, men Opstanden i Indien hindrede England i at sende de fornødne Tropper til C., og dets Flaade maatte derfor indskrænke sig til at blokere Canton og ødelægge chinesiske Skibe og Forter. Først i Oct. 1857 kom 500 engelske Soldater og desuden en fransk Flaade med 1,000 Md. Landgangstropper om Bord; Lord Elgin og Baron Gros fik af deres Regeringer Ledelsen af Foretagendet. 28—30 Dec. bombarderedes Canton, og 5 Jan. overgav den sig; Jeh blev fangen og ført til Indien, hvor han døde 1859. C.s Regering søgte ligesom tidligere at afvende Faren ved at erklære ham for afsat; men de forenede Flaader sejlede til Bugten ved Petschili, lagde sig 24 Apr. 1858 ved Peihoflodens Munding, hvorfra man kan sejle op til Peking, og tog 20 Maj Takuforterne, skjønt der kun var 1,600 Europæere mod 10,000 Chinesere og Mandschurer. Kanonbaadene sejlede op ad Floden, men standsedes ved dens lave Vand; ikke des mindre var deres Nærværelse nok til at stemme C. til Eftergivenhed, og efter lange Underhandlinger sluttedes 26 Juni en Fred i Tientsin. C. aabnede heri 4 nye Havne og Floden Jang-tse-kiang for Handelen, tilstod europæiske Rejsende Adgang til hele Landet og indrømmede fuld Religionsfrihed for de christne; fremdeles afskaffedes Brugen af „Barbarer" som Navn for alle Fremmede. C. erkjendte de to Stater som jævnbyrdige Magter, gav dem Ret til at ansætte Consuler i Havnene og virkelige Affendinger i Peking uden at afkræve dem det ydmygende Hofceremoniel, som paalægges afhængige Landes Sendebud, og udredede endelig en betydelig Sum i Krigsomkostninger. Samtidig førte Nordamerika og Rusland Underhandlinger i Tientsin og opnaaede endog to Uger før Vestmagterne lignende Indrømmelser; hint krævede desuden Sørøveriernes Undertrykkelse, medens Rusland fik Amurlandet afstaaet, som det lidt efter lidt siden 1850 i den dybeste Fred havde sat sig i Besiddelse af og til Dels bebygget. Freden med Vestmagterne varede dog kun et Aars Tid; thi da Lord Elgins Broder Bruce som Englands Affending 21 Juni 1859 med en Flaade kom til Peihofloden og tillige med Frankrigs og Nordamerikas Affendinger vilde gaa til Peking for at udvexle Ratificationerne paa Tractaten, nægtedes der dem Adgang under Paaskud af, at Vejen til Peking var nordligere. Et Forsøg, der gjordes af Flaaden paa at trænge igjennem med Magt, sloges tilbage af de mongolske Soldater 25 Juni. Nordamerikaneren Ward fandt sig i at gaa udenom, førtes ogsaa til Peking, skjønt i et lidet hæderligt Optog, og fik Tractaten stadfæstet, men modtoges ikke af Kejseren, fordi han ikke kunde enes med C.s Regering om Ceremoniellet. I Foraaret 1860 kom store Flaader fra England og Frankrig med Landgangstropper, 13,000 Engelskmænd under General Grant og 8,000 Franskmænd under General Cousin Montauban, medens Elgin og Gros paa ny havde den diplomatiske Ledelse. 11 Aug. udskibedes Tropperne ved Peihofloden og havde 21 Aug. taget alle Forterne; 8 Sept. rykkede de frem mod Peking, og efter i to Slag (18—21 Sept.) at have sejret fuldstændig, stod de 6 Oct. foran Hovedstaden. Sommerpaladset, „Rigets Perle", indtoges og plyndredes i 3 Dage af Franskmændene, medens Kejseren for længe siden var flygtet til Mandschuriet; da det ved Udleveringen af nogle fangne Europæere viste sig, at Halvdelen var bleven dræbt eller død af Mishandlinger, blev Paladset 18 Oct. til Straf nedbrændt. 24 Oct. sluttedes en ny Fred, som dog kun stadfæstede den tidligere og tilstod 90 Mill. Frcs. i Vederlag; i Marts 1861 tog Englands og Frankrigs Affendinger fast Bopæl i Peking, hvor allerede Ruslands Affending, Ignatiev, i længere Tid havde haft Sæde. Ham var det ogsaa lykkedes 14 Nov. 1860 at faa en Overenskomst i Stand, hvorved Besiddelserne ved Amur forøgedes, og Handelsrettighederne paa Landgrænsen udvidedes. I de følgende Aar sluttede C. Handelspagter med de fleste andre europæiske Sømagter, saaledes 1863 med Danmark. 22 Aug. 1861 døde Hien-fung og fulgtes paa Tronen af sin Søn

Tjung-tschi, f. 27 Apr. 1856, under et Regentskab af 8 Mandariner af det gammel-chinesiske Parti. Men allerede 2 Nov. s. A. blev det styrtet, og Kejserens Farbroder, Prins Kung, der var Fører for det europæiske Parti, og som havde ledet Fredsunderhandlingerne, overtog Magten. Under hans Styrelse, der kun afbrødes i nogle Maaneder af 1865, forbedredes Forholdet til de fremmede Magter, hvorfor han ogsaa, som ovennævnt, fik Hjælp imod Taepingerne. 1869 drog Afsendinger til Europa under Nordamerikaneren Burlingames Ledelse, og Tractater sluttedes for at ordne de mellemrigske Forhold paa en bedre og ligeligere Maade. Dog har Regeringen jævnlig Vanskeligheder med at overvinde de underordnede Myndigheders Uvilje imod Udlændinger og med at hindre Udbrud af den religiøse Fanatisme. Medens der er blevet opført nye christne Kirker og paa ny aabnet ældre i Peking, og medens Regeringen har tilstaaet Missionærerne fuld Frihed til at prædike, er der gjentagne Gange forøvet Mord paa de christne, saaledes i Tientsin i Juni 1870 paa en Del Franskmænd. Ogsaa blev 1875 en engelsk Agent Margary myrdet paa Rejse fra Barma til C. for at finde en ny Handelsvej. Derimod opgav Kejseren endelig sine Krav paa Overhøjhed over andre Stater og modtog 29 Juni 1873 for første Gang Stormagternes Afsendinger. 13 Jan. 1875 blev Kuang-su, Søn af Tao-kuang, f. 1872, Kejser, men Prins Kung beholdt Styrelsen, og i Sept. 1876 sluttedes i Tschifu en ny Tractat med England, hvorved C. lovede Beskyttelse for Udlændinger, som rejste i Landet, og aabnede 5 nye Havne for Handelen. Planer til Jærnbanebygning ere ikke komne til Udførelse; en lille Bane, som var anlagt fra Schanghai 1876, blev igjen brækket op og ført til Formosa; derimod tillod C. 1869 Nedlæggelse af Telegraphtove langs Kysterne ved det store nordiske Telegraphselskab og har senere selv bragt Linjer over Land. Ogsaa har C. under Ledelse af Li-hung-chang, Statholder i Petschili, udfoldet store Anstrængelser for at grundlægge en Dampskibsflaade og tilhørende Værfter. Siden 1870 har Rusland udbredt sig over en Del af Mongoliet og besat Urga og Kuldscha; dog lovede det 1882 at give Kuldscha tilbage. End videre lykkedes det C. 1876 efter haarde og blodige Kampe at undertvinge de muhamedanske Dunganers Opstand i det chinesiske Turkestan, som havde varet siden 1862, og 1877 forenedes Kaschgar og Jarkand, der havde revet sig løs under Jakub Beg, paa ny med Riget. 1884 kom C. i Strid med Frankrig, fordi det vilde modsætte sig dettes Herredømme i det nordlige Annam. Efter at de franske Tropper havde slaaet de chinesiske, sluttede C. Fred i Maj og gav Afkald paa Annam, men da det ikke overholdt Fredsvilkaarene, sendtes i Aug. en fransk Flaade og Hær til Formosa og Futschou, hvis Fæstningsværker ødelagdes ved Bombardement.

Sprog og Literatur. Det chinesiske Sprog er et bøjningsløst Enstavelsessprog. Hvert Ord bestaar kun af én Stavelse af meget simpel Bygning. Der forekommer i alt kun 450 eller, naar man medregner den ved forskjellige Tonelag (4 eller 5) fremkaldte Forskjel, omtr. 1,200 saadanne Stavelser. Hver Stavelse kan derfor ofte repræsentere mange forskjellige Betydninger eller Ord, hvilke Sproget dog har Midler til at adskille lige saa godt, som vi adskille f. Ex. raa som Adjectiv, Raa = Skibsraa, Raa = Raadyr. Alle Ord ere aldeles uforanderlige, og de grammatiske Forhold betegnes enten blot ved Ordstillingen eller ved Hjælpeord, hvor Sammenhængen ikke gjør saadanne overflødige. De forskjellige Ordklasser adskilles derfor heller ikke ved den ydre Form, og ofte kan det samme Ord, alt efter dets Stilling i Sætningen, være Substantiv, Adjectiv eller Verbum, til Dels ogsaa Partikel (ligesom f. Ex. i Engelsk wet, vaad, Væde, at væde). Alligevel er det chinesiske Sprog paa sin Vis ikke mindre tydeligt og klart end det mest formrige Sprog. — Det almindelige dannede Omgangssprog og det dertil sig nærmest sluttende Skriftsprog benævnes „Kuan-hoa" („Mandarinsproget"). I Modsætning hertil staar paa den ene Side „den gamle Stil", „Ku-ven", i hvilken de gamle Skrifter og Efterligninger af dem ere affattede og som udmærker sig ved sin Knaphed i Udtrykket, paa den anden Side de mange forskjellige Folkemaal og Dialekter, der afvige i saa høj Grad indbyrdes, at f. Ex. Folk fra de sydlige og Folk fra de nordlige Egne ikke kunne forstaa hverandre. — Den chinesiske Skrift er ikke Bogstavskrift, men Tegnskrift, i hvilken hvert Tegn repræsenterer et Ord eller et Begreb (omtr. som hos os Taltegnene). I sin første Oprindelse var den Billedskrift (☉ betegnede Sol, ☽ Maane, # Brønd, ⊥ øvre, ovenfor, ⊤ nedre, nedenfor); men allerede tidlig udvikledes den videre til ikke blot at betegne alle Haande Begreber, som ikke kunde afbildes, men ogsaa til mere eller mindre bestemt at antyde vedkommende Ords Lyd, hvorhos tillige de gamle, stive Former efterhaanden forandredes til mere afrundede og flydende. De allerfleste Skrifttegn ere sammensatte af to (eller flere) enkelte Tegn. I adskillige Tilfælde er vel den ledende Tanke herved nu uklar, i andre har Sammensætningen en symbolsk Betydning, som naar „Lys" (chin. „ming") betegnes ved en Sammenstilling af Tegnene for „Sol" („ji") og „Maane" („juei"), eller „Sang" („ming") ved Tegnene for „Mund" („kheu") og „Fugl" („niao"). Men det almindeligste er dog, at det ene af de Tegn, der indgaa i Sammenstillingen, antyder den Begrebssphære, under hvilken vedkommende Ord henhører, medens det andet, der atter i sig selv kan være sammensat, antyder Udtalen. Saaledes udtrykker en Sammenstilling af Tegnet for „Træ" („mu") med Tegnet for „pe", „hvid", Ordet „pe", „Cypres", med „ki", „selv", Ordet „ki", „Piletræ", med „pa", „hænge fast", Ordet „pa", „en Rive", og en Forbindelse af det førstnævnte „pa" med Tegnet for „Haand" („scheu") Ordet „pa", „at tage", med Tegnet for „Svin" („schi") Ordet „pa", „Vildsvin". Som Følge af den ejendommelige, men for dette Sprog med dets mangfoldige enslydende, smaa Ord og mange Dialekter særdeles egnede Indretning af Skriften, er Antallet af Skrift-

tegn naturligvis meget stort. Det angives i alt til 30 à 40,000, men kun omtr. 10,000 kunne siges at være i virkelig Brug, og 5,000 ere fuldkommen tilstrækkelige til literær Virksomhed. For at kunne ordne Tegnene i Ordbøger, har man opstillet 214 Rodtegn, der ordnes efter Antallet af Streger, som hvert af dem indeholder (1—17), og under dem indordnes atter efter samme Princip alle de øvrige Tegn. — Den chinesiske Literatur er den rigeste i hele Østerland og maaske den selvstændigste af alle. De ældste Mindesmærker af den chinesiske Digtekunst, Historie, Philosophi og Lovgivning indeholdes i de 5 „King“ eller kanoniske Bøger, som Confucius (Kung-fu-tse) i det 6te Aarh. f. Chr. samlede. De ere: 1) Ji-king ell. Forvandlingernes Bog, et Slags Skabelseshistorie; 2) Schu-king, Annalernes Bog, hvoraf vi kun have Brudstykker; 3) Schi-king, Sangenes Bog; 4) Li-ki, Ceremoniernes Bog eller Sædernes Spejl; 5) Tschun-tsien, „Foraar og Efteraar“, Kongeriget Lu's Historie fra 722 f. Chr. til Confucius's Tid. Tscheu-li, den chinesiske Statshaandbog, er en Samling af Bestemmelser og Regler for Administrationen (Embedsmændenes Antal og Forretninger), Skikke og Ceremonier, Undervisningsvæsenet og Examiner, huslige Forhold osv., som skal være forfattet af en Broder til Kejser Vu-vang, altsaa for c. 3,000 Aar siden, og som gjælder endnu; den var tabt, men blev gjenfunden og danner et Tillæg til de hellige Bøger. Nærmest ved hine „King“ staa Sse-schu ell. de 4 Bøger, forfattede af Confucius og hans Disciple, hvorfor de af Europæerne sædvanlig kaldes Confucius's Skrifter. Confucius's berømteste Discipel var Mencius (Meng-tse), c. 356 f. Chr., hvis Skrifter udgjøre den 4de Del af „Confucius's Skrifter“. Omtrent samtidig med Confucius var Lao-tse (f. 604 f. Chr.), der havde mange Tilhængere, og hvis mest bekjendte Discipel var Tschuang-tse (i det 4de Aarh. f. Chr.). Vigtig er den almindelige Lovsamling og det nu regerende Dynastis Criminallovbog. Den chinesiske Literatur er meget rig paa Værker over Medicin, Naturhistorie, Astronomi, Geometri, Technik og Mechanik, Agerdyrkning, Krigskunst og Musik. I Sprogvidenskaben ere Ordbøgerne de mest fremragende, navnlig „Schue-ven“ af Hin-schin (121 e. Chr.), „Sse-schu-ku“ (fra det 13de Aarh.), „Tsching-tse-thung“ og den store Ordbog af Kejser Khang-hi i 30—40 Bd. Af Encyklopædierne er „Ven-hian-thung-khao“ af Ma-tuan-lin (1300 e. Chr.) mest bekjendt. Særdeles vigtige ere Chinesernes historiske og geographiske Værker. Omtr. 100 f. Chr. samlede Sse-ma-thsian af skriftlige og mundtlige Beretninger sin Sse-ki, som gaar fra 2637 f. Chr. til Begyndelsen af Dynastiet Han (c. 200 f. Chr.); den er siden fortsat af de følgende Dynastier og udgjør en fuldstændig Samling af Rigsannaler indtil 1643 e. Chr. Iblandt de geographiske og statistiske Værker udmærker sig „det chinesiske Riges almindelige Geographi under Dynastiet Ming“, den store Samling af Provinsialstatistiker i 260 Bd. og fremfor alt den store juridiske og statistiske Samling „Tai-tsing-hoei-tien“ (fra 1818) i over 1,000 Bd. Ogsaa Digtekunsten dyrkes ivrig i C. Som Lyrikere nævnes Tu-fu og Li-thai-pe (begge fra Beg. af det 8de Aarh.) med Udmærkelse. Paa Romaner og Noveller er Literaturen overordentlig rig. Chineserne elske lidenskabelig Skuespil; deres sceniske Forestillinger lide af mange Mangler i Henseende til udvortes Udstyrelse, Handlingens Enhed osv., men den dramatiske Literatur er af meget stort Omfang og omfatter alle Arter af Skuespil. De, der hidtil ere blevne bekjendte i Europa, ere tagne af Samlingen Juen-tschin-pe-tschong, d. e. de 100 Dramaer fra Mongolernes Dynasti. De største Samlinger af chinesiske Bøger findes i London, Paris, St. Petersborg, Berlin og Wien. En chinesisk Literaturhistorie har man egentlig ikke; dog fortjener at nævnes W. Schotts „Entwurf einer Beschreibung der chinesischen Literatur“ i Berlinerakademiets „Abhandlungen“ 1853.

Chinarod, Rodstokken af en Smilax-Art i China og Japan, bruges i Lægevidenskaben.

Chinasølv kaldes undertiden galvanisk forsølvede Sager af Nysølv.

Chinatræ ell. Quinatræ (Cinchona), Slægt af Krapfamilien, Træer eller Buske med modsatte, helrandede Blade, Axelblade, Blomster i top- eller halvskjærmformede Blomsterstande i Spidsen af Grenene, 5delt, hvid, lila eller rosenrød Krone, 5 Støvdragere og en 2rummet Kapselfrugt med vingede Frø. C.-Arterne voxe kun i Sydamerika paa den østlige Side af Andesbjærgene mellem 10° n. Br. og 19° s. Br., d. v. s. fra det sydlige Caracas til det sydlige Bolivia, i en Højde over Havet fra c. 3,000 til 10,000 F. De ere især vigtige paa Grund af deres Bark, Cortex chinæ, peruviansk Bark, **Chinabark**. Navnet Quina-quina skal oprindelig være anvendt paa og bruges endnu i det nordvestlige Sydamerika for et Træ af Bælgplanternes Familie, hvis Bælge havde medicinsk Anvendelse, men blev senere overført paa Feberbarken, fordi man troede, at denne skyldtes den samme Bælgplante; endelig forkortedes det til Quina eller China. Det latinske Slægtnavn Cinchona er dannet af Linné, der opkaldte Slægten efter en Grevinde Cinchon, Vicekongen af Perus Gemalinde, der skal have været den første (1638), som er bleven helbredet ved Hjælp af Barken; Vicekongen bragte da en stor Mængde til Europa, hvor den ved Jesuiternes Bestræbelser blev meget udbredt og anvendt (Jesuiterpulver). Saa vel paa Grund af dens Kostbarhed, som ogsaa af den Omstændighed, at flere Læger modsatte sig dens Anvendelse, tabte den noget i Anseelse, indtil henimod Slutn. af det 17de Aarh., da den ved en engelsk Læge Talbot kom til sin fulde Anerkjendelse. C. deles i ægte og uægte; de førstnævnte udmærke sig derved, at de indeholde feberstillende, organiske Baser og adskilles fra hverandre især ved deres forskjellige Farve, saa at man i Apothekerne har graa, gule og røde C. Hos os bruges fortrinsvis den gule, der ogsaa kaldes Kongechina, hvoraf den bedste har Navnet Calisayabark. Den anvendes i Lægevidenskaben dels som Afkog, dels som Extract eller Tinctur, hvoraf den sammensatte, Roboransdraaber, især er bekjendt. Ogsaa sat paa Vin er den meget brugt som styrkende

Middel. Af C.s Bestanddele er den vigtigste **Chinin**, et Alkaloid eller en organisk Base, der danner et hvidt, krystallinsk Pulver, som er tungt opløseligt i Vand, men meget lettere i Vinaand og Æther. Med Syrerne danner det Salte, blandt hvilke det svovlsure især anvendes fortrinsvis mod Koldfeber og lignende Sygdomme, ligesom ogsaa som temperaturnedsættende Middel i Feber. Af andre Baser findes i C. **Cinchonin**, der ligeledes har en meget bitter Smag; **Chinidin** og **Cinchonidin** ere hvide, have en bitter Smag og lignende Sammensætning som Chinin og Cinchonin. Ved Behandling med Svovlsyre kunne disse 4 Baser omdannes til 2 nye: **Chinicin** og **Cinchonicin**. **Chinoidin** er en brun, harpixagtig, sprød Masse, der smager bittert og er tungt opløselig i Vand, men lettere i Vinaand. Det bliver tilbage efter Chininets Tilberedning og anvendes undertiden i samme Hensigt som dette. Det indeholder de forskjellige Chinabaser, men især Chinin i ukrystallinsk Tilstand. Desuden forekommer der i C.: **Chinagarvesyre**, der til Forskjel fra andre Garvesyrer omdannes til **Chinarødt**, som ogsaa findes i Barken; **Chinasyre** er ufarvet, krystallinsk og bunden til Kalk; destilleres den med Svovlsyre og Brunsten, kan den omdannes til **Chinon**, hvoraf atter kan fremstilles forskjellige Omdannelsesprodukter, som **Hydrochinon** o. fl.; **Chinovasyre** smager bittert og findes saa vel i ægte som uægte Barker. Chinatræerne dyrkes nu med stort Held paa Java. Ved Destillation af Chinin eller Cinchonin med Kali- eller Natronhydrat dannes **Chinolin**, som ogsaa kan fremstilles ved at man lader Svovlsyre indvirke paa en Blanding af Anilin, Nitrobenzol og Glycerin. Behandles paa C. med Jodamyl, dannes Jodamyl-Lepidin, der med Natronlud giver en prægtig, blaa Farve (**Chinolinblaat** ell. Lepidinblaat). I Lægekunsten har man forsøgt at anvende Chinolin i Stedet for Chinin. C. hindrer Mælkesyregjæring, men ikke Alkoholgjæring, hvorfor det maaske kan faa stor Betydning i Ølfabrikationen.

Chinchas [tschīntschas], 3 Smaaøer i Piscobugten paa Sydamerikas Vestkyst, 28 M. s. til ø. for Lima, høre til Republiken Peru. Øerne ere klippefulde og uden Vegetation, men have været dækkede med et rigt Lag af Guano, som nu er udtømt.

Chinchilla [tschintschīlja], et fint Pelsværk af nogle sydamerikanske Gnavere (Eriomys lanigera og E. chinchilla, s. **Haremus**), forekommer i forskjellige Farvenuancer, men udmærker sig ved en ejendommelig silkeagtig Blødhed og Glans.

Chinchilla de Monte Aragōn [s. o.], Stad i Spanien, Murcia, 2 M. s. ø. for Albacete. 6,000 J. Uldmarkeder.

Chiné [schinē], **Chinēret Tøj**, d. s. s. Flammet Tøj.

Chinesisk Græs, Basten af forskjellige Planter, navnlig Nælder, som dyrkes i China og Ostindien, Mexico og Mississippidalen, i Rusland, i det sydlige Frankrig og Algier. Bruges bl. a. til Fremstilling af det saakaldte Græslærred, et meget fint, glansfuldt og gjennemskinnende, lærredsagtigt Stof.

Chinesiske Hav kaldes den Del af det store Ocean ø. for China og Bagindien, som mod Ø. begrænses af Borneo, Philippinerne, Formosa, Liukiu-Øerne og Halvøen Korea. N. for Formosa kaldes det det østchinesiske Hav (Tung-Hai), hvis nordlige Del mellem China og Korea kaldes det gule Hav (Wang-Hai), der mod N. afsætter Koreabugten og mod N. V. fører ind til de store Bugter Liaotong og Petschili. Det egentlige østchinesiske Hav danner paa Chinas Østkyst den dybe Hangtschenbugt og en stor Mængde mindre Bugter. Fukianstrædet mellem China og Formosa danner Forbindelsen mellem det østlige og det sydchinesiske Hav. Dette sidste, hvis chinesiske Navn er Nan-Hai, danner paa Chinas Kyst Cantonbugten, mellem China og Bagindien Tongkingbugten, der forbindes med Nan-Hai ved Hainanstrædet, og længer mod S. i Bagindien Siambugten.

Chinesiske Mur kaldes den store Vold, som Kejser Schi-hoang-ti opførte omtr. 200 f. Chr. for at afværge de tatariske Folks Indfald fra Nord. Den begynder imod Vest ved Ørkenen Gobis sydlige Del og strækker sig i en Længde af 300 M. til Bugten ved Petschili. Den er opført dels af Murværk, dels af store Stene, er paa farlige Steder dobbelt eller tredobbelt, har en Højde af 50 F. med et 5 Fod højt Brystværn og talrige kegleformede Vagttaarne. Igjennem Muren føre en Del Porte, som beskyttes ved store Taarne. Muren er nu aldeles overflødig og til Dels forfalden.

Chinesisk Papir, som det kun maadelig er lykkedes at eftergjøre i Europa, tilberedes ved Stampning af fine Bambusskud, Kviste af Bomuldsplanten, Basten af Morbærtræer, chinesisk Græs o. fl. og dannes i særdeles store Former af Bambus. Dets Finhed og Glathed, Styrke, ejendommelige Farvetone og Billighed til at suge Farven gjøre det fortrinsvis skikket til Aftryk af Kobberstik o. desl.

Chinian, Saint [sæng schiniāng], Stad i det franske Dep. Hérault, 10 M. v. til s. for Montpellier. 3,000 J. I Omegnen Drypstenshuler med smukke Vandfald.

Chinin, **Chinoidin**, **Chinovasyre**, s. **Chinatræ**.

Chinon [schinōng], Stad i det franske Dep. Indre-Loire, ved Floden Vienne, 5 M. s. v. for Tours. 4,000 J. Her er Ruiner af et gammelt Slot, hvor Carl VII opholdt sig, da Jeanne Darc første Gang fremstillede sig for ham. Rabelais's Fødeby.

Chints [tsch], oprindelig en varieret Udtale af det ostindiske Navn Chits, bruges nu mest som Benævnelse for rødfarvede engelske Calicots.

Chioggia [ōdscha], Stad i Norditalien paa en Lagunø, 3 M. s. for Venezia, 20,000 J., er ved en Bro forbunden med Fastlandet. Bispesæde med seværdig Kathedralkirke. Befæstet Havn. Skibsbyggeri og Fiskeri. Tilberedning af Søsalt. C. er ligesom Venezia bygget paa nedrammede Pæle. Den blev 1379 erobret af Genueserne, men 1381 tilbageerobret af Venezianerne.

Chios, tyrk. Sakys, en tyrkisk Ø i Archipelagus ved Lilleasiens Vestkyst, 15 □ M. med

40,000 J. (mest Tyrker), er bjergfuld (højeste Punkt Eliasbjerget, c. 4,000 F., i den nordlige Del af Øen) og frugtbar og frembringer Vin, Mastix, Sydfrugter, Silke, Ost og Uld. Der udføres en Mængde syltede Frugter. Tidligere talte C. 150,000 J., som efter et af Tyrkerne 1822 under Frihedskrigen anrettet Blodbad sank til 15,000. Øens Hovedstad C. ell. Kastro ligger paa Østsiden, har 13,000 J. og en god Havn. En egen, af Tyrkerne beboet Del af Staden er omgiven med Mure og har et Castel til Forsvar af Havnen. — C. hørte i Oldtiden til det joniske Forbund og kom efterhaanden under Grækerne, Perserne, Makedonerne, Romerne, det græske Keiserdømme, Genueserne og fra 1566 under Tyrkerne. Jordskjælv 3 Apr. 1881 anrettede store Ødelæggelser.

Chippewayer [tschippevæer] eller rigtigere Ojibwayer kaldes en Stamme af Algonkin-Indianerne, som fornemmelig bor omkring Øvresøen baade i de forenede Stater og i Canada, i et Antal af mindre end 10,000 Mennesker. Forskjellige fra dem ere de C., som bo imellem Athabascasøen og Hudsonsbay. Disse høre til en nordligere Sprogæt, som man har kaldt Athabasker; Athabaskerne staa nu som Jægere i Tjeneste hos de engelske Pelshandlere og i Afhængighed af de af Hudsonsbaycompagniet anlagte Forter.

Chipping Norton [tschip], Stad i Oxford Shire i England, 4 M. n. v. for Oxford. 4,000 J. Uldmanufakturer.

Chipping Wycombe [s. o. uĕjkum], Stad i England, Buckingham Shire, 6 M. v. til n. for London. 11,000 J. Livlig Industri. Handel med Landbrugsprodukter.

Chiquimūla [tschiki], Stad i Republiken Guatemala i Mellemamerika, 17 M. ø. til n. for Ny-Guatemala. 4,000 J.

Chiragra (gr. χείρ bet. Haand), Gigt i Hænderne.

Chirogrammatomanti, Haandskrifttydning, søger at vise, hvorledes man kan slutte sig til et Menneskes Charakter og Evner af hans Haandskrift.

Chirogrāph, Haandskrift, simpelt Gjældsbevis.

Chiromanti, Kunsten at spaa et Menneskes Skæbne af Linjerne i hans hule Haand, kjendtes allerede i Oldtiden af Ægypterne og Grækerne, spillede senere en vigtig Rolle hos Astrologerne og naaede sin Højde i det 16de og 17de Aarh.

Chiron, en af Kentaurerne, udmærkede sig ved sin Visdom. Han var Achilleus's og andre Heroers Lærer i Musik. Da han havde faaet et uhelbredeligt Saar af en af Herakles's giftige Pile, udbad han sig Døden, skjønt han som Søn af Kronos og Philyra var udødelig. Efter sin Død blev han hensat blandt Stjærnerne.

Chiroplāst, Haanddanner, et af Logier opfundet Apparat til at skaffe Elever paa Piano en bestemt Haandstilling. Det bestaar af 2 Stænger, der ere stillede over hinanden parallelt med Tastaturet, og mellem hvilke Haandleddene anbringes, og har desuden særegne Indretninger til at regulere Fingrenes Stilling. Kalkbrenner anvendte et simplere Apparat i samme Øjemed, men alle saadanne mechaniske Tvangsmidler ere for længst forkastede.

Chiroptēren, „Haandvingede“, d. s. s. Flagermus.

Chirothērium, „Haanddyr“, har man kaldt et ukjendt Dyr, hvis Fodspor hyppig findes som Aftryk i forskjellige Stenlag, hørende til Triasformationen. Maaske hidrøre disse ejendommelige, haandlignende Spor fra store uddøde Paddeformer (Labyrinthodonter), hvis Levninger ere hyppige i de samme Dannelser.

Chirūrg, s. næste Art.; ogsaa d. s. s. Doctorsisk.

Chirurgi, Læren om de saakaldte udvortes Sygdomme (udvendig Pathologi), der ere umiddelbart tilgængelige for Behandling med Haanden (deraf Navnet, der egentl. bet. Haandgjerning) alene eller i Forbindelse med Instrumenter og Bandager; C. omfatter derfor tillige Beskrivelsen af disse Hjælpemidler og deres Anvendelse (Instrument-, Operations- og Bandagelære). Allerede hos de gammelindiske Folkeslag stod den praktiske C. paa et højt Standpunkt, men nogen egentlig videnskabelig Udvikling kunde C. ikke faa her, saa lidt som senere hos Grækerne og Araberne (s. Lægevidenskabens Historie), fordi Betingelsen for en saadan, det anatomiske Grundlag, manglede. Heller ikke i Middelalderen formaaede C. at hæve sig; dens Udøvere vare for en stor Del aldeles udannede Personer og omvandrende Markskrigere, hvorfor Chirurgerne ogsaa nød ringe Anseelse, hvilken de dygtigere iblandt dem søgte at skaffe sig ved at slutte sig sammen i Lav eller Collegier, af hvilke det ældste var det senere saa berømte Collège de St. Côme i Paris (13de Aarh.), men selv disse havde dog meget at kæmpe imod, paa den ene Side nemlig de medicinske Faculteter, der ikke vilde anerkjende Chirurgernes videnskabelige Betydning og klagede over, at de gav sig af med Behandlingen af indvortes Sygdomme, paa den anden Side Baderne og Barbererne, hvem de ringere chirurgiske Forretninger vare overladte, og som igjen gjorde Indgreb i Chirurgernes Rettigheder. Anatomiens Gjenfødelse i det 16de Aarh. dannede Indledningen til C.s fuldstændige Reformation i samme Aarh. ved Franskmanden Paré. I det 17de Aarh. stilledes C. i Skygge af de store anatomiske Opdagelser, men med det 18de Aarh. hævede den sig atter til ny Glans, og især bidrog Stiftelsen af Académie de chirurgie 1731 væsentlig til at fremme C. og navnlig til at give den en overvejende praktisk Charakter, i hvilken Henseende Desault, der grundlagde den chirurgiske Anatomi og Klinik, har den største Fortjeneste. Ogsaa England frembragte i det 18de Aarh. en Række af udmærkede Chirurger, og C. hævedes derved til en saadan Højde, at det blev den, der atter gød nyt Liv i Medicinen, efter at denne var udtørret under det 18de Aarh.s systematiserende Bestræbelser. Sine største Fremskridt har C. dog gjort i den nyeste Tid efter Indførelsen af Chloroformen som Bedøvelsesmiddel ved Operationer og især af Antiseptiken, under hvis Beskyttelse Chirurgerne ere blevne dristigere og dristigere, saa at der nu næppe gives noget Organ i Legemet, som ikke med større eller mindre Held kan gjøres tilgængeligt for chirurgisk Behandling. — Ogsaa i Danmark udviklede C. sig uafhængig af Medicinen, nemlig af Amts-

barberernes (s. d. A.) Lav, til hvis Mestere Udannelsen af Eleverne var overladt. At der imellem disse har været mange særdeles dygtige Chirurger og Operateurer, er uden for al Tvivl; i alle vigtige Tilfælde raadspurgtes de af Lægerne; ja enkelte (J. Buchwald, H. D. Clausen, S. Kryger, J. F. G. Schønheyder) bragte det ogsaa i Henseende til ydre Stilling meget vidt, men en saadan planløs Undervisning kunde dog i Længden ikke tilfredsstille. Det første Skridt til at ophjælpe C. her i Landet skete i forrige Aarh. ved Oprettelsen af »Theatrum anatomico-chirurgicum«, der grundlagdes 30 Apr. 1736 efter Tilskyndelse af Hofchirurg S. Kryger og Stabschirurg Montzinger; dette var en af Universitetet uafhængig Uddannelsesanstalt for Chirurger, hvor der holdtes anatomiske og chirurgiske Forelæsninger samt Examiner, der gav Ret til chirurgisk Praxis og Forret til Ansættelse i de samtidig oprettede Districtschirurgicater rundt om i Landet samt Hærens og Flaadens chirurgiske Embeder. Bygningen laa foran paa Kjøbmagergade og var ret vel udstyret med det nødvendige Apparat. Til Bestyrelsen af Th. anat.-chir. og alle øvrige C. vedrørende Forhold oprettedes et Generaldirectorat for C., en Post, der bestod til 1842 og i dette Tidsrum beklædtes af Kryger, Hennings, Callisen, Colsmann og Fenger. Lærerkræfterne ved Th. anat.-chir. vare imidlertid kun tarvelige, og Anstalten blev tillige trykket af det medicinske Facultet, hvorfor den heller aldrig naaede nogen betydelig Anseelse og til sidst kom i Forfald. En Grundfejl, der lige fra Anstaltens første Organisation klæbede ved den, var den, at den ikke docerede eller examinerede i de indvortes Sygdommes Beskrivelse og Behandling, skjønt de Stillinger, hvori de derved uddannede Læger anbragtes (som Militær- og Districtschirurger), dog gjorde Krav paa Indsigt i de indvendige saa vel som i de udvendige Sygdomme, og ogsaa dette bidrog meget til, at den i Længden ikke kunde tilfredsstille. Ikke længe efter at Kronprins Frederik (Fr. VI) havde overtaget Regeringen, indgav Generaldirecteur Hennings, Hofchirurg Kølpin, Livchirurgerne Brieghel, Bodendick, Lyders og Overchirurg ved Frederiks Hospital Winsløv en Plan til en ny, af Universitetet uafhængig Læreanstalt for Chirurger, der ogsaa kom til Udførelse, idet **det kongel. chirurgiske Akademi** stiftedes 22 Juni 1785. Lærerpersonalet bestod af 3 Professorer (Generaldirecteuren for C., Hofchirurgen og Overchirurgen ved Frederiks Hospital) og 4 Reservechirurger, af hvilke de 2 værdigste vare Adjuncter. Foruden de chirurgiske Fag lærtes tillige Anatomi, Physiologi, Chemi, materia medica og Retslægevidenskab. Akademiet optog saa vel inden- som udenlandske Medlemmer, ligesom det ved lærde Selskaber er brugeligt. Det havde Indstillingsret til alle chirurgiske Embeder i Landet, civile og militære. I over 50 Aar virkede denne Skole til stor Gavn for C.s Fremme; dygtige Lærere (Kølpin, Callisen, Winsløv, Schumacher, Withusen, Thal osv.) uddannede en Række af videnskabelig dannede Chirurger, af hvilke flere tillige tog medicinsk Examen ved Universitetet, noget, der fra 1774 var stillet som Betingelse for Opnaaelsen af Overchirurgposterne ved Sø- og Landmagten. Da Akademiet selv imidlertid ikke gav nogen Undervisning i de indvortes Sygdomme, var der altsaa i denne Henseende ikke vundet noget ved Oprettelsen af det, og desuden vakte det med Rette Misfornøjelse, at enhver kunde saa Adgang til dets Undervisning og Examiner, hvorved Landet efterhaanden blev belemret med en Del Læger, hvis Fortid, Dannelse og Kundskaber vare mere end tvivlsomme, medens de dog havde næsten alle de samme Rettigheder som de ved det medicinske Facultet examinerede Læger. Ønsket om at faa Akademiet forenet med det sidste blev efterhaanden mere og mere levende, og som første Skridt hertil ophævedes 1838 den chirurgiske Examen ved Indførelsen af en combineret Examen i alle medicinske og chirurgiske Fag, som enhver vordende Læge skulde underkaste sig; Akademiet ophørte derved at være et selvstændigt Institut, idet det henvistes til alene at foredrage de chirurgiske Fag og i Forening med det medicinske Facultet at afholde Examen. 1 Jan. 1842 indlemmedes det endelig fuldstændig i Universitetet, saaledes at Akademiet og det medicinske Facultet forenedes til et fælles lægevidenskabeligt Facultet, i hvilket begges Lærere skulde indtræde. Den smukke Bygning i Bredgade tæt ved Frederiks Hospital med alt deri værende blev Universitetets Ejendom, og efter at Bygningerne i de senere Aar ere udvidede og det physiologiske Laboratorium opført paa Akademiets Grund, findes nu største Delen af det lægevidenskabelige Undervisningsapparat samlet her.

Chiselhurst [tschislhørst], Landsby i England, Kentshire, 2 M. s. ø. for London, med Landstedet Cambenhouse (s. **Camden**), der 1870—80 tjente til Opholdssted for Napoleon III, hans Hustru og Søn. I et Capel til den saakaldte Mariekirke ere Napoleon III og hans Søn bisatte.

Chiswick [tschis], Commune i Middlesex Shire i England, v. for London, ved Themsens venstre Bred, med 16,000 J. (1881). Store Bryggerier. Hertugen af Devonshire har her et prægtigt Landsted, af hvis Have han har overladt det store engelske Selskab til Havedyrkningens Fremme en Del, i hvilken der er den største Samling af Frugttræer, der findes noget Steds i Europa. Her holder Selskabet ogsaa sine aarlige storartede Udstillinger af Blomster og Frugter.

Chitin, et kvælstofholdigt, organisk Stof, der danner Hovedbestanddelen af Insekternes Hudskelet og af mange Crustaceers Skaller og vindes deraf omtrent som Cellulose af Træ, idet C. ligesom Cellulose er uopløseligt i Vand, Vinaand, Æther, Alkalier og fortyndede Syrer. Det bliver da tilbage som et farveløst Stof af vedkommende Organs Bygning.

Chiton, Grækernes Underklædning, svarende til Romernes Tunica. Den doriske C. var en kort, ulden Skjorte, som kun naaede til Knæerne og ikke altid var forsynet med Ærmer. Den joniske C. derimod var af Lærred og meget længere, ja saa lang, at den vilde have slæbt paa Jorden, hvis den ikke var bleven holdt oppe af et Bælte om Livet. C.s Farve var i Regelen hvid.

Chits [tschits], det oprindelige ostindiske Navn paa, hvad vi kalde Sirts. De ostindiske C., som nu sjælden gaa i Handelen, da de ere fortrængte af de europæiske Varer, ere ikke trykkede, men malede med meget levende og ægte Farver.

Chiūsa, Stad i Norditalien, 2 M. s. ø. for Cuneo. 3,000 J. Silkeavl. Fabrikation af fortrinlige Glasvarer.

Chiūsi, Stad i Mellemitalien, 13 M. s. s. ø. for Firenze. 2,000 J. Bispesæde. Mærkelige etruriske og romerske Oldsager. C. er Oldtidens Clusium, der var Kong Porsenas Residens og en af de 12 etruriske Forbundsstæder. I Nærheden begynde de store Kanalarbejder, der i en saa mærkelig Grad have forandret den tidligere for sin Usundhed berygtede Chianadal, som nu er en af Italiens frugtbareste Strækninger.

Chiva, en lille, under russisk Højhed staaende Stat i Asien, s. for Aralsøen, mod Ø. begrænset af Amu Darja (Oxus), mod V. af det russiske transkaspiske Gebet og mod S. med ubestemt Grænse mod Ørkenen Charasm. Antages 40° 20′ for Sydgrænse, er Arealet c. 1,350 □ M. med 700,000 J. Det dyrkelige Land indskrænker sig næsten ganske til Flodbalen, der ved talrige Vandingskanaler er bragt til en forholdsvis høj Grad af Frugtbarhed. Her dyrkes Bomuld, Hamp, Ris, Byg, Boghvede og en Mængde Havevæxter og Frugter. Hovedstaden C. ligger ved en fra Amu Darja afledet Kanal, i Landets sydlige Del, kun 270 F. over Havet, og har 20,000 J. Den er omgiven med en Lermur, har et Citadel, talrige Moskeer og Skoler, en stor Basar, der hovedsagelig optages af russiske Varer, og driver vigtig Karavanhandel. — C. var tidligere langt betydeligere, men 1873 kom det i Krig med Rusland, der endte med en Fredslutning 24 Aug. s. A., hvorved det indskrænkedes til dets nuværende Omfang og i Virkeligheden blev en russisk Vasalstat.

Chi va piāno, va sāno, it. [ki], den, der gaar sindig, gaar sikkert; far i Mag!

Chivāsso, Stad i Norditalien, 2 M. n. ø. for Turin ved Po, indtil 1804 befæstet. 4,000 J. Livlig Handel. I Nærheden Ruiner af den romerske Koloni Industria, hvor der er fundet mange Oldsager, der nu opbevares i Museet i Turin.

Chlādni, Ernst Flor. Friedr., berømt Physiker, f. 30 Nov. 1756 i Wittenberg, blev 1782 Dr. i Retsvidenskaben. Da Faderen, som var Professor i Lovkyndighed, døde, opgav C. Jurisprudensen og hengav sig til Naturvidenskaben. Det var især paa Akustiken, at han som en Ven af Musiken henvendte sin Opmærksomhed, og denne Videnskab skylder ham næsten hele sin Tilværelse. Han opfandt to musikalske Instrumenter, Euphonet og Clavicylinderen, der dog nu ere næsten glemte; men hans videnskabelige Arbejder ville stedse beholde blivende Værd. Fra 1802 rejste han i 10 Aar omkring i Europa for at gjøre sine Opdagelser bekjendte, og hans Forelæsninger fandt almindeligt Bifald. Foruden hans akustiske Arbejder fortjener det ogsaa at nævnes, at han væsentlig bidrog til vor Kundskab om Meteorstene og Stenregn. C. døde i Breslau 3 Apr. 1827. **Chladniske Klangfigurer.** Sættes spændige Plader i Svingninger ved at stryges i Randen, medens enkelte Punkter holdes i Hvile, deles Pladen i svingende Dele, Buge, adskilte ved visse Linjer, Knudelinjer, der ere i Hvile; bestrøs nu Pladen før Strygningen med tørt Sand, vil dette under den svingende Bevægelse kastes hen til Knudelinjerne og derved danne Figurer, de C. K. (1787). Wheatstone har (1833) forklaret disse Phænomener for firkantede Pladers Vedkommende. I Drikkeglas o. lign. dannes ogsaa Klangfigurer, naar Randen stryges; de gjøres synlige ved at man i Glasset hælder Vand, som kastes bort fra Bugene, men er i Hvile ved Knudelinjerne.

Chlāmys, en kort, ulden Rejse- og Ridekappe hos de gamle Grækere, svarende til Romernes Sagum. Den var først af rund, senere af firkantet Form og bares over venstre Skulder saaledes, at den hægtedes fast over højre. Dens Farve var hos de fattige Uldens naturlige Farve, hos andre sort og hos de rige og fornemme rød.

Chlapowski, Desiderius [pōf], polsk General, f. 1788, indtraadte 1807 i den nye polske Hær og var 1812 paa Toget til Rusland Ordonnansofficer hos Napoleon I. 1813 tog C. sin Afsked og levede paa sine Godser i Posen, sysselsat med Landbruget; men i Jan. 1831 gik han til Warschau og tilbød Opstandsregeringen sin Tjeneste. I Slaget ved Grochow førte C. en Brigade Rytteri og udmærkede sig; senere sendtes han til Litauen for der at rejse Opstanden og havde i Begyndelsen ogsaa Held med sig; men da Angrebet paa Vilna mislykkedes, og der opkom Mistillid og Forsagthed mellem hans Soldater, maatte han gaa over paa preussisk Grund og nedlægge Vaabnene. C. blev i længere Tid holdt i Fængsel og maatte udrede en stor Bøde; han levede senere i Stilhed indtil sin Død 1879.

Chlōdevig I (fr. Clovis, d. e. Ludvig, Louis), Frankernes Konge af Merovingernes Slægt, f. 465, fulgte 481 efter sin Fader Childerik som Konge over en Del af de saliske Franker i det nordlige Gallien og udvidede snart sit Rige ved heldige Krige. Han overvandt Syagrius ved Soissons 486 og gjorde derved aldeles Ende paa det romerske Herredømme i Gallien. 493 ægtede han den burgundiske Konge Gundobalds Broderdatter Chlotilde, som gjærne greb denne Lejlighed baade til at skaffe sig Blodhævn over sin grusomme Farbroder, der havde ladet hendes Fader Chilperik henrette, og til at bevæge den hedenske Frankerkonge til at antage den katholske Tro, hvortil hun selv bekjendte sig. Da C. understøttede de ripuariske Frankers Konge Sigbert mod Alemannerne og blev haardt trængt af disse i Slaget ved Zülpich 496, paakaldte han Christus og lovede at blive Christen, hvis han sejrede. Da dette skete, lod han sig Juledag s. A. døbe i Reims tillige med flere Tusende af sine Undersaatter, men hans Trosforandring viste sig ikke i hans Gjerninger, thi han vedblev at være lige saa grusom og blodtørstig som tidligere. C. antog den katholske og ikke den arianske Form af

Christendommen, hvilket lettede ham Erobringen af den sydvestlige Del af Gallien, idet den romerske Befolkning her foretrak hans, deres Trosfælles, Herredømme fremfor de arianske Vestgoters; ligeledes fremmede det den hurtigere Sammensmeltning mellem Frankerne og den oprindelige Befolkning og lagde Grunden til den nøje Forbindelse mellem de frankiske Konger og Paverne. 497 underkastede Indbyggerne i Armorica sig C.s Herredømme. Kort efter angreb han Burgunderne, men det var dog først hans Sønner forbeholdt at skaffe sig et varigt Herredømme over disse. Derimod indtog han efter Slaget ved Poitiers 507 det vestgotiske Rige lige til Pyrenæerne, ryddede ved List og Vold de andre frankiske Fyrster af Vejen og bemægtigede sig deres Besiddelser, saa at han kan anses for Stifter af Riget Frankrig. C. døde 511 i Paris, som han 508 havde gjort til Hovedstad, og hans Rige blev delt mellem hans 4 Sønner; han havde s. A. som han døde i Orléans holdt det første Concilium af Biskopperne i det frankiske Rige, hvilket er at betragte som det første Grundlag for den gallikanske Kirke. — **C. II**, Konge i Frankrig 638—56, og **C. III**, 690—94, hørte til den samme Slægt og vare Efterkommere af C., men vare kun ubetydelige Fyrster.

Chlopicki, Joseph [pitski], polsk General, f. 24 Marts 1771, traadte 1787 ind i Hæren og tjente 1794 med Udmærkelse under Kosciuszko. 1797 fulgte C. Dombrowskis Opraab til at indtræde i en polsk Legion i fransk Tjeneste, deltog 1799—1801 i Krigen i Italien, tjente som Oberst ved Eylau og Friedland og senere i Spanien som Brigadegeneral. 1812 fulgte C. med paa Toget til Rusland, udmærkede sig ved Smolensk og blev haardt saaret i Slaget ved Moskva, men tog sin Afsked, fordi han blev forbigaaet ved en Oprykning, og vendte 1814 med de fleste af sine Landsmænd tilbage til Polen. Her blev C. Divisionsgeneral, men opgav snart sin Stilling efter en grov Krænkelse af Storfyrst Constantin og levede i Stilhed, indtil Opstanden udbrød 1830. C. blev strax 5 Dec. udnævnt til Dictator og søgte at vedligeholde Orden og at tilvejebringe en mindelig Overenskomst med Kejseren, hvorved Polens frie Forfatning skulde sikres. Da C. ikke lagde Skjul paa sin Mistvivl til Opstandens Sejer og holdt meget streng Disciplin, vaktes Misfornøjelse imod ham, og han nedlagde 23 Jan. 1831 Dictaturet. Derimod indtraadte han som Menig i Hæren, opflammede ved sin personlige Tapperhed Soldaternes Mod og understøttede Hærførerne med sin krigerske Erfaring, hvorfor han ogsaa havde væsentlig Del i flere af Polakkernes Sejre. Allerede 25 Febr. blev han haardt saaret og drog til Krakov, hvor han siden levede i Stilhed; han døde 30 Sept. 1854.

Chlor, Cl, et Grundstof, der 1774 blev opdaget af Scheele. Han betragtede C. som et usammensat Stof, „dephlogistiseret Saltsyre", thi Saltsyre er Chlorbrinte, og Scheeles Phlogiston er Brint (s. **Phlogiston**). Men den nye Theori, som Lavoisier opstillede, forkastede Phlogiston, betragtede Saltsyre i Analogi med de andre da bekjendte Syrer som Iltehydrat af et ubekjendt Stof (Murium), og da C. fremkommer ved Indvirkning af Iltningsmidler paa Saltsyre (hvorved samtidig dannes Vand), opfattedes C. som et højere Muriumilte. Først da Gay-Lussac og Thénard havde forsøgt ved alle Midler, men forgjæves, at godtgjøre C.s Iltholdighed (1809), opstillede de som en Hypothese, medens Davy, der samtidig anstillede lignende Forsøg, bestemt hævdede, at C. var et Grundstof, og at det ved Saltsyrens Iltning fremkomne Vand ikke var udskilt, men dannet. Berzelius optraadte længe mod denne Lære, der indførte en ganske ny Slags (iltfrie) Syrer, og først efter Gay-Lussacs Analyse af Cyanbrinte (1815) og Jodbrinte, der ligeledes vare iltfrie, gik Berzelius efterhaanden, dog først fuldstændig 1820, over til Davys Anskuelse. Davy kaldte den iltede Saltsyre Chlorine (af gr. χλωρός, gulgrøn), som siden forkortedes til C. Men endnu i vor Tid har Schönbein paa ny søgt at hævde den ældre Lære. C. er en gulgrøn Luftart af stærk og irriterende Lugt; den angriber Aandedrætsorganerne heftig, fremkalder Hoste, Blodspytning osv. Det er 2½ Gang vægtfyldigere end atmosphærisk Luft og kan ved stærkt Tryk fortættes til Vædske. Det forener sig directe med næsten alle Grundstoffer, især med Brint og Metallerne, og findes som Følge deraf ikke frit i Naturen, men hyppig i Forbindelser, især som Kogsalt, en Forbindelse af C. med Metallet Natrium. Det vindes altid, directe eller indirecte, af Kogsalt; enten fremstiller man først Chlorbrinte af Kogsalt og Svovlsyre (idet Svovlsyrens Brint og Kogsaltets Natrium bytte Plads), opsamler Chlorbrinteluften i Vand, som indsuger flere hundrede Rumfang deraf, og lader den saaledes dannede Saltsyre virke paa Brunsten, hvis Ilt forener sig med Chlorbrintens Brint til Vand, medens Halvdelen af dens C. frigjøres; eller man blander Kogsalt, Brunsten og Svovlsyre og lader saaledes begge Virkninger foregaa samtidig. I det mindre fremstilles det simplest af Chlorkalk og en Syre. C. kan ikke opsamles over Kvægsølv (fordi dette forener sig dermed) eller Vand (fordi dette indsuger C.), men bedst over varmt Saltvand eller i tør Tilstand, naar man leder den ned i høje, tørre Glaskar. 1 Rumfang Vand indsuger 2 Rf. C. og danner Chlorvand. Ledes C. i Vand ved omtr. 0°, dannes en fast, krystalliseret, gul Forbindelse af C. og Vand, **Chlorhydrat**. Ledes C. over læsket Kalk, dannes **Chlorkalk**, som opløst i Vand giver **Blegevand**, et vigtigt Blegningsmiddel (s. **Blegning** og **Blegekalk**). Chlorkalken er en Blanding eller maaske rettere Forbindelse af Chlorcalcium og chlorundersyrlig Kalk, og dens Virkning beror paa, at den chlorundersyrlige Kalks Chlor og Calcium forene sig til Chlorcalcium, medens Ilten bliver fri og tilintetgjør (forbrænder) organiske Farvestoffer, Smitstoffer o. desl. Paa lignende Maade som Chlorkalk dannes af C. og Kalilud eller kulsur Kali **chlorsurt Kali**, der ligesom Chlorkalken let afgiver sin Ilt og derfor benyttes til Fremstilling af Ilt, til Tændstikker, Sprængmidler, Fyrværkeri osv. Som det allerede heraf fremgaar, have C. og Ilt liden Tilbøjelighed

til at forene sig, og deres Forbindelser dannes aldrig directe. Derimod forener C. sig yderst let med Brint, ved Indvirkning af directe Sollys eller Varme endog med Explosion; ja selv om Brinten er i Forbindelse med andre Stoffer, forlader den særdeles villig disse for at forene sig med C. Ved lidt over 100° forener C. sig endog med Vanddampens Brint til Chlorbrinte og frigjør Ilt; ligeledes naar Chlorvand udsættes for Sollys. C. sønderdeler organiske Legemer, der næsten altid indeholde Brint, idet den forener sig med denne; derfor bruges C. til Røgning for at tilintetgjøre Smitstoffer, ildelugtende Stoffer o. desl., ligesom til Blegning for at sønderdele Farvestoffer; næsten alle disse Legemer ere nemlig af organisk Natur. Ved sin Virkning paa organiske Stoffer bemægtiger C. sig ikke blot Brinten, men træder ofte selv ind i Stedet for den og udfylder dens Plads (s. **Substitution**). Hvorledes Chlorbrinte fremstilles i det store s. ovenfor og **Saltsyre**. Ogsaa med Metaller forener C. sig overmaade let; mange Metaller brænde endog i C., og C. uddriver Ilt af mange Metalilter. Herved dannes de saakaldte **Chlormetaller**, der ganske have Charakter af Salte og for øvrigt ogsaa kunne dannes som de sædvanlige Salte, nemlig ved at opløse Metallet i Saltsyre, hvis Brint da bliver fri og erstattes af Metal, eller i Saltsyre og noget Salpetersyre (Kongevand), hvor da Salpetersyrens Ilt og Saltsyrens Brint danne Vand, medens Metallet forener sig med C.; eller ved at opløse Metalilter i Saltsyre, hvor da ligeledes Ilt forener sig med Brint, Metal med C. Chlormetallerne ere paa faa Undtagelser nær (især Chlorsølv, Kvægsølv- og Kobberforchlor) opløselige i Vand; men ikke saa ganske faa kunne ikke paa ny vindes i vandfri Tilstand ved Fordampning af Vandet, fordi der paa et vist Punkt sker en Omsætning med Vandets Bestanddele, hvorved Metalilte bliver tilbage og Chlorbrinte gaar bort. Om de enkelte Chlormetaller s. de forskjellige Metaller; om Chlornatrium s. **Salt**; om Chlorammonium s. **Salmiak**. Ogsaa med de ikke-metalliske Grundstoffer forener C. sig directe; dog kunne **Chlorkvælstof** (en voldsomt exploderende Vædske) og **Chlorkulstof** ligesom C.s Ilter kun dannes ad Omveje. C. har i mange Egenskaber og alle Forbindelser den største Lighed med Brom og Jod, til Dels ogsaa med Fluor; dog saaledes, at C. uddriver Brom og Jod, Brom uddriver Jod, og Fluor sandsynligvis baade C., Brom og Jod af deres Forbindelser. Denne Gruppe af Stoffer kaldes Haloider.

Chlorālhydrāt, et farveløst, krystallinsk, i Vand let opløseligt Legeme, der vindes ved Indvirkning af Chlor paa vandfri Vinaand, har fra 1869, da Liebreich opdagede dets Virkning paa Organismen, faaet stor Betydning som beroligende, smertestillende og søvndyssende Middel. C. spaltes ved Indvirkning af Alkalier til Chloroform og Myresyre, og det første Forsøg dermed som anæsthetisk Middel skete netop i den Forudsætning, at det alkalisk reagerende Blod skulde fremkalde samme Sønderdeling. Hvorvidt dette er Tilfældet, er dog tvivlsomt.

Chlorid er i Alm. en Forbindelse af Chlor. Naar C. stilles i Modsætning til Chlorure, betegner det første en højere (chlorrigere), det sidste en lavere Chlorforbindelse af samme Stof.

Chlōris, Zephyros's Hustru, hos Grækerne Blomstergudinde, svarende til Romernes Flora. — **C.** hed ogsaa Nestors Moder; hun var en Datter af Niobe og Amphion og tillige med Broderen Amyklas den eneste, der blev i Live, da Apollon og Artemis dræbte Niobes Børn; hendes oprindelige Navn var Meliboea, men forandredes til C. (d. blege), fordi den Skræk, hun havde udstaaet, havde gjort hende bleg.

Chlorit, et glimmerlignende, mørkegrønt Mineral af ringe Haardhed, er en vandholdig Forbindelse af Kiselsyre, Lerjord, Jærnilte og Magnesia. Det forekommer enten som særegen Bjærgart, **Chloritskifer**, navnlig i Alperne og Ural, eller paa Malmgange, f. Ex. i Norge og Sverige. I Chloritskiferen findes ofte Straalsten, Bitterspat, Turmalin, Granat og Magnetjærnsten.

Chlorkalk, s. **Chlor** og **Blegekalk**.

Chloroförm, $CHCl_3$, en farveløs, let bevægelig Vædske af Vægtfylde 1,48, af en sødlig, ætherisk Lugt og Smag; det antændes vanskelig og brænder da med grønkantet, sodende Flamme; det er næsten uopløseligt i Vand, men opløses let af Vinaand og Æther. I ren Tilstand angribes det ikke af stærk Svovlsyre. Den opløser Phosphor, Jod, Svovl, Fedtstoffer, mange Harpixer, Alkaloider o. a. lignende kulrige organiske Legemer og især Kautschuk. Med en vinaadig Kaliopløsning giver C. let myresurt Kali. C. blev opdaget næsten samtidig 1831 af Soubeiran i Frankrig, Liebig i Tyskland og Guthrie i Nordamerika. Det fabrikeres i det store ved Indvirkning af Chlorkalk paa meget fortyndet Vinaand, men maa gjennemgaa flere Rensningsprocesser. Renest og derfor bedst skikket til medicinsk Brug faas det ved Opvarmning af Chloralhydrat (s. d. A.) med Kalilud. C. anvendes meget som et bedøvende, smertestillende Lægemiddel (s. **Anæsthetiske Midler**). Det benyttes til Indaanding for at fremkalde Følesløshed hos Individer, paa hvem der skal foretages smertefulde Operationer osv. En fejlagtig Anvendelse kan give Anledning til Indtrædelsen af farlige Symptomer, ja endog til Døden (**Chloroformdød**), der for øvrigt ogsaa kan indtræde, hvor alle Forsigtighedsregler ere iagttagne. Grunden dertil er endnu ukjendt. C. bør aldrig benyttes som Indaandingsmiddel, med mindre en Læge er til Stede. Til Indgnidning mod locale Smerter bruges det meget, enten alene eller blandet med andre Midler, ligesom det ogsaa er anbefalet indvendig mod forskjellige Sygdomme.

Chlorophyl, d. s. s. Bladgrønt.

Chlorōse, d. s. s. Blegsot.

Chlorure [ryre], s. **Chlorid**.

Chlōtar I., d. e. Lothar, yngste Søn af Chlodevig I. og Chlotilde, fik ved Delingen af det frankiske Rige efter sin Faders Død 511 en Del af Neustrien med Soissons til Residens, erobrede i Forening med sine Brødre Burgund og samlede ved deres Død efterhaanden hele Frankrig (558), som dog efter C.s Død 561 igjen splittedes ved Delingen

mellem hans 4 Sønner. Af Herskesyge begik han de største Forbrydelser mod sine Slægtninge, lod en af sine Brødre og en anden Broders Sønner myrde og indebrændte sin egen Søn, Svigerdatter og Sønnesøn. — **C. II**, den foreg.s Sønnesøn, Søn af Chilperik I og Fredegunde, fulgte 584 sin Fader i Regeringen i Soissons under sin Moders Formynderskab og samlede for anden Gang 613 det splittede Rige; han døde 628. — Der var endnu to Konger af d. N. af Merovingernes Slægt: **C. III**, Søn af Chlodevig II, 656—70, og **C. IV**, 718—19, men de vare kun Konger af Navn.

Chlŭmetz, Stad i det østerrigske Kronland Böhmen, ved Floden Cydlina, 10 M. ø. for Prag. 4,000 I. Fabrikation af Roesukker og Karter. Smukt Slot Carlskron.

Chmel, Joseph, tydsk Historiker, f. 1798 i Olmütz, blev 1834 ansat ved Statsarchivet i Wien og blev 1846 Vicedirecteur. D. 1858. Foruden mange Monographier har C. udgivet flere Kildeskrifter og Samlinger af Aktstykker til Østerrigs og det habsburgske Huses ældre Historie, samt skrevet „Keiser Frederik III.s Historie“ (2 Bd., 1740—43).

Chmelnicki, Bogdan [nitski], f. c. 1600, Søn af en polsk Adelsmand, der var forvist til Ukraine, blev Hetman for de der boende Kosakker og førte i Forbindelse med Tatarernes Khan heftige Krige med Polen, indtil Khanen faldt fra ham og C. maatte bukke under for Overmagten. Dog underkastede han sig ikke Polen, men Ruslands Czar og opvakte derved en Krig mellem disse to Riger, under hvilken han døde 1657.

Chmĕlnik, Stad i det russiske Gouv. Podolien, ved Floden Bug, 18 M. n. ø. for Kamenets-Podolskij. 8,000 I.

Chmelnitzkij, Nikolaj Ivanovitsch, russ. Lystspildigter, f. 1789 af fornem Slægt, begyndte sin Bane som Translateur i Udenrigsministeriet, var under Krigen 1812 Kutusovs Adjudant, slog siden ind paa den civile Embedsbane og rejste som Civilgouverneur i Smolensk den ved Krigen ødelagte Stad af sin Aske. Han forflyttedes 1837 til Archangel, men tog kort efter sin Afsked paa Grund af Svagelighed og døde 1846 i St. Petersborg. Paavirket af Molière og Regnard (han har oversat »Tartuffe« og »L'école des femmes«) viser han sig som en let, smagfuld og urban Lystspildigter. Han var en energisk og streng, men dog human og elskværdig Charakter.

Choc, fr. [schokk], Stød, Rystelse, bruges især om Rytteriets Angreb i sluttet Orden, navnlig om den sidste Del af Fremrykningen, hvor Hestene sættes i det stærkeste Løb umiddelbart før Sammenstødet med Fienden.

Chŏcim [tsim], s. **Chotin**.

Choco, d. s. s. Atrato.

Chocolade tilberedes ved at man opvarmer de afskallede Cacaobønner, hvorved de paa Grund af det indeholdte Cacaosmør blive bløde, og da river den grødagtige Masse enten i en varm Rivesklaal eller mellem opvarmede Valser eller paa anden Maade, saa længe til Massen er fin, ensartet, ikke grynet. Den bringes derpaa i Former og stivner efter at den er bleven kold. En saadan C. kaldes **bitter C.** ell. **Sundhedschocolade**. Til almindelig C. blandes den varme Masse med Sukker (omtr. lige Dele) og forskjellige Krydderier, som Vanille, Kanel osv. **Caraghenchocolade** er C., hvortil der, medens den er varm, er sat pulveriseret Caraghen; tages i Stedet for denne pulveriseret islandsk Mos, faas **islandsk Moschocolade**; de anvendes begge som en meget nærende Drik, især for brystsvage. Sættes til C. andre Lægemidler, faar man forskjellige andre Sorter C., som f. Ex. **Jernchocolade** ved at blande den med Jernilte eller mælkesurt Jernilte osv. I Pharmacien bruges C. til Tilberedning af Trochiscer (s. d. A.). C. nydes, som bekjendt, sædvanlig kogt med Mælk eller Vand. **Chocoladesuppe** er C. kogt med en stor Mængde Mælk eller Vand og nydes som en Ret med ristet Brød eller Tvebakker; man tilbereder ogsaa en Suppe af samme Navn uden C. og anvender til denne brænket Mel, Mælk, Æg, Vanille osv. S. i øvrigt **Cacao**.

Chodkiĕwicz, Jan Karol [vitsch], polsk Feltherre, f. 1560 i Litauen, tjente i Nederlandene under Hertugen af Alba og Prins Morits af Nassau og vendte derefter tilbage til sit Fædreland, hvor han tog Del i Felttogene i Valachiet og mod de oprørske Kosakker. 1602 fik han Overcommandoen i Lifland og slog 1605 Carl IX ved Kirchholm. Men Polens sørgelige Tilstand hindrede ham i at benytte Sejren; Hæren, som ikke kunde faa sin Sold, nægtede ham Lydighed, og han maatte 1611 slutte en Vaabenstilstand med Sverige. I den Krig, som Polen førte med Rusland til Understøttelse for den falske Demetrius, var han paa Grund af sine Troppers slette Disciplin uheldig, hvorimod han sejrede over Tyrkerne; men midt under denne Krig døde han i Lejren for Chocim 1621.

Chodowiecki, Daniel Nicolaus [vjĕtski], tydsk Kobberstikker, f. 16 Oct. 1726 i Danzig, uddannede sig først til Miniaturmaler under vanskelige Forhold, idet han samtidig maatte arbejde ved Handelen. Han lagde sig derpaa efter Raderkunsten, og da hans første Arbejde gjorde saa megen Lykke, at han fik tilstrækkelige Bestillinger til at se sin Fremtid sikret, levede han fra 1758 udelukkende som Kunstner. Det er især som Illustrator, han er bleven berømt. Han tegnede et forbavsende Antal smaa Compositioner (henved 3,000 Blade), som han dels selv raderede, dels overlod til Boghandlerne i Tegning til at lade udføre af andre. I disse smaa Stik, som oftest paa Størrelse af et lille Octavblad, men tit i Rækker paa 16 eller 20 Blade, udfoldede han et Liv og en Natursandhed, en physiognomisk Sikkerhed og lunefuld Charakteristik, der gjøre hans Gjengivelser til en uvurderlig Skat for Studiet af Datidens Liv og Sæder. Foruden en Mængde Kalendere udkom der næsten ikke et bedre udstyret Værk i Tydskland paa den Tid, uden at være illustreret af C. Physiognomikeren Lavater og Sædelæreren Basedow tyede til ham for at faa Billeder til deres Værker lige saa vel som Philosophen Engel til „Ideen zu einer Mimik“. Han kaldes snart „Tydsklands Callot“, snart „den tydske Hogarth“ paa Grund af mange af hans selvstændige Compositioners moralske

Præg. Hans større Blade, som „Calas's Afsked fra sin Familie", staa tilbage for de mindre. Han blev 1788 Vicedirecteur, 1797 Directeur for Kunstakademiet i Berlin og døde 1801.

Chodschend, befæstet Stad i den russiske Prov. Syr-Darja, i Asien, 40° 10' n. Br. 28,000 J. Fabrikation af Silke- og Bomuldsvarer; betydelig Handel. Herlig Omegn.

Chódzko, Ignacy, f. 1795 ved Wilna, studerede ved Universitetet der, blev Dr. phil. og overtog derefter sit Fædernegods. I sine Værker, hvoraf de populæreste ere: »Obrazy litewskie« (1840—62) og »Podania litewskie« (1852—58), giver han nøjagtige, med Humor fremstillede Billeder af litauisk Adelsliv. D. 1861.

Chódzko, Jac. Leon. B., polsk Historiker, f. 1800, gjennemrejste som Grev Oginskis Secretær siden 1819 største Delen af Europa og bosatte sig 1826 i Paris, hvor han efterhaanden var ansat ved forskjellige Bibliotheker. I Julidagene 1830 tog C. virksom Del i Kampen og blev Lafayettes Adjudant. Senere var C. Repræsentant for den polske Opstandsregering og indtraadte 1832 i den polske Nationalcomite. Han har skrevet flere Arbejder til Polens Historie: „Litauens Historie 1386—1831", „de polske Legioners Tog i Italien under General Dombrowski", og udgav det store Værk »Pologne historique, littéraire, monumentale et pittoresque« med mange Billeder og Kort (4 Bd., 1834—41, 8de Opl. 1854—57), samt 1862 en Samling Tractater og diplomatiske Aktstykker, vedrørende Polen siden 1762. D. 1871.

Choiseul [schoasöhl], 1) Havn paa Madagaskars Nordøstkyst, i den nordl. Del af Antongil Bugten. 2) s. Salomons Øer.

Choiseul [s. o.], en gammel, adelig, fransk Slægt i Champagne, der udleder sin Herkomst fra Rainer I, Greve af Langres, i Midten af det 11te Aarh. Mest bekjendte ere følgende 2 Medlemmer af Slægten. **Etienne Franç.**, Hert. af C.-Amboise, Greve af Stainville, f. 18 Juni 1719, traadte først i Krigstjeneste og kæmpede tappert i den østerrigske Arvefølgekrig; senere steg han ved Mad. Pompadours Gunst hurtig fra den ene indflydelsesrige Stilling til den anden, blev 1748 Generallieutenant, 1756 Gesandt i Wien og 1758 Hertug af C. og Minister for de udenlandske Anliggender. Han virkede for det ved Kaunitz indledede Forbund mellem Frankrig og Østerrig i Syvaarskrigen og overtog 1761 selv Krigsministeriet for at kunne paase en energisk Førelse af Krigen mod Preussen, hvilken dog strandede paa de uduelige Feltherrer, hans Beskytterindes Kreaturer, som bleve satte i Spidsen for Hærene; Udenrigsministeriet overlod han til sin Slægtning, Hertugen af C.-Praslin, der gankse handlede i hans Aand, men han overtog det selv igjen senere. Under Krigen bragte C. den bourbonske Familietractat i Stand og gjorde sig efter Freden 1763 meget populær ved sin administrative Dygtighed og diplomatiske Snildhed samt ved Jesuiterordenens Ophævelse i Frankrig. 1768 lod han Avignon og Venaissin besætte, som Ludvig XV dog senere tilbagegav Paven, og tog Corsica i Besiddelse, efter at Genua havde overladt Frankrig sine Fordringer paa denne Ø, der skulde tjene til Erstatning for de ved Freden 1763 tabte Kolonier. Han beførdrede Kolonialvæsenet, sørgede med Omhu for Flaaden, samt Handelens og Industriens Udvikling, anlagde fortræffelige Militærskoler og indførte i det hele betydelige Reformer. Men den ved en Maitresse hævede Minister blev styrtet ved en anden Maitresse, Mad. Dubarry, hvis Bestræbelser for at indtage sin mægtige Forgængerindes Stilling han mødte med ubulgt Foragt; 1770 blev han pludselig afsat fra alle sine Embeder og levede siden paa sit prægtige Landgods Chanteloup i Besiddelse af en overordentlig Folkeyndest, nærmest vel som Følge af hans Efterfølgeres Foragtelighed. Ludvig XVI benyttede ofte hans Raad, men kaldte ham dog ikke til nogen Ministerpost. C. døde 7 Maj 1785. Hans fremragende, om end mere glimrende end gedigne Statsmandstalent kan ikke miskjendes; men saa meget fremgaar af hans Historie, at han midt under Hoffets Tøjlesløshed ikke besad sædelig Holdning og Alvor nok til med Kraft at trykke de Intriguer og Partier, der havde hævet ham, til Jorden. Han var ganske et Barn af sin Tid og sit Folk, og selv i hans Privatliv afspejlede sig dettes frivole Letsindighed og ubundne Væsen. Videnskaberne elskede han, for saa vidt som de forskjønnede Livet, og han anvendte store Summer paa Digtere og Kunstnere, ligesom han ogsaa beskyttede mange franske Forfattere mod Presseforfølgelser. — **Marie Gabr. Aug. Florens**, Greve af C.-Gouffier, fransk Oldtidsforsker, f. 1752, foretog 1776 en Rejse til Grækenland, hvorefter han udgav »Voyage pittoresque de la Grèce« (Par. 1782, paa ny udg. i 3 Bd., Par. 1840—42). Som Gesandt i Constantinopel vedblev han at betragte Bourbonerne ogsaa efter Republikens Oprettelse som Frankrigs legitime Herskere og sendte sine Depecher til Ludvig XVI.s Brødre i Tyskland, hvorfor han 1792 for at undgaa at blive ført fangen til Frankrig saa sig nødt til at flygte til Rusland, hvor Kejser Paul siden udnævnte ham til Statsraad samt Director for Kunstakademiet og det kejserlige Bibliothek. 1802 vendte C. tilbage til Frankrig, blev efter Restaurationen Pair og Medlem af Cabinetsraadet samt optaget i det franske Akademi og døde 1817 ved Badene i Aachen uden Efterkommere. Han har bl. a. skrevet mod F. A. Wolfs Anskuelser angaaende de homeriske Digtes Oprindelse. Om Hertugerne af C.-Praslin s. Praslin.

Choisy le Roi [schoasi lø roā], Flække i det franske Dep. Seine, ved Seine, 1 M. s. f. ø. for Paris. 7,000 J. Livlig Industri i Glas, Porcelæn og Maroquin. Vinhandel. Prægtige Landsteder. Under Paris's Belejring 1870 gjordes der 30 Sept. og Natten 28—29 Nov. Udfald fra Paris mod C.

Choktaer [tschök], Choctaws, en appalachisk Indianerstamme i det nordlige af Staten Mississippi, som sammen med Chickasawer og Cherokeser (s. d. A.) blev overflyttet til Indianerterritoriet og der har fortsat sin forholdsvis betydelige Culturudvikling.

Choler, A. [scholæhr], fransk Dramatiker, f. 1824, har arbejdet flittig for Theatre som Palais royal, Variété, Folies dramatiques, mest med Medarbejdere. »Les Marquises de la fourchette«

(1854) vakte stor Lystighed. Han har navnlig præsteret Farcer, Vaudeviller, Parodier og Operettetexter.

Cholera, en overordentlig acut forløbende, epidemisk optrædende Infectionssygdom, der ytrer sig ved voldsomme Udtømmelser af en risvandsagtig Vædske af Maven og Tarmkanalen (Brækning og Diarrhoe) med samtidig Sammenfalden af Legemet og næsten fuldstændig Ophør af Livsvirksomheden (Pulsmangel, Iskulde, Ophør af Urinafsondringen, Tab af Stemmen og Kræfterne osv.). Omtr. 60 pCt. af de angrebne dø, og Døden indtræder ofte efter faa Timer; Helbredelsen foregaar enten temmelig hurtig eller først efter Forløbet af forskjellige secundære sygelige Tilstande, der i det ydre have en vis Lighed med Typhus, hvorfor man under ét har kaldt dem **Choleratyphoid**. Ikke altid naar C. den udtalte Grad, men bliver staaende ved lettere Former, **Choleradiarrhoe** og **Cholerine**. C. har sit oprindelige Hjem i Gangesdeltaet (deraf Navnet **indisk** ell. **asiatisk C.**), hvorfra den siden 1816 har udbredt sig over næsten hele den øvrige Verden i frygtelige Epidemier, der altid ere gaaede fra Ø. til V., og af hvilke den første hjemsøgte Europa 1830. Sverige angrebes første Gang 1834 (begyndende i den sydl. Del af Landet og trængende frem mod N. til 60° n. Br.), medens Norge allerede de to foregaaende Aar havde lidt paa enkelte Punkter (Drammen, Moss, Christiania). I Danmark havde der kun vist sig enkelte Tilfælde (i Dragør 1848, Vandholm og Korsør 1850), da C. 12 Juni 1853 optraadte i Kjøbenhavn og udviklede sig til en overordentlig heftig Epidemi, som udbredte sig næsten over hele Landet og i det hele krævede 6,688 Ofre, af hvilke Kjøbenhavn leverede de 4,737; senere har der her i Landet kun vist sig mindre Epidemier, begrænsede til enkelte Steder (Korsør, Svendborg, Kjøbenhavn 1857, Aarhus 1859). C.s Udbredningsmaade har været Gjenstand for megen Strid mellem Contagionister og Miasmatikere; for Tiden antage de fleste, at C. ikke opstaar uden for Indien, men altid forplantes fra Sted til Sted, især ved Individer, der lide af Sygdommen og da oftest af dens ringere Grader, Cholerine og Choleradiarrhoen, men ogsaa ved Gjenstande, der have været i Berøring med saadanne. Navnlig er det da de syges Tarmudtømmelser, der indeholde og udbrede Smitstoffet. Til Udviklingen af en Epidemi kræves der visse gunstige Betingelser, blandt hvilke Jordbundens Beskaffenhed og navnlig Grundvandets vexlende Højde spille den væsentligste Rolle; ogsaa Varme og Tørhed af Luften begunstige C.s Udbredelse, medens Kulde og Regn modvirke den. Særlig heftig optræder C. altid paa Steder med slette hygieiniske Forhold. Det er rimeligvis en egen Bakterieform, der er den egentlige Aarsag til C. En Cholerine, der ganske ligner C.s lavere Grader, viser sig jævnlig sporadisk efter Forkølelser, Diætfejl, eller epidemisk især om Sommeren og bærer Navnet **europæisk** eller (hos os) **dansk C.** **Choleradraaber, Choleratinctur, Anticholeraessens** osv. ere Navne paa forskjellige Tincturer og Blandinger, der skulle anvendes dels mod Cholera, dels som Forebyggelsesmiddel mod denne Sygdom. De have det til fælles, at de bestaa af aromatiske, bitre og inciterende Ingredienser, og at de ere temmelig uvirksomme, saa vel mod Sygdommen, naar den er udbrudt, som til at forebygge, at den udbryder.

Choleraflue, en aldeles vilkaarlig og ugrundet, populær Benævnelse paa forskjellige Smaainsekter, som man har troet at finde særdeles talrige under en Choleraepidemi, eller naar man ventede en saadan. I Danmark menes dermed især de smaa, sorte Blærefødder, der ofte falde besværlige paa hede Sommerdage ved den Kløe, som de frembringe i Huden.

Cholerisk, s. **Temperament**.

Cholesterin, et farveløst, krystallinsk Legeme, der bestaar af Kulstof, Brint og Ilt og forekommer i Galden, Hjærnen, Nerverne, Blodet, i Æggeblomme og, skjønt sjældnere, ogsaa i Planteriget (Korn, Ærter, Olivenolje, Gjær). Det vindes af Galdestenene, som undertiden næsten ganske bestaa af C., ved at opløse dem i kogende Vinaand, hvoraf det ved Afkøling udkrystalliserer. Det synes at have Charakter af en Alkohol. I Glas, hvori Hjærnepræparater o. desl. opbevares i Spiritus, udkrystalliserer C. jævnlig om Vinteren.

Cholet [scholē], Stad i det franske Dep. Maine-Loire, 7 M. s. v. for Angers. 12,000 I. Linned-, Bomulds- og Uldmanufakturer. Republikanerne sejrede her 17 Oct. 1793 over Vendéerne.

Choliambe ell. haltende Jambe, ogsaa kaldet det hipponakteiske Vers (efter den satiriske Digter Hipponax), er et jambisk Trimeter med en Spondæ eller en Trochæ i sidste Fod i Stedet for en Jambe.

Cholmogory, Stad i Rusland, Gouv. Archangel, 8 M. s. ø. for Archangel, paa en Ø i Floden Dvina. 1,300 I. Her døde 1746 den af Kejserinde Elisabeth detroniserede Regentinde Anna.

Cholula [tscho], Stad i den mexicanske Prov. Puebla, 2 M. v. for Puebla, 6,500 F. over Havet. 9,000 I. I Omegnen er store Agaveplantager. C. var, da Cortez erobrede Mexico, en af Landets mest blomstrende Stæder og Hovedpunktet for Gudsdyrkelsen. Her var til Ære for Guden Quetsalcoat opført en 160 F. høj Pyramide, hvis Grundflade er en Firkant med Sider af 1,500 F.s Længde. Paa dens øverste Flade, hvis Sider ere af c. 200 F.s Længde, var opført et Tempel; nu staar der en Kirke.

Chomjakov [köff], russisk Skribent, f. 1804 i Moskva, udmærkede sig som Officer i Tyrkekrigen 1828—29 og skrev siden et Par Tragedier. Hans Lyrik hører til det bedste i den nyere russiske Literatur. Til Tidsskrifter har han leveret ivrige panslavistiske Bidrag, baade i Vers og Prosa. I sit berømte Digt »Orel« (Ørnen) maner han alle de slaviske Stammer til at holde sammen mod Vestens hensygnende og forbærvede Civilisation. Han var ivrig orthodox. C. døde af Cholera 1860.

Chondrin, Bruskslim, s. **Lim**.

Chonos [tschō], en Øgruppe i det store Ocean ved Sydamerikas Vestkyst mellem Øen Chiloe og Halvøen Tres Montes, bestaar af nogle

større og talrige mindre, klippefulde og kun lidet bekjendte Øer, der ved Moraledakanalen skilles fra Kysten. Den nordlige Del af Gruppen kaldes ogsaa Guaytecasøerne. Det samlede Areal angives til 221 □ M. Den største af Øerne, Magdalena, er 45 □ M.

Chons ell. **Chonsu**, ægyptisk Guddom, Sønnen i den thebanske Gudetrehed. Han var utvivlsomt ligesom Sønnen i den memphitiske Triade Lægekunstens Gud, men opfattedes ogsaa undertiden som Maanegud. Paa Ramessidernes Tid dyrkedes han i en dobbelt Skikkelse, nemlig som Chonsu, Thebens gode Beskytter og som Chonsu, Thebens Raadgiver, der forjager Rebellerne.

Chope, fr. [schopp], et Glas med ½ Pot Øl i.

Chopin, Friedr. Frants [schopäng], f. 1 Marts 1809 nær ved Warschau, d. 17 Oct. 1849 i Paris, en af de genialeste Pianofortevirtuoser og Componister for sit Instrument, med hvem en ny Epoche i Pianoforteliteraturen og i Pianospillets Technik tog sin Begyndelse. 1829 rejste C. til Wien, hvor han optraadte med stort Bifald i et Par Concerter. Aaret efter gjæstede han paa ny Wien, men forskjellige Omstændigheder, bl. a. en Choleraepidemi, hindrede hans Fremgang, og han drog derfor herfra over München til Paris. Her gik det ham i Begyndelsen ikke godt; han tænkte endog efter en mislykket Concert 1832 paa at rejse til Amerika, men ved en Soirée hos Rothschild, hvor han indførtes af Fyrst Ant. Radziwill, gjorde hans Spil den største Opsigt. Nu vakte han Begejstring i de adelige Saloner, hvor han med sin aristokratiske Tænkemaade og sit elegante Væsen følte sig ret til Pas, og fra disse naaede hans Ry og hans Compositioner ud over Verden. 1838 gjorde han, ledsaget af sin Veninde George Sand, en Rejse til Majorca for sit Helbred, men en indtraadt Bedring var kun forbigaaende, og hans Kræfter svandt mere og mere. Efter at have brudt med George Sand, syg og nedbøjet, rejste han 1848 til England og Skotland, hvor han modtoges med stor Begejstring og gav enkelte Concerter, mest til Indtægt for polske Emigranter; ved Nyaar 1849 vendte han tilbage til Paris. C. har efterladt to store Pianoforteconcerter og nogle mindre Concertstykker med Orchester, en Trio, en Sonate med Violoncel og en Mængde større og mindre Solostykker for Piano, Sonater, Ballader, Polonaiser, Nocturner, Mazurkaer, Valse, Etuder m. m. Men skjønt hans samlede Værker have et ret anseligt Omfang, er det dog ikke saa meget Mængden som det højst originale, phantasi- og poesirige Indhold, der giver dem den store Betydning. Uagtet C. nu i en anselig Aarrække har haft en Skare af Dyrkere og Efterfølgere, er han endnu stedse i sine mest charakteristiske, især mindre Sager den mest moderne af alle Pianocomponister og uundværlig paa Nutidens Pianovirtuosers Concertprogrammer.

Choquere [schokére], mishage, fornærme, støde.

Chor (det græske Ord χορός betegner oprindelig Danseplads) kaldtes hos Grækerne et Antal Sangere og Dansere, der optraadte ved festlige Lejligheder. De første C., der uddannedes kunstmæssig, vare de lyriske, idet de Digte, som henhørte under den ene af den græske Lyriks to Hovedretninger, den doriske Lyrik, vare beregnede paa at synges af flere Personer under Dansebevægelser og med Accompagnement af Fløjtespil. Af en enkelt Art af disse lyriske C., det dithyrambiske, udviklede sig senere det dramatiske C. saa vel i Tragedien som i Komedien. C. repræsenterer Dramaets lyriske Del i Modsætning til Dialogen, men kan dog ogsaa ved sin Fører (Choregos, Koryphæos) deltage i denne. C.s Hovedopgave i Tragedien er at udtale sin Medfølelse med Hovedpersonens Skæbne og give ham gode Raad og Formaninger; ejendommelig for den ældre attiske Komedies Chorsange er den saakaldte Parabase (s. d. A.). I den attiske Tragedies mest blomstrende Periode bestod C. af 15 Personer, i Komedien af 24. C.s Plads var paa den Del af Theatret, som kaldtes Orchestret (Dansepladsen); kun undtagelsesvis betraadte det Scenen. Dets Sange ere dels saadanne, som synges af det samlede C., hvor et Hvilepunkt indtræder i den dramatiske Handling, dels saadanne, som af enkelte Chormedlemmer (især Chorføreren) henvendes til de paa Scenen optrædende Personer, hvorved der fremkommer en særegen Art af Vexelsange mellem C. og Skuespillerne. Undertiden deler ogsaa C. sig i to Halvdele, der synge vexelvis. Efterhaanden som den attiske Tragedie forfaldt, tabte C.s Betydning sig mere og mere; til sidst udelodes det ganske, som i den nyere attiske Komedie og hos Romerne. I den nyere Tid have enkelte dramatiske Digtere gjort Forsøg paa atter at optage C., f. Ex. Schiller i „Die Braut von Messina", men have atter opgivet det. C. (it. coro, fr. choeur) bet. i Musiken en Samling af Syngende eller Spillende eller af Syngende og Spillende til sammen, som i Fællesskab udføre et dertil indrettet Musikstykke. C. kan bestaa af Mænd eller Kvinder alene og være enstemmigt eller flerstemmigt med eller uden Instrumenter. Flerstemmigt C. bestaar af to eller flere Stemmer, der hver især repræsenteres af flere Syngende. Blandet (fuldstændigt) C. bestaar af Kvindestemmerne Sopran og Alt, samt Mandsstemmerne Tenor og Bas. Den enstemmige Chorsang gaar tilbage til de ældste Tider, den flerstemmige er næppe kjendt før det 10de Aarh. Ogsaa det for et Sangchor bestemte Musikstykke benævnes C. C. bruges ogsaa for Corps, Musikchor for Musikcorps. C. betegner endelig den Afdeling af Kirken, i hvilken Højaltret findes, og hvor Chorherrerne i de katholske Kirker samles til Chortjeneste, eller det Sted, hvor Orgelet staar (Orgelchoret), og hvorfra Kirkemusiken udføres.

Chorbiskopper ell. Landbiskopper kaldtes i den gamle Kirke Biskopperne paa Landet, i Modsætning til Biskopperne i Stæderne. De vare for det meste afhængige af Biskopperne i Stæderne og tabte efterhaanden mere og mere i Betydning, indtil de paa Conciliet i Laodicea 360 ganske bleve ophævede; i deres Sted blev der indført Periodeuter eller Visitatorer, som skulde have Opsigt med Presbyterne paa Landet. **Chorherrer**, **Chorvicarer**, s. **Capitel**.

Chortjeneste, i Romerkirken en Del af den for

Gejstlige og Munke foreskrevne Gudstjeneste. Oldkirken fastholdt den jødiske Synagoges sædvanlige 3 Bedetimer, Kl. 9 og 12 Form. og Kl. 3 Eft. (Ap. Gj. II, 15; X, 9; III, 1), og Overholdelsen af disse gjordes til Pligt for alle Christne. I det 4de og 5te Aarh. forøgede Klostrene for deres Beboeres Vedkommende Antallet af Bedetimer til 7 eller stundum endog til 8 saakaldte Horæ canonicæ eller regulares, nemlig Matutina (Morgenmesse) Kl. 3, Prima Kl. 6, Tertia Kl. 9, Sexta Kl. 12, Nona Kl. 3, Vespera Kl. 6, Completorium Kl. 9, Mesonyktion, Midnat, Vigilie Kl. 12. I Regelen slog man dog to natlige Horæ sammen og fik saaledes Syvtallet ud (Ps. XIX, 164), og mange slog endog 4 Horæ sammen til én Vigilie. Disse Bedetimer skulle af alle Klosterboere og regelbundne Kanniker fejres i Fællesskab med fælles Bøn og Psalmesang i Kirkens Chor, medens alle Diakoner, Præster og Biskopper, naar de ikke deltage i C., skulle bede deres Horæ hjemme. Til Brug ved denne C. udarbejdedes saakaldte Breviarier, latinske Andagtsøvelser, blandt hvilke det romerske (Breviarium Romanum; B. betyder vist en kortfattet Andagtsbog) efterhaanden næsten har fortrængt alle de andre. Grundlaget skyldes Gregor VII, som 1074 udarbejdede det til Brug for Kirkerne i Rom; det vandt stor Udbredelse og blev gjentagne Gange forbedret, men formaaede dog ikke at fortrænge de mange andre, som vare i Brug, før Tridentinerconciliet overdrog Paven at udarbejde et nyt Breviar. Det gamle romerske blev da omarbejdet under Pius V 1568 og forbedret af Clemens VIII 1602 og Urban VIII 1631. Hver Hora begynder med Pater noster og Ave Maria; det øvrige Indhold er korte Afsnit af Bibelen og Kirkefædrene, af Helgenhistorier, Bønner og Hymner. De, som bede deres Horæ hjemme, kunne, naar de have skjellig Grund dertil, f. Ex. Embedsforretninger, gjøre det til andre Tider end de foreskrevne, naar de blot fra Midnat til Midnat blive færdige med at bede deres Breviar for den Dag; helt at springe et af Dagens 8 Stykker over er en Dødssynd.

Chortone ell. Orgeltone, den højе Stemning, som tidligere brugtes ved Orgeler til Udførelse af Kirkemusik, i Modsætning til den dybere Stemning, Kammertone, der brugtes til Kammermusik og Orchestermusik. Den egentlige C. stod en Heltone højere end den herskende Kammertone; ja den saakaldte Cornettone stod endog en lille Ters højere; en aldeles fast Regel synes ikke at have været gjældende. Ved Kammertonens gradvise Stigning forringedes Forskjellen mellem Stemningerne, og nyere Orgeler staa i Almindelighed i Kammertone. Den højere Stemning bidrog til, at Tonerne lettere trængte igjennem i de store Kirkerum, men Sparsommelighedshensyn have sikkert været en væsentlig Grund til Brugen af C., idet man dertil kunde anvende kortere Piber end til den dybere Stemning.

Chorāl, en kirkelig Melodi, som bevæger sig langsomt fremad i Toner af næsten ens Varighed, og som synges af Menigheden eller af et Menigheden repræsenterende Chor. Hilarius, Biskop i Poitiers i Midten af det 4de Aarh., er den første, om hvem man nogenlunde ved, at han digtede Hymner til Brug i Kirkerne og satte Melodier til. Men det var først ved Luther, at Choralsangen tog sit større Opsving, som fortsattes til Enden af det 17de Aarh.

Chŏrda, lat. (it. corda), Stræng, betegnede tidligere tillige Tone og Tonetrin. **Chordomēter**, Strængemaaler, et Instrument, hvormed man maaler Strængenes Tykkelse for stadig at holde Betrækket i rette Forhold. Det simpleste bestaar af en Metalplade med Huller af forskjellig Størrelse, gjennem hvilke man trækker Strængen.

Chordāle, d. s. s. Radicalaxe.

Chōrde, Stræng, en ret Linje, som forbinder to Punkter af en krum Linje.

Chorea St. Viti, lat., St. Veitsdans.

Choreographī, Kunsten at nedskrive Dans med Tegn, ligesom Musik med Noder, er oprindelig fremgaaet af de gamles Omhu for at bevare den rette Udførelse af deres religiøse Danse og var allerede meget tidlig kjendt af Ægypterne. Ogsaa Romerne havde en Tegnskrift for Dansens Trin og Bevægelser, men den er gaaet tabt. Opfindelsen af den nyere Tids C. regnes fra 1588, da en fransk Kannik Thoinot-Arbeau udgav en Afhandling, betitlet »Orchésiographie«, hvori han dog kun angav Dansen ved over hver Node at beskrive det Trin eller den Bevægelse, som skulde falde paa den. Ludvig XIV.s Dansélærer Beauchamps forbedrede Methoden ved at opfinde en Rækkefølge af Tegn, som selvstændig og kun med Henvisning til Musikens Takter fremstillede Dansen. For Tiden har næsten enhver Balletmester sin egen C., der i Forhold til sin Nøjagtighed er mere eller mindre udførlig.

Choreutik, Dansekunst.

Choriāmbe kaldes i Metriken den af en Trochæ (—◡) og en Jambe (◡—) sammensatte Versfod (—◡◡—). Den har sit Navn af den livlige, dansende Bevægelse. Choriambiske Vers begynde i Regelen med en Trochæ eller en Spondæ (——) og ende med en Jambe; er der 2 C., kaldes Verset asklepiadeisk; er der kun 1 C., kaldes det glykonisk.

Chorley [tschŏrrli], Stad i Lancashire i England, 6 M. s. til ø. for Lancaster. 20,000 I. Vigtig Bomuldsindustri, Papirmøller, Kulminer og Stenbrud.

Chorographī, Beskrivelse af enkelte Egne og Landskaber; Korttegning.

Choroidītis, Betændelse i Øjets Aarehinde, Choroidea, staar i Almindelighed i Forbindelse med visse constitutionelle Sygdomme (Kjertelsyge, Syphilis, Rheumatisme osv.) og er en meget farlig Sygdom, der oftest ender med Blindhed, ja endog med hele Øjets Undergang. Den er oftest chronisk.

Chorostkow, Stad i det østerrigske Kronland Galizien, 10 M. ø. s. ø. for Lemberg. 6,000 I. Prægtigt Slot og fortrinligt Stutteri.

Chorǣus, Michael, svensk Digter, f. 15 Marts 1774 i Börå i Finland, blev efter i sit 15de Aar at have mistet sin Fader optaget som Barn af en fjærn Slægtning i Vesterås og fuldførte sine Studier først ved det derværende Gymnasium, senere ved Universitetet i Upsala, hvor han

1797 opnaaede den philosophiske Grad. Han blev 1799 Docent i Veltalenhed ved Universitetet i Åbo, 1802 Adjunct i Theologi ved Krigsakademiet paa Carlberg og Hofprædikant og døde 3 Juni 1806. C., hvis Digte røbe en lidet rig Phantasi, men varm Følelse med nogen Tilbøjelighed til det sentimentale, vandt hos sin Samtid Navn som en fremragende Digter. Ogsaa som Prædikant vandt C. særdeles Bifald; Aaret efter hans Død udkom hans i Forening med Wallin »Omarbetade Kyrko-Psalmer« og 1815 hans »Samlade Skaldestycken« (ny Udg. 1826).

Chothbah, en Tale, der holdes i hver muhammedansk Bys Hovedmoske efter den sædvanlige Fredagsbøn, og hvori man priser Gud og Muhammed; paa Kalifatets Tid indeholdtes heri tillige en Bøn for den regerende Kalif og hans Efterfølger. Rettigheden til at nævnes i denne Bøn og til at præge Mønt (Sikkah) ansaas for de to vigtigste Tegn paa den højeste Magt; da derfor i det 9de Aarh. Kalifatets Anseelse begyndte at formindskes, udelod de oprørske Statholdere Kalifens Navn og satte senere deres eget i Stedet. Efter Kalifatets Ophør lod hver regerende Fyrste holde en C. i sit eget Navn.

Chotin ell. **Chocim**, stærkt befæstet Stad i det russiske Gouv. Bessarabien, ved Floden Dnjestr, 32 M. n. v. for Kischinev. 16,000 J. Hestehandel. Industrien leverer fornemmelig militære Fornødenheder. Ved C. sejrede Polakkerne 1621 og 1673, og 1739 den russiske General Münnich over Tyrkerne. 1769 blev C. erobret af Russerne, 1788 af Østerrigerne, 1806 af Russerne, som beholdt Fæstningen med det øvrige Bessarabien ved Freden i Bukarest 1812.

Chotusitz, s. Czaslau.

Chouaner [schuäner] kaldtes under den første franske Revolution de royalistiske Insurgenter paa den højre Loirebred, hvis Stamme dannedes af Smuglere (Chat-huants, d. e. Natugler, i Folkesproget Benævnelse for Smuglere) og lignende Personer, der havde sat sig ud over Lovene. Navnet skal for øvrigt hidrøre fra Jean Cottereau, kaldet Chouan, Anføreren for en saadan Bande, som 1794 faldt i Kampen. Det første Forsøg blev gjort 1792 af Marquis de la Roairie, men snart undertrykt. Bedre Fremgang havde Opstanden 1793 under den forhenværende Smugler Jean Cottereau, og fra den Tid blev Chouaneriet, idet det sluttede sig til den allerede tidligere udbrudte Opstand i Vendée og understøttedes med Vaaben og Penge fra England, meget farligt for Republiken og beskæftigede ved et Slags Guerillakrig 60,000 Mand af Conventets Tropper. Først havde General Beaufort Anførselen imod C.; 1794 blev hele det vestlige Frankrig erklæret i Belejringstilstand, og Hoche fik Overcommandoen over alle 4 Hærcorps, som kæmpede med C. Dels ved Sejervindinger, dels ved Underhandlinger lykkedes det denne General at opløse Chouaneriet, blandt hvis Førere Cormatin, Charette, Georges Cadoudal, Scépeaux, Frotté og Stofflet vare de betydeligste. Chouaneriet viste sig igjen 1799, da det blev undertrykt af General Brune, samt 1814 og 1815, da dets Sag sejrede ved Bourbonernes Gjenindsættelse. 1832 søgte Hertuginden af Berry derimod forgjæves at gjenopvække Chouaneriet.

Chrestomathi er et græsk Ord, der betegner en Samling af det bedste af tidligere prosaiske Forfatteres Skrifter, altsaa en Læse- og Lærebog. En Samling af poetiske Stykker kaldes Anthologi.

Chrétien de Troyes [kretiäng də troä], egtl. Crestien, fransk Trouvère, d. mellem 1195 og 1198, Forfatter til Digtninger af den keltiske Cyklus som »Le chevalier au lion« og »Perceval«. Det sidste begynder Rækken af de Værker, der gruppere sig om »Le saint Graal«; han begyndte den paa Grev Philip af Flanderns Opfordring. Han opholdt sig ved de flanderske Grevers Hof og var yndet af Marie de France, Grevinde af Champagne, Datter af Ludvig VII.

Chrie kaldes i Rhetoriken en vis Form for Bearbejdelsen af et Æmne, hvilken hyppig anvendtes ved Øvelser i Skolerne. Themaet var sædvanlig en Sentens eller overhovedet et Udsagn af en bestemt Mand; Afhandlingen skulde efter Kunstens Regler omfatte: Opstillingen af Themaet; Bevisførelsen; Oplysning af samme ved Modsætning, Sammenligning og Exempler; Vidnesbyrd og Slutning.

Chrisma, gr., den hellige Salve af Olivenolje, blandet med Balsam og andre vellugtende Stoffer, som siden det 3dje Aarh. bruges i den græske og romerske Kirke til kirkelige Indvielser, som Præsteordination, Confirmationen efter Daaben, den sidste Olje; ved Daaben bruges ren Olivenolje. Indvielsen af Oljen sker hver Skærtorsdag af Biskopperne i den romerske Kirke og af Patriarcherne i den græske. **Chrismale** er et hvidt Tørklæde, som bindes den indviede om Panden for at hindre Oljen i at flyde ned.

Christchurch [krejstitschørtsch], 1) Stad i Hampshire i England, ved Floden Avon, hvor den optager Stour, tæt oven for dens Udløb i Kanalen, 5 M. s. v. for Southampton. 5,000 J. Mærkelig gammel Kirke. Laxefiskeri. 2) Stad paa Østkysten af Ny-Seelands Syd-Ø i Australien, med 31,000 J. (1881) i C., dens Forstæder og Havnen. C. staar i Jærnbaneforbindelse med Havnen Lyttelton og med hele den sydlige Del af Øens Østkyst. Gjennem det c. 3,000 F. høje Arthurpas, 14 M. n. v. for C., gaar Vejen til Guldbistricterne.

Christendommen, den ved Jesus Christus stiftede Religion. I C. er Modsætningen mellem den evige, almægtige Skaber og den endelige, begrænsede Menneskeskabning løst ved Evangeliet om Guds Menneskeblivelse i Christus, og i den er Modsætningen mellem den hellige Gud og den faldne, syndige Menneskeslægt hævet ved Gudmennesket forsonende Lidelse og Død. I disse to Grundundere, Incarnationens og Forsoningens Undere, ligger C.s Væsen indeholdt (dens objective Side), og i den troende Tilegnelse af dette Indhold ligger C.s frelsende Magt (dens subjective Side). I sin historiske Udvikling er C. fremgaaet af Jødedommen, som i Spaadommene om den tilkommende Frelse ved Messias, Herrens Salvede, viser ud over sig selv og giver sig til

Kjende som en Forberedelse til den fuldkomne, den absolute Religion; jvfr. Aabenbaring. Jødedommen er particularistisk: kun et enkelt, udvalgt Folk er Gjenstand for Guds Naade; C. er universalistisk: i Christus tilbyder Gud alle Mennesker uden Forskjel sin Frelse. Dens Bekjendere kalde sig Christne, et Navn, der allerede i Apostlenes Dage kom i Brug, første Gang i Antiochia (Ap. Gjern. XI, 26), medens Jøderne kaldte dem Nazaræer. Samfundet af de christne udgjør den christne Kirke ell. Menighed; den er ēn, fordi den har ēn Herre, ēn Tro, ēn Daab; den er almindelig (katholsk i Ordets sande Betydning), fordi den bevarende sin Sammenhæng med den apostoliske Moderkirke holder fast ved det evig almengyldige i C.; som Udtryk for denne Katholicitet har den bevaret det apostoliske Symbol, hvori den bekjender den fra Apostlene overleverede Lære, og i de økumeniske (almindelige) Symboler har den udsondret alt det falsk individuelle og hæretiske. Den er hellig, fordi dens Udvikling ikke er den naturlige Udvikling, men en Udvikling formedelst den hellig Aand, der ikke alene har Menneskeslægtens Cultur til Formaal, men dens Forløsning og Helliggjørelse. Allerede i det 1ste Aarh. udbredte den christne Kirke sig over hele det romerske Rige, og efter at have gjennemgaaet grusomme Forfølgelser hævede den sig under Constantin den store i Begyndelsen af det 4de Aarh. til Statsreligion. Men fra nu af trængte ogsaa meget uchristeligt, baade jødisk og hedensk, ind i den og øvede en verdslig Indflydelse paa den (Billeddyrkelse og Hierarchi), samtidig med at Kirkelæren udvikledes under heftige dogmatiske Kampe, navnlig om Treenigheden og Christi Personlighed. Den aandelige Forskjel mellem Østerland og Vesterland førte i Begyndelsen af Middelalderen til en Spaltning mellem den græsk- og romersk-katholske Kirke, der endte i et afgjørende Brud 1054. Paa alle Sider tilbagetrængt af Muhammedanismen stivnede efterhaanden den græske Kirke i en fuldkommen Stillestaaen, medens Romerkirken under stormfulde Kampe med Statsmagterne øvede en betydelig Indflydelse paa de nyomvendte Folkeslag og ved sine store Institutioner (Pavedømme og Munkevæsen) Middelalderen igjennem gav den hele Udvikling i Vesterlandet en udpræget kirkelig Retning. Men den aandelige Overlegenhed, Kirken havde vundet, udartede efterhaanden i anmassende Hierarchi og gjennemgaaende Fordærvelse i Kirken, indtil Videnskabernes Gjenfødelse (Humanismen) i det 15de Aarh. brød det hierarchiske Aandstyranni, og Reformationen i det 16de Aarh. fremkaldte en Vækkelse og Renselse af det religiøse Liv. Fra den Tid af staar den protestantiske Kirke som tredje Hovedled i det christne Samfund og har under svære Kampe delt sig i mange Underafdelinger. I Følge en Sandsynlighedsberegning tæller den christne Kirke nu c. 406 Mill. Tilhængere, deraf 115 Mill. Protestanter, 207½ Mill. romerske Katholiker og 83½ græske Katholiker.

Christendomsselskab, det tyske, en religiøs Forening for den evangeliske Kirke, stiftet 30 Aug. 1700 af Joh. Urlsperger i Basel. Ved bestemte Leveregler for de enkelte Medlemmer, Sammenkomster til opbyggelige Betragtninger og en udbredt Correspondance vilde det vække og styrke det religiøse Liv. De efterhaanden i mange Stæder i Tyskland og Schweiz opstaaede Filialforeninger bleve indbyrdes forenede ved det siden 1784 maanedlig udgaaende Skrift „Sammlungen für Liebhaber christlicher Wahrheit“, der som et meget læst Tidsskrift har bevaret sig lige indtil vor Tid. Selskabet tog sig af alle Grene af den ydre og indre Mission, og i Tidens Løb ere flere vigtige selvstændige Foreninger udgaaede fra det, f. Ex. Bibelselskabet i Basel (1804), Missionsselskabet i Basel (1816) osv.

Christenforfølgelser udgik først fra Jøderne, for hvem Stephanus faldt som det første Offer, senere Apostlen Jakob den ældre 44 og Jakob, Herrens Broder, 64. Efter 70 havde Jøderne kun i de faa Aar under Bar-Kochba (132—35) Magt til selvstændig C.; men derimod have de til alle Tider, naar Lejlighed gaves, været rede til at ægge hedenske og andre ikke-christelige Herskere og Folk til C. Eftersom Christendommen optraadte med den aabent udtalte Hensigt, aldeles at fortrænge alle andre Religioner, mærkede Hedenskabet snart, at det her gjaldt en Kamp paa Liv og Død; de christnes Mangel paa Templer, Altere og Offere opfattedes af Hedningerne som Atheisme; deres Uvilje mod at deltage i den af hedenske Ceremonier gjennemtrængte Stats- og Krigstjeneste og deres bestemte Vægring ved at strø Virak for Kejsernes Statuer opirrede Kejsere og Folk imod dem; dertil kom deres tilbagetrukne og alvorlige Væsen, der betragtedes som Menneskehad, og de mangfoldige usande Beskyldninger om, hvad der foregik ved de christnes Fester. Alt dette vakte en Forbitrelse mod de christne, der uafladelig ytrede sig i alle Haande Plagerier og gjentagne Gange gav sig Luft i blodige C. De første C. under Nero (64), Domitian (95), Trajan (107), Marcus Aurelius (167 og 177), Septimius Severus (203), Maximus Thrax (235) omfattede dog kun enkelte Dele af Romerriget; men under Decius (249), Valerian (257) og Diocletian (303—11) forfulgtes de christne over hele Riget. Under Nero fandt Peter og Paulus Martyrdøden, dog vistnok først hen imod Slutningen af hans Regering, og Forfølgelsen vakte ved sin Grusomhed saadan Forfærdelse hos de christne, at det Sagn opkom, at Nero skulde komme igjen som Antichrist. Med Decius begyndte C. at ledes mere planmæssig, fortrinsvis at rettes imod Præstestanden og at udøves med forøget Grusomhed; mange faldt fra under Pinslerne; men der taltes ogsaa mange Confessorer, d. e. Bekjendere (de, der lede Pinsler, men slap derfra med Livet) og Martyrer (de, som døde for Troens Skyld). Under Diocletian bleve de christnes Kirker nedrevne, deres hellige Bøger brændte, og de mest udtænkte Pinsler anvendte imod dem; dog var der forholdsvis kun faa frafaldne, og de mange heltemodige Prøver paa Trosmod vakte en Beundring, som tilførte Christendommen nye Tilhængere. „Martyrernes Blod blev Kirkens Udsæd“. Forfølgelsen rasede over hele Romerriget; kun Gal-

lien, Spanien og Britannien bleve skaanede, beskyttede af Constantius Chlorus. Endelig ophævede Kejser Galerius selv, bragt til Besindelse ved en frygtelig Sygdom, Forfølgelsen kort før sin Død 311; 312 og 313 udstedte Constantin den store Toleranceedicter til Fordel for de christne, og snart efter blev Christendommen ophøjet til Statsreligion. Ogsaa uden for Romerriget led de christne Forfølgelser, fornemmelig i Persien 343 og 418. 1587 begyndte en grusom Forfølgelse paa Japan, der vedvarede, indtil alle Christne vare udryddede henimod Midten af det 17de Aarh. I China har der jævnlig været Forfølgelser siden Midten af det 18de Aarh; ved Freden 1858 med England og Frankrig er der sikret de christne Religionsfrihed. I vore Dage har der navnlig været C. i Cochinchina og Madagaskar og fra Muhammedanernes Side navnlig i Syrien 1845 og 1860. En anden Art af C., men ikke mindre grusomme, ere blevne udøvede af de christne indbyrdes; her maa især nævnes Vandalernes Forfølgelse af Katholikerne i Nordafrika i det 5te Aarh., Romerkirkens Inqvisition mod Sekterne i Middelalderen og mod Protestanterne efter Reformationen; s. Bartholomæusnatten, Dragonnader, Inqvisition, Katharer, Valdenser.

Christensen, Anders, ell. Andreas Christierni s. Christiani, en af de første indfødte, medicinske Professorer ved Kjøbenhavns Universitet, f. 1551 i Ribe, rejste 1573 udenlands paa kongel. Stipendium, studerede især den praktiske Anatomi i Wittenberg og Italien og holdt endog det første Sted offentlige anatomiske Forelæsninger med stor Berømmelse. 1584 blev han Professor efter Hans Frantsen og indlagde sig navnlig Fortjeneste ved sine anatomiske Forelæsninger, hvorimod han maatte ophøre med sine Dissectioner af menneskelige Lig, fordi disse, der ikke tidligere vare udøvede her i Landet, vakte en saadan Afsky, at ingen vilde omgaas ham. 1602 blev han Forstander for Sorø Akademi, en af de højeste Æresposter, der da kunde tildeles borgerlige, og i dette Embede døde han 1606.

Christensen, Anthonore (Anthonie Eleonore), født Tscherning, dansk Malerinde, Datter af A. F. Tscherning, f. 5 Juli 1849 i Kjøbenhavn, uddannede sig til Blomstermalerinde dels under sin Moders, dels under Frk. Emma Thomsens Vejledning. Ægtede 1871 Philologen Dr. Richard C. (d. 1876). Hun har gjort et Par mindre Rejser til Italien og har vundet et anset Navn ved sine friske, naturtro Gjengivelser af Blomster og Frugter.

Christensen, Balthasar Matth., f. 25 Oct. 1802 i Randers, blev Student 1819 og jur. Candidat 1825, var 1830—32 ansat ved Forvaltningen af den danske Del af Guineakysten og blev 1837 Procurator i Kjøbenhavn. Allerede 1834 optraadte C. i det offentlige Liv med et Flyveskrift om „den frie Presse“, var i Dec. 1839 Medstifter af „Fædrelandet“ og dets ansvarlige Redacteur indtil Marts 1841, da han blev censurdømt. 1840—43 var C. Borgerrepræsentant i Kjøbenhavn og senere Medlem af Amtsraadet for Kjøbenhavns Amt; 1840 valgtes han til Medlem af Østifternes Stænderforsamling i en laalandsk Kreds og gjenvalgtes 1847. I Stænderne var C. en af Bondestandens, især Fæstebøndernes varmeste Talsmænd og J. C. Drewsens trofaste Kampfælle; ogsaa deltog han 1846 i Stiftelsen af „Bondevennernes Selskab“ og var fra Begyndelsen en af dets Styrere, samt efter Tschernings Fratrædelse 1848—58 dets Formand. 1848 blev C. valgt til de erfarne Mænds Forsamling og siden til den grundlovgivende Rigsdag, hvor han var Medlem af Grundlovsudvalget, og hvor han 7 Maj 1849 paa hele Venstres Vegne afgav Erklæringen om dets Tilslutning til det da vedtagne Valglovsforslag. Uden for Rigsdagen var C. i August 1848 Leder af „Hippodrommøderne“ og blev 1849 Medlem af den store Landbocommission, hvis Nedsættelse nærmest skyldtes hans Raad. Siden havde C. stadig Sæde paa Rigsdagen, først i Folketinget og 1854—66 i Landstinget, valgt for Nordsjælland, og var en af Venstres Ledere baade i dets Iver for Landboreformer og i dets Understøttelse til Ministerierne Bluhme og Ørsted for en snar Gjennemførelse af Helstaten, samt i dets senere Kamp imod den 1855 indførte Fællesforfatning. 1861 var C. med Blixen-Finecke Leder af „Dannevirkeforeningen“. Af Landstinget valgtes C. 1854 til Rigsretten og 1856 til Rigsraadet; 1853—81 var han Statsrevisor, valgt i Folketinget. Efter Novemberforfatningen 1863 blev C. valgt til Rigsraadets Folketing, men udtraadte allerede i Jan. 1865 med Protest, fordi Regeringen ikke vilde afskaffe den og gjenindføre den gamle Grundlov; ogsaa fortsatte C. haardnakket Kampen imod Grundlovens Gjennemsyn. C. fik 1866 paa ny Sæde i Folketinget og var Fører først for det „nationale“, siden for det „forenede Venstre“ og i lang Tid Tingets Viceformand. D. 20 Apr. 1882.

Christensen, Christen, dansk Medailleur, f. 18 Jan. 1806, fik Kunstakademiets 4 Medailler som Billedhugger og gav sig først efter 1827 til at skære Stempler. Et af hans første Arbejder er Medaillen til Conferensraad, Bygmester Hansen i Anledning af hans Embedsjubilæum 1830. 1831—34 var han udenlands; 1838 blev han Medlem af Kunstakademiet, 1844 Professor, men døde allerede 21 Aug. 1845. Han var Æresmedlem af Akademierne i Stockholm og Berlin. Blandt hans Værker er den skjønne Medaille i Anledning af Thorvaldsens Værkers Ankomst til Kjøbenhavn det betydeligste; nærmest efter den fortjener at nævnes den store og den lille Kroningsmedaille til Christian VIII.s Kroning (Reversen til den store er dog ej af ham); desuden Medaillen i Anledning af Reformationens 300-aars Fest (1836) og Medaillen til M. Nielsen, Borgerdydskolens Bestyrer.

Christensen, Christian Ferdinand, dansk Theatermaler, f. 28 Juli 1805 i Kjøbenhavn, død 30 Oct. 1883, skulde først have været Musiker, men uddannede sig siden under Wallick til Theatermaler. Efter sin Udenlandsrejse for kgl. Regning blev han 1841 Medlem af Kunstakademiet og s. A. kgl. Theatermaler og virkede i denne Stilling til 1869. Især hans Landskabsdecorationer efter danske og ita-

lienske Motiver vakte almindelig Beundring og hilsedes ved deres Fremkomst, for største Delen udførte til Bournonvilles Balletter, med levende Bifald.

Christensen, Godfred, dansk Maler, f. 23 Juli 1845 i Kjøbenhavn, uddannede sig til Landskabsmaler først under Kiærskou, senere ved selvstændige Studier i Ind- og Udland. Efter at have faaet den Sødringske Opmuntringsmedaille og vundet den Neuhausenske Præmie for „Landskab med frodig Forgrund“ (1870 og 71) fik han toaarig Rejseunderstøttelse af Akademiet (1874—75) og blev 1881 optaget til Medlem. Han lever og virker i Kjøbenhavn.

Christensen, Halvor Olaus, norsk Embedsmand og Politiker, Søn af Gaardbruger Christian Kollerud (f. 1767, d. 1833, Repræsentant for Akershus ved Rigsforsamlingen paa Ejdsvold), f. i Høland 1800, kom til Christiania, hvor han optoges i Huset hos Biskop Bech, og fik, uden at være Student, 1820 Ansættelse i Kirkedepartementet. 1822 tog han norsk-juridisk Examen med Udmærkelse, blev 1824 Fuldmægtig, 1828 Bureauchef i Kirkedepartementet og 1832 Byfoged i Stavanger, hvilket Embede han endnu (1884) beklæder. Fra denne Valgkreds sendtes han til Stortinget uden Afbrydelse i hele Perioden 1833—73, da han trak sig tilbage fra det offentlige Liv; dog havde han 1851, 1857, 1859 og 1870 benyttet sig af sin grundlovmæssige Ret til at undslaa sig for at modtage Gjenvalg. 1845 blev han Præsident dels i Lagtinget, dels i Odelstinget, senere altid Lagtingspræsident. I Begyndelsen af sin Stortingstid tilhørte han Justitscomiteen, fra 1854 af altid Constitutionscomiteen (Formand). C. hørte ved sit Talent, sin Dygtighed og sine Kundskaber til Stortingets mest fremragende Repræsentanter i hans Tid; for Stavanger By har hans lange Embedsvirksomhed været af stor Betydning. Ved hans 50aars Jubilæum 10 Jan. 1874 stiftede Byens Borgere et Legat, der bærer hans Navn.

Christensen, Mads, f. 1805 i Assens, studerede først Pharmaci, men ombyttede senere dette Studium med Lægevidenskabens. Med Undtagelse af et Par Aar, i hvilke han levede som Districtslæge i Kjøbenhavn, var han 1826—63 knyttet til Almindeligt Hospital, først som Candidat og Reservelæge og fra 1838 som Overlæge. I denne Stilling, for hvilken han ofrede sig med en sjælden Omhu, bidrog han overordentlig meget til at hæve Hospitalets Anseelse, ligesom han ogsaa i en Række fortrinlige Afhandlinger meddelte nogle af Resultaterne af sin rige Erfaring. Han døde 1864.

Christian, den første Biskop i Preussen, f. i Freienwalde i Pommern, indtraadte i Cistercienserordenen og fik 1210 Tilladelse af Pave Innocens III til at prædike Evangeliet blandt Preusserne. Han havde betydelig Fremgang og blev 1214 udnævnt til Biskop. Men hans Held vakte en heftig Reaction hos de hedenske Preussere, og C. stiftede 1225 til Beskyttelse for de christne en Ridderorden efter Forbillede af de liflandske Sværdriddere. Da denne Orden saa godt som blev tilintetgjort i et blodigt Slag, henvendte C. sig til den tyske Orden om Hjælp, og denne intog da Landet 1228. C. virkede som Biskop til sin Død 1241.

Christian, Hertug (d. e. hertugelig Prins) af Braunschweig og luthersk Biskop i Halberstadt, tredje Søn af Hertug Henrik Julius af B. i hans Ægteskab med den danske Konge C. IV.s ældste Søster Elisabeth, f. 10 Sept. 1599, var en af de mest fremragende Helte i Trediveaarskrigen. Efter at have studeret ved det af hans Farfader stiftede Universitet i Helmstädt og besøgt fremmede Lande, blev han 1616 valgt til Biskop i Halberstadt og fik tillige et Par andre gejstlige Stiftelser; men hans opadstræbende Aand tillod ham ikke at sidde rolig hjemme og nyde Indtægterne af sine Præbender; han begav sig til Holland og tjente som Ritmester under den berømte Prins Morits af Nassau-Oranien. Her var han ved Trediveaarskrigens Udbrud; efter den udvalgte Konge af Böhmen, Kurfyrst Frederik V af Pfalz's Nederlag og Böhmens Undertvingelse begyndte han 1621 den Kamp for sine Trosfæller mod Kejseren og hans Tilhængere, som først endte med hans Liv, og var med sin ældre Vaabenfælle, den kjække Grev Ernst af Mansfeld, Protestanternes Hovedanfører i den første Del af Krigen. Han optraadte i den fordrevne Konge af Böhmens Navn og Tjeneste, og som sin skjønne Cousine, Dronn. Elisabeths Ridder, med hendes Handske fæstet paa sin Hjælm, ilede han med en lille hvervet Hær til Pfalz og Westfalen, hvor hans Tropper, der hurtig voxede, drog hærjende frem og især lod det gaa ud over den katholske Gejstlighed og Jesuiterne, hans erklærede Fjender. Overalt gik Skrækken forud for den romantiske Helt, hvis Devise var »Tout avec Dieu et pour elle« og „Gottes Freund, der Pfaffen Feind“, og for hans vilde Skarer, men han led dog 10 Juni 1622 et stort Nederlag mod Tilly. I Forening med Greven af Mansfeld gjorde C., efter at Kurfyrst Frederik ganske havde opgivet sin Sag og afskediget begge sine Forsvarere af sin Tjeneste, Strejftog gjennem Elsaß og Lothringen til de spanske Nederlande, hvor de i Slaget ved Fleurus 19 Aug. 1622 mod den spanske General Cordova slog sig igjennem den fjendtlige Hær, men C. mistede sin venstre Arm. Han vendte sig derpaa atter mod sine Fjender i Tyskland og lagde til sine Udrustninger Beslag paa sit Bispedømmes Kræfter paa den mest hensynsløse Maade, skjændte og brændte overalt, men led paa ny 27 Juli 1623 et stort Nederlag mod Tilly. Dog knækkede de gjentagne Uheld ikke hans Mod; nagtet hans Moders og Broders, den regerende Hert. Fred. Ulriks idelige Formaninger til at modtage Tilgivelse af Kejseren, som denne ikke viste sig uvillig til at give ham, fortsatte han ufortrødent Krigen og fik i det sidste Aar sin Morbroder, den danske Konge, til Medkæmper, indtil en tærende Sygdom satte en Grænse for hans Heltebane ved en tidlig Død 6 Juni 1626 i Wolfenbüttel. Hans Kampfælle, Greven af Mansfeld, fulgte ham allerede i Nov. s. A. i Graven. De døde begge ugifte; C.s Hjærte blev den Kvinde tro, som begejstrede ham under Kampen.

Christian I, Konge i Danmark 1448—81 og Norge (fra 1449), samt i Sverige 1457—64,

Stamfaderen til det oldenborgske Kongehus i Danmark, det russiske Kejserhus og Storhertugerne af Oldenborg, ældste Søn af Grev Diderik den lykkelige af Oldenborg og Delmenhorst og Hedvig af Holsten, f. 1426, var til Dels bleven opdragen hos Morbroderen Hertug Adolf af Slesvig, til hvis Arving han var udset at være. 1440 arvede han ved sin Faders Død tillige med sine to Brødre Morits og Gerhard Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst. Efter Christoffer af Bayerns Død 1448 henvendte de danske Rigsraader sig med Tilbud om Kronen til Grev C., som modtog det, hvorpaa han 1 Sept. 1448 i Haderslev underskrev den ham af Rigsraadet forelagte foreløbige Haandfæstning og 28 Sept. blev valgt og hyldet som Danmarks Konge. I Sverige havde man derimod valgt Carl Knutsson til Konge, og i Norge blev C. vel valgt af det norske Rigsraads Flertal og udstedte 3 Juli 1449 i Marstrand en Haandfæstning for dette Rige, men det nordenfjældske valgte Carl, som ogsaa blev kronet i Throndhjem 20 Nov. s. A. af Ærkebiskop Aslak Bolt. Imidlertid enedes 13 Maj 1450 12 danske og 12 svenske Rigsraader i Halmstad om, at Calmarunionen skulde fornyes, at den længst levende af de to Konger skulde være Konge over alle tre Riger, og at Carl skulde overgive Norges Krone til C., hvorpaa denne, som 28 Oct. 1449 var bleven kronet til Danmarks Konge i Frue Kirke i Kjøbenhavn af Ærkebiskop Tue, ved hvilken Lejlighed han holdt Bryllup med den 18aarige Enkedronning Dorothea af Brandenburg, ogsaa 29 Juli 1450 blev kronet som Norges Konge i Throndhjem. Danske og norske Rigsraader sluttede 29 Aug. s. A. en Overenskomst i Bergen om, at Danmark og Norge stedse skulde være forenede under ēn Konge (den bergenske Reces). Der udbrød imidlertid en langvarig og ødelæggende Krig imellem de to Konger, som først endte, da den svenske Gejstlighed og nogle af de verdslige Herrer 1457 udjog Carl Knutsson og indkaldte C., som saaledes atter forenede de tre nordiske Riger, blev kronet i Upsala 29 Juni 1457 og fik sin ældste Søn Hans hyldet til sin Efterfølger. 1459 døde Kongens Morbroder Hert. Adolf, og med ham uddøde den mandlige Linje af Gerhard den stores Efterkommere, som til sidst havde forenet hele Slesvig og største Delen af Holsten under deres Herredømme. Men i Stedet for nu at benytte denne Lejlighed til at inddrage Hertugdømmet Slesvig som et til den danske Krone hjemfaldet Len, foretrak C. og det danske Rigsraad ogsaa at vinde Holsten, hvortil der efter manges Mening var en nærmere Arving i Grev Otto af Schauenburg; 2 Marts 1460 valgtes C. i Ribe af Ridderskabet og Prælaterne til Hertug af Slesvig og Greve af Holsten og udstedte 5 Marts den under Navnet „die Landesprivilegien" bekjendte Haandfæstning, i Følge hvilken begge Landene skulde „blive evig udelte sammen", og naar Landsherren døde, skulde Stænderne vælge en af hans Sønner eller i Mangel af saadanne en anden af hans Arvinger. Man er næppe berettiget til at dadle denne Politik saa meget, som sket er i nyere Tid fra dansk Side; det vilde sikkert have kostet en haard Kamp at stille Slesvig og Holsten ad. For øvrigt blev denne Erhvervelse C. meget dyr; han maatte tilfredsstille Greven af Schauenburg og sine Brødre, der ogsaa fremkom med Arvefordringer, ved store Pengesummer, og de sidste fik tillige Kongens Del af Oldenborg og Delmenhorst. Da C. desuden var ødsel og pragtlysten, kom han i stor Gjæld, og hans stadige Pengeforlegenhed nødte ham til at paalægge Undersaatterne trykkende Skatter. Den svenske Almue kaldte ham en Rigets Øder og vilde ikke øse flere Penge i hans „hullede Pung". Som Følge af nye Skatter gjorde derfor de svenske Bønder Oprør 1463, og da Kongen lod Ærkebiskop Jens Bengtson Oxenstjerna, som i hans Navn havde lovet Eftergivelse af de sidste Paalæg, føre fangen til Danmark, blev Opstanden almindelig; Carl Knutsson kom tilbage og blev atter Sveriges Konge 1464. Ogsaa C.s stridbare Broder Gerhard, hvis Fordringer han ikke kunde tilfredsstille, gjorde ødelæggende Indfald i Slesvig og Holsten og forstyrrede i mange Aar Roligheden i disse Egne. Rigets Pengemangel viste sig især, da Kongen 1469 bortgiftede sin 13aarige Datter Margrete til den skotske Konge Jakob III; da han nemlig ikke kunde udrede mere end 2,000 af de 60,000 Gylden, der vare bestemte til Medgift, maatte han foruden at opgive sine Fordringer paa den Afgift, som Skotland hidtil havde svaret af Sydergerne, sætte Orknøerne og Shetlandsøerne i Pant for Resten, hvorved Norge mistede disse sine to gamle Skatlande, som aldrig senere bleve indløste. Efter Carl Knutssons Død 1470 tænkte C. for Alvor paa at gjennemføre sine Fordringer paa Sverige, men Svenskerne valgte Carls Søstersøn, Sten Sture, til Rigsforstander, og da C. gjorde Forsøg paa med Vaabenmagt at sætte sig i Besiddelse af det frafaldne Rige, led han 10 Oct. 1471 et stort Nederlag paa Brunkeberg ved Stockholm, hvor han viste stor personlig Tapperhed og blev haardt saaret. Trods Rigets Pengemangel gjorde C. to kostbare Rejser; paa den første (1474), som gik til Rom, besøgte han i Rothenburg Kejser Frederik III, som ophøjede Grevskaberne Holsten og Stormarn til et Hertugdømme, hvori ogsaa Ditmarsken skulde indlemmes, og i Rom opnaaede han Pave Sixtus IV.s Tilladelse til at stifte et Universitet i Kjøbenhavn, men gjorde Pavestolen Indrømmelser med Hensyn til Besættelsen af de højere Kirkeembeder i Norden; næppe kommen tilbage fra denne Rejse gjorde han en ny til Rhinen for at bilægge en mellem Kejseren og Hertug Carl den dristige af Burgund opkommen Strid. Universitetet blev ogsaa oprettet 1479, men paa Grund af Rigets Pengemangel i en yderst ufuldkommen Skikkelse (s. Universitetet i Kjøbenhavn). I sit Forhold til Hansestæderne viste C. stor Svaghed; han pantsatte de vigtigste holstenske Stæder til Lybekkerne, og da Tyskerne i Bergen 1455 havde myrdet den norske Adelsmand Olaf Nilsson, som havde vakt deres Mishag, og tillige med ham Biskoppen og mange andre, samt opbrændt et Kloster, hvor de havde søgt Tilflugt, lod han denne Udaad hengaa ustraffet. 1480 pantsatte C. begge Hertugdømmerne til sin Dron-

ning for 100,000 Mk. lybsk, sandsynligvis en Form for at sikre hendes fremtidige Stilling. Han døde 21 Maj 1481 paa Kjøbenhavns Slot og blev begravet i det af ham selv og hans Dronning stiftede Helligtrekongers Capel ved Roskilde Domkirke. Han var en smuk Mand, usædvanlig høj og af sjælden Legemsstyrke. I sit Ægteskab med Dronn. Dorothea havde han 4 Sønner, af hvilke de to ældste døde som Børn og Hans og Frederik I bleve Konger, samt den ovennævnte Datter Margrete.

Christian II, Konge i Danmark og Norge 1513—23 og i Sverige 1520—21, Kong Hans's og Dronn. Christine af Sachsens ældste Barn, f. 1 (ell. 2) Juli 1481 paa Nyborg Slot. Hans Fader satte ham som Barn i Huset hos den ansete kjøbenhavnske Kjøbmand Hans Bogbinder, hvorved han traadte i et nærmere Forhold til den danske Borgerstand, ligesom det ogsaa senere blev den vel begavede Konges Hovedopgave at ophjælpe de ringere Stænder og sætte en Grænse for de højere Stænders Anmasselser. Allerede 1487 blev han valgt af det danske Rigsraad til sin Faders Efterfølger, 1489 af det norske og 1497 af det svenske. 1506 blev han sendt op til Norge som Statholder og optraadte her med megen Dygtighed, men ogsaa med stor Strænghed over for det norske Selvstændighedsparti. Under et Ophold i Bergen 1507 blev C. bekjendt med Hollænderinden Sigbrit, som siden fik en saa stor Indflydelse paa hans Regering, og hendes skjønne Datter Dyveke, som blev hans Frille. Ved Kong Hans's Død 1513 fulgte C. ham paa Tronen i Danmark og Norge samt i den segebergske Del af Hertugdømmerne og udstedte 22 Juli i Kjøbenhavn sin Haandfæstning for begge Kongeriger, der indeholdt en Del nye Bestemmelser, som sigtede til yderligere at indskrænke Kongemagten og udvide Adelens Rettigheder; men C. viste snart, at det ikke var hans Hensigt at holde den. I Sverige holdt den nyvalgte Rigsforstander Sten Sture den yngre sig imod C. 11 Juni 1514 blev Kongen kronet i Frue Kirke i Kjøbenhavn af Ærkebiskop Birger, og samme Sommer i Oslo (den sidste norske Kroning under Foreningen med Danmark); 12 Aug. 1515 holdt han Bryllup paa Kjøbenhavns Slot med den 14aarige Prinsesse Elisabeth ell. Isabella af Østerrig, den senere Kejser Carl V.s Søster. Han afbrød dog ikke derfor sit Forhold til Dyveke, men to Aar efter døde denne pludselig 1517, og Kongens Mistanke, at hun var rydbet af Vejen ved Gift, skal være falden paa Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot Torben Oxe, som han efter en mærkelig Rettergang lod henrette. S. A. udbrød atter Borgerkrigen i Sverige mellem Rigsforstanderen Sten Sture og Ærkebispen i Upsala Gustav Trolle. C. mente, at nu var Tiden kommen til Sveriges Tilbageerobring, og sendte en Hær imod Rigsforstanderen, men den blev slaaet. Næste A. (1518) drog C. selv til Sverige, men blev slaaet ved Brännkyrka og belejrede forgjæves Stockholm. Underhandlinger bleve indledte, og C. modtog 6 Gisler; men da Vinden blev gunstig, sejlede han bort og førte Gislerne, deriblandt Biskop Hemming Gad og den unge Gustav Vasa, som havde udmærket sig i de sidste Kampe, med sig som Fanger til Danmark. Det følgende Aar rustede han atter, og da Paven havde sat Sture i Ban for hans Fremfærd mod Ærkebispen og belagt Sverige med Interdict samt overdraget Straffedommens Udførelse til C., lod denne strax efter Nytaar 1520 en Hær under Anførsel af Otto Krumpen rykke ind i Sverige. Krumpen sejrede ved Bogesund, hvor Sten Sture blev dødelig saaret, og indesluttede Stockholm, som Stures Enke Christine Gyllenstjerna heltemodig forsvarede; men da en stor svensk Bondehær, der var rykket frem mod de danskes Hovedkvarter i Upsala, var bleven slaaet paa Fyrisletten 6 Apr. og C. selv var kommen med en Flaade for Stockholm, maatte Staden til sidst overgive sig, hvorpaa Kongen 7 Sept. holdt sit Indtog, 1 Nov. blev hyldet paa Brunkeberg som Sveriges Arvekonge og 4 Nov. kronet af Ærkebiskop Gust. Trolle. Men C. forspildte Sveriges Krone i samme Øjeblik, som han havde vundet den, og gjorde for stedse Ende paa Calmarunionen ved en slet betænkt Grumhed, idet han foranstaltede det stockholmske Blodbad, der efterfulgtes af lignende Mordscener paa Kongens Tilbagerejse gjennem Landet; hele Sverige rejste sig mod „C. Tyran“, som Svenskerne med Rette kalde ham, og befriedes ved Gustav Vasa, som 1521 valgtes til Rigsforstander og 1523 til Konge. Ogsaa i Danmark begik C. mange vilkaarlige Handlinger, navnlig mod Gejstligheden og Adelen, men man maa derfor ikke overse den lyse Side af denne Konges Virksomhed. Denne fremtræder især i hans Love (den „gejstlige Lov“, d. e. Loven for Landet, af 26 Maj 1521 og den „verdslige Lov“, d. e. Loven for Kjøbstæderne, af 6 Jan. 1522), som bære Præget af en Aand, der i mange Henseender var forud for sin Tid. Han søgte at hæve de danske Kjøbstæder og tilintetgjøre Hansestædernes, navnlig Lübecks, ødelæggende Handelsherredømme; især stræbte han efter at gjøre Kjøbenhavn til en Stabelstad for hele den østersøiske Handel. Maal og Vægt skulde være ens over hele Riget, og der blev gjort den første Begyndelse til et Postvæsen. Til Beskyttelse for skibbrudne udkom en Forordning om Vrag, som forbød det hidtil almindelige barbariske Strandrov, der havde været en vigtig Indtægtskilde for de jyske Biskopper; Kongen mistede selv derved c. 70,000 Gyld. i aarlig Indtægt. Fremdeles var C. den undertrykte Bondestands Ven og Beskytter; han forbød „den onde og uchristelige Skik at sælge de stakkels Bønder og christne Mennesker som andre ufornuftige Kreaturer“ og gav Bønderne i Sjælland og paa Smaaøerne Tilladelse til at flytte fra et Gods, hvor de led Uret, ligesom de havde i Jylland, Fyn og Skaane. Folkets Oplysning laa C. paa Hjærte, og han foretog mange vigtige Forbedringer saa vel i den lærde som i Almueundervisningen. Præster og Degne blev det gjort til Pligt at undervise Bønderbørnene i Religionens Hovedsandheder samt i at læse og skrive Dansk. Latinskolerne søgte han at hæve af den usle Forfatning, hvori de befandt sig, og fattige Disciple maatte ikke længer søge deres Ophold ved at tigge og synge for Dørene. Gejstlig-

hedens store Overdaadighed, Herskesyge og fordærvede Sæder søgte han ogsaa at raade Bod paa: han rensede Klostrene, indskrænkede Munkenes Tiggerier, befalede de gejstlige at tage Bopæl i deres Menighed og forbød dem at købe eller arve Jordegods, med mindre de vilde gifte sig. Han havde i det hele aabent Øje for Kirkens mange Haande Brøst. Han ønskede at erholde en Theolog fra Wittenberg, som kunde foredrage Theologien i luthersk Retning ved Universitetet, og som Følge deraf kom først 1520 Mart. Reinhardt og kort efter Andr. Carlstadt til Kjøbenhavn, hvor de dog ikke udrettede synderligt. C. fik nu ogsaa andet at tage Vare paa, thi et Uvejr begyndte at trække sammen over hans Hoved, der varslede hans nær forestaaende Fald. Sverige var, som ovenfor omtalt, i fuldt Oprør; Lübeckerne erklærede Danmark Krig; mellem Kongen og hans Farbroder Hertug Frederik udbrød der alvorlige Stridigheder, og hos Adelen og Prælaterne ulmede en Misfornøjelse, der snart brød ud i lys Lue. Desuden var C. kommen paa en spændt Fod med Paven paa Grund af sine Forandringer i Kirken og det stockholmske Blodbad, hvor to Biskopper vare blevne henrettede. Denne Storm søgtes vel afvendt derved, at Kongen lod Diderik Slaghek (s. d. A.), som han nylig havde ophøjet til Ærkebiskop i Lund, falde som Sonoffer, og med Hert. Frederik blev der sluttet Forlig i Bordesholm Kloster 1522; men da Kongen havde sammenkaldt en Herredag i Kallundborg henimod Julen s. A., udebleve de jydske Herrer og samlede sig i Viborg, hvor de indgik en Forening om at støde C. fra Tronen og indkalde hans Farbroder. De opsatte nu et Klageskrift, hvori de søgte at retfærdiggjøre deres Handling, og udstedte 20 Jan. 1523 et Brev, hvori de opsagde C. Huldskab og Troskab. Landsdommeren Mogens Munk blev afsendt med dette Brev, som Kongen skal have modtaget i Vejle, og rejste derpaa til Husum med en Indbydelse til Hert. Frederik, der med Begjærlighed greb Kronen og allerede i Marts blev hyldet som Danmarks Konge (Frederik I). Skjønt det kun var en enkelt Stand i en enkelt Provins, der havde rejst Oprørsfanen, og C. foruden Borgerne og Almuen i Danmark havde hele Norge paa sin Side, tabte hans mørke og mistænksomme Sind al Fatning; 13 Apr. 1523 afsejlede han fra Kjøbenhavn, hvis Borgere sørgmodige saa deres Konge opgive sin og deres Sag, med sin Dronning, sine tre Børn og en Del af sine tro Tilhængere og begav sig til Nederlandene i Haab om at finde Hjælp hos sin mægtige Svoger Kejser Carl V. Hjælpen fik han dog ikke af forskjellige Grunde, og han flakkede derpaa i 8 Aar om i Nederlandene og Tyskland, ledsaget af flere brave danske Mænd, som ikke vilde svige deres Troskabsed. Endelig lykkedes det ham at samle en Hær og Flaade, med hvilke han drog fra Nederlandene til Norge; men undervejs blev han overfaldet af svære Storme, og af hans c. 25 Skibe blev en ikke ringe Del med Artilleriet og Krigskassen et Rov for Bølgerne. Han landede ved Hesnæs i det sydlige Norge 5 Nov. 1531 og havde i Begyndelsen god Fremgang: det norske Rigsraad (d. e. det søndenfjældske) opsagde Kong Frederik Huldskab og Troskab og hyldede igjen C. Denne belejrede Akershus, men Lensmanden Mogens Gyldenstjerne holdt Slottet og fik sluttet en Vaabenstilstand med C. for Vinteren, og imidlertid smeltede C.s lille Hær sammen dels ved Sygdomme, dels ved Mangel paa Lønning, saa at, da i Maj 1532 en dansk og lybsk Flaade under Anførsel af den fynske Bisp Knud Gyldenstjerne var ankommen til Slottets Undsætning, saa C. snart ingen anden Udvej end at indlade sig i Underhandlinger med Knud Gyldenstjerne. I Henhold til et af denne udstedt Lejdebrev lod han sig nu føre til Kjøbenhavn for at forhandle med sin Farbroder; men denne lod ham trods det givne Lejde efter 6 Dages Ophold paa Reden i Juli 1532 bringe som Fange til Sønderborg Slot. I Begyndelsen holdtes han i et fyrsteligt Fangenskab: han kunde gaa frit om paa Slottet og havde Adelsmænd til Selskab; men da man opdagede et Forsøg paa at befri ham, og da den af Lübeck 1534 begyndte Krig havde det offentlig udtalte Formaal at sprænge hans Fangebur, forværredes hans Kaar meget. Han blev indespærret i et Taarnkammer, der alene fik sin Lysning igjennem en højt oppe mod Loftet anbragt tilgitret Aabning, med kun en gammel Soldat til Selskab; Gulvfliserne, fortæller man, bare Mærker af hans tunge Vandringer, og Stenpladen paa Bordet fik en Fure langs Kanten, sleben af hans Finger, som han lod følge Pladen, naar han ene og hensunken i de mørke Minder fra hans Kongedage vandrede rundt om Bordet. Da hans Fætter Christian III endelig sad i Ro paa Tronen, mildnedes hans Fangenskab igjen; han fik endog Lov til at ride om paa Als, og 17 Febr. 1549 henflyttedes han til Kallundborg Slot, hvor han i sine sidste 10 Leveaar nød et frit Ophold med Tilladelse til at færdes omkring i Egnen og med en rigelig Aarpenge. Haardt havde C. bødet for, hvad han havde forbrudt, men Ulykken havde mildnet hans haarde Sind og gjort ham til et bedre Menneske; ved Efterretningen om Christian III.s Død henflød han i Taarer og bad til Gud, at der ogsaa snart maatte løses op for ham. Hans Bøn blev hørt: kun i 24 Dage overlevede han sin hedengangne Fætter. C. II døde paa Kallundborg Slot 25 Jan. 1559 i sit 78de Aar og blev den ældste af samtlige oldenborgske Konger, ligesom han ved sin Personlighed og sin Skæbne kan anses for den mærkeligste af dem alle. Han blev begravet hos sine Forældre i Graabrødrekirken i Odense, men efter dennes Nedbrydelse 1805 flyttet til St. Knuds Kirke sammesteds. I sit Ægteskab med sin elskværdige Dronning, som han mistede i Begyndelsen af sin Landsflygtighedsperiode, havde C. 4 Sønner, Hans (s. d. A.) og 3, der døde kort efter Fødselen, samt 2 Døtre, af hvilke Dorothea (f. 1520, d. 1580) blev gift med Kurfyrst Frederik II af Pfalz, som derfor under Grevens Fejde gjorde Fordring paa Danmarks Krone, og Christine (f. 1521, d. 1590) allerede i sit 14de Aar blev gift med Hert. Frants II Sforza af Milano, men næste Aar Enke, hvorpaa hun i sit 20de Aar ægtede Hert. Frants af Lothrin-

gen; i dette fit Ægteskab, der knap varede 4 Aar, er hun bleven Stammoder til det østerrigske Kejserhus.

Christian III, Konge i Danmark og Norge 1534—59, Kong Frederik I.s og Anna af Brandenburgs ældste Barn, f. 12 Aug. 1503, rimeligvis paa Gottorp. Han rejste tidlig udenlands med den berømte Joh. Rantzau som Hovmester; paa denne Rejse overværede han 1521 Rigsdagen i Worms og blev fuldstændig vundet for Luthers Kirkeforbedring, ligesom han ogsaa snart efter som Statholder i Hertugdømmerne, hvor han residerede paa Haderslev Slot, under sin Faders Regering fik Lejlighed til at fremme den lutherske Læres Udbredelse i samme. Ved sin Faders Død 1533 tiltraadte han strax i sit eget og sine umyndige Halvbrødres Navn Regeringen i Hertugdømmerne, uden at der her var Tale om Valg; men i Kongerigerne indtraadte der en længere Mellemregering. Der blev vel sammenkaldt en Herredag i Kjøbenhavn for at foretage Kongevalg, men man kunde ikke blive enig. Den lutherskfindede Del af Adelen ønskede C. til Konge; men Gejstligheden foreslog den ældste af hans Halvbrødre, den 12aarige Prins Hans, som den haabede at kunne faa opdraget i den katholske Religion; under Paaskud af at oppebie de norske Rigsraaders Ankomst blev Kongevalget udsat til næste Aar, og i Mellemtiden skulde Rigsraadet føre Regeringen. Men da imidlertid den under Navnet „Grevens Fejde" (s. d. A.) bekjendte Borgerkrig var udbrudt, valgte de jyske Rigsraader, skjønt ikke uden Modstand af Biskopperne og deres Tilhængere, paa en Forsamling i Ry ved Skanderborg 4 Juli 1534 Hert. C. til Konge, og til dette Valg sluttede den fynske Adel sig strax; dog var det først efter to Aars blodig Kamp, at C. ved Kjøbenhavns Overgivelse 29 Juli 1536 kom i rolig Besiddelse af Rigerne. Kongen og Adelen vare nu Herrer i Danmark, og Reformationens Indførelse laa især C. paa Hjærte; for at naa dette Maal gik han frem baade med Kraft og Klogskab. Allerede 12 Aug. 1536 traf han en hemmelig Aftale med de verdslige Rigsraader om at ophæve Bispemagten og inddrage Bispegodset, hvorhos samtlige Biskopper pludselig bleve fængslede, for at de ikke skulde hindre Planens Udførelse. Derpaa sammenkaldtes til Oct. s. A. en Rigsdag i Kjøbenhavn, hvor næsten hele Rigets Adel (c. 400) tillige med udvalgte af Borgerstanden og et Par Bønder fra hvert Herred gav Møde. Den talrige Forsamling vedtog 30 Oct. paa Gammeltorv det kongelige Forslag, at Bispemagten skulde ophøre, den evangeliske Kirke indføres og bestyres af Superintendenter uden verdslig Magt, Bispegodset inddrages under Kronen og de gejstlige Ejendomme anvendes til gudeligt Brug, milde Stiftelser og Skolevæsenet; Kongen udstedte sin Haandfæstning, som var gunstigere for Kongemagten end Forgængerens, og som indeholdt den mærkelige Bestemmelse, at Norge ikke længer skulde være et selvstændigt Rige, men herefter regeres som en Provins af Danmark, og han fik sin toaarige Søn Frederik erklæret for Tronfølger. De fængslede Biskopper med Undtagelse af Joach. Rønnov bleve derpaa løsladte, imod at de nedlagde deres Embeder og forpligtede sig til ikke at modarbejde Kirkeforbedringen, og C. indkaldte den wittenbergske Theolog Bugenhagen, en Ven af Luther, til Danmark for at ordne det nye Kirkevæsen. Denne kronede 12 Aug. 1537 C. og hans Dronning i Frue Kirke i Kjøbenhavn, indviede de 7 lutherske Superintendenter, som afløste de katholske Biskopper, og deltog i Udarbejdelsen af den nye Kirkelov eller Kirkeordinansen, som fik Lovskraft paa en Herredag i Odense 1539 og ligeledes indførtes i Hertugdømmerne paa en Landdag i Rendsborg 1542. I nøje Forbindelse med Reformationen stod Universitetets og Skolernes Forbedring. Kjøbenhavns Universitet, som havde ført en sygelig Tilværelse lige siden dets Stiftelse og saa godt som været lukket under Borgerkrigen, fik en ny Fundats paa den ovennævnte Herredag i Odense 10 Juni 1539; det fik et større Antal Lærere end hidtil og udstyredes rigelig med Kirkegods og Tiender, saa at C. III med Rette betragtes som dets anden Stifter. I næsten hver Kjøbstad oprettedes en Latinskole, thi Latin vedblev at være Dannelsens eneste Grundlag. Med Udlandet søgte C. under hele sin Regering at staa i fredeligt Forhold; med sin Svoger Gustav Vasa, som havde hjulpet ham under Grevens Fejde, sluttede han 1541 et 50aarigt Forbund i Brømsebro mellem de nordiske Riger, og s. A. sluttede han et Forbund med Frankrig i Fontainebleau; skjønt Medlem af det schmalkaldiske Forbund til Protestanternes Beskyttelse, deltog han ikke i de tyske protestantiske Fyrsters Krig mod Kejseren, med hvem han ogsaa 1544 havde sluttet et Forlig i Speier, ved hvilket Nederlændernes Handel blev sikret og C. lovede at formilde sin Fætter Christian II.s Fangenskab. S. A. foretog C. den anden Deling af Hertugdømmerne med sine Halvbrødre Hans og Adolf, der nu vare blevne voxne, ved hvilken Kongen beholdt den sønderborgske Del, — en Deling, der blev Kilden til mange følgende Stridigheder og Ulykker for Danmark, idet Hertug Adolfs Linje stillede sig i fjendtligt Forhold til Kongehuset, ligesom allerede Kongens Brødre strax betragtede deres Andele som frie og arvelige Len, for hvilke de ingen Hylding vilde aflægge. C., i hvis Charakter Hovedtrækkene vare Ærlighed og Jævnhed forenede med sand Gudsfrygt, døde paa Koldinghus Nyaarsdag 1559 og blev først begravet i St. Knuds Kirke i Odense, men 1578 flyttet til Helligtrekongers Capel i Roskilde Domkirke. Hans Dronning, med hvem han havde haft Bryllup i Lauenburg 1525, var Dorothea af Sachsen-Lauenburg, hvis yngre Søster Katharine var gift med Gustav Vasa; hun fødte ham 3 Sønner, Frederik II, Magnus og Hans d. yngre, og 2 Døtre, af hvilke Anna, deres ældste Barn (f. 1532), blev gift med Kurfyrst August af Sachsen, og Dorothea, deres yngste (f. 1546), med Hert. Vilhelm af Brunsvig-Lüneburg.

Christian IV, Konge i Danmark og Norge 1588—1648, Søn af Kong Frederik II og Dronn. Sophie af Mecklenburg, f. 12 Apr. 1577 paa Frederiksborg, blev allerede 1580 paa en Herredag i Odense valgt til Tronfølger

og for Norge i Oslo 1582, samt hyldet 1584 paa de 4 danske Landsting. Kun 11 Aar gl. besteg han Tronen ved sin Faders Død 1588. I Kongens Mindreaarighed styredes Rigerne af 4 Rigsraader, af hvilke den første var Kansleren Niels Kaas. C. fik en omhyggelig Opdragelse og tilegnede sig med Lethed de forskellige Videnskaber og Færdigheder; især interesserede han sig for Bygningskunsten, Skibsbyggeriet og Søvæsenet. Den samme Omhu blev baaret for hans legemlige Udvikling, og han erhvervede sig en sjælden Færdighed i alle Slags ridderlige Øvelser. Sin retfærdige og kraftige Charakter viste han allerede, da han 14 Aar. gl. paa Herredagen i Kjøbenhavn 1591 fik Brødrene Friis, som skammelig havde lemlæstet en anden Adelsmand, dømte æreløse, skjønt deres Standsfæller søgte at faa dem til at slippe saa lempelig derfra som muligt. 1593 erklæredes C. myndig i Hertugdømmerne, men først 1596 i Kongerigerne, underskrev Haandfæstningen 7 Aug. og blev kronet i Frue Kirke i Kjøbenhavn 29 Aug. s. A. C. viste sig snart som en særdeles virksom og dygtig Konge. Medens han til daglig Brug var tarvelig og sparsommelig, havde han gjærne Penge nok til gavnlige Indretninger, Opførelsen af prægtige Bygninger og Glans ved festlige Lejligheder. Rastløst arbejdsom vilde han selv være med over alt; han indfandt sig tidlig om Morgenen paa Holmen og holdt Øje med Bygningen af de fortræffelige Orlogsskibe, til hvilke han ofte selv skal have leveret Tegningen; ved Opførelsen af sine Slotte ledede han selv Bygningsarbejderne, og i utallige Breve gav han Bestemmelser angaaende den mindste Detail. Medens de foregaaende Konger havde indskrænket deres Rejser til Rigets nærmeste Provinser, besøgte C. ogsaa de længst bortliggende af sine Lande, og til Norge rejste han mange Gange. Paa en af disse Rejser (1599) sejlede han med en lille Flaade langs Norges Kyster omkring Nordcap forbi Vardøhus for at lære Kyster, Havne og Indløb at kjende, men især for at undersøge den nordøstlige Grænse, da der var opstaaet Stridigheder med Sverige angaaende Dele af Finmarken. De Lensmænd i Norge og andre Embedsmænd, der gjorde sig skyldige i Udsugelser og Uretfærdigheder, afsatte og straffede han. C.s første 15 Regeringsaar vare fredelige, og han kunde saaledes i dem arbejde paa Handelens Opkomst, for Haandværk og Fabrikvæsen, give en ny Lov for Norge 1604 og en Kirkeordinans for samme 1607 og bringe Rigernes Sømagt op til en anselig Styrke. Men Forholdet mellem de nordiske Riger blev stedse mere og mere fjendtligt, og 1611 udbrød den saakaldte Calmarkrig (s. Calmar), der førtes med stor Forbitrelse i to Aar og endte fordelagtig for Danmark ved Freden i Knäred 1613. C. var i denne Krig en Gang i Livsfare i en Træfning paa Skällinge Hede ved Frägnared 1612, men reddedes efter Sagnet ved Chr. Barnekovs Selvopofrelse. Derpaa fulgte atter 12 Fredsaar, og C. kunde i dem anvende hele sin Kraft paa nyttige Foranstaltninger. Handelen fremmedes ved Oprettelsen af Compagnier, som det ostindiske (1616), det islandske og det grønlandske. I Ostindien, hvorhen Ove Gjedde blev sendt med en Flaade, kjøbtes Trankebar 1620. Til Grønland, hvor den gamle norske Koloni for længe siden var gaaet til Grunde, foretoges der 1605—19 4 Opdagelsesrejser, som tillige havde det Maal at finde en Vej til Ostindien nord om Amerika, og af hvilke den mest bekjendte er den sidste under Jens Munk. Postvæsenet, hvortil der under C. II var gjort en lille Begyndelse, fik sin første ordentlige Indretning; der anlagdes en Mængde Fabriker, og der oprettedes bl. a. et Klæde-, et Silke- og et Saltcompagni; fremmede Kunstnere og Haandværkere indkaldtes; Lavsvæsenet ophævedes (1622); af Love udkom „den lille Reces“ (1615), „Rigens Ret og Dele“ (1621) og Birkeretten (1623), og der sørgedes alvorlig for Lovenes Overholdelse; Flaaden blev holdt i god Stand; der oprettedes en staaende Hær paa 4,000 Md., som udskreves af Kronens Bønder (1615), den første i Danmark siden Knud den stores Tingmannalid, og der anlagdes mange Fæstninger og andre Stæder, ligesom der ogsaa opførtes mærkelige Bygninger, der endnu staa som en Pryd for Riget. Saaledes anlagdes Christianopel (1600), Christianstad (1614), Glückstadt (1617), Christianshavn (1618), Christiania og Kongsberg (1624), Christianspris (1632) og Christianssand (1641); i Kjøbenhavn byggedes Tøjhuset (1604), Proviantgaarden (1605), Rosenborg (beg. 1610), Børsen (1619—40), Holmens Kirke (indv. 1619), Regensen (1623), Nyboder, Trinitatis Kirke med Rundetaarn (1637—57) o. fl.; fremdeles ombyggede C. 1602—21 det af hans Fader opførte Frederiksborg Slot. Universitetet fik nye Statuter, og dets Virksomhed udvidedes efterhaanden ved Oprettelsen af 7 nye Lærerposter; ogsaa dets Bibliothek forøgedes betydelig, og der oprettedes et astronomisk Observatorium, en botanisk Have og et Anatomitheater; til Bolig for fattige Studenter byggede C., som ovenfor anført, Regensen og satte den i Forbindelse med hans Faders Stiftelse Communitetet; ved de vigtigste Latinskoler oprettedes der Gymnasier, og et adeligt Akademi stiftedes i Sorø (1623). Men 1625 blev et Vendepunkt i C. IV.s Regering, og et sørgeligt Omslag begyndte ved hans Deltagelse i Trediveaarskrigen. Som Hertug i Holsten blev han nemlig valgt til Kredsoberst i den nedersachsiske Kreds og rykkede strax efter ind i Tyskland for at forsvare sine Trosfæller, idet han stolede paa Løfter fra Frankrig og England om Understøttelse med Penge og Tropper, som ikke opfyldtes. Lige i Begyndelsen af Krigen havde Kongen det Uheld paa Fæstningen Hamelns Vold at styrte med sin Hest ned i et dybt Hul (20 Juli), og under den Sygdom, som fulgte herpaa, trak hans Hær sig tilbage. 17 Aug. 1626 leveredes Slaget ved Lutter am Barenberg, hvor C. efter en haardnakket Kamp og megen personlig Tapperhed blev slaaet af Tilly. Kongen maatte trække sig tilbage, og da de nordtyske Fyrster svigtede den fælles Sag, maatte han snart indskrænke sig til at forsvare sine egne Lande. I de to følgende Aar oversvømmede de kejserlige Tropper under Wallenstein uden at møde Modstand af C.s Søstersøn, den holsten-got-

torpske Hertug Frederik III, Holsten, Slesvig og Jylland, som led forfærdelig ved deres Plyndringer, og Wallenstein tænkte allerede paa at gjøre sig til Herre over Østersøen. Men aldrig viste C. sig større end i Modgang, og han lod derfor ikke Modet falde, men vedblev til det sidste utrættelig at fortsætte den ulige Kamp. Endelig sluttedes Freden i Lübeck 12 Maj 1629, hvorved C. maatte forpligte sig til ikke mere at blande sig i Tysklands Anliggender, men fik sine besatte Lande tilbage. Skjønt Danmark saaledes ved Freden ikke led noget Tab i territorial Henseende, havde denne ulykkelige Krig dog i høj Grad svækket Landet, og de næste 14 Fredsaar lignede ikke dem, der gik forud for Krigen. Vel tugtede C. i dem baade 1630 og 1643 Hamborgerne, som besværede Elbfarten, og nødte dem sidste Gang til at forpligte sig til at betale 280,000 Rd. i Skadeserstatning; vel fortsatte han i dem sine Byggearbejder og udgav sit mærkeligste Lovværk, „den store Reces“ (1643); men Adelsvælden var det Aag, hvorunder Landet sukkede; i denne Stands Overmod, Herskesyge og Mangel paa det Fædrelandssind, som endnu i Frederik II.s Dage havde udmærket den danske Adel, laa en af Kilderne til Danmarks Ulykke. Allerede i en tidligere Periode af C.s Regering havde enkelte Mænd (den ældre og yngre Dybvad) brugt skarpe Ytringer om Adelen, men vare blevne haardt straffede derfor; nu indgav Borgerstanden Klageskrifter til Kongen, men kunde ikke sætte noget igjennem mod Stormændene. Disse vilde ikke opgive nogen af deres Herligheder, og Kongens Forsøg paa at forbedre Bondestandens Kaar mødte bestemt Modstand hos dem. Selv havde Kongen til forskjellige Tider tilstaaet Fæstebønderne paa Krongodset Lettelser, og 1633 begyndte han at forandre Hoveriet til en Pengeafgift, men da han 1634 foreslog Adelen at ophæve Vornedskabet paa Sjælland og Smaaøerne, var der kun 2 (Kansleren Chr. Friis og Rigsmarsken Jørg. Urne), som ubetinget vilde gaa ind derpaa, og saaledes strandede ogsaa her Kongens Hensigt paa Adelens Egennytte. Lige saa lidt vilde Adelen bidrage tilstrækkelig til Statens Fornødenheder, og da Finansernes Tilstand langtfra var saa god som tidligere, greb C. til det uheldige Middel at forhøje Øresundstolden paa en vilkaarlig og overdreven Maade. Dels herved, dels ved den Strænghed, hvormed han overholdt sin Højhedsret over de nordlige Have, opbragtes Sømagterne, navnlig Nederlandene, mod Danmark, og dette blev til stor Skade, da Forholdet til Sverige igjen begyndte at blive truende. Den svenske Regering var nemlig forbitret over, at C. optraadte som Mægler i Trediveaarskrigen og søgte at hindre, at Sverige greb altfor meget om sig i Tyskland. Hvor lidet skarptseende C. end var som Politiker, havde han dog længe frygtet Sveriges fjendtlige Hensigter, men Rigsraadet havde ikke villet gjøre noget til Landets Forsvar, og da Torstenson i Dec. 1643 uden Krigserklæring brød ind i Holsten, uden at den holsten-gottorpske Hertug heller i denne Krig ydede nogen Modstand mod Danmarks Fjender, kunde han derfor saa godt som uden Kamp besætte Halvøen, medens en anden svensk Hær faldt ind i Skaane, og Planen var, at begge Hærene skulde mødes paa Øerne. Men skjønt Oldingealderen nær, udviklede C. i denne ulykkelige Krig sin fulde Kraft og traf med utrættelig Iver Foranstaltninger til sit Riges Frelse; med en Ynglings Rasthed var han med overalt, hvor det gjaldte, og med den fulde Bevidsthed om Faren satte han atter gjentagne Gange sit Liv i Vove for Sejren. Først slog han en hollandsk Kjøbmandsflaade, som skulde komme Svenskerne til Hjælp, i Listerdyb (16 Maj 1644); derpaa kæmpede han 1 Juli 1644 paa Kolbergheide med den svenske Flaade under Klas Fleming. Den gamle Konge, som deltog i Slaget om Bord paa Skibet „Trefoldigheden“, blev truffen og reves om paa Dækket, men rejste sig snart igjen, skjønt han var bleven haardt saaret i det ene Øje, og vedblev at føre Commandoen, indtil Kampen ophørte ved Nattens Frembrud. Den svenske Flaade tyede ind i Kielerbugten, hvor den blev indespærret, men den undslap, forenede sig med en hollandsk Flaade og leverede en langt mindre dansk Flaade en Søtræfning under Laaland, i hvilken Admiral Pros Mund efter en heltemodig Kamp maatte bukke under for Overmagten (13 Oct.). Da Rigets Nød hver Dag steg, og heller ikke den Hjælp, Kejseren sendte under General Gallas, udrettede noget imod Fjenden, som vedblev at holde Halvøen besat, maatte C. bekvemme sig til at slutte Freden i Brømsebro 13 Aug. 1645, ved hvilken Danmark afstod til Sverige Herjedalen, Jemteland, Gulland og Øsel samt Halland paa 30 Aar; s. D. sluttedes en Tractat med Hollænderne i Christianopel, hvorved Sundtolden blev betydelig nedsat for dem. Dybt nedbøjet ved den ydmygende Fred levede C. endnu henved 3 Aar; men disse dannede en sørgelig Slutning paa hans lange og virksomme Liv. Danmark, som i den første større Halvdel af hans Regering havde været Nordens første Magt og indtaget en anselig Stilling i Europa, var nu aldeles trængt tilbage af Sverige; Landet var ødelagt og udpint ved to ulykkelige Krige; Finanstilstanden var elendig, og Misfornøjelsen med Adelen var stor, men hverken Kongen eller de lavere Stænder havde dog Kraft eller Mod nok til at rejse sig mod dens Overmagt; tværtimod søgte C., skjønt forgjæves, ved nye Indrømmelser at gjøre Rigsraadet mere føjeligt. Da Øresundstolden nu langt fra indbragte saa meget som før, foreslog Kongen at ophjælpe Finanserne ved at bortforpagte Lenene til den højstbydende og forandre Adelens Rostjeneste til en Pengeafgift, men Rigsraadet afviste med Uvilje disse Forslag. Under Forhandlingerne herom havde Kongen den Sorg at miste sin ældste Søn, den udvalgte Tronfølger C., i Sommeren 1647, og Rigsraadet benyttede sig af denne Omstændighed til at sætte sin Vilje igjennem hos Kongen; det lod ham nemlig vide, at han ikke maatte vente at faa sin anden Søn, Frederik, valgt til Tronfølger, naar ikke dets Forestillinger bleve tagne til Følge. C. oplevede dog ikke det nye Tronfølgervalg: han døde 28 Febr. 1648 paa Rosenborg i sit 71de Aar, efter at han Ugedagen i Forvejen var

tagen derind fra Frederiksborg, hvor han havde tilbragt den sidste Vinter, syg og svag, men endnu bestandig virksom i sin Kongegjerning. Han blev begravet i det af ham opførte og efter ham opkaldte Capel i Roskilde Domkirke. C. IV har efterladt sig et Minde som en af Danmarks dygtigste Konger og har ved sin kraftig udprægede Personlighed og sit jævne danske Væsen staaet for alle de følgende Slægter som Typus paa en ægte dansk og folkelig Konge. Med sin Dronning, Anna Katharine af Brandenburg, som han havde ægtet 1597 (d. 1612), havde C. 4 Sønner og 2 Døtre, af hvilke den ældste Søn Frederik og begge Døtrene døde ganske smaa; de andre vare den udvalgte Tronfølger Christian (V), Frederik III og Ulrik (s. disse A.). 1615 indgik C. et morganatisk Ægteskab med Kirstine Munk, som fødte ham 2 Sønner, af hvilke Grev Valdemar Christian, og 8 Døtre, blandt hvilke Leonora Christina, gift med Corf. Ulfeldt, ere mest bekjendte; fra 1629 levede Kongen adskilt fra denne sin Ægtefælle. Med forskjellige Friller havde han 5 nægte Børn, 3 Sønner og 2 Døtre, som fik Navnet Gyldenløve.

Christian V, Konge i Danmark og Norge 1670—99, Kong Frederik III.s og Dronning Sophie Amalie af Brunsvig-Lüneburgs ældste Barn, f. 15 Apr. 1646 paa Flensborg Slot, blev allerede 1650 valgt til Tronfølger af Stænderne paa en Rigsdag i Kjøbenhavn, hvorpaa han hyldedes i Danmark 1655 og i Norge 1656, men ved Regeringsforandringen 1660 fik han Arvesuccession og modtog derefter paa sin Faders og Kongehusets Vegne Arvehylding i Christiania 5 Aug. 1661. Han gjorde derpaa 1662—63 en Reise til Tydskland, Nederlandene, England og Frankrig. Ved sin Faders Død 1670 blev han den første danske Konge, der besteg Tronen ved Arv og med uindskrænket Magt og blev salvet 7 Juni 1671 i Frederiksborg Slotskirke. Det viste sig snart, at andre Grundsætninger skulde gjøre sig gjældende i Statsstyrelsen; thi medens den foregaaende Regering havde arbejdet af al Magt paa en Forbedring af Statens Pengevæsen, kom der nu en Tid med nye og store Krav til Finanserne, f. Ex. ved Oprettelsen af et nationalt Rytteri og ved Forøgelsen af Flaaden, og medens Frederik III havde vist en umiskjendelig Stræben efter at tilvejebringe større Lighed i Byrder og Rettigheder og i det hele udjævne Kløften mellem de forskjellige Samfundsklasser, vilde C. have et pragtfuldt Hof, omgivet af en glimrende Adel. Ludvig XIV.s Regeringssystem var dengang et Mønster for Europas Fyrster, og i dettes Aand blev der i C. V.s første Regeringsaar gjort mange nye Indretninger, som især gik ud paa at støtte Kongemagten ved at knytte de højere Klasser i Folket til den. Herremændene fik strax efter Kongens Tronbestigelse Skattefrihed for Hovedgaarden, imod at de skulde indestaa for Bøndernes Afgifter til Kronen; og som en Modvægt mod den gamle danske Adel, der for en stor Del levede nafhængig paa sine Gaarde, skabte C. endnu før sin Kroning 1671 en ny højere Adel af Grever og Baroner, der knyttedes nærmere til Hoffet. Disse fik meget betydelige Privilegier for at kunne byde den gamle danske Adel Trods og hæve sig højt over Borger og Bonde, saaledes en vidtstrakt Myndighed over deres Godser med Kaldsret, Birkeret, Hals- og Haandsret over deres Bønder osv., fremdeles Skattefrihed ikke blot for Hovedgaarden, men ogsaa for en Del af Bøndergodset (300 Tdr. Htk. paa et Grevskab og 100 Tdr. paa et Baroni). I grel Modsætning til alle disse Herligheder staar de forkuede Bønders Stilling, der under Enevoldsregeringen blev endnu sørgeligere end den havde været under Adelsvælden. De fleste Medlemmer af den nye Adel vare indvandrede Tyskere, og i Stedet for en kraftig, national Adel, der i tidligere Tider havde givet Folket dets naturlige Førere til alt ædelt og stort baade i Krig og i Fred, men som under de to sidste Konger rigtignok var stærkt vanslægtet, fik Danmark nu en Hofadel af fremmed Rod, som aldrig har formaaet at løfte Folket. Fremdeles oprettedes to Ridderordener: Elefantordenen, hvortil der allerede findes Spor under C. I, og Danebrogsordenen, samt indførtes Rang, hvorved den højere Embedsstand kom til at danne ligesom et nyt Aristokrati. I sine 6 første Aar havde C. en udmærket Støtte i Griffenfeldt, som hans Fader døende havde anbefalet ham, og som han hurtig hævede til de højeste Værdigheder. Ved Griffenfeldts kloge Politik lykkedes det C. 1676 efter en Kjendelse af den kejserlige Hofret til stor Forbitrelse for Svogeren, Hert. Chr. Albrecht af Gottorp, at komme i Enebesiddelse af Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, hvortil, siden den gamle Grevestamme var uddød 1667, baade Kongen af Danmark og Hertugen af Holsten-Gottorp havde Arvekrav. Imidlertid var der udbrudt en europæisk Krig, fremkaldt ved Ludvig XIV.s Angreb paa Holland, og skjønt Griffenfeldt raadede til, at Danmark saa længe som muligt skulde holde sig neutralt og undgaa Brud med det mægtige Frankrig og det med samme forbundne Sverige, lod C., der ønskede at tilbageerobre de skaanske Provinser, sig let af Kurfyrsten af Brandenburg bevæge til at deltage i den store Forbindelse mod Frankrig og Sverige, hvis Konge Carl XI dog nylig var bleven forlovet med hans Søster. Saaledes udbrød den saakaldte skaanske Krig, som førtes i 4 Aar (1675—79) baade til Lands og til Vands, og som trods Niels Juels glimrende Søbedrifter ikke bragte Danmark nogen Fordel ved Freden (i Lund med Sverige og i Fontainebleau med Frankrig 1679). I Slagene ved Lund (1676) og Landskrona (1677) deltog C. personlig og udviste Tapperhed. Umiddelbart før Krigens Begyndelse indbød C. sin Svoger, Hertug Chr. Albrecht, til en Sammenkomst i Rendsborg, hvor han tog ham til Fange og tvang ham til et Forlig, hvorved han maatte afstaa den i den sidste svenske Krig vundne Souverænitet og overlade Kongen sin Hær og sine Fæstninger; da Hertugen efter at være løsladt protesterede mod det tvungne Forlig, besatte Kongen hans Lande, og Striden mellem Svogrene varede lige til 1689, da der sluttedes Forlig i Altona. Det var ogsaa i Begyndelsen af den skaanske Krig,

at C. 1676 lod sig berøve sin bedste Støtte, Griffenfeldt, som blev styrtet af sine mange Fjender ved Hoffet. Med Hamborg var der idelige Stridigheder; 1679 blev der vel sluttet et Forlig i Pinneberg, hvorved Hamborgerne forpligtede sig til at betale 220,000 Rd., men Striden udbrød snart igjen. For at ophjælpe Finanserne begyndte C. den Trafik at udleje Soldater til fremmede Magters Krige, nemlig 1689 7,000 Md. til den engelske Konge Vilhelm III og 1692 2,500 Md. til Kejser Leopold I i hans Krig i Ungarn med Tyrkerne; men dette lidet heldige Middel kunde ikke læge de Saar, som den skaanske Krig havde slaaet og en ødsel Statshusholdning stadig forværrede. I de efter Krigen følgende 20 Fredsaar udviklede for øvrigt Handel og Fabrikvæsen sig heldig. Den vestindiske Handel fik Fasthed ved Erhvervelsen af St. Thomas og St. Jan, og for at skjærme om det fredelige Handelsflag sluttede Danmark under den næste europæiske Krig 1691 en væbnet Neutralitetstractat med Sverige. Men Agerdyrkning og Kvægavl vare i dybt Forfald; den gamle danske Adel sank mange Steder ned i Fattigdom, meget Bondergods laa øde, og Fæstebønderne maatte ved strænge Straffe tvinges til at blive ved deres Gaarde. For Videnskaberne viste Regeringen efter Griffenfeldts Fald stor Ligegyldighed, og Modersmaalet blev tilsidesat for det tyske Sprog, ved Siden af hvilket nu ogsaa Fransk begyndte at vinde Indgang i den fornemme Verden. Kongens Breve og Dagbøger vise dog, at han helst benyttede det danske Sprog. Skrivefriheden var underkastet de snævreste Baand, og enhver Ytring, der indeholdt det fjærneste Anstød mod den bestaaende Forfatning, betragtedes med stor Mistænksomhed og straffedes undertiden haardt, hvilket kan ses af Regeringens Fremfærd mod Oluf Rosenkrantz (s. Rosenkrantz). Ikke bedre stod det til med Trosfriheden, og Dronningen søgte forgjæves at aabne sine reformerte Trosfæller et Tilflugtssted i Danmark, da de vare fordrevne fra Frankrig; først efter at de fleste havde nedsat sig i andre Lande, gav man dem en indskrænket Religionsfrihed, hvorpaa de byggede reformert Kirke i Kjøbenhavn (1688). Finansvæsenet var i stadig Uorden, og C. efterlod Riget i en Gjæld af 1½ Mill. Rd. To overordentlig vigtige Lovarbejder udkom under denne Konge og bære hans Navn, nemlig „Danske Lov“ 1683 og „Norske Lov“ 1687, men de vare for største Delen affattede under hans Faders Regering; ogsaa udarbejdedes ved Ole Rømer en ny Matrikel eller almindelig Jordebog, ved hvilken alle Jorder ansattes til et vist Antal Tdr. Htk., som lagdes til Grund for Skatternes Beregning. C. V døde 25 Aug. 1699 paa Kjøbenhavns Slot og ligger tillige med sin Dronning begravet i Højchoret i Roskilde Domkirke. Med Dronningen, den ædle Charlotte Amalie af Hessen-Kassel, havde han 5 Sønner, Frederik IV, Chr. Vilhelm (f. 1672, d. 1673), Chr. (f. 1675, d. 1695), Carl (f. 1680, d. 1729) og Vilhelm (f. 1687, d. 1705), samt to Døtre, Sophie Hedvig (f. 1677, d. 1735) og Christiane Charlotte (f. 1679, d. 1689); med en Frille, Sophie Amalie Moth, hvis Slægtninge forøgede de uheldige Indflydelsers Antal paa den uselvstændige og livslystne Konge, havde han 5 uægte Børn, 2 Sønner og 3 Døtre, der fik det sædvanlige Navn Gyldenløve; den ældste Søn, Chr. G., er Stamfader til Greverne af Danneskjold-Samsø.

Christian VI, Konge i Danmark og Norge 1730—46, Søn af Kong Frederik IV og Dronn. Louise af Mecklenburg, f. 30 Nov. 1699 paa Kjøbenhavns Slot. Han havde ikke staaet i noget godt Forhold til sin Fader paa Grund af dennes Forbindelse med Anna Sophie Reventlow, medens hans Moder endnu levede; da hin strax efter dennes Død blev hævet paa Tronen, rejste C. udenlands og holdt 7 Aug. 1721 paa Slottet Pretsch ved Dresden Bryllup med Prinsesse Sophie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach, bekjendt for sit stive, fornemme Væsen, sin Pragtlyst og sin Forkjærlighed for Tyskerne, og som bestandig havde en betydelig Indflydelse hos C. Som Kronprins var C. bleven holdt fjærnet fra Statssagerne; saa snart han 1730 havde tiltraadt Regeringen, afskedigede han de fleste af sin Faders Statsmænd, navnlig dem, der havde sluttet sig til Dronningen. 6 Juni 1731 blev han tillige med sin Dronning salvet i Frederiksborg Slotskirke. C. var retsindig og gudfrygtig, men hans Gudsfrygt var mørk og sygelig; skjønt af svagelig Helbred, var han arbejdsom og vilde gjærne trænge til Bunds i Regeringssagerne. Han havde Kjærlighed til Videnskaberne, men strammede dog Censuren; han havde Kjærlighed til sit Folk, hvis Vel i Virkeligheden laa ham paa Sinde, og dog forstod han ikke at vinde det for sig; han begreb, at de danske Slesvigere krænkedes i deres naturlige Ret ved Tilsidesættelsen af deres Modersmaal, og gjorde flere Skridt til at hævde dette baade i Kirke og Skole, men han udrettede kun lidet derved. Han levede i bestandig Fred, men forbedrede dog ikke væsentlig Finanserne, fordi Statens Indtægter i stor Maalestok anvendtes paa Bygningen af kostbare Slotte og til en pragtfuld Hofførelse, om end ogsaa til mange nyttige Indretninger. Tyskheden naaede under denne Konge det højeste Punkt, den nogen Sinde har haft i Danmark; ved Hoffet talte og skrev man næsten kun Tysk. Her herskede desuden en umaadelig Stivhed og Fornemhed; Slottet var omgivet med talrige Vagter, og rundt om det var der trukket Jærnkjæder, for at ingen skulde nærme sig for meget; over Slotspladsen maatte man gaa med Hatten i Haanden, og mødte man en kongelig Vogn med Lakajer foran, Hejdukker paa Vogntrinet og Livgarder til Hest bagved, maatte man strax stige af sin Hest eller Vogn for i Ærbødighed at kunne hilse Herskabet. Rangsygen, som var bleven tilbagetrængt under Frederik IV, fik ny Næring, og Titler og Ordener søgtes saa begjærlig, at der indkom store Summer ved Salget heraf. Med Hensyn til Bondestanden havde C.s første Kongegjerning været at ophæve den af hans Fader oprettede Landmilits ved Frdn. af 30 Oct. 1730 for at befri Landbefolkningen fra en stor Byrde; men allerede 5 Marts 1731 indførtes Stavnsbaandet, der hindrede de unge Bønderkarle i

at flytte fra et Sted til et andet, og ved en Række af Forordninger strammedes det stedse mere, hvilket havde til Følge, at Bønderne flarevis søgte at rømme ud af Landet nagtet de haarde Straffe, der ventede dem, naar de bleve grebne. Fremdeles gjenoprettedes Landeværnet 4 Febr. 1733. Dertil kom flere Foranstaltninger, som virkede høist skadelig paa Bondestanden og Agerdyrkningen, saaledes Tilladelse for Godsejerne til at nedlægge Fæstegaarde og inddrage Jorden under Hovedgaarden og det uforstandige Forbud mod Indførsel af Korn, hvorved alt Fremskridt i Agerbruget hemmedes. Endelig begyndte i denne Konges Tid den store Kvægsyge, der varede i c. 30 Aar og blev en sand Landeplage. I sine 5 første Regeringsaar havde C. to duelige Ministre i Chr. Ludv. v. Plessen og Iv. Rosenkrantz, af hvilke den første havde store Fortjenester af Finanserne, den anden af Videnskaberne; de bleve styrtede af Dronningens Landsmand og Yndling, Joh. Sig. Schulin, som derpaa blev altformaaende Minister og med ikke mindre Dygtighed forestod Regeringen, om man end maaske kan bebrejde ham for stor Eftergivenhed over for Dronningens Fordringer. Hendes fattige Slægtninge og Landsmænd overøstes med Gaver; Hoffets Pragt var utrolig, og det ene kostbare Slot rejste sig efter det andet: det stolte Christiansborg i Stedet for det gamle Kjøbenhavns Slot, som Frederik IV nylig havde ombygget, men som ikke var Dronningen prægtigt nok, Hirschholm (Hørsholm), bygget med umaadelig Bekostning midt i en Sump, samt de mindre Slotte Eremitagen, Sophienberg og Friedrichsruhe (ved Itzehoe). Endnu en mørk Side af C. VI.s Regering er den sygelige religiøse Retning, der under ham gjorde sig gjældende her i Landet, navnlig den fra sin oprindelig smukke Skikkelse udartede Pietisme, der saa vel ved Kongens egen strængt religiøse Sindsstemning som ved Dronningen og Hofpræsten Bluhme fik Indpas ved Hoffet og bragte Kongen til mange forfejlede Skridt for at fremme det religiøse Liv hos Folket, medens de meget mere tjente til at undergrave al sand Gudsfrygt. Der udkom en Sabbathsforordning, hvorved ethvert Arbejde om Søn- og Helligdage blev forbudt og Kirkegang blev gjort til en tvungen Sag, hvis Undladelse straffedes i Kjøbstæderne med Pengebøder og paa Landet med at staa i Gabestokken; Dans, Komedier, Maskerader, Julestuer og lignende Fornøjelser forbødes som Verdsyggeligheder, og Bonden maatte ikke engang ride Sommer i By for ikke at „fortørne Gud", thi Jorden var og skulde være en Jammerdal; endelig oprettedes 1737 et saakaldet Generalkirkeinspectionscollegium, som skulde have Tilsyn med Præsternes og Lærernes Lære og Vandel, vaage over Gudstjenestens rette Form og Kirketugten, samt udøve Generalcensur over alle Bøger. Følgen af alt dette var en heftig Kamp imellem de orthodoxe gammel-lutherske og de pietistiske Præster, der forkjætrede hverandre fra Prædikestolene, og de bitre Frugter af C.s velmente, men uforstandige Foranstaltninger vare dels almindelig udbredt Skinhellighed, Andægtighedssyge og Hykleri, da de, der paatog sig et helligt Væsen, hængte med Hovedet og sukkede over Verdens Daarligheder, bleve befordrede til Embeder, medens de bedre, som ikke vilde nedværdige sig til sligt, maatte staa tilbage, dels hos de svagere i Aanden ængstet Samvittighed og Livslede, der endog ofte førte til Selvmord. Men C.s Regering havde dog ogsaa mange lyse Sider, og disse fremtræde i Omsorgen for Videnskab og Kunst, for Folkeoplysning, for Søværnet og Handelen samt Fabrikfliden. Universitetet, som under de to foregaaende Konger var kommet i stærkt Forfald, fik 1732, medens Rosenkrantz var Universitetspatron, en ny til Tidens Tarv svarende Fundats, og der blev draget særlig Omsorg for Rets- og Lægevidenskabens Studium, ligesom for Videnskaberne i Almindelighed, ogsaa efter at Grev J. L. Holstein havde afløst Rosenkrantz. Latinskolernes Antal blev 1739 betydelig indskrænket, og de tilbageblivende (c. 20) bleve baade udvidede og forbedrede; Gjenoprettelsen af Sorø Akademi forberedtes, og Videnskabernes Selskab stiftedes 1742 ligesom et Par Aar efter et Selskab for Fædrelandets Sprog og Historie. Til Kunstens Fremme oprettedes en Maler- og Tegneskole. Confirmationen indførtes 1736, og Almueundervisningen forbedredes, idet C. baade oprettede Borgerskoler i Kjøbstæderne og 1739 befalede, at Almueskoler skulde oprettes rundt omkring paa Landet baade i Danmark og Norge, hvilken sidste Foranstaltning dog nogle Steder strandede paa egennyttige Godsejeres Modstand. Flaaden og alle dertil hørende Anlæg bragtes i fortrinlig Stand af den dygtige Grev Fred. Danneskjold-Samsø. Dokken blev anlagt, Orlogshavnen fordybet, Flaaden sikret for Angreb ved vel anlagte Værker, betydelige Forbedringer indførte paa Holmen. Efter Danneskjolds Forslag oprettedes ogsaa 1735 et Landsøkonomi- og Commercecollegium, der fik en meget omfattende Virkekreds; 1736 stiftedes en Assignations-, Vexel- og Laanebank i Kjøbenhavn med en af Regeringen aldeles uafhængig Bestyrelse; det ostindiske Compagnis Handel udvidedes til China, og den vestindiske Handel fik større Betydning, efter at St. Croix 1733 var kjøbt af Frankrig. For at ophjælpe Fabrikflid viste Regeringen megen Iver, og store Bekostninger anvendtes derpaa, saaledes paa Klæde- og Silkemanufakturer, men med mindre Held, thi Varerne kunde ikke i Pris og Godhed concurrere med Udlandets Frembringelser, og fremmede Projectmagere og Bedragere vidste kun alt for godt at benytte sig af Regeringens Redebonhed til at understøtte dem. Industrien gjorde dog derved stort Fremskridt. C. døde 6 Aug. 1746, Dagen før hans Sølvbryllupsdag, paa Hirschholm, endnu ikke 47 Aar gl., og ligger tillige med sin Dronning begravet i Roskilde Domkirke. Kongeparret havde 3 Børn, Frederik V, en Datter, der kun blev ½ Aar gl., og Louise (f. 1726, d. 1756), gift med Hert. Ernst Fred. Carl af Sachsen-Hildburghausen.

Christian VII, Konge i Danmark og Norge 1766—1808, Søn af Kong Frederik V og Dronning Louise, Sønnesøn af Chr. VI, f. 29 Jan. 1749 paa Christiansborg, var endnu ikke

17 Aar gl., da han 14 Jan. 1766 blev Konge ved Faderens Død. 8 Nov. s. A. ægtede C. sit Søskendebarn, den smukke engelske Prinsesse Caroline Mathilde, og blev kronet 1 Maj 1767. Som Prins havde C. til Overhofmester Ditlev Reventlov, hvis overdrevne Strænghed øvede en meget uheldig Indflydelse, idet den hos C. avlede Svaghed i Vilje og frygtagtig Raadløshed, forbunden med Underfundighed og Ondskabsfuldhed. Til Lærere havde C. bl. a. haft de tvende franske Schweizere, Mallet og Reverdil, men uagtet sit gode Nemme var han meget uvidende og savnede aldeles Sans for stadigt og alvorligt Arbejde. Han beholdt sin Faders Ministre og tog Reverdil til sin Cabinetssecretær; men da han var aldeles ligegyldig for Statssager, blev han snart et Bytte for Statsmændenes indbyrdes Intriguer og andre Hofcabaler. Allerede i Juli 1766 forvistes A. G. Moltke fra Hoffet; i Oct. 1767 fjærnedes Grev Danneskjold-Samsø, der i 15 Maaneder havde styret Flaaden; i Nov. bortsendtes Reverdil fra Landet; i Dec. afskedigedes Grev Saint Germain, der en Tid lang havde staaet i Spidsen for Hæren, og med ham faldt Grev Rantzau-Ascheberg, der før havde øvet stor Indflydelse. Ogsaa hengav C. sig under Ledelse af sin Yndling, Grev Holck, til vilde Udsvævelser (bl. a. med en simpel Skjøge, kaldet „Støvlet-Kathrine"), og medens han tilsatte sin kongelige Værdighed ved raa Forlystelser (Slagsmaal med Vægtere o. desl.), svækkedes han tidlig paa Sjæl og Legeme. I Maj 1768 foretog C. en Rejse til Tyskland, England og Frankrig, hvor han vakte Opsigt ved sin Skjønhed, Munterhed og sine vittige Indfald, men tillige fortsatte sit vilde Liv. Han ledsagedes paa denne Rejse af den tyske Læge J. F. Struensee, der i Altona var bleven hans Livlæge. Efter C.s Hjemkomst til Kjøbenhavn i Jan. 1769 fik Struensee stadig større Magt, fordi hans lette og aandrige Samtale behagede C. mere end Ministrenes alvorlige Forestillinger, og fordi han tillige vandt Dronningens Yndest, hvem C. hidtil havde behandlet med megen Ligegyldighed, men som netop ved Struensees Mægling opnaaede stor Indflydelse. Understøttet af Rantzau-Ascheberg fik Struensee (13 Sept. 1770) den ældre Grev Bernstorff styrtet, og derefter fulgte 27 Dec. Geheimeconseilets Opløsning. Allerede forinden var Grev Holck bleven fjærnet (i Juli 1770), og senere blev ogsaa Rantzau stødt til Side, saa at Struensee i Virkeligheden blev Statens enevældige Hersker, om han end først 14 Juli 1771 udnævntes til Cabinetsminister og derved fik saa stor Myndighed, at han paa egen Haand kunde udstede alskens Cabinetsordrer i Kongens Navn. Imidlertid havde hans Ven Enevold Brandt overtaget Grev Holcks Hverv at underholde Kongen, der allerede 1770 var næsten aandssløv, med kun sjældne lyse Øjeblikke, ja stundum havde Anfald af vild Galskab, saa at han slog alt i Stykker. C. forblev helt under sine Omgivelsers Indflydelse, indtil det lykkedes hans Stifmoder Enkedronning Juliane Marie 17 Jan. 1772 at skræmme ham til at lade Caroline Mathilde saa vel som Struensee, Brandt og deres Venner fængsle. Hvor ligegyldig C. var for sin Værdighed, ses af, at han vilde benaade Struensee, men ikke Brandt, fordi denne engang havde behandlet ham haardt; 8 Dage efter at Henrettelsen havde fundet Sted, udstedte han Befaling til at løslade Struensee, da han helt havde glemt, at han selv havde underskrevet Dødsdommen. Kort forinden (6 Apr.) var hans Ægteskab med Caroline Mathilde blevet opløst. C. havde lige saa lidt Del i det Guldbergske Ministeriums strængt conservative Styrelse, som han havde haft i Struensees voldsomme Ombannelser, og ligesom en Hofrevolution 1772 havde styrtet Caroline Mathilde og Struensee, fjærnede en anden 14 Apr. 1784 Juliane Marie og Guldberg og bragte Magten i Hænderne paa C.s Søn Frederik (VI), der indtil 1797 styrede med A. P. Bernstorffs Hjælp og gjennemførte Bondestandens Frigjørelse og andre Fremskridt i C.s Navn. Dog vedligeholdtes stadig Skinnet af, at C. var den virkelige Statsstyrer, skjønt han var aldeles uskikket til alle Forretninger og kun i enkelte Øjeblikke var aandsfrisk. 1794 nødte Christiansborgs Brand ham til at flytte ind paa Amalienborg, og i Aug. 1807 ved den engelske Flaades Nærmelse overførtes han til Koldinghus og derfra til Rendsborg, hvor han døde 13 Marts 1808 af Skræk over de franske og spanske Hjælpetroppers Indrykning. C.s Død blev aldeles upaaagtet, og hans Lig blev først 1814 ført fra Holsten til Kjøbenhavn og derfra til Roskilde Domkirke, hvor det bisattes i Frederik V.s Capel.

Christian VIII, Konge i Danmark 1839—48, f. 18 Sept. 1786 paa Christiansborg, Søn af Christian VII.s Halvbroder Arveprins Frederik og Prinsesse Frederikke Sophie af Mecklenburg-Schwerin. Han havde gode naturlige Evner og tidlig Modenhed, nød en omhyggelig Uddannelse og tilegnede sig endog videnskabelig Indsigt i Naturvidenskab, særlig i Mineralogi, havde ikke ringe Samlinger og færdedes gjærne med Videnskabsmænd. 1806 ægtede C. sit Søskendebarn Charlotte Frederikke af Mecklenburg; hun fødte ham to Sønner, af hvilke den yngre var Frederik VII, men skiltes fra ham 1809 efter et Kjærlighedseventyr. 1809 blev C. Præses for Kunstakademiet og viste baade varm Interesse og sand Dygtighed i denne Stilling. Han understøttede 1811 Planen om et norsk Universitet og ytrede i det hele Iver for Norges Selvstændighed, hvorfor han 1813 udnævntes til Statholder og 21 Maj forklædt som Matros kom derop paa en Fiskerbaad fra Jylland, midt imellem de engelske Krydsere. C. vandt hurtig Folkeyndest, og da Nordmændene ikke vilde godkjende den i Kielerfreden fastsatte Afstaaelse til Sverige, gjorde han strax fælles Sag med dem, tog Titel af Norges Regent og indkaldte 19 Febr. en Rigsforsamling til Ejdsvold. Oprindelig havde han tænkt at ville hævde sin Arveret som Enevoldskonge, men han bøjede sig hurtig for Folkestemningen og modtog 17 Maj 1814 baade Valget til Konge som „Christian Frederik" og den nye, frie Forfatning. Han gjorde sig endog Forhaabninger om — især ved Englands Hjælp — at kunne vinde Sveriges Krone med Udelukkelse af Bernadotte og saaledes i Tiden samle alle Nor-

dens Riger, men kunde ikke faa sin Kongemagt godkjendt af Stormagterne og truedes endog med Tabet af sin Arveret til Danmark. C. savnede ogsaa Mod og Energi til at vove et kraftigt Forsvar, og da de svenske Tropper brød ind i Norge, trak han sig tilbage og aabnede Underhandlinger. Det lykkedes ham ogsaa 14 Aug. ved Conventionen i Moss at sikre Norges Selvstændighed og frie Grundlov; han nedlagde 10 Oct. Kronen i Stortingets Haand og forlod Christiania, samt gik 26 Oct. om Bord i Frederiksværn paa et dansk Skib, men naaede først 4 Nov. efter en besværlig Sørejse Aarhus, s. D. som Norges Forening med Sverige fandt Sted. C. rejste derfra til Augustenborg, forlovede sig i Dec. med Prinsesse Caroline Amalie og holdt Bryllup 22 Maj 1815. I Marts s. A. var C. bleven Gouverneur paa Fyn og viste megen Iver i denne Stilling; han fremmede særlig Bejbygning, Havneanlæg og andre offentlige Arbejder. 1819—22 drog C. paa en Udenlandsrejse til Tyskland, Frankrig, Italien og England, overalt godtgjørende sine videnskabelige Interesser og Kundskaber (han skrev 1820 en Afhandling om Vesuvs Lava). Derefter tog C. fast Bopæl i Kjøbenhavn og om Sommeren paa Sorgenfri, men rejste hvert Aar omkring i Fyn. 1831 blev han Medlem af Gehejmestatsraadet og tog livlig Del i Forberedelserne til Provinsialstændernes Indførelse. Da han 3 Dec. 1839 kom paa Tronen, ventede man almindelig, at „Manden fra Ejdsvold“ vilde imødekomme Ønsket om en fri Forfatning for Danmark; men disse Forhaabninger skuffedes snart, og C. modtog kun ugjærne de mange Adresser, som bad derom, og indskrænkede sig til at love Forbedringer i Forvaltningen. Allerede 1 Jan. 1840 gaves en Communallov for Kjøbenhavn, og kort efter en Række vigtige Forordninger om Statens Kasse- og Regnskabsvæsen, om en ny Skyldsætning og om Formildelser og Forbedringer i Straffelovene. 1841 fulgte en Landcommunallov (med Amtsraad og Sogneforstanderskaber), samt en Vejlov; 1842 fik Hæren en ny Ordning; 1845 kundgjordes en fuldstændig Arvelov, og fremdeles forberedtes Negerslaveriets Afskaffelse (1847) og Gjældsfængslet indskrænkedes, medens C. ikke kunde forsone sig med Forslagene om nye Landboreformer til Forbedring af Bondestandens Kaar. I Statshusholdningen indførtes en hidtil ukjendt Orden og Offentlighed; Statsgjælden formindskedes i C.s Regeringstid med en Sjettedel, men hans Ord kort efter Tronbestigelsen: „Nu ville vi alle spare“ gik dog ikke i Opfyldelse, og det nye Statssecretariat for Naadessager var ikke egnet til at sætte Bom for den tidligere Misbrug med Gratialer. Island fik 1843 en særlig Repræsentation i det raadgivende Alting, det første Skridt til Hævdelsen af dets Selvstændighed. 1845 solgtes de danske Besiddelser i Indien til England. Handel og Agerbrug tog et godt Opsving, og Landets Velstand steg; de første Jærnbaner byggedes, 1844 mellem Altona—Kiel—Rendsborg, 1847 mellem Kjøbenhavn og Roskilde. Ogsaa den aandelige Udvikling omfattede C. med Interesse, og han udsendte 1845 Corvetten „Galathea“ paa en Jordomsejling. Derimod viste C. stor Svaghed overfor de slesvigholstenske Bestræbelser, idet han dels haabede ved Mildhed at kunne forsone Stemningen, dels stolede paa sin overlegne Kløgt til at kunne udjævne Modsætningerne mellem de to Nationaliteter i Riget. Vel gav han 14 Maj 1840 de danske Nordslesvigere Ret til at bruge deres Modersmaal for Domstolene, men efter det voldsomme Optrin i den slesvigske Stænderforsamling i Nov. 1842, da P. H. Lorenzen til Tyskernes Forbitrelse talte Dansk, nægtede han ved Sprogpatentet 29 Marts 1844 de slesvigske Stænderdeputerede Ret til at tale Dansk i Forsamlingen, med mindre de vilde erklære ikke at kunne tale Tysk. Slesvig fik derved i Udlandets Øjne Udseende af at være et tysk Land, medens det danske Folks Nationalfølelse krænkedes paa det dybeste. Endnu værre var det Misgreb, at C. 26 Marts 1842 udnævnte sin Svoger, Prins Frederik af Augustenborg til Statholder og General i Slesvig og Holsten, endskjønt to af hans Ministre, Krabbe Carisius og O. Moltke, indtrængende fraraadede dette Skridt og tog deres Afsked derfor. C. fremmede herved i høj Grad de oprørske Planer, medens han samtidig selv vilde styrke Rigets Sammenhold ved Stændercomiteer o. lign. Ogsaa lyttede han kun altfor længe til begge sine Svogres forræderske Tale, uden at agte paa de advarende Røster, der fremkom fra dansk Side, ja saa heri endog en utilbørlig Indblanding. Samtidig viste C. sin Misstemning mod den voxende Frihedsstræben i Danmark; Pressen forfulgtes med Haardhed og Smaalighed; Forsamlingsfriheden indskrænkedes, ja formentes (1845) en Tid lang Bondestanden helt; den skandinaviske Stemning blandt Studenterne betragtedes med Ængstelse og Uvilje, medens C. ved Ruslands Hjælp haabede at komme ud af de politiske Forviklinger og derfor 1844 fik sin Søstersøn, Frederik af Hessen, gift med Kejser Nikolaj I.s Datter Alexandra. Først da Slesvigholstenerne 1846 gjorde Modstand mod det aabne Brev om Arvefølgen i Rigets enkelte Landsdele, og begge hans Svogre nedlagde Indsigelse, fik C. Øjnene op for den truende Fare og greb til kraftigere Midler for at standse Bevægelsen, samt nærmede sig det danske Folk som Rigets naturlige Støtte. I sine sidste Levedage paatænkte C. at give Riget en friere Forfatning, men blev syg, inden han kunde udføre sit Forsæt, og døde 20 Jan. 1848, efterladende Kronen og de ufuldendte Opgaver til sin Søn Frederik VII. (1883 udgaves C.s „Dagbog fra Regenttiden i Norge“ af A. Ahnfelt).

Christian IX, Konge i Danmark siden 1863, f. 8 Apr. 1818 paa Gottorp Slot, af en Sidelinje af det danske Kongehus, som stammer fra Christian III.s Søn Hans den yngre, og som kaldtes den beckske, indtil den 1825 fik Navnet den glücksborgske. Hans Fader, Frederik Vilhelm af Slesv.-Holst.-Sønderborg-Glücksborg (f. 1785, d. 1831), var dansk Generalmajor; hans Moder, Louise Caroline af Hessen-Kassel (f. 1789, d. 1867), var Datterdatter af Frederik V. og yngre Søster til Frederik VI.s Dronning Marie. C. blev opdragen i Kjøbenhavn og uddannet til den militære

Stand, blev 1837 Ritmester og 1848 Chef for Livgarden til Hest. 26 Maj 1842 ægtede han sit Søskendebarn Louise af Hessen-Kassel, Datter af Landgrev Vilhelm og Christian VIII.s Søster Charlotte. Da Christian VIII 1846 udstedte det aabne Brev om Arvefølgen i det danske Monarchis Lande, underskrev C. uden Indvending, og ligeledes blev han, da Oprøret 1848 udbrød, sin Konge tro, medens baade hans ældste Broder, Hertug Carl, og to yngre Brødre svigtede. Han gjorde personlig Krigstjeneste med sin Afdeling, men kom ikke i Træfning. Til Løn blev C. 1850 udset til at være Tronfølger, skjønt hans Svoger Frederik, senere Landgreve af Hessen, i Følge Kongeloven var den egentlige Arving, naar Mandsstammen uddøde. Ved Warschau-Protocollen (5 Juni 1851) afstod den russiske Kejser sine formentlige Krav paa Holsten til bedste for ham; senere gav hans Svoger og dennes Søstre Afkald, og ved Londonertractaten (8 Maj 1852) erkjendte alle Stormagterne ham og hans mandlige Afkom som arveberettigede til det hele danske Monarchi. Ogsaa de fleste andre Fyrstehuse, selv de tyske, godkjendte denne Ordning, men ikke den tyske Forbundsdag. Derimod vedtog den danske Rigsdag først efter lang og heftig Strid den Lov, hvorved Tronfølgen overdroges ham, fordi Arveretten derved af Hensyn til Holsten var indskrænket til hans mandlige Afkom. Tronfølgeloven udkom 31 Juli 1853, og C. blev nu Prins af Danmark. Men da Frederik VII døde 15 Nov. 1863, optraadte strax Prins Frederik af Augustenborg som Hertug af Slesvig og Holsten, uagtet hans Fader 1852 havde forpligtet sig og sin Æt til at agte den nye Arvefølgeordning, og han fandt Støtte i den tyske Forbundsdag, medens de to tyske Stormagter forlangte den nye Fællesforfatning for Kongeriget og Slesvig, som C. havde stadfæstet 18 Nov., tilbagetagen som stridende imod den danske Regerings Tilsagn af 1851. De andre Stormagter understøttede dette Forlangende for at hindre et Brud og udvirkede, at Danmark fandt sig i den Execution, som det tyske Forbund 22 Dec. foretog i Holsten. 31 Dec. skiftede C. Ministre, idet Halls Ministerium, som han havde arvet fra Frederik VII, afløstes af Monrads, som tilbød at foreslaa Fællesforfatningens Tilbagetagelse, dog kun paa lovlig Vis ved det nye Rigsraad. Men dette Tilbud vilde man ikke modtage fra tysk Side, og 1 Febr. 1864 begyndte Krigen med Preussen og Østerrig, som vilde tage Slesvig i Pant for at sikre sig Opfyldelsen af deres Forlangende om Monarchiets fremtidige Ordning. Krigen blev kun en Række Ulykker for Danmark, som var ladt alene over for de tvende Stormagter. 5 Febr. rømmedes Danevirkestillingen; 8 Marts trængtes den danske Hær tilbage ved Vejle og trak sig efterhaanden op til Mors; 18 April indtoges Dybbølstillingen af Preusserne efter en langvarig og ødelæggende Beskydning, og 28 Apr. opgaves Fredericia endnu før Angrebet var begyndt. Kun til Søs var den danske Flaade heldig, og 9 Maj sejrede den ved Helgoland over den østerrigske Escadre. Samme Dag sluttedes en Vaabenstilstand, og Underhandlinger begyndte paa London-Conferencen; men Enighed kunde ikke opnaas, og næppe var Krigen gjenoptagen, før Preusserne 29 Juni overrumplede og indtog Als. To Uger senere var hele Nørrejylland i Fjendevold, og 14 Juli hejsedes det tyske Flag paa Skagens Gren. Endnu forinden havde C. (8 Juli) fjærnet Monrad og valgt Bluhme i Stedet, vistnok i Haab om, at denne som gammel Helstatsmand skulde være mere vel set af de tyske Magter og kunde opnaa bedre Fredsvilkaar. Strax opgaves enhver Tanke om Modstand; Vaabenstilstand sluttedes 18 Juli, og en stor Del af Soldaterne hjemsendtes. Men Haabet om en taaleligere Fred skuffedes aldeles, og de foreløbige Vilkaar, som aftaltes 1 Aug., stadfæstedes 30 Oct. ved Freden i Wien, idet C. maatte afstaa baade de to tyske Hertugdømmer og hele Slesvig, alene Ærø og det nordøstlige Hjørne fraregnede, medens et tilsvarende Strøg af de nørrejyske Enclaver i det nordvestlige Slesvig tabtes. 16 Nov., Aarsdagen for sin Tronbestigelse, løste C. Indbyggerne i de afstaaede Lande fra deres Troskab; Tanken om en Gjenforening mellem Danmark og Slesvig-Holsten i Personalunion, hvilken man i visse højere Kredse havde hyldet, mødte stærk Modstand fra dansk Side og fandt heller ingen Indgang hos Tyskerne. Det danske Folks Ønsker samledes snart om en Deling af Slesvig efter Sproggrænsen, hvilket ogsaa gjentagne Gange udtaltes af Deputationer fra Nordslesvig til C. Pragfredens Løfte om en Tilbagegivelse af det nordlige Slesvig efter en Afstemning blev dog kun et tomt Ord, og de Underhandlinger, som Preussen i Maj 1867 aabnede, strandede paa Forlangende om Garantier for de tilbageblivende Tyskere, som den danske Regering ikke kunde give uden at komme i stadig Afhængighed af Tyskland. Efter Krigen var den første Opgave at sammensmelte Novemberforfatningen og den ældre Juni-Grundlov; det mislykkedes for Ministeriet Bluhme, men Godsejerministeriet Frijs tilvejebragte efter lange Kampe en Udjævning 1865 og fik den gjennemsete Grundlov stadfæstet 28 Juli 1866. Fremdeles gjennemførtes nye Ordninger for Hæren og Søværnet (1867—68), en Land- og en Kjøbstadcommunallov (1867—68), Love om Vejvæsenet (1867), en Lov om Valgmenigheder (1868), en Straffelovbog (1866) samt en Række Lønningslove. 1870 afløstes Ministeriet Frijs af Holstein-Holsteinborg, og 1874 dette af Fonnesbech; omfattende Love udkom om Concurs og om Skifte (1872 og 1874), om Børns Arbejde i Fabriker og Værksteder (1873) og en Møntlov med Guldmøntfod, Titalsdeling og Fællesskab med Sverige og Norge (1873). Men siden 1875 er Lovgivningsarbejdet, der allerede var lammet 1870, næsten helt standset som Følge af den politiske Kamp, idet Folketingets Flertal forlangte det parlamentariske Systems Indførelse eller i det mindste en større Indflydelse paa Ministeriets Sammensætning, hvilket Ministeriet Estrup, støttet af Landstinget, nægtede. Kampen førte 1877 til en provisorisk Bevillingslov og senere til gjentagne Opløsninger af Folketinget; men Regeringen har ikke kunnet bryde Modstanden,

og hele Landets Udvikling har lidt derunder, saa at kun meget faa større Love ere vedtagne (en Værellov, fælles med Sverige og Norge, 1880, Tillæg til Hær- og Søværnsloven 1880, en militær Straffelov 1881). Ved Lov af 2 Jan. 1871 fastsattes Islands Stilling i Riget, og 5 Jan. 1874 indrømmedes der ved en særlig Forfatning Island udstrakt Selvstyrelse, hvorefter C. i Aug. s. A. besøgte Øen ved Tusendaarsfesten for dens første Bebyggelse; han var den første danske Konge, som betraadte Islands Jordbund. Foruden flere mindre Udenlandsrejser drog C. 1871—72 paa ½ Aars Rejse til Grækenland; 1876 besøgte han Rusland, 1879 Hofferne i Wien og Berlin. C. har 3 Sønner og 3 Døtre, Frederik, f. 1843, Kronprins; Vilhelm, f. 1845, blev under Navn af Georg I 1863 Hellenernes Konge; Alexandra, f. 1844, ægtede 1863 Prins Albert Edvard af Wales; Dagmar, f. 1847, ægtede 1866 den russiske Tronfølger, nu Kejser Alexander III; Thyra, f. 1853, ægtede 1878 Hertugen af Cumberland; den yngste, Valdemar, f. 1858.

Christian (V), udvalgt Prins til Danmark og Norge, Søn af C. IV og Dronning Anna Katharine, f. 10 Apr. 1603 paa Kjøbenhavns Slot, blev som ældste Prins allerede 1608 af Stænderne valgt til Tronfølger og 1610 hyldet baade i Danmark og Norge. Han fik en omhyggelig Opdragelse og havde 1616—20 den lærde theol. Professor og senere Biskop Jesper Brochmand til Lærer; men Prinsen slægtede ikke sin Fader paa, holdt sig helst fra anstrængende Sysler, havde vistnok kun tarvelige Evner og var hengiven til Forlystelser. Med stor Pragt, hvortil Udgifterne ansloges til 2 Mill. Rd., blev hans Bryllup med Prinsesse Magdalene Sibylla af Sachsen 5 Oct. 1634 fejret paa Kjøbenhavns Slot. Han forestod Regeringen under Kongens Fraværelse baade i den tyske og i den sidste svenske Krig, men i øvrigt havde han meget lidt at sige; trykket heraf og af sine Pengeforlegenheder, nærede han Bitterhed mod Faderen. Hans sædvanlige Opholdssted var Nykjøbing Slot paa Falster. Han døde paa en Baderejse paa Slottet Körbitz ved Dresden 2 Juni 1647 uden at efterlade sig Børn og ligger begravet i Roskilde Domkirke; hans tidlige Død var vistnok fremskyndet ved Udsvævelser og Vellevned. Hans Enke indgik 1652 et nyt Ægteskab med Hert. Fred. Vilh. II af Sachsen-Altenburg og døde 1668.

Christian Albrecht, Hertug af Holsten-Gottorp, Søn af Hert. Frederik III og Marie Elisabeth af Sachsen, f. 3 Febr. 1641. Kun 14 Aar gl. blev han 1655 Biskop i Lübeck, og 1659 fulgte han sin Fader i Regeringen som Hertug af Holsten-Gottorp. Det fra Faderen nedarvede Fjendskab til det danske Kongehus førte til Stridigheder saa vel om andre Punkter som især om Betydningen af den Souverænitet, der ved Roskildefreden 1658 var indrømmet de gottorpske Hertuger. Disse Uenigheder bleve imidlertid bilagte ved et Forlig i Glückstadt 1667, og Venskabet besegledes kort efter ved et Ægteskab mellem Hertugen og Kong Frederik III.s Datter Frederikke Amalie; men endnu s. A. var der indtraadt en ny Anledning til gjensidig Bitterhed, idet den sidste Greve af Oldenborg og Delmenhorst Anton Günther var død uden Arvinger, og baade den danske Konge og Hertugen af Gottorp gjorde Fordring paa Arven. Men Hertugen af Plön blev af den kejserlige Hofret erklæret for eneberettiget Arving, og Griffenfeldt, som havde forudset, at dette vilde ske, havde imidlertid faaet denne til at afstaa sine Fordringer til Kongen mod Erstatning i Penge og Godser, saa at C. V kom i udelt Besiddelse af Grevskaberne. C. A. blev meget forbitret herover og sluttede for at hævne sig et nøje Forbund med Sverige. Da nu Krigen imellem Danmark og Sverige var i Færd med at bryde ud og C. V vilde sikre sig mod Syd, indbød han sin Svoger til et Møde i Rendsborg og tvang ham, idet han lod Fæstningens Porte lukke og saaledes holdt ham fangen, til et Forlig (10 Juli 1675), hvorved han overlod Kongen sine Fæstninger under Krigen, afstod Amtet Schwabstedt og opgav Souveræniteten over sin Del af Slesvig. Hertugen begav sig derpaa til Hamborg og protesterede med Føje mod det ham aftvungne Forlig, hvoraf Følgen var, at Kongen 19 Dec. 1676 lod den gottorpske Del af Slesvig besætte og inddrage. Ved Fredsslutningerne i Lund og Fontainebleau 1679 blev det vel bestemt, at C. A. skulde gjenindsættes i sine forrige Rettigheder, men han vedblev at bo i Hamborg, og der opkom snart nye Stridigheder, som havde til Følge, at C. V paa ny 1684 inddrog den hertugelige Del af Slesvig; men flere Magter lagde sig imellem og mæglede et Forlig i Altona 1689, hvorved Hertugens Rettigheder atter bleve erkjendte. Nu vendte den haardtprøvede C. A. endelig tilbage fra Hamborg til Gottorp og levede derefter i Fred med sin Svoger indtil sin Død, der indtraf paa Gottorp 27 Dec. 1694; han ligger begravet i Slesvig Domkirke. C. A. stiftede 1665, fornemmelig af det bordesholmske Klostergods, Universitetet i Kiel, som efter sin Stifter kaldtes Christiana Albertina. Hans 2 Sønner, Hert. Frederik IV og C. August, ere blevne Stamfædre for de to Linjer, hvori det gottorpske Hus senere har delt sig, den ældre ell. kejserlig-russiske og den yngre.

Christian August, den foregaaendes yngre Søn, Biskop i Lübeck, f. 1 Jan. 1673 paa Gottorp, blev Administrator i den holst.-gottorpske Del af Hertugdømmerne 1702 i sin Brodersøn Carl Frederiks Mindreaarighed. 1705 blev han Biskop i Lübeck efter en Strid om Stiftet med den danske Prins Carl, Frederik IV.s Broder. Medlemmerne af Formynderregeringen vare delte i to Partier, det ene med den gamle og forsigtige Wedderkopp i Spidsen, det andet ledet af den kloge, men rænkefulde Görtz; det sidste Parti, der hældede til svensk Side, fik Overhaand, og den charaktersvage C. A. lod sig ganske styre af det. Skjønt de idelige Tvistigheder mellem den danske og holst.-gottorpske Regering nylig vare endte ved et Forlig i Hamborg 1711, hvilket stadfæstedes ved den rendsborgske Reces 1712, og skjønt Administratoren havde givet den danske Regering de højtideligste Forsikringer om et venskabeligt Sindelag og den ubrødeligste Neutralitet, sluttede han dog hemmelig Forbund med Sverige og lod Stenbock lægge sig med sin Hær ind i

Tønning i Febr. 1713; det var til Straf herfor, at Kong Frederik IV besatte de hertugelige Lande. C. A. døde i Hamborg 25 Apr. 1726. I sit Ægteskab med Albertine Frederikke af Baden-Durlach blev han Fader til den svenske Konge Adolf Frederik og Stamfader til det følgende svenske Kongehus, samt igjennem sine to yngre Sønner Stamfader til Hertugerne og Storhertugerne af Oldenborg.

Christian August, Prins af Augustenborg, s. **Augustenborg**.

Christian Augusts Minde, en Christiania Commune tilhørende Ejendom, som efter den tidligere Ejer, Generallieutenant Mangelsen (d. 1769), i daglig Tale ofte kaldes „Mangelsgaarden“. Ejendommen har siden 1820 været benyttet som Tvangsarbejdsanstalt for uordentlige og husvilde Personer og fra 1829 tillige som Sindssygeasyl for Communen.

Christiansdör, ældre Guldmønt i Danmark, af Finhed 895,833 Tusendedele. Af 1 kølnsk Mark fint Guld udprægedes 39,3023 C. af Værdi 14 Kr. 76 Øre. Dobbelt C. i Forhold hertil.

Christiane, Datter af Christian IV og Kirstine Munk, f. 1626, gift 1642 med Hannibal Sehested, hvem hun overlevede. Som de fleste af hendes Helsøskende var hun en lidet tiltalende Personlighed; hun levede i daarlig Forstaaelse med sin Slægt og med sin egen Mand, der var hende utro.

Christiane, den hellige, efter Legenden en christen Slavinde paa Constantin d. stores Tid, der virkede blandt Imeretierne ved det sorte Hav, hvor hun ved sin Troskab og sine rene Sæder vandt Landets Dronning og hendes Ægtefælle for Christendommen. Mindedag 15 Dec.

Christiáni, Christoph Joh. Rud., f. 1761 i Nordby ved Ekernførde, kom 1793 som tysk Hofpræst til Kjøbenhavn, men gik 1810 til Tyskland, hvor han døde som Superintendent i Lüneburg 1841. Han oprettede 1795 paa Vesterbro det i sin Tid saa berømte „C.s Opdragelsesinstitut“, der i philanthropisk Aand mindre var beregnet paa at danne Studenter end paa at meddele en almindelig menneskelig Dannelse. Blandt sine Medlærere talte han flere meget fremragende Videnskabsmænd (som Rahbek).

Christiáni, Wilhelm Ernst, tysk Historieskriver, f. 1731 i Kiel, blev 1761 Professor og 1763 tillige Universitetsbibliothekar i Kiel, d. 1790. Foruden en Mængde Specialafhandlinger om Hertugdømmernes Historie (bl. a. om Hertug Frederik III og Hans den yngre) skrev C. det fortjenstfulde Værk: „Geschichte der Herzogth. Schleswig u. Holstein“, 4 Bd., 1775—79 og „Gesch. der Herzogth. Schlesw. u. Holst. unter dem Oldenburg. Hause“, indtil 1588, 2 Bd., 1781—1784 (fortsat af D. H. Hegewisch til 1694, 2 Bd., 1801—2). Ogsaa bør nævnes: „Dännemarks stets freie Krone“ (1780).

Christiania, Norges Hovedstad, ligger ved Bunden af den 13 M. lange Christianiafjord, i en særdeles smuk og frugtbar Dal, omgivet af skovklædte Aase (59° 54′ 44″ n. Br.). 122,500 I. (1882). Den ældste Del af Byen ligger paa en udstikkende Tange mellem Bjørviken og Piperviken, er tæt og regelmæssig bebygget med brede, retvinklede Gader og har i det hele taget et virkeligt Hovedstadspræg. I de nyere Bydele, der efterhaanden ere indlemmede, og hvorved C. har faaet en uforholdsmæssig stor Udstrækning (hen imod 16 □ Km.), er derimod Bebyggelsen mere uregelmæssig og til Dels lidet sammenhængende; de alleryderste og yngste Partier ere for største Delen Arbejderkvarterer med usle Træhuse. Stadens smukkeste Strøg er den vestlige Del omkring Ejdsvoldsplads og Slotsparken. Blandt de anseligste Bygninger kan nævnes det kongelige Slot (opført 1825—48 paa en Højde, hvorfra haves en herlig Udsigt over Staden og dens Omegn); end videre Universitetsbygningerne (opførte 1841—51), Stortingsbygningen (1861—66), Sculpturmuseet (1880) og det nye Rigshospital (1883). Som Rigets Hovedstad er C. Stedet for den norske Regering, Stortinget og Højesteret; som Stiftsstad er den Sæde for en Biskop og en Stiftamtmand. Her findes endvidere et Universitet (stiftet 1811, med 53 Professorer og c. 1,000 Studerende), hvortil hører et Bibliothek paa c. 250,000 Bind, et astronomisk og magnetisk Observatorium, et meteorologisk Institut samt en botanisk Have; end videre en militær Højskole, en Krigsskole, en Kathedralskole og flere private lærde Skoler, en technisk Skole, et Handelsgymnasium og en offentlig Tegneskole. Af Kunstanstalter kan nævnes Kunstindustrimuseet, Sculpturmuseet, Nationalgalleriets og Kunstforeningens Malerisamlinger, samt 3 Theatre. Af Kirker findes 11 lutherske (2 nye ville i den nærmeste Fremtid blive opførte) og 1 katholsk, foruden flere gudstjenstlige Forsamlingsrum. C.s væsentligste Næringsveje ere Handel, Skibsfart og Industri. Handelen begunstiges meget ved Byens fortrinlige Beliggenhed ved Bunden af en sejlbar Fjord og i Hjærtet af Landets bedste og folkerigeste Egne, ligesom ogsaa udstrakte Samfærdselsmidler i de senere Aar betydelig have udvidet dens Opland og mere og mere concentreret hele det søndenfjældske Norges Handel i Hovedstaden; denne besørger nu mere end en Tredjedel af Rigets samlede udenrigske Omsætning. Værdien af Indførselen var 1882 73 Mill. Kr. og af Udførselen 25 Mill. Kr., hovedsagelig Trælast, Fedevarer og Industriartikler; Toldintraderne udgjorde 8½ Mill. Kr. (de tilsvarende Tal for det hele Land resp. 160, 123 og 19 Mill. Kr.). Til Byens Havn ankom s. A. fra Udlandet 1,922 Fartøjer paa 570,000 Tons. Handelsflaaden talte 327 Skibe paa 111,700 Tons, hvoraf 49 Dampskibe paa 10,300 Tons. C. er Norges vigtigste Industricentrum, og ved dens Fabriker sysselsættes over 10,000 Arbejdere (heri dog ogsaa iberegnet de Fabriker, der ligge i Byens umiddelbare Nærhed). Blandt de vigtigste industrielle Anlæg kan nævnes 5 Spinderier og Væverier, 1 Sejldugsfabrik, 17 Jærnstøberier og Maskinværksteder, 10 Ølbryggerier, 2 Oljemøller og 7 Damphøvlerier. En betydelig Del af Fabrikdriften har sit Sæde i Forstaden Sagene og henter sin Drivkraft fra de mange Fossefald i den gjennem Byen strømmende Akerselv. Fra C. udgaa følgende Jærnbanelinjer: 1) Hovedbanen med dens Fortsættelse Nordbanen til

Eidsvold og Hamar og videre gjennem Østerdalen til Throndhjem; 2) Østbanen til Kongsvinger og Sverige; 3) Sydbanen, der med to Linjer gjennemskærer Smaalenene og fører videre til Göteborg, samt 4) Vestbanerne, som sætte C. i Forbindelse med Drammen, Ringerike, Hønefos, Krøderen, Kongsberg samt Byerne paa Christianiafjordens Vestside indtil Skien. — C. er anlagt 28 Sept. 1624 af Christian IV. Da det gamle Oslo (s. d. A.) i August Maaned s. A. var afbrændt, fik dens Borgere Befaling til at flytte over paa Bjørvikens Vestside til den Halvø, der springer frem mellem nævnte Fjord og Pipervikeu, og hvis yderste Næs var optaget af Akershus gamle Fæstning (s. d. A.) Den nye By, som fik Navnet C. efter sin Grundlægger, befæstedes ved Volde, som sattes i Forbindelse med Akershus, og erholdt 1632 sine første Privilegier, der tildelte Borgerne forskjellige Friheder og Rettigheder. Som Følge af disse synes Byen hurtig at være voxet, og det blev snart for trangt inden for Voldene; man lod derfor disse forfalde, og efter at en Ildebrand 1686 havde ødelagt en stor Del af Byen, bleve de ganske sløjfede. I Begyndelsen af det 18de Aarh. led Byen store Tab ved flere Ildebrande, og i Vaaren 1716 var den i en Maanedstid besat af svenske Tropper under Carl XII, som belejrede Akershus. Imidlertid bleve Stadens Grænser efterhaanden udvidede, og ved Tællingen 1769 havde den 7,500 I. Ogsaa i den sidste Fjerdedel af forr. Aarh. led Byen ved et Par betydelige Ildebrande, men ikke desto mindre tiltog dens Velstand nu stærkt under de navnlig for Trælasthandelen gunstige Conjuncturer. Efter den 1807 udbrudte Krig fik C. en større politisk Betydning, og i Beg. af 1814 blev Staden, som da havde c. 13,000 I., den norske Regerings Sæde. Fra nu af tiltog den stadig og hurtig; navnlig har Fremgangen i de sidste 30 Aar været overordentlig stærk. 1855 talte Byen 41,000, 1865 57,000, 1875 76,000 og 1880 119,000 I. For en Del skyldes denne raske Tilvæxt tvende Grænseudvidelser (1858 og 1878), hvorved en Række efterhaanden opvoxede Forstæder indlemmedes i Byen. — **C. Stift** omfatter nu, efter Delingen af det fordums Akershus Stift, Smaalenenes, Akershus, Buskeruds samt Jarlsberg og Laurviks Amter, foruden at Hovedstaden udgjør et eget Overøvrighedsdistrict, forenet med Stiftamtmandsembedet. Dets Fladeindhold er 474 □ M. (26,115 □ Km.) med 490,351 I. (1875). Det begrænses i S. af Skagerak, i Ø. af Sverige, i N. af Hamar Stift og i V. af Christianssands og Bergens Stifter.

Christianopel, Flække paa den østlige Kyst af Bleking, anlagt 1600 af Christian IV i Nærheden af det gamle Avaskär, hvis Kjøbstadprivilegier C. fik 1603. 1606 blev den befæstet og fik Navnet Styr-Calmar, fordi det var dens Bestemmelse at holde Calmar i Skak. Allerede 6 Juli 1611 blev C. indtaget af den unge Gustav Adolf ved et Krigspuds, blev plyndret og opbrændt, men blev snart gjenopbygget og fik 1622 nye Privilegier. Mest bekjendt blev C. ved Tractaten mellem Danmark og Holland 13 Aug. 1645, da Danmark maatte nedsætte Øresundstolden til omtrent en Fjerdepart af, hvad den tidligere havde været. Indtil Sundtoldens fuldstændige Afløsning 1857 afgav C.-Tractaten Grundlaget for samtlige følgende Underhandlinger om hin vigtige Statsindtægt. Som svensk Besiddelse siden 1658 blev C. i Sommeren 1676 indtaget af de danske under den hollandske Admiral Tromp; næste Aar mistede den sin Kjøbstadret og betragtedes som Landsby, indtil den 1707 gjordes til „Köping".

Christians Amt udgjør den vestlige Halvdel af Hamar Stift i Norge. Dets Fladeindhold er 455 □ M. (25,044 □ Km.) med 115,500 I. (1875). Det inddeles i 2 Bycommuner, Lillehammer og Gjøvik, samt 26 Herreder, fordelte paa 5 Fogderier, nemlig Toten, Nordre-Gudbrandsdalen, Søndre-Gudbrandsdalen, Hadeland og Land samt Valders. Amtet er det mest højtliggende af alle Norges Amter. Dets nordlige og nordvestlige Del opfyldes af Forgreninger af Dovre og Langfjældene, som her støde sammen og danne et Knippe af Alpetinder, som ere de højeste og vildeste ikke blot i Skandinavien, men i hele Nordeuropa norden for Alperne og Karpatherne (Jotunfjældene, s. d. A.). Næsten hele den øvrige Del af Amtet henhører til Oplandenes Højslette med dens Fjældmarker og træløse Vidder; endog Amtets laveste Punkter, Mjøsens og Randsfjordens Vandspejl, ligge 400 F. over Havfladen. Den beboede Strækning bestaar saaledes væsentlig af dybe Dale mellem Fjældene eller ved Bredderne af de mange Indsøer, hvortil Elvene flere Steder udvide sig. Alene Toten paa Mjøsens Vestside og Hadeland ved Randsfjordens Sydende ere bølgende Landskaber, som med deres mere udstrakte Vidder af Jordsmon kunne ernære en talrig, sammentrængt Befolkning, og som høre til Norges bedste Kornbygder. Mange Steder have de Bjærgstraaninger, som danne Overgangen fra Højfjæld til Dal, en rig Skovvæxt, navnlig i den nedre Del af Valders, samt i Hadeland og Land, hvorfra betydelige Mængder af Trælast gjennem Bægnas og Randsfjordens Vanddrag føres til Drammen. Mjøsens Vanddrag er derimod saa plyndret for Skov, at det ikke engang altid er let for Indvaanerne at forsyne deres eget Behov. Kvægbriften er overalt af stor Vigtighed, fornemmelig i Gudbrandsdalen, hvis Heste- og Kvægracer ere højt ansete. Tilvirkningen af Ost og Smør er ogsaa i den sidste Tid meget forbedret. 1875 udgjorde Kreaturholdet 17,000 Heste, 100,200 Stkr. Hornkvæg, 112,000 Faar, 53,600 Geder og 11,200 Svin. De faste Ejendommes Værdi kan anslaas til c. 55 Mill. Kr. I Følge Fjældenes og Vandløbenes Retning kan Amtet inddeles i 3 Vandsystemer, som alle gaa i Hovedretning fra N. til S., eller fra Bjærghøjderne ned til Havet, Skagerak: 1) Laagen i Gudbrandsdalen og dens Fortsættelse, Mjøsens Bassin. Den gjennemskæres af en ypperlig Chaussee, der tidligere (d. e. indtil Aabningen af Jernbanen gjennem Østerdalen 1877) var den almindeligste Route mellem Christiania og Throndhjem. 2) Dokkas og Randsfjordens Dal, Land og Hadeland. 3) Bægnas Dal, som omfatter det meste af Valders og udgjør en

Række af afskilte Terrasser, idet Elven idelig udvider sig til Indsøer, adskilte ved pludselige Fosser og Snævringer. Den ene af Hovedvejene mellem Christiania og Bergen over Filefjæld gaar gjennem dette Dalføre. Begge de sidste Elve forene sig ved Hønefos og falde derpaa i Tyrifjorden, som har Udløb til Drammen. Om Amtets Kjøbstæder Lillehammer og Gjøvik s. d. A.

Christiansborg, 1) Slot i Kjøbenhavn, opført med E. D. Hauser som Bygmester 1733—40 af Kong Christian VI, hvis Navn det bar, i Stedet for det nedbrudte Kjøbenhavns Slot og paa dettes Grund. Det var en Kongeborg, som i Størrelse og Pragt kun havde faa lige i Europa, men hvis Opførelse ogsaa havde kostet Landet den umaadelige Sum af 27 Tdr. Guld. Slottets Hovedbygning bestod af 4 sexetages Fløje; den vestlige Fløj, Hovedfaçaden, var prydet med et Taarn. 26 Nov. 1740 holdt den kongelige Familie sit Indtog i sin nye prægtige Residens, som ogsaa tjente til Bolig for de to følgende Konger. Den mærkeligste Begivenhed, hvorom Mindet knytter sig til det ældre C., er Hofrevolutionen i Natten til 17 Jan. 1772, som medførte den enevældige Struensees Fald og den unge Dronning Caroline Mathildes Ægteskabsskilsmisse. Den stolte Bygning, bestemt til at trodse Aarhundreder, blev ikke to fulde Menneskealdere gammel. 26 Febr. 1794, medens Christian VII og den kongelige Familie sad ved Middagsbordet, udbrød Ild paa Slottet, som brændte hele Natten, og den næste Formiddag vare kun de rygende Mure tilbage af de uhyre Masser, som dannede det egentlige Slot (Staldbygningerne alene bleve skaanede af Ilden). Murene henstode som Ruiner i henved en Snes Aar; da først begyndte Frederik VI at gjenopbygge Slottet med Afbenyttelse af de ældre Mure og de hvælvede Kjældere, ligeledes i 6 Etager, men noget lavere og uden Taarn, ved Bygmesteren Conferensraad C. F. Hansen. Hovedfaçaden (den østlige) vendte mod Slotspladsen; i den sydlige Fløj gik den prægtige Riddersal igjennem to Etager; parallel med Hovedfaçaden var den fjerde, vestlige Fløj, der vendte ud mod Ridebanen, som er omgiven af de gamle Staldbygninger; denne Fløj var afbrudt i Midten, men de fremspringende Sider forbundne ved en Colonnade af 32 doriske Søjler. Til den ene Side var Slottet ved den saakaldte Cavalerløngang sat i Forbindelse med Ministeriebygningen (den tidligere Cancellibygning), til den anden ved en tilsvarende Bygning med Slotskirken. Denne, der ligesom ved det ældre C. ligger ved Slottets nordre Side, blev indviet paa den 1000aarige Jubelfest for Christendommens Forkyndelse i Danmark 14 Maj 1826, og selve Slottet var 1828 saa vidt færdigt, at det ved Prins Frederiks (F. VII.s) Bryllup med Prinsesse Vilhelmine 1 Nov. 1828 kunde indvies som Kongebolig. Frederik VII valgte som Konge C. til Residensslot; Christian IX derimod residerer paa Amalienborg. Siden den frie Forfatnings Indførelse var Slottet Forsamlingssted for begge Rigsdagens Afdelinger (ligesom i sin Tid for Rigsraadet), og her holdtes ogsaa, ligesom før Branden 1794, Højesteret. I Slottets næstøverste (Kronprinsens) Etage opbevaredes den kongelige Malerisamling. En af Slottets Bygninger, der ligger v. for Kirken, blev af Frederik VI 1839 skjænket til et Museum for Thorvaldsens Værker, og paa dens Grund opførtes den store Museumsbygning. Men det yngre C. opnaaede kun omtr. samme Alder som sin Forgænger. Om Eftermiddagen 3 Oct. 1884 opkom der Brand i den sydlige Fløj, og derfra forplantede Ilden sig med rivende Hurtighed til det øvrige Slot, saa at hele Hovedbygningen med Undtagelse af Kjældrene afbrændte i Løbet af Aftenen og Natten. Kun Murene stod tilbage i deres fulde Højde. Hele Malerisamlingen og meget andet af det, der fandtes i Slottet, lykkedes det dog at frelse. 2) Et Fort paa Guldkysten i Øvre-Guinea i Afrika, tilhørte tidligere Danmark, nu England.

Christiansdal, s. Dalum Kloster.

Christiansdal Kloster, Stiftelse for 24 adelige Jomfruer af den dannede Klasse, ligger c. 2 Mil fra Sorø i Bavelse Sogn, Præstø Amt; grundlagdes ved Fundats 25 Aug. 1866 af Kammerherre C. Rønnenkamp (ny Fundats 5 Apr. 1872 af hans Enke Caroline Howden). Bygningerne opførtes 1870—71, og Stiftelsen traadte i Virksomhed i Maj 1872. Den ejer 67 Tdr. Land og en Formue af 200,000 Kr., faar et aarligt Tilskud fra Næsbyholm og Bavelse Godser og vil 1917 faa en yderligere Aarsindtægt af 4,000 Kr. Foruden fri Bolig faar hver af Stiftelsens Damer 300 Kr. aarlig.

Christiansen, Christian, f. 9 Oct. 1843 i Lønborg i Vestjylland, blev Student 1861 og tog Magisterconferens i Physik 1864; i en Del Aar har han været Lærer ved Søofficersskolen og blev 1876 udnævnt til Lærer i Physik ved den polytechniske Læreanstalt. Han har især gjort Undersøgelser om Farveadspredelsen og Varmens Ledning og Straaling, hvorover flere Afhandlinger af ham findes i Vidensk. Selskabs Forh. 1871—83. I Forening med H. Topsøe har han udgivet „Krystallographiskoptiske Undersøgelser", trykt i Vidensk. Selskabs Skrifter 1873. En af ham construeret Luftpumpe grunder sig paa den Sugning, der finder Sted, naar en faldende Vandstraale i et Rør, efter at være bleven indsnævret, atter udvider sig; anbringes der paa dette Sted en snæver, nedad vendt Munding af et Rør, der staar i Forbindelse med et lukket Rum, vil Sugningen bevirke, at dette bliver stærkt luftfortyndet; Virkningen er størst, naar Straalen har en mælkehvid Farve.

Christiansfeld, en Flække i Nordslesvig, 2 M. n. for Haderslev. 600 I. Livlig Industri, især i Læder, Lys, Handsker, Tobak, Sæbe og Honningkager. C. blev anlagt 1773 af de mähriske Brødre og er regelmæssig bygget. Blandt Brødremenighedens Bygninger mærkes Brødre-, Søstre- og Enkehuset samt Skole- og Pensionsanstalterne. Kirken er ubetydelig. Brødremenighedens Anliggender bestyres af valgte Forstandere under Tilsyn af Overforstandercollegiet i Herrnhut.

Christianshaab, en af de danske Kolonier i Grønlands nordre Inspectorat, ved det indre af Disko Bugten, med 500 I., hvoraf 14 Europæere.

Christianshavn, en Del af Kjøbenhavn, liggende paa Nordvestpynten af Amager og forbunden med det egentl. K. ved to Broer, Knippelsbro (ombygget 1868—69 med en Bekostning af c. 747,000 Kr.) og Langebro, blev begyndt at anlægges 1618 af Christian IV, hvis Navn den bærer, og som tillige anlagde dens første Fæstningsværker, der udvidedes under Christian V i Slutn. af Aarh., da C. først fik sine nuværende Grænser. 1639 fik C. sin egen Magistrat, og paa Rigsdagen 1660 gav den ligesom Kjøbenhavn Møde ved to Deputerede; men lidt efter lidt smeltede den fuldstændig sammen med Hovedstaden, af hvilken den siden 1674 udgjør en integrerende Del. C.s Indbyggere søgte først Holmens Kirke i Kjøbenhavn, men allerede Christian IV gav dem en egen Trækirke (indviet 1640), som benyttedes i 56 Aar, indtil den afløstes af Vor Frelsers Kirke, hvortil Christian V lagde Grundstenen 1682, og som blev indviet 19 Apr. 1696. Frederik V lagde 1755 Grundstenen til en Kirke for C.s tyske Beboere, den saakaldte Frederiks Kirke, som blev indviet 1759. Sin glimrende Tid havde C. strax efter Kjøbenhavns Slots Ombyggelse ved Frederik IV og Christiansborg Slots Opførelse, da forskjellige Stormænd byggede sig Huse paa C. for at være Hoffet saa nær som muligt. Derefter kom det asiatiske Compagnis Blomstringstid, hvilket Compagni ligeledes havde sit Sæde paa C., hvor endnu flere af de større Handlende bo, og hvor der ligeledes findes en Mængde Pakhuse, Skibsværfter og Fabriker, men tillige en stor Del af Hovedstadens fattigste Befolkning. Indtil Landbohøjskolen oprettedes 1858, laa Veterinærskolen (opr. 1773) paa C.; her er ogsaa det saakaldte „Børnehus“ (Tugt- og Forbedringshuset), Søkvæsthuset, Bombebøssen, flere Caserner, C.s Borgerdydskole osv.

Christiansholm, Grevskab paa Laaland, oprettet 16 Apr. 1734 for Grev Chr. Raben, omfatter Godserne Aalholm (s. d. A.), Bramslykke og Egholm. Det ligger nærmest omkring Nysted og udgjør 461 Tdr. Htk., hvoraf c. 168 ligge under Hovedgaardene; Fideicommiscapitaler 2,160,000 Kr.; Skovarealet beløber sig til 2,386 Tdr. Land. Den nuværende Besidder er Opretterens Brodersøn, Geheimeconferensraad, Kammerherre, Hofjægermester J. Greve Raben-Levetzau.

Christianspris, s. Frederiksort.

Christianssand, Stiftsstad i C. Stift i Norge, ligger paa en sandet Slette ved Otteraaens Udløb i Skagerak. 13,000 J. (1882). C. er Sæde for en Stiftamtmand og (siden 1687, da Bispesædet flyttedes herhen fra Stavanger) for en Biskop, har en Stiftoverret, en lærd Skole, et Skolelærerseminarium, et Døvstummeinstitut og en Afdeling af Norges Bank. Staden er regelmæssig bygget med brede Gader og firkantede Kvarterer, men gjør som Følge deraf et ensformigt Indtryk. Den har en ypperlig og bekvemt liggende Havn, der aarlig anløbes af en Mængde Skibe, navnlig Østersøfarere, der søge ind paa Grund af Søslade ell. Modvind. Byen driver livlig Handel, navnlig paa England. Indførselsværdi 1882 5 Mill. Kr., Udførselsværdi 2¼ Mill. Kr. (hovedsagelig Trælast, samt en Del Fiskevarer, især Makrel, Lax og Hummer). Dens Handelsflaade tæller 118 Fartøjer paa 36,000 Tons (1883). Paa Byens smukke Kirkegaard er et Mindesmærke over de danske, der 1864 faldt i Søslaget ved Helgoland og bleve jordede her. — C. er anlagt 1641 efter Befalingsmanden over Agdesiden Palle Rosenkrantz's Raad af Christian IV, da han paa en Søreise til Bergen anløb den nærliggende Flekkerø Havn (s. d. A.). Den Gang var Stedet endnu kun en ubeboet, skovgroet Slette, kaldet „Sanden“. Anlæget blev strax understøttet ved Privilegier, og ingen norsk By har i denne Henseende været mere begunstiget. Desuagtet gjorde C. meget langsomme Fremskridt; endnu 1770 havde den kun 3,000 J. Under Krigsaarene i Slutningen af det forr. og Begyndelsen af dette Aarh. hævede Byen sig derimod meget rask, og senere har den været i jævn Fremgang. 1880 hærgedes den af en større Ildebrand, hvorunder bl. a. den 1734—38 opførte Domkirke blev et Rov for Luerne. C. var tidligere beskyttet ved flere Fæstningsværker, dels paa Fastlandet, dels paa Øerne i Havnen, men disse Anlæg have nu tabt deres Betydning. C. Stift omfatter Bratsbergs, Nedenæs, Lister og Mandals samt Stavangers Amter. Dets Fladeindhold er 730 □ M. (40,184 □ Km.) med 350,000 J. (1875).

Christianssted, Stad paa Nordsiden af den danske Ø St. Croix i Vestindien, med en vanskelig tilgængelig, men sikker Havn. 4,900 J. (1880). C. er Kolonialregeringens Sæde.

Christianssund, Kjøbstad i Norge, Nordmøre, Throndhjems Stift, ligger paa tre smaa, golde Øer ud mod Havet, under 63° 6' 57" n. Br. Byen driver betydelig Handel med Fiskevarer (især Klipfisk), hvoraf 1882 udførtes for 13½ Mill. Kr., og er i det hele i hurtig Opkomst. 9,500 J. (1882). Latingymnasium, Bankkontor. Handelsflaade 116 Skibe paa 11,800 Tons. Stedet hed forhen Lille-Fosen og havde allerede siden Midten af det 17de Aarh. en besøgt Skibshavn med særskilt Toldsted. Kjøbstadsrettigheder fik Byen først 1742 og derved tillige sit nye Navn.

Christianssæde, Grevskab paa Laaland, oprettet 25 Juli 1729 for Grev Chr. Ditl. Reventlow til Grevskabet Reventlow-Sandberg og Baroniet Brahetrolleborg. Ved sin Oprettelse kaldtes baade Grevskabet og den betydeligste af Hovedgaardene (Thostrup) Christiansborg, men da Christian VI gav sin nyopbyggede Kongeborg dette Navn, maatte de 1741 ombytte det med Navnet C. Grevskabet bestaar af Godserne C., Aalstrup, Skjelstofte og Pederstrup samt Avlsgaarden Frihedsminde; det udgjør c. 1,154 Tdr. Htk., hvoraf c. 308 under Hovedgaardene, samt en Fideicommiscapital paa 1,185,000 Kr.; Skovarealet c. 3,000 Tdr. Land. — Hovedgaarden Pederstrup i Vesterborg Sogn, der ved et Mageskifte af Frederik II 1576 kom til Familien Venstermand og, efter at denne var uddød paa Mandssiden 1610, gik igjennem forskjellige Slægters Hænder, ejedes paa Christian V.s Tid af hans bekjendte Overrentemester, Geheimeraad Ped. Brandt, hvis Søn 1725 solgte den til ovennævnte Grev C. D. Reventlow. Den har i mange Aar været

Lensbesidderens sædvanlige Bolig. Hovedgaarden C. i Skjørringe Sogn skal være anlagt 1353 af en nedlagt Bondeby Thostrup og vedblev at bære dette Navn, lige til den ved Kjøb 1728 kom til samme Grev C. D. Reventlow, efter forinden at have været i forskjellige Adelsfamiliers Eje. Hans Sønnesøns Sønnesøns Enke, Grevinde B. Reventlow, er Grevskabets nuværende Besidderinde.

Christianstad, Stabelstad i Skaane, 3 M. (21 Km.) fra Østersøen, ved den saakaldte Sjövikén, en Udvidelse af Helgeaaen. 9,328 J. (1881). C. er Sædet for Länshøvdingen i C.s Län og for Hofretten for Skaane og Bleking, Garnison for Wändes Artilleriregiment; her er en højere lærd Skole, Länslazareth, 2 Bankkontorer, Sparekasse m. m. Ved private Jærnbaner staar C. i Forbindelse med Statens Jærnbaner og med Sölvesborg. Da Svenskerne 1612 havde ødelagt Væ By, der laa henved 1¼ M. (10½ Km.) s. for C., begyndte Christian IV 1614 Anlæget af den nye Stad, som 1615 fik sine Privilegier og 1617 sit Navn, hvorpaa Væ Borgerskab flyttedes derhen. 1622 overførtes Privilegierne fra Ahus, som nu er C.s Ladeplads, til C. 1641 vare Fæstningsværkerne fuldførte, og i Krigen 1644 var den en af de faa skaanske Stæder, som modstod Svenskernes Angreb. 15 Aug. 1676 tog de danske C. ved Overraskelse efter halvanden Times haard Kamp. 1677 udstod C. under Meerheim en 8 Maaneders Belejring af Svenskerne. Men ved Nyaar 1678 begyndte Belejringen atter, ledet af Carl XI selv, og 4 Aug. 1678, da Hungersnøden var stegen til det yderste og Besætningen sammensmeltet til kun ¼, maatte den tapre v. d. Osten overgive C., efter at et Forsøg af Christian V paa at hæve Belejringen var mislykket. Efter Freden raseredes Fæstningsværkerne, og Reventlow havde 1710 let ved at tage C., men han tabte den lige saa hurtig. 1748 begyndte Anlæget af de nye Fæstningsværker, hvilke dog 1847 atter ere blevne sløjfede. Endnu er C. mærkelig derved, at det var herfra, at Commandanten Hellichius (senere adlet Gustafsköld) i Forstaaelse med Gustav III indledede Revolutionen af 1772. — **C. Län** omfatter den østlige og nordlige Del af Skaane, omgivet af Halland, Småland, Bleking, Østersøen, Malmøhuslän og Kattegattet. Det omfatter 10 Herreder, fordelte paa 4 Fogderier, og udgjør c. 118 □ M. (6,493 □ Km.) med 229,304 J., hvoraf i Stæderne C., Cimbrishamn og Engelholm 13,343. Ej fuldt ⅓ af Arealet er dyrket Jord. 1880 udgjorde Kreaturholdet 41,271 Heste, 106,382 Hornkvæg, 78,622 Faar, 618 Geder og 40,950 Svin.

Christiansø (forhen Ærteholmene) kaldes 3 smaa, af Skjær omgivne Klippeøer i Østersøen, 2½ M. n. ø. for Bornholm. Af Øerne er Christiansholm henved 1,000 Al. lang og 230 Alen bred, Frederiksholm 500 Al. lang og halvt saa bred; disse 2 Øer ere beboede af 260 Mennesker; Græsholmen er næsten ganske øde, saa at der næppe gror Græs paa den, og derhos ubeboet. Mellem de to førstnævnte Øer er en god Havn, der ved en Flydebro deles i en nordre og i en søndre Del; den nordre er tilgængelig for de største Skibe, men har ikke megen Plads; den søndre har i Indløbet kun 13 F.s Dybde. Navnet C. have Øerne faaet efter den 1684 af Christian V anlagte Søbefæstning paa Christians- og Frederiksholm, der 1855 blev nedlagt. Øerne vare oprindelig nøgne Klipper, og den Jord, der findes, er for største Delen overført fra Bornholm; i Haverne dyrkes Køkkenurter med Held, og endog Vindruer og andre sydlige Frugter modnes her i fri Luft. Med ferskt Vand forsynes Øerne rigelig fra naturlige Beholdere i Klipperne, der end ikke i de varmeste Sommere udtørres. C. hører i administrativ Henseende til Bornholms Østerherred.

Christie, en i Norge meget udbredt, oprindelig fra Skotland til Bergen indvandret Slægt, hvis mest berømte Medlem er **Wilhelm Frimann Koren C.**, f. 1778 i Christianssand, hvor hans Fader var Byfoged. Han blev Student 1794 og juridisk Candidat 1799. Fra 1801 var han ansat i det danske Cancelli. 1808 blev han Sorenskriver i Nordhordland og bosatte sig i Bergen. Herfra sendtes han 1814 som Byens 1ste Repræsentant til Rigsforsamlingen paa Ejdsvold, hvilken strax valgte ham til sin bestandige Secretær. C. var varm Tilhænger af Selvstændighedspartiet og bidrog væsentlig til at fremtvinge Kongevalget 17 Maj. Efter Rigsforsamlingens Opløsning var C. Medlem af den (i sine Resultater frugtesløse) Deputation, som Christian Frederik sendte til England for at stemme dette Lands Regering til Norges Fordel. S. A. repræsenterede C. Bergens By paa det overordentlige Storting. Strax ved sin Sammentræden valgte Stortinget ham til sin Præsident baade for Plenarmøderne og for Odelstinget. I denne Egenskab ledede han Forhandlingerne med de svenske Commissærer og bidrog mere end nogen anden til paa den ene Side at bevare Ejdsvoldsgrundloven i dens Hovedtræk og paa den anden Side at faa istandbragt Foreningen med Sverige. Af Stortinget anerkjendtes hans store Fortjenester, idet Forsamlingen voterede ham en Takadresse og skjænkede ham en Guldpokal. Han mødte atter paa Stortinget 1815—16 (den hele Tid Præsident) og 1818 (Præsident dels i det samlede Storting, dels i Lagtinget). 1815 var han bleven udnævnt til Stiftamtmand i Bergen, men det overanstrængende Arbejde paa de første langvarige Storting havde svækket hans Helbred, saa at han fra 1818 maatte trække sig tilbage fra det offentlige Liv og 1825 ogsaa fra Stiftamtmandsembedet, ligesom han af samme Grund maatte afslaa Carl Johans Tilbud om at overtage Statsministerposten efter Statsminister Sommerhjelms Død 1827. Dog kom han sig senere saa vidt, at han kunde modtage Udnævnelse (1828) som Toldinspecteur i Bergen, hvilket Embede han styrede til sin Død 10 Oct. 1849. 1825 stiftede han det videnskabelige Institut „Bergens Museum“, hvilket han viede Resten af sit Livs Arbejde, og til hvilket han testamenterede sine Bøger og Samlinger. Som Bestyrer af Museet førte han en udbredt Brevvexling med udenlandske Lærde og var den egentlige Hovedredacteur af Museets archæologiske Organ „Urda“ (Bergen 1837—49), i hvilket han offent-

liggjorde en Mængde antiqvariske og historiske Afhandlinger. Efter hans Død er et Par mindre literære Arbejder af C. offentliggjorte, nemlig „Norske Gaator" (Bergen 1868) og „Udbrag af C.s Dagbøger paa Eidsvold". Paa Torvet i Bergen har hans Medborgere rejst hans Statue i Bronze, modelleret af Billedhugger C. Borch og afsløret 17. Maj 1868. — Hans Brodersøn, **Hartvig Caspar C.**, f. i Throndhjem 1826, d. 1873, var en anset Lærer i Fysik ved det norske Universitet fra 1859 til sin Død. Han var en Mand med usædvanlig Arbejdskraft og Virkelyst, og det praktiske Livs Krav lagde derfor i den senere Del af hans Liv mest Beslag paa hans Tid. Fra 1869 var han et meget anset Medlem af Christiania Communalbestyrelse. Det techniske Skolevæsen i Norge skyldes mest C.s Bestræbelser og Forslag; ligesaa arbejdede han ihærdig for Fremme af den norske Industri. Af hans literære Arbejder kan nævnes hans „Lærebog i Physik" (2 Bd., Christ. 1864—65) og „Lærebog i Physik for Middelskolen" (3dje Udg. 1878, oversat paa Svensk). — En anden Brodersøn, **Ellert Christian Brodtkorb C.**, f. i Bergen 1833, uddannet som Architekt ved de polytechniske Skoler i Hannover og Carlsruhe 1849—55, berejste 1859—62 Norge med Understøttelse af Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring for at aftegne Levninger af Middelalderens Kunst og Architektur. Den Indsigt, han derved vandt, kom ham senere til gode, da han siden 1872 har ledet det store Restaurationsarbejde i Throndhjems Domkirke. Ved Siden af dette Arbejde har han dels udarbejdet Planer til Restaureringen af andre betydelige ældre Bygværker i Norge (saasom Haakonshallen og St. Marie Kirke i Bergen, Domkirken i Stavanger), dels ledet Udførelsen af flere offentlige og private Byggearbejder; i sine Tegninger til Kirker har han med Held forsøgt at gjenoptage Bygningsmaade og Udsmykning fra de gamle nationale Stavkirker.

Christiern I og II, s. **Christian.**

Christi Legemsfest, en af den romerske Kirkes største og mest pragtfulde Fester, er indstiftet til Forherligelse af Læren om Brødforvandlingen; den fejres Torsdagen efter Trinitatis Søndag; bl. a. bæres den indviede Hostie om i højtidelig Procession. Legenden fortæller, at en from Nonne fra Liège, Juliane, i sin Bøn saa Fuldmaanen med et Hul, og en indre Aabenbaring udtydede hende dette saaledes, at der i Kirkens Festkreds endnu manglede en Fest til at forherlige Nadverundneret (1261). Pave Urban IV, som havde været Archidiakon i Liège, paabød den som almindelig Kirkefest 1264. Dog fik den ingen rigtig Fremgang, før Pave Clemens V fornyede den paa Conciliet i Vienne 1311.

Christine, dansk Dronning, Datter af Kurfyrst Ernst af Sachsen og Søster til Kurfyrst Frederik d. vise, f. 24 Dec. 1461 i Torgau, blev 6 Sept. 1478 gift i Kjøbenhavn med Kong Hans, 3 Aar før hans Tronbestigelse. Hun var en af de ædleste kvindelige Personligheder, som have beklædt Danmarks Trone; ved sin oprigtige Fromhed, Mildhed og Godgjørenhed foregik hun Folket med et godt Exempel, og hun fremmede ved sin Interesse Kunsten (jfr. **Berg, Claus**). Under Sveriges Opstand efter Hans's uheldige Ditmarskertog forsvarede C. heltemodig med en lille Besætning Stockholms Slot, som blev belejret af Sten Sture, og overgav det først efter 8 Maaneders Belejring i Maj 1502, efter at Sult og Sygdom havde bortrevet næsten hele Besætningen; 4 Dage efter ankom Kongen med sin Flaade for Stockholm, men maatte vende tilbage med uforrettet Sag. Tvært imod Betingelserne for Overgivelsen blev Dronningen holdt over 1½ Aar i svensk Fangenskab i Stockholm og senere i Vadstena Kloster og først løsladt i Dec. 1503 efter Mægling fra Lübecks Side; hun ledsagedes af Sten Sture til Grænsen. Efter Kongens Død 1513 levede hun henved 9 Aar som Enke, først paa Næsbyhoved Slot ved Odense og siden i selve Odense, hvor hun stiftede St. Claræ Kloster kort før sin Død, som indtraf 8 Dec. 1521. Ogsaa i Kjøbenhavn havde hun stiftet et Kloster for Claræsøstrene, der fulgte hendes Skytspatron St. Franciscus's Regel. Hendes Lig blev nedsat i Graabrødrekirken i Odense hos hendes Ægtefælles, men 1805 tillige med dette flyttet til St. Knuds Kirke. De to af hendes 5 Børn, der bleve voxne, Christian II og Elisabeth, Kurfyrstinde af Brandenburg, maatte begge friste en ulykkelig Skæbne. — C., hendes Sønnedatter, s. **Christian II.**

Christine, Dronning i Sverige, Datter af Gustav II Adolf, f. 8 Dec. 1626, blev i Overensstemmelse med Rigsdagsbeslutningen af 1627 erklæret for Sveriges „udkaarede Dronning og Arvefyrstinde" 14 Marts 1633. I C.s Mindreaarighed førtes Regeringen efter den 1634 af Stænderne antagne Bestemmelse af de 5 høje Rigsembedsmænd i 12 Aar. Denne Tid, en af de mest ærefulde i Sveriges Historie, udmærker sig ved vigtige Bestemmelser i den indre og ved Klogskab og Kraft i den ydre Regering. Ved Gustav Adolfs Død var Sverige paa alle Sider omgivet af upaalidelige Naboer og indviklet i Krig med en af Europas mægtigste Stater. Krigen med den tyske Kejser, hvortil 1643 kom den med Danmark, tvang Sverige til en Overanstrængelse af dets Kræfter og foranledigede Regeringen til en Forholdsregel, som i sig bar Spiren til kommende Tiders Omvæltninger, nemlig Afhændelsen af Krongodserne. Efter 7 Dec. 1644 at have bekræftet Stændernes Rettigheder tiltraadte C. selv Regeringen, som hun i de første Aar førte med Omsorg og Indsigt i Faderens og Formynderregeringens Aand. Flere Bestemmelser til Rigets Opkomst og Regeringsvæsenets Forbedring vedtoges; Handel og Næringsveje opmuntredes, og nye Undervisningsanstalter indrettedes, medens svenske Hærførere drog sejerrige igjennem Tyskland og Danmark. Men C., der var i Besiddelse af mange glimrende Egenskaber, lærd og aandrig, forenede med disse den Bevægelighed i Sindet, som kræver bestandige Afvexlinger og attraar en Uafhængighed, som ej kan finde sig i Tvangen af Pligter. Hun blev derfor snart træt af de med Kongemagten følgende Byrder, paaskyndede Fredens Afslutning med Danmark 1645 i Brømsebro, med det tyske Rige 1648 i Osnabrück og Mün-

ster og fattede s. A. den Beslutning at nedlægge Regeringen. Til at styrke hende i dette Forsæt bidrog for en væsentlig Del den Misfornøjelse, som de uadelige Stænder ved hver Rigsdag, men stærkest ved Kroningsrigsdagen 1650, ytrede over den hensynsløse Maade, hvorpaa C. Aar for Aar i stigende Tal afhændede Kronens Godser; et forberedende Skridt til dets Udførelse var det af hende 1649 foreslaaede og gjennemførte Valg af Carl Gustav til Tronfølger. Vel lod hun sig, da hun 1651 tilkjendegav sit Ønske om at abdicere, overtale til at afstaa derfra, men allerede efter 3 Aars Forløb, som C. med næsten fuldkommen Tilsidesættelse af alle Regeringsanliggender tilbragte med Fornøjelser og kostbare Hoffester, efter at de udenlandske Yndlinge Bourdelot og Pimentelli havde fortrængt ikke blot de lærde Mænd, som C. havde samlet omkring sig fra alle Europas Lande, men ligeledes den tidligere alt formaaende Grev Magnus de la Gardie, tilkjendegav hun, da Misfornøjelsen endog truede med aabent Oprør, for anden Gang sin Beslutning, at nedlægge Regeringen. Efter at have forbeholdt sig fuldkommen Uafhængighed for sin egen Person samt næsten alle de med Kongemagten følgende Rettigheder over de til hendes Underhold bestemte Godser, nedlagde hun Regeringen 6 Juni 1654 for Rigets i Upsala forsamlede Stænder. Nogle Dage derefter forlod C. Sverige, rejste over Danmark og Nederlandene til Brysfel, gik her hemmelig over til Katholicismen, fortsatte videre Rejsen over Innsbruck, hvor hun 24 Oct. 1655 offentlig afsvor den lutherske Lære, og holdt sit Indtog i Rom under stor Højtidelighed 13 Dec. s. A. 1656 og 1657 aflagde hun to Besøg i Frankrig, hvor hun sidste Gang vakte saa vel Folkets som Hoffets Misfornøjelse ved uden Undersøgelse og Dom at lade sin Staldmester Monaldeschi halshugge. Efter Carl Gustavs Død foretog C. 1660 en Rejse til Sverige, hvor hun, efter at Stænderne yderligere havde sikret hende de til hendes Underhold bestemte Indtægter, gjorde Fordring paa Tronfølgen i Tilfælde af Carl XI.s tidlige Død, men dog undertegnede en formelig Frasigelse. Endnu en Gang (1667) besøgte hun sit Fædreland, men forlod det atter uden at have naaet Hovedstaden, da hun erfarede, at man havde nægtet hende Tilladelse til offentlig Religionsøvelse. Fra 1668, i hvilket Aar hun meldte sig til den ledigblevne polske Krone, opholdt hun sig bestandig i Rom, udelukkende sysselsat med Kunster og Videnskaber. Her døde hun 9 Apr. 1689 og blev begravet i Peterskirken, hvor Paven lod oprejse et Mindesmærke for hende.

Christine, Marie, spansk Dronning, Datter af Kong Frants I af begge Sicilierne, f. 27 Apr. 1806, blev 11 Dec. 1829 gift med Ferdinand VII af Spanien, som hans fjerde Hustru. Hun vandt snart stor Indflydelse over ham og fik allerede 29 Marts 1830 den saliske Arvelov ophævet og Arveretten udstrakt baade til Kvinder og Mænd. Som Følge deraf blev hendes Datter Isabella, f. 10 Oct. s. A., arveberettiget fremfor hendes Svoger Don Carlos. Ogsaa vidste C. trods Carlisternes Intriguer at faa den nye Arvelov stadfæstet af Cortes 20 Juni 1833. Hun blev Enke 29 Sept. s. A. og tillige Regentinde i Datterens Mindreaarighed, søgte strax at vinde Folket for sig ved at udstede almindelig politisk Benaadning og gav 1834 og 1837 frie Forfatninger, skjønt hun ingenlunde selv var fri for absolutistiske Lyster og hældede mere til de moderate med deres strænge Centralisation og Indskrænkning af Communalselvstændigheden end til Progressisterne. Der udbrød derfor 1840 almindelig Opstand mod hende, og hun blev 12 Oct. nødt til at overdrage Regentskabet til Espartero og forlade Spanien. Først i Febr. 1844 vendte C. tilbage, hjemkaldt af General Narvaez, og øvede fra nu af stor Indflydelse paa Spaniens Styrelse. Hun understøttede ivrig Ludvig Philips Planer med Hensyn til Isabellas og hendes Datter Louises samtidige Ægteskab og arbejdede senere ufortrødent paa at gjennemføre en reactionær Politik efter at hun 1849 havde faaet Narvaez fortrængt. Hun forstod desuden ypperlig at berige sig paa Statens Bekostning, fortrinsvis for at kunne udstyre sine mange Børn af sit Ægteskab med Livgardisten Fernando Muñoz, hvem hun i Dec. 1833 (et Par Maaneder efter at hun var bleven Enke) havde ægtet hemmelig, og hvem hun i Oct. 1844 havde faaet højtidelig erkjendt og udnævnt til Hertug af Rianzares. Opstanden i Juni 1854 omstyrtede hendes Magt; hun blev en Tid lang holdt fangen og derefter under Forhaanelser forjaget til Portugal; hendes Godser og hendes Apanage beslaglagdes indtil 1856, og hun levede siden mest i Frankrig. D. 22 Aug. 1878.

Christine, den hellige, f. i Etrurien, var Datter af en ivrig Hedning, blev Christen og derefter dræbt ved Pileskud c. 300, efter at man forgjæves havde søgt ved alle Haande Pinsler at bevæge hende til Frafald. Palermo, hvor hendes Lig blev ført hen, ærer hende som sin Skytshelgeninde. Mindedag 24 Juli.

Christine de Pisan [dø pisāng], fransk Forfatterinde, Datter af Carl V.s Hofastrolog, f. 1363, d. c. 1431, skrev talrige didaktiske Digte og moralsk-politiske Skrifter; nød høj Anseelse ved Hoffet; forfattede paa Philip den godes Opfordring Carl V.s Historie og besang Jeanne Darc.

Christinehamn, Landstad i Sverige, Vermland, ikke langt fra Venern, hvor Varnan og Løtelven forene sig inden de samlede falde ud i Varnumsviken. 5,080 J. (1881). Her er 4de Jernbanedistricts Bureau, Bankanstalt og Sparekasse. Af særdeles Vigtighed for Byen og Omegnen er det her aarlig holdte „Fastingsmarknad", ved hvilket sædvanlig Jern- og Kornpriserne bestemmes for hele Aaret. Staden anlagdes 1639 for at fremme Bjergværksdriften ved den allerede tidligere som Markedsplads benyttede Brohamn og fik sine Privilegier 1642, da den opkaldtes efter den unge Dronning.

Christinere kaldtes de liberale i Spanien 1834—39 som Tilhængere af Enkedronn. Christine (s. d. A.), i Modsætning til de reactionære Carlister.

Christinestad, Stad i Gouv. Vasa i Finland ved den bottniske Bugt, 28 M. n. til v. for

Abo. 3,000 J. God Havn, livlig Handel. C. er anlagt i Midten af det 17de Aarh.

Christison, Sir Rob., berømt engelsk Toxikolog, f. 1797, studerede Toxikologi under Orfila i Paris, blev 1822 Prof. i Retslægevidenskab i Edinburgh, 1832 i Materia medica, men vedblev med Forkjærlighed at beskæftige sig med Toxikologien og udgav bl. a. en Haandbog heri, der er et af de bedste Værker i denne Videnskab. Almindelig bekjendt blev C. især ved sin Virksomhed i den Palmerske Sag 1856. Han blev adlet 1874. D. 1882.

Christmas [krismas], det engelske Navn paa Julen. **C.-box**, „Julekasse", Kasse, indeh. forsk. Julegaver. **C.-Pantomimes**, Julepantomimer, en Art i Slutn. af det 17de Aarh. indførte Harlekinader eller Trylleballetter, der navnlig udviklede sig under Rich og Garrick og gives i Julen; de ere komne saaledes i Yndest hos høje og lave i London, at Theatrene Drurylane og Coventgarden aarlig maa skaffe sig hver sin, der udstyres saa overvættes kostbart, at Bekostningerne undertiden kunne løbe op til 10,000 Pd. Sterl. Men derfor have de ogsaa en saa tiltrækkende Virkning paa det for højere dramatisk Nydelse blaserede Publikum, at de, som ret slaa an, kunne gives 50—60 og selv de mindre godt optagne sjælden under en Snes Gange i Rad for overfyldt Hus. Æmnet tages sædvanlig af en Ammestuefortælling eller et Folkesagn, men gaar for det meste næsten under i en Hvirvel af usammenhængende og Æventyret uvedkommende Scener, hvori dets Personer ganske stilles i Skygge for Clowns, Harlekins, Columbines og Pantalons Løjer og plumpe Narrestreger.

Christoffer, Greve af Oldenborg, Anfører i den Krig, som efter ham kaldes „Grevens Fejde", den mellemste af Grev Johan XIV af Oldenborgs tre Sønner og Sønnesøn af Christian den I.s yngre Broder Grev Gerhard d. stridbare, f. 1504, var Domherre i Bremen og Köln og havde tidlig udmærket sig som tapper Kriger, saaledes under Wiens Belejring af Tyrkerne 1529. I Foraaret 1534 sluttede Lübeck Forbund med ham om Udfrielsen af hans fangne Slægtning, Kong Christian II, og mod at der sikredes Staden store Fordele paatog den sig at lønne hans Hær. Han landede i Juni i Sjælland, havde i Begyndelsen megen Fremgang og modtog overalt Hylding paa den fangne Konges Vegne (s. **Grevens Fejde**), men maatte til sidst, da han ikke blev tilstrækkelig understøttet af Lübeckerne, indeslutte sig i Kjøbenhavn og efter et Aars Belejring overgive Staden 29 Juli 1536 og tillige med sin Medanfører i Slutningen af Krigen, Hertug Albrecht af Mecklenburg, hvem Lübeckerne havde paatvunget ham, bønfalde Sejerherren, Christian III, om Naade. Han levede endnu i 30 Aar, men uden historisk Betydning, og døde 4 Aug. 1566.

Christoffer, 2 danske Kongesønner. Den første var Valdemar den stores ældste (nægte) Søn med Tove, f. c. 1151, førend Faderen blev Konge, og gift med Dronn. Sophia. Af sin Fader blev han forlenet med Sønderjylland og deltog i flere af de vendiske Tog; han døde ung 11 Apr. 1173 og blev begravet i Ringsted Kirke. — **C.**, Valdemar Atterdags og Dronn. Helvigs ældste Barn, f. 1344, blev 1359 udnævnt til Hertug af Laaland og erklæret for Tronfølger. Han var en Prins, som berettigede til store Forhaabninger, som dog ikke skulde gaa i Opfyldelse, thi i et Søslag ved Helsingborg med Hansestædernes Flaade 1362 skal den unge, kjække Tronarving være bleven ramt af et Kasteskyts i Hovedet, og dette skal have været Aarsagen til hans, efter Forløbet af over tre Fjerdingaar paafulgte Død, der indtraf i Kjøbenhavn 11 Juni 1363. Han var den sidste, til hvem Haabet om den gamle danske Kongestammes fortsatte Bestaaen knyttede sig. Han blev begravet i Roskilde Domkirke, hvor der i Helligtrekongers Capel i mange Tider opbevaredes en gammel Egekiste med en Ridderfigur af Alabast, der formodedes at forestille denne Prins og at have været bestemt til et Monument for ham. Dette Billede blev istandsat og 1879 henlagt paa en Katafalk i Højchoret.

Christoffer I, Konge i Danmark 1252—59, Valdemar Sejers og Dronn. Berengarias yngste Søn, f. c. 1219, blev af sin Fader forlenet med Laaland og Falster. I Abels Oprørskrig sluttede C. sig til ham imod deres Broder, Kong Erik Plovpenning. Efter Abels Død blev han 1252 valgt til Konge og 1ste Juledag s. A. kronet i Lunds Domkirke, skjønt Abels ældste Søn Valdemar paa et Danehof 1251 var valgt til Tronfølger; men denne sad fangen i Tyskland og maatte lade sig nøje med Hertugdømmet Sønderjylland, som hans Morbrødre, de holstenske Grever, i Forbund med andre nordtyske Fyrster tvang C. til at overlade ham 1254. Han maatte forpligte sig til at være Kongen huld og tro, selv gjøre Lenstjeneste og lade Leding udbyde af Hertugdømmet ligesom af det øvrige Rige; fremdeles skulde han møde paa Rigets almindelige Danehof, og fra Sønderjyllands Landsting paa Urnehoved skulde Dommene kunne indstævnes til dette. Derimod blev det ikke udtrykkelig udtalt, at Lenet skulde være personligt, men da Hert. Valdemar (III) allerede døde 1257 ganske ung, inddrog C. igjen Hertugdømmet under Kronen. Med den norske Konge Haakon Haakonsøn udbrød der en Krig, hvori Nordmændene hærgede i Halland, og Kong Haakon ankom i Sommeren 1257 med en Flaade paa 375 Skibe uden for Kjøbenhavn; her blev dog sluttet Fred, og Kongerne indgik endog et gjensidigt Forsvarsforbund. Men imidlertid var der udbrudt en heftig Strid mellem den kraftige, men hensynsløse C. og Ærkebiskop Jakob Erlandsøn. Denne havde allerede som Domprovst i Lund og derefter som Biskop i Roskilde staaet i spændt Forhold til Kronen; 1253 var han bleven valgt til Ærkebiskop og stadfæstet af Paven imod Kongens Vilje. Han var en dristig og ubøjelig Forkæmper for Gejstlighedens Magt, og Striden udbrød strax, da han vilde foretage Forandringer i den skaanske Kirkeret, som var given med Folkets Deltagelse og derfor i flere Punkter afveg fra den strænge kanoniske Ret. Skaaningerne vilde ikke opgive deres Kirkeret, og deres Modstand fandt Medhold hos Kongen, som højlig fortørnedes over, at Ærkebispen

vovede at forandre en Kirkeret, der var given med kongelig Bekræftelse. Under den derved opkomne Opstand mod Ærkebispen (jfr. Kotkarle) sammenkaldte denne paa Trods en Kirkeforsamling i Vejle til samme Tid som Kongen holdt Danehof i Nyborg, og her fastsattes 6 Marts 1256 i den berygtede saakaldte Vejle-Constitution, at naar en Biskop fængsledes eller der tilføjedes ham anden Ulempe af Kongen eller med hans Vilje, skulde al Gudstjeneste ophøre og Riget belægges med Interdict. Da nu Kongen 1258 vilde lade sin unge Søn Erik krone som udvalgt Tronfølger, og Ærkebiskoppen ikke alene vægrede sig ved selv at krone ham, men endog under Bansstraf forbød Biskopperne at gjøre det, troede C. at maatte gribe til de yderligste Forholdsregler; han lod Ærkebispen fængsle i Febr. 1259 ved hans egen Broder Niels Erlandsøn, der var Lensmand i Lund, og under mange Forhaanelser føre igjennem Landet til Hagenskov Slot i Fyn. Nu skulde Vejle-Constitutionen træde i Kraft og Riget belægges med Interdict, men Ærkebispen fandt kun Medhold hos Biskopperne i Roskilde og Odense, Peder Bang og Regner, som efter at have forkyndt Interdictet i deres Stifter flygtede ud af Riget; den første begav sig til Rygen, der hørte under Roskilde Stift, og ophidsede Fyrst Jarimar til et Indfald i Sjælland. Under al denne Forvirring døde C. pludselig i Ribe 29 Maj 1259, efter den almindelige Mening forgivet af Abbed Arnfast i Ry Kloster; han blev begravet i Ribe Domkirke. Med sin Dronning, Margrete Simbiria af Pommern, som han havde ægtet 1248 paa Femern, havde han 4 Børn: Erik Glipping, 2 Sønner, som døde tidlig, og Mechtild, der blev gift med Markgrev Albert III af Brandenburg.

Christoffer II, Konge i Danmark 1320—32, den mellemste af Erik Glippings og Dronn. Agnes af Brandenburgs tre Sønner, f. 29 Sept. 1276, er vel den sletteste Konge, Danmark har haft. Som 18aarig Yngling tog han under sin Broder Erik Menveds Regering med dennes Samtykke 1294 den oprørske Ærkebiskop Jens Grand til Fange og behandlede ham paa en raa og umenneskelig Maade. Senere sluttede han sig til sin Faders Mordere, forbandt sig med Rigets Fjender og bar Avindskjold mod sit Fædreland og sin kongelige Broder, skjønt denne havde givet ham mange Beviser paa sin Overbærenhed og Ædelmodighed, saaledes først 1303 gjort ham til Hertug af Estland og 1307 ombyttet dette Len med Sønderhalland og Samsø, samt 1311 givet ham Ridderslaget ved den prægtige Turnering uden for Rostock, uden at han derfor blev mere tro eller paalidelig. Paa sin Dødsseng skal Erik Menved (d. 1319) have advaret Stænderne imod at tage hans onde og troløse Broder til Konge, og nogle tænkte ogsaa paa at vælge Hert. Erik (II) af Sønderjylland, hvorved tillige denne vigtige Landsdel vilde blive gjenforenet med Riget; men det lykkedes C., understøttet af sin Halvbroder, den holstenske Greve Johan d. milde, og de mange mægtige Familier, hvis Formand han havde været i Kampen mod sin Broder, at erholde Kronen; dog kun paa den Betingelse, at han 25 Jan. 1320 paa Viborg Ting lod sig binde ved en Haandfæstning, den første, nogen dansk Konge maatte underskrive som Betingelse for sit Valg. C. viste imidlertid snart, at han ikke var til Sinds at holde de indgaaede haarde Forpligtelser, og en af dem var det ham ligefrem umuligt at holde, om han endog havde villet: alle Skatter, der vare paalagte siden Valdemar Sejers Død, skulde afskaffes, og han skulde desuagtet betale sin Broders Gjæld, og Panthaverne, indtil dette skete, beholde deres Panter. Da Kongen imod Haandfæstningens Bestemmelser paalagde Skatter, optog Tyskere i sit Raad og inddrog eller formindskede de Len, der af Kronen vare givne i Pant for laante Summer, opvakte han snart almindelig Misfornøjelse. Under den derover udbrudte Opstand lykkedes det dog C. i nogle Aar at beholde Overhaanden; hans ældste Søn Erik blev endog 1321 valgt til hans Efterfølger og kronet med Faderen 15 Aug. 1324 i Vordingborg Kirke, og Kongens Marsk Peder Vendelbo indtog den lundske Ærkebiskops Slot Hammershus efter 16 Maaneders Belejring i Aug. 1325. Men imidlertid var Hert. Erik af Sønderjylland død (Marts 1325), og C. kom strax i Strid med den holstenske Greve Gert om Formynderskabet for den unge Hert. Valdemar V, Grevens Søstersøn. C. maatte give efter for Grev Gert, med hvem Kongens egen Halvbroder, den holstenske Greve Johan, som Kongen havde stødt fra sig ved ikke at opfylde sit Løfte om at give ham Femern, havde forbundet sig. Nu rejste imidlertid ogsaa de misfornøjede danske Stormænd med den forhenværende Marsk Ludvig Albertsøn, Drosten Laurits Jonsøn og Knud Porse i Spidsen sig til aabenbart Oprør og indgik Forbund med Hert. Valdemar og de holstenske Grever. Grev Gert gjorde 1326 Indfald i Danmark; Hovedmændene for Oprøret erklærede Kongen for affat og tog hans Søn Erik til Fange; selv flygtede C. med sine to andre Sønner over til Mecklenburg, hvorpaa de oprørske Adelsmænd tog Hert. Valdemar til Konge med Grev Gert til Formynder og ved samme Lejlighed udstykkede Riget. Da der imidlertid snart opkom Uenighed mellem de nye Magthavere om Delingen af Byttet, kom C. ved sin Halvbroders Hjælp igjen tilbage til Riget 1329 for atter at blive Konge af Navn; men den, der høstede mest Fordel deraf, var Grev Johan, som til Belønning for den ydede Hjælp ikke blot fik Femern som Arvelen, men tillige største Delen af Sjælland, Laaland og Skaane i Pant. Ved et Forlig med Grev Gert i Ribe 1330 bestemtes, at Hert. Valdemar skulde have Sønderjylland tilbage, og Gert, som havde været forlenet hermed under sin Søstersøns treaarige Kongedømme, til Erstatning have Fyn som arveligt Len og desuden største Delen af Nørrejylland som Pant for sine Udgifter i Rigets Tjeneste. En ny Strid med Grev Gert, hvori C. ubesindig indlod sig for at understøtte sin Halvbroder, endte med Nederlaget paa Lohede 30 Nov. 1331 og en Fred i Kiel 10 Jan. 1332, hvorved Gerts Panterettighed i Nørrejylland og Fyn forhøjedes fra 40,000 til 100,000 Mark Sølv og Kongens Friser kom under ham. C., der nu

saa godt som ikke ejede en Fodsbred af Danmark, levede derefter paa Laaland af sin Halvbroders Naade; efter endnu at have lidt den Ydmygelse at blive taget til Fange af to Adelsmænd, der stak Ild paa det Hus, hvori han opholdt sig i Sakskjøbing, døde han 2 Aug. 1332 paa Nykjøbing Slot. Han ligger tillige med sin Dronning Euphemia af Pommern (d. 1330) begravet i Sorø Klosterkirke. De havde 3 Sønner, Erik, Otto og Valdemar Atterdag, og 3 Døtre, af hvilke Margrete 1324 blev gift med Kejser Ludvig af Bayerns Søn, Markgrev Ludvig d. ældre af Brandenburg, og de to døde som Børn.

Christoffer III af Bayern, Konge over de tre nordiske Riger, Søn af Pfalzgrev Johan, Hert. i Øvrebayern (den tyske Kejser Ruprecht af Pfalz's Søn), og Katharine af Pommern (Erik af Pommerns Søster). Da Erik af Pommern havde forladt Danmark og begivet sig til Gulland, traadte det danske Rigsraad sammen i Korsør og indkaldte herfra 28 Oct. 1438 Hert. C. som „den nærmeste af ret kongeligt Blod“ til at være Rigsforstander. Han blev modtaget af Rigsraadet i Lübeck i Juni 1439 og hyldet 9 Apr. 1440 paa Viborg Ting som Danmarks Konge. C.s første Kongegjerning var paa en Herredag i Kolding 30 Apr. s. A. at overdrage Hert. Adolf Slesvig som et frit og arveligt Len; den næste at dæmpe en farlig Bondeopstand i Vendsyssel 1441 (s. Bondekrig). Efter at ogsaa det svenske Rigsraad paa et Møde i Arboga i Oct. 1440 havde taget C. til Konge, blev han hyldet som Sveriges Konge paa Morasten 13 Sept. 1441 og n. D. kronet i Upsala Domkirke. Sidst blev han taget til Konge i Norge paa et Møde i Lødese 20 Maj 1442 og kronet i Oslo 15 Juli s. A.; men allersidst blev han dog kronet som Danmarks Konge i Ribe Domkirke Nytaarsdag 1443. C. søgte at indskrænke Hansestædernes Handelsvælde og befordre de indenrigske Stæders Handel; især begunstigede han Kjøbenhavn, som, efter at Kongsgaarden i Roskilde 1443 var brændt, blev det egentlige Kongesæde. I Sverige klagede man over, at han ikke gjorde noget for at hindre Erik af Pommerns Sørøveri, men slog det hen med den Ytring, at hans Morbroder jo dog ogsaa skulde leve. En Hungersnød bidrog ogsaa til at udbrede Misfornøjelse i Sverige: medens Almuen maatte spise Barkebrød, hvorfor den kaldte C. „Barkekongen“, foretog han med talrigt Følge en Rejse gjennem det nødlidende Land. C. skildres som en trivelig Herre og var af et muntert Sind. Han døde pludselig i en ung Alder 6 Jan. 1448 paa Helsingborg Slot og gav derved Plads paa Tronen for den oldenborgske Stamme; han ligger begravet i Roskilde Domkirke. Med sin unge Dronning Dorothea af Brandenburg havde han ingen Børn.

Christofle, Charles [stöfl], f. 1805 i Paris, d. smstds. 1863. Oprindelig var han Leder af en Guld- og Sølvvarefabrik, men oprettede 1842 storartede Etablissementer for Galvanoplastik, særlig Forgyldning og Forsølvning, i Paris og Carlsruhe, fra hvilke der er udgaaet Arbejder af betydelig kunstnerisk Værdi, der have vakt stor Opsigt paa alle Industriudstillinger og have gjort hans Navn verdensberømt. Det saakaldte Christoflemetal er d. s. s. Alfénide.

Christologi, den Del af den christelige Dogmatik, som behandler Læren om Christi Person og Gjerning. Dens første Del udvikler Læren om hans sande Menneskelighed og sande Guddommelighed og paaviser Foreneligheden af disse to Naturer, saa vidt Tanken mægter dette. Historisk har den udviklet sig gjennem en Brydning med følgende Modsætninger i Oldkirken: Ebionitismen, der i Christus kun ser det mest udmærkede Menneske, ikke Guds enbaarne Søn, Doketismen ell. Gnosticismen, der enten lærte, at det guddommelige Væsen, Christus, kun for en kort Tid havde taget Bolig i Mennesket Jesus, eller ogsaa betragtede hans menneskelige Legeme som et blot Skinlegeme, den dermed væsentlig enige Manichæisme, Arianismen, for hvem Christus ikke var sand Gud, lige med Faderen, Nestorianismen, efter hvilken Personens Enhed, og Eutychianismen ell. Monophysitismen, efter hvilken Naturernes Forskjel ikke kom til sin Ret. Igjennem Kampen med disse Modsætninger udviklede Kirken den Opfattelse, som foreligger i Conciliebestemmelserne fra Nikæa 325, Constantinopel 381, Ephesos 431 og Chalkedon 451, og som endnu i vore Dage er det fælles Grundlag for alle Kirkesamfunds C., medens Adoptianerne kunne betegnes som Middelalderens Nestorianere, Socinianere, Deister og Rationalister som den nyere Tids Ebioniter og den med Strauß begyndende mythiske Behandling af den hellige Historie som den nyeste Tids Doketisme. C.s anden Del udvikler Læren om Christi tredobbelte Embede som Prophet, Ypperstepræst og Konge. (S. Ebioniter, Doketer osv.)

Christoph, Negerkonge paa Haiti 1811—20, f. 6 Oct. 1767 paa Øen Grenada i Vestindien af Slaveforældre, fik tidlig sin Frihed og var 1789 Hotelbestyrer paa Haiti. 1793 var C. en af Førerne for Negeropstanden, medvirkede 1798 til de engelske Troppers Fordrivelse og underkastede sig 1802 Frankrig; men snart efter greb han til Vaaben igjen og blev efter Dessalines's Død 1806 først Overanfører, siden livsvarig Præsident og 28 Marts 1811 Konge under Navn af Henrik I over Negrene i den nordlige Del af Øen, medens hans Forsøg paa at tilknytte Mulatrepubliken i den sydvestlige Del strandede baade 1808 og 1818. C. søgte at efterligne de ydre Former af et europæisk Kongedømme, skabte en talrig Lensadel og en stor Hær og byggede kostbare Slotte, gjenindførte Tvangsarbejdet og herskede med stor Grusomhed og Vilkaarlighed. I sit Privatliv var C. sædelig, og han besad ikke ringe Dannelse. 1820 udbrød en almindelig Opstand imod ham, og han skød sig selv 8 Oct.

Christoph, Saint [sænt], af Englænderne kaldet St. Kitts, en engelsk Ø i Vestindien, 25 M. ø. til s. for St. Croix, 3 □ M., har tillige med den 14 M. længere mod N. liggende Anguilla (1¼ □ M.) 29,000 I. (1881). Øen er bjergfuld og vulkansk, men frugtbar og veldyrket. Sukker er Hovedproduktet. Under Gouverneuren paa Antigua bestyres den af en Undergouverneur. — Opdaget 1493 af Colum-

bus, koloniseredes Øen 1625 af engelske og franske Flibustiere og kom 1713 under England.

Christophorus, Pave 903—4, fortrængte Leo V med Vold og blev selv fortrængt med Vold af Sergius III.

Christophorus, den hellige, d. e. Christusbærer, ogsaa kaldet **Store C.**, Helgen baade i Romerkirken og den græske Kirke. Efter Legenden hed han egentlig Reprobus eller Adocymus og var en Mand af overordentlig Størrelse og Styrke. I Følelse af sin Kraft vilde han kun tjene den mægtigste og traadte derfor i Tjeneste hos en Fyrste, der gjaldt for den mægtigste i sin Tid. Men da C. mærkede, at han frygtede Djævelen, gik han i Tjeneste hos denne; paa en Vandring gjennem en Skov undveg dog en Gang Djævelen ængstelig et Billede af Christus, og da erkjendte C. denne for den mægtigste og vilde tjene ham. Længe søgte C. ham forgjæves; da kom han til en Eremit, af hvem han lod sig døbe, og som Bodsgjerning blev det ham paalagt at bære christne Pilegrimme over en Strøm, hvor der ikke var nogen Bro. En Gang kom et lille Barn til Floden; C. tog det paa sine Skuldre; men det blev ham en Byrde, han næppe kunde bære. Barnet var Frelseren selv og gav sig til Kjende ved at forvandle C.s Stav til et løvrigt Daddeltræ. Dette Under omvendte Tusender til Christendommen; men den romerske Præfect satte C. i Fængsel og lod ham paa det grusomste mishandle; C. bar sine Pinsler med Standhaftighed og døde som Martyr. Hans Mindedag er 9 Maj i den græske Kirke og 25 Juli i den romerske. Hans Billede fandtes tidligere almindelig i Gaarde, paa Torve, paa Kirkedøre og i Kirkerne. Han fremstilles som en Kæmpeskikkelse med en Stav eller Gren i Haanden, vadende over Floden med Christusbarnet paa Skuldrene.

Christopulos, Athan., nygræsk Digter, f. 1772 i Makedonien, studerede i Bukarest, Pest og Padua, blev Huslærer hos Fyrst Murusi i Bukarest, beklædte flere Embeder i Moldau, opholdt sig 1833—36 i Grækenland og døde 1847 i Valachiet. Hans i anakreontisk Tone skrevne *Ἐρωτικά* og *Βακχικά* ere fulde af Klang, Livslyst og rig Colorit; fremdeles skrev han Dramaer og en nygræsk Paraphrase af Iliaden (utrykt), samt en græsk Grammatik, hvori han vilde hævde, at det nygræske Sprog var det gamles æolisk-doriske Dialektform. Hans videnskabelige Arbejder ere udgivne 1853 under Titlen »*Ἑλληνικά ἀρχαιολογήματα*«.

Christtorn (Ilex), Slægt af Christtornfamilien (Ilicineæ) især i den tropiske og subtropiske Zone, navnlig Sydamerika og Caplandet, Buske eller Træer med stedsegrønne Blade, smaa Blomsterknipper i Bladhjørnerne, 4—5delt Bæger og Krone, et tilsvarende Antal Støvdragere og en bæragtig, 4—5rummet Stenfrugt. Den **alm. C.** (I. Aquifolium) vokser vildt i det vestlige Europa indtil Bergen (i Danmark især paa den jyske Halvø) og dyrkes ofte i Haver paa Grund af sine smukke, mørkegrønne, glinsende og i Randen tornede Blade og røde Frugter. Dens Ved er hvidt og anvendes til finere Træarbejder; Bladene have en sammensnerpende, bitter Smag og bruges i Medicinen. I. Paraguayensis, hvis Hjem er Paraguay, dyrkes i det store i flere sydamerikanske Stater. Dens Blade levere den saakaldte **Maté** ell. Paraguaythe, som indeholder Thein og af Sydamerikanerne anvendes i Stedet for den chinesiske Te.

Christus, gr. *ὁ Χριστός* (d. e. den salvede), det hebraiske **Messias** (s. d. A.) samt **Jesus**). **Christusbilleder.** Oldkirken havde Sky for Kunsten, der saa væsentlig havde staaet i Afgudsdyrkelsens Tjeneste, og desuden havde man paa Grund af et misforstaaet Skriftsted (Jes. LIII, 2) snarere Tilbøjelighed til at opfatte Christus som hæslig end under Skjønhedens Ideal. Man nøjedes med at fremstille Christus ved de græske Begyndelsesbogstaver i hans Navn *X* og *P*, skrevne som Monogram ☧ eller med *X* indesluttet af *A* og *Ω* (Begyndelsen og Enden, Joh. Aabenb. I, 8). Mere symbolsk var hans Betegnelse ved *ΙΧΘΥΣ* (en Fisk), der indeholder Forbogstaverne til Ordene *Ἰησοῦς Χριστός Θεοῦ Υἱός Σωτήρ* (Jesus Christus Guds Søn Frelseren), og som paa én Gang minder om Livets og Daabens Vand og det billedlige Udtryk om Apostlene som Menneskefiskere. Derfra var Overgangen let til allegorisk at male Christus som den gode Hyrde, der vogter Hjorden eller bærer Lammet hjem paa sine Skuldre, hvorved han snart fremstilles i en Ynglings Skikkelse, snart som skjægget Mand. Saaledes eller ogsaa som Orpheus findes han især fremstillet paa de ældste Væggemalerier fra det 3dje og 4de Aarh. i Katakomberne i Rom. Men Trangen til at skildre det personlige i Christus traadte mere og mere frem, og han afbildedes da som den guddommelige Lærer, fuld af aandelig Magt og stille Højhed, hvor allerede Grundtrækkene til den staaende Christustype komme frem: Ansigtets ædle Oval, omgivet af det rige, brunlige, i Midten adskilte Haar, det store og dybsindige Øje, som ser lige ud; Næsen er lang og smal, Munden alvorlig og mild og Skjægget kraftigt og ungdommelig kort. Saaledes findes han afmalet i Katakomben St. Pontiano fra det 5te Aarh. Dette Portræt af Christus, der kun skylder den fromme Phantasi sin Tilblivelse, men har en paafaldende Lighed med de antike Billeder af Serapis og Zeus, søgte man at give historisk Hjemmel ved Paaberaabelse af gamle christelige Sagn. Evangelisten Lucas skulde have været Maler, og fra ham var der bevaret et Portræt af Christus, hans Moder o. fl. Man beraabte sig ogsaa paa et Brev fra Lentulus, der urigtig angaves for Pilatus's Forgænger, hvor Christus omtrent beskrives saaledes: „Han var høj og anseelig, saa at man maatte baade elske og frygte ham; hans Haar vare vinfarvede (mørke) og faldt i lange Lokker til begge Sider af Hovedet ned over Skuldrene efter Naziræernes Vis; hans Pande var klar, hans Aasyn fint og ædelt, hans Skjæg stærkt, af samme Farve som Haaret; han var den smukkeste af Menneskenes Børn". Brevet er sandsynligvis skrevet i det 3dje ell. 4de Aarh. Romerkirken mener at eje C., som ikke ere forfærdigede af Menneskehaand; de berømteste ere Veronica- og Abgarbilledet.

Efter Legenden var Veronica en af de hellige Kvinder, som fulgte Christus paa Vandringen til Golgatha; da han segnede under Korsets Byrde, rakte Veronica ham sit Slør, og Christus tørrede med det Sveden af sin Pande; men Billedet af hans Hoved med Tornekronen blev tilbage paa Klædet. Dette Billede skal være kommet til Rom c. 700 og forevises endnu i Peterskirken, om end kun for fyrstelige Personer, som en af Kirkens ypperste Reliqvier. Dog gjør ogsaa baade Milano og Jaen Fordring paa at besidde denne Svededug. Om det andet Billede fortæller den armeniske Historieskriver Moses af Chorene, at Christus medgav Kong Abgars Sendebud et Klæde, i hvilket hans Portræt var indtrykt paa vidunderlig Maade. Senere skal det være kommet til Constantinopel og derfra til Sylvesterkirken i Rom, hvor det endnu forevises. Det bærer den byzantinske Typus og er rimeligvis fra det 15de Aarh. Efterhaanden bemægtigede Kunsten sig alle Scener af Christi Liv, som omtales i de hellige Bøger; en staaende Christusfigur i Lighed med hin ovenfor beskrevne gjorde sig gjældende gjennem Middelalderen, og udviklet til den højeste kunstneriske Fuldendthed af Italiens store Mestere har den bevaret sig ned til vore Dage.

Christusordenen, en portugisisk, oprindelig gejstlig Ridderorden, der blev stiftet af den portugisiske Konge Dionysius som en Fortsættelse af den 1312 ophævede Tempelherreorden og 1319 stadfæstet af Pave Johan XXII, der befalede, at Ordenen skulde overholde Benedicts Regel og Cisterciensernes Forskrifter; Ridderne bleve dog i Tidens Løb fritagne for deres Munkeløfter. Pave Julius III forenede 1550 for bestandig Stormesterværdigheden med den portugisiske Krone. Siden 1789 bestaar Ordenen af 3 Klasser, Storkors, Commandeurer og Riddere. C., som tidligere kun gaves til adelige Katholiker, er i de senere Tider endogsaa bleven givet til Jøder. Ordenstegnet er et langagtigt, hvidt Kors med rød Indfatning, som bæres i et Baand om Halsen eller i Knaphullet. Ogsaa i Brasilien er der fra 1823 en C.

Chrodegang, Biskop i Metz, s. Capitel.

Chrom (af gr. *χρῶμα*, Farve), Cr, et staalgraat Metal, er saa haardt, at det ridser Glas, og næsten usmelteligt. Det har en Vægtfylde af 6—7. Metallet selv vindes vanskelig og har ringe Interesse. Det forekommer ikke frit i Naturen, men i Forbindelser, hvoraf dog kun Chromjernstenen, en sort, ofte krystallinsk Forbindelse af Chromtveilte og Jernforilte, der især vindes i Norge (Røros), paa Shetlandsøerne, i Rusland (Perm) og Nordamerika, har Betydning som Chrommalm, idet man deraf tilvirker vigtige Farvematerialier. C. danner flere Ilter, hvoraf Chromtveilte (Cr_2O_3) og Chromsyre (CrO_3) ere de vigtigste. Cromtveilte er sædvanlig et grønt Pulver, der er uopløseligt i Vand og, naar det har været glødet, tillige i Syrer. Det danner Farvestoffet i Smaragd og anvendes som grøn Farve (Chromgrønt) til Porcelæn, Glas, i Frescomaleriet osv. Det tilvirkes da især ved Ophedning af tvechromsurt Kali (s. nedenf.) med Stivelse eller af chromsurt Kvagsølvilte. Det danner forskjellige Hydrater (grønne og blaaviolette); et af dem (Smaragdgrønt, Guignets Grønt) tilberedes ved at sammensmelte tvechromsurt Kali med Borsyre og behandle Massen med Vand og har faaet stor Betydning, idet denne pragtfulde Farve efterhaanden synes at fortrænge de giftige Arsenik-Kobberfarver. Chromtveiltesaltene ere grønne eller violette (f. Ex. Chromalun, s. Alun). Chromsyre danner røde Krystaller, der let tiltrække Luftens Fugtighed og flyde hen, og som meget let afgive Halvdelen af deres Ilt til letiltelige Legemer; blot ved Ophedning taber den Halvdelen af Ilten og danner grønt Chromtveilte. Den kan anvendes til Chromvæger (s. Væge), hvori da Chromsyren afgiver Ilten til det brændbare Stof. Af dens Salte ere mange vigtige. Det neutrale chromsure Kali (K_2CrO_4) anvendes kun lidt (i Medicinen); men det tvechromsure Kali ($K_2Cr_2O_7$) danner Grundlaget for Tilvirkningen af næsten alle C.s Forbindelser. Dette Salt vindes ved at sammensmelte den pulveriserede og slemmede Chromjernsten med Potaske (og Kalk) under Luftens Adgang, hvorved Jernet iltes til uopløseligt Jerntveilte, C. til letopløseligt neutralt chromsurt Kali. Ved Tilsætning af svovlsurt Kali og Svovlsyre dannes da tungtopløseligt svovlsur Kalk og det let udkrystalliserende tvechromsure Kali, der da yderligere renses ved Omkrystallisation. Tvechromsurt Kali er let opløseligt i varmt, langt tungere i koldt Vand og meget giftigt. Sættes en Blysukkeropløsning til Opløsningen af dette Salt, udskilles neutralt, uopløseligt, gult chromsurt Bly (Chromgult), medens Opløsningen indeholder Eddikesyre og eddikesurt Kali. Chromgult anvendes som Malerfarve, men ogsaa i Farverierne, idet Tøjerne først bejtses (s. Bejtse) i tvechromsurt Kali og senere neddyppes i en Blysukkeropløsning. Chromgult forfalskes ofte med Tungspat, Gips, svovlsurt Bly osv. Disse Blandinger „dække" dog ofte bedre end det rene Salt. Kølnergult er en saadan Blanding, der kun indeholder 25 pCt. chromsurt Bly. En Blanding af Chromgult og Berlinerblaat giver grønt Cinnober, der ogsaa kaldes Chromgrønt, men ikke maa forvexles med den ovennævnte, særdeles ægte Farve. Chromrødt er et basisk chromsurt Bly, der bl. a. kan faas meget smukt ved at sammensmelte Chromgrønt med Salpeter. De fleste andre chromsure Salte ere ogsaa stærkt farvede, især gule og røde, men have ligesom C.s Forbindelser med andre Stoffer end de her nævnte ringe Betydning. C.s Forbindelser bleve opdagede af Vauquelin 1797.

Chromatik, Farvelære; Farvegivning. Chromatisk, farvet, broget, brugtes i den gamle græske Musik om en Tonerække af 4 Trin (Tetrachord), som havde en ren Kvints Omfang. C. betyder nu: gjennem de umiddelbart paa hinanden følgende Halvtoner frem- eller tilbageskridende. Vil man f. Ex. gjennemgaa en Octav c., maa altsaa samtlige 12 Halvtoner, hvoraf den bestaar, angives efter deres Rækkefølge. Chromatisk Afvigelse. Selv om den sphæriske Afvigelse (s. d. A.) ved Linser ikke fandtes, vilde dog ikke alle fra et Punkt

udgaaende Straaler samles til ét paa Grund af Farvestraalernes forskjellige Brydbarhed; den derfra hidrørende Afvigelse kaldes den chromatiske. Linsebillederne ere paa Grund af denne farvede i Randen og ikke skarpe. S. Achromatisme.

Chromatologi, Farvelære.

Chromatophŏrer, Farvesække, de smaa Blærer, hvori Farvestoffet er anbragt i Huden hos visse Dyr, der skifte Farve, f. Ex. Blæksprutterne. De forskjellige Farvestoffer indeholdes i forskjellige Blærer med elastiske Bægge, fra hvilke fine Hudmuskler udgaa straaleformig. Naar disse trække sig sammen, udvides Farvesækken til en Stjærne, hvis indeholdte Farve træder tydelig frem; naar Muskeltraadene atter slappes, virker Sækkens Elasticitet, Blæren svinder ind og Farven optræder kun som en mørk Prik. Ere altsaa f. Ex. de C., som indeholde den røde Farve, udspilede, de blaa derimod sammentrukne, vil Dyrets Farve være rød, og omvendt. Blæksprutternes Farvespil kan være overmaade livligt, saa at den ene Farve jager hen over Huden og afløser den anden.

Chromatrōp, et Apparat til Underholdning, som skulde vise en Art Farvemusik. Paa to runde Glasplader ere forskjellige Figurer, Stjærner o. lign., malede med gjennemsigtige Farver. Lægges den ene oven paa den anden og man lader stærkt Lys, f. Ex. drummondsk ell. elektrisk, falde derpaa, vil der paa en modstaaende hvid Væg vise sig en Blanding af begge Billeder; men naar begge Plader samtidig drejes rundt med forskjellig Hastighed eller til modsatte Sider om samme Axe, vil Blandingsbilledet idelig forandre sig og det paa en regelbundet Maade, saa at det afgiver et smukt, men blændende og trættende Skue.

Chromogrăph, s. Hektograph.

Chromolithographi, s. Stentryk.

Chromophotographi, Farvephotographi, s. Photographi. C. er ogsaa Navnet paa en Art Glasmaleri, ved hvilket Photographiet først overføres paa Glasset ved en Paste og derpaa gjøres gjennemsigtigt, hvorefter Malingen foretages.

Chromosphære, Solens nærmere Atmosphære. S. Solen.

Chronik, Tidsbog, Tidshistorie, Aarbog, Krønnike. **Chronique scandaleuse**, fr. [kromik skangdaløhs], forargerlig Bysladder om Personers hemmelige Historie.

Chrōnisk, i Lægevidensk. langvarig, modsat acut.

Chronogrăm, en latinsk Sætning, i hvilken de i den forekommende romerske Talbogstaver frembringe Aarstallet for den Begivenhed, til hvilken Ordene have Hensyn. Pariserblodbryllupet Aar 1572 betegnes f. Ex. ved følgende C.: »LVtetIa Mater natos sVos DeVoraVIt« (Paris har fortæret sine Børn). Bestaar Sætningen af et enkelt Vers, kaldes den Chronostichon ell. Eteostichon; bestaar den af et Distichon, kaldes den Chronodistichon.

Chronogrăph og **Chronoskōp**, Instrumenter til Maaling af meget smaa Tidsrum: Chronograph, naar Tiden, der skal findes, bestemmes af Varigheden af et andet Phænomen, og Chronoskop, naar Instrumentet umiddelbart angiver Tiden. Hyppigst anvendes de til at finde den Tid, en Kanonkugle bruger til at gjennemløbe en vis Vej, eller til at finde Hastigheden i forskjellige Punkter af dens Bane, men de kunne ogsaa bruges til astronomiske Iagttagelser. I Wheatstones Chronoskop, forbedret af Hipp, afbrydes en elektrisk Strøm i Affyringsøjeblikket af Kuglen og sluttes atter, naar denne træffer et i en vis Afstand fra Kanonen anbragt Maal (s. Contact); medens Kuglen var undervejs, har en i Ledningen indskudt Elektromagnet undladt at tiltrække et Anker, som derved har ladet et Urværk blive i Gang, medens det, naar det er tiltrukket, standser Urværket. Ved Pouillets, af Helmholtz lidt ændrede Chronograph er en elektrisk Strøm af bestemt Styrke derimod sluttet under Kanonkuglens Gang, og af det af Strømmen fremkaldte Udslag af en Multiplicatornaal, hvilket er afhængigt af Tiden, naar denne er meget lille, bestemmes denne, efter at i Forvejen Loven for Afhængigheden er bestemt. Navez's elektroballistiske Pendul bestaar af et Pendul, hvortil er befæstet en paa en inddelt Bue pegende Viser; Pendulet holdes i sin yderste Stilling af en Elektromagnet, men i Affyringsøjeblikket aabnes Strømmen i Traaden om denne, og Pendulet giver sig til at svinge, indtil det atter standses af Ankeret til en Elektromagnet, i hvis Traad en Strøm sluttes, naar Maalet er naaet; af Pendulets Vej beregnes Tiden. Le Boulengé beregner i sit elektromagnetiske Faldapparat Tiden af Lovene i den for Tiden tilbagelagte Faldhøjde eller beregner den af den udstrømmede Vædskemasse. Chronographen kan ogsaa indrettes saaledes, at en elektrisk Strøm bruges til at sætte ét Mærke ved Begyndelsen af og ét ved Enden af den maalte Tid paa en Cylinder eller Skive, som drejes hurtig rundt af et Urværk; Buen imellem de to Mærker tillige med den kjendte Omløbstid giver da Tidsrummets Varighed; Mærkerne kunne frembringes ved en Elektromagnet eller ved en elektrisk Gnist. Paa den astronomiske C. aflæses de Tidspunkter, paa hvilke nævnte Mærker ere blevne frembragte, mere directe derved, at der paa Cylinderen eller Skiven ogsaa fremkommer et Mærke hvert fulde Sekund; dette opnaas ved elektro-magnetisk Forbindelse med et Ur. — Ved C. har man maalt Tidsrum af $\frac{1}{100000}$ Sekund.

Chronologi, Læren om Tidens Udmaaling. Som Maal paa Tiden tjene de paa Himlen foregaaende tilsyneladende Bevægelser, dels Himlens daglige Omdrejning, dels Maanens og Solens Omløbstider ved deres Egenbevægelse i modsat Retning af den daglige, hvilke Bevægelser bestemme de Tidsintervaller, vi kalde Dag, Maaned og Aar. Foruden den theoretiske eller mathematiske C., som afhandler den hensigtsmæssigste Maade at inddele Tiden, er der ogsaa en praktisk eller historisk C., som viser, hvorledes Tiden hos de forskjellige Folk har været inddelt, og ved hvis Hjælp det alene bliver muligt at bringe den rette Tidsfølge til Veje i de historiske Begivenheder. De gamle Ægyptere delte, ligesom de fleste af Oldtidens Folk, den naturlige Dag i 12 og den

naturlige Nat ligeledes i 12 Timer, uanset at Timen derved blev af forskjellig Længde. Overhovedet har den nøjagtige Inddeling af Døgnet i 24 lige store Timer ikke fundet Sted, undtagen til astronomisk Brug, før Indførelsen af Hjulure omtr. i det 12te Aarh. Ogsaa synes Ugen som et Tidsrum af 7 Dage (med Hensyn til de 7 i Oldtiden kjendte Planeter, Solen, Maanen, Mars, Mercur, Jupiter, Venus og Saturn) tidlig at have været i Brug hos Ægypterne saa vel som overhovedet hos de orientalske Folk, medens den i Occidenten først blev almindelig ved Christendommens Indførelse. *Aaret* regnedes af Ægypterne til 365 Dage, som inddeltes i 12 Maaneder, hver paa 30 Dage, samt 5 Skuddage. Da Aarets virkelige Længde er noget større, kom derved Aarstiderne til at rykke frem omtr. 1 Dag i 4 Aar og gik hele Aaret rundt i 4 × 365 = 1460 Aar (naar Aaret regnes for 365¼ Dag). Dette var dem fuldkommen vel bekjendt, og denne Periode af 1460 Aar kaldtes den Sothiske Periode eller Hundestjærneperioden. Benævnelsen kom af Sothis, det ægyptiske Navn paa Sirius eller Hundestjærnen, fordi dennes tidlige Opgang (umiddelbart før Solen), som oprindelig havde betegnet Aarets Begyndelse, efter denne Periodes Udløb atter vilde finde Sted ved Aarets Begyndelse. *Hebræerne* begyndte Dagen ved Solens Nedgang. Ved Siden af Timeinddelingen brugtes ogsaa en Inddeling i Morgen, Middag, Aften og Midnat, og Natten inddeltes i 4 Vagter. Ugeinddelingen brugtes og stod i Forbindelse med Religionen. Aaret var et Maaneaar paa 12 Maaneder, og Maanedens Begyndelse regnedes fra den Dag, Maanen første Gang kom til Syne i Aftendæmringen. Om en Skudmaaned skulde indskydes efter de 12 Maaneder, afhang af Aarstiden, navnlig om Bygget var saa nær modnet, at de første Ax kunde ofres til Jehova i Paasken, som afholdtes i den første Maaned, Nisan. Hos *Grækerne* var C. noget forskjellig hos de forskjellige Folk. Athenienserne, som mest komme i Betragtning, begyndte Dagen ved Solens Nedgang og delte Maaneden i 3 Dekader. Aaret begyndte ved Solhverv og var et Maaneaar paa 12 og 13 Maaneder, ligesom hos Hebræerne, men med mindre Vilkaarlighed. Maanederne regnedes først afvexlende paa 29 og 30 Dage. Skudmaaneden indskødes efter en fast Regel. Som saadan anvendtes først den saakaldte Oktaeris, indført eller i det mindste forbedret af Kleostratos (550 f. Chr.); det var en Periode af 8 Aar, der indeholdt 3 Skudaar, nemlig det 3dje, 5te og 8de Aar af hver Periode. Disse fik saaledes 13 Maaneder, medens de øvrige havde 12. Altsaa skulde 8 Aar være det samme som 99 Maaneder, hvilket medfører en Fejl af 1½ Dag. Derfor indførtes senere Metons Cyklus (432 f. Chr.), som bestod af 19 Aar, af hvilke 7 vare Skudaar, nemlig Nr. 3, 6, 8, 11, 14, 17 og 19 i hver Periode. Desuden regnedes Maanederne ikke længer afvexlende for 29 og 30 Dage, men af de 235 Maaneder, den hele Cyklus indeholdt, regnedes 125 paa 30 og 110 paa 29 Dage, hvilket paa den hele Cyklus gav 6940 Dage. Dette var imidlertid ¼ Dag for meget, og Kalippos indførte derfor 330 f. Chr. en ny Cyklus paa 76 Aar, som bestod af 3 fulde metonske Cykler paa 6940 Dage og 1 formindsket paa 6939 Dage. Derved blev Aarets Længde forudsat at være 365¼ Dag, hvilket er meget nær ved det rigtige. Heri gjorde Hipparch, som erkjendte, at 365¼ var for stort, endnu den Rettelse, at han i 4 Kalippiske Cykler udelod 1 Dag. Men denne Beregningsmaade kom ikke i Brug. I historiske Værker regnede Grækerne i Olympiader (s. Æra). *Romerne* delte ligeledes Dagen i 12 og Natten i 12 Timer, af ulige Længde efter Aarstiderne, nagtet Døgnet regnedes fra Midnat, altsaa fra den 7de Time. Desuden deltes Natten i 4 Vagter (vigiliæ). Under Numa eller Tarquinius indførtes et Maaneaar paa 355 Dage og paa 12 Maaneder, af hvilke Marts var den første. Navnene vare de nuværende undtagen Juli og August, som kaldtes Quintilis og Sextilis (5te og 6te Maaned). De 4 Maaneder Marts, Maj, Quintilis og October havde 31, Februar 28 og de øvrige 7 29 Dage. Desuden indskødes af og til en Skudmaaned. Under Decemvirerne (450 f. Chr.) bestemtes dette nærmere saaledes, at en kort Skudmaaned (Mercedonius ell. mensis intercalaris) indskødes hvert andet Aar, vexelvis bestaaende af 22 og 23 Dage. Den indskødes altid efter 23 Febr., saa at de øvrige 5 Dage af Februar fulgte efter Skudmaaneden. Fra 154 f. Chr. regnes Aaret fra 1 Jan. som den Tid, hvorpaa Consulerne tiltraadte deres Embede. Da der imidlertid saaledes i 4 Aar indskødes 45 Dage, blev Aaret 366¼ Dag, hvilket var en hel Dag for meget. Derved og ved Præsternes Vilkaarlighed, som havde med Indskydningen at gjøre, blev Forvirringen saa stor, at der nødvendig maatte raades Bod derpaa, hvilket skete 46 under Jul. Cæsar, til hvis Ære Maaneden Quintilis blev kaldt Julius. Han indførte den saakaldte Julianske Kalender, som paa en ringe Forandring nær er den samme, vi nu benytte (s. Kalender). Da en Misforstaaelse var indløbet angaaende Skuddagen, rettedes denne under August, i hvilken Anledning Maaneden Sextilis blev kaldt Augustus. *Ugen* var hos Romerne fra gammel Tid 8 Dage (Nundinæ). Det var først Constantin d. store, der tillige med Christendommen indførte Uger paa 7 Dage. Hos de *christne* Folk benyttes den Julianske Kalender. Dog regnedes Aarets Begyndelse undertiden fra 25 Dec. (a nativitate Christi). En lille Unøjagtighed rettedes ved Indførelsen af den Gregorianske Kalender (s. Kalender). — *Arabernes* Tidsinddeling er aldeles bygget paa Maanens Løb. Aaret har 12 Maaneder, som begynde med den nye Maanes første Tilsynekomst i Aftendæmringen. Da Maaneaaret ikke ved Skudmaaneder bliver bragt i Overensstemmelse med Solaaret, gaar Aarets Begyndelse i omtr. 33 Aar rundt til alle forskjellige Aarstider. Dagen begynder med Solens Nedgang. Ugen har 7 Dage. Denne af Muhammed stadfæstede og med den muhammedanske Cultus forbundne Tidsregning gik over til alle de Folk, som antog Islam. Hos

Tyrkerne bruges dog ved Siden heraf tillige det julianske Aar, som de begynde fra 1 Marts. Om C. findes nærmere Underretning i Idelers „Handbuch der mathematischen und technischen C." (2 Bd., Berl. 1825—26) og „Lehrbuch der C." (Berl. 1831). Den nøjere Tidsbestemmelse af Facta findes i »L'art de vérifier les dates« (udg. af Courcelles, 19 Bd., Paris 1821—24).

Chronomèter, Tidsmaaler, et med stor Nøjagtighed forfærdiget transportabelt Secundur, som selv under Optrækningen beholder en ensformig Gang. Uret er forsynet med en Compensationsindretning, som ophæver Indflydelsen af Temperaturen. Til Søs ophænges det i en Kasse i dobbelte Slingreringe, for at Skibets Bevægelser ej skulle have skadelig Indflydelse paa dets Gang. Det opbevares i Almindelighed i Kahytten paa et saadant Sted, hvor det mindst er udsat for Stød eller Slag, og ikke i Nærheden af for store Jærnmasser. Det benyttes til dermed at udregne den geographiske Længde af det Sted, hvorpaa Skibet befinder sig, idet man ved astronomiske Observationer finder det nøjagtige Klokkeslæt om Bord og sammenligner det med Klokkeslættet, som Uret angiver for det Sted, hvorfra Længden regnes (almindelig Greenwich i England). Klokkeslætsforskjellen findes da, og derved Længden for det Sted, hvorpaa Skibet befinder sig. Uret stilles aldrig, men man holder Regning med, hvor meget det gaar stærkere eller langsommere end f. Ex. Greenwichs Klokkeslæt, en Rettelse, man stedse maa anvende paa Urvisningen, forinden man sammenligner begge Klokkeslættene. C. ere Fjederure med Uro og deles i Bordchronometre, de større, som opbevares i Kasser, og de mindre Lommechronometre.

Chronoskōp, s. Chronograph.

Chrūdim, Stad i det østerrigske Kronland Böhmen, 13 M. ø. til s. for Prag. 12,000 I. Sukkerkogeri, Brænderi, Bryggeri og Papirfabrikation. Store Hestemarkeder.

Chrūlev, Stephan, russisk General, f. 1808, blev 1826 Artilleriofficer og deltog 1849 som Oberst i Krigen i Ungarn. Han førte 1853 en Hærafdeling paa et Tog i Turkestan og blev til Løn for Indtagelsen af Fort Akmescht (siden kaldet Fort Perovskij) Generallieutenant. Under Silistrias Belejring anførte C. Avantgarden og blev 7 Juli 1854 saaret ved Gjurgevo; paa Krim ledede han 17 Febr. 1855 Angrebet paa Eupatoria, udmærkede sig flere Gange under Sevastopols Belejring og blev haardt saaret 8 Sept. ved Malakovs Indtagelse. Efter Fredsslutningen 1856 traadte C. ud af Hæren og gav sig af med industrielle Foretagender og mechaniske Opfindelser; han sendtes dog i Febr. 1861 til Polen og søgte med Strænghed at undertrykke det nationale Røre, sysselsatte sig senere med Planer til at udvide Ruslands Indflydelse i Mellemasien og blev 1866 Gouverneur i Vest-Sibirien; han døde 1870.

Chrysalide bruges nu ensbetydende med Ordet Puppe (s. d. A.), men er oprindelig brugt om visse Dagsommerfugles ligesom Guld ell. Sølv glimrende Pupper (gr. χρυσός bet. Guld).

Chrysānder, Friedr., f. 1826 i Mecklenburg, studerede ved Universitetet i Rostock og blev der Dr. phil. Hans Hovedinteresser have senere været Landbrug og Musikhistorie, til hvilken sidste han har leveret udmærkede Bidrag, deriblandt et betydeligt Værk om Händel (3 Bd., Leipzig 1858), hvem han fremfor alle beundrer, og med hvis Værkers Udgivelse han som Medlem af Händel-Selskabet særlig har sysselsat sig. C. er en ivrig Modstander af den nyere Retning i Musiken, som han stadig har bekæmpet, særlig som Redacteur af „Allg. Musikzeitung" fra 1868 til 1871. Han lever paa sit Gods i Bergedorf.

Chrysānthemum, d. s. s. Oxesje.

Chrysēis, Datter af Apollons Præst Chryses, blev røvet af Grækerne i den trojanske Krig og tildelt Agamemnon som Slavinde, men denne maatte udlevere hende til hendes Fader, da Apollon til Straf for Rovet sendte en Pest i den græske Lejr.

Chryselephantin, d. e. af Guld og Elfenben, kaldes en Gude-Billedstøtte, som i den græske Kunsts Blomstringstid udførtes i disse to kostbare Emner, naar det gjaldt om at ære Guden ved et sjældent herligt Kunstværk. Man udførte da det nøgne i Elfenben, Draperiet, Hovedbedækning m. m. i drevet Guld over en Skabelon af Træ. De to berømteste C.-Billedstøtter ere Phidias's Zeus i Olympia, en siddende Skikkelse, hvis Anordning og Hoved kan kjendes fra Mønter, og Athene i Parthenonstemplet i Athen, hvoraf man i den nyere Tid har fundet en mindre, temmelig decorativt udført Gjengivelse.

Chrysippos fra Soli i Kilikien (efter andre fra Tarsus), stoisk Philosoph, levede 280—206 f. Chr. Han kom til Athen og overtog efter Kleanthes's Død Ledelsen af den stoiske Skole, hvis System han udviklede og gjennemførte indtil de mindste Enkeltheder, hvorfor han ogsaa nævnes som Stoicismens anden Stifter. C. gjaldt for en af Oldtidens kundskabsrigeste Mænd, udmærket ved sin dialektiske Færdighed og Skarpsindighed og ved personlig Selvstændighed. Af hans talrige Skrifter haves kun faa Brudstykker; de gamle klagede over hans urene Sprog, vidtløftige Fremstilling og uendelige Gjentagelser; desuagtet er han at anse for en af Stoicismens Hovedrepræsentanter og en af Oldtidens betydeligere Tænkere.

Chrysoberyl, et i rhombiske Prismer krystalliseret Mineral med grønliggul eller grøn Farve og Glasglans. Dets Haardhed er 8,5 (det ridser altsaa Topasen); det bestaar af Lerjord og Beryljord og forekommer i Connecticut, Ural, Brasilien og Ceylon, indvoxet i Granit og Glimmerskifer eller i løse Korn i Sandlagene sammen med andre Ædelstene. De gjennemsigtige og smukt farvede Varieter afgive en værdifuld Smykkesten. De gamles C. var en Beryl.

Chrysochālk, to forskjellige, nogenlunde guldlignende Legeringer: 1) en binær Bronze af 95 pCt. Kobber og 5 Tin: 2) Tombak af 90 pCt. Kobber, 9 Zink og 2 Bly.

Chrysographi, Kunsten at skrive med Guld, kjendtes vel i Oldtiden, men anvendtes især af de sildigere Romere og deres Efterfølgere.

Man skal undertiden have betjent sig af en Guldtinctur; men som oftest bleve de Træk og Flader, der skulde forgyldes, ligesom nu i de fleste Tilfælde anlagte med en Guldgrund og dækkede med Bladguld, der uden for Grænserne kunde bortviskes.

Chrysolith, til Dels d. s. s. Olivin, et søjleformig krystalliseret Mineral, hvis Haardhed er henved 7 (ridses altsaa af alle egentlige Ædelstene), har en olivengrøn eller gulbrun Farve, Glasglans, er gjennemsigtigt, bestaar af Kiselsyre, Magnesia og Jærnilte og forekommer i Øvreægypten og Brasilien. Det er mere paa Grund af, at den let faas med en ren og smuk Farve i større Stykker, end formedelst dens Haardhed, at den benyttes som Ædelsten. Orientalsk C. er en urigtig Benævnelse for Chrysoberyllen og den gule Saphir, ligesom man ogsaa i Oldtiden betegnede den gule Topas med Navnet C.

Chrysolōras, Manuel, en fornem Græker fra Constantinopel, der kan betragtes som den første Forplanter af den græske Literatur til Italien. Han blev 1391 af Kejser Johan Palæologos sendt til Vesterlandene for at bevæge Fyrsterne til Hjælp mod Tyrkerne. 1397 forlod han for stedse sit Fædreland, nedsatte sig som Lærer i Græsk i Firenze, hvor han ved sin store Lærdom og ved sit Foredrags Ynde samlede en Mængde Disciple om sig, og virkede senere i samme Egenskab i Milano, Pavia, Venezia og til sidst i Rom, hvor han gik over til den romersk-katholske Tro. Herfra ledsagede han Pave Johan XXIII til Kirkeforsamlingen i Konstanz, hvor han døde 1415. Foruden adskillige theologiske Skrifter har man af ham »Erotemata«, Begyndelsesgrundene i det græske Sprog (Ven. 1484).

Chrysoprās, en som Smykkesten anvendt Chalcedon, hvis grønne Farve hidrører fra en Indblanding af Nikkelilte. Smukke, æblegrønne Varieteter af en Tommes Længde og en halv Tommes Bredde koste 20—60 Ducater, efter som de ere mere eller mindre fejlfri. C. findes i Serpentinen i Schlesien.

Chrysorin, et Slags Messing med 64,5 indtil 66⅔ pCt. Kobber, Resten Zink, altsaa ikke videre forskjelligt fra det alm. Messing.

Chrysŏstomus (*Χρυσόστομος*, d. e. Gyldenmund), den hellige, egtl. Johannes, Oldkirkens største gejstlige Taler, i det 7de Aarh. hædret med Tilnavnet C., hvormed han siden den Tid benævnes, f. 344 ell. 347 i Antiochia. Hans fromme Moder Anthusa gav ham den første Undervisning; hos den hedenske Rhetor Libanius lærte han den gamle Literatur at kjende, og glimrende Talegaver spaaede ham en stor Fremtid som Advocat. Da begyndte han i sit 18de Aar at læse i den hellige Skrift; han følte sig greben, lod sig døbe og besluttede at hellige sig til Kirkens Tjeneste. Først drog han ud som Eneboer i Libanons Bjærge; men svækket ved alt for strænge Bodsøvelser vendte han 380 tilbage til Antiochia, hvor han blev ordineret til Diakon. 386 blev han Presbyter og understøttede i flere Aar Biskop Flavian i Bestyrelsen af Bispeembedet, højt hædret af Menigheden for sin Midkjærhed og overordentlige Veltalenhed, og taknemmelig beundret af hele Befolkningen for den Maade, hvorpaa han holdt deres Mod oppe, da et ubesindigt Oprør havde nedkaldt Kejserens Vrede over Staden. Mod sin Vilje blev han 398 kaldet til Bispestolen i Constantinopel; som den strænge Munk, yderst tarvelig i Maaltider og Klædedragt, men rig paa Gaver til Hospitaler og Fattige, traadte han revsende og dømmende op mod Stadens og især Kvindernes Overdaadighed og løse Sæder, blottede Fordærvelsen ved Hoffet og rensede skaanselløst op mellem Biskopper og Præster i sit Stift. Men denne Optræden vakte ham mange Fjender, og Sjælen blandt dem var den rænkefulde og mægtige Kejserinde Eudoxia. Hun fik en Synode sammenkaldt 403 ved et Lystslot „ved Egen“ tæt ved Chalkedon, som blev ledet af C.s Modstander, den alexandrinske Biskop Theophilus; C. blev sigtet for Højforræderi, udsvævende Levned osv., og Hofsynoden dømte ham til Afsættelse og Landsforvisning. Men Folket i Constantinopel, der ikke vilde finde sig i at miste sin Biskop, truede med Oprør, og Natten efter at C. var bragt over til Afrika, indtraf et Jordskjælv i Staden, saa at selv Kejserinden forfærdet besvor Kejseren om at gjenkalde Dommen. Folket jublede ham i Møde, da han vendte tilbage; men snart vakte hans Bodsprædiken Eudoxias Had paa ny; han blev afsat og ført over til Asien langt ind i Armeniens vilde Bjærgegne; ved Breve styrede han dog sin Kirke fra sin enlige Celle og virkede for Missionen blandt Goter, Phønikere og Perser. For at standse ogsaa denne hans Virksomhed sendte man ham endnu dybere ind i Asien; paa Vejen mishandlede hans Bødler ham grusomt; men C. bar alt med christelig Taalmodighed, indtil Rejsens Besvær 14 Sept. 407 gjorde Ende paa hans Liv; han døde med sit Valgsprog paa Læberne „Ære være Gud for alt!“ 30 Aar efter blev hans Lig med stor Højtidelighed ført til Constantinopel og nedsat i Kejsergravene. Foruden et Skrift „Om Præstedømmet“, hvori han med Begejstring har tegnet Idealet af en Præst, har han efterladt Homilier til næsten hele Bibelen og viser sig deri som en Skriftfortolker af første Rang samt som en Prædikant, mægtig ved sin rige Indbildningskraft og høje Dannelse, varm og henrivende, dog mere klar end dyb og undertiden svulstig; hans Prædikens Indhold er Troens Tilegnelse i et helligt Liv. Hans Mindedag i den græske Kirke er 13 Nov., i Romerkirken 27 Jan.

Chrysŏstomus, Olaus, egtl. Ole med Tilnavnet Gyldenmund, dansk Reformator, lærd Humanist og latinsk Digter, f. i Hjørring, 1527 Læsemester ved Kjøbenhavns Universitet, blev 1529 Læsemester ved den evangeliske Præsteskole i Malmø, deltog 1530 i Religionsforhandlingerne i Kjøbenhavn, fik 1537 efter kongelig Befaling Del i Affattelsen af Kirkeordinansen og kaldtes s. A. til Sognepræst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn og Prof. i Rhetorik. Efter Bugenhagens Afrejse blev han 1539 Læsemester i Theologien, skjønt han tidligere mest havde sysselsat sig med humanistiske Fag. En Strid med Kjøbenhavns Borgerskab bragte ham 1548 til at modtage en Kaldelse til Superintendent i Vendelbo Stift. Han døde i Nov. 1553.

Chrzanow [khschānof], Stad i det østerrigske Kongerige Galizien, 5 M. v. for Krakov. 7,000 J. Bjærgværksdrift.

Chrzanowski [khschanōfski], Adalb., polsk General, f. 1788, tjente 1812—15 i den franske Hær, indtraadte derefter i den nye polske Hær og deltog 1829 i Krigen mod Tyrkiet. Efter den polske Opstand 1830 blev C. Stabschef for Skrzynecki og ledede et Tog til Volhynien; han udmærkede sig i flere Slag ved Tapperhed og Dygtighed, men vakte Mistanke, fordi han modsatte sig alle kraftige Forholdsregler og ingen Tillid havde til Folkets Begejstring. Han nærede nemlig en stor Agtelse for Ruslands Magt og raadede stadig til Underhandling, ja havde i Sommeren 1831 en hemmelig Samtale med en russisk General. Under Krukowieckis Styrelse blev C. Gouverneur i Warschau, lod, da Russerne angreb, de Frivillige afvæbne og hindrede Forsøgene paa en almindelig Rejsning. C. blev derfor heller ikke forulempet af Russerne og gik med et russisk Pas til Paris; men hverken her eller i Brysel vilde hans Landsmænd erkjende ham for Stalbroder. 1849 kaldtes C. til Sardinien for at anføre Hæren, men synes heller ikke her at have haft Tillid til den Sag, hvorfor han kæmpede. C. fik derfor snart sin Afsked og gik senere til Louisiana, hvor han døde 1861.

Chubb's Laas [tschøbb], s. Combinationslaas.

Chulo, sp. [tschūlo], s. Tyrefægtninger.

Chuquisaca [tschuki], s. Sucre.

Chur (romansk Coira), Hovedstad i Canton Graubünden i Schweiz ved Floden Plessur, ¼ M. fra dens Udløb i Rhinen, 13 M. s. ø. for Zürich. 9,000 J. Bispesæde med mærkelig Domkirke, opført i det 8de Aarh. I Kirken findes en Krypte, hvis Anlæg føres tilbage til det 5te Aarh. Ved Siden af Kirken ligger Bispegaarden med et ældgammelt Capel. Fabrikation af Zink- og Messingvarer. Livlig Handelsforbindelse med Italien over Passene Splügen og Bernhardin. Den bekjendte Malerinde Angelica Kauffmann blev født her 1747.

Church, Richard [tschørtsch], engelsk Officer, f. 1785, tjente i Hæren fra 1800 og var 1811—14 Oberst for et Regiment Grækere og Albanesere i engelsk Sold. 1815 gik C. i neapolitansk Tjeneste og udmærkede sig ved Undertrykkelsen af Røverbanderne, men blev 1820 forjagen af Indbyggerne fra Palermo, hvor han var Militærgouverneur. 1827 drog C. til Grækenland og blev Overgeneral, indtog hele Akarnanien og gjorde sig 1829 til Herre over Bugten ved Ambracia. Ikke des mindre tilsidesattes C. af Capodistrias, hvorfor han tog sin Afsked, og da han 1830 i et engelsk Skrift havde udtalt sig om Nødvendigheden af udvidede Grænser for det nye græske Rige, bød Capodistrias ham at forlade Landet. C. adlød ikke, og da hin kort efter blev myrdet, erklærede C. sig imod hans Broder og fik Hæren til at gjøre Opstand. 1835 blev C. Statsraad og 1843 Senator; han døde 1873.

Churchill [tschörtschill], Flod i Hudsonsbaylandene i Nordamerika, udspringer under 55¼° n. Br. n. for Winnipeg-Søen og falder ved Fort C. i Hudsonsbay.

Churchill [s. o.], s. Marlborough.

Churchill, Charl. [s. o.], engelsk Satiriker, f. 1731. Paa Grund af mangelfuld Kjendskab til de gamle Sprog vilde Universitetet i Oxford ikke optage ham; herfra skriver sig det Had, hvormed han forfulgte det i sine Skrifter. Han forsøgte sig paa ny paa den studerende Bane og fik et lille Præstekald i Essex, men da han blev sin Faders Efterfølger ved en Kirke i Westminster, gav han saa meget Anstød ved sit Levned, at han maatte nedlægge sit Embede. Paa samme Tid udarbejdede han sine Satirer, »Rosciad« mod Skuespillerne, »Apology«, Svar paa et Angreb paa det første, fuldt af Udfald mod Journalister, bl. a. ogsaa mod Skuespilleren Garrick. Digtet »The Ghost« er rettet mod Johnson, »The prophecy of famine, a Scotch pastoral« til Dels mod den indflydelsesrige, skotsk fødte Minister Bute. Forøvrigt var C.s hele Bane fuld af Rivninger; sin tidligere Ven Hogarth, der havde tegnet en Caricatur af en anden af C.s Venner, udskjældte han paa det brutaleste. Han døde 1764 paa en Rejse til Boulogne, næsten fortæret af Udsvævelser.

Churian-Murian, en Øgruppe under 17° 30′ n. Br. ud for den efter dem opkaldte Bugt paa Arabiens Sydkyst, tilhører England.

Chusan [tschū] ell. Tschuschan, en Øgruppe i det østchinesiske Hav ud for Mundingen af Hangtscheubugten, bestaar af flere Hundrede Smaaøer, af hvilke den største er 5 M. lang og et Par M. bred. De ere frugtbare og have talrige og gode Havne. Hovedøen C. var besat af Englænderne 1840—42.

Chvalinsk, Stad i det russiske Gouv. Saratov ved Volga, 24 M. n. ø. for Saratov. 16,000 J. Store Markeder.

Chwolson, Daniel, f. i Wilna 10 Dec. 1820 af jødiske Forældre, fik i sin Ungdom Undervisning i Talmud, studerede fra 1840 i Breslau de semitiske Sprog, gik 1847 til Wien for at benytte de derværende orientalske Haandskrifter og 1850 til Petersborg, hvor han 1855, efter at være gaaet over til Christendommen, blev Professor ved Universitetet i hebraisk Sprog og Literatur. Hans Hovedværker ere: „Die Ssabier und der Ssabismus“ (2 Bd., 1856), udgivet af det russiske Akademi, „Über die Überreste der altbabylonischen Literatur in arab. Übersetzungen“, optaget i det russiske Akademis Memoirer, og »Corpus inscriptionum hebraicarum« (Petersb., 1882).

Chyluskar, egtl. kun de fra Tarmens Slimhinde kommende Lymphekar, som foruden Lymphe fortrinsvis optage det fordøjede Fedt fra Tarmen; tidligere antog man, at alle Produkter af Fordøjelsen optoges udelukkende gjennem disse, og det vel navnlig fordi deres Indhold, den saakaldte **Chylus**, ved dens store Fedtrigdom faar et fra den sædvanlige Lymphes forskjelligt, mælkeagtigt Udseende; men nu ved man, at Tarmens Blodkar ere lige saa virksomme i denne Henseende. Ligesom Underlivets andre Lymphekar udmunde de i Brystgangen.

Chymus kaldes Føden, naar den, efter at Fordøjelsen i Maven er endt, træder ud i Tarmen.

Chytræus, Dav., bekjendt protestantisk Theolog, f. 1530, fra 1551 Prof. i Rostock, tog væsentlig Del i Udarbejdelsen af Concordieformlen. D. 1600.

Chæréa, s. Cassius.

Chæronéa, befæstet Stad i Bøotien ved Kephissos. Her sejrede Kong Philip af Makedonien over Athenienſernes og Thebanernes forenede Hære 338 f. Chr. og 86 f. Chr. Sulla over Mithridates's Feltherre Archelaos. C., der nu hedder Kapurna, er bekjendt som Plutarchs Fødeby.

Chœrilos, 1) en tragisk Digter fra Athen før 500 f. Chr., der skal have bidraget meget til den attiske Tragedies Udvikling. — 2) C. fra Samos, yngre Ven af Herodot, levede omtrent 440 f. Chr. I sit episke Digt »Persica«, hvoraf vi kun have Brudstykker, forlod han Sagnkredsen og besang Athenienſernes Sejre over Perserne. 3) C. fra Jasos i Karien omtales af Horats som en uheldig episk Digter, hvem Alexander d. store yndede og skjænkede et Guldstykke for hvert godt Vers, som han digtede.

Cialdini, Enrico [tschal], italiensk General, f. 10 Aug. 1811 i Modena, deltog 1831 i Opstanden i Romagna og flygtede derefter til Paris, hvor han gav sig til at studere Lægevidenskab. 1832 gik C. til Oporto til Dom Pedros Hær og 1835 til Spanien, hvor han kæmpede i Christinernes Rækker og senere blev Oberstlieutenant i Gendarmeriet. 1848 hjemkaldtes C. af den nye Regering i Milano, kæmpede i Venetien og blev haardt saaret og tagen til Fange i Slaget ved Vicenza. Senere ansattes C. i den sardinske Hær og kæmpede 1849 ved Novara, førte 1855 en Brigade paa Krim, bl. a. i Slaget ved Tschernaja, og blev Generalmajor og Adjudant hos Kongen. 1859 udmærkede C. sig ved Palestro og førte i Sept. 1860 den Hær, som rykkede ind i Kirkestaten, sejrede ved Castelfidardo, besatte Ancona og drog derefter til Neapel, hvor han fuldendte Omstyrtelsen af Bourbonernes Kongedømme ved at indtage Capua, Gaeta og Fortet i Messina. Til Løn blev C. General, den højeste militære Rang, Italien har. Som Medlem af Deputeretkammeret havde C. i Apr. 1861 et heftigt Sammenstød med Garibaldi, fordi han hævdede Linjehærens Fortjenester over for Friskarerne; han var i Juli—Nov. 1861 Statholder i Neapel, hvor han med stor Strænghed undertrykte Røverierne og Camorraen, og blev 1864 Senator. 1866 anførte C. den Hær, som skulde gaa over Po, men afløste senere Lamarmora som Stabschef og ledede Venetiens Besættelse. 1870 var C. Fører for Krigspartiet, som vilde yde Frankrig Hjælp; han fulgte i Dec. s. A. Kong Amadeo til Spanien og var Afsending her indtil 1873, blev efter sin Hjemkomst Hertug af Gaeta og var 1876—81 Afsending i Paris.

Cibber, Cajus Gabriel, Billedhugger, f. 1630 i Flensborg, d. 1700 i London, studerede i Rom paa Frederik III.s Bekostning og gik herfra til England, hvor han nød stor Anseelse og udførte en Mængde Arbejder, blandt hvilke Statuerne „Afsindighed“ og „Melancholi“ over Indgangen til Bedlam især berømmes. Han byggede en dansk Kirke i London. — **Colley C.**, engelsk Lystspildigter og Skuespiller, Søn af den foreg., f. 1671 i London. Lige som han stod i Færd med at drage til Universitetet i Cambridge, landede Vilhelm af Oranien i England for at gaa imod Jakob II, og han indtraadte da strax i hans Hær som Officer. Saa snart Vilhelm 1689 var bleven Konge, forlod C. imidlertid Krigstjenesten og fulgte allerede s. A. en længe næret Tilbøjelighed ved at gaa til Drurylanetheatret. I Begyndelsen gjorde han kun liden Lykke, men ved Flid og Udholdenhed opnaaede han, især siden han fra 1696 med Held begyndte at digte Lystspil og deri anbragte effectfulde Roller for sig selv, at komme i stor Yndest hos Publikum, fornemmelig ved original komisk Fremstilling af latterlige gamle og forelskede Narre. Som Lystspildigter stod han i megen Anseelse. Allerede hans første Stykke »Love's last shift« vandt glimrende Bifald, og et Par af hans 26 Stykker komme endnu jævnlig til Opførelse. Ikke des mindre maatte han udholde mange haarde Angreb af misundelige Samtidige, blandt hvilke især Pope, som harmedes over hans Udnævnelse til »Poet laureate« (kronet Digter, d. e. Hofpoet) og deraf, at han undertiden omarbejdede franske Stykker, tog Anledning til med megen Overdrivelse at sigte ham for Plagiat. 1711 blev han Medejer af Drurylanetheatret, som han ledede, indtil han 1731 velhavende og agtet trak sig tilbage til Privatlivet. Han døde 1757. Foruden hans dramatiske Værker, som udkom i London 1779, have vi af ham en meget interessant Selvbiographi, der indeholder ypperlige Bidrag til det engelske Theaters Historie indtil Garricks Fremtræden.

Cibórium, egtl. det bægerformede Kjærnehus paa en ægyptisk Plante, hvilket hos Ægypterne brugtes som Drikkekar, dernæst et Drikkebæger. I den romerske Kirke er C. den som oftest forgyldte Sølvskaal, der bruges til Opbevaring af den indviede Hostie. I den ældre Kirke var C. en lille Baldachin paa 4 Søjler, som stod paa Alteret; en Guldkjæde bar Duen af Sølv, hvori Nadveren blev opbevaret til de syge.

Cibrário, Luigi, Greve [tschi], italiensk Statsmand og Historiker, f. 1802, indtraadte 1824 i den sardinske Statstjeneste og brugtes siden 1832 af Kong Carl Albert, hvis Ven han var, i fortrolige diplomatiske Hverv. I Aug. 1848 sendtes C. til Venezia for at tage Landet i Besiddelse som Regeringscommissær, blev 1849 Senator og sendtes til Oporto med en Adresse til Carl Albert. Hans Beretning herom indeholder vigtige Oplysninger om Tildragelserne i Norditalien i Aaret 1848. 1850 blev C. Generaltolddirecteur og i Maj 1852 Finansminister, senere Undervisnings- og i Maj 1855 Udenrigsminister indtil næste Foraar. D. 1870. Allerede 1825 udgav C. et lille Skrift om Savoiens Fyrster og senere en Række grundige historiske Værker: „Det savojiske Riges Historie indtil Amadeus VIII“ (3 Bd., 1840—47), „Oprindelsen og Udviklingen af det savojiske Riges Institutioner“ (2 Bd., 1854—55), „Staden Turins Historie“ (2 Bd., 1847), „Middelalderens politiske Økonomi“ (3 Bd. 1839, 5 Udg. 1861);

„Artilleriets Udvikling fra 1300 til 1700" (1844), „Slaveriet og særlig Landbrugs-Slavernes Trældom" (2 Bd., 1868—69) og mange Specialskrifter om det savojiske Huses og dets Landes Historie; desuden 3 Bd. Noveller.

Cicade (Cicada), Orden af Insekternes Klasse. De have ligesom Tægerne en lang og lige Sugesnabel, som dannes af den saakaldte Underlæbe, der er forlænget i Skikkelse af et Rør og udgaar fra den bageste Del af Hovedets Underflade; den er, naar den ikke benyttes til at suge med, bøjet ind under Bugen og indeholder 4 Naale, der ligesom hos Tægerne ere Ombannelser af Kjæverne og Kindbakkerne og benyttes til at stikke Hul paa de Plantedele, som C. udsuge. C.s Legeme er tykt og plumpt, dets tre Afsnit ikke skilte ved meget dybe Indsnit, Hovedet og Øjnene store og Bagbenene ofte uddannede til at springe med. De have 4 under Hvilen taglagte Vinger, som hos de forskjellige Slægter ere af noget forskjellig Beskaffenhed; Forvingerne ere en Del større end Bagvingerne. C. leve alle af at suge Plantesafter; deres Larver og Nympher ligne næsten ganske det fuldkomne Insekt, naar undtages, at Larverne mangle Vingerne og Nympherne kun have Spor til dem. Hos **Lygtecicaderne** ell. de saakaldte Lygtebragere (Fulgora) ere Vingerne næsten læderagtige, ofte livlig farvede og udstyrede med et lignende tæt Net af Ribber som Græshoppernes Vinger. Hovedet er desuden forlænget eller oppustet ligesom til et Horn, og det er maaske herfra, at det Lys udgaar, om hvis Eksistens og Styrke alt for mange Beretninger synes at vidne, til at man rent ud tør forkaste Fortællingerne derom som Fabler, uagtet det heller ikke mangler paa bestemte Forsikringer om, at de ikke lyse; maaske lyse de kun til bestemte Tider, f. Ex. i Forplantningstiden. Andre Arter af C. faa et højst ejendommeligt Udseende ved særegne Udvæxter paa Forryggen. Hos de saakaldte **Sangcicader** ere Vingerne klare og hindeagtige, med nogle faa store, gaffelgrenede Ribber ligesom i Sommerfuglevingerne. De have deres Navn af den gjennemtrængende Musik, som Hannerne lade høre, især i Middagssolen. Det Redskab, hvormed de frembringe den, bestaar af et System af Hinder, som spændes og slappes ved egne Muskler og har sit Sæde i den forreste Del af Bagkroppen; Lyden føres ud igjennem 2 Huller paa Bugen. Larverne og Nympherne udmærke sig ved, at deres Forben ere Graveben; de leve nemlig i Jorden, skjønt Moderen lægger sine Æg ved Hjælp af en kort Læggebraad, der er bygget som en dobbelt Sav, i tørre Grene, hvorfra Larverne, naar de ere udklækkede, søge ned i Jorden, hvor de ernære sig ved at suge Saften af Trærødderne. Berygtet ved sine Ødelæggelser paa Træerne i Nordamerika er en Art (C. septendecima), der optræder regelmæssig hvert 13de eller 17de Aar paa hvert Sted, svarende til Insektets lange Udviklingstid. De saakaldte **Skumcicader** (f. Ex. Cercopis spumaria) sidde som Larver paa Plantestængler, omgivne af en skummende, vandagtig Vædske, som de have afsondret, og som ligner Spyt, hvorfor Almuen kalder det „Gjøgespyt" (i Norge „Troldkjæringspyt"). I det hele udmærke C. sig ofte, i Lighed med de med dem beslægtede Bladlus og Skjoldlus, ved enten selv at afsondre særegne Stoffer eller ved at foranledige saadanne hos Planterne ved deres Stik. Det første er f. Ex. Tilfældet hos nogle chinesiske C., der afsondre en fin Vox, som bliver indsamlet og anvendt; det sidste med **Mannacicaden** (C. Orni s. Tettigonia) i Sydeuropa, som ved at stikke Mannaasketræets Blade fremkalder en Udsvedning (den saakaldte Manna foliata ell. M. de fronde), der dog faas i rigeligere Mængde ved at man gjør Indsnit i Barken. Vore C. ere kun smaa og uanselige, hvorimod Familien i Tropelandene er repræsenteret af en Mængde Former, hvoraf mange udmærke sig ved Størrelse og Farvepragt. Den sydamerikanske Lygtebrager (Fulgora laternaria) har saaledes en Vingestrækning af 5—6 Tommer. Allerede i Oldtiden omtales disse Insekter; de betragtedes som Musernes Yndlinge, skulde leve af Dug og siddende paa de højeste Træer forkynde Sommerens Komme med deres Sang; „ligesom Guderne have de intet Blod i deres Legeme" siger Anakreon, og en anden Forfatter priser dem lykkelige, fordi deres Koner ere stumme. Den yndigste menneskelige Stemme sammenlignedes med C.s.

Cicatrice, s. **Ar**.

Cicci, Mar. Luig. [tschittschi], ital. Digterinde, f. 1760 i Pisa, blev optaget i et Kloster, hvor hun trods Forbudet læste Digterværker, hvorved der vaktes Trang hos hende til selvstændig Produktion. Da man tog Blæk og Pen fra hende, skrev hun med Pinde dyppede i Vindruesaft. Da hun kom ud af Klosteret, studerede hun Fransk, Engelsk, Mathematik og Historie og læste Newton og Locke. Hun blev Medlem af et Par Akademier, hvor hun gjorde Lykke ved sin Declamation af sine Vers, der støttedes af en smuk Personlighed. D. 1794.

Cicero, en Bogtrykkerskrift, s. **Skrifter**.

Cicero, Marcus Tullius, Romernes berømteste Taler og Stilist, f. 106 f. Chr. i Arpinum, hørte til en velhavende og anset Familie, hvis Medlemmer dog ikke havde beklædt Statsembeder. Sin første Dannelse modtog han i Rom tillige med sin Broder Q. Cicero. Blandt hans Lærere nævnes den græske Digter Archias, hvem C. senere forsvarede i en Retssag. Allerede tidlig kom han i Berøring med de fremragende Talere Lucius Licinius Crassus og Marcus Antonius; i en Alder af 17 Aar sluttede han sig til den berømte Retslærde Q. Mucius Scævola Augur og efter dennes Død til Q. Mucius Scævola Pontifex. Forbundsfællekrigen, i hvilken han gjorde Krigstjeneste, afbrød for en Tid hans Studier, men han gjenoptog dem med Iver under Partikampene mellem Marius og Sulla; navnlig hørte han Forelæsninger over græsk Philosophi hos forskjellige Grækere, som paa den Tid opholdt sig i Rom, uden dog at tabe sit Hovedformaal, Uddannelsen i Talekunsten, af Sigte. I en Alder af 26 Aar optraadte han første Gang i en Civilproces; Aaret efter (80) vandt han stor Anseelse ved sit glimrende Forsvar for Sextus Roscius fra Ameria, der var an-

klaget for Fadermord. Paa Grund af svækket Helbred foretog han derpaa en Rejse til Grækenland og Asien; i Athen fornyede han sit Bekjendtskab med den romerske Ridder Titus Pomponius Atticus, med hvem han vedblev at staa i venskabelig Forbindelse lige til sin Død. Efter Sullas Død 78 vendte C. tilbage til Rom, styrket paa Sjæl og Legeme, og fra den Tid af begynder egentlig hans offentlige Løbebane. 75 var han Qvæstor, 69 Ædil; Aaret i Forvejen indlagde han sig stor Berømmelse ved at anklage den berygtede Verres for Provinsudsugelse. I sit Prætur 66 sluttede han sig til Pompejus og bidrog ved sin Tale »Pro lege Manilia« væsentlig til at skaffe denne Overanførselen mod Mithridat. Indtil denne Tid havde C. nærmest sluttet sig til Folkepartiet for at vinde Popularitet og bane sig Vej til de højeste Embeder, men Aar 63, da han beklædte Consulatet, sluttede han sig til det conservative Parti (Senatspartiet) og undertrykte den catilinariske Sammensværgelse. Herved vandt han sin største Berømmelse, men roste sig rigtignok ofte paa en taktløs Maade af denne Fortjeneste. Da han, efter at det første Triumvirat var dannet Aar 60, opponerede mod Triumvirernes Bestræbelser, gav disse hans private Fjende, den berygtede Almnetribun P. Clodius, frie Hænder til at optræde mod ham, og denne foreslog den Lov, at de skulde være fredløse, som uden Lov og Dom havde ladet romerske Borgere dræbe. Dette Forslag var møntet paa C., der veg for Stormen ved at gaa i frivillig Landflygtighed til Grækenland 58; men allerede det følgende Aar lykkedes det hans Venner, Consulen P. Lentulus Spinther og Tribunen T. Annius Milo, at udvirke hans Tilbagekaldelse. Efter sin Hjemkomst optraadte C. med stor Forsigtighed over for Triumvirerne og virkede fornemmelig kun som Sagfører og Forfatter af rhetoriske og philosophiske Skrifter; dog forsvarede han 52 Milo, da denne var anklaget for at have dræbt Clodius. 51—50 var han meget mod sit Ønske Proconsul i Kilikien, hvor han efter sin egen Fremstilling indlagde sig store Fortjenester baade som Provinsbestyrer og ved sine krigerske Foretagender. Ved Udbruddet af Borgerkrigen sluttede han sig efter længere Tids Vaklen til Pompejus, men opgav efter Slaget ved Pharsalus (48) Kampen og vendte 47 efter Cæsars Opfordring tilbage til Rom, hvor han paa ny hengav sig til philosophisk og rhetorisk Forfattervirksomhed. Efter Cæsars Drab (44), hvorover C. glædede sig, skjønt Cæsar havde behandlet ham med stor Hensynsfuldhed, fattede han Haab om, at den republikanske Statsform kunde bevares, men da Antonius tilrev sig Magten, besluttede han at rejse til Athen; undervejs modtog han imidlertid gunstigere Efterretninger fra Rom, hvorfor han vendte tilbage til Byen og optraadte med stor Heftighed mod Antonius i sine saakaldte philippiske Taler. Ved disse udvirkede han, at Antonius blev erklæret for Fædrelandets Fjende; men det var kun en kortvarig Triumph, thi da Antonius, Octavian og Lepidus havde sluttet det andet Triumvirat, blev C. proskriberet og dræbt 43, inden han kunde flygte fra Italien. C. var en redelig Patriot, der mente det vel med Staten; men hans mindre faste Charakter og store Forfængelighed gjorde hans Optræden usikker og vaklende ved afgjørende Lejligheder. Derimod sikrer hans rige Forfattervirksomhed ham en fremragende Plads i den romerske Literatur; hans Sprog er rent og klassisk og gjælder som Norm for det prosaiske Udtryk. Han optraadte ogsaa som Digter, men de Brudstykker af hans Poesier, som ere bevarede, give ikke synderlig Grund til at beklage Tabet af det øvrige. Han var Roms første Taler og udmærker sig som saadan ved sit flydende og blomstrende Sprog, men staar i Naturlighed og Kraft langt tilbage for Demosthenes. Af hans mange Taler have vi 57 bevarede; mest bekjendte ere Talerne for Roscius fra Ameria, mod Verres, for det maniliske Lovforslag, mod Catilina, for Sestius, for Milo og de philippiske Taler. Af hans rhetoriske Skrifter, der ligesom hans philosophiske i Regelen ere affattede i Dialogform, ere følgende de betydeligste: »de oratore« (3 Bd.), »Brutus« og »orator«. Fra C.s Haand have vi bevaret en Mængde Breve, der ikke vare beregnede paa Offentliggjørelse, og som derfor indeholde uvurderlige Bidrag til Datidens Historie; der er 16 Bøger Breve »ad familiares« (d. e. forskjellige Mænd, med hvilke han stod i nærmere eller fjærnere Berøring), Brevene til hans Ven Atticus (16 B.), til hans Broder Quintus (3 B.) og til Marcus Brutus (2 B.). I philosophisk Henseende var C. Eklektiker. Tidlig lærte han gjennem Phædros Epikuræismen at kjende og blev af Philon fra Larissa hendragen til den akademiske Philosophi, som hvis Tilhænger han senere bestandig har betegnet sig selv. Da han 78 besøgte Grækenland, hørte han i Athen Phædros og Epikuræeren Zenon, gjorde Bekjendtskab med Posidonios, men sluttede sig især til Grundlæggeren af den nyakademiske Eklekticisme, Antiochos fra Askalon. C.s philosophiske Betydning ligger ikke i selvstændig Forskning eller Frembringelse af nye Ideer, men deri, at han omplantede den græske Philosophi paa romersk Grund. Først i en ældre Alder, da han var trængt bort fra Deltagelse i det offentlige Liv, begyndte hans philosophiske Forfattervirksomhed, som især falder mellem 45 og 43. C.s Standpunkt er en paa Skepsis grundet Eklekticisme. Egentlig tillægger han kun den praktiske Side af Philosophien Betydning; i Theorien er han overalt skeptisk, mindre paa Grund af selvstændig Forskning, end fordi han ikke kan bestemme sig; theoretisk henviser han til den indre, umiddelbare Vished og naturlige Sandhedsfølelse, praktisk til den medfødte Sædelighedsbevidsthed, som skal kunne udvikles og virkeliggjøres af os selv. Han er en afgjort Modstander af Epikuræismen; derimod optager han Elementer fra den akademiske, peripatetiske og stoiske Skole, men i deres Bearbejdelse formaar han kun at give en eklektisk Populærphilosophi. De vigtigste af hans philosophiske Skrifter ere »De finibus bonorum et malorum«, »De officiis« og »Quæstiones Tusculanæ«. — C. havde en Datter, Tullia, der døde før Faderen, og Sønnen M. Tullius C.,

f. 65 f. Chr., der, efter at have nydt en omhyggelig Opdragelse, 48 kæmpede paa Pompejus's og 42 paa Brutus's Side. Efter Slaget ved Philippi flygtede han til Sextus Pompejus, men vendte 39 tilbage til Rom og blev af Octavian udnævnt til Consul 30 f. Chr. Han var en ubetydelig Person, og hans Dødsaar er ubekjendt. — Den ældre C.s Broder, **Quintus Tullius C.**, var Prætor 62, Statholder i Asien 61—58, Legat hos Cæsar i Gallien 54—52 og hos sin Broder i Kilikien 51. Ligesom sin Broder sluttede han sig i Borgerkrigen til Pompejus, blev benaadet af Cæsar og proskriberet 43 f. Chr.

Ciceröne, it., Fører, Vejviser, oprindel. blandt Roms Oldtidsminder, skjæmtvis kaldte efter Cicero paa Grund af deres Tungeførdighed.

Ciceruacchio, Aug. Brunetti, kaldet [tschitscheruākkio], Vognmand fra Trastevere, gjorde sig 1847 bekjendt ved den Veltalenhed, hvormed han styrede Folkemassen i Rom, og den Snildhed, hvormed han under stadig gjentagen Hyldest afnødede Pave Pius IX den ene frisindede Indrømmelse efter den anden. Senere sluttede C. sig til Mazzini og drog efter Roms Indtagelse 1849 bort med Garibaldi, men blev paa Vejen gjennem Mellemitalien fangen og skudt af Østerrigerne tillige med sine to Sønner.

Cichörie (Cichorium), Slægt af de kurvblomstredes Familie (Løvetandsgruppen) med stor, grenet Stængel, fjerdelte Blade og himmelblaa Kroner. **Almindelig C.** (C. Intybus) er en vedvarende Urt, der vorer vildt i næsten hele Europa og dyrkes flere Steder i det store for Rodens Skyld, der bruges som Surrogat for Kaffe. Bladene benyttes af mange — saaledes navnlig i Paris — som Salat, især om Vinteren og Foraaret; men for at faa dem sprøde og saftfulde maa man dyrke Planten paa et mørkt Sted. Ved samme Behandlingsmaade faas en endnu bedre Salat af **Endivien** (C. Endivia), en en- eller toaarig Urt fra Orienten, der ikke sjælden dyrkes i Haver.

Cicisbēo [tschitschis], egtl. en Læsper, Hvisker, kaldtes i Italien en erklæret Husven, der fulgte en gift Dame i Selskaber, Theatret, paa Spaseretoure osv. og her traadte i Stedet for Manden, som uden for Huset kun var meget lidt sammen med Konen. Nu er dette Forhold, der i Regelen var ustraffeligt, til Dels gaaet af Brug. I Spanien kaldes en saadan Husven **Anno**.

Cicognara, Leopoldo, Greve af [tschikonjāra], italiensk Kunsthistoriker, f. 1767 i Ferrara, beklædte fra 1796 vigtige Embeder i den cisalpinske Republik, udgav 1813—18 sit Hovedværk i Kunsthistorien, »Storia della Scultura« (3 Bd. Fol.), og døde 1834 som Directeur for Samlingerne i Vaticanet.

Ciconi, Teobaldo [tschi], italiensk Lystspildigter, f. 1824, studerede i Padua, tog Del i Frihedskampen 1848 og helligede sig derefter til Literaturen. 1857 udkom Lystspillet »Le pecorelle smarrite«, der efterfulgtes af »I Garibaldini«, »Le mosche bianche« o. fl. D. 1863 i Milano.

Cid, den berømte spanske, i Sagn og Sange fejrede Nationalhelt, hed egentl. **Rodrigo Ruy Diaz**, Greve af **Vivar**; Maurerne kaldte ham C. (arab. sid, d. e. Herren), og hans Landsmænd el Campeadōr (d. e. Feltherren). Hans Liv og Levnedsbegivenheder ere for en stor Del indhyllede i mythisk Indklædning. Han skal være født i Burgos 1026 og udmærkede sig allerede under Kong Ferdinand I af Castilien i en ung Alder ved glimrende Vaabengjerninger. Efter Ferdinands Død kæmpede han under hans Søn Sancho II baade mod Maurerne og imod Kongens Broder Alfons VI af Leon, som han overvandt 1068. Da Sancho var bleven dræbt 1072, og Alfons besteg Castiliens Trone, var C. den eneste af Stormændene, der vovede at afkræve ham den Ed, at han ikke var skyldig i sin Broders Død. Dette paadrog ham Kongens Had; han blev forvist og kæmpede senere som Anfører for en lille Hær, snart under de christne Konger mod Maurerne, snart i Forbund med de mauriske Konger i Zaragoza mod sine Trosfæller. Flere Gange knyttedes og brødes Venskabet mellem ham og Kongen. C.s sidste store Vaabendaad var Valencias Indtagelse 1094, hvorpaa han herskede her saa godt som uindskrænket til sin Død 1099. Igjennem sine to Døtre skal C. være Stamfader til de spanske Kongeslægter. — C. blev snart Helten i Sange og Viser, der endnu synges blandt Folket; i deres ældste Form ere de tabte, og vi kjende kun deres yngre Skikkelse i de siden det 16de Aarh. opstrøvne **C.-Romancer**. De tryktes først i andre Romancecykler, f. Ex. »Cancionero de romances« (1556), jvfr. Durans »Romancero general« (1850), men udsondredes siden til særskilte Samlinger, som Escobars »Romances e historias del muy valeroso caballero el C. Ruy Diaz« (Lissab. 1605), Kellers »Romances del C.« (Stuttg. 1840) o. fl. Af disse Viser udviklede sig atter Krønniker og Digte. I dem er C. snart et Ideal af en Vasal, snart blot Ximenes romantiske Elsker. Mærkeligst er »Poema del C.«, en spansk »chanson de geste«, det ældste literære Mindesmærke i det castiliske Sprog, rimeligvis fra Beg. af 13de Aarh. (udg. af Sanchez i »Colleccion de poesias castellanas anteriores al siglo XV«, 1775; af Ochoa, Paris 1842, af Schubert i »Biblioteca castellana«, af Damas Hinard, Paris 1858, af Janer 1864 i »Biblioteca de autores españoles«). Det bestaar af to store Sange og indeholder prægtige naive Skildringer af Natur og Folkeliv; vi se Ridderskabet bryde frem af Barbariet. Efter det 13de Aarh., da Kongerne satte Pris paa at nedstamme fra C., forstørrede Historieskriverne fremdeles den om C. sig grupperende Sagnkreds. Allerede 1170 forfattedes den latinske Krønnike »Gesta Roderici Campedocti«, i Beg. af det 13de Aarh. »Genealogia del C. Ruy Diaz«; paa Alfons den vises Foranstaltning forfattedes »Cronica general« (1498), hvoraf Udtoget »Cronica del C. Ruy Diaz« er blevet en Folkebog, hvori den sagnrige Staffage culminerer. Af Legenderne, som have C. til Gjenstand, maa mærkes »Cronica particular del C.« fra 16de Aarh., udgivet af Munkene i Klosteret Cerdeña. Cidromancerne foreligge i tysk Bearbejdelse af Herder o. fl., derefter en dansk af F. L. Mynster. Med Hen-

syn til Stoffets dramatiske Behandling s. **Castro**, **Guillen de**, og **Corneille**. Willemaers »Le Cid. Son histoire, sa légende, ses poètes« (1873) indeholder en Oversigt over Tidsstudiernes Resultater.

Cidaris, „Pindigelkjær“, en Slægt af Søpindsvin, udmærket ved sin forholdsvis tykke Skal, samt ved kun at have faa Pigge, som derimod ere saa meget større, enten meget tykke eller flere Gange saa lange som Skallens Tværmaal. Foruden disse store Pigge er der dog ogsaa nogle smaa, flade Pigge, som omgive de større ved Grunden; Skallen er derfor ikke som hos de almindelige Søpindsvin, hvilke de for Resten ligne, besat med mange Knuder, men kun med nogle faa Rækker store Knuder, omgivne af enkelte mindre. Mere end andre Søpindsvin have C.-Arterne i disse Pigge et Bevægelsesmiddel, og de ere derfor i Almindel. flidte i Spidsen. En C.-Art lever i Middelhavet (C. hystrix), en anden (C. papillata) ved den skotske og norske Kyst paa meget stor Dybde (100—300 Favne); mange andre Arter findes i Tropehavene og i ældre Jordlag, f. Ex. i vort Skrivekridt og i Faxekalken.

Cider, **Æblevin**, tilberedes især i Normandiet, Picardiet og Sydengland.

Ci-devant, fr. [sidøvāng], forhenværende; under den franske Revolution betød c. en Adelsmand.

Cienfuegos, Stad paa Sydkysten af den spanske Ø Cuba i Vestindien, 30 M. ø. s. ø. for Havana, ved Nordsiden af Yaguabugten. 6,000 J. Jærnbaneforbindelse med Havana og andre Havne paa Nordkysten. Livlig Handel.

Cienfuegos, Nic. Alv. de, spansk Digter, f. 1764 i Madrid, udgav 1798 sine første Digte. Han var Discipel af Melendez og hørte til de af Voltaire og det 18de Aarh.s franske Literatur paavirkede Spaniere. Han havde været en Beundrer af Napoleon I, men hadede ham efter Forhandlingerne i Bayonne. Under den franske Invasion var han Udgiver af den tidligere Regerings officielle Blad. Paa Grund af en Artikel mod Napoleon blev han dødsdømt som Oprører (1808), men benaadedes med Landsforvisning og levede som Statsfange i Frankrig til sin Død 1809. Hans Tragedier i fransk-klassisk Stil ere ubetydelige; i hans Digte er der mere Liv og Varme, hvor han ikke directe rimer philosophiske Problemer.

Cieza, Stad i den spanske Prov. Murcia, 5 M. n. v. for Murcia, ved Floden Segura. 11,000 J. Silkeavl. Varme Bade.

Cif, en i Handelssproget anvendt Abbreviatur for Ordene cost, insurance, freight, eng., d. e. Indkjøbspris, Assurance, Fragt. Er en Ladning solgt »cif«, skal Sælgeren for den betingede Pris forskaffe et Skib, der kan bringe Varerne til Bestemmelsesstedet, og ligeledes betale Assurancepræmien for disse. Betegnelsen blev oprindelig anvendt i Telegrammer, men bruges nu saa vel i Tale- som i Skriftsproget.

Ciffer, s. **Siffer**.

Cigar. C. kunne være 1) Papirscigarer (**Cigaretter**), dannede ved Sammenrulning af skaaren Tobak i meget tyndt limet Papir, oftest stykkevis, efterhaanden som de skulle ryges; 2) Straacigarer af skaaren Tobak, rullet ind i et Majsblad; 3) naturlige C., hvor mindre Blade ere saaledes fast sammenrullede, at de faa passende Form og Dimensioner og Luft paa langs, først i et Omblad og derpaa i et Dækblad, et stort, helt Blad, ofte af et andet Slags Tobak, der lukkes i Enden ved en sammensnoet Laas eller ved Klæbning. C., som rulles fugtige, maa ikke blot tørres, men aflagres, d. e. opbevares, helst paa et varmt Sted, endog i flere Aar, da de derved efterhaanden blive betydelig bedre. C. ere Gjenstand for en levende Handel; de berømteste og kostbareste ere Havana-C., hvoraf dog de færreste ere ægte. I Europa udmærke Bremen og Hamborg sig ved deres Cigarfabrikation.

Cignani, Carlo [tschinjāni], italiensk Maler, f. 1628 i Bologna, d. 1719 smstds., var Elev af Albani og tilhører den dalende Kunst i Italien. Hans Hovedværk er Marias Himmelfart i Kuplen i Kirken Madonna del Fuoco i Forli, som han malede paa i 20 Aar. Hans rigtige Tegning og levende Farver have hævdet hans Navn. Den kgl. Malerisaml. ejer et større og et mindre Billede af ham.

Cigoli, Ludovico [tschi], ital. Maler, s. **Cardi**.

Cilicium, egtl. en grov Kappe af kilikisk Gedehaar, betegner en Haarskjorte, som bruges af de romerske Asketer som Bodsdragt. Mange Munke i Middelalderen bar bestandig en saadan Skjorte paa deres blotte Legeme. Navnet C. bruges ogsaa om et Livbælte af flettet Staaltraad med skarpe, indadvendte Spidser.

Cilli ell. **Zilli**, Stad i det østerrigske Kronland Steiermark, 13 M. s. til v. for Gratz. 5,000 J. Livlig Industri og Vinhandel. C. er omgivet med ældgamle Mure med romerske Basreliefer.

Cima, Giambattista [tschi], ital. Maler, s. **Conegliano**.

Cimabüe, Giovanni [tschi], ital. Maler, f. omtrent 1240 i Firenze, var en af de første, som ved at forbinde Studium af Naturen med den byzantinske Kunsts Overlevering medvirkede til Malerkunstens Gjenfødelse i Italien, hvorfor han ogsaa har faaet Navn af „den moderne Malerkunsts Fader“, et Navn, der maaske snarest tilkommer ham som Giottos Lærer. Det kolossale Madonnabillede i Sta Maria Novella i Firenze (Madonna de' Rucellai) vakte først Opmærksomhed; man fortæller endog, at Billedet blev baaret med Jubel og Trompeter i højtideligt Optog fra Malerens Hus til Kirken. Det udmærker sig ved en Harmoni og Skjønhed, man indtil da ikke havde kjendt, og charakteriserer ham bedre end det andet store Madonnabillede, som nu findes i Akademiet i Firenze. Det er vanskeligt nu med Sikkerhed at paapege andre Arbejder af ham. I sine sidste Leveaar var han den ledende Mester ved Udførelsen af Mosaiker til Domkirken i Pisa, og „Frelseren mellem Madonna og Evangelisten Johannes“ regnes for hans sidste Arbejde (1302). Kort efter maa han være død.

Cimarōsa, Domen. [tschi], f. 1749 i Aversa i Kongeriget Neapel, en af de fortrinligste og berømteste italienske Operacomponister. Faderen

var Murer og Moderen Vaskerkone og en Fattigskole i Neapel hans Læreanstalt, men en skikkelig Organist, Pater Polcano, mærkede Drengens sjældne Anlæg og tog sig af ham. Efter 11 Aars Studier af de gamle italienske Mestere paa en Friplads i Conservatoriet blev hans første Opera »Le stravaganza del conte« 1772 opført i Neapel og gjorde Lykke. C. har foruden en Mængde Kirkemusik og andre Sager skrevet mellem 70 og 80 Operaer, af hvilke »Il matrimonio segreto«, der anses for hans fortrinligste Værk, kom frem i Wien 1792, blev opført der 57 Gange efter hinanden og senere gjorde umaadelig Lykke overalt. Ved den første Opførelse maatte hele Operaen paa Forlangende af Kejser Leopold II, efter at samtlige medvirkende vare blevne beværtede, gives en Gang endnu. Med Undtagelse af 3 Aar, som C. efter Indbydelse af Katharine II tilbragte i Petersborg, og et Aar i Wien levede han i Italien. Men hans sidste Aar vare trods al den Udmærkelse og Beundring, hele Verden havde ydet ham, ikke lykkelige. Ved sin Tilbagekomst til Neapel mødte han mange Intriguer og megen Modstand, som hans Medbejler Paesiello beredte ham i Spidsen for et stort Parti. Vel blev C. kgl. Capelmester og Lærer for de yngre Prinsesser; men da han under Franskmændenes italienske Sejerstog havde røbet Sympathi for Revolutionens Grundsætninger, blev han fængslet, dømt til Døden og kun paa Forbøn af næsten alle Europas Hoffer løsladt imod at forlade Landet. C. vilde rejse til Petersborg, men naaede kun Venezia, hvor han døde 11 Jan. 1801. Rygtet sagde, at han var forgivet, hvilket senere har vist sig usandsynligt. Lige saa let, livlig, spøgefuld og gratiøs C. var i den komiske Opera, lige saa følelsesfuld, dyb og stor var han i den tragiske, hvorom hans »Gli Orazi e i Curiazi«, »Ataserse« og »Semiramide« vidne. 1816 blev hans Buste af Canova opstillet i Pantheon i Rom ved Siden af Sacchinis og Paesiellos.

Cimbrer, en Krigerskare, som i Forening med Teutonerne, medførende Kvinder og Børn, lig en Folkevandring fra Germanien brød ind i Italien og Gallien. De kom herved 113 f. Chr. i Kamp mod Romerne, der led svære Nederlag imod disse formedelst Legemskraft og Tapperhed frygtede Barbarer. Omsider slog og fangede C. Marius dem fuldstændig paa de raudiske Marker (ved Verona) 30 Juli 101. De senere romerske Forfattere tænkte sig dem komne fra det germanske Havs Strande, hvor de derfor gav den jyske Halvø Navnet Chersonesus Cimbrica. Sikkert er kun, at de kom fra det nordlige Germanien, og at de fleste romerske Forfattere, som Cæsar og Tacitus, ansaa dem for Germaner. Navnet ligner Kimmeriernes (s. d. A.), som er et østeuropæisk Rytterfolk af samme Stamme som Skyther, og Kymrernes (s. d. A.), men er af ganske forskjellig Oprindelse.

Cimbrishamn eller Simrishamn, Søstad paa den østlige Kyst af Skaane, lige over for Bornholm. 1892 I. (1881). I de sidste Aar er Staden ved en privat Bane bleven sat i Forbindelse med de skaanske Jærnveje, og Handelen, især med Sæd og Brændevin, er ret livlig. Havnen har en Dybde af 6—10 Fod (2—3 Met.). Handelsflaaden bestod 1881 af 60 Fartøjer af 6,638 Tons. C. er en gammel By (allerede 1368 omtales den som erobret af den svenske Konge Albrecht), som har det især i tidligere Dage betydelige Fiskeri at takke for sin Opkomst.

Cinchōna, s. Chinatræ.

Cincinnāti, Stad i Staten Ohio i Nordamerika, ved Floden Ohios højre Bred, lige over for Covington i Kentucky, 87 M. v. for Washington, med 256,000 I. (1880), hvoriblandt en stor Mængde Tyskere, der for det meste bebo et eget Kvarter, „Little Germany“ (lille Tyskland). C. er Sæde for en katholsk Ærkebiskop, har en prægtig katholsk Kathedralkirke, over 200 andre Kirker, et astronomisk Observatorium, et Kunstakademi, talrige højere Undervisningsanstalter, flere Theatre, et stort Sindssygehus og mange Hospitaler. Industrien er meget betydelig, navnlig Møllerier og Fabrikation af Dampmaskiner, Bomuldstøjer, Klæde, Papir, Tobak, Sæbe og Lys. Svineslagterierne have et overordentligt Omfang, og man angiver den aarlige Nedslagtning til c. 3 Mill. Stykker, der som saltet og røget Flæsk forsendes over hele Unionen, en Bedrift, der er af saadan Betydning, at man derfor har tillagt Staden Navnet Porkopolis (Svinestaden), medens den paa Grund af sin betydelige Handel ogsaa kaldes Vestens Dronning. Talrige Jærnbanelinjer samles her, og paa Ohio finder en meget levende Dampskibsfart Sted. — C. blev anlagt 1789 under Navnet Losantiville, men fik allerede Aaret efter sit nuværende Navn.

Cincinnātus, Lucius Quintius, blev af den senere Tids Romere fremhævet som et Mønster paa romersk Dyd og rene Sæder. Han var en Forkæmper for Patricierne mod Plebejerne. Da han 458 f. Chr. under en Staten truende ydre Fare var bleven udnævnt til Dictator, fandt de Sendebud, der skulde meddele ham Valget, ham sysselsat med Markarbejde; han fulgte dem og reddede Fædrelandet. Efter at have beklædt Dictaturen i 16 Dage traadte han tilbage og begav sig atter ud paa sit Gods. Endnu en Gang blev han som 80aarig Olding udnævnt til Dictator, 439 f. Chr., og dæmpede heldig de af Plebejeren Spurius Mælius fremkaldte Uroligheder.

Cinders, den bedste Slags Cokes (s. d. A.), som faas af de dertil tjenligste Stenkul ved Forkulning i stærk Hede i særskilte Ovne, der enten ere indrettede saaledes, at den udviklede Gas cirkulerer og forbrænder i Kanaler uden om Ovnen, eller saaledes, at Gassen ved paa passende Maade tilledet Luft brænder inde i Ovnen. I første Tilfælde anvendes Spildevarmen jævnlig til andre Formaal. C. indeholde meget mindre Brint, mindre Svovl, men mere Aske end Kullene, som nemlig ved Omdannelsen tabe omtr. $\frac{1}{2}$ i Vægt. Vandmængden er et Par Proc. De anvendes især til Jærnudsmeltning, Jærnstøbning og Locomotivbrug, hvortil kræves stor Tæthed af Brændmaterialet.

Cinēlli (sandsynl. Forkortn. af it. bacinelli, smaa Bækkener) ell. Piatti, de tyrkiske Bækkener i Janitscharmusiken (s. Bækkener).

Cineräria, Knokurt, Slægt af de kurvblomstredes Familie (Astergruppen), nærmest beslægtet med Senecio. Kun to Arter voxe vildt i Danmark, hvoraf almindelig K. (C. palustris) med store gule Blomsterkurve voxer i Tørvemoser; flere Arter, især fra Sydafrika og de canariske Øer, dyrkes som Potteplanter.

Cinna, Lucius Cornelius, var en Romer af gammel patricisk Byrd. Skjønt han hørte til Sullas Modstandere, blev han dog med Sullas Indvilligelse valgt til Consul for 87 f. Chr., efter at han havde forpligtet sig til ikke at foretage noget imod Sullas Indretninger. Men efter dennes Bortrejse til Krigen mod Mithridat kom det strax til voldsomme Optrin; C., der havde gjenoptaget et Lovforslag af Tribunen Sulpicius, i Følge hvilket de nye Borgere skulde optages i de 35 gamle Tribus, mødte heftig Modstand hos sin Collega Octavius, en ivrig Optimat; til sidst maatte C. forlade Rom, hvorpaa han samlede Tropper hos de nye Borgere, forenede sig med Marius, som han havde kaldt tilbage fra Landsflygtigheden, trængte ind i Byen og anrettede et frygteligt Blodbad paa Sullas Tilhængere. Dernæst var C. Consul 4 Aar i Træk (87—84); han gav de nye Borgere lige Stemmeret med de gamle, men ellers er hans Regimente ikke mærkeligt. Da Sulla derpaa beredte sig til at vende tilbage fra Asien, vilde C. drage imod ham over til den græske Halvø, men hans Soldater gjorde Oprør og dræbte ham 84. — Hans Søn, **Lucius Cornelius Cinna**, maatte paa Grund af sin Deltagelse i Partikampene 78—77 f. Chr. flygte til Spanien, men blev amnesteret ved sin Svoger Cæsars Indflydelse, ligesom denne ogsaa gjorde ham til Prætor 44. Dog forsøgte han efter Cæsars Mord at optræde til Fordel for dennes Mordere, men opgav hurtig dette Forsøg, da han mærkede Folkets Stemning. **Cnejus Cornelius Cinna Magnus**, en Søn af den sidstnævnte og den berømte Pompejus's Datter, kæmpede ved Actium mod Octavian og stiftede senere en Sammensværgelse mod hans Liv, men blev benaadet og var derpaa til sin Død hans tro Tilhænger.

Cinnamómum, s. **Kaneltræ.**

Cinnóber, et skarlagenrødt Mineral, bestaar af Svovlkvægsølv og forekommer krystalliseret, men mest i djærv Tilstand ved Idria, Almaden i Spanien, hvor det allerede bearbejdedes af Grækerne 700 Aar f. Chr., og i Californien. C. er den vigtigste Kvægsølvmalm og benyttes dels til deraf at vinde Metallet, dels umiddelbart til Malerfarve. Det meste C. tilberedes imidlertid kunstig. Haardheden er kun ringe (2—2,5), Vægtfylden 8.

Cino (egtl. Guittone, Diminutiv Guittoncino, forkortet til C.) **da Pistoja** [tschi], ital. Retslærd og Digter, f. 1270 i Pistoja, maatte under Partikampene i sin Fødeby, hvor han stod paa ghibellinsk Side, drage i Landsflygtighed til Lombardiet, maaske til Frankrig (1309—11), kom dernæst til Rom med Henrik VII.s Hær og var i nogen Tid ansat i Neapel. Han skrev en Commentar over den romerske Codex, holdt Forelæsninger i Treviso, Perugia og Firenze, besang i sine »Rime« (udg. med en Biographi 1826 af Ciampi) sin ulykkelige Kjærlighed til Selvaggia, var [Ven af Dante og Petrarca, hvilken sidste endog benyttede flere af C.s Billeder i sine Digte. Han døde 1336 i sin Fødeby.

Cinq-Mars, Henri Coiffier de Ruzé d'Effiat, Marquis de [sæng-mährs], fransk Adelsmand, f. 1620, blev kun 18 Aar gl. Overstaldmester, efter at han af Cardinal Richelieu var kaldet til Hoffet for at være til Selskab for og Cardinalens Spion hos den svage Kong Ludvig XIII. Ved sin Skjønhed og Aand vandt han hurtig Kongens Yndest; men Richelieu, der havde trukket C. frem for at benytte ham som Redskab til at holde Kongen under sin Indflydelse, fik snart Lejlighed til at erkjende, at han havde taget fejl i sit Valg. Den unge, fyrige og ærgjerrige Mand vilde selv spille en Rolle og fattede Had til Richelieu, som modsatte sig hans ærgjerrige Ønsker. Han indlod sig med Kongens Broder Gaston af Orléans o. fl. i en Sammensværgelse mod den almægtige Minister, og man sluttede en hemmelig Tractat med det spanske Hof, men Planen røbedes; Kongen turde ikke bryde med sin uundværlige Minister og ofrede sin Yndling. C. blev fængslet i Narbonne, hvor han opholdt sig med Hoffet, og tillige med sin Ven de Thou dømt til Døden og henrettet i Lyon 12 Sept. 1642.

Cinquecénto, it. [tschinkvetschénto], egtl. 500, bruges i Kunsthistorien som Betegnelse for det 16de Aarhundredes blomstrende Kunstperiode i Italien, og ved Cinquecentisterne forstaar man dette Aarh.s navnkundige Kunstnere, Michel Angelo, Rafael, Tizian, Correggio, Lionardo o. fl., eller dets Digtere, Ariosto, Tasso o. a.

Cinque Ports [sænk paahr], d. e. de 5 Havne, var oprindelig 5, senere 7 engelske Havne ved Kanalen, der fra Vilhelm Erobrerens Tid vare pligtige at stille og udruste et vist Antal Skibe og Matroser til Landets Forsvar, hvorfor de nød betydelige Forrettigheder. Disse Havne vare Sandwich, Dover, Hythe og Romney i Kent-Shire, og Winchelsea med Rye, Hastings og Seaford i Sussex-Shire. Havnene ere nu for en stor Del tilsandede, og deres militære Betydning for længst ophørt. Dog bestaar Embedet som Gouverneur af C. P. (Lord Warden of the C. P.) endnu som en højt lønnet Ærespost for fremragende Statsmænd (Wellington, Palmerston, Granville).

Cintra, Flække i den portugisiske Prov. Estremadura, 3 M. v. n. v. for Lissabon. 5,000 I. Prægtig Omegn. Kongeligt Lystslot. I Nærheden er det saakaldte Korkkloster, hvis Celler ere udhuggede i Klippen og beklædte med Kork for at fjærne Fugtighed. I C. sluttedes 30 Aug. 1808 en Convention mellem Englænderne under Dalrymple og Franskmændene under Junot, i Følge hvilken disse rømmede Portugal.

Cione, Andrea di [tschō], ital. Maler, s. **Orcagna.**

Ciotat, La [tā], Stad i det franske Dep. Rhônemundingerne, 3 M. s. ø. for Marseille, ved Middelhavet. 8,000 I. Søfartsskole, Havn, Skibsbyggeri. Handel med Muskatvine, tørrede Frugter og Olje.

Cippus kaldtes hos Romerne en lille, firkantet Søjle uden Basis og Capitæl, hvorpaa var indgravet en Indskrift angaaende en eller anden mærkelig Person eller Begivenhed. C. brugtes ogsaa som Vejviser og Milepæl samt som Gravsten; i sidste Tilfælde var den ofte smykket med Relieffer.

Circa, lat., omtrent.

Circars, sædvanl. de nordlige C., er et ældre Navn paa et Kystlandskab i engelsk Ostindien, langs Vestsiden af den bengalske Bugt, mellem 16° og 20° n. Br. — C. blev 1687 erobret af Stormogulen, 1753 afstaaet til Frankrig og kom 1759 under Englænderne, som 1765 afstod det til Schah Allum mod en aarlig Tribut. Siden 1823 hører det atter til Englændernes umiddelbare Besiddelser.

Circăssien ell. Tscherkessien kaldtes tidligere efter Befolkningen (Tscherkesserne) den nordvestlige og midterste Del af Landet n. for Kaukasus, omkring Floden Kubans Nedreløb og Tereks Kilder.

Circassiĕnne, et Slags tyndt, let valket Kasimir.

Circello, Mŏnte- [tschirtschĕllo], et Forbjærg i Mellemitalien, ved Middelhavet, 12 M. s. s. ø. for Rom, 1600 F. højt, er Oldtidens Circejum, hvor Troldkvinden Kirke i Følge nogle Sagn skal have haft sit Opholdssted.

Circĕnsiske Lege, s. Circus.

Circleville [sĕrklvill], Stad i Staten Ohio i Nordamerika, 5 M. s. for Columbus, ved Floden Scioto. 8,000 J. Frugtbar Omegn.

Circulatiŏn (af lat. circulus, Cirkel, Kreds, Ring), Kredsløb (som Blodets), Omløb (som Pengenes). **Circulationsovn**, en Varmeovn, i hvilken Røgen føres gjennem en under flere Vinkler bøjet Kanal og saaledes først kan forlade Ovnen efter at have afgivet en stor Mængde Varme til Stuen. Kanalsystemet, „Trækket“, ligger sædvanlig inden i Ovnen; sjældnere er det ført uden om den. **Circulēre**, være i Omløb, gaa fra Haand til Haand. **Circulus in definiendo** ell. **Diallele**, den Fejl at definere A ved B, B ved C og C igjen ved A, hvorved man gaar i en Cirkel, idet man definerer ved Hjælp af Begreber, som selv forudsætte det definerede. Ex. „Dyden bestaar i retfærdig Handlen“. Da Retfærdighed selv er en Dyd, bevæger man sig her i en Kreds. **C. in demonstrăndo**, **Cirkelbevis**, den Fejl, at bevise A ved B, B ved C og C igjen ved A. Et saadant haves f. Ex., naar Kirkelærens Sandhed begrundes ved Bibelen, og Troen paa Bibelens Sandhed og Ægthed igjen grundes paa den kirkelige Tradition. **Circulær**, kredsformig, kredsløbende, omgaaende. **Circulær Afhøvling**, et Slags omvendt Drejning, idet et roterende Værktøj tildanner Overfladen af et ikke roterende Stykke. **Circulære Functioner**, de omvendte af de trigonometriske Functioner, bestemme en Cirkelbue, hvis Radius er 1, idet en trigonometrisk Function af Buen er given. **Circulære**, Rundskrivelse. Jvfr. Cirkel.

Circum, lat. Forholdsord, omkring; forekommer i mange Sammensætninger.

Circumcelliŏner, et sværmersk, asketisk Parti i Nordafrika, fremkaldt under Kejser Constans ved Forfølgelser mod Donatisterne. Selv kaldte de sig »Agonistici, d. e. Stridsmænd, Christi Soldater, den hellige Skare, Guds udvalgte Folk“; tiggende droge de Landet rundt (deraf Navnet; circum cellas, omkring i Gaardene); i den christelige Friheds Navn ophidsede de Bønderne til Oprør, prædikede Frihed og Broderskab, røvede, myrdede og brændte. I „de helliges Lejr“ var der fuldt af drukne Bønder og løsagtige Kvinder, som gik for „hellige Jomfruer“. Andre tørstede efter Martyrdøden, indtil Vanvidet greb dem; da kastede de sig i Ilden, styrtede sig ned af Klipperne eller tvang Folk til at dræbe dem. Forfærdede over dette Uvæsen bad de besindigere Donatister 348 Kejseren om at gjøre en Ende derpaa; men atter 375 maatte C.s Uvæsen paa ny kues med Vaabenmagt.

Circumflĕx („ombøjet“) kaldtes af de latinske Grammatikere efter Grækernes Forbillede en, særlig paa Græsk, i bestemte Tilfælde indtrædende ejendommelig Accentuationsform af Stavelser med en lang Selvlyd, bestaaende, som det synes, i en Forbindelse af den (i Tonhøjde) stigende Højtone (Acut) og den faldende Lavtone (Gravis). Tegnet herfor er ^ eller (i græsk Cursivskrift) ~. I nyere Sprog bruges undertiden C.-tegnet ^ med forandret Betydning, saaledes i Fransk som Udtryk for at der er foregaaet en Sammentrækning eller at en følgende Medlyd (navnlig s) er bortfalden i Udtalen, f. Ex. crû, ældre creü (ital. creduto), fête, ældre feste, âme, ældre anme (lat. anima). Af tyske Sprogforskere bruges ^ almindelig som Tegn for Selvlydslængde.

Circummeridiănhøjder, Sol- eller Stjernehøjder, som observeres meget nær ved Meridianen, bruges især til Breddebestemmelser.

Circumpolărstjærner, de Stjærner, som stedse forblive over Horizonten. Saadanne ere paa et ethvert Sted af Jorden de Stjærner, hvis Afstand fra Polen er mindre end Stedets Polhøjde.

Circumscriptiŏnsbuller, pavelige Bekjendtgjørelser, som udstedes i Anledning af Overenskomster mellem Paven og den verdslige Regering angaaende Ordningen af kirkelige Anliggender i et Land. Undertiden træde de i Stedet for Concordater eller i Forbindelse med disse og indeholde da en mere i det enkelte gaaende Bestemmelse af dem.

Circumvallatiŏnslinje, en Befæstningslinje, som ved tidligere Belejringer stundum anlagdes af Belejringshæren uden om dens Stilling for at sikre den mod Angreb af den Hær, som mulig kunde forsøge at undsætte Fæstningen.

Circus kaldtes hos Romerne de store Bygninger, der hovedsagelig var bestemte til Væddekjørsel og vare flere Gange saa lange som brede og afrundede i den ene Ende, saa at de omtrent havde Form af en halv Ellipse. Den ældste og berømteste af disse var C. maximus, bygget af Tarquinius Priscus, men senere udvidet og udsmykket af Cæsar og forskjellige af Kejserne. Den laa imellem Palatiner- og Aventinerhøjen og kunde efter de gamle Forfatteres Angivelser paa August's Tid rumme 150,000, paa Vespasians Tid 250,000 og i

den senere Kejsertid endog 385,000 Tilskuere. Den var paa de 3 Sider omgiven af Gallerier i 3 Etager med amphitheatralske Siddepladser for Tilskuerne; de 2 øverste Etager vare af Træ, den nederste, hvor Senatorerne fra Kejser Claudius's Tid havde deres Sæder, og som kaldtes podium, var af Sten. Ved den fjerde, korte, ikke afrundede Side vare de saakaldte carceres (Indelukker), hvorfra Væddeløbsvognene kjørte ud. Det med Sand bedækkede indre Rum var omgivet af en 10 F. dyb og 10 F. bred Kanal (euripus) og delt paa langs ved en 6 F. høj og 20 F. bred Mur (spina); for begge Ender af denne stod der 3 kegleformede Søjler (metæ), omkring hvilke Vognene skulde kjøre. Banen skulde tilbagelægges 7 Gange, inden Prisen blev vunden. Midt paa spina havde August ladet oprejse en Obelisk, ligesom den ogsaa var smykket paa anden Maade. En anden berømt C. fra Republikens Tid var C. Flaminius. I Kejsertiden opførtes flere nye C., af hvilke der er betydelige Levninger tilbage af den saakaldte Caracallas C., som imidlertid i Følge en der funden Indskrift er opført af Kejser Maxentius. **Circensiske Lege** kaldtes de Festligheder, som enten helt eller for de sidste Festdages Vedkommende fejredes i C. Forlystelser af denne Art havde været i Brug i Rom fra Byens ældste Tider, men senere føjedes stadig nye Fester til, saa at de bleve en tung Byrde for de Embedsmænd, som havde det Hverv at afholde dem (i Republikens Tid mest Ædilerne), thi vel anviste Staten en bestemt Sum dertil, men det blev snart Skik, at ærgjerrige Embedsmænd for at vinde Folkegunst lagde betydeligt til af deres private Midler, saa at de i Republikens sidste Tid og Kejsertiden fejredes med vanvittig Pragt og Ødselhed. Det romerske Folk elskede lidenskabelig disse Lege, og Juvenal klager med Rette over, at det kun interesserede sig for panis et Circenses (Brød og c. L.). Festligheden indlededes med et Festoptog, ført af den præsiderende Øvrighedsperson, ledsaget af Gudebillederne og Præstecollegierne osv. Efter at denne Procession havde bevæget sig igjennem C. og der var blevet ofret til Guderne, begyndte de c. L., hvis Hovedbestanddel var Væddekjørsel. I Regelen var der 100 Vogne, mest Firspand, fordelte i 25 Hold paa 4 Vogne. Hver af disse 4 Vogne var mærket med en forskjellig Farve (hvid, rød, grøn og blaa), men i den senere Kejsertid sluttede det hvide Parti sig til det grønne og det røde til det blaa, saa at vi f. Ex. ved det yderst blodige Opløb i Constantinopel under Kejser Justinian, som Partiforholdene paa C. gav Anledning til, kun høre tale om „de blaa“ og „de grønne“. End videre opførtes der gymnastiske Kampe (Væddeløb, Brydning og Nævekampe), Kunstlege til Hest (den saakaldte trojanske Leg, hvis Indstiftelse af Sagnet henførtes til Æneas), Dyrekampe og Gladiatorkampe, indtil disse 2 Sorter Skuespil efter Bygningen af Amphitheatre henlagdes til disse, og Manøvrer af større Skarer til Fods og til Hest. Ligesom Væddekjørsel havde været den ældste Del af Skuespillene paa C., saaledes var det ogsaa den Del, der bevaredes længst, langt ned i den byzantinske Periode. — Ogsaa uden for Rom fandtes mange C., de største i Ægypten. Nu bruges saadanne Bygninger kun af Kunstberidere — faste C. findes f. Ex. i Paris (cirque olympique), Wien og Berlin — og i Spanien til Tyrefægtninger.

Cirencester [sisiter], Stad i England, Gloucester Shire, 4 M. s. ø. for Gloucester. 8,000 I. C. var under Romernes Herredømme en Militærstation, og her findes mange Oldtidsminder. Betydelige Kvægmarkeder. C. er især bekjendt ved sit Landbrugsinstitut, »The Royal Agricultural College of C.«, der oprettedes ved private Sammenskud 1845 paa Lord Bathursts Gods, umiddelbart ved Byen. I den anselige, i gotisk Stil opførte Bygning findes foruden Forelæsningslocale, Laboratorium, Bibliothek, Museum, Spisesal, der kan rumme c. 200 Elever, Bolig for Forstanderen og en Del af de Studerende, medens navnlig de ældre opholde sig i Byen. Afsondret fra Hovedbygningen ligger Avlsgaarden med et Tilliggende af 500 Tdr. Land, indrettet og drevet som Mønstergaard. Eleverne have her Lejlighed til at gjøre sig bekjendte med og, om de ønske det, deltage i de praktiske Arbejder.

Cirey les Forges [sirä læ forsch], Flække i det franske Dep. Meurthe et Moselle, 8 M. ø. s. ø. for Nancy. 2,000 I. Store Spejlfabriker.

Cirkel, en plan Figur, som begrænses af en lukket krum Linje, i hvilken alle Punkter have samme Afstand fra et Punkt, Centrum ell. Midtpunktet. Dog bruges Ordet C. ogsaa om selve denne krumme Linje, der ellers kaldes **Cirkellinje**, **C.'s Peripheri**. En ret Linje fra Centrum til Peripherien kaldes Radius; alle Radier ere altsaa lige store. En ret Linje gjennem Centrum fra et Punkt af Peripherien til et andet kaldes Diameter; Diametren er det dobbelte af Radius. Om Peripheriens Inddeling i Grader, Minutter og Sekunder s. **Grad**. Forholdet mellem Peripheriens og Diametrens Længde er irrationalt, betegnes π (Pi) og er med Tilnærmelse $\frac{22}{7}$ ell. 3,1415927. Samme Værdi har Forholdet mellem C.s Areal og Radiens Kvadrat. Jvfr. **Circulation**. **Cirkelsav**, d. s. s. Rundsav.

Cirknitz ell. Zirknitz, Flække i det østerrigske Kronland Krain, 4 M. s. v. for Laibach. 1,500 I. I Nærheden er den af Kalkklipper omgivne mærkelige **Cirknitsø**, ¾ M. lang og ½ M. bred, hvis Vande til visse Tider forsvinde gjennem underjordiske Afløb. I Søen ligge 4 Smaaøer. Den er meget fiskerig.

Cirrhose [rōse] bruges fortrinsvis om en især hos Drankere forekommende Sygdom i Leveren, hvorved denne skrumper ind og faar et eget kornet eller vortet Udseende samt en gulagtig Farve (κιῤῥός, gr., gul). Den skyldes en Fortrængning af det egentlige Levervæv (Levercellerne) ved en rigelig Udvikling af Bindevæv, der senere skrumper ind ligesom Arvæv, og den medfører næsten altid Døden ved de Forstyrrelser, den fremkalder i Portaarekredsløbet og Galdebannelsen. Lignende sygelige Processer i andre Organer kaldes ogsaa C., og da navnlig den tilsvarende Indskrumpning af Lungen, der kun sjælden forekommer som selv-

stændig Sygdom, men hyppigst knyttet til Lungesvindsoten.

Cirripedier, d. s. s. Rankefødder.

Cirrus, lat. (egtl. Haarlok, Frynse), Fjersky, s. Sky.

Cirta, s. Constantine.

Cis, lat. Forholdsord, bet. paa denne Side af (modf. trans, paa hin Side af); forekommer baade i ældre og nyere Tid i forskjellige Sammensætninger med Bjærges og Floders Navne. **Cisalpinsk**, hvad der ligger paa denne Side af Alperne (fra Romernes Standpunkt), altsaa s. for Alperne; saaledes i Oldtiden Gallia Cisalpina (Norditalien), modf. G. Transalpina (Frankrig m. m.). Navnet dukkede op igjen i den første franske Republiks Tid, idet Bonaparte 28 Juni 1797 proclamerede den c. Republik, der var dannet ved Sammensmeltning af den cispadanske og den transpadanske Republik (s. nedenf.) og en stor Del af Canton Graubünden); den udgjorde 771 □ M. med 3½ Mill. I., bestod af 10 Dep., havde Milano til Hovedstad og var i det hele indrettet efter den franske Republiks Mønster, med hvilken den var nøje forbunden. Fra Jan. 1802 til 17 Marts 1805 kaldtes den efter at være noget forøget den italienske Republik; 1805—14 udgjorde den Kongeriget Italien. **Cisjuransk**, hvad der ligger paa denne Side af Jurabjærgene, regnet fra Frankrig (modf. transjuransk); det c. Burgund, s. Burgund. **Cisleithanien** kaldes efter 1867 ofte, men ikke officielt, den Del af den østerrigske Stat, som ikke falder ind under den ungarske Krone; Floden Leitha danner nemlig paa et Stykke Grænsen mellem Østerrig og Ungarn, og største Delen af C.s Lande ligge v. for Leitha. **Cispadansk**, hvad der ligger paa denne Side af (d. e. syd for) Po (Padus); Romerne delte det cisalpinske Gallien i det c. og det transpadanske. Den c. Republik blev oprettet 1796 af Bonaparte af Modena, Massa og Carrara, Ferrara, Bologna m. m., ligesom den transpadanske Republ. (n. for Po) af det erobrede østerrigske Lombardi; de bleve n. A. forenede til den cisalpinske Republik. **Cisplatina** (paa denne Side af La Platafloden), s. Uruguay. **Cisrhenansk**, paa denne Side af Rhinen i Tydskland (regnet fra Frankrig). Det var 1797 paatænkt at oprette en c. Republik af tydske Lande v. for Rhinen i Lighed med den cisalpinske Republik i Italien, men dette Project kom ikke til Udførelse, da de paagjældende Lande bleve indlemmede i Frankrig.

Ciselering, oprindel. Arbejde med Mejsel (fr. ciseau ell. ciselet), betegner nu to forskjellige Slags Arbejder, ved hvilke Mejsler finde liden eller ingen Anvendelse, nemlig dels det Efterarbejde, der ved Kunststøbningen i Metal foretages med File, Mejsler, Gravstikker og undertiden Punsler for at glatte Overfladen og fjerne Støberandene, dels Drivning med Punsler paa tyndt Metalblik.

Cismar, et af de Amter, hvori Hertugd. Holsten tidligere var delt, havde sit Navn efter et forhenv. Benedictinerkloster.

Cissey, E. Louis Oct. Courtot de [sisæ̃], fransk General, f. 23 Dec. 1812, blev 1835 Lieutenant i Generalstaben og sendtes strax efter til Algérien, hvor han udmærkede sig ved Constantines Indtagelse 1837 og i Slaget ved Isly 1844. C. blev 1850 Oberst og 1854 Brigadegeneral efter Slaget ved Inkerman, samt 1863 Divisionsgeneral. 1870 deltog han i Slagene omkring Metz, udtalte sig i Oct. bestemt imod Hærens Overgivelse og vilde forsøge at bryde igjennem de tydske Linjer, men blev derefter Krigsfange. I Maj 1871 førte C. en Division ved Angrebet paa Paris og trængte først ind i Staden. I Febr. s. A. var C. bleven valgt til Nationalforsamlingen og blev i Juni Krigsminister indtil Maj 1873; han havde væsentlig Fortjeneste af Hærens Reorganisation og Landets øvrige Forsvarsvæsen og blev i Maj 1874 paa ny Krigsminister indtil Dec. 1876. I det første Aars Tid var C. tillige Førsteminister, indtil Forfatningslovene vare vedtagne i Febr. 1875; i Dec. 1875 blev han livsvarig Senator. C. overtog 1877 Commandoen over et Hærcorps, men udtraadte 1880 af Tjenesten som Følge af en skandaløs Retssag, uagtet han frikjendtes ved Undersøgelsen. D. 15 Juni 1882.

Cista, lat., d. e. Kiste, lille Kasse, kaldes de runde Kasser af drevet Bronze, som man har fundet i etruriske Grave. For største Delen indeholde de saadanne Toiletgjenstande, som man plejede at medgive Kvinderne i Graven. Det smukkeste Exemplar, den saakaldte ficoroniske C., opbevares i Samlingen i Collegio Romano; den er rundt omgiven af en i ophøjet Arbejde udført Fremstilling af Argonautersagnet. — En anden Art af C. ere de kvadratiske Gravurner eller Askebeholdere af Sten eller brændt Jord, der ere prydede med malede eller reliefformede Fremstillinger.

Cistercienserordenen, en Congregation af Benedictinerne, stiftedes 1098, da Abbed Robert grundede Klosteret Citeaux (Cistercium) i en Skov ved Dijon. I Begyndelsen havde Ordenen kun ringe Fremgang, men da den hellige Bernhard 1113 traadte ind i den, vandt den i kort Tid overordentlig Tilvæxt, og 100 Aar efter dens Stiftelse talte den over 1800 Abbedier i Frankrig, Tydskland, England, Irland og de tre nordiske Riger. Af Ærbødighed for Bernhard kaldtes Cistercienserne i Frankrig ogsaa Bernhardinere. Tidlig traadte Ordenen i Modsætning til Cluniacenserne; den førte et strængere Liv, forkastede al Pragt ved Gudstjenesten, underkastede sig Bisperne, blandede sig ikke i Sjælesorgen, brugte en hvid Kutte med sort Kabuds i Stedet for Benedictinernes sorte Ordensdragt og havde en ejendommelig Forfatning, som var fremgaaet af Ordenens Grundlov »Charta caritatis« af 1119, i Følge hvilken et øverste Raad, bestaaende af Abbeden i Citeaux som General, Abbederne for de 4 ældste Klostre, samt 20 af dem udvalgte „Definitorer", førte Overopsynet over samtlige Klostre og regerede umiddelbart under Paven. Hvert Aar bleve Klostrene visiterede, Nonneklostrene af Abbeden i Citeaux, og dette Kloster selv af hine 4 Abbeder. Iblandt de fra C. udgaaede Broderskaber ere især at mærke Feuillanterne og Trappisterne; ogsaa de spanske Ridderordener Calatrava, Alcantara og Avis og den portu-

giske Chistusorden fulgte C.s Regler. I 12te og 13de Aarh. øvede Ordenen en mægtig Indflydelse paa alle Tidsalderens Strømninger; men da umaadelige Rigdomme efterhaanden tilflød den, forfaldt Tugten, og Ordenen tabte sin tidligere Anseelse. Allerede før Reformationen vare mange Klostre gaaede ind, og endnu flere efter den. Nu er der kun nogle faa Cistercienserklostre i Spanien, Polen og de østerrigske Lande. Af Frankrig bleve de udviste under „Klosterstormen“ 1880. — I Danmark lod Ærkebiskop Eskil c. 1150 hente Munke fra Citeaux og Clairvaux og grundlagde dermed de to ældste Cistercienserklostre i Landet, Esrom i Nordsjælland og Herresvad i Skaane nær ved Helsingborg. Fra disse to Klostre udbredte Ordenen sig over hele Danmark. I Norge stiftede den Bergenske Biskop Sigurd 1146 et Cistercienserkloster i Lyse (s. Lysekloster) ved Munke fra det nordengelske Kloster Fountains ved York; ligeledes blev 1147 et Cistercienserkloster stiftet paa Hovedøen (s. d. A.) ved engelske Munke, medens Klostret i Tautra (s. d. A.) er senere stiftet fra Lyse. Cisterciensernonnernes ell. Bernhardinerindernes Oprindelse er uvis. Stiftelsen tilskrives den hell. Bernhard eller hans Søster Humbelina eller Abbed Stephan i Citeaux. Deres mærkeligste Kloster var Port Royal; om Bernhardinerindeklostret i Bergen s. Nonneseter.

Cisterne, en vandtæt, muret og i Almindel. tillige hvælvet Beholder, hvori Regnvand opsamles og opbevares for at benyttes som Drikkevand. Den maa være ført saa dybt ned, at den er sikret mod Frostens og den stærke Solvarmes Indvirkning, og er i fine Hovedtræk sædvanlig indrettet paa følgende Maade: Ved Siden af og i Forbindelse med den egtl. C. er der anbragt en Brønd, hvortil Vandet samler sig gjennem aabne Render, og som kun er lukket foroven ved et Gitter for at hindre, at større Gjenstande falde ned deri. Efter at Vandet her har afsat Sand og andre tunge Partikler, som det mulig medfører, løber det igjennem en fin Rist, der er anbragt et Par Fod over Bunden, ind i C., hvorfra det ved en Pumpe ell. desl. kan hentes op. For Tid efter anden at kunne renses er C. forsynet med en Luge. Regnvandet opfanges helst alene fra Tage og rene, brolagte Pladser; men ofte er dette ikke tilstrækkeligt, og man maa da tillige tage Gaderne til Hjælp. I saa Fald er det nødvendigt, at der i C. findes Foranstaltninger til Vandets Filtrering, f. Ex. Sandlag, hvorigjennem det siver, saaledes som Tilfældet er i det Slags, der i Venezia bruges som offentlige Brønde. — I Alexandria findes endnu storartede C. fra Ptolemæernes Tid. De vare for største Delen beklædte med Marmor og bleve baarne af Marmorsøjler. En lignende C. var Piscina mirabilis i Bajæ, der var 200 F. lang og 130 F. bred. Pragtfuldere end alle andre er dog den store C. i Constantinopel, hvis Hvælving hviler paa flere Hundrede Søjler.

Cistrose (Cistus), Buske eller Halvbuske af Soløjefamilien (Cistineæ), med hele, oftest modsatte Blade, undersædige Tvekjønsblomster med 5 ulige store (eller kun 3) Bægerblade, 5 hurtig affaldende, store og smukke Kronblade, mange, frie Støvdragere, 1 Frugtknude med udelt Griffel og Ar og en 5- eller 10klappet Kapselfrugt med mange smaa Frø. C.-Arterne have fortrinsvis deres Hjem i Middelhavslandene; de voxe ofte selskabelig og danne mere eller mindre tætte Krat paa de lavere Bjærge, som de pryde med deres pragtfulde Blomster. Nogle Arter dyrkes som Prydplanter, men taale vanskelig vore Vintre. Flere af dem indeholde en stærkt lugtende, klæbrig Harpix (Ladanum), som udsveder af de unge Stængler og Blade.

Citadel [dĕll], d. s. s. Castel.

Citānt, den, der har indstævnet en anden for Retten; Cōntractiānt, den indstævnte, naar han har udtaget Contrastævning mod den oprindelige C. (s. Contrasøgsmaal). Citatiōn, selve Indstævningen; ogsaa Angivelse af eller Henvisning til et Sted i en Bog. Citāt, det saaledes anførte Sted. Citationstegn, s. Anførselstegn.

Cité, fr., Stad, bruges navnlig om de større Staders egentlige Del i Modsætning til nyere Tilføjninger, saaledes i Paris om den paa Seineøerne liggende Del af Staden. Jvfr. City.

Citeaux [sito], en Landsby i det franske Dep. Côte d'Or, 3 M. s. for Dijon. Af det herværende 1098 stiftede berømte Abbedi havde Cistercienserordenen sit Navn; dets Bygninger benyttes siden 1849 som Asyl og Opdragelsesanstalt for unge Forbrydere.

Citēre, anføre eller henvise til et Sted i en Bog; stævne. Jvfr. Citant.

Cither (ital. cithara), Navnet paa en stor Familie af Strængeinstrumenter, som under forskjellige Former har existeret fra de tidligste Tider. Grækernes Lyra og Kithara høre til denne Slægt, hvoraf den nu brugelige Guitar kun er et mere udviklet Medlem. Nutidens C., som er meget udbredt, navnlig i Sydtyskland, har naaet et Strængeantal af omtr. 40, hvoraf 5 ligge over et, paa lignende Maade som Guitaren, med Metalbaand inddelt Gribebræt. Den lægges paa et Bord, naar den spilles, hvilket sker dels med en Stift af Metal, Horn eller Skildpadde, dels med Fingrene. Strygecither spilles med en Bue, men har anvendt saaledes ikke den ovenomtalte Slagcithers harmoniske Selvstændighed.

Cito, lat., hurtig; „haster“ (paa Breve). Cito, tuto et jucunde, lat., hurtig, sikkert, uden Smerte (om en chirurg. Operation).

Citoyen [sitoajæng], Borger, under den første Republik den eneste Titel, hvormed en Franskmand maatte tiltales. Efter Februarrevolutionen 1848 kom denne Titel atter i Brug i officiel Tiltale, men afskaffedes snart paa ny.

Citrin, en vingul Bjærgkrystal.

Citrōn, s. Orangefamilien. Citronolie, den flygtige Olje, der findes i smaa Blærer i Citronens Frugtskal, hvoraf den faas ved et Slags Udpresning. Den har en svag gulagtig Farve, en behagelig Lugt og finder undertiden Anvendelse i Medicinen, idet den blandet med Sukker tilsættes forskjellige Lægemidler (f. Ex. kølende Pulver) for at give disse en behageligere Lugt og Smag. I Parfumerierne anvendes den meget. Citronsaft udpresses af Ci-

troner og forsendes i Handelen i Fade, men har da ikke den behagelige Smag som den frisk udpressede Saft. Den indeholder flere Syrer, af hvilke Citronsyren er den vigtigste, desuden noget Planteæggehvide og Slim. Paa Grund af disse Bestanddele gaar C. altid ved Henstand i en Art Gjæring og afsætter da et slimet Bundfald. Ved at opløse Citronsyre i Vand kan man vel faa en sur Vædske, der kan ligne C., men som ikke vil have den milde Smag paa Grund af de manglende Bestanddele. Den benyttes undertiden i Medicinen, især som Middel mod Skjørbug. **Citronsyre**, $C_6H_8O_7$, en farveløs, krystallinsk Syre, der findes sammen med Vinsyre, Æblesyre o. fl. i mange Frugter, som Ribs, Stikkelsbær, Jordbær, Hindbær, Brombær og især Citroner. Den vindes ved at mætte den klarede, varme Citronsaft med Kridt (kulsur Kalk), hvorved dannes et Kalksalt af C., som er uopløseligt i kogende Vand. Af den citronsure Kalk frigjøres Syren med Svovlsyre og renses ved Omkrystallisation. Den bruges i Farverierne, i Medicinen og som en behagelig mild Syre til syrlige Drikke. C. er opdaget af Scheele 1784 og har som en af de første bekjendte flerbasiske Syrer været Gjenstand for talrige theoretiske Discussioner. Den er meget let opløselig i Vand, ogsaa opløselig i Vinaand og Æther. Ved forsigtig Ophedning danner den forskjellige Destructionsprodukter, der have en betydelig, dog kun theoretisk Interesse. **Citrontræ**. Veddet af C. er fint, haardt, citrongult og har Citronlugt. Man træffer det sjælden, og det, man plejer at kalde C., hidrører fra et Træ i Vestindien og sælges under forskjellige Navne, f. Ex. Espanille; undertiden kaldes det urigtig gul Sandel, Atlastræ ell. Satinettræ. Det bruges meget af Snedkere og Drejere til fint Arbejde.

Citronāt, den sædvanlig med Sukker overtrukne grønlige Skal af den ikke fuldmodne Frugt af Citrontræet eller en Afart af dette. Det har saaledes en betydelig Lighed med Succade.

Citrōnplaster (Emplastrum citrinum) bestaar af en Blanding af Harpix, Vox, Talg og Terpentin, der er farvet gul med Gurgemeje. Det anvendes mest som Husraad mod Ligtorne o. desl.

Citrōnsommerfugl (Collas Rhamni), en i Danmark almindelig Dagsommerfugl med citrongule (hos Hunnen noget blegere), lidt kantede Vinger med en lille rød Plet midt paa hver Vinge.

Citrus, s. **Orangefamilien**.

Città, ital. [tschittā], Stad, er Begyndelsesordet i mange italienske Bynavne: 1) **C. di Castello**, Stad i Mellemitalien ved Tiber, 6 M. n. til v. for Perugia. 5,000 J. Bispesæde. 2) **C. Vecchia** [vækkia], Stad paa Øen Malta i Middelhavet med 6,000 J., var tidligere Øens Hovedstad. Katholsk Bispesæde med storartet Kathedralkirke. Gammelt Slot, der var Residens for Malteserordenens Stormester. 3) **C. Vecchia**, Flække i det østerrigske Kronland Dalmatien, ved en Bugt paa Nordsiden af Øen Lesina. 4,000 J. Skibsbyggeri og Fiskeri.

Cittadēlla [tschitta], Stad i Norditalien, 4 M. n. for Padua. 4,000 J. Fabrikation af Klæde og Papir.

Cittanuōva [tschitta], Stad i Syditalien, 6 M. n. ø. for Reggio. 12,000 J. Silkeavl.

City, eng. [sitti], Stad, i England Betegnelse for Byer, som ere eller have været Bispesæder, bruges særlig om den (ældre) Del af London n. for Themsen og v. for Tower, der er Handelens Hovedsæde. I Nordamerika bet. C. enhver By (town), der har faaet sin Ordning stadfæstet ved Lov, og som styres af en Mayor og Aldermen.

Ciudād, spansk, Stad, i Spanien og de af Spanierne koloniserede Lande enhver Stad med egen Jurisdiction; danner Begyndelsen til mange Bynavne. 1) **C. Bolivar**, d. s. s. Angostura. 2) **C. de las Casas de San Cristōbal**, Hovedstad i den mexicanske Prov. Chiapas, 65 M. s. ø. for Vera Cruz. 12,000 J. Universitet. Bispesæde. Den første Biskop her var den bekjendte las Casas, for hvem der 1826 blev oprettet et Mindesmærke. 3) **C. de Oropesa**, s. **Cochabamba**. 4) **C. Reāl**, Stad i Spanien, Ny-Castilien, 22 M. s. for Madrid. 14,000 J. Uld- og Linnedmanufakturer. Handel med Vin og Sydfrugter. Vigtige Mulæselsmarkeder. Her sejrede 27 Marts 1809 den franske General Sebastiani over Spanierne. 5) **C. Rodrigo**, befæstet Stad i Spanien, Leon, ved Floden Agueda, 11 M. s. v. for Salamanca, i Nærheden af den portugisiske Grænse. 7,000 J. C. erobredes 1810 af Franskmændene under Masséna, men toges tilbage 1812 af Englænderne under Wellington, som derfor af de spanske Cortes fik Titlen Hertug af C. R.

Ciudadēla, Stad paa Vestkysten af den spanske Ø Menorca i Middelhavet. 8,000 J. Havn. Tidligere Øens Hovedstad.

Civētta, s. **Blés, Henri de**.

Civētte, s. **Desmerkat**.

Cividāle del Friuli [tschi], Stad i Norditalien, 2 M. ø. til n. for Udine. 4,000 J. Seværdig Domkirke. Museum. Silke- og Bomuldsvæverier.

Civil (af lat. civis, Borger), borgerlig, i Modsætning til militær og gejstlig, bruges om, hvad der ikke henhører til nogen af disse to sidst nævnte, til Dels under egne Love staaende særegne Stænder. Ordet **Civilret** forekommer i mange forskjellige Betydninger. Hos Romerne betegnede jus civile især den oprindelige, kun lidet udviklede og paa indskrænkede Forhold beregnede, i det ældste Rom gjældende Ret, i Modsætning til jus gentium, d. e. Indbegrebet af de Retssætninger, som Romerne fandt gjældende hos alle de Folk, med hvilke de efterhaanden kom i Berøring, og som lidt efter lidt bleve antagne af dem selv, indtil endelig i Tidens Løb hin gamle oprindelige Ret derved blev aldeles fortrængt eller ombannet, hvorved det først var, at Romerretten naaede den forædlede Skikkelse, i hvilken den, videre udviklet af de store romerske Jurister, har vakt Efterverdenens Beundring. Efter at Studiet af Romerretten igjen var vaagnet i Middelalderen, blev jus civile den almindelige Benævnelse for hele denne Ret i Modsætning til den kanoniske Ret, Lensretten og alle de nyere Retter, og i denne Betydning bruges endnu

Ordet C. især i Tyskland, ligesom Romerrettens Dyrkere kaldes Civilister. Dernæst betegner „den civile Ret“, idet Ordet civil tages i den tidligere angivne Betydning, imidlertid nu ogsaa den for Borgerne i en Stat i Almindelighed gjældende Ret i Modsætning til de for Militære og Gejstlige gjældende særegne Retsregler. Endelig bruges C. nu i samme Betydning som Privatret, modsat Criminalret og Stadsret, og i Overensstemmelse hermed kaldes de forskjellige, især i Frankrig og Tyskland i det sidste Aarh. givne Lovbøger angaaende de privatretlige Forhold civile Lovbøger. I denne sidste Betydning er Ordet civil ogsaa taget i Sammensætningen Civilprocessen, d. e. Indbegrebet af de Retsregler, som ordne Fremgangsmaaden ved privatretlige Tvistigheders Afgjørelse af de judicielle Autoriteter, i Modsætning til Criminalprocessen, der indeholder Reglerne om Retsforfølgningen i og Paakjendelsen af Sager angaaende Forbrydelser. Det er nemlig klart, at Fremgangsmaaden ved en Sags retlige Afgjørelse maa være meget forskjellig, efter som Sagen gaar ud paa at gjøre Rettigheder gjældende, over hvilke de paagjældende Parter selv ere fuldkommen raadige, eller paa at faa Straf paalagt en Forbryder, hvis Afstraffelse Staten har at vaage over. En Retssag af den først nævnte Art kaldes en civil Sag, en Retssag af den sidst nævnte Art en criminel Sag. Om de forskjellige Hovedmaader, hvorpaa Civilprocessen kan være ordnet, s. Forhandlingsmaxime.

Civilstand (état civil), et Udtryk, som refererer sig til en i flere Lande, f. Ex. i Frankrig, af det borgerlige (civile) Ægteskabs Indførelse fremgaaet Institution, idet de forhen af Præsterne besørgede Optegnelser om Fødsler, Ægteskaber og Dødsfald nu ere blevne overdragne til verdslige Embedsmænd, som indføre dem i de saakaldte Civilstandsbøger ell. Civilstandsregistre. I Danmark og Norge føres dog endnu, trods det borgerlige Ægteskabs Indførelse, Optegnelserne over de nævnte Begivenheder af Præsterne i deres Embeds- (Ministerial-)bøger, og kun for selve de borgerlige Ægteskaber, der sluttes, er der indført egne Protocoller, som føres af den verdslige Øvrighed.

Civilis, Claudius, en Bataver af kongelig Slægt i det første Aarh., blev af den romerske Statholder, som frygtede hans Talenter og Mod, sendt i Lænker til Rom, hvor Kejser Galba frigav ham. Ved at udgive sig for en Tilhænger af Vespasian imod Vitellius bragte han Bataverne til Opstand, kæmpede siden aabenlyst og heldig mod Romerne, hvis Undertrykkelser for længe siden havde gjort hans Landsmænd tilbøjelige til Frafald, og slog flere romerske Hære. Cerealis var derimod heldig imod C. og overvandt ham flere Gange, indtil et Forlig gjorde Ende paa Krigen 71. Siden omtales C. ikke.

Civilisatiön (af lat. civis, Borger), Dannelse, Forædling, særlig de Dannelseselementer, som betinge et ordnet, borgerligt Samfund.

Civilliste kaldte man i England oprindelig det Beløb, som bevilgedes Kongen til at bestride baade Hoffets og Statens Fornødenheder, og som indtil Revolutionen 1688 ved hver ny Regents Tronbestigelse blev fastsat for hans hele Regeringstid, saa at Parlamentet den Gang kun havde at bevilge Tilskud til overordentlige Udgifter. Senere indskrænkedes derimod C. til Hoffets Fornødenheder og enkelte Grene af Statstjenesten, og endelig fra 1830 til Hofholdningen alene. I denne sidste Betydning bruges C. nu i de fleste andre constitutionelle Stater, saaledes ogsaa i Danmark, hvor Grundloven bestemmer, at C. skal fastsættes ved Lov for hver enkelt Konges hele Regeringstid. Den danske C. bestaar dels i en aarlig Pengesum, for Tiden 1 Mill. Kr., dels i Brugen af visse Slotte og andre Statsejendomme. Benævnelsen C. bruges ikke i Norge, hvor derimod den Sum, som udredes til Kongen og dennes Familie, kaldes Apanage.

Cività, ital. [tschi], jfr. Città, Stad; danner Begyndelsesordet i mange italienske Stednavne: 1) C. Castellana, Stad i Mellemitalien, 6 M. n. for Rom. 4,000 I. Bispesæde. Franskmændene sejrede her over Neapolitanerne 4 Dec. 1798. 2) C. di Penne, Stad i Mellemitalien, 4 M. s. s. ø. for Teramo. 10,000 I. Bispesæde med talrige Kirker og Klostre. 3) C. San Angelo, Stad i Mellemitalien, 4 M. s. ø. for Teramo. 7,000 I. Handel med Korn, Vin og Olje. 4) C. Vecchia [vækkia], befæstet Stad i Mellemitalien, ved Middelhavet, 8 M. n. n. v. for Rom. 20,000 I. Bispesæde. Handels- og Krigshavn, Skibsværfter og Arsenal. Dampskibsforbindelse med de vigtigste Middelhavslande. C. havde 1849—70 fransk Besætning med Undtagelse af Tiden fra Sept. 1866 — Oct. 1867. 1870 blev C. tillige med Kirkestatens øvrige Territorium indlemmet i Kongeriget Italien.

Civitàli, Matteo [tschi], italiensk Billedhugger, f. 1435 i Lucca, d. 1501, tilhører den toscanske Kunstskole. Hans Hovedværker, hvori en ædel, udtryksfuld Stil er fremtrædende, findes i Domkirken i hans Fødeby (Gravmæle over Pietro da Noceto, den hellige Sebastian m. fl.).

Clackheaton [klækhiten], Stad i England, York Shire, Westriding, 1 M. s. for Bradford. 11,000 I. Uldmanufakturer.

Clackmannan [klækmännæn], 1) Shire i Sydskotland, omgivet af Shirerne Stirling, Perth og Fife. 2,3 □ M. med 24,000 I. (1881). I den nordlige Del hæve Ochillhills sig til 2,300 F.s Højde, hvorfra Landet falder ned mod Forth, der danner dets Sydgrænse. Jordbunden er frugtbar, og Agerdyrkningen staar paa et højt Trin. C. er rigt paa Kul og Jærn. 2) Hovedstad i C.-Shire, 5 M. v. n. v. for Edinburgh. 1,500 I.

Cladel, Léon [dell], fransk Romanforfatter, f. 1835 i Montauban, udgav, efter at have forsøgt sig paa den juridiske Bane, 1862 »Les martyrs ridicules« med Skildringer af Smaaliteraters Liv i Paris. Siden har han realistisk skildret sit Hjems Natur og Sæder i Romaner og Noveller. »Une maudite«, en Novelle, som C. 1876 lod trykke i »L'Événement«, bragte ham paa Grund af dens anstødelige Indhold en Fængselsstraf. Af hans senere Romaner maa mærkes: »L'homme de

la Croix-aux-Bœufs« (1878), »Crête-Rouge« (1880) o. fl.

Clair, Saint [sænnt klæhr], en Indsø, c. 5 M. lang og bred, i Nordamerika, paa Grænsen af Canada og Staten Michigan, modtager Afløbet fra Huronsøen gjennem Floden St. Clair og har selv gjennem Floden Detroit Afløb til Eriesøen.

Clairac [klæräkk], Stad i det franske Dep. Lot-Garonne, ved Floden Lot, 4 M. n. v. for Agen. 2,000 J. Handel med hvide Vine. C. var i Middelalderen befæstet og led meget i Religionskrigene.

Clairaut, Alex. Claude [klærō], fransk Mathematiker, f. 1713, d. 1765. I en Alder af kun 18 Aar offentliggjorde han et berømt Arbejde, »Recherches sur les courbes à double courbure«, der bevirkede, at han strax blev Medlem af Pariser-Akademiet. 1735 deltog han i Gradmaalingen i Lapland (s. Gradmaaling) og gav Beretning herom i »Théorie de la figure de la terre« (1743), hvor han ogsaa gav Bidrag til den theoretiske Behandling af Spørgsmaalet. Han har desuden Fortjenester af Aberrationens Theori, af Perturbationstheorien, samt af Theorien af Differentiallig ningers Integration (i Akadem. Memoirer). Ogsaa gav han en Beregning af den Halleyske Komet og Forudberegning af dens Tilsynekomst 1759, hvilket vel allerede var sket af Halley selv, men med ringere Nøjagtighed.

Clairet [klærē], en fransk, lyserød Vin (jfr. Claret). **Clairette** [klærētt], en lyserød, krydret Liqueur, især Kirsebærliqueur; i Sydfrankrig en hvid, mousserende, let Vin (Clarette).

Clairfayt ell. Clerfayt, Franz Seb. Carl Jos. de Croix, Greve af [klærfä], østerrigsk Feltmarschal, f. 1733 i Hainaut, blev Oberst i Syvaarskrigen, kæmpede 1788—90 mod Tyrkerne og 1792—95 mod Franskmændene, hvem han 1793 overvandt ved Aldenhoven, ligesom han ogsaa s. A. afgjorde Sejren ved Neerwinden. 1795 var han Østerrigernes Overanfører ved Rhinen, overvandt Jourdan ved Höchst og tvang Franskmændene til at ophæve Belejringen af Mainz. Men senere blev han ikke anvendt i Krigen, da han var kommen i Strid med den østerrigske Minister Thugut. Han døde 21 Juli 1798. Staden Wien har rejst ham et prægtigt Mindesmærke.

Clair-obscur, fr. [klæhr obskyhr], ital. chiaroscuro, tysk „Helldunkel", bruges i Malerkunstens Sprog dels om den hele Skyggestige fra det højeste Lys til den dybeste Skygge gjennem alle mellemliggende Afskygninger, dels om den særlig maleriske Behandling af Farven, saaledes at en fælles Lufttone, hvori Lys og Skygge paa en virkningsfuld Maade brydes, lægger sit til noget hemmelighedsfulde Skjær over Billedet. I den første Betydning tjener C. til at give Modelleringen den fulde plastiske Runding, saaledes som den første Gang fremtræder i den nyere Malerkunst i Lionardo da Vincis Billeder. I sidstnævnte Betydning bruges C. om den rige maleriske Virkning, som Correggio med sin brede, svømmende Lysglans eller Rembrandt med sit skarpt indfaldende, af dybe Skygger omgivne Lysskjær saa glimrende have opnaaet. Hvor en lignende Virkning opnaas, f. Ex. i Rembrandts Raderinger, uden Anvendelse af Farver, bruges ogsaa Udtrykket C. om den. Jfr. Art. Chiaroscuro.

Clairon, fr. [klærōng], Trompet, s. Clarino.

Clairon, Claire Josephe Hippol. de la Tude, kaldet [s. o.], berømt fransk Skuespillerinde, f. 1723 i Condé. Skjønt hun havde faaet en meget forsømt Opdragelse, betraadte hun allerede 1736 Scenen paa Théâtre italien og udviklede snart et saa glimrende Talent for Sang og Fremstilling, at hun 1743 fik Engagement ved den store Opera, som hun dog 4 Maaneder efter forlod for at gaa til Théâtre français, hvor hun debuterede med overordentligt Bifald. Hendes Rollefag var Soubretterne, men hun optraadte ogsaa med stor Glans i Tragedien, hvor hendes Fremstilling af Dido og i endnu højere Grad af Medea beundredes som Mesterværker i dramatisk Kunst. I 22 Aar var hun Parisernes Yndling, men formedelst sit stolte og anmassende Væsen stadig i Uenighed med sine medspillende. 1773 gik hun til Markgreven af Anspachs Hof og spillede der Madame Pompadours Rolle, men gjorde sig meget afholdt af Befolkningen paa Grund af sin Uegennyttighed og store Beredvillighed til af yderste Evne at komme alle nyttige Anstalter til Hjælp. 1791 vendte hun tilbage til Paris, hvor hun 1803 døde i Fattigdom. 1799 udgav hun interessante »Mémoires«.

Clairvaux [klæhrvō], Landsby i det franske Dep. Aube, 8 M. s. ø. for Troyes. 1115 stiftedes her det berømte Cistercienserabbedi, hvis første Abbed var den hellige Bernhard; dets udstrakte Bygninger benyttes nu som Straffeanstalt.

Clairville, Louis Franç. [klæhrvill], egentl. Nicolaie, fransk Dramatiker, f. 1811, bekjendt ved sine pointerede og tvetydige Coupletter i den Masse Operettetexter, som han leverede fra 1837 til sin Død 1879. Mest bekjendt hos os er »La fille de Madame Angot«.

Clairvoyance, fr. [klæhrvoajängse], s. Magnetisme (dyrisk).

Clam, en gammel østerrigsk Adelsslægt, ophøjedes i Grevestanden 1759. **Carl J. Nepomuk C.-Martinitz**, f. 1792, var 1812—14 Adjudant hos Fyrst Schwarzenberg og brugtes efter Krigen i diplomatiske Sendelser som tro Tilhænger af Metternichs reactionære Politik. 1835 blev C. Generaladjudant og var i Virkeligheden Krigsminister; d. 1840. — Hans ældste Søn, **Heinrich Jaroslav C.-M.**, f. 15 Juni 1826, studerede Retsvidenskab og begyndte 1848 sin Embedsbane under Grev Stadion; 1853 blev han Statholderiraad i Buda og 1856—59 Landpræsident i Vestgalizien. 1860 optoges han i det forstærkede Rigsraad; han tog fremragende Del i dets Forhandlinger og var Ordfører for Flertallet, hvis føderalistiske Anskuelser gav sig til Kjende i Octoberdiplomet. Da dette siden tilsidesattes af det tyske, centraliserende Helstatsparti, blev C. Fører for den feudale Opposition, først i Rigsraadets Underhus, hvoraf han udtraadte 1862, siden i Böhmens Landdag indtil 1872. Først 1879 indtog C. M. igjen sin Stilling i begge Forsamlinger som

Adelspartiets Fører. — Af en anden Linje er **Eduard C.-Gallas**, f. 1805. Han indtraadte 1823 i Hæren og blev 1846 Generalmajor, førte 1848—49 en Brigade først i Italien og siden i Ungarn, anførte 1859 højre Fløj i Slaget ved Magenta og deltog derpaa i Slaget ved Solferino. 1866 anførte C.-G. den venstre Fløj af Hæren i Böhmen, tabte Fægtningerne ved Münchengrätz og Gitschin 28 og 29 Juni og blev efter Nederlaget ved Sadova fjærnet fra sin Commando samt fængslet og tiltalt for Krigsretten, men frikjendt og afgik derefter fra Tjenesten. Siden 1861 er C.-G. Medlem af Herrehuset.

Clamāmus, lat., d. e. „vi raabe", en lang og kjedsommelig Besværing.

Clamart [mahr], en af Paris's sydlige Forstæder, tæt uden for den indre Fortlinje. 4,000 J. Store Gartnerier. Vigtige Stenbrud, der afgive Byggemateriale til Paris. Store Bagerier.

Clamecy [si], Stad i det franske Dep. Nièvre, ved Floden Yonne, 8 M. n. ø. for Nevers. 5,000 J. Betydelig Handel med Brænde og Trækul, der føres til Paris.

Clan [klänn], kelt., d. e. Familie, betegnede fordum i de skotske Højlande samt paa Orknøerne og Shetlandsøerne Stammer, der levede i et patriarchalsk Forhold under et Overhoved, en Laird, til hvem denne Værdighed antoges at være gaaet i Arv fra den fælles Stamfader, hvorfor ogsaa alle, som hørte til en C., førte samme Tilnavn, som Campbell, Macdonald osv. Medlemmerne af en C. havde hver en Hytte, en indhegnet Mark og Eng, samt Benyttelse af Fiskeri, Jagt og C.s fælles Skove og Græsgange, hvorimod de som Lairdens undergivne svarede ham Skat og ydede ham nogen Hoveritjeneste, fulgte ham i Krigen osv.; til Gjengjæld maatte Lairden antage sig dem, naar de bleve saarede, fangne eller paa anden Maade kom i Nød. Ethvert Medlem af C. var for Resten personlig fri. Lairden udøvede sin Myndighed som Familieoverhoved mere efter personlig Autoritet end efter positive Lovbestemmelser. Da disse Lairder udøvede en saa stor Indflydelse over C., ja endog ofte lejede deres Folk ud til fremmede Magter, og da hele denne Lensforfatning meget bidrog til at vedligeholde indre Uroligheder og Fejder, hvilket især viste sig i den Understøttelse, som Skotterne ydede de stuartske Prætendenter, blev denne Indretning ophævet efter Slaget ved Culloden 1746, og mange Lairders Ejendomme confiskeredes og gaves til engelske Besiddere.

Claparède, J. L. R. A. E. [ræhd], Prof. i Genf, f. 1832, d. 1871, har især indlagt sig store Fortjenester af Kundskaben om de lavere Dyrs Udviklingshistorie og indre Bygning, navnlig af Edderkoppernes, Ledormenes og Infusionsdyrenes. Blandt hans mange smukke og vigtige Værker kunne fremhæves: C. og Lachmann, »Études sur les Rhizopodes et les Infusoires« (1857—61), „Beobachtungen üb. Anatomie und Entwickelungsgeschichte wirbelloser Thiere" (1863), »Recherches sur l'évolution des Araignées« (1862), „Studien an Akariden (1868), »Les Annélides Chétopodes du Golfe de Naples« (1868), »Études anatomiques sur les Annélides etc. observés dans les Hébrides (1861), »Glanures zootomiques parmi les Annélides (1864).

Clapperton, Hugh [klăpperten], engelsk Afrikareisende, f. 1788 i Annan i Skotland, var først Handelsbetjent og derefter Sømand. 1822 sluttede han sig til Oudney og Denham for at foretage en Opdagelsesrejse i Afrika. Fra Tripolis drog de gjennem Ørkenen til Bornu, hvor Denham skilte sig fra dem og Oudney døde efter i Forening med C. at have undersøgt Tsadsøen. Efter at C. paa ny var truffen sammen med Denham, kom de begge 1825 tilbage til England, hvor C. udnævntes til Capitain. Allerede samme Aar drog han ud paa en ny Expedition for at undersøge Nigerflodens Løb og naaede til Sakatu, i Nærheden af hvilken By han døde 13 Apr. 1827. Hans Papirer hjembragtes af hans Tjener, Richard Lander. Hans Rejseberetninger bleve udgivne i London 1828 og 1829.

Claque, fr. [klak], af claquer, klappe, de ved en Kunstpræstation tilstedeværende betalte Klappere. C. har sin Oprindelse fra Theatrene i Paris. Endnu 1810 kjendte Pariserne dog ikke andet „Forklapperi" end det, som gode Venner af Forfattere og Skuespillere slog sig sammen om at tilvejebringe; men det viste sig saa virksomt, at en vis Sauton fandt paa at bringe det saaledes i System, at han paa Bestilling kunde under en Forestilling i forud bestemte Øjeblikke med Sikkerhed levere Bifaldsytringer og derved skaffe sig et indbringende Levebrød. Allerede 1820 oprettede han et formeligt Bureau, som han kaldte »Assurance des succès dramatiques«, og afgav derfra paa Bestilling og efter en bestemt Tarif til de forskjellige Theatre Afdelinger af Klappere. Afdelingerne havde Formænd, som indfandt sig ved Prøverne og fik Anvisning paa de Repliker eller Situationer, der skulde applauderes. Sauton var som »chef de la claque« en af Directeurer, Skuespillere og Forfattere glimrende betalt og med Foræringer og Smiger overøst Person; og David, »claqueur en chef« i den store Opera 1860, død 1883, blev ved „den Kløgt, hvormed han forstod at potensere C.s Effect" en saadan Notabilitet, at han udgav sine »Mémoires«. **Claqueurerne** kaldes overhovedet »chevaliers du lustre«, fordi deres Hovedstyrke sidder i Parterret under Lysekronen; men Underafdelingerne have særlige Navne efter deres Plads i Huset og deres Hverv. Saaledes hedde de, som gjøre Tjeneste spredte i Logerækkerne, »solitaires«; de, der før Stykket og imellem Akterne skulle bringe Publikum i Stemning, »chatouilleurs«; de, som sidde paa de dyreste Pladser og kjende Stykket saa nøje, at de kunne gjøre de omgivende opmærksomme paa dets og de spillendes Fortræffelighed, »connaisseurs«; de, der skulle briste i Latter over Morsomheder, »rieurs«; de, hvis Bestilling er at hulke ved rørende Steder, »pleureurs« og Anførerne til en ivrig Dacaporaaben »bisseurs«. C. bruges ved alle nogenlunde betydelige Theatre i Frankrig, og de Forsøg, som især af Directeurer ere blevne gjorte for at frigjøre

sig fra den, have kun ført til, at den har stillet større Fordringer, naar man blev nødt til paa ny at kjøbe dens Bistand. Publikum kjender meget godt hele dens Uvæsen, men er blevet saa vant dertil, at endog de første Theatre ikke kunne undvære den til at bringe Tilskuerne i Aande.

Clāra, den hellige, s. **Clarissernder.**

Clāra, Sānta, Stad i det indre af Øen Cuba i Vestindien, 34 M. ø. til s. for Havana. 8,000 J. Jærnbaneforbindelse saa vel med Øens Nordkyst som med dens Sydkyst.

Clara Raphael, s. **Fibiger.**

Clare [klæhr], Shire i Irland, Prov. Munster, omgivet mod V. af Atlanterhavet og for øvrigt af Shirerne Galway, Tipperary, Limerick og Kerry. 61 □ M. med 140,000 J. (1881). Mod N. danner Atlanterhavet Galwaybugten, medens Sydkysten beskylles af Fl. Shannons udstrakte Munding. Med Undtagelse af Shannon, der flyder langs Øst- og Sydgrænsen, ere Vandløbene ubetydelige og det samme gjælder om de mange Søer. Agerdyrkningen er kun ringe, og omtrent Halvdelen af Arealet benyttes som Græsland; derhos er der store Mosestrækninger. Hovedstad Ennis.

Clare, John [s. o.], engelsk Digter, f. 1793 i Northampton-Shire; hans Fader var en fattig Daglejer. Ved strængt Arbejde sparede han Penge sammen, saa at han kunde tage Undervisning i sin ringe Fritid, og Læsningen af Thomsons »Seasons« begejstrede den 13-aarige Dreng til Digtet »The morning walk«, forfattet paa en Spaseretour, hvortil han skrev »The evening walk« som Pendant. Paa en Boghandlers Opfordring udgav han 1820 en Digtsamling, hvis Naturfriskhed og Varme vakte Opsigt. Mesterlig beskriver han den fattige Klasses Lidelser i »Adress to plenty in winter«. Hans Digtes Afsætning satte ham i Stand til at sætte Bo med sin Ungdoms Elskede i sin Fødeby og til at ernære sine Forældre. 1836 udgav han sine i Tidsskrifter spredte Digte (»The rural Muse«). Uheldige Ejendomshandler berøvede ham hans Formue; han nedsank i Tungsind og døde 1864 i en Sindssygeanstalt.

Claremont [klæhrmont], Lystslot i England tæt ved Windsor, blev 1816 bestemt til Bolig for Prins Leopold af Sachsen-Koburg og den engelske Prinsesse Charlotte, men efter hendes Død 1817 overgivet Leopold til livsvarig Brug. 1848 overlod han C. til Bolig for sin Svigerfader Ludvig Philip, og baade denne og hans Dronning Marie Amalie døde her (1850 og 1866).

Clarence, Georg, Hertug af [klærrens], næstældste Søn af Hert. Richard af York og Broder til den engelske Konge Edvard IV, spiller en ikke synderlig glimrende Rolle i den hvide og røde Roses Kamp. Nøje forbundet med den mægtige Grev Warwick, der havde sat Huset York paa Tronen, og hvis Datter Isabella han ægtede, drev Misfornøjelsen med Kongens Begunstigelse af sin Dronning Lady Greys Slægtninge dem begge i Landflygtighed til Frankrig 1470. Her forenede de sig med Margrete af Anjou, Hovedet for Huset Lancaster, vendte tilbage til England og fordrev næsten uden Sværdslag Edvard til Burgund. Men C.s gamle Had til Lancasterpartiet var ikke udslukt; han indledede en hemmelig Forbindelse med sin Broder Edvard, og da denne vendte tilbage med Hjælp fra Carl d. dristige, gik han over til ham med en betydelig Styrke. Slaget ved Barnet 1471 befæstede Huset York paa Tronen, men C. høstede Forræderens sædvanlige Løn. Kongen nærede bestandig Mistro til ham, og da han gav sig blot ved uforsigtige Ytringer, blev han anklaget og dømt for Højforræderi, ført til Tower og omkom der 1478; man fortæller, at han fik Lov til at vælge sin Dødsmaade og valgte at druknes i et Fad Malvasiervin. C. besad de fleste af sine Brødre Edvards og Richards Laster, men hverken deres Kraft eller Klogskab. — En ældre Hertug af C. var den engelske Konge Henrik V.s Broder Thomas, som faldt i en Kamp med Franskmændene 1421. — Den engelske Konge **Vilhelm IV** hed ogsaa før sin Tronbestigelse Hertug af C.

Clarencestræde [s. o.] skiller Øen Melville fra Australiens Nordkyst og danner den vestlige Udgang fra Van Diemensbugten.

Clarendon [klærrendn], et nu i Ruiner liggende kongeligt Slot i det sydlige England, Wilt-Shire, i Nærheden af Salisbury, hvor Kong Henrik II 1164 holdt en stor Rigsforsamling af Baroner og Prælater. Her fastsattes de bekjendte »Constitutions of C.«, som, idet de bestemte, at Gejstlige for grove Forbrydelser skulde stilles under den verdslige Jurisdiction, og indrømmede Kongen Indflydelse paa Besættelsen af de høje gejstlige Embeder, gav Anledning til de heftige Stridigheder mellem Kongen og Ærkebiskoppen i Canterbury, Thomas a Becket.

Clarendon, Edward Hyde, Jarl af [s. o.], engelsk Statsmand, f. 1609, hørte til en anset Familie i Wilt-Shire. Han nød en omhyggelig Opdragelse og studerede Lovkyndighed, men blev draget ind i Tidens bevægede politiske Forhold og hørte i det lange Parlament i Begyndelsen til den moderate Opposition imod Carl I.s Overgreb. Men da Parlamentet overskred sine constitutionelle Grænser, sluttede C. sig til Kongen, blev udnævnt til Skatkammerkansler og var under Krigen en af hans vigtigste Raadgivere. Efter Slaget ved Naseby 1645 ledsagede han Prinsen af Wales til Jersey og senere til Frankrig og virkede efter Carl I.s Henrettelse 1649 ivrig for Carl II.s Anerkjendelse ved Gesandtskabsrejser i Spanien, Frankrig og Holland. Til Belønning blev han udnævnt til Storkansler. Ved Restaurationen 1660, hvortil han havde bidraget meget, blev han gjort til Peer under Titel af Jarl af C. og var i flere Aar Kongens almægtige Minister. Men han fjærnede efterhaanden Carl II fra sig ved sin Strænghed mod Katholikerne og ved sin Uvilje imod at gaa ind paa dennes uconstitutionelle Planer; han fornærmede Royalisterne ved sit stolte og hovmodige Væsen og ved at afslaa at indlade sig paa deres Fordringer paa Erstatning for lidt Skade under Borgerkrigen; Folket havde ham som Aarsag til den uheldige Krig med

Holland og Salget af Dunkerque til Frankrig; og som ivrig Højkirkemand var han Dissenternes erklærede Fjende. Da han 1667 mistede sit Embede og blev anklaget for Højforræderi, undveg han derfor Stormen ved at flygte til Frankrig, hvor han døde i Rouen 1674. Skjønt indskrænket i Anskuelser og begjærlig efter Penge, var C. dog i det hele en hæderlig og retskaffen Charakter. Som Forfatter af flere historiske Skrifter og Memoirer har han et anset Navn. Hans betydeligste Værk er »History of the rebellion and civil wars in England« (3 Bd., 1702). Med en god Stil og en fortrinlig, i det hele upartisk Fremstilling af Charakterer er der forbundet en stor, ofte forsætlig Unøjagtighed i Beskrivelsen af almindelige Forhold og Begivenheder, saa at han kun kan benyttes med megen Forsigtighed. Hans Datter, **Anna Hyde**, ægtede 1659 i Breda uden sin Faders og Kongens Vidende den sidstes Broder, Hertugen af York, den senere Konge Jakob II, og blev ved ham Moder til de to regerende Dronninger Marie II og Anna. Hun døde 1671.

Clarendon, Georg Will. Fred. Villiers, Jarl [s. o.], engelsk Statsmand, f. 26 Jan. 1800, var 1820—22 ansat ved Gesandtskabet i St. Petersborg, men derefter Commissær ved Skattevæsenet og brugtes 1827—29 til at gjennemføre Foreningen af Englands og Irlands Accisesystem. 1831 fik C. det Hverv at slutte en Handelspagt med Frankrig, og 1833 gik han til Spanien som Englands Afsending, i hvilken Stilling han 1834 sluttede Ovadrupelalliancen og fremmede det constitutionelle Systems Indførelse i Spanien. 1838 tilfaldt Jarlsværdigheden ham; han vendte hjem, indtog sit Sæde i Overhuset og blev i Maj 1839 optaget i Ministeriet som Seglbevarer indtil 1841. C. understøttede i Overhuset Robert Peels Toldreformer, ligesom hans Broder Charl. Villiers i Underhuset; han blev efter Peels Afgang 1846 Handelsminister og n. A. Statholder i Irland. Her viste C. udmærket Dygtighed ved Undertrykkelsen af O'Briens Oprørsforsøg og ved Fremme af offentlige Arbejder til Afhjælp af Nøden. I Febr. 1852 afgik C. tillige med Whigministrene, men allerede i Febr. 1853 fik han Sæde som Udenrigsminister først under Aberdeen, siden under Palmerston og styrede Englands Udenrigspolitik under Krimkrigen og paa Pariser-congressen indtil 1858. I Marts 1864 indtraadte C. i Palmerstons andet Ministerium som Kansler for Hertugdømmet Lancaster, havde Sæde paa Londonconferencen om det dansk-tyske Spørgsmaal og blev i Nov. 1865 Udenrigsminister, indtil Sommeren 1866, samt igjen i Dec. 1868 til sin Død 27 Juni 1870.

Clarens [rängs], en Commune i Canton Vaud i Schweiz, ved Genfersøen, ¾ M. ø. f. ø. for Vevay, stærkt besøgt af Turister. C. antages for at være det Sted, Rousseau har besunget i »La nouvelle Héloïse«.

Claret [klæret], engelsk Benævnelse paa franske Vine, navnlig den røde Bordeauxvin; [klarett] afklaret Fedt af Suppe, Steg osv., der bruges til at bage og stege i.

Claretie, Jules [klarti], egtl. Arsène Arnaud, fransk Forfatter, f. 1840 i Limoges, blev efter at være gaaet ud af Lycée Bonaparte i Paris Theaterdirecteur, Feuilletonist og senere Romanforfatter. Blandt hans rige Produktion maa fremhæves: »L'Assassin« (1866), »Mademoiselle Cachemire« (1867), »Madeleine Bertin« (1868), »Les Muscadins« (1874), »La maîtresse« (1880). Desuden har C. leveret historiske Dramaer og en Række historisk-publicistiske Arbejder som »Cinq ans après, L'Alsace et la Lorraine depuis l'annexion« (1876) i stærk patriotisk, antitysk Aand.

Clarificère, s. **Klare**.

Clarinet [nett], it. clarinetto, d. e. en lille Trompet, et Blæseinstrument af Træ, der i ydre Form ligner Oboen, men i Charakter og Toneomfang er meget forskjellig fra den. C. er opfunden af Denner i Nürnberg c. 1700, men kom først langt senere i Brug i Orchestret. Mozart lærte den saaledes først at kjende c. 1780. Siden den Tid har Instrumentet modtaget forskjellige Forbedringer ved J. Müller, T. Böhm o. fl., og den sædvanlige C. bestaar nu af et c. 1½ F. langt Rør af Buxbom, der har 20 Lydhuller, hvoraf 8 dækkes med Klapper, et lige, næbformet Mundstykke, hvori et Rørblad, og ender i en Lydtragt. I Orchestre af Blæseinstrumenter spille Clarinetterne en Hovedrolle, omtrent som Violinerne i det fulde Orchester. Som Afarter af C. kan mærkes **Bassethornet**, der staar en Ovart dybere, og **Basclarinetten**, der staar en Octav dybere. **Clarino**, it., fr. clairon, betyder i Partiturer fra Haydn til vore Dage det samme som Tromba, Trompet, men i ældre Partiturer, f. Ex. hos Bach og Händel, en snævrere Trompet, der havde en lys og klar Tone, og som bevægede sig i den tostregede Octav og derover.

Clarisserinder (Ordo Sanctæ Claræ), en Nonneorden, stiftet af den hellige Clara, f. 1193 i Assisi i Kirkestaten af en anset adelig Slægt. Da hendes Forældre vilde gifte hende bort, flygtede hun 1212 fra Hjemmet og fandt Tilflugt i Portiunculaklostret hos den hellige Franciscus. Efter hans Tilskyndelse tog hun Ophold ved St. Damianskirken nær ved Portiuncula og stiftede der et Kloster og en Nonneorden, som bærer Navn efter hende eller efter det første Kloster, Damianerinder. 1224 gav Franciscus Ordenen en stræng Regel, der forpligtede til Fattigdom, Faste og Tavshed. Under de strængeste Bodsøvelser vedblev Clara at forestaa sit Kloster indtil sin Død 1253. 1255 blev hun kanoniseret; hendes Mindedag er 12 Aug. Trods Ordenens store Strænghed vandt den betydelig Udbredelse og besad en Gang 2,000 Klostre. Pave Urban IV søgte 1264 at mildne den strænge Ordensregel, hvorved de saakaldte Urbanistinder fremkom; men andre holdt fast ved den strængere Observans og kaldte sig „de ringe Kvinder" eller „vor kjære Frues Ydmyghedsorden". Ordensdragten er graa. C. have endnu Klostre i Italien, Frankrig, Belgien, Østerrig, Bayern og Amerika, der have gjort sig fortjente som Opdragelsesanstalter.

Clarke, Edv. Dan. [klark], engelsk Rejsende og Skribent, f. 1769, gjennemrejste 1790—1802 de fleste Lande i Europa, samt Lilleasien, Sy-

rien og Ægypten og blev efter sin Hjemkomst Professor i Mineralogi i Cambridge; 1817 blev han Bibliothekar smstds.; til de derværende Museer skjænkede han værdifulde Oldsager og Haandskrifter. En fuldstændig Udgave af hans »Travels in various countries of Europe, Asia and Africa« udkom 1819—24 i London i 11 Bd. C. døde 9 Marts 1822.

Clarke, Jacq. Guill. [s. o.], Greve af Hüneburg og Hertug af Feltre, fransk Marschal og Diplomat, f. 1765 i Landrecis i Hainaut af en irsk Adelsslægt (hans Fader var fransk Oberst), kom 1781 i Militærskolen i Paris og traadte allerede n. A. i fransk Krigstjeneste. 1793 udmærkede han sig saaledes i Træfningen ved Herchheim i Nærheden af Landau, at han blev udnævnt til Brigadegeneral, men 1795 blev han en kort Tid afsat og fængslet som mistænkt. Dog blev han s. A. ved Carnots Indflydelse Chef for det topographiske Bureau og Divisionsgeneral, hvorpaa han blev sendt i et hemmeligt Ærende til Wien og derefter til Italien, egentlig for at iagttage Bonaparte, som Directoriet begyndte at frygte. Her sluttede han sig imidlertid ganske til Overgeneralen, der beholdt ham hos sig til efter Afslutningen af Freden i Campoformio. Efter at være vendt tilbage til Paris blev han først tilsidesat af Regeringen, men siden brugt af den til at slutte en Alliancetractat med Kongen af Sardinien. Da Bonaparte var bleven Førsteconsul 1799, gjorde han atter C. til Chef for det topographiske Bureau og sendte ham som Commandant til Lunéville under Fredsforhandlingerne der og efter Fredens Afsluttelse derfra til Lille for at foranstalte de russiske Krigsfangers Løsladelse. Efter i 3 Aar at have været Gesandt ved Kongen af Etruriens Hof blev han Statsraad og Kejserens Cabinetssecretær for Krigsvæsenet, 1805 Gouverneur i Wien efter denne Stads Besættelse af de franske og 1806 i Berlin, hvorfra han 1807 vendte tilbage til Paris for at overtage Krigsministeriet. Den Aarvaagenhed og Kraft, hvormed han tilintetgjorde Englændernes Landgangsforsøg ved Vliessingen 1809, skaffede ham Titlen Hertug af Feltre, ligesom Kejseren Aaret i Forvejen havde ophøjet ham til Greve af Hüneburg. Da Napoleons Stjærne dalede, erklærede C. sig strax for hans Afsættelse, endnu førend Kejseren havde frasagt sig Kronen, hvorfor Ludvig XVIII gjorde ham til Pair. Under de 100 Dage fulgte C. Kongen til Gent, blev 1815 atter Krigsminister, men maatte 1817 igjen opgive denne Post, hvorefter han blev Marschal og Gouverneur for den 15de Militærdivision. C. døde 28 Oct. 1818.

Clarke, Mary Cowden [s. o.], født Novello, f. i London 1809, ægtede 1828 Charl. Cowden Clarke, med hvem hun længe opholdt sig i Italien. Hun er navnlig bekjendt ved sine Shakspeare-Forskninger, hvis bedste Frugt er »Complete concordance to Shakspeare« (1846). 1869 leverede hun sammen med sin Mand en Udgave af Shakspeare.

Clarke, Samuel [s. o.], engelsk Philosoph, f. 1675 i Norwich, studerede i Cambridge, hvor han bidrog til, at den cartesianske Philosophi maatte vige for Newtons Anskuelser. Som Præst i Drayton holdt han en Række Prædikener, som han senere omarbejdede og udgav: »A discourse concerning the being and attributes of God«. 1706 blev han Præst ved St. Bennet Pauls Wharf i London og senere ved St. James. Han paadrog sig mange Ubehageligheder ved sit Skrift om Treenigheden, hvori han paastod, at den ældste Kirke ikke havde kjendt dette Dogme. I sine philosophiske og naturvidenskabelige Anskuelser var han Discipel af Locke og Newton. Newtons Plads, som blev tilbudt ham 1727, modtog han ikke, men blev i sin gejstlige Virksomhed til sin Død 1729. Han var en lærd og skarpsindig Mand og besad en forbavsende Hukommelse; man har bebrejdet ham for stor Frygt for at udtale sig aabent, hvor han havde en fra Kirken afvigende Mening. I Moralphilosophien opstillede han det Princip, at vi skulle behandle Tingene efter deres naturlige og nødvendige Væsen.

Clarkes River [klarks], Flod i den nordvestlige Del af Nordamerika, udspringer under Navnet Flathead paa Klippebjærgene i Kootaniepasset n. for de forenede Staters Nordgrænse og løber i store Buer gjennem Territorierne Montana, Idaho og Washington, i hvilket sidste den falder i Columbia ell. Oregon. Dens Længde er 150 M., og den danner i sit Løb flere Søer, af hvilke de betydeligste ere Flathead og Kalispelm.

Clarkson, Thomas, engelsk Menneskeven, f. 1761, vandt allerede 1785 i Cambridge Prisen for en Afhandling om Slavehandelens Berettigelse og gav 1787 ved Udgivelsen heraf, endnu før Wilberforce, Stødet til dette Spørgsmaals almindelige Drøftelse og til Dannelsen af et Selskab imod denne Handel. Med stor Iver og Udholdenhed virkede C. i Pressen for Slavehandelens Ophør, gjorde 1789 en Rejse til Frankrig i samme Øjemed og blev, da Maalet 1807 var naaet for Englands Vedkommende, Sjælen i Bestræbelserne for selve Slaveriets Afskaffelse, medens Wilberforce vilde standse med den første Sejer. C. levede længe nok til ogsaa at se denne Stræben lykkes; han døde 26 Sept. 1846. Foruden talrige Afhandlinger imod Slaveriet har C. skrevet en Udsigt over Slavehandelens Afskaffelse (1808), Will. Penns Liv (1813) og Kvækernes Historie (1820).

Clarksville [vill], Stad i Staten Tennessee i Nordamerika, 8 M. n. v. for Nashville ved Floden Columbia. 5,000 I.

Classens Have paa Kjøbenhavns Østerbro langs med Stranden hed tidligere Berner Klaumans Have og blev under dette Navn berømt ved det kraftige Udfald, som Svend Poulsen med sine Gjøngeboere 4 Sept. 1658 foretog fra Kjøbenhavn, da han ryddede den for svenske Tropper. Senere kaldtes den efter sine forskjellige Ejere Laurvigens, Ahlefeldts og senest C. H. Under det sidste Navn blev den atter berømt ved Livjægernes gjentagne raske Udfald under Kjøbenhavns Belejring 26 og 31 Aug. 1807 under deres kjække Chef, Major F. C. v. Holsteins Anførsel.

Classenske Fideicommis. Generalmajor

Joh. Fred. Classen (f. 1725, d. 1792) fastsatte i sit Testament af 28 Jan. 1789, nærmere bestemt ved et Codicil 23 Marts 1792, at „mit hele Efterladenskab skal i Fremtiden være en bestandig samlet Fond, der skal anvendes til at danne nyttige Mennesker til Statens bedste, til at understøtte og befordre Vindskibelighed og Arbejdsomhed i de nødvendigste Dele for Landets Vel og til at hjælpe og lindre Fattigdom og Elendighed“. Hans Formue bestod af Godserne Korselitse og Carlsfeldt paa Falster med dertil hørende Fæstegods, en Gaard i Kjøbenhavn og en større Ejendom uden for Kjøbenhavns Østerport (den saakaldte Classens Have, s. foreg. Art.), samt en Capital af 380,000 Rd. dansk Courant, medens Frederiksværk, som 1789 var medregnet, 1792 overdroges til Prins Carl af Hessen imod en aarlig Afgift til C. F. og senere fra hans Eje overgik i Kronens. C. havde ønsket Fæstegodsets Overdragelse til Bønderne i Arvefæste, men da han samtidig fastsatte et saa lempeligt Hoveri og saa lave Fæsteafgifter som muligt, skjøttede Bønderne ikke om Tilbudet, og først i en langt senere Tid (siden 1860) er største Delen bleven bortsolgt. C. paabød ogsaa sin Bogsamlings Oprettelse til et offentligt Bibliothek, hvori der skulde lægges særlig Vægt paa Naturvidenskaberne, Økonomi og Geographi; men 1867 besluttedes det Classenske Bibliotheks Forening med Universitetsbibliotheket, dog saaledes at den landøkonomiske Del overgaves Landbohøjskolen. Foruden et Par mindre Børnehjem paa Falster oprettedes 1849 en Agerbrugsskole paa Næsgaard, og 1866—70 byggedes ved Godthaabsvejen en Samling Arbejderboliger med 380 Lejligheder, hvortil 1880 kom en egen Kirke. C. F. omfatter, foruden de ovennævnte tvende Hovedgaarde, 3,363 Tdr. Land Skove paa Falster, Gaarden Arresødal i Nordsjælland (kjøbt 1883) og nogle Ejendomme i Kjøbenhavn, en rentebærende Capital af 2,300,000 Kr., samt Beholdninger i Penge og Varer af 155,000 Kr. (31 Marts 1883); dets aarlige Indtægt er 360,000 Kr., hvoraf der foruden en Del faste Legater (til Frederiks Hospital, Fødsels- og Plejestiftelsen, Universitetsbiblioteket, Skolevæsenet paa Frederiksværk og Falster, Arbejds- og Undervisningsanstalter for fattige Soldaterbørn o. fl.) aarlig udgives over 100,000 Kr. til literære Øjemed (bl. a. det Classenske Literaturselskab for Læger, stiftet 1809), til milde Stiftelser og velgjørende Selskaber, til landøkonomiske Formaal m. m., og 40,000 Kr. til Understøttelser til private Personer.

Classificatiōn, Inddeling i Klasser (s. d. A.); **classificēre**, inddele, ordne efter Klasser.

Claudātur, lat., d. e. der skal lukkes, brugtes tidligere i Dictat for at antyde, at Parenthesen skulde sluttes.

Claude, Jean [klaahd], reformert Theolog, f. 1619 i det sydlige Frankrig, blev 1654 Præst og Prof. i Nimes. Paa en Synode 1661 modarbejdede han et katholsk Unionsforslag, hvorfor det blev ham forbudt at prædike i Nîmes; han gik da som Præst til Montauban; men ogsaa her lukkede Regeringen Munden paa ham; saa drog han til Paris, hvor han 1665 skrev en Gjendrivelse af Pierre Nicoles Skrift om Brødsforvandlingen. 1666 blev han Præst i Charenton ved Paris og skrev her 1673 et saa dygtigt Forsvar for Protestantismen, at Regeringen efter Ophævelsen af det nantiske Edict 1685 gav ham Paalæg om inden 24 Timer at forlade Frankrig, hvorpaa han flygtede til Haag, hvor han døde 1687.

Claude Lorrain [klaahd lorräng], fransk Landskabsmaler, s. Gelée.

Claude, Saint [sæng klaahd], Stad i det franske Dep. Jura, 6 M. s. ø. for Lons le Saulnier. 7,000 J. Bispesæde. Livlig Industri, navnlig Sager af Horn, Ben og Skildpadde. Vinavl.

Claudiānus, Claudius, var en romersk Digter fra Alexandria, der omtrent 390 kom til Rom og fandt en Beskytter i Stilicho, hvem han derfor lovpriser i sine Digte, medens han heftig angriber hans Fjender Rufinus, Eutropius o. a. Foruden Digtene til Stilichos Ære maa nævnes hans Idyller, Digtet »in nuptias Honorii et Mariæ« og det ufuldendte mythologiske Digt »raptus Proserpinæ«. Han er uden Sammenligning sin Tids største Digter, skjønt hans Sprog af og til har et svulstigt, rhetorisk Præg. Efter sin Beskytters Fald trak han sig rimeligvis tilbage til sit Fødeland; hans Dødsaar er ukjendt.

Claudius. Der var i Rom 2 Slægter af dette Navn, en plebejisk og en patricisk. Af den plebejiske er den Familie, som bar Tilnavnet Marcellus, den bekjendteste (s. Marcellus). Den patriciske Slægt, hvis Medlemmer i Regelen udmærkede sig ved aristokratisk Hovmod og Trodsighed mod Plebejernes Fordringer, har skjænket Rom en lang Række af Consuler og andre høje Embedsmænd. Mærkelige ere især: **Appius C. Sabinus**, efter Sagnet Slægtens Stamfader, der under Navnet Atta Clausus oprindelig boede i Regillum i Sabinerlandet, men udvandrede til Rom, da han var mistænkt af sine Landsmænd som Ven af Romerne. Han blev optagen blandt Patricierne og Consul 495 f. Chr. Ved den Haardhed, hvormed han holdt over de strænge Gjældslove, bidrog han meget til Plebejernes Udvandring til det hellige Bjerg 494. — **Appius C.**, den foregaaendes Sønnesøn, spillede 451 f. Chr., da han var valgt til Decemvir, Folkevennen og sikrede derved sit Gjenvalg; men 450 kastede han Masken og indførte med sine Collegaer et fuldstændigt Voldsherredømme. Da de ogsaa efter at have fuldendt de 12 Tavlers Love beholdt Magten ind i Aar 449, og Appius end mere ophidsede Stemningen ved sin Voldsdaad mod Virginia, udvandrede Almuen, og Decemvirerne bleve tvungne til at fratræde. Appius blev kastet i Fængsel, hvor han dræbte sig selv. — **Appius C. Cæcus** (d. e. den blinde) blev Censor 312 f. Chr., endnu inden han havde været Consul, og søgte at sikre den patriciske Adels Herredømme ved at optage de af den afhængige Frigivne i alle Tribus og ved at optage Sønner og Sønnesønner af Frigivne i Senatet. Herved vakte han megen Uvilje og endnu mere, da han ikke vilde rette sig efter den æmiliske Lov, der havde indskrænket Censurens Varighed til $1\frac{1}{2}$ Aar, men beholdt Em-

bebet i 5 Aar, nagtet hans Collega fratraadte ved Udløbet af de $1\frac{1}{2}$ Aar. Som Censor har han foreviget sit Navn ved Anlæggelsen af den appiske Vej og den appiske Vandledning. Efter at have beklædt Consulatet 307 og 297 blev han blind, men 280, da Kong Pyrrhos havde sendt Kineas med Fredsforslag til Rom, lod han sig bære ind i Senatet og bevirkede ved sin kraftige Tale, at Senatet afviste alle Fredsunderhandlinger, hvis ikke Pyrrhos vilde rømme Italien. — Ogsaa **Publius C. Pulcher**, Consul 249 f. Chr., viste det Slægten ejendommelige Overmod. Da han nemlig som Anfører for den romerske Flaade vilde angribe den carthaginiensiske i Drepanums Havn, men de hellige Høns ikke vilde æde, hvilket var et daarligt Varsel, sparkede han dem over Bord med de Ord: „Ville de ikke æde, skulle de i det mindste drikke!“ Men ved sit Angreb led han et fuldstændigt Nederlag, og da derpaa Senatet befalede ham at udnævne en Dictator, udnævnte han en af sine Frigivne. Til Straf herfor blev han senere idømt en stor Pengebøde. — Ogsaa Ciceros bekjendte Fjende, **Publius Claudius Pulcher**, hvis Navn i Regelen skrives **Clodius** (s. d. A.), hørte til denne Slægt; ligeledes **Tiberius C. Nero**, der var Prætor 43 f. Chr. og gift med Livia, hvem han overlod til Augustus som Ægtefælle. Han var Fader til Augustus's Stedsønner Tiberius og Drusus og altsaa Stamfader til det claudiske Kejserhus (**Tiberius** 14—37; **Caligula** 37—41; **Claudius** 41—54 og **Nero** 54—68).

Claudius I, romersk Kejser 41—54, yngste Søn af August's Stedsøn Drusus, f. 10 f. Chr., hed fuldstændig Tiberius C. Nero Drusus Germanicus. Paa Grund af aandelig og legemlig Svaghed syntes han uskadelig, og derfor sparede Tiberius og Caligula hans Liv, skjønt de lod andre Slægtninge dræbe; men hans kejtede og pedantiske Væsen og grænseløse Distraction gjorde ham ofte til Spot ved Hoffet. Efter Caligulas Drab 41 fandt Prætorianerne ham i Paladset skjult bag et Forhæng og udraabte ham til Kejser. Han havde de bedste Hensigter og var af Naturen mild, men hans svage Charakter gjorde ham aldeles afhængig af hans havesyge Frigivne (Narcissus og Pallas) og hans ryggesløse Gemalinde Messalina, der forledede ham til mange tyranniske Handlinger. Da han endelig var bleven nødt til at lade Messalina dræbe og havde ægtet sin Broderdatter Agrippina, fik denne, der ogsaa havde fuldstændig Herredømme over ham, C. til at adoptere hendes Søn af første Ægteskab, den senere Kejser Nero, og begunstige ham paa sin egen Søn Britannicus's Bekostning, men da hun frygtede for, at Kejseren skulde skifte Sind, lod hun ham forgive 54 ved Hjælp af Giftblandersken Locusta. Under C. begyndte Feltherrerne Plautius og Ostorius Erobringen af Britannien. — **Claudius** II, Marcus Aurelius Flavius C. Gothicus, romersk Kejser 268—70, var født i Illyrien. Han var en dygtig Feltherre, hvem Soldaterne efter Gallienus's Drab udraabte til Kejser. Han slog Alemannerne, der vare trængte ind i Norditalien, og tilvejebragte atter nogen Orden i Rom, men vandt mest Berømmelse ved sin store Sejer over Goterne ved Naissus i Møsien 269. Han døde allerede 270 i Sirmium af Pest.

Claudius af Turin, reformatorisk Biskop i 9de Aarh., havde mere end nogen af sine Samtidige fordybet sig i Studiet af Augustin og traadte derfor i hans Aand op mod sin Tids Udvorteshed og Gjerningsretfærdighed. Ludvig d. fromme kaldte ham 820 til Bispestolen i Turin med den udtrykkelige Opgave at bekæmpe Billedbyrkelsen i Italien. C. lod Billederne og Korsene kaste ud af Kirkerne, hvilket vakte Folkets yderste Forbitrelse, og C. havde blot de frankiske Vaaben at takke for, at han beholdt Liv og Embede. Samtidig kom han i Strid med Paven, som han kun vilde ære som Apostolicus, for saa vidt han gjorde en Apostels Gjerninger. Ved dygtige exegetiske Skrifter udbredte han sine reformatoriske Grundsætninger. D. 840.

Claudius, Matthias, bekjendt under Navnet **Asmus** ell. **Wandsbecker-Bote**, f. 15 Aug. 1740 i Reinfeld i Holsten, hvor hans Fader, der tilhørte en gammel Præsteslægt i den dansktalende Del af Sønderjylland, var Præst. Fra Latinskolen i Plön gik han 1759 til Jena, hvor han indtil 1762 studerede Theologi og Lovkyndighed uden dog at tage nogen Examen, opholdt sig derpaa en Tid i Reinfeld og Kjøbenhavn, indtil han i Efteraaret 1768 tiltraadte Redactionen af „Adreß-Contoir-Nachrichten“ i Hamborg, som han dog opgav 1770. Under trykkende Forhold levede han derpaa som Udgiver af „Wandsbecker-Bote“, indtil Herder skaffede ham en Ansættelse som Landcommissær i Darmstadt 1776; men C. vendte allerede 1777 tilbage til Wandsbeck, hvor han ernærede sig ved literære Arbejder, indtil Kronprins Frederik (VI) 1788 udnævnte ham til Revisor ved Banken i Altona. Han døde 21 Jan. 1815 i Hamborg. Midt under sin Tids almindelige Christendomsfornægtelse staar C. urokkelig fast som Hævder af den positive Christendom, uafhængig af Videnskabens Kriser og lige langt borte fra Orthodoxiens dogmatiske Forstening og Rationalismens Udtynden af det christelige Livsindhold. Dybsindig i sit ejendommelige, barnlig-naive Sprog og enfoldig i sin vittige Satire blotter han i smaa Fortællinger, Digte og Fabler Tidens opstyltede Tomhed og stiller i Modsætning dertil den hellige Skrifts simple Storhed. Hos C. gaar dyb Naturfølelse paa den inderligste Maade sammen med en levende Gudsbevidsthed; med Tak og Glæde hviler hans Øje paa alt skjønt i Naturen som i den sædelige Verden, ikke mindre i den hedenske Oldtid end inden for den christne Menighed; derfor har han ogsaa Ærbødighed for Philosophien, naar den blot er en Drivfjeder til det sande og gode. C. havde staaet i venskabelig Forbindelse med de fleste af sin Tids literære Notabiliteter; men hans bestemte christelige Livsanskuelse fremkaldte et Brud med næsten dem alle, og han staar som en forunderlig, ensom, i høj Grad original Skikkelse i sin Tid. Hans samlede Skrifter ere udkomne under Titlen »Asmus omnia sua secum portans oder Sämmtliche Werke des Wandsbecker-

Roten". Af hans Sange ere flere (f. Ex. „Rheinweinlied", „der Mond ist aufgegangen", „Wenn Jemand eine Reise thut") blevne Folkets Ejendom.

Clauren, Heinr., Forfatternavn f. **Heun**.

Claus, Greve af Holsten, f. **Nikolaus**.

Claus, Carl Friedr. Wilh., tysk Zoolog, f. 1835, nu Professor i Wien, er Forfatter til mange vigtige Arbejder over lavere Dyr, særlig Krebsdyrene, de fleste meddelte i forskjellige Tidsskrifter. Af hans selvstændig udkomne Arbejder kunne nævnes: „Die freilebenden Copepoden" (1863), „Untersuchungen zur Erforschung der genealogischen Grundlage des Krustaceensystems" (1876), „Grundzüge der Zoologie" (4 Opl., 2 Bd., 1879) og nogle mindre Haand- og Lærebøger; siden 1878 udgiver C.: „Arbeiten aus dem zool. Institut der Universität Wien und der zoologischen Station in Triest".

Clausel, Bertrand [klaasell], fransk General, f. 12 Dec. 1772, tog 1794—95 Del i Felttoget ved Pyrenæerne som Officer i Nationallegionen og fik det Æreshverv at overbringe Conventet de tagne Faner. C. blev derefter ansat ved Gesandtskabet i Madrid, gik 1798 som Grouchys Stabschef til Italien og førte her Underhandlingerne med Kongen af Sardinien. Som Brigadegeneral fulgte C. 1801 med Leclerc til Haïti og brugtes efter sin Hjemkomst mest i halvt civile Hverv i Neapel, Dalmatien og Illyrien, men udmærkede sig som Divisionsgeneral 1810—13 i Spanien og Portugal, især i det blodige Slag ved Salamanca, hvor han blev haardt saaret. Skjønt C. til det sidste vedblev at kæmpe for Kejserdømmet, udnævnte Ludvig XVIII ham dog til Generalinspecteur over Infanteriet; men i de 100 Dage sluttede C. sig strax til Napoleon og blev Pair. Han blev derfor 1816 stillet for en Krigsret og dødsdømt, men var forinden flygtet til Nordamerika og vendte først hjem efter Amnestien 1820. 1827 blev C. Deputeret og gjenvalgt 1830; han sendtes i Sept. 1830 til Algérien for at afløse Bourmont og gjorde et Tog til Medeah, blev Marschal, men i Febr. 1831 hjemkaldt. 1835 blev C. paa ny Generalgouverneur i Algérien, men tilbagekaldt 1837 efter det mislykkede Tog til Constantine; han døde 21 Apr. 1842.

Clausen, Henrik Georg, Stiftsprovst i Sjælland, f. 12 Marts 1759 i Karlum i Slesvig, hvor hans Fader var Præst, blev 1789 resid. Capellan i Maribo, 1796 i Kallundborg og 1797 ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvor han ved sin Veltalenhed samlede en talrig Menighed om sig, medens de fleste andre Kirker i Byen stod tomme; men C. var ogsaa ikke blot den mest veltalende, men overhovedet den betydeligste og ædleste Repræsentant for Datidens Rationalisme her i Landet. Grundthemaet i C.s Prædiken var, at al borgerlig og huslig Lykke er afhængig af Sædelighed og Dyd, og at disse atter have deres Grund i Religionen; ved at gjøre den evangeliske Lov gjældende stræbte han at modarbejde den herskende Nydelsessyge og at frede om Livets højere Formaal. I Anledning af en 1804 i Trykken udgiven Prædiken, i hvilken han med Frimodighed havde udtalt sig om Tidens aandelige Brøst og dadlet den Mangel paa Ærbødighed for Landets Religion, der udvistes endog „af Mænd af udmærket Indflydelse og paa de første Værdighedstrin", gav Cancelliet ham en Irettesættelse for ved sine Ytringer at have nedværdiget den danske Regering. Men C. tilbageviste skriftlig Beskyldningerne imod hans Patriotisme som savnende al Grund og godtgjorde sin Forpligtelse til som Præst at revse Tidens Synder og Laster, dette sidste saa eftertrykkelig, at Cancelliet rimeligvis efter Kronprinsregentens Forlangende gav ham en retfærdiggjørende Erklæring, og C.s Anseelse steg derved endnu mere. Med samme Energi og Held modsatte han sig 1817 en uberettiget Fordring fra Biskop Münters Side. 1799—1809 bestyrede han efter Anmodning af en Del theologiske Candidater et homiletisk Selskab, og da Pastoralseminariet oprettedes 1809, beskikkedes han til Leder af de homiletiske og katechetiske Øvelser. 1811 blev han Stiftsprovst i Sjællands Stift. Den rationalistiske Retning, der den Gang herskede i den danske Kirke, ytrede sig bl. a. i en fri, ovenfra upaatalt og af Menighederne upaaagtet Benyttelse af de i Ritualet foreskrevne Formularer; ogsaa C. havde stadig tilladt sig adskillige Afvigelser fra de for Daaben, Confirmationen og Nadveren gjældende Formularer. Da udkom 12 Aug. 1828 uventet en Cancelliskrivelse med et ubetinget Paalæg for samtlige Præster om nøje at følge de foreskrevne Formularer. C. vedblev alligevel at udføre de kirkelige Handlinger, saaledes som han tidligere havde udført dem; men dersom nogen forlangte en fuldkommen ritualmæssig Udførelse, var han villig til at overlade Handlingen til en anden Præst. Men da nogle uhyggelige Scener vare forefaldne ved en Barnedaab, fik han 1834 ved kongel. Resolution Tilhold om at holde sig det anordnede Ritual efterrettelig. Fra denne Tid udførte han ikke nogen Daabshandling. 1838 søgte han paa Grund af Sygdomsanfald Afsked fra sit Embede, ved hvilken Lejlighed det theol. Facultet overrakte ham et Æresdiplom som Doctor i Theologien. Han døde 25 Febr. 1840. C. har udgivet flere Prædikensamlinger. — **Henrik Nikolai C.**, Professor, den foreg.s ældste Søn, f. 22 Apr. 1793 i Maribo, blev Student 1809, theol. Cand. med fortrinlig Udmærkelse 1813 og vandt 1815 Prisen for Universitetets theol. Prisopgave. 1817 erhvervede han den philos. Doctorgrad, og det følgende Aar tiltraadte han en videnskabelig Udenlandsrejse til Tyskland, Italien og Frankrig. I Berlin blev han en Vinter, navnlig for at høre Schleiermacher, hvis mægtige og vækkende Aand øvede en betydningsfuld og blivende Indflydelse paa hans theologiske og kirkelige Retning. I Rom fik han ved Prins Christians (Christian VIII) Indflydelse Adgang til det vaticanske Bibliothek. I Slutningen af 1820 vendte han tilbage og blev nogle Maaneder efter ansat som Lector og Aaret efter som Professor i Theol. ved Kjøbenhavns Universitet. 1829 udgav han for den theol. Doctorgrad sit Skrift »Aur. Augustinus sacræ scripturæ interpres«. Først 1874 tog han sin Afsked efter i 53 Aar at have virket

som Universitetslærer. Lige til Slutningen vedblev han at kunne samle Studenterne om sit Katheder, og selv om der i de senere Aar kun var faa af hans Tilhørere, som kunde dele hans Anskuelser, vare alle enige om at anerkjende hans Tankes Klarhed, hans fuldendte Foredrag og hans Kjærlighed til sin Videnskab. Oprindelig udgaaet fra et udpræget rationalistisk Standpunkt nærmede han sig i Tidens Løb mere og mere til Kirkelæren; hans ledende Grundsætning var, „at ingen Autoritet undtagen den hellige Skrift kan gjælde for Christne som ubetinget Troskilde“. I Skriftet „Katholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus“ (1825), der grundlagde hans Anseelse som Theolog, og i hvilket han stræbte at virke reformatorisk i de i Titlen angivne Forhold, havde han udtalt denne Grundsætning og blandt andet ytret: „Kun ēn Fremgangsmaade er den sande, den, som udgaar fra Skriftens Fortolkning og derefter bringer dens Lære i Samklang med Fornuftens Udsagn.“ Af saadanne Ytringer tog Grundtvig, Lindberg o. fl. Anledning til at rette de heftige Angreb paa Forfatteren, der have gjort dette Skrift saa navnkundigt i den danske Literatur. Grundtvig optraadte i Kirkens Navn („Kirkens Gjenmæle“) som Klager imod Forfatteren i hans Egenskab af Embedsmand og Universitetslærer („Præstelærer i Kirkeskolen“) og opstillede mod C.s „Skrifttheologi“ den Paastand, at det apostoliske Symbolum som christelig Urtradition var det eneste sikre Grundlag for Kirken og den christelige Tro. En Injurieproces blev Følgen af dette Angreb; Grundtvig blev idømt Mulkt og Censur og nedlagde under Processens Gang sit Embede. C. vedblev hele sit Liv at være den grundtvigske Retnings Modstander og har i en Række Stridsskrifter bekæmpet baade dens Betragtning af den apostoliske Trosbekjendelse og dens vidtgaaende Fordring paa Enkeltmands kirkelige Frihed overfor den kirkelige Samfundsorden. Han stillede sig ligeledes imod Hegelianismens Forsøg paa at omsætte de christelige Trossandheder i rene Begrebsconstructioner. Som Universitetslærer har C. væsentlig beskæftiget sig med de exegetiske og dogmatiske Fag, og en stor Del af hans omfattende Forfattervirksomhed har derfor ogsaa disse til Gjenstand, saaledes »Quatuor evangeliorum tabulæ synopticæ« (1829), „Det nye Testamentes Hermeneutik“ (1840), „Udvikling af de christelige Hovedlærdomme“ (1844, 2den Udg. 1877), „Fortolkning af de synoptiske Evangelier“ (1850), „Den augsburgske Confession oversat og belyst ved historisk-dogmatisk Udvikling“ (1851), „Christelig Troslære“ (1853), „Fortolkning af Johannes-Evangeliet“ (1855), „Pauli Brev til Romerne“ (1863). En anden Del af hans theologiske Forfattervirksomhed har haft et mere praktisk Formaal, at virke for en Reform af Landets kirkelige Forhold. De Conflicter, i hvilke hans Fader gjentagne Gange blev indviklet med Cancelliet, en verdslig Autoritet, som ved Siden af sine øvrige Forretninger tillige styrede de kirkelige Anliggender, aabnede tidlig C.s Øje for det ønskelige i en Forandring. Han satte sig den Opgave at virke for en Forandring af Ritualet og Alterbogen og for Oprettelsen af en særegen Overbestyrelse for Kirke- og Skolevæsenet. Ved Forfatningsforandringen 1848 ophævedes Cancelliet; en Del af dets Forretninger henlagdes under et særskilt Ministerium for Kirke- og Undervisningsvæsen, og en Paragraph i Grundloven kom til at lyde: „Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov.“ At faa denne Paragraph udført, at tilvejebringe en Lov, ved hvilken Folkekirkens Forfatningsforhold bleve ordnede og organiserede, at faa oprettet en Kirkerepræsentation med lovgivende Magt i Kirkens indre Anliggender var Gjenstand for C.s stadige og ivrige Bestræbelser; men det lykkedes ham aldrig. 1839 udnævntes han til Medlem af Commissionen til at gjennemgaa Udkastet til et nyt Ritual og en ny Alterbog (Biskop Mynsters), 1841 til Medlem af Commissionen angaaende Kirke- og Undervisningsvæsenet, samt 1854 og 1868 til Medlem af de to store Kirkecommissioner. Et smukt Vidnesbyrd om, hvorledes han forenede praktisk-kirkelige og theologisk-videnskabelige Interesser, foreligger i hans: „Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid“ (1853, 2. forøgede Udg. 1877), maaske det dygtigste af alle hans Skrifter. 1833—77 udgav han „Tidsskrift for udenlandsk theologisk Literatur“ i Begyndelsen i Forening med Prof. Hohlenberg, men efter dennes Død 1845 alene. Hans Formaal hermed var at skaffe den danske Gejstlighed et fortsat Bekjendtskab med Udlandets, især Tysklands, betydeligste theologiske Literatur og derigjennem modvirke ensidige Tendenser paa Theologiens og Kirkens Omraade. Det var dog ikke alene de kirkelige Forhold, C. ofrede sin Interesse; han tog ogsaa levende Del i Udviklingen af det politiske og nationale Liv. 1829—38 var han Medredacteur af Maanedsskrift for Literatur“ og vakte Opsigt ved den Modstand, han 1831 rejste mod den indbyrdes Undervisning og dens Talsmand, Oberstlieutenant Abrahamson, Frederik VI.s Adjudant og Yndling. 1835 var C. Medstifter af „Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug“ og kæmpede i dets Organ „Dansk Folkeblad“ med Iver for at sikre Pressen en lovbunden Stilling i Stedet for den administrative Vilkaarlighed, som hidtil havde raadet. 1840 valgtes han til Østifternes Stænderforsamling og var Ordfører i det vigtige Spørgsmaal om Skattebevillingsretten, gjenvalgtes 1841 og 1847 og var Formand i de tre Samlinger 1842—46, kraftig hævdende Regeringsformens Omdannelse i constitutionel Aand og Opretholdelse af den danske Nationalitet i Sønderjylland. I samme Øjemed var C. 1843 Medstifter og Formand for Selskabet for dansk Undervisnings Fremme i Slesvig og 1844 af den slesvigske Hjælpeforening, samt fremkaldte 1844 den store Petition til Kongen, som støttede de nordslesvigske Stænderdeputeredes Ret til at bruge deres Modersmaal. Ligeledes var C. en trofast Kæmper for den nordiske Enhedstanke“, stiftede 1843 „det skandinaviske Selskab“ og var dets Formand lige indtil Selskabets Opløsning 1853; ogsaa tog han virksom Del i Studentermøderne 1845 og 1862. Strax

efter Christian VIII.s Død udgav C. og hans Ven J. F. Schouw Flyveskriftet „Ved Tronskiftet", der varmt tog Ordet for en constitutionel, om end conservativ Forfatning for Kongeriget og Slesvig, altsaa en Gjennemførelse af det saakaldte „Ejderprogram", ved hvilket C. stadig holdt fast; han øvede ved denne Optræden en mægtig Indflydelse paa den politiske Udvikling i Frederik VII.s første Regeringstid og kvalte næsten i Fødselen Christian VIII.s efterladte Helstatsforfatning. C. var ogsaa udset til at være Medlem af Martsministeriet, men blev først i Nov. 1848 optagen i Regeringen, tog vigtig Del i Grundlovsarbejdet og udtraadte først i Juli 1851, da Helstatstanken paa ny dukkede op. Forinden var C. (1849) valgt til Folketinget, var en af Lederne for det nationalliberale Partis Modstand mod Told- og Arveloven (1852—53) og var Formand for den forenede Rigsdag, da den sidstnævnte Lov første Gang drøftedes og faldt igjennem. 1853 overgik C. til Landstinget, men trak sig tilbage i Aug. n. A., mismodig over den hele politiske Stilling og særlig krænket over at være forbigaaet ved Besættelsen af Sjællands Bispestol. 1855 modtog han dog nyt Valg til Landstinget (indtil 1863) og blev af dette valgt til Rigsretten (1856) og til Rigsraadet 1856—63, ligesom han havde Sæde i det nye Rigsraads Landsting 1864—66. Ogsaa i dette Tidsrum hævdede C. i flere mindre Skrifter de frisindede og nationale Grundsætninger, han altid havde hyldet; en Samling af saadanne Smaaskrifter udkom 1881 under Navn „Fædrelandske Forhold og Anliggender". Af sine to Venner J. F. Schouws og C. Paulsens offentlige Liv gav han vakre Skildringer 1856 og 1857. Studenterforeningen udnævnte 1854 C. til Æresmedlem, en Hæder, som kun Thorvaldsen, Oehlenschläger og H. C. Ørsted før ham havde modtaget; Kongen tillagde ham 1856 Rang med Sjællands Biskop. D. 28 Marts 1877. Hans Bronzebuste rejstes 1878 foran Universitetet. — **Johannes C.**, den foreg.s Søn, f. 7 Juni 1830, theol. Cand. 1853, Dr. phil. 1861, Sognepræst i Fredericia 1863, i Horsens 1872, Biskop i Aarhus Stift siden 1884, har erhvervet sig et anset Navn baade som praktisk Gejstlig og som Forfatter til forskjellige videnskabelige Arbejder; navnlig mærkes hans Afhandling for den philosophiske Doctorgrad, „Laurentius Valla" (1861), og „Lov og Evangelium" (1872).

Clausewitz, Carl v., preussisk General, bekjendt som militær Forfatter, f. 1780, traadte tidlig ind i den preussiske Hær, hvor han uddannede sig som Generalstabsofficer under Scharnhorst; 1812—15 traadte han over i russisk Tjeneste, men fulgte Blüchers Hovedkvarter under Felttogene 1813—14. Efter at være vendt tilbage til Preussen blev han 1818 Generalmajor og Directeur for Krigsskolen i Berlin og 1830 Chef for Feltmarschal Gneisenaus Stab. Han døde 1831. Hans Skrifter over Krigskunsten, udkomne i 10 Bd. efter hans Død, have erhvervet ham megen Anseelse som Militærforfatter.

Clausholm, en gammel Herregaard i Jylland, Randers Amt, Galten Herred. Den existerede allerede i det 14de Aarh.; under Jydernes Opstand mod Valdemar Atterdag drog Kongen selv over til Jylland 1359, og C. nævnes blandt de befæstede Borge, som han indtog. I Tidens Løb gik C. ved Giftermaal fra den ene Adelsslægt til den anden; af dets Ejere mærkes i det 16de Aarh. den bekjendte Rigshofmester Mogens Gjøe til Krenkerup og i det 17de Oberst Hans Friis til Kragerup, som i den svenske Krig 1658—60 med sine egne Folk tappert forsvarede C., der da var temmelig fast, omgivet med brede og dybe Grave samt Palissader, mod Fjenden og siden i en vid Omkreds holdt Styr paa de forbundnes vilde Skarer, hvorfor ogsaa hans Borg blev et almindeligt Tilflugtsted for Jyderne, som langt borte fra tyede dertil, medbringende Korn og Kostbarheder. Efter H. Friis kom C. ved Salg til Storkansleren Grev Conr. Reventlow, som lod Mog. Gjøes gamle Bygning nedbryde og opførte Hovedfløjen af den nuværende; efter hans Død, da C. ejedes af hans Enke Sophie Amalie Hahn, bortførte Kong Frederik IV 1712 Datteren Anna Sophie, som senere blev hans anden Dronning, fra C., og 1718 afkjøbte Kongen sin Svigermoder Gaarden, hvor han opførte to nye Fløje, og som han lod rigt udstyre som kongeligt Slot (et Capel med smukke Prydelser er fra den Tid). Her levede ogsaa hans Dronning som Enke i Forvisning i 12 Aar. Efter hendes Død 1743 blev C. solgt af Regeringen og gik derpaa ved Salg igjennem forskjellige Hænder, indtil det 1810 oprettedes til et Fideicommis, det Schildenske jyske, hvis nuværende Besidderinde er Baronesse S. M. Berner-Schilden-Holsten.

Clausius, Rud. Jul. Eman., berømt tysk Physiker, f. 2 Jan. 1822 i Köslin i Pommern. Efter at have fuldendt sine Studier i Berlin blev han Lærer i Physik ved den derværende Artilleriskole og Privatdocent sammesteds; 1855 udnævntes han til Professor ved den polytechniske Skole i Zürich og 1857 til Professor ved det derværende Universitet. 1867 blev han Professor i Würzburg, 1869 i Bonn. De Arbejder, hvorved han er bleven berømt, omhandle Varmetheorien, angaaende hvilken han har leveret noget af det betydeligste, der er stræbet derom. De fleste af hans Afhandlinger, der omhandle Spørgsmaal fra alle Physikens Grene, findes i Poggendorffs „Annalen" og ere senere udkomne særskilt; foruden disse findes fra hans Haand „Über das Wesen der Wärme, verglichen mit Licht und Schall", som han udgav under sit Ophold i Zürich 1857, og „Die Potentialfunktion und das Potential" (Leipzig 1859). Alt, hvad han har stræbet, udmærker sig ved Skarpsindighed og fuldendt Klarhed.

Claussøn, Peder, norsk Gejstlig og Forfatter, født i Egersund 1 Apr. 1545, efterfulgte 1566 sin Fader Claus ell. Nikolas Thorolfssøn Friis som Præst i Undal og blev tillige Provst over Listerlen under Stavangers Stift. Han sluttede sig nær til den ivrige Biskop Jørgen Erikssøn i hans Virken for at gjennemføre den lutherske Lære og udrydde alle Levninger af Katholicismen inden Stiftet; fra 1575 var

han tillige Kannik i Stavanger, efter 1608 som Capitlets ældste Medlem med Titlen Archidiaconus. Han var en energisk og kraftig Mand, der var strængt kirkelig, og som virkede ivrig for Tiendens rette Ydelse, hvorfor han oftere paa Biskoppens Vegne underhandlede med Bønderne; men han var tillige en hjælpsom og afholdt Mand, som støttede Bønderne mod Overgreb. Derfor blev han af Lensherren Peder Grubbe anklaget for Herredagen i Bergen 1604, hvor Kong Christian IV selv var til Stede, men fuldstændig frikjendt. Han døde 15 Oct. 1614; i Sagnet omtales han som den ældste lutherske Præst i Undal, en Mand med mærkelige Kundskaber, men voldsom og listig. Mest bekjendt er han bleven som Forfatter og Oversætter; en af ham 1613 afsluttet „Norriges Beskrifuelse“ blev 1632 udgivet af Ole Worm, som derved blev opmærksom paa C.s Oversættelse af Kongesagaene, hvilken han ligeledes udgav 1633 under Titel: „Snorre Sturlessøns Norske Kongers Chronica, udsat paa Danske“. Worm fik ogsaa fat paa hans „Norges Naturhistorie“, men Haandskriftet brændte hos Thom. Bartholin 1670, og Værket ansaas for tabt, indtil et andet Haandskrift blev fundet 1876 og udgaves 1881 i C.s „Saml. Skrifter“, udg. af den norske hist. Forening (ved G. Storm). C.s Sagaoversættelse er egentlig en noget fri Bearbejdelse, der udmærker sig ved en sjælden Kraft og Djærvhed i Sproget, der gjorde den til en yndet Læsning i Norge. Et enkelt Kongesagn (Inge Baardssøns) kjendes kun i hans Oversættelse, saa at denne fremdeles for Tiden 1202—17 er det vigtigste Kildeskrift. Ogsaa hans „Norges Beskrivelse“ indeholder mange uvurderlige Efterretninger og vidner om hans store Kundskaber i Norges Historie og Oldsprog, til hvis Kjendskab han mægtig har bidraget.

Clausul ell. **Clausel** kaldes en Bibestemmelse, som tilføjes en Contract- eller anden Retshandel, snart for at sikre Opfyldelsen deraf, snart for at indskrænke dens Gyldighed.

Clausur, den Indskrænkning i Munkenes og Nonnernes Frihed, i Følge hvilken de kun med deres Foresattes specielle Tilladelse tør forlade deres Kloster og have Omgang med verdslige. C. betyder ogsaa Kannikernes Samliv i en dertil bestemt Bygning (Stift).

Claver, Fællesnavn for alle Instrumenter med Strænge, som bragtes til at klinge ved Anslag af Taster eller Tangenter. Det ældste Navn Clavichord (af lat. clavis, Nøgle, og chorda, Stræng), som var den fuldstændige Betegnelse, blev efterhaanden til det kortere Navn C. Det gammelgræske eller rettere asiatiske Instrument Simiklon med 35 Strænge, der sloges med Plektrer, var allerede før Korstogene bekjendt i Italien og udbredtes snart til de omliggende Lande. Tyskerne kaldte det „Cymbal“ og „Hackebrett“ (Hakkebræt). Man anbragte en tarvelig Tastemechanik derpaa, gav det Navnet Monochord (ikke at forvexle med Tonemaaleren af samme Navn), og dette er Stammoderen til alle senere Claverinstrumenter. **Clavichordet** eller det egentlige C. havde i det 15de Aarh. lige lange Strænge, ligesom Violinen, af forskjellig Tykkelse og Spænding og kun 20 Taster. Senere fik Strængene forskjellig Længde; man indførte de manglende korte Taster, og i det 17de Aarh. naaede man allerede til 4 fulde Octaver. Anslaget skete ved en kileformig, flad Stift af Messing, der stødte mod Strængen og blev staaende ved den saa længe Tasten holdtes nedtrykket. Denne Stift hed Tangent (af lat. tangens, berørende), og den forreste Del af Tasten kaldtes Palmula (en lille Haand ell. et Ror). De korte Taster havde Aarhundreder igjennem ikke særskilte Strænge; Cis-Tangenten anslog f. Ex. samme Stræng som C-Tangenten, men paa et andet Sted, hvorved Tonehøjden forandredes. Saadanne Instrumenter kaldtes forbundne („mit Bünden“), i Modsætning til de senere, mere fuldkomne, uforbundne („bundfrei“), ved hvilke hver Taste havde sin eller sine særskilte Strænge. C. havde samme Form som dets Afløser, det taffelformige Piano, og var i Almindel. tostrænget; det var i Stand til at gjengive de fineste Afskygninger i Foredraget, men Tonen var meget svag, og det brugtes derfor nærmest som Kammerinstrument. **Clavicymbalet** (it. Cembalo, fr. Clavecin) var derimod særlig Orchester- og Concertinstrument. Tyskerne kaldte det Flügel, fordi dets ydre Form lignede en Fuglevinge. Anslaget skete ved Pennefjer, især af Ravnefjer, der slog paa Strængen og vare fæstede i tynde og flade Træstænger (Stilke), som hvilede paa den bageste Del af Tasten. Det var snart tostrænget, snart trestrænget, i hvilket sidste Tilfælde den ene Stræng var stemt en Octav højere end de andre; man havde ogsaa firstrængede, hvis 3dje og 4de Stræng angav Kvinten og Octaven og ved Registertræk kunde spilles hver for sig. Mange C. havde to og undertiden tre Claviaturer med forskjellige Strængebetræk, der ligesom paa Orgelet kunde sammenkobles. Tonen var stærk og gjennemtrængende, men C. manglede tilstrækkelig Dæmpning, og det egnede sig derfor ikke til et fint nuanceret Spil. Det fortrængtes omtrent fra 1780 af Flygelet med Hammermechanik. **Clavicitheriet** (Clavercither) var et opretstaaende Claverinstrument, hvis øverste Del med Strængebetrækket oprindelig havde nogen Lighed med den græske Kithara, men senere var det kun et opretstaaende Clavicymbal. En Afart deraf var Arpichordet ell. Harpsichordet, der paa Händels Tid var almindeligt i England og fik sit Navn, fordi man derpaa kunde frembringe en harpeagtig Tone ved smaa Messinghager, der bragtes til at støde mod Strængene. **Spinet** (fr. épinette, eng. virginal) var i det indre construeret som Clavicymbalet; men dets Omfang var sædvanlig kun to eller tre Octaver, og Strængene vare stemte en Kvint eller en Octav højere. Dets Form var firkantet eller oval. Navnet Spinet (af it. spinetta, en lille Torn) skriver sig fra de tilspidsede Ravnefjer, der brugtes dertil, Navnet Virginal (det jomfruelige) derfra, at det særlig behandledes af Damerne. De ovennævnte Instrumenter ere Hovedformerne; men man havde mange Varianter, Claviorganum o. fl. Claveret, som i vor Tid har naaet et Omfang af syv Octaver, er blevet det gængse Navn for

hele Slægten, for Pianoforte, Piano, Pianino, Flygel osv. **Claverudtog**, et Arrangement for Piano af et Partitur. Det kaldes Udtog, fordi det kun gjengiver det væsentligste af Partituret. Vocalværker, saasom Operaer, Oratorier osv., ordnes enten saaledes, at Sangstemmerne bibeholdes og kun den instrumentale Ledsagelse omsættes (Claverudtog med Text), eller saaledes, at ogsaa Sangstemmerne, saa vidt muligt, optages i Arrangementet (C. uden Text ell. Udtog for Piano alene).

Clavērmaskine, s. **Kort**.

Claviatūr ell. Tastatur, Indbegrebet af Claverets samtlige Taster eller Tangenter. Paa Orgelet kaldes C. for Hænderne Manual, C. for Fødderne Pedal.

Clavichōrd og **Clavicymbăl**, s. **Claver**.

Clavière, Etienne [ǟhr], f. 1735 i Genf, drev først Banquierforretning i denne By, siden i Paris, hvor han sluttede sig til Mirabeau og 1791 blev Medlem af den lovgivende Forsamling; efter Mirabeaus Død traadte han i Forbindelse med Girondepartiet, navnlig Brissot, ved hvis Hjælp han i Marts 1792 blev Finansminister, hvilken Post han dog atter i Juni s. A. fratraadte, blev det følg. Aar anklaget for Revolutionstribunalet og dræbte sig selv med en Kniv 8 Dec. 1793. C. udgav 1789—93 forskjellige Skrifter om finansielle Spørgsmaal.

Clavijo y Fajardo, Jos. [vihho i fahhārdo], spansk Skribent, f. c. 1730 paa de canariske Øer, levede som Lærd i Madrid, hvor han fra 1762 redigerede Bladet »El pensador (Tænkeren) og fra 1773 til sin Død 1806 »Mercurio historico y politico de Madrid«. Hans Oversættelser paa Spansk af Buffons Naturhistorie skaffede ham Ansættelse som Vicedirecteur for det naturhistoriske Cabinet; han var ogsaa Directeur for Theatret de los Sitios. Mest bekjendt er han dog bleven ved sit Forhold til Beaumarchais (s. d. A.), som i sine Memoirer har skildret hans Charakter paa en ubillig Maade, hvilket har ligget til Grund for Goethes Tragedie „Clavigo"; han skal tvært imod have været en Mand af klar Forstand, retskaffen Charakter og milde Sæder.

Clāvus hystĕricus, lat., en stærk Smerte paa et ganske begrænset Sted af Issen, som hyppig findes hos hysteriske.

Clay, Henry [kleh], nordamerikansk Statsmand, f. 12 Apr. 1777 i Staten Virginia, blev 1797 Sagfører i Lexington i Kentucky og udtalte sig allerede den Gang for Slaveriets Afskaffelse, om end forgjæves. 1803 valgtes C. til Statens lovgivende Forsamling (var Formand 1807—9) og 1811 til Repræsentanthuset, hvis Formand han snart blev, og hvor han hørte til Krigspartiet. 1814 var C. en af Fredsunderhandlerne i Gent og indtog derefter atter sin Plads i Congressen, hvor han stadig vandt større Indflydelse. 1820 gjennemførte han saaledes det første efter ham opkaldte Compromis om Staten Missouris Optagelse i Unionen, hvorved der sattes en Nordgrænse for Slaveriet. 1824 fik han Congressen til at udtale sig for de sydamerikanske Staters Uafhængighed og blev 1825, efter at have sat sin Ven J. Q. Adams's Valg til Præsident igjennem, Statssecretær for de udenlandske Anliggender. C. var 1828 og 1832 Jacksons Modcandidat til Præsidentværdigheden og 1831—42 Fører for Oppositionen i Senatet; han var med at grundlægge Negerfristaten Liberia og mæglede 1833 det andet C.ske Compromis i Toldsagen (maadeholden og synkende Beskyttelsestold). C. var Stifter af Whigpartiet, som holdt paa Beskyttelsessystemet og Nationalbanker og hævdede Unionens Enhed over for Læren om Staternes Souverænitet. 1836 og 1844 faldt C. paa ny igjennem ved Præsidentvalget, skjønt han sidste Gang havde flere Vælgerstemmer end Demokraternes Candidat Polk. Misfornøjet herover trak han sig tilbage i Privatlivet, men lod sig 1849 gjenvælge til Senatet, da Slaveherrernes voxende Krav truede med nye Forviklinger; han mæglede nu tillige med Webster det tredje Compromis, Californiens Optagelse uden Slaveri og flygtede Slavers Udlevering fra Nordstaterne. C. døde 29 Juni 1852. — **Cassius C.**, den foreg.s Brodersøn, f. 2 Oct. 1810 i Kentucky, Sagfører 1832 og siden Medlem af den lovgivende Forsamling, virkede med stor Iver, men uden Held imod Negerslaveriet, i hvis skadelige Indflydelse han saa Grunden til sin Hjemstats langsomme Udvikling. 1849 blev han haardt saaret under en Kamp imellem Slaveriets Venner og Fjender og medvirkede senere til Stiftelsen af det nye republikanske Parti. C. blev 1861 af Lincoln udnævnt til Nordamerikas Afsending i Rusland, hvilken Post han med en kort Afbrydelse (1862—63) indtog lige til 1869.

Clearinghouse [klīringhous], Liqvidationskontor, kaldes i London et Locale, hvor en Commis fra hver af samtlige Londons Privatbanker daglig efter Forretningernes Slutning indfinder sig for at udvexle de af private Handlende paa dem trasserede Anvisninger (de saakaldte »checks«) og contant afgjøre den Difference, der endnu maatte blive tilbage, hvorved det bliver muligt at afgjøre kolossale Omsætninger med et forsvindende lille Beløb af contante Penge. De i Londons C. afviklede gjensidige Fordringer beløb sig i Aaret 1881—82 til 6,382 Mill. £ (c. 115 Milliarder Kroner). Man har efterhaanden søgt at indføre tilsvarende Institutioner andet Steds; saaledes er der navnlig 1882 i Italien gjort Forsøg paa at faa C. i tolv større Byer, særlig i Genua og Milano.

Clebsch, Rud. Fr. Alfr., tysk Mathematiker, f. 19 Jan. 1833 i Königsberg, blev 1858 Prof. i analyt. Mechanik ved den polyt. Skole i Carlsruhe, 1863 Prof. i Mathematik i Gießen, 1868 i Göttingen, d. 7 Nov. 1872. C. har ikke blot beriget Videnskaben med en Række fortrinlige specielle Undersøgelser, særlig vedrørende nyere Geometri og Algebra, Abelske Functioner og Mechanik, men var ogsaa i Besiddelse af en særegen Evne til at fremdrage nye og almindelige Synspunkter og derved at paapege Forbindelsen mellem tilsyneladende vidt forskjellige Omraader. I nøje Sammenhæng hermed stod hans sjældne Gaver som Lærer, der skaffede ham en stedse voxende Tilhørerkreds, saa at en stor Mængde af de mest ansete yngre tyske

Mathematikere ere udgaaede af hans Skole. Af hans Skrifter fremhæves: „Theorie der Elasticität fester Körper" (Leipzig 1863), „Theorie der Abel'schen Functionen" (med Gordan, 1866), „Theorie der binären algebraischen Formen" (1872); desuden har han skrevet talrige Afhandlinger, især i Borchardt's Journal og i de af ham 1868 i Forening med Neumann stiftede „Mathematische Annalen". Hans „Vorlesungen über Geometrie", 1 Bd., 2 Th., udgaves 1875—76 af Lindemann.

Clémanges, Matth. Nicol. de [klemängsch], lat. Clemangius ell. Clemangiis, f. c. 1360, blev 1391 theol. Prof. og 1393 Rector ved Universitet i Paris. Trods den Frimodighed, hvormed han krævede, at der skulde gjøres Ende paa det pavelige Schisma og gjennemføres en Reformation paa Hoved og Lemmer, udnævnte den avignonske Pave Benedict XIII ham 1407 til sin Secretær; men da Paven 1408 bansatte den franske Konge, blev C. anklaget for Majestætsforbrydelse og trak sig da tilbage til et Cartheuserkloster, hvorfra han, ikke ganske uden Frugt, søgte at paavirke Kostnitzerconciliet ved forskjellige til dets Medlemmer rettede Skrifter. Fra 1425 virkede han atter som theol. Prof. i Paris; hans Dødsaar er ukjendt.

Clēmatis, Skovranke, Slægt af Ranunkelfamilien, Urter eller oftest Halvbuske med modsatte Blade, Tvekjønsblomster med farvede Bægerblade og ingen Krone, mange Støvdragere og flere Frugtknuder, som udvikles til nødagtige Frugter med blivende, fjerformet, haaret Griffel. De fleste af dem klatre ved Hjælp af deres Bladstilke. Her i Norden findes ingen Arter af denne Slægt vildtvoxende, men flere sydeuropæiske Arter, f. Ex. C. Viticella, C. Vitalba og C. Flammula, dyrkes som Prydplanter, især til Beklædning af Verandaer og Lysthuse. De fleste indeholde skarpe og giftige Stoffer, og Bladene af nogle, især af C. erecta, bruges i Lægevidenskaben.

Clémenceau, Eugène [klemangsö], fransk Politiker, f. 28 Sept. 1841, blev 1869 Læge i Paris og i Sept. n. A. Maire i et af Stadens Arrondissementer, samt valgtes i Febr. 1871 til Nationalforsamlingen. Da Communens Oprør udbrød i Marts, søgte C. forgjæves at redde Generalerne Lecomte og Thomas; ligeledes søgte han at indtage en mæglende Stilling imellem Regeringen og Communens Raad og opgav derefter sin Plads i Nationalforsamlingen. 1875 blev C. Formand for Paris's Byraad og valgtes 1876 til Deputeretkammeret, hvor han sluttede sig til yderste Venstre og blev dets vigtigste Ordfører baade ved Forlangendet om Anklage mod Ministeriet Broglie og om Amnesti til Communens Tilhængere. Senere var C. en af Gambettas virksomste Modstandere og medvirkede væsentlig til hans Afgang som Førsteminister i Jan. 1882, ligesom senere til Freycinets i Juli s. A.

Clēmens, 17 Paver, af hvilke dog 3 schismatiske ikke tælles med i den romerske Kirkes Paverække. — **C. I** (**Romanus**), en af de apostoliske Fædre, d. 102, Biskop i Rom, skal have været Discipel af Peter og Paulus og var en modig og trofast Styrer af sin Kirke midt under Forfølgelserne. I Anledning af et i den korinthiske Menighed indtraadt Anarchi skrev han i sin Menigheds Navn et Formaningsbrev, hvori han opfordrede Korinthierne til paa ny at anerkjende de af dem afsatte Presbytere. Der tillægges ham desuden et 2det Brev til Korinthierne, samt »Canones« og »Constitutiones Apostolorum«; men de ere alle fra en senere Tid. — **C. II**, Pave 1046—47, tidligere Suidger, Biskop i Bamberg, blev valgt til Pave paa Synoden i Sutri 1046 efter Forslag af Kejser Henrik III. — **C.** (**III**) blev af Kejser Henrik IV 1080 indsat som Gregor VII.s Modpave. Han døde i Ravenna 1100. — **C. III**, Pave 1187—91, fremkaldte det 3dje Korstog. — **C. IV**, Pave 1265—68, var en ivrig Modstander af Hohenstauferne og understøttede Carl af Anjou i hans Kamp mod Manfred og Conradin. — **C. V**, af Fødsel en Franskmand ved Navn Bertrand de Got ell. Agoust, fra 1295 Erkebiskop af Bordeaux, blev 5 Juni 1305 udvalgt til Pave, efter at han i Forvejen heimmelig havde sluttet Pagt med Philip d. smukke af Frankrig og ganske solgt sig til de franske Interesser, bl. a. edelig forpligtet sig til at fordømme sin Formand, Bonifacius VIII. Paa Grund af Borgerkrigene i Italien tog han Sæde i Avignon 1309, hvor Paverne residerede i c. 70 Aar, som oftest i en skjændig Afhængighed af Frankrig, medens det avignonske Pavehof mere og mere blev Sædet for al Slags sædelig og religiøs Frivolitet. Paa Conciliet i Vienne ofrede C. 1312 den rige Tempelherreorden for Philips Herskesyge, men slap til Gjengjæld ved Philips Naade for at fordømme Bonifacius VIII. Venezia, som 1309 havde taget Ferrara i Besiddelse, blev ved fransk Hjælp overvundet i et Slag ved Po og maatte udlevere Staden til Paven. Om den af C. foranstaltede Samling af kirkelige Love s. **Clementinerne**. C. beskyldes af Samtidige for Usædelighed, Gjerrighed og andre Laster. D. 20 Apr. 1314. — **C. VI**, Pave 1342—52, udslyngede den sidste Banstraale mod en Kejser (Ludvig af Bayern) 1346. — **C.** (**VII**), schismatisk Pave i Avignon 1378—94. — **C.** (**VIII**) blev 1424 valgt til Pave af 3 Cardinaler i Spanien; 1429 traadte han tilbage. — **C. VII**, Pave 1523—34, en uægte Søn af Julian af Medici, var en snu Politiker uden religiøs Interesse. Forgjæves kæmpede han for Italiens Selvstændighed og traadte ind i et Forbund mod Kejser Carl V; men den kejserlige Hær stormede og plyndrede Rom 6 Maj 1527 og fangede Paven, der maatte kjøbe sin Frihed for svære Løsepenge. Derimod lykkedes det ham at gjenoprette sin Families Herredømme i Firenze og at faa sin Niece, Katharine af Medici, gift med den franske Kronprins (senere Kong Henrik II), men hans Strid med Henrik VIII medførte Englands Løsrivelse fra Pavestolen. — **C. VIII** (Hippolyt Aldobrandini), f. 1536 i Fano i Kirkestaten, var først Advocat, men blev 1585 Cardinal og 30 Jan. 1592 valgt til Pave. Han udtalte trods de ivrige Katholikers Modstand Absolution over Henrik IV af Frankrig og vandt derved en Modvægt mod Spaniens Indflydelse samt Frankrigs Hjælp til 1598 at

erhverve Ferrara for Kirkestaten. C. udtalte sig imod det nantiske Edict, men viste sig venligsindet mod flere Protestanter. 1598 mæglede han Freden i Vervins mellem Frankrig og Spanien. Han besørgede forbedrede Udgaver af Vulgata, det romerske Breviarium og andre liturgiske Bøger og døde 1605. — C. IX, Pave 1667—69, tilstod Jansenisterne den saakaldte Clementinske Fred. — C. X, Pave 1670—76, lod sig af sin Yndling Altieri forlede til at begunstige Spanien saaledes, at Ludvig XIV hævnede sig ved at indskrænke Pavestolens Rettigheder i Frankrig. — C. XI, Pave 1700—21, støttede under den spanske Arvefølgekrig Ludvig XIV, men blev af en østerrigsk Hær tvungen til at slutte sig til hans Fjender. — C. XII (Lorenzo Corsini), Pave 1730—40, grundlagde det Corsiniske Seminarium til Grækernes Omvendelse. — C. XIII, Pave 1758—69, valgt og ledet af Jesuiter, søgte forgjæves at tage Jesuiterordenen i Beskyttelse mod Regeringens og Folkenes Forbitrelse og opnaaede derved kun at vende denne ogsaa imod selve Pavestolen. — Hans Eftermand, C. XIV (Giov. Vinc. Ant. Ganganelli), Søn af en Læge, f. 31 Oct. 1705 i St. Arcangelo ved Rimini, traadte i sit 18de Aar ind i Minoriterordenen under Navnet Lorenzo. Han studerede Theologi og Philosophi ved flere Universiteter og blev 1759 ophøjet til Cardinal. I denne Stilling udtalte han sig under Clemens XIII bestandig imod, at Jesuiternes Interesser bleve foretrukne for Kirkens, og blev derfor valgt til Pave 19 Maj 1769 for at forsone de paa Rom fortørnede Fyrster. Han regerede selv, uden Yndlinger, opførte ingen prægtige Bygninger, men lindrede de fattiges Nød. Med stor Klogskab forstod han efterhaanden at faa Pavestolens Sag skilt fra Jesuiterordenens, og længe lykkedes det ham at undgaa at ophæve denne; men til sidst maatte han give efter, og 21 Juli 1773 undertegnede han det berømte Breve »Dominus ac redemptor noster«, som „af Hensyn til Kirkens Fred" ophævede Jesuiterordenen „for alle Tider". Herved oprettede han det gode Forhold mellem Pavestolen og de katholske Magter; d. 22 Sept. 1774, maaske forgivet af Jesuiterne.

Clĕmens, Johan Frederik, dansk Kobberstikker, f. 29 Nov. 1749 i Golnau ved Stettin, kom til Kjøbenhavn som lille Dreng med Faderen, der var bleven indkaldt hertil som Klædevæver. Han kom meget tidlig til at gaa paa Kunstakademiet, blev i sit 15de Aar sat i Malerlære og gjorde allerede da Bekjendtskab med Maleren Abildgaard, der ogsaa begyndte sin Kunstnerbane som Malersvend. Men C. følte mere Lyst til Kobberstikkerkunsten og kom derfor i Lære hos den ældre Preisler; formedelst Mesterens Lunkenhed i at undervise ham arbejdede han dog mest paa egen Haand. Hans første Arbejde af nogen Betydenhed er Pladerne til Peder Paars efter Billedhugger Wiedewelts Tegninger. Ved dem skaffede han sig et Rejsestipendium af denne Bogs Udgivere, af Kongen og af Akademiet, 100 Rd. aarlig af hver i 3 Aar, og gjorde sin første Rejse til Hamborg, Paris og Schweiz 1773—78. I Paris studerede han under Datidens berømteste Kobberstikker Wille og stak der og i Schweiz en Del Plader. Naturforskeren Bonnet's Portræt, stukket i Genf efter et Maleri af Juel, viser vel tydeligst, hvilken Dygtighed han havde erhvervet sig. I Kjøbenhavn stak han derpaa sit værdifuldeste Blad „Sokrates" efter Abildgaards Maleri, hvilket strax skaffede ham en Bestilling fra Berlin paa „Frederik II.s Revue" efter Tegning af Cunningham, et meget stort Blad med mange Figurer. Et andet Blad, stukket samtidig, er „Ossian", efter Maleriet af Abildgaard, hvilket skaffede ham Bestilling fra England, netop som han vilde rejse hjem, paa et Stik efter „Montgomerys Død", Maleri af Trumbul; dette og Revuen regnes i Udlandet for hans Hovedblade. Decenniet 1785—95, hvori foruden flere andre ogsaa de nævnte 4 Blade ere stukne, betegner Kunstnerens Højdepunkt; hvad han har stukket senere overgaar ikke disse Værker, skjønt man først 15—20 Aar senere mærkede Alderens Indflydelse i nogen væsentlig Grad. En Række Blade af tidligere Datum, nemlig fra Aarene lige før Rejsen til Berlin, som ogsaa bør nævnes, ere Stikkene til Niels Klim efter Abildgaards Malerier og Tegninger. C. var to Gange gift, første Gang med en fransk Dame, Madem. Crevoisier, hvem han havde lært at kjende i Hamborg; hun dyrkede selv Malerkunsten og lærte af sin Mand at stikke i Kobber, men døde allerede 1790 eller 1791 i Berlin. Hans anden Kone var en engelsk Dame, som han ægtede 1795, men mistede 1824; fra den Tid sank han sammen og arbejdede ikke mere. C. døde 5 Nov. 1831. Man tæller c. 400 Blade eller noget mere af denne Kunstner.

Clemens, Sam. Langhorne [klim], s. Twain, Mark.

Clĕmens, Titus Flavius, efter sit Opholdssted sædvanl. kaldet Alexandrinus, f. i Midten af det 2det Aarh., uvist om i Athen eller Alexandria, en vidt berejst hedensk Philosoph, som først i moden Alder traadte over til Christendommen, efter at han hos Forstanderen for Katechetskolen i Alexandrien, Pantænus, havde fundet den Sandhed, han forgjæves havde søgt baade ved Studium af de gamle Philosopher, Digtere og Rhetorer, til hvis Skrifter han røber nøje Kjendskab, og ved Undervisning hos Tidens ansete hedenske Lærere. Efter sin Daab blev han Lærer ved Katechetskolen i Alexandrien og efter Pantænus's Død 180 dens Forstander. Iblandt hans Disciple er Origenes. Da Christenforfølgelsen under Septimius Severus udbrød 202, flygtede han til Palæstina, og det er uvist, om han nogen Sinde vendte tilbage til Alexandria. Han døde c. 220. C. er en aandrig og lærd Mand, paa ĕn Gang Digter og Philosoph. Ved ham kom de store Spørgsmaal i Bevægelse om Troen og Viden og om Logos, hvorved han lagde Grunden til en christelig Religionsphilosophi. Hans Skrifter ligne Apologier og ere mere Strøtanker end et færdigt System, billedrige, vækkende og samlede sammen fra alle Kanter. Platon stilles som „Propheten" i Række med Moses og Jødernes Propheter; Logos aabenbarede sig ogsaa for ham, og Platons og Moses's Lære danne i Forening en Indledning til Christendommen. Derpaa følger Troen, det vil sige Autoritetstroen;

men Maalet er den christelige Gnosis, den vises levende, christelige Erkjendelse i Kjærlighed.

Clément, „Skipper“, en dristig Kaper, f. i Vendsyssel, der ligesom Søren Norby forsvarede Christian II.s Sag, efter at han havde forladt sine Riger, og idelig foruroligede Hanseaterne paa Havet. Han nævnes første Gang 1525 og var da Underadmiral hos Frederik I, men stod allerede da i hemmelig Forbindelse med den landflygtige Konge for kort efter aabenlyst at tjene ham. Under Grevens Fejde satte han sig i Sept. 1534 fast i Aalborg og rejste snart Vendsyssels stridbare Almue til Kamp for Folkefriheden. Med 6,000 Vendelboer slog han 16 Oct. Adelshæren ved Svenstrup, hvorefter Opstanden udbredte sig over største Delen af Nørrejylland. Men han manglede groft Skyts og maatte trække sig tilbage til Aalborg, som endnu inden Aarets Slutning, 18 Dec., blev stormet af Joh. Rantzau; C. blev paa Flugten fangen og ført til Kolding, hvor han efter Sigende 9 Sept. 1536 blev halshugget og lagt paa Stejle, efter at man først havde paasat ham en Blykrone.

Clément, Jacq. [mäng], den franske Konge Henrik III.s Morder, f. i Landsbyen Sorbon i Nærheden af Reims, traadte tidlig ind i Dominikanerordenen. Han var af en overspændt Charakter, kun 25 Aar gl., og tænkte at udføre en Gud velbehagelig Gjerning ved at myrde Kongen, hvorpaa Overhovederne for Ligaen pønsede, og hvortil hans Prior Bourgoing ved alle Haande Midler søgte at ophidse ham. 31 Juli 1589 begav han sig fra Paris ud til St. Cloud, hvor Kongen opholdt sig under Hovedstadens Belejring; den næste Morgen fremstillede han sig for Kongen i Lejren under Paaskud af, at han havde vigtige Efterretninger at overbringe ham, overrakte ham et Brev og stødte ham, medens han læste det, en Kniv i Siden. C. blev dræbt paa Stedet af Hofmændene; hans Lig blev slæbt til Retterstedet og der brændt, efter at det var sønderslidt af 4 Heste. Men det fanatiske Partiraseri, hvis Redskab han havde været, betragtede ham som en Martyr og satte ham blandt de hellige; selv Pave Sixtus V holdt en Lovtale over ham i Cardinalcollegiet, hvori han endog sammenlignede C.s Forbrydelse med Verdens Forløsning ved Christus.

Clément, Jean Pierre [s. o.], f. 1809, d. 1870, Forfatter af flere grundige Skrifter om Frankrigs finansielle og økonomiske Historie: Colberts Levned og Forvaltning (1846), Ludvig XIV.s Regering (1848), Jacques Coeur og Carl VII (2 Bd., 1853), Beskyttelsessystemets Historie i Frankrig fra Colberts Ministerium til Revolutionen 1848 (1854). Han udgav desuden Colberts Breve og Memoirer (7 Bd., 1863—73), samt La Vallières Breve og Betragtninger (1860).

Clementi, Muzio, f. 1752 i Rom, Søn af en Guldsmed, var af Naturen udrustet med sjældne musikalske Evner, der fra hans Barndom bleve udviklede under dygtige Læreres Vejledning. Kun 9 Aar gl. gjorde han Tjeneste som Organist, og i sit 14de Aar havde han gjort saadan Opsigt baade som Pianist og Componist, at en rig Englænder Beckford tog ham med sig til England. I dennes Hus fortsatte han sine Studier og Øvelser saaledes, at han 18 Aar gl. blev anset for Europas største Claverspiller, ligesom hans Claversonater vakte alle Kjenderes Beundring. 1780 begyndte han sine Concertrejser paa Fastlandet, og 1781 havde han en uafgjort Væddekamp med Mozart hos Kejser Joseph II i Wien, hvis væsentligste Følge var, at C. senere med sin fuldendte Technik forenede et mere sjælfuldt Foredrag, hvortil Bekjendtskabet med Mozart inspirerede ham. 1785—1802 opholdt han sig udelukkende i England, hvor han var en overordentlig søgt Lærer, og skrev i dette Tidsrum mange fortræffelige Claversager (fra Op. 15 til Op. 40). Han havde samlet en betydelig Formue, men denne gik tabt ved en Fallit, og han oprettede nu en stor Musikhandel og Pianofabrik og gjorde nye Concertrejser til Paris, Wien og St. Petersborg. 1810 kom han tilbage til England og skrev 1817 sin berømte Studiesamling for Piano, »Gradus ad Parnassum«, der endnu betragtes som nødvendigt Studium for enhver Pianist. 1820—21 foretog han sin sidste Concertrejse og opholdt sig en hel Vinter i Leipzig, hvor man opførte to Symphonier af ham. Resten af sit Liv henlevede han i England og døde 9 Marts 1832. Han har skrevet over 100 Claversonater, deraf en stor Del med Violin og Violoncel ad libitum, og udvidet Sonateformen. Af det senere Claverspil har han desuden store Fortjenester, dels ved Indførelsen af et ordnet System for Fingersætningen, dels ved Uddannelsen af ypperlige Elever, som J. Field, J. B. Cramer, A. Klengel, L. Berger, der fulgte Mesterens Spor og fortsatte den Gjerning, han havde begyndt.

Clementin, Niels, dansk Skuespiller, f. 1 Dec. 1720 i Hvorslev i Aarhus Stift, hvor hans Fader var Præst. Han blev Student, studerede en kort Tid Theologi og meldte sig 1747 ved den da organiserede danske Skueplads i Kjøbenhavn, men blev ved Prøven funden ubekvem til Theatret. Han blev derimod antaget ved v. Qvotens Theater i Store Kongensgade, hvor han spillede baade paa Dansk og Tysk, indtil han 1748 kom til den danske Skueplads. C. var komisk Charakterskuespiller. Med et Par livfulde og talende Øjne og et Ansigt, hvori alle Affecter malede sig med Klarhed, forstod han at give Udførelsen af sine Roller Liv og Sandhed, ligesom ogsaa hans mageløse Indtrængen i Charakteren og hans Correcthed vare almindelig anerkjendte. Hans Vielgeschrei i „Den Stundesløse“ nævnes som noget af det fortrinligste, der af Skuespilkunst er præsteret paa den danske Skueplads, ligesom han ogsaa af Fremmede blev anset for en af Datidens største dramatiske Kunstnere. Han beklædte en Tid Inspecteurposten ved Theatret (et Slags Combination af Regisseur- og Sceneinstructeurposten), men manglede den dertil fornødne Energi. Han spillede sidste Gang som Geronte i „Det gavmilde Testament“ 4 Dec. 1775 og døde 4 Jan. 1776.

Clementinerne, en mærkelig, religiøs-didaktisk Roman fra den anden Halvdel af det 2det Aarh., hvis Tendens er at fremstille gnostisk Ebioni-

tisme som uforfalsket Christendom. Bogens Helt, som udgiver sig for Clemens Romanus, er en fornem, philosophisk dannet Mand, der af sin Tørst efter Visdom drives til Orienten, hvor han træffer sammen med Peter og bliver dennes Ledsager paa hans Missionsrejser. Det belærende Element udtaler sig i Peters Rejseprædikener og Disputatser, det historisk-romantiske i Gjenkjendelsesscener mellem Clemens's Fader, Moder og Brødre og deres Omvendelse. Peter er Repræsentant for den foregivne Urchristendom; hans Modstander Simon Magus repræsenterer derimod alle Christendommens formentlig falske Skikkelser, men fornemmelig Apostlen Paulus's Lære, at Loven er ophævet i Christus, og Marcions, at den højeste Gud er forskjellig fra Verdensskaberen. Den ægte Christendom fremstilles som ēt med den oprindelige Jødedom, som dog tidlig blev forfalsket, allerede i Mosebøgerne, men nu igjen er kommen for Dagen ved den sande Prophet, Christus. C. kaldes ogsaa den af Pave Clemens V foranstaltede Samling af de paa Kirkeforsamlingen i Vienne 1311—12 vedtagne Bestemmelser tillige med hans egne Decretaler. De slutte sig som 7de Bog til den af Pave Gregor X begyndte og af Bonifacius XIII fortsatte Samling af Decretaler.

Clerfayt, s. **Clairfayt**.

Clēricus, lat., gr. *Κληρικός*, Gejstlig, s. **Klerus**.

Clēricus clēricum non dēcimat, lat., „den ene Gejstlige tager ikke Tiende af den anden", den ene Ravn hugger ikke Øjet ud paa den anden.

C. vāgans, s. **Klerus**.

Clēricus ell. **Le Clerc**, Joh. [lö klæhr], reformert Theolog, f. 1657 i Genf, ansattes ved det berømte arminianske Gymnasium i Amsterdam som Lærer i Philosophi, Kirkehistorie og de gamle Sprog. Her udfoldede han en overordentlig Forfattervirksomhed og udmærkede sig ved sin grammatisk-historiske Fortolkning af Skriften, hvortil han benyttede sin store Belæsthed i den klassiske Literatur. Med Bayle og Rich. Simon, hvis kritiske Grundsætninger han ikke delte, vexlede han talrige Stridsskrifter. D. 1736.

Clermont [klærmöng], 1) med Tilnavnet de l'Oise, Stad i det franske Dep. Oise, 4 M. ø. til s. for Beauvais. 4,000 J. Gammelt Slot, der benyttes som Kvindefængsel. Linnedmanufakturer. 2) **C.-Ferrand**, Hovedstad i det franske Dep. Puy de Dôme, 46 M. s. til ø. for Paris. 32,000 J. (1881). Bispesæde med smuk, men ufuldført Kathedralkirke. Af offentlige Bygninger ere de mærkeligste Theatret, Justitspaladset og Hospitalerne. Flere højere Undervisningsanstalter og rigt archæologisk Museum. Betydelig Industri, navnlig i Bomuld, Hamp, Salpeter, Læder, Ost og Syltetøj. C. var Arvernernes Hovedstad, blev meget udvidet af Kejser August og har mange Oldtidslevninger. Senere blev den Hovedstad i Auvergne, men inddraget under Kronen af Philip August. Her holdtes 7 Concilier, blandt hvilke det 1095 er mærkeligt ved Pave Urban II.s Korstogsprædikener. C. er Gregor af Tours's, Pascals og General Desaix's Fødeby, og her er oprejst Mindesmærker for de to sidstnævnte. 3) **C. l'Hérault**, Stad i det franske Dep. Hérault, 5 M. v. for Montpellier. 5,000 J. Uldmanufakturer.

Clermont [s. o.], Greve af, fransk General, s. **Condé**.

Clermont-Tonnerre [klærmöng tonnähr], en gammel adelig fransk Familie, hvis Stammebesiddelse C. ligger i Dauphiné i Omegnen af Grenoble og 1572 fra Baroni blev ophøjet til Hertugdømme. Den delte sig i flere Linjer og har frembragt en Række berømte Statsmænd. I den nyere Tid ere især to blevne bekjendte. **Stanislaus**, Greve af **C.**, f. 1747, var ved Revolutionens Udbrud Oberst, traadte 1789 som adelig Deputeret ind i Rigsstænderne, hvor han stemte for de tre Stænders Forening, Ophævelsen af Adelens Privilegier osv., men hørte som oprigtig constitutionelsindet til de moderate og stiftede som Modvægt mod Jakobinerklubben en monarchisk Klub, ligesom han i Forsamlingen med stor Veltalenhed og Frimodighed søgte at gjøre sine Grundsætninger for det constitutionelle Monarchi gjældende og stemte for Tokammersystemet, det kongelige Veto og alle den constitutionelle Krones Prærogativer. Allerede i Anledning af Kongens Flugt 1791 var han derfor i Fare for at blive myrdet af Pøbelen; ved Tuileriernes Bestormelse 10 Aug. 1792 faldt han som Offer for Folkeraseriet. En Samling af hans politiske Skrifter udkom 1791 i 4 Bd. — **Aimé Marie Gasp.**, Hertug af **C.-T.**, f. 1779, var 1808—14 Adjudant hos Kong Joseph Bonaparte, men sluttede sig derefter til Bourbonerne, blev 1815 Pair og Generalmajor og hyldede den reactionære Retning. 1821 blev han Marine-, 1823—27 Krigsminister under Villèle og var virksom for Hærens Reorganisation; han vilde 1830 ikke erkjende den nye Regering og opgav sit Sæde i Pairskammeret. D. 1865.

Clésinger, Jean Bapt. Aug. [klesængschē], fransk Billedhugger, f. 22 Oct. 1814, d. i Jan. 1883, uddannede sig i Italien, men bosatte sig senere i Paris, hvor han vakte Opmærksomhed ved sine ungdommelige Kvindeskikkelser, der udmærkede sig ved Elegance og stor Blødhed i Marmorets Behandling (Bacchantinde, Diana, den af en Slange stukne Kvinde, Kleopatra, Phryne o. fl.). Hans monumentale Værker ere mindre fremtrædende.

Clesse, Ant. [kless], belgisk Folkedigter, f. 1816, er Baabensmed i Mons og har skrevet kjække patriotiske Sange (samlede 1866), hvoraf de populæreste ere: »La bière«, »Une immortelle« og »Le nom de famille«.

Clētus, **den hellige**, en Romer, anses for Apostelen Peters Discipel og senere i 12½ Aar hans Efterfølger paa Bispestolen i Rom; han skal være bleven Martyr 93. Nogle holde ham for den samme som Anacletus.

Clew Bugten [kluh] skærer sig fra Atlanterhavet ind i Irlands Vestkyst i Mayo Shire. Dens Indre er opfyldt af en stor Mængde Smaaøer; i dens ydre Del ligger Øen Clare.

Cleve, Per Teodor, anset svensk Chemiker, f. i Stockholm 10 Febr. 1840, viste tidlig særlig Interesse for Naturhistorie og Chemi. Frugten af botanisk-mikroskopiske Studier over kryptogame Planter var flere Afhandlinger over Desmidieer, Zygnemaceer, Oedogoniaceer-

nes Spiring og især over Diatomaceerne. C.s geologiske Arbejder befordredes ved en europæisk Rejse 1866—67 og især ved en Rejse i Nordamerika og Vestindien 1868—69, hvoraf Hovedresultatet var en geologisk Beskrivelse med Kort over de nordøstlige vestindiske Øer (deriblandt de danske Besiddelser) 1871. Som Chemiker har C. udfoldet en overordentlig rig Virksomhed, især ved Arbejder over Metalammoniakforbindelser, over Naphthalinforbindelser og over de sjældne Jordarters Chemi, hvilket sidste vanskelige Æmne i C. har en af sine berømteste Forskere. Desuden er C. Forfatter til flere Lærebøger og ypperlige populære Afhandlinger i »Ur vår tids forskning« og »Vetenskap för alla«. C. blev Dr. phil. 1863, Prof. i Chemi ved Stockholms techniske Højskole 1870, i Upsala 1874, Medlem af det kgl. danske Vid. Selsk. 1880.

Cleveland [klihvlænd], Stad i Staten Ohio i Nordamerika, 27 M. n. n. ø. for Columbus, ved Eriesøen. 160,000 I. (1880). Fortrinlig Havn, stærk Handel. C. har haft en overordentlig rask Tilvæxt, thi 1840 talte den kun 6,000 I. Den er efter Cincinnati den betydeligste Handelsplads i Ohio og staar i udbredt Kanal- og Jærnbaneforbindelse med det indre af Unionen. Den er smukt bygget med lige og brede Gader, af hvilke flere ere beplantede med prægtige Alleer. Af dens talrige offentlige Bygninger ere de mærkeligste forskjellige Kirker, Børsen, Domhuset, Jærnbanegaardene og Marinehospitalet. Betydelig Industri i Jærnarbejder og Agerbrugsredskaber.

Cleveland, Grover [s. o.], f. 18 Marts 1837 i Coldwell i New-Jersey, blev 1859 Sagfører i Buffalo, 1881 Mayor i samme By og optraadte som saadan mod Corruptionen i Administrationen; 1882 blev han Gouverneur for Staten New-York og 1884 Unionens Præsident, valgt som Demokraternes Candidat.

Cleyn, Frantz, Maler fra Rostock, f. omtr. 1590, d. 1658 i London, opholdt sig i Christian IV.s Tid (1611—23) i Danmark som Maler; senere gik han til Kong Jakob I i England. Hans Hovedarbejder ere nogle store, decorativt udførte Billeder til Riddersalen paa Rosenborg (tilintetgjorte ved Chrb. Slots Brand 3 Oct. 1884).

Clichering [klischē], Afklastning eller Prægning i halvstørknet Skriftmetal eller en anden Legering, som har den Egenskab, at blive grødagtig under Overgangen fra smeltet til fast Tilstand. C., som tidligere brugtes en Del, men som nu er fortrængt af Galvanoplastiken, har til Hensigt at skaffe en til Trykning anvendelig Copi af Præget paa en fra Xylographen færdig Træklods ell. lign. Først dannes en Matrice ved Afstøbning i Gips eller Prægning i Vox, Guttapercha ell. desl., og naar da denne Matrice rask føres ned i Skriftmetal, som i smeltet Tilstand er hældt ud paa en Jærnplade, og som nu er i Begreb med at størkne, faar man en nøjagtig og fin Copi af Træsnittet. Denne kan da loddes fast paa en Klods af Skriftmetal og benyttes i Bogtrykkerpressen.

Cliché, oprindelig en ved Clichering fremstillet Copi af et Træsnit ell. lign.; nu i Regelen en ad galvanisk Vej frembragt Copi.

Clichy la Garenne [klischī la garähn], en Commune i det franske Dep. Seine, n. v. for Paris, mellem Enceinten og Seine. 24,000 I. (1880). Fabrikation af Spejle, Glasvarer og chemiske Præparater; Blegerier. Gammelt Slot. 30 Marts 1814 kæmpede Paris's Nationalgarde under Marschal Moncey her mod de allierede.

Client, En, som nyder en mægtigeres Beskyttelse. En Sagførers C. kaldes nu den Mand, hvis Interesser varetages af Sagføreren. **Clientel** kaldtes hos Romerne Clientens Forhold til hans Patron. Clienterne synes fra først af at have været italiske Urbeboere, som vare traadte i Afhængighedsforhold til Sejerherrerne som Fæstere og Forpagtere. I Rom antog C. Charakter af et arveligt Pietetsforhold, der medførte visse Forpligtelser for begge Parter. Clienten maatte drage i Felten med sin Patron, bidrage til hans Døtres Udstyr, løskjøbe ham af Fangenskab, vise ham Opmærksomhed ved at ledsage ham til Forum og hilse paa ham i hans Hjem osv. Patronens Pligt var det at skaffe Clienten Jord i Forpagtning, at antage sig hans Sag for Retten og ved forskjellige andre Lejligheder at varetage Clientens Interesser. Antallet af Clienter voxede dels ved Frigivelse af Slaver og dels ved Indvandring til Rom af Fremmede, som sluttede sig til de mægtige Patriciere for at blive beskyttede af dem; men senere ophørte lidt efter lidt det ældre, arvelige Clientforhold, og Clienterne gik op i Plebejernes Masse. Dog brugtes endnu i Republikens senere Tid og i Kejsertiden Udtrykket Clienter for at betegne baade enkelte Personer og hele Byer og Provinser, som frivillig sluttede sig til en eller anden Stormand for at vinde Beskyttelse og Understøttelse af ham.

Clifford, en gammel og bekjendt anglonormannisk Familie. Slægtens første Mand var **William**, en Dattersøn af Hertug Richard II af Normandiet; dennes Sønnesøn, **Walter Fitz Ponce**, antog Navnet C. efter en Borg i Hereford-Shire. Blandt hans Børn er den ældste Datter, den skjønne Rosamunde, Henrik II.s Elskerinde, berømt i Sagn og Historie. — Med **Robert C.**, som faldt ved Bannockburn 1314, blev Familien 1299 optagen i Peerskabet. — I den røde og hvide Roses Kampe stod Slægten paa Huset Lancasters Side. **Thomas**, 8de Lord C., faldt i Slaget ved St. Albans 1455, og hans ældste Søn **John**, med Tilnavnet „Slagteren“, 1461 ved Towton. — Johns Søn **Henry** levede i mange Aar som Faarehyrde, aldeles ukjendt, men fik under Henrik VII Familiens Godser og Værdigheder tilbage. — Dennes Søn **Henry** blev 1523 udnævnt til Jarl af Cumberland. — **George C.**, f. 1558, d. 1605, den foreg.s Sønnesøn, er saa vel bekjendt ved sin Tapperhed og sine dristige Søtog imod Spanierne, der skaffede ham Dronning Elisabeths Gunst, som ved sit ryggesløse Liv og sin store Ødselhed, der meget forringede Familiegodsernes Værdi. Han var en ivrig Fjende af Essex og bidrog meget til dennes Fald. — Kun en yngre Linje af Slægten blomstrer endnu. Længe temmelig ubekjendt naaede den Rigdom og Rang ved **Thomas C.**, Medlem af Cabalministeriet under Carl II., f.

1630, d. 1673; han blev 1672 optaget i Overhuset med Titlen Lord C. af Chudleigh. Han var gaaet over til Katholicismen, og Familien er endnu en af Englands faa katholske Peersslægter. Den nuværende Lords Bedstefader døde endog 1858 som Cardinal.

Clinchant, Justin [klængschäng], fransk General, f. 24 Dec. 1820, blev 1841 Underlieutenant, tjente 1847—52 i Algérien og deltog 1854 i Krimkrigen, samt udmærkede sig som Bataillonschef ved Stormen paa Malakov; i Slaget ved Solferino 1859 blev han Oberstlieutenant og gjorde derefter god Tjeneste i Krigen i Mexico, hvorefter han 1866 blev Brigadegeneral. C. deltog 1870 i Slagene omkring Metz, undkom ved Overgivelsen og førte en Division af Østhæren, overtog 27 Jan. 1871 Ledelsen af hele Hæren efter Bourbakis Selvmordsforsøg og førte den over paa schweizersk Grund. C. deltog derefter i Kampen mod Communens Oprør, fik 1873 Commando over et Hærcorps og blev 1879 Chef i Paris; han døde 20 Marts 1881 og gjaldt for en af Frankrigs dygtigste Generaler.

Clinici kaldtes i Oldtiden de christne, som paa Grund af Dødsfare bleve døbte paa Sygesengen.

Clinton, Stad i Staten Massachusetts i Nordamerika, 7 M. v. for Boston. 8,000 J. Fabrikation af Bomulds- og Uldstoffer.

Clinton, Henry, engelsk General, f. 1738, traadte tidlig ind i Hæren og tjente med Hæder i Syvaarskrigen. Ved den nordamerikanske Frihedskrigs Udbrud blev han sendt over til Amerika 1775 og vakte under Howes Overbefaling Forhaabninger, der ikke bleve opfyldte, da han 1778 afløste denne i Overcommandoen. C.s vigtigste Bedrift var Indtagelsen af Charleston i Sydcarolina, og her som ved andre Lejligheder havde hans Mangel paa Disciplin de sørgeligste Udbrud af Grusomhed og Raahed til Følge. 1780 foretog han et uheldigt Angreb paa Rhode Island, som Lafayette holdt besat; derimod lykkedes det ham at bestikke den amerikanske General Arnold, men uden at dennes Overgang bragte de forventede materielle Fordele, og han maatte rolig se paa Cornwallis's Indesluttelse og Capitulation i Yorktown 1781. Aaret efter blev han afløst af Carleton og kom efter sin Hjemkomst til England i en heftig literær Fejde med Cornwallis i Anledning af Capitulationen 1781, som de gjensidig tillagde hinanden Skylden for. C. døde 1795 som Gouverneur i Gibraltar.

Clique, fr. [klike], Forening, sædvanl. i mindre god Betydning, Coteri (af gl. fr. cliquer, gjøre Støj).

Clisson [klisong], Stad i det franske Dep. Nedre-Loire, ved Sèvre Nantaise, 3 M. s. ø. for Nantes. 3,000 J. C. led overordentlig i Vendéerkrigene.

Clisson, Olivier de [s. o.], f. 1336 i Bretagne, Du Guesclins Vaabenbroder og 1380 hans Efterfølger som Connétable, udmærkede sig i Krigen med England, bidrog især til Sejren over de flamske Oprørere ved Roosebeke 1382 og fik en afgjørende Indflydelse paa den franske Konge Carl VI, efter at denne paa hans Tilskyndelse selv havde overtaget Regeringen 1388, men blev, da Kongen var gaaet fra Forstanden, 1392 anklaget for Parlamentet og dømt til Tabet af sine Embedsposter, Forvisning og en Bøde af 1,000 Mk. Sølv for sine Udpresninger. Han døde 1407 paa sit Slot Josselin i Bretagne. C. var lige saa grusom som tapper og fik for sin Grusomhed Tilnavnet »le boucher« (Slagteren).

Clitheroe [klidhero], Stad i Lancashire i England, 5 M. f. ø. for Lancaster. 10,000 J. Betydelig Bomuldsindustri. I Omegnen rige Kalkbrud.

Clive, Robert [klejv], Baron af Plassey, f. 1725 af en god, men ubemidlet Familie. Da han var lige saa ustyrlig i Skolen som i Hjemmet, blev han i en Alder af 18 Aar sendt til Madras som Skriver i det ostindiske Compagnis Tjeneste. Men denne Bys Indtagelse af Franskmændene 1746 bevægede ham til at gaa over i den militære Stand, som han fra 1751 bestandig helligede sig til. I dette Aar falder hans glimrende Forsvar af Arcot, der var Indledningen til en Række heldige Kampe mod Franskmændene og de indfødte. Hans svage Helbred nødte ham til 1753 at rejse hjem til England, hvorfra han vendte tilbage 1755 som Gouverneur i Fortet St. Georg med Oberstlieutenants Rang. Skuepladsen for hans Bedrifter blev imidlertid Bengalen. Dette Lands Nabob havde indtaget Calcutta og behandlet de fangne Englændere med umenneskelig Grusomhed. Med en lille Hær gik C. imod ham, og Slaget ved Plassey 1757, hvori han overvandt Fjendens betydelig overlegne Skarer, lagde Grundvolden til Englands Herredømme i Indien. Lige saa stor Administrator som Feltherre var C. den eneste, der den Gang kunde holde de nyserhvervede Besiddelser sammen, og dette viste sig altfor snart ved hans Hjemrejse til England 1760. Her blev han modtaget med stor Udmærkelse, udnævnt til irsk Peer under Titlen Baron af Plassey og kastede sig ivrig ind i det politiske Liv; men 1764 tvang fortvivlede Forhold i Indien ham til atter at gaa derud med en meget udstrakt Fuldmagt. Med hensynsløs Energi gjennemførte han de nødvendige civile og militære Reformer, men Sygdom nødte ham til allerede 1767 at rejse tilbage til England. Her blev han imidlertid Gjenstand for en stærk Misstemning, nærmest paa Grund af den store Rigdom, han havde erhvervet sig, og endelig anklaget for Myndighedsmisbrug m. m. Han blev vel frikjendt efter et fortrinligt Forsvar, men hans stolte Sind kunde ikke taale Ydmygelsen, og kort efter, 22 Nov. 1774, dræbte han sig ved et Pistolskud. Med et Feltherretalent, som ikke skyldte Uddannelse eller Studium noget, forbandt C. en ubøjelig Energi og store Evner baade som Statsmand og Administrator. I mange Henseender en hæderlig Charakter formaaede han dog ikke at holde sig uberørt af de indiske Fristelser, og ved Misbrug af Opium fik hans Melancholi Magt over ham.

Clōdia, en af Publius Clodius Pulchers Søstre, var berømt for sin Skjønhed og Usædelighed og mistænktes for at have dræbt sin Mand, Quintus Metellus Celer (Consul 60 f. Chr.), da denne pludselig døde 59. Hun nærede bittert Had til Cicero, der havde af-

slaaet et Ægteskabstilbud fra hendes Side; en af Ciceros opbevarede Taler (»pro Coelio«) indeholder et Forsvar for en af C.s Elskere, Marcus Cælius Rufus, hvem hun havde anklaget for et Attentat paa at dræbe hende med Gift; i denne Tale findes der mange bitre Udfald mod C.

Clōdius Pŭlcher, Publius, af Claudiernes patriciske Slægt i Rom, var bekjendt lige saa meget ved Snuhed, Forvovenhed og Veltalenhed som ved moralsk Fordærvelse, saa at han endog beskyldtes for at have levet i Blodskam med sine 3 Søstre. Allerede paa Felttoget mod Mithridates, i hvilket han deltog under sin Svoger Lucullus, stiftede han Mytteri mod denne; i Provinserne misbrugte han sin Embedsstilling til at udpresse og mishandle Beboerne. 65 anklagede han Catilina for Provinsudsugelse, men lod sig bestikke af ham under Processen, saa at Catilina blev frikjendt. 61 kom han i fjendtligt Forhold til Cicero, fordi denne aflagde Vidnesbyrd imod ham, da C. var bleven anklaget for at have krænket Religionen derved, at han forklædt som Kvinde havde indsneget sig i Prætoren Cæsars Hus, medens der fejredes en Fest for Bona Dea, i hvilken ingen Mand under Livsstraf turde deltage. For at komme Cicero til Livs lod C. sig ved Adoption optage i en plebejisk Slægt, og efter at være valgt til Folketribun (58) anstrængte han sig for at sætte en Lov igjennem, der vilde prisgive Cicero til hans Hævn. Denne foretrak imidlertid at gaa i frivillig Landflygtighed; men det varede ikke længe, inden hans Tilbagekaldelse blev udvirket af Senatet og det overvejende Flertal af Folketribunerne. Blandt disse havde navnlig Titus Annius Milo været virksom for Cicero; dette ledede til aabent Fjendskab mellem C. og Milo, og ved et blodigt Sammenstød imellem begge Partier blev C. dræbt 52 f. Chr.

Clodt-Jürgensburg, Peter, Baron af, russisk Billedhugger, f. 1805, d. 1867 som Professor ved Kunstakademiet i St. Petersborg, af gammeladelig estisk Familie, helligede sig efter en kort Tids Militærtjeneste til Kunsten ved Akademiet i St. Petersborg og udmærkede sig især ved Fremstillingen af Heste. Hans Hovedværker ere to kolossale Grupper „Firspandet paa Triumphporten i Moskovitergaden“ og „De to Hestetæmmere“ paa Anitschkovbroen i St. Petersborg, af hvilket sidste en Gjentagelse blev skjænket Kongen af Preussen af den russiske Kejser og nu findes i Berlin, samt den 1859 afslørede Rytterbilledstøtte af Kejser Nikolaj I. En Søn af C. er Maler.

Clōnmel, Hovedstad i Tipperary-Shire i den irske Prov. Munster ved Floden Suir, der her bliver sejlbar, 20 M. s. v. for Dublin. 10,000 J. Bryggeri, Brænderi, Bomuldsvæveri. Betydelig Handel med Landbrugsprodukter, navnlig Smør.

Clōntarf, Flække i Irland, ¼ M. ø. for Dublin, ved D. Bugtens Nordside, med stærkt besøgte Søbade. Bekjendt af det Slag, hvori den irske Konge Brian Borumha faldt i Kampen mod de nordiske Vikinger 23 Apr. 1014.

Cloots, egtl. Klotz, Joh. Bapt., Baron af, f. 1755 i Nærheden af Kleve, men opdraget i Paris, blev ved en overspændt Phantasi i Forbindelse med Læsning af philosophiske og politiske Skrifter stemt til sværmersk Beundring for Oldtidens Republiker og exalteret Begejstring for at tilvejebringe en social Reform ved Oprettelsen af en almindelig Republik. Under Navnet „Anacharsis“ gjennemrejste han en stor Del af Europa, idet han med lige saa megen Gavmildhed ofrede af sin store Formue, som han med Iver udbredte sine utopistiske Ideer. Den franske Revolution syntes ham nu pludselig at ville realisere disse, og han ilede til Paris, hvor han proclamerede sig som Menneskeslægtens Talsmand og paa enhver Maade søgte at gjøre sine extravagante Ideer gjældende. Efterhaanden steg hans Exaltation til formeligt Vanvid; han lod sig ikke nøje med at tale for Kongernes Drab, men erklærede sig for Fjende af Gud og Christus, afsvor al Religion og blev Materialismens Apostel. Ikke desto mindre blev han, som 1793 var valgt til Medlem af Conventet, paa Robespierres Anstiftelse udstødt af Jakobinerklubben som Adelsmand og Rigmand, senere indviklet i den mod Hébert og hans Tilhængere rejste Anklage og guillotineret 24 Marts 1794. Han gik sin Død rolig i Møde og fastholdt til det sidste Øjeblik sine sværmerske Ideer, som han ogsaa har udtalt i flere Skrifter.

Closerie des Lilas [klaaseri dæ lilā], nu sædvanlig kaldt: (Jardin) Bullier [schardæng byllié], et Danseetablissement i Paris.

Clos-Vougeot [klo vuschō], et lille Vindistrict i det franske Dep. Côte d'Or, 2 M. s. til v. for Dijon, frembringer en af de fineste Bourgognevine.

Clothilde, frankisk Dronning, s. Chlodevig I.

Clothilde, Marie Therese Louise, f. 2 Marts 1843, Datter af Kong Victor Emanuel af Italien, ægtede 30 Jan. 1859 Prins Napoleon for at besegle Forbindelsen mellem Italien og Frankrig.

Clôture [klŏtȳhr], fransk Betegnelse paa Afslutning af Forhandlingen i en parlamentarisk Forsamling.

Clou, fr. [klu], egtl. Nagle, den mest effectfulde Scene i et Skuespil, et Musikstykke o. lign.

Cloud, Saint [sæng klu], Flække i det franske Dep. Seine-Oise ved Seines venstre Bred, 1 M. v. for Paris, 4,000 J., havde indtil 1870 et prægtigt Slot med Park og Vandspring, samt talrige Landsteder og var et yndet Maal for Parisernes Udflugter Søn- og Helligdage. Slottet var opført i Slutn. af det 16de Aarh., men ombygget i Slutn. af det 17de. Det var her, at Henrik III blev myrdet 1589 af Jacq. Clément, at Directorialregeringen blev omstyrtet af Napoleon 1799 (18de Brumaire), at Betingelserne for den 2den Pariserfred bleve underskrevne 3 Juli 1815, og at Carl X udstedte de bekjendte Ordonnanser, der foranledigede Julirevolutionen. Ligesom Napoleon I benyttede ogsaa Napoleon III sædvanlig C. som Sommerresidens. Det blev skudt i Brand af Franskmændene i Oct. 1870.

Clouet, François [kluē], fransk Maler, f. i Tours c. 1500 (ell. 1510), d. 1572, var Søn af en anset Portrætmaler, Jean C. (1485—1541), der var i Frants I.s Tjeneste i Frankrig, og

kaldtes efter sin Faders Fornavn Janet. Ved Faderens Død udnævntes han til »peintre ordinaire du roy« og Kammertjener, en Stilling, som Kunstnere ikke sjælden indtog i hine Tider. Som Hofmaler maatte han ogsaa udføre mange Decorationsarbejder, men de Portræter, det blev ham overdraget at male, vise, hvilken Anseelse han nød som Kunstner. Hans Billeder, for største Delen i Legemsstørrelse, udmærke sig ved en Finhed og Sikkerhed i Udførelsen, en Elegance i Foredraget, som giver dem blivende Værd. En Bønnebog med 55 Miniaturportræter tilskrives ogsaa ham.

Clough, Arthur Hugh [kløff], engelsk Digter, f. i Liverpool 1819. Han gik i Rugby Skole under den bekjendte Dr. Thomas Arnold (s. d. A.) og kom derfra til Universitetet i Oxford. Hans Liv var paa forskjellig Maade knyttet til Undervisning og Undervisningsvæsen. Han døde 1861 i Firenze paa en Rejse, han foretog for sin Helbreds Skyld. Han har skrevet en Del mindre Digte; desuden kan af hans større Poesier nævnes »The Bothie of Tober-na-Vuolich«, en moderne Pastorale i Hexametre, og »Dipsychus«, en Række dramatiske Scener, der fremstille en moderne Aands Grublen og Kallen. Hans Poesi vidner om et stærkt tankebevæget Sind og har en ejendommelig kraftig Originalitet over sig.

Clove [klovv], engelsk Uldvægt, lig 7 eng. Pund ell. 6,340 d. Pund.

Clown, en for det engelske Theater ejendommelig Figur, der har megen Lighed med Tyskernes „Hanswurst", men er meget forskjellig fra Italienernes »Arlecchino« og Franskmændenes »Turlupin« og »Crispin«. C. var den privilegerede Pudsenmager, der optraadte i de gamle engelske Stykker, naar han vilde, og uden at tage nogen bestemt Del i Handlingen eller Stykkets Udvikling gjorde Løjer med de handlende Personer og efter Godtbefindende forlod Scenen igjen. C.s Indfald og Komik vare af en temmelig drøj og plump Natur, noget, der ligger i selve Ordet C., d. e. Bondetømmel, Grobian. Nu træffer man C. kun i Pantomimerne (Christmas-pantomimes), hvor han indtager samme Plads som Pierrot i Maskekomedierne, men uden dennes naive Løjerlighed og med saa grelt bemalet Ansigt og carikeret Narredragt, at hans Præstation bliver modbydelig Unatur, som kun engelsk Hang til det sære kan finde komisk. Hos Linedansere, Kunstberidere osv. er C. d. s. s. Bajads. Den berømteste C. i den nyeste Tid var Joe Grimaldi, hvis Levned Dickens har beskrevet.

Clugny ell. **Cluny** [klyni], Cluniacum, Stad i det franske Dep. Saône-Loire, 3 M. n. v. for Mâcon. 3,000 J. Her var forhen et berømt Benedictinerabbedi, grundlagt 910 af en burgundisk Greve Berno. Hans Efterfølger Odo, Abbed 927—41, der ved en farlig Sygdom blev revet ud af Livet ved Hoffet, gjorde C. til Hovedet for en særegen **Cluniacensercongregation.** Streng Askese, pragtfuld Gudstjeneste, støttet ved alle Kunstens Midler, ivrig og heldig Virken for Videnskab og Ungdommens Dannelse, og dertil en Række udmærkede Abbeder, hvoriblandt især maa mærkes Odilo (994—1048), kaldet Munkenes Ærkeengel, skaffede denne Congregation en overordentlig Indflydelse paa hele Tidsalderen. Fra den udgik Pave Gregor VII. Henrevne af Beundring og til Dels tvungne af Fyrster og mægtige Beskyttere gav de fleste Klostre i Frankrig sig ind under den, og henimod Midten af det 12te Aarh. talte den 314 Klostre. I Spidsen stod Abbeden af C., valgt af sine Munke, med Ret til at vælge Priorer til de mange Klostre, som stod under hans Overhøjhed. De udgjorde saaledes Generalcapitlet, der hvert Aar samledes i C. og havde den lovgivende Magt. Under den uduelige Abbed Ponticus, der blev afsat 1122 paa Grund af slet Bestyrelse, kom Ordenen noget i Forfald, men den rejste sig atter under Petrus d. ærværdige (1122—56), der hævdede dens Anseelse i Væddekampen med Cistercienserne. Men de umaadelige Rigdomme, som strømmede ind til Ordenen, slappede efterhaanden dens Tugt og berøvede den dens tidligere Indflydelse. Under Revolutionen blev Klosterbygningen ødelagt og Ordenen hævet 1790.

Cluny, Hôtel de [otell dø klyni], en Bygning i den sydlige Del af Paris, der nu benyttes som Museum for Gjenstande fra Romertiden og Middelalderen, blev i Slutn. af det 15de Aarh. opført af Abbeder i Cluny, som havde mange Ejendomme i Paris, men ingen passende Bolig. Hotellet er opført paa Ruinerne af et Palads, som den romerske Kejser Constantius Chlorus under sin Regering i Gallien havde ladet bygge c. 300, og i dets Baggaard findes endnu storartede Levninger af Paladsets Thermer. Efter ved Revolutionen at være blevet Nationalejendom kjøbtes C. 1833 af en Privatmand, som gav det dets nuværende Anvendelse, og ved hvis Død det tillige med Samlingerne erhvervedes af Staten.

Cluseret, Gustav Paul [klys'rä], fransk Revolutionsmand, f. 1823, blev 1843 Underlieutenant og 1848 Capitain i Mobilgarden i Paris, hvor han udmærkede sig i Gadekampen i Juni. Han fjærnedes n. A. for sine politiske Meninger, men indtraadte 1853 paa ny i Hæren og blev 1855 Capitain. 1858 tog C. Afsked, var 1860 Oberst under Garibaldi paa Sicilien og i Neapel og tjente 1861—63 i Nordamerika i Unionshæren. Lincoln udnævnte 1862 C. til Brigadegeneral, men Senatet nægtede Stadfæstelse. Senere udgav C. et Ugeblad for at virke for Fremonts Valg til Præsident, søgte i Aug. 1865 at ophidse Negrene i Sydstaterne til en Racekrig og drog 1867 til Irland, hvor han havde nøje Forbindelser med Fenierne, og senere til Paris, hvor han knyttede sig til „Internationales" Ledere. I Juni 1869 udvistes C. af Frankrig, da han under en Anklage erklærede sig for nordamerikansk Borger; han vendte tilbage i Sept. 1870 og søgte først i Paris, senere i Lyon og Marseille at oprette en rød socialistisk Republik og grundlægge en Confoderation af de sydfranske Departementer. Fordreven af Challemel-Lacour og Esquiros, flygtede C. til Genf, kom i Jan. 1871 til Paris og var i April under Communens Oprør Leder for Krigsforvaltningen, men blev afsat og fængslet; han undslap ved Stadens Indtagelse og undkom, efter at have holdt sig skjult i 5 Maaneder, til Mexico, medens han 1872 blev

dødsdømt. Hjemkommen efter Amnestien dømtes C. 1881 til 2 Aars Fængsel for at have søgt at forlede Soldater til Mytteri.

Clusil, s. Medlys.

Clūsium, s. Chiusi.

Clūsius, egtl. Charl. de l'Ecluse, berømt Botaniker, f. 1525 i Arras, d. 1609 som Professor i Leiden. Han bereiste de fleste Lande i Europa for at lære deres Vegetation at kjende. Trods nedbrudt Helbred og store Lidelser vedblev han indtil sin høje Alder med usvækket Iver at dyrke sin Videnskab, i hvilken han saa vel ved Skarpsindighed som ved Lærdom og udstrakt Plantekundskab langt overgik sine Forgængere.

Cluver, Phil., sædvanl. kaldet Cluvērius, lærd Geograph, f. 1580 i Danzig, d. 1623 i Leiden, gjennemrejste en stor Del af Europa og kjendte næsten alle europæiske Sprog. Han udgav antiqvariske Beskrivelser over Tyskland og Italien og en Indledning til den almindelige Geographi, alle paa Latin.

Clyde [klejd], Flod i Skotland, der opstaar ved Foreningen af flere i den sydøstlige Del af Lanark-Shire udspringende Smaafloder og flyder forbi Lanark, Hamilton, Glasgow og Greenock ud i Clydefjorden. 20 M. lang og sejlbar til Glasgow for de største Handelsskibe. Glasgowkanalen forbinder C. med Forth. **Clydefjorden** kaldes den Del af Atlanterhavet, som strækker sig ind i Vestskotland mellem Halvøen Cantire mod V. og Ayrshire mod Ø. I dens vestlige Del ligger Øen Arran, som ved Kilbrennan Sund skilles fra Cantire.

Clyde, Lord [s. o.], s. Campbell, Colin.

Clypeāster, tropisk Slægt af Søpindsvin, udmærker sig ved, at Skallen er temmelig flad og meget tyk, saa at der ikke er megen Plads for de bløde Dele, og dens Omrids ikke kredsrundt, men aflangt og svagt 5kantet. Munden ligger midt paa Undersiden, Tarmaabningen derimod ikke midt paa Rygsiden, men bagtil i Kanten mellem Ryg- og Bugfladen. Paa Rygsiden findes en Rosette af 5 dobbelte, bladformede Fodgange. Skallen er besat med fine Børster. I videre Forstand omfatter Clypeastridernes (Scutellernes) Familie ogsaa Former, hvor Skallen er aldeles flad og ofte bagtil gjennembrudt af store Aabninger eller udtunget paa forskjellige besynderlige Maader.

Clœlia, en romersk Jomfru, udmærkede sig efter Sagnet ved Kjækhed i Krigen mod Porsena. Da hun nemlig tillige med flere andre Jomfruer var sendt til P.s Lejr som Gissel, befriede hun sig selv og de andre ved i Fjendens Paasyn at svømme over Tiberen med sine Ledsagerinder. Romerne vilde imidlertid ikke bryde deres Ord og sendte alle Gislerne tilbage; men Porsena gav hende fri og tillod hende at medtage flere af de andre Gisler. Til Ære for hende var der i Rom oprejst en Billedstøtte.

Coadjūtor, i det romerske Kirkesprog den Prælat, der tilforordnes Biskoppen eller en anden høj Geistlig som Medhjælper i Embedsførelsen. Pave Bonifacius VIII forbeholdt 1298 Pavestolen Retten til at udnævne C.

Coagulēre, løbe sammen, betegner i Alm. Æggehvidestoffernes Overgang fra flydende til fast Form. Denne Overgang kan ske paa meget forskjellig Maade (s. Albuminstoffer), men den omvendte Proces lader sig ikke udføre uden for Legemet. Æggehvidestofferne coagulere ogsaa, om end Virkningen her kan være noget forskjellig fra den sædvanlige, ved Tilsætning af mange Salte (Alun, Jærnchlorid, Kobbervitriol) eller Syrer eller stærk Vinaand, Kreosot osv., og herpaa beror disse Stoffers Anvendelse til at bevare organiske Stoffer mod Forraadnelse (Conservation af Træ, Opbevaring af Præparater i Spiritus, Røgning af Kjød), idet det nemlig er de ucoagulerede Æggehvidestoffer, der indlede og fremskynde Forraadnelsen; flere af de Stoffer, der bringe Albuminstofferne til at c., bruges derfor ogsaa som blodstillende Midler, idet de bringe Blodet til at c., eller til Klaring (s. Klare): Jærnchlorid virker blodstillende; Sukkersaften klares i Raffinaderierne ved Tilsætning af Blod eller Æggehvide og Kogning, idet disse Stoffer c. og derved indeslutte og fjærne Urenhederne. **Coagulatiōn,** Størkning.

Coalitiōn, egtl. Sammenvoxning, Forbindelse, Forening, bruges især i politisk Betydn. C. kaldes en Forening af flere Magter mod en fælles Modstander, saaledes navnlig de gjentagne Forbindelser, som forskjellige europæiske Magter indgik mod Frankrig efter den første Revolution, og som havde de saakaldte **Coalitionskrige** (1ste C. 1793—97, 2den 1799—1801, 3dje 1805, 4de 1806—7, 5te 1809 og 6te 1812—14) til Følge. Ligeledes bruges Navnet C. om en Forbindelse af flere politiske Partier eller dynastiske Prætendenter imod et Parti eller Dynasti, som de i Fællesskab bekæmpe, f. Ex. C. mellem Huguenotterne og Politikerne mod den franske Regering under Henrik III. Paa det økonomiske Omraade taler man om C. af Arbejdere mod Arbejdsgivere og omvendt. **Coalitionsministerium,** et Ministerium, der er sammensat af Lederne for eller Medlemmer af flere politiske Partier.

Coānza, en Flod i det vestlige Sydafrika, udspringer under 13° 36′ s. Br. og 34° 40′ ø. L., løber først mod N. og senere mod N. V. og V. gjennem Angola og falder under 9° 15′ s. Br. i Atlanterhavet.

Coatbridge [kōhtbridsch], Stad i Lanark-Shire i Skotland, ved Monklandkanalen, 2 M. ø. for Glasgow. 12,000 J. Jærn- og Kulværker.

Coating [kōting] ell. Fries, et klædeagtigt, lærredsvævet ell. kipret, Uldstof, groft, tykt, langhaaret, stærkt valket, løselig ruet og overskaaret, børstet og presset varmt baade i Presse og med Pressejærn.

Cob, Sølvmønt i Gibraltar, s. Dollar.

Cobāltum, lat. Navn paa Kobolt (s. d. A.). C. bruges undertiden urigtig i Handelen som Navn paa graa (metallisk) Arsenik i Modsætning til hvid (Arsenikssyrling), s. Arsenik.

Cobān, Stad i Republiken Guatemala i Mellemamerika, 18 M. n. for Ny-Guatemala. 5,000 J.

Cobb, Howell, nordamerikansk Statsmand, f. 1815 i Staten Georgia, blev 1836 Sagfører og 1838—40 Medlem af Repræsentanthuset, samt paa ny 1844—50. Som ivrig Demokrat forsvarede C. Frihandelssystemet og Krigen mod

Mexico, men bekæmpede Læren om Staternes Souverænitet. 1849 blev C. Husets Formand, understøttede n. A. Clays Compromisforslag og blev derefter Gouverneur i sin Hjemstat. 1856 udfoldede C. stor Iver for Buchanans Valg til Præsident og blev derefter Finansminister. Da Sydstaternes Oprør begyndte i Nov. 1860, viste C. sig som Forræder, idet han planmæssig søgte at ødelægge Unionens Credit og tømme dens Kasser; han afgik i Dec. og sluttede sig aabent til Oprøret, men vandt ingen Indflydelse. D. 1868.

Cobbett, Will., engelsk Forfatter, f. 9 Marts 1762, lod sig 1784 hverve til Soldat til et Regiment i Ny-Skotland og blev Underofficer. 1791 tog han Afsked og opholdt sig 6 Maaneder i Frankrig, men gik efter Kongedømmets Omstyrtelse til Nordamerika, hvor han 1793 begyndte at skrive Flyveskrifter og Bladartikler under Navnet »Peter Porcupine« (Pindsvin), og udgav fra 1796 et Dagblad, hvori han bittert angreb de demokratiske Grundsætninger; en Samling af disse Artikler udkom efter 1801 i 12 Bd. Da C. for sit voldsomme Sprog var idømt store Bøder og ikke kunde udrede dem, vendte han 1801 tilbage til England, grundlagde 1803 Ugebladet »Weekly political register« og blev en af Toryernes ypperste Talsmænd i Pressen. Hans Breve om Freden i Amiens gjorde umaadelig Virkning og styrkede Pitts krigerske Politik. Senere skiftede C. Mening og blev yderlig radical; han blev flere Gange tiltalt og idømt store Bøder, medens hans Blad opnaaede det hidtil ukjendte Tal af 100,000 Holdere. Efter den nye Presselov 1817 blev C. nødt til at flygte til Nordamerika, men vendte hjem 1819, da Loven igjen var afskaffet. 1832 blev han valgt til Underhuset, men kom ikke til at spille nogen videre Rolle. 1829 holdt C. politiske Forelæsninger i England og 1834 i Irland, hvilke gjorde stor Opsigt; 1835 skrev han en „Reformationens Historie i England og Irland", hvori Calvin og Luther skildredes som store Bedragere. Fremdeles udgav han »Collection of state trials« (3 Bd., 1809—10); »Parliamentary history of England to 1808« (12 Bd.) og »Parliamentary debates 1803—10« (16 Bd.), samt en engelsk Sproglære, i hvilken han i sine Exempler rettede de bitreste Angreb paa Kongedømmet, og »Rural rides« med ypperlige Skildringer af det engelske Landliv. C. døde 18 Juni 1835. — Sønnen, John Morgan C., radicalt Underhusmedlem for Oldham 1852—62, udgav 1848 hans politiske Skrifter i 9 Bd.

Cobden, Richard, engelsk Statsmand, f. 3 Juni 1804, Søn af en fattig Landmand, fik i sin Ungdom kun simpel Undervisning og kom i Handelslære i London. Siden blev han Handelsrejsende for en Bomuldsfabrik, grundlagde en Bomuldsfabrik i Manchester, hvor han ved at indføre vigtige Forbedringer i Tilvirkningen og foretage den Trykning af Tøjerne, som tidligere alene udførtes i London, baade fremkaldte en fuldstændig Omvæltning i Bomuldsfabrikationen og vandt en betydelig Formue. Ved Rejser i Nordamerika og paa Fastlandet udviklede han sin Aand og bødede paa sin tarvelige Uddannelse. 1835 optraadte C. første Gang i det politiske Liv med Flyveskriftet „England, Irland og Amerika" og næste Aar med et andet om „Rusland", rettet mod Russerfjenden Urquhart; han udtalte sig heri mod Diplomatiet og det kunstige Ligevægtssystem, forsvarede i dets Sted den almindelige Fred og fastholdt, at England alene ved udbredt Handel og moralsk Indflydelse skulde virke for Frihed og Fremskridt i Udlandet. S. A. var C. med at grundlægge en Forening for Arbejdernes Uddannelse og fremkaldte en hel Omdannelse af Manchesters communale Ordning, saa at Byen fra at være afhængig af en Herremand blev en selvstændig Commune med selvvalgt Styrelse. C. blev Alderman og tillige Medlem af Handelsraadet. 1838 indgav dette paa C.s Forslag et Andragende til Underhuset om Kornlovenes øjeblikkelige og ubetingede Afskaffelse, og da dette tillige med mange andre i Foraaret 1839 afvistes trods deres 2 Mill. Underskrifter, grundlagde C. »Anti-Cornlaw League« og aabnede en hidtil ukjendt Agitation over hele Landet, idet han selv med utrættelig Iver rejste omkring, dannede nye Afdelinger og skrev Artikler i Leaguens Blade. 1841 blev C. valgt til Underhuset og vandt snart stor Indflydelse ved sin simple, men indtrængende Veltalenhed, sin logiske Skarphed, Kundskabsfylde og sunde Sans. Da Kornlovenes Afskaffelse endelig gjennemførtes 1846, gav R. Peel C. det Vidnesbyrd, at den fortrinsvis skyldtes ham, og til Løn for hans Anstrængelser og Ofre sammenskødes 75,000 Pd. St. til ham. Et Tilbud om en Plads i det nye Ministerium afslog C. og gik paa Rejser til Udlandet, hvor hans Færd overalt vandt Paaskjønnelse. I sin Fraværelse valgtes C. 1847 i York-Shire, West-Riding, Englands største og mest ansete Valgkreds, og virkede for Navigationsactens Tilbagekaldelse og andre økonomiske og politiske Reformer. Da de conservative 1852 truede Frihandelens Sag, gjenvakte C. »Anti-Cornlaw League«, men omdannede den siden til en Forening for Finansreformer. Ogsaa i de udenlandske Spørgsmaals Drøftelse tog C. virksom Del; som ivrig Fredsven deltog han i de store Fredscongresser 1848—51 og foreslog i Underhuset Dannelsen af en europæisk Voldgiftsdomstol. 1849 udtalte C. varm Deltagelse for Ungarernes Frihedskamp og søgte at hindre det nye russiske Laan; han dadlede 1850 Palmerstons Optræden over for Grækenland og misbilligede 1853 afgjort Krigen mod Rusland. Dette svækkede hans Indflydelse, og da han 1857 foreslog en Dadelserklæring mod Bowrings Bombardement af Canton, hvilket Palmerston havde billiget, vragedes han ved de nye Valg. Derimod valgtes C. i Apr. 1859 i Rochdale og fik i Juni nyt Tilbud om at være Handelsminister, men afslog det, ligesom senere en Henstilling om at ophøjes til Baronet. Derimod overtog han i Efteraaret s. A. at lede Underhandlingen med Frankrig om en ny Handelspagt, og det lykkedes ham saaledes at overtyde den franske Regering, at den gjorde de første alvorlige Skridt paa Frihandelsvejen. C. var siden en varm Forsvarer af den nordamerikanske Unions Opretholdelse imod Slavestaternes Oprør og af Ikke-Indblandingspolitiken og døde

2 Apr. 1865, almindelig erkjendt for en af Englands betydeligste og hæderligste Statsmænd. Til Minde om ham grundlagdes 1866 den liberale **C.-Klub**, der virker for økonomiske Fremskridt og udgiver Skrifter i samme Retning. Den har ogsaa udgivet C.s „politiske Skrifter“ og „Taler“ (1878).

Cobenzl, Ludw., Greve af, østerrigsk Statsmand, f. 1753 i Brüssel, Søn af Joh. v. C., der som østerrigsk Minister vandt sig et agtet Navn i Belgien (d. 1770), traadte tidlig som Diplomat i østerrigsk Tjeneste og beklædte Gesandtskabsposter i Kjøbenhavn 1774, Berlin 1777—78 og i en lang Aarrække (1779—97) i St. Petersborg, hvor han som dygtig Diplomat og ægte Hofmand vandt Katharine II.s særdeles Bevaagenhed. 1797 underhandlede han med Bonaparte i Udine og sluttede s. A. Freden i Campoformio, deltog derpaa i Congressen i Rastatt og sluttede 1801 Freden i Lunéville. Han blev derefter Statskansler og Udenrigsminister, men nedlagde sin Post efter Freden i Presburg 1805 og døde i Wien 22 Febr. 1809. — Hans Fætter, **Joh. Phil.**, Greve af C., den sidste af Slægten, f. 1741 i Laibach, organiserede Toldvæsenet i Østerrig, ledede Fredsunderhandlingerne i Teschen 1779, blev siden Vice-Hof- og Statskansler, men trak sig efter Urolighederne i Brabant tilbage til Privatlivet. 1801—5 var han Gesandt i Paris. Han døde i Wien 30 Aug. 1810.

Cobet, Carel Gabr., hollandsk Philolog, f. 1813 i Paris, hvor hans Fader den Gang var kejserlig Embedsmand, studerede i Leiden og blev 1845 Professor der. Han har især sysles med den græske Literatur og Metrik.

Cobija [vibha] ell. Puerto de la Mar, Stad i Republiken Chile i Sydamerika, ligger ved det store Ocean n. for Mejillonesbugten. 2,400 J. Frihavn. C. tilhørte tidligere Bolivia, men maatte efter den uheldige Krig med Chile afstaas til dette 1884.

Cōbra de Capēllo, portugisisk Benævnelse paa Brilleslangen, betyder „Slangen med Hætten“, da hos disse Slanger, naar de ses i nogen Afstand, den udspilede Hals kommer til at se ud som en Hætte for Hovedet.

Cōbraøerne, Fællesnavn for Øerne Pemba, Sansibar og Monfia ell. Mafia ved Afrikas Østkyst, mellem 5° og 8° s. Br. 56 □ M. med 210,000 J., hvoraf 200,000 paa Sansibar. De høre til det arabiske Sultanat Sansibar.

Coburg, Stad i Vest- ell. Øvre-Canada i engelsk Nordamerika, ved Ontariosøen, 28 M. ø. n. ø. for Toronto. 5,000 J. Havn ved Søen. Livlig Industri og Skibsfart.

Cōca, det amerikanske Navn paa Bladene af Erythroxylon Coca, en 6—8 F. høj Busk med ægformede, mørkegrønne Blade og smaa, hvide Blomster, der komme frem, efter at Bladene ere faldne af. De tørrede Blade af denne Plante benyttes i Forening med pulveriseret Kalk af en stor Del af Indianerne i Sydamerika som et Slags Skraa, og Virkningen af den skal være overordentlig velgjørende og næsten utrolig, idet en Indianer ved Hjælp af C. skal kunne undvære Føde og Søvn i et Par Dage og dog arbejde strengt. C. virker stærkt paa Nervesystemet; brugt med Maadehold fremmbringer den en behagelig Følelse af Lethed og Sorgløshed; nydt i Overmaal virker den omtrent som Opium og kan da have en skadelig Virkning. Cocaplanten vokser vildt paa den østlige Side af Andesbjærgene og dyrkes navnlig i Peru i stor Udstrækning i en Højde af 7—10,000 F. over Havet. Brugen af C. er overordentlig gammel og gaar tilbage til Incaernes Tid. I den største Del af Peru, Quito og Ny-Granada samt langs Rio Negro er Brugen af C. overordentlig udbredt, og den er derfor en vigtig Handelsartikel i disse Egne. I Sydamerika bruger man aarlig 35 Mill. Pd. Cocablade. **Cocaïn**, det farveløse, krystallinske Alkaloid i Coca, virker paa Organismen omtrent som Atropin, dog ikke paa Pupillen.

Cocagna [kānja], en neapolitansk Folkefest, ved hvilken Regeringen lod uddele Vin og Fødevarer til Folket. Den lignede deri de gamle Romeres Congiaria, der ogsaa i Almindelighed bestod af saadanne Uddelinger fra Øvrighederne. Māt de Cocagne, fr. [mah də kokānj], et Mastetræ, indsmurt i Sæbe, med Spisevarer paa Toppen, der tilfaldt den, som kunde klatre op ad samme, rejstes ved lignende Festligheder i Frankrig. Pays de Cocagne, fr. [pæi], „Slaraffenland“.

Cocārde, fr., Baandsløjfe ell. Roset paa Hovedbedækningen, der efter oprindelig at være kommen i Brug som Kjendemærke for de politiske Partier i Frankrig nu benyttes almindelig som nationalt Særkjende, idet hvert Folk sammensætter den af sine nationale Farver; som saadant bæres National-C. i de fleste Hære og Flaader af alle til denne hørende. I den danske Hær var det fra 1846 indtil Udstedelsen af den militære Straffelov af 1881 en Del af den for slet Opførsel bestemte Straf, der kaldtes „Nedsættelse i de meniges 2den Klasse“, at Vedkommende i Stedet for National-C. maatte bære den „sorte C.“.

Coccējus, Joh., egtl. **Coch**, reformert Theolog, f. 1603 i Bremen, 1629 Prof. i sin Fødeby, 1636 i Franecker, 1650 i Leiden, d. 1669, har ved sin Føderaltheologi grundlagt den „bibelske Theologi“ som selvstændig Disciplin og ved den i den Anledning fremkaldte Strid frelst den reformerte Kirke fra at stivne i død Orthodoxi. C.s Grundtanke er, at Gud har sluttet to Pagter (foedera) med Menneskeheden: ved Skabelsen Naturens Pagt, under hvilken det syndfri Menneske formaaede at gjøre Guds Vilje; efter Syndefaldet Naadens Pagt, under hvilken Gud virkeliggjør sin frelsende Raadslutning gjennem tre Økonomier (Husholdninger) 1) før Loven, 2) under Loven, 3) efter Loven, ved Christus. Pagtens hellige Bøger, de bibelske Skrifter, skulle ikke fortolkes efter et forud færdigt dogmatisk Schema; men hvert Bibelord skal forstaas saaledes, som det maa forstaas efter den Sammenhæng, hvori det staar baade med den nærmest omgivende Text og med hele Aabenbaringsøkonomien. Ved Betoningen af det sidste Moment blev C. Grundlægger af en typisk eller typologisk Bibelfortolkning (jvfr. **Allegori**), som, i hvor høj Grad den end ofte er bleven misbrugt, har været meget befrugtende for den troende protestantiske Theologi. Disse C.s Tanker fremkaldte en

heftig Modstand fra den reformerte Orthodoxis Side, og Striden blev yderligere skærpet ved at Coccejanerne i Politiken vare Republikanere, medens hans Modstander Voëtius's Tilhængere sluttede sig til det oranifke Parti.

Cochabamba [kotſcha], tidligere Ciudād de Oropēsa, Stad i Republiken Bolivia i Sydamerika, ligger paa en Højslette ø. for Andes, c. 8,000 F. over Havet, 30 M. n. n. v. for Sucre. 15,000 J. Bispesæde. Universitet. Fabrikation af Uld- og Bomuldsstoffer, Lys, Sæbe, Lertøj og Læder. Frugtbar Omegn med rig Kornavl.

Cochenille [koſche], Coccus Cacti, en Art Skjoldlus, der lever i det tropiske Amerika paa de saakaldte Nopalcactusser (Opuntia coccinellifera osv.), som dyrkes i store Plantager, de saakaldte „Nopalerier", for C.s Skyld, da denne leverer et rødt Farvestof (Coccusrødt, Carmin, s. d. A.), især i Yucatan, fornemmelig af fattige Indianere. Den aarlige Udførsel fra Mexico anslaas til c. 625,000 Pd. Nogen vild C. kommer tillige fra Sydamerika og Vestindien; den avles ogsaa i Algier, omkring Malaga og Cadix, men især med Held paa de canariske Øer. Hunnen er ikke 1 Lin. lang, blaaligrød, bred, kortbenet og uden Vinger; efter Befrugtningen svulmer den op og bedækkes med en uldagtig Afsondring, som ogsaa tilhyller Æggene; i denne Stilling dør den langsomt hen, og nogle Dage efter krybe Larverne frem under dens døde Krop. Hannen er smækrere bygget og udstyret med 2 hvide Vinger og 2 lange Halebørster, men mangler Mund og dør kort efter Befrugtningen. Flere Generationer følge efter hverandre fra Febr. til Aug. eller fra Apr. til Oct., men den øvrige Del af Aaret ligge de befrugtede Hunner i en Dvale og opbevares i Regntiden i Indianernes Hytter. Naar denne er forbi, ophænges de i smaa Reder af Mos, Græsstraa eller andre Plantedele paa Cactustornene, og den frembrydende Yngel spreder sig da over hele Planten. Den første Høst (»grana pastle«) er mindre god og faas ved at indsamle de døde Mødre i Rederne; efter 2den og 3dje Høst afbrækkes Grenene med de paasiddende C. og bringes under Tag, eller man flytter hele Yngelen fra Dalene til Bjærgene eller fra Bjærgene til Dalene, eftersom Regntiden indtræder til forskjellig Tid paa disse Steder. C.-Avlen udfordrer derfor stor Taalmodighed og Omhu. Den indhøstede C. dræbes enten i kogende Vand, hvorved den berøves det hvidlige Støv (»Renegrida«, rødbrun) eller i Ovne (»Jaspeada«, graarød). »Granilla« er de halvvoxne Unger og Affaldet af den bedre C. »Grana fine« er den C., der faas ved Cultur, »G. sylvestre« den mindre gode, vilde C.

Cochery, Louis Ad. [koſcheri], fransk Statsmand, f. 26 Apr. 1819, Advocat, blev i Febr. 1848 Cabinetschef hos Justitsminister Crémieux, stiftede 1868 et Blad og valgtes 1869 til den lovgivende Forsamling, hvor han hørte til venstre Centrum og nærmest fulgte Thiers. I Sept. 1870 blev C. Regeringscommissær i Dep. Loiret, overværede Kampene ved Orléans og ledsagede Thiers ved Underhandlingerne med Bismarck i Versailles. 1871 valgtes C. til Nationalforsamlingen og siden 1876 til Deputeretkammeret, sluttede sig tidlig til Republiken og blev i Dec. 1877 Understatssecretær for Finanserne. I Marts n. A. fik C. Styrelsen af Post- og Telegraphvæsenet og blev i Febr. 1879 Minister herfor, en Post, som han har beklædt i alle senere Ministerier, og i hvilken han har gjennemført mange vigtige Fremskridt.

Cochin [kōttſchin], 1) Stad i Præsidentskabet Madras i Forindien, 33 M. n. n. v. for Cap Comorin, ved det indiske Ocean. 14,000 J. C. ligger paa en Landtunge, som dækker en langs Kysten løbende Fjord, har en god Havn, brede og velbyggede Gader, flere Kirker og er Sæde for en katholsk Biskop. Væveri, Skibsbyggeri, Handel med Krydderier. C. er det ældste europæiske Anlæg i Indien. Albuquerque landede her 1503 og byggede et Fort. Staden erobredes af Hollænderne 1663 og af Englænderne 1796. 2) Et lille Vasalfyrstendømme i det sydlige Forindien, ø. for Staden C. 63 □ M. med 600,000 J. (1881). Landet er frugtbart og frembringer meget Peber og Cardamome. Store Skove.

Cochinchina, Nedre [s. o.], en fransk Besiddelse i Bagindien, indtager Landet om Floden Mekongs Delta, omgivet af de franske Skytsstater Kambodja og Annam, det chinesiske Sydhav og Siambugten. 1,080 □ M. med 1,550,000 J. (1880). Landet er næsten helt igjennem en Alluvialslette, og kun mod Ø. og V. optræde Udløbere fra Annams og Kambodjas Bjærge med Højder over 2,000 F. i et skovbevoxet Højland. Hovedfloden er Mekong, der i sit Udløb danner et stort Delta. Landets Beliggenhed mellem $8\frac{1}{2}$ og 12° n. Br. og dets ringe Højde over Havet medføre dets varme Klima, hvortil endnu kommer en ualmindelig stor Fugtighed. Som Følge heraf er det usædvanlig frugtbart, men ogsaa i høj Grad usundt for Europæere, der navnlig i Regntiden fra Maj til September lide meget af Dysenteri og typhøse Febre. Den tørre Aarstid begynder kort efter Nordostmonsunen og varer fra December til Marts; derefter optræder Sydvestmonsunen og Regntiden. Landets Hovedprodukt er Ris, hvoraf meget udføres; desuden Bomuld, Silke, Krydderier, Sukker, Tobak, Røgelse, forskjellige Træsorter og mange Fiskeriprodukter. Befolkningens Hovedmasse er Annamiter, der ere smaa, magre, med brunladen Hudfarve, glat og stridt Haar, sparsomt Skjæg og svag Stemme. Deres Boliger ere elendige Hytter; mange bo i Baade af udhulede Træstammer, kun beskyttede mod Vejrliget ved en over Baaden udspændt Maatte. De ere meget ligegyldige i religiøs Henseende; Flertallet er af Navn Buddhister. De franske Missionærer synes i de senere Aar at have gjort Fremskridt iblandt dem. De forstaa sig ret godt paa Forarbejdelsen af ædle Metaller, navnlig Sølv. De ere stammebeslægtede med Sydchineserne, bruge de chinesiske Skrifttegn, men ere i Talesproget forskjellige fra dem. Efter Annamiterne er den talrigste Stamme Kambodjanere, over 100,000, og Chinesere, c. 52,000. Disse sidste ere for største Delen Kjøbmænd og Haandværkere. Antallet af Europæere var 1880 kun 1,473. Franskmændene have gjort meget for at fremme Virk-

somhed i Landet, idet de have anlagt Landeveje og Telegraphlinjer, bygget Broer, ophævet Livegenskabet og oprettet talrige Skoler. Indførselen 1880 havde en Værdi af c. 29 Mill. Kr., Udførselen af 37 Mill. Kr. Koloniens Budget for 1882 androg c. 12 Mill. Kr. Den deles i 4 Districter. Hovedstad Saigon.

Cochlæus, Joh., egtl. Dobeneck, fanatisk Modstander af Luther, f. 1479 i Wendelstein ved Nürnberg, beklædte mange forskjellige Stillinger som Skolemand og Præst paa forskjellige Steder; den vigtigste var som Domherre i Meißen og kirkelig Raadgiver for den ivrige Katholik, Hertug Georg af Sachsen, 1527—39. Død som Domherre i Breslau 1552. Ingen af Luthers Modstandere har i den Grad som C. fyldt sine Skrifter mod ham med grove Insinuationer, raa Fornærmelser og ugrundede Beskyldninger.

Cochrane [kōkræhn], en i den britiske Flaades Historie bekjendt skotsk Slægt. **Alexander C.**, f. 1750, udmærkede sig i Søkrigene mod Frankrig under Revolutionen og Kejserdømmet, indtog og ødelagde Washington 1814, blev Admiral 1819, Øverstbefalende i Plymouth 1821 og døde 1832. — Hans Søn, **Thomas John C.**, f. 1789, tjente med Hæder under Faderen, anførte 1844 som Contreadmiral Flaaden i det indiske Hav og forfulgte her Sørøverne med stort Held, blev 1856 Admiral, d. 1872. — Hans Søn, **Alex. Dundas Baillie-C.**, f. 1814, indtraadte 1841 i Underhuset og gjorde sig senere bekjendt ved sine Angreb paa de revolutionære Bevægelser i Udlandet og paa Palmerstons Politik over for dem, samt ved sit varme Forsvar for Østerrigs og Neapels Regeringer; hans Skrift »Young Italy« (1850) gik i samme Retning. 1852 faldt han igjennem ved Valgene, men var 1859—80 med kort Afbrydelse paa ny Medlem af Underhuset. — Admiral Alex. C.s ældre Broder, **Archibald C.**, Jarl af Dundonald, f. 1749, d. 1831, var i sin Tid en agtet Chemiker. — Hans Søn, **Thomas C.**, f. 14 Dec. 1775, tog 1793 Tjeneste under sin Farbroder, uden at agte paa det Capitainspatent, hans Familie havde skaffet ham i Hæren, og udmærkede sig tidlig ved sin Dygtighed og sit forvovne Mod. 1799 fik C. et lille Skib at føre i Middelhavet og vandt Ry ved et Angreb paa en Flotille af spanske Kapere i Bugten ved Gibraltar og ved i 10 Maaneder at kapre 33 til Dels rustede Skibe. 1805 udmærkede C. sig paa ny ved sine dristige Angreb paa de franske Kyster og ved sine talrige Priser og blev 1809 Ridder af Bathordenen for det Forsøg, han gjorde paa at ødelægge den franske Flaade paa Rocheforts Red, skjønt dette kun til Dels lykkedes. Allerede tidligere var C. bleven valgt til Underhuset, fra 1807 i Westminster sammen med Burdett, og optraadte som yderlig radical; men 1814 blev han beskyldt for at have udbredt et falsk Rygte om Napoleon I.s Fald for derved at bringe Statspapirerne til at stige, og han blev derfor dømt til en stor Pengebøde, et Aars Fængsel og Udslettelse af Flaadens Lister, samt Tab af sin Orden og sit Sæde i Underhuset. Bøden udrededes ved offentlige Sammenskud, og Westminster gjenvalgte ham, fordi man troede, at politisk Partihad havde sin Del i Domfældelsen. C. brød derfor ud af Fængslet og mødte i Parlamentet, men blev ført tilbage og udstod sin Straf. 1818 drog C. til Chile, organiserede Flaaden og gjorde god Tjeneste i Frihedskrigen mod Spanien; men da han ikke fik tilbørlig Understøttelse, gik han 1822 til Brasilien, blev Admiral og Marquis af Marañon, men kunde ikke gjennemføre sine Forslag om Flaadens Ordning og tog sin Afsked 1825. Næste Aar drog C. Grækerne til Hjælp med nogle Skibe, som Philhellenerne udrustede, fik atter Lejlighed til enkelte glimrende Heltegjerninger og blev Storadmiral; men hans lidenskabelige Sind og Vilkaarlighed skadede ham ogsaa her; de græske Skibsførere vilde ikke adlyde ham, og hans Virksomhed indskrænkedes til Dels til at forfølge Sørøverne. 1828 vendte C. tilbage til England, og da han senere igjen kom til Grækenland, gav Capodistrias ham Afsked, fordi han var mistroisk mod England. Derimod fik C. 1832, efter at Whigerne vare komne til Magten, igjen sin Plads i Flaaden som Contreadmiral, blev 1841 Viceadmiral og 1847 Chef i de vestindiske og nordamerikanske Farvande, samt vendte 1851 hjem som Admiral. C. skildrede 1859 i et Skrift de Tjenester, han havde ydet ved Chiles, Perus og Brasiliens Frigjørelse, og udgav 1860 »Autobiography of a seaman«. Han døde 30 Oct. 1860. — Hans Fætter, **John Dundas C.**, Søn af en tredje Broder til Admiralen og Chemikeren, f. 1780, var ogsaa Søofficer, men gjorde efter Freden 1815 en Fodrejse i Frankrig og Spanien og gik, da man afslog hans Tilbud om at gjennemrejse det indre Afrika, fra 1820 gjennem Tyskland, Rusland og Sibirien lige til Kamtschatka. Her ægtede han Datteren af en russisk Præst, vendte gjennem Sibirien tilbage til England og beskrev sin Rejse 1824 i et stort Værk med Kort og Billeder. C. vilde nu gjennemvandre Sydamerika, men døde paa Rejsen i Columbia 1825.

Cock, Hieronymus, flamsk Kobberstikker, f. omtr. 1510 i Antwerpen, d. 1570, var en dygtig Raderer og Kobberstikker, som bl. a. har udført en stor Række af Rafaels Compositioner, og en bekjendt Kunsthandler.

Cockburn [kōbørn], den nordlige Del af Baffinsland i Nordamerika, ø. for Boothia Bugten.

Cockburn, Alex. [s. o.], engelsk Dommer, f. 1802, blev 1829 Sagfører og valgtes 1847 til Underhuset, forsvarede 1850 med Dygtighed Palmerstons Udenrigspolitik og blev kort efter Solicitor- og 1851 Attorney-General. Denne Post mistede C. i Marts 1852 ved Ministeriets Afgang, men fik den paa ny 1853 og blev 1856 Overdommer ved en af Londons høje Domstole og 1859 ved Queen's Bench-Retten, den højeste juridiske Embedsmand næst efter Lordkansleren. 1871 var C. en af Voldgiftsdommerne i Alabama-Sagen. D. 1880.

Cockerell, Charl. Rob., engelsk Architekt, f. 1788 i London, d. 1863, studerede 1810—17 den klassiske Bygningskunst i Østerleden, Grækenland og Italien, og bragte mærkelige Oldtidslevninger med tilbage til sit Fødeland. I Forening med Kinnard og flere udgav han

»Antiquities of Athens« som Fortsættelse af Stuart og Rewetts Værk.

Cockerill, John, udmærket Mechaniker, f. 1790 i Haslington i Lancashire. Hans Fader byggede med sine to ældre Sønner, **William** og **James**, Maskiner i Sverige og Belgien og tog allerede 1802 John med til Verviers, hvor han maatte hjælpe Faderen, medens William anlagde Spinderier i Frankrig og Brandenburg. 1807 etablerede Faderen John og James i Liège, hvor han havde oprettet en Maskinfabrik, og fra 1814, da Faderen trak sig tilbage, forestod John saa godt som alene den hele Forretning. En Mængde storartede Etablissementer anlagdes rundt om i og uden for Europa, men Hovedetablissementet var i Seraing ved Liège, hvor 2,500 Mennesker sysselsattes i Kulgruber, Støberier, Valseværker og Maskinværksteder. 1825 overdrog James Kongen af Holland sin Andel i Forretningen; men denne blev saaledes overspændt, at den ikke kunde taale Rystelsen 1830. John overvandt dog Vanskelighederne; men da Belgiens Bank suspenderede sine Betalinger 1838, liqviderede han med 18 Mill. Frc.'s Passiva og 26 Mill. Activa, der dog ikke kom aldeles ind. Han gik nu til St. Petersborg for at anlægge nye Etablissementer, men døde 1840 i Warschau.

Cockermouth [mudh], Stad i Cumberland-Shire i England, 5 M. s. v. for Carlisle. 5,000 I. Bomulds- og Uldmanufakturer, Kulminer.

Cockney [ni], et Øgenavn for en Hjemmefødning i London, der aldrig har været uden for denne By.

Cocon, fr. [kong], det silkeagtige Spind eller Svøb, hvormed mange Insektlarver, især Sommerfuglelarver, omgive sig før Forpupningen; s. **Sommerfugl** og **Silke**. Navnet C. bruges ogsaa om Æghylstre, som f. Ex. Edderkoppernes Ægsvøb og de ejendommelige Kapsler, der indeslutte Æggene hos Regnormene, Iglerne og flere andre lavere Dyr.

Cocotte, fr. [kokött], opr. barnlig Betegnelse for Hønen, „Hønneke"; letfærdigt Fruentimmer.

Coda, it. Hale, en forlænget Slutning, der føjes til et Musikstykke for at gjøre Afslutningen fuldstændigere og mere virkningsfuld.

„Codans Bølge", et digterisk Udtryk for de danske Have, som skriver sig fra den romerske Geograph Pomponius Mela, der n. for Elben omtaler Sinus Codanus (den codanske Bugt) som saaledes opfyldt med større og mindre Øer, at den mere har Udseende af store Floder end af et Hav. Blandt Øerne fremhæver han Codanonia eller Scandinavia som stor og frugtbar.

Code [kaahd], af lat. codex, den franske og engelske Benævnelse for en Lovbog. De vigtigste Lovbestemmelser i Frankrig ere samlede i 5 saadanne Codes, alle udkomne i Napoleon I.s Tid, nemlig C. civil (Civillov) ell. C. Napoléon, udstedt 1804, revideret 1807 og da tillagt det sidste Navn; C. de procédure civile (Civilprocesslov) 1806; C. de commerce (Handelslov) 1807; C. d'instruction criminelle (Criminalproceslov) 1809, og C. pénal (Criminallov) 1810.

Codein, et meget giftigt Alkaloid i Opium.

Codex, lat., bet. egtl. en Bul eller Stammen af et Træ. Da man i Oldtiden før Papirets Opfindelse og ogsaa ofte efter samme skrev paa Brætter eller Tavler, som vare overtrukne med Vox, og kaldte disse, naar de vare sammenlagte som en Bog, codex, blev Ordet siden brugt til at betegne en større Bog i Almindelighed. Efter Bogtrykkerkunstens Opfindelse blev denne Benævnelse (med eller uden Tillægsordet manuscriptus, haandskreven, s. **Manuskript**) brugt om skrevne Bøger i Modsætning til trykte, f. Ex. om gamle Haandskrifter af klassiske Forfattere. Specielt gav man Lovsamlinger Titlen C., og navnlig brugtes denne Benævnelse om de Samlinger af kejserlige Forordninger, som især fra Beg. af det 4de Aarh. foretoges i Romerriget, dels som blotte Privatarbejder, som »C. Gregorianus« og »Hermogenianus«, dels i Følge offentlig Foranstaltning, som »C. Theodosianus« (438) og især »C. Justinianeus«, der først udkom 529 og dernæst, revideret og forøget, 594 under Navn »C. repetitæ prælectionis«. Ogsaa i den nyere Tid er der, navnlig i flere tyske Stater, udgivet Lovbøger under Navn af Codices; jfr. **Code**. Om de vigtigste Haandskrifter til det nye Testaments græske Grundtext s. **Bibeltext**.

Codex rescriptus, s. **Palimpsest**.

Codicil betegnede i Romerretten en særegen Art sidste Viljeserklæring, oprettet under mindre strænge Former end de egentlige Testamenter, men ogsaa tillagt mindre Retskraft end disse. I vor Lovgivning kjendes denne Forskjel imellem C. og Testamenter slet ikke, og naar Ordet C. bruges hos os, forstaas derved ikke andet end en testamentarisk Bestemmelse, som indeholder Tillæg til eller gjør Forandringer i et ældre Testament.

Codification, den systematiske Samling i en enkelt Lovbog af de til en vis Retssphære henhørende Lovbestemmelser. Om Hensigtsmæssigheden af saaledes at slaa Retten fast i et Land ved at optegne og samle de paa en given Tid gjældende Retsbestemmelser har der især imellem de tyske Jurister været ført en levende Strid i dette Aarh. Det Parti, som forsvarede C., har imidlertid i det hele sejret, og en Mængde baade criminelle, processuelle og civile Lovbøger har i den nyere Tid set Lyset ogsaa i Tyskland.

Codogno [dåånjo], Stad i Norditalien, 7 M. s. ø. for Milano. 11,000 I. Silke- og Lærredsvæveri. Betydelig Handel med Parmesanost, der tilberedes i Omegnen.

Codrington, Edvard, engelsk Admiral, f. 1770, blev 1783 Midshipman, udmærkede sig 1794 under Admiral Howe og 1805 som Linjeskibscapitain i Slaget ved Trafalgar, 1809 ved Blissingens Bombardement og Cadiz's Forsvar og tjente 1814 som Contreadmiral under Admiral Cochrane i Krigen mod Nordamerika. 1825 udsendtes C. som Viceadmiral over den engelske Middelhavsflaade og tvang i Sept. 1827 i Forening med en fransk Flaade Ibrahim Pascha til en Vaabenstilstand med Grækerne. Dette Løfte brød Ibrahim strax og hærjede paa Morea, hvorfor C. vilde nøde ham til at gaa tilbage til Ægypten. En russisk Flaade var imidlertid kommen til, og da C. var den ældste af Admiralerne, fik han Overbefalingen over alle tre Flaader. Da han nu vilde løbe ind i Havnen ved Navarino, stød Tyrkerne paa hans Skibe,

hvorfor han 20 Oct. 1827 i Løbet af 3 Timer ødelagde hele den tyrkiske og ægyptiske Flaade og derved i høj Grad fremmede den græske Frihedssag. Hele Europa priste C. for denne glimrende Daad; men skjønt det engelske Folk delte den almindelige Stemning, udtalte Ministeriet i Trontalen sin Misbilligelse ved at kalde Slaget en ulykkelig Hændelse; dog fik C. Bathordenens Storkors. 1828 viste C. sig med Flaaden foran Alexandria og opnaaede derved Moreas Rømning af de ægyptiske Tropper; men kort efter fratoges Commandoen ham, og han modtoges ved sin Hjemkomst til England meget koldt af Regeringen. Først da Vilhelm IV var bleven Konge, fik C. Paaskjønnelse for sin Daad, og man troede derfor, at C. havde handlet efter hans hemmelige Befaling; thi Vilhelm stod 1827 i Spidsen for Admiralitetet. 1832—40 var han liberalt Medlem af Underhuset, blev derefter Øverstbefalende i Portsmouth og døde 28 Apr. 1851. — Hans Søn, **Will. John C.**, f. 1800, blev 1821 Officer i Hæren og var 1854 Generalmajor, førte med Hæder en Brigade ved Alma og Inkerman og en Division ved Stormen paa Redanen 8 Sept. 1855. I Beg. af 1856 blev C. Overgeneral over den engelske Hær paa Krim, 1859—65 Gouverneur i Gibraltar og 1863 General. D. 1884.

Coefficiênt kaldes i Algebraen en given eller constant Factor til en ubekjendt ell. foranderlig Størrelse. F. Ex. i Ligningen $x^2 - 2x + 3 = 0$ ere C. 1, —2 og 3.

Coehoorn, Menno van [kūhorn], berømt hollandsk Ingenieur, f. 1641, d. 1704, udmærkede sig i sit Fædrelands Krige mod Ludvig XIV. Han opfandt de efter ham opkaldte **coehoornske Morterer**, smaa, let transportable Morterer, indrettede til at opstilles overalt paa Fæstningsværkerne uden store Forberedelser og bestemte til at bekaste Belejrernes Løbegrave og Batterier med smaa Granater for at vanskeliggjøre Arbejdet i disse. Endnu mere bekjendt er C. bleven ved de Principer for Befæstningskunsten, som han uafhængig af sin Samtidige, Vauban, dels udviklede i sine Skrifter, dels bragte i Anvendelse ved Fæstningsanlæg, som han forestod i Slutn. af det 17de Aarh.

Coel [kohl] ell. **Kowal**, Stad i Nordvestprovinserne i Forindien, 16 M. s. ø. for Dehli. 40,000 I. Engelsk Militærstation.

Coelenterâta [sø], Afdeling af Dyreriget, omfattende Koraldyr, Gopler og Svampe.

Coelho, Franc. Adolpho [ēlju], portugisisk Philolog, f. 1847 i Coimbra, siden 1878 Prof. i comparativ Philologi i Lissabon, en Forsker, der staar paa Højden af vor Tids philologiske Lærdom. Hans Hovedværker ere: »A lingua portugueza« (1868), »Origem da lingua portugueza« (1870), »Theoria da conjugação em latin e portuguez« (1871), »A lingua portugueza: noções de glottologia general e especial portugueza« (1881), »Os dialectos romanicos ou neo-latinos na Africa« (1881). Fra 1879 er Samlingen »Contos populares portuguezes«.

Coello, Alonso [ēljo], spansk Maler, f. 1513 (1515) ved Valencia, d. 1590 i Madrid, synes at have faaet sin Uddannelse i Italien og har især efterladt Portrætbilleder, der ved Siden af Haardhed i Formen vise Liv og Individualisering. — **Claudio C.**, spansk Maler af portugisisk Æt, f. 1621 (?), d. 1693 i Madrid, uddannede sig under Franc. Rizi til en anselig Kunstner af den senere spanske Skole, der ved en lignende Eklekticisme som den, der gjorde sig gjældende i Italien, søgte at holde den gode Smag oppe. Hans berømteste Billede, en Procession med Hostien, findes i Escurial.

Coena Dŏmini [sēna] ell. **C. sacra**, s. **Nadvere, den hellige**. Bullen in C. D., s. **Bulle**.

Coēndu, d. s. s. Træpindsvin, s. **Gnaverpindsvin**.

Coërcitivkraft, den Hindring, som i Staalet og navnlig i hærdet Staal modsætter sig Magnetkræfternes frie Bevægelse. Paa Grund af C. bliver det hærdede Staal vanskeligere og svagere magnetisk end Jærnet, men beholder igjen sin Magnetisme langt bedre.

Coeur, fr. [kȫhr], Hjærte; Hjærter i Kortspil.

Coeur, Jacques [s. o.], fransk Statsmand i det 15de Aarh., Søn af en Pelshandler i Bourges, vandt store Rigdomme ved Handel paa Levanten og kunde saaledes understøtte med Penge den franske Konge Carl VII mod Englænderne. Til Løn derfor blev han 1440 adlet af Kongen og 1450 fransk Finansminister. Men hans Misundere fik ham snart styrtet, idet de beskyldte ham for at have slaaet falsk Mønt og at have forgivet Agnes Sorel; hans store Rigdomme bleve confiskerede og han selv forvist fra Frankrig. Pave Calixtus III gav ham Commandoen over en Del af sin Flaade mod Tyrkerne, og C. døde 1456 paa Chios. Hans Børn, hvem han paa sit Dødsleje havde anbefalet til Carl VII, fik en Del af hans Formue tilbage.

Coexistêns, samtidig Tilværelse.

Cŏffea, s. **Kaffetræ**. **Coffeïn**, s. **Caffeïn**.

Coffre, Benoit [kāāhfr], fransk Maler, vandt 1692 premier prix ved Kunstakademiet i Paris og indkaldtes omtrent 1695 som Hofportrætmaler til Danmark, hvor han, med sin Landsmand d'Agar, virkede med til, at den lettere franske Maner i Portrætet fortrængte den ældre, solidere hollandske Stil. Man har Portræter og Loftsbilleder af ham, f. Ex. paa Frederiksberg. Han døde her i Landet 1722.

Cogalniceano, Michael [tscheā], rumænsk Statsmand, f. 1806, blev i meget ung Alder Professor i Historie i Jassy og gjennemrejste 1834 Tyskland og Frankrig for at samle Oplysninger om sit Fædrelands Historie. Som Frugter heraf udgav C. 1837 „Valachiets og Moldaus Historie" og et Skrift om Zigeunernes Oprindelse og Sprog; senere fulgte »Archiva romanesca«, en Samling af historiske Aktstykker (1841) og en anden Samling af Landets gamle Krønniker (1845—52). Efter sin Hjemkomst deltog C. i flere Blade og medvirkede bl. a. til Ophævelsen af Zigeunernes Slaveri i Moldau 1843. 1856 grundlagde C. et nyt Blad og hævdede stærkt Nødvendigheden af de to rumænske Landes Forening; han virkede i samme Retning som Medlem af Moldaus Forsamling 1857 og vandt under Fyrst Alex. Cusa stadig større Indflydelse. 1860 var C. et halvt Aars Tid Førsteminister i Moldau og blev 24 Oct. 1863 Førsteminister for hele Rumænien; da han mødte Modstand i Kamrene mod sin nye Landbolov, der skulde afløse Bøndernes

Ufrihed og gjøre dem til Selvejere, gjorde han i Maj 1864 Statscoup, opløste Kamrene og udstedte en ny Forfatning, samt gjennemførte ikke alene Landboloven, men ogsaa en Række andre Reformer (nye Lovbøger, Communal- og Departementsraad). Statscoupet stadfæstedes ved Folkeafstemning og godkjendtes af Sultanen, men i Febr. 1865 maatte C. dog afgaa fra Statsstyrelsen. Nov. 1868—Febr. 1870 blev C. paa ny Førsteminister og 1876 Udenrigsminister; han deltog som saadan 1878 i Congressen i Berlin og gjorde Indsigelse mod Bessarabiens Afstaaelse til Rusland, var senere Indenrigsminister indtil Aug. 1880 og er siden 1879 Senator.

Cognac [konjäkk], Stad i det franske Dep. Charente, ved Floden Charente, 5 M. v. for Angoulême. 13,000 I. Betydelig Tilvirkning af den efter Staden opkaldte Brændevin. Gammel Slot, hvor Frants I blev født. **C.**, oprindel. en Art fransk Brændevin, der har Navn af Byen C. og destilleredes af Vin og Bundfaldet fra Vingjæringen. Herved fik Brændevinen en behagelig krydret Lugt og Smag, og ved at henligge paa Egefade optog den lidt Farvestof og Garvestof af disse. Nu er det vanskeligt at faa ægte C., men af fortyndet, fuselfri Spiritus eller Armagnacbrændevin (der ogsaa skulde vindes af Druer) danner man ved Tilsætning af Eddikeæther, lidt Ønanthæther, Krydderier og lidt brændt Sukker som Farve en eftergjort C., som i de færreste Tilfælde kan skjelnes fra den ægte. **Champagne-C.** vindes ved Destillation af Bundfald og Bærmen af Champagnevinen; den indeholder megen Ønanthæther, men eftergjøres ogsaa ligesom **Charente-C.** og andre Slags C.

Cognāter kaldes de gjennem ēn eller flere Kvinder med hverandre beslægtede Personer (jfr. **Agnater**).

Cogniet, Léon [konië], fransk Historiemaler, f. 1794 i Paris, var Elev af Guérin. Et af hans mest bekjendte Malerier er „Tintoretto, som maler sin Datter paa Dødslejet" (udstillet 1843). For Resten har han malet flere dygtige Billeder til Louvre og Versailles. D. 1880.

Cognōmen, lat., Tilnavn, Binavn. Hos Romerne er det det sidste af de tre til fuldstændig Navngivelse af en Borger hørende Navne, f. Ex. Scipio, Cicero. Det første af de tre Navne er Fornavnet, det mellemste, Hovednavnet, angiver den gens, til hvilken den nævnte Person hører, og C. angiver, til hvilken Gren af vedkommende gens han hører, f. Ex. Publius Cornelius Scipio. Efter C. kan endnu tilføjes et Agnomen, f. Ex. Africanus.

Cogolēto, Landsby i Norditalien ved Genuabugten, 3 M. v. for Genua, nævnes som Columbus's Fødested, og man viser endnu det Hus, hvor han skal være født.

Cohn, Ferd. Jul., Botaniker, f. 24 Jan. 1828 i Breslau af jødiske Forældre, siden 1859 Professor i Botanik ved Universitetet smstds., har især gjort sig bekjendt ved sine Undersøgelser over de laveste Planter og udgiver et i tvangfri Hæfter udgaaende Tidsskrift, „Beiträge zur Biologie der Pflanzen", i hvilket flere af hans vigtige Afhandlinger over Bakterier findes; i Bakteriologien har han særlig repræsenteret den Retning, der adskiller Formerne, d. v. s. opstiller en Mængde Slægter og Arter.

Cohobēre, ved en Destillation at gyde det allerede fortættede tilbage i Retorten og paa ny destillere det.

Cohoes [hōhs], en livlig fremblomstrende Stad i Staten New York i Nordamerika, 2 M. n. for Albany, ved Floden Mohawk, i Nærheden af dens Udløb i Hudson. 20,000 I. Bomulds- og Hørspinderi.

Cohōrte var en Troppeafdeling hos Romerne, Tiendedelen af en Legion. Romernes Forbundsfæller vare ikke inddelte i Legioner; hos dem var C. den højeste taktiske Enhed. Nu bruges Ordet i videre Forstand om Følge eller Skare.

Cohærēnt, sammenhængende. **Cohæsiōn**, s. **Sammenhængskraft.**

Coiffure, fr. [koaffȳre], Haarets Opsætning, Haarpynt.

Coimbatūr, Hovedstad i Districtet C. i Præsidentskabet Madras i Forindien, 57 M. s. v. for Madras, ved Jærnbanen fra denne Stad til Calicut paa Malabarkysten. 35,000 I. Bomuldsindustri og livlig Handel. Mærkeligt gammelt Tempel.

Coimbra, Hovedstad i den portugisiske Prov. Beira, ved Floden Mondego, 24 M. n. til ø. for Lissabon. 13,000 I. Bispesæde. Portugals eneste Universitet, stiftet 1288, med Observatorium, Museum og botanisk Have; seværdig Kathedralkirke, St. Clara-Klostret, smukke Vandspring. Linned- og Uldvæveri. Her forfærdiges desuden smukke Arbejder af Horn og fortrinlige Lervarer. Herlig Omegn med rige Oliven- og Orangeplantninger. C. var tidligere Portugals Hovedstad. I Nærheden er den saakaldte Taarehave, hvor Ines de Castro blev myrdet 1355.

Coin, Stad i den spanske Prov. Malaga, 4 M. v. til s. for Malaga. 10,000 I. Papirfabrikation. Marmorbrud.

Coincidēns, Sammenfald, Sammentræffen. **Coincidēnt**, sammenfaldende, sammentræffende.

Coir, eng. [kojr], Tovværk af Kokostrævler.

Cōitus, lat., Samleje.

Coke, Edward [kohk], engelsk Retslærd, f. 1552, blev 1593 Formand i Underhuset og 1613 Overdommer og Medlem af Gehejmeraadet. Men allerede 1616 blev han afsat fra sine Embeder paa Grund af sin uafhængige Optræden imod Hoffet, der tillige med hans heftige Charakter havde vakt ham mange Fjender. Dog blev han 1619 igjen optaget i Gehejmeraadet. Som Medlem af Underhuset gjorde han sig baade under Jakob I og Carl I i høj Grad fortjent ved sit lige saa dygtige som uforfærdede Forsvar af Folkets constitutionelle Rettigheder imod Kronens Paastande. I Parlamentet 1628 havde han en vigtig Del i Affattelsen af »petition of rights«, men trak sig derefter tilbage paa sit Gods, hvor han døde 1634. Blandt C.s juridiske Skrifter er »Institutes of the laws of England« endnu et Hovedværk i den engelske Ret.

Coke, William [s. o], Jarl af Leicester, engelsk Godsejer, f. 1752, d. 1842, bekjendt som udmærket Godsbestyrer og Landmand, tiltraadte i 24 Aars Alderen Bestyrelsen af sit

Gods. Han søgte først at skaffe sig en Klasse af formuende og intelligente Forpagtere, dels ved at tilbyde billige Vilkaar og lange Forpagtninger (21 Aar), dels ved at bygge dem passende Boliger og gode Avlsbygninger. C. skal i Løbet af et halvt Hundrede Aar have anvendt paa Avlsbygninger og andre Grundforbedringer over 9 Mill. Kr., og i samme Tid udgav hans Forpagtere til Indkjøb af Foder og Gødning c. 9 Mill. Kr. Herved steg Besidderens Indtægt af Godset fra 6 Kr. pr. Td. Ld., der var den sædvanlige Forpagtningsafgift ved hans Tiltrædelse, til 24—30 Kr. pr. Td. Ld. Hans Herresæde Holkham paa Nordkysten af Grevskabet Norfolk blev vidt bekjendt paa Grund af de udmærkede Avlsgaarde og de Landbrugsmøder, han her aarlig afholdt, hvor Landets bedste Landmænd samledes for at gjøre sig bekjendte med de indførte Forbedringer og forhandle om Landbruget. Det glimrende Exempel paa Holkham har ogsaa betydelig fremmet Indførelsen af større og bedre Besætninger og af det bekjendte Norfolkersædskifte (Rodfrugter eller Bønner, Byg, Kløver og Rajgræs, Hvede), der har havt saa megen Indflydelse paa det engelske Agerbrug. C. var 1784—1832 Medlem af Underhuset og blev 1837 ophøjet til Peer som Jarl af Leicester.

Cokes [kohks] dannes ved Ophedning af Stenkul i Retorter (jvfl. Cinders), altsaa uden Luftens Adgang. Herved gaar Stenkullenes Brint i Forbindelse med deres Ilt, Svovl og Kvælstof og med en Del af Kulstoffet til flygtige Produkter (Vand, Svovlbrinte, Ammoniak, Kulbrinter), medens Kul og Aske blive tilbage som C. C. vindes som Biprodukt i Gasværkerne. Ved Omdannelse til C. tabe Kullene betydelig i Vægt, og da de flygtige Stoffer uddrives, brænde C. ikke med Flamme. De fordre tillige et stærkt Lufttræk og antændes langt vanskeligere end Kul. I fugtig Luft indsuge de et Par pCt. Fugtighed, og mere bør de ikke indeholde; under Vand kunne de derimod optage c. 50 pCt. I øvrigt give naturligvis de forskjellige Kul C. af meget forskjellig Værdi.

Col, fr., d. s. s. cou, Hals, kaldes navnlig i Alperne et smalt Indsnit i en Bjærgkam, der danner et Pas, og Navnet er derfor i det hele ensbetydende med Pas.

Cōla, lat., paa en Recept angiver, at det foreskrevne Lægemiddel skal sis. **Colatūra** betegner i Pharmacien det gjennemsiede, s. Colere.

Colani, Thimothé, nyrationalistisk Theolog og anset Prædikant, en af Førerne for det liberale Parti (nouvelle école) blandt Protestanterne i Frankrig, f. 1824 i Lemé, Dep. Aisne, hvor hans Fader var Præst, studerede i Schweiz, Tyskland og Strasburg, hvor han 1851 blev Præst, 1861 Professor i fransk Literatur og 1864, trods den stærkeste Modstand fra orthodox Side, Professor i praktisk Theologi. Siden 1850 udgav han i Forbindelse med Reuß »Revue de théologie et de philosophie chrétienne«, som han fra 1858 fortsatte under Navnet »Nouvelle revue de théologie«. Mere conservativt end de Baur-Zellerske „Jahrbücher“ i Tyskland gik dette Tidsskrift dog væsentlig i samme Retning og polemiserede stærkt mod den orthodoxe Retning inden for Frankrigs protestantiske Kirker. Hans mest bekjendte Skrift er »Jésus-Christ et les croyances messianiques de son temps«, rettet imod Renans „Jesu Liv“, men dog væsentlig stræbet fra samme Standpunkt. Desuden har han skrevet talrige Afhandlinger i »Revue des deux Mondes«. Efter Strasburgs Indtagelse af Tyskerne 1870 nedlagde han sit Embede, drog til Frankrig og blev Fabrikant.

Colascione [skolone], et i Italien almindeligt, luthlignende Instrument med lang Hals og 2 eller 3 Strænge, som spilles med Plektrum eller Pennepose.

Colban, Adolphine Marie, norsk Forfatterinde, f. i Christiania 18 Dec. 1814, Datter af Procurator P. N. Schmidt, blev 1850 Enke efter Adjunct i Christiania N. A. C., hvem hun havde ægtet 1836. 1844 udgav hun under sin Mands Navn en Oversættelse af Eug. Sues Roman „Mathilde“ og optraadte senere jævnlig med literære Arbejder, dels originale Bidrag til Poesien, dels Oversættelser for Theatret o. lign., under Mærket „Mathildes Oversætter“. 1856 flyttede hun til Paris, hvor hun boede længere Tidsrum ad Gangen, og hvor hun fik Adgang til de højeste selskabelige, kunstneriske og literære Kredse, fra hvilke hun i Aarene 1861—70 leverede aandrige Skildringer i Breve til „Ill. Nyhedsblad“ og „Morgenbladet“. I de sidste Aar levede hun i Rom, til hvis Patriciat hun ligeledes var kommen i nært Forhold; her døde hun 27 Marts 1884. Den Verdens- og Menneskekundskab, hun saaledes havde Lejlighed til at indsamle paa Samfundets Højder, virkede befrugtende paa hendes Talent, som i de sidste femten Aar gav sig Udtryk i en Række af Noveller og Romaner („Lærerinden“, Chr. 1869; „Tre Noveller“, Chr. 1873; „Tre nye Noveller“, Kbh. 1875; „Jeg lever“, Kbh. 1877; „En gammel Jomfru“, Kbh. 1879; „Thyra“, Kbh. 1882; „Cleopatra“, Kbh. 1880 o. fl.), hvis Skildringer af moderne Samfundsliv gjennemgaaende vidne om en skarp og fin Jagttagelse, forbunden med Evne til Charakteristik og stemningsrig Fremstilling, men hvis Composition ofte er svag, og hvis Virkning ikke sjælden svækkes ved en søgt fransk Aandrighed. Flere af hendes Arbejder ere oversatte paa Tysk og Svensk.

Colbert, Jean Baptiste [bæhr], f. i Reims 29 Aug. 1619, Søn af en Kjøbmand, blev ansat i Statssecretær Telliers Kontor og af denne anbefalet til Cardinal Mazarin, der 1654 ophøjede ham fra Finansintendant til Statsraad og Dronningens Secretær. Paa sin Dødsseng anbefalede Mazarin C. til Kongen med de Ord, at han troede at gjengjælde Kongen dennes Naade imod ham ved at give ham C. Denne blev da efter Fouquets Domfældelse Generalcontrøleur for Finanserne, som under hans Formands Bestyrelse vare komne i en meget slet Tilstand. C. var en alvorlig og streng Mand af et koldt og i Begyndelsen frastødende Væsen, men dygtig, virksom og indsigtsfuld. Han indførte en Mængde Reformer i Finansvæsenet og den hele Bestyrelse og hævede Landets Velstand ved at fremme Handelens og Industriens Udvikling, hvorimod der

under ham stete mindre for Agerdyrkningen; heri havde Kongen dog maaske Hovedskylden, da hans Glimresyge mere kunde tilfredsstilles ved Udbyttet af hine to Næringsveje. C. lagde Told paa fremmede Varer og satte Præmier paa Udførsel af franske Fabrikvarer, foranledigede Anlæggelsen af betydelige Fabriker og Manufakturer (Porcelænsfabrikerne i Sèvres, Gobelinsmanufakturerne o. fl.), samt af Landeveje og Kanaler (navnlig den languedocske), stiftede Handelsselskaber og anlagde Kolonier i Vestindien, Nordamerika og Ostindien, samt befordrede overordentlig Udviklingen af den franske Krigs- og Handelsmarine. Uden selv at besidde videnskabelig Dannelse (først som Minister lærte han, dreven af en sjælden Lærelyst, Latin) gjorde han overordentlig meget for Kunst og Videnskab: under hans Bestyrelse stiftedes 1663 l'Académie des inscriptions et belles lettres og 1666 l'Académie des sciences (for Naturvidenskaberne og Mathematik). C. forøgede Rigets Indtægter fra 86 til 105 Mill. Frc'.s og bragte Gjælden ned til en forholdsvis ubetydelig Størrelse. Men i Tidens Længde kunde han ikke holde sig imod den forfængelige Konges og hans Minister Louvois's Krigslyst, hvorved Finanserne nødvendig maatte komme i Uorden. Hans Forestillinger derimod paadrog ham Kongens Unaade, og hans Indflydelse tabte sig. Ærgrelse herover bidrog uden Tvivl til at forkorte hans Liv; han døde 6 Sept. 1683. C. gjennemførte i det hele Grundsætningerne i det saakaldte Mercantilsystem i et saadant Omfang, at man ikke sjælden har givet Systemet Navn efter ham og kaldt det **Colbertisme**, uagtet dets Principer allerede tidligere vare kjendte.

Colbjørnsen, Navnet paa en anset norsk Familie, som stammede fra Gaarden Arneberg i Hofs Sogn i Solør og havde Navn efter Colbjørn Torstensson, Sognepræst til Sørum (f. 1628, d. 1720); han var to Gange gift, anden Gang med Katharine, Datter af den bekjendte Præst Kjeld Stub. Af første Ægteskab var Datteren Anna (s. nedenf.), af andet Sønnerne Jacob (hvis Søn Colbjørn var Fader til Jacob Edvard C. og Christian C., s. nedenf.), Hans og Peder (s. nedenf.). **Anna C.** (rettere: **Colbjørnsdatter**) blev c. 1682 gift med sin Faders Capellan, Mag. Jonas Ramus, som senere forflyttedes til Norderhov Præstegjæld paa Ringerike, og som var en lærd Theolog og Historiker (f. 1649, d. 1718). Det var 1716 at Anna C. udførte den Daad, som har bragt hendes Navn til Efterverdenen. Carl XII havde under sit Ophold i Norge sendt Oberst Løven med 600 Md. til Ringerike. Men Nordmændene havde faaet Nys derom, og paa samme Tid, som Løven naaede Norderhov, vare 200 norske Dragoner ankomne til det en Mil derfra liggende Steen. Ved Svenskernes Ankomst laa Præsten paa Norderhov syg, men de bleve venlig modtagne af Anna. Hun fik et Bud affendt til de norske Tropper, som trods deres ringe Antal og deres tyske Befalingsmænds Betænkelighed besluttede et Overfald. Imidlertid bleve Svenskerne godt beværtede, især med stærke Drikke, og mange af dem vare øre, da Nordmændene kom. Oberst Løven selv tillige med 160 af hans Mænd bleve fangne, og de øvrige splittedes. Anna C. døde 1736 i en høj Alder. — **Hans** og **Peder C.** vandt ogsaa Berømmelse ved Carl XII.s Indfald 1716. Efter den uheldige Belejring af Akershus trak den svenske Konge sig tilbage mod Frederikshald, hvor begge Brødrene den Gang vare bosatte som Kjøbmænd. Denne Bys Befæstning var imidlertid siden de foregaaende Belejringer bleven betydelig forstærket, og baade Soldater og Borgere rustede sig til dens Forsvar. Frivillige af Byens Indbyggere og Bønder fra Tistedalen dannede et Fricorps, som paatog sig Vagt ved Byens Port og opførte Batterier. I Spidsen for dette Corps stod Peder C., med hvem Broderen senere forenede sig; den første foretog flere heldige Udfald med sit Corps, slog en Afdeling af den svenske Hær og gjorde endog et Streiftog ind i Sverige. Byen blev desuagtet kort efter tagen, men Fæstningen holdt sig og udslyngede en Regn af Kugler og Bomber over det fjendtlige Kvarter. Carl sendte flere Gange Parlamentærer med Forslag om Vaabenstilstand, men de bleve bestandig afslaaede, den ene Gang af Peder C. med de bekjendte Ord: „Fjenden er kommen selvbuden ind; vi maa gjøre vort bedste for at faa ham ud igjen". Da man fra Fæstningen mærkede, at Fjenden søgte at slukke den Ild, som Bomberne frembragte, besluttede Peder C. efter Raadslagning med nogle af Borgerne at stikke Byen i Brand. Han lod først sit eget Hus antænde, og paa samme Tid gjorde Broderen ligesaa med sit. Nu maatte Carl vige, og kort efter nødte Tordenskjolds Sejer i Dynekilen ham til at forlade Norge. Ogsaa 1718 udmærkede Hans og Peder C. sig, skjønt deres Navne da sjældnere nævnes. Peder C., som var den den yngste (f. 1683), døde allerede 1738. Hans døde først 1754. — **Jacob Edvard C.**, f. 19 Nov. 1744 paa Gaarden Sørum i Akershus Amt, kom 1760 fra Christiania Kathedralskole til Kjøbenhavn, hvor han efter at være bleven Student først beskæftigede sig med forskjellige andre Studier, men til sidst kastede sig over Retsvidenskaben. Hans Flid og udmærkede Evner tiltrak ham snart Universitetslærernes Opmærksomhed, og navnlig erhvervede han sig i Kofod-Ancher en Velynder, der stedse blev ham tro. S. A. som han tog juridisk Examen (1770) blev han Højesteretsadvocat; men baade hans Lyst og hans Evner drog ham mere hen til en videnskabelig Virksomhed, og allerede efter 3 Aars Forløb forlod han derfor Advocaturen for at overtage en Stilling som Prof. extraord. i Lovkyndighed ved Kjøbenhavns Universitet. I denne Egenskab indlagde han sig overordentlige Fortjenester af den danske Retsvidenskab, navnlig ved den selvstændigere Behandling, han skjænkede Fædrelandets Ret, der hidtil for det meste kun var behandlet som en Biting ved Siden af Romerretten, samt ved den større Orden og Klarhed, han bragte i Systemet, og ved sine skarpsindige Lovfortolkninger. Sin Post som Professor (hvormed han fra 1775 forenede Embedet som Generalauditeur ved Søetaten og fra 1784 Titlen

af Conferensraad) beholdt han indtil 1787, da han blev Deputeret i Rentekammeret. I denne Stilling og som Medlem af Landbocommissionen tog han tillige med sin yngre Broder Christian C. væsentlig Del i de store Landboreformer, indtil han 1799 kaldtes derfra til Justitiarius i Højesteret. Der fandt paa denne Tid en betydelig Uorden Sted ved denne Ret, og Sagerne havde ophobet sig saaledes, at der næsten ingen Udsigt var til, at de kunde blive afgjorte. Man trængte i høj Grad til en kraftig og dygtig Haand, som kunde bringe en Forandring til Veje heri, og en saadan fandt man ogsaa i C., som inden et Aar havde bragt alt i Orden, og som i det hele erhvervede sig stor Fortjeneste ved Forbedring af Forretningsgangen i Højesteret. Men allerede 1802 døde han. Med en elskværdig Personlighed, hvormed han vandt alle for sig, forenede C. en alsidig Dannelse og udstrakte Kundskaber i mange Retninger, men i Særdeleshed var han efter Kofod-Anchers Død vistnok Danmarks lærdeste og mest udmærkede Jurist. Hans literære Virksomhed indskrænkede sig til en latinsk Disputats om Selvejerbønderne og nogle Afhandlinger, som findes i Kroghs „Jur. Archiv“. — **Christian C.**, Broder til Jac. Edv., f. 29 Jan. 1749 samme Sted som denne. Efter at have gaaet i Christiania Skole blev han 1773 indskrevet som Student ved Kjøbenhavns Universitet, hvor han strax efter tog jurid. Embedsexamen. Den Stilling, han følte sig mest tiltrukken af, var Sagførerstillingen, og i denne indtraadte han ogsaa strax, idet han 1773 blev Advocat i Højesteret. Det var netop en Plads, hvortil alle hans Evner gjorde ham i højeste Grad skikket; ved sin glimrende Veltalenhed og sin udmærkede Skarpsindighed gjorde han snart sit Navn til det berømteste i Skranken, og han modtog 1780 ogsaa en Anerkjendelse heraf ved at blive udnævnt til Kammeradvocat. 5 Aar efter nødte imidlertid hans svækkede Helbred ham til at forlade Advocaturen, og han trak sig nu tilbage til sin Landejendom, hvor han tilbragte et Aars Tid i Ro og fri for Forretninger; da blev han atter kaldt tilbage i Statens Tjeneste, og det til en Virksomhed af langt større og almindeligere Betydning end den, hvori han tidligere havde været. 1786 blev han nemlig udnævnt til Medlem af og tillige Secretær i den store Landbocommission, som da blev nedsat af Kronprins Frederik (F. VI) for at overveje, hvorledes Bondestandens Stilling kunde forbedres. I denne Commission udfoldede han nu i en Række af Aar den mest velsignelsesrige Virksomhed. Han var et af dens ivrigste og indflydelsesrigeste Medlemmer, og ham maa man derfor hævde en Del af de fra den udgaaede Reformer, der hævede Bondestanden fra Trældom til Frihed og hele Landet fra Armod til Velstand. Snart fik C. derhos en endnu mere omfattende og alsidig Indflydelse paa Danmarks Lovgivning; efter 1787 at være bleven Assessor i Højesteret og det næste Aar Deputeret i det danske Cancelli udnævntes han nemlig 1789 til Generalprocureur. Om hans Virksomhed i denne Post vidner den store Mængde vigtige Love, som i denne Periode saa Lyset. Den betydeligste af de Forbedringer i Lovgivningen, som skyldes C., og den, som han havde den største Modstand at bekæmpe for at faa sat igjennem, var vistnok Forligscommissionernes Indførelse, men ogsaa en stor Del andre særdeles vigtige Reformer, især i den processuelle Lovgivning, udvirkede han. Hans Lovgivningsarbejder udmærke sig vel ikke altid ved den største Strengens i Udtrykkene, men derimod ved deres store Klarhed og lette Overskuelighed og fremfor alt ved den høje Grad af praktisk Sans, som gaar igjennem dem. 1804 forlod C. sit Embede som Generalprocureur for at indtræde som Justituarius i Højesteret, og i denne Stilling, som dog ikke hindrede ham i endnu bestandig at have Indflydelse paa Lovgivningens Gang, forblev han indtil sin Død. Efter længere Tids tiltagende Svaghed døde han 17 Dec. 1814 som Gehejmeconferensraad. C. var en Mand af sjældne Evner. I grundig juridisk Lærdom naaede han vel ikke Broderen, men i praktisk Dygtighed og glimrende Talenter stod han vistnok langt over denne; hans Virksomhed i Landbocommissionen og som Generalprocureur har sikret ham et udødeligt Navn som en af Bondestandens største Velgjørere og en af Danmarks største Lovgivere. Med Undtagelse af nogle Piecer, han udgav om Landboforholdene, navnlig Stridsskrifter imod Landboreformernes Modstandere, samt et Par andre Smaaskrifter af forskjelligt Indhold, udfoldede han ingen egentlig literær Virksomhed; men i Tidsskrifterne „Astræa“ og „Jur. Archiv“ findes indrykket en Del vigtige og interessante Forarbejder til Love af ham, ligesom de 1788—89 udgivne „Landbovæsenscommissionens Forhandlinger“ indeholde en stor Mængde Forslag og Erklæringer af ham.

Colchester [tschester], Stad i Essex-Shire i England, 11 M. ø. n. ø. for London, ved Floden Colne, 1 M. fra dens Udløb i Nordsøen. 28,000 I. (1881). Flere mærkelige Kirker og interessante Klosterruiner, samt store Caserner. Silkeværerier, Jærn- og Metalstøberier, Maskinfabriker. Colnefloden er sejlbar op til C., som driver livlig Skibsfart og vigtigt Østersfiskeri. C. var 1648 Cavalerernes sidste Tilflugtssted og blev først betvunget efter en lang Belejring.

Colchicin, det giftige Stof i Tidløs, kjendes endnu kun meget ufuldkomment.

Colcothār, C. vitrioli (af gr. χαλκῖτις, Vitriolmalm?; Ordet forekommer først hos Basil. Valentinus, 15 Aarh.), Caput mortuum, s. **Brunrødt**.

Coldcream, eng. [kohldkrihm], en hvid, temmelig blød Salve, der ligner stiv Fløde, hvoraf Navnet kommer. Den tilberedes af Hvalrav, Mandelolje og hvidt Vox, der efter Smeltningen blandes med Rosenvand; den har en behagelig Lugt og bruges som en mild Salve.

Colding, Ludvig August, f. 13 Juli 1815 paa Gaarden Arnakke ved Holbæk, kom først i Snedkerlære og blev Svend, men indtraadte 1837 som Examinand ved den polytechniske Læreanstalt, hvor han 1841 underkastede sig

Examen i Mechaniken. 1845 blev han ansat i Communens Tjeneste, først som constitueret Brolægnings- og Vejinspecteur, to Aar senere som Vandinspecteur. 1850 foretog han med offentlig Understøttelse en Reise til England og Skotland for at gjøre sig bekjendt med Vand-, Gas- og Kloakvæsenet der og vandt ½ af den Præmie, som Kjøbenhavns Commune havde udsat for den bedste Plan til et Vandværk. 1856 blev han Medlem af Videnskabernes Selskab, 1858 Stadsingenieur, 1865 Lærer ved polyt. Læreanstalt i Opvarmning, Ventilation, Kloak-, Vand- og Gasanlæg etc., 1869 Professor; 1871 blev han Æresdoctor (Dr. jur.) ved Edinburghs Universitet. C. har ved Siden af sin techniske Virksomhed beskæftiget sig med forskjellige videnskabelige Arbejder, hvoriblandt maa fremhæves hans allerede 1842 anstillede Undersøgelser over Bestemmelsen af det mechaniske Varmeæquivalent, hvilke gaa ud paa at vise, at den Mængde Varme, som frembringes ved Gnidning, alene beror paa det Arbejde, der gaar tabt ved Gnidningsmodstanden, saa at denne Varmemængde, passende anvendt, netop vil være i Stand til at udføre det samme Arbejde. Denne Forsøgsrække gav en Prøve paa den af C. opstillede Lov, at en Kraft i Naturen ikke kan forsvinde, men kun forandres til en anden Kraft, uden at noget derved gaar tabt. Af andre Arbejder kunne fremhæves hans Undersøgelser over Grundvandets Bevægelser i Jorden (Kbhvn., 1872), de tropiske Hvirvelstorme (Kbhvn., 1871) og Stormfloden af 1872 (Kbhvn., 1881). Hans Arbejder ere dels udkomne særskilte, dels findes de i Videnskabernes Selskabs Skrifter.

Colding, Poul Jensen, f. 1581 i Kolding, hvor hans Fader var Raadmand og Tolder, og hvorefter han antog Navn, blev Student fra Sorø Skole 1600, rejste næste Aar udenlands og blev i Prag optagen i Tyge Brahes Hus, men rejste efter hans Død videre. Efter sin Hjemkomst 1604 blev han n. A. Rector i Aalborg, derpaa 1608 Præst i Vindinge (nu Kvislemark) Sogn i Sjælland og 1615 Herredsprovst, 1622 Præst paa Herlufsholm og tillige Forstander for Skolen; han døde 18 Oct. 1640. Han har skrevet en „Kirkehistorie“ eller Beretning om Reformationen i Tyskland (Kbh., 1614) og var tillige ivrig sysselsat med det forsømte Modersmaal, dets Lexikographi og Historie. C. var Fader til den berømte Retslærde Rasmus Vinding og gjennem ham Stamfader til Slægten Vinding.

Coldstream [kohldstrihm], Flække i Berwick-Shire i Skotland, ved Floden Tweed, 2 M. s. v. for Berwick. 3,000 J. Et engelsk Garderegiment fører Navn efter C. til Minde om det Regiment, General Monk her oprettede for Carl II.

Cole, George [kohl], engelsk Maler, f. 1810 i Portsmouth, d. 9 Sept. 1883, uddannede sig som Autodidakt til en udmærket Dyr- og Landskabsmaler. — Hans Søn, **Vicat C.,** f. 1833, er Faderens Lærling som Landskabsmaler, men er slaaet ind i en udpræget realistisk Retning i sine Billeder fra Surrey, Udsigt ved Themsen, Rosenlaui-Gletscher m. fl.

Colebrookdale [kohlbruhkdehl], et betydeligt Fabrikdistrict i Shrop-Shire i England, 3 M. s. s. ø. for Shrewsbury, ved Severn. Højovne, Jærnhammerværker, Kalk- og Teglbrænderier, Bronze- og Porcelænsfabriker. Smuk Jærnbro over Severn.

Colebrooke, Henry Thom. [kohlbruhk], f. 1765, en af den indiske Philologis mest fortjenstfulde Grundlæggere, kom i en ung Alder til Indien, hvor han længe var Dommer i Mirzapur og senere Resident ved Hoffet i Berar, vendte 1816 tilbage til England med en rig Samling af indiske Haandskrifter og døde 1837 som Præsident for det asiatiske Selskab. Hans Arbejder vidne om grundigt og omfattende Kjendskab til den indiske Literatur og ere endnu af stor Betydning, saasom hans Afhandlinger om Vederne, om den indiske Philosophi, Astronomi m. m., der først udkom i »Asiatic Researches« og »Transactions of the Asiatic Society« og senere ere samlede i hans »Miscellaneous Essays« (2 Bd., 1837, ny Udg. 1873) tillige med hans Afhandling om Indernes Algebra, der dannede Indledningen til hans Oversættelse af Brahmaguptas og Bhaskaras Algebra (1817). Desuden udgav og oversatte han flere af de ældre indiske Lovbøger samt Ordbogen »Amarakosha« (1808, 2den Udg. 1825), paabegyndte en Sanskritgrammatik (1805) og foranledigede Udgivelsen af forskjellige Sanskrittexter, saasom Paninis Grammatik med Uddrag af de gamle Commentarer (Calc. 1809).

Colenso, John Will., engelsk Gejstlig, f. 1814 i Cornwall, studerede i Cambridge, hvor han 1842 blev Tutor, i hvilken Stilling han skrev góde Lærebøger i Algebra og Arithmetik. 1846 blev han Præst i Forncett St. Mary i Norfolk og, efter at have vist Dygtighed i denne Stilling, 1853 Biskop i Natal i Sydafrika, hvor han udviklede en betydelig Virksomhed for at civilisere og omvende de indfødte; han skrev en Grammatik og Ordbog i Sulusproget og oversatte tillige i dette Sprog den engelske »Prayerbook« og en Del af Bibelen; men Beskaffenheden af hans Missionsvirksomhed viste sig 1860 ved et Brev fra ham til Ærkebiskoppen af Canterbury, hvori han misbilligede den tidligere til Kafferne stillede Fordring, at de ved Daaben skulde opgive Polygamiet. Baade hans Missionspraxis og hans Lære blev derfor ogsaa misbilliget af de norske Missionærer, hvis Biskop, Schreuder, offentlig angreb ham i den Anledning. I sin »St. Paul's Epistle to the Romans, newly translated« (1861) nægtede C. Helvedstraffenes Evighed og udtalte det Haab, at ogsaa Hedningerne kunde blive salige. I »The Pentateuch and the book of Joshua« (1862; 2den Udg. 1863—72, 6 Bd.) forkastede han Mosebøgernes Ægthed og Troværdighed og angreb overhovedet Skriftens Inspiration, hvilket vakte en overordentlig Bevægelse. Man forlangte, at han skulde afskediges; men ingen kirkelig Domstol i England ansaa sig berettiget til i Trossager at fælde Dom over en Biskop. Medens C. var i England for at retfærdiggjøre sig, sammenkaldtes vel en anglo-afrikansk Synode under Forsæde af Biskoppen

af Capetown, der dømte C. til Fortabelse af sit Embede; men C. appellerede 1865 til Dronningens »Privy Council«, der frikjendte ham. 1867 samledes en »Pan-Anglican-Synod« i London, hvor engelske Biskopper fra alle Verdensdele kom sammen for at dømme ham; men der kunde ikke opnaas Enighed om at excommunicere ham. Der blev vel valgt og ordineret en Modbiskop; men det lykkedes alligevel C. at hævde sin Stilling til sin Død 20 Juni 1883. Ogsaa i de politiske Forhold i Sydafrika spillede C. en Rolle, idet han var en varm Talsmand for Kong Cetewayos Sag.

Coleōne ell. **Coleoni**, Bartol., en af det 15de Aarh.s talentfuldeste og heldigste Partigængere, f. 1400 i en adelig Slægt fra Bergamo, kæmpede først i venezianst Tjeneste mod Hert. Filippo Maria Visconti og vandt ved flere Lejligheder fortjent Berømmelse; siden traadte han i Hertugens Tjeneste, der dog lod ham fængsle som mistænkt for Forræderi, men Milaneserne befriede ham og valgte ham efter Hertugens Død, da de vilde gjenoprette den republikanske Forfatning, til deres Overgeneral; som saadan tilbagedrev han 1447 en fransk Hær, der vilde erobre Milano. Senere gik han igjen i venezianst Tjeneste og trak sig omsider med en Generalissimus's Titel og Sold tilbage til sit Slot Malpaga, hvor han døde 1475. Sine umaadelige Rigdomme testamenterede han for en stor Del til Republiken Venezia, som oprejste ham en Rytterstatue paa Piazza dei Santi Giovanni e Paolo, der endnu hører til Venezias skjønneste offentlige Monumenter. C. er nævnt som den første, der betjente sig af Skyts i Felten.

Coleoptērer, d. s. s. Biller.

Coleraine [kohlræhn], Stad i Londonderry-Shire i den irske Prov. Ulster, ved Floden Bann, 6 M. ø. n. ø. for Londonderry. 6,000 J. Betydelig Linnedindustri. Garveri, Fiskeri af Lax og Aal.

Colēre, gjennemsi, den Operation, hvorved man fjærner iblandede, grovere, faste Dele fra en Vædske ved Hjælp af Lærred eller uldent Tøj. Det gjennemløbne kaldes Colatur (s. **Cola**); denne er i Regelen ikke klar, men indeholder finere faste Dele opslemmede. Colering benyttes navnlig i Pharmacien ved Tilberedning af Decocter, Infuser o. desl.; jfr. **Filtrere**.

Coleridge, John Duke [kohlridsch], Lord, engelsk Dommer, f. 1821, blev 1846 Sagfører og valgtes 1865 til Underhuset, blev 1868 Solicitor- og 1871 Attorney-general (i hvilken Stilling han var Anklager i den Tichborneske Sag), blev 1863 Overdommer for en af Londons høje Domstole, samt ophøjet til Peer, og 1880 Lordoverdommer i England.

Coleridge, Sam. Tayl. [s. o.], berømt engelsk Digter, f. 20 Oct. 1772 i Devon-Shire, gik først i Skole i London og var 1791—93 ved Universitetet i Cambridge, hvor han som ivrig Radical i hele sin Livsopfattelse forargede Højskolens Autoriteter. Mistvivlende om al Lykke paa den akademiske Bane lod C. sig hverve til Soldat, men hans Familie løskjøbte ham. Opfyldt af den franske Revolutions Ideer skrev han 1794 Tragedien »The fall of Robespierre« og holdt i Bristol Forelæsninger over Menneskehedens Frelse ved Republikanismen, for hvilken han søgte at virke ved et Tidsskrift. Overbevist om, at det gamle Europa ikke kunde bære de nye Ideer, vilde han med sine Venner Southey og Lovell grunde en Lighedsrepublik i Amerika, men de tre Poeter bleve forelskede i tre smukke Søstre, med hvilke de giftede sig i Stedet for at rejse. C. levede en Tid i stor Trang, trøstet ved Wordsworths Venskab, og da en Velynder satte ham i Stand til at rejse til Tyskland, gjorde han der Bekjendtskab med Tieck og studerede i Göttingen. Her skete et stort Omslag i hans politiske Stemning, som visnok skyldtes den tyske Romantiks conservative Retning i Politiken. Han skrev ved sin Hjemkomst i denne Aand i Regeringsblade. Et lille diplomatisk Embede opgav han snart for ganske at hellige sig til Literaturen. Det stærke Indtryk, som Goethe, Schiller og Romantikerne havde gjort paa ham, viste sig snart i hans Digte, og med Digterne af »The school of Lake« stræbte han efter at bryde den nøgterne Pseudoklassicismes Aag, som Literaturen havde baaret fra Popes Tid. Dunkle, mystiske Toner fra Sagn og Legende klinge i »Christabel« (1816) og i den gribende, men taagede Ballade »Rhymes of an ancient mariner«. 1829 udkom en samlet Udgave af hans »Poetical works«. Desuden har C. oversat Schillers „Wallenstein", leveret en Række politiske, moralske og religiøse Afhandlinger, samt en Autobiographi. Bidrag til hans Levned ere givne af Gillmann og hans Neveu Henry C. I sine sidste Aar nød C. en lille Pension, men svækket ved Opiumsnydelse døde han 25 Juli 1834. Hans ældste Søn, **Hartley C.**, f. 1796, d. 1849, var en begavet, men noget sygelig, zart Digternatur. Ogsaa de to yngre Børn, **Derwent C.**, f. 1800, og **Sara C.**, f. 1803, d. 1852, have gjort sig bekjendte i Literaturen, bl. a. ved Udgivelse af nogle af Faderens Værker.

Coles, C. P. [kohls], engelsk Capitain, f. 1809, traadte ind i Marinen 1831 og gjorde Tjeneste paa det engelske Skib „Agamemnon" ved Sevastopol i Oct. 1854, ved hvilken Lejlighed han indlagde sig stor Berømmelse, ligesom senere ved Kertsch og i det asovske Hav i Maj 1855. Mest bekjendt er han imidlertid bleven ved de efter ham opkaldte **Coleske Taarne**, der ere hans Opfindelse. Disse ere store, stærkt bepansrede Taarne eller Kupler, der omfatte en enkelt svær Kanon eller undertiden to Kanoner ad Gangen, og som hvilende paa Ruller eller Hjul ved Tandhjul og Drev sættes i en ombrejende Bevægelse, hvorved altsaa Sigtet med Kanonen i høj Grad lettegjøres, samtidig med at Mandskabet, der betjene disse, sikres mod Fjendens Skud. 1862 lod den engelske Regering Krigsskibet »Royal Sovereign« forandre til at kunne modtage 4 saadanne Taarne, og senere er dette System med stort Held blevet anvendt i en Del andre engelske Krigsskibe, ligesom ogsaa det samme Princip er blevet optaget i mange andre Mariner, om end med nogen Forandring. C. druknede 1870, da et af de af ham construerede Skibe gik under ved Kysten af Portugal.

Colet, Louise [kolē], f. Révoil, fransk Digterinde, f. 1810, har foruden nogle dramatiske Forsøg og en Mængde Artikler til Tidsskrifter, der røbe betydelig Smag og Dannelse, udgivet flere lyriske Digtsamlinger, der udmærke sig ved Lethed og Kjækhed. Flere af hendes Digte ere kronede af Akademiet. Efter Bérangers Død udgav hun nogle Breve fra ham, ledsaget af en livlig Skildring af B. i hans Alderdom. I »L'Italie des Italiens« (1862—64) har hun smukt beskrevet et Besøg hos den gamle Manzoni, og det af flere Noveller behandlede Thema George Sands og Alfred de Mussets Forhold har hun varieret i Novellen »Lui« (1859). Hendes sidste Roman er »Les dévotes du grand monde« (1873). D. 1876.

Colfax, Schuyler, nordamerikansk Statsmand, f. 23 Marts 1823 i New-York, grundlagde 1845 i Indiana et Blad, der snart blev meget udbredt. 1854 valgtes C. til Repræsentanthuset som Abolitionist og udmærkede sig især 1856 i Kansasspørgsmaalet; en af hans Taler herom vandt saadant Bifald, at den udbredtes i ½ Mill. Aftryk. Fra den Tid blev C. stadig gjenvalgt indt. 1868, viste især Fagkundskab i Finanssager og interesserede sig levende for Stillehavsbanen og det fjærne Vestens Opkomst. I Dec. 1863 valgtes C. til Formand i Repræsentanthuset og gjenvalgtes baade 1865 og 1867, saa at han i alt beklædte Posten i 6 Aar; som Formand understøttede han det republikanske Partis Bestræbelser for Unionens Opretholdelse og Negrenes Frigjørelse, samt billigede Anklagen mod Præsident Johnson. 1868 valgtes C. til Unionens Vicepræsident, men maatte 1873 trække sig tilbage til Privatlivet som Følge af sin Deltagelse i mislige Pengesager.

Colgrave Sund [græhv], en Havarm mellem Shetlandsøerne Yell mod V. og Fetlar og Unst mod Øst.

Colico, Flække i Norditalien, ved Østsiden af Comosøen, 5 M. n. n. ø. for Como. 1,000 I. Beliggenheden ved Udgangspunktet for Alpevejene over Passene Splügen, Maloggia og Stelvio er af stor Betydning for Handelen.

Coligny [kolinji], en gammel adelig Familie fra Bourgogne, af hvilken **Gaspard de C.** gik i fransk Krigstjeneste og dels ved sin Dygtighed, dels ved sit Ægteskab med en Søster til Connétablen Montmorency naaede de højeste militære Værdigheder. Ved sin Død 1522 efterlod han følgende Sønner. **Odet de C.**, f. 1515, gik, skjønt Ærkebiskop af Toulouse og Cardinal, over til Calvinismen og giftede sig. Han deltog i nogle af Religionskrigenes Kampe og drog 1568 over til England for at bede Elisabeth om Pengehjælp for Huguenotterne. Her døde han, forgivet af en Tjener, 1571. — **Gaspard de Châtillon**, Greve af C., Admiral af Frankrig, f. 1517, en af det 16de Aarh.s ædleste og mest karakteristiske Skikkelser. Efter at have faaet en omhyggelig Opdragelse traadte han i en ung Alder i Krigstjeneste og udmærkede sig meget i Frankrigs næsten uophørlige Kampe med Tyskland og Spanien. Dog fandt C. først ret Paaskjønnelse efter Frants I.s Død 1547, idet Henrik II udnævnte ham til Øverstbefalende for Fodfolket, af hvis Organisation han indlagde sig megen Fortjeneste, navnlig ved at indføre en streng Orden, og siden til Admiral af Frankrig. 1554 opstod det senere saa skæbnesvangre Had imellem C. og Frants af Guise, der hidtil havde været Vaabenfæller og nøje Venner. Den nærmeste Anledning gav Slaget ved Renty, for hvis heldige Udfald Guise tillagde sig Æren, uagtet C. havde lige saa megen Del deri. Den farlige Krig med Spanien, der tog alle Nationens Kræfter i Beslag, hindrede dog for det første noget Udbrud, medens den tillige hævede C.s Navn overordentlig. Thi efter Franskmændenes Nederlag ved St. Quentin 1557 forsvarede han Byen med glimrende Tapperhed og Udholdenhed og gjorde det derved muligt at sætte Paris i Forsvarsstand. Da der ingen Undsætning kom, maatte han endelig overgive sig til Spanierne og tilbragte to Aar i Fangenskab. Freden i Câteau-Cambrésis 1559 endte denne Krig. Blandt andre Punkter forpligtede begge Konger sig højtidelig til at udrydde Kjætteriet i deres Stater, og Henrik II traf alle Anstalter til en systematisk Forfølgelse. C., som imidlertid var vendt tilbage til Frankrig, var nu i en mislig Stilling. Allerede for flere Aar siden var han tillige med sin ældre Broder under Paavirkning af den yngre, d'Andelot, bleven overbevist om Katholicismens Vildfarelser, men Taknemmelighed mod Kongen, hans Velgjører, havde holdt ham tilbage fra aabenlyst at bekjende sig til Calvinismen, medens han dog tillige søgte at lindre sine betrængte Trosfællers Kaar, bl. a. ved at bosætte dem som Kolonister i den nye Verden; men en Expedition til Florida mislykkedes, og en anden til Brasilien kom aldrig til Udførelse. Den daværende Krisis krævede imidlertid et bestemt Valg. Da løste Henrik II.s pludselige Død 1559 de Baand, som endnu holdt C. tilbage, og fra nu af var han til sin Død Huguenotternes første Leder, om end nominelt underordnet de kongelige Prinser, som sluttede sig til dem. C.s farligste Modstander var hans gamle Fjende, Frants af Guise, der identificerede sig med de katholske Interesser, ligesom C. med de calvinistiske. Guise brød Januaredictet, der sikrede Huguenotterne Religionsfrihed inden for visse Grænser, ved Blodbadet i Vassy 1562 og gav derved Signalet til en 30aarig Religionskamp, der skjænkede hans Medbejler uforgængelig Hæder, men ham selv kun en tidlig Død, thi han blev allerede dræbt 1563 af en huguenottisk Snigmorder, uden at dog nogen grundet Mistanke nogen Sinde har kunnet fæste sig paa C. Dennes Stilling vandt ogsaa kun lidt derved. De næste 7 Aar vare sande Trængselsaar; den ene af Huguenotternes fyrstelige Anførere, Anton af Navarra, forraadte deres Sag; den anden, Prinsen af Condé, faldt for en Snigmorders Haand; kun C. holdt deres Sag oppe, og til Trods for tabte Slag og brudte Overenskomster lod han aldrig Modet synke, men viste sig altid rustet til at optage Kampen paa ny. Saa stor Udholdenhed trættede det katholske Parti, og Freden i St. Germain en Laye 1570, som tilstod Huguenotterne betydelige Begunstigelser,

syntes at skulle blive varig. Henrik af Navarras Giftermaal med Margrete af Valois skulde besegle den nye Enighed, og C. blev indbudt til Paris for at overvære Festlighederne. Hans Personlighed gjorde et stærkt Indtryk paa Kong Carl IX, og denne syntes med den største Interesse at lytte til C.s Planer om at hæve Frankrig ved at ydmyge Spanien og understøtte Nederlandene, der den Gang vare i fuld Opstand. Enkedronningen blev bekymret over hans Indflydelse paa hendes Søn, men et af hende anstiftet Snigmord paa C. mislykkedes; da opbød hun alle religiøse og politiske Grunde for at faa Kongen til at indvillige i C.s Mord, og endelig sejrede hendes Overtalelser. C. var et af Bartholomæusnattens første Ofre 24 Aug. 1572. Han gik Døden i Møde paa den værdigste Maade, medens hans Fjender, især Henrik af Guise, nedværdigede sig til at mishandle hans døde Legeme. 1599 kom det dog til Hvile i Familiebegravelsen i Châtillon. — **François C.**, almindelig kaldet **d'Andelot**, f. 1521, lignede Broderen i Tænkemaade og Charakter, om han end manglede de fleste af hans store Evner. Hans Broder overlod ham 1555 Posten som Øverstbefalende over Fodfolket. Han traadte først af Brødrene over til Calvinismen og fortørnede i høj Grad Henrik II ved sin aabne Bekjendelse af den. Han deltog med Iver i Religionskrigene og døde 1569.

Colima, Hovedstad i Staten C. i Mexico, ved Foden af den 11,800 F. høje Vulkan af samme Navn, 65 M. v. for Mexico. 24,000 I. Livlig Handel over Havnen Manzanillo ved det store Ocean.

Colins, Alexander [läng], nederlandsk Billedhugger fra Mecheln, f. 1526, d. 1612, kaldtes af Kejser Ferdinand I til Innsbruck for at fuldføre det af Brødrene Abel begyndte store Pragtmonument af Kejser Maximilian I i Hofkirken, hvortil han udførte 21 Marmorrelieffer, et Hverv, som han stilte sig ved med stor Ære.

Coll, en af Hebriderne ved Skotlands Vestkyst, v. for Øen Mull, med 2,000 I., der mest leve af Fiskeri.

Collabēre, falde sammen, s. **Collaps**.

Collaborātor, Medhjælper, en forhen i Tyskland almindelig Benævnelse for Underlærerne ved de lærde Skoler. I Slesvig betegnede C. (siden 1846) den 4de Lærer ved en Latinskole, omtrent svarende til en yngre Overlærer eller ældre Adjunct i Kongeriget.

Colladon, J. D. [dóng], f. 1802 i Genf, først Professor ved École des Arts i Paris, senere Professor i Mechanik i Genf. Han har udgivet flere Arbejder om Vanddampenes Anvendelse, Lysmaaling etc., men er bleven mest bekjendt ved de Forsøg, han sammen med Sturm anstillede paa Genfersøen om Lydens Hastighed i Vand. C. ledede Brugen af sammentrykket Luft ved Mont Cenis- og St. Gotthard-Tunnelen.

Collāps, Sammenfalden, en ved pludselig indtrædende Hjærtesvækkelse foraarsaget Synken af Legemsvarmen og Forstyrrelse af Blodløbet. C. kan optræde i flere forskjellige Grader, fra en simpel Afkøling af de mest peripheriske Legemsdele til den højeste Grad, i hvilken den syge ligger hen næsten uden Livsytringer, bleg, indfalden, uden Bevægelse, iskold, med næppe mærkelig Puls og Aandedræt og bedækket af kold Sved. C. kan indtræde saa vel under Feber, som Følge af den forhøjede Legemsvarmes lammende Indvirkning paa Hjærtet, som ogsaa ved stærk Synken af Legemsvarmen, fremdeles ved stærke Diarrhoer, heftige Brækninger ell. betydelige Blødninger.

Coll' arco, it., s. **Arco**.

Collās-Manēr kaldes ofte den af A. Collas i Paris 1830 opfundne Reliefstikning, en Gjengivelse i Plan af Relieffer, saasom Medailler og Mønter.

Collaterāler, Sidebeslægtede, kaldes i Modsætning til Ascendenter og Descendenter de Slægtninge, som ere forbundne med hverandre ikke i den rette op- og nedstigende Linje, men i Sidelinjerne, d. e. som nedstamme ikke fra hverandre indbyrdes, men fra en fælles Stamfader. **Collaterālafgift** kaldes den Afgift, som svares af Arv, der tilfalder Sidebeslægtede. **Collateralkredsløb**, Blodets Tilstrømning til andre, nærliggende (collaterale) Blodkar, naar der stiller sig Hindringer i Vejen for dets Strømning igjennem dets sædvanlige Baner.

Collatiōn (collatio bonorum), s. **Afkortningspligt**. **C.** ell. **Collats** kaldes i Klostersproget det tarvelige Aftensmaaltid, som Munkene nyde paa Fastedagene. Navnet kommer af, at der før Maaltidet skal forelæses et Capitel af »collationes patrum« af Joh. Cassianus. C. kaldes ogsaa den Akt, hvorved Bispen overdrager et Kirkeembede til den, som for Fremtiden skal beklæde det. Der skjelnes mellem en fri C. (collatio libera), hvor Biskoppen har frit Valg ved Besættelsen, og indskrænket C. (c. necessaria, non libera), hvor Vedkommende foreslaaes af en tredje. I Danmark meddele Biskopperne C. til Præsterne, Skolelærerne og Kirkesangerne i deres Stift. **Collationsret** ell. **Collatūr** er Retten til at meddele Collats, og den, der besidder denne Ret, hedder **Collātor**.

Collé, Charl., fransk Digter, f. 1709, kom tidlig i Selskab med lystige Literater, hvis anakreontiske Glæder og gemytlige Livsanskuelser han besang i »Chansons«. Hans første Drama, »Alphonse impuissant«, er en Parodi paa Lachaussée. Siden arbejdede han for Hertugen af Orléans's Theater; hans bedste Stykke er »Partie de chasse de Henri IV«. Hans Skildringer ere lige saa ugenerte som hans Liv var det. I »Journal historique« har han givet Bidrag til Tidens Literaturhistorie 1748—72. Han døde 1783.

Colle di Val d'Elsa, Stad i Mellemitalien, 5 M. s. til v. for Firenze. 8,000 I. Bispesæde. Kathedralkirke fra det 13de Aarh. Garverier. Papirfabriker, der anses for de ældste i Europa.

Collēct, en Pengeindsamling i fromt eller veldædigt Øjemed; i Liturgien de Bønner, der af den Gejstlige messes foran Alteret.

Collecteur, fr., en, der samler Pengeindskuddene til et Lotteri. **Collectiōn**, Lotterikontor. **Collectiv**, egtl. samlende, fælles, f. Ex. Collectivnote; i Grammatiken et Ord, hvis Enkelttal betegner en Flerhed, f. Ex. Hob.

Collēga, lat., Medhjælper, Embedsbroder, Standsfælle.

Collège [læsch] kaldes i Frankrig de højere communale Undervisningsanstalter, der, i det væsentlige efter samme Plan som Lyceerne (d. v. s. de lærde Statsskoler, før 1848 ogsaa kaldte C. ligesom endnu i Belgien Collèges royaux ell. Athénées), forberede Ungdommen til det akademiske Studium. C. de France (tidligere kaldt C. des trois langues, C. de Cambrai ell. C. royal), stiftet 1529 af Frants I, en videnskabelig Anstalt i Paris, hvor der holdes offentlige Forelæsninger af c. 30 Professorer over næsten alle Videnskaber. Colleges [lidsches] i England, s. **Cambridge** og **Oxford**.

Collegiāl, som hører til et Collegium (s. nedenf.). **Collegial Ret** kaldes en af flere Medlemmer, en Formand (Justitiarius) og Bisiddere (Assessorer), bestaaende Ret. **Collegialsystem** betegner i Statsvidenskaben det Regeringssystem, hvorefter den øverste Statsforvaltning udøves igjennem Collegier, bestaaende af en Flerhed af Personer, der handle efter fælles Overvejelse og i Mangel af Enighed ordentligvis fatte Beslutning efter Stemmeflerhed, ikke igjennem enkelte Ministre. I Danmark var dette System i det hele det herskende indtil 1848, da de øverste Regeringsautoriteter ombannedes fra Collegier til Ministerier. I Norge skete den tilsvarende Overgang — fra Collegier til Departementer — allerede ved Adskillelsen fra Danmark. Dog er den collegiale Styrelse endnu fremherskende i Norge, idet blot uvæsentlige Sager kunne afgjøres af den enkelte Departementschef, og de andre, for saa vidt de ikke afgjøres af Kongen i Statsraad, maa forelægges den norske Regering (s. **Norge**). **C.** i Kirkeretten, den af den tübingske Kansler Pfaff (d. 1760) udviklede Anskuelse, der i Modsætning til Territorial- og Episkopalsystemet paastaar, at Landsherren som saadan kun har Højhedsret over Kirken (jus circa sacra), medens jura in sacris (Lære, Cultus, kirkelig Lovgivning og sammes Haandhævelse, Beskikkelse til Lærerembedet og Excommunication) som jura collegialia tilkomme alle Kirkens Medlemmer i Fællesskab. Den normale Forfatning vilde derfor være, at de alle tilsammen udøvede Retten collegialsk (ved Synoder og Afstemning i Menighederne); men ydre Omstændigheder nødte i Reformationstiden til at overdrage Fyrsterne Forvaltningen af Collegialrettighederne, hvad der ej heller i og for sig betragtes som utilladeligt, naar det blot fastholdes, at Fyrsterne forvalte dem ex commisso og til enhver Tid ere Committenterne ansvarlige og skyldige at aflægge Regnskab. **Collēgia nationālia** ell. **pontificia**, Dannelsesanstalter for romerske Missionærer, som skulle gaa til christne, ikke-katholske Lande. Det første, »Collegium Germanicum«, beregnet paa Tyskland, er stiftet i Rom 1552 af Ignatius Loyola. Efter dets Mønster ere de senere indrettede. C. G. er et Gymnasium med et theologisk Facultet, som styres af en Rector af Jesuiterordenen under Overopsyn af en Commission af 6 Cardinaler, de saakaldte Protectorer. Man søger Elever mellem 15 og 21 Aar, vel udrustede af Naturen og af behageligt, belevent Væsen; ved Indtrædelsen love de livsvarig Lydighed mod Paven og Romerkirken, samt at de ville indtræde i gejstlig Stand og gaa, hvorhen Protectorerne sende dem. Pave Gregor XIII stiftede end videre et græsk (1577), et engelsk (1579), et ungarsk (1584), et maronitisk og et thracisk-illyrisk Collegium. Pave Clemens VIII stiftede 1600 et skotsk. 1627 grundlagde Pave Urban VIII »G. Urbanum de propaganda fide« (s. **Propaganda**) og 1628 et irsk Collegium. For nærværende Tid blive i Almindel. Eleverne i Nationalcollegierne ordinerede i det andet Aar og sendes derpaa hjem og erholde Understøttelse af C., indtil de have opnaaet Ansættelse. Da alle Lærerne paa disse C. ere Jesuiter, ere Eleverne altid Ordenens lydige Redskaber. Derfor udelukkede den preussiske Regering dem fra Ansættelse i Preussen ved Forordningen af 11 Maj 1873, der kræver et treaarigt Studium ved et tysk Statsuniversitet som Betingelse for at blive ansat. **Collēgia pietātis**, s. **Pietisme**. **Collegiātstift** ell. **Collegiātcapitel**, s. **Capitel**. **Collēgium**, et Samfund af flere til visse offentlige Forretningers Bestyrelse ansatte Embedsmænd. For Danmark og Norge oprettedes strax efter Souverænitetens Indførelse 5 **Regeringscollegier** i Stedet for de hidtil værende højeste Rigsembeder, og fra den Tid vedbleve i Danmark lige til 1848 de øverste Regeringsautoriteter med en enkelt Undtagelse (Departementet for de udenlandske Sager) at bestaa af C. De vigtigste af de C., der saaledes existerede 1848, da de ombannedes til Ministerier, vare det danske Cancelli, Rentekammeret, Finansdeputationen, Directionen for Statsgjælden og det synkende Fond, Generaltoldkammer- og Commercecollegiet, Admiralitets- og Commissariatscollegiet (Admiralitetet), Generalcommissariatscollegiet (Generalitetet), Directionen for Universitetet og de lærde Skoler, samt det slesvig-holsten-lauenborgske Cancelli (først ophævet 1849). I Spidsen for hvert C. stod i Almindelighed en Præsident; de øvrige Medlemmer kaldtes Deputerede, undertiden Committerede. S. ovenf. **Collegialsystem**. Ved Universiteter betegner C. dels de Studerendes Forsamling for at høre en Professors Forelæsning, dels selve Forelæsningen og det efter samme nedskrevne (Collegiehæfter); fremdeles en Stiftelse, hvor et vist Antal Studerende har fri Bolig og efter Omstændighederne tillige en Pengeunderstøttelse (saaledes i Kjøbenhavn C. regium ell. Regensen, Borchs, Ehlers's og Walkendorfs C.). **C. mēdicum**, en af flere Medlemmer bestaaende overordnet Medicinalautoritet. Et C. m. oprettedes 1740 i Danmark, bestaaende af Kongens Livmedicus, Hofmedicus, de ordin. medicinske Professorer, Stadsphysicus og en Secretær, samt flere Assessorer, der dog kun tilkaldtes under visse Omstændigheder. Dets Bestemmelse var ikke alene at ordne og styre alle til Medicinalvæsenet hørende Forhold, men ogsaa at befordre Naturvidenskabernes og Lægekunstens Opkomst, i hvilket Øjemed det udsatte Prisopgaver og udgav Samlinger af mærkelige Jagttagelser (»Acta medica«), hvortil Lægerne indsendte Bidrag. 1803 afløstes det af det kongel. Sundhedscollegium. I Norge bestod

C. m. til 1815. I Sverige var allerede 1663 oprettet et C. medicorum, som 1688 forandredes til C. medicum, hvis Præses var Archiater og havde Rang med Kammerherrer. 1813 blev det af Kong Carl XIII omdannet til det kongel. Sundheds-C.

Colletet, Guill. [koll'tē], fransk Dramatiker, f. 1589, var yndet af Richelieu og arbejdede under hans Tilsyn paa de Dramaer, som den store Cardinals Forfængelighed bragte ham til at componere, men som udarbejdedes af en Kreds af veldisciplinerede Forfattere. C. blev derfor en ephemer Berømthed og var et af de første Medlemmer af Akademiet. Han døde 1659.

Collett, en i Norges Historie i det sidste Hundredaar kjendt og anset Slægt, hvis norske Stamfader, James Collet, 1683 indvandrede til Christiania fra London og grundlagde et Trælastfirma; hans Slægt øvede i forrige Aarhundrede en dominerende Indflydelse paa Cultur- og Selskabsliv i den norske Hovedstad. Af Slægtens ældre Medlemmer er den mest bekjendte Statsraad **Jonas C.**, f. paa Rønnebæksholm i Sydsjælland 25 Marts 1772, d. i Christiania 3 Jan. 1851. Han blev Student med Udmærkelse 1787, juridisk Candidat 1790 og s. A. ansat i Rentekammeret. 1795 blev han Foged i Numedal og Sandsvær, 1813 Amtmand i Buskerud. I Krigsaaret 1808 udfoldede han megen Virksomhed for sit Fogderi saa vel som for andre Sogne og for Troppernes Forsyning med Klæder og Proviant. Han deltog i Mødet paa Ejdsvold 16 Febr. 1814 og hørte her til dem, der bestemt fraraadede Prins Christian Frederik at erklære sig for Konge i Kraft af sin Arveret. 2 Marts 1814 traadte C. ind i det samme Dag dannede Regeringsraad, i hvilket han overtog 2det Dep., d. v. s. Dep. for de indre Anliggender. I denne Stilling viste han sit Fædreland de vigtigste Tjenester i en kritisk Tid; bl. a. afsluttede han sammen med Statsraad Niels Aall Conventionen i Moss 14 Aug. 1814; efter denne var C. Medlem af Interimsregeringen og gik derpaa, efter at Foreningen med Sverige var kommen i Stand, over i det nydannede Statsraad som Chef for Indredepartementet. I de følgende Par Aar var han dels Medlem af Statsraadsafdelingen i Stockholm, dels Chef for Marinedepartementet; fra 1822 var han i 14 Aar Chef for det vigtige og byrdefulde Finansdepartement. Under lidet gunstige Forhold udviklede C. som Finansminister en Virksomhed, der indbragte ham saa vel Kongens som Almenhedens Anerkjendelse; han negotierede bl. a. en Række Statslaan paa Vilkaar, som for hver Gang viste Fremgang i Landets Credit, og han kunde Gang paa Gang foreslaa Stortinget Skattenedsættelser. Under Stortinget 1827 herskede en Spænding mellem Kongen og Nationalforsamlingen, hvis oppositionelle Holdning førte til en Tiltale for Rigsret mod Statsraad C., bl. a. for at have udvirket to formentlig grundlovsstridige provisoriske Anordninger samt have foretaget nogle Udbetalinger af Statskassen uden Stortingets Bevilgning, f. Ex. til Anskaffelsen af Norges to første Dampskibe til indenrigsk Postfart. Ved sin Dom frifandt Rigsretten i Realiteten C. i begge Anklageposter. Paa denne Tid stod C. højt i Kongens Gunst; der blev omtrent samtidig med Rigsretsdommen tilbudt ham Udnævnelse til Statsminister efter Sommerhjelms Død, men han undslog sig derfor, hvorimod han efter den sidste svenske Statholders Død 1829 efter Carl Johans Anordning overtog at føre Forsædet i den norske Regering. Den til to Sider vanskelige Stilling holdt C. med stor Dygtighed og Takt, indtil han ved sin mægtige Optræden over for Stortinget i Anledning af dettes pludselige Opløsning 1836, før Budgettet endnu var bevilget, paadrog sig Kongens forbigaaende Unaade og efter Antydninger fra højeste Sted søgte Afsked, hvilken han erholdt 10 Nov. 1836 med fuld Gage i Pension. Carl Johans personlige Følelser for ham viste sig snart at være uforandrede, og fra sine Medborgeres Side modtog C. ved Afskeden mange Beviser paa deres overordentlige Agtelse og Hengivenhed. De sidste 14 Aar af sit Liv henlevede C. i Stilhed i og ved Christiania. — **Hans Brodersøn, Peter Jonas C.**, f. i Lier 1813, d. 1851, har erhvervet sig et anset Eftermæle som skjønliterær Kritiker i sin Tids Dagspresse og som juridisk Forfatter. Efter at have taget juridisk Embedsexamen 1835, rejste han med offentlig Understøttelse i Udlandet 1839—40 og var efter Hjemkomsten 1841 Universitetslærer i Lovkyndighed. I sine Forelæsninger behandlede han især Retsphilosophi, Fædrelandets offentlige Ret, Personretten og Arveretten. Hans „Forelæsninger over Personretten" foreligge i flere Udgaver (1—2, Chr. 1865—66). I sine æsthetiske Kritiker og Feuilletoner, for det meste trykte i „Den Constitutionelle" 1837—49, viste han sig som en Mand med Kundskaber og Smag. — **Jacobine Camilla C.**, den foreg.s Hustru, Søster til Henrik Wergeland, født i Christianssand 23 Jan. 1813, besøgte 1827—29 den hernhuttiske Opdragelsesanstalt i Christiansfeld, fulgte 1834 sin Fader paa en Rejse til Paris og modtog under et Ophold i Hamborg 1836—37 en stærk Paavirkning af tysk Kunst og Literatur. 1841 ægtede hun sin førnævnte Husbond, efter hvis Død hun jævnlig har opholdt sig i Udlandets Centrer for Literatur og Kunst, i Kjøbenhavn, Stockholm, Paris, Berlin, Rom. Hun debuterede som Forfatterinde ved nogle smaa (anonyme) Skizzer i „Den Constitutionelle" 1841, i hvilke hun allerede hævdede sin fine og skarpe Opfattelsesevne, leverede derpaa et Par ypperlige Bidrag til skjønliterære Aarbøger og Nytaarsgaver og udgav 1855 sit første Hovedværk, Romanen „Amtmandens Døtre" (3 Udg. 1879, overs. paa Svensk og Tysk), der har vundet fortjent Anerkjendelse som et af den nyere norske Literaturs mærkeligste Arbejder, fremragende ved Stilens Mesterskab, ved det psychologiske Skarpsyn i Charaktertegningen og ved den ædle Indignation over Kvindens fortrykte Forhold, som kaldte hende ud paa Kamppladsen for at værne om dennes Ret i Samfundslivet. Gjennem en Række af Arbejder, dels digteriske, dels mere directe polemiske („Fortællinger", Chr. 1861; „Et underskjøit Parlament", Chr.

1863; »Under ljusa dagar«, Stockh. 1866; „Sidste Blade", 1—5 R., Chr. og Kbhvn. 1868—73; „Fra de Stummes Lejr", 1877; „Mod Strømmen", 1879), har hun senere brugt snart Begejstringens Pathos, snart bidende Spot, snart igjen det eleganteste Causerie, bundende i moden Reflexion og farvet af Aandrighed, Originalitet og Dannelse, som Vaaben i den Kamp, hun aabnede for Kvindens Frigjørelse i aandelig og social Henseende. I denne Kamp har hun ikke blot naaet en af de første Pladser blandt Nutidens fremragende Aander hjemme og ude, men ogsaa set sin Sag vinde mere og mere frem til Anerkjendelse i sit eget Hjemlands praktiske Liv. Et Arbejde, der indtager en egen Stilling blandt hendes Frembringelser, er den Række Livserindringer, hun udgav med Titlen „I de lange Nætter" (Chr. 1863); det er betydningsfuldt dels ved at give historiske Meddelelser om fremragende Personer i hendes nærmeste Kreds, særlig om hendes Fader og hendes Broder Henrik, dels ved at give den psychologiske Nøgle til Forstaaelsen af Forfatterindens egen Livsudvikling og literære Virksomhed. — Af de tvende sidstnævntes 4 Sønner har den ældste, **Robert C.**, f. i Christiania 2 Dec. 1842, Student 1861, Conservator ved det norske Universitets zoologiske Museum ved denne Posts Oprettelse 1874 og derhos Universitetsstipendiat i Zoologi siden 1876, vundet et anset Navn som Zoolog og siden 1864 udgivet en Mængde videnskabelige, større og mindre Arbejder, særlig over Fiske og Fugle, af hvilke han har beskrevet en stor Del for den norske Fauna nye Arter. En yngre Søn, **Alf C.** (f. i Ejdsvold 8 August 1844), Bureauchef i Marinedepartementet, har gjort sig bekjendt ved flere omhyggelige genealogiske Arbejder.

Collētta, Pietro, italiensk Historieskriver, f. 1775, blev 1796 Artilleriofficer og sluttede sig 1798 til Franskmændene, hvorfor han siden blev afsat og en Tid lang holdtes i Fængsel. 1806 optoges C. igjen i Hæren, var med ved Gaetas Belejring og Capris Indtagelse, blev 1808 Intendant i Øvre-Calabrien og 1813 Chef for Ingenieurcorpset. Ogsaa efter 1815 beklædte C. høje Stillinger, sendtes 1820 til Sicilien som Statholder og blev derefter Krigsminister. Efter Reactionens Sejer 1821 førtes C. som Statsfange til Brünn, hvor han sad i 3 Maaneder, bosatte sig derefter i Firenze og skrev „Kongeriget Neapels Historie 1734—1824" (1834, siden oft.). C. døde 1831.

Cōlli, it. (Flertal af collo), Pakker, Stykker Vare.

Collidēre, støde sammen, træde i Vejen for hinanden; jvfr. **Collision**.

Collier, fr. [kollie], Halsbaand, Halskjæde.

Cōllier, John Payne, engelsk Literaturhistoriker, f. 11 Jan. 1789 i Oxford, begyndte sit literære Liv som Medarbejder af »Morning Chronicle«, drev samtidig, skjønt han skulde studere Jura, literærhistoriske Studier efter en stor Maalestok og blev 1816 efter et rigt Giftermaal i Stand til at kunne følge sin Tilbøjelighed. Nogle i »Edinburgh Magazine« indrykkede Opsatser over det gammelengelske Drama kastede et interessant Lys over Shakspeares nærmeste Forgængere og Samtidige. Efter Udgivelsen af et Par originale poetiske Arbejder besørgede han 1825—27 en Udgave af »Dodsley's old plays« med Tilføjelse af flere hidtil utrykte Dramaer; 1831 udkom det betydelige Værk »History of dramatic poetry«. I Lord Ellesmeres Privatbibliothek fandt C. de i »New facts regarding the life of Shakspeare« meddelte Documenter; Værket fortsattes i »New particulars« (1836) og »Farther particulars« (1839). 1842—44 kom C.s Udgave af Shakspeare, Frugten af 20 Aars Arbejde, 1846 de interessante »Memoirs of the principal actors in the plays of S.«, 1852 »Notes and emendations to S.'s plays«, hvis Grundlag vare nogle haandskrevne Randgloser, efter Foregivende fra første Halvdel af 17de Aarh., til den anden Folioudgave, men Textvarianterne vakte stor Modstand hos engelske, amerikanske og tyske Kritikere, der ansaa disse Gloser for et literært Bedrageri (Fremstilling af Striden findes i Inglebys »Complete view of the Shakspeare controversy«, 1860). Fra 1866 var C. sysselsat med Udgivelsen af literære Sjældenheder, især fra det 16de Aarh. i England. D. 17 Sept. 1883.

Collier Bugten, en Havbugt i Nord-Australien, indeholdende talrige Smaaøer. Dens Østkyst er bjergfuld, men ved Bugtens Sydende, vest for Kong Leopolds Bjærgene, er godt Græsland.

Collimatiōn er ved Vinkelinstrumenter Overensstemmelsen mellem Sigtelinjen og den Linje, der er vinkelret paa Omdrejningsaxen. Sigtelinjen, der ved Kikkerter er den optiske Axe, kaldes **Collimationslinjen**. Staar denne ikke nøjagtig vinkelret paa Omdrejningsaxen, kaldes Afvigelsen **Collimationsfejlen**. **Collimātor** kaldes et Apparat, der tjener til at bestemme Sigtelinjens Retning.

Collin, Heinr. Jos. v., tysk Digter, f. 1772 i Wien. Som energisk Autodidakt og dygtig Finansembedsmand vandt han betydelig Anseelse. Hans „Trauerspiele" (1802), af hvilke „Regulus" er det mest bekjendte, stile mod antik Simpelhed, men ere rhetorisk-monotone og mangle Charakteristik. Hans Lyrik anslaar patriotiske Strænge; end videre har han efterladt Fragmenter af et Epos, „Rudolf von Habsburg". D. 1811. Hans Broder, **Matthäus von C.**, er bekjendt som Digter og Æsthetiker og endte efter et Par akademiske Ansættelser som Opdrager for Hertugen af Reichstadt. D. 1824. Hans meste Digtning er dramatisk.

Collin, Johan Gabr., svensk Læge, f. 6 Apr. 1794, blev 1820 chirurg. Magister, var 1828—34 Stabschirurg og Lazaretlæge i Norrköping, fik 1831 Professortitel og døde 23 Sept. 1879. Ogsaa paa andre Omraader end det medicinske optraadte C. som en særdeles flittig Skribent med en Mængde dels originale Arbejder, dels Oversættelser. Blandt hans medicinske Originalarbejder mærkes »Afhandlingar om barnsjukdomar« (1841—51) og »Allmän husläkare« (1859).

Collin, Jonas, f. 6 Jan. 1776 i Kjøbenhavn, blev Student 1792 og jurid. Candidat 1795, hvorpaa han 1801 begyndte sin Embeds-

hane som Copist i Rentekammeret, hvoraf han først 1841 udtraadte som 10aarig Deputeret. Imidlertid blev han 1807 Bankcommissær i Courantbanken, derpaa Secretær i den store Finanscommission, siden Assessor i Finanscollegiet, i hvilken Egenskab han deltog i Udarbejdelsen af Rigsbankforordningen af 5 Jan. 1813, samt var fra 1816 Finansdeputeret (fra 1841 til 1848 1ste Finansdeputeret). Samtidig var han overlæsset med en talløs Mængde offentlige Hverv: han var saaledes 1821—29 og 1842—49 Medlem af Theaterdirectionen og 1834—43 Medlem af Directionen for Stutterivæsenet og Veterinærskolen. Hans Virksomhed som Forfatter indskrænker sig hovedsagelig til Udgivelsen af Tidsskriftet „For Historie og Statistik, især Fædrelandets“ (Kbhvn. 1822—25) og til Andel i „Landøkonomiske Tidender“ samt Udgivelsen af „Statistisk Tabelværk“. Størst Betydning har dog unægtelig hans praktiske Virksomhed, og hvad enten vi se hen til hans egentlige Embedsgjerning eller til den Mængde Hverv, han overtog, finde vi alle Begne Manden, der lige saa lidt savnede Mod til at begynde noget nyt som Kraft og Klogskab til at giennemføre, hvad han begyndte. Han blev saaledes 1809 Præsident i Landhusholdningsselskabet, og som Følge af 15 Gjenvalg vedblev han at være det til 1855; 1820 deltog han i Oprettelsen af Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn, 1833 i Stiftelsen af den naturhistoriske Forening og fremkaldte ved sine Forslag og Planer baade det statistiske Tabelværk, af hvis bestandige Commission han blev Medlem, og Reformen af Forstexamen; 1834 var han iblandt dem, som fremkaldte den første store Industriudstilling i Kjøbenhavn, og endelig var han 1837 en af dem, der havde den væsentligste Del i Indbydelsen til Oprettelsen af Thorvaldsens Museum, ligesom han blev Formand for den desangaaende nedsatte Comite, hvilket Hverv han røgtede med hele sin sædvanlige Iver og Kraft. C. var en virksom Beskytter af H. C. Andersen og af flere Kunstnere. 1815 blev han Etatsraad og 1847 Geheimeconferensraad. I de nærmest følgende Aar entledigedes han fra samtlige sine Embedsstillinger; men et virksommere Liv have faa levet. C. døde 28 Aug. 1861.

Collin d'Harleville, Jean Franç. [kaaläng d'arlvil], fransk dramatisk Digter, f. 1755, d. 1806, i sin Tid meget yndet som Forfatter af Charakterkomedier, hvori han i Følge den da moderne descriptive Retning lader Personerne fortælle Handlingen i Stedet for at handle.

Collineatiōn kaldes i Mathematiken en saadan Forbindelse mellem Punkterne i to Planer, at der til hvert Punkt i den ene Plan svarer et og kun ēt bestemt Punkt i den anden Plan. Ved en passende Ændring af de to Planers indbyrdes Beliggenhed kunne de altid bringes i en saadan Stilling, at Punkterne i den ene Plan ville være perspectiviske Projectioner af de tilsvarende Punkter i den anden.

Collingwood, Cuthbert, Lord [vuhd], engelsk Admiral, f. 1750 i Newcastle, hvor hans Fader var Kjøbmand, udmærkede sig i Slaget ved Bunkershill 1775 mod Nordamerikanerne, commanderede under Contreadmiral Bowyer et Skib i den 1ste Coalitionskrig med Frankrig, saaledes i Slagene ved Ouessant 1794 og Cap St. Vincent 1797, og blev 1799 Contreadmiral af det hvide Flag. 1805 bidrog han meget til Sejren ved Cap Trafalgar, hvorpaa han blev Contreadmiral af det røde Flag, Peer af England og Baron af Caldburne. Efter Nelson, som var falden i Slaget, fik han Overcommandoen over den britiske Sømagt i Middelhavet. Hans svækkede Helbred nødte ham 1809 til at gaa til England efter i 5 Aar ikke at have været i Land. Kort efter gik han igjen til Søs, men døde om Bord i Nærheden af Minorca 7 Marts 1810 og blev begravet i Paulskirken i London.

Collins, Will., engelsk Digter, f. 1720, skrev som fattig Student i Oxford »Oriental eclogues« (1742), udgav 1748 i London sine »Odes«, men af Sorg over ingen Anklang at finde begav han sig aandelig tilbage til sin Hjemstavn i Chichester, hvor han døde sindssyg 1756. Først efter hans Død erindrede man hans Digte, af hvilke »Ode on the passions« er bleven klassisk i Literaturen.

Collins, Will., engelsk Landskabs- og Genremaler, f. 1787, d. 1848, var den bedste af Wilkies Lærlinger. — **Will. Wilkie C.,** Søn af den foreg., f. 1824 i London. Efter at have gjennemgaaet en privat lærd Skole blev han sat til Handelen, men opgav denne Stilling og optraadte som Forfatter 1848 med en Biographi af sin Fader. Af hans Fortællinger maa mærkes »Antonina or the fall of Rome«, »The queen of hearts« og en novellistisk Rejsebeskrivelse fra Cornwall, »Rambles beyond railways«. Med Dickens arbejdede han i »Household words«, hvortil han bl. a. leverede »After dark« (1856) og »The dead secret« (1857). For de Privatkomedier, hvori Dickens spillede med (s. Dickens), skrev han »The frozen deep« (1857); til Scenen leverede han »Lighthouse«. 1859—60 udgav han i »All the year round« Fortællingerne »Woman in white« og »No name«. Senere Arbejder ere »A cruice of wheels«, »Armadale« (1866), »The Moonstone« (1868), »Man and wife« (1870), »Poor Miss Finch« (1872), »The law and the lady« (1875), »Two destinies« (1876). Med drastisk Effect anvender han sin af et realistisk Syn fremgaaede Natur- og Menneskekundskab, og han er bleven en af de mest yndede nyere engelske Forfattere.

Collioures [liuhr], Stad i det franske Dep. Øst-Pyrenæerne, 3 M. s. ø. for Perpignan, ved Middelhavet. 4,000 I. Havn. Vinhandel, Sardin- og Thunfiskeri.

Colliqvativ, hvad der hurtig udtømmer en Syges Kræfter og synes ligesom at skyldes en Opløsning eller Hensmeltning af Legemets faste Dele; c. Diarrhoe, Sved, Opspytning osv. er navnlig knyttet til Lungesvindsoten og andre med Hektik forbundne Sygdomme.

Collisiōn, Sammenstød, Strid, Uenighed; **Pligtcollision,** virkelig eller tilsyneladende Strid mellem forskjellige Pligter.

Collōdium, en 1847 af Maynard opfunden Opløsning af Skydebomuld eller rettere en

nær staaende Forbindelse, Collodiumuld, i Æther eller i en Blanding af Æther og Vinaand, efterlader, naar den udhældes i et tyndt Lag, ved Fordampning af Opløsningsmidlet en tynd Hud af Skydebomuld. C. anvendes i Photographien, hvor Glasplader overhældes med et tyndt Lag C. I dette Lag danner Photographen Jodsølv, og paa de saaledes forberedte Plader frembringes det første (negative, omvendte) Billede, der da senere copieres. I Medicinen anvendes C. til at standse Blod, beskytte Saar o. desl. mod Luft og Støv, men for at gjøre det mere elastisk, blander man det til dette Brug i Almindel. med Terpentin og Ricinusolje (C. elasticum). Blandet med et Udtræk af spanske Fluer bruges C. (C. cantharidale) som blæretrækkende Middel. **Collodiumuld** faas paa lignende Maade som Skydebomuld og adskiller sig væsentlig fra denne ved at være opløselig i en Blanding af Vinaand og Æther.

Colloider, s. Dialyse.

Collōquium, lat., Samtale, brugtes tidligere især om Disciplenes Disputerøvelser i Skolerne, senere navnlig om Disputer mellem Theologer af afvigende Religionsanskuelse, hvorved man, navnlig i Reformationstiden, ofte søgte at ende kirkelig Uenighed; i nyere Tid betegner C. især en i forskjellige nordtyske Landskirker indført Examen over Gejstlige, som ere valgte af Menighederne, ved hvilken de kirkelige Myndigheder søge at sikre sig imod, at Fritænkere og yderliggaaende Rationalister ansættes i Præsteembeder.

Collot d'Herbois, Jean Mar. [lō dærboā], fransk Revolutionsmand, f. 1750 i Paris, var omrejsende Skuespiller, da Revolutionens Udbrud aabnede ham en ny Bane. Efter at han var bleven forberedt for denne ved sit Ophold i Genf, hvor han ganske tilegnede sig republikanske Grundsætninger, ilede han til Paris, hvor han ved sin smukke Figur, kraftige Stemme og theatralske Declamation gjorde stor Opsigt i Folkeforsamlingerne. Ved sine heftige Taler og en politisk Brochure blev han et yndet Medlem af Jakobinerklubben, tog vigtig Del i Begivenhederne 10 Aug. 1792 og var som Medlem af Conventet den første, der androg paa Kongemagtens Afskaffelse og Republikens Oprettelse, ligesom han ogsaa stemte for Kongens Død uden Appel eller Opsættelse. Som Medlem af Velfærdscomiteen blev han af Robespierre 1793 sendt til Lyon for at straffe Staden for dens Opstand, og dette Hverv udførte han, understøttet af Fouché, med forfærdelig Grusomhed; for at bøde paa Guillotinens Langsomhed lod man Slagtofrene opstille i Hobe og nedskyde med Kardæsker. Et Attentat paa hans Liv 1774 gjorde ham kun endnu mere populær, saa at Robespierre selv begyndte at misunde og frygte ham. C. forenede sig derfor med sin forrige Patrons Fjender og bidrog til hans Fald. Men den derpaa indtraadte Reaction rettede sig ogsaa mod Robespierres forhenværende Hjælpere; C. blev udstødt af Conventet og deporteret til Guajana. Da han her søgte at ophidse Negrene mod de hvide, blev han fængslet i Sinnamari, hvor han faldt i en hidsig Feber, og efter i Feberraseri at have tømt en Flaske Rom døde han under frygtelige Smerter 8 Jan. 1796. Foruden til flere politiske Piecer var C. Forfatter til en Mængde Skuespil, som for længe siden ere glemte.

Colman, George [kōhlmænn], engelsk Dramatiker, f. 1733 i Firenze, hvor Faderen var Gesandt. Han forlod Retsstudiet for at hellige sig til Literatur og Theater, skrev 1760 Komedien »Polly Honeycomb« og »The jealous wife«, med Æmnet fra Fieldings »Tom Jones«, 1761. En Arv satte ham i Stand til at kjøbe en Andel i Coventgardentheatret, som han dirigerede, men senere ombyttede med Haymarket. Berømt er hans sammen med Garrick udarbejdede Lystspil »Clandestine marriage«. Han døde 1794 i et Galehus. — **George C.**, hans Søn, f. 1762, levede et vildt Studenterliv i Oxford og Aberdeen, skrev Digte og Komedier; men hans første Stykke blev udpebet. Under Faderens Sygdom overtog han Ledelsen af Haymarkettheatret og blev en frugtbar Skuespilforfatter; »The poor gentleman« (1802) og »John Bull« (1805) høre til de bedste nyere engelske Komedier. C.s Lystighed og Vid gjorde ham til Georg IV.s yndede Bordgjæst og Sheridans Ven; da han kom i Gjældsfængsel, fik Kongen ham løsladt og gjort til Theatercensor. Hans Lune er af drøj, saftig Art. 1830 udgav han sine Memoirer under Navn af »Random records«. Han døde 1836.

Colmatiōn (it. la colmata, Udfyldning), en kunstig Forhøjelse af sumpet Terrain. I det smaa sker det ligefrem ved at paaføre Fyld, men i det større leder man et Vandløb gjennem Sumpen, bringer det for nogen Tid til Ro i denne og tvinger det derved til at afsætte det Materiale, som medføres fra andre Steder. Denne sidste Methode bærer fortrinsvis Navn af C.

Colne [kohln], Stad i Lancashire i England, 5 M. n. for Manchester. 18,000 I. Bomuldsindustri.

Cologna Venēta [lōnja], Stad i Norditalien, 5 M. ø. s. ø. for Verona. 8,000 I. Silkemanufakturer. Handel med Vin, Silke og Hamp.

Cologny [lonjī], Landsby i Canton Genf i Schweiz, ½ M. n. ø. for Genf, ved Genfersøen, med talrige smukke Landsteder.

Colomān, Konge af Ungarn 1095—1114. Han forenede Kroatien i Personalunion med Ungarn og tvang de Korsfarere, som 1096 drog gjennem Ungarn, til underveis at holde Disciplin. Et Tog, som han gjorde ind i Rusland for at hjælpe Fyrsten af Kijev mod de andre russiske Fyrster, mislykkedes; derimod endte 1108 en Krig med Kejser Henrik V heldig. C. var en klog og energisk Regent, der hævede Kongemagten, viste Gejstlighedens Overgreb tilbage og forbedrede Retsvæsenet og Finanserne.

Colombiāno, Møntenheden i de forenede Stater i Columbia, lig den franske 5 Francs i Sølv, af Værdi 3 Kr. 60 Øre.

Colombīne, d. e. lille Due, en kvindelig Maske i de italienske Maskekomedier, maa ikke forvexles med Arlecchinetta, der har en lige saa

broget Dragt som hendes Elsker, hvorimod C. ikke havde noget bestemt Costume. Enten optraadte hun som Pantalones Kammerpige eller, sjældnere, som hans Datter. Med Undtagelse af en lille sort Maske var Costumet overladt til Skuespillerindens egen Smag, i Regelen som en pyntet Kammerpiges. I England spiller C. endnu en betydelig Rolle i Christmas-pantomimes; ellers er denne Figur næsten ganske forsvundet fra Theatrene og findes kun i Pantomimer og nu og da i Balletter.

Colŏmbo ell. **Kolamba**, d. e. Havn, befæstet Stad paa Vestkysten af Ceylon, er Sæde for Øens Regering. 100,000 I., der ere en mærkelig Blanding af Østens Folkeslag. C. er en europæisk bygget By med lige og brede Gader og mange smukke Bygninger, hvoriblandt Gouvernementshuset og en Kirke. Uagtet Reden ikke er tilstrækkelig sikker under Sydvestmonsunen, findes her dog en betydelig Skibsfart og Udførsel af Bomuld, Kaffe og Kanel.

Colōn, Guldmønt i den argentinske Republik, lig 10 Pesos, af Finhed 900 Tusendedele, indeholdende 15 Gram fint Guld, af Værdi 37 Kr. 20 Øre.

Colōn, d. s. s. Aspinwall.

Colōn, s. Columbus.

Colonel [nĕll] ell. Mignon, en Bogtrykkerskrift, s. Skrifter.

Colōnia kaldtes hos Romerne en af udsendte romerske Borgere (s. Koloni) stiftet særskilt Commune, hvis Indbyggere bevarede deres romerske Borgerret. Som Benævnelse paa Stæder forekommer Ordet hyppig, som f. Ex. C. Agrippīna, det nuværende Köln; C. Augūsta Emērita, Merida; C. Eboracēnsis, York.

Colōnna, en af de berømteste italienske Adelsslægter i Middelalderen, af hvilken Pave Martin V og mange andre ansete Mænd fremgik, har Navn af en lille By C. i Nærheden af Rom, det gamle Labicum. **Giacomo C.**, Cardinal, og hans Broder, General **Sciarra C.**, hævnede sig paa Pave Bonifacius VIII, der havde ødelagt deres Stad Palestrina, ved at understøtte Philip d. smukke ved Overfaldet paa Paven i Anagni 1303. Deres Broder, **Stefano C.**, blev 1347 fordrevet fra Rom af Tribunen Rienzi. **Otto C.**, s. **Martin V. Prospero C.** kæmpede for den franske Konge Carl VIII 1495, men hjalp senere den spanske Feltherre Gonsalvo de Cordova med at fordrive Franskmændene fra Italien. 1522 slog han Franskmændene under Lautrec og erobrede Genua. Han døde 1523. **Marc Antonio C.** vandt stor Berømmelse som Anfører for den pavelige Afdeling af Flaaden i Søslaget ved Lepanto 1571, blev siden af Philip II gjort til Vicekonge paa Sicilien og døde 1584. **Vittoria C.**, Italiens berømteste Digterinde, ſf. 1490 i Marino, blev gift med Ferrante d'Avalos, Marchese di Pescara. Hendes Aand og Skjønhed gjorde hende til Herskerinde i hendes Omgivelser. Da hendes Mand var død (1525) af sine Saar fra Slaget ved Pavia, trak V. sig tilbage i Ensomhed og syslede med Poesi, levede i Klostre i Rom, Neapel, paa Ischia osv. og døde 1547 i Rom. Hendes frie Sind drev hende over mod kirkereformatoriske Aander som Bernardino Occhino, og hendes stort anlagte Aand forstod Michel Angelo, med hvem hun levede i inderligt Venskab. Hendes »Rime spirituali« ere fulde af højidealistiske, religiøse Tanker og Toner, Frugten af inderlig, mystisk Fromhed. — Paladset C. i Rom er berømt ved sit pragtfulde Galleri, sine rige Kunstskatte og herlige Have.

Colonnāde, fr., en Sammenstilling af Søjler i Rader, især en foroven dækket og mod Siderne aaben Forbindelse mellem Bygninger eller Bygningsdele, tilvejebragt ved flere Rækker af Søjler. Saadanne C. omgav Templerne i Oldtiden eller dannede som „Propylæerne" selvstændige Bygningsværker. Harsdorffs C. mellem Palaierne paa Amalienborg hører til Kjøbenhavns smukkeste Architekturværker.

Colonnāto, den gamle spanske Sølvpjaster, af Værdi gjennemsnitlig 3 Kr. 85 Øre.

Colōnne, fr., en Troppeopstilling, ved hvilken en Afdelings enkelte Underafdelinger placeres bag hverandre i Stedet for jævnsides i udfoldet Linje. C.-Formationen bruges altid paa Marcher, og Marchecolonnen er altid aaben, d. e. med forholdsvis store Mellemrum mellem de paa hverandre følgende Afdelinger, hvorved Folkene lide mindre af Hede og Støv, og en ubetydelig Standsning af den forreste Afdeling ikke strax forplanter sig til alle de følgende. C.-Opstillingen bruges tillige tit under Fægtning, for Fodfolkets Vedkommende dog nu om Stunder mindre som egentlig Kampstilling end som den Formation, i hvilken Afdelingen, saa længe den er uden for Kanonilden, lettest og med mindst Fare for at komme i Uorden kan bevæge sig i Terrainet. Fodfolket benytter som Fægtningsformation baade Bataillonsog Compagnicolonne, der for den lettere Commandos og det bedre Sammenholds Skyld altid er sluttet, saa at Bataillonens eller Compagniets enkelte Delinger ere opstillede bag hverandre med faa Skridts Mellemrum. Naar Rytteriet gaar frem til Angreb i C.-Formation, er det altid i aaben C., for at den Uorden, der nødvendigvis opstaar ved selve Sammenstødet med Fjenden i den forreste Afdeling, ikke skal forplante sig til de følgende inden de naa frem til Stedet, hvor Kampen afgjøres.

Colonsay [kŏllonsæ], Ø ved Skotlands Vestkyst i Lornsfjorden, hører til Argyll-Shire; 3 M. lang og ¼ M. bred, med c. 1,000 I. En ved Lavvande tør Kanal skiller C. fra den sydligere liggende, mindre Ø Oronsay.

Coloqvint, Frugt af Colonqvintagurken, s. Agurkfamilien. Den er af Størrelse som Æbler og bestaar inden for Skallen af en let, svampet, hvid Marv og en Mængde vægstillede Frø. Marven har en meget bitter Smag, indeholder et særegent Stof, Colocynthin, og bruges i Medicinen som stærkt afførende Middel.

Colorādo, 1) Flod i de forenede Stater i Nordamerika, opstaar i Territoriet Utah ved Foreningen af den fra Klippebjærgene (Union Peak i Windriverkjæden) kommende Green River og den fra Sierra Madre kommende Grand River, løber mod S. V., optager

fra højre Side Virgin og fra venstre Side San Juan, Colorado Chiquito og 12 M. oven for sit Udløb Gila og falder i den californiske Havbugt. 200 M. lang. Floden løber i store Strækninger igjennem dybe Kløfter, de saakaldte Cañons (s. d. A.), og danner talrige store Fald. 2) Flod i Sydamerika, ogsaa kaldet Gobu Leobu, udspringer paa Andesbjærgenes Østside i den sydlige Del af det egentlige Argentina og løber mod S. Ø. til Atlanterhavet.

Colorādo, en af de forenede Stater i Nordamerika, mellem 37° og 41° n. Br., omgiven af Territorierne Wyoming, Utah og New-Mexico og Staterne Kansas og Nebraska. 4,890 □ M. med 194,000 J. (1880), hvoraf ⅔ Mænd og ⅓ Kvinder. Af denne Befolkning vare 2,500 Negre, 600 Chinesere og 150 Indianere, Resten Amerikanere eller indvandrede Europæere. C. er i dets vestlige Del et af Klippebjærgenes Parallelkjæder opfyldt Land med talrige Bjærgtoppe, der naa op over 14,000 F.s Højde. Indtil en Højde af 8,000 F. frembyde Bjærgene fortrinlige Græsgange, længere nede store Birke- og Naaletræskove, neden for hvilke der er frugtbart Agerland, vel skikket til Dyrkning af Hvede, Majs, Byg og Havre. Naar man fjærner sig fra Bjærgene mod Ø., gaar Landet over i ufrugtbare Prairistrækninger. Fra Bjærgene løbe mod Ø. Kildefloder til Platte, Kansas og Arkansas, mod V. til C. (Grand River). Opdagelsen af Guld 1858 ved Pike Peak i Landets Midte medførte snart en betydelig Indvandring, saa at C., der hidtil udgjorde en Del af Utah, i Marts 1862 blev organiseret som et eget Territorium. Da Befolkningen 1866 var steget betydelig, ansøgte den om at optages i Unionen som Stat, hvilket dog afslogs, fordi Forfatningsudkastet nægtede Negrene Stemmeret. Først 1876 fandt Optagelsen Sted. C. sender ét Medlem til Repræsentanthuset. Hovedstad Denver.

Colorādobille, d. s. s. Kartoffelbille.

Coloratūr, af lat. color, Farve, i Sangmusik en Tonefølge af større eller mindre Udstrækning, som synges paa én Vocal eller én Stavelse. Den colorerede Sang er af gammel Oprindelse; i den gregorianske Kirkesang anvendtes den f. Ex. som Udsmykning paa Ordet Halleluja, og i Arien optraadte denne Forsiring allerede i det 17de Aarh., men fik Højdepunkt naaede den dog først i den saakaldte store Arie, hvor den brugtes baade paa passende og upassende Steder. Den nyere Tids klassiske Componister anvende saa godt som ikke C., eller i alt Fald kun efter en meget indskrænket Maalestok.

Colorimēter, d. e. Farvemaaler, et af Zöllner opfundet Instrument til Bestemmelse af Stjærnernes Farve.

Colorit, Farvegivning, det særlige Præg en Malers Farvegivning har; colorēre, male med Farver, bruges især om Anvendelsen af Vandfarver paa en Haandtegning eller trykt Afbildning.

Colōrno, Stad i Norditalien, 2 M. n. for Parma. 3,000 J. Prægtigt af Farneserne opført Pallads, der tjente Hertugerne af Parma til Sommerophold. I Slotscapellet er et mægtigt Orgel, et af de største i Italien. Stor Park med rige Væxthuse og botanisk Have.

Colossēum, Roms største og pragtfuldeste Amphitheater. Dets Bygning begyndtes under Kejser Vespasian og fuldendtes under Titus 80; det kaldtes derfor det flaviske Amphitheater. Det var bestemt til Afholdelsen af storartede Dyrekampe og Gladiatorfægtninger og kunde ogsaa, da Arenaen kunde sættes under Vand, benyttes til Fremstilling af kunstige Søslag. Paa Carl d. stores Tid stod det endnu ubeskadiget; nu er det kun en kæmpemæssig Ruin. Bygningen var 637 F. lang, 538 F. bred og 162 F. høj. Ydersiden fremviser 4 Etager, af hvilke den øverste bestod af en med Vinduer forsynet Mur med Gesims. Af Ydersiden staar nu kun den Del, der vender mod Esquilinerhøjen. Det hele havde tidligere 4 med Firspand prydede Pragtindgange. Indvendig var der om Arenaen opført 5 Mure; de to yderste, der vare gjennembrudte med Buer, dannede et Slags Forhaller; de inderste sænkede sig indad og bar Tilskuernes Sæder. Losterne over disse dannede en Terrasse, over hvilken Flaadens Matroser udspændte det saakaldte Velarium til Beskyttelse mod Solstraalerne. Antallet af Tilskuere, der kunde rummes af C., angives til 80—90,000. I den nyeste Tid er der foretaget betydelige Udgravninger.

Colōstrum, lat., Raamælk, s. Die.

Colporteur, fr. [tör], Bissekræmmer, Ombærer af Bøger til Salg. Colportage [tāsche], Ombæren af Varer. Colportēre, bære Varer om til Salg.

Colquhoun, Patrick [kohūhn], f. 1745 i Skotland, foranledigede som Kjøbmand i Glasgow de Parlamentsacter, der 1788 hævede Auctionstolden for Manufakturvarer og lagde Grunden til den store Afsætning fra Skotland og Manchester til Fastlandet. Som Politiembedsmand i London fra 1792 virkede C. meget for de fattiges Vel; d. 1820.

Colt, Samuel [kohlt], nordamerikansk Ingenieur, f. 1814, opfandt 1828 paa en Rejse som Skibsdreng Revolveren, men fik først 1835 Lejlighed til at grundlægge en Fabrik for at gjennemføre sin Opfindelse. Fabriken gik fallit 1842, men Planen gjenoptoges 1847 og lykkedes saa godt, at C. blev en hovedrig Mand; han døde 1862.

Colūmba, Colum, Skotternes Apostel, f. c. 520 i Irland, hvor han stiftede Klostrene Dair, nu Derry i Londonderry, og Dairmag, nu Durrow, sejlede 563 med 12 Disciple til den lille Hebrides Ø Hy eller Hii, der senere kaldtes Iona og nu hedder Icolmkill. Her stiftede han et Kloster og en Kirke og omvendte herfra hele den endnu hedenske Del af Skotland. Talrige Klostre bleve anlagte, ikke blot i Skotland, men ogsaa i Nordengland, og Abbeden i Iona var igjennem flere Generationer ikke blot Primas for alle disse Klostre og Klostrene i Irland, men ogsaa Metropolit for Skotlands og Northumberlands Kirker, hvis Visper han indviede. C. d. 597.

Columbānus, den hellige, f. c. 550 i Prov. Leinster i Irland, blev uddannet i Klostret

Bangor og gik allerede i sit 20de Aar med 12 Ledsagere til Frankrig, hvor de nedsatte sig i Vogeserne og stiftede Klostrene Luxeuil, Besançon o. a. Men den strænge Tugt, som C. udøvede, mishagede den burgundiske Klerus og Dronning Brunehilde; C. maatte drage bort og kom efter megen Omflakken til Schweiz, hvor han fæstede Bo i Bregenz. Men ogsaa herfra blev han fordreven 612 og drog til Italien, hvor han beskyttet af Longobarden Agilulf grundede det berømte Koster Bobbio. D. 615; Mindedag 15 Nov.

Columbārie, Dueslag, Niche i de gammelromerske Gravkamre, hvori Askekrukken optoges; i de nye Ligbrændingsanstalter Rummet, hvori Askeurnerne opstilles.

Colūmbia var en Tid lang Fællesnavn for den nordlige Del af Sydamerika, de tidligere spanske Landskaber Ny-Granada (med Quito) og Venezuela. Det var den Del af Amerikas Fastland, som Columbus først havde opdaget og kaldt »Tierra firma«, og var ligeledes den Del af Spaniens Besiddelser, hvor Frihedskrigen begyndte. Moderlandets egennyttige Styrelse, Vicekongernes Vilkaarlighed og Spaniernes Havesyge vakte Misfornøjelse blandt Creolerne, og allerede 1797 foreslog Miranda fra Venezuela den engelske Minister Pitt at hjælpe Kolonierne til Frihed og republikanske Forfatninger. 1806 gjorde han selv med engelsk Hjælp et Opstandsforsøg i Caracas, men det mislykkedes. Først efter at Napoleon I havde gjort sig til Herre i Spanien, vaagnede Selvstændighedsønskerne, og 19 April 1810 fandt en Revolution Sted i Caracas, dog uden Blodsudgydelse. De spanske Embedsmænd bortsendtes, en midlertidig Junta indsattes, og flere trykkende Skatter afskaffedes saa vel som Slavehandelen. Man vilde dog ikke løsrive sig fra Moderlandet, men krævede kun lige politiske Rettigheder. Bevægelsen udbredte sig snart til Ny-Granada, og derfra til det øvrige spanske Amerika. 26 Juli 1810 blev den spanske Vicekonge i Bogota fordreven, og Juntaer indsattes i de forskjellige Provinser. Da man ikke i Moderlandet vilde gjøre nogen Indrømmelse til Frihedsønskerne, sammentraadte 2 Marts 1811 Udvalgte fra de forskjellige Juntaer i Venezuela og vedtog Landets Uafhængighed og en republikansk Føderativforfatning i Lighed med den nordamerikanske, dog med et Tremandsraad i Stedet for en Præsident og med Ligestilling for de farvede. Men et Jordskjælv, som indtraf 26 Marts 1812 og ødelagde en stor Del af Caracas, slog Indbyggerne med Rædsel og betragtedes som en Gudsdom; de „Leale“ (Loyale) fik Overmagten, og Miranda, som var Republikanernes Overgeneral, maatte 26 Aug. indgaa en Capitulation, hvorefter hele Landet underkastede sig. Capitulationen krænkedes paa det skjændigste; Republikanerne bleve i Mængde henrettede eller bortførte i Fangenskab til Europa, deriblandt Miranda selv, som 1816 døde i et Fængsel i Cadiz. I hans Sted optraadte Bolivar som Leder med Cartagena som Udgangspunkt og havde i Løbet af 1813 indskrænket Spaniernes Herredømme i Venezuela til Puerto Cabello; men Boves gjenoprettede snart deres Magt ved en Hær, dannet af frigivne Slaver og Forbrydere, og forjog Bolivar til Cartagena. Ikke bedre gik det Opstanden i Ny-Granada, til Dels som Følge af Uenighed mellem Lederne om den fremtidige Statsordning og af de andre Provinsers Skinsyge imod Bogota. Spanierne, som fik Hjælp fra Peru, fik efterhaanden Bugt med Republikanerne og tog i Juni 1814 deres Fører Marino til Fange. I Apr. 1815 kom General Murillo fra Spanien med 12,000 Md. Kjærnetropper, gjennemførte under store Grusomheder en fuldstændig Reaction og indtog i Slutn. af Aaret endog Cartagena. 1817 begyndte Opstanden paa ny med forøget Kraft under Bolivar, Paez o. fl.; Murillos Angreb paa Øen Marguerita mislykkedes aldeles, og en ny Regering dannedes i Angostura, hvor ogsaa en Congres kom sammen i Febr. 1819 og valgte Bolivar til Dictator. Denne drog nu frem imod Ny-Granada, sejrede ved Boyaca og indtog Bogota, hvorpaa de to Lande forenedes under Navnet C. 1821 fulgte Sejren ved Carabobo; Caracas og andre Byer overgav sig; den nye Forfatning kundgjordes 30 Aug. med Bolivar som C.s Præsident, og n. A. sluttede Ecuador sig dertil som en selvstændig Del. Dog holdt Spanierne i Maracaibo og Puerto Cabello sig endnu længe. Men skjønt Landet saaledes var befriet, var Roligheden dog ikke dermed sikret, thi to Partier stredes, hvoraf det ene under Bolivar vilde have en stærkt centraliseret Forfatning med en livsvarig Præsident og udstrakt Myndighed for Centralregeringen, medens det andet under Santander vilde en føderativ Ordning med stor Selvstændighed for de enkelte Landsdele. Allerede 1826 gjorde Paez et Forsøg paa at løsrive Venezuela, og skjønt Bolivar 1828 valgtes til livsvarig Præsident og fik en Magt i Lighed med den franske Førsteconsuls 1799, og Santander blev forvist til Europa, udbrød snart efter en Opstand imod ham i Ny-Granada, og i Jan. 1829 løsrev Venezuela sig under Paez; Ecuador fulgte 1830 Exemplet, og C. havde dermed ophørt at være til.

Colūmbia ell. Oregon, Flod i Nordamerika, udspringer i Hudsonsbugtlandene under 50° n. Br. fra en Bjærgsø paa Vestsiden af Klippebjærgenes Hovedkjæde, løber først mod N. til Mount Hooker, derefter mod S. ind i de forenede Stater (Territoriet Washington), som den gjennemløber i flere store Buer, og hvorfra den fra venstre Side optager den 130 M. lange Clarke, den 175 M. lange Lewis ell. Snake (Slangefloden) og den fra Oregon kommende Willamette. Efter at have optaget Snake bøjer den mod V., danner Grænsen mellem Washington og Staten Oregon og falder efter et Løb af 340 M. i det store Ocean neden for Astoria.

Colūmbia, et District i de forenede Stater i Nordamerika, der ved Potomacfloden skilles fra Staten Virginia og for øvrigt omgives af Maryland. 3,3 □ M. med 178,000 I. (1880). C. hører ikke til nogen Stat, men udgjør det saakaldte Forbundsdistrict umiddelbart under Congressen, er ikke repræsenteret i denne og tager ikke Del i Præsidentvalget. Det ud-

gjorde oprindelig et Kvadrat af noget over 2 Miles Længde og Bredde, der 1790 og 1791 blev afstaaet af Virginia og Maryland, for at Forbundshovedstaden Washington derpaa kunde anlægges; Virginia fik sin Del tilbage 1846.

Columbia, Hovedstad i Staten Sydcarolina i Nordamerika, ligger midt i Landet ved Floden Congaree, 86 M. s. v. for Washington. 10,000 J. C. blev næsten ganske afbrandt 1865.

Columbias forenede Stater, tidligere Ny-Granada, er siden 20 Sept. 1861 en Føderativrepublik i Sydamerika, bestaaende af følgende særskilte Stater:

	□ M.	Befolkning. (1870).	Hovedstad.
Panama (Ostmo)	1486	225,000.	Panama.
Bolivar	999	242,000.	Cartagena.
Magdalena . . .	1150	97,000.	SantaMarta.
Santander . . .	772	433,000.	Socorro.
Antioquia . . .	1050	366,000.	Medellin.
Cauca	2454	435,000.	Popayan.
Tolima	850	231,000.	Ibague.
Boyaca	799	509,000.	Tunja.
Cundinamarca .	400	410,000.	Bogota.
Territorier ø. for Cordillererne	5130	4,000.	
	15,090	2,952,000.	
Vilde Indianere		50,000.	
		3,002,000.	

Landet omgives mod Vest af det store Ocean, mod N. af det caribiske Hav, mod Ø. af Venezuela og mod S. af Brasilien og Ecuador. Den vestlige og nordlige Del optages af Andesbjærgene (s. Andes), den østlige hører til Amazonsletten og Orinocosletten. De betydeligste Floder ere Atrato, der falder i Darienbugten, Magdalena med dens store Biflod Cauca, der falder i det caribiske Hav, Meta og Guaviare, der falde i Orinoco, og Rio Negro, Japura og Putomayo, der falde i Amazonfloden. Klimaet i Slettelandet er tropisk; Strækningerne mellem 2,000 og 6,000 F.s Højde kaldes „Tierras templadas" (tempererede), over 6,000 F. „Tierras frias" (kolde). Hovedfrembringelserne af Planteriget ere Cacao, Bomuld, Sukker, Tobak, Kaffe, Indigo, Majs, Ris, forskjellige Kornsorter, Maniok, Læge- og Krydderplanter. Antallet af Hornkvæg, Heste og Muldyr er meget betydeligt, og paa de udstrakte Sletter i Landets sydøstlige Del findes store Hjorder af forvildet Hornkvæg. Af vilde Dyr forekomme de for Sydamerikas hede Egne sædvanlige. Mineralprodukter ere Guld, Sølv, Kobber, Jærn, Bly, Kvægsølv og forskjellige Ædelstene; men Bjærgværksdriften er kun ubetydelig. Af Befolkningen angives omtrent Halvdelen at være af europæisk Herkomst, c. 100,000 Negre og Resten hvide Blandinger af Europæere og Indianere, samt uafhængige Indianere. Den katholske Religion er Statsreligion; i Spidsen for Gejstligheden staar 1 Ærkebiskop og 9 Biskopper. Befolkningens Hovederhverv er Agerdyrkning, Kvægavl og Handel. Denne drives navnlig fra Nordkystens Havne; i Landets Indre besværes den meget ved Mangelen af Veje. Handelsomsætningen 1881—82 udgjorde for Indførsel 46 Mill. Kr. og for Udførsel 69 Mill. Kr. England og Nordamerika udførte hvert for omtrent 17 Mill. Kr., Frankrig og Tyskland hvert for c. 8 Mill. Kr. De vigtigste Udførselsartikler vare Chinabark for 12 Mill. Kr., Kaffe 11 Mill. Kr., Tobaksblade 5 Mill. Kr. og Huder 4 Mill. Kr. Af Guld og Sølv i Barrer udførtes for 10 Mill. Kr. Den af Lesseps projecterede og allerede under Udførelse værende Skibsfartkanal mellem det caribiske og det stille Hav vil være af største Betydning for C.s Udvikling. Kanalens Længde bliver c. 10 Mil, og Anlægsomkostningerne ere foreløbig anslaaede til c. 400 Mill. Kroner. Industrien er yderst ubetydelig, og selv af Beklædningsgjenstande og Metalvarer maa det meste indføres; den eneste Industrigren, der staar paa et noget højere Trin, er Straafletning. Skibsfarten drives næsten udelukkende med Dampskibe, hvoraf 1881—82 for Indgaaende 618 med 756,000 Tons. Af Jærnbaner var i Drift 5 Smaastrækninger med samlet Længde 23 Mil, Telegraphlinjer c. 400 Mil. I Spidsen for Regeringen staar en paa to Aar ved directe Valg i de forskjellige Stater udvalgt Præsident med 7 Ministre. Den lovgivende Magt bestaar af et Senat med 3 Medlemmer for hver af de 9 Stater og et Repræsentantkammer, til hvilket de enkelte Stater sende en Deputeret for hver 50,000 J. og desuden ēn, saafremt de endnu have en Rest af mindst 20,000 J. I Bogota er en fælles Højesteret. Under Forbundsmagten henhøre Udenrigsanliggender, Beskatning af Handel og Skibsfart, Mønt, Maal og Vægt, Panamakanalen og Stridigheder mellem Enkeltstaterne. I Spidsen for disse staa Præsidenter, valgte paa 2 Aar. De fælles Statsindtægter angives for Aaret indtil 31 Aug. 1882 til 17 Mill. Kr. Statsgjælden udgjorde c. 80 Mill. Kr. Budgettet 1882—83 havde et Deficit af 13 Mill. Kr. Forbundshæren udgjør i Fredstid 3,000 Md.; i Krigstid ere de enkelte Stater pligtige at stille 1 pCt. af Befolkningen. Forbundets Hovedstad er Bogota. — Efter Columbias Opløsning (s. den første Art. C.) blev Ny Granada 1831 en særlig Stat og fik n. A. sin første Forfatning. Den første Præsident var General Santander (1833—37); efter ham kom Dr. Marquez, som 1839—41 maatte kæmpe mod General Obandos Opstand, hvorved Landets Velstand og Udvikling led saare meget. Dog hævdedes den lovlige Myndighed saa vel under ham (et Par Provinser rev sig løs, men underkastede sig igjen) som under hans Efterfølgere, Generalerne Herran og Mosquera. Statsgjælden formindskedes, Undervisningen og Indvandringen fremmedes, og Forfatningen ændredes i conservativ Aand, idet umiddelbare Valg indførtes og indskrænket Valgbarhed. 1849 sejrede Omvæltningspartiet og valgte General Lopez til Præsident, under hvem Dr. Murillo som Finansminister 1851 gjennemførte en afgjort demokratisk Statsordning med almindelig Valgret, umiddelbare Valg, udstrakte politiske Friheder, Adskillelse af Stat og Kirke, Inddragelse af Kirkens Ejendomme,

samt en yderlig Decentralisation. 1853 valgtes Obando til Præsident, men allerede n. A. udbrød Borgerkrig, idet de videst gaaende Demokrater greb til Vaaben og indsatte en Dictator. Deres Planer strandede, og 1857 valgtes en conservativ Præsident Ospina; men samtidig foretoges (15 Juni 1857) en Omdannelse af Statens Ordning, saaledes at der oprettedes 8 (senere 9) souveræne Stater, som kun sammenholdtes ved meget løse Baand. Snart udbrød dog nye Uroligheder, og efter flere Kampe indtog Mosquera Bogota og fik 20 Sept. 1861 vedtaget Navnet „C.s forenede Stater". 1862 havde han overvundet sine Modstandere og gjorde forgjæves Forsøg paa at tilknytte Ecuador, men nedlagde sit Dictatur i Febr. n. A. og gjennemførte en ny Forfatning 8 Maj 1863. Derefter valgtes Murillo til Præsident og efter ham 1865 Mosquera, som 1867 gjorde Statscoup og udraabte sig til Kejser „Thomas I", men blev overvunden og forvist. 1872—74 var Murillo igjen Præsident og arbejdede for en Kanal gjennem Panamatangen. Siden har der ikke været større Uroligheder.

Colúmbia, Britisk, et District i det engelske Nordamerika, omgivet mod V. af det store Ocean og en Del af det forhen russiske Amerika, mod S. af de forenede Stater, mod hvilke Breddecirklen paa 49° n. Br. danner Grænsen, mod Ø. af Klippebjærgene, og mod N. begrænset af Breddecirklen paa 60° n. Br. 16,000 □ M. med 50,000 J. (1881), heri medregnet den langs Kysten liggende store Ø Quadra ell. Vancouver, Dronning Charlottes Øer og flere mindre. Kystlandet, der tidligere kaldtes Ny-Georgien og Ny-Hannover, er Bakkeland; længere inde hæve sig Cascadebjærgene parallelt med Kysten og mellem disse og Klippebjærgene i Landets nordlige Del Peakbjærgene. Af Floderne ere Fraser og Columbia ell. Oregon de vigtigste. Fraser udspringer paa Klippebjærgene, har sydlig Hovedretning, optager Afløbet fra talrige Søer og falder i Georgiastrædet mellem Vancouvers Ø og Fastlandet. Ved denne Flod og dens Bifloder opdagedes Guld 1856, hvorefter en stærk Udvandrerstrøm fra Californien begav sig derhen og i Begyndelsen fandt rigt Bytte. Fra Maj til Nov. 1861 indvandtes her 28 Mill. Kr. i Guld; men senere viste Udbyttet sig temmelig usikkert, hvorfor mange Guldgravere igjen forlod Landet. Klimaet er ustadigt og temmelig raat; men her findes godt Græsland og fortrinlige Træsorter, navnlig Gran, Fyr og Cedre. Landet er rigt paa Pelsdyr, Bøfler, Bjærgfaar og Fuglevildt, og Floderne paa Foreller, Karper, Lax og Stør. Ved Kysten drives Sildefiskeri. Foruden Guld leverer Mineralriget forskjellige Stenarter, Stenolje og Kul. Indianerne, der udgjøre Befolkningens Hovedmasse, tilhøre flere Stammer og leve fornemmelig af Fiskeri. Hovedstaden er Queenborough, nu sædvanlig kaldet Ny-Westminster, ved Fraserfloden, 4 M. fra dens Munding. C. udgjør siden 1859 en Del af Dominion of Canada.

Colúmbiapresse, en Bogtrykkerpresse, der opfandtes c. 1818 af George Clymer i Philadelphia og vakte stor Opsigt ogsaa i Europa, men siden fortrængtes, navnlig af Hagarpressen.

Columbit, et sort, metalglinsende Mineral, der har Haardheden 6, bestaar af niobsurt Jærnforilte og findes i smukke, rhombiske Krystaller ved Kryolithen i Grønland.

Colúmborod (Colomborod) faas af Jateorrhiza palmata, der voxer i det sydlige Afrika. Den har en bitter, slimet Smag, indeholder en organisk Base, Berberin, desuden et indifferent Stof, **Columbin, Columbosyre** og Stivelse. C. benyttes i Medicinen som stoppende Middel.

Columbrétes, en Gruppe af ubeboede, kun stundom af Fiskere besøgte Klippeøer i Middelhavet, 7 M. fra den spanske Kyst, ø. for Castellon de la Plana.

Colúmbus, 1) Stad i Staten Georgia i Nordamerika, 20 M. s. til v. for Atlanta ved Floden Chattahoochee. 6,000 J. Livlig Handel og betydelig Industri, navnlig Bomuldsspinderi. 2) Stad i Missisippi ved Floden Tombigbee, 29 M. n. ø. for Jackson, med 5,000 J., den vigtigste Handelsplads i Statens nordlige Del. 3) Hovedstad i Staten Ohio ved Floden Scioto, 70 M. v. til n. for Washington. 52,000 J. (1880). Bispesæde. Smukt bygget Stad, der først er anlagt 1812. Stort Statshus, Unionsarsenal, Tugthus og Daareanstalt.

Colúmbus, Christoffer, paa spansk **Colón**, f. 1456 (ikke som tidligere almindelig fortalt 1436) i Cogoleto, gik meget tidlig under en Slægtning, der var genuesisk Admiral, paa Krydstog i Middelhavet og sendtes 1470 af sin Fader til Pavia for at lære Kosmographi og Astronomi. Snart drog han ud paa nye Sørejser, 1473 til Archipelagus og 1477 til Island. Derfra kom han til Lissabon og ægtede Felippa Palestrello (d. omtr. 1480), Datter af Gouverneuren paa Madeira. C. fik derved Lejlighed til at gjøre Rejser til Guineakysten 1482—84, og her blev han ved at iagttage ukjendte Træfrugter og Stykker af indianske Baade, som opskylledes af Havet, styrket i sin Tro paa, at der laa et stort Fastland langt mod V. Ogsaa kom han i Forbindelse med den italienske Astronom Toscanelli, som delte hans Tro. C. tilbød først Kong Johan II af Portugal at gjøre Togt, men fik Afslag (kun Mart. Behaim raadede Kongen til at vove Forsøget); han gjorde derefter gjentagne Henvendelser til det spanske Kongepar, i hvis Tjeneste han traadte 1486, sendte 1487 sin Broder Bartolomeo til England i samme Øjemed og vilde 1491 tilbyde den franske Konge sin Tjeneste. At C. blev afvist, skyldtes dels hans egne overdrevne Fordringer, dels Frygten for, at Planen var alt for vovelig, ja ligefrem ugudelig. Endelig kunde hans Belyndere trænge igjennem med deres Forslag, og C. sluttede nu 17 Apr. 1492 en formelig Contract med Ferdinand d. katholske og Isabella, hvorefter han med alle sine Arvinger udnævntes til „Admiral for alle nye Have og Vicekonge i de Lande og Øer, han maatte opdage" og skulde have en Tredjedel af de derved vundne Indkomster. 3 Aug.

1492 løb C. ud fra Palos med 3 smaa Skibe og 90 Md.; han kom 24 Aug. til Teneriffa og styrede 6 Sept. ud imod V. til det ukjendte Maal. Da der hengik Uger, inden det ventede Land viste sig, begyndte Mandskabet at knurre, men de gængse Historier om Mytteri og Trusler imod ham ere usande. Magnetnaalens Afvigelser og Banker af Søgræs viste, at C. havde Ret i sine Beregninger; men 7 Oct. ændrede han sin første Cours, hvorved han vilde være kommen til Nordamerika, og styrede imod Sydvest. Natten mellem 11 og 12 Oct. iagttog Udkiggerne fra det forreste Skib Land, og næste Dag gik man i Land paa Guanahani, en af Bahamaøerne, som nu fik Navnet „San Salvador" (efter Frelseren). Derfra styrede C. efter Indbyggernes Anvisning mod Syd, opdagede 27 Oct. Cuba og 6 Dec. Haiti, der blev kaldt Hispaniola („lille Spanien"), og hvor et Fort blev bygget. 4 Jan. 1493 rejste C. tilbage, løb 15 Marts under Klokkernes Klang og Folkets Jubel ind i Havnen ved Palos og drog derfra som i et Sejerstog gjennem Landet til Barcelona, Kong Ferdinands Sæde, hvor han modtoges med stor Hæder og udnævntes til Grande. 25 Sept. s. A. tiltraadte C. sin anden Rejse med 17 Skibe og 1500 Md., samt udstyret med Midler til at grundlægge en Nybygd; bl. a. havde han Dyr og Frugter med for at indføre dem i de fremmede Lande. Paa denne Rejse opdagede C. flere af de smaa Antiller (Guadeloupe), samt Jamaica og Portorico, og grundlagde en ny Koloni paa Haiti, efter at den ældre var gaaet til Grunde i Kampe med Indianerne. Snart fik C. flere Vanskeligheder at kæmpe mod, især fordi hans Ledsagere skuffedes i deres Forhaabninger om hurtig at vinde Rigdomme. Ogsaa i Spanien saa man hans Færd mod Mistro, og en Commissær udsendtes for at undersøge den; for at styrke sin Stilling drog C. 20 Marts 1496 tilbage, efter at have afpresset Indbyggerne en stor Mængde Guld og indsat sin Broder Bartolomeo til Statholder. C. dæmpede ogsaa Misnøjen hjemme, men kunde først 30 Maj 1498 tiltræde sin tredje Rejse; man maatte tømme Fængslerne for at skaffe ham Mandskab. Han opdagede 1 Aug. Nordkysten af Sydamerika ved Orinoccos Munding og kaldte dette Land »Tierra firma« (Fastlandet), medens han til sin Død troede at være kommen til Indien og derfor kaldte Øerne „Vestindien" og Indbyggerne „Indianere". Ved sin Tilbagekomst til Haiti maatte C. for at dæmpe Misnøjen blandt sine Folk uddele Jord til dem og knytte de indfødte som Arbejdere dertil; han gav derved Stødet til de senere Undertrykkelser, ligesom han gav Regeringen hjemme Anvisning paa Slavehandel som en Rigdomskilde. Indianerne bleve ogsaa forfulgte, og mange af dem dræbtes. Imidlertid var Mistanken imod ham bleven stærk i Spanien, og 1500 udsendtes Bovadilla med udstrakt Fuldmagt. Han lod strax C. og hans to Brødre lægge i Lænker og føre til Spanien, hvor de kom 20 Nov. Men denne Mishandling oprørte alle og bragte Kongen selv til at skamme sig; Bovadilla hjemkaldtes, men Løfterne til C. bleve ikke holdte. 11 Maj 1502 foretog C. sin fjerde Rejse, men da han kom til Haiti, nægtedes der ham Adgang til Havnen, og han drog da ud paa Togt. Han kom til Landtangen ved Panama og sejlede langs denne og Mellemamerikas Kyst i Haab om at finde en Gjennemgang til Indien. Ved Veragua (i Columbia) maatte C. udstaa alvorlige Kampe mod Indianerne, og 14 Juni 1503 strandede hans Skib paa Jamaica, hvor han maatte tilbringe et helt Aar, medens to af hans Ledsagere paa Canoer sejlede til Haiti for at hente Hjælp. Men Gouverneuren vilde ikke yde nogen, og C. havde al sin Fasthed og Snildhed nødig for at afværge Indbyggernes Angreb og faa Levnedsmidler hos dem; bl. a. indjog han dem Skræk ved at forudsige en Maaneformørkelse (29 Febr. 1504). Først 28 Juni 1504 kunde C. paa et Skib fra Haiti sejle hjem, kom syg til Spanien 7 Nov. og døde i Valladolid 20 Mai 1506. I sin sidste Levetid nedskrev C. sine »Profecias«, en Blanding af mystiske og kosmographiske Anskuelser, og bød, at de Lænker, han en Gang havde maattet bære, skulde nedlægges i Ligkisten; denne blev 1536 ført over til San Domingo og derfra 1796 til Havanna. C.s Dagbog over hans første Rejse er udgiven af Navarrete i hans Samling »Viages de los Españoles« (5 Bd., 1828—37) og tillige med hans andre Værker af Torre i Lyon (1864). Af Levnedsbeskrivelser er Wash. Irvings (4 Bd., 1828) den mest bekjendte. Historien om „**Columbus's Æg**" fortælles saaledes, at C. ved et Gjæstebud forpligtede sig til at faa et Æg til at staa paa Spidsen paa en Marmorplade; da Muligheden heraf blev benægtet, trykkede han med et let Stød Ægget fladt i Spidsen og bragte det saaledes til at staa. Historien bør imidlertid henføres til den italienske Architekt Brunellesco (s. d. A.). C.s ældste Søn, **Diego**, f. c. 1480, fulgte Faderen paa hans anden Rejse og opnaaede omsider 1509 ved sit Ægteskab med en Dame af Huset Alba at gjenindsættes i sine Rettigheder, men maatte udstaa lignende Krænkelser som Faderen og langvarige Fjærnelser fra sine Lande; d. 23 Febr. 1526. Hans Søn **Luiz** afstod 1540 sine Rettigheder til Kronen, og med Diegos Sønnesøn uddøde C.s mandlige Slægt 1578. C.s yngre Søn, **Fernando**, f. 1488, fulgte ham paa den sidste Rejse og rejste meget omkring i Europa, samlede et stort Bibliothek og skrev en kort Levnedsbeskrivelse af C.; d. 1539. C.s Broder, **Bartolomeo C.**, var kommen til Portugal før C. og vandt Ry som Korttegner; han havde Del i Opdagelsen af det gode Haabs Forbjærg og drog 1487 til England for at faa Hjælp til Broderens paatænkte Togt, drog 1494 til Haiti og grundlagde San Domingo, fulgte Broderen 1502 og døde 1514 som Forstander for Bjærgværkerne paa Cuba.

Columbus, Samuel, svensk Digter, f. 1642 paa Husby i Dalarne i en Familie, som nærede stor Kjærlighed til Poesi og Musik. Faderen, **Jonas C.** (f. 1586, d. 1663), der, inden han blev Præst i Husby, som Lector ved Westerås Gymnasium og 1625—30 som Prof. i Poesi i Upsala havde holdt Forelæsninger ogsaa over Musik, var en i sin Tid ej ubetydelig Digter;

og Broderen **Johan C.** (f. 1640, d. 1684), der ligesom Faderen var en Ven af Musik, var en af Sveriges ypperste latinske Digtere. Efter endte Studier i Upsala blev C. af Stjernhjelm, som omfattede ham med faderlig Kjærlighed og opmuntrede hans Tilbøjelighed for Poesi, ansat som Cancellist i Antiqvitetscollegiet. 1674 foretog han en Rejse til Tyskland, Holland, England, Frankrig og Danmark, men døde strax efter Hjemkomsten 1679. I poetisk Begavelse, i Smag og Versenes techniske Behandling staar C. blandt samtidige svenske Digtere sin Læremester Stjernhjelm nærmest; heldigst var han i sine lyriske Digte, især de paa Tysk forfattede, i hvilket Sprog han, ligesom overhovedet alle den Tids svenske Digtere, bevægede sig med større Lethed end i Modersmaalet. C.s Digte udgaves efter hans Død under Titel »**Samuelis Columbi Bibliske Verld sampt andre hans Poetiske Skriffter**« (1687 og senest 1856 af Hanselli). I Haandskrift efterlod C. et for hans Tid mærkeligt sprogligt Arbejde, »En Svensk Ordeskötsel ang. bokstäfver, ord och ordesätt«, som først nylig er blevet udgivet (1881).

Columēlla, L. Junius Moderatus, romersk Forfatter fra Midten af det 1ste Aarh., f. i Cadiz i Spanien, er Forfatter til et velskrevet Værk om Landvæsenet i 12 Bøger »De re rustica«, hvortil som Tillæg slutter sig en Bog om Træculturen. 10ende Bog »de cultu hortorum« er affattet i Hexametre og kan betragtes som en Fortsættelse af Vergils »Georgica«.

Colŭmne kalde Bogtrykkerne de enkelte til en Form hørende Sider eller Spalter.

Comacchio [mākkjo], Stad i Norditalien, 10 M. ø. n. ø. for Bologna. 10,000 I. i C. og dens District. Bispesæde. C. har en yderst usund Beliggenhed i de efter Staden opkaldte Laguner. Fiskeri, Saltproduktion.

Comancher [māntscher], en vild Indianerstamme, der lever af Jagt og Røveri paa de store Prairier omkring Colorados og Rio Grande del Nortes Kilder i Colorado og Ny-Mexico; deres Sprog er beslægtet med de mexicanske. C. ere dygtige Ryttere, af kraftig Legemsbygning og besidde stor Færdighed i Brugen af deres Vaaben. De plyndre ofte Kolonisterne og ere til Dels af blandet Blod, da de hyppig have bortført Kvinder, især Creolerinder, fra Nordmexico og Texas. Deres Antal er omtr. 19,000.

Comayāgua, tidligere Hovedstad i Republiken Honduras i Mellemamerika, ligger inde i Landet. 8,000 I. Bispesæde.

Comb ell. **Coom** [kuhm], engelsk Rummaal, lig 32 Gallons ell. 150½ danske Potter.

Combattānt, enhver i Hæren, hvem det paaligger at tage umiddelbar og personlig Del i Kampen, altsaa Befalingsmændene og de menige Soldater; modf. **Noncombattanter**, de, der vel høre til Hæren, men ikke kæmpe med, f. Ex. Lægerne, Auditeurerne, de, som høre til Forplejningsvæsenet og Trainet.

Combinatiōn, sammenlignende Beregning; Forbindelse af Kjendemærker, Begreber ell. Slutninger. S. **Permutation**. **Combinationslaase** ell. Sikkerhedslaase adskille sig fra de almindeligst brugte Laase ved at frembyde større Sikkerhed mod uretmæssig Oplukning. De kunne inddeles i to Klasser, C. med Nøgle og C. uden Nøgle. Blandt de første er Bogstavlaasen, en mest som Hængelaas anvendt C., der bestaar af en Række lige store Ringe, hvis ydre Omkreds er besat med Bogstaver; hver af Ringene har i den indre Omkreds en firkantet Udskæring lige ud for et bestemt Bogstav. Disse Ringe ere anbragte ved Siden af hinanden paa et Rør, saaledes, at de vel kunne drejes rundt, men ikke forskydes efter Længden ell. tages af; Røret har en Slidse efter hele Længden, af samme Bredde som Udskæringen i Ringene, og naar da Ringene stilles saaledes, at alle Udskæringerne staa lige for Slidsen, vil en Cylinder, som passer i Røret, og som er forsynet med en Række fremstaaende Tapper, én for hver Ring og svarende i Form til Tværsnittet af Slidsen og Udskæringen i Ringene, kunne skydes ind. Drejes derefter Ringene ud af deres Stillinger, vil Cylindren ikke kunne trækkes ud, fordi Tapperne støde mod Ringene, og Laasen er da lukket. Først naar Ringene bringes i den forrige Stilling, som kjendes ved den Combination af Bogstaver som man allerede har mærket sig, og som kun den, der skal aabne Laasen, behøver at kjende, vil Laasen atter kunne aabnes. Af C. med Nøgle er Bramah-Laasen en af de mest bekjendte. Nøglen virker ikke paa Riglen, men paa en lodret paa Riglens Plan staaende Cylinder, som sætter Riglen i Bevægelse, naar den drejes rundt. Omdrejningen hindres af et vist Antal (f. Ex. 6) flade Tilholdere, som ere anbragte i 6 radiale Udsnit i Cylindren, og som gribe ind i Indsnit i en til Laasens faste Dele hørende Ring; men disse Tilholdere have ogsaa Indsnit, svarende i Størrelse til Ringen, og naar de, ved at Nøglen føres ind i Laasen, bringes i en saadan Stilling, at Indsnittene staa lige ud for Ringen, kan Cylindren ved Hjælp af Nøglen drejes rundt og Laasen derved aabnes ell. lukkes. Tages Nøglen ud, føres Tilholderne ved en Fjeder tilbage i deres forrige Stilling. Nøglen er rørformig og har Længdeslidser, hvis Længde retter sig efter de Stykker, de tilsvarende Tilholdere skulle forskydes. Chubbs Laas, som har en udstrakt Anvendelse, kan i det væsentlige charakteriseres som en fransk Laas med en Række Tilholdere, som hver især kun maa løftes et vist, bestemt Stykke for at lade Riglen komme frem ell. tilbage. Nøglens Kam, der under Omdrejningen løfter Tilholderen og forskyder Riglen, maa have et Indsnit for hver Tilholder. Den amerikanske Yale-Laas er en modificeret Bramah-Laas. Ligesom ved denne er det en Cylinder, som fører Riglen, men medens Tilholderne ved Bramah-Laasen vare anbragte parallelt med Cylinderens Axe, ere de her lodrette paa denne og hindre Cylindrens Omdrejning derved, at de af Fjedre trykkes ind i en i Cylindren anbragt Længdeslidse. Naar en af Staalblik forfærdiget flad Nøgle af rectangulær Form, med Indsnit svarende til de forskjellige Tilholdere i den ene af

Rectanglets lange Sider, føres ind i Laasen, trykker den Tilholderne ud af Slidsen, og Laasen aabnes ved Cylindrens Omdrejning.

Combinationstoner ere Toner, der lyde samtidig med to Toner af en noget forskjellig Højde, og hvis Svingningstal enten ere Differensen imellem de to Toners Svingningstal, de saakaldte Differenstoner eller tartiniske Toner (Sorge 1745, Tartini 1754), eller Summen af dem, de noget svagere Summationstoner (Helmholtz 1856). Saadanne Toner, hvis Svingningstal altsaa for Differenstonernes Vedkommende ere lig Antallet af Stød (s. Toner), have dog intet med disse at gjøre, idet de fremkomme kun ved stærke Toner, ikke ved svage, og Helmholtz har ogsaa ved Beregning vist, at Summations- og Differenstoner med Nødvendighed maa fremkomme ved Vexelindgreb af to stærke Toner.

Combinëret Ret kaldes i Danmark den militære Domstol, som har Jurisdiction over alle Sømilitære fra Capitainer og nedad samt over Søetatens civile Betjente i deres Embedssager. I Norge er C. R. Benævnelsen paa en Domstol, der bestaar af en civil Underdommer og en Officer eller Auditeur, og som dømmer i Sager, hvorunder civile og militære Personer ere tiltalte under ét.

Combourg [kongbūhr], Flække i det franske Dep. Ille et Vilaine, 4 M. n. ø. for Rennes. 5,000 I. Gammelt Slot, hvor Chateaubriand var født.

Cŏmedon, en Hudsygdom, der skyldes Ophobning af Fedt i Fedtkjertlerne, som derved udspiles; det i Kjertlens Indgang siddende Fedt er sædvanlig farvet sort af Smuds. C. optræde hyppigst efter Puberteten, sidde især i Ansigtet, paa Ryggen og Brystet, ere oftest spredte, men undertiden saa talrige, at Huden er fortprikket. Ved Tryk omkring C. kan Fedtet presses ud som en lang, hvid Traad.

Comēnius, Joh. Amos, czechisk Pædagog, f. 1592 i Nivniz i Mähren (Familien, som hørte til den böhm.-mähriske Brødremenighed, var fra Komna: deraf Navnet Komenský, lat. C.), blev tidlig forældreløs og kom først i Skole 16 Aar gammel, studerede derefter Theologi ved Herborns og Heidelbergs reformerte Universiteter, rejste til Holland, blev 1614 Skoleforstander i Prerau ved Olmütz, 1618 Præst i Fulneck, begge Steder arbejdende for Skolens Reform, 1621 forjaget under Trediveaarskrigen med Tabet af Hustru, Børn, Ejendom og Bøger, skjult hos Carl af Zerotin, hvor han skriver sin allegoriske Andagtsbog „Verdens Labyrint og Hjærtets Paradis", og hos Georg Sadowski i Böhmen, hvor han paabegynder sit pædagogiske Hovedværk »Didactica magna«, 1627 landsforvist med sine Trosbrødre og havnet i Lissa i Polen, hvor han fortsætter sin Virksomhed som Skolemand, 1631 udgiver sin i 12 europæiske og 4 asiatiske Sprog oversatte „gjenaabnede Sprogdør" (»Janua linguarum reserata«) og gjør Udkast til en Pansophi, et Værk, der udarbejdet under hans Ledelse af en Kreds af Videnskabsmænd skulde optage i sig alle Realkundskabens Omraader. Han kaldes saa af Parlamentet til England for der at gjennemføre sine pædagogiske Planer, men hindres heri af Borgerkrigen, drager 1642 til Sverige, hvorfra Hollænderen Louis de Geer havde støttet hans Foretagender, forhandler med Axel Oxenstjerna og udarbejder i Elbing paa den preussiske Kyst en Række sproglige Hjælpemidler til Brug for de svenske Skoler, bliver 1648 sin Menigheds sidste Biskop og vender tilbage til Lissa, hvorfra han 1650 af Fyrst Sigismund Rakoczy kaldes til Patak i Ungarn for at oprette en Mønsterskole, som ved Fyrstens Død 1654 standses i sin Gjennemførelse, udarbejder sin »Orbis pictus« („Verden i Billeder"), der giver „Tingene", hvor hans »Janua« havde givet „Ordene", forjages 1656 fra Lissa af Krigen med Tabet af sine Manuskripter og tager til Amsterdam, hvor han 1657 udgiver en latinsk Udgave af sine samlede pædagogiske Skrifter. Under mystiske Forventninger om det tusendaarige Riges Indtræden dør han 1671. Han var en harmonisk Skikkelse i en sønderreven Tidsalder; saaende Tanker omkring sig, som først i en langt senere Tid skød op, foregriber han, paavirket af Bacon og Ratke, den moderne Pædagogiks Udvikling gjennem Rousseau og Basedow, hvis „Elementarværk" har hans »Orbis pictus« til Forbillede, Pestalozzi og Fröbel, hvis „Børnehave" spirer i hans „Moderskole". Han fordrer i sin »Didactica magna« Skoler, hvor, under fortsat Hensyn til Legemets Tarv, „alle kunne lære alt" gjennem en forstandig Inddeling af „Tiden, Tingene og Methoden", ved at gaa „fra det bekjendte til det ubekjendte" („Børn skulle have Exempler og Ting, de kunne se, ikke abstracte Regler"), uden Spring, stadig følgende Naturen, med Sansningen til Udgangspunkt, udvidende Undervisningen concentrisk, delt i 4 organisk forbundne Led: Moderskolen, som i hvert Hus indtil Barnets 6te Aar giver det Elementerne til al Kundskab, Modersmaalsskolen, der i hver Commune som Fællesskole giver alle, Drenge og Piger, fra det 6te til det 12te Aar de Kundskaber, som Livet igjennem ere nødvendige for alle, Latinskolen (12—18 Aar, i hver Kjøbstad), hvor Latinen skal læres som et praktisk Universalsprog gjennem et Ordforraad, ordnet efter Tingenes naturlige Grupper, ikke gjennem den af religiøse Grunde forkastelige klassiske Literatur, og Akademiet (18—24 Aar), som skal findes i hvert Rige eller større Provins. De praktiske Fremtidstanker hos C. kunne sammenfattes i Tanken om Fællesundervisning i Folkeskolen, en organisk Forbindelse mellem lavere og højere Skoler, Realundervisning i Modsætning til den scholastisk formelle Ordundervisning, Anskuelighed som Princip for Elementarundervisningen og Modersmaalets Ret i Modsætning til Latinen.

Cŏme sŏpra, it., d. e. som ovenfor.

Cŏmfort, eng., Hygge, Bekvemmelighed, forenet med en vis Luxus; **comfortăbel**, hyggelig, bekvem.

Comines [mihn], Stad i det franske Dep. Nord, ved Floden Lys, 2 M. n. til v. for Lille. 5,000 I. Gammelt Slot, hvor Statsmanden og Historikeren Phil. de Comines var født.

Comines, Philippe de [s. o.], fransk Statsmand og Historieskriver, f. 1445 i C. ell. Com-

[illegible] [illegible], [illegible] i det bur=[illegible] [illegible] og blev en af Carl d. [illegible] [illegible] Raadgivere. Som saadan [illegible] [illegible] til at vise Kong Ludvig XI [illegible] Tjenester under dennes [illegible] Peronne 1468, og 1472 gik han [illegible], om han i sine Memoirer ikke an=[illegible] Tjeneste. Rimeligvis har hans [illegible] Blik vist ham det uholdbare i Carl d. Dristiges omfattende Planer. C. var fra den Tid og til Ludvigs Død 1483 denne Konges betroede Raadgiver, og den Beundring, som han i sine Memoirer udtaler for Kongen, berettiger til den Formodning, at C. vel sympathiserede med Kongens Planer, men derimod ikke med Formen for deres Udførelse, hvis Grusomhed han stærkt dadler. Af de store Godser, som C. skyldte Ludvig XI.s Gavmildhed, mistede han en Del, da han efter dennes Død indlod sig i en Sammensværgelse 1486 imod Regentinden Anna af Beaujeu til Fordel for Hertugen af Orléans, den senere Ludvig XII. Han sad ogsaa længe i Fængsel, men blev dog igjen taget til Naade og brugt ved Freden i Senlis 1493, ligesom paa Carl VIII.s Tog til Italien 1495. Under Ludvig XII blev C. ikke benyttet og døde paa sit Gods Argenton 1509. Hans Memoirer ere et godt historisk Værk og give et udmærket klart og overskuende Indblik i Datidens Forhold og Personligheder, hvilke sidste C. bedømmer med stor Upartiskhed. Om sig selv taler han derimod meget lidt, hvilket maaske er en Hovedgrund til Memoirernes store historiske Værd. C. kan betragtes som Macchiavellis Forgænger; ogsaa han tager overvejende Hensyn til Fordelen og Resultaterne og kun lidet til Handlingens og Midlernes moralske Berettigelse.

Comiso, Stad paa Sicilien, 9 M. v. til s. for Siracusa. 17,000 J. Fabrikation af Papir.

Comitat (Grevskab, af lat. comes), Navnet paa de 65 Distriecter, hvori Ungarn (med Transsylvanien) er inddelt. Comitatsforfatningen er meget gammel og havde oprindelig et militært Øjemed; i Spidsen stod en af Kongen udnævnt „Comes" eller „Overgespan", som i Krig førte de af C. stillede Tropper („Adelsinsurrectionen") og i Regelen var en stor Godsejer ligesom de engelske Lordlieutenanter. Hvert 3dje Aar mødte Comitatsforsamlingen, d. e. alle Grevskabets Adelsmænd, for at vælge et staaende Udvalg, Dommere, Embedsmænd og Repræsentanter til Rigsdagen, samt ordne Skat= og Rekrutudskrivningen og vedtage alle Beslutninger C. vedrørende. Da C. havde Ret til at gjøre Indsigelse mod de af Regeringen udstedte Forordninger, ja ligefrem henlægge dem upaaagtede, var det i Virkeligheden næsten en selvstændig Stat, hvorfor ogsaa paa Comitatsforsamlingen alle politiske Spørgsmaal kom under Drøftelse, og Rigsdagsmændene fik Instrux om deres Stemmegivning. For at bryde denne Selvstændighed begyndte Hofkansleren Apponyi 1844 at indsætte lønnede Administratorer i Stedet for de ulønnede Overgespaner, og 1849 blev Comitatsforfatningen helt afskaffet. 1860 blev den for en kort Tid gjenoprettet, samt paa ny 1867, men ombannedes 1870 saaledes, at den mistede sit tidligere udelukkende Adelspræg og indordnedes under Nutidens Statsformer.

Comité, fr., Udvalg af Befuldmægtigede, Beskikkede; jvfr. **Commission**. **„Huset i C."** betegner i det engelske parlamentariske Sprog Husets Behandling af Lovforslagenes Enkeltheder, der foregaar under en lettere og simplere Forretningsorden.

Comitier kaldtes de romerske Folkeforsamlinger, hvor der blev fattet Beslutninger eller valgt Øvrighedspersoner, i Modsætning til en concio, d. e. et Folkemøde, der var sammenkaldt for at modtage en Meddelelse eller debattere en Sag; i C. blev der altsaa stemt, i concio kun talt. C. sammenkaldtes i Kongetiden af Kongen, i Republikens Tid af de højeste Embedsmænd (Consuler, Prætorer, Dictatorer); c. tributa sammenkaldtes og lededes af Almuetribunerne. Som Gjenstande for C.s Beslutninger kan nævnes: Valg af Embedsmænd, Vedtagelse og Ophævelse af Love, Afgjørelse af Krig og Fred, Statsforbrydelser o. s. v. Efter Folkets forskjellige Inddelinger var der 3 Arter C. 1) C. curiata vare de ældste Folkeforsamlinger, hvor kun Patricierne, inddelte i de 30 Curier, mødte og stemte paa comitium, en Del af Torvet i Rom. Men om ogsaa c. curiata vedbleve at bestaa meget længe, mistede de snart deres Magt og Betydning og svandt ind til en tom Formalitet, medens deres Rettigheder gik over til de af Servius Tullius indrettede 2) C. centuriata, hvor hele Folket, baade Patriciere og Plebejere, mødte og stemte efter Formueklasser og Centurier. De holdtes i Regelen paa Marsmarken paa visse dertil fastsatte Dage, og forud for dem blev der taget Auspicier; de bleve afbrudte, naar der indtraf uheldige Varsler, eller en Almuetribun nedlagde Forbud derimod, eller en med Lederen af Forsamlingen lige stillet eller højere Øvrighedsperson meldte, at han vilde tage Auspicier. 3) C. tributa, hvor oprindelig kun Plebejerne, men senere hele Folket mødte og stemte efter den locale Inddeling i Tribus, vare de mest demokratiske Forsamlinger, thi her havde den riges og den fattiges Stemme lige Vægt. De omtales første Gang 491 f. Chr., da Almuetribunerne anklagede Coriolan for denne Forsamling, og indtil de 12 Tavlers Love indstævnedes jævnlig Patriciere for dem. Fra Aar 471 f. Chr. valgtes her Almuetribuner. De havde i Begyndelsen kun Ret til at fatte Bestemmelser, der vare gyldige for Almuen, men flere Love (Aar 449, 339 og 286) gjorde deres Beslutninger gjældende for hele Folket, om end det almindelige Forhold blev, at de ordinære Loves Vedtagelse og Valget af de højere Øvrighedspersoner foregik paa c. centuriata, og at c. tributa nærmest vedtog Reformlove, som havde mest Interesse for Almuen. Sulla fratog c. tributa Retten til at give Love, men denne Indskrænkning varede kun til Aar 70 f. Chr. I sidste Halvdel af 3dje Aarh. f. Chr. var Tribusinddelingen ogsaa bleven anvendt paa c. centuriata, hvorved disse fik et meget mere demokratisk Præg, men Enkelthederne herved ere temmelig ubekjendte. I C. mødte og

stemte de enkelte romerske Borgere personlig, ikke ved Repræsentanter; de vare altsaa i Republikens senere Tid, især efter at Forbundsfællekrigen havde udvidet Borgerretten til hele Italien, blevne en urimelig Indretning, og man kan derfor ikke undres over, at C. i Kejsertiden tabte deres Betydning og til sidst ganske ophørte, idet Kejserne afgjorde alle Sager enten ved Senatsbeslutninger eller ved vilkaarlige Magtbud.

Commandánt, en Officer, der særlig er udnævnt til Øverstbefalende i en Fæstning, og hvem derfor med Hensyn til Tjenesten i Fæstningen alle Militære i denne, selv Officerer af højere Rang, ere underordnede. **Commandement**, fr. [mangd'mäng], i Befæstningskunsten den relative Højde af et Værk over et foran liggende Værk eller over det omliggende Terrain. **Commandérsergent** [schant], den tidligere Benævnelse paa den ældste Underofficer ved et Compagni ell. Batteri, som gaar Chefen til Haande med Førelsen af Afdelingens Lister og Bøger, med Fordelingen af den daglige Tjeneste, samt med Tilsynet med den indre Orden. Efter de nu for den danske Hær gjældende Bestemmelser varetages de Forretninger, der tidligere vare overdragne C., fortrinsvis af Stabssergenten. **Commandeur** [döhr], Øverstbefalende; en Lieutenant er saaledes Compagnicommandeur, naar han i sin Compagnichefs Forfald vicarierer for denne. Siden 1868 er C. den næsthøjeste Charge for Flaadens Officerer. Indtil 1858 vare C. bestemte til at have Overcommando for en Escadre, og **Commandeurcapitainer** vare bestemte til Linjeskibschefer. I Tidsrummet 1858—68 fandtes i Flaaden ikke denne Charge, hvorimod samtlige Stabsofficerer kaldtes Orlogscapitainer. I Ridderordener betegner C. en højere Grad end Ridder, f. Ex. C. af Danebrog. **Commándo**, Befaling og Befalingsmyndighed over en militær Afdeling. Ogsaa en til Røgtelsen af et særligt Hverv udsendt Troppeafdeling; det kaldes blandet, naar det er sammensat af forskjellige Vaabenarter; et Strejfcommando kan saaledes være sammensat af Fodfolk og Rytteri.

Commandite, fr. [mangdiht], ell. **commanditært Interessentskab**, s. Aktie.

Comme il faut, fr. [kom i fo], „som det passer sig", passende, med fint Væsen, fine Manerer.

Commënda (af lat. commendare, betro), i Romerkirken midlertidig Forvaltning og Nydelse af Indtægterne af et ledigt kirkeligt Embede. Tidlig opkom den Uskik at give C. til Lægfolk og lade dem beholde dem paa Livstid, ja, at give samme Person mange C. Navnlig bleve de rige Abbedier ofte misbrugte til at skaffe Hoffolk og Adelens yngre Sønner store Indtægter (Commendaturabbeder). **Commendätor** (Comtur), i de gejstlige Ridderordener Indehaveren af en C. (Comturat).

Commensurābel. To ensartede Størrelser ere c., naar de have et fælles Maal, d. e. naar der gives en tredje Størrelse af samme Art, som indeholdes et helt Antal Gange i hver af dem. I dette Tilfælde vil deres Forhold være rationalt. Findes derimod intet saadant fælles Maal, ere Størrelserne incommensurable, og Forholdet er da et irrationalt Tal.

Commentär kaldtes oprindelig en Noticebog, Memorandum, hvori man lejlighedsvis optegnede alle Haande Bemærkninger. Specielt brugte Romerne, f. Ex. Cæsar, Ordet som Titel paa skizzerede og kunstløst affattede Skrifter, navnlig af historisk Indhold, saa at det omtrent svarer til, hvad vi kalde Memoirer. Hos Grammatikerne forstaas ved C. en Række fortløbende Anmærkninger til en Forfatter. I den sidste Betydn. er altsaa **Commentätor** d. s. s. Fortolker og **commentëre** d. s. s. fortolke ell. forklare.

Commentry [mangtri], Flække i det franske Dep. Allier, 7 M. s. v. for Moulins. 10,000 I. Stenkulsminer, Jærnværk og stor Spejlsfabrik.

Commërce, fr., Handel, Handelsvæsen. **Commercecollegium** kaldtes almindel. det ved Frdn. af 30 Dec. 1735 oprettede Økonomi- og Commercecollegium, „hvortil alle sig angaaende Land-Væsenet, Manufacturer og Commercien skal adressere". Efter at det 1818 var blevet forenet med det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer til ét Collegium under Navn af Generaltoldkammer- og Commercecollegium, fik dette en ny Organisation, men inddroges 1848 under Finansministeriet. **Commercelæst** var indtil 1 Oct. 1867 det Maal, hvori Skibes Drægtighed blev angivet. Ved Lov af 13 Marts 1867 er i Stedet for indført Maalet 1 Ton, der er Skibets indv. Indhold i Kubikfod, divideret med 91,56. For saa vidt C. endnu benyttes, er denne lig 2 Tons (s. Skibsmaaling). **Commerciel** [ell], hvad der henhører til Handelen.

Commercy [si], Stad i det franske Dep. Meuse, ved Floden Meuse, 4 M. s. for Bar le Duc. 4,000 I. Smukt Slot, der benyttes som Caserne.

Commilito, lat., egtl. Krigskammerat, dernæst Kammerat i Almindel.; navnlig betegner Commilitoner Medstuderende, Universitetskammerater.

Commis, fr. [mi], Befuldmægtiget, Forretningsbesørger, især Handelsbetjent. I Sammensætninger betegner C. [miss] Ting, hvis Forfærdigelse i Mængde (f. Ex. til Soldater, Fattige) er givet i Commission (deraf Navnet) til en eller flere, for at de skulle kunne leveres til billig Pris, som C.-Brød, C.-Skjorter, C.-Sko.

Commissärius, **Commissär**, en Person, hvem et vist, især offentligt, Hverv er overdraget. **Kgl. Commissärius** kaldtes saaledes den Mand, som af Kongen beskikkedes til, naar de raadgivende Provinsialstænder i Danmark og Hertugdømmerne og det raadgivende Alting paa Island var samlet, paa Kongens Vegne at overvære Møderne og være Forhandler mellem Kongen og Forsamlingen. **Kgl. Bankcommissär** kaldes den Embedsmand i Danmark, der lige over for Nationalbankens Direction skal varetage Statens Interesser i Følge Bankoctroi 4 Juli 1818, § 32, der tillige foreskriver, at dette Embede altid skal beklædes af Justitsministeren. Specielt bruges Benævnelsen C.

om Medlemmerne af saadanne offentlige Commissioner, hvem Afgjørelsen af visse Anliggender er overdraget, som Forligscommissionerne, Landvæsenscommissionerne og saadanne Commissioner, der nedsættes for at behandle en enkelt Retssag, et Skifte ell. desl. **Commissariāt** bruges stundum om den øverste Bestyrelse af en Hærs Forplejningsvæsen.

Commissiōn bet. dels et Hverv, som det er overdraget nogen at udføre, dels Samlingen af de Personer, hvem et saadant, især offentligt, Hverv er overdraget. En saadan C. (i den sidste Betydning) kan dels have en rent temporær Function, dels ogsaa en permanent, der gaar ud paa Udførelsen af Forretninger af en vis Art (som Forligs-C., Landvæsens-C., Skiftecommissionen i Kjøbenhavn osv.); dens Hverv kan dels gaa ud paa en blot Undersøgelse af det paagjældende Anliggende, dels paa en Afgjørelse deraf. En særegen vigtig Art af C. udgjøre de, som Regeringen nedsætter til at behandle en enkelt Retssag (især en criminel) eller et andet under de judicielle Autoriteter henhørende Anliggende (f. Ex. et Skifte), som der er særegne Grunde til ikke at lade behandle af de ordinære Retter. **Commissionǣr** kaldes den, som er befuldmægtiget til Udførelsen af en Handelsforretning (**Commissionshandel**) eller en privat Forretning for en anden; dernæst ogsaa den, som gjør sig en Næringsvej af at udføre private Forretninger for andre. **Commissōrium**, skriftlig Befuldmægtigelse for ēn eller flere Personer til at udføre et vist Hverv (en Commission), specielt den kongelige Bevilling eller Befaling, hvorved Commissarier udnævnes (en Commission nedsættes).

Committēre, overdrage En et Hverv, befuldmægtige ham. **Committēnt**, den, der overdrager en anden et Hverv. **Committēret** kaldtes tidligere de yngre Medlemmer af de finansielle Regeringscollegier i Modsætning til de ældre, de Deputerede, uden at der dog til 1841 var nogen principiel Forskjel mellem disse Stillinger. Fra 1841 indtraadte derimod en saadan Forskjel, idet de C. nærmest bleve et Slags Secretærer hos de Deputerede, i hvis Forfald de vicarierede. I denne Betydn. bruges Ordet endnu i enkelte Departementer.

Commode, fr. [maahd], bekvem. **C.** [mōde], en, et Møbel med Skuffer. **Commoditēt**, Bekvemmelighed; ogsaa Natskrin. **Cōmmodo**, it. bekvemt, magelig, f. Ex. Allēgro c., en ikke hurtig Allegro.

Commodōre, en Titel, som i England, Amerika og Holland gives den Skibschef, som har flere større Skibe under sin Commando. Han fører Stander fra Toppen af det Skib, han commanderer, hvorfor ogsaa C. betegner en Standermand ell. omtr. d. s. s. hos os Commandeur.

Cōmmodus, Lucius Ælius Aurelius, ogsaa kaldet **Marcus Antonīnus**, romersk Kejser, f. 161, Søn af Kejser Marcus Aurelius Antoninus, hvem han 180 fulgte paa Tronen, og hans Ægtefælle Faustina. Ved sin Faders Død tilkjøbte han sig Fred af Barbarerne for at kunne vende hjem til Nydelserne i Rom. Han var vellystig, grusom og fej, i et og alt en Modsætning til sin Fader. Efter Opdagelsen af en mod hans Liv rettet Sammensværgelse overskred hans Grusomhed alle Grænser. Han bortødslede, især til Gladiatorlege og Dyrekampe, uhyre Summer, som han havde tilvendt sig ved Vold og Uretfærdighed; selv optraadte han mer end 700 Gange som Gladiator, idet han satte en Stolthed i at vise sine physiske Kræfter og antog Navnet „den romerske Hercules". Bestyrelsen af Riget overlod han til sine Yndlinge. Da hans Grusomhed endelig truede de fornemste ved Hoffet, gav disse ham Gift, men da den ikke virkede, lod de ham 192 myrde af Gladiatoren Narcissus.

Cōmmon law [laah] kaldes den ene Hovedbestanddel af den engelske Ret, nemlig den, der hviler paa den gamle angelsachsiske Sædvaneret, i Modsætning til statute law [stætjut], den Del af Retten, der hviler paa de senere Love.

Cōmmon Prayer Book [præer buhk], s. **Biskoppelig Kirke.**

Cōmmons, House of [hous ov], d. e. Communernes Hus, Navn for det engelske Underhus.

Commotiōn, Rystelse, den ved en stærk ydre Vold (Fald, Slag) opstaaende midlertidige Ophævelse af et Organs, navnlig Hjærnens og Rygmarvens, Virksomhed uden tydelige materielle Forandringer i dette.

Communalister ell. **Communārder**, Navn for det politiske Parti i Frankrig 1871, som vilde hævde Communernes ubetingede Selvstændighed over for Statsmagten. Allerede i Oct. 1870 havde de baade i Paris og Lyon gjort Forsøg paa at gjennemføre deres Planer, og i Marts 1871 udbrød i Paris et formeligt Oprør, som holdt sig i mere end 2 Maaneder og medførte store Ødelæggelser og Menneskeetab.

Commūne (af lat. communis, fælles) var oprindelig Navnet paa den selvstændige Forfatning, som en stor Del af de franske Kjøbsteder i Middelalderen efter mere eller mindre langvarige Kampe tvang deres Overherrer til at indrømme dem; derefter kom Ordet til at betegne selve den Kjøbstad, som saaledes havde opnaaet Ret til selv at styre sine egne Anliggender, og derfra er det nu gaaet over til overhovedet at være Benævnelsen for Samlingen af Beboerne paa et bestemt Sted, enten i en By eller i et Landdistrict, som have fælles økonomiske Interesser. **Communāl**, hvad der angaar eller henhører til en C. I Danmark og Norge gik, som i de fleste andre europæiske Stater, Kjøbstædernes i Middelalderen erhvervede Frihed og Selvstændighed snart næsten ganske tabt igjen, og det er først i den nyeste Tid, at Communernes Ret til selv ved Repræsentanter, valgte af Byens eller Districtets egne Beboere, at deltage i Bestyrelsen af deres egne økonomiske og andre indvortes Anliggender paa ny er kommen til Anerkjendelse. Frugten heraf har været i Norge Formandskabslovene af 14 Jan. 1837 og i Danmark Communalordningerne af 24 Oct. 1837 (for Kjøbstæderne), 1 Jan. 1840 (for Kjøbenhavn) og 13 Aug. 1841 (for Landdistricterne, Sognene og Amterne), hvilke atter ved senere Love (navnlig af 4 Marts 1857 for Kjøbenhavn, 6 Juli 1867 for Landdistricterne og 26 Maj

1868 for Kjøbstæderne) ere blevne ombannede i frisindet Retning efter at det Princip, at Communerne havde Ret til under Statens Tilsyn at styre deres egne Anliggender, var blevet udtrykkelig udtalt i Grundloven.

Communehospitalet, opført for Kjøbenhavns Commune af Etatsr. Chr. Hansen paa det forrige Glacis uden for Nørreport og aabnet 1863, rummer noget over 800 Syge. Det er bygget i 3 Etager efter Corridorsystemet. Det optager ikke alene de under Byens faste Fattigforsørgelse henhørende Syge, men tillige frit eller for Betaling alle andre Syge af enhver Art; de behandles i 6 Afdelinger, hver med sin Overlæge, to chirurgiske (1ste og 5te Afd.), to medicinske (2den og 3dje Afd.), én for Syphilis og Hudsygdomme (4de Afd.) og én for Nerve- og Sindssygdomme (6te Afd.). Communen tilskyder aarlig c. 400,000 Kr. til Dækning af Hospitalets Udgifter. Det bestyres af Borgemesteren for Magistratens 2den Afd. i Forening med det af samtlige Overlæger dannede Lægeraad, i hvis Samlinger ogsaa Stadslægen og Hospitalets Forstander deltage.

Commūne naufrăgium dŭlce, lat., „fælles Nød er sød".

Communēros, egtl. **Comunēros**, kaldes det nationale demokratiske Parti i Spanien, som under Anførsel af Juan de Padilla og hans Hustru Maria Pacheco 1520 rejste sig mod de mange af Carl V indkaldte og begunstigede Nederlændere og tillige fordrede Afskaffelsen af Adelens og Gejstlighedens Skattefrihed. Men de bleve slaaede af Adelshæren ved Villalar 21 April 1521, og dermed var Bevægelsen dæmpet. C. eller „Padillas Sønner" kaldtes ogsaa et hemmeligt politisk Selskab i Spanien 1821. Det var fremgaaet af Frimurerne, men skilte sig fra dem, da de ikke vare demokratiske nok, eftersom C. vilde fuldstændig Frihed og Lighed; i Organisation lignede C. Carbonarierne. 1822 talte C. 40,000 „Riddere", siden endog 70,000, med Filialer i Frankrig; men efter 1823 blev det forfulgt og opløstes snart.

Communicānt, s. **Communion**.

Communicātio idiōmatum, lat., den lutherske Lære om Meddelelsen af den ene Naturs Egenskaber i Christus til den anden, saa at følgelig Christus, efter at han ved sin Himmelfart atter er indtraadt i den fulde Brug af sine guddommelige Egenskaber, som Gudsmenneske ogsaa i Følge sin legemlige Natur er allestedsnærværende (ubiquitas corporis Christi). Denne Lære udviklede Luther mod Zwingli og Calvin, der indvendte mod hans Nadverlære, at Christi Legeme ikke paa én Gang kan være i Himlen ved Guds højre Haand og paa Jorden i Brød og Vin. **Communicatiōn**, Meddelelse, Bekjendtgjørelse; Forbindelse. **Communicērende Rør** ere to Rør, som staa i Forbindelse med hinanden ved et Forbindelsesrør, en Kanal. Ere de c. R. lodrette med en vandret Kanal for neden, vil en Vædske, som hældes i dem, stille sig lige højt i begge; hældes to Vædsker, der ikke blande sig med hinanden, i de c. R., saaledes at hver Vædske har sin frie Overflade i sit Rør, ville Vædskernes Højder, regnede fra Berøringsfladen, forholde sig omvendt som deres Vægtfylder.

Commŭniōn, det kirkelige Samfund mellem Menighederne, samt det enkelte Medlems Samfund med Menigheden. Commūnio lāica, Lægmandstanden i Modsætning til Præsteskabet. C. er ogsaa efter 1 Kor. X, 16 Navnet paa Højtideligholdelsen af Nadveren; de deltagende kaldes derefter **Communicānter**.

Communiqué, fr. [kommynikē], Meddelelse fra en overordnet Myndighed.

Communisme, Fællesskab, er strængt taget kun en Nægtelse og Forkastelse af Særejendomsprincipet, d. e. det Princip, at enhver bliver Herre over sit Arbejdes Resultater, over de Gjenstande, han selv har frembragt. C., der saaledes ingenlunde, som man hyppig synes at mene, blot gaar ud paa en lige Deling af samtlige Formuesgjenstande, men derimod paa en Fællesbesiddelse, Fællesbrug og Fællesnydelse af disse, er imidlertid, da der dertil nødvendig udkræves en særlig Organisation af Samfundet, gaaet over til at blive det historiske Kjendingsnavn paa et socialt Parti, som paa Grundlag af det nævnte Hovedprincip har villet danne en hel ny Samfundsorden, der ingenlunde indskrænker sig til Gjennemførelsen af hint Princip, hvilket i sig selv kun fremtræder som en enkelt Consequens af Menneskenes formentlige naturlige Lighed. Hævdelsen af Ejendomsprincipet er nemlig Hovedaarsagen til den udvortes Ulighed i Kaar og Skæbne, som viser sig overalt, og som har maattet blive saa meget desto mere iøjnefaldende og fremtrædende, jo mere Capitalens Indflydelse paa den økonomiske Udvikling har gjort sig gjældende. Da nemlig al Capital repræsenterer den paa sammes Tilvejebringelse anvendte Arbejdskraft og saaledes stiller en tilsvarende Arbejdskraft til sin Besidders Raadighed, idet Tilsyn af Capital er.lig med en forudgaaende Medvirken til de fælles Formaals Opnaaelse, giver Anvendelsen af Capital dennes Besidder et lignende Krav paa Andel i de ved denne fælles Samvirken frembragte Gjenstande som det, selve Anvendelsen af Arbejdskraft giver Arbejderen over hans Arbejdsudbytte; Capitalisten vil derfor faa en saa meget større Del af det ved den fælles Samvirken frembragte Udbytte som den Arbejdskraft, hans Capital repræsenterer, overstiger den umiddelbart anvendte Arbejdskraft. Den naturlige Ulighed i Besiddelsen af Formuesgjenstande, der er en ligefrem Følge af de enkelte Menneskers ulige store Arbejdskraft, bliver derfor mangefold forøget, hvor der anvendes Capital, og Uligheden i Kaar stiger i samme Grad, som den stigende Udvikling i højere Grad baade tilsteder og nødvendiggjør Anvendelsen af Capital. Skjønt derfor det communistiske Princip allerede i Oldtiden har gjort sig gjældende baade i enkelte Staters (Spartas, Kretas) praktiske Samfundsordning og i spekulative Fremstillinger af ideale Samfundsforhold (Platons Stat), og skjønt disse ogsaa i den nyere Middelalder ere komne frem paa ny, og Ejendomsfællesskabet navnlig i Thomas Morus's »Utopia« (1517) og senere Campanellas »Civitas solis« er gjort til Grundlaget for en ideal Statsorden, er det dog navnlig i den nyeste Tid, at Følelsen af

den store Ulighed i Menneskenes Livsforhold og da særlig af den Nød og Elendighed, hvori Tusender af Mennesker trods en uafbrudt anstrængt Arbejden ere nedsænkede, medens andre i en stadig Lediggang kunne svælge i en stundum næsten grænseløs Luxus og Overdaadighed, har fremkaldt stærke Angreb paa en Samfundsordning, der tilsteder slige Uligheder, og da navnlig paa Ejendomsprincipet, der synes at medføre saadanne Forhold som sin uundgaaelige Consequens. Medens da nogle sociale Reformatorer alene have fordret Capitalens Herredømme indskrænket, navnlig gjennem Afskaffelse af Arveret og af Rentebetaling (s. Socialisme), have andre udstrakt deres Angreb til selve Ejendomsprincipet, idet de, hvor meget de end hævde Menneskenes naturlige og fuldstændige Lighed, dog ikke ere blinde for, at der findes en saadan naturlig Ulighed i Evner og Kræfter, i Charakter og Tilbøjeligheder, at selv en fuldstændig ligelig Fordeling af samtlige tilstedeværende Formuesgjenstande imellem alle Mennesker, dersom Ejendomsprincipet bibeholdes, kun for en kort Tid vil tilvejebringe Lighed i Vilkaar, idet nogle hurtig ville fortære de dem tildelte Gjenstande, andre derimod opspare deres, medens derhos nogle ville arbejde paa at erhverve sig nyt Udbytte, andre derimod enten slet ikke arbejde eller dog kun vide at gjøre deres Arbejdskraft mindre frugtbringende. Skal derfor Ligheden i Vilkaar opretholdes uden en stadig fornyet og gjentagen Fordeling af Formuegoderne, kan dette kun ske ved at ophæve det Princip, at enhver beholder Frugten af sit Arbejde, og i Stedet at indføre det Princip, at enhver kun er berettiget til at tage af sit Arbejdes Udbytte, hvad han øjeblikkelig kan forbruge, men derimod ikke er berettiget til at opspare, d. e. lægge Beslag paa de Produkter, som han i Øjeblikket ingen Brug har for, og derved unddrage dem for andre, som have ikke blot Brug for dem, men Trang til dem. Dette er den egentlige C.s Hovedprincip. Dersom det nu forholdt sig saaledes, at Jorden af sig selv frembragte alt, hvad Menneskene behøve, saa at altsaa Ejendomsretten hvilede paa en Begunstigelse for den, der tilfældig kom først, eller dersom alle de jordiske Goder tilsammentagne udgjorde en en Gang existerende, afsluttet Masse, vilde C. virkelig have Ret i at nægte, at nogen var berettiget til at udelukke andre fra ligesom han selv at bemægtige sig Jordens Goder, blot ved en Erklæring om, at han forbeholdt sig dem til fremtidig Brug, og det vilde med Føje kunne paastaas, at den, der har mere, end der efter en ligelig Fordeling af den samlede Formuemasse vilde tilkomme ham, derved udelukker en anden fra den denne lovlig tilkommende Del. Men saaledes forholder det sig langt fra. Det er Arbejdet, som — under Naturens Medvirkning — skaber alt Udbytte og al Capital, og ved at arbejde mere, producere mere og følgelig tilegne sig et større Udbytte end det almindelige udelukker man derfor ikke andre fra at producere deres Del. Derimod er der aldeles ingen Udsigt til, at man ved at aabne andre Adgang til at bemægtige sig den Del af en Mands Arbejdsudbytte, som han ikke strax umiddelbart kan forbruge, virkelig vil skaffe dem større Adgang til Nydelser og sikre dem Goder, hvorfra de nu ere udelukkede; thi den sandsynligste Følge vil være, at han ikke producerer mere end han i Øjeblikket har Brug for. Al Læggen til Side, al Opsparen af Capital falder da bort, og herved indskrænkes Menneskets produktive Kraft saaledes, at dets Produktion maa begrænses til Tilvejebringelsen af de allermest uundværlige Gjenstande, og en almindelig Fattigdom vil blive en nødvendig Følge af den gjennemførte C., der saaledes kun vil bevirke, at alle Mennesker blive lige fattige. De færreste sociale Reformatorer have derfor ogsaa hævdet den egentlige C. i dens strængeste Skikkelse; de fleste, de saakaldte Socialister (s. Socialisme), have følt Nødvendigheden af enten at fingere eller virkelig at opfinde Motiver til Arbejdet, der skulde træde i Stedet for det Motiv, som indeholdes i Udsigten til at blive Herre over sit eget Arbejdes Udbytte, eller at organisere en fælles Arbejden, der kun bliver mulig ved Anvendelsen af større eller mindre Tvang og deraf følgende Brud paa Friheden. Denne respekteres for øvrigt heller ikke af den egentlige C. C.s Hovedprincip er nemlig Gjennemførelsen af en fuldstændig Lighed; men denne fuldstændige Lighed existerer i Virkeligheden saa lidt, at det netop er Erkjendelsen af, at det vilde være umuligt for to Mennesker i længere Tid at bevare en en Gang oprettet Lighed i Besiddelsesstanden, der fører til at fordre Ejendomsrettens Afskaffelse som den nødvendige Forudsætning for Lighedens Bevaring. Sagen er den, at C. i alle Retninger vil gjennemføre den Lighed, der kun for saa vidt bestaar imellem Menneskene, som de alle ere Personligheder; den overser, at Ligheden ene og alene bestaar deri, at alle ere frie Personligheder og alle bør være lige i Friheden til at benytte deres legemlige og aandelige Evner. Da de saaledes ikke se Ligheden, hvor den ene findes, søge de den overalt, hvor den ikke findes, og idet de ville gjøre Menneskene lige i alle Retninger, hvori de ikke ere lige, hindre de Ligheden fra at gjøre sig gjældende i den eneste Retning, hvori den virkelig existerer, nemlig i Friheden til at bruge sine Kræfter efter eget Tykke. De communistiske Principer have derfor ogsaa i Praxis kun kunnet lade sig gjennemføre i Samfund, der anerkjendte Slaveriet og kunde betjene sig af Slavernes Arbejde. I de nyere Samfund kan der da heller ikke paapeges Exempler paa en gjennemført virkelig C., men kun mislykkede Planer til at iværksætte disse Ideer. Det betydeligste af disse Forsøg var det, som Babeuf under den første franske Revolution gjorde paa gjennem en Opstand at kalde en communistisk Stat til Live, i hvilken Privatejendommen skulde ophæves; da den var bleven indført ved de borgerlige Love, mente han, at den ogsaa kunde ophæves ad samme Vej; Penge skulde afskaffes, og alle være forpligtede til Arbejde, ligesom de havde Ret til at nyde Frugten deraf; den højeste Magt skulde fordele Arbejde og Nydelse, bestemme Klædedragten

og Arbejdstimerne; den eneste Drivfjeder til alle Handlinger skulde Dyden være. Hans Opstandsplan blev imidlertid forraadt, og han selv tillige med sine vigtigste Tilhængere fængslet og henrettet 1797. Langt senere har en af hans Meningsfæller, Buonarroti, skildret hans Liv og System — der for øvrigt, som det vil ses, ikke var rent communistisk, d. e. blot indskrænkede sig til Ophævelsen af Ejendomsret — i en Bog, der har fundet stor Udbredelse blandt den franske Arbejderbefolkning. Under Kejserdømmet ophørte de communistiske Ideer at gjøre sig gjældende, og senere var det en Tid fornemmelig St. Simons og Fouriers socialistiske Lærdomme, der fandt Gjenklang blandt Arbejderne. C. traadte under Ludvig Philip i Forbindelse med Republikanismen, og den politiske Kamp, som førtes mod Julimonarchiet, skulde med Republikens Sejer tillige medføre C. Februarrevolutionen bragte vel Republikanerne til Roret, men C. kunde ikke bane sig Vej, skjønt den havde Repræsentanter i den provisoriske Regering i Albert og Louis Blanc. Maj- og Juniopstandene bleve frugtesløse, og de vigtigste Communister bleve enten fængslede eller landsforviste; men endnu bestaar der hemmelige Selskaber med communistiske Tendenser rundt om i Frankrig blandt Arbejderne. De betydeligste franske communistiske Skribenter — dog alle til Dels med socialistiske Tendenser — ere Louis Blanc, Cabet og Dezamy, der er atheistisk Communist, hvorimod Proudhon kun delvis bekjender sig til C., idet han ikke helt og ubetinget vil have Ejendomsretten afskaffet. I Storbritannien har Robert Owen søgt at realisere communistiske Ideer. Blandt de tyske Communister kan nævnes Weittling, der har strevet „Garantien der Harmonie und Freiheit"; flere af de tyske Republikanere fra 1848, som Struve, Hecker o. fl., hyldede til Dels communistiske Ideer. I Nordamerika er der gjort flere Forsøg paa at oprette communistiske Samfund. Allerede 1805 havde en Würtemberger ved Navn Rapp, der paa Grund af Religionsforfølgelse havde maattet forlade sit Fædreland, grundlagt en Koloni, hvori der herskede Ejendomsfællesskab, og der er efterhaanden blevet grundlagt et ikke ringe Antal communistiske Samfund i Nordamerika, af hvilke dog kun faa ere lykkedes og have ført en længere Tilværelse, navnlig de, der bares oppe af en religiøs Bevægelse og derfor havde en mere levende Broderskabsfølelse, end der almindelig tør paaregnes. De fleste af disse Samfund have ogsaa kun haft et meget begrænset Omfang, naar undtages „Shaker"-Samfundet, der 1874 talte 58 Communer. I alt fandtes 1874 i Nordamerika 72 Communer, der dog tilsammen kun talte omtr. 5,000 Medlemmer, saa at der altsaa i Gjennemsnit kun kom c. 70 Medl. paa hver Commune. Nogen stærk Udvikling har intet af disse Samfund haft, og de af dem, der have fristet en længere Tilværelse, skylde det for en stor Del den Omstændighed, at de fra først af have været saa heldige at erhverve store Landstrækninger; i alt ansloges de 5,000 Medlemmers Ejendom til 180,000 Acres. Flere af disse Samfund tilstede heller ikke enhver Adgang til disse Goder, men benytte i betydeligt Omfang lejede Arbejdere, som lønnes efter almindelige Principer. Medens nogle af disse Samfund hylde Cølibatet, have andre udstrakt Fællesskabets Princip til ogsaa at gjælde Mand og Kvinde. Som de vigtigste af disse communistiske Samfund kunne nævnes: Shaker-Samfundet (s. d. A.), Harmonisternes Samfund i Economy, stiftet af Rapp 1805, Separatisternes Samfund i Zoar (Ohio), stiftet 1817 af en Würtemberger Joseph Bäumeler (ell. Bemeler), Ebenezernes ell. Amana-Communisternes (Inspirationisternes) Samfund, stiftet af Tyskeren Kr. Metz omtr. 1844, et af de mægtigste commun. Samfund i Amerika, som 1874 talte 1485 Medl. og ejede 25,000 Acres, Oneida-Perfectionisternes Samfund, stiftet 1847 af Amerikaneren Noyes, Icarernes, stiftet 1849 af Cabet (s. d. A.), og Aurora-Communisternes Samfund, stiftet 1852 af Dr. Keil.

Communitetet, den ældste, ligesom det er den betydeligste og rigeste af de Stiftelser, der efterhaanden ere oprettede til bedste for trængende Studerende ved Kjøbenhavns Universitet, grundlagdes af Kong Frederik II ved Fundats af 25 Juli 1569 efter allerede at være indviet 1 Maj s. A. Det havde sit Forbillede i Middelalderens Studenterstiftelser, collegia ell. bursæ (jvfr. **Bursa**), og allerede Christian III havde i Universitetsfundatsen af 1539 lagt Grunden til en saadan Stiftelse, idet han skjænkede 12 Læster Korn (c. 600 Tdr. Byg) aarlig til Helligaands- ell. Duebrødreklostret i Bimmelskaftet, imod at dettes Forstander herfor bestandig skulde bespise 12 trængende Studenter, der valgtes af Universitetets Rector og Decaner paa 2—4 Aar, og 1555 havde han ved yderligere Donationer udvidet dette »convictorium regium« til 20 Studenter; men da dette fandtes utilstrækkeligt i Forhold til de Studerendes Antal, udvidede Frederik II det efter Raad og Vejledning af Kansleren Joh. Friis og Rigshofmesteren Peder Oxe saa anselig, at han maa betragtes som C.s egentlige Stifter. Han skjænkede nemlig ved ovennævnte Fundats 139 Kronen tilhørende Bøndergaarde i Sjælland og 14 paa Falster samt Kongetienden af 92 Sogne i Sjælland (heri ogsaa indbefattet, hvad Christian III havde givet til de 20 Studenters Bespisning) til et „kongeligt Fællesbord" (communitas regia) for 100 Studenter, som derved ikke alene fik fri Bespisning i 5 Aar, men det mulige Overskud skulde anvendes til „Klæder, Bøger og anden Nødtørft" for Alumnerne. De bleve foreløbig bespiste i det ovenf. omtalte Kloster „Helliggejstes Hus" (rimeligvis i dets Refectorium, der endnu er bevaret som Begravelsescapel til Helligaands Kirke), hvorfor ogsaa C. i daglig Tale i mer end 200 Aar kaldtes „Klosteret". Den af Frederik II paatænkte særlige Bygning for C.s Alumner blev dog først opført af hans Søn og Efterfølger Christian IV (s. **Regensen**) af C.s opsparede Capital. Derimod havde C.s Stifter strax taget fat paa Opførelsen af en Bygning til Bespisningen, og denne, **Communitetsbygningen**, der fra først af var lille og uanselig, men efterhaanden udvidedes, navnlig

efter to Ildebrande (1641 og Byens Brand 1728), udgjorde Studiegaardens vestre Sidefløj, der vender ud til Nørregade. 1736 ophørte Bespisningen, og Alumnerne fik i Stedet derfor Kostpenge (4 Mk. ugentlig). Da C.s Indtægter af Jordegodserne have været i stadig Stigen, har det ikke alene kunnet forøge Alumnernes Antal (til 130) og betydelig forhøje Understøttelserne til dem (til 32 Kr. maanedl.), men det har endnu desuden kunnet hjælpe Universitetet med meget betydelige Summer, f. Ex. til Opførelsen af Bygninger for det selv, for Universitetsbibliotheket og for det naturhistoriske Museum, og desuagtet opsamle en stor Capitalformue (c. 4,300,000 Kr.). Den beskedne Communitetsbygning, der udgjør den fjerde Side af den Firkant, hvis tre andre Sider dannes af de storartede og smukke Bygninger, som ere opførte paa C.s Bekostning, har for længe siden ophørt at staa i Forbindelse med Stipendiet og afbenyttes nu til Universitetsqvæsturen, Universitetets mineralogiske Museum, Bolig for to Professorer m. m.

Commutatiōn kaldes i Astronomien den Vinkel, som har sit Toppunkt i Solens Centrum, og hvis ene Ben løber ud mod Jordens, det andet mod en Planets Centrum. Nøjagtigere er det denne Vinkels Projection i Ekliptika, og C. er Forskjellen imellem Jordens og Planetens heliocentriske Længder. **Commutātor**, Gyrotrop ell. Rheotrop, et Apparat til hurtig at forandre Retningen af den elektriske Strøm.

Cōmo, Stad i Norditalien, ved Sydenden af C.-Søens vestlige Arm, 5 M. n. for Milano. 11,000 I. (1881). Bispesæde med smuk Kathedralkirke. Vel bygget Stad med lige og brede Gader, prægtigt Raadhus og gammelt Theater. Interessant Medaillesamling. Gode Undervisningsanstalter. Fabrikation af Klæde og Silkestoffer, physiske og optiske Instrumenter. C. er en ældgammel Stad, Romernes Comum; Digteren Catullus og begge Plinierne vare fødte her. **C.-Søen**, Indsø i Norditalien, 7 M. lang og ½ M. bred, deles mod S. ved et fremskydende Forbjærg i to Arme, af hvilke den østlige sædvanlig kaldes Lecco-Søen. Den er dyb og fiskerig og berømt for sine herlige Omgivelser, hvorfor den besøges meget af Tourister.

Cōmonfort, Ignacio, f. 12 Marts 1812, Præsident i Mexico 1855—58, deltog allerede 1832 under Santa Anna i en Opstand og blev snart Capitain i Rytteriet. Da Santa Anna sluttede sig til de reactionære, gik C. over til hans Modstandere, blev 1837 Præfect i Jalapa og udmærkede sig i Kampen mod de vilde Indianere. Baade 1842 og 1846 var C. en kort Tid Medlem af Congressen, deltog 1846 i Opstanden mod Præsident Paredes og blev Borgmester i Byen Mexico. I Krigen mod Nordamerika kæmpede C. som Oberst, blev 1848—51 Senator og derefter Overtolddirecteur i Acapulco og Vera Cruz, i hvilken Stilling han viste baade stor Redelighed og Forvaltningsdygtighed. Da Santa Anna 1854 havde gjort sig til Herre i Mexico, blev C. afskediget, men forbandt sig med Indianeren Alvarez, der havde uindskrænket Indflydelse paa sine vilde Stammefrænder, styrtede hin og indsattes i Dec. 1855 til foreløbig Præsident. C. fik nu Præsidentskabet gjort statteligtigt og ophævede dets og Hærens tidligere Forrettigheder, men dette fremkaldte stadige Opstande imod ham. Han var dog heldig imod dem, udstedte 31 Marts 1856 et nyt Decret, som inddrog alle Kirkens Godser, og forbød 28 Juni s. A. Kirken for Fremtiden at besidde faste Ejendomme. Dette stadfæstedes af Congressen, og efter at en ny Forfatning var given i ren demokratisk Aand, blev C. i Sept. 1857 valgt til Præsident. Men allerede 17 Dec. gjorde General Zuloaga en ny Opstand, indtog 21 Jan. 1858 Staden Mexico og tvang C. til at flygte til New-York; forinden havde C. dog i Overensstemmelse med Forfatningen indsat Højesteretsformanden Juarez til Præsident i sit Sted. 1862 vendte C. hjem og deltog i Kampen mod Franskmændene, men blev 13 Nov. 1863 myrdet af en Guerillabande.

Comōrerne ell. de **comōriske Øer**, en Øgruppe i den nordlige Del af Mozambiquekanalen mellem Østafrika og Madagaskar, bestaar af de de større Øer Comoro, 18 □ M. med 35,000 I., Mohilla, 3 □ M. med 6,000 I., Johanna ell. Anzuan, 7 □ M. med 12,000 I., og Mayotte, 7 □ M. med 10,000 I. Øerne have vulkansk, meget frugtbar Jordbund og ere rige paa Ris, Bomuld, Kokosnødder og andre tropiske Værter, samt paa Hornkvæg, Geder og Fjerkræ. Paa Comoro er en virksom Vulkan af 8,400 F.s Højde. Befolkningen bestaar af en Blanding af muhammedanske Negre og Arabere, der paa de 3 førstnævnte Øer staa under egne Høvdinger eller Sultaner. Franskmændene have 1841 taget Mayotte i Besiddelse.

Comorin, Cap, et Forbjærg, der danner Sydspidsen af Forindien under 8° 4′ n. Br. og 95° 15′ ø. L.

Compāct, tæt, fast, sammenpakket.

Compagni [pani] (af Middelalderens lat. Companium, der kom af Companis, som deler Brød med en anden) bet. Fællesskab, Selskab, Samfund; i Særdelesh. et Handelsselskab, en til industrielle eller mercantile Øjemed stiftet Forening (asiatisk C., engelsk-ostindisk C. osv.). C., den nærmeste administrative og taktiske Underafdeling af Bataillonen, befales af en Capitain med Bistand af to eller flere Lieutenanter. Ved Fodfolket har C. i Regelen en Styrke af 120—200 Mand, varierende i de forskjellige Hære, efter som den egentlige taktiske Enhed, Bataillonen, har flere eller færre, f. Ex. 4 eller 6 C. Ingenieurtroppernes og Fæstningsartilleriets Batailloner deles ligeledes i C., der dog ofte have en betydelig større Styrke. Endelig er som oftest en Hærs Trainvæsen saa vel som de ved Tøjhuse og Laboratorier ansatte Haandværkere og Arbejdere indordnede i Afdelinger, som kaldes C. **Compagnicolonne**, s. **Colonne**. **Compagnichirurg**, ældre Benævnelse for den laveste Charge blandt de danske Militærlæger.

Compagnon, fr. [panjōng], Medlem af et Firma.

Comparateur [tøhr], et Instrument, der tjener til at sammenligne Længden af to næsten lige

lange Stænger. Enten bestaar den af to Mikroskoper, der kunne forskydes langs en Lineal og indstilles paa Enderne af den ene Stang; lægges da den anden Stang i Stedet, kan man ved en Mikrometerindretning udfinde Forskjellen i Længden. Eller Stangens ene Ende støttes imod en fast Tap, den anden trykker paa en meget uligearmet Viser; den anden Stang vil da bringe Viserens lange Arm til at gjennemløbe en kjendelig Bue, naar dens Længde blot er lidt forskjellig fra den førstes.

Compărativ kaldes i Grammatiken den Form af Adjectivet, ved hvilken en Egenskab tillægges en Gjenstand i forholdsvis højere Grad end ēn eller flere andre Gjenstande, hvem vedkommende Egenskab enten aldeles ikke eller kun i forholdsvis ringere Grad kan tillægges; f. Ex. A er ældre, større, flittigere end B. **Comparatiōn** (Sammenligning) kaldes den Formforandring, som et Adjectiv eller adjectivisk Adverbium modtager i de to Comparationsgrader Comparativ og Superlativ, sammenlignet med den simple Form, Positiv.

Compareēre, give Møde for en Ret. **Comparēnt**, den, der møder for en Ret.

Compărse, f. Statist.

Compas [pāß], fr. Boussole, et Instrument, ved hvilket man kan bestemme den Vinkel, som en Linje til en bestemt Gjenstand danner med den magnetiske Nord- og Sydlinje. Skibscompasset, der maaske har været brugt i Europa i det 12te Aarh., medens C. ellers skal have været kjendt af Chineserne allerede Aar 1100 f. Chr., bestaar af en Magnetnaal, som paa Midten har en Agatsten eller et meget haardt Metal, hvormed den hviler paa en opstaaende Staalspids. Oven paa Magnetnaalen er fæstet en cirkelformet Papirskive (Rosen), klæbet til et Stykke Marieglas. Den øverste Flade af denne Skive er inddelt i 32 Dele, og hver af disse igjen i 4 Underafdelinger eller undertiden i 360 Grader. Hver af de 32 Dele kaldes Streger. I den cylindriske Messingdaase, hvori Rosen befinder sig, er paa den indvendige Sidevæg mærket en sort Streg, der gaar tværs igjennem Daasens Centrum over paa den anden Side. Denne Streg (Styrestregen) stilles nu saaledes, at den bliver parallel med Skibets Midte (Diametralplanen), og man kan ved at bemærke dens Stilling mod Rosen se, hvilken Vinkel Skibets Kjøl danner med det misvisende Nord og Syd, hvilket kaldes den misvisende Cours, for saa vidt Compasnaalens Nordende peger bestemt mod det misvisende Nord, noget, den næsten aldrig gjør, eftersom det i Skibet værende Jærn som oftest trækker den ud af denne Stilling (Flinders, 1801). Der bliver altsaa en Rettelse at anvende paa Compasnaalens Visning, forinden man kan erholde den misvisende Cours (f. Deviation). Alle C. om Bord i et Skib have cardansk Ophængning (f. d. A.) og holdes altsaa stedse i vandret Stilling; dog anvender man ved stærke Bevægelser af Skibet sværere og mere stabile Stormroser, ja Rosen kan endog svømme paa Glycerin. **Compashus** er en Kasse, som findes foran Rattet for deri at opstille Styrcompasset. Om Ratten oplyses denne ved Compashuslanterner.

Compăstor, nylat., Medpræst, Hjælpepræst.

Compĕndium, lat., egtl. Afkortning; deraf en kortfattet Haandbog eller Ledetraad, der samler Hovedindholdet af en Videnskab i sig.

Compensatiōn, Udjævning, bet. i Retsvidenskaben en Fordrings Ophævelse ved en Skyldneren tilkommende Modfordring. For at en Fordring saaledes skal være compensābel, d. e. skal kunne bringes til Afregning (compensēres) med en anden, maa den efter vor Ret i Almindelighed være forfalden og ensartet med den modstaaende Fordring. Derhos er det en processuel Betingelse for at Compensationsindsigelsen skal kunne fordres paakjendt i samme Sag, at Contrasøgsmaal anlægges, samt at Modkravet støtter sig til Haandskrift, saafremt Hovedkravet er et Haandskriftskrav. — I Lægevidenskaben bet. C. Ophævelse af de skadelige Virkninger af en sygelig Tilstand ved Udviklingen af en anden. Saaledes compenseres Klappesygdommene i Hjærtet ved Udviklingen af en Hypertrophi af Hjærtet, hvorved dette faar større Kraft til at drive Blodet igjennem de forsnævrede Aabninger imellem de syge Klapper. En Skjævhed af Hvirvelsøjlen kan compenseres ved Udviklingen af en anden i modsat Retning paa et andet Sted af Hvirvelsøjlen. — I Physiken betegner C. Ophævelsen af Virkningen af en Kraft, som ellers vilde virke forstyrrende; man taler saaledes om C. af de ved Brydningen opstaaede Farver, om C. af en Magnets Virkning paa en Magnetnaal. Hyppigst anvendes Ordet dog for at betegne Ophævelse af Varmens Indflydelse paa Urenes Gang. En forøget Varmegrad vil nemlig forlænge Urets Pendul og derved forøge dets Svingningstid, saa at Uret kommer til at gaa langsommere, og paa Lommeurene vil den dels forlænge, dels slappe Uroens Spiralfjeder, hvorved det samme bevirkes. **Compensationspendulet** er saaledes sammensat af forskjellige Metaller, der udvide sig ulige meget i Varmen, at dets Længde ikke kjendelig forandres, hvorimod **Compensationsuroen**, der anvendes til Chronometre, har en saadan Indretning, at en Forøgelse i Varmegraden bringer en Del af dens Masse nærmere ind til Axen, hvorved Svingningstiden vil formindskes lige saa meget, som den vilde forøges ved Indvirkningen paa Fjederen, og som Følge heraf bliver den uforandret.

Competence [tāngse], Beføjelse til at foretage en vis Handling, optræde i en vis Sag eller afgjøre et vist Anliggende. **Competēnt** er den Person eller Autoritet, hos hvem en saadan Beføjelse findes. C. Sagsøger eller Sagvolder kaldes saaledes den, hvem et for Retten indbragt Retsforhold virkelig vedkommer, som altsaa er den rette paagjældende Part i Processen. Competente ere Domstolene i de Anliggender, som henhøre under deres Paakjendelse, i Modsætning til dem, der høre under Øvrighedens Afgjørelse. C. er endelig den Ret, hvem Behandlingen af en enkelt bestemt Sag tilkommer fremfor andre Retter. **Competēnter** kaldtes i Oldkirken de Katechumener, der efter endt Undervisning imødesaa Daabens Modtagelse.

Compiacevole, it. [pjatschē], behagelig, med Ynde, en musikalsk Foredragsbetegnelse.

Compiègne [kongpiänj], Stad i det franske Dep. Oise, ved Floden Oise, 10 M. n. n. ø. for Paris. 11,000 J. Prægtigt, oprindelig af Ludvig XI opført, men under Ludvig XIV, XV og XVI betydelig udvidet og forskjønnet Slot med herlig Park og Skov, der sædvanlig en Del af Sommeren beboedes af Napoleon III. Bomuldsmanufakturer, Baadebyggeri. Jeanne Darc blev tagen til Fange her 25 Maj 1430, og man har 1860 opreist hende en Statue paa det Sted, hvor hun blev tagen. Den spanske Konge Carl IV fik Ophold paa Slottet i C. tillige med sin Dronning og „Fredsfyrsten", efter at han 1808 havde nedlagt Kronen til Fordel for Napoleon I.

Compilēre, samle eller udskrive en Bog eller en Afhandling af andre Bøger. **Compilātor**, den, der optræder som Forfatter paa denne Maade. **Compilatiōn**, den Virksomhed at compilere, eller det Arbejde, der fremkommer paa denne Maade.

Complaisance, fr. [kongplæsāngs], Tjenstagtighed, Beredvillighed, Artighed; **complaisant** [sāng], tjenstagtig osv.

Complemēnt, det, der udfylder noget, gjør det fuldstændigt. **Complementvinkler**, Vinkler, hvis Sum er 90°. **Complementære Farver** eller Udfyldningsfarver siges to — enkelte eller sammensatte — Farver at være, som tilsammen give Hvidt. Tages Farverne i Spectret (s. d. A.), vil enhver af Farverne før den grønne danne hvidt Lys ved i et bestemt Forhold at blandes med en af Farverne efter det grønne; Rødt og Blaagrønt, Gult og Indigo osv. ere saaledes c. F.; Grønt har ikke nogen enkelt Udfyldningsfarve, men er c. F. til Purpur (d. e. Blanding af Spectrets to yderste Farver, Rødt og Violet).

Complet, fr. [plētt], fuldstændig, fuldtallig; **Completēring**, Fuldstændiggjørelse, Udfyldning; **completēre**, fuldstændiggjøre, gjøre fuldtallig.

Complex, sammensat: Indbegreb, Omfang. **C. Størrelse** kaldes i Mathem. en Størrelse af Formen $a + b\sqrt{-1}$, hvor a og b ere reelle; to c. S. af Formen $a + b\sqrt{-1}$ og $a - b\sqrt{-1}$ kaldes conjugerede. **Complicēret**, indviklet.

Compliment, fr. [māng], Høflighedsbevis, Lykønskning, Artighed; o. **de bœuf** [dø bøff], en klodset anbragt Høflighed, der, nærmere beset, er en Uartighed; **complimentēre**, hilse paa, lykønske osv.

Complot, fr. [plŏtt], hemmelig Forbindelse i strafværdigt Øjemed, Sammensværgelse.

Complūtum, det lat. Navn paa Staden Alcala de Henares i Spanien. **Complutēnsisk Bibel**, s. **Polyglotte**.

Componēre, sammensætte, navnlig et Musikstykke. **Composānt** kaldes enhver af flere ensartede Kræfter, der samtidig virke saaledes paa et Punkt, at de kunne sammensættes til en enkelt Kraft, Resultanten. **Compositiōn** bet. i alle Kunstarter Sammenstillingen eller Ordningen af et Kunstværk og er undertiden Benævnelse for Kunstværket selv; men i Musik har Ordet en mere udstrakt Betydning, idet det tillige bruges om selve Frembringelsen af nye Tonestykker. Som Følge deraf er **Componist** særlig Tonedigter og **Compositionslære** en systematisk Fremstilling af de Regler, som gjælde for den kunstmæssige Fremstilling af Tonestykker. **Compositiōn** er endelig i Teknikken et Fællesnavn for alle Haande Sammensætninger, men bruges dog mest om Metallegeringer, hvori Tin er Hovedbestanddelen (f. Ex. Britanniametal).

Compŏst, fr., Blandingsgødning, bestaar sædvanlig af alle Slags Affald og Opfejning, som paa enhver Avlsgaard med Fordel kan samles for at blandes med Ajle, Tørvejord osv. Composttilberedningen kræver en Del Arbejde og Pasning, da det gjælder om at frembringe en nogenlunde ensartet og velgjæret Masse, hvilket kun opnaas ved omhyggelig Blanding og stadig Omstikning; men dette er ogsaa af Renligheds- og Sundhedshensyn meget at anbefale, da det medfører et strængere Eftersyn med Opsamlingen af de forskjellige Slags Affald.

Compot [pŏtt], Frugt, kogt med Sukker og Krydderier og ikke bestemt til at opbevares.

Compound-Maskine [pŏund], d. s. s. Høj- og Lavtryks-Dampmaskine.

Compresse, fr. [prēss], et firkantet Stykke Linned, der flere Gange sammenlagt i forskjellig Form (firkantet, trekantet, langagtig) anvendes ved Forbindinger til i Forening med Bind at udøve et Tryk paa et Sted eller til Udfyldning af Skinner osv. En **graduēret C.** dannes ved at lægge flere sammenlagte C., den ene større end den anden, oven paa hverandre; i Midten bliver det hele Lag naturligvis tykkest og Trykket derfor stærkest. **Compressibilitēt**, d. s. s. Sammentrykkelighed. **Compressiōn**, Sammentrykning, anvendes jævnlig methodisk i Chirurgien for at modvirke Betændelse, bevirke Opsugning af Exsudater og Vandansamlinger, hindre eller standse Blødninger, lette Helingen af Saar (især fistuløse) osv. Skal C. kun vare kort, trykkes (**comprimēres**) der bedst med Fingrene (**digitāl ell. manuēl C.**), ellers ved Hjælp af Bind, Compresser, Plasterstrimler, egne Bandager eller mere complicerede Apparater. **Compressionsfyrtøj**, nu næsten glemt, bestod af et i den ene Ende lukket Rør, hvori et Stempel lufttæt kunde skydes ned og derved sammentrykke Luften. Befæstede man paa Stemplets Indreside et Stykke Fyrsvamp og drev Stemplet ned med et rask Slag, antændtes Svampen, da Luftens Varmegrad forøges ved Sammentrykningen. Ofte slog det imidlertid fejl, og C. kom snart ud af Brug.

Compromis, fr. [kongpromī], Overenskomst, bruges i Retssproget navnlig om en Overenskomst mellem tvistende Parter om at lade deres Trætte afgjøre ved Voldgift. **Compromittēre** bet. derfor at overgive sin Sag til Voldgiftsmænds Kjendelse (voldgive den). Ogsaa stille blot, bringe i Forlegenhed; **c. sig**, bringe sig i slet Omdømme. — I Historien er C. ofte blevet brugt om politiske Overenskomster, f. Ex. det nederlandske C. af 1566 (s. **Geuser**). C. er i Nordamerika brugt om de politiske Aftaler mellem Partierne, hvorved gjentagne Gange (1820, 1832 og 1850) vigtige Stridigheder ere blevne afsluttede.

Compte, fr. [kongt] (af lat. computare, beregne), Regnskab. C. rendu [rangdy], aflagt Regnskab, Regnskabsaflæggelse, en alm. Frem-

stilling af visse særlige Facta, f. Ex. Beretning om et videnskabeligt Selskabs Møder. Historisk bekjendt er navnlig det c. r., hvorved Necker i Jan. 1781 paa Ludvig XVI.s Befaling gav en Oversigt over Frankrigs finansielle Forfatning (s. Necker). **Comptant,** d. s. s. Contant.

Compteseletøj, s. Kumteseletøj.

Compteur, fr. [kongtöhr], Tælleapparat, en Indretning til at tælle et stort Antal regelmæssige Bevægelser. En C. findes saaledes paa en Gasmaaler for at vise, hvor mange Rotationer dens indre Tromle har gjort, altsaa hvor meget Gas, der er gaaet igjennem den, siden den blev stillet paa 0. Ligeledes har man anbragt C. paa Dampmaskiner for at tælle Stempelslagene, paa Kalandre eller søregne Maalemaskiner for at vise, hvor meget Tøj der er passeret igjennem dem, paa Montpresser, Hurtigpresser osv. Ogsaa maa hertil regnes Skridttælleren (s. d. A.). C. have en Række Skiver, som hver især paa Randen er delt som oftest i 10 Dele. Under de 9 første Bevægelser bevæger kun den første Skive sig; ved den 10de flytter den anden sig tillige et Mærke, ligeledes ved den 20de, 30te osv. Ved den 100de flytter tillige den tredje sig et Mærke, ligeledes ved den 200de, 300de osv.; ved den 1000de, 2000de osv. tillige den fjerde; ved den 10,000de osv. den femte, og saaledes angiver hver ny Skive en 10 Gange større Enhed end den foregaaende, saa at 6 Skiver tillade Tællingen af en Million enkelte Bevægelser.

Comte, fr. [kongt], Greve. **Comtësse,** i Frankrig en Greves Hustru eller Enke; i Danmark en Greves ugifte Datter.

Comte, Aug. [s. o.], Philosoph og Mathematiker, Stifter af den saakaldte „Positivisme", f. 19 Jan. 1798 i Montpellier. Allerede som Dreng udmærkede han sig ved fine Kundskaber, sin Flid og en overordentlig Hukommelse, der lod ham beholde alt efter den første Gjennemlæsning og senere satte ham i Stand til paa fri Haand at nedskrive sit omfattende Hovedværk. 1814 kom han til Paris, hvor han studerede ved École polytechnique; han traadte snart i Forbindelse med Saint-Simon; men da denne vilde tyrannisere ham, brød han med ham og begyndte derpaa selv at udvikle den Philosophi, som længe havde gjæret hos ham. Han begyndte i sit eget Hjem at foredrage sit System for en Kreds af Tilhørere, hvoriblandt Humboldt og Poinsot; men efter tre Foredrag blev han grebet af Sindsforvirring, fremkaldt af Overanstrængelse og Sindsbevægelse i Anledning af hans Stridigheder med Saint-Simonisterne. Først to Aar senere fuldendte han denne Forelæsning. C. søgte flere Gange forgjæves at faa oprettet en Lærerpost ved Collège de France for de physiske og mathematiske Videnskabers almindelige Historie, som han da selv vilde have overtaget. Han var ansat som Repetiteur ved École polyt. og Examinator ved Skolens Adgangsexamen; den sidste Post mistede han senere og var udsat for at lide Nød, men modtog da gjennem J. Stuart Mill en ikke ringe Understøttelse fra tre Englændere (Grote, Molesworth og Raikes Currie); da denne Hjælp kun ydedes ēn Gang for alle, saa han atter sin materielle Existens truet, men blev ogsaa denne Gang hjulpet ved en Subskription, der sattes i Gang af hans Disciple og Venner, navnlig Littré, og fortsattes til hans Død 5 Sept. 1857. C.s Philosophi har senere vundet stor Udbredelse i Frankrig og England. Hans betydeligste Discipel i Frankrig er Littré, som har givet en Fremstilling af hans Liv og Lære. I England blev Positivismen først indført af Lewes. 1853 udgav Miss Martineau en forkortet engelsk Oversættelse af den positivistiske Philosophis System. 1865 udgav John Stuart Mill »Auguste Comte and Positivism«. C.s eget Hovedværk er »Cours de philosophie positive« (Par. 1830—42). Hans Hovedtanke er, at saa vel Menneskeslægten som det enkelte Individ med Nødvendighed gjennemløber tre theoretiske Stadier. Paa det theologiske Stadium, hvor Menneskeaanden søger at naa en absolut Erkjendelse af Tilværelsens første og sidste Aarsager (Hensigtsaarsager), udledes Phænomenerne af overnaturlige Magters directe Indvirkning, hvis Vilkaarlighed tilmed skal forklare alle tilsyneladende Uregelmæssigheder i Universet. Paa det metaphysiske Stadium, som egentlig kun er en Modification af hint første, erstattes det overnaturlige af abstracte Væsener, der ud af sig selv frembringe de forskjellige Phænomener, hvis Forklaring da bestaar i at angive for hvert Phænomen det tilsvarende Væsen. Denne Opfattelse er i vor Tid i Begreb med at afløses af det positive Stadium, som er Menneskeaandens sidste og højeste Trin. Den positive Philosophi fastholder Umuligheden af, i det mindste paa Menneskehedens nuværende Udviklingstrin, at naa absolute Begreber, og opgiver derfor at finde Universets Oprindelse og Formaal og Phænomenernes inderste Aarsag, men søger gjennem en Forbindelse af Forstandsvirksomhed og Iagttagelse at udfinde de virksomme Love og deres uforanderlige Relationer i de givne Phænomener. Det ligger i Positivismens Grundcharakter, at betragte alle Phænomener som underlagte uforanderlige Naturlove, hvis Antal reduceres til det mindst mulige, uden at den dog tør haabe at bringe dem tilbage til en eneste Lov; den tilstræber, saa vidt muligt, at paavise alle de forskjellige iagttagelige Phænomener som særegne Tilfælde af et fælles Grundfactum. Af denne Anskuelse følger consequent en Bestræbelse efter at samle alle Videnskaberne til ēt System; de mange Videnskaber, som tidligere dyrkedes i relativ Selvstændighed, skulle indordnes som Momenter i den positive Philosophi, der saaledes er den eneste sande Videnskab. Først bliver der da at skjelne mellem Theori og Praxis; den positive Philosophi beskæftiger sig kun med den theoretiske Kundskab om Naturen, med de fundamentale Begreber, derimod ikke med deres praktiske Anvendelse i de enkelte Tilfælde. Inden for Naturvidenskaberne maa der atter skjelnes mellem de generelle, oprindelige og de particulære, afledede Videnskaber; saaledes er Astronomien fundamental, Geologien afledet, Chemien fundamental, Mineralogien afledet osv. Den positive Philosophi beskæftiger sig kun med de fundamentale Naturvidenskaber, som den søger at udvikle i ordnet Rækkefølge,

saaledes som deres indre Natur medfører det; denne Rækkefølge udvikles efter en encyklopædisk Lov saaledes, at Mathematiken paa ēn Gang er Grundvold for og selv integrerende Del af Philosophien; derefter følge Astronomien, Physiken, Chemien, Physiologien og den sociale Physik. Disse 6 fundamentale Videnskaber udgjøre „de positive Videnskabers Hierarchi", der bør lægges til Grund for al fremtidig videnskabelig Udvikling, fordi deres indre Sammenhæng og Enhed omfatter hele den menneskelige Viden. Dette System har C. dog ikke gjennemført consequent; Systemet fordrer den objective (Erfaringens) Methode, som ogsaa er fulgt lige indtil den sociale Physik; den objective Methode gaar ud fra Erfaringen og vil stadfæstes ved Sammenligning med Kjendsgjerningerne; den subjective Methode er apriorisk og gaar ud fra et metaphysisk Princip, altsaa fra noget, Positivismen anser for tom Speculation. Den sidste Methode indblandede C. senere i sin Sociologi og er derved bleven inconsequent. I det hele bliver C. uklar henimod Slutningen af sin Virksomhed; den positive Videnskab, der tidligere af C. var charakteriseret som udelukkende „speculativ", d. e. videnskabelig, faar efterhaanden religiøs Betydning; hertil kommer, at han som Mellembestemmelse mellem Individet og Universet indførte det uklare Begreb „Humaniteten", som skulde være Gjenstand for Tilbedelse. Sine Tanker herom udviklede han fornemmelig i »Catéchisme positiviste« (Par. 1853) og i »Système de politique positive, ou traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité« (Par. 1851—54). C. var en Mand af omfattende Kundskaber og stor Energi, men Mangel af et erkjendelsestheoretisk Grundlag har bragt hans Philosophi i Strid med sig selv netop paa et afgjørende Punkt.

Comte, Franç. Charl. [s. o.], f. 1782 i Dep. Lozère, debuterede i det politiske Liv ved 1804 at stemme imod Kejserdømmet og begav sig kort efter til Paris, hvor han blev Advocat og 1814, 3 Dage efter „Chartets" Offentliggjørelse, grundlagde et politisk Blad, »Censeur«, hvis Bestemmelse var at modarbejde den med Bourbonernes Gjenindsættelse indtrædende Reaction. Som Medudgiver tiltraadte efter det andet Nummers Udgivelse Charl. Dunoyer. Censurens Indførelse, mod hvilken de i flere Maaneder protesterede forgjæves, men dog med den Virkning, at de factisk vare fri for Censur, indtil en Lov stadfæstede den kongel. Ordonnans, tvang dem til at forandre deres Blad til et Tidsskrift med Hæfter paa over 20 Ark. Napoleon I.s Tilbagekomst 1815 fremkaldte en Brochure af C., der fremfor alt afskyede Militærdespotiet, under følgende Titel »De l'impossibilité d'établir une Monarchie constitutionelle sous un chef militaire, et particulièrement sous Napoléon«. Da et royalistisk Blad ikke desto mindre beskyldte C. og D. for at conspirere til Gunst for Napoleon, anlagde de Sag imod dets Redacteur for Bagvaskelse, en Sag, der satte Dommerne i den højeste Grad af Forlegenhed, da Sagen skulde være faldet i Retten netop den 19 Marts, samme Dag som Napoleon holdt sit Indtog i Fontainebleau, hvis ikke de anklagede havde begjæret Sagen udsat for at oppebie Forholdenes endelige Udvikling. Imidlertid vægrede C. og D., selv efter at Kejseren igjen havde besteget Tronen, sig ved at tilbagekalde Anklagen, da de vedblivende betragtede den gjorte Beskyldning som en Fornærmelse. Intet Under derfor, at det 5te Hæfte af deres Tidsskrift blev beslaglagt af den kejserlige Regering — og det 7de Hæfte blev confiskeret af Bourbonerne. Dermed standsede Udgivelsen for en Tid, men blev gjenoptagen 1817 under Navnet »Censeur Européen«, under hvilken Titel Tidsskriftet fornemmelig sysselsatte sig med Drøftelsen af de store, især økonomiske, Reformer, som den nye Tid og Landets ulykkelige Tilstand gjorde Krav paa. I Mellemtiden havde nemlig baade C. og D. under J. B. Says Ledelse (hvis Datter C. ægtede) studeret Økonomi, hvilket Studium de derefter begge helligede sig (jfr. Dunoyer). De Forfølgelser, for hvilke »Censeurs« Udgivere vare udsatte, drev 1820 C. i frivillig Landflygtighed til Schweiz, hvor han i 3 Aar beklædte en Docentplads i Naturret i Lausanne, hvilken Plads han imidlertid atter frivillig opgav, da den franske Regering vilde tvinge Centralregeringen til at forvise ham. Han begav sig da til England, hvor han forblev, indtil den ham idømte Straf var eftergivet ham. Efter Julirevolutionen blev C. valgt til Deputeretkammeret og udnævnt til Statsprocureur, hvilken Stilling han imidlertid snart opgav for at bevare sin Uafhængighed. Derimod modtog han en Kaldelse som secrétaire perpétuel ved Académie des sciences morales et politiques og døde som saadan 1837. Hans betydeligste større videnskabelige Arbejder ere »Traité de législation« (4 Bd., 1827) og »Traité de la propriété« (2 Bd., 1834).

Comte, Pierre Charles [s. o.], fransk Maler, f. 1823 i Lyon, Lærling af Robert-Fleury, vandt 1847 Opmærksomhed ved „Jane Gray". Mest bekjendte ere hans historiske Anekdotestykker: „Frants I i Cellinis Atelier" og „Ludvig XI paa Dødslejet morer sig med at se dansende Grise".

Comtür, **Comturät**, s. **Commenda**.

Con, it. Forholdsord, med, forekommer hyppig i musikalske Kunstudtryk: C. **affetto**, med Rørelse. C. **agitaziōne** [adschi], med Bevægelse. C. **allegrēzza**, med Livlighed. C. **amōre**, med Forkjærlighed, med særligt Velbehag. C. **ănima**, med Liv. C. **brio**, med Sving, Ild. C. **delicatēzza**, ømt, sart. C. **dolcezza** [tschētsa], med Blidhed. C. **dolōre**, med Smerte. C. **espressiōne**, med særligt Udtryk. C. **fermēzza**, med Fasthed. C. **festività**, festlig, højtidelig. C. **fōrza**, med Kraft. C. **frētto**, hurtig. C. **fuōco**, med Ild. C. **grandēzza**, med Værdighed. C. **gravità**, med Alvor. C. **grāzia**, med Ynde. C. **leggerezza** [ledschērētsa], med Lethed. C. **passiōne**, med Lidenskab. C. **sentimēnto**, med Følelse. C. **sordīno**, med Dæmper. C. **spirito**, aandfuldt. C. **tenerēzza**, med Ømhed. C. **vigōre**, med Kraft. C. **vivēzza**, med Livlighed.

Cōncan (Nord- og Syd), en tidligere anvendt Benævnelse paa en Del af Landet mellem de vestlige Ghatsbjærge og det indiske Ocean (15°—20° n. Br.) i engelsk Ostindien,

som Englænderne tog i Besiddelse 1818. Det udgjør nu forskjellige Collectorater under Præsidentskabet Bombay.

Concarneau [kongkarnō], en lille Søstad i det franske Dep. Finistère, ved Concarneaubugten, 2 M. s. ø. for Quimper. 5,000 J. Havn. Sardinfiskeri.

Concāv, hul. En krum Linje (ell. Flade) siges at være c. til den Side, hvor dens Chorder ligge, convex („ophøjet") til den, hvor Tangenterne ligge. Ved en Cirkel ell. Kugleflade er altsaa den indvendige Side c., den udvendige convex. **Concavlinse**, Spredelinse, s. Linse.

Concentrēre, sammendrage, i Chemien at forstærke en Opløsning ved at fjærne en vis Mængde af Opløsningsmidlet. Dette sker i Alm. ved at bortdampe (afdampe) Opløsningsmidlet, enten ved højere Temperatur eller i det lufttomme Rum med eller uden Anvendelse af Stoffer, som indsuge Dampene af Opløsningsmidlet, eller ved samtidig Anvendelse af højere Temp. og luftfortyndet Rum (s. f. Ex. Vacuumpande). Har Opløsningsmidlet Værdi, f. Ex. Vinaand, foretages Afdampningen i Retorter, saaledes at de fortættede Dampe kunne opsamles (Destillation). Det samme finder Sted, naar det opløste Stof er en Vædske, der er mere flygtig end Opløsningsmidlet. Saaledes c. man Vinaand ved at opsamle det først overdestillerede. Eller man blander Vædsken med et Stof, der enten tilbageholder Opløsningsmidlet eller det opløste Stof, og destillerer i første Tilfælde det opløste Stof fra, i sidste Opløsningsmidlet. I sidste Tilfælde kan da gjærne det opløste Stof uddrives ved en højere Varme. Ogsaa ved Frysning kan man c. en Opløsning, idet kun Vandet fryser, medens den tilbageblivende Vædske næsten indeholder alt det opløste Stof. Saaledes vindes Salt af Søvandet i det hvide Hav.

Concēntrisk, hvad der har Midtpunkt fælles med noget andet; c. Cirkler ere altsaa saadanne, som have samme Centrum.

Concepciōn, 1) Stad i Republiken Chile i Sydamerika, ved Floden Biobio, 60 M. s. s. v. for Santiago. 19,000 J. (1882). Bispesæde. C. led meget ved Jordskjælv 1835. Dens Havn er ved Talcahuano. — 2) Hovedstad i den argentinske Prov. Entre-Rios i Sydamerika, ved Floden Uruguay, 32 M. n. for Buenos Ayres. 8,000 J. Livlig Handel. — 3) **C. Strædet**, et af de talrige Stræder mellem Øerne paa Sydamerikas Vestkyst, fører ind mellem Øerne Duke of York og Hannover mellem 50° og 51° s. Br.

Concēpt, skriftligt Udkast; en endnu ikke renskreven Udarbejdelse.

Conceptiōn, Undfangelse.

Concērt, fr. (af lat. concertare, kappes) kaldes i det diplomatiske Sprog en Overenskomst mellem to eller flere Magter, hvorved de forpligte sig til fælles Optræden. I det 17de og 18de Aarh. afsluttedes i Haag flere saadanne C.; 1805 brugtes dette Navn om den Tractat mellem England og Rusland, som gik ud paa at gjenoprette den europæiske Ligevægt og fordrive Franskmændene fra Nordtyskland. Ved den **europæiske C.** forstaas Staternes Samvirken til Tilvejebringelse af Ro og Ligevægt. — I Musik betegner C. enten en Opførelse af indøvede Musikstykker for en større Tilhørerkreds eller et Musikstykke i større Stil, dog almindeligst i Sonateform, for ēt og undertiden for flere Soloinstrumenter med Ledsagelse af Orchester, der har det særlige Formaal at give Solospilleren Lejlighed til at lægge en betydelig teknisk og aandelig Overlegenhed for Dagen. En C. for 2 Soloinstrumenter kaldes en Dobbeltconcert, for 3 en Tripelconcert. Den nuværende Form for C. fremkom omtrent i Begyndelsen af forrige Aarh. og er en Udvikling af den ældre Kammerconcert for ēt Soloinstrument med Orchester og den saakaldte Concerto grosso for flere concerterende Instrumenter. **Concertino**, it., en C. i mindre Form. **Concertmester**, Forspilleren (paa Violin) i større Orchestre og i Capelmesterens Fraværelse Orchesteranfører. Ved det kongel. Theater i København var Concertmesteren ikke Forspiller, men Orchesteranfører ved Balletten, Vaudevillen osv. **Concertāndo**, it. [tscher], fr. concertant, concerterende, bruges om det eller de Instrumenter, som afvexlende med Hovedstemmen foredrage Melodierne eller mellem Hovedstemmens Sætninger bringe Solosætninger, der slutte sig til disse, f. Ex. en Arie med c. Violin, Fløjte eller Clarinet osv. betyder, at denne Instrumentstemme ikke er ligefrem underordnet eller ledsagende, men at den udsmykkende omkredser eller afløser Syngestemmen (jfr. **Obligat**). **Concertante**, fr. [kongsertāngt], et Stykke for to eller flere concerterende Instrumenter med eller uden Orchester.

Concessiōn, Indrømmelse, navnlig om Statens eller det offentliges Bevilling til et eller andet større almennyttigt Foretagendes Udførelse af Privatmænd.

Cōncha, José Guttierez de la [tscha], spansk General, f. 1800 i Sydamerika, hvor hans Fader senere faldt imod Insurgenterne, udmærkede sig i Krigen mod Carlisterne og blev 1839 Generallieutenant, samt var 1843—46 Generalcapitain i de baskiske Lande. 1850—60 var C. tre Gange Statholder paa Cuba og hindrede ved sin Aarvaagenhed baade indre Oprør og Overfald af nordamerikanske Fristarer; til Løn blev han Marquis af Havanna og Senator. 1862 blev C. Affending i Paris og forlod i Dec. paa egen Haand sin Post for at tage Sæde i Senatet og dadle General Prims Adfærd i Mexico, medens han billigede den franske Regerings Optræden. I Marts 1863 blev C. Krigsminister indtil Jan. n. A., var derefter en Tid lang Formand i Senatet og blev 1868 Generalcapitain i Hæren (svarende til Marschal). I Sept. 1868 fik C. det Hverv at danne et nyt Ministerium for at dæmpe Revolutionen; men da Dronning Isabella nægtede at fjærne sin Yndling Marfori, opgav han Forsøget som haabløst og gik til Udlandet. 1874 blev C. paa ny Statholder paa Cuba, men kunde ikke kue Opstanden og blev derfor hjemkaldt n. A. — Hans Broder, **Manuel G. de la C.**, f. 1808, udmærkede sig ligeledes imod Carlisterne og blev 1840 Generalmajor. C. tog 1841 Del i Opstanden mod Espartero og paa ny 1843, var siden en af Narvaez's fasteste Støtter og undertrykte flere Opstande (1843—45), sendtes 1847 til Portugal, hvor han be-

satte Oporto og vandt Titel Marquis af Duero. Ligeledes anførte C. 1849 den Hær, der sendtes Paven til Hjælp imod Romerne, og vandt her Generalcapitains Værdighed. Skjønt C. i Kammeret stadig havde hyldet den conservative Retning, erklærede han sig dog 1853 imod den truende Reaction og blev derfor i Jan. 1854 forvist til de canariske Øer, men flygtede til Frankrig og fik sine Stillinger tilbage, da Revolutionen ½ Aar senere havde sejret. C. holdt sig uden for det politiske Liv, men overtog i Sept. 1868 en Commando i Hæren for at værne Dronningens Trone; han indsaa dog snart, at Modstand vilde være frugtesløs, og drog til Frankrig. 1874 fik C. Anførselen imod Carlisterne, vandt flere Sejre og indtog Bilbao, men faldt 28 Juni 1874 i Slaget ved Estella.

Conchylier kaldes Skallerne af Bløddyr, især af Snegle og Muslinger. Man skjelnede især imellem enskallede (Sneglehuse), toskallede (Muslinger) og mangeskallede C. (Chiton, Cirripedia, saa længe de sidste endnu regnedes til Bløddyrene). **Conchyliologi** er Læren om C. Inden Zoologien, især ved Cuvier, havde antaget en mere anatomisk-physiologisk Charakter, var Conchyliologien for en stor Del i enthusiastiske Liebhaveres og Samleres Hænder. Man lagde særlig Vind paa smukke og curiøse Skaller og bearbejdede og polerede dem for at faa dem saa smukke som muligt. Nu er Conchyliologien gaaet op i Malakologien, d. e. Læren om Bløddyrene. Men selv inden dette Stete, havde Conchyliologien i og for sig gjort Videnskaben betydelige Tjenester, navnlig som Hjælpevidenskab for Geologien og som Støtte for den zoologiske Geographi. De ældre conchyliologiske Værker vare Pragtværker, hvorved Udgiveren søgte at udbrede sin Conchyliesamlings Berømmelse; først senere antog de en mere videnskabelig Charakter. De berømteste ældre conchyliologiske Forfattere ere: Seba (»Locupletissimi rerum naturalium thesauri accurata descriptio cum iconibus«, 3 Bd., Amsterd. 1758, med fransk og latinsk Text og pragtfulde Kobbertavler); Regenfuß (»Choix de coquillages etc.«, 1 Foliobd., Kbh. 1758); d'Argenville (1742—57); Lister (»Historiæ s. synopsis methodicæ Conchyliorum libri IV«, Lond. 1685—92); Martini og Chemnitz („Neues systematisches Conchyliencabinet", 11 Bd., Nürnb. 1769—93); Rumph („Amboinsche Raritätenkammer", 1 Foliobd., Amsterd. 1705); Adanson (»Histoire naturelle des Coquillages du Sénégal«, 1757); Schröeter („Einleitung in die Conchylienkenntniß nach Linné", 3 Bd., Halle 1783—86, o. fl. a. Skr.); Denys de Montfort (»Conchyl. systématique«, Par. 1810); Bruguière (»Encyclopédie méthodique«) osv. For de nyeres Vedkommende s. **Malakologi**. Af ældre danske Conchyliologer maa Spengler og Chemnitz fremhæves. Til de berømteste Conchyliesamlinger i den nyere Tid hørte Lamarcks Samling i Paris, senere Cummings i London, tilvejebragt ved denne utrættelige Samlers Rejser i Sydhavet og det indiske Hav og ved hans udstrakte Bytteforbindelser; den afgav Hovedmaterialet for Reeves »Conchologia iconica«, det vigtigste større conchyliologiske Værk fra den nyere Tid. Ogsaa Christian VIII.s Conchyliecabinet var en meget betydelig og værdifuld Samling; af Frederik VII blev den overladt Staten og er nu indlemmet i Kjøbenhavns Universitets zoologiske Museum.

Cōnchæ, Conchācea, Conchīfera, forskjellige systematiske Benævnelser for Muslingerne, hvis to Skaller ofte kaldes conchæ i Modsætning til Sneglenes udelte Skaller, cochleæ. Conchæ bruges ogsaa som særlig Familiebenævnelse for Venusmuslingernes Familie. **Cōnchæ præparātæ**, Østersskaller, der udtørres, renses, tørres og stødes til et meget fint Pulver. De bestaa især af kulsur Kalk, blandet med lidt phosphorsur Kalk, Magnesia, Jærn og et organisk Bindemiddel, og benyttes som Tilsætning til andre Lægemidler eller alene, især som stoppende og syremættende Middel.

Concierge, fr. [kongsierſch], Borgfoged, senere Fangevogter, Portner. **Conciergerie** [ſcheri], Fængsel, navnlig Hovedfængslet i Paris (i Palais de Justice), hvor i Aarenes Løb flere af Frankrigs mest bekjendte Personligheder have siddet fængslede, som Kongemorderne Ravaillac og Damiens, Marie Antoinette, Madame Elisabeth, Robespierre, Lavalette osv. Det er nu helt ombygget.

Concilium, lat., Synode, Kirkeforsamling, en Forsamling, der er sammenkaldt for at drøfte og tage Bestemmelse om kirkelige Spørgsmaal. Forbilledet er Apostelconventet i Jerusalem (Ap. Gj. XV); men uden Tvivl have ogsaa de i Grækenland og Lilleasien fra gammel Tid bestaaende religiøs-politiske Forsamlinger (*κοιναὶ σύνοδοι*, concilia) i Provinsens Hovedstad under Forsæde af en romersk Statholder udøvet en bestemmende Indflydelse paa Dannelsen af de christelige C. Efter som det var Kirken fra en Provins eller et Dioces eller et Folk eller fra hele det romerske Rige, som repræsenteredes paa C., tales der om **Provinsial-, Diocesan-, National-** og **økumeniske**, d. e. almindelige, C. De første C. holdtes i anden Halvdel af det 2det Aarh., fremkaldte ved de montanistiske Bevægelser og senere ved Paaskestridighederne. Ved Beg. af det 3dje Aarh. havde allerede Provinsialconcilierne udbannet sig til en staaende og regelmæssig tilbagevendende Institution. Paa Cyprians Tid tog ved Siden af Biskopperne ogsaa Presbyterne og Diakonerne virksom Del i Synoderne, og Folket var det tilladt at bivaane dem, idet ingen Beslutning toges uden Menighedens Samtykke. Efter det nicænske C. 325 ere Biskopperne alene stemmeberettigede, og Lægfolk blive mere og mere fjernede. Ved Synodalskrivelser bleve Synodalbeslutningerne meddelte til langt fraliggende Menigheder, og allerede fra det 3dje Aarh. afledede man dem efter Ap. Gj. XV. 23 fra den Helligaands umiddelbare Oplysning. De **økumeniske C.** (*σύνοδοι οἰκουμενικαί*, c. universalia s. generalia) begynde med Constantin den store. Retten til at sammenkalde dem tilkom Kronen, og Forsædet førte en af Kejseren eller C. udnævnt Prælat; Statens Rettigheder varetog en tilstedeværende kejserlig Commissær, der aabnede Synoden med at oplæse det kejserlige Edict. Beslutningerne kaldtes, naar det gjaldt Troen, Dogmata, i Form af Bekjendelse Symbola, naar de angik For-

fatning, Cultus eller Disciplin, Kanones. Til de første fordredes Stemmeenhed, til de sidste kun Stemmeflerhed. Hen i Middelalderen tiltog Paverne sig Eneret til at sammenkalde de alm. C., føre Forsædet og styre dem, enten i egen Person eller ved en Legat. Som staaende under den Helligaands umiddelbare Vejledning ere efter romersk Opfattelse Synodalbeslutningerne ufejlbare og kunne ikke modsige hverandre. Romerkirken erkjender følgende C. for almindelige: 1) Apostelconventet i Jerusalem c. 50; 2) C. i Nikæa 325; 3) i Constantinopel 381; 4) i Ephesos 431; 5) i Chalkedon 451; 6) i Constantinopel 553; 7) i Constantinopel 680; 8) i Nikæa 787; 9) i Constantinopel 869; 10) det første Lateran-C. i Rom 1123; 11) det andet Lateran-C. 1139; 12) det tredje Lateran-C. 1179; 13) det fjerde Lateran-C. 1215; 14) i Lyon 1245; 15) i Lyon 1274; 16) i Vienne 1311; 17) i Firenze 1439; 18) i Trient 1545—63; 19) i Rom (Peterskirken) Dec. 1869 —Juni 1870. Derimod blive C. i Pisa 1409, i Konstanz 1414—18 og i Basel 1431—43 kun til Dels anerkjendte, fordi ikke alle deres Beslutninger bleve billigede af Paven. Den græske Kirke anerkjender kun de 8 første, indtil Nikæa 787 incl.

Concini [tschini], s. Ancre.

Concipēre, gjøre Udkast til et skriftligt Arbejde; affatte. Jvfr. Concept.

Concis [konsis], kortfattet, sammentrængt, fyndig.

Conclāve, s. Pavevalget.

Conclusiōn, Følgeslutning, betegner i Retssproget navnlig den Del af en Dom, som indeholder den egentlige Afgjørelse, i Modsætning til Præmisserne, som indeholde Begrundelsen deraf. C., s. Slutning.

Concomitāns, s. Nadvere.

Concōne, G., f. 1810 i Turin, berømt italiensk Sanglærer og Componist af Arier, Duetter og Pianostykker. Hans endnu overalt benyttede udmærkede Sangøvelser (Vocalises) ville bevare hans Navn længe. Fra 1837 til 1848 levede han som meget anset Lærer i Paris, men vendte i dette urolige Aar hjem til Turin, hvor han fortsatte sin Virksomhed og døde højt anset og æret 1861.

Concord [kong], Hovedstad i Staten New-Hampshire i Nordamerika, ved Floden Merrimack, 13 M. n. n. v. for Boston. 14,000 J. Betydelig Handel. Fabrikation af musikalske Instrumenter og Vogne.

Concordāns, et lexikalsk Værk, som sammenstiller alle i et Skrift forekommende Ord i alphabetisk Orden og angiver de Steder, hvor hvert Ord findes. Foruden disse Verbāl-C. har man ogsaa Reāl-C., som indeholde i ordnet Sammenstilling alle de Steder i et Skrift, der høre til et bestemt Begreb. Saadanne C. haves fornemmelig over Bibelen, paa Dansk Verbal-C. af C. Levinsen (det nye Testament 1856 og det gamle Testament 1858), samt en ældre af Enevold Ewald (3 Bd., 1747—49), hvis 1ste Bd. indeholder historiske, geographiske og archæologiske Oplysninger til Bibelen. C., s. Kvadrat.

Concordāt kaldes en imellem Paven og en verdslig Regering afsluttet Overenskomst angaaende kirkelige Anliggender. De mest bekjendte blandt de ældre C. ere: Wormser-C. af 1122, Concordata nationis Germanicæ af 1418, Aschaffenburger- ell. Wiener-C. af 1448 og Leo X.s C. med Frankrig i Noyon 1516; blandt de nyere: C. med Frankrig af 1801, med Bayern af 1817, med Preussen af 1821, med Hannover af 1824, med Staterne i den overrhinske Kirkeprovins af 1827, med Nederlandene af 1827, med Spanien af 1845 og senere 1851, med Rusland af 1847, med Østerrig af 1855, afskaffet 1870.

Concōrdia, Enighed, af Romerne personificeret som Enighedens Gudinde, havde i Rom flere Templer; det mest bekjendte af disse stod paa Capitolium og var indviet af Marcus Furius Camillus, efter at den store Strid mellem Patriciere og Plebejere var endt 367 f. Chr. Hendes Symbol var enten et Overflødighedshorn eller en Oljegren. Naar i den romerske Kejsertid 2 Folk eller Hære vilde tilkjendegive hinanden deres indbyrdes Enighed, sendte de hinanden 2 forenede Hænder af Metal. **Concōrdia pārvæ res orēscunt, discōrdia māximæ dilabūntur** (Sallust, »Jugurtha«, 10), „ved Enighed voxe de smaa Ting, ved Uenighed falde de største sammen“; Enighed gjør stærk; Enighed formerer, Uenighed fortærer.

Concōrdieformlen (Formula concordiæ, lat., d. e. Enighedsformlen), et symbolsk Skrift i den protestantiske Kirke, som dog ikke har vundet almindelig Anerkjendelse. For at gjenoprette Freden og Enheden i den lutherske Kirke havde den lærde Kansler Jak. Andreä i Tübingen tillige med Mart. Chemnitz og nogle andre Theologer 1574 gjort Udkast til en Foreningsformel, som derpaa blev revideret i Maulbronn og senere i Torgau 1576. Den saakaldte torgauske Bog blev tilsendt de tyske lutherske Landskirker med Opfordring til at afgive deres Betænkninger, og paa Grundlag af disse Forarbejder udarbejdede man atter i Klostret Bergen ved Magdeburg den saakaldte bergske Bog eller C. af 1577. Med megen Klarhed og Skarphed ere her de theologiske Stridspunkter blevne fremstillede og afgjorte, og 9,000 Underskrifter af lutherske Kirkelærere bevidnede Skriftets Betydning; men Danmark-Norge, Sverige, Holsten, Pommern, Hessen og Anhalt tillige med 8 Stæder vægrede sig ved at underskrive, og i Danmark lod endog Kong Frederik II det ham tilsendte Exemplar brænde og forbød Skriftets Udbredelse i sine Lande. Saaledes blev den tilsigtede Enhed dog ikke opnaaet. Kurfyrst August af Sachsen foranstaltede derpaa en Samling af lutherske Bekjendelsesskrifter, der blev undertegnet af 51 Fyrster og 35 Stæder og derpaa højtidelig proclameret paa Aarsdagen for den augsburgske Confession, 25 Juni 1580. Denne Bog kaldes Concordiebogen og indeholder 1) de tre økumeniske Symboler, 2) den uforandrede augsburgske Confession, 3) Apologien, 4) de schmalkaldiske Artikler, 5) Luthers to Katechismer og 6) C.

Concremēnt, i Lægevidensk. en fast Sammenhobning af forskjellige organiske eller uorganiske Masser i Legemets Indre, f. Ex. Grus og Sten i Urin- ell. Galdevejene.

Concrēt, egtl. sammenvoxet (af lat. concre-

scere), betegner det i Erfaringen og Virkeligheden givne, hvori Begreb og Virkelighed, det almene og de enkelte Kjendemærker, tænkes ligesom sammenvoxede; i Modsætning til det abstracte, hvor de tænkes sondrede. At betragte en Sag in concreto eller in abstracto er henholdsvis at betragte den i enkelte bestemte Tilfælde eller under almindelige Begrebers Form.

Concrēte, i det væsenlige det samme som Beton (s. d. A.). Dog gjøres i Regelen den Forskjel, at til C. anvendes kun naturlige smaa Sten, ikke Skjærver.

Concretiōn bet. i Mineralogien en i en Bjærgart indesluttet Masse, der paa Grund af en Tiltrækningskraft mellem ensartede Dele har udsondret sig af Laget, hvori den forekommer. Det er snart krystallinske, snart skalformede eller tætte ensformige Masser, oftest i Form af Kugler, Nyrer eller ellipsoidelignende Legemer, som f. Ex. Svovlkisnyrerne og Flintknollerne i Kridtet, Anthrakonitbollerne i Alunskiferen, saa vel som de i nogle Lerlag i Sverige forekommende, besynderlig formede „Marleker".

Concubināt kaldes det Forhold, at en Mand og en Kvinde, uden at være gifte, leve sammen som Ægtefolk. **Concubine**, Frille. C. var i Romerretten under visse Betingelser (hvoriblandt at ingen af Personerne var gift) anerkjendt for en lovlig Kjønsforbindelse ved Siden af Ægteskabet, skjønt med langt ringere retlige Virkninger end dette, og blev først forbudt en lang Tid efter Christendommens Indførelse. Hos de nordiske Folkeslag og navnlig hos vore Forfædre fandt det ogsaa hyppig Sted, at Manden foruden sin Ægtehustru (Adelkonen) havde ēn eller flere Concubiner (Slegfreder), og ogsaa denne Skik vedligeholdt sig endnu en Tid efter at Christendommen var bleven indført her. Efter den nuværende danske og norske Lovgivning er enhver Art C. ulovlig.

Concurrence [rängse] er Hovedprincipet i den af Nutidens Økonomer forfægtede naturlige Ordning af de økonomiske Forhold, der netop hviler paa den Forudsætning, at enhver bedst selv kjender sine egne Interesser, og at følgelig det bedste Resultat for Samfundet vil komme frem, hvor enhver har Frihed til — selvfølgelig inden for den lovbundne Retsordens Herredømme — at vælge den Beskæftigelse, som forekommer ham mest passende for hans Evner, og drive den saaledes, som det synes ham fordelagtigst. Den frie C., som herved opstaar, har imidlertig mange Modstandere saa vel blandt det gamle Lavs- og Monopolsystems Tilhængere som blandt Socialisterne, der begge ville sætte en kunstig Ordning af den økonomiske Virksomhed i Stedet for den naturlige og overdrage nogle enkelte Ledere (Øvrighedspersoner) Magt og Myndighed til at bestemme enhver enkelts Virksomhed eller dog Tallet af de Personer, der maa drive en vis Næringsvej, samt til at give reglementariske Bestemmelser for den Maade, hvorpaa den skal drives. Navnlig har Louis Blanc i sit Skrift »Sur l'organisation du travail« heftig angrebet den frie C., som beskyldes for at fremme Egoisme og kun begunstige de stærke (formuende)] paa de svages (fattiges) Bekostning. Disse senere hyppig gjentagne Angreb hvile for en stor Del paa en Misforstaaelse, idet det overses, at, ligesom Arbejderne indbyrdes concurrere for at faa Arbejde, saaledes concurrere Arbejdsherrerne med hverandre indbyrdes om den fornødne Arbejdskraft; det er netop denne C., der skaffer Arbejderne gunstigere Betingelser, end hvor Monopoler gjøre enkelte Fabrikanter til uindskrænkede Herrer paa Arbejdsmarkedet, og den danner saaledes netop en Modvægt mod Arbejdernes egen indbyrdes C., der nødsager dem til at nøjes med ringere Vilkaar og saaledes virker til at drive Lønnen nedad. I øvrigt vil det ses, at de, der bekæmpe den frie C., maa støtte deres Modstand paa en Benægtelse af de Forudsætninger, hvorpaa den hviler. For saa vidt det da paastaas, at ingenlunde enhver selv bedst forstaar sine egne Interesser, maa det vel erkjendes, at Uvidenhed, Slendrian og Magelighed ikke sjældent hindre de paagjældende fra at se eller forfølge deres virkelige Interesse; men det maa dog hævdes, at man langt mindre tør opstille det som en almindelig Regel, at a n d r e have bedre Forstand paa og ville vise mere Iver for at forfølge de paagjældendes sande Interesse. For saa vidt det derimod siges, at ikke enhver formaar at gjøre sine Interesser gjældende over for mægtigere Medarbejdere med modstaaende Interesser, da er denne Indvending ganske vist ikke ugrundet; men medens dette kan indeholde en Opfordring til Statsmagten om at søge Midler til at styrke de svagere i deres berettigede Hævden af deres Interesser, ville disse selv ikke være tjente med et Formynderskab fra Statens Side, der, naar det skal naa sin Hensigt, maa udmunde i en socialistisk Tvangsordning (jvfr. **Socialisme**). De, der hævde Nødvendigheden af en kunstig Regulator af den økonomiske Virksomhed, overse netop, at der bestaar en naturlig Regulator, nemlig den Vejledning, som Efterspørgslen giver ved at hæve Priserne op over Produktionsomkostningerne overalt, hvor der er et utilstrækkeligt Tilbud af Varer eller Arbejdskraft, — og at en hvilken som helst kunstig Regulator ikke har anden Vejledning at gaa efter. **Concurrēnt**, Deltager i en Concurrence; Medbejler.

Concūrs af Creditorer finder Sted, naar en Persons Bo findes utilstrækkeligt til Fyldestgjørelsen af samtlige derpaa hvilende Fordringer og derfor tages under **Concursbehandling**, d. e. overgives til Retten for under dens Ledelse at realiseres af Creditorerne og fordeles mellem dem efter den i Lovgivningen foreskrevne Orden, **Concursordenen**. Alle Gjældsfordringer inddeles nemlig af Loven i Tilfælde af C. i forskjellige Klasser, af hvilke den foregaaende altid skal fyldestgjøres, førend der kan tilfalde den efterfølgende noget, og Creditorerne i den Klasse, som er den sidste, til hvilken der efter Boets Tilstand kan udbringes noget, skulle, naar de ikke alle kunne faa fuld Betaling, taale forholdsvis Afkortning i deres Fordringer. En Concursbehandling kan fremkaldes, dels derved at et Bo, som allerede af en anden Grund er under Skiftebehandling (navnlig et Dødsbo), under denne findes at være util-

strækkeligt til Creditorernes Tilfredsstillelse (insolvent) og saaledes gaar over til at blive et Concursbo, dels derved, at det netop paa Grund af sin Insolvens enten af Skyldneren selv overgives (Opbud) eller af en Fordringshaver begjæres taget under Concursbehandling.

Condamine, Charl. Marie de la [kongdamihn], f. 1701 i Paris, var en kort Tid Militær, men derefter Videnskabsmand og blev 1730 Medlem af Akademiet i Paris. Han gik 1736 til Peru som Medlem af Gradmaalings-Expeditionen (s. Bouguer og Gradmaaling). I Forening med Bouguer viste han, at et Bjærg (Chimborazo) tiltrækker et i dets Nærhed ophængt Lod. 1738 lykkedes det ham at finde det Træ, som leverer Chinabarken. 1745 vendte han tilbage til Paris og døde 1774. Ved sine Skrifter bidrog han til Udbredelsen af geographiske og mathematiske Kundskaber; han optraadte som en ivrig Forfægter af Vaccinationen.

Condé [kongdē], 1) Stad i det franske Dep. Nord, ved Schelde, 6 M. s. ø. for Lille. 6,000 J. Handel med Stenkul. C. var tidligere Hovedstad i et Baroni, der tilhørte den Gren af Familien Bourbon, som førte Navnet C. 2) C. sur Noireau, Stad i det franske Dep. Calvados, 5 M. s. til v. for Caen. 7,000 J. Linned- og Bomuldsmanufakturer. Dumont d'Urvilles Fødeby.

Condé [s. o.], en gammel og berømt fransk Slægt, der tidlig blev en Sidelinje af det senere bourbonske Kongehus, har Navn efter Staden C. Allerede c. 1200 besad Gotfred af C. en Del af Baroniet C.; hans Sønnesøns Datter, Johanne af C., ægtede 1335 Jakob I af Bourbon, Greve de la Marche. Ved Delingen efter hende fik hendes anden Søn, Ludvig af Bourbon, Greve af Vendôme, Baroniet C.; hans Sønnesøns Søn kaldte sig som Stifter af det nye Hus C. Ludvig I af Bourbon, Prins af C. Han var den yngste af Hert. Carl af Vendômes 8 Sønner og Broder til Kong Anton af Navarra, f. 1530. Tillige med sin Broder optraadte han under Frants II.s korte Regering som Huguenotternes Overhoved, da Kampen udbrød mod Katholikerne og de mægtige Guiser, og han var Sjælen i Sammensværgelsen i Amboise 1560, der gik ud paa at fordrive Guiserne og tage Kongen til Fange. Da den var opdaget, flygtede han, men blev anholdt i Orléans og dømt til Døden, hvorfra dog Kongens Død frelste ham. I Apr. 1562 begyndte han den første Huguenotkrig, hvilken han efter gjentagne Fredslutninger, der snart bleve brudte af Hoffet, fornyede 1567 og 1569, indtil han i Slaget ved Jarnac efter at have udvist glimrende Tapperhed blev fangen og, medens man forbandt hans Saar, snigmordersk skudt af Schweizergardens Anfører Montesquiou 13 Marts 1569. — Hans ældste Søn, Henrik I, Prins af C., Hertug af Enghien, f. 1552, fortsatte Kampen i Forening med sin Fætter, Prinsen af Béarn, den senere Konge Henrik IV (H. af Navarra). I Anledning af dennes Bryllup kom han med ham til Hoffet i Paris, hvor de vel begge bleve skaanede under Blodbadet i Bartholomæusnatten 24 Aug. 1572, men maatte afsværge den reformerte Tro. Han blev dog snart igjen Calvinist, flygtede til England og derfra til Tyskland, hvor han knyttede Forbindelser med de protestantiske Fyrster, og optog atter Kampen mod Katholikerne. Skinsyge og Uenighed med Henrik af Navarra hindrede dog oftere hans Vaabens Fremgang og gjorde hele hans Optræden usikker; ja han synes endog at have tænkt paa at opkaste sig til Herster i en Del af Frankrig, da Døden satte en Grænse for hans Planer 5 Marts 1588. Han havde 1586 giftet sig anden Gang med Katharine af Tremouille, der blev beskyldt for Ægteskabsbrud og for at have forgivet sin Ægtefælle; hun blev fængslet, og først Henrik IV, der antoges at have staaet i utilladelig Forbindelse med hende, bevirkede hendes Løsladelse og lod Procesakterne brænde 1596. — 6 Maaneder efter sin Mands Død fødte hun i Fængslet Henrik II, Prins af C., Hert. af Enghien, om hvis ægte Fødsel der en Tid lang rejstes Tvivl, hvorfor han som Følge af Processen mod hans Moder levede sine første 8 Aar i et Slags Forvisning i Rochelle, indtil Henrik IV 1596 lod ham komme til Hoffet og som præsumptiv Tronfølger, da han selv endnu ingen ægte Søn havde, opdrage i den katholske Religion. 1609 ægtede Prinsen den skjønne og rige Frøken Charlotte Montmorency, men flygtede med sin Ægtefælle til Nederlandene for ikke at maatte dele Besiddelsen af hende med Kongen. Efter Henriks Død 1610 vendte han tilbage, opgav for Penge sine Fordringer paa Regentskabet, men kom 1616 i Strid med Hoffet og var i 3 Aar fængslet; senere fornægtede han sit Huses Tradition og kæmpede 1621—22 mod Huguenotterne. Han døde 1646. Hans ældste Søn var den berømte Ludvig II, Prins af C.; den anden Søn, Armand, stiftede Sidelinjen Conti (s. d. A.). — Ludvig II, Prins af C., kaldet „d. store C.", f. 8 Sept. 1621, hed, som almindelig i Familien, i sin Faders Levetid Hertug af Enghien. Allerede 1640 tog han Del i Belejringen af Arras, 1642 af Perpignan og anførte n. A. den franske Hær i Nederlandene, hvor han 19 Maj 1643 slog Spanierne ved Rocroi (5 Dage efter Ludvig XIV.s Tronbestigelse), ligesom han efter at være sendt til Elsaß for at bringe Marschal Guébriant og efter ham Turenne Forstærkning sejrede 3 og 5 Aug. 1644 over den bayerske General Mercy ved Freiburg. 1646 førte han igjen Commandoen i Nederlandene, ligeledes 1648, da han erobrede Ijpern og 20 Aug. sejrede ved Lens. I Kampen mellem Fronden og Hoffet erklærede han sig først for dette og bevirkede 1649, at det kunde vende tilbage til Paris, hvorfra det hemmelig havde fjærnet sig. Da han imidlertid ikke fandt den Paaskjønnelse, han havde ventet som Erstatning for den tabte Folkeyndest, og lydelig ytrede sin Misfornøjelse med Regeringen, lod Mazarin og Enkedronningen ham tillige med hans Broder Prinsen af Conti og hans Svoger Hertugen af Longueville fængsle 1650; men da Turenne førte 16,000 Spaniere ind i Champagne for at befri de fangne Prinser og Fronden tillige rejste sig, saa Hoffet sig nødt til at løslade dem i Febr. 1651 og forvise Mazarin. S. A. overtog Ludvig XIV selv Regeringen, og C. begav sig til sit Statholderskab Guyenne, hvor han

blev modtaget af Folket og Parlamentet med Begejstring og nu begyndte en formelig Krig mod Regeringen, som kaldte Mazarin tilbage. I Begyndelsen var han heldig og sejrede ved Blesneau 6 Apr. 1652, men han kunde intet udrette mod Turenne, som nu var paa Hoffets Side, og kæmpede derefter paa spansk Side mod denne og ligesom tidligere Connétablen af Bourbon mod sit Fædreland, hvorfor han 1653 blev dømt til Døden, men ved Pyrenæerfreden 1659 amnesteret og gjenindsat i alle sine Værdigheder, hvorpaa han vendte tilbage til Paris og siden igjen anførte de franske Hære med Hæder og Held i Forbindelse med sin gamle Vaabenfælle Turenne. 1668 besatte han Franche-Comté; 1673 commanderede han i Nederlandene og leverede det blodige Slag ved Senef 11 Aug. 1674 mod de allieredes langt overlegne Hær; 1675 fik han efter Turennes Fald Overbefalingen over Hæren i Tyskland mod Montecuculi, men maatte paa Grund af heftige Gigtanfald snart nedlægge Commandoen, hvorpaa han tilbragte Resten af sit bevægede Liv fjærnt fra Hoffet paa sit Gods Chantilly under religiøse Øvelser og i Omgang med Frankrigs aandrigste Mænd. Han døde i Fontainebleau 11 Dec. 1686. C. besad en glimrende og dannet Aand, et fremragende, tidlig udviklet Feltherretalent og en stolt og stærk Charakter. Hans Soldater elskede ham ikke, thi han skaanede dem ikke og kjendte overhovedet ingen Grænse i Anstrængelse, Opofrelse og Dødsforagt hverken for sig selv eller andre; tapper til Overmaal syntes han i enhver Kamp fast bestemt paa enten at sejre eller dø. Hvad hans Sæder angaar, var han med Undtagelse af sine sidste Aar ikke bedre end sin Tid og sit Folk. Kun 19 Aar gl. havde han 1641 ægtet Clara Clementia de Brezé, en Søsterdatter af den da i Frankrig almægtige Minister Richelieu (d. 1694). — Hans eneste efterladte Søn **Henrik III Julius**, Prins af C., f. 1643, deltog i sin Faders Felttog og tjente siden under Hertugen af Orléans; han døde efter mange Aars Sindssvaghed 1709. — Dennes Søn, **Ludvig III C.**, Hert. af Bourbon og Enghien, f. 1668, d. 1710, ægtede en naturlig Datter af Ludvig XIV og Mad. Montespan, Mademoiselle de Nantes. — Som Prins af C. fulgte ham hans anden Søn, **Carl C.**, Greve af Charolais, f. 1700, som 17 Aar gl. hemmelig forlod Frankrig for at kæmpe under Eugen mod Tyrkerne. Under Belgrads Belejring morede han sig med at skyde enkeltvis tyrkiske Soldater ned fra Volden, og denne Morskab fortsatte han efter sin Hjemkomst til Paris, saa at Ludvig XV tre Gange maatte benaade ham for at have skudt Blytækkere ned fra Taget, blot fordi det morede ham at se dem falde (tredje Gang dog med den Bemærkning: „det sker ikke oftere!"). Han var en Modstander af Mad. Pompadour og døde ugift 1760. — Hans Arving blev hans yngre Broder, **Ludvig C.**, Greve af Clermont, f. 1709. Han var bestemt for den gejstlige Stand og fik som Barn det rige Abbedi Bec i Normandiet og flere andre Abbedier (han kaldtes derfor „Abbeden af Bourbon"), men lod sig dispensere af Paven og tog Krigstjeneste, hvorpaa han 1733—46 som Generallieutenant deltog i Felttogene i Nederlandene med Tapperhed og Dygtighed; men efter at have overtaget Anførselen i Syvaarskrigen efter Marschal Richelieu blev han slaaet af Ferdinand af Brunsvig ved Krefeld 1758. Han var ogsaa Stormester for de franske Frimurere; efter Slaget ved Krefeld trak han sig tilbage til sit Abbedi St. Germain og døde 1771. — Familiens Overhoved var de to sidstes ældre Broder, Ludvig III.s ældste Søn, **Ludvig Henrik**, Hertug af Bourbon og Enghien, f. 1692, som dog aldrig førte Titlen Prins af C. Han stod i Gunst hos Regenten under Ludvig XV.s Mindreaarighed, Hertugen af Orléans, og skal have beriget sig umaadelig ved den som Følge af Laws Finansoperationer stedfundne Bankerot. Efter Hertugregentens Død 1723 gjorde den unge Konge ham til Premierminister, men hans udygtige Styrelse gav grundet Anledning til Misfornøjelse, og Fleury bevirkede 1726 hans Afskedigelse; han trak sig tilbage til Chantilly, hvor han døde 1740. — Hans Søn, **Ludvig Joseph**, Prins af C., Emigranthærens bekjendte Anfører, f. 1736, mistede, inden han fyldte sit 6te Aar, begge sine Forældre og blev opdraget af sin Onkel, den ovennævnte Greve af Charolais. Han kom tidlig i stor Yndest hos Ludvig XV og giftede sig 1753 med Charlotte Godofreda Elisabeth af Rohan-Soubise (d. 1760), med hvem han fik en betydelig Formue. Ved Syvaarskrigens Begyndelse traadte han ind i Hæren, deltog i alle Hovedslag og var efter d'Estrées den eneste franske General, der havde noget Held i denne for de franske Vaaben i det hele saa lidet hæderlige Krig, hvorved han vandt en Popularitet, som han dog 1771 igjen mistede ved sin Modstand mod Parlamenternes Reorganisation. Den samme Modstand mod Reformer og mod enhver Ytring af den begyndende politiske Bevægelse viste han i Notabelforsamlingen 1787, og han forsvarede Aristokratiets nedarvede Rettigheder og den bestaaende Forfatning overhovedet med Fasthed og Consequens. Derfor udvandrede han allerede 1789, samlede en Hær af Emigranter ved Rhinen og vægrede sig ved at adlyde Nationalforsamlingens Paalæg at vende tilbage og Ludvig XVI.s Opfordring til at nedlægge Vaabnene. Han sluttede sig 1792 til Østerrigerne, hvis Tilbagetog 1796 han dækkede; med sin lille Hær, som først stod i tysk, siden i engelsk Sold, leverede han i disse Aar flere glimrende Træfninger. Efter Freden i Campoformio 1797 traadte han i russisk Tjeneste, fik af Kejser Paul Malteserordenens Storpriorat og kæmpede 1799 under Suvarov i Lombardiet og Schweiz. Da Rusland trak sig tilbage fra Coalitionen, traadte C. med sit Corps i engelsk Sold og sluttede sig 1800 igjen til Østerrigerne, indtil Freden i Lunéville 1801 nødte ham til ganske at opløse Corpset. Fra den Tid levede han meget stille i England, indtil Restaurationen 1814 igjen førte ham tilbage til hans Fædreland, hvor han trak sig tilbage til Chantilly og døde i Paris 13 Maj 1818. Selv hans Fjender have anerkjendt baade hans Dygtighed og hans hæderlige Charakter. Han er Forfatter til et aandrigt Skrift om hans store Ane »Essai sur la vie du grand C.« (Lond.

1806 o. oft.). — **Ludvig Henrik Joseph**, Prins af C., Hertug af Bourbon, Søn af den foreg., f. 7 Apr. 1756, bortførte kun 14 Aar gl. 1770 Prinsesse Louise Marie Therese af Orléans (f. 1750, d. 1822), som var ham lovet til Ægtefælle, men for hans Ungdoms Skyld indsat i et Kloster, og fik med hende en Søn, den senere saa ulykkelige Hertug af Enghien; dog lod han sig 1780 skille fra hende. C. emigrerede med sin Fader i Juli 1789 og deltog 1792—94 og 1799 i Krigene mod Frankrig, havde 1815 Commandoen i det vestlige Frankrig mod Napoleon I, men maatte i Nantes indskibe sig til Spanien. Fra 1817 levede C. med en engelsk Dame, Sophie Dawes, f. Clarke, som for et Syns Skyld ægtede hans Adjudant Baron Feuchères. Efter Julirevolutionen 1830 blev C. tungsindig, og 27 Aug. s. A. fandt man ham hængt i hans Sovekammer paa Slottet St. Leu. Ved et Testament af 30 Aug. 1829 havde C. indsat sin Gudsøn, Hertugen af Aumale, til Hovedarving og skjænket Baronesse Feuchères 2 Mill. Frc.s. Dette fremkaldte fra de andre Slægtningers, især Prinserne Rohans, Side de hadefuldeste Beskyldninger mod Ludvig Philip; men deres Angreb paa Testamentet som nægte underkjendtes af Domstolene, og intet er fremkommet til Støtte for Rygtet om, at C. var bleven myrdet. Han var den sidste af det berømte Hus C., og hans Søn, **Ludv. Ant. Henr.**, Hertug af Enghien (s. d. A.), dets sidste Slægtled. — Den ældste Søn af Hertugen af Aumale, **Ludvig Philip**, f. 1845, fik siden Titlen Prins af C.; han døde 24 Maj 1866 i Sydney paa en Verdensrejse.

Condemnēre, fordømme, bruges især om Prisdømmelse i Krigstilfælde af et opbragt Skib og i Søassuranceretten om Vrag, som erklæres irreparabelt og derfor sælges for Assurandeurens Regning.

Condensatiōn, d. s. s. Fortætning. **Condensātor** ell. Fortætter kaldes ved Dampmaskiner med Fortætning det Rum, hvor den fra Cylinderen kommende Damp fortættes ved Afkøling med Vand. C. kan være enten Indsprøjtnings-C. ell. Overflade-C. Ved den første møder Dampen ved sin Indtrædelse et Bundt af Vandstraaler, og idet den da omdannes til Vand, blandes dette med Svalevandet; fra C. fjernes Vandet, saa vel som den Luft, der er indført med Svalevandet eller gjennem Utætheder, og som vilde kunne virke skadeligt ved at yde Modstand mod Dampstemplets Bevægelse, ved Luftpumpen, som fører Vandet til Varmtvandskassen, den Beholder, hvorfra Fødepumpen henter Vand til Kjedlens Forsyning. Hvis Svalevandet ved Fordampning afsætter Sten og Salt, saaledes som Tilfældet er, naar man bruger Søvand, vil en saadan Afsætning finde Sted i Kjedlen, og man har derfor anvendt Overfladefortættere, hvor Dampen ikke kommer i umiddelbar Berøring med Svalevandet, men med et System af en Mængde snævre Metalrør, som gjennemstrømmes af Svalevandet. Fortætteren gjør her Tjeneste som „Forlag" ved en Destillation, og Kjedlen kan altsaa fødes med destilleret Vand. Det manglende Vand, svarende til den Mængde Damp, som er tabt ved Utætheder osv., tilføres ved et Destillerapparat, hvis Dampe ledes til Fortætteren. C. kaldes ligeledes ved Tilberedning af Belysningsgas et Apparat til at afkøle den hede Gas og tvinge den til at afsætte største Delen af Tjæredampene. En saadan C. bestaar i Almindel. af Rør i Zigzag o. desl., hvor Gassen indvendig gaar frem og tilbage, op og ned, og som afkøles i Luften eller især om Sommeren med Vand. **Elektrisk C.**, et af Volta 1782 construeret Apparat, der tjener til at opsamle en stor Mængde Elektricitet paa en lille Flade. Det bestaar af to ved Glasfødder isolerede, bevægelige Metalplader, adskilte ved en lidt større Glasskive; den ene Metalplade, A, forsynes fra en Elektrisermaskine med positiv Elektricitet, der i den anden, til Jorden afledede Metalplade, B, tiltrækker negativ Elektricitet og støder positiv ned i Jorden. De modsatte Elektriciteter paa A og B holde hinanden bundne ind til Glaspladen, saa at der fra Maskinen kan sendes mere positiv Elektricitet over paa A, og Virkningen fortsættes saaledes videre; naar der ikke gaar mere Elektricitet fra Maskinen over paa A, ophæves denne Forbindelse og B's Forbindelse med Jorden. Lægges nu en Haand paa hver af de to Metalplader, udlades Apparatet igjennem Kroppen, og man føler et elektrisk Stød i Haandled og Albuer; der er dog altid en Restladning tilbage, hidrørende fra Elektricitetens Overgang paa Glasset, saa at man kan tage flere, dog stadig svagere Stød. Apparatet kan ogsaa udlades efterhaanden ved at man skiftevis berører de to Metalplader afledende (Partialudladninger). S. **Leidnerflasken.** Volta har 1783 ved Hjælp af Condensatoren construeret et fintmærkende Elektroskop, idet Pladen A er sat i Forbindelse med et sædvanligt Elektroskop, og Glaspladen er erstattet af et tyndt Lag Fernis. A forbindes med det Legeme, der indeholder Elektriciteten, medens B afledes til Jorden; er Ladningen fuldført, hvortil der i Regelen ikke fordres nogen kjendelig Tid, og man saa borttager den med et Glashaandtag forsynede Plade B, vil Elektroskopets Udslag vise den Mængde Elektricitet, Pladen A har modtaget. Ved Hjælp af dette **Condensatorelektroskop** kunne meget smaa Elektricitetsmængder paavises.

Condictio indĕbiti, lat., Tilbagefordring af en Betaling, som man urigtig har erlagt af en Vildfarelse.

Condillac, Etienne Bonnet de [kongdijäkk], Abbed af Mureaux, fransk Philosoph, f. 30 Sept. 1715 i Grenoble. Han var en Ungdomsven af Rousseau og Diderot og deltog i alle Tidens aandelige Bevægelser, men bevarede stedse sædelig Alvor og Agtelse for Religionen. Som Opdrager for Ludvig XV.s Dattersøn, Hertugen af Parma, skrev han sine »Cours d'études«. 1768 blev han Medlem af Akademiet. Han døde 3 Aug. 1780. Skrifter: »Essais sur l'origine des connaissances humaines« (1746), »Traité des systèmes« (1749), »Traité des sensations« (1754), »Traité des animaux« (1775, mod Buffon), »La logique« (1780). C. udviklede den empiriske Philosophi til afgjort Sensualisme. Enig med Locke i, at der ingen medfødte Ideer gives, og at al vor Erkjendelse stammer fra Erfa-

ringen, afviger han fra ham deri, at, medens Locke lærte en dobbelt Erfaring, en ydre gjennem Sansningen og en indre gjennem Reflexionen, fører C. Reflexionen tilbage til Sansningen, og medens Locke betragtede sammensatte Forestillinger som Resultater af en aandelig Activitet, forklarede C. dem som opstaaede ved passiv Sammensmeltning af Enkeltforestillinger. Alle aandelige Virksomheder ere kun sanselige Fornemmelser, som udvikles og omdannes paa forskjellige Maader. Den sanselige Fornemmelse omdanner sig theoretisk til Opmærksomhed og praktisk til Begjæring; Erindring, Sammenligning, Slutning og Erkjendelse af Almenbegreberne ere Modificationer af Opmærksomheden; Kjærlighed, Had, Haab, Frygt og Vilje ere Modificationer af Begjæringen. Medens C. var Sensualist i Erkjendelseslæren, var han afgjort Spiritualist i Metaphysiken, idet han lærte, at den sansende Sjæl var et fra Legemet aldeles forskjelligt Væsen.

Conditiōn, Vilkaar; Tjeneste (navnl. om de lavere private Tjenesteforhold). **Conditio sine qua non**, lat., en ufravigelig Betingelse. **Conditionālis** kaldes i nogle (f. Ex. de romanske) Sprogs Grammatik en Tidsform, der betegner, hvad der under en vis Betingelse vilde finde Sted. **Conditionāliter**, lat., betingelsesvis. S. **A Condition**. **Conditionēring** af Silke, d. e. Vurdering af dens Fugtighedsgrad, bestaar i en Tørring forinden dens Udvejning til Kjøberen. Silke kan nemlig indsuge en overordentlig Mængde — indtil 30 pCt. — Fugtighed, uden at det kan føles eller ses paa den, og paa Grund af dens Kostbarhed er det derfor af Vigtighed, ved Handeler at komme til Kundskab om dens Fugtighedsgrad. Til den Ende ophænges en Prøve af det Parti, hvorom der handles, paa en meget nøjagtig Vægt i en lukket Cylinder, og efter at man har vejet Prøven, lader man varm Luft strømme ind i Cylinderen, indtil Vægten har ophørt at angive noget Vægttab. Til den Vægt, som Prøven har, lægges 10 pCt. som den normale Fugtighedsmængde, og derefter beregnes Vægten af hele Partiet.

Conditor (af lat. condīre, krydre, sylte), Kagebager; **Conditorī**, Sted, hvor Kager o. desl. udsælges.

Condolence [långse], egtl. fr. condoléance, Bevidnelse af Deltagelse i en Sorg; **condolēre**, bevidne sin Deltagelse i en Sorg.

Condom [kongdōng], Stad i det franske Dep. Gers, 5 M. n. n. v. for Auch. 6,000 I. Garverier, Handel med Korn og Brændevin. C. var forhen et Bispesæde, som bl. a. beklædtes af Bossuet.

Condomināt, en Besiddelse (navnlig Land), der ejes af flere i Fællesskab. **Condominium**, lat., Sameje.

Condor, sydamerikansk Guldmønt, lig 10 Pesos, af Finhed 900 Tusendedele, i Chile af Værdi 34 Kr. 4 Øre, i de forenede Stater i Columbia 36 Kr. 0 Øre.

Condorcet, Marie Jean Ant., Marquis de [kongdorsæ], berømt fransk Lærd, f. 17 Sept. 1743, var af gammel Adel og studerede ivrig Mathematik og Philosophi. Ved sine Skrifter »Essai sur le calcul intégral« og »Mémoire sur le problème des trois corps« vandt han 1769 en Plads i Akademiet, hvis Secretær han blev 1777 paa Grund af sine »Éloges des académiciens morts avant 1699«. Ved sin Theori om Kometerne vandt han Berlinerakademiets Pris. D'Alembert bevægede ham til at tage virksom Del i Udgivelsen af Encyklopædien; for øvrigt beskæftigede han sig meget med Statsøkonomien, talte Amerikanernes Sag og kæmpede for Negerslavernes Frihed. C. var som Philosoph Discipel af Turgot og Voltaire. Et Hovedtræk i hans Livsanskuelse og Philosophi, hvilket han for Resten havde fælles med mange af det 18de Aarh.s Tænkere, var Troen paa Menneskenaturens Godhed og Menneskeslægtens Fremgang til en forædlet Tilstand, ved Fornuftens Sejer og gjennem Realisationen af almindelig Lighed og Broderskab. C.s Anseelse som Lærd var stor, og hans personlige Elskværdighed gjorde ham meget afholdt. Han kastede sig ind i Revolutionen, talte efter Kongens Flugt for Kongeværdighedens Afskaffelse og sluttede sig til Girondinerne. Ved deres Fald blev han anklaget, men holdt sig skjult i 8 Maaneder. Til sidst blev han i et elendigt Værtshus anholdt som mistænkelig af et Medlem af Revolutionstribunalet og fængslet, men den følgende Morgen, 28 Marts 1794, fandt man ham død, sandsynligvis af Gift. Hans Skrifter ere udgivne af Garat og Cabanis (21 Bd., Par. 1804) og Condorcet O'Connor og Arago (12 Bd., Par. 1847—49).

Condottière, Anfører, Bandefører, italiensk Benævnelse i Middelalderen, navnlig fra det 14de Aarh., paa Anførerne for Skarer af Lejetropper, som for Sold og Udsigt til Bytte kæmpede for den højstbydende. En saadan hvervede i Almindel. i sit eget Navn Soldater, som kun adlød ham og under ham kæmpede for den Stat, i hvis Tjeneste han traadte. Han var saaledes en Slags uafhængig Magt, og disse C. udøvede ofte en ikke ringe politisk Indflydelse under de italienske Fyrsters uophørlige Stridigheder og tilrev sig i Regelen al militær Magt, ja endog Regeringen i enkelte Stater; de berømteste vare Frants af Carmagnola og Frants Sforza, som blev Hertug i Milano. I Frankrig opstod der i det 14de Aarh. noget lignende i de saakaldte „store Compagnier", foranledigede ved de langvarige Krige med England, hvilke Bertr. du Guesclin skaffede bort ved at faa dem til at drage til Spanien.

Condūct (af lat. conducere, sammenføre), det Rør af Metal eller Træ, gjennem hvilket Vinden føres til Orgelpiber, der ikke staa umiddelbart paa Vindladen. **Condūctor** ell. Conveyer, en Indretning, der undertiden findes i Dampmøller og tjener til en vandret Flytning af Sæd eller Mel, f. Ex. fra Kværnene til Sigterne, fra disse eller fra det Sted, hvor Sæden modtages, til en Elevator, som skal hæve det til en højere liggende Etage, alt for at spare Haandarbejde. C. skruer Sæden eller Melet frem og fører derfor ogsaa undertiden Navn af Korn- ell. Melskrue. Kornskruen bestaar i en Axel, der ligger concentrisk i en rund eller halvrund Rende og er omviklet med en høj Skruegang af Blik, der naar ud til

Renden. Melskruen har i Stedet for den hele Skruegang flere periodisk afbrudte Stykker Skruegang i Form af Klapper, der alle staa skraat i den samme Retning, og som under Axlens Omdrejning ville baade drive Melet frem og røre op deri, saa at det afkøles og udluftes. For at befordre denne Omrøring sætter man undertiden paa Melskruen endnu nogle Klapper, der staa lige ud parallelt med Axlen. C. ell. Leder, s. Elektriseermaskine.

Conducteur, fr. [töhr], Fører, Tilsynsmand ved offentlige Befordringer og Byggeforetagender; i flere Landes Hære betegner C. ogsaa en Ingenieurunderofficer.

Conduite, fr. [dyite], Opførsel, navnlig fin, taktfuld eller bestemt Optræden.

Conegliano [neljā], Stad i Norditalien, 8 M. n. for Treviso. 5,000 J. Silke- og Klædefabrikker. I Omegnen avles god Vin. Den franske Marschal Moncey førte Titlen Hertug af C.

Conegliano, Giambattista da [s. o.], kaldet Cima, italiensk Maler, f. 1460, d. efter 1508, var Elev af Gio. Bellini og hører til den ældre venezianske Skoles mest fremtrædende Mestre. Sit Tilnavn fik han af de Bjærgtinder (ital. cima), som han satte i Baggrunden af sine Billeder. Billeder af ham findes i de større Malerisamlinger i Europa.

Confect, Sukkergodt; C.-Rosiner, udsøgte Rosiner i hele Klaser; spøgende: haard C., haard Behandling.

Confer (forkortet til conf. eller cf.), lat., jævnfør!

Conference [rängse] kaldes i det diplomatiske Sprog en Forhandling, som føres imellem et Lands Udenrigsminister og en eller flere Afsendinger fra fremmede Magter, nærmest til at fortolke bestaaende Overenskomster eller forberede senere Afgjørelser (jvfr. Congres). I de sidste 50 Aar er der holdt C. i London 1832—39 (med Afbrydelser) om Belgiens og Luxemburgs Stilling, i Dresden 1851 om de tyske Forhold, i Wien 1854—55 om det østerlandske Spørgsmaal og i Paris 1858—59 om de rumænske Landes Ordning, i London 1864 om den dansk-tyske Strid, 1867 om Luxemburgs Neutralisering og 1871 om det sorte Hav, i Brüssel 1874 om Krigslovenes Forklaring og Ændring og i Constantinopel 1876—77 om de tyrkiske Landes Ordning, 1880 i Berlin om Grænsen mellem Tyrkiet og Grækenland, endelig 1884 i Berlin om Congofloden og de tilgrænsende Lande.

Conferver, s. Alger.

Confessiōn, Bekjendelse, f. Ex. af Synder; derefter kaldes Skriftefaderen, for hvem Bekjendelsen aflægges, Confessionarius. Fortrinsvis betegner C. en skriftlig Trosbekjendelse, f. Ex. den augsburgske C. (s. d. A.), den helvetiske osv. Idet de kirkelige Partier betragte Trosbekjendelsen som adskillende Kjendetegn og Grundlaget for Samfundslivet, betyder C. ogsaa Trosparti, saaledes de 4 christelige C., den romersk-katholske, den græsk-katholske, den lutherske og den reformerte. S. Symboler. Confessionel [nēll], hvad der angaar Trosbekjendelsen eller hvad der stemmer med den, holder sig nøje til den. Confessōrer, s. Bekjendere.

Confētti, it., alslens Sukkergodt eller ogsaa Gipskugler, som Folk bruge til at kaste paa hinanden i Carnevalets sidste Dage.

Confidentiel [siëll], fortrolig, i Fortrolighed.

Configuratiōn, en sanselig Gjenstands ydre Skikkelse eller Dannelse; Stjærnernes Stilling til hverandre, i Følge hvilken de henføres til visse Stjærnebilleder. Ogsaa d. s. s. Aspecter.

Confinium, lat., Grænse; in confinio, paa Grænsen. Confinier, Grænsedistricter.

Confirmatiōn, d. e. Bekræftelse, kaldes det andet af den romerske Kirkes 7 Sacramenter. I Oldkirken var C. nøje knyttet til Daaben og skete derved, at Biskoppen lagde sin Haand paa Barnets Hoved som Tegn paa Aandens Meddelelse, og at det blev salvet med Chrisma som Symbol paa, at det var blevet en Christen. Allerede i det 3dje Aarh. fandt denne Handling Sted, men efterhaanden fjærnedes den mere og mere fra Daaben, blev opfattet som en særegen hellig Handling og sattes siden det 13de Aarh. i Almindel. til Barnets 7de Aar. At C. er et Sacrament, støtter Romerkirken paa Ap. Gj. VIII, 14—21 og XIX, 1—6, desuden paa Traditionen og Conciliernes Beslutninger, især det i Lyon 1274. Den græske Kirke opfatter ogsaa C. som et Sacrament, men sætter den i umiddelbar Forbindelse med Daaben og lader den udføre af enhver Præst. Reformatorerne anerkjendte ikke C. som Sacrament, fordi den mangler udtrykkelig guddommelig Indstiftelse og Forjættelse om en særlig dertil knyttet Naade. Væsentlig forskjellig herfra er C. i den protestantiske Kirke, en højtidelig kirkelig Handling, ved hvilken den unge, i Almindel. i en Alder af 14—16 Aar, efter foregaaende offentlig Prøvelse for Menigheden fornyer sit Daabsløfte. Før C. meddeles der Confirmanden Religionsundervisning af Præsten (Confirmationsundervisning); ved selve Handlingen finder Haandspaalæggelse med Bøn Sted. Allerede i Reformationstiden indførte Bugenhagen C. i Pommern; men den fandt den Gang ikke almindelig Udbredelse. Det var først ved Pietismen, at den trængte almindelig igjennem. I Danmark og Norge indførtes den af Christian VI i Reformationens andet Jubelaar 1736 efter et af Etatsraad Schröder og Hofpræst Bluhme udarbejdet Forslag. I Romerkirken betyder C. ogsaa den pavelige Anerkjendelse af en Biskop; først naar han har faaet den, har han biskoppelig Myndighed. I Retssproget betegner C. den Stadfæstelse, som endnu i mange Tilfælde (nemlig alle de, hvor det før Grundloven var i Brug) af Kongen kan meddeles paa saadanne Testamenter, Ægtepagter og andre private Dispositioner, som ikke have Gyldighed i Følge den almindelige Lovgivning.

Confiskatiōn finder Sted, naar den Gjenstand, der er Udbyttet af en Forbrydelse, eller hvormed en Lovovertrædelse er eller er tilsigtet begaaet (f. Ex. Varer, hvormed der har fundet Overtrædelse af Toldlovgivningen Sted, et Skrift, der indeholder Brud paa Presseloven osv.), som Straf eller for at hindre videre Benyttelse og Udbredelse deraf erklæres forbrudt for den paagjældende og tilfalden det offentlige (eller i visse Tilfælde ogsaa for en Del Angiveren eller Anholderen eller en anden

Privatmand, f. Ex. Ejeren af ulovlig tilsaaet Grund). Confiscere er paa denne Maade at erklære en Gjenstand forbrudt.

Confiteor, lat., d. e. jeg bekjender, kaldes den Syndsbekjendelse, som den romerske Gejstlige aflægger ved Messen for Alteret og ved flere andre Lejligheder. C. falder i to Dele: først bekjender den Gejstlige for Gud den almægtige, for den saligste Jomfru Maria, for den salige Ærkeengel Michael og Johannes Døberen, for de hellige Apostle, Petrus og alle Helgene og for alle de tilstedeværende Brødre, at han har syndet og er skyldig; derefter beder han de nævnte hellige og de tilstedeværende Brødre om deres Forbøn hos Gud. Jvfr. Messe.

Confiturer [kongfityrer], Syltetøj, Sukkergodt.

Conflict, Sammenstød, Strid, især mellem modsatte Interesser.

Confórm, overensstemmende; Conformitét, Overensstemmelse. Conformister (conformers) kaldes i England den bispoppelige Kirkes Medlemmer, i Modsætning til Dissentere eller Nonconformister, saadanne, som ikke have villet underkaste sig de saakaldte Uniformitetsacter. Jvfr. Bispoppelig Kirke.

Confórti, Raffaello, italiensk Statsmand, f. 1808, d. 1880, blev 1848 Indenrigsminister i Neapel og maatte derfor i Maj s. A. flygte til Turin. 1860 var C. Indenrigsminister under Garibaldis Dictatur i Syditalien og undertegnede Decretet om Folkeafstemning og Tilslutning til Sardinien, blev 1862 italiensk Justitsminister under Ratazzi, 1867 Senator og Generalprocureur i Neapel og i Marts—Dec. 1878 paa ny Justitsminister under Cairoli.

Confráter, Medbroder, Embedsbroder, Ordensbroder (om Munke).

Confrontatión, et vigtigt Middel til Sandhedens Udfindelse under en criminel Undersøgelse, bestaar deri, at de Personer, hvis Forklaringer ere noverensstemmende med hinanden (enten den mistænkte og Vidnerne eller disse sidste indbyrdes), for at have denne Uoverensstemmelse stilles personlig over for hinanden og opfordres til i hinandens Paahør at gjentage deres Udsagn (confrontéres med hinanden).

Confúcius, s. Kung-fu-tse.

Confundére, forvexle, bringe i Forvirring. Confusión, Forvirring; i Retssproget det Forhold, som finder Sted, naar den berettigedes og forpligtedes Person falder sammen, f. Ex. naar Creditor arver sin Debitor.

Confutatión, Gjendrivelse. C. af den augsburgske Confession, s. Augsburgske Confession.

Confoederatión kaldes en Forening, indgaaet mellem flere selvstændige Stater om vedvarende fælles Virksomhed i et fælles Øjemed, f. Ex. en Toldforening; men i Særdeleshed bruges dette Udtryk om en Forbindelse af denne Art, hvorved de forskjellige Stater i flere eller færre Retninger komme til at udgjøre en virkelig politisk Enhed, et egentligt Statsforbund, som det tidligere tyske Forbund og Schweiz. C. betegner ogsaa en i politisk Øjemed stiftet Forbindelse mellem Personer og forekommer navnlig i Polens Historie om forskjellige Adelsforeninger; saaledes C. i Radom, sluttet 1766 under russisk Indflydelse af Dissidenterne, som fordrede Ligeberettigelse med Katholikerne, og andre misfornøjede; mod denne og mod Ruslands tiltagende Overgreb sluttede en stor Del af Adelen 1768 C. i Bar, som erklærede Kong Stanislaus Poniatowsky for afsat, hvorefter fulgte Polens første Deling; 1792 dannedes C. i Targowicza under russisk Beskyttelse af en Del af Adelen, der var utilfreds med den nye Forfatning af 1791, og Kongen maatte paa Katharine II.s Befaling tiltræde den. Indtil 1791 havde den polske Adel Ret til at indgaa C., der vare at betragte som en Nødhjælp mod den urimelige Bestemmelse, at alle Beslutninger paa Rigsdagen skulde fattes med Enstemmighed. Confoederérede kaldte de nordamerikanske Sydstater sig under Opstanden 1860—65, fordi de holdt paa en løsere Forbindelse imellem Staterne, i Modsætning til den fast sammensluttede Union.

Congé, fr. [kongsché], Afsked, Orlov; en c. [ang], med Orlov; p. p. c., paa Visitkort: pour prendre c. [puhr prangdr], for at sige Farvel.

Congeniál, aandsbeslægtet.

Congenitál, medfødt.

Congestión, Blodoverfyldning, s. Blod. Congestionsabscés, s. Byld.

Congleton [kongltn], Stad i Cheshire i England, ved Floden Dane, 6 M. ø. for Chester. 11,000 J. Silke- og Bomuldsmanufakturer.

Conglomerát, en sammenhobet Masse; en Stenart, hvori afrundede Stykker, mest af Kvarts, Hornsten, Kiselskifer eller Kalksten, ere forenede ved et kisel-, ler- eller kalkholdigt Bindemiddel. Naar Brudstykkerne blive mindre, dannes derved en Overgang til Sandstensformen.

Cóngo, 1) en af Afrikas store Floder, udspringer i Bjærglandet s. for den store Sø Tanganjika under 9° s. Br. og kaldes her Tschambesi. Den løber først mod S. S. V. til den 360 □ M. store Sø Bangveolo, der 1868 besøgtes af Livingstone, forlader dennes nordvestl. Hjørne med nordl. Retning og hedder her Luapula. Efter at have gjennemløbet den mindre Sø Moero Okata (90 □ M.) kaldes Floden Luvva, indtil den naar Søen Kamolondo (c. 80 □ M.), der i sin Østende ligeledes optager Tanganjika-Søens Afløb Lukuga. Fra Vestenden af denne Sø gaar Afløbet mod N. og N. V., hedder her Lualaba og har allerede ved Niangve under 4° s. Br. udvidet sig til 4,000 F.s Bredde med c. 20 F.s Dybde i den tørre Aarstid; i Regntiden er Dybden 30 F. I sit Løb herfra mod N. gjennembryder Floden det østafrikanske Højlands Vestrand og danner her 11 store Vandfald, hvoriblandt Stanleyfaldene s. for Linjen. Flodhøjden er her c. 1,490 F., medens den i Bangveolo-Søen er 3,540 F. Efter at være passeret de stærkt indsnævrede Fald løber Floden mod V. N. V. og udvider sig hurtig til en Bredde af 6,000 F., der efterhaanden voxer til 16,000 F.; den er her opfyldt af talrige Øer og har i sit Hovedløb 50 F.s Dybde. Under 39° 15′ ø. L. og 1° 52′ n. Br. naar den sit nordligste Punkt og løber nu mod V. S. V., indtil den fra højre Side optager den fra Norden kommende store Flod Bangala, hvorefter den løber mod S.

og S.S.V. med jævnt aftagende Bredde, medens Vanddybden voxer til 160 F. Under 4° 20' s. Br. udvider Floden sig atter i den saakaldte Stanley Pool. Herfra er Retningen V.S.V., og gjennem 32 Fald sænker dens Niveau sig omtrent 1,000 F. indtil Vomma, hvor dens nedre Løb begynder, kun 22 M. fra Atlanterhavet. Herfra er den opfyldt af en overordentlig Mængde langstrakte Øer, saa at noget egenligt Hovedløb ikke er til Stede; men nærmere ved dens Udløb ere Øerne saaledes beliggende, at der fremstaar 3 Hovedløb med en samlet Bredde af over 1 Mil. I Udløbet, mellem de to fremspringende Landtunger Banana Halvøen mod N. og Antonio Halvøen mod S., er Flodens Bredde 1¼ Mil; men den er spærret ved en Barre. Dens Vandmasse udgjør i den vaade Aarstid c. 3¾ Millioner Kubikfod i Sekundet, medens den i den tørre Tid synker til 2½ Mill. Kubikf. Endnu over 60 Mil fra Kysten skal man i Havet kunne spore Flodens Vande. Dens hele Flodgebet anslaas til c. 60,000 □ M.; dens Kilder ligge i lige Linje c. 300 M. fra dens Udløb, og den samlede Flodlængde naar op imod 600 Mil. Af dens overordentlig talrige Bifloder kjender man kun Udløbene. — 15 Nov. 1884 sammentraadte i Berlin en **Congo-Conference**, en ved Fyrst Bismarcks Initiativ foranlediget Sammenkomst af Diplomater, som skulde vedtage internationale Bestemmelser angaaende de europæiske Magters Annexioner af afrikanske Territorier og angaaende Handel og Skibsfart ngs C.-Floden og i de tilgrænsende Territorier. Et lille Negerrige i Afrika, syd for Floden s Nedreløb, mellem denne og den portugisiske Prov. Angola, var tidligere langt mægere end nu. Dets Naturbeskaffenhed er som golas. Hovedstaden San Salvador, Renes Banza Congo, var i det 17de Aarh. betydelig Stad, Sæde for en Biskop og de 12 Kirker og talrige Klostre.

ongregatiōn, Forening, kaldes Forbindelsen ere efter samme Regel reformerede Klostre, vel hvert for sig har en Abbed, men som staa under Moderabbediets Overbestyrelse; des blandt Benedictinerne, Cluniacenserne, rcienserne, Dominikanerne, Franciskanerne, terne. Om Cardinalcongregationerne s. nal. C. kaldes fremdeles de jesuitiskmontane Broderskaber i Frankrig, som gaa a at bekæmpe den gallikanske Kirkes Fri-

Congregātio de auxiliis, s. **Molina**, L.

gationalister, s. **Brown**, Rob.

gres [grēs] kaldes i det diplomatiske Sprog itisk Sammenkomst enten mellem flere re- e Fyrster eller imellem deres Udenrigse eller særlige Affendinger, være sig til tning eller til Afgjørelse af andre fælles Anliggender (jvf. **Conference**). De vig- C. have været: 1645—48 i Münster abrück, hvorved Trediveaarskrigen af- s, 1712—14 i Utrecht, Rastatt og Ba- spanske Arvefølgekrig), 1748 i Aachen rrigske Arvefølgekrig), 1797—99 i Ra- at ordne Landfordelingen i Tyskland, Erfurt, hvor Napoleon I og Alexander I illige med mange tyske Fyrster, 1814— ien, hvor Europas nye Ordning og Landfordeling fastsattes, 1818 i Aachen, hvor Frankrigs Rømning af de fremmede Tropper besluttedes, 1819 og 1820 i Carlsbad og Wien om det tyske Forbunds indre Forhold, 1821 i Laibach og 1822 i Verona, hvor Intervention vedtoges henholdsvis i Italien og i Spanien, 1856 i Paris, hvor Fred sluttedes mellem Rusland og Vestmagterne og Tyrkiets Stilling til Donaulandene ordnedes, 1868 i Berlin, hvor Fredsvilkaarene mellem Rusland og Tyrkiet nærmere fastsattes og Grænserne droges for de enkelte Lande paa Balkanhalvøen. Napoleon III stillede i Nov. 1863 og i Juni 1866 Forslag om en europæisk C., men uden Frugt. C. er ogsaa Navn for den nordamerikanske Unions og de nyspanske Staters lovgivende Forsamlinger, samt for Spaniens andet Kammer. Endelig betegner C. ogsaa internationale Sammenkomster for videnskabelige Formaal (archæologisk C., Lægecongres osv.).

Congreve, Will. [lônggrihv], engelsk Dramatiker, f. 1672 ved Leeds, blev uddannet i Dublin. Hans Stykke »The old bachelor« (1693) vandt Lord Halifax's Gunst, der skaffede ham gode Embeder. Et af hans modneste Lystspil er »Love for Love« (1695); i Sørgespillet er han uden Betydning. Drøj i sin Satire, voldsom og ugenert i sin Lystighed, tilbøjelig til at knytte flere ved Siden af hverandre løbende Handlinger sammen, bærer han sin Tidsalders Præg. I sine sidste Aar var han blind. Han døde 1729 og blev begravet i Westminsterabbediet.

Congreve, Sir Will. [s. o.], som uden at være Artilleriofficer indtog en betydelig Plads i Bestyrelsen af Arsenalet i Woolwich, f. 1772, d. 1828, er især navnkundig ved de af ham opfundne Krigsraketter, til hvilke han havde faaet den første Ide fra Englændernes Modstandere i Indien. De anvendtes første Gang 1806 mod Boulogne og 1807 mod Kjøbenhavn; i større Maalestok anvendtes de sidst af Franskmændene mod Sevastopol 1855. C. er ligeledes Opfinder af det saakaldte **Congrevetryk**, en Maade at trykke samtidig med to eller flere Farver, der udmærker sig ved saa stor Nøjagtighed, at Linjerne uden kjendelig Afbrydelse gaa paa bestemte Steder over fra den ene Farve i den anden, og som derfor undertiden anvendes til Etiquetter for Parfumerier og anden lignende Luxustryk. Hovedfarven trykkes med et Metalstempel, som er gjennembrudt, hvor en anden Farve skal træde frem, og der atter udfyldt med indstøbte Stempler af Skriftstøberbly; efter at hver for sig har faaet sin Farve, blive de samlede og paa ēn Gang aftrykte. Trykker man kun i 2 Farver, saa ere alle de indstukne Stempler sammenstøbte. Hensigten med C. var egentlig at skaffe ueftergjørlige Sirater for Papirer, der kunde være Gjenstand for en Forfalskning; men i denne Retning kunde det kun holde sig en kort Tid.

Congruēnte kaldes i Geometrien to Rumstørrelser, naar de kunne tænkes lagte saaledes paa hinanden, at de fuldstændig dække hinanden. Tegnet for **Congruēns** er ≅ eller ≌, som er sammensat af Lighedstegnet = og Ligedannethedstegnet ∾, fordi c. Størrelser ere baade lige store og ligedannede. — **C.-Tal** kaldes i

Arithm. saadanne, som ved Division med samme tredje Tal (Modulus) give samme Rest. Tegnet for denne Congruens er ≡; saaledes betyder f. Ex. 17 ≡ 31 (mod. 7), at 17 og 31 give samme Rest (3) ved Division med 7.

Cōni, d. s. s. Cuneo.

Conifĕrer, d. s. s. Naaletræer.

Coniin, et af Alkaloiderne i Skarntyden. Det er farveløst, flydende, flygtigt, iltfrit og meget giftigt.

Conil, Stad i Spanien, Andalusien, ved Atlanterhavet, 5 M. s. ø. for Cadiz. 6,000 J. Havn, Sardin- og Thunfiskeri.

Cōninck, Adolphe Louis Charles de, f. 3 Juni 1814 i Kjøbenhavn, blev 1836 juridisk Candidat og var 1848—55 Chef for Rigsdagens Bureau, samt derefter Justitssecretær ved Landsoverretten. C. gav tidlig Bidrag til de frisindede Blade og rettede gjentagne Gange (især 1853 og 1860) i Flyveskrifter (under Mærket »Sincerus«) og i Artikler i „Dagbladet“ de bitreste Angreb mod Bondevennerne, samt forlangte Valgloven omdannet i Retning af Klassevalg. C. deltog 1851 i at stifte Foreningen for danske Folkebiblotheker i Slesvig og udgav siden 1840 Domssamlingen „Juridisk Ugeskrift“. D. 27 Jan. 1872.

Conjectūr, Gisning, Formodning, bruges i Særdeleshed i Philologien om en Formodning angaaende den rigtige Læsemaade i et forvansket eller mangelfuldt Sted hos en gammel Forfatter, hvad enten denne C. kun er grundet paa Sammenhængen eller tillige paa Haandskrifternes fordærvede Text. **Conjecturalkritik** er den Del af Ord- eller Textkritiken, som støtter sig paa sandsynlige Formodninger. Af de ældre Philologer stod næppe nogen i denne Henseende over R. Bentley, skjønt han var altfor dristig og undertiden voldsom. Ingen har udøvet C. med større Skarpsindighed og Held end J. N. Madvig, især i de af ham udgivne Skrifter over Cicero og Livius og i hans »adversaria critica«.

Conjugāl, hvad der vedrører Ægteskabet.

Conjugatiōn kaldes i Grammatiken dels i Almindelighed Indbegrebet af de Forandringer, som et Verbum undergaar ved Bøjning i de forskjellige Maader, Tider, Tal og Personer, dels ogsaa den enkelte større Afdeling, inden for hvilken denne Bøjning foregaar paa væsentlig ensartet Maade, Bøjningsmaade. De ved C. indtrædende Forandringer indskrænke sig ikke altid til Verbets Endelser, men kunne undertiden ogsaa træffe selve Verbets Stamme (f. Ex. springe, sprang, sprunget) eller bestaa i en Tilsætning fortil (f. Ex. tysk gesprungen).

Conjunctiōn, d. s. s. Bindeord. I Astronomien er C. den Stilling af to Himmellegemer mod hinanden, i hvilken de sete fra Jorden have samme Længde. Benævnelsen bruges mest om Solen og en Planet eller om to Planeter. Da Solen ingen Bredde har (eftersom den altid findes i Ekliptika), og Planeterne altid kun en ringe, ses de i C. altid nær ved hinanden. Ved de to saakaldte nederste Planeter, Mercurius og Venus, hvis Baner falde inden for Jordens, finde to C. Sted i hvert Omløb, af hvilke den ene, hvor Solen er imellem Planeten og Jorden, kaldes øverste, den anden, hvor Planeten er imellem Solen og Jorden, nederste C. I begge Tilfælde er Planeten fordunklet af Solens Glans og derfor ikke synlig. Dog træffer det undertiden ved nederste C., at Planeten tillige er saa nær ved Solen, at den i Kikkerten ses at passere som en sort Plet over Solskiven, hvilket Phænomen kaldes de nederste Planeters **Gjennemgang igjennem Solen**, s. Gjennemgang. Maanens C. med Solen er bekjendt under Navnet „Nymaane“. Dersom Maanens Bredde paa samme Tid er meget ringe, vil ogsaa denne gaa igjennem Solen, hvilket er det Phænomen, man kalder en Solformørkelse. S. Aspecter.

Cōnjunctiv kaldes i forskjellige Sprogs Grammatiker i Modsætning til Indicativ en Maade (modus), i hvilken noget udsiges som Gjenstand for en Villie, som en blot tænkt Forestilling ell. lign., saa at den talende ved at udsige det ikke tillige erklærer det for virkeligt. Den specielle Brug af C., der har Berøringspunkter med Optativ (s. d. A.) og i Formen ofte er sammenblandet hermed, er naturligvis forskjellig i de forskjellige Sprog, og nærmere Oplysning maa søges i Grammatiken.

Conjunctivītis, Betændelse i Øjets Bindehinde, Conjunctiva, er snart en meget ubetydelig, snart en farlig Sygdom, der endog kan ende med hele Øjets Undergang, det sidste navnlig i den diphtheritiske, den blennorrhoiske og den trachomatøse Form. De simplere Former, der kun ytre sig ved Rødme og forøget Slimafsondring, ere enten af katarrhalsk eller traumatisk Oprindelse.

Conjunctūr, Sammenstød af Omstændigheder, der virke paa Efterspørgsel og Tilbud af Handelsvarer og saaledes fremkalde Bevægelser i Priserne. Fortrinsvis tales om C., naar Bevægelsen naar et ualmindeligt Omfang.

Connaissance, fr. [næsängs], egtl. Bekjendtskab; formildende Betegnelse for en Kjærlighedsforbindelse af utilladelig Art.

Cōnnaught [naaht], en af de 4 Provinser, hvori Irland deles, ligger paa Øens Vestside og omgives af de tre andre Provinser Ulster, Leinster og Munster, samt Atlanterhavet. 323 □ M. med 792,000 J. (1881). Provinsen er bjergfuld langs Kysterne, som ere indskaarne i en Mængde Bugter, af hvilke de vigtigste ere Galway-B., Clew-B., Blacksod-B., Killala-B. og Sligo-B. Landet sænker sig mod Ø. ned mod Floden Shannon, som danner Østgrænsen og herfra optager en Mængde Vandløb, hvoriblandt Suck er det betydeligste. C. er rigt paa Søer, navnlig i den vestligste Del; de største af disse ere Conn, der gjennem Floden Moy har Afløb til Killalabugten, og Carra, Mask og Corrib, hvis Afløb falde i Galwaybugten. Midten af Landet har meget store Mosestrækninger. Den industrielle Udvikling staar i C. paa et lavt Trin; af størst Betydning i saa Henseende er Høavlen og den dertil knyttede Industri. Stenkul og Tørv haves i Overflødighed. Ligesom i de andre Provinser er Befolkningen i stærk Aftagen, fornemmelig paa Grund af den ved Kartoffelsygdommen 1846 og de senere politiske Uroligheder fremkaldte Udvandring. 1841 var

Befolkningen 1,419,000, 1851 1,012,000 og 1861 913,000. C. omfatter Shirerne Galway, Mayo, Sligo, Leitrim og Roscommon. — Dronning Victorias Søn Arthur, f. 1850, er siden 1874 Hertug af C.; han deltog 1882 som Divisionsgeneral i Felttoget i Ægypten.

Conneau, Henri [nō], fransk Læge, f. 1803, var først Privatsecretær hos Ludvig Bonaparte og nedsatte sig siden i Rom som Læge, men maatte flygte 1831, fordi han havde plejet en Ven, der var bleven saaret i Opstanden. C. blev kort efter Læge hos Dronning Hortense og senere Napoleon III.s uadskillelige Ledsager; som medskyldig i Opstandsforsøget i Boulogne delte C. hans Fængsel paa Ham 1840—46 og havde en vigtig Del i, at hans Flugt lykkedes. Efter Kejserdømmets Oprettelse blev C. første Livlæge, Medlem af den lovgivende Forsamling 1852—67 og derefter Senator; han fulgte 1870 Kejseren i Fangenskabet og Landflygtigheden. D. 1877.

Connecticut [nĕtti], 1) Flod i de forenede Stater i Nordamerika, udspringer i Højlandet paa Grænsen af Canada, løber mod S. mellem Vermont og New-Hampshire, derefter gjennem Massachusetts ind i Staten C. og falder efter et Løb af 100 M. i Long-Island-Sund. — 2) En af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Long-Island-Sund og Staterne New-York, Massachusetts og Rhode-Island. 235 □ M. med 623,000 I. (1880). Af den samlede Befolkning var c. 12,000 Negre, 255 bosatte Indianere og 123 Chinesere. C. er et Bjergland af ringe Højde; Floden C. deler det i to næsten lige store Dele, af hvilke den vestlige gjennemstrømmes af Floden Housatonic, den østlige af Thames, der begge falde i Long-Island-Sund. Klimaet er tempereret med strænge Vintre. Jordbunden i de lavere Egne er i Regelen meget frugtbar, hvorfor en stor Del af Befolkningen lever af Landbrug og Kvægavl. Imidlertid staar ogsaa Industrien paa et højt Trin, navnlig Bomulds- og Uldmanufakturerne, Garverierne, Maskinfabrikerne og Jærnstøberierne. En ejendommelig Slags Ure forfærdiges her i stort Antal og udføres ikke blot til de øvrige Stater og Sydamerika, men ogsaa til Europa. C. fik 1631 enkelte hollandske Nybyggere, som dog snart fortrængtes af Englænderne. Det indtraadte i Unionen 1776, har en meget demokratisk Forfatning og sender 4 Medlemmer til Repræsentanthuset.

Connétable, fr. [tābel], af lat. Comes stabuli, d. e. Staldgreve, Staldmester, et Hof- og Statsembede i det romerske Kejserrige, med hvilket Anførselen over det kejserlige Rytteri var forbundet. De frankiske Konger optog denne Benævnelse; men C. var i Begyndelsen indskrænket til Bestyrelsen af Paladset og Hoflejren. Fra det 11te Aarh. førte C. Commandoen over alle kongelige Rigstropper; til Forskjel fra andre kaldtes han „C. af Frankrig" ell. Stor-C. De berømteste C. vare Bertr. du Guesclin, Oliv. Clisson, Hert. Carl af Bourbon og Montmorency. Kongerne vare ikke sjælden mistænksomme over for den store Myndighed, som C. havde, og under Ludvig XIII blev Embedet ophævet 1627. Napoleon I gjenoprettede 1804 C.-Værdigheden som et af de højeste Rigsembeder og udnævnte sin Broder Ludvig til Rigets C. og Berthier til Vice-C., men det var blotte Titler, og de faldt bort ved Restaurationen. Jfr. Constable.

Connēx, forbunden, sammenhængende med; c. kaldes flere Fordringer eller Retssager, der have deres Udspring fra eller vedkomme samme Retsforhold. **Connexiōn**, Forbindelse, Sammenhæng. **Connexitēt**, en saadan retlig Forbindelse mellem to Fordringer eller Sager som ovennævnt.

Connivēns, utidig Overbærenhed, specielt en Embedsmands Tilsidesættelse af den ham i Følge hans Stilling paahvilende Forpligtelse til at modvirke Forbrydelser og bidrage til deres Opdagelse og Afstraffelse. **Connivēre**, udvise C.

Connossemēnt (fr. connaissement ell. police de cargaison, eng. bill of lading, ital. polizza di carico), Ladebrev, et Document, som Skipperen udsteder, naar han modtager Varer til Forsendelse med sit Skib, og hvori han tilstaar at have modtaget dem af Afladeren og forpligter sig til paa et bestemt Sted at aflevere dem til den, som med behørig Adkomst har et tilsvarende Document i Hænde. I Almindelighed udstedes der 3 Exemplarer af et C., af hvilke Skipperen beholder det ene, Afladeren det andet, og det tredje af denne sendes til den Person, til hvem Varerne ere bestemte (Destinatarius). Denne sidste betragtes efter almindelig Handelscoutume fra det Øjeblik af, at han har modtaget C., som Varernes Besidder, om end Skibet endnu ikke er kommet til sit Bestemmelsessted, og han kan igjen ved at overdrage C. til en anden paa samme Maade gjøre denne til Besidder.

Connūbium, lat., Ægteskab.

Conquēstor, Erobrer, som „Vilhelm C.". **Conquistadōres** [kista], Landvindere, kaldtes i det tidl. spanske Amerika Ætlingerne af de Mænd, som i det 16de Aarh. havde opdaget og indtaget disse Lande, og som derfor vare lønnede med store Landstrækninger, mange Forrettigheder og høje Titler. De udgjorde et Slags Lensadel og vare temmelig uafhængige af Vicekongerne, men bleve siden Philip III.s Regering stadig tilsidesatte for de indfødte Spaniere, der fik Embeder. Derfor udgik fra disse gamle Familier mange af de Mænd, som i Uafhængighedskrigene anførte Creolerne imod Spanien.

Conrad I, tysk Konge 911—18, oprindelig Hertug af Franken, blev ved Ærkebiskop Hatto af Mainz's Indflydelse sat paa Tronen, da den tysk-carolingiske Slægt var uddød. Under de sidste svage Carolinger var al Magt i den Grad kommen i Stormændenes Hænder, at C.s korte Regering blev en Række frugtesløse Kampe med disse, ligesom Riget ogsaa plagedes af Ungarernes Indfald. Ved sin Død 23 Dec. 918 anbefalede han indstændig sine Slægtninge og de fornemste Østfranker at vælge hans dygtige Modstander Hert. Henrik af Sachsen (H. I Fuglefænger) til Konge, i Erkjendelse af, at det af indre og ydre Farer truede Rige trængte til en kraftig Styrer. Han ligger begravet i Fulda.

Conrad II, „Salieren", tysk Konge 1024—39

og romersk Kejser, Søn af Hert. Henrik af Franken og Stifter af det frankiske Dynasti, blev valgt til Konge, efter at det sachsiske Hus var uddød med Kejser Henrik II. Han var en klog og dygtig Regent, som stræbte at overholde Landefreden, saaledes ved Indførelse af „Gudsfreden" (Treuga Dei), og udvide Kejsermagten. C. gjorde to Tog til Italien for at haandhæve sin Myndighed der; paa det første 1026 lod han sig krone i Milano til Italiens Konge og i Rom 1027 af Pave Johan XIX til Kejser i den danske Konge Knud d. stores Nærværelse, hvem han alt tidligere havde overladt det slesvigske Markgrevskab, og hvis Datter blev gift med Kejserens Søn og Efterfølger Henrik (III); det andet 1036—38 var ikke saa heldigt, da Milano gjorde tapper Modstand; under Belejringen udstedte han Constitutionen af 28 Maj 1037, som tilstod en betinget Arvelighed af de mindre Len. Syg vendte Kejseren tilbage over Alperne og døde 4 Juni 1039. Under ham blev Kongeriget Burgund forenet med Tyskland ved den sidste Konge Rudolf III.s Død 1032 i Følge en med dennes Søstersøn, den foregaaende Kejser Henrik II, afsluttet Tractat; selv var C. gift med Rudolfs Søsterdatter Gisela af Schwaben. Han ligger begravet i Domkirken i Spejer, hvilken Kirke han selv havde grundlagt.

Conrad III, tysk Konge 1138—52, Søn af Hohenstauferen Frederik af Schwaben og den første Konge af det berømte hohenstaufiske Hus, f. 1093, fik af sin Morbroder Kejser Henrik V Hertugdømmet Franken og optraadte efter hans Død som Modkonge mod Lothar af Sachsen, lod sig ogsaa krone til Konge af Italien i Monza 1128, men maatte dog snart underkaste sig. Efter Lothars Død blev han 1138 valgt til hans Efterfølger. Han kom strax i Strid med sin Medbejler til Kronen, den afdøde Kejsers mægtige Svigersøn Henrik d. stolte af Bayern og Sachsen, som, da han ikke vilde afstaa det ene af sine Hertugdømmer, blev erklæret i Rigets Acht og fradømt dem begge; dog holdt den welfiske Slægt sig i Sachsen, som efter Henriks Død 1139 tilfaldt hans umyndige Søn Henrik Løve, medens C. fortsatte Striden om Bayern med hans Broder Welf VI og 1140 erobrede Weinsberg, og saaledes begyndte de langvarige og heftige Stridigheder mellem Ghibelliner og Welfer. I de forvirrede italienske Anliggender vilde C. nødig blande sig, skjønt opfordret dertil af de forskjellige Partier, saa meget mere som han havde nok at gjøre med at bekæmpe Welferne i Tyskland; derimod besluttede han sig efter lang Vægring til at følge Bernhard af Clairvaux's Formaninger til at beltage i det 2det Hovedkorstog. Med en Hær paa 70,000 Md., ledsaget af mange Fyrster og Biskopper, drog han igjennem Ungarn over Constantinopel til Asien, men blev i Oct. 1147 slaaet ved Ikonion, vendte derpaa tilbage til Constantinopel, drog til Søs til Palæstina og belejrede, i Forening med den franske Konge Ludvig VII, forgjæves Damaskus og Askalon, hvorpaa han 1148 vendte tilbage med uforrettet Sag. Da Opfordringerne fra Italien stedse lød stærkere, besluttede han endelig at gjøre et Tog dertil, men midt under Udrustningerne døde han 15 Febr. 1152 i Bamberg.

Conrad IV, tysk Konge 1250—54, den store Hohenstaufer Kejser Frederik II.s anden Søn, f. 1228, fik 1235 Hertugdømmet Schwaben og blev efter sin Faders Ønske 1237 i Speier af de tyske Fyrster valgt til romersk Konge i Stedet for sin afsatte ældre Halvbroder Henrik og derefter kronet. Under Kejserens stadige Fraværelse i Italien, hvor han maatte hævde sit Herredømme mod Paven og de oprørske italienske Stæder, førte C. i inderlig Forstaaelse med Faderen Regeringen i Tyskland med Kraft og Klogskab og bekæmpede Modkongerne Henrik Raspe og Grev Vilhelm af Holland, ligesom han ogsaa sendte sin Fader tyske Tropper til Forstærkning. Banlyst af Paven og trængt af Modkongen Vilhelm gjorde han efter Faderens Død et Tog til Italien 1251 for i det mindste at sikre sig Besiddelsen af sit apuliske Arverige, underkastede sig ogsaa, understøttet af sin Halvbroder Manfred, Apulien og erobrede i Oct. 1253 Neapel, men døde allerede 21 Maj 1254 i sit 26de Aar i Lejren ved Lavello, som man antager, forgivet. Han var den sidste tyske Konge af det hohenstaufiske Hus. Sit eneste Barn, Conradin, der var født i Tyskland under hans Fraværelse, havde han aldrig set.

Conrad af Montferrat [mongferrā], s. Montferrat.

Conrādi, Andreas Christian, norsk Læge, f. 1809 i Tønsberg, d. paa Madeira 1868, tog 1831 medicinsk Embedsexamen og 1837 Licentiatgraden. Efter derpaa at have rejst udenlands blev han 1841 Lærer i Medicin, særlig Pathologi og Therapi, ved Christiania Universitet og Overlæge ved Rigshospitalet samt 1847 Indredepartementets Consulent i Medicinalanliggender. Formedelst sin Skarpsindighed og klare Fremstillingsevne blev han en frugtbringende Lærer og nød i mange Aar Anseelse som Norges første Læge for indvortes Sygdomme. Hans mest i Tidsskrifter indførte Afhandlinger, f. Ex. om Auscultation og Percussion, om Spedalskheden, om Lunge- og Hjertesygdomme, have endnu stor Værdi. — Hans Broder, **Johan Gottfried C.**, f. i Tønsberg 17 Apr. 1820, studerede først Pharmaci og Medicin, senere Musik. 1848—55 besøgte han en Række norske Provinsbyer for at vække Musiksansen og stiftede flere Sang- og Orchesterforeninger i disse. 1853—54 var han Musikdirecteur ved „Det norske Theater" i Christiania; 1855—57 studerede han med offentligt Stipendium i Tyskland, fornemmelig i Leipzig; han ledede efter Hjemkomsten i et Par Aar, i Forening med H. Kjerulf, en Række større Abonnementsconcerter i Christiania, hvor han senere har virket som privat Musiklærer og Sangforeningsdirigent. Blandt hans Compositioner kan nævnes Musiken til Chr. Hansens Drama „Gudbrandsdølerne", opført 1855. Til Verdensudstillingen i Paris 1878 udarbejdede han for det franske Specialkatalog „Kortfattet historisk Oversigt over Musikens Udvikling og nuværende Standpunkt i Norge" (særskilt udgivet Christ. 1878).

Conrādi, Georg Johannes, Superintendent i Slesvig, f. 1679 i Riga, studerede i Halle, sluttede sig til Pietisterne, blev Præst ved den

tyske Menighed i Stockholm, 1720 tysk Hofpræst i Kjøbenhavn og 1728 Superintendent i Slesvig. Her fremlagde han paa en Synode i Slesvig 1730 et omfattende reformatorisk Forslag, som vel blev antaget af Synoden, men ikke kongelig approberet. Det lykkedes C. at faa Confirmationen indført i Slesvig 1738. Han døde 1747.

Conradin af Schwaben, „den sidste Hohenstaufer", Søn af den tyske Konge Conrad IV, f. 1252, var ved sin Faders Død kun 2 Aar gammel og blev opdraget hos sin Morbroder Hert. Ludvig af Bayern, medens hans Farbroder Manfred søgte at bevare Neapels og Siciliens Krone for ham, men blev styrtet af Carl af Anjou 1266. Italienerne bleve dog snart kjede af Franskmændenes trykkende Herredømme og indbød den unge C. til som retmæssig Arving at tage sit Fædrenerige i Besiddelse. Modig og fuld af ædel Begejstring drog han i Efteraaret 1267, ledsaget af sin Ven og Frænde Frederik af Baden, med en Hær paa 10,000 Md. over Alperne. I Begyndelsen havde han god Fremgang: trods Pavens Bansættelse strømmede talrige Tilhængere til ham; et Oprør paa Sicilien til hans Fordel greb vidt om sig; han holdt sit Indtog i Rom, og Pisanerne slog Carl af Anjous Flaade; men 23 Aug. 1268 tabte han det afgjørende Slag ved Tagliacozzo ell. Scurcola og blev paa Flugten forræderisk udleveret af Joh. Frangipani til Carl af Anjou, som lod ham henrette i Neapel tillige med hans Ven og fornemste Tilhængere 29 Oct. s. A., skjønt de vare blevne frikjendte af den Domstol, for hvilken Carl af Anjou havde stillet dem som „Forbrydere mod Kirken, Oprørere og Højforrædere mod den retmæssige Konge". Paa Skafottet kastede C. sin Handske som Pant paa den Hævn, han krævede, ned blandt Folket; en tysk Ridder optog den og bragte den til Kong Peter III af Aragonien, der ved sit Giftermaal med Manfreds Datter Constantia var Slægtens nærmeste Arving, og som ved den sicilianske Vesper 1282 ogsaa virkelig kom i Besiddelse af Sicilien. I Kirken St. Maria del Carmine i Neapel, hvor C.s Ben hvile, har Kong Ludvig I af Bayern 1847, efter Thorvaldsens Model, ladet opreise en Marmorstatue af den unge Helt, der var beslægtet med hans Hus.

Conradsen, Harald, dansk Medailleur, f. 17 Nov. 1817 i Kjøbenhavn, uddannede sig ved Kunstakademiet, hvis store Guldmedaille han vandt 1845 som Billedhugger, og blev 1851 Medlem af Akademiet som Medailleur. 1878 blev han kgl. Møntgraveur efter Krohn. Blandt hans Arbejder kunne nævnes Medailler over Thorvaldsen og J. Collin, samt alle Stemplerne til den 1875 indførte Kronemønt. Samme Aar udførte han en Billedstøtte af Evangelisten Marcus til Slotskirken.

Conrector kaldes i flere tyske Lande, tidligere ogsaa i Danmark, den anden Lærer ved en lærd Skole. I Norge er Titlen efter den nye Skolelov optagen for de (4) „Skoler for den højere Almendannelse", der have baade Latin- og Realgymnasium, idet det ene af disse bestyres af en C.

Conring, Herman, en af sin Tids mest mangesidige Lærde, f. 9 Nov. 1606 i Østfriesland, blev 1632 Professor i Helmstedt, først i Philosophi, siden i Lægevidenskab og til sidst i Politik. Baade Dronn. Christine af Sverige og senere Kong Carl Gustav udnævnte C. til Livlæge; Hertugen af Braunschweig gjorde ham til Gehejmeraad; Ludvig XIV gav ham 1664 en Aarpenge, og Frederik III af Danmark udnævnte ham 1669 til Etatsraad til Løn for et Svar, han havde givet om Midlerne til at befæste Enevoldsmagten, og en Fremstilling, han 1663 havde forfattet om Danmarks almindelige Tilstand. Vidt og bredt søgte man hans Raad i Statssager, og saa vel af den tyske Statsret som af Lægevidenskabens Udvikling har C. store Fortjenester. Han døde i Helmstedt 12 Dec. 1681; hans Skrifter samledes 1730 i 7 Foliobind.

Consalvi, Ercole, Cardinal, f. 8 Juni 1757 i Rom, gav sig i sin Ungdom mest af med Literatur og skjønne Kunster, men vandt ved fine stærke Udtalelser mod den franske Revolution de fordrevne franske Prinsessers Yndest, hvorfor de fik ham ansat ved den gejstlige Overdomstol Rota i Rom. Da Franskmændene nærmede sig Rom 1797, viste C. stor Strænghed mod deres Tilhængere og blev derfor forvist fra Byen ved deres Indrykning 1798. C.s Iver ved Pave Pius VII.s Valg 1800 lønnedes med Udnævnelse til Cardinal og Statssecretær; som saadan sluttede han Concordatet med Frankrig 1801, men fjærnedes 1806. 1814 var C. pavelig Afsending ved Congressen i Wien og blev igjen Statssecretær indt. 1823; han tog vigtig Del i Ordningen af Kirkestatens indre Forhold og virkede især for Kunsts og Videnskabs Fremme. Ved Afslutning af Concordater med fremmede Stater viste C. stor diplomatisk Snildhed; han døde 24 Jan. 1824.

Conscience, Hendrik [kongsiāngs], flamsk Romandigter og Skaber af en nyflamsk Literatur, f. 1812 i Antwerpen, uddannede sig ved mangesidig Læsning, blev 1830 Soldat og sluttede sig snart til den flamske Nationalbevægelse, i hvis Interesse han har virket baade som Digter og Folketaler. Maleren Wappers bragte Kongen til at interessere sig for ham, da C. havde gjort sig bekjendt ved sin første flamske Roman, »In het wonderjaer 1556« (1837), der skildrer det spanske Tyrannis Tid. 1838 kom hans anden historiske Roman »De Leeuw van Vlaenderen«, der fulgtes af en betydelig Række, men til denne Art Digtning har han ikke tilstrækkelig Evne til tydelig Charakterskildring og klar Composition. Derimod har hans aandelige Friskhed og hans nederlandske maleriske Detailsans frembragt fortrinlige Stillelivsskildringer af flamske Sæder og Tilstande, som »Moederliefde« (1862). Han har ufortrødent bekæmpet al romansk, specielt den franske Literaturs Indflydelse paa det belgiske Folk, men var ivrig Katholik. En stor Del af hans Værker ere oversatte paa Fransk og Tysk. 1857 blev C. Commissær i Arrondissementet Kortrijk, 1867 Medlem af Akademiet, 1868 Museumsinspecteur i Brysel. Hans Produktion var særdeles rig; hans seneste betydelige Arbejde var »Everard't Serclaes« (1874). D. 1883.

Conscription, d. s. s. Udskrivning; conscribere, udskrive.

Consecratiōn, Helligelse, Indvielse, især Indvielsen af Brødet og Vinen ved Nadveren; Indstiftelsesordene messes, og Brødet og Vinen betegnes med Korsets Tegn. S. Benediction.

Consecutiv, paafølgende, bruges særlig i Lægevidensk. om en Sygdom eller Tilstand, der er en Følge af en anden (i Modsætning til primær).

Conseil, fr. [säi], Raad, Statsraad. Conseilspræsident, Førsteminister.

Consēnsus, lat., Enighed; Overenskomst, især under dogmatiske Stridigheder, der ere opstaaede inden for samme eller beslægtede Confessioner. De vigtigste ere følgende: C. Poloniæ s. Sandomiriensis af 14 Apr. 1570 i Sandomir, hvor Bekjendere af den augsburgske, bøhmiske og helvetiske Confession i de polske Provinser forpligtede sig til gjensidig Anerkjendelse. C. Tigurinus, om Nadverlæren, affattet 1549 af Calvin og Farel i 26 Artikler, blev antaget af de protestantisk-schweiziske Cantoner undtagen Bern. C. Helveticus ved Heidegger i Zürich blev 1576 antaget af alle reformerte Cantoner i Schweiz. C. repetitus fidei vere Lutheranæ kaldtes den af Wittenbergtheologerne mod Georg Calixt 1655 affattede nye symbolske Bog, hvori dennes formentlige Vildfarelser bleve fordømte.

Consequēns, Slutningsfølge, Følgerigtighed. Den, hvis Tanker og Handlinger staa i indre fornuftig Sammenhæng med de for ham gyldige Grundsætninger, kaldes consequent. C. er der i et videnskabeligt System, naar alle dets enkelte Sætninger følge af det samme Princip. Men C. i og for sig er kun en formel Bestemmelse, der endnu intet afgjør om Realiteten eller Indholdet. Et videnskabeligt System kan have formel C. mellem alle sine enkelte Sætninger og dog være usandt i Realiteten, fordi dets Princip er usandt. Der kan være formel C. baade i onde og i gode Handlinger. Til enhver C. svarer en Forudsætning; Forudsætning og C. udtrykke formelt og in abstracto, hvad Aarsag og Virkning udtrykke reelt og in concreto.

Conservātiv, bevarende, vedligeholdende. I politisk Henseende kaldes den c. som vil opretholde de bestaaende Tilstande, i Modsætning til Fremskridts- og Omvæltningsmændene. Siden 1832 kaldte de engelske Toryer, siden 1865 de nordamerikanske Demokrater sig C.

Conservātor, Embedsmand ved en naturhistorisk Samling, Malerisamling ell. lign., som skal sørge for Samlingens Vedligeholdelse.

Conservatōrium, egtl. Bevaringsanstalt. C. ell. Musikconservatorium, en højere Læreanstalt for Musik. Saadanne Musikskoler stamme fra Italien, og den ældste (hvis man ikke vil give Gregor den Stores Sangerskole Navnet C.) oprettedes 1537 i Neapel af en Gejstlig, G. di Tappia. Den stod i stor Anseelse og fandt snart Efterligning i Neapel selv, i andre italienske Stæder og senere i andre Lande. Af de nuværende C. er det i Paris det største; det var oprindelig (fra 1784) kun en Sang- og Declamationsskole; men 1793 blev Uddannelsen af Instrumentalmusikken til Hæren Hovedsagen, og først 1795 fik det ved Sarrette og Gossec sin nuværende Indretning og Navnet Conservatoire. Blandt bestaaende udenlandske C. kan her desuden nævnes C. i Prag (1810), i Wien (1816), i Leipzig (1843) i Köln (1849). Senere ere C. oprettede i Mængde, saa at de fleste større Byer tælle ét eller flere. I Kjøbenhavn oprettedes 1827 ved Prof. J. Siboni et C., hvis Hovedformaal var at uddanne Sangere og Skuespillere til det kongel. Theater, men det ophævedes 1839. Det nuværende C. i Kjøbenhavn er grundlagt af Kjøbmand P. W. Moldenhauer (død 1864), der skjænkede største Delen af sin Formue (c. 70,000 Rd.) dertil og overdrog Bestyrelsen deraf til Professorerne N. W. Gade, J. P. E. Hartmann og H. S. Paulli. Under deres Ledelse har C. nu været i Virksomhed siden 1 Jan. 1866. I Stockholm repræsenterer »Musikalska Akademien«, stiftet 1771, bl. a. et C. (s. Musikalsk Akademi). I Havekunsten er C. et Væxthus for kolde Planter eller et saadant, hvori der i Vintertiden holdes en Temperatur af 3—6°; det adskiller sig fra andre Væxthuse derved, at Planterne deri ikke staa i Potter paa Stilladser, men ere frit udplantede i Jorden inde i Huset.

Consērver (fr. conserves), Næringsmidler, der ved hensigtsmæssig Behandling (s. nedenf.) beskyttes mod Forraadnelse og komme i Handelen i Blikdaaser, Stenkrukker, Glas ell. lign.; de spille i vor Tid en vigtig Rolle ved Skibsproviantering, i Krige, paa Rejser og Expeditioner osv. C. kaldes ogsaa Lægemidler, der tilberedes af saftfulde Plantedele ved at støde disse sammen med Sukker. Conservēring af organiske Stoffer, især Levnedsmidler og Træ, tilsigter at bevare dem mod Forraadnelse. Denne bestaar i en ved Gjæring fremkaldt Omdannelse, der hovedsagelig er en Iltning. Men da saadanne Gjæringer bevirkes ved de i Luften bestandig tilstedeværende Kim til lavere Organismer og disses Udvikling kræver Luft og Fugtighed, medens de dræbes ved høj og ere uvirksomme ved lav Temp., er det navnlig ved Udelukkelse af Luft og Fugtighed, ved Kogning og ved stærk Afkøling, at C. af Levnedsmidler opnaas. Ved Apperts Methode (s. Appert) koges Kjød eller Grøntsager med Vand i Flasker eller Metalkar, som under selve Kogningen lukkes lufttæt eller tilsmeltes. Herved opnaas tillige, at de til Forraadnelse især tilbøjelige Albuminstoffer coagulere. Paa denne Maade har Kjød holdt sig friskt i 38 Aar. Lukningen tilvejebringes i den nyere Tid ved Jennings Metallaag med Gummiringe. Frugter kan man let opbevare friske i Løbet af et Aar ved at nedpakke dem forsigtig i Fade mellem Aske eller groft pulveriserede Trækul og saaledes, at de enkelte Frugter ikke berøre hverandre. Æg lægges i Kalkmælk; den gjennem Skallen udstrømmende Kulsyre stopper Porerne med kulsur Kalk. Dog bliver Skallen let mør. Man har fundet indmurede 300aarige friske Æg. Ogsaa anbefales det at bestryge dem med Vandglas eller Collodium eller at opbevare dem under Kulsyre. For at udelukke Levnedsmidler fra eller berøve dem Fugtighed benyttes ofte ligefrem Tørring (Bergfisk; i Sydamerika skæres Kjødet i tynde Strimler og tørres i Luften, saa at det holder sig hele

Maaneder, s. ogsaa **Carne pura** og condenseret Mælk; tørrede Frugter; i den nyere Tid opbevares Grøntsager ved at udtørre dem og sammenpresse dem til et meget ringe Rumfang); ogsaa Syltning af Frugter i Sukker eller Eddike og Saltning har væsentlig til Formaal at berøve Levnedsmidlerne Fugtighed og samtidig afspærre dem fra Luften. Vædskerne skulle derfor altid fuldstændig dække Levnedsmidlerne. Ved C. af Frugter eller Præparater i Spiritus ligesom ved Røgning tilsigtes samtidig at berøve dem Fugtighed og at coagulere Æggehvidestofferne, ved den første Fremgangsmaade tillige at udelukke Luften. Til Udelukkelse af Luften sigter ogsaa Nedlægning i Olje eller Uddrivning af Luften af Conservedaaserne med Svovlsyrling eller, som Kolbe nylig har foreslaaet, Opbevaring under Kulsyre. Afkøling anvendes i stor Maalestok ved Forsendelse af Kjød fra Amerika eller Australien i egne Skibe, der have isafkølede Rum. Som conserverende Tilsætninger, der virke antiseptisk, have især Borsyre og Salicylsyre vundet stor Udbredelse. Garvningen hindrer Skindenes Forraadnelse, idet Garvesyren med Hudens limgivende Væv danner en Forbindelse, er yderst vanskelig forraadner. Mange Metal-ilte coagulere samtidig Albuminstofferne og ræbe de organiske Kim, der frembringe For-adnelsen (Arsenikfyrling til naturhistoriske ræparater; Sublimat, Kobbervitriol, træ-dikesurt Jærnilte benyttes til dermed, som est under Tryk, at gjennemtrænge og derved iservere Træ). S. ogsaa **Carbolsyre**. Paa nden af Tørvemoserne, hvor den indsugede t forbruges af de organiske Stoffer i de rste Lag, og i Pyramidernes tørre Luft har e, ja Korn holdt sig i Aartusender. Om if Lig m. m. s. **Desinfection**.

onsidérant, Vict. [kongsiderāng], f. 1808, Elev n polytechn. Skole i Paris, sluttede sig tidlig ourier, udviklede dennes socialistiske Ideer Slags Lærebog (»Destinée sociale, expo- i élémentaire complète de la théorie so- re«, 1834—36), samt i Tidsskrifter, Dag- og flere selvstændige Skrifter, blev efter ers Død Fourieristernes Leder og foretog onsrejser i Frankrig, Schweiz, Belgien ysfland. 1832 forsøgte han i Forening n Englænder Young at stifte en Pha- e efter Fouriers Mønster; men Forsøget ledes. Efter Februarrevolutionen blev edlem af Nationalforsamlingen, men blev rund af Deltagelse i Opstandsforsøget i 849 anklaget for Højforræderi og flyg- Belgien. 1854 blev han anklaget for lse i et Complot mod Frankrig og t; men det lykkedes ham at retfærdig- g, og han blev frigiven; siden begav til Amerika, hvor han har gjort flere s Forsøg paa at udføre sit sociale Sy- raxis; 1869 vendte han, efter at have temmelig fattige Kaar i Texas, med lie tilbage til Paris, hvor han siden et tilbagetrukket Liv.

natiōn kaldes i Handelssproget For- if Varer til Forhandling paa et andet Affenderens, **Consignateurens**, Regning. modtager og skal forhandle Varer, som forsendes paa denne Maade (**consignēres**), kaldes **Consignatārius**. **Consignēre** Tropper i deres Caserner eller Kvarterer, forbyde dem at forlade Stedet, er en Forholdsregel, som træffes, naar man vil sikre sig, at Tropperne ere samlede og færdige til at rykke ud paa første Varsel.

Consĭlia evangĕlica, lat., d. e. evangeliske Raad, i den romerske Sædelære saadanne Forskrifter, som ikke enhver Christen er forpligtet til at følge, men som, naar de overholdes, skaffe en overflødig Fortjeneste hos Gud og et højere Trin af Hellighed og Dyd. Til saadanne C. høre f. Ex. Cølibat og Munkedømme. Reformatorerne paaviste det falske i denne Lære. **Consĭlium abeūndi**, lat., d. e. det Raad at gaa bort, en mildere Form for en Students Relegation eller Bortvisning fra et Universitet; hos os mest en Skolebestyrers Raad til en Discipels Forældre eller Værger om at tage ham ud af Skolen.

Consistēns, den forskjellige Sammenhængstilstand, hvori især de flydende og halvflydende Stoffer befinde sig (kun i overført Betydning anvendes det ogsaa paa faste Legemer). Tyndflydenhed (f. Ex. Æther), Tykflydenhed (Sirup), Sejhed (Tjære) osv. ere de Former, hvorunder C. sædvanligst frembyder sig; man taler om en tykflydende, en grødagtig C. Rimeligvis beror den paa en ulige stor Sammenhængningskraft (Cohæsion) mellem Legemernes enkelte Smaadele. **Consistēnt** siges en Substans at være, naar den har en temmelig fast C.; f. Ex. en grødagtig Masse siges at være mere c. end en Sirup.

Consistōrium betegner dels Stedet hvor en overordentlig Raadsforsamling holder Møder, dels Raadsforsamlingen selv. I denne Betydn. forekommer det allerede om de Raadgivere (comites consistoriani, consistoriales), hvormed de romerske Kejsere omgav sig til vigtige Statssagers Afgjørelse. Efter dette Forbillede dannede de katholske Bispopper deres C. Det pavelige C., bestaaende af Cardinaler, holder regelmæssige ugentlige Møder; de bispoppelige C. behandle omtvistede Retssager. I den russisk-græske Kirke har enhver Diøcesanbiskop et C. til Haandhævelsen af den gejstlige Jurisdiction. Ved Reformationen kom de lutherske Landsherrer i Besiddelse af den kirkelige Jurisdiction, som tidligere havde været i Hænderne paa de romerske Biskopper, og de fleste tyske lutherske Fyrster indførte da en **Consistoriālforfatning**, idet de oprettede C., bestaaende af gejstlige og verdslige Medlemmer, hvem da især Retsplejen blandt de Gejstlige, Ægteskabssager og Styrelsen af Kirkens indre Anliggender, derunder ogsaa Udøvelsen af den kirkelige Straffemyndighed, overdroges; men i nyere Tid er C.s Myndighed næsten overalt indskrænket til de rent indre kirkelige Anliggender. I større Lande findes der flere C., som staa under et Over-C. eller, som det ogsaa kaldes, Overkirkeraad; om Kirkeraadet i Danmark s. **Biskop**. C. eller senatus academicus kaldes ved Kjøbenhavns Universitet det af 16 Professorer bestaaende Raad, som under Cultusministeriets Overtilsyn styrer Universitetets Anliggender. Selvskrevne Medlemmer ere de 3 ældste Prof.

i det philosophiske Facultet og de to ældste i hvert af de andre 4 Faculteter, medens de 5 andre vælges for 5 Aar ad Gangen af en Forsamling af alle Universitetets Lærere ved frit Valg blandt de ordinære Professorer uden Hensyn til Facultet. Hvert Aar vælger den almindelige Lærerforsamling et af C.s Medlemmer til Rector; denne leder C.s Forhandlinger og forestaar den daglige Styrelse af Universitetets Anliggender, understøttet af en Referendarius, den yngste af de juridiske Prof., som have Sæde i C., samt to Inspectores quæsturæ, d. e. to Medlemmer af C., som føre Tilsyn med Universitetsqvæsturen, det Kontor, der forvalter Universitetets, Sorø Akademis, Frue Kirkes og Metropolitanskolens Pengemidler, og hvis Kontorchef fører Titlen Qvæstor. Consistoriebygningen er en Levning af den katholske Bisperesidens, maaske den ældste Bygning i Kjøbenhavn. C. bruges ogsaa ved Universiteterne i Sverige og Wien som Navn for det akademiske Raad.

Consolatiōn, Trøst; C.-Løb kaldes ved Væddeløb de Løb, i hvilke kun de i de foregaaende Løb slaaede Heste deltage.

Consōle, fr. [sōll], et paa en Mur anbragt Fremspring, bestemt til at bære en Gjenstand (Balcon, Gesims, Buste ell. desl.); ogsaa et Møbel, der har Form af et lille, til Væggen befæstet Bord og sædvanligvis anbringes ved Piller, under Speile osv. **Consolsten**, s. **Kragsten**.

Consolidatiōn, egtl. Befæstelse, Forening, kaldes det undertiden, naar Ejendomsretten og Brugsretten over et Grundstykke, efter tidligere at have været adskilte, forenes paa ēn Haand. **Consolidationsret** kaldes den Kongen som Lensherre tilkommende Ret, hvorefter ethvert Len falder tilbage til ham, naar den hele, efter Lensbrevet arveberettigede Familie er uddød. **Consolidēre**, styrke, sikre. **Consoliderede Fonds** kaldes de Obligationer, der udstedes for et Lands Statsgjæld eller en Del af samme paa andre Betingelser, end den oprindelig har været stiftet for. **Cōnsols**, Forkortning af »consolidated annuities«, hvormed de 1751 i England til ēn Gjæld sammendragne Gjældsfonds betegnedes; denne Gjæld, hvoraf der svares 3 pCt. i aarlig Rente, og som oprindelig kun udgjorde c. 9 Mill. Pd. St., danner nu Hovedbestanddelen af den engelske Statsgjæld (1883 i alt c. 756 Mill. Pd. St., hvoraf c. 712 Mill. Pd. St. consolideret), for hvilken C. derfor er den almindelige Betegnelse.

Consommé, fr. [kongsommē], stærk Suppe.

Consonāns, Samklang af to eller flere Toner, bruges i snævrere Forstand som Kunstord om den Samklang af Toner, der er det musikalske Øre naturlig og behagelig, i Modsætning til Dissonans, der bruges om en Tonesammenstilling, der virker utilfredsstillende. De fuldkomne C. ere stor Kvart, Kvint, Octav, fordi Intervallet med Primen her ikke kan udvides eller indskrænkes uden at blive Dissonans. De ufuldkomne C. ere stor Ters og Sext, fordi hver af disse ogsaa kan bruges lille (et halvt Trin, en halv Tone mindre) uden at tabe Charakteren af C. **Consonānt**, s. **Medlyd**.

Consōrter, Stalbrødre, Meddeltagere, sædvanlig i ond Betydn. **Consorteria** (d. s. s. Kammeraderi), Spottenavn for det gammelliberale Parti i Kongeriget Italien. **Queen's Consort** [kwihns kõnnsort], Englands regerende Dronnings Ægtefælle. **Consōrtium**, Fællesskab; Interessentskab. S. **Litis consortium**.

Conspiratiōn, Sammensværgelse, Mytteri; **conspirēre**, stifte Sammensværgelse, Mytteri.

Cōnstable, eng. [kõnstabbl], oprindel. det samme Ord som Connétable, altsaa egtl. Staldmester, overført til England af Normannerne. Lord High-C. var tidligere en af de fornemste Kron- og Rigsembedsmænd, men denne Værdighed, der gaves som Len, ophørte som saadan 1521 med Hertugen af Buckingham, og senere er der kun ved Kroninger og lignende Lejligheder udnævnt en Lord High-C. High-C., som skulde føre Tilsyn med Landeværnet, bleve først udnævnte af Edvard I 1284. Petty-C. ell. Commune-C. opkom under Edvard III, vare oprindelig Communeforstandere, men ere nu nærmest Politiembedsmænd, der vælges enten af Communerne eller af Godsejerne eller Fredsdommerne; Embedet er en Ærespost og ikke livsvarigt. Formuende Folk lade sig dog i Almindelighed repræsentere af en Deputy-C., for hvis Handlinger de imidlertid ere ansvarlige. Under Uroligheder melde Borgerne sig frivillig til at fungere som Special-C., aflægge Ed som saadanne, forsynes med C.-Staven og danne saaledes et Slags ubevæbnet Nationalgarde, der oftere har bidraget til at hindre Udbrud af Uroligheder. 1829 blev i London C.-Institutionen afskaffet, og man fik i Stedet derfor Police-C. ell. Policemen. **Constābel** kaldes i mange Hære den menige Artillerist, i den danske Hær alene de Artillerister, der have med selve Kanonens Betjening at gjøre, hvorimod de, der kjøre Bespændingen for Kanonen og Ammunitionsvognene, kaldes Trainconstabler. **Over-C.** kaldtes tidligere Artilleriets Undercorporaler. I Norge kaldes de menige Politibetjente C.

Constable, John [s. o.], engelsk Maler, f. 1776, d. 1837, blev først 1829 Medlem af Akademiet i London, efter at hans Ry var grundfæstet i Frankrig. Han begyndte som Portrætmaler, men lagde sig paa egen Haand efter Landskabsmaleriet og tilegnede sig heri en saadan Selvstændighed og Sandhed i Gjengivelsen af Naturen, at han stattes som en af den nyere Tids mest fremragende Landskabsmalere.

Cōnstans, Constantin d. stores yngste Søn, f. 323 eller maaske 320, fik ved Rigets Deling efter sin Faders Død Illyrien, Italien og Afrika; efter sin Broder Constantin II.s Død 340 fik han ogsaa det meste af dennes Andel. Ti Aar efter gjorde en anset Kriger Magnentius Opstand mod C., som maatte flygte og blev dræbt i et Tempel ikke langt fra Grænsen mellem Gallien og Spanien 350. — **C.**, græsk Kejser 642—68, s. **Græske Kejserdømme**.

Constānt, bestandig, uforanderlig; i Mathematiken en Størrelse, der ikke forandrer Værdi.

Constant de Rebecque, Henri Benjamin [kongstāng dø røbǟkk], fransk Politiker og Forfatter, f. 23 Oct. 1767 i Lausanne, kom 1795 til Frankrig og mødte 1796 for de

ıd for at kræve Borgerret for alle, m han selv stammede fra en af de nantiske Edict fordrevne protestan- ilier. I Flyveskrifter erklærede C. ıende baade af Despoti og Anarchi, Medlem af en politisk Klub under ds Ledelse talte han for det repræ- System og Pressefrihed. 1799 blev m af Tribunatet, men blev for sin ns Skyld fjærnet i Marts 1802 og forvist fra Frankrig tillige med Mad. Holstein; han levede nu i Weimar gen indtil 1814, da han kom tilbage C. udgav her Flyveskrifter om det nelle Monarchi, forsvarede Bourbon- ournal des Débats», men blev alli- Napoleon I.s Tilbagekomst 1815 og var med at udarbejde den nye ı. Derfor maatte han for en Tid ankrig, fik 1816 Lov at vende til- var siden 1819 Deputeret og ivrig r af Regeringen. 1830 stemte C. ns Overdragelse til Ludvig Philip, ıadte ogsaa snart fjendtlig imod den ring, fordi den ikke gik vidt nok. 8 Dec. 1830. Foruden mange po- ıaaskrifter, der til Dels ere samlede net „Cursus i constitutionel Politik“ 817—20, 4de Udg. 1872), har C. tort Værk „Om Religionen, betragtet ı, sine Former og sine Udviklinger“ 824—31) med et Tillæg „Om den Polytheisme i dens Forhold til den ilosophi og til Christendommen“ ns Taler i Deputeretkammeret sam- i 3 Bd. Ogsaa har C. Betydning rtælling »Adolphe« (1820), en aand- ring af hans Ungdoms Sjælelidelser, om Chateaubriands »René«, men og klarere.

tia, lat., Bestandighed, Charakter-

tia, en for sin Vinavl berømt Landsby ke i Sydafrika, noget over 1 M. s. den, ved Foden af det 3,500 F. høje ı, er egentlig en Samling af Land-

tia, Datter af den normanniske Kong Sicilien, blev ved sin Brodersøn I.s Død 1189 Arving til Sicilien , der saaledes tilfaldt den hohen- amilie, da hun 1186 havde ægtet Barbarossas Søn Henrik (den senere rik VI). Efter sin Ægtefælles Død hun at finde en Støtte hos Pave III og indsatte ham til Formynder for øn Frederik (II). Hun døde 27 Nov. L., Datter af Hohenstauferen Man- e 1262 Kong Peter III af Aragonien saaledes denne ved den hohenstau- dslinjes Uddøen de Arvefordringer l og Sicilien, som han gjorde gjæl- den sicilianske Vesper 1282. Hun

tin, flere romerske og græske Kejsere. øre (Cajus Flavius Valerius Aure- ius), Søn af Constantius Chlorus, ejser, f. 274 rimeligvis i Naisus i ilbragte som Gissel for sin Faders Troskab sin Ungdom ved Diocletians og Ga- lerius's Hoffer, hvor han var udsat for mange Efterstræbelser, flygtede efter Diocletians Tron- frasigelse (305) til sin Fader i Gallien, deltog med ham i et Tog til Britannien og blev efter dennes Død (306) af hans Hær udraabt til Kejser. Galerius anerkjendte ham kun som Cæsar (Medregent) i Gallien, Spanien og Bri- tannien, men efter dennes Død 311 og efter at have overvundet sine Medkejsere Maxentius ved den milviske Bro 312 og Licinius 323 og efter at have ladet Licinius dræbe til Trods for sit Løfte om at spare hans Liv blev han Enekejser 324—337. Hertil bidrog meget, at de christne allerede tidlig satte deres Haab til ham; thi ved sin milde Faders Hof havde han staaet paa en venskabelig Fod med dem, og da han paa Felttoget mod Maxentius efter Sagnet havde set Korsets Tegn paa Himlen og den næste Nat havde drømt, at under dette Tegn skulde han sejre, satte han Korsets Tegn paa sine Faner. Allerede 313 udstedte han i Mi- lano et Toleranceedict, og 324 gjorde han Chri- stendommen til den herskende Religion, skjønt han ikke forfulgte Hedenskabet. Men han var lige saa lidt som senere Frankerkongen Chlo- devig gjennemtrængt af Christendommens Aand og vedblev at begaa grusomme Gjerninger, blandt hvilke maa fremhæves den, at han lod sin Søn af første Ægteskab, Crispus, myrde 326, vistnok fordi han var misundelig paa hans Dygtighed og militære Berømmelse, thi det var især ham, hvem han skyldte Sejren over Licinius. Sagnet om, at han lod sin anden Gemalinde, Fausta, myrde Aaret der- efter, er uhistorisk. Da han opsatte at lade sig døbe indtil paa sit Dødsleje, er vistnok deres Mening rigtig, som antage, at det hoved- sagelig var politiske Grunde, der afgjorde hans Tilslutning til Christendommen. 325 holdtes det første almindelige (økumeniske) Kirkemøde i Nikæa, hvor efter C.s Ønske Arius og hans Tilhængere bleve forkjætrede, men mod Slut- ningen af sit Liv skiftede han Sind og nær- mede sig til Arianerne. C. gik med Hensyn til Regeringsformen videre paa den af Dio- cletian betraadte Bane, idet han omgav sig med et prægtigt Hof og indførte et fuldstæn- digt østerlandsk Despoti, støttet til et velorga- niseret Bureaukrati, der var inddelt i flere Rangklasser. For at forebygge Oprør i Pro- vinserne sondrede han skarpt imellem den civile og militære Magt, idet Feltherrerne for Frem- tiden kun skulde anføre Hærene, men ikke styre Provinserne. I civil Henseende blev Riget delt i 4 Præfecturer: Orientens (Ægypten og de asiatiske Lande), Illyriens (den græske Halvø og Donaulandene), Italiens (Italien og Afrika) og Galliens (Britannien, Gallien og Spanien); desuden fik Rom (og senere ogsaa Constanti- nopel) sin egen Præfect. Men for at tilveje- bringe de umaadelige Summer, som hans glim- rende Hofholdning, talrige Hære og Embedsmænd udkrævede, maatte han forhøje Skatterne og paalægge nye, af hvilke Grundskatten (den saa- kaldte indictio) især føltes trykkende, og saa- ledes lagde han Grunden til den senere almin- delige Forarmelse, der mest af alt bidrog til Rigets Undergang. For den christne Selv-

hersker kunde Opholdet i det gamle Rom med dets hedenske og republikanske Minder ikke være behageligt, og derfor flyttede han efter i 4 Aar at have arbejdet paa at gjenopbygge, forskjønne og befæste Byzantion Residensen til denne By, som han kaldte Roma Nova, men som snart fik Navnet Constantinopel efter ham. Han døde i Nikomedia 22 Maj 337. Han var fuldstændig et Barn af sin fordærvede Tid, men en talentfuld Mand, selv om han end maaske ikke fortjener sit Tilnavn: „den store". Af sit andet Ægteskab efterlod han 3 Sønner: Constantin II, Constantius og Constans, der delte Riget efter ham. — **C. II**, den foregaaendes ældste Søn, f. 316, fik efter Faderens Død Galliens Præfectur at herske over, men da han angreb sin Broder Constans, der herskede over den mellemste Del af Riget, blev han ved Aquileja lokket i et Baghold og dræbt 340. — Om Kejserne **C. III—XI** s. Græske Kejserdømme.

Constantin, russisk Storfyrste, f. 8 Maj 1779, anden Søn af Kejser Paul I, opdraget under sin Bedstemoder Katharine II.s Opsyn af Grev Soltikov og Laharpe, ægtede 1796 Julie Henriette Ulrika af Sachsen-Koburg (f. 1781, d. 1860), men Ægteskabet var meget ulykkeligt, og de skiltes snart fra hinanden. C. tjente under Suvarov i Italien 1799 og deltog i Slaget ved Austerlitz 1805; han viste personligt Mod og skaffede sig nøje Kjendskab til den militære Tjenestes Enkeltheder, men viste ingen Evner som Feltherre. Da C. nærede stor Kjærlighed til sin Fader og Had mod dennes Mordere, blev han i Regelen holdt borte fra Hovedstaden og havde en Commando i Volhynien; 1812—14 fulgte han med Hæren og var i Wien under Congressen. 1815 blev C. Chef for den polske Hær og senere Statholder i Polen. I disse Stillinger søgte han for Hærens Vedkommende at gjennemføre den strængeste Støvlettjeneste og ubetinget Underkastelse under de af hans Luner udgaaede Befalinger, og i Statsstyrelsen tilsidesatte han Forfatningen, undertrykte den lovede Frihed med største Vilkaarlighed og indførte et trykkende Politisystem med talrige Spioner, medens paa den anden Side Warschau smykkedes med store Bygninger og skjønne Anlæg, og Landet forsynedes med gode Veje. Selv hans Ægteskab 1820 med den polske Grevinde Grudzynska (f. 1799) fremkaldte ikke nogen mildere Stemning mod Polakkerne, skjønt hun øvede ikke ringe Indflydelse paa ham og tit dæmpede hans Lidenskaber. For at opnaa Kejser Alexander I.s Samtykke til Ægteskabet opgav C. sin Arveret til Riget til bedste for den tredje Broder Nikolaj, uden at denne Akt blev offentlig bekjendt, hvilket 1826 medvirkede til Militæropstanden i St. Petersborg. Da Opstanden udbrød i Warschau 29 Nov. 1830, var C. nær bleven tagen til Fange i sit Slot; under de senere Underhandlinger viste han stor Raadvildhed og Uvirksomhed, men drog snart uhindret til Litauen med de russiske Gardetropper. Siden førte C. Arrieregarden af den russiske Hær, men viste ved flere Lejligheder en Adfærd, der tydede paa Sindsforvirring, fik derfor Paalæg om at forlade Hæren og døde 27 Juni 1831 i Vitebsk af Cholera. Hans Ægtefælle, der var bleven ophøjet til Fyrstinde af Lowicz, døde 29 Nov. s. A. — Hans Brodersøn, **C.**, anden Søn af Kejser Nikolaj I, f. 21 Sept. 1827, blev allerede som Barn bestemt til Sømand og opdroges af Verdensomsejleren Admiral Lütke. 1849 gjorde C. Tjeneste ved Hæren i Ungarn og viste personligt Mod; han regnedes senere for at være nøje knyttet til det gammelrussiske Parti, medens den ældre Broder, Kejser Alexander II, hørte til det saakaldte tyske Parti. Denne Uenighed, forbunden med stor Ulighed i Brødrenes Charakter, og den Ærgjerrighed, man formodede hos C., indjog Nikolaj I saa megen Ængstelse for et Brud, at han afkrævede C. et bestemt Troskabsløfte mod Alexander, og paa sit Dødsleje lod han ham fornye det. Under Krimkrigen, som C. havde været med at tilraade, ledede han Forsvaret af Østersøhavnene. Senere sluttede C. sig til Fremskridtsvennerne, understøttede kraftig Bestræbelserne for Livegenskabets Afskaffelse og en forbedret Forvaltning og udtalte sig bestemt imod Adelsforrettighederne. Ligeledes tilraadede han en forsonligere Adfærd mod Polen og var Juni 1862—Oct. 1863 Statholder her, uden dog at kunne gjennemføre et nyt Regeringssystem. 3 Jan. 1865 blev han Formand for Rigsraadet, men har ikke øvet synlig Indflydelse. 1848 ægtede C. Alexandra af Sachsen-Altenburg, f. 1830, og har med hende 4 Sønner og 2 Døtre, af hvilke Olga, f. 1851, ægtede Kong Georg I af Grækenland 1867.

Constantine, befæstet Stad i Algérien, Hovedstad i Prov. C., 42 M. ø. for Algier, paa en 2,000 F. høj Klippe, der paa 3 Sider omgives af den Kløft, hvori Floden Rumel flyder. 33,000 I. Bispesæde. Gode Læderarbejder. Livlig Handel. Mærkelig romersk Bro over Floden. — C., Oldtidens Cirta, Numidiens Hovedstad og Masinissas og hans Efterfølgeres Residens, var allerede tidlig en vigtig Stad, der senere i lang Tid hørte til Tunis, men 1520 kom under Algier. Efter Algiers Indtagelse af Franskmændene 1830 gjorde C. tapper og langvarig Modstand og blev først erobret 1837 ved Storm efter en Belejring, der kostede overordentlig meget Blod, og i hvilken den tapre General Damremont faldt.

Constantinopel, Hovedstaden i det tyrkiske Rige og Sultanens Residens, ligger under 41° n. Br. og 46° 39′ ø. L., ved Marmarahavet og Bosporus, fra hvilket Stræde en smal Fjord, det saakaldte „gyldne Horn", flyder sig ind mod N. V. mellem den egentlige Stad og Forstæderne og danner Stadens prægtige Havn. Befolkningen angives nu til c. 700,000, hvoraf dog næppe ½ Mill. bo i den egentlige Stad, Resten i Forstæderne og Landsbyerne langs Bosporus. Af Befolkningen er omtrent Halvdelen Tyrker, ¼ Armeniere, ⅕ Grækere og c. 4,000 Jøder. C., hvis tyrkiske Navn er Stambul ell. Istambul, hæver sig amphitheatralsk fra Havet og kappes i skjøn Beliggenhed med Neapel og Lissabon. Fra Marmarahavet frembyder Staden et overordentlig pragtfuldt Skue med Moskeernes talrige Minareter og Kupler; men desto mere bliver man skuffet ved at betræde dens Indre. Gaderne ere snævre, krumme,

njævne, for største Delen uden Bro- med elendige Hytter ved Siden af og Mosteer. I det hele tæller man e Mosteer og en stor Mængde Bede- e græske, armeniske, romersk-katholske antiske Kirker samt en Mængde Syn- Den egentlige Stad ligger mel- gyldne Horn og Marmarahavet og : Trekant, hvis Grundlinje er vendt Landet. Dennes østlige Del indtages ye Serail, en af Mure omgiven af Paladser og Haver, der har omtr.)mkreds og er Sultanens sædvanlige Hovedindgangen til det nye Serail torvezirens Palads, den saakaldte „høje hvilket Udtryk sædvanlig bruges som se for den tyrkiske Regering. Uden let ligger Exercerpladsen Gülhane avillon, hvor 1839 en ny Forfatning blev undertegnet. Tæt v. for det il er Sophiemosteen, der indtil de græske Christnes Hovedkirke, op- -38 af Kejser Justinian I; dens 165 F. el bæres af 107 Søjler. Ikke langt er Pladsen Atmeidan, under de isere en Hippodrom, med Theodosius- Det gamle Serail ligger inde i mgivet af en Mur, og udgjør en be- amling af Bygninger, der tidligere til Bolig for de afdøde Sultaners ugifte Døtre, men nu til Krigsmi- De saakaldte „7 Taarne“ er et nu Palads i Stadens Sydvesthjørne, ere benyttedes som Statsfængsel. midt i Staden ligger den store pragt- leimaniemoske, opført 1550—55 Soliman II. De gamle, til Dels e Mure med foranliggende Grave og (tidligere 43) samt over 500 Taarne dnu Staden, men ere i stærkt For- et ligeledes gjælder om de storartede ldere. Den egentlige Stad forbindes er med de hinsides Havnen liggende er, af hvilke de vigtigste ere: Pera emmede Gesandters og mange euro- dmænds Boliger; Galata mellem Bosporus, ligeledes Opholdssted for Handlende og Dampskibsagenter; , n. for Galata, med Kanonstøberi for Hæren; Dimitri, n. for Pera, t af karaitiske Jøder; Piri Pascha m Pascha, v. for Pera, med Sø- ldmiralitet, Bagno og Skibsværfter. or den sidstnævnte i den egentlige Stad arteret Fanar (Fyrtaarn), der be- ækere; paa den Plads, hvor tidligere t stod, boede Efterkommerne af den antinske Adel, som deraf have faaet ien Fanarioter. Langs Bosporus Tophane mærkes endnu Forstæderne y med et kejserligt Lystslot og læn- d Strædet det nye Sommerpalads agtsche med Abdul Medjids Moske, ricaserne og flere Lystslotte. I For- med de fleste Mosteer staar Skoler hvor der undervises i Læsning og , og Collegier (Medresseh), hvor der i Logik, Theologi og Retsvidenskab. Mosteerne fortjener endnu at omtales de talrige Stiftelser for Dervischer og lignende muhammedanske Munkeordener, af hvilke mange ere meget rige. Stadens Industri er i Hoved- sagen indskrænket til dens Befolknings Forsy- ning og omfatter især Forfærdigelse af Beklæd- ningsgjenstande, Vaaben, Bohave og Smyk- ker; dog findes her henved 20 store Damp- møller, der levere store Mængder Mel til Ud- førsel. Derimod er Handelen af stor Betyd- ning; til Havnen ankom 1882 et Antal af 16,567 Skibe paa 6,399,000 Tons, hvoraf 6,401 Dampskibe paa 5,278,000 Tons. Af Dampskibene vare engelske 3,563 med 3,159,000 Tons, østerrigske 424 med 453,000 Tons, franske 371 med 434,000 Tons, russiske 478 med 405,000 Tons, italienske 270 med 214,000 Tons, tyrkiske 651 med 155,000 Tons, græske 353 med 139,000 Tons, tyske 94 med 83,000 Tons, belgiske 50 med 57,000 Tons, svensk-norske 56 med 54,000 Tons og danske 38 med 37,000 Tons. I Sejlskibsfarten deltog Grækerne med 2,349 Skibe paa 466,000 Tons, Tyrkerne med 6,721 Skibe paa 340,000 Tons og Italienerne med 537 Skibe paa 192,000 Tons. Lige over for C. paa Lilleasiens Kyst ligger Skutari med store tyrkiske Kirkegaarde og talrige Landsteder. C. — Oldtidens Byzans (s. d. A.) — blev 326 efter Constantin den stores Sejer over Lici- nius udset til at være Residensstad og 330 under Navnet Ny Rom indviet som saadan, men fik snart sit nuværende Navn og var Sæde for de senere romerske Kejsere og efter Rigets Deling (395) for de østromerske, samt Midt- punktet for Østrigets aandelige Liv (byzantinsk Literatur og Kunst). Ved sin ypperlige Be- liggenhed mellem tvende Have og sine stærke Mure modstod C. Angreb fra de nordlige Bar- barer (Goter 378, Slaver 560 og Avarer 626), samt to farlige Belejringer af Araberne (668—75 og 717—18), men blev i Juli 1203 og i Apr. 1204 indtaget af de vesterlandske Korsfarere og Venezianerne og var indtil 1261 Sæde for det latinske Kejserdømme. 29 Maj 1453 blev C. efter haardnakket Modstand ind- taget af Tyrkerne og har siden været det osmanske Riges Hovedstad; dets tyrkiske Navn Stambul er kun en Fordrejelse af de græske Ord εἰς τὴν πόλιν, „til Staden“. Nord- boerne (Væringerne) i Middelalderen kaldte C. „Myklegaard“ (Storstaden). 1687, 1730 og 1808 var C. Skuepladsen for Oprør og med- følgende Herskerskifter; i Apr. 1821 forefaldt blodige Forfølgelser af Grækerne, og i Juni 1826 blev Janitscharcorpset efter en forfærdelig Kamp udryddet. 1807 blev C.s Fæstnings- værker forstærkede under Ledelse af den franske General Sebastiani og den engelske Flaades Angreb afvist. I Jan. 1878 trængte den rus- siske Hær frem lige til C.s Mure, men vovede intet Angreb af Hensyn til den udenfor lig- gende engelske Flaade. Ligesom Kejser Alex- ander I.s Ønske om at opnaa C.s Besiddelse mødte bestemt Afslag fra Napoleon I.s Side, som deri vilde se „Herredømmet over Verden“, saaledes har senere Vanskeligheden ved at af- gjøre C.s fremtidige Stilling væsentlig Del i Vedligeholdelsen af det tyrkiske Rige. En Plan fremkom 1877 om at gjøre C. til en neutral Fristad, medens Landet skulde deles mellem

Bulgarerne og Grækerne. — I C. holdtes tre almindelige Kirkeforsamlinger: 381 stadfæstedes den i Nikæa 325 vedtagne Kirkelære (Arianismens Fordømmelse) med det Tillæg, at Helligaanden var af samme Væsen som Faderen og Sønnen og havde samme Krav paa Tilbedelse; samtidig fik Patriarchen i C. Rang næst efter Biskoppen (Paven) i Rom. 553 afgjordes den saakaldte „Trecapitelstrid“ med de antiochenske Kirkelæreres Fordømmelse, og 680 betegnedes Monotheleterne som Kjættere. Kirkemødet i C. 869, paa hvilket Patriarchen Photius blev afsat, regnes af den romerske Kirke for det 8de almindelige Concilium, medens den græske Kirke regner Kirkemødet i C. 879, paa hvilket Photius gjenindsattes, for det ene gyldige. Striden herom dannede Grundlaget for det senere Schisma i Kirken.

Constantinsborg, en Herregaard i Nærheden af Aarhus, hed oprindelig Stadsgaard. Frederik II erhvervede den ved Mageskifte for Kronen, men i det følgende Aarh. blev den som saa meget andet Krongods efter Enevældens Indførelse afhændet for at dække Statsgjælden, og den kom da i Familien Marselis's Eje. Den blev ombygget og omdøbt af Friherre Constantin Marselis, hvis Enke 1703 oprettede Stamhuset C., der gik over til Familien Carisius. 1796 blev dette Stamhus substitueret med en Fideicommiscapital, og derefter solgtes Gaarden.

Constantius, 2 romerske Kejsere. **C. Chlōrus** (Flavius Valerius), Constantin d. stores Fader, havde allerede tidlig udmærket sig som Kriger mod Barbarerne, da han af Diocletian og Maximian 292 blev valgt til Medregent (Cæsar). C. erholdt Gallien, Spanien og Britannien, hvor Carausius havde opkastet sig til Regent; C. kæmpede heldig mod ham og undertvang Britannien efter Carausius's Død; siden overvandt han Alemannerne ved Langres i Frankrig. Han var en retskaffen Mand og en mild Regent, tolerant mod de christne. D. 306 paa et Felttog mod Caledonierne. — C., Constantin d. stores næstældste Søn, f. 317, lod efter Faderens Død alle dennes Brødre og Brodersønner myrde paa 2 nær og fik ved Delingen med sine Brødre Orientens Præfectur. Efter sine Brødres og Usurpatoren Magnentius's Død herskede han fra 353 over hele Riget. Han kæmpede gjentagne Gange, men i det hele uheldig, mod Perserne; derimod sejrede han over Sarmaterne. Han havde først udnævnt sin Fætter Gallus til sin Medregent i Orienten, men da denne viste sig som en grusom Tyran, lod han ham dræbe 354 og indsatte 355 Gallus's Broder Julianus til Medregent i Galliens Præfectur; senere, da han blev skinsyg paa Julians tiltagende Berømmelse, drev han ham til at antage Kejsertitlen 360, hvorpaa C. vilde drage mod ham, men døde undervejs i Mopsukrene i Kilikien 361.

Constatēre, godtgjøre, bekræfte.

Constellatiōn bruges enten i Betydning af Stjernebillede eller om den Stilling, hvori visse Stjerner til en bestemt Tid befinde sig imod hverandre. Da Fixstjernerne ikke forandre deres Plads paa Himlen i nogen mærkelig Grad, er det kun Sol, Maane og Planeter, der kunne frembyde forskjellige C. I Astrologien lagdes der stor Vægt paa Planeternes C. i et Menneskes Fødselstime. Jfr. **Aspecter.**

Consternēre, forvirre, bringe ud af Fatning.

Constituciōn, Stad i Republiken Chile i Sydamerika, 35 M. s. v. for Santiago, ved Floden Maules Udløb i det store Ocean. 7,000 I.

Constituēre, udgjøre, indrette; s. **Constitution.** Constituerende Forsamling (assemblée constituante) kaldes den første franske Nationalforsamling 1789—91, fordi den gav Frankrig en Constitution; ligesaa den franske Nationalforsamling 1848.

Constitūtio, den almindelige Benævnelse for de af de romerske Kejsere udstedte Forordninger, der for øvrigt efter deres forskjellige Art fik flere forskjellige specielle Navne (Rescripter, Decreter, Mandater, Edicter). Flere Samlinger af C. foretoges allerede før Justinian, men den vigtigste Samling foranstaltede denne Kejser i sin Codex. Ogsaa efter dennes Affattelse udstedte imidlertid Justinian en Mængde vigtige C., de saakaldte Noveller. **C. criminālis Carolina,** s. **Carolina.**

Constitutiōn, Grundlægning, Indretning, det enkelte Menneskes særegne legemlige Tilstand, omfatter hele Legemets Bygning og Ernæringstilstand, den Maade, hvorpaa Muskel-, Nerve- og Karsystemet virke, osv. Man adstiller **kraftige** (robuste), **svagelige** og **Middel-C.,** af hvilke de sidste ere de allerhyppigste. Tidligere opstillede man endnu flere andre C., den plethoriske, venøse, lymphatiske ell. slappe, biliøse, nervøse ell. irritable osv., ved hvilke man antog, at enkelte af Legemets Systemer eller Vædsker skulde udøve en overvejende Indflydelse paa C., men denne Forudsætning har intet sikkert Grundlag. C. afhænger saa vel af det medfødte Anlæg som af Opdragelsen og Livsforholdene. Medens den kraftige C. slet ikke eller kun i ringe Grad bukker under for mange Sygdomsindflydelser og lettere overvinder dem, naar den angribes deraf, er det modsatte Tilfælde med den svagelige. **Constitutionel** [nëll], hvad der angaar C., bruges mest til at betegne de Sygdomme, der i Modsætning til de locale Sygdomme (som holde sig til et enkelt Sted eller Organ) have en Tilbøjelighed til at udbrede sig i Legemet og angribe flere af dettes Organer og Systemer paa ēn Gang eller efter hverandre; Infectionssygdommene, de saakaldte Dyskrasier o. fl. a. høre hertil. — C. kaldes siden den første franske Revolution de i Form af en Grundlov givne (constituerende) Forfatningsbestemmelser; **constitutionelt** kaldes det Regeringssystem, hvor Monarchen er indskrænket ved en Folkerepræsentation, hvis Magt for øvrigt kan være mere eller mindre udvidet. I England, hvor dette System tidligst og i størst Omfang er blevet udviklet og har opnaaet varig Bestaaen, er det ikke knyttet til eller indført ved nogen egentlig Grundlov eller C., men uddannet dels ved Sædvane, dels ved enkelte Love og Overenskomster, der ere opstaaede efterhaanden med lange Mellemrum. Efter at Montesquieu først havde henledet Opmærksomheden paa den ejendommelige Form, som den engelske Forfatning efterhaanden havde antaget, og navnlig paavist den der stedfindende Adskillelse imellem den udøvende Myndighed (Kongen), den

(Parlamentet) og den dømmende, Ejendommeligheder, der senere bleve l de fleste andre europæiske Stater, :e i den franske Forfatning af 1791 i flere andre, der mere eller mindre Efterligning af denne. Den yder- :ling af det constitutionelle System a i England herskende saakaldte par- :iske System, hvorefter Repræsen- jar en afgjørende Indflydelse ikke Lovgivningen, men ogsaa paa Re- Sammensætning, idet denne altid i Samklang med Repræsentationens , dannes blandt dettes Medlemmer. ersons Beskikkelse til at varetage et medens det staar ledigt, eller under ansatte Embedsmands Sygdom, Fra- Suspension ell. desl. **Constituere**, med- en saadan Beskikkelse.

:itum possessorium, lat., kaldes det der finder Sted, naar den, der af- :n Ting til en anden, vedbliver at den i sin Besiddelse paa denne andens

:ruction, Sammenføjelse, Dannelse ved nsætning af Dele; **construere**, bygge, op- øre Tegning til. I Grammatiken bet. enkelte Sætningsleds eller sammen- Sætningers Forbindelse til en logisk Helhed; **construere**, at opløse en Sæt- ler en Periode i de enkelte Bestanddele, s at disses indbyrdes Forhold bliver klart. Geometrien, Fremstilling af en Figur, s at den opfylder givne Betingelser. C. geometrisk, naar den sker alene ved delse af Passer og Lineal. C. i Maskin- :t, Skibsbyggeriet og Ingenieurfaget, dels andling, at lægge Planen til en Maskine, :ib, en Bro eller anden Bygning, dels Planen. **Constructeur**, Bygmester.

:nsubstantiation, den lutherske Lære, at et og Vinen i Nadveren vel vedblive at Brød og Vin (i Modsætning til den ro- :e Transsubstantionslære), men at Christi me og Blod indeholdes i disse Substanser, at Communicanten nyder Christi Legeme , i og under Brødet og Vinen (i Modsæt- , til Zwinglis Lære).

:onsul var i den romerske Republik Navnet de øverste, aarlig vexlende 2 Embedsmænd, i Begyndelsen havde hele Statsstyrelsen, dens senere enkelte Grene deraf henlagdes særlige Embedsmænd (Censorer og Prætorer). havde den øverste udøvende Magt, og anlig under vanskelige Forhold fik de i Re- blikens to sidste Aarh. en udvidet Myn- ighed, medens man tidligere ved saadanne ligheder valgte en Dictator. I Krigstilfælde :ede de Udskrivningen og Udrustningen af roppeme samt førte Overcommandoen over ceren. Naar de opholdt sig i Byen Rom, llom det dem vexelvis 1 Maaned ad Gangen t sammenkalde Senatet og Centuriatcomi- :erne; de øvrige Forretninger delte de ind- yrdes enten efter Overenskomst eller ved Lodkastning. I Begyndelsen var Consulatet orbeholdt Patricierne, men 367 f. Chr. fik ogsaa Plebejerne Adgang dertil. Ydre Ud- mærkelsestegn, der fulgte med Consulværdigheden, vare den saakaldte sella curulis og toga prætexta; naar de fremtraadte offentlig, ledsagedes hver af dem af 12 Lictorer med Fasces. Deres Navne opførtes i Fortegnelser (fasti consulares) og brugtes som officiel Bestemmelse for Aaret. Efter at de havde nedlagt deres Embede, kaldtes de **Consularer** og overtog i Republikens senere Tid i Regelen som Proconsuler Bestyrelsen af en Provins. I Keisertiden vedblev Consulatet, som indskrænkedes til 2 Maaneders Varighed, at være det øverste Embede i Byen Rom, men i Virkeligheden var det kun en Skygge af, hvad det havde været. Efter det romerske Riges Deling var der i hver Hovedstad en C.; den sidste var Basilius i Constantinopel 541. **Consulærmønter** kaldes de paa den romerske Republiks Tid under Consulerne prægede Mønter, der først kun vare af Kobber; senere møntedes ogsaa Sølv og til sidst tillige Guld. Paa Aversen have de fleste Gudinden Romas Hoved, paa Reversen en Biga, Quadriga o. desl.; de ere forsynede med Consulens Familienavn. — C. er nu Benævnelsen for en Person, hvem det af en Stat er overdraget paa et fremmed Sted at vaage over dens og dens Undersaatters Handelsinteresser samt i det hele vejlede og hjælpe de af dens Undersaatter, som ankomme til dette Sted. Agenter af denne Art havde allerede Hansestæderne, især i Frankrig og England, og nu sørger enhver Stat for at have C. paa alle de Steder, som besøges af dens handlende eller søfarende Undersaatter. Til C. beskikkes i Almindelighed en Person, som allerede er bosat paa det paagjældende fremmede Sted; men undertiden sender en Stat dog ogsaa en af sine egne Undersaatter som C. til et andet Land. I ethvert Tilfælde skal imidlertid Regeringen i det Land, hvori C. ansættes, have givet sit Samtykke, inden han kan tiltræde sin Function. Medens C. saaledes i Almindelighed kun ere Handelsagenter (hvilket dog ikke udelukker, at der, som det navnlig er Tilfældet med de danske og norske C., kan være tillagt dem en vis indskrænket Jurisdiction i Handels- og Søfartstvistigheder, der opstaa mellem deres Stats Undersaatter paa det Sted, hvor de ere ansatte), men derimod aldeles ikke have nogen diplomatisk Charakter, gjælder derimod noget andet om de C., som ere ansatte i Stater uden for det europæisk-amerikanske Folkesamfund, idet disse ikke blot have en langt betydeligere dømmende Myndighed, navnlig ogsaa i criminelle Sager, men tillige ere virkelige diplomatiske Agenter. **Generalconsul** kaldes en C., hvis Virksomhed udstrækker sig over et helt Land eller dog over flere Pladser; ofte er denne Benævnelse dog blot en Titel. **Viceconsul** kaldes en Person, der er bestemt til at træde i Stedet for C. i hans Fraværelse eller Sygdom; en saadan kan stundum beskikkes af C. selv. Ofte bære ogsaa saadanne Consulagenter, som ere ansatte i mindre Byer som stadig fungerende under en Consuls eller en Generalconsuls Opsigt, Navn af V. — **Consulat**, en romersk C.s Embede, Værdighed og Regeringstid; en Handelsconsuls Embede og Bopæl. C. i **Frankrig** ell. **Consulærforfatningen**, den Regeringsform, som Bonaparte oprettede

ved Statscoupet af 18 Brumaire ell. 9 Nov. 1799 (s. Brumaire), og som danner en Overgang fra Republiken til Monarchiet. I Natten 19—20 Brum. (10—11 Nov.) indsatte Levningerne af de ældres og af de 500s Raad i Stedet for det styrtede Directorium en provisorisk Regering af 3 Consuler, Siéyès, Bonaparte og Roger Ducos, hvorefter den nye Forfatning, vedtaget ved almindelig Afstemning, blev slaaet fast 13 Dec. I Følge denne blev den udøvende Magt overdraget til 3 Consuler, af hvilke dog Førsteconsulen Bonaparte, der valgtes paa 10 Aar, fik al virkelig Myndighed; saaledes besatte han alle højere Embeder baade i Militær- og Civilstanden, publicerede Lovene osv. De to andre C. vare Cambacérès og Lebrun. Der oprettedes et Sénat conservateur paa 80 Medlemmer til at vaage over Forfatningens Opretholdelse; et Tribunat paa 100 og en lovgivende Forsamling paa 300 Medlemmer delte den lovgivende Magt. 2 Aug. 1802 udnævntes Bonaparte til Førsteconsul paa Livstid, hvorhos hans Myndighed udvidedes saaledes, at han i Virkeligheden var Monarch. Det var derfor i Grunden kun en Navneforandring, da han 18 Maj 1804 antog Kejserværdigheden som Napoleon I., hvormed C. ophørte.

Consulére, raadføre sig med, spørge til Raads, f. Ex. en Læge under en Sygdom, en Jurist i en Retssag; **Consulént**, Raadgiver (især jurid.), Sagfører.

Consúlta, it., Raadsforsamling, Statsraad, navnl. et Statsraad ell. Regeringscollegium i den cisalpinske og senere italienske Republik; i Neapel Domstol, Ret. **Consultatión**, Raadslagning, to eller flere Lægers gjensidige og samtidige Virksomhed under Behandlingen af en og samme Syg. Dette Udtryk bruges ogsaa om enhver Forhandling mellem Lægen og den syge, hvorunder denne søger hins Bistand.

Consumtión ell. **Consumptión**, Forbrug, er Øjemedet med al Produktion. Men efter C.s forskjellige Charakter har den en højst forskjellig Indflydelse paa Produktionen. Al Produktion foregaar kun igjennem et Forbrug af tidligere producerede Gjenstande, hvis Værdi da, for saa vidt Produktionen skal kunne kaldes økonomisk, maa gjenfindes i det nye Produkt; har dette derimod mindre Værdi end de forbrugte Gjenstande, har Produktionen medført et økonomisk Tab for Samfundet. Men C. kan ogsaa foregaa uden Forbindelse med og uden at sigte til eller forberede en ny Produktion; ethvert saadant Forbrug vil altsaa bevirke en Tilbagegang i Samfundets økonomiske Tilstand, med mindre det kan dækkes af det Overskud, Produktionen giver ud over Erstatningen af de til samme medgaaede Capitalgjenstande. C., i Lægevidensk., Stofforbruget i Organismen, bruges ogsaa om den ved et forøget Stofforbrug bevirkede Hentæring af Legemet, saaledes i Feberen eller tærende Sygdom. C., ogsaa d. s. s. Accise. **Consumére**, forbruge, fortære. **Consumént**, den, der forbruger, anvendes især med Hensyn til Forbruget af Levnedsmidler og Varer i Modsætning til sammes Producenter.

Contáct, Berøring, er i Elektricitetslæren den Berøring imellem Ledere, hvorved et elektrisk Kredsløb kan sluttes, og som i Regelen frembringes ved Hjælp af to Metalknapper eller Metalfjedre eller ved Kvægsølv. S. ogsaa Katalyse. **Contactelektricitet**, Berøringselektricitet, s. Galvanisme.

Contades, Louis Georges Erasme, Marquis de [kongtāhd], fransk Marschal, f. 1704, tjente med Udmærkelse under Marschallen af Sachsen 1733—48, men blev i Syvaarskrigen, da han 1758 var bleven Overgeneral over den franske Rhinarme, slaaet 1 Aug. 1759 ved Minden af Ferdinand af Brunsvig og derpaa afskediget. Han døde 1795.

Contágium, **Contagionist**, **contagiøs**, s. Smitte.

Contánt (fr. comptant) ell. per c., i rede Penge, d. e. i Landets lovlige Betalingsmiddel. **Contantkjøb**, Kjøb imod rede Penge. Paa mange Handelspladser forstaas dog ved c. ikke altid øjeblikkelig, rede Betaling, men en Betalingsfrist paa 2, 3 ell. flere Uger. **Contánter** bet. rede Penge.

Contarini, en af de fornemste adelige Familier i Venezia, til hvilken flere berømte Mænd hørte, deriblandt i Tidsrummet 1041—1674 7 Doger. **Gasparo C.**, f. 1483, var venetiansk Gesandt hos Kejser Carl V, blev 1535 Cardinal, virkede forgjæves for en Kirkeforbedring og Udsoning mellem Protestanterne og Paven, var 1541 som pavelig Legat til Stede paa Rigsdagen i Regensburg og døde 1542. — **Simone C.**, f. 1563, var venez. Gesandt ved flere af de vigtigste Hoffer i Europa, blev derpaa „St. Marcus's Procurator" og ydede 1630 Staten vigtige Tjenester under en udbrudt Pest; han udmærkede sig ogsaa som Digter og døde 1633.

Contat, L. [kongtā], fransk Skuespillerinde, om hvem det hed, at „hun var lige saa aandrig som dejlig og saa dejlig, som det er muligt at være", f. 1760 i Paris. Da hun ved sin Debut 1776 i Théâtre français fandt sig skuffet i sin Forventning om at gjøre Lykke i Tragedien, forsøgte hun sig i Komedien og blev snart en af de ypperste Kunstnerinder baade i Soubrettefaget og i Lystspillets første Dameroller. Det var ved hendes Udførelse af Susanne i „Figaros Bryllup", at Beaumarchais henrykt udbrød: „Har jeg nogen Sinde drømt om, at mine Ord gnistrede saaledes af Liv og Vittighed!" Ogsaa uden for Scenen gjorde hun sig saa beundret ved sine ualmindelige Aandsgaver, at hendes Hus var Samlingssted for Datidens første Skjønaander. Indtil 1809 var hun en af de herligste Prydelser for Théâtre français; da forlod hun Skuepladsen og ægtede en Brodersøn af Digteren Parny; d. 1813.

Contemplatív, betragtende, dybsindig, indadvendt.

Contenance, fr. [nāngse], Holdning, Selvbeherskelse.

Conténte kaldes i flere Søstæder en trykt Fortegnelse over de ind- og udførte Varer. Den indeholder tillige Navnene saa vel paa Skibet og dets Fører som paa Varernes Modtagere.

Contéssa, Christ. Jak. Salice-, tysk Digter, f. 1767 i Schlesien, kom som Student til Han-

nborg, berejste en Del af Europa,
)3 sin Faders Handel i Hirschberg,
paa Grund af frisindede politiske
fængslet 1797. Han tog virksom
nationale Bevægelse 1813. Et
t Gemyt med ideel Receptivitet
hans Romaner (berømtest „Das
1792) og Digte. D. 1825. —
Salice-C., hans Broder, f. 1777, d.
skrevet Romaner og Lystspil med
ımor og ret fine Digte. Han havde
.ent for Landskabsmaleri. Hoffmann
:t ham i „Die Serapionsbrüder"
)n af Sylvester.
abugten, Bugt af Archipelagus, som
; ind i Makedonien paa den østlige
ıen chalkidiske Halvø, kaldes nu sæd-
endina- ell. Orfanabugten.
t, Sammenhæng.
[kongti], en Sidegren af Huset Condé,
:n yngre Broder til den store Condé,
ıf Bourbon, f. 1629, som efter en lille
i Nærheden af Amiens blev kaldt
:f C. Han var bestemt til den gejst-
ıd, studerede med Iver Theologi og
store Præbender; men hans Broders
ed gav ham Lyst til ogsaa at spille en
jan tog derfor Del i Frondens Kamp
fet og Mazarin og blev fængslet til-
sin Broder. Siden udsonede han sig
ffet, ægtede en Niece af Mazarin og
uverneur først i Guienne og senere i
oc; han døde under fromme Religions-
1666. — Hans ældste Søn, Louis Ar-
Prins af C., f. 1661, ægtede Marie
ıf Bourbon, bekjendt under Navnet
. de Blois, en naturlig Datter af Lud-
V med La Vallière. Han begav sig
ig til Ungarn for at kæmpe i den øster-
Hær mod Tyrkerne og udmærkede sig
:e Lejligheder. Da han efter sin Hjem-
1682 igjen det n. A. vilde begive sig
gsskuepladsen, blev han ved en stræng
ıg af Ludvig XIV kaldt tilbage og endog
kort Tid forvist fra Hoffet, fordi han
ıe havde spottet over Mad. Maintenon.
øde barnløs 1685. — Franç. Louis, Prins
den foreg.s Broder, f. 1664, kæmpede
med denne i Ungarn og var særlig
tand for sin Onkels, den store Condés
ighed; senere udmærkede han sig i Kri-
Belgien under Marschallen af Luxem-
og blev 1697 af et Parti valgt til Konge
len, men kunde ikke holde sig mod sin
bejler Kurfyrsten af Sachsen, August II.
blev derefter Gouverneur i Languedoc;
fik han Commandoen over den franske
i Italien under den spanske Arvefølgekrig,
kunde ikke udrette synderligt og døde 1709.
Hans Sønnesøn, Louis Franç., Prins af C.,
717, udmærkede sig i den østerrigske Arve-
krig, navnlig 1744 ved et dristigt Tog
Alperne i Spidsen for 20,000 Fransk-
ıd. Den Gang havde han en Del Ind-
else hos Ludvig XV, men denne tabte sig,
efter at Choiseul var bleven Minister.
der Syvaarskrigen blev han holdt i Uvirk-
hed, fordi han var altfor populær i Ar-
en til at være i Gunst ved Hoffet, og Mad.
Pompadour kunde ikke lide ham. Under Lud-
vig XVI modsatte han sig de af Turgot paa-
tænkte Reformer. Han førte etødselt Liv og
døde stærkt forgjældet 1776. — Hans eneste
Søn, Louis Franç. Joseph, Prins af C., f. 1734,
forblev i Frankrig efter Revolutionens Udbrud,
medens de fleste andre Prinser emigrerede, og
levede i Stilhed paa sine Godser; han blev en
Tid lang holdt fængslet og 1797 af Directo-
riet ført til Spanien, hvor han døde 13 Marts
1814. Med ham uddøde Huset C., og dets
Besiddelser tilfaldt Husene Condé og Orléans.
— Den foreg.s Halvsøster, Amélie Gabrielle
Stéphanie Louise, Prinsesse af C., uægte, men
legitimeret Datter af Prins Louis Franç. af
C., f. 1756, blev ganske ung af sine Slægt-
ninge bortført til en lille Provinsby og der
gift med en slet Person, af hvem hun maatte
taale den uværdigste Behandling, indtil det
lykkedes hende at faa Ægteskabet annulleret.
Ogsaa siden havde hun mangfoldige Gjenvor-
digheder og Eventyr, som hun selv har be-
skrevet i sine »Mémoires historiques« (1797);
disse gav Goethe Stof til hans „Natürliche
Tochter".

Continént, d. e. Fastland, kalder man de store, sammenhængende Landmasser i Modsætning til de mindre, der kaldes Øer. Man antager efter almindelig Sprogbrug 3 C. paa Jordkloden, nemlig 1) den gamle Verden, der omfatter Europa, Asien og Afrika, 2) den nye Verden ell. Amerika og 3) Australien ell. Ny-Holland. **Continentál**, hvad der hører til eller er ejendommeligt for Fastlandet. **Continentálsystemet** kalder man i Historien den af Napoleon I udkastede og for en Del gjennemførte Plan, at ydmyge England, som beherskede Havet, og som han ikke paa anden Maade ret kunde komme til Livs, ved at udelukke det fra alt Samkvem med det europæiske Fastland, saaledes ødelægge dets Handel og tvinge det til Eftergivenhed. Anledningen til de hertil sigtende despotiske Bestemmelser gav England selv, da det paa Grund af nogle Stridigheder med Preussen angaaende Hannovers Besættelse, uden at effectuere en Blokade, blot ved et Decret forbød de neutrale al Handel paa Frankrigs og Tysklands Kyster fra Brest til Elben. Dette Skridt gav Napoleon et Paaskud til at udstede sit Decret fra Berlin 21 Nov. 1806, i hvilket de britiske Øer erklæredes i Blokadetilstand; enhver Englænder, der maatte træffes i et af de franske eller af deres allierede besat Land, skulde gjøres til Krigsfange; alle de Varer, der tilhørte en Englænder, bleve erklærede for god Prise, og al Handel med engelske Varer blev forbudt; intet Skib, der kom directe fra England eller de engelske Kolonier, skulde kunne faa Adgang til nogen Havn. Til Gjengjæld forbød en engelsk Gehejmeraadsbefaling af 7 Jan. 1807 alle neutrale Skibe at fare til Havne, der stod under fransk Indflydelse, og ved en anden Gehejmeraadsbefaling af 11 Nov. 1807 erklæredes alle Havne i Frankrig og de med samme forbundne Lande for blokerede. Ved Decreter fra Milano af 17 Dec. 1807 og fra Paris af 11 Jan. 1808 befaledes nu, at ethvert Skib, der var blevet visiteret af et engelsk

Skib eller havde paataget sig en Fart til England eller betalt nogen som helst Afgift til den engelske Regering, skulde anses for at have tabt sin Nationalitet, være engelsk Ejendom og følgelig forfaldet til Confiskation. 7 Aug. 1810 udgaves en Toldtarif for Kolonialvarer, som yderligere skærpedes ved et Decret af 12 Dec.; og Decretet fra Fontainebleau af 18 Oct. s. A. befalede, at alle engelske Varer skulde brændes i Frankrig og de med dette forbundne Lande. Under dette System hævede vistnok nogle Grene af Fastlandets Industri sig til en Højde, som de siden efter sammes Ophør og under naturlige Forhold ikke kunde hævde. Men England, hvem hele Verden stod aaben, ydmygedes ikke derved, om end dets Handel led stort Afbræk; den umaadelige Fordyrelse af Kolonialvarer, som for mange allerede var en Livsfornødenhed, opbragte Sindene; lige over for det voxende Smugleri, som det var umuligt at hindre, kunde Systemet dog ikke opretholdes (Kejseren maatte endog ved saakaldte Licenser tilstede Undtagelser), og C., som væsentlig skadede de med Frankrig forbundne Landes Interesser, og som de derfor nødig underkastede sig, blev en af Aarsagerne til Napoleons Fald; det fremkaldte nemlig for en stor Del Krigen med Rusland 1812, da denne Stat 1810 ikke længer vilde underkaste sig samme.

Contingĕnt, et vist, normeret Bidrag, som man i et bestemt Øjemed er pligtig at yde, enten af Penge, Materiel, Mandskab ell. desl., bruges bl. a. i Forbundsstater om det Bidrag af krigsberedte Tropper, som de enkelte Stater ere pligtige at stille til en fælles Mobilisering.

Continuatiōn, Vedvaren, Fortsættelse. **Continuationssøgsmaal** kaldes et yderligere Søgsmaal, som Citanten i en Sag anlægger mod Indstævnte, i Særdeleshed for under Sagen at inddrage flere Fordringer end dem, som vare Gjenstand for det almindelige Søgsmaal (Hovedsøgsmaalet). **Continuationsklage** og **Continuationsstævning** kaldes den Klage til Forligscommissionen og den Stævning, hvormed et C. begyndes. **Continuērende**, vedvarende, kaldes i Lægevidenskaben (i Modsætning til remitterende og intermitterende) de (især febrile) Sygdomme, ved hvilke de sygelige Symptomer holde sig i længere Tid omtrent med samme Styrke. **Continuērlig**, sammenhængende, kaldes i Mathematiken en Størrelse, der kan tænkes underkastet en jævnt fremskridende Forandring uden Spring. Modsætningen danner de discontinuerlige eller discrete (usammenhængende eller adskilte) Størrelser, hvor Forandringen kun kan tænkes at foregaa i Spring. Tid og Rum ere c. Størrelser, et Lands Indbyggertal derimod discontinuerlig. **Continuitēt**, den Egenskab ved en Størrelse at være c.

Contĭnuo, d. s. s. Basso continuo.

Continuestol [kongtinŏ], d. s. s. Drosselstol.

Cōnto, it., Flert. **Conti**, egtl. Regning, i Kjøbmandssproget det Blad eller den Plads i en Handelsbog, som er indrømmet den enkelte Forretningsvens Regnskab; **a conto**, paa Regning. **Conto-Courānt** [ku], løbende Regning, almindelig den Regning, som ved Aarets Ende udfærdiges over et Mellemværende, navnlig naar dertil er knyttet en Renteberegning. **Conto finto**, en fingeret Regning, som anskueliggjør Udfaldet af en paatænkt Forretning.

Cōnto ell. **Conto de Reis**, d. s. s. 1,000 Milreis. Værdien heraf er altsaa i Brasilien 2,038 Kroner, i Portugal 4,032 Kroner. **Conto de Contos**, i Portugal d. s. s. 1 Million C. de Reis.

Contour [tūr], et unødvendigt fransk Fremmedord i Tegne- og Malerkunsten for Omrids; dog er endnu Udtrykket C.-Tegning det almindeligste for en Tegning udført alene i Omrids, uden Skyggegivning.

Cōntra, lat. Forholdsord, imod, bruges hyppig i Sammensætninger for at udtrykke Modstand, Modsætning, Gjengjæld ell. lign., i Musik hyppigst for at betegne, at den Gjenstand, hvorom der tales, i Henseende til Tone er dybere end den, der ellers menes, f. Ex. Contra-Alt, den dybere Altstemme. Selvstændig brugt betegner C. Altstemmen. Hugge c. (i Fægtekunst), hugge frit, d. e. uden Commando.

Cōntraapproche [prŏsche], en Løbegrav, som Forsvareren af en belejret Fæstning anlægger imod Fjendens Belejringsarbejder.

Contrabalancēre [lang], veje op imod. **Contrabalancier** [langsĭē], et forhen brugt Mellemled mellem Enden af Dampmaskinens Balancier og Stempelstangen. Nu bruges i dets Sted Watts Parallelogram; et Element deraf kaldes ogsaa C.

Cōntrabande („contra bannum“, lat., mod Forbuddet), s. **Contrebande**.

Cōntrabas ell. **Contra-Violin** (it. Violone ell. Contrabasso), det største og dybestklingende af alle nu brugelige Strygeinstrumenter, er i Almindel. betrukket med 4 Tarmstrænge, der stemme i Contra-E og A og store D og G, men man har ogsaa C. med 3 Strænge, der stemme i Kvinter lige som Violoncellen, og med 5 Strænge. C. fremhæver Grundstemmen i Orchestret og er dettes Fundament. Til Solospil egner den sig mindre, og Virtuoserne paa C., saasom Dragonetti, Aug. Müller, Bottesini, have derfor meget benyttet Instrumentets Flageolettoner.

Cōntrabog, en Bog, hvori en Debitor lader indføre de Varer, han har faaet paa Credit hos en Handlende.

Cōntracautionist, s. **Caution**.

Cōntracitant, s. **Citant** og **Contrasøgsmaal**.

Contrăct, en retlig bindende Overenskomst. **Contrahĕnter**, de Personer, som indgaa en saadan Overenskomst (**contrahēre**).

Contractūr, vedholdende Sammentrækning af et Lem, hvorved dette bliver kroget (**contrăct**), kan enten være af krampagtig Natur eller bero paa en Sygdom i Leddenes Baand eller i Senerne, hvorved disse forandres og forkortes. C. hæves lettest ved voldsom Udstrækning af Lemmet eller ved Overskæring af de strammende Dele (Tenotomi).

Cōntradans (eng. country-dance, landlig Dans), en Folkedans i ¾ Takt. Det franske Contredanse kan betegne det samme, men i Almindelighed er Ordet Fællesnavn for alle Danse, ved hvilke de dansende Par staa lige over for hverandre og danse mod hverandre;

ere **Selskabsdanse**, der danses af **Par**, opstillede i Firkant (Qua- tredanse), og som bestaa af 5—6 ovedfigurer med Musik i 2/4 og 6/8 Les Françaises, Les Lanciers osv.

torisk modsatte ere Domme (eller naar den ene simpelthen benægter som den anden bekræfter, f. Ex. — A. er ikke lærd. C. modsatte nne ikke begge være sande, men egge være falske. Her gjælder et ; et Tredje gives ikke. **Conträr** er en, naar det ene Begreb, foruden og ophæve det andet, endnu indenærmere Bestemmelse: lærd—uvi- ontrære ell. diametralt modsatte nne ikke begge være sande, men ge være falske; man behøver hverken ad eller bedrøvet, hverken Kæmpe ell. v. **Subconträr** er Modsætningen, e Udsagn particulært bekræfter, hvad particulært benægter, f. Ex.: nogle ere retfærdige — nogle Mennesker tfærdige.

fei, egtl. Contrefait, fr. [kongtrfäh], en Person, Portræt.

hënt, s. **Contract**.

mandëre, tilbagekalde en Ordre.

marche [marsch], en militær Evolution, an giver en opmarcheret Troppeafdeling modsat Retning, men saaledes, at det m stod forrest i den første Opstilling, nmer til at staa forrest i den anden. man paa en Væv dels de paa tværs jæden liggende enarmede Vægtstænger der modtage Trækket nedad fra Slamatter forplante det til Skafterne, dels armede Vægtstænger, der undertiden ere for oven og tjene til at løfte Skafeb.

ramine, Minegang, som fra en beleiret g anlægges mod Angribernes Miner.

ramolëtte, en Molette, som er bestemt anne ved Molettering en anden M. til lbar Anvendelse.

tramærke, Mærke, som man faar og er til Bevis paa, at man har Ret til en stemt Plads i et Theater, en Omnibus n., eller for Controlens Skyld.

trapunkt kommer af punctus contra um, Punkt mod Punkt, d. e. Node mod . Det bruges undertiden som Betegnelse en harmoniske Sættekunst overhovedet, anvendes sædvanlig i indskrænket Betydom den Sættemaade, der til en given di føjer en eller flere virkelig selvstændige nmer. De contrapunktiske Stemmer ere givne Melodis Jævnbyrdige; de forene ned den til et harmonisk Hele, men bevare kesten deres Uafhængighed baade i melodisk hythmisk Henseende. Deri adskille de sig ntlig fra de Stemmer, som forekomme ved almindelige Harmonisering af en Melodi; disse sidste ere kun Bistemmer, der slutte til Melodien som Hovedstemme for at erstøtte og fremhæve den. Den givne Me- i C. kaldes Cantus firmus (Canto fermo) kan lægges i hvilken som helst Stemme; i Middelalderens Sangmusik tildeltes den i Almindel. Tenoren. C. er lige saa anvendeligt i Instrumental- som i Vocalmusik. Man deler C. i to Hovedklasser, det enkelte og det dobbelte. I det enkelte C. bevare Stemmerne det Forhold, hvori de ere satte til hverandre, men i det dobbelte C. skulle Stemmerne kunne skifte Plads med hinanden, saaledes f. Ex. at Overstemmen kan blive Understemme og omvendt. Det egentlige C. begyndte i Slutn. af det 14de Aarh. **Contrapunktist**, den, som kan beherske den contrapunktiske Sættemaades forskjellige Former.

Contrapunsel, en Punsel, som oftest med fordybet Præg, bestemt til ved Punsling at frembringe en til umiddelbar Anvendelse bestemt Punsel.

Contraremonstranter, Remonstranternes Modstandere, s. **Arminius**, Jak.

Contrasignëre, underskrive et af en anden udfærdiget og tillige af denne undertegnet Document; bruges især i constitutionelle Stater om den ansvarlige Ministers Underskrift under de af Monarchen udstedte Befalinger, hvorved disse først faa forfatningsmæssig Gyldighed. Efter alm. europæisk og særlig efter dansk Statsret overtager den contrasignerende Minister derved Ansvaret for Beslutningen; efter norsk Statsret indestaar han blot Udfærdigelsens Rigtighed. **Contrasignatür**, selve Underskriften.

Contrast, Modsætning.

Contrastimulisme, en Omformning, som det Brownske System undergik i Italien i Beg. af dette Aarh. ved Rasori, Prof. i medicinsk Klinik i Milano. Alle Sygdomme skulde bero enten paa en forøget (Diathesis di stimulo) eller en formindsket (Diath. di contrastimulo) Livsvirksomhed; de første maatte behandles med contrastimulerende Midler (Aareladning, Brækvinsten osv.), de sidste med stimulerende (Ammoniak, Moskus, Campher osv.).

Contrasøgsmaal kaldes et af den indstævnte i en Sag mod Citanten anlagt Søgsmaal, hvorved han søger at gjøre en ham formentlig tilkommende Ret imod denne gjældende under samme Sag i en saadan Forbindelse med Citantens Søgsmaal (Hovedsøgsmaalet), at Parternes gjensidige Fordringer paa hinanden kunne blive afgjorte ved en og samme Dom. **Contracitant** kaldes Indstævnte, naar han saaledes har anlagt C. **Contraklage** og **Contrastævning** kaldes den Klage til Forligscommissionen og den Stævning, hvormed et C. begyndes.

Contravallatiönslinje, en sammenhængende Befæstningslinje, anlagt af Beleireren imod en Fæstning for at hindre dennes Befætning i ved Udfald at ophæve den fuldstændige Indeslutning og skaffe sig Undsætning.

Contraveniënt, den, der har forbrudt sig imod en Lov. **Contraventiön**, Lovovertrædelse.

Contrebande kaldes alle saadanne Varer og andre Gjenstande, hvis Indførsel i et Land eller Udførsel deraf er utilladelig. Man skjelner imellem **Handelscontrebande**, d. e. saadanne Varer, som det i det paagjældende Lands Toldlovgivning er forbudt at ind- eller udføre, og **Krigscontrebande**, d. e. Gjenstande, som kunne

tjene til Brug ved Krigsførelse, og som det derfor er stridende mod Folkeretten, at en neutral Magt tilfører en Stat, der er i Krig med en anden. Den krigførende Magt, som griber et neutralt Skib, der er i Begreb med at tilføre Fjenden Krigscontrebande, anses for berettiget til at confiskere baade Skib og Ladning. Hvilke Gjenstande, der skulle antages at henhøre under Begrebet Krigscontrebande, er imidlertid meget tvivlsomt.

Contrefort, fr. [kongtrfaahr], d. s. s. Modstandspille; s. Pille.

Contregarde, fr. [kongtrgarrd], Udenværk anlagt i Fæstningsgraven foran en Bastion saaledes, at det fuldstændig dækker dennes Facer mod Beskydning.

Contreras, Juan, spansk General, f. 1807, indtraadte 1824 i Hæren og udmærkede sig i Krigen mod Carlisterne, blev Oberst 1840 og Brigadegeneral 1849. C. deltog 1866—67 i General Prims Opstandsforsøg og var 1873 i Spidsen for Cantonalisternes Opstand i Cartagena og Murcia, hvorefter han flygtede til Udlandet.

Contrescarpe, fr. [kongtr], den ydre, imod Marken vendende Rand og Skraaning af en Grav uden for en Befæstning; ved permanente Fæstninger gives den ofte Murbeklædning, saa at Belejreren, inden han kan stride til Storm, er nødsaget til at danne en Nedstigning fra Glaciet til Foden af C.-Muren og bryde en Gjennemgang gjennem denne ud til Bunden af Graven, saafremt denne er tør, eller til den kunstig dannede Overgang over Graven, saafremt den er fyldt med Vand. Langs Foden er der stundum ført en hvælvet Gang, C.-Galleriet, der tjener som Udgangspunkt for den belejredes Minearbejder, og som ofte har Skydehuller i Muren ud imod Gravbunden. Ved større Feltværker lægges ofte slige Gallerier under C. af Tømmer.

Contrexeville [kongtræxvill], Bad i det franske Dep. Vogeserne, 5 M. v. for Epinal, med kulsyrerige Kalkkilder, der anvendes ligesom Wildungervandet imod Gruus og Steen og andre Sygdomme i Urinblæren.

Contribuere, bidrage. **Contribution**, Ydelse, især en i Krigstilfælde ved Udskrivning tilvejebragt Skat. I Slesvig og Holsten er C. en paa Grunden hvilende Skat.

Control [tròll] (fr. contrôle, af contre-rôle, Modliste), Dobbeltregister over Udfærdigelser o. desl.; deraf overhovedet Tilsyn med et Regnskab, en Embedsførelse osv. **Controleur** [løhr] benævnes ved en Kasse den Embedsmand, som lige over for den egentlige Kasserer skal føre Tilsyn med, at de foreskrevne Ind- og Udbetalinger finde Sted, og som derfor noterer alle Anvisninger og Kvitteringer; i Toldvæsenet en Embedsmand af tredje Klasse, der sorterer under Toldinspecteuren; i andre Forhold, f. Ex. ved Theatret, i al Almindelighed en Embedsmand ell. Betjent, der fører Tilsyn med noget.

Controvers, Tvist, især i Religionssager.

Contrær, s. Contradictorisk.

Contubernal, Stuekammerat, især blandt Studerende. **Contubernium**, lat., Samboen.

Contucci, Andrea [tüttschi], italiensk Billedhugger, sædvanlig kaldet Sansovino, f. 1460, d. 1529, kaldtes af Samtiden Andrea dal Monte San Sovino og hører til den italienske Renaissances betydeligste Mestre. Som simpel Røgterdreng modellerede han Kvæget, han vogtede, og vakte derved Opmærksomhed hos en fornem Florentiner, der lod ham opdrage til Kunstner. Hans Arbejder udmærke sig ved en Adel og Finhed i Opfattelsen, der minder om Rafael. Til hans navnkundigste Værker høre „Christi Daab" over en af Dørene til Baptisteriet i Firenze og „Jfr. Maria med Barnet og den hellige Anna" i St. Agostinokirken i Rom, begge i Marmor. I sine sidste Aar arbejdede han paa Fuldendelsen og Udsmykningen af det hellige Hus's Kirke i Loreto.

Contumacialproces. Mod en fraværende, der er sagsøgt eller sigtet for en Forbrydelse og ikke indfinder sig efter den til ham udstedte Opfordring, kan efter enkelte Landes Love dog Hovedforhandling finde Sted og Dom afsiges (in contumaciam). Ordningen heraf er i øvrigt meget forskjellig. I Frankrig anses i de større Sager den fraværende som tilstaaende og dømmes uden Jury, men Dommen bortfalder af sig selv, naar han atter kommer til Stede. Adgangen til at straffælde fraværende er dog nu i det hele taget afskaffet i de fleste nyere Love saasom den tyske og østerrigske.

Contusion, Knusning, en ved ydre Vold fremkaldt Beskadigelse af Legemet, der ikke er forbunden med nogen Sønderdeling af Huden; medens denne er hel, ere de underliggende Dele mere eller mindre knuste, større eller mindre Blodkar overrevne og Blodet udtraadt i Omgivelserne, hvorved den for C. ejendommelige, blaalige Farve opstaar. Oftest opsuges det udtraadte Blod efter først at have undergaaet visse Forvandlinger, forbundne med Forandring af den blaalige Farve til en grønlig og senere gulagtig; de beskadigede Væv heles, og C. svinder saaledes; sjældnere betændes det contunderede Sted, paa hvilket der dannes en Byld.

Conval [vàll], Convallaria, Slægt af Convalfamilien, hvoraf flere Arter ere almindelig vildtvoxende i Skove i Danmark og Norge, som Liliconval (C. majalis) uden overjordisk Stængel, men med 2 langstilkede, aflange Blade, smukke, klokkeformede, hvide, vellugtende Blomster i ensidige Klaser og røde Bær, Salomons C. (C. multiflora), der er betydelig større og har Blomsterne siddende flere sammen paa Stilke, der udgaa fra Bladhjørnerne; Bladene til Dels ensidige, Stænglen trind, Bærrene blaa. Denne findes i Norge kun i den sydligere Del af Landet, medens den meget lignende kantet C. (C. Polygonatum) med kantet Stængel er langt almindeligere i Norge, i Danmark derimod sjældnere. Endelig kan nævnes den i begge Lande meget almindelige, lille toblabet C. eller Majblomst (C. bifolia) med 2 hjerteformede Blade og smaa, hvide Blomster i en Klase, 4 Bægerblade og 4 Støvdragere; Bærrene af et Sennepskorns Størrelse, i moden Tilstand højrøde. **Convalfamilien** (Smilaceæ) stemmer i meget med Kronliliërne, men har Bærfrugt. Den findes navnlig i den nye Verdens tropiske og extratropiske Egne.

Convalescéns, d. s. s. **Reconvalescens**.

Conway [könnuæh] ell. **Aber-C.**, Stad i Caernarvon-Shire i Wales, 4 M. n. ø. for Caernarvon, ved Floden Conway's Udløb i den irske Sø. 3,000 J. God Havn og Skibsbyggeri. Prægtig Hængebro og Rørbro over Floden. Stærkt besøgte Søbade. C. var i Middelalderen en stærk Fæstning og er endnu omgiven af gamle Mure.

Conveniéns, Skik og Brug. **C.-Ægteskab**, et Ægteskab, der er sluttet mere af Hensyn til Fordel og Bekvemmelighed end af Kjærlighed.

Convént, Sammenkomst, Forsamling; jvfr. **Nationalconventet**. I Danmark bruges C. nu om frivillige, men regelmæssig tilbagevendende Sammenkomster af Præster fra samme Egn til Drøftelse af kirkelige Spørgsmaal. Disse C. ere dels mindre, kun bestaaende f. Ex. af et Herreds eller et Provstis Præster, dels større, enten for et Stift (f. Ex. Roskilde Præste-C. for Sjællands Stift) eller for en større Del af en Provins (f. Ex. det sydøstjydske og det sydvestjydske C.). Udtalelser af disse C. og Henvendelser fra dem til Regeringen ere de Veje, ad hvilke Præstestanden under den nuværende Mangel paa en Kirkeforfatning er henvist til at gjøre sin Mening om kirkelige Forhold gjældende. C. kaldes i det romerske Kirkesprog Forsamlingen af de stemmeberettigede Medlemmer (**Conventualer**) af et Kloster ell. Institut med klosterlig Forfatning. Klosterforstanderen er i visse Anliggender forpligtet til at høre Conventualernes Raad. **Conventualer** (Fratres conventuales) kaldtes fra Pave Innocens IV.s Tid ogsaa de Franciskanere, som fulgte mindre strænge Regler, i Modsætning til de strængere Observanter.

Conventikel, en hemmelig Sammenkomst af et Religionsparti, som ikke er anerkjendt af Staten; et Sladderselskab.

Conventión, Overenskomst, bruges navnlig om folkeretlige Overenskomster af mindre væsentlig eller mere speciel Betydning (f. Ex. Postconvention, Vaabenstilstandsconvention). Om **C. i Moss** s. **Norge**. **Conventionel** [nell] betoverhovedet, hvad der stemmer med Overenskomst eller Aftale, enten imellem Stater eller i private Contractsforhold, og dernæst bruges det endog uden for Retssphæren om, hvad der i selskabelige og lignende Forhold stemmer med Skik og Brug. **Conventionálstraf**, en sædvanlig i en vis Pengesum bestaaende Præstation, som en Person ved Indgaaelsen af en Contract med en anden forpligter sig til at erlægge til denne, naar han ikke behørig opfylder det, Contracten gaar ud paa. **Conventionsfod** betegner en Møntfod, der er lagt til Grund for en Møntoverenskomst imellem flere Lande, og i Overensstemmelse med hvilken nu alle disse præge ensartede Mønter. En saadan C. fremkaldtes første Gang derved, at den Møntrettighed, som Stæder og de mindre Rigsstænder i Tydskland besad, i det 17de Aarh. havde frembragt mangfoldige Møntforvirringer; for at afhjælpe disse oprettede man 1690 en Rigsmøntfod, til Grund for hvilken man lagde Leipziger- eller 18Gyldenfoden. Det forventede Resultat opnaaedes imidlertid ikke, og først paa Rigsdagen 1737 bragtes en Convention til Veje, hvorefter en ny Møntfod indførtes 1 Dec. 1738, hvilken dog heller ikke blev overholdt. Derpaa enedes Østerrig og Bayern 21 Sept. 1753 om en Møntfod af 20 Gyld. ell. 13 Speciesdaler ell. 13⅓ Thaler paa en Mark fint Sølv og bestemte Sølvets Forhold til Guld = 1 : 14. I Stedet for Bayern, der snart antog en Møntfod paa 24 Gyld., hvorved Mønterne forhøjedes ⅕, indtraadte Sachsen i Conventionen. Efterhaanden sluttede de sydtydske Stater sig til Bayern, med hvilket de 1837 antog den 24½ Gyldenfod; de nordlige Stater sluttede sig til Sachsen og Østerrig, indtil omsider flere af dem antog den preussiske 14 Thalerfod, d. e. 14 Th. af 1 Mk. f. S. Nu blev det den ovenfor omtalte 20Gyldenfod, som kaldtes C., ligesom ogsaa de efter samme prægede Mønter kaldtes **Conventionsgeld**; denne Mønt brugtes imidlertid kun i Østerrig, indtil der 24 Jan. 1857 sluttedes en ny Convention imellem Østerrig og den tyske Toldforenings Stater, hvorved Østerrig gik over til 45Gyldenfoden, d. e. til at mønte 45 Gyld. af 1 Pd. (500 Gr.) fint Sølv, hvorefter 1 fl. blev = ⅔ „Vereinsthaler“. Efter Krigen 1866 ophævedes imidlertid Møntconventionen imellem Østerrig og Tydskland; det sidste fik, efter at det tyske Rige var blevet oprettet, en særlig Møntlov af 1873, hvorved Guldfoden indførtes for det hele tyske Rige; Østerrig derimod sluttede 31 Juli 1867 en Præliminær-Convention (bestemt til at træde i Kraft 1 Jan. 1870, men aldrig ratificeret og praktisk bortfalden) med Frankrig, hvorved dets Møntsystem skulde sættes i bestemt Forhold til det franske, saaledes som dette var blevet ordnet ved Møntconventionen af 23 Dec. 1865 imellem Frankrig, Italien, Schweiz og Belgien. Anledning til denne Convention gav den ved Forrykkelsen af det tidligere Forhold imellem Guld og Sølv fremkaldte Nedsættelse af de ringere Sølvmønters Værdiholdt, hvilken Nedsættelse fandt Sted i ulige Omfang i de nysnævnte Lande, der alle havde antaget Frc. til Møntenhed. I Følge Conventionen af 1865 skulde der kun udmøntes 5Francsstykker med det oprindelige Værdiholdt (0,900 f. S.), hvorimod ringere Sølvmønter skulde udmøntes med en Finhed af 0,835. Det Maximum af Smaamønt (2, 1 og ½ Frc.s), som enhver Stat blev berettiget til at sætte i Omløb, var fastsat til 6 Frc.s pr. Individ af hvert Lands Befolkning, saatedes som denne antoges at ville være 1 Jan. 1870, hvorefter Beløbet blev 239 Mill. Frc.s for Frankrig, for Italien 141, for Belgien 32 og for Schweiz 17 Mill. Frc.s. Ingen Privatmand var forpligtet til at modtage mer end 50 Frc.s i Smaamønt; derimod skulde offentlige Kasser modtage vedkommende Lands egen Smaamønt uden Begrænsning, fremmed Smaamønt indtil 100 Frc.s i en Betaling. 8 Oct. 1868 tiltraadtes denne C. ogsaa af Grækenland, saa at den altsaa nu omfatter c. 77 Mill. Mennesker. Efter at imidlertid Frankrig paa Grund af Sølvets stærke Værdifald i 1873 og følgende Aar havde begrænset sin Udmøntning af Sølv stærkt, blev der i

Nov. 1878 afsluttet en ny Convention, hvorved den ældre, der skulde udløbe 1 Jan. 1880, fornyedes for et Tidsrum af 6 Aar (indtil Udg. af 1885) med den Modification, at Udmøntningen af Sølv-5Francsstykker skal være suspenderet, indtil anderledes bestemmes. Beløbet af Sølvskillemønt blev atter fastsat til 6 Frc.s pr. Ind. (for Frankrig incl. Algier 240 Mill. Frc.s, for Italien, der ved en særlig Convention forpligtede sig til at inddrage alle Sedler paa mindre end 5 Frc.s, 170 Mill., for Belgien 33, for Schweiz 18 og for Grækenland 10½ Mill. Frc.s). — De skandinaviske Riger have ved Møntconventionerne af 27 Maj 1873 (mellem Danmark og Sverige) og 16 Oct. 1875 faaet en særlig Conventionsfod (10-Kronestykker af Guld, $\frac{9}{10}$ f., indeholdende 4,03225 Gr. f. Guld).

Convergens, Nærmelse af to Linjer til hinhinanden; Tilnærmelse; **convergent**, sammenløbende; overensstemmende; **convergere**, nærme sig til hinanden. S. ogsaa **Række**.

Conversano, Stad i Syditalien, 4 M. s. s. for Bari. 11,000 J. Bispesæde. Handel med Landbrugsprodukter.

Conversation, Samtale, især i selskabelige Kredse. **Conversationslexikon**, s. **Encyklopædi**. **Conversationsstykke** kaldes det Slags Skuespil, hvori man finder en rolig Charakterudvikling, naturlige, let frembragte og sammensøjede Situationer, flydende Dialog, og som bevæge sig i det højere borgerlige Livs Sphære. Største Delen af den nyere Tids Lystspil kunne henregnes hertil. **Conversationsopera** kaldes den moderne komiske Opera, som Auber anses for at have lagt Grundvolden til.

Conversi (lat. d. e. omvendte), **Converitter**, kaldtes efter det 6te Aarh. saadanne Munke, der som voxne forpligtede sig til bestandigt Ophold i Klostrene, i Modsætning til Nutriti, der fra Børn af bleve opdragne til Klosterlivet. Efter Pave Gregor VII.s Tid brugtes C. mest om de Munke af lavere Stand, der brugtes til den ringere Tjeneste i Klostrene. Nu bruges C. om dem, der gaa over fra et kirkeligt Samfund til et andet. Den romerske Kirke fordrer ved Overtrædelsen en **Conversitteb**, der er forbunden med en Forbandelse over det forladte Kirkesamfund. Den protestantiske Kirke forlanger derimod en højtidelig Erklæring og Nydelsen af Nadveren i en protestantisk Kirke.

Conversionssalpeter, s. **Salpeter**.

Convertere, ombytte Statspapirer mod andre, der lyde paa en lavere Rente. Da Statslaan hyppig maa optages under vanskelige Forhold, naar vedkommende Stats Credit er svækket og Laan derfor kun kan opnaas til forholdsvis høj Rente, vil der ikke sjælden være Anledning til senere, under roligere Forhold og naar Pengemarkedet stiller sig gunstigt, at søge en Lettelse for Statskassen ved at optage et nyt Laan paa billigere Vilkaar til dermed at indfri det ældre, mere trykkende Laan, for saa vidt Debitor er berettiget til at opsige dette. I Virkeligheden er en Convertering af et ældre Laan enstydig hermed, kun at det nye Laan derved tilbydes de tidligere Creditorer, som blive berettigede til at vælge imellem contant Udbetaling af deres Tilgodehavende og at faa de ældre Obligationer ombyttede mod nye med en lavere Rente. En saadan C. foretog den danske Stat 1861 med det engelske 5 pCt.s Laan af 1849, der omskreves til 4 pCt.; henved ⅓ af Creditorerne modtog den tilbudte C., medens Resten krævede deres Obligationer contant indløste.

Convertor, det Kar, hvori Raajærn ved Bessemerprocessen forvandles til Staal ell. Smeddejærn (s. **Friskning**).

Convex, s. **concav**. En c. Mangekant er en saadan, hvis Siders Forlængelser falde uden for Mangekanten; tilsvarende Betydning har c. Hjørne, c. Flerplanslegeme. **Convexlinser**, Samlelinser, s. **Linser**.

Conveyer, eng. [væer], s. **Conductor**.

Convict, Fribord, fri Spise for uformuende.

Convocation, s. **Biskoppelig Kirke**.

Convoi, fr. [vòj], en under militær Befaling marcherende og, om fornødent, med Escorte forsynet Samling af Kjøretøjer, der bag en Hærs Front transporterer dens Fornødenheder, Krigsforraad eller Syge; end videre en Samling af Krigsfanger, der marcherer under Bevogtning; endelig kaldes til Søs C. et eller flere Krigsskibe, som ledsage Koffardiskibe for at beskytte (**convoiere**) dem.

Convolut [lütt], Brevomslag. **Convolutere**, lægge C. om et Brev.

Convolvulus, d. s. s. Snerle.

Convulsion, Krampetrækning; s. **Krampe**. **Convulsionære**, et sværmerskt Parti af Jansenister, som efter Forfølgelsen 1730 samlede sig paa den hellige Medardus's Kirkegaard i Paris, hvor en for hellig anset Jansenist, Frants af Paris, laa begravet. Her holdt de Taler og Bønner, under hvilke mange af de tilstedeværende faldt i convulsiviske Trækninger. 1732 lod Kongen Kirkegaarden tilmure og besætte med en Vagt; men C. tog Jord fra Graven og bar omkring med sig; 1733 befalede Regeringen, at de skulde kastes i Fængsel; men dog lykkedes det ikke at udrydde dette Sværmeri, der holdt sig lige til Revolutionens Tid.

Cook, James [kühk], berømt engelsk Søfarer, f. 27 Oct. 1728 i Marton i York-Shire af fattige Forældre i ringe Stilling, var oprindelig Matros, men erhvervede sig paa egen Haand de for Navigationen nødvendige mathematiske og astronomiske Kundskaber og vandt hurtig sine Foresattes Agtelse og Velvilje. Efter 1764—67 at have foretaget Opmaalinger ved Newfoundland og St. Lawrencefloden blev han 1769 udnævnt til Skibschef og fik Commando over det Skib, som den engelske Regering sendte til Otaheiti for at observere Venus's Gjennemgang over Solskiven. Han ledsagedes paa denne Rejse af flere Naturforskere og Videnskabsmænd, hvoriblandt Englænderen Banks og Svenskeren Solander, undersøgte Ny-Seelands Kyster, opdagede det efter ham opkaldte Stræde, der deler Landet i to Øer og undersøgte Torresstrædet og Australiens Østkyst. 1772 fik han Ledelsen af en Sydhavsexpedition med de to Skibe »Resolution« og »Adventure«, hvis Hovedformaal var at undersøge Sydpolarhavet og navnlig afgjøre Spørgsmaalet om Tilværelsen af et stort sydligt Fastland. Efter to Aars Ophold paa Søen, under

var lykkedes hans omhyggelige og Forholdsregler at bevare en god tilstand om Bord og at føre sine Fadte gjennem farlige Farvande, tilbage til Cap og opdagede paa Ny-Caledonien. 1776 gik han ud) Expedition for fra det store Ocean e Nordamerika. C. sejlede omkring n og naaede Beringsstrædet, som der- engelske Kort ofte kaldes Cooks- nen hindredes af Isen i videre Frem- Han vendte da atter mod S. og ved Sandwichsøerne, hvor han paa blev dræbt i en Skjærmydsel med de 14 Febr. 1779. Beretningerne om iser udkom i London 1773, 1777 og

, Will. Fothergill [kuhk], f. 1806 i Middlesex, d. 1879, engelsk Ingenieur, i sin Ungdom Naturvidenskaberne, først im og Edinburgh, senere i Paris og erg, efter at han i Mellemtiden havde ogle Aar i den indiske Hærs General- Han har indført Naaletelegraphen ved lske Jærnbaner og grundlagde 1838 det Telegraphcompagni i England, der an- Telegraphlinjen fra Paddington til West- on.

ksstræde [s. o.] i Australien deler Ny- d i Nord- og Sydøen. Opdaget af den e Verdensomsejler, hvis Navn det bærer.

ks Sund [s. o.], en Havbugt, der fra det Ocean strækker sig ind i Territoriet Alaska damerika.

oksøerne [s. o.] ell. Herveyøerne, ogsaa Mangea-Archipelaget, en Gruppe kaløer i det store Ocean paa begge Sider ' s. Br., mellem 130° og 144° v. L.; til- en 7 □ M. med 12,000 I. Der er 7 Øer, der fra S. mod N. ere: Man- 1¼ □ M. med 5,000 I., skovbevoxet mod for øvrigt beplantet med Kokospalmer, Pi- og Brødfrugttræer. Narotonga, 1½ N. med 3,500 I., den største i Gruppen, yggelig dyrket; dens højeste Punkt naar) F. Mauki, ¼ □ M. med 350 I. Atiu, M. med 1,000 I. Mitiero, 1¼ □ M. med I., lav, men meget frugtbar. Hervey,] M., svagt befolket. Aitutaki, 1 □ M. 1,400 I. Befolkningen er for største De- omvendt til Christendommen og hører til mest fremskredne Sydhavsboere. Øerne be- es meget af Hvalfangere, som her indtage ovisioner. Her er flere Byer med europæisk ygede Huse og brolagte Gader, ligesom og- Landeveje ere anlagte. Øgruppen blev daget af Cook 1773, men gik i Forglemmelse, dtil en Missionær 1821 paa en Rejse til y-Seeland fra Selskabsøerne gjensandt dem efterlod to christne Indfødte fra disse Øer a Aitutaki. Ved disses Anstrængelser vandt hristendommen hurtig Indgang.

Coom [kuhm], engelsk Rummaal, s. **Comb.**

Cooper, Sir Astley Paston [kū], f. 1768, var rst Chirurg ved Guys Hospital i London, fik enere en udbredt Privatpraxis, blev Livchirurg g 1821 Baronet; d. 1841. Han er en af Hovedrepræsentanterne for den nyere engelske Chirurgi.

Cooper, James Fenimore [s. o.], berømt nord- amerikansk Romanforfatter, f. 15 Sept. 1789 i New-Jersey, blev efter at have studeret indtil sit 16de Aar Midshipman i Marinen, dreven af poetisk Trang til et æventyrligt og frit Liv. 1810 trak han sig tilbage, giftede sig og pri- vatiserede i længere Tid, rejste 1826 til Eu- ropa, hvor han gjorde sig bekjendt navnlig med de engelske Forhold, blev amerikansk Con- sul i London til 1829, gjennemrejste Tysk- land, Schweiz og Italien og vendte 1831 til- bage til Amerika. Allerede 1821 gjorde Ro- manen »The spy« med de anskuelige Skil- dringer fra den amerikanske Frihedskrig hans Navn bekjendt; den blev fulgt af en Række Skildringer fra Amerikas Historie og Natur. Interessantest ere de, der skildre de ældre eu- ropæiske Kolonisters Kampe med Indianerne; saaledes »Lionel Lincoln« (1824), »The last of the Mohicans« (1826) og »Conanchet« (1829). Middelalderlig Romantik fra det gamle Europa har inspireret ham til »The Heidenmauer« (1832). 1830—32 udkom hans Rejsebeskrivelse »Gleanings in Europe«. En anden Række danne hans Søromaner, der udmærke sig ved ved et sundt og dygtigt Lune. Natursandhed er i det hele C.s Maal, men med W. Scott, som man en Tid vilde sætte ham over, deler han Mangelen paa en vis primitiv samlende Evne og staar tilbage for ham i Begejstring og Lærdom. Han breder sig magelig i For- tællingen og trætter ved Omstændelighed i Motiveringen. Hvor han maler Scener fra Urnaturen i det gamle Amerika, er han i sit Element. Som politisk Skribent fik han ingen Betydning; derimod er hans »History of the American navy« (1839) meget populær. Hans sidste Roman er »The ways of the hour« (1850). C. døde 14 Sept. 1851 paa sit Landsted i Coo- perstown. — Hans Datter, **Susan Fenimore C.,** f. 1815, har skrevet Fortællinger og Digte, der navnlig dvæle ved det hjemlige Landliv.

Cooper, Thomas Sidney [s. o.], engelsk Ma- ler, f. 1803 i Canterbury, lagde sig i Belgien efter Dyr- og Landskabsmaleriet hos Verboeck- hoven og vandt efterhaanden, især som Dyre- maler, et anset Navn, der dog først fra Frankrig kunde trænge igjennem i Fædrelandet.

Cooperation, Samvirken, er navnlig brugt som Betegnelse for Arbejdernes Samvirken. Nærmest skulde det da betyde: en af Arbej- derne selv ved egne Kræfter udført og af dem selv ledet Arbejdsvirksomhed, altsaa være Be- tegnelse for de saakaldte Produktionsforeninger (s. d. A.); men hyppigst bruges det i langt videre Forstand om alle de paa Selvhjælp be- regnede Virksomheder for at skaffe Arbejderne billigere saa vel Forbrugs- som Produktions- midler. Den cooperative Bevægelse skylder navnlig R. Owen (s. d. A.) sin Fremgang, og det første cooperative Blad, som begyndte at udkomme 1821 og senere er bleven efterfulgt af en hel Literatur af c. Blade, skyldtes ham; men allerede forinden var der dog stiftet co- operative Forbrugs-Foreninger, af hvilke den i Hull, stiftet 1795, synes at være den ældste. Det var dog fornemmelig den i Rochdale (s. d. A.) 1844 stiftede Forening, som ved sin sær- deles heldige Fremgang gav Stødet til Dan-

nelsen af en hel Række af c. Foreninger. 1874 angaves Antallet af c. Foreninger i England til 1,378, hvoraf dog kun 73 vare egtl. Produktionsforeninger, derimod 1,213 Husholdnings- eller Forbrugs-Foreninger, Resten af forskjellig Art. Ogsaa i Tyskland har den c. Bevægelse, som særlig er bleven støttet og udviklet af Schulze(-Delitzsch) (s. d. A.), antaget et betydeligt Omfang; paa en c. Congres i Wiesbaden 1877 vare saaledes 4,686 Foreninger med 1,380,000 Medl. repræsenterede, deraf 2,830 Folkebanker, 1049 Forbrugsforeninger. **Cooperātor**, lat., d. e. Medhjælper, en hos en katholsk Præst paa ubestemt Tid ansat gejstlig Medhjælper.

Coordinăter kaldes i den analyt. Geometri de sammenhørende Størrelser, hvorved et Punkts Beliggenhed bestemmes. Der gives flere brugelige **Coordinatsystemer**; i alle Tilfælde udkræves to C. til at bestemme et Punkts Beliggenhed i en Plan, tre til at bestemme Beliggenheden i Rummet. De hyppigst anvendte C. ere de retvinklede. I Planen drages gjennem et vilkaarligt Punkt, C.s Begyndelsespunkt, to paa hinanden vinkelrette Linjer, som kaldes **Coordinataxer**, den ene Abscisse-, den anden Ordinataxe. Fra det Punkt, der skal bestemmes, trækkes Paralleler med Axerne. De herved paa Axerne afskaarne Stykker kaldes Abscisse og Ordinat, med et fælles Navn C., og regnes fra Begyndelsespunktet, positive i den ene Retning, negative i den modsatte. C.s Tegn bestemme da, i hvilken af de 4 Axevinkler Punktet findes; deres Værdier bestemme selve Beliggenheden. Antages de to C. (som alm. betegnes x og y) forbundne ved en Ligning, i hvilken altsaa enhver vilkaarlig valgt Værdi af x giver ēn ell. flere tilsvarende Værdier af y, bestemmes derved en uendelig Mængde Punkter, som i Forening danne en Linje. I Rummet anvendes som C. Afstandene fra tre paa hinanden vinkelrette Planer; ēn Ligning mellem C. bestemmer da en Flade, to Ligninger en Linje. Undertiden lader man Axerne og Planerne skære hinanden under skjæve Vinkler (**Parallelcoordinater**). S. ogsaa **Polarcoordinater**. I Lægevidenskaben betegner **Coordinationsforstyrrelse** en mangelfuld Udførelse af de **coordinerede** eller combinerede Bevægelser, der bero paa en gruppevis Samvirkning af forskjellige Muskler (Gangen, Talen, Aandedrættet, Nedsynkningen osv.). **Coordinēret**, sideordnet (s. d. A.)

Copaivabalsam [pāj] udflyder ved Indsnit i Stammen af flere Arter af Copaiferæ. Det er en tykflydende Vædske af en ubehagelig Lugt og Smag; den er opløselig i Vinaand, Æther, fede og flygtige Olier og giver ved Destillation med Vand en flygtig Olie, **Copaivaolie**, der destillerer over, og en Harpix, **Copaivaharpix**, der bliver tilbage i Apparatet; denne sidste er sammensat af to Harpixer med forskjellige Egenskaber. C. anvendes i Medicinen mod Sygdomme i Slimhinderne, men fremkalder let Fordøjelsesforstyrrelser og undertiden en egen Art Udslæt. Paa Grund af sin ubehagelige Smag benyttes den ofte, kommen i Limkapsler, enten alene eller blandet med et Extract af Cubeber.

Copāl, en Harpix, som faas af forskjellige Planter, der høre til Familien Cæsalpineæ og voxe i Sydamerika og Afrika, især Hymenæa- og Trachylobium-Arter. Man gjør Forskjel paa afrikansk, amerikansk (vestindisk), australsk og ostindisk C., hvilken sidste dog kun sjælden kommer i den europæiske Handel. Meget afrikansk C. findes i yngre Jordlag, og Stamtræerne ere ubekjendte. C. er i Regelen en lysegul, gjennemsigtig, haard Harpix, der i flere Forhold ligner Rav. Den er uopløselig i Vinaand; i Æther bulner den ud og kan da opløses ved Tilsætning af varm og stærk Vinaand i smaa Portioner. Ved at opvarmes smelter den og kan da lettere opløses saa vel i Vinaand som i opvarmede fede og flygtige Olier, f. Ex. i Linolje, Terpentinolje o. fl., men de forskjellige Sorter forholde sig i denne Henseende meget forskjellig. Saadanne Opløsninger bruges meget som Fernisser, da C. giver de dermed fernisserede Gjenstande en smuk og varig Glans. **Copalfernis**, s. **Fernis**.

Cope, Charles West [kohp], engelsk Maler, f. 1811 i Leeds, har især vundet Navn ved Livsbilleder som „Frieriet", „Aftenbøn" o. fl. og Optrin af Shakspeare, „Shylok og Jessica", „Kong Lear og Cordelia", „Lancelot Gobbo" o. lign. Hans historiske Billeder i »House of Lords« roses mindre. Han er Medlem af Kunstakademiet i London.

Copepŏder, Afdeling af Smaakrebs, dels fritlevende, dels snyltende Former. De fritlevende C. have en tydelig leddet Krop med leddede, tvegrenede Svømmeben, udviklede Følehorn og Øjne og ere sædvanlig af en meget ringe Størrelse, Hunnerne oftest noget større end Hannerne og kjendelige paa, at de bære Æggene i ēn eller to ydre Æggesække; der findes saa vel Ferskvandsformer (f. Ex. Slægten Cyclops) som Havformer, ofte optrædende i uhyre Skarer, hvorved disse smaa Dyr faa Betydning som Føde for Fiske og Hvaler (jfr. Calanus). De snyltende C. (Fiskelus og Lernæer, s. d. A.) sidde fasthæftede paa Gjællerne eller Huden af forskjellige Fiske, nogle dog paa Orme og andre lavere Dyr; de ere mere eller mindre ombannede, ofte utydelig leddede, endog sækdannede eller ormformede, særlig Hunnerne, der kunne opnaa en betydelig Størrelse og altid bære deres Æg i to traaddannede eller poseformede Sække; Hannerne ere gjærne meget mindre, hos flere endog mikroskopiske Dværgformer, som sidde fæstede paa Hunnerne. Alle C. gjennemgaa en Forvandling, idet de forlade Ægget med den for Smaakrebsene charakteristiske, fritsvømmende Larveform.

Copi kaldes overhovedet enhver Art Efterligning af et originalt Værk, men navnlig en Gjenpart, en Afskrift af et Document. En saadan C. kan enten være forsynet med en Bevidnelse af Afskriftens Rigtighed og kaldes da bekræftet (verificeret) eller, hvis den, som bevidner Rigtigheden, er en offentlig Autoritet, sidimeret, eller ogsaa kan den være uden saadan Bekræftelse og kaldes da en simpel C. **Copiēring** af skriftlige Arbejder kan ske ikke blot ved Afskrivning, men ogsaa paa rent mechanisk Vis ved Hjælp af en **Copierpresse**, naar Skriften er udført med **Copiblæk**, enten almindeligt Alizarin-

ıdt Salæbleblad, tilsat med Glycerin
g. Paa et Stykke Voxdug lægges
er skal copieres, og oven paa det et
lepapir, som enten er fugtet i For-
det fugtes derved, at man lægger
ugtigt Shirting oven paa; det hele
ned et Stykke Voxdug og lægges i
n i Regelen bestaar af to Jærnplader,
en ene ved en Skrue i en Pladerne
Ramme tvinges mod den anden.
heden blødgjøres Blækket, og ved
ryk bringes det til at smitte af paa
t, som derved kommer til at inde-
selig Copi. C. af Telegrammer,
s. Tegninger kunne copieres ved
ell. ved Storkesnabelen, efter som
Maalestokken uforandret eller for-
Copibog, en Bog, hvori der indføres
f Breve, i Regelen dog nu ved Af-
anisk Vej. Copist, Afskriver, Skriver.
Stad i Republiken Chile i Syd-
d Floden Copiapo, 90 M. n. for
ligger inde i Landet og har Jærn-
else med Havnen Caldera. 11,000
Sølv- og Kobberværker.
[ōs], rigelig, i Mængde.
François [koppēh], fransk Digter, f.
1866 Digtsamlingen »Le reliquaire«,
intimités«. 1869 udkom de smaa
Digtninger: »La bénédiction« og
es forgerons«. En gjennemarbejdet
en moderat-elskværdig Følelse ud-
s Talent, som i de senere Aar har
»Les humbles« (1872), »Le cahier
74), den versificerede Novelle »Oli-
5), »L'exilée« (1876), »Récits et
378). Af hans Enaktsstykker kjen-
»Le luthier de Crémone« (1877).
gjorde Femaktsdramaet »Madame
on« (1881), hvorimod »Severo To-
3) har gjort Indtryk ved sin ideali-
ıs og sine skjønne Vers. C. staar
t Hævder af den gamle romantiske
aditioner.
ead [hædd], d. e. Kobberslange, nord-
Haansnavn for de Demokrater i
te, som under Borgerkrigen 1861—65
Sydstaternes Side og ikke ønskede
Undertrykkelse med Vaabenmagt.
tine [mejn], Flod i Hudsonsbaylan-
amerika, danner Afløbet fra en Række
ılder efter 80 M.s Løb i Corona-
f. for Wollastonlandet.
[koppē], Flække i Canton Vand i
ed Genfersøen, 2 M. n. til ø. for
bleven bekjendt derved, at Bayle,
hans Datter Mad. Staël-Holstein
ldt sig paa det derværende Slot.
nævnte ligge begravede i C.
lat., d. e. Baand, i Grammatiken
or øvrigt mindre rigtig Sprogbrug)
endige Verbum (er, bliver o. desl.),
ninger med opløst Prædicat forbin-
catsnominet med Subjectet. Om
en s. Dom.
ion, den kirkelige Indvielse af en
g Forbindelse. Copulere, ægtevie.
ægteviede. Copulationsbrev ell.
, en kongelig Bevilling, som tillader

Vielse uden foregaaende Lysning og uden for
Kirken. Copulationsed, en Ed, som den, der
agter at indgaa Ægteskab, i visse Tilfælde
kan aflægge i Stedet for at stille Forlover til
Bekræftelse paa, at ingen lovlig Hindring mod
Ægteskabet er til Stede for ham. — I Læge-
videnskaben forstaas ved Copulation Parrings-
akten. Gartnerne betegne ved C. et Slags
Podning (s. d. A.), ved hvilken saa vel Grund-
stamme som Podekvist gjennemskæres i skraa
Retning. Denne Forædlingsmaade kan benyt-
tes navnlig til yngre Planter og udføres saa
vel i Vinter- som Foraarstiden, altsaa i en
større Del af Aaret end f. Ex. Barkpodning,
der benyttes i selve Foraarstiden.

Coquelicot, fr. [koklikō], højrød, valmuerød.

Coquelin, Benoît Constant [kokk'læng], fransk
Skuespiller, f. i Boulogne-sur-Mer 23 Jan.
1841. Som Søn af en Bager skulde han lære
dennes Profession, men drog dreven af Lyst til
Theatret til Paris, i hvis Conservatorium han
fik Plads 1859. Her blev han Regniers bedste
Elev, fik første Pris i Skuespilklassen og debu-
terede 7 Dec. 1860 paa Théâtre français som
Gros-René i »Le dépit amoureux«. Han
viste sig strax som en saa fremragende Charakter-
skuespiller og Komiker, at han allerede i sit
23de Aar blev Sociétaire. Blandt hans mest
bekjendte Roller nævnes Scapin i „Scapins
Skalkestykker", Figaro i „Figaros Bryllup",
Don Annibal i »l'Aventurière«, „Jean Dau-
dry", „Gringoire", Filippo i »Le luthier
de Crémone«, Hertugen af Septmonts i
„Den Fremmede" og Leopold i „Familien
Fourchambault". Han har tillige et stort
Navn som Oplæser og Declamator og har
paa sine Kunstrejser til London og Norden
overalt vakt samme Beundring som i Paris.
— Hans Broder, Ernest Alexandre Honoré C.,
kaldet C. cadet, f. i Boulogne-sur-Mer 16
Maj 1848, kom 1864 ind i Conservatoriet, fik
ligesom Broderen en første Præmie og debu-
terede 1868 paa Théâtre français. Da han
ikke kunde opnaa Plads som Sociétaire, forlod
han Theatret og spillede et Aar paa Variétés,
men kom 1 Juni 1876 tilbage til Théâtre
français, hvor han nyder Ry som en dygtig
Charakterskuespiller og Komiker uden dog at
kunne maale sig med Broderen. Ogsaa han
er en fortræffelig Oplæser og Declamator.
For sin Tapperhed i Slaget ved Buzenval
under Paris's Belejring blev han decoreret med
Militærmedaillen.

Coquelin, Charles [s. o.], fransk økonomisk
Forfatter, f. 1805, tog tillige activ Del i
en industriel Forretning 1839—44; sine Er-
faringer herfra nedlagde han 1845 efter at have
trukket sig ud af Forretningen i en »Traité de
la filature du lin«; for øvrigt syslede han mest
med statsøkonomiske Emner, navnlig Bank-
spørgsmaalet (»Du Crédit et des Banques«,
Par. 1848) og forskjellige Spørgsmaal af over-
vejende praktisk Art. C. var en af de ivrigste
Forkæmpere for Frihandelens Indførelse i
Frankrig; han var Medudgiver af »Dictionnaire
de l'Économie politique«.

Coquerel, Athan. Laur. Charl. [kokk'rell], fransk
reformert Theolog, f. 1795 i Paris, d. 1868,
studerede i Montauban, blev 1818 fransk Præst

i Amsterdam, 1830 Præst i Paris og naaede her stor Anseelse som Prædikant og frisindet Forfatter. Flere af hans Skrifter ere oversatte paa forskjellige Sprog. — Hans Søn, **Athanase C.**, f. 1820 i Amsterdam, d. 1875, var i en Aarrække Capellan hos Præsten Martin-Pachound i Paris og i denne Stilling baade som Prædikant og som Forfatter en af de mest ansete rationalistiske Præster i Frankrig; men da hans Functionstid udløb, nægtede Consistoriet 24 Febr. 1864 Martin-Pachoud Samtykke til paa ny at antage ham til Capellan, fordi han fornægtede Treenighedslæren og Underet. Herved udbrød langvarige bitre Stridigheder mellem de to omtrent lige stærke Partier i Frankrigs reformerte Kirke, de orthodoxe, hvis vigtigste Fører var den gamle Statsmand Guizot, og Rationalisterne, hvis betydeligste Mænd vare C. og Colani.

Coquet, fr. [kètt], som søger at behage; **Coquette**, behagelystent Fruentimmer; **Coquetteri**, Behagelyst, Stræben efter at vinde Tilbedere.

Coquiller [kiljer], egtl. Sneglehuse, kaldes ofte de Jærnformer, hvori Støbejærn undertiden støbes.

Coquimbo [kim] ell. La Serena, en Havnestad i Republiken Chile i Sydamerika, 52 M. n. for Santiago. Udførsel af Kobbermalme. 5,000 J.

Cor, lat., Hjærte. »Cor Cŏrdium«, Hjærternes Hjærte, er den Indskrift, som blev sat paa Stenen over Shelley's Grav i Rom. C. Căroli, Carls Hjærte, Stjærne af 2den Størrelse i Stjærnebilledet Chara. C. Hydræ, ogsaa kaldet Alfard, Stjærne af 2den Størrelse i Hydra. C. leōnis ell. Regulus, Stjærne af 1ste Størrelse i Løven. Paa Fransk bet. Cor Horn (Blæseinstrum.).

Corallin, to organiske Farvestoffer (rødt og gult), af hvilke kun det gule har større Betydning. Dette vindes ved Opvarmning af Carbolsyre med Svovlsyre og Oxalsyre og Udkogning af Massen med Vand som et grønt, metalglinsende, amorpht Legeme, der er uopløseligt i Vand, opløseligt i Vinaand med orangegul Farve. Det bruges til at farve Silke guldgult. I svage Alkalier opløses det med prægtig rød Farve, der ved det mindste Overskud af Syre skifter til gul, hvorfor det benyttes som Indicator ved Acidimetri.

Corāto, Stad i Syditalien, 5 M. v. for Bari. 30,000 J. (1881). Gammel Stad med mærkelige Kirker.

Corazāl, Stad i britisk Honduras i Mellemamerika, i Nærheden af Rio Hondos Udløb i Chetumal Bugten. 5,000 J.

Corbeil [bæi], Stad i det franske Dep. Seine-Oise, ved Seine, 4 M. s. for Paris, 6,000 J. Bomuldsspinderi. C. var Residens for flere Konger af det capetingiske Dynasti.

Corbière, J. J. G. P. [biæhr], fransk Statsmand, f. 1767, Advocat i Rennes, blev 1815 Deputeret og hørte til de mest reactionære Medlemmer. C. understøttede virksomt Villèle i Kampen mod Ministeriet Decazes og blev 1820 Undervisnings- og 1821 Indenrigsminister, samt hædredes 1822 med Grevetitlen. Han bekæmpede med Iver Pressefriheden og knyttede 1827 sit Navn til Nationalgardens Ophævelse, Censurens Gjenindførelse og Deputeretkammerets Opløsning, men maatte snart efter tillige med Villèle gaa af som Minister, skjønt lønnet med Kongens Naade og Pairsværdigheden. Denne tabtes efter Julirevolutionen, og C. levede siden i Stilhed til sin Død 1853.

Corbiniān, Helgen, en af de første Missionærer og Biskopper i Bayern, hed egtl. Waldekiso, f. i Chartres c. 680, d. 730 i Freising, hvor han 718 havde grundet sig en Bispestol. Han var lige saa hensynsløs stræng i sin Kirketugt som ivrig for at bygge Kirker og Klostre. Mindedag 20 Nov.

Cŏrbulo (Cnejus Domitius), romersk Feltherre, blev efter at have beklædt Consulatet under Kejser Caligula af Claudius sendt til Nedrerhin, men fik Befaling af Kejseren til at ende den heldig begyndte Krig mod Chaucerne og Friserne. Under Nero kæmpede han som Proconsul af Syrien med glimrende Held mod Partherne i Aarene 58, 63 og 66, men hans Løn var, at han fik Ordre af den stinsyge Nero til at dræbe sig selv, hvilket han gjorde i Korinths Havn Kenchreæ.

Corcovādobugten, en Havarm paa Sydamerikas Vestkyst mellem Øen Chiloë og Fastlandet; dens nordlige Del kaldes sædvanlig Ancud B. og staar ved Chacao Kanalen i Forbindelse med det stille Hav. I Bugten findes talrige Smaaøer.

Cord, engelsk Kulvægt, lig 26¼ Cwt. eller 2,693 d. Pund.

Cōrda, it., Stræng, f. Ex. a una corda, paa ēn Stræng, som i Pianomusik angiver, at man skal anvende Forskydningspedalet.

Corday d'Armans, Marie Aline Anne Charlotte [kordā darmāng], den sværmerske, heltemodige unge Pige, der troede at redde Frankrig ved at dræbe Marat, var Datter af en fattig Adelsmand, f. 1769 i St. Saturin i Nærheden af Caen. Hun blev opdraget i et Kloster og udmærkede sig blandt sine jævnaldrende ved sin Forkjærlighed for publicistisk og historisk Læsning, navnlig af Plutarchs Biographier og Rousseaus Skrifter, ved sædelig Alvor og glødende Begejstring for alle ophøjede og ædle Formaal i Livet. Revolutionen gjorde derfor et stærkt Indtryk paa dette dybe og varme Sind; jo mere hun ærede de Mænd, der havde kæmpet for Menneskerettighederne og for den sande Frihed, desto mere afskyede hun dem, som ved Raahed og Blodtørst vare Skyld i Revolutionens Udskejelser og Rædsler. Efterhaanden modnedes saaledes i hendes Sjæl det Forsæt at bidrage til Fædrelandets Frelse ved at rydde en af de værste Tyranner af Vejen, især efter at hun personlig havde stiftet Bekjendtskab med de Girondiner, som efter 31 Maj 1793 vare flygtede til Normandiet. Et Nummer af Marats »Ami du peuple«, hvori han ytrede, at der endnu maatte falde 200,000 Hoveder, bestemte hende til at gjøre ham til sit Offer. Hun rejste under et Paaskud fra sit Hjem, vaklede efter Ankomsten til Paris mellem Robespierre og Marat, men bestemte sig omsider atter for denne. Efter først om Morgenen at være afvist af hans Husholderske kom hun dog samme Aften ind til ham, medens han var i Badet,

og idet han opskrev Navnene paa nogle af hende nævnte foregivne Sammensvorne med den Ytring: „De skulle faa deres Løn; jeg skal lade dem alle guillotinere i Paris“, stødte hun ham en Kniv i Brystet 13 Juli 1793. Hun blev strax greben; paa Vejen til Fængslet styrtede en begejstret Yngling frem og vilde dø for hende; han blev myrdet af det rasende Folk. 17 Juli gjorde Guillotinen Ende paa den unge Sværmerskes Liv; hun døde med Rolighed og værdig Fasthed som Martyr for Friheden. Bøddelens Raahed fremkaldte et Udbrud af Uvilje hos Mængden, og en Stemme raabte: „Se, hun er større end Brutus!“, men ogsaa den Mand, fra hvem dette Udraab kom, maatte dø.

Corde sensible, fr. [kordd sangsibel], „svage Side“.

Cordélier kalde Rebslagerne et Mellemprodukt, som er slaget af 3 Dukter og saaledes ligner almindeligt, 3slaget Tovværk (Trosser), men er bestemt til at slaas endnu en Gang 3 eller 4 sammen i modsat Retning for at give 3- eller 4slaget Kabelgods.

Cordeliers [dêliē] kaldes i Frankrig de regelbundne Franciskanermunke efter det Reb (corde), de bære om Livet. C. kaldtes under den første franske Revolution Medlemmerne af en 1790 stiftet politisk Klub i Paris, fordi de havde deres Forsamlingssted i en Klosterkirke, der havde tilhørt C. Denne Klub omfattede de vildeste Anarchister, som her prædikede Had mod al Religion, Moral, Orden og Monarchi. Med Jakobinerne laa de jævnlig i Strid, mindre dog om politiske Principer end om Anførernes Indflydelse og om øjeblikkelige Partiformaal. Danton, Marat, Fabre d'Eglantine, Hébert, Camille Desmoulins vare blandt Klubbens mest bekjendte Ledere. Efter Dantons Fald tabte den sin Betydning og blev i Conventets sidste Tid lukket tillige med Jakobinerklubben. Cam. Desmoulins kaldte 1793 sit Blad „Den gamle C.“

Cōrder, s. Hovedsnøre. **Cordēring.** Ved Trækning gjennem en Corderemaskine gjøres Sølv- og Guldtraad til Filigranarbejder og Bijouterivarer undertiden skraat riflet, saa at Traaden faar Udseende af en af fine Traade tæt slaaet Snor.

Cordiāl, hjærtelig, gemytlig; **Cordialitēt,** Hjærtelighed.

Cordillera [diljē], sp. Navn for Bjærgkjæde, der sædvanl. kun bruges om Andesbjærgene.

Cordon, fr. [dōng], en sammenhængende Linje af militære Vagter og Poster, udstillede for at bevogte Adgangen til den bagved liggende Egn. C. ere stundum blevne benyttede i særegne Øjemed, f. Ex. for at hindre Toldsvig eller Rømning over Grænsen, for at afværge Udbredelsen af en Smitsot osv. C., Murbaand, den stærkt fremspringende Række af Sten, hvormed en Beklædningsmur dækkes foroven. Dels sikrer den Murkronen mod Stød; dels hindrer den, at det ovenfra kommende Vand trænger ned i Murens Fuger eller løber ned ad dens Forside. **Cordongesims** eller Baandgesims, s. Baand. **Cordontræ,** d. s. s. Snortræ.

Cōrdova, Stad i Spanien, Andalusien, Hovedstad i Prov. C. og Bispesæde, ved Guadalquivir og ved Foden af Sierra Morena, 41 M. s. s. v. for Madrid. 50,000 J. (1877). C., der ligger i en herlig Egn, omgiven af Oliven-, Vin- og Orangeplantninger, har snævre, mørke og smudsige Gader. Blandt dens Bygninger mærkes Kathedralkirken, oprindelig en i Slutn. af det 8de Aarh. opført maurisk Moske, mange andre Kirker og forhenværende Klostre, Raadhuset, Biskoppens Palads, Theatret, Hospitalerne og et gammelt maurisk Kongepalads, hvori nu et berømt Stutteri. Prægtig Bro over Guadalquivir. Industrien, der under det mauriske Herredømme havde naaet et meget højt Trin, er nu temmelig ubetydelig; dog ere de herværende Silkemanufakturer i den nyere Tid i Fremskridt, ligesom ogsaa Tilvirkningen af Guld- og Sølvarbejder. Derimod er Fabrikationen af det efter Staden benævnte Corduan ophørt. Den vigtigste Handelsartikel er Oliven. — C. var allerede paa Romernes Tid en betydelig Stad. 571 indtoges den af Vestgoterne og blev et Bispesæde. Maurerne under Tarik indtog den 711, hvorefter den 755—1031 var Hovedstaden for det abbasidiske Kalifat i Spanien og en betydelig og blomstrende Stad, der skal have haft 1 Mill. J., en Højskole, et Bibliothek paa 600,000 Bd., 900 offentlige Bade, 600 Moskeer osv. Ferdinand III af Castilien erobrede C. 1236. Seneca og Digteren Lucanus fødtes her.

Cōrdova, 1) Prov. i Argentina i Sydamerika, omgiven af Pr. Santiago del Esterro mod N., Santa Fé mod Ø., Territoriet Pampa mod S. og Prov. San Luis, Rioja og Catamarca mod V.; 2,614 □ M. med 320,000 J. (1882). Landets vestlige Del er bjærgfuld og gjennemstryges af Bjærgkjæderne Sa de Cordoba, Sa de Pocho, Sa Ischilin og Sa Quilino, den østlige Halvdel er Sletteland, for en stor Del Pampas og Moradser, i hvilke de fra V. kommende Vandløb tabe sig eller danne Søer, af hvilke den betydeligste er Mar Chiquita, c. 50 □ M. Bjærgene ere meget rige paa Skov. Kvægavl er Befolkningens Hovederhverv. 2) Hovedstad i Prov. C., 85 M. n. for Buenos-Ayres. 30,000 J. Bispesæde, prægtig Kathedralkirke. Betydelig Handelssamfærdsel med Rosario ved Paranafloden, der staar i Jærnbaneforbindelse med Staden, hvorfra Banen fortsættes mod N. til Tucuman. C. blev anlagt 1573 og var i lang Tid et Hovedsæde for Jesuiterne.

Cōrdova, Gonsalvo Hernandez de, berømt spansk Hærfører under Ferdinand d. katholske og Isabella, f. 1443, udmærkede sig først mod Portugiserne og 1492 ved Granadas Erobring fra Maurerne. 1495 blev han sendt Kong Ferdinand af Neapel til Hjælp mod Franskmændene, som han hurtig fordrev fra Syditalien; herved vandt han sit Tilnavn »Gran Capitano« (den store Feltherre) og Titlen Hertug af St. Angelo. Da 1500 Frankrig og Spanien forenede sig om at erobre Neapel, blev han atter sendt til dette Land, men denne Gang som Fjende, og da der efter Erobringen af Landet opstod Uenighed om Delingen, forjog han Franskmændene 1503 efter flere Sejre. Han blev vel spansk Vicekonge i Neapel, men

da han ved sin dygtige Regering vandt Undersaatternes Kjærlighed, blev han af den mistænksomme Ferdinand d. katholske kaldt tilbage 1506 og levede siden den Tid paa sine Godser som Privatmand. Han døde 2 Dec. 1515. Han er den egentlige Grundlægger af det berømte spanske Infanteri, „de gamle spanske Bander", der indtil 1643 betragtedes som næsten uovervindelige i aaben Mark.

Córdova, Fernando Fernandez de C., spansk General, f. 1792, tjente fra 1810 i Uafhængighedskrigen og siden imod Carlisterne og deltog 1841 i O'Donnells Opstandsforsøg mod Espartero. Siden hørte C. til de maadeholdne Progressister, var 1847 en kort Tid Krigsminister og fulgte 1849 med det Corps, som sendtes til Kirkestaten for at medvirke til Pavens Gjenindsættelse. 1850 blev C. Generalcapitain i Ny-Castilien, 1852 Statholder paa Cuba og 1853 Chef for Infanteriet; da Opstanden 1854 udbrød, blev han Krigsminister og maatte derfor flygte til Frankrig; han vendte hjem 1856 og døde 1860. — Hans Broder, **Luis Fernandez de C.**, f. 1799, gjorde 1820 Tjeneste blandt de Tropper, som udraabte Forfatningen af 1812, men deltog ikke deri, da han var Modstander af det constitutionelle Parti. C. var endog med at forberede Gardens mislykkede Opstand i Madrid 7 Juli 1822 og maatte derfor flygte til Frankrig, hvorfra han først vendte tilbage n. A. med den franske Invasionshær. C. var fra nu af Ferdinand VII.s Yndling, blev Afsending i Kjøbenhavn 1827, i Berlin 1828 og i Lissabon 1832 og understøttede varmt Dom Miguels Sag. Derimod sluttede C. sig til Dronning Isabella og førte Nordhæren imod Carlisterne, men maatte efter flere Uheld tage sin Afsked; han sluttede sig 1838 til Narvaez's Opstandsforsøg i Sevilla, men maatte flygte til Lissabon, hvor han døde 1840.

Corduân, s. **Marroquin** og **Garvning**.

Corduroy [röj], et Slags svært Manchester.

Corelli, Arcangelo, f. 1653 i Fusignano nær ved Bologna, d. i Rom 1713, berømt Violinspiller og Componist. 1683 udkom hans første Værk, 12 Kirke-Sonater for 2 Violiner med Bas og Orgel, der efterfulgtes af lignende Samlinger med Claver, og 1700 hans berømte Værk: 12 Sonater for Violin og Bas eller Claver, der udmærker sig ved rig Opfindelse, smuk og flydende Melodi og omhyggelig Udarbejdelse. C.s Compositioner have i det hele haft stor Indflydelse paa Instrumentalmusikens Udvikling og have været Forbilleder for J. S. Bach, ligesom C. kan betragtes som den udmærkede italienske Violinskoles Grundlægger. 1672 gjorde han den største Opsigt i Paris, gik derfra til Tyskland, hvor han blev til 1681 i München hos Kurfyrsten af Bayern. Senere levede han i stor Anseelse næsten stadig i Rom.

Córi, Stad i Mellemitalien, 6 M. s. ø. for Rom. 6,000 I. Staden er omgiven med antike Mure og har Ruiner af Templer for Hercules og Castor og Pollux.

Coriánder (Coriandrum sativum), en til Skjærmplanternes Familie (Gruppen de hulkjærnede) hørende Urt. Den 2delelige Spaltefrugt er kugleformet med sammenhængende Smaafrugter og 10 svagt ophøjede, bølgede Ribber. C. har hjemme i Middelhavslandene og dyrkes paa Grund af sine krydrede Frugter. Hele Planten, ogsaa de ikke fuldkommen modne Frugter, har en ubehagelig, tægeagtig Lugt, der virker bedøvende. De fuldmodne Frugter have derimod en behagelig, krydret Lugt og Smag; de anvendes lidt i Medicinen og have omtrent samme Virkning som Kommen og Anis. Conditorer og Bagere benytte dem en Del mere som et Krydderi.

Corigliano [riljā], Stad i Syditalien, 5 M. n. ø. for Cosenza, ¼ M. fra Tarantobugten. 13,000 I. Silke-, Olje- og Vinavl.

Coringa, Havn i Præsidentsk. Madras i Ostindien, ved Floden Godavaris nordlige Mundingsarm. Skibsværfter.

Corinth, en lille Stad i Nordamerika, paa Grænsen mellem Staterne Tennessee og Mississippi, og et vigtigt Knudepunkt i Jærnbanerne, 44 M. n. n. ø. for Jackson. I Nærheden stod 5 og 9 Maj 1862 to Træfninger, hvori Unionsgeneral Grant sejrede, og hvorefter han 30 Maj indtog de stærke Forskansninger om C.; 3—5 Oct. s. A. sejrede ligeledes Unionsgeneralen Rosecranz i blodige Slag ved C. og afskar derved Fjenden Forbindelsen mellem den østlige og vestlige Krigsskueplads. S. **Korinth**.

Coriolánus, Cnejus Marcius, en romersk Patricier. Tilnavnet C. fik han efter den af ham 493 f. Chr. indtagne volskiske Stad **Corioli**. Han var en ivrig Modstander af Plebejerne; da han under en Dyrtid havde foreslaaet Patricierne at benytte den gunstige Lejlighed til at fravriste Plebejerne de Friheder og Rettigheder, som de havde tilkæmpet sig, blev han af Folketribunerne 491 indstævnet for Tributcomitierne og dømt til Landflygtighed. Han tog sin Tilflugt til Volskerne, hos hvem han vandt en saa stor Indflydelse, at han valgtes til Anfører for en volskisk Hær, der drog imod Rom. Efter at flere fra Rom udsendte Deputationer uden Held havde søgt at faa ham til at nedstemme de overdrevne Fordringer, han stillede til den haardt truede Stad, lykkedes det endelig hans Moder Veturia og hans Hustru Volumnia at formilde hans Vrede, saa at han førte Hæren tilbage. Om han som Følge deraf blev dræbt af Volskerne, eller om han døde som Olding i Landflygtighed, lader sig ikke afgjøre med Vished.

Cork, 1) Shire i Irland, Prov. Munster, omgivet af Atlanterhavet mod S. og for øvrigt af Shirerne Kerry, Limerick, Tipperary og Waterford. 136 □ M. med 517,000 I. (1881). Kysten mod Atlanterhavet danner en stor Mængde Bugter, af hvilke de betydeligste ere fra Ø. mod V.: Havnene ved Youghal, Cork og Kinsale og Bugterne Courtmacsherry, Clonakilty, Glandore, Long-Island, Dunmanus, Bantry og Kenmare. Landet er bjærgfuldt, især mod V. og Ø., med Punkter over 2,000 F., og har store Mosestrækninger. De betydeligste Vandløb ere: Blackwater, der løber midt igjennem Sh. mod Ø. med Udløb ved Youghal, Lee, der løber forbi Cork, og Bandon. Omtr. ⅓ af

Arealet er under Plov. Det bedste Kornland strækker sig langs Blackwater. 2) Hovedstad i C. Shire ved Mundingen af Floden Lee, som her danner den saakaldte **Cove of C.**, en rummelig Bugt, der afgiver en fortrinlig Havn. 79,000 J. (1881). C. ligger dels paa en Ø i Floden og dels paa dennes Bredder, hvorfor dens forskjellige Dele ere forbundne ved flere Broer. Den er Sæde for en katholsk og en anglikansk Biskop. Blandt de offentlige Bygninger fremhæves Raadhuset, Børsen, den katholske og den anglikanske Kathedralkirke, Toldhuset, Handelskammeret, det store Theater o. fl. C. har mange højere Dannelses- og Velgjørenhedsanstalter. Industrien omfatter især Fabrikationen af Glas, Metalstøbegods, Sejldug, Lærred, Sæbe, Læder- og Skindvarer samt Klæde, og her findes betydelige Slagterier, Brænderier, Bryggerier, Kornmøller og Garverier. Handelen er af meget stort Omfang; Hovedartiklen i Indførselen er Tømmer; der udføres især Kjød og Flæsk, Smør, Korn, Kvæg, Lærred og Glasvarer. Stadens Havn er Queenstown.

Corleōne, Stad paa Sicilien, 5 M. s. for Palermo. 16,000 J. i Staden og dens District. Flere smukke Kirker. I Omegnen varme Kilder.

Cormenin, Louis Marie de la Haye, Vicomte af [mənǟng], fransk Statsmand, f. 6 Jan. 1788, blev 1810 ansat i Statsraadet og 1814 Maître des requêtes i dets Afdeling for Competencesager. Snart efter optraadte C. som Forfatter af Flyveskrifter om Statsraadets Stilling og Embedsmændenes Ansvarlighed og udgav 1822 sit Hovedværk »Droit administratif«, der omarbejdet og udvidet 1840 kom i 5. Udg. og nyder stor Anseelse. 1828 blev C. Medlem af Deputeretkammeret, sluttede sig til venstre Centrum og bekæmpede særlig Pairsværdighedens Arvelighed. Da Juliordonnanserne 1830 udkom, tog C. sin Afsked, men vilde ikke erkjende den nye Regering og Forfatning, fordi Folket ikke var blevet raadspurgt derom. Som Deputeret indtil 1846 vedblev C. at kæmpe imod Regeringen og rettede samtidig i en Række ypperlige Flyveskrifter under Navnet »Timon« (samlede 1845) de bitreste Angreb paa den, idet han begyndte med nogle „Breve om Civillisten", som 1831—41 oplevede 25 Oplag. 1848 valgtes C. til Nationalforsamlingen, var en af dens Viceformænd og Formand i Forfatningsudvalget; han tog vigtig Del i den nye Forfatnings Affattelse og krævede med stor Styrke, at den skulde forelægges Folket til Stadfæstelse. C. blev derefter valgt til Statsraad og forblev i denne Stilling under Kejserdømmet. Foruden sine Flyveskrifter har C. udgivet »Le livre des orateurs«, en Samling af Biographier og Charakteristiker af Frankrigs store Talere fra Mirabeau (1836, 18de Opl. 1869), samt »Entretiens de village«, et Skrift for Almuen (1846), der i kort Tid fik 6 Oplag. Han døde 6 Maj 1868.

Cormontaigne, Louis de [mongtǟnj], fransk Ingenieurgeneral, f. c. 1695, d. 1752, deltog i Belejringen af Freiburg 1712 og forestod 1734 som ledende Ingenieurofficer Belejringerne af Philippsburg og Trarbach. C. har vundet størst Navnkundighed ved sine Memoirer over Befæstningskunsten, i hvilke han har udviklet Vaubans Befæstningssystem til større Fuldkommenhed, saa at det cormontaigneske System siden den Tid dannede Grundlaget for den franske, saakaldte bastionære Befæstningskunst. Selv har han bygget to Kronværker ved Metz efter sit System.

Cormorān, d. s. s. Skarv.

Cornamūsa, it., fr. cornemuse, Sækkepibe.

Cornāro, en anset venetiansk Patricierfamilie paa Republikens Tid. Mest bekjendt er **Caterina C.**, f. 1454; hun ægtede 1468 Jakob II Lusignan, Konge paa Cypern, efter hvis Død 1473 hun regerede over Øen, indtil hun efter et mislykket Forsøg paa at unddrage sig Venezianernes Formynderskab frasagde sig Kronen til Fordel for Republiken 1489. „Republikens Datter", som hun kaldtes, trak sig derpaa tilbage til sin Villa ved Bassano, hvor hun døde 1510. — **Luigi C.**, f. 1467, d. 1566, førte indtil sit 40de Aar et udsvævende Liv, men forandrede dette fra den Tid af ganske og fulgte en stræng, regelmæssig, højst maadeholden Levemaade, hvorved han opnaaede en Alder af henved 100 Aar. Sin Levemaade, hvis Hovedgrundsætning var at følge sin Naturs rigtige Instinkt, har han beskrevet i »Discorsi della vita sobria« (Pad. 1558 og siden oft., overs. i en Mængde Sprog, saaledes paa Dansk „Om Fordelene ved et maadeholdent Liv", Kbh. 1844). — **Lucrezia Elena C. Piscopia**, f. 1646, fik Doctordiplomet fra det philosophiske Facultet i Padua og var ved sin Død 1684 Medlem af de fleste lærde Selskaber i Europa. Hendes Værker, udg. 1688 af Bacchini, svare dog ikke til hendes lærde Ry.

Cōrnea, Hornhinde, s. Øje.

Corneille, Pierre [nāj], Skaberen af den saakaldte klassiske franske Tragedie, f. 6 Juni 1606 i Rouen. Han studerede Retsvidenskab og overtog Faderens Advocatforretninger, men uden at vise stort Talent for Skranken. 1629 skrev han Komedien »Mélite«, baseret paa et selvoplevet Æventyr: han var af en Ven bleven indført hos dennes Elskerinde og kom derved i Elskovsforhold til hende. Stykket vandt Bifald i Paris, hvilket opmuntrede C. til at forfatte en Række Komedier, men som var en urimelig Imbroglio, aandløst gjort efter de spanske Intriguedramaer, i pretiøs Stil, med de snørklede Metaphorer, som navnlig Hôtel Rambouillets Kreds havde bragt i Mode; dog fandt denne Kreds Stilen altfor ligefrem og dagligdags. I alt Fald er der i »Mélite« langt mere sund Sans end i de Stykker, hvormed Hardy massevis fyldte Scenen — raa Behandlinger af spanske Sujetter. Efterhaanden gik C. ind paa den af flere af Tidens Skjønaander fremsatte dramatiske Theori, hvis Hovedprincip var de tre saakaldte aristoteliske Enheder: Tidens, Stedets og Handlingens. Cardinal Richelieu blev bevæget af C.s Held til at optage ham i den Kreds af Forfattere (Boisrobert, Colletet, de l'Estoile og Rotrou), der maatte udføre hans Ideer til Tragedier, men C. var ikke underdanig nok mod Ministerens Smag og mistede derfor hans Gunst. Han gik nu paa egen Haand og digtede 1635

sin første Tragedie »Médée«, der allerede bebuder en ny Retning ved klarere Anlæg, ædlere og simplere Stil; men hans egentlige Debut var »Cid« (1636). Af Maria af Medicis forhenværende Secretær Chalon, som levede i Rouen, var C. bleven gjort opmærksom paa Guillen de Castros »Las mocedades del Cid«, hvis formløse Genialitet under C.s Behandling blev en veltalende og begejstret Hylding af den ridderlige Heroisme med Forsøg paa et Slags rationel Begrundelse af dens Paradoxer. Ved Opførelsen i Paris vakte »Cid« stormende Jubel, og med denne Tragedie skabte C. sit Theater. Hans Digtning er gjennemgaaende et Udtryk for en Begejstring for det ædle og store og for hans mandige og loyale Charakter. Fra halv barbarisk, halv overforfinet Smaalighed, fra Bizarrerier og goldt Ordbroderi bliver det franske Theater ved ham Organ for store almene Ideer, og derved viser han sig som en ægte Franskmand. Men dette almene blev paa den anden Side C.s og hans Efterfølgeres Anstødssten; Livets brogede Fylde kommer ikke frem i hans Personer, der ere digtede med udelukkende Hensyn til Handlingens Gang og handle efter positive, udialektiske Maximer, som om de bleve trukne i en Traad; navnlig gjælder det om hans Kvindefigurer, der ere absolut gode eller absolut onde. De „fortroliges“ conventionelle Apparat, den lige ud ad Banen løbende, af ingen Episoder afbrudte Handling, Respecten for Etiquette, Skik og Brug, der charakteriserer det gamle franske Drama, er indført af C. Hans Held behagede ikke Richelieu, der beordrede Scudéry og Akademiet til at kritisere »Cid«; men Stykket vedblev at behage og oversattes i en Mængde Sprog. Ydmygt — dog maaske med en ironisk Bagtanke — dedicerede C. sin næste Tragedie »Horace« (1639) til Cardinalen; her er det det romerske ophøjede Heltemod, der har begejstret Digteren. S. A. kom »Cinna« med kraftige Declamationsnummere til Gunst for den ædelmodige Enevælde og dog med en næppe dulgt Begejstring for Friheden, som om Digterens Fornuft havde maattet gjøre Vold paa hans Sympathi. »Polyeucte« (1640) panegyriserer Christendommen og dens Sejer gjennem Martyriet over Hedenskabet — en Digtning, Bossuets Samtidige værdig, hvor et hos den mandige, stundum noget barske Digter usædvanligt Blødt og Mildt kommer til Udtalelse gjennem Heltinden Pauline. »Pompée« (1642) er et svagere Arbejde. S. A. gjorde C. et Forsøg paa at omdigte Alarcons »La verdad sospechosa« i »Le Menteur«, mere et Varsel om en god fransk Komedie end virkelig en saadan. I »Rodrogune« (1644) løftede han sig til sin gamle Højde; »Théodore« (1645) er en mattere Variation af Ideen i »Polyeucte«; »Heraclius« (1647) ansaas i lang Tid for et Studie efter Calderons »En esta vida todo es verdad y todo mentira«, men det er oplyst, at C.s Stykke er det ældste. Samme Aar blev Digteren optaget i Akademiet, hvortil privilegerede Ubetydeligheder længe havde spærret ham Vejen. 1650 forsøgte han at localisere Spaniernes heroiske Komedie i »Don Sanche d'Aragon« efter Lope de Vegas »El Palacio confuso«; s. A. kom »Nicomède«, hvori C. gjør et svagt Slag hen imod det „interessante“ gjennem en ironiserende Helt. Endnu en Række Tragedier (den sidste 1675) bærer Præg af den aldrende Forfatter; siden 1666 var han traadt i Skyggen for Racine. Desuden har C. givet en versificeret, men tør Bearbejdelse af »De imitatione Christi«, i Forbindelse med Molière udarbejdet Balletkomedien »Psyché« (1671) og endelig skrevet kritiske Afhandlinger over sine Stykker, om den dramatiske Poesis Nytte og om de tre Enheder. I sine sidste Aar levede han i Fattigdom og døde 1 Oct. 1684. Det Eneherredømme, som den fra C.s Værker udgaaende Smag til langt ned i det 18de Aarh. udøvede over hele Europa, fremkaldte, da man voxede fra Læreren, og da bl. a. de nationale Ejendommeligheder krævede at komme til Orde i Poesien, en uretfærdig haard Reaction imod C., der især maatte høre ilde af Romantikerne; men uagtet han kun ved en stor Misforstaaelse kan stilles i Rang med Shakspeare, er han dog en af sin Nations store Civilisatorer og en Smagens Opdrager. — **Thomas C.**, den foreg.s Broder og tro Ven, f. 1625, boede med sin Familie i samme Hus i Paris som Broderen, en frugtbar Theaterdigter, uden paa nogen Maade at naa ham. 1685 arvede han Broderens Plads i Akademiet. En stor Del af hans Tragedier og Komedier ere Bearbejdelser efter spanske; mest bekjendte ere »Ariane« og »Le comte d'Essex«. Hans versificerede Bearbejdelse af Molières „Don Juan“ opførtes stadig for Originalen indtil Midten af forrige Aarh. D. 1709.

Cornēlia, Moder til Tiberius og Cajus Gracchus. Hun var Datter af Publ. Cornel. Scipio Africanus d. ældre og gift med Tiberius Sempronius Gracchus. Sine Sønner havde hun givet en udmærket Opdragelse; Oldtidens enstemmige Vidnesbyrd nævner hende som Idealet af en Moder. Hun var stolt af sine herlige Sønner; da en fornem Romerinde pralende viste hende sine Smykker, fremstillede hun Sønnerne for hende med den Ytring: „Disse ere mine Smykker“.

Cornēlisen, Christian, den første Overkjøbmand, som den danske Regering sendte til sine Pladser paa Guineakysten, gjorde sig højlig fortjent af Handelen og af den Forsvarsstand, hvori han 1659 satte Hovedfortet Christiansborg; men mest hædret gjorde han sit Navn ved den sjældne Godhed, hvormed han behandlede Negrene, idet han omgikkes dem mere som Ven og Fader end som Kjøbmand og Herre. Da han efter 6 Aars Tjeneste blev hjemkaldt, fulgte de ham flokkevis paa Vej, og endnu længe efter opkaldte de deres Børn efter ham. 1673 blev han Fyrforvalter paa Anholt og Skagen; han døde 1680.

Cornēlius, en romersk Slægt, der forgrenede sig i flere Familier; de patriciske adskiltes ved Tilnavnene Cinna, Cethegus, Dolabella, Lentulus, Scipio, Sulla o. fl. Af de plebejiske Familier havde den ene Tilnavnet Balbus (s. disse Navne). **C. Nepos**, s. **Nepos**. **C. Tacitus**, s. **Tacitus**.

Cornēlius, romersk Centurion i Cæsarea,

var den første Hedning, som lod sig døbe, bevæget dertil ved en guddommelig Aabenbaring (Ap. Gj. 10de Cap.).

Cornēlius, Helgen, Pave 251—52, hyldede i den novatianske Strid den mildere Anskuelse om de frafaldnes Gjenoptagelse, medens han selv viste sig som en trofast Bekjender under Forfølgelse.

Cornēlius, Peter v., tysk Maler, f. 23 Sept. 1783 i Düsseldorf, uddannede sig først under Faderen, som ogsaa var Maler, og ved Akademiet i Düsseldorf under Langer, men maatte allerede fra 1799 ved Faderens Død tage sig alle Slags Arbejder paa for at underholde Familien. Han var en af de første, som med Alvor studerede de gamle tyske Mestre og grundlagde 1810 sit Ry som Kunstner ved sine Tegninger til Goethes „Faust". Aaret efter tog han til Rom, hvor han fortsatte i den begyndte Retning med Tegninger til Niebelungenlied. I Rom sluttede han sig til de tyske Kunstnere, der ligesom han stræbte at hæve den nationale Kunst, Overbeck fra Lübeck, Ph. Veit fra Frankfurt a. M. og W. Schadow fra Berlin. Under Studiet af Rafael og Michel Angelo fik især C. udpræget Kjærlighed til Frescomaleriet, og det var med Glæde han greb Lejligheden til i Forening med sine nævnte Kunstbrødre at udsmykke Casa Zuccari med Frescobilleder. En lignende Bestilling til Villa Massimi kom ikke til Udførelse. Efter at have opholdt sig 1811—19 i Rom kaldtes C. til Düsseldorf som Directeur for Akademiet og fik næsten samtidig det Hverv at smykke to Sale i Glyptotheket i München med Fremstillinger af den græske Gude- og Heltekreds. Som Directeur for Akademiet i München fra 1826 fortsatte han sin Virksomhed i den store historiske Stil med en Række Fremstillinger af den christelige Kunsts Historie i Pinakothekets Loggier og Corridorer og med Udsmykningen af Ludvigskirken med religiøse Billeder lige fra Skabelsen til den omfangsrige og mægtige Skildring af Dommedag. Efter 1840 at have fuldendt disse Billeder, til Dels ved sine Elevers Hjælp, kaldtes han det følgende Aar til Berlin for ogsaa der at være Akademiets Directeur. Hans Hovedværk her er Udsmykningen i Fresco af Forhallen til den kgl. Begravelse (Campo Santo). Emnerne vare her Syndefaldet, Christi Liv, Død og Opstandelse og Menneskets Forestillinger om Kjødets Opstandelse og Dommedag. Efter at have giftet sig anden Gang i sin høje Alder døde han 6 Marts 1867 i Rom, som han under sine langvarige store Arbejder gjentagne Gange havde besøgt. C. er nærmest Tegner og skyldes sin skabende Phantasi og sin store Evne til at give sine Ideer kunstnerisk Form den overordentlige Indflydelse, han udøvede paa sin Samtid i Tyskland. Udøvelsen af selve Malerkunsten lagde han kun ringe Vægt paa og overlod den tit til sine Elever, medens det er i de store Cartoner, han selv udførte som Forarbejde, at hans egentlige Kunstnerpræg træder frem. Hans navnkundigste Elev er W. Kaulbach.

Cornet, fr. [nett], kaldtes tidligere den yngste Officer ved en Rytteresk adron, hvem dennes Estandart var betroet; altsaa svarende til Fændriken ved Fodfolket.

Cornet, [s. o.], it. cornetto, et lille Horn, er 1) et ældgammelt Blæseinstrument af Træ, som fra Asien forplantedes til Europa og der fik Navnet Zinke; 2) en Orgelstemme af en ejendommelig stærk og fyldig Charakter, der hører til de blandede Stemmer (Mixturerne) og er opfundet i Frankrig i Slutn. af det 17de Aarh.; 3) et Blæseinstrument af Messing, i Regelen med 3 Ventiler (cornet à pistons), som er kortere, men har en videre Mensur end den sædvanlige Trompet, og som derfor klinger mere hornagtig. **Cornettone**, s. Chortone.

Cornēto med Tilnavnet Tarquinia, Stad i Mellemitalien, 3 M. n. for Civita Vecchia, ved Floden Marta. 6,000 I. Bispesæde. Saliner. I Nærheden er, især efter Fyrsten af Caninos (Lucien Bonapartes) Foranstaltning, foretaget betydelige Udgravninger, hvorved der er gjort interessante Fund fra de gamle etruriske Stæder Tarquinii, Corioli o. fl.

Corniāni, Giov. Battista, Greve af, ital. Skribent, f. 1742 ved Brescia, skrev Skuespil, men slog sig siden paa Landvæsenet og Literaturhistorien, i hvilke Fag hans Forfattervirksomhed har størst Betydning. Hans Hovedværk er »I secoli della letteratura italiana dopo il suo risorgimento« (1804—13, forts. 1832 af Stefano Ticozzi), der gaar fra det 11te til det 18de Aarh. Han er Forf. af Librettoen til Cimarosas »Il matrimonio segreto«. Samtidig med sin Forfattervirksomhed beklædte C. Dommer- og Øvrighedsposter. D. 1813.

Corniche, fr. [nīsch], Karnis (s. d. A). C. kaldes ogsaa Vejen, der gaar uden om Søalperne fra Provence langs Middelhavets Kyst over Nizza til Genua. Den er bekjendt for sin overordentlige Skjønhed.

Cŏrno, ital. Navn paa Blæseinstrumentet Horn. C. da caccia [kātschia], Jagthorn, Valdhorn. C. inglēse, engelsk Horn. C. cromatico, Ventilhorn.

Cornwall [kornnuaahl], det sydvestligste Shire i England, omgivet af Atlanterhavet, Kanalen og Devon-Shire. 64 □ M. med 329,000 I. (1881). Landet er bjærgfuldt med stærkt indskaarne høje Klippekyster, der danne talrige Forbjærge, hvoriblandt Lizard er det sydligste og Landsend det sydvestligste Punkt af England. Bjærgenes Højde overstiger ikke 1,400 F. Af de talrige Smaafloder er den betydeligste Tamer, der danner Grænsen mod Devon-Shire og falder i Kanalen gjennem Plymouth-Sund. Klimaet er fugtigt; Jordbunden i Bjærgegnene er gold og ufrugtbar, og Agerbruget har kun i Dalstrækningerne nogen Betydning. Befolkningens Hovederhverv er Minearbejde, navnlig paa Kobber og Tin. Hovedstad Bodmin; den vigtigste Havn er Falmouth. C. var allerede kjendt af Phønikerne, som hentede Tin her.

Cornwall [s. o.], Ø i det nordlige Polarocean n. for Nordamerika, mellem Øerne Nord-Devon og Bathurst, gjennemskæres af indtil 1,500 F. høje Bjærgkjæder. **Nord Cornwall** er en Kyststrækning længere mod N. under 78° n. Br.

Cornwall, Barry [s. o.], Pseudonym for Bryan Waller Procter (s. d. A.).

Cornwallis, Charles Mann, Marquis af

[nŏllis], engelsk Feltherre, f. 1738, begyndte sin militære Løbebane i Syvaarskrigen og fremmedes hurtig, hjulpet af sin høje Stilling, idet han allerede 1762 ved Faderens Død var bleven Medlem af Overhuset. I den nordamerikanske Frihedskrig gjorde han god Tjeneste og fik efter Charlestons Indtagelse Commandoen i Sydcarolina; men hans heldige Fremgang blev standset, da han vovede sig ind i Virginia, thi her blev han indesluttet af Washington i Yorktown og tvungen til at capitulere 1781. Der udspandt sig senere desangaaende en heftig literær Fejde imellem C. og den øverstcommanderende, H. Clinton. 1786—93 var C. Generalgouverneur i Ostindien og Anfører for de engelske Tropper der. I denne Stilling indlagde han sig megen Fortjeneste, dels ved en kraftig og retfærdig Administration, dels ved at overvinde og svække den farlige Tippo Saib, Fyrste i Maissur. Efter sin Hjemkomst blev han 1798 udnævnt til Statholder i Irland og retfærdiggjorde den ham viste Tillid ved under meget vanskelige Forhold at holde Irland roligt og tilintetgjøre en fransk Invasion. 1802 blev han udvalgt til at underskrive Fredstractaten med Frankrig i Amiens, og efter at være fratraadt Bestyrelsen af Irland gik han 1804 endnu en Gang som Generalgouverneur til Ostindien, hvor Forholdene krævede en kraftig Haand. Men kort efter sin Ankomst dertil døde C. 5 Oct. 1805. Han var 1792 bleven udnævnt til Marquis. — **William Mann**, Greve af C., den foreg.s yngre Broder, f. 1744, en af Englands dygtigste Admiraler i Slutn. af det 18de Aarh., var 1799—1802 Chef for Kanalflaaden og Admiral af det blaa Flag. 1802 tog han sin Afsked og døde 1819.

Cŏro, tidligere Venezuela, Stad i Republiken Venezuela i Sydamerika ved Corobugten, i den østl. Del af den store Maracaibo-Bugt, 40 M. v. n. v. for Caracas. 8,000 I. Udførsel af Landbrugsprodukter til Vestindien.

Corōa, d. e. Krone, portugisisk Mønt, som efter Møntloven af 29 Juli 1854 er af Guld, lig 10,000 Reis, c. 40 Kr. 32 Øre. Den tidligere C. var som Guldmønt lig 5,000 Reis, som Sølvmønt lig 1,000 Reis, henholdsv. 21 Kr. 74 Øre og 4 Kr. 34 Øre.

Corollārium, lat., (egtl. Blomsterkrans), Tilgift, Tillæg, kaldes i Logik og Mathematik en Læresætning eller en Opgave med tilhørende Opløsning, der slutter sig til en foregaaende Sætning, idet Beviset støtter sig umiddelbart derpaa.

Coromāndelkysten kaldes almindelig Forindiens Østkyst s. for Krischnaflodens Udløb.

Corōna, Krone, kalde Italienerne Fermatet ell. Hviletegnet i Musik og dernæst Orgelpunktet. S. ogsaa **Solen** og Stjærnebilledet **Kronen**.

Coronādo, Carolina, spansk Digterinde, f. 1823 i Provinsen Badajoz, udgav allerede i sit 15de Aar en Ode. Hendes Digt »A la palma« gjorde stor Opsigt og aabnede hende Adgang til de mest ansete Tidsskrifter. 1843 udkom hendes »Poesias«. Nogle dramatiske Forsøg gjorde megen Lykke. Hendes Lyrik har baade Gemyt og Klang og har en elskværdig Enfold i Stemningen. Espronceda hyldede hende med sit berømte Digt »En la soledad«. Af hendes Noveller maa mærkes: »Paquita«, »La luz del Tajo« og »Adoracion« (1851). 1874 kom Romanen »La rueda de desgracia«. Berømtest er »Jarilla«, der 1874 udkom i 7de Oplag.

Coronation Bugt [näschn], en Havbugt, der fra det nordl. Ishav skærer sig ind i Nordamerikas Nordkyst. Mod V. staar den i Forbindelse med Ishavet gjennem Dolphin- og Unionstrædet og mod Ø. gjennem Dease Strædet.

Cŏroner (lat. coronator) er i England en paa Livstid af Grevskabets Freeholders valgt Embedsmand, der har at varetage Kronens Rettigheder i flere Henseender, navnlig ved i Tilfælde af pludseligt Dødsfald i Forening med 12 Nævninger at foretage Undersøgelser angaaende dettes Grund for især i Tilfælde af Selvmord at oplyse, om det er foretaget uden at være fremkaldt ved Sindsforvirring, i hvilket Fald Selvmorderens Gods tilfalder Kronen. Ogsaa Undersøgelser angaaende Skibbrud og Bjærgning ledes af C.

Corot, Jean-Baptiste-Camille [korō], fransk Maler, f. 1796, d. 1875, uddannede sig hos Bertin, men naaede først sit selvstændige Præg, da han i Landskabsmaleriet lagde Hovedvægten paa at give en udpræget Stemning, ikke sjælden med et næsten sentimentalt Anstrøg. Hans Malerier, der gjorde overordentlig Lykke, øvede tillige stor Indflydelse paa den yngre Skole af Landskabsmalere i Frankrig. Blandt hans Billeder kan nævnes „Nymphernes Dans", „Macbeths Hexe", „Erindring om Nemi" o. fl.

Corporāl, egtl. fr. caporal, den laveste Underofficerscharge ved alle Vaabenarter. Efter den danske Hærlov hører C. ikke med til Afdelingernes faste Rammer. De udtages blandt de flinkeste Rekruter for efter at have modtaget den nødvendige Uddannelse at udnævnes til C. I Fredstid blive de derpaa hjemforlovede eller holdes, dog ikke mod eget Ønske, til Tjeneste i ét eller højst to Aar. I den danske Hær er **Undercorporal** den laveste Klasse af Befalingsmænd, udtagne blandt de menige Rekruter, uddannede i en særegen Øvelsesskole og dernæst i Fredstid hjemsendte. **Corporalskab**, et lille Antal menige Soldater, der med Hensyn til indre Tjeneste og Orden ere undergivne en C.s Tilsyn.

Corporāle, i det romerske Kirkesprog den lille Lærredsdug, paa hvilken Brødet og Kalken til Nadveren hensættes. Navnet hidrører fra, at Dugen bærer det hellige Legeme (corpus).

Corporatiōn, Samfund; en Forening mellem flere af saadan Art, at derved dannes en juridisk Person.

Corpōrlig, legemlig (c. Revselse).

Corps, en større eller mindre Troppeafdeling, enten permanent og selvstændig organiseret, f. Ex. Ingenieur-C., eller samlet under en for Tilfældet udnævnt Chefs Anførsel for at røgte et særligt Hverv, saasom et Belejrings-C. eller et Streif-C. **Corpslæge**, den laveste Charge af fast ansatte Læger i det for den danske Hær og Flaade fælles Lægecorps; der er normeret 24 saadanne.

Corps diplomatique, fr. [kaahr diplomatik],

samtlige de ved et Hof accrediterede Repræsentanter for fremmede Magter.

Corpulĕnt, fed, sværladen; **Corpulence** [længse] Fedme, Førhed.

Cŏrpus, lat., Legeme; Samfund, Collegium; C. ell. Garmond, en Bogtrykkerskrift, s. Skrifter. **Corpus Catholicōrum** og **Corpus Evangelicōrum**, de to paa Reformationstiden opstaaede særskilte Corporationer, som dannedes af de katholske og protestantiske Rigsstænder i det tyske Rige. Tidligere bleve Rigets Anliggender afgjorte ved Stemmeflerhed i Rigsstænderne; men da Flertallet var katholsk, maatte det være Protestanterne magtpaaliggende at faa denne Afgjørelsesmaade forandret. Efter at Protestantismen var bleven lovlig anerkjendt, blev det fastsat, at Protestanternes kirkelige Anliggender og Besværinger skulde afgjøres af de protestantiske, Katholikernes af de katholske Rigsstænder (»jus eundi in partes«). I C. C. førte Kurfyrsten af Mainz Forsædet; men det samledes sjældnere, fordi Katholikerne allerede havde et naturligt Overhoved i Kejseren, og det heller ikke laa i det romerske Hierarchis Interesser at fremme de katholske Rigsstænders kirkelige Selvstændighed. Det torgauske Forbund 1526 og senere det schmalkaldiske Forbund 1531 var Begyndelsen til C. E. Efter Freden i Augsburg 1555 bleve dets Møder regelmæssige, og Kurfyrsten af Sachsen førte Forsædet. Senere gik dette over til Kurfyrsten af Pfalz, der havde det fra 1575 til Trediveaarskrigen, da Gustav Adolf og senere Kansleren Axel Oxenstjerna overtog Ledelsen af de evangeliske Anliggender. Først ved den westfalske Fred fik dets Bestemmelser fuldkommen Lovskraft. Paa Rigsdagen i Regensburg 1655 førte atter Kurfyrsten af Sachsen Forsædet og beholdt det indtil 1697, da Kurfyrst Frederik August gik over til Romerkirken. En Tid lang kom Ledelsen nu i andre Hænder, men vendte dog atter tilbage til Kursachsen, dog med det udtrykkelige Forbehold, at Kurfyrsten ikke selv maatte tage Del i Forhandlingerne, men skulde repræsenteres af en protestantisk Fyrste eller den sachsiske Rigsdagsgesandt. Ved det tyske Riges Opløsning 1806 ophørte begge Corporationer af sig selv. **Corpus delicti** kaldes dels Samlingen af alle de factiske Data, der høre til at constituere Begrebet om en Forbrydelse, dels (oftere) Samlingen af de sanselige Spor, der vise Forbrydelsens Tilværelse, eller ogsaa den Gjenstand, der frembyder disse Spor, f. Ex. Liget af den dræbte, det Redskab, hvormed Forbrydelsen er begaaet, det forfalskede Document osv. **Corpus jūris** ell. **C. juris civīlis**, en Benævnelse, som allerede i det 12te Aarh. kom i Brug om den hele justinianske Retssamling, bestaaende af Institutionerne, Digesterne eller Pandekterne, Codex og Novellerne, hvortil endnu føjedes forskjellige Forordninger af senere byzantinske, ja endog af tyske Kejsere, saa vel som endelig ogsaa Samlingen af den longobardiske Lensret (libri feudorum). **C. juris canŏnici**, siden det 16de Aarh. Navnet paa Romerkirkens kanoniske Retsbog. Den indeholder: 1) »Decretum Gratiani«, et c. 1150 af Camaldulensermunken Gratian i Bologna foranstaltet Udtog af Conciliebeslutninger osv.; 2) den paa Pave Gregor IX.s Befaling af Dominikaneren Raimundus de Pennaforte 1234 foranstaltede nye Samling af pavelige Aktstykker osv. (»Decretalium Gregorii P. IX. lib. V«); 3) „Bonifacius VIII.s 6te Bog", den af denne Pave 1298 foranstaltede Samling af hans Decretaler; 4) Clementinerne, en Samling af de paa Kirkeforsamlingen i Vienne 1311 vedtagne Bestemmelser, tilføjet af Pave Clemens V; 5) endelig de to af Johannes Chappuis 1500 besørgede Samlinger af Extravaganter eller Forordninger af tidligere og senere Paver (»Extravagantes Johannis P. XXII.« og »Extravagantes communes«). Senere er der ikke foranstaltet nogen systematisk Bearbejdelse af de nyere pavelige Decretaler, derimod flere chronologiske Samlinger, de saakaldte Bullarier. C. j. c. er endnu almindelig Retskilde for de indre Forhold i den romerske Kirke. Uagtet Luther opbrændte den kanoniske Retsbog paa Torvet i Wittenberg 10 Dec. 1520, har den dog i den lutherske Kirke endnu megen Betydning som Retskilde, er ofte bleven lagt til Grund for den borgerlige Ret og i adskillige Tilfælde foretrukken for Romerretten.

Cŏrpus Christi, Havnestad i Staten Texas i Nordamerika, ved det indre af Corpus Chr. Bugten, staar i Jærnbaneforbindelse med Monterey i Staten Nuevo Leon i Mexico.

Corradīno, C., italiensk Forf., f. 1844, en af Realismens (Verismens) talentfuldeste Repræsentanter. Hans Hovedværk er Romanen »Miss Evangelina«.

Corrāl, sp., en Indhegning, hvori Gauchoerne tæmme de vilde Heste, de have fanget, eller hvori Flokke af vilde Dyr fanges.

Correāl, medskyldig. Et c. Obligationsforhold er et saadant Retsforhold, i Følge hvilket en Fordring, som enten paahviler flere i Forening (i hvilket Tilfælde det kaldes passivt) eller tilkommer flere i Forening (i hvilket Tilfælde det kaldes activt), helt kan indbetales hos enhver af de flere Debitorer eller af enhver af de flere Creditorer. **Correi debĕndi** kaldes de Debitorer, **c. credĕndi** de Creditorer, mellem hvilke et saadant Forhold bestaar.

Correctiōn, Irettesættelse, Revselse. **Correctionsstraffe** kaldes visse mindre betydelige Straffe, som overordnede Militære uden Dom kunne paalægge deres Underordnede. Udtrykket anvendes ogsaa f. Ex. paa Revselser, som paalægges Straffanger af Straffeanstaltens Bestyrelse.

Correctūr, Fejlrettelse. Ved Dannelsen af de i Bogtrykkerierne til Aftryk bestemte Former kan der let indløbe Fejl som Følge af utydeligt Manuskript, urigtig Aflægning eller Sætning, og Bogtrykkerformen bliver derfor gjennem særskilte Aftræk afgivet 1, 2 à 3 Gange efter hverandre til C. I Correcturaftrykket angives de forskjellige Fejl i Margenen. Rettelserne lettes derved, at Formen er samlet af løse Typer. Stereotypplader dannes efter en vel corrigeret Form; men paa Grund af Fejl ved Støbningen bliver det ofte nødvendigt at foretage Correctioner enten med en Gravstikke eller ved Boring af et Hul og Indlodning af en Type.

Correggio [ræddschŏ], Stad i Norditalien, 2 M. n. v. for Modena med 13,000 J. og et gammelt Slot. Den berømte Maler Antonio Allegri (s. d. A.) med Tilnavnet da C. var født her.

Corregidōr, den højeste Embedsmand i de spanske Byer, som ikke vare Sæde for Kongen eller en Statholder. Efter at den constitutionelle Forfatning er bleven indført, har C. tabt en stor Del af sin Betydning.

Correlāta, Ting eller Begreber, der staa i et saadant gjensidigt Forhold til hinanden, at det ene ikke kan tænkes uden det andet, f. Ex. Aarsag og Virkning. **Correlative** Ord kaldes i Grammatiken de Ord, der staa i oven nævnte Forhold til hinanden, f. Ex. jo-desto.

Correspondance [dångse], Brevvexling; **Correspondēnt**, En, som staar i Brevvexling med en anden; Kontorist, som fører C. for et Handelshus; Person, der giver jævnlige Meddelelser til et Blad. **Correspondēre**, brevvexle med; stemme overens med, svare til.

Corrĕx, d. s. s. Correction. **Corrĕxe**, give en Tugtelse.

Corrèze [ræhs], 1) en lille Flod i Frankrig, gjennemflyder det efter den benævnte Departement og falder i Vézère, en Biflod til Dordogne. 2) Depart. i Frankrig, omgivet af Dep. Øvre-Vienne, Creuse, Puy de Dôme, Cantal, Lot og Dordogne. 106¼ □ M. med 317,000 J. (1881). C. er bjærgfuldt mod N., hvor det har store Hedestrækninger og mange nøgne Klippepartier; dets sydlige Del er et temmelig storslaaet Bakkeland. De vigtigste Vandløb ere Dordogne, der med sin Biflod Chavanoux paa en lang Strækning danner Østgrænsen, Corrèze og Vézère. Kun ⅓ af Arealet er Agerland, og Kornproduktionen dækker næppe Forbruget. Kastanier ere en vigtig Del af de fattige Klassers Føde. Af Mineralprodukter findes Stenkul, Jærn, Bly, Antimon og nyttige Stenarter; men disse Rigdomme bearbejdes kun lidt. Hovedstad Tulle.

Corridōr, en Gang imellem eller uden om flere Værelser, Loger osv., af hvilke hver har sin særegne Udgang til den.

Corriēntes, 1) Prov. af Argentina i Sydamerika, indtager tillige med Territoriet Misiones Occidentales den nordlige Del af Landet mellem Floderne Parana og Uruguay. 2,168 □ M. med 204,000 J. (1882). Den nordøstlige Del af Prov. er i Territoriet bjærgfuld, men Resten flad, opfyldt af talrige, temmelig store Søer og paa mange Steder moradsig. Egnene langs Floderne ere frugtbare og efter Landets Forhold til Dels vel dyrkede. De vigtigste Landbrugsprodukter ere Majs, Sukker, Tobak, Bomuld, Farvestoffer og fortrinlige Frugter. 2) Hovedstad i Prov., s. for Floden Paranas Sammenløb med Paraguay, 110 M. n. for Buenos Ayres. 11,000 J. Velbygget Stad med Skibsbyggeri, Jærnstøberi, Tømmerhandel. Oven for Staden danner Parana paa Grund af det stærke Fald betydelige Strømhvirvler (C.), hvoraf Staden har sit Navn; nedenfor er Floden sejlbar for større Skibe.

Corrigēre, rette; jvfr. **Correctur**.

Corrōdi, Vilh. Aug., Digter og Tegner, f. 1826 i Zürich, var først theologisk Student, drog saa til Münchens Kunstakademi, hvor han studerede 1847—52, blev 1862 Tegnelærer i Winterthur og har fra 1881 privatiseret i Zürich. Lyriske Digte, Noveller og Dramaer, til Dels i Schweizerdialekt, have erhvervet ham et anset Navn.

Corrosiōn, faste organiske Substansers Fortæring ved ætsende Midler. **Corrosīva**, Lægemidler, som tilintetgjøre de organiske Vævs Structur.

Corrumpēre, fordærve, bestikke. **Corrūpt**, fordærvet, forfalsket, slet. **Corruptiōn**, Fordærvelse, Bestikkelse, Forfalskning (navnlig af et Skrift).

Corsācræven (Canis Corsac), en over det østlige Afrika og det vestlige Asien udbredt Hundeart, nær beslægtet med den almindelige Ræv, fra hvilken den afviger ved at være noget mindre, ved at have en kortere og stridere Pels, tyndere Snude, større Øren og længere og mere busket Hale. Farven er rødgraa paa Ryggen, gulgraa paa Siderne, Vinterdragten lysere. Den var fordum saa hyppig i visse Dele af Asien, at Kirgiserne aarlig kunde erlægge 30—40,000 Skind af denne Ræv i Tribut til Rusland.

Corsār, Fribytter, Sørøver, Sørøverskib. **„Corsaren"**, dansk Vittighedsblad, udgivet af M. Goldschmidt (s. d. A.) 1840—46.

Corset, fr. [sĕtt], Livstykke, Snørliv.

Cŏrsica (fr. Corse), en Ø i Middelhavet, mellem 41° 21' og 43° 1' n. Br. og 26° 12' og 27° 13' ø. L., udgjør et fransk Depart. og skilles ved Bonifaciostrædet fra Øen Sardinien. 159 □ M. med 273,000 J. (1881). C. gjennemskæres fra N. til S. af en Bjærgkjæde, hvis højeste Punkter ere Rotondo (8,800 F.) og Oro (8,360 F.) omtr. midt paa Øen. Fra Hovedkjæden udgaa talrige Sidegrene mod Ø. og V., til Dels af betydelig Højde. Egentligt Sletteland findes kun paa Østkysten, hvor flere Strækninger langs Havet have saa ringe Hældning, at de talrige Vandløb danne Laguner og Moradser; for øvrigt ere Kysterne høje med en stor Mængde Bugter. Klimaet er mildt og sundt, hvor det ikke paavirkes af skadelige Uddunstninger fra Moradserne. Hvor Terrainforholdene tilstede Dyrkning, er Jordbunden i Almindelighed frugtbar; men Landbruget staar endnu paa et lavt Trin. Der dyrkes de sædvanlige Kornsorter med Undtagelse af Havre, end videre Vin, Kastanier, Nødder, Oliven, Morbærtræer, Sydfrugter, Hør, Hamp, Indigo, Tobak og Sukkerrør, men alt i ringe Udstrækning. Den corsicanske Silke er fortrinlig og ligesaa Vinen. Øen er rig paa Skove af Eg og Naaletræer samt Kastanier; Skovene afløses dog paa mange Steder af et næsten uigjennemtrængeligt Krat. Det vigtigste Husdyr er Geder, der holdes i stor Mængde, end videre Heste og Æsler af smaa, men kraftige Racer, Hornkvæg, ligeledes smaat og fattigt paa Mælk, og smaa Faar med grov Uld. Af vilde Dyr kan især mærkes Muflonfaaret. Af Mineralier forekomme mange gode Stenarter, men kun faa Metaller, blandt hvilke kun Bly og Jærn indvindes i ringe Mængde. Industrien er ubetydelig og Handelen indskrænket til Omsætning af Øens Produkter

og Indførsel af Nødvendigheds- og Luxusartikler fra Frankrig og Italien. Corsicanerne ere et ædrueligt, gjæstfrit, tappert og energisk Folk, men tillige heftige og hævngjerrige, og Hadet forplantes sædvanlig igjennem mange Slægtled. Sproget er Italiensk. C., Grækernes Κύρνος, kom tidlig under Carthaginiensernes Herredømme og efter den første puniske Krig under Romerne. I det 5te Aarh. gjorde Vandalerne hyppige Indfald paa C. og satte sig fast her, indtil de 533 bleve fordrevne af Belisar, ved hvem Øen kom under de græske Kejsere. Siden beherskedes C. af Goterne, Longobarderne (580), Frankerne (754), Saracenerne (850), Pisanerne (c. 1050) og Paverne Gregor VII og Urban II, samt endelig fra 1300 af Genueserne, som beholdt Øen lige til sidste Halvdel af det 18de Aarh. 1729 udbrød en almindelig Opstand imod Genuas trykkende Herredømme, hvilken vel for Øjeblikket blev undertrykt af østerrigske Tropper, som Republiken kaldte til Hjælp; men 1736 tog Corsicanerne en tysk Baron Theodor v. Neuhof til deres Konge. Franske Tropper hjalp denne Gang Genueserne til at underkaste sig Øen 1738; men da de ved den østerrigske Arvefølgekrigs Udbrud forlod C. 1741, udbrød Opstanden paa ny under den tapre Pascal Paoli og havde saa stor Fremgang, at Genueserne 1768 besluttede sig til at afstaa Øen til Frankrig, som dog, da Paoli gjorde kraftig Modstand, først ved at oversende betydelige Stridskræfter og med store Bekostninger satte sig i Besiddelse af Øen (1769). Under den første franske Revolution blev C. et eget Departement og sendte Deputerede til Conventet. 1794 gjorde Englænderne et Forsøg paa at erobre C. ved Hjælp af Paoli og erklærede Øen for et britisk Kongerige med en engelsk Forfatning, men 1796 maatte de igjen rømme den, og Frankrigs Besiddelse har ikke senere været anfægtet. C. er især bleven berømt som Familien Bonapartes Fødeø; den store Napoleon fødtes her, Aaret efter at Øen var kommen under Frankrig.

Córso (af lat. cursus, Løb) kaldes i Italien Væddeløb af Heste (uden Ryttere) og Kjøretoure gjennem Gaderne for at se paa et saadant Væddeløb, hvad der navnlig er meget yndet i Carnevalstiden. Ogsaa Gaden, hvor et saadant Løb foregaar, kaldes C.; bekjendt er navnlig C. i Rom, der gaar fra Porta del popolo til Capitolium.

Corssen, Wilhelm Paul, tysk Sprogforsker, f. 1820 i Bremen, virkede 1844—56 som Skolemand, men nedlagde sit Embede for at ofre sig udelukkende til videnskabelige Studier. Hans Hovedværker ere „Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache" (Leipzig 1858—59, 2 Bd., 2. Udg. 1868—70) og „Über die Sprache der Etrusker (Leipzig 1874—75, 2 Bd.) D. 1875.

Cort, Cornelis, hollandsk Kobberstikker, f. 1536 i Hoorn, d. 1578 i Rom, var Elev af Hieronymus Cock og gik siden til Venezia, hvor han stak efter Tizian, og derpaa til Rom, hvor han gjengav de berømteste Mestres Arbejder og stiftede en Kobberstikkerskole. Han indsaa Betydningen af en planmæssig Ordning af de graverede Linjer og fik ved Udviklingen af den Teknik, som derefter holdt sig i lang Tid, stor Betydning for sin Kunst.

Cort, F. de, flamsk Digter, f. i Antwerpen 1834, var først Journalist, saa Generalauditeur; d. i Brüssel 1877. Hans sjælfulde og omhyggelig udarbejdede Lyrik er udgiven i 2 Samlinger „Liederen" (1857—59 og 1868); ogsaa har han oversat Robert Burns.

Cortále, Flække i Syditalien, 2 M. s. f. ø. for Nicastro. 3,000 I. Led meget ved Jordskjælvet 1783.

Córte, Stad paa Corsica i det indre af Øen, 7 M. n. ø. for Ajaccio. 5,000 I. Mindesmærke for Paoli, som opholdt sig her, da han stod i Spidsen for Øens Regering.

Cortegáda, Stad i Spanien, Galicien, 4 M. n. v. for Orense, 3,000 I., har stærkt besøgte varme Bade.

Cortège, fr. [tāsch], Følge, Optog.

Córtes, Navn paa Folkerepræsentationen i Spanien og Portugal. I Vestgoternes Tid afgjordes saa vel verdslige som gejstlige Sager paa Kirkemøder, som dels omfattede hele Riget, dels enkelte Landskaber, og hvor foruden Prælaterne de fornemste Adelsmænd gav Møde. Denne Ordning bortfaldt under Arabernes Herredømme, men efter de nye spanske Rigers Dannelse indkaldtes paa ny Forsamlinger under Navnet C., men alene for de verdslige Sager. Oprindelig havde kun Gejstligheden og de højere Adelsmænd Adgang dertil; senere kom i Aragonien ogsaa den lavere Adel, og fra det 12te Aarh. sendte de større Stæder Deputerede, men Tallet paa disse Repræsentanter var meget skiftende. Hvert af Aragoniens tre store Landskaber, Aragonien, Catalonien og Valencia, havde særskilte C., om de end stundum alle samledes i ēn By, og saa vel i disse som i Castiliens C. betragtedes hver Stand som en Helhed for sig, hvorfor Kongen kunde underhandle særskilt med dem. C. havde stor Myndighed, baade Lovgivnings- og Skattebevillingsret, samt Tilsyn med Statsudgifterne, og Kongen maatte love at værne om Landets Friheder og Love, inden C. aflagde Troskabsed. I Castilien valgte C. endog 4 Medlemmer til Rigets Raad, og i Aragonien havde Baronerne 1287—1348 Ret til at føre Tilsyn med Rigets Styrelse og til at gjøre Opstand, hvis deres Friheder krænkedes; efter den Tid fik Overdommeren, „Justicia", Myndighed til at paakjende Stridigheder mellem Kongen og C. Efter Castiliens og Aragoniens Forening tabte C. i Indflydelse, og dette blev endnu mere Tilfældet under Carl V og Philip II, skjønt de gjorde langvarig og kraftig Modstand; den mislykkede Opstand i Aragonien 1591 styrkede i høj Grad Kongens Magt. Da Philip V kom til Herredømmet, tabte de aragoniske Landskaber deres C., og Castiliens C. kom kun sammen ēn Gang, nemlig 1718 for at stadfæste den nye Arvefølgelov. 1789 samledes C. første Gang for hele Riget i et lignende Øjemed. Den Forfatning, som Joseph Bonaparte lovede 1808, men som aldrig kom i Live, fastsatte C., valgte efter Klasser, dels af Kongen (25 Adelsmænd, 25 Gejstlige), dels af Folket (122 i Tallet), men uden stor Magt. Efter

Forfatningen 1812 skulde C. udgjøre et Kammer, frit valgt og med meget udstrakt Myndighed. Forfatningerne efter 1833 have derimod alle optaget Tokammersystemet, skjønt under forskjellige Former. — I Portugal omtales C. allerede 1143, delte i 3 Stænder, Adel, Præsteskab og den tredje Stand, som her havde stor Indflydelse og støttedes af Kronen. De indkaldtes jævnlig, om end med længere Mellemrum, men bortfaldt omtr. under Emanuel d. store. 1640 samledes C. dog igjen for at stadfæste det nye Kongehus Braganza, men 1683 havde de tabt al Betydning, og siden 1697 indkaldtes de ikke mere. Først ved Forfatningen 1822 gjenindførtes C., men overensstemmende med Nutidens Former.

Cortés, Fernando, spansk Opdager, f. 1485 i Medellin i Estremadura, af gammel Adelslægt, studerede først Lovkyndighed ved Universitetet i Salamanca og drog 1504 af Lyst til Æventyr, Ære og Rigdom til Haiti, hvor han fik en Landstrækning til Dyrkning med dertil hørende Indianere og blev Notar i Acua. 1511 var C. med ved Cubas Indtagelse, udmærkede sig ved sin Snildhed og Tapperhed og blev Secretær hos Statholderen Velasquez. Senere kom C. i Strid med denne og kastedes endog i Fængsel, men en Udsoning fandt Sted, og C. blev Dommer og fik en stor Landstrækning, hvor han med Iver og Dygtighed drev Landbrug og Guldgravning. Da Cordova 1517 havde opdaget Yucatan, og Grijalva 1518 havde naaet Mexicos Kyst og der handlet med Aztekerne, besluttede Velasquez at udsende et Tog for at fuldstændiggjøre Opdagelserne og knytte nøjere Forbindelser, og han valgte C. til Leder. Medens C. udrustede Skibene dertil, blev Velasquez mistroisk og søgte at standse Afrejsen, men fremskyndede den netop derved. 18 Febr. 1519 afgik C. med 11 Skibe, 110 Søfolk, 553 Soldater, hvoraf 45 Skytter, samt 200 Indianere, 14 Kanoner og 16 Heste, for med denne Styrke at trænge ind i det store mexicanske Rige. For at christne de indfødte, hvilket for ham var et Hovedformaal, medtog C. to Præster. 12 Marts gjorde C. Landgang ved Tabascos Munding, tvang efter en haard Kamp Indianerne til Underkastelse og drog videre, medtagende bl. a. en aztekisk Pige Marina, der siden gjorde ypperlig Tjeneste som Tolk og Spejderske og tillige var hans Frille. 21 Apr. landede C. der, hvor nu Fortet San Juan d'Ulloa ligger; hans Skibe, Ryttere, Rustninger og Kanoner indjog Indianerne Skræk og Ærefrygt, især da han ustraffet af Guderne omstyrtede deres Billeder. Den mexicanske Konge Montezuma (egtl. Motezuma), til hvem C. sendte Gaver, skjænkede til Gjengjæld store Skatte af Guld, Sølv og Ædelstene, men søgte at overtale ham til igjen at drage bort, fordi et gammelt Sagn meldte om en Guddom, som i længst henfarne Tider var dragen bort over Havet, men havde lovet en Gang at vende tilbage med sine Efterkommere for at tage Landet i Besiddelse. Nogle nylig indtrufne Naturulykker varslede ilde for Aztekernes Herredømme og Kongeslægt, og flere Stammer, der vare misfornøjede, troede i C.s Komme at se en Opfyldelse af Sagnet og knyttede Forbund med Spanierne. For at styrke sin Stilling over for Velasquez lod C. sig vælge til Overfeltherre og Overdommer af den ny grundlagte Nybygd Vera Cruz og sendte derefter 26 Juli 1519 et Skib lige til Spanien med en Skrivelse til Carl V, hvis Billigelse af Toget han udbad sig, idet han medsendte hele Montezumas Gave. Da der blandt hans Folk opkom Lyst til at vende tilbage til Cuba, lod C. sine Skibe ødelægge. Han angreb og overvandt de tapre Indbyggere i Fristaten Tlascala og sluttede derefter Forbund med dem 28 Sept. Paa sin Fremrykning mod Hovedstaden opdagede C. i Cholula, at et Overfald var paatænkt imod ham og hans Folk efter Paalæg af Montezuma; han straffede det med et frygteligt Blodbad og drog styrket ved den derved indjagne Skræk 8 Nov. ind i Byen Mexico. Her modtoges C. med stor Ærbødighed; alligevel tog han som et Slags Gissel Montezuma fangen i hans eget Slot 6 Dage efter og førte ham over til det Hus, hvor han selv havde Bolig, medens han lod nogle Høvdinger brænde, der havde gjort Modstand mod Spanierne. Montezuma underkastede sig højtidelig Kongen af Spanien og var villig til at dele sine Skatte med de fremmede; derimod vilde han ikke forlade sine Guder. Alligevel omstyrtede C. Gudebillederne i flere Templer, især for at afskaffe de gyselige Menneskeofringer, og oprejste Jomfru Marias Billede i Stedet til Mexicanernes rasende Vrede. Imidlertid havde Velasquez, misundelig over C.s Fremgang og harmfuld over hans Lyst til Uafhængighed, sendt Skibe med 1,000 Soldater til Vera Cruz (Apr. 1520) for at føre ham tilbage som Fange; men C. bestak Sendebudene, gik med faa Folk ned imod Kysten, overrumplede og fangede Høvdingen og fik Soldaterne til at gaa over til sig, hvorved han fik en meget vigtig Forstærkning. I hans Fraværelse var der udbrudt en fortvivlet Kamp i Mexico, fordi hans Statholder Alvarado uden nogen Grund havde ladet 600 Høvdinger nedhugge, der vare komne sammen paa en Festdag; Folket havde rejst sig og indesluttet Spanierne i deres Kvarter, og da C. nu lod Montezuma fremtræde paa Muren for at tale Folket til Rette, blev denne ramt af en Sten og døde faa Dage efter, 30 Juni. Kampen var saa haard, at C. var nødt til næste Nat (siden kaldet „den sørgelige Nat") at rømme Byen med Tabet af næsten alle sine Skatte og Halvdelen af sine Folk og at trække sig tilbage (8 Juli) til Tlascala, hvor han selv en Tid laa haardt saaret, og hvor han nu rustede sig til ny Kamp og samlede Forstærkninger til sig fra de spanske Øer. Efter mindre Tog i Omegnen drog C. 28 Dec. 1520 med 800 Spaniere, 10,000 Tlascalanere og mange Tusende andre Indianere igjen mod Mexico; men her havde den nye Konge Guatemozin, Montezumas Svigersøn, rustet sig til fortvivlet Modstand. Alle Dæmninger, som førte til Staden, vare gjennembrudte, hele Byen omgiven af dybt Vand og Søen fuld af Baade. C. maatte derfor grave en Kanal og bygge nogle Skibe, hvilket var forbundet med store Vanskeligheder. Først 28 Apr. 1521 begyndte det egentlige An-

greb, og det varede til 13 Aug., inden det lykkedes at indtage Byen; saa haardnakket kæmpede Aztekerne, skjønt ogsaa Hungersnød rasede imellem dem, og først efter et forfærdeligt Blodbad, og efter at Byen for største Delen var ødelagt, overgav Guatemozin sig. For at aftvinge ham en Tilstaaelse af, hvor Rigets og Byens Skatte vare skjulte, lagde Spanierne ham paa Pinebænken, uden at C. turde modsætte sig, men fik intet Svar; senere blev han henrettet som anklaget for en Sammensværgelse, dog vistnok uden Grund. C. underlagde nu det øvrige Land under Spanien og uddelte det tillige med Indbyggerne imellem sine Folk og nye Indvandrere; han gjenopførte 1524 Byen Mexico, grundlagde flere andre Byer og søgte at udvikle et forbedret Agerbrug og en ordnet Forfatning med særlige Hensyn til de indfødtes Tarv. 15 Oct. 1522 frikjendtes C. efter en retlig Undersøgelse i Spanien for Velasquez's Klager og stadfæstedes i sin Magt som Statholder og Generalcapitain i „Ny-Spanien". For at udvide Herredømmet drog C. selv paa Tog til Honduras og undersøgte Landtangen ved Darien for at finde det formentlige Stræde til det stille Hav; ogsaa sendte han Alvarado ud og fremkaldte derved Guatemalas Indtagelse. Men ligesom mod Columbus vaktes Hoffets Mistanke imod C.; for at styrke sig imod sine Fjenders Anklager rejste C. tilbage til Spanien, kom i Maj 1528 til Palos og mødte her sin Slægtning Pizarro, der søgte at faa Midler til sit Tog til Peru. Carl V gav C. mange Æresbevisninger, gjorde ham til Marquis af Oaxaca, men fratog ham den civile Styrelse. C. bosatte sig siden i Cuernanaca, indførte Sukkerrør fra Cuba, Flokke af Merinofaar og Morbærtræer og vandt ved sit gode Agerbrug store Rigdomme. 1532 drog C. ud paa et nyt Togt og opdagede den californiske Halvøs Sydspids. 1540 vendte han efter nye Klager tilbage til Spanien, var 1541 med paa Toget til Algier, hvor han ved et Skibbrud mistede sin Skat af kostelige Ædelstene, og døde 2 Dec. 1547 paa en Landejendom i Nærheden af Sevilla af Græmmelse over den imod ham udviste Utaknemmelighed efter at have givet rige Gaver til Kirker og Skoler. Hans Sønner maatte 20 Aar senere lide Forfølgelser under Beskyldning for at ville løsrive Mexico fra Spanien; en af dem blev endog lagt paa Pinebænken. C.s Lig førtes 1562 til Tezcuco og 1629 til Mexico.

Córtland, Stad i Staten New-York i Nordamerika, 28 M. v. for Albany. 13,000 I. Jærnindustri.

Cortōna, Stad i Mellemitalien, 16 M. s. ø. for Firenze. 4,000 I. Bispesæde, Kathedralkirke, gamle etruskiske Gravmæler. C. ligger i Chianadalen, hed i Oldtiden Corythus og var en af de 12 forbundne etruriske Stæder. I dens Museer findes mange etruriske Oldsager, og dens kyklopiske Mure vidne om dens Ælde.

Cortōna, Pietro da, s. Berettini, og Luca da, s. Signorelli.

Cortot, Jean Pierre [tō], fransk Billedhugger, f. 1787, d. 1843, fulgte Pradiers Retning. Blandt hans Arbejder kan nævnes „Daphnis og Chloe" i Gall. Luxembourg.

Coruña [rūnja], befæstet Stad i Spanien, Hovedstad i Galicien, paa en Halvø, der strækker sig ud i Atlanterhavet og begrænser C.-Bugten mod V. 34,000 I. (1877). C. har en rummelig, af flere Forter forsvaret Havn med Søarsenal og Skibsværfter. Fabrikation af Klæde, Lærred, Sejldug og Tovværk; vigtigt Fiskeri og Handel. I Nærheden er det saakaldte Herculestaarn, der nu benyttes som Fyrtaarn, og hvis Opførelse tilskrives Kejser Trajan, ja af nogle endog føres tilbage til Phønikerne. Ved C. leveredes 16 Jan. 1809 et blodigt Slag, i hvilket Franskmændene under Soult sejrede over Englænderne under Moore, som faldt i Slaget.

Corūnd, et Mineral, der krystalliserer i regelrette 6sidede Prismer og Pyramider, har Haardheden 9 (ridses kun af Diamanten), Glasglans og i ren Tilstand alene bestaar af Lerjord. Efter Farven og de indblandede Stoffers Beskaffenhed fører den forskjellige Navne. De i Ostindien og China forekommende næsten uigjennemsigtige Varieteter, som i pulveriseret Tilstand benyttes til at slibe og polere haarde Stene med, kaldes alm. C. og Diamantspat, hvorimod de gjennemsigtige benævnes Saphir (blaa og hvid), Rubin (rød), orientalsk Topas (gul), orientalsk Smaragd (grøn), orientalsk Amethyst (violblaa) og henregnes til de værdifuldeste Ædelstene, saa at man omtrent kan anslaa en Rubin eller Saphir til den halve Værdi af en lige saa vægtig Diamant. C. findes indvoxet i krystallinske Bjergarter, men de smukkeste forekomme i de derfra stammende Sandlag; de som Ædelstene brugbare Varieteter faas især fra Ostindien. Smergel er en uren, mørkfarvet C., der forekommer paa Naxos.

Corvei [vēj], to berømte Benedictinerklostre, udmærkede ved Munkenes videnskabelige Dannelse og udstrakte Missionsbestræbelser. Det ældre C. ell. Corbie (Corbeia aurea ell. vetus) laa i Nærheden af Amiens i Picardiet; her levede Christian Druthmar, Paschasius Radbertus, Ratramnus og flere af den carolingiske Tidsalders mest udmærkede Mænd. I Begyndelsen af det 9de Aarh. sendtes Munke fra Gammel-C. til Sachsen, hvor de anlagde et Kloster, kaldet Ny-C. (Corbeia nova), ved Weser. Dets Munke udmærkede sig længe ved grundig Lærdom i Theologi, Philologi og Historie, og herfra udgik Ansgar. I Trediveaarskrigen ødelagdes Ny-C.s rige Bibliothek, dets Bygninger beskadigedes, og Godserne bleve røvede; men ved den westfalske Fred fik det dog 5 Kvadratmile af sine udstrakte Besiddelser tilbage; 1794 ophøjedes Ny-C. til Bispedømme; 1815 blev det overdraget til Preussen.

Corvet [vētt], et mindre, hurtigsejlende Krigsskib med 3 Master og et aabent Batteri. C. bruges i Regelen til Recognoscering eller til Sendelser og i det hele, hvor det kommer an paa Hurtighed.

Corvīnus, Matthias, s. Matthias C.

Corvīnus, Joh. Mich., s. Ravn, H. M.

Corvisart, I. N. [sāhr], f. 1755 i Dricourt i Champagne, fik 1795 det nyoprettede Pro-

fessorat i medicinsk Klinik i Paris, var senere sammen med Barthez Livlæge hos Napoleon I og døde 1821. C., der var lige berømt som Læge og Lærer, har især Betydning i to Henseender, dels ved sine Bestræbelser for at udvikle Medicinen i Bichats Aand paa et anatomisk Grundlag, dels ved sine Bidrag til Uddannelsen af de diagnostiske Hjælpemidler, saaledes navnlig ved Indførelsen af den af Auenbrügger opfundne, men igjen forglemte Percussion.

Cŏrvo, den nordligste og mindste af de Portugal tilhørende azoriske Øer. 1 □ M. med 1,000 J.

Cŏsel, Grevinde, Datter af en dansk Oberst Brockdorf i Holsten, f. 1680, var den af den pragtelskende og forlystelsessyge Kurfyrste af Sachsen og Konge af Polen August II.s Maitresser, der først optraadte i denne Egenskab ved Hoffet, længst holdt sig i hans Gunst, øvede størst Magt over ham og kostede de betydeligste Summer. Hun var gift med den sachsiske Cabinetsminister v. Hoymb, men lod sig skille fra ham, da hun traadte i Forbindelse med Kongen. Denne lod hende bygge et prægtigt Palads i Dresden, som endnu bærer hendes Navn, og Kejseren ophøjede hende til Rigsgrevinde. Efter ganske at have behersket Kongen i 9 Aar blev hun 1716 styrtet ved sin Herskesyge og Skinsyge og ført til Fæstningen Stolpen, hvor hun døde 1765. Efter August II.s Død (1733) tilbød man hende Friheden, men hun vilde ikke forlade sit Fængsel. Hun var en af sin Tids skjønneste og aandrigste Kvinder, og de Børn, hun havde født Kongen, gjorde glimrende Carriere. — **Coselgulden**, en Mønt, som August skal have ladet slaa i Anledning af et Væddemaal med hende.

Cŏseley [li], Fabrikstad i Staffordshire i England, i Nærheden af Wolverhampton. 22,000 J. Uldmanufakturer.

Cosĕnza, Stad i Syditalien, 32 M. s. ø. for Neapel. 13,000 J. Ærkebispesæde; mærkelig Kathedralkirke og smukt Justitspalads. Fajencefabrikation, Handel med Silke, Vin, Hør og Safran. C. er Oldtidens Cosentia. I Nærheden døde Alarik 410. Staden har hyppig lidt af Jordskjælv, saaledes 1638, 1783, 1854 og 1870.

Cŏsĭnus, s. Trigonometri.

Cŏsmas og **Damiānus**, to Brødre fra Arabien, ivrige Missionærer og dygtige Læger i Kilikien, bleve under den diocletianske Forfølgelse halshuggede 303. De æres som Skytshelgene for Læger og Apothekere. Michaelskirken i München gjør Fordring paa at gjemme deres Ben. Mindedag 27 Sept.

Cŏsmas fra Prag, den ældste bøhmiske Historieskriver, f. omtr. 1050, Domherre i Prag, d. 1125, skrev en »Chronicon Bohemorum«, der gaar fra den ældste Tid til hans Dødsaar og er det vigtigste Kildeskrift til Böhmens Historie, navnlig for den Tid, hvori Forfatteren levede.

Cŏsmas Indikoplĕūstes, d. e. Indiefareren, en græsk Kjøbmand fra 6te Aarh., som efter vidtløftige Handelsrejser trak sig tilbage til et ægyptisk Kloster og skrev et geographisk Værk i 12 Bøger, *Χριστιανικὴ τοπογραφία*, hvori han forsøger at forsvare Bibelens Verdenssystem mod det ptolemæiske. Værket indeholder meget æventyrligt, men ogsaa mange vigtige Oplysninger om Oldtidens Handelsforbindelser.

Cŏsmus af Medici, s. Medici.

Cŏsne [kaahn], Stad i det franske Dep. Nièvre ved Loire, 7 M. n. n. v. for Nevers. 5,000 J. Betydelig Industri i Jærn. Marinen har her en storartet Ankersmedje.

Cŏssa, Pietro, italiensk Dramatiker, f. 1830 i Rom, d. 1881 i Livorno. Hans Dramaer fra den romerske Kejsertid »Nerone« og »Messalina« gjorde trods deres Mangel paa Handling stor Lykke ved kraftig Pathos, dygtig Charakterskildring og virkelig historisk Farvegivning. Under stor Fattigdom (han var Lærer ved en Skole i Rom) og liden Anerkjendelse udarbejdede han en lang Række Dramaer, hvoraf maa mærkes »Cola di Rienzi«, »Giuliano Apostata«, »Messalina«, »Cleopatra« o. fl., charakteristiske ved Valget af Historiens berygtede Personligheder som Stof. C.s Retning er beslægtet med Carduccis (s. d. A.).

Cossé, s. Brissac.

Cŏsta, it., (Kjøbmspr.), her; **a cŏsti**, der, hos den, til hvem Brevet er rettet.

Cŏsta, Isaak da, nederlandsk Digter, f. 1798 i Amsterdam af en portugisisk-jødisk Familie, der under Inqvisitionens Forfølgelse var flygtet til Holland, studerede fra 1817 Jura i Leiden. Som Digter hører han til Bilderdijks Skole. Af hans Poesier mærkes: »Prometheus« (1820), 2 Bind »Poëzij« (1821—22), Hymnen »Got met ons« (1826), »Feestliederen« (1828), »Vijf-en-twintig jaren« (1840), »Hagar« (1852), »De slag van Nieupoort« og »De mensch en de dichter«. Efter at have ladet sig døbe 1820, blev han Lærer og Meddirecteur ved den fri skotske Kirkes Seminarium og døde 1863. Han har ogsaa forfattet historiske og theologiske Værker.

Cŏsta, Sir Michele, Componist og fremragende Dirigent, f. 1804 i Neapel, d. 29 Apr. 1884 i Brighton. Hans Opera »Malvina« opførtes 1829 i Neapel og omarbejdet som »Malek Adel« 1837 i Paris uden at behage, hvorimod han 1844 reddede sit Navn som Operacomponist med »Don Carlos«, der vandt meget Bifald i London. Sin første Berømmelse opnaaede han med sin bekjendte kanoniske Sangkvartet »Ecco quel fiero instante«, som var bleven given af de fire Stjærner: Pasta, Malibran, Rubini og Tamburini i Milano, medens C. var Operadirigent der i nogen Tid, før han over Portugal 1835 kom til London. Siden vandt flere af hans Sang- og Kirkecompositioner (især Oratoriet „Elias") Anerkjendelse baade i og uden for England, hvor han stadig levede som højt anset Sanglærer og Dirigent. 1869 blev han Baronet. Han efterlod sig en ret betydelig Formue, som i Hovedsagen skal anvendes til Legater for unge Musikere.

Cŏsta, Paolo, f. 1771 i Ravenna, Professor i Treviso, Bologna og Korfu, ivrig Modstander af den ved Berchet og Manzoni repræsenterede italienske Romantik, Forfatter til Læredigte og raisonnerende Afhandlinger. 1807 udkom hans

»Osservazioni critiche«; hans lille Bog »Dell' elocuzione« brugtes længe i Italiens Skoler. Han udgav Dante (1819 og 1830) med Forklaringer og reviderede med Orioli og Cardinali »Gran dizionario della lingua ital.« (1819—26). Hans aandelige Standpunkt i æsthetiske Sager er det 18de Aarh.s D. 1836.

Cōsta Cabrāl, Ant. Bern. da, portugisisk Statsmand, f. 9 Maj 1803, blev under Dom Pedro først Procureur ved Domstolen i Oporto og siden Dommer i Lissabon. 1835 valgtes C. til Deputeretkammeret, hørte til de yderlige Liberale, men sluttede sig senere til Hoffets Parti og blev 1838 Præfect i Lissabon og 1839 en kort Tid Justitsminister. 1841 blev C. paa ny Minister, fik n. A. en Opstand til Veje i Oporto og gjenoprettede derefter Chartet fra 1826 i Stedet for den mere frisindede Grundlov fra 1822, som var sat i Kraft 1838. Til Løn blev C. Greve af Thomar og 1844 Førsteminister, styrede med stor Strænghed og afskaffede næsten alle Landets Friheder, hvorhos han trykkede det med tunge Skatter og en ødsel Forvaltning. En Opstand i Maj 1846 fjærnede ham fra Regeringen og tvang ham til at gaa til Spanien; men Valgene 1847 bragte ham paa ny til Magten, skjønt han først i Juli 1849 blev Førsteminister. Han søgte at gjenoptage sit tidligere System, men styrtedes i Maj 1851 ved en ny Opstand af Saldanha, der understøttedes af hans egen Broder, Justitsminister Silva C. Han maatte for en Tid flygte til England og spillede senere ingen politisk Rolle, men var 1859—61 Afsending i Brasilien og blev 1862 Formand for den øverste Forvaltningsdomstol.

Cōsta e Sylva, Jozé Mar. da, portugisisk Forfatter, f. 1788, d. 1854, oversatte en Mængde Skuespil og skrev sit dygtige literærhistoriske Værk, rigt paa ukjendte Arbejder af ældre Digtere: »Ensaio biographico critico sobre os melhores poetas portuguezes, desde o principio da monarchia até ao nosso tempo« (1850—54), hvis Fuldendelse afbrødes ved hans Død.

Cōsta Rica, en af de 5 Republiker i Mellemamerika, ligger mellem det caribiske Hav og det store Ocean, mod N. begrænset af Nicaragua, mod S. af Panama ell. Istmo. 940 □ M. med 185,000 I. Fra de lave, usunde Kyststrækninger langs de to Have hæver Landet sig i Plateauer, fra hvilke isolerede Toppe stige op til Højder af 10,000 F. og derover, hvoriblandt Vulkanen Irazu (11,170 F.). Kysterne ere udskaarne i talrige Bugter, af hvilke de betydeligste ere Papagayo-, Nicoya- og Dulcebugten ved det store Ocean og Chiriquilagunen ved det caribiske Hav. Mellem 2,000 og 6,000 F.s Højde er Klimaet særdeles behageligt og sundt. De flade Strækninger ere her dækkede med en frodig Græsvæxt, der mod Ø. afløses af Urskove, mest bestaaende af mægtige Ege. Kaffe, Ris, Majs, Sukkerrør, Cacao og europæiske Frugter trives fortræffelig, og her drives megen Kvægavl. Skjønt Landet har Navn (den rige Kyst) af sin Guldrigdom, er Guldudbyttet dog kun ringe. De vigtigste Udførselsartikler ere Kaffe (c. 230,000 Centn.), Huder, Kautschuk, Tamarinder, Brækrod og Sarsaparilla. Af Jærnbaner var 1880 i Drift en Strækning af 23 Mil. Telegraphlinjerne have en Længde af c. 100 M. Forfatningen er republikansk med en paa 4 Aar valgt Præsident og en Congres med 20 Deputerede. Statsindtægterne angives for 1883—84 til 6 Mill. Kroner, hvoraf omtr. Halvdelen af Brændevins- og Tobaksskat. Budgettet har et Deficit af over 3 Mill. Kroner. Statsgjælden 1880 angaves til 23 Mill. Kroner, hvorimod stod Activer (mest Jærnbaner) for over 40 Mill. Kr. Den staaende Hær tæller 500 Mand, Militsen alle Mænd mellem 18 og 55 Aar. Værdien af Udførselen 1880 udgjorde henimod 14 Mill. Kroner, Indførselen 1 mindre. Den katholske Religion er Statsreligion. Hovedstad San José. — C. hørte under Spaniernes Herredømme til Prov. Guatemala og løsrev sig tillige med det øvrige Mellemamerika 1821. C. stod da længst tilbage af disse Lande, men gjorde snart størst Fremgang, dels som Følge af de hvides afgjorte Overvægt (ligesom i Chile), dels ved den første Præsident Juan Moras gode Styrelse (1824—32), under hvem C. 1829 løsrev sig fra Forbundet med det øvrige Mellemamerika. Vistnok blev C. ikke frit for Omvæltninger og Forfatningsskifter, men de have mest været ublodige. 1839—42 styrede den energiske General Carrillo næsten enevældig og fordrev 1840 Morazan, som vilde samle hele Mellemamerika; dog styrtedes han til sidst af denne, men Morazans Herredømme varede kun kort, og han blev fangen og skudt i Sept. 1842. 21 Jan. 1847 gaves en ny Forfatning, den femte siden 1825, foruden tre, som ikke traadte i Kraft, og 30 Aug. 1848 erklærede C. sig souverænt, d. e. opgav Tanken om en Gjenforening med Nabostaterne. Fra 1 Jan. 1850 styrede den rige Godsejer og Kaffehandler Raphael Mora C. med stor Orden og Dygtighed; han sluttede 1852 Concordat med Paven, hvorved den katholske Kirke blev Statskirke og fik et aarligt Tilskud, men ingen Tiende og ingen Uafhængighed af Statsmagten. Klostre og gejstlige Ordener taales ikke; Trosfriheden hævdes, og der er i Hovedstaden en voxende protestantisk Menighed. Undervisningen fremmes ved mange Skoler, og siden 1853 kræves Færdighed i Læsning og Skrivning som Villkaar for Borgerret. Men efter at Mora i Maj 1859 fjerde Gang var bleven valgt til Præsident, styrtedes han i Aug. s. A. ved et Forbund mellem de liberale og de fremmede, hvis Tal var i Stigen, og mod hvilke han nærede stor Mistro; især var han uvillig mod Englænderne, medens han begunstigede Franskmanden Bellys Plan til en Kanal gjennem Mellemamerika. Mora forvistes tillige med sin Broder og Svoger, der havde været hans fornemste Støtter i Landets Styrelse, og da han i Sept. n. A. vendte tilbage og gjorde Opstand, blev han fangen og skudt af den nye Præsident Montalegre. Efter Moras Fordrivelse gaves 1859 en ny Forfatning, hvorefter der oprettedes to Kamre i Stedet for det tidligere ene Kammer, der valgtes ved almindelig Valgret og middelbare Valg, men under høj Valgbarhedscensus. Denne Forfatning

blev dog omstyrtet af Ximenes, som 1869 gjorde Opstand og blev Dictator, og som 22 Dec. 1871 gav en ny Forfatning, hvorefter Præsidenten skulde vælges paa 4 Aar og Lovgivningsmagten øves af en Congres paa 21 Medlemmer. Men 1877 gjorde Vicepræsidenten Guardia Statscoup, suspenderede Forfatningen og styrede egenraadig. Siden 1882 er Fernandez Præsident.

Costanzo, Aurelio, italiensk Lyriker, f. 1843, bekjendt ved sine »Nuovi versi« (med Fortale af Manzoni), hvoraf især Digtet »Una Anima« gjorde Opsigt. Saa vel i Lyriken som i hans Drama »Berengario II« hersker en melancholsk-pessimistisk Stemning.

Coste, Jean Vict. [kost], f. 1807, d. 1873, fransk Zoolog, bekjendt ved sine Arbejder over Udviklingshistorien og ved sin Virksomhed for Fiskeavlens Fremme. I Forening med Milne-Edwards fik han den franske Regering til at anlægge en stor Fiskeudklækningsanstalt i Hüningen i Elsaß, og som Generalinspecteur over Hav- og Ferskvandsfiskeriet arbejdede han ivrig for Østersavlens Opkomst. Af hans Skrifter anføres: »Recherches sur la génération des mammifères et de la formation des embryons« (udg. i Forening med Delpech 1834), »Cours d'embryogénie comparée« (1837), »Histoire générale et particulière du développement des corps organisés« (1847—59), »Instructions pratiques sur la pisciculture« (1853) og »Voyage d'exploration sur le litoral de la France et de l'Italie« (1855).

Coster, Laurens Janszoon, er i Holland bleven anset for den rette Opfinder af Bogtrykkerkunsten. Efter et Sagn, som dog først fortælles af Junius i hans »Batavia« 1588, skal han have været Degn (»Æditūus Custosve«) i Harlem og allerede 1440 til sin Fornøjelse og for at undervise sine Børnebørn have udskaaret Bogstaver omvendt af Bøgebark og aftrykt dem i Linjer paa Papir. Senere, efter Opfindelsen af et Slags sejt Blæk, udskar han, hedder det, hele Tavler med Figurer og Skrift og trykte saaledes det hollandske »Speculum salutis« (Frelsens Spejl). Fra Træformerne gik han over til Brugen af Bly og antog Medhjælpere, som edelig forpligtedes til at bevare Hemmeligheden; men en af disse, Johannes, brød sin Ed og rejste med de stjaalne Letre og Redskaber til Mainz, hvor han udgav Opfindelsen for sin. Hollandske Lærde have søgt at godtgjøre Paalideligheden af dette Sagn, men ere blevne imødegaaede af tyske Forfattere, og efter de nyeste Undersøgelser af Hollænderen Van der Linde (»De Harlem'sche Costerlegenders«, Haag 1870) maa Sagnet anses for aldeles uholdbart.

Coster, Sam., hollandsk Dramatiker, f. før 1590, d. efter 1648 i Amsterdam, hvor han var Læge. I sine Dramaer søgte han at modvirke den rhetorisk-opskruede Stil, stiftede 1617 det dramatiske »Nederduitsche Academie«, skrev bl. a. Lystspillene »Spel van Tiisken van der Schilden« (1613), »Spel van de Rycke-Man« (1615) og nogle Sørgespil.

Costětti, Giuseppe, italiensk Lystspildigter, f. 1834 i Bologna, traadte 1859 ind i Udenrigsministeriet, vandt Bifald ved sine Lystspil »Il figlio di famiglia« (1869) og »I dissoluti gelosi« (1870). Fra 1879 er Farcen »Un terribile quarto d'ora«. Af hans raisonerende Arbejder mærkes: »Confessioni d'un autore drammatico« (1873) og »Figurine della scena« (1879).

Costume, fr. [stȳme], af it. costume, Sædvane, Skik, bruges overhovedet om et Lands eller en Tidsalders Sæder og Skikke, men fornemmelig om Maaden at klæde sig paa og betegner oftest selve Klædedragten, især den, der bruges ved Forklædning paa Carnevaler og Maskerader, samt de paa Theatret anvendte Dragter. Paa det græske og romerske Theater brugte de spillende Personer Dragter, der paa den Tid vare i Brug, og søgte kun at anskueliggjøre det overnaturlige, f. Ex. Eumenider, Furier osv., ved phantastiske Former og Farver af C. Med den dramatiske Kunsts Opvaagnen i Middelalderen blev det phantastiske C. indført, som i sin brogede Sammensætning hverken kunde henføres til nogen Tidsalder eller noget Folk (herfra de italienske og gamle franske Maskers brogede C. af Arlecchino, Pulcinello, Gros Guillaume, Gauthier Garguille osv.). I Mysterierne og Moraliteterne lagde man især Vind paa at give C. allegorisk Betydning. Det varede længe inden C. blev erkjendt for at være et virksomt og nødvendigt Understøttelsesmiddel ved den theatralske Fremstilling. Molière gjorde vel noget for at bringe Sandhed deri, og man begyndte at betegne fremmede Folkeslag og Fortiden ved enkelte Klædningsstykker, men Skuespillerne vare saa indtagne af deres phantastiske Udmajelser, at de ikke lod sig bevæge til at vise sig i gjennemgaaende rigtige Dragter. Garrick spillede Hamlet og Macbeth i galloneret sort Fløjelsdragt; Xerxes og Cæsar gik med pudret Allongeparyk, Knæbuxer, svikkede Silkestrømper og store Spænder i pailletterede Sko. Det første Skridt til Indførelsen af et rigtigt C. skete paa det franske Theater derved, at den berømte Mlle. Favart vovede som Landsbypige at ombytte det for Faget sædvanlige Atlaskesskjørt til hvide Handsker og optaarnet Frisur med en virkelig Bondedragt. I Fortidens og fremmede Landes C. var det først Talma, der indførte det rigtige, dog med saa yderliggaaende Conseqvens, at han som Brutus viste sig med nøgne Arme og Laar. Til paa de tyske Theatre at bringe Sandhed og Charakter ind i den nyere Tids borgerlige C. bidrog Schröder og Iffland betydelig; men i Behandlingen af det historiske C. viste man fremdeles stor Ukyndighed og Skjødesløshed, indtil Grev Brühl, fra 1815 Generalintendant ved det kgl. Skuespil i Berlin, sørgede for dets Correcthed med saa god scenisk Virkning, at han fik kraftig reformatorisk Indflydelse paa alle store Theatre. Paa Scenen maa for Resten C.s poetiske Correcthed gaa fremfor den geographisk-historiske (prosaiske): C. skal samstemme med de plastiske Skikkelser, som Digtningen fremkalder for Læserens Phantasi; og de enkelte Personers C. maa være i Overensstemmelse indbyrdes saa vel som med Digtningen. **Costumier**, fr. [stymie], kaldes ved det kongel. danske Theater den Kunstner, der udkaster de colorerede Tegninger til Dragterne.

Costumebal, Selskab, hvor Deltagerne møde i Dragter fra forskjellige Tider og Lande, men uden Maske.

Côte d'Or [kaaht daahr], 1) et til Cevennerne hørende Højdeparti i Frankrig, der fra Egnen v. for Dijon strækker sig mod S. gjennem Dep. Côte d'Or og Saône-Loire; dets højeste Punkter naa ikke 2,000 F. — 2) Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Aube, Øvre-Marne, Øvre-Saône, Jura, Saône-Loire, Nièvre og Yonne. 159 □ M. med 383,000 J. (1881). Højdepartiet C. med dets Forgreninger mod N. deler Departementet i to Dele, af hvilke den vestlige hører til Seines og Loires Flodgebeter, den østlige til Saônes. Seine udspringer i Dep., og Saône gjennemløber dets sydøstlige Del. Bourgognekanalen, der forbinder Seine med Rhône, gjennemskærer Depart. Den sydøstlige Del af C. hører til Saônesletten; Resten er Bjærgland af ringe Højde. Korn- og Vinavl, navnlig den sidste, er Befolkningens Hovederhverv. Vinavlen drives især paa Côte d'Or-højderne og frembringer fine røde Bourgognevine og megen Champagne. Skovarealet er betydeligt; men Skovene ere stærkt medtagne; de ere rige paa Trøfler og Champignoner. Af Mineralprodukter findes Jærn, Stenkul og en Mængde Stenarter. Saa vel kolde som varme Mineralkilder ere hyppige. Industrien staar paa et højt Trin, navnlig de Retninger, der knytte sig til Vinavlen og Jærnets Udsmæltning og Forarbejdelse; desuden findes her Fabriker for Fajence, Papir, Klæde, Læder m. m. Hovedstad Dijon.

Côtelette, fr. [lètt], Ret, bestaaende af et stegt Stykke Kalve-, Lamme- eller Svinekam, ved hvilket man lader et Ribben blive siddende.

Cotentin [tangtäng], en Halvø, der i det nordvestlige Frankrig strækker sig ud i Kanalen og udgjør største Delen af Dep. La Manche.

Coteri, sluttet Selskab, navnlig med partisk Tendens for de indviede og mod udenforstaaende; sml. **Clique.**

Côte Saint André, La [kaaht sængt angdrē], Stad i det franske Dep. Isère, 4 M. ø. f. s. for Vienne. 3,000 J. Destillation af fine Liqueurer.

Cotes, Roger [kohts], eng. Mathematiker, f. 1682, fra 1706 Professor i Astronomi og Experimentalphysik i Cambridge, d. 1716. Foruden mange Afhandl. i »Philos. transact.« har han strevet »Harmonia mensurarum« (udg. efter hans Død, Cambr. 1722), der ved Siden af at give vigtige Bidrag til Integralregningen indeholder en Sætning, som spiller en betydelig Rolle i den nyere Geometri, i Theorien af Poler og Polarer.

Côtes du Nord [kaaht dy naahr], et Departement i det nordvestlige Frankrig, omgivet af Kanalen og Dep. Finistère, Morbihan og Ille-Vilaine. 125 □ M. med 628,000 J. (1881). C. er et Bjærgland af ringe Højde og gjennemstaaret af talrige Smaafloder. Kysterne ere i Regelen høje og stejle med foranliggende Skjærgaard og danne talrige Smaabugter. Klimaet er fugtigt og meget foranderligt. Der dyrkes Hvede, Byg, Rug og Havre, samt megen Hamp. Æbletræer haves i stor Mængde, og Frugten benyttes til Most. Industrien er betydelig, navnlig i Hør, Hamp og Jærn; langs Kysterne drives udstrakt Fiskeri, og ikke faa Fartøjer deltage i Newfoundlandsfiskeriet. Hovedstad Saint Brieuc.

Cotillon, fr. [tijong], egtl. Underskjørt, oprindel. en fransk Runddans, men nu en Selskabsdans, der er sammensat af forskjellige Danse, saasom Vals, Polka osv., og udsmykket med mangehaande Figurer og Toure. Den er saa at sige Ballets Culminationspunkt og danses i Almindel. mod Slutningen deraf.

Cotin, Charl. [täng], f. 1604, Abbé, siden Aumônier hos Ludvig XIV, Medlem af Akademiet, Forfatter til Arbejder i Poesi og Prosa, om hvis Charakter hans Caricatur, Poeten Trissotin i Molières »Les femmes savantes«, giver en Forestilling. Det mest bekjendte er »Oeuvres galantes« (1665). Boileau har haft ham under satirisk Behandling. D. 1682.

Cotopaxi [pāhhi], en mægtig, c. 19,000 F. høj og næsten altid virksom, snedækket Vulkan i de ecuadorske Andes i Sydamerika, 7 M. s. for Quito.

Cotrōne, Stad i Syditalien, 20 M. s. til v. for Taranto, ved det joniske Hav. 10,000 J. Bispesæde. Handel med Lakrits, Olje og Honning. C. er anlagt over 700 Aar før vor Tidsregning af græske Kolonister og hed da Kroton, senere Crotona. Pythagoras opholdt sig her.

Cōtta, Heinr., fortjent Forstmand, f. 30 Oct. 1763 i Zillbach i det Eisenachske, hvor han 1795 oprettede en privat Forstlæreanstalt. 1811 blev han som Forstraad og Directeur for Skovreguleringsvæsenet kaldet til Sachsen, hvorhen han ogsaa flyttede sin Læreanstalt, der 1816 ombannedes til det kongelige Forstakademi i Tharand. C. blev sammes Directeur og tillige udnævnt til Overforstraad. Han døde 25 Oct. 1844. C. hører til de betydeligste forstvidenskabelige Skribenter; bl. a. har han skrevet „Naturbeobachtungen über die Bewegung und Function des Saftes in den Gewächsen“ (Weim. 1806), „Waldbau“ (1817, 9de Opl. 1865, oversat paa Dansk), „Entwurf einer Waldwerthberechnung“ (1818, 4de Opl. 1849), „Anweisung zur Forsteinrichtung“ (1820), „Grundriß der Forstwissenschaft (1832, 6te Opl. 1872), „Hülfstafeln zur Berechnung der Hölzer“ (15de Opl. 1878). — Hans Søn, **Bernhard C.,** f. 1808, d. 1879, blev 1842 ansat ved Bjærgakademiet i Freiberg som Professor i Geognosi. Han har især beskæftiget sig med Undersøgelsen af de geognostiske Forhold i Kongeriget Sachsen og Thüringen, og foruden Lærebøger har han udgivet „Briefe über Humboldts Kosmos“ (1848—51), „Deutschlands Boden“ (1854 og 58), „Gangstudien“ (1847—62) og „Die Lehre von den Erzlagerstätten“ (1859—61). Det vigtigste af hans Arbejder er dog „Geologie der Gegenwart“, der udkom i flere Oplag (1866—78).

Cōtta, Joh. Friedr., tysk Boghandler, f. 27 Apr. 1764, overtog 1787 en Boghandel i Tübingen, der siden 1659 var bleven drevet af hans Slægt, og gav Forretningen en betydelig Udvidelse, samt flyttede den 1811 til Stuttgart. De fleste tyske Klassikeres Værker, fornemmelig Schillers og Goethes, bleve oprindelig forlagte af C.; ogsaa grundlagde han 1798

„Allgem. Zeit.“ C. fik 1811 sin Adelsret som Friherre godkjendt, blev 1815 Medlem af den württembergske Landdag og var siden 1824 Viceformand i andet Kammer; han gav Stødet til Bayerns og Württembergs Indtrædelse i den tydske Toldforening. D. 29 Dec. 1832. — Hans Søn, **Georg v. C.**, f. 1796, d. 1863, tilkjøbte sig flere andre tydske Boghandleres Forlag og gjorde C.s Boghandel til en af de største i Verden.

Cottage, eng. [kŏttædsch], Hytte, lille Hus. **Cottagesystem** kaldes et Lønningssystem, hvorefter Arbejdsherren forsyner Arbejderen med Bolig som Del af hans Løn. Systemet sigter til Dels netop til at sikre Arbejderne bedre Boliger end de ellers vilde kunne faa, og Navnet antyder særlig, at der stræbes efter at skaffe Arbejderne, ogsaa i Fabrikbyer, selvstændige Smaahuse (cottages); stundum er det dog blevet misbrugt til at nødsage Arbejderne til at søge Bolig i store Caserner, som Fabrikherrerne have opført paa Speculation.

Cottin, Soph. [tăng], fransk Forfatterinde, f. 1773, d. 1807, hvis Romaner (den mest bekjendte er »Élisabeth ou les exilés de Sibérie«) vare meget yndede; Digteren Michaud interesserede sig især for dem. Mad. C. var en elskværdig Natur, som naivt skjændte paa Kvinder, der gav sig af med Literaturen.

Cotton, Sir Robert Bruce [kottn], bekjendt engelsk literær Antiqvar, f. 1570, d. 1631. Hans store, værdifulde Bogsamling, der yderligere forøgedes af Sønnen og Sønnesønnen, blev 1731 overdraget til British Museum.

Coucy, Renaud de [kusi], Ridder og Digter, fulgte med paa et (uvist hvilket) Korstog, hvor han skal være falden mod Saracenerne. Han levede endnu i Slutningen af 12te Aarh. Et Sagn, der fortælles om flere, tillægges i Almindelighed ham. Da han var ved at dø, paalagde han sin Væbner at bringe hans Hjærte til hans Elskede, »la dame de Fayel«; men hendes Mand fik det i sin Magt og lod det tillave til Spise for Damen, hvorefter hun svor aldrig at ville spise mere og døde af Sult. C. og hans Dame bleve Symboler for ulykkelig Elskov og Gjenstand for flere poetiske Behandlinger. C.s »Chansons« ere udgivne af F. Michel (1830).

Couder, Louis Ch. Aug. [kudē], fransk Historiemaler, f. 1790, d. 1873, oprindelig Elev af David, senere af Regnault, har især gjort sig bekjendt ved sine Fremstillinger af Frankrigs Historie, saaledes Slaget ved Lawfeld, »Les etats généraux«, „Eden i Boldhuset“ o. fl. i Galleriet i Versailles.

Coudrin, Pierre [kudrăng], s. **Picpusforeningen**.

Couillet [kuijē], s. **Charleroi**.

Coulage, fr. [kulāsch], Tab paa flydende Varer ved Lækning.

Coulant [kulānt], let, flydende, navnlig om Tale af fremmede Sprog; i Kjøbmandssproget: god Betaler.

Couleur, fr. [kulöhr], Farve; et Dagblads, et politisk Skrifts Charakter og Retning; couleur de rose [dø rohs], rosenfarvet; tilfreds, fornøjet. **Couleurt** [løhrt], som har en eller anden Farve, modsat sort eller hvid; de af de hvide og Negrene opstaaede Blandingsracer.

Coulisse [ku], af fr. couler, løbe, bet. en Slidse ell. Rende, hvori et Skod, Vindue ell. desl. kan skydes frem ell. tilbage, eller ogsaa en Maskindel, som indeholder en saadan, ret ell. krumlinjet Slidse ell. Rende. For at styre et Maskinorgan under en retlinjet Bevægelse frem og tilbage bruges saaledes ofte at udarbejde det ene Stykke, f. Ex. det bevægelige, prismatisk og at forsyne det andet, ubevægelige, med underskaarne Stykker (C.), som kunne stilles og befæstes i den rette Afstand. I Theatersproget er C. Scenens Sidedecoration. Da man i Slutn. af det 14de Aarh. begyndte at bygge Theatre, dannede man denne af Forhæng, hvoraf vi endnu have Spor i den Fremstillingen meget skadende Vedtægt at male Draperi paa første C.; kun paa Bagtæppet saas en svag Antydning af, hvad Scenen skulde forestille. Allerede 1532 opfandt imidlertid Bygmester Serlio i Vicenza C. for paa dem at anbringe Lys til Scenens bedre Belysning. Desuagtet bestod endnu 1600 Scenen i de londonske Theatre The red bull og The globe, hvor Shakspeares Stykker opførtes, kun af en stor Forhøjning, som paa de tre Sider laa aaben og omgivet med Tilskuerpladse, medens den fjerde dannede Baggrunden, i hvilken hele Decorationsbetegnelsen stete ved, at der paa et der opstillet og med et Forhæng tillukket Telt, hvorfra de spillende traadte frem, udhængtes en Tavle, der i en kort Paaskrift — som „Kongens Slot“, „Skov“, „Fængsel“ osv. — opgav Stedet, paa hvilket Tilskuerne maatte tænke sig, at Handlingen for Øjeblikket foregik. 1657 indførte den som Theaterbygmester og Decorationsmaler berømte Fernando Bibiena Coulisserækker, som malede perspectivisk gav et virkeligt Billede af Stedet for Handlingen, og adskilte derhos Scenen fra Tilskuerpladsen ved et Fortæppe, hvilke Forbedringer saa væsentlig understøttede Illusionen, at de hurtig fandt Efterligning og bleve Norm for al følgende Sceneconstruction. C. ere Rammer af Træ, hvori der er spændt Lærred, paa hvilket er malet et Parti af den fremstillede Decoration; de danne Scenens to Sider, medens Bagtæppet danner den tredje, og maa saa vel males som opstilles perspectivisk. Med indbyrdes Afstande, der for at hindre Indkig fra Tilskuerrummets Sidepladse maa afpasses efter C.s Bredde, opstilles de paa begge Sider af Prosceniet op imod Baggrunden i saa stort Antal, som Scenens Dybde fordrer. De have samme Højde som Scenen og ere fastgjorte til stærke Opstandere (**Coulissevogne**), der gaa igjennem Scenens Gulv ned i Maskinkjælderen, hvor de ved Maskineriet kunne bringes til at løbe frem og tilbage i deres Aabninger eller Kanaler i Gulvet og saaledes gjøre Scenen smallere eller bredere samt tjene til Decorationsforandring. Den Del af Coulissevognen, som staar oven over Scenens Gulv og er Stativ for den egentlige C., er med den Side, der vender fra Tilskuerne, tillige Stativ for de bag C. anbragte Lamper og til disses Betjening forsynet med en Stige. I Theatersproget bruges Udtrykket „i C.“ om det Rum, som er imellem C. **Coulissedør** (**Coulissevindue**), en Dør (Vindue), som i Stedet

for at dreje sig om Hængsler bevæger sig paa Ruller, der løbe i False for neden og for oven. Den aabnes ved at skydes til Siden ind i Væggen. **Coulissehjul**, Vandhjul (Sidehjul), paa hvilke Vandet ledes ind mellem Ledevægge (C.) for at faa den rigtige Indløbsretning. **Coulissehugst** kaldes i Forstvidenskaben en Hugningsmaade, som undertiden anvendes, hvor Skoven bestaar af Træarter med let Frø, der kunne spredes af Vinden. Den udføres paa følgende Maade. Hele Strækningen, som skal afdrives, deles i smalle Strimler; paa hver anden af disse borttages Træerne, paa hver anden lader man dem blive staaende. Fra de staaende Træer vil Vinden føre Frøet ind over de ryddede Strimler, der saaledes uden Ulejlighed blive besaaede. Saa snart dette er sket og de unge Planter begynde at vise sig, borttages de staaende Skovstrimler (Coulisserne), og de derved fremkomne aabne Steder tilcultiveres igjen ved Haandsaaning ell. hyppigere ved Plantning. **Coulissestyring** bruges ved Dampmaskiner, hvis Axel skal kunne dreje rundt i begge Retninger, f. Ex. Skibsmaskiner og Locomotiver, til at forandre Gliderens Bevægelse i Overensstemmelse hermed. Ved Stephensons Coulissestyring er der saaledes paa Axlen to excentriske Skiver, hvis Stænger gribe fat i hver sin Ende af Coulissen, et bueformet Stykke med en Slidse; i denne glider en Klods, hvormed Gliderstangen er forbunden. Efter som da Coulissen ved en Vægtstangsforbindelse føres hen i den ene eller den anden af de Yderstillinger, den kan indtage, virker den ene eller den anden af de excentriske Skiver paa Glideren og tilvejebringer derved Omdrejning i den ene ell. den anden Retning. **Coulissiers**, fr. [kulissiē], kaldes i Børssproget, navnlig i Frankrig, de ikke autoriserede Vexelmæglere, som dels for egen, dels for andres Regning foretage Speculationer i Statspapirer og Aktier.

Coulmiers [kulmiē], Landsby i det franske Dep. Loire, 3 M. v. for Orléans, bekjendt af Slaget 9 Nov. 1870, hvori Franskmændene under Aurelle de Paladines overvandt det 1ste bayerske Hærcorps under von der Tann.

Couloir, fr. [kuloāhr], smal Gang mellem Værelser, bag Theaterloger o. lign.

Coulomb, Charles Augustin de [kulōng], berømt fransk Physiker, f. 1736 i Angoulême. Efter at have tilendebragt sine Studier i Paris indtraadte han i Ingenieurcorpset og opholdt sig flere Aar paa Martinique, hvor han byggede Fortet Bourbon, men led meget af Dens usunde Klima. Da han kom tilbage til Paris, luttede han sig til de berømteste Naturforskere, vis Opmærksomhed han 1776 havde vakt ved n Afhandling om Hvælvingernes Theori. 779 blev han sendt til Rochefort, hvor han rfattede sin »Théorie des machines simples«, er erhvervede ham den af Akademiet udsatte ræmie fordoblet. Snart efter blev han sendt l Bretagne som Overingenieur; derefter blev ın Intendant over Frankrigs Vandbygninger. a Revolutionen brød ud, var han Oberstentenant i Ingenieurcorpset, men nedlagde Embede og trak sig tilbage til Privatlivet. Han var allerede 1781 bleven optaget som Medlem af Akademiet efter at have skrevet forskjellige Afhandlinger om Gnidningsmodstanden (1780) og om Magnetisme og Elektricitet, af hvilke flere vandt Akademiets Pris. Ved at undersøge en Metaltraads Spændighedsforhold kom han paa den Tanke, at undersøge Forholdene ved Snoningen af en saadan, og fandt, at den Kraft, som behøves for at frembringe en vis Snoning, stod i Forhold til den Vinkel, Traaden var snoet. Heri fandt han et Middel til at maale meget smaa Kræfter og construerede det Instrument, som siden har baaret Navnet **C.s Snovægt**. Han anvendte den til at undersøge Lovene for de de elektriske og magnetiske Tiltrækninger og Frastødninger og til at maale Elektriciteten, navnlig for at udfinde, hvorledes den er fordelt paa Legemernes Overflader, og kom til Resultater, der paa det nøjagtigste stemme overens med dem, Poisson senere ved dybtgaaende mathematiske Undersøgelser har fundet at være nødvendige Følger af Loven for disse Kræfters Virkning i Afstand. Saa snart l'Institut de France blev oprettet, blev C. Medlem deraf og snart efter en af Generalinspecteurerne for den offentlige Undervisning; han døde 23 Aug. 1806.

Coulommiers [kulommiē], Stad i det franske Dep. Seine-Marne, 7 M. ø. for Paris. 5,000 I. Oprindelig en romersk Lejr. Kejser Alexander I af Rusland opholdt sig her 1814.

Council-Bluffs [kōūnsil], Stad i Staten Iowa i Nordamerika, 24 M. v. til s. for Des Moines, ved Floden Missouri, lige over for Omaha i Nebraska. 18,000 I. Livlig Handel og Flodskibsfart. Staden ligger ved Jærnbanen mellem Chicago og San Francisco.

Counsel [kōūn], forkortet for counsellor (Raad, Raadgiver), en almindel. Benævnelse i England for de Advocater, der have Tilladelse til personlig at optræde for Retten under Sagernes mundtlige Behandling (navnlig barristers og sergeants at law). **Queens-c.** (Dronningens Raad) er derimod en Titel, som kun meddeles udmærkede Advocater af første Klasse (»sergeants at law«), og som giver den dermed benaadede Forrang for hans Standsfæller samt Ret til at bære Silketalar.

County [kōūnti], i England ogsaa **Shire**, en Landskabsinddeling i Storbritannien og Irland og derfra koloniserede Dele af Nordamerika og Australien.

Coup, fr. [kupp], Slag, Stød, Greb, Træk, Binding (gjøre et godt C.); **Statscoup**, fr. coup d'état [ku dæta], pludselig eller voldsom Regeringshandling; **Theatercoup**, fr. coup de théâtre [ku dø], uventet, overraskende Handling i et Skuespil; **c. de main** [ku dø mæng], uventet Overfald, Overrumpling; **c. de grâce** [dø grahs], Naadestød.

Coupé, fr. [kupē], et Slags Dansetrin; forreste, mindre Afdeling af en Diligence; Afdeling af en Jærnbanevogn.

Coupēre [ku], skære, afskære; tage af (i Kortspil). **Couperet** siges en Egn at være, naar den er gjennemskaaret af Vandløb, Mosedrag, Hegn eller lignende Gjenstande, der i væsentlig Grad hindre Troppers Bevægelse i Terrainet. **Cou-**

vering, en Dæmning, der føres tværs over en Flodarm, enten for at bringe den til jævnt at tilsande, eller for at regulere dens Bund, eller endelig for umiddelbart at spærre den. I de to første Tilfælde hæver C. sig kun nogle faa Fod over Flodbunden, men er dog derved i Stand til at holde de tunge Stoffer, som Floden medfører, tilbage og bidrager saaledes til at forhøje Bunden. Hvis en fuldstændig Tilsanding paa denne Maade skal fremkaldes, bygges C. fra Tid til anden højere og højere. Er derimod dens Hensigt pludselig at lukke Flodarmen, gjøres den strax fra Begyndelsen af noget højere end Lavvandet, men dog lavere end Højvandet, da ellers Tilførselen af Tilsandingsmaterialet vil hindres og Terrainet ved Siderne, der sjælden er meget højt, desuden udsættes for Oversvømmelse. Den opføres af Sten, Fastiner, Sænkstykker o. desl. og lægges enten vinkelret paa Kysten eller skraat opad imod Strømmen (inclinant).

Couperin [kup'ræng], berømt fransk Musikerfamilie, hvoraf forskjellige Medlemmer vandt Navn i Tiden fra 1630 til 1815. Den mest fremragende er **François C.**, som kaldtes den store, f. 1668, d. 1733, Organist ved St. Gervais, Kammermusicus og Hof-Claverspiller. Han componerede Kirkemusik og mange Claverstykker, som bleve højt vurderede af S. Bach, og var den første, som ledsagede sine stukne Claverværker med Forklaring om Maaden, hvorpaa de skulde spilles og om den nylig begyndte Brug af Tommelfingeren.

Couplet, fr. [kuplẽtt], af lat. copula, Baand, kaldes hver enkelt paa samme Melodi gaaende Strophe eller Vers af en af flere saadanne bestaaende Sang af munter, komisk eller epigrammatisk Charakter, især i en Vaudeville eller komisk Opera. C. kaldtes ogsaa tidligere visse melodiske Udsmykninger eller Forandringer i Hovedmelodien.

Coupon, fr. [kupõng], Renteanvisning, trykte Beviser, som følge med Statspapirer eller Aktiebreve, trykte paa et særskilt Ark eller Halvark, hvorfra de let kunne afklippes, og imod hvis Aflevering Besidderen erholder den ham til den paagjældende Termin tilkommende Rente eller Dividende udbetalt. Først eller nederst paa Arket trykkes den saakaldte Talon, en Anvisning paa et nyt Couponsark, naar det første er forbrugt forinden Obligationen er indfriet eller Aktieselskabet opløst.

Cour [kuhr] (af lat. cohors, egtl. Gaard) er i Frankrig Benævnelsen paa de højere Domstole, især dem, der paadømme Straffesager og Appelsager, i Modsætning til tribunal, Betegnelsen for Politiretterne og de civile Domstole i første Instans; c. d'appel er Appeldomstolen over Tribunalerne og c. de cassation den højeste Domstol, som er bestemt til at sikre en ensformig Retsudøvelse i hele Landet og til dette Øjemed har at paadømme Andragender om Cassation af Domme, afsagte saa vel af »cours« som »tribunaux«. C. d'assises, den Ret, der dømmer i Straffesager, hvor en Jury afgjør Spørgsmaalet om Beviset, medens de fast ansatte Dommere derpaa bringe Loven til Anvendelse. La haute-c. de justice er oprettet 1848 for at paadømme Forbrydelser, rettede mod Statens Sikkerhed. Foruden tribunal og c. kan nævnes conseil de guerre, Krigsret. C. bet. ogsaa Hof, Forsamlinger ved Hoffet for at gjøre sin Opvartning. Gjøre C. ell. cours [kure] til en Dame, stræbe at vinde hendes Gunst. C. d'amour [damuhr], s. Kjærlighedsretter.

Cour, Janus A. B. la [kuhr], dansk Maler, f. 7 Sept. 1837 ved Ringkjøbing, uddannede sig ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og under Paavirkning af P. C. Skovgaard til en dygtig og stemningsfuld Landskabsmaler. Han var 1865—67 udenlands med Akademiets Rejseunderstøttelse og blev 1872 dets Medlem. Aaret før havde han faaet Udstillingsmedaillen for „En Aften ved Remisøen". — En Halvsøster, **Poul la C.**, f. 13 Apr. 1846, tog Magisterconferens i Physik 1869, var 1872—76 Underbestyrer ved det meteorologiske Institut i Kbhvn. og blev 1878 Lærer ved Askov Folkehøjskole. Af Vid. Selskab fik han 1872 Sølvmedaille for en meteorol. Afhdl. og 1875 Guldmedaille for en Afhdl. om Telegraphi med elektriske Tonestrømme, Phonotelegraphi. 1876 opfandt han Tonehjulet (s. d. A.). Han har udarbejdet d. kgl. Landhusholdningsselskabs meteorol. Beretning for 1861—70 og bearbejdet den af Vid. Selskab udgivne meteorol. Dagbog, ført af Tyge Brahe paa Hveen 1582—97.

Courage, fr. [kurāsche], Mod.

Courānt [ku], egtl. løbende, brugelig, gangbar. **Courantmønt** kaldes de i Overensstemmelse med Møntfoden prægede Hovedmønter, i Modsætning til Skillemønt; **grov Courant** kaldes de store Stykker i Møntfoden, f. Ex. Specier o. desl. I Hamborg stod indtil 1873 C., hvormed man i det daglige regnede og som var den virkelige Betalingsmønt (1 Mark C. = $51\frac{1}{2}$ Sk. dansk), i Modsætn. til Regningsmønten „Banco" (1 Mark B. = 64 Sk. dansk), hvorefter Kjøbmændene regnede. **Dansk C.** kaldes den 1695 her i Landet indførte Møntfod, hvorefter der i Overensstemmelse med den hamborgske Møntfod udmøntedes $11\frac{1}{3}$ Rd. af 1 Mark f. S. 1813 afløstes denne Møntfod af Rigsbankmønten, der var den samme som den senere saakaldte, indtil 1875 gjældende, Rigsmønt.

Courantbank, s. Bank.

Courbet, Gustave [kurbā], fransk Maler, f. 1819 i Ornans, er en af den franske Skoles mest udprægede Naturalister, saa at intet Emne stræmmer ham; tværtimod søger han tit lidet tiltalende Motiver for sin kraftige og energiske Pensel. Heldigst er han som Dyremaler. I Marts 1871 sluttede han sig til „Communen"'s Opstand og vandt en herostratisk Berømmelse ved at foreslaa og iværksætte Vendôme-Søjlens Nedrivning. Han blev senere dømt til 6 Maaneders Fængsel og til at lade den gjenrejse paa egen Bekostning, men gik i Landflygtighed til Schweiz, hvor han døde 31 Dec. 1877.

Courbevoie [kuhrb'voāh], en Commune i det franske Dep. Seine ved venstre Bred af Seine, v. for Paris, lige over for Neuilly. 15,000 J. Livlig Industri. Prægtige Landsteder. Communardkampe 1871.

Courbière, Guill. René, Baron de l'Homme de [kurbiæhr], preussisk Feltmarschal, f. 1733

i Groningen, traadte 1757 som Ingenieur-capitain fra hollandsk over i preussisk Tjeneste, avancerede til General i Infanteriet og blev 1798 Gouverneur i Graudenz. Hans Berømmelse skriver sig navnlig fra hans tapre Forsvar af denne Fæstning mod de franske i Krigen 1807, hvorpaa han efter Freden i Tilsit blev Gouverneur i Vestpreussen og døde 23 Juli 1811.

Courcelle-Seneuil, J. G. [kurßell sönöi], fransk Økonom, f. 1813, oprindelig Handlende, 1848 Domainedirecteur i Finansministeriet, senere Prof. i Nationaløkonomi i Santiago i Chile, har skrevet et stort Antal økonomiske og finansielle Afhandlinger og udgivet flere større Værker, blandt hvilke især »Traité théorique et pratique d'écon. pol.« (1858, 2 Bd., 2den Udg. 1867) fortjener Opmærksomhed.

Courcelles [kursell], 1) Stad i den belgiske Prov. Hainaut, 1¼ M. n. v. for Charleroi. 11,000 J. Kul- og Jærnværker. 2) Landsby i det tyske Rigsland Lothringen!, 2 M. s. ø. for Metz, bekjendt af den haardnakkede Kamp 14 Aug. 1870 mellem Franskmændene og Tyskerne, hvorved Franskmændene under Bazaine standsedes i Tilbagetoget fra Metz.

Courer [kurēr], Ilbud, som affendes, navnlig af Regeringen eller Personer af høj Rang, med en Efterretning, med hvilken det haster.

Courier de Méré, Paul Louis [kurie dø merē], Hellenist og politisk Forfatter, f. 1772 i Paris. Han ofrede sig med Forkjærlighed til Studiet af det græske Sprog og tog Krigstjeneste 1792, fra hvilken han atter traadte tilbage 1809, efter med Udmærkelse at have deltaget i flere Felttog. Efter at han 1809—12 havde fortsat sine philologiske Studier i Italien og derpaa levet paa et Landgods ved Tours, faldt han som Offer for et Snigmord i Nærheden af sin Bolig 10 Apr. 1825. Blandt hans philologiske Arbejder fortjene at nævnes hans Textudgave og hans Oversættelser af Longus; fremdeles hans Oversættelse af Heliodors „Æthiopica" og hans Udgave af Lucians „Lucius". En betydelig Indflydelse paa sin Tid udøvede C. ved politiske Flyveskrifter, i hvilke han ofte temmelig ensidig kæmpede for Middelstanden mod Adelen og den katholske Gejstlighed, og om udmærke sig ved Stilens Renhed og Correcthed; de ere samlede i »Mémoires, correspondance et opuscules inédits«.

Courmayeur [majör], ital. **Cormaggiore** madbschōre], Flække i Norditalien, i den øvre Del af Aostadalen, 4 M. v. for Aosta nellem Store og Lille St. Bernhard. 1,000 J. Stærkt besøgte varme Mineralbade.

Couronnement, fr. [kuronnemāng], en Løbegrav, som Belejreren, naar han er naaet op ia Fæstningens Glacis, anlægger parallelt ned dettes Crete saaledes, at dets tilbagegaaende Jordmasse kan tjene som Brystværn r de Breche- og Contrabatterier, som anlægges i C.

Cours ell. **Curs** [kuhrs], egtl. Løb, Omløb, iang, den gjældende Pris paa Statspapirer g Aktier, paa Vexler, der ere betalbare paa emmede Pladser, samt endelig paa de Mønter ller Papirpenge, der ikke gjælde som lovligt etalingsmiddel paa det Sted, hvor C. noteres. or Statspapirer og Aktier gjælder C. i Regelen for et Beløb af 100 (Kr., Pd. Sterl. osv.), for fremmede Penge i Regelen pr. Stykke. For Vexler noteres C. mod et vist Beløb enten af de fremmede Penge eller af de indenlandske. Det Beløb, hvorimod der saaledes noteres, kaldes den „faste Valuta", og i Modsætning hertil kaldes C. den „foranderlige Valuta". Ved Kjøbenhavns C. paa Hamborg er saaledes 100 Reichsmark den faste Valuta. **Pari-Cours**, s. al pari. **Coursseddel** er en Fortegnelse over de gjældende Courser. **Coursere**, være i Omløb, gaa og gjælde. — C. kaldes i Søvæsenet den Retning, i hvilken et Skib kommer frem gjennem Vandet eller over Havgrunden. C. angives i Compasstreger, enten retvisende eller misvisende efter som der regnes fra det retvisende Nord eller Syd (Meridianen) eller fra den magnetiske Nord- eller Sydlinje. Forskjellen mellem disse Angivelser er Misvisningen. **Styrede** C. er den C., Skibets Kjøl angiver. **Seilede** C., den C., Skibet i Virkelighed kommer frem i gjennem Vandet, forskjellig fra den foregaaende derved, at Skibet paa Grund af Afdriften drives lidt ned ad Læ til. **Beholden** C. er den C., som Skibet kommer frem i over Havgrunden, paavirket saa vel af Afdrift som af Strømsætningen. **Devierende** C. er Navnet paa C. efter Compasset, saafremt der ved dette findes Deviation; findes ingen saadan, bliver den lig den misvisende C. **Coursvinklen**, den Vinkel, Courslinjen danner med Nord- ell. Sydlinjen, angivet i Streger (à 11¼ Grad) eller i Grader.

Cours [kur], Stad i det franske Dep. Rhône, 7 M. n. v. for Lyon. 5,000 J. Betydelig Lærredsindustri, det saakaldte Beaujolaislærred.

Court [kohrt] (af fr. cour, s. d. A.) er i England, saa vel som i Skotland, Irland og Nordamerika, den almindelige Benævnelse for en Domstol. De vigtigste Domstole i England ere de saakaldte 3 Retter i Westminster, C. of common pleas, C. of Queen's (King's) bench og C. of exchequer, der ved the Supreme court Judicature Act 1873—76 forenedes til ēn Domstol, the high court of justice. Dommerne i disse Retter gjøre 2 (undertiden 3) Gange om Aaret Rundrejser i hele Landet for at holde Assiserne og der dels under Medvirkning af Nævninger afgjøre de til Assiserne henviste criminelle Sager, dels indhente Juryens Afgjørelse af det factiske Spørgsmaal i de for selve Westminsterretterne indbragte Retssager, for saa vidt som Domstolen ikke afgjør ogsaa dette selv. I den øvrige Del af Aaret beklæde Dommerne Sædet i selve de 3 nævnte Retter i London. Denne deres Afgjørelse kan da igjen appelleres til C. of appeal, der er traadt i Stedet for den tidligere C. of exchequer chamber, og som bestaar af 8 Medlemmer af the high court of justice; herfra kan igjen appelleres til de i Overhuset siddende faste Dommere. For Westminsterretterne kunne i Almindelighed alle civile Sager fra hele Landet indbringes i første Instans, men foruden dem existerer der dog ogsaa en Mængde andre Retter i England. For criminelle Sager er der saaledes, foruden de ovennævnte Assiser, en særegen Domstol i London, som der træder i Assisernes Sted, nemlig The central criminal c., og desuden

udgjøre de af Fredsdommerne afholdte Kvartalssessioner med Jury en vigtig criminel Domstol i mindre betydelige Sager, medens de mindste Forbrydelser paadømmes af Fredsdommeren alene (summary conviction). For civile Sager haves en Ret i hvert Grevskab, County c., som især har en vigtig Jurisdiction i mindre betydelige Gjældssager. Endelig gives der en Del specielle Retter, hvoraf de vigtigste ere Admiralitetsretten (C. of admiralty) og de gejstlige Retter, hvilke imidlertid nu ogsaa ere gaaede ind som Afdelinger af the h. c. of j. Dette samme gjælder ogsaa den tidligere c. of chancery, og, hvad der er endnu meget vigtigere, samtidig er Sondringen mellem law (streng Ret) og equity (Billighed) ophørt. Medens før blot C. of chancery kunde anvende equity, er denne nu bleven Part af den engelske common law, i Tilfælde af Strid gjældende forud for dennes Regler.

Court, Ant. [kur], f. 1696 i Villeneuve de Berg i Vivarais, organiserede under utrolige Farer og Besværligheder paa ny de efter Camisardernes Nederlag adsplittede reformerte i Frankrig til et Kirkesamfund, „Ørkenens Kirke". I Følge den af ham indførte Kirkeordning maatte ingen uden gejstlig Indvielse foretage de kirkelige Forretninger; selv lod han sig tillige med flere andre indvie 1718. Ved Understøttelse af Regeringen i Bern og Ærkebiskoppen af Canterbury lykkedes det ham at faa oprettet et Seminarium i Lausanne til Uddannelse for Præsterne „under Korset" eller „i Ørkenen". Her tog han senere selv Ophold, men vedblev sine farefulde Missionsvandringer i Frankrig. D. i Lausanne 1760.

Court, Joseph Désiré [s. o.], fransk Historie- og Portrætmaler, f. 1797, d. 1865, Elev af Gros. Han indkaldtes ved Christian VIII.s Kroning til Danmark for at male Kongen og Dronningen i Kroningsdragten.

Courtage, fr. [kurtāsche], den Godtgjørelse, for det meste bestaaende i en Procentandel af Omsætningens Værdi, som en Mægler faar for en af ham afsluttet Forretning. I Danmark er C. bestemt ved Lov.

Courtenay [kurtnǣ], en gammel berømt fransk Slægt, der stammer fra Byen C. i Dep. Loiret, og som ved Korstogene fik Besiddelser i Orienten. Som Slægtens Stamfader nævnes **Hatto**, der byggede Borgen C. c. 1010. **Joscelin** II udmærkede sig fortrinlig i Kampen mod de vantro; han fik 1115 af Kong Balduin I af Jerusalem Herskabet Tiberias og 1119 af Balduin II Grevskabet Edessa; han døde 1131. Hans Søn **Joscelin** III mistede dog igjen sine Besiddelser og døde i Fangenskab i Aleppo 1147. En Gren af Slægten kom med Vilhelm Erobreren til England, led meget under Stridighederne mellem Husene Lancaster og York og uddøde 1556. — Det yngre Hus C. begynder med **Peter** af C., den franske Konge Ludvig VI.s yngste Søn, som var gift med Elisabeth af det ældre Hus; han fulgte med sin Broder Kong Ludvig VII paa det andet store Korstog 1147 og omtales 1183 som død. Hans Søn **Peter** II af C. blev 1216 paa Grund af sit Giftermaal med Jolanthe af Flandern, Søster til de to første latinske Kejsere Balduin I og Henrik, kaldet til Constantinopels Trone, men paa Vejen dertil tagen til Fange af Despoten i Epiros og døde, rimeligvis ved Morderhaand, i Fangenskabet 1217, hvorpaa hans Enke førte Regeringen til sin Død 1219. Af deres Sønner vare **Robert** af C. 1221—28 og **Balduin** II 1237—61 latinske Kejsere i Constantinopel, men havde ikke stort mere end Navnet og tilbragte en stor Del af deres Regeringstid uden for Landet for at søge Hjælp mod indvortes og udvortes Fjender; under den sidste erobrede Palæologerne Riget 1261, og Balduin døde i Occidenten 1272. Han var gift med Marie, Datter af Johan af Brienne, der var Kejser i hans Mindreaarighed. — En Sidelinje af Huset C. (Champignelles), der nedstammede fra Kejser Peters yngre Broder **Robert**, vedblev at blomstre til ind i forrige Aarh., da Mandslinjen uddøde 1730.

Courtine, fr. [kur], det som oftest retlinjede Stykke af en bastioneret Befæstningslinje, som forbinder to Bastioner, bet. egtl. et Gardin, hvilket Ord ogsaa i ældre danske Skrifter findes benyttet i dets Sted. **Courtinepunkt,** Sammenstødspunktet mellem Courtinen og Bastionsflanken.

Courtisan, fr. [kurtisāng], Hofmand, Mand af fint Væsen, Galan; **Courtisane,** fornem Frille; **courtisere,** gjøre sin Opvartning, især hos Damerne; **Courtoisi** [kurtoasi], fint Væsen, Galanteri mod Damer.

Courtois [kurtoā], en Salpeterfabrikant i Paris, f. 1777, d. 1838, opdagede Jodet 1812.

Courtois, Jacq. [s. o.], fransk Bataillemaler, kaldet **Bourguignon**, f. 1621 i Franche-Comté, d. 1676 i Rom, gik som ung Mand til Italien, traadte i spansk Krigstjeneste og lagde sig derpaa efter Slagmaleriet, hvis Æmner han kjendte af egen Erfaring. Hans tit noget flygtig udførte Billeder ere aandfulde i Anordning og af slaaende dramatisk Virkning. Man ser dem i de fleste større Samlinger. Han har raderet 16 Blade med Optrin fra Krigen.

Courtray [kurtrǣ], s. **Kortrijk**.

Cousin, fr. [kusäng], Fætter. Hunkj. **Cousine** [kusine].

Cousin, Jean [s. o.], fransk Kunstner, f. 1501 ved Sens, d. 1589, indlagde sig Berømmelse som Glasmaler og udførte i denne Kunstgren udmærkede Arbejder, især til Kathedralen i Sens. Han udførte ogsaa Oljemalerier og Miniaturer, skar i Træ og var en af de dygtigste franske Billedhuggere paa sin Tid. Endelig er han ogsaa Forfatter til kunsttheoretiske Skrifter.

Cousin, Victor [s. o.], fransk Lærd og Philosoph, f. 28 Nov. 1792 i Paris, hvor han 1814 blev Lærer ved Normalskolen; 1815 afløste han Royer-Collard ved Sorbonnen, hvor han holdt philosophiske Forelæsninger indtil 1820, da Regeringen suspenderede ham og hans Collega Guizot. Som Hovmester for en Søn af Marschal Lannes kom han 1824 til Tyskland, hvor han som politisk mistænkt blev anholdt i Dresden og ført til Berlin, hvor han en kort Tid holdtes fangen og i Fængslet modtog Besøg af Hegel, med hvem han siden den Tid stod i Correspondance. Han havde imidlertid lært at kjende Kants, Fichtes, Schellings og Hegels

Systemer; ved sin Hjemkomst blev han atter indsat som Lærer ved Sorbonnen og holdt 1828 for et talrigt Auditorium en Række glimrende Foredag over den hegelske Philosophi. Efter Julidagene 1830 blev han Statsraad og Medlem af Raadet for den offentlige Undervisning; 1831 foretog han for det franske Undervisningsministerium en Rejse til Tydskland for at studere Undervisningsvæsenet og nedlagde sit Udbytte i Skriftet »De l'instruction publique dans quelques pays de l'Allemagne, et particulièrement en Prusse«. Han blev Medlem af Akademiet, Directeur for Normalskolen og 1832 Pair af Frankrig. Paa samme Tid oversatte han Platon og arbejdede ivrig for Undervisningen. 1840 blev han i Thiers's Ministerium Minister for den offentlige Undervisning, men blev stærkt angrebet af Demokraterne og af Klerus. Efter 1848 traadte han tilbage fra det offentlige Liv og gjenoptog sin literære Virksomhed. Hans Tankegang er klar, om end ikke dybtgaaende; hans Stil simpel og ædel. D. 13 Jan. 1867. C.s philosophiske Standpunkt er Eklekticisme; han udgik nærmest fra Maine de Biran og Royer-Collard, men var tillige stærkt paavirket af Kant, Schelling og Hegel og af de skotske Tænkere Reid og Stewart og udtaler sin Beundring for Platon og Descartes. Af hans eklektiske Tendens forstaar man hans oprindelige Forkjærlighed for Nyplatonismen, som tilmed frembød Analogier med den tyske Identitetsphilosophi. I Modsætning til Sensualismen udviklede han sin „psychologiske Methode"; egentlig gives der kun en Methode, den nemlig, som Bacon havde givet i Grundtræk; men den lader sig anvende paa de to store ganske forskjellige Klasser af Phænomener: de ydre physiske og physiologiske, som alene ere Gjenstand for Erfaring, og de indre Phænomener. Hertil svare to lige saa forskjellige Slags Erkjendelser: Perceptionerne, som angaa Erfaringens Phænomener, og Conceptionerne, hvorigjennem vi hæve os til en Erkjendelse af Væsenet og af Substanserne. Den sande Methode i Philosophien bestaar nu i, efter at have classificeret de indre Phænomener at hæve sig til en Erkjendelse af Sjælen og derigjennem af Gud. At Fornuften kan erkjende Substanserne, Væsenerne, er begribeligt, da den selv er den sande Substans, det absolute Væsen. C. har fornyet den cartesianske Rationalisme og hævdet Philosophiens og Fornuftens Uafhængighed af den positive Religion og Theologien. Han er Forfatter til en Mængde philosophiske Skrifter, hvoraf her nævnes »Fragments philosophiques«, »Nouveaux fragm. philos.«, »Manuel de l'histoire de la philosophie«, »Cours de philos. morale«, »Cours de l'histoire de la philosophie«, »Histoire de la philos. au 18ème siècle«, »Leçons sur la philos. de Kant«, »Du vrai, du beau et du bien«. Desuden skrev C. siden 1853 en Række ypperlige historiske Studier over bekjendte franske Kvinder fra de højere Samfundskredse i det 17de Aarh.

Cousin-Montauban, Charl. Guill. Marie Ant. [s. o. mongtaabāng], fransk General, f. 24 Juni 1796, indtraadte 1814 i Hestgarden og blev 1822 Lieutenant. 1823 fulgte han med Toget til Spanien og 1830 til Algérien, hvor han udmærkede sig ved flere Lejligheder og særlig (som Oberst) ved Abdel-Kaders Tilfangetagelse 1847; han brugtes 1836 til at organisere de indfødte Ryttere, men vandt ilde Ry for sin voldsomme Færd. 1855 blev C.-M. Divisionsgeneral, deltog i den italienske Krig 1859 og blev 1860 Overgeneral paa Toget til China. Han førte Hæren lige til Peking efter at have indtaget Takuforterne ved Peihoflodens Munding (20 Aug.) og sejret ved Palikao (21 Sept.); men efter Hovedstadens Indtagelse 12 Oct. lod han Sommerpaladset plyndre og brænde. Til Løn blev han Greve af Palikao, men den lovgiv. Forsamling afslog Forslaget om at give ham en Aarpenge, hvorfor Kejseren tilstod ham ½ Mill. Frcs af Krigsomkostningerne. 1865 blev C.-M. Senator og fik n. A. Commandoen over Hærcorpset i Lyon. 9 Aug. 1870 blev han Krigsminister, udbredte de æventyrligste Rygter om Krigen for at holde Modet oppe og søgte efter Nederlaget ved Sedan at faa Ledelsen i sin Haand for at kunne redde Kejserdømmet. Da dette mislykkedes, flygtede han til Udlandet. D. 8 Jan. 1878.

Coussemaker, Charl. Edm. Henr. de [kusmakæhr], f. 1795 i Bailleul, d. 1876 i Lille, en jurid. Embedsmand, som fra sin Ungdom med megen Alvor syslede med Musik og Musikhistorie og gjorde sig bekjendt ved forskjellige Værker, blandt hvilke »Histoire de l'harmonie au moyen âge« (Paris, 1852) indtager en fremragende Plads.

Coustou [kustū], en anset fransk Billedhuggerfamilie, af hvis Medlemmer nævnes: **Nicolas C.**, f. 1658 i Lyon, d. 1733 i Paris, der uddannede sig under Coysevox og i Italien og blev Directeur for Akademiet i Paris. Hans betydeligste Arbejde er „Nedtagelsen af Korset" i Notre-Dame-Kirken; hans Broder, **Guillaume C.**, f. 1678, d. 1746, fik omtrent samme Uddannelse, og hans Kunst har et lignende Præg. Dennes Søn, **Guillaume C.**, f. 1716, d. 1777, Elev af sin Fader, staar tilbage for de ældre af Navnet. Alle tre hørte til deres Tids dygtigste Billedhuggere og kunne staa som gode Typer paa Datidens svulstige Parykstil.

Coutances [kutängs], Stad i det franske Dep. La Manche, 3 M. v. til s. for St. Lô. 8,000 I. Bispesæde med smuk Kathedralkirke. Fabriker for Jærnkram, Bomuldstøjer og Kniplinger. I Nærheden af Staden findes Levninger af en romersk Vandledning.

Couthon, Georges [kutōng], fransk Revolutionsmand, f. 1756 i Auvergne, var ved Revolutionens Udbrud Advocat i Clermont, blev 1791 valgt til Medlem af Nationalforsamlingen og kom senere i Conventet, hvor han, skjønt vanskabt og lam paa begge Fødder, ved sine fanatiske Taler øvede stor Indflydelse og stemte for de voldsomste Forholdsregler, ligesom han som Medlem af Velfærdscomiteen viste sig som en af Robespierres skaanselsløseste Hjælpere. Især fik Lyon hans Ødelæggelseslyst at føle, da han 1793 blev sendt for at tugte den ulykkelige Stad. Men Robespierres Fald drog ogsaa C. med sig; han blev

tillige med denne, St. Just o. fl. fængslet og guillotineret 28 Juli 1794. Bøddelen havde paa Grund af hans vanskabte Legeme megen Møje med at fuldbyrde Henrettelsen, som foregik under Folkets Haanlatter.

Coutras [kutrā], Stad i det franske Dep. Gironde, 5 M. n. ø. for Bordeaux, ved Floden Dronne, hvor den falder i Isle. 3,000 I. Korn og Vinhandel. C. havde tidligere et Slot, paa hvilket Katharina af Medici og senere Henrik IV ofte opholdt sig. Ved C. sejrede Henrik af Navarra (Henrik IV) 20 Oct. 1587 over den kongelige Hær under Hertugen af Joyeuse.

Coutts, Angela [kuhts], s. **Burdett**.

Coutume, fr. [kuthme], Sædvane. Navnlig brugtes C. om de Retsfædvaner, hvorpaa den franske Ret i Middelalderen for en stor Del var baseret, især den nordfranske, hvorfor det nordlige Frankrig ogsaa kaldtes »Pays du droit coutumier« i Modsætn. til det sydlige, hvor Romerretten havde en langt større Betydning, og som derfor kaldtes »Pays du droit écrit« (s. **Fransk Ret**). Nu bruges C. i jur. Betydn. især om de i Sø- og Handelsforholdene herskende Retsfædvaner.

Couture, Thomas [kuthyr], fransk Maler, f. 1815 i Senlis, d. 1879, Lærling af Gros og Delaroche, vakte 1847 stor Opsigt ved »Les Romains de la décadence«, en Skildring af Kejsertidens Udskejelser, given med stor Dygtighed i Form og Farve. Hans senere Billeder hævede ikke hans Ry, men hans djærve, dygtige Teknik skaffede ham mange Elever, ikke mindst fra Norden, især Sverige.

Couvert, fr. [kuvērtt], Brevomslag; Dækning ved Bordet til ēn Person; Gaffel, Ske (og Kniv) i en Æske; **couvertére**, forsyne med Omslag.

Couvreface, fr. [kuvr'fāhs], et Udenværk anlagt foran en Bastions eller Halvmaanes Facer for at gjøre det vanskeligere for Belejreren at lægge Breche i disse.

Covariánt kaldes i den nyere Algebra en Function, som har Invarianternes charakteristiske Egenskab, men som foruden de oprindelige Formers Coefficienter tillige indeholder de variable. (S. **Invariant**).

Cove [kaahv], s. **Queenstown**.

Covenant [kövvenent] kaldes den Overenskomst, Skotterne sluttede 1638 til Calvinismens Opretholdelse. Jvfr. **Bisfoppelig Kirke** og **Puritanere**.

Cowen, Joseph, engelsk Politiker, f. 1831, uddannedes ved Edinburghs Universitet og viste sig tidlig som en ypperlig Taler og yderlig Radical. Som Kulmine- og Teglværkseier i Newcastle blev han 1874 valgt til Underhuset efter sin Fader og udfoldede her stor Veltalenhed, samt tog Ordet for meget vidtgaaende Reformer, ja selv for Irlændernes Selvstændighed (Home Rule).

Coventry, [kövventri], Stad i Warwick-Shire i England, 4 M. ø. til s. for Birmingham. 42,000 I. (1881). Flere smukke Kirker og offentlige Bygninger. Fabrikation af Silkebaand og Ure.

Cowes [kovs], Stad i Hamp-Shire i England paa Nordsiden af Øen Wight. 2,000 I. God Havn, der er Station for Yachtklubben. Skibsbyggeri. C. er om Sommeren et stærkt besøgt Badested. I Nærheden det kongel. Lystslot Osborne.

Covilhas [kuviljāu], Stad i den portugisiske Prov. Beira, 13 M. ø. til n. for Coimbra, ved Foden af Serra de Estrella. 14,000 I. Linnedmanufakturer.

Covington [kövvi ngtn], Stad i Staten Kentucky i Nordamerika ved Ohio, lige over for Cincinnati. 30,000 I. (1880). Betydelig Industri. C. er at betragte som Forstad til Cincinnati, af hvis Forretningsfolk mange have Bolig her. Storartet Hængebro over Floden.

Cowley, Abrah. [kövvli], engelsk Digter, f. 1618, udgav allerede i sit 15de Aar en Digtsamling. Fordreven af Puritanerne fra Cambridge, gik han til Oxford, hvor han skrev Satiren »The puritan and the papist«. Som ivrig Royalist vandt han Gunst hos Carl I.s Tilhængere, drog med Dronningen til Frankrig, blev ved sin Hjemkomst fængslet som mistænkelig, men snart løsladt, lagde sig efter Botanik og blev Dr. med. Han døde 1667 paa et Carl II.s Dronning tilhørende Landgods, der var ham overladt til livsvarigt Underhold. Hans anakreontiske Sange ere heldige Studier efter de græske; i det hele har hans Lyrik ved en vis Dristighed i Udtrykket Fortrin for Samtidens, af hvis fordærvede Smag han dog ikke er upaavirket. Hans Prosa (i »Essays«) var Gjenstand for Johnsons Beundring. Aikin har leveret en Udgave af hans Værker 1802.

Cowley, Henry Wellesley, Lord [s. o.], engelsk Diplomat, yngre Broder til Hertugen af Wellington, f. 20 Jan. 1773, ledsagede 1797 sin ældre Broder som Privatsecretær til Indien, var 1800 en af Regeringscommissærerne i Mysore og styrede siden det af hin indtagne Rige Audh indtil 1803. 1807 valgtes C. til Underhuset, blev Skatkammersecretær og 1809 Englands Afsending paa den pyrenæiske Halvø, i hvis Styrelse han tog vigtig Del. Indtil 1822 var C. Afsending i Madrid og derefter indtil 1831 i Wien, da han, som 1828 var bleven ophøjet til Peer under Navnet Baron C., hjemkaldtes af det nye Whigministerium. 1841 sendtes C. derimod af R. Peels Ministerium til Paris som Afsending indtil 1846 og virkede meget til den gode Forstaaelse med Frankrig; d. 27 Apr. 1847. Hans Søn, **Henry Richard Charles C.**, f. 17 Juli 1804, blev 1832 Legationssecretær i Stuttgart og 1843 i Constantinopel, hvor han viste stort diplomatisk Talent. C. fik derfor 1848 de vigtige Poster som Afsending først i Schweiz og siden i Frankfurt, hvorfra han i Dec. 1852 forflyttedes til Paris. Han medvirkede her ligesom tidligere hans Fader til det gode Forhold mellem Vestmagterne, var 1856 Englands anden Befuldmægtigede paa Fredscongressen og blev 1859 sendt i en særlig Mission til Wien for at hindre Fredsbruddet. Til Løn for sin Virksomhed blev C. 1857 ophøjet til Jarl C. og forblev i Paris under alle skiftende Ministerier indtil 1867. D. 15 Juli 1884.

Cowper, Will. [kuper], engelsk Digter, f. 1731 i Berkhamstead i Hertford-Shire. 6 Aar gl.

mistede han sin Moder; det nervesvage, bløde og forknytte Barn led dybt] under en offentlig Skoles Brutaliteter, saa at Melancholi, Menneskesky hed og mørk puritansk Mysticisme bemægtigede sig ham. Bestemt til en Plads i Underhusets Bureau blev han saa angst, da han skulde tage en Examen, at han var nær ved at tage Livet af sig; han var en Tid afsindig og pintes af Skræk for, at han var fordømt af Gud. En Præstefamilie og en Lady Austen toge sig af ham; under venlige, stille Omgivelser, hvor man sørgede for ham som for et Barn, vaagnede en mild og en naiv Skalkagtighed af og til i den tungsindige Sjæl. I Naturen, i det simple daglige Liv saa han lutter Poesi; Smaagjenstande fik Liv for ham, og han er med Burns at betragte som Romantikens Forløber i England. Den klassiske Skolepoesi, der var importeret fra Frankrig og culminerede med Pope, løsrev han sig aldeles fra; der er ikke Spor af Phraseologi eller Rhetorik hos ham. Mest bekjendt blandt hans lange Værker er »The task« (1785) med dybt følte og sandt skildrede Billeder af Naturlivet; meget bekjendt er ogsaa den komiske Ballade »John Gilpin«. Da hans Sygelighed tiltog, vaktes atter hans religiøse Anfægtelser, til Dels ogsaa fremkaldte ved hans Omgang med Methodistpræster; endnu paa sin Dødsseng pintes han af Tanken om, at han stod uden for Naaden. Han døde 25 Apr. 1800. Foruden en hel Del lyriske Digte har han udgivet Oversættelser af Iliaden og Odysseen.

Cowry, s. Porcelænsnække.

Coxalgi, **Coxitis**, s. Hoftebetændelse.

Coxcyen, **Michel** [kokschen], flamsk Maler, f. 1499 i Mecheln, d. 1592 i Antwerpen ved et Fald fra en Trappe, var Elev af Bernh. v. Orlay og fulgte i ung Alder med sin Lærer til Rom, hvor de begge søgte Uddannelse under Rafael. Efter Hjemkomsten, 1539, blev han Philip II af Spaniens Hofmaler og udførte bl. a. en Kopi af v. Eycks berømte Altertavle i Gent, hvoraf en Del nu er i Berlin, en anden i München. Han og B. v. Orlay ledede Udførelsen af Rafaels berømte Tapeter. Med ham faar den italieniserende Retning for lang Tid fast Rod i den flamske Kunst og hemmer derved dens Udvikling i national Retning. Hans Søn, Raphael C., var ogsaa Maler og mest bekjendt som G. de Craeyers Lærer.

Coxe, **Will.** [koks], engelsk Rejsebeskriver og Historiker, f. 1747 i London, blev 1771 Gejstlig, ledsagede flere unge Mænd af fornem Stand paa Rejser til forskjellige Lande i Europa og udgav Rejsebeskrivelser over Schweiz, Polen, Rusland, Sverige og Danmark. 1805 blev han Archidiaconus i Wilt-Shire og døde 1828. Af hans historiske Værker skal nævnes »History of the house of Austria« (3 Bd., 1808), »Historical memoirs of the Bourbon kings of Spain« (3 Bd., 1813) og »Memoirs of John Duke of Marlborough« (3 Bd., 1817—19).

Coxwell, Henry Trac., f. 1819, stiftede 1845 »Aërostatic Magazine« og foretog 5 Sept. 1862 sammen med Glaisher en Luftrejse, paa hvilken de naaede den største Højde, der er naaet i en Ballon, 11,000 Meter (henved 1½ d. Mil).

Coyet, Peter Julius [jètt], bekjendt svensk Diplomat, f. 1 Febr. 1618 i Stockholm af en brabantsk Familie, som med hans Farfader flyttede til Sverige. I en Alder af 15 Aar begav C. sig til Tyskland og derfra til Holland, hvor han under et fleraarigt Ophold ved Universiteterne i Leiden, Franecker og Utrecht erhvervede sig grundige Kundskaber, især i Lovkyndighed. Herfra vendte C., efter at han i nogen Tid havde gjort Tjeneste i Prins Frederik Henrik af Oraniens Cancelli, tilbage til Fædrelandet, ansattes 1647 som Referendarius i Cancelliet, blev 1649 tillige med en yngre Broder adlet og udnævntes 1652 med Bibeholdelse af sit første Embede til Assessor i Commercecollegiet. Da Carl Gustav havde besteget Tronen, aabnedes en ny Bane for C.; han blev nemlig 1654 og 1655 sendt til England for at indlede nærmere Forbindelse med denne Magt og deltog 1658 i Underhandlingerne ved Freden i Roskilde, efter hvis Afslutning han tillige med Sten Bjelke fik Fuldmagt til i Kjøbenhavn at underhandle om den nærmere Bestemmelse af de i denne Fred fastsatte Vilkaar. Heri uenig med Bjelke, som ikke uden Vanskelighed taalte som Collega en Mand, der nylig havde været ham underordnet, og som ved at give efter for de danskes Fordringer søgte at drage Underhandlingerne alene til sig, paadrog C. sig ved at holde sig til de begge Gesandterne i Fællesskab givne Instruxer Beskyldningen for at have modarbejdet Tractatens Afslutning og ægget Carl X til et nyt Anfald paa Danmark. Et yderligere Bevis for denne Beskyldning fandt man deri, at C., som, efter hvad Pufendorf angiver, vilde udvirke nogle Eftergivelser i Kongens Fordringer, strax før Kjøbenhavns fornyede Belejring forlod denne Stad. Paa Kongens Befaling opsatte C. derefter det i Stockholm 1658 trykte Skrift »Expositio causarum, quibus S. R. Majestas Sueciæ bellum a rege regnoque Daniæ sibi illatum, etiam post pacem Roschildiæ initam, continuare coacta fuit«. Da Holland 1659 traadte i aabenbart Fjendskab med Sverige, sendtes C. i Slutningen af Aaret dertil for at søge at formaa Generalstaterne til at unddrage Danmark deres Hjælp. Endnu en Gang gik C. i diplomatisk Ærinde til Holland, da han efter at være bleven Cancelliraad 1666 affendtes som en af Sveriges 3 Gesandter til de under denne Magts Mægling i Breda aabnede Fredsunderhandlinger. Enden paa disse oplevede han dog ikke; han døde i Breda 1 Marts 1667. — **Gustav Wilhelm C.**, Friherre, Sønnesøn af den foregaaende, f. 1678, blev 1719 Generalmajor, s. A. tredje Minister ved Fredscongressen paa Åland og 1721 Sveriges første Commissær ved Grænsecommissionen i Helsingør. Herfra begav han sig uden sin Regerings Tilladelse til Kjøbenhavn, hvor han i Marts 1723 blev fængslet, da han tillige med Amtmand Paul Juel havde indgaaet en Sammensværgelse, hvis Formaal var til Fordel for det holstenske Hus at skille Norge fra Danmark. C. dømtes til livsvarigt Fængsel og døde 1730 i Castellet i Kjøbenhavn.

Coypel [koapèll], en fransk Malerfamilie i det 17de og 18de Aarh. **Noël C.**, f. 1628, d. 1707, var

Directeur for det franske Akademi først i Rom, senere i Paris, og i sin Kunst Efterligner af Poussin og Lebrun. Hans Søn, **Antoine C.**, f. 1661, d. 1722, var Faderens Elev under hans Ophold i Rom og vandt stort Navn i Samtiden ved sine talentfulde, om end i Tidens søgte Maner udførte Billeder. Han blev Directeur for Kunstakademiet i Paris, kgl. Hofmaler, Staldmester og til sidst adlet. Hans yngre Broder, **Noël Nicolas C.**, f. 1692, d. 1734, var mindre betydelig, ligesom ogsaa hans Søn **Charles Antoine C.**, f. 1694, d. 1752, der ved sin Forkjærlighed for Theatret blev endnu mere manieret i sin Stil. Datidens berømteste Kobberstikkere have arbejdet efter disse Kunstnere.

Coypu, s. **Bæverrotte.**

Coysevox, Antoine [koahsvō], fransk Billedhugger, f. 1640 i Lyon af spansk Slægt, d. 1720 i Paris, var en af de dygtigste og mest ansete Billedhuggere under Ludvig XIV og sysselsattes meget af denne. Colberts, Lebruns og Mazarins Gravmæler ere af ham.

Crab-Island [ejlænd], s. **Vieques.**

Crabbe, George [kræbb], eng. Digter, f. 24 Dec. 1754 i Suffolk, var bestemt for Lægestanden, men da han 1778 erholdt en for et poetisk Arbejde udsat Pris, opgav han sit Studium og drog paa Lykke og Fromme til London, hvor han levede i de kummerligste Omstændigheder. Da tog Burke sig af ham, og hans Digte »The library« (1781) og »The village« (1783) af deskriptiv Charakter vandt den inappellable Johnsons Bifald. Efter at have udgivet »The newspaper« (1785) studerede han efter Burkes Raad Theologi paa egen Haand, fik gejstligt Embede og syntes at have opgivet Poesien. Efter 20 Aars Tavshed kom han imidlertid frem med et stort beskrivende Digt, »The parish register« (1807), og 1819 kom hans Hovedværk »Tales of the hall«, hvor to Brødres gjensidige Meddelelser efter en lang Adskillelse give en bekvem Ramme til en Mængde skarpt og sikkert opfattede Livsbilleder. Man har paa Grund af den for C. charakteristiske Klarhed og exacte Naturopfattelse sammenlignet hans Poesi med Teniers's og Ostades Billeder; for at naa Anskuelighed skyr han ikke at gaa i det brede. Han døde 3 Febr. 1832 som Præst i Trowbridge i Wiltshire.

Craeyer, Gaspard de [kråhjer], flamsk Maler, f. 1582 (1584) i Antwerpen, d. 1669 i Gent, var Elev af Raphael Coxcyen og sysselsattes ved det spanske Hof i Brüssel, indtil han flyttede til Gent. Han var samtidig med Rubens og v. Dyck, hvis Paavirkning spores i hans for øvrigt dygtige Arbejder.

Craik, George Lillie [krehk], f. 1799, d. 1866, engelsk literærhistorisk Forfatter. Et af hans bekjendteste Arbejder er »History of Literature and Learning in England«. Han var gift med Romanforfatterinden Miss **Muloch** (s. d. A.).

Craik, Miss. Giorgana Marion [s. o.], engelsk Forfatterinde, f. 1831 i London, har leveret talrige Noveller som: »Riverstone« (1857), »Lost and won« (1859), »My first journal« (1860), »Leslie Tyrrel« (1867), »Sylvias choice« (1874) o. m. fl.

Cramer, Christian, f. 1699, d. 1764, Forfatter til den bekjendte Regnebog »Arithmetica tyronica eller grundig Vejvisning, practice at lære al fornøden Hus- og Handelsregning" (Kbhvn. 1735, 19de Opl. 1816), stod først ved Garden til Hest, hvorfra han fik sin Afsked, og nedsatte sig 1721 som Skoleholder i Aarhus. 1728 blev han Student ved Kjøbenhavns Universitet og 1741 ansat som Klokker ved Domkirken i Aarhus.

Cramer, Gabr., fremragende Mathematiker, f. 1704 i Genf, hvor han blev Prof. i Mathematik, d. 1752, Discipel af Joh. Bernoulli, skrev et ypperligt Arbejde »Introduction à l'analyse des lignes courbes algébriques« (Genf 1750) og udgav Wolfs »Elementa Matheseos« og Joh. og Jak. Bernoullis Værker (1742 og 1744).

Cramer, Joh. Andr., Theolog og Psalmedigter, f. 1723 i Jöhstadt i Erzgebirge, blev 1750 Overhofprædikant i Quedlinburg og kaldtes 1754 ved Bernstorff til tysk Hofpræst i Kjøbenhavn. Han udgav flere Samlinger Prædikener, en poetisk Oversættelse af Psalmerne tillige med nogle strængere theologiske Arbejder og var en af Hovedlederne for det 1758 stiftede „Selskab for de skjønne Videnskaber". 1765 blev han theologisk Prof. ved Universitetet, holdt homiletiske Øvelser, men hindredes heri ved Mangel paa Kjendskab til det danske Sprog. Under Struensees Ministerium talte han i sine Prædikener med Fynd mod det letsindige Liv ved Hoffet, hvorfor han fik sin Afsked og drog til Lübeck, hvor han blev Superintendent. 1774 blev han Prokansler og Prof. i Theologi i Kiel, hvor han senere blev Universitets-Kansler og Curator. Her udarbejdede han en Psalmebog for de tyske Menigheder i Slesvig og Holsten, som endnu bruges, og fik Skolelærerseminarier oprettede i Kiel og Tønder. Han døde 1788. — Hans Søn, **Carl Fried. C.**, f. 1752, Professor i Kiel 1775, fjærnedes 1794 for sine Sympathier for den franske Revolution og drog til Paris, hvor han døde 1807. Han har skrevet et omfattende Værk om Klopstock (5 Bd., 1779—92) og flere Skildringer af Paris's Forhold.

Cramer, Joh. Bapt., f. 1771 i Mannheim, d. i Kensington 1858, fik den første musikalske Undervisning af sin Fader **Wilhelm C.** (f. 1745, d. 1800), som levede i London og der nød stor Anseelse som Violinist og Orchesterdirigent; senere blev Clementi hans Lærer i Piano. 17 Aar gl. begyndte han sine Concertrejser og vakte overalt Begejstring ved sit fine og følelsesfulde Foredrag i Forbindelse med et ualmindeligt Talent til at improvisere og spille fra Bladet. Største Delen af sit Liv tilbragte han i London som Lærer og Componist for sit Instrument. 1828 oprettede han her med Beale en endnu bestaaende Musikhandel. En Mængde Sonater, Concerter og andre Claversager vidne om et betydeligt Compositionstalent, og hans Claverskole har været en af de mest benyttede, men det er dog et af hans Etudeværker, som endnu anses for uundværligt, der vil bevare hans store Navn længst.

Cramer, Peter, dansk Genremaler, f. 1726, d. 1782, malede lystige Scener i Teniers's

og Ostades Smag og var fra 1762 Theatermaler ved det kongel. Theater.

Cranach, Lucas, kaldet den ældre, tysk Maler, f. 1472 i C. eller Kronach ved Bamberg, var en af de betydeligste Mestre af den ældre tyske Skole. Efter at have lært Malerkunsten hos sin Fader, blev han 1504 Hofmaler hos Kurfyrst Frederik den vise af Sachsen, som 1508 gav ham Adelsbrev. Lige til sin Død i Oct. 1553 stod han i venskabeligt Forhold til de sachsiske Kurfyrster og levede største Delen af sit Liv i Wittenberg, hvor han ejede Huse og drev borgerlig Næring som Apotheker og Boghandler, foruden at han stadig holdt et stort Malerværksted baade for Kunst og Haandværk; han var 2 Gange Byens Borgemester. Med Undtagelse af en Rejse i diplomatisk Øjemed til Nederlandene 1509, hvor han malede den senere Kejser Carl V som Dreng, rejste han for øvrigt kun inden for Tysklands Grænser. C. sluttede sig ligesom sin Landsherre tidlig til Reformationen og stod i Venskabsforhold til mange af denne Bevægelses ledende Mænd, navnlig til Luther selv, hvis Portræt han malede og stak i Kobber flere Gange. Hans Billeder gik i mange forskjellige Retninger, religiøse Billeder, i Modsætning til Katholicismen saa vidt muligt fra evangelisk Synspunkt, Portræter, Livsbilleder, mythologiske Figurer m. m., og han udførte tillige et ikke ringe Antal Kobberstik og Træsnit. Han skal have arbejdet meget hurtig, hvad man ogsaa tør slutte af de mange Arbejder, der findes fra hans Haand. Dog bære hans bedste Billeder Præg af en omhyggelig Udførelse og en vis Finhed i Farven. Han søgte med Forkjærlighed at gjengive den nøgne, kvindelige Skjønhed, navnlig i mythologiske Æmner, som „Venus“, enten alene eller i Forening med Juno og Minerva i Paris's Dom o. a. Trods en vis Haardhed føler man Skjønhedsbestræbelsen deri. Den kgl. Malerisaml. ejer flere af hans Arbejder. — Hans Søn, **Lucas C. d. y.**, f. 1515, d. 1586, var ogsaa Maler, men stod tilbage for Faderen.

Cranborne [born], f. **Salisbury**.

Cranbrook, Gathorne Hardy, Lord [bruhk], engelsk Statsmand, f. 1 Oct. 1814, blev 1840 Sagfører og valgtes 1856 til Underhuset, hvor han snart hørte til det conservative Partis dygtigste Medlemmer og derfor 1865 valgtes af Oxford Universitet imod Gladstone. 1858—59 var han Understatssecretær i Indenrigsministeriet, i Juni 1866 blev han Præsident for Fattigvæsens-Commissionen og n. A. Indenrigsminister indtil Dec. 1868. Han gjennemførte vigtige Ændringer i Fattigvæsenets Ordning og fik Fabriklovene udstrakte til alle Værksteder. Senere modsatte han sig haardnakket den irske Statskirkes Afskaffelse og andre af Gladstones Reformer. I Febr. 1874 blev han Krigsminister og i Apr. 1878 Minister for Indien indtil det conservative Ministeriums Afgang i Maj 1880; end videre blev han 1878 ophøjet til Peer som Viscount C.

Cranium, lat., i videre Betydning d. s. s. Hoved, i snævrere Bet. kun den Del deraf, der omslutter Hjærnen, altsaa Hjærneskal, Hovedskal. Jvfr. **Kraniologi**.

Cranmer, Thomas [krænn], Ærkebiskop af Canterbury og Englands Reformator, f. 2 Juli 1489 i Aslacton i Grevskabet Northampton af gammel normannisk Adelsslægt, studerede i Cambridge og blev senere i Tyskland bekjendt med Luthers Lære. 1524 blev han Lærer i Theologi i Cambridge. Ved at udtale sig for Henrik VIII.s Skilsmisse fra Katharina af Aragonien vandt han Kongens Yndest, der lønnede ham med Ærkebispedømmet i Canterbury. Den Indflydelse han besad i denne Stilling, benyttede han til at indføre en renere Christendom, men med stor Varsomhed paa Grund af Kongens lunefulde Sind og Had til Luther. Om hans Virksomhed som Reformator f. **Biskoppelig Kirke**. Efter Edvard VI.s Død søgte C. at sætte Johanne Gray paa Tronen; men Forsøget mislykkedes, og Dronn. Marie lod C. fængsle, anklage for Højforræderi og Kjætteri, afsætte fra hans Embede og dømme til Baalet. I et Øjebliks Svaghed underskrev han en Tilbagekaldelse; men da han offentlig skulde gjentage denne for Folket, bad han først Gud om Tilgivelse for sine Synder og bekjendte derpaa med stor Frimodighed, at han kun af Svaghed og Dødsfrygt havde underskrevet hin Tilbagekaldelse. Dødsdommen blev fuldbyrdet 21 Marts 1556. Paa Baalet stak han den højre Haand ind i Ilden og raabte: „Denne Haand har handlet ilde, denne onde Haand; den skal ogsaa først lide Straf!“

Crannoges [nååhsch], f. **Pælebygninger**.

Cransac [krangsakk], Bad i Frankrig, Dep. Aveyron, 4 M. n. v. for Rhodez, med Jærnkilder, der navnlig anvendes mod chroniske Slim- og Blodflaad, og af hvis Vand meget forsendes. 8,000 I. I Nærheden af Kilden findes store Stenkulslag, der i lange Tider have været i Brand.

Cranworth, Rob. M. Rolfe, Lord [krænnnordh], f. 1790, blev Sagfører 1816 og 1832 Medlem af Underhuset. 1834—39 var C. Solicitor-general i det liberale Ministerium, blev derefter Dommer og 1850 Peer, var Lordkansler 1852—58 og paa ny 1865—66; tog vigtig Del i de engelske Lovgivnings- og Retsplejereformer. D. 1868.

Craon [krang], Stad i det franske Dep. Mayenne, 4 M. s. v for Laval. 4,000 I. Fabrikation af grove Uldstoffer. C. var i Fortiden en Fæstning og blev flere Gange belejret under Religionskrigene.

Craonne [krann], Flække i det franske Dep. Aisne, 3 M. s. ø. for Laon, bekjendt af Slaget 7 Marts 1814 mellem Russerne og Napoleon I, hvis Angreb blev slaaet tilbage.

Crapelet, Charles [krap'læ], fransk Bogtrykker, f. 1762, d. 1809, oprettede et Bogtrykkeri i Paris, som er blevet berømt ved den Correcthed og Skjønhed, hvorved dets typographiske Arbejder udmærke sig. Hans Søn, **George Aug. C.**, f. 1789, d. 1842, leverede en Mængde Pragtudgaver af franske Klassikere og gjorde sig fortjent af den gammel-franske Literatur, bl. a. ved sin »Collection des anciens monuments de l'histoire et de la langue française« (1826 flg.).

Crapule, fr. [krapyl], (af lat. crapula, Rus), gement Pak.

Cras, fed, tyk, grov; uovlyst, grovsanselig (om Begreber).

Crassus (d. e. den tykke) var et Tilnavn for flere Familier i det gamle Rom, navnlig for en Gren af den plebejiske Slægt Licinius. Blandt de mange, som førte dette Tilnavn, ere følgende de mest bekjendte. 1) **Lucius Licinius C.**, f. 140 f. Chr., sin Tids mest berømte Taler, Consul 95, Censor 92, d. 91. Som Consul gav han en Lov, der forbød Forbundsfællerne at optræde som romerske Borgere, og bidrog derved til Udbruddet af Forbundsfællekrigen, og som Censor lod han de latinske Rhetorers Skoler lukke, da han mente, at de havde en skadelig Indflydelse paa Ungdommen. 2) **Marcus Licinius C. Dives**, f. omtr. 115 f. Chr. I Borgerkrigen sluttede han sig til Sulla, bidrog meget til Sejren over Samniterne uden for Roms Mure 82 og lagde ved Sullas Proscriptioner Grunden til sin store Formue, der skal have beløbet sig til omtr. 30 Millioner Kroner. Aar 71 sejrede han i Slavekrigen over Spartacus, men kom paa en spændt Fod med Pompejus, der søgte at berøve ham Æren for at have endt denne Krig. 70 var han Consul sammen med denne og søgte at vinde Folkegunst ved et prægtigt Gjæstebud, som han gav den romerske Almue, men da Folket alligevel foretrak Pompejus, nærmede C. sig mere og mere til Cæsar og beskyldtes for med denne at have været Medvider i Catilinas Sammensværgelse. Aar 60 sluttede han med Cæsar og Pompejus det første Triumvirat, blev 55 paa ny Consul (atter sammen med Pompejus) og fik efter Consulatet Syrien som Provins. Her udplyndrede han flere Templer, deriblandt det i Jerusalem, og begyndte en Krig mod Partherne; i denne lod han sig lokke ind paa Mesopotamiens Sletter, hvor han ved Carrhæ blev slaaet af det parthiske Rytteri, og da han derefter indlod sig paa en Sammenkomst med den parthiske Feltherre, blev han i denne overfalden og dræbt 53.

Cratægus, s. **Hvidtjørn**.

Crau, La [kroh], en 3 M. lang og 2 M. bred Slette i det franske Dep. Rhônemundingerne, mellem Rhône og Lagunen Berre, dækket med et tæt Lag Flint- og Kullesten, som man dog i større Udstrækning har bortryddet og derved opnaaet godt Agerland.

Cravate, fr. [vätt], Halsbind, Halstørklæde, saaledes benævnt efter Kroaterne (Cravaterne) i fransk Tjeneste.

Craven, Elisab. Berkeley [krahvn], engelsk Grevedatter, f. 1750, gift 1767 med Lord C., fra hvem hun blev skilt 1781, da han behandlede hende ilde. Hun rejste derpaa til Fastlandet, og i Ansbach forelskede Markgrev Christian Frederik Carl Alexander sig i hende. Da hendes første Mand var død 1791, overlod Markgreven sit Land til Preussen mod en aarlig Apanage, ægtede Lady C. og drog med hende til England. Efter hans Død 1806 levede hun dels i England, dels i Neapel, hvor hun døde 1828. Hun har skrevet Rejseskildringer til Dels i Brevform, og hendes »Memoirs of the Margravine of Ansbach, formerly Lady C., written by herself« (1825) ere interessante ved deres Skildringer af Katharine II, Joseph II o. a., som hun havde kjendt og omgaaedes. Hun skrev ogsaa Digte, Skuespil og Romaner.

Crawford, Thomas [krääförd], nordam. Billedhugger, f. 1814 i New-York, kom 1834 til Rom og blev Elev af Thorvaldsen. Hans første større Arbejde var en „Orpheus“ (Athenæum i Boston). Blandt hans øvrige Arbejder kan nævnes Washingtons Rytterstøtte i Malm i Richmond og den store Fronton paa Capitolet i Washington. D. 1857 i London.

Crawfurd, John [krääförd], engelsk Orientalist og Ethnolog, f. 1783, studerede Medicin i Edinburgh, var 1803—8 Militærlæge i Indiens nordvestlige Provinser, opholdt sig 1808—11 paa Øen Pinang i Malakastrædet og 1811—17 paa Java, hvorpaa han vendte tilbage til England. 1821 begav han sig igjen til Indien, besøgte Siam og Cochinchina, blev 1823 Gouverneur paa Singapore og 1826 Commissionær i Pegu og Gesandt i Barma, men vendte 1827 tilbage til England, hvor han til sin Død 1868 levede for sine Studier. Af hans Skrifter nævne vi »History of the Indian Archipelago« (3 Bd., 1820), »Journal of an Embassy to Siam and Cochinchina« (1828), »Journal of an Embassy to Ava« (1829) og »Grammar and Dictionary of the Malay Language« (2 Bd., 1852).

Crayer, Gasp. de [kråhjer], flamsk Maler, s. **Craeyer**.

Crayon, fr. [kræjóng], Kridt, Blyant eller farvet Stift, som bruges til Tegning; ogsaa den dermed udførte Tegning. Studier tegnes hyppig med sort og hvidt Kridt paa Tonepapir; Lithographier »à deux crayons« ere Efterligninger heraf og udførte med to Stene, af hvilke den første, behandlet helt over med Sæbevand, der paa Lysstederne atter er bortskrabet, giver med Oljefernis alene en brun Tone overalt, undtagen paa de stærkest belyste Punkter; den anden giver med sort Farve den egentlige Tegning. I Kobberstikkerkunsten betegner **Crayonmaner** en Efterligning af Kridttegningen.

Creaslærred, et Slags groft, tykt, meget stærkt Lærred, vævet af bleget eller ubleget Garn.

Creatianisme, modsat. Traducianisme, den Lære, at Gud skaber en Sjæl umiddelbart til enhver Avling og forbinder den (paa den 40de Dag) med Embryonet, hvorimod Traducianismen lærer, at Sjælene forplantes tillige med Legemet ved Avlingen, per traducem. Den første Lære hyldedes af Aristoteles, Athanasius og de alexandrinske Theologer, af Ambrosius, Pelagius og Calixt, nærmest af Interesse for at hævde den sædelige Frihed og Ansvar, medens Traducianismen er opstillet af Tertullian og Augustin for at hævde Arvesynden, og tilegnet af de gamle lutherske Dogmatikere.

Creatür, Skabning, Dyr; foragtelig: en Person, der er fuldstændig afhængig af en anden.

Crébillon, Prosper Jolyot de [krebijóng], d. ældre, fransk dramatisk Digter, f. 1674 i Dijon, 1731 Medlem af Akademiet, d. 1762. Han søgte at undgaa den almindelige slaviske Efter-

af Racine, stræbte efter mere theatralsk
hvortil han ikke forsmaaede det rent
rkkende og trivielt romanagtige i Cha-
ildring og Handling. En Tid lang
n i Mode, og hans Parti stillede ham
rdig med Voltaire. Hans mest vurde-
rbejde er »Rhadamiste« (1711). Efter
Død lod Ludvig XV et Mindesmærke
for ham og bekostede en Pragtudgave
Arbejder. — **Claude Prosper Jolyot de C.**,
e, Søn af den foreg., f. 1707, d. 1777, blev
e Romaner og andre Skrifter Mode-
t paa den Tid, da det 18de Aarh.s Liv
nkrig var paa Toppunktet af Tøjles-
. Af dette Liv er han en talentfuld,
hensynsløs Skildrer; han skyr ikke den
hotographiske Nøjagtighed i Udmalingen
uterlige. Charakteristisk for Tiden er,
an var Damernes Yndlingsforfatter;
glænderinde Lady Stafford ægtede ham
geistring for hans Skrifter. Hans Pri-
var hæderligt.

ecy [kresi], Stad i det franske Dep. Somme,
n. for Abbeville. 2,000 J. Ved C.
Englænderne under Edvard III 26 Aug.
en stor Sejer over Franskmændene under
p VI. Disses Tab angives til mere end
0 døde.

edénse, smage paa Spise og Drikke, før-
e overraktes til den, der skulde nyde dem,
n fordums Skik til Betryggelse mod For-
se. **Gjøre Credenser**, gjøre Complimenter.
edi, Lorenzo di, florentinsk Maler, f. 1459,
37, uddannedes i Andrea Verocchios Skole,
sluttede sig senere nær til sin Medlærling
ardo da Vinci, hvem han tog til Forbil-
Uden at være rigt begavet forstod han
ive sine Billeder Værd ved den rene og
rlige Følelse, de bære Præg af, og ved en
vittighedsfuld Udførelse. Blandt hans
ejder kunne nævnes „Hyrdernes Tilbedelse"
irenze, der i det hele ejer mange af hans
eder, og „Madonna med Barnet" i Louvre.

redit siges en Person at nyde, naar man
den Tillid til ham, at han baade har
e og Vilje til at opfylde sine Gjældsfor-
gtelser; der gives En C., naar der gives
n Henstand med en Betaling, der egentlig
de være erlagt strax. C. er Sjælen i Han-
n, og den medvirker i høj Grad til den
nomiske Udvikling, idet Capitalerne ved
elp af den bringes i Hænderne paa de Per-
er, der formaa at tilvejebringe det største
bytte af dem, ligesom den fremkalder Spar-
mmelighed, idet den har gjort det muligt
dem, der opspare Capitaler, til enhver Tid
erholde en Rente af dem. Hertil kommer,
man paa Grund af C. i dens forskjellige
rmer kan bestride Pengeomløbet med et langt
ndre Møntbeløb, end det ellers vilde være
lfældet. **Creditanstalterne** udlaane Penge
der forskjellige Former; til disse høre
andt andre Laanebankerne (s. **Bank**), Credit-
sserne og Creditforeningerne. Under Be-
vnelsen **Creditkasse** oprettedes 1786 af den
nsk-norske Regering en Kasse, der ved Udlaan
od 2, senere mod 4 pCt. til Godsejere og
ønder skulde virke til Forbedring i Land-
oforholdene; den hævedes 1816. **Creditkassen**
for Husejere i Kjøbenhavn er oprettet 1797 og
modtager i Følge Fundatsen Indskud, for saa
vidt der for samme haves Anvendelse til Ud-
laan, og meddeler herfor 4 pCt.s Obligationer,
forsynede med kongel. Garanti; de indkomne
Summer udlaanes i Ejendomme i Kjøbenhavn.
1816 oprettedes et Hjælpefond, for hvilken der
imidlertid ikke blev givet kongel. Garanti,
saaledes, at C. virker med to adskilte Fond,
det kongel. garanterede og Hjælpefondet. Efter
at nye Statuter, der ophævede den ældre Fun-
dats, ere blevne stadfæstede ved kongel. Resol.
af 11 Dec. 1869, fremtræde disse to Fond som
to forskjellige Afdelinger; 1ste Afd. indeholder
de af Staten garanterede, fra Ihændehaverens
Side uopsigelige 4 pCt. Creditkasse-Obliga-
tioner, der ikke forøges; i Marts 1883 udgjorde
Beløbet c. 2,7 Mill. Kr.; 2den Afd. omfatter
dels opsigelige 4 pCt. Obligationer (i Marts
1883 c. 3,43 Mill. Kr.), dels uopsigelige, saa vel
4 som 4½ pCt. Obligationer (i Marts 1883
henholdsvis 21,83 og 3,40 Mill. Kr.). Det
samlede Obligationsbeløb udgjorde saaledes i
Marts 1883 c. 30,57 Mill. Kr. **Creditforenin-**
ger ere Selskaber af Grundejere, som stille
deres Ejendomme under et til Sikkerhed for
de Laan, der modtages. Creditor opnaar der-
ved en større Sikkerhed og behøver intet Tilsyn
at føre med sit Pant, medens han til enhver
Tid kan skaffe sig Penge ved at sælge de af
Foreningerne udstedte Obligationer. Paa den
anden Side ere Grundejerne sikrede mod Op-
sigelse, saa længe de betale de statutmæssige
Renter og Afdrag. I Almindelighed har man
desuden gjort det muligt for Debitorerne, at
de paa en lidet følelig Maade kunne succes-
sivt amortisere deres Gjæld gjennem en lille
Forhøjelse af den aarlige Rente. Den første
C. blev oprettet i Preussen 1769, og de have
derefter udbredt sig til de fleste Lande. Loven
af 20 Juni 1850 indeholder de Begunsti-
gelser, der her i Landet ere tilstaaede C., og
Betingelserne, under hvilke de erholdt disse.
De have Frihed for at bruge stemplet Papir,
Udpantningsret for forfaldne Renter og Af-
drag m. m., men maa kun udlaane indtil
60 pCt. af Ejendommenes Værdi og staa
under Statens Tilsyn. Der er i Henhold
til denne Lov af Indenrigsministeriet bleven
stadfæstet Statuter for 7 Creditforeninger, en
for Østifternes Grundejere (opr. 1851), en
(kaldet Creditkasse, opr. 1866) for Landejen-
domme i Østifterne, en af Grundejerne i Fyns
Stift (opr. 1860), en for Landejendomsbesiddere
i Nørrejylland (opr. 1851) og to for Kjøbstad-
grundejere sammesteds, af hvilke den ene (opr.
1852) 1861 maatte som fallit ophøre med
den statutmæssige Amortisation og saaledes
kom under Skiftebehandling, der vedvarede
indtil 1881, medens Amortisationen dog gjen-
optoges 1871, i hvilket Aar der, da nye Ud-
laan ikke bleve givne, oprettedes en „ny jydsk
Kjøbstad-C.", samt en for Vest- og Sønder-
jylland (opr. 1861). End videre er der i Hen-
hold til Lov af 17 Marts 1882 oprettet en Cre-
ditforening for Grundejere i Kjøbenhavn og
Omegn, for hvilken de almindelige Betin-
gelser ere noget modificerede, samt i Hen-
hold til Lov af 28 Marts 1880 to Creditfor-

eninger af Ejere af mindre Ejendomme paa Landet, henholdsvis i Østifterne og i Jylland, for hvis Obligationer Statskassen har overtaget en Rentegaranti, ligesom der er indrømmet dem forskjellige Lempelser og Begunstigelser. De af samtlige disse 10 C. udstedte, circulerende Obligationer beløb sig 1884 til c. 272 Mill. Kr. (c. 148,5 Mill. Kr. udstedte af Østifternes 5, c. 123,1 Mill. Kr. af Jyllands 5 Creditforeninger). Creditforeninger kunne ogsaa begrundes paa Interessenternes personlige forenede Credit. Dette er saaledes Tilfældet med „C. for Haandværkere og Industridrivende i Kjøbenhavn“. C., modſ. Debet, ſ. d. A. **Creditbeviser** ere Anvisninger, som af Regeringen udstedes i Forventning af tilkommende, endnu ikke forfaldne eller oppebaarne Indtægter, og derfor bestemte til at indfries inden en vis i samme ansat Termin. I Almindeligh. (dog ikke altid, f. Ex. ikke i Preussen) bære de Renter og modtages i ethvert Tilfælde til enhver Tid for deres fulde paalydende Beløb og, hvor de ere rentebærende, Beløbet af de paaløbne Renter, der i Almindl. beregnes dagvis, i alle kongel. Kasser. I nogle Lande bruges C. regelmæssig til at anticipere Oppebørselen af de regelmæssige Statsindtægter; hos os ere de hidtil kun benyttede i overordentlige Tilfælde, saaledes under Krigen 1864 (Lov af 26 Aug. og Bekjendtgj. af 30 Sept. s. A.) og senest i Følge foreløbig Lov af 1 Aug. 1870. **Creditoplag** kaldes den ved Toldstederne i Danmark trufne Foranstaltning, hvorefter det tillades Kjøbmænd at indføre Varer i Landet og oplægge dem i deres eget Pakhus uden strax at erlægge Indførselstold. Kjøbmandens Forhold til eller Mellemværende med Toldvæsenet reguleres kvartalsvis paa følgende Maade. For hvad han af Varerne atter udfører, leveres ved hver Export et Bevis (Anmeldelse) til vedkommende Toldsted, underskrevet af Kjøbmanden, hvori denne paa Tro og Love og under sin Oplagsrets Fortabelse erklærer, at de i Anmeldelsen omtalte Varer ere udgaaede af Landet. Ved Kvartalets Slutning indgiver Kjøbmanden en saakaldet „Generalforklaring“ til Toldvæsenet, der omtaler, hvad han af sit C. har udført, hvoraf altsaa ingen Told betales; hvad han har solgt til andre Kjøbmænd, hvilket da gaar over paa disses C.; endelig hvad han har solgt og fortoldet, og hvilken Beholdning han har. Toldvæsenet confererer hans Generalforklaring og effective Restbeholdning, der maa stemme med de af ham i Løbet af Kvartalet udfærdigede Anmeldelser, og affræver ham Tolden for de fortoldede og solgte Varer.

Creditiv ell. **Accreditiv** (s. **Accreditere**) betegner dels en særegen Art Anvisning, som bemyndiger Modtageren til paa Udstederens Vegne at hæve Penge hos dennes Forretningsvenner (naar et saadant C. ikke lyder paa en bestemt Sum, kaldes det et aabent C., hvilket Udtryk dog ogsaa undertiden bruges om ethvert C., der ikke indeholdes i et lukket Brev), dels den Skrivelse, som af Regeringen meddeles den, der sendes som Gesandt til et fremmed Hof, og hvori dette anmodes om at høre og fæste Lid til ham. Fra Overrækkelsen og Modtagelsen af dette C. begynder først Gesandtens officielle Virksomhed.

Crédit mobilier, fr. [kredī·liē]. Det charakteristiske ved den Art Foreninger, der have faaet Navn af C. m. eller Mobiliarcreditforeninger, er, at de ikke drive nogen enkelt Forretning, men derimod forene alle de forskjellige Arter Bankforretninger, Fonds-, Laane-, Contocourant-, Indkasserings- og Depositoforretninger, discontere og handle med Varer og ved Siden heraf overtage industrielle Foretagender, anlægge Fabriker, Jærnbaner osv., oprette eller deltage i Oprettelsen af Compagnier til lignende Forretninger m. m. Derimod have de i Regelen ikke Ret til at udstede Sedler og gjøre ikke Udlaan i faste Ejendomme. Den første C. m. blev oprettet i Dec. 1852 i Paris under Navn af Société générale de crédit mobilier. Ideen hertil udgik fra Bankieren Pereire. Planen fandt kraftig Understøttelse hos Kejseren, som derved vilde skabe en Modvægt mod enkelte Bankierhuses umaadelige Overvægt og navnlig mod Huset Rotschild, der ikke havde understøttet ham; ved Hjælp af den Association af Capitaler, som C. m. tilvejebragte, lykkedes det ogsaa til Dels at naa Hensigten. I de første Aar gjorde C. m. glimrende Forretninger; 1855 gav den et Udbytte af næsten 47 pCt. og 1856 endnu 23 pCt., men i de nærmest paafølgende Aar kunde der foruden den egentlige Rente af 5 pCt. slet ingen Dividende gives. Vel blev der paa ny fra 1860 givet et større Udbytte, men kun ved mislige og til Dels ødelæggende Operationer, og 1867 gik Selskabet fallit, hvilket gav Anledning til en Række Processer mod Directeurerne, der just ikke faldt ud til Gunst for disse. Efter at Brødrene Pereire havde trukket sig ud deraf, søgtes Selskabet dog reconstitueret, men har siden ført en temmelig beskeden Tilværelse. Hin første Tids glimrende Lykke gjorde imidlertid umaadelig Opsigt og fremkaldte en Række Anstalter af samme Natur, navnlig i Tyskland (Darmstadt, Leipzig, Dessau, Meiningen, Koburg), hvor de mest kaldtes „Creditanstalter“, og hvor der navnlig i Aarene 1871—73 oprettedes flere, der hurtig igjen forsvandt, i Spanien o. fl. St. Derimod holdt England sig aldeles uden for Enthusiasmen for C. m., og heller ikke i de skandinaviske Lande blev der oprettet nogen C. m., nagtet der i Danmark blev gjort Forsøg paa Oprettelsen af et saadant.

Crēditor kaldes i Retssproget den, som har en Formuesfordring paa en anden.

Credner, Carl Aug., lærd Theolog, f. 1797 i Waltershausen ved Gotha, 1830 overord. Prof. i Jena, 1832 Prof. i Theologi ved Universitetet i Gießen, d. 1857, en af de skarpsindigste og grundigste nytestamentlige Kritikere af rationalistisk Retning. I sine senere Aar var han stærkt paavirket af F. C. Baur, uden dog at følge ham paa alle Punkter.

Crēdo, lat., „jeg tror“, Troen, kaldes det apostoliske Symbol, fordi det begynder med „jeg tror“. Denne Trosbekjendelse danner ogsaa den tredje Del af den romerske Messe, hvilken derfor ligeledes kaldes C.

ks [krihks], en appalachisk Indianer-
i **Nordamerika**, som forhen boede især
:rne **Georgia**, Alabama og Tennessee.
1836—38 ere de flyttede til det indi-
Territorium v. for Mississippi. De
:som deres Naboer Cherokeserne tem-
ɔrdt fremskredne i Cultur, have Kirker
oler, drive Agerdyrkning og Kvægavl,
n skreven Forfatning og vælge deres
ıger og Repræsentanter, som danne
„store Raad" eller lovgivende Forsam-
Deres Antal er c. 13,000.

ere, skabe, vælge, udnævne, f. Ex. c. til
c.

il [kræi], Stad i det franske Dep. Oise,
loden Oise, 6 M. n. for Paris. 7,000 J.
elig Fabrikation af fin Fajence og Por-

ell, Lor. v., f. 1744 i Helmstedt, d. 1816
:tingen, Bjærgraad og Professor, har
sig fortjent ved sine forskjellige chemiske
[krifter: „Chem. Journal" (1778—81),
neuesten Entdeckungen in d. Chemie"
—84), „Chem. Archiv" (1783), „Neues
Archiv" (1783—91), „Neuestes chem.
v" (1798), „Chem. Annalen" (1784—
), „Beiträge zu d. chem. Annalen" (1785
) o. fl.

ell, Nikol., kurhessisk Kansler, f. 1550 i
zig, blev Lærer for Kurprins Christian,
strax efter at være bleven Kurfyrste 1589
de ham til sin saa godt som enevældige
sler, i hvilken Stilling C. begunstigede
ptocalvinisterne, ansatte dem i Præste- og
:rembederne, afskaffede Exorcismen ved
ıben og begyndte en Bibeludgave med cal-
ke Forklaringer. Efter Kurfyrst Christians
d 1591 blev C. strax afsat, og Adelen,
s Forrettigheder den borgerlig fødte C. paa
ıge Maader havde krænket, fik ham 1601
ɔhugget efter 10 Aars Fangenskab.

Krelle, Aug. Leop., bekjendt preussisk Ma-
matiker og Bygmester, f. 1780 i Eichwerder
Wrietzen, d. 1855. Hans Præstationer i
ıbygningsfaget ere af stor Betydning. De
ɔerlige Chausseer, der 1816—26 bleve an-
ıte i Preussen, ere for største Delen byg-
ɔe under hans Medvirkning, ligesom han
saa ledede Anlæggelsen af Berlin-Pots-
m-Jærnbanen. 1849 trak han sig tilbage
ı Statstjenesten. Han udgav „Journal für
e reine und angewandte Mathematik" (Berlin
326—56, 50 Bd.; fortsat af Borchardt og
ter dennes Død (1880) af Kronecker og Weier-
:aß), samt „Journal für Baukunst" (1828—
l, 30 Bd.), der navnlig indeholder værdifulde
:rtikler om Jærnbanebygning.

Crema, Stad i Norditalien, 2 M. ø. n. ø.
or Lodi. 9,000 J. Bispesæde. Lærreds-
væveri og Kniplingsfabrikation. Handel med
ærred og Hør. I Omegnen stærk Vin-,
Frugt- og Høravl.

Crémaille ell. **Crémaillère,** fr. [kremäi, kre-
naijæhr], et savdannet Indsnit i et Brystværns
ındvendige Skraaning, dannet for at lette
Brugen af Skydevaabnene i andre Retninger
end netop tværs paa Brystværnets Hoved-
retning.

Crematorium, f. Ligbrænding.

Crême, fr. [kræhm], egtl. Fløde, dernæst
Spise, tilberedt af Æg, Fløde, Sukker og
forskjel. Krydderier; lysegul Farve. c. de la c.
[ds], „Fløden af Fløden", det fineste fine.

Crémer, Camille [kremähr], fransk Officer,
f. 1840, tjente som Zouav-Lieutenant i Krigen
i Mexico og blev 1870 Capitain og Adjudant
hos General Clinchant, tog Del i Slagene om
Metz og blev i Oct. Krigsfange, men løslodes
paa Æresord. Dog flygtede C. til Tours,
blev Divisionsgeneral og Anfører for Rhône-
hæren, kæmpede i Dec. mod General Werder,
dog uden Held, men undkom i Jan. 1871 med
en Del af sine Tropper, medens Resten tillige
med Bourbakis Hær trængtes ind paa schwei-
zersk Grund. Da C. i Marts 1871 kom til
Paris, fik han Tilbud om at overtage Anfør-
selen over Communens Tropper; han afslog
Tilbudet, men brugte sin Indflydelse til at
udvirke General Chanzys Frigivelse af Fæng-
slet. Da Nationalforsamlingens Forfremmel-
sesudvalg ikkun vilde give ham Grad som
Bataillonschef, tog han Afsked; d. 1876.

Cremer, Jac. Jan, hollandsk Novelleforfatter,
f. 1827, d. i Haag 1880, var først Maler.
Hans Noveller tage gjærne deres Stof fra
Geldernland, som han skildrer med stor
Naturtroskab (»Betuwsche Novellen«). Af større
Romaner har han skrevet: »De Lelie van
s'Gravenhage«, »Daniel Sils«, »Anna Rooze«,
»Doktor Helmund en zijn vrouw«, »Tooneel-
spelers«; desuden nogle Dramaer.

Cremera, Biflod til Tiberen, udmundende
ved Fidenæ, er bekjendt ved den fabiske Slægts
Nederlag mod Vejenterne 477 f. Chr.

Crémieux, Hector [kremiö], fransk Drama-
tiker, f. 1827, har siden 1852 udfoldet en stor
Virksomhed som Forfatter og Medarbejder af
forskjellige Dramaer, lige fra Femaktstragedien
»Fiesque« til »Orphée aux enfers« (1856), der
ved Offenbachs Musik er bleven saa bekjendt.
1876 gjorde Buffooperaen »La belle poule«
ikke ringe Lykke.

Crémieux, Isaac Adolphe [s. o.], fransk
Statsmand, f. 10 Apr. 1796 af jødisk Slægt,
blev 1817 Sagfører i Nîmes og udmærkede
sig tidlig ved sin Veltalenhed og sit Mod i
politiske Sager. 1830 flyttede C. til Paris og
vandt snart Ry som Forsvarer i politiske og
Pressesager. 1842 valgtes C. til Deputeret-
kammereret, hvor han hørte til Venstre og
søgte at fremme Valgreformen. I Februar-
dagene 1848 var han blandt dem, der overtalte
Ludvig Philip til Tronfrasigelse og vilde have
Hertuginden af Orléans til Regentinde; han
gjorde endog Udkast til de Ord, hun skulde tale
i Deputeretkammeret. Ikke des mindre lod han
sig optage i den provisoriske Regering som
Justitsminister, men blev angrebet fra begge
Sider paa Grund af sin mæglende Holdning
og afgik 7 Juni. C. tog virksom Del i Na-
tionalforsamlingens Arbejder og modarbejdede
Cavaignacs Styrelse og Valg til Præsident, idet
han foretrak Ludvig Napoleon, men sluttede
sig senere til Venstre og bekæmpede Forbundet
mellem de tre dynastiske Partier. Ved Stats-
coupet 1851 førte C. Forsædet i Venstres
Møde og blev en Tid lang holdt fængslet.
C. ofrede sig derefter igjen helt til sin Sag-

førervirksomhed og var i Dec. 1868 en af Forsvarerne i den Baudinske Sag. I Nov. 1869 valgtes C. i Paris til den lovgivende Forsamling som Republikaner, blev i Sept. 1870 Medlem af den provisoriske Regering og Justitsminister og sendtes kort efter til Tours, hvor han senere samvirkede med Gambetta. I Oct. 1871 valgtes C. til Nationalforsamlingen og af denne i Dec. 1875 til livsvarig Senator. D. 10 Febr. 1880. Ogsaa har C. udmærket sig ved sin Iver for sine Trosfællers Sag, især i de tyrkiske Lande, og var siden 1860 Formand for „den israelitiske Alliance". Som Minister gav C. Jøderne i Algérien fransk Borgerret.

Cremōna, Stad i Norditalien ved Po, 10 M. s. ø. for Milano. 29,000 J. (1881). Bispesæde. Talrige Kirker, hvoriblandt en prægtig Kathedralkirke med et 350 F. højt, fritstaaende Klokketaarn, smukt Raadhus og Theater. Silke- og Linnedindustri. De her forfærdigede **Cremoneservioliner** af Mestrene Amati, Guarneri og Stradivari ere meget ansete. C. var oprindelig en romersk Koloni, anlagt 219 f. Chr.

Cremōna, Luigi, ital. Mathematiker, f. 7 Dec. 1830 i Pavia, tog 1848 og 1849 Del i Uafhængighedskrigen, blev 1860 Prof. i højere Geometri i Bologna, 1866 i Milano, 1873 Directeur for Ingenieurskolen i Rom og Prof. i højere Mathematik smstds. Han har givet vigtige Bidrag til den nyere Geometri og tillige virket ivrig for den mathematiske Undervisning i Italien. Foruden talrige Artikler i forskjellige Tidsskrifter har han skrevet »Introduzione ad una teoria geometrica delle curve piane« (Bol. 1862; tysk ved Curtze, Greifsw. 1865), »Elementi di calcolo grafico« (Torino 1874; tysk ved Curtze, 1875) og »Elementi di geometria proiettiva« (Tor. 1873; fransk ved Dewulf, 1875).

Crēmor tārtari, hvid Vinsten (s. d. A.), anvendes i Medicinen, især som et kølende og mildt afførende Middel. **C. t. solūbilis** tilberedes ved at koge pulveriseret Vinsten og Borax med Vand og inddampe Opløsningen til Tørhed. Det benyttes ogsaa under Navnet **Tārtarus boraxātus** især som urindrivende Middel.

Crénеaux, fr. [krenō], Skydehuller for Geværer i en Mur, som oftest høje og smalle, udvidende sig i Bredden enten fra Murens Inderside mod dens Yderside, eller omvendt, eller fra et Punkt midt i Murtykkelsen baade ud- og indefter. **Creneleret Mur**, en med slige Skydehuller forsynet Mur, anvendes tit i Befæstningskunsten paa Steder, hvor man ikke behøver at indrette sig paa at blive angrebet med Artilleri.

Creōl, af sp. criollo, avlet, kaldes de, som i Amerika ere fødte af franske, spanske eller portugisiske Forældre. Medens Kolonialsystemet bestod, nød C. uagtet deres rent europæiske Herkomst mindre Rettigheder end de, som vare indvandrede fra Moderlandene. Efter at de fleste Kolonier nu ere blevne uafhængige Republiker, udgjøre C. deres herskende Kaste. Men som saadan have de vist megen Raahed, Voldsomhed og især stor Dovenskab. Mange af dem, der udgive sig for C., ere dog i Virkeligheden Mestizer eller Blandinger af Europæere og Indianere. **Creolnegre** kaldes stundum de i Amerika fødte Sorte i Modsætning til dem, som ere fødte i Afrika.

Crêpe, fr., s. **Krep**.

Crepēre ell. **crevēre**, egtl. at revne eller briste, bruges om Granaters Sprængning. C., ds.

Crepitatiōn, Knistren, Knagen, fælles Benævnelse for forskjellige sygelige Symptomer. I Chirurgien bruges det mest om den ejendommelige knagende Fornemmelse og Lyd, som Brudenderne ved et Benbrud give, naar de bevæges imod hinanden, og som er et af de sikreste Tegn paa Bruddet; tillige bruges C. om den fine, knistrende Fornemmelse, man faar ved at trykke paa Steder, hvor det underliggende Bindevæv er fyldt med Luft (Emphysem) eller Blod (Blodunderløbning, Blodbule). I Medicinen kaldes den fineste Art Rallelyde C.

Crépy en Laonnais [pi ang lannä], Stad i det franske Dep. Aisne, ved Floden Aisne, 1 M. n. v. for Laon. 2,000 J. Fredslutning 1544 mellem Kong Frants I og Kejser Carl V. **C. en Valois**, Stad i det franske Dep. Oise, 8 M. n. ø. for Paris. 4,000 J. Bomuldsmanufakturer. Tidligere Hovedstad i Valois.

Crequi [ki], en berømt fransk Adelsslægt, der nedstammer fra Byen C. i Pas de Calais og allerede nævnes i det 10de Aarh. Flere af Slægten have beklædt høje Embeder. Mest bekjendt er **François de C.**, f. 1624, fransk Marschal, som udmærkede sig i Ludvig XIV.s Krige. 1670 indtog han Lothringen; 1672 blev han en kort Tid forvist, fordi han vægrede sig ved at staa under Turenne. 1675 blev han slaaet af den kejserlige General Hertugen af Lothringen ved Conz og maatte indeslutte sig i Trier, hvor han blev gjort til Fange, da Garnisonen mod hans Vilje capitulerede, men kæmpede i de følgende Aar heldig mod samme Feltherre; 1679 anførte han Rhinarmeen mod Kurfyrsten af Brandenburg; 1684 erobrede han Fæstningen Luxemburg. Han døde 4 Febr. 1687. Hans to Sønner, **Franç. Jos. de C.** (f. 1662, faldt i Slaget ved Luzara 1702) og **Nicol. Charl. de C.** (f. 1669, d. 1696), vare ogsaa tapre Feltherrer.

Crescendo, it. [kræschēndo], fork. cresc., voxende, betegner i Musik, at en enkelt Tone eller en større eller mindre Sætning skal udføres med en efterhaanden tiltagende Klangstyrke. Tegnet derfor er <.

Crescentini, Girol. [kræschen], f. 1769 i Urbania i Kirkestaten, en af Italiens berømte Castratsangere. Han begyndte sin dramatiske Løbebane 1783 i Rom og optraadte de følgende Aar med stort Bifald paa forskjellige italienske Theatre. Senere opholdt han sig et Aar i London og 4 Aar i Lissabon og kom 1803 til Wien, hvor han blev Syngemester hos den kejserlige Familie. Der hørte Napolean I ham 1805 og blev saa henrykt over hans Sang, at han tog ham med sig til Paris, hvor han blev til 1813. Resten af sit Liv tilbragte han i Italien og var i længere Tid Sanglærer ved Conservatoriet i Neapel, hvor han døde 1846. C.s Stemme og Foredag skal have været aldeles betagende, saaledes især i Zin-

garellis »Romeo e Giulietta« Arien »Ombra adorata aspetta«. C. var ogsaa Componist. Den nævnte Arie skal være af ham, og han har desuden udgivet flere Samlinger Arietter og et værdifuldt Studieværk.

Crescentius, Johannes, en fornem Romer, som havde hele Magten i Rom under Pave Johan XV.s Regering 985—95 og 989 af Kejserinde Theophano blev anerkjendt som Roms Patricius. 996 maatte han vel hylde Kejser Otto III, men efter Kejserens Bortgang fra Rom rejste han sig mod Kejseren og den af ham indsatte Pave, blev derfor indesluttet paa Engelsborg, fangen og henrettet 998.

Crescenzi, Peter [kræschèntsi] (Petrus de Crescentiis), italiensk Agronom, f. 1230 i Bologna, var Advocat sammesteds. Fordreven fra sin Fødeby ved politiske Urolігheder gjennemrejste han Italien og vendte først efter 30 Aars Forløb tilbage til Bologna, hvor han døde 1310. Sine Erfaringer og Grundsætninger i Landvæsenet udgav han under Titlen »Ruralium commodorum libri XII«, et Værk, der hurtig fandt Udbredelse over hele Europa.

Crescimbeni, Giov. Mar. de [kræschimbèni], f. 1663, d. 1728 som Jesuit, var den første Præsident for Arkadiernes Akademi, i hvilken Egenskab han skrev en Masse kjedelige Lejlighedsdigte og Elegier (til Dels samlede i »Le vite degl' Arcadi illustri«, 1708), samt Breve og mindre literaturhistoriske Afhandlinger. Efter hans Død samlede man 3 af hans Værker til »Storia della poesia volgare« (1730—31).

Crespi, Giov. Batista, ital. Maler, f. 1557, d. 1633, efter sin Fødeby sædvanlig kaldet **il Cerano**, var Elev af Procaccini og en dygtig, om end noget manieereret Maler af den lombardiske Skole. Hans bedste Værk „Madonna del Rosario" er i Brera i Milano. Hans Søn og Lærling, **Daniele C.**, f. 1592, d. 1630, udførte ligesom Faderen en Mængde Billeder, dels al fresco, dels i Olje, i Milano og Omegn.

Crespi, Gius. Maria, kaldet **lo Spagnuolo**, ital. Maler og Kobberstikker, f. 1665, d. 1747 i Bologna, uddannede sig gjennem Studiet af Caracci'erne og den venezianske Skole til en i sin Tid anset Maler og Raderer. Hans to Sønner, **Antonio** og **Luigi C.**, vare ogsaa Kunstnere.

Crest [kræ], Stad i det franske Dep. Drôme, ved Floden Drôme, 4 M. v. for Die. 4,000 J. Handel med Trøfler. C. var tidligere befæstet og led meget i Abigenserkrigene.

Crēta ālba, lat., d. s. s. hvidt Kridt.

Crête, fr. [kræht], den indre eller ydre Kant af et Brystværns Krone eller Glacis. Den indre C. kaldes ofte Ildlinjen.

Crēti og Plēthi, alle Slags Folk, et ikke udsøgt Selskab, en Benævnelse, der stammer fra det gamle Test., hvor „C. o. P." nævnes om Kong Davids Livvagt.

Crēticus, d. s. s. Amphimacer.

Cretin (maaske af det romanske cretira, Kreatur), et Individ, der lider af en navnlig i visse Bjærgegne (Alperne, især de schweiziske, Pyrenæerne, Vogeserne, Jura, Himalaja, Cordillererne o. fl. St.) endemisk herskende Sygdom, **Cretinisme**, bestaaende i en mere eller mindre vanskabt Legemsbygning forbunden med højere eller lavere Grad af Idioti, med hvilken Cretinismen i det hele er nær beslægtet, ligesom der ogsaa er talrige Overgangsformer imellem begge. C.s Legeme er i Almindel. dværgagtigt, uden skarpt udpræget Kjønsforskjel, mere eller mindre uformeligt som en Følge af en umaadelig Udvikling af Fedtet under Huden og Fortykkelse af denne, og i de fleste Tilfælde bidrager en stærkt udviklet Kropsvulst særlig til at vanskabe C.; Extremiteterne ere, navnlig i Forhold til det øvrige Legeme, smaa, svage og misdannede; Ansigtet faar ofte paa Grund af Kjævernes udstaaende Form et fuldstændig dyrisk Udseende. I de højeste Grader er C. kun en uformelig Masse uden nogen som helst sjælelig Evne, uden Sanser, Taleevne eller Forplantningsevne, kun udrustet med de til Legemets Vedligeholdelse nødvendige vegetative Livsytringer. Kun faa C. opnaa en høj Alder, i de højeste Grader ikke over 20—30 Aar. Paa de Steder, hvor Cretinismen hersker, angriber den undertiden ogsaa Dyrene, især Hunde og Heste. Sygdommen forekommer ogsaa sporadisk uden for Bjærgene, men sjælden, og selv i Danmark findes enkelte udtalte C. Sygdommen er oftest medfødt, eller ogsaa udvikler den sig i den tidlige Barnealder, især under Tandfrembruddet. Dens Aarsager ere meget dunkle; i de Egne, hvor den hersker endemisk, synes Elendighed hos Befolkningen, Usundhed af dens Boliger, Arvelighed og hyppige Giftermaal imellem nær beslægtede at bidrage mest til dens Udvikling; man har ogsaa antaget et eget Miasma (Sumpmiasma) som Aarsag til den, men det er vistnok meget usikkert. Forbedring af de hygieiniske Forhold er det virksomste Middel imod den.

Cretonne, fr. [krətònn], trykket Bomuldsstof, oprindelig lærredsvævet, senere vævet efter forskjellige Systemer. Bruges til Gardiner, Møbel- og Væggebetræk, Damekjoler etc.

Creus, Cabo de, Forbjærg i Spanien, Prov. Catalonien, ved Middelhavet. 42° 19' n. Br., 20° 58' ø. L. Fyrtaarn.

Creuse [krøhs], 1) en lille Flod i Frankrig, udspringer i det efter den opkaldte Dep., løber mod N. V. gjennem Dep. Indre, danner derefter Grænsen mellem Dep. Indre-Loire og Vienne og falder i Floden Vienne; 35 M. lang. — 2) Dep. i Frankrig, omgivet af Dep. Indre, Cher, Allier, Puy de Dôme, Corrèze og Øvre-Vienne. 101 □ M. med 279,000 J. (1881). C. er et Bjærgland af ringe Højde (højeste Punkt 2,300 F.) og hører for største Delen til Loires Flodgebet; dets vigtigste Vandløb ere C r e u s e og C h e r. Jordbunden er i Regelen mager og let. Foruden de almindelige Kornsorter dyrkes Hamp og Kastanier. Kvægavlen er af stor Betydning, hvorimod Mineralproduktionen kun er ringe. Industrien omfatter især Forfærdigelsen af Gobelinstapeter, Uld- og Bomuldsstoffer, Papir, Læder, Porcelæn og Fajence. Om Sommeren udvandrer en stor Del af Befolkningen til andre Departem. for at søge Erhverv, men vender om Vinteren tilbage. Hovedstad G u é r e t.

Creusot, Le [krøsō], Flække i det franske Dep. Saône-Loire, 9 M. n. n. v. for Mâcon.

16,000 I. Jærnværker og Stenkulsgruber, storartede Locomotivfabriker, Maskinfabriker, Kanonstøberi, Fabrikation af Skibspanser, Valseværker, Glasværk.

Creutz, en svensk-finsk Slægt, der nedstammer fra Lars Marcusson, som levede c. 1450 i Sarskar i Finland. Hans Efterkommer i 5te Led Ernst Larsson blev indført paa det svenske Ridderhus; dennes Sønner bleve 1654 Friherrer. Følgende ere de mærkeligste af Slægten. **Lorents C.**, f. 1615, var Rigsraad og havde gjort sig bekjendt som en driftig civil Embedsmand, da han uden forud at have tjent til Søs kaldtes til Overbefalingsmand over Flaaden. I Slaget ved Øland 1676 mod den danske og hollandske Flaade gik der Ild i hans Admiralskib »Stora Kronan«, der sprang i Luften med C. og en Besætning af 800 Md. — **Carl Gust. C.**, Søn af den foreg., f. 1660, blev 1704 Oberst for Livregimentet, 1706 General-Major og udmærkede sig som en af Carl XII.s kjækkeste Rytteranførere, men blev 1709 fangen ved Dnjepr. Under Fangenskabet, hvorfra han først vendte hjem 1720, bidrog han ved Haandarbejde til sit eget og sine Medfangers Underhold; han blev General 1722, d. 1728. — **Gustav Philip C.**, Brodersøns Søn til foreg., Greve, f. 1731 i Finland, hvor han, efter tidlig at have mistet sine Forældre, paa sin Families Bekostning fuldendte sine Studier ved Universitetet i Åbo. Efter at have forladt Universitetet og 1751 at være indtraadt i Kongens Cancelli sluttede C. sig til de Skjønaanders Kreds, hvis Midtpunkt Fru Nordenflycht var, og blev snart en af de mest fremragende Digtere i denne Kreds. Sin egentlige Berømmelse som saadan vandt C. ved sit 1761 udgivne »Skaldedikt« Atis og Camilla, et i Anlæg simpelt, men inden for den svenske Literatur i sit Slags uopnaaet Hyrdedigt, hvor en glimrende Phantasi, en inderlig rig og mild Følelse udtaler sig i klangfulde Alexandriner. Men C. kaldtes snart af Statens Forretninger bort fra Poesien. Sendt som Minister til Spanien 1762 nedlagde han sine Iagttagelser over dette Lands Mærkværdigheder i sine Breve til Marmontel, som fandt dem af saa stor Værd, at han oplæste dem i det franske Akademi. 4 Aar efter forflyttedes han til Frankrig og levede der i den fortroligste Omgang med Landets mest udmærkede Literater, af hvilke han blev højt skattet. Fra Frankrig, hvor hans sidste Hverv var en med Franklin afsluttet Venskabs- og Handelstractat mellem Sverige og de forenede Stater, hjemkaldtes han 1783 som Rigsraad og Cancellipræsident. I denne Egenskab var C. den egentlige Leder af de indre Anliggender under Kong Gustav III.s Rejse til Italien 1783—84. C. døde 30 Oct. 1785; hans Digte bleve udgivne (1795 og 1812) sammen med Gyllenborgs under Titel »Vitterhetsarbeten af C. och Gyllenborg«, senere ogsaa særskilt (Helsingf. 1862).

Creuzer, Georg Friedr., Philolog og Oldtidsforsker, f. 1771 i Marburg, blev 1800 Professor i Marburg og 1804 i Heidelberg, hvor han virkede indtil han 1848 nedlagde sit Embede. Hans Hovedværk er „Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen" (3 Udg., 4 Bd., 1837—44). Blandt hans Udgaver af gamle Forfattere indtager Udgaven af Plotinus's »Opera omnia« en fremragende Plads. De større af hans talrige, Oldtidens forskjellige Gebeter omfattende mindre Skrifter findes samlede i C.s „Deutsche Schriften". Hertil slutter sig en Selvbiographi under Titlen „Aus dem Leben eines alten Professors". C. døde 1858.

Crève-coeur, fr. [kræhvköhr], Hjertesorg.

Crevillente [viljēn], Stad i Spanien, Prov. Valencia, 4 M. s. v. for Alicante. 9,000 I. Betydelig Tapetfabrikation.

Crewe [kruhv], Stad i Cheshire i England, 4 M. ø. s. ø. for Chester. 24,000 I. Fabriker for Jærnbanemateriel.

Cribbage [kribbædsch], et i England yndet Kortspil.

Cricket, Boldspil, engelsk Nationalforlystelse.

Crieff [kriff], Stad i Perth-Shire i Skotland, 3 M. v. for Perth ved Floden Earn og ved Grampianbjergenes Fod. 5,000 I. Linned- og Bomuldsvæverier. C. er et yndet Sommeropholdssted for svagelige Personer.

Crillon [krijōng], en berømt fransk Slægt, der skriver sig fra Piemont og oprindelig hed Balbes. **Louis de Balbes de Berton de C.**, kaldt »Le brave«, sin Tids første ridderlige Helt, f. 1541 i Provence, antog som yngste Søn Navnet C. efter et hans Fader tilhørende Gods, traadte 1557 i fransk Krigstjeneste og udmærkede sig særdeles, idet han i Religionskrigene kæmpede som Tilhænger af Hoffet mod Huguenotterne; som Malteserridder stred han mod Tyrkerne og viste navnlig glimrende Tapperhed i Søslaget ved Lepanto 1571. Skjønt han var ivrig Katholik, misbilligede han Bartholomæusnattens Rædsler, ligesom han ogsaa senere med Harme afviste Henrik III.s Opfordring til at myrde Henrik af Guise. Efter Henrik III.s Død sluttede han sig til Henrik IV og forblev ham urokkelig tro; efter Freden med Savoien trak han sig tilbage til Avignon og døde der 1615. C. var en Ridder af den gamle Skole, uegennyttig, tapper og from; der fortælles, at han en Gang i Kirken ved at høre om Christi Lidelser sprang op, svang sit Sværd over Hovedet og raabte: „Hvor var du den Gang, C.?" — Under **Franç. Felix de Balbes de Bert. de C.**, der nedstammede i 4de Led fra hans yngre Broder, blev Herskabet C., som laa i det den Gang Paven tilhørende Venaissin, af Pave Benedict XIII 1725 ophøjet til et Hertugdømme. — **Louis**, den anden Hertug af C., f. 1718, glimrede ved sine militaire Talenter og er ogsaa bekjendt ved sine Memoirer, der indeholde meget upperligt om Krigskunsten. Han var først i fransk, men siden 1762 i spansk Krigstjeneste; til Belønning for Erobringen af Minorca 1782 blev han udnævnt til Hertug af Mahon og døde 1796 i Madrid som Generalcapitain over Valencia og Murcia. — **Franç. Fel. Dorothée de Balbes**, Hertug af C., den foreg.s anden Søn, f. 1748, Pair af Frankrig og Generallieutenant, føjede til sine øvrige Titler endnu Hertug af Bouflers efter en Landsby i Picardiet; han døde 1820. — Han efterlod sig to Sønner. Den ældste, **Marie Gerard**, Hertug af C. og siden

1832 tillige af **Mahon**, f. 1782, tjente 1814—20 i den kongelige Livgarde, blev Oberst og efter at have udmærket sig paa Toget til Spanien 1823 Generalmajor. Som Pair siden 1820 viste han Maadehold og Agtelse for den frie Forfatning; han sluttede sig 1830 til det nye Kongedømme, men holdt paa Pairsværdighedens Arvelighed. D. 1870. — Den yngre Søn, **Louis Marie**, Marquis af C., f. 1784, tjente fra 1809 i den franske Hær, blev 1815 Officer i den kongelige Livgarde, 1825 Generalmajor og 1830 Pair efter sin Svigerfader, Marquis d'Herbouville; d. 1869. — Franç. Felix's yngste Broder **Louis Ant. Franç.**, Hertug af **Mahon**, f. 1775, gik i spansk Tjeneste og blev efter Ferdinand VII.s Ønske under Josephs Bonapartes Regering, men blev alligevel forvist 1814 og døde 1832 i Frankrig. Slægten uddøde 1870.

Crimen, lat., Forbrydelse; **C. læsæ majestatis**, Majestætsforbrydelse. **Criminālprocessen** er Indbegrebet af de Retsregler, som ordne Fremgangsmaaden ved Forbrydelsers Forfølgning til Straf, i Modsætning til Civilprocessen, der bestemmer Fremgangsmaaden ved privatretlige Tvistigheders Paakjendelse. Om de forskjellige Hovedmaader, hvorpaa Criminalprocessen kan være ordnet, f. **Accusationsproces**. **Criminālret**, Indbegrebet af de Retsregler, som angaa Forbrydelser og deres Straffe; Modsætn. Civilret, der omhandler private Rettigheder og Forpligtelser. **Criminalist** kaldes en Dyrker af Criminalretsvidenskaben. **Criminel** [nēll] tages dels i Betydning af forbrydersk, dels i Betydningen af criminalretlig; en c. Lov er saaledes en Lov, der fastsætter Straf for Forbrydelser; en c. Sag er en Retssag, der drejer sig om Idømmelsen af Straf for en Forbrydelse. **Crimināl- og Politiretten**, en 1845 oprettet Domstol for Kjøbenhavn, som har at paakjende alle her i Byen rejste criminelle Sager (saa vel som Politisager), og hvorfra der appelleres umiddelbart til Højesteret.

Crimīnil, Rēventlow-, en fra Frankrig tammende Adelsslægt i Holsten. Marquis Franç. Valent. le Merchier de C. (d. 1823) lygtede 1791 fra Frankrig og traadte ind i en Hær, som de franske Prinser samlede i Koblenz, men gik efter dens Opløsning til Holsten, hvor han 1796 ægtede en Grevinde Schimmelmann. Hendes Faster var gift med n Fred. Reventlow til Emkendorf, som selv igen Børn havde og derfor 1815 adopterede ans to Sønner, der 1820 af den danske Re- ring fik Navn og Vaaben som Grever af .-C. Den ældste, **Joseph Carl le Merchier**, Grev .-C., f. 1797, blev 1829 Amtmand i Rendsorg og, skjønt udpræget Slesvigholstener, 1842, Prinsen af Augustenborg udnævntes til Statlder i Hertugdømmerne, Præsident i det svig-holstenske Cancelli; han var tillige Comissarius i den slesvigske Stænderforsamling. begge Stillinger virkede han trolig for det svig-holstenske Parti og modarbejdede Danskden i Slesvig. 1846, da Prinsen fik sin sked, blev C. ogsaa fjærnet og udnævnt til erpræsident i Altona; han sluttede sig i Marts 48 strax til Oprøret; d. 16 Juni 1850. — n yngre Broder, **Heinrich Anna le Merchier**, Grev R.-C., f. 6 Maj 1798, var 1821—29 Amtsskriver i Hertugd. Lauenborg, derefter Amtmand i Flensborg og blev 1831 Deputeret i det slesvig-holstenske Cancelli. Samtidig med hans Broders Ophøjelse blev han 1842 udnævnt til Chef for Departementet for udenlandske Sager og Medlem af Gehejme-Statsraadet. I Marts 1848 afgik R.-C. med de andre Ministre, men blev i Jan. 1852, da Helstaten gjenoprettedes, Minister for Holsten og Lauenborg indt. Dec. 1854. Han hørte til de saakaldte loyale Slesvigholstenere, der vilde vedligeholde Forbindelsen med Danmark, men dog knytte Hertugdømmerne saa nøje sammen som muligt. D. 31 Dec. 1869.

Crin végétal, fr. [kræng væschætāll], vegetabilsk Surrogat for Hestehaar, vindes af forskjellige Palmearter, navnlig af Dværgviftepalmen. Det bedste Materiale af denne Klasse faas dog af nogle amerikanske, tropiske Snyltéplanter, navnlig Tillandsia usneoides, hvis Stængel røddes og bruges ligesom Hørstænglen.

Crinoidēer, d. s. s. Sølilier.

Crinoline, oprindelig et til Damernes Underklæder bestemt, løst, lærredsvævet Stof med Kjæde af tvundet Bomuldsgarn og Islæt af Hestehaar, der give Stoffet Stivhed og Elasticitet. Nu bruges tillige Navnet C. til at betegne ikke blot de af saadant Stof dannede Underklæder, men ogsaa saadanne, som ere udspændte med Fiskeben, Spanskrør eller Staalfjedre (Fiskebensskjørter).

Crisafulli, H. [fylli], fransk Dramatiker, f. i Neapel 1827, kom tidlig til Paris, debuterede som Medarbejder af Dramaet »César Borgia« (1855), gjorde Lykke med »Giroflé Girofla« (1858) og har siden leveret en Mængde lette Dramaer for de mindre Theatre og nogle Romaner.

Crispi, Francesco, italiensk Statsmand, f. 4 Oct. 1819 paa Sicilien, Advocat i Neapel, tog 1848 virksom Del i den sicilianske Opstand, blev Deputeret og Generalsecretær i Krigsministeriet og var som saadan med at lede Kampen. Han maatte derfor i Maj 1849 flygte til Piemont, hvor han vedblev at arbejde for Øens Frigjørelse fra Bourbonernes Herredømme. 1853 blev C. udvist som Tilhænger af Mazzini og levede i London indtil 1859. Efter sin Tilbagekomst søgte han at organisere en Opstand og fik 1860 Garibaldi til at stille sig i Spidsen for Toget til Sicilien; han fulgte selv med, idet han snart sloges som Soldat, snart styrede som Minister. Efter at Opstanden havde sejret, og Garibaldi var gaaet til Neapel, ordnede C. Siciliens Forvaltning og modarbejdede Øens Tilslutning til Norditalien, men nødtes derfor i Sept. til at nedlægge Posten som Minister og gaa til Neapel, hvor han virkede i samme Retning. Efter Indlemmelsen i Kongeriget Italien valgtes C. i Jan. 1861 til Deputeretkammeret, er siden stadig bleven gjenvalgt og har været en af det radicale Partis Førere. 1865 blev C. Næstformand og 1876 Formand, samt i Dec. 1877 Indenrigsminister, dog kun for et Par Maaneder. Anklaget for Bigami, fordi han i Jan. 1878 havde indgaaet et nyt Ægteskab, skjønt hans Hustru levede, blev C. frikjendt,

fordi hans første Ægteskab kun var kirkelig indviet.

Crispin [spæng], en komisk Theaterfigur, som 1654 viste sig første Gang i Scarrons tragikomiske »L'écolier de Salamanque« og var opfunden af Skuespilleren Raimond Poisson, der ønskede paa det franske Theater at gjøre en for dette ejendommelig Efterligning af den italienske Komedies Arlecchino til staaende lystig Person, hvad C. ogsaa blev i en Mængde franske Stykker indtil 1750, da Lystspillets moderne stiftige Tjenere begyndte saaledes at fortrænge ham, at hans Rolle, der ligeledes paa det danske Theater havde fundet Indgang og stor Yndest, i Nutidens Repertoire kun har bevaret sig i Syngespillet „Skatten". C. forekommer baade som dum og snu Tjener, men er altid sin Herre behjælpelig i alle hans Kjærlighedseventyr; Dragten er sort med Gamacher, der gaa oven for Knæerne, en lille kort Kappe, et bredt, gult Læderbælte om Livet, rund Hat og Hætte af Læder og en kort Kaarde.

Crispinus, 3 katholske Helgener, af hvilke den mest bekjendte er Martyren C., som nedstammede fra en fornem romersk Familie. Maaske under Diocletians Forfølgelse flygtede han tillige med sin Broder **Crispiniānus** til Gallien, hvor han nedsatte sig i Soissons som Skomager. Legenden fortæller om hans store Godgjørenhed, der gik saa vidt, at han endog stjal Læder fra de rige Garvere for at kunne give Skoene til de fattige. Deraf Ordet **Crispināde**, d. e. en Velgjerning paa en andens Bekostning. Begge Brødrene led efter Sagnet Martyrdøden 287; deres Mindedag er 25 Oct. De ere Skomagernes Skytshelgener.

Cristōbal, Christopher. **San C.**, s. **Ciudad**.

Crivĕlli, Carlo, italiensk Maler, f. c. 1430—40 i Venezia, d. efter 1493, malede i Tempera med en stræng, mager Tegning, men en klar Farve og dyb religiøs Følelse. Charakteristiske Billeder af ham bl. a. i Nationalgalleriet i London og i Brera i Milano.

Crivoscie [vōschije], Bjærglandskab i den sydlige Del af den østerrigske Provins Dalmatien ved Bocche di Cattaro og for Resten begrænset af Herzegovina og Montenegro. Den største Udstrækning fra N. Ø. til S. V. er 3 M. C. bestaar dels af en Højslette, Dragalj, der med næsten ubestigelige Bjærgvægge falder ned til Havet, dels af vilde, nøgne Bjærge, Udløbere fra de dinariske Alper (Orjen, 6,100 F.). Klimaet er raat, om Vinteren med heftige Snestorme, om Sommeren Tørke og stærk Varme. Befolkningen, 3,700 J., af sydslavisk Herkomst (Montenegrinere), søger sit Underhold ved Agerdyrkning, Faare- og Gedeavl. Den har altid vist sig trodsig over for det østerrigske Herredømme, saaledes 1869, da den med Held modsatte sig Soldaterudskrivningen. Derimod blev en ny Rejsning, der i Slutningen af 1881 fremkaldtes af samme Aarsag, og som hurtig bredte sig over det sydlige Herzegovina og Bosnien, med en Del Møje slaaet ned af de østerrigske Tropper (Febr.—Marts 1882) og Oprørerne tvungne til at søge Tilflugt i Montenegro.

Crocin, d. s. s. Polychroit.

Crocodilūrus, sydamerikansk Firbenslægt, der lever ved og i Floder og Søer. Da den af et Firben at være har en meget anselig Størrelse (4—5 F.), en sammentrykt Hale med opstaaende Hudkamme og flere Rækker store, kjølede Skæl langs hen ad Ryggen, ligner den i det hele en lille Krokodil uden dog at nærme sig Krokodillerne mere i Bygning end de andre Øgler og bliver derfor af Beboerne anset for et Slags Landkaiman.

Crŏcus, s. **Safran** og **Brunrødt**.

Croix, Sainte [sængt kroā; alm. Udt. san krøjs], den største af de dansk-vestindiske Øer, ligger ø. til s. for Portorico mellem 17° 40' og 17° 50' n. Br. og hører til Jomfruøerne. 3½ □ M. med 18,430 J. (1880) mod 22,760 1870. Af denne Befolkning vare 2,655 Lutheranere, 2,714 mæhriske Brødre, 7,543 engelsk Episkopale, 5,309 romersk katholske og 209 af andre Religionsbekjendelser. Øens Længde fra Ø. til V. er 5 M., den største Bredde 1¼ M.; den er klippefuld, højest mod N. (indtil 1,100 F.), hvorimod Midten og Sydsiden er et bølgeformet, frugtbart Lavland, der ved Kysterne paa nogle Steder danner Laguner og Saltsumpe. Nordkysten er for det meste høj og stærkt indskaaren. Af Befolkningen er kun $\frac{1}{12}$ Hvide, Resten Blandinger og Negre. Landbrug, navnlig Sukkerdyrkning og Kvægavl, er Øens Hovederhvervskilde. Hovedstad Christianssted.

Croix, Sainte [sængt kroā], Flække i Canton Vaud i Schweiz, ved Foden af det 5,000 F. høje Bjærg Chasseron, 5 M. n. til v. for Lausanne. 5,000 J. Betydelig Fabrikation af Spilledaaser.

Croizette, Sophie Alexandrine [kroasétt], fransk Skuespillerinde, f. i St. Petersborg 19 Marts 1847, blev opdraget i Versailles og under Bressants Vejledning uddannet i Conservatoriet, hvis første Pris hun vandt i Skuespilklassen. Hun debuterede 1869 paa Théâtre français som Célimène i „Misanthropen" og som Anna i „Et Glas Vand". Efter navnlig at have udmærket sig ved sit Spil som Suzanne i „Figaros Bryllup" blev hun 1873 Sociétaire. Mest Opsigt vakte den dygtige Kunstnerinde ved sit stærkt realistiske Spil i „Sphinxen" af Octave Feuillet, og hun har senere glimret i den yngre Dumas's Stykker, f. Ex. som Baronesse d'Ange i »Le demimonde« og som Hertuginden i »l'Étrangère«, men efter at hun 1883 har giftet sig, maa hendes dramatiske Carriere betragtes som afsluttet.

Crŏker, John Wilson, engelsk Politiker og Literat, f. 1780 i Galway, studerede Jura i Dublin. Skjønt han udtalte liberale Anskuelser i »Sketch of Ireland, past and present« (1807), sluttede han sig i Parlamentet til Toryministeriet, der 1809 gjorde ham til Understatssecretær for Irland, dernæst til første Admiralitetssecretær. Fra den Tid af var han en stiv Conservativ, og da Reformbillen af 1832 var gaaet igjennem, betraadte han ikke Underhuset mere. D. 1857. Hans Digt »Talavera« (1809) er et ypperligt Slagmaleri. Med Scott og Canning grundede han 1809 »Quarterly Review«, hvor man i et halvt Aarh. saa mange Prøver paa hans spidse, sarkastiske

Pen. Macaulay, Russell og D'Israeli have angrebet ham med stor Bitterhed. 1831 leverede han en Udgave af Boswells »Johnson«.

Croker, Thom. Crofton, irsk Skribent, f. 1798, vakte 1824 Opmærksomhed ved »Researches in the south of Ireland«, hvor Humor, Gemyt og archæologisk Lærdom danne en original Blanding. Siden har han samlet en Række Sagn, Legender og poetiske Traditioner fra Irland, af hvilke »Barney Mahoney« (1832) og »My village« ere originale Digtninger, medens de øvrige ere Bearbejdelser i Lighed med Scotts »Minstrelsy«. I C.s Skildringers nøgterne Realisme ses tydelig en polemisk Bagtanke mod de pyntede Landsbyhistorier, som bl. a. Miss Mitford havde bragt i Mode. Hans Landsmand, ovennævnte J. W. C., skaffede ham en Post i Marineministeriet, hvorfra an nogle Aar før sin Død trak sig tilbage; an døde som Pensionist 1854.

Cromarty [krŏmærti], s. Ross og C.

Cromer, Martin, polsk Historieskriver, f. 512, virkede en Række af Aar som polsk Ge- ndt, bl. a. ved Fredsforhandlingerne i Stettin 570, og døde som Biskop af Ermeland 1589. an var en lærd Theolog og ivrig Modstander Reformationen. Hans Værk »De origine et bus gestis Polonorum« (Basel 1555), der er evet paa elegant Latin, gaar til Sigismund Død.

Cromford, en Landsby i Derby-Shire i gland, 3 M. n. for Derby, er mærkelig som Sted, hvor Arkwright anlagde sit første muldsspinderi.

Cromlech, et gælisk Ord (af Crom, Kreds, Leac, Sten), der i England sædvanlig bruges Betegnelse for fritstaaende Dysser (s. d. A.), nede af 3—4 Bæresten og 1 Overligger. ndre correct har man i andre Lande ofte Ordet C. betegnet Stensætninger fra den ne Oldtid af andre Former, navnlig Kredse ejste Sten.

Crompton, Sam., engelsk Væver, f. 1753, 827, opfandt 1779 i Hall-in-the-wood nær Bolton den første Mulestol (mule-jenny) Spinding af Bomuld og gjorde sig derved jent til den ham 1812 af Parlamentet til- ede Nationalbelønning af 5,000 Pd. St.

romwell, Oliver, engelsk Protector, f. Apr. 1599 i Huntingdon. Hans Fader, en e Søn af en gammel Familie, havde for aa sin lille Arv til at slaa til været nødt t drive Bryggeri som Bierhverv, hvilket e gav Anledning til vrange Anskuelser med yn til Olivers Herkomst, uagtet han selv g gav sig af med andet Erhverv end Land-. C. opholdt sig et Aar ved Universitetet mbridge og efter sin Faders Død 1617 ar i London for at studere Lovkyndighed, erhvervede sig i denne Tid et vistnok ube- et Navn for Raahed og Ryggesløshed. aa giftede han sig og boede indtil Kri- Udbrud 1642 først i Huntingdon, senere). Hans religiøse Iver var af meget emgribende Natur og traadte stærkt frem i hans indre og ydre Forhold. Inde- nternes Anskuelser vare de, han nærmest de sig til. C. maa imidlertid have vidst øre sig gjældende i sin Hjemstavn ved andet end blot religiøs Iver. Herom vidner ikke blot det gjentagne Valg af ham fra 1628 til Parlamentet, hvor han rigtignok kun tog Ordet en enkelt Gang om nogle kirkelige Misbrug, men endnu mere Oprettelsen af hans berømte Regiment »Ironsides« kort efter Krigens Udbrud imellem Kongen og Parlamentet 1642, som bestod af udvalgte Folk fra hans Fødeegn, hvis brændende Religionsiver han ansaa som den eneste Modvægt imod de kongelige Troppers loyale og ridderlige Tapperhed. Med disse Tropper afgjorde han Krigens Skæbne. Som Næstcommanderende hos Manchester bidrog han det meste til Sejren over Prins Rupert 1644 ved Marston-moor. C. var nu Independenternes betydeligste Mand, og da hans Parti vidste at sætte igjennem i Parlamentet »The self denying ordinance«, i Følge hvilken alle Parlamentets Medlemmer skulde nedlægge deres civile og militære Embeder, blev C., som den Gang var fraværende, undtaget, dog kun for en Tid, der rigtignok aldrig udløb. Som den tapre, men charaktersvage Fairfax's Næstcommanderende styrede C. aldeles Hæren og fik efterhaanden de vigtigste Poster i Hæren fuldstændig besatte med sine Tilhængere. Med den nye Hær slog Fairfax og C. Carl I totalt ved Naseby 1645. Kampen med Royalisterne var nu saa at sige forbi, men en haardere med Parlamentet forestod. Thi dette, som for største Delen bestod af Presbyterianere, saa med bestandig stigende Uro C.s store Indflydelse i Hæren. Men Forsøget paa at knække denne ved at afskedige en Del af Tropperne og sende andre til Irland mislykkedes. Hæren drog imod London, opslog sine Kvarterer i og omkring Byen og øvede igjennem C. og de andre høje Officerer en afgjørende Indflydelse paa alle Beslutninger. Som en constitutionel Modvægt imod Parlamentet bemægtigede Hæren sig Kongen, som Parlamentet holdt fangen, og gav ham Udsigt til bedre Vilkaar, end han hidtil havde kunnet opnaa. Men Carls nærlige Fremgangsmaade fjærnede C. fra ham. Da Kongen mærkede den forandrede Stemning i Hæren, flygtede han til Wight, og kort efter udbrød Krigen med Skotland, som C. endte ved Sejren ved Preston 1648. Parlamentet og Kongen vare imidlertid komne til en Overenskomst, men Soldaterne krævede en Dom over Carl som den, der var Skyld i det udgydte Blod. C. var nødt til at følge Strømmen, hvis han ikke vilde miste sin Indflydelse i Hæren. Parlamentet blev renset for sine ivrigste presbyterianske Bestanddele; den tiloversblevne Rest, „Rumpparlamentet", var Hærens lydige Redskab, og Kongen blev sat under Anklage, dømt og henrettet 1649. Den udøvende Magt blev nu overdraget til et Statsraad, hvis mest fremtrædende Medlem C. var. Han fik Anførselen over den Hær, der skulde undertvinge Irland, som siden 1641 havde været i Opstand mod England. Dette Hverv udførte han med blodig Strænghed, idet han tillige systematisk angliserede Landet. En ny Krig med Skotterne, som havde indkaldt Carl II, drog ham bort. Sejrene ved Dunbar 1650 og ved Worcester 1651 tilintetgjorde den sidste royalistiske Rejsning. C. var nu factisk Enehersker og

viste snart sin Magt ved uden nogen som helst Form at ophæve Rumpparlamentet 1653. Han sammenkaldte vel et nyt „Bareboneparlament“, men Majoriteten af dettes for en Del uvidende, for en Del fanatiske Medlemmer gav snart Magten tilbage til ham, som havde overdraget dem den, og C. regerede fra nu af som Lord-protector med en i Virkeligheden saa godt som uindskrænket Magt, uagtet han havde et Statsraad ved Siden af sig og var forpligtet til mindst hvert 3dje Aar at sammenkalde et Parlament. Thi han opløste temmelig vilkaarlig Parlamenterne, naar deres Anskuelser ikke passede med hans, og da Parlamentet krævede Gjenindførelsen af de gamle constitutionelle Former og Kongemagten (med C. som Konge), modsatte han sig, med Støtte i Hæren, dette; dog blev hans Magt legaliseret, og han fik endog Ret til at vælge sin Efterfølger. Skjønt tit hemmet af finansielle Vanskeligheder var hans Styrelse dog i høj Grad glimrende udadtil og i det væsentlige retfærdig og gavnlig indadtil. Den Tolerance, som var det ledende Princip i Independenternes System, fandt i C. sin varmeste Tilhænger, og hans Anskuelser og Praxis hævede sig i denne Henseende langt over Samtidens. Hans Retspleje afgav i det hele en god Contrast til Carl I.s, men C.s Hovedfortjeneste er dog maaske, at han har staaet som det eneste Værn imod Tidens nedbrydende og nivellerende Tendenser og gjort det muligt for England at bevare Continuiteten i sin Udvikling. En Krig med Holland, som var begyndt af Rumpparlamentet, endte han heldig (s. **Navigationsacten**). Han forbandt sig med Frankrig imod Spanien og fratog denne Magt Dunkerque og Jamaica. Sin skjønneste Ære satte han i at optræde som Talsmand for de undertrykte Protestanter i katholske Lande. Paa den mest energiske Maade optraadte han imod Røverstaterne paa Afrikas Nordkyst. Men hans usikre Stilling, Frygten for de bestandige Sammensværgelser og Familiesorger nedbrød hans Helbred. Han døde 3 Sept. 1658. Sin religiøse Overbevisning blev C. vistnok bestandig tro, men hans hensynsløse Valg af Midler, forbundet med de bibelske Talemaader, hvori han gjærne udtrykte sig, gav ham et Navn for Hykleri, som han vistnok ikke fortjener. Som Statsmand havde han intet bestemt System, men besad stor Færdighed i at benytte Forholdene, som de just forelaa. I sit private Liv var C. kjærlig og exemplarisk. Af Ydre var han høj og kraftig, med grove, men charakteristiske Træk. Oprindelig noget plump i sit Væsen, gav Magten ham hurtig et imponerende Præg af Værdighed og Alvor. — **Richard C.**, Olivers ældste Søn, f. 1626, blev efter hans Død udnævnt til Protector. Men med sin svage, om end elskværdige Charakter kunde han ikke holde de republikanske og senere de royalistiske Ideer nede. Det republikanske Parti nødte ham til at takke af 1659, og ved Carl II.s Restauration gik han til Fastlandet, men kom omtr. 1680 under Navnet Clarke tilbage og døde ubemærket 1712. — **Henry C.**, den foregaaendes Broder, var under Faderens Protectorat Statholder i Irland, som han styrede med megen Dygtighed. Da Broderen takkede af, nedlagde han sit Statholderskab og levede siden paa et lille Landgods i England til sin Død 1673. Igjennem ham er Protectorens Slægt bleven forplantet til Nutiden.

Crŏmwell, Thomas, engelsk Statsmand, Søn af en Grovsmed, f. 1490, tjente 1527 i Carl af Bourbons Hær ved Roms Erobring, men traadte derpaa i Cardinal Wolseys Tjeneste. Her vandt han Henrik VIII.s Gunst, ophøjedes til Baron af Olenham 1535, blev Statssecretær og virkede som Generalvicar for Klostergodsets Inddragelse og den engelske Kirkes Omdannelse efter Kongens Ønske. Men da han havde fremmet Giftermaalet med Anna af Kleve, faldt han i Unaade 1540, s. A. som han var bleven udnævnt til Jarl af Essex, blev anklaget for Højforræderi og Kjætteri og henrettet 28 Juli 1540.

Crŏnaca, Simone il, ital. Bygmester, s. **Pollajuolo**.

Crŏnegk, Joh. Friedr., Friherre af, tysk Digter, f. 1731 i Ansbach, d. 1758, Forfatter af didaktiske, lyriske og dramatiske Digte, blandt hvilke sidste mærkes Tragedien „Kodrus“. Han var en Ven af Gellert og rettede satiriske Angreb mod Gottsched. C. var en af de første, der i Tyskland henledede Opmærksomheden paa den spanske Literatur.

Crŏnhawen, Paul, f. 1687 i Carlskrona, d. 1746, var en af Sveriges mest udmærkede Sømænd i Begyndelsen af forrige Aarh. Han begyndte som Matros under Navnet Unbehawen og endte som Schoutbynacht 1741, efter at han var adlet under Navnet C. Han udførte i Krigen mod de danske og Preusserne flere kjække Bedrifter mod Overmagt, der vel ikke havde nogen Indflydelse paa Krigens Udfald, men dog afgive Beviser paa hans Mod og Klogskab.

Crŏnhjelm, Gustav, svensk Statsmand, f. 18 Juli 1664 i Stockholm, hed Krumbügel, inden Faderen, der begyndte sin Løbebane som Kammertjener hos Dronning Christine og endte som Friherre og Landshøvding, var bleven adlet. C. var længe ansat hos den daværende Kronprins, senere Kong Carl XII, dels som Kammerherre, dels som Lærer, var 1698—1710 Landshøvding i Westerås, hvilket Embede han bestyrede med stor Dygtighed, blev dernæst Hofkansler, kongelig Raad og Ordfører i den allerede 1686 nedsatte Lovcommission, samt end videre 1712 Greve og 1718 Præsident i Commercecollegiet. Da Görtz var bleven fængslet, var C. den eneste i Raadet, der trodsende saa vel Regeringens som Folkets Mening gjorde Paastand paa lovlig Undersøgelse og Dom. Desuagtet udnævntes C. 1719 til Cancellipræsident, fra hvilken Post ligesom ogsaa fra Raadsembedet han dog allerede det følg. Aar blev entlediget af Dronningen, hos hvis Ægtefælle han var falden i Unaade. Atter indsat i Raadet af Stænderne deltog han i nogle Aar med Iver i Partikampene i dette, men rettede, efter at hans Parti, det holstenske, var blevet styrtet, mere udelukkende sin Virksomhed paa det ham som Lovcommissionens Ordfører paahvilende Arbejde. C. alene tilkom Æren for den mesterlige Redaction af »Sveriges rikes lag« fra 1734, fordi, som Ordene lyde i In-

stitsdeputationens Memorial ved Rigsdagen 1727, „han selv har omsat alle (de den Gang færdige) Capitler paa et godt juridisk Sprog, hvilket ikke har kunnet ske uden meget Arbejde og Umage". C. døde i Stockholm 3 Juni 1737.

Crönholm, Abraham Pet., f. 22 Oct. 1809 i Landskrona, blev 1831 Docent, 1834 extraordinær og 1838 ordinær Adjunct i Historie, samt 1849 Professor extraord. i nordisk Historie ved Universitetet i Lund. 1855 tog han Afsked for mere uforstyrret at kunne anvende sin Tid paa literær Virksomhed og opholdt sig siden for at undersøge Archiverne dels flere Aar i Danmark og Tyskland, dels i Stockholm, hvor han døde 27 Maj 1879. C. har udgivet en Mængde historiske Arbejder, som alle vidne om et flittigt og nøjagtigt Studium af de historiske Kilder. De vigtigste af hans Skrifter
ere »Väringarne« (1832), »Forn-Nordiska
minnen« (1833—35), »Skånes politiska hi-
storia« (1847—51), »Sveriges historia under
Gustaf II Adolfs regering« (1847—72), samt
et ufuldførte »Trettioåriga kriget och under-
andlingarna i Tyskland, från Kon. Gustaf II.s
död t. Westfaliska fredsslutet« (1876—80).

Cronstedt, en svensk Slægt, som nedstammer
ra tre 1693 adlede Brødre af Navnet Older-
tan: **Jakob** (f. 1668, d. 1751 som Rigsraad og
reve), **Gabriel** (f. 1670, d. 1757 som General-
eutenant og Directeur ved Fortificationen)
g **Carl**. Denne sidste, f. 22 Maj 1672, deltog
m Artilleriofficer i Carl XII.s Felttog i Polen
g Rusland, blev udvexlet efter Slaget ved
ultava og gjorde senere Tjeneste under Sten-
ck i Skaane og Tyskland. Ved Forbedringer
Artilleriets Bevægelighed og Skudsikkerhed
drog C. i væsentlig Grad til Stenbocks
ejer ved Gadebusch. Efter Carl XII.s Til-
gekomst blev C. Chef for Artilleriet og ud-
vntes 1718 til Friherre. Da senere den
nske Regering omgikkes med Planer til Krig
d Rusland, udsaas C. 1739 til General en
ef i Finland. Men da han aabent udtalte
Misfornøjelse med Regeringens Foranstalt-
ger til Landets Forsvar, forflyttedes han
1 til Præsidentpladsen i Krigscollegiet,
lken han beklædte til sin Død 13 Dec. 1750.
Axel Frederik C., Søn af Gabriel C., f.
Dec. 1722, havde i Sinde at gaa ind ved
tificationsetaten, men medens han i Upsala
de Forstudier i denne Henseende, vaktes ved
llerius's Forelæsninger hans Tilbøjelighed
Bjergværksfaget; han gik 1742 ind i Bjerg-
kscollegiet og blev 1758 Bjergværksmester;
9 Aug. 1765. C. indførte adskillige For-
inger i Metalsmeltningen, paaviste 1751
el som selvstændigt Metal og brød ved
Classification af Mineralierne (hovedsagelig
ndet paa deres chemiske Egenskaber), som
i sit »Försök till Mineralogie« 1758 op-
de, en ny Bane for denne Videnskab. Et
alkspat, Svovlkis og Brunjærnsten sam-
at Mineral kaldes efter C. Cronstedtit. —
Olof C., Brodersøn af den foregaaende, f.
ct. 1756, traadte 14 Aar gl. ind i Ma-
s Tjeneste og deltog som Oberstlieutenant
igen 1788—90, hvor han udmærkede sig
flere Lejligheder, navnlig ved Sejren i
sksund, udnævntes Tid efter anden til
Generaladjudant, Statssecretær for Søexpeditionen, Contreadmiral og Chef for Constructionscorpset og var Viceadmiral, da han 1801, sandsynligvis mod sit Ønske, blev Commandant paa Sveaborg. Da denne Fæstning 1808, forsynet med en Besætning af mindst 6,000 Mand, 2,100 Kanoner og tilstrækkelig Proviant, blev angreben af Russerne med en Styrke, som næppe naaede op til Garnisonens, lod C. sig overtale til et Forlig af det Indhold, at Fæstningen skulde overgives, saafremt der ej kom Undsætning inden 3 Maj. Underretningen om denne Convention, i Følge hvilken Sverige mistede sin stærkeste Fæstning og med den Resten af sine Besiddelser hinsides Østersøen, indtraf i Stockholm samme Dag som Fæstningen blev opgiven. Den følgende Dag blev C. entlediget af Rigets Tjeneste og erklæredes 1811 at have forbrudt sine Ordener og Værdigheder. C., som til sin Retfærdiggjørelse s. A. udgav »Sanna upplysningar« om den afsluttede Convention, tilbragte Resten af sit Liv i Finland, hvor han døde 7 Apr. 1820. — **Johan Adam C.**, Greve, Sønnesøn af Jakob C., f. 1749, gik ung i Militærtjeneste og fik ved Krigens Udbrud i Finland 1808 som Oberst Befalingen over den finske Hærs 4de Brigade. I Træfningen ved Revolax 27 Apr. afgjorde han Sejren ved at fuldføre Angrebet og blev derfor udnævnt til Ridder af Sværdordenens Storkors og Generalmajor. I Træfningen ved Alavo blev han i Spidsen for Brigaden haardt saaret, saa at han først det følg. Aar atter kunde træde ind i Tjenesten. Efter Felttogets Slutning blev han Generallieutenant, var 1810—17 Landshøvding i Östergötland og d. 1836.

Crookes, Will. [kruhks], engelsk Physiker og Chemiker, f. 1832 i London, studerede under A. W. Hofmann fra 1848, blev 1854 ansat ved Radcliffe-Observatoriet i Oxford, 1855 Lærer i Chemi i Chester og bosatte sig 1859 i London, hvor han s. A. begyndte Udgivelsen af »Chemical News« og 1864 af »Quarterly Journal of science«. 1867 opdagede han Thallium. Han har i det hele nærmest beskæftiget sig med optiske Undersøgelser, med den „straalende Materie" (s. d. A.) og har construeret Radiometret (s. d. A.). Han er Tilhænger af Spiritismen.

Croquet, eng. [krókket], Spil, der udføres med Kugler og Køller af Træ, sædvanlig paa en Græsplaine: c.-ground [grøund].

Croquis, fr. [ki], et i Marken paa fri Haand, uden omstændelige Maalinger optaget, skizzeret Kort over en Egn med Angivelse af de Gjenstande og Terrainforhold, der kunne have militær Betydning. **Troppercroquis**, et Kort, hvorpaa Troppers Stillinger og Bevægelser løseligere indtegnes for at tjene til Oplysning til en Fægtningsrapport eller en lignende Beretning.

Cross, Mrs., s. Eliot, George.

Cross, Richard, engelsk Statsmand, f. 30 Maj 1823, blev 1849 Sagfører og var 1857—62 Medlem af Underhuset. 1868 valgtes C. paa ny, i Lancashire, endog som Gladstones Medbejler og gjenvalgtes 1874. Derefter blev C. Indenrigsminister indtil 1880 og gjennemførte vigtige Ændringer i Fattig- og Fængsels-

væsenets Ordning, samt i Lovgivningen om Udskjænkning.

Crosse, La, Stad i Staten Wisconsin i Nordamerika, ved Mississippi, 22 M. n. v. for Madison. 15,000 J.

Cròton, Slægt af Vortemælkfamilien, tilhører den tropiske Zone baade i Amerika, Afrika og Asien; mange Arter have medicinsk Anvendelse. De vigtigste ere C. Eluteria fra Antillerne, som leverer den bekjendte Cascarillabark, og C. Tiglium fra Indien og de indiske Øer, af hvis Frø man presser den saakaldte Crotonolje, der er tykflydende, gul eller brungul, af brændende Smag, opløselig i Vinaand. Indvendig virker den, selv naar den gives i meget ringe Mængde, afførende; udvendig irriterer den Huden meget stærkt.

Cròton-Aquædùcten, en storartet Vandledning, der forsyner New-York med Drikkevand fra Crotonfloden. Den er fuldendt af Jerzis 1812, har en Længde af henved 12 M. og fører daglig 7—8 Mill. Kubikfod klart og sundt Vand ind i Byen. 16 forskjellige Tunneler af 6—8 Fods Højde og lige saa stor Bredde føre den i betydelige Strækninger gjennem Bjærge; 6 Dale overskrides i en Højde af c. 600 F., og paa flere Steder passerer den over Vande og Slugter.

Croup [krupp], s. Strubehoste.

Croupier, fr. [krupiē], Bankholderens Medhjælper i Spillehuse.

Crōwe, Joseph Archer, engelsk Kunsthistoriker, f. 1815, begyndte at uddanne sig til Kunstner, men kastede sig senere udelukkende over Kunsthistoriens Studium. Efter langvarige Rejser, hvorunder han bl. a. gjorde Bekjendtskab med Cavalcaselle, blev han Generalconsul i Leipzig og senere i Düsseldorf. I Forening med nysnævnte udgav han de under denne nævnte Værker. — Hans Broder, Eyre C., f. 1824, er Maler.

Crown, Krone, engelsk Sølvmønt, lig 5 Shillings, omtr. 4 Kr. 54 Øre. Den halve C. i Forhold dertil.

Crōwnglas, s. Kronglas.

Crowther, Samuel Adjai, den første Negerbiskop, f. i Joruba Landet ved Beninbugten, førtes 1821 bort fra sit Hjem og solgtes som Slave til et Skib, men blev, da Skibet opbragtes af Krydsere, ført til Sierra Leone, hvor han blev døbt 1825. C. var derefter Skolelærer, ledsagede 1830 Landers Togt til Niger og kom til England, hvor han blev præsteviet, fulgte ogsaa Niger-Expeditionen 1854 og oversatte senere Bibelen paa sit Modermaal; 1864 blev han Biskop i Nigerlandet.

Croy [kroā], en gammel og anset Adelsslægt, der har Navn efter en By C. i det franske Dep. Somme i Nærheden af Amiens, og som har spillet en Rolle i Frankrigs, Tysklands, Spaniens og Nederlandenes Historie. Efter et meget udbredt, men ugrundet Sagn skulde Slægten nedstamme fra de gamle ungarske Konger af den arpadske Stamme. Vilhelm af C., Hertug af Soria og Arci, Herre af Chièvres m. m., var Kejser Carl V.s Formynder og siden hans første Minister; han døde ved Rigsdagen i Worms 28 Maj 1521. — Carl af C., sidste Hertug af Arschot, f. 1560, blev under Philip II Storbailli over Hainaut og 1597 Gouverneur i Artois, d. 1612; hans Memoirer (udg. 1845) kaste meget Lys over Tilstanden under Philip II. — Godserne gik i det 17de Aarh. over til en Sidelinje, hvortil de nuværende Hertuger af C. høre, og som delte sig i to Linjer: C.-Dülmen (i Westfalen) og C.-Havré, som uddøde 1839, hvorpaa Navnet og Arven gik over til en Sidegren af førstnævnte Linje.

Croydon [krojdn], Stad i Surrey-Shire i England, 2 M. s. for London. 79,000 J. (1881). Bryggeri. Stor Artillericaserne. C. var tidligere Ærkebispen af Canterburys Sommerresidens. Hans Palads blev 1780 omskabt til en Bomuldsfabrik.

Crōzet-Øerne, en Øgruppe i det indiske Ocean mellem 46° og 47° s. Br. og 67° og 70° ø. L., opdaget 1772. De vigtigste Øer ere: Østøen med Bjærge af 3,000 F.s Højde; Possession, indtil 5,000 F. høj, paa hvilken Capitain Ross 1840 traf nogle Sælhundefangere, som i 3 Aar havde opholdt sig der og fristet Livet ved Kjødet af Sælhunde og lignende Søddyr; Svineøen, saaledes kaldet, fordi nogle af en Skibsfører her 1834 udsatte Svin senere have formeret sig særdeles stærkt; Apostelørne, nogle Smaaøer ø. for sidstnævnte; Pengvinøerne, af Englænderne kaldte Inaccessible, der have faaet Navn efter den store Mængde Søfugle, som have Ophold der.

Crozon [sōng], Stad i det franske Dep. Finistère, ved Nordsiden af Douarnenezbugten, 2 M. s. for Brest. 9,000 J. Vigtigt Sardinfiskeri. I Nærheden af C. er et af Forterne i Brests ydre Forsvarslinje.

Cruciférer, d. s. s. Korsblomstrede.

Crucifix, d. e. den korsfæstede, betegner efter Sprogbrugen Billedet af den korsfæstede Christus, som mest hos Katholikerne benyttes til at ophænges i Kirkerne og opstilles paa Altrene, til at bæres foran Processioner, til Reliqviegjemmer, til privat Andagt osv. Medens man i den christne Oldtid skyede den ligefremme Fremstilling af den lidende Frelser og nøjedes med Korset selv som Symbol eller med andre typiske og symbolske Betegnelser af Christi Død, synes egentlige C. først at være blevne almindelige fra det 6te og 7de Aarh. I den ældre Middelalder indtil ind i det 13de Aarh. bevarer Frelserens Legeme paa Korset en mere streng symmetrisk Holdning, saaledes at det mere staar end hænger. Christus fremstilles i denne ældre Typus endnu ikke som død; han bærer aldrig Tornekronen, men hyppig Kongekronen; Naglerne ere jævnlig helt udeladte, men oftest findes der 4 Nagler, en gjennem hver Haand og Fod. Fra det 13de Aarh. gaar man mere og mere ud paa at gjennemføre et Billede af sjælelig og legemlig Lidelse, og ved Middelalderens Slutning arbejder man med alle Midler hen til at gjøre Indtrykket af denne Lidelse saa rystende som muligt. Liget hænger hyppig i bøjet Stilling paa Korset; det bærer Tornekronen; den ene Fod er lagt over den anden, og begge Fødder ere gjennemborede med ēn Nagle.

Crūciger ell. Creuziger, Casp., en af de mere fremragende Reformatorer, f. 1504 i Leipzig, studerede i Wittenberg, blev 1524 paa Luthers Anbefaling Rector i Magdeburg, 1528 Pro-

fessor i Wittenberg, deltog i adskillige Religionssamtaler og døde 1548 som Rector ved Universitetet i Wittenberg. Ved sin Lærdom, Flid og store Maadehold bidrog han meget til Reformationens Fremme og øvede betydelig Indflydelse som Prædikant. Luther lod ham gjennemse en stor Del af sin Bibeloversættelse.

Cruikshank, George [krūhkschank], eng. Caricaturtegner, f. 1792 i London, d. 1878, var tillige Raderer og Maler og hævede sig i sine kostelige Caricaturer betydelig over tidligere Arbejder i denne Retning. Baade i sine politiske Tegninger og i sine Illustrationer til forskjellige komiske Romaner, f. Ex. Goldsmiths, Dickens's o. a., forstaar han at undgaa Anstød trods den Bitterhed, hvormed han lader sit rige Lune boltre sig. »Cruikshankiana, a collection of his most celebrated works« udkom 1875.

Crūsca, Accademia della, i Firenze, det berømteste italienske Akademi, stammer fra en ren privat Forening af Literater (Canigiani, Deti, Grazzini, Zanchini og de' Rossi), som 1582 traadte sammen for at oplæse og bedømme hinandens Arbejder og „udsondre Kliddet (Crusca) fra Melet". Medlemmerne fik Navne, der hentydede til Mel, Klid, Sæk o. desl., hvad der gav Anledning til mange aandløse Kjældermænd. Akademiets daværende Emblem »frullone« (Melsigte) har det bestandig beholdt. De beskæftigede sig navnlig med det „rene" toscanske Sprog og besluttede 1591 at udgive en Ordbog, som udkom 1612 i Venezia (»Vocabolario degli Accademici della C.«). Siden fortabte Akademiet sig i smaaligt grammatisk Pindehuggeri. Efter at have undergaaet flere Omformninger under Leopold (1783) og under Napoleon I (1811), gjenoprettedes det 1819 med nye Statuter og begyndte 1863 Udgivelsen af en ny Ordbog.

Crusēll, Bernhard Henr., svensk Componist, f. 15 Oct. 1775 i Nystad i Finland, Søn af en fattig Bogbinder. Sin første Undervisning i Clarinetblæsning fik C. som Barn af en Jevnaarig, som han til Gjengjæld underviste i Skrivning. Hans musikalske Anlæg skaffede ham en Velynder i en paa Sveaborg tjenstgjørende Officer, som optog ham i sit Hus og lod ham ansætte som Volonteur i sit Corps. Ved dette gjorde C. Tjeneste paa Skjærgaardsflaaden under Felttoget 1788. Efter Krigens Slutning fulgte han med sin Beskytter til Stockholm, hvor han fik Lejlighed til at erholde yderligere Undervisning saa vel i Musik som i Sprog, og 1793 ansattes han som Clarinettist i Hofcapellet. Senere foretog han adskillige Kunstrejser til Udlandet, uddannede sig 1798 i Berlin under den ældre Tausch og studerede 1803 Harmonilære ved Conservatoriet i Paris. 1818 blev C. Directeur for to Regiments-Musikcorpser, hvilken Post han beklædte til sin Død 28 Juli 1838. C. har componeret Operetten »Lilla Slafvinnan«, Concerter, Quartetter m. m. for Clarinet, samt adskillige Sange, blandt hvilke Sangene til »Frithiofs Saga« ere de mest bekjendte.

Crusenstolpe, Magnus Jakob, svensk Forfatter, f. 11 Marts 1795 i Jönköping, d. 18 Jan. 1865 i Stockholm. Faderen var Vicepræsident i den derværende Hofret, og han selv valgte ogsaa den juridiske Bane. Efter aflagt Examen indtraadte han 1814 i Göta-Hofretten, men gik 1820 over til Svea-Hofret og blev 1825 Assessor, efter at han imidlertid havde gjort Tjeneste dels som Landssecretær, dels som Secretær i Justitsrevisionen. C. var allerede optraadt som Forfatter med nogle politiske Smaaskrifter og et Par Noveller, da han under Rigsdagen 1828—30 sammen med L. J. Hierta udgav »Riksdagstidningen«. Efter Rigsdagens Slutning modtog C. det Hverv at udgive Bladet »Fäderneslandet« i Regeringens Interesse. Men da dette Blad ikke formaaede at holde sig oppe mod Oppositionspressen og derfor af Regeringen lodes uden Understøttelse, maatte det standse 1833. Forbitret herover og da han ansaa sig svegen i givne Løfter, tog C. sin Afsked 1834 og begyndte nu en Forfattervirksomhed, hvorunder han med Opbydelse af sin usædvanlige Evne som Stilist optraadte som Regeringens bitreste Modstander. I denne Aand gav han i »Skildringar ur det inre af dagens historia« Charakteristiker af de mest fremtrædende af Regeringens Mænd og behandlede i »Ställningar och förhållanden« Dagens politiske Spørgsmaal. For en Ytring heri blev C. 1838 dømt for krænkende Tale om Kongen og holdtes i 3 Aar indespærret paa Varholms Fæstning. Men C. vedblev som tidligere at udtale sine usorsonlige Antipathier mod Carl XIV, hans Regering og Dynasti, dels som i »Morianen« (1840—44), »Carl Johan och Svenskarne« (1845—46), »Historiska Personligheter« (1861—63) m. fl. i et Slags Mellemting mellem Roman og Memoire, dels i »Ställningar och förhållanden«, som han uafbrudt (efter 1850 som Maanedsskrift) fortsatte til sin Død. Desuden udgav C. adskillige historiske og belletriske Arbejder, samt leverede Bidrag til en Mængde Blade og Kalendere.

Crustacéer, d. s. s. Krebsdyr.

Crustāde [kry], Dej af Smør, Mel, Æg og Mælk, der koges i Fedt og fyldes med stuvede Sager o. lign.

Cruvēlli, Sophie Cruwell, kaldet, berømt Sangerinde, f. 12 Marts 1829, Datter af en protestantisk Præst i Bielefeld i Preussen, begyndte, efter at hun i Paris havde uddannet sin Stemme under Bordogni, med stort Bifald sin Kunstnerbane i Triest. Derpaa fremtraadte hun i Venezia, Milano, Genua og var, kun 23 Aar gl., allerede en berømt Sangerinde, da hun debuterede i den italienske Opera i Paris, hvor hendes høje, klangfulde Sopran, henrivende Foredrag og varme, sjælfulde Spil, der understøttedes af en herlig Figur og et udtryksfuldt Ansigt, strax vandt hende Navn af „en Rachel som tragisk Skuespillerinde og en Malibran som Sangerinde". Siden hun 1856 ægtede en Baron Vigier, er hun ikke mere optraadt offentlig. 1874 fik hun af Paven den „gyldne Rose" for sine Fortjenester af Sygeplejen.

Cruys, Cornelius [krøjs], f. 1657 i eller nær Stavanger, kom tidlig til Holland og tog Tjeneste i den nederlandske Marine, hvor han 1696 blev ansat som Under-Equipagemester ved Admiralitetet i Amsterdam og stod i høj Anseelse som Skibsbygger og vel forfaren i alt,

hvad angik en Flaades Udrustning, samt som Tegner af Søkort. Under Czar Peters Ophold i Holland 1697 modtog han en Kaldelse til Rusland som Viceadmiral; under hans Ledelse grundlagdes den russiske Flaade i det asovske Hav og den finske Bugt. Han udmærkede sig ogsaa flere Gange i Søkrigen mod de svenske, saaledes 1705 og 1708 ved at forsvare St. Petersborg, 1710 ved Erobringen af Viborg og 1713 ved Felttoget i Finland. Men da her et af hans Skibe kom paa Grund og blev tilintetgjort, blev C. dømt til Døden og kun paa Kejserindens Forbøn benaadet med Forvisning til Kasan. Da imidlertid Czaren snart opdagede omfattende Underslæb i Marinens Administration, hvorpaa C. allerede før havde gjort ham opmærksom, blev C. kaldet tilbage og atter Viceadmiral; 1718 blev han Vicepræsident i Marinecollegiet og 1721 „Admiral af det blaa Flag“. Han døde 1727. Han skildres som en retsindig, uforfærdet og fritalende Mand og var almindelig elsket for sin Ædelmodighed, Retsindighed og Gjæstfrihed; han beskyttede stadig de Nordmænd, danske og Hollændere, som opholdt sig i Rusland eller tog russisk Tjeneste, erhvervede Beskyttelse for Lutheranere i Rusland og byggede for dem en Kirke i St. Petersborg. En af hans Sønner, Rudolf C., d. 1736, gik i dansk Krigstjeneste og steg til Commandeurcapitain.

Cruz, Ramon de la, spansk Forfatter, f. 1731, død mod Slutn. af Aarhundredet. Fra 1765 var han den populæreste Forfatter i Madrid, der forsynede den fine Verdens Privatkomedier med Farcer og Lystspil med drøje og ugenerte Skildringer af det locale Liv i Madrid. Han har leveret c. 300 dramatiske Arbejder, der ere af stor Vigtighed for Studiet af Tidens Culturhistorie. De bære Improvisationens og Lejlighedsarbejdets Præg.

Cruz, Sor Juana Ines de la, Nonnenavn for J. J. de Asbaje y Raminez de Cantillana, spansk-mexicansk Digterinde, f. 1651. Alt som Barn skrev hun Vers, lærte Latin, kom siden i Tjeneste hos Vicekongens Hustru, men gik allerede 17 Aar gl. i Kloster, hvor hun døde 1695. Hendes Lyrik er gongoristisk, men har dog stundum Folkesangens Tone; hendes Dramaer, »Loas«, ere af religiøst Indhold.

Cruz de la Sierra, Sánta, Stad i Republiken Bolivia i Sydamerika, 35 M. ø. n. ø. for Sucre. 10,000 J. Bispesæde. Tilvirkning af Sukker, Indigo, Bomulds- og Uldstoffer. Særdeles frugtbar Omegn.

Cruz de Mar Pequéña, Sánta, Havn paa Marokkos Vestkyst i Afrika, afstaaet til Spanien 1883.

Cruz de Tenerifa, Sánta, Stad paa den canariske Ø Tenerifa, ligger ved en Bugt paa Øens Østside og er befæstet. 17,000 J. C. er Hovedstad i Prov. Canarias og Gouvernementens Sæde; den er bygget i maurisk Stil med flade Tage og har flere smukke Gader. Livlig Skibsfart.

Cruz-Øer, Sánta, s. Charlottes Øer, Dronning.

Csaba [tschă], sædvanlig Bekes-C., Flække i Ungarn, 24 M. s. ø. for Buda-Pest. 33,000 J., for en stor Del Lutheranere. Brændevinsbrænderi, Landbrug og Kvægavl.

Csaika [tschăj], let Krigsskib med 2—12 Kanoner og indtil 100 Mands Besætning, paa Donau, Theiß og Save.

Csákó, ung. [tschăkoh], ell. Tschakó, en af Filt eller Klæde og Læder dannet Hovedbedækning, der i forrige Aarh. kom i Brug som en Bestanddel af Husardragten, og som, da den gammeldags trekantede Hat gik af Brug i Begyndelsen af dette Aarh., blev den almindeligste Hovedbedækning i de fleste Hære for Fodfolket, Artilleriet osv., hvilket den er endnu, uagtet de vexlende Moder gjentagne Gange have forandret dens Form.

Csáktornya [tschăhktornja], Flække i Ungarn paa den saakaldte Mur-Ø, der omflydes af Floderne Mur og Drau, 2 M. n. n. ø. for Varasdin. 2,000 J. Gammelt Slot, der har tilhørt Niklas Zrinyi, hvis Lig er bisat her, og hvis Vaabensamling endnu forevises.

Csanad [tschă], Flække i Ungarn ved Floden Maros, 26 M. s. ø. for Buda-Pest. 8,000 J. Efter Staden har Comitatet C. Navn.

Csányi, Ladislaus [tschănji], ungarsk Politiker, f. 1790, gjorde 1809—15 Krigstjeneste, blev senere Professor og tog virksom Del i det politiske Liv, især fra Marts 1848. Næst Kossuth var C. den, der viste størst Kraft og Dygtighed; han fulgte som Regeringscommissær i Oct. 1848 Hæren, der drog imod Wien, og i Foraaret 1849 Görgeys Hær i det nordlige Ungarn. I Maj blev C. Minister for Bejvæsenet og faldt i Aug. i Russernes Hænder, blev udleveret til de østerrigske Myndigheder og hængt 10 Oct.

Csárdás [tschăhrdahsch], ungarsk Folkedans i 2/4 Takt, der bestaar af en energisk Del i langsommere Tempo og en derpaa følgende Del i hurtigt Tempo, som kaldes Friska.

Császár, Franz [tschăsahr], ungarsk Forfatter, f. 1807, var først Lærer, blev siden juridisk Embedsmand, har skrevet retsvidenskabelige Arbejder, Rejsebeskrivelser og Digte i italienske Versformer, oversat italienske Digtere, grundede 1850 et Pester-Dagblad (»Pesti Napló«), var Medlem af det ungarske Akademi og døde 1858.

Csepel [tschĕ], en 6 M. lang og indtil 1 M. bred Donaus i Ungarn, s. for Buda-Pest, blev af Kejser Carl VI 1721 skjænket til Prins Eugen, men hører siden 1825 igjen til det østerrigske Kejserhuses Familiebesiddelser.

Csepin [tschĕ], Flække i Østerrig-Ungarn, Prov. Kroatien og Slavonien, 2 M. v. for Essegg. 8,000 J. Sukkerfabrik. I Omegnens udstrakte Sumpe fanges mange Blodigler.

Csokonai, Mich. [tschŏ], ungarsk Digter, f. 1773, var Lærer i klassisk Poesi ved Gymnasiet i Debreczin, men Sygelighed og udisciplineret Genialitet bragte ham til at forlade denne Stilling. Efter et mislykket Forsøg paa at studere Jura skrev han »Magyar-Musa« (1797) og et komisk Epos »Dorotya« (1803) foruden Sange og Oder. Ved at opgive fremmed Efterligning og ved Øre for sit Modersmaals naturlige Klang beredede han Vejen for en national ungarsk Poesi. D. 1805.

Csoma, Alex. [tschŏ], ungarsk Rejsende og Sprogforsker, f. 1798, rejste i Ægypten, Tyrkiet, Persien, Tatariet, Indien og Tibet. 1831 begav han sig til Calcutta, hvor han blev Bibliothekar i det asiatiske Selskab, og hvor

han paa den indiske Regerings Bekostning 1834 udgav en tibetansk Grammatik og et tibetansk Lexikon. Han gav tillige i det 20de Bd. af »Asiatic Researches« en fuldstændig Oversigt over Tibetanernes hellige Bøger. D. 1842.

Csongrad [tschön], Flække i Ungarn ved Floden Theiß, hvor den optager Körös, 17 M. s. ø. for Buda-Pest. 18,000 J. Dampskibsstation. Handel med Hornkvæg og Faar.

Cuba, den største af de store Antiller i Vestindien, tilhører Spanien. Den ligger mellem 19° 40′ og 23° n. Br. og skilles ved den 25 M. brede Yucatankanal fra Mellemamerika, ved det 30 M. brede Floridastræde fra Nordamerika og ved den 10 M. brede Windwardskanal fra Haiti; den er med tilliggende mindre Øer 2,158 □ M. stor med 1,522,000 J. (1877). Afstanden i lige Linje mellem dens vestligste Punkt, Cap San Antonio, og det østligste, Punta de Maisi, er 155 M.; Bredden vexler mellem 5 og 30 M. C. har stærkt indskaarne Kyster, men de derved dannede Bugter ere kun delvis tilgængelige. Nordkysten fra Punta de Maisi mod V. er temmelig fri for Grunde og Skjær indtil den gamle Bahamakanals udstrakte Skjærgaard, som spærrer Kysterne indtil Punta Ylacos ø. for Matanzas. Herfra til Bahia Honda v. for Havana er Kysten ren, men spærres fra dette Punkt til Cap San Antonio af en Række Klipper og Skjær, der kaldes Los Colorados. Sydkystens vestlige Del er temmelig fri, men længere mod Ø. spærres den af Klipper og Rev (Doce leguas Cays) indtil Cap Cruz, hvorfra den mod Ø. indtil Punta de Maisi har frit Farvand. Dens østlige Del opfyldes af Bjærgkjæden Sierra Maestra, der har Punkter af henved 7,000 F.s Højde, og hvorfra en Række mindre betydelige Højder med Punkter indtil 2,000 F. løbe gjennem Midten af Landet, aftagende i Højde mod V., hvor Overfladen bliver let bølgeformet med en Højde af 2—300 F. og paa Sydkysten endog danner temmelig betydelige Sumpstrækninger. Floderne ere meget talrige, men ubetydelige; dog ere enkelte sejlbare for Smaafartøjer. Klimaet er tropisk; Aarets Middelvarme i Landets Indre er c. 22°, i Havana 25° og i Santiago 26°. Dec.—Febr. ere de behageligste Maaneder, Juni—Aug. de hedeste og tillige regnfuldeste. Kyststrækningerne hærjes ofte af den gule Feber, som derimod er ukjendt i de højere liggende Egne. Den har store Skove af Mahogni-, Ege- og Naaletræer; desuden forekomme i Mængde Palmer, Plataner, Orange- og Granattræer. Af det hele Areal er omtr. 9 pCt. dyrket med Kolonialplanter, 13 pCt. Græsgang, noget over pCt. Eng og 56 pCt. Skov; Resten ligger dels Brak og er dels øde Land. De vigtigste Culturplanter ere Sukkerrør og Tobak; 1879 var Antallet af Sukkerplantager 1,191, af Tobaksplantager 4,511. Desuden dyrkes Bomuld, Kaffe, Cacao, Indigo, Majs og noget Ris samt en Mangfoldighed af Bananer og andre tropiske Frugter. Kvægavlen er forholdsvis ubetydelig, men Biavlen har et mærkeligt Omfang. Af Mineralprodukter ere Kobber og Stensalt de vigtigste. De betydeligste Industrigrene ere dem, der slutte sig til Plantagedriften; navnlig anvendes en stor Del af Befolkningen underhold ved Cigarrulning og Forfærdigelse af Cigarkasser. Ligeledes ere Brænderierne talrige, samt Chocoladefabrikerne, Tegl- og Kalkbrænderierne og Stenbruddene. Handelen er meget betydelig og samles fornemmelig paa de 3 Hovedhavne Havana, Matanzas og Santiago de Cuba. De vigtigste Udførselsartikler ere de foran nævnte Plantageprodukter, Vox, Honning og Kobbermalm; der indføres Slagtekvæg fra Sydamerika, Stokfisk fra de engelske Kolonier, Nordamerika og Europa; end videre Staver, Brædder og Cedertræ til Emballering af Sukker og Cigarer, Stenkul, Is og europæiske Manufakturvarer. Udførselens Værdi 1878 udgjorde 269 Mill. Kroner. Den vigtigste Udførselsgjenstand er Sukker, i Aarene 1879 til 1882 henholdsvis 624, 496, 449 og 392 Tusende Tons à 2,000 Pd. Heraf gaar over ¾ til Nordamerika. Den næste Plads i Udførselen indtager Tobak med 50 Mill. Kroner. C. staar i regelmæssig Dampskibsforbindelse med Spanien, England, Nordamerika, St. Thomas og flere Steder. For Samfærselen i det indre er der i den nyere Tid gjort en Del ved Anlæg af c. 185 M. Jærnbane. Ogsaa Telegraphlinjer ere etablerede med en Linjelængde af 600 M. og 187 Stationer, og 1867 er Øen ved et Søtov fra Havana til Florida sat i Forbindelse med det amerikanske Telegraphnet, ligesom den senere er sat i undersøisk Forbindelse med de andre vestindiske Øer og Sydamerikas Øst- og Vestkyst. C. udgjør et spansk Generalcapitainskab. Af Befolkningen 1877 var 978,000 Spaniere og 11,000 andre Hvide, 44,000 Asiater (Kulier) og 489,000 Farvede; af de farvede vare 1883 137,500 Slaver. Den herskende Religion er den katholske; i Spidsen for Gejstligheden staar Ærkebiskoppen af Santiago. — **Historie.** C. blev opdaget af Columbus paa hans første Rejse 27 Oct. 1492 og af ham kaldt Juana; men hverken dette Navn eller de senere, Fernandina og Santiago, kunde fortrænge Øens oprindelige Navn. 1511 gjordes et Togt under Velasquez for at tage Øen i Besiddelse; dette udførtes med Lethed, flere Byer grundlagdes, og Negerslaver indførtes. Allerede 1520 var C. i en ret blomstrende Tilstand, men fra 1539 begyndte Statholderne i Stedet for at skaane Indianerne at forfølge dem, saa at de allerede 1560 vare aldeles udryddede; derved tabte den østlige Dels Velstand sig, og dette fremskyndedes ved den Usikkerhed, som Flibustiernes Sørøverier fremkaldte paa Kysterne. I det 17de Aarh. flyttede Statholderen sit Sæde fra det mennesketomme Santiago til Havana, der siden stadig voxede. 1717 blev Tobakshandelen gjort til Statsmonopol, men derved fremkaldtes flere Opstande, og Smugleriet steg i en umaadelig Grad. 1762 tog England C. i Besiddelse, men gav den allerede næste Aar tilbage i Bytte mod Florida; dog blev ved Fredsslutningen Handelen gjort noget friere, og 1783 skete nye Skridt i samme Retning, hvorved C. fik et mægtigt Opsving. Fra 1773 var Havana Midtpunktet for Slavehandelen i Vestindien, og 1777 fik C. en særlig Generalcapitain. 1816 ophævedes Tobaksmonopolet, og to Aar efter indførtes større Handelsfrihed. Allerede 1812 havde en særlig

Negeropstand fundet Sted, og dette gjentoges 1844 og 1848, saa at kun alvorlige Anstrængelser formaaede at hævde Spaniernes Herredømme. Tillige begyndte Creolerne at vende deres Blikke mod Nordamerika og at ønske en Tilslutning hertil, hvilken Plan fandt stærk Gjenklang blandt Sydstaternes Slaveherrer. Flere Gange opdagedes Sammensværgelser med dette Formaal, og 1845 bragtes Spørgsmaalet paa Omtale i det nordamerikanske Senat, hvorhos der 1846 stiftedes et Selskab for at kjøbe C. for 200 Mill. Dollars. Ogsaa forberedtes et Fribyttertog mod C., men det standsedes af den nordamerikanske Regering. I Maj 1850 gjorde dog en Creol fra C., Narciso Lopez, et Tog dertil, og da det mislykkedes, gjentog han Forsøget i Aug. 1851, men med endnu større Uheld; de fleste af hans Friskaremænd bleve fangne og henrettedes, Lopez selv 1 Sept. 1851. Af de spanske Statholdere paa C. i den nyeste Tid har især José Concha gjort sig bekjendt (ogsaa Serrano har haft denne vigtige og indbringende Post); han var 1850—60 gjentagne Gange i denne Stilling og hindrede ved sin Aarvaagenhed baade indre Opstande og Angreb af fremmede Friskarer. Ogsaa søgte han ved at indskrænke Slaveriet og frigjøre en Del Negre at vinde en Modvægt imod Slavestaternes Lyster. 1854 udtalte Louisianas lovgivende Forsamling sig aabent for C.s Indlemmelse i Unionen, og paa Mødet i Ostende s. A. mellem Nordamerikas vigtigste Affendinger i Europa vedtoges en Erklæring om det ønskelige i at kjøbe C., hvilket Præsident Buchanan 1858 gjentog i sit Aarsbudskab til Congressen. Kort efter den spanske Septemberrevolution 1868 brød Creolernes Utilfredshed med Moderlandets Styrelse ud i en Opstand under Ledelse af Advocaten Manuel Cespedes; en anden Cubaner, Quesada (d. 1884), som havde tjent i Mexico, blev Øverstbefalende for Hæren, og senere en Nordamerikaner Jordan, der havde været Officer i Sydstaternes Hær. Opstanden bredte sig snart over en stor Del af Øen, hvortil ogsaa den spanske Statholder Dulces Vilkaarlighed og tunge Skattepaalæg medvirkede. Creolerne forlangte ikke alene politisk Frihed ligesom Moderlandet, ligeligere Beskatning og bedre Forvaltning, men vilde ogsaa have Slaveriet afskaffet, og da de ikke ventede at finde Retfærdighed i Spanien, kundgjorde de i Juli 1869 C.s Uafhængighed og valgte Cespedes til Præsident for den provisoriske Regering. Mexico og Peru erkjendte C. som krigførende Magt; i Chile og Nordamerika samledes Penge til Opstandens Fremme; men Unionsregeringen vilde dog hverken godkjende den nye Regering eller tillade Friskarer at gaa til C. Mange Negre tjente i Opstandshæren, og Kampen førtes med stor Grusomhed fra begge Sider, hvorhos store Strækninger af Øen bleve haardt medtagne. Den ene Statholder afløste den anden, uden at Spanierne kunde faa Bugt med Opstanden, skjønt de 1874 ved Forræderi fik Cespedes i deres Magt og lod ham skyde. Fra 1868 til 1874 sendtes 80,000 Md. Tropper derover, af hvilke kun 12,000 bleve tilbage, og Krigen kostede 150 Mill. Doll. Først 1876 fik Martinez Campos Overmagten, og i Febr. 1878 bleve de sidste Insurgenter overvundne. 1878 fik C. samme Communal- og Provinsstyrelse som Spanien, og 1881 udstraktes den spanske Forfatning til Øen. I Maj 1880 kundgjordes en Lov om Slavernes Frigivelse, dog saaledes, at de i 8 Aar for Løn skulde tjene deres tidligere Herrer.

Cubēber (Piper cubebæ, P. caudatum), de næsten modne Frugter af Cubeba officinalis, som vorer i Ostindien. De svare i Størrelse omtrent til sort Peber, men have en forlænget Frugtbund, der ligner en Stilk; deres væsentligste Bestanddele ere en flygtig Olie, Cubebersyre, Cubebin, et indifferent krystallinsk Stof og en skarp Harpix. De anvendes i Medicinen mod Sygdomme i Slimhinderne, navnlig Kjønsorganerne, enten i pulveriseret Tilstand eller som Extract; s. **Copaivabalsam.**

Cubières, Amad. L. D. [kybiæhr], fransk General, f. 1786, udmærkede sig flere Gange i Krigene 1805—15 og blev allerede 1812 Bataillons- og 1815 Regimentschef. Under Restaurationen var C. længe tilsidesat for sine frisindede Meninger, men medtoges 1823 paa Toget til Spanien og 1828 til Morea, samt blev derefter Brigadegeneral. 1832 anførte C. Toget til Ancona, forblev der indtil 1837 og udnævntes 1835 til Divisionsgeneral; efter sin Hjemkomst blev han Directeur i Krigsministeriet og 1840 Krigsminister samt Pair. 1847 blev C. indviklet i Sagen mod Arbejdsministeren Teste for Bestikkelighed og Underslæb og overbevist om at have været Mellemmand i en smudsig Forretning; han dømtes af Pairskammeret til Tab af sin borgerlige Ære og sin Stilling, samt til en stor Pengebøde; d. 1853.

Cubit [kjubit], engelsk Længdemaal, lig ½ Yard ell. 1,4567 danske Fod.

Cucchiari, Domenico [kukki], italiensk General, f. 1806 i Carrara, blev 1826 Dr. jur. og tog 1831 Del i Opstanden i Mellemitalien. Han maatte derefter flygte til Frankrig og tjente 1832 under Dom Pedro som Underofficer ved Oportos Belejring, gik 1834 til Spanien og tjente sig op til Oberstlieutenant i Krigen mod Carlisterne. 1848 fik C. Commando i Modena over et Regiment og kæmpede n. A. i Slaget ved Novara. 1854 blev C. sardinsk Brigade- og 1859 Divisionsgeneral efter at have udmærket sig ved Solferino; 1864—66 havde han en af de store Militærcommandoer i Italien.

Cuchia (Amphipnous Cuchia), en ostindisk Aaleform, udmærker sig ved et eget Aandedrætsskab, saakaldte Gjællehulelunger, d. e. sækformede Forlængelser bagtil af Gjællehulen, der staa i Forbindelse med Munden, optage Luft gjennem denne og ere udstyrede med Blodkar, saa at der i dem kan foregaa en Iltning af Blodet. Gjællerne ere derimod meget hemmede, da der kun findes Gjælleblade paa 2den og 3dje Gjællebue. C. lever i Jordhuller i sumpede Sletter.

Cucūjo, en i Vestindien og det varme Sydamerika levende anselig Smælderart (Elater noctilucus), hvis Lysudvikling er saa stærk, at Indianerne skulle benytte sig af den som Lygte, naar de rejse om Natten, og Damerne smykke sig ved at anbringe den paa deres Haar og

Klæder. Lyset udstraaler fra to Pletter oven paa Forbrystet og en bredere paa Undersiden noget længere tilbage.

Cucūmis, d. s. s. Agurk.

Cucurrito (Psammoryctes), en i Chile levende Gravemus med glinsende sort Pels.

Cudbear [kødbbæhr], d. s. s. Persio.

Cuddalōre, Stad i Præsidentskabet Madras i Forindien ved Mundingen af en af Pannairflodens Arme, 4 M. s. for Pondichery. Havn for Smaaskibe.

Cuença, 1) Stad i Spanien, Ny-Castilien, 18 M. ø. s. ø. for Madrid ved Floden Jucar. 8,000 J. Bispesæde. Mærkelig Kathedralkirke. 2) Stad i Republiken Ecuador i Sydamerika, 40 M. s. for Quito, paa en frugtbar Slette 7,600 F. over Havet. 20,000 J. Bispesæde. Bomuldsmanufakturer, Pottemagerier. Handel med Ost.

Cuernavāca, Stad i den mexicanske Prov. Morelos, 8 M. s. for Mexico, med 17,000 J. og et mærkeligt gammelt Mindesmærke, der bestaar af en 370 F. høj afstumpet Pyramide med 5 med Murværk beklædte Terrasser. Blandt de mange Figurer, der ere indhuggede i Stenklædningen, findes siddende Mennesker med korslagte Ben, ligesom hos Asiaterne. Pyramidens øverste Flade er en Firkant af c. 100 F.s Sidelængde.

Cuers [kyæhr], Stad i det franske Dep. Var, 2½ M. n. ø. for Toulon. 3,000 J. Handel med Vin, Olivenolje og Sydfrugter.

Cuēva, Juan de la, sp. Digter, f. c. 1550 Sevilla, har forfattet lyriske Digte; 1587—88 udgav han en Samling Romancer, hvis Emner tamme fra de gamle Krønniker; fremdeles 4 Tragedier og 10 Komedier, Heltedigtet »La onquista de la Betica« (1603), hvor Tassos Indflydelse spores, men som er koldt og tungt; amt »Ejemplar poëtico« (1605), et didaktisk Værk med Horats's »Ars poëtica« til Forbilde. Død efter 1608.

Cuēvas de Vēra, Stad i Spanien, Prov. Granada, 9 M. n. ø. for Almeria, ved Floden Almanzora. 8,000 J. I Nærheden Jærnminer. etydelig Handel med Vin og Olje.

Cugia, Effinio (kūdscha), italiensk General, 1818, gjorde 1849—59 Tjeneste som Capitain Artilleriet og valgtes 1853 til Deputeretammeret, hvor han udmærkede sig som Ordrer over militære Love. 1860 var C. Cialnis Stabschef paa Toget til Kirkestaten og eapel og blev 1862 Præfect i Palermo og tere Gouverneur over hele Sicilien, for at idre den frygtede garibaldiske Bevægelse. I r. 1863 blev C. Marineminister indtil Sept. A., førte 1866 ved Custozza en Division og v derefter Krigsminister indtil Apr. 1867. 13 Febr. 1872.

Cuijp ell. **Cuyp**, Aelbert [køjp], holl. Maler, 1605 i Dordrecht, d. 1691, var Elev af sin der, **Jakob Gerrits C.** (1575—1647), en dygtig aler sammesteds. Hans Landskaber og Dyrker ere, efter at man har faaet Øjet op for es Fortrinlighed, meget skattede for deres nne Farve og aandfulde Behandling. Man sammenlignet ham med Claude Lorrain llée) paa Grund af den stemningsfulde Lysning, han næsten altid gjennemfører i fine Billeder. En Slægtning af ham, **Benj. C.**, f. 1608, var ogsaa Maler i en lignende Retning.

Cuivre poli, fr. [kyivre poli]. Omtrent 1870 bragtes fra Antwerpen forskjellige Sager af presset Messing i Handelen, der skulde efterligne de gamle Arbejder af drevet Messing fra de foregaaende Aarh. og gik under Navnet C. repoussé. Omtrent samtidig begyndte man i Paris at levere mindre Kunstgjenstande af støbt Messing under Navnet C. p., dels blankt polerede over det hele, dels med Fordybningerne sværtede. Denne Industri optoges snart i Berlin, som leverede dem billigere, men rigtignok ogsaa uden Ciseleting, kun som Fabriksarbejde, mechanisk behandlede paa Drejebænken. Ogsaa Jærngjenstande overtrækkes med Messing, saa de komme til at ligne ægte C. p.

Cujācius, Jacques, egtl. **Cujas**, berømt fransk Retslærd, f. 1522 i Toulouse, virkede som Lærer ved Retsskolen i Valence og senere i Bourges, hvor han døde 1590. Han er en af de mest udmærkede Dyrkere, Romerretten nogen Sinde har haft, og navnlig var han egentlig den første, som gik tilbage til Kilderne til Justinians Lovgivning og benyttede dem til dennes Fortolkning, ligesom han ogsaa paa mange Steder forbedrede Texten efter Haandskrifterne. Han blev herved Stifter af den franske Skole af Romerretslærde, som i det 16de og 17de Aarh. gjorde sig meget fortjente ved lærde Forskninger og fortrinlige Udgaver af de romerske Love.

Cūjus rĕgio, ējus religio, lat., d. e. den, der hersker over et Land, hersker ogsaa over dets Religion, den falske Grundsætning for det kirkelige Territorialsystem, der er uforenelig med Religionsfrihed.

Culāsse, fr. [ky], ved Forladekanoner det bageste, massive Stykke af en Kanon bag for Løbet og Fænghullet, det samme som Stødbunden med Stødbundsforstærkning. C. ender som oftest med den saakaldte Drue, og paa samme ere i Almindelighed Kanonernes Sigtemidler anbragte.

Culdeer (ell. Ceile-de, Keledei og latiniseret Colidei), et keltisk Ord, der rimeligvis betyder „Guds Tjenere", brugtes om de keltiske Gejstlige, der ikke vilde finde sig i de romerske Kirkeskikke, da Romerkirken i det 7de Aarh. fortrængte den gamle britisk-skotske Kirke i Storbritanien.

Cul de sac, fr. [ky də sakk], Gade eller Stræde, der er lukket for den ene Ende; fig. om en vanskelig Situation uden Udvej.

Culēbra, en lille Ø i Vestindien, midtvejs mellem Portorico og St. Thomas, hører til Portorico og saaledes under Spanien.

Culenborg ell. **Kuilenburg** [køj], Stad i Konger. Nederlandene, Prov. Geldern, ved Floden Leck, 6 M. v. for Arnhem. 7,000 J. Storartet Jærnbanebro over Leck.

Culiacān, Hovedstad i den mexicanske Prov. Sinaloa, 140 M. n. v. for Mexico, ved Floden Saucedo.. 8,000 J. Bispesæde; anselig Kathedralkirke.

Culinārisk, som hører til Køkkenet, Madlavningen.

Cullen, William [køllen], f. 1709 ell. 1712 i en skotsk Landsby, blev 1746 Professor i

Chemi og 1751 i Medicin i Glasgow, kaldtes 1756 til Universitetet i Edinburgh, hvis Berømthed i den sidste Halvdel af det 18de Aarh. især skyldtes ham; han døde i Fattigdom 1790. Efter hans i sin Tid meget udbredte System (det neuropathologiske) var Nervevirksomheden Kilden saa vel til Livet som til alle Sygdomme, ligesom ogsaa Lægemidlerne skulde virke alene gjennem Nervesystemet.

Cullera [kuljēra], befæstet Stad i den spanske Prov. Valencia, ved Floden Jucars Udløb i Middelhavet. 8,000 J. Kysthandel.

Culloden, en Slette i Inverness-Shire i Skotland, ø. for Inverness, bekjendt af Slaget 27 Apr. 1746, i hvilket den sidste Prætendent af det stuartske Hus, Carl Edvard, blev overvunden af den kongelige Hær under Hertugen af Cumberland.

Culmann, Karl, f. 1821 i Bergzabern, Professor i Ingenieurvidenskaberne ved den polyt. Skole i Zürich, d. 9 Dec. 1881, er ved sit Skrift „Die graphische Statik" (Zür. 1856, 2den Udg. 1875) bleven den egentlige Skaber af denne Videnskab, der søger at gjennemføre den systematiske Anvendelse af Tegning i Stedet for Regning paa de statiske Problemer.

Culminēre, naa Toppen. En Stjærne siges at c., naar den gaar igjennem Meridianen. Gjennemgangen kaldes **Culminatiōn**, **øvre C.**, naar Stjærnen fra Østsiden af Meridianen gaar over paa Vestsiden og staar højest, **nedre C.**, naar efter c. 12 Timers Forløb det omvendte er Tilfældet. **Culminationspunkt** betegner ogsaa i Almindelighed det højeste Punkt, f. Ex. i et Bjergparti.

Culpa, lat., bet. overhovedet Skyld, Forseelse, men i Retssproget bruges det specielt om den Skyld, der bestaar i Uagtsomhed. C. modsættes paa den ene Side Forsæt (dolus) og paa den anden Side Skadetilføjelse ved casus, den Foraarsagelse, der maa betragtes som en ren Hændelse. C. er saaledes til Stede hos den Person, der foretager en Handling, vel ikke med det Forsæt, at derved en Skade skal bevirkes, men dog, uagtet han indser eller i alt Fald ved Anvendelsen af tilbørlig Agtpaagivenhed burde kunne indse, at saadant let vil kunne blive Følgen deraf. C. paadrager i Regelen den, som deri har gjort sig skyldig, Erstatningsansvar for den derved bevirkede Skade, men paadrager derimod i Regelen ikke Strafansvar. Kun i enkelte Tilfælde, f. Ex. ved grove Legemsbeskadigelser og ved Foraarsagelse af Ildebrand, bliver Straf at anvende. **Culpōs**, uagtsom, kaldes den Handling, der er foretaget med C., undertiden ogsaa den Skade, der er bevirket ved C.

Cultivātor, ogsaa Grubber, Extirpator, Scarificator, et Redskab, der forener Plovens og Harvens Egenskaber og benyttes til at skjære og rense Jorden, forekommer i mangfoldige Former, med tilspidsede eller forneden udvidede Tænder („Gaasefødder"), sædvanlig forsynet med Hjul og særligt Styreapparat, der sikrer det en regelmæssig Gang i den ønskede Dybde. I Danmark har dette Redskab kun fundet liden Indgang, medens den almindelig anvendte „svenske Harve" og maaske den „norske Rulleharve" ere at betragte som lettere Former heraf. **Cultivēre**, dyrke; pleje; udvikle.

Cultūr, Jordens Bearbejdning til Plantevæxtens Fremme; **Culturer**, Dyrkningsmaader. **Culturplanter**, de dyrkede Planter i Modsætning til de vildtvoxende, deles efter de forskjellige Øjemed, hvori de dyrkes, i Kornsorter, Foderurter, Handelsplanter, Frugttræer, Køkkenurter og Prydplanter. — I overført Betydning bruges **Cultūr** om Aandens Dannelse, om Dyrkningen af Kunster og Videnskaber. **Culturhistorie** er den historiske Fremstilling af Menneskehedens Dannelsesproces, af dens aandelige og materielle Arbejde, saaledes som det viser sig lige fra de første svage Begyndelser indtil Nutiden. Medens den politiske Historie tager mere Hensyn til ydre Forandringer, de politiske Begivenheder og de vexlende Forhold mellem de enkelte Stater, tager C. kun disse med som Momenter i Sammenhæng med den almindelige Culturudvikling. C. er enten den hele Menneskeheds eller det enkelte Folks, Folkestammes, Stats osv. Forudsætningen er, at Mennesket er skikket til Cultur, at dennes Udvikling ikke lader sig begrænse og hænger sammen med Menneskets stadig voxende Fuldkommengjørelse; dog erkjender C., at Fremskridtet ikke er regelmæssigt, ikke uafbrudt, men ofte udsættes for Tilbagegang. C. begyndte i forrige Aarhundrede med apriorisk Raisonnement og som Opposition mod den almindelige politiske Historieskrivning (s. **Historiens Philosophi**); men først i dette Aarh. har den faaet et virkelig videnskabeligt Grundlag i de ethnographiske og archæologiske Undersøgelser i alle Verdensdele, som overalt have paavist det fælles lave Udgangspunkt for den menneskelige Cultur. Fra dette laveste Trin, da Menneskets Vaaben er raat tilhugne Stene, dets Føde Produkt af Jagt og Fiskeri, stiger det gjennem Betvingelse af den ydre Natur (Husdyr, Nomadeliv, Kornavl) til organiserede Samfund, hvor man lærer at udnytte hinandens Kræfter til fælles Arbejde (Slaveri, Statsorganisation, Kongedømme). Udgangspunkterne for disse Samfund ere de frugtbare Dalsører om de store Floder i den tempererede Zone (Nilen, Euphrat og Tigris, Hoangho). Fra den chamitiske Cultur i Ægypten og den akkadisk-semitiske i Euphratlandene befrugtes i Vest Semiterne ved Middelhavets Østkyst og i Øst de ariske Folk; fra Semiterne føres Culturens Spirer til Middelhavslandene, til de græsk-italiske Folk, hvor den første universelle Cultur udvikler sig; ved Christendommens Optagelse i Romerriget og Barbarernes Indtrængen dannes her de germansk-romanske Statssamfund, som efterhaanden ere blevne Grundlaget for den hele europæiske Cultur, der i den nyere Tid har udbredt sig over hele den bekjendte Verden. C. begyndte som et Supplement til den politiske Verdenshistorie, forsøgte sig som ethnographisk Fremstilling efter culturhistoriske Momenter eller som Skildring af Moral, Statsformer, Literatur og Videnskab; først i de sidste Aartier have Buckle, Draper, Lecky o. fl. gjort Begyndelsen til ud fra Historien selv at finde „Lovene" for den historiske Udvikling og paavise denne i hele Verdenshistoriens indre Gang.

Culturkamp kaldes, med en fra Lassalle hentet, af Virchow først anvendt Betegnelse, den Kamp, som 1872 indledes af Bismarck og den preussiske Kirke- og Undervisningsminister Falck imod det katholske Præsteskabs Indflydelse i Staten og særlig paa Skolevæsenet.

Cultus, lat., d. e. Dyrkelse, betegner fortrinsvis Gudsdyrkelsens ydre Form; i Statsstyrelsen alt, hvad der angaar Folkets Aandsuddannelse (Cultur). Til C. i første Bet. henhører alle de Sæder og Skikke, hvorved et Menneske enten som den enkelte eller som Medlem af et religiøst Samfund lægger sin Gudsdyrkelse for Dagen, og alle de Midler og Tegn, der tjene som Udtryk derfor, saasom Ofre, Løfter, Bønner, Valfarter, hellige Sange og symbolske Tegn, som i den christne Kirke Korsets Tegn ved Daaben, Velsignelsen osv., Hændernes Folden og Knæbøjningen under Bønnen, Haandspaalæggelsen ved Ordinationen, Brødets Brydelse ved Nadveren osv. I videre Forstand høre ogsaa de hellige Steder og Redskaber til C. Hovedgrunden til Forskjellen i C. maa søges i Religionernes Forskjel; men ogsaa Folkecharaktererernes Forskjel, de afvigende Samfundsordninger og Livsvilkaar øve betydelig Indflydelse. Paa det laveste Trin staar den C., der ærer en eller anden ydre Gjenstand, en Sten, et Træ osv., som Symbol paa det guddommelige og derfor yder den guddommelig Hyldest (Fetischisme). Højere stod C. hos de gamle Grækere og Romere, der i visse Henseender betragtede deres Guder som Menneskets Idealer, der fordrede et Liv i Gudsfrygt og Sædelighed. Hos dem bestod C. ligesom hos vor Tids mest udviklede Hedninger, f. Ex. Hinduerne, væsentlig i Ofre, Løfter, Renselser, Bodsøvelser, og da man plejede at betragte Guderne som usynlige, blev denne C. i Almindel. henført til symbolske Billeder af Guderne og fremtraadte saaledes under Form af Billeddyrkelse. Derfor kom Kunsten til at spille en saa betydelig Rolle i de gamles C., og det i alle dens forskjellige Former. I Jødedommen findes ogsaa en C. med Ofre, Renselser, Faste osv.; men her bødes den til den usynlige Gud, af hvem der ikke tør dannes noget Billede. Christendommen opfatter Forholdet mellem Gud og hans Menighed som et levende Samfund, i hvilket Menigheden modtager Gaver af Gud og atter giver ham det eneste, den formaar at give: sin Tak. Den christelige C. bliver saaledes Vidnesbyrdet om det hellige Vexelforhold mellem Menigheden og den i Christus aabenbarede Gud, hvor den af ham modtager den Naade, han skjænker gjennem sit Ord og sine Sacramenter (den sacramentale Del af C.), og atter giver ham sin Tak og Lovprisning (den sacrificielle Del af C). Den kommer altsaa til at bestaa i Ordets og Sacramenternes Forvaltning, Bønner og Psalmesang, medens de forchristelige Religioners Sonofre og fortsatte udvortes Renselser ere afskaffede derved, at Christus én Gang for alle har tilvejebragt en for alle troende gyldig fuldkommen Forsoning og Forløsning. Efterhaanden trængte det forchristelige C.-begreb sig imidlertid atter frem inden for den kirkelige C. med Betragtningen af Nadveren som Sonoffer, med udvortes Bodsøvelser, Røgelse, Vievand, Løfter osv. Tillige toges næsten alle Arter af Kunst i C.s Tjeneste, og i Middelalderen udstyredes den kirkelige C. efterhaanden med stedse større Pragt og med en Række udvortes Handlinger, der truede med at lade den hele Gudsdyrkelse gaa op i tomme Ceremonier. Reformationen indførte en renere C.; men medens den lutherske Kirke beholdt alle Ceremonier, som ikke stred mod Evangeliet, og som kunde tjene til Opbyggelse, vilde den reformerte Kirke ikke beholde andet end hvad der directe lod sig godtgjøre ud af det nye Testament, forkastede derfor saa meget som muligt Kunstens Hjælp og udelukkede navnlig ganske Maler- og Billedhuggerkunsten. Cultusformerne i den danske og norske Kirke ere bestemte ved Ritualet af 25 Juli 1685.

Cumanā, Stad i Republiken Venezuela i Sydamerika, ved det caribiske Hav, 42 M. ø. for Caracas. 12,000 I. Havn; Fiskeri. I Omegnen dyrkes megen Tobak, Majs, Cacao og Bomuld. 1766 og 1853 led C. meget ved Jordskjælv.

Cumarin ell. **Coumarin**, et farveløst, vellugtende, campherlignende, krystallinsk Stof, der bestaar af Kulstof, Brint og Ilt og forekommer i Tonkabønner (Coumaroura odorata), Skovmærke, Melotenblomster osv. Ogsaa Weichseltræets Lugt skal hidrøre fra C. Det er at betragte som Anhydridet af **Cumarsyre**, der ogsaa findes i Melotenblomster og kan fremstilles synthetisk.

Cumberland, 1) det nordvestligste Shire i England, omgivet af Skotland, de engelske Shirer Northumberland, Durham, Westmoreland og Lancaster, samt den irske Sø og Solwayfjorden. 71 □ M. med 251,000 I. (1881). Landet er bjærgfuldt mod Ø. (Cross-Fell 2,843 F.) og mod S. og S.V. (Helvellyn 2,970 F., Scaw-Fell 3,135 F.) og har flere smukke Søer (Dervent-Water, Bassenthwaite o. fl.). Bjærglandet gaar mod N. og N. V. gjennem bølgeformet Bakkeland over i en lavtliggende Slette. Det betydeligste Vandløb er Eden, der falder i Solwayfjorden. Klimaet er i Bjærgegnene temmelig strængt, men tempereret og mildt i de lavere Egne og roses i Almindelighed som sundt. De højere Egne indeholde store Hedestrækninger og Moser; men Bjærgenes Sider, Dalene og Lavlandet have frugtbar Jordbund. Agerdyrkning, Kvæg- og Faareavl ere Hovederhverv; af Mineralprodukter indvindes noget Bly, Kobber og Jærn, Kalk og Kul. Hovedstad Carlisle. I Shiret findes ikke faa Oldtidsminder, navnlig Levninger af den under de romerske Kejsere mod Picterne opførte Mur. — 2) Stad i Staten Maryland i Nordamerika, 25 M. v. til n. for Baltimore, ved Floden Potomac. 11,000 I. Jærn-, Kul-, Bly- og Kobberminer. — 3) Den sydlige Del af Baffinsland i Nordamerika, s. **Baffinsland**. **Cumberlandstrædet** forbinder Davis- og Hudsonstrædet. — 4) Flod i Nordamerika, udspringer fra Cumberlandbjærgene paa Grænsen af Virginia og Kentucky og løber med vestlig Hovedretning gjennem mange Krumninger til Ohio. 130 M. lang.

Sejlbar ved Højvande for store Dampbaade indtil Nashville. — 5) **Cumberlandbjergene**, den vestligste Kjæde i Alleghanybjergene i Nordamerika, udstrækker sig gjennem Staterne Alabama, Tennessee og Kentucky.

Cŭmberland, Rich., engelsk Dramatiker, f. 1732 i Cambridge. Han beklædte forskjellige Embedsstillinger, men kom efter en mislykket diplomatisk Mission til Spanien og Portugal i meget trange Kaar, da Regeringen ikke vilde erstatte ham Rejseomkostningerne. Foruden Sørgespil og Romaner har han skrevet Lystspillene »The brothers«, »The Westindian«, »The Jew« o. fl., samt »Anecdotes of Spanish painters« (1782). Hans »Observer« indeholder gode Notitser over græsk Literatur, formodentlig fra Bedstefaderen Bentleys Papirer. D. 1811.

Cŭmberland, Vilhelm August, Hertug af, yngre Søn af den engelske Konge Georg II, f. 26 Apr. 1721, gjorde sit første Felttog ved sin Faders Side i Tyskland 1743 og blev strax saaret i Slaget ved Dettingen. Som Anfører for de engelske Tropper i Flandern tabte han 1745 Slaget ved Fontenay mod Marschallen af Sachsen; 1746 sejrede han over Prætendenten Carl Edvard ved Culloden og dæmpede derved Opstanden i Skotland, men blev 1747 atter slaaet i Nederlandene af Marschallen af Sachsen ved Laffeld. I Syvaarskrigen anførte han den engelsk-hannoverske Hær, men blev 1757 slaaet ved Hastenbeck af d'Estrées og sluttede derpaa Conventionen i Kloster-Zewen, hvorved han overlod Franskmændene Hannover. Herfor blev han tilbagekaldt, levede siden som Privatmand og døde 31 Oct. 1765 i Windsor. — Titlen Hertug af C. have flere engelske Prinser ført, saaledes den senere Konge af Hannover **Ernst August** fra 1799 til 1830, og siden 1878 hans Sønnesøn af s. N., f. 21 Sept. 1845, Søn af Kong Georg V. Han fulgte 1866 Faderen og Hæren indtil Træfningen ved Langensalza og derefter til Wien; senere tog han Ophold i Gmünden. Da Faderen døde 1878, vilde han ikke modtage den Mægling, som tilbødes ham over for den preussiske Regering, men hævdede stærkt sine Rettigheder til Hannover. Dog antog han ikke Kongetitel, men nøjedes med sin Titel som Medlem af det engelske Kongehus. Alle Udsigter til Udlevering af „Welfersondet" (48 Mill. Mark) eller til Arvefølge i Hertugd. Braunschweig lukkedes derved for ham. Efter Hertug Vilhelms Død i Oct. 1884 kundgjorde han dog sin „Tiltrædelse" af Regeringen i Braunschweig og afviste paa ny enhver Underhandling med Preussen. 21 Dec. 1878 ægtede han Prinsesse Thyra af Danmark, f. 29 Sept. 1853, og har med hende en Søn, Georg Vilhelm, f. 1880, og to Døtre.

Cum grāno sălis, lat., med Forstand og Eftertanke, med Skjønsomhed.

Cuminōl, et Aldehyd, danner blandet med en flydende Kulbrinte **Cymōl**, den romerske Kommenolje. Som Aldehyd giver C. ved Iltning en Syre, **Cuminsyre**.

Cummins, Maria [kømmins], nordamerikansk Romanforfatterinde, f. 1827 i Massachusetts. Hendes »The lamplighter« (1853) blev meget populær og oversat i en Mængde Sprog. Hendes senere Romaner som »Mabel Vaughan« (1857) og »Haunted hearts« (1868) naaede ikke en saadan Yndest. D. 1866 ved Boston.

Cumulatiōn, Ophobning, Sammenlægning, bruges i Retssproget især i to forskjellige Betydninger. Dels betegnes nemlig derved Foreningen under ēn Sag af flere Retskrætter, som hver for sig egnede sig til at gjøres gjældende under en særskilt Sag, hvad enten det nu er ēn Sagsøger, som under ēt indtaler flere Fordringer mod samme Sagvolder (objectiv C.), eller det er ēn Sagsøger, som under ēn Sag gjør forskjellige Fordringer gjældende mod flere forskjellige Sagvoldere (subjectiv-passiv C.), eller omvendt flere Sagsøgere, der i Forening indtale deres Fordringer mod en enkelt Sagvolder under ēn Sag (subjectiv-activ C.); disse to sidste Arter af C. kunne i Regelen ikke finde Sted, med mindre der er nogen indre Forbindelse mellem de flere Fordringer. Dels bruges Ordet C. i Criminalretten i Betydning af Sammenlægning af de forskjellige Straffe, som en Person, der under samme Sag findes skyldig i flere Lovovertrædelser, har paadraget sig for enhver af disse særskilt. Det er imidlertid, navnlig efter den nugjældende danske Straffelov, ikke Regelen, at Straffen for den, der har begaaet flere Forbrydelser, bestemmes ved Sammenlægning af Straffene for hver enkelt, men derimod at den paagjældendes Straf fastsættes under ēt for dem alle og det saaledes, at den samlede Straf bliver mindre end Summen af dem, som han for hver enkelt Forbrydelse vilde have forskyldt. **Cumulēre** flere Sager eller Straffe er at forene dem eller lægge dem sammen paa den oven nævnte Maade. **Cumulativ Afstemning** kaldes den Form for Mindretals-Valgmaaden, hvorefter enhver Vælger efter eget Tykke kan samle alle sine Stemmer paa en enkelt Candidat.

Cŭmulus, Klodesky, s. Sky.

Cūmæ, By i det gamle Campanien, anlagt fra Kyme i Aiolis, var den ældste og en af de mest blomstrende Kolonier i Størgrækenland. Fra den anlagdes Dikæarchia (det senere Puteoli), Neapolis og Zankle paa Sicilien. 417 blev den erobret af Campanerne, og 215 blev den et romersk Municipium. Bekjendt er den cumæiske Sibylla. Ruinerne af den findes endnu mellem Søerne Fusaro og di Patria v. for Puzzuoli i Neapel.

Cunārd, Samuel, f. 1787 i Halifax i Nyskotland, Skibsreder i sin Fødeby, indrettede 1840 den første stadige Dampskibslinje fra Amerika til Europa og gav efterhaanden sin Forretning et umaadeligt Opsving. Han blev adlet 1859; d. 28 Apr. 1865.

Cunēne, Flod i Sydafrika, udspringer mellem 12° og 13° s. Br. i det nordøstlige Benguela, løber først mod S., derefter mod S. V. og V. til Atlanterhavet, som den naar omtrent under 17° 30′ s. Br. Dens Udløb spærres af en Barre.

Cunēgo, Domenico, ital. Kobberstikker, f. 1727 i Verona, d. 1794 i Rom, lærte Malerkunsten hos Ferrari, men foretrak snart at blive Kobberstikker. Han har stukket ansete Blade efter de største italienske Mestre. Ligesom Volpato begyndte han med at radere sine Plader og fuldendte dem siden med Gravstikken.

Cuneo ell. **Coni**, Stad i Norditalien, 10 M. s. til v. for Turin ved Floden Stura. 24,000 J. Bispesæde. Mange smukke gamle Privatbygninger og prægtigt Raadhus. Silke- og Klædemanufakturer. Livlig Handel. C. var tidligere en stærk Fæstning, hvis Værker Franskmændene sløjfede 1801. Ved C. stod 30 Sept. 1744 et Slag mellem Franskmændene og Spanierne paa den ene og Østerrigerne og Sardinierne paa den anden Side.

Cunette, fr. [kynétt], en Grøft eller Afløbsrende, dragen langs Bunden af en tør Fæstningsgrav for at bortlede Overfladevandet.

Cunningham, Allan [kønningæm], skotsk Digter, f. 1784, lærte først Murerhaandværket hos sin Fader. Bekjendtskabet med de gamle Folkesange anslog beslægtede Accorder i ham, og en Ballade af ham vandt W. Scotts Bevilje. 1810 gik han til London, hvor han først var Bladreferent, siden en Slags Assistent hos Billedhuggeren Chantrey. Hans Drama »Sir Marmaduke Maxwell« (1822) gjorde Lykke; mere Betydning havde hans »Songs of Scotland, ancient and modern« (1825), samt hans »History of the British painters, sculptors and architects« (1829), Digtet »The maid of Elvar« (1832) i skotsk Balladetone, samt »Biographical and critical history of English literature«, Fortsættelse af Johnsons bekjendte Værk, sluttende med W. Scott. C. døde 1842. — Hans Søn, **Peter C.**, f. 1816, virkede i lignende Retninger i Literaturen; navnlig leverede han gode biographiske og literaturhistoriske Arbejder. D. 1869.

Cuôco, Vincenzo, ital. Historieskriver, f. 1770 i Civita Campomarino i Kongeriget Neapel, blev 1799 ligesom den øvrige frisindede Del af Befolkningen forfulgt af den neapolitanske Regering, gik i Landflygtighed til Frankrig og bosatte sig derpaa i Milano. Her udgav han 1800 sit berømte Værk »Saggio storico su la rivoluzione di Napoli«, hvori han som Øjenvidne, men med stor Upartiskhed beretter om Begivenhederne i Neapel 1799. 1804 udgav han »Platone in Italia«, en historisk-philosophisk Roman, hvori han lader Platon rejse til Tarent for at studere den pythagoræiske Visdom og derpaa gjennemvandre Storgrækenland for at stifte Bekjendtskab med denne Egns Love og Sæder. 1806 vendte C. tilbage til Neapel og opnaaede høje Embeder, men blev 1815 vanvittig af Sorg over Gjenoprettelsen af Bourbonernes Magt og døde 1823.

Cupar [kjū], Hovedstad i Fife-Shire i Skotland, ved Floden Eden, 6 M. n. til ø. for Edinburgh. 5,000 J. Lærredsvæverier, Bryggerier.

Cupellatiōn, d. s. s. Afdrivning. S. ogsaa slv.

Cupīdo, svarende til den græske Pothos, kaldtes hos Romerne Kjærlighedens Gud, fornemmelig med Hensyn til den physiske Kjærlighedsnydelse. Dog kaldes ogsaa ofte den egentlige Amor saaledes, idet alle Arter og Virkninger af Kjærligheden henførtes til dette Navn.

Cuprēssus, d. s. s. Cypres.

Cuprum, lat., Kobber; har faaet sit Navn af Øen Cypern (gr. Κύπρος). C. sulphūricum, d. s. s. svovlsurt, C. acēticum, d. s. s. eddikesurt Kobberilte, C. sulphūricum ammoniātum ell. C. ammoniātum, d. s. s. svovlsurt Kobberilteammoniak, C. aluminātum, d. s. s. alunholdig Kobbervitriol.

Cupuliférer, d. s. s. Skaalfrugtede.

Cur, lat. Cura, Omsorg, Pleje, bruges dels om Lægens Behandling af en Syg, dels om den derved bevirkede Helbredelse, endelig ogsaa i visse Forbindelser om de anvendte Midler eller Methoder, f. Ex. Brøndcur, Druecur osv.

Curābel, helbredelig, bruges kun om Sygdommen.

Curaçāo, en hollandsk Ø i Vestindien, 10 M. fra Venezuelas Nordkyst. 10 □ M. med 24,000 J. (1880), hvoraf 21,000 Katholiker, 1,600 reformerte og 1,500 Jøder. Øen er bjergfuld og mangler Vand; men omhyggelig Dyrkning har i den Grad bødet paa den naturlige Ufrugtbarhed, at her i Mængde dyrkes saa vel tropiske som subtropiske Værter. De her avlede Pomeranser ere fortrinlige; af deres Skaller destilleres den efter Øen opkaldte Liqueur. Korn maa indføres. Kysterne ere stejle, men have flere gode Havne. C. blev koloniseret af Spanierne 1527, erobret af Hollænderne 1612 og har siden været i deres Besiddelse undtagen 1798—1814, da den for det meste holdtes besat af Englænderne.

Curāra, en sort, extractlignende Masse af harpixagtigt Udseende, som kommer i Lerpotter fra det engelske Guajana og tilberedes af de ved Orinoco og dens Bifloder boende Indianere paa en endnu ikke nøjagtig bekjendt Maade for at anvendes til at forgifte deres Pile med. Den vigtigste Bestanddel af denne Gift skal være Saften af Rouhamon guianensis. En anden lignende Pilgift er Urari eller Wurara, som tilberedes i Guajana af Makusi-Indianerne og opbevares i Calabasser; de skulle til dens Fremstilling anvende Barken af forskjellige Strychnosarter. C. indeholder **Curarin**, en organisk Base, der fremkalder Lamhed uden at Bevidstheden tabes og virker modsat Strychnin, hvorfor det er blevet anvendt mod Strychninforgiftning og Stivkrampe.

Curatēl bet. i den danske og norske Ret det Tilsyn, som en af Øvrigheden dertil beskikket Mand, **Curātor**, fører med en anden Persons Bestyrelse af sin Formue. Dette i Romerretten hjemmehørende Institut blev indført ved Christian V.s Lov, som bestemte, at enhver Mandsperson, der havde naaet sit 18de Aar (var bleven mindreaarig, som det kaldes), skjønt han saa overtog Bestyrelsen af sin Formue, dog indtil sit 25de Aar skulde være undergivet Tilsyn dermed af en C., uden hvis Samtykke han i det hele ingen vigtigere Disposition skulde kunne træffe over sin Formue. Denne Bestemmelse er nu i Danmark ved Lov af 29 Dec. 1857 bleven udvidet til ogsaa at gjælde om Kvinder, som derimod tidligere kun ved en speciel kongelig Bevilling kunde opnaa en saadan Myndighed under C. I Norge ender Mindreaarigheden nu ved det 21de Aar saa vel for Kvinder som for Mænd. I Romerretten havde Curatelinstitutet for øvrigt et langt videre Omfang, idet der ogsaa Bestyrelsen af saadanne Personers Formue, som, skjønt de havde naaet Fuldmyndighedsalderen, af en eller anden Grund, saasom Afsindighed, Ødselhed eller Fraværelse,

vare ude af Stand til selv at bestyre deres Anliggender, stete ved en af Øvrigheden beskikket C., hvorimod efter den danske Ret den paagjældende i saadanne Tilfælde bliver erklæret umyndig og sat under egentligt Værgemaal. Curator bonōrum kaldes den Mand, der i Almindelighed i Boer af større Betydning antages til at forestaa Boets Administration.

Curātus, **Curāt**, fr. curé, kaldes i det romerske Kirkesprog en af Biskoppen til Udøvelse af Sjælesorgen (cura animarum) antaget Præst (presbyter curatus), hvad enten han udøver den i en anden Gejstligs Navn eller i Medfør af et Embede, hvormed Sjælesorg er forbunden (Beneficiatus curatus).

Cŭrci, Carlo Maria [tschi], italiensk Theolog, f. 1810 i Neapel, indtraadte 1825 i Jesuiterordenen, som han tilhørte indtil 1877. C. forsvarede 1847 Jesuiterne imod Giobertis stærke Angreb og overtog 1849 Ledelsen af det klerikale Blad »La civilta cattolica«, der senere flyttedes fra Neapel til Rom. C. styrede Bladet indtil 1865, forsvarede med stor Styrke Pavens verdslige Magt og vandt samtidig Ry som omrejsende Prædikant. Stor Opsigt vakte det derfor, da C. 1877 ved sit Skrift „Den nuværende Strid mellem Staten og Kirken" tilraadede Paven at give Afkald paa den verdslige Magt og slutte Forlig med Kongeriget Italien. Bogen blev forbudt af Paven, men C. holdt fast og skrev 1881 et andet Skrift om „Det nye Italien og de gamle Ivrere". End videre har C. skrevet „Exegetiske og moralske Forelæsninger over de fire Evangelier" (5 Bd., 1874—76) og „Det nye Testament, udlagt og forklaret" (2 Bd., 1879—80), samt mindre Skrifter om Darwinismen og „Internationale". 1883 paabegyndte C. en Oversættelse (med Noter) af „det gamle Testament" og udgav til Prøve „Davids Psalmer".

Curcŭlio, d. s. s. Snudebille.

Cŭrcuma, s. Gurgemejeplante. **Curcumapapir**, Papir, der er farvet gult med Gurgemeje, bliver brunt i Berøring med frie Alkalier og anvendes derfor som Prøve paa disses Tilstedeværelse. Dog mærkes, at Borsyre og enkelte andre svage Syrer forholde sig paa lignende Maade.

Cŭria, en Folkeafdeling i det gamle Rom. Hver af de 3 ældste Tribus deltes i 10 Curier, efter hvilke Patricierne mødte og stemte i comitia curiata. De tabte deres Betydning, da Plebejerne vare blevne ligeberettigede med Patricierne. Senere forstod man ved C. et Forsamlingssted for Senatet; ogsaa brugtes det om Senatet i de italienske Stæder. Jvfr. Curie.

Curiātier kaldes efter det romerske Sagn de albanske Trillingbrødre, som paa Kong Tullus Hostilius's Tid kæmpede med de romerske Trillingbrødre Horatierne for at afgjøre det Spørgsmaal, om Rom skulde herske over Alba Longa eller omvendt. C. faldt i Kampen, og Rom fik saaledes Herredømmet.

Curico, Stad i Republiken Chile, 23 M. s. for Santiago. 9,000 J. Guldbjærgværk. Jærnbaneforbindelse med Santiago.

Cŭrie, den romerske (Curia Romana), betegner i snævrere Forstand Indbegrebet af de Autoriteter, igjennem hvilke Paven udøver sit Primat over den hele Kirke, i videre Forstand Indbegrebet af alle Romerkirkens Autoriteter og Embedsmænd overhovedet; det bruges derfor i Almindelighed om den pavelige Regering og den Aand, der besjæler denne. C. omfatter to Hovedafdelinger: Curia gratiæ, d. e. Naadestribunalet, og Curia justitiæ, d. e. Retfærdighedstribunalet. Til den første høre: 1) Det apostoliske Secretariat, hvorunder henregnes Secret. for Breverne og Statssecretariatet for de udenrigske Anliggender. 2) Den apostoliske Dataria, under hvilken alle Naadessagerne henhøre, som Uddelingen af de Paven forbeholdte Beneficier, Dispensationer osv.; Forstanderen hedder Datarius eller, naar han er Cardinal, Probatarius. 3) Det apostoliske Cancelli, som udfærdiger Buller om de Anliggender, der ere blevne forhandlede i Consistoriet eller Datariet. 4) Det apostoliske Kammer, der forvalter de pavelige Indtægter; det forestaas af en Cardinal, som kaldes Camerarius ell. Camerlengo. 5) Pønitentiariet, der afgjør de Paven reserverede Tilfælde af Absolutioner og hemmelige Dispensationer; det styres af en Cardinal, som hedder Poenitentiarius major. Til Curia justitiæ høre: 1) Rota Romana, den romerske Kirkes højeste Retsinstans. 2) Signatura justitiæ, som afgjør Kjendelser angaaende Tilladeligheden af Appellationer til Rota, Competencestridigheder osv. 3) Signatura gratiæ for Retssager, om hvis Afgjørelse man henvender sig til Pavens personlige Naade. — Pavens Hofstat (famiglia pontificia) indbefatter dels virkelig tjenstgjørende Embedsmænd, de saakaldte Palatini, som bo i Pavens Palads, dels titulære Embedsmænd; de fleste ere Gejstlige. Herhen høre: 1) som Cardinales Palatini Statssecretæren, Secretæren for Breverne og Prodataren; 2) som Prælati Palatini Hofmarschallen, Overceremonimesteren, som fører de fremmede til Audiens, Gehejme-Kammerherrerne osv. C. brugtes ogsaa paa den gamle tyske Rigsdag om de 2 Grupper („Bænke") af Prælater og 4 Grupper af Rigsgrever, som kun stemte under ēt, i Modsætning til Fyrsterne, der havde „Virilstemmer", og senere ved Forbundsdagen om de Grupper af Stater, der kun i Fællesskab havde en Repræsentant. Ligeledes bruges C. om lignende Forhold i repræsentative Forsamlinger, hvor Stemmegivning sker ikke efter Hoveder, men efter Grupper.

Cŭrio, Cajus Scribonius, en fornem Romer, f. omtr. 84 f. Chr., udmærkede sig ved Talegaver, var en Ven af Cicero og Tilhænger af Pompejus, indtil han 50 som Almuetribun sluttede sig til Cæsar, da denne betalte hans store Gjæld. I sit Tribunat var han nu den dygtigste Forkæmper for Cæsars Interesser og blev af denne 49 ved Borgerkrigens Udbrud sendt til Sicilien og derfra til Afrika for at tage disse Provinser i Besiddelse. Her kæmpede han først med stort Held, men blev derpaa overvunden af en langt overlegen numidisk Hær og dræbt (49).

Cŭrius Dentātus, Manius, en Romer af plebejisk Slægt, udmærket som Feltherre. I sit første Consulat 290 f. Chr. endte han den samnitiske Krig; i sit andet Consulat 275 vandt han en afgjørende Sejer over Kong Pyrrhos

ved Benevent, hvorefter denne maatte tiltræde sit Tilbagetog til Epiros. Almindelig agtet for sin Uegennyttighed hævdede han som Tribun sin Stands Rettigheder mod Patricieren Appius Claudius. Som Censor 272 anlagde han en Vandledning fra Anio til Rom. Han døde 270.

Currende (af lat. currere, løbe), et Chor af fattige Skolebørn, der sang ved Begravelser og andre kirkelige Lejligheder, og som visse Dage om Ugen drog om i Gaderne for at skaffe Penge til deres Ophold ved at synge foran velhavende Folks Huse.

Currente calamo, lat., saa hurtig Pennen kan løbe, flydende.

Currer Bell, s. Bronte.

Curriculum vitæ, lat., Levnedsløb, Fremstilling af de ydre Hovedmomenter i en Persons Liv i fortløbende Række.

Curschmann, Carl Friedr., f. 1805 i Berlin, d. 1841, en talentfuld Componist, som tillige ved sjældne Gaver som Sanger skaffede sine mange smukke Romancer en Popularitet, hvoraf de til Dels endnu ere i Besiddelse.

Cursiv kalde Bogtrykkerne uden Hensyn til Størrelsen den liggende latinske Skrift: *Cursiv*, opfunden af Aldus Manutius 1494.

Cursus, lat., Løb; Gangen i et Foredrag, et fuldstændigt Foredrag over en Videnskab, en sammenhængende Rækkefølge af videnskabelige Forelæsninger. **Cursorisk**, fortløbende, uafbrudt; flygtig, uforberedt.

Curtatone, Landsby i Norditalien ved Floden Mincio, 1 M. fra Mantua, bekjendt ved Slaget 29 Maj 1848, hvor Østerrigerne under Radetzky sejrede over Piemonteserne.

Curtius, Ernst, tysk Archæolog og Philolog, f. 1814, bereiste Grækenland 1837 og følgende Aar og blev Professor i Berlin 1844; 1844—49 var han Lærer for den nuværende tyske Kronprins. 1856 blev C. Professor i Göttingen, 1868 i Berlin; 1875—81 forestod han de tyske Udgravninger i Olympia, som han 1877 o. fl. beskrev i 5 Bind. Hans Hovedværker ere „Peloponnesos“ og „Griechische Geschichte“ (3 Bd., 5te Opl. 1878—81, indt. 338 f. Chr.). — **Georg C.**, Broder til den foreg., f. 1820, blev 1851 Professor i den klassiske Philologi i Prag, 1854 i Kiel og 1862 i Leipzig. Hans betydeligste Arbejder ere: „Grundzüge der griech. Etymologie“ (1858—62, 5te Opl. 1879), „Das Verbum der griech. Sprache“ (1873—76), „Schulgrammatik der griechischen Sprache“ og „Erläuterungen zu meiner griech. Schulgrammatik“. 1868—78 udgav han „Studien zur griech. und latein. Grammatik“, 10 Bd.

Curtius, Marcus, en ung Romer, som efter Sagnet ofrede sig for Fædrelandet. Da der nemlig 362 f. Chr. dannede sig en gabende Afgrund paa Torvet i Rom, som man ikke kunde faa fyldt med Jord, og Spaamændene sagde, at den kun vilde lukke sig, hvis man der ofrede Roms bedste Ejendom, smykkede C. sig med sine Vaaben og styrtede sig til Hest ned i Afgrunden, som derpaa lukkede sig.

Curtius Rufus, Quintus, romersk Historieskriver, antages af nogle at have levet under Kejser Claudius, af andre i det 2det Aarh.; enkelte sætte ham endog ned til Constantins eller Theodosius's Tid. Under hans Navn have vi et Skrift »De rebus gestis Alexandri Magni«, som i 10 Bøger (af hvilke dog de to første ere tabte) indeholder en Fremstilling af Alexanders Historie. Dets historiske Værdi er ringe; i mange Henseender ligner det mere en Roman end en historisk Beretning.

Curulske Magistrater kaldtes hos Romerne de 3 øverste Embedsværdigheder, Consulerne, Prætorerne og Ædilerne, der som Udmærkelsestegn havde en sella curulis (en rigt forsiret Elfenbens Stol).

Curvatur, d. e. Krumning, kaldes i Lægevidenskaben en Misdannelse især af Hvirvelsøjlen og Underextremiteterne, hvorved disse i deres Helhed eller i enkelte Partier blive mere eller mindre bueformede. C. kan være medfødt eller opstaa tidligere eller senere i Livet især som Følge af Sygdomme i Knoklerne eller mangelfuld Muskelvirksomhed. Mange C. lade sig hæve ved hensigtsmæssig (orthopædisk) Behandling.

Curve, en efter en bestemt Lov frembragt Linje, alm. krum. C. kaldes plan, naar dens Punkter alle ligge i samme Plan, ellers vindskjæv (dobbelt-krum). En plan C. fremstilles i et Coordinatsystem i dens Plan ved en Ligning mellem Coordinaterne. Efter som dens Ligning i et retvinklet ell. Parallel-Coordinatsystem er algebraisk eller transcendent, hedder C. algebraisk eller transcendent. En algebraisk C.s Orden er det Antal Punkter, hvori den skæres af en vilkaarlig ret Linje; en C. er af n^{te} Orden, naar dens Ligning er af n^{te} Grad. C. af første Orden ere alene rette Linjer, C. af anden Orden alene Keglesnit. En algebraisk C. er af n^{te} Klasse, naar den har n Tangenter gjennem et vilkaarligt Punkt. Keglesnittene ere de eneste C. af 2den Klasse. En vindskjæv C. fremstilles i et rumligt Coordinatsystem ved to Ligninger. Dens Orden er det Tal, der angiver, i hvor mange Punkter den skæres af en vilkaarlig Plan.

Curzola, en langstrakt Ø i Adriaterhavet uden for Halvøen Sabioncello i Dalmatien, hører til dette østerrigske Kronland; 4 □ M. med 13,000 I. Øen er meget frugtbar og frembringer Vin, Olje og Figen. Gode Skove med Skibstømmer. Stenbrud. Hovedstaden C. paa Nordsiden af Øens Østende har 2,000 I.; to Havne og Skibsbyggeri.

Cusa, Alexander Johan, Fyrste af Rumænien 1859—66, f. 20 Marts 1820, Søn af en underordnet Embedsmand i Bukurescht, uddannedes i Paris 1834—39 og fik efter sin Hjemkomst snart høje Embeder, hvortil hans Ægteskab 1844 med Helene Rosetti (f. 1827) af en fornem Bojarslægt medvirkede. 1848 sluttede C. sig til det nationale Parti og maatte derfor flygte; han vendte først hjem efter de russiske Troppers Bortgang og tjente en Tid lang i Hæren, hvor han rykkede op til Oberst. Under Krimkrigen viste C. sig fjendtlig mod de østerrigske Troppers Indrykning og fik senere nogle Valg i Galatz forkastede, fordi de vare skete under østerrigsk Paavirkning. I det første moldauske „Divan“ 1857 fik C. Sæde, og n. A. blev han Krigsminister her; men snart skulde hans Iver for den nationale Sag løfte ham til en endnu højere Stilling, idet Valgforsamlingerne i Mol-

dau og Valachiet henholdsvis 17 Jan. og 5 Febr. 1859 enstemmig valgte ham til livsvarig Fyrste i de to Lande. Det varede dog flere Maaneder, inden Stormagterne og Tyrkiet vilde godkjende dette Dobbeltvalg, hvorefter C. antog Navnet „Alex. Johan I, Fyrste i de forenede (rumænske) Fyrstendømmer". C.s Bestræbelser gik først og fremmest ud paa at knytte de to Lande nøjere sammen, og 23 Dec. 1861 fik han Sultanens Samtykke til at oprette et fælles Ministerium og en fælles Landdag for alle Sager, hvilken første Gang samledes 5 Febr. 1862, Treaarsdagen for hans Valg. I Sommeren 1864 fik C. end videre Tilladelse til at bruge Navnet „Rumænien" og til at ændre Forfatningen alene med Landdagens Samtykke, saa at Landet i Virkeligheden blev aldeles uafhængigt i sin indre Styrelse. Ligeledes søgte C. at frigjøre Landet for Afhængighed af den græske Patriarch i Constantinopel; i Dec. 1863 inddrog han alle Klostergodserne (tilsammen en Femtedel af Landets Jord), indførte n. A. borgerligt Ægteskab og oprettede en egen Folkekirke, hvis Bisper udnævnes af Fyrsten. Ogsaa Landboforholdenes Omordning og Bøndernes Frigjørelse laa C. stærkt paa Sinde. Da Landdagen gjentagne Gange havde udskudt Drøftelsen af Forslag derom, gjorde C. og hans Førsteminister Cogalniceano 14 Maj 1864 Statscoup, sprængte den og foretog en Omdannelse af Forfatningen. En almindelig Folkeafstemning stadfæstede det gjorte Skridt med overvældende Flertal, og C. brugte nu sit selvtagne Dictatur til at octroiere en stor Mængde Love, der omfattede næsten alle Grene af Statslivet. Men skjønt de nye Kamre i Begyndelsen af 1865 stadfæstede disse Love, opstod dog snart Misfornøjelse imod C., dels fordi mange af hans Reformer vare lidet forberedte, dels fordi han i sin Fremfusenhed trodsede Folkets Fordomme og med ét Slag vilde have det paa lige Trin med Europas mest udviklede Folkeslag. Dertil kom, at Finanstilstanden var meget slet og C.s Forvaltning stedse blev mere vilkaarlig. En Sammensværgelse stiftedes, og 22 Febr. 1866 blev C. overrumplet i sit Slot og nødt til at give Afkald paa Magten, hvorefter baade Kamrene og Folket billigede det skete. C. forlod strax Landet og drog til Østerrig. 1870 valgtes han to Gange til Landdagen, men modtog ikke Valget. D. 15 Maj 1873.

Cusa, Nicolaus af, ell. **Cusanus**, berømt Lærd og Cardinal, hed oprindelig Chryffs (Krebs), f. 1401 i Landsbyen Kues ved Mosel i det Trierske, hvor hans Fader var Landmand og Fisker. Greven af Manderscheid lod ham først opdrage i Brødreskolen i Deventer og senere studere Retsvidenskaben i Padua; men da han siden i Mainz havde tabt en Proces, kastede han sig over Theologien og gjorde sig snart bekjendt ved sine Prædikener. Paa Baselerconciliet, hvorhen han var kaldet af Julian Cesarini, forsvarede han i Skriftet »De concordantia catholica« den Anskuelse, at Paven staar under Conciliet, fordrede en Omdannelse af Kirken og af det tyske Rigsvæsen, paaviste Bedrageriet i de isidoriske Decretaler og Constantins Gave og fremlagde en Plan til Forbedring af Kalenderen. Men Pave Eugen IV forstod at vinde ham, saa at han snart blev den hellige Stols ivrigste Forkæmper; han var med i Gesandtskabet til Constantinopel for at bevirke en Forening af den græske og den vesterlandske Kirke og virkede flere Gange som pavelig Legat i Tyskland. Pave Nicolaus V udnævnte ham 1449 til Cardinal og 1450 til Biskop i Brixen. Han kom i Strid med Hertug Sigismund af Østerrig, blev fangen og tvunget til Forlig. Hans øvrige Levetid hengik med Underhandlinger. Livet i Curien var ham imod; kun ved videnskabelig Beskæftigelse følte han sig tilfredsstillet. Han døde 1464 i Todi i Umbrien og blev begravet i Rom. C. er en af sit Aarh.s betydeligste Aander og nedlagde i sit philosophiske Værk »De docta ignorantia« Spirer, som bar Frugt i den kommende Tid. Hovedpunktet hos C. er Erkjendelsen af Gud; skjønt han ligesom Mystikerne er opfyldt af Tanken om Gud, vil han dog ikke som hine naa ham gjennem umiddelbar Ansknen, men udtrykkelig gjennem Erkjendelsen af Universet; Skabningen er den Bog, i hvis synlige Skrift Guds usynlige Tanker skulle læses; de endelige Ting vise hen til et uendeligt, som paa én Gang er det største og det mindste. Gud er den absolute Sandhed, den rene Væren, som negerer al Endelighed. Medens Mulighed og Virkelighed i den endelige Verden ere adskilte, falde de sammen i Gud, hvis Væsen er „Kunnen" (posse est); deraf den barbariske Titel paa et af C.s Skrifter »De possest«. Som det Princip, der indeholder Muligheden til al Væren, har Gud i sig en første Materie, hvoraf den sanselige Materie fremgaar, og det var netop en Fejl hos Aristoteles, at han lod denne sidste staa uafledet. Vor Erkjendelse, som er en aandelig Maalekunst, nærmer sig bestandig Sandheden uden at naa den absolut, omtrent som Mangekanten nærmer sig Cirklens Omkreds. Vor egen Sjæl er Erkjendelsens Udgangspunkt; den er det bekjendte, hvormed vi maale det ubekjendte; om vor egen Sjæls Existens kunne vi ikke tvivle, fordi uden Sjælen vilde selve Tvivlen ikke være mulig (jvfr. Descartes). Men Selverkjendelsen er usikker, hvorfor C. bestandig svinger mellem Haab og Tvivl om at naa Sandheden. Det er Humanismens Aand, som giver C. Synet paa Scholastikens tomme Formalisme, og som lader ham med et for hans Tid mærkelig fordomsfrit Blik stille de Problemer, som det var forbeholdt de følgende Aarhundreder nærmere at udvikle.

Cushing, Caleb [køsching], nordamerikansk Statsmand, f. 17 Jan. 1800 i Massachusetts, blev 1821 Advocat og 1825 Medlem af Statens lovgivende Forsamling. 1834 valgtes C. til Repræsentanthuset (indtil 1842), udnævntes 1843 af Præsident Tyler til Statkammersecretær, men vragedes af Senatet og sendtes da til China, hvor han 1844 sluttede den første Handelspagt. 1847 deltog C. i Krigen mod Mexico og blev Brigadegeneral, var 1853—57 Attorney general og understøttede ved Præsidentvalget 1860 Slaveholdernes Candidat Breckenridge. 1866 fik C. sammen med to andre Retslærde det Hverv at samle og samarbejde Unionens Love; han tog 1867 Del i Kjøbet af Alasca og var 1872 en af Dommerne i Ala-

damasagen; 1874—77 var han Affending i Spanien. D. 2 Jan. 1879.

Custine, Adam Philippe, Greve af [kystin], fransk General, f. 4 Febr. 1740 i Metz i en gammel adelig Familie, udmærkede sig allerede i Syvaarskrigen og senere i den nordamerikanske Frihedskrig, blev ved Revolutionens Begyndelse som Deputeret for Adelen i Metz Medlem af Stænderne, hvor han udviklede en fast politisk Charakter som en af de første Adelsmænd, der sluttede sig til Tredjestands Reformplaner. Han udtraadte af Nationalforsamlingen for at overtage Commandoen over den franske Hær ved Nedrerhinen 1792, erobrede i Sept. og Oct. Speier, Worms, Mainz og Frankfurt, men led 1793 forskjellige Tab og blev mistænkt for hemmelig Forstaaelse med Fjenden, saa meget mere som Dumouriez's nylig stedfundne Forræderi havde gjort Folk mistænksomme. Da hans Fald var besluttet, kaldte Velfærdscomiteen ham til Paris under Paaskud af at forhandle med ham om videre Operationer. Skjønt advaret af sine Venner adlød han uden Vægring i Bevidstheden om sin Uskyldighed; men da Tabet af Mainz, som netop fandt Sted i de Dage, og som lagdes ham til Last, fordi han ikke havde sat den i tilstrækkelig Forsvarsstand, yderligere havde ophidset Stemningen, blev han fængslet, en Mængde Vidner bleve afhørte, og skjønt han forsvarede sig med Fasthed og gjendrev de væsentligste Beskyldninger, blev han dømt til Døden og guillotineret 28 Aug. 1793. C. gik Døden i Møde med samme Ro, hvormed han saa ofte havde trodset den i Kampen. Faa Timer før sin Henrettelse skrev han et Brev til sin Søn, hvori han paalagde denne at redde hans Ære ved at offentliggjøre hans Correspondance. Men Sønnen **Renaud Phil. de C.**, f. 1768, der først med Held havde betraadt den diplomatiske Bane og siden været Adjudant hos Faderen, fulgte allerede 3 Jan. 1794 denne paa Skafottet, anklaget paa Grund af sine Forbindelser med de nylig styrtede Girondiner. Derimod offentliggjorde en anden af C.s Adjudanter, den senere General Baraguay d'Hilliers, hans Papirer under Titlen »Mémoires posthumes du général français comte de C., rédigés par un de ses aides de camp«. — **Adolphe de C.**, Generalens Sønnesøn, f. 1793, tilbragte lange Aar paa Rejser rundt om i Europa, og beskrev siden livlig og klart, hvad han havde iagttaget. „Spanien under Ferdinand VII" (… Bd., 1838) og „Rusland 1839" (4 Bd., 1843) ere de mest bekjendte af hans Skrifter; det sidste oversattes i flere Sprog og oplevede 3 Oplag, men fremkaldte ogsaa stærke Modsigelser. … skrev desuden adskillige Romaner og døde …57.

Cūstos, Custōde, Opsynsmand, navnlig ved … offentlig Bygning; ved enkelte Bibliotheker …tegner C. en af Bibliothekets første Embeds…nd. I Bogtrykkerier bet. C. den ved Enden … en Side særskilt afsatte, til den næste Side …nvisende Stavelse (mest i ældre Skrifter).

Custōzza, Landsby i Norditalien, nær ved …ncio, 2 M. v. til s. for Verona. Her vandt … østerrigske Feltherre Radetzky 23—25 Juli …48 efter haardnakket Kamp en afgjørende Sejer …r Italienerne under Kong Carl Albert; ligeledes sejrede Ærkehertug Albrecht her 24 Juni 1866 over Kong Victor Emanuel og tvang hans Hær til at gaa tilbage over Mincio.

Cŭsu, s. Negro, Rio.

Cuvette, fr. [kyvætt], tragtformet Udvidelse øverst paa Nedløbsrøret af en Tagrende, for at skaffe Regnvandet hurtigere Afløb.

Cuvier, George Leop. Chrétien Fréd. Dagobert [kyvie], en af den nyere Tids største Naturforskere, f. 23 Aug. 1769 i Montbéliard (Mümpelgard), der den Gang hørte til Württemberg; hans Fader havde været fransk Officer. Allerede i Skolen og paa Akademiet i Stuttgart studerede han med Iver Naturhistorie, og den Omstændighed, at han 1789 blev Huslærer hos Grev d'Héricy i Normandiet og kom til at opholde sig ved Havet, ledede ham ind paa Studiet af de lavere Havdyr og Fiskene. Efter at Geoffroy St. Hilaire var bleven bekjendt med hans Manuskripter og Tegninger, blev han af denne opfordret til at komme til Paris. Efter her at have udgivet nogle Afhandlinger om Dyrenes Inddeling udgav han »Tableau élémentaire d'histoire naturelle des animaux« (1789; overs. paa Dansk af Wad: „Begyndelsesgrundene i Dyrhistorien", 2 Bd., 1801—3) og blev Professor i den sammenlignende Anatomi ved Jardin des plantes. Han virkede her dels ved at skabe det udmærkede Museum for comparativ Anatomi, dels ved sit fortræffelige Foredrag; C.s Forelæsninger bleve nedskrevne af Duvernoy og Duméril, reviderede af C. og udgivne under Titlen »Leçons d'anatomie comparée« (5 Bd., 1800—5; overs. paa Tysk af Meckel; senere Udg. i 9 Bd. af C.s Elever). Hermed blev denne Videnskab første Gang fremstillet i et samlet Overblik, saaledes at derpaa kunde baseres »Le règne animal, distribué d'après son organisation« (4 Bd., 1817; 2den Udg., 5 Bd., 1829; overs. paa Tysk af Voigt, 6 Bd., 1831—42; udgivet 3dje Gang som Pragtværk af C.s Elever med et Atlas af colorerede Tavler, der navnlig for de lavere Dyrs Vedkommende er af stor Betydning), hvilket Værk aldeles omskabte Zoologien. Skjønt denne er gaaet meget frem siden C.s Tid, har den dog ikke senere undergaaet nogen lignende Reform i sin Helhed. 1800 blev C. Professor ved Collège de France; 1804 udgav han i Forening med St. Hilaire og Lacepède »Ménagerie du Muséum«. I »Annales du Muséum« har han skrevet over 70 Afhandlinger, som for en Del ere samlede i »Mémoires pour servir à l'histoire et l'anatomie des Mollusques« (1816), et Værk, der danner Grundvolden for den nyere Malakologi. For at vise, hvorledes Zoologien burde behandles i sine enkelte Grene, begyndte han i Forening med Valenciennes sin fortræffelige »Histoire des poissons«, men naaede kun til det 8de Bd.; Valenciennes har fortsat det indtil det 22de, men de senere Dele af Værket staa langt tilbage for de tidligere. Endelig reformerede C. ogsaa Geologien ved sine beundringsværdige Undersøgelser over de fossile Pattedyr (hvortil især de parisiske Stenbrud gav ham Materiale) og Krybdyr, hvilke han udgav samlede under Titel af »Recherches sur les ossemens fossiles« (4 Bd. 1812; 2den Udg. 1821—23, 5 Bd., 3000 Sider med 257

Tavler), hvis Værd om muligt forhøjes ved Laurillards ypperlige Afbildninger. Som Indledning tjente C.s fortræffelige »Discours sur les révolutions de la surface du globe« (udg. paa Tysk af Giebel 1851). Endelig har C. forfattet en »Histoire des progrès des sciences naturelles« (4 Bd., 1826—28; overs. paa Tysk 1827—29). Som bestandig Secretær for l'Institut og Medlem af Académie française har han forfattet en Mængde »Rapports« og »Éloges«, der alle, ligesom hans øvrige Skrifter, udmærke sig ved Tankens Højhed og Dybde og Fremstillingens Klarhed og Skjønhed. Ogsaa i andre Retninger virkede C. meget; baade under Kejserdømmet og efter Restaurationen udfoldede han saaledes en betydningsfuld Virksomhed ved at organisere saa vel det lavere Skolevæsen som de højere Lyceer og Universiteterne, ikke alene i Frankrig, men ogsaa i Nederlandene og Italien. 1811 blev han Ridder, 1819 Baron, 1824 Storofficer af Æreslegionen; Ludvig Philip udnævnte ham til Pair af Frankrig. Døden overraskede ham 13 Maj 1832 midt i hans Arbejder. C.s mest fremragende Egenskaber vare Genialitet, parret med Grundighed, Lærdom og Kritik; en stor Alsidighed, en uhyre Belæsthed, en Arbejdsomhed, Forretningsdygtighed, Hukommelse og et umiddelbart Blik for Sandheden, som faa besidde; Veltalenhed og Herredømme over Stilen, Klarhed i Tanken, Smag og Elegance i Formen, Begejstring for sin Opgave og Udholdenhed i at realisere den; Liberalitet, Humanitet og en sjælden Sans for Retfærdighed og Billighed — det var de Egenskaber, der prydede denne udmærkede Mand. — **Frédéric C.**, Broder til den foreg., f. 1773 i Montbéliard og af Broderen kaldet til Paris, hvor han døde 1838, var ogsaa ansat ved Jardin des plantes. Ved Siden af Broderen stod han aldeles i Skygge, skjønt hans Værker »Sur les dents des mammifères considérées comme caractères zoologiques« (1825), »Histoire naturelle des mammifères« (udg. i Forening med Geoffroy St. Hilaire) og »Histoire naturelle des Cétacés« (1831) langt fra ere uden Betydning.

Cuyabā, Hovedstad i den brasilianske Prov. Matto Grosso i Sydamerika, ved Floden C., der falder i Paraguay, 210 M. v. n. v. for Rio Janeiro. 7,000 J. Velbygget Stad med livlig Handel.

Cūzco, Stad i Republiken Peru i Sydamerika, ligger paa en Slette c. 11,000 F. over Havet, 78 M. ø. s. ø. for Lima. 18,000 J. C. er Perus smukkeste By, har en prægtig Kathedralkirke, et smukt Raadhus, Mønt, Universitet med Bibliothek og Museum og er Sæde for en Biskop. Betydelig Industri i Guld- og Sølvarbejder, Uld- og Bomuldsstoffer, Sæbe og Læder. Smuk Omegn. C. var en Gang Hovedstad i det store Inkarige og skal være grundlagt 1045 af den første Inka Manko Kapak. Da Spanierne først betraadte Staden 1534, forbavsedes de højlig ved dens Størrelse og Pragt og over de mægtige Fæstningsværker. Endnu staa de vældige Mure af Inkaernes Pallads; hvor det prægtige Soltempel stod, er nu et Dominikanerkloster, og Nonneklostret Santa Catalina indtager den Plads, hvorpaa Bygningen for de 1,500 Soljomfruer stod.

Cyān (af κυάνεος, blaa), CN, en luftformig Forbindelse af Kulstof og Kvælstof, er det først bekjendte Exempel paa et sammensat Radical, d. e. en Atomgruppe, der i mange Tilfælde forholder sig som et Grundstofatom. Forbindelser af C., bl. a. Berlinerblaat (hvoraf Navnet), opdagedes i Beg. af det 18de Aarh. (s. **Dippel**), men først 1815 isolerede Gay-Lussac C. som en farveløs Luftart af en ejendommelig, stærk Lugt (der minder om Bittermandeloljens) og Smag; det er opløseligt i Vand, meget giftigt og brænder med purpurrød Flamme til Kulsyre og Kvælstof. Som Radical minder det mest om Chlorgruppen. Man kjender saaledes dets Forbindelse med Brint og en Mængde Metaller. **Cyanbrinte** (Blaasyre), CNH, opdaget af Scheele 1782, dannes ved at behandle et Cyanmetal med en Syre, hvis Brint da bytter Plads med Cyanforbindelsens Metal. Fremstillingen fordrer megen Omhu, fordi Blaasyren er et af de giftigste Stoffer, man kjender (s. **Blaasyre**), og tillige meget flygtig (vandfri koger den ved 2°); oven i Kjøbet kjender man ingen Modgift derimod. **Cyanmetallerne** forekomme ikke i Naturen, men hver Gang kaustiske eller kulsure Alkalier glødes med kvælstofholdende organiske Stoffer, dannes Forbindelser af C. med Alkalimetallerne, f. Ex. Cyankalium, saaledes bl. a. (paa Grund af Asken) ved Gastilvirkning og Jærnudsmeltning i ret anselig Mængde. Cyanalkalimetallerne ere letopløselige i Vand og lige saa giftige som Blaasyre. Forbindelserne af C. med de tunge Metaller ere derimod uopløselige, undtagen det overordentlig giftige Cyankvægsølv. Disse uopløselige Cyanmetaller opløse sig i de opløselige og danne hermed ejendommelige **Cyandobbeltsalte.** Af disse er et af de vigtigste det **gule Cyanjærnkalium** (Blodludsalt), der fabrikeres i det store ved Sammensmeltning af Potaske, Jærn og kvælstofholdende organiske Stoffer (Blod, Affald af Horn, gammelt Læder osv.). Den afkølede Masse udtrækkes med Vand og bringes til at krystallisere. Blodludsaltet danner store vorgule Krystaller, er letopløseligt, især i varmt Vand, og ikke giftigt. Ved Tilsætning af opløste Salte af tunge Metaller udskilles andre tungtopløselige eller uopløselige Dobbeltcyanforbindelser, idet Blodludsaltets Kalium ombyttes med det tunge Metal. Den vigtigste af disse er Berlinerblaat, et blaat Bundfald, som Jærnoveiltesalte danne med Blodludsalt. Jærnforiltesalte give derimod et hvidt Bundfald, der dog efterhaanden bliver blaat under Luftens Adgang. Behandler man Blodludsalt med Chlor eller Brom, bemægtige disse sig $\frac{1}{4}$ af det gule Blodludsalts Kalium, og der dannes en anden Forbindelse, **rødt Cyanjærnkalium**, som ikke fældes af Jærnoveiltesalte, men kan ombytte sit Kalium med Jærnforiltesaltes Jærn og give Berlinerblaat. Herved har man altsaa et vigtigt Middel til at skjelne mellem Jærnfor- og Jærnoveiltesalte. Ved Destillation af det gule Blodludsalt med svag Svovlsyre vindes Blaasyre; ved at smelte det med Potaske faas det i Handelen gaaende Cyankalium. Af andre Cyandobbeltsalte mærkes Cyansølvkalium og

Cyanguldkalium som vigtige ved den galvaniske Forsølvning og Forgyldning. Sammensmeltes Cyankalium med Stoffer, der let afgive Ilt (Mønje, Brunsten), optager det Ilt og danner cyansurt Kali, der dog ligesom de øvrige Cyanforbindelser kun har theoretisk Interesse; sammensmeltes Cyankalium med Svovl, dannes en analog Svovlforbindelse, Thiocyankalium (Rhodankalium), der tjener til at paavise meget smaa Mængder Jærntveilte, idet der dannes en blodrød Opløsning af Rhodanjærn. I den organiske Chemi og især ved Synthesen af organ. Legemer spille Cyanforbindelser en meget stor Rolle.

Cyanit, et i skjæve, rhombiske Prismer krystalliseret Mineral, der har meget forskjellig Haardhed, imellem 5—7, og oftest en himmelblaa Farve, hvorefter det har faaet Navn. C. bestaar af kiselsur Lerjord og findes især i Glimmer- og Talkskifer i Alperne o. fl. St. Den benyttes undertiden som Smykkesten.

Cyanométer, et af Saussure opfundet Redskab, der skulde tjene til at maale Himlens Blaahed. Det bestaar af en rund Skive, hvis Omkreds er afdelt i lige store Dele (53), og hver Inddeling bemalet med en egen Blanding, dels af Blaat og Hvidt, dels af Blaat og Sort, saa at Omkredsen frembyder en nogenlunde jævn Overflade fra det hvide til det sorte. Man opsøger da den Afdeling, der har samme Farve som Himlen paa det Sted, man betragter, og Blaaheden angives ved denne Afdelings Nummer. Et andet C. er construeret af Parrot, men det bedste hidtil opfundne C. er Aragos Polarisations-C., i hvilket de forskjellige Nuancer af Blaat frembringes af dobbeltbrydende Krystalblade i Lys, der er polariseret i forskjellig Grad, og disse Nuancer sammenlignes saa med Himlens Blaa.

Cyanóse, s. Blaasot.

Cyaxáres, Søn af Kong Phraortes, var Mediens Konge 625—585 f. Chr. I Forening med Nabopalassar, Konge i Babylon, kæmpede han heldig mod Assyrerne og udvidede det mediske Rige. Han kom ogsaa i Krig med den lydiske Konge Alyattes; Krigen endte paa Grund af en Solformørkelse, der forskrækkede begge de kæmpende Hære. Efter nyere Beregninger indtraadte denne Solformørkelse, der var forudsagt af Thales, enten 30 Sept. 610 eller 28 Maj 585 f. Chr. C. efterfulgtes af sin Søn Astyages.

Cycadéer, d. s. s. Koglepalmer.

Cyclámen, Alpeviol, Slægt af Kodriverfamilien, med en skiveformet, knollet Rodstok, langstilkede, haandnervede, oftest hjærteformede Blade og langstilkede Blomster fra Rodstokken; Kronen hjærteformet med 5 tilbagebøjede Flige; den 5klappede Kapsel skjules imod Modenheden i Jorden, idet Blomsterstilkene efter Afblomstringen rulles spiralformig tilbage. C. har hjemme i Bjærgskovene i Mellem- og Sydeuropa og Orienten; den udmærker sig saa vel ved fine smukke (røde ell. hvide) Blomster som ved Rodstokken, der af flere Arter, især C. europæum, er bleven anvendt i Lægevidenskaben.

Cyclops, s. Vandloppe.

Cygnus, lat, Svane; Stjærnebilledet Svanen (s. d. A.).

Cygnæus, Fredrik, finsk Digter og Kritiker, f. 1 Apr. 1807 i Tavastehus, blev Student 1823, var, efter at han 1832 havde faaet den philosophiske Grad, nogle Aar Lærer ved det finske Cadetcorps, men ansattes 1839 samtidig som Rector ved Trivialskolen og som Docent ved Universitetet i Helsingfors. 1843—47 gjorde han en videnskabelig Rejse gjennem den største Del af Europa og forestod derefter i flere Aar Professoratet i Historie, indtil han 1854 udnævntes til Professor i Æsthetik og moderne Literatur. Fra denne Plads tog han 1867 Afsked som emeritus med Statsraads Titel og døde 7 Febr. 1881. C. var en af Finlands mest produktive Forfattere. Hans »Skaldestycken« (1851—70) udmærke sig ved Billedpragt og Tankestyrke, men lide stundum af formelle Mangler. Blandt andre Skrifter af C. mærkes »Afhandlingar i populära ämnen« (1852—53), »Små häften rörande Litteratur och Konst« (1857—68) og »Drag ur våra kulturförhållanden och tänkesätt nu för tiden« (1874). 1883 begyndte Udgivelsen af »Samlade arbeten af C.«

Cykliske Digtere (*οἱ Κυκλικοί*) kaldte Grækerne de episke Digtere, der havde gjort sig det til Opgave at sætte deres Værker i en saadan Forbindelse med de to store homeriske Digte, at det hele kom til at udgjøre en sammenhængende Cyklus. Til disse Digtere høre: Stasinos fra Cypern, omtr. ved Olympiadetidsregningens Begyndelse, der i de cypriske Digte fortalte Begivenhederne fra Peleus's Bryllup til det Tidspunkt, hvor Iliaden tager sin Begyndelse; Arktinos fra Milet, der levede omtr. paa samme Tid, digtede et Epos, hvis første Del Æthiopis sluttede sig umiddelbart fortsættende til Iliaden; det indeholdt en Fremstilling af Æthioperfyrsten Memnons Kamp for Troja, Achilleus's Død, Aias's og Odysseus's Strid om Achilleus's Vaaben; den sidste Del, som kaldtes *Ἰλίου πέρσις*, d. e. Iliums Ødelæggelse, indeholdt Beretningen om Trojas Erobring; Lesches fra Mitylene (c. 708 f. Chr.) var Forfatter til den mindre Iliade, der indeholdt en Fremstilling af de Begivenheder, der gik forud for Trojas Fald, samt af Stadens Erobring. De Begivenheder, der falde mellem Arktinos's og Lesches's Digte og Odysseen, havde Agias fra Trøzen fremstillet i sit Digt Nostoi (Hjemfarterne fra Troja); som Fortsættelse af Odysseen digtede Eugammon fra Kyrene (c. 570 f. Chr.) Telegonien, som indeholdt Odysseus's Historie fra hans Hjemkomst indtil hans Død. Af alle disse c. D. have vi nu kun ubetydelige Fragmenter. En anden episk Cyklus behandlede de thebanske Sagn og en tredje Heraklesmythen.

Cykliske Former, de store Instrumentalformer, der bestaa af flere forskjellige Afdelinger, men som dog tilsammen udgjøre et Hele. Dertil høre Sonaten, Qvartetten, Symphonien o. fl., og af ældre Suiten, Serenaden, Partitaen o. fl.

Cykloide, Hjullinje, den krumme Linje, som beskrives af et Punkt i en Cirkelperipheri, der ruller paa en ret Linje uden at glide. Det Stykke, som afskæres paa den rette Linje mellem det oprindelige Røringspunkt med Cirklen og det Punkt, hvor Linjen atter rører Cirklen

i det samme Punkt, og som altsaa i Længde er lig den rullende Cirkels Periferi, kaldes stundum C.s Basis, den vinkelrette paa Midten deraf, som deler C. i to symmetriske Dele, dens Axe. C.s Længde er 4 Gange den rullende Cirkels Diameter, det af C. og dens Basis indesluttede Areal 3 Gange den rullende Cirkels. C. har adskillige mærkelige Egenskaber. Et kun af Tyngden paavirket Legeme, som falder paa en C., vil behøve samme Tid for at naa dens dybeste Punkt, paa hvilket Punkt af C. Bevægelsen end er begyndt. Med Hensyn hertil kaldes C. den **tautochroniske** Curve, Ligetidslinjen. Naar et af Tyngden alene paavirket Legeme skal naa fra et Punkt i Rummet til et andet, som ikke er lodret under samme, naar det dette hurtigst, naar det falder paa den ved disse to Punkter bestemte C. Med Hensyn hertil kaldes C. den **brachystochroniske** Curve, Snarfaldslinjen. C. er desuden sin egen Evolut; Brændlinjen for en C., naar Lysstraalerne falde ind parallelt med Axen, er en ny C., hvis frembringende Cirkel har en halv saa stor Diameter som den forrige.

Cykloner ere voldsomme Orkaner med Hvirvelbevægelser i de tropiske Egne; de ledsages af tykke, mørke Skyer, der udsende Regn i Strømme. De dannes i den varme Tid, omtrent paa den 10de Breddegrad, og vandre derfra paa den nordlige Halvkugle mod N. V., N. og N. O., paa den sydlige mod S. V., S. og S. O.; efterhaanden svækkes de, da de brede sig stadig mere og mere. C. ere Storme med Stormgradienter paa alle Sider af Lufttryksminimet.

Cyklorāma, s. **Panorama**.

Cyklus, Cirkel, Kreds (f. Ex. Sagnkreds), bruges i Chronologien om en vis Række af Aar, efter hvilken de samme Phænomener vende tilbage. Der var 3 Cykler (eller Cirkler, som de ogsaa undertiden kaldes) brugelige i den julianske Kalender. Den første er **Maanecyklus** eller den Metonske C. af 19 Aar, efter hvilken Maanephaserne (Nymaane, første Kvarter osv.) falde paa de samme Datumer. Det Tal, som angiver Aarets Plads i denne C., kaldes det **gyldne Tal** og er den Rest, der udkommer, naar man til Aarstallet (efter vor christne Tidsregning) adderer 1 og dividerer det udkomne med 19; for 1884 f. Ex. er det gyldne Tal 4. Den anden er **Solcyklus** eller Solcirklen, som er en Periode af 28 Aar, efter hvilken Ugedagene falde paa de samme Datumer, og hvormed **Søndagsbogstavet** staar i Forbindelse. Man betegnede nemlig Dagene Aaret igjennem med de 7 første Bogstaver A B C D E F G A ..., saa at 1, 8, 15 ... Jan. betegnedes med A, 2, 9, 16 med B osv. Derved faar hver Ugedag et og samme Bogstav Aaret igjennem, og det Bogstav, der saaledes falder paa Søndagen, kaldes Søndagsbogstavet. Saaledes 1885, hvor 4 Jan. er en Søndag, er Søndagsbogstavet D. I Skudaarene ansaas egentlig 24 Febr. for Indskudsdagen og fik derfor intet nyt Bogstav, men beholdt det samme, som gjaldt for 23 Febr., nemlig E. Derved blev Søndagsbogstavet dobbelt, det første for Tiden før 23 Febr., det andet efter samme. For 1884 ere Søndagsbogstaverne F og E. Det var til Paaskeberegningen, at dette benyttedes. Aarets Plads i Solcyklen er den Rest, som udkommer, naar man til Aarstallet adderer 9 og dividerer det udkomne med 28. For 1884 er Solcykeltallet 17. Den tredje C. er **Indictionscyklen**, som er en Periode af 15 Aar, der staar i Forbindelse med det romerske Skattevæsen og begynder fra 313 under Constantin d. store. Aarets Plads i denne er den Rest, som udkommer, naar til Aarstallet adderes 3, og det udkomne divideres med 15. For 1884 er Indictionstallet 12. Ethvert Aar faar saaledes 3 Mærketal, og disse kunne ikke alle 3 blive de samme før efter en Periode af 19. 28. 15 = 7,980 Aar. Dette Tidsrum har man kaldt den **julianske Periode**, hvilken Benævnelse er indført af Scaliger. Den begynder Aar 4713 f. Chr., saa at 1884 er A. 6597 af den julianske Periode, hvilket Tal divideret med 19, 28 og 15 giver de 3 oven nævnte Rester, 4, 17 og 12 (Aar 1 f. Chr. er = Aar 4713 af den julianske Periode; Aar 1 e. Chr. er = Aar 4714 af den j. P., thi Aar 0 forekommer ikke i den christne Tidsregning, men Aar 1 e. Chr. følger umiddelbart efter Aar 1 f. Chr.).

Cylinder, et geometrisk Legeme, begrænset af to Cirkler (Grundfladerne) i parallele Planer og en krum Flade, **Cylinderfladen**, frembragt af en ret Linje, som glider paa Grundfladernes Peripherier, bestandig parallel med den rette Linje (Axen), der forbinder Grundfladernes Centrer. C. er ret, hvis Axen er vinkelret paa Grundfladernes Planer, ellers skjæv. C.s Højde er Grundfladernes Afstand, dens Volumen Produktet af Grundflade og Højde; den rette C.s krumme Overflade er Produktet af Højden og Grundfladens Peripheri. Med Udvidelse af Begrebet, men med ringere Betydning for Praxis, forstaar man ved Cylinderflade en Flade, der frembringes af en ret Linje (Frembringeren), som med Bibeholdelse af sin Retning glider paa en fast krum Linje (Ledelinjen), ved C. Legemet, begrænset af Cylinderfladen og to parallele Snit deri; den ovenfor nævnte C. og Cylinderflade kaldes da specielt cirkulære. Hule og massive C. spille en vigtig Rolle i Techniken (Valser, Dampcylindre osv.). **Cylinderblæser** ell. **Cylinderbælg**, en ved store Jærnværker almindelig Blæsemaskine i Form af en dobbeltvirkende Trykpumpe af Jærn. Naar den skal drives ved Damp, plejer man nu at lægge Dampcylinderen og Blæsecylinderen vandret og i Flugt med fælles Stempelstang (directe C.). Den egner sig fortrinsvis til Blæst med stærk Spænding. **Cylindergang** ell. **Cylinderechappement**, det charakteristiske i de saakaldte **Cylinderure**, bestaar af en hul, paa den ene Side udskaaren Cylinder, der tjener til Axel for Uroen og det stjærneformede, saakaldte Cylinderhjul, som paa hver Straale bærer en lille Støtte med trekantet Capitæl. For hver Svingning af Uroen træder et af disse ind i Cylinderen og slipper atter ud for at give Plads for det næste. **Cylindersvidning**, i Modsætning til Flammesvidning, den Behandling især af tætte Bomuldstøjer, der gaar ud paa at trække dem nogenlunde hurtig over en gløende Valse eller et krummet Blik, som holdes varmt med Gløder under, for at fjærne

de udstaaende Taver, der give Tøjet et laadent Udseende. **Cylindertrykning**, s. **Valsetrykning**.

Cymbāl, Hakkebræt (s. d. A. og **Claver**).

Cimbel (gr. κύμβαλον, lat. cymbalum), hos Grækerne og Romerne et Slaginstrument af Metal, der bestod af to Halvkugler, der ligesom de nu brugelige Bækkener (cinelli) bleve slaaede mod hinanden. I Orgelet er C. en blandet Stemme med en skarp Tone, eller et Klokkespil.

Cynewulf [Kyne], angelsachsisk Digter, om hvis Liv der vides lidet, har levet i det 8de Aarh., været omrejsende Sanger og siden visnok Munk. Hans Navn staar paa Digtet »Crist«, og i Digtene »Juliana« og »Elene« navngiver han sig selv som Forfatter. Desuden er han Forf. til en Del af den angelsachsiske Gaadesamling, hvorimod hans Forfatterskab til forskjellige andre Digte er mere eller mindre usikkert.

Cynisk, egtl. hundsk; skamløs, uanstændig, svinsk; **Cynisme**, smudsig Tænke-, Leve- og Handlemaade. S. **Kynisk Skole**.

Cynoglossum, d. s. s. Hundetunge.

Cynosūra ell. Hundehalen, et andet Navn paa den lille Bjørn med Polarstjærnen.

Cypern, hos Tyrkerne **Kibris**, en siden Berlinerfreden 1878 under engelsk Forvaltning staaende tyrkisk Ø i den østlige Del af Middelhavet, 12 M. fra Lilleasiens, 15 M. fra Syriens og 40 M. fra Ægyptens Kyst. 174 □ M. med 186,000 I. (1881), hvoraf c. 4/5 Grækere, Resten Osmaner og et ringe Antal Indvan-rede fra de europæiske Middelhavslande. Øen jennemstryges af en Bjærgkjæde langs Nord-ysten og en dermed parallel omtrent i Landets Midte. I den sidste ligger det 6,400 F. høje Bjærg **Olympen**. Mellem de to Bjærgkjæder rækker sig Centralsletten Messaria med Floden Pedias, der ved aarlige Oversvømmelser be-rugter Strækningen fra Levkosia til dens Ud-øb. Jordbunden er frugtbar, men kun dyrket ringe Udstrækning. Klimaet er i de lavere gne meget varmt og tørt, og Regnmangel led-aget af Græshoppesværme er ikke sjælden. De igtigste Frembringelser ere Bomuld, Krap, ydfrugter, Korn, Silke og Vin. I det 17de arh. angives den aarlige Vinavl til 12 Mill. otter, nu kun til 2 Mill. Cypervinen, især ommenderia, staar i høj Pris. Skovene, der staa af Cedre, Pinier, Cypresser, Eg og Bøg, vere godt Bygnings- og Gavntræ. Det vig-gste Mineralprodukt er Salt; i Oldtiden ind-undtes meget Kobber, men Bjærgværksdriften senere ophørt. Af Husdyr holdes Kameler, aar, Mulddyr og Hornkvæg. Fiskeriet er be-deligt, ligeledes Indsamlingen af Svampe-ampe. Hovedstad **Levkosia** ell. **Nikosia**. C. (Grækernes Κύπρος, Romernes Cyprus) ev i Oldtiden først koloniseret af Phøni-ne, til hvilke siden kom Grækere og Ægyp-e. Efter Sagnet var Aphrodite der op-gen af Havets Skum (deraf Navnet Kypria). e vigtigste Stæder i Oldtiden vare Salamis ter Sagnet anlagt af Teukros fra Øen lamis), Kition, Amathus og Paphos; de unede i Begyndelsen under egne Fyrster lige mange smaa Stater, der en Tid maatte lde de assyriske og babyloniske Konger, indtil de 550 f. Chr. bleve forenede under ægyptisk, efter 525 under persisk Herredømme; Atheniensernes Forsøg paa at fratage Perserne C. mislykkedes. Efter Slaget ved Issos 333 maatte Øen underkaste sig Alexander d. store; ved det makedoniske Riges Opløsning kom den under Ægypten, indtil Romerne bemægtigede sig den 58 f. Chr. Ved det romerske Riges Deling 395 kom den under det græske Kejserdømme. I en stor Del af Middelalderen var C. et eget christent Kongerige, der kan betragtes som en Fortsættelse af Kongeriget Jerusalem, idet Richard Løvehjærte 1192 skjænkede Øen til den fordrevne Konge af Jerusalem, Guido af Lusignan, hvis Efterkommere derpaa beherskede den, ligesom ogsaa Tempelherrerne med deres Stormester tog deres Sæde paa Øen. Familien Lusignan uddøde 1473 med Kong Jakob II; hans Enke Caterina Cornaro, som derpaa overtog Regeringen, overlod 1489 C. til sine Landsmænd Venezianerne. Disse forblev i Besiddelse af den indtil 1571, da Tyrkerne erobrede den efter et tappert Forsvar af Marco Anton. Bragadino, og den har siden den Tid hørt til det tyrkiske Rige. 1832—40 var C. overgiven i Mehemed Alis Hænder; 1878 afstod Sultanen Øens Styrelse til England. Kort før havde den amerikanske Consul Cesnola ved Udgravninger fundet rige Oldtidslevninger paa C., ligesom en Række mærkelige græske Indskrifter, skrevne med et ganske ejendommeligt Alphabet, ere blevne fremdragne og tydede.

Cypres (Cupressus), stedsegrønne Træer eller Buske af Cypresfamilien, med smaa, skælformede, tiltrykte Blade og Enboblomster, Koglen kort og næsten kugleformet, dannet af et ringe Antal skjoldformede, kantede, til sidst træagtige Kogleskæl, som fra først af ere nøje sammenhængende, men ved Frøenes Modenhed adskilles. Den almindelige C. (C. sempervirens) fra Middelhavslandene, et 20—40 F. højt Træ med meget mørkegrøn Krone, dannet af oprette, med Stammen parallele Grene (ligesom hos Pyramidepoppel), plantes ofte i Haver og især paa Kirkegaarde. Hos os kan den ikke trives i Friland. Dens Ved er rødt, stærkt og vellugtende, og saa vel dette som Barken og Frugten brugtes tidligere i Lægevidenskaben.

Cypriān, Thascius Cæcilius, den hellige, berømt latinsk Kirkefader, f. c. 200 i Carthago, hvor han først var Rhetor og Sagfører; 245 gik han over til Christendommen og blev 248 mod sin Vilje valgt til Biskop i Carthago. C. er Discipel af Tertullian, veltalende og ildfuld, ikke saa dybsindig som sin Lærer, men mindre mørk og streng. I hans Hovedskrift: »De unitate ecclesiæ« (om Kirkens Enhed) er Grundtanken den, at Kirkens Enhed beror paa det af Christus indsatte ene Episkopat, hvorfor Biskopperne have Krav paa absolut Lydighed. Under Kejser Decius's Forfølgelse 250 flygtede han fra Carthago, men styrede Kirken fra sit Tilflugtsted. Da han her optraadte mod den Lethed, hvormed frafaldne bleve gjenoptagne i Kirken, fremkaldte dette et Schisma ved Presbyteren Felicissimus, der afsatte C. og valgte en ny Biskop; men ved Paaske 251 vendte C. tilbage til Carthago og bekæmpede med Held sine Modstandere paa en

nordafrikansk Synode. Senere kom han i Strid med den romerske Biskop Stephanus om Kjætterdaaben og hævdede den Paastand, at „kun i den sande Kirke er den sande Daab“, hvorimod Stephanus lærte, at en Daab udført af en Kjætter i den treenige Guds eller blot i Christi Navn er gyldig. Striden satte hele den christne Kirke i Bevægelse; paa tre Synoder i Carthago sejrede C.s Anskuelse; men paa Conciliet i Nikæa 325 blev dog den romerske Lære almindelig kirkelig stadfæstet. Under Kejser Valerian udbrød en ny Forfølgelse, i hvilken C. blev halshugget 14 Sept. 258.

Cyprianus er Navnet paa en dansk Trolddomsbog, der indeholder mange Tegn, Formularer og Forskrifter for, hvorledes man skal opdage en Tyv, værge sig mod onde Mennesker, fri sig for Sygdom, have Held med sig til Jagt og Fiskeri, vinde en Piges Kjærlighed m. m. Om Bogens Oprindelse har A. Kall skrevet en Afhdl. i Vid. Selskabs Skrift., Bd. 5. Den synes at være en Samling af nogle af Middelalderens Trolddomskunster og er rimeligvis bleven tillagt Kirkefaderen, fordi det om denne hedder, at han før sin Omvendelse var en stor Magiker. Den er i Haandskrift kun til i faa, meget forskjellige Exemplarer og synes aldrig at have haft synderlig Udbredelse. C. har altid spillet en stor Rolle blandt Almuen og er ofte i Criminalprocesser bleven fremlagt i Retten. Den er trykt i Malmø 1771 og i Kbhvn. 1870 udgivet og forklaret (af L. Pio) efter et Haandskrift paa det kgl. Bibliothek fra 1607.

Cyprina-Ler, en graa eller grønlig, lagdelt Lerart, der forekommer i Rullestensformationen paa Langeland, Ærø, Als og Østkysten af Slesvig og indeholder forskjellige Saltvandsforsteninger, deriblandt Skaller af en Musling, Cyprina islandica, hvorefter den har faaet Navn. Paa Grund af de betydelige Forstyrrelser, C. har været underkastet, ere dets Lag enten stærkt hældende, som paa Langeland, eller knuste og udtværede i de andre Glacialdannelser, hvilket især er Tilfældet paa Als og i Slesvig.

Cypræus, Hans Adolph, Præst i Byen Slesvig i Beg. af det 17de Aarh., blev tidlig vakt til Interesse for sit Lands Historie ved sin Fader, der var en udmærket Statsmand og Retslærd. Men Studiet af Fortiden vakte Tvivl hos ham om den protestantiske Læres Sandhed; under denne indre Uro faldt han i en svær Sygdom, og for atter at vinde sit Helbred tilbage foretog han en Udenlandsrejse, hvorfra han dog aldrig vendte hjem. I Köln afsvor han Luthers Lære og gik over til den romerske Kirke 1633. Det følgende Aar udgav han her sit kirkehistoriske Værk »Annales episcoporum Slesvicencium«, hvori han fremstiller „den ene hellige, katholske og apostoliske Kirkes Tilstand, Oprindelse, Udbredelse og Forandring i Kongeriget Danmark og de tilgrænsende Hertugdømmer“. Udarbejdet med megen Flid og Omhu er det af ikke ringe Betydning for vor ældre Kirkehistorie.

Cyr, Saint [sæng sir], Flække i det franske Dep. Seine-Oise, 3 M. v. for Paris. 2,000 J. Efter Madame Maintenons Opfordring stiftede Ludvig XIV 1685 her en Opdragelsesanstalt for 250 unge Piger af Adelen. Denne blev ophævet under den første franske Revolution, og efter forskjellige Forandringer blev dens Bygninger af Napoleon I anvendte til Militærskole.

Cyrano de Bergerac [si-ro bersjøräl], fransk Forf., s. Bergerac.

Cyrillus og **Methodius**, Slavernes Apostle, vare Brødre, f. i Thessalonika. C. hed egentlig Constantin (Cyr. er hans Navn som Munk); efter som Photios's Discipel at have erhvervet sig betydelig Lærdom, gik han c. 850 som Missionær til Chazarerne paa Krim, senere sammen med Methodius til Bulgarerne, hvis Konge Bogoris 861 blev døbt af Methodius og derefter paatvang sit Folk Christendommen. Derefter indkaldte Fyrst Ratislav dem til det af ham grundlagte stor-mähriske Rige, hvis christne Menigheder han i national Henseende vilde løsrive fra Afhængigheden af Tyskland. C. og M. kom og prædikede i det slaviske Sprog, hvorved det hurtig lykkedes dem at fordrive de tyske Præster, som ikke duede til andet end at kræve Tiende og holde latinske Messer, som Slaverne ikke forstod. C. og M. opfandt derefter et slavisk Alphabet, oversatte Bibelen paa Slavisk, udarbejdede en slavisk Liturgi og lagde derved Grunden til den slaviske kirkelige Literatur. 867 stævnede Paven Brødrene til Rom for at aflægge Regnskab for deres Færd; de kom 868 med et talrigt Følge, og det lykkedes dem snart at overbevise Paven om, at han ingen Interesse havde af at hjælpe Tyskerne med at tilintetgjøre den slaviske Kirkes nationale Ejendommeligheder, men at Anerkjendelse af disse vilde være den bedste Vej til at udvide Pavedømmets Magt mod Øst. I Rom døde C. 869; men M. blev samme Aar af Paven indviet til Ærkebiskop og virkede derefter med stort Held for Missionen i Mähren og Ungarn. En ny Stævning til Rom 879 bragte ham en ny Sejer over hans Modstandere, og det lykkedes ham lige til hans Død 885 at værge den slaviske Kirkes nationale Ejendommeligheder; men ikke længe efter hans Død lykkedes det Tyskerne at fordrive alle slaviske Præster fra Mähren. De flygtede til Bulgarien og medbragte deres slaviske Bibeloversættelse og Liturgi, som atter derfra fandt Vej til Rusland, hvor C. og M. nu ere Yndlingshelgener i endnu højere Grad end i de andre slaviske Lande. Gregor VII kanoniserede dem; deres fælles Mindedag er i Romerkirken 9 Marts, i de græske Kirker 11 Maj.

Cyrillus af Alexandria, Kirkefader, en Brodersøn af Patriarchen Theophilus af Alexandria, hvem han efterfulgte 412. Herskesyg og voldsom og understøttet af de fanatiske nitriske Munke rasede han mod alle Ikke-Katholiker. Novatianernes Kirke lod han lukke og deres hellige Kar borttage; med væbnet Magt trængte han ind i Jødernes Synagoger og fordrev flere Jøder fra Staden; i Strid med Statholderen i Alexandria overfaldt han denne paa Gaden, og en Følge af denne Uenighed var det, at den ædle Hypatia blev dræbt af nogle Christne, som beskyldte hende for at hindre Udsoningen mellem Statholderen og Patriarchen. Mest bekjendt er han bleven ved sin Deltagelse i den nestorianske Strid. Ved sine voldsomme Angreb paa Nestorius bevægede han Kejseren til

at sammenkalde den almindelige Kirkeforsamling i Ephesos 431, paa hvilken han satte igjennem, at Nestorius blev fordømt og afsat. D. 444. Jvfr. Nestorianere.

Cyrillus af Jerusalem, Kirkefader, f. c. 315, 350 Biskop af Jerusalem, var en af Forkæmperne for den orthodoxe Kirkelære paa det store Kirkemøde i Constantinopel 381 og døde 386. Hans 23 Katecheser eller Prædikener over det apostoliske Symbol ere det betydeligste Mindesmærke om Beskaffenheden af den religiøse Folkeundervisning i Oldkirken.

Cyrillus Lucăris, en af de faa betydelige Theologer i den græske Kirke i de sidste Aarhundreder, f. 1572 paa Kreta, studerede i Venezia og Padua, opholdt sig længere Tid i Genf, hvor han lærte at skatte den reformerte Kirke, blev efter sin Hjemkomst Præst i Alexandria, 1602 Patriarch sammesteds og 1621 Patriarch i Constantinopel. I den Kamp, som Jesuiter og Protestanter samt fransk og engelsk Politik paa den Tid førte i Constantinopel om, hvem der kunde drage Tyrkiets Christne over til sig, stod C. afgjort paa den protestantiske Side og udstedte 1629 en „Trosbekjendelse", hvori han fremstillede Forskjellen mellem den romersk-katholske og den protestantiske Kirkelære og udtalte sig bestemt for den sidste. Jesuiternes Rænker og græske Misunderes Fjendskab forfulgte ham derfor uafladelig; 4 Gange blev han afsat og gjenindsat af den tyrkiske Regering. 5te Gang lod den ham kvæle og kaste i det sorte Hav 1638.

Cyrus (pers. Kurus, gr. Κύρος), den ældre, Stifter af det persiske Monarchi, Søn af Perserkongen Kambyses, hvis Slægt, Achæmeniderne, havde stiftet et Rige i Elam. Han kom i Krig med Mederkongen Astyages, hvis Hær gjorde Oprør og udleverede ham; C. drog som Sejerherre ind i Ekbatana og blev tillige Medernes Konge 550 (sign. Astyages). Krøsus i Lydien, Nabonnet i Babylon og Amasis i Ægypten sluttede nu Forbund mod C., men denne overvandt 547 Krøsus, erobrede Lydien og begyndte 546 Krige mod Babylon, som han heldig indtog 538. Efterhaanden erobrede C. hele Asien fra Hellespont til hen imod Indien; han døde 529 og blev begravet i Pasargadæ. Hans Bedrifter ere meget sagnmæssig behandlede af Herodot og blev Grundlaget for en historisk Roman i Xenophons »Κυρουπαιδεια« (Cyropædia). — **C.**, den yngre, yngste Søn af Kong Darius Nothos og Parysatis, gjorde Oprør imod sin ældre Broder, Kong Artaxerxes II, og førte en Hær, til Dels bestaaende af græske Lejetropper, til det indre Asien; men han blev slaaet og faldt ved Kunaxa i Provinsen Babylon 401 f. Chr. Dette Felttog samt de græske Lejetroppers mindeværdige Tilbagetog har Xenophon beskrevet i sin »Anabasis«.

Cyste, s. Sækfvulst.

Cystidéer, d. s. s. Stenæbler.

Cystin, et krystallinsk. Stof, der indeholder Kulstof, Brint, Kvælstof, Svovl og Ilt og findes i nogle meget sjældne Blæresten hos Mennesket.

Cystitis, Betændelsen i Urinblæren, særlig dens Slimhinde, d. e. Blærekatarrh (s. d. A.).

Cytisus, s. Guldregn.

Czajkowski, Michael [tsch], polsk Novelleforfatter, f. 1808 i Ukraine, tog 1831 Del i Opstanden, drog til Frankrig og Italien og opholdt sig længere Tid i Rom, blev fransk Agent i Constantinopel, hvorfra Russerne søgte at fjerne ham, og gik 1851 over til Muhammedanismen under Navn af Mohammed Sadyk-Effendi. C. gik derpaa ind i Hæren, udmærkede sig ved Forsvaret for Silistria og blev 1860 sendt til Bulgarien for at modvirke den panslavistiske Bevægelse, blev 1873 amnesteret af Rusland, bosatte sig i Kijev og raadede i Proclamationen Polakkerne til Forsoning med Rusland. Hans talentfulde, men bizarre Noveller bevæge sig i Ukraine og de slaviske Donaulande. Af dem mærkes: »Powieści Kozackie« (1837), »Wernyhora« (1838), »Kirdżali« (1841), »Hetman Ukrainy« (1841), »Stefan Czarniecki« (1842). 1862—75 udkom hans samlede Værker.

Czakān [tscha], en Fløjtestok, som bruges meget i Østerrig i det fri. Stokken er udhulet fra oven saa langt, at der kan være 6 Lydhuller. Den har et Mundstykke med 2 smaa Huller.

Czapka [tschäp], den firkantede Hue, som hører med til den polske Nationaldragt; derhos Benævnelse paa den ejendommelige Hovedbedækning med firkantet Puld, der alle Vegne bruges til Lansenerernes og Ulanernes Uniform.

Czar, rettere Tsar, den russiske Herskers Titel. Den har (ligesom Titlen Kejser) sin Oprindelse fra det latinske Cæsar. De russiske Herskere benævnedes oprindelig Knjazj (Fyrste) eller Velikij Knjazj (Storfyrste); først 1547 antog Ivan den skrækkelige Titelen C., hvormed Slaverne tidligere havde betegnet de græske Kejsere, som hvis Arving han nu betragtede sig. Peter den store antog ogsaa Titelen „Imperator", som man mente tydeligere betegnede Ruslands Stilling i det europæiske Statssystem. C.s Gemalinde kaldes Tsarītsa, Tronfølgeren Tsesarēvitsch og dennes Gemalinde Tsesarēvna (Tsarēvitsch, Tsarēvna alm. Kongesøn, Kongedatter, Prins, Prinsesse).

Czarniecki, Stephan [tscharniētski], berømt polsk Feltherre, f. 1599 i en gammel, men ikke rig Adelsslægt, traadte tidlig ind i den polske Hær, men det varede længe, inden han naaede nogen højere Rang. Under Kosakkernes Opstand 1648 blev han tagen til Fange i en Træfning og udleveret til Tatarerne, som først efter to Aars Forløb frigav ham. Han gik strax paa ny mod Kosakkerne, som han bekæmpede med vexlende Held. Imidlertid faldt den svenske Konge Carl Gustav 1655 ind i Polen, og C. forsvarede Krakov-Slot med stort Heltemod, indtil Hungersnøden tvang ham til at rømme det. Senere samlede han de spredte polske Hærafdelinger og var den første, som vovede at gaa angrebsvis frem mod de sejervante svenske. Efter det ulykkelige Slag ved Warschau 1656 fortsatte han paa egen Haand Krigen med 5,000 Tatarer, som han i den Anledning havde samlet under sit Banner, og førte under store Farer sin Konge tilbage fra Danzig til Polen. Da Danmark 1657 angreb Sveriges tyske Besiddelser og Carl Gustav vendte sig fra Polen mod Danmark, blev C.

1658 i Spidsen for 6,000 polske Ryttere sendt Danmark til Hjælp. Her udmærkede han sig især ved Tilbageerobringen af Als 4 Dec. og Bestormelsen af Koldinghus 1ste Juledag, men han kunde ikke holde Mandstugt blandt sine vilde Skarer, der fore lige saa galt frem mod Venner som mod Fjender. Russernes Indfald i Polen nødte Kongen til at kalde C. tilbage; han slog 1660 Russerne først i Litauen, derpaa ved Dnjepr, tvang dem til Fred 1661 og vendte sejerkronet tilbage til Warschau. Tidligere var han Voivod i Reussen; nu blev han Starost i Tykocin. Men han nød kun en kort Ro: Russerne begyndte atter Krigen, og den gamle Helt maatte paa ny gribe Sværdet. Efter at have gjort et dristigt Streifstog gjennem Stepperne lige til Krim for at bringe Tatarerne til at understøtte Polen bukkede han midt under nye, æventyrlige Planer til sit Fædrelands Frelse under for et rastløst Krigerlivs mange Besværligheder og døde 1665 i Landsbyen Sokolowko i Volhynien.

Czarskoje-Selo [tsärskoje seläa], Stad i det russiske Gouv. Petersborg, 3 M. s. for St. Petersborg. 14,000 J. Gymnasium, Cadetskole, Tapetfabrik. Aarlig store Væddeløb. I Nærheden Ruslands berømte Observatorium Pulkova. Lystslottet C., der hyppig tjener til Sommerresidens for Kejserfamilien, er opført 1744 af Elisabeth, udstyret med umaadelig Pragt af Katharine II, har et berømt Marmorgalleri og herlige Parkanlæg med et Sommerpalads, Arsenal, Mindesmærker for Katharine II.s Yndlinge, stor Triumphbue til Minde om Alexander I.s Soldater osv.

Czartoryiski-Sanguzko [tschar], en berømt polsk Familie af Jagellonernes Slægt, skal nedstamme fra Korygiell fra Tschernigov og hans yngre Broder Lubard i det 14de Aarh., som gik over til Christendommen; navnlig nedstammede fra den sidste Fyrsterne S., som efter en lille By Czartoryisk i Volhynien antog Navnet C. 1623 fik Familien den tyske Rigsfyrsteog 1808 den ungarske Magnatværdighed. — **Adam Casimir**, Fyrst C., f. 1734, var efter Kong August III.s Død en af Stanislaus Poniatowskys Medbejlere til den polske Krone. Efter Polens første Deling traadte C., der havde store Besiddelser i Galizien, i østerrigsk Tjeneste, blev Feltmarschal og stod i stor Gunst hos Kejser Joseph II; ikke desto mindre sluttede han sig paa Rigsdagen 1788—91 med Iver til det nationale Parti og den nye Constitution. Efter Polens Undergang trak han sig tilbage til sine Godser, blev af Napoleon I udnævnt til den polske Rigsdags Marschal og efter Polens Forening med Rusland af Alexander I, hvem han i Spidsen for et Gesandtskab til Wien 1815 forelagde Grundtrækkene til Constitutionen, til „Senator Palatinus"; han levede derefter paa sine Godser som en Mæcenas for polske Videnskabsmænd til sin Død 22 Marts 1823. Hans Ægtefælle **Elisabeth**, født Grevinde v. Flemming, en ved Aand, Fædrelandskjærlighed og Skjønhed lige udmærket Dame, f. 1743, stiftede Folkeskoler, Fabriker og en under Navnet „Sibylles Tempel" berømt Samling af polske Oldsager paa Slottet Pulawy, hvor hun i sin Enkestand opholdt sig til efter det uheldige Udfald af den polske Insurrection 1831; hun begav sig derpaa til sin Datters Ejendom Wysok i Galizien, hvor hun døde 1835. — Deres ældste Søn, **Adam Georg**, Fyrst C., f. 14 Jan. 1770 i Warschau, studerede ved Edinburghs og Londons Universiteter og kæmpede 1793 under Kosciuszko imod Russerne. 1795 blev han tillige med sin yngre Broder medtaget som Gissel til St. Petersborg, hvor han blev Adjudant hos Storfyrst Alexander og vandt dennes Venskab. 1797 blev C. russisk Affending i Turin og hjemkaldtes 1802 for at blive Udenrigsminister. C. sluttede som saadan 1805 Forbundet med England, men afgik efter Slaget ved Austerlitz, da han vilde Fred og om muligt Gjenoprettelse af Polen ved fransk Hjælp. Dog forblev C. knyttet til Alexander I og fulgte ham paa Felttogene 1806—7 og 1812—14, eftersom han nærmest haabede derved at opnaa sit Fædrelands Frigjørelse. 1812 tilraadede C. endog Alexander at knytte Polakkerne til sig ved at gjenoprette deres Rige og saaledes bekæmpe Frankrig. 1815 udarbejdede C. Planen til Polens nye constitutionelle Ordning og blev Senator, men ikke, som man havde ventet, Statholder. I den polske Rigsdag søgte C. at hævde Landets politiske Frihed imod Regeringen, og som Curator for Universitetet i Vilna forstod han at værne de polske Studenter mod de russiske Bestræbelser for at undergrave deres Nationalitet. C. maatte derfor opgive denne Stilling 1821 og trak sig tilbage til sit Slot Pulawy, hvor han sysselsatte sig med videnskabelige Studier. Da Opstanden udbrød 1830, sluttede C. sig strax til den, ofrede en stor Del af sin Formue til dens Fremme og blev endog Formand for den polske Regering, indtil Tumulterne i Warschau 15 Aug. 1831 nødte ham til at flygte. C. var ogsaa Ordfører for Deputationen til Storfyrst Constantin 17 Dec. 1830 og Formand i Senatet under Rigsdagens Samling. Under Slutningen af Opstanden fulgte C. med General Ramorinos Corps, indtil det 17 Sept. gik over paa østerrigsk Grund, og han levede derefter i Paris som Hovedet for den aristokratiske Del af den polske Emigration. Hans Godser i Polen inddroges, og de i Galizien bleve 1846 ogsaa lagte under Beslag; da de 1848 gaves ham tilbage, gav han Bønderne fri for Hoveri og gjorde dem til Selvejere. S. A. rettede C. en Opfordring til Tysklands Folkerepræsentanter om at slutte sig til Frankrig og kræve Polen gjenoprettet; ligeledes søgte han under Krimkrigen flere Gange at formaa Vestmagterne til at tage sig af Polens Sag, men uden Held. Endnu til det sidste brugte C. sine Forbindelser ved Hofferne til at virke for sit ulykkelige Fædreland; han døde i Paris 16 Juli 1861 i sit 92de Aar. 1817 havde han ægtet Fyrstinde Anna Sapieha (f. 1799, d. 1864), som gjorde sig bekjendt ved sin Velgjørenhed mod de polske Flygtninge, og havde med hende to Sønner **Witold**, f. 1824, d. 1865, og **Ladislaus**, f. 1828, gift med en Datter af Enkedronning Christine af Spanien (d. 1864) og 1872 med Hertugen af Nemours's Datter, Margrete Adelaide, samt en Datter **Isabella**,

f. 1832, der ægtede den polske Grev Johan Dzialynski (d. 1880). Ladislaus blev efter Faderens Død Leder for de adelige Emigranter i Paris og lod sig 1863 udnævne til Repræsentant i Frankrig og England for Polens hemmelige Regering, medens det radicale Parti blandt Flygtningerne beskyldte ham for kun at forfølge personlige Formaal, d. e. at stræbe efter Kongekronen. — Fyrst Adams Broder, **Constantin C.**, f. 1773, blev 1795 knyttet til Storfyrst Constantins Person, ligesom Adam til Alexanders, men vendte 1800 tilbage til Polen, blev 1809 Chef for et polsk Regiment og deltog 1812 i Toget til Rusland; siden holdt han sig uden for det politiske Liv, bosatte sig 1828 i Wien og døde 1860. Af hans Sønner blev **Constantin C.**, f. 1822, Medlem af det østerrigske Herrehus og rejste i Foraaret 1863 til Sverige som Agent for den polske Nationalregering; en anden, **Georg C.**, f. 1828, blev 1869 Medlem af Galiziens Landdag og 1873 af det østerrigske Underhus, hvor han er en af Lederne for det polske Parti. En Sønnesøn, **Ramon C.**, f. 1837, var 1871—81 Medlem af den tyske Rigsdag og Fører for den polske Gruppe.

Czaslau [tschās], Stad i det østerrigske Kronland Böhmen, 9 M. ø. til f. for Prag. 7,000 J. Hovedkirke med det højeste Taarn i Böhmen og den 1424 afdøde Hussiteranfører Ziskas Grav. 17 Maj 1742 sejrede Frederik II af Preussen over Østerrigerne mellem C. og det ½ M. mod N. liggende Chotusitz.

Czech (Čech), Svatopluk [tschech], böhmisk Digter, f. 1846, studerede Jura i Prag, men skrev samtidig episke Digte som »Snové« (Drømmene, 1872), »Adamité«, »Evropa«, »Cerkes«, »Slavia« (1882), dernæst en Del Fortællinger og smaa humoristiske Skizzer (»Povídky, arabesky a humoresky« 1878—81). Desuden har han efter Rejser 1874 i Rusland, Krim, Kaukasus og 1882 i Danmark og Tyskland udgivet Rejseerindringer.

Czecher, Czechisk Literatur og Sprog [tsche], f. **Böhmen, Böhmisk Literatur og Sprog.**

Czegléd [tsægledd], Stad i Ungarn, 9 M. f. ø. for Buda-Pest. 25,000 J. Betydelig Vin- og Kvæghandel. Ølbryggeri.

Czelakovsky (Čelakovský), Frants Lad. [tsche], bøhmisk Digter og Literat, f. 1799 i Stratonice i Böhmen, en af sit Fædrelands betydeligste moderne Digtere. Hans Lyrik er holdt i Folkesangens Tone, ligesom han ogsaa har udgivet Samlinger eller Bearbejdelser paa Bøhmisk af forskjellige slaviske Nationers Folkesange, saaledes »Ohlas písní ruských« (d. e. Gjenklang af russiske Sange, 1829), »Ohlas písní českých« (1840). Fremdeles har han sysselsat sig med slavisk Philologi og udgivet dels Chrestomatier i forskjellige slaviske Sprog, dels forskjellige sprogvidenskabelige Monographier.

Czenstochowa [tschen], Stad i Polen ved Floden Warta, 28 M. f. v. for Warschau. 16,000 J. Her er et gammelt Kloster med et berømt Mariabillede, som efter Sagnet skal være malet af Evangelisten Lucas og have tilhørt Constantin den stores Moder Helena, og som er Gjenstand for talrige Valfarter. C. var tidligere befæstet og forsvaredes 1771 af Pulaski, der stod i Spidsen for Bar-Conføderationen.

Czermack, Jaroslav [tschēr], bøhmisk Maler, f. 1831 i Prag, d. 1878 i Paris, sluttede sig efter nogen Vaklen nærmest til Gallait i Brysfel, hvis Stil han tilegnede sig. Blandt hans Arbejder kunne nævnes: „En herzegovinsk Kvinde røves af en Tyrk", „Hussiterne foran Naumburg" o. a., dels af bøhmisk, dels af montenegrinsk Folkeliv. — Hans Broder, **Joh. Nepom. Cz.**, f. 1828 i Prag, d. 1873 som Prof. i Physiologi i Leipzig, hvor han paa egen Bekostning lod opføre et physiolog. Laboratorium, er mest bekjendt ved at have indført Brugen af Strubespejlet i Lægevidenskaben.

Czernagóra [tscher], rettere **Crnagora** [tsrnagāāra], d. e. det sorte Bjærg, det slaviske Navn for Montenegro (f. d. A.).

Czernebog [tschēr], d. e. den sorte Gud, var i Følge Helmold (12te Aarh.) Navnet paa en ond Dæmon, vel egentlig Mørkets Gud, hos de hedenske Vender i Mecklenburg og Pommern; de tilskrev ham Oprindelsen til alt ondt, og ved Gjæstebud, naar Bægrene gik rundt, udtalte de Forbandelser i hans Navn. Naar man derimod har i Modsætning til C. nævnt en god Gud Belbog, beror dette paa en bøhmisk Mystification fra Begyndelsen af dette Aarhundrede.

Czernowitz [tschēr], Hovedstad i det østerrigske Kronland Bukovina, i Nærheden af den russiske og rumænske Grænse, ved Floden Pruth, over hvilken fører en c. 700 F. lang Gitterbro. 46,000 J. (1880). C. er Sæde for Provinsregeringen og en græsk Biskop og har et 1875 aabnet Universitet og talrige Undervisningsanstalter, en ny græsk Domkirke, prægtig Bispegaard og ny Synagoge. Fabrikation af Papir, Bronzesager og Maskiner. Betydelig Handel med Korn, Brændevin, Slagtekvæg og Tømmer. Anlagt 1772.

Czerny, Carl [tschēr], f. 1791 i Wien, d. 1857 smstds., hørte i en Række af Aar til Europas bedste og mest søgte Claverlærere og uddannede mange udmærkede Elever, deriblandt Liszt, Döhler, Thalberg, Jaell, Leop. Meyer o. m. a. Hans instructive Etudeværker for Piano have væsentlig bidraget til at udvikle det nyere Claverspil, og en stor Del af dem bruges endnu stadig over alt, men for øvrigt vidner hans overvældende Mængde af Compositioner hovedsagelig om hans rastløse Flid. Flere af dem ere dog af virkelig Værdi, og hans mangfoldige Pianoarrangementer af andre Componisters Symphonier, Ouverturer, Kammermusik, Oratorier og Operaer vise ikke alene en sjælden Routine, men i Regelen baade Kyndighed og Smag.

Czerny-Georg [f. o.] eller **Kara-Georg**, d. e. Sorte-Georg, Serbernes Anfører i deres Frihedskamp mod Tyrkerne i Beg. af dette Aarh., f. 1766 i Nærheden af Belgrad, gav allerede som Yngling Prøver paa den voldsomme og energiske Charakter og det Had til hans Fædrelands Undertrykkere, der syntes at være ham medfødt, og hvorved han siden gjorde sig saa bekjendt. Han dræbte ved et Pistolskud sin egen Fader, da denne ikke vilde følge ham paa Flugten for Tyrkerne, og sin Broder lod

han senere hænge, fordi han havde begaaet en Forbrydelse. Ganske ung gik han som Underofficer i østerrigsk Tjeneste, men da han havde dræbt sin Capitain, som vilde straffe ham for en Forseelse, maatte han flygte tilbage til sit Fædreland. Her levede han først som Røveranfører og opholdt sig med sin Bande i de tykkeste Skove, hvor han overfaldt og plyndrede Tyrkerne; men da en Janitscharbande 1801 havde plyndret hans Bolig, begyndte han en aaben Kamp med de tyrkiske Magthavere og samlede efterhaanden en Hær paa 30,000 Md. I Begyndelsen begunstigede Porten denne Rejsning, da Janitscharerne trodsede selve Sultanen; men da denne ikke vilde gaa ind paa C.s Forlangende at ophøje Serbien til et selvstændigt Fyrstendømme under en græsk Hospodar, begyndte han en sejerrig Kamp med selve den tyrkiske Regering. Understøttet af Rusland tog han i Dec. 1806 Belgrad med Storm, og efter Vaabenstilstanden i Slobosje 1808 blev C., der imidlertid af Folket var udnævnt til dets Overhoved, af Porten anerkjendt som Fyrste af Serbien. Da Krigen 1809 igjen udbrød mellem Rusland og Tyrkiet, tog C. med sine Serbere Del i samme som Ruslands Forbundsfælle; men da dette 1812 sluttede Fred med Porten, overlod det Serberne til deres Skæbne. I Juni 1813 begyndte de paa ny Kampen, som førtes med stor Forbitrelse, men uden Held; C. flygtede i Oct. s. A. til Østerrig, hvor han blev interneret i Chocim i Bessarabien. Imidlertid tilkæmpede Serberne sig under Milosch Obrenović deres Frihed; da C. i Juli 1817 vovede sig tilbage, blev han dræbt af Paschaen i Belgrad. C. var en høj, rank, bredskuldret Mand med barskt Aasyn og dybtliggende, funklende Øjne. Han var yderst simpel i sin Levemaade og gik klædt som en serbisk Bonde, var streng og haard, men retfærdig, en tapper, men raa og vild Kriger, uden al Dannelse (kunde hverken læse ell. skrive) og skyldte sin politiske Betydning alene sit personlige Mod, sin Energi og Aandsnærværelse, og Lykken, saa længe den fulgte ham. Hans Søn var **Alexander Karageorgević** (s. d. A.).

Czerski, Joh. [tschër], Medstifter af den tysk-katholske Kirke, f. 1813 i Vestpreussen, ansattes 1844 som Præst i Schneidemühl i Posen, men suspenderedes af den katholske Kirkeøvrighed, hvorpaa han 22 Aug. 1844 tillige med en Del af sin Menighed traadte ud af Romerkirken og opstillede en „christelig-apostolisk-katholsk“ Trosbekjendelse, der i Negationen stemmede overens med den evangeliske Kirkes Grundsætninger, uden dog at have anerkjendt det positive i denne (Læren om Retfærdiggjørelsen), og for øvrigt hyldede Christendommens Grundsandheder. I en Tid var C. i Forbindelse med Ronge; men da denne aabenlyst optraadte som religiøs Libertiner, skilte C. sig fra ham. S. **Tysk-Katholiker**.

Czuczor, Gregor [tsütsor], ungarsk Forfatter, f. 1800, blev 1824 Benedictinermunk, skrev som Gymnasiallærer Epopeerne »Augsburgi ütközet« (Slaget ved Augsburg) og »Aradi gyülés« (Rigsdagen i Arad), der skaffede ham Posten som Secretær ved det ungarske Akademi. 1835—36 udgav han i Pest sine poetiske Værker, hvis erotiske Indhold i Forbindelse med hans frie Liv fremkaldte et Forbud fra hans Kloster om at lade noget trykke og Befaling til at vende tilbage. 1842 lykkedes det ham først at faa Tilladelse til at virke literært. Af hans historiske Værker mærkes „Johannes Hunyady“ (1833). 1844 overdrog Akademiet ham Udarbejdelsen af sin store Ordbog, men paa Grund af et Digt »Riadó« (Reveillen) 1848, dømte Windischgrätz ham til Fæstningsarrest 1849, hvor fornemme Patroner fik ham befriet fra Jærnbøjlen, saa at han kunde skrive paa sin Ordbog. 1850 fik han sin Frihed ved Amnestien; 1864 sluttedes 2det Bind af Ordbogen (helt afsluttet 1874 af Fogarasi). D. 1866. C. var en hidsig Modstander af den nyere Sprogvidenskab.

Czörnig, Carl v. [tschörr], f. 1804 i Böhmen, har som Directeur (indtil 1865) for den administrative Statistik i Wien hævet den derværende statistiske Anstalt meget højt, hvorom han navnlig har givet Vidnesbyrd i „Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie“ (1841). 1848 var han Medlem af Nationalforsamlingen i Frankfurt, blev senere Sectionschef i det østerrigske Handelsministerium, 1852 Friherre og senere Gehejmeraad, deltog i flere af de statistiske Congresser som Østerrigs Repræsentant og var 1857 Præsident for den i Wien afholdte.

Cæcilia siges at have været Kong Blot-Svends Datter og gift med „en godher ryker bonde“ ved Navn Jedvard, ved hvem hun blev Moder til Kong Erik d. hellige og saaledes Stammoder til samtlige Konger af Eriks Familie i Sverige. — **C.**, Datter af Ridder og Rigsraad Måns Carlsson (til Eka) og Sigrid Banér, var gift med Erik Johansson (Vase) og blev efter Blodbadet i Stockholm, hvor hendes Mand mistede Livet, ført som Fange til Danmark, hvor hun døde 1521 i Blaataarn i Kjøbenhavn. C. blev ved Sønnen Gustav Stammoder for Kongerne af Vasahuset i Sverige og Polen, ligesom ved Datteren Margrete for den grevelige Familie Brahe. — **C.**, Kong Gustav I.s og Dronning Margretes anden Datter, f. 1540, var anset som den smukkeste af Kong Gustavs Børn, der alle vare udmærkede ved deres Skjønhed.* Da hendes ældre Søster Katharine 1559 fejrede sit Bryllup i Stockholm med Grev Edzard II af Ostfriesland, opstod der mellem dennes yngre Broder Johan og C. en Fortrolighed, som under Edzards og Katharines Hjemrejse, paa hvilken begge tillige med Kronprins Erik ledsagede dem, endog udartede til Møder om Natten i C.s Sovekammer. Erik, som var bleven underrettet herom, lod Greven gribe ved et saadant Møde og førte ham fangen til Kongen, som kun med Møje formaaedes til ej at lade Greven bøde med Livet. Efter Faderens Død levede C. endnu nogle Aar ugift ved Broderens Hof, indtil hun 1564 blev gift med Christoffer, Markgreve af Baden-Rodemachern. Dette Ægteskab blev dog ved C.s Letsindighed og maaske Utroskab lidet lykkeligt og opløstes 1575 ved Markgrevens Død. C. gik derefter over til den katholske Lære, levede endnu mange Aar ringeagtet, ja endog mishandlet af sine egne Sønner og døde 1627 i Brysel, fattig og foragtet. Fra C. nedstam-

mede det 1771 uddøde markgrevelige Hus Baden-Baden.

Cæcilia, den hellige, Skytspatron for Orgel- og Kirkemusik, var efter Legenden en fornem romersk Jomfru, som vandt baade sin Brudgom Valerian og hans Broder for Christendommen. Da dette opdagedes, bleve Brødrene henrettede, og C. blev kastet i et Bad med kogende Vand, men gik uskadt ud deraf, og da hun derpaa skulde halshugges, huggede Bødlen tre Gange fejl; først tre Dage efter døde hun af Mishandlingerne 230. Nyere Undersøgelser have vist, at hun led Martyrdøden 177; hendes Grav er funden i Katakomberne af Rossi. Allerede i det 5te Aarh. var en Kirke i Rom helliget hende; hendes Mindedag, 22 Nov., fejredes allerede i den gamle Kirke med store musikalske Fester (**Cæciliefester**). Hun afbildes undertiden siddende i en Kjedel, men som oftest staaende med et Orgel i Hænderne, henrykt lyttende til Tonerne fra det høje. Saaledes har Rafael fremstillet hende paa sit berømte Billede i Bologna; Carlo Dolce har afbildet hende spillende paa Orgelet (Dresden). En anden C. led Martyrdøden under Kejser Diocletian; Mindedag 11 Febr.

Cæciliaforeningen i Kjøbenhavn er stiftet 1851 af Prof. H. Rung, der ledede den til sin Død. Dens Formaal var oprindelig at udbrede Kjendskab til den ældre italienske Kirkemusik, men det varede ikke længe, inden man ogsaa optog verdslig Musik, og i en Række af Aar have Programmerne indeholdt Sangstykker baade af ældre og nyere Componister, idet man dog særlig har søgt at give Concerterne et musikhistorisk Præg. Efter H. Rungs Død 1871 ledebes Foreningen af Prof. Paulli, indtil Sønnen Fr. Rung 1877 kunde overtage Arven.

Cæcilius en bekjendt plebejisk Slægt i det gamle Rom; dens mest ansete Gren førte Tilnavnet **Metellus** (s. d. A.).

Cæcilius Stätius, en Insubrer fra Gallia Cisalpina, romersk Komediedigter, d. 168 f. Chr. Han bearbejdede græske Komedier, især Menanders, paa Latin og roses af de gamle for sin Charakterskildring, men vi have kun ubetydelige Fragmenter tilbage af ham.

Cædmon [kǣd] siges af Beda i hans Kirkehistorie at have været en udannet Angelsachser, der som Røgter ved Abbediet Streoneshalh (Whitby) inspireredes af en Drøm til at optræde som bibelsk Sanger. Derpaa blev han af Abbedissen Hilda optagen som Munk i Klosteret og døde der c. 680. I det 17de Aarh.s Begyndelse fandt man et Haandskrift (nu i Oxford) med bibelske Digte i angelsachsisk Sprog, „Genesis", „Exodus", „Daniel" og „Christus og Satan", som første Gang udgaves 1655 og tillagdes C., men som synes i alt Fald til Dels at være af andre Forfattere.

Cære var i Oldtiden en Stad i Etrurien, med hvis Indbyggere Romerne først havde sluttet Gjæstevenskab; da de siden faldt fra, bleve de undertvungne og gjorte til romerske Borgere uden Stemmeret. **Cæriter** brugtes deraf siden til at betegne Borgere i Rom, der havde mistet deres væsentlige politiske Rettigheder.

Cærularius, Michael, en ærgjerrig, herskesyg Charalter, siden 1043 Patriarch i Constantinopel, gjorde Brubdet mellem den græsk-katholske og den romersk-katholske Kirke uhelbredeligt. Kejser Constantin Monomachus attraaede Pavens Venskab; men C. udstedte 1053 i Forbindelse med Bulgariens Metropolit Leo fra Achrida en Rundskrivelse, hvori han anklagede Latinerne for en Mængde Kjætterier, saaledes Nydelsen af Blodet og det kvalte, Hallelujasangens Ophør i Fastetiden og fremfor alt Brugen af usyret Brød i Nadveren, hvorfor han kaldte Latinerne Azymiter. Pave Leo IX udstedte strax en udførlig Gjendrivelse, i hvilken han fremsatte Modbeskyldninger mod Grækerne; tillige sendte han et Gesandtskab til Constantinopel, som vel fandt Understøttelse hos Kejseren, men denne vovede dog ikke at tvinge C. til Eftergivenhed; da begav de romerske Legater sig 16 Juli 1054 til Sophiakirken og nedlagde paa Alteret en Excommunicationsbulle over C. som en Ærkekjætter og over alle hans Tilhængere. C. svarede med at excommunicere Romerne. Kejser Isaak Komnenus forviste 1059 C. til Prokonnesus, hvor han kort efter døde.

Cæsalpinier, en med de ærteblomstrede meget nær beslægtet Familie (s. **Bælgplanter**). De vigtigste Slægter ere: 1) Gleditschia, smukke Træer med tornede Grene og finnede eller dobbeltfinnede Blade. G. triachantos fra Nordamerika dyrkes hyppigere, G. Sinensis fra China sjældnere i Haver hos os. 2) Hæmatoxylon (s. **Campechetræ**). 3) Cæsalpinia (benævnt efter den berømte Botaniker Cesalpini), tropiske Træer med ligefinnede, stedsegrønne Blade. Flere Arter levere Farvetræ. Vigtigst i saa Henseende er C. echinata fra Brasilien, hvoraf faas det saakaldte Fernambuk- eller Brasilietræ; det er tungere end Vand, i friskt Brud gulagtigt, men ved Luftens Paavirkning rødt af Farve og af en sød Smag. Anvendt som Farvemiddel giver det en smuk, men ikke bestandig rød Farve, den saakaldte uægte Carmoisin. Som Farvetræsorter, der hyppig gaa i Handelen under Navn af Brasilietræ, maa nævnes det gule Brasilietræ, der faas af C. Bahamensis fra Bahamaøerne, og Sappantræ, der faas af C. Sappan fra Ostindien. De meget garvestofrige Bælge af C. coriaria fra Sydamerika og Vestindien forekomme i Handelen under Navnet „Dividivi". 4) Cassia. 5) Tamarindus. 6) Hymenæa, kæmpemæssige Træer fra det tropiske Amerika, hvoraf faas Copal. 7) Copaifera, Træer fra det varme Amerika, hvoraf faas Copaivabalsam. 8) Ceratonia (s. **Johannesbrød**).

Cæsar, Stamordet for vort „Kejser", var oprindelig Familienavnet for en Gren af den gammel-romersk patriciske Slægt Julierne. Kejser Augustus bar dette Navn som Adoptivsøn af Julius Cæsar, og efter ham kaldtes de romerske Kejsere, deres Sønner og overhovedet deres Efterfølgere Cæsarer. Fra Neros Tid af hørte Benævnelsen C. til den regerende Kejsers Titel; ved Kejserne stilles den foran deres personlige Navn; ved Tronfølgerne føjedes den sædvanlig til bagefter. — **Cajus Julius C.**, en af de berømteste Romere, lige udmærket som Feltherre og Statsmand, som Taler og Historieskriver, f. 100 f. Chr. Hans Ungdom falder

sammen med Borgerkrigen mellem Marius og Sulla; som Slægtning af Marius paadrog han sig Sullas Unaade, især da han ikke vilde skille sig ved sin Hustru Cornelia, Cinnas Datter. Ved Flugt maatte han unddrage sig Sullas Forfølgelser, men blev til sidst amnesteret paa sine fornemme Slægtninges Forbøn. Han gik derpaa til Asien, hvor han gjorde Krigstjeneste under Prætoren M. Minucius Thermus og udmærkede sig ved Gjenerobringen af Mitylene i den Grad, at der tilkjendtes ham en Borgerkrone. 78 tjente han under P. Servilius mod Isaurerne og Sørøverne i Lilleasien, men vendte paa Efterretningen om Sullas Død tilbage til Rom. Han undslog sig for at tage Parti med Lepidus, der søgte at styrte den sullanske Forfatning; hans Bestræbelser vare fornemmelig rettede paa at erhverve sig et Navn som Taler ved at anklage flere Mænd af Betydning. 74 blev han Pontifex, 68 Quæstor, i hvilken Egenskab han gik til Spanien. Efter sin Tilbagekomst til Rom sluttede han sig nøjere til Pompejus og understøttede det gabiniske og det maniliske Lovforslag, der skaffede Pompejus Overanførselen mod Sørøverne og Mithridat; selv satte han sig ved en grænseløs Gavmildhed fast i Folkets Gunst, især som Ædil 65. 63 gik C., den Gang Prætor designatus, ikke fri for Mistanke om hemmelig at begunstige Catilinas Planer; efter at han i det følgende Aar havde beklædt Præturet i Rom, gik han 61 som Proprætor til Lusitanien, hvor han ved Udpresninger vandt Midler til nogenlunde at bringe sine forfaldne Formuesomstændigheder paa Fode. Efter at være vendt tilbage til Rom indgik han 60 en Forbindelse med Crassus og Pompejus, hvilken sidste var utilfreds med, at Senatet ikke vilde bekræfte de Foranstaltninger, han havde truffet i Asien (det saakaldte første Triumvirat). Herved banede C. sig Vej til Consulatet 59, efter hvilket der som Provins paa 5 Aar tilfaldt ham begge Gallierne, hvor han fandt en længe attraaet Lejlighed til at vinde krigerske Hæder og til at skabe en ham hengiven, krigsvant Hær. Under sin 10aarige Bestyrelse af Gallien (thi hans Statholderværdighed var 55 bleven forlænget med 5 Aar) undertvang han fuldstændig dette Land; han tvang Helvetierne til at vende tilbage til deres Fædreland, besejrede de germaniske Stammer, der under Ariovist vare trængte ind i Gallien, gik to Gange over Rhinen og satte to Gange over til Britannien. Crassus's Død (53) opløste imidlertid Triumviratet, og efterhaanden indtraadte der et spændt Forhold mellem Pompejus og C. Til sidst kom det til aabenbart Brud, da Pompejus havde udvirket en Senatsbeslutning, i Følge hvilken C. skulde opløse sin Hær og fratræde Bestyrelsen af Gallien. C. vægrede sig ved at adlyde, med mindre ogsaa Pompejus vilde fratræde Bestyrelsen af Spanien, rykkede frem mod Italien og gik efter at have overskredet Rubico lige løs paa Rom. Pompejus og Senatet tabte fuldstændig Modet, thi der var ingen Hær at stille mod C.s krigsvante Legioner. Pompejus trak sig derfor tilbage til Brundisium, hvorfra han satte over til Grækenland, medens C. efter et kort Ophold i Rom ilede til Spanien, hvor der stod en af Pompejus's Legater commanderet Hær. Efter at have tvunget denne til Overgivelse ved Ilerda gik C. til Rom, hvor han blev valgt til Dictator. Efter 11 Dages Forløb nedlagde han imidlertid Dictaturet og lod sig vælge til Consul for det følgende Aar. 48 gik C. over til Grækenland, hvor han indesluttede Pompejus i Dyrrhachium, men denne gjorde et heldigt Udfald, og C. maatte af Mangel paa Levnedsmidler drage til det frugtbarere Thessalien; da Pompejus fulgte efter ham, vandt C. her den afgjørende Sejer ved Pharsalus, hvorefter Pompejus mistede Modet og flygtede til Ægypten, men blev myrdet ved Landgangen. C., som med en ringe Styrke var fulgt efter Pompejus til Ægypten, blandede sig i de der herskende Tronstridigheder til Fordel for Kleopatra, i hvem han var bleven forelsket, men som derved i stor Fare (den alexandrinske Krig 48—47), indtil han fik Forstærkninger fra Lilleasien. Dernæst drog C. mod Mithridats Søn Pharnakes og overvandt ham 47 i et Slag, der varede saa kort, at C. skrev til Rom: »Veni, vidi, vici«, d. e. jeg kom, saa og sejrede. Men endnu maatte C. kæmpe 2 Gange med Levningerne af det pompejanske Parti, 46 ved Thapsus i Afrika og 45 ved Munda i Spanien, og det er først efter Slaget ved Munda, at han staar som uomtvistet Eneherre i Romerstaten. Han søgte nu at bringe Orden i de forvirrede Forhold ved at føre en Del af den fattige Almue til Kolonier i Provinserne, indføre den julianske Kalender o. a. Foranstaltger. Han blev udnævnt til Dictator for Livstid og hædret med Navnet Imperator. I Besiddelse af denne høje Magt lod han sig det være magtpaaliggende at vinde sine Modstandere ved Mildhed. Men ogsaa sine Venner betænkte han rigelig med Æresposter, og selv for overdreven Hyldest af Smigrere var han ikke uimodtagelig, ligesom han ogsaa i sin Forfængelighed stræbte efter Kongenavnet. Herved stødte han mange fra sig; hos ikke faa levede endnu Troen paa Muligheden af Republikens Gjenfødelse; der dannede sig en Sammensværgelse mod hans Liv, som kom til Udbrud i et Senatsmøde 15 Marts 44. Skjønt advaret fra forskjellige Sider mødte C. dog denne Dag i Senatet. Signalet til Angreb gav en af de sammensvorne, der bad om Naade for sin Broder; efter at have faaet et afslaaende Svar rev han Togaen fra C.s Skuldre, og en anden sammensvoren, Casca, saarede ham med en Dolk. C. satte sig til Modværge; men da han saa sine Angriberes Mængde, opgav han al Modstand og sank indhyllet i sin Toga til Jorden, men det er tvivlsomt, om han har sagt de bekjendte Ord: „Ogsaa du, min Søn Brutus!" I C. træder os Billedet af en aandsstærk, energisk og højtbegavet Romer i Møde; men han var tillige i høj Grad ærgjerrig og hensynsløs i Valget af sine Midler. Sin Aandsstorhed har han lagt for Dagen ikke blot som Kriger og Statsmand, men ogsaa som Taler og Forfatter. Flere af hans Skrifter ere tabte, deriblandt hans Bøger om Augurernes Lære, om Stjernerne, om det latinske Sprog, samt hans mod

Ciceros Lovtale over Cato rettede »Anticatones«. Derimod have vi hans Memoirer over de Krige, han førte i Gallien og mod Pompejus, under Titlerne »Commentarii de bello Gallico« og »De bello civili«. De i Udgaven af C.s Værker optagne Skrifter om den alexandrinske, afrikanske og spanske Krig ere af andre Forfattere, ligesom ogsaa den 8de Bog af hans Gallerkrig. C.s historiske Værker indtage ved deres klare og simple Fremstilling og ved det rene, klassiske Sprog en fremragende Plads i den romerske Literatur.

Cæsarēa kaldtes flere Stæder rundt omkring i det romerske Rige, hvilke til Ære for en eller anden romersk Kejser fik Navn af „Kejserstad". Fornemmelig mærkes C. i Kappadokien, tidligere Mazaka ell. Eusebia, en af Romerstatens Hovedmøntstæder; fremdeles C. i Palæstina, der tidligere kaldtes Stratons Borg; den omdøbtes til Ære for Augustus og blev befæstet og forskjønnet af Herodes, havde en udmærket Havn, var senere Sæde for de romerske Statholdere og i Besiddelse af mange Friheder. Nu er den kun en Dynge Ruiner under Navn af Kaisarije. C. i Mauritanien, det nuværende Scherschel i Algérien, var i den romerske Kejsertid en betydelig By og Hovedstaden i en af de 2 mauritaniske Provinser.

Cæsareopapisme, Forening af den gejstlige og verdslige Magt, gjælder især i den russiske, men ogsaa i de protestantiske Statskirker. C. er i den nyeste Tid desuden blevet brugt til at betegne Pavehoffets og Ultramontanismens Paastande paa at vedligeholde Pavens verdslige Magt som nødvendigt Vilkaar for Kirkens Frihed og paa at lade Kirkens Lærdomme øve en afgjørende Indflydelse paa de katholske Landes indre Udvikling.

Cæsarion, Søn af Cæsar og Kleopatra, f. 47 f. Chr., hed oprindelig Ptolemæos, men fik med Cæsars Tilladelse Navnet C. Aar 34 udnævnte Antonius ham til Kleopatras Medregent og anerkjendte ham i sit Testament som Cæsars Søn, men paadrog ham derved Octavians Had, der lod ham henrette efter Kleopatras Død 30 f. Chr.

Cæsarisme har man kaldt den Enevælde, der raadede under det første og andet franske Kejserdømme, og som hvilede paa Folkevalg og Lighedsgrundsætningen, altsaa paa et demokratisk Grundlag, i Modsætning til den ældre Absolutisme, der hvilede paa Legitimitet og støttedes af et Aristokrati.

Cæsārius, Biskop i Arelat, d. 542, en af sin Tids mest ansete Mænd, ivrig Forkæmper for Munkevæsenet og Augustinianismen, hvilken sidste han i Forening med Biskop Avitus fra Vienne paa Synoden i Arausio (Orange) 529 skaffede fuldstændig Sejer over Semipelagianismen.

Cæsium (af lat. cæsius, blaa), et Alkalimetal, hvis Spectrum (s. Spectralanalyse) indeholder to charakteristiske blaa Linjer, er det første nye Metal, der blev opdaget ved Spectralanalysen (1860). Det forekommer kun i enkelte meget sjældne Mineralier i større Mængde. I meget smaa Mængder har man fundet det i visse Mineralvande og som en temmelig stadig Ledsager af Lithium.

Cæstus, s. Cestus.

Cæsūr, Overskæring, kaldes i Metriken Delingen af et Vers i to Stykker derved, at paa et bestemt Sted et Ord ender inde i en Versfod. Derved opstaar et Hvilepunkt, der dog ikke afbryder Versets Sammenhæng, da den ufuldendte Fod henvender Opmærksomheden derpaa. C. kaldes mandlig, naar den indtræder efter Arsis, kvindelig, naar den indtræder efter Thesis.

Cølestin, et Mineral, der bestaar af svovlsur Strontian, har lidt større Haardhed og Vægtfylde end Kalkspat, krystalliserer i rhombiske Prismer, er isomorpht med svovlsur Baryt (Tungspat) og er enten farveløs, f. Ex. i Gips- og Svovllagene paa Sicilien, eller har et blaaligt Skjær, hvorfra Navnet hidrører. I Skrivekridtet paa Møen findes nyreformig C.

Cølestin, 5 Paver. C. I, den hellige (422—32), hævdede med Iver Roms Primat, deltog i Striden med Nestorius, og sendte Palladius og Patricius som Missionærer til Skotland og Irland. Hans Mindedag er 6 Apr. — C. II regerede kun nogle Maaneder 1143—44. — C. III (1191—98) hævdede den danske Prinsesse Ingeborgs Sag mod hendes Ægtefælle Kong Philip August af Frankrig og annullerede Pariserconciliets Beslutninger, der vare til Fordel for Kongen. — C. IV regerede i 18 Dage 1241. — C. V, den hellige, (Petrus de Murrone), en 80-aarig Munk, Stifter af Cølestinerordenen, af Folket æret som en Helgen, blev som Redskab i et Partis Haand valgt til Pave 5 Juli 1294, men takkede allerede af 13 Dec. s. A. efter Tilskyndelse af Cardinal Gaëtano, som derpaa efter at være bleven hans Eftermand under Navnet Bonifacius VIII, for at sikre sig mod dem, der erklærede C.s Abdication for ugyldig, holdt ham i Fængsel i Rom til hans Død 19 Maj 1296. Clemens V satte ham 1313 blandt de hellige, men Dante satte ham i Helvede.

Cølestinerordenen, en Forgrening af Benedictinerordenen, stiftet 1254 af Peter af Murrone, der levede i streng Askese som Eneboer i en Hule paa Bjærget Murrone i Apulien. Rygtet om hans Hellighed drog mange til ham, og dem byggede han et Kloster. Da Peter besteg Pavestolen 1294, antog de Navnet Cølestiner og udbredte sig hurtig i Italien, Frankrig, Tyskland og Nederlandene. I Beg. af det 18de Aarh. besad Ordenen endnu 96 Klostre i Italien og 21 i Frankrig. Nu er den saa godt som opløst. Dragten er hvid med sort Kabuds og sort Skulderklæde.

Cølestius, Pelagius's Meningsfælle, af fornem britisk Slægt, først Advocat, siden Munk, kom 411 til Afrika og fremkaldte ved sin Optræden der den pelagianske Strid. Efter at være bleven forkjætret paa flere Synoder i Afrika og Syrien døde han i Lilleasien i stille Tilbagetrukkethed.

Cølesyrien, d. e. Hulsyrien, kaldtes efter den makedoniske Erobring den Del af Syrien, der som en langstrakt Dal ligger mellem Libanon og Antilibanon. Senere, især da Ptolemæerne havde bragt den sydlige Del af Syrien under deres Herredømme, brugtes Navnet C. ofte om den hele Strækning fra Libanon

indtil den ægyptiske og arabiske Grænse, saa at det foruden det egentlige C. omfattede Phønikien og Palæstina.

Cølibāt, ugift Stand, opfattedes allerede i den hedenske Oltid som særlig helligt, f. Ex. hos Inderne og Romerne (de vestalske Jomfruer). Hos Jøderne fandtes det oprindelig ikke; baade Præster og Ypperstepræster vare gifte; først Essæerne optog C. fra den hedenske Omverden. Det ny Testament har ikke noget Forbud mod Ægteskabet; nogle Apostle, som Peter, vare gifte (Matth. VIII, 14; 1 Kor. IX, 5). Vel lærer Paulus, at ugift Stand for den, som har Naadegave dertil, er at foretrække for Ægteskab under visse Forhold; men han hævder ogsaa bestemt, at Ægteskabet er helligt og derfor maa anbefales dem, der ikke i ugift Stand kunne bevare sig rene (1 Kor., VII); han fremhæver Ægteskabets Hellighed og Betydning, idet han betegner Menigheden som Christi Brud (Eph. V, 22—23, 2 Kor. XI, 2), kalder Forbudet mod Ægteskab en Djævelens Lærdom (1 Tim. IV, 3) og vil, at Menighedens Forstander skal være gift og være en god Familiefader (1 Tim. III, 2 f.). Men allerede tidlig udviklede den Anskuelse sig i Kirken, at den ugifte Stand er særlig hellig; saaledes lovprises C. af Hermas og Ignatius og endnu stærkere af Origenes. Det blev tidlig almindelig Regel, at Biskopper, Presbytere og Diakoner ikke levede i andet Ægteskab og efter Ordinationen ikke indgik noget Ægteskab. Synoden i Elvira A. 305 søgte forgjæves at gjennemføre en Lov, der paabød alle højere Gejstlige C., og denne Lov kunde heller ikke trænge igjennem paa det alm. Concilium i Nikæa A. 325. Man blev foreløbig staaende ved den omtalte Praxis, og denne holdt sig i Orienten en Tid lang. Men Munkevæsenet befordrede C.s Anseelse; Kejser Justinian I forbød at vælge gifte til Biskopper, og den anden trullanske Synode bekræftede denne Anordning og forbød alle Gejstlige det andet Ægteskab, men tillod Presbytere og Diakoner at indgaa Ægteskab, dog kun ēn Gang og før Ordinationen. Denne Praxis har holdt sig i den græske Kirke. Men i den vestlige Kirke blev Opfattelsen stedse strængere. Biskop Siricius af Rom erklærede sig A. 385 bestemt imod Præsternes Ægteskab som en Hindring for Forvaltningen af det kirkelige Embede. Herved bleve de følgende Paver staaende. Forbudet mod Ægteskab gjaldt Biskopper, Præster og Diakoner og fra 5te Aarh. af tillige Subdiakoner. De gejstlige af de lavere Grader blev det tilladt at indgaa Ægteskab, kun ikke med en Enke og ikke anden Gang. Ægteskaber, indgaaede af Gejstlige af de højere Grader, erklæredes for ugyldige; og Børn af saadanne Ægteskaber betragtedes som uægte. Forbudet gjentoges trods Gejstlighedens Modstand af flere Paver, og Gregor VII satte det igjennem ved Cølibatsloven af A. 1074 efter en voldsom Kamp fra Præsternes Side. Gregor lod sig ikke standse ved, at gifte Præster dræbtes for Alteret, og at deres Hustruer mishandledes i Kirkerne; trods al den Elendighed og Usædelighed, der maatte følge af hans Lov, fastholdt han sin theokratiske Tanke, at gjøre Kirken uafhængig og ved en ugift Præstestand at beherske Verden. Længst vedblev Modstanden mod Cølibatsloven i Norden; et Concilium i Rheims A. 1119 besluttede, at ogsaa danske Præster skulde skille sig ved deres Hustruer, men endnu 100 Aar efter var Præsteægteskabet almindeligt, indtil det lykkedes Cardinal Gregorius de Crescentia, der kom til Danmark 1221, paa et Nationalconcilium i Slesvig 1222 at faa Loven gjennemført og Præsternes Børn erklærede arveløse. I de yngre Menigheder i Sverige og Norge lod man Præsteægteskabet uantastet til Midten af det 13de Aarh. Den evangeliske Kirke befriede strax fra Begyndelsen sine Præster fra C.; men Kirkeforsamlingen i Trident hævdede paa ny de gamle Cølibatslove for Romerkirkens Vedkommende, hvorimod de med den unerede græske Menigheder have Tilladelse til at følge den græske Kirkes Praxis. I nyere Tid er der gjentagne Gange gjort Forsøg paa at faa Cølibatsloven hævet, senest af Gammelkatholikerne; baade i Skrifter og paa Folkeforsamlinger er Spørgsmaalet kommet frem næsten overalt i de romersk-katholske Lande; men baade Gregor XVI og Pius IX have bestemt hævdet Lovens Gyldighed.

Cønobiter, gr. κοινοβιται, d. e. Samliv førende, kaldtes til Forskjel fra Eneboerne (s. d. A.) de ældste Klosterboere, der i det 4de Aarh. levede i Ægypten, hvorfra Klosterlivet udbredte sig videre. Deres fælles Bolig kaldtes **Cønōbium** og Forstanderen **Cønobiārch**. Den hellige Antonius nævnes som den, der først samlede Eneboere omkring sig, og hans Discipel Pachomius som Stifteren af det første Cønobium.

D.

D, det fjerde Bogstav i vort Alphabet, var oprindelig ogsaa det fjerde Bogstav i det musikalske Alphabet, men betegner nu det andet Trin og den anden Stamtone i den diatoniske Tonerække fra C. D. som Abbreviatur betegner Decimus, Dominus, Divus, Discantus, Digesta; D. C. bet. da capo (forfra); D. S. dal segno (fra Tegnet); d. m. destra mano (højre Haand). D som romersk Taltegn (opstaaet af IↃ) bet. 500.

Daa, Daadyr ell. **Daahjort**, Skuffelhjort (Cervus Dama), middelstor Hjorteart (3—4 F. lang, 3 F. høj), hvis oprindelige Hjem er det sydlige Europa og Landene om Middelhavet, men som længe har været indført i Mellemeuropas Skove og lever fredet i Flokke i Dyrehaver i Danmark og et enkelt Sted i Sydsverige, men ikke i Norge. D. yder især aabne Plainer i Skovene, er mindre, spinklere og mindre sky end Kronhjorten og knejser mindre med Hal-

sen; Hannens Takker ere brede, flade (skuflede) og takkede, saa at de i Formen kunne siges at staa midt imellem Elgens og Renens. Farven er i Almindelighed lysebrun eller rødbrun med hvide Pletter og Striber om Sommeren, men mørkebrun eller graa uden Pletter om Vinteren. Ofte ere de ogsaa hvide eller brogede. D. findes endnu vild i Spanien, Sardinien, Nordafrika og Lilleasien.

Daa, en gammel dansk Adelsslægt. Blandt dens Medlemmer kunne nævnes: **Jørgen D.** erobrede som Admiral i Calmarkrigen 12 Dec. 1611 det svenske Admiralskib og 6 andre Skibe ved Elfsborg. — **Claus D.** til Ravnstrup og Borreby i Sjælland m. m., en af Landets rigeste Adelsmænd, f. 1579, var Lensmand paa forskjellige Steder og Rigsraad (siden 1625), blev Rigsadmiral 1630 og deltog som saadan f. A. i Træfningen med Hamborgernes Flaade paa Elben uden dog ved denne Lejlighed at handle ganske til Kongens Tilfredshed; 1633 blev han alligevel Ridder; han døde 30 Marts 1641. — Hans Søn **Oluf D.** til Holmegaard var under Frederik III en kort Tid Rentemester; han er bekjendt for sit Venskab til Corf. Ulfeld, hvilket overlevede samtlige dennes Ulykker og bragte ham selv i Unaade, og for et Trufelsbrev, han 1657 fra Udlandet tilskrev den danske Konge, hvori han raadede denne til at vogte sig, eftersom hans Undersaatter vare frie Folk. Han døde i Fattigdom. — Hans Søn **Claus D.** til Daasborg (nu Lindenborg), f. 1640, blev 1678 skudt i sin Vogn, da han kjørte fra Kirke. Han var gift med Christian IV.s Datterdatter Sophie Amalie Lindenov, som 1681 blev gjort til Baronesse af Lindenborg og paa sin Dødsseng bekjendte, at det var hende selv, der havde ladet sin Mand skyde. — **Valdemar D.**, Søn af Rigsadmiralen, ejede Borreby og Vonderup (nu Lerkenfeldt) ved Viborg, men ødelagde hele sin Formue ved Guldmageri og døde 1691 i den yderste Armod. — Hans Søn var Generalmajor **Gregers D.** til Lundbæk og Hald, som faldt i Slaget ved Gadebusch 20 Dec. 1712. Med sin Hustru, Friherreinde Joh. Marie Rysensten, der døde 3 Dage før ham, havde han ingen Børn, og Slægten uddøde paa Mandssiden med ham.

Daa, Ludvig Kristensen, s. **Daae**.

Daab, den sacramentale Handling, ved hvilken Grunden lægges til den christnes Livssamfund med den treenige Gud ved en Naadeshandling af Gud, ved hvilken den, som døbes under Bekjendelse af Tro paa den treenige Gud, modtager sine Synders Forladelse og gjenfødes til et nyt Liv (Tit. III, 5). Denne Lære er fælles for de større Kirkesamfund, der altsaa fortrinsvis fæste Blikket paa Guds Naades Gjerning i D., medens Baptister og Gjendøbere (s. disse A.) hovedsagelig betragte D. som en Bekjendelseshandling fra de troendes Side, hvorfor de hævde, at D. kun maa meddeles til saadanne, som ere komne til bevidst, personlig christelig Tro, altsaa ikke til Børn, medens de større Kirkesamfund ere enige om, at ogsaa hos de spæde Børn er Modtageligheden for Guds gjenfødende Naade til Stede, saa at der ikke bør formenes Børnene Adgang til D., naar denne kan blive efterfulgt af en christelig Opdragelse. At Barnedaaben fandtes i den apostoliske Kirke, er der overvejende Sandsynlighed for at antage, om det end ikke med fuld Sikkerhed kan bevises. Medens flere af Kirkefædrene omtale den som en fra Apostlene overleveret Skik, omtaler ingen af dem den som en senere indført Praxis, og sikkert er det i hvert Tilfælde, at Barnedaab var alm. i det 2det Aarh. Alle Børn, der skulle indlemmes i Danmark i Folkekirken, i Norge i Statskirken, skulle føres til Kirke for at døbes eller, hvis de ere hjemmedøbte, for at faa Daaben stadfæstet; men der er ikke bestemt nogen Tid efter Fødselen, inden hvilken dette skal ske. — D. skete i den ældste Kirke sædvanlig ved Neddyppelse, „at begraves med Christus til Døden" (Rom. VI, 4); kun den syge, som døbtes, blev blot overgydt med Vand (Sygedaab ell. klinisk D.) I Tidens Løb blev denne Form alm. i den romerske Kirke, hvorfra den er gaaet over til den protestantiske, medens den græske og østerlandske Kirke har bevaret den oprindelige Døbemaade. Om Blodsdaab s. d. A. Kjætterdaab, den af Kjættere i den treenige Guds Navn udførte D., anerkjendtes af den romerske Kirke for gyldig, idet Gjentagelse af D., i Følge Eph. IV, 5, ansaas for en Krænkelse af Sacramentet. Hjemmedaab finder efter vor Kirkes Ordning kun Sted i farlige Sygdomstilfælde. Nøddaab, foretaget blot i den treenige Guds Navn, og som kan udføres af Lægmænd og Kvinder, er i vor Kirke tilladelig, men er kun sjælden nødvendig, nemlig kun under pludselig indtraadt Dødsfare. Tvangsdaab, foretaget ved Øvrighedens Foranstaltning mod Forældrenes Ønske, er ved Lov af 4 Marts 1857 afskaffet i Danmark. I den romerske Kirke er det fra det 10de Aarh. Skik at indvie Kirkeklokker ved Klokkedaab. Aandsdaab betegner Meddelelse af den Helligaand.

Daabsfindere, s. **Gjendøbere**. **Daabsvidne**, s. **Fadder**.

Daae, en fra Borger Jonas Edvardsen i Trondhjem (d. 1688) nedstammende norsk Slægt, blandt hvis Medlemmer flere i dette Aarhundrede have vundet et anset Navn. **Ludvig Kristensen Daa**, Præstesøn fra Nordland, f. 1809, d. 12 Juni 1877, blev Student 1826, philologisk Candidat 1834. Han kastede sig allerede som Student ind i de politiske Kampe og sluttede sig til det nationale og liberale Parti. Et Aars Ophold (1827—28) som Huslærer hos Statsraad Christian Krogh paa Munkvold ved Trondhjem befæstede hans Tilslutning til de liberale Anskuelser, hans Kjendskab til og Beundring af Englands politiske Institutioner. 1835—37 var han const. Docent ved Universitetet i Historie og Geographi, studerede 1838 Statsøkonomi i London og Paris og blev efter Hjemkomsten en af Hovedmedarbejderne i det daværende Oppositionsorgan „Morgenbladet". 1842 og 1845 blev han valgt til Storthingsrepræsentant for Akershus Amt og var sidstnævnte Aar Præsident i Odelstinget. 1854 var han en af Christianias Repræsentanter i Nationalforsamlingen, men senere lykkedes det ham ikke at vinde Plads der, hvilket vel for nogen Del

skyldtes hans til sine Tider paafaldende Svingninger i politisk Trosbekjendelse og hans med Aarene tiltagende Utilbøjelighed til at indordne sine selvstændig udprægede, til Dels bittert farvede Meninger under Vælgernes eller de herskende Partiers Krav. 1839—51 var han Statsrevisor, 1845—71 Stortingsarchivar. Ved Siden heraf var han først Adjunct (1850), siden Overlærer (1852) ved Christiania Kathedralskole, indtil han 1862 blev Lector i Historie ved Universitetet, hvor han 1867 blev Professor. Som saadan var han tillige Bestyrer af ethnographisk Museum, af hvis Udvikling han havde store Fortjenester. Sin publicistiske Virksomhed fortsatte han med kortere eller længere Afbrydelser sit hele Liv. Endnu medens han var knyttet til „Morgenbladet", udgav han Sept. 1840 til Dec. 1843 Hæfteskriftet „Granskeren", en af de værdifuldeste Revuer i Norges periodiske Literatur; senere gjenoptog han denne Virksomhed ved Udgivelsen af „Den norske Tilskuer" (Oct. 1851 — Juli 1853). Efter at han i Febr. 1847 havde forladt „Morgenbladet", traadte han det følgende Aar ind i det ny grundlagte Blad „Christiania-Posten"s Redaction, som han derpaa tilhørte til Høsten 1856, i de sidste Aar som Hovedredacteur. Senere skrev han væsentlig i „Aftenbladet", indtil han igjen i de sidste Aar af sit Liv skabte sig et eget Organ i Hæfteskriftet „Tids-Tavler" (1872—76), hvor han atter førte Oppositionens skarpe Tale om Døgnets brændende Spørgsmaal. Hans politiske Grundsyn som Publicist og Historiker var nærmest det nationalliberale; han var derfor ogsaa altid en af de varmeste Talsmænd for Skandinavismen. Ogsaa som Forfatter uden for det politiske Omraade udfoldede han ikke liden Virksomhed; hans Hovedværker ere „Jordbeskrivelse for den norske Almue" (Chr. 1857—59); „Kr. M. Falsen" (Chr. 1860); „Udsigt over Nationaliteternes Udvikling", I (Chr. 1869, oprindelig holdte som Forelæsninger i Kjøbenhavn); „Have Germanerne indvandret til Skandinavien fra Nord eller Syd?" (Chr. 1869); „Skizzer fra Lapland, Karelstranden og Finland" (Chr. 1870). Desuden har han udgivet en Række historiske og geographiske Lærebøger, som delvis endnu benyttes, og som ligesom alt hans Forfatterskab ere prægede af hans aandfulde Originalitet og Skarpsind, men tillige af hans knudrede, tunge Stil. — Hans Næstsøskendebarn, Historikeren Ludvig (Ludvigsen) D., ligeledes Præstesøn, f. 7 Dec. 1834, blev Student 1852 og philologisk Candidat 1859, 1860 Adjunct ved Latinskolen i Drammen, 1863 Stipendiat, 1869 Bibliothekar og 1876 Professor i Historie ved Universitetet i Christiania. Han har udfoldet en omfattende literær Virksomhed, dels paa Grundlag af indtrængende Archivundersøgelser i de nordiske Riger og Nordtyskland, dels i de seneste 20 Aar i den politiske Dagspresse. Han forener udstrakt Viden med let, behagelig Fremstillingsevne. Hans Forskninger, der i Begyndelsen særlig dreiede sig om Norges Kirke- og Culturhistorie efter Reformationen, have senere haft til Formaal at belyse dels Norges og Danmarks nyere Historie, dels deres Historie i Overgangstiden fra Middelalderen til den nyere Tid. En stor Række Monographier af ham ere trykte i „Norsk historisk Tidsskrift" (Chr. 1871—84). Hans Hovedværker ere: „Trondhjems Stifts gejstlige Historie efter Reformationen" (Chr. 1863), „Det gamle Christiania 1624—1814" (1870), „Norske Bygdesagn" (2 Samlinger, 1870—72), „Norges Helgener" (1879), „Kong Christian den førstes norske Historie 1448—1458" (1879, udg. som Festskrift til Kjøbenhavns Universitets Jubelfest, da Forf. blev Æresdoctor i det philosophiske Facultet) og „Nordmænds Udvandringer til Holland og England i nyere Tid" (1880). Af Kildesamlinger, som han har fremdraget og udgivet, nævnes: „Breve fra bekjendte Nordmænd til R. Nyerup" (1861), „Af Johan v. Bülows Papirer" (1864) og „Breve fra Danske og Norske, nærmest i Tiden efter Rigernes Adskillelse" (1876). — Samme Slægt tilhører den norske Politiker Ludvig D., f. i Borgund paa Søndmøre 24 Apr. 1829, Student 1846 og juridisk Candidat 1850. 1852 vandt han Universitetets Guldmedaille for Besvarelsen af en Prisopgave om „Aarsagerne til og Følgerne af de indvortes Krige i Norge i 12te og 13de Aarhundrede" (trykt i „Univ.- og Skole-Annaler", 2 Bd., VI) og 1855 atter en Guldmedaille for Besvarelsen af en juridisk Prisopgave. 1856 blev han Overretssagfører og bosatte sig paa sin Fædrenegaard i Borgund, hvorpaa han i det hele Tidsrum 1859—79 uafbrudt sendtes som en af Romsdals Amts Repræsentanter til Stortinget. Han hørte der til det nye liberale Parties mest ansete Medlemmer, blev Medlem af, til Dels Formand i de indflydelsesrigeste Comiteer og var fra 1872 Præsident i Lagtinget. 1869 blev han Foged, 1876 Sorenskriver i Søndmøre. Hans politiske Moderation hindrede hans Gjenvalg 1880, og han blev nu uden for det politiske Liv, indtil han 1884 blev kaldt til Medlem af Ministeriet Sverdrup og 26 Juni s. A. udnævnt til Krigsminister. Hans historiske Forfatterskab afbrødes, da han traadte activt ind i det politiske Liv. Dog har han udgivet nogle lejlighedsvis fremkaldte Essays: „Om den norrøne Literaturs Forhold til Norge og den norske Cultur" (Chr. 1868), et Indlæg i Striden mellem de norske Historikere og Professor Svend Grundtvig, og en Afhandling om de norske Fiskeriers Historie (Chr. 1866).

Daareanstalt, s. Sindssygdom.

Daaselibĕlle, Daaseniveau [nivō], s. Vaterpas.

Daaseskildpadde, visse Land- og Sumpskildpadder, paa hvilke enten den bageste Del af Rygskjoldet eller den forreste eller bageste Del af Bugskjoldet er bevægelig ligesom ved et Hængsel og derfor kan slutte tættere om Dyrets indtrukne Yderdele end hos de sædvanlige Skildpadder.

Da căpo (it., fork. D. C.), fra Begyndelsen, bet. ved Slutningen af et Tonestykke, at det skal gjentages indtil det Sted, hvor der staar Fine (Ende) eller et andet Slutningstegn. At give et Stykke d. c. bet. at gjentage hele Stykket.

Dacca ell. Dhaka, Stad i Forindien, Præsidentskab Bengalen, ved en af Brahmaputras

Bifloder, 32 M. n. ø. for Calcutta. 70,000 J. D. var tidligere Bengalens Hovedstad, men er i nyere Tid gaaet stærkt tilbage, navnlig fordi det her drevne Væveri af fine Bomuldsstoffer ikke har kunnet udholde Concurrencen med de billige engelske Fabrikvarer. Staden havde endnu 1838 ¼ Mill. Indb., men ligger nu for en stor Del i Ruiner. Her er et stort Depot for Elefanter, som blive tæmmede inden de bringes i Handelen.

D'accord, fr. [dakkååhr], enig, overensstemmende; indrømmet!

Dächau, Flække i den bayerske Prov. Øvrebayern, 2 M. n. v. for München, med 3,000 J. Efter denne By opkaldes den store Mosestrækning mellem Floderne Isar og Amper, som i indeværende Aarh. er tagen under Cultur og nu indeholder en Mængde Landsbyer.

Dächstein, et Bjærg i Salzburg i Østerrig, 1½ M. s. v. for Hallstädter Sø, 9,565 F. højt; dets Top er belagt med evig Sne, og det udsender en temmelig betydelig Gletscher.

Dăcia, egtl. d. s. s. Dacien, blev ved en Misforstaaelse af halvlærde Geographer i den tidligere Middelalder overført paa Danmark og derefter endog brugt som Benævnelse paa hele Norden. Collĕgium Dăcĭcum, en Fællesbolig for de danske, der studerede i Paris i den tidligere Del af Middelalderen, det ældste Collegium i Paris.

Dăcien (Dacia) omfattede som romersk Provins Landet mellem Floderne Theiß, Donau og Pruth samt Karpatherne. Beboerne af disse Egne, Dacerne, oprindel. en thrakisk Stamme, viste sig meget farlige for Romerne ved hyppige Indfald i deres Rige, indtil de endelig bleve undertvungne af Trajan i to Krige 101—6; men Kejser Aurelianus overlod 274 D. til Vestgoterne, da han samlede det øvrige Romerrige. Senere oversvømmedes D. af andre Folkeslag; af en Blanding af disse og de tidligere romerske Kolonister ere Nutidens Rumæner opstaaede.

Dacier, André [siē], fransk Philolog, f. 1651, d. 1722 som Kongens Bibliothekar og Secretær ved Akademiet, udgav Festus og Valerius Flaccus, men er især bleven bekjendt ved sine (for øvrigt temmelig maadelige) Oversættelser af de gamle Klassikere, navnlig af Horats og af Aristoteles's Poetik. — Anna D., den foregaaendes Hustru, Datter af hans Lærer, Philologen Lefèvre, f. 1654, d. 1720, vandt som Philolog et større Navn end hendes Mand. Hun begyndte sine lærde Værker med en Udgave af Kallimachos, der forskaffede hende saa stort Ry, at man overdrog hende at udgive flere Klassikere til Brug for Dauphinen (»in usum Delphini«). Mest berømt er hun bleven ved sine Oversættelser, navnlig af Homer, ved hvilken hun kom i en literær Strid med den lærde Jesuit Lamotte. Desuden oversatte hun Terents, noget af Plautus og Aristophanes, Anakreon og Sappho.

Dacier, Bon. Jos. [s. o.], f. 1742, blev 1772 Medlem af og 1783 Secretær for det franske »Académie des inscriptions«, i hvis Ledelse han fik vigtige Ændringer gjennemførte. Under Revolutionen var D. Medlem af Communeraadet i Paris og foretog Skattefordelingen; Finansministeriet tilbødes ham 1792, men han afslog det og levede under Rædselstiden paa Landet. 1795 blev D. Medlem af Instituttet og medvirkede 1802 til dets nye Ordning; 1800 blev han Overbibliothekar ved Nationalbibliotheket og døde som saadan 1833; 1824 ophøjedes han til Baron. D. var Medarbejder og en Tid lang Udgiver af »Journal des Savants«; ogsaa affattede han det oven nævnte Akademis Aarsberetninger.

Dacke, Nils, Anføreren for en Bondeopstand i Sverige under Gustav I. De bestandige Fejder under Calmarunionen havde vænnet Smålands Bønder, der som Grænseboere bleve haardt trykne af Krigens Ulykker, til en Lovløshedstilstand, der fik dem til at finde enhver Myndighed trykkende og havde gjort Gemytterne vilde og selvraadige. Nogle af Kong Gustav udfærdigede Forordninger, der af Bønderne ansaas for Indgreb i den personlige Ejendomsret, de kongel. Fogders Haardhed samt Herremændenes Begjærlighed efter paa Bøndernes Bekostning at udvide deres Rettigheder havde derfor, især i Småland, ophidset Almuen. Da under Grevens Fejde svenske Tropper sendtes Christian III og den skaanske Adel til Hjælp, viste denne Sindsstemning sig aabenlyst, idet Smaalændingerne ikke blot søgte at unddrage sig de til Troppernes Underholdning udskrevne Ydelser, men endog understøttede deres Naboer, de skaanske Bønder. For dette deres Forhold paalagde Kongen dem store Bøder, hvis Erlæggelse endnu mere ophidsede Gemytterne og bragte mange til at forlade Hus og Hjem og slutte sig til de i Södra-Möres og Konga-Herreders Skovdistricter omstrejfende Røverbander. For en Mand med Dristighed, Djærvhed og Snildhed var det under saadanne Forhold ej vanskeligt at tilvejebringe det Oprør, som efter Lederens Navn blev kaldt Dackefejden. D. var født i Bleking af en anset Bondefamilie, men flyttede over til Småland, hvor han skal have nedsat sig paa det efter ham benævnte Dackemåla; her havde han, opbragt over en Dom, der var gaaet ham imod, myrdet Fogden og var derfor bleven idømt Bøder. Ude af Stand til at betale disse holdtes han tilbage i Fængsel, men flygtede derfra og slog sig til Skovtyvene, for hvem han inden kort Tid blev Anfører. I Foraaret 1542 holdt D. Stævne med Smålands Almue, som rejste sig til almindeligt Oprør, plyndrede Herremændenes Gaarde og myrdede deres Ejere. D. tvang de mod ham udsendte Tropper til at vige tilbage og brød ind i Östergötland, men lod sig efter nogle der lidte Tab overtale til Stilstand. De landflygtige svenske Herrer, Hert. Albrecht af Mecklenburg, Pfalzgrev Frederik og selve Kejser Carl V traadte nu i Underhandlinger med D. Denne, som under Stilstanden, skjønt forgjæves, havde søgt at indføre Orden blandt sine Skarer, foretog i Begyndelsen af 1543 en Belejring af Calmar og trængte endnu en Gang ind i Östergötland, men blev dog snart nødt til at trække sig tilbage til Småland. Her blev D. ved Asunden overrasket af den kongelige Hær, hans Skare slaaet og ganske oprevet, efter at han selv var bleven

haardt saaret. Efter dette Nederlag underkastede Smålændingerne sig Kongen. D. forsøgte vel, da han var bleven helbredet for sine Saar, endnu en Gang at formaa dem til at rejse sig, men den Hob, som det lykkedes ham at samle omkring sig, blev snart adspredt, og selv maatte han ene og forladt søge sin Redning over Blekings Grænser. Om hans sidste Skæbne ere Efterretningerne forskjellige. Efter nogle blev han paa sin Flugt til Bleking indhentet og skudt; efter andre skal han være undkommen til Tyskland og derfra under Johan III have vovet sig tilbage til Sverige, men gjenkjendt og fængslet være bleven ført til Stockholm og død der 1580 af Pest.

Dacryocystitis, s. Taarefistel.

Dactylēthra, en med Pipaen beslægtet, sydafrikansk Tudseform, især udmærket ved, at 3 af Bagtæerne ere udstyrede med et Slags Negle, hvilken Dannelse ellers mangler i Paddeklassen.

Daddelpalme (Phoenix dactylifera), et i Nordafrika, Arabien, Syrien og Persien hjemmehørende, 30—60 F. højt Træ af Palmefamil. med over 8—10 F. lange, finnede Blade, hvis nederste Smaablade ere tornformede, og Tvebo-blomster i grenede Kolber med et stort, bugformig hvælvet, senere affaldende Hylster. Frugten er et aflangt, 1½—2 Tomm. langt, enfrøet Bær, hvis Farve varierer fra bleggul til højrød og brunlig. D.s Frugter, de saakaldte **Dadler**, ere et Hovednæringsmiddel i denne Palmes Hjem, hvor mange Egne vilde være ubeboelige uden dette Træ; de bruges som Næring ikke blot for Mennesker, men ogsaa for Heste og Kameler. D. er ved Dyrkning udbredt baade i Vest- og Ostindien og Sydeuropa, f. Ex. Spanien, Sicilien og Grækenland, men i de sidst nævnte Lande have Dadlerne kun ringe Værdi og gaa ikke i Handelen. Af en mindre Art (P. farinifera) i Ostindien tilberedes et Slags Sago af Stammens Marv.

Dade Gudmundsson (Dadi Guđmundsson), en rig og anset islandsk Bonde, levede paa Gaarden Snoksdal paa Vestlandet ved Midten af det 16de Aarh. og er bleven bekjendt ved sin Deltagelse i de Uroligheder, som ledsagede Reformationens Indførelse paa Island. Medens Reformationen alt var trængt igjennem i den sydl. Del af Landet, holdt Bispoppen paa Holar, Jon Arason, fast ved den katholske Tro. Mellem ham og D. udbrød et heftigt Fjendskab, efter at J. A. havde fanget D.s Svoger, den luthersle Bisop i Skalholt, Martin Einarsson, bemægtiget sig en Del af D.s Gods og lyst ham selv i Ban. Da J. A. betragtede D. som sin og den katholske Tros farligste Modstander, ønskede han at tilintetgjøre ham, men et uforsigtigt Tog mod D. i hans Hjemstavn fik et saa uheldigt Udfald, at Bispen med to af sine Sønner faldt i Hænderne paa D. efter en Kamp paa Gaarden Sandafell 1550, hvorefter de udleveredes til den danske Øvrighed. D.s Optræden under disse Begivenheder skaffede ham Regeringens Yndest, uagtet hans private Liv ingenlunde var mønsterværdigt.

Daendels, Herm. Wilh. [dăhn], hollandsk General, f. 1762, maatte 1788 flygte til Frankrig som Deltager i Opstanden mod Arvestatholderen og førte 1793 som Oberst med Udmærkelse et Corps af Frivillige i Krigen mod Holland. 1794 blev D. Generallieutenant i den bataviske Republiks Tjeneste og slog 1799 den russisk-engelske Landgang tilbage, men blev ikke des mindre afskediget 1802. Først 1806 kom D. paa ny i Tjeneste, indtog Østfriesland og blev Marschal af Holland 1807, samt styrede 1808—11 som Generalgouverneur de hollandske Øer i Bagindien med stor Dygtighed. 1812 førte D. en Division paa Toget til Rusland og forsvarede sig i Modlin med udholdende Tapperhed. 1814 blev han sendt til de hollandske Kolonier paa Guineakysten for at reorganisere dem og døde her 1818.

Dag, modſ. Nat, den Tid, hvori Solen er over Horizonten. D.s Længde er afhængig af Stedets Beliggenhed paa Jorden. Under Ækvator ere D. og Nat lige lange hele Aaret igjennem. Men jo mere man fjærner sig fra Ækvator, desto mere tiltager Uligheden eller Forskjellen mellem Sommer- og Vinterdage. Under Polarcirkelen, 66½ Grad nordl. og sydl. Bredde, berører Solen paa den længste og korteste D. netop Horizonten og forbliver for Resten paa den første over og paa den anden under samme. Endnu længere mod Nord og mod Syd er der en vis Tid før og efter Sommersolhverv, da Solen ikke gaar ned og der ingen Nat er, og en lige saa lang Tid før og efter Vintersolhverv, da Solen ikke staar op og der ingen D. er. Denne Tid voxer med Bredden, indtil man naar selve Verdenspolerne, hvor Solen er netop ½ Aar over og ½ Aar under Horizonten. For øvrigt gjør Refractionen i alt dette en lille Forandring, da den tilsyneladende hæver Solen noget i Vejret, især i Horizonten, og saaledes i alle Tilfælde og paa alle Steder af Jorden gjør D. noget længere paa Nattens Bekostning, end den efter ovenstaaende skulde være. Dernæst tages Ordet, ofte i daglig Tale, og altid i Astronomien i samme Betydn. som Døgn, og der skjelnes imellem Soldag (sand Soldag og Middelsoldag) og Stjærnedag. **Dagenes Navne.** Tidens Inddeling i Uger ell. Tidsrum af 7 Dage hidrører fra de i Oldtiden antagne 7 Planeter, Solen, Maanen, Mercurius, Venus, Mars, Jupiter og Saturn. Efter dem benævnede Romerne de enkelte Ugedage (s. Uge), og de nordiske Navne, som paa en enkelt Undtagelse nær ere laante fra Tyskerne og af disse fra Romerne, slutte sig dertil, idet de nordiske (tyske) Gudenavne træde i Stedet for de romerske. — **Søndag**, d. e. Soldag, af oldn. sunnudagr (af sunna, Sol), Romernes dies Solis, tysk Sonntag, eng. sunday; paa Isl. hedder Ugens første Dag ogsaa dróttinsdagr, Herrens ell. Christi Dag, ligesom paa Lat. i Middelalderen dies Dominica ell. blot Dominica, hvoraf fr. dimanche. — **Mandag**, d. e. Maanedag, af oldn. mánadagr (af máni, Maane), tysk Montag, lat. dies Lunæ, hvoraf det franske lundi. — **Tirsdag**, d. e. Tyrs Dag, har Navn efter Krigsguden Tyr, der svarer til Romernes Mars, tysk Dienstag (af det tilsvarende Tiu), lat. dies Martis, hvoraf det franske mardi. — **Onsdag**, d. e. Odins Dag

(af den nordiske Hovedgud Odin, Wodan), eng. wednesday, lat. dies Mercurii, hvoraf det fr. mercredi; Tyskerne kalde denne Dag som den midterste i Ugen Mittwoch. — **Torsdag**, d. e. Thors Dag, benævnt efter Thor, der som Tordengud svarer til Romernes Jupiter, tysk Donnerstag, lat. 'dies Jovis, hvoraf det fr. jeudi. — **Fredag**, oldn. Frjádagr, egtl. Frias ell. Frigs Dag, da Frig hos de tyske Folk svarede til Romernes Venus; lat. dies Veneris, hvoraf det fr. vendredi. — **Lørdag**, d. e. Badedag, af oldn. laugardagr, hvoraf ogsaa det svenske lögerdag. — I Documenter fra Middelalderen og i gamle Krønniker benævnes Ugedagene ved feriæ med tilføjet Tal, som feria secunda Mandag, f. tertia Tirsdag osv.; Søndagen kaldes, som anført, i Alm. dominica og Lørdag sabbatum, Hviledag (efter det hebr. og græske), i Regelen med Navn efter den paafølgende Søndag, som s. trinitatis, Lørdagen før Trinitatis Søndag. — **Dag** er i den nordiske Mythologi en Søn af Jættedatteren Nat og Delling af Asernes Æt. Den mørke Nat ager paa Himlen med Hesten Rimfaxe; den lyse D., der er fager som sin Fader, har den herlige Ganger Skinfaxe for sin Kærre.

Dag Ringssøn, en Slægtning af Olaf den hellige, kom til hans Hjælp med en stor Hærstyrke paa Toget mod Norge 1030; han blev paa Slagdagen forsinket saa meget, at han først kom til Stiklestad, efter at Kongen var falden; D. fornyede atter Slaget, men maatte snart med sine Mænd flygte for Böndernes Overmagt. Denne Kamp kaldes efter D. **Dagsrid**.

Dagbladet, dansk Blad i Kjøbenhavn, begyndte 24 Nov. 1851 som Fortsættelse af „Middagsposten“ (udgiven siden 2 Apr. s. A., Fortsættelse af de under Krigen 1848—50 udkomne Skillingsblade „Nyeste Postefterretninger“). D.s Formaal var at fortrænge „Flyveposten“, der hyldede Helstatstanken, og at skaffe de nationalliberale Grundsætninger Indgang hos den Del af Middelstanden, som ikke læste Partiets Hovedorgan „Fædrelandet“. D.s Stifter var C. St. A. Bille, der 31 Dec. 1852 kjøbte det af Ejeren, Bogtrykker S. B. Salomon, men først 31 Maj 1854 navngav sig som Redacteur. I det første Aars Tid var D.s Stilling saa slet, at Bille tænkte paa at opgive det helt, men lod sig overtale til at vedblive dermed ved Grev F. M. Knuths Raad og Hjælp. Først da D. i Febr. 1853 tillige med „Fædrelandet“ var blevet forbudt i Slesvig for sin Opposition imod Ministeriet, vandt det Fremgang og fik under den følgende politiske Kamp vorende Betydning. Ogsaa skaffede D. sig Udbredelse under den orientalske Krig ved den Omhu, det viste for Meddelelse af udenlandske Efterretninger, og ved Brugen af Telegrammer fra Hamborg. 1855 forsvarede D. Fællesforfatningen og i de følgende Aar Halls politiske System, samt førte en vedholdende Kamp mod Bondevennerne og deres Efterfølgere. D. har haft stor Indflydelse paa den danske Presses Udvikling ved at lægge Vægt paa at skaffe hurtige Efterretninger, samt ved at udvide Omfanget for Bladenes Virksomhed og fremme Brugen af Referenter og Correspondenter. Fra Oct. 1883 udgives D. 7 Gange om Ugen. I flere Aar indeholdt D. en ugentlig fransk Revue om danske Forhold (Sept. 1860 til Begyndelsen af 1864); siden Sept. 1853 har D. haft en stadig Handelstidende og siden 1873 en Landbrugstidende. I Febr. 1872 solgte Bille D.; V. Topsøe blev nu Redacteur, og efter hans Død i Sommeren 1881 blev Bladets mangeaarige Redactionssecretær, P. V. Grove, Redacteur med Prof. E. Goos som medvirkende „paa Udgivernes Vegne“.

Dagblindhed, Nyktalopi, beror paa en Ømfindtlighed af Nethinden, der i Regelen er knyttet til Svagsynethed, og i hvilken Tilstand Patienten ser bedre i dæmrende Lys end i fuldt.

Dagbue, den Del af et Himmellegemes tilsyneladende daglige Bane, som ligger over Horizonten. Den Del, der ligger under Horizonten, kaldes Natbuen. For en Stjærne i Æqvator er D. lige saa stor som Natbuen. Naar derfor Solen er i Æqvator (21 Marts og 23 Sept.), ere Dag og Nat lige lange over hele Jorden. For Beboerne af den nordlige Halvkugle have de nordlige Stjærner større, de sydlige mindre D. end Natbue. Derfor er Dagen om Sommeren længere, om Vinteren kortere end Natten. Naar Stjærnens Declination er nordlig og lig Æqvators Højde, eller Poldistancen lig Polhøjden, gaar Stjærnen ikke ned, men berører kun Horizontens Nordpunkt, og naar Declinationen er endnu større, forbliver den over Horizonten og er circumpolar. I Kjøbenhavn er dette Tilfældet med de Stjærner, hvis Declination overstiger 34° 19', eller hvis Afstand fra Verdenspolen er mindre end 55° 41' (Kjøbenh.s Polhøjde). Men med Solen finder det ikke Sted uden i de Lande, hvis Bredde overstiger 66½°. Er Declinationen lige saa stor sydlig, staar Stjærnen ikke op og bliver ikke synlig. Paa den sydlige Halvkugle forholder alt dette sig omvendt.

Dagdyr, en fælles Benævnelse for de Dyr, der ere i Bevægelse og søge deres Føde om Dagen, i Modsætning til „Natdyrene“. **Dagrovfugl**, s. **Rovfugl**. **Dagsvale** bruges undertiden, i Modsætning til „Natsvale“ eller Natravn, som Betegnelse for Svalerne. **Dagsværmer** eller Dagsommerfugl (Rhopalocera), Sommerfugle med smækker Krop, kølledannede Følehorn og brede, i Regelen livlig farvede Vinger, som i Hvilen bæres opret; Larverne ere nøgne eller haarede eller tornede, Pupperne kantede og ikke indesluttede i nogen Cocon, men ophængte ved en Traad i Bagenden eller tillige ved en Traad om Livet. Til D. høre f. Ex. Hvidsværmerne, Citronsommerfuglen, Svalehalerne, Perlemorsommerfuglene, Takvingerne osv.

Dagen, dansk Dagblad, stiftet 1803 af K. H. Seidelin (d. 1811), senere redigeret af Rahbek, F. Thaarup o. fl. Det var foruden „Berlingske Tidende“ det eneste Dagblad, som maatte meddele politiske Efterretninger, og havde i sin Tid en vis Betydning. Fra 1841 blev D. redigeret af Cancelliraad Fribert, som 1842 gav det en betydelig Udvidelse og ledede det som et officiøst conservativt Blad i Tillid til Løfter fra Christian VIII. Da disse ikke bleve

holdte, gjorde Fribert sig skyldig i en betydelig Kassesvig og flygtede i Juni 1843 til Nordamerika, hvorefter D. gik ind.

Dagfinn Bonde, Type paa en Birkebener og trofast Tilhænger af Sverres Æt. Han deltog i flere Søslag under Kong Sverre, første Gang i Florevaag 1194, var 1201 og senere Befalingsmand paa Sverresborg (ved Bergen), hvor han 1207 efter en haard Belejring maatte overgive sig til Baglerne, blev under Kong Inge Lagmand ved Gulating og kongel. Staller, hævdede med Styrke 1217, at Haakon Haakonssøn toges til Konge, og var siden en af hans dygtigste Raadgivere. Efter som Skules Planer blev mere og mere aabenbare, ophidsede D. stedse ivrigere Kongen til at gaa voldsomt frem mod Skule. Dog døde D. før det afgjørende Brud mellem Skule og Haakon 1237.

Dägged, af russ. Djogotj, et tjæreagtigt Produkt, der vindes (især i det sydlige Rusland) ved tør Destillation af Birkebark og anvendes til udvortes Brug, navnlig i Veterinærvidenskaben, ligesom det ogsaa skal anvendes til Tilberedning af enkelte Sorter Læder (Ruslæder). I Handelen gaar det under forskjellige Navne som Oleum rusci, Ol. betulæ, „schwarzer Degen“ osv.

Däggert, s. Dolk.

Daggial, egtl. Løgner, en arab. Betegnelse for Antichristen, der efter Muhammedanernes Forestilling skal komme til Syne ved Verdens Ende og da blive overvundet af Christus, som efter deres Mening bestandig lever og først vil dø efter denne Begivenhed.

Däghestan, en Provins i de russiske Kaukasuslande, hæver sig fra det kaspiske Hav til Toppene af Kaukasuskjæden, mod N. begrænset af Fl. Sulak, mod S. af Samur. 540 □ M. med 502,000 I. (1880). Med Undtagelse af den sandede Kyst er Landet næsten helt igjennem Bjergland, der dog, hvor Overfladeforholdene tilstede det, giver gode Afgrøder af de almindelige Kornsorter, Majs, Vin og Frugter. Husdyr ere Hornkvæg, Geder, Faar og Æsler. Skovene ere rige paa Vildt. Af Mineralprodukter vindes Jærn, Bly og Svovl. Befolkningen bestaar, med Undtagelse af de siden 1859 indvandrede Russere og nogle Armeniere og Jøder, næsten udelukkende af Muhammedanere, i Lavlandet Kumyker, Truchmener og Nogajere, i Bjerglandet Lesghiere, hvilke sidste kæmpede tappert under Schamyl mod Russerne indtil 1859, da hans Bjergfæstning Gunib erobredes af Fyrst Barjatinskij og han selv blev ført som Fange til Rusland. D. blev 1812 af Persien afstaaet til Rusland, som dog først efter 1859 eller rettere 1864 fuldstændig har bragt det under sit Herredømme; Uroligheder og Opstande have dog i endnu senere Tider ikke været sjældne. Hovedstad Derbent.

Dagliganker, s. Boganker.

Dagmar, den mest folkekjære danske Dronning, hvis Minde frem for nogens er forherliget i Sagn og Sange, kaldes ogsaa Margrete D., hvilket sidste Navn antages at være det bøhm. Dragomir (altsaa egtl. Dargmar), og var Datter af den bøhmiske Konge Przemysl Ottokar I. Hun blev opdragen ved sin Morbroder Markgrev Diderik af Meissens Hof, hvorhen Kong Valdemar Sejer sendte Junker Strange Ebbesøn med Biskop Peder Sunesøn og flere Herrer for at bejle til hende. Hun drog da med dem 1205 til Danmark; Brylluppet stod enten her eller i Lübeck. D.s korte Levetids Historie er indhyllet i Sagnets mystiske Straaleglans, hvor hun optræder som et Mønster paa Hengivenhed for sin Ægtefælle, Kjærlighed til Folket og middelalderlig Fromhed. Hun fødte Kongen den unge Valdemar; men kun i faa Aar varede det for Konge og Folk saa lykkelige Ægteskab: D. døde 24 Maj 1212 (ell. 1213) og blev begravet i Ringsted Klosterkirke.

Dagmar, Marie Sophie Frederikke, Kong Christian IX.s og Dronning Louises næstældste Datter, f. 26 Nov. 1847 i Kjøbenhavn, blev 9 Nov. 1866 i St. Petersborg gift med den russiske Storfyrst-Tronfølger, siden 1881 Kejser Alexander III, og tog Navnet Maria Feodorovna; hun havde tidligere (siden Efteraaret 1864) været forlovet med hans ældre Broder Nikolaj, f. 1842, d. 1865.

Dagmulkt ell. daglig Mulkt er det almindelige Tvangsmiddel, som anvendes mod en Person for at faa ham til at opfylde en Dom, hvorved han er kjendt pligtig at foretage en Handling (f. Ex. nedrive en Bygning), idet da Dommen lyder paa, at han for hver Dag (undertiden dog kun for hver Uge eller endnu længere Tidsrum), han sidder den overhørig, skal erlægge en vis Bøde. Denne Mulkt kan da inddrives ved Execution, og saafremt der intet Gods findes hos ham, hvori denne kan ske, kan i Danmark Domhaveren sætte ham i Gjældsfængsel eller, hvis det er en Forpligtelse mod det offentlige, han er dømt til at opfylde, lade ham afsone Mulkten ligesom Strafbøder med Fængsel.

Dägobert, 3 Konger i Frankrig af det merovingiske Hus. D. I, Søn af Kong Chlotar II, blev 622 af sin Fader gjort til Konge i Austrasien og fulgte ham ved hans Død 628 ogsaa i Neustrien og Burgund. Han var den sidste merovingiske Konge, der regerede med nogen Kraft og Selvstændighed, skjønt allerede under ham Stormændenes voxende Magt og Hadet mellem Austrasierne og Neustrierne bebudede Rigets Opløsning; han slog Baskerne, bekæmpede Slaverne og nødte Hertugen af Bretagne til at underkaste sig, forbedrede Lovene og stiftede en Mængde Kirker. Franskmændene kalde ham „den gode Kong D.“ D. døde i en ung Alder 638 og blev begravet i Capellet i St. Denis, hvilket Abbedi han havde udstyret rigt, og som derefter blev de fleste franske Kongers Gravsted. — D. II, Søn af Sigbert II og Sønnesøn af D. I, Konge i Austrasien 674, dræbt 678, og D. III, Konge i Neustrien 711—15, da han døde, vare kun Skyggekonger, under hvem Stormændene regerede.

Dägon, Fiskeguden (assyr. dag, Fisk), dyrkedes som Frugtbarhedens Gud, som den velgjørende Naturkraft hos Assyrer og Babyloner og kom derfra til Philistæa, hvor han blev en af de ypperste Nationalguder. Domm. XVI, 21 ff. fortæller, at Samson omstyrtede et D.-Tempel i Gaza, og 1 Makk. X, 83 ff., at Makka-

bæeren Jonathan indebrændte de flygtende Philistre i D.-Templet i Asdod. D. afbildes som en Fisk med menneskelig Overkrop, Hoved og Hænder.

Dagop ell. **Dagob** (den singhalesiske Form af Paliordet dhâtugabbha) betød oprindelig det Gjemme, som indesluttede Reliquier af Buddha eller hellige Mænd i den buddhistiske Kirke, men bruges nu om den kegle-, klokke- eller bikubeformede Bygning, i hvilken Reliquiegjemmet nedsattes. Paa Indiens Fastland kaldes saadanne Bygninger Toper (af Pali thûpa). Symbolske Miniaturtoper findes udhuggede i det indre af de buddhistiske Klippetempler paa Indiens Vestkyst.

Dagsorden kaldes den Orden, i hvilken de en repræsentativ Forsamling forelagte Sager skulle foretages; senere er Udtrykket overført ogsaa paa andre Forsamlinger og Møder. D. fastsættes snart af vedkommende Forsamling efter Forslag af Formanden (saaledes i Frankrig og Italien), snart efter forud givne Regler (saaledes i Sverige), snart ved Lodtrækning (saaledes i England for alle private Forslag og Forespørgsler, medens Regeringen selv afgjør Ordenen for sine Forslag paa de Mødedage, over hvilke den raader), snart af vedkommende Formand efter hans bedste Skjøn (saaledes i den danske Rigsdag og i det norske Storting, samt i Tydskland). **Motiveret** D. er en Form, hvorved en Forsamling kan udtale sin Opfattelse af en Sag uden at tage en virkelig Beslutning, idet den efter Sagens Drøftelse med en Fremstilling af sine Grunde „gaar over til den næste Sag paa D.“

Daguerre, Louis Jacques Mandé [gähr], f. 1789 i Cormeilles, d. 1851 i Paris, Decorationsmaler, har gjort sig bekjendt ved Opfindelsen af Dioramaet (s. d. A.) 1822, hvortil han selv malede flere Billeder, blandt hvilke „Ruinerne af Capellet Holyrood“ 1824 skaffede ham Æreslegionens Ridderkors. Senere er han bleven berømt ved sine Arbejder i **Daguerreotypien**, Photographi paa Metal, der er opkaldt efter ham. Niépce er ellers Photographiens første Opfinder, idet hans Arbejder gaa tilbage til 1814; han forelagde allerede 1827 i London Billeder paa Metal; fra 1829 arbejdede D. og Niépce sammen til den sidstes Død 1833. D. gjorde talrige Forsøg med Optagelse af Billeder paa Jodsølvplader, men dertil hørte en timelang Lysvirkning; saa opdagede han 1838 tilfældig, at Pladen allerede efter en meget kort Belysning lider en usynlig Forandring, der kan gjøres synlig ved en efterfølgende Operation, som bestaar i, at Pladen udsættes for Kvægsølvdampe. Denne Opfindelse publicerede han ved en offentlig Forelæsning i Palais Mazarin 19 Aug. 1839, og han modtog derefter en livsvarig Hædersgave af 6,000 Fr.s aarlig; s. for øvrigt **Photographi**.

Dagvagt, Tidsrummet af 4 Timer (en Vagt) Kl. 4—8 Formiddag. D. er ogsaa den Mand, som om Dagen fører Tilsyn med et oplagt Skib, et Magasin, en Plads ell. a. desl.

Dagverd, norsk, d. s. s. Davre, Formiddagsmaaltid, forekommer i Diall. i afvigende Former som Dugur, Dugul ell. Dul.

Dagværk, det gamle danske Navn for det, som senere med en fra Tysk hentet Benævnelse kaldtes Hoveri, nemlig det Arbejde, Fæsteren som Vederlag for sin Fæsteret ydede Jorddrotten til Hovedgaardens Drift.

Dagø, en Ø i Østersøen, tæt n. for Øsel, lukker tillige med denne Rigabugten mod NV. og hører til det russiske Gouv. Estland. 15 □ M. med c. 12,000 J. Øen er ikke synderlig frugtbar, men rig paa Skov og har gode Græsgange. Paa Vestpynten Dagerort er et Fyr med en lille Havn i Nærheden. D. blev 1645 af Danmark afstaaet til Sverige og 1721 af dette til Rusland.

Dahl, Balduin Christian Florus, f. 6 Oct. 1834 i Kjøbenhavn, fik fra sin tidlige Barndom en god musikalsk Opdragelse af sin Fader og sin ældre Broder, Hofpianist Bald. D., f. 1823, d. 1872. Efter at han fra 1864 havde vist sig som en dygtig Dirigent for Tivolis Blæseorchester, efterfulgte han, anbefalet af Professorerne Gade, Hartmann og Paulli, 1872 H. C. Lumbye paa Dirigentpladsen i Tivolis Concertsal. Her har D. med Energi og Dygtighed hævdet sit Orchesters Anseelse og forunden god populær Musik ikke blot opført gamle klassiske Værker, men fremfor nogen anden gjort nyere, fremragende Orchesterværker bekjendte hos os og derved haft Indflydelse paa Musiksansens Udvikling. Hans Compositioner, som mest omfatte Dansemusik, have naaet et Antal af omtr. 150.

Dahl, Frederik August, f. i Göteborg 23 Marts 1818, gjennemgik 1836—38 Degebergs Landbrugsinstitut og blev 1848 Lærer i praktisk Landbrug ved Ultuna Institut. Da Midler vare blevne bevilgede til Anlæg af den højere Landbrugsskole ved Aas i Nærheden af Christiania, blev D. 1858 indkaldt som Bestyrer af og første Lærer ved denne Anstalt, ved hvilken han derpaa virkede til 1880. I denne Stilling har han bidraget overordentlig meget til det rationelle Jordbrugs Opkomst i Norge og uddannet Hundreder af Elever. Han har ogsaa skrevet en Del Smaaskrifter og Bladartikler om de forskjellige Jordbrugsanliggender og udgav 1874—83 det eneste daværende Organ i Norge for herhen hørende Interesser, „Tidsskrift for Landmænd.“ Siden 1880 har han levet som Pensionist i Christiania.

Dahl, Hans, norsk Maler, f. i Hardanger 19 Febr. 1849, har modtaget sin Udvikling i Düsseldorf, hvor han fremdeles bor. Hans Billeder udmærke sig ved livlig Humor og hente især deres Emner fra det norske Bondeliv.

Dahl, Johan Christian Clausen, norsk Landskabsmaler, f. i Evindvik i Bergens Stift 24 Febr. 1788 af fattige Forældre, blev sat i Malerlære og vakte efter syv Aars Læretid saa megen Opmærksomhed, at den bekjendte Overlærer Sagen 1811 fik samlet et Bidrag hos Byens Borgere, saa at han kunde blive sendt til Kunstakademiet i Kjøbenhavn. Allerede 1812 begyndte han her at udstille Landskabsbilleder, vandt efterhaanden Akademiets Sølv-Medailler, rejste 1818 til Dresden og 1820 med Prins Christian Frederik til Italien. 1821 blev han Professor ved Kunstakademiet i Dresden, hvor han levede og virkede til sin Død 14 Oct. 1857. Hans norske

Landskaber, udmærkede ved Tegning, Penselføring og Colorit, findes spredte i flere af Europas Gallerier; han anses som Skaberen af det realistiske Landskab i Aarh.s Beg. og dannede en Skole af begavede Elever. Under sit Ophold i Tyskland besøgte han ofte sit Fødeland, for hvis Fortidslevninger og Kunst han levende interesserede sig. Han gav det første Stød til de foretagne Restaureringer af Trondhjems Domkirke og Haakonshallen i Bergen, ligesom han ved sit store Billedværk „Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbankunst Norwegens“ (Dresden 1836—37) for første Gang henledede Opmærksomheden paa den norske Stavekirkes kunstneriske Ejendommeligheder. — Hans Søn, **Siegwald D.**, f. i Dresden 16 Aug. 1827, har vundet et anset Navn i Tyskland og Norden som Dyremaler.

Dahl, Johan Fjeldsted, norsk Boghandler, f. i Kjøbenhavn 1807, død i Christiania 1877, blev uddannet for sit Fag i den Gyldendalske Boghandel i Kjøbenhavn, kom 1829 til Norge og oprettede 1832 i Christiania en Forlags- og Sortimentsboghandel, der i mange Aar var Norges vigtigste, og hvis Forretningslocale derhos i en betydningsfuld Tid var Samlingsstedet for den Kreds af literære og offentlige Notabiliteter, der under og efter Kampen mellem Wergeland og Welhaven hørte til den sidstnævntes Parti. Som Forlægger af Dagbladet „Den Constitutionelle“ (1836—43) og af de betydeligste Skrifter af hint Partis Mænd (Hansteen, Motzfeldt, A. Munch, Schweigaard, Welhaven) var han den kyndige og literært interesserede Mellemmand mellem dem og Publikum. Ogsaa som gjæstfri Mæcen knyttede han i Aarenes Løb enhver tilrejsende Notabilitet til sit Hus, hvor navnlig de musikalske Interesser dyrkedes, idet hans Hustru var en i sin Tid dygtig Coloratursangerinde, der har udgivet flere originale Compositioner for Sang og Piano.

Dahl, Ludvig Vilhelm, norsk Læge, f. i Bergen 18 Oct. 1826, blev medicinsk Candidat 1851, studerede paa en Udenlandsrejse 1853—54 Psychiatri og var 1855—61 Reservelæge ved Gaustad Sindssygeasyl. I de følgende ti Aar beklædte han forskjellige Stillinger i Norges medic. Administration, blev 1871 Directeur for Rotvold Sindssygeasyl ved Trondhjem og har siden 1875 været Directeur for Norges civile Medicinalvæsen. Han blev Æresdoctor i Medicin ved Upsala Universitets Jubelfest 1877. Han anses ogsaa uden for Norge som en Autoritet paa Psychiatriens Omraade. Foruden en Række Afhandlinger i norske og udenlandske Fagtidsskrifter og en Del populære medicinske og naturvidenskabelige Tidsskriftartikler har man af ham to større Arbejder af meget Værd: „Bidrag til Kundskab om de sindssyge i Norge, udg. efter offentlig Foranstaltning“ (Christ. 1859) og „Den offentlige Sundhedspleje med Hensyn til norske Forhold“ (Christ. 1879). Hans for Pariserudstillingen 1878 udarbejdede graphiske Fremstillinger af Sygdoms- og Dødsaarsags-Forhold i Norge lønnedes med en Guldmedaille af Académie nationale.

Dahlakøerne, en Gruppe af større og mindre Klippeøer i den sydlige Del af det røde Hav ud for Havnen Massaua. De betydeligste Øer ere Dahlak el Kebir og Norah. Den vigtigste Plante er Dumpalmen; de fortrinlige Græsgange ernære talrige Kameler, Æsler og Geder. Af vilde Dyr forekomme Hyæner, Schakaler og Antiloper. Ved Kysterne drives Skildpaddefangst og Perlefiskeri.

Dahlberg, Erik Jönsson, f. 10 Oct. 1625 i Stockholm, blev efter sine Forældres tidlige Død bestemt for den camerale Bane og gjorde nogle Aar Tjeneste ved det pommerske Kammervæsen, men traadte 1647 som Ingenieurofficer ind i Fortificationsvæsenet og fulgte i denne Egenskab med den svenske Hær indtil Trediveaarskrigens Slutning. De derpaa følgende Fredsaar anvendte D. til paa Rejser i Tyskland og Italien at uddanne sig videre i Fortification og civil Bygningskunst. Fra Italien kaldtes han 1656 for at møde ved den svenske Hær i Polen og blev strax efter sin Ankomst dertil udnævnt til Generalkvartermesterlieutenant. Som saadan fulgte han med Hæren til Danmark, hvor han for en væsentlig Del bidrog til Erobringen af Frederiksodde, hvorefter han i Anledning af det paatænkte Tog over de tilfrosne Bælter fik det Hverv at undersøge Isen. Imod sine Generalers Raad foretog Carl Gustav paa Tilskyndelse af D., som med sit Liv vilde være ansvarlig for Udfaldet, det Tog, som satte Kongen i Stand til at foreskrive Fredsvilkaarene i Roskilde. Det Raad, som D. ved Krigens fornyede Udbrud gav, strax at storme Kjøbenhavn, blev ikke fulgt; dog ledede han Approcherne under Stadens Belejring, men fraraadede den senere foretagne Storm. Strax efter Kongens Død udnævntes vel D. til Oberstlieutenant og ophøjedes i Adelstanden; men uden videre Befordring og, som det syntes, glemt under den 12aarige Formynderregering, anvendte han denne Tid til Udarbejdelsen af sit bekjendte Værk »Svecia antiqua et hodierna« (udg. paa ny 1856) og til Fuldendelsen af Tegningerne til Carl X Gustavs Historie af Pufendorf. Af Carl XI udnævntes D. til Generalkvartermester og lagde, snart følgende med Hæren, snart drivende paa Befæstningsarbejderne, en rastløs Virksomhed for Dagen under Krigen mod Danmark. I rigt Maal kom ogsaa ved Slutningen af D.s Levetid Udmærkelserne for hans Fortjenester; han blev 1692 Generalfelttøjmester, 1693 kongelig Raad, Generalgouverneur over Bremen og Verden, Greve og Feltmarschal, samt 1696 Generalgouverneur over Lifland. Paa denne Post slog han 1700 den polske Konge August's Angreb paa Riga tilbage, forberedte det følgende Aar Overgangen over Düna og deltog i det derpaa følgende Slag. D. døde i sin Fødeby 16 Jan. 1703.

Dahlerup, Hans Birch, f. 25 Aug. 1790 i Hillerød, blev 1806 Lieutenant i den danske Flaade og deltog 1807—14 i Søkrigen mod England, hvorved han tre Gange blev Krigsfange. 1831 tog D. Del i Forhandlingerne om Danmarks Forsvar og hævdede Flaadens Betydning imod H. J. Blom; han var 1834—44 Udgiver og flittig Medarbejder af Archiv for Søvæsen og blev 1847 Commandeur. 1848

rettede D. et skarpt Angreb paa Zahrtmanns Ledelse af Flaaden og gik i Febr. n. A. i østerrigsk Tjeneste som Viceadmiral, medvirkede til Venezias Indtagelse og blev til Løn Gehejmeraad og 1851 Friherre. 1849 tog D. Afsked fra dansk Tjeneste; indtil 1865 havde han væsentlig Del i den østerrigske Flaades Udvikling. Derefter vendte D. hjem til Danmark og døde 26 Sept. 1872. D. udgav 1862 „Naturphilosophiske og culturhistoriske Betragtninger".

Dahlerup, Jens Vilhelm, dansk Architekt, f. 4 Aug. 1836 i Norup ved Mariager, uddannede sig til Kunstner i Aarhus og senere ved Kunstakademiet, hvis Medailler han alle vandt. Efter en Udenlandsrejse med Akademiets Stipendium 1864—66 har han virket i Kjøbenhavn. Hans Hovedværk er det kongel. Theater, som han opførte i Forening med Prof. Ove Petersen. Han fik 1875 Titel af Professor.

Dahlgren, Carl Frederik, svensk Digter, f. 20 Juni 1791 paa Stensbruk i Östergötland, studerede i Upsala, hvor han sluttede sig til den nye Digterskoles Tilhængere, og optraadte 1813 som en af Medarbejderne i Atterboms poetiske Kalender. Efter at D. 1815 var bleven ordineret til Præst og som saadan havde faaet Ansættelse i Hovedstaden, udgav han 1819—20 „Molbergs Epistlar" samt senere, dels ene, dels med Bistand af andre, en Mængde Skrifter, til Dels under Form af poetiske Kalendere. Frisk Munterhed og rolig Humor ere Grundtrækkene i D.s Digtninger; bedst skildrer han idyllisk-burleske Scener, hvor han røber et umiskjendeligt Slægtskab med Bellmann. D. var Medlem af Rigsdagene 1829, 1834 og 1840, hvor han bestandig hørte til Oppositionen, hvorvel han paa den sidste i forskjellige vigtigere Spørgsmaal nærmede sig det moderate Parti. D., som i lang Tid hentæredes af en Kræftlidelse, der i de sidste Aar betydelig indskrænkede hans Arbejdskraft, døde Natten mellem 1 og 2 Maj 1844 i Stockholm. Hans Arbejder samledes og udgaves efter hans Død (5 Bd., 1847—52).

Dahlgren, John Adolf, nordamerikansk Admiral, f. 1810 i Washington af svensk Byrd, d. 12 Juli 1870, har vundet et Navn i Artillerividenskaben. D. construerede den efter ham opkaldte Støbejærns Forladekanon.

Dählia, Georgine. **Dahliafarvestof**, det farvende Stof i Kronbladene af Georginen, er et meget fint Prøvemiddel paa Baser og Syrer. **Dahliaolje**, en flygtig Olje, der faas ved at destillere Knollerne af Dahlia pinnata med Vand. **Dahlin**, Stivelsen i Georgineknoller, d. s. s. Inulin.

Dahll, Lars Christian, norsk Militærforfatter, f. i Lier ved Drammen 5 Nov. 1823, blev Officer 1842 og ansattes efter bestaaet Examen ved den militære Højskole i Artilleribrigaden, hvor han 1847 blev Secondlieutenant og efterhaanden avancerede til Oberstlieutenant og Felttøjmester (1875). I Vaaren 1884 var han Krigsminister i det kortvarige Schweigaardske Ministerium. Han hører til den norske Hærs kundskabrigeste Officerer og flittigste Forfattere. En Mængde videnskabelige Afhandlinger af ham ere trykte i det norske militære Tidsskrift, ligesom han hyppig har deltaget i Dagspressens Behandling af militærpolitiske Spørgsmaal. Af hans større, særskilt udgivne Arbejder mærkes: „Om Hovedetablissementet for den norske Marine" (Chr. 1857); „Om Befæstningen af det nuværende Hovedetablissement for vor Marine" (Chr. 1859); „Om Anvendelsen af det riflede Feltartilleri" (Chr. 1865); „Fyldestgjør den nu gjældende Plan for Generalstaben Fordringerne efter de gjældende Synsmaader?" (Chr. 1869). Derhos har han i norsk Oversættelse udgivet et Par anonyme militære Smaaskrifter af Kong Carl XV, til hvis personlige Vennekreds han hørte.

Dahll, Tellef, norsk Geolog, f. i Kragerø 10 April 1825, mineralogisk Candidat 1846, bestyrede i en Række Aar forskjellige private Bjærgværker i Norge, blev 1861 Geschworner og 1872 Bergmester. Siden 1858 har han sammen med Th. Kjerulf ledet den geologiske Undersøgelse, særlig af det nordenfjældske Norge, hvor han paaviste Stenkullejerne paa Andøen og Guldets Forekomst i Finmarkens alluviale Lag, hvilket atter ledede til Opdagelse og Udvinding af Guld i Finland. Hans literære Arbejder bestaa for største Delen af Afhandlinger i „Nyt Mag. for Naturvidenskaberne" og i fremmede Tidsskrifter. Hans Hovedarbejde er hans geologiske Kort over det nordlige Norge (1879). Han blev Æresdoctor i det philosophiske Facultet i Upsala ved Jubelfesten 1877. 1865—66 var han Stortingsrepræsentant fra Bratsbergs Amt.

Dahlmann, Friedrich Christoph, tysk Historieskriver, f. 17 Maj 1785 i Wismar af en oprindelig svensk Slægt, studerede 1802 i Kjøbenhavn og senere i Halle, holdt fra 1810 philologiske Forelæsninger i Kjøbenhavn, tog ogsaa Doctorgraden her og skrev 1812 paa Dansk „Betragtninger over Oehlenschlägers dramatiske Værker". 1813 blev D. overordentlig Professor i Historie i Kiel og 1815 tillige Secretær ved det slesvigholstenske Ridderskabs Deputation, fra hvilken Tid han slog sig paa Politiken og forsvarede Ridderskabets Paastande over for Regering og Forbundsdag. Sammen med Falck og med sin Svoger F. Hegewisch var D. Grundlægger af den slesvig-holstenske Lære. D. lagde sig især efter Middelalderens Historie, udgav „Ansgars Levned" og Neocorus's „Chronik des Landes Ditmarschen" (1827) og skrev „Forschungen auf d. Gebiete d. deutschen Geschichte" (2 Bd., 1822). Da hans politiske Opposition stod i Vejen for hans Forfremmelse, gik D. 1829 som Professor i Statsvidenskaberne til Göttingen, skrev 1830 sin mesterlige „Quellenkunde der deutsch. Geschichte" (4 Udg. ved Waitz 1875) og tog i de følgende Aar vigtig Del i Forfatningsforhandlingerne i Hannover, idet han kæmpede for en frisindet, men conservativ Ordning af Landets Forhold. Da Forfatningen af 1833, for hvis Tilvejebringelse D. havde virket saa meget, sattes ud af Kraft 1837, var D. en af de 7 Professorer, som protesterede, men blev derfor forvist og levede siden i Leipzig og Jena. Her skrev D. sin „Geschichte Dänemarks" (3 Bd., 1840—43, indtil 1523), et betydeligt historisk Arbejde,

men strævet med altfor ensidig Benyttelse af tyske Kilder og fra et afgjort slesvig-holstensk Synspunkt; Wegener har givet en meget skarp Kritik af 1ste Bind. 1842 blev D. Professor i Historie i Bonn, udgav „Geschichte d. englisch. Revolution“ (1844, 6te Udg. 1858) og „Gesch. d. französ. Revolution“ (1845, 3dje Udg. 1853) og fik 1846—47 „Germanistmøderne“ i Stand. I Marts 1848 blev D. preussisk „Tillidsmand“ ved Forbundsdagen og affattede Udkastet til den nye tyske Forfatning. I Frankfurtparlamentet var D. en af Førerne for højre Centrum, som vilde gjøre Tyskland uden Østerrig til en Forbundsstat under Kongen af Preussen som arvelig Kejser. I Apr. 1849 hørte D. til den Deputation, der overbragte Frederik Vilh. IV den tyske Kejserkrone og Forfatning; da Kongen afslog Tilbudet, traadte D. 20 Maj ud af Parlamentet tillige med hele sit Parti, deltog i dettes Møder i Gotha og var Medlem baade af Preussens første Kammer og af Unions-„Statshuset“ i Erfurt. Da alle hans politiske Forventninger skuffedes ved Forbundsdagens Gjenoprettelse, trak D. sig tilbage til Bonn og levede stille indtil sin Død 5 Dec. 1860.

Dahlonega [dælonigæ], Stad i Staten Georgia i Nordamerika, 12 M. n. ø. for Atlanta, med 2,000 I., er Hovedpunktet i det georgiske Gulddistrict.

Dahlqvist, Carl Georg, svensk Skuespiller, f. 22 Juni 1807 i Stockholm, d. smstds. 20 Sept. 1873. Fra Handelen, som han først var slaaet ind paa, drev en ubetvingelig Lyst ham til Theatret. Han havde i Begyndelsen Vanskelighed ved at vinde Publikums Yndest, men efter to Aars vedholdende Bestræbelser lykkedes det ham at faa fast Engagement ved det kongel. Theater i Stockholm (1834). Ved ihærdige Studier lykkedes det ham Skridt for Skridt at arbejde sig ud af sin første falskpathetiske Maner og at give sin Fremstilling et Præg af ideal Sandhed, hvorved han til sidst blev anerkjendt som sin Tids første tragiske Skuespiller i Sverige. Hans betydeligste Roller vare Hamlet, Othello, Wallenstein, Carl Moor, Engelbrekt, Birger Jarl o. fl.

Dahlstrøm, Carl Andr., svensk Tegner og Genremaler, f. 22 Oct. 1806 i Stockholm, d. smstds. 9 Sept. 1869. D. var Underofficer ved Artilleriet, men forlod Militærtjenesten og foretog 1828 en Kunstrejse til Italien, samt studerede derefter en kort Tid ved Kunstakademiet i Stockholm. Ved en Del Smaabilleder vandt han nogen Anseelse, saa at han paa Bestilling af Carl XIV kom til at male en Del Billeder af de Felttog, i hvilke Kongen havde deltaget. Som dygtig Tegner og i Besiddelse af ikke ringe Compositionsevne, men derimod svagt udstyret som Colorist, byttede D. dog snart Penselen med Blyanten og udgav 1844—63 adskillige lithographiske Billedværker, saasom: »Teckningar till Carl XIV Johans historia«, »Teckningar ur trettioåriga krigets historia«, »Taflor till Fredmans epistlar ock sånger« m. fl., men stivnede efterhaanden i Maner.

Dahme, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 10 M. s. for Berlin. 6,000 I. Uldmanufakturer. Ved D. stod 7 Sept. 1813 en Fægtning mellem Preusserne og Franskmændene.

Dahn, Felix, tysk Historiker og Digter, f. 9 Febr. 1834 i Hamborg, blev 1863 jur. Prof. i Würzburg og 1872 i Königsberg. D. har særlig givet sig af med det tyske Folks ældste Historie: „Die Könige der Germanen“ (6 Bd. 1861—71), „Deutsche Geschichte von der Urzeit bis auf die Theilung zu Verdun 843“ (1ste Bd. 1882), »Urgeschichte der german. und roman. Völker“ (3 Bd., 1881—83) og „Geschichte der Völkerwanderung“ (2 Bd., 1880—81). I sine to lyriske Digtsamlinger fra 1857 og 1872, samt i „Zwölf Balladen“ (1874) viser han sig som en fin Verskunstner, der tillige har Rigdom i Tanken og vidtrækkende Syner. Af hans Fortællinger behandle nogle oldnordiske Emner, saaledes „Odhins Trost“(1880), nogle ere historiske Romaner som „Ein Kampf um Rom“ (1876, 8de Opl. 1882), der skildrer det østgotiske Riges Undergang. Skuespillet „König Roderich“ (1874) drejer sig om Kampen mellem Stat og Kirke, „Deutsche Treue“ (1875) om Enhedstankens Sejer over de enkelte Stammers Particularisme. Endelig har D. strævet Lystspil og Operettetexter, bl. a. „Der Schmied von Gretna-Green“.

Dahomé, en Negerstat i Vestafrika, strækker sig fra Guineabugten til Kongbjærgene, mod Ø. omgivet af Joruba, mod V. af Aschanti. Landet, der langs Kysten er fladt og sumpet, hæver sig i Terrasser op imod Kongbjærgene. Det er i det hele vel vandet og frugtbart og frembringer Sukker, Bomuld, Indigo, Majs, Yams og en Mængde Frugt. Husdyr ere Hornkvæg, Faar og Geder. Foruden de for denne Del af Afrika almindelige vilde Dyr findes her en stor Mængde Krokodiler og Slanger. D. indtager et Areal af 200 □ M. med 180,000 I., men herunder høre talrige smaa Tributstater, saa at for hele Riget Arealet skal udgjøre c. 1,000 □ M. Kongen, der residerer i Staden Abomei, regerer despotisk, og hele Befolkningen betragtes og behandles som hans Slaver. Hæren skal bestaa af c. 30,000 Bevæbnede, hvoriblandt henved 5,000 Kvinder, der danne Livvagten. Religionen er raa Fetischtilbedelse. Slavehandelen var tidligere meget betydelig, men er nu afløst af Handel med Palmeolje. Befolkningen skildres som maadeholdende, flittig og ret intelligent. D. har i indeværende Aarh. tabt meget af sin Betydning; Kystlandet langs Guineabugten er til Dels under Englændernes Herredømme.

Dahra, en Bjærgegn i den nordøstlige Del af Prov. Oran i Algérien i Nordafrika, mellem Floden Schelif og Middelhavet, beboet af krigerske Kabyler.

Daily News [bæli njuhs], d. e. „Dagens Nyheder“, Navn paa et frisindet engelsk Dagblad, grundlagt 1845 og i de første Aar redigeret af Ch. Dickens; det er et af det liberale Partis vigtigste Organer.

Daimiel, Stad i den spanske Prov. Ny-Castilien, 4 M. ø. n. ø. for Ciudad Real. 10,000 I. i Staden og dens District. Uld- og Linnedvæverier.

Daitya, indisk Astronom, s. Sanskrit.

Dajakker (Dayaks), Navnet paa Borneos

Indbyggere af malayisk Stamme; de kalde sig selv Olo Ngadshu og deles i Biadshu paa Sydkysten, Olo-Danon i det indre og Dayah-pats paa Østkysten. De ere af Charakter i Regelen ærlige, men vilde, hævngjerrige og grusomme. Den endnu, i alt Fald blandt de mere uciviliserede, almindelige Skik, at ingen Yngling optages blandt Krigerne før han har dræbt en Mand af en anden Stamme og taget hans Hoved, bevirker, at disse Stammer blive mere og mere faatallige. D. ere fordelte i en Mængde Smaastammer, hver ofte paa kun 50—150 Familier, der bo sammen i Landsbyer under Stammehøvdinger; deres Huse ere byggede paa Pælevært og ofte saa store, at et enkelt rummer en hel Stamme. Nogle Stammer leve af Jagt og Røveri, ofte med lidt Dyrkning af Ris, andre ere især under javansk Indflydelse blevne mere civiliserede, drive Jord- og Havedyrkning, samt nogen Industri, især at smedde Vaaben.

Dajon, Nicolaj [schông], dansk Billedhugger, f. 21 Jan. 1748 i Kbhvn., uddannede sig ved Kunstakademiet og under Wiedewelt, vandt alle fire Medailler og var udenlands med Akademiets Stipendium. Han blev Medlem af Akademiet 1773, Professor ved Modelskolen 1808 og var to Gange Akademiets Directeur. Han var ingen betydelig Kunstner, men stod dog, under Abildgaards Paavirkning, paa Fremskridtets Side. Hans Hovedværker ere to af Billedstøtterne paa „Frihedsstøtten": Tapperhed og Borgerdyd. D. 12 Dec. 1823.

Dakhel, en Oase i den østlige Del af den libyske Ørken i Nordafrika, 25¼° n. Br., 46½° ø. L., regnes til Ægypten. Dens vigtigste Punkt er el Kasr, der skal have henved 6,000 J.

Dakota, et af Territorierne i de forenede Stater i Nordamerika, grænser mod N. til engelsk Nordamerika, mod Ø. til Staterne Minnesota og Jowa, mod S. til Nebraska og mod V. til Territorierne Wyoming og Montana. D. er et Prairiland af 1,400—2,000 F.s Højde, der fra N. V. mod S. Ø. gjennemstrømmes af Missouri, som her optager fra højre Side Yellowstone, Lille Missouri, Cheyenne og Niobrara, fra venstre Dakota og Big Sioux m. fl. Landets østlige Del er rig paa Søer, af hvilke den betydeligste er Saltsøen Mimi-Wakan eller Djævlesøen i Nærheden af Nordgrænsen. Af Mineralprodukter forekomme Guld, Jern og Kul. Fladeindholdet angives til 7,000 □ M., hvorpaa 1880 levede 135,000 Mennesker, 82,000 af Mandkjøn og 53,000 af Kvindekjøn. Af denne Befolkning var 133,000 Hvide, 1,400 Indianere, Resten Negre og Chinesere. Hovedstad Bismark ved Missouri.

Dakota (egtl. de 7 Raad-Ild, d. e. 7 Stammer), Navnet paa 7 forbundne Indianerstammer, som boede ved Mississippis og Missouris øvre Løb, og som ogsaa ofte af Europæerne kaldtes Sioux (d. e. Menneskeædere); fra dem udgik ogsaa flere nærbeslægtede Stammer som Jowas, Missouris, Omahas, Kansas, Mandaner, Upsarokas, samt de langt nordligere boende Assineboins, der strejfede om hen imod Saskatshewan. D. vare krigerske og røverske og gjorde sig frygtede ved vilde Angreb paa de nærmeste Kolonister; de strejfede ofte om helt imod Syd til Arkansas og Kansas. Nu er deres Udbredelse overalt hemmet ved Kolonisation, men deres Antal er endnu c. 20,000.

Daktylion (af gr. δάκτυλος, Finger), et af Henry Herz 1832 construeret Apparat til Udvikling af Claverspillernes Fingertechnik, hvilket som mange lignende snart igjen gik af Brug.

Daktyliothēk, Samling af Signetringe; Afstøbninger af Gemmer; Juvelskrin.

Daktylologi, Fingersprog; ogsaa enstydigt med **Daktylonomī**, Kunsten at regne og tælle paa Fingrene. **Daktylomanti**, Kunsten at spaa af Fingrene.

Daktylos, en Versfod, der bestaar af ēn lang og to korte Stavelser. Ved Forbindelse af saadanne Versfødder til rhythmiske Rækker fremkomme de daktyliske Vers, af hvilke Hexametret og Pentametret ere de mest bekjendte. — **Daktyler** (Dactyli Idæi) kaldtes i den græske Mythologi nogle phrygiske Dæmoner, hvem man tilskrev den første Bearbejdelse af Jernet og Kobberet, og som man satte i Forbindelse med Kybeledyrkelsen. Senere Sagn forlægge deres Opholdssted til Idabjærget paa Kreta.

Dal betegner i Almindel. en Indsænkning i det tørre Land, i Modsætning til hvilken det omliggende Land kaldes højereliggende, uden at det derfor behøver at danne Ophøjninger. Mange Floder løbe saaledes i dybe D., som de have udhulet i det flade eller bølgeformede Land (**Erosionsdale**). Almindeligst ere dog D. knyttede til Bjærgene og adskille enten hele Bjærgsystemer (**Hoveddale af 1ste Orden**) eller store Bjærgmasser (**Hoveddale af 2den Orden**) eller kun en Bjærgmasses enkelte Dele (**Sidedale**). I det enkelte Bjærgsystem skjelner man mellem **Længdedale**, hvis Retning falder sammen med Lagenes Strygningslinje og derfor i Regelen med Bjærgmassens Retning, og **Tværdale**, der danne en betydelig, ofte ret Vinkel med Strygningslinjen og Retningen. Disse sidste gjennembryde altsaa Lagene og munde ofte ud i Længdedalene; gjennembryde de hele Bjærgmassen, kaldes de **Gjennembrudsdale**, f. Ex. Rhin-gjennembrudet i de rhinske Skiferbjærge. Længde- og Tværdalene maa antages i det væsentlige at være opstaaede samtidig med Bjærgmassen, hvortil de høre, om de end, og da navnlig Tværdalene, kunne være betydelig forandrede ved Vandets Indvirkning; de kaldes derfor ogsaa **Hævningsdale** i Modsætning til Erosionsdalene. Kjedelformede D., der antages dannede ved pludselig Sprængning af Jordlagene, kaldes **Explosionsdale**. Ved de enkelte D. skjelner man mellem Siderne, Bunden, Begyndelsen og Mundingen. Ofte have D. flere paa hverandre følgende Udvidninger og Indsnævringer, idet Siderne fjærne sig fra eller nærme sig til hinanden; hyppigere er dog det Tilfælde, at der til et fremspringende Hjørne paa den ene Side svarer en Indskæring i den anden Side. D. kaldes **aabne**, naar der er Afbrydelse i Dalvæggen, som tilsteder Vandet Afløb; de **lukkede** D. indeholde i Almindel. ēn eller flere Søer eller vulkanske Udbrudsaabninger. D.s Sider ere enten jævnt

skraanende (Bækkendale), terrasseformede (Trindale) eller stejle (de fleste Tværdale). Undertiden er den ene Side brat, den anden med jævnere Skraaning, hvorved ofte antydes en forskjellig geognostisk Bygning. Dalbunden kan skraane jævnt eller i Afsatser, hvilket da ofte foranlediger Vandfald.

Dal, s. Dalsland.

Dalāi-Lāma (den Havet lignende Lama) er Navnet paa de nordlige Buddhisters gejstlige Overhoved, der residerer i Tibet (jvfr. Lama).

Dālarne, en af Sveriges mest romantiske Provinser og det sidst bebyggede af Svea-Rikes gamle Landskaber, med et Fladeindhold af 539 □ M. (29,579 □ Kilom.), omfatter største Delen af Dalelvens Flodomraade og grænser mod N. til Herjedalen, mod V. til Norge og Vermland, mod S. til Nerike og Vestmanland, mod Ø. til Helsingland og Gestrikland. Landet, hvis Klima er barsk, om end mildere end de tilgrænsende norrlandske Landskabers, har en betydelig Højde over Havfladen, er mod N. og V. opfyldt af Bjærge, blandt hvilke Salfjäll (4,100 F., 1,280 Met.), Städjan (3,800 F., 1,200 Met.), Gammalsäterfjäll og Hemfjäll ere de mærkeligste, samt af stenede, skovbevoxede Bakker; kun omkring Søen Siljan samt de større Vanddrag i de sydlige og sydøstlige, betydelig lavere liggende Egne er Jorden dyrkelig. D. er rigt paa Kobber og Jærn og har desuden Kalkstens-, Slibestens-, Møllestens- og Porphyrbrud. 1882 produceredes 82,269,379 Kilogr. Rujærn, 39,643,692 Kilogr. Stangjærn, samt 534,320 Kilogr. raff. Kobber. I Folkecharakter og Sæder, ligesom i Sproget, hersker i de forskjellige Sogne megen Ulighed, men i Almindelighed ere Dalkarlene kraftfulde og mandige, vindskibelige og sparsommelige, simple i Sæder, trofaste, selvstændige, stolte og alvorlige; de ere hengivne, naar de behandles med Føjelighed, men ubændige og haardnakkede mod Uretfærdighed og Vold. De have ofte grebet til Vaaben imod udenlandsk eller indenlandsk, virkelig eller indbildt Undertrykkelse (s. Daljunkaren, Engelbrekt, Gustav 1), for at beskytte sig selv og Fædrelandet, hvilket de mere end en Gang have reddet fra Fare eller Undergang. D. staar i gejstlig Henseende under Vesterås Stift, hvoraf det danner 8 Provstier med 46 Pastorater. I administrativ Henseende udgjør det et eget Län, „Stora Kopparbergs Län", inddelt i 6 Fogderier med 190,242 I. (1882), hvoraf 9,296 i de 3 Stæder Falun, Hedemora og Säter. 1880 udgjorde Kreaturholdet 18,041 Heste, 80,606 Stkr. Hornkvæg, 81,255 Faar, 32,470 Geder og 12,251 Svin.

Dalayrac, Nicolas [dalæräk], f. 1753 i Nærheden af Toulouse, d. 1809 i Paris, hører til den ældre franske Skoles betydeligere Componister. 1774 kom han til Paris og skrev over 60 større og mindre Operaer, der gjorde ham i høj Grad populær i Frankrig. „De to Savoyarder" o. fl. gjorde ogsaa hans Navn berømt andenstedś; hans »Camille« skal i Følge Fétis være hans fortrinligste Opera. Han udmærkede sig ved Melodiernes Rigdom og Ynde og ved træffende Charakteristik, men traadte efterhaanden i Skygge for Paisiello og Paër.

Dalberg, en meget gammel tysk Adelsslægt i Rhinlandene, der var saa anset, at man fra det 14de Aarh. ved hver Keiserkroning først fremkaldte dens Medlemmer til Ridderslag; i det 17de Aarh. ophøjedes D. til Rigsfriherrestanden. Carl Theod. A. M. D., f. 8 Febr. 1744, studerede først Retsvidenskab og siden Theologi og blev derefter Domherre i Mainz. 1772 gjorde Ærkebispen i Mainz D. til Statholder i Landskabet Erfurt, hvilket han bragte i Flor, medens han samtidig fremmede Kunst og Videnskab. 1787 blev D. Coadjutor i Mainz, 1802 Kurfyrste og derved det tyske Riges Ærkekansler, men da alle Kurfyrstendømmets Lande samtidig bleve dels afstaaede til Frankrig, dels indlemmede i andre tyske Stater, fik han i Stedet Regensburg og to andre Stifter. Ved det tyske Riges Opløsning og Rhinforbundets Stiftelse 1806 fik D. den nye Titel „Fyrst-Primas" og desuden Frankfurt, men maatte 1810 bortbytte Regensburg for andre Landskaber og blev nu Storhertug af Frankfurt. 1813 maatte D. opgive alle sine Lande og sin Souverænitet og levede som Ærkebiskop i Regensburg til sin Død 10 Febr. 1817. — Hans Brodersøn, Emmerich Joseph D., f. 30 Maj 1773, blev 1809 badensk Affending i Paris og ægtede en af Keiserindens Hofdamer. Han knyttede sig inderlig til Frankrig, fik fransk Indfødsret og blev til Løn for sin Virksomhed ved Napoleon I.s andet Ægteskab 1810 Hertug og Statsraad. Ikke des mindre holdt D. sig til Talleyrand og var 1814 ivrig for Bourbonernes Tilbagekomst og Medlem af den provisoriske Regering. 1815 overværede D. Congressen i Wien som fransk Affending og medundertegnede Achtserklæringen mod Napoleon, blev Pair og Affending i Turin, men levede siden uden for det offentlige Liv og døde 27 Apr. 1833.

Dalby, et Sogn i Skaane, i Nærheden af Lund, blev af Svend Estridsøn gjort til et Bispesæde, men det derunder hørende Stift blev snart efter henlagt under Biskoppen i Lund. Omtrent samtidig stiftede Biskop Egino et Augustinerkloster i D. Paa D. Kirkegaard blev Harald Hejn begravet 1080; der findes i det mindste hans Ligsten.

Dale-Gudbrand, en mægtig Høvding i det sydlige Gudbrandsdal, som var Hedning og modsatte sig Olaf den helliges Christendomspaabud; dog blev han overtalt til at lade sig døbe, efter Sagnet, fordi en af Olafs Mænd slog et af G. dyrket Thorsbillede itu, i hvis Indre Mus og Firben holdt til. D. byggede siden selv en Kirke paa sin Gaard Hundthorp i Fron. Senere Sagn nævne ogsaa ældre Høvdinger af Navnet D.

Dalelven, en af Sveriges største Floder, hvis Kilder ligge ved den norske Grænse, i 1,600—2,200 F.s (500—700 Met.) Højde over Havet, opstaar af to Arme Østerdalelven og Vesterdalelven, hver af c. 30 M.s (250 Kilom.) Længde. Efter at disse have optaget en stor Mængde mindre Vanddrag og dannet flere mindre Søer, blandt hvilke Siljan er den betydeligste, forene de sig ved Djursmo i

Gagnefs Sogn til den prægtige D., som undet sit endnu c. 24 M. (180 Kilom.) fortsatte Løb udvider sig til en betydelig Bredde, c. 1 M. fra Udløbet ved Elfkarleby danner et anseligt Fald og derefter et Par Mil s. for Gefle falder ud i den botniske Bugt. Da D. er opfyldt af Fosser, kan den ikke i nogen betydelig Grad gjøres sejlbar; den stiger to Gange om Aaret, og naar der er faldet megen Sne, foraarsages ofte stor Skade ved Oversvømmelse, saaledes 1764 og senest 1826.

Daler ell. **Dollar**, en vestindisk Regningsmønt, er lovbestemt lig 4 Kroner, men da denne Mønt ikke findes præget, benyttes den nordamerikanske Dollar som saadan og kan da sættes lig 3 Kr. 75 Øre. Den gamle D. slesv.-holst. Courant havde en Værdi lig 3 Kr. 20 Øre. D. benyttedes ogsaa tidligere som Forkortelse for Ordet Rigsdaler (s. d. A.).

Dalerne, Sorenskriveri i Norge, udgjør den sydlige Del af Jæderens og Dalernes Fogderi i Stavanger Amt.

Dalgas, Carl Frederik Isak, f. 1787 i Fredericia, hvor hans Fader Jean Mark D. (f. 1752 i Lausanne) var Præst ved den reformerte Kirke, d. 27 Marts 1870 paa sin Ejendom „Aldebertsminde" i Højen Sogn ved Vejle, som han kjøbte 1813, den Gang kaldet „Margretelund". D. kom 17 Aar gl. til Landbruget, fik sin første praktiske Uddannelse hos en holstensk Landmand ved Haderslev og opholdt sig fra 1805 til Maj 1807 paa Taasinge, hvor Generallieutenant F. Juels Landbrug den Gang vakte Opsigt. Han besøgte derefter et Aars Tid Veterinærskolen i Kjøbenhavn, foretog derpaa med offentlig Understøttelse en Rejse gjennem Tyskland, Schweiz og Frankrig for at gjøre sig bekjendt med Hampavlen og vendte tilbage 1810 efter at have tilbragt en Vinter paa Möglin hos Thaer og en Maaned hos Fellenberg paa Hofwyl ved Bern. D. var en virksom Landbrugsforfatter i et Tidsrum af over 50 Aar. Han udgav 1812 „Jagttagelser over Hampens Dyrkning", 1822 „Forsøg til en kort og fattelig Lærebog i Agerbruget til Afbenyttelse for den danske Bonde", prisbelønnet af det kgl. Landhusholdningsselskab (2den Udg. 1824), 1831 „Husdyrenes Behandling". Blandt de af Landhusholdningsselskabet udgivne Amtsbeskrivelser har D. bestrevet „Vejle Amt" (1826), „Ribe Amt" (1830) og „Svendborg Amt" (1837); han var Medlem af dette Selskab siden 1812. D. har ogsaa leveret en Del Oversættelser af de bedre tyske Landbrugsskrifter, saaledes „Anvisning til Jordbyrkning og Fædrift" af J. G. Koppe (2det Opl. 1853), „Anvisning til at lære Agerbruget praktisk" af J. N. v. Schwertz (3 Bd., 1847—48), „Jordbundslære med Chemiens A B C" af K. L. Krutsch (1850), „Kvægavlen og Mejeribriften paa Hollænderigaardene i det Holstenske og Slesvigske" af J. D. Martens (1853). Ogsaa skrev D. en Mængde Artikler til forskjellige Dagblade og Tidsskrifter, saaledes endnu 1863 en længere Afhandling i „Ugeskrift for Landmænd" om Kjendetegnene paa Malkekvæg. — Hans Brodersøn, **Carlo Edoardo D.**, Maler, f. 9 Nov. 1820 i Neapel, deltog som Officer i den første slesvigske Krig, blev dødelig saaret i Krigens sidste Fægtning og døde 1 Jan. 1851. Han havde uddannet sig ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og viste et saa fremragende Talent som Dyremaler, at Akademiets Rejseunderstøttelse var tilstaaet ham, efter at han 1847 havde vundet den Neuhausenske Præmie for „Parti ved Dyrskue", men ved sin Deltagelse i Krigen kom han ikke til at nyde det. Et senere Billede „En Faareflok" blev kjøbt til den kongel. Malerisamling. — Dennes Broder, **Enrico Mylius D.**, f. 16 Juli 1828 i Neapel, kom 1846 ind paa den militære Højskole og gjorde 1848—50 Tjeneste i Krigen som Ingenieurlieutenant. 1856 blev D. Capitain, brugtes 1854—67 ved Befanlæg og var 1867—78 ansat ved Regeringens Bejtilsyn. 1866 var D. med at stifte det danske Hedeselskab og har siden været dets administrerende Directeur. Som saadan har D. udfoldet en meget stor og gavnlig Virksomhed, idet han ikke alene har forestaaet dets omfattende Vandledningsog Plantningsarbejder, men ogsaa forfattet flere Skrifter om Hedernes geographiske Forhold og deres tjenligste Benyttelse („Geographiske Billeder fra Heden" 1867—68, „Hedemoser og Kjærjorder" 1876, „Engvanding" 1877), samt Anvisninger til Træplantning. Siden 1880 har D. udgivet „Hedeselskabets Tidsskrift", i hvilket han 1883 skrev en interessant Oversigt over: „Fortids-Skovene i Jyllands Moser og Hedeegne". 1876 var D. i en enkelt Samling Folketingsmand, og 1880 afgik han fra Hæren som Oberstlieutenant.

Dalhousie [hūsi], en skotsk Adelsslægt, der allerede nævnes 1140, og af hvilken **George**, Jarl D., f. 1770, d. 1838, der havde udmærket sig i Spanien og ved Waterloo, 1815 blev ophøjet til britisk Peer. — Hans Søn, **James Andrew Broun Ramsay**, Jarl D., f. 22 Apr. 1812, blev 1837 valgt til Underhuset som Tory, men fulgte n. A. sin Fader i Peersværdigheden og udviklede snart et stort Talent. I den skotske Kirkestrid hævdede D. Patronatsretten, men kunde som Lord-Overcommissær i Sagen ikke tilvejebringe nogen mindelig Løsning. 1843 blev D. Viceformand og 1845 efter Gladstone Formand i Handelsministeriet, deltog virksomt i Forsvaret for Korntoldlovenes Afskaffelse, men afslog 1846 Russells Tilbud om at træde over i det nye Whigministerium. 1847 sendtes D. som Generalgouverneur til Indien, hvor han fuldendte Sikhernes Undertvingelse (1849), indlemmede hele Pandschab, Audh og andre store Lande, førte Krigen med Barma (1852—54) og derved vandt Landskabet Pegu. Han begyndte desuden Anlæget af det store Jærnbanenet, fuldførte Gangeskanalen og oprettede et ordnet Post- og Telegraphvæsen over hele Landet. I Marts 1856 vendte D. hjem til England med nedbrudt Helbred og døde 19 Dec. 1860. Til Løn for sine Fortjenester var han 1849 bleven ophøjet til Marquis af D. — Hans Efterfølger som Jarl D. blev hans Fætter **Fox Maule Ramsay**, f. 1801. Han var først Officer indtil 1831, blev 1835 valgt som Liberal imod R. Peel, var under Melbourne 1835—36 Understatssecretær i Indenrigsministeriet, 1839—41 Viceformand

i Handelsministeriet og 1846—52 Krigssecretær. 1852 blev han Peer efter sin Fader, Lord Panmures Død, var 1855—58 paa ny Krigsminister og organiserede som saadan Hærens nye Styrelse; i Modsætning til sin Fætter var han et virksomt Medlem af den skotske Frikirke. D. 6 Juli 1874.

Dalias, Stad i den spanske Prov. Granada, 10 M. s. ø. for Granada. 9,000 J. Handel med Vin, Brændevin og Sydfrugter.

Dálila, s. Delila.

Dalin, Olof v., svensk Skribent, f. 29 Aug. 1708 i Vinberga i Halland, studerede i Lund under Ledelse af Andr. Rydelius, paa hvis Anbefaling han 1726 blev ansat som Lærer i Landshøvding Rålambs Hus i Stockholm; her gjorde han af det rige Rålambske Bibliothek Samlinger til Sveriges Historie og indtraadte 1731 som extraordinær Cancellist i Rigsarchivet, ligesom senere i Cancelli- og Krigscollegiet. 1733 iværksatte D. en længe næret Plan, idet han udgav Ugeskriftet »Den Svenska Argus«, hvori han under Anonymitetens Slør afhandlede Dagens Emner og revsede Tidens Forfængelighed, Daarskaber og Forvildelser. Dette, ogsaa 1734 fortsatte Tidsskrift, ved hvilket D. for Aartiender gav Nationens Smag en ny Retning og inden for Sveriges Prosaliteratur lagde Grunden til en ny Genre, den let skjæmtende, vakte en saadan Opsigt, at Rigets Stænder hos Regeringen anholdt om en passende Belønning for Forfatteren, naar denne havde givet sig til Kjende. D., som i Følge heraf 1737 blev udnævnt til kongel. Bibliothekar, fortsatte fremdeles i forskjellige Retninger sin Virksomhed som Forfatter. Det satiriske Digt »April-Verk om vår härliga Tid«, den humoristiske, i ubunden Stil fortalte »Sagan om hästen« (1740) ligesom det allegoriske Læredigt »Svenska Friheten« (1742) vakte paa sin Tid Almenhedens Beundring. Ogsaa som dramatisk Digter forsøgte D. sig med Tragedien »Brynilda« og Komedien »Den Afundsjuke«; han røber i den sidste nogen Lighed med Holberg. Heldigst viser dog i Almindelighed D.s poetiske Digterevne sig i hans stundum i Folkevisens Maner og Tone digtede Viser. Efter at D. paa Tessins Anbefaling 1749 var bleven ansat som Lærer for Prins Gustav, vandt han stor Yndest hos Adolf Frederik og Louise Ulrika, der ikke alene omgikkes ham paa den fortroligste Fod, men ogsaa indviede ham i deres politiske Planer. Mistænkt for tillige med Dronningen at have bestyrket Kongen til Modstand mod Raadet, blev D., som imidlertid 1751 var bleven ophøjet i Adelsstanden, 1753 var bleven Cancelliraad og 1755 Rigshistoriograph, anklaget 1756 for en Cancelliret, afskediget fra sin Ansættelse som Kronprinsens Lærer og forvist fra Hoffet. Han helligede sig nu med Iver til Fortsættelsen af »Svea Rikes Historia«, et Arbejde, som allerede var blevet ham overdraget af Stænderne fra 1744, og hvoraf han 1747 og 1750 havde udgivet de to første Dele. Af dette Værk, hvori han paa flere Punkter brød med tidligere gængse Anskuelser, naaede D. alligevel ej at fuldføre mere end den 3dje Del, hvoraf der 1760 og 1762 udkom to Bind. Han havde 1761 atter faaet Adgang til Hoffet og blev 1763 udnævnt til Hofkansler, men døde allerede 12 Aug. s. A.

Däljunkaren, en Bondekarl ved Navn Jöns Hansson, der begavet med Veltalenhed og Snuhed som Tjener i adelige Huse havde tilegnet sig de der herskende Sæder, samt skaffet sig Underretning om de fleste af Stureslægtens Forhold, optraadte 1527 i Dalarne, hvor han udgav sig for Sten Stures ældste, paa samme Tid afdøde Søn Nils og anraabte Dalkarlene om Beskyttelse og Hjælp mod de Forfølgelser, hvormed han sagde, at Kongen hjemsøgte ham og hans Slægt. I nedre Dalarne vilde man ej lytte til D.s Ord, men i de øvre Dele, hvor Sturenavnet var højt elsket, lovede man ham Bistand. D. drog nu til Norge, hvor han trolovede sig med en Datter af Fru Ingjerd Ottesdatter (s. Rømer) og opnaaede Understøttelse af hendes Slægt (s. Lange), vendte derpaa tilbage til Dalarne, hvor han omgav sig med Livvagt og Hofstat og i sit Navn lod præge Mønt. For at gjøre Ende paa dette Uvæsen drog Kong Gustav, efter at Sten Stures Enke i en Skrivelse til Dalkarlene paa det bestemteste havde fornægtet D., selv til Dalarne, hvor han paa Thuna Hede lod Bønderne sammenkalde, der nu faldt til Føje. D. havde ved Kongens Nærmelse begivet sig paa Flugten til Norge og, da han nu ikke mere der fandt nogen Bistand, til Rostock. Her blev han, anklaget af Kong Gustav, halshugget 1528.

Dalkeith [dælkidh], Stad i Edinburgh-Shire i Skotland ved Floden Esk, 1 M. s. ø. for Edinburgh. 7,000 J. Garverier, Uldmanufakturer.

Dallas, Stad i Staten Texas i Nordamerika, 40 M. n. n. ø. for Austin ved Floden Trinity. 10,000 J. D. er et Knudepunkt i Texas's stærkt voxende Jærnbanenet og er i rask Opkomst.

Dall' Ongaro, Francesco [ōng], italiensk Digter, f. 1808 i Provinsen Treviso, studerede Theologi i Padua, men paa Grund af hans frie Anskuelser blev det ham forbudt at prædike. Fra 1836 levede han som Privatlærer og Journalist i Triest. Sammen med en Onkel grundede han Tidsskriftet »La favilla« og skrev nogle Dramaer. Paa Grund af en frisindet Tale blev han 1847 udvist af Triest og flakkede nu om fra By til By i Italien. 1848 var han som Journalist og Agitator virksom i Revolutionens Tjeneste, blev i Rom Medlem af den constituerende Forsamling og Redacteur af »Il Monitore« og virkede sammen med Garibaldi. D. maatte, da Reactionen sejrede, flygte til Schweiz, men opholdt sig senere i Belgien og Paris, vendte 1859 tilbage til Italien og blev Prof. i Literatur, først i Firenze, derpaa i Neapel, hvor han døde 10 Jan. 1873. Hans Lyrik, hvis Pathos navnlig er politisk, er samlet i »Poesie« (1840); i »Novelle vecchie e nuove« (1869) og »Racconti« maler han fint sin Tids Hverdagsliv. I sine Dramaer, »Bianca Capello«, »Il tesoro«, »Fasma« (1863), søger han at nærme sig den antike Form.

Dalloz, V. A. Désiré [lō], fransk Retslærd, f. 1795, blev 1816 Advocat i Paris. 1838

valgtes D. til Deputeretkammeret og hørte her indtil 1848 til det conservative Parti. Man skylder bl. a. D. et stort Repertorium for Retsvidenskaben, kaldet »Jurisprudence« (1824—30, ny Udg. 1845—73, 44 Bd.). D. 1869. — Hans yngre Broder, Paul A. D., d. 1857, var hans Medarbejder, samt udgav selvstændig en »Dictionnaire de jurisprudence« (1835—57, 14 Bd.); hans Søn, E. Victor D., f. 1827, som 1852—70 var Medlem af den lovgivende Forsamling, udgav 1873—75 »Code civil« med Anmærkninger. — Den foregaaendes yngre Broder, Paul D., f. 1829, blev 1851 en af »Moniteur«s Udgivere og styrede det indtil Udgangen af 1868 som officielt Blad og derefter som Organ for den maadeholdne Opposition (under Krigen 1870—71 som officielt Blad for Regeringen i Tours).

Dallæus ell. Daillé, Jean, en af den reformerte Kirkes berømteste Theologer, frugtbar Forfatter og Formand for den sidste franske reformerte Nationalsynode i Loudun 1659, f. 1594, blev Præst i Saumur 1625, i Charenton 1626, d. i Paris 1670.

Dalman, Wilhelm Fredr. Achat., svensk Journalist og Rigsdagsmand, f. 26 Aug. 1801 i Calmar Län, d. 1 Febr. 1881 i Stockholm. Efter at have aflagt sine Embedsexaminer i Lund, kom D. 1821 ind i det kongel. Cancelli, gjorde Tjeneste ved Rigsdagen 1823 og derhos i Ridderhusets Cancelli og begyndte n. A. sin publicistiske Virksomhed som Medarbejder i »Almänna Journalen«. Som Medlem af Ridderhuset sluttede han sig paa Rigsdagen 1828—30 til Oppositionen og udgav 1830 i dennes Interesse Maanedsskriftet »Mimer«, hvori han strev adskillige Artikler vedrørende Nationalrepræsentationens Omdannelse. Sammen med R. Arfwidsson kjøbte han 1833 »Dagligt Allehanda«, hvis Hovedredacteur han med kun 1 Aars Afbrydelse bestandig var, indtil den 1850 solgtes. Dog fortsatte han ogsaa efter denne Tid sit Arbejde inden for Dagspressen, øvede samtidig en betydelig Virksomhed som praktisk Jurist og deltog med Liv og Varme (f. Ex. i Spørgsmaalene om Arvelovene, om Kvindens Myndighed, om Vindicationsretten, om Aktieselskaber, om aarlige Rigsdage) i Rigsdagsforhandlingerne, lige indtil Rigsdagsordningen 1866, i hvilket Aar han tog Afsked fra sin Stilling som Cancellist i Justitierevisions-Expeditionen. I sine sidste Aar udgav han, skjønt svigtende Synsevne endelig hindrede ham fra at lægge den sidste Haand paa Værket, »Några anteckningar från våra ståndsriksdager 1809—1866« (1874—79), hvori han gav en Oversigt over den Tids Rigsdagsforhandlinger.

Dalmătica, den fra Dalmatien hidrørende, lange, hvide Overklædning med Ærmer, som siden Pave Sylvester I.s Tid er Embedsdragt for Diakonerne i Romerkirken. Ogsaa den tyske Kejser bar ved sin Kroning en D.

Dalmătien, et af det østerrigsk-ungarske Monarchis Kronlande, er et langt og smalt Kystland med talrige Øer langs Østsiden af det adriatiske Havs nordlige Halvdel fra Quarnerokanalen til nogle Mil s. for Cattarobugten. 233 □ M. med 476,000 I. (1880). Landet er bjærgfuldt, mod Ø. begrænset af Vellebitbjærgene og de dinariske Alper, hvori Dinara (5,800 F.) og Orjen n. for Cattarobugten (over 6,000 F.) ere de højeste Punkter. Langs Kysten, der er stærkt indskaaren og for det meste falder stejlt af mod Havet, ligge talrige, langstrakte og for største Delen bjærgfulde Øer, af hvilke de vigtigste ere fra N. mod S. Arbe, Pago, Grossa, Brazza, Lesina, Lissa, Curzola og Meleda. Af de talrige Halvøer er Sabioncello med den over 3,000 F. høje, nøgne Klippetop Vipera den betydeligste. Floderne ere efter Landets Naturbeskaffenhed kun smaa og korte med stærkt Fald og danne en Mængde Vandfald; de vigtigste ere fra N. mod S. Zermanja, Kerka, Cetina og Narenta. I Landet findes en Mængde Smaasøer, der saa godt som alle udtørres om Sommeren. Klimaet er varmt og sundt, dog med Undtagelse af Sumpstrækningerne. Kun Øerne og Strækningerne nærmest Kysten egne sig for Agerdyrkning; det indre af Landet har Karstkarakter. De fornemste Landbrugsprodukter ere Vin, Olje, Figen, Mandler og fortrinlig Frugt. Foruden disse Produkter udføres Salt, Uld, Honning, Sardiner, Thunfisk, Tømmer, Asphalt og Marmor. Industrien er ubetydelig; dog drives udstrakt Skibsbyggeri og Tilberedning af Liqueurer (Maraschino, Rosoglio o. fl.). Handelen drives saa vel over Land paa Bosnien, Herzegovina og Montenegro som til Søs paa Italiens og Levantens Havne. Af Befolkningen ere 93 pCt. Sydslaver ell. Serbere (Dalmatere, Morlaker, Ragusanere og Bocchesér, hvilke sidste have deres Navn efter Bocche di Cattaro); Resten, med Undtagelse af nogle Hundrede Albanesere og Jøder, ere Italienere. Omtr. 80,000 bekjende sig til den græsk-orientalske Kirke, de øvrige med faa Undtagelser til den romersk-katholske. Undervisningsvæsenet staar paa et meget lavt Trin. Den øverste politiske Myndighed er Statholderiet i Zara, under hvilket Landet siden 1868 er delt i 12 Kredse (Bezirkshauptmannschaften). Hovedstad Zara. — D. hørte i Oldtiden til Illyrernes Land, kom 50 f. Chr. under Roms Herredømme, men blev først under Augustus helt underkastet. I 5 Aarh. indtoges D. af Østgoterne, senere af Avarerne, som 620 fortrængtes af de slaviske Stammer, Kroater og Serbere. 1103—5 kom D. under Ungarn, som dog stadig maatte kæmpe med Venezia om Besiddelsen; dette tilknyttede en Del af Landet under Navn af Hertugdømme, men i 16de Aarh. indtoges D. af Tyrkerne, og først 1718 blev det paa ny afstaaet til Venezia paa den sydlige Del nær, d. v. s. det nuværende Herzegovina. Tillige med Venezia faldt D. 1797 til Østerrig, hørte 1805—13 under Frankrig (Soult fik Titel „Hertug af D.") og forenedes 1814 paa ny med Østerrig under Navn af Kongerige, skjønt den ungarske Landdag baade 1802 og flere Gange efter 1825 gjorde Paastand derpaa. Efter Februarforfatningen 1861 hører D. under det østerrigske Rigsraad og Ministeriet i Wien, medens Kroaterne forlange det forenet med deres Land til det trefoldige Kongerige „Kroatien-Slavonien-Dalmatien". Heri understøttes de af det slaviske Parti i D., men Italienerne, til hvem

Godsejerne og mange af Stadboerne høre, og som ved den kunstige Valglov have en uforholdsmæssig Magt paa Landdagen, kæmpe derimod og ville hævde D. som et særligt Kronland. I de sidste Aar har det slaviske Parti faaet Overmagten, og i Oct. 1869 udbrød en farlig Opstand i det sydlige D., fordi Indbyggerne ikke vilde lade sig udskrive til Hæren; den dæmpedes snarere ved Underhandlinger og Indrømmelser fra Regeringens Side end ved Vaabenmagt. En ny Opstand udbrød i Dec. 1881, imod Folkets Indordning under Landeværnet, og knuedes først efter flere Maaneders haardnakkede Kampe.

Dalou, Jules [lū], fransk Billedhugger, f. 1838, har vundet Navn ved sine stærkt naturalistiske, men med megen Følelse gjengivne Livsbilleder, som „Kvinde, der ammer sit Barn" (1877), „Byerskerne" o. fl. Hans Arbejder ere som oftest udførte i brændt Ler. Han er Elev af Carpeaux og Duret og har udstillet siden 1867.

Dalrymple [dălrimpl], en skotsk Familie, som siden 1450 har besiddet Herskabet Stair-Montgomery i Ayr-Shire. **David D.,** mest bekjendt under Navnet Lord Hailes, f. 1726, d. 1792, ansét Jurist og Historiker, har især gjort sig bekjendt ved sine »Annals of Scotland« (3 Bd., Edinb. 1776—79). — Hans Broder, **Alexander D.,** f. 1737, d. 1808, foretog udstrakte Rejser til Øerne i det ostindiske Archipelag og i det store Ocean og udgav en Mængde fortrinlige Kort over disse Egne samt flere Rejsebeskrivelser. Efter hans Plan foretog J. Cook sin første Verdensomsejling. — **G. Elphinstone D.,** d. 1876, foretog flere Rejser i det nordøstlige Australien (Queensland), opdagede Herbert River og gik over Herbertkjæden til Rockinghambugten.

Dal segno [sēnjo] (it., fork. D. S.), d. e. „fra Tegnet", bet. i Nodeskrift, at man skal gjentage et Tonestykke fra det Sted, hvor Tegnet findes, og indtil det Sted, hvor der staar Fine (Ende) eller et andet Slutningstegn.

Dalsgaard, Christen, dansk Maler, f. 30 Oct. 1824 paa Krabbesholm ved Skive, uddannede sig ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn og var Elev af Rørbye til dennes Død 1848. D. har ikke rejst udenlands, men har udstillet siden 1847, for det meste alvorlige Optrin af den danske Bondestands Liv, særlig i Sallingegnen. Blandt hans Arbejder kan nævnes: „En Kones højtidelige Kirkegang efter Barselfærd", som 1861 fik Udstillingsmedaillen og blev kjøbt til den kongel. Malerisamling. Sammesteds findes bl. a. ogsaa „Mormonerne" (1856) og „Udpantning hos en Bødker" (1860). Af senere Arbejder kan bl. a. nævnes „Stengangen i Sorø Akademi". D. blev 1862 Tegnelærer ved Sorø Akademi og 1872 Medlem af Kunstakademiet.

Dalsland ell. **Dal,** et af de mindste af Sveriges ældre Landskaber, med et Fladeindhold af 76 □ M. (4,196 □ Kilom.), grænser mod N. til Vermland, mod Ø. til Venern, mod S. til Bohus-Län og Vestergötland, mod V. til Bohus-Län og Norge. Kun $\frac{1}{12}$ af Overfladen, den nærmest Venern liggende, er egentligt Sletteland, medens Resten er opfyldt af lave Bjærge; dog bestaar hele Provinsen væsentlig af to store Indsænkninger fra N. til S., Øster- og Vester-Dal, adskilte ved en fra Vermland imod Bohus-Län gaaende Bjærgkjæde. Sletten ved Venern, den saakaldte „Slättdalen", er mindre smuk, men Bjærgegnene, især omkring den sydlige Del af Søen Lee og Laxsøen, frembyde Udsigter, som næppe have deres Lige i Sverige. Jordbunden bestaar i Sletteegnen mest af Ler, i Bjærgegnen af Sand, blandet med Lermuld. Kvægavl, Agerdyrkning og Skovbrug ere Hovednæringsvejene; desuden produceres Jærn, Mølleſten o. m. D., med 5 Herreder og en By, Åmål, danner 2 Fogderier under Elfsborgs Län og 3 Provstier samt en lille Del af et 4de med 13 hele og Dele af 2 Pastorater under Carlstads Stift. Ved **D.s Kanal,** der aabnedes 1868, er ved Hjælp af Søerne Åklången, Rågvarpen, Laxsøen, Leelången og Stora-Lee en Kanalforbindelse bragt til Veje tværs igjennem D. fra Venern lige ind i Norge. Kanalvejen med Forgreningerne til Animmen og Silen har 29 Sluser. Fra Hattefura ved Venern til Upperud er Breden c. 23 F. (7,1 Met.) og Dybden 9 F. (2,7 Met.); fra Upperud og videre frem, ligesom i en over Vandfaldet ved Håfverud førende Aquæduct (en Jærnrende af 112 F.s (35 Met.) Længde), er Bredden 13 F. og Dybden 5 F. Anlægsomkostningerne udgjorde $1\frac{1}{2}$ Mill. Kr.

Dalton, John [daaltn], berømt engelsk Chemiker og Physiker, Søn af en Kvæker, f. 5 Sept. 1766 i Eaglesfield i Cumberland. Allerede i Skolen lagde han sig efter Mathematik og Physik og begyndte 1788 meteorologiske Jagttagelser, som han fortsatte hele sit Liv. 1793 blev han ansat som Lærer i Mathematik og Naturvidenskaberne ved New-College i Manchester, hvor han for det meste opholdt sig efter at Skolen var flyttet derfra (1801), og det uagtet han fra 1804 rejste om i forskjellige af de større Byer i Storbritannien og holdt Forelæsninger over Chemi. Han var Medlem af Videnskabernes Selskab i London og Paris og nød siden 1833 en lille Pension. D. døde almindelig agtet i Manchester 27 Juli 1844, hvor hans Statue forinden var opstillet ved Indgangen til Royal Inst. Hans vigtigste physiske Arbejder gik ud paa at undersøge Luftarternes og Dampenes Elasticitetsforhold og de Love, hvorefter de blandes med hverandre; i Chemien bidrog han til at udvikle Atomlæren og de bestemte Forhold i chemiske Forbindelser, og han anstillede Undersøgelser over Luftarternes Indsugning af Vand, over Kulilte, Kulbrinte og Kvælstoffets Iltforbindelser. **Daltonisme,** d. s. s. Farveblindhed.

Dalton in Furness [s. o. førr], Stad i Lancaster Shire i England, 4 M. v. n. v. for Lancaster. 13,000 J. Bryggeri. Kul- og Jærnværker i Nærheden. Maleriske Ruiner af det gamle Abbedi Furness.

Dalum Kloster i det nuværende efter samme opkaldte D. Sogn $\frac{1}{2}$ M. s. for Odense, ved den venstre Bred af Odense Aa, var et Nonnekloster af Augustinerordenen. Oprindelig blev det stiftet paa det derefter kaldte Nonnebjærg uden for Odense, mellem 1175 og 1183, og indviet til Vor Frue af Biskop Simon,

som skjænkede Klostret Hjallese Kirke; men ikke længe efter flyttedes det til D. Klostret bestyredes af en Prior og en Priorinde; Nonnerne havde ikke altid det bedste Ry for Tugt og Sædelighed. Under den almindelige Rejsning af den fynske Almue i Begyndelsen af Grevens Fejde (Juli 1534) indtog en Skrædder fra Odense, Henrik Skræp, med sine Tilhængere Klostret og tilføjede Nonnerne Vold, hvorfor 4 af disse Urostiftere senere bleve henrettede. Efter Reformationens Indførelse blev Klostret inddraget under Kronen og bortforlenet. Blandt dem, der have haft dette Len, kunne nævnes Christian IV.s Svigermoder, Ellen Marsvin, og hans Søn, Valdemar Christian. Han selv opholdt sig ofte her og ligesaa Kirstine Munk, og her døde et af deres Børn 1627. Efter Souverænitetens Indførelse solgtes Gaard og Gods til den bekjendte Patriot Jens Lassen; den følgende Ejer, Gehejmeraad Did. Schult, gav Gaarden dens nuværende Navn Christiansdal til Ære for Christian V. 1718—64 tilhørte Godset atter Kronen og udgjorde en Del af det fynske Rytterdistrict; siden den Tid har det tilhørt Familien Benzon. Den gamle Klosterkirke er nu Sognets Kirke.

Dalwigk, Carl Friedr. Reinh., Friherre, tysk Statsmand, f. 19 Dec. 1802, blev 1842 Kredsraad i Worms og 1845 Provinscommissær i Rhinhessen, i hvilken Stilling han gjorde sig saa bekjendt, at han 1850 blev udnævnt til Afsending ved Forbundsdagen og snart efter Indenrigs-, siden tillige Første- og Udenrigsminister i Storhertugd. Hessen. D. var afgjort østerrigsksindet, hørte 1859 til Lederne af det saakaldte „Würzburg-Forbund" af tyske Mellemstats Regeringer og gjennemførte tillige indadtil baade politisk og kirkelig Reaction. Et med Paven 1858 aftalt Concordat maatte dog opgives igjen af Hensyn til Landdagens Uvilje. Efter at Krigen 1866 havde nødt Hessen-Darmstadt til betydelige Landafstaaelser og delvis Indtrædelse i det nordtyske Forbund, maatte D. under stadige Angreb fra det nationalliberale Flertal i Landdagen gjennemføre en Politik, imod hvilken han personlig var stærkt indtagen; dog holdt han sig endnu efter det nye tyske Riges Oprettelse indtil 6 Apr. 1871. D. 29 Sept. 1880.

Damala, Flække i Grækenland, 8 M. s. ø. for Korinth, mærkelig ved sin romantiske Beliggenhed; var 1827 Sæde for en Congres.

Damân, Havnestad paa Forindiens Vestkyst, 22 M. n. for Bombay, tilhører Portugal. 6,000 J. Berømt parsisk Tempel.

Damân (Hyrax), Fjældgrævling, en lille Pattedyrslægt, som i Udseende, Størrelse, Bevægelser og Levemaade meget ligner Gnaverne og nærmest kan sammenlignes med Murmeldyrene. D. har en tæt, blød Pels, et rundt Hoved, smaa Øren, lange Barbørster, ingen Hale, lave Ben og gaar paa hele Foden, hvis Tæer (4 paa Forfoden, 3 paa Bagfoden) ere forsynede med brede, hovagtige Negle. Den mangler ogsaa Hjørnetænder ligesom Gnaverne, har foldede Kindtænder og store Fortænder og lever i Klippeegne, hvor den skjuler sig i Klippehuler eller graver Huler i Jorden; til Dels bestige de endog lavere Træer. Trods disse almindelige Ligheder med Gnaverne viser dog en nærmere Betragtning af deres Tandforhold og Benbygning, at de høre til Tykhudene og ere nærmest beslægtede med Næsehornet, uagtet de i Ydre og Levemaade ere saa forskjellige derfra. Der kjendes for Resten ogsaa en Del fossile Former, som udfylde Mellemrummet mellem D. og de større Tykhudeformer. De nu levende, ikke talrige Hyrax-Arter findes i forskjellige Egne af Afrika, Arabien og Syrien.

Damanhur, Stad i Nedreægypten, 8 M. s. ø. for Alexandria, med hvilken den har Jærnbaneforbindelse. 25,000 J. I Omegnen vigtig Bomuldsavl.

Damâra, en Landstrækning paa Vestsiden af Sydafrika, hvis Kyst strækker sig fra Cap Frio til hen imod Hvalfiskebugten. Inden for den sandede Kyststrækning, der nærmest har Ørkennatur, ligger et af mange periodiske Floder vandet Højland, i hvis frugtbare Dale bor et flittigt, agerdyrkende Folk af Betschuanerstammen, blandt hvilket tyske Missionærer synes at have gjort en Del Fremskridt. De have en Missionsstation i Barmen ved Sydgrænsen.

Damas [mā], en anset fransk Adelsslægt, som allerede kjendes i 13de Aarh., og som i den nyere Tid har vist sig ivrig legitimistisk. **Jos. Fr. Charles**, Grev D., f. 1759, deltog som Rochambeaus Adjudant i den nordamerikanske Frihedskrig og førte siden et Rytterregiment. 1791 fik han af Marquis Bouillé det Hverv at dække Ludvig XVI.s Flugt, blev fængslet med Kongen i Varennes og slap kun for Domfældelse ved den kort efter udstedte Amnesti. Han flygtede ud af Landet 1792 og tjente i Condés Hær lige til 1801, samt fulgte 1795 med paa Toget til Quiberon. 1814 blev han Pair og Generallieutenant, 1825 Hertug af D. og døde 1829. — Hans Broder, **Roger D.**, f. 1765, tjente i den russiske Hær mod Tyrkerne, udmærkede sig ved Otschakov og Ismail og blev Oberst; fra 1793 kæmpede han i Tyskland og 1798—1806 i Neapel imod sine Landsmænd. Han kom hjem 1814 og blev ligeledes Generallieutenant, søgte 1815 forgjæves at gjøre Modstand mod Napoleon I og maatte ligesom sin Broder følge Kongen til Gent; d. 1823. — **Etienne Charles af D.-Crux**, f. 1754, tjente 1770—79 i Indien mod Englænderne og blev Krigsfange der indtil 1783. Han udvandrede 1789 og tjente fra 1792 under Condé imod sit Fædreland, blev 1815 Pair, 1816 Hertug og fik en stor Militærcommando. Han vilde 1830 ikke aflægge Ed til den nye Konge, blev derfor udstreget af Pairslisten og døde 1846. — **Ange Hyacinthe Maxence**, Baron D., f. 1785, tjente fra 1805 som russisk Officer imod Frankrig og blev 1815 fransk Generallieutenant. 1823 førte han en Division paa Toget i Spanien, blev Krigsminister og kort efter Udenrigsminister indtil Jan. 1828. Han var Hovmester for Greven af Chambord og fulgte 1830 Kongehuset i Landflygtighed, men vendte 1833 hjem og døde 1862.

Damascénerstaal, ogsaa kaldet **Damask**, en til Klinger aldeles fortrinlig Staalsort, der stammer fra Orienten, blev ved Korstogene bekjendt

i Europa og har siden været efterlignet der, uden at man endnu har sikre Efterretninger om den orientalske Tilvirkningsmaade. D. er en traadagtig Sammenblanding af mere og mindre kulstofrigt Jærn; det kan enten være haardt og blødt Smeddejærn eller Staal, eller Staal og Jærn. Naar man, især efter en Hærdning, ætser en saadan Blanding, vil Syren især angribe de blødere Dele og saaledes vise hvidere, blankere, ophøjede Linjer paa en mørk, dybere liggende Grund. D. af Jærn alene finder ikke megen Anvendelse. I en Del Aar har man især til Klinger dannet D. af Jærn og Staal (kunstig D.) i den Tro, at man saaledes havde naaet den ægte orientalske D.; man omviklede Staalskinner med Jærntraad, sammensvejsede en Pakke af disse og blandede og forfinede Massen yderligere. Denne D. ligner den ægte, er lige saa fej, men ikke haard nok til Klinger. Det tredje Slags D. (naturlig D.) faas derved, at visse i Digler smeltede Staalsorter under Afkølingen dele sig i mere og mindre kulstofrige Dele. Sikrest sker det ved at smelte rent Jærn med ren Grafit i Digler under en ren Slakke. **Damascering** kaldes ikke blot Efterligningen af Damascenerstaalets Figurer, men overhovedet Forsiringen af polerede Staalsagers Overflade ved en Ætsning, der frembringer matte Partier, efter at de blanke Linjer, Pletter, Bølger, Bogstaver osv. ere udsparede ved Oljedraaber, Ætsegrund (af Vox og Asphalt) opløst i Terpentinolje o. desl.

Dămask, Fællesnavn for de Slags figureret Væv, der helt over ere dannede efter samme Kipper, kun at paa Retten Islætten ligger flot inden for, Kjæden uden for Figurernes Grænser, omvendt paa Vrangen. Man har D. af Silke, i Regelen med saa stærkt Kiper, at det nærmer sig Atlas, af Kamuld, Bomuld og Hør; naar Figurerne i linned D. ere saa simple, at Vævningen kan udføres ved Fodarbejde, kaldes det Drejl. I Regelen udføres D. i ēn Farve; men særskilte Farver i Kjæde og Islæt bruges dog ogsaa som et Middel til at danne Figurer og Grund af forskjellig Farve. Disse Farver blive imidlertid stænkvis blandede i hinanden og bør derfor ikke vælges for afstikkende, hellere f. Ex. bleget og ubleget Hørgarn. Til Møbeltøjer væves ofte damaskagtige Stoffer med tre eller flere Farver, som ganske kunne skjules paa Vrangen, hvor de ikke tør komme til Syne paa Retten, men det er ikke egentlig D. Næsten alt D. er 5traadet Kiper; det udførtes tidligere paa Trækvæv, nu paa Jacquardstol.

Damăskios, græsk Philosoph af den nyplatoniske Skole, var født i Damaskus og underviste en Tid i Athen, indtil Kejser Justinian 529 forbød al philosophisk Undervisning der. Han udvandrede da med nogle andre Philosopher til Persien, hvor de dog ikke forblev ret længe. D. førtes ved sin Grublen over den sanselige Verdens Oprindelse af Urvæsenet til det Resultat, at Urvæsenet ej kunde erkjendes, og at det ej kunde vises, at det lavere var udsprunget af det højere.

Damăskus, Hovedstad i det tyrkiske Vilajet Syrien, 40 M. s. s. v. for Aleppo, 12 M. s. ø. for Beirut. 150,000 J., hvoraf c. 20,000 Christne og 8,000 Jøder. D. ligger i en herlig frugtbar Dal ved Antilibanons østlige Fod og ved Floden Barada, hvis Vande ved storartede Ledninger fordeles til alle Stadens Kvarterer. Her er over 100 Mosker, 5 christne Kirker, 3 katholske Klostre, 8 Synagoger, flere islamitiske Højskoler, der dog nu skulle være i Forfald, og mange storartede Basarer, Karavanseraier og Bade. De mærkeligste Bygninger ere Hovedmoskeen, tidligere Johannes's Kathedralkirke, med prægtig Kuppel; den store Basar til Optagelse af Karavanerne, Paschaens Palads, der antages opført paa Korstogenes Tid og nu tillige tjener som Castel. Særlig udmærke sig de smukke Kaffehuse, der til Dels ere byggede paa Pæle i Floden. D. besøges aarlig af henved 50,000 Pilegrime, der samles her for at tiltræde Rejsen til Mekka. Industrien var tidligere langt betydeligere end nu; navnlig er Tilvirkningen af Silke- og Bomuldstøjer gaaet tilbage paa Grund af Indførsel af billigere engelske og franske Varer, hvilket ogsaa gjælder med Hensyn til Vaabenfabrikationen. De vigtigste Frembringelser af D.s Industri ere nu Sæbe, Lim, Læder, Guld- og Sølvvarer, Nipssager af Perlemor, Ridetøjer, Rosenolje, vellugtende Essenser og Salver og alt Slags Bagværk. Derimod er Handelen endnu meget betydelig, da Staden er et Centralpunkt for en Mængde Karavanlinjer, og navnlig de store Mekkakaravaner fra Nord maa her igjennem. En betydelig Rolle i D.s Handelsomsætning spille den rige Omegns herlige Frugter, navnlig Blommer, Aprikoser, Oranger, Pistacier og Nødder. — D. er en ældgammel Stad, der allerede omtales i Abrahams Historie og til alle Tider har været en af Syriens betydeligste Stæder. Den blev erobret af David og indlemmet i det jødiske Rige; men allerede under Salomo stiftede Reson et uafhængigt syrisk Rige i D., der bestod under idelige Kampe med Assyrerne og Jøderne indtil c. 740 f. Chr., da det blev omstyrtet af den assyriske Konge Tiglath Pilesar. 64 f. Chr. kom D. med det øvrige Syrien under Romerne og hørte efter Romerrigets Deling til det østromerske Rige, indtil den 635 blev indtaget af Kalifen Omar; senere var den Kalifatets Hovedstad under de omaijadiske Kalifer. Under Korstogene skiftede den ofte muhamedanske Herrer og blev 1148 forgjæves belejret af Korsfarerne. 1401 blev den erobret af Mongolerne, 1516 af den tyrkiske Sultan Selim I og indlemmet i det tyrkiske Rige. 1832 blev D. besat af ægyptiske Tropper og stod indtil 1840 under Mehemed Ali. 1840, medens D. endnu stod under Ægypterne, var her en stor Jødeforfølgelse, og 9—16 Juli 1860 skete der et stort Blodbad paa de christne, hvilket fremkaldte en Besættelse af Syrien ved franske Tropper indtil Juni 1861.

Damăsus I, den hellige, Pave 366—84, fik efter at have overvundet Modpaven Ursicinus af Kejser Gratian Fuldmagt til at afsige Dom over alle i Striden indviklede Gejstlige. D. stred mod Arianere og Apollinarister og opmuntrede Hieronymus til hans Bibeloversættelse. Mindedag 11 Dec. — **D. II**, Mod-

pave mod Benedict IX, før sit Pavevalg Biskop i Brixen; d. 1048 i Palestrina 23 Dage efter sin Tronbestigelse.

Damcultur, Jordens periodiske Benyttelse til Fiskeavl som Middel til at frugtbargjøre Jorden for Kornavl, er en under særegne Forhold, saaledes i Syd-Frankrig, anvendt Driftsmaade, der dog synes at maatte opgives af Hensyn til den omboende Befolknings Sundhed.

Dame, fr., (af lat. domina, Herskerinde), en Titel, der oprindelig var forbeholdt Kvinder af den højeste Adelsrang. Madame kaldtes i Frankrig alle Kongens Døtre, selv de ugifte, og Dauphins Kone, under Ludvig XIV tillige Kongens eneste Broders Kone; det bruges i Tiltale til en Dronning, ligesom „Sire" til en Konge. Dame d'atour, [datuhr] sørgede for Dronningens Toilette. Dame d'honneur [donnöhr], Dronningens Hofdame. Dames de la Halle, Sælge-, Fiske- og Grøntkonerne i Paris. „Damefreden", s. Cambray.

Damiāni, Petrus, den hellige, f. 1007 i Ravenna, levede i sin Ungdom i yderste Armod, indtil han ved en ældre Broders Hjælp kom til at studere i Skolerne i Faenza og Parma, blev 1035 Munk i Klostret Fonte Avellana, hvor han selv øvede og senere som Abbed (fra 1043) krævede de strængeste Bodsøvelser. Efter en Tid at have været Eneboer blev han 1058 Cardinalbiskop af Ostia og Formand for Cardinalcollegiet, men vendte snart atter tilbage til sit Eneboerliv, hvorfra Hildebrand dog gjentagne Gange kaldte ham frem for at betro ham de vigtigste Sendelser i Kirkens Tjeneste; d. 1072 i Faenza. Som ivrig Tilhænger af det højkirkelige Reformparti ivrede han imod Simoni, Præsternes Ægteskab og Gejstlighedens Usædelighed, og i sin »Liber Gomorrhianus« har han givet et forfærdeligt Billede af den italienske Klerus's Laster. Som Erstatning for Boden anbefalede han Piskning; 3,000 Piskeslag tillige med Afsyngelsen af 30 Psalmer skulde gjælde lige med et Aars Bod.

Damiānus, Helgen, s. Cosmas.

Damiens, Rob. Franç. [ăng], f. 1714 i en Landsby ved Arras, en politisk Fanatiker, som 5 Jan. 1757 i Versailles bibragte den franske Konge Ludvig XV, da han vilde kjøre ud, et Knivstik. Paa Pinebænken vedblev han at paastaa, at han ingen Medvidere havde, og at han ikke havde villet dræbe Kongen, men kun bringe ham paa bedre Tanker. Han blev 28 Marts paa den frygteligste Maade henrettet paa Grèvepladsen i Paris, sønderrevet af 4 Heste, Liget brændt, og hans Familie forvist fra Frankrig.

Damiette, velbygget Stad i Nedreægypten ved den østre Nilarms højre Bred, 25 M. s. for Alexandria. 34,000 J. (1880). Livlig Linnedindustri og Handel, især paa Syrien; Fiskeri og Risavl. Det gamle fra de senere Korstog bekjendte D. laa længere mod N. ved Middelhavet og blev erobret af Johan af Brienne 1220 og af den franske Konge Ludvig IX 1249, hvorfor det 1256 af Frygt for et nyt Indfald af Korsfarere blev sløjfet og det nuværende D. anlagt.

Dāmjanic, Joh. [nitsch], ungarsk General, f. 1804, var 1848 Capitain, og sluttede sig, skjønt Serber af Fødsel, afgjort til Ungarns Frihedskamp. D. førte som Oberst to Bataillоner Honveds imod sine oprørske Landsmænd, blev i Jan. 1849 General og udmærkede sig i flere Slag imod den østerrigske Hær, men vilde ikke bryde Baandet med Østerrig og tilraadede ligefrem Görgei at sprænge Rigsdagen i Debreczin og træffe Aftale med Kejseren. Som Commandant i Arad fik D. i Aug. Befaling af Görgei at overgive Fæstningen til Russerne; han blev af dem udleveret til Østerrigerne og hængt 6 Oct.

Damm, sædvanl. Alt-D., befæstet Stad i den preussiske Prov. Pommern, 1 M. ø. for Stettin ved Plönes Udløb i Dammersø. 5,000 J.

Dammāra, en til Granfamilien hørende Slægt fra den sydlige Halvkugle. De til denne hørende Arter ere meget harpixrige, høje Træer med stive og brede, lancetformede Blade. De mest bekjendte Arter ere D. orientalis fra Philippinerne, Molukkerne og de store Sundaøer og D. australis, der danner mægtige Skove paa Ny-Seeland. **Dammārharpix**, Harpix af en Balsam, som udflyder af store Udvæxter, der sidde over Roden af de nævnte Træer. Den, der faas af det førstnævnte, kaldes ostindisk D., den af det sidstnævnte nyseelandsk D. ell. Kauriharpix. Den forekommer i uregelmæssige, ofte meget store Stykker af bleggul Farve og udvendig bedækkede med et hvidligt Støv; den er skjør, glinsende paa Brudfladen og bliver blød ved Haandens Varme. Den bruges til Fernis og til Forfalskning af Copal, fra hvilken den adskiller sig ved sin lettere Opløselighed. Kauriharpixen tygges af Nyseelænderne. Navnet Dammar er for øvrigt i Indien en almindelig Benævnelse for Harpix.

Dammuslingerne (Anodonta, Unio) høre til de Muslinger, der have to Lukkemuskler, en aaben Kappe (d. e. hvis Blade kun bagtil i en kort Strækning ere sammenvoxede i Randen) og ingen Aanderør. De have aflange, noget bugede eller temmelig flade, tætsluttende Skaller, som udvendig have en sort eller grønbrun Overhud, indvendig et smukt Lag Perlemor. I Nærheden af Hængselet blive Skallerne med Alderen ofte ligesom gnavede ved Forvitring. Foden er stor og kileformig, men afsondrer ingen Byssus. Hos Unio er Skallen tykkere og udstyret med et Hængsel af saakaldte Tænder; hos Anodonta er Skallen tyndere og uden Tænder. Bekjendte Arter ere f. Ex. Malermuslingen (D. pictorum) og den europæiske Perlemusling (U. margaritifera). D. leve i ferske Vande, især i Europa, det nordlige Asien og Nordamerika; de grave sig ned i Dyndet, saaledes at kun lidt af Bagenden af Skallerne rager op til Vandet, og efterlade, naar de, især om Natten, krybe om paa deres Fod, lange Furer i Dyndet. Æggene udklækkes i de ydre Gjælleblade, hvis indre Hulhed derfor træffes opfyldt af Æg og Yngel i Vinter- og Foraarsmaanederne. Anodonta-Arternes Unger forlade dette deres første Opholdssted i en fra den voxne temmelig forskjellig Skikkelse og fæste sig til Huden af Ferskvandsfiske, hvor de indkapsles og i Løbet af et Par Maaneder omdannes til en til et friere Liv skikket Form. C. 300 Arter kjendes. I

Afrika og Sydamerika leve beslægtede Former (Hyria, Castalia, Iridina og Ætheria).

Damoiseau, fr., [damoasô], ell. **Damoisel**, (af dominicellus, en lille Herre, Junker), Titel, der forhen gaves en Adelsmand, der endnu ikke var slaaet til Ridder; Spradebasse. D. vedblev for Resten ogsaa at være Titlen for Herrerne til visse Len; Cardinalen af Retz var saaledes D. **Damoiselle** ell. **Demoiselle**, en Dame af lavere adelig Rang (i Modsætning til Dame), senere ofte af borgerlig Stand. **Mademoiselle** kaldtes siden den „store M.", Ludvig XIII.s Broderdatters Tid i Frankrig Kongens ugifte Broderdatter.

Damokles, en af den syrakusanske Tyran Dionysios's (406—367 f. Chr.) Hofmænd. Da han en Gang havde udbredt sig i Lovtaler over sin Herskers misundelsesværdige Lykke, tilbød Dionysios ham selv at smage denne Lykke; han lod ham tage Plads ved et rigt besat Bord, men da D. saa i Vejret, bemærkede han et skarpt Sværd, der svævede over hans Hoved, kun fastholdt ved et Hestehaar. Derfor siger man om den, der under Nydelsen af sin Lykke trues af overhængende Farer, at et **Damoklessværd** svæver ham over Hovedet.

Dāmon og **Phintias** (ikke „Pythias"), to fornemme Pythagoræere fra Syrakus, bekjendte som sjældne Mønstre paa trofast Venskab. P., som af Dionysios II var dømt til Døden, fik Tilladelse til at rejse hjem imod at stille sin Ven D. som Pant for sin Tilbagekomst; D. var villig hertil, og P. kom rigtig tilbage, hvorpaa Dionysios tilgav P. og bad dem optage ham som Tredjemand i deres Venskabspagt. Denne Historie har givet Schiller Stoffet til Balladen „Die Bürgschaft".

Damp kaldes et luftformigt Legeme, naar det under almindeligt Tryk fortættes til draabeflydende eller fast Form ved en Afkøling, der ikke naar under Frysepunktet; fordres en stærkere Afkøling, kalder man Legemet en Luftart; men i Realiteten er Luft og D. det samme. For de luftformige Legemer gjælder ved Sammentrykning den Lov, at det Tryk, de udøve, bliver i samme Grad større, som Rumfanget bliver mindre; men for D. gjælder dette kun til en vis Grad, idet nemlig D., naar dens Tryk har naaet en vis Størrelse, der afhænger af Varmegraden, vil begynde at fortættes, saa snart den yderligere sammentrykkes. En D., der er bragt i en saadan Tilstand, at en Fortætning vil indtræde, naar enten Varmegraden eller Rumfanget formindskes, siges at være mættet eller at have Maximum af Spænding, i Modsætning til de ikke mættede D., der som nævnt følge de samme Love som Luftarter, altsaa ogsaa udvide sig ved 1 Grads Opvarmning med $\frac{1}{273}$ af Rumfanget ved 0°; de ikke mættede D. kaldes ogsaa overhedede D., fordi deres Temperatur er højere end den, ved hvilken de ere mættede. I mættet Tilstand kommer D. altid, naar den er i Berøring med sin Stamvædske (den, hvoraf den er dannet). Jo højere Varmegraden er, des større er det Tryk, D. kan udøve, men dette vokser i et langt større Forhold end hin, fordi en Forøgelse i Varmegrad ikke alene vil frembringe en Forøgelse i de tilstedeværende D.s Spænding, men endog frembringe nye. Enten D. er ublandet eller den er blandet med Luft, er det Tryk, den ved en vis Varmegrad udøver, det samme, og Blandingen af D. og Luft vil da imod Omgivelserne udøve et Tryk, ligt Summen af begges Tryk. Naar et Rum, der paa forskjellige Steder har forskjellige Varmegrader, fyldes med mættet D., vil denne udøve et Tryk, som svarer til den laveste Varmegrad („de kolde Væggeѕ Princip"). Det er i Særdeleshed Vanddampen, man paa Grund af dens udbredte tekniske Anvendelse har undersøgt. Ved Kogepunktet (100°) udøver den et Tryk ligt Atmosphærens, men forøges Varmegraden til 121, 134, 152, 180, 200°, bliver den mættede D.s Tryk forøget til 2, 3, 5, 10, 15 Atmosphærer. Ved 0° udøver Vanddampen et Tryk af $\frac{1}{165}$ Atmosphære, og ved ÷ 30° kan man endnu spore den. Andre D. vise i det hele det samme Forhold, men jo lavere Vædskens Kogepunkt ligger, desto større Tryk udøver D. ved samme Varmegrad. De mættede D.s Tæthed er desto større, jo højere Varmegraden er. **Dampbad** (s. **Bad**) tilsigter Fremkaldelsen af stærk Sved ved et længere ($\frac{1}{4}$—$\frac{1}{2}$ Time) Ophold i et med hede Vanddampe fyldt Rum og benyttes enten blot som Rensningsmiddel for Huden (saaledes i Rusland) eller i helbredende Øjemed ved katarrhalske og rheumatiske Sygdomme eller Hudsygdomme, i hvilke sidste Tilfælde Svedningen sædvanlig fortsættes nogen Tid efter Badet ved Hjælp af Indhylning i uldne Tæpper; Virkningen forøges ved Gnidninger af Huden med Sæbe, og Hedens Indflydelse lindres ved Overgydninger med koldt Vand under D. I Rusland udvikles Dampen i selve Baderummet ved at hælde Vand paa glødende Stene; andenstedѕ ledes i Almindelighed Dampen fra en Dampkjedel ind i Baderummet, hvor de badende ligge eller sidde paa Bænke, der ere ordnede amphitheatralsk over hverandre; da Varmen naturligvis tiltager opadtil paa disse (helst ikke over 35—45°), kan den derved gradueres for de badende. Mildere end Fuldbadene i Damp ere **Kassedampbadene**, ved hvilke Legemet anbringes i en lukket Kasse, medens Hovedet gjennem et Hul i Kassens Loft rager ud af denne, hvorved saa vel Hovedet som Lungerne unddrages Dampens Indvirkning. **Dampblegning** har til Hensigt at forkorte Græsblegen. D. er i Grunden kun en Dampning af det Tøj, der skal bleges. Dette udblødes i Lud og anbringes i et Rum, hvortil ledes spændte Dampe; herved fjærnes lettere de harpix- og fedtagtige Stoffer, som ubleget Tøj indeholder. Dernæst bringes det paa Blegdammen, men maa endnu sædvanlig flere Gange med passende Mellemrum underkastes de samme Operationer. **Dampfærge** er en Færge (s. d. A.), som bevæges ved Damp, idet den enten selv er et Dampskib eller bugseres af et saadant; men særlig bruges Benævnelsen D. om de Færger, som tjene til at overføre Jærnbanetog. D. bærer da ét eller flere Spor paa Dækket, som kunne sættes i Forbindelse med de paa begge Sider værende faste Spor ved Skraaplaner, drejelige om en vandret Axe ved Land, som ved at lægges ned paa Færgen give en jævn

Overgang mellem Sporet paa Land og Færgens i foranderlig Højde liggende Spor; Forbindelsen kan ogsaa bringes til Veje ved en vertical Løftning eller Sænkning af Vognene eller en Platform, hvorpaa de staa, eller endelig, hvor Vandstandsdifferensen kun er ringe, ved at regulere Færgens Højde ved Vandballast. De første D.-anlæg udførtes i Skotland over Firth of Forth og Firth of Tay; den største D. er vistnok den, som overfører Togene mellem San-Francisco og Sacramento; den er 415 F. lang og 112 F. bred, har 4 Spor og kan overføre 48 Godsvogne og Locomotivet. Her i Landet indførtes D.-forbindelse over Lillebælt 1872, over Storebælt og Oddesund 1883 og mellem Sjælland (Masnedø) og Falster 1884. D. danne et meget vigtigt Led i Nutidens stærke Udvikling af Jærnbanetrafikken, idet de muliggjøre at føre Jærnbanevognene over, uden at Varerne omlades; de staa dog, sete fra Trafikens Standpunkt, langt tilbage for Broerne, som derfor ogsaa paa flere Steder, navnlig ved Floder, have afløst D. **Damphammere** byggedes tidligere ligesom Vandhammere, saaledes at Dampmaskinens Hovedaxel traadte i Stedet for Vandhjulets og som denne forsynedes med udstaaende Kamme, der kunde hæve Hammeren. Nu indretter man sig meget sjælden paa denne Maade; man plejer at bygge D. „directe“, idet man enten vender Bunden op ad paa Dampcylinderen og befæster Hammeren paa den stærke Stempelstang eller man gjør Stempelstangen fast og lader Cylinderen, til hvilken Hammeren da er fastgjort, vandre op og ned. Styringen ved smaa D. er undertiden automatisk, saa at Omskiftelserne af sig selv indtræde ved Hammerens Indslag og ved dens Løftning paa en bestemt Højde. Oftest, navnlig ved alle store D., bruges dog Haandstyring, og da man ikke let kan faa saa hurtige Slag som ved Vandhammeren, benytter man den store Lethed ved at løfte meget tunge Hammere til at virke mere ved Tryk end ved Slag. Dobbeltvirkende kaldes D., naar Damptrykket bruges baade til at løfte selve Hammeren op og til at trykke den ned; da D. gaa med højt Tryk, forøger det Virkningen umaadelig. **Dampkjedel**, en lukket Beholder, i hvilken Vand ved Opvarmning forvandles til Damp af høj Spænding; den udviklede Damp bruges til at forsyne en Dampmaskine, til Opvarmning, til Kogning ell. lign. D. forfærdiges hovedsagelig af Smeddejærn ell. Staal, sjældnere af Kobber. Af de hos os mest anvendte Former af faste D. kan der opstilles to Hovedklasser. Hvor Dampforbruget er stort, bruges store, vandrette, indmurede Kjedler med ēt (corniske Kjedler) ell. to (Lancashire-Kjedler) indvendige Ildsteder. Ved mindre Dampforbrug, navnlig til Forsyning af Dampmaskiner i den mindre Industri, bruges verticale, fritstaaende D. med indvendigt Ildsted og i Regelen et System af Rør. Den corniske Kjedel, som har sit Navn efter Grevskabet Cornwall i England, hvor den først anvendtes, er en horizontal, cylindrisk D. med flade Endebunde, indbyrdes forbundne ved et cylindrisk Rør, hvis Diameter er omtr. halv saa stor som den ydre Cylinders. I dette Rør, Ildkanalen, findes Ildstedet; Kjedlen er indmuret saaledes, at Forbrændingsprodukterne føres gjennem Ildkanalen til den bageste Ende af Kjedlen, derpaa gjennem murede Kanaler langs Yderkjedlens Sider til Forenden og endelig gjennem en ligeledes muret Kanal under Bunden af Kjedlen til Skorstenen. Undertiden er der i den Del af Ildkanalen, som ikke er optagen af Ildstedet, anbragt en Række koniske Tværrør, de saakaldte Galloway'ske Rør, der forøge Ildpaavirkningsfladen og tilvejebringe en livligere Circulation af Vandet i Kjedlen. Lancashire-Kjedlen adskiller sig kun fra den corniske Kjedel derved, at den har to Ildkanaler. De fritstaaende (ikke indmurede) Kjedler ere i Regelen cylindriske og verticale. Ildstedet er ligeledes indvendigt og cylindrisk; det er forneden forbundet med Yderkjedlen ved Ritning, foroven er dets Top forbundet med Toppen af Yderkjedlen ved et System af verticale Rør af et Par Tommers Diam. eller ved et enkelt større, ligedes verticalt Rør; i sidste Tilfælde er der som oftest i Ildstedet anbragt et System af vandrette Tværrør. De her beskrevne Former af D. ere ogsaa de i England og maaske Tyskland mest anvendte. Andensteds bruges mest Kjedler, dannede af flere Cylindre, indbyrdes parallele eller meget lidt afvigende fra den parallele Stilling og indbyrdes forbundne med hinanden. Der er da i Regelen en større Cylinder, som danner Hovedkjedlen, og ēn eller flere mindre, som, naar Ildstedet er anbragt under dem, kaldes Kogerør, naar Ildstedet derimod er anbragt under Hovedkjedlen, Forvarmere. En af de mest udbredte af disse Kjedelformer er Elefantkjedlen med to Kogerør; den bruges meget i Frankrig og Belgien. De her nævnte Former af Kjedler ere kun at opfatte som Hovedtyper; de kunne dels indbyrdes combineres, dels kan der ved Indlæggelse af Rør dannes nye Former. En Klasse af Kjedler afviger imidlertid fra alle de ældre. Medens nemlig de sædvanlige D. ere gode for Dampspændinger, der ikke overskride 5 eller til Nød 6 Atmosphærer, blive de ubrugelige, naar der er Tale om at arbejde med 10 eller flere Atmosphærers Spænding. Det er da nødvendigt at sammensætte Kjedlerne udelukkende af Rør paa nogle faa Tommers Diam.; blandt de mest bekjendte Kjedler af denne Art kan nævnes Bellevilles og Roots. De bestaa begge af Rækker af parallelle Rør, anbragte i flere Lag over hinanden og indbyrdes forbundne; ved den første Art ere Rørene næsten vandrette, ved den anden straatstillede. De bevægelige D. kunne inddeles i to Hovedklasser: Locomotivkjedler og Skibskjedler. De første, under hvilke Kjedlerne til de i Agerbruget anvendte Locomobiler henregnes, bestaa af to Dele, en cylindrisk og en ikke cylindrisk, i hvilken sidste Ildstedet findes. Dette kan betragtes som en med Aabningen nedad stillet rectangulær Kasse, fra hvis ene lodrette Side der udgaar et System af vandrette Rør, som passere gjennem den cylindriske Del af Kjedlen. Til Kjedlen slutter sig Røgkammeret, hvorfra Skorstenen udgaar, og Forbrændingsprodukterne passere altsaa fra Ildstedet gjennem Rørene til denne. Skibskjedler have forskjellige Former; den hyp-

pigste er en liggende Cylinder, inden i hvilken en eller flere Ildkanaler og et System af vandrette Rør; Ildkanalerne ere ikke gjennemgaaende, men føre fra Kjedlens Forende til et Forbrændingsrum inden i Kjedlen, tæt ved dennes bageste Ende, og fra dette føre Rørene tilbage gjennem Kjedlen til Forenden. Røgkammeret med Skorstenen, hvori Rørene udmunde, er fastgjort til Forenden af Kjedlen med Bolte. Ogsaa i Dampskibene har man i de senere Aar ofte ønsket at fremstille Damp af høj Spænding, og det er da navnlig Belleville-Kjedlerne, som have fundet Anvendelse hertil. — Enhver D. bør være forsynet med visse Sikkerhedsapparater, af hvilke nogle tjene til at hindre, at Dampspændingen vokser over en vis Grænse og til at angive den Dampspænding, som i ethvert Øjeblik findes i Kjedlen, andre til at angive Vandstanden. Bliver Dampspændingen for stor, vil den kunne sprænge Kjedlen, og synker Vandstanden — f. Ex. ved en cornisk Kjedel — saa dybt, at Toppen af Ildkanalen blottes for Vand, vil denne kunne blive gløbende, altsaa svækkes, og der vil i saa Fald ligeledes kunne frygtes en Explosion. Til at aflæse Dampspændingen haves Trykmaalere, til at hindre den i at overstige en vis Grænse Sikkerhedsventiler, til at angive Vandstandens Højde Vandstandsglas, Svømmere og Prøvehaner; desuden bruges ogsaa ofte Sikkerhedsfløjter, som give Signal, naar Vandstanden synker under en vis Højde. Til at vedligeholde Vandstanden haves Fødeapparater, hyppigst Pumper eller Injectorer; endelig bør der i Føderøret ved dets Indmunding i Kjedlen findes en Ventil, som holdes lukket ved Damptrykket, naar Fødeapparatet ikke er i Virksomhed, og som altsaa hindrer Vandet i at strømme ud gjennem en mulig Læk paa det ofte under Gulvet skjulte Føderør. For at man kan komme ind i Kjedlen, naar den skal renses for Sten, som Vandet ved Fordampning afsætter, eller for at reparere, er der paa enhver D. et „Mandehul"; desuden er Kjedlen forsynet med Afspærringsventil paa Damprøret og en Ventil eller Hane paa Udblæsningsrøret, hvorigjennem Kjedlen tømmes, naar den skal renses. D. kunne, som anført, explodere og derved foraarsage store Ødelæggelser af Ejendom og Tab af Menneskeliv. Anskuelserne om Aarsagerne til disse Katastropher have været meget delte; det synes nu at være fastslaaet ved Erfaring, at de udelukkende maa søges i fejlagtig Construction, Svækkelse ved Brugen eller slet Pasning. Der er derfor i de fleste Lande ved Lov (i Danmark ved Lov af 24 Marts 1875) anordnet et Tilsyn med D., og ved Siden af det lovbefalede Tilsyn har der i flere Lande efter engelsk Mønster dannet sig private Foreninger af Kjedelejere med det Formaal at udøve et Tilsyn, som er mere virksomt end det officielle.

Dampkogning, Kogning af Vædsker ved Hjælp af overhedede Vanddampe, der udvikles i en Dampkjedel og igjennem Rørledninger føres til Vædsken, ofte derved at de træde umiddelbart ind i denne ved Beholderens Bund, hvorved de afgive saa godt som al deres Varme til Vædsken, medens de selv fortættes; dette tør naturligvis kun ske, naar en Fortynding af Vædsken er uden Betydning; er dette ikke Tilfældet, ledes Dampene gjærne gjennem Vædsken i spiralformede Rør, eller Beholderen har en dobbelt Væg, imellem hvis Sider Dampen strømmer (som i Vacuumpanden, s. d. A.). D. anvendes, hvor den almindelige Ophedning er ledsaget af Ulemper, og hvor man vil være sikker paa en regelmæssig Kogning; den anvendes derfor ogsaa til Madlavning, Tilberedning af Kvægfoder osv., da Methoden er hurtig og bekvem ved Siden af, at Opvarmningen er ensartet; tillige er den billig, naar man har med store Mængder at gjøre, og man har derfor ogsaa oprettet Dampkøkkener, hvor Maden er tilberedt paa denne Maade. Det første af disse i Danmark oprettedes 1859 i Odense, nærmest ved Apotheker Lotzes Initiativ; senere oprettedes flere i Kjøbenhavn, det første af Hellmann, men de have aldrig slaaet rigtig an i Længden og ere her i Byen næsten alle nedlagte. Kogningen af Spiser sker i Regelen i lukkede Kar, Papins Gryde eller Digestor, fordi Dampe i lukkede Kar lettere trænge ind i Mellemrummene af de vegetabilske eller animalske Stoffer, som ere udsatte for deres Paavirkning, og altsaa let opløse dem. Dette Apparat kan ogsaa benyttes til at bage og stege i. D. benyttes undertiden til Tilberedning af Kvægfoder for stærkt fodrede Kreaturbesætninger, da Foderet herved gjøres mere fordøjeligt, saa at Dyrene kunne fortære og omsætte en desto større Mængde deraf. Anvendt i mindre Maalestok, vil dampkogt Foder være sundt for alle Husdyr, navnlig i Modsætning til at opfodre Rodfrugter i mere eller mindre frossen Tilstand, men som Hovedfoder passer det kun for de Dyr, der samtidig fedes og saaledes have en kort Levetid.

Dampmaskine. Benyttelsen af Vanddampe til at frembringe Bevægelse, en Opfindelse, der mere end nogen anden har haft en gjennemgribende Indflydelse paa Menneskeslægtens materielle Udvikling og physiske Velvære, ligesom den ad utallige Veje har indirecte bidraget til Culturens Fremme, er lige saa lidt som noget andet stort Fremskridt gjort paa én Gang eller af én Mand. Tvært imod har man saa mange ældre Efterretninger om mere eller mindre løse Forestillinger om Muligheden af at sætte Maskiner i Bevægelse ved Damp, at flere Nationer kunne føre ørkesløse Stridigheder om, hvem Æren for den første Opfindelse tilkommer, medens dog Englændernes Fortjeneste af at have givet Opfindelsen praktisk Værd er aldeles ubestridelig og langt overvejende alle andre Nationers, ligesom de ogsaa have gjort langt større Brug af denne Kraft, der udmærker sig ved sin Billighed, Stadighed, Uafhængighed af Vejrliget, saa vel som ved den Egenskab at kunne concentreres i et lille Rum og bringes op til en umaadelig Størrelse. Den ældste arbejdende D. construeredes af Englænderen Savary 1698; det var en Suge- og Trykpumpe, hvor Trykket udøvedes directe af Dampen paa Vandets Overflade, og hvor Sugningen fremkom ved, at Dampen, afspærret fra Kjedlen, fortættedes ved Afkøling, især ved Berøring med det kolde Vand. Det næste store Fremskridt skyldes Eng-

lænderne Newcomen og Cawley (1705), der undgik Dampens og Vandets Berøring ved at bruge en Cylinder med Stempel. I deres, alm. kaldet Newcomens „atmosphæriske“ Maskine brugtes Dampen alene til at skaffe et lufttomt Rum til Veje, idet den uddrev Luften under Stemplet og dernæst fortættedes ved indsprøjtet Vand; det var altsaa Atmosphærens Tryk, der drev Stemplet ned og derved løftede en paa den anden Ende af en Balancier ophængt Vandpumpe, indtil Dampen atter indlodes, saa at Overvægten af Pumpestangen kunde trække Dampstemplet op igjen. Saaledes forblev Stillingen, indtil James Watt 1768—1800 indførte en Række af saa vigtige Forbedringer, at hans Navn nøjere end noget andet er knyttet til D.s Historie. Ham skyldes især: Dampenes Fortætning i en egen Condensator; Lukning af Cylinderen, saa at den ikke afkøles ved Luftens Indtrængen; Opfindelsen af de dobbeltvirkende Maskiner med uafbrudt Bevægelse og en roterende Axel, samt af Regulatoren, der bestemmer saadanne Maskiners Hastighed; Dampbesparelse ved Benyttelse af Dampens Kraft under Expansionen; endelig Parallelogrammet til Forbindelse mellem den retlinjet bevægede Stempelstang og den bueformig bevægede Balancier. Derved bragtes D. i Hovedsagen paa det samme Standpunkt som nu; navnlig gjorde den dobbeltvirkende Maskine Dampen anvendelig til at drive Skibe, Møller, Spinderier osv., i Stedet for at den tidligere kun var brugt til Pumpning af Vand, der kunde gaa stødvis. D. forekommer nu i saa mange og forskjellige Former, at en Beskrivelse, hvor løselig den end er, umulig kan passe paa alle; som oftest vil dog Damprøret lede Dampen fra Kjedlen til en Cylinder med et tæt sluttende Stempel, der sættes i Bevægelse ved, at Dampen udøver et større Tryk paa den ene Flade, end Modtrykket er paa den anden. Til den Ende maa der periodisk kunne aabnes og lukkes for Dampen; den maa kunne ledes til den ene eller den anden Ende af Cylinderen, ligesom den brugte Damp maa kunne ledes bort fra den Ende af Cylinderen, der forrige Gang modtog Damp. Denne Lukning og Aabning bevirkes ved Glidere (Slud) eller Ventiler, der sættes i Bevægelse ved Maskinen selv. Den brugte Damp bliver ofte ført til en lukket Beholder, **Condensatoren**, der omgives af koldt Vand, og hvori koldt Vand indsprøjtes ved Atmosphærens Tryk. Maskinen maa da drive en Koldtvandspumpe, der skaffer Condensationsvand, en Luftpumpe, der tømmer Condensatoren for Vand og Luft, og en Fødepumpe, der driver noget af det varme Vand, som Luftpumpen har hentet, tilbage til Kjedlen. Stempelstangens Bevægelse forplantes ved en Krumtap til en Hovedaxel, der saaledes sættes i Omdrejning. Vil man imidlertid opfatte D. i deres indbyrdes Forskjellighed, nødes man til at classificere dem fra flere forskjellige Standpunkter. Man skjelner saaledes mellem Lavtryksmaskiner og Højtryksmaskiner. **Lavtryksmaskiner**, hvor Dampens Spænding undertiden kun lidt overstiger Atmosphærens, gaa stedse mere af Brug; de fordre en kraftig Condensation og dertil en stor Mængde koldt Vand. Jo stærkere Dampspændingen er, desto ringere er Fordelen ved Condensationen, og ved egentlige **Højtryksmaskiner** med Dampe af f. Ex. 4 Atmosphærers Tryk eller derover falder Condensatoren med Tilbehør bort, Dampene ledes ud i Luften, Maskinen bliver saa meget simplere og bruger saa meget mindre Vand. Man gjør end videre Forskjel paa **Fuldtryksmaskiner**, hvor Dampen indledes i Cylinderen under hele Stemplets Vandring, og **Expansionsmaskiner**, hvor Dampen afspærres, efter at Stemplet har tilbagelagt ½, ⅓, ja kun ⅙ af sin Vandring, og derefter virker med stedse aftagende Tryk. Jo stærkere Dampen er spændt, desto tidligere kan man med Fordel spærre den af. Expansionsmaskiner faa undertiden to Cylindere, hvor Dampen virker med stærk Spænding og Fuldtryk i den mindre, under Expansion i den større, hvorfra den gaar til Condensatoren. Disse fortrinlige, men complicerede og kostbare Maskiner kaldes nu i Almindelighed **Høj- og Lavtryksmaskiner**, idet den lille Cylinder fungerer som Højtryks-, den store som Lavtrykscylinder med Condensator. Man skjelner end videre mellem enkelt- og dobbeltvirkende Maskiner; ved de første er det Dampens Tryk som driver Dampstemplet ned, idet Underfladen staar i Forbindelse med Condensatoren, medens Overvægten af Pumpestempelstangen løfter Dampstemplet, efter at Communicationen med Dampkjedlen og Condensatoren er standset og begge Cylinderens Ender ere indbyrdes forbundne; ved de **dobbeltvirkende** virker Dampen vexelvis paa samme Maade paa begge Sider af Stemplet. Forbindelsen mellem Stempelstangen og Hovedaxlen sker ved de større dobbeltvirkende Maskiner ofte ved en Balancier, ligesom den, der ved enkeltvirkende Maskiner forbinder Stempelstangen og Pumpestangen, en stærk toarmet Vægtstang, hvis ene Ende ved Parallelogrammet er forbundet med Stempelstangen, den anden ved en „Forbindelsesstang“ med Krumtappen. Mindre og middelstore dobbeltvirkende Maskiner og Skibsmaskiner bygges nu i Almindelighed uden Balancier og da enten med en tilstrækkelig lang Forbindelsesstang, gaaende op ad til den højt liggende Axel, eller to, gaaende ned ad til den under Cylinderen liggende Axel, eller endelig med vuggende Cylinder, saa at den umiddelbart paa Krumtappen virkende Stempelstang kan følge dennes Sidebevægelse. Nysnævnte Maskiner med højtliggende Axel bygges ofte horizontalt, saa at Axlen ligger i Flugt med den horizontale Cylinder. Ved alle hidtil omtalte Maskiner er der fortrinsvis tænkt paa det Tilfælde, at Maskinen er stationær, d. e. anbragt paa fast Jord og bestemt til at blive paa et Sted. Som bekjendt gjør man en stedse mere udstrakt Brug af Dampkraften til at fremdrive Skibe, og dertil anvendes Maskiner, der i forskjellige Punkter afvige fra de stationære, som Følge af Bestræbelserne for at lægge Tyngdepunktet lavt og formindske Maskinens Rumfang og Vægt. Da man til Søs ikke kan skaffe Plads til noget Svinghjul, fordeler man i Almindelighed Kraften paa to Maskiner, der hjælpe hinanden til

en jævnere Bevægelse. Regulatoren maa man ligeledes undvære, da den fordrer en rolig Opstilling. Paa Skrueskibene fordres desuden en hurtig Bevægelse af Maskinerne, da Skruen skal dreje sig saa hurtig og maa sammenkobles med selve Hovedaxlen, fordi en Forbindelse med Tandhjul og Drev her ikke vilde kunne holde. Man har end videre transportable D. (Locomobiler) og Dampvogne (Locomotiver), men om dem saa vel som alle Haande Dele af D. og deres Kraft henvises til særskilte Artikler. **Damppibe.** Til Signaler anbringes paa Locomotiver og Dampskibe Piber, der give en gjennemtrængende Lyd, naar man lader en Dampstraale gjennemstrømme dem. Man har ogsaa, især i Frankrig, brugt D. som Alarmindretning, idet de give Lyd og saaledes tilvinge sig Fyrpasserens Opmærksomhed, naar Niveauet synker for stærkt i Kjedlen, eller naar Damptrykket voxer for stærkt; i dette Tilfælde maa der aabnes for Dampstraalen resp. af en Svømmer, der synker under et vist Maal, eller af en Ventil, der løftes. D. bestaar af en Klokke, anbragt for Enden af et Damprør, hvis Diameter svarer til Klokkens, men hvis inderste Del er lukket, saa at en ringformig Dampstraale kan træffe Klokken paa Kanten og sætte den i Svingning. Samme Virkning frembringes ved en kraftig Luftstrøm; man har derfor ogsaa lignende Mundpiber. **Dampplov og Damppløjning.** Efter at Dampkraften havde fundet almindelig Indgang i det engelske Avlsbrug til Tærskning, Grutning og andet Gaardarbejde, begyndte Fabrikanter og Landmænd i Aarene efter 1850 for Alvor at tænke paa at benytte Dampkraften til Jordens Behandling. Maalet søgtes naaet ad temmelig forskjellig Vej. Boydell omgav Dampmaskinens enkelte Hjul med mangeleddede Skinner, for at den lettere skulde bevæge sig paa Jorden og trække Markredskaberne efter sig. 1869 vilde Thomson i Edinburgh naa det samme med sit Vejlocomotiv, hvis Hjul ere forsynede med Ringe af Vikselæder. Usher lod Locomotivet hvile paa en Tromle, hvorefter fulgte et Graveapparat, der kastede Jorden op bag sig. Halkett forsøgte at belægge Jorden med flyttelige Træ- eller Jærnskinner, hvorved Marken ligesom deltes i brede Agre, og paa hvilke Locomotivet skulde trække Ploven og alle øvrige Markredskaber efter sig. Men alle Forsøg paa at lade Dampmaskinen følge Agrene ere hidtil strandede og have maattet vige for de af Smith og Fowler indførte Systemer, hint for de mindre, og dette for de større Avlsbrug, hvorefter der arbejdes enten med to selvbevægelige Locomobiler, et for hver Ende af Ageren, som i den senere Tid fortrinsvis finde Indgang, trækkende ét eller to Sæt Markredskaber mellem sig, efter som de skulle arbejde samtidig eller skiftevis, eller med ét Locomobil, der anbringes enten for den ene Ende af Ageren med et vandret liggende Hjul for den modsatte Ende, om hvilken det en Tomme tykke, snoede Jærntraadstov, der trækker Pløjeapparatet, bevæger sig, eller det anbringes paa den ene Side af Marken, medens Pløjeapparatet, begyndende fra den modsatte Side af Marken, føres frem og tilbage mellem to for Agrenes Ender anbragte Ankere ved Hjælp af Jærntraadsrebet, der paa en ved eller paa Locomobilet anbragt Vinde rulles frem og tilbage. Til Jordens Behandling benyttes dels den saakaldte Balanceplov, en dobbelt Samling af Plove, der lægge 3 eller 4 Furer ad Gangen, hver Halvdel med Jærnene vendt mod hinanden, bestemt til at arbejde hver i sin Retning, idet den ene bæres over Jorden, medens den anden arbejder; dels Balancegrubberen, der er indrettet paa samme Maade, men skjører Jorden i Stedet for at vende den, hvilken Anvendelse ved Jordens Behandling med Damp synes for en meget stor Del at skulle afløse Pløjningen, navnlig ved den dybere Bearbejdning, som i høj Grad muliggjøres ved Dampkraftens Anvendelse. Et fuldstændigt Pløjeapparat med Locomobil til 10 Dampheftes Kraft (der ogsaa kan benyttes til andet Arbejde) koster c. 14,000 Kr.; det pløjer omtr. 8 Tdr. Ld. om Dagen med en Udgift af 6 Kr. pr. Td. Ld. De større, fuldstændige Apparater med to selvbevægelige Locomobiler til 10—14 Dampheftes Kraft koste 20—26,000 Kr. 1855 mødte Boydell med et Par andre Medbejlere ved det kgl. engelske Landbrugsselskabs Møde i Carlisle for at kæmpe om en af Selskabet udsat Præmie paa 200 Pd. Sterl.; men først 1857 vandt Fowler paa det skotske Landbrugsselskabs Møde i Stirling en af Selskabet udsat Præmie paa 200 Pd. Sterl. for en Dampplov, „der kunde arbejde billigere end Hestekraft og dog lige saa godt", og 1858 vandt han ved Mødet i Chester blandt 5 Medbejlere det engelske Landbrugsselskabs Præmie paa 500 Pd. Sterl. for den bedste Dampplov, fra hvilken Tid Damppløjningen kan siges at have faaet praktisk Betydning for Landbruget; Fowlers og et Par andre Fabrikanters Damppløjningsapparater ere nu udbredte i mange Hundrede Exemplarer ikke alene i England og næsten alle øvrige europæiske Lande, men ogsaa i de andre Verdensdele. Den engelske Landmand Smith paa Woolston i Buckingham-Shire behandlede 1856 75 Tdr. Land af sin Jord med Dampkraft efter det af ham selv indrettede System, og dette kan anses som det ældste virkelige Forsøg paa Dampkraftens Benyttelse til Jordens Behandling. Dette System, der har fundet en meget betydelig Udbredelse, er senere yderligere udviklet og forbedret af Brødrene Howard i Bedford, fra hvis Fabrik et fuldstændigt Apparat med et Locomobil til 10 Dampheftes Kraft var udstillet 1869 ved Landmandsmødet i Kjøbenhavn, ved hvilken Lejlighed Damppløjning for første Gang paa dansk Grund prøvedes paa Nørrefælled. Dette Pløjeapparat kjøbtes samme Efteraar af Etatsraad Jørgensen til Søllestedgaard og Søholt paa Laaland, og i de følgende 5 Aar indførtes 3 andre Pløjeapparater ligeledes til Laaland, nemlig 1870 af Lensgreve Knuth til Knuthenborg et Apparat efter Fowlers Patent, 1872 af „Fabriken Laaland" et større Apparat (med 2 Maskiner) fra John Fowler & Co., og 1874 af et Interessentskab af Landmænd i Maribo-Egnen et lignende; af disse er det paa Højbygaard endnu i Virksomhed, medens det fornævnte er solgt til

Sverige. **Damprammemaskine.** Til Nedramning af Pæle ved Arbejder af stort Omfang benytter man gjærne Dampkraft i Stedet for Menneskekraft. Dette sker simplest og almindeligst ved, at man paa en eller anden Maade lader Spillet paa en almindelig Maskinrambuk drive ved en lille Dampmaskine; eller man kan benytte Dampen mere directe som i Nasmyths Dampramme, der anvendtes første Gang 1845. Dampcylinderen er her stillet oven over Pælen og hviler indirecte paa denne, idet den er forbunden med en i begge Ender aaben Pladejærnskasse, som hviler paa Pælen. Ramslaget er directe forbundet med Stempelstangen og bevæges op og ned i den omtalte Kasse. Naar der indledes Damp under Stemplet, løftes Ramslaget, og naar Dampen gives Adgang til det fri, falder Slaget. Faldhøjden af Slaget kan kun blive lille, c. 3 F., men da Antallet af Slag er stort, 60—80 i Min., og Slagets Vægt ligeledes stor, er Virkningen i det hele meget betydelig. Til Damprammen hører en Platform med en solid Opstander, som ved Ruller og Skinner let flyttes fra en Pæl til en anden; paa Platformen staar Dampkjedlen, som gjennem en leddet Rørforbindelse forsyner Cylinderen med Damp, og desuden en særegen lille Dampmaskine til Løftning af Damprammen, af Pælen, til Flytning af Platformen m. m. Den store Bekostning til Anskaffelse af en saadan Dampramme har hidtil hindret en mere almindelig Benyttelse af den. I den nyeste Tid har Hollænderen Figee construeret en Dampramme, hvor det er selve Dampcylinderen, der danner Ramslaget. Stemplet med Stempelstangen er da forbundet med Pælen; Dampen indledes over Stemplet og løfter Cylinderen, som her danner Ramslaget. Denne Modification synes at have nogle Fordele. **Dampskib.** Den Tanke at bevæge et Skib mod Strøm og Vind ved Dampens Kraft er meget gammel; de første Efterretninger, vi have om en praktisk Anvendelse af Dampen, skrive sig fra et Skib, som Capitain Blasco de Garay 1543 bevægede ved et Maskineri, hvorom vi kun vide saa meget, at han dertil anvendte en Kjedel med opvarmet Vand og Skovlhjul. Jonathan Hull fik 21 Dec. 1736 Patent paa et D., som imidlertid aldrig blev bygget. Efter Watts Forbedring af Dampmaskinen 1769 byggede Perrier et D., med hvilket han experimenterede paa Seinen; han kunde imidlertid ikke faa det til at løbe op ad Floden. Større Held skal Marquis Claude de Jouffroy have haft ved Forsøg 1776; han anses af Franskmændene for Dampskibets ægtl. Opfinder. I Amerika lod en Urmager Fitch 1788 i Philadelphia et D. løbe af Stabelen. Senere bleve flere Forsøg gjorte, og endelig lykkedes det 1807 Fulton i New-York med „Clermont" paa 160 Tons, forsynet med Dampmaskiner af Boulton og Watt paa 20 Hestes Kraft, at løbe fra New-York til Albany og tilbage (25¼ M.) i et Tidsrum af 32 Timer. Senere gjorde Dampskibsfarten betydelige Fremskridt, og 1815 byggedes den første Dampfregat paa 32 Kanoner med 120 Hestes Kraft. Senere forsøgte man D. i aaben Sø; det første D., som gik over Atlanterhavet, „Savannah", brugte 20 Dage fra New-York til Liverpool. Det første D., som fuldstændig lykkedes i Europa, var „Comet", som løb af Stabelen 18 Jan. 1812 i Glasgow, construeret af Henry Bell fra Helensburgh, 30 Tons drægtigt, 39 F. langt, 20 F. bredt, med Maskiner af 3 Hestes Kraft. Hvilke Fremskridt D. senere have gjort, ses af det D., som Scott Russell 1857 byggede i London ved Navn „Leviathan" („Great-Eastern"), 22,500 Tons drægtigt, 660 F. langt, 80½ F. bredt, med to Maskiner, hver paa 1,000 Hestes Kraft, den ene bestemt til at drive en Skrue, den anden et Par Skovlhjul. Det kunde tage 600 Passagerer paa 1ste og 1,800 paa 2den Kahyt, eller 10,000 Md. Tropper med fuld Oppakning. Principet for Dampkraftens Anvendelse til Søs er i Korthed følgende. En kraftig Maskine staar med sine Kjedler i Midten af Skibet, og Kraften anvendes til at sætte en Axel i en omdrejende Bevægelse. Denne Axel gaar da enten tværs paa Skibets Retning ud gjennem dets Sider, og paa Enden ere anbragte tvende Skovlhjul, hvormed Skibet drives frem, eller den fortsættes agter ud i Skibets Midte (Diametralplanen), indtil den kommer til Agterstævnen, hvor den gaar gjennem et Hul ind i en Archimedes's Skrue, som ved en hurtig Omdrejning sætter Skibet i Bevægelse. Denne sidste Maade synes at blive den almindelige, eftersom den ved de større Skibe og ved Krigsskibe har adskillige væsentlige Fordele fremfor den første. **Dampskibslanterner**, s. Lanterner. **Dampskyts**, en af Englænderen Perkins 1828 projecteret Krigsmaskine, i hvilken højtspændte Vanddampe skulde træde i de af Krudtet udviklede Luftarters Sted som bevægende Kraft for Projectiler; da D. med en meget betydelig Vægt kun forbinder en Virkning, der langt fra kan stilles jævnsides med den af de mindste af de sædvanlige Kanoner, er det at betragte som et dødfødt Project. **Dampvask**, s. Vask. **Dampvogn.** Den Tanke, at benytte Dampkraften til at bevæge Byrder hen ad Veje, havde længe beskæftiget forskjellige Opfindere, inden det lykkedes først Stephenson, senere andre, at construere et tilfredsstillende Locomotiv. Vanskelighederne laa dels deri, at Maskinen skulde i Forhold til sin Kraft være let og af ringe Omfang, dels i Vejenes Beskaffenhed. Den første Vanskelighed fjærnedes ved Brugen af højspændt Damp, Rørkjedler og saa kraftige Maskiner, at Godset kunde fylde et helt Vogntog; den anden Vanskelighed fjærnedes ved Brugen af Sporveje (Jærnbaner). Mange have imidlertid bestræbt sig for at construere D. til almindelige Veje, først Gurney med sin Dampkareth; men dette synes at være aldeles forfejlet. Det varede længe, inden man turde stole paa, at Adhæsionen af den tunge D. vilde være tilstrækkelig til at slæbe den og de Vogne, den skulde trække, endog op ad stejle Bakker. Man begyndte da med at efterligne Bevægelserne af Hestenes Ben ved at støde kraftige Stampere straat ned imod Vejen, saaledes Gurney. I Forbindelse med Skinner vilde man anbringe en Tandstang langs hen ad Vejen; men dette viste sig aldeles overflødigt ved de svage Stigninger,

[illegible] ved den senefte [illegible] man at en til- [illegible] mellem begge [illegible] Drivmaskinene, der [illegible] paa Locomotivet an- [illegible] Hjler. Ellers søjes [illegible] der fremkommer ved [illegible] dette maa gjøres ikke [illegible] tungere, naar For- [illegible] ved steilere Jærnbaner. [illegible] af Jærn; paa en Jærn- [illegible] en Forhjedel (med Skor- [illegible] Højtryksdamp og ved sin [illegible] hele D. sin Hovedform, dels [illegible] lille Maskine, der maa gaa meget [illegible] et Par høje Drivhjul paa [illegible] at give D. den fornødne Fart. [illegible] med Lethed kunne føres frem og tilbage. [illegible] af D. er nu i en saa [illegible], at man gjør bestemt Forskjel mellem D. til Exprestog og til Godstog. Ved de første findes et Par store Drivhjul forrest og to Par mindre Bærehjul. Vægten af Locomotivet ligger væsenlig paa Drivhjulene, og Tyngdepunktet af Vognen er lagt saa lavt som muligt, begge Dele for at give en sikker Gang. Ved D. for Godstog haves foruden det egenlige Par Drivhjul, som drejes rundt ved Stemplets Bevægelse, et dermed lige stort Par Hjul, som er koblet sammen med det første Par; man plejer at sige, at der er to Par Drivhjul, da Frictionen fra begge Par Hjul er nyttig for Fremskaffelsen af Toget. Disse Drivhjul ere mindre i Diameter end dem, der anvendes til D. for Exprestog. Man har ogsaa Godstogslocomotiver, som have 3 Par sammenkoblede Drivhjul, særlig paa Jærnbaner, hvor der forekommer stærke Stigninger. Den fornødne Beholdning af Kul og Vand haves i Regelen paa en særlig med D. forbunden Vogn, Tenderen, men undertiden ere Tender og D. forbundne i én Vogn.

Dampe, Jacob Jacobsen, f. 10 Jan. 1790 i Kjøbenhavn, blev 1804 Student og 1809 theol. Candidat, tog 1813 den philosophiske Doctorgrad ved en Afhandling om Koranens Moral og var 1811—16 Adjunct i Slagelse. Derefter holdt D. en Skole i Kjøbenhavn, optraadte 1818—19 som Bodsprædikant og havde stærkt Tilløb, indtil uhyggelige Optrin i Helliggejsteskirke bragte Regeringen til at forbyde ham Prædikestolen. D. begyndte nu at holde offentlige Forelæsninger imod den augsburgske Confession, men ogsaa dette blev ham forbudt, og et Par Smaaskrifter om „Frihedens Overensstemmelse med Christendommen“ lagdes under Beslag. D. fattede da den Plan, at bede Kongen om en fri Forfatning, men da hans Bønskrift herom kun fik tre Underskrifter, en Smed Jürgensen og to andre, som i Virkeligheden vare Partiets Spioner, mente han at maatte forberede Stemningen ved at drøfte en fri Forfatnings Fortrin paa dertil indkaldte Møder. Dog allerede ved Indtrædelsen i det første Møde 16 Nov. 1820 bleve D. og Jürgensen fængslede og hans Manuskripter beslaglagte (deri Udkast til Proclamationer o. lign.); 14 Febr. 1821 dømtes de begge af en særlig Commission fra Livet for at have tilstræbet til Forandring i Kongeloven, men benaadedes med livsvarigt Fængsel. D. sad nu i 6 Aar i Citadellet Frederikshavn og i 14 paa Christiansø, behandlet med største Haardhed, ja næsten Grusomhed. Først 1841 løslodes han af Fængslet mod at bosætte sig i Rønne, hvor han fik en meget tarvelig Aarpenge til sit Underhold. Derimod blev hans „Poetiske og prosaiske Skrifter“ endnu halvt omstrevne af Censoren inden de udkom (1842). Den almindelige Amnesti 1848 gav D. fuld Frihed; han flyttede til Kjøbenhavn og døde 22 Dec. 1867.

Dampier, Will. [dämmpihr], en engelsk Søfarer, f. 1652, gik, efter at have prøvet forskjellige underordnede Livsstillinger, med et Skib til Campêchebugten, hvor han levede 3 Aar som Arbejdsmand, kom efter en Rejse til London atter tilbage og faldt 1683 i Nærheden af Jamaica i Hænderne paa Flibustiere, hos hvilke han derefter tog Tjeneste, og med hvem han deltog i forskjellige Tog paa det store Ocean. Efter at være flygtet fra dem kom han i engelsk Tjeneste, snart som Sømand og snart i andre Stillinger, besøgte en Del af Vagindien og vendte 1691 tilbage til England, hvor hans mangfoldige Eventyr, som han beskrev i »New voyage round the world« (3 Bd., 1697—1707), henledede Opmærksomheden paa ham, saa at han 1699 fik det Hverv, at foretage en Opdagelsesrejse til Ny-Holland. Paa denne opdagede han Dampiersland paa Ny-Hollands Nordvestkyst, Dampierøerne ved samme Kyst og Dampierstrædet mellem Ny-Guineas Nordvestkyst og Øen Vaigeu. 1701 vendte han tilbage, men foretog senere som simpel Styrmand 1704 og 1708—11 flere Rejser til det store Ocean. Hans Dødsaar er ubekjendt.

Dampierre, Aug. H. M. P., Marquis [dangpiähr], fransk General, f. 1756, var Officer i den franske Garde og søgte forgjæves Tilladelse til at deltage i Krigen i Nordamerika eller Spanien; han gjorde da af Lyst til Eventyr 1788 to Luftrejser, og da han derfor blev sat i Arrest, gik han ud af Hæren og rejste til Tyskland. Her lærte D. det preussiske Hærvæsen at kjende og blev saa stor en Beundrer af Frederik II, at han siden optraadte i Versailles med en lang Haarpisk. D. sluttede sig strax til Revolutionen, blev 1790 Præsident i Dep. Aube og gik til Hæren 1792, udmærkede sig ved Valmy og Jemappes og overtog efter Dumouriez's Flugt 1799 Overanførselen. Ved et Angreb paa Østerrigerne i Vicogneskoven blev D. saaret 8 Maj 1793 og døde Dagen efter. Conventet, som havde haft ham mistænkt, lod ham nu jorde i Pantheon paa Statens Bekostning.

Damrokke (Apus), s. Bladfødder.

Damrosch, Leop., f. 1832 i Posen, kunde efter at have taget den medicinske Doctorgrad 1854. ikke længer modstaa sin tidlig opstaaede Kjærlighed til Musiken. 1856 optraadte han som Violinvirtuos, gjorde Bekjendtskab med Liszt og blev 1858 Dirigent for det philharmoniske Selskab i Breslau, hvor han med Iver virkede, især for de af Wagner, Liszt og Berlioz repræsenterede Ideer. 1871 kaldtes han til New-York, hvor han ved en organisa-

torisk og energisk Dirigentvirksomhed efterhaanden er bleven en af denne Stads første musikalske Personligheder. Hans Compositioner omfatte baade Vocalmusik og Violinsager af Værdi.

Damspil spilles af to Personer paa et Skakbræt med 24 runde Brikker af to forskjellige Farver.

Dan, Søn af Patriarchen Jakob og Rachels Tjenestekvinde Bilha, var Stamfader til Stammen af samme Navn. Ved Canaans Deling fik den tildelt et Landskab midt i Indlandet ved Havet. Men da den ikke kunde fordrive de der boende Amoriter, drog den mod Nord og fratog Phønikerne den blomstrende Handelsstad Lais, der nu fik Navnet D. Liggende ved Palæstinas nordligste Grænse gav denne By Anledning til den i Bibelen ofte forekommende Talemaade: „Hele Israel fra D. til Beersaba“, d. e. fra Nord til Syd. Da Jeroboam havde oprettet Israels Rige, gjorde han Staden til et af Hovedsæderne for den af ham indførte Kalvedyrkelse.

Dan var efter Snorre den første, som paa det danske Tungemaal kaldtes Konge, hvilket hans Slægtninge siden ansaa for det ædleste Navn; men for øvrigt indeholde de ældste Kilder intet om, at D. har stiftet eller samlet Danmarks Rige, eller om at Danmark skulde have faaet Navn efter ham. Hans Tilnavn var Mikillate (den storladne, den mægtige).

Dana, James Dwight, nordamerikansk Naturforsker, f. 1813 i Utica, deltog 1838—42 i den af Capitain Wilkes ledede Jordomsejling og udnævntes 1850 til Professor ved Yale-College i Newhaven. Resultaterne af sine zoologiske Undersøgelser paa den nævnte Rejse har D. nedlagt i to større, af Unionsregeringen udgivne Værker over de paa Expeditionen opdagede Krebsdyr og Koraldyr med mange Kobbertavler, ved hvilke Værker Kundskaben om disse to Dyregrupper fik en meget betydelig Udvidelse. Han har udgivet fortrinlige Haandbøger i Mineralogi og Geologi og er Hovedudgiver af den af den ældre Silliman 1819 paabegyndte »American Journal of science and arts«.

Dana, Richard Henry, nordamerikansk Skribent og Digter, f. 1787 i Cambridge i Massachusetts. Han var først Advocat, siden Medarbejder af »North American review« (1812—27), hvor han bl. a. skrev en Række Artikler om de engelske Digtere, og lod siden i et af ham grundet, men snart standset Tidsskrift indrykke sin Fortælling »Tom Thornton«. Hans mest bekjendte Digt er »The buccaneer« (1827) med originale Billeder fra Jæger- og Sørøverlivet, hvis knudrede Form og compacte Udtryk stundum gjør det dunkelt. Senere udgav D. Digte og Artikler i flere Tidsskrifter og holdt 1839—40 Forelæsninger over Shakspeare i Boston og New-York. Efter sine literære Venner Channings og Altstons Død trak D. sig tilbage til et Landsted ved Boston. 1850 udkom hans samlede Værker, Digte og Romanen »The idle man«. Han sluttede sig til de ældre førromantiske Digteres Stil. D. 1879. — **Hans Søn, Richard Henry D.,** Retslærd og Politiker, f. 1815, blev 1840 Advocat i Boston og udgav n. A. et agtet Skrift om Søretten (»The seamans friend«), samt 1866 en ny Udgave af Wheatons Fremstilling af Folkeretten. 1858 var D. et fremragende Medlem af den Forsamling, som reviderede Massachusetts's Forfatning, og 1856 var han med at grundlægge det republikanske Parti, samt tog vigtig Del i de følgende Præsidentvalg. 1867—68 var D. Regeringens Sagfører i Anklagen mod Jefferson Davis. D. 1882.

Dănae, s. Akrisios.

Danăer, hos Homer Navnet paa Argiverne og dernæst paa alle Grækere. Deres mythiske Stamfader blev senere **Danaos,** Søn af Belos og Anchinoe, som paa Grund af Uenighed med sin Broder Ægyptos flygtede fra Libyen med sine 50 Døtre („Danaiderne“) til Argos, hvor D. blev Konge og gav Folket sit Navn; de gjorde sig her fortjente ved at grave Brønde i det vandfattige Land. Ægyptos's 50 Sønner kom efter til Argos, og det blev aftalt, at de skulde ægte D.s 50 Døtre; men D. overtalte sine Døtre til at dræbe deres Ægtefæller i Brudenatten, og alle adlød undtagen Hypermnestra, som reddede sin Brudgom Lynkeus. Til Straf for deres Misgjerning bleve Danaiderne dømte til i Underverdenen at øse Vand i et bundløst Kar. **En danăisk Gave** siges om enhver tvetydig Gave; da nemlig Grækerne i den trojanske Krig under Paaskud af at ville bringe Athene en Foræring søgte at faa den bekjendte Træhest, der var fyldt med væbnede Mænd, ført ind i Byen, fraraadede Præsten Laokoon det (Vergils Æneide) med den Bemærkning: »Timeo Danaos et dona ferentes«, d. e. jeg frygter Danaerne, selv naar de bringe Gaver.

Danaholmen, nu sædvanlig kaldet Liljan, en lille Ø i Danafjorden ved Indløbet til Göteborg. Grænserne imellem de tre nordiske Riger skulle fordum have stødt sammen paa D., saa at hvert Rige skal have ejet sin Del af den. I Følge Sagnet skulle Nordens Fyrster derfor ogsaa ofte have holdt Møder paa D.; der fortælles endog, at saadanne Møder holdtes regelmæssig hver tredje Sommer, for at Kongerne i Mindelighed kunde enes om alle tvivlsomme Sager. Ved et Møde paa D. imellem den svenske Konge Edmund Slemme og den danske Konge Svend skal Sveriges sydlige Grænse være bleven bestemt saaledes som den alm. forblev lige ind i det 17de Aarh. Det bekjendte Fredsmøde 1101 (jvfr. Margrete Fredkulla) imellem Erik Ejegod, Inge Stenkilsson og Magnus Barfod, hvilket man har villet henlægge til D., holdtes i Følge Snorres Kongesagaer i Konghelle.

Danapŭr, Stad i Præsidentskabet Bengalen i Forindien, ved Ganges, 2 M. v. for Patna. 40,000 J. Stærkt befæstet Militærstation med store Caserner. Livlig Handel.

Danbury [dänbøri], Stad i Staten Connecticut i Nordamerika, 10 M. v. f. v. for Hartford. 12,000 H. Livlig Industri.

Danby, Thomas Osborne, Jarl af [dännbi], engelsk Statsmand, f. 1631, Søn af en Baronet, Sir Edv. Osborne i Yorkshire, som under Carl I havde været en af Jarl Straffords Hjælpere og senere en ivrig „Cavaler“. Han

spillede en stor Rolle i Underhuset under Carl II og blev 1672 Storskatmester efter Cabalministeriets Fald, samt n. A. ophøjet til Jarl D. Han forstod med stor Dygtighed og ved udstrakt Brug af Bestikkelse at hævde Regeringens Indflydelse i Parlamentet og kan regnes som Torypartiets egentlige Grundlægger; han vilde styrke Kongemagten, men samtidig hævde Folkets gamle Friheder og sikre Protestantismen, samt løsrive England fra det nhæderlige Forbund med Ludvig XIV af Frankrig. D. blev styrtet 1679 og holdt fængslet i Tower indtil 1684 efter en Anklage af Underhuset, som dog ikke førtes videre. 1685 indtog D. paa ny sit Sæde i Overhuset og blev en af Torynernes Førere; han deltog i Juni 1688 i Opfordringen til Vilhelm af Oranien (hvis Ægteskab med Jakob II.s Datter Maria han som Minister havde udvirket) om at komme til England og rejste selv i Nov. Opstanden i Yorkshire. D. blev derefter Formand i Gehejmeraadet, 1690 ophøjet til Marquis af Caermarthen og 1694 til Hertug af Leeds; han drev paa ny omfattende Bestikkelser, men modtog ogsaa selv Stikpenge af det indiske Compagni og blev derfor 1695 igjen anklaget af Underhuset og maatte trække sig tilbage fra Regeringen, om han end først afskedigedes 1699. D. 26 Juli 1712.

Dancarville, Pierre Franç. Hug. [dangkarvill], en lærd Æventyrer, f. 1729 i Marseille, optraadte flere Steder under forskjellige Titler og Navne, besørgede i Neapel Udgivelsen af det Hamiltonske Værk over de etruskiske Vaser og skrev »Antiquités Étrusques, Grecques et Romaines« (1766), samt »Veneres et Priapi, uti observantur in gemmis antiquis« (1771). Senere gjorde Storhertug Leopold af Toscana ham til Forstander for den mediceiske Samling i Firenze, hvilken han har beskrevet i et med Kobbere udstyret Værk. Efter at have udgivet forskjellige antiqvariske Værker, som have Betydning ved de Kobberstik, der ledsage dem, døde han i Venezia 1805.

Dancla, Jean B. Charles [dang], f. 1818, udmærket fransk Violinvirtuos, Elev af Baillot, frugtbar og særlig paa det instructive Omraade værdifuld Componist for sit Instrument. Siden 1857 er D. Violinprofessor ved Conservatoriet i Paris. Hans Kvartetsoireer nyde stor Anseelse.

Dancourt [dangkuhr], egtl. **Florent Carton**, fransk Skuespiller og dramatisk Digter, f. 1661, stod i stor Yndest hos Ludvig XIV og var Forfatter til en Række Lystspil, mest af burlesk Natur og ofte digtede paa Grundlag af en samtidig Begivenhed. Han skildrer livlig og lunefuldt Tidens Latterligheder og er rig paa komiske Situationer. Mest bekjendt er hans versificerede Komedie »Sancho Pança« efter Don Quixote og »Le chevalier à la mode« (1687). 1718 gik han fra Theatret, hengav sig til religiøse Betragtninger og oversatte bl. a. Davids Psalmer. D. 1726.

Dandin [dangdäng], Hovedpersonen i Molières Comedie „George D.", en rig Bonde, der har giftet sig med en adelig Dame, hvis Drillerier og Utroskaber skaffe ham komiske Gjenvordigheder. Han erkjender ved sine gjentagne Udraab: »Vous l'avez voulu, George Dandin!« (du har selv villet det, G. D.), at han selv har forskyldt det ved sin Forfængelighed, og denne Replik er bleven et Ordsprog, der betegner, at man liber selvforskyldt.

Dandolo, en berømt venetiansk Familie, hvortil flere Doger hørte. Den mest bekjendte er **Enrico** D., f. 1108, valgt til Doge 1192; skjønt i sit 94 Aar og blind, stillede den kraftige Olding sig 1202 i Spidsen for et Korstog (det 4de Hovedtog), i hvilket en Mængde, navnlig franske Riddere deltog, erobrede Constantinopel 17 Juli 1203 og tog den atter med Storm 12 Apr. 1204, hvorpaa han oprettede det latinske Kejserdømme. Venezia skaffede han ved denne Lejlighed de fleste Øer i Archipelagus, Kyststrækninger i Morea, Epirus og Lilleasien og et Kvarter i Constantinopel. Den lige saa kloge som tapre Olding døde 1 Juni 1205 i Constantinopel i sit 97de Aar og blev begravet med stor Højtidelighed i Sophiekirken, hvor hans Gravmæle blev ødelagt af Tyrkerne ved Constantinopels Indtagelse 1453. — Af samme Slægt er **Girolamo** D., f. 1796, d. 1866, Archivdirector i Venezia, Forfatter til en Fremstilling af Republikens Historie i dens sidste 50 Aar (1855).

Dandy, eng., Modejunker.

Danearv (i det gammelnordiske Retssprog dánararfr, af et tabt Substantiv dán, fem., Død) er i enkelte af de gamle danske Love, men især i de svenske, Betegnelsen for en afdød Persons efterladte Formue, som der enten slet ingen berettiget Arving er til, eller hvortil i alt Fald ingen saadan melder sig inden Aar og Dag (forladt Arv). Saadan Formue tilfaldt Kongen, og det var et af Stridspunkterne mellem Kongerne og de lundske Ærkebiskopper, navnlig Jakob Erlandsøn, at disse vilde tilegne sig Retten til D. paa deres Godser.

Danebrog, de danskes efter Sagnet himmelfaldne Banner, som senere vedblev at være den danske Rigsfane. Sagnet beretter, at da de danske paa Valdemar Sejers Tog til Estland i Slaget ved Reval 15 Juni 1219 kom i stor Fare ved Hedningernes fremstormende Skarer, gik Ærkebiskop Andreas Sunesøn op paa en Høj og bad ligesom fordum Moses; saa længe hans Hænder vare hævede, sejrede hans Landsmænd, men naar han af Mathed lod dem synke ned, veg de tilbage, hvorfor de andre Biskopper understøttede ham i at holde Hænderne i Vejret, medens Kampen varede. Og alt som han bad, skete det Jærtegn, at, da det det danske Hovedbanner var gaaet tabt i Forvirringen, dalede et rødt Banner med det hellige Kors i Hvidt ned fra Skyerne, hvorpaa Hæren samlede sig under det himmelfaldne Banner og stormede rask frem, medens Hedningerne sloges med Rædsel og flyede; Slaget blev vundet, og Estlands Erobring var en Følge deraf. D., som Korsbanneret kaldtes, formoder man var en Gave fra Paven, der første Gang brugtes ved denne Lejlighed; det omtales derefter ikke før i det 15de Aarh., da det var de danskes Hovedbanner i deres Krige, men findes allerede i Valdemar Atterdags Sigiller som Kongemærke. Det gik tabt paa det ulykkelige Ditmarskertog 1500. Ditmarskerne ophængte D. som et af deres største

Sejerstegn i en Kirke i Wöhrden, og der hang det indtil Frederik II 1559 hævnede Nederlaget ved Hemmingstedt ved at indtage Ditmarsken; hvad der var levnet af det, blev derefter ophængt i Slesvig Domkirke, hvor det, fortæret af Ælde, smuldrede hen efter et Aarhundredes Forløb. At det virkelig er selve den „himmelfaldne“ Fane, der saaledes skal være bleven mellem 4 og 500 Aar gammel, er imidlertid højst usandsynligt. Til Søs vedblev man stadig at bruge Danebrogsflag, og Krigsskibe opkaldtes derefter (saaledes Linjeskibet „D.“, som 1710 sprang i Luften i Kjøgebugt); under Christian VIII fik ogsaa Hæren Faner, der vare virkelige Danebrogsfaner, i Stedet for de ældre, som i Regelen kun havde haft et Danebrogsmærke for oven i en Krog af Banneret; tillige indførtes baade i Hæren og paa Flaaden Brugen af Cocarder med Danebrogsfarverne. **Danebrogsordenen**, den anden af de danske Ridderordener, blev indstiftet af Christian V, som 12 Oct. 1671, Dagen efter hans Kronprinses (Fred. IV.s) Fødsel, til Forherligelse af denne udnævnte de første 19 Riddere af D., deriblandt Griffenfeldt og Cort Adeler, efter at dog allerede flere Maaneder forinden Ordenen var bleven given til to, som paa Grund af Bortrejse ikke kunde være til Stede ved den højtidelige Promotion. 1 Dec. 1693 gav han dernæst Ordenen dens Statuter, i Følge hvilke den kun maatte gives til Adelsmænd, og Riddernes Antal ikke overstige 50. Disse Statuter forbleve i Kraft, indtil Frederik VI 28 Juni 1808 betydelig udvidede Ordenen og, idet han gav uadelige Adgang til den, delte den i 4 Klasser: 1) Storcommandeurer (hvoraf der dog aldrig har været mere end 1—3 ad Gangen), 2) Storkors (svarende til de tidligere Riddere, „hvide Riddere“), 3) Commandeurer og 4) Riddere; hvortil endnu kom **Danebrogsmænd**, d. e. saadanne, til hvis beskedne Livsstilling man ikke fandt, at en Ridderorden passede, og som i trange Kaar kunne erholde en aarlig Understøttelse af et Fond, hvortil Elefantridderne samt Storkors og Commandeurer af D. bidrage; for Resten gives D.s saakaldte „Hæderstegn“ ogsaa til selve Ridderne af de forskjellige Klasser. Ved kongl. aabent Brev af 21 Febr. 1842 indskrænkedes Klassernes Antal til 3, idet Storcommandeurerne ikke længer kom til at danne 1ste Klasse, men sattes foran denne, der omfattede Storkorsene; Rescr. af 21 Marts 1864 delte Commandeurernes Klasse i 2 Grader, med og uden Brystkors. Ridderne af alle Klasser bære et paa forskjellig Maade prydet Guldkors, Danebrogsmændene derimod et Sølvkors. Korset har Indskriften: „Gud og Kongen“; Ordensbaandet er hvidt med røde Kanter, hvoraf den ovennævnte gamle Benævnelse „hvid Ridder“. Den regerende Konges Fødselsdag, 28 Jan. som Frederik VI.s, 15 Apr. som Christian V.s og 28 Juni som Valdemar Sejers Fødselsdag ere Ordenens Højtidsdage. Kongen er Ordensherre, og Ordenenen gives baade til indfødte og til fremmede. Ved Beg. af 1884 talte D. 3 Storcommandeurer (Kronprins Frederik, Kong Georg af Grækenland og Dronning Louise), 285 Storkors, 379 Commandeurer af 1ste og 409 af 2den Grad samt 3,080 Riddere af 3dje Klasse.

Danefæ (isl. dánarfé, af dán, Død, fé, Gods) bruges i den nyere Tid kun om skjulte Skatte, men betegnede i gamle danske Love baade død Mands Gods, hvortil der ingen Arving var, og Guld og Sølv, som fandtes nedgravet i Jorden. Begge Dele tilfaldt Kongen. Eriks sjællandske Lov har denne Bestemmelse om D., og i Kong Valdemars jyske Lov hedder det: „hitter nogen Mand Guld eller Sølv i Høje eller efter sin Plov eller paa nogen anden Maade, da skal Kongen have det.“ Dette optoges næsten uforandret i Christian V.s danske Lov, hvis herom handlende Paragraph „fortolkedes authentisk“ ved Forordningen af 22 Marts 1737 derhen: „Guld, Sølv, Metal og al anden Skat, som findes enten nedgravet eller forborget i Jord, Skov, Mark, Hus eller andensteds, og ingen kjender sig ved, det kaldes Danefæ og hører Kongen alene til og ingen anden.“ Denne „Fortolkning“ gav i Virkeligheden Begrebet D. en betydelig Udvidelse, men kunde ikke bidrage væsentlig til, som Hensigten var, at bevare de fundne Kostbarheder for Kongens Samlinger. Et vigtigt Fremskridt i saa Henseende og tillige med Hensyn til, hvad der maa forstaas ved D., skete derimod ved Placat af 7 Aug. 1752, hvorved der bevilges, „at hver, som finder gamle Mønter og andet, som formedelst dets Ælde eller særdeles Beskaffenhed af nogen Rarhed kan anses, skal mod at samme til Rentekammeret behørig oversendes derfor nyde efter dets Værdi fuldkommen Betaling.“ Dette staar endnu ved Magt, kun at det nu er Staten og ikke Kongen, hvem D. tilhører, og at den Greverne i deres Privilegier af 25 Maj 1671 tilstaaede Ret til „Skat, som findes under Jorden udi Grevskabets District“, ligeledes er bortfalden ved Grundloven af 1849. D. tilhører Staten, men *Finderen* faar den fulde Værdi udbetalt af de kgl. Samlinger, til hvilke det under Straf skal indsendes; dog kan selvfølgelig Grundejeren ved forestaaende Jordarbejder forbeholde sig Ret til Erstatningen for D., som mulig maatte findes. Den kloge Forholdsregel, at give Finderen, i hvis Magt det ofte staar at dølge de fundne Sager, fuldt Vederlag for Metalværdien, hvortil der efter Omstændighederne kan føjes en større eller mindre Douceur, har væsentlig bidraget til at berige Danmarks offentlige Samlinger. — Omtrent svarende hertil er i Norge *jordgravet Gods*, men Reglerne om, hvem det tilhører, ere forskjellige, idet dette i Norge deles mellem Finderen, Kongen (det offentlige) og den nærmeste Odelsmand til Jorden, eller, om ingen saadan findes, dennes Ejer. Dog afstaar ogsaa her det offentlige sin Del, naar der handles om Gjenstande af antiqvarisk Interesse og Finderen indsender dem til de offentlige Samlinger.

Danegjæld, en Skat, som de danske Vikinger fra 991 aftvang den engelske Konge Ethelred d. raadvilde, som paa denne Maade maatte tilkjøbe sig Fred, hvilken Skat ved de idelig gjentagne Angreb snart antog umaadelige Dimensioner: i 20 Aar, 991—1011, udredes der 137,000 Pund, hvortil 1014 kom 21,000

Pund og 1018 82,500 Pund. Den var en Forløber for Englands Undertvingelse ved Svend Tveskjæg og Knud d. store, hvormed Skatten for lang Tid ophørte (først Hardeknud indførte atter under sin korte Regering i England en lignende Afgift).

Danehof (ogsaa blot „Hof") kaldtes gjennem en Del af Middelalderen de Rigsforsamlinger, som de danske Konger holdt med Stænderne for at forhandle om Skattepaalæg, Lovgivning og andre Sager af Vigtighed; de vare tillige et Slags Højesteret, idet Sager, som vare indstævnede fra Landstingene og Kongens Ting, her fandt deres endelige Afgjørelse; ogsaa modtog Vasaller undertiden Belening paa D. Under Erik Glipping bestemtes 1282, at der aarlig skulde holdes D., medens Valget af Stedet overlodes til Kongen; men 1284 fastsattes det, at det aarlige D. skulde holdes i Nyborg, hvilket gjentoges i Christoffer II.s Haandfæstning af 1320 og siden oftere (sidst i Kong Olufs Haandfæstn. 1376); men disse Bestemmelser bleve ikke nøjagtig overholdte; saaledes holdtes det oftere paa andre Steder end i Nyborg, som i Ringsted (1349) og Kallundborg (1360). I den senere Middelalder, da Herrerne (Adel og Gejstlighed) tog al Magten fra det menige Folk, afløstes D. af Herredagene.

Danelagen kaldtes i den tidlige Middelalder den nordlige Del af England fra Themsens Munding til Chester (Northumberland, Østangel og en Del af Mercia), som ved talrige Indvandringer fik en overvejende dansk Befolkning med egne Love.

Danelyngen, en Hede uden for Viborg, hvor de danske Konger i den tidligere Del af Middelalderen bleve hyldede af Nørrejyderne.

Daneo, Giovanni, italiensk Skribent, f. 1824, traadte 1843 som Student fra Genua ind i den piemontesiske Hær, traadte derpaa i Skolevæsenets Tjeneste og er nu Undervisningsinspecteur for Provinsen Genua. Som Lyriker udmærker han sig ved Tankefylde og Sving; i Dramaet har han præsteret Tragedien »Zuleika«, desuden episke Digte og Fortællinger i Prosa, æsthetiske og literaturhist. Afhandlinger.

Daner kaldtes den germaniske Stamme, efter hvilken Danmark rimeligvis har sit Navn. D. nævnes hos Æthicus fra Istrien (4de Aarh.), Grækeren Prokopios (500), Østgoternes Historiker Jordanis (550) o. fl.; men Efterretningerne hos disse gamle Forfattere ere saa magre og dunkle, at man af dem snarere faar Stof til Gisninger end paalidelige Oplysninger. I nærmeste Slægtskab med D. stod de andre i Norden nedsatte Grene af den germaniske Stamme: Gøter, Svear og Norrøner.

Danevirke (d. e. de danskes Befæstning), Danmarks gamle Grænsevold mod Tyskland, i Lighed med Pictervolden i Nordengland. Da en ældre Befæstning, Kurvirke (s. d. A.), havde vist sig utilstrækkelig under Gorm den gamles Krig med den tyske Konge Henrik Fuglefænger, skal Dronning Thyre Danebod have anlagt den nyere Vold D., og Sagnet beretter, at Danske fra alle Landets Provinser deltog i Arbejdet. Det skal have varet i 3 Aar, og i al den Tid havde Thyre selv fra en Borg i Nærheden (Thyreborg) Tilsyn med dets Udførelse. D. blev opført lidt nordligere end Kurvirke, der blev liggende som et Udenværk for den nye Befæstning. Denne støttede sig mod Ø. til Hadeby Nor, en Vig af Slien, og mod V. til Treneæfloden ved Hollingsted, idet den gik bag om Reideaa, i en Længde af over 2 M. Fra Trenen til hen imod Kurborg (ved Kurvirkes vestlige Ende) gik D. („Krumvolden") over side Enge, som i Forbindelse med Reideaa afgav en tilstrækkelig Beskyttelse, og her behøvedes derfor ingen Grav; men fra Kurborg til den nu udtørrede D. Sø, hvor Thyreborgen formodes at have ligget, gik en bred og dyb Grav langs Volden. Ved D. Sø delte Volden sig i to Arme, af hvilke den ene („Kæmpedæmningen"), som indtil nogen Afstand fra Søen var dobbelt, gik i sydøstlig Retning forbi Landsbyen Store D. over den nu til Dels udtørrede Bustrup Sø, indtil den ved Hadeby Nor endte i en stor Halvkredsvold, „Oldenborg"; den anden Arm fortsatte Hovedlinjens Retning mod N. Ø. til den inderste Vig af Slien, hvor senere Slottet Gottorp blev anlagt. Efter Jordsmonnets Højde, som Volden gjennemskar, havde den selv forskjellig Højde (30—48 Fod) og dertil svarende Bredde; men i det hele var den høj og stærk, opført af Sten, Græstørv og Tømmer, og for hver 100 Favne paa den mellemste Hovedstrækning skal der have været Voldporte, oven over hvilke der var bygget Trætaarne, som skulde forsvare de Broer, der fra Portene førte ud over Graven. I Forening med de ældre Befæstninger, Kurvirke og Østervolden eller Øster D., hvilken sidste Vold var trukken fra Slien til Vindeby Nor ved Ekernførde, dannede D. saaledes et for den Tid fortræffeligt Grænseværn mod Tyskernes Indfald i vort Fædreland. Alligevel kunde det, da Kejser Otto II 40 Aar efter Henrik Fuglefængers Tog angreb det, ikke modstaa ham: paa en eller anden Maade indtog han det og stak Ild paa Pæleværket, en Brand, hvoraf der endnu kan ses tydelige Spor. Som Forsvarsvold synes D. i den følgende Tid at have mistet meget af sin Betydning. Da Venderne 1043 brød ind i Danmark, hvor Magnus d. gode tilføjede dem det blodige Nederlag paa Lyrskovshede ved Slesvig, tales der derfor ikke om, at D. ydede dem nogen Modstand. Derimod standsede Birket 1131 Kejser Lothar, og dette kan maaske forklares deraf, at det kort forinden var blevet istandsat. Den Del af D., der ovenfor betegnedes med Navnet „Kæmpedæmningen", og som i Bygningsmaade afviger fra den øvrige Vold, kaldes endnu i Omegnen for „Margretevolden", og man har tidligere troet, at den havde sit Navn efter Dronning Margrete Sprænghest, der som Rigsforstanderske for Sønnen Erik Glipping skulde have udbedret D.; men dette er lidet sandsynligt, hvorimod der er større Grund til at antage, at Navnet peger hen paa Kong Niels's Dronning Margrete, og at det er hende, som ved at opføre denne Arm af D. har givet Stillingen en Sikkerhed, den ikke før havde, og som satte den i Stand til kort efter at lægge Kejserens Fremtrængen Hindringer i Vejen. Valdemar d. store forstærkede Befæstningen i Nærheden af Kurborg

ved oven paa Volden at bygge en Teglstensmur („Valdemarsmuren"), et Kæmpeværk paa henved en halv Mils Længde og over en Favns Tykkelse (Højden kan ikke angives). Snart hørte dog D. op med at blive betragtet som en virkelig Beskyttelse for Danmarks Sydgrænse, thi de sønderjyske Hertuger af Abels Slægt, som stadig stod i et nøje Forhold til de holstenske Grever, følte naturligvis ingen Trang til at holde Grænsevolden ved lige, og senere blev Sønderjylland jo ligefrem forenet med Holsten. D. blev saaledes i henved 6 Aarh. overgivet til en stadig fortsat Ødelæggelse af Tiden og Egennytten, idet de omkringboende Bønder efterhaanden nedbrød den ærværdige Valdemarsmur og opbyggede deres Huse af Stenene. Først i vor Tid, da Tyskernes Erobresyge atter begyndte at hjemsøge vort Fædreland, fik man Øjnene op for det ønskelige i at bevare og benytte det af vore Forfædre med saa megen Omsigt og Omhu rejste Grænseværn. Efter at dette allerede under Oprørskrigen 1848—50 paa forskjellig Maade havde tjent til Brystværn og Skanseanlæg for den danske Hær, inddroges dets gamle Hovedlinje senere under den nye Danevirkestilling, som 1861—63 blev, rigtignok kun tarvelig, befæstet ved en Række Skanser. Men da Krigen derpaa udbrød, opgav den danske Hær efter faa Dages Forløb denne Stilling om Aftenen 5 Febr. 1864 og trak sig tilbage nord paa, en Foranstaltning, som, idet den skuffede mange, der havde sat den største Lid til Stillingens Fortrinlighed, vakte megen Misfornøjelse, Ophidselse og Sorg omkring i Landet og fremkaldte haarde, i Regelen uretfærdige Domme over Hærens ledende Mænd. Siden har Danmarks gamle Grænseværn været i fremmed Vold og er vel snart paa Veje til saa godt som ganske at jævnes med Jorden.

Dangast, et stærkt besøgt Søbad i Storhertugd. Oldenburg, ved Jahdebugten, 5 M. n. for Oldenburg.

Dänia, det lat. Navn paa Danmark.

Dänicic, Georg [tschitj], serbisk Philolog, f. i Novisad (Neusatz) i Ungarn 1825, studerede Jura i Pest og Wien, men kastede sig senere over slavisk Philologi. 1856—59 var han Bibliothekar ved Nationalbiblioteket i Belgrad, 1859—60 og 1873—78 virkede han som Professor i slavisk Philologi ved Universitetet smstds. I de mellemliggende og følgende Aar opholdt han sig med sin Regerings Tilladelse i Agram som Secretær ved det derværende „sydslaviske Akademi" og arbejdede navnlig paa dettes store Ordbog over det kroatiske eller serbiske Sprog (»Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika«, beg. 1880). Desuden har han offentliggjort et stort Antal vigtige Arbejder angaaende det serbiskkroatiske Sprogs Grammatik, Historie og ældre Literatur, dels særskilt som en gammel-serbisk Ordbog (»Rječnik iz književnih starina srpskih«), Belgrad 1863—64, dels i det serbiske Tidsskrift »Glasnik« eller det sydslaviske Akademis »Rad«. D. 1882.

Daniel, Prophet i den chaldæisk-persiske Periode, nedstammede fra den jødiske Kongefamilie og blev ved Jerusalems Erobring af Nebuchadnezar sendt til Chaldæa, hvor han tillige med tre andre Ynglinge af sit Folk forberedtes til Kongens Tjeneste og fik Navnet Belsazar. Ved at udtyde en Drøm for Nebuchadnezar opnaaede han stor Anseelse; men ved Hofintriguer gjort mistænkelig for Kongen blev han kastet i en Løvekule, hvorfra han udfriedes paa underfuld Maade. Han levede endnu under Cyrus's Herredømme. Senere blev hans Liv udsmykket med sagnagtige Fortællinger. Han regnes blandt de 4 store Propheter og er i Følge Overleveringer Forfatter til den efter ham benævnte bibelske Bog, hvilket dog ivrig bestrides af mange nyere Kritikere.

Daniel, Arnaud [ell], provençalsk Digter fra Slutningen af det 12te Aarh., opholdt sig dels hos Richard I af England, dels ved sydfranske Hoffer. Hans Digtning er mystisk og kunstlet; han har først brugt Sestinen. Dante sætter ham i Skærsilden blandt dem, der bøde for unaturlig Vellyst.

Daniel, Herm. Adalb., tysk geographisk Forfatter, f. 1812 i Köthen, var 1834—70 Lærer i Halle, d. 1871. Blandt hans meget benyttede Lærebøger fremhæves „Lærebog for højere Undervisningsanstalter" (54. Oplag 1880), „Ledetraad for Undervisningen i Geographi" (136. Opl. 1881) og „Haandbog i Geographi" (5te Opl. 1881—82). Desuden har han udgivet to Samlinger af Kirkesange, »Thesaurus hymnologicus« (5 Bd., 1841—56) og »Codex liturgicus ecclesiæ universæ« (5 Bd., 1847—56).

Daniel, Sam., engelsk Historieskriver og Digter, f. 1562 i Somerset-Shire, d. 1619, var Hofdigter under Dronn. Elisabeth og senere Kammerherre under Jakob I. Hans episke Digt »History of the civil wars between the houses of York and Lancaster« (1599) skaffede ham megen Berømmelse; han har desuden forfattet poetiske Epistler, Sonetter og nogle Skuespil, og under Elisabeth skrev han et Afrids af Englands Historie indtil Edvard III.

Daniell, J. F., f. 12 Marts 1790 i London, d. 13 Marts 1845 sammesteds som Professor i Chemi ved Kings college. Allerede tidlig røbede sig hans Kjærlighed til de physiske og chemiske Videnskaber, idet han ansat i et Sukkerraffinaderi, som tilhørte en Slægtning, indførte vigtige Forbedringer i Fabrikationen. 1813 blev han Medlem af Roy. Society. 1816 begyndte han i Forening med Professor Brande en Journal, som senere blev kaldet »Quarterly journal of science and art«, og i denne offentliggjorde han sine første Arbejder. 1820 opfandt han sin Fugtighedsmaaler, hvorved det første Skridt blev gjort til en virkelig Bestemmelse af den Mængde Vanddamp, som findes i Luften; hans meteorologiske Undersøgelser i denne Periode ere ikke uden Betydning. 1831 blev han Professor ved Kings college, opfandt s. A. et nyt Pyrometer, hvorfor han 1832 fik Rumfords Medaille, s. A. som han indrettede et Vandbarometer. Men hans største Fortjeneste er dog Opfindelsen af de constante galvaniske Apparater, som han bekjendtgjorde 1836, hvorved det først er blevet muligt at anvende Elektriciteten i Industrien; for denne Opfindelse modtog han Aaret efter Copleymedaillen. D.s Element bestaar af Zink i fortyndet Svovlsyre og Kobber i Kobbervitriolopløsning, de to

Vædsker adskilte ved et poröst Lerkar. 1839—40 bekjendtgjorde han vigtige Undersøgelser over den elektriske Strøms chemiske Virkninger, der ledede ham til en ny Theori for Saltenes Sammensætning. Han forfattede ogsaa paa denne Tid sin »Introduction to the study of chemical philosophy«.

Danielssen, Daniel Cornelius, norsk Læge, Naturforsker og Politiker, f. i Bergen 4 Juli 1815, var først Apothekerlærling i sin Fødeby, begyndte derpaa at studere og tog 1838 medicinsk Examen i Modersmaalet. Siden 1841, da han blev Læge ved St. Jørgens Hospital for spedalske i Bergen, har Studiet af Spedalskheden og andre herhen hørende Sygdomme været en af hans Livs Hovedopgaver, og i Forening med C. W. Boeck har D. udgivet et Par af Nutidens Hovedværker over denne og andre Hudsygdomme; det ene af disse Arbejder er ogsaa udgivet paa Fransk og blev i sin Tid belønnet med det franske Akademis Pris. Foruden som Hudpatholog har D. vundet et anset Navn som Malakolog. Som Medbestyrer (siden 1852) af Bergens Museum, hvis naturvidenskabelige Afdelings Præses han har været siden 1864, har han haft let Adgang til et rigt zoologisk Materiale, som han til Dels selv har tilvejebragt ved Rejser og Skrabninger langs den norske Kyst fra Bergen til Finmarken og som Deltager i den norske Atlanterhavsexpedition 1876 o. fl. Aar. Med M. Sars og J. Koren har han deltaget i Udgivelsen af et af de herhen hørende Hovedværker i den norske Literatur, »Fauna littoralis Norvegiæ«, II og III (1856 og 1877). Desuden har han offentliggjort værdifulde Bidrag af samme Art i „Nyt Mag. for Naturvidenskaberne“. Et andet Hovedværk over den herhen hørende Gren af Norges Fauna har han og hans Arbejdsfælle J. Koren paa Bekostning af et til Bergens Museum knyttet Legat udgivet med Titlen: „Nye Alcyonider, Gorgonider og Pennatulider“ (Bergen 1883). Endelig har D. siden 1856, da han valgtes ind i sin Fødebys Communalbestyrelse, taget virksom Del i det offentlige Liv der. 1859—76 var han Bergens Repræsentant paa Storthinget, hvor han sluttede sig til den liberale Side, hvis Fører J. Sverdrup var. D. har faaet Diplom som Æresdoctor saa vel fra Lunds Universitet (1868) som fra Kjøbenhavns (1879).

Danielsson, Anders, svensk Rigsdagsmand, f. 1784 paa en Rytterholdsgaard i Gingrid Sogn i Vestergötland, fik i sine yngre Aar af Comministeren i Sognet Undervisning i at regne og skrive, hvorpaa han i nogen Tid gjorde Tjeneste som Tingskriver og herved erhvervede sig Indsigt i Love og Retspleje, inden han, første Gang ved Rigsdagen 1809 og derefter nafbrudt, blev valgt til sit Herreds Repræsentant. D., der til sidst var Repræsentant for 27 Herreder, lagde som Rigsdagsmand en Frisindethed, Fasthed i Anskuelser og Skarpsindighed for Dagen, der skaffede ham, især ved Rigsdagene 1828—30 og 1834—35, en betydelig Indflydelse i hans Stand, hvis Beslutninger han ogsaa ved mange Lejligheder bestemte. D. 1839.

Danilevskij, Grigorij Petrovitsch, russisk Skribent, f. 1829 i Gouvernementet Charkov, studerede Jura i St. Petersborg, blev ansat i Udenrigsministeriet, foretog vidtløftige Rejser for at undersøge Klosterarchiver o. desl., tog Afsked 1857, levede til 1869 paa sit Gods og blev da Medarbejder af det officielle Blad. Hans literære Ry grunder sig paa genreagtige og historiske Fortællinger, samt paa archæologiske og ethnographiske Arbejder („Bedstemoders Paradis“, „Friheden“, 1864, „Den niende Bølge“, 1874, „Mirovitsch“, 1879, o. fl.).

Danilo I, Petrović Njegosch, Fyrste i Montenegro 1851—60, f. 25 Maj 1826, fulgte i Nov. 1851 sin Farbroder Peter II som „Vladika“ (paa ēn Gang gejstligt og verdsligt Overhoved). D. ønskede at adskille den verdslige og gejstlige Magt og desuden at blive løst fra sin Cølibatspligt og rejste strax til Rusland for at faa Kejserens Samtykke dertil; dette fik han villig og desuden en Aarpenge paa 9,000 Dukater. Han gav nu den gejstlige Magt til en Slægtning som Archimandrit og tog selv Titel „Gospodar“ (Herre). I Jan. 1853 kom D. i Kamp med Tyrkerne, fordi han ikke vilde erkjende Sultanens Overhøjhed, og forsvarede sig haardnakket, indtil Østerrigs Mellemkomst standsede Krigen. D. stræbte at indføre Reformer efter europæisk Mønster, anlagde Veje, byggede Skoler, indførte Silkeavl og gav 23 Apr. 1855 den første Lovbog i Montenegro, hvorved bl. a. Tyveri og Blodhævn forbødes; ogsaa forbød han sine Krigere at afskære Næserne af levende Krigsfanger og Hovederne af døde Fjender, men kun det første lykkedes det ham at sætte igjennem. Efter Krimkrigen søgte D. at nærme sig Frankrig og Østerrig og krævede af Parisercongressen Godkjendelse af Landets Uafhængighed og dets Udvidelse i Herzegovina og Albanien; men en Udvidelse kunde ikke opnaas, med mindre D. vilde underkaste sig Sultanens Overhøjhed. 1858 udbrød en ny Krig med Tyrkiet. D.s Broder Mirko vandt 13—16 Maj en stor Sejer ved Grahovo, og en Mægling af Stormagterne skaffede i Nov. s. A. ved en Grænseregulering Montenegro nogen Landudvidelse, medens dets Uafhængighed forblev urokket. D. maatte ogsaa kæmpe med indre Uroligheder og faldt 12 Aug. 1860 ved et Besøg i Cattaro som Offer for en personlig Hævn. 1855 havde D. ægtet Datteren af en rig græsk Kjøbmand i Cattaro, men fik af dette Ægteskab kun en Datter Olga (f. 1859), og Magten tilfaldt derfor hans Brodersøn Nikita.

Danisme, dansk Sprogejendommelighed; **danisere**, fordanske.

Dankwerth, Caspar, f. i Oldenswort i Eidersted, blev 1633 Dr. med. i Basel og nedsatte sig derpaa som Læge i Husum, hvor han 1641 blev Borgmester; d. 25 Jan. 1672. Han er bleven bekjendt ved sin „Neue Landesbeschreib. der zwey Herzogth. Schleswig u. Holstein“, hvilken han udarbejdede som en historisk Text til 40 dels Hoved-, dels Specialkort, som den kongel. Mathematiker Joh. Meier fra Husum havde tegnet paa Kongens og den holst.-gottorpske Hertugs Befaling. Værket udkom 1652 i Amsterdam (Fol.), men ansaas for at indeholde adskilligt til Præjudice for de sønderborgske Linjer, hvorfor disse 1654 imødegik det ved et Modskrift. D. forfattede ogsaa

en „Chronicon der Geschichte, so sich von den Zeiten Caroli M. an in den Herzogth. Schlesw. u. Holst., so dann auch in den Königr. Dennemarck, Schweden u. s. w. begeben". Denne Krønnike, som slutter med 1459, da Hertugdømmerne kom til det oldenborgske Hus, er aldrig bleven trykt, men opbevaredes som Manuskript i det gottorpske Bibliothek, indtil den med dette indlemmedes i det store kongel. Bibliothek i Kjøbenhavn.

Danmark tages snart i videre, snart i snævrere Betydning: i den første forstaas derved det samme som det danske Monarchi; i den sidste betegnes herved det egentlige Kongerige (Øerne og Nørrejylland). Det danske Monarchi bestaar af 1) Hovedlandet og 2) Bilandene. Hovedlandet ell. det egentlige Kongerige D. dannes af en Halvø, der skyder ud fra det mellemeuropæiske Fastland mellem Vesterhavet i V. og Østersøen i Ø., og hvis nordligste Punkt naar op til 57° 44′ 52″ n. Br., samt over 150 Øer. Kongeriget strækker sig fra 25° 44′ 40″ (Blaavandshuk) til 32° 51′ 36″ (Christiansø) ø. L. Dets Størrelse udgjør c. 696 □ M. (hvoraf c. 7½ □ M. falde paa Søplanen), Indbyggertallet c. 1,969,000 (Tælling 1880). Bilandene ere følgende: Færøerne 24 □ M. med 11,200 I., Island 1,867 □ M. med 72,500 I., Øerne i Vestindien 6¼ □ M. med 33,800 I., Grønland med 9,760 I. I geographisk Henseende bestaar det egentlige Kongerige D. af følgende 4 Dele: Bornholm med Christiansø (10½ □ M.), den sjællandske Øgruppe med Laaland og Falster (164¾ □ M.), den fynske Øgruppe med Langeland og Ærø (62 □ M.) og Halvøen Nørrejylland (458¼ □ M.). Naar man undtager Bornholm, hører D. til den mellemeuropæiske Slette; de samme Grundtræk, der charakterisere dennes naturlige Beskaffenhed, gjenfindes her. Overfladen er i det hele bølgeformig og bakket, medens dog flere af de sydlige Øer (navnlig Laaland og Falster) ere meget flade og lave. Gjennem den jyske Halvø, syd for Limfjorden, strækker sig et Vandskjel, den jyske Højderyg, der fra Sydgrænsen og op til Egnen omkring Viborg gaar i en temmelig lige Linje og sondrer mellem Vandløbene til Vesterhavet paa den ene og Kattegat med Lillebælt paa den anden Side. Denne Højderyg fremtræder dog ingenlunde overalt som en skarp og tydelig Bakkerække, men breder sig mange Steder til mer eller mindre højt liggende Flader. De højeste Bakker ligge dernæst ikke i selve Højderyggen, men i de mod Øst udskydende Bakkepartier med deres bratte Skrænter og milevide Dale. Møen, den sydøstlige Del af Sjælland, Omegnen ved Grenaa, Randers og Mariager, samt hele Limfjordspartiet har til Underlag Kridtformationen med dens mangeartede Kridt-, Kalk- og Flintlag, der dog paa enkelte Steder naa tæt op til Overfladen eller ere blottede i Skrænterne mod Havet (Møens og Stevns Klint, Bredstrup-Klint ved Grenaa). I den øvrige Del af Halvøen s. for Kridtformationen dannes Underlaget af Brunkuldannelsens glimmerrige Ler- og Sandlag. Begge disse Formationer dækkes af Rullestensformationen, der saaledes danner den største Del af Overfladen i hele Landet. Den bestaar dels af Rullestensleret (paa største Delen af Øerne, paa Østsiden af Halvøen og enkelte Strækninger ved Limfjorden, alle Vegne dannende frugtbart Land), dels af Rullestenssandet (i noget af Nordsjælland og paa den Landryg, der paa nogle Afbrydelser nær strækker sig igjennem Halvøen fra Elben til Limfjorden), som især egner sig til Skovdyrkning. Hertil maa ogsaa henregnes de umiddelbart v. derfor beliggende flade og skovløse Hedesletter, hvor Jordbunden i det hele er goldt Kvartssand, der paa mange Steder hviler paa den sortebrune, jærnholdige Sandal, og hvor Lyngen er den herskende Plante. Hvor dette Sand er blandet med Ler, er Jorden nogenlunde skikket til Dyrkning; ved Aaerne findes gode Enge, men store Strækninger indtages ogsaa af Moser og Kjær. Langs med Vesterhavet findes en Flyvesandsdannelse (Klitter). Egentlige Fjælde findes kun paa Møen og Bornholm; mindre Klinter derimod paa flere Steder, f. Ex. ved Stevns og Bulbjærg. De højeste Punkter ere i Jylland Ejersbavnehøj (547 F.) og Himmelbjærget (501 F.), paa Fyn Frøbjærg-Bavnehøj (418 F.), paa Sjælland Gyldenløves Høj (402 F.), paa Møen Kongsbjærg (453 F.) og paa Bornholm Rytterknægten (506 F.). — Baade Kridt- og Brunkulsformationens Lag ere afsatte i Havet og hævede af dets Skjød ved gjentagne, langsomme Naturvirkninger, medens derimod Rullestensformationen i Hovedsagen er en Morænedannelse, der er fremkaldt senere i Isperioden. Paa denne Tid var nemlig Skandinavien dækket af en flere Tusend Fod mægtig Iskaabe (Indlandsis), ved hvis fremskridende Bevægelse betydelige Partier af Klippernes Overflade bleve knuste og finmalede, og det saaledes løsbrudte Materiale af Sten, Grus, Sand og Ler spredtes over de nærgrænsende Lavlande. I denne fjærne Oldtid synes derved de danske Hovedøer, den jyske Halvø og den sydlige Del af Sverige at være blevne forbundne til et sammenhængende Hele. Østersøen var rimeligvis en Indsø, medens et bredt Sund igjennem Mellem-Sverige i Strøget fra Göteborg til Stockholm forbandt Kattegat med den bottniske Bugt, der den Gang atter stod i Forbindelse med det hvide Hav. Efter Forchhammers Opfattelse afbrødes denne Forbindelse ved Hævningen af den skandinaviske Halvø, og den bottniske Bugt omdannedes derved til en Indsø, hvis opstuvede Vandmasser først gjennembrød Dæmningen ved Alandsøerne, trængte ind i Østersøen (Forchh.s baltiske Vandflod) og sluttelig udgravede de Sunde og Bælter i den flade, brede Slette mellem Østersøen og Kattegattet, hvorved den deltes i de Øer, vi nu kjende. Den vedvarende skandinaviske Hævning har ogsaa fremkaldt forandrede Niveauforhold i den nordl. og østl. Del af D., hvilket derimod ikke er Tilfældet i den sydl. og vestl. Del. Grænsen for denne Hævning kan betegnes ved en Linje fra Nissum Fjord over Nyborg til Laaland. I Vendsyssel, den østlige Del af Jylland n. for Aarhus, saa vel som i Nord-Sjælland ere derved en Mængde Vige og Sunde blevne tørlagte og daværende Øer forbundne med hinanden. De tre Have,

der beskylle Kongeriget, ere Vesterhavet eller Nordsøen, Kattegattet og Østersøen. Vesterhavet danner langs hele Jyllands Vestkyst, fra Skagen til Blaavandshuk, en saakaldet Jærnkyst uden Havne og Tilflugtssteder; Mundingerne af Fjordene ere her lave og af foranderlig Dybde, og uden for Kysten strække sig indtil Hanstholmen tre og længere mod S. i Regelen to Rækker Sandrevler langs denne, hvorved Skibsfarten vanskeliggjøres i høj Grad. Paa denne Strækning dækkes Kysten næsten overalt af Sandklitter. S. for Blaavandshuk forsvinde Klitterne næsten ganske og vige Pladsen for Marskdannelsen. Fra Vesterhavet fører Thyborønkanalen ind til Limfjorden, Nymindegab til Ringkjøbingfjord, Graadyb mellem Skallingen og Fanø til Hobugt med Løbet til Hjerting og Knudedybet mellem Fanø og Manø. I Ringkjøbingfjord ligger Øen Holmsland, i Vesterhavet s. for Blaavandshuk Fanø og Manø. Kattegattet, der i Ø. begrænses af Sverige, i S. af de danske Øer, Sundet og Bælterne, i V. af Nørrejylland, staar ved Skagerak i Forbindelse med Vesterhavet. Det gjennemskæres fra N. til S. af en Række Øer (Læsø, Anholt og Hesselø) med mellemliggende Grunde, saaledes at det af Naturen er delt i to Løb, et østligt og et vestligt, der begge kunne besejles af de største Skibe. Af Øer ligge i Kattegattet Hirtsholmene, Læsø, Anholt, Hjelm, Thunø, Endelave, Samsø, Kyholm, Hesselø, Sejerø og Nexelø. Paa Jyllands Østkyst afsætter Kattegattet følgende Fjorde og Bugter: Limfjorden, der dog nu egentlig er et Sund, siden Landtangen ved Agger er bleven gjennembrudt, Mariagerfjord, Randersfjord, Gjerrildbugt, Ebeltoftvig, Begtrupvig, Kalsvig med Knebelvig, Aarhusbugten og Horsensfjord. Paa Fyns Nordkyst indskæres Odensefjord, paa Sjællands Sejersbugten mellem Refsnæs og Sjællands Odde og længere imod Ø. Isefjorden, der atter deles i Roskildefjord og Holbæksfjord (med Bramsnæsfjord); Lammefjord er nu tørlagt ved Inddæmning. I Limfjorden ligge Øerne Egholm, Gjøl, Øland, Livø, Fur, Mors, Agerø, Jegindø og Venø; ved Indløbet til Horsensfjord Alrø og Hjarnø; i Odensefjord Vikelsø; i Holbæksfjord Orø. Kattegattet forbindes med Østersøen ved Sundet (mellem Sjælland og Skaane), Storebælt (mellem Sjælland og Fyn) og Lillebælt (mellem Fyn og Jylland). Lillebælt afsætter paa Jyllands Østkyst Hejlsminde (paa Grænsen mod Sønderjylland), Koldingfjord med Agtrupvig og Vejlefjord, paa Fyn Faaborgfjord, Helnæsbugten, Tybringvig og Gamborgfjord. Fra Storebælt gaa Nyborgfjord og Kjerteminde-fjord ind i Fyn, Nakskovfjord ind i Laaland, Skjelskørnor, Korsørnor og Kallundborgfjord ind i Sjælland. I S. Ø. danner Storebælt mellem Sjælland, Møen, Falster og Laaland et Indrehav, Vandet mellem Smaalandene (Vordingborgfjorden), hvorfra Saxkjøbingfjord skærer sig ind i Laaland. I Sundet ligge Øerne Hven (svensk), Amager og Saltholm; i Storebælt Romsø, Sprogø, Aggersø, Omø og Musholm, i Vandet mellem Smaalandene Vejrø, Raagø, Skalø, Askø, Fejø, Fæmø, Lilleø, Glænø, Enø, Aunø, Masnedø, Farø, Bogø, Tærø og Langø. Østersøen, der omgives af D., Tyskland, Rusland og Sverige, afsætter paa Sjælland Faxebugt og Kjøgebugt. Med Store- og Lillebælt staar den i Forbindelse ved en Række Sunde og Bælter (Ulvsund, Grønsund, Guldborgsund, Langelandsbæltet, Svendborgsund osv.). Af Øer mærkes i Østersøen Bornholm med Christiansø, Møen, Nyord, Bogø, Falster, Laaland, Langeland, Turø, Taasinge, Skaarø, Strynø, Drejø, Avernakø, Lyø og mange mindre. — Som Følge af, at D. bestaar af en Mængde mindre Øer og en temmelig smal Halvø, ere Vandløbene uden Betydning; de ere kun Bække eller Aaer. I Vesterhavet udmunde Ribsaa, Kongeaa ell. Skodborgaa, Vardeaa, Skjernaa ell. Lønborgaa, Storaa ell. Holstebroaa, i Kattegattet Gudenaa, D.s betydeligste Vandløb, der udspringer i Nærheden af Vejle, løber i nordlig og nordøstlig Retning gjennem Mossø og Søerne ved Himmelbjærget og efter et Løb paa 19 M. udmunder i Randersfjord; Fyns største Aa er Odenseaa, der falder i Odensefjord, Sjællands Susaa ell. Næsbyaa, som ved Karrebæksminde udmunder i Vordingborgbugten. — Paa Grund af den bakkede og bølgeformige Overflade er D. derimod rigt paa Indsøer. De største af disse ere i Sjælland Arresø, Esromsø, Gurresø, Farumsø, Fursø, Sjælsø, Sorøsø, Tuelsø, Bavelsesø og Tissø; paa Laaland Maribosø; i Jylland Fladsø, Skanderborgsø, Mossø, Langsø, Julsø, Silkeborgsø og Filsø. — Mose- og Kjærstrækninger udgjøre i alt c. 21 □ M., hvoraf 18 □ M. i Jylland og 3 □ M. paa Øerne. — Omtr. de to Tredjedele af D. (c. 508 □ M.) ere Agerland samt Græsningsareal, hvorfor Landbruget ogsaa er Befolkningens vigtigste Indtægtskilde. Hederne, der næsten udelukkende findes i Jylland, hvor den store Lynghede under forskjellige Navne følger Højderyggen, udgjøre c. 90 □ M., Mose- og Kjærstrækninger c. 21 □ M., Flyvesandsstrækningerne paa Jyllands Vestkyst, Læsø, Anholt og et enkelt Sted paa Sjællands Nordkyst c. 9 □ M., Skovene c. 37 □ M., Veje, Grøfter, Byggepladse osv. c. 16 □ M. — D.s Klima er Øklima, og Temperaturen er derfor langt mildere end man skulde vente efter Landets Beliggenhed. Den aarlige Normaltemperatur kan i de forskjellige Dele af Landet variere mellem 6½° og 8¼°. De sydlige Øer, Laaland, Falster, Langeland og Ærø, have den højeste Varme; det indre og nordlige Jylland ere Landets koldeste Egne. Den aarlige Middelvarme er i Kjøbenhavn 7⅛°. Sommerens Middelvarme er c. 16°, Vinterens 0°, Foraarets 5⅓° og Efteraarets 8°. Vestenvindene ere fremherskende. Regnmængden er i Gjennemsnit 21 Tommer om Aaret, men paa Jyllands Vestkyst 27 Tommer. Efteraaret (Sept.—Nov.) er den Aarstid, som giver den største Nedbør, medens Foraaret (Marts—Maj) er den tørreste Tid. Antallet af Nedbørsdagene er gjennemsnitlig 156 aarlig, og af disse ere 34 Snedage. De Maaneder, i hvilke der hyppigst falder Nedbør, ere November og December, idet Nedbøren indtræder hver anden Dag, medens Maj og Juni have det mindste Antal Nedbørsdage, nemlig omtr. hver tredje Dag; af samtlige

Nedbørsdage have dog kun omtr. 11 en meget stærk Nedbør (over 10 Millimeter Regnhøjde), og disse falde næsten alle om Sommeren og Høsten. For øvrigt er D.s Klima gjennemgaaende meget ustadigt. — Befolkningen tilhører næsten udelukkende den germaniske Stamme, om den end selvfølgelig tæller ikke saa faa indvandrede af forskjellig Nationalitet, saaledes (1880) henved 4,000 Jøder. De indvandrede ere ellers for største Delen fødte i Sverige (c. 24,000) og Norge (c. 3,000), samt i Tyskland (c. 11,000). Indvaanernes Antal beløb sig 1 Febr. 1880 til 1,969,039, hvoraf c. 967,000 af Mandkjøn og 1,102,000 af Kvindekjøn. Landet er saaledes ikke stærkt befolket; i Gjennemsnit bor der kun 2,832 J. paa hver □ M., og med Undtagelse af Norge og Sverige samt Skotland er D. saaledes det svagest befolkede Land i hele det nordvestlige Europa; de Lande, hvilke det i Henseende til Befolkningstæthed staar nærmest, ere Portugal (c. 2,700) og Ungarn (c. 2,650 J. pr. □ M.). For øvrigt er naturligvis Befolkningens Tæthed meget forskjellig i de forskjellige Dele af Landet; medens der saaledes paa Øerne, selv uden Kjøbenhavn, fandtes 3,660 J. pr. □ M. og i Fyns Stift endog c. 4,000 (omtr. som i Frankrig), var Jylland kun halvt saa stærkt befolket som Øerne (c. 1,900 pr. □ M.), kun lidet bedre end Spanien og Tyrkiet. Det mindst befolkede Amt er Ringkjøbing A.; her fandtes 1880 kun 1,063 J. pr. □ M. Den stærkest befolkede Ø er Ærø, der 1880 havde c. 7,600 J. paa □ Milen, hvilket endog er mere end Gjennemsnittet for Nederlandene. Om Befolkningens Størrelse i tidligere Aarh. har man kun Gisninger, støttede paa mere eller mindre paalidelige Beregninger. Velschow har saaledes beregnet Folketallet i det 9de Aarh. i det daværende D. (d. e. Skaane, Halland, Bleking og Slesvig medtagne) til henved 900,000 J., hvoraf $\frac{1}{3}$ antages at have været Trælle. Vikingetogene med de dertil hørende Udvandringer, navnlig fra Svend Tveskjægs Tid til England, senere Vendernes Søkrige og Borgerkrige hindrede Befolkningens Forøgelse, og Fødslerne vare i lange Tidsrum neppe tilstrækkelige til at erstatte Afgangen. Først under Valdemarerne tiltog Befolkningen stærkt, og c. 1250 antages den at have naaet det højeste Punkt med en Landbefolkning, der af Velschow anslaas til henved 960,000 J. i det nuværende D. (kun 65,000 Landboer mindre end 1840), hvortil endnu kom en Kjøbstadbefolkning, der anslaas til omtr. 48,000, i alt altsaa lidt over 1 Mill. J. eller lige saa meget som 1810—15. I de mellemliggende 560 Aar har Folketallet nemlig aldrig naaet samme Højde; den sorte Død 1348 og Pesten 1375 formindskede det allerede meget aftagne Tal overordentlig stærkt, og Krige og Uroligheder hindrede næsten lige til Reformationens Tid enhver betydelig Fremgang. Efter Reformationen forandrede Forholdene sig vel til det bedre; men fra 1625 finder en ny Tilbagegang Sted til henimod Aarhundredets Slutning. Omtr. 1735 kan Folketallet anslaas til c. 780,000; thi vel udviste den første almindelige Folketælling 1769 kun en Befolkning af 785,000 Mennesker, men dette maa paa Grund af indløbne Fejl antages at være c. 40,000 for lavt. 1 Febr. 1801 var Folketallet henved 926,000, og først 1810 kan det antages at have oversteget 1 Mill. De senere Folketællinger udvise følgende successive Tilvæxt:

		aarlig Tilvæxt siden sidste Folketæll.
1834:	1,223,797	9,033 ell. 0,83 pCt.
1840:	1.283,027	9,871 — 0,88 —
1845:	1,350,327	13,460 — 1,02 —
1850:	c. 1,415,000	12,940 — 0,94 —
(upaalidelig paa Grund af Krigen).		
1855:	1,499,850	16,970 — 1,17 —
1860:	1,600,551	20,140 — 1,31 —

Siden 1860 er Territoriets Omfang blevet lidt forandret ved Freden i Wien; det nuværende Kongerige D. talte 1860: 1,608,362 J., 1870: 1,784,741 og 1880: 1,969,039; Tilvæxten udgjorde derefter i de 10 Aar indtil 1870 c. 176,000 Mennesker ell. 17,600 aarlig, hvilket er en aarlig Tilvæxt af omtr. 1 pCt., i Tiaaret 1870—80 c. 184,000 ell. 18,400 aarlig, henved 1 pCt. aarlig. Til den her anførte Befolkning maa endnu føjes Befolkningen i Bilandene, som udgjorde 127,428; den samlede Befolkning i den danske Stat var saaledes over 2 Mill. Af Befolkningen boede 1880 c. 564,000 eller lidt over Fjerdedelen (28,6 pCt.) i Kjøbstæderne (inclus. Kjøbenhavn med tilhørende Bydele) og de saakaldte Handelspladser. Af disse findes der 6 her i Landet, der ikke i nogen som helst Henseende, undtagen ved deres særegne Næringslovgivning m. m., adskille sig fra Kjøbstæderne, hvoraf Landet tæller 68 foruden Kjøbenhavn. Ikke langt fra Halvdelen af Kjøbstadbefolkningen og henved 14 pCt. af hele Landets Befolkning boede i Kjøbenhavn og de dermed sammenbyggede Districter, særlig Sundbyerne og Frederiksberg, tilsammen lidt over 273,000 J., hvoraf 26,500 i Frederiksberg; foruden denne havde kun 5 Kjøbstæder over 10,000 J. hver, 11 andre over 5,000; af samtlige 75 Kjøbstæder og Handelspladser havde 29 under 2,000 J., saaledes som nedenstaaende Fortegnelse udviser:

Kjøbstæder og Handelspladser (H.) paa Øerne.

1. Kjøbenhavn 234,850
2. Frederiksberg (H.) 26,510
3. Odense 20,804
4. Helsingør 8,978
5. Svendborg 7,184
6. Rønne 6,471
7. Slagelse 6,076
8. Roskilde 5,893
9. Nyborg 5,402
10. Nakskov 5,278
11. Næstved 4,792
12. Nykjøbing p. F. 4,560
13. Korsør 3,954
14. Faaborg 3,476
15. Holbæk 3,265
16. Assens 3,196
17. Rudkjøbing 3,179
18. Kallundborg 3,167
19. Kjøge 3,122
20. Hillerød 3,059

21.	Marstal (H.)	2,745
22.	Vordingborg	2,712
23.	Kjerteminde	2,488
24.	Maribo	2,403
25.	Middelfart	2,345
26.	Ringsted	2,127
27.	Nexø	1,999
28.	Stege	1,931
29.	Bogense	1,917
30.	Skjelskør	1,873
31.	Rødby	1,796
32.	Nykjøbing i Sj.	1,734
33.	Ærøskjøbing	1,578
34.	Storeheddinge	1,549
35.	Stubbekjøbing	1,509
36.	Frederikssund	1,506
37.	Sakskjøbing	1,485
38.	Sorø	1,464
39.	Præstø	1,460
40.	Nysted	1,438
41.	Svanike	1,250
42.	Allinge	1,103
43.	Sandvig	322
44.	Hasle	1,080
45.	Frederiksværk	879
46.	Aakirkeby	832

Kjøbstæder og Handelspladser (H.) i Jylland.

1.	Aarhus	24,831
2.	Aalborg	14,152
3.	Randers	13,457
4.	Horsens	12,654
5.	Fredericia	8,275
6.	Viborg	7,653
7.	Vejle	7,145
8.	Kolding	7,141
9.	Hjørring	4,308
10.	Thisted	4,184
11.	Ribe	3,933
12.	Varde	3,497
13.	Silkeborg (H.)	2,931
14.	Frederikshavn	2,891
15.	Nykjøbing p. M.	2,723
16.	Holstebro	2,559
17.	Skive	2,521
18.	Grenaa	2,423
19.	Hobro	2,250
20.	Ringkjøbing	2,035
21.	Skagen	1,954
22.	Skanderborg	1,792
23.	Nørre-Sundby (H.)	1,757
24.	Lemvig	1,710
25.	Sæby	1,506
26.	Ribe	1,493
27.	Løgstør (H.)	1,388
28.	Ebeltoft	1,315
29.	Mariager	746

Det vil af denne Fortegnelse ses, at der paa Øerne findes forholdsvis langt flere Byer (1 for hver 5 □ M.) end i Jylland (1 for c. 16 □ M.), men at til Gjengjæld de jyske Byer gjennemgaaende ere større. — Ligesom hele Befolkningen i Hovedlandet, de forholdsvis faa indvandrede fraregnede, er dansktalende, saaledes bekjende de sig næsten alle til den samme Tro. „Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som saadan af Staten" hedder det derfor i Grundlovens § 3. 1880 fandtes af Trosbekjendere, der stod uden for Folkekirken, kun 17,526 Individer eller knap 1 pCt. af Befolkningen. Af disse var henved Fjerdedelen Jøder (c. 4,000), Resten fornemmelig Baptister (c. 3,700), Romersk-Katholske (c. 3,000), Mormoner (c. 1,700), Reformerte (1,360) m. fl. Uden positiv Religion vare 1,074. For den videnskabelige Dannelse sørges der ved 13 offentlige lærde Skoler (af hvilke nogle tillige ere Realskoler) foruden enkelte tilsvarende private, samt ved Universitetet i Kjøbenhavn, hvortil komme den polytechniske Skole, Landbohøjskolen, samt Sø- og Landofficersskolerne. Flere betydelige Bibliotheker lette og understøtte denne Dannelse, ligesom forskjellige større videnskabelige Museer og Samlinger. Almue- og Borgerskoler findes i rigelig Mængde over hele Landet, og for Uddannelsen af Lærere til disse Folkeskoler sørges der ved 5 Statsseminarier. I de senere Aar er der oprettet en Del (over 60) Bondehøjskoler, hvilke i Almindelighed nyde nogen Understøttelse af Staten. For Kunstens og Smagens Fremme arbejde navnlig Kunstakademiet i Kjøbenhavn samt det kongelige Theater og Capel. — Landbruget ernærer omtrent Halvdelen af Befolkningen, idet c. 47 pCt. beskæftige sig saa godt som udelukkende med Jordbrug. Produkternes Forædling (Industri, Fabrik, Haandværk) beskæftiger omtr. 23 pCt.; af Handel leve c. 7 pCt.; af Søfart og Fiskeri 2½ pCt.; 5 pCt. ere Embedsmænd eller disses Medhjælpere samt mindre Bestillingsmænd (gejstlige og civile Embedsmænd, Lærere, Officerer osv.); 9 pCt. ere Daglejere og Arbejdsmænd uden fast Tjeneste; 1½ pCt. ere Pensionister og Capitalister; 2 pCt. nyde Almisse. — Det fremgaar allerede af det anførte, at Landbruget er Folkets vigtigste Næringskilde. Landboforholdene tog navnlig et stærkt Opsving, efter at man med Aaret 1784 havde begyndt de store Landboreformer, som fastsatte Bondens Ret, løste Stavnsbaandet, indskrænkede og lidt efter lidt ophævede Hoveriet, samt anbefalede og lettede Tiendens Afløsning, og efter at et frisindet Toldsystem var indført ved Frdn. af 1 Febr. 1797. Af Hvede, Rug, Byg og Havre avles der aarlig over 18 Mill. Tdr. eller langt over det dobbelte af, hvad der avledes ved Aarhundredets Begyndelse; paa Grund af den voxende Befolkning og det dermed stigende Hjemmeforbrug er imidlertid Udførslen i senere Aar begyndt at aftage, hvortil den forandrede Retning i Landbruget, der nu lægger større Vægt paa Kvægavl og Mejeriproduktion, væsentlig har bidraget; medens Overskudsudførselen af Korn og Mel m. v. 1864—74 var c. 2,7 Mill. Tdr., var den 1874—79 kun det halve, 1,35, og 1879—83 endog kun gjennemsnitlig c. 900,000 Tdr. Laaland er især bekjendt for sin Hvedeavl og fine Ærter, men ogsaa Langeland, Falster, Møen, Sjælland osv. have en betydelig Hvedeavl, der overhovedet alle Vegne er i Tiltagende; Boghvede dyrkes fornemmelig i Fyn og Jylland. Ogsaa Kartoffelhøsten er ret betydelig; af Hør avles kun omtr. det halve Forbrug, og af Humle (fornemmelig i Fyn) ikke stort mere. Kløveren spiller en overordentlig vigtig Rolle som Foderurt, og i de senere Aar har man

tillige lagt sig efter Runkelroer, Turnips osv., ligesom Anlæget af flere Sukkerfabriker i de senere Aar har fremkaldt en ret betydelig Dyrkning af Sukkerroer. Hamp, Tobak, Kommen, Sennep osv. dyrkes ikke meget, og kun paa Amager har Havedyrkningen nogen større Betydning. — D. var tidligere meget skovrigt, men Skovene ere for en stor Del forsvundne, og man kan kun regne Skovarealet til lidt over 5 pCt. af Jordsmonnet. Bøgen er det fremherskende Skovtræ og dækker omtrent de ⅘ af Landets Skovareal; derefter komme Egen, Birken og Ellen; men i de senere Aar, da der er lagt mere Vind paa Skovculturen end tidligere, er det navnlig Naaletræer (Fyr og Gran), man har plantet. D. kan dog langtfra forsyne sig selv med Tømmer og Træ, ja ikke en Gang med Brænde, uagtet dette dog er Hovedproduktet af vore Skove; der indføres aarlig c. 35,000 Favne Brænde foruden en meget stor Mængde Gavntømmer, navnlig fra Sverige, Norge, Finland og Pommern. Af Frugttræer ere Æble-, Pære-, Blomme- og Kirsebærtræer almindelige i Haverne, men kun faa Steder (navnlig paa Taasinge, Møen og det sydøstlige Sjælland) avles der Frugt til Udførsel. I Skovene findes der ikke meget Vildt; derimod ere Havene fiskerige, om end Fiskeriet ingenlunde benyttes som det kunde, og hist og her (ved Hirtsholmene og i Limfjorden) findes der Østersbanker. I Lillebælt drives der stundum en ret betydelig Marsvinsjagt. Kvægavlen er tiltaget betydelig; af Hornkvæg udføres der omtr. 90,000 Stykker aarlig og af Svin over 200,000 Stkr., foruden 2⅗ Mill. Pd. Kjød og 10 Mill. Pd. Flæsk. Af Heste udføres der omtr. 12,000 aarlig. Baade Kvæg- og Hesteavlen er langt betydeligere i Jylland end paa Øerne. Navnlig Vendsyssel, Thy, Mors og Salling have ypperlige Heste, og da den danske Hest egner sig fortrinlig til Artilleribrug, gjøres der aarlig betydelige Remonteindkjøb af franske, belgiske og tyske Hestehandlere. Af Heste og Føl findes henved 350,000 Stkr. her i Landet. Kvægavlen er i Særdeleshed fortrinlig i Himmerland og Salling, men da man lægger sig mere efter Stude end Køer, er Smørproduktionen forholdsvis mindre betydelig, og kun Ostene fra Thy ere mere almindelig bekjendte for deres Godhed. Der fandtes 1881 c. 1,470,000 Stkr. Hornkvæg og Kalve her i Landet. Faareavlen er snarest i Aftagen; dog er det jyske Hedefaar baade en god og hjemlig Race, og saa vel Faare- som Svineavlen er i de senere Aar bleven betydelig forbedret ved fremmede, navnlig engelske, Tillægsdyr. Af Faar og Lam fandtes 1881 c. 1,548,000, af Svin og Grise c. 527,000. Den samlede Kreaturstyrke (1 Hest regnet lig 1⅓ Stk. Hornkvæg, 1 Faar lig $\frac{1}{10}$ og 1 Svin lig ¼) var herefter 1881 c. 2,280,000 Stkr. imod c. 2,174,000 1876. Den i lang Tid forsømte Biavl synes atter at ville komme i nogen Opvækst, fornemmelig i Fyn og paa Jyllands Heder. — Siden den directe Handel paa England udviklede sig under og efter Oprørsaarene, udføres der did en Mængde Slagtekvæg og Smør osv. Huder, Skind, Tran, Talg, Uld osv. ere ligeledes vigtige Udførselsartikler, men paa Grund af den ringe Industri udføres en uforholdsmæssig Del af disse Varer i uforædlet Tilstand. Værdien af D.s Overskudsudførsel af formalede og uformalede Kornvarer var 1878—82 i aarligt Gjennemsnit c. 24¼ Mill. Kr., varierende fra 35⅓ Mill. Kr. i 1880 til 9¾ Mill. Kr. i 1882. Værdien af de udførte Heste, Hornkvæg, Svin og Faar var i samme Tidsrum 48,2 Mill. Kr. aarlig, af Smør 18½ Mill. Kr., af andre Fedevarer c. 2 Mill. Kr. I alt var Gjennemsnitsværdien af disse tre Varegruppers Overskudsudførsel c. 93,2 Mill. Kr. Af indførte Varer udføres der atter betydelige Mængder Kaffe, Sukker, Manufakturvarer, Jærn og Jærnvarer, Ris, Risengryn og Rismel, Stenkul osv. Af Fabriker ere de vigtigste: en Del gode Klædefabriker, som dog kun kunne levere omtrent det halve aarlige Forbrug; Papirfabriker; temmelig betydelige Sukkerfabriker og Jærnstøberier; desuden Oliemøller, Melmøller, betydelige Skibsbyggerier, Bryggerier, Brændevinsbrænderier, Teglbrænderier, Tobaksfabriker, Garverier, Glasværker osv. Haandværksdriften er betydelig tiltaget; i flere Haandværk staa vi ikke tilbage for andre Lande, og Produktionen drives flere Steder i det store. I enkelte Egne (fornemmelig i Jylland) er Husfliden ikke ubetydelig, saaledes Uldbindingen, Træskofabrikationen og Pottemageriet. — Den aarlige Handelsomsætning med Udlandet beløber sig efter en Gjennemsnitsberegning for 1878—82 til henved 4,500 Mill. Pd., hvoraf Indførselen med et Gjennemsnitsbeløb udgjør 3,400 Mill. Pd., Udførselen c. 1,100 Mill. Pd. Den samlede Omsætnings Værdi er henved 400 Mill. Kr., hvoraf 223 Mill. falder paa Indførselen, 176 paa Udførselen. Over ⅞ af Omsætningen falder paa Tyskland (141 Mill. Kr.), Storbritanien (120 Mill. Kr.) og Sverige (49 Mill. Kr.). Handelsflaaden bestod 1882 af 3,068 Skibe paa over 4 Tons, der tilsammen havde en Læstedrægtighed af 256,000 Tons, hvoraf 239 Dampskibe med 70,000 Tons Drægt. og 17,700 Hestes Kraft; desuden fandtes 10,900 Baade af og under 4 Tons. Kjøbenhavns Skibe udgjøre henved 35 pCt. af den samlede Læstedrægtighed (89,000 Tons); næst efter Hovedstaden følge Svendborg, Marstal, Fanø og Helsingør; ingen af samtlige de øvrige Byer har over 10,000 Tons. Den betydelige indenrigske Fart besørges mest med egne Skibe, ligesom omtrent Halvdelen af Omsætningen med Udlandet, hvortil endnu kommer en Del Fragtfart. — Kjøbenhavn har en uafhængig Nationalbank med Filialer i Aarhus, Flensborg, Aalborg og Nykjøbing p. F.; desuden findes der 6 Privatbanker i Kjøbenhavn og 36 Provinsbanker; ligeledes en Del Creditforeninger, dels for Kjøbstæderne, dels for Landet. 1877 talte hele Landet 408 Sparekasser, i hvilke der paa 434,000 Conti var gjort Indskud til et Beløb af c. 208 Mill. Kr.; 1883 var Beløbet voxet til 309 Mill. Kr. — Det følger af Landets Natur samt af Kjøbstædernes Beliggenhed ved Fjorde og Kyster, at Landevejene ikke i D. kunne have samme Betydning for den indre Samfærdsel, som i de store Fastlandsstater. Foruden en Mængde mindre Landeveje har D.

dog omtr. 180 M. Chaussée (Sjælland c. 42 M., Falster 4, Laaland 10¼, Fyn 21½, Nørrejylland c. 104) og 710 M. andre Landeveje, foruden c. 3,700 M. Biveje. Anlæget af Jærnbaner begyndte her i Landet med den af et privat Selskab anlagte 4 M. lange Bane fra Kjøbenhavn til Roskilde, der aabnedes 1847 og først 1856 var forlænget til Korsør; indtil 1862 fandtes kun disse 14½ M. Jærnbane aabnet for Driften, men fra 1861 har Staten selv begyndt at anlægge et udstrakt Banenet i Jylland og Fyn, hvoraf den første Strækning (Aarhus—Randers, 7,8 M.) aabnedes i Juli 1862, medens der 1872 var aabnet over 80 M. for Driften. Samtidig var „det sjællandske Jærnbaneselskabs" Anlæg forøget til henved 40 M. (hvoraf 3 paa Falster), saa at der 1 Jan. 1873 i alt var i Drift c. 120 M. (905 Kilom.) Jærnbane. Fra 1873 begyndtes dernæst Anlæget af en Række private Baner med Statsunderstøttelse, saa at der 1880 var anlagt henved 100 M. private Baner, medens Statsbanerne udgjorde 108 M. 1880 kjøbte Staten imidlertid de sjællandske Baner og omtrent samtidig to private jyske Baner, saa at der 1 Jan. 1882 kun fandtes 31½ M. private Baner imod c. 184 M. Statsbaner. 1 Juli 1884 var der i alt aabnet for Driften c. 255 M. (1,920 Kilom.) Jærnbaner, hvoraf c. 205 M. Statsbaner og c. 50 M. Privatbaner. — Samtlige Telegraphlinjer tilhøre Staten, for saa vidt de ikke ere Tilbehør til private Jærnbaner. Den første Telegraphlinje — fra Kjøbenhavn til Hamborg — aabnedes i Maj 1853; 1 Jan. 1884 fandtes der 504 g. M. Linjer (med 1,385 M. Ledninger) med 152 Stats-Stationer, hvortil endnu komme 165 Jærnbane-Telegr.-Stationer. Derhos har det 1868 oprettede „store nordiske Telegraphselskab" anlagt et Net af undersøiske Linjer, der forbinde D. med England, Skotland, Norge, Sverige, Rusland og Frankrig, og et andet Net i Østasien, der forbinder China med Japan; Selskabet ejer nu 14 Kabler med en samlet Længde af c. 4,750 Sømil (2,510 i Europa, 2,240 i Asien); Selskabets Aktiekapital er 27 Mill. Kr. — Af de i tidligere Tid anbragte Kanaler har ingen nu nogen videre Betydning, undtagen i Fyn Odense-Kanal, der fører fra Odense By til Odensefjord; samt i Jylland Løgstør-Kanal, der gjør det muligt at undgaa Grundene og Sandbankerne i Limfjorden uden for Løgstør. — Statsindtægterne have efter et Gjennemsnit af Finansaarene 1877—82 — affet fra de ved Udstedelsen af Obligationer eller Creditbeviser samt ved Brug af Activer tilvejebragte extraordinære Indtægter — aarlig udgjort c. 47 Mill. Kr., medens de ordentlige Statsudgifter have udgjort i Gjennemsnit c. 39 Mill. Kr.; derhos er der til overordentlige Udgifter (Erhvervelse af Activer: Jærnbaneanlæg o. lign., Afdrag paa Gjæld, Kjøb af Ejendomme m. v.) anvendt gjennemsnitlig 6½ Mill. Kr. aarlig, medens der ved Forbrug af Activerne er indkommet gjennemsnitlig henved 2 Mill. Kr.; til Kassebeholdningen har saaledes i disse Aar kunnet henlægges aarlig c. 3½ Mill. Kr. Følgende Oversigt over Hovedposterne i Regnskabet for Finansaaret 1880—81, der efter Erhvervelsen af de sjællandske Jærnbaner udviser en Indtægt af 51,7 Mill. Kr., vil give nærmere Oplysning om de enkelte Indtægter og Udgifter, der begge ere opførte her med afrundede Tal:

Indtægt.	Kr.
Overskud af Domaineindtægter	1,212,000
Renter af Statsactiverne	6,207,000
Directe Skatter	9,102,000
Indirecte Skatter:	
Stempelpapirsintrader	2,495,000
Afgift af Arv	961,000
Afgift af overdragne Ejendomme	671,000
Rets- og Departementssportler	1,880,000
Overskud af Told- og Brænderiintrader	24,184,000
Overskud af Post- og Telegraphvæsen	56,000
Overskud af Klasselotteriet	801,000
Færøiske Intrader	49,000
Indtægt af de dansk-vestindiske Øer	12,000
Renter af Kassebeholdningen	1,055,000
Adskillige Indtægter	422,000
tilsammen	49,110,000
Hertil kommer endnu	
Tilskud fra Activerne	2,635,000
Totalsum	51,745,000

Udgift.	Kr.
Kongens Civilliste	1,000,000
Det kongel. Huses Apanager	446,000
Rigsdagen	456,000
Statsraadet	106,000
Statsgjældens Forrentning	8,842,000
Pensionsvæsenet:	
Det almindel. Pensionsvæsen	2,668,000
Tilskud til de militære Underklassers Pension og Invaliderne	690,000
Udenrigsministeriet	371,000
Indenrigsministeriet	1,574,000
Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet	985,000
Justitsministeriet	2,368,000
Krigsministeriet	8,987,000
Marineministeriet	4,974,000
Finansministeriet	2,928,000
Andre og overordentlige Udgifter	4,391,000
Island	108,000
tilsammen	40,900,000
Hertil kommer da endnu:	
Afbetaling paa Statsgjælden	1,496,000
Jærnbaneanlæg	3,892,000
Offentl. Arbejder, Laan og Forskud	1,253,000
Totalsum	47,543,000

Kasse(Regnskabs-)beholdningen udgjorde ved Begyndelsen af de nedennævnte Finansaar

1 Apr. 1867: 9,920,000 Kr.
— 1872: 16,747,000 —
— 1877: 22,738,000 —
— 1880: 40,728,000 —

Statsgjældens nominelle Beløb udgjorde:

1 Apr. 1867: 261 Mill. Kr.
— 1872: 229 — —
— 1877: 176 — —
— 1880: 173 — —,

men forøgedes ved Kjøbet af de sjæll. Jærnbaner med c. 51,7 Mill. Kr., saa at det udgjorde

1 Apr. 1881: 202 Mill. Kr.
— 1884: 199 — —

medens Activernes Beløb til de samme Tidspunkter, uberegnet Værdien af Statsjærnbanerne, udgjorde

		Statsjærnb.	Tilf.
	Mill. Kr.	Mill. Kr.	Mill. Kr.
1867:	137	26	163
1872:	92	50	142
1877:	63	66	129
1880:	45	120	165
1884:	42,7	141,7	184,4

Forfatning og Forvaltning. Kongeriget D. er et constitutionelt Monarchi, hvis Forfatning, efter at det tidligere baade Kongeriget og Hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg omfattende „Monarchi" ved Freden i Wien 30 Oct. 1864 er blevet opløst, nu er ordnet ved den under 28 Juli 1866 stadfæstede „D.s Riges gjennemsete Grundlov af 5 Juni 1849". Efter denne Lovs § 2 er den lovgivende Magt hos Kongen og Rigsdagen i Forening, den udøvende Magt hos Kongen, og den dømmende Magt hos Domstolene. Kongen, der uden Rigsdagens Samtykke ikke kan være Regent i andre Lande (§ 4), og som skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke (§ 5), er myndig, naar han har fyldt sit 18de Aar (§ 6), men kan ikke tiltræde Regeringen, forinden han skriftlig i Statsraadet har aflagt den edelige Forsikring ubrødelig at holde Rigets Grundlov (§ 7). Han er ansvarsfri; hans Person er hellig og ukrænkelig (§ 12). Kronen er arvelig paa Mandssiden efter Lov af 31 Juli 1853. Rigsdagen, der bestaar af et Folketing og et Landsting, valgte efter forskjellige Principer, sammenkaldes af Kongen til en ordentlig Session hvert Aar, for en Tid af mindst to Maaneder, senest til den første Mandag i Oct. (§ 19 og 20). Love gives af Kongen og Rigsdagen i Forening; ethvert af Tingene er berettiget til at foreslaa og for sit Vedkommende at vedtage Love (§ 44), men Kongens Samtykke udfordres til at give en Rigsdagsbeslutning Lovskraft (§ 24); dog kan Kongen i særdeles paatrængende Tilfælde under visse nærmere Betingelser udstede foreløbige Love (§ 25). Folketinget sammensættes efter Valg, baserede paa den almindelige Stemmerets Principer: enhver uberygtet Mand, der har Indfødsret, har Valgret, naar han har fyldt det 30te Aar og i mindst et Aar har haft fast Bopæl i Valgkredsen (eller Staden), med mindre han uden at have egen Husstand staar i privat Tjenesteforhold, nyder eller har nydt urefunderet Fattighjælp eller er ude af Raadigheden over sit Bo (§ 30); valgbar er enhver Vælger allerede, naar han har fyldt sit 25de Aar (§ 31). Antallet af Folketingets Medlemmer skal være omtr. 1 for hver 16,000 J. (§ 32); for Tiden tæller Tinget 102 Medlemmer, hvoraf 1 for Færøerne; de vælges, 1 for hver Valgkreds, paa 3 Aar og erholde et dagligt Vederlag (§ 33). Landstinget tæller 66 Medlemmer, hvoraf 12 udnævnes af Kongen, 7 vælges i Kjøbenhavn, 46 i større Valgkredse, omfattende Land og Kjøbstæder, og 1 af Færøernes Lagting (§ 34). Valgene foregaa middelbart igjennem Valgmænd, som udvælges af Folketingsvælgerne, dog saaledes, at Halvdelen vælges af de højstbeskattede Vælgere for sig; valgbar til Landstinget er enhver, der er valgbar til Folketinget, naar han i det sidste Aar har haft Bopæl i Valgkredsen. — Kongens udøvende Myndighed, i Kraft af hvilken han udnævner og afskediger Embedsmænd (§ 37), erklærer Krig eller slutter Fred, samt indgaar og ophæver Forbund og Handelstractater — dog saaledes, at han ikke uden Rigsdagens Samtykke kan afstaa nogen Del af Landet eller indgaa nogen Forpligtelse, som forandrer de bestaaende statsretlige Forhold (§ 18) — meddeler Bevillinger og Undtagelser fra Lovene (§ 27), samt lader slaa Mønt (§ 28) m. m., udføres gjennem de ansvarlige Ministre, der udnævnes og afskediges af ham. Kongens Underskrift under de Lovgivningen og Regeringen vedkommende Beslutninger giver disse Gyldighed, naar den er ledsaget af en eller flere Ministres Underskrift; enhver Minister, som har underskrevet, er ansvarlig for Beslutningen (§ 13) og kan af Kongen eller Folketinget tiltales herfor som for sin hele Embedsførelse (§ 14). Ministrenes Antal og Forretningernes Fordeling imellem dem bestemmes af Kongen (§ 13); for Tiden er der foruden Conseilspræsidiet 7 Ministerier: Udenrigsministeriet, Krigsministeriet, Marineministeriet, Finansministeriet, Justitsministeriet, Indenrigsministeriet og Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. I administrativ Henseende deles Kongeriget i 18 Amter: Kjøbenhavns, Frederiksborg, Holbæk, Sorø, Præstø, Bornholm, Maribo, Odense, Svendborg, Hjørring, Aalborg, Thisted, Viborg, Randers, Aarhus, Ringkjøbing, Vejle og Ribe; Staden Kjøbenhavn er ikke indbefattet under noget Amt, men danner et eget Overpræsidentskab. De underordnede administrative Embedsmænd ere Borgemestrene i Kjøbstæderne og Herredsfogederne eller Birkedommerne i Herrederne og Birkene. — Den dømmende Myndighed, der efter Grundloven skal være hos Domstolene, hvis Medlemmer ikke kunne afsættes uden ved Dom, med mindre de have fyldt det 65de Aar, ej heller forflyttes mod deres Ønske uden for de Tilfælde, hvor en Omordning af Domstolene finder Sted (Grundl. § 73), er for Tiden i underste (1ste) Instans i Almindelighed forenet med den udøvende Magt og saaledes i Hænderne paa administrative Embedsmænd, der som saadanne kunne afskediges, nemlig Herredsfogederne og Birkedommerne, samt i Kjøbstæderne Byfogeder, der tillige som Borgemestere eller Politimestere have administrativ Myndighed. Kun i Kjøbenhavn beklædes Domstolene ogsaa i 1ste Instans af Mænd med udelukkende dømmende Myndighed; den betydeligste civile Domstol i Kjøbenhavn, Hof- og Stadsretten, er tillige som Landsoverret 2den Instans for Øerne, medens der i Viborg findes en særskilt Landsoverret for Jylland. Den øverste (3dje) Instans danner Højesteret i Kjøbenhavn. Ministrene tiltales for deres Embedsførelse for Rigsretten, for hvilken Kongen ogsaa kan lade andre tiltale for Forbrydelser, som han finder særdeles farlige for Staten, naar Folketinget dertil giver sit Samtykke (Grundl. § 69). Denne Ret be-

staar af de ordentlige Medlemmer af Høiesteret og et tilsvarende Antal af Landstinget, blandt dets egne Medlemmer paa 4 Aar valgte Dommere (§ 68). — I kirkelig Henseende er Kongeriget delt i 7 Stifter: Sjællands, Laaland-Falsters, Fyns, Aalborg, Viborg, Aarhus og Ribe. Ethvert Stift bestyres af en Biskop, hvorhos Amtmanden i hver af de 7 Stiftsstæder (paa Øerne i Kjøbenhavn, Nykjøbing p. F. og Odense) som Stiftamtmænd udgjør Stiftsøvrighedens verdslige Element. Ethvert Stift er atter delt i flere eller færre Provstier; Provsterne danne i Forening med Stiftsøvrigheden hvert enkelt Stifts Landemode. Hvert Provsti tæller et større eller mindre Antal Pastorater, hvoraf mange omfatte 2 ell. 3 Sogne. — Af Bilandene ere kun Færøerne, der udgjøre et eget Amt, men høre under Sjællands Stiftsøvrighed, repræsenterede i Rigsdagen. Til at forberede Lovgivningen for Færøernes Vedkommende samt desuden udføre forskjellige mere administrative Forretninger er der ved Lov af 15 Apr. 1854 oprettet et særligt Lagting for Øerne, bestaaende af 20 Medlemmer. Ogsaa Island, der danner et eget Stift, delt i 4 Amter, og har sin egen Landsoverret, der dog hører under den danske Høiesteret, har ved Lov af 2 Jan. 1871 om Islands forfatningsmæssige Stilling og Forfatningslov af 5 Jan. 1874 faaet sin særlige Forfatning, hvorefter den lovgivende Magt er hos Kongen og Altinget i Forening, medens den udøvende Magt er hos Kongen og udøves igjennem en særlig Minister for Island. Kolonierne i Grønland staa under to Inspecteurer, en for Nord- og en for Sydgrønland; under hver Inspecteur fungere 5—6 Kolonibestyrere. Kolonierne i Vestindien udgjøre et eget Gouvernement og have deres egen Landsoverret, der dog ligesom den islandske staar under Kongerigets Høiesteret; i kirkelig Henseende høre de under Sjællands Biskop. Den lovgivende Magt udøves i Følge Kolonialloven af 27 Nov. 1863 af Kongen og vedkommende Kolonialraad i Forening igjennem Anordninger, der blive at fremlægge for Rigsdagen i dennes nærmest paafølgende Samling. Der bestaar to Kolonialraad, et for St. Croix paa 18 Medlemmer, hvoraf 5 kongevalgte, og et for St. Thomas og St. Jan paa 15 Medlemmer, hvoraf 4 kongevalgte.

Historie. D.s tidligste Historie er indhyllet i Mørke. En Sammenstilling af de Oldtidslevninger, man har fundet i D. og paa den skandinaviske Halvø, har dog godtgjort, at den nordiske Oldtid har gjennemgaaet tre fra hverandre bestemt afvigende Culturtrin: en Sten-, en Bronze- og en Jærncultur, og det er sandsynligt, at det er det samme Folk, der lidt efter lidt har gjennemløbet det meste af denne Udvikling. De historiske Efterretninger, Grækerne og Romerne have efterladt os om Norden, ere yderst faa og sparsomme og vidne overhovedet kun om, at Romerne i Germanien maa have hørt tale om Norden. De talrige Oldtidslevninger og de egentlig nordiske Sagn og Sange udgjøre Hovedkilderne for vort Kjendskab til den nordiske Hedenold. — I de ældste Tider beboedes D. af et vildt Folk, der hovedsagelig levede af Jagt og Fiskeri og dannede sine Vaaben og skærende Redskaber af Sten. Ved Kattegattets Kyster findes endnu paa mange Steder de saakaldte Kjøkkenmøddinger, umaadelige Levninger af dette Folks Maaltider, Østers- og andre Muslingeskaller, Ben af Pattedyr, Fisk osv. Naar dette Stenalderens Folk boede i D., er uvist, men i Kjøkkenmøddingerne findes Levninger af Dyr, som for længe siden ere uddøde her i Landet, som Uroxen, Bæveren og Geirfuglen. Hvis man tør tro paa de Slutninger, hvortil Oldtidsvidenskaben i den seneste Tid er kommen, indvandrede allerede i den yngre Stenalder germaniske Stammer, vore Forfædre, til Norden, og det er da dette Folk, som lidt efter lidt ved en Udvikling, der varede gjennem Aarhundreder, ja Aartusender, her har oplevet Slutningen af Stenalderen, Bronzealderen (kaldet saaledes, fordi de skærende Redskaber og Vaaben gjordes af Bronze) og Jærnalderen. Ligesom det Metal, hvoraf Befolkningen forfærdigede sine vigtigste Redskaber, skiftede, saaledes iagttages ogsaa store Forandringer i deres Begravelsesskikke: først lagdes Ligene ubrændte i Stenkamre (Jættestuer) eller i Stenkister, dernæst brændte man Ligene og samlede Asken i Kister eller Urner osv. I Jærnalderen opkom Brugen af Skrifttegn, de saakaldte Runer. — Vore Forfædres Gudelære, Asatroen, var i sine Hovedtræk den samme som alle germaniske Stammers Religion (s. Nordisk Mythologi). — Hvad Hedenolds borgerlige Forfatning angaar, deltes Folket i frie og Trælle. Enhver fri Mand var Bonde, hvorved i Oldtiden betegnedes den frie Eiendomsbesidder, der havde fast Bopæl, uden Hensyn til, om han for øvrigt ernærede sig ved Agerdyrkning, Handel eller Haandværksdrift. I den ældste Tid var Samfundsforfatningen en rent patriarchalsk: Familiefaderen, der stod i Spidsen for den enkelte Slægt, var dens Overhoved og Herre, dens Fører i Krigen og dens Præst i Freden (Offergode); men efterhaanden slog Slægterne sig sammen i større Stammer, og da saadanne Stammer i Tidens Løb smeltede sammen ved Giftermaal eller Krige, opstod der en Mængde Smaastater i D., som hver havde sin Konge. Alle offentlige Sager og de vigtigste private Anliggender afgjordes paa Tinge, hvor Bønderne mødte væbnede, men allerede tidlig kom den lovgivende og dømmende Myndighed væsentlig i Hænderne paa Høvdingerne. — Efter Saxos Fortælling var Dan den første Konge i D. Fra hans Sønnesøn Skjold, der af Snorre gjøres til en Søn af Odin, men efter fremmede Sagn som et lille Barn skal være kommen til D., seilende ganske alene i en Baad uden Rorfolk, slumrende med Hovedet støttet paa et Kornneg, nedstammede den ældste Kongeslægt, Skjoldungerne, der boede i Lejre i Sjælland, og af hvilke Rolf Krake var den navnkundigste; men ved Siden af Lejrekongerne nævnes skaanske, fynske og jydske Konger; til disse sidste, der havde deres Sæde i Jellinge, høre Vermund, Uffe hin spage og Hamlet. Sagnet om Harald Hildetand afslutter de gamle Fortællinger om Skjoldungerne og med dem den egentlige Sagntid: Seierherren fra Braavallahede, Sigurd Ring, og hans Søn

Regner Lodbrog danne Overgangen til Vikingetiden. — Fra c. 800 traadte D. i nærmere Berøring med de omliggende Lande mod S. og V. Da Kejser Carl d. store kæmpede med Sachserne i Nordtyskland, kom han i Strid med den jyske Kong Godfred ell. Gøtrik, men Godfred faldt for en Morders Haand 810, inden han endnu havde kunnet opfylde sin Trusel om at gjæste Carl i Aachen, og Godfreds Brodersøn og Efterfølger Hemming sluttede 811 Fred med Kejseren paa det Vilkaar, at Ejderen skulde danne Grænsen mellem de danskes og Sachsernes Land. Under de paafølgende Tronstridigheder flygtede Kong Harald Klak til Kejser Ludvig d. fromme 826, lod sig døbe i Ingelheim ved Mainz og vendte 827 tilbage til D. med „Nordens Apostel“, Munken Ansgar, der i de følgende 38 Aar af sit Liv med utrættelig Iver virkede for Christendommens Udbredelse i Norden. Af stor Betydning blev end videre den Forbindelse, Normannertogene istandbragte mellem D. og det vestlige og sydlige Europa. Fra c. 800 drog Skarer af byttelystne Nordboer paa Vikingetog i V. til England, Skotland, Irland, Holland og Frankrig, i S. til Spanien og Italien, og i Ø. til Rusland, hvor Varegerne grundede Riger i Novgorod og Kijev. For de danskes Vedkommende bleve Togene til England, der endte med dette Lands Erobring af Svend Tveskjæg, af størst Betydning. — Under Gorm d. gamle, der levede samtidig med Kong Henrik Fuglefænger i Tyskland (d. c. 940), var D. samlet til en selvstændig Helhed under en Konge. Hans og Thyre Danebods Søn Harald Blaatand lod sig døbe, medens Faderen havde været Hedning. Han kom i Strid med den tyske Kejser Otto II, der erobrede Danevirke, og med sin egen Søn, Svend Tveskjæg, og i denne sidste Strid blev han dræbt (c. 986). Som Konge gjorde Svend Tveskjæg (c. 986—1014) flere Tog til England og erobrede dette Land Aaret før sin Død. Af hans Sønner herskede Harald over D. til sin Død 1018 ell. 1019, medens Knud d. store fuldendte Erobringen af England. Efter at være bleven Konge over D. ved Haralds Død grundfæstede Knud Christendommen, der fra hans Tid kan betragtes som D.s Statsreligion. Han var en mægtig Erobrer, der foruden England underlagde sig Norge 1028, det sydlige Skotland og en Del af Venden, men hans Rige faldt til Dels sammen ved hans Død 1035, og da hans Slægt uddøde med Sønnen Hardeknud 1042, gik D. efter Forliget paa Brennøerne i Gøtaelven over til den norske Konge Magnus d. gode (1042—47). Efter Magnus d. gode besteg en ny Herskerstamme D.s Trone med Svend Tveskjægs Dattersøn, Svend Estridsøn ell. Ulfsøn (1047—76). Han var en lærd Konge og en Ven af Gejstligheden, hvis Indflydelse voxede betydelig under hans Styrelse. Han fulgtes af 5 af sine Sønner: Harald Hejn (1076—80), Knud d. hellige (1080—86), en stridbar Fyrste, der arbejdede med Iver paa at udvide Gejstlighedens Magt og faldt i Kampen mod sine Undersaatter som Offer for denne Stræben, Oluf Hunger (1086—95), Erik Ejegod (1095—1103), der fik et eget Ærkebispesæde oprettet for Norden i Lund, og den svage Niels (1104—34), under hvem Erik Ejegods dygtige Søn, Knud Lavard, med Held værnede Rigets sydlige Grænse mod Venderne. Under Knud Lavards Broder Erik Emun (1134—37) og hans Søstersøn Erik Lam (1137—47) plagedes D. højlig af Vendernes Røvertog, men Landets Nød voxede yderligere under den paafølgende tiaarige Tronstrid mellem Svend Erikssøn (senere kaldet Grade), Knud Magnussøn og Valdemar Knudsøn (1147—57). Efter Knuds Mord og Svends Fald paa Gradehede gik Valdemar (d. store) som Sejerherre ud af disse Kampe (1157—82). Med ham begyndte en ny Tid for D. Ikke blot tilbagevistes Vendernes Røvertog, men de danske Flaader hjemsøgte endog Rygen og indtog Arkona, og i det indre vendte Fred og Orden tilbage ved Kongens kloge og kraftige Styrelse. Under Valdemars ældste Søn Knud VI (1182—1202) fuldendtes Vendens Underkuelse, saa at D.s Herskere for Fremtiden kunde kalde sig „de Slavers (Venders) Konge“, og under Efterfølgeren, Valdemars yngste Søn Valdemar II Sejer (1202—41), fortsattes Erobringerne med et saadant Held, at næsten hele Østersøkysten fra Estland til Trave maatte lyde D. Men da Grev Henrik af Schwerin 1223 havde fanget Valdemar ved en natlig Overrumpling, sank de store Erobringer sammen, og det Forsøg, Kong Valdemar efter at være løsladt af Fængslet gjorde paa at gjenvinde det tabte, mislykkedes aldeles, da han led det afgjørende Nederlag ved Bornhöved 1227. Sine sidste Dage ofrede han til Fredens Gjerninger og indlagde sig store Fortjenester af Fædrelandet ved sin Virksomhed som Lovgiver. Han fulgtes af sine 3 Sønner: Erik Plovpenning (1241—50), Abel (1250—52) og Christoffer I (1252—59); Erik tvistedes gjennem hele sin Regering med Abel, der af Faderen var gjort til Hertug i Sønderjylland, og fangedes og myrdedes til sidst af ham; Abel faldt paa et Tog mod Friserne uden at have knyttet sit Navn til noget heldbringende Foretagende, og under Christoffer I begyndte den langvarige Kamp mellem Kronen og Kirken. Hans Søn Erik Glipping (1259—86) førte en ødelæggende Fejde med Norge og Sverige. Han maatte nogle Aar før sin Død udstede en Haandfæstning, den første en dansk Konge har maattet indgaa, og faldt til sidst som et Offer for en Sammensværgelse af Adelsmænd. Erik Glippings ældste Søn Erik Menved (1286—1319) udsugede Landet for at finde Midler til at bekæmpe sin Faders Mordere og tilfredsstille sin Pragtsyge og laa næsten uafbrudt i Strid med Kirken; under Broderen Christoffer II (1320—32), der kun kunde kjøbe Kronen mod at binde sine Hænder ved en Haandfæstning, pantsattes næsten hele D. til indfødte eller fremmede Stormænd. I 8 Aar efter hans Død var Landet uden Konge, medens Panthaverne skaltede og valtede som det syntes dem bedst, men da Grev Gert af Holsten, den mægtigste af Panthaverne, var falden for Niels Ebbesøns Haand 1340, indkaldtes Christoffer II.s yngste Søn Valdemar IV Atterdag (1340—75), som

[illegible] gne [illegible] mar i [illegible] Standi- [illegible] made ved [illegible] han [illegible] 1368) [illegible] ning Fred. [illegible] Statter, [illegible] lere Gange [illegible] Mandslinje [illegible] Datterson Oluf [illegible] den norske Konge [illegible] Margrete Valdemars- [illegible] i hvis umyndige [illegible] med Kraft og Dyg- [illegible] Død 1380 arvede Oluf [illegible] uden han selv havde [illegible] Styrelse, hvorpaa [illegible] hans højtbegavede Moder [illegible] 1412. Samtidig med, at [illegible] Sønderjylland til Riget ved [illegible] til dette, udvidede hun [illegible] mod Nord, da hun vandt [illegible] men hun søgte forgjæves at [illegible] mellem de tre Riger ved [illegible] 1397. Allerede under hendes [illegible] Erik af Pommern (1412—39) [illegible] Engelbrektsson sig til Op- [illegible] Kong Erik, der ikke kunde holde sig [illegible] hans langvarige uheldige Kamp [illegible] holstenske Grever og Hansestæderne for [illegible] Danmarks Ret til Slesvig havde [illegible] der næredes ved hans spændte Forhold til Stormændene, blev til sidst afsat i alle tre Riger og maatte vige for sin Søster- søn, Christoffer III af Bayern (1440—48), en godmodig Herre, der dog ikke var blottet for Kraft, og som kuede de jyske Bønders Rejs- ning med Strænghed. — Christoffer af Bayerns Efterfølger blev Grev Christian af Oldenborg, der var en Søsterson af Grev Adolf af Holsten. Christian I (1448—81), Stamfaderen for den oldenborgske Kongestamme, blev allerede næste Aar (1449) anerkjendt som Konge i Norge, men om Sverige maatte han kæmpe med Carl Knutsson og Sten Sture d. ældre og opgav til sidst efter Nederlaget paa Brunkebjærg (1471) ethvert Forsøg paa at vinde dette Land. At Christian I efter sin Morbroders Død i Stedet for at inddrage Hertugdømmet Slesvig som et Len, der var hjemfaldet til Kronen, lod sig vælge til Hertug i Slesvig og Greve i Holsten (1460) og som saadan udstedte Haandfæstningen „die Landesprivilegien“ fik vel ulykkelige Følger, men uden at man derfor tør dadle hans Politik. Hans ældste Søn Hans (1481—1513) erobrede Sverige efter 16 Aars frugtesløse Underhandlinger, men mistede det igjen efter sit uheldige Tog til Ditmarsken 1500, og først 1520 lykkedes det Hans's Søn Christian II (1513—23) paa ny at samle de tre Riger under ét Scepter. Men denne Forening blev dog kun kortvarig. Christian II.s Grusomhed i Sverige rejste Gustav Eriksson Vasa til Oprør, og efter en kortvarig Kamp opløstes Calmarunionen for stedse 1523. Til samme Tid var i D. Adelens længe gjærende Misfornøjelse med Christians Vilkaarlighed og Stræben efter at udvide Kongemagten og hæve Borger- og Bondestanden paa Adelens og Gejstlighedens Bekostning brudt løs; Christians Farbroder, Hertug Frederik, og Hansestæderne sluttede sig til de misfornøjede, hvorpaa Christian afsattes og gik i Landflygtighed for senere (1531) at gjøre et mislykket Forsøg paa at gjenvinde Kronen, som endte med hans Tilfangetagelse, og Hertug Frederik toges til Konge under Navn af Frederik I (1523—33). Under hans kloge Styrelse begyndte Lutheranismen, hvis første Forkyndere allerede optraadte i Kjøbenhavn under Christian II, at slaa Rod i Landet, og da Frederiks Søn Christian III (1534—59) var gaaet som Sejerherre ud af den blodige Krig, den saakaldte „Grevens Fejde“, som han maatte føre om selve Tronen med Lybekkerne og Christian II.s Tilhængere, blev den nye Lære indført som D.s Statsreligion paa Rigsdagen i Kjøbenhavn 1536. Ved samme Lejlighed lovede Christian III i sin Haandfæstning Adelen, at Norge for Fremtiden „ikke skulde være eller hedde noget Kongerige for sig, men et Ledemod af D.s Rige og under D.s Krone til evig Tid“. Christian III fulgte sine Forgængeres ulykkebringende Politik ved at dele Hertugdømmerne med sine Brødre, af hvilke Adolf blev Stamfader til Gottorpernes hertugelige Linje. Medens Christian III.s Regering efter Grevens Fejde ikke havde været Vidne til nogen Kamp med Udlandet, førte Sønnen Frederik II (1559—88) efter i Forening med sine Farbrødre at have undertvunget Ditmarsken 1559 en syvaarig Krig med Sverige (1563—70), der ikke bragte D. nogen Fordel. For Resten var Frederiks Styrelse i det hele til Fordel for Landet: den dygtige Peder Oxe skal have bragt Finanserne i bedre Flor, og en Række fortjente Adelsmænd kastede paa forskjellige Maader Glans over Fædrelandet. Christian IV (1588—1648), der i Begyndelsen af sin Regering (indt. 1596) stod under Formynderskab af 4 Adelsmænd, virkede i sine første Aar med Held for D.s Udvikling og hævdede i Calmarkrigen (1611—13) sine Rigers Stilling i Norden over for Sverige. Men med hans uheldige Deltagelse i Trediveaarskrigen (1625—29) indtraadte der et Vendepunkt, og hans anden Kamp med Sverige (1643—45) kostede D. betydelige Landstrækninger og skaffede Sverige afgjort Herredømmet i Norden. At disse to Krige fik et saa ulykkeligt Udfald, og at det overhovedet fra nu af begyndte at gaa mere og mere tilbage med D., maa til Dels tilskrives Adelen, der nærmest kun tænkte paa sin egen Fordel og var uvillig til at bidrage klækkeligt til Statens Udgifter; men Forholdene i Europa vare desuden D. meget ugunstige, og Kongens Udenrigspolitik var ikke god. Endnu den Dag idag vidne Byer, Slotte, Kirker og andre offentlige Bygninger om Christian IV.s rastløse Virksomhed og sjældne Foretagelsesaand, men han fik dog langtfra udrettet alt, hvad han vilde, og da han døde, vare hans Hænder stærkt bundne. Under Efterfølgeren Frederik III (1648—70) blev D.s Tilstand endnu sørgeligere. Adelens Magt voxede betydelig ved den Haandfæstning, Frederik maatte underskrive ved sin Tronbestigelse; den Krig,

Kongen begyndte med Carl X Gustav, endte med at bringe Riget dets Undergang nær, og Freden kjøbtes kun med de største Ofre. Da Carl Gustav efter 5 Maaneders Forløb gjenoptog Kampen, var det Kjøbenhavn, som ved sit heltemodige Forsvar frelste D., men ved Fredslutningen 1660 fik D. ikke Provinserne paa den anden Side af Sundet tilbage, saaledes at Øresund fra nu af blev Rigets Grænse imod Øst. Efter disse to Krige var D.s Tilstand saa sørgelig som den ikke havde været i Aarhundreder, siden Christoffer II.s ulykkelige Dage. En almindelig Rigsdag sammenkaldtes (Sept.—Dec. 1660) i Kjøbenhavn for navnlig at sørge for en Forbedring af Finanserne, men det Overmod, hvormed Adelen her vægrede sig ved at give Bidrag til Statskassen, blev Anledning til, at Kongen ikke blot fik Arveret til Tronen baade paa Mands- og Kvindesiden, men Haandfæstningen hævedes endog, og det overdroges ham selv at ordne Rigets fremtidige Forfatning. Stænderne forudsatte vistnok, at Frederik III skulde give en Slags constitutionel Forfatning, men i dens Sted indførtes den uindskrænkede Enevælde, saaledes som denne udtalte sig i Kongeloven, der forfattedes 1665, men først offentliggjordes 1709, efter at Folket var blevet vant til den nye Regeringsform. For øvrigt udøvede Frederik III ligesom alle hans Efterfølgere Enevoldsmagten med Mildhed, naar man ser bort fra enkelte Overgreb. Christian V (1670—99) var en pragtsyg, men ingenlunde uvirksom eller udygtig Fyrste. Nærmest, som det synes, for at nedtrykke den gamle danske Adel og tillige for at give sit Hof en vis Glans i Lighed med franske Forhold, skabte han en Hofadel, stiftede Ordener og indførte Titel- og Rangvæsenet. Hans Stridigheder med Hert. Christian Albrecht af Holsten-Gottorp og Carl XI af Sverige for at gjenforene Sønderjylland og Skaane med Riget bleve resultatløse paa Grund af andre europæiske Magters Indblanding. I Begyndelsen var Griffenfeldt den ledende Aand i Regeringen, men han styrtedes 1676, og hans Efterfølgere i Kongens Gunst naaede ham ikke i Dygtighed. For Forsvarsvæsenet gjordes meget under denne Konge. De to vigtige Lovarbejder „Danske Lov" af 1683 og „Norske Lov" af 1687, der bære Christian V.s Navn, udkom. Hans Søn og Efterfølger Frederik IV (1699—1730) hører til D.s dygtigere Konger. Han gjenoptog sin Faders Planer med Hensyn til Sønderjylland, men den Krig, han i den Anledning begyndte Aaret efter sin Tronbestigelse, førte ham ikke til Maalet. Hans andet Forsøg var derimod heldigere. Da Carl XII af Sverige 1709 havde lidt det afgjørende Nederlag ved Pultava, begyndte Frederik IV en Krig med ham, der varede indtil 1720, og i hvilken Hertugen af Holsten-Gottorp, som sluttede sig til Sverige, mistede sin Del af Slesvig, hvorpaa hele dette Hertugdømme 1721 højtidelig indlemmedes („incorporeredes") i D.s Rige. Frederik IV.s Hjærte slog varmt for alle hans Undersaatters Vel; han hævede saaledes Vornedskabet 1702, og de store Ulykker, hvoraf forskjellige Dele af D. hjemsøgtes under ham (Pest, Oversvømmelse, Ildebrand), søgte han at raade Bod paa af yderste Evne. Under Christian VI (1730—46) sørgedes der med Held for Flaaden, for Videnskaberne og for Undervisningsvæsenet, men trods Kongens ærlige Stræben sank Bondestanden dybere og dybere i Afhængighed af Jorddrotterne, og Stavnsbaandet indførtes. Statens Midler anvendtes maaske vel rigelig til kostbare Byggeforetagender eller ofte uheldige Forsøg paa at anlægge Fabriker, og Tyskheden vandt Overhaand hos de styrende. En pietistisk Livsanskuelse udgik fra Kongens og Dronningens nærmeste Omgivelser og fik Indflydelse paa mange Forhold. Forholdet til Udlandet var fredeligt, men Christian VI forstod ikke at gribe Lejligheden, da et mægtigt Parti i Sverige ønskede at faa den danske Kronprins Frederik til Tronfølger. Den livsglade, letsindige Frederik V (1746—66) var en slet Husholder, under hvem Statsgjælden steg fra 2½ til 20 Mill. Rd., thi Hoffets Ødselhed, uheldige Fabrikforetagender og det Angreb, hvormed Kejser Peter III af Rusland truede, medførte større Udgifter, end Finanserne kunde bære. Frederik V sørgede ligesom sin Fader for Kunst og Videnskab og søgte, men langtfra altid med Held, at ophjælpe Handel og Industri. For Bondestandens Vedkommende blev hans Styrelse ikke heldbringende, om end enkelte ædle Godsejere, og iblandt dem fremfor alle de to Bernstorffer, søgte at forbedre Bøndernes Kaar. Christian VII (1766—1808) var sindssvag gjennem næsten hele sin Regering og maatte derfor lade andre styre for sig. Struensee styrtede den ældre Bernstorff og var derpaa (Sept. 1770—Jan. 1772) Landets enevældige Regent; efter denne Repræsentant for „Oplysningens" Tidsalder og dens bratte Reformer fulgte Guldbergs rolige, i de fleste Retninger stillestaaende eller endog tilbageskridende Styrelse (1772—84), og denne afløstes atter af Kronprins Frederiks Regering (1784—1808) med de store Reformer af Bøndernes Vilkaar. I de første 13 Aar af Kronprinsens Styrelse (1784—97) var Landet lykkeligt og blomstrende, saa længe den yngre Bernstorff ledede dets Forhold til Udlandet. Den kortvarige Krig med Sverige 1788 gjorde intet Skaar i D.s Lykke, og Stavnsbaandets Løsning s. A. er et talende Vidnesbyrd om den menneskekjærlige Retning, hvori Kronprins Frederiks Styrelse gik. Men med Bernstorff syntes Freden og Lykken at være borte. Rusland tvang D. til at bryde med England, men kunde dog ikke hindre, at England sendte en Flaade til Sundet og leverede Slaget paa Reden, og da Englænderne 6 Aar senere for at krydse Napoleon I.s Planer bombarderede Kjøbenhavn og bortførte Flaaden, kom D. igjen til at savne al virksom Understøttelse. Den paafølgende Krig med England 1807—14, hvoraf Kampen med Sverige 1808—9 er en enkelt Episode, ødelagde D.s Handel og Finanser fuldstændig og bragte til sidst D. som Frankrigs Forbundsfælle i Krig med den største Del af Europa. Ved Freden i Kiel 1814 mistedes Norge, og Rygen og Svensk-Pommern, der næste Aar bortbyttedes med Lauenborg, var kun en ringe Erstatning for dette Tab. Efter Freden søgte

Frederik VI (1808—39) fremfor alt at ophjælpe Statens Finanser og bringe Pengevæsenet i Orden. Efter Statsbankerotten 1813 oprettedes en Rigsbank, grundet paa de faste Ejendomme i hele Riget, og til yderligere Sikkerhed for Fremtiden blev denne kongelige Bank 1818 ombannet til en privat Nationalbank med en af Regeringen uafhængig Bestyrelse. Landets materielle Udvikling steg dog kun langsomt, og endnu i Aarene 1821—27 maatte mange Landmænd forlade deres Gaarde, fordi de ikke kunde svare Skatter og anden Gjæld, hvorfor et stort Statslaan optoges 1826. Derimod havde den danske Literatur en Blomstringstid 1809—30 som hverken før eller senere. I politisk Henseende stod D. derimod næsten stille lige indtil 1830. Allerede 1816 havde det slesvigholstenske Ridderskab udtalt Ønsker om en Gjenoprettelse af den gamle Landdagsordning, fælles for begge Hertugdømmer og styrket ved Skattebevillingsret; men derpaa vilde Kongen ingenlunde indlade sig og truede endog med at ophæve Ridderskabets særlige Rettigheder. Først Forbundsdagens Erklæring 1823 imod Ridderskabets Forlangende standsede Bevægelsen. Derimod havde Frederik VI ikke Kraft nok til at gjennemføre sin Vilje med Hensyn til det danske Sprogs Beskyttelse i Slesvig over for sine tyske Embedsmænd, hverken 1810 eller 1829. Efter det Røre, U. Lornsen vakte 1830 ved sit Forlangende om et Slesvigholsten i Personalunion med Kongeriget, tilsagde Frederik VI i Jan. 1831 en Stænderforfatning for de to Hertugdømmer og 28 Maj tillige for Kongeriget, og 15 Maj 1834 udkom — efter at „erfarne Mænd" vare blevne raadspurgte 1832 — Forordning om 4 raadgivende Provinsialstænderforsamlinger for Kongerigets tvende Hoveddele (Øerne og Nørrejylland), samt for Slesvig og Holsten, men sammensatte med udelukkende Hensyn til Ejendomsbesidderne og med særlig Begunstigelse for de større Grundejere. Samtidig tilstodes en fælles Regering og fælles Højesteret for Slesvig og Holsten, der saaledes kom til at staa som en Enhed over for det ligeledes tvedelte Kongerige; Faren blev saa meget større som man i Kongeriget havde lidet Kjendskab til Slesvigs Forhold og liden Interesse derfor. Det vaagnende Frihedsliv i Kongeriget var Regeringen meget utilpas; og da Frederik VI 3 Dec. 1839 afløstes af Christian VIII, blev Gjæringen større baade paa dansk og tysk Side. Kongen vilde ikke indrømme nogen Indskrænkning i sin kongelige Enevælde og haabede at kunne holde hele Monarchiet sammen ved smaa Midler (Oprettelse af Stændercomiteer til forberedende Drøftelse af Fællessager foresloges 1842) og ved Indrømmelser til Slesvigholstenerne, medens han stød det danske Folk fra sig ved sin Ligegyldighed for Nordslesvigernes naturlige Ret og ved sin Forfølgelse af den frisindede Presse og andre friere Rørelser. Først i de sidste to Aar vaagnede Erkjendelsen af den truende Fare, men Kongen var endnu forhildet i den tidligere Opfattelse af Hertugdømmernes Stilling og bundet ved Regeringens forudgaaende Skridt. Den Plan til en friere Forfatning for hele Riget, som han ved sin Død 20 Jan. 1848 efterlod sin Søn Frederik VII, og som bebudedes ved et Rescript af 28 Jan., var bygget paa Læren om „Hertugdømmernes" Ligestilling med Kongeriget D. og fandt Misbilligelse paa begge Sider, fordi det danske Folk følte sig krænket ved, at dets Overvægt i Folketal (tre Femtedele imod to) ikke skulde gjælde, og fordi Slesvigholstenerne aldeles intet vilde have med D. at skaffe. Det varede derfor kun to Maaneder, inden Oprør udbrød i Holsten med Forlangende om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund, hvilket besvaredes fra dansk Side med Kravet paa Slesvigs Tilknytning til Kongeriget under en fælles Grundlov (s. Casinomøderne og Martsministeriet). Som Følge af Tysklands Indblanding medgik der tre Aar, inden Oprørerne vare overvundne og Slesvig igjen bragt ind under Kongens Myndighed (s. Slesvigske Treaarskrig), og der hengik endnu et Aar, inden Holsten blev overgivet til dets lovlige Herskere og først efter nye Aftaler mellem D. og de tyske Stormagter (1851) om dets Stilling til D. Derefter kundgjordes 28 Jan. 1852 (4 Aarsdagen efter Bebudelsen af Christian VIII.s Plan) en ny Helstatsordning, hvorved dog Kongerigets naturlige Overvægt hævdedes, og Slesvigs særlige Forbindelse med Holsten ophævedes. Under Krigen var den tidligere Toldgrænse ved Kongeaaen bortfalden, Modersmaalet indsat i sin Ret i Mellemslesvig og Friheden tilstaaet det danske Folk ved Grundloven af 5 Juni 1849. Dennes Udstrækning til Slesvig maatte derimod opgives, og af Misnøje med den demokratiske Retning, som havde sejret i Kongeriget, indførte den nye conservative Minister C. Moltke en saadan Stænderforfatning i Slesvig, at den blev næsten lige med den holstenske og sikrede Tyskerne et stadigt Flertal. Dette Misgreb umuliggjorde enhver Tilnærmelse til Kongerigets Love og Indretninger, gravede en skarp Kløft mellem D. og Hertugdømmerne og kaldte snart de slesvigholstenske Bestræbelser til nyt Liv. Da der endelig 2 Oct. 1855 efter lange Forhandlinger var bragt en Fællesforfatning til Veje, mødte den strax Modstand i Holsten, og dette medførte ny Indblanding fra det tyske Forbunds Side. Den anden Halvdel af Frederik VII.s Regeringstid optoges derfor af endeløse Forhandlinger med de tyske Magter og af Bestræbelser fra D.s Side for at vinde de andre Stormagters og særlig Englands Hjælp til en mindelig Løsning, der kunde sikre D.s Uafhængighed af Tyskland og redde Slesvigs Forbindelse med Kongeriget. Samtidig udvikledes dettes Frihed ved en Mængde indgribende Reformer, medens saa vel det aandelige Liv som dets materielle Udvikling trivedes godt. Da Frederik VII døde 15 Nov. 1863, var ogsaa Kongehusets Mandsstamme uddød, og D. gik nu over til Christian IX af den glücksborgske Linje. Slesvigholstenerne fremsatte strax deres gamle Paastande paa Slesvigs uadskillelige Forbindelse med Holsten under den augustenborgske Linje, og de fandt Medhold hos det tyske Forbund, som besluttede en Execution i Holsten. Da Christian IX 18 Nov. underskrev den nye Forfatning for Kongerigets og Sles-

vigs fælles Anliggender, som skulde træde i Stedet for den ældre af 1855 (der allerede 1858 efter den tyske Forbundsdags Forlangende var ophævet for Holsten og Lauenborg), erklærede de to tyske Stormagter dette Skridt for at være i Strid med Aftalerne af 1851, og de vilde derfor tage Slesvig i Pant for disses rette Gjennemførelse. Dette førte til **den anden slesvigske Krig** (s. d. A.), som endte med Afstaaelse af de tre Hertugdømmer ved Freden i Wien 30 Oct. 1864. Det materielle Tab, som derved forvoldtes D., forvandtes dog temmelig hurtig, hvor stort det end i sig selv var; thi baade Landbrug, Handel og Industri fik en hidtil ukjendt Blomstring, fremhjulpen ved Samfærdselsmidlernes raske Udvidelse. Ogsaa har der baade i Literatur og Kunst vist sig Spirer til en ny Udvikling; det religiøse Liv er blevet vakt i stedse større Kredse, og Samfundets lavere Lag ere langt mere end tidligere blevne inddragne i Folkets fælles aandelige Arbejde. Saa meget føleligere var derimod den politiske Svækkelse, D. led ved Sønderjyllands Frastillelse, fordi det Maal, hvorpaa Folkets Stræben i saa lange Tid havde været rettet, derved gik tabt. En sørgelig Splid i Folket indtraadte allerede under Forhandlingerne om de to Forfatningers Sammensmeltning til „Danmarks Riges gjennemsete Grundlov" (kundgjort 28 Juli 1866), og faa Aar senere (1870) opstod en ny Kamp om Grundlovens rette Forstaaelse og om det parlamentariske Systems Gjennemførelse — en Kamp, der siden er bleven fortsat med stigende Heftighed og til stor Skade for Lovgivningsvirksomheden.

Hærens nuværende Ordning er fastsat ved Lovene af 6 Juli 1867 og 25 Juli 1880. Fodfolket bestaar af 10 Regimenter, hvert med 3 Linje- og 1 Forstærkningsbataillon; Rytteriet tæller 5 Regimenter, hvert paa 3 Eskadroner og en Skole; Feltartilleriet bestaar af 2 Regimenter, hvert inddelt i 2 Afdelinger paa 3 Linje- og 1 Forstærkningsbatteri; Trainet er formeret i en Afdeling med 2 Compagnier; Fæstningsartilleriet har 6 Linje- og 3 Forstærkningscompagnier, formerede i 2 Batailloner; det techniske Artilleri har en Tøjhus- og en Laboratorieafdeling, hver med 1 Compagni; desuden har Artilleriet en Stab ligesom Ingenieurcorpset, hvilket sidste foruden 3 Directioner for Bygningstjenesten har et Regiment af Ingenieurtropper med 5 Linje- og 3 Reservecompagnier; Generalstaben, bestaaende fortrinsvis af Officerer, deler sig med Hensyn til Tjenesten i en taktisk og en topographisk Section; endeligt tæller Hæren et Auditeurcorps, et Forplejningscorps, et Lægecorps og et Dyrlægecorps, hvorhos der holdes indkaldt til Vagt- og Magasintjeneste en ikke combattant Styrke af Militærarbejdere. Det i Staden Kjøbenhavn hjemmehørende Mandskab af Forstærkningen er indordnet i en særegen Væbning med 2 Batailloner Fodfolk og 2 Compagnier Fæstningsartilleri; paa samme Maade har Bornholm en egen Væbning af 1 Bataillon Fodfolk, 1 Eskadron Rytteri, 1 Compagni Feltartilleri og 1 Compagni Fæstningsartilleri. Hærvæsenets øverordnede Bestyrelse varetages af Krigsministeriet. Hvert af Vaabnene har en Generalinspecteur, der for Artilleriets og Ingenieurcorpsets Vedkommende tillige er Chef for den techniske Tjeneste. Troppeafdelingerne ere i Fredstid underlagte to commanderende Generaler, den ene for dem i Landsdelene øst for, den anden for dem vest for Storebælt. Til Hæren udskrives særlig alt det tjenstdygtige Mandskab af 22 Aars Alderen, hvorefter det henhører til Linjeafdelingerne i 8 Aar og Forstærkningen i 8 Aar. Med Hensyn til Udskrivningen er Riget delt i 5 Brigadekredse, 3 v. og 2 ø. for Storebælt, som hver rekruterer 2 Regimenter Fodfolk og 1 Rytterregiment; desuden udgjør Bornholm en særegen 6te Udskrivningskreds; af Feltartilleriets 2 Regimenter og Fæstningsartilleriets 2 Batailloner faar det ene af hvert sit Mandskab fra den østlige, det andet sit fra den vestlige Halvdel af Riget, hvorimod Trainafdelingen, Artilleriets techniske Afdelinger, Ingenieurregimentet og Livgarden samt de ikke combattante Corpser rekruteres fra hele Landet. Hvert Aar indkaldes alt det unge Mandskab, som er fundet tjenstdygtigt til egentlig Krigstjeneste, til en første Uddannelse, der er af forskjellig Varighed ved de enkelte Vaaben og Corpser fra 1 Maaned indtil 9 Maaneder, hvorefter Mandskabet hjemsendes med Undtagelse af dem, der skulle uddannes til Befalingsmænd, og det bestemte Antal, som behøves til at bestride Garnisonstjenesten, og som holdes inde i 2½—12 Maaneder; medens ved de øvrige Vaaben samtlige Linjeafdelinger indkalde Rekruter hvert Aar, sker dette for Fodfolkets Vedkommende kun skiftevis ved hver af Regimentets tre Linjebatailloner, hvilken Bataillon uddanner Rekrutstyrken i to Hold, et større om Sommeren, et mindre om Vinteren. Til fortsat Øvelse af Mandskabet indkaldes det til en kortere Tjeneste af 20 Dage indtil 5 Maaneder i ēt, to eller tre paafølgende Aar; i to Aar af fire holdes disse Øvelser ved Garnisonerne, i de to andre Aar sammendrages der 5 Regimenter Fodfolk, 2 Rytterregimenter, 1 Artilleriafdeling og 2 Ingenieurcompagnier til større samlede Lejr- eller Cantonnementsøvelser i 30 Dage. Fodfolkets Forstærkningsbatailloner kunne efter Loven hvert andet Aar indkalde 400 Md. til 15 Dages Øvelse; men denne Bestemmelse er hidtil ikke bleven efterkommet, saa at af Forstærkningens Afdelinger hidtil kun de til Kjøbenhavns og Bornholms Væbning henhørende regelmæssig holde Øvelser efter de for disse gjældende særegne Regler. Naar Hæren sættes paa Krigsfod, bringes Livgardens samt Fodfolksregimenternes Linjebatailloner, i alt 31 Batailloner, ved Indkaldelse af det hjemsendte Mandskab til en normal Krigsstyrke af Undercorporaler og Menige af i alt 800 Md., hver af Rytteriets Eskadroner saa vel som en nyformeret Ordonnanseskadron til 120 Md., hvert af Feltartilleriets 12 Batterier til 163 Md., de 6 Compagnier Fæstningsartilleri hvert til 400 Md., medens Krigsstyrken for Trainet, Artilleriets techniske Afdelinger og Ingenieurregimentet bestemmes efter Behov. Hærens Linje faar saaledes en Styrke af c. 32,000 Undercorporaler og Menige foruden hvad der anvendes bag Fronten

til Arsenaler, Parker, Forplejningsvæsenet osv. Det Mandskab, som bliver tilovers af de otte Aargange, samles i Depoter som Erstatningsmandskab for Afdelingerne. Desuden kan det Mandskab, der hører til Livgardens, Fodfolkets og Artilleriets Forstærkning, indkaldes for at formere i alt 11 Forstærkningsbatailloner Fodfolk, 4 Batterier og 3 Compagnier Artilleri, hvorhos Kjøbenhavns og Bornholms Væbninger kunne kalde deres Mandskab under Vaaben. Hærens Linjeafdelinger have et Personale af Officerer og Underofficerer til stadig Tjeneste, hvorimod Forstærkningens Befalingsmænd kun gjøre Tjeneste, naar deres Afdelinger ere indkaldte. Enhver, der vil være Befalingsmand i Hæren, uddannes først som menig Soldat ved en af dens Afdelinger. De af de Menige, som ønskes uddannede til værnepligtige Befalingsmænd, forblive ved Afdelingerne for at gjennemgaa særegne Skoler, for derefter, naar de enten forblive frivillig til Tjeneste, eller naar de senere indkaldes til Tjeneste med deres Aargang, at udnævnes til Undercorporaler, Corporaler eller Secondlieutenanter. De Undercorporaler og Corporaler, der ønskes knyttede til Hæren som faste Underofficerer, gjennemgaa, før eller efter at de ere udnævnte til Sergenter, en særegen Skole, og kunne senere forfremmes til Oversergenter og Stabssergenter. Til Uddannelsen af Hærens faste Officerer haves en Officersskole, der er etableret paa Frederiksberg Slot, og som er delt i tre Klasser. Den yngste af disse har kun til Formaal ved et toaarigt Cursus at bibringe et begrænset Antal af værnepligtige Befalingsmænd, der i øvrigt ere flinke, men mangle boglig Dannelse, de Kundskaber, der kræves for at indtræde i Skolens næstældste Klasse. Denne, som varer 2½ Aar, er den egentlige, fælles Skole for alle Hærens faste Officerer og gjennemgaas fornemmelig af Menige, der, foruden at have opnaaet den første Uddannelse som Menige ved en af Hærens Afdelinger, have qvalificeret sig til Optagelse i Klassen ved at bestaa en Adgangsexamen; efter at have gjennemgaaet Klassen, fordeles Eleverne som Secondlieutenanter til Afdelingerne og kunne efter at have gjort ½ Aars Tjeneste ved disse forfremmes til Premierlieutenanter, hvorved de indtræde i de faste Officerers Række. Den ældste Klasses 2½ Aars Cursus er beregnet paa at give Officerer af de forskjellige Vaaben en videregaaende videnskabelig Uddannelse navnlig som Artillerister, Ingenieurer og Generalstabsofficerer, hvorhos den optager Søofficerer, der ønskes uddannede som Fagmænd. Fra Premierlieutenant avanceres til Capitain efter Aldersorden; dog sker hver femte Forfremmelse ved frit Valg, efter hvilket sidste alle Forfremmelser foregaa til de højere Charger, Oberstlieutenant, Oberst, Generalmajor og Generallieutenant. For hver Charge er der fastsat en Aldersgrænse, idet hver Premierlieutenant, som har fyldt 42 Aar, hver Capitain, som har fyldt 52 Aar, hver Oberstlieutenant, der er blevet 65 Aar, og hver General, der har naaet de 70 Aar, afskediges eller ansættes i Forstærkningen, i hvilken dog Capitainer kunne blive staaende indtil de ere 62 Aar gamle, og i hvilken de ikke modtage egentlig Lønning, men kun et Honorar som et Tillæg til Pensionen. For de faste Underofficerer er Aldersgrænsen 60 Aar. Til Officerers og Underofficerers Uddannelse i særlige Retninger haves der en Gymnastikskole, en Skydeskole og en Rideskole. Desuden haves en Elevskole, der i et treaarigt Cursus giver ganske unge Mennesker en forberedende Uddannelse til at indtræde som Underofficerselever i Artilleriet og Ingenieurcorpset.

Dansk Kunst i Ordets fulde Betydning, som en paa national Grund udsprungen Kunst, kan der først være Tale om i Danmarks seneste Kunstperioder, men da ogsaa med Rette, for saa vidt Kunstbestræbelsen paa alle Punkter har gaaet ud paa, dels gjennem fri og selvstændig Opfattelse, dels ved Valget af hjemlige Emner, at arbejde Kunsten ind og bringe den i Samklang med Folkets aandelige Bevidsthed i det hele. Men selvfølgelig lærer den ogsaa da af Fortiden saa vel som af Nutiden og staar i sit nationale Særpræg som et Led af en fælles europæisk Kunst, af en Verdenskunst med europæisk Grundpræg. Men idet man kaster Blikket tilbage paa Kunstens Historie i Danmark medregner man ogsaa derunder de Kunstfrembringelser, som ved fremmede Mestre eller under fremmed Paavirkning ere udførte her i Landet. Den hedenske Oldtid, hvis hele Cultur nu er Gjenstand for en Granskning, der har taget sit Udgangspunkt i Danmark, var ikke uden Kunst, men dens Virksomhed knytter sig saa nøje til dens Cultur i Almindelighed, at Oplysning derom maa søges herunder (saaledes i Art. **Stenalder, Bronzealder, Jernalder** m. fl.). I strængere Forstand maa begyndes med den Kunst, som med Christendommen indvandrede i Danmark langt oppe i Middelalderen, selv om Minder om Hedenskabets Kunst hist og her spores, navnlig i Udsmykningen af Portaler, Døre, Chorstole o. a. Den ældste christelige Kunsts Minder, de første Trækirker, ere for længst forsvundne uden her at have efterladt sig noget bestemt paaviseligt Spor. Formedelst det ringe Liv, der var i Stæderne, traadte Kunsten her, maaske endnu mere end andensteds, saa at sige udelukkende i Kirkens Tjeneste, der medbragte sine fuldt udviklede Forbilleder, som den ikkun tillempede efter Forholdenes Fattigdom og det for Haanden værende tarveligere Bygningsæmne. Kun ved enkelte kostbarere og mere storladne Værker anvendte man den vanskeligere Kampesten i smuk Tilhugning eller indførte Sandsten (Tufeller Fraadsten) fra Tyskland. Det er i det hele dette Land, hvis Indflydelse kjendes tydeligst i den første Tid. — Danmarks ældste Mindesmærker i Kirkebygningskunsten tilhøre den i den første Middelalder over hele Europa blomstrende romanske Stil, Rundbuestilen. Trækirkerne begyndte i det 11te og 12te Aarh. at vige for større og anseligere Stenkirker, og efter at den danske Kirke havde faaet en selvstændigere Stilling ved Oprettelsen af Ærkesædet i Lund (1104), medens større Velstand og nærmere Kjendskab til fremmede Lande havde vakt Lyst til forøget kunstnerisk Virksomhed, fremstod i Danmark en efter Omstændighederne langt fra ubetydelig Kunst. De ældste Kirker, Domkirkerne i Ribe, Lund og den (omtrent 1870)

helt ombyggede Viborg Kirke, tilhøre det 12te Aarh. og vise i Stilen, til Dels endog i Bygningsæmnet (Ribe) bestemt Tilslutning til samtidige Værker i Egnene ved Nedre-Rhin. I simplere Former og mindre Maalestok gjenfinder man tydelige Spor af den samme Bygningsstil i ikke saa Kloster- og Landsbykirker, undertiden med en Selvstændighed i Enkelthederne, der mulig stammer fra de ældre Trækirker eller endog fra den hedenske Oldtids Kunstudsmykning. Medens disse ældre Kirker brugte hugne Sten, i det mindste som Hovedmateriale, finder man, efter 1160, en Række Kirker under Paavirkning af en i Nordtysklands Byer opstaaet Bygningsmaade opførte af brændte Sten (Teglsten, den røde Mursten). Den bruges ikke blot til Gjengivelsen af Rundbuestilens simplere Former, men maa, endnu senere, om end kun med Vanskelighed og i al Tarvelighed, føje sig efter Spidsbuestilens rigere Udsmykning i dens væsentligste Træk. Men denne til et let formeligt Bygningsæmne (Sand- og Kalkstenen) opfundne Stil, som i sin Hjemstavn stræber hen til en til det yderste fortsat Brydning af alle Flader, ombannes paa dette Punkt i væsentlig Grad, hvor Murstenen kommer i Brug, og store Flader med Blindinger, en langt tarveligere Udsmykning i plastisk Henseende, en følelig Fattigdom i Udsmykningen træde i Stedet for de franske og tyske Kirkers spillende Rigdom. Danmarks betydningsfuldeste Værker i det nye Bygningsæmne tilhøre dog endnu i Hovedsagen Rundbuestilen, selv om i senere tilføjede Dele af Kirkerne, Ombygninger eller Tilbygninger, Træk af Spidsbuestilen komme til Syne. Klosterkirkerne i Sorø og Ringsted, den ejendommelige korsformede Kirke i Kallundborg med sine fem Taarne og de ældste Dele af Aarhus Domkirke ere fra den Tid, da Danmark ogsaa i politisk Henseende under Valdemarerne tog et saa mægtigt, men des værre saa kortvarigt Opsving. Roskilde Domkirke, den anseligste af Danmarks romanske Murstenskirker, røber ved sine ejendommelige Højdeforhold, sin i det hele lettere Stil en fransk Indflydelse, paa samme Tid som den i sine senere Dele umiskjendelig fører over til den nu sejerrig optrædende Spidsbuestil, hvori Domkirkerne i Odense (den smukke St. Knuds Kirke), i Slesvig, de nyere Dele af Domkirken i Aarhus (navnlig Choret) og Klosterkirken i Maribo ere opførte, alle i Mursten. Det lille tilbyggede Capel ved Roskilde Domkirke, Bisp Oluf Mortensens Vaabenhus, viser dog mere end de større Kirker, med hvilken Pynteligheb Stilen lod sig gjennemføre i det gjenstridige Materiale. — De Levninger af Billedhugger- og Malerkunst, som ere bevarede fra Middelalderen ere forholdsvis sparsommere og for en Del af mindre Kunstværd. I den romanske Bygningsstil spillede Billedhuggerkunsten ikke nogen særlig fremtrædende Rolle; det var snarest Portalerne, som smykkedes paa denne Maade; den søndre Indgangsdør i Ribe Domkirke viser nogle ret mærkelige Sculpturer; noget lignende gjælder om et Portal paa vor Frue Kirke i Aalborg o. fl. a. For øvrigt indskrænke Datidens plastiske Minder sig til nogle Gravmæler og nogle malmbrevne Altertavler, der vistnok, ligesom den udstukne Messingplade med Erik Menveds og hans Dronnings Billeder, vare færdige udenlandske Arbejder, som indførtes til Danmark. Som det mere og mere viser sig, udsmykkedes derimod Rundbuekirkerne i rigt Maal med Kalkmalerier, som efterhaanden fremdrages under det tykke Lag Kalkpuds, der i Aarhundreder har dulgt dem for Verdens Øjne. Saadanne Malerier ere blevne fundne mere eller mindre velbevarede ikke alene i de større Hovedkirker, men ogsaa i ikke saa Landsbykirker, navnlig i Chorpartierne. Selv Spidsbuestilens Billedhuggerarbejder ere for den største Del indført udenlandsk Arbejde; dette gjælder saaledes sikkert om det i Malm udførte Gravmæle over Christoffer II i Sorø og om Dronning Margretes liggende Portrætbilledstøtte af Alabast i Roskilde Domkirke, saa vel som om de den senere Middelalder tilhørende Alterskabe med udskaarne, til Dels forgyldte og malede Træfigurer. Kun om et Par af de betydeligste, overordentlig rigt udskaarne Altertavler ved man, at de ere udførte her i Landet, hvorvel af fremmede Mestre eller af Kunstnere, der var oplærte i Udlandet. Den store Altertavle i Frue Kirke i Odense udførtes først i det 16de Aarh. af en Mester fra Lübeck, Claus Berg, medens Danmark i Slesvigeren Hans Brüggemann havde en indfødt, men vel i Tyskland uddannet, Kunstner, der skjænkede sit Fædreland flere betydelige Arbejder, hvoraf Altertavlen i Slesvig Domkirke (1514—21) er det største og bedst bevarede Minde om hans Dygtighed. Ogsaa fra det 15de og 16de Aarh. har man gjenfundet Udmaling af Kirkernes Murflader, som er kommen frem under senere Tiders Overdækning med Kalkpuds, og fra Christian II.s Tid optræder ogsaa Oljemaleriet, men ganske tydelig som en indført udenlandsk Kunstfrembringelse, selv om Kunstnerne undertiden have arbejdet her i Danmark. — Med Reformationen begynder et nyt Afsnit i Kunstens Historie i Danmark, hvilket i Bygningskunsten viser sig i Renaissancestilens Indførelse, dog ikke saaledes, som den var skabt i Italien eller senere havde udviklet sig i Frankrig, men næsten uforandret i den, under Paavirkning af Gotiken uddannede Skikkelse, som den fik i Holland og Nedre-Tyskland. Efter Tegningerne at dømme har det forsvundne Uranienborg paa Hven været en af de faa Renaissancebygninger i Norden, hvori Erindringer fra den franske Udvikling af Stilen lade sig spore. Denne saaledes modificerede Form af Renaissancen dyrkedes imidlertid under Frederik II og Christian IV med en saadan Iver og Dygtighed, med en saadan Frihed og Selvstændighed og til Dels ved indfødte danske Kunstnere, at den har faaet blivende Betydning for Kunsten i Danmark, selv om man ikke tør nævne den som en særlig dansk Stil, som „Christian IV.s Stil". Den optræder f. Ex. i ganske beslægtede Former i Sverige og kaldes der undertiden med samme eller med lige saa lidt Ret „Dronning Christines Stil."

Medens i forrige Tidsrum næsten alt, hvad der byggedes af kunstnerisk Betydning, var Kirker, giver Bygningskunsten sig nu i mere udstrakt Maalestok i Lav med verdslige Byg-

ninger, og blandt vore skjønneste Minder fra hin Tid tælle vi langt flere Slotte og Herregaarde end Kirker. Et Vidnesbyrd om, hvad Stilen formaaede i sin Omplantning paa dansk Grund, er Kronborgs af hugne Sten opførte, pragtfulde Fæstningsslot. Ikke rigere, men mangfoldigere anvendtes Stilen under Christian IV, men da mest i røde Mursten med udhugne Sandstens Baand, Vindnesgavle, Tag- og Gavlkransninger, Døromgivelser m. m. Under Kongens eget Tilsyn udførtes Værker som Frederiksborg Slot i Nordsjælland (gjenopført efter Branden 1859 saa vidt muligt i sin tidligere Skikkelse), Rosenborg Slot, den højst ejendommelige Børs (der først ved Restaurationen 1880—84 gjennemførtes fuldstændig efter sin Plan), samt flere Kirker i Kjøbenhavn og endelig ikke faa Bygninger i de daværende danske Landskaber i Sydsverige, deriblandt den med Stilens Særpræg saa smukt gjennemførte store Trefoldigheds-Kirke i Christianstad. Endog hele Byer skylde denne Konge deres Grundlæggelse og bære endnu Navn efter ham (Christianshavn, Christiania, Christianssand, Christianstad o. fl.). Mange Privatbygninger saa vel i disse som i andre Byer vidne endnu om, med hvilken Dygtighed man forstod at variere Stilen lige fra spillende Rigdom til jævn Tarvelighed, saaledes at overalt dens Ejendommelighed paa slaaende Maade er bevaret. — Billedhuggerkunsten fik større Udbredelse i dette Tidsrum, dels ved den Rolle, den kom til at spille i den nye Bygningsstil, dels ved den Overdaadighed, som baade Kongerne og Adelen udfoldede i Gravmæler. Men medens Bygningssculpturen til Dels skabte og uddannede en Skole af indfødte Decorationsbilledhuggere, ledede af Mestre som dem, der udgik af den oprindelig hollandske Familie Steenwinkel, der i fire Slægtled var bosat i Danmark og frembragte udøvende Kunstnere i alle Kunstens Fag, vare de kostbarere Gravmæler endnu sædvanligvis udenlandsk Arbejde. Christian III.s Gravmæle i Roskilde Domkirke, Frederik I.s i Slesvig ere udførte i Nederlandene, og Frederik II.s Mindesmærke i Roskilde udførtes ganske i Udlandets Stil af en herværende Billedhugger i Christian IV.s Tid. — Maleriet kom ogsaa til at indtage en mere fremtrædende Plads. Allerede Christian III havde sin egen „kgl. Contrafejer" i Tyskeren Jakob Bink, og den indfødte Kunstner, Melchior Lorichs fra Flensborg, vandt et stort Navn i Udlandet som Kobberstikker. Under de følgende Konger steg Malernes Tal; baade Fyrsterne selv og den rige Adel trængte til Portrætmalere, og navnlig paa Christian IV.s Tid blomstrede en hel dansk Malerskole, dannet dels af nationaliserede Fremmede, mest Hollændere, som Peter og Isac Isacsz fra Helsingør, Karel van Mander og Abraham Wuchter fra Kjøbenhavn, dels af indfødte Kunstnere, der paa Kongens Regning havde uddannet sig i Udlandet. Navne som Jakob Lauritsen, Søren Kjær eller den noget senere Peder Andersen vise deres ægte Hjemlighed. Ved Siden af Tilfredsstillelsen af Øjeblikkets Hovedkrav, Portrætet, udførte disse Kunstnere dels større religiøse Billeder, dels allegoriske og historiske Billeder, blandt hvilke et Par Forsøg paa at behandle Emner af dansk Historie fortjene Opmærksomhed. I Kobberstikkerkunsten blomstrede den hollandsk-danske Albert Haelwegh, hvis Portræter af danske Konger og Adelsmænd have baade kunstnerisk og genealogisk-historisk Værd.

Medens man under dette Tidsrum, der strækker sig til Frederik III.s Død (1670), især sporer en hollandsk Indflydelse i alle Kunstens Grene, betegner Christian V.s Regering et stort Omsving i alle Kunstens Retninger. Den Overvægt, som Frankrig udøvede i literær og kunstnerisk Henseende under Ludvig XIV, naaede allerede da til Danmark, og fransk Overfladiskhed fortrængte efterhaanden den tidligere hollandske Soliditet. Men ved Siden af det lettere, mere prunkende Væsen glemtes dog ikke ganske den gamle fordringsløse Alvor, ligesom ogsaa en fra begge forskjellig italiensk Indflydelse hist og her spores. — Bygninger som Charlottenborg, det gamle (nedrevne) Amalienborg, Frelsers Kirke paa Christianshavn (af Lambert van Haven) m. fl. vise den senere franske Renaissance, dog med det beskednere Præg, som Stilen fik ved at komme til Danmark over Holland og ved at gjengives i Mursten i Stedet for i hugne Sten. I Frederiksberg Slot, bygget af Platen efter en fremmed Tegning, træder under Frederik IV den italienske Paavirkning frem. — I Billedhuggerkunsten staa endnu den franske og den nederlandske Retning mere jævnsides. Abrah. l'Amoureux indkaldtes fra Frankrig for at forfærdige Christian V.s Billedstøtte til Hest i Forbindelse med fem allegoriske Figurer, alle over Legemsstørrelse, medens flere samtidige anselige Gravmæler (Marcus Gøjes i Sorø, Constantin Marselis's i Aarhus) skyldes Nederlænderen Thomas Quellinus, som ligeledes arbejdede her i Landet og havde danske Kunstnere til Lærlinger. Som Malere indkaldtes Franskmanden Benoit Coffre, medens Jacob d'Agar, der var reformert, kom af sig selv, da han for sin Tros Skyld maatte forlade Frankrig. — Denne korte Periode (1670—1730) fulgtes af en endnu kortere, idet under Christian VI tysk Rococo-Kunst fik afgjørende Indflydelse. Christiansborg Slot, der byggedes af Häusser, og Hørsholm Slot, opført af Thura, begge danske Ingenieurofficerer, vise Rococostilen i al dens overlæssede Pragt. Mærkelig nok hedder det sig, at Tegningerne til det førstnævnte Slot skulle være forskrevne fra Italien. Den noget yngre Eigtved, der ogsaa havde faaet sin Uddannelse i Tyskland, byggede Palæerne paa Amalienborg, der i Forening med den regelmæssige Plads, de omgive, danne et ret virkningsfuldt Hele. I Billedhugger- og Malerkunsten voxede Tallet af de udøvende indfødte Kunstnere, men Regeringen indkaldte dog endnu jævnlig fremmede Mestre til større Arbejder. Blandt Malerne er den vigtigste Flensborgeren Hendrik Krogk, som fulgte en nærmest Marattas Skole tilhørende, italiensk Retning. Ligesom Nordmanden Magnus Berg havde han allerede vundet Navn under Frederik IV. Denne sidste stod endnu i stor Anseelse for sine i Elfenben udskaarne Arbejder. Men til de større Foretagender indkaldtes Billedhuggeren Petzold fra Sachsen og

af Malere Tyskerne Wahl og Tuscher, samt Italieneren Miani, dels for at male kongelige Portræter i Legemsstørrelse eller en miniature, dels for at smykke det nyopførte Christiansborg med allegoriske Fremstillinger. Under Christian VI kom ogsaa den dygtige Kobberstikker J. M. Preisler fra Nürnberg hertil. Frederik V foretog et for Kunsten i Danmark meget vigtigt Skridt, idet den allerede af Christian VI oprettede Kunstskole udvikledes til et Kunstakademi, der fik sit Sæde paa Charlottenborg (1754). Samtidig hidkaldtes fra Frankrig, der endnu var Hofkunstens forjættede Land, naar man vilde ofre noget betydeligt, Billedhuggeren Saly og Bygmesteren Jardin til de store Kunstforetagender, som Frederik V havde Lyst til, og uagtet det var et Held for Danmark, at disse to Mænd virkelig hørte til Datidens dygtigere Kunstnere, kunde det ikke undgaas, ved den overvejende Indflydelse, som især Saly fik i Kunstakademiet, at denne Højskole under de første tyve Aar af sin Tilværelse fik et afgjørende fransk Præg, saaledes at Vejen næppe tilstrækkelig lettedes for de indfødte Talenter, som søgte Uddannelse ved den. Imidlertid var med de franske Kunstnere Rococotidens egentlige Overvægt brudt, og Jardin viser i sin pragtfulde Stil tydelig Lyst til at hævde en renere Smag. Det mægtige Bygningsværk, han var indkaldt for at udføre, Frederikskirken (Marmorkirken), naaede han kun at lade fremtræde i sine Hovedtræk, og lige til vore Dage har det henstaaet som en malerisk smuk, smuldrende Ruin. Heldigere var Saly med sin smukke Malmstøtte af den folkekjære Frederik V til Hest, der danner Midtpunktet paa Amalienborg Plads og fuldendtes til et virkeligt Hele, uagtet man ogsaa for dette Mindesmærkes Vedkommende slog stærkt af paa de Fordringer, man fra først af havde stillet til dets kunstneriske Omgivelser. Malerkunsten spillede forholdsvis den ringeste Rolle i denne glimrende Tid indtil henimod 1780, og det var Portrætmaleriet, der talte de mest ansete Kunstnere under sig, Svenskeren Pilo, de danske Malere Peder Als og Vigilius Erichsen, som dog især vandt Navn i St. Petersborg. — Efter at Saly og Jardin i 1771—72 havde forladt Kunstakademiet og Danmark, begynder Kunstens egentlige danske Tid, idet de indfødte Kunstnere, som vare opvoxede under Akademiets Vejledning eller i alt Fald sluttede sig til det, nu kom til Styret, og denne den danske Kunstskoles første Periode har ikke været uden blivende Betydning. — I Bygningskunsten havde Danmark og Akademiet i Harsdorff en Kunstner, som allerede i sine første Arbejder pegede hen mod det Maal, der saa at sige blev dette Tidsrums kunstneriske Program: at lade Rococostilens opstyltede Væsen afløses af en sundere og renere, til den klassiske Oldtidskunst støttet Opfattelse. Hans første Arbejder vise et snilrigt og skjønsomt Blik for den romerske Kunsts Ejendommelighed, den eneste han den Gang havde haft Lejlighed til at se og kjende; men efter at han, navnlig gjennem engelske Architekters Maalinger, var bleven nøjere bekjendt med den græske Oldtidskunsts Hovedværker, viste han et ualmindeligt Greb paa at drage dens ædleste Stilformer ind under de Fordringer, det moderne Liv stiller til en Bygmester. Uagtet Kjøbenhavns Ildebrande 1794—95 syntes at skulle aabne ham en rig Lejlighed til Virksomhed, var hans Kraft den Gang til Dels allerede nedbrudt, og fraregnet den smukke Colonnade mellem Amalienborgs Palaier og en Del anselige Borgerhuse, som endnu, trods senere Ombannelser, høre til Hovedstadens fortrinligste Bygningsminder, var det hans langt ringere begavede Elev C. F. Hansen, hvem de store Opgaver tilfaldt. Denne Kunstner, der, trods Harsdorffs Indflydelse, gjorde sig til Talsmand for en den Gang moderne Tilslutning til den romerske Bygningskunst, kom til at opføre Hovedstadens anseligste Nybygninger, saasom Christiansborg Slot (der var brændt 1794), Frue Kirke (ødelagt 1807) og Raadhuset, som maaske i kunstnerisk Henseende er hans heldigste Værk. Hans Elev P. Malling opførte Universitetet i Kjøbenhavn og Sorø Akademi med en tydelig Stræben efter at komme bort fra den fra hans Lærer arvede Stil. — I Billedhuggerkunsten syntes Wiedewelt, som i Rom havde levet i personlig Omgang med den navnkundige Oldtidsforsker Winckelmann, at have alle Forudsætninger til at fremme Kunstens Gjenfødelse i Oldtidens Aand, syntes ogsaa at have haft Følelsen af sin Opgaves Betydning, men viste sig, da det kom til Stykket, mere som den dannede Theoretiker, idet han savnede frodig Naturkraft til en virkelig kunstnerisk Gjennemførelse af den Tanke, der var vakt til Live hos ham. Dog hæve hans bedste Arbejder sig ved Alvor i Følelsen over den foregaaende Tids Værker. Mærkelig nok blev den danske Mester, der skulde gjennemføre Billedhuggerkunstens Gjenfødelse for hele Europas Øjne, i sin Ungdom i Hjemmet ikke Wiedewelts, men Maleren Abildgaards Lærling. Og i Rom var det ogsaa en — i Ordets videre Forstand — dansk Maler, Slesvigeren Carstens, der hurtig ledede ham i det rette Spor. Dog, idet Thorvaldsen gjennem næsten et halvt Hundredaar levede og virkede i Rom, tilhører han mere Europa end Danmark (s. Thorvaldsen). De Billedhuggere, som samtidig virkede ved Akademiet i Kjøbenhavn, Weidenhaupt, Dajon, ere ganske uden Betydning for Kunstens Udvikling. Større Indflydelse i saa Henseende fik uden Tvivl Malerkunsten i dette Tidsrum, uagtet de dalevende Malere, trods deres gjentagne Forsøg paa at optage nordiske Emner inden for deres Virkekreds, endnu ikke stod paa nogen sand national Grundvold. Hovedmesteren var N. Abildgaard, som med en selvstændig tilegnet kunstnerisk Lærdom og ualmindelig teknisk Indsigt ikke forbandt tilstrækkelig umiddelbar Kunstfølelse til at faa den Betydning for Eftertiden, som hans utrættelige Virksomhed i Kunstens Tjeneste ellers vilde have givet ham Krav paa. Der var Stil i hans Tegning, og hans Skikkelser udtalte godt Compositionens Tanke, men i deres langstrakte Former savnedes ikke sjælden Naturstudium i Enkelthederne, hans Farve er i hans bedste Arbejder dyb og kraftig, men den Glød, som han i enkelte af sine Billeder havde afluret Venezianerne, tabte sig med Aarene. Trods den Varme, hvormed

han omfattede Undervisningen ved Akademiet, lykkedes det ham ikke at danne nogen Malerskole, hans Elever vare talentløse eller døde tidlig, og de to, der blev til noget betydeligt, Billedhuggeren Thorvaldsen og Maleren Eckersberg, forlod ganske hans Retning. Ved Siden af Abildgaard havde Juel et stort, næsten europæisk Navn som Portrætmaler, og Pauelsen søgte at gjøre sig gjældende som Historiemaler, men lovede mere, end han siden holdt. Begge have imidlertid ved Siden af deres Hovedvirksomhed den Fortjeneste først at have holdt Blikket aabent for Gjengivelsen af den danske (og norske) Landskabsnatur; navnlig har Juel malet enkelte af en ægte poetisk Stemning baarne danske Landskaber. Noget senere er Lorentzen, der nærmest virkede som Portrætmaler, men dog hører med til Forløberne for den egentlige danske Kunst ved den Forkjærlighed, hvormed han dvælede ved danske Emner. Han malede baade historiske Billeder, et holbergsk Galleri (et Optrin af hvert af Holbergs Stykker) og Landskaber; til hans nationale Billeder maa ogsaa hans norske Prospecter regnes. — Endelig havde dette Tidsrum i Kobberstikkeren Clemens en Kunstner af fremragende Rang og med europæisk Navn. Til Trods for den renere Smag, Abildgaard havde søgt at gjøre gjældende i Ord og Gjerning paa alle Kunstens Omraader — han modellerede selv, og han byggede en stilfuldt holdt Gaard paa Nytorv — var det dog for meget en lærd, paa formelle Oldtidsstudier grundet Stil, han repræsenterede, til at den kunde have varigt Liv. Det 19de Aarh. gryede næppe før en ny, paa en dybere Naturalisme grundet Kunststil over hele Europa fortrængte den foregaaende Tids Formalisme og med C. W. Eckersberg, der havde fuldendt sin Uddannelse i Paris hos Louis David, fandt Vej til Danmark. Denne Kunstner, der vel virkede som Historiemaler og har efterladt en Række store Arbejder saa vel fra den verdslige som fra den hellige Historie, har dog størst Betydning ved den Lyst, hvormed han som Maler færdedes i fri Luft, ved den Alvor og Ihærdighed, hvormed han, simpelt og ærlig, holdt sig til Naturen. Hans italienske og danske Landskaber, hans Portræter og navnlig den Række friske og med uforlignelig Sandhed opfattede Søstykker, hvormed han indførte Marinemaleriet i sit Fædreland, vil beholde blivende Betydning i Danmarks Kunsthistorie, ikke mindre end hans overordentlig frugtbare Virksomhed som Lærer. Hans Forbillede og Paavirkning skyldes det Præg af ædruelig Sandhedskjærlighed, der danner den senere danske Kunstskoles Styrke, for saa vidt den derved indtager en hæderlig Plads i Europas Kunst ved sin sikre Tegning og ligefremme Opfattelse af Farven, men ogsaa er dens Svaghed, idet en vis prosaisk Ængstelighed indtil den nyeste Tid, paa enkelte Undtagelser nær, har holdt enhver kjækkere og friere Bevægelse saa vel paa Anordningens som paa Farvens Omraade for meget i Tømme. En hel Malerskole udgik i Eckersbergs Tid fra Akademiet og fra hans egen bestedne Malerstue, men des værre bortrev Døden mange af hans talentfuldeste Elever i deres bedste Ungdom. Mere eller mindre som Elever slutte Kunstnere som Rørbye, Bendz, Petzholdt, Küchler, A. A. Müller, Købke, Const. Hansen, Eddelien, Roed og Hovedmesteren i Datidens danske Skole, Vilh. Marstrand, sig til Eckersberg og hans Grundopfattelse. Ved Siden af denne søgte den tidlig afdøde Kratzenstein-Stub og J. L. Lund at repræsentere en mere idealistisk Retning, som dog, til Dels paa Grund af disse Kunstneres svagere Talent, ikke kunde gjøre sig gjældende med samme Livskraft som den naturalistiske Retning. Dog udgik ikke faa Kunstnere fra Lunds Atelier. Landskabsmaleriet repræsenteredes i Aarhundredets første Del væsentlig af J. P. Møller, Nordmanden J. C. Dahl og Dyrmaleren Gebauer. Til Dels sluttende sig til den ene eller den anden af disse Kunstnere, men dog alle paavirkede gjennem Akademiet og Livet af det eckersbergske Syn paa Naturen, fremgik Kunstnere som Sonne, Simonsen, Ernst Meyer, Buntzen, Gertner, Schleisner o. m. fl. En yngre Kreds af Malere, som, under Indflydelse af den foregaaende Rørelse i Kunsten, havde Opmærksomheden stærkt henvendt paa Almuens Liv og den danske Natur, blomstrede op i Tiden fra 1840. Landskabsmalere som Skovgaard og Rump, Dyrmalere som Lundbye, Dalgas og senere Zillen, Marinemalere som Melbye og Sørensen, Figurmalere som Exner, Vermehren og Dalsgaard, Blomstermalere som Jensen, Ottesen og senere Hammer have udviklet Malerkunstens forskjellige Fag og staa omgivne af en Kreds af dygtige Kunstnere, der enten slutte sig til dem eller søge at bryde sig nye Veje. Allerede Købke havde vist et friere og mere levende Blik for et ægte malerisk Foredrag; hans Synsmaade blev optagen af den i sin Alders Blomst bortrevne Lundbye; men det er dog først med den yngre Kreds af Figurmalere, at en friere, mere malerisk Opfattelse gjennemgaaende er traadt ind i Livet, mere eller mindre heldig paavirket af Maleriets Udvikling i Udlandet. Med C. Bloch i Spidsen som Genre- og Historiemaler, med Bache, der forener Dyrmaleriet med Figurmaleriet, med Godfr. Christensen og la Cour som Landskabsmalere til Banebrydere lever og virker en Kreds af allerede udviklede Talenter, hvoriblandt Blache, Groth, Haslund, Edv. Petersen, Zacho, Zahrtmann o. m. fl. kunne nævnes, medens Krøyer, Riis, Helsted og Tuxen bl. a. staa som Førere for et endnu yngre Slægtled, der tilhører Øjeblikket for meget til at kunne fremdrages i et historisk Overblik. Den Overvægt, som Landskabet øjensynlig øvede over Figurmaleriet for et Aarti tilbage, viger mere og mere for en vaagnende Sans for Gjengivelsen af Menneskelivet, ikke alene som malerisk Naturphænomen, men ogsaa med dets psychologiske Særpræg. — I Billedhuggerkunsten dannede Thorvaldsens Elever, H. E. Freund, der i sin plastiske Gjengivelse gik Naturen og Antiken et Skridt nærmere paa Klingen, paa samme Tid som han med usædvanlig Smag og Kraft vendte sin Opmærksomhed mod nordiske Emner, og Bissen, der især vandt Navn ved sine i psychologisk og plastisk Henseende lige tiltalende Portræter og ved en Række store nationale Mindesmærker, samt Jerichau, den plastiske Realismes Talsmand, ikke

nogen egentlig Thorvaldsensk Skole, men udviklede sig selvstændig i de antydede Retninger. Freund gik for tidlig bort til at faa nogen varigere personlig Indflydelse paa den danske Billedhuggerskole, medens H. Bissen, der i et langt og virksomt Liv, baade som Professor ved Akademiets Modelskole og som Leder af et stort Atelier, uddannede en Mængde Elever, snarest har lignende Betydning for sit Fag som Eckersberg nogle Tiaar tidligere for Maleriet. Ved Siden af de det ældre Slægtled tilhørende Kunstnere Peters og Conradsen staa dels Stein, Saabye, Evens, Chr. Freund, Ring o. fl., dels en endnu yngre Kreds, V. Bissen, Paulsen, Hasselriis, forunden m. a. alle mere eller mindre som Elever af H. Bissen. Den Gjerning, Mesteren havde begyndt med Udsmykningen af Hovedstaden og ikke saa andre af Landets større Byer med monumental Sculptur, for største Delen af Malm, have disse Mænd trøstig fortsat. — I Bygningskunsten hævdede den tyskfødte Hetsch i en lang Aarrække den antike, særlig den romerske Bygningskunsts Enevælde, men ikke desto mindre fik den i Europa stærkt opblomstrende Eklekticisme hurtig Indgang i Danmark. Naar en Kunstner som Bindesbøll med Forkjærlighed dvælede ved den græske Kunsts Minder, navnlig i „Thorvaldsens Museum", var det i Følge frit Valg og ikke mere med Udelukkelse af andre Tiders Stilarter, som han tvært imod med Held forstod at benytte, naar Lejligheden syntes ham passende, Rundbue- eller Spidsbuestil i Kirker, Renaissance i Raadhuse osv. Christian og Theophilus Hansen, hvoraf den sidstnævnte lever og virker i Wien, have endog snarest med Forkjærlighed sluttet sig til Renaissancen i dens forskjelligartede Retninger. N. S. Nebelong og efter ham den tidlig afdøde Tholle have Fortjeneste af Gjenopførelsen af Viborg Domkirke i ren Rundbuestil, F. Meldahl af Frederiksborg Slots Gjenopførelse i saa godt som uforandret Stil. En yngre Kreds af Bygmestere, Dahlerup og Ove Petersen (det kgl. Theater), Vilh. Petersen, Fenger og Holm m. fl., have dels som Bygmestere dels som Lærere vundet et godt Navn og medvirket til den Anseelse, den danske Bygningsskole nyder. Lige siden Abildgaards Tid har den danske Kunstskole tillige med stor Iver søgt at virke for, efter Oldtidens Forbillede, at give Haandværket og de decorative Fag et kunstnerisk Præg. Abildgaard gjennemførte med Held saa vel Decorationer som Udførelsen af Møbler i antik Stil. Hetsch opdyrkede ikke alene Perspectivens Studium, men drev med stor Kraft paa Haandværkerens kunstneriske Opdragelse. Mænd som H. E. Freund, Const. Hansen, Hilker, Heinr. Hansen, Peters, Dahlerup o. fl. have virket overordentlig til Kunsthaandværkets mægtige Opsving. Det Lotteri, som sattes i Gang for at tilvejebringe Penge til Frederiksborg Slots Opførelse, og som efterfulgtes af en Mængde andre „Industrilotterier", satte Haandværkerne nye Opgaver og vakte et Liv paa dette Omraade, som endog har vundet Udlandets Opmærksomhed. Den danske Kunst staar saaledes gjennemgaaende i frodig Udvikling i de forskjellige Retninger, og hvis ikke en Tilbagegang i Nationalvelstanden skal virke nedtrykkende paa Fremgangen, er der Haab om, at Interessen for og Kjærligheden til Kunst, Lysten til at give de daglige Omgivelser et smagfuldt og kunstnerisk Præg, mere og mere vil vinde Indgang i Folket.

Literatur. Efter at det danske Tungemaal efterhaanden havde udskilt sig fra det oldnordiske som et blødere, i sin Ordbøjning simplere, endelig med tyske Bestanddele stærkt forsat, særeget Sprog, blev det dog indtil Reformationstiden kun lidet anvendt i Skrifter og Bøger. De gejstlige, fra hvem den Gang Literaturen udelukkende udgik, benyttede hellere Latinen, der var dem mere tilvant fra deres hele Undervisning og Dannelse og i sig selv var langt mere handelig end det endnu temmelig fattige Modersmaal. Den Latin, de fleste skrev, var vistnok ikke de gamle Klassikeres; men den var lempet efter Tidens ejendommelige Vidенskabelighed og forslog i Almindelighed til at udtrykke det, den skulde. Enkelte havde dog tilegnet sig en elegantere Sprogform, fremfor alle Saxo Grammaticus, som i Begyndelsen af det 13de Aarh. forstod at give sin udførlige og interessante D.s Historie forøget Værd ved Stilens Pyntelighed, og hvis Værk noget nær er det eneste af Middelalderens Arbejder her til Lands, som har kunnet vedblive i Tidernes Løb at være en behagelig Læsning for et større Publikum, skjønt mest i Oversættelser. De Skrifter, som vare beregnede paa Lægfolks Brug og derfor affattede paa Dansk, vare især Love eller populære Lægebøger, ogsaa enkelte Krønniker, dels prosaiske, dels versificerede, som dog nu om Stunder ere lidet tiltrækkende. Den mest bekjendte af dem er Rimkrønniken, i Indhold væsentlig et Compendium af Saxo. Snarere kan man fornøje sig ved Mester Michaels Rimværker eller Peder Laales Ordsprogsamling; thi Ordsprogene, som rigtignok af Laale selv blot vare bestemte til at oplyse tilsvarende latinske Sentenser for Skoledisciple, ere interessante ved deres folkelige og charakteristiske Indhold og Form. Vor Middelalders literære Frembringelser yde altsaa intet stort Udbytte for en almindelig Læser, skjønt vel for den, der vil studere Folkets, navnlig Lovenes og Sprogets Historie. Dog maa vi ikke glemme, at der foruden den omtalte Literatur, som opbevaredes i Manuskripter og benyttedes af faa, ogsaa gaves andre Aandsprodukter, som opbevaredes i Hukommelsen og mundtlig overleveredes til Eftertiden. Det var de saakaldte Kæmpeviser, hvilke, naar de vare digtede og fandt Bifald, i Stedet for at afskrives gik i Sangen fra Slægt til Slægt. Derved fik de vel efterhaanden forsætlig og uforsætlig en noget forandret og i Enkelthederne tit forkvaklet Skikkelse, men dog ikke anderledes, end at vi endnu i mange af dem med Glæde nyde Frembringelser af en sund, kraftig og smuk Folkepoesi. — Da i Slutn. af det 15de Aarh. et Universitet var blevet stiftet og Bogtrykkerkunsten indført i Landet, voxede Literaturen lettere end tilforn. I Begyndelsen beskæftigedes Pressen vel især med Trykning af latinske Lærebøger eller med Bøger henhørende til den katholske Gudstjeneste, samt af ældre

havde tilbragt sin Ungdom ved flere tyske Hoffer. Med udmærket Dygtighed, men uden at regne det nøje med Midlerne, samlede Valdemar i Løbet af de følgende 20 Aar de splittede Landsdele og udvidede desuden Rigets Omraade ved at erobre Gulland 1361, men herved kom han i Krig med Hansestæderne, der til sidst (1368) tvang D. til at indgaa en uhæderlig Fred. Valdemars Strænghed og de haarde Skatter, han maatte paalægge, fremkaldte flere Gange farlige Oprør. Da Svend Estridsøns Mandslinje uddøde med ham, toges hans Dattersøn Oluf Haakonssøn, en Søn af den norske Konge Haakon Magnussøn og Margrete Valdemarsdatter, til Konge (1376—87), i hvis umyndige Aar Moderen styrede Riget med Kraft og Dygtighed. Ved sin Faders Død 1380 arvede Oluf Norge, men han døde, inden han selv havde kunnet overtage Rigernes Styrelse, hvorpaa Tronen gik over til hans højtbegavede Moder Margrete (1387—1412). Samtidig med, at hun igjen knyttede Sønderjylland til Riget ved at fastslaa Lensforholdet til dette, udvidede hun sin Magt betydelig mod Nord, da hun vandt Sverige 1389; men hun søgte forgjæves at fæstne Forbindelsen mellem de tre Riger ved Calmarforeningen 1397. Allerede under hendes Efterfølger Erik af Pommern (1412—39) rejste Engelbrekt Engelbrektsson sig til Opstand, og Kong Erik, der ikke kunde holde sig i D., hvor hans langvarige uheldige Kamp med de holstenske Grever og Hansestæderne for at hævde Danmarks Ret til Slesvig havde vakt Misnøje, der næredes ved hans spændte Forhold til Stormændene, blev til sidst afsat i alle tre Riger og maatte vige for sin Søstersøn, Christoffer III af Bayern (1440—48), en godmodig Herre, der dog ikke var blottet for Kraft, og som kuede de jyske Bønders Rejsning med Strænghed. — Christoffer af Bayerns Efterfølger blev Grev Christian af Oldenborg, der var en Søstersøn af Grev Adolf af Holsten. Christian I (1448—81), Stamfaderen for den oldenborgske Kongestamme, blev allerede næste Aar (1449) anerkjendt som Konge i Norge, men om Sverige maatte han kæmpe med Carl Knutsson og Sten Sture d. ældre og opgav til sidst efter Nederlaget paa Brunkebjærg (1471) ethvert Forsøg paa at vinde dette Land. At Christian I efter sin Morbroders Død i Stedet for at inddrage Hertugdømmet Slesvig som et Len, der var hjemfaldet til Kronen, lod sig vælge til Hertug i Slesvig og Greve i Holsten (1460) og som saadan udstedte Haandfæstningen „die Landesprivilegien" fik vel ulykkelige Følger, men uden at man derfor tør dadle hans Politik. Hans ældste Søn Hans (1481—1513) erobrede Sverige efter 16 Aars frugtesløse Underhandlinger, men mistede det igjen efter sit uheldige Tog til Ditmarsken 1500, og først 1520 lykkedes det Hans's Søn Christian II (1513—23) paa ny at samle de tre Riger under ét Scepter. Men denne Forening blev dog kun kortvarig. Christian II.s Grusomhed i Sverige rejste Gustav Eriksson Vasa til Oprør, og efter en kortvarig Kamp opløstes Calmarunionen for stedse 1523. Til samme Tid var i D. Adelens længe gjærende Misfornøjelse med Christians Vilkaarlighed og Stræben efter at udvide Kongemagten og hæve Borger- og Bondestanden paa Adelens og Gejstlighedens Bekostning brudt løs; Christians Farbroder, Hertug Frederik, og Hansestæderne sluttede sig til de misfornøjede, hvorpaa Christian afsattes og gik i Landflygtighed for senere (1531) at gjøre et mislykket Forsøg paa at gjenvinde Kronen, som endte med hans Tilfangetagelse, og Hertug Frederik toges til Konge under Navn af Frederik I (1523—33). Under hans kloge Styrelse begyndte Lutheranismen, hvis første Forkyndere allerede optraadte i København under Christian II, at slaa Rod i Landet, og da Frederiks Søn Christian III (1534—59) var gaaet som Sejerherre ud af den blodige Krig, den saakaldte „Grevens Fejde", som han maatte føre om selve Tronen med Lybekkerne og Christian II.s Tilhængere, blev den nye Lære indført som D.s Statsreligion paa Rigsdagen i København 1536. Ved samme Lejlighed lovede Christian III i sin Haandfæstning Adelen, at Norge for Fremtiden „ikke skulde være eller hedde noget Kongerige for sig, men et Ledemod af D.s Rige og under D.s Krone til evig Tid". Christian III fulgte sine Forgængeres ulykkebringende Politik ved at dele Hertugdømmerne med sine Brødre, af hvilke Adolf blev Stamfader til Gottorpernes hertugelige Linje. Medens Christian III.s Regering efter Grevens Fejde ikke havde været Vidne til nogen Kamp med Udlandet, førte Sønnen Frederik II (1559—88) efter i Forening med sine Farbrødre at have undertvunget Ditmarsken 1559 en syvaarig Krig med Sverige (1563—70), der ikke bragte D. nogen Fordel. For Resten var Frederiks Styrelse i det hele til Fordel for Landet: den dygtige Peder Oxe skal have bragt Finanserne i bedre Flor, og en Række fortjente Adelsmænd kastede paa forskjellige Maader Glans over Fædrelandet. Christian IV (1588—1648), der i Begyndelsen af sin Regering (indt. 1596) stod under Formynderskab af 4 Adelsmænd, virkede i sine første Aar med Held for D.s Udvikling og hævdede i Calmarkrigen (1611—13) sine Rigers Stilling i Norden over for Sverige. Men med hans uheldige Deltagelse i Trediveaarskrigen (1625—29) indtraadte der et Vendepunkt, og hans anden Kamp med Sverige (1643—45) kostede D. betydelige Landstrækninger og skaffede Sverige afgjort Herredømmet i Norden. At disse to Krige fik et saa ulykkeligt Udfald, og at det overhovedet fra nu af begyndte at gaa mere og mere tilbage med D., maa til Dels tilskrives Adelen, der nærmest kun tænkte paa sin egen Fordel og var uvillig til at bidrage klækkeligt til Statens Udgifter; men Forholdene i Europa vare desuden D. meget ugunstige, og Kongens Udenrigspolitik var ikke god. Endnu den Dag idag vidne Byer, Slotte, Kirker og andre offentlige Bygninger om Christian IV.s rastløse Virksomhed og sjældne Foretagelsesaand, men han fik dog langtfra udrettet alt, hvad han vilde, og da han døde, vare hans Hænder stærkt bundne. Under Efterfølgeren Frederik III (1648—70) blev D.s Tilstand endnu sørgeligere. Adelens Magt voxede betydelig ved den Haandfæstning, Frederik maatte underskrive ved sin Tronbestigelse; den Krig,

Kongen begyndte med Carl X Gustav, endte med at bringe Riget dets Undergang nær, og Freden kjøbtes kun med de største Ofre. Da Carl Gustav efter 5 Maaneders Forløb gjenoptog Kampen, var det Kjøbenhavn, som ved sit heltemodige Forsvar frelste D., men ved Fredslutningen 1660 fik D. ikke Provinserne paa den anden Side af Sundet tilbage, saaledes at Øresund fra nu af blev Rigets Grænse imod Øst. Efter disse to Krige var D.s Tilstand saa sørgelig som den ikke havde været i Aarhundreder, siden Christoffer II.s ulykkelige Dage. En almindelig Rigsdag sammenkaldtes (Sept.—Dec. 1660) i Kjøbenhavn for navnlig at sørge for en Forbedring af Finanserne, men det Overmod, hvormed Adelen her vægrede sig ved at give Bidrag til Statskassen, blev Anledning til, at Kongen ikke blot fik Arveret til Tronen baade paa Mands- og Kvindesiden, men Haandfæstningen hævedes endog, og det overdroges ham selv at ordne Rigets fremtidige Forfatning. Stænderne forudsatte vistnok, at Frederik III skulde give en Slags constitutionel Forfatning, men i dens Sted indførtes den uindskrænkede Enevælde, saaledes som denne udtalte sig i Kongeloven, der forfattedes 1665, men først offentliggjordes 1709, efter at Folket var blevet vant til den nye Regeringsform. For øvrigt udøvede Frederik III ligesom alle hans Efterfølgere Enevoldsmagten med Mildhed, naar man ser bort fra enkelte Overgreb. Christian V (1670—99) var en pragtsyg, men ingenlunde uvirksom eller udygtig Fyrste. Nærmest, som det synes, for at nedtrykke den gamle danske Adel og tillige for at give sit Hof en vis Glans i Lighed med franske Forhold, skabte han en Hofadel, stiftede Ordener og indførte Titel- og Rangvæsenet. Hans Stridigheder med Hert. Christian Albrecht af Holsten-Gottorp og Carl XI af Sverige for at gjenforene Sønderjylland og Skaane med Riget bleve resultatløse paa Grund af andre europæiske Magters Indblanding. I Begyndelsen var Griffenfeldt den ledende Aand i Regeringen, men han styrtedes 1676, og hans Efterfølgere i Kongens Gunst naaede ham ikke i Dygtighed. For Forsvarsvæsenet gjordes meget under denne Konge. De to vigtige Lovarbejder „Danske Lov" af 1683 og „Norske Lov" af 1687, der bære Christian V.s Navn, udkom. Hans Søn og Efterfølger Frederik IV (1699—1730) hører til D.s dygtigere Konger. Han gjenoptog sin Faders Planer med Hensyn til Sønderjylland, men den Krig, han i den Anledning begyndte Aaret efter sin Tronbestigelse, førte ham ikke til Maalet. Hans andet Forsøg var derimod heldigere. Da Carl XII af Sverige 1709 havde lidt det afgjørende Nederlag ved Pultava, begyndte Frederik IV en Krig med ham, der varede indtil 1720, og i hvilken Hertugen af Holsten-Gottorp, som sluttede sig til Sverige, mistede sin Del af Slesvig, hvorpaa hele dette Hertugdømme 1721 højtidelig indlemmedes („incorporeredes") i D.s Rige. Frederik IV.s Hjærte slog varmt for alle hans Undersaatters Vel; han hævede saaledes Vornedskabet 1702, og de store Ulykker, hvoraf forskjellige Dele af D. hjemsøgtes under ham (Pest, Oversvømmelse, Ildebrand), søgte han at raade Bod paa af yderste Evne. Under Christian VI (1730—46) sørgedes der med Held for Flaaden, for Videnskaberne og for Undervisningsvæsenet, men trods Kongens ærlige Stræben sank Bondestanden dybere og dybere i Afhængighed af Jordbrotterne, og Stavnsbaandet indførtes. Statens Midler anvendtes maaske vel rigelig til kostbare Byggeforetagender eller ofte uheldige Forsøg paa at anlægge Fabriker, og Tyskheden vandt Overhaand hos de styrende. En pietistisk Livsanskuelse udgik fra Kongens og Dronningens nærmeste Omgivelser og fik Indflydelse paa mange Forhold. Forholdet til Udlandet var fredeligt, men Christian VI forstod ikke at gribe Lejligheden, da et mægtigt Parti i Sverige ønskede at faa den danske Kronprins Frederik til Tronfølger. Den livsglade, letsindige Frederik V (1746—66) var en slet Husholder, under hvem Statsgjælden steg fra 2½ til 20 Mill. Rd., thi Hoffets Ødselhed, uheldige Fabrikforetagender og det Angreb, hvormed Kejser Peter III af Rusland truede, medførte større Udgifter, end Finanserne kunde bære. Frederik V sørgede ligesom sin Fader for Kunst og Videnskab og søgte, men langtfra altid med Held, at ophjælpe Handel og Industri. For Bondestandens Vedkommende blev hans Styrelse ikke heldbringende, om end enkelte ædle Godsejere, og iblandt dem fremfor alle de to Bernstorffer, søgte at forbedre Bøndernes Kaar. Christian VII (1766—1808) var sindssvag gjennem næsten hele sin Regering og maatte derfor lade andre styre for sig. Struensee styrtede den ældre Bernstorff og var derpaa (Sept. 1770—Jan. 1772) Landets enevældige Regent; efter denne Repræsentant for „Oplysningens" Tidsalder og dens bratte Reformer fulgte Guldbergs rolige, i de fleste Retninger stillestaaende eller endog tilbageskridende Styrelse (1772—84), og denne afløstes atter af Kronprins Frederiks Regering (1784—1808) med de store Reformer af Bøndernes Vilkaar. I de første 13 Aar af Kronprinsens Styrelse (1784—97) var Landet lykkeligt og blomstrende, saa længe den yngre Bernstorff ledede dets Forhold til Udlandet. Den kortvarige Krig med Sverige 1788 gjorde intet Skaar i D.s Lykke, og Stavnsbaandets Løsning s. A. er et talende Vidnesbyrd om den menneskekjærlige Retning, hvori Kronprins Frederiks Styrelse gik. Men med Bernstorff syntes Freden og Lykken at være borte. Rusland tvang D. til at bryde med England, men kunde dog ikke hindre, at England sendte en Flaade til Sundet og leverede Slaget paa Reden, og da Englænderne 6 Aar senere for at krydse Napoleon I.s Planer bombarderede Kjøbenhavn og bortførte Flaaden, kom D. igjen til at savne al virksom Understøttelse. Den paafølgende Krig med England 1807—14, hvoraf Kampen med Sverige 1808—9 er en enkelt Episode, ødelagde D.s Handel og Finanser fuldstændig og bragte til sidst D. som Frankrigs Forbundsfælle i Krig med den største Del af Europa. Ved Freden i Kiel 1814 mistedes Norge, og Rygen og Svensk-Pommern, der næste Aar bortbyttedes med Lauenborg, var kun en ringe Erstatning for dette Tab. Efter Freden søgte

Frederik VI (1808—39) fremfor alt at ophjælpe Statens Finanser og bringe Pengevæsenet i Orden. Efter Statsbankerotten 1813 oprettedes en Rigsbank, grundet paa de faste Ejendomme i hele Riget, og til yderligere Sikkerhed for Fremtiden blev denne kongelige Bank 1818 omdannet til en privat Nationalbank med en af Regeringen uafhængig Bestyrelse. Landets materielle Udvikling steg dog kun langsomt, og endnu i Aarene 1821—27 maatte mange Landmænd forlade deres Gaarde, fordi de ikke kunde svare Skatter og anden Gjæld, hvorfor et stort Statslaan optoges 1826. Derimod havde den danske Literatur en Blomstringstid 1809—30 som hverken før eller senere. I politisk Henseende stod D. derimod næsten stille lige indtil 1830. Allerede 1816 havde det slesvigholstenske Ridderskab udtalt Ønsker om en Gjenoprettelse af den gamle Landdagsordning, fælles for begge Hertugdømmer og styrket ved Skattebevillingsret; men derpaa vilde Kongen ingenlunde indlade sig og truede endog med at ophæve Ridderskabets særlige Rettigheder. Først Forbundsdagens Erklæring 1823 imod Ridderskabets Forlangende standsede Bevægelsen. Derimod havde Frederik VI ikke Kraft nok til at gjennemføre sin Villie med Hensyn til det danske Sprogs Beskyttelse i Slesvig over for sine tyske Embedsmænd, hverken 1810 eller 1829. Efter det Røre, U. Lornsen vakte 1830 ved sit Forlangende om et Slesvigholsten i Personalunion med Kongeriget, tilsagde Frederik VI i Jan. 1831 en Stænderforfatning for de to Hertugdømmer og 28 Maj tillige for Kongeriget, og 15 Maj 1834 udkom — efter at „erfarne Mænd" vare blevne raadspurgte 1832 — Forordning om 4 raadgivende Provinsialstænderforsamlinger for Kongerigets tvende Hoveddele (Øerne og Nørrejylland), samt for Slesvig og Holsten, men sammensatte med udelukkende Hensyn til Ejendomsbesidderne og med særlig Begunstigelse for de større Grundejere. Samtidig tilstodes en fælles Regering og fælles Højesteret for Slesvig og Holsten, der saaledes kom til at staa som en Enhed over for det ligeledes tvedelte Kongerige; Faren blev saa meget større som man i Kongeriget havde lidet Kjendskab til Slesvigs Forhold og liden Interesse derfor. Det vaagnende Frihedsliv i Kongeriget var Regeringen meget utilpas; og da Frederik VI 3 Dec. 1839 afløstes af Christian VIII, blev Gjæringen større baade paa dansk og tysk Side. Kongen vilde ikke indrømme nogen Indskrænkning i sin kongelige Enevælde og haabede at kunne holde hele Monarchiet sammen ved smaa Midler (Oprettelse af Stændercomiteer til forberedende Drøftelse af Fællessager foresloges 1842) og ved Indrømmelser til Slesvigholstenerne, medens han stød det danske Folk fra sig ved sin Ligegyldighed for Nordslesvigernes naturlige Ret og ved sin Forfølgelse af den frisindede Presse og andre friere Rørelser. Først i de sidste to Aar vaagnede Erkjendelsen af den truende Fare, men Kongen var endnu for hildet i den tidligere Opfattelse af Hertugdømmernes Stilling og bundet ved Regeringens forudgaaende Skridt. Den Plan til en friere Forfatning for hele Riget, som han ved sin Død 20 Jan. 1848 efterlod sin Søn Frederik VII, og som bebudedes ved et Rescript af 28 Jan., var bygget paa Læren om „Hertugdømmernes" Ligestilling med Kongeriget D. og fandt Misbilligelse paa begge Sider, fordi det danske Folk følte sig krænket ved, at dets Overvægt i Folketal (tre Femtedele imod to) ikke skulde gjælde, og fordi Slesvigholstenerne aldeles intet vilde have med D. at skaffe. Det varede derfor kun to Maaneder, inden Oprør udbrød i Holsten med Forlangende om Slesvigs Indlemmelse i det tyske Forbund, hvilket besvaredes fra dansk Side med Kravet paa Slesvigs Tilknytning til Kongeriget under en fælles Grundlov (s. Casinomøderne og Martsministeriet). Som Følge af Tysklands Indblanding medgik der tre Aar, inden Oprørerne vare overvundne og Slesvig igjen bragt ind under Kongens Myndighed (s. Slesvigske Treaarskrig), og der hengik endnu et Aar, inden Holsten blev overgivet til dets lovlige Herskere og først efter nye Aftaler mellem D. og de tyske Stormagter (1851) om dets Stilling til D. Derefter kundgjordes 28 Jan. 1852 (4 Aarsdagen efter Bebudelsen af Christian VIII.s Plan) en ny Helstatsordning, hvorved dog Kongerigets naturlige Overvægt hævdedes, og Slesvigs særlige Forbindelse med Holsten ophævedes. Under Krigen var den tidligere Toldgrænse ved Kongeaaen bortfalden, Modersmaalet indsat i sin Ret i Mellemslesvig og Friheden tilstaaet det danske Folk ved Grundloven af 5 Juni 1849. Dennes Udstrækning til Slesvig maatte derimod opgives, og af Misnøje med den demokratiske Retning, som havde sejret i Kongeriget, indførte den nye conservative Minister C. Moltke en saadan Stænderforfatning i Slesvig, at den blev næsten lige med den holstenske og sikrede Tyskerne et stadigt Flertal. Dette Misgreb umuliggjorde enhver Tilnærmelse til Kongerigets Love og Indretninger, gravede en skarp Kløft mellem D. og Hertugdømmerne og kaldte snart de slesvigholstenske Bestræbelser til nyt Liv. Da der endelig 2 Oct. 1855 efter lange Forhandlinger var bragt en Fællesforfatning til Veje, mødte den strax Modstand i Holsten, og dette medførte ny Indblanding fra det tyske Forbunds Side. Den anden Halvdel af Frederik VII.s Regeringstid optoges derfor af endeløse Forhandlinger med de tyske Magter og af Bestræbelser fra D.s Side for at vinde de andre Stormagters og særlig Englands Hjælp til en mindelig Løsning, der kunde sikre D.s Uafhængighed af Tyskland og redde Slesvigs Forbindelse med Kongeriget. Samtidig udvikledes dettes Frihed ved en Mængde indgribende Reformer, medens saa vel det aandelige Liv som dets materielle Udvikling trivedes godt. Da Frederik VII døde 15 Nov. 1863, var ogsaa Kongehusets Mandsstamme uddød, og D. gik nu over til Christian IX af den glücksborgske Linje. Slesvigholstenerne fremsatte strax deres gamle Paastande paa Slesvigs uadskillelige Forbindelse med Holsten under den augustenborgske Linje, og de fandt Medhold hos det tyske Forbund, som besluttede en Execution i Holsten. Da Christian IX 18 Nov. underskrev den nye Forfatning for Kongerigets og Sles-

vigs fælles Anliggender, som skulde træde i Stedet for den ældre af 1855 (der allerede 1858 efter den tyske Forbundsdags Forlangende var ophævet for Holsten og Lauenborg), erklærede de to tyske Stormagter dette Skridt for at være i Strid med Aftalerne af 1851, og de vilde derfor tage Slesvig i Pant for dettes rette Gjennemførelse. Dette førte til den anden slesvigske Krig (s. d. A.), som endte med Afstaaelse af de tre Hertugdømmer ved Freden i Wien 30 Oct. 1864. Det materielle Tab, som derved forvoldtes D., forvandtes dog temmelig hurtig, hvor stort det end i sig selv var; thi baade Landbrug, Handel og Industri fik en hidtil ukjendt Blomstring, fremhjulpen ved Samfærdselsmidlernes raske Udvidelse. Ogsaa har der baade i Literatur og Kunst vist sig Spirer til en ny Udvikling; det religiøse Liv er blevet vakt i stedse større Kredse, og Samfundets lavere Lag ere langt mere end tidligere blevne inddragne i Folkets fælles aandelige Arbejde. Saa meget føleligere var derimod den politiske Svækkelse, D. led ved Sønderjyllands Frastillelse, fordi det Maal, hvorpaa Folkets Stræben i saa lange Tid havde været rettet, derved gik tabt. En sørgelig Splid i Folket indtraadte allerede under Forhandlingerne om de to Forfatningers Sammensmeltning til „Danmarks Riges gjennemsete Grundlov“ (kundgjort 28 Juli 1866), og faa Aar senere (1870) opstod en ny Kamp om Grundlovens rette Forstaaelse og om det parlamentariske Systems Gjennemførelse — en Kamp, der siden er bleven fortsat med stigende Heftighed og til stor Skade for Lovgivningsvirksomheden.

Hærens nuværende Ordning er fastsat ved Lovene af 6 Juli 1867 og 25 Juli 1880. Fodfolket bestaar af 10 Regimenter, hvert med 3 Linje- og 1 Forstærkningsbataillon; Rytteriet tæller 5 Regimenter, hvert paa 3 Eskadroner og en Skole; Feltartilleriet bestaar af 2 Regimenter, hvert inddelt i 2 Afdelinger paa 3 Linje- og 1 Forstærkningsbatteri; Trainet er formeret i en Afdeling med 2 Compagnier; Fæstningsartilleriet har 6 Linje- og 3 Forstærkningscompagnier, formerede i 2 Batailloner; det techniske Artilleri har en Tøjhus- og en Laboratorieafdeling, hver med 1 Compagni; desuden har Artilleriet en Stab ligesom Ingenieurcorpset, hvilket sidste foruden 3 Directioner for Bygningstjenesten har et Regiment af Ingenieurtropper med 5 Linje- og 3 Reservecompagnier; Generalstaben, bestaaende fortrinsvis af Officerer, deler sig med Hensyn til Tjenesten i en taktisk og en topographisk Section; endeligt tæller Hæren et Auditeurcorps, et Forplejningscorps, et Lægecorps og et Dyrlægecorps, hvorhos der holdes indkaldt til Vagt- og Magasintjeneste en ikke combattant Styrke af Militærarbejdere. Det i Staden Kjøbenhavn hjemmehørende Mandskab af Forstærkningen er indordnet i en særegen Væbning med 2 Batailloner Fodfolk og 2 Compagnier Fæstningsartilleri; paa samme Maade har Bornholm en egen Væbning af 1 Bataillon Fodfolk, 1 Eskadron Rytteri, 1 Compagni Feltartilleri og 1 Compagni Fæstningsartilleri. Hærvæsenets øverordnede Bestyrelse varetages af Krigsministeriet. Hvert af Vaabnene har en Generalinspecteur, der for Artilleriets og Ingenieurcorpsets Vedkommende tillige er Chef for den techniske Tjeneste. Troppeafdelingerne ere i Fredstid underlagte to commanderende Generaler, den ene for dem i Landsdelene øst for, den anden for dem vest for Storebælt. Til Hæren udskrives særlig alt det tjenstdygtige Mandskab af 22 Aars Alderen, hvorefter det henhører til Linjeafdelingerne i 8 Aar og Forstærkningen i 8 Aar. Med Hensyn til Udskrivningen er Riget delt i 5 Brigadekredse, 3 v. og 2 ø. for Storebælt, som hver rekruterer 2 Regimenter Fodfolk og 1 Rytterregiment; desuden udgjør Bornholm en særegen 6te Udskrivningskreds; af Feltartilleriets 2 Regimenter og Fæstningsartilleriets 2 Batailloner faar det ene af hvert sit Mandskab fra den østlige, det andet sit fra den vestlige Halvdel af Riget, hvorimod Trainafdelingen, Artilleriets techniske Afdelinger, Ingenieurregimentet og Livgarden samt de ikke combattante Corpser rekruteres fra hele Landet. Hvert Aar indkaldes alt det unge Mandskab, som er fundet tjenstdygtigt til egentlig Krigstjeneste, til en første Uddannelse, der er af forskjellig Varighed ved de enkelte Vaaben og Corpser fra 1 Maaned indtil 9 Maaneder, hvorefter Mandskabet hjemsendes med Undtagelse af dem, der skulle uddannes til Befalingsmænd, og det bestemte Antal, som behøves til at bestride Garnisonstjenesten, og som holdes inde i 2½—12 Maaneder; medens ved de øvrige Vaaben samtlige Linjeafdelinger indkalde Rekruter hvert Aar, sker dette for Fodfolkets Vedkommende kun skiftevis ved hver af Regimentets tre Linjebatailloner, hvilken Bataillon uddanner Rekrutstyrken i to Hold, et større om Sommeren, et mindre om Vinteren. Til fortsat Øvelse af Mandskabet indkaldes det til en kortere Tjeneste af 20 Dage indtil 5 Maaneder i ēt, to eller tre paafølgende Aar; i to Aar af fire holdes disse Øvelser ved Garnisonerne, i de to andre Aar sammendrages der 5 Regimenter Fodfolk, 2 Rytterregimenter, 1 Artilleriafdeling og 2 Ingenieurcompagnier til større samlede Lejr- eller Cantonnementsøvelser i 30 Dage. Fodfolkets Forstærkningsbatailloner kunne efter Loven hvert andet Aar indkalde 400 Md. til 15 Dages Øvelse; men denne Bestemmelse er hidtil ikke bleven efterkommet, saa at af Forstærkningens Afdelinger hidtil kun de til Kjøbenhavns og Bornholms Væbning henhørende regelmæssig holde Øvelser efter de for disse gjældende særegne Regler. Naar Hæren sættes paa Krigsfod, bringes Livgardens samt Fodfolksregimenternes Linjebatailloner, i alt 31 Batailloner, ved Indkaldelse af det hjemsendte Mandskab til en normal Krigsstyrke af Undercorporaler og Menige af i alt 800 Md., hver af Rytteriets Eskadroner saa vel som en nyformeret Ordonnanseskadron til 120 Md., hvert af Feltartilleriets 12 Batterier til 163 Md., de 6 Compagnier Fæstningsartilleri hvert til 400 Md., medens Krigsstyrken for Trainet, Artilleriets techniske Afdelinger og Ingenieurregimentet bestemmes efter Behov. Hærens Linje faar saaledes en Styrke af c. 32,000 Undercorporaler og Menige foruden hvad der anvendes bag Fronten

til Arsenaler, Parker, Forplejningsvæsenet osv. Det Mandskab, som bliver tilovers af de otte Aargange, samles i Depoter som Erstatningsmandskab for Afdelingerne. Desuden kan det Mandskab, der hører til Livgardens, Fodfolkets og Artilleriets Forstærkning, indkaldes for at formere i alt 11 Forstærkningsbatailloner Fodfolk, 4 Batterier og 3 Compagnier Artilleri, hvorhos Kjøbenhavns og Bornholms Væbninger kunne kalde deres Mandskab under Vaaben. Hærens Linjeafdelinger have et Personale af Officerer og Underofficerer til stadig Tjeneste, hvorimod Forstærkningens Befalingsmænd kun gjøre Tjeneste, naar deres Afdelinger ere indkaldte. Enhver, der vil være Befalingsmand i Hæren, uddannes først som menig Soldat ved en af dens Afdelinger. De af de Menige, som ønskes uddannede til værnepligtige Befalingsmænd, forblive ved Afdelingerne for at gjennemgaa særegne Skoler, for derefter, naar de enten forblive frivillig til Tjeneste, eller naar de senere indkaldes til Tjeneste med deres Aargang, at udnævnes til Undercorporaler, Corporaler eller Secondlieutenanter. De Undercorporaler og Corporaler, der ønskes knyttede til Hæren som faste Underofficerer, gjennemgaa, før eller efter at de ere udnævnte til Sergenter, en særegen Skole, og kunne senere forfremmes til Oversergenter og Stabssergenter. Til Uddannelsen af Hærens faste Officerer haves en Officersskole, der er etableret paa Frederiksberg Slot, og som er delt i tre Klasser. Den yngste af disse har kun til Formaal ved et toaarigt Cursus at bibringe et begrænset Antal af værnepligtige Befalingsmænd, der i øvrigt ere flinke, men mangle boglig Dannelse, de Kundskaber, der kræves for at indtræde i Skolens næstældste Klasse. Denne, som varer 2½ Aar, er den egentlige, fælles Skole for alle Hærens faste Officerer og gjennemgaas fornemmelig af Menige, der, foruden at have opnaaet den første Uddannelse som Menige ved en af Hærens Afdelinger, have qvalificeret sig til Optagelse i Klassen ved at bestaa en Adgangsexamen; efter at have gjennemgaaet Klassen, fordeles Eleverne som Secondlieutenanter til Afdelingerne og kunne efter at have gjort ½ Aars Tjeneste ved disse forfremmes til Premierlieutenanter, hvorved de indtræde i de faste Officerers Række. Den ældste Klasses 2½ Aars Cursus er beregnet paa at give Officerer af de forskjellige Vaaben en videregaaende videnskabelig Uddannelse navnlig som Artillerister, Ingenieurer og Generalstabsofficerer, hvorhos den optager Søofficerer, der ønskes uddannede som Fagmænd. Fra Premierlieutenant avanceres til Capitain efter Aldersorden; dog sker hver femte Forfremmelse ved frit Valg, efter hvilket sidste alle Forfremmelser foregaa til de højere Charger, Oberstlieutenant, Oberst, Generalmajor og Generallieutenant. For hver Charge er der fastsat en Aldersgrænse, idet hver Premierlieutenant, som har fyldt 42 Aar, hver Capitain, som har fyldt 52 Aar, hver Oberstlieutenant, der er blevet 65 Aar, og hver General, der har naaet de 70 Aar, afskediges eller ansættes i Forstærkningen, i hvilken dog Capitainer kunne blive staaende indtil de ere 62 Aar gamle, og i hvilken de ikke modtage egentlig Lønning, men kun et Honorar som et Tillæg til Pensionen. For de faste Underofficerer er Aldersgrænsen 60 Aar. Til Officerers og Underofficerers Uddannelse i særlige Retninger haves der en Gymnastikskole, en Skydeskole og en Rideskole. Desuden haves en Elevskole, der i et treaarigt Cursus giver ganske unge Mennesker en forberedende Uddannelse til at indtræde som Underofficerselever i Artilleriet og Ingenieurcorpset.

Dansk Kunst i Ordets fulde Betydning, som en paa national Grund udsprungen Kunst, kan der først være Tale om i Danmarks seneste Kunstperioder, men da ogsaa med Rette, for saa vidt Kunstbestræbelsen paa alle Punkter har gaaet ud paa, dels gjennem fri og selvstændig Opfattelse, dels ved Valget af hjemlige Emner, at arbejde Kunsten ind og bringe den i Samklang med Folkets aandelige Bevidsthed i det hele. Men selvfølgelig lærer den ogsaa da af Fortiden saa vel som af Nutiden og staar i sit nationale Særpræg som et Led af en fælles europæisk Kunst, af en Verdenskunst med europæisk Grundpræg. Men idet man kaster Blikket tilbage paa Kunstens Historie i Danmark medregner man ogsaa derunder de Kunstfrembringelser, som ved fremmede Mestre eller under fremmed Paavirkning ere udførte her i Landet. Den hedenske Oldtid, hvis hele Cultur nu er Gjenstand for en Granskning, der har taget sit Udgangspunkt i Danmark, var ikke uden Kunst, men dens Virksomhed knytter sig saa nøje til dens Cultur i Almindelighed, at Oplysning derom maa søges herunder (saaledes i Art. **Stenalder, Broncealder, Jernalder** m. fl.). I strængere Forstand maa begyndes med den Kunst, som med Christendommen indvandrede i Danmark langt oppe i Middelalderen, selv om Minder om Hedenskabets Kunst hist og her spores, navnlig i Udsmykningen af Portaler, Døre, Chorstole o. a. Den ældste christelige Kunsts Minder, de første Trækirker, ere for længst forsvundne uden her at have efterladt sig noget bestemt paaviseligt Spor. Formedelst det ringe Liv, der var i Stæderne, traadte Kunsten her, maaske endnu mere end andensteds, saa at sige udelukkende i Kirkens Tjeneste, der medbragte sine fuldt udviklede Forbilleder, som den ikkun tillempede efter Forholdenes Fattigdom og det for Haanden værende tarveligere Bygningsæmne. Kun ved enkelte kostbarere og mere storladne Værker anvendte man den vanskeligere Kampesten i smuk Tilhugning eller indførte Sandsten (Tufeller Fraabsten) fra Tyskland. Det er i det hele dette Land, hvis Indflydelse kjendes tydeligst i den første Tid. — Danmarks ældste Mindesmærker i Kirkebygningskunsten tilhøre den i den første Middelalder over hele Europa blomstrende romanske Stil, Rundbuestilen. Trækirkerne begyndte i det 11te og 12te Aarh. at vige for større og anseligere Stenkirker, og efter at den danske Kirke havde faaet en selvstændigere Stilling ved Oprettelsen af Ærkesædet i Lund (1104), medens større Velstand og nærmere Kjendskab til fremmede Lande havde vakt Lyst til forøget kunstnerisk Virksomhed, fremstod i Danmark en efter Omstændighederne langt fra ubetydelig Kunst. De ældste Kirker, Domkirkerne i Ribe, Lund og den (omtrent 1870)

helt ombyggede Viborg Kirke, tilhøre det 12te Aarh. og vise i Stilen, til Dels endog i Bygningsæmnet (Ribe) bestemt Tilslutning til samtidige Værker i Egnene ved Nedre-Rhin. I simplere Former og mindre Maalestok gjenfinder man tydelige Spor af den samme Bygningsstil i ikke faa Kloster- og Landsbykirker, undertiden med en Selvstændighed i Enkelthederne, der mulig stammer fra de ældre Trækirker eller endog fra den hedenske Oldtids Kunstudsmykning. Medens disse ældre Kirker brugte hugne Sten, i det mindste som Hovedmateriale, finder man, efter 1160, en Række Kirker under Paavirkning af en i Nordtysklands Byer opstaaet Bygningsmaade opførte af brændte Sten (Teglsten, den røde Mursten). Den bruges ikke blot til Gjengivelsen af Rundbuestilens simplere Former, men maa, endnu senere, om end kun med Vanskelighed og i al Tarvelighed, føje sig efter Spidsbuestilens rigere Udsmykning i dens væsentligste Træk. Men denne til et let formeligt Bygningsæmne (Sand- og Kalkstenen) opfundne Stil, som i sin Hjemstavn stræber hen til en til det yderste fortsat Brydning af alle Flader, ombannes paa dette Punkt i væsentlig Grad, hvor Murstenen kommer i Brug, og store Flader med Blindinger, en langt tarveligere Udsmykning i plastisk Henseende, en følelig Fattigdom i Udsmykningen træde i Stedet for de franske og tyske Kirkers spillende Rigdom. Danmarks betydningsfuldeste Værker i det nye Bygningsæmne tilhøre dog endnu i Hovedsagen Rundbuestilen, selv om i senere tilføjede Dele af Kirkerne, Ombygninger eller Tilbygninger, Træk af Spidsbuestilen komme til Syne. Klosterkirkerne i Sorø og Ringsted, den ejendommelige korsformede Kirke i Kallundborg med sine fem Taarne og de ældste Dele af Aarhus Domkirke ere fra den Tid, da Danmark ogsaa i politisk Henseende under Valdemarerne tog et saa mægtigt, men des værre saa kortvarigt Opsving. Roskilde Domkirke, den anseligste af Danmarks romanske Murstenskirker, røber ved sine ejendommelige Højdeforhold, sin i det hele lettere Stil en fransk Indflydelse, paa samme Tid som den i sine senere Dele umiskjendelig fører over til den nu sejerrig optrædende Spidsbuestil, hvori Domkirkerne i Odense (den smukke St. Knuds Kirke), i Slesvig, de nyere Dele af Domkirken i Aarhus (navnlig Choret) og Klosterkirken i Maribo ere opførte, alle i Mursten. Det lille tilbyggede Capel ved Roskilde Domkirke, Bisp Oluf Mortensens Vaabenhus, viser dog mere end de større Kirker, med hvilken Pyntelighed Stilen lod sig gjennemføre i det gjenstridige Materiale. — De Levninger af Billedhugger- og Malerkunst, som ere bevarede fra Middelalderen ere forholdsvis sparsommere og for en Del af mindre Kunstværd. I den romanske Bygningsstil spillede Billedhuggerkunsten ikke nogen særlig fremtrædende Rolle; det var snarest Portalerne, som smykkedes paa denne Maade; den søndre Indgangsdør i Ribe Domkirke viser nogle ret mærkelige Sculpturer; noget lignende gjælder om et Portal paa vor Frue Kirke i Aalborg o. fl. a. For øvrigt indskrænke Datidens plastiske Minder sig til nogle Gravmæler og nogle malmbrevne Altertavler, der visnok, ligesom den udstukne Messingplade med Erik Menveds og hans Dronnings Billeder, vare færdige udenlandske Arbejder, som indførtes til Danmark. Som det mere og mere viser sig, udsmykkedes derimod Rundbuekirkerne i rigt Maal med Kalkmalerier, som efterhaanden fremdrages under det tykke Lag Kalkpuds, der i Aarhundreder har dulgt dem for Verdens Øjne. Saadanne Malerier ere blevne fundne mere eller mindre velbevarede ikke alene i de større Hovedkirker, men ogsaa i ikke faa Landsbykirker, navnlig i Chorpartierne. Selv Spidsbuestilens Billedhuggerarbejder ere for den største Del indført udenlandsk Arbejde; dette gjælder saaledes sikkert om det i Malm udførte Gravmæle over Christoffer II i Sorø og om Dronning Margretes liggende Portrætbilledstøtte af Alabast i Roskilde Domkirke, saa vel som om de den senere Middelalder tilhørende Alterskabe med udskaarne, til Dels forgyldte og malede Træfigurer. Kun om et Par af de betydeligste, overordentlig rigt udskaarne Altertavler ved man, at de ere udførte her i Landet, hvorvel af fremmede Mestre eller af Kunstnere, der var oplærte i Udlandet. Den store Altertavle i Frue Kirke i Odense udførtes først i det 16de Aarh. af en Mester fra Lübeck, Claus Berg, medens Danmark i Slesvigeren Hans Brüggemann havde en indfødt, men vel i Tyskland uddannet, Kunstner, der skjænkede sit Fædreland flere betydelige Arbejder, hvoraf Altertavlen i Slesvig Domkirke (1514—21) er det største og bedst bevarede Minde om hans Dygtighed. Ogsaa fra det 15de og 16de Aarh. har man gjenfundet Udmaling af Kirkernes Murflader, som er kommen frem under senere Tiders Overdækning med Kalkpuds, og fra Christian II.s Tid optræder ogsaa Oljemaleriet, men ganske tydelig som en indført udenlandsk Kunstfrembringelse, selv om Kunstnerne undertiden have arbejdet her i Danmark. — Med Reformationen begynder et nyt Afsnit i Kunstens Historie i Danmark, hvilket i Bygningskunsten viser sig i Renaissancestilens Indførelse, dog ikke saaledes, som den var skabt i Italien eller senere havde udviklet sig i Frankrig, men næsten uforandret i den, under Paavirkning af Gotiken uddannede Skikkelse, som den fik i Holland og Nedre-Tyskland. Efter Tegningerne at dømme har det forsvundne Uranienborg paa Hven været en af de faa Renaissancebygninger i Norden, hvori Erindringer fra den franske Udvikling af Stilen lade sig spore. Denne saaledes modificerede Form af Renaissancen dyrkedes imidlertid under Frederik II og Christian IV med en saadan Iver og Dygtighed, med en saadan Frihed og Selvstændighed og til Dels ved indfødte danske Kunstnere, at den har faaet blivende Betydning for Kunsten i Danmark, selv om man ikke tør nævne den som en særlig dansk Stil, som „Christian IV.s Stil“. Den optræder f. Ex. i ganske beslægtede Former i Sverige og kaldes der undertiden med samme eller med lige saa lidt Ret „Dronning Christines Stil.“

Medens i forrige Tidsrum næsten alt, hvad der byggedes af kunstnerisk Betydning, var Kirker, giver Bygningskunsten sig nu i mere udstrakt Maalestok i Lav med verdslige Byg-

ninger, og blandt vore skjønneste Minder fra hin Tid tælle vi langt flere Slotte og Herregaarde end Kirker. Et Vidnesbyrd om, hvad Stilen formaaede i sin Omplantning paa dansk Grund, er Kronborgs af huggen Sten opførte, pragtfulde Fæstningsslot. Ikke rigere, men mangfoldigere anvendtes Stilen under Christian IV, men da mest i røde Mursten med udhugne Sandstens Baand, Vinduesgavle, Tag- og Gavlkransninger, Døromgivelser m. m. Under Kongens eget Tilsyn udførtes Værker som Frederiksborg Slot i Nordsjælland (gjenopført efter Branden 1859 saa vidt muligt i sin tidligere Skikkelse), Rosenborg Slot, den højst ejendommelige Børs (der først ved Restaurationen 1880—84 gjennemførtes fuldstændig efter sin Plan), samt flere Kirker i Kjøbenhavn og endelig ikke faa Bygninger i de daværende danske Landskaber i Sydsverige, deriblandt den med Stilens Særpræg saa smukt gjennemførte store Trefoldigheds-Kirke i Christianstad. Endog hele Byer skylde denne Konge deres Grundlæggelse og bære endnu Navn efter ham (Christianshavn, Christiania, Christianssand, Christianstad o. fl.). Mange Privatbygninger saa vel i disse som i andre Byer vidne endnu om, med hvilken Dygtighed man forstod at variere Stilen lige fra spillende Rigdom til jævn Tarvelighed, saaledes at overalt dens Ejendommelighed paa slaaende Maade er bevaret. — Billedhuggerkunsten fik større Udbredelse i dette Tidsrum, dels ved den Rolle, den kom til at spille i den nye Bygningsstil, dels ved den Overdaadighed, som baade Kongerne og Adelen udfoldede i Gravmæler. Men medens Bygningsskulpturen til Dels skabte og uddannede en Skole af indfødte Decorationsbilledhuggere, ledede af Mestre som dem, der udgik af den oprindelig hollandske Familie Stenwinkel, der i fire Slægtled var bosat i Danmark og frembragte udøvende Kunstnere i alle Kunstens Fag, vare de kostbarere Gravmæler endnu sædvanligvis udenlandsk Arbejde. Christian III.s Gravmæle i Roskilde Domkirke, Frederik I.s i Slesvig ere udførte i Nederlandene, og Frederik II.s Mindesmærke i Roskilde udførtes ganske i Udlandets Stil af en herværende Billedhugger i Christian IV.s Tid. — Maleriet kom ogsaa til at indtage en mere fremtrædende Plads. Allerede Christian III havde sin egen „kgl. Contrafejer" i Tyskeren Jakob Bink, og den indfødte Kunstner, Melchior Lorichs fra Flensborg, vandt et stort Navn i Udlandet som Kobberstikker. Under de følgende Konger steg Malernes Tal; baade Fyrsterne selv og den rige Adel trængte til Portrætmalere, og navnlig paa Christian IV.s Tid blomstrede en hel dansk Malerskole, dannet dels af nationaliserede Fremmede, mest Hollændere, som Peter og Isac Isacß fra Helsingør, Karel van Mander og Abraham Wuchter fra Kjøbenhavn, dels af indfødte Kunstnere, der paa Kongens Regning havde uddannet sig i Udlandet. Navne som Jakob Lauritsen, Søren Kjær eller den noget senere Peder Andersen vise deres ægte Hjemlighed. Ved Siden af Tilfredsstillelsen af Øjeblikkets Hovedkrav, Portrætet, udførte disse Kunstnere dels større religiøse Billeder, dels allegoriske og historiske Billeder, blandt hvilke et Par Forsøg paa at behandle Emner af dansk Historie fortjene Opmærksomhed. I Kobberstikkerkunsten blomstrede den hollandsk-danske Albert Haelwegh, hvis Portræter af danske Konger og Adelsmænd have baade kunstnerisk og genealogisk-historisk Værd.

Medens man under dette Tidsrum, der strækker sig til Frederik III.s Død (1670), især sporer en hollandsk Indflydelse i alle Kunstens Grene, betegner Christian V.s Regering et stort Omsving i alle Kunstens Retninger. Den Overvægt, som Frankrig udøvede i literær og kunstnerisk Henseende under Ludvig XIV, naaede allerede da til Danmark, og fransk Overfladiskhed fortrængte efterhaanden den tidligere hollandske Soliditet. Men ved Siden af det lettere, mere prunkende Væsen glemtes dog ikke ganske den gamle fordringsløse Alvor, ligesom ogsaa en fra begge forskjellig italiensk Indflydelse hist og her spores. — Bygninger som Charlottenborg, det gamle (nedrevne) Amalienborg, Frelsers Kirke paa Christianshavn (af Lambert van Haven) m. fl. vise den senere franske Renaissance, dog med det beskednere Præg, som Stilen fik ved at komme til Danmark over Holland og ved at gjengives i Mursten i Stedet for i huggne Sten. I Frederiksberg Slot, bygget af Platen efter en fremmed Tegning, træder under Frederik IV den italienske Paavirkning frem. — I Billedhuggerkunsten staa endnu den franske og den nederlandske Retning mere jævnsides. Abrah. l'Amoureux indkaldtes fra Frankrig for at forfærdige Christian V.s Billedstøtte til Hest i Forbindelse med fem allegoriske Figurer, alle over Legemsstørrelse, medens flere samtidige anselige Gravmæler (Marcus Gøjes i Sorø, Constantin Marselis's i Aarhus) skyldes Nederlænderen Thomas Quellinus, som ligeledes arbejdede her i Landet og havde danske Kunstnere til Lærlinger. Som Malere indkaldtes Franskmanden Benoit Coffre, medens Jacob d'Agar, der var reformert, kom af sig selv, da han for sin Tros Skyld maatte forlade Frankrig. — Denne korte Periode (1670—1730) fulgtes af en endnu kortere, idet under Christian VI tysk Rococo-Kunst fik afgjørende Indflydelse. Christiansborg Slot, der byggedes af Häusser, og Hørsholm Slot, opført af Thura, begge danske Ingenieurofficerer, vise Rococostilen i al dens overlæssede Pragt. Mærkelig nok hedder det sig, at Tegningerne til det førstnævnte Slot skulle være forskrevne fra Italien. Den noget yngre Eigtved, der ogsaa havde faaet sin Uddannelse i Tyskland, byggede Palæerne paa Amalienborg, der i Forening med den regelmæssige Plads, de omgive, danne et ret virkningsfuldt Hele. I Billedhugger- og Malerkunsten voxede Tallet af de udøvende indfødte Kunstnere, men Regeringen indkaldte dog endnu jævnlig fremmede Mestre til større Arbejder. Blandt Malerne er den vigtigste Flensborgeren Hendrik Krogk, som fulgte en nærmest Marattas Skole tilhørende, italiensk Retning. Ligesom Nordmanden Magnus Berg havde han allerede vundet Navn under Frederik IV. Denne sidste stod endnu i stor Anseelse for sine i Elfenben udskaarne Arbejder. Men til de større Foretagender indkaldtes Billedhuggeren Petzold fra Sachsen og

af Malere Tyskerne Wahl og Tuscher, samt Italieneren Miani, dels for at male kongelige Portræter i Legemsstørrelse eller en miniature, dels for at smykke det nyopførte Christiansborg med allegoriske Fremstillinger. Under Christian VI kom ogsaa den dygtige Kobberstikker J. M. Preisler fra Nürnberg hertil. Frederik V foretog et for Kunsten i Danmark meget vigtigt Skridt, idet den allerede af Christian VI oprettede Kunstskole udvikledes til et Kunstakademi, der fik sit Sæde paa Charlottenborg (1754). Samtidig hidkaldtes fra Frankrig, der endnu var Hofkunstens forjættede Land, naar man vilde ofre noget betydeligt, Billedhuggeren Saly og Bygmesteren Jardin til de store Kunstforetagender, som Frederik V havde Lyst til, og uagtet det var et Held for Danmark, at disse to Mænd virkelig hørte til Datidens dygtigere Kunstnere, kunde det ikke undgaas, ved den overvejende Indflydelse, som især Saly fik i Kunstakademiet, at denne Højskole under de første tyve Aar af sin Tilværelse fik et afgjørende fransk Præg, saaledes at Vejen næppe tilstrækkelig lettedes for de indfødte Talenter, som søgte Uddannelse ved den. Imidlertid var med de franske Kunstnere Rococotidens egentlige Overvægt brudt, og Jardin viser i sin pragtfulde Stil tydelig Lyst til at hævde en renere Smag. Det mægtige Bygningsværk, han var indkaldt for at udføre, Frederikskirken (Marmorkirken), naaede han kun at lade fremtræde i sine Hovedtræk, og lige til vore Dage har det henstaaet som en malerisk smuk, smulrende Ruin. Heldigere var Saly med sin smukke Malmstøtte af den folkekjære Frederik V til Hest, der danner Midtpunktet paa Amalienborg Plads og fuldendtes til et virkeligt Hele, uagtet man ogsaa for dette Mindesmærkes Vedkommende slog stærkt af paa de Fordringer, man fra først af havde stillet til dets kunstneriske Omgivelser. Malerkunsten spillede forholdsvis den ringeste Rolle i denne glimrende Tid indtil henimod 1780, og det var Portrætmaleriet, der talte de mest ansete Kunstnere under sig, Svenskeren Pilo, de danske Malere Peder Als og Vigilius Erichsen, som dog især vandt Navn i St. Petersborg. — Efter at Saly og Jardin i 1771—72 havde forladt Kunstakademiet og Danmark, begynder Kunstens egentlige danske Tid, idet de indfødte Kunstnere, som vare opvoxede under Akademiets Vejledning eller i alt Fald sluttede sig til det, nu kom til Styret, og denne den danske Kunstskoles første Periode har ikke været uden blivende Betydning. — I Bygningskunsten havde Danmark og Akademiet i Harsdorff en Kunstner, som allerede i sine første Arbejder pegede hen mod det Maal, der saa at sige blev dette Tidsrums kunstneriske Program: at lade Rococostilens opstyltede Væsen afløses af en sundere og renere, til den klassiske Oldtidskunst støttet Opfattelse. Hans første Arbejder vise et snilrigt og skjønsomt Blik for den romerske Kunsts Ejendommelighed, den eneste han den Gang havde haft Lejlighed til at se og kjende; men efter at han, navnlig gjennem engelske Architekters Maalinger, var bleven nøjere bekjendt med den græske Oldtidskunsts Hovedværker, viste han et ualmindeligt Greb paa at drage dens ædleste Stilformer ind under de Fordringer, det moderne Liv stiller til en Bygmester. Uagtet Kjøbenhavns Ildebrande 1794—95 syntes at skulle aabne ham en rig Lejlighed til Virksomhed, var hans Kraft den Gang til Dels allerede nedbrudt, og fraregnet den smukke Colonnade mellem Amalienborgs Palaier og en Del anselige Borgerhuse, som endnu, trods senere Omdannelser, høre til Hovedstadens fortrinligste Bygningsminder, var det hans langt ringere begavede Elev C. F. Hansen, hvem de store Opgaver tilfaldt. Denne Kunstner, der, trods Harsdorffs Indflydelse, gjorde sig til Talsmand for en den Gang moderne Tilslutning til den romerske Bygningskunst, kom til at opføre Hovedstadens anseligste Nybygninger, saasom Christiansborg Slot (der var brændt 1794), Frue Kirke (ødelagt 1807) og Raadhuset, som maaske i kunstnerisk Henseende er hans heldigste Værk. Hans Elev P. Malling opførte Universitetet i Kjøbenhavn og Sorø Akademi med en tydelig Stræben efter at komme bort fra den fra hans Lærer arvede Stil. — I Billedhuggerkunsten syntes Wiedewelt, som i Rom havde levet i personlig Omgang med den navnkundige Oldtidsforsker Winckelmann, at have alle Forudsætninger til at fremme Kunstens Gjenfødelse i Oldtidens Aand, syntes ogsaa at have haft Følelsen af sin Opgaves Betydning, men viste sig, da det kom til Stykket, mere som den dannede Theoretiker, idet han savnede frodig Naturkraft til en virkelig kunstnerisk Gjennemførelse af den Tanke, der var vakt til Live hos ham. Dog hæve hans bedste Arbejder sig ved Alvor i Følelsen over den foregaaende Tids Værker. Mærkelig nok blev den danske Mester, der skulde gjennemføre Billedhuggerkunstens Gjenfødelse for hele Europas Øjne, i sin Ungdom i Hjemmet ikke Wiedewelts, men Maleren Abildgaards Lærling. Og i Rom var det ogsaa en — i Ordets videre Forstand — dansk Maler, Slesvigeren Carstens, der hurtig ledede ham i det rette Spor. Dog, idet Thorvaldsen gjennem næsten et halvt Hundredaar levede og virkede i Rom, tilhører han mere Europa end Danmark (s. Thorvaldsen). De Billedhuggere, som samtidig virkede ved Akademiet i Kjøbenhavn, Weidenhaupt, Dajon, ere ganske uden Betydning for Kunstens Udvikling. Større Indflydelse i saa Henseende fik uden Tvivl Malerkunsten i dette Tidsrum, uagtet de dalevende Malere, trods deres gjentagne Forsøg paa at optage nordiske Emner inden for deres Virkekreds, endnu ikke stod paa nogen sand national Grundvold. Hovedmesteren var N. Abildgaard, som med en selvstændig tilegnet kunstnerisk Lærdom og ualmindelig teknisk Indsigt ikke forbandt tilstrækkelig umiddelbar Kunstfølelse til at faa den Betydning for Eftertiden, som hans utrættelige Virksomhed i Kunstens Tjeneste ellers vilde have givet ham Krav paa. Der var Stil i hans Tegning, og hans Skikkelser udtalte godt Compositionens Tanke, men i deres langstrakte Former savnedes ikke sjælden Naturstudium i Enkelthederne, hans Farve er i hans bedste Arbejder dyb og kraftig, men den Glød, som han i enkelte af sine Billeder havde afluret Venezianerne, tabte sig med Aarene. Trods den Varme, hvormed

han omfattede Undervisningen ved Akademiet, lykkedes det ham ikke at danne nogen Malerskole, hans Elever vare talentløse eller døde tidlig, og de to, der blev til noget betydeligt, Billedhuggeren Thorvaldsen og Maleren Eckersberg, forlod ganske hans Retning. Ved Siden af Abildgaard havde Juel et stort, næsten europæisk Navn som Portrætmaler, og Pauelsen søgte at gjøre sig gjældende som Historiemaler, men lovede mere, end han siden holdt. Begge have imidlertid ved Siden af deres Hovedvirksomhed den Fortjeneste først at have haft Blikket aabent for Gjengivelsen af den danske (og norske) Landskabsnatur; navnlig har Juel malet enkelte af en ægte poetisk Stemning baarne danske Landskaber. Noget senere er Lorentzen, der nærmest virkede som Portrætmaler, men dog hører med til Forløberne for den egentlige danske Kunst ved den Forkjærlighed, hvormed han dvælede ved danske Emner. Han malede baade historiske Billeder, et holbergsk Galleri (et Optrin af hvert af Holbergs Stykker) og Landskaber; til hans nationale Billeder maa ogsaa hans norske Prospecter regnes. — Endelig havde dette Tidsrum i Kobberstikkeren Clemens en Kunstner af fremragende Rang og med europæisk Navn. Til Trods for den renere Smag, Abildgaard havde søgt at gjøre gjældende i Ord og Gjerning paa alle Kunstens Omraader — han modellerede selv, og han byggede en stilfuldt holdt Gaard paa Nytorv — var det dog for meget en lærd, paa formelle Oldtidsstudier grundet Stil, han repræsenterede, til at den kunde have varigt Liv. Det 19de Aarh. gryede næppe før en ny, paa en dybere Naturalisme grundet Kunststil over hele Europa fortrængte den foregaaende Tids Formalisme og med C. W. Eckersberg, der havde fuldendt sin Uddannelse i Paris hos Louis David, fandt Vej til Danmark. Denne Kunstner, der vel virkede som Historiemaler og har efterladt en Række store Arbejder saa vel fra den verdslige som fra den hellige Historie, har dog størst Betydning ved den Lyst, hvormed han som Maler færdedes i fri Luft, ved den Alvor og Iherdighed, hvormed han, simpelt og ærlig, holdt sig til Naturen. Hans italienske og danske Landskaber, hans Portræter og navnlig den Række friske og med uforlignelig Sandhed opfattede Søstykker, hvormed han indførte Marinemaleriet i sit Fædreland, vil beholde blivende Betydning i Danmarks Kunsthistorie, ikke mindre end hans overordentlig frugtbare Virksomhed som Lærer. Hans Forbillede og Paavirkning skyldes det Præg af ædruelig Sandhedskjærlighed, der danner den senere danske Kunstskoles Styrke, for saa vidt den derved indtager en hæderlig Plads i Europas Kunst ved sin sikre Tegning og ligefremme Opfattelse af Farven, men ogsaa er dens Svaghed, idet en vis prosaisk Ængstelighed indtil den nyeste Tid, paa enkelte Undtagelser nær, har holdt enhver kjækkere og friere Bevægelse saa vel paa Anordningens som paa Farvens Omraade for meget i Tømme. En hel Malerskole udgik i Eckersbergs Tid fra Akademiet og fra hans egen beskedne Malerstue, men des værre bortrev Døden mange af hans talentfuldeste Elever i deres bedste Ungdom. Mere eller mindre som Elever slutte Kunstnere som Rørbye, Bendz, Petzholdt, Küchler, A. A. Müller, Købke, Const. Hansen, Eddelien, Roed og Hovedmesteren i Datidens danske Skole, Vilh. Marstrand, sig til Eckersberg og hans Grundopfattelse. Ved Siden af denne søgte den tidlig afdøde Kratzenstein-Stub og J. L. Lund at repræsentere en mere idealistisk Retning, som dog, til Dels paa Grund af disse Kunstneres svagere Talent, ikke kunde gjøre sig gjældende med samme Livskraft som den naturalistiske Retning. Dog udgik ikke faa Kunstnere fra Lunds Atelier. Landskabsmaleriet repræsenteredes i Aarhundredets første Del væsentlig af J. P. Møller, Nordmanden J. C. Dahl og Dyrmaleren Gebauer. Til Dels sluttende sig til den ene eller den anden af disse Kunstnere, men dog alle paavirkede gjennem Akademiet og Livet af det eckersbergske Syn paa Naturen, fremgik Kunstnere som Sonne, Simonsen, Ernst Meyer, Buntzen, Gertner, Schleisner o. m. fl. En yngre Kreds af Malere, som, under Indflydelse af den foregaaende Rørelse i Kunsten, havde Opmærksomheden stærkt henvendt paa Almuens Liv og den danske Natur, blomstrede op i Tiden fra 1840. Landskabsmalere som Skovgaard og Rump, Dyrmalere som Lundbye, Dalgas og senere Zillen, Marinemalere som Melbye og Sørensen, Figurmalere som Exner, Vermehren og Dalsgaard, Blomstermalere som Jensen, Ottesen og senere Hammer have udviklet Malerkunstens forskjellige Fag og staa omgivne af en Kreds af dygtige Kunstnere, der enten slutte sig til dem eller søge at bryde sig nye Veje. Allerede Købke havde vist et friere og mere levende Blik for et ægte malerisk Foredrag; hans Synsmaade blev optagen af den i sin Alders Blomst bortrevne Lundbye; men det er dog først med den yngre Kreds af Figurmalere, at en friere, mere malerisk Opfattelse gjennemgaaende er traadt ind i Livet, mere eller mindre heldig paavirket af Maleriets Udvikling i Udlandet. Med C. Bloch i Spidsen som Genre- og Historiemaler, med Bache, der forener Dyrmaleriet med Figurmaleriet, med Godfr. Christensen og la Cour som Landskabsmalere til Banebrydere lever og virker en Kreds af allerede udviklede Talenter, hvoriblandt Blache, Groth, Haslund, Edv. Petersen, Zacho, Zahrtmann o. m. fl. kunne nævnes, medens Krøyer, Rifs, Helsted og Tuxen bl. a. staa som Førere for et endnu yngre Slægtled, der tilhører Øjeblikket for meget til at kunne fremdrages i et historisk Overblik. Den Overvægt, som Landskabet øjensynlig øvede over Figurmaleriet for et Aarti tilbage, viger mere og mere for en vaagnende Sans for Gjengivelsen af Menneskelivet, ikke alene som malerisk Naturphænomen, men ogsaa med dets psychologiske Særpræg. — I Billedhuggerkunsten dannede Thorvaldsens Elever, H. E. Freund, der i sin plastiske Gjengivelse gik Naturen og Antiken et Skridt nærmere paa Klingen, paa samme Tid som han med usædvanlig Smag og Kraft vendte sin Opmærksomhed mod nordiske Emner, og Bissen, der især vandt Navn ved sine i psychologisk og plastisk Henseende lige tiltalende Portræter og ved en Række store nationale Mindesmærker, samt Jerichau, den plastiske Realismes Talsmand, ikke

nogen egentlig Thorvaldsensk Skole, men udviklede sig selvstændig i de antydede Retninger. Freund gik for tidlig bort til at faa nogen varigere personlig Indflydelse paa den danske Billedhuggerskole, medens H. Bissen, der i et langt og virksomt Liv, baade som Professor ved Akademiets Modelskole og som Leder af et stort Atelier, uddannede en Mængde Elever, snarest har lignende Betydning for sit Fag som Eckersberg nogle Tiaar tidligere for Maleriet. Ved Siden af de det ældre Slægtled tilhørende Kunstnere Peters og Conradsen staa dels Stein, Saabye, Evens, Chr. Freund, Ring o. fl., dels en endnu yngre Kreds, V. Bissen, Paulsen, Hasselriis, foruden m. a. alle mere eller mindre som Elever af H. Bissen. Den Gjerning, Mesteren havde begyndt med Udsmykningen af Hovedstaden og ikke faa andre af Landets større Byer med monumental Sculptur, for største Delen af Malm, have disse Mænd trøstig fortsat. — I Bygningskunsten hævdede den tyskfødte Hetsch i en lang Aarrække den antike, særlig den romerske Bygningskunsts Enevælde, men ikke desto mindre fik den i Europa stærkt opblomstrende Eklekticisme hurtig Indgang i Danmark. Naar en Kunstner som Bindesbøll med Forkjærlighed dvælede ved den græske Kunsts Minder, navnlig i „Thorvaldsens Museum", var det i Følge frit Valg og ikke mere med Udelukkelse af andre Tiders Stilarter, som han tværtimod med Held forstod at benytte, naar Lejligheden syntes ham passende, Rundbue- eller Spidsbuestil i Kirker, Renaissance i Raadhuse osv. Christian og Theophilus Hansen, hvoraf den sidstnævnte lever og virker i Wien, have endog snarest med Forkjærlighed sluttet sig til Renaissancen i dens forskjelligartede Retninger. N. S. Nebelong og efter ham den tidlig afdøde Tholle have Fortjeneste af Gjenopførelsen af Viborg Domkirke i ren Rundbuestil, F. Meldahl af Frederiksborg Slots Gjenopførelse i saa godt som uforandret Stil. En yngre Kreds af Bygmestere, Dahlerup og Ove Petersen (det kgl. Theater), Vilh. Petersen, Fenger og Holm m. fl., have dels som Bygmestere dels som Lærere vundet et godt Navn og medvirket til den Anseelse, den danske Bygningsskole nyder. Lige siden Abildgaards Tid har den danske Kunstskole tillige med stor Iver søgt at virke for, efter Oldtidens Forbillede, at give Haandværket og de decorative Fag et kunstnerisk Præg. Abildgaard gjennemførte med Held saa vel Decorationer som Udførelsen af Møbler i antik Stil. Hetsch opdyrkede ikke alene Perspectivens Studium, men drev med stor Kraft paa Haandværkerens kunstneriske Opdragelse. Mænd som H. E. Freund, Const. Hansen, Hilker, Heinr. Hansen, Peters, Dahlerup o. fl. have virket overordentlig til Kunsthaandværkets mægtige Opsving. Det Lotteri, som sattes i Gang for at tilvejebringe Penge til Frederiksborg Slots Opførelse, og som efterfulgtes af en Mængde andre „Industrilotterier", satte Haandværkerne nye Opgaver og vakte et Liv paa dette Omraade, som endog har vundet Udlandets Opmærksomhed. Den danske Kunst staar saaledes gjennemgaaende i frodig Udvikling i de forskjellige Retninger, og hvis ikke en Tilbagegang i Nationalvelstanden skal virke nedtrykkende paa Fremgangen, er der Haab om, at Interessen for og Kjærligheden til Kunst, Lysten til at give de daglige Omgivelser et smagfuldt og kunstnerisk Præg, mere og mere vil vinde Indgang i Folket.

Literatur. Efter at det danske Tungemaal efterhaanden havde udskilt sig fra det oldnordiske som et blødere, i sin Ordbøjning simplere, endelig med tyske Bestanddele stærkt forsat, særeget Sprog, blev det dog indtil Reformationstiden kun lidet anvendt i Skrifter og Bøger. De gejstlige, fra hvem den Gang Literaturen udelukkende udgik, benyttede hellere Latinen, der var dem mere tilvant fra deres hele Undervisning og Dannelse og i sig selv var langt mere handelig end det endnu temmelig fattige Modersmaal. Den Latin, de fleste skrev, var vistnok ikke de gamle Klassikeres; men den var lempet efter Tidens ejendommelige Vidенskabelighed og forslog i Almindelighed til at udtrykke det, den skulde. Enkelte havde dog tilegnet sig en elegantere Sprogform, fremfor alle Saxo Grammaticus, som i Begyndelsen af det 13de Aarh. forstod at give sin udførlige og interessante D.s Historie forøget Værd ved Stilens Pyntelighed, og hvis Værk noget nær er det eneste af Middelalderens Arbejder her til Lands, som har kunnet vedblive i Tidernes Løb at være en behagelig Læsning for et større Publikum, skjønt mest i Oversættelser. De Skrifter, som vare beregnede paa Lægfolks Brug og derfor affattede paa Dansk, vare især Love eller populære Lægebøger, ogsaa enkelte Krønniker, dels prosaiske, dels versificerede, som dog nu om Stunder ere lidet tiltrækkende. Den mest bekjendte af dem er Rimkrønniken, i Indhold væsentlig et Compendium af Saxo. Snarere kan man fornøje sig ved Mester Michaels Rimværker eller Peder Laales Ordsprogsamling; thi Ordsprogene, som rigtignok af Laale selv blot vare bestemte til at oplyse tilsvarende latinske Sentenser for Skoledisciple, ere interessante ved deres folkelige og charakteristiske Indhold og Form. Vor Middelalders literære Frembringelser yde altsaa intet stort Udbytte for en almindelig Læser, skjønt vel for den, der vil studere Folkets, navnlig Lovenes og Sprogets Historie. Dog maa vi ikke glemme, at der foruden den omtalte Literatur, som opbevaredes i Manuskripter og benyttedes af faa, ogsaa gaves andre Aandsprodukter, som opbevaredes i Hukommelsen og mundtlig overleveredes til Eftertiden. Det var de saakaldte Kæmpeviser, hvilke, naar de vare digtede og fandt Bifald, i Stedet for at afskrives gik i Sangen fra Slægt til Slægt. Derved fik de vel efterhaanden forsætlig og uforsætlig en noget forandret og i Enkelthederne tit forkvaklet Skikkelse, men dog ikke anderledes, end at vi endnu i mange af dem med Glæde nyde Frembringelser af en sund, kraftig og smuk Folkepoesi. — Da i Slutn. af det 15de Aarh. et Universitet var blevet stiftet og Bogtrykkerkunsten indført i Landet, voxede Literaturen lettere end tilforn. I Begyndelsen beskæftigedes Pressen vel især med Trykning af latinske Lærebøger eller med Bøger henhørende til den katholske Gudstjeneste, samt af ældre

danske Love og andre fra Middelalderen arvede Manuskripter, og Videnskabsmænd ved og uden for Universitetet leverede saa nye Skrifter. Men den Gjæring i det aandelige Liv, som gik forud for Reformationen og ledsagede den, ytrede sig snart ved en langt ivrigere Skribentvirksomhed, og det helst i Modersmaalet; thi Reformationen var ikke blot et Anliggende for de lærde, men for Folket. Foruden Oversættelser af Bibelen eller Stykker af den kom ogsaa Opbyggelsesbøger og en stor Mængde Psalmer for Lyset, saa vel som lærdere theologiske Arbejder og Stridsskrifter. Da den tyske Literatur var de danske Reformatorers Kilde eller Forbillede, fik det tyske Sprog rigtignok større Indflydelse paa vort Modersmaal, end det maaske var ønskeligt; men dette vandt dog overordentlig meget ved ufortrøden Behandling, og ikke faa af de udgivne Skrifter vare fortjenstlige baade ved Indhold og Form, især Christiern Pedersens, som udmærkede sig ved en hidtil ukjendt Rigtighed og Lethed i Stilen; i denne Periode falder ogsaa det ved sit nationale Emne mærkelige, først 1874 offentliggjorte danske Skuespil »Ludus de S. Kanuto Duce«. Kort sagt Reformationstiden blev en lykkelig Periode ved det Liv og Røre, den bragte, og Frugterne af den saaledes vakte og vidt udbredte literære Interesse bleve ogsaa kjendelige i Literaturens fortsatte og stadige Fremgang indtil Regeringsforandringen 1660. Den udviklede sig baade i en lærd og i en populær Retning, baade i latinske og i danske Arbejder og fik ligeledes nogen Tilvæxt fra Norge, hvis Skriftsprog og Bogvæsen efter den politiske Forbindelse 1380 efterhaanden var smeltet sammen med det danske. Theologien vedblev i hele Perioden at være den Videnskab, som bearbejdedes flittigst. Dens Behandling beholdt vistnok ikke samme Friskhed som i selve Reformationstiden; de styrendes Respect for de symbolske Bøger og Frygt for selvraadig og statsopløsende Splid var til Hinder derfor, og Censuren øvedes med Strænghed. Men den udmærkede sig ved grundig Lærdom og skarpsindig Systembygning, og blandt de mange Forfattere, der fremstod, var der Mænd, som med Rette vandt Bifald og Berømthed i alle protestantiske Lande, navnlig i det 16de Aarh. Niels Hemmingsen, i det 17de Jesper Brochmand. Begge skrev for øvrigt danske Opbyggelsesbøger ved Siden af de lærdeste Arbejder, og Menigmands aandelige Tarv blev i det hele ingenlunde forsømt. Det var heller ikke blot Gejstlige, der gjorde dybe theologiske Studier; ogsaa blandt de talrige danske Adelsmænd, som yndede og selv dyrkede Videnskaberne, fandtes dygtige Theologer, f. Ex. Holger Rosenkrantz. Men var Tidsalderen frugtbar for Theologien, glimrede den tillige ved sine Fortjenester af de mathematiske og physiske Videnskaber. Tyge Brahes Iagttagelser og Opdagelser beundredes i hele Europa; Anatomien og Lægekunsten vandt meget ved Caspar Bartholins og i Slutningen af Tidsrummet endnu mere ved Thomas Bartholins Arbejder; ogsaa Ole Worm havde europæisk Navnkundighed som Naturkyndig og Mediciner. Vi have blot nævnet dem, der præsterede det fortrinligste; men der var desuden mange og ikke ubekjendte Forfattere i disse Fag. — Vi komme til Philologien. At Latinen dyrkedes flittig, følger af sig selv, naar Videnskaberne i det hele bleve dyrkede med Iver, hvilket ikke kunde ske uden Færdighed deri. Man skrev Sproget med Lethed baade i ubunden og bunden Stil, ligesom man ogsaa beskæftigede sig tilbørlig med de latinske og græske Autorer og Antiqviteter og oversatte nogle klassiske Skrifter paa Dansk. Birgitte Thotts „Seneca“ er bekjendt nok. — I de her omtalte Fag fremmede altsaa de anførte Skribenter og flere den almindelige europæiske Videnskabelighed; men man forsømte heller ikke, hvad det nærmest tilkom danske Forfattere at bearbejde, og det bearbejdedes til Dels i Modersmaalet og til Folkets egen Oplysning. Fædrelandets Historie havde selv i Rimkrøniken været en yndet Læsning; mere maatte den blive det i Saxos Bog, da Vedel oversatte den i et godt Sprog. Og ikke mindre indlagde han sig Ære og nærede Kjærlighed til Fortidens Minder ved sin Udgave af de gamle Kæmpeviser. Hvitfeldts Krønnike blev en vigtig Kilde til historisk Kundskab, og P. Claussøns Oversættelse af Snorres „Heimskringla“ egnede sig ligesom hans Norges Beskrivelse til at læses af mange med Fornøjelse. Paa Latin var der flere, som skrev vor Historie eller leverede Bidrag til dens Oplysning. I Beg. af det 17de Aarh. vaktes ogsaa allerede nogen Interesse for Fædrelandets Oldsager, især ved den før omtalte Ole Worms Samlinger og Skrifter, og den gamle islandske Literatur blev atter fremdragen. I Modersmaalets Poesi var Fremgangen vel mindre end i Prosaen; Reformationstiden havde især forsynet den med Psalmer, som i Almindelighed mere tilfredsstillede Fromhedens end Digtekunstens Fordringer, og Oversættelsen af „Reineke Fos“ var omtrent det eneste mærkelige poetiske Arbejde i hele det 16de Aarh. Men én højtbegavet Digter fremstod dog før Periodens Slutning, nemlig Arrebo. At han imidlertid, da han var den første, hvis Poesi gik ud over den ældres Grænser, umulig kunde bøde paa alle det uøvede Digtersprogs Mangler eller i større Partier af sine Arbejder skrive fyldestgjørende for Eftertidens mere rensede Smag, er en Selvfølge. For øvrigt hentede Folket mest sin poetiske Næring fra Middelalderens Viser og fra de oversatte Romaner og Eventyr, som nu ere sunkne ned til Almuens Morskabslæsning. — Paa samme Tid som den danske Literatur led et føleligt Afbræk i sit Omraade ved, at Provinserne paa hin Side Sundet afstodes ved Freden i Roskilde og snart ganske forsvenskedes, begyndte den ogsaa efter Souverænitetens Indførelse at forandres noget i sin Charakter. Naar den i det hele bliver os mindre tiltrækkende indtil Holbergs Dage, er det i Hovedsagen fordi den gamle literære Virksomhed fortsattes med aftagende Kraft, og det nye, der en Gang skulde træde i Stedet for det udartede, sætte en friere Tænkning i Bevægelse og behage ved lettere Former, endnu knap kunde spores i de tysk-franske Unoder, noget, hvori Regeringen ikke var ganske uskyldig; thi da den gamle Adel, som i flere Henseender var saa vel vor lærde som vor nationale

Literaturs Støtte, havde tabt sin Indflydelse, men Hoffet under Frederik III og endnu mere under Christian V hverken viste samme Interesse for den latinske Lærdom eller for Modersmaalet og dets Frembringelser, forplantede denne Ligegyldighed sig ogsaa nedefter og i videre Kredse. Imidlertid gik Lærdommen ingenlunde til Grunde, skjønt den aftog; thi Tidsalderen havde arvet adskillige dygtige Videnskabsmænd fra den forrige og fostrede ogsaa selv nogle andre. Vi ville blot minde om Th. Bartholins fortsatte Arbejder, om Ole Borchs Fortjenester af Chemien, Rømers af Astronomien, Stenos af Geologien. Den nordiske Oldkyndighed vandt ved fleres Bestræbelser, og den flittige Torfæus fordunklede næsten Æren for sin øvrige Virksomhed ved sit Hovedværk, Norges Historie. Et mærkeligt personalhistorisk Arbejde, „Leonora Christina Ulfelds Jammersminde", har det først været vore Dage forbeholdt at redde fra Forglemmelse. Gaa vi til Modersmaalet, fik det vistnok ikke i sin Anvendelse nogen ny Vedel; derimod opstod der adskillige, som studerede det med Alvor og begyndte at bearbejde dets Grammatik og Metrik. Den mest bekjendte er Peder Syv ved sin Ordsprogsamling, sin forøgede Udgave af Kæmpeviserne og sine egne Sprogundersøgelser. Hans Kjærlighed til Fortiden var stor, og hans Flid utrættelig; men for Smag kan ingen rose ham. Ved de opbyggelige og forholdsvis saa andre Skrifter, der udkom i Modersmaalet, bør vi ikke opholde os, men blot til Slutning omtale Digterne. Vil man medtage alle Lejlighedspoeter og Versemagere, var den poetiske Literatur rig nok; men der var kun to, som hævede sig betydelig over Mængden, og hos hvem den danske Digtekunst fremtraadte i en bedre Skikkelse end før: Bording og Kingo. I Bordings Arbejder blev Sproget og Versificationen behandlede med temmelig stor Færdighed, og Kingo tør heller ikke nu nogen frakjende en høj Digterflugt. — Det var Holberg forbeholdt i den første Halvdel af det 18de Aarh. at give vor Literatur og gjennem den Folkets Tænkemaade et nyt Opsving, og ingen Forfatter før eller siden har haft saa stor Indflydelse paa begge. Mangfoldig var hans Skribentvirksomhed, men altid fortjenstlig. Han forstod fri for Systemers Baand at betragte alt med Klarhed og fra et naturligt Standpunkt; der er udbredt en behagelig Ro over hans Fremstilling; Skjemt og Lune krydre den, og hans Stil, uden ængstelig Omhu for Correcthed, er let og jævn, enten han skriver Dansk eller Latin. Foreningen af disse Egenskaber maatte skaffe ham mange Læsere; thi den var ganske usædvanlig. Af Holbergs Skrifter øste Folket ikke blot positive Kundskaber, men lærte at tænke sundere og friere, tabte Respecten for indgroede Fordomme og urimelige Sæder og fik Smag paa vittigere Spøg og grundigere Komik, end det hidtil havde kjendt. Kort sagt Holberg virkede saa gjennemgribende paa den almindelige Dannelse, at det forældede i Literaturen fik sit Naadestød, og at et langt større og mere læselystent Publikum blev modtageligt for det gode, som en nyere Tidsaand bragte af bedre Indhold og i tækkeligere Form. Blandt Holbergs Samtidige var der vistnok ingen, som i fjærneste Maade kunde lignes med ham i omfangsrigt Geni eller mangfoldig Produktionsevne; men i enkelte Digtarter gaves der dog nogle, som heldig rivaliserede med ham, til Dels Helt, men endnu mere Reenberg og Falster. I Reenbergs Arbejder kunde man gjenfinde den Bordingske Poesi i en mere luttret Skikkelse, og Falsters træffende og meget læste Satirer stod højt i Henseende til Sprogets og Versenes Behandling. Hos disse Digtere herskede der, som ogsaa i Almindelighed hos Holberg, paa ēn Gang en spøgende og moraliserende Tone; kun ēn, nemlig Sorterup i sine Heltesange, forsøgte sig med Talent i en kjækkere og mere glimrende Poesi, skjønt den vistnok endnu maatte blive ufuldkommen og sig selv ulig. Stubs mærkelige lyriske Digtninger bleve i deres Nyhed lidet paaskjønnede, ligesom det overhovedet var Frederik IV.s Tid, der var Poesien gunstig, men ikke Christian VI.s; den gjaldt da i de flestes Øjne som verdslig Tant, naar den ikke som i Brorsons Psalmer traadte umiddelbart i Religionens Tjeneste. Anderledes forholdt det sig derimod med den alvorlige Videnskabelighed, som netop nu igjen nød en længe savnet Opmuntring af Regeringen og gjorde god Fremgang. Allermest fandt Historien heldige Dyrkere; var Holberg den frugtbareste og behageligste Historieskriver, saa var den lærde Gram og dernæst Langebek de grundigste Historieforskere. — Fra Frederik V.s Tronbestigelse kom imidlertid de vakte Kræfter til Udvikling i et meget rigeligere Maal og med flersidigere Anvendelse. Vi skulle betragte deres bedste Frugter indtil Enden af det 18de Aarh. og bemærke foreløbig, at Brugen af det latinske Sprog mer og mer indskrænkedes til saadanne lærde Skrifter, som ogsaa burde være beregnede paa Læsere i Udlandet. Den bedre Smag, der viste sig i de danske Bøger, skyldtes for en Del et forstandigt Studium af fremmede Forbilleder, et Studium, der er kjendeligt hos flere af de ypperlige Mænd, som ansattes ved det 1747 gjenoprettede Akademi i Sorø. Dettes Indflydelse var stor i Periodens Begyndelse, og i hele Perioden bleve overhovedet Lærdom, Smag og literær Arbejdsomhed fremhjulpne betydelig ved mange offentlige Indretninger og private Foreninger, saa vel som ved Regeringens bestandige Liberalitet i at understøtte større videnskabelige Foretagender. Hvad Pressens Vilkaar angaar, vare de vistnok forskjellige efter de vexlende Magthaveres forskjellige Synsmaader; men om end Censuren lige til Struensees Regimente var til Hinder i nogle Retninger, og skjønt den da indrømmede, men stærkt misbrugte Trykkefrihed snart igjen under den Guldbergske Styrelse afløstes af et for adskillige ubelkomment Tilsyn, havde man i det mindste næppe skjellig Grund til Klage fra den Tid, da Frederik VI som Kronprins overtog Statens Styrelse, og det var først ved Aarhundredets Slutning, at det paa Grund af politiske Opæggelser ansaas fornødent atter at indskrænke Friheden noget. Talrige vare de Forfattere, som under disse Forhold bidrog mer eller mindre til Literaturens frodige Fremvæxt. Intet Fag blev udyrket, og om der end

ikke opstod nogen Lærd, som kan siges at have gjort Epoche i sin Videnskab, var der dog ikke saa, som havde et agtet Navn ogsaa uden for Fædrelandet, især naar de, som adskillige af de historiske, naturhistoriske og medicinske Skribenter, affattede deres Bøger paa Latin. Exempelvis kunne Lægerne Bang og Callisen, Naturhistorikerne O. F. Müller og Vahl anføres. Men her skulle vi holde os til dem, der berigede Nationalliteraturen med de betydeligste Frembringelser. Blandt disse er Langebek allerede nævnet, da han tidligere havde begyndt at skrive. Det samme var Tilfældet med Pontoppidan, som indlagde sig stedse større Fortjeneste ved sine theologiske, men desuden især kirkehistoriske og historiske Arbejder, af hvilke adskillige søges endnu som umistelige Samlinger og til Dels som Kildeskrifter. I Sorø virkede Kraft ved sine philosophiske og populære Bøger, J. S. Sneedorff især ved sit Ugeblad „Den patriotiske Tilskuer" og Schytte ved sine statsvidenskabelige Skrifter. Der var ogsaa Schöning en Tid lang ansat, Norges lærde Historieskriver. Danmark fik sin i Suhm, hvis opofrende Virken for Videnskaberne i Almindelighed og Historiegranskningen i Særdeleshed baade levede i hans Indflydelse paa Samtiden og lever i hans store og med utrættelig Flid samlede Værker. O. H. Guldberg skænkede Literaturen ej blot theologiske, men ogsaa historiske Hovedværker, og Kofod-Ancher kan med fuld Ret nævnes blandt Historikerne saa vel som blandt Juristerne. Den yngre Sneedorff fortalte Historien paa en behagelig Maade, og Riegels med al sin Ilfærdighed og Partiskhed insinuerede dog historisk Læsning hos mange ved sin hensynsløse Frimodighed, ligesom Malling og Wandal ved deres fortrinlige Stil. Rothe belyste bl. a. Europas Udvikling i sine tankerige, christelig-philosophiske Bøger. Af de philosopherende Forfattere fortjener foruden ham vel snarest Boye at omtales, og endnu mere Treschow; som dansk Grammatiker og Kritiker J. Baden. Fleischer, der skrev i flere Fag, er mest bekjendt af sin udførlige og populære Naturhistorie. Til religiøs Oplysning virkede fremfor alle Bastholm under den Kamp, Christendommen i den sidste Fjerdedel af Aarhundredet havde at bestaa mod Fritænkeriet. Til Periodens mærkelige prosaiske Forfattere kunne endnu Nyerup og G. L. Baden henregnes, skjønt de ved deres fleste Arbejder tilhøre den næste. Men hidtil er intet sagt om de Skribenter, som omtrent med lige Skjel kunne anføres blandt Prosaisterne og blandt Poeterne. De ere ikke ganske faa: J. N. Brun, den veltalende Prædikant og livfulde Digter; Tode, munter og underholdende baade i bunden og i ubunden Stil; Abrahamson, der med et agtet Digternavn forbandt Fortjenester som Oldtidsforsker og Sprogkyndig; Pram, der paa Grund af sine mangehaande Interesser forsynede Pressen, især den periodiske, med talrige og værdifulde Afhandlinger, medens han vandt ikke mindre Bifald som Lyriker, Dramatiker og Epiker; endelig Rahbek, der unægtelig havde den største Indflydelse, idet han i lang Tid var det dannede Publikums afgjorte Yndling ikke mindre ved sine prosaiske Arbejder af historisk, æsthetisk og satirisk Indhold end ved sine digtede Fortællinger og muntre Selskabssange. Vi gaa nu over til dem, der glimrede udelukkende eller dog fortrinligst i deres Poesi. Omtrent i Midten af Aarhundredet blev Tullin ved sin „Majdag" og siden ved sine Læredigte den første, der frembragte større Arbejder i den alvorlige Digtekunst, hvor Tankerigdom og livlige Naturskildringer fandt en værdig Form i det ædle Sprog og den smukke Versification. Dog varede det ikke længe, førend en anden Digter fremstod, som var det i Ordets langt fuldere Betydning, og hvis fyrige Indbildningskraft og dybe Følelse i Forbindelse med et for Tonernes Vellyd aabent og fint Øre aldrig vilde savne Gjenklang i poetiske Gemytter. Ewalds Arbejder gjøre alle et stærkt og varigt Indtryk, og hans Lyrik er uforlignelig skjøn. Og samtidig med Ewald leverede Wessel i en ganske anden Retning sit komiske Mesterstykke „Kjærlighed uden Strømper" og flere ypperlige mindre Digte. Ewald og Wessel vilde have kastet Glans nok over Perioden, selv om de havde staaet ene, hvilket ingenlunde var Tilfældet. Den havde mange ret gode Komedieskrivere, fremfor alle P. A. Heiberg; Sørgespillene „Dyveke" af Samsøe og „Niels Ebbesen" af Sander vedligeholdt længe Publikums Gunst, og Thaarups idylliske Syngestykker maatte tiltale det ved deres Nationalitet og Simpelhed. Vilde vi opregne alle gode satiriske, men især didaktiske, beskrivende og i strængere Forstand lyriske Digtere, blev det en lang Liste. Mange af dem kjendes og læses endnu med Fornøjelse, f. Ex. Trojlerne, Frimanerne, Storm, Zetlitz, Rein, Lund, Thaarup, T. C. Bruun, M. C. Bruun og F. H. Guldberg; men i Baggesen optraadte rigtignok den, der fordunklede dem og sluttede sig endnu værdigere til Ewald og Wessel. Mangfoldig, interessant og original, enten han sang elegisk eller muntert, enten han skrev i bunden eller ubunden Stil, bøjede han det under hans Hænder mageløst smidige Sprog til fuldendt Form for sine Tanker og Følelser. — Det 19de Aarh. havde faaet meget godt i Arv fra det forrige, men ikke lutter godt. Det blev Literaturens Opgave at bekæmpe det slette ved at opvække nye og ædlere Interesser, og den udrettede visnok ikke lidet i de første 14 Aar, hvilke her maa betragtes særskilt. Det kan ikke nægtes, at i de sidste Decennier af det 18de Aarh. ved Siden af større Oplysning og en finere Cultur ogsaa en selvbehagelig Overfladiskhed i videnskabelige Undersøgelser, Letfindighed i religiøse og politiske Raisonnements og en slappende Sentimentalitet i æsthetiske Nydelser havde vundet Indgang hos det læsende Publikum, der ofte foretrak mindre agtværdige Forfattere, naar de med noget Talent gik i samme Retning, for de dygtigere; og selv blandt disse havde adskillige ikke ganske kunnet modstaa Tidsaanden. De her berørte falske Tendenser fik en Modvægt i den Alvor, hvormed dels den fra Tyskland udgaaede dybere Philosophi og Poesi, dels de under Statens Kampe opvakte patriotiske Følelser greb mange yngre og begavede Mænd, som udbredte den nye Aand i tiltalende Skrifter. De vilde trænge nærmere til Kjærnen af Na-

turen og Menneskelivet, begejstre i Stedet for at underholde og fremmane Oldtiden for at hente Næring af dens Kraft. Det var ikke Lærdom, som udmærkede det 19de Aarh.s Begyndelse, men vel et videnskabeligt Sind hos mange og en poetisk Opfattelse af Fortid og Samtid. Den lærdeste Forfatter var upaatvivlelig Münter, der ikke blot arbejdede grundig i Kirkehistorien, men var belæst og skrev i flere Fag. Blandt de øvrige Theologer indlagde P. E. Müller sig Fortjeneste af den systematiske Theologi. Mynster, der ved sin Dybde og Klarhed skulde virke saa meget for sand Christendom, begyndte sin lange Bane, og Grundtvig viste allerede noget af den Magt, han kunde udøve over manges Hjærter. Af de yngre Philosopher, der fremstod, havde Steffens i den korte Tid, han opholdt sig i Danmark, den største Indflydelse ved de nye Ideer, han udbredte med Liv og Lyst. Men alvorlig Philosophering blev ogsaa kjendelig i andre Discipliner; Ørstederne, den store Jurist og den vidtberømte Physiker, gjorde den frugtbar hver i sin Videnskab. Med mest Kjærlighed dyrkedes dog ogsaa i denne Periode det historiske Fag, navnlig Fædrelandets Historie. Her viste Werlauff, Vedel Simonsen, G. L. Baden og Nyerup deres Belæsthed, den sidste især ved at behandle Cultur- og Literaturhistorien; her leverede Molbech et af sine bedste Skrifter (om Ditmarskerkrigen), og mange flere gav gode Bidrag til Oplysning af enkelte Partier eller mærkelige Personers Levned. Vor Oldtids Mythologi fik en begejstret Fortolker i Grundtvig. Endelig udgav vor store Lingvist Rask allerede nu sin ypperlige Vejledning til det islandske Sprog. Der var en frisk Aand i mange af de nævnte Mænds Arbejder; men den danske Poesi blomstrede med ikke mindre Friskhed, og de ypperlige Digtere, der fremtraadte, drog næsten Opmærksomheden bort fra de ældre, der levede ind i Perioden og endnu berigede den med mange smukke Frembringelser. Selv Baggesen syntes fordunklet. Oehlenschläger blev Skaberen af det begyndende Aarhundredes nationale Digtekunst. Med ham holdt den romantiske Skole sit Indtog i vor Literatur, men med en fuldkommen selvstændig Retning, navnlig henimod det nordiske. Han gjenoplivede det gamle Norden, men ikke uden saadanne Forandringer i dets Charakter, hvorved det bedst kunde tiltale vore Følelser og en humanere Tids Krav. Det stod da med forklaret Glans i mange af hans Digtninger, og baade de og de øvrige vare fulde af en fortryllende Phantasi og henrivende Følelse, hvorved de vakte Beundring. Grundtvig, som vilde være mere nordisk, blev derved noget mindre populær. En tredje aandrig Digter, der ligeledes repræsenterede de nye Retninger, Staffeldt, glimrede ved en ualmindelig levende Indbildningskraft og Tankernes Dybde, men lagde kun lidet an paa at skrive Mængden til Behag. Disse vare de mærkeligste af Periodens nye Digtere, indtil kort før dens Slutning ogsaa Ingemann og J. L. Heiberg debuterede saaledes, at deres første Frembringelser strax skaffede dem en varm Paaskjønnelse. — Norges politiske Adskillelse fra Danmark og den Selvstændighed, hvorpaa dets Literatur siden har gjort Krav, foranlediger os til fra 1814 at behandle den danske uden Hensyn til den norske, som vil blive Gjenstand for en egen Artikel. Vi ville for at undgaa endnu flere Afbrydelser betragte den i ét Afsnit lige til vore Dage, skjønt nogle vistnok antage, at dens Retninger og Tilstand i de senere Decennier tale noget derimod; Lyst til at popularisere alt skal have gjort Grundigheden Afbræk, og en ensidig Iver for Samfundets physiske Velvære have svækket Agtelsen for humanistiske Studier, som mindre synes at fremme det; endelig skal den lette og altfor meget benyttede Adgang til slette Kunstnydelser have vænnet mange til at anse Kunsten blot for Tidsfordriv og have sløvet Sansen for det højere og dybere i Poesien. Vi lade dette staa ved sit Værd; saa meget er dog vist, at heller ikke Nutiden savner dygtige Videnskabsmænd blandt de yngre. Den Theolog, som stadig og i lang Tid vedblev at virke frugtbarest for en trøstende Erkjendelse af Christendommen, var Mynster; men Grundtvig udøvede maaske en endnu stærkere Indflydelse paa sine Tilhængere, der med Villighed fulgte ham ikke blot i hans rent theologiske Synsmaader, men ogsaa i de historiske og politiske, som paa en ejendommelig Maade smeltede sammen med hine i et Slags nordisk og national Christendom. Af yngre Forfattere gik den klart tænkende Clausen og den lærde og skarpsindige Rudelbach hver sin Vej, hin mer i rationalistisk Retning, denne i den strængt kirkelige. I Martensen fik Theologien noget senere en philosophisk dannet, aandrig og ægte christelig Skribent. P. C. Kierkegaard værnede om de grundtvigske Anskuelser med Lærdom og videnskabelig Aand, og hans geniale Broder S. Kierkegaard stillede i mangfoldige sindrige Arbejder Christendommens Fordring frem paa en afgjørende Maade. Lindberg, der for øvrigt havde størst Fortjeneste af Numismatiken og af det hebraiske Sprogstudium, bør nævnes her for sin Bibeloversættelse; L. Helweg som dygtig dansk Kirkehistoriker. Blandt de juridiske Skribenter fordunklede ingen Ørsted; Kolderup-Rosenvinge og Larsen vare lærde Lovhistorikere, den sidste og Scheel vore skarpsindigste Lovfortolkere, Bornemann en genial Retsphilosoph og Criminalist, hvis store Aand omfattede alle Retsvidenskabens Grene. Statsøkonomien fik en ualmindelig duelig Lærer i den flersidig begavede David, der tillige var en af de mest agtede Publicister, og senere i den grundige og begavede C. J. Kayser. Vi gaa over til de historiske Forfattere. Nordens Mythologi og Historie oplystes af Grundtvig, den grundlærde Finn Magnusen og den skarpsindige og kritiske P. E. Müller. Rafn, som stiftede det nordiske Oldskriftselskab, udbredte Interesse for dets Literatur langt uden for Fædrelandets Grænser ved Udgivelsen af Oldskrifterne. N. M. Petersen, vistnok en af vore ypperligste Forfattere ved Lærdom og Kritik, leverede sin Danmarks Historie i Hedenold, sin gammel-nordiske Geographi og Mythologi. Som Oldgranskere have Thomsen og Worsaae indlagt sig stor Fortjeneste. Men Oldtiden afdrog ikke vore Historikeres Opmærksomhed fra Middelalderen og den nyere Tid. Ogsaa her var det ikke

alene de ældre Forfattere, der fortsatte deres Virksomhed, men adskillige yngre rivaliserede med dem. Af hine arbejdede Nyerup med sædvanlig Ufortrødenhed; G. L. Baden oplyste i forskjellige Afhandlinger mange af vore Forhold og udgav sin større Danmarks Historie, et lærdt, om end ensidigt og noget smagløst Værk. I Werlauff havde vor Historie bestandig en anderledes samvittighedsfuld Dyrker. Molbech, der skrev med saa stor Lethed, var frugtbar ogsaa som Bearbejder af Statens, men allermest af Sprogets og Literaturens Historie. Endelig leverede Engelstoft, O. Wolf, J. Møller, J. K. Høst o. fl. forskjellige fortjenstlige Skrifter. De nævnte Forfattere bearbejdede næsten udelukkende Danmarks Historie; men Grundtvig fremstillede flere Gange hele Verdenshistorien i sin Belysning. Blandt dem, der ikke vare optraadte før 1814, bør vi først minde om den nylig som Oldgransker omtalte N. M. Petersen, hvis Fortjenester af vort Sprogs og vor Literaturs hele Historie ville bidrage ikke mindre til hans Berømmelse, og om Wegener, hvis store Forraad paa historisk Kundskab og Talent til dets Behandling med Rette paaskjønnes i hans nøjagtige og smagfulde Skrifter. Men ogsaa følgende kunne nævnes, selv i en kort Oversigt: de grundige og paalidelige Forskere Estrup, Belschow, Jacobsen, P. W. Becker, T. A. Becker og Paludan-Müller, Krigshistorikerne Jahn, Blom og Vaupell, de gode Fortællere L. C. Müller og Rohmann, desuden F. Hammerich og Barfod. Schiern forstod at gjøre sine forskjelligartede historiske Kundskaber gjældende ved aandrig Behandling, og Allen, hvis „Nordiske Rigers Historie" er et Hovedværk i den nordiske Historieskrivning, bør henregnes til vore fortrinligste Forfattere, ikke blot for sin Grundighed, men ogsaa for sin smukke og klare Stil. Rask beundredes som den omfattende Lingvist, men hans største Fortjeneste er dog Skabelsen af den nordiske Sprogvidenskab. Denne sidste vandt ogsaa ved flere af de Forfattere, der allerede ere omtalte blandt Historikerne, og i Modersmaalets Lexikographi præsterede Molbech mere end nogen anden. Westergaard var agtet som indisk Orientalist, og den lærde og skarpsindige Madvigs Fortjenester af den klassiske Philologi have skaffet ham en sjælden og velgrundet Berømmelse. For saa vidt den klassiske Philologi ogsaa omfatter Kunstarchæologien, mindes vi her om Brøndsted og hans didhørende værdifulde Arbejder, samt om den nulevende Archæolog Ussing. Af Periodens philosophiske Forfattere var Sibbern den frugtbareste, og hans levende og mangesidige Interesse blev til Gavn for flere Fag. I R. Nielsen havde vi ligeledes en livsfuld og interessant Tænker, og H. Brøchner var en selvstændig, kraftig Aand. Naturvidenskaberne havde i hele Perioden mange Dyrkere; de begunstigedes baade af Regeringen og af Tidsaanden. Ørsted var ikke blot stor ved en enkelt Opdagelse eller overhovedet ved sin grundige Indsigt i Physiken, men ved sin omfattende Dannelse og sit klare Blik, som gjorde ham til en lige behagelig videnskabelig og populær Forfatter. Samme Ros kan tillægges den ikke mindre for videnskabelig Dygtighed end for ædel og frisindet politisk Virksomhed højtagtede Schouw, der behandlede Botaniken, Meteorologien og den physiske Geographi i grundige Arbejder og tillige stræbte at fremme en almindeligere Oplysning i sine Fag. Ogsaa Forchhammer skrev for en større Kreds end de lærdes. Som Zoologer indlagde Steenstrup, Krøyer og Schiødte sig et agtet Navn; som Botanikere Hornemann og Liebmann; Jul. Thomsen rager højt op mellem Nutidens Chemikere. Ved Rejsebeskrivelser udbredte Graah og Bille Interesse for fjærne Lande; af geographisk Kundskab om Fædrelandet have A. Baggesen og Erslev forskjellig Fortjeneste, som topographisk Forfatter Trap. Jacobsen, Eschricht, H. Bendz og Panum bleve bekjendte som Physiologer og sammenlignende Anatomer. Til de her navngivne Forfattere kunne andre maaske føjes med lige eller større Ret; men Pladsen kræver Indskrænkning, og mellem Samtidige er Valget vanskeligt, da i Almindelighed først efterhaanden Dommene klares over Skribenternes varige Værd. Saa vidt altsaa om Prosaisterne. Hvad Poesien angaar, kan vistnok en stor Del af Perioden charakteriseres som en æsthetisk Tid, indtil de politiske Interesser indtog de æsthetiskes Plads, og den har været rig paa fortrinlige Digtere. Oehlenschlägers Muse berigede den lige til hans Død med mange ypperlige Frembringelser. Baggesen leverede ogsaa under sit sidste Ophold i Fædrelandet flere højst interessante Arbejder. Ingemann udviklede sin sjældne Produktivitet i forskjellige Retninger; behageligst som Lyriker arbejdede han ogsaa i den dramatiske Poesi og blev i sine historiske Romaner en paaskjønnet Folkeskribent. Heibergs aandrige Opfattelse af Livet, urbane Smag og lette Sprogbehandling tiltale i alle hans Frembringelser. Heller ikke han var blot Lyriker, men vandt sine fleste Laurbær som Dramatiker. Han var den danske Vaudevilles Fader og gavmilde Forsørger; og fremstillede han her Nutiden i morsomme Caricaturbilleder, saa forstod han ikke mindre i en ganske anden Art af musikalske Skuespil („Elverhøj") at henaande en fortryllende fædrelandsk Charakter over en tilbagelagt historisk Tid. Desuden er han interessant ikke blot som Digter, men ogsaa som æsthetisk Kritiker med videnskabelig Aand og Dannelse, klar og vittig Stil. Ogsaa Hauch, dygtig som Videnskabsmand, dyrkede Poesien og tænkte over den med samme Alvor og Grundighed. Han har været frugtbar baade som Dramatiker og Romanforfatter. Blicher skildrede med poetisk Sandhed det jyske Folkeliv i sine simple Noveller. I det store Publikums Interesse for Novellefaget fortrængte Fru Gyllembourgs og Pseudonymen Carl Bernhards Fortællinger og deres Efterligninger den rontinerede Kruses Arbejder. Grundtvig vedblev fra Historien, Religionen og sit eget dybe Sind at øse Tanker og Følelser, som han, skjønt stundum med mindre Klarhed, udgød med Varme i mange henrivende Digte, bl. a. i dejlige Psalmer. Poul Møllers faa, men gedigne Arbejder vare Frugter af en lige poetisk og philosophisk Aand. Winther var vel en god Novellist, men fremfor alle samtidige en rig og frisk Lyriker, paa én Gang dristig og varm,

men derhos let og elegant; den danske Natur og det danske Folkeliv gaa frem for os i levende Billeder i mangfoldige af hans velklydende Digte. Fra den Tid, da Hertz i „Gjengangerbrevene" havde overrasket Publikum ved en poetisk Gjenoplivelse af den Baggesenske Muse, skjænkede han os snart ved sin Lyrik, snart ved Fortællinger, snart i romantiske og nationale Tragedier, snart i grundige Lystspil og lette Vaudeviller en Skat af kunstrige og tiltrækkende Digterværker. Ogsaa i Overskou fik vi en god og tænksom Dramatiker, og Hostrups morsomme Komedier erholdt velfortjent Bifald. Boye skrev baade Sørgespil og Lystspil, der vidne om Talent, men er dog mere fortjent som Psalmedigter. Andersen er verdensberømt som Æventyrdigter; Livet, selv dets simpleste Phænomener, bliver i hans phantasifulde Opfattelse til rørende og underholdende Poesi. F. Paludan-Müller har gjennemfølt Livet og i sindrige og kunstfulde Frembringelser givet os et rigt Udbytte af sin poetiske Opfattelse af dets Indhold. De Tanker, Følelser, og Skildringer, han har nedlagt i sit Hovedværk „Adam Homo", ere saa mange og skjønne, at hver gjentagen Læsning bliver os mere tilfredsstillende. Til Slutning ville vi endnu nævne Goldschmidt, H. F. Ewald og H. E. Schack som interessante Romandigtere, Ploug som vor ypperste Lejlighedsdigter og Studentersanger, Kaalund, Chr. Molbech og Richardt som stemningsfulde Lyrikere. Perioden efter 1870 faar til Dels sit Præg ved G. Brandes's socialæsthetiske Kritik og det Røre, den fremkalder; Drachmann vækkes umiddelbart af ham og aabenbarer et glimrende, men uroligt lyrisk Talent, Schandorph vælger særlig Almuelivet til Emne for sine Noveller, J. P. Jacobsen lægger Vægten paa den psychologiske Begrundelse og en ofte til Maner udartende Farvenuancering i Udmaling og Sprogtoner; under Paavirkning af den nyfranske Literatur forsøger en Hærskare af unge Forfattere sig i Samfundsskildring. Blandt den nyeste Tids Historikere have især Kr. Erslev, A. D. Jørgensen, Tr. Lund og Joh. Steenstrup ydet betydelige Arbejder; som Kunsthistoriker indtager Jul. Lange en smuk Plads. For øvrigt maa vi erindre, at vi i denne summariske Oversigt blot have villet anføre de mest fremragende af Nutidens Forfattere, og at mange flere ville blive omtalte i de enkelte Artikler.

Maal og Vægt. 1) **Længdemaal.** Ved en kongel. Resolution af 28 Juni 1820 var det danske Fodmaal bestemt saaledes, at det enkelte (mathematiske) Sekundpendul under 45° n. Br. og Skagens Meridian, reduceret til Havets Overflade, skulde være netop 38 Tommer, hvorved Foden blev 138,0903 Pariser-Linjer. Men ved en senere Resolution af 3 Juni 1835 blev dette igjen forandret, og den danske Fod sattes lig den i Preussen paa den Tid benyttede rhinlandske Fod, som er 139,13 Pariser-Linjer, lig 0,31385 Meter (s. **Rhinlandske Fod**). Den deles i 12 Tommer à 12 Linjer eller og i Halve, Fjerdedele og Ottendedele. Benævnelserne Rode (lig 10 Fod) og Skrupel (lig 1/12 Linje) ere næsten gaaede af Brug. Denne Inddelingsmaade kaldes Duodecimalinddelingen ell. Tolvdelingen og bruges i det daglige Liv og i Haandværkene. Men i Landmaalingen og ved alle Lejligheder, hvor flere Beregninger forekomme, benyttes Decimalinddelingen ell. Tidelingen. Foden er da Grundenheden, der forbliver den samme som før, men deles i 10 Tommer à 10 Linjer, og 1 Rode (for saa vidt denne Benævnelse bruges) er 10 Fod. 1 Decimaltomme er altsaa lig 1,2 Duodecimaltommer, 1 Decimallinje lig 1,44 eller næsten 1½ Duodecimallinje. — 1 Favn er 6 Fod. 1 Alen er 2 Fod og deles i 4 Kvarter à 4 Sextendele. 1 Kvarter er altsaa lig 6 Tommer, 1 Sextendel lig 1½ Tomme Duodecimalmaal. — 1 Mil er 4,000 Favne eller 24,000 Fod. 1 Æqvatorialgrad indeholder 14,777 danske Mile. Altsaa er en dansk Mil kun lidt større end en geographisk eller ældre tysk Mil, som er 1/15 Grad. — 2) **Flademaal.** Grundenheden for Markmaalet er 1 Tønde Land (egentl. det Stykke Land, hvori 1 Tønde Sæd kan saas), som er 14,000 □ Alen eller 55,162 metriske Arer. Den deles, ligesom Korntønden, i 8 Skjæpper à 4 Fjerdingkar; men 1 Fjerdingkar deles igjen i 3 Album, hvilken sidste Benævnelse er overført fra Hartkornet, hvor den egentlig hører hjemme. 1 Skjæppe er altsaa 1,750 □ Alen, 1 Fjerdingkar 437½ □ Alen, 1 Album 145⅚ □ Alen ell. 583⅓ □ Fod. 1 Tønde Hartkorn deles ligeledes i 8 Skjæpper à 4 Fjerdingkar à 3 Album; det er dog ikke noget Flademaal, men en Skatteportion. Naar en Landejendom skal sættes i Hartkorn, kommer vistnok Arealet i Betragtning, men tillige Jordens Produktionsevne m. m. — 3) **Rummaal.** a) Brænde maales i Favne, d. e. en Ramme, som er 1 Favn høj og bred, idet Brændestykkernes Længde er 1 Alen; 1 Favn Brænde er altsaa 72 Kubikfod eller ⅓ Kubikfavn og i Indhold lig 16 Korntønder. Skovmaalet er 6 Tommer højere (for Svindingens Skyld), altsaa 78 Kubikfod. — For alle Hulmaal er Grundenheden 1 Pot, som er 54 Kubiktommer eller 1/32 Kubikfod ell. 0,966 metriske Liter. Den deles i 4 Pægle. — b) Korn maales i Tønder à 144 Potter, lig 4½ Kubikfod. Korntønden deles i 8 Skjæpper à 4 Fjerdingkar à 2 Ottingkar à 2 Halvottingkar. Altsaa er 1 Skjæppe lig 18 Potter, 1 Fjerdingkar 4½ Potter, 1 Ottingkar 2¼ Potter, 1 Halvottingkar 1⅛ Potter. 1 Læst Korn er 22 Tønder. Korntønden er den egentlige danske Tønde, og ved Ordet Tønde maa altsaa i Regelen forstaas 144 Potter, naar ikke Sammenhængen viser, at et andet Tøndemaal er ment. — c) For Øl og Brændevin er 1 Tønde 136 Potter. For Kul er den 176, for Tran ell. Tjære 120, for Sild ell. Kjød 112 Potter. Alle disse Tønder deles i 2 Halvtønder ell. 4 Fjerdinger ell. 8 Ottinger. Ved en Tønde Smør eller Sæbe forstaas en Vægt af 224 Pund foruden Træet. 1 Læst Kul er 18 Tønder, altsaa i Indhold lig 1 Læst Korn, idet begge ere 3,168 Potter. — d) Andre Maal paa flydende Varer, især Vin, ere følgende: 1 Flaske er omtr. 3 Pægle; 1 Kande er lig 2 Potter; 1 Viertel (¼ Kubikfod) 8 Potter; 1 Anker 39 Potter. — 4) **Vægt.** a) Handelsvægten var ved Frdn. af 10 Jan. 1698 bestemt saaledes, at 1 Kubikfod ferskt Vand skulde veje 62 Pund;

men det var ikke angivet, ved hvilken Temperatur. Ved en kongel. Resol. af 20 Aug. 1839 bestemtes derfor, at det danske Pund skulde være netop lig ½ fransk Kilogram, hvorfra det i hvert Fald kun afveg lidet. Pundet deltes i 32 Lod à 4 Kvintin; 1 Lispund lig 16 Pund; 1 Skippund lig 20 Lispund eller 320 Pund; 1 Centner er lig 100 Pund. Men ved Lov af 19 Febr. 1861 er en ny Inddeling indført. 1 Pund er 100 Kvint à 10 Ort; 100 Pund er et Centner. 1 Kvint er altsaa 5 Gram, 1 Ort ½ Gram. 1 Lod af den gamle Vægt er 3⅛ Kvint af den nye. — b) Som **Sølv- og Guldvægt** benyttes siden 1 Aug. 1873 den franske Gramvægt, før den Tid den saakaldte kølnske Vægt, dog saaledes modificeret, at den fik et bestemt Forhold til Handelsvægten, nemlig 16 : 17, saa at 34 Lod Sølvvægt var netop 1 Pund Handelsvægt. Sølvvægtens Inddeling var følgende: 1 Pund var 2 Mark à 16 Lod à 4 Kvintin à 4 Ort à 18 Es. Udtrykt i metrisk Vægt var 1 Mark lig 235,294 Gram. — c) **Medicinalvægten** er siden 1 Juli 1869 den franske Gramvægt; før den Tid var 1 Pund lig 12 Unzer à 8 Drachmer à 3 Skrupler à 20 Gran, idet Pundet fra 1858 til 69 var lig 375 fr. Gram, men før 1858 lig 357,6839 fr. Gram. — 5) **Varer, som tælles** (Stykgods). 1 Snes er 20; 1 Skok er 3 Snese ell. 60; 1 Ol (Sild) er 4 Snese ell. 80. — 1 stort Hundrede er 2 Skok ell. 120; 1 stort Tusend er 10 store Hundreder ell. 1,200. — 1 Dusin er 12; 1 Gros er 12 Dusin ell. 144. — 1 Zimmer er 4 Degger ell. 40 Skind. — 1 Tylt (Brædder ell. Lægter) er 12. — 1 Balle Papir er 10 Ris à 20 Bøger, 1 Bog Skrivpapir 24, en Bog Trykpapir 25 Ark.

Mønt. Møntenheden benævnes Krone, der deles i 100 Øre, og som i Følge Conventionen af 27 Maj 1873 og Tillægsconventionen af 16 Oct. 1875 er fælles for Danmark, Norge og Sverige, saa at hvert af disse tre Landes Mønter modtages lige med Landets egen Mønt. I Guld præges Mønter paa 20 og 10 Kroner, af en Finhed af 900 Tusendedele; af 1 Kilogram fint Guld udpræges henholdsvis 124 og 248 Stk. af ovennævnte Mønter. Mønter af Sølv eller ringere Metal benyttes som Skillemønt, og heraf findes i Sølv Mønter paa 2 og 1 Krone (Finhed 800), 25 Øre (Finhed 600) og 10 Øre (Finhed 400). I Bronze findes Mønter paa 5, 2 og 1 Øre. Siden 1 Jan. 1875 har kun denne Mønt været benyttet; før den Tid regnedes efter Rigsdaler Rigsmønt à 6 Mark à 16 Skilling, idet Rigsdaleren nøjagtig var lig 2 Kroner. Af Guldmønter fandtes paa den Tid Frederik- og Christiand'oren, af Værdi c. 14 Kr. 76 Øre. Af Dukater fandtes 2 Slags: Species-Dukaten af Værdi 8 Kr. 48 Øre og Courant-Dukaten af Værdi 6 Kr. 77 Øre. Indtil 1813 regnedes efter Rigsdaler dansk Courant, delt i 6 Mark à 16 Skilling eller i 4 Rigsorter à 24 Skilling. 1 Rigsdaler d. Courant havde en Værdi lig 3 Kr. 20 Øre.

Ret. Det oprindelige Grundlag for den danske Ret er som for enhver anden Ret Folkets gamle Retssædvaner, d. e. de af Folket i Følge dets egen umiddelbare Retsbevidsthed iagttagne Retsregler. Egentlige Love, d. e. af de dertil i Følge Statens Forfatning berettigede Personer efter foregaaende Overvejelse formelig vedtagne og til almindelig Efterlevelse kundgjorte Retsbestemmelser, kjendtes derimod slet ikke i den allerældste Tid, men fremkom først efterhaanden til Supplering og Corrigering af den sædvansmæssige Ret. Den saaledes fra først af kun igjennem Sædvanen, dernæst ogsaa igjennem Love, givne af Folket selv, fremtrædende Ret var for øvrigt ikke en fælles for hele det danske Folk, men forskjellig for enhver af de større Hovedafdelinger deraf, skjønt vistnok i de store Hovedtræk de samme Retsanskuelser gjenfandtes alle Vegne. Saaledes havde Skaane, Sjælland med hosliggende Øer, Jylland og Fyn ogsaa efter deres Samling under én Konge hver sin ejendommelige, i mange væsentlige Punkter forskjellige Ret. Alle disse Retsbestemmelser bleve en Tid lang kun opbevarede i Folkets Hukommelse, og først fra Beg. af det 13de Aarh. begyndte de at optegnes og samles i de saakaldte **Provinsiallove**, af hvilke dog den skaanske og de to sjællandske (Kong Valdemars og Kong Eriks) ikke vare egentlige Lovbøger, men uden Tvivl kun private Arbejder, hvorimod den jyske Lov blev formelig vedtagen som Lov paa Rigsdagen i Vordingborg 1241. Disse Provinsiallove vedbleve, skjønt de i Tidens Løb undergik meget betydelige Forandringer ved senere (ofte, især fra Kong Erik Glippings til Kong Olufs Tid, paa Latin udstedte) Forordninger, kongelige aabne Breve, Ordinanser osv., dog lige til Christian V.s Lovs Udstedelse at være det egentlige Grundlag for den danske Ret. Det var imidlertid kun den for Folket i Almindelighed gjældende Ret, som indeholdtes i disse Love, og ved Siden af dem opstod derfor i Tidens Løb en Mængde forskjellige specielle Love for de forskjellige særegne Stænder og Forhold, der efterhaanden udviklede sig. Til disse hører saaledes for det første den allerældste opbevarede danske Lov, Knud den stores **Vitherlagsret** (en Lov for Kongens staaende Hær), samt de dermed beslægtede senere **Gaardsretter** (Love for Besætningen paa Kongens og Adelens Gaarde). Fremdeles bleve ogsaa allerede før Provinsiallovenes Optegnelse de Forhold, som vedrørte Kirken og Gejstligheden, ordnede ved egne **Kirkelove**. De ældste opbevarede af disse ere den skaanske og den sjællandske Kirkeret (fra sidste Halvdel af det 12te Aarh.); efter dem fulgte i Middelalderens Løb en Mængde af de gejstlige Autoriteter (i Almindel. paa Latin) udstedte Statuter, og endelig bleve de kirkelige Forhold efter Reformationen ordnede ved Christian III.s Kirkeordinans (1537), som dog endnu fik forskjellige Tillæg ved senere Artikler. Efterhaanden som Kjøbstæderne udviklede sig, gjorde dernæst ogsaa disses ejendommelige, i mange Henseender fra Landets forskjellige Forhold særegne Retsforskrifter nødvendige for dem, og saaledes opstod (fra Beg. af det 13de Aarh.) en Mængde forskjellige **Kjøbstadlove** eller **Stadsretter**, i den ældre Tid i Almindelighed vedtagne af Borgerne selv og stadfæstede af Kongen eller Byens Overherre og ofte affattede paa Latin; nogen almindelig (d. e. for alle Landets Kjøbstæder fælles)

Stadsret blev derimod, uagtet de forskjellige Forsøg, som foretoges i denne Retning, aldrig virkelig gjældende i Danmark. Andre specielle Love, som opstod i Middelalderen, vare Gildeskraaer (Love for Medlemmerne af de forskjellige Gilder), Søretter (af hvilke den visbyske fra Slutn. af det 14de Aarh. er den ældste og den vigtigste Kilde til de senere Søretter, navnlig Frederik II.s), og endelig de Haandfæstninger, som Kongerne fra Christoffer II.s Tid (1320) lige til Souverænitetens Indførelse i Regelen maatte udstede ved deres Tronbestigelse, og som navnlig ere vigtige Kilder for den offentlige Ret. — Allerede fra Christian II.s Tid havde der for øvrigt begyndt at vise sig en Bestræbelse efter at bringe større Enhed i Lovgivningen. Vel blev den af denne Konge selv 1522 for Kjøbstæderne udgivne saakaldte „verdslige Lov" efter hans Fordrivelse det næste Aar brændt paa Viborg Landsting, og vel er hans saakaldte „geistlige Lov" kun et Udkast til en almindelig Lov for Landet, som aldrig kom ud; men under de følgende Konger beholdt Lovgivningen samme Tendens, og især ved de mange omfattende Love, som under Navn af Recesser udkom for hele Landet efter at være vedtagne af Risdagene eller Herredagene, og hvoraf de vigtigste vare Christian III.s koldingske Reces 1558, Christian IV.s lille Reces 1615 og store Reces 1643, skete meget væsentlige Skridt til at bringe Overensstemmelse i de forskjellige Landsdeles Retsforfatning. Fuldkommen Enhed tilvejebragtes imidlertid først ved den kort efter Souverænitetens Indførelse paabegyndte og 1683 under Navn af Christian V.s danske Lov udkomne almindelige Lovbog for hele Riget. Denne Lovbog optog i sig i det hele alle de Bestemmelser af samtlige ovenfor nævnte ældre Love, der for Fremtiden skulde vedblive at være gjældende, alene med Undtagelse af saadanne Bestemmelser, der indeholdt Politiforskrifter eller særegne Privilegier for enkelte Stænder eller Personer o. desl., og den erklærede derfor samtlige disse Love, med Undtagelse af det sidstnævnte Slags Bestemmelser, for aldeles ophævede og sig selv for den eneste for Fremtiden i hele Riget gjældende Lov. Den hele gjældende Ret blev saaledes bragt i System og samlet i ēn Codex, og denne udgjør endnu det, navnlig hvad Privatretten angaar, i sine Hovedtræk uforandrede Grundlag for den danske Ret, skjønt rigtignok de allerfleste af dens enkelte Bestemmelser ere forandrede ved den overordentlige Masse siden den Tid udstedte Love (eller, som de før Grundloven af 5 Juni 1849 kaldtes, Anordninger, Forordninger, Placater osv.), til Dels ogsaa (før Grundloven) ved kongelige, ikke som Love kundgjorte Resolutioner og Rescripter. — I Danmark er ikke, saaledes som paa mange andre Steder i Europa, navnlig i Tyskland, Folkets almindelige Ret bleven fortrængt af Romerretten; den danske Ret har tvært imod under sin hele Udvikling fuldkommen beholdt sin nationale Charakter, og det er kun i enkelte Punkter, at fremmed, navnlig romersk, kanonisk og tysk Ret har faaet nogen Indvirkning paa Lovgivningen. Mere Indflydelse fik derimod Romerretten paa den danske Rets videnskabelige Behandling, idet endnu langt op i Tiden Romerrettens Studium var den eneste Vej, ad hvilken egentlig juridisk Dannelse erhvervedes. Først henimod Slutn. af det 17de Aarh. begyndte der at læses over dansk Ret ved Kjøbenhavns Universitet, men næsten et helt Aarhundrede varede det dog endnu, inden en virkelig selvstændig, videnskabelig Behandling blev samme til Del, hvilken endda i Begyndelsen var højst mangelfuld. A. S. Ørsted er egentlig først den, der har skabt den danske Retsvidenskab, men tillige har bragt den til sit Højdepunkt. — Dansk Ret er foruden i Kongeriget ogsaa gjældende paa de dansk-vestindiske Øer, samt for den væsentligste Del ogsaa paa Færøerne, hvor Grundlaget for Retsforfatningen dannes af Christian V.s med hans danske Lov for det meste ganske overensstemmende norske Lov, og hvor de vigtigste senere udkomne danske Forordninger og Love ogsaa ere gjorte gjældende, og for en stor Del paa Island, hvor det oprindelige nationale Grundlag for Retten i de fleste Retninger har maattet vige for den danske Ret.

Det **danske Sprog**, det ene af de fire Sprog, hvori den nordiske Sprogstamme efterhaanden delte sig (s. **Nordiske Sprog**), er ikke blot Tale- og Skriftsprog i Danmark, men blev ogsaa efter den politiske Forbindelse med Norge i Slutningen af det 14de Aarh. Skriftsprog i Norge (s. **Norsk Sprog**). — De alderældste Levninger af dansk Sprog finde vi paa vore meget faa Mindesmærker med de saakaldte ældre Runer (s. **Runeskrift**), af hvilke særlig Guldhornet er berømt. Dets Indskrift (fra omtr. Aar 500 e. Chr.) lyder: ek Hlewagastiʀ Holtingaʀ horna tawido („Jeg Lægjæst Holtingen gjorde Hornet"). Denne Sprogform er saa gammel, at vi her ikke blot finde Grundsproget til alle nyere nordiske Sprog, men ogsaa i mange Tilfælde de samme Former, som en Gang maa have været fælles for alle Folk af den gotiske (germanske) Sprogklasse, og ældre end dem, der kjendes fra det samtidige gotiske Sprog i Vulfilas Bibeloversættelse, hvor Guldhornsindskriften vilde have følgende Form: ik Hliugasts Hultiggs (udtalt Hultings) haurn (udt. hårn) tawida. Efter de sparsomme Levninger af Indskrifterne med ældre Runer i Danmark følger et temmelig stort Antal Indskrifter med det sædvanlige yngre Runealphabet. Baade Sprog- og Runeformer have i disse Indskrifter undergaaet betydelige Forandringer; men endnu i det 10de Aarh. er Dansk i alt væsentligt ēt med Nordisk, idet Sproget paa vore Runestene fra det 10de Aarh. saa godt som paa alle Punkter stemmer med det, der samtidig lød i de norsk-islandske Skjaldes Kvad. Til Exempel herpaa vælge vi Indskriften fra Glavendrup-Stenen paa Fyn (fra Beg. af det 10de Aarh.), der vilde lyde saaledes, naar vi gjengive hver Rune med det Bogstav, som nærmest udtrykker dens Lyd: Ragnhildr satti stain þannsi øft Ala Sâlwa goda, wía haiðwerðan þegn. Ála syniʀ gærðu kumbl þausi øft fáður sínn auk hans kuna øft wer sínn; en Sóti raist rúnaʀ þássi øft dróttin sínn. Þórr wígi þássi rúnaʀ! („Ragnhild satte denne Sten efter Aale Saalve-gode, Templernes hædervær-

dige Bogter. Aales Sønner gjorde dette Mindesmærke efter deres Fader og hans Kone efter sin Ægtemand; men Sote ristede disse Runer efter sin Herre. Thor vie disse Runer!"). Med Undtagelse af et Par ældre Former (satti = sotti, þannsi, þausi, þássi = þenna, þessi, þessar) stemmer dette Sprog saa godt som fuldstændig med Sprogformen i de ældste bekjendte islandske Haandskrifter. At Sproget i Danmark endnu indtil omtr. Aar 1000 kun i højst uvæsentlige Ting adskilte sig fra Sproget i det øvrige Norden, viser Indskriften paa den store Jellinge-Sten (fra Slutn. af det 10de Aarh.), der lyder: **Haraldr konungR bað gárwa kumbl þausi æft Gorm faður sinn auk æft Þyrwi móður sína, sá Haraldr es séR wann Danmárk alla auk Norweg auk Dani gærði kristna** („Harald Konge bød gjøre dette Mindesmærke efter Gorm sin Fader og efter Thyre sin Moder, den Harald som vandt sig al Danmark og Norge og gjorde Danerne christne"). Ved Aar 1000 indtræder imidlertid en charakteristisk Lydovergang i Dansk, der lidt senere ogsaa viser sig i Svensk, idet de gamle Tvelyd gaa over til enkelte, lange Lyd (ai til e, au og ey til ø: stainn — stenn, dauðr — døðr, heyra — høra). Med disse Overgange indtræder den første *store* Dialektspaltning inden for de nordiske Sprog, hvorved Dansk-Svensk stilles lige over for Norsk-Islandsk (s. Nordiske Sprog). — Des værre have vi kun meget faa Mindesmærker, der vise det danske Sprogs Udvikling fra Midten af det 11te til Slutn. af det 13de Aarh. At Sproget netop i denne Tid har været i rask Udvikling, fremgaar imidlertid tydelig af vore ældste skrevne Mindesmærker, der med et rundt Tal kunne sættes til Aar 1300 og væsentlig bestaa af de ældste Haandskrifter af vore gamle Provinslove (den skaanske, de 2 sjællandske og den jyske). Sproget fremtræder paa den Tid i 3 Hoveddialekter, *Skaansk*, *Sjællandsk* og *Jysk*; derimod er et fælles Skriftsprog endnu ukjendt, men hver Provins benytter sin Dialekt, som den søger at forme til et for hele Provinsen fælles Skriftsprog. At der ved Aar 1300 ogsaa inden for de enkelte Provinsers Dialekter havde udviklet sig ikke ringe Forskjelligheder, fremgaar tydelig af Forholdet i Jylland, hvor det ældste Haandskrift af jyske Lov nærmest repræsenterer et Slags fælles jysk Provinssprog, medens det samtidige Haandskrift af Flensborg Stadsret er udpræget angelsk. Fælles for alle danske Dialekter Aar 1300 i Modsætning til Oldsproget er den før nævnte Overgang af de gamle Tvelyd til enkelte Lyd (eth = eiðr; løs = lauss; løsæ = leysa); end videre Bortkastelse af h foran l, n, r (løpæ = hlaupa); Tab af u-Omlyden (land, Flt. land = isl. land, Flt. lönd); Tab af i-Omlyden i Fortidens forestillende Maade (waræ, tokæ = isl. væri, tæki) og i Nutidens fremsættende Maade Ent. (her har dog Jysk i enkelte Tilfælde bevaret Omlyden: gær og gængær ved Siden af gar og gangær, der er eneherskende i Skaansk; omlydte Former i Sjællandsk synes at bero paa jysk Indflydelse); Bortkastelse af r i Navneordenes Nævneform Ent., som derved falder sammen med Gjenstandsformen (arf = isl. arfr og arf); ogsaa i Flt. falde begge disse Forholdsformer sammen (arfæ (a) = isl. arfar og arfa; synær (ir) = isl. synir og sunu). I Modsætning til nyere Dansk have alle Dialekterne endnu bevaret k, t, p og gh i Efterlyd, hvor vi nu have g, d, b; j, v (takæ, utæn, tapæ; wægh, logh = tage, uden, tabe; Vej, Lov); th (þ) i Forlyd (thing = Ting; thæn = den); nøjagtig Adskillelse mellem nn (n) og nd, ll (l) og ld (tan, land = Tand, Land; ællæ, wald = Ælde, Vold). De væsentligste Forskjelligheder mellem Dialekterne indbyrdes bestaa deri, at Skaansk i Endelserne bevarer a, i (e), u (o), medens Sjællandsk og Jysk have faaet æ, der i Jysk endogsaa jævnlig er bortfaldet. Skaansk har end videre bevaret Hensynsformen, som derimod er bortfalden i Jysk og i Regelen i Sjællandsk. Disse to Forskjelligheder bevirke, at Skaansk staar Oldsproget meget nærmere end Sjællandsk og især Jysk.

Efter Sproget i denne Periode (*ældre Dansk*) følger fra Midten af 14de og igjennem 15de Aarh. en Overgangs- og Gjæringsperiode (*gammel Dansk*), i hvilken Udviklingen til nyere Dansk fuldendes. Som de mest charakteristiske Skjelnemærker mellem denne og den foregaaende Periodes Sprog maa i Lydsystemet nævnes Overgangen af k, t, p og gh i Efterlyd til g, d, b; j, v; af th (þ) i Forlyd til t, d; Sammenblanding af nn og nd, ll og ld. Disse og andre mindre væsentlige Lydovergange bevirke, at Retskrivningen i denne Periode bliver overordentlig broget og vaklende, idet man dels udtrykker Lyden paa den gamle Maade, dels betegner den nye Udtale og ofte blander det nye og gamle med hinanden (Ordet „Lov", ældre »lagh«, kan f. Ex. skrives lagh, law, lau, lawgh, laugh). Ogsaa i Ordenes Bøjning trænge de nyere Former mere og mere frem (Forskjellen mellem Han- og Hunkjøn er ofte udslettet; s bliver det almindelige Ejeformsmærke baade i Ent. og Flt. osv.). Dog findes endnu mange ældre Former ved Siden af de nyere, og flere Overgangsformer, der staa som Midlere mellem ældre og nyere Dansk, ere charakteristiske for denne Periode (ved Siden af den nyere Ejeform Flt. mæns finde vi saaledes ikke blot det gamle mannæ, men ogsaa mæn uden Ejeformsmærke). Endelig foregaar der i denne Periode en stor og gjennemgribende Forandring i Sprogets *Ordforraad*, som har sat dybe Mærker og givet det sit Præg lige til vore Dage. De fremmede Bestanddele, der tidligere kunne paavises i Sproget, ere med faa Undtagelser kun latinske Ord eller græske Ord i latinsk Form, hvoraf enkelte vare indkomne allerede i hedensk Tid (*Ark*, *Kjedel* osv.), men de fleste med Christendommen (*Kirke*, *Kloster*, *Alter*, *Chor*, *Font*; *Biskop*, *Præst*, *Munk*, *Degn*, *Capel*, *Capellan*; *Engel*, *Djævel*; *Messe*, *Skrift*, *skrifte*, *Pine*; *Paaske*, *Pinse*). Derimod var i ældre Tid kun undtagelsesvis et og andet Ord optaget fra de germanske Sprog, mest en Del Titler (*Herre*, *Frue*, *Jomfru*, *Junker*, *Hertug*, *Greve*). I nærværende Periode gjør den tyske Indflydelse sig derimod gjældende i sin fulde Styrke. Som Følge af de mangehaande Berøringer med Tyskland og især paa Grund af Hansestædernes

overmægtige Indflydelse overskylles Dansk (ligesom Svensk og Norsk) af en mægtig Strøm fra Tyskland, der medfører en talløs Skare nedertyske (plattyske) og i Nedertysk optagne romanske Ord, som for en stor Del endnu den Dag i Dag høre til vore almindeligst brugte. Exempelvis kan fra de forskjellige Ordklasser anføres: at blive, ske, begynde, Begyndelse, bør („det bør sig", „som det sig hør og bør"), Brug, bruge, Arbejde, at arbejde, mene, Raab, raabe, Haab, haabe, skaane, Skaansel, vove, regere (i Alm. regnere), krænke, Tvil (Tvivl), tvile (tvivle), styrte, sluge, Smag, smage, tære, tøve, pleje (1) pleje van, 2) drage Omsorg for), øve (sig i), fægte, jage, feje, skure, Bulder, buldre, knage, Suk, sukke, Skum, skumme; fri, Frihed, fremmed, klog, Daare, fals(k), Fals(k) og Falskhed, dejlig, græsselig, klar, fin, gjæv (d. e. udmærket), kysk, ædel, stiv, stolt, grov, svag, smal, kort, from, kjøn (begge i Betydning „tapper"), smuk, skjøn, -agtig (blødagtig, livagtig), -færdig (hoffærdig, retfærdig), sagte, sagtmodig, bange, rede (til), idel, lutter, saadan, trind, trindt omkring, omtrent, føje (passende; ringe), Føje, med Føje, at føje; Lempe, med Lempe, at lempe, lempelig, Kaar, kaare (ogsaa kese), Vilkaar, Hob, til Hobe, Del, dels, aldeles, Fordel, Lykke, Æventyr, Formue, Klenodie, Billede, Pund, Pant, Hast, med (i) Hast, Angest, Frygt, frygte, Fare, Stank, stinke, Agt, agte, Magt, mægtig, Flugt, Tilflugt, Frugt, Lugt (baade i Bet. „Lugt" og „Luft"), lugte, Tugt, tugtig, tugte, Rygte, Pligt, pligtig, Slægt, Maaltid (Aftenmaaltid = Aftensmad), Frokost, Fastelavn, Selskab, Herskab, -mager (Skomager), Frøken, Fruentimmer, Tvilling, Borgere, Foged, Fuldmægtig. Formyndere, Helled (d. e. Helt), Krig, Orlog, Kiv, Tvedragt, Slot, Hof, høvisk, Forrædere, Skalk (d. e. Skjælm), Hingst, Æsel, Rotte, Papegøje („skyde Papegøjen"), Krybbe, Snude, Næb, Stemme, Kunst, Redskab, Skorsten, Ror (paa et Skib), Kurv, Støvle, Buxer, Trøje; alligevel, jo, tilforn, forgjæves, ganske (i Alm. gantzæ). Desuden en Mængde andre med Forstavelserne be- (bi-), for-, und- og med Afledningsendelsen -hed, der ogsaa jævnlig føjes til Ord af nordisk Oprindelse (bedrøve, befale, behage, Behov, behøve, begjære, Besked, beskjærme, beskrive, bestaa, betale, betænke, bevare, bevise, betyde; bilægge, bistaa, Bistand; forbarme sig, fordrage, fordrive, fordærve, formene, fornemme, forstaa, forstyrre; undfly, undgaa, undkomme, undløbe, undsige, undskylde, undslippe, undsætte, undvige; Hoffærdighed, Klarhed, Kyskhed, Høviskhed, Kjærlighed, Ladhed, Mildhed, Sandhed, Ydmyghed osv.). Ikke sjælden fortrænges et dansk (nordisk) Ord af et nær beslægtet eller næsten enslydende nedertysk (Dandemand, Dannemand for dughændæ man, Del for deld = isl. deild, dog (at) for tho (at) = isl. þó (at), Stef-fader osv. for stiup-, styp-, Telt for tjæld), eller et ægte dansk Ord faar en tysk Afledningsendelse (Retvished, Snildhed for det gamle rætwisæ, snillæ = isl. réttvísi, snilli, Tyveri for thiufnæth), eller der opstaar ved gjensidig Udjævning en Blandingsform (Vægt af nedert. wicht og ældre da. wæt). Føjes nu hertil, at de danske Ord ikke sjælden ændre deres Betydning under Indflydelse af de nedertyske, vil det være klart, hvor indgribende i hele Sprogets Væsen denne Paavirkning har været. I Begyndelsen findes de ægte danske Ord naturligvis endnu ved Siden af de nedertyske; men efterhaanden sejre i Regelen de sidste (Arbejde for ærwæthæ, begynde for byriæ, blive og ske for worthæ, Kurv for løb, Lugt og Smag for døn og tæv (thæf), Pant for wæth, raabe for øbæ; Sprog, Rejse, at rejse, der senere bleve almindelige, optræde endnu sjælden ved Siden af de gamle Maal, Færd, at fare; her og i enkelte andre Tilfælde have det danske og tyske Ord holdt sig ved Siden af hinanden til vore Dage: Falsk og Svig, Frokost og Davre, Frygt, frygte og Rædsel, ræddes, Slot og Borg, Stemme og Røst, Æsel og Asen osv.). Mange af de i den Tids Literatur (især i juridiske Documenter og i de fra Tysk oversatte Skrifter) forekommende nedertyske Ord bleve sikkert aldrig gængse i det almindelige Sprog, mange bleve senere atter fortrængte af nordiske eller højtyske Ord eller ændrede paa anden Maade (en Mængde med Forstavelsen be- osv. forsvandt, kær, kærlig fortrænge lef, levelig osv.; Luft træder i Steden for Lugt, hvor vi altsaa nu have det nedertydske og højtyske Ord i forskjellig Betydning, Stift og stifte for Stigt og stigte, erhverve afløser forhverve, Klogskab Kloghed osv.; det i gammel Dansk fra Nedert. optagne Naktegal omdannes til Nattergal, ombære blev undvære osv.; Betydningsovergange indtræde i from, kjøn og mange andre). Men alligevel har den tyske Indflydelse i denne Tid efterladt saa dybe Spor i vort Sprogs Ordforraad, at de aldrig fuldstændig ville kunne udslettes. — Endnu i ēn Henseende viser der sig en Forskjel mellem denne og forrige Periodes Sprog og en Tilnærmelse til nyere Dansk. Medens Mindesmærkerne fra forrige Periode gjengive de forskjellige Landskabers Sprogarter med alle Sprogartens Ejendommeligheder, møde vi nu en Bestræbelse efter at undgaa enkelte stærkt udprægede Dialektejendommeligheder, saaledes jysk æc eller ac, der fortrænges af jeg. Et fælles dansk Skriftsprog har dog heller ikke udviklet sig i denne Periode, i hvis literære Mindesmærker vi endnu tydelig kunne paavise de samme tre Hovedsprogarter som i forrige Periode, Skaansk, Sjællandsk og Jysk. — De Tilløb, der i Unionstiden gjordes til at skabe et fælles dansk-svensk Skriftsprog, behøve vi ikke at dvæle nærmere ved, da de — sikkert til Held for begge Sprog — ikke førte til noget; i det svenske Sprog have de dog afsat enkelte Mærker, hvad derimod ikke er Tilfældet i det danske. — Den temmelig store poetiske og prosaiske Literatur, der er os levnet til Skildring af denne

Tids Sprog, bestaar mest i Oversættelser (rimede og prosaiske Ridderromaner, Rejsebeskrivelser, en Mængde religiøse Skrifter osv.). En Fortsættelse af den hjemlige Literatur fra forrige Periode danne de yngre Haandskrifter af vore gamle Landskabslove, hvortil nu kommer en stor Del andre juridiske Skrifter (Byretter, Gildeskraaer og Documenter af forskjellig Art). Som særlig vigtige Sprogmindesmærker, hvori Sproget ofte hæver sig til en højere Flugt, fremhæve vi den danske Rimkrønnike og Odensepræsten Michaels Digte, som ogsaa begge ved deres Sprogform (Ømaalet) staa vort nuværende Skriftsprog nærmere end Tidens jyske og skaanske Sprogmindesmærker. Vi maa heller ikke glemme, at der ved Siden af den strevne Literatur paa Folkets Læber levede en Digtning, der var og endnu længe blev forplantet fra Mund til Mund, nemlig vore Folkeviser; skjønt de først optegnedes i det 16de Aarh., kunne de dog paa mange Maader oplyse ogsaa denne Tids Sprog.

Trangen til et fælles Skriftsprog, der efterhaanden maatte fortrænge Dialekterne, gjør sig imidlertid mere og mere gjældende; men der føres længe, som det synes, en Kamp mellem Jysk og Sjællandsk om Forrangen i saa Henseende. Som bekjendt ender denne Kamp henimod Reformationstiden med Sjællandskens fuldstændige Sejer, der fra den Tid hæves til fællesdansk Skriftsprog. Som det Værk, der saa at sige paatrykte vort Skriftsprog dets officielle Præg, maa den danske Bibeloversættelse fra 1550 („Christian III.s Bibel") nævnes. Denne Oversættelse, der er en nøjagtig Gjengivelse af Luthers tyske Bibeloversættelse, fremgik ved Samarbejde mellem flere af Tidens dygtigste Mænd og bedste Stilister og udmærker sig ved sit mærkværdig rene og flydende Sprog og ved sin i Sammenligning med den tidligere Forvirring meget consequente Retskrivning. Ved Siden af Biblen maa vi af udmærkede danske Stilister paa Reformationstiden fremhæve ikke blot den Mand, der havde den vigtigste Del i Bibeloversættelsen, Christiern Pedersen, men ogsaa Peder Palladius, hvem Bibeloversættelsen uden Tvivl næst efter Chr. Pedersen skylder mest, Hans Tavsen og Povl Helgesen (Paulus Eliæ). At de to førstnævnte staa vor Tids Sprog nærmere end de øvrige betydelige Forfattere paa Reformationstiden, hidrører naturligvis i ikke ringe Grad netop fra den Omstændighed, at Biblens Sprog ogsaa var deres Sprog. — Lidt længere ned i Tiden møde vi i A. S. Vedel en Mand, der ogsaa fik en væsentlig Indflydelse paa Skriftsprogets Udvikling, særlig ved sin Oversættelse af Saxo (1575), det første større Prosaværk, i hvilket Modersmaalet efter Reformationen lyder rent og flydende uden for Theologien. Samme Lov som Vedel for et rent og let Sprog tilkommer ogsaa hans Samtidige, den norske Præst Peder Claussøn Friis, de norske Kongesagaers Oversætter. Med Reformationstidens udmærkede Forfattere i Modersmaalet begynder den Periode i Sprogets Historie, som maa kaldes nyere Dansk, idet Lyd- og Bøjningssystemet nu i alt væsentligt har naaet det samme Trin som i vore Dage. En Række ældre Former, der senere ændres eller helt opgives, skiller dog Reformationstidens Sprog fra Nutidens. Som de vigtigste af disse fremhæve vi: Intetkjøn Flt. uden Endelse i Former som land, hus, træ; hiærte, rige (= Lande, Træer osv.); Endelsen -ere for -er i Ord som dommere osv.; Ejeform Ent. i bestemt Form paa -sens, -ens, f. Ex. barnsens, landzens, brødzens og brødens, kødens (= Barnets osv.); Selvlydsskifte i Fortid Ent. og Flt. (bandt — bunde, drak — drukke); Nutidsformer som skin, meen, far, skil, blæss (= skinner osv.); 2. Person Ent. Bydemaade paa -e i kalde, suare osv. (nu kald, svar); Fortid og Tillægsform paa -te, -t for nyere -ede, -et, som løffte, løfft, miste, mist, kaste, kast; Endelsen -t i 2. Person Nutid vilt, kant, skalt, maat; -st i est, tørst, vedst og i Fortid af de stærke Udsagnsord (gaffst, drogst, løbst osv.); Bevarelse af Fortidens forestillende Maade (vunde, vaare, toge). — Allerede hos Vedels nærmeste Efterfølgere, Arild Hvitfeldt og C. C. Lyskander, viser der sig en kjendelig Tilbagegang i Sprogets Behandling, og der følger nu en længere Periode, hvor Latinen som de lærdes Tungemaal sad til Højbords, og hvor det danske Sprog levede i smaa og trange Kaar og derfor kun blev lidet dyrket og udviklet. At Modersmaalets Røst dog ogsaa midt i den latinske Periode kunde lyde ren og klar, vise enkelte fremragende Værker i Poesi og Prosa fra den Tid. Vi behøve kun at minde om Navnene Anders Arrebo, Anders Bording, Thomas Kingo og Nordmanden Petter Dass, om Birgitte Thott (Oversættelse af Seneca 1658) og Leonora Christine („Jammersmindet"), endelig om det i Sprog og Indhold lige klassiske Værk Christian V.s danske Lov (1683). Selv i de ypperste Skrifter fra denne Tid kan Sproget dog kun undtagelsesvis i Fynd og Kraft, i Stilens Renhed og Lethed maale sig med det, der tidligere flød fra Chr. Pedersens og P. Palladius's, fra Vedels og P. Claussøns Penne. Vi faa et stærkt Indtryk af Sprogets almindelige Tilstand, naar vi høre de jævnlige Klager over dets Fornedrelse, og naar vi se, med hvilke Vanskeligheder dets ivrigste Talsmand i sidste Halvdel af det 17de Aarh., Peder Syv, maatte kæmpe for at udtrykke sine Tanker i Modersmaalet; betegnende i saa Henseende er hans Ytring i Fortalen til „Den Danske Sprog-Kunst": „Sommesteds gives en gandske mening paa Latine, at den des bedre kand forstaaes". — Det var derfor et lidet dyrket, i mange Retninger fattigt og ubehjælpsomt Sprog, som Holberg forefandt ved sin Fremtræden. Man skulde næppe have troet, at dette Sprog besad Evnen til at udtrykke ikke blot hvad der rørte sig her hjemme, men ogsaa de mange til Dels nye Tanker og Ideer, der gav sig Udtryk i det øvrige Europa. At dette dog var Tilfældet, at Sproget i sig indeholdt alle de Spirer, som vare nødvendige for den fulde Udvikling og Blomstring, naar en stor Aand greb det og bøjede det under sine Tanker, viser Holbergs storartede Forfattervirksomhed, som i mange Retninger skabte en

national Literatur fra ny af. At de to Hovedopgaver, som Holberg havde stillet sig, at belære sine Landsmænd og at „polere Sproget“, i mærkelig Grad lykkedes ham, er almindelig bekjendt. Og dog kan det ikke nægtes, at Holbergs Sprog, uagtet dets mange store og umiskjendelige Fortrin, i mangt og meget staar Nutidens Dansk fjærnt. Hele Stilen og den Hærskare af fremmede (fransk-latinske) Ord, hvormed det er fyldt, giver det en Farve, der er højst forskjellig fra vort. — Allerede i Holbergs Tid blev dog Stødet givet til den store Sprogforandring, der førte til Dannelsen af vort nuværende danske Skriftsprog. Dette voxede nemlig lidt efter lidt frem gjennem den Sprogrensning, der begyndte med Eilschow (1747) og fortsattes af J. S. Sneedorf („Den patriotiske Tilskuer“ 1761—63) o. a., og som fremkaldte en levende Strid, der i den Grad lagde Beslag paa den almindelige Interesse, at den endog blev ført frem paa Scenen (i Charlotte Dorothea Biehls Komedie „Haarkløveren“ 1765). Resultatet af denne Strid blev, at et stort Antal af de tidligere brugte latinske og franske Fremmedord fortrængtes af Sproget, og at der med Tysk som Forbillede dannedes en Mængde nye Ord især for abstracte Begreber, der til Dels endnu ere i almindelig Brug. Til de allerede af Eilschow foreslaaede Ord høre saaledes: Bogsal, Høresal, Enkelthed, Hvilepunkt, Jordlag, Kunstdommer, Kunstner, Omkreds, Overflade, Retslærd, Selvstændighed, Tonekunst, Tvangslov, Valgsprog. En anden Kilde til Berigelse af Modersmaalet og Fortrængelse af Fremmedordene, som i vort Aarhundrede er flydt saa rigelig, nemlig Oldsproget, ældre Dansk, de andre nordiske Sprog og vore Landskabsmaal, nyttedes den Gang meget sparsomt. Fra Svensk optoges dog Ordet Æmne, fra Almuesproget Gaade, der var „tabt i København, men endnu gængse paa Landet“. Stindfrossen (nu stivfrossen) og ætlede (for adoptere), „et meget godt norsk Ord“, vandt derimod ikke Hævd. Flere af de gamle Ord fra Vedels Oversættelse af Saxo, hvorpaa J. Baden henledede Opmærksomheden (1780), kom dog senere i Brug (faur, Hjemlov, Kaar, kaare, Varetægt, værne). — Mange af de nye Ord havde imidlertid en lang og haard Kamp at bestaa, før end de bleve almindelig antagne. Holberg kunde vistnok gjøre sig lystig over, at man strev „Monsieur“ og „Franco“ paa et Brev mellem Ringsted og Slagelse; men han vedblev jo ikke desto mindre at bruge de romanske Ord i Mængde, og paa flere Steder udtaler han sig imod den begyndte Sprogrensning. I den morsomme 448de Epistel, der efter hans eget Sigende (Ep. 451) „er forfattet for at vise Puristernes ugrundede Foretagende“, anføres mellem andre „ubeqvemme og uforstaaelige“ Ord Lægekunsten, Bogsal, Høresal, Digter for Medicinen, Bibliothek, Auditorium, Poët. Gjenstand for Ch. Biehls Spot er f. Ex. besjæles af noget, Bestræbelse, beundre, Beundring, Bisag, Fordom, Fornemmelse, Gjenstand, indsigtsfuld, Kunstdommer, Lidenskab, Omdømme, overdreven, Overlæg, Smag, udaande, Vindesyge, virksom, Ærefrygt. Efter Sneedorfs og J. Badens Vidnesbyrd havde Ordene beundre, bedømme, Ærefrygt været Samtaleæmne i alle Selskaber og vakt megen Munterhed, før end de bleve gængse. Endnu 1793 stempler Elert Lidenskab og Gjenstand som „nygjorte Ord af fremmed Herkomst“, der „med Rette forvises“ af Videnskabernes Selskabs Ordbog; 1799 udtaler J. Baden, at en stor Del af de tidligere brugte franske Ord er fortrængt af „gode og gjæve danske“, saa at man nu sjælden ser „absurd, Absurditet, admirere, præferere, excellere, producere og tusinde andre“; men han føjer til, at „i Omgangssproget faar man dem aldrig udryddede“, og som Exempel anfører han, at Ordet Kjærtegn „aldrig vil forjage det franske Caresse af Omgangssproget“, især fordi man af det sidste kan danne Verbet caressere, medens næppe nogen vil bruge kjærtegne. — Naturligvis kom mange af de paa den Tid dannede Ord aldrig i almindelig Brug, eller bleve atter senere opgivne (Forevending, nu Paaskud) eller ændrede paa forskjellig Maade (nogle fik en anden Afledningsendelse: Erfaring for Erfarenhed, Forvirring for Forvirrelse, Undersøgelse for Undersøgning; flere usammensatte Ord smeltede sammen til ét: Bevæggrund for bevægende Grund, Skjønaand for skjøn Aand, Fattigvæsen for de Fattiges Væsen); men i det hele og store gjennemførtes Eilschows og Sneedorfs Forslag, og den sidste forstod tillige at forme sit Sprog saaledes, at det baade i Stil og Ordforraad i alt væsentligt falder sammen med vor Tids. Fra Sneedorfs Fremtræden kunde vi derfor ikke uden Grund regne en ny (den sidste) Periode i vort Sprogs Historie, som vi da maatte kalde nyeste Dansk. — Sproget havde vist, at det besad en mærkelig Evne til Uddannelse, og den saaledes begyndte Bevægelse har fortsat sig gjennem hele det 18de Aarh. lige ned til vore Dage. Gjennem Ewald og Oehlenschläger skabtes der et højere Digtersprog, og selv i de exacte Videnskaber lykkedes det at forme nye, hjemlige Ord (H. C. Ørsted, R. K. Rask). Stor Fortjeneste af at have fastholdt denne nationale Bevægelse i Sproget og ført den videre tilkommer den politiske Frihedsbærere midt i Aarhundredet, som ombyttede Stænderinstitutionernes Præsident, Comité, Amendement, Interpellation med Formand, Udvalg, Ændringsforslag, Forespørgsel, samtidig med at vi fik Folketing, Landsting, Flertal, Mindretal, Dagsorden osv. — Gjennem store Kampe og stærke Fødselsveer har det danske Skriftsprog saaledes antaget den Skikkelse, hvori det nu lyder til os gjennem en rig og mangesidig Literatur, og at det er i en stadig Udvikling, der er rettet paa at gjøre det saa rent og hjemligt, med andre Ord saa udpræget dansk som muligt, vil være klart for enhver uhildet Jagttager.

Samtidig med denne nyeste Udvikling af det danske Sprog er der i Norge gaaet en tilsvarende Bevægelse i norsk Retning, hvor man mere og mere har stræbt at paatrykke Skriftsproget et særlig norsk Præg. Denne Bevæ-

gelse, der bæres af store Digtere (B. Bjørnson og H. Ipsen) og af den almindelige nationale Følelse, er ikke blot fuldt berettiget, men den har været og vil være til Gavn for Sprogudviklingen ikke blot i Norge, men i hele Norden, selv om dens naturlige Følge vil blive, at det fælles dansk-norske Skriftsprog efterhaanden stiller sig i et dansk og et norsk Sprog.

Ved Siden af det fælles danske Skriftsprog lyde naturligvis endnu i hver Landsdel de forskjellige Dialekter, og de falde den Dag i Dag i de samme tre Hovedgrupper som i Middelalderen: Bornholmsk, der efter Skaanes Adskillelse fra Danmark staar som Repræsentant for Østdansk, Ømaalet (Sjællandsk, Fynsk osv.) og Jysk. Hovedkjendemærket for de nævnte tre Grupper er, at Bornholmsk bevarer a i Endelserne, hvor Ømaalet har faaet e (æ), medens Jysk helt har bortkastet denne Lyd (bæra, bære, bær). At Ømaalet og Jysk atter falde i en Mængde Underafdelinger, følger af sig selv.

Den ældste danske Sproglære er E. Pontoppidans paa Latin skrevne »Grammatica Danica« 1668. Derefter følge de kortfattede Fremstillinger paa Dansk af P. Syv („Den Danske Sprog-Kunst“ 1685) og H. T. Gerner (»Orthographia Danica« 1679, »Epitome Philologiæ Danicæ« 1690). En høj og enestaaende Plads indtage de grammatiske Arbejder af den ved sin skarpe Jagttagelsesevne udmærkede J. Høysgaard, Tonelagenes Opdager („Accentuered og Raisonnered Grammatica“ 1747, „Dansk Syntax“ 1752). Efter ham maa nævnes J. Baden („Forelæsninger over det danske Sprog“ 1785), W. H. F. Abrahamson („Versuch einer vollständigen dänischen Sprachlehre“ 1812), S. N. J. Bloch („Fuldstændig Dansk Sproglære“ 1817), R. Rask (»A Grammar of the Danish Language« 1830). Fra nyere Tid fortjene især at fremhæves tvende Arbejder af Nordmændene J. Løkke („Modersmaalets Formlære“ 1855) og K. Knudsen („Haandbog i Dansk-Norsk Sproglære“ 1856). — Sprogets Retskrivning har flere Gange vakt bitre og langvarige Kampe. Epochegjørende for dette Spørgsmaal, men tillige indledende en Strid, der har varet lige til vore Dage og endnu ikke er afsluttet, blev R. Rasks „Videnskabelig dansk Retskrivningslære“ 1826. — Verslæren er behandlet af S. Povelsøn (»Prosodia Danica« 1671), C. A. Thortsen („Forsøg til en dansk Metrik“ 1833—34), E. von der Recke („Principerne for den danske Verskunst“ 1881). — Sprogets Historie blev først sent gjort til Gjenstand for videnskabelig Behandling (R. Rask „Den danske Grammatiks Endelser og Former af det islandske Sprog forklarede“ i „Skand. Literaturselskabs Skrifter“, 17de Bd. 1820; N. M. Petersen „Det danske Sprogs Historie“ 1829, et for sin Tid fortrinligt Arbejde, som endnu ikke er afløst af en tidssvarende Fremstilling; K. J. Lyngby „Udsagnsordenes bøjning i jyske lov og i den jyske sprogart“ 1863; L. Wimmer „Navneordenes bøjning i ældre Dansk“ 1868, „Den historiske sprogforskning og modersmaalet“ 1868). — Af Ordbogsarbejder over det nyere Sprog have kun to selvstændig Betydning, nemlig Videnskabernes Selskabs store, endnu ufuldendte, hvis første Bind udkom 1793, og C. Molbechs (1833, 2den Udg. 1859). Det ældre Sprogs Ordforraad er bearbejdet af G. F. V. Lund („Det ældste danske Skriftsprogs Ordforraad“ 1877, meget fejlfuld), C. Molbech („Dansk Glossarium“ 1857—66), O. Kalkar („Ordbog til det ældre danske Sprog“ 1881 ff., hidtil 8 Hæfter). — For Studiet af vore Dialekter er der des værre hidtil kun udrettet lidet af virkelig videnskabelig Betydning. En kort almindelig „Udsigt over de danske Sprogarter“ gav F. Dyrlund (1857). Et rigt, men i mange Retninger upaalideligt og fejlfuldt Stof indeholdes i C. Molbechs „Dansk Dialect-Lexicon“ (1841), der behandler Ømaalet og Jysk, men udelukker Bornholmsk. En af J. C. Espersen udarbejdet haandskreven Ordbog over dette sidste blev efter hans Død overleveret til Videnskabernes Selskab og kan snart ventes udgivet. At det danske Dialektstudium i øvrigt med Forkjærlighed og saa godt som udelukkende kastede sig over Jysk, var for en stor Del begrundet i de politiske Forhold. De vigtigste af disse Arbejder ere L. Varmings „Det jyske Folkesprog“ 1862, der behandler den jyske Sprogart i Almindelighed, og for Sproget i Slesvig (Sønderjysk) C. Hagerups udmærkede „Det danske Sprog i Angel“ 1854 (2den Udg. ved K. J. Lyngby 1867), K. J. Lyngbys „Bidrag til en sønderjysk sproglære“ 1858, der for sin Tid maa kaldes epochegjørende i Behandlingen af de nordiske Dialekter, J. Koks „Det danske Folkesprog i Sønderjylland“ 1863—67. Det store lexikalske og grammatiske Værk over det jyske Folkesprog, hvorpaa Lyngby i mange Aar havde arbejdet, afbrødes des værre ved hans tidlige Død. Hans Tanke blev imidlertid optaget af H. F. Feilberg, som paa det nærmeste har fuldendt en fuldstændig jysk Ordbog, hvis Udgivelse forhaabentlig snart vil begynde. Derimod er der endnu ingen Udsigt til, at det af nordiske Sprogforskere længe følte Savn af en videnskabelig Bearbejdelse af den som Kilden til vort Skriftsprog særlig vigtige sjællandske Dialekt vil blive afhjulpet. (K. M.)

Søværnet bestyres siden 4 Apr. 1848 af en ansvarlig Marineminister, før den Tid af et Admiralitets- og Commissariatscollegium. Marineministeriet er delt i 3 Afdelinger: Secretariat og Commandodepartement, under hvilket sorterer alle Commandosager, Officerernes Avancement, Ansættelse af alle Embedsmænd, Lægepersonalet, Skibsconstruction, Søofficersskolen og Reservelieutenantsskolen; Admiralitetsdepartement, hvorunder sorterer Ansættelse og Avancement af Embedsmænd i Mellemstaben og Underklasserne, Lodsvæsenet samt Fyr- og Vagervæsenet, Navigationsundervisningsvæsenet, Søværnets Underofficersskole og Skolen for Skibbygning og Maskinvæsen, det meteorologiske Institut; Commissariatsdepartement, der har Marinens Økonomi, Materialiers Anskaffelse, Forplejningscorpset, Officerernes og de civile Embedsmænds Lønning, Kasserer- og Archivforretningerne. Søværnets Personel er fordelt dels ved Flaaden, dels ved Orlogsværftet. Flaadens Personel bestaar af Officers-

corpset samt et Artilleri-, Matros-, Søminé- og Maskincorps; Orlogsværftets Personel bestaar af Tøjhus- og Eqvipageafdelingen, Søminecorpsets Depot, Haandværkercorpset og Kontorpersonalet. Søofficerscorpset bestaar for Tiden af 1 Viceadmiral, der er Chef for Corpset samt Flaadeinspecteur, 2 Contreadmiraler, 15 Commandeurer, hvoraf den ene er Chef for Orlogsværftet, 36 Capitainer, 60 Premierlieutenanter samt et (ubestemt) Antal Secondlieutenanter og Reservelieutenanter. Samtlige Officerer med Undtagelse af Second- og Reservelieutenanterne, samt Undermaskinmestere og Maskinmestere udnævnes af Kongen. Til Secondlieutenanter udnævner Ministeren Cadetter, der have bestaaet Officersskolens ældste Klasses Afgangsprøve, og til Reservelieutenanter udnævner Ministeren blandt Eleverne af Reservelieutenantsskolen, der hver Vinter afholdes for Skippere og Styrmænd under 28 Aars Alderen, saadanne, som bedst egne sig dertil. End videre findes ved Søværnet et Lægecorps, et Intendantur og et med Hæren fælles Auditeurcorps. Det til Besætning paa Flaadens Skibe samt til Arbejde paa Værftet nødvendige Mandskab, foruden de faste, i Tjenesten staaende, tages af det søværnepligtige Mandskab, der ved en aarlig afholdt Session udskrives til Indkaldelse Aaret efter. Den danske Flaade bestod 1 Jan. 1885 af 2 Panserfregatter, 6 Panserbatterier, 2 Torpedoskibe, 12 Torpedobaade, 5 Fregatter og Corvetter, 5 Skonnerter, 18 Kanonbaade, 2 Hjulskibe og 21 Transportbaade, armerede med i alt 244 Kanoner og med et Deplacement af tilsammen 46,800 Tons, med en indiceret Dampkraft af c. 40,000 Heste.

Theater. Der haves Spor af, at der er givet dramatiske Forestillinger i Danmark allerede længe, førend der 1501 ved en stor Skolefest i Aarhus opførtes Komedie for Kong Hans's Kansler og andre Stormænd. De ældste Skuespil vare Efterligninger af „Mysterierne“ og „Moraliteterne“ (s. d. A.), hvormed Udlandets Skuepladser havde taget deres Begyndelse. De bleve ikke udførte af faste Skuespillere eller paa staaende Theatre, men vare Skolekomedier, folkelige Kirkefestspil eller Hofforestillinger, der opførtes ved højtidelige Lejligheder, undertiden offentlig og altid uden bestemt Betaling for Tilskuerne. For de bibelske Stykker indrettedes Skuepladsen i Kirker (endnu 1706 agerede Skolediscipleine Historien om den rige Mand og Lazarus i Budolphi Kirke i Aalborg), paa Kirkegaarde eller Torve; ved Stormænds Bryllupper opreistes Theatret i deres Palads, og for Hoffet paa Slottene eller i den frie Skov. 1577 gave „de Højlærde (Universitetets Professorer) med deres Studentere“ latinsk Komedie og Dans paa et Theater i Gaarden ved Kjøbenhavns Slot; ved Christian IV.s Søns Bryllup i Oct. 1634 spillede Grev Christian Ulrik Gyldenløve, Kongens nægte Søn, tillige med Hoffolket i tre Dage tyske Komedier med Sange, Danse og kunstigt Maskineri i Slottets Riddersal, og paa Slotspladsen gaves en „Tragedie“ med Engle, Djævle, Kampe og stort Fyrværkeri; 1663 opførtes i Skoven ved Frederiksborg et „Hyrde- og Skovstykke“, hvori de kongelige Prinser og Prinsesser havde Roller. Allerede 100 Aar tidligere havde man danske Skuespil. Af den første bekjendte danske dramatiske Forfatter Christen Hansen, Skolemester i Odense, findes i et Haandskrift fra 1531 tre rimede Komedier, hvoraf der gives Udtog i „Minerva“ 1786 (senere udgivne 1874), og som tydelig forraade, hvormeget man i den Tid gjennem Skuespillet søgte at indvirke paa de religiøse Forhold. Fra 1633 begyndte tyske „Komediantbander“ at gjæste Kjøbenhavn; 1663 var „Komediant-Forvalteren“ Wulff der med en hollandsk, som først spillede i Boldhuset (mellem Børsen og Proviantgaarden, hvor Cancellibygningen nu staar) og siden paa et af ham bygget Theater („Skanborg“), hvortil Kongen skjænkede ham Grund paa Slotspladsen, men som han trods stærk Søgning snart opgav formedelst Gjæld. Senere indfandt sig jævnlig tyske, hollandske, engelske og franske Bander, som havde stærkt Tilløb. Fra 1669 blev der ikke alene til Hoffets Forlystelse stadig holdt en fransk Trup paa 12 Personer, men nogle Aar senere byggedes, ligeledes for kongelig Regning, til Opførelse af italienske og tyske Operaer et eget Theater i Haven ved Amalienborg (hvor Kronprinsens Palais nu er). Dermed tog det imidlertid snart en sørgelig Ende ved den eneste Theaterbrand, der har været i Kjøbenhavn. 19 Apr. 1689 opkom under en Forestilling Ild, hvorved Huset aldeles nedbrændte og over 200 Personer af Landets fornemste Familier omkom. I Stedet for dette Operahus lod Kongen der, hvor Landcadetakademiet senere opførtes, begynde en prægtig ny Bygning, som fuldendtes af hans Efterfølger Frederik IV, og hvorpaa der 1702—1716 af og til blev givet italiensk Opera og fransk Komedie. — Iblandt de fremmede Bander, som kom til Kjøbenhavn, og til hvis Forestillinger Billetterne betaltes, var den berømte „sachsiske“, bestyret af Mad. Weltheim; den spillede 1707 i Bryggernes Lavshus paa Hjørnet af Skindergade og Klosterstræde (dettes nuværende Nr. 24). Efter Pesten 1711 blev paa Skræddernes Lavshus i Brolæggerstræde (nuværende Nr. 4 og 6) med indtil 2½ Alen høje Marionetter spillet „Haupt- und Staatsactionen“ af den „fürtreffliche maitre“ Samuel Pauelsen v. Quoten, som her blev „privilegeret Komediantspiller“ og 1716 tillige fik Tilladelse til at „exercere sin Kunst som Oculist, Steen- og Brucksnider samt Tandbrækker“. 1718—19 gav Johan Spiegelberg med sit „weltberühmte hochdeutsche Compagnie“, ligeledes paa Skræddernes Lavshus, „Hauptactionen mit lebendigen Personen“. Efter ham fulgte de saakaldte „englische Comoedianten“, der med Marionetter og paa Tysk gav engelske Stykker. For Betaling lod man sig forlyste af de omtrækkende Bander; gratis fornøjede Hoffet og de fornemme sig ved Forestillinger af de indkaldte, af Kongen lønnede Trupper; men alt Komediespil var i fremmede Tungemaal. 1721 blev den franske Hoftrup afskediget, og den hamborgske Componist Reinhard Keiser (eller, som han ogsaa kaldte sig, Rinaldo Cesare) indkaldt til med sit Selskab at give tysk Opera paa Slottet. Den mest ansete i den franske Trup, René Montaigu, en meget dannet Mand, blev i Kjøbenhavn; Capion, Truppens Maler

og Maskinmester, fik 20 Maj 1720 Privilegium paa i Hovedstaden at opføre Komedier og bygge i lille Grønnegade det første faste Theater i Kjøbenhavn (s. Capion). Han havde forskrevet tyske Komedianter, og de afskedigede franske Skuespillere tog indtil videre Tjeneste hos ham, saa at han 20 Jan. 1722 kunde aabne det nye Theater og afvexlende spille tyske og franske Stykker. — Dermed, at Skolekomedierne, der aldrig havde været givet offentlig, fra for omtr. 70 Aar siden vare begyndte at dø hen, ophørte al Tale om Skuespilopførelse paa Dansk. Men kort efter at Capions Theater var aabnet, faldt det, som Holberg siger, nogle ind at indføre Skuespil i Modersmaalet og at anmode ham om at skrive Komedier. Den mest ansete og formaaende blandt disse „nogle" var Frederik Rostgaard, der var Oversecretær i det danske Cancelli, højt anskreven ved Hoffet og en ivrig Forkæmper for det danske Sprog. Ved ham opnaaede Montaigu, som man maatte have med i Foretagendet, da han var den eneste, der nøje kjendte et Theaters Indretning og var dygtig til at vejlede Skuespillere, som aldrig havde betraadt Brædderne, at han 14 Aug. 1722 fik bevilget en Ansøgning om at maatte „indrette og forestille Komedier i det danske Sprog". Men da Capion havde Monopol paa Skuespils Opførelse, maatte de i Mindelighed enes om, at de danske, af Montaigu instruerede Skuespillere spillede paa Capions Theater. 23 Sept. 1722 aabnedes der „den danske Skueplads" med Molières „Gnieren". Allerede fire Maaneder efter nød de danske Skuespillere den Ære paa Slottet at give en Forestilling for Kongehuset. Holberg holdt sig omhyggelig uden for den egentlige Bestyrelse, men havde dog ved Anbefalinger og Raad Indflydelse paa Antagelse af Skuespillere og Valget af fremmede Stykker, som maatte oversættes for at skaffe tilstrækkeligt Repertoire. Allerede førend Skuepladsen blev aabnet, havde han skrevet og foræret den sine 5 første Lystspil („Den politiske Kandestøber", „Den Vægelsindede", „Geert Westphaler", „Jean de France" og „Jeppe paa Bjærget"), og inden Udgangen af 1723 laa 10 andre Stykker færdige fra ham. Efterhaanden sattes de alle i Scene og bleve snart ved deres eget Værd Repertoirets egentlige Kjærne, hvad de, for Komediens Vedkommende, endnu ere. Imidlertid havde den unge Skueplads meget at kæmpe imod. Privilegiet var af Capion pantsat til en General Arnold, som ikke blot tiltvang sig en ublu Leje, men paa de Aftener, da de danske ikke spillede, overlod Theatret til Gjøglere og Linedansere, hvis „kostelige og fornøjelige Presentationer" trak Mængden fra den danske Skueplads, der snart ikke havde Nyheder og Afvexlinger nok for den. Foruden at Skuespillerne maatte lide under den Foragt for Standen, som den Gang var dybt grundet i Tidens Aand, kæmpede de idelig med Pengenød. Selskabets Gjæld tog mere og mere til, saa at der i Maj 1725 tredje Gang maatte gjøres Fallit, hvorpaa Bygningen blev solgt til Generalen, der vilde ombanne den til et Bryggeri, hvilket dog ikke skete. Aaret efter blev Theatret tvært imod atter taget i Brug, da Skuespillerne imod en høj Leje, som hver Forestillingsaften maatte betales Generalen forlods, paa ny begyndte at spille, men med saa lidet Held, at de 25 Febr. 1727 „til allersidste Slutning" tog Afsked med Publikum i Holbergs „Den danske Komedies Ligbegængelse". Endnu en Gang forsøgte dog Skuespillerne at opretholde Anstalten, og det, som det synes, endelig med Held, thi da de i Begyndelsen af 1728 atter aabnede Theatret, havde de et af det danske Skuespils Beundrere ved Hoffet udvirket kongeligt Tilsagn om et aarligt Tilskud af 1,500 Rd., imod at de skulde spille ved Hoffet uden Betaling; men Kjøbenhavns Ildebrand 1728 standsede Forestillingerne, og ved Kongens Død 1730 ophørte alt Haab om deres Fortsættelse, da der under Christian VI.s Regering, hvor alle Farlystelser vare banlyste, ikke kunde være Tale om at aabne et Theater. Ved Frederik V.s Tronbestigelse begyndte man igjen at tænke paa Skuespillene. Holberg anvendte sin Indflydelse for at bevæge Kongen til Oprettelsen af en dansk Skueplads, og Omstændighederne fremmede hans Planer. Tyskeren C. A. Thielo, tidligere Organist i Castellet, fik efter Ansøgning 30 Dec. 1746 Privilegium paa at opføre danske Skuespil „efter den Plan, som af Holberg var bleven lagt". Der blev strax skredet til Forberedelserne, ved hvilke Holberg især betjente sig af den forhenværende dygtige Skuespiller Pilloy, nu en velstaaende Vinhandler, som gik ham til Haande med den kunstneriske Indretning og Forestillingernes Ledelse. Af 7 Studenter og 4 unge Fruentimmer blev der dannet et Personale, hvori der allerede under den omhyggelige Indøvelse foruden en i Almindelighed god Begavelse viste sig 5 betydelige Talenter (Londemann, Rose, Als, Jfr. Thielo og Jfr. Holst). Et taaleligt Theater blev indrettet i Stadsmusikant Bergs Hus i Læderstræde (nuværende Nr. 13) og aabnet 14 Apr. 1747 med „Den politiske Kandestøber". Hermed grundlagdes „den danske Skueplads", som senere har bestaaet paa forskjellige Steder og under meget vexlende Kaar, men uden Afbrydelse ved Nedlæggelse. Ved kongelig Gave fik Skuespillerne s. A. Byggegrunden for Enden af Gjethuset med den derpaa staaende Bygning („det gamle Tjærehus"), fri for al Skatteydelse og med Eneret til at opføre danske Skuespil i Kjøbenhavn. En af Kongen sanctioneret Bestyrelse, hvori Holberg ikke lod sig optage, men dog havde stor Indflydelse, kom i Spidsen for Selskabet, til hvem Thielos Privilegium var blevet overdraget. Men nu optraadte en farlig Rival for den danske Skueplads. General Arnold, der ved Capions Fallit var bleven Besidder af hans Privilegium, lod Julius Heinrich v. Quoten benytte dette, og 20 Nov. 1747 aabnede denne et nyt Theater i store Kongensgade (bag Ejendommen Nr. 75 og 77), hvor han gav Tragedier, Komedier (ogsaa holbergske) og „lystige Nachspiele", baade paa Tysk og Dansk. Efter at hans Theater havde tabt Nyhedens Interesse begyndte imidlertid Søgningen at tage saa mærkelig af, at han allerede 17 Maj 1748 endte sine Forestillinger. Paa samme Tid havde den danske Skueplads faaet en anden Medbejler i den italienske Opera, der aabnede sin Saison

paa et for den indrettet Theater paa Charlottenborg. Selskabet, der under Mingottis Direction og med Scalabrini som Capelmester hørte hjemme i Dresden og af Kongen var engageret til at give Forestillinger fra Dec. til Marts, gjorde i Begyndelsen overordentlig Lykke, men tabte snart sin Tiltrækningskraft. Da det rejste bort, blev Scalabrini tilbage og fik kort efter Ansættelse som Capelmester i det kongelige Capel, der den Gang endnu kun brugtes ved Hoffester og til Udførelse af Kirkemusik. For at spare den høje Leje spillede de danske Skuespillere sidste Gang i Bergs Hus 15 Dec. 1747 og begyndte 18 s. M. Forestillinger paa et midlertidig indrettet Theater i „Tjærehuset", hvilket de, da det nye Skuespilhuses Opførelse var saa vidt fremmet, at Pladsen maatte ryddes, forlod for fra 21 Juni 1748 at fortsætte Forestillingerne paa det lejede Theater i store Kongensgade. Paa samme Tid skete der dem stort Afbræk derved, at et godt fransk Selskab, der endog nød kongelig Understøttelse, paa Nørregade (nuvær. Nr. 16) aabnede et Theater og med stærkt Tilløb af den fine Verden gav baade Tragedier og Komedier. Endnu misligere blev deres Stilling, da ogsaa den italienske Opera, som nu i Stedet for Scalabrini havde den senere berømte Gluck til Capelmester, 28 Nov. begyndte sine Forestillinger paa Charlottenborg. Imidlertid naaede de danske Skuespillere dog at skaffe deres Forestillinger et fremtidigt fast Stade, idet de 18 Dec. 1748 for Publikum aabnede den nye, af Niels Eigtved opførte Theaterbygning paa Kongens Nytorv. Holbergs Komedier vare allerede begyndte at blive fortrængte af franske Oversættelser; Aabningsforestillingen bestod af Regnards „Dobleren" og Lafonds „De tre Rivaler". Bestyrelsens ringe Tillid til Charakterkomediernes Virkning bragte den til at gjøre Forsøg med Sang; i de fleste Smaastykker blev der indlagt Viser, og de maatte ende med en „Vaudeville" (Sang, hvori enhver af de spillende havde et Vers). Det vilde ikke lykkes at skaffe de danske Skuespil jævn god Søgning; Publikum fandt mere Tilfredsstillelse i de mechaniske Præstationer, som en Hollænder fremviste i en Sal ved Gammelstrand; de fornemme holdt sig til Italienerne og de franske Skuespillere. Da den Gjæld, der hæftede paa den danske Skueplads fra Bygningens Opførelse, tiltog formedelst dens slette Kaar, sørgede Kongen for ved en Beslutning, som han forlangte anset som en Højmodighedshandling, at vælte al den Omsorg og Interesse, man kunde anse ham forpligtet til at vise den nationale Kunstanstalt, over paa Staden, idet han 11 Sept. 1750, hvor meget Borgerrepræsentationen end stred imod, gjorde Kjøbenhavn en Foræring med Theatret og — dets over 11,000 Rd.s Gjæld, som der ikke var mindste Udsigt til at faa afbetalt. Derhos forbeholdt han „Kongehuset og dets Følge altid Adgang uden Betaling", samt Udnævnelsen af Overdirecteuren, hvortil han valgte Stadens Overpræsident, og forordnede en, allerede i Følge selve sin Natur, Skuepladsen yderst fordærvelig Bestyrelse, da denne skulde bestaa af tre ulønnede Magistratspersoner, hvorved Theatrets Velfærd blev overgivet til nogle i dets Forhold og Væsen aldeles uforfarne og ukyndige Embedsmænds og næringsdrivende Borgeres Godtbefindende. Ved denne Tid begyndte det „rørende Skuespil" mere og mere at vinde Indgang hos Publikum, og da endnu ingen dansk Tragedieskriver var optraadt, opførtes Oversættelser, der ved den brammende Declamation og det barokke Costume vandt stort Bifald som noget aldeles nyt. Da Charlottenborg, hvor de franske Skuespillere i det sidste Aar havde givet Forestillinger, 1753 blev indrettet til Kunstakademi, ophørte disse, hvorimod Kongen, som uagtet han havde kastet al Omsorg for Theatret over paa Staden, idelig tog sig udstrakt Raadighed over det, gav Italienerne Tilladelse til at benytte det, i Begyndelsen gratis, senere mod en ringe Leje. Hvor ivrig end Hoffet tog sig af Italienerne, kunde det dog ikke skaffe dem Yndest hos Mængden; 1756 maatte Mingotti gaa Fallit. Hans Capelmester Sarti og Balletmester Como fik begge Ansættelse, den første som Scalabrinis Efterfølger, den sidste som Balletmester ved den danske Skueplads. Bestyrelsens ringe Erkjendelse af Skuepladsens Formaal og Betydning bragte den til uden Valg at gribe alt, hvorved der kunde tilvejebringes en Indtægt; Linedans og equilibristiske Kunster fandt derfor snart Indpas paa Scenen. Den Indflydelse, som Klopstock (der tog Ophold i Kjøbenhavn 1751—71) havde paa den danske skjønne Literatur, maatte ogsaa berøre Theatret. Publikums Smag undergik saaledes en mærkelig Forandring; man fordrede Anstand, Værdighed, selv i Lystspillet, højtideligt Alvor, et dunkelt Sprog osv., hvilket alt indbefattedes i den gængse Benævnelse „det sublime". Hvad der for Theatrets Vedkommende for en Del befordrede denne nye Retning i Smagen, var Klubvæsenets Opkomst, hvorved den største Del af det theatersøgende Publikum blev Kvinder, der især følte sig tiltalte af de nye „rørende Stykker", blandt hvilke J. N. Bruns „Zarine" vandt overordentligt Bifald. 1758 optraadte Niels Krog Bredal med sit første originale danske Syngestykke, der snart blev efterfulgt af flere, hvilke i Forbindelse med de mange Balletter virkede hemmende paa Skuespillet. Længere end til 1758 havde Hoffet ikke kunnet bære Savnet af den italienske Opera; der ankom da et nyt Selskab, som atter spillede paa det danske Theater, men som privat Entreprise, med betydelig kongelig Understøttelse og den fornemme Verdens særlige Protection. Publikums Besøg var imidlertid saa ringe, at Operaen trods al fornem Bistand henimod Slutningen af sin Saison 1761 truedes med en ny Fallit. Da fik dens høje Velyndere ved Intriguer Kongen bevæget til igjen med et Magtsprog at byde en ødelæggende Omvæltning i den Anstalt, som det havde været ham om at gjøre at faa gjort sig aldeles uvedkommende og bebyrdet Stadens Øvrighed med at bestyre paa eget An- og Tilsvar. I Apr. 1761 forordnede han den italienske Opera forenet med den danske Skueplads med 8,000 Rd. aarlig Understøttelse til begge og befalede derhos for til Gjengjæld for denne for det danske Skuespil saa højt bedrøvelige Naadesbevisning at bringe det hele under

sin Vilje, at Hofmarschallen skulde være sideordnet Overdirecteur med Overpræsidenten, som end ydermere var en af Hoffets „submiseste“ Excellencer. Der blev nu saaledes anvendt alt for at skaffe Operaens Personale betydelig Løn og gjøre dens Udstyr pragtfuldt, at der til den medgik mere end den kongelige Understøttelse, saa at Foreningen blev Skuespillet til end ydersligere Skade og Ydmygelse. Publikums Uvilje havde rejst sig saa voldsomt imod Como, der havde gjort sig forhadt ved Chicaneri, og hans Kone, der var Danserinde og foragtet for sit skandaløse Forhold til den af Magistraten indsatte despotiske Directeur Fædder, at de 1762 maatte afskediges. Til hans Efterfølger antoges Sacco, under hvem Balletten fik en Anseelse, den aldrig tidligere havde haft, og betydelig bidrog til tiltagende Søgning. Paa samme Tid som Skuespillet blev stillet i Skygge af Bestyrelsen, var det steget i Publikums Gunst, fornemmelig paa Grund af den fortrinlige Udførelse; Personalet havde i Almindelighed naaet en ret anselig kunstnerisk Udvikling, og for Skuespillets forskjellige Arter sandtes næsten i alle Fag en fortrinlig Besætning. 1764 blev den italienske Opera nedlagt. Samme Aar fremkom Jfr. Biehl med „Den kjærlige Mand“, der, hvorvel et maadeligt Stykke, blev som den første originale Komedie siden Holberg modtaget med meget Bifald, hvad der ikke opnaaedes for den halve Snes, rigtignok endnu maadeligere Stykker, som hun lod følge. Christian VII lod 1766 engagere en fransk Hoftrup, som gav Forestillinger paa et smukt og rummeligt Theater over den nye Staldbygning paa Christiansborg Slot (Hoftheatret); den blev afskediget i Foraaret 1773. Kongen vilde igjen have italiensk Opera. Scalabrini blev sendt til Italien for at samle et Selskab, som atter fik et glimrende Engagement, medens de danske tilsidesattes ligesom tidligere og under Kampen for at holde sig imod de sikrede og protegerede Italienere og Franskmænd aldeles overlodes til den Skæbne, som Tilfældet vilde give dem. For om muligt at forøge Indtægterne blev der paa Theatret givet offentlige Maskerader, men under den stedse voxende Gjæld var Magistraten ikke længer i Stand til at vedblive Bestyrelsen. 1770 overdrog Kongen Theatret som privat Entreprise til Capelmester Sarti, imod at han til den danske Komedies og italienske Operas Underhold skulde have et aarligt Tilskud af 16,000 Rd. Da imidlertid Sarti, under hvem den danske Komedie led saare ilde Medfart, efter to Aars Forløb ikke formaaede at opfylde sin Contract og var nær ved at gaa Fallit, følte Kongen sig dreven til at frelse Skuepladsen fra Undergang, hvilket skete derved, at han 12 Maj 1772 selv overtog Theatret og indsatte en collegial Bestyrelse med Overhofmarschallen i Spidsen. Fra nu af kunde Theatret, som da fik den siden bevarede officielle Benævnelse „Den kongelige danske Skueplads“, anses for betrygget med Hensyn til sin Existens, men Paahænget af den italienske Opera gjorde endnu stadig de danske Skuespilleres Kaar saare mislige. 1773 foretoges en udvidende Ombygning af Theatret, som betydelig forbedret gjenaabnedes 31 Jan. 1774 med en Festforestilling i Anledning af Kongens Fødselsdag. Bestyrelsen havde fornemmelig Opmærksomheden henvendt paa Opførelse af Syngestykker; Balletten fik 1775 i Galeotti en Balletmester, der saaledes forstod at lægge Charakter og Poesi i den, at hans talrige Compositioner gjorde Epoche i dens Historie og bidrog meget til at forøge Indtægten. 1773 fremtraadte Ewald med sit Lystspil „Pebersvendene“, som, da det blot udmærkede sig ved ypperlig Dialog, kun gjorde liden Lykke, hvorimod glimrende Bifald Ugen efter modtog Wessels „Kjærlighed uden Strømper“, som parodierede den ved de franske Tragedier og italienske Operaer indlistede Svulst og Affectation saa vittig og effectfuldt, at den bidrog meget til, at det med den italienske Opera kom til „allersidste Slutning“ i Apr. 1778. Til samme Tid timedes der det danske Skuespil en anden stor Lykke, idet Theatret fik Kammerherre Warnstedt til administrerende Directeur. Han begyndte med iver at arbejde for at faa Ewalds „Balders Død“ paa Scenen i en Digtningen værdig Udførelse, og ved Smag, Dannelse, Kunstforstand og en med Humanitet og streng Retfærdighed forenet utrættelig Virksomhed for at bringe Personalet til Orden, kunstnerisk Samvirken og Fremstillingsevnernes kraftige Udvikling blev han Skaberen af en Aand og Skole, hvorved den danske Skuespilfremstilling saaledes fik Styrke i at bevare sjælfuld Naturlighed i den kunstneriske Behandling, at den under forskjellige, ofte for lang Tid uheldige Bestyrelser og ydre Forhold indtil vore Dage er vedbleven at nyde fortjent stor Yndest og Anseelse hos Nationen. — Foruden de nævnte have især følgende dramatiske Forfattere haft Betydning for den dramatiske Scene: Th. Thaarup (der ved sine fædrelandske Syngespil „Høstgildet“ og „Peters Bryllup“ gjorde stort Indtryk paa Folket), P. A. Heiberg og C. Pram (heldige Lystspilforfattere), C. Falsen („Dragedukken“ og flere Stykker), L. C. Sander („Niels Ebbesen“), O. J. Samsøe (Ewalds første begavede Efterfølger i Sørgespillet, hvis „Dyveke“ vandt overordentligt Bifald ved sit fædrelandske Emne og dets smukke Behandling), O. C. Olufsen (den ægte danske Charakterkomedie „Guldddaasen“), K. L. Rahbek (som tillige var dramatisk Forfatter), A. Oehlenschläger (som 30 Jan. 1808 med „Hakon Jarl“ aabnede den lange Række af sine herlige dramatiske Værker), J. L. Heiberg (som 1825 med „Kong Salomon og Jørgen Hattemager“ indførte Vaudevillen paa den danske Scene), Ingemann, C. J. Boye, H. Hertz, H. C. Andersen, M. A. Goldschmidt, J. C. Hauch, C. Hostrup, Th. Overskou, samt Nordmændene Bjørnstjerne Bjørnson og H. Ibsen (angaaende disse Forfattere findes det nærmere under de paagjældende Artikler). Af Personer, der paa anden Maade have haft Indflydelse paa Skuepladsen og Betydning for samme, maa nævnes: P. Rosenstand-Goiske, som 1771 i sin „Den dramatiske Journal“ begyndte en meget gavnende, grundig og smagdannende Kritik; Musikerne J. Hartmann, J. P. Schulz, C. Schall, C. F. Weyse, Dupuy, Kuhlau, L. Zinck, J. F. Frölich, J. Bredal, H. S. Løvenskjold, N. W. Gade, J. P. Hartmann, P. Heise, S. H. Paulli

og H. Rung; Balletmestrene Galeotti og Aug. Bournonville; af Skuespillets Personale Pilloy, H. Wegner, Rose, Clementin, Londemann, Mad. Montaigu, Jfr. Thielo og Mad. Linckwitz, hvilke vare Holbergs Samtidige og den Gang Skuepladsens Bærere. Blandt Skuespilpersonalet fra disse indtil den nyeste Tid nævne vi: F. Schwarz og M. Rosing, to mangesidig dannede og geniale Mænd, der ikke blot vare udmærkede Skuespillere, men ved deres Personlighed øvede stor og gavnlig Indflydelse saa vel paa deres Kunstfæller som paa Theatervæsenet i det hele. Schwarz var et ypperligt Mønster for baade alvorlig og komisk Charakterfremstilling, og fra Rosing udgik hos os det nyere Tragediespil; den Natur, Varme og Højhed, hvormed han udførte Helteroller, vandt stor Anerkjendelse. Fremdeles mærkes blandt afdøde af Skuespillets Personale: Jfr. Bøttger (Mad. Rose), Fru Walter (et af de berømteste Navne i det danske Theaters Historie), Mad. Rosing, Jfr. Astrup, Mad. Heger, Jfr. Jørgensen, Mad. Liebe og Mad. M. Zinck (begge tillige fortræffelige i Syngestykker), Frydendahl (en af de flersidigste og genialeste Charakterfremstillere), H. C. Knudsen, Saabye, Kruse og C. Brunn (alle fem, fornemmelig de to sidste, ogsaa herlige dramatiske Sangere), Kunstnerparrene Gjelstrup, Preisler og Nielsen, Lindgreen, Rind, Haack, Ryge (udmærket baade i Tragedien og Komedien), C. M. Foersom, C. Winsløw, C. N. Rosenkilde og A. Rosenkilde, M. Wiehe og A. Wiehe, Mantzius; af Sangerpersonalet, foruden de ovennævnte, Musted, G. Zinck, Kirchheiner, Schwartzen, Mad. Frydendahl, Jfr. Zrza, Mad. Simonsen og Fru Riise; af Dansepersonalet Jfr. Frölich, Mad. Schall, Antoine og Aug. Bournonville; blandt de afgaaede Fru Heiberg (der utvivlsomt har erhvervet sig den største Navnkundighed blandt danske Skuespillerinder), Phister, Fru Sødring, Fru Jacobsen og Hultmann, Sangerinderne Fru Gerlach, Fru Levinsohn og Fru Zinck, Danseren Hoppe, samt Danserinderne Jfr. Grahn, Mad. Kretzmer, Mad. Kellermann, Jfr. A. Nielsen og Jfr. J. Price; blandt det i den nuværende Tid fremtrædende Personale i Skuespillet Fru Phister, Fru Eckardt, Fru Hennings, Frk. B. Nielsen, E. Poulsen og O. Poulsen; i Syngespillet Schram, Jastrau, Simonsen, Fru Lütken, Fru Erh. Hansen og Fru Keller; i Balletten Frk. Westberg, Fru Tychsen, V. Price og H. Bech. — Efter at Theatrets Tilskuerplads 1855 var bleven ombygget og udvidet, blev Scenebygningen Aaret efter nedreven og opført efter en større Maalestok, hvorved der tilvejebragtes en ny Foyer, bedre Paaklædningsværelser og hensigtsmæssige Garderobelocaler. 1870 blev der tilvejebragt Midler og truffet Forberedelser til Opførelse af et nyt Theater ved Siden af det ældre paa Gjethusets Grund; dette, som er bygget af V. Dahlerup og O. Petersen, blev indviet ved en Festforestilling 15 Oct. 1874. — 1849 blev den ældre collegiale Bestyrelse, der bestod af en Chef og to Directeurer med en adjungeret æsthetisk Consulent, ophævet og Theatret saa vel som Capellet henlagt under en Directeur, som kom til at staa under Cultusministeriet, hvem en almindelig Control og Afgjørelse af Principspørgsmaal blev forbeholdt. 1857 indsattes i Stedet for den ene Directeur to, en artistisk og en økonomisk; 1859 kom Anstalten atter under ēn Directeur, hvem der 1866 adjungeredes en Intendant, og 1876 blev Theatret atter underlagt en Chef. Det kongel. Capel, der tæller udmærkede Musikere i sin Midte, dirigeres af Capelmester Joh. Svendsen. Theatret ejer en betydelig Garderobe og et meget værdifuldt Musikarchiv. — Foruden det kongel. Theater, der tidligere besad Monopol paa at opføre danske Skuespil i Kjøbenhavn, findes der tre staaende Theatre: Casino, Folketheatret paa Nørregade og Dagmartheatret; alle tre ere private Entrepriser. — Flere af de større Provinsbyer i Danmark (Odense, Aalborg, Aarhus, Randers, Helsingør, Slagelse osv.) have Theatre, hvorpaa omrejsende danske Skuespillerselskaber give Forestillinger, men som i kunstnerisk Henseende ere af ringe Betydning.

Danmarks Stræde kaldes Havarmen mellem Østgrønland og det nordvestlige Island.

Dannecker, Johann Heinrich von, tysk Billedhugger, f. 15 Oct. 1758 i Stuttgart, d. 8 Dec. 1841, uddannede sig i Hjemmet og rejste derpaa 1783 til Paris for at arbejde under Pajou, 1785 til Rom, hvor han paavirkedes af Canova og hjemsendte Arbejder, som banede Vej for ham, saa at han ved sin Hjemkomst 1790 strax blev Professor ved Kunstakademiet i Stuttgart og vandt Navn som en af Datidens mest ansete Billedhuggere, der især var heldig i Gjengivelsen af Kvindeskikkelser. Ved Siden af flere Compositioner udførte han her en Række Buster, der tiltalte ved aandfuld Opfattelse. Hans mest berømte Arbejder ere „Ariadne ridende paa en Panther" (1816, tilh. Fam. Bethmann i Frankf. a. M.) og en Christusstatue (1824), som kom til St. Petersborg og i en senere Gjentagelse findes i Regensburg.

Dannefer, Jakob Nielsen, har ved en rask Daad indskrevet sit Navn i vort Fædrelands Historie. Han skal have hørt til de Ryttere, som i Følge Roskildefreden (1658) bleve overladte til Svenskerne. Han kom til at tjene Wrangel, der fattede Tillid til ham og gav ham Opsyn med en Del Gods, som han med Skibet „St. Johannes" sendte fra Kronborg til Pommern. Paa Skibet var der 120 danske Soldater, som man havde opsnappet, og som skulde bortføres i Fangenskab. Med dem aftalte D., at de skulde være ham behjælpelige med at bemægtige sig Skibet. Da man nærmede sig Kjøbenhavn, befalede D. med blottet Kaarde den tyske Skipper at styre dertil, saarede en svensk Fourer, da denne vilde gjøre Modstand, og lod ham tillige med de øvrige Svenskere, der vare paa Dækket, afvæbne. Ved Aftenstid 2 Oct. 1658 ankrede Skibet saa ved Kjøbenhavn. Her blev D. modtaget med Jubel. Frederik III gjorde ham til Ritmester, gav ham et Gods paa Møen, hvor han var født og opdragen, og tilstod ham senere en aarlig Pension; alle hans vornede Hjælpere gav Kongen Friheden. 1662 blev D. gjort til Tolder i Stege, og her døde han 1682.

Dannelsesvæv (Cambium). Hermed betegnes i Særdeleshed det Lag af formerings- eller

delingsdygtige Celler, som findes hos de tokimbladede og nøgenfrøede Planter, og hvorved deres Stamme vorer i Tykkelse (s. **Stængel**); men Ordet findes ogsaa brugt i videre Forstand for dermed at betegne et hvilket som helst Væv af delingsdygtige, d. v. s. unge, tyndvæggede, protoplasmarige, tæt sammensluttende Celler; dog bruges i denne videre Betydning rigtigere Ordet Delingsvæv (Meristem), under hvilket almindelige Begreb Cambium da indordnes som et særligt.

Dannemand (tidligere alm. skrevet **Dandemand**, af nedertysk dandeman, der i det 14de Aarh. baade i Svensk og Dansk fortrængte det ensbetydende nordiske dughandi, dughændæ man, isl. dugandi maðr, hæderlig, retskaffen Mand), et gammelt, navnlig ogsaa i Retssproget forekommende Udtryk for en brav, paalidelig, hæderlig Mand.

Dannemand, Frederikke, Fru, f. 1790, hed egentlig Bente Rafsted, blev 1808 Frederik VI.s Frille og var Moder til **Frederik Wilhelm D.**, f. 1813, som 1839 blev ophøjet til dansk Lensgreve og 1842—85 ejede Aastrup Herregaard. Hun døde 23 Aug. 1862. En Datter, **Caroline Augusta D.**, f. 1812, d. 1844, var gift med A. F. Schack de Brockdorff, Chef for Garden til Hest (d. 1859). En anden Datter, **Louise**, f. 1810, ægtede 1836 Capitain B. Zacharia og blev Enke 1871.

Dannemarie [dannmari], tysk **Dammerkirch**, Flække i den tyske Prov. Øvre-Elsaß, 3 M. s. v. for Mühlhausen, 2½ M. ø. for den franske Fæstning Belfort. 2,000 I. Ved D. stod 23 Jan. 1871 en Kamp mellem Manteuffels og Bourbakis Tropper.

Dannemöra, et af de største og bedste Jærnværker i Sverige, c. 6 M. (48 Kilom.) n. for Upsala. Grubernes Antal er c. 80, men 1882 bearbejdedes kun 12, af hvilke „Storrymningen" er den største, men „Jomfru"- og „Ungkarlsgruberne", med en Dybde af 80 Favne (150 Met.), de dybeste. Malmen holder 20—80 pCt. Jærnmellemilte, der giver Jærn af udmærket Beskaffenhed, særdeles skikket til Staaltilvirkning. Malmbrydningen naaede 1873—82 op til mellem 32,220,000 og 47,972,000 Kilogr.

Dannenberg, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 7 M. ø. s. ø. for Lüneburg, ved Floden Jeetze, 1 M. fra Elben. 2,000 I. Gammelt Slot, i hvis Taarn Valdemar Sejer 1223 blev holdt fangen af Grev Henrik af Schwerin.

Danner, Louise Christine, Lensgrevinde, Kong Frederik VII.s tredje Ægtefælle, f. 21 Apr. 1815 i Kjøbenhavn i en borgerlig Familie Rasmussen, blev 7 Aug. 1850 i Frederiksborg Slotskirke af Biskop Mynster viet til Kongen (til venstre Haand), hvorhos der s. D. tillagdes hende Navn, Titel, Rang og Vaaben som Lensgrevinde D. (Pat. af 1 Jan. 1855). Ved sin Død 6 Marts 1874 efterlod hun sig en Formue af 6½ Mill. Kroner, samt Slottet Jægerspris, og oprettede heraf „Frederik VII.s Stiftelse" paa Jægerspris til Opdragelse af fattige Pigebørn. 1873 havde hun grundlagt en anden „Frederik VII.s Stiftelse" i Kjøbenhavn med Fribolig for 52 fattige Kvinder.

Danneskjold, Efterkommere af de danske Konger Frederik III.s og Christian V.s uægte Sønner, hvilket Navn blev dem tillagt 1695. Frederik III.s uægte Søn, Grev Ulr. Fred. Gyldenløve, havde i sit Ægteskab med Antonia Augusta af Altenburg flere Børn, som ved kongel. Anordn. af 20 Juli 1695 fik Navnet **D.-Laurvig**. En af Sønnerne, Ferd. Ant., Greve af D.-L., f. 1688, d. 1754, var Fader til **Christian Conrad**, Greve af D.-L., f. 1723. Denne var en ubetydelig Personlighed, der blev trukket frem af sin Slægtning, den dygtige Grev Frederik D.-Samsø, men lønnede sin Velgjører med Utaknemmelighed, idet han hjalp til at styrte ham 1767, hvorpaa han selv kom til at indtage hans Plads som Marineintendant og blev Admiral samt kort efter Ridder af Elefanten; men han holdt sig dog kun 3 Aar paa en Plads, som han var uduelig til at beklæde, idet han i Dec. 1770 tillige med sin Svigersøn Grev Holck blev styrtet af Struensee. I sit private Liv var han en berygtet Libertiner, især bekjendt ved den skandaløse Bortførelse af en ung Skuespillerinde 1765 (s. **Rose**). Han døde 9 Apr. 1783, og med ham uddøde denne Linje af D. paa Mandssiden, medens den paa Kvindesiden uddøde 1790 med hans Datter Juliane Marie, gift med nysnævnte berygtede Grev F. V. C. Holck. — Christian V.s uægte Søn, Grev Christian Gyldenløves Efterkommere fik ved Patent af 4 Maj 1695 Navnet **D.-Samsø**. Efter hans Moder, Sophie Amalie Moth, arvede hans Efterkommere Grevskabet Samsø, og desuden er Familiens Hoved Overdirecteur for Gisselfeld adelige Jomfrukloster, som Chr. Gyldenløve oprettede. Han havde i sit andet Ægteskab med Dorothea Krag, Baron Jens Juels Enke, to Sønner. Den ældre, **Christian D.-S.**, Greve til Samsø, Friherre til Lindenborg og Høgholm, Kammerherre, Præses i Admiralitetet, f. 1702, d. 1728, bekjendt af sin Kjærlighed til Videnskaberne, samlede i sin korte Levetid paa sine Udenlandsrejser med stor Bekostning et betydeligt Bibliothek og aabnede med Liberalitet sine Samlinger baade for danske og fremmede lærde, men de splittedes ved hans Død. Han har forplantet den eneste endnu bestaaende Linje af D.; hans Søn, Grev Fred. Chr. D.-S., f. 1722, d. 1778, var Fader til Grev **Christ. Conr. Sophus D.-S.**, Amtmand i Præstø Amt, f. 1774, d. 1823, der anlagde den Danneskjoldske Kanal. Denne D. havde i sit Ægteskab med Johanne Henriette Valent., f. Kaas (f. 1776, d. 1843), hvem blandt flere Anlæg Holmegaard Glasværk skylder sin Oprindelse, 3 Sønner, af hvilke den næstældste, Gehejmeconferensraad **Christ. Conr. Soph. D.-S.** (f. 1800), er den nuværende Lensgreve til Samsø, og den yngste, **Otto Sophus D.-S.** (f. 1805), var Generalpostdirecteur 1842—72, samt 3 Døtre, af hvilke **Louise Sophie** og **Henriette** vare de to augustenborgske Brødre Hert. Christian Augusts og Prins Frederik af Noers Ægtefæller. Alle Sønner af Slægten D. ere fødte Excellencer. — Christian Gyldenløves yngre Søn, Grev **Frederik D.-S.**, Generaladmirallieutenant og Gehejmeraad, f. 1 Nov. 1703 i Kjøbenhavn, er den mest berømte af Slægten. Han havde nydt en videnskabelig Opdragelse og paa Udenlandsrejser erhvervet sig ualmindelige Indsigter i

Mathematik og Søvæsen uden dog selv at være Sømand. Efter sin Hjemkomst var han i flere Aar uden passende Sysselsættelse, indtil han 1731 blev Deputeret i Søetatens Generalcommissariat, hvor hans sjældne Dygtighed i Forening med hans Byrd skaffede ham en Indflydelse hos hans kongelige Fætter Christian VI, som han med stor Klogskab og Selvkjærlighed vidste at befæste. I Forening med U. F. Suhm styrtede han 1734 den dygtige Constructeur K. Benstrup, og den ædle Capit. F. Lütken, som ikke havde villet deltage i Fordømmelsesdommen over B., blev ogsaa fjærnet. Som Intendant over Marinen (siden 1736) styrede derpaa D. tillige med Suhm, der blev Holmens Chef, Danmarks Søvæsen, og dette skylder dem saare meget, men de vare begge altfor herskesyge og højtstræbende til at kunne arbejde længe sammen, og Suhm maatte vige for D. (1743). Denne var for Resten en af de dygtigste Marinechefer, Danmark nogen Sinde har haft: i de 11 Aar, hvori han stod i Spidsen for Marinen (1735—46), forøgede han Flaaden med 11 Linjeskibe, 5 Fregatter og 30 mindre Skibe, udvidede og fordybede Orlogshavnen, fuldendte den af Niels Juel paabegyndte Nyholm, anlagde Dokken til Trods for utrolige Vanskeligheder og sørgede paa mangfoldige Maader baade for Flaaden og dens Forsyning, for Mandskabet og dets Officerer, saa vel som for disses hensigtsmæssige Uddannelse. Det var ogsaa efter hans Forslag, at Landsøkonomi- og Commercecollegiet oprettedes, og i Bankens Stiftelse havde han ligeledes væsentlig Del. Men saa snart Frederik V havde besteget Tronen, blev D. fortrængt af Admiral Rosenpalm, og under denne Konge kom han ikke igjen til Magten, skjønt han 1747 blev Elefantridder og 1760—64 var Overhofmester ved Sorø Akademi. Derimod kunde han efter den unge Konge Christian VII.s Tronbestigelse ikke modstaa Fristelserne af sin Ærgjerrighed og Herskesyge. Først søgte han at styrte den ældre Bernstorff, men det lykkedes ham ikke; ikke desto mindre blev han allerede 1 Aug. 1766 Bernstorffs Collega som Gehejmestatsminister, og da det samtidig lykkedes ham at styrte Oversecretær F. C. Rosenkrantz, kom han 25 Aug. s. A. atter som Oversecretær og „Surintendant" i Spidsen for Søvæsenet. Han vedblev imidlertid at staa i Opposition til Bernstorff, medens han selv havde Fjender, der eftertragtede hans egen Stilling og Indflydelse. Han havde kun i 14 Maaneder været Surintendant over Marinen, da han i Oct. 1767 pludselig blev afskediget, med Befaling inden 3 Dage at forlade Kjøbenhavn og drage til sit Gods Marselisborg ved Aarhus, hvor han døde 3 Aar efter, 18 Juli 1770; hans ovenfor nævnte uværdige Slægtning, Grev C. C. D.-Laurvig, kom baade til hans Post og Indflydelse. Hans patriotiske Sindelag fortjener Anerkjendelse. — En tredje Linje D. nedstammede fra ovennævnte Grev U. F. Gyldenløve, som i et første hemmeligt Ægteskab med Sophie Urne blev Stamfader til Familien Løvendal, af hvilken Franç. Xav. Jos. L. 1786 fik Patent som dansk Greve af D.-**Løvendal**, men den uddøde i den ægte Linje 1829 med hans Søn, Oberstlieuten. Charl. Vald. Greve af D.-L. (s. **Løvendal**).

Danneskjoldske Kanal, ogsaa kaldet Næsbyholms Kanal, anlagdes 1810—12 af Grev C. C. S. Danneskjold-Samsø for at sejlbargjøre Susaaen i Sjælland fra Bavelse til dens Udløb; den er 4 F. dyb, 12—17 Alen bred, 8 M. lang og har 5 Sluser.

Dannevirke, s. **Danevirke**. D. er ogsaa Navnet paa et dansk Blad i Haderslev, stiftet i Juni 1838 af Kjøbmand P. C. Koch, efter Professor C. Flors Opfordring, og som siden har været de danske Nordslesvigeres vigtigste Organ. Oprindelig udkom D. kun én Gang om Ugen, siden 1840 2 Gange og fra 1851 daglig. Før 1848 var D. udsat for mange Forfølgelser fra de slesvigholstenske Embedsmænds Side, og under Oprøret 1848—49 blev det en lang Tid trykt i Kjøbenhavn, hvorhen Koch maatte flygte. Koch var Redacteur indtil Nov. 1855, men opgav D. paa Grund af Tvist med Myndighederne; derefter overtoges D. af Godske-Nielsen (tidligere Medarbejder af „Dagbladet"), og i Juli 1863 blev J. Tauber (tidl. Medarbejder af „Fædrelandet") Redacteur, men maatte allerede forlade Slesvig 12 Febr. 1864. Nu hvilede D. indtil 1 Nov. 1867, da det overtoges af H. R. Hjort Lorenzen og igjen blev det vigtigste danske Blad i Nordslesvig. I Juli 1874 sammenknyttedes Bladet „Freja" i Aabenraa med D.; men i Nov. 1877 maatte Hjort Lorenzen forlade Slesvig og solgte i Apr. 1879 de forenede Blade til Dyrlæge Bjørnshauge, hvorefter dennes Broder, Cand. mag. J. J. B., blev Udgiver af samme. D. har stor Udbredelse, især i Haderslev og Aabenraa Amter; fra 1 Jan. 1875 udgives desuden et „Søndagsblad", senere kaldet „Folkevennen", som deles i en folkelig og en kirkelig Del; den sidste indeholder bl. a. Prædikener af danske Præster.

Dannevirke-Foreningen, dansk politisk Forening, stiftet i Jan. 1861 under Ledelse af Blixen-Finecke, H. Carlsen, Balthasar Christensen og C. Flor, havde til Formaal at fremkalde en kraftigere Optræden af Regeringen over for det tyske Forbund, at hævde Slesvigs Danskhed og Forbindelse med Kongeriget, samt at skaffe det en lignende politisk Frihed. D.-F. omfattede en Del af Bondevennerne, mange Grundtvigianere og flere yngre Mænd, som vare misfornøjede med det nationalliberale Parti og dets Lederes uklare Holdning. D.-F. kom dog ikke til at spille nogen politisk Rolle og opløstes allerede 1862, men var paa en Maade en Forløber for „det nationale Venstre", som stiftedes 1865.

Danremont, Ch. M. Denys de [dangrømõng], Greve, fransk General, f. 1783, indtraadte 1804 i Hæren, tjente i Spanien 1811—12 og blev 1813 Oberst. 1814 optoges han i den kongelige Garde og fulgte n. A. Ludvig XVIII til Gent. 1821 blev D. Generalmajor, tjente med Udmærkelse 1823 i Spanien og 1830 i Algier, hvorefter han blev Generallieutenant og 1835 Pair. 1837 sendtes D. som Generalgouverneur til Algérien og ledede Toget til Constantine; da han var i Færd med at undersøge Forberedelserne til Stormen,

blev han dræbt af en Kanonkugle nogle Timer før Indtagelsen 12 Oct. 1837.

Dans, visse af Musik ledsagede og i en bestemt Takt udførte legemlige Bevægelser, som ved technisk Færdighed og Smag kunne hæves op til Kunstens Omraade, **Dansekunst**, lige saa vel som selve Musiken. Dansekunsten hører til de mimiske Kunster; men medens ved Pantomimen Føddernes Bevægelser ere underordnede det øvrige Legemes, kunne omvendt i D. Føddernes Bevægelser siges at finde et Accompagnement i det øvrige Legemes. Selskabsdansen, hvorunder de ofte meget interessante Nationaldanse høre, har kun den gjensidige Underholdning til Formaal. Theaterdansen har flere Underafdelinger: den groteske D., hvor det mere kommer an paa Kraft end Ynde; den komiske D.; den halve Charakterdans, der skal fremstille en Intrigue, en Elskovsaffaire og derfor udfordrer særlig Smag og Ynde, endelig Balletten (s. d. A.). — Allerede i den tidligste Oldtid indtog D., et Udtryk for Glæden og den festlige Stemning, en vigtig Stilling og benyttedes særlig ved offentlige Fester og gudelige Ceremonier. Hos de gamle Culturfolk ledsagedes D. vel af Instrumenter, men de dansende selv og deres Omgivelser sang tillige til D., en Skik, der vedligeholdt sig helt ned igjennem Middelalderen og endnu er almindelig f. Ex. i Spanien og Italien, ligesom den heller ikke er forsvunden i det nordiske Folkeliv. Navnlig hos Grækerne var Dansekunsten (Orchestik) i høj Grad uddannet; den omfattede hos dem tillige den mimiske Kunst og stod i den nøjeste Forbindelse med Sang, Poesi og Skuespilkunst. Romerne fik Dansekunsten fra Grækerne, og fra den gammelromerske Scene gik den over til det italienske Folketheater. Den nyere Dansekunst stammer fra Italienerne og Franskmændene. Selskabsdansen har i Tidernes Løb undergaaet mange Forandringer. I Begyndelsen bevægede man sig kun med højtidelige Skridt (pas); denne Dansemaade fik Indpas i Frankrig under Ludvig XII, Frants I og Henrik II. Under Katharine af Medici fik Damerne kortere Kjoler, og D. selv blev livligere; samtidig forbandt man Maskerader med Ballerne og udførte Landets Nationaldanse. Under Ludvig XIV lagde Beauchamp Grunden til Franskmændenes kunstneriske Theaterdans, der senere navnlig blev uddannet af Noverre og Kunstnerfamilierne Vestris og Taglioni. Dansekunsten staar paa sit højeste Trin ved den store Opera i Paris.

Dansborg, Fæstning ved den forhen til Danmark hørende ostindiske By Tranquebar, anlagt af Ove Gjedde 1621.

Dansemester, en Charnerpasser, hvis Ben ved Enden ere bøjede udad, saaledes at den kan gjøre Tjeneste som Hulpasser.

Dansere (Chorisantes, Dansatores) kaldtes nogle fanatiske Sekterere, som viste sig 1374 i Aachen og senere i Köln, Strasburg, Metz, Liège o. fl. St. Halvnøgne og bekransede kom de frem paa Gaden, Mænd og Kvinder, holdende hverandre i Haanden, og dansede med gyselige Fordrejninger rundt i en Kreds, indtil de udmattede sank til Jorden. Under Dansen paastod de at se Himlen aaben og at staa i Samkvem med dens Beboere; nogle saa Christus, andre Jomfru Maria, og ofte ledsagedes disse Syner af epileptiske Tilfælde. Bønderne forlod Ploven, Haandværkerne Værkstedet for at slutte sig til Dansen, hvorover der syntes at hvile ligesom en dæmonisk dragende Magt. Da den hellige Veit paakaldtes mod Sygdommen, blev denne Dans senere kaldet St. Veitsdans (s. d. A.).

Danske Lov er den almindelige Benævnelse for den under Kong Christian V udstedte almindelige Lovbog for Kongeriget, hvori hele dettes gjældende Ret blev samlet og ordnet, og som endnu er Grundlaget for den danske Retsforfatning. Dels den Omstændighed, at en forskjellig Ret i mange Henseender var herskende i de forskjellige Dele af Landet, dels mange af de gjældende Loves Ælde og Dunkelhed, dels Utilgængeligheden af den daværende Lovgivning i det hele, idet der ingensteds havdes nogen Samling af den uendelige Masse Love, som siden det 13de Aarh. havde set Lyset, dels endelig den ved Souverænitetens Indførelse frembragte fuldkomne Omvæltning i mange Retsforhold, alt dette gjorde en Revision og Samling af de i Kongeriget gjældende Retsbestemmelser i højeste Grad nødvendig. Allerede 1661 blev derfor en Commission nedsat af Frederik III til Udarbejdelsen af en almindelig Lovbog, hvilken Commission efter at være undergaaet mange Forandringer endte sit Hverv 1669, efter at et særskilt Udkast var forfattet af hver af dens to vigtigste Medlemmer, Peder Lasson og Rasmus Vinding. Den sidstnævntes Udkast (som holdt sig nøje til den ældre danske Ret, medens Lasson mere havde taget Romerretten til Mønster for sit Forslag) vandt Regeringens Bifald og blev, efter under Christian V at være bleven underkastet 4 forskjellige Revisioner og derved at være undergaaet væsentlige Ændringer, endelig trykt og overleveret Kongen, som dernæst 15 Apr. 1683 underskrev den fuldstændige Lovbog. Dette Værk, der udmærker sig ved Korthed, Klarhed og Orden saa vel som ved sin fuldkommen nationale Charakter, maa betragtes som en for sin Tid højst fortrinlig Lovbog. Den er inddelt i 6 Bøger, hver af disse i Capitler, og Capitlerne igjen i Artikler.

Danske Selskab, det kongel., for Fædrelandets Historie og Sprog, i Kjøbenhavn, det andet af de to videnskabelige Samfund, der stiftedes under Christian VI.s Regering, skylder Langebek sin Oprindelse. Han fattede Ideen til et saadant Selskab og forenede sig i den Anledning med 4 andre unge Videnskabsmænd i Dec. 1744, hvorpaa de 5 Stiftere 8 Jan. 1745 holdt deres første Møde og grundlagde et „Selskab til den danske Histories og Sprogs Forbedring", som efter at have udgivet 1ste Bd. af „Danske Magazin" i Jan. 1746 fik Prædicat af „kongeligt". Det blev 1810 forenet med det 1777 oprettede „genealogiske og heraldiske Selskab", som havde udgivet „Lexikon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne" (2 Bd., 1782—1814), hvorpaa de to forenede Selskaber 21 Dec. 1810 fik det nuværende Navn. Foruden „Danske Magazin", der er fortsat i flere Rækker og endnu stadig udkommer („D.

M.", 6 Bd., 1745—52, „Ny D. M.", 6 Bd., 1794—1836, „D. M. Tredje Række", 6 Bd., 1843—1860, „Fjerde Række", hidtil 5 Bd. og 1 H., 1864—84), har Selskabet ogsaa udgivet andre historiske Værker, som „Magazin til den danske Adels Historie", 1. Bd. (1783—1824), „Uddrag af Bisk. J. Bircherods hist.=biograph. Dagbøger" (1846), „De ældste danske Archivregistraturer", 1—4 Bd.s 1ste Hæfte (1854—75), og Aktstykkesamlinger, vedk. Ribe Domcapitel og Bispestol, Dueholm Kloster og Viborg By og Stift, samt forskjellige Sprogværker fra det 16de Aarh. Medlemmernes Antal er for Tiden 27, hvoraf 20 indenlandske (hvilket Antal ikke maa overskrides) og 7 udenlandske (Antallet maa ikke overstride 8).

Dansk-vestindiske Øer bestaa af Jomfruøerne St. Croix, St. Thomas og St. Jan, der ligge mellem 17° 41' og 18° 21' n. Br. og mellem 47° 14' og 47° 23' v. L., tæt ø. for Portorico. Størrelsen er omtr. 6 □ M. (St. Croix $3\frac{1}{2}$ □ M., St. Thomas $1\frac{1}{2}$ □ M. og St. Jan 1 □ M.). Klimaet er tropisk, Middelvarmen mellem 25° og 26°; den meste Regn falder i Maanederne Aug.—Nov. Produkterne ere de almindelige tropiske. St. Croix er flad og overordentlig frugtbar; kun Ørnebjærget hæver sig til en Højde af 1,100 F.; $\frac{2}{3}$ af dens Overflade er dækket af Sukkerplantager, medens Resten af Øen anvendes til Dyrkning af Markfrugter. St. Thomas er en lille, hed og sandet Ø, der hjemsøges meget af Jordskjælv og Orkaner og derfor kun daarlig egner sig til Dyrkning; en Del større Betydning har Øen som Anløbssted for de engelsk-vestindiske Dampere. St. Jan er meget bjærgfuld. Befolkningen udgjorde 1880 omtr. 33,800, deraf 18,400 paa St. Croix og 14,400 paa St. Thomas; næsten tre Femtedele bo i Byerne, og Kvindekjønnet har stor Overvægt, i Byerne endog som 3 imod 2. Næppe en Tiendedel af Indbyggerne ere Hvide, mest af engelsk eller dansk Byrd. Resten er Mulatter eller Negre og nogle faa Chinesere. I Henseende til Religionen hører kun en Syvendedel til den lutherske Kirke, hvis Gejstlighed staar under Sjællands Biskop; derimod hører en Tredjedel til den engelsk-biskoppelige Kirke og næsten lige saa mange til den katholske. Endelig er der omtr. 6,000 Herrnhutere, især blandt Negrene, nogle Reformerte af hollandsk eller fransk Oprindelse og paa St. Thomas et Par Hundrede Jøder. Disses Tal var tidligere langt større. Det almindelige Tale- og Skriftsprog er det engelske, medens det danske Sprog endnu gjælder som det officielle. — St. Croix opdagedes 14 Nov. 1493 af Columbus paa hans anden Rejse; den var da beboet af Cariber og kaldtes Ayay. Det er uvist, om han ogsaa kom til de to andre Øer, men de toges i hvert Fald ikke i Besiddelse af Spanierne. Omtr. 1620 kom Hollændere og snart efter ogsaa Engelskmænd til St. Croix; der forefaldt jævnlig Stridigheder imellem dem, og efter en blodig Kamp 1645 maatte Hollænderne og de med dem forbundne Franskmænd forlade Øen. 1650 bleve Engelskmændene overfaldne af Spaniere fra Portorico og dels dræbte, dels forjagne; Hollænderne søgte nu igjen at komme i Besiddelse af Øen, men forgjæves; derimod udsendte den franske Gouverneur paa St. Christoph, Poincy, Folk, som fordrev Spanierne og indtog Øen. 300 Nybyggere sendtes dertil, og Skovene afbrændtes for Opdyrkningens Skyld. 1651—64 tilhørte Øen Malteserridderne og gik frem i Velstand under Poincys Styrelse; men det trykkende Handelsmonopol, som den nye Ejer, det fransk-vestindiske Compagni, overholdt, skadede den saa meget, at den franske Regering, som overtog den 1674, helt opgav den 1695 og flyttede Indbyggerne (147 Hvide og 623 Negerslaver) til Haiti. — St. Thomas er rimeligvis bleven bebygget af Hollændere kort Tid efter St. Croix, men fratoges dem 1667 af Engelskmændene, uden at disse dog tog fast Ophold. 1671 toges Øen i Besiddelse af et dansk-vestindisk Compagni, stiftet af Friherre Jens Juel og Borgemester H. Nansen, og en Jørgen Iversen blev første Gouverneur. Øen led under jævnlige Overfald af Spanierne fra Portorico, men fik dog en Del Nybyggere af forskjellige Folkefærd, hvis Plantager (61 i Tallet) 1678 overdroges dem til Eje. Da Compagniet paa Grund af Pengemangel ikke kunde udvide sin Handel, tillodes det 1685 et brandenburgsk-hollandsk Compagni at nedsætte sig (indtil 1715), og derved udvikledes Handelen i høj Grad; ja Grunden lagdes egentlig til St. Thomas's senere udstrakte Forbindelser. Dog gik det for en Tid tilbage med det nye Compagni, hvortil ogsaa et Overfald af franske Fribyttere 1688 medvirkede, og 1692—1702 bleve alle Øens Indtægter bortforpagtede til en enkelt Mand. Den havde paa den Tid 800 Indbyggere, hvoraf de danske Familier kun udgjorde en meget lille Del. — 1684 var ogsaa St. Jan tagen i Besiddelse af Danmark, men først 1716 fik den Nybyggere og Slaver fra St. Thomas. Da disse sidste behandledes med stor Haardhed, fordi man nærede Frygt for deres Talrighed, udbrød 13 Nov. 1733 en blodig Opstand, hvorved mange Hvide myrdedes. Ved Hjælp af franske Soldater fra Martinique blev Oprøret kuet, men de fleste af Negrene (300 i Tallet) dræbte sig selv, hellere end at overgive sig. — Samme Aar kjøbte Christian VI St. Croix af Frankrig, og 1735 begyndte en ny Bebyggelse, som dog kun gik langsomt fremad, fordi det dansk-vestindiske Compagni hævdede et meget strængt Handelsmonopol, hvorfra endog andre danske Kjøbmænd vare udelukkede, men — mærkelig nok — ikke Hollænderne. Derfor kjøbte Frederik V 1755 alle tre Øer til den danske Krone tillige med Compagniets samtlige Ejendele, baade de i Vestindien og de i Kjøbenhavn, og St. Thomas, hvis Handel var gaaet tilbage siden 1716, blev 1764 en Frihavn og fra den Tid et Midtpunkt for Handelen i Vestindien. Under den nordamerikanske Frihedskrig og de senere Revolutionskrige gik Øerne stærkt frem i Velstand som Følge af Danmarks Neutralitet, og efter 1792 bosatte mange Fremmede sig paa St. Thomas, især franske Flygtninger fra Haiti. 1 Apr. 1801 blev St. Thomas besat af engelske Tropper og først et Aars Tid efter tilbagegivet; ligeledes bleve alle tre Øer 25 Dec. 1807 nødte til at underkaste

sig den engelske Regering indtil Fredsslutningen og kom først 1815 tilbage under Danmark. Siden udvikledes St. Thomas's Handel bestandig mere, og efter 1819 fik Øen en ny Indvandring, nemlig af fordrevne Spaniere fra Sydamerika. St. Croix, som tidligere havde vundet Navnet „Vestindiens Have", gik derimod tilbage i Velstand og Opdyrkning; mange Plantere forarmedes og maatte dels søge Laan hos Regeringen, dels opgive deres Plantager. Allerede 16 Marts 1792 havde Regeringen afskaffet Slavehandelen, dog først fra 1803 at regne, og fra 1831 begyndte den at gjøre Skridt til at mildne Slaveriet, som dog aldrig havde været meget haardt, og til at forberede dets Afskaffelse. 28 Juli 1847 fastsatte en Forordning, at alle Slavebørn, som fødtes efter denne Dag, skulde være frie, og at Slaveriet helt skulde bortfalde 1859. Men denne Udsættelse vakte Uvilje hos Negrene, og som Eftervirkning af Bevægelsen paa de franske Øer udbrød 2 Juli 1848 Uroligheder paa St. Croix. Disse kunde vist med Lethed have været dæmpede, hvis Myndighederne havde vist nogen Kraft, men fandt tvært imod paa største Delen af Øen ikke mindste Modstand. Generalgouverneur Scholten (f. 1784, d. 1854), der siden 1827 havde styret Øen og før den Tid i 6 Aar havde været Commandant paa St. Thomas, erklærede strax (3 Juli) alle Slaverne frie og bebudede en ny Ordning af Arbejderforholdene. Han blev dog snart nødt til at forlade Øerne paa Grund af Planternes Uvilje imod hans Optræden, og en provisorisk Regering var en kort Tid dannet. I nogle Dage vedblev Negrene at gjøre alle Haande Optøjer og at plyndre rundt om paa Øen, dog uden at øve egentlig Vold, end sige Blodsudgydelse. Derfor lykkedes det ogsaa snart Tropperne at bringe Rolighed til Veje og at straffe Hovedmændene, hvortil en spansk Troppeafdelings Komme fra Portorico bidrog. En Anordning af 26 Jan. 1849 fastsatte Plantagearbejdernes fremtidige Stilling paa en for begge Parter billig og tilfredsstillende Maade, og flere andre Reformer foretoges i Øernes Forvaltning og Skatteforhold; men skjønt Roligheden ikke senere blev alvorlig forstyrret, og skjønt der fra Planternes Side vistes Iver for at indrette sig efter de forandrede Forhold (ved Indførelse af Dampmaskiner) og for at fremme Negrenes aandelige og timelige Velvære, er St. Croix dog stadig gaaet tilbage i Velstand. 1853 tilstodes der Planterne et Vederlag for hver Slave, men det var ikke stort nok til at dække det ved Frigivelsen tilføjede materielle Tab eller sætte dem i Stand til at gjøre de fornødne Udlæg, som en bedre Drift krævede. 26 Marts 1852 ordnede en Koloniallov Øernes Forvaltning og Stilling til Moderlandet; 1862 afskaffedes den tidligere Toldbegunstigelse for Varer fra Moderlandet og den fordoblede Udførselstold for Sukker og Rom, der sendtes til Udlandet; 27 Nov. 1863 gav en ny Koloniallov Øerne Selvstændighed i deres egne Sager, indførte den danske Grundlovs almindelige Friheder og oprettede to Kolonialraad, ét for St. Croix og ét for St. Thomas og St. Jan, i Stedet for det 1852 fastsatte fælles, som allerede 1854 havde vakt Uvilje paa de to mindre Øer; samtidig bortfaldt Øernes særlige Borgerraad, som vare oprettede 1744 og havde faaet en ny Ordning efter 1848. I Begyndelsen af 1865 gjorde den nordamerikanske Præsident Lincoln den danske Minister i Washington, Raasløff, et almindeligt Tilbud om at kjøbe Øerne, og efter langvarige Underhandlinger fra Jan. 1866 sluttedes 24 Oct. 1867 en Tractat om Afstaaelse af St. Thomas og St. Jan for en Sum af 13⅓ Mill. Rd. Rigsmønt. 9—10 Jan. 1868 billigedes Salget af Øernes Befolkning ved almindelig Afstemning, og Rigsdagen gav kort efter sit Samtykke; men skjønt Fristen til Stadfæstelse gjentagne Gange forlængedes, lod det nordamerikanske Senat den dog udløbe i Foraaret 1870 uden at vedtage Tractaten, og Salget kom altsaa ikke i Stand. Strax efter Tractaten var St. Thomas (29 Oct. 1867) bleven hjemsøgt af en frygtelig Orkan og i de to følgende Maaneder af gjentagne Jordskjælv (samlet Skade af 5½ Mill. Kr.); 21 Aug. 1871 ødelagde en ny Orkan 400 Huse i Byen. 1874 gav Danmark derfor Afkald paa det aarlige Tilskud, som Øen siden 1863 havde udredet til de almindelige Statsudgifter (28,000 vestindiske Dalere ell. 105,000 Kr.); men hverken denne Lettelse eller flere andre vare tilstrækkelige til at hjælpe Øen paa Fode, eftersom Handelen aftog og Skibsfarten til Dels fulgte andre Veje. Skjønt Gouvernenrens Sæde 1872 forlagdes til St. Thomas, fremkom dog mange og bitre Klager over Styrelsen. Ogsaa paa St. Croix blev Forholdene slettere; flere Plantager solgtes for Spotpris, og Planternes Kaar blev mere trykkende. 1 Oct. 1878 udbrød, til Dels fordi man af Sparsommelighedshensyn havde indskrænket Troppestyrken altfor meget, et Oprør af de farvede Arbejdere, som medførte store Ødelæggelser (2—2½ Mill. Kr.). Kort forinden vare nogle Fællessukkerkogerier komne i Gang, og dertil sættes nu store Forhaabninger. Folkemængdens Aftagen (fra 1835 til 1880 med næsten en Tredjedel) er dog meget foruroligende, og Øens naturlige Rigdomme benyttes ikke som de kunde og burde. St. Jan. er gaaet endnu stærkere tilbage og har siden 1855 tabt over tre Femtedele af sin Befolkning.

Dantan, Antoine Laurent [dangtäng], f. 1798, d. 1878, og Broderen, **Jean Pierre D.**, f. 1800, d. 1869, franske Billedhuggere, uddannede sig i Forening i Rom. Det er dog især den yngre, der har vundet Navn, særlig ved fine carikerede Statuetter af Berømtheder (Wellington, Victor Hugo, Liszt, O'Connel o. fl.), som han dog kun udførte med Vedkommendes Tilladelse. Af den ældre Broder nævnes, foruden Portræter, „En Jæger med sin Hund" og Relieffet „Den drukne Silen". En Søn af J. P. D., **Joseph-Edouard D.**, f. 1848, er Historiemaler.

Dante (egtl. Forkortelse af **Durante**) **Alighieri**, Italiens og Middelalderens største Digter, f. i Maj 1265 i Firenze af en Adelsslægt af Welfernes Parti. Bedstefaderen Cacciaguida havde deltaget i det 2det Korstog; Faderen var et Par Gange forvist under det ghibellinske Partis forbigaaende Herredømme i Firenze, og nogle mene, at D. skal være født under hans

anden Landsflygtighed. Han døde allerede i D.s 5te Aar, og Moderen, Donna Bella, en begavet og udmærket Kvinde, gav ham en af Tidens første Lærde, den daværende florentinske Statssecretær Brunetto Latini, til Lærer. Omtrent 9 Aar gl. saa D. første Gang Folco Portinaris 8aarige Datter Beatrice; det var for ham som en himmelsk Aabenbaring, og hun blev hans ideale Jegs Trolovede. Først 9 Aar efter kom han sammen med hende, og da hun henvendte et Par Ord til ham, var hans Bevægelse saa stor, at han maatte forlade Selskabet. De første Sonetter i hans »Nuova vita« med de tilføjede Forklaringer sætte os ind i hans Stemningsliv fra denne Tid. Imidlertid færdedes han blandt Firenzes bedste Ynglinger. Architekten Arnolfo di Lapo, Malerne Giotto og Cimabue, Digterne Cino da Pistoja og Guido Cavalcanti vare hans Venner, og paa samme Tid studerede han og tilegnede sig alt, hvad Tiden ejede af Viden: Theologi, Rhetorik, Historie, Philosophi, Mathematik, Latin og Provençalsk; de græske Digtere og Philosopher har han vistnok kun kjendt i Oversættelse. Beatrice, til hvem D.s Kjærlighed var den platoniske Længsel, der ikke tragter efter Besiddelse, havde giftet sig 1285 og døde allerede 1290; kort efter giftede D. sig med Gemma Donati. Boccaccios Paastand, at Ægteskabet var ulykkeligt, modsiges af andre Facta; vist er det, at det opløstes ved D.s Landsflygtighed. Det gjorde intet Skaar i hans aandelige Troskab mod Beatrice; hun vedblev at være for ham, hvad Madonna var for mange religiøse Mystikere i Middelalderen: det legemliggjorte Ideal, Sandheds, Skjønheds og Godheds Aabenbaring, i troende Tilbedelse af hvilken han løftes op i det evige Lyses Sphære, hvor Beatrice skuer Gud Ansigt til Ansigt. Dette Forhold var hans jordiske Jeg uvedkommende — en for Middelalderen charakteristisk dualistisk Livsopfattelse. Omtr. fra 1300 kommer D. til at spille en vigtig Rolle i det politiske Liv. Allerede 1289 havde han ved Campaldino kæmpet til Hest mod Ghibellinerne og Aaret efter mod Pisanerne; hans store Ry for Belæsenhed havde bragt hans Fødeby til ofte at anvende ham i diplomatiske Sendelser. 1295 skal han efter en usikker Tradition have været i Paris, studeret Theologi og taget Baccalaurgraden. 1300 blev D. valgt til en af de 6 Priorer (Forstandere for Stadens Lav, oprettede 1283) og repræsenterede Læge- og Apothekerlavet. Welferne vare da Herrer i Firenze, men indbyrdes Spaltninger opkom; de delte sig i »I Bianchi« (de hvide), »I Neri« (de sorte), under Partiførerne Cerchi og Donati. D. hældede til de første, og for at modarbejde „de sorte“ blev han sendt som Gesandt til Pave Bonifacius VIII, men i Følge hemmelig Aftale med denne drog Carl af Valois ind i Firenze, skaffede „de sorte“ Magten, og D., der den Gang paa ny var i Rom, blev ramt af det mod „de hvide“ udstedte Forvisningsdecret; hans Ejendomme confiskeredes og plyndredes i Jan. 1302. Efter et mislykket Forsøg af „de hvide“ paa at bemægtige sig Firenze opgav D. Haabet om at gjense sin Fødeby og vankede hjemløs om, opholdt sig i Siena, Padua, Verona (hvor Can Grande della Scala beskyttede ham), var muligvis ogsaa i Paris, ofte lidende Nød og Trang. Overbevist om, at Pavemagten hverken kunde eller vilde samle det italienske Folk til Enhed, forlod D. det welfiske Parti og saa med Ghibellinerne den eneste Redning i Kejsermagten som den, der ved en monarchisk Forfatning kunde gjøre Italien til ét stort Rige. For denne Anskuelse taler hans latinske Værk »De monarchia«. D. kastede Øjnene paa den unge Kejser Henrik VII af Luxemburg som Italiens Frelser. Han rettede et Brev til Italiens Fyrster og Roms Senat om at modtage ham som saadan, aftalte en Felttogsplan med Kejseren, og efter at denne i Milano havde paasat sig Jærnkronen, bad han ham i et Brev knuse den welfiske Hydra i Firenze, men med Kejser Henriks Død 1313 slukkes D.s Haab. Firenzes Herskere udelukkede ham fra den efter Kejserens Død udstedte Amnesti, og et senere Tilbud om at vende tilbage paa ydmygende Betingelser afslog D. med Stolthed. Hadet opfandt alle Haande Beskyldninger mod ham, bl. a. for Kjætteri, saa at han for at undgaa at blive forulempet i sin Landsflygtighed maatte opsætte en Trosbekjendelse og skrive Afhandlinger om Paternoster og Avemaria. I Aquileja underviste D. en Tid sin Vært Bozones Søn, og i Verona disputerede han 1320 i Nærværelse af hele Stadens Gejstlighed om Vandets Højde i Forhold til Jorden. Endelig søgte han Ly i Ravenna hos Guido Novello da Polenta og døde der 14 Sept. 1321. I Firenze oprettede man 1483 et Cenotaphium for ham. Foruden de allerede nævnte mindre Værker af D. maa anføres: »Il Convito« (Gjæstebudet), i Prosa, ufuldendt, med allegoriske Fortolkninger af hans Canzoner; en latinsk Afhandling »De vulgari eloqvio sive idiomate« om Sprogenes Oprindelse, om det gammelromanske, det italienske og dets Dialekter, og »Rime«, en Samling af Canzoner, Sonetter og andre lyriske Digte. Men hans Udødelighed knytter sig til hans »Divina commedia«. Den bestaar af 3 lige store Parter: »Inferno« (Helvede), »Purgatorio« (Skærsilden) og »Paradiso«. En storartet Vision danner Rammen om det hele: Vergil, udsendt af Beatrice, fører først D. til Helvede, der som et umaadeligt, tragtformet Gab skyder sig ned i Jorden midt under den østlige Halvkugle. Der lide de forskjellige Misdædere deres Straf. Jo dybere man stiger ned, desto rædselsfuldere er denne, og D. sætter frejdig sine politiske Modstandere blandt de fordømte. Derpaa gaar Vejen til Skærsilden, hvis Sted er et Kæmpebjærg paa Jordens modsatte Side. Der beredes Sjælene gjennem Lutring for Forsoningen. Paa dets Top er det jordiske Paradis. Der forlader Vergil ham, og hans forklarede Beatrice modtager ham for at føre ham til det himmelske Paradis. Nu stige de fra Sphære til Sphære, hvis Beboeres Salighedsgrad stiger i voxende Forhold, indtil de nærme sig Gud, der troner øverst, omgivet af de hellige Hærskarer, ombølget af Lovsang og Lysglans. Beatrice forklarer D. Universets og Aabenbaringens Mysterier. Men da han vender Øjet mod Treenighedens Lys, hvor de guddommelige Hypostaser bo, synker

han blændet hen i Afmagt. Disse mægtige Syner ere udsungne af et Digterbryst, der har Toner lige fra Sjælens ømmeste Længsler til den vældigste Pathos, som kan udsynge alt, hvad Tiden ved, tænker og tror, alt, hvad den lever og aander i. Det er Middelalderen i Sang med Gjennembrud af den dæmrende Renaissance. Nogle Sange af de 100, hvoraf Digtet bestaar, ere skrevne før Landflygtigheden, største Delen under den; de sidste udkom først efter Digterens Død. Stilen er billedrig. Tit dølger Tanken sig bag dunkle Allegorier, Symboler og vanskelig forstaaelige historiske Henttydninger, rullende langsomt frem i brede Orgeltoner. Versemaalet er Terziner. D. er Skaberen af det italienske poetiske Sprog. Hvad han vilde i Politiken: Italiens Enhed, realiserede han i aandelig Henseende ved at hæve sin toscanske Fødedialekt, befrugtet af de andre italienske Idiomer, til et fælles Skriftsprog. Allerede den nærmeste Eftertid trængte til Forklaringer til »La divina commedia«. Giov. Visconti, Hertug af Milano, satte 6 Mænd til at fortolke det, og i Bologna og Firenze oprettedes i samme Hensigt Læresto̊le; i den sidste Stad var Boccaccio den første, der blev lønnet derfor og i Kirken holdt Forelæsninger over Digtet (1373). Der findes en Masse Commentarer og Oversættelser af D.; Colomb de Batines har givet en Fortegnelse derover i »Bibliographia Dantosca«, Flr. 1845—48. Af kritiske Udgaver mærkes: Lombardis (1791), Vivianis og Arrivabenes (1827), samt Tyskeren Carl Wittes (1862); af Commentarer: Arrivabenes, Ugo Foscolos (1825) og Franskmanden Ozanams, Branchis fra 1868, Fraticellis fra 1871. Paa Fransk er den guddommelige Komedie gjentagne Gange oversat i Prosa; Kong Johan af Sachsen (under Navn af Philalethes) og Kannegießer have blandt andre givet metriske Oversættelser paa Tysk; Chr. K. F. Molbech har oversat den paa Dansk. Den ældste Biographi af D. er af Boccaccio; senere haves en af L. Aretino; blandt de nyere Biographer mærkes Balbo (1839) og Tyskeren Floto (1858). 14—16 Maj 1865 fejrede Firenze Digterens 600aarige Jubelfest, efter at hans Statue af Enrico Pazzi var oprejst paa Piazza della Croce.

Dante da Majano, italiensk Digter, f. ved Midten af det 13de Aarh. i Toscana, digtede en Mængde lyriske Digte, til Dels rettede til Sicilianerinden Nina, der skal have været Digterinde. Blandt hans Sonetter findes en til hans yngre berømte Samtidige, Dante Alighieri. Han er mystisk og vanskelig at forstaa i sin tunge Form.

Danton, Jacq. Georges [dangtŏng], fransk Revolutionsmand, f. 28 Oct. 1759 i Arcis sur Aube i Champagne, var 1789 Advocat i Paris, men i trange Kaar som Følge af store sædelige Udskejelser. Ved sin glødende Veltalenhed og yderlige Dristighed blev D. snart en af Folkemassens Ledere, og hans Magt forøgedes, da han tillige med Desmoulins og Marat havde stiftet Cordeliernes Klub og var bleven dens Formand. I Jan. 1790 nødte han Myndighederne til at tilbagekalde en Arrestbefaling mod Marat, og 17 Juli 1791 foreslog han i det store Folkemøde paa Marsmarken Kongens Afsættelse, hvorfor han en Tid lang maatte forlade Hovedstaden. Medens Marat og Robespierre holdt sig skjulte under Opstanden 10 Aug. 1792, var D. Lederen derfor, ligesom for Tumulten 20 Juni, og fra at være Medlem af Paris's Byraad blev han efter Kongens Afsættelse Medlem af det udøvende Raad og Justitsminister. Som saadan paabød han strax Fængslinger i Masse af ikke-edfæstede Præster, Adelsmænd og andre mistænkte og lod derefter Septembermyrderierne foretage for at lamslaa Revolutionens Modstandere ved Rædsel. D. valgtes i Paris til Conventet og trængte heftig paa Kongens Henrettelse, idet han over for dem, som ytrede Tvivl om Lovligheden af denne Rettergang, ligefrem udtalte: „Vi ville ikke dømme, men dræbe ham", ligesom han forsvarede Septemberdagenes Grusomheder med de Ord: „En Revolution kan ikke gjøres efter geometriske Regler". Da Uheld ramte Dumouriez, hvem D. i Jan. 1793 havde besøgt i Lejren i Belgien, foreslog D. Udskrivning af 300,000 Md. og drev senere (9 Marts) paa Indsættelse af et Revolutionstribunal og andre voldsomme Forholdsregler. I Begyndelsen havde han ogsaa Sæde i Velfærdsudvalget, men i Sept. 1793 afslog han Gjenvalg. Da Girondinerne stadig rettede Angreb paa ham som Ophavsmanden til Septembermyrderierne, fremkaldte D. Oprøret 31 Maj 1793, der medførte deres Udstødelse af Conventet, skjønt han ellers ingenlunde ønskede at rydde dem af Vejen, men netop vilde fredelig Samvirken. Skjønt det halve Europa og det halve Frankrig rejste sig mod Revolutionen, holdt D. Modet oppe og har nærmest Æren for det energiske Forsvar. Han spottede dem, der hyldede Fornuftens Gudinde, og modarbejdede Hébert og hans Meningsfæller; men da han nu troede Maalet naaet og ligesom Desmoulins vilde standse Strømmen, vakte det Robespierres Uvilje og Skinsyge. Skjønt man advarede D. mod hans Hævn, afviste D. haanlig Tanken herom og vilde ikke gjøre Skridt derimod, da han „hellere vilde guillotineres end være Guillotineur". 31 Marts 1794 lod Robespierre D. og hans Venner fængsle og anklage som „maadeholdne", og da han frygtede D.s Veltalenhed, som en hel Dag opholdt Revolutionstribunalet, lod han Conventet (4 Apr.) forbyde dem at forsvare sig, under Paaskud af, at det vilde fremkalde Forstyrrelser for Domstolen. D. erklærede stolt, at hans „Navn vilde leve i Historiens Pantheon", og spaaede, at „de feje Røvere, for hvem man nu ofrede ham, ikke længe skulde nyde Sejren", samt at han „vilde trække Robespierre med sig i Faldet". 5 Apr. 1794 blev D. henrettet; paa Skafottet fremkaldte Tanken om hans unge Hustru en øjeblikkelig Klage, som han dog trængte tilbage med Ordene „Ingen Svaghed". D. var en Mand af kæmpemæssig Bygning med grove og stygge Træk; hans Sind var lidenskabeligt, og hans voldsomme Fagter og tordnende Stemme indjog Skræk og fremkaldte Lydighed; men i sit private Liv var han godmodig og mild. Han lod sig let overtale til at vise Skaansel mod den enkelte, var hengiven til Forlystelser og tog hverken i Betænkning

at modtage Penge fra Hoffet eller senere at berige sig ved Confiskationer. Man har, ikke med Urette, kaldt ham „Mængdens Mirabeau“.

Danzel, Th. Wilh., tysk Æsthetiker og Literaturhistoriker, f. 1818 i Hamborg, d. som Prof. i Leipzig 1850. I sine æsthetiske Arbejder er han Hegelianer; hans literaturhistoriske Arbejder over Gottsched og Lessing have Værdi.

Danzig, stærkt befæstet Stad i den preussiske Prov. Vestpreussen, ved Weichselflodens vestl. Arm, 1 M. fra Østersøen, 54 M. n. ø. for Berlin. 109,000 J. (1880). D. er en gammeldags bygget Stad, Sæde for Provinsregeringen og Marinestation med Skibsværfter. Blandt dens offentlige Bygninger fremhæves Mariakirken med et højt Taarn, opført 1343—1503; Raadhuset fra det 14de Aarh.; Artushof fra det 16de Aarh., benyttes nu som Børs; Tøjhuset og flere af Fæstningsportene. Af Undervisningsanstalter findes her et Gymnasium, en Navigationsskole, en Handelsskole og flere højere Pigeskoler, samt et astronomisk Observatorium. Industrien staar paa et højt Trin, og Handel og Skibsfart er meget betydelig. De vigtigste Udførselsartikler ere Korn, hvoraf Hvede udgjør ⅔ af den samlede Udførselsværdi, Oljefrø, Tømmer, Jærn- og Staalvarer og Øl. Der indføres Sild, Olje, Petroleum, Salt, Soda, Tjære og Kolonialvarer. Her holdes aarlig 2 Messer og et betydeligt Uldmarked. Havnen er ved Neufahrwasser og forsvares ved Fæstningen Weichselmünde. — D., der allerede nævnes i det 6te Aarh., var i det 10de Aarh. en betydelig Stad, hvis polske Navn var Gdansk. 1310 kom den under de tyske Riddere og var siden en af Hanseforbundets 4 Kvarterstæder. 1454 unddrog den sig Riddernes Herredømme og kom ved Freden i Thorn 1466 under Polen, dog med Bibeholdelse af en høj Grad af Selvstændighed. Under den polske Tronfølgekrig blev D. belejret af Russerne og Sachserne, fordi det havde optaget Stanislaus Lesczinsky. Ved Polens første Deling blev D. en Fristad, kom ved den anden Deling under Preussen, erobredes 1807 af den franske Marschal Lefèbre, som derfor fik Titel Hertug af D., var derefter indtil 1813 en Fristat under fransk Beskyttelse, men maatte i Jan. 1814 af General Rapp efter 11 Maaneders Belejring overgives til de allierede under Hertugen af Württemberg. Danzigbugten dannes af Østersøen paa Preussens Nordkyster, er 14 M. bred og indtil 9 M. dyb. Dens vestlige Del, der begrænses af Putziger Nehrung, kaldes Putziger Wieck. Mod S. Ø. skilles Bugten ved Frische Nehrung fra Frische Haff.

Däphne, i de græske Sagn en Datter af den thessaliske Flodgud Peneus eller af den arkadiske Flodgud Ladon og Ge. Hun blev paa samme Tid elsket af Apollon og Leukippos, en Søn af Kong Ønomaos. Leukippos fulgte hende i Kvindedragt, men hans Forklædning blev røbet af Apollon, hvorpaa Leukippos blev dræbt af Nympherne. Men denne var ikke lykkeligere i sin Kjærlighed; da han nemlig en Gang forfulgte D., blev hun af Guderne forvandlet til et Laurbærtræ, hvilket Træ siden var Apollon helliget.

Däphne, f. Pebertræ.

Däphnier (Cladocera), Smaakrebs, beslægtede med Bladfødderne; Kroppen er sædvanlig omgivet af en toklappet Skal og udstyret med faa, fligede og bladdannede Lemmer; deres væsentligste Svømmeredskab er et Par store, tvegrenede Følehorn. D. ere meget smaa, men forekomme sædvanlig i stor Mængde i ferskt Vand; kun faa ere Havformer.

Däphnis, i de græske Sagn en siciliansk Hyrde, Søn af Hermes og en Nymphe. Han siges at være Opfinder af den bukoliske Poesi og at være bleven undervist i Musik af Pan. Paa Grund af Utroskab mod en Nymphe blev han af denne forvandlet til en Sten ell. efter andres Fortælling blindet.

Da Ponte, Lorenzo, italiensk Digter, f. 1749 i det Veneziansle, blev Præsteseminarist i Treviso og allerede 1771 Lærer ved Seminariet; maatte som Fritænker opgive sin Post, gik til Venezia, hvorfra Kjærlighedseventyr med fornemme Damer, fritænkerske Ytringer og satiriske Digte mod Stormændene tvang ham til at flygte til Görz og Dresden. Her optraadte han som Psalme- og Operatextdigter. Kjærlighedseventyr drev ham herfra til Wien, hvor Joseph II udnævnte ham til Theaterdigter ved den italienske Opera. Texterne til Mozarts „Don Juan“ og „Figaros Bryllup“ skyldes ham. Efter Kejser Josephs Død drog han til London, hvor han blev Digter ved det italienske Theater, rejste 1805 til New-York og ernærede sig som Lærer i Italiensk, blev 1828 Prof. ved Columbia College og døde 1838. Han udgav her sine »Memoirs« (1823—27).

Dappedal, vallée des Dappes, en Dal i Jurabjærgene i det schweiziske Canton Vaud, afstodes 1802 til Frankrig til Anlæg af en strategisk Vej, men tilbagegaves 1815. Siden har Frankrig gjentagne Gange søgt at faa den tilbage, og efter at der 1861 var udbrudt en Grænsestrid, blev der 7 Dec. 1862 sluttet en Tractat, hvorved Schweiz afstod den Del af Dalen, hvorigjennem Vejen gaar.

Dapsang, et af Jordens højeste Bjærge, i Karakorum-Kjæden, under 35° 50′ n. Br., i Nærheden af Forindiens Nordgrænse. 27,460 F. højt. Det Plateau, hvorfra Bjærget hæver sig, har en Højde af c. 17,000 F.

Dar, et arab. Ord, der bet. „Bolig“, bruges ofte i Sammensætninger, f. Ex. Dar-es-selâm, d. e. „Fredens Bolig“, et Navn, der af Kalifen Almansur gaves den af ham anlagte Stad Bagdad.

Darab, Stad i den persiske Prov. Farsistan, 26 M. s. ø. for Schiras. 15,000 J. Betydelig Avl af Tobak, Dadler og Oranger.

Darbister, f. Plymouthsbrødre.

Darboy, Georges [boä], Ærkebiskop i Paris, f. 1813, blev 1836 præsteviet og 1839 Lærer ved Præsteseminariet i Langres, 1846 Capellan ved Collegiet Henri IV i Paris og fik siden det Hverv at føre Tilsyn med Religionsundervisningen i Stiftets lærde Skoler. D. fulgte 1854 Ærkebiskop Sibour til Rom for at deltage i Fastsættelsen af Dogmet om Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse, blev 1859

Bisp i Nancy, 1863 Ærkebiskop i Paris og Kejserens Grand-aumônier, 1864 Senator og 1866 Medlem af det øverste Undervisningsraad. D. viste sig meget tolerant i kirkelige Spørgsmaal, var ingenlunde ivrig for at hævde Pavens verdslige Magt og kæmpede paa Kirkemødet i Rom 1870 bestemt imod Læren om Pavens personlige Ufejlbarhed. Under Communens Opror blev D. 4 Apr. 1871 fængslet som Gissel og skudt 27 Maj i Fængselet.

Darc (ogsaa skrevet d'Arc), **Jeanne** [schahn], eller „**Pigen fra Orléans**“ (»la Pucelle« ell. »la P. d'Orléans«), f. 1412 i Domrémy paa Grænsen af Champagne og Lothringen. Hun blev opdraget som andre Landsbybørn og gik sin Moder til Haande i Husholdningen; at hun fortrinsvis har vogtet Faar, er en Fabel. Hun var tidlig opfyldt af sværmerisk Religiøsitet, og da hun en Dag 1425 gik i sin Faders Have, troede hun at høre en Stemme kalde og at se en Lysglans. I den følgende Tid lod Stemmen sig oftere høre; hun skjelnede flere Røster: Ærkeengelen Michaels, den hellige Katharines og den hellige Margretes, og i den Lysglans, der fulgte med, skimtede hun „med sit legemlige Øje“ Helgener og Engle. Saa vel Røsterne som Synerne opfordrede hende til at frelse det af Englænderne næsten helt erobrede Frankrig (s. Carl VII), og da hun mente, at Tiden var kommen, forlod hun mod sine Forældres Vilje sit Hjem, fremstillede sig i Chinon for Dauphinen (Carl VII), som hun kjendte mellem en talrig Skare Riddere, og erklærede sig for en Udsending fra Gud til Frankrigs Frelse (1429). Den fortvivlede Stilling, den unge Piges religiøse Begejstring og sædelige Renhed, samt en ved hendes Komme tilsyneladende opfyldt Profeti hos Merlin (s. d. A.) vakte Tillid, først hos Folket, siden ved Hove, og de følgende Begivenheder retfærdiggjorde denne. Hun frelste klædt i Mandsdragt det belejrede Orléans, drev Englænderne tilbage fra Loire, og under sejerrige Kampe førte hun Dauphinen til Reims, hvor han blev kronet. Fra dette Øjeblik indtraadte der et Vendepunkt. Hun havde ikke den tidligere Sikkerhed, og Skinsyge og Rænker ved Hoffet hindrede hendes Virksomhed. Ved et dumdristigt Udfald fra Compiègne 23 Maj 1430 fangedes hun af Burgunderne og overgaves til Englænderne. Disse anklagede hende for Kjætteri og Troldom og dømte hende efter et langt, pinefuldt Forhør til Baalet; 30 Maj 1431 led hun Døden paa Baalet i Rouen, uden at Carl VII, der dog skyldte hende sin Krone, gjorde noget for at redde hende. Først 25 Aar senere lod han alle endnu levende, som havde kjendt hende, forhøre, og støttet paa deres Udsagn blev hun erklæret uskyldig. Aktstykkerne saavel fra denne Proces som fra det tidligere Forhør haves endnu og ere med andre vigtige Kilder til D.s Historie udgivne af Quicherat (5 Bd., Par. 1841—49). En Rytterstatue af D. er opreist i Orléans og i Domrémy. Mange Digtere have behandlet hendes Liv og Bedrifter; mest bekjendt er Voltaires berygtede »La pucelle d'Orléans« og Schillers Tragedie „Die Jungfrau von Orléans“.

Dardanellerne, 4 Forter, hvoraf 2 i Asien og 2 i Europa, ved det Stræde, som fører fra Marmarahavet ud i Archipelagus, Oldtidens Hellespont, nu Strædet ved D. Strædet er 11 M. langt og fra ¼ til 2 M. bredt. Forterne vare bestemte til at hindre fremmede Krigsskibes Gjennemfart, men forfaldt og kunde hverken 1770 spærre for en russisk eller 1807 for en engelsk Flaade. Det fastsattes 1809 og stadfæstedes 1841 og 1856, at fremmede Krigsskibe ikke maa gaa gjennem Strædet, og det tillades kun undtagelsesvis og af særlige Grunde. I de senere Aar ere Forterne forsynede med Nutidens Skyts. Ved Indløbet til Dardanellerstrædet blev den tyrkiske Flaade 1499 og 1657 overvunden af den venezianske, men sejrede over denne 1694.

Dardäner, efter Iliaden et med Troer beslægtet Folk paa Halvøen Troas, som paa den trojanske Krigs Tider beherskedes af Anchises og Æneas. Hans og D.s mythiske Stamfader var **Dardanos**, Søn af Zeus og Elektra, som fra sit Hjem Samothrake udvandrede til den Egn, hvor senere Troja blev anlagt, her ægtede Batea, Kong Teukros's Datter, og siden arvede sin Svigerfaders Trone.

Darjeeling, Stad i Himalajastaten Sikkim, mellem Nepal og Bhutan, under 27° n. Br., med 3,000 I. Staden ligger c. 7,000 F. over Havet og søges meget af Englænderne i Ostindien som Sanatorium, ligesom den ogsaa besøges af mange Turister, da man i Bjergene n. for Staden har en herlig Udsigt over de mægtige Toppe Everest og Kantschintschinga.

Däres var efter Iliaden (V,10) Hephæstos's Præst i Troja; senere Sagn kalde ham Phryger og Hektors Opdrager og gjøre ham til Forfatter af en forhomerisk Iliade, skreven paa Palmeblade, som Ælian siger sig at have set. Under hans Navn have vi et latinsk Skrift »Daretis Phrygii de excidio Trojæ historia«, der efter Fortalen er oversat fra Græsk af Cornelius Nepos. Skriftet, som til Dels bygger paa tabte græske Beretninger, er aabenbart fra en sen Literaturperiode, maaske 5te Aarh. e. Chr., og har haft sin Betydning som Kilde for en Række middelalderlige Fremstillinger af Trojanerkrigen (jvfr. Diktys).

Dareste de la Chavanne, Ant. E. C. [rast dø la schavänn], fransk Historiker, f. 1820, blev 1849 Professor i Lyon og Rector 1871, men fjernedes 1878 paa Grund af sin klerikale Holdning. D. 1882. D. har skrevet „Forvaltningens Historie i Frankrig siden Philip August“ (2 Bd., 1848), „De agerdyrkende Klassers Historie i Frankrig fra Ludvig d. hellige til Ludvig XVI“ (1853) og „Frankrigs Historie fra de ældste Tider indtil vore Dage“ (8 Bd., 1865—73), der 1868 fik Akademiets store Pris.

Dar Fur, en Samling Oaser i den sydøstlige Del af Sahara i Afrika, mellem 11° og 15° n. Br. og 42° og 46° ø. L. Midten af Landet indtages af Bjergpartiet Dschebel Marra, der naar op mod 6,000 F.s Højde og især mod S. udsender talrige Bække, hvis Vande til Dels synes at naa et af Nilens Tilløb fra V., Bahr-el-Arab. Bjergene indeholde ædle og uædle Metaller, Kalk og Salt. Middelhøjden af den øvrige Landstrækning er

omtr. 2,000 F. og bliver lavere mod S. De vigtigste Repræsentanter for Planteriget ere Sykomorer, Baobab, Mimoser, Ris, Vandmeloner og andre Næringsplanter, Tobak, Sesam og Peber. Husdyr ere Kameler, Faar, Geder, Hornkvæg, Heste og Æsler; af vilde Dyr forekomme de for det indre Afrika almindelige. Beboerne ere Muhammedanere og en Blanding af Furer, Arabere og Negre; de ernære sig af Landbrug, Kvægavl og Handel. Negerjagten og den dertil knyttede Slavehandel er vel officielt forbudt, men det synes, at de arabiske Handelsmænd, der saa længe have fundet deres Fordel ved denne, ogsaa under Ægyptens Herredømme have forstaaet at bringe den i Udøvelse. D. var 1874—83 en ægyptisk Provins, og dets Befolkning angaves til 4 Mill., men er næppe synderlig over 1 Mill. Fasher, omtr. midt i Provinsen, var Sæde for den ægyptiske Gouverneur; et andet vigtigt Punkt er Dara, c. 22 M. sydligere, der er befæstet med en Stenmur og har et Citadel. Ved Mahdiens Oprør 1883—85 er Landet i alt Fald for Tiden unddraget Ægyptens Herredømme.

Dargo, en Bjærgstad i de russiske Kaukasuslande, Districtet Ter, 26 M. n. v. for Derbent, var længe Schamyls Residens under hans Kamp med Russerne, men blev afbrændt af ham 1845, da han ikke længer kunde standse Russernes Fremtrængen. Senere er den igjen opbygget.

Dargun, Flække i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 13 M. ø. n. ø. for Schwerin, havde i Middelalderen et 1172 stiftet Cistercienserkloster, der ligesom Kolbatz fik sine første Munke fra Esrom.

Darien, d. s. s. Atrato. **Darienbugten**, en Havbugt, der fra det caribiske Hav skærer sig ind i Sydamerikas Nordkyst, og som ved **Landtangen ved Darien**, nu sædvanlig kaldet Panamatangen, skilles fra Panamabugten.

Darikos, en persisk Guldmønt, der første Gang blev præget af Darius Hystaspis's Søn. Den havde en Værdi af 20 attiske Sølvdrachmer (c. 13½ Kr.) og var meget udbredt ogsaa i Grækenland.

Darimon, Alfred [möng], fransk Politiker, f. 1819, blev 1848 Medarbejder af Proudhons Blad »Peuple« og 1854 af E. Girardins »Presse«. Paa Grund af sin Kritik af Kejserdømmets Finansforvaltning valgtes D. 1857 til den lovgivende Forsamling som en af de „fem" Oppositionsmænd og gjenvalgtes 1863; men allerede 1864 skilte han sig fra sine Meningsfæller og nærmede sig det kejserlige Parti, hvorfor han 1869 maatte trække sig tilbage fra det offentlige Liv.

Darius, gr. *Δαρεῖος*, egtl. Darajavus, 3 persiske Konger. **D. I**, Søn af Hystaspis, Statholder i Persis, var en af de 7 persiske Stammefyrster, der dræbte den falske Smerdis og blev 521 f. Chr. som Kongehusets nærmeste Slægtning hans Eftermand, samt ægtede Cyrus's Datter Atossa. D. havde i Begyndelsen at bekæmpe en Række Oprør af de undertvungne Folk, navnlig Babyloner, Assyrer og Meder; han skildrer selv disse i Indskriften paa Behistan-Klippen (s. d. A.). Efter at have sikret sin Magt indlagde han sig store Fortjenester ved at organisere det vidt udstrakte persiske Rige, som han delte i 20 Statholderskaber (Satrapier), der hvert for sig havde bestemte Afgifter at erlægge. D. byggede desuden mange Veje, fuldførte Nekos Kanal fra Nilen til det røde Hav og grundlagde Persepolis. Han foretog 513 et Felttog mod Skytherne, men formaaede ikke at udrette noget mod dette nomadiske Folk; dog gjorde han paa Hjemvejen Thrakien og Makedonien skatskyldige og udvidede derved det persiske Rige til Europa. Efter at de joniske Stæders Opstand var undertrykt, besluttede han at hævne sig paa Athen og Eretria, som havde ydet hans oprørske Undersaatter Bistand. 492 udrustede han en Hær, der gjennem Thrakien skulde drage ind i Grækenland, medens Flaaden fulgte langs med Kysten; men da Flaaden havde lidt Skibbrud ved Forbjærget Athos og Hæren bestaaet mange trættende Kampe med de thrakiske Folkeslag, vendte Expeditionen tilbage med uforrettet Sag. 490 drog paa ny en mægtig Flaade med en Landhær om Bord under Anførsel af Datis og Artaphernes tværs over Ægæerhavet til Euboea, hvor Eretria blev indtaget og ødelagt; men paa Sletterne ved Marathon blev den persiske Hær fuldstændig slaaet af Athenienserne og tvungen til at trække sig tilbage til Asien. Under Forberedelserne til et nyt Felttog døde D. 485. — **D. II** var en naturlig Søn af Kong Artaxerxes I, hvorfor han hos Grækerne bærer Tilnavnet Nothos (Bastarden); han regerede 424—405 og havde gjennem hele sin Regering at kæmpe med Opstande i de fjærnere Provinser. — **D. III**, med Tilnavnet **Kodomannos**, Sønnesøn af Artaxerxes II, besteg Tronen 336. Han var en mild og retfærdig Hersker, men, uagtet han ikke var helt blottet for militære Talenter, formaaede han dog ikke at modstaa Alexander d. stores Angreb. Efter at Alexander havde vundet de afgjørende Slag ved Granikos og Issos, faldt efter Slaget ved Gaugamela 331 det egentlige Persien i Sejerherrens Hænder. D. selv flygtede til de nordøstlige Provinser, men blev her dræbt af Bessos, Statholder i Baktrien, 330. Han var den 9de og sidste af Caianidernes Dynasti.

Darjäl, et Pas i Kaukasus, c. 3,500 F. højt, der øst om Bjærget Kasbek fører fra Vladikaukas til Tiflis. Passet hed i Oldtiden Porta Caspia (den caspiske Port). Her er nu anlagt en lille Fæstning.

Därlaston, Fabrikstad i Stafford-Shire i England, 1 M. ø. for Wolverhampton. 14,000 J. Kul- og Jernværker.

Därling, Flod, s. **Murray**.

Därlington, Stad i Durham-Shire i England, 4 M. s. for Durham. 35,000 J. (1881). Uld- og Bomuldsmanufakturer, Garverier og Bryggerier. Store Kvægmarkeder.

Darmstadt, Hoved- og Residensstad i Storhertugdømmet Hessen, 3 M. s. for Frankfurt am Main. 41,000 J. (1880). Den bestaar af den snævert byggede gamle Stad og en nyere Del med mange smukke Bygninger og brede Gader. Blandt de offentlige Pladser maa fremhæves den ottekantede Louiseplads med Storhertug Ludvig I.s kolossale Metalbilled-

[illegible] [illegible]igt [illegible] [illegible]gang [illegible] [illegible] et [illegible] [illegible] [illegible]ste i [illegible] rigehol= [illegible] med ro= [illegible]duktion af [illegible]er, Papir, Ta= [illegible] [illegible]ste Præparater [illegible] i selve Sta= [illegible] Bethdning, og [illegible] med Skov= og

[illegible] det [illegible]ske Dep. Nedre= [illegible] 10,000 J. Bomulds=

[illegible]

[illegible] Stuart, Lord [li], den skotske [illegible] Stuarts anden Ægtefælle [illegible] af Mathew Stuart, Jarl af [illegible] af det stuartske Konge= [illegible] Margrete Douglas, Kong Jakob V.s [illegible] 1541. Den unge Dronning [illegible] Behag i sin Fætter, der var [illegible] [illegible] øvrigt raa og udannet; hun [illegible] 1565 og gjorde ham til Konge [illegible] Medregent. Men dette letsindige Valg [illegible] Kilden til Marie Stuarts Ulykke. For= [illegible] blev snart koldt imellem de to Ægte= [illegible], der saa lidt passede til hinanden, og Bruddet blev ulægeligt, da D. en Aften 1566 med nogle af sine Venner trængte ind i Dronningens Værelse og myrdede hendes Yndling, den italienske Sanger Rizzio, for hendes Fødder. De levede fra den Tid skilte; men da D. nogen Tid efter under sit Ophold i Glasgow blev syg, besøgte Dronningen ham her og lod ham 30 Jan. 1567 bringe til et afsides liggende Hus i en Udkant af Edinburgh (hvor nu Universitetsbygningen ligger), som tilhørte en af Bothwells Tilhængere. Her tilbragte hun 10 Dage hos ham og havde sit Soveværelse under D.s. 9 Febr. 1567 forlod hun Huset om Aftenen Kl. 11 for at være til Stede ved en Bryllupsfest paa Slottet; et Par Timer efter blev Huset, hvori D. laa syg, sprængt i Luften, og hans Lig fandtes liggende i nogen Afstand. Den offentlige Mening nævnede Bothwell som Morderen og Marie Stuart som Medvider i Mordet. D. blev saaledes kun 20 Aar gl.; Frugten af det kortvarige Ægteskab var Maries eneste Barn, den skotsk-engelske Konge Jakob VI (I). — Efter D.s Mord gik Titlen Lord D. over paa en yngre Gren af Huset Lenox, som uddøde 1672, hvorpaa Carl II udnævnte sin uægte Søn med Hertuginden af Portsmouth til Greve af D. Siden 1722 er D. Peerstitlen for Familien Gligh.

Darre, to norske Slægter, den ene adelig, den anden borgerlig, som af Genealoger i forr. Aarh. ere bragte i Forbindelse med hinanden. Af den adelige Slægt D. var Jon Reidarsson D. til Morland, der fra 1386 var Befalingsmand paa Tønsberghus og fra 1392 i Bergen; han blev 1393 efter et tappert Forsvar fangen af Vitaliebrødrene og maatte efter et Aars Forløb løse sig af Fangenskab; han var med i Mødet i Calmar 1397 og var siden atter Herre paa Tønsberghus; med hans eneste Søn uddøde Slægten før 1430. Den borgerlige Slægt optræder i 16de Aarh. i Oslo og har i senere Tid frembragt flere dygtige Gejstlige og Militære; blandt disse kan nævnes Nils Stockflet D., f. 1765, d. 1809, der i flere Aar var Chef for den militære Opmaaling og i Krigen 1808—9 udmærkede sig som Adjudant hos den commanderende General i Norge, Prins Christian August af Augustenborg, og Hans Jørgen D., f. 1803, d. 1874, Biskop i Throndhjems Stift 1849—61.

Darß, en Halvø i den nordvestlige Del af den preussiske Prov. Pommern, er ved en smal Landtange forbunden med den nordlige Del af Mecklenburg og mod Ø. ved et smalt Sund adskilt fra Øen Zingst. Fra Nordspidsen Darsserort er kun 5 M.s Afstand til Sydspidsen af Falster.

Dartford, Stad i Kent=Shire i England, 3 M. ø. s. ø. for London. 11,000 J. Livlig Industri. I D. begyndte Wat Tylers Opror.

Dartmouth [muddh], Stad i Devon=Shire i England, ved Floden Darts Udløb i Kanalen, 5 M. ø. for Plymouth. 6,000 J. God og meget rummelig Havn. Fiskeri.

Daru, Pierre A. N. B., Greve [darü], fransk Statsmand, f. 12 Jan. 1767, brugtes fra 1796 i administrative Embeder, saaledes 1798 af Masséna i Schweiz. 1800 blev D. Generalinspecteur ved Reservehæren, var med at afslutte Vaabenstilstanden og blev Generalsecretær i Krigsministeriet, i hvilken Stilling han udarbejdede Udkast til den nye Hærordning. 1802 blev D. Medlem af Tribunatet, 1805 Statsraad og Generalintendant ved Kejserens Hof; han brugtes 1805, 1807 og 1809 til at udføre Fredsslutningerne og styre de besatte Lande og blev 1812 Statsminister. 1809 fraraadede D. Napoleon I.s andet Ægteskab og 1812 Toget til Rusland, men fulgte dog selv med. 1814 vilde han forsvare Paris og modsatte sig Regeringens Forlæggelse derfra, men efter Napoleons Tronfrasigelse trak han sig tilbage fra det offentlige Liv. 1815—19 levede D. forvist i Bourges, blev derefter Pair og døde 5 Sept. 1829. Trods sine Embedshverv fik D. Tid til at skrive Digte, bl. a. en „Krigssang“ efter Mordet paa de franske Afsendinger i Rastatt 1799 og en Oversættelse af Horats 1796, som 1823 oplevede 6te Oplag; senere udarbejdede han „Republiken Venezias Historie“ (7 Bd., 1819—21; 4de Udg. 1853) og „Bretagnes Historie“ (3 Bd., 1826). — Hans Søn, Napoléon D., f. 11 Juni 1807, hørte 1832—48 til det liberale Parti i Pairskammeret, valgtes 1848 til den grundlovgivende og 1849 til den lovgivende Nationalforsamling, hvor han hørte til de maadeholdne liberale; han protesterede som en af Forsamlingens Viceformænd imod Statscoupet 1851 og blev derfor en kort Tid holdt i Fængsel. 1869 valgtes D. til den lovgivende Forsamling som Oppositionscandidat, hørte til venstre Centrum og blev 2 Jan. 1870 Udenrigsminister indtil Apr. s. A. I Febr. 1871 fik D. Sæde i den nye Nationalforsamling og indtog her en fremragende Stilling som en af Førerne for højre Centrum. Han blev Formand for det Udvalg, der undersøgte Revolutionen 4 Sept. 1870 og

Communens Oprør, og viste som saadan megen Uvilje mod Republikanerne. 1876 blev D. Senator, men opnaaede ikke Gjenvalg 1879.

Därnvar, Stad i det østerrigske Kgr. Kroatien og Slavonien, 16 M. v. for Essek. 5,000 J. Marmorbrud. Stærkt besøgte Svovlbade, der allerede vare kjendte paa Romernes Tid.

Darwen, Øvre- og Nedre-, to Fabrikstæder i Lancashire i England, 6 M. s. til ø. for Lancaster. 35,000 J. Bomulds- og Papirfabriker, Jern- og Kulværker. De to Stæder ere ved mellemliggende Fabriker saaledes forenede, at de have Udseende af ēn Stad.

Därwin, Erasmus, engelsk Digter og Naturforsker, navnlig Botaniker, f. 1731 i Elton, d. 1802 i Derby. Hans Hovedværk er et didaktisk, beskrivende Digt i to Dele: »The Botanic Garden« (første Del 1781, anden Del 1791). Af hans i sin Tid ansete naturhistoriske Skrifter anføres »Zoonomia, or the Laws of Organic Life« (1794—96) og »Phytology, or the Philosophy of Agriculture and Gardening« (1800). — Hans Sønnesøn, **Charles Robert D.**, en af vort Aarhundredes mest fremragende Mænd, fødtes 12 Febr. 1809 i Shrewsbury, hvor Faderen var en bekjendt Læge. Som ungt Menneske kom D. først til Edinburgh for at uddannes til Læge, men følte sig saa lidet tiltalt af dette Studium, at han flyttede til Cambridge for at hellige sig til Kirkens Tjeneste; her vaktes imidlertid ved Prof. i Botanik Henslow D.s Tilbøjelighed for Studiet af Naturen, og han blev en ivrig Samler af Planter og Insekter, medens han, efter eget Sigende, tidligere kun som Jæger havde „haft Interesse for Ræve og Agerhøns". Efter Anbefaling af Henslow kom D. til som Naturforsker at ledsage Capt. Fitzroy paa en Jordomsejling med Skibet »Beagle«; efter 5 Aars Forløb vendte han tilbage til England og var aldrig siden uden for dette Land; 1839 ægtede han sin Cousine, Miss Wedgwood, og bosatte sig 1842 paa sin Landejendom Down i Kent, hvor han tilbragte Resten af sit Liv under lykkelige Familieforhold, utrættelig beskæftiget med Studier, med Opdrætning af Dyr, med Dyrkning af Planter og med andre Forsøg, som næsten alle havde til Formaal at prøve og begrunde den Theori, som gjorde hans Navn verdensberømt, og hvortil Spiren allerede var lagt ved hans Jagttagelser paa Rejsen med »Beagle«, men som D. først efter 20 Aars stadigt Arbejde lod se Lyset og det endda kun efter Opfordring af hans Venner Lyell og Hooker. Skjønt D. saaledes aldrig kom til at beklæde noget Embede som offentlig Lærer (som han overhovedet ikke kom til at udøve nogen anden offentlig Virksomhed end den meget beskedne som »magistrate of the county«), blev den Indflydelse, som hans Arbejder fik paa Videnskabens Udvikling, større end nogen anden enkelt Mands i vor Tid. Budskabet om hans Død, 19 Apr. 1882, modtoges derfor med stor Deltagelse i hele den civiliserede Verden, saa meget mere som D. udmærkede sig ved personlige Egenskaber, ved sin rene Charakter, sin store Beskedenhed og Elskværdighed. Han jordedes i Westminster-Abbediet i Nærheden af John Herschels og Newtons Grave. Ved en almindelig international Subskription stiftedes i England et »Darwin memorial fund«, om hvis Anvendelse der endnu ikke er taget endelig Bestemmelse. 1839 udgav D. sine Jagttagelser paa Rejsen med »Beagle«: »Journal of researches in natural history and geology etc.« som 3dje Del af den af Capt. Fitzroy udgivne Rejsebeskrivelse (oversat paa Dansk efter en senere Udg. af Emil Chr. Hansen og Alfr. Jørgensen 1876); det paa Rejsen samlede zoologiske Udbytte blev bearbejdet af Owen o. fl. og udgivet med en Indledning af D. som: »Zoology of the voyage of H. M. ship »Beagle« (5 Bd., 1840—43); andre Frugter af Rejsen ere Hookers Værk om Galapagos Øernes Vegetation og flere Afhandlinger af D. om de vulkanske Øer og om Sydamerikas Geologi, og navnlig det bekjendte Værk om Koralrevene: »On the nature and distribution of coral-reefs« 1843, i hvilket D. udviklede den senere almindelig antagne Theori om de forskjellige Revformers Udvikling af en fælles Form ved Havbundens langsomme Sænkning; fremdeles har D. udgivet det vigtige Værk om Rankefødderne: »Monograph of pedunculated and sessile Cirripedia« (2 Bd., 1851—53), hvortil slutte sig Skrifter om de fossile Rankefødder. Hvad der imidlertid gjorde D.s Navn mest berømt, er Theorien om Arternes Oprindelse, fremsat i: »On the origin of species by means of natural selection or the preservation of favoured races in the struggle for life« (1859), et Værk, der som faa andre har gjort Opsigt og Epoche i Videnskaben, idet den ikke blot har paatrykt den senere Naturforskning et ejendommeligt Præg, samt givet den et stærkt Stød fremad ved at fremkalde en Mængde Drøftelser og særlige Undersøgelser, men ogsaa har strakt sine Virkninger langt uden for Zoologiens og Botanikens Omraade til de forskjelligste Videnskaber; det blev efterhaanden oversat paa de fleste europæiske Sprog (paa Dansk en fuldstændig Oversættelse efter Originalens 5te Udg. ved J. P. Jacobsen, 1872). Til Støtte for den i dette Værk fremsatte Nedstamningslære, der i saa mange Henseender er grundet paa Forhold hos Husdyrene og Culturplanterne, udgav D. »The variation of animals and plants under domestication« (2 Bd., 1868); fremdeles »The descent of man and selection in relation to sex« (2 Bd., 1871; oversat af Jacobsen 1874—75), og »The expression of the emotions in man and animals« (1872). Hans Studier af de Forhold, der betinge Dannelsen af et kraftigt Afkom hos Planterne, navnlig Krydsbefrugtningen, have frembragt de ypperlige Undersøgelser om Gjøgeurternes Befrugtning ved Insekter og derpaa beregnede Bygning: »On the various contrivances by which British and foreign Orchids are fertilized by insects and on the good effects of intercrossing« (1862); andre botaniske Arbejder ere: »The movements and habits of Climbing plants« (1875); »Insectivorous plants« (1875); »The power of movement in plants« (1880). Det sidste af D. offentliggjorte Arbejde handler om den Indflydelse, som Regnormene have paa

Jordens Frugtbarhed: »The formation of vegetable mould through the action of worms« (1881). D.s Descendenslære eller Selectionstheori, den kortelig ofte saakaldte **Darwinisme**, gaar ud paa, at Dyr- og Plantearterne ikke, som man tidligere i Regelen har antaget eller forudsat uden videre Drøftelse, ere skabte hver for sig ved en særlig Skabelsesakt eller ved en Række saadanne, hver Gang en ny Jordperiode tog sin Begyndelse, men have udviklet sig af hverandre ved Ændringer, der gik i bestemte Retninger og efterhaanden ophobedes saaledes, at Arten efter længere Tids Forløb i en ny Jordperiode optraadte med et nyt Præg, nye „Charakterer", med andre Ord som „ny Art". De nu levende Arter nedstamme følgelig fra dem i den yngre Tertiærtid, disse fra den ældre Tertiærtids, disse igjen fra de endnu ældre Jordperioders, og saa fremdeles. I Tidens Løb kunne Forskjellighederne blive saa store, at der opstaar en ny „Slægt", en ny „Familie", „Orden" osv. Alle Jordens tidligere og nuværende Dyr og Planter kunne paa denne Maade efter D.s Mening nedstamme fra nogle faa Urformer eller Prototyper; ja gjennemføres Theorien consequent (om end ud over, hvad D. selv har udtalt), alle til Hobe, fra Mennesket til det laveste Slimdyr og de laveste Alger eller Svampe, fra et Urvæsen, der atter kunde være opstaaet af en Urslim, som kunde tænkes dannet ved en umiddelbar Omdannelse af de livløse, uorganiske Stoffer. Grundtanken i denne „Nedstamningstheori" er den, at der i alle Arter af Dyr og Planter er en Tilbøjelighed og Evne til at afændre (variere), som vel ikke træder meget stærkt frem under de sædvanlige Naturforhold, der paa mange Maader modarbejde den, men strax bliver meget iøjnefaldende, naar Planten eller Dyret flyttes fra de naturlige Forhold over i kunstige, hos Husdyrene altsaa og hos de dyrkede Planter. Ligesom der af disse let dannes Racer eller Afarter, der endog kunne være langt mere forskjellige fra hverandre og fra Stamformen end Arterne af samme Slægt ere det i Naturen, derved, at Mennesket forsætlig eller ubevidst begunstiger Vedligeholdelsen og Formeringen af de Afændringer, der yde ham mest Fordel, ved at vælge saadanne Individer til Tillægsdyr eller Frøplanter, saaledes vil Naturen begunstige Vedligeholdelsen og den videre Udvikling af enhver lille, tilfældig Forandring i Form, Farve, Bygning eller Instinkt, som er Individet til Nytte, enten derved, at den sætter det bedre i Stand til at finde eller til at bemægtige sig sit Bytte, undgaa eller bekæmpe sine Fjender, beskytte sit Afkom, tilkæmpe sig Del i Forplantningsværket osv. De heldigst stillede Afændringer („de begunstigede Racer") ville derfor gaa heldigst ud af den almindelige „Kamp for Tilværelsen", hvori alle Jordens organiske Væsener som en nødvendig Følge af det store Forhold, hvorefter Tilværten foregaar, idet der frembringes langt flere Individer end Tilværelsen kan rumme („Malthus's Lære anvendt paa hele Dyre- og Plantelivet"), ere indviklede; den ufrivillige Virksomhed fra Naturens Side, som udkaarer disse for Livet mest egnede Racer paa de andres Bekostning (survival of the fittest), kaldes „**Kaaringen**" eller „Avlsvalget" (natural selection), fordi den paralleliseres med det beregnede kunstige Avlsvalg, som fremkalder Dannelsen af nye Husdyrformer og nye Former af Culturplanter. Arveligheden, hvorved Ejendommeligheder i Bygning, Farve osv. let bevares hos Afkommet, især naar de findes hos begge Forældre, vil efterhaanden gjøre disse Ejendommeligheder faste (constante) og saaledes forvandle, hvad der oprindelig kun var en vaklende Afændring, til en selvstændig „Art", „Slægt" (naar Forskjellighederne ere større) osv. Der vil da ikke behøves andet til at forklare samtlige Arters, saa vel de nuværendes som de tidligere Jordperioders, Fremkomst, Uddøen og Udvikling af hverandre end langsomme Ændringer af de almindelige Naturforhold eller særlige Livsbetingelser gjennem Jordperiodernes Rækkefølge, samt en Uendelighed af Tid fra Livets første Ophav, indtil det antog sin nuværende Form. Ogsaa Vandringer fra ēn Egn til en anden kunne bringe Arterne under nye Forhold og derved foranledige deres Omdannelse. D.s Theori — der for øvrigt ikke er aldeles ny, for saa vidt Grundtanken, om end i en anden Indklædning, allerede er fremsat af Lamarck — er bleven optaget med stort Bifald af de fleste Naturforskere, især i England og Tyskland. Dens almindelige videnskabelige Betydning beror paa, at den stræber at paavise en fast Aarsagssammenhæng paa det organiske Livs Omraade, hvor man hidtil enten havde ladet sig nøje med blot Beskrivelse og Classification eller søgt Forklaringen i mystiske og overnaturlige Kræfter. Ved sin energiske Henvisning til den Maade, hvorpaa Livsbetingelserne bestemme Livets Form og Udvikling, har D. tillige givet vigtige Bidrag til Belysningen af forskjellige psychologiske og ethiske Spørgsmaal. Skjønt hans Lære har en afgjort realistisk Charakter, indeholder den i sig selv intet, der er uforeneligt med en ideel Livsanskuelse, selv om den skulde stride mod visse dogmatiske Forestillinger. Undersøgelsen af dens Berettigelse maa og kan derfor føres paa rent videnskabelig Grund. Det vil ikke kunne nægtes, at D.s Lære stemmer godt med det almindelige Indtryk, som hele Naturen gjør, opfattet som et stort, systematisk Hele, som det ikke er noget uheldigt Billede at sammenligne med en mægtig Stamme, der deler sig i visse Hovedgrene, som atter dele sig i talrige mindre Grene, disse igjen i en Uendelighed af Kviste osv. De enkelte Dyre- eller Plantearters fjærnere eller nærmere „Slægtskab" (med hvilket Udtryk man allerede længe før D. billedlig har betegnet Graden af deres Lighed og Ulighed i Bygning) blev da at opfatte bogstavelig som et nærmere eller fjærnere Familieforhold eller Stamslægtskab. Det store almindelige Indtryk af den organiske Naturs jordhistoriske (palæontologiske) Udvikling er heller ikke Theorien ugunstig; stadig se vi visse Grene paa Naturens store Stamtræ dø ud og andre, der først kun ere svage, udvikle sig stærkt til en Tid for senere at fortrænges og overskygges af nye Grene (nye Plante- og Dyretyper) osv. En Hovedvanskelighed ved

Darwinismen som videnskabelig Lære er imidlertid, at dens Rigtighed ikke kan og aldrig vil kunne bevises, men højst gjøres mer og mer sandsynlig; det Sandsynlighedsbevis, som skulde bestaa i, at man skulde kunne udfinde de virkelige Stamtræer for de uddøde (fossile) og levende Arter, har kun kunnet tilvejebringes i meget faa Tilfælde (f. Ex. Palæotherium, Hippotherium, Hest). Mindre Bifald end hans „Artsvalgs-Theori" synes hans „Pangenesis-Theori" at have fundet og at fortjene; den er opstillet i det ovennævnte Værk om Husdyrenes og Culturplanternes Variationer og gaar ud paa at forklare Arveligheden ved at antage, at enhver Organisme gjennem Kimen eller Ægget har fra sine Forældre ligefrem modtaget de første Elementer til alle de Væv, hvoraf den er sammensat. — Blandt Darwinismens ivrigste Forkæmpere nævnes her Häckel i Jena, som i sin „Generelle Morphologie" (2 Bd. 1866, „Darwinismens Bibel") og „Natürliche Schöpfungsgeschichte" (1868) har søgt at omforme Zoologien efter den nye Theori og give et i det enkelte udført Billede af, hvorledes den hele organiske Udvikling kan være gaaet til; fremdeles den bekjendte Rejsende i Brasilien og det indiske Ørige, Englænderen A. R. Wallace, som samtidig med D. var kommen til de selv samme Resultater som han og ligeledes havde undfanget Tanken om „Naturens Kaaring", samt senere har stræbt at give Theorien yderligere Begrundelse ved at vise, at den kan forklare mange andre Forhold, der hidtil have henstaaet uforklarede, f. Ex. mange Dyrs Lighed med (Efterligning af) Planter eller Plantedele eller med deres livløse Naturomgivelser, hvorved de skjules eller beskyttes, eller deres endnu mere forbavsende og ofte meget skuffende Lighed med andre ved Giftighed, Haardhed, ejendommelige Afsondringer osv. beskyttede Dyrformer (»Contributions to the theory of natural selection«, 1870). Ogsaa Lyell og Hooker ere optraadte som varme Tilhængere af D.s Lære, der med størst Styrke er bleven bekæmpet af Agassiz. — Hans Søn, George Howard D., f. 1846, siden 1883 Prof. i Astronomi i Cambridge, er navnlig bleven bekjendt ved sine Undersøgelser over den Rolle, Ebbe og Flod har spillet i Solsystemet. Det er nemlig ikke blot i Planeternes og deres Maaners oceaniske Bestanddele, at der ved deres indbyrdes og ved Solens Tiltrækning fremkommer Ebbe og Flod, men ogsaa i deres øvrige Masse, for saa vidt denne ikke er bleven fuldkommen fast; den derved frembragte Rivning indvirker paa disse Kloders Form, paa deres indbyrdes Afstand, paa deres Rotationstider og paa deres Axers og Baners Beliggenhed. I en af sine herhen hørende Afhandlinger: »On the precession of a viscous spheroid, and on the remote history of the Earth« (Phil. Trans. 1879) kommer D. ved mathematiske Udviklinger til det Resultat, at i en fjærn Fortid var Maanens Omløbstid omkring Jorden kun 12 Timer, Jordens Rotationstid kun 6 Timer og Ekliptikas Skraahed kun 14°, ja at Maanen for 54 Millioner Aar siden næsten berørte Jordens Overflade, saa at den kan antages opstaaet ved Løsrivning fra den delvis allerede faste, delvis endnu flydende Jord.

Darwin Kanalen, et Stræde, der fra det stille Hav fører mellem Øerne i Chonos Archipelaget ind til Sydamerikas Vestkyst, under 45½° f. Br.

Daschkov, Katharina Romanovna, Fyrstinde af, f. 1743 som Grevinde Voronzov, en videnskabelig dannet Dame, blev allerede i sit 18de Aar Enke og bidrog 1762 som Veninde af Katharine II væsentlig til Kejser Peter III.s Afsættelse, idet hun i Uniform og til Hest stillede sig i Spidsen for Tropperne og førte dem til Kejserinden. Men da denne senere ikke vilde opfylde hendes Begjæring om at blive Oberst for det kejserlige Garderegiment, begav hun sig til Moskva og ofrede sig her ganske til videnskabelige Arbejder. Først 1782 blev hun kaldt tilbage til St. Petersborg og som Director stillet i Spidsen for Videnskabernes Akademi; 1783 blev hun Præsident for det af hende selv stiftede russiske Akademi, men opgav disse Embeder 1796. Foruden flere Lystspil og andre Smaaskrifter paa Russisk arbejdede hun virksomt for Udgivelsen af det russiske Akademis Ordbog. Hun døde 1810. Hendes interessante Memoirer ere udgivne af Mrs. W. Bradford (2 Bd., Lond. 1840).

Dase, Joh. M. Zacharias, f. i Hamborg 1824, d. 1861, udmærkede sig ved en overordentlig Regnefærdighed, paa hvilken han viste Prøver paa Rejser omkring til Tysklands Hovedstæder. Efter at Gauß var bleven opmærksom paa dette Talent, blev der lagt Beslag paa ham til Udførelse af videnskabelige Regnearbejder. Hans vigtigste Værk er den af ham udgivne Factortavle for 7—9de Million, Hamb. 1862—1865.

Dasent, George Webbe, engelsk Forfatter, f. 1820, blev 1852 indskrevet som Sagfører i London, men har mest givet sig af med at oversætte Skrifter fra de nordiske Sprog, saaledes den yngre „Edda" 1842, „Njáls Saga" 1861, „Nordmændene i Island" o. fl. Ogsaa var D. i flere Aar Medarbejder af »Times«; han blev 1870 Medlem af Examenscommissionen for Civil-Embedsmænd og 1876 Ridder.

Dash, Comtesse, det pseudonyme Navn, hvorunder den franske Forfatterinde Cisternes de Contiras, Marquise af Saint-Mars, f. 1804, har skrevet en lang Række smukt fortalte Romaner, væsentlig med Stof fra de højere Samfundskredse, hvoriblandt maa mærkes »Le jeu de la reine« (1839) og af de senere »La Princesse Palatine«, »Histoire d'un ours« og »Comment tombent les femmes« (1867). D. 1872.

Dafs, Petter, Søn af Skotlænderen Peter Don D. (eller Dundas), som c. 1630 havde søgt Religionsfrihed i Norge, hvor han havde bosat sig i Bergen og siden ved sit Giftermaal med en Datter af Fogden i Helgeland, Peter Falch, flyttede til sin Svigerfaders Gaard Nord-Herø i Alstahaugs Præstegjæld. Her blev Sønnen født 1647. Da han var 7 Aar gl., døde Faderen fra 5 Børn og efterlod sin Enke i stor Fattigdom. D. kom da i Huset hos Præsten R. M. Arctander i Nærø, som var gift med hans Moster. 1660 kom han i Bergens Skole, fra hvilken han 1665 blev Student ved Kjøbenhavns Universitet. Herfra drog han

hjem 1667, var i nogle Aar Huslærer i sin Fødeegn og blev 1672 personel Capellan hos Præsten Henrik Dinclow i Nesne (Annex til Alstahaug), blev hans Eftermand som residerende Capellan 1681 og endelig 1689 Sognepræst i det store og rige Præstegjæld Alstahaug, hvor han døde i Aug. 1708 efter i 4 Aar at have haft sin Søn Anders til Capellan. Af sine Digte oplevede han selv kun at se nogle Lejlighedsvers trykte; men kort efter hans Død begyndte hans større Arbejder at udkomme. Hans „Norske Dalevise“ (1713), „Aandelig Tidsfordriv ell. bibelske Visebog“ (1711), „Luthers lille Katechismus, forfattet i bekvemme Sange under føjelige Melodier“ (1714), „Evangelier sangvis forfattede“, „Trende Bibelens Bøger: Judith, Esther og Ruths, i Sange forfattet“ (1723) og fornemmelig hans „Nordlands Trompet eller Beskrivelse over Nordlands Amt“ (1739) bleve senere udgivne den ene Gang efter den anden. „Nordlands Trompet“ udmærker sig ved sine lette og livlige Naturskildringer, ved sit gode Humør, sin muntre Skjæmt og sin jævne, djærve Fremstilling; hans aandelige Viser tiltale ved Lethed i Sproget og Inderlighed i Tonen. De fandt derfor en saadan Indgang i Folket, at enkelte af dem ere oplagte en halv Snes Gange. Menigmand nordenfjælds vedbliver at benytte dem ved sin huslige Andagt, og „Nordlands Trompet“ er endnu en af de mest udbredte Bøger i det nordlige Norge, ligesom hans Viser have affødt en Mængde Efterlignere, især i Nordland („Petter-Digt“); i nyere Tid ere mange af hans religiøse Sange optagne i Landstads Psalmebog. Sit Liv har D. selv beskrevet i „Tvende nye Viser om Hr. Petter D., hvorudi gudelig betragtes hans meget kummerlige og møjsommelige Liv og Levned fra hans Barndom af“ (trykt 1726). Hans Sønnesøn, Byfoged Alb. Chr. D. i Bergen, som besørgede 2den Udg. af „Nordlands Trompet“, leverede ogsaa hertil Forfatterens Levned; Welhaven har senere leveret en smukt træffende Charakteristik af „Digteren fra Alstahaug“, og D.s poetiske Skrifter ere nylig udgivne af den norske historiske Forening ved Rector A. E. Eriksen. — Almuen i det nordlige Norge har gjort D. til en Sagnfigur: han har studeret i den sorte Skole i Wittenberg, kunde den sorte Kunst, mane Fanden og benytte hans Tjeneste.

Dasymēter (af gr. *δασύς*, tæt), en senere indført Betegnelse for det første, 1661 af Otto v. Guericke opfundne Manometer. D. bestaar af en Vægtstang, paa hvis ene Ende der hænger en stor, hul, lukket Kugle, som er afbalanceret ved et lille Vægtlod i Vægtstangens anden Ende. Kuglen og Vægtloddet veje i Luften deres sande Vægt (d. e. Vægten i lufttomt Rum), formindsket med Vægten af den af dem fortrængte Luftmasse, og da denne sidste er meget forskjellig for dem, ville Forandringer i Luftens Tæthed faa Indflydelse paa Ligevægtsstillingen; af Forandringen heri kan man da beregne Forandringen af Luftens Tæthed.

Datāria, s. Curie.

Dāti, Carlo Roberto, ital. Sprogforsker og Forfatter, f. 1619 i Firenze, d. 1676 smstds. som Professor i Græsk og Latin, vandt Ry dels ved Undersøgelser over den toscanske Dialekt, i hvilken Retning han begyndte en af andre fortsat Samling af Sprogprøver (»Prose florentine«, 1661), dels ved sine Levnedsbeskrivelser af græske Kunstnere (»Vite de' pittori antichi«, 1667, indeholdende Biographier af Zeuxis, Parrhasios, Apelles og Protogenes).

Dātis hed den Meder, som tillige med Perseren Artaphernes anførte Perserne paa deres uheldige Tog til Grækenland 490 f. Chr. og blev overvunden ved Marathon.

Dātiv kaldes i flere Sprogs Grammatik den Casus, der udtrykker Hensynsforholdet, d. e. den Person ell. Gjenstand, til eller paa hvem en Handling er rettet, i Forhold til eller med Hensyn til hvem noget er, sker eller finder Sted.

Dātum, lat., det givne; en Kjendsgjerning (Flert. **Data**); Dagen, hvorpaa noget er sket, f. Ex. et Brev skrevet. **Dato**, i Dag; a Dato, fra i Dag; **til Dato**, til denne Dag; Dātum in blānco, Datum ikke endnu skrevet i den dertil levnede Plads i et Document. D. u. s. (Dātum ut sūpra), Tid og Sted som ovenfor angivet. **Datēring**, Angivelse af D.; **datēre**, angive D., ogsaa skrive sig fra en vis Tid.

Daturin, et meget giftigt Alkaloid i Pigæble, er identisk med Atropin.

Daub, Carl, bekjendt tysk, speculativ Theolog, f. 1765 i Kassel, d. 1836 som theol. Professor i Heidelberg, var i sin theologiske Speculation i Begyndelsen mest paavirket af Kant, senere mest af Schelling.

Daubenton, Louis Jean Marie [dobangtōng], f. 1716 i Montbar, d. 1799 i Paris, Professor ved det naturhistoriske Museum i Paris og ved Collège de France, samt Medlem af Institutet, var Buffons Medarbejder i dennes store »Histoire naturelle etc.«, som skylder D.s omhyggelige Undersøgelser af Pattedyrenes Anatomi en meget stor Del af sin Berømmelse. D. er tillige Forfatter til mange zoologiske, mineralogiske og praktisk-naturhistoriske Afhandlinger.

Daubigny, Charles François [dobinji], fransk Landskabsmaler, f. 15 Febr. 1817, d. 19 Feb. 1878, uddannede sig først hos sin Fader, der dyrkede samme Fag, og siden hos Delaroche. Han vandt et stort Navn som Stemningsmaler ved sine med megen Følelse og med en bred, kraftig Pensel udførte Landskaber, hvortil han som oftest hentede Motiver fra Bretagnes og Normandiets Kyststrøg og Flodbredder. Blandt hans mest bekjendte Arbejder nævnes „Slusen ved Optevoz“, „Foraaret“ (1857 og 1868), „Solnedgang ved Villerville“ (1873) o. fl. Han var ogsaa en dygtig Raderer. — Hans Søn, **Charles Pierre D.**, f. 1846, virker som Landskabsmaler ganske i Faderens Aand.

Daudet, Alphonse [dodā], berømt fransk Romanforfatter, f. 13 Maj 1840 i Nimes, kom 1857 til Paris, debuterede 1858 med Digtningen »Les amoureuses«, der lige saa lidt slog an som »La double conversion« (1861). Men som Novelle- og Romandigter kom han snart i første Række. D.s Opfattelses- og Fortællemaade er realistisk, men ikke saa detailleret

som Zolas; hans Livssyn er mildere; hans Fremstilling er noget paavirket af Dickens's Humør. En frisindet og nobel Aand, der dog sjældnere træder skarpt i Modsætning til det dannede Publikums Smag, har gjort D. til den vistnok populæreste franske Romandigter i Nutiden. Blandt hans Noveller maa mærkes »Le petit Chose«, »Lettres de mon moulin«, »Lettres à un absent«, »Contes du lundi« (1877—80). D.s større Romaner (næsten alle oversatte paa Dansk) ere: »Fromont jeune et Risler aîné« (1874), »Jack« (1876), »Le Nabab«(1878), »Les rois en exil« (1880), »Numa Roumestan« (1882), »L'évangéliste« 1883), »Sappho« (1884). Foruden dramatiske Omformninger af nogle af sine større Romaner har D. skrevet Melodramaet: »La dernière idole« (1860), »L'œillet blanc« (1864), »Le frère aîné (1868), »Le sacrifice« (1869), »Lise Tavernier« og »L'Arlésienne« (1872), men har aldrig paa dette Omraade naaet den Originalitet som paa Fortællingens. — Hans Broder, **Ernest D.**, f. 1837 i Nîmes, ligeledes bekjendt som Romanforfatter ved »La Vénus de Gordes«, »Fleur de péché« o. fl., har ogsaa leveret historiske Arbejder: »Le ministère de M. de Martignac« (1875), »La terreur blanche« (1876), »Le procès des ministres« (1877). »Mon frère et moi« (1882) fortæller om hans og Broderens Ungdom. 1874—76 var D. Directeur for »Le journal officiel«.

Daugaard, Jakob Brøgger, dansk Biskop, f. 17 Sept. 1796 i Randers, blev 1822 Adjunct ved Sorø Akademi, 1827 Sognepræst i Thorstrup, 1845 Stiftsprovst og 1850 Biskop i Ribe Stift; d. 5 Jan. 1867. 1830 udgav han det for vor Kirkehistorie i Middelalderen vigtige Skrift „Om de danske Klostre i Middelalderen", der oprindelig var udarbejdet som Besvarelse af et af Videnskabernes Selskab 1823 udsat Prisspørgsmaal.

Daugaard Landbrugsskole, en Fortsættelse af Agerdyrkningsinstitutet paa Skaarupgaard, beliggende ved D. Station, 2 M. n. for Vejle, oprettedes 1867 paa Avlsgaarden D. af Skolens Forstander, J. B. Krarup. Undervisningen var beregnet paa 1½—2 Aar. Skolen nedlagdes dog allerede 1873.

Daugbjerg og Mønsted, to Sogne i Jylland, omtr. 2 M. v. for Viborg, ere bekjendte ved de herværende Kalkbrud paa en til Kridtformationen henhørende Stenart, der paa Stedet kaldes Blegen, s. Blegekridt. Gruberne (Kover) vare tidligere temmelig horizontale Gange med enkelte Udvidelser; den afhuggede Sten bares ud af Kvinder (sædvanlig 5 Bærere for en Hugger). Siden 1872 er imidlertid en ny Arbejdsmaade sat i Gang af et Selskab, der har forpagtet Driften; man har nemlig bortrømmet Overlaget og bryder nu Kalken fra oven.

Daumas, Melch. Jos. Eug. [domā], fransk General, f. 1803, blev Underlieutenant 1827 og kom 1835 til Algérien, hvor han med Iver lagde sig efter det arabiske Sprog og vandt nøje Kjendskab til Indbyggernes Sæder. 1837—39 var D. Consul i Maskara hos Abd-el-Kader, fik derefter Ledelsen af de indfødtes Sager først i Provinsen Oran, siden under Bugeaud i hele Algérien og organiserede de „arabiske Bureauer". 1850—59 var D. Directeur i Krigsministeriet for Algérien og steg imidlertid til Divisionsgeneral 1853 og Senator 1857; d. 1871. D. har udgivet en Mængde Skrifter om de algierske Forhold og om Hesteavlen i Nordafrika.

Daumer, Georg Fred., tysk Forfatter, f. 1800, udgav allerede 1827 „Menneskeaandens Oldhistorie" og senere en Række Skrifter om religiøse og philosophiske Systemer fra ældre og nyere Tid. I „De gamle Hebræers Ild- og Molochtilbedelse" (1842) paastod D., at denne Gudsdyrkelse havde været oprindelig hos Jødefolket, og i „Den christne Oldtids Hemmeligheder" (1847) vilde han endog godtgjøre, at Christendommen er vendt tilbage til denne barbariske Lære om en Vredens Gud, som i Tidens Løb var bleven mildnet hos Jøderne. I et stort Skrift „Die Religion des neuen Weltalters" (3 Bd., 1850) prædikede D. en ny Fredens og Kjærlighedens Lære, hvorimod han stærkt bekæmpede Christendommens spiritualistiske Lære og Selvfornægtelse som stridende mod Menneskets Natur og som Modsætning priste Muhammeds Lære og dens Indflydelse paa Menneskeslægtens Udvikling. Megen Opsigt gjorde det derfor, da D. 1858 gik over til Katholicismen og senere betegnede sit Omslag i en Række Skrifter. Desuden gjorde D. sig bekjendt ved sin Interesse for Caspar Hauser, om hvem han udgav 3 Skrifter (1832, 1859 og 1873), samt ved gode Oversættelser af den persiske Digter Hafiz (2 Bd., 1846—51) og af en Samling østerlandske Digte, kaldet „Muhammed og hans Værk" (1848). D. 1875.

Daumier, Honoré [domiē], fransk Caricaturtegner, f. 1810 i Marseille, d. 1879, hørte til Frankrigs mest fremragende Kunstnere i dette Fag. Han tegnede i lang Tid for »Charivari«. Blandt hans Suiter kunne nævnes »Robert Macaire«, »Don Quichote«, »Idylles parlémentaires«, »Les beaux jours de la vie« o. fl.

Daun, en gammel grevelig Slægt, som først havde Besiddelser i Egnen ved Trier, siden i Østerrig og Mähren. **Wierich Phil. Lor. v. D.**, f. 1668, d. 1741, udmærkede sig som østerrigsk General i den spanske Arvefølgekrig, nødte 1707 Franskmændene til at rømme Lombardiet, erobrede Kongeriget Neapel, hvor han to Gange (1707—8 og 1713—19) var Vicekonge, og blev foruden kejserlig Feltmarschal udnævnt til Grande af Spanien og Fyrste af Tiano. — Hans Søn, Rigsgreve **Leop. Jos. Maria v. D.**, f. 1705 i Wien, er endnu mere berømt. Han udmærkede sig saa meget i de to schlesiske Krige og i den østerrigske Arvefølgekrig, at han efter Freden i Aachen 1748 fik det Hverv at udarbejde og indføre en ny Hærorganisation og 1754 blev Feltmarschal; i Syvaarskrigen var han ved sin kloge og forsigtige Maade at føre Krigen paa en meget farlig Fjende for Frederik II, som han slog ved Kollin 1757 og Hochkirch 1758; derimod blev han slaaet af ham ved Torgau 1760. Han døde 5 Febr. 1766.

Daunia, i Oldtiden den nordlige Del af Apulien i Syditalien langs det adriatiske Hav imellem Floderne Frento og Aufidus (nu

Ofanto), benævnt efter en mythisk Konge Daunus. Indbyggerne hed Daunier.

Daunou, Pierre Cl. Fr. [donū], fransk Historiker og Politiker, f. 18 Aug. 1761 i Boulogne, var Munk indtil Revolutionen og valgtes 1792 til Nationalconventet tillige med Carnot og Th. Payne. Her talte D. med stor Dygtighed imod Conventets Domfældelse af Kongen som stridende mod alle retlige Former og foreslog siden Fængsling eller Landsforvisning fremfor Dødsstraf. Ogsaa imod Girondinernes voldsomme Udstødelse 1793 gjorde D. Indsigelse og blev derfor holdt fængslet indtil Robespierres Fald; han var derefter Udarbejder og Ordfører for Directorialforfatningen og i Aug. 1795 Medlem af Velfærdscomiteen. D. har særlig Fortjeneste af Undervisningsvæsenets Ordning, hvorom han allerede 1793 havde indgivet Forslag, saa vel som af Cassationsrettens Indretning. D. var den første Formand i de 500s Raad og ligeledes i det ny oprettede „Institut"; han sendtes 1797 til Rom for at ordne den ny Republiks Forhold og var 1799 Medarbejder ved Consulatforfatningen. Han blev derefter Medlem af Tribunatet, men fjærnedes 1802 som Modstander af Napoleon I.s monarchiske Planer, blev 1804 den lovgivende Forsamlings Archivar, 1807 Rigsarchivar indtil 1815 og gjenindsat 1830. 1819—30 holdt han Forelæsninger over Historie i Collège de France. 1818 blev D. Deputeret (indtil 1834), hørte til den liberale Opposition imod Bourbonerne og var 1831 Ordfører for den ny Undervisningslov ligesom 1795; han døde 20 Juni 1840. Af D.s politiske Skrifter bør fremhæves „Om Pavernes verdslige Magt" (4de Opl. i 2 Bd. 1818) og 1822 „Om de individuelle Garantier under vor Tids Samfundstilstand", der havde lignende Held. Desuden var han fra 1816 Hovedudgiver af »Journal des Savants«, udgav Boileaus, Chéniers, Laharpes og andres Værker og deltog i Udgivelsen af de gamle franske Krønnikeskrivere; 1839—49 udkom i 20 Bd. hans »Cours d'études historiques«.

Dauphin [dofæ̃ng], lat. Delphinus, Greverne af Dauphinés Titel, som senere blev baaren af den franske Tronarving 1349—1792 og i Restaurationsperioden 1814—Julirevolut. 1830; den sidste D. var Carl X.s Søn, Hertugen af Angoulême. D.s Ægtefælle kaldtes Dauphine. — Til Brug ved sin Søn, D. Ludvigs Undervisning lod Ludvig XIV ved hans Lærere Bossuet og Huet foranstalte en Udgave af de græske og romerske Klassikere »In usum Delphini« (til D.s Brug); den udkom i 64 Kvartbd. (Par. 1674—1730) og var elegant udstyret, men uden synderlig videnskabeligt Værd; charakteristisk for den var navnlig Udeladelsen af alle anstødelige Steder.

Dauphiné [dofinē], en af Frankrigs ældre Landskaber, omfatter nu Dep. Drôme, Isère og Øvre-Alperne. — D. blev efter Romerrigets Forfald en Del af Burgundernes Rige, kom med dette under Frankernes Herredømme og hørte i Frankerrigets Opløsningsperiode under Carolingerne til det nyere Kongerige Burgund. Længere hen i Tiden fik det sine egne Grever, som i Begyndelsen alle hed Guido, og som senere tillige antog Titlen Dauphin af Viennois (efter Delfinen i deres Vaaben). Efter at deres Mandsstamme var uddød, kom D ved Giftermaal efterhaanden til to andre Huse. Da den sidste Greve, Humbert II (d. 1355), havde haft den Sorg 1335 at miste sin eneste ægtefødte Søn, testamenterede han 1349 sit Land til den franske Konge Philip VI.s ældste Sønnesøn, Carl af Valois (Kong C. V), paa den Betingelse, at den franske Tronfølger bestandig skulde kaldes Dauphin. Den ved Overdragelsen stipulerede Uafhængighed og Selvstændighed mistede D. dog efterhaanden, saa at det regeredes paa samme Maade som de øvrige franske Provinser.

Daurien [da-ū], et Alpeland i Sibirien, ø. for Baikalsøen, deles ved Jablonoibjærgene i to Dele, af hvilke den vestlige falder terrasseformig ned mod Baikalsøen, medens den østlige er høj, stejl og vild. Landet har Afløb til Baikal gjennem Fl. Selenga, til Lena gjennem Fl. Vitim og dens mange Tilløb, til Amur gjennem Schilka. Her er saaledes et Vandskjel mellem det nordlige Ishav og det store Ocean. Det er et smukt Bjærgland med gode Græsgange; Kvægavl, Jagt og Bjærgværksdrift ere Hovederhverv. D. udgjør nu den russiske Prov. Sabaikalien. Nertschinsk er den vigtigste Stad.

Dautzenberg, Joh. Mich., flamsk Digter, f. 1808 i Provinsen Limburg, var Lærer og siden Bankembedsmand i Bryssel; d. 1869. Sit første Ry vandt han som Lyriker og Oversætter af Horats; siden skrev han en nederlandsk Prosodi og stiftede et pædagogisk Tidsskrift. D. var en ung flamsk Patriot, germanisk i hele sin kraftige Gemytlighed. 1869 udgav hans Svigersøn, de Cort, hans samlede Digte (»Verspreide en nagelatene Gedichter«).

Dauvhest (Equus Burchellii), en sydafrikansk, vild Tigerhest; s. Hest og Tigerhest.

Davenant, Will. [dāvvenænt], engelsk Digter, f. 1605 i Oxford, efter sit eget Udsagn en uægte Søn af Shakspeare, studerede i sin Fødeby, blev Page hos Hertuginden af Richmond, udgav 1629 Dramaerne »Albovin«, »The cruel brother« og »The just Italian«. Efter Ben Jonsons Død blev han kronet Hofpoet, og Ridder 1643, gik i Exil med Stuarterne, tjente dem som hemmelig Agent i England, var flere Gange i Livsfare, blev siden Theaterentrepreneur og virkede for den franske Smags Indførelse paa den engelske Scene. D. 1668 i London, bisat i Westminsterabbediet.

Davenport [dāvvenpohrt], Stad i Staten Iowa i Nordamerika, ved Mississippi, 35 M. ø. for Des Moines. 22,000 J. (1880). Stenkulsgruber. Vigtig Handel.

Daventry [dāvventri], Stad i Northamptonshire i England, 2 M. v. for Northampton. 4,000 J. Hestemarkeder.

David (eng. davit), en svær Bom af Træ eller Jærn, som lægges ud over Skibets Ræling, skjøns forefter ved Fokkerøstet paa de større Skibe, naar man skal kippe Ankeret (d. e. hænge det med Læggen vandret og saaledes surre det).

David, Israeliternes anden Konge 1055—15 f. Chr., yngste Søn af Isai i Bethlehem af

Juda Stamme, blev som Hyrde salvet til Konge af Samuel og hentet til Sauls Hoflejr for at opmuntre den tungsindige Konge ved Spil og Sang. I en Krig mod Philisterne fældede han Kæmpen Goliath, men vakte derved Kongens Vrede mod sig, da Folket priste hans Daad, og han maatte nu en lang Tid flakke om, forfulgt af Saul, efter hvis Død han i 7 Aar maatte dele Magten med Isboseth, Sauls Søn. Efter dennes Død undertvang han ved Hjælp af sin Feltherre Joab de omkring boende Folkestammer og udvidede sit Rige, saa at det strakte sig fra Euphrat til Middelhavet, fra Phønikien til den arabiske Havbugt og saaledes naaede det Højdepunkt af politisk Magt, hvorfra det allerede under Salomon begyndte at dale. Jerusalem, som han havde erobret fra Jebusiterne, gjorde han til Hovedstaden i sit Rige og anlagde paa Bjærget Zion sin Kongeborg, førte Pagtens Ark hertil og sørgede for Gudstjenestens Ordning. D.s Regering stod for den jødiske Bevidsthed som Glansperioden i Israels Historie og Typen for den herlige Tid, som skulde indtræde, naar „Davids Sønnen", den forjættede Messias, kom. Som D. var Israels ypperste Hersker, saaledes var han ogsaa i sit personlige Liv den fromme og rigt benaadede „Mand efter Guds Hjærte", den ypperste Repræsentant for det udvalgte Folk, men dog ikke fri for dets Lyder. Sauls Datter Michal var hans første Hustru; senere tog han Abigail og Bathseba til Ægte, den sidste ved at lade hendes Mand Uria fælde i Krigen. Propheten Nathan mindede Kongen om denne hans store Synd, og i sine Bodspsalmer har D. i stærke Træk skildret sin Skyld og Anger. Om hans dybe religiøse Gemyt og rige Digtergave vidne ogsaa en Række andre Psalmer, der endnu for en stor Del synges af den christne Menighed, og de Klagesange, han digtede, da han hørte om Sauls og Jonathans Fald paa Gilboa Bjærg. Hans sidste Regeringsaar vare formørkede ved hans Sønner Absalons og Adonjas Oprør og ved en svær Pest, som hjemsøgte Landet.

David, Christian Georg Nathan, Conferensraad, f. 16 Jan. 1793 i Kjøbenhavn. Han blev Student 1809, gjorde flere Udenlandsrejser og tog 1823 den philosophiske Doctorgrad i Göttingen. 1830 blev han extraordinær Professor i Statsøkonomi ved Kjøbenhavns Universitet, fra hvilket Embede han blev entlediget 1836, da han havde paadraget sig en Trykkefrihedssag i Anledning af Artikler i det af ham 1834 grundlagte Ugeblad „Fædrelandet". Efter Christian VIII.s Tronbestigelse blev han 1840 Medlem af Fængselscommissionen og senere af Bestyrelsen for Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset i Kjøbenhavn. Fra 1 Jan. 1849 blev han udnævnt til Overinspecteur for Fængselsvæsenet, hvilken Post han fratraadte efter 10 Aars Forløb, da han i Slutn. af 1858 valgtes til Bankdirecteur. 1854—1873 var D. Chef for det statistiske Bureau. 1840 var han bleven Medlem af Kjøbenhavns Borgerrepræsentation, der 1841 valgte ham til borgerlig Raadmand, hvilken Post han beklædte indtil 1849. 1840 blev han tillige valgt til Stænderdeputeret for Kjøbenhavn og mødte som saadan i Forsamlingerne 1842, 1844 og 1846; derimod blev han ved Valgene 1846 kun 5te Stændersuppleant for Kjøbenhavn, fordi han efterhaanden havde fjærnet sig fra den frisindede Opposition, han selv havde været med at grundlægge. Han stillede sig 1848 som Candidat ved Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling i Kjøbenhavn, men opnaaede ikke at blive valgt, hvorimod han som kongevalgt fik Sæde i Forsamlingen, der valgte ham til Medlem af Grundlovsudvalget. Han bekæmpede med Heftighed de i Grundlovsudkastet indeholdte Bestemmelser om Valgretten, og da disse dog i det væsentlige bleve antagne, protesterede han mod Grundloven, men stillede sig alligevel til Valg ved de første Folketingsvalg og blev valgt til Folketingsmand for Kjøbenhavns 5te Valgkreds, som han repræsenterede i de 3 første Samlinger. 1854 blev han kongevalgt Medlem af Rigsraadet, i hvilket han 1856 med Talent bekæmpede de 11 Slesvigholsteneres Forslag, medens han som Helstatsmand i flere andre Sager, saaledes ved Forslaget om Kjøbenhavns Befæstning fra Søsiden, stillede sig i skarp Opposition til Regeringen. Ogsaa mod det af Ministeriet Hall i Efteraaret 1863 i Rigsraadet indbragte „Udkast til Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender", der 18 Nov. s. A. fik kongelig Stadfæstelse, rejste D. en bestemt Modstand. Da Ministeriet Monrad 11 Juli 1864 afløstes af Ministeriet Bluhme, indtraadte D. som Finansminister og tog som Regeringens Ordfører væsentlig Del i Grundlovskampen 1864—65; men uagtet al hans Veltalenhed lykkedes det ham dog ikke at føre Regeringsforslaget igjennem, og Ministeriet Bluhme fratraadte derfor 6 Nov. 1865. Til den nye Rigsdag valgtes D. i Oct. 1866 i Kjøbenhavn til Medlem af Landstinget, men nedlagde i Sommeren 1870 sit Mandat og trak sig dermed som Directeur for Nationalbanken tilbage fra det politiske Liv. D. var en af vore betydeligste statsøkonomiske Forfattere, og han har den Fortjeneste, først at have vakt almindeligere Interesse for Statsøkonomien, der tidligere kun undtagelsesvis blev dyrket her i Landet. Han leverede ikke noget større systematisk Værk i dette Fag, men han skrev en Række Afhandlinger om statsøkonomiske og finantsielle Æmner, dels i de af ham udgivne Tidsskrifter „Fædrelandet", „Statsøkonomisk Archiv" (1826—29) og „Nyt statsøkonomisk Archiv" (1841—43), dels i „Maanedsskrift for Literatur", af hvis Redaction han en Tid var Medlem, i „Dansk Ugeskrift" o. fl. St.; endelig udgav han ogsaa særskilt flere Smaaskrifter. D. er som statsøkonomisk Forfatter nærmest bleven paavirket af den franske Skoles Koryphæer og udmærker sig som disse ved Klarhed og Liv i Fremstillingen. Ogsaa som æsthetisk Kritiker leverede D. i sine yngre Aar værdifulde Arbejder (navnlig under Mærket y. z.), som findes spredte i forskjellige periodiske Tidsskrifter. Han døde 18 Juni 1874.

David, Félicien [vidd], f. 1810 i Cadenet i

Dep. Vaucluse, d. 1876 i St. Germain en Laye, var tidlig Capelmester ved St. Saveurkirken i Aix, men opgav denne Stilling for at studere Musik ved Conservatoriet i Paris. Her blev han et ivrigt Medlem af St. Simonisternes Broderskab, og da dette blev opløst af Regeringen, drog han med flere af sine Trosfæller til Orienten. Efter forskjellige Æventyr kom han til Ægypten, hvor han samlede østerlandske Melodier, som han ved sin Hjemkomst 1835 udgav, men som ikke gjorde forventet Lykke. Endelig 1844 bragte han sin Ode-Symphoni »Le désert« (Ørkenen) til Opførelse i Conservatoriets Concerter; dette østerlandske Tonemaleri, hvortil hans Trosfælle Colin havde skrevet Texten, vakte overordentlig Opsigt, og nu bleve ogsaa hans tidligere Arbejder en Tid lang givne med Bifald. Hans følgende Værker, Oratoriet „Moses paa Sinai" og Ode-Symphonien „Christoffer Columbus", gjorde mindre Lykke. Heldigere var han med sine dramatiske Arbejder, „Brasiliens Perle" (1851), „Herculanum", hvormed han vandt en af Staten udsat Pris af 20,000 Fr.s (1859) og »Lalla Rookh« (1862). 1869 efterfulgte han Berlioz som Bibliothekar ved Conservatoriet.

David, Ferd., udmærket Violinspiller og begavet Componist, f. 1810 i Hamborg og Elev af Spohr. Kun 15 Aar gl. gjorde han med sin Søster Louise (senere Fru Dulcken, en udmærket Pianistinde, f. 1811 i Hamborg, d. 1850 i London som Dronning Victorias Hofpianistinde) Kunstrejser og fik derpaa Ansættelse som Medlem af Orchestret i Königsstädtertheatret i Berlin. Senere gav han Concerter navnlig i Rusland og udnævntes derpaa 1836 til Concertmester ved Gewandhaus-Concerterne i Leipzig, hvor han til sin Død 1873 indtog en fremragende Plads baade som Solospiller, Qvartet- og Orchesterspiller og som Lærer ved det derværende Conservatorium. Foruden Symphonier, Qvartetter og Concerter for forskjellige Instrumenter har han skrevet mange Compositioner for Violin, deriblandt 5 Concerter og en udmærket Violinskole.

David, Jacques Louis [vidd], fransk Maler, f. 31 Aug. 1748 i Paris, er Stifteren af en fransk Malerskole, der førte Herredømmet i største Delen af dette Aarhundredes første Halvdel. Han var Elev af Vien, som har Fortjenesten af at have ledet ham ind paa det ivrige Studium af Antiken, hvori hans Kunst bunder. Efter at han omsider havde vundet le grand prix de Rome, rejste han 1775 til Rom, hvor hans Lærer samtidig var bleven Directeur for det franske Akademi. Her studerede han med lige Iver Antikerne og Renaissancens store Malere, medens dog ogsaa Paavirkning af Efterrenaissancens Naturalisme spores, f. Ex. i hans „St. Rochus, som helbreder pestsyge" (nu i Marseille). Efter at være agreeret ved Akademiet i Paris paa „Belisarius, som tigger", vendte han tilbage til Rom og hjemsendte derfra »Le serment des Horaces«, et Billede, som strax gav ham europæisk Ry. Den kraftige Stemning, der udtaler sig med saa overraskende Liv, stod i saa velgjørende Modsætning til den foregaaende Tids slappe Kunst, at man oversaa det theatralske i Opstillingen, som nu først falder i Øjnene ved dette og andre af hans Billeder. De republikanske Æmner laa i Luften, og „Brutus, der kommer hjem, efter at have dødsdømt sine Sønner", var ligesom et Motto til Revolutionen. Denne greb ham stærkt, baade personlig og som Kunstner, og drog ham hen til Æmner fra Nutiden. Saaledes er „Marats Død" hans vigtigste Billede fra Revolutionstiden. Et stort Billede, »Le serment du jeu de Paume«, Eden i Boldhuset, med Portræter af Revolutionens mest fremtrædende Mænd, blev ikke malet, men bevares i en mægtig udført Carton. Fra Napoleons Consulat- og Kejsertid skrive sig to historiske Billeder i den strænge Stil, „Sabinerinderne, som afbryde Kampen mellem Romere og Sabinere" og „Leonidas ved Thermopylæ", medens han samtidig ikke tabte Nutiden af Sigte. Phantastisk theatralsk er det efter Kejserens eget Ønske componerede „Napoleon paa St. Bernhard" („rolig paa en fyrig Hest"), medens Pius VII.s Portræt udmærker sig ved sin jævne Naturlighed. Kejseren lod ham udføre to store Billeder til sin Regerings Forherligelse, „Kroningen" (1808) og „Uddelingen af Ørnene" (1810). Uagtet det er Paradebilleder, udmærker især det først nævnte sig ved sin fortrinlige Anordning, den kraftige Gjengivelse af en talrig Mængde Portræter og en rolig, behersket Colorit; i det andet er Opstillingen vel theatralsk. Med Napoleon endte D.s lykkelige Tid. Bourbonerne forviste ham, og han tilbragte sine sidste Leveaar i Brysel, fortrykt og nedbøjet, dog stadig virksom i sin Kunst. Han døde her 29 Dec. 1825. En talrig Kreds af ansete Malere var hans Elever, Girodet, Gros, Gérard, Ingres, Leopold Robert. Men allerede i Gros's phantasirige, kraftig malede Billeder dæmrede den nye Skole, der skulde optræde som den skarpeste Modstander af D.s Klassicitet. For Danmark har han Betydning ved den Indflydelse, han gjennem Eckersberg udøvede paa hele den følgende danske Malerskole; flere af det Slægtled, der byggede paa hans Kunst, leve og virke endnu.

David, Jérôme [s. o.], f. 1823 i Rom som Sønnesøn af Maleren J. L. D., men i Virkeligheden som uægte Søn af Jérôme Bonaparte, kom 1842 i Krigsskolen i St. Cyr og blev 1844 Lieutenant i Zouaverne, samt 1853 Ordonnansofficer hos Prins Napoleon. D. gjorde Felttoget med paa Krim, tog sin Afsked 1857 som Capitain og blev 1859 Medlem af den lovgivende Forsamling. Her tog han stærk Del i Forhandlingerne og blev en af Lederne for det conservative Parti, samt bekæmpede Dannelsen af et frisindet kejserligt Mellemparti. 1867—69 udnævntes han af Kejseren til en af Viceformændene; siden valgtes han dertil af selve Forsamlingen. D. var en af Ministeriet Olliviers Modstandere og trængte i Juli 1870 paa Krig, blev 10 Aug. Minister for de offentlige Arbejder indtil Kejserdømmets Fald, hvorefter han strax flygtede til Belgien. 1871 søgte D. forgjæves Valg til Nationalforsamlingen; han var 1876—81 Medlem af Deputeretkammeret og døde 1882.

David, Pierre Jean [s. o.], fransk Billedhug-

ger, sædvanlig kaldet D. d'Angers efter sin Fødeby, f. 12 Marts 1789, kom, efter en fattig og ulykkelig Barndom i Hjemmet, til Paris og i Lære hos Maleren David, senere hos Billedhuggeren Roland. Med Reliefet „Epaminondas's Død" vandt han 1811 Rejsestipendium til Rom, hvorfra han vendte hjem over Tyskland og England. Ligesom han i politisk Henseende var en ivrig Revolutionsmand, saaledes frigjorde han sig ogsaa i sin Kunst for den af hans Lærere adopterede antikiserende Retning og gik navnlig i sin Reliefbehandling videre end Plastikens Love egentlig tillade. Hans fremragende Begavelse fremtræder især i hans talrige Portrætbuster, idet han med overordentlig Kraft forstod at gribe Personernes Ejendommelighed. Blandt hans Buster kunne nævnes de af Chateaubriand, Lafayette, Lamartine, Victor Hugo. I Udlandet er hans Buste af Goethe (1829) mest bekjendt. Hans betydeligste monumentale Arbejde er det store Frontonrelief paa Pantheon i Paris (1834—37), forestillende en Samling af Frankrigs berømte Mænd: »Aux grands hommes la patrie reconnaissante«. Af hans Billedstøtter kunne nævnes „Condé" i Versailles og „Pilopømen" i Tuileriernes Have. Efter at have levet i Landflygtighed 1851—53 paa Grund af sin Virksomhed under Februarrepubliken, døde han i Paris 5 Jan. 1856.

David af Dinanto, speculativ Pantheist i Begyndelsen af 13de Aarh., blev fordømt paa en Synode i Paris 1209.

Davidov, Carl, f. 1838 i Kurland, kom med sine Forældre som Barn til Moskva og fik fra sit 12te Aar Undervisning i Violoncelspil. Samtidig førte han dog 1858 sine Universitetsstudier til Ende, men foretrak derefter Kunstnerbanen, gik til Leipzig, optraadte der 1859 som Violoncelvirtuos og blev Violoncellærer ved Conservatoriet dersteds. Efter at have gjort Opsigt paa flere Concertrejser som en af vor Tids allerførste Violoncellister, kaldtes D. 1862 til Petersborg som Lærer ved Conservatoriet og blev dets Directeur 1876. Foruden ved værdifulde Compositioner for sit Instrument har han ved Kammermusik, Claverstykker og Sange vundet Navn som en begavet Componist.

Davids, Saint- [sænt dævids], Stad i Pembroke-Shire i Wales, ved Nordsiden af St. Bridesbugten, 5 M. n. v. for Pembroke. 3,000 I. Havn; betydelig Udførsel af Stenkul. ½ M. n. v. for Staden ligger Forbjærget **St. Davids Head**, ved St. Georgskanalen.

Davidsharpe, en Art Harpesnække.

Davidson, Lucretia Maria [dævidds'n], nordamerikansk Digterinde, f. 27 Sept. 1808 i en Landsby ved Champlainsøen. I sit 4de Aar skrev hun Digte ved Hjælp af en af hende selv opfunden Hieroglyphskrift, men da hendes Produktioner opdagedes, græd hun og brændte dem. Hendes hele Væsen var betaget af Poesien; hun levede i og for en indre Drømmeverden; Ideer myldrede gjennem hendes Sjæl i en saadan Fart og Masse, at hendes Pen ikke kunde følge dem eller Tanken klare dem. Den evindelige aandelige Spænding, hvori hun levede, fortærede hendes Helbred, og hun døde 27 Aug. 1825. S. F. B. Morse udgav 1829 hendes Digte »Amir Khan and other poems, the remains of Lucr. Mar. D., with a biographical sketch«. Søsteren, **Margaret Miller D.**, var et Sidestykke til hende; f. 16 Marts 1823, døde hun allerede i sin Barndom 25 Nov. 1838 af aandelig Overspændthed. 1841 udgav Washington Irving hendes Biographi; 1850 udkom en samlet Udgave af begge Søstres Digtninger. Trods Mangler i Form og Udtryk have de en rig poetisk Naturfylde.

Davies, Sir John [dævis], engelsk Statsmand og Digter, f. 1570, d. 1626, blev Attorney general i Irland og 1612 Speaker i det første irske Parlament. Af hans større Digtninger mærkes især »Nosce Te ipsum« („Kjend dig selv"), der handler om Sjælens Udødelighed, og »Orchestra«, med Dansen som Emne.

Dāvila, Enrico Caterino, ital. Statsmand og Historieskriver, f. 1576 og opkaldt efter den franske Konge Henrik III og Katharine af Medici, kom ganske ung som Page til det franske Hof, traadte 1594 i fransk og 1599 i veneziansk Krigstjeneste, blev Statholder i Dalmatien, Friaul og paa Candia og gjaldt i Venezia for den første Mand næst efter Dogen. Paa en Forretningsrejse blev han dræbt 1631 i Nærheden af Verona ved et Skud af en Mand, med hvem han var kommen i Strid. Hans »Storia delle guerre civili di Francia« (Borgerkrigene i Frankrig 1559—98, udk. 1630) er et Hovedværk for Studiet af hin Tids Historie, eftersom D.s nøje Bekjendtskab med Hoffet og de mest fremragende Personligheder satte ham i Stand til at meddele mange ellers ukjendte Træk og Notitser; dog røber det nogen Partiskhed for Katholikerne og navnlig for hans Velynderinde, Katharine af Medici.

Davis, Jefferson [dævis], nordamerikansk Statsmand, f. 3 Juni 1808 i Kentucky, uddannedes paa Officersskolen i Westpoint, blev 1828 Underlieutenant og tjente 1831—34 imod de vilde Indianerstammer i Vesten. D. bosatte sig 1835 i Mississippi som Bomuldsplanter og tog først 1844 Del i det politiske Liv som Demokrat, idet han ivrig virkede for Polks Valg til Præsident. 1845 blev D. Medlem af Repræsentanthuset og viste sig snart som en stor Taler, deltog 1846 i Krigen mod Mexico som Oberst for et Regiment Frivillige, udmærkede sig ved Monterey og Buena Vista, men afslog den Udnævnelse, Præsidenten gav ham til Brigadegeneral blandt de frivillige, fordi det kun tilkom de enkelte Stater at foretage sligt Valg. D. valgtes derefter til Senatet, tog levende Del i alle store Spørgsmaal og viste sig som en energisk Hævder af Slaveriet og af Staternes Souverænitet. 1851 var D. af de yderlige Demokrater udset til Gouverneur i Mississippi og hævdede allerede den Gang Staternes Ret til at udtræde af Unionen, men blev ikke valgt. 1852 virkede han for Pierces Valg til Præsident og var derefter 1853—57 Krigsminister. 1857 blev han paa ny valgt til Senatet, men traadte ud strax efter Lincolns Valg til Præsident i Nov. 1860 og opfordrede Sydstatsboerne til Løsrivelse. Paa Congressen i Montgomery valgtes D. 18 Febr. 1861 til Præsident for

støtte. Pragtfuldt Residensslot med betydeligt Bibliothek, flere smukke Kirker, prægtig kurfyrstelig Stald, Tøjhus, store Caserner og et nyt Theater, der anses for et af de smukkeste i Tyskland. Polytechnisk Højskole med righoldige Samlinger; det gamle Museum med romerske og ægyptiske Oldsager. Fabrikation af Maskiner, musikalske Instrumenter, Papir, Tapeter, Tobak, Bijouterier, chemiske Præparater m. m. Havedyrkningen saa vel i selve Staden som i Omegnen er af stor Betydning, og der drives omfattende Handel med Skov- og Græsfrø.

Darnétal, Stad i det franske Dep. Nedre-Seine, tæt ø. for Rouen. 10,000 J. Bomuldsmanufakturer.

Darnley, Henry Stuart, Lord [li], den skotske Dronning Marie Stuarts anden Ægtefælle og Fætter, Søn af Mathew Stuart, Jarl af Lenox, af en Sidelinje af det stuartske Kongehus, og Margrete Douglas, Kong Jakob V.s Halvsøster, f. 1541. Den unge Dronning fandt som Enke Behag i sin Fætter, der var smuk, men for øvrigt raa og udannet; hun ægtede ham 1565 og gjorde ham til Konge og Medregent. Men dette letsindige Valg blev Kilden til Marie Stuarts Ulykke. Forholdet blev snart koldt imellem de to Ægtefæller, der saa lidt passede til hinanden, og Bruddet blev ulægeligt, da D. en Aften 1566 med nogle af sine Venner trængte ind i Dronningens Værelse og myrdede hendes Yndling, den italienske Sanger Rizzio, for hendes Fødder. De levede fra den Tid stille; men da D. nogen Tid efter under sit Ophold i Glasgow blev syg, besøgte Dronningen ham her og lod ham 30 Jan. 1567 bringe til et afsides liggende Hus i en Udkant af Edinburgh (hvor nu Universitetsbygningen ligger), som tilhørte en af Bothwells Tilhængere. Her tilbragte hun 10 Dage hos ham og havde sit Soveværelse under D.s. 9 Febr. 1567 forlod hun Huset om Aftenen Kl. 11 for at være til Stede ved en Bryllupsfest paa Slottet; et Par Timer efter blev Huset, hvori D. laa syg, sprængt i Luften, og hans Lig fandtes liggende i nogen Afstand. Den offentlige Mening nævnede Bothwell som Morderen og Marie Stuart som Medvider i Mordet. D. blev saaledes kun 26 Aar gl.; Frugten af det kortvarige Ægteskab var Maries eneste Barn, den skotsk-engelske Konge Jakob VI (I). — Efter D.s Mord gik Titlen Lord D. over paa en yngre Gren af Huset Lenox, som uddøde 1672, hvorpaa Carl II udnævnte sin uægte Søn med Hertuginden af Portsmouth til Greve af D. Siden 1722 er D. Peerstitlen for Familien Bligh.

Dærre, to norske Slægter, den ene adelig, den anden borgerlig, som af Genealoger i forr. Aarh. ere bragte i Forbindelse med hinanden. Af den adelige Slægt D. var Jon Reidarssøn D. til Morland, der fra 1386 var Befalingsmand paa Tønsberghus og fra 1392 i Bergen; han blev 1393 efter et tappert Forsvar fangen af Vitaliebrødrene og maatte efter et Aars Forløb løse sig af Fangenskab; han var med i Mødet i Calmar 1397 og var siden atter Herre paa Tønsberghus; med hans eneste Søn uddøde Slægten før 1430. Den borgerlige Slægt optræder i 16de Aarh. i Oslo og har i senere Tid frembragt flere dygtige Gejstlige og Militære; blandt disse kan nævnes Nils Stockflet D., f. 1765, d. 1809, der i flere Aar var Chef for den militære Opmaaling og i Krigen 1808—9 udmærkede sig som Adjudant hos den commanderende General i Norge, Prins Christian August af Augustenborg, og Hans Jørgen D., f. 1803, d. 1874, Biskop i Throndhjems Stift 1849—61.

Darß, en Halvø i den nordvestlige Del af den preussiske Prov. Pommern, er ved en smal Landtange forbunden med den nordlige Del af Mecklenburg og mod Ø. ved et smalt Sund adskilt fra Øen Zingst. Fra Nordspidsen Darßerort er kun 5 M.s Afstand til Sydspidsen af Falster.

Dartford, Stad i Kent-Shire i England, 3 M. ø. s. ø. for London. 11,000 J. Livlig Industri. I D. begyndte Wat Tylers Opror.

Dartmouth [mudðth], Stad i Devon-Shire i England, ved Floden Darts Udløb i Kanalen, 5 M. ø. for Plymouth. 6,000 J. God og meget rummelig Havn. Fiskeri.

Daru, Pierre A. N. B., Greve [darü], fransk Statsmand, f. 12 Jan. 1767, brugtes fra 1796 i administrative Embeder, saaledes 1798 af Masséna i Schweiz. 1800 blev D. Generalinspecteur ved Reservehæren, var med at afslutte Vaabenstilstanden og blev Generalsecretær i Krigsministeriet, i hvilken Stilling han udarbejdede Udkast til den nye Hærordning. 1802 blev D. Medlem af Tribunatet, 1805 Statsraad og Generalintendant ved Kejserens Hof; han brugtes 1805, 1807 og 1809 til at udføre Fredsslutningerne og styre de besatte Lande og blev 1812 Statsminister. 1809 fraraadede D. Napoleon I.s andet Ægteskab og 1812 Toget til Rusland, men fulgte dog selv med. 1814 vilde han forsvare Paris og modsatte sig Regeringens Forlæggelse derfra, men efter Napoleons Tronfrasigelse trak han sig tilbage fra det offentlige Liv. 1815—19 levede D. forvist i Bourges, blev derefter Pair og døde 5 Sept. 1829. Trods sine Embedshverv fik D. Tid til at skrive Digte, bl. a. en „Krigssang“ efter Mordet paa de franske Afsendinger i Rastatt 1799 og en Oversættelse af Horats 1796, som 1823 oplevede 6te Oplag; senere udarbejdede han „Republiken Venezias Historie“ (7 Bd., 1819—21; 4de Udg. 1853) og „Bretagnes Historie“ (3 Bd., 1826). — Hans Søn, Napoléon D., f. 11 Juni 1807, hørte 1832—48 til det liberale Parti i Pairskammeret, valgtes 1848 til den grundlovgivende og 1849 til den lovgivende Nationalforsamling, hvor han hørte til de maadeholdne liberale; han protesterede som en af Forsamlingens Viceformænd imod Statscoupet 1851 og blev derfor en kort Tid holdt i Fængsel. 1869 valgtes D. til den lovgivende Forsamling som Oppositionscandidat, hørte til venstre Centrum og blev 2 Jan. 1870 Udenrigsminister indtil Apr. s. A. I Febr. 1871 fik D. Sæde i den nye Nationalforsamling og indtog her en fremragende Stilling som en af Førerne for højre Centrum. Han blev Formand for det Udvalg, der undersøgte Revolutionen 4 Sept. 1870 og

Communnens Oprør, og viste som saadan megen Uvilje mod Republikanerne. 1876 blev D. Senator, men opnaaede ikke Gjenvalg 1879.

Dàruvar, Stad i det østerrigske Kgr. Kroatien og Slavonien, 16 M. v. for Essek. 5,000 I. Marmorbrud. Stærkt besøgte Svovlbade, der allerede vare kjendte paa Romernes Tid.

Darwen, Over- og **Nedre-**, to Fabrikstæder i Lancashire i England, 6 M. s. til ø. for Lancaster. 35,000 I. Bomulds- og Papirfabriker, Jern- og Kulværker. De to Stæder ere ved mellemliggende Fabriker saaledes forenede, at de have Udseende af ēn Stad.

Dàrwin, Erasmus, engelsk Digter og Naturforsker, navnlig Botaniker, f. 1731 i Elton, d. 1802 i Derby. Hans Hovedværk er et didaktisk, beskrivende Digt i to Dele: »The Botanic Garden« (første Del 1781, anden Del 1791). Af hans i sin Tid ansete naturhistoriske Skrifter anføres »Zoonomia, or the Laws of Organic Life« (1794—96) og »Phytology, or the Philosophy of Agriculture and Gardening« (1800). — Hans Sønnesøn, **Charles Robert D.**, en af vort Aarhundredes mest fremragende Mænd, fødtes 12 Febr. 1809 i Shrewsbury, hvor Faderen var en bekjendt Læge. Som ungt Menneske kom D. først til Edinburgh for at uddannes til Læge, men følte sig saa lidet tiltalt af dette Studium, at han flyttede til Cambridge for at hellige sig til Kirkens Tjeneste; her vaktes imidlertid ved Prof. i Botanik Henslow D.s Tilbøjelighed for Studiet af Naturen, og han blev en ivrig Samler af Planter og Insekter, medens han, efter eget Sigende, tidligere kun som Jæger havde „haft Interesse for Ræve og Agerhøns". Efter Anbefaling af Henslow kom D. til som Naturforsker at ledsage Capt. Fitzroy paa en Jordomsejling med Skibet »Beagle«; efter 5 Aars Forløb vendte han tilbage til England og var aldrig siden uden for dette Land; 1839 ægtede han sin Cousine, Miss Wedgwood, og bosatte sig 1842 paa sin Landejendom Down i Kent, hvor han tilbragte Resten af sit Liv under lykkelige Familieforhold, utrættelig beskæftiget med Studier, med Opdrætning af Dyr, med Dyrkning af Planter og med andre Forsøg, som næsten alle havde til Formaal at prøve og begrunde den Theori, som gjorde hans Navn verdensberømt, og hvortil Spiren allerede var lagt ved hans Jagttagelser paa Rejsen med »Beagle«, men som D. først efter 20 Aars stadigt Arbejde lod se Lyset og det endda kun efter Opfordring af hans Venner Lyell og Hooker. Skjønt D. saaledes aldrig kom til at beklæde noget Embede som offentlig Lærer (som han overhovedet ikke kom til at udøve nogen anden offentlig Virksomhed end den meget beskedne som »magistrate of the county«), blev den Indflydelse, som hans Arbejder fik paa Videnskabens Udvikling, større end nogen anden enkelt Mands i vor Tid. Budskabet om hans Død, 19 Apr. 1882, modtoges derfor med stor Deltagelse i hele den civiliserede Verden, saa meget mere som D. udmærkede sig ved personlige Egenskaber, ved sin rene Charakter, sin store Beskedenhed og Elskværdighed. Han jordedes i Westminster-Abbediet i Nærheden af John Herschels og Newtons Grave. Ved en almindelig international Subskription stiftedes i England et »Darwin memorial fund«, om hvis Anvendelse der endnu ikke er taget endelig Bestemmelse. 1839 udgav D. sine Jagttagelser paa Rejsen med »Beagle«: »Journal of researches in natural history and geology etc.« som 3dje Del af den af Capt. Fitzroy udgivne Rejsebeskrivelse (oversat paa Dansk efter en senere Udg. af Emil Chr. Hansen og Alfr. Jørgensen 1876); det paa Rejsen samlede zoologiske Udbytte blev bearbejdet af Owen o. fl. og udgivet med en Indledning af D. som: »Zoology of the voyage of H. M. ship »Beagle« (5 Bd., 1840—43); andre Frugter af Rejsen ere Hookers Værk om Galapagos Øernes Vegetation og flere Afhandlinger af D. om de vulkanske Øer og om Sydamerikas Geologi, og navnlig det bekjendte Værk om Koralrevene: »On the nature and distribution of coral-reefs« 1843, i hvilket D. udviklede den senere almindelig antagne Theori om de forskjellige Revformers Udvikling af en fælles Form ved Havbundens langsomme Sænkning; fremdeles har D. udgivet det vigtige Værk om Rankefødderne: »Monograph of pedunculated and sessile Cirripedia« (2 Bd., 1851—53), hvortil slutte sig Skrifter om de fossile Rankefødder. Hvad der imidlertid gjorde D.s Navn mest berømt, er Theorien om Arternes Oprindelse, fremsat i: »On the origin of species by means of natural selection or the preservation of favoured races in the struggle for life« (1859), et Værk, der som faa andre har gjort Opsigt og Epoche i Videnskaben, idet den ikke blot har paatrykt den senere Naturforskning et ejendommeligt Præg, samt givet den et stærkt Stød fremad ved at fremkalde en Mængde Drøftelser og særlige Undersøgelser, men ogsaa har strakt sine Virkninger langt uden for Zoologiens og Botanikens Omraade til de forskjelligste Videnskaber; det blev efterhaanden oversat paa de fleste europæiske Sprog (paa Dansk en fuldstændig Oversættelse efter Originalens 5te Udg. ved J. P. Jacobsen, 1872). Til Støtte for den i dette Værk fremsatte Nedstamningslære, der i saa mange Henseender er grundet paa Forhold hos Husdyrene og Culturplanterne, udgav D. »The variation of animals and plants under domestication« (2 Bd., 1868); fremdeles »The descent of man and selection in relation to sex« (2 Bd., 1871; oversat af Jacobsen 1874—75), og »The expression of the emotions in man and animals« (1872). Hans Studier af de Forhold, der betinge Dannelsen af et kraftigt Afkom hos Planterne, navnlig Krydsbefrugtningen, have frembragt de ypperlige Undersøgelser om Gjøgeurternes Befrugtning ved Insekter og derpaa beregnede Bygning: »On the various contrivances by which British and foreign Orchids are fertilized by insects and on the good effects of intercrossing« (1862); andre botaniske Arbejder ere: »The movements and habits of Climbing plants« (1875); »Insectivorous plants« (1875); »The power of movement in plants« (1880). Det sidste af D. offentliggjorte Arbejde handler om den Indflydelse, som Regnormene have paa

Jordens Frugtbarhed: »The formation of vegetable mould through the action of worms« (1881). D.s Descendenslære eller Selectionstheori, den kortelig ofte saakaldte **Darwinisme**, gaar ud paa, at Dyr- og Plantearterne ikke, som man tidligere i Regelen har antaget eller forudsat uden videre Drøftelse, ere skabte hver for sig ved en særlig Skabelsesakt eller ved en Række saadanne, hver Gang en ny Jordperiode tog sin Begyndelse, men have udviklet sig af hverandre ved Ændringer, der gik i bestemte Retninger og efterhaanden ophobedes saaledes, at Arten efter længere Tids Forløb i en ny Jordperiode optraadte med et nyt Præg, nye „Charakterer", med andre Ord som „ny Art". De nu levende Arter nedstamme følgelig fra dem i den yngre Tertiærtid, disse fra den ældre Tertiærtids, disse igjen fra de endnu ældre Jordperioders, og saa fremdeles. I Tidens Løb kunne Forskjellighederne blive saa store, at der opstaar en ny „Slægt", en ny „Familie", „Orden" osv. Alle Jordens tidligere og nuværende Dyr og Planter kunne paa denne Maade efter D.s Mening nedstamme fra nogle faa Urformer eller Prototyper; ja gjennemføres Theorien conseqvent (om end ud over, hvad D. selv har udtalt), alle til Hobe, fra Mennesket til det laveste Slimdyr og de laveste Alger eller Svampe, fra et Urvæsen, der atter kunde være opstaaet af en Urslim, som kunde tænkes dannet ved en umiddelbar Omdannelse af de livløse, uorganiske Stoffer. Grundtanken i denne „Nedstamningstheori" er den, at der i alle Arter af Dyr og Planter er en Tilbøjelighed og Evne til at afændre (variere), som vel ikke træder meget stærkt frem under de sædvanlige Naturforhold, der paa mange Maader modarbejde den, men strax bliver meget iøjnefaldende, naar Planten eller Dyret flyttes fra de natürlige Forhold over i kunstige, hos Husdyrene altsaa og hos de dyrkede Planter. Ligesom der af disse let dannes Racer eller Afarter, der endog kunne være langt mere forskjellige fra hverandre og fra Stamformen end Arterne af samme Slægt ere det i Naturen, derved, at Mennesket forsætlig eller ubevidst begunstiger Vedligeholdelsen og Formeringen af de Afændringer, der yde ham mest Fordel, ved at vælge saadanne Individer til Tillægsdyr eller Frøplanter, saaledes vil Naturen begunstige Vedligeholdelsen og den videre Udvikling af enhver lille, tilfældig Forandring i Form, Farve, Bygning eller Instinkt, som er Individet til Nytte, enten derved, at den sætter det bedre i Stand til at finde eller til at bemægtige sig sit Bytte, undgaa eller bekæmpe sine Fjender, beskytte sit Afkom, tilkæmpe sig Del i Forplantningsværket osv. De heldigst stillede Afændringer („de begunstigede Racer") ville derfor gaa heldigst ud af den almindelige „Kamp for Tilværelsen", hvori alle Jordens organiske Væsener som en nødvendig Følge af det store Forhold, hvorefter Tilværten foregaar, idet der frembringes langt flere Individer end Tilværelsen kan rumme („Malthus's Lære anvendt paa hele Dyre- og Plantelivet"), ere indviklede; den ufrivillige Virksomhed fra Naturens Side, som udkaarer disse for Livet mest egnede Racer paa de andres Bekostning (survival of the fittest), kaldes „Kaaringen" eller „Avlsvalget" (natural selection), fordi den paralleliseres med det beregnede kunstige Avlsvalg, som fremkalder Dannelsen af nye Husdyrformer og nye Former af Culturplanter. Arveligheden, hvorved Ejendommeligheder i Bygning, Farve osv. let bevares hos Afkommet, især naar de findes hos begge Forældre, vil efterhaanden gjøre disse Ejendommeligheder faste (constante) og saaledes forvandle, hvad der oprindelig kun var en vaklende Afændring, til en selvstændig „Art", „Slægt" (naar Forskjellighederne ere større) osv. Der vil da ikke behøves andet til at forklare samtlige Arters, saa vel de nuværendes som de tidligere Jordperioders, Fremkomst, Uddøen og Udvikling af hverandre end langsomme Ændringer af de almindelige Natursforhold eller særlige Livsbetingelser gjennem Jordperiodernes Rækkefølge, samt en Uendelighed af Tid fra Livets første Ophav, indtil det antog sin nuværende Form. Ogsaa Vandringer fra én Egn til en anden kunne bringe Arterne under nye Forhold og derved foranledige deres Omdannelse. D.s Theori — der for øvrigt ikke er aldeles ny, for saa vidt Grundtanken, om end i en anden Indklædning, allerede er fremsat af Lamarck — er bleven optaget med stort Bifald af de fleste Naturforskere, især i England og Tyskland. Dens almindelige videnskabelige Betydning beror paa, at den stræber at paavise en fast Aarsagssammenhæng paa det organiske Livs Omraade, hvor man hidtil enten havde ladet sig nøje med blot Beskrivelse og Classification eller søgt Forklaringen i mystiske og overnaturlige Kræfter. Ved sin energiske Henvisning til den Maade, hvorpaa Livsbetingelserne bestemme Livets Form og Udvikling, har D. tillige givet vigtige Bidrag til Belysningen af forskjellige psychologiske og ethiske Spørgsmaal. Skjønt hans Lære har en afgjort realistisk Charakter, indeholder den i sig selv intet, der er uforeneligt med en ideel Livsanskuelse, selv om den skulde stride mod visse dogmatiske Forestillinger. Undersøgelsen af dens Berettigelse maa og kan derfor føres paa rent videnskabelig Grund. Det vil ikke kunne nægtes, at D.s Lære stemmer godt med det almindelige Indtryk, som hele Naturen gjør, opfattet som et stort, systematisk Hele, som det ikke er noget uheldigt Billede at sammenligne med en mægtig Stamme, der deler sig i visse Hovedgrene, som atter dele sig i talrige mindre Grene, disse igjen i en Uendelighed af Kviste osv. De enkelte Dyre- eller Plantearters fjærnere eller nærmere „Slægtskab" (med hvilket Udtryk man allerede længe før D. billedlig har betegnet Graden af deres Lighed og Ulighed i Bygning) blev da at opfatte bogstavelig som et nærmere eller fjærnere Familieforhold eller Stamslægtskab. Det store almindelige Indtryk af den organiske Naturs jordhistoriske (palæontologiske) Udvikling er heller ikke Theorien ugunstig; stadig se vi visse Grene paa Naturens store Stamtræ dø ud og andre, der først kun ere svage, udvikle sig stærkt til en Tid for senere at fortrænges og overskygges af nye Grene (nye Plante- og Dyretyper) osv. En Hovedvanskelighed ved

Darwinismen som videnskabelig Lære er imidlertid, at dens Rigtighed ikke kan og aldrig vil kunne bevises, men højst gjøres mer og mer sandsynlig; det Sandsynlighedsbevis, som skulde bestaa i, at man skulde kunne udfinde de virkelige Stamtræer for de uddøde (fossile) og levende Arter, har kun kunnet tilvejebringes i meget faa Tilfælde (f. Ex. Palæotherium, Hippotherium, Hest). Mindre Bifald end hans „Artsvalgs-Theori“ synes hans „Pangenesis-Theori“ at have fundet og at fortjene; den er opstillet i det ovennævnte Værk om Husdyrenes og Culturplanternes Variationer og gaar ud paa at forklare Arveligheden ved at antage, at enhver Organisme gjennem Kimen eller Ægget har fra sine Forældre ligefrem modtaget de første Elementer til alle de Væv, hvoraf den er sammensat. — Blandt Darwinismens ivrigste Forkæmpere nævnes her Häckel i Jena, som i sin „Generelle Morphologie“ (2 Bd. 1866, „Darwinismens Bibel“) og „Natürliche Schöpfungsgeschichte“ (1868) har søgt at omforme Zoologien efter den nye Theori og give et i det enkelte udført Billede af, hvorledes den hele organiske Udvikling kan være gaaet til; fremdeles den bekjendte Rejsende i Brasilien og det indiske Ørige, Englænderen A. R. Wallace, som samtidig med D. var kommen til de selv samme Resultater som han og ligeledes havde undfanget Tanken om „Naturens Kaaring“, samt senere har stræbt at give Theorien yderligere Begrundelse ved at vise, at den kan forklare mange andre Forhold, der hidtil have henstaaet uforklarede, f. Ex. mange Dyrs Lighed med (Efterligning af) Planter eller Plantedele eller med deres livløse Naturomgivelser, hvorved de skjules eller beskyttes, eller deres endnu mere forbavsende og ofte meget skuffende Lighed med andre ved Giftighed, Haardhed, ejendommelige Afsondringer osv. beskyttede Dyrformer (»Contributions to the theory of natural selection«, 1870). Ogsaa Lyell og Hooker ere optraadte som varme Tilhængere af D.s Lære, der med størst Styrke er bleven bekæmpet af Agassiz. — Hans Søn, George Howard D., f. 1846, siden 1883 Prof. i Astronomi i Cambridge, er navnlig bleven bekjendt ved sine Undersøgelser over den Rolle, Ebbe og Flod har spillet i Solsystemet. Det er nemlig ikke blot i Planeternes og deres Maaners oceaniske Bestanddele, at der ved deres indbyrdes og ved Solens Tiltrækning fremkommer Ebbe og Flod, men ogsaa i deres øvrige Masse, for saa vidt denne ikke er bleven fuldkommen fast; den derved frembragte Rivning indvirker paa disse Kloders Form, paa deres indbyrdes Afstand, paa deres Rotationstider og paa deres Axers og Baners Beliggenhed. I en af sine herhen hørende Afhandlinger: »On the precession of a viscous spheroid, and on the remote history of the Earth« (Phil. Trans. 1879) kommer D. ved mathematiske Udviklinger til det Resultat, at i en fjærn Fortid var Maanens Omløbstid omkring Jorden kun 12 Timer, Jordens Rotationstid kun 6 Timer og Ekliptikas Skraahed kun 14°, ja at Maanen for 54 Millioner Aar siden næsten berørte Jordens Overflade, saa at den kan antages opstaaet ved Løsrivning fra den delvis allerede faste, delvis endnu flydende Jord.

Darwin Kanalen, et Stræde, der fra det stille Hav fører mellem Øerne i Chonos Archipelaget ind til Sydamerikas Vestkyst, under 45½° s. Br.

Daschkov, Katharina Romanovna, Fyrstinde af, f. 1743 som Grevinde Voronzov, en videnskabelig dannet Dame, blev allerede i sit 18de Aar Enke og bidrog 1762 som Veninde af Katharine II væsentlig til Kejser Peter III.s Afsættelse, idet hun i Uniform og til Hest stillede sig i Spidsen for Tropperne og førte dem til Kejserinden. Men da denne senere ikke vilde opfylde hendes Begjæring om at blive Oberst for det kejserlige Garderegiment, begav hun sig til Moskva og ofrede sig her ganske til videnskabelige Arbejder. Først 1782 blev hun kaldt tilbage til St. Petersborg og som Director stillet i Spidsen for Videnskabernes Akademi; 1783 blev hun Præsident for det af hende selv stiftede russiske Akademi, men opgav disse Embeder 1796. Foruden flere Lystspil og andre Smaaskrifter paa Russisk arbejdede hun virksomt for Udgivelsen af det russiske Akademis Ordbog. Hun døde 1810. Hendes interessante Memoirer ere udgivne af Mrs. W. Bradford (2 Bd., Lond. 1840).

Dase, Joh. M. Zacharias, f. i Hamborg 1824, d. 1861, udmærkede sig ved en overordentlig Regnefærdighed, paa hvilken han viste Prøver paa Rejser omkring til Tysklands Hovedstæder. Efter at Gauß var bleven opmærksom paa dette Talent, blev der lagt Beslag paa ham til Udførelse af videnskabelige Regnearbejder. Hans vigtigste Værk er den af ham udgivne Factortavle for 7—9de Million, Hamb. 1862—1865.

Dasent, George Webbe, engelsk Forfatter, f. 1820, blev 1852 indskrevet som Sagfører i London, men har mest givet sig af med at oversætte Skrifter fra de nordiske Sprog, saaledes den yngre „Edda“ 1842, „Njáls Saga“ 1861, „Nordmændene i Island“ o. fl. Ogsaa var D. i flere Aar Medarbejder af »Times«; han blev 1870 Medlem af Examenscommissionen for Civil-Embedsmænd og 1876 Ridder.

Dash, Comtesse, det pseudonyme Navn, hvorunder den franske Forfatterinde Cisternes de Coutiras, Marquise af Saint-Mars, f. 1804, har skrevet en lang Række smukt fortalte Romaner, væsentlig med Stof fra de højere Samfundskredse, hvoriblandt maa mærkes »Le jeu de la reine« (1839) og af de senere »La Princesse Palatine«, »Histoire d'un ours« og »Comment tombent les femmes« (1867). D. 1872.

Dass, Petter, Søn af Skotlænderen Peter Don D. (eller Dundas), som c. 1630 havde søgt Religionsfrihed i Norge, hvor han havde bosat sig i Bergen og siden ved sit Giftermaal med en Datter af Fogden i Helgeland, Peter Falch, flyttede til sin Svigerfaders Gaard Nord-Herø i Alstahaugs Præstegjæld. Her blev Sønnen født 1647. Da han var 7 Aar gl., døde Faderen fra 5 Børn og efterlod sin Enke i stor Fattigdom. D. kom da i Huset hos Præsten N. M. Arctander i Nærø, som var gift med hans Moster. 1660 kom han i Bergens Skole, fra hvilken han 1665 blev Student ved Kjøbenhavns Universitet. Herfra drog han

hjem 1667, var i nogle Aar Huslærer i sin Fødeegn og blev 1672 personel Capellan hos Præsten Henrik Dinclow i Nesne (Annex til Alstahaug), blev hans Eftermand som residerende Capellan 1681 og endelig 1689 Sognepræst i det store og rige Præstegjæld Alstahaug, hvor han døde i Aug. 1708 efter i 4 Aar at have haft sin Søn Anders til Capellan. Af sine Digte oplevede han selv kun at se nogle Lejlighedsvers trykte; men kort efter hans Død begyndte hans større Arbejder at udkomme. Hans „Norske Dalevise“ (1713), „Aandelig Tidsfordriv ell. bibelske Visebog“ (1711), „Luthers lille Katechismus, forfattet i bekvemme Sange under føjelige Melodier“ (1714), „Evangelier sangvis forfattede“, „Trende Bibelens Bøger: Judith, Esther og Ruths, i Sange forfattet“ (1723) og fornemmelig hans „Nordlands Trompet eller Beskrivelse over Nordlands Amt“ (1739) bleve senere udgivne den ene Gang efter den anden. „Nordlands Trompet“ udmærker sig ved sine lette og livlige Naturskildringer, ved sit gode Humør, sin muntre Skjæmt og sin jævne, djærve Fremstilling; hans aandelige Viser tiltale ved Lethed i Sproget og Inderlighed i Tonen. De fandt derfor en saadan Indgang i Folket, at enkelte af dem ere oplagte en halv Snes Gange. Menigmand nordenfjælds vedbliver at benytte dem ved sin huslige Andagt, og „Nordlands Trompet“ er endnu en af de mest udbredte Bøger i det nordlige Norge, ligesom hans Viser have affødt en Mængde Efterligneere, især i Nordland („Petter-Digt“); i nyere Tid ere mange af hans religiøse Sange optagne i Landstads Psalmebog. Sit Liv har D. selv beskrevet i „Tvende nye Viser om Hr. Petter D., hvorudi gudelig betragtes hans meget kummerlige og møjsommelige Liv og Levned fra hans Barndom af“ (trykt 1726). Hans Sønnesøn, Byfoged Alb. Chr. D. i Bergen, som besørgede 2den Udg. af „Nordlands Trompet“, leverede ogsaa hertil Forfatterens Levned; Welhaven har senere leveret en smuk træffende Charakteristik af „Digteren fra Alstahaug“, og D.s poetiske Skrifter ere nylig udgivne af den norske historiske Forening ved Rector A. E. Eriksen. — Almuen i det nordlige Norge har gjort D. til en Sagnfigur: han har studeret i den sorte Skole i Wittenberg, kunde den sorte Kunst, mane Fanden og benytte hans Tjeneste.

Dasymèter (af gr. *δασύς*, tæt), en senere indført Betegnelse for det første, 1661 af Otto v. Guericke opfundne Manometer. D. bestaar af en Vægtstang, paa hvis ene Ende der hænger en stor, hul, lukket Kugle, som er afbalanceret ved et lille Vægtlod i Vægtstangens anden Ende. Kuglen og Vægtloddet veje i Luften deres sande Vægt (d. e. Vægten i lufttomt Rum), formindsket med Vægten af den af dem fortrængte Luftmasse, og da denne sidste er meget forskjellig for dem, ville Forandringer i Luftens Tæthed faa Indflydelse paa Ligevægtsstillingen; af Forandringen heri kan man da beregne Forandringen af Luftens Tæthed.

Datària, s. Curie.

Dàti, Carlo Roberto, ital. Sprogforsker og Forfatter, f. 1619 i Firenze, d. 1676 smstds. som Professor i Græsk og Latin, vandt Ry dels ved Undersøgelser over den toscanske Dialekt, i hvilken Retning han begyndte en af andre fortsat Samling af Sprogprøver (»Prose fiorentine«, 1661), dels ved sine Levnedsbeskrivelser af græske Kunstnere (»Vite de' pittori antichi«, 1667, indeholdende Biographier af Zeuxis, Parrhasios, Apelles og Protogenes).

Dàtis hed den Meder, som tillige med Perseren Artaphernes anførte Perserne paa deres uheldige Tog til Grækenland 490 f. Chr. og blev overvunden ved Marathon.

Dàtiv kaldes i flere Sprogs Grammatik den Casus, der udtrykker Hensynsforholdet, d. e. den Person ell. Gjenstand, til eller paa hvem en Handling er rettet, i Forhold til eller med Hensyn til hvem noget er, sker eller finder Sted.

Dàtum, lat., det givne; en Kjendsgjerning (Flert. Data); Dagen, hvorpaa noget er sket, f. Ex. et Brev skrevet. Dato, i Dag; a Dato, fra i Dag; til Dato, til denne Dag; Dàtum in blànco, Datum ikke endnu skrevet i den dertil levnede Plads i et Document. D. u. s. (Dàtum ut sùpra), Tid og Sted som ovenfor angivet. Datèring, Angivelse af D.; datère, angive D., ogsaa skrive sig fra en vis Tid.

Daturin, et meget giftigt Alkaloid i Pigæble, er identisk med Atropin.

Daub, Carl, bekjendt tysk, speculativ Theolog, f. 1765 i Kassel, d. 1836 som theol. Professor i Heidelberg, var i sin theologiske Speculation i Begyndelsen mest paavirket af Kant, senere mest af Schelling.

Daubenton, Louis Jean Marie [dobangtòng], f. 1716 i Montbar, d. 1799 i Paris, Professor ved det naturhistoriske Museum i Paris og ved Collège de France, samt Medlem af Institutet, var Buffons Medarbejder i dennes store »Histoire naturelle etc.«, som skylder D.s omhyggelige Undersøgelser af Pattedyrenes Anatomi en meget stor Del af sin Berømmelse. D. er tillige Forfatter til mange zoologiske, mineralogiske og praktisk-naturhistoriske Afhandlinger.

Daubigny, Charles François [dobinji], fransk Landskabsmaler, f. 15 Febr. 1817, d. 19 Feb. 1878, uddannede sig først hos sin Fader, der dyrkede samme Fag, og siden hos Delaroche. Han vandt et stort Navn som Stemningsmaler ved sine med megen Følelse og med en bred, kraftig Pensel udførte Landskaber, hvortil han som oftest hentede Motiver fra Bretagnes og Normandiets Kyststrøg og Flodbredder. Blandt hans mest bekjendte Arbejder nævnes „Slusen ved Optevoz“, „Foraaret“ (1857 og 1868), „Solnedgang ved Villerville“ (1873) o. fl. Han var ogsaa en dygtig Raderer. — Hans Søn, Charles Pierre D., f. 1846, virker som Landskabsmaler ganske i Faderens Aand.

Daudet, Alphonse [dodǟ], berømt fransk Romanforfatter, f. 13 Maj 1840 i Nîmes, kom 1857 til Paris, debuterede 1858 med Digtningen »Les amoureuses«, der lige saa lidt slog an som »La double conversion« (1861). Men som Novelle- og Romandigter kom han snart i første Række. D.s Opfattelses- og Fortællemaade er realistisk, men ikke saa detailleret

som Zolas; hans Livssyn er mildere; hans Fremstilling er noget paavirket af Dickens's Humor. En fristindet og nobel Aand, der dog sjældnere træder skarpt i Modsætning til det dannede Publikums Smag, har gjort D. til den vistnok populæreste franske Romandigter i Nutiden. Blandt hans Noveller maa mærkes »Le petit Chose«, »Lettres de mon moulin«, »Lettres à un absent«, »Contes du lundi« (1877—80). D.s større Romaner (næsten alle oversatte paa Dansk) ere: »Fromont jeune et Risler ainé« (1874), »Jack« (1876), »Le Nabab« (1878), »Les rois en exil« (1880), »Numa Roumestan« (1882), »L'évangéliste« 1883), »Sappho« (1884). Foruden dramatiske Omformninger af nogle af sine større Romaner har D. skrevet Melodramaet: »La dernière idole« (1860), »L'œillet blanc« (1864), »Le frère ainé (1868), »Le sacrifice« (1869), »Lise Tavernier« og »L'Arlésienne« (1872), men har aldrig paa dette Omraade naaet den Originalitet som paa Fortællingens. — Hans Broder, Ernest D., f. 1837 i Nimes, ligeledes bekjendt som Romanforfatter ved »La Vénus de Gordes«, »Fleur de péché« o. fl., har ogsaa leveret historiske Arbejder: »Le ministère de M. de Martignac« (1875), »La terreur blanche« (1876), »Le procès des ministres« (1877). »Mon frère et moi« (1882) fortæller om hans og Broderens Ungdom. 1874—76 var D. Directeur for »Le journal officiel«.

Daugaard, Jakob Brøgger, dansk Biskop, f. 17 Sept. 1796 i Randers, blev 1822 Adjunct ved Sorø Akademi, 1827 Sognepræst i Thorstrup, 1845 Stiftsprovst og 1850 Biskop i Ribe Stift; d. 5 Jan. 1867. 1830 udgav han det for vor Kirkehistorie i Middelalderen vigtige Skrift „Om de danske Klostre i Middelalderen", der oprindelig var udarbejdet som Besvarelse af et af Videnskabernes Selskab 1823 udsat Prisspørgsmaal.

Daugaard Landbrugsskole, en Fortsættelse af Agerdyrkningsinstitutet paa Skaarupgaard, beliggende ved D. Station, 2 M. n. for Vejle, oprettedes 1867 paa Avlsgaarden D. af Skolens Forstander, J. B. Krarup. Undervisningen var beregnet paa 1½—2 Aar. Skolen nedlagdes dog allerede 1873.

Daugbjerg og Mønsted, to Sogne i Jylland, omtr. 2 M. v. for Viborg, ere bekjendte ved de herværende Kalkbrud paa en til Kridtformationen henhørende Stenart, der paa Stedet kaldes Blegen, s. Blegekridt. Gruberne (Kover) vare tidligere temmelig horizontale Gange med enkelte Udvidelser; den afhuggede Sten bares ud af Kvinder (sædvanlig 5 Bærere for en Hugger). Siden 1872 er imidlertid en ny Arbejdsmaade sat i Gang af et Selskab, der har forpagtet Driften; man har nemlig bortrømmet Overlaget og bryder nu Kalken fra oven.

Daumas, Melch. Jos. Eug. [domā], fransk General, f. 1803, blev Underlieutenant 1827 og kom 1835 til Algérien, hvor han med Iver lagde sig efter det arabiske Sprog og vandt nøje Kjendskab til Indbyggernes Sæder. 1837—39 var D. Consul i Maskara hos Abd-el-Kader, fik derefter Ledelsen af de indfødtes Sager først i Provinsen Oran, siden under Bugeaud i hele Algérien og organiserede de „arabiske Bureauer". 1850—59 var D. Directeur i Krigsministeriet for Algérien og steg imidlertid til Divisionsgeneral 1853 og Senator 1857; d. 1871. D. har udgivet en Mængde Skrifter om de algierske Forhold og om Hesteavlen i Nordafrika.

Daumer, Georg Fred., tysk Forfatter, f. 1800, udgav allerede 1827 „Menneskeaandens Oldhistorie" og senere en Række Skrifter om religiøse og philosophiske Systemer fra ældre og nyere Tid. I „De gamle Hebræers Ild- og Molochtilbedelse" (1842) paastod D., at denne Gudsdyrkelse havde været oprindelig hos Jødefolket, og i „Den christne Oldtids Hemmeligheder" (1847) vilde han endog godtgjøre, at Christendommen er vendt tilbage til denne barbariske Lære om en Vredens Gud, som i Tidens Løb var bleven mildnet hos Jøderne. I et stort Skrift „Die Religion des neuen Weltalters" (3 Bd., 1850) prædikede D. en ny Fredens og Kjærlighedens Lære, hvorimod han stærkt bekæmpede Christendommens spiritualistiske Lære og Selvfornægtelse som stridende mod Menneskets Natur og som Modsætning priste Muhammeds Lære og dens Indflydelse paa Menneskeslægtens Udvikling. Megen Opsigt gjorde det derfor, da D. 1858 gik over til Katholicismen og senere betegnede sit Omslag i en Række Skrifter. Desuden gjorde D. sig bekjendt ved sin Interesse for Caspar Hauser, om hvem han udgav 3 Skrifter (1832, 1859 og 1873), samt ved gode Oversættelser af den persiske Digter Hafiz (2 Bd., 1846—51) og af en Samling østerlandske Digte, kaldet „Muhammed og hans Værk" (1848). D. 1875.

Daumier, Honoré [domiē], fransk Caricaturtegner, f. 1810 i Marseille, d. 1879, hørte til Frankrigs mest fremragende Kunstnere i dette Fag. Han tegnede i lang Tid for »Charivari«. Blandt hans Suiter kunne nævnes »Robert Macaire«, »Don Quichote«, »Idylles parlémentaires«, »Les beaux jours de la vie« o. fl.

Daun, en gammel grevelig Slægt, som først havde Besiddelser i Egnen ved Trier, siden i Østerrig og Mähren. Wierich Phil. Lor. v. D., f. 1668, d. 1741, udmærkede sig som østerrigsk General i den spanske Arvefølgekrig, nødte 1707 Franskmændene til at rømme Lombardiet, erobrede Kongeriget Neapel, hvor han to Gange (1707—8 og 1713—19) var Vicekonge, og blev foruden kejserlig Feltmarschal udnævnt til Grande af Spanien og Fyrste af Tiano. — Hans Søn, Rigsgreve Leop. Jos. Maria v. D., f. 1705 i Wien, er endnu mere berømt. Han udmærkede sig saa meget i de to schlesiske Krige og i den østerrigske Arvefølgekrig, at han efter Freden i Aachen 1748 fik det Hverv at udarbejde og indføre en ny Hærorganisation og 1754 blev Feltmarschal; i Syvaarskrigen var han ved sin kloge og forsigtige Maade at føre Krigen paa en meget farlig Fjende for Frederik II, som han slog ved Kollin 1757 og Hochkirch 1758; derimod blev han slaaet af ham ved Torgau 1760. Han døde 5 Febr. 1766.

Daunia, i Oldtiden den nordlige Del af Apulien i Syditalien langs det adriatiske Hav imellem Floderne Frento og Aufidus (nu

Ofanto), benævnt efter en mythisk Konge **Daunus**. Indbyggerne hed **Daunier**.

Daunou, Pierre Cl. Fr. [donū], fransk Historiker og Politiker, f. 18 Aug. 1761 i Boulogne, var Munk indtil Revolutionen og valgtes 1792 til Nationalconventet tillige med Carnot og Th. Payne. Her talte D. med stor Dygtighed imod Conventets Domfældelse af Kongen som stridende mod alle retlige Former og foreslog siden Fængsling eller Landsforvisning fremfor Dødsstraf. Ogsaa imod Girondinernes voldsomme Udstødelse 1793 gjorde D. Indsigelse og blev derfor holdt fængslet indtil Robespierres Fald; han var derefter Udarbejder og Ordfører for Directorialforfatningen og i Aug. 1795 Medlem af Velfærdscomiteen. D. har særlig Fortjeneste af Undervisningsvæsenets Ordning, hvorom han allerede 1793 havde indgivet Forslag, saa vel som af Cassationsrettens Indretning. D. var den første Formand i de 500s Raad og ligeledes i det ny oprettede „Institut"; han sendtes 1797 til Rom for at ordne den ny Republiks Forhold og var 1799 Medarbejder ved Consulatforfatningen. Han blev derefter Medlem af Tribunatet, men fjærnedes 1802 som Modstander af Napoleon I.s monarchiske Planer, blev 1804 den lovgivende Forsamlings Archivar, 1807 Rigsarchivar indtil 1815 og gjenindsat 1830. 1819—30 holdt han Forelæsninger over Historie i Collège de France. 1818 blev D. Deputeret (indtil 1834), hørte til den liberale Opposition imod Bourbonerne og var 1831 Ordfører for den ny Undervisningslov ligesom 1795; han døde 20 Juni 1840. Af D.s politiske Skrifter bør fremhæves „Om Pavernes verdslige Magt" (4de Opl. i 2 Bd. 1818) og 1822 „Om de individuelle Garantier under vor Tids Samfundstilstand", der havde lignende Held. Desuden var han fra 1816 Hovedudgiver af »Journal des Savants«, udgav Boileaus, Chéniers, Laharpes og andres Værker og deltog i Udgivelsen af de gamle franske Krønnikeskrivere; 1839—49 udkom i 20 Bd. hans »Cours d'études historiques«.

Dauphin [dofæng], lat. Delphinus, Greverne af Dauphinés Titel, som senere blev baaren af den franske Tronarving 1349—1792 og i Restaurationsperioden 1814—Julirevolut. 1830; den sidste D. var Carl X.s Søn, Hertugen af Angoulême. D.s Ægtefælle kaldtes **Dauphine**. — Til Brug ved sin Søn, D. Ludvigs Undervisning lod Ludvig XIV ved hans Lærere Bossuet og Huet foranstalte en Udgave af de græske og romerske Klassikere »In usum Delphini« (til D.s Brug); den udkom i 64 Kvartbd. (Par. 1674—1730) og var elegant udstyret, men uden synderlig videnskabeligt Værd; charakteristisk for den var navnlig Udeladelsen af alle anstødelige Steder.

Dauphiné [dofiné], en af Frankrigs ældre Landskaber, omfatter nu Dep. Drôme, Isère og Øvre-Alperne. — D. blev efter Romerrigets Forfald en Del af Burgundernes Rige, kom med dette under Frankernes Herredømme og hørte i Frankerrigets Opløsningsperiode under Carolingerne til det nyere Kongerige Burgund. Længere hen i Tiden fik det fine egne Grever, som i Begyndelsen alle hed Guido, og som senere tillige antog Titlen Dauphin af Viennois (efter Delfinen i deres Vaaben). Efter at deres Mandsstamme var uddød, kom D. ved Giftermaal efterhaanden til to andre Huse. Da den sidste Greve, Humbert II (d. 1355), havde haft den Sorg 1335 at miste sin eneste ægtefødte Søn, testamenterede han 1349 sit Land til den franske Konge Philip VI.s ældste Sønnesøn, Carl af Valois (Kong C. V), paa den Betingelse, at den franske Tronfølger bestandig skulde kaldes Dauphin. Den ved Overdragelsen stipulerede Uafhængighed og Selvstændighed mistede D. dog efterhaanden, saa at det regeredes paa samme Maade som de øvrige franske Provinser.

Daurien [da-ü], et Alpeland i Sibirien, ø. for Baikalsøen, deles ved Jablonoibjærgene i to Dele, af hvilke den vestlige falder terrasseformig ned mod Baikalsøen, medens den østlige er høj, stejl og vild. Landet har Afløb til Baikal gjennem Fl. Selenga, til Lena gjennem Fl. Vitim og dens mange Tilløb, til Amur gjennem Schilka. Her er saaledes et Vandskjel mellem det nordlige Ishav og det store Ocean. Det er et smukt Bjærgland med gode Græsgange; Kvægavl, Jagt og Bjærgværksdrift ere Hovederhverv. D. udgjør nu den russiske Prov. Sabaikalien. Nertschinsk er den vigtigste Stad.

Dautzenberg, Joh. Mich., flamsk Digter, f. 1808 i Provinsen Limburg, var Lærer og siden Bankembedsmand i Brysel; d. 1869. Sit første Ry vandt han som Lyriker og Oversætter af Horats; siden strev han en nederlandsk Prosodi og stiftede et pædagogisk Tidsskrift. D. var en ung flamsk Patriot, germanisk i hele sin kraftige Gemytlighed. 1869 udgav hans Svigersøn, de Cort, hans samlede Digte (»Verspreide en nagelatene Gedichter«).

Dauvhest (Equus Burchellii), en sydafrikansk, vild Tigerhest; s. **Hest og Tigerhest**.

Davenant, Will. [dävvenänt], engelsk Digter, f. 1605 i Oxford, efter sit eget Udsagn en uægte Søn af Shakspeare, studerede i sin Fødeby, blev Page hos Hertuginden af Richmond, udgav 1629 Dramaerne »Albovin«, »The cruel brother« og »The just Italian«. Efter Ben Jonsons Død blev han kronet Hofpoet, og Ridder 1643, gik i Exil med Stuarterne, tjente dem som hemmelig Agent i England, var flere Gange i Livsfare, blev siden Theaterentrepreneur og virkede for den franske Smags Indførelse paa den engelske Scene. D. 1668 i London, bisat i Westminsterabbediet.

Davenport [dävvenpohrt], Stad i Staten Iowa i Nordamerika, ved Mississippi, 35 M. ø. for Des Moines. 22,000 J. (1880). Stenkulsgruber. Vigtig Handel.

Daventry [dävventri], Stad i Northamptonshire i England, 2 M. v. for Northampton. 4,000 J. Hestemarkeder.

David (eng. davit), en svær Bom af Træ eller Jærn, som lægges ud over Skibets Ræling, skjøns forefter ved Fokkerøstet paa de større Skibe, naar man skal kippe Ankeret (d. e. hænge det med Læggen vandret og saaledes surre det).

David, Israeliternes anden Konge 1055—15 f. Chr., yngste Søn af Isai i Bethlehem af

Juda Stamme, blev som Hyrde salvet til Konge af Samuel og hentet til Sauls Hoflejr for at opmuntre den tungsindige Konge ved Spil og Sang. I en Krig mod Philisterne fældede han Kæmpen Goliath, men vakte derved Kongens Vrede mod sig, da Folket priste hans Daad, og han maatte nu en lang Tid flakke om, forfulgt af Saul, efter hvis Død han i 7 Aar maatte dele Magten med Isboseth, Sauls Søn. Efter dennes Død undertvang han ved Hjælp af sin Feltherre Joab de omkring boende Folkestammer og udvidede sit Rige, saa at det strakte sig fra Euphrat til Middelhavet, fra Phønikien til den arabiske Havbugt og saaledes naaede det Højdepunkt af politisk Magt, hvorfra det allerede under Salomon begyndte at dale. Jerusalem, som han havde erobret fra Jebusiterne, gjorde han til Hovedstaden i sit Rige og anlagde paa Bjærget Zion sin Kongeborg, førte Pagtens Ark hertil og sørgede for Gudstjenestens Ordning. D.s Regering stod for den jødiske Bevidsthed som Glansperioden i Israels Historie og Typen for den herlige Tid, som skulde indtræde, naar „Davids Sønnen", den forjættede Messias, kom. Som D. var Israels ypperste Herster, saaledes var han ogsaa i sit personlige Liv den fromme og rigt benaadede „Mand efter Guds Hjærte", den ypperste Repræsentant for det udvalgte Folk, men dog ikke fri for dets Lyder. Sauls Datter Michal var hans første Hustru; senere tog han Abigail og Bathseba til Ægte, den sidste ved at lade hendes Mand Uria fælde i Krigen. Propheten Nathan mindede Kongen om denne hans store Synd, og i sine Bodsdsalmer har D. i stærke Træk skildret sin Skyld og Anger. Om hans dybe religiøse Gemyt og rige Digtergave vidne ogsaa en Række andre Psalmer, der endnu for en stor Del synges af den christne Menighed, og de Klagesange, han digtede, da han hørte om Sauls og Jonathans Fald paa Gilboa Bjærg. Hans sidste Regeringsaar vare formørkede ved hans Sønner Absalons og Adonjas Oprør og ved en svær Pest, som hjemsøgte Landet.

David, Christian Georg Nathan, **Conferensraad,** f. 16 Jan. 1793 i Kjøbenhavn. Han blev Student 1809, gjorde flere Udenlandsreiser og tog 1823 den philosophiske Doctorgrad i Göttingen. 1830 blev han extraordinær Professor i Statsøkonomi ved Kjøbenhavns Universitet, fra hvilket Embede han blev entlediget 1836, da han havde paadraget sig en Trykkefrihedssag i Anledning af Artikler i det af ham 1834 grundlagte Ugeblad „Fædrelandet". Efter Christian VIII.s Tronbestigelse blev han 1840 Medlem af Fængselscommissionen og senere af Bestyrelsen for Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset i Kjøbenhavn. Fra 1 Jan. 1849 blev han udnævnt til Overinspecteur for Fængselsvæsenet, hvilken Post han fratraadte efter 10 Aars Forløb, da han i Slutn. af 1858 valgtes til Bankdirecteur. 1854—1873 var D. Chef for det statistiske Bureau. 1840 var han bleven Medlem af Kjøbenhavns Borgerrepræsentation, der 1841 valgte ham til borgerlig Raadmand, hvilken Post han beklædte indtil 1849. 1840 blev han tillige valgt til Stænderdeputeret for Kjøbenhavn og mødte som saadan i Forsamlingerne 1842, 1844 og 1846; derimod blev han ved Valgene 1846 kun 5te Stændersuppleant for Kjøbenhavn, fordi han efterhaanden havde fjærnet sig fra den frisindede Opposition, han selv havde været med at grundlægge. Han stillede sig 1848 som Candidat ved Valgene til den grundlovgivende Rigsforsamling i Kjøbenhavn, men opnaaede ikke at blive valgt, hvorimod han som kongevalgt fik Sæde i Forsamlingen, der valgte ham til Medlem af Grundlovsudvalget. Han bekæmpede med Heftighed de i Grundlovsudkastet indeholdte Bestemmelser om Valgretten, og da disse dog i det væsentlige bleve antagne, protesterede han mod Grundloven, men stillede sig alligevel til Valg ved de første Folketingsvalg og blev valgt til Folketingsmand for Kjøbenhavns 5te Valgkreds, som han repræsenterede i de 3 første Samlinger. 1854 blev han kongevalgt Medlem af Rigsraadet, i hvilket han 1856 med Talent bekæmpede de 11 Slesvigholsteneres Forslag, medens han som Helstatsmand i flere andre Sager, saaledes ved Forslaget om Kjøbenhavns Befæstning fra Søsiden, stillede sig i skarp Opposition til Regeringen. Ogsaa mod det af Ministeriet Hall i Efteraaret 1863 i Rigsraadet indbragte „Udkast til Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender", der 18 Nov. s. A. fik kongelig Stadfæstelse, rejste D. en bestemt Modstand. Da Ministeriet Monrad 11 Juli 1864 afløstes af Ministeriet Bluhme, indtraadte D. som Finansminister og tog som Regeringens Ordfører væsentlig Del i Grundlovskampen 1864—65; men uagtet al hans Veltalenhed lykkedes det ham dog ikke at føre Regeringsforslaget igjennem, og Ministeriet Bluhme fratraadte derfor 6 Nov. 1865. Til den nye Rigsdag valgtes D. i Oct. 1866 i Kjøbenhavn til Medlem af Landstinget, men nedlagde i Sommeren 1870 sit Mandat og trak sig dermed som Directeur for Nationalbanken tilbage fra det politiske Liv. D. var en af vore betydeligste statsøkonomiske Forfattere, og han har den Fortjeneste, først at have vakt almindeligere Interesse for Statsøkonomien, der tidligere kun undtagelsesvis blev dyrket her i Landet. Han leverede ikke noget større systematisk Værk i dette Fag, men han skrev en Række Afhandlinger om statsøkonomiske og finantsielle Æmner, dels i de af ham udgivne Tidsskrifter „Fædrelandet", „Statsøkonomisk Archiv" (1826—29) og „Nyt statsøkonomisk Archiv" (1841—43), dels i „Maanedsskrift for Literatur", af hvis Redaction han en Tid var Medlem, i „Dansk Ugeskrift" o. fl. St.; endelig udgav han ogsaa særskilt flere Smaaskrifter. D. er som statsøkonomisk Forfatter nærmest bleven paavirket af den franske Skoles Koryphæer og udmærker sig som disse ved Klarhed og Liv i Fremstillingen. Ogsaa som æsthetisk Kritiker leverede D. i sine yngre Aar værdifulde Arbejder (navnlig under Mærket y. z.), som findes spredte i forskjellige periodiske Tidsskrifter. Han døde 18 Juni 1874.

David, Félicien [vidd], f. 1810 i Cadenet i

Dep. Vaucluse, d. 1876 i St. Germain en Laye, var tidlig Capelmester ved St. Saveurkirken i Aix, men opgav denne Stilling for at studere Musik ved Conservatoriet i Paris. Her blev han et ivrigt Medlem af St. Simonisternes Broderskab, og da dette blev opløst af Regeringen, drog han med flere af sine Trosfæller til Orienten. Efter forskjellige Æventyr kom han til Ægypten, hvor han samlede østerlandske Melodier, som han ved sin Hjemkomst 1835 udgav, men som ikke gjorde forventet Lykke. Endelig 1844 bragte han sin Ode-Symphoni »Le désert« (Ørkenen) til Opførelse i Conservatoriets Concerter; dette østerlandske Tonemaleri, hvortil hans Trosfælle Colin havde skrevet Texten, vakte overordentlig Opsigt, og nu bleve ogsaa hans tidligere Arbejder en Tid lang givne med Bifald. Hans følgende Værker, Oratoriet „Moses paa Sinai" og Ode-Symphonien „Christoffer Columbus", gjorde mindre Lykke. Heldigere var han med sine dramatiske Arbejder, „Brasiliens Perle" (1851), „Herculanum", hvormed han vandt en af Staten udsat Pris af 20,000 Fr.s (1859) og »Lalla Rookh« (1862). 1869 efterfulgte han Berlioz som Bibliothekar ved Conservatoriet.

David, Ferd., udmærket Violinspiller og begavet Componist, f. 1810 i Hamborg og Elev af Spohr. Kun 15 Aar gl. gjorde han med sin Søster Louise (senere Fru Dulcken, en udmærket Pianistinde, f. 1811 i Hamborg, d. 1850 i London som Dronning Victorias Hofpianistinde) Kunstrejser og fik derpaa Ansættelse som Medlem af Orchestret i Königsstädter-theatret i Berlin. Senere gav han Concerter navnlig i Rusland og udnævntes derpaa 1836 til Concertmester ved Gewandhaus-Concerterne i Leipzig, hvor han til sin Død 1873 indtog en fremragende Plads baade som Solospiller, Qvartet- og Orchesterspiller og som Lærer ved det derværende Conservatorium. Foruden Symphonier, Qvartetter og Concerter for forskjellige Instrumenter har han skrevet mange Compositioner for Violin, deriblandt 5 Concerter og en udmærket Violinskole.

David, Jacques Louis [vidd], fransk Maler, f. 31 Aug. 1748 i Paris, er Stifteren af en fransk Malerskole, der førte Herredømmet i største Delen af dette Aarhundredes første Halvdel. Han var Elev af Vien, som har Fortjenesten af at have ledet ham ind paa det ivrige Studium af Antiken, hvori hans Kunst bunder. Efter at han omsider havde vundet le grand prix de Rome, rejste han 1775 til Rom, hvor hans Lærer samtidig var bleven Directeur for det franske Akademi. Her studerede han med lige Iver Antikerne og Renaissancens store Malere, medens dog ogsaa Paavirkning af Efterrenaissancens Naturalisme spores, f. Ex. i hans „St. Rochus, som helbreder pestsyge" (nu i Marseille). Efter at være agreeret ved Akademiet i Paris paa „Belisarius, som tigger", vendte han tilbage til Rom og hjemsendte derfra »Le serment des Horaces«, et Billede, som strax gav ham europæisk Ry. Den kraftige Stemning, der udtaler sig med saa overraskende Liv, stod i saa velgjørende Modsætning til den foregaaende Tids slappe Kunst, at man oversaa det theatralske i Opstillingen, som nu først falder i Øjnene ved dette og andre af hans Billeder. De republikanske Æmner laa i Luften, og „Brutus, der kommer hjem, efter at have dødsdømt sine Sønner", var ligesom et Motto til Revolutionen. Denne greb ham stærkt, baade personlig og som Kunstner, og drog ham hen til Æmner fra Nutiden. Saaledes er „Marats Død" hans vigtigste Billede fra Revolutionstiden. Et stort Billede, »Le serment du jeu de Paume«, Eden i Boldhuset, med Portræter af Revolutionens mest fremtrædende Mænd, blev ikke malet, men bevares i en mægtig udført Carton. Fra Napoleons Consular- og Kejsertid skrive sig to historiske Billeder i den strænge Stil, „Sabinerinderne, som afbryde Kampen mellem Romere og Sabinere" og „Leonidas ved Thermopylæ", medens han samtidig ikke tabte Nutiden af Sigte. Phantastisk theatralsk er det efter Kejserens eget Ønske componerede „Napoleon paa St. Bernhard" („rolig paa en fyrig Hest"), medens Pius VII.s Portræt udmærker sig ved sin jævne Naturlighed. Kejseren lod ham udføre to store Billeder til sin Regerings Forherligelse, „Kroningen" (1808) og „Uddelingen af Ørnene" (1810). Uagtet det er Paradebilleder, udmærker især det først nævnte sig ved sin fortrinlige Anordning, den kraftige Gjengivelse af en talrig Mængde Portræter og en rolig, beherskel Colorit; i det andet er Opstillingen vel theatralsk. Med Napoleon endte D.s lykkelige Tid. Bourbonerne forviste ham, og han tilbragte sine sidste Leveaar i Bryssel, fortrykt og nedbøjet, dog stadig virksom i sin Kunst. Han døde her 29 Dec. 1825. En talrig Kreds af ansete Malere var hans Elever, Girodet, Gros, Gérard, Ingres, Leopold Robert. Men allerede i Gros's phantastrige, kraftig malede Billeder dæmrede den nye Skole, der skulde optræde som den skarpeste Modstander af D.s Klassicitet. For Danmark har han Betydning ved den Indflydelse, han gjennem Eckersberg udøvede paa hele den følgende danske Malerskole; flere af det Slægtled, der byggede paa hans Kunst, leve og virke endnu.

David, Jérôme [s. o.], f. 1823 i Rom som Sønnesøn af Maleren J. L. D., men i Virkeligheden som uægte Søn af Jérôme Bonaparte, kom 1842 i Krigsskolen i St. Cyr og blev 1844 Lieutenant i Zouaverne, samt 1853 Ordonnansofficer hos Prins Napoleon. D. gjorde Felttoget med paa Krim, tog sin Afsked 1857 som Capitain og blev 1859 Medlem af den lovgivende Forsamling. Her tog han stærk Del i Forhandlingerne og blev en af Lederne for det conservative Parti, samt bekæmpede Dannelsen af et frisindet kejserligt Mellemparti. 1867—69 udnævntes han af Kejseren til en af Viceformændene; siden valgtes han dertil af selve Forsamlingen. D. var en af Ministeriet Olliviers Modstandere og trængte i Juli 1870 paa Krig, blev 10 Aug. Minister for de offentlige Arbejder indtil Kejserdømmets Fald, hvorefter han strax flygtede til Belgien. 1871 søgte D. forgjæves Valg til Nationalforsamlingen; han var 1876—81 Medlem af Deputeretkammeret og døde 1882.

David, Pierre Jean [s. o.], fransk Billedhug-

ger, sædvanlig kaldet D. d'Angers efter sin Fødeby, f. 12 Marts 1789, kom, efter en fattig og ulykkelig Barndom i Hjemmet, til Paris og i Lære hos Maleren David, senere hos Billedhuggeren Roland. Med Reliefet „Epaminondas's Død" vandt han 1811 Rejsestipendium til Rom, hvorfra han vendte hjem over Tyskland og England. Ligesom han i politisk Henseende var en ivrig Revolutionsmand, saaledes frigjorde han sig ogsaa i sin Kunst for den af hans Lærere adopterede antikiserende Retning og gik navnlig i sin Reliefbehandling videre end Plastikens Love egentlig tillade. Hans fremragende Begavelse fremtræder især i hans talrige Portrætbuster, idet han med overordentlig Kraft forstod at gribe Personernes Ejendommelighed. Blandt hans Buster kunne nævnes de af Chateaubriand, Lafayette, Lamartine, Victor Hugo. I Udlandet er hans Buste af Goethe (1829) mest bekjendt. Hans betydeligste monumentale Arbejde er det store Frontonrelief paa Pantheon i Paris (1834—37), forestillende en Samling af Frankrigs berømte Mænd: »Aux grands hommes la patrie reconnaisante«. Af hans Billedstøtter kunne nævnes „Condé" i Versailles og „Pilopømen" i Tuileriernes Have. Efter at have levet i Landflygtighed 1851—53 paa Grund af sin Virksomhed under Februarrepubliken, døde han i Paris 5 Jan. 1856.

David af Dinanto, speculativ Pantheist i Begyndelsen af 13de Aarh., blev fordømt paa en Synode i Paris 1209.

Davidov, Carl, f. 1838 i Kurland, kom med sine Forældre som Barn til Moskva og fik fra sit 12te Aar Undervisning i Violoncelspil. Samtidig førte han dog 1858 sine Universitetsstudier til Ende, men foretrak derefter Kunstnerbanen, gik til Leipzig, optraadte der 1859 som Violoncelvirtuos og blev Violoncellærer ved Conservatoriet sammesteds. Efter at have gjort Opsigt paa flere Concertrejser som en af vor Tids allerførste Violoncellister, kaldtes D. 1862 til Petersborg som Lærer ved Conservatoriet og blev dets Directeur 1876. Foruden ved værdifulde Compositioner for sit Instrument har han ved Kammermusik, Claverstykker og Sange vundet Navn som en begavet Componist.

Davids, Saint- [sænt dævids], Stad i Pembroke-Shire i Wales, ved Nordsiden af St. Bridesbugten, 5 M. n. v. for Pembroke. 3,000 I. Havn; betydelig Udførsel af Stenkul. ½ M. n. v. for Staden ligger Forbjærget **St. Davids Head**, ved St. Georgskanalen.

Davidsharpe, en Art Harpesnække.

Davidson, Lucretia Maria [dævidds'n], nordamerikansk Digterinde, f. 27 Sept. 1808 i en Landsby ved Champlainsøen. I sit 4de Aar skrev hun Digte ved Hjælp af en af hende selv opfunden Hieroglyphskrift, men da hendes Produktioner opdagedes, græd hun og brændte dem. Hendes hele Væsen var betaget af Poesien; hun levede i og for en indre Drømmeverden; Ideer myldrede gjennem hendes Sjæl i en saadan Fart og Masse, at hendes Pen ikke kunde følge dem eller Tanken klare dem. Den evindelige aandelige Spænding, hvori hun levede, fortærede hendes Helbred, og hun døde 27 Aug. 1825. S. F. B. Morse udgav 1829 hendes Digte »Amir Khan and other poems, the remains of Lucr. Mar. D., with a biographical sketch«. Søsteren, **Margaret Miller D.**, var et Sidestykke til hende; f. 16 Marts 1823, døde hun allerede i sin Barndom 25 Nov. 1838 af aandelig Overspændthed. 1841 udgav Washington Irwing hendes Biographi; 1850 udkom en samlet Udgave af begge Søstres Digtninger. Trods Mangler i Form og Udtryk have de en rig poetisk Naturfylde.

Davies, Sir John [dævis], engelsk Statsmand og Digter, f. 1570, d. 1626, blev Attorney general i Irland og 1612 Speaker i det første irske Parlament. Af hans større Digtninger mærkes især »Nosce Te ipsum« („Kjend dig selv"), der handler om Sjælens Udødelighed, og »Orchestra«, med Dansen som Emne.

Dāvila, Enrico Caterino, ital. Statsmand og Historieskriver, f. 1576 og opkaldt efter den franske Konge Henrik III og Katharine af Medici, kom ganske ung som Page til det franske Hof, traadte 1594 i fransk og 1599 i venezianske Krigstjeneste, blev Statholder i Dalmatien, Friaul og paa Candia og gjaldt i Venezia for den første Mand næst efter Dogen. Paa en Forretningsrejse blev han dræbt 1631 i Nærheden af Verona ved et Skud af en Mand, med hvem han var kommen i Strid. Hans »Storia delle guerre civili di Francia« (Borgerkrigene i Frankrig 1559—98, udk. 1630) er et Hovedværk for Studiet af hin Tids Historie, eftersom D.s nøje Bekjendtskab med Hoffet og de mest fremragende Personligheder satte ham i Stand til at meddele mange ellers ukjendte Træk og Notitser; dog røber det nogen Partiskhed for Katholikerne og navnlig for hans Velynderinde, Katharine af Medici.

Davis, Jefferson [dævis], nordamerikansk Statsmand, f. 3 Juni 1808 i Kentucky, uddannedes paa Officersskolen i Westpoint, blev 1828 Underlieutenant og tjente 1831—34 imod de vilde Indianerstammer i Vesten. D. bosatte sig 1835 i Mississippi som Bomuldsplanter og tog først 1844 Del i det politiske Liv som Demokrat, idet han ivrig virkede for Polks Valg til Præsident. 1845 blev D. Medlem af Repræsentanthuset og viste sig snart som en stor Taler, deltog 1846 i Krigen mod Mexico som Oberst for et Regiment Frivillige, udmærkede sig ved Monterey og Buena Vista, men afslog den Udnævnelse, Præsidenten gav ham til Brigadegeneral blandt de frivillige, fordi det kun tilkom de enkelte Stater at foretage sligt Valg. D. valgtes derefter til Senatet, tog levende Del i alle store Spørgsmaal og viste sig som en energisk Hævder af Slaveriet og af Staternes Souverænitet. 1851 var D. af de yderlige Demokrater udset til Gouverneur i Mississippi og hævdede allerede den Gang Staternes Ret til at udtræde af Unionen, men blev ikke valgt. 1852 virkede han for Pierces Valg til Præsident og var derefter 1853—57 Krigsminister. 1857 blev han paa ny valgt til Senatet, men traadte ud strax efter Lincolns Valg til Præsident i Nov. 1860 og opfordrede Sydstatsboerne til Løsrivelse. Paa Congressen i Montgomery valgtes D. 18 Febr. 1861 til Præsident for

Sydstaterne, og ledede Regeringen med stor Omsigt og Dygtighed og med hensynsløs Energi. Han gav Signalet til Angreb paa Fort Sumter 12 Apr., gik snart efter til Richmond og deltog selv i Slaget ved Bulls Run 21 Juli. D. krævede almindelig Udskrivning indtil det 45de Aar, paabød Opbrænding af Tobak og Bomuld, som kunde falde i Unionstroppernes Hænder, truede væbnede Negre og deres Officerer med Dødsstraf og udtalte til Sydstatscongressen sin Forvisning om, at man kunde holde Kampen ud i 20 Aar. Medens han i Nov. 1861 sendte Afsendinger til England og Frankrig for at stemme disse Lande gunstige for Sydens Sag, udjog han 1863 de engelske Consuler, fordi deres Færd mishagede ham. Da Richmond var tagen i Apr. 1865 og al videre Modstand umulig, søgte D. at flygte fra Landet; men en Pris af 100,000 Doll. udsattes paa hans Hoved, og han blev fangen i Georgia 15 Maj, sat paa Fort Monroe og holdt fængslet i to Aar, uden at dog nogen Tiltale blev rejst imod ham. 1869 blev en saadan endog ligefrem opgivet, og uden at være politisk amnesteret har D. siden levet aldeles uforstyrret først som Jærnbanedirecteur og senere som Directeur for et Livsforsikringsselskab. 1881 udgav han »The Rise and Fall of the Confederated States«.

Davis, John [s. o.], en udmærket dygtig og uforfærdet engelsk Søfarende, blev 1585 med to Fartøjer udsendt for at opdage Nordvestpassagen, men maatte, efter at have undersøgt adskillige af Øerne v. for Baffinsbugten, vende tilbage. Efter ham har den sydlige Del af Baffinsbugten mellem 60° og 70° n. Br. faaet Navnet **Davisstrædet**. Efter flere forgjæves Togter i samme Øjemed gjorde han en Rejse til Ostindien, hvor han 27 Dec. 1605 i Nærheden af Malaka blev overfaldet og dræbt af malayiske Sørøvere.

Dawison, Bogumil, berømt tysk Skuespiller, f. 15 Maj 1818, af en i Warschau bosiddende jødisk Familie, maatte som Dreng tjene sit Brød ved med sin udmærket smukke Haandskrift at anbringe Navne paa Skilter; siden blev han Afskriver for en Bladredacteur, der lod ham undervise i Fransk og Tysk. Hans Attraa efter at blive dramatisk Kunstner bragte ham til at søge Optagelse i Theaterskolen i Warschau, hvor han 1837 debuterede som polsk Skuespiller. Senere begav han sig til Lemberg, hvor han udviklede sit af udmærkede legemlige Fremstillingsmidler understøttede Talent saaledes, at han blev ansat som Scenens Leder. Ved at se Koryphæerne fra Tysklands store Theatre, som i Lemberg gav Gjæsteroller, vaktes hans kunstneriske Bevidsthed og Trangen til at virke paa en større Skueplads saa stærkt, at han besluttede at blive tysk Skuespiller. En Kunstrejse til Tyskland og Frankrig gav hans Talent endnu større Opsving, og 1841 optraadte han med Held paa det tyske Theater i Lemberg. Efter 5 Aars Forløb begav han sig til Preussen, men blev, fornemmelig fordi han ikke endnu fuldstændig havde overvundet sin polske Accent, overalt modtaget med Mistillid og kunde ikke en Gang opnaa Tilladelse til at debutere. Endelig optraadte han i Febr. 1847 paa Thaliatheatret i Hamborg og vandt levende Bifald. To Aar efter gik han til Wien, hvor han engageredes ved Burgtheatret for at spille Elskerroller, men snart ved sin mesterlige Udførelse af Hamlet, Richard III, Shylock, Jago og de mest forskjellige tragiske og komiske Charakterroller gjorde sig i højeste Grad beundret som genial og alsidig Kunstner. Publikum saa i ham en af Verdens første Skuespillere, og ved sine Evner og den Finhed og Skarphed, hvormed han behandlede baade burleske og tragiske Roller, vilde han ogsaa af Kunstkjendere være bleven erkjendt derfor, hvis han ikke mere og mere havde ladet sit Spils Aand overvælde af Virtuositet og skadet Ensemblet ved at ville tilvende sig al Opmærksomhed. Utilfreds hævede han sit Engagement i Wien og blev 1854 engageret paa Livstid i Dresden. Her blev han dog ikke længer end til 1864, gav derpaa i et Par Aar Gjæsteforestillinger rundt om i Tyskland, nedbrød sit Helbred fuldstændig ved 1866—67 at optræde i Amerika og døde endelig efter store Lidelser i Dresden 1 Febr. 1872.

Davos [fohs], en 4,790 F. højt liggende Alpedal i Canton Graubünden i Schweiz, der i de senere Aar, men dog vistnok næppe med tilstrækkelig Grund, er bleven anbefalet og meget omtalt som Vintercursted for Brystsyge. Derimod kan et fleraarigt Ophold i D. virke meget heldig paa Børn og unge Mennesker, som under deres Opvæxt frembyde Anlæg til Brystsyge eller lide af visse Former af Kjertelsyge, Blodmangel og andre Ernæringssygdomme; for at muliggjøre et saadant længere Ophold her, er der indrettet flere Opdragelses- og Undervisningsanstalter. Flækken D. (D. am Platz) har 4,000 J.

Davoust ell. **Davout**, Louis Nicolas [vū], Hertug af Auerstädt og Fyrste af Eckmühl, fransk Marschal og Pair, f. 10 Maj 1770 i Annoux i Burgund i en anset adelig Familie, fik samtidig med Bonaparte sin Uddannelse i Militærskolen i Brienne, blev 1785 Underlieutenant i Rytteriet og gjorde sig saa hurtig bemærket ved sin Tapperhed og militære Dygtighed, at han allerede 1793 til Belønning for sin kraftige Optræden mod Dumouriez efter Nederlaget ved Neerwinden blev udnævnt til Brigadegeneral. Han tjente med Udmærkelse ved Rhinen under Pichegru og Moreau, i Ægypten og det italienske Felttog under Bonaparte, som efter Slaget ved Marengo udnævnte ham til Divisionsgeneral, senere til Chef for Consulargarden og efter sin Tronbestigelse 1804 til Marschal. I de følgende Felttog udmærkede han sig i Slaget ved Austerlitz 1805, vandt mod en langt overlegen preussisk Hær Slaget ved Auerstädt 1806, hvoraf han senere fik Hertugtitel, ligesom den væsentlige Del, han havde i Sejren ved Eckmühl 1809, skaffede ham Fyrstetitel; i Slaget ved Wagram f. A. saa vel som paa Toget til Rusland 1812, paa hvilket han commanderede det 1ste og stærkeste Armecorps, bestaaende af 5 Divisioner, gjorde han med sin Hærafdeling Vidundere af Tapperhed. Efter det sidst nævnte Felttog sprængte han i Maj 1813 Elbbroen

ved Dresden og besatte 31 Maj Hamborg, som i Marts havde aabnet sine Porte for den russiske General Tettenborn. Til D.s Armecorps i Nordtyskland hørte ogsaa de danske Hjælpetropper. Som Generalgouverneur over Hansestæderne behandlede han Hamborg med stor Grusomhed; for at straffe Indbyggerne for deres Beredvillighed til at bære Vaaben mod de franske paalagde han Staden en Contribution af 33 Mill. Kr., lod midt om Vinteren, da det begyndte at skorte paa Levnedsmidler, henved 30,000 Mennesker udjage og flere Tusendes Boliger opbrænde. Hamborg holdt han netop et Aar; efter Napoleons Tronfrasigelse, som han længe ikke vilde tro paa, da den russiske General Bennigsen havde bragt ham Underretning derom, overgav han Hamborg, hvor han efterlod sig og Franskmændene et forhadt Minde, til General Gérard, der bragte ham Ludvig XVIII.s Befaling til at rømme Pladsen, og forlod Staden 31 Maj 1814 — Aarsdagen efter sin Indrykning — med Levningerne af sit Armecorps, som han i de sidste Maaneder ved Sygdom, Mangel og Krigens Besværligheder havde set betydelig reduceret. Under den første Restauration holdt han sig uvirksom tilbage paa sit Gods, men udgav dog i en til Ludvig XVIII rettet Memoire en Retfærdiggjørelse for sin strænge Optræden i Hamborg. I de 100 Dage var han Krigsminister og viste i denne Stilling sin gamle Duelighed. Efter Napoleons Nederlag ved Waterloo commanderede han den under Paris's Mure samlede Hær og beredte sig til at levere de fremrykkende Fjender et Slag, da den provisoriske Regerings Befaling bestemte ham til at opgive Kampen og 3 Juli 1815 afslutte en Militærconvention med Blücher og Wellington, i Følge hvilken han førte den franske Hær over Loire; han underkastede sig Ludvig XVIII og overgav paa Kongens Befaling Anførselen over Hæren til Marschal Macdonald. 1819 blev han udnævnt til Pair; han døde 1 Juni 1823. D. var tillige med Suchet en af de faa blandt Napoleons Marschaller, som besad organisatorisk Talent og Selvstændighed nok til at kunne handle paa egen Haand.

Davre (oldn. dagverðr, d. e. Dagmaaltid), i gamle Dage Hovedmaaltidet, der indtoges ved Dagens Begyndelse, før man gik til sit Arbejde; modsat Dagens andet Maaltid, Nadver (náttverðr, d. e. Natmaaltid), der, som Navnet antyder, var henlagt til Dagens Slutning. Ogsaa nu betegner blandt vor Landbostand D. Dagens første Maaltid, Nadver Aftensmaaltidet.

Dāvus sum, non Oedipus, lat., (Terents, „Andria" 1,2) „jeg er Davus, ikke Ødipus", d. e. „jeg forstaar dig ikke, thi jeg kan ikke gjætte Gaader som Ø."

Davy, Humphry [dǟvi], en af Verdens største Chemikere, f. 17 Dec. 1778 i Penzance, en lille By i Cornwall, Søn af en ubemidlet Billedskærer, blev kort efter Faderens Død 16 Aar gl. Lærling hos en Chirurg og Apotheker i sin Fødeby; tilfældigvis kom han i Berøring med Watt, og herved udvikledes hans Lyst til Naturvidenskaberne. Han studerede ivrig Chemi og Sprog, arbejdede ogsaa praktisk og blev 1799 ansat ved den kort før i Clifton ved Bristol oprettede Pneumatic Institution, en Anstalt, Dr. Beddoes havde stiftet til Undersøgelse af Luftarternes medicinske Virkninger. Her anstillede D. sin berømte dristige Undersøgelse over Kvælstofforilte, hvis beruseende Egenskaber han opdagede. Dette skaffede ham allerede et Navn, og 1801 blev han Professor i Chemi ved den nye Royal Institution i London, hvor hans glimrende Forelæsninger tiltrak et talrigt Auditorium. Samtidig (1802—12) holdt han Foredrag i et Agerdyrkningsselskab (Board of agriculture). 1803 blev han Medlem af og 1820 Præsident for Royal Society, 1811 ophøjet i Ridderstanden, 1812 Baronet. Samme Aar ægtede han en rig Dame, Enken Mrs. Appreece. Allerede 1813 nedlagde han Professoratet for at tilbringe nogle Aar paa Continentet (i Frankrig og Italien); 1824 var han i Norge, Sverige og Danmark; 1827 nødsagede hans Helbred ham atter til at drage til Syden; 1828 opholdt han sig i Steiermark. 1829 gik han til Rom. Her blev han dødelig syg, men vilde endnu en Gang se Hjemmet; dog naaede han kun Genf, hvor han døde Natten til 30 Maj 1829, og her ligger Englands største Chemiker begravet. D.s glimrende Arbejder omfatte næsten alle Grene af Chemien. I hans Tid falder en Mængde af de frugtbareste Opdagelser, og han har næsten knyttet sit Navn til dem alle. 1806 udførte han en Række Undersøgelser „Over nogle chemiske Virkninger af Elektriciteten" (Galvanismen). I denne Afhandling, som Berzelius regner „til de fortrinligste, der nogen Sinde have beriget og udvidet Chemiens Theori", fastslår han den Lov, som senere tjente som Grundlag for Berzelius's elektrochemiske Theori, at „Affiniteten bestaar i de modsatte Elektriciteters Energi". For dette Arbejde modtog D. midt under Krigen mellem England og Frankrig den Pris, Napoleon I havde udsat for det bedste Arbejde paa Galvanismens Omraade. Men en større Triumph ventede ham Aaret efter. 19 Nov. 1807 forelæste han for Royal Society en Afhandling »On the decomposition and composition of the fixed alcalies«. Han havde adskilt Kali og Natron i deres Bestanddele og opdaget de lette Metaller; kort efter isolerede han ogsaa Baryum, Strontium, Calcium og Magnium, og skjønt han kun kunde raade over smaa Mængder af disse nye Grundstoffer, paaviste han med udmærket Nøjagtighed alle deres vigtigste Egenskaber. Den Indflydelse, Opdagelsen af disse vældige Reductionsmidler har haft paa Videnskabens Udvikling, kan her kun antydes. I den store Strid om Chlorets Iltholdighed var det D., der først opstillede den Sætning, at Chloret var et Grundstof, og som med ubøjelig Logik skaffede den Gyldighed. Det var ogsaa D., der godtgjorde, at Jod er et Grundstof. En vigtig praktisk Følge af hans Undersøgelser over Flammens Natur er den af ham opfundne D.s Sikkerhedslampe; den er omgiven af et fint Metaltraadnet, der ikke tillader Flammen at slaa igjennem, og hindrer derved Explosion af de brændbare Luftarter i Kulgruberne. Den hele øvrige store Række

Opdagelser, der skyldes D., maa her forbigaas. 1811 udgav hans Broder, Dr. John D., der ogsaa har et agtet Navn som Chemiker, »Collected Works of H. D.«, ligesom man ogsaa skylder ham »Memoirs of the life of Sir H. D.« (2 Bd., Lond. 1836).

Dax, Stad i det franske Dep. Landes, 7 M. v. s. v. for Mont de Marsan ved Floden Adour. 8,000 J. D. er omgivet med gamle Mure og har en smuk Kathedralkirke. Varme Kilder, der benyttes som Bade. Handel med Vin, Korn og Bayonneskinker.

Days of humiliation [dæhs ovv jumiliæschen], Bodsdage, som i England højtideligholdes i Anledning af Carl I.s Halshuggelse (30 Jan.) og den store Ildebrand i London (2 Sept.).

Dayton [dæhten], Stad i Staten Ohio i Nordamerika, 14 M. v. til s. for Columbus, ved Floden Miami. 39,000 J. (1880). Betydelig Industri, navnlig Bomuldsmanufakturer og Mel- og Oljemøller.

Deák, Franz [deahk], ungarsk Statsmand, f. 17 Oct. 1803 paa Familiegodset Kehlida i Comitatet Szalad. Efter at have afsluttet sine juridiske Studier paa Akademiet i Raab deltog D. som andre Adelsmænd i Comitatsforhandlingerne, blev Dommer og valgtes 1832 til den ungarske Landdag i Presburg. D. sluttede sig til det liberale Parti og søgte baade at fjærne de mange middelalderlige Levninger i Ungarns Forfatning og indre Forhold og at afværge den østerrigske Regerings stadige Overgreb. Hans Veltalenhed og Kundskabsfylde i Forbindelse med hans skarpe Logik og gode Takt gjorde ham snart til en af Partiets Førere, især efter Kossuths Fængsling 1837, og det lykkedes ham 1840 at faa en ny, af ham selv forfattet, ypperlig Straffelovbog vedtagen, men den kunde dog ikke opnaa Regeringens Stadfæstelse. 1843 blev D. vel gjenvalgt, men vilde ikke møde, fordi Vælgernes Instrux til ham gik ud paa at fastholde Adelens Skattefrihed, hvoraf han var en bestemt Modstander. Da der omtrent samtidig havde dannet sig et radicalt Parti under Kossuth, holdt D. sig tilbage fra det politiske Liv indtil i Foraaret 1847, da han affattede det liberale Partis Program, hvorefter han i Marts 1848 blev Justitsminister. I denne Stilling gjennemførte D. Love om Pressefrihed, om Pressesagers Paakjendelse af Nævninger og om Landboforholdenes Omordning og forberedede en fuldstændig Ombannelse af Retspleje og Lovgivning, men udtraadte allerede 17 Sept., fordi han ikke billigede Brudbet med Østerrig, og han forblev i Pest, da Regeringen flyttede derfra. 3 Jan. 1849 gik D. tillige med Ludvig Batthyanyi til den østerrigske Hærfører Fyrst Windischgrätz for at forsøge en Mægling, men efter dennes Afslag trak han sig tilbage fra det offentlige Liv og levede i Stilhed paa sit Gods, idet han afslog ethvert Tilbud fra Schwarzenberg og Schmerling om at hjælpe ved deres Ombannelsesforsøg. Først i Efteraaret 1860 optraadte D. igjen og krævede da med Bestemthed Gjenoprettelsen af Ungarns Forfatning og Lovene af 1848, d. e. Retscontinuiteten hævdet, medens han paa den anden Side fastholdt Forbindelsen med Østerrig og raadede til Forsonlighed og Maadehold. Da den ungarske Flygtning, Grev Ladislaus Teleki var bleven udleveret af den sachsiske Regering, gik D. og hans Ven Eötvös til Wien og fik ham sat i Frihed. I 1861 valgtes D. i Pest til Medlem af Rigsdagens Underhus og satte ved sin Bestemthed igjennem, at denne samledes i Buda efter Indkaldelsesbrevet, om den end strax derefter tog Sæde i Pest. I Rigsdagen var D. Leder af det maadeholdne Parti, der vilde udtale Landets Ønsker i en Adresse i Stedet for i Resolutioner, som de radicale under Telekis Ledelse foreslog; han forfattede ogsaa den Adresse, der til sidst indgaves, saa vel som Rigsdagens Indsigelse imod Kongens afslaaende Svar. Efter Rigsdagens Hjemsendelse i Aug. s. A. hævdede D. sin Stilling som sit Folks Leder (han fik Hædersnavnet „Fædrelandets Vismand"), og i Samlingen 1866 udarbejdede han den nye Adresse, der udførlig fremsatte Folkets Opfattelse af den politiske Stilling og af Forholdet imellem Ungarn og Østerrig. Da Regeringen endelig efter Nederlaget mod Preussen 1866 besluttede sig til at give efter og udsone sig med Ungarerne, var D. baade en af Hovedmændene ved Underhandlingerne med de østerrigske Statsmænd og senere i Rigsdagen 1867 en afgjort Forsvarer af den trufne Aftale. Ogsaa i de følgende Samlinger øvede D. stor Indflydelse paa Lovgivningsarbejderne, særlig ved Ordningen af Nationalitetsspørgsmaalet og af Landeværnet, men vægrede sig bestemt ved at indtage en Plads i Ministeriet. Derimod vedblev det maadeholdne liberale Parti at kalde sig D.-Partiet, indtil det 1875 smeltede sammen med venstre Centrum. Hos Kejseren og især hos Kejserinden nød D. den største Agtelse. Ogsaa var D. siden 1855 det levende Medlem i det ungarske Akademi. Hans Død 29 Jan. 1876 fremkaldte almindelig Landesorg. Han jordedes paa Statens Bekostning i Jord fra alle Ungarns Egne; der opførtes senere et eget Mausoleum, og hans Statue rejstes paa Kroningspladsen i Budapest.

Deakovar, Stad i det østerrigske Kongerige Kroatien og Slavonien, 5 M. s. s. v. for Eszek. 3,000 J. Katholsk Bispesæde; smuk Kathedralkirke.

Deal [dihl], Stad i Kent-Shire i England ved Doverstrædet, 3 M. ø. s. ø. for Canterbury. 8,000 J. Skibsproviantering, Skibsbyggeri og Lodseri. Paa Reden »The Downs« samles ofte et stort Antal Skibe, som afvente gunstige Sejlforhold i Kanalen. De farlige Grunde „Goodwin-Sands" ligge 1 M. ø. for D., afmærkede ved flere Fyrskibe.

Débandade, fr. [bangdâde], en sjældnere i det militære Sprog brugt Betegnelse for en spredt Opstilling af Tropper; et Rytterangreb »en d.« modsættes saaledes det sluttede Angreb, hvor Rytterne rykke frem i tætte Rækker, Knæ ved Knæ og Bøjle ved Bøjle.

Débardeur, fr. [dôhr], En, der losser Tømmer eller ophugger ubrugelige Baade; flot, kvindelig Maskeradedragt, der ligner disse Arbejderes Dragt.

Debat [bätt], mundtlig Forhandling, især om politiske Gjenstande; **debattere**, saaledes forhandle.

Débauche, fr. [bååsch], uordentligt Levned; **debauchére**, føre uordentligt Levned, begaa Udsvævelser.

Débet, lat., egtl. „han skylder", betegner overhovedet Skyld og Gjæld. I Bogholderiet, navnlig Handelsbøgerne, kaldes den Side, hvor Ens Gjæld eller det, der til ham er udbetalt eller leveret osv., staar anført, D. ell. **Debetsiden**; at **debitére** En for noget er at indføre i Bøgerne, hvad han skylder os. Det modsatte af D. og debitere er Credit og creditere. **Debitere** bet. ogsaa at komme frem med, give til bedste, som d. en Usandhed. **Débitor** (Skyldner, modsat Creditor) kaldes enhver, hvem en Formuesforpligtelse paahviler.

Debilitét, Svækkelse, Svaghed; **debíl**, svag.

Déblai, fr. [blæ], den Jordmasse, man maa udgrave for at naa ned til en vis forud bestemt Jordoverflade (s. **Remblai**).

Debóra, Prophetinde i Israel paa Dommernes Tid, Lapidoths Hustru, boede paa Ephraims Bjærge, hvor hun holdt Dom i sit Telt. For at bryde det Aag, den canaanitiske Konge Jabin havde lagt paa Israel, opfordrede hun Naphtaliten Barak til at rejse Folket til Kamp mod Undertrykkerne. Jabins Feltherre Sissera blev overvunden ved Tabor, og paa Flugten derfra blev han efter D.s Spaadom dræbt af en Kvinde. I en begejstret Sang, som er opbevaret i Dommernes Bog 5te Cap., priste D. Gud for Sejren.

Débouché, fr. [busche], Udmunding ell. Udgang fra en Hulvej eller et andet Défilé, hvor man fra dette kommer ud i et aabent og i alle Retninger fremkommeligt Terrain. At **debouchére** siges om en Troppeafdeling, naar den fra et Défilé rykker frem i det aabne Terrain, hvor den har Plads til at udfolde sig til Siderne og om fornødent opstille sig til Fægtning.

Debraux, Paul Emile [døbro], fransk Visedigter, f. 1796, dannede sig efter Bérangers Mønster; hans Viser, som bleve populære blandt Arbejderne, i hvis Knejper han selv sang dem, ere uden kunstnerisk Form, men friske, frisindede og patriotiske. 1822 blev D. dømt til Fængsel, tog 1830 ivrig Del i Julirevolutionen, men døde allerede 1831. 1833 udkom hans Oeuvres complètes.

Debreczen [dêbretsen], Stad i Ungarn, 26 M. ø. for Buda-Pest. 51,000 I. (1880), for største Delen Magyarer af reformert Confession. Staden ligner en Samling af Landsbyer med for det meste kun smaa Huse og smudsige Gader, til Dels uden Brolægning. De vigtigste Bygninger ere den reformerte og den katholske Kirke og Raadhuset. Her er 1870 til Minde om Digteren Csokonai opført en kolossal Statue. D. har flere højere Undervisningsanstalter tillige med et stort Bibliothek, Naturaliesamling og andre videnskabelige Hjælpemidler. Stærkt udviklet Industri, navnlig Tilvirkning af Sæbe, Uldstoffer, Læbervarer, Drejervarer og andre Haandværksfrembringelser. Betydelig Handel med Landbrugsprodukter; stærkt besøgte Messer. Der er Mangel paa godt Drikkevand. D. var 9 Jan.—30 Maj 1849 Sædet for Ungarns Rigsdag, som her udtalte det habsburgske Huses Afsættelse, Ungarns Adskillelse fra Østerrig og Omdannelse til en Republik, samt desuden Ligestilling for alle Stænder, Trosbekjendelser og Nationaliteter.

Debry, Jean Ant. [døbri], fransk Revolutionsmand, f. 1760, Advocat, blev 1791 Medlem af Frankrigs lovgivende Forsamling. I Jan. 1792 foreslog D. Tiltale imod de flygtede franske Prinser og Ophævelse af Greven af Provences (Ludvig XVIII) Ret til at blive Regent i hans Brodersøns Mindreaarighed. D. tog 10 Aug. virksom Del i Stormen paa Tuilerierne, foreslog faa Dage efter at danne et Corps af 1200 „Tyrandræbere" imod de fremmede Regenter og stemte i Conventet for Ludvig XVI.s Død og øjeblikkelige Henrettelse. Senere krævede D. strænge Forholdsregler mod Emigranterne, men var nær bleven fængslet tillige med Girondinerne for sin Indsigelse mod Jacobinernes Statscoup 31 Maj 1793. D. blev 1795 Medlem af de 500s Raad og 1798 afsendt til Congressen i Rastatt; han optraadte her meget hensynsløst mod de tyske Diplomater og var den eneste af de tre franske Affendinge, som ved det morderiske Overfald 1799 slap derfra med Livet trods 18 Sabelhug. D. understøttede 1799 Consulatets Oprettelse, blev Medlem af Tribunatet og 1801—14 Præfect; ikke des mindre erklærede han sig strax for Bourbonerne, men modtog dog i de 100 Dage en ny Præfectpost og blev 1816 som „Kongemorder" forvist til Belgien. Først 1830 vendte D. hjem og døde 1834.

Début, fr. [by], en Kunstners, især en Skuespillers første Optræden for Publikum. **Debutánt**, enhver Kunstner, især Skuespiller, der første Gang optræder for Publikum, **debutére**.

Deca-are ell. **Decáre**, Flademaal i Italien, lig 10 fr. Ares, lig 10,151,87 d. Kvadr.-Fod eller 0,1818 d. Td. Land.

Décáde (af gr. δεκάς, et Antal af 10), i den under den første franske Revolution indførte republikanske Kalender et Tidsrum af 10 Dage, der traadte i Stedet for Uger. Hver Maaned var delt i 3 D.; den 10de Dag, **Décadi**, traadte i Stedet for Søndagen.

Décadence, fr. [dangse], Forfald; komme i D., komme til agters.

Decaisne, Henri [døkæhn], fransk Maler, f. 1799, d. 1852, uddannede sig hos David, Gros og Girodet til en anset Historie- og Portrætmaler. Hans mest bekjendte Arbejde er „Milton, som dicterer sine Døtre „det tabte Paradis". — **Hans Broder, Joseph D.**, f. 1809, d. 1882, en af Directeurerne for Muséum d'histoire naturelle og Jardin des Plantes i Paris, har beriget den botaniske Literatur med værdifulde Arbejder i flere af Botanikens Grene. Foruden talrige Afhandlinger i »Annales des sciences naturelles«, af hvilket Tidsskrift han var Medredacteur, og i andre Tidsskrifter har han leveret flere Monographier i Decandolles »Prodromus« og forskjellige, saa vel anatomisk-physiologiske som navnlig praktisk-botaniske Værker. Hans Hovedværk er »Le Jardin fruitier du Muséum etc.« (1857 o. flg.), et Pragtværk uden Lige, i hvilket de vigtigste Pæresorter, Ferskener, Jordbær etc. ere afbildede. End videre kan mærkes: »Manuel de l'amateur des jardins« (4 Bd., 1862—72).

Decamerōne, il, s. Boccaccio.

Decamps, Alexandre Gabriel [dekāng], fransk Maler, f. 3 Marts 1803, d. 22 Aug. 1860 ved et Ulykkestilfælde paa Jagten, var Elev af Abel de Pujol, men sluttede sig snart til Romantikerne, der lagde Hovedvægten paa Farvevirkningen. Denne Retning næredes end mere ved en Rejse til Constantinopel og Lilleasien, og han var den første, der indførte Billeder fra Orienten i fransk Kunst. Ved den Farveglød og den maleriske Stemning, der udmærkede hans Fremstillinger, vandt han hurtig et berømt Navn. Stemningsrige Landskaber vexlede med kaade Caricaturbilleder, hvor Aber traadte i Menneskenes Sted. Da senere hans Forsøg i den store historiske Stil ikke vilde lykkes for ham, opgav han i sine sidste Leveaar ganske Kunsten og levede paa Landet. Blandt hans Arbejder kunne nævnes „Den tyrkiske Vagtstue", „Beduinerbørn, som lege", „Skolebørnene gaa hjem" o. fl.

Decandolle, Augustin Pyrame [dekangdōll], en af dette Aarh.s berømteste Botanikere, f. 4 Febr. 1778 i Genf. Han lagde sig i Skolen efter Philosophi og Physik, men fra 1795 blev Botaniken hans Hovedfag, hvori han fandt grundig Vejledning hos Prof. Vaucher i Genf, en berømt og aandrig Botaniker. 1796 besøgte han Paris, og fra 1798 til 1808 levede han i Paris under livlig Omgang med de der værende Naturforskere. Allerede i sit 20de Aar optraadte han dels som Forfatter, dels som Medarbejder af flere betydelige botaniske Arbejder, f. Ex. »Histoire des plantes grasses« (1799—1803), i hvilket Værk han leverede Texten til den berømte Blomstermaler Redoutés Afbildninger af Saftplanterne; senere beskrev han ligeledes Liliev æxterne i den samme Malers »Les Liliacées« (1802—8), og 1803 udkom hans »Astragalogie«. Ikke længe efter hans Ankomst til Paris var han af den berømte Botaniker Lamarck bleven opfordret til at deltage i Udgivelsen af en paa ny revideret fransk Flora. For at gjøre sig skikket til dette omfattende Arbejde besluttede D. at berejse efterhaanden de Egne af Frankrig, hvis Vegetation mest trængte til Undersøgelse. Den første Rejse gik til Nordfrankrig, Belgien og Holland, især for at undersøge Klitterne og deres Vegetation. Han foretog grundige Undersøgelser af disse og meddelte Resultaterne heraf i sin »Mémoire sur la fertilisation des dunes« (1803). Kort efter denne Rejse blev han udnævnt til Professeur honoraire ved Universitetet i sin Fødeby Genf, men han forblev dog i Paris, hvor vigtige literære Arbejder sysselsatte ham, og hvor det tillige var ham overdraget temporært at holde Forelæsninger i Cuviers Sted ved Collège de France. Fra 1808 til 1816 var han Professor i Botanik i Montpellier, og den Berømthed, som Montpelliers botaniske Have senere har opnaaet, skyldes for en stor Del D. Under Opholdet i Montpellier berejste han yderligere forskjellige Provinser i Frankrig for at lære disses Vegetation nøjagtigere at kjende, og han udgav successivt Beretninger om disse Rejser (1810—13), dels af botanisk, dels af agronomisk Indhold, men han havde paa Rejserne stedse sin »Flore française« for Øje, som var begyndt at trykkes 1805, men hvis 6te og sidste Bind udkom 1815. Dette berømte Værk, som oprindelig var en tredje Udgave af Lamarcks franske Flora, var i Virkeligheden blevet et ganske nyt Arbejde ved den utrættelige Flid, hvormed D. havde arbejdet paa at forbedre og forøge det, dels ved egne Samlinger og Iagttagelser, dels ved at bearbejde de Oplysninger, som fra alle Sider strømmede ind til ham. Det har tillige faaet særlig Betydning som den første praktiske Anvendelse af D.s Plantesystem. Grundtrækkene af dette System ere af D. fremsatte i »Théorie élémentaire de la botanique« (Montpell. 1813), et Værk, som med Rette gjorde almindelig Opsigt. Han har heri særdeles klart fremsat de Regler, hvorpaa enhver naturlig Classification bør grunde sig, og bragt disse Regler i Anvendelse paa det af ham dannede System, som nærmest slutter sig til det Jussieuske System, men saa vel i Udgangspunkt som i de større Gruppers Anordning er væsentlig forskjelligt fra dette. 1816 modtog D. en Kaldelse som Professor i Naturvidenskaberne ved Universitet i Genf, uagtet saa vel den franske Regering som Universitetet i Montpellier gjorde alt for at beholde en saa berømt Botaniker, hvis Bortgang dog til Dels kan antages foranlediget ved den Omstændighed, at han tre Gange ved Medlemsvalg til det franske Akademi var bleven tilsidesat for andre (først senere oprettede Akademiet det forsømte ved at udnævne D. til et af sine 8 udenlandske Medlemmer, ligesom alle Landes lærde Selskaber kappedes om at optage ham som Medlem). Hovedgrunden til hans Beslutning, at forlade Frankrig, maa dog søges i hans Lyst til at virke i sin Fødebys Tjeneste, som nylig (1814) havde frigjort sig for Forbindelsen med Frankrig, og denne hans Patriotisme lod ham overse, at den Stilling, han modtog, i pecuniær Henseende var langt ringere end den, han forlod. D.s Ophold i Genf i en Fjerdedel af et Aarhundrede indtil hans Død 9 Sept. 1841 var rigt paa Virksomhed i de forskjelligste Retninger. Stiftelsen af den botaniske Have og af det naturhistoriske Museum i Genf skyldes væsentlig D.s Indflydelse og den ved ham vakte levende Interesse for de naturhistoriske Studier. Efter Udgivelsen af »Théorie élémentaire« havde han lagt Planen til et storartet Værk, som skulde indeholde udførlige Beskrivelser af alle bekjendte Plantearter i systematisk Orden. Han fandt imidlertid snart dette Arbejde, hvoraf 1ste og 2den Del under Navn af »Systema regni vegetabilis« udkom 1818—20, overkommeligt for en enkelt Mands Kræfter; han forandrede derfor sin Plan og besluttede sig til, for i kortere Tid at kunne fuldende et Arbejde, hvortil der var en almindelig følt Trang, kun at give en kortere Beskrivelse over Planterne. Saaledes opstod hans »Prodromus systematis naturalis regni vegetabilis«, hvis 1ste Bind udkom 1824. Dette verdensberømte Værk, som ogsaa væsentlig har bidraget til at skaffe hans naturlige System Indgang blandt Botanikerne, er for Nutidens Plantekundskab, hvad Linnés systematiske Værker vare for det forrige Aarh., og er endnu den beskrivende

Botaniks Hovedværk. Det fortsattes i 7 Bind indtil hans Død, men endnu var ikke Halvdelen af Planterigets Familier bearbejdet; siden den Tid ere 10 Bind udgivne af hans Søn under Medvirkning af flere berømte Botanikere. Men dette Arbejde, som vilde have overvældet de fleste andre, optog kun en Del af D.s Tid. I det samme Tidsrum udgav han en Mængde Monographier over forskjellige Familier, der til Dels ere at betragte som en fuldstændigere Behandling af de i »Prodromus« kortelig beskrevne Planter. Ogsaa Værker af stor Betydning for den almindelige Botanik udgik fra ham, fornemmelig »Organographie végétale« (1827) og »Physiologie végétale« (1832). — **Alphonse D.**, Søn af den foreg., f. 1806 i Paris, har paa en værdig Maade opfyldt det ham ved Faderens Død overdragne Hverv, Fortsættelsen af »Prodromus« (s. ovenf.), hvoraf han med flere berømte Botanikeres Bistand som Redacteur og Hovedmedarbejder har udgivet 8de—17de Bind (1844—73) efter en noget udvidet Plan, hvorved Værket er blevet en Samling af fortjenstfulde Monographier. Foruden denne Virksomhed har han gjort sig hæderlig bekjendt som Forfatter af forskjellige Værker. De vigtigste af disse ere »Introduction à l'étude de la botanique« (1835) og »Géographie botanique raisonnée« (1855). — **Casimir D.**, Søn af den foreg., f. 1836 i Genf. Hans vigtigste Arbejde er Familien Piperaceæ i 16de Bind af »Prodromus«.

Decantére, hælde en Vædske fra et Bundfald, saa at intet af dette følger med. Denne Operation benyttes meget i Chemien til Udvaskning af Bundfald, idet man afvexlende hælder Vædske paa og decanterer.

Decánus, i den romerske Hær en Anfører for 10 Soldater; i Constantinopel en lavere Hofbetjent, der havde 10 Tjenere under sig; i den ældste christne Kirke en Forstander for 10 Medlemmer af det gamle Broderskab, der skulde sørge for de dødes Begravelse (de saakaldte lecticarii ell. copiates), senere Forstanderen for 10 Munke, **Decanissa** Forstanderſken for 10 Nonner. **Domdechant**, Forstanderen for Domcapitlerne og Collegialstifterne. **Cardinal-D.**, en Titel for den ældste Cardinalbiskop. I den lutherske Kirke bruges undertiden D. enstydig med Superintendent; undertiden er han ham underordnet. I den reformerte Kirke kaldes Forstanderen for de forskjellige Afdelinger af Gejstligheden D. Ved Universiteterne kaldes Forstanderne for de enkelte Faculteter D.

Decapóda (d. e. de 10føddede), en systematisk Benævnelse 1) for den Afdeling af Skjoldkrebsene (Crustacea podophthalmia), hvortil Rejer, Hummer, Eremitkrebs, Krabber o. desl. høre, og som i Modsætning til de mundføddede (Stomatopoda) have 6 Par Mundfødder og 5 Par egentlige Ben, hvis Skjold dækker hele den egentlige Krop, saa at blot Halen er fri, og hvis Gjæller ere anbragte i Huler paa Siden af Kroppen, under Skjoldet; 2) for de 10armede Blæksprutter.

Decatéring, en Behandling af Klæde og lignende Varer, der gaar ud paa at blødgjøre Luven ved Vanddampe og umiddelbart derpaa at presse den tæt. Oprindelig var D. en Dampkrympning, der gik ud paa at ombytte den stærkere Glans fra varm Presning mellem Papper med en varigere fra en Presning uden Papper. Nu decaterer man Klædet gjentagne Gange, selv inden den sidste Runing, og giver derved Klædet en saa meget fastere Luv. D. kan foretages paa en varm Jærnplade med Sand og et flerdobbelt vaadt Klæde over, eller paa en gjennemhullet Plade over en Kjedel med kogende Vand, eller paa en gjennemhullet, med Damp fyldt Cylinder.

Decazes, Elie [dөkāhs], fransk Statsmand, f. 28 Septbr. 1780 i Dep. Gironde, blev først Sagfører og 1805 efter et Giftermaal med en Datter af Cassationsrettens Formand Dommer i Paris. 1806 fulgte D. med Ludvig Bonaparte til Holland som privat Raadgiver og havde væsentlig Del i hans Tronfraſigelse 1810, hvilket paadrog ham Napoleon I.s Misnøje. Alligevel blev D. 1811 Secretær hos Kejserens Moder Lætitia, men sluttede sig allerede 1814 til Bourbonerne og blev deres Sag tro i de 100 Dage 1815, hvorfor han mistede sit Dommerembede og forvistes fra Paris. Men efter Slaget ved Waterloo ilede D. tilbage dertil, tiltog sig i Kongens Navn Politipræfecturet og overholdt god Orden i Hovedstaden. Til Løn for sine Tjenester blev D. 24 Sept. 1815 Politiminister og havde megen Del i de strænge Forholdsregler mod Kongedømmets Modstandere og i Indskrænkningerne af den borgerlige Frihed, om han end paa den anden Side var en Modstander af chambre introuvable og dets overdrevne Forlangender. 1816 blev D. af Ludvig XVIII, hvis personlige Yndest og Tillid han i høj Grad havde vundet, ophøjet til Greve og Pair og var fra Dec. 1818 Ministeriets egentlige Leder. Hans Stræben gik ud paa at forsone Partierne med hinanden og at lede Regeringen i en maadeholden frisindet Retning, og han gav i dette Øjemed Pressen større Frihed, tilbagekaldte Undtagelseslovene af 1815 og lod mange landsforviste vende hjem. Men han vakte derved Ultraroyalisternes Forbitrelse og Beskyldninger for, at han forraadte Tronens Sag. Da Hertugen af Berry var bleven myrdet 13 Febr. 1820, kom Hadet imod D. til de voldsomste Udbrud; man tillagde ham ligefrem Skylden derfor, og Chateaubriands Udsagn, at „D.s Fod var gledet i Hertugens Blod", var det dræbende Slag, der gjorde Ende paa hans Magt. Ludvig XVIII udnævnte dog sin Yndling til Hertug og til Afsending i London, hvor han forblev til Dec. 1821. Senere hørte D. i Pairskammeret til den liberale Opposition og sluttede sig 1830 til Ludvig Philip, blev 1834 Kammerets Storreferendar og gik 1846 i diplomatisk Sendelse til Danmark. Allerede 1818 havde Frederik VI ved D.s andet Ægteskab med den rige Frøken St. Aulaire, der var beslægtet med Fyrstehuset i Nassau, udnævnt ham til dansk Hertug af Glücksbjerg, og 1846 blev han Ridder af Elefanten. Efter Februarrevolutionen 1848 tog D. ingen Del i det politiske Liv og døde 25 Oct. 1860. — Hans Søn, **Louis Charles**, Hertug D., f. 9 Maj 1819, indtraadte tidlig i den diplomatiske Tjeneste og blev 1847 Afsending i Madrid (indtil 1848). D. søgte 1869

forgjæves Valg til den lovgivende Forsamling, men blev 1871 valgt til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til Orléanisternes Førere. I Sept. 1872 blev D. Afsending i London og i Nov. 1873 Udenrigsminister, hvilken Post han beholdt under de skiftende Ministerier lige indtil Nov. 1877. Næste Aar blev D.s Valg til Deputeretkammeret forkastet, og siden har D. ingen Del taget i det offentlige Liv.

Decazeville [døkahsvil], Stad i det franske Dep. Aveyron, 5 M. n. v. for Rhodez. 7,000 J. Jærn- og Stenkulsminer. Storartet Fabrikation af Jærnbaneskinner. Anlagt 1825 af Hertug Decazes.

Decĕbalus, Konge i Dacien, berømt ved sine Krige mod Romerne under Kejserne Domitian og Trajan. Han tvang Domitian til at betale en aarlig Tribut (90); men Trajan optog paa ny Krigen mod ham, førte sin Hær over Donau, slog D. og tvang ham til Underkastelse 103; da D. fornyede Krigen, byggede Trajan en Stenbro over Donau ved Orsova, erobrede hans Hovedstad 106 og bragte ham i en saa mislig Stilling, at han dræbte sig selv. Dacien blev derpaa gjort til en romersk Provins.

December, den 12te og sidste Maaned i Aaret. Hos Romerne, der oprindelig begyndte deres Aar med Marts, var det den 10de Maaned; heraf Navnet D. (af decem, 10). Maanedens danske Navn er Christmaaned; den bestaar af 31 Dage. **Decembrister** kaldtes Louis Napoleons Tilhængere, der understøttede ham ved Statscoupet 2 Dec. 1851.

Decēmviri, Timænd, var i det gamle Rom Navnet paa forskjellige af 10 Medlemmer bestaaende Collegier, hvis Forretningskreds angives ved Tilføjelse af en nærmere Betegnelse. **D. lēgibus scribŭndis** var Navnet paa en Lovgivningscommission, der blev valgt 451 f. Chr. Saa længe de fungerede, vare de Statens øverste Magistratur, og ingen Consuler bleve valgte. Resultatet af deres Arbejde i det første Aar var 10 Lovtavler, der bleve Grundlaget for hele den romerske Ret. Deres Virksomhed fortsattes det følg. Aar, i hvilket Halvdelen af D. valgtes blandt Plebejerne; i det første Aar havde de alle været Patriciere; i dette Aar tilføjedes 2 nye Lovtavler, saa at det samlede Antal blev 12 (de 12 Tavlers Love). Mod Folkets Vilje beholdt D. deres Magt ogsaa 449; men da Appius Claudius, den mest fremtrædende iblandt dem, havde vakt Folkets Forbitrelse ved sin hensynsløse Fremfærd mod en anset Plebejer, L. Verginius's Datter blev Decemviralregeringen styrtet og atter to Consuler valgte. **D. lĭtibus judicăndis**, et Dommercollegium i Civilsager, der holdt sig til ind i Kejsertiden, hvor de vare Præsidenter i Centumvirernes Domstol. **D. sacrōrum** ell. **săcris faciŭndis**, et Præstecollegium, hvis fornemste Hverv det var, at udlægge og forklare de sibyllinske Bøger. Da deres Antal under Sulla forøgedes med 5 Medlemmer, kaldtes de fra den Tid **Quindecimviri**.

Decĕnnium (af lat. decem, 10, og annus, Aar), et Tidsrum af 10 Aar.

Decĕnt, sømmelig, anstændig.

Decentralisatiōn, s. Centralisation.

Dechamps, Adolphe [døschāng], belgisk Statsmand, f. 17 Juni 1807 i Østflandern, begyndte kort efter 1830 at arbejde i Bladene og var først meget liberal baade i politiske og kirkelige Spørgsmaal, nærmest som Tilhænger af Lamennais, men blev senere afgjort klerikal. 1834 valgtes D. til Repræsentanternes Kammer og vandt snart Indflydelse, blev 1841 Gouverneur i Provinsen Luxembourg og 1843 Minister for de offentlige Arbejder, i hvilken Stilling han i høj Grad fremmede Jærnbanenettets Udvikling. 1845—47 var D. Udenrigsminister og sluttede flere vigtige Handelspagter. Senere bekæmpede D. dels i Kammeret, dels i Blade og Flyveskrifter det liberale Parti; han fik 1864 Tilbud om at danne et nyt Ministerium, men kunde ikke magte Opgaven. D. 19 Juli 1875. — Hans yngre Broder, Victor D., f. 1816, udmærket Prædikant, blev 1865 Biskop i Namur og 1867 Ærkebisp i Mecheln, samt 1875 Cardinal; d. 1883. Han hørte til den ultramontane Retning.

Dechănt, s. Decanus.

Dechăntpærer (fr. doyennés) kaldes et større Antal Pæresorter, der navnlig høre til Smørpærerne, Halvsmørpærer og Apothekerpærer.

Décharge, fr. [schārsche], den Kvittering for rigtig aflagt Regnskab, som meddeles Bestyrelsen for en offentlig eller privat Kasse for en vis Regnskabsperiode, hvorved den fritages for videre Ansvarlighed. **Déchargehvælving**, en Murconstruction, der stundum bruges ved Fæstningsvoldes Murbeklædning imod Graven, Escarpemuren, for at gjøre den bedre skikket til at modstaa Brecheskydning; i Stedet for at beklæde Escarpen med en simpel, lodret staaende Mur, lænet med Bagsiden mod Jordvolden, der ved sit Tryk bringer det Stykke Mur til at styrte ud i Graven, som ved Brecheskydningen skæres løs fra den øvrige Del af Escarpemuren, bygges denne med en Række Tøndehvælvinger, den ene ved Siden af den anden, og alle med Axen vinkelret paa Voldens Retning og med Hvælvingspillerne trædende ind i dens Masse. For at faa et saadant Déchargerevêtement til at styrte, nødsages man ved Brechelægningen til at bortskyde Hvælvingspillerne, hvad der undertiden kan falde vanskeligt nok, især naar Hvælvingsconstructionen udvendig er skjult med en Chemisemur, d. e. en ganske tynd Beklædningsmur, der uden at være bestemt til at bidrage til at modstaa Jordtrykket fra Volden alene tjener til at lukke for Enden af Hvælvingerne og give Revêtementet et ensformigt Ydre.

Dechiffrēre, læse en Chiffreskrift (s. Lønskrift) uden at kjende Nøglen.

Déciare, metrisk Flademaal, $\frac{1}{10}$ Are eller 25,380 d. □ Al.

Decidēre, afgjøre, beslutte; **decidēret**, afgjort, besluttet; fast, bestemt (om Charakteren). S. Decisiōn.

Decigrām, et Led af den metriske Vægt, lig $\frac{1}{10}$ Gram ell. $\frac{1}{5}$ dansk Ort.

Decilĭter, et Led af de metriske Rummaal, lig $\frac{1}{10}$ Liter ell. 0,1035 dansk Pot.

Decimālbrøk, en Brøk, hvis Nævner er en Potens af 10 (1 med Nuller efter). En saadan

skrives paa en simplere Maade, idet man udelader Nævneren og ved et Komma (Decimalkomma) afskærer saa mange Sifre fra højre (Decimaler), som Nævneren indeholder Nuller; Exp.: $\frac{4378}{1000}$ skrives 4,378; $20\frac{1}{100}$ lig $\frac{2001}{100}$ skrives 20,01; $\frac{7}{10000}$ skrives 0,0007. Reglerne for Regning med D. blive analoge med dem, der gjælde for hele Tal.

Decimālgrad (degré décimal), fransk Længdemaal, lig 100,000 franske Meter eller 13,276 d. Mil.

Decimālmaal, Maal, som inddeles efter Decimalsystemet.

Decimālsystem, Titalsystem; ogsaa den Inddelingsmaade af Mønt, Maal og Vægt, hvorved enhver Enhed af højere Orden deles i 10 (ell. 100) Enheder af en lavere, saaledes som i det metriske System (s. d. A.). Selv i Lande, hvor ingen Decimalinddeling er indført for Handelsmaalene, bruges dog en saadan i videnskabelige Øjemed, især for Længdemaalene. Saaledes dele Landmaalerne hos os Foden i 10 Tommer og Tommen i 10 Linjer, ligesom 10 Fod udgjør en Rode. Disse kaldes Decimaltommer og Decimallinjer, de sædvanlige i Modsætning hertil Duodecimaltommer og Duodecimallinjer; Foden er den fælles Enhed. Ogsaa for Cirkler og Vinkler indførtes i Frankrig i Revolutionstiden en Decimalinddeling, idet den rette Vinkel deltes i 100 Grader, Graden i 100 Minuter, Minutet i 100 Sekunder; men skjønt denne Inddelingsmaade virkelig var at foretrække for den ældre, trængte den ikke igjennem.

Decimālvægt. Til Vejning af tunge Varer bruger man helst Vejeredskaber, hvor den almindelige Vægts løst ophængte Skaal er ombyttet med en vandret saakaldet Bro, der ikke kan svinge til Siden og kun lidet kan nedtrykkes ved Byrden, og hvor denne Bro ved uligearmede Vægtstænger er sat i saadan Forbindelse med en Skaal, at en mindre Vægt paa Skaalen kan opveje en større paa Broen. Deslige Vægte ere opfundne af Qvintens i Strasburg; de indrettes i Almindelighed saaledes, at Lodderne paa Skaalen opveje deres 10dobbelte Vægt, og kaldes da D. De allersværeste saakaldte Brovægte til Vejning af hele Læs indrettes mest i et Forhold af 1 til 100, men kaldes dog oftere D. end Centesimalvægte.

Dĕcime bet. i Musik det 10de Trin fra en given Tone, f. Ex. fra lille c til enstreget e; den er altsaa Tersen til Grundtonens Octav.

Décime [sihm], en fransk Mønt, $\frac{1}{10}$ Franc, lig 7 Øre.

Decimēre, d. e. tage hver 10de, var hos Romerne en militær Straf; havde en Legion eller anden større Hærafdeling gjort sig skyldig i en eller anden grov Forbrydelse, som Opror, Fejhed ell. desl., for hvilken Dødsstraffen gjaldt for den enkelte, udtoges ved Lodtrækning hver 10de Mand og straffedes paa Livet. **Decimeringen** skulde tjene til at opretholde Disciplinen uden dog at berøve Hæren en større Afdeling. Denne Straf bibeholdtes i Middelalderen og holdt sig endnu i det 17de Aarh. Figurlig bet. **decimere** at anrette stor Ødelæggelse.

Decimēter, et Led af det metriske Længdemaal, lig $\frac{1}{10}$ Meter eller 3,82 danske Tommer.

Dĕcimo, amerikansk Sølvmønt, lig $\frac{1}{10}$ Piaster. I Buenos-Ayres lig 37, i Chile og Columbia 36, i Mexico 39 Øre. D. benyttes ogsaa til at betegne Finheden af ædle Metaller og betyder da Tiendedele.

Decisiōn, Afgjørelse, bruges i Retssproget dels om saadanne Afgjørelser af Retsspørgsmaal, som træffes af judicielle Myndigheder, der ikke høre til de egentlige Domstole, i Særdeleshed af Skifteretterne (Skiftedecisioner), dels om de Beslutninger, som af de competente Autoriteter afgives om Rigtigheden af de offentlige Regnskabsbetjentes Regnskaber (Regnskabsdecisioner). I ældre Tider og i andre Lande bleve ogsaa Love, som indeholdt Afgjørelser af omtvistede Retsspørgsmaal, kaldte D.; af denne Art ere navnlig Justinians bekjendte L (50) decisiones, kejserlige Forordninger, som bleve udstedte efter at den første Lovbog var udkommen (529) og dels benyttede ved Udarbejdelsen af Digesterne (533), dels optagne i den nye Codex (534). **Decisor,** den, der afgiver en Regnskabsdecision.

Décistère, et metrisk Rummaal, lig $\frac{1}{10}$ Stère eller 3,238 danske Kubikfod.

Dĕcius, en berømt plebejisk Slægt hos Romerne. — **Publius D. Mus** frelste som Krigstribun 343 f. Chr. i Krigen mod Samniterne en romersk Hær fra Undergang og førte som Consul 340 Krigen mod Latinerne; da i et Slag hans Hær var nær ved at vige, ofrede (devoverede) D. sig, idet han styrtede sig ind i Fjendernes Skare og med sin Død kjøbte sine Landsmænd Sejren. — Hans Søn af s. N. udmærkede sig som tapper Feltherre i Krigene mod Samniterne og Etruskerne; 295, da han fjerde Gang var Consul, opofrede han sig, følgende Faderens Exempel, i et Slag ved Sentinum mod Gallerne. — Ogsaa blandt Kejserne forekommer der en D. (Cajus Messius Quintus Trajanus); han var af Fødsel en Pannonier og blev, da han under Kejser Philippus 249 skulde undertrykke en Opstand af Legionerne i Møsien, af disse udraabt til Kejser og fældede Philippus ved Verona. Han var en dygtig og kraftig Kejser; men allerede 251 faldt han i et Slag mod Goterne. I hans Regeringstid falder en af de voldsomste Christenforfølgelser.

Décize [sihs], Stad i det franske Dep. Nièvre, 4 M. s. ø. for Nevers, ved Loire. 5,000 I. Jærn- og Stenkulsminer.

Decken, Carl Claus, Baron v. d., tydsk Afrikarejsende, f. 1833 i Kotzen i Brandenburg, tjente som Officer i et hannoveransk Dragonregiment og foretog allerede 1854 en omfattende Rejse i Algérien og Tunis. 1859 besluttede han efter Aftale med Barth at forene sig med den i Østafrika rejsende Dr. Roscher, for at foretage en Bestigning af det 1848 af Missionæren Rebmann opdagede mægtige, snebækkede Bjærg Kilimandscharo, og afrejste derfor i Apr. 1860 fra Hamborg til Sansibar, hvor han blev modtaget med Efterretningen om Roschers Mord 19 Marts 1860 i Nærheden af Njassasøen. Efter flere forgjæves Forsøg paa at trænge frem til Njassa tiltraadte han i Juni

1861 Rejsen til Kilimandscharo fra Mombas paa Østkysten. Efter store Besværligheder og mange Farer naaede han Bjærgets sydøstlige Skraaning og besteg det til en Højde af 7,400 F., men standsedes her af Regn, sine Ledsageres Flugt og Befolkningens truende Holdning. Under mange Farer lykkedes det ham at komme tilbage til Mombas; men allerede i Oct. 1862 begav han sig paa ny paa Vejen med et betydeligt Følge og naaede 27 Nov. Bjærgets Fod og den følgende Dag en Højde af c. 14,000 F. Højere formaaede imidlertid hans medførte Ledsagere ikke at stige paa Grund af den tynde Luft og strænge Kulde, og han nødtes saaledes til paa ny at vende om, efter at have overbevist sig om, at Bjærgets Højde er mindst 20,000 F., og at det er af vulkansk Natur. Efter flere Rejser 1863, til Dels til Øerne ø. for Afrika, drog han til Europa for at forberede nye Expeditioner, navnlig ved Bygning af to for Flodsejlads bestemte Dampskibe, med hvilke han i Slutningen af 1864 indtraf i Sansibar. 29 Juli 1865 naaede han noget s. for Ækvator Floden Jubas Munding, hvor han mistede den mindste af sine Dampere. Med den anden lykkedes det ham at trænge frem ad Floden indtil Berbera, omtr. 2° n. for Linjen; men her blev han 2 Oct. 1865 myrdet af de indfødte. D.s Død var et ikke ringe Tab for Geographien, da hans store Formue, som han uden Betænkning anvendte paa sine Rejser, satte ham i Stand til at gaa ind paa Foretagender, som sædvanlige Rejsende sjælden have Midler til.

Declamatiōn kaldtes hos Romerne dels den Talesøvelse, hvorved de unge Romere i Rhetorskolerne forberedte sig til en Gang at optræde som offentlige Talere, og som bestod i, at der taltes over opgivne Æmner, dels selve saadanne Øvelsestaler. Nu forstaar man ved D. det kunstrigtige, mundtlige Foredrag af en opgiven Tale, et Digt ell. desl. I dadlende Forstand er D. Svulst, Ordbram. **Declamātor**, En, der gjør Forretning af at declamere.

Declaratiōn, Erklæring, Tilkjendegivelse; **declarēre**, erklære, bekjendtgjøre, f. Ex. d. en Forlovelse. **Declaration of rights** [deklæræschen ovv raits], ogsaa Bill of rights, kaldes det Aktstykke, hvori det engelske Parlament 22 Jan. 1689 udtalte Grundprinciperne i den engelske Forfatning, saaledes som de vel tidligere theoretisk havde existeret, men ofte i Praxis vare blevne overtraadte, og som den ny valgte Konge Vilhelm III og hans Dronning Marie II maatte underskrive. Kongen forpligtedes herved bl. a. til aldrig enstdig at undtage nogen fra Lovene eller suspendere disse, ikke nedsætte overordentlige verdslige eller gejstlige Domstole, ikke hæve Skatter eller holde nogen Hær uden Parlamentets Samtykke, afskaffe alle grusomme Straffe og hverken indskrænke Parlamentets Valg- og Talefrihed eller Folkets Petitionsfrihed. **Declaratōrisk** Lovbud, i Modsætning til præceptorisk L., et Lovbud, der ikke indeholder en ubetinget Befaling, men kun en Fastsættelse af, hvad der i Mangel af modsat Erklæring skal anses som Vedkommendes Mening, navnlig som de contraherende Parters Mening.

Declinābel, bøjelig; **Declinabilitēt**, Bøjelighed (Ordenes). **Declinatiōn** kaldes i Grammatiken dels i Almindelighed et Nomens (Substantivs, Adjectivs ell. Pronomens) Bøjning eller Forandring af Endelserne gjennem de forskjellige Casus og Tal, dels ogsaa den enkelte større Afdeling af Ordstammer, inden for hvilken denne Bøjning foregaar paa væsentlig ensartet Maade, Bøjningsmaade. At **declinēre** et Ord er altsaa at bøje det gjennem de forskjellige Casus saa vel i Enkelttal som i Flertal. — **Declination**, Afvigelse, Misvisning, kaldes den Vinkel, en frit ophængt, vandret Magnetnaal danner med Stedets Middagslinje; den er vestlig ell. østlig efter som Magnetnaalens Nordende befinder sig paa den vestlige eller østlige Side af Middagslinjen. Iagttager man stadig D. paa det samme Sted, viser den sig at være forskjellige Forandringer underkastet. Dels foretager Magnetnaalen hver Dag en lille Vandring, idet Nordenden fra Kl. 8 om Morgenen til Kl. 1 efter Middag bevæger sig mod Vest og derpaa om Eftermiddagen til Kl. 8 tilbage igjen; fra Kl. 8 til Kl. 11 Aften gaar den atter lidt mod Vest og derefter langsomt mod Øst til Kl. 8 Morgen. Disse periodiske Bevægelser ere om Sommeren større end om Vinteren, de voxe fra Troperne mod Polerne og ere paa den sydlige Halvkugle modsatte dem paa den nordlige. Men desuden har det vist sig, at Udsvingenes Størrelse følge Solpletternes Antal, saa at Maximum og Minimum af begge falde sammen, og der gjør sig her en 11aarig Periode gjældende. Desuden er D. underkastet uregelmæssige Forandringer, som i samme Øjeblik indtræde for en temmelig stor Del af Jordkloden, og det har vist sig, at disse i Almindelighed foraarsages ved Nordlys. Endelig forandrer D. sig fra Aar til Aar, men meget langsomt. I Beg. af det 17de Aarh. var den her i Kjøbenhavn østlig; omtr. 1660 pegede Magnetnaalen lige mod Nord; derpaa blev D. vestlig større og større, indtil den c. 1807 var bleven 18½°, og siden den Tid er den aftagen, saa at den 1884 var omtr. 11½°. Paa forskjellige Steder af Jorden er D. meget forskjellig. Den er vestlig i Europa, Afrika, Arabien, den vestlige Del af Nyholland og den allerøstligste Del af Amerika, ellers østlig. Dog er der en Strækning i den østlige Del af Asien og den tilgrænsende Del af det store Ocean, hvor den er vestlig; paa Grænsestederne er den Nul, men disse forandre sig stedse lidt. Et Billede af D.s Variation give de magnetiske Kort, hvor der er tegnet Linjer, Isogoner, igjennem alle Steder med samme D. S. Compas. I Astronomien er en Stjærnes D. dens Afstand i Storcirkelbue fra Ækvator; den er enten nordlig eller sydlig. S. Ækvator. **Declinationscirkler** kaldes de Storcirkler paa Himlen, som gaa igjennem begge Verdenspoler og altsaa ere vinkelrette paa Ækvator. Den samme Definition passer paa Meridianerne; men Declinationscirklerne betragtes som hørende til Stjærnerne og deltage i disses tilsyneladende Bevægelse fra Øst til Vest; Meridianerne høre derimod hver til sit Sted paa Jorden. En Stjærnes Declinationscirkel er den, der gaar igjennem Stjærnen. Et Steds Meridian er den, der gaar igjennem Stedets

Zenith. **Declinatórium**, et Instrument, hvormed man maaler Magnetnaalens Declination. Som oftest bruger man et D. til at bestemme den virkelige Størrelse af Declinationen, et andet til at bestemme de smaa Forandringer, som foregaa deri. Dette sidste kaldes undertiden et Magnetometer.

Decoct, Afkog af skaarne eller knuste Plantedele.

Decolleteret, nedringet.

Decompositión, Sønderdeling af et sammensat Legeme enten i dets enkelte Bestandele eller saaledes, at disse samtidig danne nye Forbindelser. D. fremkaldes paa forskjellig Maade, ved Varme, Lys, Elektricitet eller ved Stoffer, der have særlig Tilbøjelighed til at forene sig med én eller flere af det oprindelige Legemes Bestanddele. Saaledes adskilles Kvægsølvilte ved Ophedning i Kvægsølv og Ilt, Vand ved en galvanisk Strøm i Brint og Ilt; mange Sølvsalte udskille under Lysets Indvirkning Sølv; Jærnilte sønderdeles ved Glødning med Kul til metallisk Jærn og Kulilte. Den hyppigste Form af D. er den saakaldte **Dobbeltdecompositión** (s. **Chemisk Forbindelse**).

Decoratión kalder man i Almindel. enhver som helst Udsmykning af en Gjenstand med Billeder eller andre Forsiringer, saa længe disse Fremstillinger ikke gjøre Fordring paa Betydning, uafhængig af den Gjenstand, som de smykke. **Decorationsmaleri** kaldes den Kunst at smykke et Værelse, en Bygning eller en anden Gjenstand med Malerier, som paa en behagelig Maade underordne sig under selve Gjenstanden. **Decoratéur** er den, som beskæftiger sig med Decoration. — **D.** kaldes i Særdeleshed Scenens malede Forsiring og Beklædning, der tjener til at hensætte Tilskuernes Phantasi paa det Sted, hvor den dramatiske Handling foregaar. Allerede hos Grækerne og Romerne vare Scenens Baggrund og Sider decorerede, og hos Romerne naaede Decorationsvæsenet en stor Fuldkommenhed. I Middelalderens kirkelige Skuespil og de deraf fremgaaede Mysterier og Moraliteter benyttede man først Gjenstande, hvormed Kirkerne ved Fester bleve smykkede, som D.; senere antog Mysterierne en mere storartet Charakter, da man fik faste Theatre til deres Opførelse. I Almindel. var Scenen delt i 3 Etager, den ene oven over den anden; øverst var Paradis med en særegen Afdeling for Guds Trone, i Midten Jorden, nederst Helvede. Da øjeblikkelige Decorationsforandringer den Gang ikke kjendtes, stod D. til de forskjellige Steder, hvor Handlingen i „Mysterierne“ foregik, opstillede rundt omkring, forsynede hver med en Tavle, der med latinsk Indskrift angav D.s Betydning. Med det verdslige (profane) Theaters Opkomst viste sig ogsaa Begyndelsen til det endnu brugelige Decorationsvæsen, rigtignok i en noget simplere Skikkelse end nu og som oftest indskrænket til et Fortæppe og Drapperier. Saaledes var den gamle engelske Scene, hvor Shakspeares Tragedier først bleve spillede, kun decoreret med Tæpper. Et opstillet Bræt angav Navnet paa det Land, den By eller det Sted, hvor Handlingen foregik, ligesom Decorationsforandring kun bestod i, at et andet Bræt blev opstillet i Stedet for det forrige. Lyseblaa Tæpper, der hang ned fra Loftet, antydede, at det var Dag, mørke, at det var Nat. Den Maade, hvorpaa D. nu males, indrettes og opstilles, skriver sig fra c. 1510 og skyldes den af Rafael højt ansete Maler Peruzzi, som derved gjorde en saa overordentlig Opsigt, at hans Methode snart blev optaget af alle Theatre, af de engelske dog først 1620. I Begyndelsen lagde man, især naar det gjaldt Operaen, hovedsagelig an paa Pragt i Fremstillingen, men fra dette Aarhundredes Begyndelse er man, fornemmelig ved udmærkede tyske Malere, ført til at lægge Vægten paa dens Natur og Sandhed. Theaterdecorationerne, der udføres af Theatermalere, bestaa af Bagtæppe, Sidecoulisser (s. **Coulisse**) og Suffiter. Kjendskab til Perspectivlovene og Belysningens Virkning paa Farverne ere af største Vigtighed for Theatermaleren. For at bringe Sandhed og Afvexling i D. anvendes praktikable Sætstykker, der f. Ex. forestille Buske, Træer, Klipper, Huse, Blomstergrupper eller Døre, Vinduer osv., ligesom Scenen forsynes med de til D. svarende Gjenstande, Møbler osv. Man skjelner mellem en aaben og en lukket D., hvilken sidste kun anvendes som Stuedecoration og adskiller sig fra den aabne derved, at begge Scenens to Sider, der i den aabne D. dannes af Coulisserne, her ganske tillukkes, saa at Belysningen kun kan anbringes i Prosceniet. **D.** kaldes ogsaa et Ærestegn, en Orden.

Decórum, lat., Belanstændighed, Sømmelighed.

Decoupeurarbejde [kupöhr], s. **Indlægning.**

Decourcelle, Adrien [dokursell], fransk Dramatiker, f. i Paris 1824, debuterede meget ung som Komedie- og Vaudevilleforfatter, har arbejdet sammen med Deslandes, Barrière, Labiche, Dennery, Claretie og m. fl. »Je dine chez ma mère« (1855) er bekjendt hos os, men hans Produktioners Antal løber op til over et halvt Hundrede Stykker.

Découvert, fr. [kuhr], ell. **Decórt** bruges i samme Betydning som Rabat og Disconto og betegner et Afdrag i Betalingen, som tilstaas af forskjellige Grunde, men navnlig, naar Betaling strax erlægges i rede Penge.

Decremént, Formindskelse. **Decrementtavle**, s. **Dødelighed.**

Decrepiditét, den med Alderdommen følgende Affældighed. **Decrepíd**, affældig.

Decrepitére, knistre. Mange Legemer, især Krystaller af vandfri Salte, indeslutte mechanisk noget Vand, som de først afgive ved Opvarmning. Men da dette herved forvandles til Damp, slynges samtidig Smaadele af Legemet omkring under en knitrende Lyd. Kogsalt decrepiterer saaledes ved Opvarmning.

Decrescendo, it. [kreschéndo], fork. decresc., aftagende, bet. i Musik, at en enkelt Tone eller en Tonerække skal udføres med en efterhaanden aftagende Klangstyrke. I Stedet for den skriftlige Betegnelse bruges ogsaa Tegnet $>$.

Decrét, Beslutning, bruges især om de judicielle Autoriteters Afgjørelser af Retsspørgsmaal, navnlig om saadanne Beslutninger af de Retter, der ikke udgjøre egentlige Domstole, f. Ex. Fogedretterne. Stundum bruges dog

ogsaa D. om Øvrighedsbeslutning ell. Ordre. I Norge bruges Ordet næppe, undtagen nu og da om Tiltalebeslutningen (Actions-Decret). Det romerske Senats Beslutninger kaldtes D., og ligeledes det franske kejserlige Senats. **Decretēre**, beslutte, affige et D. **Decretālier**, de pavelige Retsforordninger. Man har en Mængde Samlinger af dem, hvoraf en Del ere optagne i Corpus juris canonici. **Decretister** kaldtes i Middelalderen Lærerne i den kanoniske Ret, i Modsætning til Legisterne (af lat. leges, Love) ell. Lærerne i den romerske Ret.

Decūbitus, lat., s. Liggesaar.

Decumātiske Marker (agri decumates) kaldtes i Følge Tacitus en Landstrækning ø. for Rhinen og n. for Donau, som Romerne tog i Besiddelse i det 1ste Aarh. og mod Erlæggelse af en Tiendeafgift overlod til romerske Veteraner og galliske Indvandrere. Den Side af dette Gebet, som vendte mod det frie Germanien, var sikret ved en af Mure og Volde bestaaende Befæstningslinje, som var begyndt af Drusus og fornyedes af Trajan og Hadrian. I det 3dje Aarh. kom dette Gebet atter i tyske Stammers Besiddelse.

Decuriōn (decurio) kaldtes hos Romerne Forstanderen for en Afdeling af 10 Mand (en **Decūrie**); i de ældste Tider havde hver af de 10 Curier 10 saadanne Decurier; i Krigen var D. Anfører for de 10 Ryttere, som hver Decurie skulde stille. Navnet findes ogsaa brugt om Dommere og andre Øvrighedspersoner; i Municipalstæderne stod D. i Spidsen for den i 10 Decurier inddelte Communalbestyrelse, og under de senere Kejsere maatte de indestaa for de Communerne paahvilende Byrder, af hvilken Grund mange søgte at unddrage sig denne Function, saa at endog Lovgivningen maatte tage Forholdsregler derimod.

Debecker, Pierre Jacq. Franç. [dødskähr], belgisk Statsmand, f. 25 Jan. 1812 i Østflandern, udgav 1835 en fransk Digtsamling og grundlagde 1837 tillige med Dechamps »Revue de Bruxelles« (indtil 1851) som Organ for det katholske Parti. 1839 valgtes D. til Repræsentanternes Kammer og understøttede her især Nothombs Ministerium og Forsøgene paa at forny Forbundet mellem de klerikale og liberale. 1855 fik han selv det Hverv at danne et saakaldet „blandet" Ministerium, men det faldt 1857 som Følge af Lovudkastet om de velgjørende Stiftelser. Senere holdt D. sig temmelig tilbage fra Partikampen, udtraadte af Kammeret 1866 og sysselsatte sig udelukkende med industrielle og finansielle Foretagender, bl. a. som en af Bestyrerne i Langrand Dumonceaus klerikale Bank. 1840 udtalte D. sig i et Flyveskrift til Gunst for den flamske Sprogbevægelse, og 1856 fremkaldte han som Minister den første alvorlige Undersøgelse af Flamlændernes Klager og Ønsker med Hensyn til deres Sprogs Ligestilling med det franske.

Dedicatiōn kaldte Romerne den højtidelige Indvielse af en offentlig Bygning, ved hvilken denne blev overgivet til en Guddoms Beskyttelse. Nu bruges Ordet om Tilegnelse af Skrifter. **Dedicēre**, tilegne.

Deductiōn kaldes den Tankevirksomhed, ved hvilken vi slutte fra Principper eller Sætninger til, at visse Forhold maa finde Sted i Virkeligheden. Den deductive Methode er dels directe Udledning af de opstillede Principers eller Sætningers logiske Consequenser, dels indirecte Slutning, idet den viser, hvilke Tilfælde der under de opstillede Forudsætninger blive umulige. Smlgn. Induction. D. betegner i Retssproget navnlig en Parts Fremstilling af sin Sag og derpaa begrundede Udvikling af sin formentlige Ret, og særlig bruges Ordet om Sagsøgerens Begrundelse af sit Søgsmaal, hvilken han efter vor Ret i Almindel. er pligtig at fremkomme med samtidig med Sagens Anhængiggjørelse. **Deductionsindlæg** kaldes specielt Sagsøgerens første Indlæg i Sagen, i hvilket han begrunder (**deducēre**) sit Søgsmaal.

Dee [di], 1) Flod i England, løber fra Nordwales ind i Cheshire forbi Chester og falder gjennem en bred Munding i den irske Sø. — 2) Flod i Skotland, Aberdeen-Shire, falder i Nordsøen s. for Aberdeen. — 3) Flod i Kirkcudbright-Shire, falder gjennem Kirkcudbrightbugten i Solwayfjorden.

Deer Lodge City [dihr lodsch sitti], Hovedstad i Territoriet Montana i Nordamerika, ved Hellgate River og Northern Pacific-Jærnbanen. 1,000 J.

Dees, Stad i Transsylvanien ved Sammenløbet af den store og lille Szamos, 7 M. n. ø. for Klausenburg. 6,000 J. Linnedvæveri, Vinavl. I Nærheden betydelige Saltværker.

De facto, lat., hvad der faktisk eller i Virkeligheden finder Sted, modſ. de jure, hvad der retlig bør finde Sted.

Defectivum, lat., d. e. ufuldstændigt, kaldes i den grammatiske Terminologi et Ord, af hvilket kun et indskrænket Antal Bøjningsformer forekommer. Nomina defectiva ere saadanne Substantiver, der enten kun bruges i Enkelttal ell. Flertal, eller af hvilke kun enkelte Casusformer forekomme; Verba defectiva ere Verber, som kun danne enkelte Tider, Maader eller Personer.

Defendēre, forsvare. **Defensiōn**, Forsvar. **Defensor**, Forsvarer, kaldes navnlig den Sagfører, som fører en for en Forbrydelse tiltalt Persons Sag. Efter Nutidens Ret er det overalt Regel, at den tiltalte selv kan antage en Forsvarer, der har Ret til at være til Stede i Retsmøderne og varetage hans Interesse; dette gjælder ogsaa i Danmark og Norge, men dog blot for selve Domssagens og ikke for Forundersøgelsens Vedkommende. I større Sager plejer de fleste Steder — dog ikke i England — det offentlige at beskikke en Forsvarer for den tiltalte, som ikke selv har antaget en saadan. I Danmark og Norge er det en mere gjennemgaaende Regel end næsten noget andet Sted, at det offentlige paa denne Maade søger at betrygge Tiltaltes Interesse, idet her ofte selv i de ubetydeligste Sager en Forsvarer maa beskikkes. **Defensiv**, hvad der hører til Forsvaret, i Modsætning til offensiv, hvad der hører til Angreb. En d. Alliance er et Forbund imellem to Stater om indbyrdes at staa hinanden bi, i Fald den ene angribes af en tredje. At føre en Krig d. er at gaa forsvarsvis til Værks

uden at indlade sig paa Angreb. En d. Stilling er en saadan, i hvilken en Hær lettelig kan forsvare sig; den maa være vanskelig at angribe i Fronten ved f. Ex. kun at levne Fjenden faa Adgange, som tilmed ere beherskede fra Stillingen selv, og den maa derhos være sikret mod Angreb i Flanken og i Ryggen. En D.-Caserne er en i en Fæstning opført Bygning, der foruden at tjene til at huse Tropper tillige er bestemt til at kunne bruges til Forsvar; i nyere Fæstninger ere slige Bygninger ikke sjælden opførte i Forbindelse med og umiddelbart bag Fæstningsværkerne for at tjene til Støtte for det haardnakkede Forsvar af disse.

Defēnsor fĭdei, lat., d. e. Troens Forsvarer, en Titel, som Pave Leo X tildelte Kong Henrik VIII af England til Belønning for hans Skrift imod Luther, hvori han forsvarede Pavemagten, Afladen og de 7 Sacramenter.

Defervescēns, s. Feber.

Dĕficit, lat., d. e. der er en Mangel til Stede, anvendes især med Hensyn til Opgjørelsen af Regnskaber eller et Selskabs eller større Samfunds, navnlig Statens, finansielle Status og angiver, at Udgifterne ikke dækkes af Indtægterne.

Défilé, fr. [lē], en Snævring eller Vej, som en Troppeafdeling ikke kan passere uden med en ringe Frontbredde, og i hvilken den ikke kan udfolde sig til sin egentlige Fægtningsopstilling; D. kan saaledes være en Hulvej, en Bro eller Dæmning, en Gadestrækning i en By, en Skovvej osv. Passagen gjennem et D. har ikke blot den Ulempe, at den let forsinker en Troppeafdelings Marche, men tillige den meget større, at den, medens den staar paa, hindrer Afdelingen i at fægte ell. i alt Fald byder den meget mislige Vilkaar for Kampen. Derfor spille D. en meget stor Rolle i Krigsførelsen; de kunne ofte gjøre det muligt for en lille, vel posteret Styrke at standse en langt overlegen Modstanders Fremrykning eller i alt Fald at tilføje den et uforholdsmæssigt Tab. At rykke ind i et D. kan tit være et meget vovelig Foretagende, naar man ikke enten forud har forvisset sig om, at man ikke har Angreb at vente, eller man ikke behersker hele D. og et Stykke af Terrainet paa den anden Side f. Ex. med et talrigt Artilleri. At kæmpe med et D. bag ved sig er misligt, fordi man da i uheldigt Tilfælde er nødsaget til at gaa tilbage i en Formation, som er lidet skikket til Kamp, og fordi det tager saa lang Tid at komme igjennem D., især naar Troppernes taktiske Orden under den foregaaende Fægtning er løsnet eller rystet, saa at de saa meget lettere komme hverandre i Vejen i Snævringen. Defilere er at passere med en Troppeafdeling gjennem et D., men bruges tillige om Tropper, der ved Revuer og Parader marchere forbi den Officer, der afholder Revuen. I Befæstningskunsten bruges at d. i en helt anden Betydning, nemlig at foretage Défilement af et Værk. Défilement [māng], den Operation ved Udstikningen af et Befæstningsværk i Marken eller i Kortet, ved hvilken man bestemmer Højden og Beliggenheden af dets forskjellige Linjer saaledes, at Fjenden fra omliggende Højder ikke kan beskyde eller i alt Fald ikke kan se ind i Værkets Indre, i hvilket Øjemed man ofte tvinges til at forsyne dette med Traverser.

Definitiōn ell. Begrebsbestemmelse, den fuldstændige og ordnede Angivelse af et Begrebs Indhold. De væsentligste Indholdselementer, som D. maa angive, ere dels saadanne, som Begrebet har fælles med sideordnede Begreber, og som derfor udgjøre Indholdet af det overordnede Slægtbegreb (genus proximum), dels saadanne (differentiæ specificæ), hvorved Begrebet adskiller sig fra side- og overordnede Begreber. Nomināl-D. bestemmer kun, hvad der skal forstaas ved et givet Udtryk; Reāl-D. gaar paa den indre Mulighed af det ved Begrebet betegnede Object og paa den reale Gyldighed af Begrebet selv.

Definitiv, endelig (modſ. foreløbig), som D.-Fred (modſ. Præliminærerne).

Deflagrātor, galvanisk Apparat, sammensat af flere Calorimotorer.

Defoe ell. de Foe, Daniel, engelsk Skribent, f. 1661 i London. Hans Fader, der var Slagter og ivrig Dissenter, opdrog Sønnen i samme religiøse Aand; denne, der forsøgte sig i flere Stillinger, som Strømpehandler, Teglbrænder, Toldconstabel osv., optraadte allerede 21 Aar gl. som politisk Forfatter. 23 Aar gl. tog han Del i Monmouths Opstand og undgik med Nød at blive hængt eller deporteret. Det satiriske Digt »The true-born Englishman« (1701), til Fordel for Kong Vilhelm III, gjorde stor Lykke, men da han 1702 udgav »The shortest way with the Dissenters«, et bittert Skrift mod den biskoppelige Kirkes Intolerance, blev han dømt til Mulkt, Fængsel og Gabestok. I sit Fængsel skrev han en »Review«. Siden, efter at have været brugt til at virke for Unionen med Skotland, blev han paa ny fængslet for et politisk Flyveskrift. Bestandig fattig maatte han ernære sig ved sin Pen og slog nu ind paa en Art moralsk Romandigtning, hvori han især vandt Berømmelse ved »The surprising adventures of Robinson Crusoe of York« (1719), der er oversat i næsten alle Sprog. D. er en af dem, der har indført Detailmaleriet i Fortællingen, som ikke sjælden har en trættende Omstændelighed, men tiltaler ved sin Simpelhed og Trohjærtethed. For D. var al Skribentvirksomhed en Arbejden i det godes, ikke i det skjønnes Tjeneste. Robinson blev efterfulgt af en Række lignende Fortællinger, hvoriblandt »Political history of the Devil« (1726) og »Journal of the great plague in London« ere vidt berømte. D. døde 24 Apr. 1731 i London i den største Fattigdom.

Deformitēt, Misdannelse.

Defraudānt, Bedrager, Besviger, En, der begaar Underslæb. Defraudatiōn bruges særlig om svigagtig Unddragelse fra Erlæggelsen af offentlige Afgifter som Told, Stempelskat m. m. I Regelen straffes ikke D. som Bedrageri, men mildere i Henhold til Bestemmelser i den specielle Lovgivning, som handler om vedkommende Afgift, og dette er ogsaa Tilfældet i Danmark og Norge.

Defregger, Franz, østerrigsk Maler, f. 30 Apr. 1835 paa en Bondegaard i Tirols Bjærge, levede lige til Mandsalderen som Bonde, men da han selv skulde overtage Gaarden, solgte han

den og tog til Innsbruck (1860) for at blive Billedhugger. Det viste sig imidlertid snart, at han havde større Talent for Malerkunsten, og han kom nu til Piloty i München og derfra til Paris. Det var dog først, efter at han var vendt tilbage til sin Hjemstavn og der havde malet en Del Studier og Portræter efter Naturen, at hans Talent ret udfoldede sig. Nu blev han paa ny Pilotys Lærling og vandt hurtig Navn ved sine charakteristiske Billeder af Livet i Tirol. Blandt hans Værker kan nævnes „Brydekampen“, „Brødrene“, „Den sidste Rejsning“, „Andreas Hofers Død“ o. fl. Ogsaa Billeder af mildere Præg, f. Ex. „Kjærlighedsbrevet“ (1880), ligesom ogsaa af Dyrelivet skyldes hans utrættelige Flid.

Defter, et pers. Ord, afledet af det gr. *διφθέρα*, Skind, Bog, bet. Rulle, Liste og bruges især i Sammensætningen **Defterdâr,** d. e. den, som holder Finansregnskaberne, Finansminister.

Defæcatiōn, den naturlige Udtømmelse af Excrementerne (lat. fæces).

Degagere [schēre], frigjøre eller løsgjøre en Troppeafdeling, der er indviklet i en hidsig Fægtning med en overlegen Modstander, og som uden Bistand ikke let kan afbryde Kampen.

Degeberg Landbrugs-Institut, det ældste i Norden, oprettedes 1834 af E. Nonnen paa Avlsgaarden D. i Vestergötland, et Par M. v. for Lidköping, men nedlagdes ved Forstanderens Død 1862. Institutet modtog lige fra Begyndelsen en Del Statsunderstøttelse, og mange af Sveriges mest bekjendte Agronomer og senere Forstandere for Landbrugs-Instituter ere udgaaede derfra.

Degen, Carl Ferdinand, Mathematiker, f. 1766 i Brunsvig, hvor hans Fader var Violoncellist, kom til Danmark, da hans Fader 1771 blev ansat i det kongelige danske Capel, studerede først Lovkyndighed, siden Theologi og lagde sig desuden efter Lingvistik og Philosophi, samt Mathematik og Physik. Han blev antaget til at undervise Prins Christian (senere Christian VIII) i de mathematiske Videnskaber og udnævntes siden til Lærer hos Prins Frederik Ferdinand. 1802 blev han Overlærer i Mathematik og Physik ved Odense Skole, 1806 Rector i Viborg og 1814 Professor i Mathematik ved Universitetet i Kjøbenhavn. Han døde 1825. D. har skrevet en Del mindre Afhandlinger, næsten alle af mathematisk eller physisk Indhold. Af blivende Betydning ere to af ham udgivne Tabelværker, »Canon Pellianus« (Hafniæ, 1817), hvori Tavler til Opløsning af den ubestemte Ligning $y^2 = a x^2 + 1$, og »Tabularum ad faciliorem et breviorem probabilitatis computationem utilium enneas« (Hafniæ 1824), Tavler til Beregning af Produkter af et stort Antal Factorer.

Degeneratiōn, Udartning, i Lægevidenskaben specielt visse sygelige Forandringer i Organerne og Vævene, som bero paa en formindsket eller forandret Ernæring af disse og vise sig ved Forandringer i deres anatomiske eller chemiske Forhold. De vigtigste af dem ere: den **parenchymatöse D.,** hvorved de i Cellerne indeholdte Albuminater antage en finkornet Beskaffenhed, der gjør Cellerne uklare og giver de deraf sammensatte Væv et eget, ligesom kogt Udseende; den optræder hyppigst i Muskelvævet, Leveren og Nyrerne, især ved Infectionssygdommene og mange Forgiftninger, svinder oftest af sig selv, men gaar ogsaa over i **Fedtdegenerationen.** Ved denne forvandles Cellernes Albuminater til Fedt, hvorved Cellerne gaa til Grunde; F. spiller en betydelig Rolle ved flere physiologiske Processer (f. Ex. Mælkedannelsen) og optræder sygelig foruden efter den p. D. ogsaa efter Betændelser, efter Ophævelse af Organernes Function (f. Ex. i Nerverne efter Gjennemskæring af dem); ogsaa forskjellige Svulster (Tuberklet, Kræften o. a.) undergaa ofte en F., der afslutter deres Udvikling og danner Begyndelsen til deres Opløsning. Ved den **amyloide D.,** der især angriber Milt, Lever, Nyrer og Tarmkanal, opfyldes Organerne med Albuminater, der med Jod give en lignende Reaction som Stivelse (hvoraf Navnet); den er oftest knyttet til langvarige Forbulninger, Vensygdomme, Syphilis, Lungesvindsot og Malariasygdomme. Ved **Forkalkningen** gjennemtrænges Vævene af Kalksalte, der afsættes i fast Form i dem og dække Delenes normale Bygning; F. kan optræde i alle Legemets Dele og hyppig ogsaa i sygelige Dannelser som Svulster af forskjellig Natur. Alle D. hindre naturligvis mer eller mindre de angrebne Organers Virksomhed og kunne derved blive meget farlige for Livet.

Deger, Ernst, tysk Maler, f. 15 Apr. 1809 i Bodenem i Hannover, hører til den ældre Düsseldorferskoles mest fremtrædende Historiemalere, navnlig paa det religiøse Omraade. Hans vigtigste Værk er Udsmykningen i Fresco af St. Apollinariskirken ved Remagen. Han er Professor ved Akademiet i Düsseldorf.

Degérando, Jos. Marie, Baron af [døschérangdō], fransk Philantrop og Philosoph, f. 1772 i Lyon. I Paris var han Medlem af de 500s Raad, men gik senere til Tyskland og traadte som menig Soldat ind i Massénas Hær, hvor han begyndte sin Forfattervirksomhed. Hans »Histoire comparée des systèmes de philosophie« anses for et af de bedste franske Værker over Philosophiens Historie. Af stor Betydning ere ogsaa hans philanthropiske Værker »Le visiteur du pauvre« (1820), »Cours normal des instituteurs primaires« (1832), »Éducation des sourds-muets de naissance« (1827), »Des progrès de l'industrie« (1841). Napoleon I udnævnte ham til Generalsecretær i Indenrigsministeriet, og under Julimonarchiet blev han Pair i Frankrig. Han døde 1842 som Vicepræsident i Statsraadet.

Deget, en lille ubeboet Holm i Kattegattet, ½ M. ø. til n. for Frederikshavn, med en 1712 anlagt Skanse.

Deggendorf, Stad i den bayerske Provins Nedrebayern, 9 M. ø. n. ø. for Landshut, ved Donaus venstre Bred. 6,000 I. Berømt Valfartskirke. Daareanstalt. Bryggeri og Brænderi, Frugt-, Humle- og Høravl.

Degger (tysk Decher), i Skindhandelen et Antal af 10.

Degn (af gr. *διάκονος*, lat. diaconus) er i Danmark den gamle Benævnelse paa kirkelige Bestillingsmænd, som skulde forestaa Kirkesangen, undervise Ungdommen i Katechismus og gaa

Præsten til Haande i Embedsforretninger. De adskilles fra Diakoner derved, at de ikke bleve ordinerede. **Skoledegne** ell. **Løbedegne** kaldtes i Tiden efter Reformationen de ældre Elever af de lærde Skoler, som bleve udsendte til de Landsogne, der laa i Nærheden af Kjøbstæderne for der at forrette Degnegjerningen. Til Forskjel fra dem kaldtes de D., som havde faste Boliger ved Kirkerne, **Sædedegne**. Undervisningen ledede de i Almindel. paa den Maade, at de et Par Gange om Ugen samlede Byens Ungdom i et eller andet Bondehus, hvor de da med høj Røst fremsagde noget af Luthers lille Katechismus, nogle Psalmer og Bønner, og gjentog det saa ofte, indtil noget blev hængende i Børnenes Hukommelse. Undervisningen endte med et Gilde af Huseejeren. Fra Slutn. af forr. Aarh. begyndte man at ophæve Degnekaldene og fordele deres Indkomster mellem Sognets Skoler, hvorved Degnekaldet efterhaanden faldt bort, og der kom Kirkesangere og Skolelærere i Stedet. **Degnetrave**, i Danmark en Afgift i Korn, som ydedes Degnene paa samme Maade som Tienden ydedes Præsten og udgjorde en Tredjedel saa meget som dennes Korntiende. **Degnekorn** kaldtes derimod denne Afgift paa de Steder, hvor den bestod i et ēn Gang for alle fast bestemt Quantum Korn.

Degn ell. **Djekn**, en gammel dansk Adelsslægt, hvortil hørte **Thord Iversen** D. til Bjerregaard, der nævnes som Landstingshører i Jylland (»auditor placiti generalis Vibergensis«) paa Valdemar Atterdags Tid 1355—67. Af ældre Retshistorikere antages han at være Forfatter til de saakaldte **T. D.s Artikler**, en Samling Forklaringer, Tillæg og Rettelser til jydske Lov samt Lovforslag, men det synes, som om de ere ældre, forfattede c. 1300 af en Thord Litle, der var Landsdommer i Viborg. De bleve stadfæstede af en Kong Valdemar paa et Danehof i Nyborg, enten det nu har været 1326 (Valdemar Erikssen) eller 1354 (Valdemar Atterdag). Lige til Udgivelsen af Christian V.s danske Lov udgjorde de et væsentligt Led af Jyllands og Fyns gjældende Ret. Den latinske Text, der maa formodes at være ældre end den danske, blev første Gang trykt 1504.

Dego, Flække i Norditalien, 12 M. s. ø. for Turin. 3,000 J. Her sejrede Bonaparte 14—16 Apr. 1796 over den østerrigske General Beaulieu.

Dégoût, fr. [gū], Modbydelighed, Væmmelse, Afsky; **degoutänt**, modbydeligt, væmmeligt.

Degradatiön, en militær Straf for Underofficerer og i Klasse med dem staaende Personer, bestaar deri, at den paagjældende nedsættes i de meniges Klasse. Efter de nu gjældende Straffelove for Danmark og Norge er dog denne Strafs Anvendelse i høj Grad indskrænket. Kun i Rusland kjendes endnu D. af Officerer. **Dégradation civique**, en af den almindelige franske Straffelovs Strafarter, bestaar i Berøvelsen af alle offentlige Hverv og alle borgerlige og politiske Æresrettigheder.

De gustibus non est disputändum, lat., „om Smagen kan man ikke stride", Smag og Behag er forskjellig.

Dehli, sædvanlig **Delhi**, Hovedstad i Prov. D. i Pandschab i Forindien, ved Floden Jamnas højre Bred, 175 M. n. v. for Calcutta. 155,000 J. D. var tidligere Hoved- og Residensstad i Stormogulens Rige, hvis prægtige Palads ligger ved Floden og danner ligesom en egen Stad. Blandt de talrige Moskeer er Jamnamoskeen med prægtige Kupler og Minareter og en i Klippen udhugget Brønd. Ogsaa fortjener at omtales den store, 24 M. lange Vandingskanal, der tilfører Staden Vand fra Bjergene. Fabrikation af Shawler og broderede Tøjer; betydelig Handel, hvis aarlige Omsætning angives til en Værdi af 450 Mill. Kr. I Nærheden mærkelige Ruiner af det gamle D. 1 Jan. 1877 blev Dronningen af England her med stor Højtidelighed proclameret som Kejserinde af Indien. D. er en af de ældste Byer i Indièn, men laa tidligere paa Flodens venstre Bred og flyttedes først 1631. 1011 blev D. indtaget og ødelagt af Sultan Muhammed fra Ghasna og blev omtr. 1200 Sæde for de afghaniske Fyrster, som herskede i Nordindien. 1399 indtog Mongolerne under Timur D., plyndrede Byen og dræbte 100,000 Mennesker, men lod den afghaniske Fyrste forblive som Vasal; denne løsrev sig 1450, men 1525 blev D. igjen indtaget af Mongolerne under Baber, hvorpaa Byen blev „Stormogulens" ene Hovedsæde (skiftevis med Agra). 1739 plyndredes D. af den persiske Nadir Schah efter et gyseligt Blodbad, led senere under Krige med Afghaner og Mahratter og havde tabt meget af sin Glans og Rigdom, da Engelskmændene 1803 indtog den. Kongehuset og Hoffet vedblev dog at bo der, og under den store indiske Opstand 1857 var D. et af Hovedpunkterne for samme. 11 Maj gjorde de indiske Soldater fra det nær liggende Mirut Oprør, myrdede Engelskmændene og kundgjorde det muselmanske Riges Gjenoprettelse under den 90-aarige Konge Akbar. Men snart samledes en engelsk Hær omkring D., og efter 3 Dages Bombardement og 6 Dages blodige Kampe blev D. indtaget 20 Sept.

Dehn, Siegfr. Wilh., f. 1799 i Altona, d. 1858 som Custos for den musikalske Afdeling af det kongelige Bibliothek i Berlin, har gjort sig berømt ved forskjellige theoretiske Værker over Musik og ved at forestaa Udgivelsen af ældre Mesterværker. Han var en meget søgt Lærer i Musiktheori og 1842—48 Redacteur af Tidsskriftet „Cæcilia". En Tid lang var han ogsaa flittig Medarbejder ved den af A. B. Marx redigerede berlinske Musiktidende. Hans Harmonilære (Berlin 1840, 2det Opl. 1859) anses for en af de fortrinligste. Blandt hans mange Elever kunne nævnes Glinka, Kiel, A. Rubinstein, Th. Kullak.

Deïanira, Datter af Øneus, Konge i Kalydon i Ætolien, og Althæa, Søster til Meleagros. Hun var lovet bort til Flodguden Acheloos, men da Herakles i en Tvekamp havde besejret denne, førte han hende med sig som sin Brud. Da de paa deres Rejse vare komne til Floden Euenos, tilbød Kentauren Nessos at bære D. over til den anden Flodbred; men da han vilde benytte Lejligheden til at bortføre hende, blev han nedlagt af Herakles med forgiftede Pile, der vare dyppede i den lernæiske

Slanges Blod. Døende gav Nessos D. noget af sit Blod med den Anvisning, at naar hun lod Herakles iføre sig en Dragt, der var vædet dermed, vilde han vedblive at være hende tro. En Gang senere sendte hun i et Anfald af Skinsyge en saadan Dragt til Herakles, der efter at have iført sig den omkom under de frygteligste Kvaler. D. hængte sig selv af Sorg over at være den uskyldige Aarsag til denne Ulykke.

Deichmann, Bartholomæus, dansk Biskop, f. 5 Febr. 1671 i Kjøbenhavn, hvor hans Fader var Byfoged (Politimester). Efter at være bleven Student 1688 rejste han udenlands og studerede Theologi og Philologi ved tyske og hollandske Universiteter, ligesom han imidlertid 1690 tog theol. Examen. Efter sin Hjemkomst blev han 1693 ansat som Feltpræst og Viceprovst for de danske Hjælpetropper i Nederlandene, fulgte derpaa fra 1696 som Hofpræst og Skriftefader med Christian V.s Søn, Prins Carl, paa en Rejse gjennem Tyskland, Frankrig og Italien, blev strax efter sin Hjemkomst i Løbet af ēt Aar (1699) Præst i Kolding, Stiftsprovst i Odense og Superintendent i Oldenborg og Delmenhorst og allerede n. A., kun 29 Aar gl., Biskop i Viborg. Her lod han Domkirken istandsætte og et nyt Conventshus indrette, samt fik en Enkekasse for Stiftets Gejstlighed oprettet. 1712 blev han forflyttet til Christiania, og som Biskop her havde D. overmaade stor Indflydelse ikke mindre paa de verdslige end paa de gejstlige Anliggender. Af Kong Frederik IV, der bevarede sin Yndest for ham lige til sin Død og 1724 gjorde ham til „Conferensraad", blev han efterhaanden udnævnt til Medlem af mangfoldige Commissioner i vigtige Anliggender: for Kongsberg Sølvværk, for Bortsalget af Statens Kirker i Norge, for det norske Matrikelvæsen (i hvilken Anledning han i to Aar maatte bereise Landet), af en Commission, der blev nedsat for at undersøge og straffe en Del høje Embedsmænds ulovlige Adfærd, o. fl., hvilket ofte gjorde hans Ophold i Kjøbenhavn nødvendigt. Han bidrog ogsaa væsentlig til at fremkalde nyttige Forordninger om Savbrug, Trælasthandelen osv. D. fik saaledes Lejlighed nok til at anvende sine rige Evner i forskjellige Retninger, men ogsaa til derved at forøge sine Uvenners og Misunderes Tal, saa meget mere som hans Færd ingenlunde var dadelfri. Ved Frederik IV.s Død ophørte med ēt hans Lykke og Anseelse; saasnart Christian VI havde besteget Tronen, blev Biskoppen i Oct. 1730 afsat og en stræng Undersøgelse indledet med Hensyn til hans Embedsførelse, idet han, vistnok ikke uden Grund, beskyldtes for at have gjort sig ulovlige Pengefordele. Dette haarde Slag var mere end D., hvis hele Liv var henrundet i Medgang og rig Nydelse af Lykkens Goder, kunde bære; efter faa Maaneders Forløb, 17 Apr. 1731, døde denne talentfulde og dygtige, men mere, end det sømmer sig en gejstlig Mand, i verdslige Handeler forfarne Biskop, inden Undersøgelserne vare afsluttede. — Hans Søn, **Carl D.,** d. 1780, levede som rig Privatmand i Nærheden af Porsgrund, syslende med Videnskaberne. Sit rige Bibliothek testamenterede han til Christiania Commune, hvor det fremdeles bestaar som communalt Bibliothek. (S. Bibliothek).

Deichmann, Jakob, dansk Boghandler, f. 1788 i Thy, blev 1806 juridisk Candidat og overtog 1809 sin afdøde Svigerfader, S. Gyldendals Boghandel i Kjøbenhavn. Ved sin Indsigt, Virksomhed og Orden hævdede D. Forretningens alt vundne Anseelse og fremmede den danske Literatur ved at forlægge mange, selv kostbare, videnskabelige Værker uden at agte paa det Tab eller den Risico, han derved løb. Ogsaa var D.s Hus et Samlingssted for Forfattere og Videnskabsmænd. 1846 opgav D. til Dels Boghandelen og 1850 Resten. 1838—40 var han Stænderdeputeret i Østifternes Forsamling. D. 1853.

Deïdamia, Datter af Kong Lykomedes paa Skyros. Da Achilleus's Moder Thetis for at unddrage Sønnen for Kampen med Trojanerne, hvor hun vidste, at han vilde falde, havde sendt ham til Skyros, avlede han med D. Pyrrhos ell. Neoptolemos.

Dĕi grătia, lat., d. e. „af Guds Naade", blev oprindelig af Biskopper, senere ogsaa af Abbeder og Abbedisser i Breve og Documenter føjet til deres Titel som ydmyg Bekjendelse af deres Afhængighed af Gud. Longobardernes Dronning Theodelinde var den første verdslige Magthaver, som anvendte den, senere de tysk-romerske Kejsere. Fra det 15de Aarh. forenedes efterhaanden dermed Begrebet af Souverænitet, og det blev forment gejstlige Fyrster at bruge denne Titel, i alt Fald ikke uden Tillæget »et apostolicæ sedis gratia«, d. e. „og af den apostoliske Stols Naade". Særlig fra Ludvig XIV.s Tid, da den absolute Fyrstemagt sejrede i de fleste Lande over Levningerne af Folkefriheden, forbandt man med dette Udtryk Forestillingen om Fyrstemagten som en guddommelig og ikke menneskelig Institution.

Deinboll, Peter Vogelius, norsk Præst og Naturforsker, f. i Kjøbenhavn 1783, d. i vestre Aker 13 Maj 1874, blev Student 1800, deltog i Kjøbenhavns Forsvar 1807, drev i mange Aar før og siden naturhistoriske Studier og lod sig 1814 immatriculere ved det nye Universitet i Christiania, hvor han 1815 tog theologisk Examen. Aaret efter blev han Præst til Vadsø, hvorfra han foretog vidtløftige Rejser dels i Embedsmedfør, dels i naturvidenskabeligt Øjemed, i de norsk-russiske Grænsedistricter, hvorfra han hjembragte adskillige for Floraen nye arktiske Planter. Han drev ogsaa entomologiske Studier i stor Udstrækning. Efter at han 1821 og 1824 havde været Stortingsmand for Finmarkens Amt, blev han sidst nævnte Aar forflyttet som Præst til Løjten paa Hedemarken, derfra 1832 til Molde og tog 1857 Afsked som Præst. Senere levede han paa forskjellige Steder i det sydlige Norge, syslende lige til op i 80-Aars Alderen med botaniske Indsamlinger og Studier. Hans Forfatterskab, dels af naturhistorisk, dels af økonomisk og philanthropisk Art, er spredt i norske Tidsskrifter og Blade.

Deinhardstein, Joh. Ludw., tysk Digter, f. 1794 i Wien, 1827 Professor i Æsthetik ved det theresianske Ridderakademi, siden Vicedirecteur ved Burgtheatret og en Slags Theatercensor;

d. 1859. Hans Skuespil, hvoraf maa mærkes „Hans Sachs" og „Garrick in Bristol", der i sin Tid bragte det saakaldte Kunstnerdrama i Mode i Tyskland, samt „Die rothe Schleife", et Studie efter det franske Conversationslystspil, mangle dybere Gehalt, men ere anlagte med Færdighed og theatralsk Sans. Hans lyriske Digte (1844) og Noveller og Fortællinger (1846) udmærke sig nærmest ved Ynde i Behandlingen. 1830—51 redigerede D. „Jahrbücher der Litteratur".

Deiphobe [deĭ], Datter af Glaukos, levede som Apollons Præstinde i en Hule ved Cumæ i Syditalien, hvor hun førte Æneas ned til Underverdenen; Servius, der har skrevet en Commentar til Vergils Æneide, antager hende for identisk med hin Sibylla, der solgte de sibyllinske Bøger til Kong Tarquinius. Apollon havde lovet hende lige saa mange Leveaar som hun en Gang tilfældigvis holdt Sandskorn i sin Haand; hun blev da 700 Aar gl., men til sidst aldeles affældig, da hun havde glemt at betinge sig evig Ungdom.

Deiphobos [deĭ], Søn af Priamos og Hekuba, næst efter Hektor en af de tapreste Trojanere. Efter Paris's Død ægtede han Helena og var derfor efter Trojas Indtagelse fortrinsvis Gjenstand for Grækernes Forfølgelse og Had; hans Hus blev stormet og han selv mishandlet paa det grusomste.

Deir-el-Kamr (Maanens Hus), By i Syrien, 13 M. n. n. ø. for Acre, anses for Drusernes Hovedstad. 2,000 J., Druser og Christne. 1860 anrettede Druserne her et stort Blodbad paa de christne.

Deisme, en religionsphilosophisk Anskuelse, som i Modsætning til Pantheismen anerkjender Guds Personlighed, medens den i Modsætning til Theismen ikke indrømmer et levende Vexelforhold mellem Gud og den af ham en Gang skabte Verden, der, som det med Visdom indrettede Kunstværk, gaar sin Gang efter de i dens Natur liggende Love uden Indgriben fra Skaberens Side. Mange af Deisterne anskueliggjøre dette Forhold ved at sammenligne det med Urmagerens Forhold til Uret. Med philosophiske Grunde søge de at bevise Umuligheden af en overnaturlig Aabenbaring, Inspiration, Spaadomme og Undere, og de christelige Lærdomme om Treenighed, Arvesynd, Forløsning, Opstandelse osv. staa for dem som fornuftstridige. I Modsætning hertil er D.s Religionssystem: Gud, Forsyn, Viljens Frihed, Dyd og Sjælens Udødelighed. D. fremkom først i England i det 17de Aarh. som Protest mod al positiv Christendom, og baaret frem af til Dels højt staaende, begavede Aander vandt den sine Tilhængere blandt de fornemme og dannede Klasser, medens Flertallet af Folket blev uberørt af den. Dens betydeligste Repræsentanter i England ere Herbert af Cherbury, Thomas Hobbes, Toland, Shaftesbury, Tindal, Chubb, Blount, Brown, Bolingbroke osv. I England af en overvejende forstandsmæssig Natur, ofte grundig og alvorlig i sin Udvikling, blev den, overført paa fransk Grund, grebet af Phantasien, aandrig og vittig, et Vidnesbyrd om Dannelse og god Tone, men frivol og gudsfornægtende i sin inderste Grund og endte her i cras Materialisme (s. Encyklopædister). Over Frankrig kom den til Tyskland og Norden og fremtraadte her væsentlig i Rationalismens Form.

Dej (et tyrk. Ord, der egtl. bet. Morbroder) kaldtes 1600—1830 Anføreren for den tyrkiske Milits, der beherskede Røverstaten Algier. Ved Siden af ham forestod i Begyndelsen en Pascha den egentlige Bestyrelse af Landet, men siden 1710 ophørte Porten at udnævne en egen Pascha og overbrog denne Værdighed til D., der valgtes af Janitscharerne og stadfæstedes af Porten. Den sidste D. var Hussein (s. Algeriens Historie). Ogsaa Regenterne i Tunis og Tripolis, hvis egentlige Titel er Bej, kaldes ofte af Europæerne D.

Déjazet, Paul. Virg. [schasē], berømt fransk Skuespillerinde, f. 30 Aug. 1798 i Paris, kom allerede i sit femte Aar paa Scenen. Efter at have spillet paa et Par Boulevardtheatre optraadte hun paa Variétés og viste sig der første Gang i Mandsdragt, som hun siden med glimrende Bifald jævnlig bar under de mest forskjellige Skikkelser. Da hun efter en Kunstudflugt til Lyon og Bordeaux 1821 vendte tilbage til Paris, blev hun en af Publikums Yndlinger i Gymnase og fra 1828 i Nouveautés. Da dette Theater maatte lukkes, tog hun Engagement ved Theatret i Palais royal, som hun betraadte paa dets Aabningsdag i Juni 1831, og hvis bedste Prydelse og Støtte hun blev, indtil hun 1844 tog Ansættelse ved Variétés paa 5 Aar, efter hvis Udløb hun gik til Vaudeville, men fik 1859 Privilegium paa selv at have et Theater, hvilket hun kaldte »Théâtre-D.« Fra Marts 1869 blev der tillagt hende et aarligt Gratiale af 2,000 Frc.s af Kejserens Privatkasse. Hun var især Mester i at fremstille Grisetter og Bønderpiger; hendes Spil havde ved tørt Lune, Livlighed, Bestemthed i Bevægelserne og overordentlig Sikkerhed Præget af stor Originalitet; ingen forstod som hun, med en egen snurrig Buthed at henkaste en kort Replik, en Spøg eller Vittighed saaledes, at den gjorde en slaaende Virkning. Uden for Scenen forenede hun en Dames fine Tone med Aand og Vid. Hun døde i Paris 1 Dec. 1875. Et Udvalg af hendes mange Bonmots haves i Samlingen »Le perroquet de D.« — Hendes Søn, Eugène D., d. 1880, har med meget Held componeret Musiken til flere paa hendes Theater opførte Operetter, og hendes Datter, Herminie D., optraadte paa forskjellige udenlandske Scener som Sangerinde.

Dejean, Pierre Franç. A. A., Greve af [døschāng], fransk General og Naturforsker, f. 1780, d. 1845, studerede først Medicin, men traadte ind i Hæren og udmærkede sig i Napoleon I.s Felttog. Efter Restaurationen blev D. forvist, men fik 1819 Tilladelse til at vende tilbage, traadte 1824 efter sin Faders Død ind i Pairskammeret og deltog i Felttoget i Belgien 1830. Bestandig fortsatte han sine Studier af Insekterne, især Billerne, og forøgede sin store Samling. D.s »Catalogue de la collection des Coléoptères de M. le baron D.« (1821, 2den og 3dje Udg. 1833—37), samt »Species générales des C. de la collection etc.« (7 Bd., 1825—39) og »Histoire naturelle et

Iconographies des C. d'Europe« (5 Bd., 1829—40), udg. i Forening med Boisduval, høre til de vigtigere entomologiske Værker.

Déjeunér, fr. [schøne], Frokost; d. à la fourchette [furschètt], Frokost med Gaffelmad; d. dinatoire [toāhr], Frokost, der træder i Middagsmads Sted.

Dejokes, s. Medien.

Dejōtarus, en af Tetrarcherne i Galatien, blev af det romerske Senat til Belønning for de Tjenester, han havde vist i de asiatiske Krige, belønnet med Kongetitlen og Herredømmet over Lille-Armenien. Han var først en Tilhænger af Pompejus, men underkastede sig senere Cæsar, der dog ikke gav ham alle hans Lande tilbage. 45 f. Chr. blev han af sin Dattersøn Kastor anklaget for at have stræbt Cæsar efter Livet, hvilket gav Cicero Anledning til at forsvare ham i en Tale, som vi endnu have. Efter Cæsars Død kom han ved at bestikke Antonius's Hustru Fulvia i Besiddelse af alle sine Lande og beholdt dem, skjønt han hjalp Brutus og Cassius. Han døde i en høj Alder 40 f. Chr.

De jūre, s. De facto.

Dekabrister, Deltagere i den russiske Militæropstand i Dec. (russ. Dekābr) 1825.

Dekagrām, et Led af den metriske Vægt, lig 10 Gram eller 2 danske Kvint.

Dekaliter, et metrisk Rummaal, lig 10 Liter eller 10,35 danske Potter.

Dekālogos, de 10 Budord (2 Moseb. XX. 1—17), som danne Grundlaget for den hele mosaiske Lovgivning. De forkyndtes Jødefolket af Herren selv, medens de øvrige Love forkyndtes ved Moses. De bleve indhuggede paa to Stentavler, som opbevaredes i Pagtens Ark i det allerhelligste i Templet. I Inddelingen af D. have Lutheranerne fulgt Katholikerne, hvorimod de reformerte skille det første Bud i to og da atter forene det 9de og 10de til ét, saa at Antallet bliver det samme.

Dekamēter, metrisk Længdemaal, lig 10 Meter eller 31,862 danske Fod.

Dékan, ældre Benævnelse paa den Del af Forindien, som ligger s. for Floderne Nårbadda og Mahanady.

Dekāpolis kaldtes paa Christi Tid et Landskab med 10 Byer med mest hedensk Befolkning paa den nordøstlige Kant af Jødeland, ikke langt fra Genesareth Sø.

Dekastère, metrisk Rummaal, lig 10 Stèrer ell. 323,44 danske Kubikfod ($4\frac{1}{2}$ Favne Brænde).

Dekelēa, Stad i Attika n. for Athen, blev 413 f. Chr. efter Alkibiades's Raad besat af Spartanerne under Agis og gjort til en Fæstning i Fjendens Land, hvorfra de gjorde Athenienserne stor Skade; derfor kaldes ogsaa den anden Del af den peloponnesiske Krig den dekeleiske Krig.

Deken, Agathe, hollandsk Forfatterinde, f. 1741, d. 1804, s. Bekker, Elisab.

Dekker, Eduard Douwes, hollandsk Forf., f. i Amsterdam 1820, gik 1841 som ung Student til Java, blev ansat under Colonialregeringen, maatte paa Grund af sin Indignation over det koloniale Bureaukratis skjændige Behandling af den indfødte Befolkning 1858 søge sin Afsked. Efter sin Tilbagekomst til Holland udgav han under Pseudonymen Multatuli Romanen »Max Havelaar of de koffijveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij« (1860) med udmærkede og poetisk opfattede Skildringer fra Java. Bogen vakte umaadelig Opsigt ved den varme og skjønne Humanitet, der gik igjennem den, ved den ildfulde, yndefulde og stærkt bevægede Stil. 1860 udkom ogsaa »Indrukken van den dag«, 1861 »Mennebrieven«, fremdeles »Over vrijen arbeid in Nederlandsch Indië« (1862), »Ideën« (1862—75), Tragedien »De Bruid daar boven« (1864), »Bloemlezing« (1865), »Duizend en eenige hoofdstukken over specialiteiten (1871), »Millioenen Studien« (1872). I de sidste Aar har D. levet i Wiesbaden.

Dekker, Jeremias de, hollandsk Digter, f. 1609, d. 1666, bekjendt ved sin »De Klaagliederen van Jeremias«, en smuk poetisk Parafrase, ved sin Satire »Lof der geldzucht« og flere lyriske og religiøse Digte, der høre til det bedste af den samtidige Literatur.

Dekker, Thomas, f. 1570, d. 1637, en af de mange dramatiske Forfattere fra den engelske Renaissanceperiode, arbejdede mest sammen med andre Drama-Digtere. Af hans ikke-dramatiske Arbejder er især bekjendt »The Gull's Hornbook« med Skildringer af Datidens Liv og Sæder.

Delaborde, Henri Franç. [dølabòrrd], fransk General, f. 1764, indtraadte 1792 som Frivillig i Hæren og valgtes til Lieutenant; han udmærkede sig i Kampen mod Marseille og blev Brigadegeneral, deltog 1794 i Toulons Indtagelse og i Krigen mod Spanien. 1796 var D. Divisionsgeneral under Moreau i Rhinhæren; 1807 tjente han i Portugal og senere i Spanien, hvor han til Løn for sin Tapperhed blev Greve, og deltog 1812 i Toget til Rusland. 1814 blev D. Chef for 10de Militærdivision, men sluttede sig i de 100 Dage strax til Napoleon I. D. blev derfor sat paa Listen over dem, som skulde tiltales; men da man havde brugt Navnet „Laborde", gjorde hans Hustru Indsigelse imod, at Anklagen regnedes for rettet imod ham, og Krigsretten greb denne Udvej til at lade Sagen falde. D. 1833.

Delacroix, Ferd. Vict. Eugène [dølakroā], fransk Maler, f. 26 Apr. 1799 i Charenton St. Maurice, nær ved Paris, fik en god Opdragelse og traadte i sit 18de Aar ind i Guérins Atelier for at uddanne sig til Maler. Han paavirkedes dog mere af en Medlærling, den energiske, tidlig afdøde Géricault, der efter Gros gjorde Skridtet fuldt ud og brød med den David'ske Skoles klassiske Retning. Hvad han havde Lejlighed til at se af engelsk Kunst, navnlig Landskabsmalerne Turner og Constable, syntes ham at pege mod samme Maal. Hans medfødte Anlæg førte ham til med glimrende Virtuositet at gjøre Farvevirkningen til Hovedsagen i hans Billeder. Allerede „Dante og Vergil i Charons Baad" fra 1822 udmærkede sig ved den gjennem Farven udtalte mørke Stemning. Han brød dog først for Alvor igjennem med sit mægtige »Le Massacre de Scio«, en energisk Skildring af Rædslerne ved Tyrkernes Erobring af den lille græske Ø under Frihedskrigen, lige gribende ved sit Indhold og sin glimrende Farve (1824). Han var

nu afgjort Hovedet for den romantiske Skole, som i disse Aar førte en levende Kappestrid med den klassiske, der endnu talte talentfulde Kunstnere i sin Kreds med Ingres i Spidsen. En Rejse til Marokko bragte ham ligesom Decamps ind paa orientalske Emner, der egnede sig godt for hans Lyst til stærk og slaaende Farvevirkning. For øvrigt færdedes han paa alle Maleriets Omraader, lige fra Decoration til det alvorligste historiske eller religiøse Maleri. I først nævnte Retning kan fremhæves hans store Decorationer i de deputeredes Kammer, i Luxembourg og i Apollosalen i Louvre. Af hans historiske Billeder maa nævnes Constantinopels Erobring i Versailles, de religiøse Billeder i St. Sulpice o. fl.; af andre Arbejder kan nævnes „Jødisk Bryllup i Marokko". D. var en ildfuld, overordentlig produktiv Natur, der endnu var i sin fulde Kraft, da Døden bortrev ham 13 Aug. 1863. Han har ogsaa lithographeret og raderet ikke faa Blade.

De Laet, Joh. Jak. [delāht], flamsk Forf., f. i Antwerpen 1815, en af Hovedmændene for den flamske Bevægelse, studerede Medicin, men forlod Studiet for 1844 at grunde et flamsk Blad i Brüssel mod Franskheden og fortsatte sin Agitation i flere Tidsskrifter. 1854 overtog han et Bageri i Antwerpen, blev 1863 Deputeret og har som saadan virket i katholsk og flamsk Retning. Under Navn af Johan Alfried har han leveret en Række Romaner og Digtsamlinger, hvoriblandt »De Kruisvaarder« (1840), »Doktor van Droomenveldt« (1846), »Gedichten« (1848), »Leven is liefde, een gedicht in spraakzang« (1874).

Delāgoa Baj, en Bugt paa Afrikas Sydøstkyst under 26° s. Br.

Delagtighed i Forbrydelser, s. Meddelagtighed.

Delālet el-hairīn, egtl. „de vildfarendes Vejleder", er den arabiske Titel paa Maimonides's berømte philosophiske Værk, der paa Hebr. fører Navnet »Moreh han-newuchim«, d. e. Doctor perplexorum. Forfatteren, der levede i det 12te Aarh. i Ægypten, søger i dette Værk at forene Religionen med Philosophien og stræber navnlig i sin Exegese at forklare alle Anthropomorphismer i den hellige Skrift; desuden giver han os vigtige Oplysninger om Arabernes Scholastik, de saakaldte Motekallims Læresystem, og meddeler værdifulde Bidrag til de hedenske Religioners Historie, af hvilke især Zabiernes Lære behandles meget vidtløftig. Samuel ibn Tibbon oversatte dette Værk paa Hebraisk, og efter denne Oversættelse lærte man først Værket at kjende i Europa ved et Par latinske Oversættelser, hvoraf den mest bekjendte skyldes Joh. Buxtorf, Bas. 1629. En fransk Oversættelse af den oprindelige arabiske Text er udgivet af den franske Rabbiner S. Munk under Titel »Le Guide des Égarés par M., traduit pour la première fois sur l'original arabe par S. Munk« (Par. 1856).

Delambre, Jean Jos. [delāngbr], fransk Astronom, f. 1749, d. 1822. Efter Herschels Opdagelse af Uranus 1781 udarbejdede han Tabler over denne Planet. Han deltog med Méchain, Biot og Arago i den store franske Gradmaaling fra Barcelona til Dunkerque, hvis angivne Øjemed var at bestemme Længden af den franske Meter, og som han beskrev i »Base du système métrique« (3 Bd., 1806—14). Han er end videre Forfatter til en stor Astronomiens Historie i 6 Bd. og til mange andre Værker og Afhandlinger. Efter Lalandes Død 1807 blev han Professor i Astronomi.

Delaplanche, Eugène [dølaplängsch], fransk Billedhugger, f. 1836 i Paris, uddannede sig under Duret til en af det yngre Frankrigs betydeligste Billedhuggere, idet han søger at forbinde realistisk Gjengivelse i Enkeltheder med en Opfattelse, der i meget minder om Renaissancens Tid, hvorfra han endog ikke sjælden henter sine Emner. Blandt hans Arbejder kunne nævnes Billedstøtterne „Musiken", „Moderkjærlighed", „Eva" o. fl.

Delaporte, Marie [dølapōrrt], fransk Skuespillerinde, f. i Paris 27 Sept. 1838, studerede i Conservatoriet under Samson og debuterede 1855 paa Gymnase, hvor hun under stort Bifald virkede i 14 Aar. 1868 modtog hun Engagement i St. Petersborg, hvor hun ligeledes har gjort stormende Lykke. En af hendes Glansroller var „Froufrou".

Delaporte, Michel [s. o.], fransk Forfatter, f. 1806 i Paris, skrev fra 1835 mange Theaterstykker, hvoriblandt »Touche-à-tout« (1835) og »Une femme qui bat son gendre« (1864) ere de mest bekjendte. D. 1872.

De la Rive, Aug. Arthur [dølarīhv], berømt Physiker, f. 1801 i Genf, Prof. i Physik sammest., d. 1873, har beskæftiget sig med Bestemmelsen af Legemers Varmeledningsevne og Varmefylde, men er mest bekjendt ved sine omfattende elektriske Undersøgelser; han har undersøgt den elektriske Strøms chemiske og thermiske Virkninger, har først fremsat en fuldt udviklet chemisk Theori for Galvanismen, har undersøgt Vædskers Rotation under Strømmens Indvirkning, Rotation af det elektriske Lys under Indflydelsen af en Magnet og har sammen med Ampère bl. a. paavist Frastødningen imellem en elektrisk Strøms enkelte Dele.

Delaroche, Hippolyte [dølarōsch], sædvanlig kaldet Paul D., fransk Maler, f. 17 Juli 1797, d. 4 Nov. 1856 i Paris, var Elev af Gros, men paavirkedes mere af den Side af dennes Kunst, der pegede i moderne Retning, bort fra den strænge Klassicisme, uden at han dog bestemt sluttede sig til Romantikerne. Med Undtagelse af en kort Rejse til Italien (1838) i Anledning af Madelainekirkens Udsmykning, som han dog senere frasagde sig, forlod han ikke Frankrig. Han malede flere Billeder, inden det ret lykkedes ham at slaa igjennem; han gik imidlertid sin egen Vej, rolig og uforstyrret, stadig udviklende større Rigdom i Tanken, større Dybde i Følelsen, forenet med et grundigt Kjendskab til sin Kunsts Midler. Han har anslaaet Menneskehjærtets dybeste og alvorligste Strænge med forbavsende Kraft og paa den yndigste Maade henkastet lette, muntre Idyller fra det daglige Liv, alt med den samme ædle Ro, det samme sikre Blik paa Situationen. Med „Jeanne Darc i Fængsel" og navnlig med „Dronning Elisa-

beths Død“ (1824) lagde han Grunden til sit Ry. „Præsident Durantes Død“ (1827), „Richelieu sejlende paa Rhône med de Thou og Cinq Mars som Fanger“ (1829), „Mazarin paa Sottesengen (1830), „Cromwell beskuende Carl I.s Lig“, „Jane Grays Henrettelse“ (1834) fulgte hurtig efter hverandre og fæstnede Kunstnerens Berømmelse. „Drabet paa Guise“ og „Strafford, der velsignes af Ærkebispen af Canterbury“ tilhøre omtr. den samme Tid. Et Billede af høj Skjønhed er „Carl I, fornærmet af Cromwells Soldater“. Den Simpelhed og Sandhed, der udmærke D.s Opfattelse og Behandling, træde slaaende frem i »Bonaparte franchissant les Alpes«, hvor han, i Modsætning til David, viser os Generalen fredelig ridende paa et Muldyr med en Schweitzerbonde til Fører. Trende Rækker af Billeder gaa jævnsides gjennem hele D.s Kunstnerliv: alvorlige historiske Billeder, næsten altid med tragiske Æmner, ikke sjælden af Englands Historie, ved Siden af christelig-religiøse Billeder og endelig smaa Livsbilleder, Genrebilleder, Idyller eller hvad man vil kalde dem. Uden for denne Orden staar den berømte Udsmykning af Forelæsningssalen i École des beaux arts, almindelig kaldet l'hémicycle efter Salens Form. Det er en Sammenstilling af Fortidens berømte Kunstnere i Legemsstørrelse, tænkt som en Uddeling af Præmier til de unge i disse Heroers Nærværelse. Som Dommere troner 3 af Oldtidens berømteste Kunstnere med allegoriske Figurer ved Siden, for øvrigt Billedets svageste Del, medens de kraftig udførte Portrætstikkelser i deres egen Tids Dragter straale af Aand og Liv. Mod Slutningen af sit Liv optog D., efter at han havde mistet sin Hustru, Horace Vernets Datter, paa ny Behandlingen af religiøse Æmner, der tidligere laa mindst heldig for ham, og han udtalte den Trøst, han havde søgt og fundet i Christendommen, i en lille Kreds af gribende Billeder af Jesu og Jfr. Maries Liv, medens samtidig Historiemaleriet ikke blev glemt, thi hans sidste Arbejder ere „Marie Antoinette i Fængsel“ og „Girondinernes sidste Farvel“, en mandig og rørende Skildring af disse Maadeholdets ædle Martyrer. D., hvis Billeder ere stukne af Datidens bedste Kobberstikkere, navnlig af Henriquel-Dupont, har dog aldrig vundet det Navn i sit Fædreland, som hos de gotogermanske Folk, med hvis Aand hans Geni synes mere i Slægt.

Delarue, Gervais [dølarŭ], fransk Historiker, f. 1751, blev Abbé og senere Professor i Caen, men udvandrede 1793, fordi han ikke vilde aflægge Ed til den nye Regering. De Samlinger, han havde gjort til Normandiets ældre Historie, bleve ødelagte af en Ven, til hvem han havde overgivet dem, fordi denne frygtede for sin egen Sikkerhed, da der altfor tit forekom saadanne farlige Ord som „Konge“ og „Kongedømme“. D. gjorde nye Samlinger i Englands og Hollands Archiver og fortsatte sine Arbejder efter sin Hjemkomst 1798; men først 1834 udkom som Frugten af hans grundige Studier »Essais historiques sur les Bardes, les Jongleurs et les Trouvères normands et anglo-normands« (3 Bd.); desuden skrev D. om „Tapeterne i Bayeux“ (1824). Han døde 1835.

De la Rue, Warren [s. o.], engelsk Papirfabrikant, f. 1815, er mest bekjendt som Physiker og Astronom. Han har især store Fortjenester af Photographiens Anvendelse i Astronomien.

Delatiōn, Angivelse for en Forbrydelse.

Delātor, et navnlig i den romerske Kejsertid brugt Navn paa Personer, som gjorde det til Profession at angive for Majestætsforbrydelse.

Delatouche, Hyacinthe Thabaud, kaldte sig altid Henri D. [dølatūsch], fransk Digter, f. 1785. Efter en mangelfuld Uddannelse blev han ansat i Administrationen og begyndte sin literære Bane med i Forbindelse med Émile Deschamps at udarbejde nogle Theaterstykker. Hans Digtsamlinger, »Les agrestes«, »Les adieux« o. fl., have smukke elegiske Stykker, hvor et varmt Følelsesliv faar et originalt Udtryk. Hans Udvikling falder i Romantikens Gjæringstid; han grebes mægtig af de nye Ideer, men savnede formende Haand og Sindsro til klart at udarbejde dem. Følelsen heraf gjorde ham uomgængelig og misanthropisk, hvorom ogsaa hans Romaner (»Fragoletta« o. fl.) bære Vidne, og denne Stemning skaffede sig ofte Luft i chicaneuse literære Mystificationer. En af hans største Fortjenester er Udgivelsen af A. Chéniers utrykte Digte (1819). Han var George Sand en trofast Ven, da hun traadte ind paa den literære Bane. D. døde 1851, forglemt og isoleret, efter at have været Gjenstand for bitre Skuffelser og Angreb. Han efterlod sig et Værk »Les derniers adieux« (1852).

Delātyn, Stad i det østerrigske Kronland Galizien, 23 M. s. f. ø. for Lemberg. 5,000 J. Saltkilder og Svovlbade.

Delaunay, Charl. Eug. [dølaunē], f. 1816, d. 1872; Professor i Mathematik ved école polyt. i Paris; siden 1855 Medlem af Videnskabernes Akademi. 1870 blev han ved Leverriers Afgang Directeur for Observatoriet i Paris, men omkom to Aar efter ved Kuldsejling i Nærheden af Cherbourg. Han gav sig hovedsagelig af med rationel Mechanik, hvori han har skrevet en fortrinlig Lærebog (6te Udg. 1878), og med dennes Anvendelse paa Himmellegemernes Bevægelser, navnlig Maanens, for hvilken han leverede en ny Theori (»Théorie de la lune«, Par. 1860—67, 2 Bd.).

Delaunay, Louis Arsène [s. o.], fransk Skuespiller, f. i Paris 21 Marts 1826, studerede 1843—45 i Conservatoriet og debuterede 1846 paa Odéon. Han spillede her de første Elskerroller indtil 1848, da han gik over til Théâtre français, hvor han debuterede som Dorante i „Løgneren“ og allerede 1850 blev Sociétaire. Lige til vore Dage var han en af Støtterne ved Frankrigs første Scene og udmærkede sig ikke blot ved Varme, Elskværdighed og Aand paa Scenen, men tillige ved sin fuldendte Replikfremsigelse. Baade som Elsker og Charakterskuespiller, særlig Raisonneur, har han erhvervet sig et berømt Navn, og med lige stor Fuldendthed har han spillet i det ældre Repertoire — „Løgneren“, „De lærde Damer“, „Tartuffe“, „Spilleren“, „Figaros Bryllup“ — og i

det moderne, særlig i Emile Augiers og Mussets Arbejder. 1884 trak han sig tilbage til Privatlivet.

Dēlaware [nælhr], 1) en af de 13 oprindelige Stater i den nordamerikanske Union, omgives af Staterne Maryland, Pennsylvania og New-Jersey, samt Atlanterhavet. 96 □ M. med 147,000 J. (1880), hvoraf 26,000 Negre. Den sydlige og midterste Del af Landet er flad og jævn, den nordlige Bakkeland. Jordbunden i Bakkelandet og langs Floden, der danner Østgrænsen, er meget frugtbar, i den øvrige Del af Landet sandet. Hovedsæbarterne ere Majs, Hvede og Havre. Industrien er væsentlig concentreret i Staden Wilmington og dens Omegn i Statens nordlige Del og bestaar i Tilvirkning af Krudt, Mel, Papir og Bomuldstøjer, Jærnstøbegods og Maskiner samt Skibsbyggeri. Udenrigshandelen er ubetydelig paa Grund af Nærheden af de store Handelsstæder Philadelphia og Baltimore. Hovedstad Dover. D. blev 1630—31 bebygget af Svenskere og Finner og kaldt Ny-Sverige. 1655 indtog Hollænderne fra New-York Landet, men maatte 1664 afstaa det til England. 1682 gav Carl II D. til W. Penn, hvorefter det indtil 1701 var forenet med Pennsylvania. D. sluttede sig 1776 til Unionen og forblev, skjønt Slavestat, Unionen tro under Opstanden 1861—65, fordi Slaveriet siden 1830 var i stadig Aftagen. D. sender kun ēt Medlem til Repræsentanthuset. 2) Flod i Nordamerika, udspringer paa den vestlige Skraaning af Catskillbjærgene i Staten New-York i to Arme, der forene sig paa Grænsen af Pennsylvania, hvorefter Floden med sydlig Hovedretning danner Grænsen mellem denne Stat og New-York samt New-Jersey og efter 70 M.s Løb falder i Delawarebugten, 10 M. s. for Philadelphia. D. er sejlbar for de største Søskibe til Philadelphia og for Flodbampere til Trenton. 3) **Delawarebugten**, en Bugt af Atlanterhavet, paa Østsiden af de forenede Stater i Nordamerika, mellem Staterne New-Jersey og Delaware. Indløbet ligger mellem Cap May paa Nordsiden og Cap Henlopen paa Sydsiden, i Nærheden af hvilket er en Nødhavn.

Delawarer [s. o.] var de hvides Navn paa en Række af forhen talrige Stammer af Algonkin-Indianerne, som boede ved Atlanterhavets Kyst fra Cap Hatteras i S. op imod New-Hampshire; de vare fordelte i en Række Smaastammer, talte alle ēt Sprog og kaldte sig Lenni Lenape. De fleste Stammer udryddedes i Kampen mod Europæerne i 17de og 18de Aarh., og kun en ubetydelig Levning af D. bor nu i Indianerterritoriet s. for Missisippi.

Delavigne, Casimir [dølavīnj], fransk Digter, f. 1794 i Havre, vandt sit første Ry som Lyriker ved sine »Messéniennes«, der begyndte at udkomme 1818, et veltalende Udtryk dels for den nationale Harme hos Franskmændene over de allieredes Invasion efter Napoleon I.s Fald, dels for Europas Begejstring for Grækernes Frihedskrig. Allerede her viser han sig som en behændig Versificator, der forstaar at sætte Tidens Stemninger i Stil, men uden original Beaandelse. I sine Tragedier røber han stor Hensynstagen til sit Publikum; i Tidens Løb svinger han mere og mere fra den klassiske over i den romantiske Tone, men søger bestandig at gaa en Middelvej. Charakterer og Handling ere ikke betydelige; derimod har han Sans for at lægge dem til Rette for den theatralske Virkning; men til at give Stoffet dets historisk-poetiske Baggrund mangler han Phantasi. Men netop ved sin Laveren for Smagens Krydsvinde vandt han stor Popularitet og var en Tid Lamartines Medbejler til Publikums Gunst. Hans nævnte lyriske Digte og Tragedien »Les vêpres siciliennes« (1819) skaffede ham en Sinecure som „Cancellibibliothekar“, men hans liberale Anskuelser, for hvilke Censuren saa et farligt Udtryk i hans Opposition mod Standsforskjellen i »Le Paria« (1821), berøvede ham den atter. 1823 udkom Komedien »L'école des vieillards«, et af D.s bedste Arbejder, da Emnet ikke er betydeligere, end at Aand og Ynde i Behandlingen kan bære det oppe. 1829 kom »Marino Falieri«, en Efterklang af Byrons Drama; 1830 skrev han i Anledning af den polske Opstand »La Varsovienne«; Julidagene i Paris fødte hans »Parisienne« (»Peuple français, peuple de braves«). Blandt senere Arbejder ere »Louis XI“ (1832), »Les enfants d'Édouard«, en Forsladigelse ud i det elegante af en Episode af Shakspeares Richard III (1832) og »Don Juan d'Austria« (1835) gaaede over i de fleste europæiske Theatres Repertoire. 1825 var D. bleven Medlem af Akademiet. Paa en Rejse til Italien for sin Sundheds Skyld døde han i Lyon 10 Dec. 1843 og blev begravet under stor Tilstrømning, da hans elskværdige Charakter havde gjort ham almindelig afholdt.

Delbrück, M. F. Rudolf, tysk Statsmand, f. 16 Apr. 1817, ansattes 1842 i det preussiske Finansministerium, og blev 1849 foredragende Raad, 1859 Directeur i Handelsministeriet. D. udfoldede her stor Dygtighed og havde særlig Fortjeneste af Hannovers og Oldenburgs Tilslutning til Toldforeningen (1853) og af Handelspagterne med Frankrig (1862), Belgien (1864) og Italien (1865). Efter Toldforeningens Ombannelse 1867 blev D. Præsident for det nordtyske Forbundscancelli og 1868 preussisk Statsminister. D. var som saadan Bismarcks vigtigste Hjælper i alle økonomiske og finansielle Spørgsmaal, ledede i Oct.—Nov. 1870 Underhandlingerne med de sydtyske Stater om det tyske Riges Oprettelse og fik derfor Del i Dotationerne. Men 1 Juni 1876 opgav D. sin Stilling som Præsident i Rigscancelliet, fordi han blev uenig med Bismarck, og bekæmpede 1879—81 som Rigsdagsmand dennes Beskyttelsespolitik.

Del crēdere, lat., paa Tro og Love. Den, der som Fuldmægtig ell. Commissionær for en anden afslutter en Retshandel med en Tredjemand, navnlig sælger Varer til denne, siges at staa d. c., naar han indestaar sin Committent for, at Kjøberen skal erlægge Kjøbesummen, af hvilken han da til Vederlag for dette sit Ansvar i Almindelighed oppebærer visse Procent.

Dele bet. i det gamle danske Retssprog at

forfølge ved Rettergang. Som Substantiv betyder D. ell. Delemaal selve Forfølgningen, Søgsmaalet. Deraf Benævnelsen „Rigens Ret og Dele“.

Deleātur, lat., d. e. man udslette, Correcturudtryk for at et Ord eller Bogstav skal tages bort. Tegn: ₰.

Delécluze, Étienne Jean [dəleklyhs], fransk Maler, f. 1781, d. 1863, Elev af David og Gros, har især gjort sig bekjendt som Kunstforfatter, navnlig ved sin Levnedstegning af J. L. David.

Delegatiōn bet. i Retssproget den Handling, at en Debitor (delegans) giver sin Creditor (delegatarius) en anden Debitor (delegatus) i sit Sted, med andre Ord overdrager sin Forpligtelse til en anden. Saadan D. kan ikke finde Sted uden med Creditors Samtykke. D. bruges om de Udvalg, som det østerrigske Rigsraad og den ungarske Rigsdag aarlig vælge til Drøftelse af de to Rigers Fællessager, og som stiftevis samles i Wien og Budapest, dog uden at træde i umiddelbar Forhandling med hinanden. Hver D. tæller 60 Medlemmer, af hvilke Underhuset vælger 40 og Herrehuset 20. Tidligere var D. Navn for Provinserne i Lombardiet, Venetien og Kirkestaten.

Delelighed, s. Atom. Delemaskine, Maskine til meget nøjagtig Inddeling af Buer (Kreds-D.) eller Længder (Linje-D.), beror i Regelen paa Anvendelsen af omhyggelig skaarne Skruer, som ved hver Omdrejning skyde det Legeme, der skal deles, eller den Stift, der skal indridse Delestregerne, det samme Stykke fremad.

Delepierre, Octave [dəlepjæhr], belgisk Lærd, f. 1802, d. 1879, blev fra Advocat diplomatisk Embedsmand, har forsket og behandlet sit Lands Historie, Archæologi og Kunsthistorie. Interessantest ere hans »Aventures de Tiel Ulenspiegel, ses bons mots, finesses etc.« (1835) og »Macaronéana, ou mélanges de littérature macaronique des différents peuples de l'Europe« (1852), fortsat 1862, »Histoire littéraire des fous« (1860), »La parodie chez les Grecs, chez les Romains, chez les modernes« (1870).

Delescluze, Louis Charles [dəleklyhs], fransk Revolutionsmand, f. 2 Oct. 1809, studerede Retsvidenskab i Paris, men tog tidlig Del i hemmelige Selskaber og maatte derfor 1835 flygte til Belgien, hvor han udgav et Blad. 1841 blev D. Redacteur i Valenciennes, tog 1847 ivrig Del i Agitationen for en Reformbanket i Lille og blev Febr.—Maj 1848 Republikens Commissær i Dep. Nord. I Nov. s. A. blev D. Redacteur af et stort demokratisk Blad i Paris, men snart dømt til 1½ Aars Fængsel og 20,000 Frc.s Bøde; i Juni 1849 blev Bladet undertrykt, og han selv maatte flygte til England, medens han fraværende dømtes til Deportation. I Aug. 1853 vendte D. hjem, dømtes i Marts 1854 til 4 Aars Fængsel for Deltagelse i et hemmeligt Selskab og sendtes derefter til Bagnoerne i Toulon og Brest, hvor han under haard Mishandling maatte leve sammen med de værste Forbrydere. I Sept. 1858 blev han efter et ministerielt Decret deporteret til Cayenne paa 10 Aar, men allerede Aaret efter amnesteret. I Juli 1868 grundlagde D. et nyt radicalt Blad »Réveil« i Paris og deltog med Iver i den republikanske Agitation imod Kejserdømmet uden at lade sig skræmme af gjentagne Domfældelser. I Nov. s. A. tog D. Del i Demonstrationerne ved Baudins Grav og havde Gambetta til Forsvarer. Efter Kejserdømmets Fald 1870 hørte D. til de yderste radicale og var en Tid lang Maire for et af Paris's Kvarterer. I Febr. 1871 valgtes han til Nationalforsamlingen, men udtraadte i Slutningen af Marts og spillede en Hovedrolle under Paris's Opstand som en af „Communens“ Ledere. I Maj sattes D. endog i Spidsen for Forsvaret, gav det dets vilde Præg og faldt selv 28 Maj i en af de sidste Kampe.

Delessert, Benj. [dəlesæhr], f. 1773, d. 1847, stiftede det Delessertske Museum og Bibliothek i Paris og udgav »Icones selectæ plantarum« (1820—46) med Afbildninger af sjældne Planter, især fra hans eget Museum.

Delff, Willem Jacobsz, hollandsk Kobberstikker, f. 1580, d. 1638, arbejdede især efter Portrætmaleren Mierevelt (Trediveaarskrigens mærkeligste Mænd).

Delfin ell. Tandhval (Delphinus), den Afdeling af Hvalerne, som mangler Barder, og hvis Næsebor (Blæsegatter) ere forenede til et halvmaanedannet Hul. I Regelen have de en mere eller mindre udviklet Besætning af kegledannede, i Roden aabne Tænder; dog er denne Tandbesætning hos nogle fortrinsvis udviklet i Underkjæven (Kaskelotten) eller indskrænket til ét eller to Par halvskjulte Tænder foran i Underkjæven (Næbhvalerne) eller til Stødtanden i Overmunden hos Hannen (Narhvalen). I Modsætning til Bardehvalerne, der leve mere enlig, færdes de fleste D. i Flokke. De findes i alle Have og leve dels af Fiske, dels af Blæksprutter. De egentlige D. have i hver Side af hver Kjæve 10—50 Tænder; de mindste Arter ere 3 F., de største 30 F. lange. Til de spidssnudede D. (med lange og næbformede Kjæver og mange Tænder), som i det hele ere mindre og tilhøre de sydligere Have, hører Springeren (D. Delphis), der synes at være den af de gamle klassiske Forfattere saa ofte omtalte Delphinus eller δελφίς, da den er almindelig i Middelhavet, fremdeles Hvidskjævingen (D. leucopleurus) og Tumleren (D. Tursio); af fremmede Arter have størst Interesse den mærkelige Gangesdelfin (D. gangeticus ell. Platanista g.), der lever i det mudbrede Flodvand i Ganges og Indus og har saa smaa Øjne, at den maa antages at være aldeles blind, og de i Floderne Orinoco og Marañon i Sydamerika levende Floddelfiner (D. amazonicus ell. Inia boliviensis og efter nyere Angivelser endnu nogle flere Arter), s. Amazondelfin. Til de butsnudede D. (med kort, but Snude, der gaar i ét med Panden), som i det hele ere større og mere tilhøre de nordiske Have, høre Marsvinet (D. phocæna), Grinden (D. globiceps), Spækhuggeren ell. Sværdfisken (D. Orca) og Hvidfisken ell. Belugaen (D. leucas), der med Alderen mister sine Tænder (s. disse A.).

Delfinen, et lille Stjærnebillede paa den nordlige Himmel, tæt ø. for Ørnen. Efter Mythen er det den Delfin, som reddede San-

geren Arion, da han paa de oprørske Skibsfolks Befaling maatte springe fra Skibet i Havet.

Delfiner, de Hanke, der paa større Metalkanoner i Almindel. anbringes paa Oversiden over Tyngdepunktet, og som tjene til at hugge den ene Taljeblok i, naar Kanonen skal hejses i en Kran; paa ældre Kanoner har man sædv. givet disse Hanke Form af D., hvoraf Navnet, her i Danmark dog hyppigere som Elefanthoveder.

Delfosse, Aug. [fååhs], belgisk Politiker, f. 1801, Advocat i Liège, blev 1840 Medlem af Repræsentanternes Kammer og var en af det liberale Partis Ledere i Kampen mod Ministeriet de Theux, men afslog 1847 den Ministerpost, som tilbødes ham. 1847—52 var D. en af Viceformændene og 1852—55 Formand i Kammeret; hans Indflydelse skyldes det til Dels, at den republikanske Strømning 1848 holdtes borte fra Belgien. 1857 kæmpede D. imod Loven om velgjørende Stiftelser og fik Titel af Statsminister, da han atter afslog Tilbud om Sæde i Regeringen; dog allerede 22 Febr. 1858 tog han i Sindsforvirring Livet af sig, men fik et Ligfølge af over 100,000 Mennesker.

Delfrugter kaldes de enkelte, smaa Frugter, hvori en Spaltefrugt ved Modningen deler sig.

Delft, Stad i Kongeriget Nederlandene, Prov. Sydholland, 1 M. s. f. ø. for Haag. 25,000 J. (1880). D. er gjennemskaaret af Kanaler og har flere interessante Bygninger, blandt hvilke den saakaldte „Prinzenhof“, hvor Vilhelm af Oranien blev myrdet 1584; den benyttes nu som Caserne. End videre den nye Kirke med Vilhelm af Oraniens Mausoleum og Fyrsterne af Oranien-Nassaus Gravmæler, Raadhuset og den gamle Kirke. Her er den hollandske Hærs Hovedmagasin, Geværfabrik, Laboratorium og Tøjhus. Fabrikation af mathematiske og chirurgiske Instrumenter og Tæpper; Bryggerier og Brænderier. D. staar i Kanalforbindelse med **Delfshaven**, en Flække ved Floden Maas, 2 M. s. til ø. for D. med 12,000 J.

Delfzijl [sejl], befæstet Stad i den hollandske Prov. Groningen ved Dollartbugten, 4 M. ø. n. ø. for Groningen. 6,000 J.

Delhi, d. s. s. Dehli.

Delibāt, en Honning, der samles i det asiatiske Tyrki, og som siges at bevirke Bedøvelse, Bildelse og Krampe. Grunden dertil ligger rimeligvis i, at Bierne have søgt Næring af giftige Planter, som Azalea pontica. De gamles Mel ponticum var af lignende Beskaffenhed.

Deliberēre, raadslaa, overveje; **Deliberatiōn**, Overvejelse, Betænkning.

Délibes, Léo [delihb], f. 1836 i St. Germain du Val, blev 1848 Elev af Pariserconservatoriet, vakte efterhaanden Opmærksomhed ved en Række smaa komiske Operaer, deriblandt »Maître Griffard« (1857), men naaede dog først Berømmelse ved sin fine, gratiøse og rhythmisk interessante Balletmusik. 1866 opførtes Balletten »La source«, hvortil dog Russeren Minkous havde skrevet en Del af Musiken, paa den store Operas Scene, hvor D. var bleven Chordirecteur. Musiken til Balletterne »Coppélia« (1870) og »Sylvia« (1876), som D. var ene om, befæstede hans Anseelse. Den første af hans Operaer, der gjorde ubetinget Lykke, var »Le roi l'a dit« (1873). Nogle Aar efter fulgte »Jean de Nivelle« og 1883 »Lakmé«. Fremdeles haves af D. en Del Vocalcompositioner, en lyrisk Scene i 15 Sange, »La mort d'Orphée«, flere Chorsager og en Messe. 1880 afløste D. Reber som Professor i Composition ved Conservatoriet.

Delicāt, velsmagende, lækker; vanskelig, betænkelig; **Delicatēsse**, Lækkerbidsken; Finhed, Skaansomhed.

Delict (lat. delictum) bruges i Almindel. som Betegnelse for alle Slags ulovlige Handlinger uden Hensyn til deres Strafbarhed, saaledes i Udtrykket obligātio ex delicto, Forpligtelse, der hidrører fra en ulovlig Handling, altsaa navnlig Skadeserstatningsansvar. **Delicta cārnis**, en Fællesbetegnelse for de forskjellige Arter strafbar Utugt.

Deligeorgis, Epaminondas [jörjis], græsk Statsmand, f. 10 Febr. 1829, Advocat i Athen, valgtes 1859 til Deputeretkammeret og vandt snart Ry for sin Veltalenhed og ved sin udprægede Opposition imod Kong Ottos Regering. Efter dennes Fordrivelse 1862 var D. stadigt Medlem af Nationalforsamlingen og gjentagne Gange Minister (Udenrigs- eller Finansmin.), ja selv Førsteminister (saaledes Juli 1872 — Febr. 1874). D. var i Dec. 1865 medvirkende til Grev Sponnecks Fjærnelse, men arbejdede senere for et godt Forhold til Tyrkiet og hindrede 1877 som Finansminister enhver Indblanding i den russisk-tyrkiske Krig. D. 18 Marts 1879.

Dēlila (d. e. den smægtende), en philistæisk Kvinde, som Samson elskede, og som ved sit Forræderi bragte ham i Philisternes Vold.

Delille, Jacq. [delihl], fransk didaktisk Digter, f. 1738 i Auvergne, debuterede med en Oversættelse af Vergils »Georgica« (1770), der skaffede ham, som da var ansat ved en Latinskole i Amiens, en Ansættelse ved Collège de France og en Plads i Akademiet. Hans første Ober hilstes med Beundring af Voltaire; siden oversatte han Æneiden. Hans originale Poesier udmærke sig ved omhyggelig Afglatning og Velklang, men ere uden Marv og Kraft. Naar han beskriver Naturen, som i »Les jardins« (1782), »Les trois règnes de la nature« (1808), er den set som en kunstig anlagt Park, og hans moralsk-didaktiske Digte som »La Pitié« (1802), »L'imagination« (1806), »La conversation« (1812) ere elegant versificeret Prosa, tæt oversminkede af Billeder og Beskrivelser. Ved Revolutionen mistede han sin Formue og levede 1794—1805 i Schweiz og London, blev 1803 gjenoptagen i Akademiet og nød under Kejsertiden stor Anseelse og Popularitet. I sine sidste Aar var han blind. Han døde 1813.

Deling, i den danske Hær den taktiske Underafdeling af et Compagni, en Eskadron eller et Feltbatteri, udgjørende en Fjerdedel af dets Styrke under Anførsel af en Lieutenant eller i alt Fald en ældre Underofficer. Ved Artilleriet bestaar en D. altid af 2 Kanoner, selv om Batteriet undtagelsesvis kun er formeret med 6 ell. 4 Kanoner.

Delingsregning lærer at dele en Størrelse

i Dele, som have givet Forhold. Delene findes ved en Regula de tri af følgende Form: Naar Summen af alle Forholdstallene giver den Størrelse, der skal deles, hvad giver da hvert enkelt Forholdstal? F. Ex. en Gevinst paa 100 Kr. skal deles imellem 3 Personer i Forholdet 2, 3 og 5. Da 2 + 3 + 5 = 10, sættes Stykket saaledes op: naar 10 giver 100 Kr., hvad da 2 osv.

Delingsvæv, s. Dannelsesvæv.

Delinquênt, et juridisk Udtryk for en Forbryder. Delinquentsag, en tidligere almindelig Benævnelse paa en Retssag, hvorunder en Person af det offentlige og i de for Straffesager foreskrevne særegne Former tiltaltes for en Forbrydelse. Delinquentfondet kaldes i Norge et offentligt Fond, hvoraf Forbrydelsernes Forfølgning bestrides.

Deliquescêre, flyde hen. Mange Salte tiltrække Fugtighed af Luften og opløses i det indsugede Vand.

Delirium, s. Vildelse. D. trēmens, s. Drankergalskab. Delirist, En, der lider af D. (delirérer), især D. tremens.

Dêlisk Problem, den Opgave, at finde Kanten i en Terning, hvis Indhold er det dobbelte af en given Ternings. Anledningen til Navnet skal være, at Apollons Orakel, da en Pest hærjede Øen Delos, skal have givet de raadspørgende det Svar, at de skulde fordoble Apollons Alter, der havde Form af en Terning. Det gjorde man, men Pesten ophørte ikke. Adspurgt om Grunden svarede Oraklet, at Altret skulde beholde Terningform, hvilket man ikke havde iagttaget. Opgaven hører, ligesom Vinklens Tredeling og Cirklens Kvadratur, til dem, der særlig i ældre Tider have sysselsat Mathematikerne. Man ved nu, at den ikke kan løses ved geometrisk Construction (alene ved rette Linjer og Cirkler), men vel tilnærmelsesvis ved Hjælp af andre Curver; af Constructioner af sidstnævnte Art have allerede den græske Oldtids Mathematikere (Dinostratos, Diokles, Nikomachos, Archimedes o. fl.) angivet forskjellige.

Delisle ell. **De l'Isle**, Claude [dǝlihl], fransk Geograph og Historiker, f. 1644, d. 1720 som Professor i Historie i Paris. Hans Hovedværker ere »Atlas historique et géographique« (1718) og »Abrégé de l'histoire universelle« (7 Bd., 1731). — Hans Søn, Guill. D., f. 1675 i Paris, d. 1726, var Elev af Cassini, udgav en stor Mængde fortrinlige Kort, blev 1702 Medlem af Académie des sciences og ansat som Lærer i Geographi hos Dauphin, senere Ludvig XV. Hans vigtigste Værk handler om Flodernes Løb. — Jos. Nicol. D., Broder til den foreg., f. 1688, d. 1768, fra 1714 Medlem af Videnskabernes Selskab i Paris, 1725—1747 kejserlig Astronom i St. Petersborg. Han paaviste, at ved en Venuspassage ogsaa Iagttagelse af Ind- eller Udtrædelse alene kan tjene til Beregning af Solens Afstand, hvilken Methode derfor bærer hans Navn, til Forskjel fra Halleys, der kræver begge Momenter iagttagne. — En anden Broder, Louis D. (sædv. kaldet D. de Lacroyère), d. 1741 paa Øen Avatscha, er bekjendt af sine Rejser til Sibirien og Kamtschatka som Berings Ledsager.

Delisle, Leopold Victor [s. o.], fransk Historiker og Palæograph, f. 24 Oct. 1826, ansattes 1852 ved Nationalbibliothekets Haandskriftsamling og blev 1874 Directeur for Bibliotheket. D.s første større Værk er »Études sur la condition de la classe agricole et l'état de l'agriculture en Normandie au moyen âge«, 1851, og senere fulgte flere lærde Særskrifter til Normandiets Historie. Størst Betydning har D. dog som Kjender af Frankrigs Literatur i Middelalderen og som en af Nutidens første Palæographer. Han har forfattet en Mængde herhen hørende Afhandlinger og udgivet flere Samlinger af Aktstykker og er Leder for Udgivelsen af Frankrigs ældre Historieskrivere; fremdeles har han affattet ypperlige Fortegnelser over Haandskrifterne i Nationalbibliotheket (»Le cabinet des manuscrits de la bibliothèque nationale« (4 Bd., 1868—81), »Inventaire des manuscrits du fonds latin« (5 Bd., 1863—71) og »Inventaire des manuscrits français«, (2 Bd., 1876—78). Siden 1876 er D. Medlem af det danske Videnskabernes Selskab.

Delitzsch, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 4 M. s. for Halle. 8,000 I. Strømpevæveri, Tobaks- og Handskefabrikation. Ølbryggeri.

Delitzsch, Franz, en af Nutidens mest ansete orthodoxe lutherske Theologer, f. 23 Febr. 1813 i Leipzig, studerede her Theologi og de orientalske Sprog, blev 1846 Professor i Rostock, 1850 i Erlangen, 1867 i Leipzig. Hans „Geschichte der jüdischen Poesie" (1830) aabnede for den christne Verden et hidtil ubekjendt Literaturomraade, og den Berømmelse, han derved vandt, har han senere befæstet og forøget dels ved en Række lige saa aandfulde som lærde bibelske Fortolkninger til en stor Del af det gamle Testament, navnlig 1ste Mosebog, Davids Psalmer og Jesaja, dels ved mangfoldige Skrifter og Afhandlinger, hvori han bl. a. har lagt et i vor Tid hos Christne enestaaende Kjendskab til Talmudliteraturen for Dagen. Desuden besidder han en sjælden Gave til ved populære Smaaskrifter at gjøre Resultaterne af sine Forskninger tilgængelige for Almenheden. I nyeste Tid har han taget virksom Del i Forhandlingerne om Tiden for de gammeltestamentlige Skrifters Affattelse.

Dêlius, Nicolaus, tysk Kritiker, f. 1813 i Bremen, studerede i Bonn og Berlin, blev 1855 Prof. extraord. i Bonn, læste over Sanskrit, engelsk og romansk Literatur, blev 1865 Ordinarius, er navnlig bleven bekjendt ved sin store kritiske Udgave af Shakspeare i 7 Bd. (1854—61) og mange literaturhistoriske og philologiske Monographier over samme Digter.

Dĕlla Scāla, det største Theater i Milano og et af de største og smukkeste i Verden. Det blev bygget 1778 af Piermarini med 6 Rækker Loger, hvoraf der findes over 400, hver med et lille Forværelse. Hele Huset rummer 3,600 Mennesker. Tilskuerpladsen er pragtfuld decoreret, især den kongelige Loge. Scenen har et fortrinligt Maskineri og Decorationer, der til Dels ere Mesterværker af Europas bedste Kunstnere. Theatret, som blev restaureret 1838, fører Navn af „kongeligt", men er privat Entreprise, og Directionen faar et bestemt, aarligt

Tilskud. Dette Theater, der udelukkende er bestemt for stor Opera og Ballet, staar kun aabent om Vinteren.

Del Lungo, Isidoro, italiensk Literaturhistoriker, f. 1841 i det firenzinske, tog Doctorgraden i Pisa 1860 og blev 1868 Professor i Firenze. Hans Hovedværk er »Dino Compagni e la sua cronaca« (1879—80). Desuden har han udgivet Polizianos græske og latinske Digte og »Dell' esilio di Dante« (1881).

Dellys, Stad i det franske Algérien, 10 M. ø. til n. for Algier, ved Middelhavet. 3,000 J. Militærstation. God Havn for mindre Skibe.

Delmenhorst, Stad i Storhertugdømmet Oldenburg, ved den lille Flod Delme, 4 M. ø. s. ø. for Oldenburg. 5,000 J. Tobaksfabrikation. Hestemarkeder. D. udgjorde i Middelalderen med sin Omegn et eget Grevskab. Grev Otto II, yngre Broder til Grev Christian III af Oldenburg, kjøbte en Del Godser imellem Floderne Delme og Horst og grundlagde der 1230 Byen D., samt byggede 1247 Slottet D. Først et Aarhundrede senere ophøjedes D. til et Grevskab. Efter at det en Tid lang havde haft sine egne Grever, forenedes det med Oldenburg under Grev Diderik den lykkelige og hans Sønner, men skiltes igjen derfra 1483, da Biskoppen af Münster bemægtigede sig det, og stod derpaa under denne, indtil Grev Anton I af Oldenburg 1547 erobrede det tilbage. Fra den Tid har det delt Skæbne med Oldenburg.

De Lolme, Jean Louis, schweizersk Statsretslærer, f. 1740 i Genf, Advocat, maatte forlade sin Fødeby for et Skrift, han havde udgivet, og drog til England. Her udarbejdede han en Fremstilling af „Englands Forfatning, sammenlignet med den republikanske Statsform og de andre europæiske Monarchiers Forfatning“ (1771), der blev oversat i flere Sprog og længe gjaldt for den bedste Vejledning til Forstaaelse af de engelske Statsforhold. 1772 skrev D. en „Sammenligning mellem Englands og Sveriges Styrelse“ og gav heri afgjort det første Land Fortrinet. 1775 vendte D. tilbage til Genf og døde her 1806.

Delord, Taxile [døläähr], fransk Forfatter, f. 1815, blev allerede 1837 Medarbejder af Blade i Paris og 1842 Hovedredacteur af »Charivari« (indt. 1858), var senere knyttet til det republikanske Partis Hovedorgan »Siècle« og valgtes 1871 til Nationalforsamlingen. 1868—75 skrev D. „det andet Kejserdømmes Historie“ (6 Bd.). D. 1877.

Delorme, Marion [dølörm], f. 1613 i en Landsby ved Châlons sur Marne, kom ganske ung til Paris, hvor hun i Besiddelse af nogen Formue og begavet med ualmindelig Skjønhed og Aand snart gjorde Opsigt, men tillige hengav sig til et ubundet og æventyrligt Liv og spillede en Rolle ganske som de græske Hetærer i Oldtiden: den ene fornemme Herre afløste den anden som hendes Elsker, og de store Summer, som de bortødslede til hende, satte hende i Stand til at føre et glimrende Hus, der var et Samlingssted for Prinser, Hofmænd og Skjønaander. Den unge Overstaldmester Cinq-Mars vilde ægte hende, hvorfor hans Moder bad Richelieu om at lade Sønnen fængsle, og Cardinalen føjede hende saa meget villigere heri som han selv hørte til D.s Tilbedere; det skal ogsaa være lykkedes ham at stille hende fra Cinq-Mars og selv for en Tid indtage dennes Plads. Under Frondeurolighederne var hendes Hus et Samlingssted for dette Partis Formænd; Mazarin udstedte derfor en Arrestordre imod hende, men hun unddrog sig den ved Selvmord 1650. Et Sagn lader hende flygte til England, senere vende tilbage til Paris og dø der 1706.

Delorme ell. **De l'Orme**, Philibert [s. o.], fransk Bygmester, f. i Begyndelsen af 16de Aarh., d. 1577 (1578), studerede i Italien den da blomstrende Renaissancekunst og var allerede 1536 atter i Paris for som udviklet Kunstner at indføre den nye Stil i Frankrig. Han arbejdede især for Henrik II og Katharine af Medici. Af Slottene Anet og Meudon er næsten intet tilbage og nu saa godt som heller ikke af Tuilerierne, hvis nederste Parti skyldtes ham. Han skrev flere for sin Tid fortrinlige Værker over Architektur.

Dēlos, nu **Dili**, i Oldtiden ogsaa kaldt Kynthia (efter Bjærget Kynthos), Ogygia, en lille, til Kykladerne hørende Ø, c. 1; □ M. stor. Efter Mythen hævede den sig af Dybet ved Slag af Poseidons Trefork og blev af Zeus fastbunden til Havgrunden med Diamantlænker, for at Leto, der paa Grund af Heras Skinsyge maatte flakke fra Sted til Sted, paa den kunde føde Apollon og Artemis (disse kaldtes efter deres Fødested **Delios** og **Delia**). Fra den Tid af var D. et til disse Guder indviet Sted; i dens Tempel ophobede sig umaadelige Skatte. Efter Perserkrigene sluttede Øen sig til Athens Symmachi og var i den første Tid Sædet for det fælles Forbundsskatkammer; dette flyttedes 460 f. Chr. til Athen, og D. kom ligesom de andre Forbundsstater til at staa i et fuldstændigt Afhængighedsforhold til Athen. Da Grækenlands Frihed gik til Grunde, vandt D. ikke ringe Betydning som Handelsplads, især for Slavehandelen. Længere hen i Tiden blev den hærjet af Kong Mithridates af Pontos, der lod Beboerne bortføre til Pontos som Slaver. I Øens Blomstringsperiode var den deliske Apollons Orakel et af de mest ansete; hvert fjerde Aar fejredes der **den deliske Fest** med alle Haande pragtfulde Lege. Aarlig sendtes der af Athenienserne et efter Sagnet af Theseus indstiftet, festligt Gesandtskab (Theori) til D. Udgravninger siden 1873 af det franske archæologiske Institut.

Delphi, nu Landsbyen Kastri, en af de betydeligste Stæder i Landskabet Phokis i Hellas, ved Foden af Bjærget Parnassos. Det var Sædet for Oldtidens berømteste Orakel, indviet til Apollon, som her havde dræbt Dragen Python; derfor dyrkedes han under Tilnavnet Pythios, og hans Præstinde kaldtes Pythia. Grækerne antog dette Orakel for at være Jordens Midtpunkt. Stedets Anseelse forøgedes end mere derved, at det blev Sædet for det amphiktyoniske Raad og for de pythiske Lege. Det ældste Tempel bestod kun i en Løvhytte af Laurbærgrene, men i Tidernes Løb opførtes der flere Pragtbygninger; Templet afbrændte 548 f. Chr., men opførtes pragtfuldere af Alk-

mæoniderne. Allerede i den homeriske Tid omtales den rige Tempelskat, og skjønt det mangfoldige Gange blev plyndret, især af Phokierne i den 2den hellige Krig (356—346 f. Chr.), fandtes der dog endnu i Plinius's Tid mere end 3,000 Statuer af Guld, Sølv, Malm og Marmor. 86 f. Chr. blev Templet plyndret af Sulla, senere af de romerske og byzantinske Kejsere. I Templets allerhelligste fandtes en Kløft, af hvilken der opsteg bedøvende Dampe; over denne Kløft stod en høj Trefod, paa hvilken der hvilede et Bækken med en rund, gjennembrudt Skive, og paa denne Skive var Præstinden Pythias Stol anbragt. I den ældste Tid var Pythia en Jomfru, senere en Kvinde over 50 Aar. De, der vilde raadspørge Oraklet, fremtraadte i den Orden, som var bleven afgjort ved Lodkastning, smykkede med Laurbærkranse, og ofrede til Guddommen; derpaa besteg Pythia Trefoden og fremsagde, begejstret af Guden, enkelte usammenhængende Ord, der bleve bragte i Sammenhæng af de hosstaaende Præster. I den ældre Tid vare deres Svar stedse i metrisk (hexametrisk) Form; senere forekom ogsaa prosaiske Orakelsvar. Som oftest vare de saaledes formulerede, at de tilstedede forskjellige Udtydninger. Oraklets største Fortjeneste i national Henseende er, at det ledede Hellenernes Kolonianlæg og opretholdt deres Mod under Perserkrigen. Det vedblev at staa i høj Anseelse hos saa vel Hellenerne som Barbarerne indtil omtrent den peloponnesiske Krigs Tid; at det fra den Tid kom i Forfald, havde for en stor Del sin Grund i, at det lod sig bestikke og benytte som Redskab for politiske Intriguer. Paa Kejser Hadrians Tid hævede Oraklet sig atter noget, men blev dog mere raadspurgt om Privatanliggender end om politiske Sager. I den christelige Tid blev det heftig bekæmpet af Kirkefædrene, og efter gjentagne Gange at være plyndret af Kejserne, blev det endelig ophævet af Theodosius den store.

Delpit, Albert [pi], fransk Forf., f. 1849 i New-Orleans, blev sendt til Frankrig for at studere i Bordeaux, men af sin Fader, der ejede en stor Tobaksforretning, kaldt hjem til Amerika. D. vendte dog snart tilbage til Frankrig, deltog med Ære i Krigen 1870, udgav de følgende Aar et Par Digtsamlinger og 1873 det af Akademiet kronede Poem »Récit d'un curé de campagne«. Hans Dramaer slog ikke synderlig an; af hans Romaner maa mærkes »La famille Cavalié« (1878). Han har været en frugtbar Medarbejder i flere Tidsskrifter, bl. A. i »Revue des deux mondes«.

Dèlta er oprindelig et Navn, der i Oldtiden tillagdes den Del af Ægypten, som ligger imellem Nilens Mundingsarme, og hvis Form minder om det græske Bogstav D. (Δ); men det anvendes nu paa alle saadanne Landdannelser i Flodmundinger, som hidrøre fra Afsætning af de af Floden medførte faste Substanser, som Dynd, Sand o. desl., hvad enten Formen er trekantet eller ikke. Deltadannelsen finder Sted saa vel i Indsøer (Brienzersøen ved Aars Udløb), hvilke paa denne Maade efterhaanden kunne bringes til at forsvinde, som i Floder (Missouris og Ohios Udløb i Missisippi) og i det aabne Hav. Disse sidste stille de andre saaledes i Skygge, at kun deres Dannelse her vil blive omhandlet. Deltadannelsen kan tænkes enten foregaaet derved, at en Landtange eller Ørkke foran Mundingen danner en Bugt, i hvis rolige Vande Flodens Sand og Dynd afsættes, eller at Havets Flodbølge standser Flodens Vande og tvinger dem til Siderne og saaledes midt for Flodmundingen tilvejebringer et forholdsvis roligt Vand, i hvilket Bundfældingen finder Sted og efterhaanden hæver sig til Overfladen som en med Spidsen mod Flodmundingen vendende Trekant. Der foregaar saaledes i dette Tilfælde sædvanlig en Spaltning af Floden i to Mundingsarme, ved hvilke da i Tidens Løb det samme Phænomen kan gjentages, uden at det just er nødvendigt, at der altid netop dannes to nye Løb. I de D., der ere tagne under Cultur, som Po- og Rhindeltaerne, har man ved Diger tvunget Floden til at forblive i det samme begrænsede Leje, i hvilket derfor en stor Del af det Materiale afsættes, som ellers vilde udbredes over hele Deltastrækningen. Som Følge heraf presses Vandspejlet højere op, og Faldet og dermed Hastigheden forringes, saa at Bundfældingen bliver større og de omboende nødes til at lade Digerne følge Bevægelsen opad. Paa denne Maade er det f. Ex. nu kommet saa vidt, at Poflodens Bund ligger højere end det nærmest omliggende Land, og at Beboerne af de hollandske Poldere med stort Besvær maa hæve det overflødige Vand op til Floden, for saaledes at skaffe det Afløb. For disse sidste vanskeliggjøres Bevarelsen af Landet desuden i høj Grad ved den store Forskjel mellem Havets Ebbe og Flod og ved de heftige Nordveststorme, hvilke to Forhold i Forening gjentagne Gange have frembragt overordentlige Forandringer, f. Ex. ved Dannelsen af de store Bugter, der kaldes Zuidersøen, Dollart og Jahdebugten, hvilke tidligere have været Indsøer af langt ringere Udstrækning. Medens man saaledes ved de her nævnte deltadannende Floder med store Anstrængelser holder Vandet ude fra det omliggende Land, er Forholdet modsat i Nildalen, idet man aarlig i den Tid, Floden stiger, leder dens Vande ud over Landet, som uden denne aarlige Frugtbargjørelse vilde være en Ørken. — Naar Floden efterhaanden har opfyldt den foran Mundingen dannede Bugt eller i alt Fald forvandlet den til lavvandede Laguner, søger den at fortsætte Deltadannelsen ud i det aabne Hav, hvilket f. Ex. er Tilfælde med Missisippi og Po. Deltajordsmonnet er sædvanligvis overordentlig frugtbart og lønner rigelig den paa dets Dyrkning anvendte Møje.

Dèltametal, et jærnholdigt Messing, for hvis Fremstilling der tidligere stillede sig store Vanskeligheder i Vejen, men som nu fremstilles ved først at legere Jærn med Zink, hvad der kun finder Sted ved en ganske bestemt Temperatur. D. udmærker sig ved stor Haardhed og Sejhed. Støbt brister det først ved et Træk af 22 Tons pr. Kvadrattomme, smeddet først ved 33 og trukket til Traad først ved 62 Tons Træk. Det er let at bearbejde, modtager en smuk Politur og synes lige godt at egne sig for techniske og kunstneriske Formaal.

Deluc, Jean André [dølykk], berømt Geolog og Meteorolog, f. 1727 i Genf, i hvis indre Stridigheder han tog ivrig Del; han blev af Folkepartiet der 1768 sendt som dettes Deputerede til Bern og Paris. To Aar efter valgtes han til Medlem af det store Raad, men forlod kort efter sit Fædreland og rejste til London, hvor han 1773 blev udnævnt til Forelæser hos Dronningen. 1798 blev han Professor i Göttingen, men i Stedet for at overtage denne Virksomhed levede han dels i Berlin, dels i Hannover og Braunschweig til 1806, da han drog tilbage til England, hvor han døde i Windsor 1817. Mest berømte ere hans Forsøg over Smeltning, hans Undersøgelser over Atmosphærens Tilstand og de af ham indførte Forbedringer af Barometret og Thermometret. I sine geologiske Undersøgelser, hvortil han samlede Materiale paa flere Rejser i Harzen, Schweiz og Rhinegnene, stræbte han at bringe Overensstemmelse imellem de geologiske Phænomener og den mosaiske Skabelseshistorie, hvorved han paadrog sig mange Stridigheder.

Delwig, Anton A., Baron, russisk Digter, f. 1798 i Moskva, udgav 1825—30 under Form af en poetisk Almanak „Nordiske Blomster" og er Forfatter til smukke lyriske Digte. Han døde i St. Petersborg 1831.

Delvino, Stad i den tyrkiske Prov. Albanien, 9 M. n. v. for Janina. 8,000 I. Handel med Olje og Frugt.

Demādes, en Athenienser af ringe Byrd, hævede sig ved sine Talegaver til en høj Grad af Anseelse; han var Modstander af Demosthenes, mod hvem han flere Gange optraadte. Efter Slaget ved Chæronea lykkedes det ham at skaffe sig selv og sine fangne Medborgere Friheden, og han vedblev senere at staa i Gunst hos Philip og Alexander, af hvem han lod sig bestikke ved rige Gaver. Ham og Phokion lykkedes det at afvende Alexanders Hævn fra Athen. Da han var bleven sendt til Antipatros for at udvirke, at den makedoniske Besætning blev trukken tilbage fra Munychia, lod denne ham gribe og henrette 319 f. Chr., eftersom opsnappede Breve havde røbet, at D. conspirerede mod ham. Hans Charakter var uden alle moralske Grundsætninger, men som Taler udmærkede han sig i den Grad, at han endog formaaede at byde Demosthenes Spidsen.

Demagogi, en ejendommelig Fremtoning i de græske Demokratier, der navnlig i Athen uddannede sig til en Stadens Existens og Velfærd undergravende Magt. Det gjaldt i Athen (og overhovedet i de demokratiske Stater) som Princip at indskrænke Magistraternes Magt saa meget som muligt og at lægge Afgjørelsen af alle vigtige Sager i Folkeforsamlingens Haand. Under Beskyttelse af den fuldstændige Talefrihed kunde der derfor uddanne sig en paa den rent personlige Anseelse, og især paa Veltalenhed, grundet Magt, der formaaede at lede det letbevægelige Folk; denne Magt var D. **Demagōgen** ledede uden at behøve at beklæde noget offentligt Embede og uden at være bunden af noget Ansvar Folket, ene ved sin Personligheds Vægt. I den ældre Tid, da Agtelsen for Lovene og de nedarvede Institutioner var levende hos Folket, fremtraadte endnu ikke det farlige i dette Forhold, og under Perikles's demagogiske Ledelse hævede Athen sig til Højdepunktet af sin Magt. Men efter Perikles's Død forandrede Forholdet sig; Staten kom i Hænderne paa Demagoger som Kleon og endnu slettere Personer, der mere lod sig lede af deres personlige Ærgjerrighed end af Hensynet til Fædrelandets Vel, og Folkeforsamlingen blev efterhaanden mere og mere en Tumleplads for slette Lidenskaber og personlige Interesser. D. bruges derfor endnu om Folkeledere i ond Bet., Folkeforførere. Ogsaa den romerske Republik havde især de 3 sidste Aarh. f. Chr. sine D. i Almuetribunerne, der ved deres Optræden nedbrød al Agtelse for Love og Autoritet og saaledes forberedte Kejsernes Militærdespoti.

Demarātos, Konge i Sparta sammen med Kleomenes I, hvem han hindrede i flere Foretagender. Vred herover anklagede Kleomenes D. for ikke at være en Herakleide og fik ham afsat fra Kongeværdigheden til Fordel for Leotychides. Senere flygtede D. til den persiske Konge Darios Hystaspis's Søn og bevægede ham til at bestemme Xerxes til sin Efterfølger. D. ledsagede Xerxes paa Toget til Grækenland 480, men hans frimodige Tale og Raad vandt ikke Kongens Bifald. Endnu paa Xenophons Tid besad D.s Efterkommere som persiske Vasaller Dele af det nordvestlige Lilleasien.

Demarcatiōn, Afgrænsning; s. ogsaa **Koldbrand. Demarcatiōnslinje,** den Linje, der drages uden om en Fæstning, og inden for hvilken det er Grundejerne forbudt eller i alt Fald kun tilladt under meget store Indskrænkninger at opføre Bygninger o. desl., der kunde hindre den frie Brug af Skytset fra Voldene. I ældre Tid drog man gjærne D. i virksomt Kanonskuds Vidde uden om Fæstningen. Efter at Kanonernes Skudvidde i vore Dage er bleven mange Gange større end før, er det som oftest allerede af Hensyn til Bekostningen ugjørligt at lægge D. i en tilsvarende Afstand fra Fæstningsværkerne; det vilde tillige væreørkesløst, idet Terrainet næsten aldrig er saa fladt og overskueligt i en saadan Omkreds, at det gjør synderligt til eller fra, om det er noget bebygget; man lægger desuden mere Vægt end fordum paa at kunne holde Terrainet uden om Fæstningen en rum Tid mod Angriberen, ved hvilken Lejlighed Byer, Bygninger og lignende Anlæg i mange Tilfælde kunne komme Forsvaret til Nytte. D. drages derfor saaledes, at det kun er det nærmeste Forterrain, der underkastes en efter de forskjellige Landes Lovgivning forskjellig ordnet Indskrænkning af Byggefriheden. — I **Folkeretten** er D. en Linje, der drager Grænsen mellem to Stykker Land, især en, som drages af to stridende Parter eller en Mægler for at danne Grænsen mellem de Landstrækninger, som hver af dem gjør Fordring paa. Mest bekjendt i Historien er den D., som Pave Alexander VI drog rundt om Jorden 375 M. v. for de capverdiske Øer for at ende Striden mellem Spanierne og Portugiserne om Retten til de nyopdagede Lande, saaledes at Spanierne skulde have, hvad der laa v., Portugiserne alt ø. for denne Linje.

Demaskēre, tage Masken af; afsløre, fremstille noget i dets sande Skikkelse.

Demavēnd, 1) Vulkan i Elburzbjærgene i det nordlige Persien, s. for det kaspiske Hav, c. 20,000 F. høj. 2) Stad i Persien, 10 M. ø. for Teheran, har kun Betydning, fordi det persiske Hof tilbringer den varme Sommertid i dens smukke Omegn.

Dēmbea, d. s. s. Tsana.

Dembinski, Henrik, polsk General, f. 3 Maj 1791, indtraadte 1809 som Menig i den polske Hær, blev 1812 efter Slaget ved Smolensk Ritmester og udmærkede sig ligeledes 1813 ved Leipzig. 1815 trak D. sig tilbage til sit Gods og blev 1825 Medlem af den polske Rigsdag. Da Opstanden udbrød 1830, organiserede D. i en Snes Dage et helt Rytterregiment og blev derefter Chef for en Brigade Rytteri, samt udmærkede sig særlig ved Ostrolenka. Da Resten af Gielguds og Chlapowskis Hær i Juli 1831 fra Litauen gik over paa preussisk Grund, førte D. sin Afdeling (3,800 Md.) tilbage til Warschau, midt igjennem de russiske Tropper og under stadige Kampe, idet han tilbagelagde 100 Mile i 20 Dage. Da D. 3 Aug. kom til Warschau, blev han strax udnævnt til Overgeneral, men kunde intet udrette over for de voldsomme Partikampe og fjærnedes snart fra Overcommandoen. Han foreslog nu at kaste Hæren ind i Litauen og rejse Opstand her, deltog derefter i Warschaus Forsvar til det sidste og dækkede Hærens Tilbagetog til Preussen. D. gik derefter til Frankrig, deltog 1848 i Slavercongresserne i Breslau og Prag og drog i Dec. til Ungarn, hvor han blev Overanfører for Hæren. Men efter de uheldige Kampe ved Kapolna 26—27 Febr. 1849, opgav D. sin Stilling paa Grund af Tvistigheder med de ungarske Generaler; han foreslog senere at knytte Polens og Ungarns Skæbne sammen og gjøre et Tog til Galizien. Endelig ledede D. i Juni Hærens Tilbagetog til Szegedin, slog i Aug. de sidste Slag ved Szöreg og Temesvar og flygtede derefter til Tyrkiet. 1851 drog D. igjen til Paris og døde 13 Juni 1864.

Démenti, fr. [mangtī; alm. Udt. menti], Beskyldning for Usandhed, f. Ex. give En et D.; **dementēre**, paavise Usandheden af noget, gjendrive.

Demerāra, Flod i det engelske Guajana i Sydamerika, løber med nordlig Hovedretning til Atlanterhavet.

Demēter, d. e. „Moder Jord", hos Romerne **Ceres**, var en Datter af Kronos og Rhea, Søster til Zeus og ved ham Moder til Persephone, hvis Bortførelse ved Hades spiller en Hovedrolle i Mytherne om D.; thi medens hun vandrede om fra Land til Land for at søge sin Datter, skjænkede hun Menneskene Kornet og lærte dem dets Dyrkning og Brug. Hun var saaledes Gudinde for Agerdyrkning og Ordning af det derved betingede borgerlige Samfund. Hendes Dyrkelse var vidt udbredt hos Grækerne; hendes Hovedfester vare Eleusinierne og Thesmophorierne, hvilke sidste kun fejredes af Kvinder, thi D. var ogsaa Ægteskabsgudinde. Hun tænktes smykket med en Krans af Kornax ell. Valmue at kjøre paa en Vogn, der blev trukken af Drager.

Demētrios, græsk Billedhugger fra Attika, hvis Levetid sættes til den 90de—95de Olympiade (3dje—4de Aarh. f. Chr.), nævnes som yderlig Naturalist paa en Tid, hvor endnu en storladen Idealisme var fremherskende i Kunsten. Blandt hans Arbejder, der for det meste var støbte i Malm, var flere Portrætbilledstøtter.

Demētrios Phalēreus, saaledes kaldt efter sit Fødested Phaleron, f. 345 f. Chr. Han var en Discipel af Philosophen Theophrast og Ven af Komediedigteren Menandros. 317—307 blev han af Kassandros stillet i Spidsen for den atheniensiske Stat, som han styrede med en saa udmærket Dygtighed, at de taknemmelige Athenienserе oprejste 360 Ærestøtter for ham. Da Demetrios Poliorketes erobrede Athen, maatte han flygte, og det vankelmodige Folk lod sig endog bevæge til at fælde Dødsdom over ham. Efter et kort Ophold i Theben begav han sig til Alexandria til Ptolemæos Lagi Søn, der ofte benyttede hans Raad, men blev forvist til Øvre-Ægypten af dennes Søn, Ptolemæos Philadelphos, og døde 283, som det hedder, bidt af en giftig Slange. D. var ikke blot en særdeles dygtig og begavet Statsmand, men ogsaa en Ven af Videnskaberne (hvilket han navnlig viste ved at foranstalte Foredrag af de homeriske Digte i Athen) og en udmærket Taler og Grammatiker. Baade Cicero og Quinctilian rose i høj Grad hans Veltalenhed. Af hans talrige Skrifter af historisk, philosophisk, grammatisk og rhetorisk Indhold kjende vi kun Titlerne; heller ikke af hans Digte er noget opbevaret.

Demētrios Poliorkētes, d. e. Stadbelejreren, Søn af Antigonos, f. 337 f. Chr., udmærkede sig som Yngling i sin Faders Krige og kæmpede allerede 312 som Overgeneral med vexlende Held mod Ptolemæos og Seleukos. Da han 307 var bleven sendt af Antigonos for at styrte Kassandros's Magt i Grækenland, erobrede han Athen, men blev derpaa af sin Fader kaldt til Cypern, hvor han ved Belejringen af Byen Salamis opfandt saa mange nye Belejringsmaskiner, at han fik sit Tilnavn deraf. Efter at han 306 havde vundet den glimrende Sejer ved Cypern over den ægyptiske Flaade, antog baade han og hans Fader Kongetitlen. 304 belejrede han Rhodos, men maatte hæve Belejringen for at befri Athen for Kassandros's Angreb. Da han vilde angribe denne i Makedonien, blev han kaldt over til Asien for at hjælpe sin Fader mod hans Fjender, men de bleve begge overvundne i det afgjørende Slag ved Ipsos 301, hvor Antigonos faldt og hans store Besiddelser i Asien gik tabt. D. vilde nu gjøre Athen til Udgangspunktet for nye Foretagender, men Athenienserne lukkede deres Porte for ham, og han maatte i nogen Tid føre en Æventyrers Liv, indtil Seleukos af Frygt for sine Medbejlere nærmede sig ham og ægtede hans Datter Stratonike, hvorpaa D. fik Herredømmet over Kilikien, Cypern og Phønikien. Disse Lande mistede han imidlertid snart, men vandt Herredømmet i Grækenland, hvor han tilgav Athen, og blev efter Kassandros's Død endogsaa Konge i Makedonien 294. Men da han optraadte som østerlandsk Despot over for

de frihedselskende Makedonere og trykkede dem ved haarde Skattepaalæg og Udskrivning af Soldater, gjorde de Oprør mod ham, da Nabofyrsterne Pyrrhos og Lysimachos gjorde Indfald i Landet. D. blev fordreven, overlod sine Besiddelser i Grækenland til sin Søn, Antigonos Gonatas, og drog selv med en ringe Styrke over til Asien for at tilbageerobre sin Faders Rige, men maatte overgive sig til Seleukos, der holdt ham i mildt Fangenskab til hans Død 283. D. var en i aandelig og legemlig Henseende meget højt begavet Æventyrer, men udskejende og tøjlesløs i alle Retninger. — **Demetrios II**, Konge i Makedonien 240—230 f. Chr., Sønnesøn af Demetrios Poliorketes og Fader til Philip III, regerede under stadig Kamp med Nabofolkene.

Demētrios Sōter, Konge i Syrien 161—150 f. Chr., opholdt sig ved sin Fader, Seleukos Philopators Død som Gissel i Rom, men flygtede hemmelig tilbage til Syrien og blev Konge. Han fik Tilnavnet Soter (Frelseren), fordi han befriede Babylon for en tyrannisk Satrap; mod Makkabæerne kæmpede han ikke videre heldig. Da han havde gjort sig forhadt ved Drikfældighed og Grusomhed, blev han styrtet og dræbt ved en Opstand 150. — Hans Søn, **D. Nikator** (Sejervinderen), Konge i Syrien 147—140 og 130—126, førte en meget urolig Regering og var en Række Aar i parthisk Fangenskab.

Demētrius, russ. **Dmitrij**, flere russiske Storfyrster i Vladimir og Moskva. **D. I**, Søn af Storfyrst Alexander Nevskij i Vladimir, levede efter Faderens Død i bestandig Krig med sin Broder Andreas lige til sin Død 1294. — **D. II** kom efter sin Fader, Storfyrst Michaels Mord 1320 ved Tatarernes Hjælp i Besiddelse af Fyrstendømmet Novgorod, men blev fordreven af Georg III og saa sig nødt til at flygte til Tatarerne; da han her havde dræbt Georg, der ligeledes som Følge af en Revolution var flygtet til Tatarerne, blev han henrettet 1326. — **D. III**, Søn af Constantin, blev 1360 indsat af Tatarerne til Storfyrste i Moskva, men afsat 1363; d. 1383. — Ham fulgte **D. IV Donskoj**, Søn af Ivan; han byggede Kreml i Moskva, førte heldige Krige og sejrede navnlig over Tatarerne ved Don, hvoraf han fik sit Tilnavn, men maatte dog til sidst bukke under for dem; han døde 1389. — **D.**, Søn af Czar Ivan Vasiljevitsch II, f. 1583, blev 1591 ryddet af Vejen ved lejede Mordere af Boris Godunov, der havde tilrevet sig Rigets Styrelse under sin Svoger, den legemlig og aandelig svage Czar Feodor, D.s ældre Broder, og ved denne Udaad banede sig Vej til Tronen. Uvisheden om D.s Død foranledigede flere Bedragere til at udgive sig for den myrdede Prins for derved at opkaste sig til Landets Herskere. Den **første falske D.** var en Munk Grischka ell. Gregorius Otrepiev, der 1603, understøttet af Polakkerne, som i ham troede at have fundet et brugbart Redskab til at vinde Indflydelse i Rusland, begyndte en Opstand mod Boris og besteg Czarernes Trone, da denne havde taget sig af Dage ved Gift 1605; men han gjorde sig snart forhadt ved sin Overdaadighed og ved at begunstige Polakkerne, og da hans Brud, Marina Mniszek, Datter af Voivoden af Sandomir, holdt sit Indtog i Moskva med 2,000 Polakker, udbrød der midt under Bryllupsfesten en Opstand, ledet af Fyrst Vasilij Schujskoj, og den f. D. blev dræbt tillige med mange Polakker 16 Maj 1606. — Allerede 1607 fremstod den **anden f. D.**, der udgav sig for den første, som skulde være undsluppen fra Moskva, og blev anerkjendt af hans Enke som hendes Ægtefælle; ogsaa han blev i Begyndelsen understøttet af Polakkerne, men snart efter forladt og efter at være flygtet til Kaluga dræbt 1610. — Der opstod endnu to f. D., men de havde samme Skæbne som de foregaaende.

Demi, fr. [dø], halv.

Demidov, en af de rigeste Familier i Rusland, som især har indlagt sig Fortjenester af Bjærgværksdriften og Industrien. Slægten grundlagdes af **Nikita D.**, f. omtr. 1665, en Smed fra Tula, der under Peter d. store 1699 paa Kronens Bekostning anlagde den første Jærnhytte ell. Smelteovn i Sibirien i Nevjansk, som Czaren gav ham til Ejendom 1702; han blev adlet af Peter d. store. — Hans Søn, **Akinfij D.**, kejserlig Statsraad, grundlagde 1725 ved Foden af Magnetbjærget i Sibirien Jærnværket Nischneitagilsk, som endnu er den betydeligste blandt de sibiriske Jærnhytter. — **Paul Gregorievitsch D.**, f. 1738 i Reval, d. 1826 i St. Petersborg, gav sig meget af med Naturvidenskaberne og Bjærgværksdriften, grundlagde en botanisk Have og en stor Naturaliesamling i Moskva og et Lyceum i Jaroslav. — **Nikolai D.**, f. 1774, udmærkede sig som Potemkins Adjudant i Krigen mod Tyrkerne 1791 og anførte 1812 et Regiment, som han havde samlet og udrustet paa egen Regning. Af Interesse for Kunst og Videnskab foretog D. talrige Rejser, opholdt sig efter 1814 længe i Paris og Firenze i Selskab med Lærde og Kunstnere, sendte Folk fra sine Miner til Tyskland for at uddannes videre og grundlagde en Malerisamling; d. 1828. — Hans ældste Søn, **Paul D.**, f. 1798, deltog i Felttoget 1812—14 og afgik 1826 som Ritmester, var 1831—34 Gouverneur i Kursk og udmærkede sig ved sin Velgjørenhed; han har grundlagt flere milde Stiftelser i St. Petersborg og givet store Legater i velgjørende eller videnskabelige Øjemed (bl. a. en aarlig Prisbelønning af 5,000 Rubler for det bedste russiske Værk); d. 1840. — Den yngre Søn, **Anatolij D.**, f. 1812, foretog 1837—40 tillige med flere fremmede Videnskabsmænd og Kunstnere en omfattende Rejse i det sydlige Rusland, Krim, Ungarn og Rumænien og beskrev den senere i et stort fransk Værk (4 Bd., 1839—42, med Atlas). 1841 ægtede D. Prinsesse Mathilde, Jerome Bonapartes Datter, men Ægteskabet blev barnløst og ophævedes allerede 1845 ved en frivillig Skilsmisse. Kjøbet af en stor Silkefabrik nær ved Firenze skaffede D. Titlen Fyrste af San Donato. Han ejede en ypperlig Malerisamling, som 1867 solgtes i Paris, udmærkede sig ved stor Godgjørenhed og Iver for almennyttige Formaal og døde 29 Apr. 1870.

Demidrap, fr. [dømidrā], d. s. s. Halvklæde.

Demilune, fr. [dømilȳn], ell. Halvmaane,

i ældre Tid ofte kaldt Ravelin, et især til det bastionære Befæstningssystem hørende, meget vigtigt Udenværk, liggende ud for Courtinen uden for Hovedgraven, men skilt fra den dækkede Vej ved en særegen, murklædt eller vaad Grav. D. har to Facer, der flankeres fra de vedliggende af Hovedvoldens Bastioner, og er forsynet med en Réduit. D. griber saa langt frem i Terrainet, at Belejreren ikke godt kan sætte sig fast paa Kammen af Glaciet foran en Bastion af Hovedvolden for der at anlægge sit Brechebatteri mod denne uden først at have bemægtiget sig i det mindste en af de vedliggende D., hvortil udkræves, at han først har lagt Breche i denne og stormet den.

Demimonde, fr. [dømimŏngd] d. e. Halvverden, kaldes efter et Drama af Dumas den yngre den Samfundsklasse i Frankrig, mest Damer, der, medens de føre et letfærdigt Liv, efterabe den fornemme Verdens Skikke og Levemaade.

Deminūtio cāpitis, s. Capitis deminutio.

Deminutiv ell. Diminutiv, Formindskelsesord, som Barnlille, Mandsling, Billing.

Demir-Kapū, d. e. Jærnporten, 1) en Indsnævring af Floden Donau, mellem Serbien og Rumænien, s. ø. for Orsova, kun mellem 400 og 500 F. bred, blev til Dels udsprængt 1884, men paatænkes nu yderligere reguleret for at lette Skibsfarten. 2) Et vigtigt Pas i Balkankjæden paa den græsk-tyrkiske Halvø, n. v. for Slivno.

Demiūrg, s. Gnosis.

Demmin, Stad i den preussiske Prov. Pommern ved Floden Peene, 15 M. v. n. v. for Stettin. 11,000 J. Uldmanufakturer, Tobaksfabriker, Jærnstøberier; betydelig Tømmerhandel. D. er en gammel Stad, der paa Carl d. stores Tid var meget betydelig.

Demŏdokos, en blind Sanger hos Phæakerkongen Alkinoos, som, da Odysseus var Gjæst hos denne, ved Maaltidet sang om Odysseus's og Achilleus's Strid, om Ares's og Aphrodites Kjærlighedsforstaaelse og om Træhesten, ved Hjælp af hvilken Grækerne indtog Troja.

Demogeot, Jacques Claude [dømoschō], fransk Forfatter, f. 1808 i Paris, fik først en theologisk Dannelse og var 1826—28 Seminarielærer, var siden ansat ved forskjellige lærde Skoler og blev 1857 Nisards Efterfølger i det literære Facultet i Paris. Hans »Histoire de la littérature française depuis son origine jusqu'à nos jours« (1852) er en aandsfuld Haandbog med human katholsk Tendens; et lærd Arbejde er hans »Tableau de la littérature française au XVII siècle« (1859). D. har ogsaa leveret originale Digte og Fortællinger, pædagogiske og kritiske Afhandlinger af betydeligt Værd. Hans »Textes classiques de la littérature française« (1866—68) med biographiske og bibliographiske Oplysninger er et ypperligt Supplement til hans Literaturhistorie. Et senere Værk om comparativ Literatur fra 1880 er af ringe Værd paa Grund af mangelfulde Studier af fremmede Literaturer.

Demokrati. Ved D. forstod man i Grækenland den Statsform, under hvilken hele Folket (δῆμος) herskede, ikke en enkelt eller en afsluttet Kaste. Man stillede saaledes D. i en bestemt Modsætning til Monarchiet og Aristokratiet. Folket, som herskede, indbefattede ingenlunde alle Statens Beboere; ikke blot vare Slaverne udelukkede, men meget ofte tillige de laveste Klasser af den frie Befolkning, der besad lidet eller intet, saa at de antike D. i vore Dage vilde gjælde for Aristokratier. Efterhaanden blev Begrebet „Folk" udvidet, saa at de laveste Klasser bleve optagne blandt de medregerende Borgere, men derved fik Proletariatet Overmagten, da den havde Overvægten i Tal, og til Dels derved foranledigedes de fleste demokratiske Republikers Undergang. Det er for øvrigt indlysende, at et antikt D. som Regeringsform kun lader sig anvende i et mindre District. Saasnart Staten udvider sig og Udviklingen bliver større, maa D. gaa over til at blive et repræsentativt D., saa at ikke alle Borgere, men kun deres Repræsentanter, tage Del i Magten. D. modsættes nu ikke som i Oldtiden Monarchiet; Monarchiet kan hvile paa en demokratisk Grundvold, idet den Del, som Folket har i Magtens Udøvelse, tilkommer alle Borgere, uden at der tillægges enten en enkelt Stand eller de mere formuende nogen særlig Del i Magten paa Grund af Fødsel eller større Besiddelse. Denne politiske Lighed har imidlertid ikke tilfredsstillet alle; man har anset den for lidet betydende, naar der ikke tillige blev tilvejebragt Lighed i materielle Villaar, fordi den politiske Lighed ellers vilde være et Skin. De social-demokratiske Republikanere vilde derfor tilintetgjøre hele den nuværende Samfundsorden med de Uligheder, som den nødvendig fører med sig; ethvert Forsøg paa at gjennemføre en Ordning, der ophæver Familien og Ejendommen, vil imidlertid kun føre til Despotiet, D.s Modsætning. Man har i den nyere Tid ikke sjælden lagt Hovedvægten i Begrebet D. paa Ligheden og derimod set bort fra det andet Moment, Folkets Deltagelse i Magten, saa at en Regeringsform, der nærmer sig meget stærkt til Absolutisme, er bleven kaldt demokratisk, fordi den ringe politiske Indflydelse, som blev tilstaaet, var tildelt alle Borgere i lige Grad, saaledes som Tilfældet var i Frankrig under Napoleon III. Andre have derimod lagt Hovedvægten paa Friheden i Modsætning til Ligheden og gjort gjældende, at det demokratiske Princip var bragt til Udførelse ikke alene i de forenede Stater, men ogsaa i England, hvor dog Aristokratiet ikke blot er repræsenteret i Overhuset, men ogsaa i høj Grad i Underhuset, fordi den personlige Frihed og Selvbestemmelsesret er gjennemført i alle engelske Forhold. — **Demokrater** var fra omtr. 1820 Navnet paa et af de store politiske Partier i Nordamerika. Det hævdede Individernes Frihed over for Samfundet og Staternes Selvstændighed over for Unionen, kæmpede for Bankfrihed og Frihandel, samt imod Abolitionisternes Bestræbelser, og stræbte efter Udvidelse af Unionens Magt udadtil, særlig imod Mexico og Mellemamerika. D. havde sin Hovedstyrke i Sydstaterne og var med korte Afbrydelser raadende 1828—60. Ved Slavestaternes Opstand 1861 stod mange nordlige D. paa deres Side, tilraadede Unionen at vise Eftergivenhed og talte under Krigen for at

slutte Forlig, ligesom de efter Krigen modsatte sig Republikanernes Bestræbelser for at styrke Unionens Magt i de oprørske Stater. Partiet tabte derved sin Magt og har først i de sidste Aar igjen vundet Flertal i Congressen og først 1884 ved Præsidentvalget; det kalder sig nu ogsaa „de conservative".

Demokritos fra Abdera, græsk Philosoph, f. c. 460 f. Chr., var Discipel af Leukippos, hvis atomistiske Lære han udviklede og gjennemførte med stor Skarpsindighed og Consequens. Han foretog omfattende Reiser til Ægypten, Forasien og Persien, hvortil hans betydelige Formue skal være medgaaet; efter sin Hjemkomst besøgte han Athen, men levede ellers i sin Fødeby. Den bekjendte Historie, at han skal have let ad alt, er et rent Paafund. D. lærer, at alt er fremgaaet af det tomme Rum og Atomernes talløse Brimmel. Atomerne ere de mindste rumopfyldende Stofdele, evige og uforgængelige, enkelte og efter Beskaffenhed ligeartede, kun forskjellige efter Størrelse og Form; af Sanserne kunne de ikke opfattes. Egenskaberne ved Tingen bero alene paa Mængden, Størrelsen, Formen og Stillingen af dens Atomer; al Opstaaen og Forgaaen er kun en Stedsforandring, en mechanisk Omflytning af Atomerne i Rummet. Verdensdannelsen foregaar derved, at Atomerne, som alle have Tyngde, og som svæve i det tomme Rum, oprindelig bevæge sig „nedad"; de tungere drive nu de lettere opefter, saa at der opstaar en Kredsbevægelse. Denne Bevægelse foregaar uden Hensigtsaarsager, men er dog ikke rent tilfældig; alt sker med Nødvendighed i Følge naturlige Aarsager. I Atomernes Kredsbevægelse opstaa og forgaa Verdener uophørlig. Sjælen som Livets, Bevidsthedens og Tænkningens Grund bestaar af runde, glatte Ildatomer, som de, der lettest og hurtigst kunne udbrede sig gjennem hele Legemet; Indaandingen af Luft tilfører Legemet nye Sjæleatomer og hindrer de allerede tilstedeværende fra at trænge ud. Paa Sjæleatomernes Bevægelse beror Sansning og Tænkning. Tænkningen har langt større Betydning end Sansningen; thi først gjennem Tænkningen begribe vi Tingenes rene Væsen, Atomerne og det tomme Rum, som ere utilgængelige for Sanserne. Livets Formaal er Lyksaligheden, der ikke bestaar i sanselig Nydelse, men i Sindets Ligevægt og indre Sjælero, der fremgaar af vis Afholdenhed.

Demolére, nedbryde, sløjfe, især Fæstningsværker.

Demonstratión, Forklaring, Bevisførelse; het. sædvanl. Viljesytring, en Handling, hvorved man giver sin Vilje eller Mening til Kjende, særlig i politisk Henseende. I milit. Bet. en truende Bevægelse, som antyder en vis Angrebsplan, uden at altid et Angreb sker. **Demonstrére**, anskueliggjøre, forklare, bevise, foretage en D.

Demónte, Stad i Norditalien, 3 M. v. s. v. for Cuneo, ved Floden Stura. 5,000 I. I Omegnen Bjergværksdrift paa Bly.

Demontére, tage Kanoner ned af deres Affutager; derhos føre Skytset ned fra et Fæstningsværk, naar der ikke længere er Brug for det; endelig bortskyde Kanonerne i et fjendtligt Batteri ved at ramme enten selve Kanonerne, saa at de blive ubrugelige, eller deres Affutager, saa at disse maa ombyttes. Deraf **D.-Batteri**, et Batteri, som en Belejrer anlægger lige over for en Fæstningslinje for at bringe dens Artilleri til Tavshed ved Beskydning i en Retning tværs eller næsten tværs paa Brystværnets.

Démophon ell. **Demóphoon**, Søn af Theseus og Phædra. Efterhomeriske Sagn berette, at han befriede sin Bedstemoder Æthra, der som Slavinde var kommen med Helena til Troja. Paa Hjemreisen fra Troja forlovede han sig med Phyllis, Datter af den thrakiske Konge Sithon; men da han før Bryllupet var reist hjem for at ordne sine Anliggender og udeblev over den bestemte Tid, hængte Phyllis sig af Sorg; hun blev forvandlet til et Træ. Herakliderne, der bleve forfulgte af Eurystheus, fandt Beskyttelse i Attika hos D., der fældede Eurystheus i et Slag. En Broder til D. var Akamos, der ligeledes kæmpede med ved Troja.

Demoralisatión, sædelig Fordærvelse; **demoralisére**, fordærve.

De mórtuis nil nisi bóno, lat., om de døde bør der kun tales paa en sømmelig Maade.

Démos, den græske Benævnelse for Underafdelingerne af de 10 attiske Phyler. Demernes Antal var 174; i Spidsen for hver stod en **Demárch**. I videre Forstand bruges D. om Folket som politisk Helhed.

Demósthenes, en af Athenienserjernes dygtigste Feltherrer i den peloponnesiske Krig. 426 f. Chr. udførte han i Forening med Messenierne i Naupaktos store Bedrifter, og 425 erobrede han Pylos i Messenien, ved hvilken Lejlighed et Antal spartanske Hopliter blev indesluttet paa Øen Sphakteria; efter en lang og tapper Modstand bleve de endelig tvungne til Overgivelse; men uagtet dette Resultat væsentlig skyldtes D., søgte dog den bekjendte Demagog Kleon at tilegne sig Rosen derfor. I Foraaret 413 blev D. sendt med en Flaade til Sicilien for at hjælpe den atheniensiske Feltherre Nikias. Da her et Angreb af Athenienserne paa Syrakus var mislykket, raadede D. til Tilbagetog, men Nikias vilde ikke høre ham; senere, da Tilbagetoget var blevet uundgaaelig nødvendigt, var det rette Øjeblik gaaet ubenyttet bort; Athenienserne led et fuldstændigt Nederlag, ved hvilket baade Hæren og Flaaden bleve tilintetgjorte. Nikias og D. bleve fangne og siden henrettede af de forbitrede Syrakusanere (Efteraaret 413).

Demósthenes, Athenienserjernes og uden Tvivl Oldtidens største Taler, blev efter den rimeligste Antagelse f. 381 f. Chr. I en Alder af 7 Aar mistede han sin Fader; hans Formue gik næsten aldeles tabt ved hans Formynders uredelige Bestyrelse. Hans Lærer i Talekunsten var Isæos. Naturen havde lagt D. mange Vanskeligheder i Vejen; han havde et svagt Legeme og et mangelfuldt Organ, men hans Vedholdenhed og Flid bejejrede alle Hindringer. Sin Løbebane som Taler begyndte han med en Anklage mod sin troløse Formynder Aphobos; han vandt vel sin Sag, men af Formuen reddede han saa godt som intet. Herefter

fulgte nu en Række af udmærkede Taler saa vel i Privatprocesser som i offentlige Sager; blandt de berømteste ere Talerne mod Midias, mod Leptines og mod Androtion. Ved disse Taler havde han ligesom forberedt sig til sin storartede politiske Løbebane; fra det Øjeblik af, da Philip af Makedonien begyndte at blande sig i Grækenlands Anliggender, falder D.s Liv sammen med Athens Historie. Fra 358 havde Philip efterhaanden bemægtiget sig de atheniensiske Besiddelser i det nordlige Grækenland, Stæderne Amphipolis, Pydna, Potidæa og Methone, og havde ved alle Haande Kunstgreb forstaaet at bedaare Athenienserne og at holde deres Indblanding tilbage. At dette maatte føre til den græske Friheds Undergang, indsaa D. klart og udtalte det uforbeholdent i sine philippiske og olynthiske Taler. Athens daværende Forhold, Folkets Indolens, Mangelen paa en Feltherre, der var Philip voxen, bevirkede imidlertid, at D.s Planer ikke kronedes med Held, især da Æschines ved enhver Lejlighed optraadte som Ven af den makedoniske Politik og som forbitret Modstander af D. Forgjæves anklagede D. Æschines for Højforræderi, fordi denne til Skade for Athen søgte at forhale Afslutteisen af Freden med Philip 345; to Aar senere optog han paa ny denne Anklage. Da Philip 341 indtog en stedse mere truende Stilling, søgte D. at bringe et almindeligt Forbund i Stand imod ham, og paa hans Raad blev Phokion sendt til Euboa for at fordrive de af Philip indsatte Tyranner, ligesom der ogsaa blev sendt Hjælp til det af Philip angrebne Byzantion. Men snart truede en endnu større Fare. Som Pylagoros i Delphi 340 foranledigede Æschines den anden hellige Krig, i hvilken Philip rykkede frem mod Athen selv. D. tabte ikke Modet under den almindelige Skræk; fra Talerstolen opfordrede han til Eindighed og bragte et Forbund i Stand mellem Athen og Theben. Efter at Grækerne havde sejret i to Slag, gjorde det afgjørende Slag ved Chæronea 338 Ende paa Grækenlands Frihed. Men trods alle Anstrængelser af det makedoniske Parti fik D. det ærefulde Hverv, at holde Gravtalen over de i Kampen faldne; ja en vis Ktesiphon fremkom endog med et Andragende om, at Folket skulde tilkjende D. en gylden Krans som Belønning for alle hans Opofrelser og som en Anerkjendelse af hans hæderlige politiske Virksomhed. Imod dette Forslag optraadte Æschines, men efter at Afgjørelsen af Sagen var bleven forhalet i 8 Aar, sejrede D. med sin Tale „om Kransen“ over Æschines, hvilken sidste derpaa gik i Landflygtighed. Efter Philips Død fremtraadte D. atter som Stifter af et nyt Forbund mod Makedonien; men Alexanders energiske Optræden mod Theben bevirkede Forbundets Opløsning, og kun med Møje lykkedes det Taleren Demades at hindre, at D. blev udleveret til Makedonien. Snart fandt imidlertid Partihadet en Lejlighed til at optræde mod D. Da Harpalos var kommen til Athen med Alexanders Skatte og ved Bestikkelser vidste at skaffe sig Optagelse og Tilhængere, blev D., skjønt visnok med Urette, mistænkt for ikke at have vist sig utilgængelig for Bestikkelser. Da han ikke kunde betale en ham idømt Pengebøde, blev han sat i Fængsel, hvilket han unddrog sig ved Flugt. Ved Efterretningen om Alexanders Død som hele Grækenland i voldsom Bevægelse; overalt viste D. sig virksom for at tilvejebringe en Opstand mod Makedonerne; paa et treraaaret Skib blev han ført tilbage til Athen, hvor han blev modtaget med Jubel. Men da Antipatros og Krateros kort efter sejrede, bleve D. og hans politiske Venner anklagede og dømte til Døden. D. havde taget sin Tilflugt til Øen Kalauria ved Trøzen og dræbte sig selv ved Gift 322. Hans Fædreland ærede hans Minde ved en paa Kalauria oprejst Billedstøtte. Saa længe aandelig Dygtighed og Consequens, ikke det endelige, ydre Udfald skal afgive Maalestokken for Bedømmelsen af en Personlighed, vil D. som Menneske og Statsmand blive regnet blandt Menneskehedens største og ædleste Aander. Hans Taler ere et rent og klart Udtryk for hans ædle Charakter. Som Taler foragtede han al overflødig Udsmykning; han holder stedse med Skarphed Sagen selv for Øje, og i et klart, tilsyneladende kunstløst Foredrag gjennemfører han Udviklingen af sit Emne med logisk Skarphed og overbevisende Styrke. Af de 65 Taler, som Oldtiden kjendte af D., have vi endnu 61, men enkelte af dem ere uden al Tvivl uægte.

Demulcéntia, lat., d. s. s. Emollientia.

Denain [dønæng], en betydelig Fabrikby i det franske Dep. Nord, 1½ M. v. s. v. for Valenciennes. 15,000 J. Vigtig Jærnindustri. 1712 sejrede de franske under Villars her over de kejserlige og Nederlænderne under Prins Eugen.

Denár var paa den romerske Republiks Tid Navnet paa en Sølvmønt til en Værdi af 10, senere 16 Asses; den holdt sig indtil Constantin d. stores Tid. Fra Cæsars Tid havde man Gulddenarer til en Værdi af 25 Sølvdenarer.

Denbigh [dënnbi], 1) Shire i Nord-Wales i England, omgivet af Shirerne Caernarvon, Merioneth, Montgomery, Shrop, Chester og Flint, samt den irske Sø. 29 □ M. med 109,000 J. (1881). Shiret er et Højland, der mod V. hæver sig op imod 3,500 F., og hvis højere Dele optages af øde Lyngheder, hvorimod Floddalene i Almindelighed ere meget frugtbare. De vigtigste Vandløb ere Conway, Clwyd og Dee, der falde i den irske Sø. Paa Grænsen af Merioneth løber den lille Flod Rhaiadr ell. Moch, en Biflod til Dee, bekjendt ved et 200 F. højt, prægtigt Vandfald. Agerdyrkningen er indskrænket til Dalene og ikke meget betydelig; der dyrkes især Byg, Havre og Kartofler. I Højlandet er Faareavlen det vigtigste Erhverv. Af Mineralprodukter forekommer Kul, Bly, Jærn, Skifer og Møllesten. Industrien er ubetydelig. 2) Hovedstad i D.-Shire, 5 M. s. v. for Liverpool. 6,000 J. Garverier. Herlig Omegn.

Déndera, gr. Tentyra efter det hieroglyphiske Tontorer, Landsby i Øvreægypten, en Dagsrejse n. for Theben ved den vestre Nilbred. Her findes et smukt, vel bevaret Tempel for Gudinden Hathor, hvilket paabegyndtes af Ptolemæos XIII og fuldendtes under Kejser Nero; det er saaledes et af de yngste Templer, men

er sandsynligvis blot en Gjenopbygning efter en gammel Plan af et Tempel, opført under Kong Phiops (c. 2550 f. Chr.). Alle Vægge og Flader ere bedækkede med Indskrifter, væsentlig af religiøst Indhold, af hvilke en Del er offentliggjort, navnlig af Mariette. Det er et af de Mindesmærker, der hyppigst besøges og beundres af europæiske Rejsende.

Dendermonde, ogsaa **Termonde**, befæstet Stad i den belgiske Prov. Østflandern, ved Floden Denders Udløb i Schelde, 4 M. ø. for Gent. 8,000 J. Bomulds- og Uldmanufakturer, Bryggerier, Oljemøller. Høravl i Omegnen.

Dendriter (af gr. *δένδρον*, et Træ) kaldtes i Middelalderen de Eneboere, som tilbragte deres Liv i høje Træer eller i tækkede Bure, der vare byggede paa høje Stilladser. D. kaldes ogsaa de paa visse Kalksten, Porphyrer og Kvartsskifer forekommende, brune eller sorte Figurer af et træ-, busk- eller moslignende Udseende. Tidligere antog man dem fejlagtig for Planteaftryk; de ere derimod af uorganisk Oprindelse, idet de ere dannede ved, at Vandet er trængt ind i fine Spalter, hvori da de medbragte, opløste, jern- og manganholdige Bestanddele ere afsatte i disse ejendommelige Former. I nogle Agater, de saakaldte Mokkastene, ses lignende dendritiske Figurer.

Deneb, arab., d. e. „Halen", (*α cygni*), Stjerne af anden Størrelse i Svanen.

Denéschka, russisk Kobbermønt, lig ½ Kopek ell. omtr. ¼ Øre.

Denfert-Rochereau, P. M. Ph. A. [dangfæhr raaschrō], fransk Officer, f. 11 Jan. 1823, blev 1845 Ingeniørlieutenant og gjorde god Tjeneste ved Toget til Rom 1849 og i Krimkrigen 1854—55, hvor han blev haardt saaret ved den første Storm paa Malakov. 1860 blev D.-R. Oberstlieutenant og fik 1870 som Oberst Commandoen i Belfort, som han forsvarede med stor Kraft og Dygtighed og først overgav efter Vaabenstilstanden 18 Febr. 1871 med al militær Honneur. Han valgtes derefter til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til det republikanske Parti og kraftig bekæmpede Loven om Soldaternes ubetingede Lydighed (d. v. s. til Statscoup o. desl.); han tog Afsked som Oberst. 1876 valgtes D.-R. til Deputeretkammeret og blev en af dets Ovæstorer. Han døde 11 Maj 1878; hans Lig jordedes paa Statens Bekostning, og et af Forterne ved Belfort opkaldtes efter ham.

Denham, Dixon [dènnem], engelsk Afrikarejsende, f. 1786 i London, tjente 1811—14 som Officer i den portugisiske, 1815 i den engelske Hær og deltog 1821 med Audney og Clapperton i den af den engelske Regering udsendte Undersøgelsesexpedition til det indre Afrika, paa hvilken han ydede store Tjenester. Medens hans Rejsefæller, for at gjenoprette deres svækkede Helbred, opholdt sig i Kuka, deltog han i en af Sultanen af Bornu foretagen Expedition til de hidtil ukjendte Egne mod Syd, hvorfra han, da Toget mislykkedes, under store Vanskeligheder og Farer vendte tilbage til Kuka. Efter at have besejlet den i Tsadsøen faldende Flod Schary drog han med Clapperton til Sokoto i Fellatahlandet og kom 1824 over Tripolis tilbage til England. Udnævnt til Oberstlieutenant sendtes han i Dec. 1826 til Sierra Leone i Vestafrika for at undersøge de derværende engelske Kolonier og aabne Forbindelser med Indlandet. Kort efter udnævntes han til Gouverneur, men døde allerede 1828. Beskrivelsen af hans Rejse findes i Barrows »Narrative of travels and discoveries in northern and central Africa in the years 1822—24«.

Denham, John [s. o.], engelsk Digter, f. 1615 i Dublin, førte et vildt Liv som Oxfordstudent, forfaldt i London til Spil og skrev for at forsone sin Fader Digtet »Essay on gaming« mod Spillesygen. Hans Tragedie »The Sophy« (1641) gjorde Lykke. Han var en ivrig Tilhænger af Stuarterne, maatte under Revolutionen forlade England (1648—52), men blev under Restaurationen belønnet med Æresbevisninger og betydelige Embeder. Et ulykkeligt Ægteskab gjorde ham en Tid vanvittig; d. 1668. D.s Hovedværk er »Coopers hill« (1643), der er den første Prøve paa det senere i den engelske Literatur saa yndede poetiske Naturmaleri. Det er bredt og fuldt af Digressioner i pompøse Vers. Fremdeles maa mærkes hans Elegi over Digteren Cowleys Død.

Dēnia, Stad i den spanske Prov. Alicante, ved Middelhavet, 10 M. n. ø. for A. 9,000 J. Udførsel af Rosiner.

Denier [døniē], ældre fransk Kobbermønt, 1/12 af en Sou. Deniervægt. Finheden af Silke udtrykkes ved det Antal Deniers (à 1,275 Gram), som en Streng af 9,600 Pariser Alens (à 1,1875 Met.) Længde vejer.

Denina, Giov. Carlo, ital. Literator og Historieskriver, f. 1731 i Revello i Piemont, var Professor i Rhetorik ved Universitetet i Turin, men mistede ved Gejstlighedens Indskydelse denne Post og blev forvist først til Vercelli, siden til sin Fødeby. 1782 blev han af Frederik d. store kaldet til Berlin og gjort til Medlem af Akademiet; sit Ophold her benyttede D. til at studere den tyske Literatur, medens han tillige udgav adskillige Skrifter paa Fransk. Efter at han havde dediceret sit Skrift »Clef des langues« (3 Bd., Berl. 1804) til Napoleon I, udnævnte denne ham til Bibliothekar i Paris, hvor han døde 1813. Af D.s historiske Værker er »Delle rivoluzioni d'Italia« (3 Bd., Tur. 1769—70, senere fortsat og udvidet) det betydeligste. I Berlin skrev han »La Prusse littéraire sous le règne de Frédéric II« (3 Bd., 1790—91) og »La Russiade«, et Slags Epos til Peter d. stores Forherligelse.

Dēnis, Michael, tysk Forfatter, f. 1729, d. 1800, skrev „Grundriß der Bibliographie und Bücherkunde" (1774), „Grundriß der Litteraturgeschichte" (1776), oversatte Ossian og forfattede under Navn af „Barden Sined" en Del Digte i ossiansk Stil paa Tysk og Latin.

Denis, Saint [sæng døni], 1) Stad i det franske Dep. Seine, 1 M. n. for Paris. 41,000 J. (1881). Livlig Industri, navnlig Møllebrug, og udbredt Havedyrkning til Forsyningen af Paris. I det gamle, af Dagobert I 630 stiftede Benedictinerabbedis Kirke bleve de franske Konger begravede i Løbet af 11 Aarhundreder. Under Revolutionen bleve Gravene

opbrudte og forstyrrede, men Napoleon I lod dem restaurere 1806. I selve Abbediets Bygninger er en Opdragelsesanstalt for 400 Døtre af Æreslegionens Medlemmer, stiftet af Napoleon I 1809. Hugo Capet var Abbed af St. D., og Oriflammen, som under Capetingerne brugtes som Frankrigs Fane, var oprindelig dette Abbedis Banner. Jfr. Dionysius Areopagita. 2) Hovedstad paa den franske Ø Réunion (Bourbon), s. for Madagaskar, paa Øens Nordside. 32,000 J. Botanisk Have. Betydelig Handel, skjønt D. ikke har nogen Havn, men kun en aaben Red.

Dénislý, Stad i Lilleasien, 25 M. s. f. s. for Smyrna, ved Bjergkjæden Babadaghs nordlige Fod. 20,000 J. Rig Korn- og Frugtavl.

De Nittis, Giuseppe, italiensk Maler, s. Nittis.

Denne, Claus Jensen, bekjendt for sin storartede Godgjørenhed, levede i Beg. af det 16de Aarh. Under et Fangenskab havde han aflagt et Løfte om at ville, hvis han slap løs, bygge Gud og S. Anna til Ære et Capel og et Hospital for fattige og syge Mennesker, og dette Løfte holdt han trolig, da det endelig var lykkedes ham at komme fri. S. Annas Capel og Hospital opførtes uden for Kjøbenhavns daværende Østerport, hvor en Plads endnu har Navn derefter. Begivenhederne i Slutn. af Christian II.s Regering tvang D., der var bleven Forstander for Stiftelsen, til at opgive den og med de syge at ty over til Sverige, hvor han oprettede et nyt Hospital paa sin Ejendom Eskilstorp; men da der kom roligere Tider i Danmark under Frederik I, vendte han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han opførte en ny, grundmuret Hospitalsbygning, der ikke alene optog Syge uden Betaling, men tillige tjente som Herberg for fattige Rejsende. En lignende Stiftelse indrettede han samtidig i den skaanske By Aahus. Ingen af dem trivedes dog; D. satte sin betydelige Formue til og ofrede sig helt for de stakkels Mennesker, men han formaaede ikke at opretholde, hvad der var begyndt saa smukt. Som Læge for de fattige i Malmø fortsatte han senere sin menneskekjærlige Gjerning.

Denner, Balthasar, tysk Portrætmaler, f. 16 Apr. 1685 i Altona, d. 14 Apr. 1747 i Rostock, lærte først Malerkunsten der, blev senere af sin Fader sat til Handelen, men vendte tilbage til Kunsten, da han 1707 var kommen til Berlin som Handelsbetjent. Hans Portræter vare meget i Ry i Samtiden formedelst den Flid, hvormed alle Enkeltheder, lige indtil Hudens Porer, vare udførte, paa samme Tid som han dog i det mindste i sine bedre Billeder bevarede Helheden. Et friere, mere malerisk Foredrag skattes dog nu højere.

Dennery, Eug. Phil. [dæhnri], sædvanlig kaldt Adolphe d'Ennery, fransk dramatisk Forfatter, f. 1811, bekjendt for sin store Frugtbarhed, idet han dels ene, dels sammen med andre har skrevet over 200 Lystspil, Vaudeviller og Dramaer. Flere Gange har han været Directeur for ny oprettede Theatre. Han forstaar behændig at lægge Stoffet til Rette i en snurrig Intrigue og pikante Situationer. Bekjendtest ere »Les Mémoires de Richelieu« (1853), »Les oiseaux de proie« (1854); med Dumanoir udarbejdede han »Don César de Bazan« (1844), med H. Crémieux »Aladin, ou la lampe merveilleuse« (1863). I Begyndelsen af Tredserne spilledes stundum fem Stykker af D. paa forskjellige Theatre i Paris.

Dennewitz, Landsby i den preussiske Prov. Brandenburg, 8 M. s. f. v. for Berlin, bekjendt af det blodige Slag 6 Sept. 1813 imellem den franske Hær under Ney og den allierede preussisk-russisk-svenske Hær under Kronprinsen af Sverige (Bernadotte), i hvilket den sidste sejrede. Den preussiske General F. W. Bülow fik heraf Titlen Greve af D.

Denon, Dominique Vivant [dønõng], fransk Kunstner og Kunstkjender, f. 1747 i Châlon sur Saone, d. 1825 i Paris, var først Diplomat, men helligede sig snart til Kunsten, navnlig som Kobberstikker og Raderer. Han ledsagede 1798 Bonaparte til Ægypten og har gjort sig fortjent ved Udgivelsen af sit store Værk »Voyage dans la Basse-et la Haute-Égypte« (1802). Under Napoleons Kejserdømme var han Generalinspecteur over alle Frankrigs Kunstsamlinger, men efter dennes Fald levede han som Privatmand, sysselsat med at udgive en Beskrivelse af sin egen Kunstsamling.

Dent [dang], d. e. Tand, er i det franske Schweiz og i Savoien sædvanlig Benævnelsen paa spidse, kegleformede Bjergtoppe (tysk „Horn"). Saaledes D. de Morcles i Berneralperne, D. du Midi i Savoien paa Grænsen af Wallis, D. d'Herrens i de penninske Alper o. fl.

Dentist, Tandlæge. Dentitiōn, Tandfrembrud, s. Tand. Dentitiōnssygdomme, sygelige Tilfælde, der kunne ledsage Tændernes Frembrud hos Barnet, og hvis Behandling fordre særlig Forsigtighed; hyppigst ere Diarrhoe, Hoste, Hududslæt, Feber og Krampe.

Denudatiōn, Blottelse, i Chirurgien den Tilstand, i hvilken en Knokkel er berøvet sin ydre Beklædning og da navnlig Benhinden, noget, der kan skyldes Sygdomme saa vel i Knoklen selv som i dens Omgivelse og ofte medfører dens Bortdøen (Nekrose).

Denunciatiōn, Angivelse, navnl. af en Forbrydelse for Retten; Denunciānt, Angiver.

Dénver, Hovedstad i Staten Colorado i Nordamerika, 39° 48′ n. Br., 87° 20′ v. L., ved Floden Plattes sydlige Arm, skylder sin Oprindelse til den 1861 stedfundne Opdagelse af Guld, har en Mønt og 36,000 J. (1880). D. har Jærnbaneforbindelse saa vel mod Ø. med Saint Louis som mod N. med Pacificbanen ved Cheyenne og mod S. med Santa Fé i Ny Mexico og derfra videre til Galveston ved den mexicanske Bugt og ved den sydlige Stillehavsbane til Wilmington i det sydl. Californien. Militærstation.

Département, fr. [mäng], Afdeling, bruges især om de forskjellige Afdelinger af de øverste Regeringsautoriteter, mellem hvilke Forretningerne ere fordelte; saaledes ere siden 1848 ogsaa i Danmark Ministerierne inddelte i D., hvert under sin Chef. I Norge bruges D. i samme Betydning som Ministerium i Danmark. Der er 7 saadanne D.: Kirke- og Undervisnings-, Indre-, Justits- og Politi-, Finans- og Told-, Armé-, Marine- og Post-, samt Revisionsdepartementet; hvert D. forestaas af en Stats-

raad (Minister) som Departementschef. Det samme gjælder om Sverige, hvor der ligeledes er 7 D.: Justits-, Udenrigs-, Armé-, Marine-, Indre-, Ecclesiastik- (Kirke- og Undervisnings-) og Finansdepartementet. I Frankrig kaldes siden 1879 de større administrative Dele af Landet D., ligesom adskillige sydamerikanske Republiker ere inddelte i Departamientos. Departementssportler kaldes i Danmark Gebyrerne for visse Bevillinger saa vel som for Bestallinger, der i ældre Tid tilfaldt Embedsmændene ved vedkommende Departementer og udgjorde en Del af deres Lønning, men nu tilfalde Statskassen. „Departementstidende" var fra Marts 1848 til Udgangen af 1870 Kongeriget Danmarks officielle Tidende (Ugeblad), indeholdende Love, Anordninger og andre Regerings- eller ministerielle Meddelelser. Den fulgte efter „Collegialtidende", men ophørte, da Udgivelsen af en Lovtidende og en Ministerialtidende begyndte med Aaret 1871. Den norske Departementstidende (siden 1829) indeholder Departementernes Indstillinger o. lign., men er intet officielt Værk.

Dépêche, fr. [päsche] (af det middelald. lat. depedicare, gaa hurtig), Ilbrev, navnl. en skriftlig Meddelelse om Statssager til en diplomatisk Agent. Deraf kaldes telegraphiske Meddelelser i Regelen telegraphiske D.

Dependēre, være afhængig af, staa under, bero paa.

Dépense, fr. [pängse], Udgift, Bekostning, især unødvendig ell. overdreven; depensēre [pang], udgive meget, forøde.

Dephlegmatisēre, et gammeldags chemisk Udtryk for concentrere, afledes af Phlegma (Slim), som hos de ældre Chemikere betyder Vandet i en sur eller vinaandig Vædske. Nu bet. d. især at lede Afkølingen ved den brudte Destillation af en blandet Vædske saaledes, at kun de flygtigste Dele forblive dampformige, medens de mindre flygtige fortættes og flyde tilbage. Dephlegmation finder især Sted ved Destillation af Vinaand og Tjæreoljer.

Dephlogistisēre (s. Phlogiston), ilte.

Dépit, fr. [depi], Trods; par d., af Trods.

Déplacement, fr. [plasemäng], Flytning, Forsættelse. Deplaceringsmethode, s. Extract. Déplacementscentrum, Tyngdepunktet for den ved et Skib bortskudte Vandmasse.

Deployere [ploajēre], foretage en Manøvre, hvorved en Troppeafdeling fra Colonnestilling, navnlig fra sluttet Colonne, udfolder sig til en eller begge Sider i Linjeformation.

Depōnens kaldes i Grammatiken, særlig den latinske, et Verbum, som har passiv Form, men activ Betydning. Ex. „blues".

Deponēnt, Deponenttinde, kaldes den, der afgiver Forklaring under et Forhør i en criminel Sag. Deponēre er at afgive saadan Forklaring. Depositiōn kaldes selve Forklaringen, Udsagnet. Disse Udtryk have imidlertid ogsaa andre Betydninger, s. under Deposition og Depositum.

Deportatiōn er en tvungen, som Straf anvendt Bortsendelse til et bestemt, i Almindelighed langt bortliggende Sted, fra hvilket den deporterede ikke maa fjerne sig. I Oldtiden blev D. hyppig benyttet af de romerske Kejsere. I den nyere Tid blev D. først indført i England under Dronning Elisabeth som Straffemiddel mod Vagabonder og senere mod politiske Forbrydere. Siden 1784 blev D. anvendt i meget vid Udstrækning i England, og man har længe anset Systemet for fortrinligt, fordi man derved befriede Landet fra en Del Forbrydere, som bleve forbedrede ved Arbejdet i Kolonierne, der efterhaanden ad denne Vej bleve opdyrkede. Imidlertid blev Udførelsen af D.-Straffen efterhaanden vanskelig, da de tidligere Forbryderkolonier ikke vilde modtage nye Sendelser, og den ophørte 1858. I Rusland deporteres endnu stadig til Sibirien, i Frankrig tidligere til Guajana, siden 1871 til Ny Caledonien, i Spanien til Kolonierne i Afrika og Asien.

Dépōsé, fr., „Eneret".

Depositiōn, Aflæggelse, Udtryk, hvormed tidligere betegnedes de unge Studenters Optagelse ved et Universitet; det fik i Tyskland Formen Depositz, og at deponēre (stundum ogsaa „lade sig dep." ell. „blive deponeret") betød, at lade sig indskrive som Student. Allerede ved de ældste Universiteter brugtes ved Optagelsen af de Ynglinger, der kom fra Skolerne eller fra andre Universiteter, visse symbolske Skikke, som skulde betegne, at Vedkommende (der kaldtes Beanus ell. Bacchant) maatte aflægge al Raahed og uhøviske Sæder for at blive værdig dertil; og i Midten af det 14de Aarh. gaves ved Universitetet i Paris Forbud imod, at der fandt Mishandlinger eller Udpresninger Sted imod dem. Skikkene holdt sig eller kom op igjen og fik især ved de tyske Universiteter et meget raat Præg fra Beg. af det 16de Aarh. eller maaske endda før. Den unge Student førtes frem for Depōsitor, en ældre, anset Student, og var iklædt en Narredragt og en Hat med lange Øren, Rævehale og Horn; man forelagde ham drillende Spørgsmaal eller Gaader, hvis Besvarelse ledsagedes med Puf og Slag, „rensede" ham ved at skure og skrabe ham paa en højst ublid Maade, „afhøvlede" hans skarpe Kanter ved forskjellige kaade Mishandlinger og lod ham til sidst „aflægge Dyriskheden" ved at udrive af hans Mund et Par Svinetænder, som man først havde sat ind, hvorpaa man slog Hornene af Hatten og førte ham til Decanus, der lagde lidt Salt paa hans Tunge og gød lidt Vin paa hans Hoved og derved indviede ham til det akademiske Liv. D. indførtes ogsaa ved Kjøbenhavns Universitet 1539 (tidligere brugtes ikkun Indskrivning hos Rector), og visse Træk af de tyske Skikke forplantede sig herhen og holdt sig længe, om end i en mildere og mindre raa Form. De brugtes endnu paa Holbergs Tid og bortfaldt vistnok først c. 1730; men allerede under Christian IV forestreves ved Siden deraf en Prøve paa Vedkommendes Kundskaber (den senere Examen artium). Medens man i Tyskland i det 17de Aarh. søgte at holde D. borte fra nye Universiteter, optoges den 1666 ved det nystiftede Lunds Universitet og brugtes ved Upsala endnu 1716; først henimod Midten af det 18de Aarh. blev den overalt afskaffet. I nøje Forbindelse hermed og som en Udvikling deraf stod den saakaldte Pennalisme, Mishandling af de yngre Studenter fra de ældres Side. Den, der

meldte sig til Optagelse ved Universitetet, kaldtes **Depositürus**, og deraf opstod ved Forkortelse Ordet Rus som Navn for unge Studenter. Udtrykkene „at løbe Hornene af sig" og „uhøvlet" staa i Forbindelse med denne Skik. Ogsaa ved flere Haandværkslav fandt lignende Skikke Sted imod nye Svende, endog længere ned i Tiden.

Depositum kaldes det Retsforhold, som opstaar derved, at en Person, **Deponènten**, overgiver en anden, **Depositàrius**, en Ting i Forvaring eller i Gjemme. Ogsaa selve den Ting, som En saaledes har modtaget i Forvaring, kaldes et D. **Deponère**, give en anden noget i Forvaring. **Depòsitobank**, s. **Bank**.

Depôt (fr. dépôt), Oplag af Krigsfornødenheder, Vaaben, Levnedsmidler, Klæder, Skotøj osv. til Hærens Forsyning. **Depotafdelinger** ere Troppeafdelinger, der, naar Hæren rykker i Marken, efterlades i Garnisonerne for at samle, udruste og indøve det Mandskab, som Feltafdelingerne behøve Tid efter anden at faa eftersendt for at udfylde de Tab, de under Krigen have lidt.

Depping, Georg Bernh., fransk Historieskriver, f. 11 Maj 1784 i Münster i Westfalen, kom 1803 til Paris, fik Indfødsret 1827 og levede her til sin Død 6 Sept. 1858. Først gav D. sig af med at skrive geographiske Skrifter for Ungdommen og større Beskrivelser over enkelte Lande, der vandt meget Bifald. Bekjendtskab med Baggesen og Oehlenschläger vakte Interesse hos ham for de nordiske Folk og deres Literatur, og han besvarede derfor 1820 Institutets Prisopgave „Normannernes Søtog og deres Nedsættelse i Frankrig i det 10de Aarh." (1826, 2den Udg. 1844, overs. paa Dansk af N. M. Petersen 1830, paa Svensk af A. B. Collin 1828). Senere skrev D. „Handelens Historie imellem Europa og Østerland fra Korstogene indtil Amerikas Bebyggelse" (2 Bd., 1830), „Jøderne i Middelalderen" (1834), „Normandiets Historie under Vilhelm Erobreren og hans Efterfølgere indtil dets Forening med Frankrig, 1069—1204" (2 Bd., 1835) o. fl.

Depravatiòn, Fordærvelse, Forværrelse, navnlig i moralsk Henseende; **depravère**, fordærve, forværre.

Depressiòn, Nedtrykning, Undertrykkelse; i Chirurgien den Omstændighed ved et Benbrud (især af Hjærneskallens Ben), at det brudte Parti er trykket ned under den omgivende Benflades Niveau, **deprimèret**, hvorved det kommer til at udøve et skadeligt Tryk paa de underliggende Dele. Øjenlægen forstaar ved D. den Art af Staroperation, hvorved den fordunklede Linse fjærnes ved at trykkes ned i Bunden af Øjet. Figurlig bruges D. endelig om en nedtrykt, deprimeret, Sindsstemning. D. ved en Kanons Affyrning kaldes den Vinkel, som Løbets Axe danner med den vandrette Linje, naar den er sænket under denne, ellers Elevation.

Deprètis, Agostino, italiensk Statsmand, f. 31 Jan. 1813, blev Advocat i Stradella i Piemont og tog virksom Del i Bestræbelserne for Italiens Frigjørelse. Allerede 1848 valgtes D. til Deputeretkammeret og gjenvalgtes siden stadig i samme Valgkreds; han hørte til venstre Centrum. 1859 var han en kort Tid Civilgouverneur i Brescia, og 1860 blev han Prodictator paa Sicilien, hvor han virkede for Øens Tilslutning til Sardinien. 1862 var D. Minister for de offentlige Arbejder under Ratazzi, 1866—67 Finansminister under Ricasoli, og efter Ratazzis Død 1873 blev han Fører for Mellempartiet. I Marts 1876 blev D. Førsteminister (først Finans-, senere Udenrigsminister) indtil Marts 1878; han var 1879 igjen et halvt Aar Førsteminister, blev i Nov. s. A. Indenrigsminister under Cairoli og er siden Maj 1881 Førsteminister. D. har især virket for Afskaffelsen af Maleskatten og andre Skattereformer, samt for Jærnbanenettets Udvikling og den nye Valglov (1882).

Deprimère, nedtrykke, s. **Depression**.

De profùndis, lat., d. e. fra Dybet, er Begyndelsen af den 130te Psalme, en gribende Bodspsalme, som ofte synges i den romerske Kirke.

Deptford [dètt], en af de mange i London indlemmede Communer, ligger s. for Themsen og v. for Greenwich. Her er Marinens Værfter og Proviantmagasiner, en Marineskole og Stiftelser for gamle Underofficerer af Marinen og deres Enker og Børn. Torv for Kvæg fra Udlandet.

Deputàt, i Danmark et særegent Slags Afgift, der udredes i Naturalier af Skovejendomme eller andet Jordegods, enten som Bidrag til Embedslønninger eller som Vederlag for visse afstaaede Rettigheder eller endelig som simpel Understøttelse. Efter de ydede Produkters Art skjelner man imellem Brænde-, Tørve- og Korndeputater.

Deputatiòn, Sendelse af Personer, som paa fleres Vegne skulle røgte et vist Hverv, eller selve disse Personer. **Deputèret**, et Medlem af en D.; i Danmark kaldtes før 1848 Medlemmerne af de højeste Regeringscollegier D. Især bruges D. dog om et Medlem af en folkevalgt Forsamling. **Deputèretkammeret** kaldes i Frankrig, Italien, Portugal og Rumænien det ene (umiddelbart valgte) Kammer.

De Quincey, Thomas [kvìnnsi], engelsk Forfatter, f. 1786 af velhavende Forældre i Nærheden af Manchester. Hans Hovedarbejde er »Confessions of an English Opium-Eater« (1822), der er grundet paa de Erfaringer, han selv havde gjort som fleraarig Nyder af Opium. Han har desuden bl. a. skrevet adskillige literærtkritiske Afhandlinger. Han boede en stor Del af sit Liv i Skotland og døde 1859.

Deraie, tidligere Wahabiternes Hovedstad i Nedschd i Arabien, under 24° 40′ n. Br., 64° 20′ ø. L., talte den Gang 15,000 I. og havde talrige Moskeer og Skoler. Den blev ødelagt 1818 af Ibrahim Pascha efter 7 Maaneders Belejring og er nu kun en Ruinhob.

Derangere [rangschère], bringe i Forstyrrelse, Uorden; **derangèret**, stærkt forgjældet.

Derbènd, befæstet Stad i de russiske Kaukasuslande, Hovedstad i Prov. Daghestan, ved det kaspiske Havs Vestkyst. 17,000 I. Betydeligt Fiskeri. Herfra mod V. strække sig Levningerne af den gamle kaukasiske Mur, hvis Opførelse af nogle tillægges Alexander d. store, af andre den græske Kejser Justinian I.

Derby [dèrbi], 1) Shire i England, omgivet

af Shirerne York, Nottingham, Leicester, Stafford, Chester og Lancaster. 48 □ M. med 461,000 J. (1881). Landets sydlige Del er en Slette, der mod N. hæver sig op mod Peakbjærgene, som med Retning fra N. mod S. gjennemskære Shirets nordvestlige Del. De ere meget rige paa Huler og have Punkter, der naa op imod 2,000 F. Højderne ere i Regelen nøgne eller kun dækkede med et tyndt Mostæppe, men mellem dem strække sig smukke og frugtbare Dale. De vigtigste Vandløb ere Trent og dens Biflod Derwent. Saa vel Korn- som Kvægavlen staar paa et meget højt Trin, og Shiret er desuden rigt paa Mineralprodukter, navnlig Stenkul, Bly, Jærn, Zink og Kobber. Industrien er meget omfattende i Silke- og Uldstoffer, Jærnvarer og Stentøj. 2) Hovedstad i D.-Shire ved Floden Derwent, 25 M. n. n. v. for London. 80,000 J. (1881). Smuk Stad med prægtige Bygninger, blandt hvilke Grevskabsfængslet, det store Hospital og Allehelgenskirken ere de mærkeligste. Silke- og Bomuldsmanufakturer, Jærnstøberier, Maskinværksteder, Porcelænsfabriker, Garverier og Sæbesyderier. I Nærheden ligger det pragtfulde Slot Keddlestonhall, der tilhører Lord Scarsdale. 3) Stad i Staten Connecticut i Nordamerika, 4 M. v. for Newhaven. 12,000 J.

Derby, Edvard Geoffrey Smith Stanley, Jarl af [s. o.], f. 29 Marts 1799 paa Slottet Knowsley-Park i Lancashire af en gammel adelig Slægt, som 1485 ophøjedes til Peersværdigheden. Hans Farfader var 1780 Stifter af de store Hestevæddeløb („Derbydagen") og var afgjort Beskyttelsesmand; hans Fader var en flittig Dyrker af Naturvidenskaberne og Præsident for lærde Selskaber. D. blev uddannet i Eton Skole og ved Oxford Universitet og kom allerede 1820 ind i Underhuset; han optraadte første Gang 1824 med en Forsvarstale for den irske Statskirke og forbavsede alle ved sin Kraft og Veltalenhed, der fra Macaulays Side skaffede ham Tilnavnet „Debattens Rupert" (Billedet taget af den kjække Rupert af Pfalz). Efter sin Slægts Traditioner hørte D. til den liberale Side, blev 1827 Understatssecretær for Kolonierne under Canning og 1830 Statssecretær for Irland under Grey. Han indførte her et ordnet Folkeskolevæsen og vigtige Reformer i de irske Kirkeforhold, medens han med lige Kraft bekæmpede Orangisternes Udskejelser og O'Connells Forlangender; han fik derhos et nyt Tilnavn, „Skorpionen", for sine bidende Taler. Ogsaa tog han virksom Del i Forsvaret for Valgreformen. 1833 blev D. Statssecretær for Kolonierne og gjennemførte Negerslaveriets Afskaffelse, men udtraadte 1834, da han ikke vilde tillade, at en Del af den irske Statskirkes Indtægter brugtes til andre Formaal. D. nærmede sig nu Toryerne, afslog vel Tilbudet om at indtræde under R. Peel 1835, men blev 1841 Statssecretær for Kolonierne under ham; han overgav dog 1845 Posten til Gladstone, fordi Peel vilde afskaffe Kornlovene, og dannede nu med Bentinck og Disraeli et nyt conservativt og protectionistisk Parti, idet han anden Gang i sit politiske Liv gik fra Venstre til Højre. Allerede 1844 havde D. taget Plads i Overhuset i Stedet for sin Fader som Lord Stanley (først 1851 ved Faderens Død som Jarl D.) og blev snart Partiets anerkjendte Leder og Ordfører; særlig angreb han 1850 Palmerstons Færd over for Grækenland. I Febr. 1852 dannede D. et conservativt Ministerium, men det faldt allerede i Dec. s. A. paa Grund af sine protectionistiske Ønsker. 1855 fik D. Tilbud om at danne et Ministerium, men afslog det; derimod blev han i Febr. 1858 Førsteminister, gjennemførte Jødernes politiske Ligestilling og foreslog en Valgreform, idet han saaledes brød med to af Partiets Hovedgrundsætninger; men han styrtedes i Sommeren 1859 som Følge af sin venlige Holdning mod Østerrig. I Juli 1866 bragte ny Splid mellem de liberale D. til Roret, og han gjennemførte nu i Overhuset den af Disraeli forelagte, men i Underhuset stærkt udvidede Valgreform, skjønt han selv betegnede den som „et Spring i Mørket". I Febr. 1868 trak D. sig tilbage fra Regeringen for Gigtsmerter, men endnu næste Aar vilde han dristig optage en Kamp mod Regering og Underhus ved Loven om den irske Statskirkes Afskaffelse. Hans Protest derimod var hans sidste politiske Gjerning, ligesom hans Forsvar for Statskirken havde været den første. Fremdeles vandt D. et Navn ved sin fyrstelige Godgjørenhed og sin Ledelse af Indsamlingerne under Bomuldsnøden i Lancashire 1862. Ogsaa udgav han 1864 en Oversættelse af Homers Iliade i jambiske Vers, der roses meget og i faa Aar oplevede 6 Oplag, samt desuden en Samling Oversættelser af mindre Digte fra ældre og nyere Sprog. Siden 1852 var D. Kansler for Oxford Universitet. Han døde 23 Oct. 1869. — Efter ham fulgte hans ældste Søn, **Edw. Henry**, tidligere kjendt som Lord Stanley, f. 21 Juli 1826. Han uddannedes i Rugby Skole og ved Cambridge Universitet og foretog 1848 en længere Rejse til Nordamerika og Vestindien. I sin Fraværelse valgtes han til Underhuset i den afdøde Lord Bentincks Valgkreds og optraadte første Gang 1850 med en Tale om Sukkertolden. D. besøgte derefter Indien og var 1852 under sin Faders Ministerium Understatssecretær for de udenrigske Sager. 1855 tilbød Palmerston D. Posten som Statssecretær for Kolonierne, men han vilde ikke skille sig fra sit Parti. Som Minister for Indien 1858 gjennemførte D. en fuldstændig Omdannelse af dets overordnede Styrelse, hvilket han allerede havde tilraadet 1853. I Juli 1866 havde D. vigtig Del i Gladstones Fald og blev derefter Udenrigsminister indtil Dec. 1868, hyldende Læren om Englands ubetingede Tilbageholdenhed i Fastlandets Anliggender. Han førte i Maj 1867 Forsædet i Conferencen om Storhertugd. Luxembourgs Neutralisering. D. afslog 1870 Tilbudet om at være det conservative Partis Leder, men overtog paa ny Posten som Udenrigsminister i Febr. 1874; dog trak han sig tilbage i April 1878, fordi han misbilligede Beaconsfields krigerske Optræden over for Rusland, og efter det conservative Partis Nederlag 1880 udtalte han aabent sin Tilslutning til Modpartiet og blev i Dec. 1882 Minister for Kolonierne. D. har vist stor Interesse og Kjendskab for alle finansielle og so-

ciale Spørgsmaal, men opfatter dem temmelig materialistisk.

Derbydagen [s. o.], Navn paa Englands største aarlige Hestevæddeløb siden 1780, opkaldt efter den nuværende Jarl Derbys Oldefader. Det holdes ved Epsom i Surrey-Shire den sidste Onsdag i Maj; to Dage efter D. er et Løb for Hopper, som kaldes the Oaks.

Déreczke, Flække i Ungarn, 2 M. s. for Debreczen. 7,000 J. Tilvirkning af Safflor og Soda. I Omegnens Vandløb forekomme Perlemuslinger.

Derelinquére, forlade, opgive, bruges navnlig i Retssproget om at opgive Ejendomsretten til en Ting uden dog at overdrage den til en anden, hvorved den altsaa bliver herreløs, saa at enhver frit ved at bemægtige sig den kan gjøre sig til Ejer af den. **Derelictión**, den Handling at derelinquere.

Derfflinger, Georg, Rigsfriherre af, egtl. **Dörfling**, brandenburgsk Generalfeltmarschal, f. 1606, var Søn af en protestantisk Landmand i Østerrig. Der er en usikker Fortælling om, at han 1626 som Skræddersvend havde begivet sig paa Vejen til Berlin, men af Mangel paa Penge ikke kunde blive sat over Elben. Denne Omstændighed siges saa at have bestemt hans Fremtid; han kastede sin Bylt i Floden og blev Soldat, først hos Sachserne, siden som Officer under Gustav Adolf, Banér og Torstenson i den svenske Hær, i hvilken han tjente sig op til Generalmajor efter Slaget ved Leipzig 1642, hvor han som Oberst for et Rytterregiment havde bidraget meget til Sejren. Efter den westfalske Fred traadte han i Kurfyrst Fred. Wilhelm d. store af Brandenburgs Tjeneste, commanderede som Generalfeltmarschal under Kurfyrsten selv i Slaget ved Fehrbellin 1675, erobrede 1678 Stralsund og slog 1679 Svenskerne ved Tilsit, efter at han havde ført 9,000 Md. og 30 Kanoner paa Slæder over det friske og det kuriske Hav. Han døde 4 Febr. 1695.

Derivatión kaldes i Grammatikken et Ords Afledning (s. d. A.) af et andet; s. ogsaa **Afdrift**. **Derivátum**, afledet Ord. **Derivántia**, lat., afledende Midler, s. **Afledning**. **Derivéret Function**, afledet Function, d. s. s. Differentialcoefficient, s. **Differentialregning**.

Dérketo var i Askalon Navnet paa den Kjærlighedsgudinde, som ellers kaldes Baaltis eller Aschera (s. d. A.). Herodot kalder hende Aphrodite Urania.

Derkyllidas, en tapper og snild spartansk Feltherre, der 411 f. Chr. vandt Abydos og Lampsakos for Spartanerne og derpaa var Harmost i Abydos. 399 blev han Thimbrons Eftermand som Anfører for den spartanske Hær i det vestlige Lilleasien, gjenoprettede Krigstugten og kæmpede heldig mod Pharnabazos i Æolis. 398 beskyttede han de græske Beboere af det thrakiske Chersones mod Thrakernes Angreb og drog derpaa mod Tissaphernes, men maatte, da denne havde forenet sig med Pharnabazos, slutte Vaabenstilstand med Perserne. Selv efter Søslaget ved Knidos hævdede han Spartas Herredømme i Abydos og Sestos, men blev 390 afløst som Harmost og nævnes derefter ikke mere i Historien.

Dermatologi, Læren om Hudsygdomme og deres Behandling. **Dermatológ**, den Læge, der særlig giver sig af dermed.

Dermoidcyste, en egen, især i Æggestokken forekommende Art Sækvulst, der indvendig ganske har den normale Huds Beskaffenhed og udfyldes af en hvidlig Masse, bestaaende af det af Huden affondrede Fedt, afstødte Overhudsceller, Haar, og undertiden tillige indeholdende Tænder og Knokler.

Derouléde, Paul [dørulähd], fransk Digter, f. 1846 i Paris, er Søstersøn af Emile Augier, studerede Jura og deltog i Krigen 1870, blev saaret ved Sedan og flygtede til Belgien, blev Lieutenant og decoreret med Æreslegionen. »Les chants d'un soldat« (1872) og deres Fortsættelse »Nouveaux chants d'un soldat« (1875) ere nydelige patriotiske Salonstykker; som Dramatiker har han ikke haft Held med sig. Han er en ivrig antitysk Agitator og traadte 1882 op mod den tyske Turnforening i Paris. 1883 blev han saaret i en Duel med Octave Mirbeau, som han havde angrebet i Bladet »Le Gaulois«.

Derschávin, Gavriil Romanovitsch, russisk Digter, f. 1743 i Kasan, udmærkede sig i Kampen mod den oprørske Kosak Pugatschev, vandt Katharine II.s Gunst og blev 1793 Statssecretær, avancerede stadig, indtil Alexander I 1802 gjorde ham til Justitsminister. Fra 1804 opgav han det offentlige Liv. Han har især Betydning i Oden (den mest bekjendte er Oden „Til Gud“ fra 1784). Young har udøvet nogen Indflydelse paa ham; det originale hos ham er en orientalsk Yppighed i Billederne. Han døde 1816. Hans Erindringer (»Zapiski D.«) ere først udgivne 1860.

Dérwentwater [uääter], en for sin Naturskjønhed berømt lille Sø i Cumberland Shire i det nordl. England, gjennemflydes af Floden Derwent, der falder i Solway Fjorden ved Workington.

Dérvisch, et pers. Ord, d. s. s. det arab. Faqir, d. e. fattig, bruges sædvanlig for at betegne en Munk. Oprindelig stred Munkevæsenet imod Islam, men det indførtes efterhaanden fra Indien og Persien, saa at man i Tyrkiet finder henved 30 forskjellige Ordener, der alle høre til de saakaldte Sufikere og udøve deres Cultus paa forskjellige Maader, ved religiøs Dans, Sang osv. Navnene paa de mest bekjendte Ordener ere Nakschbendi, der stiftedes i det 14de Aarh.; Mewlewi, stiftet af den berømte Digter Djelaleddin Rumi i det 13de Aarh; Begtaschi eller Tiggermunke; Chalweti, d. e. Eneboere; Rufaai og Sadys, der bekræfte deres Hellighed ved foregivne Mirakler, som at bære gloende Jærn, drive Taskenspillerkunster med Slanger o. desl. De staa under Scheiker, der udmærke sig ved en særegen Dragt; til nogle af disse Ordeners Cultus høre den mystiske Dans (Semah), der paa en symbolsk Maade skal fremstille Himmelhvælvingens Omdrejning, og den frivillige Underkastelse af forskjellige Pinsler, der foretages i en Ekstase. Berygtet er den fra Spanien stammende Kalenderorden, der oprindelig er en Tiggerorden, men bekjendt ved sin Fanatisme og alle Slags Misgjerninger.

Dèrvisch Pâscha, tyrkisk General, f. 1817, uddannedes i England og Frankrig til Ingenieur og blev tidlig Directeur for Militærskolen i Constantinopel; han sendtes 1854 til Rumænien for at gjenindsætte de fordrevne Hospodarer og i Jan. 1856 til Paris for at deltage i det store Krigsraad. 1861 blev D. Directeur for Miner og Skove og sendtes 1862 imod Montenegro, som nødtes til Fred. 1866 fik D. et lignende Hverv i Syrien, hvor han undertrykte en Opstand af Druserne, og 1873 blev han Statholder i Bosnien og Herzegovina, men kaldtes tilbage, da han ikke kunde faa Bugt med Opstanden 1875. Derimod blev D. 1881 Statholder i Albanien, fik ved Vold eller List Førerne for den albanesiske Liga i sin Magt og sendte dem til Constantinopel; i Maj 1882 drog han som Sultanens Commissær til Ægypten, hvor han dog ikke var i Stand til at udrette noget.

Desaguadèro, Flod i Bolivia i Sydamerika, er Afløbet fra Titicacasøen til Søen Aullagas i den sydøstlige Del af Peru. Den gjennemløber en Højslette i Andes af henved 100 Miles Længde og indtil 20 Miles Bredde, beliggende over 12,000 F. over Havet.

Desaix de Voygoux, Louis Charl. Ant. [døsä dø voagū], fransk General, f. 17 Aug. 1768 i St. Hilaire d'Ayat i Auvergne i en gammel adelig Familie, blev kun 15 Aar gl. Lieutenant i et Infanteriregiment. Han var allerede 1793 Brigadegeneral. Efter at have udmærket sig i Krigene i Tyskland under Pichegru, Jourdan og Moreau gik D., der imidlertid var avanceret til Divisionsgeneral, 1798 med Expeditionen til Ægypten, hvor han vandt ny Hæder. Herfra vendte han efter Overenskomsten i El-Arisch 24 Jan. 1800 tilbage til Frankrig og kom faa Dage før Slaget ved Marengo til den italienske Hær, hvor Bonaparte gav ham Commandoen over Reservetropperne. Med disse kom han efter en forceret Marche i rette Øjeblik paa Valpladsen ved Marengo 14 Juni 1800, netop som Slaget syntes tabt og den franske Hær var i Færd med at trække sig tilbage. Det var D., som bevirkede Slagets Fornyelse, thi da han blev spurgt om sin Mening i det paa Valpladsen samlede Krigsraad, hvor de fleste Generaler havde stemt for Tilbagetog, sagde han: „Slaget er tabt, men Klokken er kun 3, og der er Tid til at vinde et nyt.“ Idet D. stormede frem i Spidsen for sine Colonner, blev han strax i Begyndelsen af Kampen truffet i Brystet af en Kugle. Han døde med de Ord: „Sig Førsteconsulen, at jeg beklager at maatte dø uden at have gjort nok til, at mit Navn kan leve i Efterverdenen.“ Hans Soldater styrtede frem for at hævne deres Førers Død, og Slaget blev vundet. Førsteconsulen lod den unge Helts Lig balsamere og bisætte i Capellet i Hospitiet paa St. Bernhard, og paa Sejerspladsen i Paris lod han senere et Monument oprejse for sin Vaabenfælle.

De Sânctis, Francesco, italiensk Statsmand og Forfatter, f. 28 Marts 1817, grundlagde 1837 en lærd Skole i Neapel og blev 1848 Understatssecretær i Undervisningsministeriet. Til Straf herfor blev D. 1850 fængslet og uden Lov og Dom i 3 Aar holdt i Fængsel; han skulde forvises til Amerika, men undkom til Turin og blev 1856 Professor i Zürich ved den polytechniske Skole. 1860 blev D. Undervisningsminister i Neapel under Garibaldi, og siden 1861 var D. Medlem af Deputeretkammeret, hvor han arbejdede for en Sammensmeltning af det maadeholdende Højre og Venstre. Ogsaa var D. tre Gange Undervisningsminister, 1861—62, 1878 og 1879—80. D. har end videre forfattet flere Skrifter om italiensk Literatur. D. 29 Dec. 1883.

Desargues, Girard [døsärrg], fransk Mathematiker, Architekt og Ingenieur, f. i Lyon 1593, d. 1662, Samtidig og Ven af Descartes. Hans mathematiske Arbejder, som i lang Tid vare glemte, ere nu udkomne samlede i »Oeuvres de Desargues«, ved Poudra, Paris 1864. De indeholde Spirer til flere af de Theorier, som danne Grundlaget for den nyere, projectiviske Geometri, f. Ex. til Læren om uendelig fjærne Punkter, Involution, Pol og Polar, samt den almindelige Transversaltheori. Den Sætning, at en ret Linjes Skæringspunkter med et Keglesnit og de fire Sider i en indskreven Firkant danne en Involution, har særlig faaet Navnet **D.s Theorem.**

Desarmère, afvæbne, derhos føre Kanonerne bort fra et Fæstningsværk ell. Batteri og bringe det i den Tilstand, hvori man for den lettere Vedligeholdelses Skyld gjærne lader det henligge i Fredstider. D. et Skib, aftakle det.

Dèsaugiers, Marc Ant. Madeleine [desaaschiē], fransk Digter, f. 17 Nov. 1772 i Bretagne. Faderen var en poetisk og musikalsk Dilettant, og hele Familien var optagen af den Slags Interesser. 1774 havde den opslaaet sin Bolig i Paris. D., som var bestemt til Præst, viste snart Anlæg og Tilbøjeligheder i en hel anden Retning, da Revolutionen tvang ham til at flygte. Med sin Søster begav han sig 1792 til San Domingo, blev under Opstanden fangen af Negrene, flygtede og blev optagen af et engelsk Skib, der skulde til de forenede Stater. Hav blev meget syg efterladt i New York, men 1797 lykkedes det ham at komme til Frankrig. Man hvilede sig der ud efter Terrorismen i lystig og sorgløs Livsnydelse; en saadan Stemning var den rette Baggrund for D.s Talent. Han blev Chef for et rejsende Skuespillerselskab og skrev fra 1799 en Masse Vaudeviller, Farcer og lystige Situationsstykker, hvor alt grupperede sig om et Couplet. En Kreds af opvakte, muntre Venner samlede sig om ham. Medens man nød Bordets Glæder, sang man Viser, ofte halvt improviserede. Selskabet tog Navn af »Le caveau«. Her blev Béranger indført af D. Hans egne »Chansons« (udg. 1808, 1812 og 1816 i 3 Samlinger) give sig ikke, som mange af Bérangers, af med de store politiske Spørgsmaal og sociale Tendenser; hans Muse er det uforstyrrelige gode Humeur, der ser paa alt med gemytlig-genial Indolens; naar man blot morer sig, kan Verden skabe sig, som den vil. Som Udtryk for en Side af den franske Nationalcharakter, der i sin Tid var saa fremtrædende, vare disse Viser paa alles Læber; det var ret en syngende Tid. Han døde 9 Aug. 1827 i Paris.

Desault, Pierre Jos. [døsō], Petits Elev og Bichats Lærer, f. 1744 af fattige Forældre i en Landsby i Franche-Comté, var først Lærer ved den chirurgiske Skole i Paris, blev 1782 første Chirurg ved Charité og 1788 ved Hôtel-Dieu; d. 1795. Han var den første, der grundede en chirurgisk Klinik, ligesom han ogsaa er den egentlige Grundlægger af den chirurgiske Anatomi og derved har gjort Epoche i Chirurgien.

Desavouere [vuēre], ikke vedkjende sig, fragaa.

Desbordes-Valmore, Marcelline Félicité Josèphe [dæbōrdd vallmāāhr], fransk Digterinde, f. 1786 af fattige Forældre; Faderen levede af at male Vaabenmærker paa Vogne o. desl. Da hans Forretning blev ødelagt ved Revolutionen, tog Moderen Datteren med til Guadeloupe, hvor de havde en rig Slægtning, men de fandt ham dræbt ved en Negeropstand. Moderen døde kort efter af den gule Feber, og Barnet kom tilbage til Frankrig. Da hun var bleven voxen, optraadte hun som Sangerinde først paa Provinstheatrene, siden paa Opéra comique, endelig som Skuespillerinde paa Odéon. 1807 giftede hun sig i Brüssel med en Skuespiller, men forlod kort efter Theatret paa Grund af Svagelighed. 1818 udkom hendes første Digtsamling, 1833 hendes Roman »Une raillerie de l'Amour«. Hendes Digtning viser et ømt, melancholsk, stærkt bevæget Gemyt. I sin første Periode viser hun sig paavirket af Florian, i sin senere af Lamartine, der var hende en trofast Beskytter. Hun døde 1859.

Descamps, Jean Baptiste [dækāng], flamsk Maler, f. 1711 (1706) i Dunkerque, d. 1791 i Rouen, hvor han oprettede en Tegneskole. Han er Forfatter til et i sin Tid meget anset kunsthistorisk Værk, »Vies des peintres flamands, allemands et hollandais« (4 Bd., Par. 1753—63).

Descartes, René [dækāhrt], paa Latin Renatus Cartesius, berømt fransk Philosoph og Mathematiker, f. 31 Marts 1596 i La Haye i Touraine, nedstammede fra en gammel berømt, adelig Slægt. Sin første Undervisning modtog han i Jesuitercollegiet i La Flèche, hvor han allerede som Dreng drev et omfattende Studium af de forskjellige Videnskaber; men da han følte sig skuffet ved det ringe Erkjendelsesudbytte, kastede han ved sin Udtræden af Collegiet al boglig Lærdom bort som unyttig og lagde sig efter ridderlige Kunster. Efter at han i nogen Tid havde levet i Paris's Adspredelser, trak han sig tilbage og tilbragte to Aar i fuldstændig Ensomhed, beskæftiget med Mathematik og Philosophi; derefter traadte han i sit 21de Aar i Tjeneste hos Hollænderne, Bayrerne og de kejserlige og gjorde flere store Rejser for gjennem Erfaringen at lære Natur og Folkeliv at kjende. Efter at være vendt tilbage fra sine Rejser og efter et fleraarigt Ophold i Paris, forlod han 1629 ganske sit Fædreland og rejste til Holland for der at leve uforstyrret. 1637 udkom hans »Essais philosophiques«, der indeholdt den epochegjørende Afhandling »Discours de la méthode« og desuden hans Dioptrik, Meteorologi og Geometri. 1641 udkom »Meditationes de prima philosophia«; 1644 »Principia philosophiæ«; 1649 »Passiones animæ«. S. A. rejste han i Følge en Indbydelse af Dronning Christine til Stockholm, hvor han døde 11 Febr. 1650. 16 Aar senere blev hans Lig ført til Paris og bisat i Kirken St. Geneviève du Mont. Efter hans Død udkom hans Breve foruden flere Afhandlinger. De fuldstændigste Udgaver af hans Værker ere Amsterd.-Udg. af 1692 og den franske af Cousin, Paris 1824. D.s Philosophi fandt talrige Tilhængere i Frankrig og Holland; ved sin Klarhed og Naturlighed vandt den stor Udbredelse i Modsætning til den aandsforladte Scholastik. Sin Philosophi begynder han med „Tvivl om alt" (»de omnibus dubitandum est«); denne Tvivl er ikke en almindelig Skepsis, men en kritisk Udrensning af Fordomme og af det uprøvede; naar alt dette forkastes, bliver der kun tilbage, at jeg fornemmer, iagttager, forestiller, vil, kort sagt, at jeg udøver aandelige Virksomheder, som alle ere ledsagede af Selvbevidsthed, d. e. jeg „tænker". Denne min selvbevidste Tænken er det eneste, jeg ikke kan betvivle, da endog Tvivlen selv er en Tænken. Min Tænken er min Væren; den Sætning: jeg tænker = jeg er (»cogito, ergo sum«) er den visseste af alle Sætninger og Philosophiens Udgangspunkt. Aandens absolute Modsætning er Materien; derfor kan D. kun gjøre Overgang fra Aand til Materie ad en Omvej, gjennem Gudsbegrebet. Ideen om Gud er os medfødt, og først gjennem Forvisningen om Guds Fuldkommenhed, og derigjennem om Guds Sanddruhed, faa vi Vished om de materielle Tings Existens. Materiens Væsen maa ikke søges i dens Vægt, Farve, Haardhed osv., som kun angive Affectioner af vore Sanser, men alene i Udstrækningen; derfor er Materien = Rummet, og et tomt Rum gives ikke, ligesom der heller ikke er Grænser for Materiens Lidenhed (Delbarhed) eller for dens Storhed. Alle Materiens Forandringer og Egenskaber afhænge alene af Bevægelsen, som kun er local. Gud har skabt Materien og Bevægelsen og lagt et vist Qvantum Bevægelse ind i Materien; dette Qvantum bliver altid det samme, om det end fordeles paa forskjellig Maade. Naturlovene ere kun mathematiske Bevægelseslove, som have deres Grund i Guds Uforanderlighed. Aanden (den tænkende Substans) og Materien (den udstrakte Substans) ere begge relative Substanser, skabte af Gud, den absolute Substans. — Som en Videnskabernes Reformator har D. i lige Grad Fortjeneste af Mathematiken og Philosophien. Han er Skaberen af den saakaldte „analytiske Geometri", idet han i sin »Géométrie« (1637) for første Gang definerede geometriske Steder ved Ligninger mellem retvinklede Coordinater og anvendte denne Definition bl. a. til Bestemmelse af en Curves Tangenter. Ogsaa af Analysen har han store Fortjenester; han var den første, der anvendte „de ubestemte Coefficienters Methode", og man tilskriver ham Indførelsen af den nu brugelige Betegnelse for Potenser. I Astronomien er D. Ophavsmand til den saakaldte „Hvirveltheori" (s. Cartesianske Hvirvler).

Descendēnter af en Person kaldes hans Slægtninge i den rette nedstigende Linje, d. e. som nedstamme fra ham (Børn, Børnebørn osv.).

Descendënten, Indbegrebet af de Personer, som høre til denne Linje, hele en Persons Afkom. **Descendënstheori**, s. **Darwin**.

Deschamps, Emile og Antony [dæschäng], to Brødre, franske Digtere. Den ældre Broder E., f. 20 Febr. 1791, vandt sine literære Sporer 1812 ved Digtet »La paix conquise«, som blev bemærket af Napoleon I og skaffede ham en Post i Domainekontoret. Under Restaurationen skrev han et Par Komedier, og da Kampen mellem Klassikere og Romantikere udbrød, redigerede han det epochegjørende Tidsskrift »La Muse française« med Hugo, de Vigny, Nodier o. fl. 1829 udkom hans »Études françaises et étrangères« (hvoriblandt en god Oversættelse af Schillers „Die Glocke“), hvis Fortale er et Slags romantisk Manifest. I sine Fortællinger, Bearbejdelser især af spanske Romancer og Oversættelser efter Shakspeare, Goethe og Schiller, viste han sig som en genial Dilettant. 1852 samlede han under Navn af »Poésies des crèches« forskjellige Lejlighedsdigte. De sidste Aar levede han i Versailles og var blind; han døde 22 Apr. 1871. — **Antony D.**, f. 12 Marts 1800, gjorde i sin Ungdom betydelige Rejser især i Italien, hvor han uddannede sig til en fin Kunstkjender. Han hørte siden til den romantiske Kreds, som Sainte-Beuve døbte med Navnet »Le Cénacle«. Hans Hovedværk er en Oversættelse af Dantes »Divina commedia« fra 1829; desuden har han skrevet Satirer, Theaterstykker, Rejseskildringer, lyriske Poesier i elegisk Tonart (»Dernières paroles« 1835, »Résignation« 1839), samt flere Artikler i »Revue des deux mondes« og andre Tidsskrifter. Han døde 29 Oct. 1869.

Deschamps, L. M. [s. o.], fransk Benedictinermunk og Philosoph, f. 1716 i Rennes, senere Procureur for Benedictinerne i Montreuil-Bellay i Poitou; d. 1774. D. udviklede en pantheistisk Livsanskuelse, som i Theorien mærkelig nok minder om den senere hegelske Philosophi, hvorfra den dog i sine praktiske Resultater er meget forskjellig. D. forsvarede vel Religionen mod Atheismen, men mente dog, at Religionen selv maatte vige for en højere „Sandhed“, der var af metaphysisk Natur. Han bekæmpede sin Tids Materialisme og Skepticisme og søgte at udvikle en abstract-speculativ Metaphysik, der selv er en Blanding af Pantheisme og Atheisme, og som i praktisk Henseende ser Idealet i Ejendoms- og Kvindefællesskab. Gjennem sin Velynder, Marquis Boyer d'Argenson, kom han i Brevvexling med sin Tids største Aander, Rousseau, Helvetius, d'Alembert, Diderot og Voltaire, og søgte, skjønt forgjæves, at vinde dem for sit System. Først i de senere Aar ere de forskjellige herhen hørende Manuskripter opdagede i Bibliotheket i Poitiers. Jfr. E. Beaussire: »Antécédents de l'Hégélianisme dans la philosophie française« (Par. 1865) og »Revue des deux mondes« (1865, Tom. 4, S. 244). I D.s Levetid udkom kun de to forberedende Skrifter: »Lettres sur l'esprit du siècle« (Lond. 1769) og »La voix de la raison contre la raison du temps« (Brüssel 1770).

Descht, et persisk Ord, der betegner Slette, hvor Nomadefolk opholde sig, bruges ofte i Sammensætninger, f. Ex. D.-Kiptschak om den store Slette n. og v. for det kaspiske Hav, hvorfra de saakaldte Usbeker hærjede de omliggende Lande.

Desenzāno, Flække i Norditalien ved det sydvestl. Hjørne af Gardasøen. 4,000 I. Dampskibsfart paa Søen. Mærkelig Jærnbaneviaduct.

Desērtas, **Las**, 3 øde Smaaøer i Atlanterhavet, s. ø. for Madeira.

Desertēre er uden lovlig Grund at bortfjærne sig, rømme, eller udeblive fra den Afdeling af Krigsmagten, hvorved man er ansat, for saaledes at unddrage sig Tjenesten derved. **Desertеur**, den Person, som paa denne Maade søger at unddrage sig Tjenesten; **Desertiōn**, den Handling at desertere. Straffen for denne Forbrydelse er efter de forskjellige dermed forbundne Omstændigheder og den paagjældendes Stand meget forskjellig (Livsstraf, Frihedsstraf, Legemsstraf eller Cassation). — Ordet desērtor bruges imidlertid ogsaa i Retssproget om den, der uden retfærdiggjørende Grund enten ved Bortrejse eller paa anden Maade unddrager sig Samlivet med sin Ægtefælle, i hvilket Tilfælde den forladte, efter at have ført Bevis for i Mellemtiden at have opført sig vel, kan opnaa Skilsmisse efter 3 Aars Forløb. Fra den saakaldte desērtio malitiōsa maa skjelnes, hvad man undertiden kalder d. simplex, som finder Sted, naar der er en retfærdiggjørende Grund for Ægtefællens Fraværelse. I saa Fald skal efter danske Lov den forladte Ægtefælle fortøve i 7 Aar. Desuden kan Skilsmisse opnaas, naar en Dødsformodning kan siges at foreligge; s. **Død**.

Desèze, Raymond [døsæhs], fransk Advocat, f. 1750, var i Dec. 1792 den ene af Ludvig XVI.s Forsvarere for Conventet og røgtede sit Hverv med Skarpsind og Veltalenhed. Efter Kongens Henrettelse blev D. fængslet som mistænkelig og først løsladt efter Robespierres Fald. Under Restaurationen blev D. lønnet for sit Mod og udnævnt 1814 til Præsident for Cassationsretten, 1815 til Pair og 1817 til Greve. D. 1828.

Desfontaines, Pierre Franç. [dæfongtæhn], egtl. Guyot, fransk Literat, f. 1685, blev som ung Jesuit Professor i Rhetorik i Bourges, men traadte 30 Aar gl. ud af Ordenen. Skjønt Voltaires Indflydelse havde befriet ham af Fængslet i Bicêtre, kom D. i en voldsom Strid med ham, der fra begge Sider blev ført paa den voldsomste og hensynsløseste Maade. Anledningen var en Kritik over Voltaire i D.s »Observations sur les écrits modernes« (1735). Han døde 1745.

Desfontaines, René Louiche [s. o.], fransk Botaniker, f. 1752, d. 1833 som Professor ved Jardin des plantes i Paris. Han berejste Tunis og Algier i to Aar (1783—85) og hjembragte rige Samlinger derfra. Hans vigtigste Arbejde er hans »Flora Atlantica«.

Desfontaines-Lavallée, Franç. Guill. [lavallē], f. 1733, d. 1825, er bekjendt som Forfatter til Viser, Operatexter, Vaudeviller og Fortællinger.

Déshabillé, fr. [dehsabijē], en Dames Morgen-Hjemmedragt; vise sig en d. [ang], vise sig som man er.

Deshayes, Gér. Paul [dæǟh], fransk Malakolog og Conchyliolog, f. 1795 i Nancy, d. 1875 som Bestyrer af Parisermuseets Bløddyr- og Straaledyrsamling, Forfatter til »Description des coquillages fossiles des environs de Paris« (3 Bd., 1824—37), »Traité élémentaire de Conchyliologie« (2 Bd., 1839—57), »Description des animaux sans vertèbres découverts dans le bassin de Paris« (1856—57) og »Mollusques de l'Algérie« i det store, af den franske Regering udgivne Værk over Algier, samt til de malakologiske Afsnit af Belangers Rejse, af Værket over den franske Expedition til Morea og af den store illustrerede Udgave af Cuviers »Règne animal«, af 2den Udg. af Lamarck osv.

Deshoulières, Antoinette [dæsuliǟhr], fransk Digterinde, f. 1638, gift med Guillaume de la Fon de Boisguérin D., var Medlem af flere literære Samfund, vurderet af Voltaire og skrev Idyller, Oder, Epistler og Madrigaler i Tidens sædvanlige Tone, samt Tragedien »Genseric«. Hun døde 1694.

Desiderātum, lat., noget, som savnes og derfor attraas; plu desidĕria, fromme Ønsker.

Desidērius, Longobardernes sidste Konge, tidligere Hertug i Tuscien, bragte efter Aistulfs Død 756 det longobardiske Rige i Italien til sig. Han laa i idelig Strid med Paverne og kom senere ogsaa i Krig med Carl d. store, som havde forstødt hans Datter Desiderata efter et kort Ægteskab. Krigen var nærmest foranlediget ved, at Carls Svigerinde Gerberga med sine to Sønner havde taget sin Tilflugt til D. Carl drog 773 med sin Hær i to Afdelinger over Alperne (Mont Cenis og St. Bernhard), erobrede Verona, belejrede og indtog Longobarderkongens Hovedstad Pavia 774 og førte sin forhenværende Svigerfader og hans Dronning fangne til Klostret Corvei i Frankrig, hvor D. endte sine Dage. Longobarderriget gik dermed til Grunde, og Norditalien blev indlemmet i det frankiske Monarchi. D.s tapre Søn Adelgis lykkedes det at undkomme til Constantinopel, hvorfra han med rastløs Iver, skjønt forgjæves, søgte at udrive sit Fædrenerige af Frankernes Vold. Foruden Desiderata havde D. en anden Datter, Luitberga, som var gift med den bayerske Hertug Thassilo II.

Designēre, bestemme, udnævne, udse til, f. Ex. Consul (hos Romerne), Tronfølger, Arving.

Dēsima, en lille Ø i Nagasakibugten ved Kysten af den japanske Ø Kiusiu, er ved en Bro forbunden med Nagasaki. 1641—1855 havde Hollænderne her et Factori, til hvilket deres Handelssamkvem med Japan da var indskrænket.

Desinfectiōn, Befrielse for et formodet Smitstof ved chemiske eller physiske Midler; Tilintetgjørelse af ildelugtende eller skadelige Uddunstninger. I lukkede Rum (som Sygestuer, Stalde, Arbejdsværelser i Fabriker, Appartements, Operationsstuer, Slagterhuse) bør Gulvet skures med Carbolsyrevand (1 D. Carbolsyre i 100 D. Vand) eller Chlorkalkopløsning (1 D. Chlorkalk i 100 D. Vand), Væggene stryges med en Blanding af 1 D. Carbolsyre og 100 D. Kalkmælk, Luften forbedres ved Udluftning, ved Fordampning af Træsyre ell. Carbolsyre (af Carbolsyrepulver, en Blanding af 100 D. Tørv, Gips, Jord, Sand, Savspaaner, Kulpulver med 1 D. Carbolsyre, udrørt i Vand); ogsaa kan man opstille Skaale med Chlorkalk og Saltsyre, eller brænde Svovltraad og senere udlufte og besprænge med Carbolsyrevand. I aabne Rum (som Gaardsrum, Kirkegaarde) maa fremfor alt de skadelige Aarsager (forraadnende Stoffer, Lig osv.) fjærnes eller bedækkes med Kalk, Chlorkalk, Jord; dernæst Jorden besprøjtes med Chlormanganlud, og saavidt muligt beplantes med hurtigvoxende Planter. I Closetter med adskilte Excrementer anvendes Carbolsyrevand til de flydende, Carbolsyrepulver til de faste Excrementer, i Waterclosets Carbolsyrevand, i Latriner Carbolsyrepulver eller Chlormanganlud, i Latringruber Kalk, Gips, i Pissoirs Carbolsyrevand ell. Chlorkalkopløsning, til Møddinger Carbolsyrepulver; Rendestene, Kloaker o. desl. renses ved rigelig Brug af rindende Vand, hvortil ikke for sjælden sættes Carbolsyre, eller en Blanding af 100 D. læsket Kalk, 15 D. Stenkulstjære, 15 D. Chlormagnium, eller Lerjordsalte, Chlormanganlud og andre Metalsalte; dyriske Affald fra Slagterier o. desl. bør graves dybt ned og bedækkes med brændt Kalk ell. Chlorkalk. Linned maa efter Brugen bestænkes med Carbolsyrevand og derpaa bringes i kogende Vand; Matrasser eller Dyner opvarmes (i Bagerovne) til 80°—95° og udbankes derefter. Lig, som skulle transporteres, maa bestænkes med Carbolsyrevand og indvikles i Tøj, der er gjennemtrængt af stærkt Blegevand (1 D. Chlorkalk til 20 D. Vand); helst maa ogsaa Bughulen aabnes, om end kun lidet, og fast Chlorkalk bringes derind. Kvæg maa overalt og især paa de bløde Dele vaskes med Carbolsyrevand. Folk, som have med smitsomme Gjenstande at gjøre, maa vaske Hænder osv. med manganoversurt Kali (1 D. af det rene Salt i 100 D. Vand). Behandling af Saar med desinficerende Midler maa altid overlades til Lægen; hertil anvendes rene Opløsninger af manganoversurt Kali, Carbolsyre, Thymol eller Skydebomuld (alm. Bomuld destruerer), gjennemtrængt med manganoversurt Kali, i den nyeste Tid ogsaa Jodoform i større Maalestok (s. Antiseptik). **Desinficēre**, fjærne Smitstoffer, rense Luften, Boliger, Byer osv.

Desintegrātor, opfunden af Carr 1862, et Redskab til Sønderdeling af Malme, Stenarter, Korn osv., adskiller sig fra alle tidligere anvendte derved, at Sønderdelingen ikke foregaar mellem to Flader, men ved Slag af meget hurtig roterende Stokke paa det ved de stadige Slag en Tid lang i svævende Tilstand holdte Stof, som skal sønderdeles. Stokkene ere parallele med den Axe, om hvilken de føres rundt; de ere ordnede f. Ex. i fire concentriske Kredse, som bevæge sig med stor Hastighed om den samme Axe, men saaledes at den 1ste og 3dje Kreds gaa i ēn Retning, 2den og 4de i den modsatte. Dette opnaas ved, at 1ste og 3dje Kreds ere befæstede paa ēn Skive, 2den og 4de paa en anden, og naar da Skiverne dreje hurtig rundt, vil et fast Legeme, der føres ind i Apparatet tæt ved Axlen af den inderste Stokkekreds, kastes mod den næste osv. og omsider forlade Apparatet i sønderdelt Tilstand.

Desipere in loco, lat., være overgiven paa behørig Tid og Sted.

Désirade [rāhd], en lille fransk Ø i Vestinden ved Østenden af Guadeloupe, 1 □ M. med 1,500 I., er en Kalkklippe, der dog ved omhyggelig Dyrkning er bragt til at frembringe flere værdifulde vestindiske Produkter, navnlig Bomuld, Sukker og Kaffe. Den staar under Gouverneuren paa Guadeloupe.

Desjardins, Erneste [dæschardäng], fransk Archæolog, f. 1823, siden 1861 Lærer ved Normalskolen i Paris og siden 1875 Medlem af Académie des inscriptions. Hans Hovedværk er »Géographie historique et administrative de la Gaule« (1870—78, 2 Bd); desuden har han udgivet Peutingers »Tabula« (1869) og flere Hæfter latinske Indskrifter.

Desjaterik, russisk Vægt, lig 10 russ. Pund ell. 8,1902 d. Pund.

Desjatina, russisk Flademaal, lig 27,728 danske □ Al. ell. 1,981 d. Tdr. Land.

Deskriptiv, beskrivende. **D. Geometri**, den Del af Geometrien, som lærer at undersøge Rumstørrelser ved Constructioner i en Plan, uagtet disse ikke selv ere beliggende i ēn Plan, navnlig derved, at man i samme Plan afbilder Rumfigurens retvinklede Projectioner paa en vandret og en lodret Projectionsplan. Denne Fremstillingsmaade, som først er sat i System af Monge, anvendes nu overordentlig hyppig i Praxis, bl. a. ved Bygningsconstructioner (f. Ex. Grundplan og Tværsnit). Ved en Figurs **deskriptive Egenskaber** forstaas i Modsætning til metriske saadanne, som blot angaa Beliggenhedsforhold (f. Ex. at 3 rette Linjer gaa igjennem samme Punkt, at et Punkt ligger paa en Curve), medens de metriske tillige angaa Maalforhold.

Deslys, Charles [dæli], fransk Forfatter, f. 1821 i Paris, navnlig bekjendt ved Romanerne »La dernière grisette« (1853) og »Le roi d'Yvetot« (1866). »Les récits de la Grève« blev kronet af det franske Akademi 1867.

Desman (Myogale), Pattedyrslægt af Spidsmusenes Familie, har en lang, spids, bevægelig Tryne, Svømmepoter og sammentrykt Svømmehale, samt en Moskuskjertel under Halens Rod; graver Huler i Flodbredder og lever af Smaafiske og mindre Vanddyr. M. moschata, „Wychycol", mellem Don og Volga, noget større end en Rotte, afgiver et smukt Pelsværk; M. pyrenaica, kun halv saa stor, findes ved Pyrenæernes Fod.

Desmarets de Saint-Sorlin, Jean [dæmarā dø sæng sorlāng], fransk Forfatter, f. 1595, d. 1676, var den første Kansler ved det franske Akademi, var beskyttet af Richelieu, skrev Komedier, Tragikomedier, Romaner, Epopeer og religiøse Digte. Komedien »Les visionnaires« (1637) er benyttet af Molière.

Desmerkat ell. Zibethdyr, visse Arter af Slægten Viverra, der omfatter smaa, lavbenede, meget langstrakte, grovhaarede, spidssnudede, plettede eller stribede Rovdyr. Fra Maarderne, som de ligne meget i Udseende, Levemaade og Bygning, afvige de ved at have 2 Knusetænder i hver Side af Overkjæven. De ere især i Bevægelse om Natten, leve af smaa Pattedyr, Fugle, Æg o. desl. og klatre behændig. V. Civetta findes i Afrikas tørre Bjærgegne, V. Zibetha i Ostindien og paa de store Sundaøer. De holdes ofte i tam Tilstand for den saakaldte **Desmers** (Zibeths) Skyld; denne afsondres i særegne, under Endetarmen liggende Kjertler og samler sig i en Pose, der aabner sig med en Spalte under Gattet. Det er en fedtagtig, halvflydende Masse, der ligner Moskus paa Lugten og smager bittert; i Begyndelsen er den hvid; senere bliver den gul og til sidst brun. Den virker stimulerende, krampestillende og sveddrivende, men er for største Delen gaaet af Brug; den bedste D. faas fra Guinea, men forfalskes ofte med Honning, harsk Fedt, Smør, Oxegalde, lidt Moskus osv. Den opsamles enten paa Træerne, hvor D. komme til at spilde den, naar de klatre omkring, eller man udtømmer den paa de tamme D. af Posen med en lille Ske, 2—3 Gange om Ugen, omtr. et Kvintin ad Gangen. Til samme Slægt hører ogsaa V. Genetta, der findes i Afrika og Sydeuropa, og til Viverrernes Familie **Pharaorotten** (Herpestes Ichneumon), der bl. a. efterstræber Slanger og Krokodilæg, hvorfor den stod i høj Agtelse hos de gamle Ægyptere, blev indbalsameret osv., men ogsaa var Gjenstand for mange Fabler, f. Ex. at den løb ind i Krokodilens Gab og aad dens Indvolde. Ogsaa den kan tæmmes og holdes i Huset, hvor den gjør samme Nytte som en Kat og følger sin Herre som en Hund. Viverrernes Familie tæller ikke faa Arter, som ere udbredte over Ostindien, Afrika og Sydeuropa.

Desmidiacéer (Desmidiaceæ), en Gruppe af ēncellede, grønne Alger, der kjendes paa, at de ved en Indsnøring ere delte i 2 symmetriske Halvdele, samt at Bladgrøntet er ordnet i Baand eller Plader; i øvrigt ere de yderst forskjellige i Form, men alle af et meget sirligt Udseende. De forekomme i stillestaaende Vand, navnlig i Tørvemoser og Hedesumpe. De danske D. ere floristisk og systematisk behandlede af J. P. Jacobsen i en paa Fransk skreven Afhandling i „Botanisk Tidsskrift", 8de Bd.

Desmin, et Mineral, der er et vandholdigt Kalk-Lerjord-Silicat og krystalliserer i rectangulære Prismer, som ere tilspidsede paa Enderne (rhombiske System). Det hører til Zeolitherne, har den for dem ejendommelige hvide Farve, Perlemorglans og Haardhed (3,5—4,0) og findes især smukt krystalliseret i de plutoniske Bjærgarters Blærehuller paa Island og Færøerne.

Desmodium gyrans, en i Ostindien voxende Urt af de ærteblomstredes Familie, der udmærker sig ved sine bevægelige Blade. Disse ere uligefinnede med et stort Endesmaablad og to smaa Sidesmaablade. Endesmaabladet er meget følsomt for Lysindtryk, idet det mangfoldige Gange om Dagen hæves eller sænkes, efter som Lyset er stærkere eller svagere. Sidesmaabladene derimod bevæge sig uafbrudt Dag og Nat uden Hensyn til Lyset. Deres Bevægelse bestaar væsentlig i en Hævning og Sænkning, dog saaledes at Smaabladets Spids kommer til at beskrive en Ellipse. Naar det ene Smaablad hæves, sænkes det andet, og saaledes vexler det idelig. Bevægelserne foregaa livlig

i Plantens Hjem; i Drivhuse ere de betydelig langsommere og finde kun Sted ved høj Varme. Man har endnu ikke formaaet at forklare dette Phænomen.

Des Moines [dæ moähn], Hovedstad i Staten Jowa i Nordamerika, ved Floden Des Moines, 58 M. n. v. for St. Louis. 22,000 J. (1881). Beliggenheden ved den store Jærnbanelinje, der forbinder Stillehavsstaterne med Atlanterhavsstaterne, har hurtig fremmet Stadens Udvikling.

Desmoulins, Bénoit Camille [dæmulæng], en af den første franske Revolutions mest lidenskabelige Partiførere, f. 1762 i Picardiet, fik sin Uddannelse paa Collège Louis le Grand og blev Advocat. Fyrig af Temperament og begejstret for Oldtidens republikanske Forfatninger greb han med gløbende Iver Revolutionens Ideer for omsider at se sine klassiske Idealer virkeliggjorte. Efter Neckers Afskedigelse ophidsede han 12 Juni 1789 ved heftige Taler Folket til at gribe til Vaaben, og to Dage efter blev Bastillen stormet. Ved sin Journal »Révolutions de France et de Brabant«, hvori han udtalte extravagante Anskuelser og kaldte sig „Lygtepælens Generalprocureur", vandt D. stor Indflydelse. Som Dantons Ven og Stalbroder tog han Del i alle Revolutionens Hovedforetagender, som Kongens Henrettelse, Girondinernes Fald osv., og tillige med ham stræbte han i den sidste Tid at standse dens vilde Strøm og talte for en mildere Fremfærd, navnlig i sit meget udbredte Blad »Vieux cordelier«; derfor maatte han ogsaa dele Skæbne med Danton og blev henrettet tillige med ham 5 Apr. 1794. D. var ligesom Danton af hæsligt Ydre, men udrustet med store Evner og et varmt Hjærte. Hans unge Hustru, der havde gjort alt for at frelse ham, blev henrettet 14 Dage efter sin Mand og gik Døden i Møde med større Ro end denne.

Dësna, Flod i Rusland, udspringer i Gouv. Smolensk, løber gjennem Gouv. Orel og Tschernigov, hvor den fra venstre Side optager Seim, og falder fra venstre Side i Dnjepr noget oven for Kijev. Længde 100 M.

Desnoiresterres, Gustave le Brisoys [dænoahrtähr], fransk Culturhistoriker, f. 1817 i Departementet Calvados, debuterede som Romanforfatter, skrev en ypperlig Vurdering af Balzac, men vandt sit Ry ved sit store Ottebinds Værk »Voltaire et la société française au XVIIIe siècle« (1867—76) og dets Supplement »Iconographie voltairienne« (1878). Om disse Værker gruppere sig flere fortrinlige Arbejder, behandlende det 18de Aarh.s Culturhistorie i Frankrig.

Desnoyers, Aug. Gasp. Louis Boucher- [dænoajë], fransk Kobberstikker, f. 1779, d. 1857, var Elev af Tardieu og grundlagde sit Ry ved et Stik efter Rafaels Madonna, »La belle jardinière« (1805). Af hans senere Arbejder ere mange udmærkede Stik at nævne, f. Ex. »La vierge aux rochers« efter Lionardo da Vinci, „Napoleon i Kroningsdragt" og „Belisarius" efter Gérard. 1828 blev han Baron.

Desnoyers, Louis [s. o.], f. 1805 i Amiens, fransk Forfatter, der dels ene, dels sammen med andre har leveret en Mængde Skuespil, og hvis Hovedegenskab er en rontineret Theaterpraxis. Han var med til at grunde Vittighedsbladet »Le Charivari« 1832, var siden literær Directeur for »Siècle« og Medstifter af »Société des gens de lettres«. D. døde 1868.

Desor, Eduard [døsäähr], berømt Geolog og Palæontolog, f. 1811 i Friedrichsdorf ved Frankfurt a. M., studerede først Jura, men gik 1832 til Paris, hvor han under Elie de Beaumont lagde sig efter Geologi. Da han derefter i Schweiz havde lært L. Agassiz at kjende, deltog han i flere Aar i dennes palæontologiske Arbejder og Gletscherstudier, og det var væsentlig disse sidste, der førte ham til de skandinaviske Lande 1846 for at sammenligne Glacialdannelserne her med dem i Schweiz. Paa denne Rejse gjorde han sig tillige bekjendt med vor Kridtformation og indførte Benævnelsen Terrain Danien for vort „Nyere Kridt". Da Agassiz var rejst til de nordamerikanske Fristater 1846, drog D. derover det følgende Aar, men en imellem dem opstaaet Uenighed fjærnede Vennerne for bestandig fra hinanden. Efter i 6 Aar at have sysselsat sig med forskjellige zoologiske og geologiske Undersøgelser, vendte han tilbage til Europa, blev Prof. i Geologi i Neuchâtel, foretog 1863 en Rejse til Algier og Sahara og døde 23 Febr. 1882 i Nizza. Til de værdifuldeste af hans selvstændige Arbejder hører især hans »Synopsis des Échinides« (1858), „Der Gebirgsbau der Alpen" (1865) og »Le Paysage Morainique« (1875). I de senere Aar af sit Liv var han meget sysselsat med præhistoriske Undersøgelser i Schweiz, Italien og Tyskland; i Forening med Studer og Merian forestod han Udgivelsen af geol. Specialkort over Schweiz, deltog ogsaa i det politiske Liv som Medlem af det store Raad i Neuchâtel og var 1874 dets Formand. D. var en i høj Grad aaben og elskværdig Charakter.

Désordre, fr. [dehsördr], Uorden; uordentlig Levemaade.

Desorganisatiōn, en saadan Forstyrrelse af en Organismes eller organisk Dels Bygning og Sammensætning, hvorved den bliver fuldstændig uskikket til at udføre sin sædvanlige Virksomhed.

Desorientēre, vildlede, saa at man ikke ved, til hvilken Side man skal vende sig; bringe ud af Fatning, bringe i Vildrede.

Desoxydēre, afilte.

Despĕct, Foragt, Ringeagt, modsat. Respect.

Desperāt, haabløs, fortvivlet.

Despériers, Bonaventure [dæperië], fransk Humanist og Skribent, f. i Slutn. af det 15de Aarh. i Bourgogne. Han var yndet især af Margrete af Navarra og blev af det katholske Parti mistænkt for Kjætteri. Hans »Nouvelles récréations et joyeux devis« udmærke sig ved Lethed og naturligt Vid, men tillige ved en Drøjhed, der er i Slægt med hans Samtidige Rabelais. Hans »Cymbalum mundi«, Dialoger i Lukians Maner, fulde af hensynsløse Udfald mod Præster og Munke, drog til sidst Uvejret sammen mod ham, og for at undgaa Baalet skal han have dræbt sig selv 1544. Efter andre blev han anklaget for nogle hos

Margrete af Navarra i Alençon faldne dristige Ytringer.

Desportes, Philippe [däpōrt], fransk Digter, f. 1546, ledsagede Henrik III til Polen som hans Forelæser, d. 1606, skrev erotiske Digte, hvori han søger at frigjøre sig for sin Lærer Ronsards Maner og pege hen mod Malherbes mere rationelle poetiske Opfattelse. Hans 24 »Élégies« skaffede ham Navn af den franske Tibul. Han skrev desuden et Slags Efterdigtninger af Partier af Ariosts »Orlando furioso«.

Despoti (af gr. δεσπότης, Hersker) er snart blevet opfattet i videre, snart i snævrere Forstand. Saaledes faldt efter Montesquieus Opfattelse D. sammen med Begrebet absolut Monarchi, medens man i nyere Tider skjelner imellem dette og et egentligt D., som kun siges at existere, for saa vidt den absolute Hersker intet Hensyn tager til Lov og Ret, men handler vilkaarlig og tyrannisk.

Despretz, C. M. [däprä], anset Physiker, f. 1792 i Lessines i Belgien, blev 1824 Lærer i Physik ved Collège Henri IV og 1837 udnævnt til Professor i Physik ved Sorbonnen. Siden 1841 var han Medlem af Akademiet; d. 1863. Hans videnskabelige Arbejder have haft Luftarternes og Dampenes Elasticitetsforhold, Legemernes Evne til at lede Varmen og Bestemmelsen af Smelte-, Fordampnings- og Forbrændingsvarmen til Gjenstand. Senere har han undersøgt den elektriske Flamme og ved den bragt mange Legemer, endog Kul, til at smelte og fordampe, som tidligere vare ansete for ildfaste. Det siges at være lykkedes ham at frembringe kunstige Diamanter, om end kun smaa og kostbare; dette er dog tvivlsomt.

Desquamation, d. s. s. Afskalning.

Desrousseaux, Alexandre [därussō], fransk Visedigter, f. 1820 i Lille, var Arbejder og har skrevet rhythmisk ypperlige og meget syngelige Digte for sine Fæller i sin Fødeegns Dialekt. De ere samlede under Titlen »Chansons et pasquilles lilloises« (1851—64).

Dessalines, Jean Jacques [dæsalihn], Kejser paa Haiti 1804—6, f. c. 1760 paa Guldkysten, blev i sin Ungdom ført til Haiti og solgt til en fri sort Planter ved Navn D. Under Opstanden imod de hvide udmærkede D. sig baade ved sin Tapperhed og sin forfærdelige Grusomhed og blev af Toussaint l'Ouverture udnævnt til Divisionsgeneral. Da den franske Hær under General Leclerc 1802 kom i Land, gjorde D. først Modstand, men underkastede sig siden, blev fransk General og kæmpede imod den udbrudte Opstand med stor Grusomhed. Men da Opstanden havde Fremgang, og den franske Hær smeltede ind ved Sygdom, sluttede D. sig til sine Landsmænd, tvang General Rochambeau til at drage bort og blev 1 Jan. 1804 udraabt til Generalguvernør. D. paabød nu en almindelig Nedsabling af de hvide, optog Øens gamle Navn Haiti i Stedet for „Trældomsnavnet" San Domingo og lod sig 8 Oct. s. A. udraabe og krone til Kejser under Navn af Jean Jacques. Ogsaa søgte D., men forgjæves, at tilnytte den spanske Del af Øen, og snart vakte hans Tyranni, Blodtørst og Udsvævelser almindelig Uvilje imod ham. En Opstand udbrød i Oct. 1806, og da D. gik imod den, faldt han i et Baghold og blev dræbt 17 Oct.

Dessau, Hoved- og Residensstad i Hertugd. Anhalt ved Floden Mulde, ½ M. fra dens Udløb i Elben, 15 M. s. v. for Berlin. 23,000 J. (1880). Hertugeligt Slot, Kirken St. Marie med Fyrstehusets Gravmæler, ny katholsk Kirke, Synagoge og Theater. Talrige Undervisningsanstalter. Billedstøtter af Hertugerne Leopold („den gamle Dessauer") og hans Sønnesøn, Leopold Friedrich Franz. Fabrikation af Uldstoffer, Læder, Tobak, Maskiner og musikalske Instrumenter, Bryggerier og Brænderier; betydelig Korn- og Uldhandel. Den jødiske Philosoph Moses Mendelsohn var født her 1729.

„**Dessauer, den gamle**", s. Anhalt.

Dessein, fr. [sæng], Forsæt, Hensigt, Plan.

Dessert, fr. [sæhr], Bagværk, Frugter o. l., der afslutte et Maaltid.

Desservant (d. e. tjenende) ell. Succursalist [sykkyr] (d. e. Hjælper) kaldes i Frankrig enhver Sjælesørger i Stæderne og paa Landet, som er udnævnt af Biskopperne alene uden Statens Mellemkomst. Det store Flertal af Frankrigs Præster hører til D., som navnlig bleve talrige efter Concordatet af 1801.

Dessin, fr. [sæng], Tegning, Udkast, Mønster; **Dessinateur**, Tegner. Jfr. **Tegning**. **Dessintraad** [s. o.] ell. Façontraad [song] kaldes under ét Metaltraad, som ikke er rund. Man har saaledes firkantet Jærntraad til Paraplyspraader, hjærteformet Messingtraad til Fløjelsnaale, stjærneformet Staaltraad til Drevstaal for Urmagere o. fl.

Dessolles, J. Jos. P. Aug. [säähl], fransk General, f. 1767, blev 1792 Capitain i en Legion Frivillige og tjente 1796 i Italien, blev 1797 Brigadegeneral og efter at have slaaet Østerrigerne i Veltlin 1798 Divisionsgeneral, udmærkede sig senere ved Novi og var 1800 Stabschef hos Moreau. 1808 førte D. en Division i Spanien, var 1812 Stabschef for Eugen Beauharnais's italienske Hærafdeling, men forlod Toget i Smolensk, fordi han misbilligede Krigsplanen. 1814 blev D. Chef for Nationalgarden i Paris og medvirkede til at hindre Planen om at fortsætte Kejserdømmet under Marie Louises Regentskab. Til Løn blev D. Medlem af Statsraadet, Pair og Statsminister, samt Næstcommanderende for Nationalgarden i hele Frankrig. I Dec. 1818 blev D. Første- og Udenrigsminister indtil Nov. n. A., ophøjedes til Marquis og døde 1828.

Desterro, Hovedstad i den brasilianske Prov. Santa Catharina i Sydamerika paa Vestsiden af Øen Santa Catharina, 108 M. s. v. for Rio Janeiro. 8,000 J. Udførsel af Tømmer.

Destillation, en Operation, der væsentlig adskiller sig fra Afdampning derved, at Dampene fortættes og opsamles. D. var næppe bekjendt for de gamle; den findes først tydelig omtalt af den arabiske Læge Alrhazes, som sammenligner Snue med en D., hvorved „Maven er Destillerpanden, Hovedet Hatten og Næsen Svalerøret, hvoraf Destillatet drypper ud." Ved D. anvendes et lukket Afdampningskar (Pande, Retort), der staar i Forbindelse med et Svaleapparat. Dette bestaar enten i en „Hat", en Udvidelse af den øverste Del af

Afdampningskarret, hvori de mindst flygtige Dele fortættes og flyde tilbage i Retorten, eller i et som oftest slangebøjet Rør, der afkøles med koldt Vand, eller i begge Dele. Ofte har Hatten en meget sammensat Bygning, der tilsigter den størst mulige Fortætning af de mindst flygtige Dele (Dephlegmation). D. anvendes, som det allerede fremgaar af det anførte, til at skille mere flygtige Vædsker fra mindre flygtige eller fra ikke flygtige Legemer; saaledes destillerer man Vinaand for at skille den fra Vand og Mæsk, Vand for at skille det fra de ikke flygtige Salte, det altid holder opløst. I det mindre, i Laboratorierne, anvendes i Almindelighed lige Svalerør, der afkøles ved en stadig Strøm af koldt Vand. Gives Svalerøret en opadgaaende Retning, kaldes D. opadgaaende. En Blanding af Vædsker, der have forskjelligt Kogepunkt, kan skilles ved brudt D., idet man opsamler de ved forskjellig Temperatur overdestillerede Portioner hver for sig og atter underkaster dem en brudt D. Da dog Destillatets Mængde ved en bestemt Temp. afhænger ikke blot af Kogepunktet, men ogsaa af Dampenes Tæthed og Spænding, fører brudt D. af en blandet Vædske ofte kun meget ufuldstændig til Maalet. Ved tør D. udsætter man et tørt, i Almindelighed organisk Legeme for en højere Temperatur i en Retort og samler de derved dannede nye flygtige Legemer (brændbare Luftarter, et surt eller alkalisk Vand, Brandoljer, Tjære), medens Kul bliver tilbage i Retorten. Tilvirkningen af Belysningsgas er en saadan tør D. **Destillat** er de ved D. opsamlede flygtige Legemer.

Destouches, Ph. N. [dætūsch], fransk Lystspildigter, f. 1680, d. 1754, oprindelig Militær, siden Diplomat, fortrolig Omgangsven af Regenten, Hertugen af Orléans. Hans Komedier, der en Gang vare i højeste Mode, betegne en Tilbagegang, hvor pyntet Stil, Iagttagelse af det fine Omgangslivs Former og Dydsprædikener maa erstatte Molières og Regnards sunde Komik. Til de mest bekjendte hører »Le glorieux«.

Destra, it., højre; mano destra (fork. m. d.), højre Haand.

Destructiōn, Ødelæggelse, Tilintetgjørelse. **Destructiv**, ødelæggende, bruges f. Ex. i Lægevidenskaben om de Sygdomsprocesser, der i en særlig Grad ødelægge, **destruēre**, de angrebne Legemsdele (Kræft, Koldbrand osv.).

Destutt de Tracy [stȳ dǝ trasi], s. **Tracy**.

Deswert ell. **de Swert**, Jules, f. 1843 i Löwen, berømt Violoncelvirtuos, studerede først i Brysel, gik før sit 20de Aar paa Concertrejser og opnaaede et betydeligt Navn. 1865 blev han Concertmester i Düsseldorf og senere, efter kort Tids Ansættelse som første Violoncellist i Hofcapellet i Weimar, kgl. Concertmester og Lærer ved Højskolen i Berlin. 1877 gik han atter paa Concertrejser, tog Ophold i Wiesbaden og 1881 i Leipzig. Foruden en Del Compositioner for sit Instrument har han skrevet Operaen „Die Albigenser", som 1878 opførtes med Bifald i Wiesbaden.

Detachere [schēre], fra en større Troppeafdeling at bortsende en mindre Del i et eller andet Øjemed. **Détachement**, fr. [māng], en saaledes bortsendt og derfor midlertidig selvstændig commanderet Troppestyrke, der kan være sammensat af ēn eller flere Vaabenarter. **Detacheret Fort** ell. Værk, et Befæstningsværk anlagt uden for en Fæstning og saa langt fra dennes Hovedenceinte, at der er aaben Mark mellem denne og Værket, saa at dette paa Grund af Afstanden ikke kan vente sig nogen egentlig virksom Bistand af Enceintens Artilleri i Kampen mod Belejrerens Angrebsbatterier. D. Forter anlægges stundum paa Punkter i Omegnen af en Fæstning, der ved deres Beliggenhed have særlig Betydning, men som dog ligge for fjærnt til, at den sammenhængende Befæstningslinje lader sig strække ud til dem. Efter 1815 har man begyndt en mere almindelig Anvendelse af d. Forter, idet man ved Befæstningen af store og folkerige Stæder har omgivet disse selv med en sammenhængende Enceinte med tilhørende Udenværker, men desuden med et Bælte af d. Forter, anlagte saa langt ude i Marken, at en Belejrer ikke vil kunne bombardere Staden, med mindre han først har bemestret sig ēt eller flere af Forterne. Rummet mellem disse og Fæstningen egner sig da tillige til at optage en Hær, som efter ikke længere at have kunnet holde sig mod Fjenden i aaben Mark tyr til Fæstningen for der at udhvile og reorganisere sig, samt forsyne sig med Forraad, og for derefter eller, naar den fjendtlige Hær giver en Blottelse, at rykke i Marken igjen. Rummet inden for Forterne tillader tillige Fæstningens Besætning, naar den er talrig, der at opstille og ordne sig til større offensive Foretagender mod Belejreren, ligesom det yder Udfaldstropperne et sikkert Tilflugtsted. De d. Forter anlægges saaledes, at de beherske Terrainet uden for, samt om muligt saaledes, at de kunne yde hverandre virksom Bistand med deres Skyts, og at i alt Fald Fjenden ikke ustraffet kan forsøge paa at trænge frem imellem dem. Forterne gjøres derhos ved Anlæget stærke nok til, at Fjenden ikke kan bemægtige sig noget af dem uden ved at anvende den Tid og Møje, som en regelret Belejring altid koster. Den tysk-franske Krig 1870 har afgivet mærkelige Exempler paa, hvilken Modstandsevne de d. Forter give store Fæstninger som Metz og Paris; men det er ogsaa kun Vaabenpladser af første Rang, hvis Bevarelse er af største Vigtighed for Landets Forsvar, som det svarer Regning at give denne Art af Befæstning, eftersom den kræver talrige Besætninger af gode, vel disciplinerede Soldater.

Détail, fr. [tālj], det enkelte, omstændelige; de enkelte Omstændigheder ved en Sag, Smaating. **Detailhandel**, Handel i det smaa, Kramhandel. En d. [ang], stykkevis, alenvis, udførlig.

Détaille, Edouard Jean Baptiste [detāj], fransk Maler, f. 5 Oct. 1848 i Paris, er Elev af Meissonier. Da han stedse havde haft Lyst til Slagmaleriet, tog han Del i Krigen 1870—71, hvor han saaledes fik Lejlighed til at studere Krigslivet. Fra den Tid af udfoldede hans Talent sig kraftig, og en Række af gribende Billeder fulgte hurtig paa hverandre. „Tilbagetoget" (1873), „Recognosceringen" (1876), „Uddelingen af Faner" (1881) o. fl. hævede ham til en af Frankrigs mest

fremragende Kunstnere paa Slagmaleriets Omraade. Han minder om Horace Vernet ved den Lethed og Simpelhed, hvormed han hensætter legemsstore Figurer i en levende bevæget Handling, og han forener Rigdom i Farven med stor Naturlighed i Form og Bevægelse. Ogsaa hans Vandfarvebilleder og Tegninger udmærke sig ved slaaende Sandhed og Liv.

Detentiōn, Tilbageholdelse, Varetægt; **Detentionsanstalt**, Anstalt til Bevogtning, f. Ex. af Sindssvage; **Detentionsarrest**, Varetægtsfængsel.

Determinānt. Naar man opløser et System af n almindelige Ligninger af første Grad med lige saa mange ubekjendte, fremkommer Opløsningen i Form af Brøker, hvis Tællere og Nævnere ere regelmæssig dannede Functioner af Coefficienterne og de bekjendte Størrelser. Disse Functioner kaldes D.; hver af dem indeholder n^2 Størrelser, Elementer, paa en saadan Maade, at hvert enkelt Led er et Product af n forskjellige blandt dem. Man plejer efter Cauchy at betegne D. ved at opskrive de deri indgaaende Elementer i et Kvadrat mellem to lodrette Streger, saaledes at Coefficienterne i samme Ligning danne de vandrette „Rækker", Coefficienterne til samme ubekjendte de lodrette „Piller". Det er da let at give en simpel Regel, hvorefter D. kan beregnes. D. spille en meget stor Rolle i den nyere Algebra; Theorien af dem er grundlagt af Leibnitz, senere videre udviklet af Cramer, Bézout, Laplace, Gauß, Cauchy, Jacobi, Cayley o. a.

Determinēret, bestemt, afgjort; uforfærdet, snarraadig. [illegible]

Determinismen er den Anskuelse, efter hvilken den menneskelige Villen lige saa vel som ethvert andet Phænomen maa antages at være Aarsagsloven underlagt. **Indeterminismen** hævder derimod, at det, især af moralske Grunde, er nødvendigt at antage, at Viljen i større eller mindre Grad er aarsagsfri, d. e. ikke betinget ved noget som helst, hverken i den selv eller uden for den. — Det er nu temmelig almindelig indrømmet, at Psychologien som enhver anden Erfaringsvidenskab maa bygge paa Aarsagslovens Gyldighed. Striden mellem D. og Indeterminismen staar derfor nu kun paa Ethikens og Retslærens Omraade; dog søger den moderne Retslære at bevise Straffens Berettigelse uden at antage noget Brud paa Aarsagsloven, ligesom den moderne Ethik søger at paavise Angerens ethiske Betydning og Nødvendighed, selv om enhver Viljesakt har sin fulde Forklaring i det villende Individs Charakter og Livsforhold. — D. maa ikke forvexles med **Fatalisme**, som er Troen paa en forudbestemt Skæbne, der gaar sin Gang, hvad vi saa end ville og gjøre.

Detharding, Georg Christian, f. 1671 i Stralsund, blev 1697 Professor i Medicin i Rostock. Da han her havde gjort sig bekjendt som Anatom, blev han 1733 kaldt til Kjøbenhavn som Prof. i Medicin efter Franckenau for at ophjælpe det anatomiske Studium især ved Demonstrationer paa Lig, men han var da allerede en gammel Mand og opfyldte ikke de Forventninger, man havde næret i denne Henseende; kun Gjenopbyggelsen af Domus anatomica efter Branden 1728 skyldes især hans Bestræbelser. For øvrigt læste han over Physiologi, Diætetik, Physik og Retslægevidenskab, hvilken sidste ikke tidligere var foredraget her ved Universitetet. D. døde 1747.

Detlef, Karl, Pseudonym for Clara Bauer (s. d. A.).

Detmold, Hoved- og Residensstad i Fyrstendømmet Lippe ved Floden Werra, 10 M. s. v. for Hannover. 8,000 J. Smukt Slot. Væverier og Garverier. Carl d. store sejrede her 783 over Sachserne.

Detmold, Joh. Herm., tysk Politiker, f. 1807 i Hannover, blev 1830 Sagfører og 1837 valgt til Medlem af Landdagen. D. var baade her og i Bladene en ivrig Forsvarer af den frie Forfatning og fortsatte Kampen imod Regeringen, indtil han 1843 dømtes til Fængsel og en stor Pengebøde. I Maj 1848 valgtes D. til Parlamentet i Frankfurt, hvor han først hørte til det liberale Centrum og var med i Forfatningsudvalget, men senere gik over til yderste Højre, bekæmpede Rigsforfatningen og spottede Forsamlingens Arbejder i „Thaten und Meinungen des Herrn Pippmeier". I Maj 1849 overtog D. Justits- og Indenrigsportefeuillen i det sidste Rigsministerium indtil Dec. s. A., blev derefter Hannovers Afsending ved Forbundsdagen indtil 1851 og virkede med Iver for Reactionen; d. 1856.

Detonatiōn, Forpufning, et Forbrændings- eller Sønderdelingsphænomen, der er ledsaget af en betydelig Varmeudvikling eller af en pludselig Udvikling af Luftarter, hvorved Luften sættes i stærke Svingninger, og derfor i Almindelighed af Knald. **Detonēre**, forpuffe; afvige fra den rigtige Tone ved at tage den for høj eller for dyb (synge eller spille urent).

Detroit [trójt], Stad i Staten Michigan i Nordamerika, ved Flodens Detroits Udløb af St. Clairsøen, hvorfra den fører Huronsøens Vande ud i Eriesøen. 116,000 J. (1880). D. er en smukt bygget Stad, har en yderst fordelagtig Handelsbeliggenhed og driver med en betydelig Dampskibsflaade en omfattende Skibsfart paa de store Søer. Af dens industrielle Etablissementer ere de vigtigste Maskinfabriker, Jærnstøberier, Bryggerier, Garverier og Savmøller. Den talte 1830 kun 2,000 J., 1860 46,000. — Franskmændene anlagde her i Slutn. af det 17de Aarh. Fortet Pontchartrain, som Englænderne bemægtigede sig 1759, men 1795 afstod til de forenede Stater.

Detronisēre, afsætte, støde fra Tronen.

Detrūsor, en lang, tynd Fiskebensstok med en Svamp paa Enden, hvormed Legemer, der ere blevne siddende fast i Spiserøret, stødes ned i Maven.

Dettingen, Landsby i Kredsen Nedrefranken i Bayern, 1½ M. n. v. for Aschaffenburg ved Fl. Main, bekjendt af den Sejer, som den engelsk-østerrigske Hær under Kong Georg II vandt over Franskmændene under Marschal Noailles 27 Juni 1743.

Deukālion, Søn af Prometheus og Sønnesøn af Japetos. Da Zeus havde besluttet at tilintetgjøre Menneskeslægten ved en Vandflod, reddede D. sig med sin Hustru Pyrrha paa et Skib, som han havde bygget, og landede efter 9 Dages Forløb paa Parnassos. Da han havde

raadspurgt Guderne om, hvorledes den uddøde Menneskeslægt skulde kaldes til Live, fik han det Svar, at han skulde kaste den store Moders Ben bag sig; han forstod dette i den Mening, at den store Moder var Jorden og Stenene hendes Knokler. Af de Stene, som D. kastede, blev der Mænd, af dem, Pyrrha kastede, Kvinder. Ved sin Søn Hellen blev D. Stamfader til Hellenerne.

Deurs, Carl van [døhrs], f. 1800 i Slagelse (nedstammede fra en hollandsk Familie), studerede Chirurgi, var 1824—27 Reservechirurg ved chirurgisk Akademi, blev efter i nogle Aar at have praktiseret i Præstø 1832 Districtschirurg i Aalborg, 1838 Regimentschirurg (Overlæge) og levede derefter som Militærlæge i Aalborg, Randers og Helsingør, hvor han døde 1862. D. var ikke alene en dygtig Læge og Embedsmand, men tillige en ivrig Samler paa den danske lægevidenskabelige Personalhistories Omraade; han har saa godt som intet offentliggjort heraf, men det kongl. Bibliothek besidder hans store efterladte Samlinger.

Deus, lat., Gud. **D. ex machina**, „en Gud fra Maskinen" (et svævende Stillads ell. desl.) kaldes en pludselig optrædende Person, der giver en forviklet Sag en heldig Vending. Udtrykket er laant fra de gamles Tragedier, i hvilke Knuden i Dramaet ofte løses ved en Gud, der ved Hjælp af Maskineriet aabenbarer sig svævende i Luften og ved sin Mellemkomst bringer Handlingen i Stykket til en ønskelig Slutning.

Deus, João de, portugisisk Digter, f. 1830 i Provinsen Algarve, studerede 1849—59 Jura i Coimbra, hvor han var en Slags Studenterfører under sin lange Universitetstid. En Tid var han Bladudgiver og blev 1868 Deputeret. Hans Digte, »Flores de campo«, »Ramo de flores« (1870) og »Folhas soltas« (1876), ere fine og yndefulde og have en Gjenklang af Folketonen.

Deuteronomion, egtl. den anden Lov ell. Gjentagelse af Loven, det Navn, de græske Oversættere have givet 5te Mosebog, fordi den til Dels indeholder en Gjentagelse af den mosaiske Lovgivning.

Deutsch-Brod, Stad i det østerrigske Kronland Böhmen, ved Fl. Sazawa, 13 M. s. ø. for Prag. 6,000 I. Her var tidligere Bjergværksdrift paa Sølv. Ved D.-Brod sejrede Hussiterne under Ziska over Kejser Sigismund. **D.-Krone**, Stad i Preussen, Prov. Vestpreussen, 17 M. ø. til s. for Stettin. 7,000 I. **D.-Oravicza**, Stad i Ungarn, 12 M. ø. s. ø. for Temesvar. 5,000 I. Bjergværksdirection. Store Kulværker, samt Jærn-, Kobber-, Sølv- og Guldbjergværker. Teglværker. **D.-Resicza**, Stad i Ungarn, 10 M. s. ø. for Temesvar. 8,000 I. Storartet Jærnværk.

Deutz, befæstet Stad i den preussiske Rhinprovins ved Rhinens højre Bred lige over for Köln, som den tjener som Brohoved, og med hvilken den er forbunden ved en mægtig Jærnbanebro. 16,000 I. (1880). Maskinfabrikation, Jærnstøberier, Porcelænsfabrik, Farverier og Garverier. Storartede Militæretablissementer og prægtig Jærnbanegaard.

Deutzia [döjt], en i de senere Aar almindelig dyrket Havebusk. De herhen hørende Arter, der for største Delen have hjemme i det østlige Asien, have modsatte, enkelte Blade og klaseformede Blomsterstande med korsvis modsatte Forgreninger. Blomsterne, i hvilke Femtallet gjør sig gjældende, ere hvide eller lyserøde, regelmæssige og med fribladet Krone.

Dêva, Sanskr., en Gud, afledet af div, at lyse (jfr. lat. deus, divus), hvorfra ogsaa stamme Ordene div, Himmel, og divan, Dag. I Zoroasters Lære bleve Fortidens lysende Guder til onde Væsener, daeva, en Betydning af Ordet, der har holdt sig i det nypersiske div (dev).

Déva, Bjergstad i Transsylvanien, Hovedstad i Comitatet Hunyad, 14 M. s. v. for Klausenburg. 4,000 I. Gammelt mærkeligt Bjergslot. Betydelig Vin- og Frugtavl.

Dévai, egtl. Matth. Biro, en af Grundlæggerne af den protestantiske Kirke i Ungarn, f. i Deva i Transsylvanien, blev allerede som Student i Krakau paavirket af Reformationen. Senere blev han dog Munk og ivrig katholsk Præst; men 1529 drog han til Wittenberg, hvor Luther underholdt ham indtil han 1531 vendte tilbage til Ungarn, hvor han virkede for Reformationen under megen Forfølgelse og gjentagne Fængslinger. 1541 flygtede han til Wittenberg, drog derfra til Schweiz, hvor han gik over til Calvinismen, og efter sin Hjemkomst til Ungarn bidrog han væsentlig til at denne blev den sejrende hos Flertallet af Ungarns Protestanter; d. omtr. 1547.

Devalvation, den Akt, hvorved Mønter, hvis nominelle Værdi overstiger deres Metalværdi, nedsættes til kun at gjælde i Overensstemmelse med den sidste. En saadan D. finder navnlig Sted med Hensyn til et fremmed Lands Skillemønt, der har faaet Indgang som Courantmønt. **Devalvationstabeller** angive den nedsatte Mønts virkelige Værdi. **Devalvere**, nedsætte til den sande Værdi.

Devaprayaga, en af Hinduernes hellige Stæder i Nordvestprovinserne i Forindien, ved Sammenløbet af Floderne Alakananda og Baghirati, der ved deres Forening danne Ganges, er næsten udelukkende beboet af Brahminer. Til de herværende Templer foretages aarlig talrige Valfarter.

Devaux, Paul Louis Isid. [døvō], belgisk Statsmand, f. 10 Apr. 1801, Advocat i Liége, indgik 1824 den Forening med Lebeau og Rogier, hvoraf siden fremgik det doctrinære Parti, medens han ved sit Blad »Politique« fremmede Forbundet med de klerikale, uden hvilket Belgiens Løsrivelse aldrig var kommen i Stand. Efter Revolutionen 1830 valgtes D. til Nationalcongressen, kæmpede mod de republikanske Ideer og var med at udarbejde den ny Forfatning. Som Minister uden Portefeuille førte D. i Maj 1831 Underhandlingerne med Prins Leopold og deltog i Londonconferencen, men afslog senere gjentagne Tilbud om at indtræde i de liberale Ministerier, tilfreds med den Indflydelse, hans Sæde i Kammeret og hans ny Blad »Revue nationale« (stiftet 1840) gav ham; den var saa betydelig, at han endog kaldtes „den usynlige Førsteminister". Først

1863 fortrængtes D. i sin Valgkreds af de klerikale efter en heftig Kamp. D. 30 Jan. 1880.

Dēventer, befæstet Stad i den hollandske Prov. Overijssel ved Floden Ijssel, 4 M. s. for Zwolle. 19,000 J. (1880). Her er en højere Undervisningsanstalt med astronomisk Observatorium. Fabrikation af Uldstoffer og Jærnstøbegods. Deventerhonningkager ere meget søgte. D. var i Middelalderen en Hansestad og kom 1591 under Holland.

Devéria, Achille [døværiā], fransk Lithograph, f. 1800, d. 1854, har udgivet flere Rækker lithographerede Portræter. Mere bekjendt er hans Broder, Eugène D., f. 1805, d. 1865, Elev af Girodet og Historiemaler. Han sluttede sig til den romantiske Skole, og blandt hans Arbejder kunne nævnes „Henrik IV.s Fødsel“ (1836), „Johanne Seymours Død“ (1847), „Columbus modtages af Ferdinand og Isabella“ (1861) o. fl.

De Wette, Wilh. Mart. L., protestantisk Theolog, f. 12 Jan. 1780 i Ulla ved Weimar, blev 1810 theol. Professor i Berlin, men afskediget 1819 paa Grund af et Trøstebrev, han skrev til Kotzebues Morder Sands Moder. Fra 1822 til sin Død 16 Juni 1849 virkede han som Professor i Basel. Som særdeles frugtbar Forfatter har han udøvet betydelig Indflydelse paa den tyske Theologi; hans theologiske Anskuelse er grundlagt paa hans Ven Fries's Philosophi med stærke Tilknytningspunkter til Schleiermacher. Mest bekjendt er han bleven ved sin Commentar til hele det nye Testament (11 Bd.), samt ved sine isagogiske Arbejder, i hvilke han paa mange Punkter staar som en af Forløberne for den nyere negative Kritik.

Deviatiōn, Afvigelse, bruges i Lægevidenskaben især om Forskydningen af Brudenderne ved Benbrud, af Ledenderne ved Forvridning, ensbetydende med Dislocation. D. er ogsaa Forskjellen mellem Compassets Nordlinje og det misvisende Nord. Grunden til, at Compassets Nord ej altid peger mod det misvisende Nord, er Localattractionen eller den Indflydelse, som Jærnmasserne i Nærheden af Compasset have paa dette. D.s Størrelse angives i Almindelighed i Grader; den kaldes østlig eller vestlig, efter som Compassets Nord er ø. eller v. for det misv. Nord, og maa anvendes paa Coursen efter Compasset (den devierende Cours) for at finde den misvisende Cours. D. kaldes endelig enhver Afvigelse fra den almindelige lige Vej til Bestemmelsesstedet, som i Regelen paadrager Skipperen Ansvar over for Redere, Ladningsejere og Assurandeurer.

Deville, Henri Etienne Sainte-Claire [døvihl], berømt fransk Chemiker, f. 11 Marts 1818 paa St. Thomas, d. 1 Juli 1881. D. var 1845—51 Docent ved Facultetet i Besançon, dernæst Professor i Chemi ved École normale og Sorbonnen i Paris. Han var Medlem af det kgl. Danske Vid. Selskab. Af D.s mangfoldige og vigtige Arbejder fremhæves hans Undersøgelser om Aluminium, samlede i »De l'aluminium, ses propriétés, sa fabrication et ses applications« (Par. 1859), hvorved han gav Aluminiumfabrikationen et betydeligt Stød fremad; en lignende Betydning have hans Arbejder over Natrium, over Platin og Fabrikation af Ilt (i Forbindelse med Debray), over Magnium (i Forb. med Caron). Hertil slutte sig hans Methoder til Fremstilling af Silicium og (i Forb. med Wöhler) af Bor. Stor theoretisk Betydning have hans Arbejder over Damptætheder ved høj Temperatur (i Forb. med Troost), om Luftarternes Diffusion gjennem gløende Metaller, om de chemiske Forbindelsers Dissociation, hvorved mange hidtil gaadefulde Forhold have fundet deres Forklaring, om de sjældne Platinmetaller o. m. a.

Deville lès Rouen [s. o. læ ruāng], en lille Fabrikstad i det franske Dep. Nedre-Seine, tæt n. v. for Rouen. 5,000 J. Betydelig Bomuldsindustri.

Devis, d. s. s. David (eng. davit).

Devise, Valgsprog, kort Sentens for at udtrykke en Tendens, en besjælende Tanke; anvendes paa Vaabenskjolde, Faner, Skibe osv., ofte ledsaget af en allegorisk Figur. Ogsaa Vers, indeholdende en eller anden Pointe, som følge med Gevinster, med Sukkergodt o. lign. I Coursberetninger bet. D. Vexler paa fremmede Pladser.

Dewitz, en gammel pommersk eller mecklenburgsk Slægt, der indvandrede til Danmark og en Tid lang i forr. Aarh. ejede Frederiksgave og Hindsgavl i Fyn, af hvilken den mest bekjendte er Gehejmeraad, Generallieutenant og Elefantridder Frantz Joch. v. D., det danske Rytteris Anfører i det uheldige Slag ved Gadebusch 1712 og Generalgouverneur over Pommern og Rygen under den danske Occupation; han døde 1719.

Devizes [vejsis], Stad i Wilt-Shire i England, 5 M. n. n. v. for Salisbury. 7,000 J. Silkevæveri, Maltgjøreri, betydelig Korn- og Humlehandel.

Devolutiōn bet. paa nogle Steder i Retssproget Hjemfald, arvelig Overgang af hjemfaldet Gods eller Rettigheder til en anden. Devolutiōnsret kaldtes tidligere i nogle Lande Børnenes Ret til efter den ene af Forældrenes Død at arve begges fælles Ejendom, dog med Forbehold af, at den overlevende af dem beholdt Nydelsen og Brugen for sin Levetid. I Følge denne i flere nederlandske Provinser gjældende Ret gjorde den franske Konge Ludvig XIV efter sin Svigerfader, den spanske Konge Philip IV.s Død Fordring paa en Del af de spanske Nederlande, idet han paastod, at hans Ægtefælle Maria Therestas Moder ved sit Giftermaal med den spanske Konge havde besiddet disse, og at de altsaa efter dennes Død maatte tilfalde hans Børn af dette første Ægteskab. For at sætte sin Vilje igjennem lod Ludvig i Maj 1667 Turenne rykke ind i Flandern og besætte det omtvistede Gebet og Condé angribe Franche-Comté; men da Holland, England og Sverige havde indgaaet Tripelalliancen mod Frankrig, endte denne saakaldte Devolutionskrig ell. Krigen for Dronningens Rettigheder ved Freden i Aachen 1668, hvorved Ludvig beholdt 12 befæstede Stæder i Nederlandene, men tilbagegav det erobrede Franche-Comté.

Devon [dēvven], Shire i det sydvestlige Eng-

land mellem Bristolkanalen og den engelske Kanal og for øvrigt omgivet af Cornwall-Shire mod V. og Somerset- og Dorset-Shire mod Ø. 122 □ M. med 604,000 I. (1881). Kysterne paa begge Sider ere næsten overalt høje og klippefulde og danne talrige Bugter og Indskæringer, saaledes den store Barnstaplebugt paa Nordsiden og Torbay paa Sydsiden, samt mange Havne. Shirets Indre er et Højland, der mod V. i en mosedækket Granitdannelse hæver sig indtil 2,000 F. Vandløbene ere alle smaa og falde dels i Kanalen, dels i Barnstaplebugten. Klimaet er paa Sydkysten meget mildt, men fugtigt; i Højlandet er det temmelig strængt, men sundt. I Landbruget spiller Kvægavlen Hovedrollen, baade som Mejeridrift og som Tillæg af Slagtekvæg; Faareholdet er meget stort. Kornavlen er i Fremgang; men Shiret staar dog i denne Henseende temmeligt langt tilbage. Mineralproduktionen er af stor Betydning og omfatter navnlig Kobber og Tin, samt noget Jærn og Bly; store Masser af fint Pottemagerler udføres aarlig til Stafford-Shire og andre Egne, hvor Fajencefabrikationen har vundet Fremgang. Den vigtigste Indnstrigren er Fabrikation af Uldstoffer. Hovedstad Exeter.

Devon, Nord- [s. o.], en stor bjærgfuld Ø (indtil 2,000 F.s Højde) i Nordpolarhavet, skilles ved Lancastersund og Barrowstrædet fra Baffinsland og Nord-Somerset, ved Wellingtonkanalen fra Øen Cornwall og ved Jonessund fra Nord-Lincoln. Paa Sydvestkysten ved Barrowstrædet er Erebusbugten, hvor Franklin overvintrede 1844—45 og Pullen 1852 og 1854.

Devŏnisk Formatiŏn betegner i Geognosien en af Sandsten (Old red sandstone), Skifere og Kalksten bestaaende Dannelse, der især er charakteristisk udviklet i Devon-Shire, hvorefter den har faaet Navn, men ogsaa forekommer meget udbredt i Belgien, Tyskland, Rusland og Amerika. Den henregnedes tidligere til Kulformationen, men 1839 paaviste den engelske Geognost Murchison, at den er et selvstændigt Led af de palæozoiske Dannelser mellem Silur- og Kulformationen. Den er især mærkelig derved, at den indeholder de første Spor af Landplanter og Vidnesbyrd om, at Fiskene (Skjoldfisk, Ganoider o. fl. a.) allerede den Gang indtog en fremragende Plads blandt Datidens Dyreliv. I Rhinegnene og Harzen indeholder den d. F. vigtige Jærn- og Zinkmalme saa vel som betydelige Lag af Tagskifer. Oven paa Silurformationen i Skandinavien findes flere Skifere, Sandsten og Conglomeratlag, der maaske ere devoniske.

Devonport [dèvvenpohrt], s. **Plymouth**.

Devonshire [dèvvenschihr] har tjent som Titel for tvende engelske Adelsslægter, først Courtenay, hvis Hoved fra Beg. af 12te Aarh. var Jarl af D. indtil 1556, og af hvilken en Sidegren 1831 fik Titel Jarl af Devon, og siden Cavendish, hvem Jakob I gav Titel Jarl af D. Dennes Ætling, **William Cavendish**, f. 1640, var 1688 meget virksom for Vilhelm I.s Ophøjelse paa Tronen og blev 1694 Hertug af D.; han døde 1707 som Overhofmester or(Ld Steward). Slægten har siden hørt til Whigpartiets trofasteste Støtter. En Sønnesøn af den første Hertug af D., **William C.**, var 1736—45 Vicekonge i Irland, og dennes Søn af s. N. var 1756—57 første Skatkammerlord. Dennes Søn, **William C.**, 5te Hertug af D., f. 1748, d. 1811, spillede ingen politisk Rolle, men blev mest bekjendt ved sine to Hustruer. Han var først gift med Georgina Spencer, f. 1757, en ved Skjønhed og Elskværdighed ikke mindre end ved Aand og Dannelse udmærket Kvinde, der ogsaa besad poetisk Talent og tog levende Del i politiske Anliggender (da hun 1784 tillige med andre Damer arbejdede for Fox's Valg til Parlamentsmedlem for Westminster, forlangte en Slagter et Kys af hende for sin Stemme, som han ogsaa til almindelig Morskab fik); d. 1806. D.s anden Ægtefælle var Elisabeth Hervey, Enke efter en Foster, en lige saa elskværdig Dame og Veninde af den første, som havde stor Indflydelse paa flere fremragende Personligheder og gjennem dem paa de politiske Forhold; efter D.s Død begav hun sig til Rom, hvor hendes Hus blev Samlingsstedet for Kunstnere og Videnskabsmænd, hvis Foretagender hun med stor Gavmildhed understøttede; d. 1824. — **Will. Spencer Cavendish**, Hertug af D., den foreg.s Søn, f. 1790, blev Peer 1811 og stemte baade for Katholikernes Ligestilling og for Parlamentsreformen. 1827 var han Englands Affending ved Kejser Nikolajs Kroning, og under Greys Ministerium 1830—34 havde han et af de politiske Hofembeder. Hans Kunstsamling og Drivhuse vare meget bekjendte; d. 1858. — Hans Fætter **Will. Cavendish**, f. 1808, blev derefter Hertug af D. Han havde 1829—34 været Medlem af Underhuset og fra 1834 af Overhuset som Jarl af Burlington, var 1836—56 Kansler for Universitetet i London og siden 1862 for Universitetet i Cambridge. Han er Fader til Marquien af Hartington.

Devotiŏn, Andagt, Ærefrygt, Underdanighed; **devŏt**, andægtig, ogsaa skinhellig; **devovēre**, indvie, indvie til Døden, opofre.

Devrient [vriæng], berømt tysk Skuespillerfamilie. **Ludvig D.**, f. 15 Dec. 1784 i Berlin, forlod hemmelig sit Hjem og betraadte 1802 under Navn af Herzberg Scenen i Gera; 1805 modtog han fast Engagement i Dessau; 1809 kom han til Breslau, hvor han bl. a. med overordentligt Bifald spillede Franz Moor og ved sin sjældne Flersidighed i de forskjelligste Rollefag vandt et Navn i hele Tyskland. 1815 optraadte D. i Berlin, for hvis Scene Iffland havde vidst at vinde ham, og virkede her til sin Død 30 Dec. 1832. D.s ejendommelige Fortrin som Skuespiller vare genial Charakteristik og ægte medfødt Humor. Som Tragiker og Komiker var han lige stor; hans Franz Moor, Lear, Talbot, Richard III, hans Shylock osv. ere blevne staaende Typer. — **Carl August D.**, den ældste af hans Brodersønner, f. 5 Aug. 1798 i Berlin, var af Faderen bestemt til Handelen, som han 1815 ombyttede med den militære Stand, og deltog som Husar i Slaget ved Waterloo. 1819 debuterede han i Brunsvig og forblev her til 1822, da han modtog Engagement ved Hoftheatret i Dresden. Her giftede han sig med den berømte Sanger-

inde Wilhelmine Schröder (s. **Schröder-Devrient**), hvilket Ægteskab imidlertid 1828 endte med Skilsmisse. 1834 forlod han Dresden, og efter at have givet Gjæsteroller rundt omkring i Tyskland i to Aar, modtog han Engagement i Carlsruhe og 1839 i Hannover, hvor han spillede Helte- og Charakterroller. Han døde 3 Aug. 1872. — Hans ældste Søn, **Frederik D.**, debuterede 1845 i Detmold og modtog 1848 Engagement ved Burgtheatret i Wien, senere i Frankfurt a. M. og St. Petersborg, hvor han døde 19 Nov. 1871. — **Philipp Eduard D.**, Ludv. D.s anden Brodersøn, f. 11 Aug. 1801 i Berlin, udmærkede sig allerede tidlig ved en smuk Barytonstemme og blev efter en heldig Debut 1819 ansat ved Hoftheatret i Berlin. Uden at besidde nogen ualmindelig Stemme forstod han ved musikalsk Smag og Dygtighed og ved et fortrinligt Foredrag at henrive Tilhørerne, indtil han 1834 holdt op at synge og gik over til det reciterende Skuespil. 1844 blev han Overregisseur i Dresden, hvilken Post han imidlertid nedlagde for kun at hellige sig til Skuespilkunsten. 1853 blev han kaldet til Carlsruhe for at overtage Bestyrelsen af Hoftheatret. D. var en videnskabelig dannet Mand, der mere udmærkede sig ved sin store Flid, Forstand og Selvkritik som Skuespiller end ved Genialitet. Foruden nogle Stykker, Operatexter og Oversættelser (hvoribl. Holbergs „Geert Westphaler") har han især strevet dramaturgiske Værker, hvoriblandt maa fremhæves hans Hovedværk, „Gesch. der deutschen Schauspielkunst" (3 Bd. 1848). Han døde i Carlsruhe 6 Oct. 1877. — Den tredje af Ludvig D.s Brodersønner, **Gustav Emil D.**, f. 4 Sept. 1803 i Berlin, var efterhaanden ansat ved Theatrene i Bremen, Dresden, Magdeburg og Hamburg, indtil han 1831 overtog et fast Engagement ved Hoftheatret i Dresden, hvor han blev den mest ansete Skuespiller, som han overhovedet ved sit Spils Sandhed og Varme og geniale Charakteropfattelse hørte til Tysklands dramatiske Kunstnere af første Rang. 1866 tog han som Tasso for bestandig Afsked med Scenen. Han døde 7 Aug. 1872.

Devs, Dews, s. **Deva**.

Dewsbury [djūhsbørri], Fabrikstad i Yorkshire, Westriding, i England, 1⅓ M. s. s. v. for Leeds. 30,000 I. (1881). Uldmanufakturer, Garverier, Sømfabriker. Kalkværker i Omegnen.

Dexippos, Publ. Herenn., en græsk Historieskriver fra det 3dje Aarh., af hvis Skrifter kun Brudstykker ere bevarede. De ere samlede af Niebuhr i »Corpus scriptorum Byzantinorum«. Som Atheniensernes Feltherre overvandt han 269 Goterne, der truede Athen.

Dextrin (Stivelsegummi, Leiocome), et fast, farveløst, ukrystallinsk, i Vand meget let opløseligt Legeme, der er et Omdannelsesprodukt af Stivelse (hvormed det har Sammensætning til fælles) og vindes af denne ved at opvarme den til 225°, eller ved at behandle den med svag Svovlsyre ved en Temperatur af 90°, eller ved at befugte den med en ringe Mængde Salpetersyre og opvarme Blandingen til c. 115°, eller ved Indvirkning af Malt paa Stivelse (s. **Diastase, Maltose, Stivelse**). D. adskiller sig fra Stivelse ved sin Opløselighed i Vand og svag Vinaand (i stærk Vinaand er D. uopløseligt), ved at det med frit Jod giver en rød Farve, medens Stivelse giver en blaa, og ved at det reducerer Kobberforilte af alkaliske Kobbertveilteopløsninger, men først ved 85°. De to sidste Forhold skille det ogsaa fra Druesukker, hvorimod det ligesom Druesukker drejer Polarisationsplanen til højre, men 4 Gange stærkere (deraf Navnet: dexter, højre). Men i øvrigt gjælde disse Egenskaber ikke for alle Slags D., men navnlig for det ved simpel Opvarmning af Stivelse dannede D., der er noget forskjelligt fra det ved Indvirkning af Malt dannede. Fra Gummi adskiller det sig derved, at dette giver Bundfald med basisk eddikesurt Blyilte, Dextrin ikke. D. anvendes til at fortykke Farverne i Tøjtrykkerierne og kan i de allerfleste Tilfælde bruges i Stedet for det dyrere Gummi. **Dextrinbandage**, en Bandage, der for at kunne blive liggende i længere Tid er sammenklæbet med Dextrin, hvori Bindene dyppes, inden de lægges paa.

Dextrōse, d. s. s. Druesukker.

Dhaka, d. s. s. Dacca.

Dhaulagiri (d. e. det hvide Bjærg), et Bjærg i Himalajakjæden i Asien, i Staten Nepal, henimod Grænsen af Tibet, 26,052 F. højt, ansaas tidligere for Jordens højeste Bjærg, men overrages af Kantschintschinga (27,344 F.) og Everest ell. Gaurisankar (28,166 F.), hvilket sidste nu er Jordens højeste bekjendte Punkt.

Dholpur, Hovedstad i Vasalfyrstendømmet D. i Radschputana i Forindien, 8 M. s. s. v. for Agra, har talrige Moskeer og Karavanseraier og levende Handel.

Dia, et arab. Ord, der bet. Blodhævn og den Sum Penge, hvormed et begaaet Mord udsones; denne de semitiske Folks ejendommelige Skik formildedes noget ved Muhammeds Udtryk i Koranen, at den, som tilgiver Morderen, kan vente Barmhjærtighed hos Gud.

Diabās, en plutonisk Bjærgart af mørkegrøn Farve (deraf Navnet „Grønsten"), optræder især gang- og stokformig i de ældste krystallinske Skifere og i de palæozoiske Dannelser og er en krystallinsk kornet Blanding af Plagioklas (hyppig Labrador), Augit, samt Magnetjærn, Titanjærn, Chlorit, Apatit o. fl. a. Er meget hyppig paa den skand. Halvø og i Tyskland. **Olivīn-D.** kaldes den, naar den tillige indeholder Olivin; **Proterobās**, naar den indeholder Hornblende.

Diabētes, s. **Polyuri** og **Sukkersyge**.

Diablerets [blørä], et Bjærg i Berneralperne i Schweiz, n. v. for Sion, 10,360 F. højt, er mod S. og Ø. omgivet af udstrakte Gletschere.

Diabōlsk, djævelsk (af lat. diabolus, Djævel).

Diachylonplaster, sædvanlig kaldet Gummiplaster, bestaar af forskjellige Gummiharpixer, Terpentin, Orlean og almindeligt Blyplaster, der ogsaa kaldes simpelt D. Af Blyplaster og Olivenolje laves den meget almindelig brugte **Diachylonsalve**, som især anvendes mod Eksem.

Diadēm, et af Silke, Uld eller Garn for-

færdiget Pandebaand, der i Oldtiden blev baaret som Prydelse eller Udmærkelsestegn af Fyrster. Paa de ægyptiske Guddommes og Kongers D. var den hellige Slanges Symbol anbragt. Det bacchiske D., sædvanlig kaldet Kredemnon, bestod af et sammenfoldet Bind, der dækkede Panden og Tindingerne, og sammenknyttedes bagtil med nedhængende Ender. Hos Perserne var D. et blaat og hvidt Baand om Tiaraen. De første romerske Kejsere afholdt sig fra at bære D.; først Diocletian indførte det, og fra Constantin d. stores Tid var det smykket med en enkelt eller dobbelt Række Perler og Ædelstene. D. blev efterhaanden fortrængt af Kronen.

Diadŏcher (af gr. διάδοχος, Efterfølger, altsaa d. s. s. det arabiske Kalif) kaldes i Historien Alexander d. stores Generaler, der bleve hans Efterfølgere i de forskjellige Dele af hans Rige. De vigtigste af disse vare: Antigonos og hans Søn Demetrios Poliorketes, Antipatros og hans Søn Kassandros, Ptolemæos, Lysimachos, Eumenes og Seleukos. Den sidste, som var den længst levende af D., døde 280 f. Chr.

Diagnōse, Erkjendelse, især af en Sygdoms Natur og øvrige Forhold ved Hjælp af alle dens forskjellige Symptomer, saaledes som de fremgaa af den syges egen Forklaring og den af Lægen foretagne Undersøgelse af den syge. Ved denne sidste spille navnlig i den nyere Tid de forskjellige **diagnostiske Hjælpemidler** (Stethoskopien, Ophthalmoskopien, Laryngoskopien, de forskjellige Explorationsmethoder, Varmemaalingen, den chemiske og mikroskopiske Undersøgelse osv.) en væsentlig Rolle. **Diagnostik**, den Kunst at drage Slutninger om en Sygdoms Natur af dens Symptomer („at stille en Diagnose“).

Diagonāl, en ret Linje, der forbinder to Vinkelspidser af en Mangekant uden at falde sammen med nogen af Siderne; i et Flerplanslegeme en Linje, som forbinder to Hjørnespidser uden at falde i nogen af Sidefladerne. **Diagonalplan**, en Plan, som gaar gjennem tre Hjørnespidser af et Flerplanslegeme uden at falde sammen med en Sideflade. **Diagonalbyggede Fartøjer** ere Fartøjer, byggede af et dobbelt Lag Klædning, hvor det ene Lag er lagt næsten vinkelret paa det andet og fastgjort dertil. Man undgaar ved denne Maade at bygge paa de sværere Spanter, der ellers findes i andre Fartøjer, og disse kunne derved blive lettere.

Diăgoras fra Melos i det 5te Aarh. f. Chr. var en from Dithyrambedigter; men da en ham tilføjet skrigende Uret blev ustraffet af Guderne, blev han selv en ivrig Gudsfornægter. Paa Grund af sine gudsbespottelige Ord og Handlinger, og navnlig fordi han offentliggjorde Mysteriernes Hemmeligheder, blev han 415 i Athen dømt til Døden og en Pris sat paa hans Hoved. Han flygtede derpaa til Korinth, hvor han døde.

Diagrām, opr. en til en mathematisk Udvikling, f. Ex. et Bevis, hørende Figur. Nu bruges Benævnelsen i Almindelighed om de i Naturvidenskaberne forekommende graphiske Fremstillinger af de Forandringer, en Størrelse undergaar som Følge af en anden Størrelses Forandringer, saaledes f. Ex. om den graphiske Fremstilling af den daglige Middeltemperatur for et bestemt Sted i et vist Tidsrum, ell. lign. S. ogsaa Art. **Indicator**. I Botaniken er D. en Afbildningsmaade, der anvendes for at fremstille Blades og Forgreningers indbyrdes Stillingsforhold, navnlig for paa en anskuelig Maade at vise Blomstens Bygning. Blomstens Dele tegnes da schematisk og projicerede, saaledes at de nederste Dele tegnes yderst, de øverste inderst. D. spiller en vigtig Rolle i den nyere Morphologi og Systematik.

Diagrăph, et 1826 af Gavard opfundet Apparat, som tjener til at aftegne en Gjenstand eller et Landskab. Et Sigte, med hvilket man saa at sige følger Gjenstandens Omrids, staar ved bevægelige Linealer i Forbindelse med Blyanten, der bliver ført saaledes, at Perspectivet bliver rigtigt. **Diagraphīk** er Kunsten at udkaste eller foretegne noget, især ved Hjælp af en D.

Diakaustika, Brændlinjer, som dannes, naar de fra et Punkt udgaaende Lysstraaler passere et lysbrydende Medium.

Diakŏn (gr. διάκονος, d. e. Tjener) var i Oldkirken Navnet paa Biskoppens Medhjælpere ved Ledelsen af Gudstjenesten og ved Fattig- og Sygeplejen. Efter Apostl. Gjern. 6 Cap. valgte Menigheden i Jerusalem 7 D., hvorfor dette Tal beholdtes i de senere Menigheder. Allerede i det 2det Aarh. fik de flere Forretninger, og som Biskoppernes Fortrolige og Hjælpere opnaaede de betydelig Anseelse. Da Forretningerne vedbleve at voxe, og man ikke vilde overskride Tallet 7, udnævnte man fra 3dje Aarh. i de større Menigheder **Subdiakoner**, medens der i Spidsen for samtlige D. traadte en **Archidiakon** (s. d. A.). D. hjalp til ved Nadverens Uddeling, havde Opsigt med de hellige Kar, hilsede Menigheden ved Gudstjenestens Begyndelse og Slutning med Sange som »Oremus« (lader os bede), »Sursum corda« (Hjærtet opad) osv., havde Tilsyn med de lavere Kirkeembedsmænd, vaagede over Menighedens Sædelighed og prædikede og døbte i Biskoppens Sted. Allerede i den gamle Kirke hørte Archidiakonerne og D., og fra det 12te Aarh. Subdiakonerne, til de højere Værdigheder (ordines majores). D.s Dragt er Dalmatica og Stola. I den biskoppelige Kirke have D. væsentlig endnu den samme Stilling som før Reformationen, medens en D. i de tyske lutherske Kirker kun i Rangstilling, ikke i Embedsgjerning, er forskjellig fra en Sognepræst. **Diakonīsser**, som allerede fandtes i de apostoliske Menigheder (Rom. XVI. 1), vare kvindelige Medhjælpere i Menigheden, som anviste Kvinderne deres Plads i Forsamlingerne, hjalp til ved Kvindernes Daab, plejede de syge, sørgede for Anretningen ved Agaperne og besøgte fangne christne Kvinder i Fængslerne. De vare enten Jomfruer ell. Enker, som havde været ēn Gang gifte, og skulde være 60, fra det 5te Aarh. 40 Aar gamle. D. bleve i Middelalderen efterhaanden sjældnere og ophørte fuldstændig i Vesterlandene i 11te, i Østerlandene i 12te Aarh. I Klostrene føre nu de Nonner, som betjene Altrene, Navnet D. Ved den indre Missions Virksomhed er i senere

Tid i den protestantiske Kirke Navnet Diakon og Diakonisse kommet i Brug igjen, især det sidste. Deres Formaal ere praktiske Kjærlighedsgjerninger mod Børn, Fattige, Syge, Forladte, Fanger osv. Hertil hører Fattigskolelærer- og Børneopdragelsesanstalten i Bruggen (siden 1820, bestyret af Zeller), der har udsendt Hundreder af Lærere for Fattigskoler og Redningsanstalter. Efter dette Mønster oprettedes 1836 Fattigskolelæreranstalten i Lichtenstern i Württemberg. Om „Das Rauhe Haus" i Hamborg s. d. A. **Diakonisseanstalter**, hvis Formaal fornemmelig er Sygepleje, ere oprettede i Kaiserswerth, Mønsteret for alle senere D., grundet 1836 af Præsten Fliedner (s. d. A.), i Dresden 1842, i Berlin under Navnet Bethania 1847, i Ludwigslust, Breslau, Königsberg, i Paris af Præsten Vermeil 1841 under Navnet »Institution des Diaconesses des églises évangéliques de France«, i Strasburg 1842, i Riehm ved Basel 1852, i Utrecht 1844, i Stockholm 1851 i Følge Tilskyndelse af den tidligere Missionær Fjellstedt (omfatter et Sygehus, et Vajsenhus og en Fattigskole), i Christiania 1868 o. fl. a. St. D. i Kjøbenhavn fik 1867 sin nuværende Ejendom i Frederiksberg Sogn, hvor der efterhaanden er blevet opført Bygninger for c. 470,000 Kr. (Moderhus, Hospital, Kirke); 1884 talte den 55 Diakonisser og 59 Prøvesøstre, i alt 114, af hvilke 65 virke paa 44 forskjellige Steder uden for selve Stiftelsen (Sygehuse, Fattiggaarde, Asyler osv.). D. i Christiania ejer Capitaler paa c. 100,000 Kr. (deraf 32,000 Kr. Byggefond, c. 50,000 Kr. i Legater); ved Udgangen af 1883 var det samlede Antal Søstre i D.s Tjeneste 175 (69 Diakonisser, 59 Prøvesøstre, 47 Elever), af hvilke 84 virke uden for Christiania. I London oprettedes 1840 af Elisabeth Fry (s. d. A.) en Dannelsesanstalt for Sygeplejerinder (»Institution of nursing sisters«).

Diakovar, d. s. s. Deakovar.

Diakritiske Tegn, d. v. s. Skjelnetegn, Mærker, der benyttes dels for at angive et Bogstavs eller et Ords rette Udtale til Forskjel fra andre, med hvilke det ellers let kunde forvexles (f. Ex. i Hebraisk det Punkt, hvorved Bogstaverne Sin og Schin adskilles fra hinanden), dels for at lette den rigtige Forstaaelse af det skrevne, f. Ex. alle Interpunktionstegn, Klammer osv.

Dialékt, Sprogart, den særegne eller modificerede Skikkelse, som et paa et større Omraade udbredt Sprog antager i forskjellige Egne eller hos Folkets forskjellige Stammer. Naar en enkelt Stammes eller Egns D. fortrinsvis har uddannet sig til Skriftsprog og derved hævet sig over de andre Sprogarter, fremtræde disse sidste i Modsætning til det almindelige Skriftsprog som Folkedialekter, Folkemaal. Grænsen mellem hvad der skal kaldes Sprog og hvad D. er for øvrigt ofte meget vanskelig at drage og vil i mange Tilfælde bero alene paa ydre historiske eller politiske Forhold.

Dialéktik, egtl. Samtalekunst, betegnede oprindel. i den græske Philosophi den videnskabelige Behandling af Begreberne, men brugtes senere enstydig med Logik, Tænkelære, Fornuftlære osv. Eleaten Zenon nævnes af Aristoteles som D.s Opfinder.

Diallāg, et med Augit nærbeslægtet Mineral, der især lader sig spalte i ēn Retning, har en ejendommelig metallignende Perlemorglans og en brun eller grønlig Farve. I Forening med Labrador danner den en særegen Bjærgart, der kaldes Gabbro.

Diallēle, d. s. s. Circulus in definiendo.

Dialōg, Samtale. Blandt de græske Philosopher benyttede Platon sig af D. som Fremstillingsform ved Undersøgelsen af philosophiske Spørgsmaal; D. blev ligeledes benyttet af Satirikeren Lukianos. Den sokratiske D. er en i Spørgsmaal og Svar saaledes indklædt Samtale, at den adspurgte netop ved Spørgsmaalene ledes til i sine Svar selv at udvikle de Forestillinger, som den spørgende ønsker at fremkalde hos ham. — I Skuespillet sættes D., Replikskifte, i Modsætning til Monolog, Enetale; i Syngespillet modsættes D. Sangpartierne.

Dialȳse, en af Dutrochet og Graham opfunden Methode til at adskille hurtig diffunderende og meget langsomt diffunderende Legemer (s. **Diffusion**). De første (Salte, forskjellige uorganiske og organiske Syrer, Sukker, Alkohol, osv.) kunne hyppig krystallisere og kaldes derfor Krystalloider; de sidste (som Kiselsyrehydrat, de opløselige Modificationer af Lerjordhydrat og analoge Hydrater, Stivelse, Dextrin, Gummiarterne, Caramel, Garvesyrerne, Albumin og de fleste Albuminstoffer, de animalske og vegetabilske Extractivstoffer) kunne i Almindel. ligesom Lim (Collum) danne geleagtige Hydrater og kaldes derfor Colloider. Ved D. bringes Blandingen af Krystalloider og Colloider i en **Dialysātor**, et fladt Kar, hvis Bund er dannet af Pergamentpapir, og som anbringes i et større Kar med Vand, der jævnlig fornyes. Ved D. kan man uddrage krystalliserende Giftstoffer (mange Alkaloider, Rottekrudt) af en Maves Indhold eller af opkastede Masser, hvoraf de kun udgjøre en meget ringe Del, og paa den anden Side fremstille Colloider, som man ellers kun har faa Midler til at rense, i hidtil ukjendt Renhed (f. Ex. mange Albuminstoffer). De første gaa nemlig igjennem Dialysatoren; de sidste blive tilbage. I Praxis har man allerede anvendt D. til at udskille Saltet af Lagerne fra saltet Kjød og saaledes beholde den Kjødextract, der findes deri, tilbage i Dialysatoren i ren Tilstand.

Diamagnetisme, undersøgt af Faraday fra 1845 og af Plücker fra 1848, kaldes den Indvirkning af Magnetpoler paa umagnetiske Legemer, hvorved disse frastødes. Undersøgelsen af, hvorvidt et Legeme er paramagnetisk eller diamagnetisk, d. e. tiltrækkes eller frastødes af en Magnetpol, sker bedst ved at anbringe det frit bevægeligt imellem to stærke, modsatte Magnetpoler (Elektromagnet). Et fast Legeme tildannes som en lille Stang, og er det saa diamagnetisk, stiller det sig tværs paa Polernes Forbindelseslinje; en Vædske anbringes i et lille Urglas, og er den diamagnetisk, ophober den sig i Midten; brændbare Luftarter gjøres lysende, og ikke brændbare blandes f. Ex. med Ammoniak og sendes fra et lodret Rør op

imellem Polerne imod en Del Rør ovenover, som indvendig ere befugtede med Saltsyre; da vil henholdsvis Flammens Form og de af Ammoniaken og Saltsyren dannede Salmiakdampe give den ønskede Oplysning. Diamagnetiske ere de fleste Metaller, særlig Vismut og Antimon, Metalloiderne, de organiske Stoffer, Vand, Vinaand, Olier og alle Luftarter, undtagen Ilt og Kvælstoftveilte, som ere paramagnetiske. — Af de mange Forklaringer af D. har W. Weber givet den bedste, som dog langt fra er udtømmende.

Diamánt, den kostbareste og smukkeste af alle Ædelstene, nærmest paa Grund af dens ejendommelige Glans, store Lysbrydningsevne og Haardhed, forekommer i afrundede Korn eller krystalliseret i forskjellige Former, henhørende til det regulære System. Den lader sig lettest kløve efter Oktaedrets Flader og har en Vægtfylde af 3,5; Haardheden er 10, eller med andre Ord: den er det haardeste af alle Mineralier; den bestaar alene af Kulstof, saa at den forbrænder til Kulsyre, naar den i Ilt udsættes for en meget høj Varmegrad. Hidtil er det ikke lykkedes at fremstille D. af Kulstof. De fleste D. ere gjennemsigtige og farveløse; dog findes ogsaa farvede og selv aldeles sorte. Værdien er afhængig af D.s Renhed (dens „Vand"), Slibning og Størrelse, og man kan omtrentlig anslaa Prisen paa 1 Karat raa D. til 50 Kr., en ren Brillant af 1 Karats Vægt derimod til 150—200 Kr.; men vejer Stenen mere end 1 Karat, stiger Værdien i Forhold til Kvadratet af Vægten. Ostindien, Borneo og efter 1727 Brasilien (Minas Geraes) ere de vigtigste Findesteder, hvor den forekommer i de yngste Dannelser, navnlig i Flodsand sammen med andre Ædelstene og vindes ved Vaskning. Herved forstaas den Operation, hvorved man leder en Vandstrøm hen paa den diamantførende Jord, som udbredes paa skraat stillede Borde. Ler og Vand bortskylles, medens Gruset tillige med Diamanterne bliver tilbage, hvoraf da disse let kunne udsøges. I Ostindien og Brasilien anvendes Negre til dette Arbejde; men skjønt det foretages under strængt Opsyn (enhver Neger, der finder en D., der vejer over 17 Karat, faar sin Frihed), bedrages dog Ejerne i Regelen for ⅓ af hele Udbyttet. Først 1827 opdagede man den i dens oprindelige Leje i en bøjelig Sandsten (Itacolumit), henhørende til de ældste Jordbannelser. Siden 1867 har man fundet baade smukke og store D. i den transvaalske Republik i Sydafrika. Kun en ringe Del slibes; Resten benyttes til Glas- og Stenskæring, til Taplejer i Ure, eller knuses til Pulver, det saakaldte Diamantbord, som er det eneste Stof, der kan benyttes til Slibningen af den raa D. paa Grund af dennes store Haardhed. Efter Formen, man giver dem, faa Stenene Navn af Brillanter, Rosensteue, Tykstene osv. En af de smukkeste Diamanter er den franske »Régent«, en Brillant, der kjøbtes under Ludvig XV for 2½ Mill. Frc. Den raa Sten vejede 410, den slebne derimod 136 Karat, og til Slibningen medgik 2 Aar. Den berømte ostindiske D. „Kooh-i-noor" (Lysbjærget), som 1850 bragtes til England og vejede 186 Karat, er senere sleben som Brillant og vejer nu 106 Karat; Diamanten „Orlov" i det russiske Scepter vejer 195 Karat.

Bornholmsk D., s. Bjergkrystal. **Diamantbord**, det Pulver, der faas ved Knusningen af fejlfulde Diamanter og bruges til Slibning og Udboring af Ædelstene. Dertil benyttes ogsaa de sorte, kugleformede Diamanter fra Bahia i Brasilien, de saakaldte Carbonado, der kunne have en betydelig Størrelse, ere mere urene og mindre sprøde end den krystallinske D. Den store Anvendelse, disse have faaet i den senere Tid til Boringer i Bjærgværker og ved artesiske Brønde, har forhøjet Prisen paa dem betydelig. **Diamantsliser** bruges til Afdrejning af Staalaxler for astronomiske Instrumenter, efter at man allerede ved Drejning med Staalredskaber har gjort det mest mulige, til Afdrejning af de med Diamantbord borede Rubiner, til Boring af smaa Huller i Glas, Porcelæn o. desl., endelig til Skæring af Glas. **Diamantspat**, s. Korund.

Diamánt, en Bogtrykkerskrift, s. Skrifter.

Diamántbor, et til de haardeste Klippearter bestemt Jordbor; det er en compact Staalmasse med stjærneformet Gjennemsnit, slankt tilspidset og ved den tynde Ende sluttet med en stump Kegle af lignende Gjennemsnit. D. bruges uden Omdrejning med en Række Stød, der knuse Stenen.

Diamánte, Juan Bautista, spansk dramatisk Digter, død henim. Slutn. af det 17de Aarh. Han hørte til Calderons Skole, skrev baade heroiske og religiøse Dramaer, samt »Zarzuelas« ell. Syngestykker. De ere nærmest i capa y espada-Stilen (s. Calderon). Hans to mest bekjendte Dramaer knytte sig til Cidsagnet: »El honrador de su padre« (af Voltaire fejlagtig angivet som Kilden til Corneilles „Cid", der er næsten en Snes Aar ældre, og som D. tværtimod har benyttet) og »El cerco de Zamora«. Mest bekjendt af hans religiøse Dramaer er »Magdalena de Roma«.

Diamántgrav, en Grav af ringe Dybde og Bredde og som oftest med den ydre og indre Jordskraaning stødende sammen i Bunden, anlagt umiddelbart foran en med Skydehuller forsynet Palissadeværk eller Mur for at hindre Fjenden i udvendigfra at naa op til Skydehullerne og spærre dem eller endog skyde ind ad dem.

Diamantina, Stad i den brasilianske Prov. Minas Geraes, 34 M. n. for Ouro Preto. 12,000 I. D. ligger i Diamantdistrictet paa Vestsiden af Serra do Espinhaço, 4,000 F. over Havet, og er Sæde for en Biskop. Her forfærdiges smukke Guldarbejder og Læedervarer. Livlig Handel.

Diaméter er i Cirklen en Chorde, som gaar igjennem Centrum. Ogsaa ved enhver anden Linje eller Flade, som har et Centrum, tales om D., hvorved forstaas de rette Linjer, som gjennem Centrum forbinde to Punkter af Linjen eller Fladen med hinanden, og som halveres af Centrum. I Almindelighed forstaar man efter Newton ved en D. i en algebraisk Curve en ret Linje, som er geometrisk Sted for Tyngdepunktet for Curvens Skæringspunkter med en af Linjerne i et System af parallele Chorder. **Conjugerede D.** ere i Ellipsen

og Hyperblen to D., der danne en saadan Vinkel med hinanden, at den ene halverer de Chorder, der ere parallele med den anden. I Cirklen ere alle D. lige store og de conjugerede D. vinkelrette paa hinanden. **Diametrālplan**, en Plan, som halverer parallele Chorder i en Flade.

Diāna var hos Italienerne oprindelig en frugtbargjørende Naturgudinde med et berømt for Rom og Latium fælles Tempel paa Aventinerhøjen. Senere identificeredes hun med den græske Artemis (s. d. A.). D. betyder i de ældre chemiske eller alchemistiske Skrifter Sølv.

Diāne af Poitiers [poatiē], Hertuginde af Valentinois, Datter af Greven af St. Vallier, der hørte til en gammel adelig Slægt i Dauphiné, f. 1499, blev i sit 15de Aar gift med Louis de Brézé, Storseneschal i Normandiet, og Enke 1531. Som Æresfrøken hos Dronning Claudia havde hun allerede været Frants I.s Elskerinde; hans Søn, Dauphinen Henrik, blev hendes begejstrede Tilbeder, skjønt hun var 18 Aar ældre end han, og Forholdet imellem dem forblev uforandret, efter at han havde ægtet den 16-aarige Katharine af Medici og 1547 besteget Tronen som Henrik II. Han ophøjede D. til Hertuginde af Valentinois, og hendes Indflydelse og Herredømme over den svage Konge, hvem hun bl. a. forledede til heftige Forfølgelser mod Protestanterne, var ubegrænset; alle maatte bøje sig for hende lige til Kongens Død 1559. Strax derefter blev hun af sin Medbejlerske, Dronn. Katharine, forvist fra Hoffet og levede siden i Ensomhed paa sit Slot Anet til sin Død 1566. Med Skjønhed forbandt hun glimrende Aandsevner, Anstand og Værdighed; efter Brantômes Forsikring skal hun have bevaret sin vidunderlige Skjønhed lige til sin Død, og hun er hyppig bleven fremstillet af Datidens franske Kunstnere, saaledes af Goujon.

Diāne af Frankrig, Hertuginde af Angoulême, en uægte Datter af Henrik II, som han endnu som Dauphin havde avlet med en Piemonteserinde Philippine Duc, f. 1538, fik en omhyggelig Opdragelse, blev legitimeret og udmærkede sig lige saa meget ved Aand og Talenter som ved Skjønhed. Hendes Bedstefader Frants I sluttede i sit sidste Leveaar 1547 en Overenskomst med Pave Paul III om et Giftermaal mellem hende og en Prins af Parma, Horazio Farnese. Efter ½ Aars Ægteskab blev hun Enke, men 10 Aar senere gift anden Gang med Connétablen Montmorencys ældste Søn, med hvem hun tilbragte 22 Aar i et lykkeligt Ægteskab. Under Borgerkrigene efter hendes Faders Død viste D. lige saa megen Klogskab som Fasthed. Sin Broder Henrik III forlod hun aldrig i alle hans Tilskikkelser, og det var hende, som 1588 tilvejebragte Udsoningen mellem ham og Kongen af Navarra (Henr. IV), som viste hende megen Tillid og Agtelse og ofte søgte hendes Raad. Ludvig XIII var den svvende Konge, som hun saa paa Frankrigs Trone. Efter at have ledet hans Opdragelse trak hun sig tilbage fra Hoffet og døde uden Efterkommere 1619.

Diānthus, s. Nellike.

Diapāson, det græske Navn paa Octaven. D. normāl [söng], Normaloctaven (med Hensyn til den absolute Tonehøjde), kalde Franskmændene den Kammertone, som 1858 vedtoges i Frankrig, og i Følge hvilken Stemmetonen, det enstregede a, er ansat til 870 Svingninger i Sekundet ved en Temperatur af 15°. D. bruges ogsaa som Navn paa selve Stemmegaffelen, samt om en Syngestemmes eller et Instruments hele Toneomfang.

Diaphān, d. s. s. gjennemsigtig. **Diaphanomēter**, et af Saussure opfundet Redskab til at maale Luftens Gjennemsigtighed og Klarhed. Det bestaar af to hvide Tavler med en sort Figur paa Midten, af hvilke den ene tillige med Figuren er tolv Gange saa stor som den anden. Hvis nu Figuren paa den lille Tavle netop ikke længer kunde ses i en Afstand af 100 F., maatte Figuren paa den store Tavle først forsvinde i en Afstand af 1,200 F., hvis Luften var fuldkommen klar. Forsvandt den allerede i en Afstand af 1,100 F., kunde man deraf beregne, hvor meget Lys der holdes tilbage ved Luftens Uklarhed. **Diaphanorāma** giver en perspectivisk Fremstilling af et malet Landskab med kunstig Belysning og er altsaa et Slags Diorama.

Diaphorēse, Hududdunstning; **diaphorētiske Midler**, Lægemidler, der befordre D., sveddrivende Midler.

Diaphrāgma, gr., Mellemgulv, s. Bryst.

Diarbēkr, Hovedstad i Vilajet D. i det asiatiske Tyrki, ved Floden Tigris's højre Bred, 40 M. n. ø. for Aleppo. 11,000 I. Staden var tidligere langt større; den har 25 Mosker og 9 christne Kirker. Blandt dens Bygninger fremhæves den store Moskē, den armeniske Kathedralkirke og Paschaens Pallads. Den er Sæde for en chaldæisk katholsk Patriarch, en jakobitisk Patriarch og en katholsk Biskop. Silke- og Bomuldsvæveri, Tilvirkning af Saffians- og Lædervarer samt Kobbertøj. Livlig Handel. Særdeles frugtbar Omegn.

Diarrhoe [rē], Udtømmelse af tyndere og derfor rigeligere Excrementer end sædvanlig, indtræder, naar Tarmindholdet ved en forøget peristaltisk Bevægelse fjærnes saa hurtig fra Tyktarmen, at dets vandige Del ikke faar Tid til at blive opsuget af dennes Slimhinde, eller naar den sidstnævntes Opsugningsevne er svækket som Følge af sygelige Forandringer (især katarrhalsk Betændelse) i den; i mange Tilfælde kommer dertil endnu en forøget Afsondring (Exsudation) fra Slimhinden. Alt efter som det ene eller det andet af disse Momenter har Overvægten, bliver D.s Beskaffenhed forskjellig, enten mere i Lighed med det normale Tarmindhold, eller mere slimet eller vandagtig; især ved Saar i Tarmen kan D. blive blodig eller blandet med Materie.

Dias, Antonio Gonçalves, brasiliansk Digter, f. 1823 i Prov. Maranhão, blev næsten som Barn sendt til Portugal og studerede Jura i Coimbra, hvor hans geniale Personlighed skaffede ham stor Anseelse. Efter sin Tilbagekomst til Brasilien blev han Statsadvocat i sin Fødeprovins, men flyttede snart til Rio Janeiro for at leve et rent literært Liv. Digtsamlingen »Primeiros cantos« (1846) var ligefrem epochegjørende; den har skabt en Lyrik i

Brasilien. D.s Digtning aabenbarer en kraftig, stærkt nationalbevæget Personlighed; som hos saa mange nyere Romantikere klinger Folkevisen stærkt gjennem hans Poesi. De spanske Digtere Espronceda og Zorrilla have paavirket ham. Hans erotiske Digte søge deres Lige i Formfuldendthed. 1850 foretog D. med Regeringsunderstøttelse en videnskabelig Rejse i Tyskland og Frankrig og rejste først tilbage 1858. En ny ethnologisk-historisk Expedition til Landene langs Amazonfloden anstrængte ham saa meget, at han 1862 for sin Sundheds Skyld atter maatte vende tilbage til Europa, men da han i Sept. 1864 indskibede sig til Hjemfarten, var han saa svag, at han døde om Bord, kort før Skibet strandede paa Maranhãos Kyst. Hans samlede lyriske Digte (»Cantos«) udkom i Leipzig 1865; end videre efterlod han 4 Sange af et amerikansk Epos, »Os Timbyras«, og en »Diccionario da lingua Tupy«.

Diaskeuāster kaldtes i Oldtiden de Lærde, der underkastede den Anordning og Sammenstilling af de homeriske Digte, som strev sig fra Pisistratos, en Revision og hist og her vel ogsaa dels bearbejdede enkelte Partier, dels ved Bortskæring eller Tilføjelse søgte at tilvejebringe Enhed og Overensstemmelse i disse Digte. Først senere fik de homeriske Sange ved de alexandrinske Grammatikeres Arbejder den Skikkelse, i hvilken de ere komne til os.

Diăspora, gr., d. e. Adspredelse, kaldtes fra Christi Tid de uden for Palæstina boende Jøder; derfra overførtes Navnet paa de iblandt Jøder og Hedninger boende christne (1 Pet. I, 1; Jak. I, 1), og i nyere Tid har Brødremenigheden brugt Betegnelsen D. om sine spredte Menigheder, ligesom det stundum bruges om de iblandt Katholiker levende Protestanter.

Diastāse, et Stof, der under Spiringen optræder i Frøene og især i Byg. I den reneste Tilstand, hvori det kjendes, er det et hvidt, let, ukrystallinsk Pulver, der er opløseligt i Vand og svag Vinaand, uopløseligt i stærk Vinaand og uden Smag. Det indeholder Kvælstof, men viser ikke Albuminstoffernes sædvanlige Egenskaber. Dets mest ejendommelige og vigtigste Egenskab er, at det er i Stand til at omdanne flere Tusende Gange sin egen Vægt Stivelse i Form af Klister først til en Blanding af Dextrin og Maltose og derpaa helt til Maltose. Denne Virkning begynder ved omtr. 30° og er kraftigst ved 63°. Herpaa beror Maltets Anvendelse i Brænderier og Bryggerier, hvor man paa denne Maade omdanner Kornets Stivelse til Maltose, som ved Indvirkning af Gjær gaar over til Druesukker, hvilket sidste af Gjæren spaltes i Vinaand og Kulsyre.

Diăstole kaldes i Metriken Brugen af en kort Stavelse som lang i Begyndelsen af et Ord. I den græske Grammatik er D. et Tegn ('), der bruges til at betegne enklitisk forbundne Ord, for at disse ikke skulle forvexles med andre ligelydende Ord. **D.**, Hjærtets rhythmiske Udvidning (s. **Hjærte**).

Diathermānt kaldes efter Melloni et Legeme, naar det kan gjennemstraales af Varme, athermant, naar det ikke er Tilfældet. Farveløse, gjennemsigtige Legemer lade 92 pCt. af de lyse Varmestraaler gaa igjennem sig, Resten tilbagekastes; farvede, gjennemsigtige Legemer ere gjennemstraalelige for de Varmestraaler, der have samme Brydbarhed som de gjennemgaaende Lysstraaler. Hvad de mørke Varmestraaler angaar, saa lader Stensalt ogsaa 92 pCt. af dem gaa igjennem, men de andre farveløse, gjennemsigtige Legemer absorbere en større eller mindre Del af dem og altid fornemmelig de mindst brydbare; Alun og Is absorbere dem næsten alle. S. **Straalevarme**. De Varmestraaler, som ikke gaa igjennem et Legeme, blive enten indsugede (absorberede) eller tilbagekastede (reflecterede). **Diathermanitēt** eller **Diathermansi**, Legemernes Forhold med Hensyn til Varmestraalernes Gjennemgang.

Diathēse, d. s. s. Dyskrasi.

Diatomēer, s. **Alger**.

Diatŏnisk, fremskridende gjennem hele og store halve Tonetrin. **D. Toner** ere de syv naturlige Toner: c, d, e, f, g, a, h. **D. Tonerække** er den trinvis ordnede Følge af Toner gjennem 5 hele og 2 store halve Tonetrin.

Diaz, Bartolommeo, portugisisk Søfarer, f. 1450, udsendtes af Kong Johan II af Portugal paa et Togt langs Afrikas Vestkyst og omsejlede 1486 uden at ane det Afrikas Sydspids, som han kaldte Stormenes Forbjærg paa Grund af det haarde Vejr, han der havde mødt, medens Kongen senere ændrede Navnet til det gode Haabs Forbjærg, fordi han haabede, at Vejen til Indien hermed var aabnet. D. vendte tilbage til Portugal 1487 og blev modtaget med store Æresbevisninger, men traadte senere i Skygge for Vasco da Gama. Han druknede 29 Maj 1500 paa Cabrals Rejse til Amerika.

Diaz, Porfirio, Præsident i Mexico 1877—80, gjorde sig først bekjendt i Krigen 1867, da han indtog Puebla og senere belejrede Staden Mexico, samt nødte den til Overgivelse. 1871 optraadte D. ved Præsidentvalget som Juarez's Medbejler, men blev ikke valgt; han forsøgte n. A. med Magt at opnaa denne Værdighed, men ligeledes forgjæves, og drog 1873 til Nordamerika, da Congressen ikke vilde erkjende hans Udnævnelse til Højesterets Formand og Vicepræsident. 1876 vendte D. tilbage, forjog baade Præsidenten Lerdo de Tejada og hans Medbejler Iglesias, tiltog sig Magten og blev derefter valgt til Præsident i Febr. 1877. I Nov. 1880 overgav D. Styrelsen til sin Meningsfælle Gonzalez og var indtil Juli n. A. Minister for de offentlige Arbejder. I Juli 1884 blev D. gjenvalgt til Præsident fra 1 Dec. s. A.

Diaz de la Peña, Narciso Virgilio [diāhs], fransk Maler, f. 1809 i Bordeaux af spansk Slægt, d. 1876 i Mentone, sluttede sig til Decamps og udførte ligesom denne med et aandfuldt malerisk Foredrag Stemningsbilleder, snart af overvejende landskabeligt Præg, snart med Figurer, helst saaledes at et phantastisk Element kunde faa Raaderum, f. Ex. Billeder af Zigeunerlivet, fra Orienten eller fra den græsk-romerske Mythologi.

Diāzoforbindelser, en talrig og vigtig Klasse chemiske Forbindelser, der dannes ved Ind-

virkning af Salpetersyrling paa Salte af organiske Amidforbindelser, og som ere at opfatte som Ammoniumsalte (f. Ex. H_4 N. Cl), hvori det ene H er erstattet af et ētatomet organisk Radical, de andre 3 ved et Kvælstofatom. Til D. høre flere vigtige Farvestoffer, f. Ex. Anilingult, Anilinbrunt og det intensiv orangerøde Chrysoidin. Mange D. ere explosive.

Dibdin, Charles, engelsk Digter, Componist og Skuespiller, f. 1745 i Southampton. Han skrev over 100 Skuespil, Operetter og Pantomimer og et stort Antal Viser, hvoraf »Sea songs« endnu ere yndede. Han forstod behændig at behandle Dagens Begivenheder efter Publikums Smag. Han har skrevet en »History of the English stage«. Uagtet sin Yndest hos Publikum og gjentagne Understøttelser fra Regeringen døde D. 1814 i stor Fattigdom. — Hans Sønner, **Charles**, d. 1833, og **Thomas**, f. 1771, d. 1841, arbejdede i samme Retning som Faderen. Den sidste spillede paa og skrev for Coventgardentheatret og skal have forfattet over 1000 Sange; ligesom Faderen døde han i yderste Armod. — **Thom. Fr. D.**, Brodersøn af Charl. D., f. 1776, d. 1847, blev Bibliothekar hos den rige Biblioman Jarl Spencer og udgav, til Dels paa dennes Bekostning, flere kostbare og sjældne, især bibliographiske, med literære Anekdoter krydrede Værker, saasom »Introduction to the knowledge of rare and valuable editions of the Greek and Latin classics« (1802, 4de Udg. 1827), »The Bibliomania« (1809, 3 Udg. 1842), »Typographical antiquities« (4 Bd., 1810—19, ikke fuldendt), »Bibliotheca Spenceriana« (4 Bd., 1814, med Suppl., et med Træsnit og Facsimiler prydet Pragtværk), »Bibliographical Decameron« (3 Bd., 1817, et typographisk Pragtværk), »A bibliographical etc. tour in France and Germany« (3 Bd., 1821) og »A bibl. etc. tour in the northern counties« (2 Bd., 1838), ligeledes to Pragtværker. D. gav Anledning til Stiftelsen af Roxburghklubben (f. **Biblioman**), for hvilken han var Vicepræsident og Jarl Spencer Præsident. W. Scott siger om ham, at han har forstaaet at strø Roser paa en kjedelig Vej og forene godmodig Satire og Munterhed med antiqvariske Detailler; men Nøjagtigheden staar ikke altid i Forhold til den pragtfulde Udstyrelse af hans Arbejder.

Dible eller pletsaa bestaar i at nedlægge Sæden i Huller med bestemte Afstande, som dette hyppig sker med Frø til Haveurter og til Rodfrugter, undertiden ogsaa med Kornet, for at opnaa større Sikkerhed i Sædens ligelige Opkomst. Frøhullerne dannes med en tilspidset eller but Pind, med en lille Hakke, med et Stykke Træ med Tænder som i en Rive eller, for flere Rader ad Gangen, med Hjul med paahæftede Tænder, som trækkes hen ad Jorden; undertiden haves ogsaa egentlige **Diblemaskiner**, som Hornsby & Sons, der samtidig danne Hullerne og nedlægge Sæden.

Dibrachys, en uægte Versfod, der bestaar af 2 korte Stavelser (◡ ◡).

Dichogami, f. **Bestøvning**.

Dichroisme, en optisk Egenskab ved visse gjennemsigtige Mineralier, der giver sig tilkjende derved, at de have forskjellige Farver, efter som de betragtes fra den ene eller den anden Side. Denne Egenskab er paa det nøjeste knyttet til Krystalaxerne, saaledes at alle Mineralier, der krystallisere i det regulære System, vise Monochroisme, d. e. antage kun ēn Farve i alle Retninger af det gjennemgaaende Lys, hvorimod der kan vise sig to Farver (D.) ved optisk enaxede, eller tre Farver (Trichroisme) ved optisk toaxede Mineralier, efter som Lysstraalen gaar igjennem Mineraliet parallel med den ene eller anden af Axerne. Det er dog kun et meget indskrænket Antal Mineralier, der vise denne Egenskab i nogen kjendelig Grad; D. iagttages ved Glimmer og Turmalin, Trichroisme ved Dichroit, Andalusit, Axinit o. fl. a. D. er først undersøgt af Haidinger. **Dichroit** (Corbierit), et Mineral, der fik dette Navn paa Grund af, at det i høj Grad viste sig i Besiddelse af ovennævnte Egenskab, saa at det set i Retning af den ene Axe har en blaa og i en derpaa lodret Retning en gulgraa Farve. Senere Undersøgelser have dog godtgjort, at det er trichroitisk. Det bestaar af Kiselsyre, Lerjord og Magnesia, har Haardheden 7,0—7,5 og forekommer i Bayern, Finland, Skandinavien, Grønland, samt paa Ceylon, hvor der findes blaa, gjennemsigtige Varieteter, som anvendes til Smykkestene under Navn af Vandsaphirer, da man tidligere antog D. for en ringere Varietet af den ægte Saphir.

Dickens, Charles, berømt engelsk Romanforfatter, f. 7 Febr. 1812 ved Portsmouth, opdraget i London og Chatham, hvor Faderen var ansat i Marinens Kontorer. Allerede i Skolen var han begjærlig efter at læse Noveller og Dramaer. Da hans Familie var ubemidlet, maatte han tidlig tænke paa sit Erhverv. Han kom i Tjeneste hos en Advocat, den i England sædvanlige Forberedelse til det juridiske Studium. Af Trang til Aandsudvikling og Produktion studerede han et Par Aar Literaturen i British Museum og begyndte sin literære Løbebane som stenographisk Referent, var med i Redactionen af »Mirror of Parliament«, der indeholdt Beretninger in extenso om de parlamentariske Debatter, og leverede siden i »Morning Chronicle« sine »Sketches of London« (udkomne særskilt i 2 Bd. 1836—37) med skarpt opfattede og humoristisk fremstillede Typer af det brogede Hovedstadsliv. Paa en Forlæggers Begjæring udgav D. dernæst under Pseudonymet „Boz" »Pickwick papers« (Pickwickklubben) i ugentlige Hæfter (1837—38), hvor hans Lune ret slaar sig løs i en Cyklus af overgivne komiske Figurer og Situationer. Fra 1840 ere »Oliver Twist« (der udkom i det af D. redigerede »Bentleys Miscellany«), »The life and adventures of Nicholas Nickleby« og »Master Humphrey's clock«; fra 1841 er »Barnaby Rudge«. Efter en Rejse til Amerika udgav han »American notes for general circulation« og Romanen »The life and adventures of Martin Chuzzlevit« (1843—44) med skarpe Udtalelser mod de amerikanske Tilstande. Samme Aar begyndte han sine bekjendte Julefortællinger, hvor et moralsk

Formaal er indfattet i en romantisk Ramme, med »Christmas Carol« (1843); derefter fulgte »The Chimes« (1844), »The Cricket on the hearth« (1845) og s. A. »The battle of life«. Efter et Aars Ophold i Italien begyndte D. 1845 Redactionen af det liberale Blad »Daily News«, hvortil han leverede »Pictures from Italy« (1846), men som han dog snart opgav, og kastede sig atter energisk over Digtningen, der nu, da hans Navn blev berømt, blev ham en Kilde til Formue. 1847—48 udkom i Hæfter »Dealings with the firm of Dombey and son«, 1850 hans maaske fortrinligste Roman »Personal history etc. of David Copperfield the younger«. Fra 1850 udgav D. Ugeskriftet »Household words« af underholdende og belærende Indhold; 1859 afløstes det af »All the year round«. 1852—53 udkom Børnebogen »A childs story of England«. For en 1851 stiftet Forsørgelsesanstalt for gamle Literater og Kunstnere virkede D. ivrig. Ved de Aftenunderholdninger, som gaves til Fordel for denne i de store Byer, udfoldede han et stort Talent som Skuespiller, Taler og Forelæser. Af de senere Romaner mærkes »Bleak House« (1853), »Little Dorrit« og »Hard times« (1856), »Tale of two Cities« (1859), hvor Sujettet er fra den franske Revolution, »Great expectations« (1861) og »Our mutual friend« (1864). Med malende Phantasi vèd D. slaaende at fremstille det ydre charakteristiske ved Mennesker og Ting; livløse Gjenstande vækker han til Liv, og den brogede Vrimmel oplyses og gjennemvarmes af hans hjærtelige Humor. Men han kan lige saa vel male det gyselige og nhyggelige. Han fordyber sig lyrisk deri, saa at Gjenstandene træde ind i en spøgelsesagtig Handling, faa Sjæl og Tanke, og hans Prosalyrik har en overvældende Magt. Men alt sligt er kun Baggrund for Menneskelivet, hvoraf han behersker et stort Omraade. Han viger ikke tilbage for det hæslige, saaledes som dette fremstiller sig i de allerlaveste Samfundslag, hvoraf han ved at uddrage det menneskelige med human, stundum sentimental Medfølelse. Der er en sentimental Stræng hos D., som er tilbøjelig til at klinge med rousseauske Toner med en Appel fra Cultur- til Naturtilstanden. Begejstret taler han den naturlige gode Følelses Sag mod de af aristokratiske Fordomme og Pengedyrkelse indsnævrede Existenser som Sir John Chester og Mr. Dombey, ligesom han har stor Sans for barnlig Ynde og Elskværdighed. Hallucinerede og selv idiotiske Individer kan han saaledes føre Læseren ind i, at han føler sig som hvirvlet ind i deres fixe Ideer. D.s ægte engelske Hang til at moralisere gjennem Digtningen viser sig navnlig i hans Skurke, der synes indlagte som advarende Exempler, og for at Digteren kan faa Lejlighed til at straffe dem; dermed staar ogsaa i Forbindelse den i D.s senere Romaner stærkt fremtrædende Tendens til at polemisere mod uheldige Samfundsinstitutioner o. desl. Hans kvindelige Heltinder kunne være yndige, friske og naive, men ere tit lidt vel pænt-dydige eller ubetydelige. Som Komiker er D. fortrinlig, hvad enten han med hvas Satire angriber det tomme og opstyltede eller godmodig-sympathetisk viser os Figurer som Mr. Micawber eller Pickwick-Compagniet. Lige saa lidt som sin Landsmand Hogarth viger han tilbage for Caricaturen. En saa stemningsbevæget Forfatter som D. fortæller naturligvis ikke i en rolig Tone. Hans Stil har ikke plastisk Klarhed; den bevæger sig urolig, stødvis og springende, tager alle Sprognuancer i Brug. Dens stærke Ejendommelighed er kun i de seneste Værker paa Vej til at stivnes i Maner. 1857 skilte D. sig ved sin Hustru, med hvem Ægteskabet paa Grund af stor Charakterforskjellighed var ulykkeligt; den engelske »cant«, der i saa høj Grad forfulgte Byron, gav sig nu i Lag med D., som i Forbindelse med sin Kones Søster maatte optræde mod de udspredte løgnagtige Rygter. Efter nogen Tids Svagelighed, der især viste sig ved Tabet af hans længe vedligeholdte ungdommelig smukke Udseende, døde D. 9 Juni 1870 paa sit Yndlingsopholdssted Gadshill ved Rochester, efterladende sig en ufuldført Roman »The mystery of Edwin Drood«. Han blev begravet blandt Englands store Mænd i Westminsterabbediet i London.

Dickson, Oscar, svensk Handelsmand, f. 2 Dec. 1823 i Göteborg, hvortil Faderen, Grosserer James D., c. 1800 overflyttede fra Skotland, arbejdede, efter at have afsluttet sine forberedende Studier ved Handelsinstituter i Göteborg og Lübeck, først i nogle Aar paa Firmaets Kontorer i Göteborg og London og indtraadte derefter 1850 selv som Medlem af Handelshuset D. Siden have mange communale og andre almennyttige Hverv været ham betroede, ligesom han har vist sig som en gavmild Ven og Fremmer af Kunst og Videnskab; han bar saaledes største Delen af Omkostningerne ved de af Nordenskiöld ledede arktiske Undersøgelsesrejser. 1877 blev han i Upsala Æresdoctor i Philosophi, 1878 Medlem af det svenske Videnskab. Akademi og adledes 1880 efter „Vegas" Hjemkomst.

Dicline Planter, d. s. s. særkjønnede P.

Dicotyledŏnes, d. s. s. tokimbladede Planter.

Dictămnus (Diptam), Slægt af en med Storkenæb beslægtet Familie med urteagtig Stængel, uligefinnede Blade og store, noget uregelmæssige Blomster i en endestillet Klase. D. albus, en i Syd- og Mellemeuropas Bjærgegne voxende Plante med smukke hvide eller rosenrøde Kroner dyrkes som Prydplante i Haver. Dens Rod har en aromatisk-bitter Smag og harpixagtig Lugt og anvendes i Lægevidenskaben; den øvre Del af Stænglen er beklædt med klæbrige Kirtelhaar, som udsondre en ætherisk Olje, der baade meddeler Planten en stærk Lugt og i den Grad udbreder sig i den omgivende Atmosphære, at denne kan antændes, naar man nærmer sig med et tændt Lys til Planten.

Dictātor, sjældnere kaldet magister populi, var hos Romerne Navnet paa en overordentlig Magistratur, der første Gang valgtes 9 Aar efter Kongefamiliens Fordrivelse (501 f. Chr.). Oftest var det under vanskelige Forhold, enten under indre Uroligheder eller i Anledning af farlige Krige, at man skred til at vælge en D. Undertiden valgtes dog en D. for at ud-

føre et eller andet særegent Hverv, f. Ex. at slaa en Aarsnagle ind i det capitolinske Jupitertempel (dictator clavi figendi causa), eller for at holde Comitier (dictator comitiorum habendorum causa), eller for at holde Census ell. Lege. Oprindelig havde D. den fulde kongelige Myndighed, endog uden Appel (Provocation), men heri indtraadte senere nogen Forandring. Saa længe D. fungerede, maatte Consulerne og de øvrige ordinære Magistrater, ene med Undtagelse af Folketribunerne, nedlægge deres Embeder; de indtraadte først paa ny, naar D. traadte tilbage. For at forebygge Misbrug af en med saa uindskrænket Magt udstyret Magistratur var D.s Functionstid indskrænket til 6 Maaneder, og det var Skik, at han nedlagde sin Magt, naar det Maal var naaet, hvorfor han var valgt. D.s Insignier vare foruden sella curulis og toga prætexta 24 Lictorer med fasces og Øxer. Valget af en D. udgik ikke fra Folket, men fra Senatet, som i farefulde Tider beordrede Consulerne at udnævne den af Senatet betegnede til D. (dictatorem dicere). Efter at være udnævnt valgte D. sig en Næstcommanderende, magister equitum. Oprindelig var Dictaturet indskrænket til Patricierne; 356 f. Chr. valgtes første Gang en Plebejer. Henimod Republikens Slutning havde der i 120 Aar ikke været valgt nogen D., indtil Sulla blev gjort til dictator perpetuus. Ogsaa Cæsar beklædte denne Værdighed, men Antonius afskaffede den for stedse ved Lov. I den nyeste Tid har man i Italien gjenopfrisket Dictaturet, idet de sardinske Kamre 1859 og de italienske 1866 overdrog Kong Victor Emmanuel en saadan Myndighed. Ogsaa førte Garibaldi 1860 Dictatur, først paa Sicilien, siden tillige i Neapel.

Dictère, oplæse eller fremsige noget, som en anden skal nedskrive; idømme (en Straf).

Dictionnaire, fr. [næhr], Ordbog.

Didaktik, Undervisningslære, er en Gren af Pædagogiken; den har en almindelig og en speciel Del. I den almindelige Del drøftes Undervisningens almindelige Forhold; disse kunne henføres til 3 Afdelinger, der handle om Undervisningens Formaal, Midler og Methode. I Undervisningens Praxis lider det almindelige dog paa mange Maader Modificationer ved Momenter, der ligge dels i Undervisningsemnernes Natur, dels i de underviste Alder, dels i deres Kjøn. Behandlingen af disse Modificationer bliver da Opgaven for den specielle D., der saaledes deler sig i 3 Disciplinær: den objective, progressive og sexuelle D. **Didaktisk**, lærende, som har Belæring til Hensigt. **Didaktisk Digt**, s. Læredigt.

Didaskalia (d. e. Belæring, Undervisning) var i Oldtiden Navnet paa en Tavle eller et Skrift, der meddelte Efterretninger om Opførelsen af Skuespil, saa vel Tragedier som Komedier, idet deri saa vel Digterens Navn som Datum for Opførelsen og de medbejlende Digteres Navne, samt det Bifald, som Stykket havde vundet, nøjagtig vare angivne. Disse Fortegnelser bestod i Athen fra først af i Tavler med Indskrifter af det angivne Indhold, hvilke ophængtes i Theatret. Af disse offentlige Mindesmærker blev der senere taget Afskrifter, ordnede chronologisk og efter Indholdet, og de udgaves derpaa i særegne, med forskjellige Bemærkninger ledsagede Skrifter. Aristoteles skal have været den første, der udgav et saadant Skrift. I hans Fodspor traadte forskjellige alexandrinske Lærde, som Dikæarchos, Kallimachos, Aristophanes fra Byzants, Aristarchos o. a. Af disses des værre tabte Skrifter ere de sparsomme Meddelelser øste, som findes foran flere af de opbevarede Komedier og Tragedier. Ogsaa hos Romerne fandtes lignende Fortegnelser, f. Ex. af Attius. Foran hver enkelt af Terents's Komedier staar en saadan D., der indeholder en kort Angivelse af Opførelsestiden, den musikalske Composition og Fordelingen af Hovedrollerne.

Didav, François [dā], schweizersk Landskabsmaler, f. 1802 i Genf, d. 1877, uddannede sig i Paris og Rom og vandt Navn ved en Række storladne Billeder af sit Fædrelands Alper. Han var Calames Lærer.

Diderik af Bern, s. Theodorich.

Diderik d. lykkelige, Greve af Oldenborg og Delmenhorst, var først gift med Adelheid af Delmenhorst og fra 1424 med Hedvig, Datter af Grev Gert VI af Holsten og Søster til Grev Adolf VIII, Hertug i Sønderjylland, som tidligere havde været gift med en mecklenburgsk Fyrste Balthasar, men ingen Børn havde med ham; i sit 12aarige Ægteskab med D. (hun døde 1436) fødte hun 3 Sønner, Kong Christian I af Danmark og Norge, Morits og Gerhard, samt en Datter, og gjennem sin ældste Søn er D. saaledes Stamfader til det oldenborgske Kongehus tillige med dets Sidelinje, det russiske Kejserhus. Han døde 1440 i Delmenhorst.

Diderot, Denis [bidrō], fransk Philosoph og Forfatter, f. 5 Oct. 1713 i Langres i Champagne og af sin Fader bestemt til den gejstlige Stand. Efter at have modtaget sin Opdragelse i et Jesuitercollegium i Paris begyndte han paa Retsvidenskaben, men dyrkede især belletristiske Studier. Hans Livsvilkaar, som hidtil havde været kummerlige, forbedredes, da han i Forbindelse med d'Alembert begyndte Udgivelsen af den franske Encyklopædi, hvorpaa han arbejdede henved 30 Aar, til sidst alene, da d'Alembert forlod ham. Katharine II kaldte ham til St. Petersborg og udnævnte ham til sin Bibliothekar. Han døde 30 Juli 1784. Skrifter: »Pensées philosophiques«, »Pensées sur l'interprétation de la nature«, »Lettres sur les aveugles«, »Lettres sur les sourds et muets«, »Principes de philos. morale«. Romanerne »Jacques le fataliste et son maître« og »La Religieuse« ere Mesterværker, forfattede i hans ældre Alder. Hans i philosophisk Henseende vigtigste Værker ere udkomne efter hans Død. »Essai sur le mérite et la vertu«, som af mange tillægges D., og som findes i hans samlede Værker, er D.s franske Oversættelse af Shaftesburys »An inquiry concerning virtue and merit«. D. udmærker sig ved grundig Dannelse og videnskabelig Alvor. Han begynder som Deist, men nærmer sig efterhaanden Pantheismen. Han har i sine forskjellige Skrifter udviklet en aandsfuld og dristig Verdensopfattelse, i hvilken han (til Dels under Ind-

flydelse af Leibnitz) foregriber mange senere udviklede videnskabelige og philosophiske Ideer. Han staar som Tænker højt over sin Tids franske Philosopher. D. har ogsaa virket i Æsthetiken og Digtningen. Han var tillige med La Chaussée den første, der i Modsætning til den conventionelle Tragedie vilde nærme det højere Drama til Naturen. Hans dramatiske Hovedværker, »Le fils naturel« og »Le père de famille«, ere digtede i denne Aand og ere som Forbud for vor Tids franske realistisk-pathetiske Komedie. D. var en genial og hidsig Banebryder; hans Poesi svinger mellem parador Genialitet og dagligdags Fladhed.

Dido, ogsaa kaldet Elissa, Carthagos Stifterinde, Datter af den tyriske Konge Mutgo (efter andre Belos eller Agenor) og Søster til Pygmalion. Da denne, der efter Faderens Død havde besteget Tronen, lod hendes Ægtefælle Sicharbaal (hos Vergil Sychæus) dræbe for at bemægtige sig hans Rigdomme, flygtede D., ledsaget af et stort Antal Tyriere, over Havet og landede først paa Cypern. Derfra kom hun til Afrikas Kyst, hvor hun af Kong Jarbas kjøbte et Stykke Land, hvorpaa anlagdes Borgen Byrsa. Da Byrsa paa Græsk bet. Oxehud, berettede senere Grækere, at hun kjøbte en Landstrækning saa stor, som hun kunde omspænde med en Oxehud; ved at skære denne i smalle Strimler lykkedes det hende at omspænde et saa stort Stykke Land, at det var tilstrækkeligt til derpaa at anlægge Borgen. Dette var den første Spire til Carthago. Senere anholdt Jarbas om hendes Haand og truede med Krig, hvis hun afviste ham. For at undgaa dette Ægteskab skal D. have givet sig selv Døden paa Baalet. I Æneiden har Vergil omformet Sagnet om D. saaledes som Planen for hans Digt udkrævede det. Han lader D. være samtidig med Æneas, skjønt hun efter den almindelige Chronologi levede 300 Aar senere, og lader hende dræbe sig selv, fordi Æneas efter Skæbnens Beslutning og paa Jupiters Befaling hemmelig havde forladt hende. Carthaginienserne ærede hende efter hendes Død som en Guddom.

Didot [dō], en berømt og rig fransk Bogtrykker- og Boghandlerfamilie i Paris. Stifteren var **François D.**, f. 1689, d. 1757. Hans Sønner, **François Ambroise D.** (f. 1730, d. 1804) og **Pierre François D.** (f. 1732, d. 1795), bragte saa vel Skriftskærer- og Skriftstøberkunsten som Papirfabrikationen og Bogtrykkeriet til større Fuldkommenhed. — **Pierre D.** den ældre, Søn af Franç. Ambr. D., f. 1760, d. 31 Dec. 1853, overtog sin Faders Bogtrykkeri og begyndte 1795 en Række Pragtudgaver i Folio, navnlig af de klassiske Forfattere (mest udmærke sig Udgaverne af Vergil, Horats og Racine); overhovedet udmærkede hans Presses Frembringelser sig ved Skjønhed og Correcthed. — Hans Broder, **Firmin D.**, f. 1764, d. 1836, udvidede betydelig det fra sin Fader modtagne Skriftstøberi, anlagde et eget Bogtrykkeri og opfandt Stereotypien. 1827 afstod han sine store Etablissementer til sine Sønner, **Ambroise Firmin D.**, f. 1790, d. 1876, og **Hyacinthe Firmin D.**, f. 1794, d. 1880, hvis Sønner nu lede Firmaet Firmin Didot frères. Ambr. D. var en lærd Kjender af det franske Sprog og ivrede for en forbedret Retskrivning. Blandt dette Huses store literære og typographiske Foretagender skal nævnes »Bibliothèque française«, »Collection des classiques français«, »Bibliothèque des auteurs grecs«, »Nouvelle biographie générale«, de nye Udgaver af Stephanus's »Thesaurus Græcæ linguæ« og af Dufresnes »Glossarium mediæ et infimæ Latinitatis«.

Didūnculus, en paa Samoaøerne levende Jordbueslægt, der lever af Knolder og Løg, udmærket ved sit stærke, krogede Næb, der ligner Drontens, hvorfor Opdagelsen af denne Fugl har kastet Lys over Drontens Naturhistorie og Plads i Systemet.

Didym, Di, et overmaade sjældent Metal, der altid ledsager Cerium og Lanthan. Det er opdaget c. 1840 af Mosander og især undersøgt af ham og senere af Marignac. Saltene ere røde eller violette og vise selv i fortyndede Opløsninger et meget ejendommeligt Absorptionsspectrum. Navnet af gr. *δίδυμοι*, Tvillinger, fordi D. stadig ledsager Lanthan.

Didyma, et Sted 2 Mile fra Miletos, hvor den didymæiske Apollons berømte Tempel og Orakel fandtes; s. **Branchidæ**.

Didymos, en alexandrinsk Grammatiker af Aristarchs Skole, levede paa Augusts Tid og skal have forfattet 3,500 Skrifter, som alle ere tabte. Af disse maa især mærkes hans Commentar til Homer, hvoraf vore Scholier til denne Digter for det meste ere tagne. D. gjælder i Musikhistorien som den, der først har antydet det rette Forhold for den store og lille Ters.

Didymus d. blinde, en af de sidste Lærere og Forstandere ved Katechetskolen i Alexandria, f. 308, mistede Synet allerede som 4aarigt Barn, men erhvervede sig alligevel en beundringsværdig Lærdom. Som begejstret Tilhænger af Origenes delte han flere af dennes ukirkelige Lærdomme, som Læren om Apokatastasis, men kæmpede med Iver mod Arianerne og udmærkede sig ved dygtige Commentarer til Bibelen, hvoraf kun lidet nu er bevaret. Han døde 395.

Die, Mælken, som Pattebarnet suger af Moderens Bryst, afsondres af Bryst- eller Mælkekjertlen, saa længe **Diegivningen** varer; Afsondringen begynder kort før eller i de nærmeste Dage efter Fødselen og ophører af sig selv, naar Barnet vænnes fra. D. er særlig beregnet paa det spæde Barns Tarv og derfor ikke alene temmelig forskjellig fra al anden Mælk derved, at den er tyndere og indeholder forholdsvis mere Sukker og phosphorsure Jordarter, men tillige af forskjellig Sammensætning i de forskjellige Perioder af Diegivningen, idet de faste Bestanddeles Mængde forøges ved Pattebarnets fremskridende Udvikling. Den i de første Dage efter Fødselen afsondrede D., Raamælk (Colostrum), er igjen forskjellig fra den senere og indeholder navnlig mere Fedt og lidt mere Sukker end denne.

Die [dih], Stad i det franske Dep. Drôme, 6 M. ø. s. ø. for Valence ved Floden Drôme. 3,000 I. I Omegnen avles den under Navnet »Clairette de D.« bekjendte hvide, mousserende Vin. Romerske Oldtidslevninger.

Dié, Saint [sæng diē], Stad i det franske Dep. Vosges, ved Floden Meurthe, 5 M. ø. n. ø. for Epinal. 12,000 J. Bispesæde. Livlig Industri. Handel med Kvæg og Ost.

Diebitsch, Ivan, egtl. Hans, russisk General, f. 13 Maj 1785 i Schlesien af en gammel Adelsslægt, traadte 1801 i russisk Tjeneste; han var med ved Austerlitz, Eylau og Friedland, blev 1807 Capitain og 1812 ansat ved Wittgensteins Stab, samt Generalmajor. D. overtalte den preussiske General York til at forlade Frankrigs Sag og sluttede 1813 den hemmelige Aftale i Reichenbach med Østerrig, ligesom han 1814 var den, der medvirkede mest til de allierede Hæres Fremrykning mod Paris. Efter Slaget ved Leipzig blev han Generallieutenant, 1815 Generaladjudant hos Alexander I og 1820 Chef for Generalstaben. 1825 viste D. stor Dygtighed over for Militæropstanden i St. Petersborg og blev til Løn Greve. 1828 deltog D. i Indtagelsen af Varna og fik n. A. Overanførselen over den russiske Hær i Tyrkiet; han indtog 30 Juni Silistria, gik derefter over Balkan og rykkede med ikkun 20—30,000 Mand frem lige til Adrianopel, hvorved han tvang Tyrkerne til Fred og vandt Tilnavnet „Sabalkanski". 1831 fik D. Anførselen over Tropperne i Polen, men høstede ikke store Laurbær og døde kort efter det blodige Slag ved Ostrolenka, 10 Juni, af Cholera.

Dieburg, Stad i Storhertugd. Hessen, 2 M. ø. til n. for Darmstadt. 4,000 J. Fabrikation af Staal- og Blikvarer.

Diedenhofen, fransk **Thionville**, befæstet Stad i det tyske Rigsland Elsaß-Lothringen, ved den v. Bred af Floden Mosel, 4 M. n. for Metz. 7,000 J. Livlig Industri i Lærred og Læder. I D. holdt Pipin d. lille Hof. Byen hørte til Hertugd. Luxemburg indtil 1659, da den ved Pyrenæerfreden kom under Frankrig; senere er den gjentagne Gange bleven beleiret eller blokeret i Frankrigs Krige (1705, 1792, 1814, 1815). D. blev 10 Nov. 1870 indesluttet af tyske Tropper fra Metz og maatte efter 2 Dages Beskydning overgive sig 24 Nov.

Diefenbach, Lorenz, tysk Sprogforsker og Romanforfatter, f. 1806 i Ostheim i Storhertugdømmet Hessen, var 1848 Medlem af Forparlamentet i Frankfurt og vedblev ogsaa senere at bo her, hvor han 1865 blev Stadsbibliothekar. Hans mest bekjendte videnskabelige Skrifter ere: „Vergleichendes Wörterbuch der gothischen Sprache" (1846—51), »Glossarium latino-germanicum mediæ et infimæ ætatis« (1857) og »Novum glossarium latino-germanicum« (1867), hvilke 2 sidste ere at betragte som et Supplement til Ducanges berømte Værk. D. 28 Marts 1883.

Dieffenbach, Joh. Friedr., f. 1792 i Königsberg, studerede først Theologi, men gav sig efter at have beltaget i Krigene 1813—15 til at studere Medicin, vandt snart Navn som Operateur, blev 1830 dirigerende Læge ved Charité i Berlin, 1840 Professor i chirurgisk Klinik og døde 1847. Hans geniale Ideer og dygtige Udførelse af disse gjorde ham til sin Tids berømteste tyske Operateur; særlig fortjent er han af Autoplastikens Fuldkommengjørelse.

Diel, Aug. Fr. Adrian, tysk Pomolog, f. 1756 i Gladenbach i Nassau; han var Gehejmeraad og Brøndlæge i Ems og boede i Diez ved Lahn. I et Værk paa 6 Bind (1821—32) gjorde han Forsøg paa en systematisk Beskrivelse af de tyske Kjærnefrugter. D. 1833.

Dielytra (urigt. Diclytra), Slægt af Jordrøgfamilien. De to ydre Kronblade ere hver forsynede med en puklet ell. sækformet Udvidelse ved Grunden, hvorved hele Kronen bliver hjærteformet; D. kaldes derfor ogsaa Hjærteblomst. De mest bekjendte Arter ere D. lachenaliæflora fra Sibirien og D. spectabilis fra det nordlige China, som begge ere smukke og almindelig dyrkede Prydplanter.

Diemen, Anton van, f. 1593, d. 1645, Generalgouverneur i det hollandske Ostindien. Efter ham gav Tasman Van Diemens Land Navn.

Diepenbeck, Abraham v., flamsk Maler, f. 1607 i Hertogenbosch, d. 1675 i Antwerpen, var en dygtig Elev af Rubens og arbejdede først som Glasmaler; derpaa helligede han sig Oljemaleriet og var tillige en dygtig Tegner. Han udgav en Række Tegninger under Navn af „Musernes Tempel" (59 Bl., Paris 1655 og senere).

Diepenbrock, Melchior, Friherre af, Fyrstbiskop af Breslau, f. 1798 i Bocholt i Westfalen, en af de sidste katholske Theologer af Sailers Skole, blev 1823 Præst i Regensburg, 1845 Fyrstbiskop af Breslau, 1849 provisorisk apostolisk Delegat for de preussiske Hære og 1850 Cardinal. Han døde 1852. D. er Forfatter til flere videnskabelige Skrifter og aandelige Sange, og hans Prædikener, hvoraf en Samling udkom 1841 i Regensburg, indtage en betydelig Plads i den katholske homiletiske Literatur.

Dieppe [diæhp], Stad i det franske Dep. Nedre-Seine ved Kanalen, 7 M. n. for Rouen. 20,000 J. (1881). Handel og Søfart have tidligere været langt betydeligere her end nu, da Le Havre har hævet sig paa sine Nabostæders Bekostning. Forfærdigelse af Kniplinger og Nipssager af Elfenben. Østersfangst. Stærkt besøgte Søbade. — D. var endnu i det 11te Aarh. et Fiskerleje, men hævede sig senere til stor Betydning; dets Sømænd udmærkede sig ved deres dristige Færd paa Havet og grundlagde Nedsættelser saa vel i Afrika som i Nordamerika. Ud for D. blev den engelsk-hollandske Flaade slaaet 1690 af den franske Admiral Tourville. Efter at D. allerede havde mistet en stor Del af sine Indb. ved Ophævelsen af det nantiske Edict, blev Byen næsten tilintetgjort ved et frygteligt Bombardement af den engelsk-hollandske Flaade 22—23 Juli 1694.

Dies, lat., Dag; **d. intercalāris**, Skuddag; **d. solutiōnis**, Betalings-, Forfaldsdag. **Dies iræ** (d. e. Vredens Dag) kaldes efter Begyndelsesordene en gribende Hymne om Dommedag, for hvilken Zephan. I. 14—18 ligger til Grund. I Almindel. antages Thomas af Celano (s. **Celano**) for Forfatter. Den blev i det 14de Aarh. optagen i Messen paa Allehelgensdag og benyttes endnu dels paa denne Dag, dels ved alle Sjælemesser og Sørgehøjtider. Den er bleven oversat i mangfoldige Sprog

og har givet Anledning til mange herlige Compositioner, som af Palestrina, Haydn, Cherubini og Mozart. Dies stationum, d. e. Vagtdage, kaldtes i Oldtiden Onsdag og Fredag, paa hvilke Christi Stridsmænd skulde styrke sig i Kampen mod den onde ved Faste og Bøn.

Diest, Stad i den belgiske Prov. Sydbrabant, 7 M. ø. til n. for Brysel. 7,000 J. Ølbryggerier og Geneverbrænderier. Fabrikation af Violinstrænge.

Diesterweg, Fr. Ad. Wilh., tydsk Skolemand, f. 29 Oct. 1790 i Siegen i Westfalen, 1820 Director ved Skolelærerseminariet i Mörs, 1832 ved det ny oprettede Seminarium for Stadsskoler i Berlin, førte ikke Opdragelsens Theori videre, men var en dygtig og udholdende, frisindet og djærv Forkæmper for den praktiske Gjennemførelse særlig af Pestalozzis Ideer; ved hans begejstrede Iniativ fejredes 1845 og 1846 dennes Hundredaarsfest over hele Tydskland, bl. a. ved Stiftelsen af „Pestalozzianstalter" og „P.-Foreninger" til Forsørgelse af Læreres Enker og Børn. D. har mere energisk end nogen af hans samtidige arbejdet paa Folkeskolens Opkomst, som Lærernes Lærer og Talsmand gjennem Kampen for en grundigere og mere praktisk Uddannelse af dem, tilstrækkeligt Udkomme for dem, Dannelsen af Lærerforeninger; som Skolegjerningens Reformator gjennem Hævdelsen af en rationel, psychologisk begrundet, fra Anskuelse til Begreb fremadskridende, Selvvirksomheden fremmende, en alsidig harmonisk Udvikling tilsigtende Undervisning, af Skolens Frigjørelse fra det gejstlige, ikke sagkyndige Tilsyn, af en „almindelig", ikke confessionel Religionsundervisning. Han kæmper som Fremskridtsmand mod de forældede Tilstande ved Universiteterne, for Real- og Borgerskolernes Adskillelse fra Gymnasierne, for Fortsættelsesskoler. Som Lærer var han livlig og vækkende, naslådelig ansporende til Selvtænkning og Forskning og til moralsk Holdning. Gjennem en Mængde pædagogiske Skrifter søgte han at styrke Lærernes Kaldsbevidsthed og lægge Undervisningsæmnerne til Rette. 1827 paabegyndte han sine „Rheinische Blätter für Erziehung u. Unterricht" (fortsat af Richard Lange), 1832 udgav han sin „Wegweiser zur Bildung deutscher Lehrer", 1835 en Samling Selvbiographier, „Das pädag. Deutschland", 1836 „Ueber das Verderben auf deutschen Universitäten" og „Pädag. Reise nach den dänischen Staaten" (imod den mechaniske „indbyrdes Undervisning"), 1837 „Streitfragen aus dem Gebiete der Pädagogik", 1851—56 „Pädag. Jahrbuch", 1854 „Die preuss. Regulative" (mod den politiske Reactions Virkninger paa Skolevæsenets Omraade); endelig en Mængde, særlig naturvidenskabelige Skolebøger. Som overbevisningstro, altid kampberedt Fremskridtsmand blev han 1847 efter en Undersøgelse af hans i alle Henseender mønsterværdigt befundne Seminarium „stillet til Disposition" af det reactionære Eichhornske Ministerium. Han levede indtil sin Død 7 Juli 1866 i Berlin som Skribent og Medlem af det preussiske Underhus. „Navnet D. er den typiske Legemliggjørelse af den moderne Tids Lærerstand, der gaaende Haand i Haand med Nutidens Frihedsbestræbelser opfatter Undervisningen fra Opdragelsens Standpunkt og denne igjen som Led i Menneskeslægtens almene Culturopgave".

Dieterici, Carl Friedr. Wilh., f. 23 Aug. 1790 i Berlin, blev efter at have studeret i Königsberg og Berlin samt deltaget i Frihedskrigene ansat i Civiltjenesten og rykkede efterhaanden op til Overregeringsraad. I Forening med sin Ansættelse under Ministeriet overtog han fra 1834 et ordentligt Professorat i Statsvidenskaberne ved Universitetet i Berlin. 1844 blev han Directeur for det statistiske Bureau. Hans betydeligste Værker ere „Statistische Übersicht der wichtigsten Gegenstände des Verkehrs und Verbrauchs im preussischen Staate und im Deutschen Zollverbande" (Berl. 1838), hvortil der knytter sig en Del Fortsættelser, samt „Der Volkswohlstand im preussischen Staate" (Berl. 1846). Som Directeur for det statistiske Bureau udgav han flere Rækker statistiske Tabeller. Han døde 30 Juli 1859.

Dietmar, egtl. Thietmar, Søn af Grev Siegfried af Wallbeck, f. c. 976 i Hildesheim, fik 1009 Bispedømmet Merseburg (derfor sædvanl. kaldt Thietmarus Merseburgensis) af Kejser Henrik II, som han havde ledsaget paa Tog mod Slaverne, og har gjort sig bekjendt ved sin »Chronicon« (udg. af Lappenberg i 3dje Bd. af Pertz's »Monumenta Germaniæ historica«, oversat paa Tydsk 1848), som er Hovedkilden til Kundskab om de af Slaver beboede Egne ø. for Elben i Tidsrummet 908—1018. Han døde 1 Dec. 1018 ell. 1019.

Dietrich, Christ. Wilh. Ernst, ogsaa kaldet Dieterich, tydsk Maler, f. 1712 i Weimar, d. 1774 i Dresden som kgl. Hofmaler og Professor ved Akademiet. Han var baade Maler og Raderer med ikke ringe Talent, som han uddannede dels i Dresden, dels i Rom; men han var uden Selvstændighed og gjorde sig især bemærket ved det Greb, han havde paa at efterligne ældre berømte Malere som Poelemburg, Ostade og Rembrandt. Flest Billeder af ham findes i Dresdens Galleri. Hans Raderinger (181 Bl.) bære samme Præg af Efterligning.

Dietrich, Veit, Vitus Theodorus, f. 1506 i Nürnberg, en af Luthers mest trofaste Tilhængere, var i flere Aar hans Secretær og stadige Ledsager og blev 1530 Præst i sin Fødeby, hvor han døde 1549.

Dietrichson, Lorentz Henrik Segelcke, norsk Kunsthistoriker og æsthetisk Forfatter, f. i Bergen 1 Jan. 1834, blev Student 1853, men opgav snart sit theologiske Embedsstudium for literære Sysler. Efter at han 1857 havde udgivet det episke Digt „Olaf Liljekrans" og 1858 concurreret om en nys oprettet Stipendiatpost ved Universitetet med et (senere i Stockholm 1860 udgivet) literærhistorisk Arbejde „Læredigtet i Nordens poetiske Literatur", rejste han 1859 til Upsala, hvor han habiliterede sig som Docent 1861. Senere var han (1866—1873) Conservator ved Nationalmuseet i Stockholm, 1869—1875 Professor ved Kunstakademiet sammesteds og vendte sidstnævnte Aar tilbage til Fødelandet, da der var blevet oprettet et

extraordinært Professorat for ham i Kunsthistorie. Saa vel før som siden den Tid har han foretaget Rejser i omtrent alle Europas Lande og Orienten for at studere Kunstens Mindesmærker og Kunstsamlinger; sine Iagttagelser har han skildret dels i nordiske Blade og Tidsskrifter, dels ved offentlige Forelæsninger i Norge, Sverige og Finland. Han har derhos udgivet en stor Mængde Skrifter. Hans Hovedværker paa Kunsthistoriens Omraade ere „Den norske Træskærerkunst“ (Chr. 1878), „Adolf Tidemand, hans Liv og Værker“ (Chr. 1878—1879), „Christusbilledet“ (Kbhvn. 1880) og „Antinoos, eine kunstarchäologische Untersuchung“ (Chr. 1884). Norges skjønne Literaturs Historie har han behandlet i en tiltalende populær Fremstilling i „Omrids af den norske Poesis Historie“ (1—2, Kbhvn. 1866—1869) og den almindelige Æsthetik og Kunsthistorie i »Det skönas verld« (1—2, Stockh. 1866—1879). Blandt hans digteriske Arbejder kunne nævnes Skuespillene »Madonnabilden« (Stockh. 1870), »En Arbetare« (1872, senere ogsaa udgivet paa Norsk) og »Karl Folkunge« (1874), hvilke alle have været opførte paa svenske, til Dels ogsaa paa norske og fremmede Theatre. Et Udvalg af hans Rejseskildringer og novellistiske Smaastykker er samlet i „Fra min Vandringstid“ (1—3, Chr. 1873—75, samtidig ogsaa en svensk Udgave). Saa vel under sit Ophold i Stockholm som senere i Christiania har han taget virksom Del i Arbejdet for Kunstens Formæling med Haandværket og i Grundlæggelsen af de Institutioner, som sigte til at fremkalde en Renaissance i kunstnerisk og national Stil paa Haandværkets og Industriens Omraade (Kunstindustrimuseerne i Christiania og Stockholm m. v.). D. blev ved Upsala Universitets Jubelfest 1877 Æresdoctor i det philosophiske Facultet.

Dietz, Feodor, tysk Maler, f. 1813 i Neustetten i Baden, d. 1870 i Dijon under det tysk-franske Felttog, havde studeret i Frankrig under Horace Vernet og har gjort sig bekjendt ved Slagbilleder og Historiemalerier i Datidens romantiske Stil. Han var Professor ved Kunstakademiet i Carlsruhe og gav sig i senere Aar meget af med kunsthistoriske Studier.

Dieu et mon droit, fr. [diö æ mong droä], Gud og min Ret; den engelske Krones Valgsprog.

Dieu, Ile, ell. Ile d'Yeu [ihl diö], en Klippeø i Atlanterhavet, 2½ M. fra Kysten af det franske Dep. Vendée, 2 M. lang og henv. ½ M. bred, med 3,000 J., for største Delen Fiskere.

Dieulefit [diøløfi], Stad i det franske Dep. Drôme, 6 M. s. ø. for Valence. 4,000 J. Betydelig Industri i Uldvarer. Sundhedsbrønd.

Dieuze [diöhs], Stad i det tyske Rigsland Elsaß-Lothringen, 7 M. s. ø. for Metz. 3,000 J. Rigt Saltværk, der har været drevet siden det 11te Aarh.

Diez, Stad i den preussiske Provins Hessen-Nassau ved Floden Lahn, 5 M. n. til v. for Wiesbaden, med 5,000 J., var tidligere Residens for Fyrsterne af Nassau-D., hvis Slot nu benyttes som Tugthus. Betydeligt Gartneri. Omtales allerede paa Carl d. stores Tid 790.

Diez, Friedr. Christ., berømt tysk Sprogforsker, f. 15 Marts 1794 i Gießen, blev af Goethe bevæget til at studere Provençalsk og var Professor i Bonn fra 1830 til sin Død 29 Maj 1876. Et Par Værker om romansk Poesi henledede Opmærksomheden paa ham, og hans „Grammatik der romanischen Sprachen“ (nyeste Udgave 1882), samt „Etymologisches Wörterbuch der rom. Spr.“ (sidste Udg. 1878) ere ligefrem epochegjørende for de romanske Sprogs comparative Philologi. Han har udgivet flere gammelromanske Mindesmærker (f. Ex. „Altspanische Romanzen“). Hans sidste betydelige Værk er „Romanische Wortschöpfungen“ (1875).

Diezmann, Joh. Aug., tysk Skribent, f. 1805, d. 1869, udfoldede en rastløs Virksomhed, dels som Redacteur eller Medredacteur af forskjellige Blade og Tidsskrifter („Allgem. Modenzeitung“, „Gartenlaube“, „Leipziger Tageblatt“ o. a.), dels som talentfuld Oversætter og Bearbejder af franske og engelske Forfattere, og leverede desuden en Række værdifulde Bidrag til Goethe- og Schillerliteraturen, saaledes: „Aus Weimars Glanzzeit“ (1855), „Goethe und die lustige Zeit in Weimar“ (1857), „Weimar-Album“ (1860) og „Schillers Denkwürdigkeiten und Bekenntnisse“ (1862).

Diffamatiōn, Udbredelse af ærekrænkende Beskyldninger mod en Person, s. Injurie.

Différence, fr. [rāngse], Forskjel, Ulighed, Uoverensstemmelse; ogsaa Uenighed, Tvist. **Differenceforretning,** enhver Handel, ved hvilken det er gjort til Betingelse, at det solgte, hvad enten det er almindelige Varer, Statspapirer ell. Aktier, ikke behøver at leveres, men at Sælgeren derimod kan fri sig for sine Forpligtelser over for Kjøberen ved at betale Forskjellen mellem den accorderede Pris og den Pris, der er gjældende paa Leveringsdagen. Saadanne Forretninger drives navnlig i Papirer, dog ogsaa i de Varer, der især ere Gjenstand for Speculation, som Korn, Bomuld, Olje osv. Netop fordi der her ikke er Tale om nogen Modtagelse eller Levering af det solgte, kan der gjøres store Omsætninger selv med ringe Capitaler, som rigtig nok ogsaa ere saa meget mere udsatte for at gaa tabte. D. er i nogle Lande forbudt ved Lov, men næppe til stor Nytte, da Love af denne Natur med Lethed omgaas.

Differēns, Forskjel, Rest, det, som udkommer ved en Subtraction. **Differensrække** (arithmetisk Række) er i den elem. Mathematik en Række, hvori Differensen mellem to paa hinanden følgende Led er den samme. Dens Sum er lig Leddenes Antal multipliceret med den halve Sum af første og sidste Led. Mere alm. haves ogsaa Differensrækker af højere Orden. Opskriver man en Række Tal, y, i en Tabel, saa findes Rækkens 1ste Differenser, som betegnes ved $\triangle y$, ved at subtrahere hvert Tal fra det efterfølgende. Ved at danne Differensernes Differenser, faas D. af 2den Orden, $\triangle^2 y$, og saaledes kan fortsættes. Viser det sig, at D. af en vis Orden er helt igjennem den samme, saa siges Tallene y at danne en Differens-

række af denne Orden; de kunne da altid fremstilles som algebraiske Functioner af Argumentet x. Er f. Ex. $\Delta^3 y$ constant, saa vil altid $y = a_0 + a_1 x + a_2 x^2 + a_3 x^3$, og 4 af Rækkens Led vilde da bestemme denne Function og derved alle andre Led i Rækken; de kunne ligeledes tjene til Beregning af Værdien af den paagjældende Function for andre Argumenter x end dem, som findes i Tavlen (Interpolation). Rigtigheden af Beregningen af en Tabel over Værdierne af et algebraisk Polynomium kan derfor ogsaa prøves ved at undersøge om en vis Række Differenser er constant, **Differensprøve**. Selv om Tabellen ikke fremstiller Værdierne af et Polynomium, men af en anden continuert Function, kan Differensprøven dog anvendes, saafremt Intervallet mellem Argumenterne er saa lille, at Functionen inden for en begrænset Del af Tavlen med tilstrækkelig Tilnærmelse kan betragtes som algebraisk. For at Prøven skal være praktisk anvendelig, maa Intervallet vælges saa lille, at Differenserne hurtig blive constante; i de fleste Logarithmetavler er allerede 1ste D. at betragte som constant. **Differensregning** kaldes den Del af den rene Mathematik, som lærer at danne Differenser til givne Functioner, samt giver Regler for dens Anvendelse til Tavlers Construction, til Interpolation og Rækkeudviklinger. Den omvendte D. eller Summationsregning lærer af givne Differenser at vende tilbage til selve Functionen.

Differenstalje, en Talje med to Blokke, hvis Trisser sættes i Omdrejning ved en Kjæde uden Ende. I den løse Blok, hvori Byrden som ved en almindelig Talje fastgjøres, findes en enkelt løs Trisse, i den faste Blok findes derimod to indbyrdes forbundne Trisser af forskjellig Diameter; Kjæden gaar først om den største af disse, derpaa ned om Trissen i den løse Blok og endelig op om den lille Trisse i den faste Blok. Det Stykke, Byrden løftes for hver Omdrejning af Trisserne i den faste Blok, er den halve Differens mellem deres Omkredse.

Differenstoner, s. Combinationstoner.

Differentiāl kaldes den Tilvæxt, en Function faar, naar de uafhængige variable, som indgaa deri, erholde forsvindende smaa Tilvæxter. Er det kun en enkelt af de variable, x, som tænkes varierende, kaldes Functionens Tilvæxt dens partielle D. med Hensyn til x; det totale D. faas, naar samtidig alle de uafhængige variable forandre sig. — Naar en Størrelse y er en Function af x, $y = f(x)$, saa vil den Tilvæxt, y faar, naar x forandres til $x + h$, være $f(x + h) - f(x)$. For saa vidt h er en forsvindende lille Størrelse, kaldes h D. af x og betegnes ved dx; samtidig bliver $f(x + h) - f(x)$ D. af y og betegnes ved dy. Forholdet $\frac{dy}{dx}$, som altsaa er den Grænse, hvortil $\frac{f(x+h) - f(x)}{h}$ nærmer sig, naar h nærmer sig til 0, kaldes **Differentialcoefficienten** eller **Differentialqvotienten** af Functionen y med Hensyn til x. Den betegnes enten ved $\frac{dy}{dx}$ eller ved $D_x y$ eller endelig ved $f'(x)$; i sidste Tilfælde kaldes den ogsaa den deriverede (eller afledede) Function. Differentialcoefficienten fremtræder tilsyneladende som en ubestemt Størrelse, men dette er i Virkeligheden kun undtagelsesvis Tilfældet. Er f. Ex. $f(x) = x^3$, saa er $\frac{f(x+h) - f(x)}{h} = 3x^2 + 3xh + h^2$, som, naar h nærmer sig til 0, nærmer sig til Grænsen $3x^2$, saa at Differentialcoefficienten af x^3 er $3x^2$. Paa denne eller andre Maader kan, naar y er en forelagt Function, $\frac{dy}{dx}$ altid bestemmes. Er y for en given Værdi af x at betragte som constant, bliver $\frac{dy}{dx}$ for denne Værdi af x lig 0; hvis derimod y pludselig springer fra en Værdi til en anden, bliver den tilsvarende Differentialcoefficient uendelig (eller ubestemt); man har Functioner af discontinuert Charakter, for hvilket dette er Tilfældet for alle Værdier af x, Functioner uden Differentialcoefficient. Den Operation, at danne $\frac{dy}{dx}$, kaldes **Differentiatiōn**, at **differentiēre**. For saa vidt $\frac{dy}{dx}$ existerer, er denne selv en Function af x, der atter kan differentieres; derved fremkomme Differentialcoefficienter af 2den, 3dje og højere Orden: $\frac{d^2y}{dx^2}$, $\frac{d^3y}{dx^3}$ osv. eller $D_x^2 y$, $D_x^3 y$ eller $f''(x)$, $f'''(x)$ osv. — Naar en Functions Differentialcoefficient er bekjendt, kan selve Functionen bestemmes ved den Operation, som kaldes Integration (s. d. A.); i visse Tilfælde kan den ogsaa findes, naar der kun er givet en Ligning mellem nogle af dens Differentialcoefficienter og bekjendte Functioner, en **Differentialligning**; indeholder denne partielle Differentialcoefficienter, kaldes den selv partiel. Integration af Differentialligninger hører til Integralregningens vanskeligste Problemer; den kan kun i specielle Tilfælde udføres ved Hjælp af bekjendte Functionsformer. **Differentialregningen** giver Reglerne for Differentiation af en forelagt Function, samt Anvendelsen af Differentialcoefficienter særlig til Functioners Udvikling i Række (Taylors Sætning), til Bestemmelse af Maximum og Minimum, samt Anvendelse paa Ligningernes Theori, Geometri (Curvers Røring) og Mechanik (Hastighed og Acceleration). — Differentialregningens Opfindelse gjorde Epoche i Mathematikens Historie. Den skete i Slutn. af det 17de Aarh. næsten samtidig af to af de største Aander, der have levet, Leibnitz og Newton. Disse gjorde hinanden gjensidig Æren for Opfindelsen stridig, og der opstod en af de længste og heftigste lærde Fejder, som nogen Sinde er bleven ført, og i hvilken andre Lærde deltog med større Heftighed end selve Hovedmændene. Det er imidlertid vist, at begge have gjort Opfindelsen aldeles uafhængig af hinanden og ad ganske forskjellige Veje. Newtons Opfindelse er i Tiden den ældste, men Leibnitz's blev tidligere bekjendtgjort. Newton kaldte sin Methode Fluxionsregning, Leibnitz D. Det sidste Navn har faaet Overhaand, ligesom den

dermed forbundne Betegningsmaade. Strax efter sin Opfindelse blev D. videre udviklet af Brødrene Jak. og Joh. Bernoulli, senere af Euler, Mac-Laurin, Taylor o. a.

Differentialbevægelse, Maskinorgan ved Spindemaskinerne, først anvendt ved Spindelstolene, som besørger de løst snoede Vægers Opvikling paa Spolerne, saaledes, at disses Omdrejningshastighed aftager efterhaanden som den Diameter, hvorpaa Opviklingen foregaar, voxer.

Differentiallamper, s. Elektriske Lamper.

Differentialthermometer, Instrument til at maale smaa Temperaturforskjelle, altsaa anvendeligt ved Forsøg over Straalevarmen. Det bestaar af to Luftbeholdere, som ere forbundne ved et snævert Rør, i hvilket der er en Vædskesøjle, som adskiller de to Luftmasser fra hinanden. Opvarmes den ene Beholder stærkere end den anden, vil Vædskesøjlen drives hen imod denne sidste. D. bruges nu kun lidet; i dets Sted anvendes Thermomultiplicatoren eller Bolometret (s. d. A.).

Differentialtold kaldes en Toldsats, der er forskjellig for forskjellige Lande eller Skibe, saa at der f. Ex. svares ringere Indførselstold af en Vare, for saa vidt den indføres fra et bestemt Sted (som hos os af finske Trævarer) eller i en bestemt Nations, navnlig Landets egne Skibe. D. kan næppe billiges fra et statsøkonomisk Synspunkt og er ogsaa i Almindelighed i den nyere Tid bleven enten helt afskaffet eller dog stedse mere indskrænket. Imidlertid synes den atter i den nyeste Tid at skulle komme op igjen, idet navnlig Frankrig 1881 og Spanien 1882 have udstedt nye Toldløve med dobbelt Tarif for en stor Mængde Varer og dernæst faaet afsluttet Handelstractater med et betydeligt Antal Stater, hvorefter den ene Tarif (t. conventionnel) finder Anvendelse paa de Lande, der have afsluttet Tractat, den anden (t. général) paa alle andre Lande.

Differére, afvige.

Difficil, vanskelig; Difficultét, Vanskelighed. **Difficile est sátiram non scríbere,** lat., det er vanskeligt ikke at satirisere.

Difform, vanskabt, uformelig, misdannet, d. s. s. deform.

Diffractión, d. s. s. Bøjning (Lysets).

Diffusión. Naar to Vædskers Adhæsion er større end de enkeltes Cohæsion, kunne de blandes med hinanden; bringes to saadanne Vædsker forsigtig sammen, saaledes at den lettere kommer øverst, ville Vædskerne efter nogen Tid være fuldstændig blandede; ved Grænsen ville den ene Vædskes Partikler drages ned i den anden, og der ville de brede sig videre, indtil Blandingen er ensartet helt igjennem. Denne Virkning kaldes D. D. finder paa lignende Maade Sted ved Luftarter, hvilket først er undersøgt af Dalton; fyldes to Beholdere, hver med sin Luftart under samme Tryk og Temperatur, og anbringes den med den letteste Luftart øverst, vil der, nogen Tid efter at de to Beholderes Rum ere satte i Forbindelse med hinanden, overalt findes en ligelig Blanding af de to Luftarter. Ere Luftarterne skilte fra hinanden ved en porøs Skillevæg, og Skillevæggen ikke udøver nogen særegen Indvirkning paa dem, sker D. saaledes, at de gjennemstrømmede Luftmassers Rumfang forholde sig omvendt som Kvadratroden af deres Vægtfylde. Dette Forhold forandres derimod ganske, naar en saadan Indvirkning finder Sted, f. Ex. naar Skillevæggen er vaad og den ene Luftart indsuges stærkere af Vandet end den anden. Den, der indsuges stærkest, vil da hurtigst strømme igjennem. S. Dialyse.

Diffusionsmethode, en Maade (opf. af Robert), hvorpaa Sukkeret udtrækkes af Sukkerroerne. Disse skæres paa en Maskine i tynde Strimler og bringes dernæst i store Støbejærnscylindre, Diffuseurer, som indbyrdes ere forbundne ved Rør, der gaa fra Bunden af den ene til det øverste af den næste. Udludningen sker da saaledes, at de næsten udludede Roesnitter behandles med rent Vand, hvorimod de friske udludes med den Sukkeropløsning, der har passeret alle de andre Diffuseurer i „Batteriet", som Samlingen af dem kaldes.

Digami, andet Ægteskab.

Dige (holl. dijk), en Jordvold, som bygges langs Bredden af en Flod eller Havet for at beskytte et lavt liggende Terrain mod Højvandets Indtrængen. Floddiger ere enten Vinterdiger, der skulle holde de højeste Vandstande, som i Regelen indtræde ved Foraarsisbrud, ude, eller Sommerdiger, som kun skulle holde Sommerhøjvande ude, men lade de større Vinterhøjvande flyde over for at gøde og forhøje de lave Arealer. Mellem D. og Floden bør der være et Areal, Forlandet; mangler dette, maa der anvendes særlig Omhu ved Bygningen af D. Overfladevandet fra det lave Terrain maa ledes igjennem D. i Ledninger af Rør, som lukkes ved Stigbord (s. d. A.) eller Klapper udvendig, hvilke sidste da ere selvvirkende, eller, hvor der er Tale om store Vandmasser, i Ledninger af Murværk eller Tømmer, som lukkes ved Sluser (s. d. A.), som ligeledes ere selvvirkende, d. e. lukke for Ledningen, naar Vandstanden stiger udenfor. Ved Floddiger indsnævres Flodens Tværprofil ved Højvande, hvorfor Vandstanden efter Bygningen af D. maa blive højere end før; Strømmen bliver stærkere; de Vandmasser, som tilføres Floden ved Isbrud, blive større med Aarene, efterhaanden som Skovene omhugges og ufrugtbare Arealer indtages til Dyrkning; det er derfor forklarligt, at saadanne Floddiger blive mere og mere udsatte for Brud, som kunne medføre store Ødelæggelser; saaledes ved Byen Szegedin 1879, hvor af 6,000 Huse kun 314 forbleve uskadte; i Tirol og Kärnten 1882, hvor en Dæmning paa ½ Mil blev aldeles bortskyllet; ved Rhinen og Main i Vinteren 1882—83. Der maa derfor anvendes den største Omhu og anstilles de nøjagtigste Undersøgelser for Projecteringen af D. Sødiger have navnlig Anvendelse i Marsken (s. d. A.) for at beskytte de nye, lave Marskdannelser; ogsaa her kan skjelnes mellem Vinter- og Sommerdiger. Sødigerne ere langt mere udsatte for Beskadigelser ved Havets Indvirkning end Floddiger kunne være det; de bygges derfor med fladere Skraaninger, og disse beklædes og dækkes paa en solidere

Maade end ved Flodbiger. Søbiger maa af samme Grund være undergivne et langt hyppigere og virksommere Tilsyn end Flodbiger; i Regelen danne alle Ejerne af det indbigede Areal et Interessentskab, hvis Forhold er ordnet ved Lov, og alle Udgifter vedrørende D., som **Digeinspectionen**, der udnævnes og controlleres af Staten, anser for nødvendige, blive da fordelte mellem Interessentskabets Medlemmer. — Digebygningen omtales allerede af den ældre Plinius, men uddannedes først senere i det 9—10de Aarh., først i Oldenburg; den har nu sin største Udvikling i Holland og Nordtyskland (Vestkysten af Slesvig).

Digel kaldes forskjellige Kar, som ere bestemte til at indeslutte Gjenstande under en stærk Ophedning, i Regelen til heftig Gløbning. Man har D. af forskjellige Materialier og Dimensioner, lige fra Chemikernes omtrent 1 Kubiktomme store Porcelæns- og Platindigler til Forbrænding af Filtre ved Analyser indtil de store Jærndigler, hvori man i Møntværkstederne smelter endog 2,000 Pd. Sølv paa en Gang. Hovedmaterialet til D. er dog ildfast Ler og Hovedanvendelsen til Smeltning af Metaller. Formen er i Almindelighed afkortet kegleformig med en tyk Fod, enten med en Udbugning paa Midten eller med den vide Munding trykket sammen i Trekant, saa at der dannes 3 Udløbstude. De berømte hessiske D. fra Almerode ere af meget strængsmelteligt Ler, blandet med Halvdelen groft Kvartssand for at undgaa Ridser; bruges i dets Sted Chamotte (knuste ildfaste Lerskaar), taaler D. bedre Ophedning af Sølvergløb. Blyantsdigler indeholde en Mængde Graphit, der ikke blot gjør samme Nytte som Sandet, men desuden gjør D. særdeles ildfaste og glatte indvendig, saa at det smeltede Metal ikke hænger ved. Derfor yndes de meget til ædle Metaller. D. af ildfast Ler udholde i Regelen ikke ret mange Smeltninger. D. anbringes i Ovnen paa en **Digelklods** for at blive udsatte for den stærkeste Varme. **D.** kaldes i Bogtrykkerierne Presseplaben i Haandpresserne; den modtager Trykket af Skruen, Knæet osv. og meddeler det til Papiret, der dækker Formens med Farve forsynede Præg. Ved de ældste Presser var D. af Træ og saa lille, at man selv ved de smaa Formater maatte give et Tryk for hver Halvdel af Arket. Nu gjøres de af Jærn, styrket ved høje Ribber paa den øverste Side, og de kunne paa Grund af Pressens bedre Indretning være særdeles store uden dog at koste Trykkeren stor Anstrængelse.

Digenēse, d. s. s. Generationsskifte.

Digerdød, s. **sorte Død** under **Død**. Ordet kommer af oldn. „diger“, der betyder stor, tyk (saaledes Olaf Digre).

Digesmutte, d. s. s. Stensmutte.

Digēsterne (Digesta, lat., af digerere, adskille i sine forskjellige Dele) ell. Pandekterne ere den største og vigtigste Afdeling af Justinians Lovsamling (corpus juris civilis) og bestaa af Uddrag af 30 romerske Juristers Skrifter, hvilke der enten allerede i Forvejen var tillagt, eller nu ved deres Optagelse i dette Værk blev tillagt Lovskraft. Affattelsen af D. blev 530 af Kejseren overdraget den berømte Jurist Tribonian, som selv kunde vælge sig, hvilke Medhjælpere han vilde, og allerede inden Udgangen af 533 var Værket fuldendt og blev promulgeret som Lov. Først i det 13de Aarh. begyndte D. at blive Gjenstand for Behandling ved Retsskolerne i Italien, medens man tidligere kun havde beskæftiget sig med de andre Dele af den justinianske Lovsamling, navnlig Codex og Novellerne, og fra dette Tidspunkt er det ogsaa først, at Romerretsstudiets Gjenopvaagnen i Occidenten med Rette kan regnes.

Digestiōn, Fordøjelse; ogsaa en chemisk Operation, hvorved man udsætter et Legeme for nogen Tids Indvirkning af en Vædske ved en Temperatur mellem 80° og 90°. **Digestiva**, Midler, der befordre Fordøjelsen og virke mildt afførende, f. Ex. bitre Midler og kulsure Alkalier. **Digestor**, en Indretning, hvorved man vedligeholder den svage Varme, der anvendes til Digestion, saaledes Sand- og Vandbad (s. **Bade**). Ogsaa „Papins Gryde“ kaldes af og til D.

Digitālis, Fingerbølle, Slægt af de maskeblomstredes Familie, vedvarende Urter eller sjældnere Halvbuske, med spredte Blade, klasestillede Blomster med 5delt Bæger og uregelmæssig-klokkeformet Krone. Arterne af denne Slægt vore næsten alle i Sydeuropa og det vestlige Asien; flere af dem dyrkes som Prydplanter formedelst deres smukke Blomster og anselige Vært. Den mest bekjendte og hyppigst dyrkede er den giftige D. purpurea med ægformet-elliptiske, savtakkede Blade og røde eller hvide Kroner med mørke Pletter i Svælget. Den findes i det sydlige og vestlige Europa, ogsaa i Skandinavien, hvor den f. Ex. er ret almindelig i den sydlige Del af det vestlige Norge; i Danmark er den fundet et Par Steder, men er næppe oprindelig vildtvoxende. Dens Blade anvendes meget i Lægekunsten i Hjærtesygdomme. De indeholde det giftige Stof **Digitalin**, der endnu kun er ufuldstændig bekjendt; saa meget synes dog at være sikkert, at det ikke er noget Alkaloid; det indeholder nemlig ikke Kvælstof.

Dignano [njāno], Stad i østerrigsk Istrien, 10 M. s. for Triest. 6,000 J. Frugt-, Vin- og Oljeavl. D. er bekjendt for dets sunde Klima.

Digne [dinj], Hovedstad i det franske Dep. Nedre-Alperne, 15 M. n. ø. for Marseille ved Floden Bléonne. 5,000 J. Bispesæde, Kathedralkirke. Handel med tørrede Frugter. I Nærheden stærkt besøgte varme Svovlbade.

Dignitār (af lat. dignitas, Værdighed), En, som beklæder et højt Embede, især et højt Stats-, Hof- eller kirkeligt Embede.

Digressiōn, Afvigelse fra Hovedsagen, Afstikker. D. bruges undertiden i Astronomien om de nederste Planeters (Mercurs og Venus's) Elongation eller Vinkelafstand fra Solen, set fra Jorden.

Digtekunst, Poesi, kaldes den Kunst, der benytter sig af Sproget som Materiale for sin Fremstilling. Ligesom Billedkunsten fremkalder den klare Billeder i Betragterens Indre; ligesom Tonekunsten vil den paa den anden Side ved Velklang og Rhythmik fremkalde en

vis Stemning; med den prosaiske Fremstilling har den Materiale til fælles, men adskiller sig fra den som oftest ved sin bundne Form og ved, at dens Indhold ikke gjør Fordring paa at holdes for sandt, men blot for sandsynligt. — D. er dels subjectiv, dels objectiv; subjectiv, naar det er Digterens indre Liv, som fremstilles; objectiv, naar det er et uden for Digteren værende Stof, som behandles. I første Tilfælde er den lyrisk Poesi, i sidste enten episk eller dramatisk. Episk er den, naar det, der fremstilles, opfattes som forbigangent, dramatisk, naar det fremstilles som foregaaende i Nuet. Ved Siden af disse tre Digtarter plejer man undertiden at opstille en fjerde, den didaktiske eller belærende; men de herhen hørende Arbejder kunne uden Vanskelighed indordnes under de tre nævnte Afdelinger. Af den episke Digtnings Underafdelinger ere følgende de vigtigste: det heroiske Epos (Heltedigtet), der fortæller om Guder og Sagnverdenens Helte (f. Ex. Homers Iliade og Odyssee), det komiske Epos, der anvender Heltedigtets højtidelige Apparat, skjønt Personerne ere ubetydelige og hverdagsagtige (f. Ex. Holbergs „Peder Paars“), det borgerlige Epos (f. Ex. Goethes „Hermann und Dorothea“), Idyllen, der skildrer et uskyldigt og enfoldigt Liv i Naturens Skjød, fjærnt fra Culturlivets Kampe og Uro, Legenden, der handler om Helgener og de Undere, de gjøre under deres Vandring i Ringhed her paa Jorden, Æventyret, Romanen, Novellen, Fabelen, der handler om Dyr, Parablen, der handler om Mennesker, begge i den Hensigt at indprente en eller anden Sandhed eller gavnlig Lærdom („Moralen“). Til den episke Digtekunst henregnes i Almindelighed ogsaa de didaktiske Digtarter: Epigrammet, et kort Digt, der løber ud i en tilspidset og overraskende Tanke (Epigrammets „Braad“), Satiren, der skildrer og revser Livets Forkertheder, og Læredigtet, der fremstiller moralske eller videnskabelige Sandheder i metrisk Form. — Af den lyriske Digtnings Underafdelinger ere følgende de vigtigste: Sangen eller Visen, et sangbart, i Stropher inddelt Digt, hvori Digteren snart tolker sine egne Følelser (melisk Lyrik, den egentlige Sang), snart optræder som Talsmand for mange (Psalme, Fædrelandssang, Selskabssang), Oden, der med høj Flugt forherliger store Begivenheder, store Ideer, store Personligheder, Hymnen, en tilsvarende Digtart af udelukkende religiøs Charakter, Elegien, der i en vemodig Grundstemning dvæler ved det forbigangne (i Oldtiden forstod man ved Elegi et Digt, skrevet i Disticha (Hexametre og Pentametre), som derfor kaldtes det elegiske Versemaal; deraf Benævnelsen Elegi paa Digte som Goethes „Römische Elegien“, hvorpaa den ovenfor givne Definition ikke passer), Balladen og Romancen, mindre fortællende Digte, staaende paa Grænsen mellem lyrisk og episk Digtekunst. — Den dramatiske Digtning falder i følgende Afdelinger: Tragedien, der fremstiller en ophøjet Personligheds Kamp og Undergang, Komedien, der fremstiller Hverdagslivets Forhold i et latterligt Lys, med dens Underafdeling Farcen, der sætter Sandsynlighed og Naturlighed til Side blot for at vække Latter, endelig Dramaet eller Skuespillet i indskrænket Forstand, der har en alvorlig Charakter ligesom Tragedien, men adskiller sig fra denne ved en forsonende Afslutning. Endelig har man Syngespillet og Operaen, hvor Tonekunst og Digtekunst arbejde sammen. — D. har som al Kunst sin Oprindelse fra Religionen; den ældste episke Poesi har udviklet sig af Gudelæren, og den ældste lyriske og dramatiske Digtning har været knyttet til den religiøse Cultus (Ofringer o. s. v.). Hos de forskjellige orientalske Folk møde vi derfor en ældgammel D., der dels bestaar af Heltedigte, dels af Hymner. Rigest udstyret i begge Retninger er Indien; de fire Vedabøger indeholde en rig Samling af Hymner, Offersange og Ordsprog, der give et klart Indblik i Indernes religiøse Forestillinger og ældste Cultur; deres store Heltedigte skildre paa en phantastisk Maade Guders og Heroers Kampe; det ejendommelige indiske Drama tilhører en langt senere Tid og har maaske udviklet sig under Indflydelse fra Grækenland. Lige saa phantasirig som den indiske Digtekunst er, lige saa nøgtern og forstandig er den chinesiske, hvis ældste Frembringelser ere samlede i de hellige „Kings“; kun Lyriken hæver sig undertiden til virkelig Varme og Kraft i Stemningen. Ægypternes Poesi er ikke synderlig kjendt; man har et Brudstykke af et ægyptisk Heltedigt samt forskjellige Hymner, hvoraf de fleste staa paa et temmelig primitivt Stadium af poetisk Udvikling. Derimod staar Jødernes religiøse Lyrik (Davids Psalmer) meget højt. Ogsaa Perserne havde Spirer til et nationalt Epos i deres Heltesagn; men de bleve først benyttede i det 11te Aarh. e. Chr. af Firdusi; ogsaa ved deres Lyrik udmærkede Perserne sig. Endelig maa Arabernes fine og phantasirige Digtning nævnes (didaktisk Poesi, Roman og Æventyr, „Tusind og én Nat“). Højere end Oldtidens øvrige Folk naaede Grækerne. Deres Heltedigte (Homers Iliade og Odyssee) overtræffe alle andre i poetisk Rigdom og Skjønhed, deres lyriske Digtning har Udtryk for den dybeste Begejstring (Pindar) saa vel som for den lyseste Livsglæde (Anakreon). Paa græsk Grund udviklede først Dramaet sig til fuld harmonisk Skjønhed; Æschylos, Sophokles og Euripides ere den græske Tragedies betydeligste Digtere; i Grækenland udviklede ogsaa Komedien sig; den begyndte som djærv Spot over bestemte Personer og Forhold (Aristophanes: den ældre attiske Komedie) og endte med at latterliggjøre almindelige Skrøbeligheder (Menander: den nyere attiske Komedie). Romernes Digtekunst var væsentlig en Efterligning af Grækernes. Plautus og Terents oversatte og bearbejdede Menander, Vergil søgte at vandre i Homers Fodspor (Æneiden), Horats o. fl. omplantede den græske Lyrik paa romersk Grund o. s. v. Rigest paa Phantasi og digterisk Kraft var Ovid, der ligesom de to foregaaende levede paa Augustus's Tid (den romerske Literaturs Guldalder). Til selvstændig Udvikling bragte Romerne kun en eneste Digtart, den med deres

praktiske og prosaiske Natur saa vel overensstemmende Satire, der havde sine betydeligste Dyrkere i Horats, Persius og Juvenal. — De Spirer til en D., som fandtes hos de forskjellige Folk, der bosatte sig norden for Alperne, trængtes i Baggrunden af Christendommen, men bevaredes dog i Form af Sagn, Æventyr osv., til Dels i christelig Forklædning, ned gjennem Tiderne; kun i det afsides liggende **Norge** og paa **Island** fik en ejendommelig Poesi Anledning til at udfolde sig, inden Christendommen kunde fortrænge den (Gudekvadene i den ældre Edda, Skaldedigtningen). **Middelalderens** Gejstlige digtede kun Psalmer og Hymner paa Latin; af en mere folkelig og national Art var Middelalderens religiøse Skuespildigtning, de saakaldte Mysterier, der fremstillede Christi Liv i dramatisk Form; oprindelig vare disse Skuespil affattede paa Latin; senere gik man over til at benytte de forskjellige Landes Sprog. Riddervæsenets Udvikling og den af Korstogene fremkaldte Forbindelse med Orienten gav Digtekunsten et højere Sving. Det ridderlige Epos forherligede Riddernes Bedrifter, medens Kjærlighedslyriken priste Kvinden og den ridderlige Kjærlighed. I Spanien blev Cid, i Nordfrankrig Carl d. store og hans Paladiner Hovedheltene i den ridderlige Epik; i Tyskland derimod udformede man de gamle hedenske Heltesagn med Siegfried (Sigurd Faavnesbane) som Hovedhelt, medens Kjærlighedslyriken især dyrkedes af de provençalske Troubadourer og de tyske Minnesangere. **Den nyere Tids Poesi** forberedtes i Italien gjennem Digtere som Dante, Petrarca og Boccaccio og fik sin væsentlige Charakter af den gjenvakte Interesse for Oldtidens Literatur og Kunst. Studiet af denne Literatur fortrængte Middelalderens phantastiske Digtning; men ved Siden af gjorde det ogsaa en Del Skade ved at give Renaissancens Digtekunst et lærd og rhetorisk Præg. Ejendommeligst og rigest udviklede den dramatiske Literatur sig. I **Italien** gik lærde Efterligninger og Oversættelser af Plautus og Terents ved Siden af de folkelige Improvisationskomedier (commedia dell' arte); begge Retninger øvede Indflydelse paa **den franske Komedie** (Molière) saa vel som paa **den dansk-norske** (Holberg). I **Spanien** opstod et ejendommeligt romantisk og strængt katholsk Drama, der naaede sin Blomstring i det 16de og 17de Aarh. (Lope de Vega, Calderon); omtrent samtidig udvikledes **det engelske Drama**, der culminerede i Shakspeare, den største dramatiske Digter, der har levet. Til Dels under Indflydelse fra Spanien, men ogsaa i bevidst kritisk Modsætning til det spanske Dramas phantastiske Formløshed udviklede **den franske Tragedie** sig til en stræng Correcthed i Overholdelsen af de af Aristoteles opstillede Regler, der til Dels misforstodes; den naaede sit Højdepunkt under Ludvig XIV (Corneille, Racine), og lige til Slutningen af forrige Aarh. var den toneangivende over hele Europa. Ved Siden af den franske Tragedie beherskede det italienske Syngespil i lang Tid de forskjellige Landes Scener. I det 18de Aarh. fulgte Poesien af al Evne med i den store aandelige Bevægelse, der udgik fra England og Frankrig. Voltaire satiriserede og polemiserede i dramatisk og episk Form, medens Rousseau gjenvakte den af Klassicismen kvalte Naturfølelse. Interessante vare de Bestræbelser for at bringe Borgerstanden til literær Behandling, der gik samtidig med de demokratiske Ideers Udvikling. I England skabtes den borgerlige Roman (Richardson) og den borgerlige Tragedie, der overførtes til Frankrig og Tyskland og øvede stor Indflydelse paa Forfattere som Diderot og Lessing; den sidste aabnede Kampen mod den klassiske Tragedie og henledede Opmærksomheden paa den næsten glemte Shakspeare. Ogsaa i Lyriken begyndte et nyt Liv at røre sig i de forskjellige Lande, til Dels med Paavirkning af Oldtidens Digtning (Klopstock, Chénier), men fornemmelig med bestemt Tilslutning til den nyere Folkepoesi, hvorfor Interessen var vakt gjennem Udgivelsen af Ossian og de engelske Ballader (Herder, Robert Burns). Sin højeste Blomstring naaede begge disse Retninger i Tyskland gjennem Goethe og Schiller. I bestemt Opposition til det 18de Aarh. traadte **Romantiken**, der i Begyndelsen af det 19de Aarh. søgte tilbage til Middelalderens Poesi og Liv for derfra at hente Fornyelse. Ridderlivet, Troubadourpoesien, det spanske Drama og Katholicismen kom atter paa Mode, især i Tyskland, der en Tid var toneangivende, indtil England traadte i Forgrunden. Her opstod nemlig den historiske Roman (Walter Scott), der fandt Efterlignere i alle Lande, medens Byrons oppositionelle Verdensforagt udøvede en endnu stærkere Indflydelse paa den lyriske Poesi, undtagen i de skandinaviske Lande, hvor Romantiken, der var bleven indført af Oehlenschläger, endnu længe førte et uindskrænket Herredømme. Efter Julirevolutionen og særlig efter Februarrevolutionen begyndte nye Retninger at gjøre sig gjældende. I Frankrig udvikledes den realistiske Roman (Balzac, Flaubert) og dens Consequens, den naturalistiske (Zola), med dens omhyggelige Skildring af Nutidens Liv, ved Siden af Problemdramaet (Augier, Dumas d. yngre), og for Tiden ere disse Retninger toneangivende, idet Literaturen i de forskjellige Lande er beskæftiget med at gjenoptage den aandelige Bevægelse, som det 18de Aarh. havde begyndt, men som Romantiken atter for en Tid havde afbrudt. (H. J.)

Dii majōrum gĕntium, lat., Guder af højere Rang; fornemme Folk. **Dii minōrum gent.**, Guder af lavere Rang; simplere Folk.

Dijon [schōng], Hovedstad i det franske Dep. Côte d'Or, 35 M. s. ø. for Paris, ved den lille Flod Ouche. 46,000 I. (1881). Smukt bygget Stad; mærkelig Kathedralkirke, prægtigt Raadhus, tidligere Hertugerne af Burgunds Pallads, Gendarmeri-Caserne i et af Ludvig XI opført Slot, flere højere Undervisningsanstalter, botanisk Have, astronomisk Observatorium, offentligt Bibliothek og rige Archiver. Livlig Industri, navnlig i Uld- og Bomuldsvarer, Voxlys, Honningkager, Brændevin, Eddike, Øl, Læder og Agerdyrkningsredskaber. Betydelig Handel med Vin og Landbrugsprodukter. Bossuets og Crébillons Fødeby. —

D.s første Oprindelse skyldes en af Cæsar anlagt Lejr; i Middelalderen var den Hoved- og Residensstad i Hertugd. Burgund. I Krigen 1870 blev D. 31 Oct. besat af badenske Tropper; men i Slutn. af Dec. igjen rømmet og 1 Jan. 1871 besat af Garibaldis Afdeling. 21 Jan. blev Garibaldi angrebet her, men slog Fjenden tilbage efter 12 Timers Kamp; et nyt Angreb 23 Jan. havde samme Udfald, men 1 Febr. blev D. igjen besat af tyske Tropper.

Dikastērium, overordnet Domstol.

Dike, Retfærdighedens Gudinde, Datter af Zeus og Themis. Hun er en af de tre Horaer, en Personification af Retsbegrebet, og fremtræder som Rettens og Domstolenes Beskytterinde. Hun anklager for Zeus de Dommere, der krænke Retten. Hos de græske Tragikere er hun i Forening med Erinyerne den ubøjelige, strængt straffende Gudinde, der altid, om end stundum sent, bringer Forbryderen den fortjente Straf. Hun bærer Tilnavnet **Astræa** (Stjærnejomfruen); som saadan levede hun i Guldalderen paa Jorden; i Jærnalderen var hun den sidste af Guderne, der forlod de vanslægtede Mennesker. Paa Himlen straaler hun under Navn af Jomfruen som Stjærnebillede i Dyrekredsen.

Dikērion kaldes i den græske Kirke den Lysestage med to Lys, som Bispen, naar han er i fuldt Ornat i Kirken, bærer i venstre Haand som Symbol paa de to Naturer i Christus.

Dikōa, en betydelig Stad i Riget Bornu i Afrika, s. for Tsadsøen, med c. 25,000 J.

Dikōlon kaldes i Metriken et af to forskjellige Versformer bestaaende Digt: **d. distrophon**, naar hver Strophe bestaar af to Vers af forskjelligt Metrum (f. Ex. det saakaldte Distichon ell. vexlende Hexametre og Pentametre), **d. tetrastrophon**, naar hver Strophe bestaar af 4 Vers, af hvilke de tre første have samme, det fjerde et derfra forskjelligt Metrum (f. Ex. den sapphiske Strophe).

Dikte, den østlige Del af Bjærgene paa Kreta, hvor Zeus, som deraf fik Tilnavnet **Diktæos**, skal være opfostret af Nympher (de diktæiske Nympher).

Diktys fra Kreta nævnes af byzantinske Forfattere som Idomeneus's Ledsager paa Toget til Troja og som Forfatter af en Dagbog (Ephemeris) over den trojanske Krigs Begivenheder, skrevet paa Palmeblade med phønikiske Bogstaver. Vi besidde endnu under D.s Navn en latinsk »Ephemeris belli Trojani« i 6 Bøger, som angiver sig at være en af Q. Septimius foretagen Oversættelse, hvis græske Original blev funden i Neros Tid i D.s Grav paa Kreta af en Hyrde, som overgav den til sin Herre Eupraxis. Dette latinske Skrift, som rimeligvis er fra Begyndelsen af 4de Aarh., blev i Middelalderen en hyppig anvendt Kilde for Fremstillingen af den trojanske Krig (jvfr. **Dares**); det er tvivlsomt, om det er oversat fra Græsk, og det synes forskjelligt fra det af Byzantinerne omtalte Skrift, som allerede i 15de Aarh. var tabt.

Dikæarchos fra Messana paa Sicilien, Discipel af Aristoteles, levede i Peloponnes og fik af makedoniske Konger det Hverv at maale Bjærghøjder. D. lærte, at Sjælen fremkom ved den harmoniske Blanding af de 4 Elementer i Legemet, og fordrede, at Sjælen med sin sædelige Kraft skal gjennemtrænge Menneskets hele Liv. I Modsætning til Platon og Aristoteles satte han det praktiske Liv over det theoretiske, hvorfor ogsaa politiske Undersøgelser havde særegen Tiltrækning for ham; i sit Skrift „τριπολιτικός“ anbefaler han Blandingen af Demokrati, Aristokrati og Monarchi som den bedste Forfatningsform. Cicero var hans afgjorte Beundrer.

Dilaceratiōn, Sønderrivning, i Chirurgien Beskadigelse af Legemets Bløddele ved Flængning med stumpe Instrumenter eller Afrivning. **Dilacerērede Saar** ere i Almindel. uregelmæssige, hele vanskeligere end de skaarne, betændes let og ere udsatte for Koldbrand.

Dilatomēter, et Glasrør af Form som et Thermometerrør, anvendes ved Forsøg over Vædskers Udvidelse.

Dild (Anethum), Slægt af Skjærmplanternes Familie, enaarige Urter med dobbelt fjersnitdelte Blade, hvis Afsnit ere traadformede, gule Blomster og linseformig fladtrykte Frugter med vinget Rand. **Almindelig D.** (A graveolens) fra Orienten og Sydeuropa dyrkes almindelig i Danmark som Køkkenurt; dens Frugter anvendes i Medicinen.

Dilēmma, gr., er en Slutningsform, som stiller Valget mellem to hinanden udelukkende Muligheder. F. Ex.: Tager du din Hat op, faar du Prygl; lader du den ligge, faar du ogsaa Prygl. — Hyppig bruges D. til at gjendrive en Mening ved at vise, at ingen af de Consequenser, den fører til, ere holdbare: hvis A er til, maa det enten være B eller C; hvis A nu hverken kan være B eller C, kan A ikke være til. Modstanderen maa da søge at vise, at det er et falsk D., ved at vise, at A foruden B eller C ogsaa kunde være D.

Dilettānt (af it. dilettare, more, fornøje), En, der interesserer sig for og beskæftiger sig med en Kunst eller Videnskab uden dog ret at trænge til Bunds deri; **Dilettantīsme**, Kunstliebhaberi.

Diligence, fr. [schängse], Flid, Omhyggelighed, Travlhed, hurtig Befordring, bruges navnlig om den almindelige Personpostbefordring, Postvogn.

Dilke, Charles Wentworth, engelsk Forfatter, f. 1789, udgav 1814 en Samling af gamle engelske Skuespil (6 Bd.) og redigerede 1830—46 »Athenæum«, som ved ham naaede en overordentlig Anseelse. 1846 var D. Medstifter af »Daily News« og redigerede det til 1849; d. 1864. — Hans Søn af s. N., f. 1810, hjalp Faderen med »Athenæum«s Redaction og arbejdede fra 1844 ivrig for Tilvejebringelsen af Industriudstillinger i England. 1851, da Verdensudstillingen i London kom i Stand, var D. et ledende Medlem af Comiteen derfor. 1862 var han en af de 5 Directeurer for den nye Verdensudstilling og blev til Løn ophøjet til Baronet; d. 1869. — Hans Søn, der ligeledes bærer samme Navn, f. 4 Sept. 1843, foretog 1866—67 en Rejse gjennem Nordamerika, Australien og Indien og skrev efter sin Hjemkomst »Greater Britain« (2 Bd.). D. blev 1868 valgt til Underhuset som Radical

og tog vigtig Del i Behandlingen af Folkeskoleloven 1870, men gjorde især Opsigt ved sine Angreb paa Civillisten og sin aabent udtalte Sympathi for Republiken. Hans Gjenvalg 1874 kostede en haard Kamp, men han vandt efterhaanden i Underhuset Stilling som et af det liberale Partis dygtigste Medlemmer og tog særlig Del i Drøftelsen af udenrigske Spørgsmaal. 1880 blev D. Understatssecretær for Udenrigsministeriet og i Dec. 1882 Minister for den stedlige Forvaltning.

Dillenburg, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, 10 M. n. for Wiesbaden. 4,000 I. Bjærgskole. Betydelig Bjærgværksdrift paa Jærn og Kobber. Ruiner af et gammelt Bjærgslot, hvor Vilhelm den tavse af Oranien fødtes 14 Apr. 1533; ogsaa hans Brødre Johan, Ludvig, Henrik og Adolf samt hans Søn Morits vare fødte her.

Dillingen, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg ved Donau, 5 M. n. v. for Augsburg. 5,000 I. Humleavl. Flodskibsfart. Her var 1554—1804 et Universitet.

Dillis, Johan Georg v., tysk Maler, f. 1759, d. 1841 i München, var en for sin Tid anset Landskabsmaler og Raderer, men har især Fortjeneste af som Galleridirecteur over de bayerske Kunstsamlinger at have ordnet Pinakotheket i München og Malerisamlingen i Moritzcapelle i Nürnberg.

Dillmann, Chr. Friedr. Aug., f. 1823, Discipel af H. Ewald, erholdt sin første Ansættelse som Prof. theol. i Tübingen og forflyttedes 1854 som Prof. i de orientalske Sprog til Kiel, hvorfra han 1864 kaldtes som Prof. theol. til Gießen og herfra 1869 i samme Egenskab til Berlin. Han hører til de fortrinligste Kjendere af det æthiop. Sprog og sammes kirkelige Literatur; blandt hans Arbejder udhæve vi her „Gramm. d. äthiopischen Sprache", Leipzig 1857, et Hovedværk efter Lumsden's noget forældede Skrift, tillige med en senere udkommen Chrestomathi; fremdeles Udgaven af den æthiopiske Oversættelse af det gamle Test. og af det theologiske Værk »Ascensio Isaiæ, aeth. & lat.«, Leipzig 1877.

Dilogi, dobbelt Betydning, Tvetydighed; **dilōgisk,** hvad der kan tages i to Meninger, tvetydigt.

Diluēndo, it., hensvindende, en musikal. Foredragsbetegnelse. **Diluēre,** fortynde, opløse.

Diluviālbannelser, alle de efter den saakaldte tertiære og før den historiske Periode af Vandet og ved Is afsatte Masser, mest bestaaende af Ler, Sand, Grus og Rullesten, saa vel som ogsaa mange Aflejringer i Huler. Den saakaldte Rullestensformation i Danmark hører hertil. D. udmærke sig saa vel ved deres store Udbredelse over Lavlande og i de fleste Dalstrøg, hvor de ofte optræde terrasseformig, som ved deres Betydning for Mennesket, da flere af de dertil hørende Dannelser egne sig fortrinlig til Agerdyrkning. Store Partier af Europa have i denne Periode haft en lavere Beliggenhed end nu og derfor været overskyllede af Vand, hvorom de vidt udstrakte og mægtige D. ere et tilstrækkeligt Vidne, men selv om man vil tænke sig dem knyttede til en den Gang foregaaet Oversvømmelse, hvorfra Navnet hidrører, maa denne dog ikke sammenblandes med nogen som helst traditionel Vandflod, som f. Ex. Syndfloden eller Deukalionsfloden, da man ikke i Diluvialdannelserne finder Levninger af Mennesker eller Kunstprodukter, hvorved de især adskilles fra Alluvialdannelserne. De i Frankrig og andet Steds i D. fundne Kunstprodukter forekomme under saadanne Forhold, at de senere kunne være nedskyllede deri, og afgive derfor ikke noget fuldgyldigt Bevis for Menneskets Samtidighed med Afsætningen af disse Lag eller med de uddøde Arter af Pattedyr (Mammut, Rhinoceros osv.), hvis Rester findes opbevarede deri.

Dime [dejm], Sølvmønt i de forenede Stater i Nordamerika, $\frac{1}{10}$ Dollar, lig 37 Øre.

Dimensiōn, Udstrækning (s. d. A.).

Dimēter, et af 4 Fødder bestaaende jambisk, trochæisk eller anapæstisk Vers, i hvilket to og to af disse Fødder forbindes til en saakaldet Dipodi.

Dimidium facti qui coepit habet [sōpit], lat., vel begyndt er halv fuldendt.

Diminuēndo, it., aftagende i Klangstyrke, d. s. s. decrescendo. **Diminutiv,** s. **Deminutiv.**

Dimisprædiken kaldes den Prøveprædiken, som de theologiske Candidater i Følge Fund. af 7 Maj 1788 ere forpligtede til at holde, inden de beskikkes i gejstligt Embede. **Dimissiōn,** Løsladelse, Afskedigelse, bruges navnl. om Disciples Afsendelse fra Skolen til Universitetet; **dimittēre,** løslade, afskedige, sende til Universitetet.

Dimity, eng. [ti], eller Basin, et Bomuldstøj med stribet Mønster paa kipret Grund.

Dimmelugen, Ugen mellem Palmesøndag og Paaskesøndag, i hvilken de christne i Bod og Bedrøvelse over Synden skulde mindes Christi Lidelse og Død. I Sverige kaldtes D. dymbilvika, i Norge dymbildaga-vika og dymbildagar, jvfr. fr. semaine muette, saa kaldet fordi der i denne Uge ikke ringedes med Kirkeklokkerne; dymbil er en Afledning af dumbr, stum (jvfr. stille Uge). I Modsætning hertil kaldtes i den gamle Kirke den følgende Uge den hvide Uge, der begyndte Lørdagen før Paaske, da de, der skulde døbes, iførtes de hvide Klæder, i hvilke de gik hele denne Uge; i denne var Stemningen lys og frejdig i Sejersglæden over, at Synden og Døden vare overvundne i Christi Opstandelse.

Dimon, Store og Lille, 2 Smaaøer blandt Færøerne, mellem Sandø og Sydero. Den største af Øerne er henved ¼ M. lang og næsten lige saa bred og beboet af en Snes Mennesker. Den er klippefuld og hæver sig til 1,500 F.s Højde. Kun paa et enkelt Sted paa Vestsiden er Øen tilgængelig og det kun med Besvær; men foroven findes god Græsgang. Lille Dimon, længer mod S., 2,000 Alen lang og halvt saa bred, er c. 1,300 F. høj.

Dimorphi, den Egenskab hos visse Stoffer, at de kunne udkrystallisere i aldeles forskjellige Krystalformer, der ej kunne afledes af samme Grundform, hvormed da tillige følge væsentlige Forskjelligheder i Stoffets physiske Charakter, navnlig i Henseende til Haardhed og Vægtfylde. Saaledes er Kulstoffet dimōrpht som Diamant og Blyant, den kulsure Kalk

som Kalkspat og Aragonit osv., og D. iagttages ikke blot ved Stoffer, der forekomme i Naturen, men ogsaa ved adskillige ved Kunst dannede Forbindelser; dog er i det hele Antallet af dimorphe Legemer ikke stort.

Dimótika, Stad i det europæiske Tyrki, 5 M. s. for Adrianopel, ved Floden Maritza. 8,000 J. D. er Sæde for en græsk Biskop. Pottemagerier, Uldvæverier og Silkeavl. Bekjendt ved Carl XII.s Ophold her 1713.

Dina, Patriarchen Jakobs Datter med Lea; krænket af Sichem, Hemors Søn, gav hun Anledning til, at hendes Brødre, Simeon og Levi, overfaldt og dræbte Sichem og hans Mænd. S. I Moseb. XXXIV.

Dina Vinhofers, et løsagtigt Fruentimmer, f. i Kjøbenhavn af tydske Forældre, havde været gift i Holsten med en Skomager, men var vendt tilbage til sin Moder og kom i usædeligt Forhold til flere fornemme Herrer, deriblandt Holsteneren Oberst Walter (s. d. A.). Maaske paa Opfordring af denne sidste fremkom hun med den Beskyldning, at Corf. Ulfeldt og hans Kone tragtede efter at tage Kong Frederik III af Dage ved Gift, hvorhos hun fremkom med flere andre løgnagtige Paafund, som at Ulfeldt, hvem hun aldrig havde truffet sammen med før i Retten, var Fader til hendes nyfødte Barn. Hun indviklede sig dog snart i saa mange Modsigelser, at det blev aabenbart, at hun for med Usandhed, hvorpaa hun blev dømt fra Livet og henrettet paa Slotspladsen i Kjøbenhavn 11 Juli 1651, og Walter blev landsforvist. Sagen var dog dermed ikke bragt til Ende, thi den fik et Efterspil, som blev af den største Betydning for Ulfeldt, idet han, misfornøjet med den Maade, hvorpaa Retssagen var ført, og ængstelig for Følgerne af Kongeparrets Ugunst, som han mente at have set tydelige Prøver paa under Processen, hemmelig flygtede fra sit Fædreland 3 Dage efter, at D. havde lidt sin Straf, for at gaa en ulykkelig Fremtid i Møde. — Oehlenschläger har digterisk behandlet disse Forhold i et tragisk Drama „D.", men Hovedpersonen heri er en ædel, emanciperet Kvinde og saaledes helt forskjellig fra den virkelige D.

Dinadschpür, Stad i Præsidentskabet Bengalen i Forindien, 45 M. n. for Calcutta. 40,000 J. Bomuldsindustri.

Dinan [näng], Stad i det franske Dep. Côtes du Nord, 7 M. ø. for Saint Brieuc, ved Floden Rance. 8,000 J. Gammeldags Stad med et Slot, hvor Hertugerne af Bretagne residerede. Livlig Industri. I D. er et Mindesmærke for Du Guesclin, som 1359 forsvarede Staden mod Englænderne.

Dinant [näng], befæstet Stad i den belgiske Prov. Namur, 3 M. s. for Namur ved Floden Meuse. 7,000 J. Smuk Kathedralkirke. Fabrikation af Spillekort, Jærnkram, Læder, Papir og Glas. I Omegnen Marmor- og Stenbrud.

Dinār, en Guldmønt hos Araberne, der først blev præget Aar 76 Heg. = 695 under den omaijadiske Kalif Abdulmalik og senere havde en vexlende Værdi; dens Middelværdi kan anslaas til 8 à 9 Kr., og den havde 20 à 25 Dirhems, idet en Dirhem omtr. er lig 40 Øre.

Dinārchos, f. 361 f. Chr. i Korinth, levede mest i Athen, sysselsat med Studiet af Veltalenheden. Da han som Fremmed ikke selv kunde optræde som Taler, udarbejdede han Taler til Brug for andre, hvorved han tjente en betydelig Formue. I politisk Henseende var han en Tilhænger af Antipatros og Kassandros. Han traadte senere i Forbindelse med Demetrios Phalereus og maatte ved dennes Fald gaa i Landflygtighed 307. Indtil 292, da hans Lærer Theophrast udvirkede hans Tilbagekaldelse, levede han i Chalkis paa Eubøa. Hans senere Skæbne er ukjendt. I den alexandrinske Kanon er han optagen som den tiende af de attiske Talere; han var en Efterligner af Demosthenes, men stod langt tilbage for denne. Af de 64 Taler, man i Oldtiden havde af ham, ere 3 bevarede.

Dincklage-Campe, Emmy, Friherreinde af, tysk Forfatterinde, f. 1825 paa Godset Campe ved Osnabrück, tilbragte sin Ungdom paa forskjellige Steder i Nordtyskland, opholdt sig en Del Aar i Schlesien, hvorfra hun foretog større Rejser til Ungarn, Dalmatien og Italien, og lever nu i Lingen ved Ems. Efter hendes første Roman „Hochgeboren" (1858) er fulgt en lang Række Romaner og Noveller, blandt hvilke maa fremhæves som de interessanteste Billederne af hendes Hjemstavns Natur og Folkeliv i „Geschichten aus dem Emslande" (2 Bd., 1872), „Heimat-Geschichten" (1873), „Emsland-Bilder" (1874), „Wir" (1882) og „Die Amsivarier" (1883).

Dindorf, Carl Wilhelm, tysk Philolog og Kritiker, f. 1802 i Leipzig. 1828 blev han ansat som Prof. i Literaturhistorie smstds. 1833 opgav han sin akademiske Virksomhed for at forene sig med sin Broder, **Ludv. Aug. D.**, f. 1805, d. 1871, der ligeledes har vundet et agtet Navn ved kritiske Udgaver af forskjellige græske Forfattere, og med Hase i Paris om at foretage en ny Bearbejdelse af Stephanus's »Thesaurus linguæ Græcæ«. Blandt hans talrige kritiske Arbejder maa fremhæves hans Udgave af Demosthenes, af de græske Scholiaster til Demosthenes, Aristophanes og Æschylos; fremdeles »Poetæ scenici Græci« med Fragmenterne; end videre en Commentar til de tre græske Tragikere og Aristophanes, »Metra Æschyli, Sophoclis, Euripidis et Aristophanis«; endelig har han besørget Udgaverne af Sophokles, Aristophanes, Lukian og Josephos i Didots »Bibliothèque des classiques grecs«.

Diner, fr. [nē], Middagsmaaltid; **dinēre**, spise til Middag.

Dinesen, Lars, f. 16 Marts 1838, Gaardmandssøn fra Kulby i Holbæks Amt, valgtes 1864 til Folketingsmand og har siden spillet en ikke ubetydelig Rolle, idet han fra 1865 uafbrudt har været Medlem af Finansudvalget og fra 1872 tillige af alle Udvalg om Forsvarsvæsenets Udvikling. Oprindelig hørte D. til „det nationale Venstre" og stemte 1866 imod den gjennemsete Grundlov; han var 1870 med at stifte „det forenede Venstre", men fjærnedes n. A. derfra og har senere været en af Partiets ivrigste Modstandere, saa vel i Tinget som paa talrige Folkemøder rundt om i Landet. 1866 blev D. Medlem af Commis-

sionen om en ny Ordning af Sorø Akademi og 1871 af Skytteforeningernes Overbestyrelse; han var 1877—78 Redacteur af „Folkets Avis" og er siden 1881 Statsrevisor, valgt af Landstinget.

Dingelstedt, Franz, tysk Digter, f. 30 Juni 1814 i Øvrehessen, var 1836—41 Gymnastelærer, blev afskediget paa Grund af et politisk Digt, derpaa æsthetisk Medarbejder af „Augsburger Allg. Zeit.", 1843 Bibliothekar i Stuttgartt, 1850 Theaterintendant i München, hvorfra han 1857 blev afskediget, men fik en lignende Plads i Weimar. 1867 blev han Directeur for Hofoperaen i Wien, 1871 for Burgtheatret; 1876 fik han Baronværdigheden. Fra 1838 var han optraadt som Lyriker og Novellist. Hans „Lieder eines kosmopolitischen Nachtwächters" (1840), hvori han indtog en Plads mellem det unge Tysklands politiske Digtere, vise allerede hans spidse, epigrammatiske Pointering, der i den egentlige Lyrik („Gedichte", 1845) er forbunden med varm Følelse og Yppighed i Skildringen. „Nacht und Morgen" (1851) er en ny Samling Tidsdigte; af hans fintegnede Noveller mærkes Samlingen „Novellenbuch" (1856). Ogsaa som Dramatiker er han optraadt, navnlig med Bearbejdelser af Shakspeareske Stykker for Theatret. D. var den, der 1854 arrangerede Mønsterforestillinger af klassiske tyske Dramaer, udførte af de bedste tyske Kunstnere i München; 1864 foranstaltede han en sammenhængende Fremstilling af Shakspeares historiske Stykker i Weimar. Han døde i Wien 15 Maj 1881.

Dingle Bay [dingl bæh], en Havbugt i det Irland, skærer sig fra Atlanterhavet 7 M. ind sydvestlige i Kerry Shire. Ved Nordsiden af Indløbet ligger Øen Blasqnet og ved Sydsiden Valentia, hvorfra der udgaar transatlantiske Telegraphkabler.

Dingler, Joh. Gottfr., f. 1778, d. 1855, har udgivet forskjellige technologiske Værker, vedrørende Farveri o. l., men er navnlig bleven bekjendt ved den af ham 1820 stiftede „Polytechnisches Journal", som han i Begyndelsen redigerede alene og efter 1831 i Forbindelse med sin Søn, **Emil Maximilian D.**, f. 1806, d. 1874, under hvis dygtige Ledelse Journalen har vundet betydelig Udbredelse og Indflydelse.

Dingo, s. **Hund**.

Dingolfing, Stad i den bayerske Prov. Nedre Bayern, ved Fl. Isar, 7 M. s. ø. for Regensburg. 5,000 I. Bryggerier. Gammel, af Bojerne anlagt Stad.

Dingwall [uaal], Hovedstad i Ross og Cromarty-Shire i Nordskotland, ved Sydvestenden af Cromartyfjorden, 2 M. n. v. for Inverness. 2,000 I. Betydeligt Laxefiskeri.

Diniz, Antonio da Cruz e Silva, portugisisk Digter, f. 1731, d. 1799, var Embedsmand i Brasilien og Portugal. Han var Medstifter af Selskabet »Arcadia Ulysipponense«, en Efterligning af de italienske literære Akademier, skrev en Masse Digte i det 18de Aarh.s sædvanlige Maner og indførte det komiske Epos i Portugal ved sit »O Hyssoppe«, med Boileaus »Lutrin« som Forbillede.

Diniz, Julio, Pseudonym for Joaquim Guilherme Gomes Coelho, portugisisk Romanforfatter, f. 1839 i Oporto. Han studerede Medicin, blev chirurgisk Professor og døde 1871. Hans »As pupillas do Senhor Reitor« (1866) er en god local-farverig Bondefortælling. »Uma familia ingleza« (1867) er en realistisk Skildring af Oportos store Kjøbmandsverden, »A morgadinha de Canaviaes« (1868) og »Os fidalgos da casa mourisca« (1872) behandle Landjunkerlivet. Fire Noveller, »Serãos da Provincia« (1870), have taget Stof fra Landbostandens Sæder.

Dinkelsbühl, Stad i den bayerske Prov. Mellemfranken, 9 M. s. v. for Nürnberg. 5,000 I. Prægtig katholsk Kirke. Uldmanufakturer, Bryggerier. D. var 1351—1802 en fri Rigsstad.

Dinokrates fra Makedonien, en Architekt paa Alexander den stores Tid, foreslog at omdanne Athosbjærget til en Billedstøtte, der skulde bære en Stad paa den venstre Haand og i den højre en Skaal, hvori alle Bjærgets Floder skulde samles og strømme ud i Havet. Det blev der ikke noget af, men han opførte Artemistemplet i Ephesos, som Herostratos havde afbrændt, indrettede det pragtfulde Baal, hvorpaa Hephæstions Lig blev brændt, anlagte Staden Alexandria og døde, medens han var i Færd med at bygge et kunstigt Tempel for den ægyptiske Dronning Arsinoe, hvori en Hvælving af Magnetsten skulde have holdt en Jærnbilledstøtte af Dronningen i en frit svævende Stilling.

Dinosauria, d. s. s. **Kæmpeøgler**.

Dinostratos, Broder til Menechmos og ligesom denne Discipel af Platon, skal have opfundet en Curve, som efter ham har faaet Navnet D.s Quadratrix, og som skulde anvendes til geometrisk Kvadratur af Cirklen og til Tredeling af Vinklen. Rimeligvis er dog ikke D., men Hippias den virkelige Opfinder af denne Curve.

Dinothērium, en uddød, kæmpemæssig Pattedyrslægt, nærmest beslægtet med Elefanten; den fuldstændigste Hovedskal (3½ F. lang og 2 F. bred) af D. giganteum er funden i de miocæne (mellemste tertiære) Lag ved Eppelsheim i Rhinhessen. Ogsaa i Grækenland (Pikermi ved Athen) og Ostindien (Sivalikhøjene ved Foden af Himalaja) er der fundet Levninger af D.-Arter. Kindtænderne, der ligne Manatens og Tapirens, antyde, at D. levede af Planteføde; Hjørnetænder besad D. ikke og af Fortænder kun to mægtige, nedad vendte Stødtænder i Underkjæven.

Dinter, Gust. Friedr., tysk Skolemand, f. 1760 i Borna ved Leipzig, blev 1787 Præst, 1797 Director ved Skolelærerseminariet i Dresden, 1807 atter Præst, 1816 Consistorial- og Skoleraad i Königsberg, senere Professor i Theologien der; d. 1831. Ved sin utrættelige Virksomhed, ved sin Iver og Ridkjærhed, men især ved sine talrige, af praktisk Aand gjennemtrængte Skrifter har han haft en betydelig Indflydelse paa Almueskolevæsenet i Tyskland. Til Undervisning følte han særlig Lyst og Kald, overtog som Præst selv Undervisningen i Religion og Regning i Sognets Skoler og oprettede en Dannelsesanstalt for vordende Lærere samt en højere Borgerskole. De

fra Basedow og Pestalozzi erobrede Ideer indførte han, befriede fra Extremer, i Almueskolen. Katechesen vandt ved ham et afgjort Fremskridt; han selv var en Mester i Kunsten og viste dette i sine fortræffelige „Unterredungen über d. luther. Katechismus“. D. var fortrinsvis en praktisk Natur, en dygtig og hæderlig Embedsmand. Som Lærer var han klar, livlig, gemytlig og derfor elsket af sine Disciple. Sit religiøse Standpunkt betegnede han selv som „rational Supernaturalisme“, hvad han ansaa for den ægte Orthodoxi. For Bibelen nærede han varm Pietet og udarbejdede med forbavsende Flid to store Bibelværker, „Die Bibel als Erbauungsbuch“ (5 Bd.) og „Schullehrerbibel“ (9 Bd.), hvis rationalistiske Fortolkninger dog ikke kunde undgaa at vække Anstød. Hans samlede Skrifter ere udgivne i 4 Afdelinger: „exegetische, katechetische, pädagogische, homiletische Werke“.

Dio, Juan di, s. **Barmhjærtige Brødre og Søstre.**

Dio Cassius, Coccejanus, ell. Dion Kassios, græsk Historieskriver, f. 155 i Nikæa i Bithynien, Dattersøn af Dion Chrysostomos. Han nedstammede fra en senatorisk Familie og nød en omhyggelig Opdragelse. I en modnere Alder (186—90) optraadte han i Rom som Taler, blev Senator, senere Prætor (194) og bestyrede under Macrinus (218) Pergamos. Senere beklædte han Consulatet 222, bestyrede efterhaanden Afrika, Dalmatien og Pannonien og tilbragte sit andet Consulat 229 i Campanien, efter at han med Nød og næppe var undgaaet at falde som Offer for de over hans strænge Disciplin forbitrede Prætorianeres Vrede; hans senere Skæbne er ukjendt. Tilskyndet af en Drøm forfattede han en romersk Historie fra Byens Grundlæggelse af; paa dette Værk skal han have arbejdet i 22 Aar. Det bestod af 80 Bøger, der vare inddelte i Dekader, og var udarbejdet saaledes, at det med størst Omhyggelighed behandlede hans egen Tids Begivenheder. Opbevarede ere Bøgerne 37—54, som indeholde Begivenhederne 65—10 f. Chr.; fremdeles større Stykker af 35te og 36te Bog, samt et udførligt Udtog af 55de—60de Bog og et kortere af 35te—80de Bog, besørget af Xiphilinos i det 11te Aarh. Af de 34 første Bøger have vi kun Brudstykker.

Diocletiānus, Cajus Aurelius Valerius, romersk Kejser 284—305. Han var af lav Herkomst og svang sig under Probus fra menig Soldat op til Statholder i Mysien. 284 blev han af Hæren udraabt til Kejser. Efter at have overvundet sine Medbejlere og Modstandere, imod hvilke han viste en høj Grad af Mildhed, og efter at have besejret Vaganderne i Gallien antog han Maximianus til Medregent og udnævnte ham 286 til Augustus. Saaledes lykkedes det ham ved Hjælp af denne at besejre Fjenderne paa Rigets Vestgrænse, medens han selv i det østlige tvang Perserne til at slutte Fred. Begge Herskere antog 292 endnu to andre Medregenter, Constantius og Galerius, og delte Riget mellem sig indbyrdes, dog saaledes, at D. beholdt Overherredømmet og regerede Riget fra Nikomedia i Bithynien. 296 dæmpede han en Opstand i Ægypten, medens Galerius foretog et sejerrigt Felttog mod Perserne. Legemlig, efter nogle Beretninger ogsaa aandelig, Svaghed bevægede ham endelig til 305 at nedlægge Regeringen, hvorefter han tilbragte Resten af sit Liv i landlig Ro paa sin Villa ved Salona i Dalmatien. De christne Forfattere omtale ham ufordelagtig paa Grund af en Christenforfølgelse, som han foretog 304—5 efter Galerius's Tilskyndelse. Under hans Regering fandt orientalske Hofceremonier Indpas ved det romerske Kejserhof, og Folket klagede bittert over Mængden af trykkende Skatter og Afgifter.

Diodōrus, Munk og Presbyter i Antiochia, fra 378 Biskop i Tarsus, hvor han døde 394. Han gav den antiochenske Skole dens dogmatiske Særpræg, forfattede Commentarer til de fleste Bøger i Bibelen og udmærkede sig ved Klarhed og en sund Skriftfortolkning. Den Yndest, hvori han senere kom til at staa hos Nestorianerne, bevirkede, at hans Skrifter bleve undertrykte som mistænkte for Kjætteri.

Diodōrus Siculus, græsk Historieskriver fra Agyrion paa Sicilien, levede under Cæsar og August. Om hans ydre Forhold vide vi kun, at han foretog længere Rejser for at gjøre sig bekjendt med Skuepladserne for de forskjellige Begivenheder, samt at han en Tid opholdt sig i Rom. Han fattede den Plan at sammenarbejde hele det foreliggende historiske Stof til en let overskuelig Universalhistorie. Med Benyttelse af de Hjælpemidler, Rom frembød, forfattede han et historisk Bibliothek i 40 Bøger, omfattende Historien fra den mythiske Tids Begyndelse til 60 f. Chr. Heraf er opbevaret Bog. 1—5, som omfatte Orientalernes og Grækernes Mythologi og Oldhistorie, og Bog. 11—20, der indeholde Begivenhederne fra Perserkrigene (480) til Slaget ved Ipsos (301); af de øvrige Bøger haves anselige Brudstykker. Fremstillingen er i den mythologiske Del ethnographisk, senere annalistisk; som Følge deraf er Sammenhængen kun en ydre, som ikke viser Begivenhedernes indre, pragmatiske Sammenhæng. Hans Paalidelighed er forskjellig efter de Kilder, han har benyttet i de forskjellige Dele af sit Værk; men trods alle Mangler er han dog af stor Betydning, navnlig i chronologisk Henseende, for de Afsnit af Historien, hvor andre Kilder mangle.

Diŏgenes fra Apollonia (paa Kreta), en af de joniske Naturphilosopher, levede i det 5te Aarh. f. Chr. i Athen. Han lærte, at Luften paa én Gang var Urgrunden og Urstoffet for alle Ting; derfor var den ikke blot et Stof, men et tænkende Væsen. Sjælen bestod af en varm og tør Luft. D. slutter sig i Hovedsagen til Anaximenes, men søger at mægle mellem denne og Anaxagoras.

Diŏgenes fra Seleukia, ogsaa kaldt „Babylonieren“, stoisk Philosoph, Discipel af Chrysippos. D., Kritolaos og Karneades udgjorde det berømte Gesandtskab, som 156 f. Chr. kom til Rom for at udvirke Eftergivelse af den Bøde paa 500 Talenter, der var paalagt Athenienserne paa Grund af Plyndringen af Oropos. Under deres Ophold i Rom holdt de Forelæsninger, der fremkaldte Interesse for Studiet af Philosophien. D. forestod en Tid den stoiske Skole og døde c. 150 f. Chr.

Diogenes fra Sinope levede i det 5te Aarh. f. Chr. Han var en Søn af en Vexelerer Hikesios i Sinope og deltog i sin Ungdom i Faderens Falskmøntneri, hvorfor han maatte forlade sin Fødeby. I Athen søgte han at slutte sig til Kynikeren Antisthenes, der først drev ham bort med Stokkeslag, men omsider blev besejret af hans Udholdenhed. D. sluttede sig ganske til Kynismen og overgik snart sin Lærer i Selvhærdelse, Nøjsomhed og — Raahed. Han levede længe i Athen, men da hele Verden var hans Fædreland, flakkede han en Del omkring og faldt paa en af disse Rejser i Hænderne paa Sørøvere, som solgte ham til Korinthereren Xeniades, for hvis Børn han for øvrigt blev en fortrinlig Opdrager. Paa denne Tid falder hans berømte Samtale med Alexander, som traf ham i hans Bopæl, en Tønde. Han døde i Korinth, efter Sigende paa samme Dag som Alexander, altsaa 323 f. Chr. Korintherne satte en Marmorhund paa hans Grav. D. er charakteristisk ved sin Humor og Viljesstyrke; men da han satte det højeste Gode i fuldkommen Uafhængighed af den ydre Verden og i Frihed for Fornødenheder, og da Dyden kun var ham en Øvelse heri, en Afhærdelse mod alt, en Afholdenhed fra alle Nydelser, foragtede han ikke blot de udvortes Goder, men ogsaa Kunst og Videnskab, indskrænkede sig til de tarveligste Fornødenheder og satte sig ud over alle Sømmelighedens Regler; Simpelheden i Levemaade fik derfor Raaheden i Følge. D. er Ophavsmanden til Kynikernes Tiggerdragt; han levede paa Gaden, sov i Søjlegangene og forsøgte at undvære ogsaa Ilden ved at æde Kjødet raat. Kun de i kynisk Forstand dydige ere vise og Mennesker; men de ere saare faa, og den, der vil finde Mennesker, maa søge dem med Lygte om Dagen. Mænd havde D. ingensteds fundet, i Sparta kun Drenge.

Diogenes Laërtios fra Laërte i Kilikien levede i den første Halvdel af det 3dje Aarh. Han var Tilhænger af Epikuræismen og skrev en Philosophiens Historie i 10 Bøger, der vel er ufuldstændig og nordnet, men dog af Vigtighed for Studiet af den græske Philosophi. Han behandler Epikurs Liv og Lære med særlig Udførlighed.

Diogeneskrabbe (Coenobita diogenes), en i Vestindien levende Eremitkrebs, især mærkelig derved, at den kun som lille Unge lever i Havet, men senere kryber op paa Land, med Bagkroppen skjult i en tom Skal af en Havsnegl; man træffer dem flere Mile fra Havet, højt oppe paa Bjærgene, ja endog stundom i Træerne. Naar de medbragte Skaller blive dem for smaa, ombytte de dem foreløbig med større af Landsnegle, og senere paa deres periodiske Vandringer til Havet for at lægge Æg ombyttes disse igjen med større Skaller af Havsnegle. Disse Krebsdyr foranledige altsaa Flytningen af en stor Mængde Landsnegleskaller ud i Havet og omvendt af en Mængde Havsnegleskaller op i Landet, hvor man uden at kjende dette Forhold ikke vilde kunne gjøre sig Regnskab for deres Forekomst.

Diognēt. Brevet til D. er et af de skjønneste literære Mindesmærker fra den christne Oldtid. Paa en aandfuld Maade fjærner det D.s Betænkeligheder mod Christendommen og giver en levende Skildring af den christelige Lære og de christelige Sæder efter at have forudskikket en Charakteristik af Hedenskabet og Jødedommen. Forfatteren er ubekjendt; han kalder sig selv en Discipel af Apostlene; aldeles fejlagtig er Justinus Martyr bleven anset for Forfatteren.

Diomēdes, Søn af Ares og Kyrene, var Konge over Bistonerne i Thrakien. Han fodrede sine fire Heste med Menneskekjød, hvorfor han blev dræbt af Herakles, da denne paa Eurystheus's Befaling røvede hans Heste. — D., Søn af Tydeus og Deiphyle, blev efter Adrastos Konge i Argos og deltog i Epigonernes Tog mod Theben. Han var en af de tapreste Helte i Kampen for Troja, Athenes Yndling, og fremtræder som en af Hovedpersonerne i Iliaden, medens Achilleus holdt sig borte fra Kampen. Efter Trojas Indtagelse kom han, i Følge Odysseen, lykkelig tilbage til Argos. Men senere Sagn berette, at ved Hjemkomsten tilstedede hans troløse Ægtefælle ham ikke at lande; han sejlede da til Apulien, hvor han grundlagde flere Stæder; saaledes havde Diomedei Campi i Apulien Navn efter ham. Om hans Død gik der forskjellige Sagn.

Dion, en Syrakusaner af fornem Byrd, f. 408 f. Chr. Han var en Broder til Dionysios d. ældres Ægtefælle Aristomache, hvis Datter Arete han ægtede. Allerede tidlig blev hans Interesse vakt for Philosophien af Platon, og trods sin Frimodighed og sædelige Renhed stod han i stor Anseelse hos den ældre Dionysios. Dog søgte han forgjæves at indvirke paa denne og senere paa hans Søn. 366 blev han forvist og begav sig til Grækenland, hvor han højt anset levede i fortrolig Omgang med de betydeligste Philosopher, indtil endelig Dionysios's Tyranni og forskjellige Forfølgelser, som hans Familie havde været udsat for, bestemte ham til i Forening med sin Broder Megakles og Herakleides at gjøre et Forsøg paa at befri sit Fædreland. Han indskibede sig med en lille Skare Tilhængere og blev modtaget med Jubel i Syrakus (357); Dionysios d. yngre, der var vendt tilbage fra Italien, holdt sig imidlertid i Borgen. Efter en Række af Kampe indlod han sig i Underhandlinger med Dionysios; men herved, som ogsaa ved sin Strænghed, mistede han efterhaanden Folkets Gunst og maatte til sidst med sine Tilhængere trække sig tilbage til Leontini. Da de 25 Strateger dog ikke vare i Stand til at beskytte Staden, blev han paa ny kaldt tilbage, hvorpaa det endelig lykkedes ham at tvinge Borgen til Overgivelse. Men da han vedblev at vise en høj Grad af Strænghed, og navnlig da han forsøgte at omdanne det tøjlesløse Demokrati til et Aristokrati, blev han paa ny Gjenstand for Folkets Uvilje. Denne Stemning benyttede Athenienseren Kallippos til at stifte en Sammensværgelse, som Offer for hvilken D. faldt 353. Efter hans Død sørgede Syrakusanerne over ham og rejste paa offentlig Bekostning et Æresminde for ham som Frihedens Gjenopretter. Hans

Levned er beskrevet af Plutarch og Cornelius Nepos.

Dion fra Prusa i Bithynien, paa Grund af sin Veltalenhed kaldet **Chrysostomos** (Guldenmund), eklektisk Philosoph fra det 1ste Aarh., var Lærer i Rhetorik i Rom, hvorfra han blev forjaget af Domitian. Under sin Landsflygtighed blev han, som han selv siger, ført fra „Sophistiken“ (d. e. Rhetoriken) til Philosophien. Efter Domitians Mord vendte han tilbage til Rom og stod i høj Gunst hos Trajan. Han er en velmenende og ordrig, men langtfra selvstændig Tænker, som indskrænker sig til populære moralske Betragtninger, i hvilke han især støtter sig til den stoiske Lære.

Dione, Datter af Okeanos og Thetys (efter en anden Mythe af Uranos og Ge), en Titaninde, var ved Zeus Moder til Aphrodite. I Dodona dyrkedes hun i Stedet for Here som Zeus's Hustru; men da Oraklet i Dodona allerede tidlig blev fordunklet af andre Orakler, blev D. efterhaanden trængt til Side af Here og traadte saa fuldstændig i Baggrunden, at hun af mange kun blev anset for at være en dodonæisk Nymphe.

Dionysios d. ældre, Søn af Hermokrates, f. 431 f. Chr., kæmpede med Udmærkelse mod Carthaginienserne, med hvilke Syrakusanerne havde ført Krig siden 410. Ved at anklage de Feltherrer, der ikke havde kunnet frelse Akragas, lykkedes det ham at blive Overanfører, hvorpaa han efter at have vundet Hæren for sine Interesser drog til Syrakus og gjorde sig til Herre over Staden 406. Efter at have lidt et Nederlag ved Gela sluttede han Fred med Carthaginienserne, til hvilke han maatte afstaa Gela og Kamarina. Derpaa henvendte han sin Opmærksomhed paa at sikre sit Herredømme; han samlede en betydelig Hær af Lejetropper og befæstede det Kvarter af Syrakus, som kaldtes Ortygia. Efter at have foretaget storartede Rustninger begyndte han 397 en ny Krig mod Carthago; af dets overlegne Magt blev han indesluttet og belejret i Syrakus og reddedes kun ved en i Carthaginiensernes Lejr udbrudt Pest, der tvang den carthaginiensiske Feltherre Himilco til at føre sin Hær tilbage. 392 blev der sluttet Fred, i hvilken Carthaginienserne maatte afstaa Tauromenion. Herpaa vendte D. sig mod de græske Stater i Syditalien; han besejrede Krotoniaterne og indtog efter en langvarig Belejring Rheginm 387. I en tredje Krig mod Carthago sejrede han over Mago ved Kabalo, men Krigen tog derpaa en for ham uheldig Vending, og i den kort efter sluttede Fred blev det bestemt, at begge Parter skulde beholde de Erobringer, de havde gjort, samt at Floden Halykos skulde være Grænsen mellem Carthaginiensernes og Syrakusanernes Omraade og D. betale 1,000 Talenter i Krigsomkostninger. Senere førte han endnu en fjerde Krig mod Carthago, men uden Held. Kort derpaa døde han 367. D. gjaldt i Oldtiden som Exempel paa en grusom og mistænksom Tyran; dog forekommer der ogsaa Træk, der vidne om, at han ikke var uimodtagelig for mildere Følelser (s. **Damon**). Han var en ivrig, skjønt ingenlunde talentfuld Dilettant i Digtekunsten; dog vandt kort før hans Død en af hans Tragedier Prisen i Athen. — D. den yngre, Søn af den ældre D., fulgte 367 f. Chr. sin Fader i Herredømmet over Syrakus. Han havde faaet en slet Opdragelse og var af sin mistænksomme Fader bleven holdt borte fra al Del i Regeringen, men da han af Naturen hverken var grusom eller ubegavet, hengav Dion sig til Haabet om ved Platons Hjælp at kunne paavirke ham til det gode. Men denne Plan mislykkedes; Dion maatte gaa i Landsflygtighed, og Platon vendte tilbage til Athen. Endnu en Gang senere kom Platon paa D.s Indbydelse til Sicilien, men vendte ogsaa denne Gang tilbage uden at have udrettet noget. Fra denne Tid af hengav D. sig mere og mere til alle Haande Laster og herskede som en grusom Tyran. Da han en Gang var paa et Tog mod Lucanerne, kom Dion tilbage og besatte Syrakus; ogsaa Borgen overgav sig senere til ham. D. begav sig derpaa til Locri i Italien, hvor han herskede med lignende Grusomhed, indtil han 346 atter kom i Besiddelse af Herredømmet i Syrakus. Trætte af hans tyranniske Behandling, henvendte Syrakusanerne sig til deres Moderstad Korinth om Hjælp. I Følge denne Opfordring drog Timoleon til Sicilien, hvor han tvang D. til at overgive Borgen og nedlægge Regeringen 343. D. begav sig derpaa til Korinth, hvor han efter at have bortødslet sine Skatte maatte friste Livet ved at undervise Børn.

Dionysios fra Halikarnassos, græsk Historieskriver, kom ved Slutningen af Borgerkrigene, c. 30 f. Chr., til Rom, hvor han tilbragte 22 Aar, sandsynligvis som Lærer i Rhetorik, samt beskæftiget med Studiet af romersk Sprog og Literatur. Hans Hovedværk er en romersk Oldtidshistorie i 20 Bøger fra de italienske Folkestammers mythiske Tid indtil Begyndelsen af de puniske Krige, hvor Polybios's Værk tager sin Begyndelse. Bevarede ere de første 9 Bøger og største Delen af 10de og 11te (til 442 f. Chr.). D. bestræber sig for at paavise Ligheden og Slægtskabet mellem Romerne og Grækerne og fremhæver de romerske Statsinstitutioners Fortrin, med den Hensigt, derved at gjøre sin Landsmænds Underkastelse under Romerne lettere. Hans Domme ere forstandige, om end ikke altid grundige; han sammenblander ofte græske og romerske Forhold og de forskjellige Tider, men er trods disse Mangler en Hovedkilde for Roms ældste Forfatningshistorie. Foruden dette Værk have vi af D. forskjellige rhetoriske og kritisk-æsthetiske Skrifter samt Breve.

Dionysios, med Tilnavnet **Periegetes**, har skrevet en i Hexametre affattet græsk Beskrivelse af den paa hans Tid kjendte Verden, i hvilken han fornemmelig slutter sig til Eratosthenes. Saa vel hans Fødested som Levetid ere omtvistede.

Dionysius Alexandrinus, kaldt d. store, en Discipel af Origenes, blev 232 Forstander for Katechetskolen i Alexandria, 247 Biskop sammesteds og døde 264. Han er en af Repræsentanterne for den alexandrinske Skole, har skrevet en Mængde asketiske, exegetiske og apolo-

getiske Skrifter, men kun lidt deraf er kommet til os. Mild og forsonlig, men vaklende af Charakter og uden at være synderlig speculativt begavet, kastede han sig ind i Tidens mange Haande dogmatiske Stridigheder, altid rede til at mægle, men uden at være i Stand til at klare Spørgsmaalene eller slaa afgjørende igjennem. Hans ivrige Modstand mod Chiliasmen bragte ham til at bestride Ægtheden af Joh. Aabenb. Han roses som Kirkestyrer.

Dionysius Areopagita (d. e. Medlem af Areopagos, den høieste Domstol i Athen) blev af Apostelen Paulus omvendt til Christendommen (Ap. Gj. XVII. 34) og skal derfor have været den første Biskop i Athen og der lidt Martyrdøden. Med Urette er han bleven betragtet som Galliens Apostel og Stifter af den første Menighed i Paris, der blev grundlagt i det 3dje Aarh. af en anden D. Klostret St. Denis ved Paris blev indviet til Areopagiten D., der tillige æres som Frankrigs Skytshelgen (Mindedag 9 Oct.). C. 530 opdukkede hos de monophysitiske Severianere nogle upaatvivlelig først den Gang forfattede Skrifter, som tillagdes D. Efter en flygtig Modsigelse bleve de antagne som ægte. Deres Indhold er en theosophisk-gnostisk Mystik, der med rig Indbildningskraft i et ædelt Sprog fordyber sig i Englelivets Herlighed og det himmelske Hierarchi; Grundlaget er nyplatoniske Phantasier, som ere iklædte christelige Navne og Former. Senere forædledes og christnedes denne Mystik ved Maximus Confessor (d. 662) og blev derpaa overført til Vesterlandene, idet Keiser Michael (827) skjænkede Keiser Ludvig d. fromme et Exemplar af denne Pseudo-D., som Scotus Erigena oversatte paa Latin. Den Sympathi for Munkevæsen og Hierarchi, som disse Skrifter udtalte, bidrog vistnok stærkt til at de i Vesten fik saa stor Udbredelse, at der ved dem fremkaldtes en hel mystisk-theosophisk Literatur, den saakaldte areopagitiske Theologi, i hvilken Middelalderens mystiske Aander søgte deres bedste Næring, og ved Hjælp af hvilken de mente at kunne frigjøre sig fra den sanselige Timelighed og hensynke i umiddelbar Kjærligheds-Enhed med Gud. En af de betydeligste Forfattere af denne Retning var Hugo af St. Victor, d. 1141.

Dionysius den retfærdige, Konge af Portugal 1279—1325. I Begyndelsen af sin Regjering kom han i en heftig Strid med Pave Martin IV, der satte ham i Ban og belagde Portugal med Interdict, men D. lod sig ikke forskrække herved og fortsatte Kampen, indtil Paven ved Concordatet 1289 indrømmede, at Kirken i Portugal ikke maatte erhverve Grundejendom. Da Tempelherreordenen var ophævet, skjænkede han dens Ejendomme i Portugal til den af ham oprettede Christusorden. Han ophjalp Næringsvejene, sørgede for Retsplejen og Videnskaberne og stiftede Universitetet i Lissabon, som han senere flyttede til Coimbra.

Dionysius Exiguus (d. e. den lille), af skythisk Herkomst, blev opdraget i Rom, hvor han tilbragte sit Liv først som Munk, senere som Abbed; d. 556. Ivrig beskæftiget med chronologiske Studier indførte han først den hos os nu brugelige Tidsregning, den **dionysianske Tidsregning**, som tæller Aarene fra Christi Fødsel (ab incarnatione Christi), der af D. E. vistnok urigtig (jvfr. **Jesus Christus**) henlægges til 753 efter Roms Anlæg (ab urbe condita), saa at Aar 1 efter Chr. er lig 754 a. u. c. I Begyndelsen benyttedes denne Tidsregning kun i Rom, men udbredtes efterhaanden videre, saa at den i det 10de og 11te Aarh. havde fortrængt de andre Tidsregninger og nu er den enegjældende i den christne Verden. D. foranstaltede ogsaa den første Samling af Decretaler.

Dionysius Romanus, Pave 259—69, tog som romersk Presbyter Parti for sin Biskop Stephanus i Striden om Kjætterdaaben. Paa en Synode i Rom 262 hævdede han den orthodoxe Kirkelære mod D. Alexandr. og forsvarede i et dygtigt Skrift Sønnens Evighed og Homousi baade imod Sabellius og Alexandrinerne.

Dionysos, undertiden ogsaa kaldt **Bacchos**, hvilket hos Romerne var hans almindelige Navn, Søn af Zeus og Semele, var hos Grækerne den guddommelige Repræsentant for Planteverdenens Frugtbarhed og særlig Vinens og Vinavlens Gud, som ved sine Gaver glæder Menneskenes Hjærter og forjager Sorg og Mismod, hvorfor han ogsaa betegnes med det gr. Tilnavn „Lyæos“ og det lat. Liber. Hans Moder Semele var en Datter af den thebanske Konge Kadmos. Tilskyndet af den skinsyge Here udbad hun sig af Zeus, at han vilde vise sig for hende i hele sin Magt og Herlighed; da han, skjønt ugjærne, maatte opfylde hendes Bøn og besøgte hende ledsaget af Lynild og Torden, opbrændtes Semele af Lynet; Zeus reddede det ufuldbaarne Foster og indsyede det i sin Hofte; da det var fuldbaaret, overgav han det til Athamas's Hustru, Semeles Søster, Ino, for at hun skulde pleje det. Men da Athamas paa Heres Anstiftelse blev afsindig og Ino maatte flygte, blev den unge Gud overgivet til Nympherne paa Bjærget Nysa og opfostret af disse. D. forklaredes nemlig at betyde „Guden fra Nysa“. Dionysosdyrkelsen, som var af lilleasiatisk, særlig phrygisk og thrakisk Oprindelse, udbredte sig senere end de andre olympiske Guddommes Cultus over hele Grækenland, og da den paa Grund af sin Blødagtighed og Tendens til yppig Livsnydelse stillede sig i Opposition til de andre Guddommes strængere Cultus, mødte den paa mange Steder Modstand. Herpaa hentyde flere Myther; saaledes blev den thrakiske Konge Lykurg, der modsatte sig Indførelsen af Dionysosdyrkelsen, straffet med Blindhed (efter andre med Vanvid), og Pentheus i Theben blev af samme Grund sønderrevet af sin egen Moder og hendes Søstre, der vare betagne af bacchantisk Raseri. Ledsaget af sine Bacchantinder (Mænader) drog D. sejerrig fra Sted til Sted og indførte overalt sin Cultus. Hans Fester vare alle Vegne ledsagede af højrøstet Jubel og bacchantisk Begejstring. I Mysterierne træder D. i Forbindelse med Demeter og dyrkes der under Navnet Jacchos som Persephones Broder eller Brudgom. Blandt de forskjellige

Fester, der fejredes til Ære for denne Gudsdom, ere de mest bekjendte de attiske Dionysier (de smaa ell. landlige D., Lenæerne, Anthesterierne og de store D.). Fra disse forskjellige Fester udgik hos Athenienserne de to Hovedretninger af den dramatiske Poesi. Mythen om D. og hans Thiasos, d. e. Følge, bestaaende af Satyrer, Nympher og hans Fosterfader Silenos, har været en Yndlingsgjenstand for den græske Kunst, især fra Praxiteles's Tid.

Diophantos, berømt græsk Mathematiker, levede i Alexandria, rimeligvis i det 3dje ell. 4de Aarh. Han har foruden en Bog om Polygonaltallene skrevet en Arithmetik i 13 Bøger, hvoraf i den nu existerende Udgave i 6 Bøger det væsentligste antages bevaret. Dette Værk har en overordentlig stor Betydning derved, at D. er den eneste os overleverede græske Mathematiker, som gjennemgaaende behandler numeriske Opgaver uden Hensyn til den geometriske Fremstilling af Størrelser ved Længder, som ellers gjennemgaaende benyttedes af Grækerne. Medens det ved denne er ligegyldigt, om en Ligning faar en rational eller irrational Løsning, naar denne blot kan cónstrueres, saa maatte det derimod ved den rent numeriske Behandling for Grækerne være af særlig Betydning at undersøge, om Løsningen lod sig udtrykke ved „Tal", d. v. s. rationale Tal. Undersøgelser af denne Art ere i 10de Bog af Euklids Elementer holdte i al Almindelighed, men D. beskæftiger sig i sit Værk med en Mængde specielle Opgaver, som navnlig gaa ud paa at bestemme ēn eller flere rationale Størrelser, saaledes at en forelagt Ligning, hvori de indgaa, faar rationale Rødder. Da det altid er specielle forelagte Ligninger, der behandles, komme de Vanskeligheder, der blive at overvinde, til at foreligge i yderst forskjellige Former og give D. Lejlighed til at vise en overordentlig Færdighed i Anvendelsen af mathematiske Kunstgreb. Til hans Hjælpemidler hørte bl. a. en væsentlig paa Ordforkortninger grundet Række Betegnelser for en ubekjendt Størrelse og dennes Potenser, den første Begyndelse til et mathematisk Tegnsprog, som kjendes. Efter D. har man kaldt Læren om ubestemte Ligninger — navnlig af 1ste Grad — den diophantiske Analyse. Dette beror imidlertid paa en Misforstaaelse, idet D. ikke havde nogen Anledning til at beskæftige sig med Ligninger af 1ste Grad, hvis Løsning af sig selv altid blev rational.

Diopterlineal, et Apparat, bestemt til paa Maalebordet at drage en ret Linje, der sigter ud mod en bestemt Gjenstand paa Marken. Det bestaar af en Messinglineal med to lodrette Opstandere. I den ene, som man vender mod Øjet (Oculardiopteren), er en fin Sprække eller et Hul, hvorigjennem man ser; i den anden (Objectivdiopteren) er i en dertil anbragt Aabning en tynd Lamel eller et Haar udspændt. Baade Sprækken og Lamellen ere lodrette paa Linealens Grundflade. Linealen stilles saaledes, at Lamellen dækker Objectet, hvorpaa Linjen drages. Sigtelinjen maa være parallel med Linealens Kanter. — For øvrigt findes baade Ocular- og Objectivdiopter i begge Opstandere, saa at Linealen kan vendes om.

Dioptrik, Læren om Lysstraalernes Brydning og Farveadspredelse. Herhen høre altsaa foruden de almindelige Love tillige Lovene for Linsernes Indvirkning paa Lyset, Indretningen af farvefri Linser, af Kikkerter, Mikroskoper og andre optiske Instrumenter. **Dioptriske Farver** kaldes de Farver, som fremkomme ved Lysstraalernes Brydning (s. **Farveadspredelse**).

Diorāma, opfundet af Daguerre 1822, men væsentlig forbedret af Gropius i Berlin, er et Maleri, som ved et kunstigt Belysningsapparat kan antage forskjelligt Udseende, som om man saa Landskabet i Morgen-, Middagsog Aftenbelysning. Det frembringes derved, at Billedfladen, som dannes af et meget gjennemsigtigt Stof, bemales paa begge Sider; den forreste Side modtager Lys forfra og fra oven, den bageste igjennem lodrette Glasruder. De forskjellige Farvetoner faar man frem ved at lade Lyset gaa igjennem farvet Glas.

Diorit, en krystallinsk kornet Bjærgart, sammensat af hvid triklinisk Feldspat og sortegrøn Hornblende; men da den sidste hyppig udgjør den overvejende Bestanddel, har D. sædvanlig en mørkegrøn Farve, hvorfor den, saa vel som Diabas, tidligere betegnedes „Grønsten". **Kvarts-D.** kaldes den, naar den tillige indeholder Kvarts, **Glimmer-D.**, naar mørk Glimmer træder i Stedet for Hornblende. Den er en temmelig udbredt Gangmasse i ældre Formationer og findes især i Ural, saa vel som ogsaa i Frankrig, Skandinavien og flere Lande. Som plutonisk Bjærgart kan den egentlig ikke forekomme lagdelt; dog kunne Bestanddelene undertiden antage en vis Parallelstructur, og den fører da Navn af **Dioritskifer**; naar en af Bestanddelene findes udkrystalliseret i en tæt Dioritmasse, kaldes den **Dioritporphyr**.

Dios Györ [diohsch djøhr], Bjærgstad i Ungarn, 19 M. ø. n. ø. for Buda-Pest. 4,000 I. Jærnværk, der producerer det fineste Staal i Ungarn. Glasværk og Papirsfabrik. Fortrinlig Vin.

Dioskorides, Pedanios, levede i det 1ste Aarh. og var sandsynligvis Militærlæge. Lige til Reformationens Tidsalder var han den højeste og næsten eneste Autoritet, hvad Botanik og Lægemiddellære angaar, og var Forfatter til flere Værker, blandt hvilke det vigtigste er »De materia medica«, som i 5 Bøger behandler Lægemidlernes Virkning og Tilberedning, især dem, der faas af Planteriget.

Dioskūrerne, d. e. Sønner af Zeus, to Brødre, Kastor og Polydeukes ell. hos Romerne Pollux, Tvillingsønner af Leda; efter dennes Ægtefælle Tyndareos, der af Homer nævnes som deres Fader, kaldes de ogsaa Tyndarider. Et senere Sagn nævner Tyndareos som Fader til Kastor, der var dødelig, medens den udødelige Polydeukes var Søn af Zeus. Som trofast forenede Brødre gjorde de et Tog til Attika for at befri deres af Theseus bortførte Søster Helena og deltog i forskjellige af den mythiske Tids æventyrlige Foretagender, saasom Argonautertoget og Jagten paa det kalydoniske Vildsvin. Da Kastor var død, udvirkede Polydeukes hos Zeus Tilladelse til, at de skiftevis maatte opholde sig i Under- og Oververdenen. Af de søfarende dyrkedes de som hjælpende

Guddomme, der frelste fra Farerne paa Havet; de æredes som Beskyttere af Gjæstevenskabet og af alle Haande gymnastiske Øvelser, idet Kastor mest udmærkede sig som Hestetæmmer og Polydeukes som Nævefægter. De fremstilles af Kunstnerne som to skjønne Ynglinger, bærende paa Hovedet Hatte af Form som et overskaaret Æg, eller som ridende paa hvide Heste med Palmegrene i Hænderne.

Dioskúros, Patriarch i Alexandria 444—51, en rænkefuld og voldsom Natur, var Sjælen paa Røversynoden i Ephesos 449, hvor han præsiderede, fik Eutychianismen anerkjendt og Læren om de to Naturer forkjætret; hans Modstandere, Theodoret og Flavian, bleve afsatte, og den sidste døde under Conciliet af Mishandlinger. Det økumeniske Concilium i Chalkedon 451 afsatte ham og fordømte hans Lære (Eutychianismen).

Diószég [sehg], 1) Flække i Ungarn, 5 M. ø. for Presburg. 2,000 J. 2) Flække i Ungarn, 5 M. s. ø. for Debreczen. 6,000 J. Betydelig Avl af fortrinlig Vin og Tobak.

Díphilos fra Sinope, anset dramatisk Digter, som hørte til den nyere attiske Komedie, levede i Athen og døde i Smyrna omtr. 290 f. Chr. Af hans c. 100 Komedier er ingen bevaret, men flere af den romerske Komediedigter Plautus's Stykker ere bearbejdede efter D.

Diphtheritis, „ondartet Halssyge", den diphtheritiske Betændelse (s. Betændelse) i Svælget, ved hvilken det d. Exsudat ses som hvidlige Pletter paa Slimhinden. Da den afsatte fibrinøse Masse ikke kan fjærnes uden ved samtidig Destruction af den angrebne Slimhinde, medfører den d. B. som oftest urene diphtheritiske Saar, der kunne gribe temmelig vidt om sig. Den d. B. optræder enten i Følge med andre Sygdomme (især Skarlagensfeber) eller som selvstændig Sygdom og da i Almindelighed epidemisk; den er smitsom og kan være meget farlig, jævnlig dødelig, og efterlader ikke sjælden Lamheder, der fra Svælget kunne strække sig over hele Legemet, men i Almindel. helbredes temmelig let.

Diphthóng, s. Tvelyd.

Diplóm, egtl. en beskreven Tavle med to Blade; i det romerske Retssprog et af Kejseren ell. Statens højeste Embedsmænd udstedt Aktstykke, navnlig et saadant, der tildelte en Person en Begunstigelse. Nu bruges det især om gamle Aktstykker og om Documenter, hvorved En ophøjes i Adelsstanden, creeres til Doctor eller optages i et Selskab. **Diplomatárium**, en Samling af gamle, historisk vigtige Aktstykker. I de fleste Lande har man udgivet saadanne Samlinger til Oplysning af Middelalderens Historie, saaledes ogsaa i Sverige og Norge (s. nedenfor), men Danmark staar endnu langt tilbage. Hans Gram begyndte som Gehejmearchivar for 150 Aar siden at samle Afskrifter af gamle Documenter, og Arbejdet fortsattes efter en stor Maalestok af hans Efterfølger, Langebek, som hentede Bidrag dertil ogsaa fra udenlandske Archiver, hvortil Regeringen ydede Pengemidler; men optagen af andre Planer naaede han ikke at faa noget af Samlingen udgivet. Den forblev i Gehejmearchivet, hvor den, under Navn af Langebeks D., er bleven meget forøget i den følgende Tid og har været Historieforskningen til største Nytte; med de Fordringer, der nu til Dags stilles til et D. i Henseende til Nøjagtighed, egner den sig imidlertid ikke længer til Udgivelse. Et mindre D. udgav Thorkelin 1786 (D. Arna-Magnæanum, 2 Bd.), og desuden ere flere D. til Oplysning af Localhistorien fremkomne i de senere Aar, hvoraf det betydeligste er det af O. Nielsen besørgede „Kjøbenhavns D." (6 Bd., 1870—84). **D. Norvégicum**, en af Rigsarchivar Lange grundlagt Samling af „Oldbreve til Kundskab om Norges indre og ydre Forhold, Sprog, Slægter, Sæder, Lovgivning og Rettergang i Middelalderen", indeholder Aftryk af Breve og Aktstykker fra 12te til 16de Aarh., især fra norske, danske og nordtyske Archiver og Bibliotheker. De 4 første Bind (1849—61) ere udgivne af Lange og C. R. Unger, de følgende (7) af Unger og H. J. Huitfeldt-Kaas; tilsammen omtr. 10,000 Breve. Samlingens Udgivelse fortsættes fremdeles efter den af Lange lagte Plan, hvorefter den vil udgjøre c. 16 Bind. **Diplomatík**, den Videnskab, som lærer kritisk at prøve, læse og fortolke Diplomer. **Diplomatí** betegner dels Læren om, hvorledes Gesandter ved et fremmed Hof og lignende Agenter have at forholde sig ved Udførelsen af deres Embedsforretninger (fordi denne Videnskab oprindelig for en væsentlig Del bestod af Læren om Diplomers Forstaaelse og Benyttelse), dels den praktiske Udøvelse af denne Videnskab. **Diplomát**, en som Gesandt eller ved Gesandtskabet i et fremmed Land ansat Person. **Diplomátisk**, hvad der hører til Gesandtskabsvæsenet. **Det diplomatiske Corps** (fr. corps diplomatique), Samlingen af de ved et Hof ansatte fremmede Gesandter med deres Medhjælpere.

Diplopí, d. s. s. Dobbeltsyn.

Dipnoi, d. s. s. Lungefiske.

Dipodí, Dobbeltfod, den i jambiske, trochæiske og anapæstiske Vers brugelige Forbindelse af to enkelte Versfødder til en større Helhed. At afdele et Vers dipódisk vil sige, i Scansionen at forbinde to og to Fødder paa denne Maade.

Dippel, Joh. Conr., Theolog, Læge og Alchemist, Opfinder af Berlinerblaat og Dippelsolje, en Sværmer, hos hvem Frivolitet paa en mærkelig Maade forbinder sig med Pietisme, Rationalisme med Mysticisme, f. 1673 paa Slottet Frankenstein ved Darmstadt. Allerede som Dreng hengiven til religiøse Grublerier tog han tidlig Del i Stridighederne mellem Pietisterne og de orthodoxe; han sluttede sig til de sidste, og for at ærgre Pietisterne tog han Del i alle Slags liderlige Selskaber, men søgte om Natten ved Bøn og Psalmesang at sone, hvad han havde forbrudt om Dagen. 1693 disputerede han („Ueber das Nichts"), blev Magister i Philosophien, drog til Strasburg, hvor han holdt Forelæsninger over Astrologi og Chiromanti og prædikede med Bifald. Under Navnet »Christianus Democritus« udgav han fra 1698 en Del Skrifter, hvori han i rationalistisk Aand med højtravende Stil spottede den orthodoxe Christendom. Mis-

tænkt for Mord maatte han forlade Strasburg, flakkede en Tid rundt som Eventyrer, tilsatte sin Formue ved alchemistiske Forsøg og kom omsider til Altona, hvor han udgav sig for dansk Cancelliraad. Paa Grund af uforsigtige Ytringer mod den danske Regering blev han fængslet og sad 7 Aar fangen paa Bornholm. 1727 kom han til Stockholm, hvor man var lige ved at gjøre ham til Biskop, men blev kort efter udvist af Landet paa Grund af heterodox Lærdom. En Tid lang stod han i nøje Forbindelse med Grev Zinzendorf, men udgød senere over ham den bitreste Haan. Sine sidste Aar tilbragte han paa Slottet Berleburg og døde 1734. — **Dippelsolje** erholdes ved gjentagen Ombestillation af de tjærelignende Stoffer, der faas ved tør Destillation af dyriske Substanser, især Ben, og ved at opsamle de flygtigste Produkter. Den indeholder som charakteristisk Bestanddel Pyridin (s. d. A.) o. l. Forbindelser og stinker afskyelig. Den anvendtes navnlig tidligere noget i Medicinen. Til yderligere Rensning destillerede Dippel den flere Gange over Kalihydrat, og da han overlod en Farvefabrikant Diesbach det saaledes anvendte Kalihydrat, fik denne af dette og Jærnvitriol en blaa Farve (Berlinerblaat); han og D. bleve altsaa de første, der fremstillede en Cyanforbindelse, idet Kalihydrat af de dyriske Stoffer havde optaget Kulstof og Kvælstof, og det saaledes dannede Cyankalium (s. Cyan) med almindelig Jærnvitriol strax danner Berlinerblaat.

Dipsomani, den ustyrlige Lyst til Nydelsen af især spirituøse Drikke, der kan optræde under forskjellige sygelige Tilstande, navnlig Sindssygdomme.

Diptam, s. Dictamnus.

Diptérer, s. Antliater.

Diptychon, gr., eller Diptych, betyder en Skrivetavle med to Blade, som kunne foldes sammen; saadanne Tavler vare i Oldtiden i Førstningen af Træ, overdragne med Vox, medens de senere, under den tiltagende Overdaadighed, forarbejdedes af kostbarere Stoffer som Elfenben, Guld og Sølv med kunstnerisk udførte Fremstillinger paa Siderne. — I den christelige Oldtid betegnede D. en Navneliste over levende og afdøde Personer, som Præsterne skulde nævne i den Bøn, der gik forud for Consecrationen. Saaledes nævntes de, der paa en eller anden Maade havde gjort sig fortjente af Kirken som Lærere, Sjælesørgere eller ved milde Gaver osv. At nævnes i D. var Bevis paa Vedkommendes Rettroenhed, ligesom at blive udslettet af den var det samme som Excommunication. Derved er D. af Vigtighed for Historien og Genealogien. I den græske og armeniske Kirke er Oplæsningen af D. endnu bibeholdt; i den romerske Kirke, hvor D. gik af Brug siden 12te Aarh., indeholder derimod Messekanon »Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N. N.« (Ihukom ogsaa Herre, Dine Tjenere og Tjenerinder N. N.), hvorefter Præsten gjør en Pause, under hvilken han i Stilhed tænker paa de Personer, han vil indeslutte i Forbønnen. — I Middelalderen og den nyere Tid bruges Ordet D. i Særdeleshed i Kunsthistorien om Altertavler med to Fløje (jvfr. Triptych).

Dirckinck-Holmfeld, Constant P. H. M. W., Baron, f. 24 Febr. 1799 i Bocholt i Westfalen, Søn af en hollandsk Søofficer, som 1806 optoges i den danske Adel og 1828 blev Friherre. Han blev 1814 Student og 1818 juridisk Candidat, samt 1820 Kammerjunker, var 1829—40 Amtsskriver i Hertugd. Lauenburg (fik 1831 Amtmandstitel) og tog 1840 juridisk Doctorgrad i Kjøbenhavn. D.-H. udgav siden 1835, men især siden 1848, en Mængde politiske Flyveskrifter, saa vel under sit eget, som under flere paatagne Navne, dels om Slesvigs og Holstens Stilling i den danske Stat, dels om Danmarks indre Forhold, og forsvarede heri med stor Iver Helstaten, oprindelig imod den slesvigholstenske Lære, men senere imod den nationale Retning i Danmark. Efterhaanden blev D.-H. mere og mere fjendtlig mod denne og rettede 1855 meget skarpe Angreb paa Grevinde Danner og hendes formentlige Indflydelse paa Statsstyrelsen. Da han senere i tyske Blade bekæmpede den danske Regerings Politik over for Holsten, blev han i Foraaret 1861 ved Folkeopløb tvungen til at forlade sin Bolig i Roskilde, hvor han havde opholdt sig siden 1851. Senere levede D.-H. i Holsten og døde her 3 Juni 1881. — Hans Broder, Ulysses D.-H., f. 1801, var 1856—60 dansk Affendinq i Paris og 1860—63 ved Forbundsdagen i Frankfurt; d. 1877 som Geheimeconferensraad.

Directe, lat., ligefrem. D. Dampppumpe, en Combination af Pumpe og Dampmaskine, ved hvilken Pumpestemplet sidder paa eller er fast forbundet med Dampcylindrens Stempelstang. Paa samme Maade har man anvendt Dampkraften „directe" til Hamring (s. Damphammer), Blæsning, Pæleramning, Udhugning af Huller i Jærnplader, Nitning o. l.

Direction, Styrelse, Ledelse. Directionen for Universitetet og de lærde Skoler blev oprettet 19 Juli 1805 under Forsæde af Hert. Frederik Christian af Augustenborg som et eget Regeringscollegium for det højere Undervisningsvæsen, der indtil da havde sorteret under Cancelliet. Den ophævedes ved Regeringsforandringen 1848, da der oprettedes et Ministerium for Kirke- og Undervisningsvæsenet.

Director ell. Directeur, Bestyrer, Forstander, Benævnelse paa forskjellige Embedsmænd. Directórium, Bestyrelse, dels det at forestaa og bestyre noget, dels Samlingen af de Personer, som have Bestyrelsen af noget. Directóriet ell. Directoriälregeringen, den Regeringsautoritet i Frankrig, som under den første Revolution efter Rædselsperiodens Ophør blev oprettet ved Constitutionen af 1795, og som traadte i Kraft umiddelbart efter at Conventet havde sluttet sine Møder 4 Brumaire Aar IV (26 Oct. 1795). I Følge denne Constitution var den lovgivende Magt hos to Raad, de yngres eller 500s, hvis Medlemmer i det mindste skulde være 30 Aar gamle, og de ældres, som bestod af 250 Mænd paa i det mindste 40 Aar og gifte eller Enkemænd; hint gjorde Forslag til Love, dette drøftede Forslagene og antog eller forkastede dem. Den udøvende Magt var hos 5

Directører, til hvilke første Gang valgtes Barras, Rewbell, Larévaillère-Lepaux, Letourneur og Carnot. De begyndte med heldig Fremgang i Krigen mod Udlandet, men maatte i det indre lige fra Begyndelsen kæmpe mod demokratiske Uroligheder og siden mod royalistiske Planer og Bestræbelser. Indbyrdes var D. ogsaa uenigt, og hele dets Regering i det indre charakteriserede sig desuden ved Raadvildhed og en med Despoti blandet Svaghed, medens Hærenes Sejre alene skyldtes dem og Generalerne, men ikke Regeringen, der ofte paa Grund af Pengenøden lod dem lide den føleligste Mangel paa alle Haande Fornødenheder. I Stedet for Letourneur indtraadte 1797 den royalistiskfindede Barthélémy. Da ogsaa de nye Valg til begge Raadene faldt ud i royalistisk Retning, udførte de tre førstnævnte Directører Statscoupet af 18 Fructidor (4 Sept. 1797) mod det royalistiske Parti; ved Hjælp af den væbnede Magt under General Augereau øvede de Vold imod de tvende Forsamlinger, erklærede deres to Colleger Carnot og Barthélémy for affatte og fik dem tillige med 52 Medlemmer af Raadene dømte til Deportation; i Stedet for hine to Mænd traadte Merlin de Douai og Treilhard ind i D. Det n. A. sendtes Bonaparte til Ægypten; under hans Fraværelse gik Krigen uheldig, og det meste tabtes af, hvad Frankrig ved de foregaaende Aars Sejre havde vundet, navnlig i Italien. I det indre gik det ikke bedre; D. skiftede flere Gange Medlemmer: i Stedet for Rewbell indtraadte Sieyès, og 18 Juni 1799 maatte Treilhard, Merlin og Larévaillère vige for Gohier, Moulins og Roger Ducos, og kun Barras vidste at holde sig under alle Storme. Men D. tabte ved Uenighed, Uvirksomhed og Ødselhed al Agtelse hos Folket. Paa Efterretning om denne Sagernes Tilstand vendte Bonaparte tilbage fra Ægypten, og i Forstaaelse med de to af Directørerne, Sieyès og Roger Ducos, omstyrtede han ved Statscoupet af 9 Nov. 1799 (s. Brumaire) Directorialregeregeringen og oprettede Consulatet. **Directōrium divini officii** kaldes i den katholske Kirke den aarlige Kirkekalender, hvori de kirkelige Fester, Messerne og Bedetimerne findes optegnede.

Dirichlet, Pet. Gust. Lejeune-, berømt Mathematiker, f. 1805, d. 1859, blev 1827 Privatdocent ved Universitetet i Breslau, 1831 Professor i Berlin og 1855 i Göttingen efter Gauß. Han har især beskæftiget sig med de partielle Differentialligningers Theori, de periodiske Rækker, de bestemte Integraler og Taltheorien. Hans Afhandlinger findes dels i Crelles „Journal für die reine und angewandte Mathematik", dels i Berlinerakademiets Afhandlinger. Hans „Vorlesungen über Zahlentheorie" ere efter hans Død udgivne af Dedekind (3 Aufl., Braunschweig 1879—81).

Diricks, Christian Adolf, norsk Statsmand, f. 1775, Byfoged i Laurvik og Sorenskriver i Laurviks Grevskab 1812, Medlem af Rigsforsamlingen paa Ejdsvold, deltog i dens Constitutions-Comite i Udarbejdelsen af Grundloven, var fra Nov. 1814 Statsraad for Justitsdepartementet og 1825—36 for Kirkedepartementet, samt med Afbrydelser Medlem af den paa Ejdsvold nedsatte Lovcomite. 1836 maatte han efter Carl XIV.s Paalæg tage Afsked og døde 1837.

Dirigēnt, Leder af Forhandlingerne i en Forsamling; **dirigēre,** være D.

Dirk, en falsk Nøgle, for saa vidt denne alene bestaar i en tynd Staalstang, hvis Ende er ombøjet til en Krog eller Hage. Da en saadan ikke kan styres i Laasen som en egentlig Nøgle, gaar Dirkningen ikke blot ud paa en Omdrejning, men tillige paa en Opsøgen af de Dele i Laasens Indre (Angreb, Tilholder), som Hagen, der træder i Stedet for en Kam, skal virke paa. Laase, som ikke eller dog vanskelig kunne oplukkes ved de almindelige D., der haves i Forraad, og som vilde fordre enten særegent dannede D. eller egentlige falske Nøgler, kaldes **dirkefri.**

Dirksen, Heinrich Eduard, tysk Retslærd, især bekjendt som Retshistoriker, f. i Königsberg 1790, først Professor i Königsberg, senere i Berlin, Æresdoctor ved flere Universiteter, d. 1868. Af hans Skrifter kunne fremhæves: „Versuch zur Kritik und Auslegung der Quellen des Römischen Rechts" (1823); „Beiträge zur Kunde des Römischen Rechts" (1825); „Uebersicht der bisherigen Versuchen zur Kritik und Herstellung des Textes der zwölf Tafelfragmenten" (1834); »Manuale Latinitatis fontium juris civilis Romani« (1837—39). Efter D.s Død er udgivet hans efterladte Skrift: „Zur Kritik und Auslegung der Quellen Römischer Rechtsgeschichte und Alterthumskunde" (1871).

Dirschau, Stad i den preussiske Prov. Vestpreussen, ved Weichselflodens venstre Bred, 4 M. s. til ø. for Danzig. 11,000 I. Garverier, Fabriker for Jærnvarer og Maskiner. Handel med Tømmer og Korn. Her er en mærkelig Jærnbanegitterbro over Weichsel, der fuldførtes 1857.

Dis, Taage; **diset** Vejr, **disig** Luft, uklar, taaget Luft.

Discānt (it. Soprano ell. Canto, fr. Dessus, Overstemme), den høje Kvinde- eller Drengestemme. Man skjelner mellem den høje D. med Omfanget enstreget c til tostreget a og derover, og den dybe D. (it. Mezzo-soprano, fr. Bas-dessus) med omtrent samme Omfang som den høje Alt, fra hvilken den dog adskiller sig ved sin Klangfarve. D. bet. i Harmonikaren den 1ste Hovedstemme; det bruges desuden som forklarende Tillægsord til Navnet paa enkelte forældede Instrumenter, f. Ex. Discantviolin, Discantbasun. **Discantnøgle** er C-Nøglen paa Linjesystemets 1ste Linje (s. **Nodenøgle**). Ordet D. kommer af Middelalderens Discantus (fr. déchant), hvorved forstodes en højereliggende Modstemme til den egentlige Melodi (Cantus ell. Tenoren), og som derfor blev kaldt Discantus. D. blev improviseret af vedkommende Sanger og gik i Førstningen dels i Enklang med Tenoren, dels et Trin op, naar Tenoren gik et Trin ned, eller omvendt. Senere satte man 2 og 3 Stemmer til Tenoren, og D. blev saaledes det ældste Navn paa Contrapunkt.

Discipel, Lærling, Elev. **Disciplin,** egtl. Undervisning (af lat. discere, lære); især den

Del af Opdragelsen, som gaar ud paa at vænne den unge til Lydighed, Orden og Flid; Tugt, især Skoletugt og Krigstugt, Mandstugt; ogsaa en Lære, Videnskab. Disciplina arcāni, s. Arcandisciplin. Disciplinærforseelser ere i Militæretaten og andre Steder, hvor en lige saa stræng Orden og Tugt er forestreben som der (f. Ex. i Straffeanstalterne), Benævnelsen for Overtrædelser af denne Orden (i Militæretaten f. Ex. ved Drukkenskab, Spil o. desl.). Disciplinärmyndighed kaldes den Magt, som i mange Forhold er tilstaaet de overordnede Autoriteter til selv at dictere deres Undergivne Straffe for mindre Forseelser. En saadan Magt tilkommer saaledes de højere Militære over de ringere, Straffeanstalternes Directeurer og Inspecteurer over Fangerne, Fattigvæsenets Bestyrelse over Fattiglemmerne osv. En D. af en særegen Art er den, som Gejstligheden kan udøve over Menighedens Medlemmer for at opretholde Kirketugten. Ogsaa Forældres Ret til at tugte Børn, Læreren Lærlingen, Husbonden Tyendet — hvad dog i Danmark nu er ophævet — i det hele alt, som indbefattes i Begrebet Hustugt, kan regnes herhid. Disciplinärstraffe kaldes de mindre betydelige Straffe (Irettesættelse, Mulkt, i nogle Forhold ogsaa Fængsel og Legemsstraffe), som de overordnede Autoriteter i Følge deres Disciplinarmyndighed paa egen Haand uden Dom kunne paalægge deres Underordnede. Hvor vidt man i Norge i denne Retning kan gaa uden at støde an imod Grundlovens Bud, at ingen maa straffes uden efter Dom, er Tvivl underkastet. I de fleste andre Lande har Disciplinarmyndigheden lige over for offentlige Tjenestemænd og Sagførere en langt større Anvendelse.

Discontinuërlig ell. **discontinuërt**, usammenhængende, bruges i Mathematiken om en Størrelse, som forandrer sig, ikke gradvis og uformærket, men i Spring; s. Discret. Der gives ogsaa d. Functioner, hvorved forstaas saadanne, som, idet den uafhængige Størrelse forandrer sig gradvis, lade den afhængige Størrelse paa enkelte Steder springe pludselig fra en endelig Værdi til en anden uden at gjennemløbe de mellemliggende Værdier.

Discōnto ell. **Discontopræmie**, dels den Rentegodtgjørelse, som ydes, naar Debitor betaler, forinden hans Gjæld er forfalden, dels navnlig den Godtgjørelse, som Ejeren af en ikke forfalden Vexel udreder til den, Discontēnten, der giver ham Penge for Vexlen. D. retter sig efter Pengemarkedets Tilstand og er ikke bunden ved Lov. De fleste Banker drive Discontoforretninger og se heri en let og bekvem Maade til Anbringelse af deres ledige Capitaler. D. bruges ogsaa i samme Betydning som Décourt (s. d. A.).

Discours ell. **Discūrs**, Samtale; discourēre, føre en Samtale, passiare. Discursiv, samtalevis, ved Samtale, hvad der erhverves gjennem Forklaring ved Ord og ved Slutninger. D. er i Erkjendelsen modsat intuitiv. Den d. Erkjendelse maa begynde med at undersøge Delene og deres indbyrdes Forhold for derigjennem at naa det hele. Den intuitive Erkjendelse begynder omvendt med en umiddelbar Anskuelse af Sagen efter dens Helhed. Begge Erkjendelsesmaader forudsætte og supplere hinanden.

Discrēt, sømmelig, taktfuld; adskilt; deraf i Mathem. d. Størrelser, saadanne, hvis Værdiforandringer kun kunne tænkes at foregaa i Spring (f. Ex. Størrelsen af en Hær). Discretiōn, sømmelig, taktfuld Opførsel. A discrétion, fr. [kræschiōng], efter Godtbefindende, efter hvad der anses for passende; paa Naade og Unaade. Discretionær, vilkaarlig, hvad der er overladt til Ens, især en Dommers, Skjøn.

Discussiōn, Undersøgelse, Drøftelse, Forhandling; discutēre, drøfte en Sag fra forskjellige Sider.

Disen, Andreas Edvard, norsk Landskabsmaler, f. paa Modum 1844, tilbragte adskillige Aar som Handelsbetjent i Christiania inden han 1864 blev Eckersbergs Elev. 1871 begav D. sig til Carlsruhe, hvor han arbejdede under Gude, men har siden 1876 opholdt sig i Christiania. Det er navnlig Højfjældets vilde og storartede Natur, D. skildrer med Sandhed og Poesi.

Disēntis, Flække i Canton Graubünden i Schweiz, ved Sammenløbet af Vorder- og Mittel-Rhein, 7 M. v. til s. for Chur. 1,300 I. Berømt Benedictinerabbedi, stiftet 640; dets Abbed, der snart fik Højhedsretten over hele Omegnen, var indtil 1806 tysk Rigsfyrste. Abbediet brændte 1799 under Krigen mellem Frankrig og Østerrig, hvorved ogsaa det paa historiske Manuskripter rige Bibliothek gik til Grunde. 1846 blev atter en Del af Klostret lagt i Aske, men er igjen opbygget. Her er en katholsk Stiftsskole.

Diser, i den nordiske Mythologi et Fællesnavn for de kvindelige Guddomme.

Disfaveur, Ugunst, slet Anbefaling; Tab, Skade.

Disful, Stad i den persiske Prov. Chusistan, 60 M. s. s. v. for Teheran. 25,000 I. Betydelig Handel og Industri. 5 M. s. v. for Staden findes Ruiner af Oldtidens Susa.

Disharmoni, Misklang, Mislyd; Uoverensstemmelse, Uenighed; disharmōnisk, misklingende, uenig.

Disjūnct, adskilt, forskjellig, men ligeartet. D. Begreber have vel et forskjelligt Indhold (Kjendemærker), men Lighedspunkter (ere comparable), og kunne derfor henføres under et fælles højere Begrebs Omfang, under et fælles Slægtbegreb; saaledes ere f. Ex. Eg, Bøg, Birk osv. d., men henhøre alle under Begrebet Træ; s. Disparat.

Disko, en Øgruppe ved Grønlands Vestkyst under 70° n. Br., i Diskobugten. Paa Hovedøen D. er den danske Koloni Godhavn, der hører til det nordre Inspectorat. Ved D.-Bugten ligge foruden Godhavn ogsaa Kolonierne Jakobshavn og Christianshaab i det indre af Bugten og Egedesminde paa en Ø ved Bugtens Sydkyst.

Diskos, hos Grækerne og Romerne en rund, af Sten eller Metal forfærdiget Kasteskive, som benyttedes ved de gymnastiske Øvelser, og hvormed man kastede i Længden. I Midten var den tykkere og aftog efterhaanden i Tykkelse ud imod Yderranden.

Dislocatiōn, Forlæggelse af Troppeafdelinger fra en Garnison eller et Cantonnement til et andet; s. ogsaa Deviation. **Dislocationstabeller,** Fortegnelser, opgjorte af Generalstaben over et Lands ell. Landskabs Stæder, Landsbyer, Gaarde m. m. med Angivelse af, hvormange Soldater og Heste hver Localitet er i Stand til at tage i Indkvartering.

Dismembrātor, d. s. s. Desintegrator.

Dispache, fr. [päsch], af it. dispacciare, løse, udfærdige, den Opgjørelse over de med et Havari forbundne Omkostninger, som viser, hvor meget de enkelte, der ere forpligtede til at bære Tabet, hver især skulle udrede. **Dispacheur** [paschör], den Embedsmand, som opgjør D.; hans Opgjørelse er dog ikke bindende for Parterne, men disse kunne, naar de foretrække det, lade Domstolene afgjøre Sagen.

Disparāt, uligeartet, uforenelig. D. Begreber mangle Lighedspunkter og have intet fælles Slægtbegreb, hvorunder de kunne henføres; f. Ex. Forstand og Træ, gult og firkantet; s. Disjunct.

Dispensatiōn kaldes den en Person indrømmede Fritagelse for eller Undtagelse fra Lovgivningens almindelige Bydende eller fra et Løfte (f. Ex. pavelig D.). Tidligere stod det i Danmark og Norge Kongen i Følge hans absolute Magt frit for at gjøre Undtagelser fra Lovene, i hvilke Tilfælde han vilde, men efter Rigernes Grundlove kan han nu kun meddele D. af den Slags, som allerede tidligere have været i Brug. Efter som der saaledes af Regeringen kan indrømmes Undtagelser, dispenseres, fra en Lov eller ej, kaldes den dispensabel ell. indispensabel — Udtryk, som ogsaa undertiden overføres paa selve Gjenstanden for Lovbudet. Saaledes kaldes de Slægtskabs- og Svogerskabsgrader, som vel efter Lovgivningen indeholde en Hindring for Ægteskab mellem de paagjældende, men dog kun en Hindring, som kan fjærnes ved Tilladelse fra Regeringen, dispensable Grader, de derimod, i hvilke Ægteskab er de paagjældende absolut forbudt, saa at der aldrig kan erholdes D. dertil, indispensable Grader. Til de første høre efter vor Lovgivning en Mands Forhold til sin Faster og Moster, sin afdøde (eller fraskilte) Broders Kone, sin Farbroders eller Morbroders Enke og sin afdøde Kones Faster ell. Moster; til de sidste Forholdet mellem Ascendenter og Descendenter, Søskende, Stifforældre og Stifbørn osv. i den rette op- og nedstigende Linje af Svogerskab.

Dispensatōrium, s. Pharmakopøe. **Dispensēre,** tilberede og udlevere Lægemidlerne; s. ogsaa foreg. Art.

Dispersiōn, dels Lysstraalernes Adspredelse ved Tilbagekastning fra en Overflader, dels deres Adskillelse ved Brydning i forskjellige Farvestraaler (s. Farveadspredelse).

Disponēre, anordne; raade over. **Disponēret,** formaaet, overtalt; oplagt. **Disponēnt** kaldes i Kjøbmandssproget den Person, der er bemyndiget til at træffe Bestemmelse om et Handelshuses daglige Forretninger, hvad enten han er Associé af Huset eller kun dets Fuldmægtig (Procurist). De øvrige i Forretningen beskæftigede Personer kunne saaledes ingen Afgjørelse træffe uden efter Samraad med ham. **Disponībel,** anvendelig, staaende til Ens Raadighed, som en d. Capital. **Dispositiōn,** egtl. Fordeling; deraf Anordning, Indretning, Udkast f. Ex. til en Prædiken; ogsaa Raadighed (stille til Ens D.); i Kjøbmandsspr. siges saaledes ankomne Varer, som ikke svare til den gjorte Bestilling, at være stillede til Afsenderens D. **D.,** Prædisposition, særligt Anlæg eller Tilbøjelighed til at paavirkes eller angribes af noget, f. Ex. visse Sygdomme. **Disponērende Aarsager,** saadanne, der indvirke lidt efter lidt paa Legemet og forberede det til at angribes af en Sygdom (klimatiske Forhold, Beskæftigelse, Alder, Kjøn osv.).

Disputatiōn, fork. **Disputats,** mundtlig Drøftelse af en Sag ved to eller flere, der fremsætte deres afvigende Meninger om samme; især lærd Ordstrid og Meningskamp om et videnskabeligt Emne; dernæst en Afhandling, der skrives med den Bestemmelse, at den skal prøves derved, at dens Forfatter offentlig forsvarer den imod dem, der maatte ville bekæmpe sammes Indhold (Opponenterne). En saadan offentlig Handling udkræves i Reglen hos os og andensteds for Opnaaelsen af en akademisk Grad; Afhandlingen skal først af vedkommende Universitetsfacultet kjendes værdig til at gjøres til Gjenstand for den mundtlige Debat og derved give Forfatteren Adgang til Graden; er hint sket, er det sjælden at denne ikke tildeles Forfatteren, om end det mundtlige Forsvar har været utilfredsstillende. I ældre Tid skulde Afhandlingen skrives og den mundtlige Drøftelse foregaa paa Latin; nu kan ogsaa Modersmaalet benyttes dertil. **Dispute,** fr. [spyth], Ordstrid. **Disputēre,** stride med Ord; især drøfte videnskabelige Gjenstande mundtlig og navnlig forsvare en Disputats, hvorved man vil opnaa en akademisk Grad.

D'Israeli ell. **Disraeli,** Isaak [rehli], eng. Literærhistoriker, f. 1766, Søn af en indvandret venezjansk Kjøbmand af spansk Jødeslægt, studerede i Amsterdam og Leiden de gamle og nyere Sprog og Literaturer og kunde, da han var formuende, senere ofre sig til literære Sysler. Hans Hovedværker ere »Curiosities of literature« (1791, 3 Udg. 1817), »Amenities of literature« (3 Bd., 1841) og de i Tornaand strevne »Commentaries of the life and reign of Charles I« (1828—31). 1839 blev D. blind, men arbejdede ved sin Datters Hjælp. Han døde 19 Jan. 1848. — Hans Søn, Benjamin D., s. Beaconsfield.

Disrecommandēre, give en slet Anbefaling.

Disreputatiōn, slet Rygte, Vanære.

Dissectiōn, kunstmæssig Sønderlemmelse af et Lig med Kniven for derved at undersøge og eftervise de anatomiske Forhold (s. Anatomi). **Dissectiōnsstue,** det Locale, hvori Dissectiōnsøvelserne foretages.

Dissēns, Meningsforskjel, Tvist. **Dissentere** eller Nonconformister kaldes i England de Religionssamfund, der ikke slutte sig til den herskende Kirke, som Independenter, Kvækere, Methodister osv. Jvfr. Conformister og Biskopelig Kirke.

Dissertatiōn, lærd Afhandling.

Dissidēnter, det almindelige Navn paa de

polske Katholiker, fornemmelig Lutheranere, Reformerte, Grækere og Armeniere; dog udelukkes Gjendøbere, Socinianere og Kvækere. I Warschauerconferencen 1573 betegnede »Dissidentes in religione« oprindelig de to Hovedpartier i Polen, Katholiker og Evangeliske, men efter Convocationen af 1632 blot de sidst nævnte. I Følge den af Kongen 1573 besvorne Fred (Pax dissidentium) havde de evangeliske fuldkommen borgerlig Ligeberettigelse med Katholikerne; men efterhaanden tabte de deres vigtigste Rettigheder, 1717 den at bygge Kirker, 1718 Stemmeret paa Rigsdagen. 1764 vilde man berøve dem Ret til borgerligt Erhverv, og de indgik nu en Confœderation, der blev understøttet af Preussen, Danmark, England og især af Rusland, som herved fik Lejlighed til at blande sig i Polens indre Anliggender. Ved Ruslands Indflydelse fik D. 1775 alle Rettigheder tilbage undtagen Ret til Minister- og Senatorstillinger. I den nyeste Tid kalder man ogsaa Tyskkatholikerne i Preussen D.

Dissociatiōn, Adskillelse af en chemisk Forbindelse i dens nærmere Bestanddele under saadanne Betingelser, at Adskillelsen ikke er fuldstændig. Man havde længe vidst, at der til Dannelsen af en chemisk Forbindelse i Almindel. udfordres en bestemt Temperatur, og at den dannede Forbindelse atter ved Varme kunde sønderdeles i sine nærmere Bestanddele. Men denne Sønderdeling foregaar aldrig pludselig; tvært imod begynder den undertiden under den Temperatur, Forbindelsen udvikler ved sin Dannelse. Ilt og Brint forene sig til Vanddamp, men herved udvikles en stor Mængde Varme, og ved den saaledes frembragte høje Temperatur sønderdeles Vanddampene igjen delvis i Ilt og Brint. Den begyndende Sønderdeling, et Legeme undergaar ved høj Temperatur (D.), er imidlertid begrænset; den gaar kun for sig, indtil de frigjorte Luftarter have naaet en ved Temperaturen bestemt Spænding, **Dissociatiōnsspændingen.** Ved et omhyggeligt Studium af D. har navnlig Deville oplyst meget af det gaadefulde, der ligger i, at man ikke sjælden ser et Legeme dannes og sønderdeles ved samme Temperatur.

Dissolving views, eng. [vjūhs], Taagebilleder, s. **Laterna magica.**

Dissonāns, Misklang, Mislyd. D. i Musik, s. **Consonans.**

Distance, fr. [stāngse], Afstand. **Distancēre**, komme i Forkjøbet. **Distancemaaler** (Telemeter, Diastimeter, Tachymeter) har til Hensigt at bestemme Afstanden af et Punkt, en Gjenstand, uden at man behøver væsentlig at forandre sin Plads. De trigonometriske D. ere Instrumenter, paa hvilke findes en kort Basislinje i Form af en Lineal, ved hvis Endepunkter ere anbragte Dioptere eller Kikkerter, af hvilke den ene er fast, vinkelret paa Linealen, den anden drejelig. Ved at rette begge Kikkerter mod et fjernt Punkt, kan dettes Afstand bestemmes ved Beregning eller directe overføres paa et Maalebord (s. d. A.). Ved at gjøre Basislinjen længere og begge Kikkerter drejelige kan man i et givet Øjeblik bestemme Afstanden til et bevægeligt Maal, f. Ex. et Skib o. lign., hvilket har Betydning i Krigen. Naar man i en Kikkert paa en Theodolit (s. d. A.) eller et Landmaalerinstrument med Traadkors indsætter to vandrette Traade, har man en optisk D.; paa det Punkt, hvis Afstand skal maales, opstilles en inddelt Stang, og af den Længde af samme, som falder mellem Traadene, bestemmes Afstanden; dette benyttes i udstrakt Maalestok ved foreløbige Jærnbaneprojecteringer. Man har ogsaa akustiske D., som bero paa Forskjellen mellem Lysets og Lydens Forplantelseshastigheder; det gjælder her om at kunne maale Brøkdele af et Sekund, hvorfor man har særegne Tidsmaalere, f. Ex. et inddelt Glasrør, fyldt med Glycerin, hvori ligger en Svømmer, der begynder at falde, naar Røret holdes lodret. Hver Inddeling paa Røret svarer da til en vis Afstand. **Distanceobservation**, den Observation til Søs, ved hvilken man ved den maalte angulære Afstand mellem Maanen og et andet sig dertil egnende Himmellegeme kan udregne det nøjagtige Klokkeslæt, for derved at finde enten Længden om Bord eller Søurets Stand.

Distichon, gr., egtl. Forbindelse af to Vers, bruges særlig om Forbindelsen af et Hexameter og et Pentameter (det elegiske Versemaal).

Distinct, skjelnelig, tydelig. **Distinctiōn**, Skjelnen, Tydelighed, Udmærkelse, fornem Stand; Tegn paa Uniformer til Adskillelse af de militære Grader. **Distinguēre**, skjelne mellem, udmærke.

Distoma, s. **Ikte.**

Distorsiōn, d. s. s. Forstuvning.

Distractiōn, Tankeløshed; **distrahēre**, aflede Opmærksomheden, forvirre; **distrait** [strä], adspredt, aandsfraværende.

Distribuēre, fordele, uddele; **Distributiōn**, Fordeling, Uddeling.

District, Kreds, Underafdeling af en Provins ell. lign.; Omraade. **Districtslæge**, en af Staten ansat Embedsmand, hvem Lægetilsynet med de fattige i et vist District af Landet paaligger, og som desuden i Forening med Physicus har at vaage over Sundheds- og Sygeplejens Tilstand. Disse Embeder besattes tidligere med de ved Theatrum anatomico-chirurgicum og chirurgisk Akademi examinerede chirurgiske Candidater, hvorfor Embedsmanden den Gang kaldtes **Districtschirurg.** Der er i Danmark 96 D. og Stadslæger, der have de samme Forretninger som D., men kun i en enkelt Kjøbstad. I Norge var der ved Udg. af 1888 146 foruden Stadsphysikaterne i Christiania, Frederikshald, Christianssand, Bergen og Throndhjem.

Ditfurth, Franz Wilh., Friherre af, f. 1801 ved Rinteln, d. 1880 i Nürnberg, anvendte største Delen af sit Liv paa at samle og studere de tyske historiske Folkeviser; men først i hans sidste Aar lykkedes det ham at faa paabegyndt Udgivelsen af sine righoldige Samlinger. Disse Samlinger, udkomne 1870—82, omfatte Viser fra alle Perioder, lige fra Trediveaarskrigen til den sidste fransk-tyske Krig, og ere af stor Værdi for Studiet af tysk Historie, Cultur og Sprog. D.s egne digteriske Arbejder ere af underordnet Betydning.

Dithyrāmbe, en bachisk Festsang hos Græ-

kerne;" Bakchos benævnedes ogsaa Dithyrambos. D. synes at være opstaaet i de ældste Tider, samtidig med Dionysosdyrkelsens Indførelse. Det var oprindelig kunstløse og vildtbegejstrede Sange til Dionysos's Ære. Det første Skridt til at give dem en mere regelbunden og kunstmæssig Form udgik fra Arion, der i Korinth optraadte med D., som vare delte i Stropher og Antistropher, og som bleve foredragne af Chor. En videre Uddannelse modtog D. i Athen, hvor de berømteste Digtere, som Lasos fra Hermione (c. 500 f. Chr.), Simonides fra Keos, Pindar o. fl., ved de pragtfulde Dionysosfester optraadte med Digte af denne Art. Omtrent fra Midten af det 5te Aarh. begyndte D. at udarte, idet Musiken efterhaanden mere og mere fortrængte Poesien, og den kunstmæssige metriske Form begyndte at vige Pladsen for vilde, til ingen Regel bundne Rhythmer. Til sidst gik D. over til at være en Art musikalsk-mimisk Fremstilling, der ikke længere opførtes af et Chor, men af en enkelt Virtuos. Af hele denne Retning af Poesien ere kun Brudstykker bevarede.

Ditmar ell. **Ditmarsk**, Henrik, dansk Maler, f. i Beg. af det 17de Aarh., mulig i Hamborg, arbejdede der 1658—60 og mindst fra 1670 i Danmark, hvor han døde 1677. Et større Billede, „Frederik III.s Lig paa Paradesengen", bevares i Roskilde Domkirke. Hans bedste Billeder ere Portræter, navnlig af samtidige Adelsmænd, og deri viser han sig som en i Holland eller efter hollandske Forbilleder uddannet Kunstner.

Ditmarsken, et Landskab i det vestlige Holsten mellem Ejderen og Elben. Landet langs Vesterhavet er særdeles frugtbar Marsk, hvorimod det længer mod Ø. er bølgeformet Geest. D. hørte i den tidligere Del af Middelalderen til Grevskabet Stade og blev af Grev Hartvig, Domprovst i Bremen, 1145 skjænket til Bremens Ærkestift, hvor han kort efter blev Ærkebiskop. Under Knud VI og Valdemar Sejer stod det fra 1188 under dansk Højhed, men efter Slaget ved Bornhöved 1227, som netop skal være tabt ved Ditmarskernes Forræderi, ophørte dette, og D. dannede derefter en uafhængig Bonderepublik under Ærkebispen af Bremens Overherredømme eller Beskyttelse, men for Resten styrende sig selv, idet 48 Mænd, som valgtes af Folkets Midte og holdt deres Møder paa det store Torv i Heide, ledede alle Landets Anliggender. Flere Gange gjorde de holstenske Grever forgjæves Forsøg paa at underkaste sig det fri Bondefolk: Gerhard d. store led 1320 et frygteligt Nederlag, da de fortvivlede brød ud af en Kirke, hvori han havde indesluttet dem, og hvorpaa han havde stukket Ild, og Gerhard VI faldt 1404 paa et Tog imod dem med Kjærnen af den holstenske Adel. D.s Historie ender med de to Ditmarskerkrige i det 15de og 16de Aarh., af hvilke den anden berøvede Ditmarskerne deres politiske Selvstændighed. I det Diplom af 1474, hvorved Kejser Frederik III ophøjede Grevskaberne Holsten og Stormarn til et Hertugdømme, havde han ogsaa indlemmet D. heri; dog gjorde Christian I ikke noget Forsøg paa at benytte det til Landets Undertvingelse. Men Christians Sønner, Kong Hans og Hert. Frederik (F. I), besluttede at gjøre deres Fordringer gjældende, skjønt Paven havde forbudt enhver at angribe D., som han erklærede for en kirkelig Ejendom under Ærkebiskoppen af Bremen; og det slesvig-holstenske Ridderskab greb med Glæde Lejligheden til at hævne deres Forfædres Nederlag paa de foragtede Bønder. I Spidsen for en betydelig Hær, hvori der dog kun var meget faa Danske, men hvis Kjærne dannedes af den saakaldte sachsiske Garde, en Samling Lejetropper, der vare lige saa bekjendte for deres Tøjlesløshed som for deres Tapperhed, anført af Junker Slentz, rykkede Kongen og Hertugen 11 Febr. 1500 ind i D.; Hæren var fuld af overmodig Selvtillid, og Slentz spurgte Kongen, om D. var lænket til Himlen, eftersom man gjorde saa store Forberedelser for at indtage det. De holstenske Herrer havde pyntet sig som til en Fest, og efter Hæren fulgte talrige Vogne til at læsse Byttet paa. Men Udfaldet skuffede højlig disse overmodige Forventninger. Efter at Meldorf var besat 13 Febr. uden synderlig Modstand og stor Grusomhed der udøvet, stødte Hæren under Fremrykningen mod Heide 17 Febr. i Nærheden af Hemmingstedt paa 1,000 Ditmarskere, som under Anførsel af Wolf Isebrand havde forskanset sig paa en Høj, Dusend-Düwels-Warff, der beherskede den smalle Vej, ad hvilken Hæren drog frem. En Nordveststorm piskede Tropperne Sne og Regn i Ansigtet, og dybe Grøfter hindrede dem i at udfolde deres Slagorden. Da Garden, som gik i Spidsen, nærmede sig med Feltraabet: „Vogt dig, Bonde, nu kommer Garden!", blev den modtaget af en heftig Ild. Forgjæves forsøgte den at omgaa Skansen; i det bundløse Uføre kunde den hverken komme frem eller tilbage, og medens Havet strømmede ind gjennem de aabnede Sluser, gjorde Ditmarskerne et Udfald og satte ved Hjælp af deres lange Springstokke over Grøfterne. Deres Banner bares af en Jomfru, som fra denne Dag indviede sit Liv til Gud, og deres Feltraab var: „Hjælp, Maria milde!" Hærens Nederlag var frygteligt; flere Tusende faldt, deriblandt Junker Slentz og Kjærnen af den holstenske Adel (mange af de gamle berømte Adelsslægter Ahlefeld, Buchwald, Rantzau, Reventlow, Pogwisch, Sehested, Rathlow o. fl.), medens Ditmarskerne kun mistede ganske faa; Kongen og Hertugen undkom med Nød og næppe. Desuden tabtes Danebrog, og Ditmarskerne gjorde et umaadeligt Bytte i Guld og Sølv og andre Kostbarheder. Ved et Forlig i Hamborg 15 Maj s. A. endtes denne første Ditmarskerkrig, og Ditmarskerne bevarede endnu i henved 60 Aar deres nedarvede Frihed. Hert. Adolf af Holsten-Gottorp havde imidlertid længe gaaet svanger med Tanken om deres Undertvingelse og ofte forgjæves opfordret sin Broder, Kong Christian III, til i Forening med ham at angribe dem. Saa snart Broderen var død, rustede han sig hemmelig for at gjøre Erobringen alene, men den kongelige Statholder i Hertugdømmerne, Henr. Rantzau, havde erfaret hans Hensigt og meldt det til sin Fader, den

gamle Feltherre Joh. Rantzau, saa at Adolf maatte finde sig i at dele Æren og Byttet med sin Broder Hert. Hans og Brodersøn Kong Frederik II. Med en Hær paa over 20,000 Md. under Joh. Rantzaus Anførsel rykkede de tre Fyrster 22 Maj 1559 ind i D., og skjønt Indbyggerne kæmpede med Fortvivlelsens Mod, maatte de dog denne Gang bukke under for den store Overmagt og Rantzaus Krigserfarenhed. Efter at have indtaget Meldorf og besat Søndermarsken, rykkede Hæren frem til deres Hovedplads Heide; her havde Ditmarskerne samlet deres Hovedstyrke, og her kæmpede de, Kvinder tillige med Mænd, den sidste Kamp for Friheden; men alle Anstrængelser vare forgjæves; efter 3 blodige Træfninger ved Heide 13 Juni, hvori 3,000 Ditmarskere faldt, blev Byen tagen med Storm, hvorpaa de 48 Regenter besluttede at underkaste sig. Paa Knæ, med hvide Stave i Hænderne, maatte et Par Dage efter hele den mandlige Rest af det kjække, lille Folk, c. 4,000 Md., uden for Heide gjøre Afbigt, fordi de havde forsvaret deres Frihed, og hylde de tre Fyrster, som delte Landet imellem sig. Siden den Tid har D. udgjort en Del af Holsten; men for øvrigt beholdt Ditmarskerne i mange Henseender deres Selvstændighed og vedblev at styre deres indre Anliggender ved indfødte Embedsmænd.

Ditmarskersyge, en ved Holstens og Danmarks Nordsøkyst forekommende endemisk Form af Syphilis.

Dito, egtl. sagt, det sagte (af it. ditto, detto, lat. dictum), betyder af samme Slags, deslige.

Ditters v. Dittersdorff, Carl, f. 1739 i Wien, var i sin Ungdom ansat som Violinist i forskjellige Orchestre i Østerrig, reiste derpaa med Gluck til Italien, hvor han optraadte som Solospiller, og 1764 ligeledes med Gluck til Kejser Joseph II.s Kroning i Frankfurt. Han blev derpaa Capelmester hos Biskoppen i Großwardein, hvor han gjorde sine første Forsøg i Composition af dramatisk Musik. Senere kom han til Biskoppen i Breslau, Grev Schafgotsch, der først skaffede ham et Extraembede som Forstmester og senere fik ham ophøjet i Adelstanden og ansat som „Landeshauptmann". 1786 gjæstede han atter Wien, og under hans Ophold der opførtes for første Gang hans navnkundigste Værk, „Apothekeren og Doctoren". 1795 døde hans Beskytter; D. fik Afsked fra sine Embeder med en Pension og døde i Fattigdom 1799. D. har baade skrevet Messer og Oratorier, 35 Symphonier, 37 Operaer, Qvartetter, Claversonater og Sange. Men det var dog navnlig i sine komiske Syngestykker, at han, ved sin populære Stil, sit rige Lune og sin Evne til at opfatte og gjengive Caricaturer, var en sand Mester, og deri var han Forbillede for mange Efterfølgere.

Diu, en lille, Portugiserne tilhørende Ø ved Sydspidsen af Halvøen Gudscharat i Forindien, med en befæstet Stad af samme Navn, der tæller c. 10,000 J. Portugiserne bemægtigede sig Øen 1515 og forsvarede den med stor Tapperhed mod Hinduerne. 1670 blev D. angrebet og ødelagt af Araberne fra Maskat; nu er den kun af ringe Betydning.

Diurēse, Urinafsondring, bruges undertiden til at betegne en altfor rigelig Afsondring af Urinen. **Diurētica**, urindrivende Midler; det simpleste af disse er Nydelsen af rigelige Mængder Vædske, f. Ex. Vand eller Mælk; desuden anvendes Digitalis, vinsur Kali, eddikesur Kali o. fl. a.

Dīva, lat., den guddommelige ell. salige (Kvinde). Jvfr. **Divus**.

Divān, et pers. Ord, bet. en Samling af offentlige Regnskaber, og enhver administrativ Autoritet benævnes med samme Navn. Det høieste Regeringscollegium i Constantinopel kaldes derfor »Diwani humajun«, d. e. det høje D. Ogsaa en Samling Digte af en og samme Forfatter har dette Navn, og Goethe har overført dette Ord til Europa i sin „Westöstlicher D." Endelig kaldes ogsaa Pragtværelset i de orientalske Boliger „D.", der langs Væggene er forsynet med lave Sophaer, hvorfor en lignende Art Sophaer hos os har faaet det samme Navn.

Divergēre, fjærne sig fra hinanden; have afvigende Mening. **Divergēnt**, afvigende; s. ogsaa **Række**.

Diversiōn, et militært Foretagende i det Øjemed at bortlede Fjendens Opmærksomhed og mulig bortdrage hans Troppestyrke fra det Sted, hvor den afgjørende Kamp forberedes eller allerede er indledet.

Divertēre, more, adsprede. **Divertissement**, fr. [mäng], ell. **Divertimēnto**, it., Underholdning, en ældre Betegnelse for de i Operaen indlagte Danse; ogsaa en ligesom Suiten eller Sonaten af flere, 5 eller 6 Stykker, løst sammensjet Følge af Kammerstykker for flere Instrumenter eller for Pianoforte, eller for dette sammen med andre Instrumenter. Fremdeles bruges D. i samme Betydning som Potpourri eller Phantasi o. s. v.

Dīvide et īmpera, lat., del og hersk, d. e. gjør dine Fjender uenige, saa vil du selv herske; den franske Kong Ludvig XI.s Valgsprog.

Dividēnde er det foranderlige Udbytte, som ved Opgjørelsen af et Aktieforetagendes Gevinst tilfalder hver enkelt Aktionær i Forhold til hans Indskud. D. bliver enten fastsat til en bestemt Sum for hver Aktie eller udtrykt i Procenter. D.s Størrelse udfindes og berigtiges i Regelen hvert Aar. Undertiden er der tilsikret Aktionærerne en fast Rente; man kalder da det Beløb, hvormed hver Aktionærs Udbytte overstiger den faste Rente, D., eller ogsaa kaldes Renten D. og den overskridende Del af Udbyttet Extra-D. eller Super-D. S. ogsaa **Division**.

Dividivi, et garvestofholdigt Stof, der anvendes i Garverierne og faas af en sydamerikansk Cæsalpinie (s. d. A.).

Divīna commēdia, it., s. **Dante Alighieri**.

Divinatiōn, den Kunst, at kunne forudsige det tilkommende. Troen paa, at Mennesker ved umiddelbar Paavirkning af Guddommen i visse Tilfælde vare i Stand til at sætte sig i Kundskab om Gudernes Vilje og til at forudsige fremtidige Begivenheder, spillede en fremtrædende Rolle baade i Grækernes og Ro-

mernes Religion og havde hos begge disse Nationer, men især hos Romerne, fremkaldt en Mængde Skikke og Institutioner, der paa det inderligste vare forbundne med og greb ind i disse Folkeslags forskjellige Livsforhold. D. fremtraadte enten som den naturlige eller kunstløse, i Følge hvilken et Individ, umiddelbart paavirket af Guddommens Magt, blev ligesom et Organ for Udtalelsen af den guddommelige Vilje, eller som den kunstige D., der ikke beroede paa en indre, guddommelig Inspiration, men paa Iagttagelsen og Udtydningen af visse Tegn, som Guderne sendte Menneskene, f. Ex. usædvanlige Phænomener i eller uden for Dyre- og Menneskeverdenen, tilfældige Ytringer osv., eller paa Forklaringen af visse Tegn paa Gudernes Vilje, som Menneskene selv søgte, f. Ex. i Offerdyrenes Indvolde (s. **Haruspex**) eller Fuglenes Flugt (s. **Augur**).

Divirigi, Oldtidens Nikopolis, Stad i Lilleasien, 10 M. s. ø. for Sivas. 10,000 I. I Nærheden sejrede Pompejus over Mithridat 66 f. Chr.

Division, Deling. D. i Mathematiken gaar ud paa at finde et Tal, som multipliceret med et givet Tal, **Divisor**, frembringer et andet givet Tal, **Dividendus**. Det søgte Tal hedder Qvotienten, Regningen at **dividere**, d. e. at dele. Tegnet derfor er : ell. Brøkstegnet; f. Ex. $48 : 6 = 8$ ell. $\frac{48}{6} = 8$. **D.**, Hærafdeling, sammensat af alle tre Vaaben, som oftest 8—12 Batailloner, 3—6 Eskadroner og 3—4 Batterier under Anførsel af en Divisionær ell. Divisionsgeneral, i de fleste Hære kaldet Generallieutenant. D. er i Regelen den mindste Hærafdeling, der er sammensat af alle Vaabenarter; i de store Hære udgjør flere D. tilsammen et Armeecorps. Stundum deles Hærens Reserverytteri, naar det er meget talrigt, i særegne D. paa 16—24 Eskadroner, hvilke der da ofte tildeles hver et let Feltbatteri. Endelig findes D. stundum mere vilkaarlig brugt som Benævnelse for et helt eller halvt Infantericompagni, et halvt Rytterregiment osv.

Divus, lat., den guddommelige, forgudede, svarer til vort „salig" om afdøde.

Dixi, lat., nu har jeg talt; **dixi et salvāvi ănimam mĕam**, nu har jeg sagt, hvad der laa mig paa Hjærte.

Dixon, Will. Hepworth, engelsk Forfatter, f. 30 Juni 1821, kom 1846 til London og blev Medarbejder af »Daily News« (skrev bl. a. om „de lavere Samfundsklassers Literatur" og om „Londons Fængsler"). Derefter udarbejdede D. flere Levnedsskildringer, „John Howards Levned", 1849, som i et Aar fik 3 Oplag; „Will. Penns Levned", 1850, rettet imod Macaulays Fremstilling, og 1852 „Søhelten Rob. Blake", der ligeledes gjorde stor Lykke. 1850 brugtes D. ved de forberedende Arbejder til den store Verdensudstilling 1851 og viste megen organisatorisk Dygtighed. 1852 søgte han i et Flyveskrift at godtgjøre det taabelige i hans Landsmænds Frygt for et fransk Indfald, og 1854 blev han Hovedredacteur af Tidsskriftet »Athenæum« (indt. 1869). Ved Siden af denne Virksomhed udgav D. flere historiske Skrifter: „Lord Bacon" (1861), „Hof- og Selskabsliv i England fra Dronn. Elisabeths til Dronn. Annas Tid" (2 Bd., 1864), „Katharine af Aragonien og Anna Boleyn" (4 Bd., 1873—74), »Her Majesty's Tower« (4 Bd., 1869—71), »Royal Windsor« (7 Bd., 1878—79); end videre »Spiritual Wives« (2 Bd., 1868), samt »New America« (1867) og »Free Russia« (1870), to aandfulde Skildringer af hans Rejseiagttagelser i disse Lande og særlig af Sektvæsenet. Den første af disse gjorde stor Opsigt og fik i to Aar 8 Oplag. Som Politiker var D. afgjort Radical; han søgte ved Valgene 1868 forgjæves at opnaa Plads i Underhuset. D. 27 Dec. 1879.

Dixon Entrance [sĭntrĕns], en Havarm ved Vestkysten af Nordamerika, mellem 54° og 55° n. Br., fører fra Atlanterhavet ind til Fastlandskysten mellem Øerne Prince of Wales mod N. og Graham mod S.

Dizier, Saint [sæng disĭē], Stad i det franske Dep. Haute Marne, ved Floden Marne, 8 M. n. for Chaumont. 9,000 I. Tømmerhandel, Bygning af Flodfartøjer. I Omegnen Jærnværker.

Diæresis, Adskillelse, kaldes i Grammatiken Opløsningen af en Tvelyd til to Selvlyd, der udtales hver for sig. De saakaldte Puncta **diærĕseos**, ogsaa blot D. eller Trema, antyde, at to paa hinanden følgende Selvlyd ikke skulle udtales som Tvelyd, men adskilte, f. Ex. Poësi, Aloë.

Diæt, egtl. Levevis, eller det Maal, som et Menneske iagttager med Hensyn til Spise og Drikke, Søvn, aandelig Beskæftigelse, legemlig Bevægelse osv.; dernæst en vis, af Lægen foreskreven Levevis, som, da denne hyppigere bestemmes ved at forbyde det skadelige end foreskrive det gavnlige, af Menigmand ofte betragtes som ensbetydende med en meget simpel Levemaade, et Slags Afholdenhedscur. **Diætetik**, Læren om den til de forskjellige sygelige Tilstande mest passende D., er et af den nyere Lægevidenskabs vigtigste Hjælpemidler.

Diæter, den dagvis beregnede Godtgjørelse, som tilstaas en Person under Udførelsen af et Hverv, der af det offentlige er ham overdraget, eller en Embedsmand under de Rejser, han i Embeds Medfør har at foretage. Ogsaa Medlemmerne af den danske Rigsdag nyde D. i den Tid, Rigsdagen er samlet, nemlig 6 Kroner om Dagen. De norske Stortingsmænd have hver Dag 12 Kr. Medlemmerne af det svenske andet Kammer have 1,200 Kr. for hver ordentlig Rigsdagssamling, Medlemmerne af første Kammer derimod intet. Ogsaa i andre Lande er Forholdet meget forskjellig ordnet. Medlemmerne af det preussiske og østerrigske Underhus faa D., medens Medlemmerne af Hollands andet Kammer og Ungarns Underhus faa et aarligt Vederlag og Medl. af Belgiens Repræsentantkammer et maanedligt. I Frankrig have saa vel Senatorer som Deputerede et Vederlag af 9,000 Frc.s om Aaret. Medlemmerne af det schweizerske Nationalraad oppebære 20 Frc.s om Dagen og Medlemmerne af Stænderraadet i Regelen lige saa meget. I den tyske Rigsdag og det engelske Parlament gives derimod aldeles ikke D. i nogen Form, og det samme gjælder i Italien.

Diætèter var hos Athenienserne Navnet paa Medlemmerne af en Domstol, der dannede den første Instans i Privatsager, og fra hvilken der fandt Appel Sted til Heliasternes Domstol. Der udtoges aarlig ved Lodkastning 4 af hver af de 10 Phyler. De maatte være 50—60 Aar gamle. I hver enkelt Sag dømte 1 D., som ved Lodkastning blev udtagen af den anklagedes Phyle. Ved Siden af disse offentlige D. omtales der ogsaa private D. eller Voldgiftsmænd.

Diœcés, s. Bispedømme.

Djakova, Stad i det europæiske Tyrki, Vilajet Kossovo, 4 M. n. v. for Prisren. 11,000 I.

Djam, et pers. Ord, betegner Vase, Spejl og forekommer i flere Egennavne, som Djami, Djamschid o. a., idet Orientalerne paa en symbolsk Maade hermed udtrykke et Middel til at erfare tilkommende og skjulte Begivenheder.

Djâmi, Abd-er-Rahman ben Ahmed, hører til de berømteste Digtere, der i en senere Tid ere fremstaaede i Persien; f. 1414. Han hørte til Sufiernes eller Mystikernes Sekt. Iblandt hans talrige Værker nævnes her blot følgende: „Divan eller Digtsamling“, hvoraf Prøver ere meddelte af E. v. Rosenzweig (Wien 1840); „Behâristân“, d. e. Foraarshaven, en Efterligning af Saadis „Gulistan“, udgiven og oversat af v. Schlechta Wsehrd (Wien 1846); „Jusuph-u-Zuleicha“, et mystisk Kjærligheds-digt, oversat i Vers af v. Rosenzweig (Wien 1824); et lignende Værk, bekjendt under Titlen „Medjnun og Leila“, oversat paa Fransk af Chézy (Paris 1807); „Subhet-el-Abrâr“, d. e. de frommes Rosenkrans, et asketisk Digt (udgivet i Calcutta 1811); „Chiredname̊hi Iskender“, d. e. Alexanders Visdomsbog. Desuden forfattede han for sin Søn en Commentar til den arabiske Grammatik „Kâfiah“, hvilken er udgiven i Calcutta 1818. En fuldstændig Udgave af alle hans Værker haves under Navnet „Kulliâti D.“ (Calc. 1811). Han døde i sit 81de Aar i Byen Herat, hvor hans Velynder, Vezîren Ali Schir, rejste ham et Gravmonument.

Djamschid, egtl. „Solens Spejl ell. Bæger“, er Navnet paa en mythisk, Guldalderen repræsenterende Person, der hørte til det Pischdadiske Dynasti, det ældste i Persien, og siges at have anlagt Istachar eller Persepolis. Den samme skal ogsaa have indført det persiske Newruz eller Solaarets Begyndelse ved Foraars Jævndøgn, naar Solen gaar ind i Vædderens Tegn. Efter at have regeret i 700 Aar blev han straffet for sit Overmod, idet han troede sig udødelig, og overvunden af Scheddad b. Ad, Konge i Arabien, der udjog ham af Riget. Efter Sagnet skal han derpaa i 100 Aar være flakket rundt om paa den beboede Jord. Hans Søn Feridun, der ogsaa hører til den persiske Histories mythiske Personer, gjenvandt sin Faders Trone.

Djats (Dschats, Jats), en talrig, agerdyrkende og cultiveret Stamme af arisk Herkomst i det nordvestlige Indien, i Sind og Pandschab. De anse sig selv for Urbeboere og antages af nogle for identiske med et Folk Dhârtika, som nævnes i Mahabharata, medens andre antage dem for at være de Indoskyther (Saker), som 126 f. Chr. oversvømmede det nybaktriske Rige og derfra trængte ind i Indien. I Middelalderen levede de som Bjergstammer vest for Indus, bleve slagne af Mahmud af Ghasna og forfulgte af Timur; under Stormogulernes Herredømme fik de Anledning til at udbrede sig østover til Sadladsch og Dschumna, kæmpede heldig mod Mahratterne og byggede omtrent 1760 det befæstede Bhartpur (v. s. Agra). De kom 1805 i Vasalforhold til Englænderne, men have dog ført flere Krige mod dem; 1826 stormede Englænderne Bhartpur og sløjfede Fæstningen. Bhartpur er fremdeles Hovedstad for en af deres mægtigste Rajaer. De ere delte i flere Smaastater. D. er slank og kraftig af Legemsbygning, fuld af Nationalstolthed og Overmod og gaar altid fuldt bevæbnet; han er demokratisk anlagt og anerkjender ikke Hindues Kastevæsen. Dog ere mange af D. nu Brahmadyrkere, medens andre ere Muhammedanere. D. udgjøre ogsaa en anselig Del af Befolkningen i flere Radschputstater.

Djehân, et pers. Ord, der betyder Verden, bruges ofte i Sammensætninger som Djehângir, d. e. Verdenserobrer, en mongolsk Kejser, Søn af Akbar d. store (1605—26).

Djehënnem, s. Gehenna.

Djelâl-ed-din Rumi, den berømteste sufiske Digter i Persien, f. 1207 i Byen Balch, udvandrede med sin Fader Behâ-ed-din til Rum, d. e. de græske Stater i Lilleasien, og tog Bolig i Ikonion, hvorfor han erholdt Tilnavnet Rumi; i denne By døde han 1274. Han er bekjendt som Stifter af en Dervisch-orden, de saakaldte Mewlewiter, der endnu holde deres med Dans forbundne Mysterier paa forskjellige Steder i Orienten, saasom i Constantinopel og a. St. Blandt hans Værker ere en Digtsamling „Divan“ og den saakaldte Methnewi-i-scherif, d. e. den ædle Dobbeltverssamling, der indeholder 40,000 Vers og endnu gjælder hos hans Tilhængere som en hellig Bog, de mest bekjendte; af det sidste Værk ere Prøver oversatte paa Tysk af G. Rosen („Mesnewi od. Doppelverse des Scheich Mewlana Dschelal-ed-din Rumi“, Leipz. 1849); det hele Værk er udkommet med en tyrkisk Oversættelse og Commentar i Bulak (Cairo) 1251 Heg. (1835). Af hans „Divan“ ere adskillige Stykker udgivne med tysk Oversættelse af E. V. v. Rosenzweig („Auswahl aus den Diwanen des grössten mystischen Dichters Persiens, Mewlana Dschelal-ed-din Rumi“, Wien 1838).

Djenne, en vigtig Handelsplads i Riget Massina i det vestlige Sudan, paa en Ø i Nigerfloden, under 13° 40′ n. Br., s. v. for Timbuktu. 10,000 I. Fabrikation af fine Guldsager. Livlig Handel. Det herværende Marked er i Almindelighed forsynet med europæiske Varer.

Djevhari, Abu Nasr Ismail al-Farabi, er Forfatter til et meget bekjendt arab. Lexikon, der fører Navnet „Sihah el-loghat“, d. e. Sprogets Renhed, og blev skrevet under hans Ophold i Byen Nishabur i Khorasan c. 1000. Det skaffede ham Tilnavnet Imâm-el-loghat, d. e. Sprogets første Lærer, og er benyttet i

europæiske Lexika, som af Golius og Meninsky; en lille Del er udgiven af Scheidins med latinsk Oversættelse, og en tyrkisk Oversættelse af det hele Værk skyldes Wanqult, udg. i Constantinopel 1728, 1758 og 1802; en arab. Udg. af det hele Værk er udkommen i Cairo 1282 Heg. (1866).

Djezzar (d. e. Slagteren), et Tilnavn, hvorunder Achmed Pascha i Akka er bekjendt, og som han fik for sin Grusomhed. Født i Bosnien blev han Slave hos Ali Bej i Ægypten, hvor han gik over til Muhammedanismen, og ved sit Mod og sine Talenter svang han sig op til Pascha af 3 Hestehaler. Som Pascha i Akka gjorde han sig berømt ved sit heldige Forsvar af denne Fæstning 1799, da Bonaparte belejrede den, idet han, understøttet af nogle engelske Skibe under Sidney Smith, tilbageslog alle dennes Angreb og nødte ham til at trække sig tilbage. Senere gjorde han gjentagne Gange Oprør mod Porten, havde i den Anledning blodige Kampe med Storvezirerne og Paschaen af Jaffa og døde 1804.

Djilolo, ogsaa kaldet Halmahera, en stor, til Ternategruppen hørende Ø i Molukkernes Archipelag i Ostindien, ligner i sin Form Celebes, da den bestaar af 4 fra en fælles Midte udskydende Halvøer med de 3 mellemliggende Bugter Kau, Bosja og Beda. Øen er beliggende mellem 1° s. og 2° 20′ n. Br., skilles mod NØ. fra Øen Morotai ved M.-Strædet og mod SV. ved Patientiastrædet fra Batjan, ligesom den mod V. ved Molukkerstrædet skilles fra Celebes og mod Ø. ved Halmaherastrædet fra Ny Guinea; den er 302 □ M. stor, og Befolkningen paa den og Naboøerne Morotai og Batjan anslaas til 120,000. Under hollandsk Overhøjhed staar Øen under en Mængde Smaafyrster. Øen er bjærgfuld og frugtbar og beboet af Malayer og Haraforer.

Djinni, maaske det lat. genius, kaldes paa Arabisk en Art Aander ell. Engle, der efter den orientalske Forestilling vare skabte af Ild før Adam, men viste sig Herren ulydige, idet de ikke vilde tilbede Adam, da han var bleven skabt. Deres Fyrste er Iblis, d. e. Djævelen.

Djocjakarta, Hovedstad i et lille, under hollandsk Højhed staaende Fyrstendømme paa Øen Java i Ostindien, 57 M. ø. s. ø. for Batavia. 45,000 I. (1880), hvoraf 900 Europæere og c. 2,000 Chinesere. Levende Handel. Staden har ofte lidt betydelig ved Jordskjælv, saaledes 1867, da 1,000 Mennesker omkom.

siske Skibe, som ere er Navnet paa de chine-

Djönke (Dschonke) af forskjellig Størrelse, men alle temmelig mangelfuldt construerede og udrustede.

Djupevaag (Djúpivogr), s. **Berufjord**.

Djurgården [jūr], en ved Stockholm liggende herlig Park med smukke Bugter og Strandbredder, det mest yndede Forlystelsessted for Stadens Indvaanere. Norra-D. indtages for en stor Del af Ladegaardsmarken („Ladugårdsgärdet“), som anvendes til Exercerplads for de i og omkring Stockholm cantonerende Regimenter. Södra-D., fordum kaldet Valmundsö, omfatter den ældre Park, den egentlig saakaldte D. Her findes en Mængde Vaaningshuse, for det meste benyttede dels som Værtshuse, dels som Sommerboliger for Hovedstadens Indvaanere; især udmærke sig det af Carl XIV opførte Sommerlystslot „Rosendal“ og den af Byström i italiensk Stil anlagte „Villan“. Her ligger ogsaa Institutet for Døvstumme („Manilla“), „Hasselbacken“, „Novilla“ og „Djurgårdstheatret“. Fra D. hentede Bellmann Emner til en Mængde af sine humoristiske Skildringer af det svenske Folkeliv; her ligger det af ham besungne „Grönalund“; her rejstes ogsaa 1829 Digterens kolossale Brystbillede.

Djurklou, Nils Gabriel, svensk Oldgransker, f. 24 Juli 1829 i Nerike i en 1680 adlet, fra 1751 friherrelig Slægt, blev Student i Upsala 1847, men overtog, efter 1854 at have aflagt Examen for Indtrædelse i det kongel. Cancelli, Fædernegodset i Nerike, blev 1863 tjenstgjørende Kammerherre hos Dronn. Lovisa og var derhos 1865—71 Antiqvitets-Intendant. 1872 blev han Medlem af Vitterheds-, Historie- og Antiqvitets-Akademiet, 1879 Æresdoctor i Philosophi ved Universitetsjubilæet i Kjøbenhavn. Blandt de af D. udgivne Skrifter kunne mærkes: »Ur Nerikes folkspråk och folklif« (1860), »Unnarsboarnes seder och lif« (1874), samt »Sagor och äfventyr berättade på Svenska landsmål« (1883).

Djursaa ell. **Dyrsaa**, en lille Aa, som igjennem Kolindsund løber ud i Kattegattet. Her ere i Middelalderen flere Søtræfninger forefaldne mellem Nordens Konger eller Kronprætendenter; saaledes slog Harald Haardraade her Svend Estridsøns Flaade c. 1050; Svend Grade lagde 1157 efter Mordet paa sin Medkonge, Knud Magnussøn, ind i D. med sin Flaade, som her blev slaaet af Valdemar, og 1167 løb den norske Høvding Erling Skakke ind i Aaen, overfaldt en Del af den jyske Flaade og udplyndrede den nærliggende Kjøbstad Grenaa. Efter D. kaldtes fordum den østjyske Halvø **Djursland** ell. **Dyrsland**, og Herrederne paa begge dens Bredder, som nu simpelthen kaldes Nørre- og Sønder-Herred, kaldtes tidligere **Nørre-Djursherred** og **Sønder-Djursherred**.

Djævel (gr. *διάβολος*, d. e. Bagvaskeren), de onde Aanders Fyrste og Hovedet for Modstanden mod Guds Rige. Af Jøderne kaldtes han Satan, d. e. Modstander, Belial ell. Beliar, Beelzebul og Beelzebub (s. disse A.). I det nye Test. kaldes han foruden med disse Navne Fjenden, Fristeren, Dæmonernes Fyrste, denne Verdens Fyrste eller denne Verdens Gud; i Joh.s Aabenb. Anklageren, Dragen, den gamle Slange, Afgrundens Engel. Som skabt Aand er D. oprindelig god, men er i Tidens Begyndelse falden af fra Gud, en Forestilling, som ogsaa kommer frem i Navnet Lucifer, den faldne Morgenstjærne. I Paradisets Slange er han skjult til Stede, og i Jobs Bog indfinder han sig i Himlen blandt Guds Børn som Anklagelsens Engel, der eftervise den menneskelige Dyds Upaalidelighed. Af 3. Moseb. XVI, 10. 26. og 5 Moseb. XXXII, 17. fremgaar det, at den ældste Jødedom har haft Forestillinger om personlige onde Magter; men først efter Exilet naar Djævle-

læren hos Jøderne en fuldere Udvikling, ikke uden Indvirkning af den persiske Dualisme. Dog er det først i det nye Test., at D.s Væsen er opfattet i hele sin Betydning som det ondes Personification, en Stigen i Udviklingen, som har sin Grund deri, at først som det gode aabenbares i rigere Fylde, kan ogsaa det onde komme til Syne i hele sin gudsfornægtende Skikkelse, en Causalnexus, der allerede er udtalt i Tobias's Bog. Derfor forudsætter D.s fulde Aabenbaring Christi Komme paa Jorden; i Herrens Fristelseshistorie stiller han sig personlig som Frister lige over for ham, der er Hellighedens fuldkomne Aabenbaring, og under hele Frelserens Liv paa Jorden er mere end nogen Sinde før den dæmoniske Magt virksom som et ordnet Rige under ét Hoved (*βασιλεία τοῦ Σατανᾶ*, Matth. XII. 26). D. virker dels med List, dels med Magt; som den listige er han Fjenden, der saar Klinten blandt Hveden, Grundløgneren, der under Skikkelse af Lysets Engel udbreder Mørkets Rige; som den mægtige raader han over onde Kræfter, hvormed han plager Menneskene (Dæmoniske, Besatte), og over denne Verdens Herligheder, hvormed han frister dem. For saa vidt Hedenskabet betragtes som værende uden Gud, kaldes det Satans Rige, og at overgive En til Satan er efter det nye Test.s Sprogbrug at excommunicere ham af Guds Menighed og give ham tilbage til Hedenskabet. — Djævletroen var stærk i den christne Oldtid og fik forøget Næring ved Læren om Arvesynden, efter hvilken alle ikke-døbte vare hjemfaldne til D. Kraftigst viste den sig i Middelalderen, da al Slags Trolddom og Kjætteri betragtedes som D.s Værk eller som Følge af en med D. indgaaet Pagt og straffedes i Overensstemmelse dermed. I Nordens Folketro og Folkedigtning betegnes D. i Almindel. med Navnet Fanden og fremstilles ofte som den, der til sidst bliver bedragen, „den dumme D.“. Stærkt træder D.-Troen frem hos Luther, der satte den som Prøvestenen paa Christustroen, og under hele den lutherske Orthodoxis Periode spiller D.-Troen saa vel som Hexeprocesser og al Slags Trolddom en fremtrædende Rolle i Folkenes Bevidsthed. Et stærkt Omslag herfra fandt Sted under Rationalismen, der ikke antog nogen personlig D., men gjorde ham til en billedlig Betegnelse af det onde. I den nyere Tid fastholder den christne Menighed atter Læren om den personlige D.s virkelige Existens og ser i en saa frygtelig Modstanders Tilværelse en mægtig Opfordring for de troende til at samle al deres Kraft til Kamp for det godes Sejer i deres Liv. Derimod betragter den nyere religionshistoriske Kritik D.-Troen som indkommen i Jødedom og Christendom fra de østerlandske Religioner, særlig Parsismen med dens stærke Modsætning mellem Lys og Mørke, frembringende og tilintetgjørende Naturkræfter, gode og onde Magter. Naar D. afbildes, fremstilles han i Almindel. i graa, grøn eller rød Klædning med sorte Striber, samt med Horn og Hale og en Heste- eller Bukkefod. **Djævlebesværgelse** ell. Exorcisme er en Handling, ved hvilken den onde Aand uddrives af en Person ell. Ting, som den antages at have besat. Den anvendtes af Christus paa Dæmoniske, som saaledes bleve helbredte. I den ældste christne Kirke brugtes den ved Syge, som antoges for besatte, og ved Hedningers Daab i Følge den Anskuelse, at den, der ikke tilhører Christus, har Djævelen til Herre. Først i 2det og 3dje Aarh. blev denne Skik almindelig og foretoges ved dertil beskikkede Mænd, Exorcister. Man besvor Djævelen at fare ud efter en bestemt Formular, aandede paa Vedkommende og gjorde Korsets Tegn paa hans Pande og Bryst (primsigne). For dem, der døbtes i Paasketiden, var Søndagen Oculi fastsat dertil, hvorfor den ogsaa kaldtes Exorcismesøndag, og af Hensyn til denne gammel-christelige Praxis ere Evangelierne paa de tre første Fastesøndage valgte saaledes, at de vise Christi Overmagt over Djævelen. Oprindelig blev Exorcismen ved Daaben anvendt paa voxne, men brugtes ogsaa senere ved Barnedaaben, da Børnene i Følge Læren om Arvesynden bleve betragtede som tilhørende Djævelen, saa længe de ikke vare døbte. Derfor er det endnu Skik i den romerske Kirke, at Præsten ved Daaben udblæser Syndens urene Aand af Baptizanden og derpaa ved en gjentagen Beaandelse antyder den Helligaands Indgang. Ved Reformationen forkastede Zwingli og Calvin denne Besværgelse, hvorimod Luther og Melanchthon beholdt den til Vidnesbyrd om Arvesyndens Magt og Djævelens Herredømme. I den dansk-norske Kirke lød efter Ritualet D. saaledes: „Far herud, du urene Aand, og giv Plads for den Helligaand“ (den saakaldte lille Exorcisme), hvorpaa Præsten efter nogle Bønner gjentog: „Jeg besværger dig, du urene Aand, i Navn Faders, Søns og Helligaands, at du udfarer og viger fra denne Jesu Christi Tjener!“ (den store E.). Denne Skik vakte betydelig Modsigelse under Frederik II og Christian IV, men ved Resens Indflydelse blev den bevaret i den dansk-norske Kirke, indtil en kongel. Frdn. af 7de Maj 1783 afskaffede den i Følge den offentlige Menings Fordring.

Djævelsbid, Navnet paa en Plante, s. Ebbeblomst.

Dlugosz, Jan, lat. Longinus, polsk Historieskriver, f. 1415, blev af Kong Casimir IV brugt til vigtige diplomatiske Sendelser og døde 1480 som Ærkebiskop i Lemberg. Af hans »Historiæ Polon. libri XIII«, som først udkom fuldstændig 1711—12 i Leipz. i 2 Fol.-Bd., ere de første Bøger paa Grund af Mangel paa kritisk Behandling af ringere Værd; men de 3 sidste, som omfatte Aarene 1386—1480, og hvori han skildrer Tiden dels efter samtidige Documenter, dels efter hvad han selv har oplevet, ere en uvurderlig Kilde til Polens Historie for dette Tidsrum.

Dmitrij, russ., d. s. s. Demetrius.

Dmitrijev, Ivan Ivanovitsch, russisk Digter, f. 1760, var først Militær, tog sin Afsked under Kejser Paul som Oberst, gik over i Civiletaten og var Justitsminister 1810—14. Han døde i Moskva 1837. I Literaturen stod D. ved Karamsins Side i Kampen mod Tilhængerne af det gammelslaviske for en mere kosmopolitisk Literaturretning. Foruden Folke-

sange, vittige Satirer og Fabler i Lafontaines Maner har han strevet et lyrisk Epos, „Jermak".

Dmitrov, Stad i det russiske Gouv. Moskva, 9 M. n. for M. 35,000 J. Gammel Kathedralkirke. Uldmanufakturer, Talgsmelterier, Garverier.

Dmitrovsk, Stad i det russiske Gouv. Orel, 12 M. s. v. for O. 6,000 J. Handel med Hamp.

Dmochowski, Franz Xaver, polsk Skribent, f. 1762, tog 1788—94 ivrig Del i sit Lands Politik, var under Kosciuszko Medlem af Regeringsraadet, men maatte flygte til Italien og Frankrig, hvor han 1794—1800 ivrig forfægtede den polske Sag i Pressen. Medens Warschau stod under Preussen, kom D. tilbage. Han vandt navnlig Ry som æsthetisk Kritiker og virkede i Tidsskrifter og videnskabelige Foreninger. Hans Hovedværk er et didaktisk Poem om Digtekunsten (»Sztuka rytmotworcza«, 1788); fremdeles har han oversat Odysseen, Æneiden og Miltons »Paradise lost«. Han døde i Warschau 1808. — **Hans Søn, Franz Salezy D.**, oversatte franske Romaner og traadte op mod Mickiewicz og Romantikerne som ivrig Tilhænger af Klassicismen.

Dnjepr, Flod i Rusland (Oldtidens Borysthenes), udspringer paa Valdaiplateauet i Gouv. Smolensk, løber med sydlig Hovedretning i to store Buer forbi Stæderne Smolensk, Mohilev, Kijev, Jekaterinoslav og Cherson, danner neden for den sidstnævnte By en 10 M. lang og indtil 5 M. bred Liman og falder mellem Kinburn og Otschakov ud i det sorte Hav. Længde 230 M., Flodgebet c. 9,600 □ M. Dens vigtigste Bifloder ere fra højre Side **Beresina**, **Pripet**, **Ingulez** og **Bug**, fra venstre Side **Sosch**, **Desna**, **Sula**, **Psiol**, **Vorskla** og **Samara**. D. er ved Kunst gjort sejlbar i sin hele Udstrækning og staar i Kanalforbindelse med Düna, Niemen og Weichsel.

Dnjestr, Flod i Rusland, Oldtidens Tyras, udspringer i Galizien paa Karpathernes Nordside, løber ved Staden Chotin ind i Rusland, hvor den danner Grænsen mellem Bessarabien paa den ene og Podolien og Cherson paa den anden Side, og falder efter et Løb af 140 M. gjennem en 5 M. lang, men kun lidet dyb Liman ud i det sorte Hav. Flodgebet c. 1,200 □ M. Paa Grund af sit rivende Løb og sin ringe Dybde er den kun af liden Betydning for Samfærdselen. Den optager en Mængde ubetydelige Smaafloder, især fra venstre Side.

Doab (d. e. to Vande) er i Forindien en almindelig Benævnelse paa en kileformet Landstrækning mellem to sammenløbende Floder og bruges særlig om Landet mellem Floderne Dschamna og Ganges.

Dobbel, s. Hasardspil.

Dobbelt bruges bl. a. om adskillige Stoffer, der virkelig bestaa af to eller flere Lag Tøj, som paa forskjellige Steder ere indbyrdes forbundne derved, at Traadene skifte om fra det ene i det andet. Finder Forbindelsen alene Sted ved begge Wægge, saa faar man Rør, som til Sække, Sprøjteslanger og Lampevæger. Ved Piqué, figureret Dyffel osv. danne Forbindelsespunkterne et Mønster, f. Ex. to Systemer af skraa Linjer, der krydse hinanden. Ved Tæppevæveriet anvendes dobbelt Væv (Kidderminstertæpper), ja endog tredobbelt (skotske Tæpper), til Dels for den større Tykkelse, men fortrinsvis for den større Frihed i Valget af Farver, der opnaas ved at have flere Kjæder og Islætter at vælge imellem paa hvert enkelt Sted. Foruden figureret Dyffel har man flere dobbelte, klædeagtige Stoffer (Elastic, Tricot o. fl.), finere paa Retten end paa Vrangen, og oftest paa saa mange Steder forbundne ved Islættraadenes eller Kjædetraadenes Krydsning, at intet Mønster fremkommer. Ved Valkningen forbindes Lagene endnu inderligere.

Dobbeltbrydning er først iagttagen af den danske Physiker Rasmus Bartholin 1669. Medens de Krystaller, der, som Kogsalt, Diamant o. fl., kunne henføres til det regulære eller tesserale System, bryde Lyset efter samme Lov som Glas og Vand (s. Brydning) og altsaa ere isotrope, ere alle andre Krystaller anisotrope, d. e. de indtrædende Lysstraaler deles i to Bundter, som hver følger sin Vej. Ved nogle Krystaller, f. Ex. Kalkspat og Bjærgkrystal, brydes den ene af de to Lysstraaler efter den sædvanlige Brydningslov og kaldes den ordentlig brudte, medens den anden, den ejendommelig brudte, følger en langt mere indviklet Lov. Saadanne Krystaller kaldes optisk enaxede, fordi der er én Retning i dem, langs hvilken Lysstraalerne kunne forplante sig, uden at D. finder Sted; hertil høre Krystallerne af det tetragonale og hexagonale System, og den optiske Axe falder sammen eller er parallel med Krystallens Hovedaxe. Huygens fandt Lovene for denne D. ved Hjælp af Bølgetheorien efter at have foretaget talrige Forsøg derover; Lyset i den ejendommelig brudte Straale har i Axens Retning den samme Hastighed som den ordentlig brudte, men i alle andre Retninger er Hastigheden henholdsvis større eller mindre, størst eller mindst i Retningen vinkelret paa Axen; Hastigheden kunde angives ved Radius vector til en Omdrejningsellipsoide omkring Krystallens Axe. Ved de allerfleste Krystaller følger ingen af de brudte Straaler den sædvanlige Brydningslov; de kaldes toaxede, fordi der er to Retninger i dem, langs hvilke Lysstraalerne kunne forplante sig uden D. Ved de toaxede Krystaller af det rhombiske, monokliniske og trikliniske System paaviste Theorien, udviklet først af Fresnel (1821), senere bl. a. af Hamilton, at Lysstraalerne i to Tilfælde, i Stedet for at kløve sig i to, vilde omdannes til hule Kegler (den koniske Straalebrydning), og Lloyd paaviste ogsaa, at dette fandt Sted netop under de af Theorien angivne Betingelser. I de fleste Krystaller er D. saa svag, at man vanskelig uden kunstige Hjælpemidler opdager den. I Kalkspaten er den derimod i høj Grad iøjnefaldende, hvorfor dette Mineral ogsaa kaldes Dobbeltspat. Jvfr. Planscening. **Dobbeltbrydende Prismer** kalder man Prismer af Kalkspat eller Bjærgkrystal, der kløve de indfaldende Lysstraaler i to, men hvor der paa en eller anden Maade er sørget for, at det ene Billede er farvefrit.

Dobbeltdecomposition, s. Decomposition og Chemisk Forbindelse.

Dobbeltdyr (Diplozoon), en paa Gjællerne af Ferskvandsfiske levende, 3—5 Linjer lang Ikteform, der omtr. har Form af et X, hvis to nedad vendte Grene eller Flige ere besatte med Sugeskaale og danne et Fasthæftningsredskab, hvormed de omfatte Fiskenes Gjæller, ligesom ridende paa disses skarpe Rand. D. er et virkeligt Dobbeltvæsen, dannet ved Forening af to oprindelig særskilte Individer af Ikteslægten Diporpa. Denne Forening, der i Begyndelsen bestaar i, at de to Individer gjensidig fastholde hinanden ved særegne Organer, gaar efterhaanden over til en fuldstændig Sammenvoxning, under hvilken Kjønsorganerne udvikles. Kun de Diporper, som det lykkes at forbinde sig to og to til et D., blive i Stand til at forplante sig.

Dobbeltforhold (Navnet skyldes Möbius), ogsaa (af Chasles) kaldet anharmonisk Forhold, for 4 Punkter a, b, c, d paa en ret Linje betegner et Udtryk af Formen $\frac{ac}{ad} : \frac{bc}{bd}$. Er dette Forhold — 1, idet Afstandene ligesom i den analytiske Geometri ere regnede med Fortegn, siges Punkterne at ligge harmonisk. D. bestemmer kun til Dels de 4 Punkters indbyrdes Beliggenhed, idet 4 rette Linjer gjennem samme Punkt paa en vilkaarlig skærende Linje ville bestemme Punkter, som give det samme D. Dette betragtes derfor ogsaa som de 4 Linjers D. Betragtning af D., som for øvrigt ikke var ukjendt for Oldtidens Mathematikere, danner efter Chasles et Udgangspunkt for den nyere synthetiske Geometri.

Dobbeltgreb, Angivelsen af to eller flere Toner samtidig paa et Strængeinstrument.

Dobbelthjulgang, s. Duplexgang.

Dobbelthøvl, Høvl med Dobbeltjærn, hvor en stoppende Plade er skruet fast til Jærnet tæt ned til Æggen; de med saadanne Jærn forsynede Høvle kunne høvle glat selv „imod Træet", d. v. s. imod Fibrene.

Dobbeltkloster kaldtes et Kloster, som ved en Mur var delt i to Dele, af hvilke den ene var bestemt for Munke, den anden for Nonner. Saadanne D. fandtes hos Ordenen Fontevrand og Birgittinerne; men begge disse Ordeners Medlemmer bleve beskyldte for usædeligt Levned.

Dobbeltpapir bestaar af flere særskilt formede Blade, der strax ved Formningen ere lagte paa hverandre og pressede sammen. Saaledes dannes ofte tykke Papirsorter til Tegning, Kobberstik, Nodetryk osv.

Dobbeltpunkt af en Curve kaldes i Mathem. et saadant Punkt, hvori to af Curvens Grene skære hinanden.

Dobbeltsalt, Forbindelse af to enkelte Salte. De allerfleste D. indeholde kun ēn Syre, hvis Brint (s. Syre) er erstattet af forskjellige Metaller. Sjældnere ere D., der kun indeholde ēn Base, hvis Brint er erstattet af forskjellige Syreradicaler. Endnu sjældnere ere saadanne, der indeholde baade forskjellige Syrer og forskjellige Baser. Man maa skjelne mellem saadanne egentlige D., hvori de to oprindelige Salte ere af forskjellig Art og i D. have tabt mange af deres særegne Egenskaber (chemiske D.), og saadanne, hvor de oprindelige Salte ere af samme Art (have samme Krystalform, samme Antal Atomer Krystalvand; indeholde Metaller, der høre til samme Række). Disse sidste dannes i alle mulige Forhold (krystallographiske D.). Imidlertid er Grænsen mellem dem ikke aldeles skarp.

Dobbeltslag (it. gruppetto, fr. doublé), en musikalsk Udsmykningsfigur, som enten ligefrem skrives med smaa Noder, der dog ikke regnes med til Taktindholdet, eller antydes med Tegnet ∾. Det bestaar efter Omstændighederne af 3 ell. 4 Noder, nemlig af Hovednoden og dens et Trin højere eller dybere Binoder, og Gjengivelsen fordrer, naar den skal naa sin Hensigt, grundigt Kjendskab til de mange for Udførelsen opstillede Regler, forenet med Smag.

Dobbeltspat, den fuldkommen gjennemsigtige og rene Kalkspat, der i større Stykker hidtil kun er fundet ved Eskefjord paa Island. Den anvendes til optisk Brug paa Grund af, at den viser en udmærket Dobbeltbrydning, saa at der fremkommer to Billeder af enhver Gjenstand, som betragtes derigjennem. Det er denne Egenskab, hvorefter den har faaet Navn, og som først eftervistes af Rasmus Bartholin 1669.

Dobbeltsplint, s. Splint.

Dobbeltstjærne, en Stjærne, som for det blotte Øje ser ud som enkelt, men i Teleskoper (undertiden kun i de bedste) opløser sig i 2, stundum i 3 eller 4 eller et større Antal. Dersom saadanne kun synes nær ved hinanden, fordi Synslinjerne omtrent træffe sammen, uagtet den ene maaske ligger langt bag den anden, kaldes de optiske D., i modsat Fald physiske. Man har, siden W. Herschel første Gang paaviste et saadant Stjærnepars physiske Sammenhøren, allerede bemærket over 10,000 D. paa Himlen, af hvilke rimeligvis de fleste ere physiske. Dette erkjendes ofte derved, at de have en Banebevægelse omkring hinanden, hvis Omløbstid er overmaade forskjellig, fra 15 til Hundreder af Aar. De lange Omløbstider kunne naturligvis endnu ikke angives med Sikkerhed. Det Antal D., hvorved en Banebevægelse er sporet, er omtrent 600. I mange Tilfælde har man vel ikke kunnet spore nogen Banebevægelse, men har derimod fundet, at deres Egenbevægelse er ganske den samme, hvilket vilde være i højeste Grad usandsynligt, dersom de ikke stod i nogen Forbindelse med hinanden. Den virkelige Afstand mellem en D.s enkelte Stjærner kunne vi kun beregne for de faa, hvis aarlige Parallaxe vi kjende. Den os, saa vidt hidtil vides, nærmeste Fixstjærne, α i Centauren, er en D. med en indbyrdes Omløbstid af 82 Aar; disse to Soles indbyrdes Afstand er 4 Jordbaneradier, naar de ere hinanden nærmest, 28, naar de ere fjernest fra hinanden. En D.s enkelte Stjærner ere ofte af forskjellige Farver, hvilke i det hele taget nu anses for objective, om de end undertiden ved complementære Farver kunne være subjective. — De flerdobbelte Stjærner danne Overgangen til de mere sammensatte Fixstjærnesystemer, som kaldes Stjærnegrupper.

Dobbeltsyn, Diplopi, den sygelige Tilstand, i hvilken der paa en Gang ses to Billeder af en enkelt Gjenstand, viser sig oftest kun, naar man ser med begge Øjne, og beror da paa, at disses Axer ikke mødes i Gjenstanden (f. Ex. ved Lamhed af en enkelt af Øjets Muskler eller ved Skelen); sjældnere er det, at et enkelt Øje ser dobbelt, hvilket ofte skyldes en Sygdom i dettes gjennemsigtige Dele.

Dobbelttangënt til en Curve kaldes i Math. en saadan Tangent, der samtidig rører Curven paa to forskjellige Steder.

Dobbeltvirkende kaldes en Maskine, hvis Hovedorgan har en frem- og tilbagegaaende Bevægelse, naar begge Bevægelser ere virksomme, enkeltvirkende, naar dette kun gjælder om den ene.

Doberan, Flække i Mecklenburg-Schwerin, 2 M. v. for Rostock, 4,000 I., med et storhertugeligt Slot og en gammel, gotisk Kirke. Her er forskjellige svovl- og jærnholdige Kilder, der benyttes som Sundhedsbrønde. Af større Betydning er dog Søbadet „Heiligendamm“, ½ M. n. for Byen ved Østersøen, der er et af de ældste og mest besøgte i Tyskland og frembyder al mulig Comfort og Luxus.

Doblön, Dublone, Quadrupel ell. Onza de ore, gammel spansk Guldmønt, der endnu benyttes i Amerika, lig 16 Piastre, af Værdi c. 58 Kr. 59 Øre. Den nyere sp. D. (tidligere kaldet D. de Isabel) er lig 10 Escudos, af Værdi 18 Kr. 72 Øre. De nyere amerikanske D. ere enten lig 5 Pesos, af Værdi i Bogota 18 Kr., i Chile 17 Kr. 2 Øre og i Lima 16 Kr. 60 Øre, eller lig 10 Pesos, af Værdi i Montevideo 38 Kr. 59 Øre og i Venezuela 36 Kr., hvilken sidste ganske svarer til den franske Guldmønt paa 50 Fr.s.

Dobroljübov, Nik. Alexandrovitsch, russisk Forf., f. 1836 i Nischnij-Novgorod, fik en gejstlig Opdragelse. I Petersborg blev han Medarbejder af Tidsskriftet »Sovremennik« og erhvervede sig i sin korte literære Virksomhed fra 1856 til sin Død 1861 et betydeligt Navn som Kritiker og slagfærdig liberal Publicist. Hans Ven og Lærer Tschernyschevskij skrev 1862 hans Biographi i det nævnte Tidsskrift, og 1862 udkom hans Værker i 4 Bind.

Döbrowsky, Joseph, en af den slaviske Philologis Stiftere, f. 17 Aug. 1753 i Ungarn, blev 1772 Jesuit i Brünn, fortsatte efter Ordenens Ophævelse sit theologiske Studium i Prag og var 1789—91 Rector ved Generalseminariet i Hradisch, hvor han et Par Aar i Forvejen var bleven Vicerector. Efter dettes Nedlæggelse privatiserede han, understøttet af rige bøhmiske Adelsmænd, gjorde for at opsøge bøhmiske Haandskrifter Rejser til Sverige, Rusland, Tyskland, Italien og Schweiz (1794), blev efter sin Tilbagekomst anfaldet af en Sindssygdom og opholdt sig 1801—3 i en Helbredelsesanstalt. Efter sin Helbredelse tilbragte han mest Tiden paa adelige Godser. Han døde i Brünn 6 Jan. 1829. D. er den første, der har paavist de slaviske Sprogs Sammenhæng med Græsk, Latin og de nyere europæiske Sprog, og som ret sondrede dem i deres Dialekter. Af hans mange Skrifter, mest paa Tysk og Latin, maa mærkes »Scriptores rerum Bohemicarum« (1782—84), udg. i Forbindelse med Pelzel, „Geschichte der böhm. Sprache und älterer Litteratur“, „Deutsch-böhmisches Wörterbuch“, „Lehrgebäude der böhm. Sprache“, »Slawin«, »Slowanka«, »Glagolitica«, »Institutiones linguæ slavicæ veteris«, „Entwurf zu einem allg. Etymologikon der slaw. Spr.“, samt „Cyrill und Method“ (1823). Hanka har besørget senere Udgaver af D.s Skrifter.

Dobrüdscha, en Landstrækning paa Balkanhalvøen, indtager den nordøstl. Del af Landet mellem nedre Donau og det sorte Hav og hører siden 1880 til Kgr. Rumænien. Langs Donau strækker sig en Højderække, der i den sydl. Del kun naar 100—150 F., men tiltager i Højde mod N., hvor den mellem Braila og Isaktschi hæver sig til 1,500 F. Landet sænker sig mod Ø. ned mod det sorte Hav og har her talrige Søer, af hvilke de betydeligste ere Rasin og Sineje Ozero (den blaa Sø), der have Afløb til det sorte Hav. Jordbunden er af meget løs Beskaffenhed, saa at Landet om Foraaret, naar Sneen smelter, i stor Udstrækning forvandles til Morads. Klimaet skildres som særdeles usundt. Befolkningen, der bestaar af Bulgarere og Tatarer, fik efter Slutningen af den orientalske Krig 1856—57 en Tilvæxt af de fra Krim bortdragende Tatarer og af de fra Kaukasuslandene fordrevne Tscherkesser. Mange af disse ere under de nye Forhold atter dragne bort. 1854 led en fransk Division under General Espinasse paa Toget ind i D. store Tab paa Grund af Vandmangel og Cholera.

Döbschau, Stad i Ungarn, 24 M. n. ø. for Buda-Pest. 6,000 I. Protestantisk Superintendent. Jærn- og Kobberværker, Papirfabrikation. Jshule.

Docëndo discimus ell. **discitur,** lat., ved at undervise andre lærer man selv.

Docënt, Lærer ved en højere Undervisningsanstalt for Voxne, en militær Højskole, en Landbohøjskole, polytechnisk Læreanstalt, et Universitet osv. Ved Kjøbenhavns Universitet bruges Navnet D. særlig om Lærerne i saadanne Discipliner, hvori der ikke fra ældre Tid findes faste Professorposter; **Privatdocenter** kaldes de, der uden at have Ansættelse, i Kraft af deres Ret som Doctorer eller af en særlig Tilladelse optræde som Universitetslærere.

Docëre, belærende meddele, særlig i Foredragsform.

Docil, lærvillig, lærenem, føjelig; **Docilität,** Lærvillighed, Føjelighed.

Dockum, Joost van, f. 30 Apr. 1753 i Lyngby ved Kjøbenhavn, var Søn af en hollandsk Bandbygger, der under Kong Frederik V indkaldtes for at hjælpe ved Bygningen af den Søetaten tilhørende Dok paa Christianshavn. Efter at være bleven Officer 1773 gjorde han indtil 1795 en Del Togter med Kongens Skibe som subaltern Officer og 1780—83 Togter i Coffardifart med det ostindiske Compagnis Skibe til Ostindien og China. 1784 blev D. Capitainlieutenant, men da han ansaa sig forbigaaet med Hensyn til Chefscommandoer, søgte han sin Afsked for at gaa i hollandsk Tjeneste, hvilken han dog ikke fik, idet Afgjørelsen blev trukken i Langdrag og han imidlertid blev Chef

for Fregatten „St. Thomas" som Vagtskib paa Helsingørs Red; s. A. udnævntes han til Capitain. Som Chef for Fregatten „Kronborg" 1798 tvang han en engelsk Convoi til at tilbagegive et dansk Skib, som denne havde taget. 1799—1801 var D. Chef for Fregatten „Havfruen" med Station i Middelhavet, underlagt Commandeurcapit. Billes Commando, og indlagde sig her stor Berømmelse ved den kjække Maade, paa hvilken han to Gange modsatte sig de engelskes Forsøg paa at visitere de danske Skibe, han convoierede. Efter 1802 at have været Observator paa Briggen „Nidelven" og 1805 Chef for Briggen „Sarpen", udnævntes han i Aug. 1807 til Chef for „Prøvestenen", der bemandedes og sattes i Stand paa Grund af Englændernes Ankomst med en Flaade i Sundet; i denne Stilling forblev D., indtil han 1809 beordredes til Vliessingen for at afløse Commandeurcapit. C. U. Rosenvinge som Chef for det franske Linjeskib „Pultusk", der besat med dansk Mandskab var stillet under den franske Admiral Missiessys Commando for ved at holde Schelden besat at modsætte sig Engelskmændenes Angreb paa denne. Her blev D. indtil 1813 og indlagde sig ligeledes her stor Ære og Berømmelse ved sit Talent til at indexercere sit Mandskab og organisere sit Skib. Kejser Napoleon I, der havde bemærket hans udmærkede Dygtighed, begjærede ham udnævnt til Contreadmiral i den danske Marine; men da dette paa Grund af Ancienitetssystemet ikke lykkedes, udnævnte han ham til fransk Admiral og gjorde ham Tilbud om at forblive i fast Tjeneste i den franske Marine, hvilket Tilbud han dog ikke modtog, alene af Kjærlighed til sit Fødeland. Efter at være kommen tilbage til Danmark, blev han 1820 Commandeur og Chef for 2den Division af Søetatens faste Mandskab indtil 1825, da han blev Contreadmiral. D. døde 10 Dec. 1834 efter Aaret i Forvejen at være bleven Viceadmiral. — **Carl Edvard van D.**, Søn af den foreg., f. 6 Marts 1804 i Kjøbenhavn, blev Secondlieutenant 1821, gik efter at have gjort et Togt til Vestindien i fransk Tjeneste 1823, hvor han ansattes om Bord paa Fregatten „Marie Thérèse", den franske Admiral Rosamels Flagskib paa Togt i Sydhavet, og forblev der om Bord i 2½ Aar. Efter et kort Besøg i Danmark ansattes han paa Middelhavsescadren om Bord i Linjeskibet „Scipio" og deltog i Slaget ved Navarino 20 Oct. 1827, hvorefter han udnævntes til Ridder af Mérite militaire. Efter at Skibet i Frankrig var underkastet Reparation, afgik det atter til Levanten, men maatte paa Grund af stor Sygelighed, foranlediget ved den haarde Tjeneste, atter vende tilbage til Frankrig. D. fik nu i Følge Admiral Rignys Tilbud Ansættelse om Bord i hans Flagskib „Conquérant" og kom saaledes til at commandere den Søstyrke, som fra dette Skib sendtes i Land for at belejre Patras (Château de Morée); 30 Oct. 1828 indtoges Fæstningen, og D. blev Ridder af Æreslegionen. Efter at Admiral Rigny var gaaet tilbage til Frankrig, forlod D. den franske Tjeneste og vendte tilbage til Danmark 1829. 1835 var han Chef for Dampskibet „Kiel", blev 1840 Capitainlieutenant, var 1839—44 Adjudant hos Generalgouverneur v. Scholten i Vestindien og 1844—45 Chef for Briggen „St. Croix" ved den vestindiske Station, var fra 1846 til Slutningen af 1850 ansat ved Søcadetcorpset, først i kort Tid som Næstcommanderende, senere som Chef, og førte som saadan 1846 Cadetcorvetten „Flora". 1847 blev D. Capitain og førte 1848—50 ligeledes Corvetten „Flora", dels som Cadetskib, dels som Blokadeskib for de tyske Havne i Østersøen og paa Hertugdømmernes Vestkyst. 1850—52 var D. Marineminister, i hvilket sidste Aar han udnævntes til Commandeurcapitain. Som Chef for Linjeskibet „Danebroge" 1853 var han tillige i kort Tid Chef for Øvelsesescadren i Østersøen, og 1857 Chef for Fregatten „Niels Juul". 1857 udnævntes D. til Contreadmiral, overordentlig Gesandt og befuldmægtiget Minister ved det storbritanniske Hof indtil 1860, i hvilket Aar han blev Storkors af Danebrog. 1863—64 var han Chef for Escadren i Østersøen og commanderede sidst nævnte Aar Blokaden af de preussiske Havne i Østersøen. Preussernes Forsøg paa 17 Marts 1864 i Nærheden af Greifswald at sprænge Blokaden mislykkedes fuldstændig, og de bleve tvungne til at trække sig tilbage til Havnen ved Swinemünde. 1866—67 var D. atter Marineminister og 1863—66 samt 1868—69 Flaadeinspecteur. 1868 udnævntes han til Admiral og til Chef for Søofficerscorpset, hvilken Post han beklædte til 1874, da han udtraadte af Marinen.

Doctor, lat., d. e. Lærer, en Hæderstitel, som i Middelalderen blev givet adskillige Philosopher, navnlig Scholastikere: D. angelicus var en Hæderstitel for Thomas Aqvinas; D. ecstaticus for Ruysbroek; D. invincibilis for Occam; D. irrefragabilis for Alexander af Hales; D. mellifluus for den hell. Bernhard; D. mirabilis for Roger Baco; D. seraphicus for Bonaventura; D. subtilis for Duns Scotus. Siden betegner D. den højeste akademiske Grad i en vis Videnskab, hvorved tillige i nogle Lande vindes Ret til at holde Forelæsninger ved det Universitet, fra hvilken Graden meddeles. Ved Kjøbenhavns Universitet meddeles nu i det philosophiske, medicinske og mathematisk-naturvidenskabelige Facultet kun én Grad, **Doctorgraden**. Sædvanlig finder Udnævnelsen, **Doctorpromotion**, kun Sted efter forudgaaet Disputats. I daglig Tale bruges D. enstydigt med Læge.

Doctorfisk (Acanthurus chirurgus) ell. Chirurg, en vestindisk Fisk af Familien Theutides, med høj, kort, sammentrykt Krop, lille Mund med en enkelt Række savtakkede Tænder og paa hver Side af Halen en skarp, bevægelig Torn, ligesom en Lancet. Benævnelsen hidrører derfra, at man let bliver saaret („aareladt"), naar man griber Fisken og den med det samme rejser sine „Lancetter".

Doctrin, Lære, Videnskab. **Doctrinær**, videnskabelig, bruges om politiske Partier, som ville indrette Statens Forfatning og lede dens Udvikling efter videnskabelige Theorier og et systematisk Program, idet man samtidig har villet betegne, at deres Bestræbelser vare upraktiske og ikke stemmende med Erfaringens Lærdomme

og de factiske Forhold. Først brugtes Navnet i Frankrig under Restaurationen imod den Gruppe af Oppositionen, som ledebes af Hertugen af Broglie, og som havde Royer-Collard til Ordfører i Deputeretkammeret og Guizot til Talsmand i Pressen. Navnet er senere blevet brugt i andre Lande om beslægtede Partier („Gothapartiet“ i Tyskland, „Professorpartiet“ i Danmark osv.).

Document, i egtl. Forstand et Skrift, der fremlægges i eller forevises for en Ret for derved at tilvejebringe Bevis; men dernæst bruges det ogsaa i udvidet Forstand om ethvert Skrift, som stifter eller angaar eller overhovedet kan have nogen Betydning for et Retsforhold. **Documentatiōn**, Bevisførelse. **Documentēre**, føre Bevis for.

Dod, Chr. R., engelsk Personalhistoriker, f. 1793, udgav fra 1882 den aarlige »Parliamentary companion«, Liste over begge Huses Medlemmer med en kort Udsigt over deres politiske Liv og Partistilling, fra 1840 en lignende Oversigt over den britiske og irske Adel, »Peerage, baronetage and knightage« og 1854 en samlet Fremstilling af de engelske Valgforhold, »Electoral facts« (for Aarene 1832—53). D. døde 1855, men de to Aarbøger ere siden fortsatte under hans Navn og ere ypperlige Hjælpemidler til Kundskab om Englands politiske Personligheder og Adelsslægter.

Dodd, Will., engelsk Skribent, f. 1729 i Lincoln-Shire, studerede Theologi i Cambridge og traadte allerede i sit 18de Aar op som Digter og Skribent, men førte et forfærdelig udsvævende Liv. 1750 drog han til London og ægtede for en Betaling af 1,000 Pd. St. en Lords tidligere Elskerinde. Hans Fader, der selv var Præst, skaffede ham Embedet som Vicar nær ved London, hvor han ved sit tiltalende Væsen og sin store Veltalenhed paa Prædikestolen vandt stor Yndest, saa at han 1753 blev Præst i London. Her fortsatte han sit vilde Liv, grundede en Opdragelsesanstalt, hvoraf han nød store Indkomster, men som ikke forslog til at dække hans kostbare Udsvævelser. Efter en Tid at have været Hovmester for Greven af Chesterfields Adoptivsøn og Hofprædikant blev han en Slags Fripræst, i hvilken Stilling han havde store Indkomster af Stolestaderne, men plagedes idelig af Creditorer, som han søgte at tilfredsstille ved at slaa sine Venner Plader. Efter en Rejse til Frankrig befandt han sig i stor Forlegenhed, som han søgte at redde sig ud af ved at udstede en falsk Vexel paa 4,000 Pd. St. paa Lord Chesterfields Navn. Trods ansete Venners og Tilhøreres Forbøn blev han hængt 1777. Han har forunden Commentarer til Bibelen skrevet en Del talentfulde Digte og Betragtninger fra sin Fængselstid. Sine Venner viste han tit Kjærlighed og stor Opofrelse.

Dodder (Camelina), Slægt af de korsblomstredes Familie, især kjendelig ved en pæreformet og opblæst Skulpe. Flere Arter voxe som Ukrut mellem Sæden, især i Hørsæden, hvorfor de ogsaa kaldes Hundehør. Den almindelige D. (C. sativa), en enaarig Urt med gule Blomster, dyrkes stundum for Frøenes Skyld, der indeholde en fed Olje.

Dōddridge, Philip [ridsch], nonconformistisk Theolog, f. 1702, blev Præst 1722 og stiftede 1729 et theologisk Seminarium i Northampton, hvor han virkede i 20 Aar, og som han hævede til stor Anseelse. Han er en af Dissenternes bedste Psalmedigtere. D. 1751.

Dodekaēder (af gr. *δώδεκα*, tolv), et Polyeder, som begrænses af 12 Flader. Det regulære D. er begrænset af 12 regelmæssige Femkanter, der støde sammen i 20 tresidede Hjørner.

Dōdenkop, s. **Caput mortuum.**

Dodo, d. s. s. Dronte.

Dodōna, Stad i Epiros, Sædet for det ældste græske Orakel, helliget til Zeus, der aabenbarede sig gjennem Vindens Susen i Grenene af en hellig Eg, hvilken Susen da blev udtydet af Helligdommens Præster, de saakaldte Selloi ell. Helloi. Senere traadte ved Siden af Zeus Dione til, og det var da Præstinder, som forklarede den guddommelige Vilje ved Hjælp af en ved Foden af den hellige Eg fremsprudlende Kildes Rislen. D. ødelagdes af Ætolerne 219 f. Chr., og Strabon (paa Kejser Tiberius's Tid) omtaler Oraklet i D. som forsvundet, men Pausanias (fra 2det Aarh. e. Chr.) siger, at Oraklet i D. var restaureret. Udgravninger 1875 o. fl. Aar.

Dodson, John George [dōdd], engelsk Statsmand, f. 1825, blev 1853 Sagfører og 1857 Medlem af Underhuset, hvor han siden med korte Afbrydelser havde Sæde. 1865—72 var han Husets Viceformand (Chairman), blev i Aug. 1878 finansiel Statkammersecretær indtil Febr. n. A. og 1880 Præsident for Collegiet for den stedlige Forvaltning, i Dec. 1882 Kansler for Hertugd. Lancaster (d. v. s. Minister uden Portefeuille), men afgik i Oct. 1884 som Minister og blev ophøjet til Peer.

Dodwell, Henry [dōdd], engelsk Philolog og Chronolog, f. 1641, d. 1711. D. var Professor i Oxford, men blev afsat 1691, da han ikke vilde aflægge Troskabsed til Vilhelm III. Blandt hans chronologiske Værker ere de mest bekjendte: »Dissertationes Cyprianicæ« og »De veteribus Græcorum et Romanorum cyclis«. — **Edward D.**, engelsk Oldtidsforsker, f. 1767, berejste 1801—6 Grækenland og døde i Rom 1832. Hans »Classical and topographical tour through Greece« og »Views in Greece« ere af stor Betydning for Studiet af Oldtiden. Hans Enke, Therese D., ægtede den bayerske Gesandt i Rom, Grev Carl v. Spaur. Det var i hendes Vogn, at Pave Pius IX flygtede til Gaëta i Nov. 1848.

Does, Jakob v. d. [duhs], den ældre, hollandsk Dyrmaler, f. 1623 i Amsterdam, d. 1673 i Haag, uddannede sig i Italien til en fortrinlig Kunstner. Hans Billeder, der ere temmelig sjældne, forestille som oftest Landskaber med Dyr, særlig Faar og Geder. — Hans Sønner, **Simon** (1653—1717) og **Jakob v. d. D.** den yngre (1654—1699) vare begge Malere, den førstnævnte i samme Retning som Faderen.

Dōgcart, eng. (dog, Hund; cart, Vogn), Jagtvogn (med Plads til Hundene).

Doge [dōsche] (lat. Dux, Fører, Hertug) var i de tidligere Republiker Venezia og Genua Navnet paa den første Øvrighedsperson, der med fyrstelig Rang stod i Spidsen for Rege-

ringen. I Venezia valgtes 697 Paulucci Anafesto af Borgerne til første D. I Begyndelsen havde D., der valgtes paa Livstid, næsten uindskrænket Magt; men fra det 12te Aarh. blev hans Magt stedse mere begrænset, ligesom D. ikke længere valgtes i Folkeforsamlingen, men af et Udvalg af det store Raad, og efterhaanden sank D. ned til at blive en Skyggeregent uden nogen virkelig Magt. I Genua blev Dogeværdigheden først indført 1339, men siden oftere afskaffet; da Andr. Doria 1528 havde befriet Genua fra Franskmændenes Herredømme, indførtes en Forfatning, som fastsatte Anordningen ved D.s Valg og hans Stilling for Fremtiden; D.s Regeringstid bestemtes til to Aar, og han skulde være mindst 50 Aar gl. og af genuesisk Adel; hans Magt blev ogsaa her meget indskrænket. I begge Stæder ophørte Dogeværdigheden ved Republikernes Fald 1797; i Genua blev den dog igjen kaldt til Live med den liguriske Republik, men ophørte for stedse ved denne Republiks Indlemmelse i Frankrig 1805.

Dogge, en oprindelig engelsk Hunderace (Bulldog), udmærket ved ualmindelig Styrke, undersætsig Bygning, stort Hoved, kort, bred Snude og tyk, hængende Flab, der dog lader nogle af Fortænderne komme til Syne, stærkt fremtrædende Øjenbryn og smaa Øjne, hængende Øren og en kort, i Almindel. lysegul Haarklædning. D. er egentlig godmodig, men bliver glubsk, naar den hidses; med utrolig Haardnakkethed holder den fast paa, hvad den har faaet Ordre til, og den er sin Herre meget tro og hengiven. D. egner sig særdeles til Gaardhund, enten løsgaaende eller som Lænkehund, hvortil den ogsaa ofte benyttes. Den fandtes allerede i England, da Romerne erobrede det; de holdt der en egen Embedsmand for at oversende disse Hunde til Rom, hvor man lod dem kæmpe med vilde Dyr i Circus.

Doggersbanke, en Hævning af Nordsøens Bund, paa hvis højeste Dele der kun er 8 Favne Vand, mellem 54° og 56° n. Br. og 19° og 22° ø. L. Englænderne og Hollænderne drive her et betydeligt Kabliaufiskeri. 1781 stod her et blodigt Slag mellem en engelsk og en hollandsk Flaade.

Dogmatik, den Gren af Theologien, som gaar ud paa at give en sammenhængende videnskabelig Fremstilling af de christelige Dogmer eller Trossandheder. Tidligere kaldte man denne Videnskab theologia positiva ell. thetica ell. loci theologici; Navnet D. opkom først i Midten af det 17de Aarh. Ethiken, som tidligere havde været behandlet sammen med D., blev først udsondret i den reformerte Theologi og derefter ved Calixtus ogsaa i den lutherske. D. behandler sædvanlig det christelige Læresbegreb enten saaledes, at den ved hvert enkelt Dogme først giver en Udvikling af Skriftens Lære, derefter paaviser, hvorledes det historisk har udviklet sig igjennem de kirkelige Lærestridigheder, og endelig eftervisér dets Overensstemmelse med den troende christelige Bevidsthed (**Bibelsk D.**); eller ogsaa gaar man ud fra den christelige Bevidsthed og viser, hvorledes dennes i Læreform udviklede Indhold stemmer med Skriftordet og med de igjennem de kirkelige Lærestridigheder vundne Resultater (**Speculativ D.**). Paa Grundlag af Kirkens Bekjendelse om den treenige Gud inddeles i Almindelighed D. i tre Hovedstykker: Læren om Gud (Theologien), Læren om Christus (Christologien), Læren om Aanden (Pneumatologien); Læren om Mennesket (Anthropologien) og Læren om den ved Christus erhvervede Frelse (Soteriologien) lægges ind i andet Hovedstykke. Det første videnskabelige Forsøg paa en Fremstilling af det christelige Trosindhold gjorde Origenes i det 3dje Aarh. i det for største Delen tabte Skrift »De principiis«; i det 4de Aarh. skrev Augustinus »De doctrina Christiana, De fide ac symbolo« og »Enchiridion ad Laurentium«. I den græske Kirke forfattede i det 8de Aarh. Johannes Damascenus den første, efter aristotelisk Methode systematisk ordnede Fremstilling af Kirkelæren (»De orthodoxa fide«). I Vesterlandet vaagnede først i det 11te Aarh. ret Trangen til at udvikle Dogmerne i videnskabelig Sammenhæng; men da Kirkens Autoritet bandt Tænkningen i forud givne Resultater, kunde den middelalderlige Scholastik trods al den forbavsende Lærdom og de overordentlige dialektiske Kræfter (Thomas Aquinas, Duns Scotus), som her bleve anvendte, ikke føre den dogmatiserende Bestræbelse ud over en abstract Formalisme. De dogmatiske Arbejder fra denne Periode, hvis Blomstringstid falder i det 13de Aarh., vare dels Commentarer til Petrus Lombardus's (d. 1164) dogmatiske Skrift »Sententiæ« (libri sententiarum), dels selvstændige videnskabelige Udviklinger af det kirkelige Lærebegreb (summæ theologiæ). Reformationen, der forkastede Fædrenes og Conciliernes Autoritet og kun vilde støtte Troslæren paa Bibelordet, aabner en ny Epoche for den dogmatiske Theologi. Paa luthersk Side danner Melanchthons »Loci communes« (1521) og paa reformert Side Calvins »Institutio christianæ religionis« (1536) Begyndelsen til den rige protestantisk-dogmatiske Literatur. Men den udvortes opfattede Skriftautoritet blev i Tiden efter Reformationen atter en Hindring for al videnskabelig Frihed, og saaledes fremkom der i det 17de Aarh. en ny Scholastik inden for den protestantiske Kirke. I den lutherske Kirke udmærkede sig i denne Periode de dogmatiske Værker af Mart. Chemnitz, Joh. Gerhard, Jesper Brochmand, Hutter, Calov, Quenstädt, og i den reformerte Kirke Værkerne af Maccovius, Maresius, Gisbert Voëtius. Mod denne protestantiske Scholastik polemiserede Georg Calixtus og Coccejus; men først Pietismen og den gjennem den engelske Deisme og den Wolffiske Philosophi indledede Rationalisme brød dens Magt, saa at der nu kom en hel ny Retning ind i Behandlingen af D.; ikke alene Rationalisterne, men ogsaa Supranaturalisterne og de mellem begge Parter mæglende Partier gav det ene af de gamle Symboler og Dogmer til Pris efter det andet og gjorde Fornuften, eller hvad de kaldte derfor, til Norm for Trosindholdet. Det 19de Aarh.s speculative Philosophi fik derpaa en ny og afgjørende Indflydelse paa D., og det var fornemmelig Daubs og Marheineckes Opgave paa denne Philosophis Grundlag at gjengive

den lutherske Kirkelære i et dogmatisk-speculativt System og derigjennem vise dens formentlige Overensstemmelse med den autonome Tænknings Resultater. Man troede endelig at have fundet den længe søgte Udsoning mellem Tro og Viden, Theologi og Philosophi, men ved David Strauß's epochegjørende Værk „Leben Jesu" 1835 blev det aabenbart, at i denne speculative D. var det christelige Trosindhold blevet opløst i blot philosophiske Begrebsbestemmelser. Strauß's Optræden gav Løsenet til et almindeligt kirkeligt Tilbagetog fra Speculationens Fristelser, og Schleiermachers Theologi, der ikke vilde tage D. til Len af nogen Philosophi, men give den dens eget selvstændige Princip, den absolute Afhængighedsfølelse af Gud, blev den Bro, ad hvilken de nyere Dogmatikere søgte at godtgjøre den christne Troslæres Sandhed over for Tænkningens Krav. Derved er atter den protestantiske D. vendt tilbage til det bibelske og kirkelige Grundlag. Blandt de nyere protestantiske Dogmatikere indtager Martensen en i høj Grad fremragende Plads; desuden kunne af danske Dogmatikere nævnes Biskop Mynster og Professor H. N. Clausen, af norske Professor Gisle Johnson. — I Følge sit strænge Autoritetsprincip maatte den romerske Kirke blive mindre berørt af Tidens Strømninger paa det dogmatiske Omraade. Dens Lære var jo definitivt fastslaaet paa Tridentinerconciliet, og vel sporede man i Begyndelsen af dette Aarh. Rationalismens og Supranaturalismens Modsætninger i den romerske D., men efter Restaurationen bleve igjen alle friere Rørelser undertrykte. Baaders Philosophi øvede kun ringe Indflydelse, og Hermes's og Günthers beskedne Forsøg paa at støtte det romerske Læresystem ved Speculationen bleve strax forkjætrede i Rom.

Dogmatisme ell. bogmatisk Methode er den videnskabelige Fremgangsmaade, hvor man gaar ud fra Grundsætninger og deraf gjennem Beviser afleder Læresætninger. I denne Betydning skulle alle strængt videnskabelige Undersøgelser udvikles dogmatisk. Men da Undersøgelsen af Enkeltheder inden for begrænsede Omraader ofte føres, uden at man kjender de øverste Principer, kan man let antage noget for Princip, som ikke er det, og i denne Betydning bruges D. om den ukritiske Tankeretning og Fremgangsmaade, som uden Prøvelse eller Bevis henstiller rene Paastande, eller som i god Tro til Erkjendelsens Paalidelighed netop glemmer at forvisse sig om Erkjendelsens Mulighed og Grænse.

Dogme (gr. δόγμα, en philosophisk Læresætning eller en Forordning, en Lovbestemmelse) bruges i det kirkelige Sprog enten om den kirkelig fastslaaede Lære som Helhed eller om en enkelt af dennes Sætninger. **Dogmehistorie**, en videnskabelig Fremstilling af de kirkelige Dogmers historiske Udvikling. Idet denne foregaar under Brydning af mangfoldige aandelige Retninger, maa den tillige i sig optage en Fremstilling af de forskjellige dogmatiske Anskuelser, fornemmelig som de fremtræde i Separatkirkerne og Sekterne. Tidligere behandlet under Dogmatiken og Kirkehistorien (Mosheim kaldte den „den indre Kirkehistorie"), er den først i den nyere Tid fremtraadt som selvstændig Videnskab og da især bleven behandlet af Protestanterne.

Dohm, Chr. Conr. Wilh. v., tysk Statsmand og Historiker, f. 1751 i Lemgo, traadte, efter en kort Tid fra 1776 at have været Professor i Finansvidenskab og Statistik ved Collegium Carolinum i Braunschweig, 1779 i preussisk Statstjeneste, blev Geheimearchivar i Berlin og ansat i det preussiske Udenrigsdepartement. 1797 gik han som preussisk Gesandt til Congressen i Rastatt. Efter Freden i Tilsit 1807 kom han under det nyoprettede Kongerige Westfalen, fordi hans Ejendomme laa der, og var westfalsk Gesandt i Dresden 1808—10. Han døde 1820. Blandt hans Skrifter ere især at mærke „Geschichte des bayrischen Erbfolgestreits" (1779), „Über den deutschen Fürstenbund" (1789) og „Denkwürdigkeiten meiner Zeit od. Beiträge zur Gesch. von 1778—1806" (5 Bd., 1814—19).

Dohna, en ældgammel, tysk Adelsslægt, der har Navn efter en Borg D. i Sachsen, hvoraf de kaldtes Borggrever, og som skal nedstamme fra Grev Aloys v. Urpach fra Languedoc paa Carl d. stores Tid. Borgen blev ødelagt 1402 af Markgrev Wilhelm af Meißen, hvorpaa Slægten udbredte sig i Böhmen, Schlesien, Lausitz og senere ogsaa i Preussen i mange Linjer. To Brødre af denne Slægt, **Frederik** og **Christoffer**, Borggrever af D., gik i dansk Tjeneste; den første deltog i Ditmarskerkrigen 1559 og blev Frederik II.s Hofmarschal, men druknede 1564 i Skaane; den anden (f. 1540), der 1559 blev Rector ved Universitetet i Wittenberg, tog en virksom og hæderlig Del i den nordiske Syvaarskrig; saaledes anførte han Fortropperne paa Dan. Rantzaus Tog til Östergötland 1567, og da Rantzau 1569 faldt i Belejringen for Varberg, overtog han Anførselen over Hæren. Han blev senere (1581) Medlem af det danske Rigsraad, men forplantede ikke Slægten her i Landet; han døde ugift 1584. — **Carl Fried. Emil**, Grev v. D., f. 1784, preussisk Officer, gik 1811 i russisk Tjeneste og mæglede 1812 Aftalen mellem den preussiske General York og den russiske General Diebitsch; han vendte 1814 tilbage i preussisk Tjeneste og døde 1859 som Generalfeltmarschal.

Doit [dojt], en lille Vægtenhed i den engelske Troyvægt, lig 0,135 Milligram.

Dok, et kunstigt Vandbassin, indrettet til at modtage Skibe, enten til Reparation eller for at losse og lade. Man har saa vel tørre som vaade D. ell. Bassiner, begge staaende i Forbindelse med Farvandet udenfor, hvorfra de kunne adskilles ved Porte. De vaade D. anvendes der, hvor der findes stærk Ebbe og Flod, for at hindre Skibene, naar de ere ladede, fra at komme til at hvile paa Grunden ved indtrædende Lavvande. Skibene løbe derind ved Højvande, og Portene lukkes, hvorved Vandet hindres i at synke i D., om det end sker udenfor; de ligge da og losse og lade der, indtil de ved indtrædende Højvande atter kunne forlade den. I England, hvor Forskjellen mellem Høj- og Lavvande er meget betydelig, anvendes disse hyppig. Den saa-

kaldte Londonnerdok, der aabnedes 1805, har et Fladerum af 205,400 □ Alen ell. c. 14¾ Tdr. Land. De tørre D. bruges til Reparation eller Udbedring af Skibe. Efter at Skibet er løbet ind i D., lukkes Portene, og Vandet udpumpes eller ledes bort; Skibet vil derved synke og komme til at hvile med Kjølen paa dertil indrettede Blokke i Bunden; end videre forstøttes det ved en stor Del Tværstivere mod Bunden og Siderne af D. D. bygges enten udelukkende af Træ eller Granit; i den nyere Tid er indført en Forbindelse af Mursten og Granit. Enkelte Steder findes D. udsprængte i Klippe. En eget Slags D. er de saakaldte Flyde-D., en Art Pontoner, der sænkes og anbringes under Skibet. De ere forsynede med passende Midler til Afstivning af dette, som, naar det er anbragt derpaa, løftes ved at man pumper Vandet ud af Pontonerne saa længe, indtil Skibets Kjøl er kommen over Vandet. Disse ere først anvendte i Amerika og have svaret særdeles godt til Hensigten. Af tørre eller udgravede D. findes ved Orlogsværftet i Kjøbenhavn kun ēn, bygget 1854—58 ud i Vandet, hvor der tidligere var en Vanddybde paa 6—8 F. Den er bygget af Mursten og Granit i Forening, Bunden i Form af en omvendt Hvælving. Tegningen til denne er udført af den engelske Ingenieur A. Giles; Arbejdet blev ledet og controlleret af Søetatens Vandbygmester, Directeur R. E. Tuxen, og paabegyndtes, medens Admiral Steen Bille var Marineminister. D.s Dimensioner ere: Længde 250 F. i Bunden, Bredden i Slusen 58 F., Dybden 20 F. over Slusetærskelen. Lænspumpningen sker ved Dampmaskiner til en samlet Kraft af 46 Heste. Ved daglig Vande rummer D. 324,700 Kubikf. eller c. 72,156 Tdr. Vand, som ved den ovenfor anførte Hestekraft kan udpumpes i 5 Timer. Foruden denne D. findes end videre ēn paa Christianshavn, tidligere hørende til Orlogsværftet. Den er bygget fuldstændig af Tømmer og bestemt til Skibe med et Dybgaaende af 17 F. Længden i Bunden er 180 F. og Bredden i Slusen 51 F. Den blev bygget 1736—39; Udpumpningen skete først ved Haandkraft med Slagpumper, indtil den berømte og særdeles fortjenstfulde Fabrikmester, Commandeurcapitain H. Gerner 1784 construerede et Pumpeværk, bestaaende af Kjættingpumper, der dreves ved Heste, men som senere er forandret til at drives ved Dampkraft. Af vaade D. findes i Danmark kun ēn, nemlig ved Esbjerg, bestemt for Skibe med et Dybgaaende af indtil 12 F. — I Norge findes af D. 1 Flydedok i Christiania, samt i alt 9 Tørdokker, nemlig 1 i Christiania, 1 ved Hortens Værft, 1 i Christianssand, 2 i Stavanger, 3 i Bergen og 1 i Throndhjem.

Doketer, de Gnostikere, som lærte, at Christus kun havde haft et Skinlegeme og altsaa ikke havde været noget sandt Menneske. Denne Lære, **Doketisme**, havde sin Grund i Betragtningen af Legemet som Sædet for det onde, hvorfor det guddommelige umulig kunde træde i virkelig Forbindelse dermed. Allerede i 1 Joh. IV 2, II 22 findes der Hentydninger til dem. Jvfr. **Gnosis**.

Dokimasi var den Prøvelse, som i det gamle Athen enhver udvalgt Embedsmand maatte bestaa enten for Senatet eller for en Domstol, inden han tiltraadte Embedet. D. gik ikke ud paa at undersøge, om den valgte besad de Kundskaber, som udfordredes til at beklæde Embedet, thi dette forudsattes om enhver Borger, men om han besad Borgerretten uformindsket, havde den lovmæssige Alder, havde gjort Krigstjeneste og i det hele opfyldt sine borgerlige Pligter.

Dokker, de paa Drejestolens Rigel eller paa Drejebænkenes Vanger (ell. Prisma) anbragte Opstandere, der bære forskjellige, til Stykkernes Indspænding bestemte Dele. Man har saaledes Spindeldokker eller Medbringerdokker, Spinoldokker og undertiden Brilledokker. Samme Benævnelse anvendes ogsaa stundum paa analoge Stykker paa andre Maskiner. **Dokkedrejestol** er en Drejestol med Patroner.

Dokkum ell. **Dockum**, Stad i Nederlandene, Prov. Friesland, 3 M. n. ø. for Leeuwarden, 1 M. fra Nordsøen. 4,000 I. Handel med Øst. 755 blev den hellige Bonifacius dræbt her.

Dol de Bretagne [do bretänj], Stad i det franske Dep. Ille-Vilaine, 7 M. n. for Rennes. 4,000 I. Frugtbar Omegn, der producerer en Mængde Frugtvin. Gammel, med Mure og Grave omgiven Stad. Her sejrede Vendéerne 21 Nov. 1793 over Republikanerne under Westermann og Marceau.

Dolabella, Publius Cornelius, f. 69 f. Chr., ægtede mod Ciceros Vilje dennes Datter Tullia, der dog senere forlod ham paa Grund af hans Utroskab. Da han var i bundløs Gjæld, sluttede han sig i Borgerkrigen til Cæsar og blev, efter at være adopteret af en Plebejer Lentulus, Almuetribun 47. Som saadan foreslog han en Lov om Nedsættelse af al Gjæld, hvilket gav Anledning til alvorlige Uroligheder i Rom under Cæsars Fraværelse i Asien. Dog tilgav Cæsar ham, hvorpaa D. ledsagede ham paa Felttogene i Afrika og Spanien. Cæsar havde bestemt D. til sin Afløser i Consulatet 44, men da Antonius ikke vilde anerkjende ham i denne Værdighed, sluttede D. sig efter Cæsars Mord i Begyndelsen til Cæsars Mordere, indtil Antonius vandt ham ved store Pengesummer og Provinsen Syrien. D. ilede nu fra Rom for at bemægtige sig denne Provins, som Cæsar havde bestemt for Cassius, dræbte i Smyrna Asiens Proconsul Trebonius, blev derpaa i Rom erklæret for Fædrelandets Fjende og belejret af Cassius i Laodikea, hvor han lod sig dræbe af en af sine Soldater for ikke at falde i Hænderne paa Cassius.

Dolce [döltsche] (fork. dol.), **dolcemente**, it., blidt, ømt, **con dolcezza** [tschētsa], med Blidhed, musikalske Foredragsbetegnelser. **Dolce far niente**, it. [s. o.], den søde Lediggang; Liggen paa den lade Side.

Dolci, Carlo [döltschi], italiensk Maler, f. 1616 i Firenze, d. 1686 smstds., var i sin Barndom Elev af Jacopo Vignali, men optraadte allerede i sit 11te Aar paa egen Haand. Han malede mest Billeder af Christus, Madonna og Helgene, som oftest Brystbilleder, flittig udførte, men sentimentale og slikkede. De have dog haft mange Beundrere og ere gjengivne i en Mængde Stik.

Dolciān ell. **Dulcian**, tidligere Fællesnavnet paa Fagotten og dens mange Afarter. I Orgelet en fagotagtig Rørstemme.

Dolcino [tschino], s. **Apostelbrødre**.

Dôle [daahl], Stad i det franske Dep. Jura, 6 M. n. for Lons le Saulnier ved Floden Doubs og ved Rhône-Rhinkanalen. 10,000 J. Livlig Industri og Handel. Romerske Oldtidsminder.

Dolēnte, dolēndo, dolentemēnte, dolorōso, it., smertelig, vemodig; con dolōre ell. con duōlo, med Smerte, musikalske Foredragsbetegnelser.

Dolerit, en Basalten nærstaaende, mørkfarvet, plutonisk Bjærgart, der især optræder i Tertiærformationerne og er en kornet, krystallinsk Blanding af Plagioklas og Augit, næsten altid med Olivin og Magnetjærn. Findes der i den Blærehuller, som oftest fyldte med Kalkspat eller forskjellige Zeolitharter, kaldes den **Dolerit-Mandelsten**, der er meget almindelig paa Island og Færøerne.

Doles, Joh. Friedr., f. 1715 i Steinbach i Hertugd. Sachsen-Meiningen, d. 1797 i Leipzig, Elev af J. S. Bach, betydelig og frugtbar Kirkecomponist. 1756 afløste han Bachs Efterfølger, Gottlob Harrer, som Musikdirecteur og Cantor ved Thomasskolen i Leipzig og virkede med stor Iver og Dygtighed i denne Stilling, indtil han 1789 pensioneredes. Mærkelig er hans Cantate „Ich komme vor dein Angesicht“ (Leipzig 1790), dels fordi den er dediceret til hans to Venner, Mozart og J. G. Naumann, dels fordi den har en Fortale, hvori D. tager Ordet for Fugaens Banlysning fra Kirkemusikken.

Dolgorūkij, en af de ældste fyrstelige Familier i Rusland, udleder sin Herkomst fra Rurik. **Gregor D.** forsvarede 1608 tappert den hellige Sergeis Trefoldighedskloster ved Moskva mod Polakkerne under Jan Sapieha. — **Jurje** (Georg) D. stod under Czar Alexei i Spidsen for Artilleriet og udmærkede sig i Krigen mod Polen; hans Søn, **Michael D.**, var Czar Feodors Minister og Ven; de omkom begge under Strelitzernes Opstand mod Peter d. store. — Størst Anseelse naaede Familien under Peter II. **Ivan D.** var den unge Kejsers Yndling, og hans Søster **Katharine** blev endog 1729 forlovet med Peter; men uheldigvis døde Kejseren paa den til Brylluppet bestemte Dag 1730, hvorpaa Ivan med flere af Familien af Kejserinde Anna blev forvist til Sibirien, og Katharine sat i Kloster. 9 Aar efter traf en endnu sørgeligere Skæbne Familien D.; i Følge en Anklage for Sammensværgelse lod Biron i Nov. 1739 Ivan radbrække i Novgorod og ligeledes flere andre af Slægten henrette. — **Vasilij D.** var General under Katharine II og erobrede 1771 Krim, hvorfor han fik Tilnavnet Krimski; d. 1782. — **Georg D.**, ligeledes General under Katharine II.s Regering, kæmpede tappert mod Tyrkerne og Polakkerne, blev 1806 Gesandt i Wien og 1807 i Holland; d. 1829. — **Vasilij D.**, General, var 1852—56 Krigs- og 1857—66 Politiminister; d. 1868. — **Peter D.**, f. 1798, udgav først en Skildring af sin Slægts Historie (1840) og en Samling af russiske Stamtavler (1841) og derefter paa Fransk i Brysel nogle „Bemærkninger om de fornemste russiske Slægter“ (1843), hvilket paadrog ham Kejser Nikolaj's Unaade og Forvisning til Viatka. Siden fik han dog Tilladelse til at vende tilbage til St. Petersborg, hvor han udarbejdede et stort russisk Adelsleksikon (4 Bd., 1854—57), men derefter gik han paa en Rejse til Frankrig, hvor han 1860 udgav »Vérité sur la Russie«, der gjorde stor Opsigt og fremkaldte hans Landsforvisning og Inddragelse af hans Ejendomme. Et skarpt Flyveskrift over franske Forhold nødte snart efter D. til at tage Ophold i Udlandet; han døde i Bern 17 Aug. 1868. Hans „Erindringer“ (2 Bd., 1867—71) have stor Interesse.

Dolina, Stad i Østerrig, Galizien, 13 M. s. for Lemberg. 8,000 J. Saltværk. Teglbrænderier.

Dolk ell. Daggert, et Vaaben med et kort og spidst, tveægget Knivsblad og et Haandfang som oftest som et lille, korsdannet Sværdfæste med Parerstang. D. hørte en Tid lang, især i den senere Middelalder og indtil Rustningerne i det 17de Aarh. gik af Brug, til den sædvanlige krigerske Udrustning, men bruges nu kun som Commandotegn for visse Officerer.

Dolkhale (Limulus), en af de mærkeligste Slægter af Krebsdyrenes Klasse; blandt S m a a k r e b s e n e (Entomostraca) udmærker den sig ved sin Størrelse, i hvilken Henseende den endog kan overgaa de fleste Skjoldkrebs. Legemet bestaar af 3 ved Led med hverandre forbundne, uleddede Afsnit. F o r k r o p p e n dannes af et meget bredt, halvmaanedannet Skjold, paa hvis Rygside der findes 2 store, tavlede Øjne og 2 smaa Bisjne; paa Undersiden findes Munden, omgiven af 6 Par Ben, som baade benyttes til at gaa med, til at gribe med og til at knuse Føden med; deres to sidste Led danne nemlig en Tang, og Grundleddet en tornet Tyggeknude; de ere ikke længere, end at Skjoldet kan skjule dem aldeles. B a g k r o p p e n er 6kantet, smallere end Forkroppen og har paa hver Side 7 Takker og mellem dem 6 bevægelige Torne; paa Undersiden bærer det 6 Par brede, bladformede Fødder, af hvilke det forreste dækker de andre, paa hvis Rygside Gjællerne ere udviklede i Form af talrige Blade. Det tredje Afsnit, H a l e n, har Form af en lang, trekantet Dolk. Der kjendes kun 4 nulevende Arter af denne Slægt, hvilke findes ved Kysten af Japan, China, Ostindien, Sundaøerne og Molukkerne (deraf Navnet „den molukkiske Krebs“), samt en Art ved Østkysten af Nordamerika. De leve parvis og opholde sig paa lavt Vand og Sandbund, ere sejlivede, træffes ofte i Ebbetiden paa det tørre og kunne taale at leve mere end ēn Dag ude af Vandet, naar Solen ikke skinner paa dem; de søge da at forsvare sig med deres Halebolk eller at grave sig ned i Sandet, men kunne ikke vende sig om igjen, naar man lægger dem paa Ryggen. Hunnen skal bære Hannen paa Ryggen. Æggene lægges i Sandet; de udklækkede Unger have Forkroppen med dens 6 Lemmer og Bagkroppen; men denne er delt i 8 Ringe og har kun 2 Par Lemmer; Halebolken mangler. De fanges meget i Batavia og bringes paa Fisketorvet, da baade Malayer og Chinesere ynde deres Kjød og Æg. Man

kjender ogsaa fossile Arter fra forskjellige ældre Jordperioder. De ere at betragte som de sidste endnu levende Repræsentanter for visse for øvrigt uddøde, Jordklodens ældste Historie tilhørende Krebsdyrformer, navnlig for Eurypteriderne og maaske tillige for Trilobiterne.

Dóllar, Mønt i de forenede Stater i Nordamerika. Den nye enkelte D. (Standard D.), præget i Sølv, har en Værdi lig 3 Kr. 73 Øre, medens den ældre, der endnu anvendes (Trade D.), uagtet den indeholder mere fint Sølv, kun gaar for 93¼ Cents i ny Sølvmønt eller til en Værdi lig 3 Kr. 48 Øre. Af andre D. findes en i Gibraltar (ogsaa kaldet Cob), lig 3 Kr. 67 Øre, en i Hong-kong og paa de joniske Øer, lig 3 Kr. 88 Øre, en paa Jamaica, lig 3 Kr. 84 Øre, en i Japan (Trade D.), lig 3 Kr. 92 Øre. Med Hensyn til den i dansk Vestindien anvendte D. s. Daler.

Dóllart, en Bugt af Nordsøen mellem Holland og den preussiske Prov. Hannover, gjennem hvilken Floden Ems falder ud i Nordsøen, opstod ved de store Oversvømmelser 1277 og 1287, ved hvilke talrige Byer gik under og henv. 50,000 Mennesker omkom. Langs den hollandske Kyst indvindes efterhaanden Land ved Inddigning. I den nyere Tid bruges Navnet nærmest kun om Bugtens sydlige Del, hvorimod den længere mod N. kaldes østre og vestre Ems.

Dóllfus, Slægt af Bomuldsfabrikanter i Mülhausen, som er bleven bekjendt ved sin Iver for at fremme Arbejdernes Velvære, samt ved sit franske Sindelag. **Jean D.**, f. 1800, forsvarede i flere Smaaskrifter Frihandelen og var 1870 Maire i Mülhausen. — Hans Søn, **Charles D.**, f. 1827, har ofret sig til philosophiske og literære Studier og har siden 1857 været Udgiver af et Tidsskrift i Paris (»Revue moderne«, oprindelig kaldt R. germanique). — **Daniel D.**, Jeans ældre Broder, f. 1797, d. 1870, udgav 1865—66 et Skrift om Gletschernes Dannelse.

Dóllond, John, Søn af en fra Normandiet flygtet Protestant, f. 10 Juni 1706 i Spitalsfield, d. 30 Nov. 1761 i London. Indtil 1752 var han Silkevæver, men oprettede da i Forening med Sønnen Peter et optisk Værksted. Hans vigtigste Arbejder skrive sig fra 1757, da han imod Euler vilde bevise, at den Farveadspredelse, Lyset lider ved Brydning, ikke lod sig hæve og netop derved opfandt de farvefrie Linser, bestaaende af Flint- og Crownglas, som han strax anvendte til Kikkerter, hvis Godhed nu langt overgik, hvad man tidligere havde haft. Faa Maaneder før sin Død blev han Medlem af Royal Society. Værkstedet blev fortsat af Sønnen **Peter D.**, d. 1820, og senere af dennes Fætter **George D.**, d. 1852.

Dólman, den med Snore og Lidser udsyede korte Trøje, der i nogle Hære har holdt sig som en iøjnefaldende Bestanddel af Husarernes Uniform.

Dolmen, s. Dysse.

Dolmer, Jens, f. c. 1611, blev, efter at have afsluttet sine Studier ved Kjøbenhavns Universitet og i Udlandet, 1640 antaget som Lærer for Christian IV.s Søn, Ulrik Christ. Gyldenløve. Den Yndest, han vandt hos Kongen, tabtes snart, da det kom for Dagen, at han havde været forsømmelig i sin Lærergjerning og behandlet sin Elev temmelig ublidt. Under Frederik III kom han til Naade igjen og fik fra 1656 en Pension til Fortsættelsen af sine Studier over danske Antiqviteter; d. 1670. Han besad en for den Tid usædvanlig Indsigt i Norges gamle Love og Statsret, hvilket ses af hans Udgave og Oversættelse af „Hirdskraaen" (1666). Der er god Grund til at antage ham for Forfatter til et mærkeligt politisk Skrift fra 1656 (trykt i „Budstikken" for 1824), hvori Norges Stilling som et Arverige hævdes i Overensstemmelse med den af Hoffet nærede Anskuelse.

Dolo, Flække i Norditalien, 3 M. v. for Venezia. 6,000 I. Smuk Kirke og talrige prægtige Landsteder.

Dolomieu, Déodat Guy S. T. G. de [miö], fransk Geolog og Mineralog, f. 1750, d. 1801 som Professor i Mineralogi i Paris, foretog flere geognostiske Rejser i Sydeuropa, paa hvilke han især studerede de derværende vulkanske Phænomener og Bjergarter; de af ham fremsatte Theorier ere senere blevne benyttede og udvidede af den berømte Leopold v. Buch. D. ledsagede Bonaparte paa Toget til Ægypten.

Dolomit, Bitterspat, et Mineral af samme Krystalform som Kalkspat, bestaar af kulsur Kalk og kulsur Magnesia, har lidt større Haardhed og Vægtfylde og opløses vanskeligere i Syrer. Farven er hvid eller gulagtig. D. forekommer ogsaa som tæt Bjergart med et noget vexlende Mængdeforhold af de to nævnte Bestanddele; som oftest har da den kulsure Kalk Overvægten. Den træffes i forskjellige Formationer, lige fra de ældste indtil Kridtformationen, men især i Zechstenformationen. I Danmark findes den kun i ringe Mængde ved Faxe og i Holsten ved Stipsdorf, men paa andre Steder fremtræder den i mægtige Lag, navnlig i Alperne, hvor den først er bleven eftervist af Dolomieu, efter hvem den blev opkaldt. Af den rene D. tilberedes Bittersalt. Brunspat er en D., der indeholder Jærn og Mangan.

Dólphin, en af Søfarende brugt Benævnelse for visse store Makrelfiske af Slægten Coryphæna.

Dólphin og Union Strædet [jûnien], en Havarm i det nordamerikanske arktiske Archipelag, fører mellem Fastlandet og Wollastons Land fra Coronation Bugten mod N. V. ud i Nordpolarhavet.

Dolstenshulen, Dolstensholet, en Hule paa Vestkanten af Sandøen (sydl. Søndmøre), paa den søndre Side af et i Havet udstikkende, 600 F. højt Fjæld, Dolsteinen; Indgangen ligger 215 F. over Havet, men indenfor sænker Hulen sig nedover i en Sump og hæver sig atter indover; dens undersøgte Del er omtr. 220 F. lang. Væggene ere lodrette, ofte med skarpe Kanter og Hjørner, hyppig beklædte med Kalk eller slimet Grønt, og flere Steder forekomme kopformede Fordybninger ligesom Jættegryder. I Orknøjarlenes Saga kaldes D. Dollshellir, og der fortælles, at Kale Kolsøn (den senere Ragnvald Jarl, d. 1158) i sin Ungdom paa en Rejse fra Bergen trængte ind

i Hulen, svømmede over et Vand i dens Indre og naaede til Hulens Bund.

Dolus, lat., egtl. Svig, bruges i Retssproget overhovedet om retsstridigt Forsæt. D. (i denne jurid. Betydn.) er til Stede hos enhver, der foretager en Handling, om hvilken han indser, at den er retsstridig, og paadrager da altid Gjerningsmanden Erstatningsansvar for den derved forvoldte Skade. Regelmæssig er ogsaa Strafansvar heraf en Følge, medens dette er Undtagelse, hvad angaar Handlinger, foretagne uden retsstridigt Forsæt, men hvorved man dog har gjort sig skyldig i Uagtsomhed (culpa). Man skjelner mellem d. determinatus og d. eventualis, hvilken sidste staar den grove Uagtsomhed nær; den retsstridige Følge er her nemlig ikke Handlingens egentlige Øjemed, men paa den anden Side er dog Gjerningsmanden sig Sandsynligheden af dens Indtræden vel bevidst og maa saaledes siges eventuelt at have villet den. **Dolös** kaldes saa vel den med saadant Forsæt forbundne retsstridige Handling som den forsætlig tilføjede Skade.

Dolzig, en ubetydelig Stad i den prenssiske Prov. Posen, 6 M. s. for P., er bleven bekjendt ved den slesvigholstenske Prætendent Prins Frederik af Augustenborgs Ophold her.

Dom [dong], portug. Titel, d. s. s. det spanske Don, som Dom Miguel. S. for øvrigt **Don.** D. [dong] er ogsaa en fransk Titel for Munke af visse Ordener, især Benedictinere.

Dom, i logisk Forstand, er den Tænkningsakt, som i et bestemt Udsagn fremhæver (ponerer) de i et Begrebs Indhold eller Omfang (s. **Begreb**) liggende Begrebsforhold. D.s Bestanddele ere: Subjectet, det Begreb, med Hensyn til hvilket noget udsiges; Prædicatet, det Begreb, som indeholder, hvad der udsiges med Hensyn til Subjectet; Copula, selve Forbindelsen mellem Subject og Prædicat (paa Dansk udtrykt ved Ordet „er"). I Dommen „Manden er god" er „Manden" Subject, „god" Prædicat, „er" Copula. D. i jurid. Forstand betyder en Domstols Beslutning om, hvad der skal være Ret i en den forelagt Sag. Efter dansk og norsk Ret skal enhver D. være ledsaget af Motiver, og en D. bestaar derfor af to Dele, Præmisserne, som indeholde Begrundelsen af det antagne Resultat, og Conclusionen, som udtaler selve dette Resultat. Dog har den danske højeste Ret Valg mellem offentlig Votering eller (collegiale) Præmisser, medens den norske altid voterer offentlig og ikke giver Præmisser. En **Domstol** er en Ret, hvis Beslutninger kunne erholdes satte i Udøvelse (exeqverede) af den tvingende Myndighed i Staten (Fogedretterne), i Modsætning til de Retter, som kun ere bemyndigede til at tage Beslutninger, som de selv kunne udføre, Beslutninger om, hvorvidt de selv ville foretage eller undlade noget (hvilket er Tilfældet med Skifte-, Auctionsretterne og Fogedretterne selv). Man maa skjelne imellem Underdomstolene, for hvilke i Regelen enhver Sag fra først af skal indbringes, og Overdomstolene, Landsoverretterne (i Norge Stiftsoverretterne) og Højesteret. For enkelte andre Sager, navnlig militære og gejstlige, gives særegne D.; dog dømmer Højesteret i sidste Instans ogsaa i gejstlige Sager og i Norge i Fredstid tillige i militære. **Dommer** kaldes den, der som Hovedperson beklæder en Domstol, og hos hvem den egentlige besluttende Myndighed findes. Underdomstolene beklædes i Almindel. af ēn (i Danmark Byfoged, Herredsfoged eller Birkedommer, i Norge Sorenskriver eller Byfoged), Overdomstolene i Almindel. af flere Dommere (Justitiarius og Assessorer).

Dom ell. **Domkirke** kaldtes i Middelalderen fortrinsvis de Kirker, ved hvilke en Biskop ell. Ærkebiskop var øverste Gejstlig, senere ogsaa vigtigere Collegiatkirker, som havde et Capitel med Provst og Dechant. I nyere Tid bruges ogsaa D. (efter fr. dôme) om en Kuppel, et rundt, hvælvet Tag eller en Bygning med et saadant. De i den katholske Tid opførte Domkirker høre i Almindelighed til Architekturens skjønneste Minder. Næsten enhver større By, der er eller har været Hovedstad i et Stift, har sin Domkirke. Blandt de berømteste kan nævnes Notre-Damekirken i Paris, St. Stephanskirken i Wien, D. i Milano, Firenze, Palermo, Straßburg, Köln, Cordova o. m. fl. I Norden er der D. i Throndhjem, i Upsala og Lund; af de danske Stiftskirker kaldes kun Roskildes, Odenses, Viborgs, Aarhus's og Ribes D. Navnet afledes af lat. domus, nemlig Domini, d. e. Herrens Hus. **Domcapitel, Domherre, Domstift**, s. **Capitel**. **Domprovst** kaldes i den romerske Kirke Provsten (Formanden, præpositus capituli) for et Metropolitan- ell. Domcapitel. I nogle protestantiske Lande er Titlen endnu bibeholdt; saaledes findes i Danmark en D. i Roskilde. **Domskole.** For at raade Bod paa den lavere Gejstligheds Uvidenhed og Raahed forenede Chrodegang, Biskop af Metz (742—66), de ved hans Domkirke ansatte Gejstlige til klosterligt Samliv som Kanniker (canonici) under en fælles stræng Regel (canon) og som Lærere ved en Dom- ell. Kathedralskole, som nærmest skulde forberede unge Mennesker til Kirkens Tjeneste ved videnskabelig Undervisning og fromme Øvelser, men dog ogsaa til saadan verdslig Virksomhed, der krævede en højere Aandsdannelse. Der øvedes stræng Tugt gjennem en frater af prøvet Livsvandel, der som scholasticus førte Opsyn med Eleverne. Domskoler bleve af Ludvig den fromme 816 indførte i hele det carolingiske Rige og udbredte sig efterhaanden til alle katholske Lande. Middelalderens „syv frie Videnskaber", artes liberales (s. **Kunst**), vare Grundlaget for Undervisningen; derhos underviste der i Maling og kunstfuld Skrivning, selvfølgelig ogsaa i de theologiske Discipliner. Fra Midten af det 11te Aarh. forfaldt D. eller fortrængtes efterhaanden af Franciskanernes og Dominikanernes i det 13de Aarh. oprettede Skoler. Navnet er endnu beholdt af enkelte Skoler, saaledes hos os af Skolen i Roskilde.

Domainer [mǟ] ere Landejendomme, der dyrkes af Staten for derved at tilvejebringe en Indtægt. De ere opstaaede paa forskjellig Maade: dels have de været Fyrstens private Ejendom, dels udyrkede, Staten tilhørende Jordstrækninger, dels ere de erhvervede ved Confiskationer, Erobringer eller Kjøb. Tid-

ligere vare Indtægterne af D. Fyrsternes væsentligste Indtægter; nu derimod udgjøre de i Almindelighed kun en forholdsvis lille Del af Staternes Indtægter. Man har i flere Stater anset det for rigtigt at anvise Fyrsterne visse D. i Stedet for at tilstaa Civilliste, eller i alt Fald at lade dem oppebære en Del af denne fra D., hvorved man har villet stille dem mere uafhængige af Folkerepræsentationen; paa Grund af Foranderligheden i Indtægterne af Jordegods kan man imidlertid ikke fuldstændig opnaa dette Formaal. I Danmark bleve D. før Souverænitetens Indførelse givne i Len; senere oprettedes de til Rytterdistricter. 1766—74 blev der solgt D. til et Beløb af c. 4 Mill. Rd. Cour. I Slutningen af forrige Aarh. overgik en Del af det tilbageværende D.-Fæstegods til Arvefæstegods, navnlig i det nordvestlige Sjælland. I Følge Loven af 8 Apr. 1851 er Statens Fæstegods blevet solgt til Selvejendom og i Følge en Række særlige Love næsten alle Hovedgaarde og større Ejendomme, saa at Avlsgaardene Fanrholm og Trollesminde i Frederiksborg Amt nu ere de eneste egentlige D. foruden Statsskovene, hvis Areal i de senere Aar er bleven en Del forøget ved Kjøb af Arealer til Beplantning. De egentlige Domaineindtægter bestaa saaledes nu nærmest i Jordebogs- og Jagtafløsningsafgifter m. v. af de tidligere Domainegodser (1882—83 c. 615,000 Kr.); det samlede Overskud af Domaineindtægter, derunder Indtægten af Statsskovene, har i Femaaret 1878—83 udgjort c. 1,2 Mill. Kr. i aarlig Gjennemsnit. I Norge benyttes ikke Udtrykket D., men Tingen selv findes selvfølgelig dog. Den vigtigste D. er her Kongsberg Sølvværk, men desuden ejer Staten adskilligt Jordegods Landet rundt, af hvilket en Del benyttes til Embedsgaarde, en Del er bortbygslet; jvfr. i øvrigt Art. beneficeret Gods.

Dombasle, Ch. Jos. Alex. Matth. [dongbähl], f. 1777 i Nancy, d. i Jan. 1844 paa Roville, har erhvervet sig megen Anseelse i Frankrig som videnskabelig og praktisk Landmand. Paa et større Areal af middelmaadige Jorder, som han forpagtede af Communen Roville i Nærheden af Nancy, indrettede han en fuldstændig Mønstergaard for et veldrevet og indbringende Landbrug. I sine sidste Leveaar oprettede han her tillige en Skole for unge Landmænd og anlagde en Fabrik for Landbrugsredskaber. Fortrinsvis er han bekjendt som Forfatter af »Annales agricoles de Roville« (9 Bd.), der udkom 1824—37.

Dombrówski, Jan Henryk, polsk General, f. 1755 i Nærheden af Krakov, traadte 1770 ligesom sin Fader, der var kursachsisk Oberst, i sachsisk Militærtjeneste, men ilede ved Efterretningen om Polakkernes Rejsning 1792 til Warschau, tog Del i Felttoget mod Rusland, kæmpede 1794 under Kosciuszko og understøttede Opstanden i Posen, trak sig, efter at Kosciuszko var tagen til Fange, tilbage til Warschau og maatte overgive sig til Suvarov. Efter Polens Fald gik han i fransk Tjeneste og tog 1797—1814 med stor Tapperhed Del i alle Felttog i Spidsen for de polske Legioner, ligesom den ypperlige Mandstugt, han vidste at holde blandt sine Tropper, erhvervede ham almindelig Agtelse. Efter Napoleons Fald 1814 vendte han tilbage til Polen og blev af Kejser Alexander I udnævnt til General for Rytteriet, men trak sig allerede 1816 tilbage og levede derefter paa sine Godser for Landvæsenet og Videnskaberne til sin Død 6 Juni 1818. **Dombrowskis Marche** er en bekjendt polsk Fædrelandssang.

Dombrówski, Jaroslaw, polsk Revolutionsmand, f. 1835, blev russisk Officer og tjente i Kaukasus, men flygtede 1860 og deltog i Garibaldis Tog til Neapel. 1862 gik D. til Warschau og søgte at stifte en Sammensværgelse blandt de russiske Officerer til bedste for Polakkerne; han blev fængslet og skulde føres til Sibirien, men flygtede paa Vejen derhen og undkom til Constantinopel. Fra Stockholm udstedte D. et Opraab til det russiske Folk og drog selv hemmelig til St. Petersborg, hvorfra han hentede sin Hustru, hvem han havde lært at kjende i Fængslet i Warschau, og som var Søster til en af den polske Opstands Førere, Pietrowski. Siden 1863 levede D. i Frankrig, var 1869 indviklet i nogle polske Emigranters omfattende Forfalskning af russiske Banknoter og sad i Fængsel indtil Krigens Udbrud 1870; han brugtes til at danne en polsk Legion, men kom ikke selv til at gjøre Tjeneste med den. I Febr. 1871 søgte D. at vække Uroligheder i Bordeaux, og i April overtog han Anførselen over Pariser-Communens Tropper; han faldt i Gadekampen 24 Maj.

Domenichino [ki], italiensk Maler, s. Zampieri.

Domesdaybook ell. **Doomsdaybook** [dohmsdæbukk], d. e. Dommedagsbog, en gammel, berømt engelsk Jordebog, som Vilhelm Erobreren lod affatte i Slutningen af sin Regering, og hvori alle Landets Jordegodser med deres Værdi bleve indførte.

Domestik (fr. domestique, af lat. domesticus, hørende til Huset), Hustyende, Tjener.

Domicéllus, lat., Junker, Benævnelse paa Kongesønner i Middelalderens Documenter og Krønniker.

Domicil, Hjemsted, det Sted, som en Person har gjort til sit faste, vedvarende Opholdssted, og som derfor har betydelig retlig Virkning i flere Henseender; navnlig bestemmes i Regelen en Persons Værneting, forum domicilii, derefter. **Domicilierede Vexler** ere saadanne, som lyde paa at betales paa et andet Sted end der, hvor Trassatus opholder sig.

Dominánt (lat. dominans, den herskende Tone) kaldes det 5te Trin, den rene Kvint, opad og nedad fra Tonica. Den opadgaaende D. kaldes Overdominant eller blot D., den nedadgaaende Underdominant. Da vort Tonesystem er et Kvintsystem, er det naturligt, at de nævnte Tonetrin have en særlig, dominerende Betydning, og at de Accorder, som bygges derpaa, D.-Accorderne, næst efter den toniske Treklang ere de vigtigste.

Dominére, herske; spille Herre.

Domingo, San, en Republik i Vestindien, s. Haiti. **San D.,** Hovedstad i Republiken af s. N. ved en Bugt paa Øen Haitis Sydside. 16,000 J. Ærkebispesæde; gotisk Kathedralkirke, i hvilken Columbus's jordiske Levninger

gjemtes indtil 1796, da de førtes til Havana. Ubetydelig Handel. Anlagt af Bartol. Columbus 1494.

Domĭnica (neml. dies), Herrens Dag, er den kirkelige Benævnelse paa den første Dag i Ugen som den Dag, paa hvilken Christus stod op af Graven. Allerede i den ældste christne Menighed blev den højtideligholdt i Stedet for Jødernes Sabbathshøjtid. **D. in ălbis**, s. **Antipascha**. **Dominicāles lectiōnes** kaldes de Afsnit af den hellige Skrift, som om Søndagen oplæses i Kirkerne.

Dominica ell. **Dominique** [nihk], en af de smaa Antiller i Vestindien, liggende mellem Guadeloupe og Martinique, tilhører England. 14 □ M. med 28,000 J. (1881). Den er af vulkansk Oprindelse og bjærgfuld med Punkter, der hæve sig indtil 5,000 F., og frugtbare, af talrige Smaastrømme vandede Dale. Hovedstad Roseau ell. Charlottetown paa Vestsiden af Øen. D. blev opdaget af Columbus 1493 paa en Søndag (dies dominica), hvoraf den fik Navn; den tilhørte Spanien indtil 1625, da den kom under Frankrig, som 1763 afstod den til England, men atter havde den i Besiddelse 1778—83. Stort Søslag 12 Apr. 1782, hvor den engelske Admiral Rodney slog den franske Admiral de Grasse.

Dominikānere ell. Prædikemunke (Fratres prædicatores), den af **Dominicus** (Domingo) stiftede Munkeorden. Dominicus, f. 1170 i Calaruega, en Landsby i Gammelcastilien, af fornem Slægt, studerede i Valencia, udmærkede sig baade ved Kundskab og Kjærlighedsgjerninger og blev 1194 Kannik og Archidiakon i Osma i Castilien. Glødende Iver for den katholske Tro drev ham 1204 til det sydlige Frankrig, hvor han i 10 Aar i apostolisk Fattigdom og Selvfornægtelse arbejdede for Albigensernes Omvendelse. Men da han blev nødt til at vælge mellem selv at gjælde for Kjætterprædikant eller slutte sig til Korshæren under Simon af Montfort (s. d. A.), valgte han des værre det sidste og blev saaledes Inquisitor. For med større Eftertryk at kunne drive Omvendelsesværket stiftede han 1215 i Toulouse en Munkeorden, som ved Prædiken og Sjælesorg skulde tage sig af Folkets Frelse. 1216 stadfæstede Pave Honorius III Ordenen og gav den store Friheder; blandt Ordensreglerne optoges Bestemmelser om stadig Tavshed og Faste, fuldkommen Afholdenhed fra Kjødspiser osv. Til Ordensdragt valgtes den Dragt, der tilkom Dominicus som Kannik: sort Kjole, som naaede til Fødderne, og hvid Overkjole med Ærmer uden Bælte. Denne omskiftedes 1220 med Carthenserdragten: hvid Kjole med en lille hvid, spids Kabuds, hvorover Munkene paa deres Vandringer havde en sort Kjole med Kabuds. Deraf fik de i England og Danmark Navn af Sortebrødre. 1220 erklærede Dominicus, idet han efterlignede Franciskanerregelen, sig og sine Munke for Tiggere; han døde 4 Aug. 1221 med en Forbandelse over hver den, der vilde besmitte hans Orden med Besiddelse af jordisk Gods. Pave Gregor IX kanoniserede ham 1233; hans Dødsdag er hans Mindedag. Allerede 1206 havde Dominicus stiftet **Dominikanerinderne**, og 1214 dannede han et Christi Ridderskab, der skulde bekæmpe Kjætterne med Magt; heraf fremgik 1234 Tertiarierne ell. **den hell. Dominicus's Bodsorden** med Medlemmer af begge Kjøn uden Løfte. D.s tredje Stormester, Raimund af Pennaforte, gav 1238 Ordenen dens Forfatning. Øverst staar Ordensgeneralen med betydelig Myndighed; hver Provins har sin Provincial til Forstander, hvert Hus sin Prior og Subprior. Stormesteren vælges af et Slags Conclave af samtlige Provincialer, og hvert tredje Aar holdes en almindelig Forsamling, afvexlende i Paris og Bologna. Under store Begunstigelser, som overalt at turde prædike, høre Skriftemaal og paalægge Bodsøvelser, voxede Ordenen snart i en mærkelig Grad; den udbredte sig ikke alene i Europa, men ogsaa i Asien, Afrika og Amerika, hvor den virkede for Christendommens Udbredelse. Mange berømte Lærde, Aarh.s første Tænkere, fremgik af den; 1228 og 1230 oprettedes der i Paris to Læresstole for D., og de tog med Iver Del i de scholastiske Stridigheder (jvfr. **Thomas af Aquino**). Med den Opgave, at udbrede theologisk Kundskab, forbandt Ordenen ogsaa den, at vaage over Rettroenheden. Som Mester for det hell. Palads (magister sacri palatii) skulde et Ordensmedlem prædike for Pavens Husstand og censurere alle i Rom udkommende Bøger og Kobberstik; dette sidste ophørte først, da Paven 1870 mistede den verdslige Magt. Endnu vigtigere var den Ordenen anviste Pligt, at opspore Kjættere og straffe dem, i hvilken Henseende det spanske Inquisitionstribunal, der altid præsideredes af en D., er blevet navnkundigt og berygtet. Denne Ordenens dobbelte Bestemmelse, at lyse og at vaage, er symbolsk udtalt i deres Vaaben: en Hund, Billedet paa Troskab, med en Fakkel i Munden. Folkevittigheden kaldte dem derfor ogsaa »Domini canes« (Herrens Hunde). I Paris stiftede Broder Matthæus 1518 et Kloster i St. Jakobsgaden, efter hvilket D. i Frankrig kaldtes Jakobinere. Til Danmark kom Ordenen 1221 ved en Broder Salomon, der var barnefødt i Aarhus og havde lært Dominicus at kjende i Verona; Cardinal Gregorius de Crescentia, som den Gang opholdt sig i Landet, bidrog meget til dens Udbredelse; den vides at have haft 22 Klostre i Danmark, alle anlagte i Kjøbstæder. Omtrent samtidig udbredtes Ordenen ogsaa til Norge, hvor der før Midten af det 13de Aarh. var Klostre i Stiftsstæderne Nidaros, Bergen, Oslo og (rimeligvis) Hamar. Snart kom den ogsaa til Sverige, hvor den havde berømte Klostre i Upsala, Sigtuna, Skara, Calmar osv. Provinsen Dacia (d. e. Danmark, Sverige og Norge) havde længe sit Studium generale i Skeninge i Östergötland, hvorhen Provinsens dygtigste Elever søgte. I sin højeste Blomstringstid talte Ordenen c. 150,000 Medlemmer; men dens Rigdom og den Magt, Inquisitionen gav den, bragte den i aandeligt Forfald. Det Tab i Omraade, som den led ved Reformationen, blev yderligere forøget ved Revolutionen, og i den nyeste Tid have D. mere og mere ligget under i Kappestriden med de gamle Rivaler, Franciskanerne, og de nye, Jesuiterne. Ordenen bestaar vel endnu, men ejer kun Skyggen af

fordums Magt og Herlighed; en stor Ydmygelse led den, da Lateranconciliet 1854 vedtog Dogmet om Maries ubesmittede Undfangelse og derved gav Franciskanerne Medhold i de to Ordeners 600aarige Strid om dette Punkt.

Dominique, Pierre François Biancoletti, kaldet [nik], f. 1681 i Paris, Søn af den i Paris berømte Harlekinspiller, der bar Theaternavnet D., hvilket han ogsaa gjorde til sit. Efter at han var bleven opdraget af Jesuiterne, gik han til Italien, hvor han spillede Harlekin, Pierrot og Trivelin, en Slags italiensk Scapin, paa flere af de største Theatre, men vendte derpaa tilbage til Frankrig, spillede paa nogle Provinstheatre, kom siden til Opéra comique i Paris og debuterede omsider 1717 paa Théâtre italien i Harlekinsrollen, som hurtig vandt ham Beundring. Ogsaa vandt han stort Bifald som Forfatter af komiske Smaastykker, hvoraf han dels ene, dels i Forening med andre skrev henv. 60. Han døde 1734 i Paris.

Dŏmino, egtl. Herre, et Slags kort Vinterkappe, som de gejstlige navnlig i Frankrig brugte; nu bet. det sædvanlig en Maskedragt, der bestaar af en lang, sædvanlig sort Sækkappe med vide Ærmer. D. er ogsaa et Spil, der spilles oftest med 28 langagtige, flade Brikker, af hvilke enhver har 2, fra 0 til 6 løbende Tal; Spillet gaar ud paa først at faa sine Brikker placerede efter de for samme gjældende Regler.

Dŏminus, lat., Herre. »D. ac redemptor noster«, d. e. Vor Herre og Forløser, kaldes efter Begyndelsesordene det berømte Breve af 21 Juli 1773, hvorved Pave Clemens XIV ophævede Jesuiterordenen. »D. vobiscum«, d. e. „Herren være med Eder!“, er Præstens Hilsen til Menigheden ved Begyndelsen af Altertjenesten, hvorpaa Choret og Menigheden svare »et cum spiritu tuo«, d. e. „og med din Aand“. Allerede før Christi Tid var denne Hilsen i Brug blandt Jøderne og gik fra dem over i den vesterlandske Kirke, medens man i Østerlandet mest optog den anden jødiske Hilsen, »Pax vobis« ell. »pax omnibus«, d. e. „Fred være med Eder alle!“

Domitiānus, Titus Flavius, f. 51, Søn af den romerske Kejser Vespasianus, besteg Tronen 81 efter sin Broder Titus's Død, som han beskyldes for at have bevirket. Efter at han en kort Tid havde regeret med Maadehold, lod han pludselig sin Slægtning Flavius Sabinus henrette og viste sig fra den Tid som en grusom og blodtørstig Tyran. Hæren vandt han for sig ved at tilstaa den højere Sold; han indførte paa ny judicia majestatis. 83 gjorde han et Felttog mod Chatterne, som bleve overvundne; ved samme Lejlighed grundlagdes Grænseværnet mellem Rhinen og Donau. Agricola, der næsten havde fuldendt Erobringen af Britannien, kaldte han tilbage 85. I det følgende Aar gjorde Dacerne under Decebalus et Indfald; Domitian drog imod dem, men overlod snart Krigen mod Dacerne, Jazygerne, Quaderne og Marcomannerne til sine Legater og tilkjøbte sig endelig 90 Fred mod Erlæggelse af en Tribut. 88 fejrede han ludi seculares. Efter sit Nederlag holdt han pragtfulde Triumpher, lod sig hilse som en Gud og modtog guddommelige Æresbevisninger. De frimodige Historieskrivere Arulenus Rusticus og Herennius Senecio bleve henrettede og Philosopherne (som Epiktet) fordrevne. Efter en lang Række af Grusomheder blev han endelig med sin Ægtefælle Domitia Longinas Vidende dræbt af Paladsvagten 96.

Domitius, Familienavnet for en berømt plebejisk Slægt i Rom, der naaede stor Anseelse i Republikens senere Tider. Den delte sig i de to Familier Calvinus og Ahenobarbus. Mest bekjendt er **Lucius D. Ahenobarbus**, Consul 54 f. Chr., der var en ivrig Modstander af Cæsar og ved Borgerkrigens Udbrud 49 blev indesluttet i Byen Corfinium. Skjønt han ved Byens Overgivelse fik Tilgivelse af Cæsar, vedblev han dog at kæmpe mod denne, først i Massilia og derpaa ved Pharsalus, hvor han faldt 48 f. Chr. — Hans Sønnesøns Søn, **Cn. D. Ahenobarbus**, var Fader til Kejser Nero, som ved sin Moder Agrippinas Giftermaal med Kejser Claudius ved Adoption blev optagen i Claudiernes Familie.

Domkirke, s. **Dom**.

Dommedag, den yderste Dag, den sidste Dag, Herrens Dag, Skriftens Navne for den Afslutning paa den nuværende Tilværelse, som efter Christendommens Lære skal finde Sted, naar Christus er kommen igjen og har ført sit Rige til Sejer over al Modstand (jvfr. **Gjenkomst, Christi**). Efter Skildringen i Math. XXV og Joh. Aabenbaring have Kunstnere baade i Middelalderen og den nyere Tid (f. Ex. Michel Angelo og Cornelius) malet berømte Billeder af D. Christus troner foroven; paa hans højre Side føre Engle de frelste til Himlens Salighed, medens de dømte paa hans venstre Side kastes i Afgrunden af Dæmoner.

Dommer, s. **Dom**. **Dommere** kaldtes de Mænd, som efter Josvas Død i et Tidsrum af over 400 Aar anførte Jøderne i Krig og holdt Ret iblandt dem i Fred. Deres Navne ere: Othniel, Ehud, Samgar, Barak og Debora, Gideon, Abimelech, Thola, Jair, Jephta, Ibzan, Elon, Abdon, Samson, Eli og Samuel. D.s Bedrifter og Israels Vilkaar paa deres Tid skildres i **D.s Bog**, der efter den jødiske Tradition er forfattet af Samuel, men om hvis Affattelse de nyere Kritikere ere saa uenige, at nogle henføre den til Tiden før David, medens andre sætte den ned til den babyloniske Landflygtigheds Tid. Rimeligvis bestaar den af gamle Overleveringer fra Dommernes Tid, som i Kongernes Tid ere blevne redigerede i den Form, hvori Bogen nu foreligger.

Dommer, Arrey v., f. 1828 i Danzig, fremragende Musikkritiker og Forfatter. Hans Hovedværker ere „Elemente der Musik“ (Leipz. 1862), „Musikalisches Lexikon“ (Heidelb. 1865, udarbejdet paa Grundlag af det berømte Lexikon af Koch), det fortrinligste og grundigste musikalsk-lexikalske Værk, som vistnok findes, og endelig „Handbuch der Musikgeschichte“ (Leipz. 1867, 2det Oplag 1878).

Dommerby Sø ell. **Tastum Sø**, tidligere en Indsø i Nørrejylland, ¾ M. s. v. for Skive, er nu udtørret.

Dŏmo d'Ossola, Stad i Norditalien, ved Floden Toce, 17 M. n. n. ø. for Turin, ved

Alpevejen over Simplon. 4,000 J. Staden besøges meget af Tourister. Smuk Domkirke.

Dompap, svensk Domherre (Pyrrhula vulgaris), Sangfugl af Spurvenes (Finkernes) Familie, med sort Hoved, Vinger og Hale, graa Ryg og hvid Gump; Brugen er rød hos Hannen, graa hos Hunnen. Om Sommeren ruger D. i Naaleskovene i det nordlige Skandinavien og i Mellemsverige, og naar den om Efteraaret viser sig i Danmark og Skaane, anses det for et Forbud om, at der snart indtræder Kulde og Sne. D. er let at tæmme og lærer let at fløjte Melodier; den lever af forskjellige Frø og Bær, f. Ex. Rønnebær, af hvilke den dog kun benytter Frøene. — Til samme Slægt hører ogsaa vor største Finkeform, Krognæb, svensk »Tallbit« (P. ell. Corythus enucleator), ogsaa kaldet „norsk Papegøje“ ell. „Fjældbompap“; Hannen er som yngre carmoisinrød, som ældre gul, Hunnen graabrun ell. gulagtig, men Hale og Vinger ere altid sorte, de sidste med to hvide Tværbaand. Den lever ligesom den egentlige D. af Frø og Bærkjærner, foretrækker Naaleskov for Løvskov og ruger i hele det nordlige Naaleskovsbælte, men streifer især i strænge Vintre sydpaa, f. Ex. til Skaane og Danmark, og holder sig da især til Rønnebærrene, hvorfor den ofte fanges i Doner. Den er let at fange, bliver hurtig tam, synger bedre og er smukkere end D., hvorfor den meget egner sig til Stuefugl; dog maa man ikke lade den komme i Varme, som den aldeles ikke kan taale, og lade den flyve frit omkring en Gang imellem; heller ikke taaler den Hampefrø.

Domrémy la Pucelle [dongremi la pysæhl], Landsby i det franske Dep. Vogeserne, 9 M. n. v. for Epinal, ved Floden Meuse, med et Mindesmærke for Jeanne Darc, som var født her 1412.

Domskole, s. Dom.

Dŏmus anatŏmica, lat., den første anatomiske Læreanstalt i Danmark, oprettet af Christian IV efter Tilskyndelse af Jak. Fabricius og S. Paulli (s. Anatomiens og Lægevidenskabens Historie), aabnedes 1644 under Paullis Bestyrelse. Den efter Tidens Tarv velindrettede, med en stor Høresal (Theatrum anatomicum) og forskjellige andre Localer og Samlinger forsynede Bygning laa paa Universitetets Grund ud til Frueplads og Nørregade, brændte 1728 i den store Ildebrand, blev derpaa især ved Detharvings Bestræbelser gjenopbygget ud til Krystalgade og aabnet 1740, men brændte atter i Bombardementet 1807. Efter Paulli virkede Bartholinerne, Wormerne, Buchwalderne og mange andre dygtige Lærere ved den, og, om den end til sine Tider var meget trykket i sin Virksomhed, har den dog haft en heldig Indflydelse paa Studiet.

Dŏmus rēgia, lat., kongeligt Hus, Kongehuset, „Regensen“ i Kjøbenhavn.

Don, portug. Dom (af lat. Dominus, Herre), en Titel, som i Spanien og Portugal alle Adelsmænd og selv Konger og Prinser sætte foran deres Døbenavn. Ligeledes sætte de fornemme Damer smstds Doña, portug. Dona, foran deres Navn.

Don, Oldtidens Tanais, Flod i Rusland, udspringer i Gouv. Tula og løber derfra i en stor Bue gjennem Gouv. Rjæsan, Tambov, Voronesch og de donske Kosakkers Land ud i det asovske Hav. Dens Længde er 210 M., Flodgebet 7,820 □ M.; den er stærkt opfyldt med Sandbanker, har et meget langsomt Løb og danner ved sit Udløb et Delta, hvis Kanaler kun have 4—7 Fod Vand. Dens vigtigste Bifloder ere fra venstre Side Voronesch, Choper og Medvjediza, fra højre Donez.

Dónaghadee [dænghædi], Stad i Down-Shire i Prov. Ulster i Irland ved den irske Sø, 4 M. ø. for Belfast. 3,000 J. God Havn. Livlig Dampskibsforbindelse med Port Patrick i Skotland. Handel med Korn og Kvæg.

Donatĕllo, egtl. Donato di Betto Bardi, italiensk Billedhugger, f. i Firenze 1386, d. 1466, hørte til den Kreds af Kunstnere, der lagde Grunden til den florentinske Kunsts Opblomstring. Han sluttede sig især til Brunellesco, med hvem han tilbragte Aarene 1403—5 i Rom, hvor de begge ernærede sig som Guldsmedde. Stærkt paavirket af Antiken bevarer D. i Almindelighed en klar Stilfølelse ved Siden af en kraftigere Realisme end nogen anden samtidig Kunstner. Hans Marmorbilledstøtter uden paa Kirken Or San Michele, Marcus, Petrus og Georg, den sidste en kjæk Yngling i fuld Rustning, udmærke sig ved Liv og Friskhed. Ogsaa de Billedstøtter, hvormed han smykkede Giottos Klokketaarn, ere mærkelige ved storslaaet Liv og kraftig Stil, saaledes en Billedstøtte af en gammel Mand, der af Folket fik Øgenavnet il Zuccone (Skaldepanden). Undertiden gik han i sin energiske Higen efter charakteristisk Gjengivelse videre end sand Kunstfølelse egentlig tillader; hans Johannes Døberen og den bodfærdige Magdalene ere uskjønne i deres yderliggaaende Magerhed. Ogsaa Judith med Holophernes's Hoved (i Loggia dei Lanzi) er mindre tiltalende. Medens hans første Værker vare dels i Træ, dels i Marmor, arbejdede han i sine senere Aar gjærne i Bronze, hvori han, foruden den sidstnævnte Figur, tillige bl. a. udførte en Rytterstatue af Condottieren Gattamelata, den første større Rytterbilledstøtte siden Oldtiden. Han har ogsaa udført en Mængde Reliefer, hvori Tidens maleriske Stil er fremtrædende, ligesom han i det hele er mærkelig ved en rig Produktivitet.

Donāter, Gaver til Klostre; ogsaa Personer, som uden at aflægge noget Løfte begive sig med deres Formue til et Kloster, hvor de forrette et Slags verdslig Tjeneste.

Donāti, Cesare, italiensk Novellist, f. 1826 i Romagna, tog Del i Revolutionen 1848, studerede Jura i Pisa, blev Journalist i Firenze og blev 1859 ansat i Undervisningsministeriet, hvor han efterhaanden rykkede op til Directeur. Han har redigeret forskjellige literære Tidsskrifter, sidst »L'indipendenza italiana«, har udgivet med flere Medarbejdere en »Dizionario della giurisprudenza toscana dal 1800 al 1850« (1851—53) og de ved deres gratiøse Humor charakteristiske Fortællinger: »Per un gomitolo«, »Arte e Natura«, »Dritto a Rovescio« (alle 1858), »I Racconti delle Fate« (1868), »Tra le spine« (1869), »Povera vita« (1874), »Foglie secche« (1874), »Buon anno!

»Novelle e Fantasie« (1875), »Flora Marzia: Storia di mezzo secolo« og »Revoluzione in miniatura 1847—49« (1876).

Donāti, Giov. Batt., f. 1826, d. 1873, Directeur for Observatoriet i Arcetri ved Firenze, er mest bekjendt ved Opdagelsen af den store glimrende Komet 1858.

Donātio, lat., Gave, d. e. ikke det, som gives, men den Retshandling at give, den Contract, hvorved En skjænker en anden noget. Gavecontracterne falde i to forskjellige Hovedarter, donatiōnes inter vivos, Livsgaver, og d. mŏrtis causa, Dødsgaver; de første ere bestemte til Fuldbyrdelse i Giverens levende Live; de sidste ere de, som først skulle opfyldes efter hans Død, og med Hensyn til hvilke der saaledes ikke i Vedkommendes egen Ulyst til at skille sig ved sine Ejendele haves nogen Garanti mod en overdreven Gavmildhed. For Retten til at gjøre Dødsgaver er der derfor af vor Lovgivning i Arvingernes Interesse fastsat samme Indskrænkninger som for Retten til at bortskjænke ved Testament, ligesom ogsaa derved de samme Former skulle iagttages som ved Oprettelsen af Testamenter. Dette gjælder ogsaa efter norsk Ret, men derhos er her bestemt, at de samme Indskrænkninger i Raadigheden gjælder med Hensyn til Gaver, som gjøres og fuldbyrdes paa Dødsleje (donationes mortis causa i indskrænket Betydning), samt Gaver, som, skjønt tilsigtende at være almindelige Afhændelser inter vivos, dog ved Giverens Død ere ufuldbyrdede. I disse Tilfælde kommer derimod Testamentsformerne selvfølgelig ikke i Betragtning. S. for øvrigt om Dødsgaver under **Arvepagt**. **Donātor** kaldes Giveren, **Donatārius** Gavemodtageren. **Donatīvum**, lat., en Pengegave, som de romerske Kejsere gav Soldaterne ved højtidelige Lejligheder, især deres Tronbestigelse og Fødselsdag.

Donatister, Tilhængerne af et talrigt kjættersk Parti, som fra 311 udbredte sig over hele Nordafrika. Under den diocletianske Forfølgelse havde der dannet sig en saa stærk Misstemning imod de saakaldte traditores (d. e. dem, som havde frelst sig fra Forfølgelse ved at udlevere hellige Skrifter til Forfølgerne), at da Archidiakonen Cæcilianus 311 blev valgt til Biskop i Carthago og indviet af en aabenbar Traditor, Felix af Aptunga, vilde det strænge Parti ikke anerkjende hans Valg; det fordrede, at den „sande“ Kirke skulde være den „rene“, der ikke kunde taale aabenbare Syndere i sin Midte, og udnævnte derfor en Modbiskop, Majorinus. Efter hans Død 313 valgte det **Donātus**, en Mand, fuld af Ild og Kraft, som snart blev Sjælen i hele Bevægelsen, og som af sine Tilhængere fik Tilnavnet: den store. Efter ham fik Partiet sit Navn. I Striden blandede sig snart politisk-sociale Modsætninger; den punisk-numidiske Landbefolkning, der trykkedes haardt af Skatter, tog Parti for D. for i dem at have en Hjælp mod deres romerske Overherrer; men Kejser Constantin var stemt for Cæcilian, fik D. fordømte paa to Synoder og tog strænge Forholdsregler imod dem. Derved næredes dog kun Fanatismen, og Partiet vandt saadan Udbredelse, at Kejseren ansaa det for klogest at følge en mildere Politik; men desuagtet bleve D. saa talrige, at de 330 kunde holde en Synode med 270 Biskopper. Kejser Constans greb saa atter til strænge Forholdsregler, men fremkaldte derved en Fanatisme, der førte til aabent Oprør mod Statsmagten. Store Skarer (s. **Circumcellioner**) drog vildt hærjende omkring, røvede, brændte og myrdede. Det lykkedes omsider Kejseren at dæmpe Opstanden; men da han vilde vinde D. ved Penge, afviste Førerne dette med Haan; Constans svarede med at tage stræng Hævn over Hovedmændene og lukke de donatistiske Kirker. Kejser Julian gav D. deres Kirker tilbage, lod de fordrevne Biskopper vende hjem og glædede sig over de Voldsgjerninger, D. nu udøvede mod Katholikerne. Men hans Efterfølgere gav atter strænge Love mod Sekterne, og der udbrød Splid imellem dem indbyrdes. Fra 400 begyndte Augustin at udfolde en utrættelig Virksomhed for at hæve Schismaet; i Begyndelsen overbevist om, at al Magthandling i Trossager var ulovlig, blev han omsider ved Modstandernes uforandrede Fanatisme drevet til den Paastand, at ogsaa voldsomme Midler kunde være tilladelige for at føre saadanne forvildede tilbage, og beraabte sig paa Herrens Ord: „Nød dem at komme ind!“ (Luc. XIV, 23). Tvungne dertil af Kejseren maatte D. indlade sig paa en Disputats med Katholikerne i Carthago 411, som varede i tre Dage. Der mødte 279 donatistiske og 286 katholske Biskopper. Petilian og Primian vare de fornemste Talere paa den ene Side, Augustin og Aurelian fra Carthago paa den anden. Den kejserlige Commissær tilkjendte Katholikerne Sejeren, og under Trusel af Dødsstraf bleve D.s religiøse Forsamlinger forbudte. Vandalerne, som 429 erobrede Nordafrika, decimerede saa vel D. som Katholikerne, men D. holdt sig dog, indtil i det 7de Aarh. Saracenerne tilintetgjorde hele den nordafrikanske Kirke. D. lærte, at ingen, der var excommuniceret eller fortjente at være det, kunde forrette nogen sacramental Handling. De fordrede Kirkens absolute Renhed, kaldte sig selv de rene og Katholikerne for Schismatikere; da de ansaa Katholikernes Sacramentforvaltning for ugyldig, anvendte de Gjendaab. I Modsætning til den forfølgende Statskirke lærte de, at Stat og Kirke, Verdensriget og Gudsriget intet havde at gjøre med hinanden.

Donātus, Ælius, romersk Grammatiker, levede c. 355. Han var Forfatter til flere grammatiske Skrifter: »De litteris, syllabis, pedibus et tonis«; »De octo partibus orationis«; »De barbarismo, soloecismo, schematibus et tropis«. Disse Skrifter danne en nogenlunde fuldstændig Lærebog i den latinske Grammatik, der gjennem hele Middelalderen benyttedes som Grundlag for den grammatiske Undervisning, hvorfor ogsaa „Donat“ brugtes som Betegnelse for lat. Grammatik i Almindelighed. Desuden skrev han en Commentar til Terents's Komedier, som, med Undtagelse af Commentaren til »Heautontimorumenos«, er bevaret, om end sandsynligvis kun i Udtog; den har en ikke ringe Betydning baade med Hensyn til det sproglige og til Realfortolkningen. — Med Ælius D. maa ikke forvexles **Tiberius Claudius D.**, der levede noget senere (c. 400), og af hvem

vi have en Levnedsbeskrivelse af Vergil og nogle Brudstykker af en Commentar til Æneiden; dog synes disse sidste at være uægte eller i alt Fald meget forvanskede.

Donau (Oldtidens Danubius, i det nedre Løb Ister), næst Volga Europas største Flod, udspringer paa Schwarzwald i den sydlige Del af Baden, hvor den dannes af de to Smaafloder Breg og Brigach, der forene sig ved Donaueschingen. Den løber derefter gjennem Hohenzollern og Württemberg, optager paa Grænsen af Bayern fra højre Side Iller og bliver sejlbar ved Ulm. Under sit Løb gjennem Bayern optager den fra højre Side Lech, Isar og Inn, der er Grænseflod mod Østerrig, og fra venstre Side Altmühl, Naab og Regen foruden en Mængde mindre betydelige. Efter ved Passau at være bleven Grænseflod mellem Bayern og Østerrig træder Floden snart helt ind paa østerrigsk Gebet og optager i Ærkehertugd. Østerrig fra venstre Side March, der er Grænseflod mod Ungarn, og fra højre Traun og Enns. Neden for Presburg deler D. sig i to Arme, der omslutte den store Ø Schütt, tager neden for Waitzen Retning mod S. og danner i sit Løb gjennem Ungarn ved Deling flere Øer, af hvilke den betydeligste er Csepel neden for Buda-Pest. Efter at have taget Retning mod Ø. bliver den ved Belgrad Grænseflod mellem Ungarn og Serbien, forlader Ungarns Grænse ved Orsova, løber derefter mellem Rumænien og Bulgarien til Silistria, herfra til Reni gjennem Bulgarien og til Slutning som Grænseflod mellem Bulgarien og Rusland til det sorte Hav. Den danner ved sit Udløb et Delta med 3 Hovedarme. I Ungarn optages fra venstre Side Waag, Gran, Ipoly, Theiß og Temes, fra højre Side Raab, Drau og Sau. De vigtigste Bifloder i dens nedre Løb ere fra venstre Side Zinl, Aluta, Vede, Arschisch, Jalomitza, Sereth, Pruth og Jalpuch, fra højre Side Morava i Serbien, Timok, Isker, Vid, Osma, Jantra og Lom. Af de talrige Stæder langs D. ere de vigtigste: Ulm i Württemberg, Ingolstadt, Regensburg, Straubing og Passau i Bayern, Linz og Wien i Østerrig, Presburg, Komorn, Gran, Waitzen, Buda-Pest, Neusatz og Orsova i Ungarn, Belgrad i Serbien, Vidin, Nikopoli, Ruschtschuk og Silistria i Bulgarien, Braila og Galacz i Rumænien. D.s Længde er c. 340 M., dens Flodgebet c. 15,000 □ M. Dens øvre Løb gjennem Baden og Württemberg gaar gjennem en snæver Dal; paa den bayerske Højslette danner den paa flere Steder Moradser; i Ærkehertugd. Østerrig indsnævres Floddalen igjen stærkt indtil Wien, hvorfra den udvider sig til en Slette, der ved Presburg lukkes af Leithabjærgene mod S. og de smaa Karpather mod N. Efter derpaa at have gjennemløbet den lille ungarske Slette indsnævres Floden igjen mellem Gran og Waitzen af Udløbere af Bakonyskoven og Karpatherne og træder derefter ind paa den store ungarske Slette, i hvis sydlige Del Urdnikbjærgene bøje dens Løb mod Ø. langs den nordre Del af Serbiens Bjærge, indtil den ved Bazias i Ungarn træder ind i den snævre Dal, som neden for Orsova ender i det berømte Pas Jærnporten, hvor Flodens rivende Fald over skjulte Klipper tidligere satte en Grænse for Skibsfarten, der 1834 ved storartede Sprængninger er bortfjærnet, og som nu (1884) vil blive yderligere uddybet. Derefter løber Floden mellem Rumæniens lave, paa mange Steder moradsige og Bulgariens mere højtliggende Slette. — D. medfører i sit Løb overordentlige Masser af Sand og Dynd, der aflejre sig i og foran dens Mundinger, og det kræver derfor store Anstrængelser at holde Sejlløbet ud i det sorte Hav aabent. Før Dampskibsfartens Udbredelse blev D. kun lidet besejlet, hvorimod den nu er stærkt befaret med Dampskibe, navnlig fra Wien til dens Udløb.
Donaudelta. Omtr. 10 M. fra Havet deler Donau sig i 3 Hovedarme og en Mængde mindre, som danne et c. 50 □ M. stort, lavtliggende, af Søer og Moradser opfyldt Delta, der er udsat for hyppige Oversvømmelser, og i hvilket der kun findes faa Menneskeboliger. De 3 Hovedarme ere: Kilia, den nordligste, med et meget bugtet Løb og talrige Flodelinger, har Udløb gjennem en Mængde lavvandede Arme, foran hvilke der ligger en bred Barre med lavt Vand; Sulina, den mellemste, løber temmelig lige og udelt til Havet, har nogenlunde tilstrækkelig Dybde saa vel i selve Løbet som over Barren foran Mundingen og er derfor den, som benyttes til Skibsfarten; St. Georg, den sydligste, har vel den største Vandmængde, men foran dens Munding ligger en Ø og en Sandbanke af 1½ M.s Bredde med kun 4 F. Vand. Efter at Kiliamundingen helt er kommen i Ruslands Besiddelse, paatænkes nu dens Uddybning og Indretning til Sejlløb. Efter Freden 1812 var Donaudeltaet factisk i Ruslands Besiddelse, skjønt det skulde være neutralt; men Løbet i Mundingen holdtes i slet Stand, og Skibsfarten hemmedes. 1856 blev Landet afstaaet og D. paa hele sit Løb aabnet for alle Folkeslag; der indsattes en D.-Commission af Repræsentanter for Stormagterne og Tyrkiet, som skulde uddybe og regulere Løbet i Mundingerne, medens en anden Commission af Repræsentanter for de Lande, der ligge ved D.s Bredder, skulde affatte Regler for Skibsfarten (fastsatte i Nov. 1857). Conferencen i London 1871 forlængede D.-Commissionens Myndighed indtil 1883, og paa Congressen i Berlin 1878 blev den desuden udvidet indtil Galacz, hvorhos Rumænien indtog Tyrkiets Plads. Derimod opkom Strid om Tilsynet med Skibsfarten paa D.s øvre Løb indtil Jærnporten og særlig om Ordningen af den vedkommende Commissions Sammensætning, idet Rumænien modsatte sig den Forrang, der var tiltænkt Østerrig. En særlig D.-Conference i London 1883 afgjorde de herhen hørende Spørgsmaal, udstrakte Commissionens Myndighed indtil Braila og forlængede den indtil 1904.

Donaueschingen, Stad i den badenske Kreds Konstanz, 8 M. n. v. for K. ved Sammenløbet af Breg og Brigach, som her danne Donau. 4,000 I. Prægtigt Slot med Malerisamling, der tilhører Fyrsten af Fürstenberg. Storartet Bryggeri.

Donaufyrstendømmerne, en forhen hyppig anvendt Benævnelse paa Fyrstendømmerne Mol-

dau og Valachiet, der nu ere forenede til Kongeriget Rumænien.

Donaukredsen, den sydøstlige af de 4 Kredse, hvori Kongeriget Württemberg er delt, 114 □ M. med 468,000 J. (1880), hvoraf 170,000 evangeliske og 295,000 katholske Christne, 2,600 Jøder og Resten af forskjellige christne Sekter. Landet er i Hovedsagen en Højslette, mod N. begrænset af Rauhe Alp, hvorfra det sænker sig mod Bodensøen, i Midten gjennemstrømmet af Donau, som paa Østgrænsen optager Iller. I dets sydøstlige Del strække sig Algauer-alpernes Udløbere, der i Adelegg naa henimod 3,500 F.s Højde. Jordbunden er frugtbar og vel dyrket. Hovedstad Ulm.

Donaustauf ell. **Stauf**, Flække i den bayerske Prov. Øvrepfalz og Regensburg ved Donau, 1 M. ø. for Regensburg. 1,200 J. Ruiner af det 1634 ødelagte Bjærgslot Stauf (s. Hohenstaufen). Paa det nærliggende Salvatorbjærg ligger det af Kong Ludvig I 1830—42 opførte Walhalla, et Slags Pantheon for berømte Tyskere, der bestaar af et pragtfuldt Marmortempel, 500 F. langt, 332 F. bredt og 240 F. højt. En Marmortrappe, 140 F. høj og 286 F. bred, fører op til Bygningen.

Donauwörth, Stad i den bayerske Prov. Schwaben og Neuburg, ved den lille Flod Wörnitz's Udløb i Donau, 5 M. n. for Augsburg. 4,000 J. D. var indtil 1607 en fri Rigsstad og senere Residens for Hertugerne af Øvrebayern. Slot, der tidligere var et Benedictinerkloster. Slag 2 Juli 1704 mellem Bayrere og Franskmænd paa den ene Side og de kejserlige Tropper under Ludvig af Baden og den engelsk-hollandske Hær under Marlborough paa den anden Side, hvori de sidste sejrede. Ligeledes 6 Oct. 1805 Fægtning mellem Soult og Mack, som endte med at Mack maatte trække sig tilbage over Donau.

Don Benito, Stad i den spanske Prov. Estremadura, 18 M. ø. for Badajoz, tæt s. for Guadiana. 15,000 J. Fabrikation af Uldstoffer. Handel med Uld, Korn, Olje og Vin.

Döncaster, Fabrikstad i York-Shire, Westriding, i England, 6 M. s. for York. 21,000 J. (1881). Jærn- og Metalstøberier, Fabrikation af Agerdyrkningsredskaber, Lærred og Tovværk. Vigtige Korn-, Uld- og Kvægmarkeder. Her holdes aarlig store Hestevæddeløb.

Donders, Franz Cornel., berømt hollandsk Physiolog og Øjenlæge, f. i Tilburg 1818, blev 1842 Lærer i Anatomi og Physiologi ved Militærskolen i Utrecht, 1847 ved Universitetet smstds., hvor han tillige foredrog Ophthalmologien. 1863 blev han ord. Professor. Af hans mange udmærkede Arbejder maa især de nævnes, ved hvilke han i saa høj en Grad har fremmet Læren om Refractions- og Accomodationsanomalierne i Øjet.

Dondukov-Korsákov, Alexander, Fyrst, russisk Statsmand, f. 1822, udmærkede sig som Officer i Kaukasien og i Krigen 1854—55 og blev Generallieutenant; han var Gouverneur i Kijev under Krigen med Tyrkiet 1877—78 og viste sig som et af de ivrigste Medlemmer af det panslavistiske Parti. D.-K. blev derfor i Febr. 1878 Gouverneur i Bulgarien og søgte efter bedste Evne at hindre dets Tvedeling, samt ledede den grundlovgivende Nationalforsamlings Møder (Febr.—Juli 1879) og Fyrstevalget. 1880 blev D.-K. Generalgouverneur i Charkov og 1882 i Kaukasien, samt Medlem af Rigsraadet.

Done, et til Kramsfuglefangst benyttet Redskab, bestaaende af en eller flere Hestehaars Snarer, fastgjorte til en af en sammenbøjet Pilekvist dannet Ramme. Denne har sædvanlig trekantet Form og ophænges i Mandshøjde ved den ene Vinkel paa en dertil egnet Gren. Til Lokkemad bruges en lille Klase Rønnebær, der befæstes midt paa den nedad vendende Side, saaledes at Fuglen ikke let kan naa den uden at stikke Hovedet igjennem en af de i de to andre Sider fastgjorte Snarer, som derved trækkes sammen og kvæler den. Undertiden blive Fuglene ogsaa hængende i Snaren ved et Ben og sprælle sig da til Døde. I lignende Snarer, kun af større Dimensioner og stærkere Materiale, fanges undertiden Harer og Raadyr; men her anses Fangemethoden dog ikke for jægermæssig.

Donegal [gaal], 1) Shire i den irske Prov. Ulster, omgivet mod V. og N. af Atlanterhavet og for øvrigt af Shirerne Londonderry, Tyrone, Fermanagh og Leitrim. 88 □ M. med 240,000 J. (1881). D. er et Bjærgland med Punkter af indtil 2,500 F.s Højde og med høje, stærkt udskaarne Kyster. De vigtigste Bugter ere fra S. mod N. Donegal Bugten med talrige mindre, Loughros B., Gweebarra B., Sheep Havn, Mulroy B., Lough Swilly, Trawbreaga B. og Lough Foyle. Af det hele Areal er kun omtr. $\frac{1}{7}$ under Plov, Resten er for største Delen udyrket Bjærgland. Havre er den vigtigste Sædart. Kvægavlen er temmelig betydelig. Linnedvæveri er den vigtigste Industri. 2) Stad i D.-Shire ved det indre af Donegalbugten, 25 M. n. v. for Dublin. 2,000 J. God Havn.

Donéz, Flod i Rusland, udspringer i Gouv. Kursk og løber igjennem Charkov og Jekaterinoslav ind i de donske Kosakkers Land, hvor den fra venstre Side falder i Don. Den er kun delvis sejlbar for Baade.

Döngola, s. Dongola.

Donizētti, Gaetano, f. 25 Sept. 1797 i Bergamo, d. 8 Apr. 1848 smstds., hævdede sig ved Siden af Rossini og Bellini en Plads som en af de mest udmærkede toneangivende italienske Operacomponister og var fra 1835, indtil Verdi begyndte at gjøre ham Rangen stridig, ubetinget Hovedet for den nyeste italienske Skole. Efter grundige musikalske Studier hos Simon Mayr og i Bologna hos Pater Mattei og Piloti vendte han 1816 tilbage til Bergamo og skrev Symphonier, Ouverturer, Qvartetter, Messer og anden Kirkemusik. Men Rossinis Triumpher lokkede ham; 1818 fik han sin første Opera opført i Venezia, og til 1830 havde han allerede præsteret 26 Operaer. Hans 2den Periode, 1831—35, bragte 22, deriblandt »Anna Bolena« (1831), der fra Milano kom til Paris, London og St. Petersborg, den fortrinlige komiske Opera »L'elisire d'amore« (1832), samt »Belisario« og hans Mesterværk »Lucia di Lammermoor« (Neapel 1835), som vakte en næsten exempelløs Enthusiasme overalt. Af den 3dje Periodes 18 Operaer ere de berømteste »La

Favorite« (Paris 1840), »Linda di Chamounix« (Wien 1842) og den komiske Opera »Don Pasquale« (Wien 1843). Efter at han havde bragt sin næstsidste Opera »Catarina Cornaro« til Opførelse i Neapel og den sidste »Don Sebastiano« i Paris (1844), blev han sindssvag, rimeligvis af Overanstrængelse, og alle Forsøg paa at helbrede ham mislykkedes. Fra D.s Haand haves ogsaa en Mængde Romancer, Arier og Duetter, som overalt have været meget yndede. Til et Par af sine Operaer skrev han selv Texten, og 1843 gjorde han endnu Opsigt ved et »Miserere« og et »Ave Maria«, som han havde skrevet i stræng Kirkestil for Hofcapellet i Wien.

Donjon, fr. [dongschöng], Hovedtaarnet paa de gamle Borge; Fæstningstaarn; Udsigtstaarn paa Vaaningshuse.

Don Juan [schuān, alm. Udt. schuāng], oprindelig en spansk Sagnfigur, hvori den folkelige Phantasi har sammendigtet en Typus for dæmonisk Sanselighedsog Epikuræismes Trods mod al ethisk og religiøs Lov i en aandrig, elegant og uimodstaaelig ung Ridder, der uden Betænkning ofrer alt for sin Nydelse. Han forfører Piger og Koner, dræber deres Fædre og Mænd, spotter Troen paa Aandens Verden som dum Overtro og ser i Menneskene en Samling Dumrianer og Skurke, som det gjælder om at spotte og overliste. Slutningen af dette Liv fremstilles paa dobbelt Maade: enten synker D. J. til sidst ned i Helvede, eller han omvender sig og gjør Bod gjennem den strængeste Askese. Scenen for Sagnet henlægges til Sevilla; det fortælles enten om D. J. Tenorio, en Ridder af gammel Adelsslægt, der havde forført Commandeurens Datter og dræbt Faderen, hvorpaa han var bleven slugt af Afgrunden, eller om D. J. de Maraña, der havde forskrevet sig til Djævelen og ved hans Hjælp naaet Opfyldelsen af alle sine kjødelige Ønsker, men endte som asketisk Katholik. Det er dette sidste Sagn, som P. Mérimée har behandlet i sin Novelle »Les âmes du purgatoire«. Den ældste dramatiske Behandling af Sagnet om D. J. er af den spanske Digter Tirso de Molina, hvis egentlige Navn var Gabriel Tellez (1570—1648), i »El burlador de Sevilla« (Spotteren fra S.), hvor D. J. i Domkirken, i hvilken han har søgt Tilflugt mod Rettens Forfølgelse, indbyder Commandeuren Don Gonzalos Statue til at spise til Aften med sig og til Gjengjæld modtager en Indbydelse af denne til en lignende Fest i hans Gravcapel, hvilket ender med, at D. J. synker ned i Graven med Commandeuren. Sujettet varieres i italienske og franske Bearbejdelser (»Festino di pietra«, »Festin de pierre«, forkerte Oversættelser af »El convidado di piedra«, Stengjæsten). Molière behandlede det i sin »Don Juan, ou le festin de pierre«, som Shadwell indførte paa det engelske Theater 1676 under Navn af »The libertine«. Goldoni har ogsaa behandlet Sagnet i »Giovanni Tenorio, ossia il dissoluto punito«. Texten til Mozarts Opera, hvis Forfatter var Lorenzo da Ponte, Abbate af Casti, og som er fra 1787, er bygget paa en Bearbejdelse af T. de Molinas Stykke af Antonio de Zamora. Den musikalske Behandling, som efter S. Kierkegaards geniale Fortolkning af den i „Enten-Eller“ er det adæqvate Udtryk for den „sanselige Genialitet“, gjorde Stykket bekjendt i hele Europa; af Tyskere have Grabbe, Lenau o. fl. behandlet D. J.-Ideen; Byron har behandlet den humoristisk i et Epos (s. Byron); foruden Mérimée have A. Dumas og F. Mallefille bragt den ind i Romanen i Frankrig. Hos os har Hauch skrevet et Drama „D. J.“ og Paludan-Müller episodisk behandlet en Scene af D. J.s Liv. Den spanske Digter Zorilla y Moral har digtet Dramaet »Don Juan Tenorio« (1844), samt de episk-lyriske Digtcykla »El desafio del diablo« og »Un testigo de bronce« (1845).

Dönkola, et Landskab i Nubien i Afrika paa begge Sider af Nilen, mellem 18° og 22° n. Br., dannede i Middelalderen et mægtigt Rige, der senere blev afhængigt af Scheik-Araberne, men nu tillige med det øvrige Nubien staar under Ægypten. I videre Forstand er D. Navnet paa hele den ægyptiske Prov. Nubien.

Donkraft, en lille, transportabel Mechanisme til at løfte svære Byrder med. Det er en Træklods paa c. 3 F.s Længde, hvori en stærk Jærnstang drives frem paa langs med stor Kraft, men ringe Hastighed. Almindeligst sætter man Stangen i Bevægelse ved at give den Tænder paa Siden, lade deri indgribe et Drev og sætte dette i Bevægelse ved et Sving. Til at optage sunkne Skibe o. desl. betjener man sig af svømmende Kraner, der ligeledes kaldes D.

Donna, s. Don.

Donne, John [donn], engelsk Digter, f. 1573, d. 1631, var Præst og skrev ogsaa Prædikener. Hans Poesi betegner Renaissancens Forfald, da den rige, luxurierende Pragt i Dictionen bliver til bevidst Søgen efter Overraskelse. Men der var alligevel sand Digternatur i D.; han har en sand Romantik i det erotiske, og i sine Satirer viser han en vældig Kraft og en drøj Naturlighed. Hans Arbejder ere udgivne 1839 af Alford.

Donōso-Cortēs, Juan Franc. M., spansk Politiker, f. 1809, ilede 1832 til Hoffet, da Ferdinand VII var meget syg, og tilbød Dronn. Christine sin Hjælp til at forsvare Isabellas Arveret; til Løn blev han 1834 Secretær hos Dronningen, indtil det yderlige Parti 1837 kom til Magten. D. kæmpede derefter dels i Cortes, dels i Flyveskrifter og Bladartikler for en frisindet og maadeholden Udvikling. Tro imod Enkedronningens Sag maatte D. 1840 forlade Spanien indtil Esparteros Fordrivelse 1843; han blev kongelig Raad og fik det Hverv at lede Dronn. Isabellas Uddannelse, tog 1846 levende Del i Tilvejebringelsen af det dobbelte spanske Fyrstegiftermaal, blev 1849 Affending i Berlin og 1851 i Paris, hvor han døde 1853 som Marquis af Valdegamas. Hans Skrifter samledes og udgaves i Madrid 1854—55 i 5 Bd.; det sidste af dem omhandlede „Katholicismen, Liberalismen og Socialismen“ (1851).

Don Quixote [kichōte], Helten i Cervantes's komiske Ridderroman (s. Cervantes), bruges som Betegnelse for En, der kæmper mod Phantomer med phantastisk Overseen af Virkelighedsbetingelserne; en Donquixotiāde, en æventyrlig, phan-

tastisk Fortælling eller en Handling, der er foretagen i blind Enthusiasme uden Forstand paa de factiske Omgivelser.

Dons, Jens Bing, dansk-norsk Retslærd, f. 3 Jan. 1734 i Throndhjem, hvor hans Fader var Landphysicus, kom 1750 som Student til Kjøbenhavns Universitet, hvor han blev juridisk Professor 1767. Struensee gjorde ham 1771 til Deputeret i det danske Cancelli, men næste Aar blev han igjen fjærnet fra denne Post af Guldberg, og nu blev han først Lagmand i Throndhjem og dernæst (1797—1800) Justitiarius i Stiftsoverretten sammesteds. Han døde 1802. D. har bidraget væsentlig til Udviklingen af den dansk-norske Retsvidenskab; han skrev flere juridiske Afhandlinger paa Latin, og hans Forelæsninger paa samme Sprog over danske og norske Lov bleve oversatte paa Dansk og udgivne af Hedegaard (1780—81, 4 Bd.).

Donse Krudtværk i Frederiksborg Amt, Karlebo Sogn, 2 M. fra Helsingør, anlagt 1704 af Frederik IV.s Dronning Louise, men siden 1765 Privatejendom, har i c. 140 Aar forsynet den danske Flaade med Krudt. 16 Maj 1882 ødelagdes hele Fabriken ved en Explosion, der kostede flere Mennesker Livet.

Donske Kosakkers Land, Gouvernement i det sydlige Rusland, omgivet af Gouv. Jekaterinoslav, Charkov, Voronesch, Saratov og Astrachan, Kaukasuslandene og det asovske Hav. 2,910 □ M. med 1,425,000 J. (1881). Landet er en flad, af Don og dens Bifloder gjennemstrømmet Slette. I dets vestlige Del findes ikke faa tydske Kolonister, der med Held dyrke Hvede og Vin, ligesom ogsaa Kosakkerne, der tidligere kun drev Heste- og Kvægavl, paa mange Steder have efterfulgt Kolonisternes Exempel. Foruden den egentlige Kosakbefolkning leve paa Stepperne henimod 80,000 Kalmuker samt mindre Dele af forskjellige andre Stammer som Nomader. Hovedstad Novo-Tscherkask.

Doolin af Mainz, en af Heltene i den carolingiske Sagnkreds.

Doomsdaybook [dûhmsdæbuhk], s. **Domesdaybook**.

Door, Anton [dôhr], f. 1833 i Wien, en af Nutidens første Pianister, røbede tidlig decideret Talent, men afsluttede dog først henimod det 20de Aar sine lægevidenskabelige Studier og gik paa Concertrejser. 1856 opholdt han sig et halvt Aar i Kjøbenhavn, gjorde dernæst megen Lykke i Christiania, Stockholm og Helsingfors, kom til St. Petersborg og afløste 1859 Nicolaus Rubinstein som Professor ved de: kejserl. Institut i Moskva, hvorfra han 1869 kaldtes i en lignende Stilling til Wien. Som Concertspiller indtager han endnu som altid en fremragende Plads og har særlig gjort sig til Tolk for Nutidens første Componister.

Doornik [dôhr], s. **Tournay**.

Döppia, ældre Guldmønt i Sardinien, lig 20 Lire ell. 20 Francs, af Værdi 14 Kr. 40 Øre.

Doppietta, ældre Guldmønt paa Øen Sardinien, af Værdi 7 Kr. 9 Øre.

Döppio, it., dobbelt.

Doppler, Chr., f. 1803 i Salzburg, d. 1853 i Venezia, Professor i Mathematik og Physik i Prag, Schemnitz og sluttelig i Wien, har skrevet en Mængde mathematiske og physiske Afhandlinger, men er mest bekjendt ved det „Dopplerske Princip“ (1841), i Følge hvilket et Lysindtryks Farve eller en Tones Højde forøges eller formindskes, naar det lysende eller tonende Legeme nærmes til eller fjærnes fra Jagttageren, idet nemlig saa Sanseorganet i samme Tid modtager et større eller mindre Antal Bølger end hvis Afstanden forblev uforandret.

Dōra Bāltea og **Dōra Ripāria**, Bifloder til Po, udspringe i Alperne paa Frankrigs Grænse og falde fra venstre Side i Po, Dora Riparia ved Turin og Dora Baltea 4 M. ø. n. ø. for Turin.

Dorāde, 1) d. s. s. **Guldbrasen**, en i Middelhavet levende, sølvfarvet Fisk med et halvmaaneformet, guldgult Baand mellem Øjnene (Chrysophrys aurata), af Sparoidernes (Havbrasenernes) Familie. 2) **Doras**, sydamerikansk Malleslægt med panseret Hoved og en Række kjølede eller piggede Skjolde langs med Kroppens Sider. Ogsaa om **Guldfisken** (Cyprinus auratus) og om visse store Makrelfiske (Dolphiner) bruges Benævnelsen D.

Dōra d'Istria, Forfatternavn for Fyrstinde Helene Kolzov-Massalsky, f. 1829 i Bukureschti. Hendes Fader, Fyrst Mich. Ghika, var en Tid lang Indenrigsminister i Valachiet; to af hendes Onkler have været Hospodarer. Den lærde Græker Pappadopulos gav hende en udmærket og alsidig Dannelse; 1841—48 opholdt hun sig i Udlandet, væsentlig for sin Aandsudviklings Skyld. 1849 giftede hun sig med den russiske Fyrste Kolzov-Massalsky, fulgte ham til Rusland og tog 1855 efter en Rejse i Schweiz og Italien Ophold i Livorno. Med stor Dannelse forener hun en frisindet og alsidig Livsbetragtning baade lige over for kirkelige og sociale Spørgsmaal. »La vie monastique dans l'église orientale« (1855) er en Polemik mod Munkelivet som Civilisationens Fjende i de romerske og græsk-katholske Lande. I disse Aar skrev hun ogsaa Artikler i liberal Aand i Turinerbladet »Il diritto«, der vise skarpt Blik for de romanske Stammers Ejendommelighed. »Les femmes en Orient« (1860) og »Des femmes par une femme« (1864) kæmpe for Frigjørelsen af Kvinden i de østlige Lande. I »Au bord des lacs helvétiques« (1864) samlede hun en Række i »Revue des deux mondes« indrykkede Noveller. Pressen i mangfoldige europæiske Lande har modtaget Bidrag fra hendes Haand. 1868 gav den græske Nationalforsamling hende Æresborgerret. Hendes Studier over Albanesernes Folkedigte gav Stødet til en hel literær Bevægelse i dette Folk; Camarda helligede hende en Digtsamling 1871. Hun har stadig søgt at holde Europas Opmærksomhed vaagen for de nyeste politiske Begivenheder og ejendommelige Tilstande paa Balkanhalvøen ved Arbejder som: »Gli Albanesi in Rumenia« (1873), »La poésie des Ottomans« (1877) o. m. fl. Pommier har i »Profils contemporains« (Brysel 1863) og Cecchetti i »Di alcune opere della principessa D.« (1868) givet Charakteristiker af hende.

Dorat, Claude Jos. [rā], fransk Digter, f.

1734, d. 1780, debuterede, som den Gang var sædvanligt med alle Skribenter, med nogle Tragedier efter den almindelige Recept, skrev Heroider (hvoriblandt »Réponse d'Abeillard à Héloïse«), men fandt sit rette Talent i lette, rask henkastede Fortællinger, Sange, Epistler og Smaakomedier i en nonchalant, frivol Stil. D. var en Slags Dandy i Literaturen; han lod sine Værker trykke i Pragtudgaver og tog Del i Tidens luxuriøse Liv, hvorved han tilsatte sin Formue.

Dorchester [tschester], Hovedstad i Dorset-Shire i England, 25 M. v. n. v. for London. 8,000 I. Store Bryggerier. Romerske Oldtidslevninger, hvoriblandt et Amphitheater, der rummede 12,000 Tilskuere.

Dordogne [dònj], 1) Flod i Frankrig, udspringer paa Mont Dore i Dep. Puy de Dôme, løber mod V., optagende fra højre Side Vézère og Isle, forener sig med Garonne og danner saaledes Gironde; 62 M. lang, hvoraf over Halvdelen sejlbar. 2) Dep. i Frankrig, omgivet af Dep. Nedre-Charente, Charente, Øvre-Vienne, Corrèze, Lot, Lot-Garonne og Gironde. 167 □ M. med 495,000 I. (1881). Departementet har en megen ujævn, paa mange Steder klippefuld Overflade, hvis Højder dog ingensteds naa 1,000 F.; det gjennemskæres af Floden D. og dens Bifloder Vézère og Isle. Kornavlen, mest Hvede, Rug og Majs, er næppe tilstrækkelig, hvorimod Vinavlen er meget betydelig og indtager omtr. $\frac{1}{10}$ af det hele Areal. Andre vigtige Landbrugsprodukter ere Trøfler, Champignons, Medicinalplanter og Kastanier. Af Mineralprodukter vindes Jærn, Stenkul, Skifer, Marmor, Møllesten og Gips. Industrien omfatter navnlig Jærnets Forarbejdning, Brændevinsbrænderi og Papirfabrikation. Hovedstad Périgueux.

Dordrecht ell. **Dortrecht**, sædvanlig hos Hollænderne **Dort**, Stad i den hollandske Prov. Sydholland, 9 M. s. til v. for Amsterdam, paa en af Floden Merwede dannet Ø. 27,000 I. (1880). Stor Kirke med højt Taarn, smukt Raadhus, Børs. Betydelige Skibsværfter, Saltværker, Blegerier, Sukker- og Tobaksfabriker. Livlig Handel og Skibsfart. Her er opført en Bronzestatue for Maleren Ary Scheffer. 1572 holdtes her den første Forsamling af de hollandske frie Stater, hvoraf fremstod de 7 forenede Provinser. **Dordrechtersynoden**, hvis Bestemmelser endnu gjælde for den reformerte Kirke i Holland, blev holdt 13 Nov. 1618—9 Maj 1619 for at afgjøre Stridsspørgsmaalene i den reformerte Kirke. Foruden de hollandske Theologer mødte her 28 udenlandske Theologer; der holdtes 145 Møder. Arminianerne bleve forkjætrede og den belgiske Confession tillige med Heidelbergerkatechismen erklæret for symbolsk Grundlag. Jvfr. **Arminius**, Jak.

Doré, Paul Gustave [dore], fransk Tegner og Maler, f. 6 Jan. 1833 i Straßburg, d. 23 Jan. 1883, røbede tidlig et fremragende Talent og vandt snart Navn som en udmærket Tegner, efter at han i sit 16de Aar var kommen til Paris. Hans Snille omfattede med lige Kjærlighed alle Emner, og hans Illustrationer, som blev gjengivne i Træsnit eller Kobberstik, udmale med vexlende Charakteristik efter Emnet Dantes mystiske Alvor eller Cervantes's spottende Lune, Rabelais's Satirer og Perraults naive Eventyr. Mindre tiltales man maaske af det Udtryk, han finder for sin religiøse Følelse i sine „Billeder til Biblen", hvorvel det storslaaede i Tanken og den maleriske Virkning vækker Opmærksomhed. Ogsaa som Maler optraadte han ikke uden Held med store religiøse Billeder, om de end stilles i Skygge af hans Tegninger. I sine sidste Leveaar fremtraadte han ligeledes som Billedhugger og indtog i dette Fag en hæderlig Plads med Arbejder som »Ganymède« og »La gloire«.

Dore les Bains [daahr le bæng], Badested i det franske Dep. Puy de Dôme, 5 M. s. v. for Clermont-Ferrand, i Mont Dore-Bjærgene. 2,000 I.

Dörer, s. **Doris**.

Dörer, Robert, schweizersk Billedhugger, f. 1830 i Baden i Aargau, uddannede sig i Tyskland og har siden 1872 været bosat i Bern. Blandt hans Arbejder maa fremhæves Nationalmindesmærket til Erindring om Genfs Forening med Schweiz, to kvindelige Figurer i Bronze.

Dorestad, det gamle Navn paa den nuværende Stad Wijk-bij-Durstede (s. d. A.) paa Rhinens nordre Side i Prov. Utrecht. D. var i den tidligere Middelalder en anselig Handelsstad og havde navnlig i det 9de Aarh. Forbindelser med de nordiske Folk; mange Mænd fra Norden lærte her første Gang Christendommen at kjende, især efter at Kejser Ludvig d. fromme c. 838 havde overladt D. til den fordrevne danske Konge Harald. D. blev nu Hovedstad i et dansk Rige under Harald (d. c. 844) og hans Broder Rorik (d. c. 875) og blev atter 882 overladt en yngre Slægtning Godfred, der myrdedes 885. Ogsaa i de følgende Generationer forsøgte danske Vikinger at sætte sig fast her, men uden Held; de bleve endelig fordrevne i Kong Henrik I.s Tid.

Dorg er i Norge og nogle Egne af Danmark (Thy) Navnet paa et lidet Fiskesnøre, som man trækker efter sig, medens man ror.

Doria, en af de ældste og mægtigste Adelsslægter i Genua, hvis Historie er nøje sammenknyttet med Republikens Historie. Medlemmer af Familien D. commanderede de genuesiske Flaader i Middelalderen i Krigene mod Venezia, Pisa, Aragonien og Frankrig, saa vel som mod Tyrkiet og Barbareskstaterne i Nordafrika; de kæmpede med Familierne Spinola og Fieschi om Principatet i Republiken og fastsatte endelig den Forfatning, som varede lige til Republikens Fald. Slægtens Glans begyndte allerede i det 12te Aarh., da **Antonio** D. tillige med 3 andre Patriciere blev valgt til Consul i Genua 1154; han hævede Stadens Skibsfart og Handel. — Samtidige med ham vare **Andrea** D., der paa Grund af sit Giftermaal arvede en Del af Sardinien, og **Nicola** D., en tro Tilhænger af Kejser Henrik V. — I de gjennem Aarhundreder i Italien herskende Partikampe mellem Welfer og Ghibelliner hørte Doriaerne med faa Undtagelser til de sidste og bleve derfor begunstigede af de hohenstaufiske Kejsere, hvorved de ogsaa erhver-

vede deres Fædrestad vigtige Forrettigheder. **Perceval D.** blev af Kong Manfred 1260 gjort til Statholder i Mark Ancona, Hertugdømmet Spoleto og Romagna og bidrog væsentlig til Manfreds Held i Kampen mod Paven. I Genua selv sejrede Doriaerne i Forbindelse med Huset Spinola over Grimaldierne og Fieschierne, Hovederne for det welfiske Parti, og **Oberto D.** beherskede i Forbindelse med Oberto Spinola Staten med uindskrænket Magt; han hævede den genuesiske Flaade til den første paa sin Tid og tilintetgjorde for stedse Pisanernes Flaade i Søslaget ved Meloria 2 Apr. 1284. — Under **Corrado D.**, der ligeledes regerede sammen med Corrado Spinola, slog **Lamba D.** 8 Sept. 1297 Venezias Sømagt under Andr. Dandolo. — I Beg. af det 14de Aarh. ophørte paa Grund af gjensidig Skinsyge den hidtil bestaaende gode Forstaaelse mellem Familierne D. og Spinola, og den sidste maatte vige. **Raffaello D.** maatte vel 1335 atter dele Magten med en Spinola, men **Eduardo D.** fik Anførselen over Flaaden og kæmpede heldig mod Aragonierne, og fra den Tid stod Doriaerne stedse i Spidsen for den genuesiske Sømagt og glimrede som de største Søhelte i det 14de—16de Aarh. — Medens **Filippo D.** 1350 foretog et ødelæggende Streiftog til de venezianske Kyster, bleve Genueserne under en Grimaldi overvundne i en Søtræfning af Venezianerne og Aragonierne og maatte underkaste sig Milanos Beskyttelseshøjhed; men **Paganini D.** befriede sin Fædrestad og tilintetgjorde 4 Nov. 1354 endnu en Gang den venezianske Flaade, og **Filippo D.** gjorde Erobringer paa Sicilien og i Tripolis. — **Luciano D.** indtog Zara, slog 7 Maj 1379 den venezianske Flaade under Admiral Pisani uden for Venezia og senere ved Pola, hvor han faldt. — I de indre Uroligheder, som i Slutn. af det 14de Aarh. hjemsøgte Genua og bragte det under Frankrigs Overherredømme, spillede Doriaerne en Hovedrolle; efter at Franskmændene vare fordrevne 1409, stod Genua i Regelen under Milanos Herredømme, indtil den sammen med Milano kom under Frankrig 1499. — Slægtens første Mand var **Andrea D.**, f. 30 Nov. 1468 i Carrascosa i det genuesiske, lige udmærket som Krigshelt, Statsmand og ved sin ædle Charakter. Han tjente først under en Slægtning i den pavelige Hær og erhvervede sig derpaa Berømmelse i forskjellige europæiske Fyrsters, navnlig Kong Ferdinand af Neapels Tjeneste. Efter at være vendt tilbage fra en Pilegrimsrejse til Jerusalem stræbte han at gjenoprette Roligheden i sit af Partikampe sønderslidte Fædreland og blev efter Franskmændenes Fordrivelse 1513 sat i Spidsen for den genuesiske Sømagt, med hvilken han flere Gange tugtede de afrikanske Sørøvere. Da Genua siden stillede sig under Frankrigs Beskyttelse, blev han af Frants I 1524 udnævnt til Admiral over de forenede Flaader, hvorpaa han tilføjede Spanierne betydelige Tab. Men da han saa sig behandlet med Ligegyldighed og Utaknemmelighed af Franskmændene, gik han 1528 over til Kejser Carl V., fordrev de franske Tropper først fra Neapel og derpaa fra Genua og befæstede Republikens Existens ved en forbedret aristokratisk Forfatning, der i Hovedtrækkene bestod lige til Statens Opløsning. Som Overbefalingsmand over den kejserlige Sømagt sejrede han flere Gange over de tyrkiske Sørøvere, ledede paa Carls Tog mod Tunis 1535 Belejringen af denne Stad med saa stor Dygtighed, at Khaireddin Barbarossa ikke vovede at gjøre nogen Modstand, og paa Toget til Algier 1541, som Kejseren foretog imod D.s indtrængende Forestillinger, reddede han ved sin indsigtsfulde og kraftige Virksomhed den kejserlige Stridsmagt fra fuldstændig Undergang. Fiescos Sammensværgelse 1547, som havde til Hensigt at myrde alle Doriaer, undgik han lykkelig og viste stort Maadehold ved Deltagernes Afstraffelse. Endnu i sin høje Alderdom foretog han Søtog og fordrev 1554 Franskmændene fra Corsica. 25 Nov. 1560 døde den hæderkronede Olding, hvem hans Medborgere kaldte „Fædrelandets Fader og Frihedens Gjenopretter", 92 Aar gl. — **Gianettino D.**, Andreas Brodersøn, blev brugt af denne i hans fremrykkede Alder som Anfører paa Republikens Søtog mod Corsarerne og retfærdiggjorde ved Tapperhed og Dygtighed ganske hans Tillid, men som Arving til Onkelens Magt og Anseelse forbitrede han ved sin overmodige Optræden Genuas Adel og Borgere og foranledigede derved Fiescos Sammensværgelse, for hvilken han faldt som Offer 2 Jan. 1547. — **Giov. Andr. D.**, Gianettinos Søn, blev omhyggelig opdraget af sin Grandonkel, Andrea D., og udmærkede sig tidlig i Republikens Krige baade til Lands og til Søs. 1556 anførte han den genuesiske Flaade i den spanske Konge Philip II.s Tjeneste og 1560 en spansk Belejringshær for Tripolis, vandt 1564 et Søslag ved Corsica, men søgte forgjæves 1570 at befri Cypern fra Tyrkernes Belejring, og Slaget ved Lepanto 1571 var nær blevet tabt ved hans Skyld. Efter sin berømte Grandonkel arvede han 1560 Fyrstendømmet Melfi, Herskabet Tursis og mange andre Besiddelser. Han døde 1606. — **Filippo D.** var blandt de sammensvorne, som 21 Maj 1797 vilde bemægtige sig Regeringen, men omkom under Forsøget. — Den betydeligste nu blomstrende af Familiens talrige Grene er Linjen **D. Pamphili Landi**, Fyrster af Valmontone, San Martino, Melfi m. m.

Dorigny, Nicolas [rinji], fransk Kobberstikker, f. 1657 i Paris, d. 1746, Søn af en Kobberstikker **Michel D.** (1617—66), tilbragte 28 Aar i Italien for at uddanne sig og virke i sit Fag. Han kaldtes derfra til England for at stikke Rafaels berømte Cartoner, som den Gang var i Hamptoncourt. Foruden disse Blade ere hans Stik efter Rafaels Transfigurationen og Daniele di Volterras „Nedtagelsen af Korset" de bekjendteste. — Hans Broder, **Louis D.**, f. 1654, d. 1742, var ogsaa Kobberstikker.

Dōris, et lille, bjergfuldt Landskab i det egentlige Hellas mellem Øta og Parnassos; dets 4 Stæder, Boon, Kythinion, Erineos og Pindos, dannede det saakaldte doriske Tetrapolis. I det nuværende Grækenland danner D. et Eparchi af Provinsen Phokis. D. kaldtes ogsaa en Kyststrækning af det lilleasiatiske Landskab Karien, hvor Dorerne havde nedsat sig og dannet et Forbund af 6 Stæder, af hvilke de

3 laa paa Øen Rhodos og 1 paa Øen Kos.

Dorer (Dorier) er Navnet paa den ene af det græske Folks 4 Hovedstammer, som efter Sagnet havde faaet Navn efter en af Hellens Sønner Doros. Oprindelig boede D. i Thessalien imellem Olympos og Ossa; derfra indvandrede de til Landskabet Doris ved Foden af Øtabjærget. Senere (1104 f. Chr.) drog de med Herakliderne til Peloponnes (den doriske Folkevandring), hvor de bemægtigede sig den sydlige og østlige Del af Halvøen (Messenien, Lakonien, Argolis, Korinth og Megaris) og dannede en priviligeret Krigeradel blandt den oprindelige Befolkning, der til Dels blev forvandlet til Statsslaver (de spartanske Heloter). Den doriske Statsform med dens strænge Hævdelse af Statens Rettigheder og dens ringe Hensyn til Individets Frihed var især gjennemført og blev længst bevaret i Sparta. Fra Peloponnes besatte D. Kreta, de sydlige Kyklader og Sydvestspidsen af Lilleasien, ligesom de ogsaa anlagde talrige Kolonier i Storgrækenland (f. Ex. Tarent, Heraklea og Kroton) og paa Sicilien (Syrakus, Messana, Akragas, Selinus o. a.). Den for D. charakteristiske Alvor og Strænghed fremtræder saa vel i denne Stammes architektoniske Mindesmærker (s. Dorisk Stil) som i dens Dialekt. I de gamles Musik fandtes ogsaa en dorisk Toneart (s. nedenfor).

Doris, Havguden Nereus's Hustru, blev ved ham Moder til Nereiderne.

Doris, en artrig Slægt af nøgne Havsnegle, udmærket ved, at Gjællerne danne en Bue eller en Krans bag paa Ryggen omkring Gattet, i hvilket de kunne trækkes mere eller mindre ind. Kappen, der dækker Ryggen, er fuld af Kalkkorn og Kalknaale. D.-Slægten er udbredt over alle Have, hvor den træffes paa Klipper og Tang; mange fremmede Arter udmærke sig ved Farvepragt og Størrelse.

Dorisk Stil, den ene oprindelige Stilart i den græske Bygningskunst, er uden Tvivl oprindelig udgaaet fra den doriske Stamme; imidlertid vise baade de bevarede Monumenter og Efterretninger, at den allerede i en meget gammel Tid anvendtes af de andre græske Stammer, ligesom ogsaa den joniske Stil heller ikke var bunden til den joniske Stamme. Prægtige d. Monumenter findes foruden i Grækenland selv ogsaa paa Sicilien (navnlig Agrigent og Selinus), i Syditalien (Pæstum) og i Lilleasien. Sin største kunstneriske Fuldkommenhed naaede den d. S. i atheniensiske Bygninger i det 5te Aarh. f. Chr. (Theseustemplet, Parthenon, Propylæerne). Efter denne Tid har den været mindre yndet; de senere d. Monumenter vise heller ikke længer Stilen i dens Renhed. Søjlen er i den d. S. temmelig lavstammet og noget tilspidset opadtil; dens Cannelurer ere fladere og stode sammen i en skarp Kant; den mangler Basis; Capitælet bestaar af en bred, nedadtil skraanende Pude (Echinus) under den svære, firkantede Plade (Abacus); Architraven er glat, Frisen inddelt ved afvexlende Triglypher og Metoper, de sidste i Almindelighed smykkede med højt Relief. Alle Leddene have skarpe og bestemte Vinkler og Fremspring.

Dorisk Toneart, en af den græske Musiks mest yndede Tonearter, ogsaa en af de otte Kirketonearter. Tonerækken svarer til vore Toner d, e, f, g, a, h, $\bar{c}$, $\bar{d}$.

Dorking, Stad i England, Surrey Shire, 5 M. s. s. v. for London. 6,000 J. Stedet, der væsentlig har sit Erhverv ved Londons Forsyning med Mel og Kalk, er bekjendt af den her tillagte store Hønserace.

Dormeuse, fr. [möhs], Sovestol, Rejsevogn med Soveplads.

Dormitiv, Sovemiddel. Som saadanne bruges i Lægekunsten meget de bedøvende Midler, f. Ex. Opium, Morphin, Chloral og Bromkalium (s. disse A.).

Dormitor, et Bjærg i de dinariske Alper i det nordlige Montenegro, c. 8,000 F. højt.

Dormitorium, lat., den fælles Sovesal, som fandtes i de ældre Klostre; i Midten stod Abbedens Seng.

Dorn, s. Torn.

Dorn, Joh. Albr. Bernh., berømt Orientalist, f. 11 Maj 1805 i Scheuerfeld ved Koburg, d. 31 Maj 1881. Efter at have studeret ved Universitetet i Leipzig, ansattes han 1829 i Charkov som Professor i de østerlandske Sprog, blev derefter Medlem af det kejserlige Akademi, Professor i Asiens Historie og Geographi ved det orientalske Institut i St. Petersborg og efter denne Læreposts Ophævelse 1843 Overbibliothekar ved det kejserlige Bibliothek, samt Directeur for det asiatiske Museum. I denne Egenskab har han udgivet to Værker: „Das asiatische Museum der kais. Akad. d. Wissenschaften" (1846) og »Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux« (1852). Han har især gjort sig fortjent ved sine Undersøgelser over Afghanernes Sprog og Historie, fornemmelig ved „Grammatische Bemerkungen über die Sprache d. Afghanen" (1840) og »A chrestomathy of the Pushtu« (1847), samt ved en engelsk Oversættelse af Neamet Ullahs persiske Værk »History of the Afghans« (2 Bd., Lond. 1829). Derhos har han foruden en Mængde Afhandlinger i Akademiets Skrifter udgivet med tysk Oversættelse „Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Küstenländer des kaspischen Meeres", et Hovedværk til disse Landes Historie, hvoraf hidtil 4 Bd. (1850—58) ere udkomne, og „Caspia. Über die Einfälle der alten Russen in Taberistan" (St. Petersb. 1875).

Dornbirn, Flække i det østerrigske Kronland Tirol i Rhindalen, 17 M. v. for Innsbruck. 10,000 J. i D. og tilhørende Smaaflækker. Betydelig Industri, navnlig Bomuldsmanufakturer, Farverier, Trykkerier, Blegerier, Jærnsmelteovne, Savmøller og mechaniske Værksteder.

Dorner, Js. Aug., protestantisk Theolog, f. 1809 i Neuhausen ab Eck i Württemberg, var fra 1838 theol. Prof. ved forskjellige tyske Universiteter og blev 1851 Overconsistorialraad og Professor i Berlin. D. 1884. Som Forfatter er han navnlig bekjendt ved sin „Entwickelungsgeschichte der Lehre von der Person Christi".

Dornoch, Hovedstad i Sutherland-Shire i Nordskotland ved Dornochfjorden, der fra Nord-

søen strækker sig henimod 5 M. ind i Landet, 6 M. n. til ø. for Inverness. 1,000 I. Ruiner af en gammel Kathedralkirke. Fiskeri.

Dorothea, 1) katholsk Kirkehelgen, en kappadokisk Jomfru, om hvis Martyrdød Legenden fortæller utrolige Fabler. 2) En Bondedatter, f. i første Halvdel af det 14de Aarh., var i Danzig gift med en Haandværker, med hvem hun havde 9 Børn. Fra sit 44de Aar trak hun sig tilbage i en Celle i Domkirken i Marienwerder, hvor hun kom i stort Ry for Mirakelgaver og guddommelige Aabenbarelser. Kirken kanoniserede hende ikke, fordi hun havde propheteret om den tyske Ordens Undergang, men Folket ærede hende som Preussens Skytshelgen.

Dorothea af Brandenburg, dansk Dronning, Datter af Markgrev Johannes Alchemisten, f. 1431, havde kun 14 Aar gl. 1445 Bryllup paa Kjøbenhavns Slot med Nordens Konge Christoffer af Bayern og blev endnu ikke 17 Aar gl. Enke 1448. Da Christian I derpaa besteg Tronen, blev hun viet til ham paa Kjøbenhavns Slot samtidig med hans Kroning 28 Oct. 1449 og fik i Livgeding Kallundborg Len og Samsø; i sine sidste Regeringsaar pantsatte Kongen hende Slesvig for 100,000 Mk. lybsk, ja forlenede hende endog kort efter for Livstid med begge Hertugdømmerne. Hun fødte ham 4 Sønner og en Datter (s. Christian I); af Sønnerne bleve de to, som naaede den vorne Alder, Hans og Frederik, begge Konger. Efter at hun 1481 var bleven Enke, interesserede hun sig især for den yngre Søn, og da hun ikke kunde skaffe ham Eneherredømmet over Hertugdømmerne, fik hun en Deling af disse bragt i Stand mellem Brødrene. Efter sin afdøde Ægtefælles Exempel gjorde hun 1488 en Rejse til Paven i Rom, hvor hun udvirkede et Bandbrev mod Sten Sture og hans Tilhængere. For øvrigt fraraadede hun stedse Kong Hans at bruge voldsomme Midler mod Sverige og bevarede saaledes Freden i Norden, saa længe hun levede. Hun døde i Nov. 1495 og blev begravet i det af hende selv og hendes sidste Ægtefælle stiftede Helligtrekongers Capel ved Roskilde Domkirke. Hun var en klog og kraftig Kvinde og i Besiddelse af en ikke almindelig Forretningsdygtighed.

Dorothea af Sachsen-Lauenborg, dansk Dronning, Datter af Hert. Magnus II, f. 1511, blev 14 Aar gl. 1525 i Lauenborg gift med Hertug Christian af Holsten-Gottorp, med hvem (Kong C. III) hun senere besteg Danmarks og Norges Trone og blev kronet i Frue Kirke i Kjøbenhavn 12 Aug. 1537. Hun skal have været herskesyg og øvet stor Indflydelse paa Kongen; saaledes tilskrives det hende, at Peder Oxe faldt i Unaade og maatte gaa i Landsflygtighed, ligesom man ogsaa giver hende Skylden for det spændte Forhold, hvori Kongen i sine sidste Regeringsaar kom til Sverige. For øvrigt ser man af denne Dronnings Breve, hvoraf en lang Række er udgiven i „Aarsberetninger fra det kgl. Gehejmearchiv", 1ste og 3dje Bd., at hun efter Kongens Død gjorde alt, hvad der stod i hendes Magt, for at forebygge Udbruddet af Krigen i Norden og, da den ikke kunde undgaas, for at bevæge de krigsførende Konger, hendes Søn og Søstersøn, til at slutte Fred; hun viser sig ogsaa i disse Breve som en kjærlig og omhyggelig Moder; navnlig aande de dyb Bekymring over hendes uværdige og ulykkelige Søn Magnus's forargelige Levned og hans Skæbne, samt Iver for at bevæge hendes ældste Søn Frederik II til at tage sig af ham. I Henseende til Viljestyrke og Dygtighed synes hun at have lignet sin Navne, Christian I.s Dronning. Hun omtales i sine yngre Dage som en forvoven Rytterske. Som Enke opholdt D. sig mest paa sit Livgeding, Koldinghus; hun døde hos sin yngste Søn paa Sønderborg Slot 7 Oct. 1571 og blev først begravet smstds., men 10 Aar senere flyttet til Helligtrekongers Capel ved Roskilde Domkirke. Angaaende hendes Børn s. for øvrigt Christian III.

Dorothea er Navnet paa flere danske Prinsesser af det oldenborgske Hus, opkaldte efter de to ovennævnte Dronninger, fra hvilke de nedstammede. D., Christian II.s ældste Datter, f. 1520, havde 1535 i Heidelberg Bryllup med Pfalzgrev Frederik (senere Kurfyrst F. II); hun døde 1580. — Frederik I havde to Døtre af dette Navn i sine forskjellige Ægteskaber: den ældre D., f. 1504, d. 1547, blev 1526 gift med Markgrev Albrecht af Brandenburg, den første Hertug af Preussen; den yngre D., f. 1528, d. 1575, blev 1573 gift med Hert. Christoffer af Mecklenburg, Biskop af Ratzeburg. — D., Christian III.s yngste Barn, f. 1546 paa Koldinghus, d. 1617, havde 1561 i Celle Bryllup med Hert. Wilhelm af Brunsvig-Lüneburg, ved hvem hun blev Stammoder til det engelske og hannoveranske Kongehus. — D. Elisabeth, Kirstine Munks yngste Datter, men, som det synes med fuld Føje, ikke anerkjendt af Christian IV som hans Barn, hvorfor han ogsaa snart efter hendes Fødsel fjærnede Moderen for bestandig fra sig. Datteren, „den casserede Frøken" ell. „Paradisfuglen", som Kongen kaldte hende, fødtes 1629 og sendtes 1637 til Hamborg; 1646 sattes hun i et Carmeliterkloster i Köln, hvor hun ikke længe efter aflagde Ordensløftet og under Navnet Isabella a Jesu Maria levede til sin Død 1687.

Dorp, Stad i den preussiske Rhinprovins, ved Floden Wupper, 4 M. n. n. ø. for Köln. 12,000 I. Fabrikation af Jærn- og Staalvarer samt Papir.

Dorpat, Stad i det russiske Gouv. Livland, 22 M. s. ø. for Reval. 30,000 I. (1881). Her er et af den svenske Konge Gustav Adolf 1630 stiftet Universitet, der blev ophævet 1710, men gjenoprettet 1802; med Universitetet er forbundet et fortrinligt Observatorium, en botanisk Have og et stort Bibliothek. Ny russisk Kirke og Børs. Klædefabrikation. Livlig Handel. D. kom 1219 under Sværdridderne, var i Middelalderen en Hansestad, kom 1558 under Rusland, 1582 under Polen, 1625 under Sverige og 1721 under Rusland. Under Krigen med Carl XII ødelagde Peter d. store Staden og flyttede Indbyggerne til det indre af Rusland, saa at D. i 13 Aar stod øde.

Dorph, Niels Vinding, f. 26 Marts 1783 i Stege, blev 1801 Student og tog 1804 theol. Examen. 1809 blev han Adjunct og 1818 Overlærer ved Viborg Kathedralskole, forflyt-

tedes herfra 1827 til Horsens og var Rector her 1829—33, men maatte tage Afsked af Helbredshensyn og flyttede til Kjøbenhavn. 1840 fik D. Titel af Professor, og i Saisonen 1856—57 var han Directeur for det kgl. Theater. D. 10 Nov. 1858. D. udgav til Skolebrug Horats (1823) og Vergil (1829), samt forfattede en latinsk Grammatik (1825, 3dje Udg. 1841); et Par Smaaskrifter omhandle „de jydske Zigennere“ med en dertil hørende „rotvælsk“ Ordbog (1824 og 1837). D. besørgede Udgivelsen af Brøndsteds Reise i Grækenland (1844, 2 Bd.) og af Uddrag af hans Reisedagbøger (1850), samt af hans Oversættelse af Æschylos's Trilogi „Orestias“ (1844). Siden oversatte han Æschylos's fire andre Tragedier (1854), Sophokles's Tragedier (1851—52, ny Udg. 1878), fire Komedier af Aristophanes (1856—60) og „Niels Klims underjordiske Reise“ (1841, 3dje Udg. 1874), endelig nogle engelske Skuespil (Goldsmiths „Fejltagelserne“ 1838 og Sheridans „Bagtalelsens Skole“ 1841). — Hans Søn, **Anton Laurids Johannes D.**, f. 15 Febr. 1831 i Horsens, hører til den yngre Kreds af Eckersbergs Elever. Han blev 1847 Elev af denne, senere en kort Tid af Marstrand, og besøgte paa en Udenlandsreise Coutures Atelier i Paris, samt opholdt sig 1859—61 i Italien. Blandt hans Arbejder gaa Portræter og Skildringer af dansk Fiskerliv jævnsides med store religiøse Billeder, navnlig Altertavler, som „Christi Himmelfart“ i Trinitatis Kirke, „Jesus hos Martha og Maria“ i Stephanskirken, „Christus kalder de smaa Børn til sig“ over Døbefonten i Holmens Kirke.

Dorregaráy, Antonio, spansk General, f. omtr. 1820, kæmpede allerede 1836—39 i Don Carlos's Hær og indtraadte derefter i den spanske Hær, samt udmærkede sig i Krigen 1859 i Marokko. 1866—68 var D. ansat ved Politiet i Havana, men fik her slet Ry for Bestikkelighed. 1872 tog D. Parti for den yngre Don Carlos, blev Oberstlientenant og viste stor Dygtighed; til Løn for sine Sejre blev han 1873 hædret med Marquis-Titel og 1874 udnævnt til Overgeneral. Bl. a. slog D. General Conchas Angreb paa Estella tilbage, men havde væsentlig Skyld i det blodige Præg, Kampen fik, idet han kundgjorde „Krig uden Pardon“. D. fortsatte Kampen til det sidste, flygtede derefter i Febr. 1876 til England og døde 31 Marts 1882.

Dórset, Shire i Sydengland, omgivet af Kanalen og Shirerne Devon, Somerset, Wilt og Hants. 46 □ M. med 191,000 J. (1881). Shirets Overflade danner en smuk Afvexling af Bakker og Dale og hæver sig i N. og V. i en Kalkkjæde til c. 900 F.s Højde, fra hvilken mod Ø. S. Ø. udgaa de saakaldte „Southdowns“, en Række græsbevoxede Kalkbakker langs Kanalen. De vigtigste Vandløb ere Stour og Frome, der begge falde i Kanalen. Jordbunden egner sig bedre for Græsgang end for Kornavl, hvorfor Kvæg- og Faareavl indtager den vigtigste Plads i Landbruget. Kalk er det vigtigste Mineralprodukt; paa Halvøen Portland brydes udmærkede Bygningssten. Hovedstad Dorchester.

Dórset blev efter tidligere at have tjent som Titel for Familierne Beaufort og Grey 1604 Titel for Familien Sackville, som nedstammede fra Hildebrand S., en af de normanniske Høvdinger, der kom til England med Vilhelm Erobreren. Den første Jarl af D. var **Thom. Sackville**, f. 1536; han blev 1557 Medlem af Underhuset og tog som Lord Buckhurst (siden 1566) ivrig Del i Processerne mod Hertugen af Norfolk og den ulykkelige Marie Stuart, blev ved Dronn. Elisabeth udnævnt til Kansler for Universitetet i Oxford og 1598 til Storskatmester efter Burleigh, af Jakob I strax efter hans Tronbestigelse til Jarl af D. og døde 1608. Han har tillige et ikke ringe Navn som Digter. Han dannede Planen til og skrev 1559 Indledningen og Begyndelsen af en Digtning, »The Mirrour for Magistrates«, hvis Plan var den, at berømte, historiske Personligheder af Englands Historie, som havde haft en ulykkelig Skæbne, selv talende skulde berette deres Lod til Digteren, der med Sorgen som Fører drager ned til Underverdenen; Digtningen fortsattes senere af andre. Tillige var han, i Forening med Thomas Norton, Forfatter af den første engelske Tragedie, »Gorboduc« ell. »Ferrex and Porrex« (omtr. 1561). — **Edvard Sackville**, Jarl af D., Sønnesøn af den foreg., f. 1590, var en tro Tilhænger af Carl I, som, da han 1640 rejste til Skotland, udnævnte ham til Rigsforstander; 1641 blev han Præsident for Gehejmeraadet; han blev stærkt rystet ved Kongens Henrettelse og døde 1652. — **Charles Sackville**, Jarl af D., Søn af den foreg., f. 1637, Statsmand og Digter, kæmpede 1665 mod Hollænderne under Hertugen af York, men modsatte sig dennes despotiske Forholdsregler, da han som Jakob II var bleven Konge; han var yndet af Vilhelm III og døde 1706. Han var en dygtig Kunstkjender og en varm Beskytter af Digterne, især Dryden. — Hans Søn, **Lionel Sackville**, blev 1720 af Georg I ophøjet til Hertug af D. — Med **Charles Germain Sackville**, Hertug af D., f. 1767, der under Georg IV og Vilhelm IV var Overstaldmester og døde 1843 uden Livsarvinger, ophørte Hertugtitlen.

Dorstènia, Slægt af Figenfamilien, med en fingertyk Rodstok, der bærer langstilkede, fligede Blade og smaa, nanselige, særkjønnede Blomster, som sidde (Han- og Hunblomster imellem hverandre) i Gruber paa Overfladen af en langstilket, flad og i Omkreds firkantet eller afrundet Blomsterkage. Rodstokken af D. Contrayerva og D. Brasiliensis fra Peru og Brasilien anvendes i Amerika som Lægemiddel, især mod Slangebid.

Dorthe Engelbrektsdatter, religiøs Digterinde, f. i Bergen 1634, d. 1715, Datter af Præsten Engelbrekt Jørgensen og gift med Præsten Mag. Ambrosius Hardenbech i Bergen (d. 1683), var i sin Samtid berømt for sine religiøse Digte og stod i personlig Forbindelse med Kingo og Petter Dass; endog Holberg kalder hende „den største Poetinde, som de nordiske Riger har haft“. Hendes Digte ere ofte platte og smagløse, dog tillige hjærtelige og stemningsfulde. Af Samlingerne „Sjælens Sang-Offer“ (1678) og „Taare-Offer for bodfærdige Syndere“ ere flere optagne i Landstads

Psalmebog, deriblandt „Dagen viger og gaar bort".

Dortmund, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, 7 M. s. for Münster. 67,000 J. (1880). Rige Stenkulsgruber. Stærkt udviklet Industri, navnlig Fabrikation af Jernbanevogne, Uldstoffer, Søm og Tobak. Overbjærgamtet for Westfalen har sit Sæde her. D. er en gammel Stad, var i Middelalderen en fri Rigsstad og et af Hovedsæderne for de hemmelige Retter, ligesom senere en vigtig Hansestad.

Dortrecht, s. Dordrecht.

Dorylæon, By i Phrygien i Lilleasien s. ø. for Nikæa, bekjendt af den Sejer, som Korsfarerne paa det første Korstog 1 Juli 1097 her vandt over Sultanen i Nikæa, Kilidsch Arslan. Byens nuværende Navn er Eskischehr.

Dosa, Georg, Anfører i den ungarske Bondeopstand 1514, kaldes ogsaa Georg Szekely, fordi han var født i Szeklerkredsen. Han var en tapper Kriger, der i Ladislaus VII.s Navn samlede 60,000 Mand til et Korstog mod Tyrkerne, men pludselig optraadte som de undertrykte Bønders Hævner og øvede frygtelige Grusomheder mod Adelen. Til sidst blev han ved Belejringen af Szegedin overrumplet og slaaet af Johan Zapolya, Voivod af Transsylvanien, fangen og henrettet.

Dos-à-dos, fr. [dohs a do], Ryg mod Ryg (i en Dans).

Dos Hermanas, Stad i Spanien, Andalusien, 2 M. s. s. ø. for Sevilla. 6,000 J. Den frugtbare Omegn frembringer meget Korn og Olie.

Dōsis, gr., den bestemte Mængde af et Lægemiddel, som den syge skal tage ad Gangen, den specielle D.; ved den generelle D. forstaar man Summen af alle de specielle D. eller den Mængde, der forskrives fra Apotheket paa én Gang.

Dositheos, Magister, en græsk Grammatiker, som i Beg. af det 3dje Aarh. underviste i Rom. Af ham er der i det 16de Aarh. i St. Gallen fundet et Værk i 3 Bøger: »Hermeneumata«, af hvilke de to første Bøger indeholde en latinsk Grammatik og et latinsk-græsk Glossarium, den tredje Bog, som især er af Vigtighed, en Del Øvelsesstykker, navnlig en Samling af Kjendelser og Resolutioner af Kejser Hadrian; til disse er der vedføjet en latinsk Oversættelse.

Dositheus, en Samaritaner, som levede omtr. paa Christi Tid, udgav sig for den i 5 Moseb. XVIII. 18 forjættede Prophet. Han fordrede overdreven Sabbathsstrænghed og skal være ynkelig omkommen i en Hule som Følge af en pralerisk Faste. Hans Tilhængere holdt sig ind i det 6te Aarh.

Dossēring, den skraa Begrænsningsflade af en Jordmasse, Mur ell. desl.

Dōssi, Carlo, italiensk Forfatter, f. 1849 i Piemont, hvor hans Forældre levede som landflygtige, kom siden til Milano og optraadte allerede 1866 som Forfatter. Hans mest bekjendte Fortællinger ere »Alberto Pisani«, »Nero sul bianco«, »Il regno de' Cieli«, »Ritratti umani«, »La colonia felice«, »La desinenza in A«. Han hører til de dristigste Realister; hans Observation er skarp, hans Stil lidt forceret skjødesløs; han er stadig et Stridens Emne for Kritiken.

Dōssi, Dosso, egtl. Giovanni Dosso, italiensk Maler, f. 1479 i Nærheden af Ferrara, d. 1560 i Ferrara, var, tillige med Broderen, Giambattista D., Elev af Lorenzo Costa og studerede senere i Venezia og Rom, navnlig paa sidstnævnte Sted efter Rafael. Han er en dygtig Kunstner, som er repræsenteret i de fleste større Samlinger, men visstnok bedst i sin Hjemstavn. Han malede bl. a. et Portræt af Ariosto og illustrerede hans Orlando furioso.

Dost Mohammed, Hersker i Afghanistan 1829—68, f. 1771, blev 1829 Herre i Kabul, men kom 1838 i Krig med den engelske Regering i Indien og n. A. bortført som Fange; han løslodes 1842 og gjenindsattes i sin forrige Magt, udvidede 1850—61 sit Herredømme dels over Kandahar og Ghasna, dels over Bjærglandene nord for Kabul og døde 29 Maj 1863 efter at have indtaget Herat. Fader til Schir Ali og Farfader til Abdurrhaman.

Dostojēvskij, Fedor Michailovitsch, berømt russisk Digter, f. 1822 i Moskva, hvor hans Fader var Læge, kom i Ingenieurskolen i St. Petersborg og blev Lieutenant, men tog allerede 1842 sin Afsked for at hellige sig til Literaturen. Han var en Beundrer af Bjelinskij og sluttede sig nær til ham. Hans „Fattigfolk" (1846) gjorde umaadelig Opsigt ved sine gribende Billeder af Embeds- og Smaaborgerproletariatet. De følgende Noveller skuffede Publikum. 1849 bleve D. og flere af hans Venner anklagede for socialistisk Agitation; hans Dødsdom forandredes til tiaarigt Strafarbejde i Sibirien. 1854 blev han gjort til Menig i Hæren; Alexander II gav ham Lov til at opholde sig først i Tver, siden i St. Petersborg. I »Zapiski iz mertvago doma« (1858) gav han udmærket objectiv holdte Skildringer af Rædslerne i Sibirien. 1868 udkom hans Hovedværk, som under Titlen »Raskolnikov« (oversat paa Dansk af Arne Vendt) gav Forfatteren europæisk Berømmelse ved den geniale Energi i den psychologiske Analyse og ved de dybt grebne Billeder af Intelligensproletariatets Liv, hvorved de nyeste Begivenheder i Rusland fremtræde som klar Følge af slige Tilstande. Efter Fortællingerne »Idiot«, »Besy«, »Podrostok« (1875) kom 1881 „Brødrene Karamasov", en stor Roman med skarp Sjæleanalyse af sygelige Existenser; den efterfulgtes af „En Skribents Dagbog", hvor han fra et patriotisk Standpunkt gjør Front mod de vesteuropæiske Ideers uformelige Skikkelse i det russiske Samfund. D. døde 9 Febr. 1881.

Dotatiōn, egtl. Udstyr ved Giftermaal (af lat. dos, Medgift), brugtes af den katholske Kirke om Stiftelsers Udstyr med Ejendomme eller Pengemidler (som doteres) og overførtes senere til andre Forhold. Hos Longobarderne kaldtes de Grundstykker, som Kongerne overlod deres Lensmænd, D. Ligeledes kaldte Napoleon I de Jordegodser i fremmede Lande, som han ved disses Indtagelse havde forbeholdt sig eller det franske Rige, og som han 1806 flg. bortskjænkede til sine ypperste Embedsmænd og Hærførere, D.; de havde aldeles Charakteren

af Len, og med dem fulgte Adelstitler og visse Højhedsrettigheder. Saaledes fik Berthier Fyrstendømmet Neuchâtel, Bernadotte Pontecorvo og Talleyrand Benevent; end videre oprettedes Hertugdømmerne Parma og Piacenza (for Cambacérès og Lebrun), Dalmatien (Soult), Friaul (Duroc), Tarent (Macdonald), Treviso (Mortier), Otranto (Fouché), Bassano (Maret), Rovigo (Savary) o. s. fr. Derimod fik Lefebvre 1807 med Titlen Hertug af Danzig en D. af franske Domainegodser, og ligeledes Davout som Fyrste af Eckmühl og Masséna som Hertug af Rivoli. 1814 faldt alle hine D. tilbage til de oprindelige Besiddere. Efter Krigen 1866 gav Preussen Bismarck og de 5 fornemste Hærførere D. i Penge (1½ Mill. Thaler); ligeledes uddelte Tyskland 1871 4 Mill. Thaler i D. til de Statsmænd og Generaler, som havde indlagt sig mest Forsjeneste i Krigen mod Frankrig og i det tyske Riges Oprettelse.

Douai [duä], befæstet Stad i det franske Dep. Nord, 4 M. s. for Lille, ved Floden Scarpe. 21,000 J. (1881). Smukt Raadhus, Appellationsret, Arsenal, Kanonstøberi, Artilleriskole og flere højere Undervisningsanstalter. Store Ølbryggerier, Linned- og Uldvæverier, Sukkerraffinaderi og Glasfabriker. D. hørte i Middelalderen til Flandern og kom 1713 ved Freden i Utrecht under Frankrig.

Douarnenez [duarnenä], Stad i det franske Dep. Finistère ved Douarnenezbugten, 3 M. v.n.v. for Quimper. 10,000 J. Havn, Sardinfiskeri.

Douay, Ch. Abel [duä], fransk General, f. 1809, blev 1844 Bataillonschef, udmærkede sig 1855 ved Stormen paa Malakov og rykkede op fra Oberst til Brigadegeneral, samt blev 1866 Divisionsgeneral. I Krigen 1870 førte D. den Division, som var længst fremskudt i det nordvestlige Elsaß; han lod sig 4 Aug. overraske ved Weißenburg og faldt efter et glimrende Forsvar. — Hans Broder, **Félix D.**, f. 4 Aug. 1816, indtraadte i Hæren og tjente længe i Algérien, blev 1849 Bataillonschef og var med paa Toget til Rom. Efter at have deltaget i Krimkrigen blev D. Oberst, rykkede 1859 ved Magenta op til Brigadegeneral og førte med Udmærkelse den yderste højre Fløj ved Solferino. 1861—67 førte D. en Division i Mexico og 1870 et Hærcorps, først i det sydlige Elsaß, siden ved Sedan, hvor han blev Krigsfange. I Maj 1871 deltog D. i Undertrykkelsen af Oprøret i Paris og var den, som først trængte ind i Byen; han blev 1873 Chef for et af de store Hærcorpser og 1879 Generalinspecteur; d. 4 Maj 1879.

Double, fr. [dubl], dobbelt. **Doublere** [dubléré], fordoble; d. en Rolle, lade den indstudere af to Skuespillere ell. spille den under en andens Forfald; d. en Bal, spille paa en Billardbal saaledes, at den ikke gaar umiddelbart til det ønskede Sted, men først træffer Banden. **Doublering**, Sammenlægning af de Bæger, hvori Taverne ved Maskinspinding af Bomuld, Kamuld og Hør foreløbig ere ordnede. Hensigten med D. er at udjævne Forskjellighederne i de enkelte Bægers Tykkelse; jo finere Garnet skal være, desto oftere doublerer man. **Doublermaskiner** ell. Strækmaskiner foretage alene Doublering og Strækning; de modtage og afgive usnoet og utrillet Bæge. **Doublering** bet. ogsaa den samtidige Skydning med Kanonerne paa begge Sider af et Skib.

Doublet [dublétt], et Dobbeltstykke, det ene af to Stykker af samme Slags (f. Ex. Bog, Mønt osv.); en dobbeltløbet Bøsse.

Doubs [duh], 1) Flod i Østfrankrig, udspringer paa Jurabjærgene i den sydlige Del af det efter den opkaldte Departement, gjennemløber i mange Krumninger dette og den nordlige Del af Dep. Jura, hvorfra den træder ind i Dep. Saône-Loire og falder i Saône ved Verdun. Længde 60 M.; sejlbar fra Dôle til dens Udløb i Saône. 2) Departem. i Frankrig, omgivet af det tyske Elsaß, Dep. Øvre-Saône og Jura, samt Schweiz. 95 □ M. med 311,000 J. (1881), hvoraf $\frac{1}{16}$ Protestanter. D. er et Bjærgland, der optages af Juras parallele Kjæder og indeholder talrige Dale; dets højeste Punkter naa op imod 5,000 F. Hovedfloden er D.; paa Nordgrænsen flyder Ognon, der falder i Saône. Klimaet er ustadigt, temmelig strængt og med lange Vintre. Af det hele Areal er noget over ¼ Agerland, ⅓ Eng og ¼ Skov. Der dyrkes Hvede, Havre, Byg og Rug; men Kornavlen dækker ikke Forbruget; end videre dyrkes Kartofler, Hør og Hamp. Kvægavlen er temmelig betydelig, og der tilberedes god Ost. De vigtigste Mineralprodukter ere Jærn, Stenkul, Marmor og Bygningssten; talrige Mineralkilder. Industrien omfatter Urmageri og Fabrikation af Jærn- og Staalvarer, Papir, Bomuldsgarn og Læder. Hovedstad Besançon.

Doucet, Charl. Camille [dusä], fransk Digter, f. 1812, har i en Række Komedier i Vers vist en ualmindelig Lethed og Ynde i Formen, forenet med et fint Lune. Hans mest yndede Komedie turde være »Le fruit défendu« (1857). En Tid lang leverede han den dramatiske Kritik i »Moniteur parisien«, hvad der siden skaffede ham Ansættelse som Chef for Theaterdepartementet i Ministeriet. 1860 gik hans Skuespil »La considération« paa Théâtre français. 1865 blev han Medlem af Akademiet, hvis Secretær han blev 1876.

Douceur, fr. [dusöhr], Sødme, Blidhed, Artighed, Smiger; lille Gave, Drikkepenge.

Douche, fr. [dusch], en Art Bad, hvorved en med ensformig Kraft af et Rør udstrømmende Vand- eller Dampstraale træffer en eller anden Del af Legemet.

Doucin, fr. [dusäng], en Form af Paradisæblet, Pirus pumila Mill., af busflagtig Vært, som alt tidlig er bleven benyttet af franske Gartnere til Underlag for Dværgfrugttræer. En anden Form er Johannesæblet, som benyttes i lignende Øjemed, navnlig til Grundstamme for Snortræer. Den hollandske D. er af kraftigst Vært og har noget krusede Blade.

Doué la Fontaine [duë la fongtæhn], Stad i det franske Dep. Maine-Loire, 5 M. s. ø. for Angers. 4,000 J. Kulminer. Prægtigt Vandspring. Ruiner af et gammelt Kongepalads og et Amphitheater. Her sejrede 1793 General Santerre over Vendéerne.

Douglas [döglæs], Stad paa Østsiden af den engelske Ø Man i den irske Sø. 15,000 J. Bispesæde. God Havn. Vigtigt Sildefiskeri.

Douglas [s. o.], Skotlands ældste og berømteste Slægt, som især i dette Lands ældre Historie var af stor Betydning. D. kæmpede i Krigene med England sammen med Wallace og Robert Bruce, senere ogsaa i fransk Tjeneste, og tog ofte Del i den skotske Adels hyppige Sammensværgelser mod Kongerne. **William** Lord D., Wallaces Vaabenfælle, døde efter i 8 forskjellige Kampe at have forfægtet sit Fædrelands Ret 1303 i engelsk Fangenskab. — Hans Søn, **James** Lord D., er ligesom en Typus paa Slægten; han forenede en ægte Ridders romantiske Egenskaber med en udmærket Feltherres Talenter og var en Ven af Skotlands Befrier, Robert Bruce. I Forening med denne Konge gjorde han sig lige saa berømt som frygtet ved blodige Kampe og ødelæggende Tog mod sit Fædrelands Arvefjender, Englænderne; han faldt paa en Reise til Palæstina i en Kamp mod Saracenerne i Spanien 1330 og efterlod en uægte Søn, den saakaldte „Ridder af Liddisdale“, der vel arvede Faderens Tapperhed og krigerske Egenskaber, men ikke hans høihjærtede Tænkemaade, og blev dræbt af sin nedenfor nævnte Fætter William D. 1354. — James's Halvbroder, **Archibald** D., var under Kong David Bruces Mindreaarighed Regent i Skotland; han blev dødelig saaret i et Slag med Englænderne ved Halidon-Hill og døde i Fangenskab 1333. — Hans Søn, **William** D., bevirkede hos den engelske Konge Edvard III David Bruces Løsladelse af hans Fangenskab, hvorfor denne 1356 ophøiede ham til Jarl af D.; han døde 1384. — **James**, Jarl af D., hans Søn af første Ægteskab, afstod de Fordringer paa den skotske Krone, som han havde efter sin Moder, til Fordel for Robert Stuart, som saaledes blev Konge og derfor gav ham sin Datter Isabella til Ægte. Han havde arvet Slægtens romantiske Tapperhed og er især bekjendt af sine Kampe med Ridderen Henry Percy Hotspur fra Northumberland; 1388 faldt han i et Slag i Reeddalen mod Englænderne, men som Seierherre. Fra hans eneste, uægte Søn William nedstammer en endnu blomstrende anset Sidelinje, hvis Hoved fører Titel af Marquis af Queensberry og Viscount af Drumlanrig; som Jarl af D. blev han fulgt af sin Halvbroder **Archibald** I., en Søn af William D. i hans andet Ægteskab, d. 1400. — Dennes Søn, **Archibald** II, fjerde Jarl af D., blev tagen til Fange i Slaget ved Shrewsbury 1403, hvor han kæmpede ved Hotspurs Side mod den engelske Konge Henrik IV, men blev behandlet med Agtelse og snart efter løsladt af Fjenden; senere gik han med 5,000 Skotter til Frankrig for at hjælpe Kong Carl VII, men faldt 1424 i en Træfning ved Verneuil i Normandiet mod den engelske Regent, Hertugen af Bedford. — Hans Søn, **Archibald** III, femte Jarl af D., mistede vel Hertugdømmet Touraine, som var skjænket hans Fader af Frankrig, men vedblev dog at være sit Lands mægtigste Stormand og selve Kongehuset Stuarts Medbeiler; under Jakob II.s Mindreaarighed nød han næsten kongelig Anseelse, og saa godt som hele Sydskotland med dets Claner stod under ham; han døde 1438. — Hans Søn, **William**, sjette Jarl af D., blev tillige med sin yngre Broder David af Kansleren Crichton og Ministeren Livingston lokket til Edinburgh og der henrettet i Slotsgaarden 1441; man haabede ved dette Justitsmord at svække Slægtens Magt. Dette opnaaedes imidlertid ikke; thi vel gjorde deres dvaske Farbroder, **James** d. tykke, syvende Jarl af D. (d. 1443), intet for at hævne sine nære Slægtninges Død; men hans Søn **William**, ottende Jarl af D., saa stolt og kraftig en Yngling som nogen af Slægten, blev gift med de myrdedes Søster Margrete („den smukke Pige af Galloway“), hvorved Huset D.s umaadelige Besiddelser atter samledes, og var opfyldt af Had til sine Fætteres Mordere. Han tvang Jakob II til at udnævne ham til Statholder med næsten uindskrænket Magt, men 1452 blev han lokket til Hoffet i Stirling og der nedstødt ved Kongens egen Haand. — Hans Broder, **James**, niende og sidste Jarl af D. („den sorte D.“), samlede tillige med sine Brødre en Hær paa 40,000 Md. for at hævne hans Mord, men blev slaaet 1454 og maatte flygte til England, hvor han blev vel modtaget af Huset York, hvorpaa hans Godser bleve confiskerede. Fra England vovede han et Indfald i Skotland 1484, men blev fangen og sat i Klostret Lindores, hvor han døde som Munk 1488. Slægtens umaadelige Godser havde Kong Jakob II skjænket dels til Sidelinjen Angus, dels til Huset Gordon. — Linjen Angus nedstammede fra en Søn af William, den første Jarl af D., i hans tredje Ægteskab med Margrete Stuart, Grevinde af Angus, **George** D., som 1389 fik Grevskabet Angus; han ægtede Kong Robert III.s Datter Marie og holdt sig til det kongelige Parti ligesom i det hele hans Efterkommere, af hvilke flere ved Giftermaal vare nøie knyttede til Kongehuset, og det var hans Sønnesøn, **James** D., tredje Jarl af A., der som sammes tro Tilhænger ved den ældre Linjes Fald kom i Besiddelse af Stamslottet D. og flere af dens Eiendomme. Dog deltog hans Fætter, **Archibald** D., femte Jarl af A., med Tilnavnet Bell-the-cat (den, der hænger en Kat en Klokke om Halsen), i den Adelssammensværgelse mod Jakob III, som endte med Kongens voldsomme Død. Han blev 1498 Storkansler og døde 1514 af Sorg over Aaret i Forveien at have mistet sin ældste Søn Georg, der faldt i Slaget ved Flodden med 200 af Slægten; hans yngre Søn, **Gavin** D., var Biskop i Dunkeld og har gjort sig bekjendt i den skotske Literatur som Digter, navnlig ved sin Oversættelse af Æneiden (d. 1522). — Dennes Brodersøn, **Archibald** D., sjette Jarl af A., ægtede 1514 den i Slaget ved Flodden faldne Konge Jakob IV.s Enke Margrete af England og styrede Skotland i sin Stifsøn, Kong Jakob V.s Mindreaarighed, men kunde ikke holde sig under den almindelig herskende Forvirring og maatte 1528 flygte over Grænsen. Efter Kongens Død 1542 vendte han dog tilbage og døde 1557. Hans eneste Datter, Margrete D., var gift med Matthew Stuart, Jarl af Lenox, og ved ham Moder til Henr. Darnley, Marie Stuarts Ægtefælle. — Hans Brodersøn, **James** D., var gift med Jarlerne af Mortons Arving Elisabeth og blev derved selv 1553 ved sin Sviger-

faders Død Jarl af Morton, under hvilket Navn han er bekjendt i Historien. Han var en begavet, men ærgjerrig, grusom og rænkefuld Mand, der ved sine Intriguer bidrog meget til Marie Stuarts Ulykke; han var den sidste af de 4 Regenter i Skotland under Jakob VI.s Mindreaarighed i 8 Aar (1572—80), men saa snart Kongen selv havde tiltraadt Regeringen, lod han M., der i sin Tid havde forfulgt hans Moder, sætte under Tiltale som Deltager i hans Fader Darnleys Mord og henrette i Edinburgh 2 Juni 1581. — Hans Brodersøn, **Archibald**, ottende Jarl af A., fulgte ham ogsaa som Greve af Morton, men døde barnløs 1588, hvorpaa Grevskabet Morton tilfaldt Linjen D. af Lochleven og Grevskabet Angus hans Slægtning **William D.** af Glenberry, der nedstammede fra ovennævnte Archibald Bell-the-cat's anden, i Slaget ved Flodden faldne Søn William. — Hans Søn, **William**, Jarl af Angus, blev 1633 ophøjet til Marquis af D. af Carl I, af hvem han var en tro Tilhænger. — Hans Sønnesøns Søn, **Archibald**, fik allerede som Barn 1703 Titlen Hertug af D., men døde ugift 1761, hvorved Hertugtitlen ophørte; Marquisværdigheden gik over til Hertugen af Hamilton, der nedstammede fra en yngre Søn af den første Marquis af D. — Hertugen af D.s Søstersøn, **Archibald Stuart**, f. 1748, arvede de gamle Familiegodser, antog Navnet D. og blev 1790 ophøjet til Peer under Navnet Lord **D. af D.-Castle**. Hans tre Sønner, **Archibald**, **Charles** og **James**, døde uden Børn 1844, 1848 og 1857; med den sidste, som var Gejstlig, uddøde saaledes Hovedlinjen af den berømte Slægt. — En Gren af Slægten af Linjen Wittingham kom under Gustav Adolf til Sverige med **Robert D.**, f. 1611, som blev svensk General og udmærkede sig i dette Lands Krige; han ophøjedes 1654 til Greve, døde 1662 og er Stamfader til de svenske Grever af D.

Douglas, Stephan Arn. [s. o.], nordamerikansk Statsmand, f. 1813 i Staten Vermont, blev 1834 Sagfører i Illinois, 1843 Medlem af Unionens Repræsentanthus og 1847 af Senatet, hvilken Stilling han beholdt indtil sin Død, sidste Gang 1859 valgt imod Abr. Lincoln. D. virkede ivrig for Texas's Tilknytning og fremsatte senere Læren om „Squatter-Souveræniteten", hvorefter Nybyggerne i et Territorium skulde have Ret til uafhængig af Unionsmyndighederne at tage Bestemmelse om Landets indre Ordning og særlig, om der skulde være Negerslaveri eller ej. I Overensstemmelse hermed foreslog og gjennemførte D. 1854 den saakaldte „Nebraskalov", der ophævede det hidtil bestaaende „Missouricompromis" fra 1820 (om en Nordgrænse for Slaveriet) og tillod Slavers Indførelse i de store vestlige Territorier. D. gav derved Anledning til Kampene i Kansas 1855—57 imellem Slaveriets Forsvarere og Modstandere; men da det derved viste sig, at man fra Sydstaterne søgte at paatvinge Kansas Slaveriet imod Nybyggernes Vilje, stillede D. sig paa disses Side. Ved Præsidentvalget 1860 optraadte D. som Repræsentant for den Gruppe af det demokratiske Parti, som ikke vilde have Slaveriet udvidet; han blev kun valgt i ēn Stat, nemlig Missouri, men bidrog til at splitte Partiets Stemmer og til at lette Lincolns Valg i Nordstaterne og Breckenridges i Sydstaterne, hvorved netop Borgerkrigen fremkaldtes. Under denne stod D. ubetinget paa Unionens Side. Han døde 3 Juni 1861.

Douglass, Frederik Bailey [s. o.], f. 1817 i Staten Maryland i Nordamerika som Negerslave, fik som Dreng Lejlighed til at lære at læse og skrive, fordi hans Herre havde laant ham ud til en Slægtning, men blev fra 1832 gjentagne Gange solgt til Plantere og af dem slet behandlet. Han flygtede derfor 1838 til New-York, hvor han ægtede en fri Negerinde og antog Navnet D.; han levede som Skibstømrer, men optraadte 1841 paa Abolitionisternes Møder og udfoldede herved stor Veltalenhed. 1845 rejste D. til England og modtoges paa Folkemøder med stor Velvilje, hvorfor der blev skudt Penge sammen, for at han kunde kjøbe sig fri og grundlægge et Blad, „Nordstjærnen", imod Slaveriet. Allerede 1845 havde D. udgivet sine „Erindringer" om Slavelivet. Under Krigen 1861—65 virkede D. ufortrødent for sine undertrykte Brødres Frigivelse. 1871 blev D. Medlem af Forbundsdistrictet Columbias Raad og var 1877—81 Øvrighedsperson smstds.

Doullens [dulāng], Stad i det franske Dep. Somme, 4 M. n. for Amiens. 5,000 I. Linned- og Bomuldsmanufakturer. Gammelt Castel, der ofte har været benyttet som Statsfængsel.

Douro, s. **Duero**.

Do ut des (ell. facias), lat., jeg giver, for at du skal give (gjøre), Formel ved Contracter, i Følge hvilke Modtageren til Gjengjæld for det givne skal give eller udføre noget.

Dow, Gerhard (ogsaa Dou og Dov), hollandsk Maler, f. 1613 i Leiden, d. 1680 smstds., lærte Glasmaleriet, men blev siden Elev af Rembrandt, medens denne malede i sin første Maner med omhyggelig Udførelse. Paavirket heraf gaar D. til den yderste Finhed i Udførelsen af Enkelthederne, uden at hans Billeder derfor tabe i Helhed, hverken fra Compositionens eller Farvens Side. Hans Billeder, der næsten alle ere temmelig smaa, præges mere af elskværdig Hyggelighed og vederhæftig Sandbruhed end af Lune og kraftig Charakteristik. Blandt hans Elever ere Fr. Mieris og Metsu de mest fremragende.

Dovalle, C. [vāll], fransk Digter, f. 1807, var i sin Tid Kritiker i »Figaro«, hvori han udtalte sig med stor Uforbeholdenhed, saa at en af ham angreben Forfatter udfordrede og dræbte ham i en Duel 1829. 1830 udgav Louvet hans samlede Digte under Titlen »Le Sylphe«; de udmærke sig ved barnlig Naivetet, frisk Livsglæde og Naturlighed trods de formelle Ucorrectheder. Victor Hugo satte stor Pris paa ham.

Dove, Heinr. Wilh. [dōfe], berømt Physiker, f. 6 Oct. 1803 i Liegnitz, d. 4 Apr. 1879. 1826 blev han ansat ved Universitetet i Königsberg, men allerede 1829 forflyttet til Berlin som Professor i Physik ved Universitetet og Lærer i samme Videnskab ved flere Læreanstalter.

1837 blev han Medlem af Videnskabernes Akademi i Berlin. Hans vigtigste Arbejder gaa ud paa at undersøge Lovene for inducerede elektriske Strømme, forskjellige Phænomener, henhørende til Lysets Polarisation, og Undersøgelser over Synet; men især ere hans meteorologiske Arbejder af Vigtighed. Han har behandlet en stor Masse Materiale og med en høj Grad af Mesterskab vidst at uddrage Resultater deraf. D.s Drejningslov siger, at paa et Sted, der ligger i Nærheden af den Bane, et Lufttrykminimum beskriver ved sin Vandring, vil Vinden dreje sig paa bestemt Maade. Gaar Minimet, saaledes som hos os i Regelen, fra Vest til Øst, vil syd derfor Vinden dreje sig fra S. igjennem V. til N. (med Solen) og nord derfor fra S. igjennem Ø. til N. (imod Solen). Grunden hertil er den, at Vinden som Følge af Jordens Axeomdrejning kommer til at gaa omkring Minimet imod Urviseren. — Richard Wilh. D., Søn af den foreg., f. 27 Febr. 1833, tog 1855 den jurid. Doctorgrad og blev 1860 Professor i Kirkeret i Tübingen; han forflyttedes herfra 1865 til Kiel og 1868 til Göttingen, samt blev 1873 udnævnt til Medlem af den nye preussiske Domstol for kirkelige Anliggender og 1875 livsvarigt Medlem af Herrehuset som Universitetets Repræsentant. D.s vigtigste Arbejder findes optagne i det af ham grundlagte „Zeitschrift für Kirchenrecht" (siden 1860); ogsaa udgav han de tre nyeste Udgaver af L. Richters „Lehrbuch des evang. und. kathol. Kirchenrechts" (8de Udg. 1877).

Dovenabe, Lori (Stenops gracilis og S. javanicus), smaa, gulgraa, haleløse Halvaber med rundt Hoved, spids Snude, smaa Øren, store Øjne og tynde Lemmer; de leve i Ostindien og paa Sundaøerne. Jvfr. Halvabe.

Dovendyr (Bradypus), en for det tropiske Sydamerika ejendommelig Slægt af Gumlernes Orden, udmærker sig ved sit lille, runde Hoved, fine lange Forlemmer og den lange, høliguende, stride Haarklædning, der skjuler Ørene og Halen. Ansigtet har et sløvt og søvnigt Udtryk, uagtet det har en vis Lighed med Menneskets; navnlig ere Øjnene smaa og matte. Fødderne ere Krogpoter, d. e. de ere ganske stive i Haandleddet, saa at der fra Albuen eller Knæet intet bevægeligt Sted er førend Knoleddet, der er meget stort og væbnet med en stor, sammentrykt, segldannet Klo, der kan slaas ind mod Haanden. Af saadanne Kløer har hver Fod 3, og ved Hjælp af dem klatre D. langsomt, men med stor Sikkerhed om i Kronerne af Urskovens Træer, omfattende Stammerne eller de større Grene med Bagføddernes indadvendte Saaler og hagende sig frem ved at udstrække de lange Arme og gribe om Grenene med Forpoternes Kroge. Hvor langsomme og sløve end disse Dyr ere, ere de ældre Fortællinger om deres Træghed og Ubevægelighed dog overdrevne, hidrørende fra, at man har iagttaget dem i Fangenskab eller paa Jorden. Her er deres Stilling rigtignok temmelig ynkelig, da de kun kunne komme af Stedet ved liggende paa Bugen at slaa Forpoternes Kløer i Jorden og saaledes hage sig frem, slæbende efter med Bagbenene, og paa meget haard Jord ville de næsten ikke kunne flytte sig. De ere nemlig udelukkende byggede til at klatre og kunne let flytte sig fra Kronen af et Træ til et andet uden at komme ned paa Jorden. Af Tænder have de 5 paa hver Side i Overmunden og 4 i Undermunden af en meget simpel Form og Bygning; Fortænder mangle. De fortære kun de unge Blade og Bladknopperne af bestemte Træer, fornemmelig af Bombaceernes og Brødfrugtfamilien, især af Trompettræet (Cecropia peltata), som de gribe med Kløerne og Haandfladen og saaledes føre til Munden. Maven har en noget sammensat Bygning. De føde kun 1 Unge, som Hunnen bærer paa Ryggen, hvor den holder sig fast i den lange Pels. Farven er graalig, brunagtig eller broget af Brunt og Graat. Der kjendes 4 Arter af D., som bebo forskjellige Dele af Sydamerikas Urskove. De ere væsentlig Natdyr. En noget afvigende Slægt er Unauen (Choloepus didactylus), det tofingrede D., der bebor Guajana og kun har 2 Kløer paa Forpoterne; dens Hjørnetænder ere meget udviklede og have mere den sædvanlige Form end hos de ægte D.; dens Arme ere kortere, Sammenvoxningen i Haandleddet mindre fuldstændig og dens Bevægelser derfor ogsaa mindre langsomme. Den har endelig kun 7 Halshvirvler ligesom de fleste andre Pattedyr, medens de ægte D. udmærke sig ved at have 8—9; en nærstaaende Art (C. Hoffmanni) i Mellemamerika har endog kun 6. Fossile D. kjendes ikke; de repræsenteredes i den tertiære Jordperiode af Kæmpedyrene (Megatherierne). Efter deres Stemme, der høres silde om Aftenen og lyder som et langtrukket Ai, har man undertiden kaldt D. Ai-Ai.

Dover, 1) Stad i Kent-Shire i England ved Doverstrædet, 14 M. ø. s. ø. for London. 28,000 J. (1881). Levende Dampskibsforbindelse med Calais i Frankrig og Ostende i Belgien. Bryggeri og Papirfabrikation. I Nærheden ligger Nedgangsschachten til den undersøiske Tunnel, hvis Bygning 1883 er stillet i Bero. D. er befæstet og dens Fæstningsværker i den nyere Tid udvidede. 2) Hovedstad i Staten Delaware i Nordamerika, 13 M. s. til v. for Philadelphia. 2,000 J. 3) Stad i Staten New-Hampshire, 7 M. ø. for Concord med 12,000 J. og betydelig Industri.

Dovers Pulver (Navnet efter en engelsk Læge) er et Lægemiddel, hvis væsentligste Bestanddele ere Opium og Brækrod.

Dowlas, svært, lærredsvævet Bomuldstøj.

Down, Shire i Prov. Ulster i Irland, omgivet af Shirerne Louth, Armagh og Antrim og den irske Sø. 45 □ M. med 269,000 J. (1881). Landet er mod S. og i Midten bjergfuldt, højest mod S., hvor Mournebjergene naa en Højde af 2,700 F. i Slieve Donard. Kysterne ere stærkt indskaarne og til Dels stejle samt kun lidet tilgængelige. De betydeligste Indskæringer fra Havet ere fra N. mod S. Belfastbugten, Strangfordbugten, der efter et snævert Indløb udvider sig til henimod 1 Mils Bredde og 3 Mils Længde og er opfyldt af talrige Smaaøer, Dundrumbugten og Carlingfordbugten. Bjergenes Hovedmasse er Granit; desuden forekomme forskjellige Skiferarter, Kalk og Mergel og ubetydeligt Kobber og Bly. Landbruget

gaar fornemmelig ud paa Kornavl (Hvede, Byg og Havre samt Hør); der holdes en stor Mængde Svin. Af industrielle Næringsgrene er Hørspinderiet den betydeligste, hvorimod Væveriet i stor Udstrækning drives som Husflid. Langs Kysterne drives rigt Fiskeri. 2) D. ell. **Downpatrick**, Hovedstad i D.-Shire, 15 M. n. til ø. for Dublin ved Strangfordbugten. 4,000 J. Anglikansk Bispesæde. Kathedralkirke med Irlands Skytshelgen St. Patricks Grav. Linnedindustri.

Downing-street [strihtt], Gade i London, Westminster, i Nærheden af Parlamentshuset; her findes Skatkammerbygningen (Treasury buildings) med Handelsministeriets, Gehejmeraadets og Førsteministerens eller Lord Overskatmesterens (Lord High Treasurer) Kontorer osv., hvorfor D. hyppig bruges som ensbetydigt med den engelske Regering.

Downs, the, s. **Deal.**

Dovre, egentlig Navnet paa den Gaard, hvorpaa Dovrekirke er bygget, er nu et Præstegjæld i Gudbrandsdalen i Norge. Fra D. udgik Fjældvejen fra Gudbrandsdal til Opdal i Throndhjems-Stift; derfor fik Fjældene her omkring Navnet **Dovrefjæld**, hvilket nu i daglig Tale er Navnet paa den Fjældstrækning, som opfylder Grænsedistricterne mellem Christiania og Throndhjems Stifter, specielt Fjældet mellem Gudbrandsdalen og Orkedalen. I geographisk Forstand omfatter D. den brede og høje Fjældmasse, som fra Tunnas og Orklas Dalfører i Ø. udbreder sig gjennem den sydlige Del af Orkedals og den største Del af nordre Gudbrandsdalens Fogderi og med sine yderste Udløbere mod V. danner store, til Dels meget høje og i betydelig Udstrækning snebækte Halvøer mellem Nordre Bergenhus og Romsdalens dybt indskærende Fjorde. D. gjennemskæres fra N. V. til S. Ø. af Raumas og Gudbrandslaagens Dalføre; Lessjeskogens Vand, 2,000 F. (625 Met.) over Havet, danner et fælles Udspring for begge disse Elve. Den østlige Del af D. er en forholdsvis jævn Højslette med en Middelhøjde af omtrent 3,500 F. (1,100 Met.); kun et Par Toppe hæve sig op til lidt over 5,000 F. (1,600 Met.). En af Hovedvejene til Throndhjem fører fremdeles over denne Fjælslette, og flere Fjældstuer ere her indrettede, af hvilke navnlig Hjerkin og Kongsvold paa Grund af de nærliggende Fjældes rige Alpeflora ere bekjendte som Opholdssted for Botanikere. Den vestlige Del er betydelig højere, og her hæver sig bl. a. paa Grænsen mellem Gudbrandsdalen og Orkedalen Snehætten, der er 7,400 F. (2,300 Met.) høj og i lang Tid ansaas som Norges største Fjældtinde, end videre Skredhø, 7,300 F. (2,290 Met.), Skrimskolla m. fl., omtrent 6,600 F. (2,000 Met.), alle bækkede med mægtige Snefonner. Længere mod Vest rejse sig paa begge Sider af Raumas trange Dalføre en stor Mængde høje og stejle, til Dels ubestigelige Tinder, de saakaldte Romsdalsalper, af hvilke især Romsdalshorn paa Nordsiden og de maleriske Troldtinder paa Sydsiden af Elven ere bekjendte. Paa den sydligste af de af D.s Udløbere dannede Halvøer, mellem Sognefjord og Nordfjord, ligger Jostedalsbræen (s. d. A.). Mod S. staar D. i Forbindelse med Oplandenes Højslette, der mellem Langfjældene i V. og Rigsgrænsen i Ø. opfylder den største Del af Østerdalen, Gudbrandsdalen og Valders. Middelhøjden er i N. c. 3,500 F. (1,100 Met.), men aftager efterhaanden sydpaa indtil c. 1,600 F. (500 Met.). Enkelte Toppe hæve sig imidlertid til en betydelig større Højde, saaledes Tronfjæld i Tønsæt, 5,600 F. (1,740 Met.), og navnlig Rundane, et storartet Alpeknippe mellem Østerdalen og Gudbrandsdalen med flere Tinder, der rage op over 6,500 F. (2,100 Met.).

Doxologi, Lovprisning til Guds eller Christi Forherligelse, saaledes hos Paulus ved Slutningen af hans Breve og undertiden midt i Talen (Rom. IX. 5). Navnlig bruges D. i den christne Kirke om Englenes Lovsang (Luc. II. 14) og Slutningsordene af Fadervor. Den saakaldte **store D.** (»Gloria in excelsis«, Ære være Gud i det høje), en rimeligvis i det 4de Aarh. foretagen Udvidelse af Lovsangen i Luc. II. 14, bruges i den romerske Kirke ved Nadveren og Morgensangen. Den **lille D.** bestod i Begyndelsen blot af Formlen »Gloria Patri et Filio et Spiritui sancto in sæcula sæculorum. Amen« (Ære være Faderen og Sønnen og den Helligaand i al Evighed. Amen), men fik senere en Udvidelse. Den bruges ved Indgangen til Bedetimerne og Responsorierne. Den protestantiske Gudstjeneste sluttes i Prædikenen i Almindelighed med en D.

Doyen, fr. [doajæng], den ældste i en Corporation; Formand; ogsaa d. s. s. **Decanus.**

Dozy, Reinhart P. A., berømt hollandsk Historiker og Orientalist, f. 1820, d. 1883, siden 1857 Professor i Historie i Leiden, anvendte sine oprindelig i historisk Formaal erhvervede og meget udbredte Kundskaber i Arabisk til Kildestudier af Maurernes Historie i Spanien og har i denne Anledning efterladt en Række betydelige Arbejder, blandt hvilke vi her udhæve hans Deltagelse i Udgaven af Kildeskriftet »Analectes sur l'histoire et la littérature des Arabes d'Espagne par al-Makkari«, T. I—II, Leyde 1855—61; »Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la Conquête par les Almoravides«, T. I—IV, Leyde 1861; »Recherches sur l'hist. polit. et littér. de l'Espagne pendant le moyen-âge«, Leyde 1849; »The History of the Almohades by Abdo-l-Wahid al Marrekoshi«, ibd., 1847; »Commentaire historique sur le poème d'Ibn-Abdoun par Ibn-Badroun«, ibd. 1846; »Histoire de l'Afrique et de l'Espagne, intitulée al-Bayano-l-Mogrib«, T. I—II, ibd. 1848—51; »Scriptorum Ar. loci de Abbadidis«, T. I—III, ibd. 1846; »Le calendrier de Cordoue de l'a. 961«. Desuden er han Forfatter til et større lexikalsk Arbejde »Supplément aux dictionn. ar.«, T. I—II, Leyde 1877—81, der navnlig tager Hensyn til den magribinsk-spanske Sprogbrug; et mindre over Arabernes Klædningsstykker hører til hans tidligste Arbejder: »Dict. détaillé des noms des vêtements chez les Arabes«, Amsterd. 1845, ligesom ogsaa det interessante Arbejde: »Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe«, Leyde 1869, omarbejdet efter Engelmanns første Udg., i sin betydelig udvidede Form skyldes D.

Draabeslydende Legemer, s. Aggregatform. D. Legemer, Vædsker, i ringe Masser antage paa Grund af Delenes indbyrdes Tiltrækning Draabeform. **Draaber** kaldes i Pharmacien letflydende Lægemidler, der gives teskefuldvis eller draabevis. I Bygningskunsten er D. (guttæ) de smaa Knapper, hvormed den doriske Tagkransning prydes, dels under Triglypherne, dels paa Undersiden af selve Kranslistens Mutuler.

Drabānt (it. trabante, Løber), i Middelalderen højtstaaende Personers Livvagt og stadige Ledsagere; ogsaa Biplanet (s. d. A.).

Drachenfels, den stejleste Bjærgtop i Siebengebirge i den preussiske Rhinprovins, ved Königswinter, 1,035 F. høj, hæver sig med en brat Væg mod Rhinen og bærer paa sin Tinde Ruiner af Slottet D. og en Obelisk til Minde om Rhinovergangen 1814. 1883 er der bleven anlagt en Jærnbane til Ruinen. Paa Skrænterne voxer den bekjendte Rhinskvin Drachenblut.

Drachmann, Anders Georg, f. i Kjøbenhavn 22 Nov. 1810, tog chirurgisk Examen 1836, medicinsk 1839, var først Underlæge i Søetaten, senere (1850—62) Ovarantænelæge. Samtidig beskæftigede han sig meget med Orthopædien, i Begyndelsen (1845—51) som Læge ved Langgaards orthopædiske Institut ved Kjøbenhavn. D. har Fortjenesten af at have indført den medicinske Gymnastik her i Landet og oprettede det første Institut for denne i Kjøbenhavn (1859). 1877 fik han den medicinske Doctorgrad i Upsala. — Hans Søn, **Holger Henrik Herholdt D.**, født i Kjøbenhavn 9 Oct. 1846, blev Student, lærte at tegne hos Helsted, lagde sig efter Sømaleriet under Baagøes og Sørensens Vejledning, besøgte Kunstakademiet en fire, fem Aar og udstillede 1869—74 adskillige Marinebilleder. Hans digteriske Talent brød igjennem i Begyndelsen af Halvfjerdserne, da den fransk-tyske Krig og særlig den derpaa følgende Communeopstand ydede ham et Stof, der i sin Vildhed og Ubændighed havde noget beslægtet med hans Personligheds ungdomsfyldige Oppositionstrang. Denne Stemning næredes yderligere ved G. Brandes's Forelæsninger, der paa næsten alle Omraader brød med de gamle Meninger og satte nye Tanker i Omløb. Personlig paavirket af Bevægelsens Fører, blev D. snart erklæret Omvæltningsmand, og hans Debutarbejder i 1872, „Med Kul og Kridt" og „Digte", aabenbarede paa alle Punkter, hvorledes deres Forfatter stillede sig i Opposition til Samfundet ganske i Almindelighed og som et letvakt Stemningsmenneske gjorde sig til Tolk for Revolutionens Ideer, ikke som den, der ad Tænkningens Vej er kommen til Overbevisning om deres Rigtighed, ej heller som den, der arbejder paa deres Realisation ved Hjælp af praktiske Foranstaltninger, men paa Digtervis som den, der paa Forhaand havde Sympathi for Yderligheds-standpunkter. I Løbet af D.s Udvikling gjennem Ungdomsaarene var han bestandig at finde paa de fremskudte Stader, om end hans digteriske Bidrag til Discussionen og Indlæg i Dagens Strid kunde lyde med større eller mindre Kraft, alt i Overensstemmelse med de Slag og Tilbageslag, for hvilke hans let modtagelige Sind var Gjenstand under Udviklingsgangen; men hvad enten det var med eller imod, var der altid en sjælden Arbejdsdygtighed til Stede, og en lang Række Digterværker, hørende hjemme paa de mest forskjellige Omraader, fylder de tretten Aar fra 1872 til nu: 1875 Skizzesamlingen „I Storm og Stille" og Digtene „Dæmpede Melodier", 1876 Fortællingen „En Overcomplet" og Novellesamlingen „Ungt Blod", 1877 Fortællingen eller rettere Digtrammen „Tannhäuser", Skildringen „Derovre fra Grænsen" og „Sange ved Havet", 1878 Æventyrdigtet „Prinsessen og det halve Kongerige" og Fiskernovellerne „Paa Sømands Tro og Love", 1879 Digtsamlingen „Ranker og Roser", Fortællingen „Poul og Virginie", „Ungdom i Digt og Sang" og „Lars Kruse", 1880 Æventyrdigtet „Østen for Sol og Vesten for Maane", samt den episke Cyklus „Tordenskjold", 1881 Fortællingerne og Naturstudierne „Vildt og Tæmmet", det romantiske Sagn „Vandenes Datter", samt Svend Trøsts Digte „Gamle Guder og nye", 1882 Skuespillet „Puppe og Sommerfugl", „Rejsebilleder" og første Del af Oversættelsen af „Don Juan", 1883 Skuespillet „Strandby Folk" og „Skyggebilleder fra Rejser i Indland og Udland", 1884 Skuespillet „Lykken i Arenzano", Digtsamlingen „Dybe Strænge" og „Smaa Fortællinger". Man kan sige sig selv, at en saa udstrakt, til Dels i saa stor Fart tilbleven Produktion maa være lige saa forskjelligartet i Lødighed, som den er det i Form. D.s større Prosa-Arbejder lide under en meget løs Composition, hans store episke Digt „Tordenskjold" af en Bredde og Entonighed, der svækker Interessen, hvor meget denne end søges fastholdt ved en rungende Diction; de dramatiske Arbejder ere uheldige, og hvorvel „Strandby Folk" har opnaaet et ikke ringe Antal Opførelser, er det dog næppe stort mere end en Folkekomedie af Gjennemsnitsværdi. I de mindre Noveller aabenbarer D. derimod megen baade psychologisk og formel Finhed, og i sine Sømandsfortællinger har han indvundet et nyt Terrain for Literaturen, en Genre, hvori ingen endnu har kunnet maale sig med ham. Højest naar han imidlertid og ejendommeligst aabenbarer han sig i sin lyriske Digtning; hvad der er friskt og oprindeligt hos ham, udtaler sig bedst i den umiddelbare Form, snart som kraftig Pathos, snart som hvas, dog stundum for billig kjøbt Satire, snart som den sarteste Stemning, fastholdt i sin Forbisvæven med den mest fuldendte Kunst, snart endelig som en i friske Livsbilleder nedlagt Humor. Og lige saa højt som D. er naaet i de enkelte Digte, i hvilke hans Inspiration har indgaaet den inderligste Forening med hans sjældne Herredømme over Rhythmen, lige saa højt staar han i den Digtning, hvor han har kunnet knytte sin Lyrik til Æventyrets frie Former og ladet den modtage bestandig ny Befrugtning af de skiftende Motiver: „Prinsessen og det halve Kongerige" og „Østen for Sol og Vesten for Maane". Det er højst ejendommeligt, at D., der i en uklar Følelse af at maatte høre hjemme i den som den nye Tids Digtform monopoliserede Realisme begyndte under dens Banner og stræbte at tilegne sig dens Virkemaade, har naaet det

fuldeste Udtryk for sin Digterpersonlighed i en Digtning, der, om end paa ny Maade og uden Efterligning af Fortidens Poesi, er romantisk i Aand som i Form. Og ikke mindre ejendommeligt er det, at D., der 1872 tilegnede G. Brandes sine første Digte, 1883 endte et Stadium af sin Udvikling med at sige sig løs fra den nye Retning, saaledes som den fremtræder i en ivrig Efterligning af romanske Forbilleder og Dømmesæt. Allerede i Svend Trøsts Sange raadede der en Aand, som antydede en Tilegnelse af dybere Stemninger, en varigere Fordybelse i Menneskelivets store Almenforhold, end de experimentale Conflicter i moderne Novellistik og Drama byde, og hvad der senere er fremkommet fra D., vidner om, at Bevægelsen ud i det vide er bleven afløst af en Bevægelse ned mod det dybe i Folkeliv og Menneskets Stilling til det absolute.

Drăchme, en Sølvmønt hos Athenienserne, Hundrededelen af en Mine; den deltes i 6 Oboler. D. havde en Værdi af c. 70 Øre i vore Penge og sættes ofte hos de gamle Forfattere lig med den romerske Denarius. Endnu i vor Tid er D. Grækenlands Møntenhed, lig den franske Franc, eller lig 72 Øre; en ældre D., som endnu benyttes, har en Værdi lig 64½ Øre, idet 112 gamle D. regnes lig 100 nye. D. (it. Dramma ell. Drachma, sp. Dracma, i Orienten Dram ell. Derhem) var tidligere et Led i Medicinalvægten og enkelte Steder ogsaa i Handelsvægten. Den danske D. var indtil 1869 d. s. s. et Kvintin og lig 3,[illegible] Gram; andre Steder var den en Ubetydelighed mindre. Som Handelsvægt er D. i England (Dram) lig 1,[illegible] Gram og i Grækenland lig 1 Gram.

Drackenberg, Christian Jacobsen, en Nordmand, der blev 146 Aar gl., f. 1626 under Christian IV.s Deltagelse i Trediveaarskrigen, d. 1772, oplevede altsaa Struensees Fald og levede under 7 Konger. Han for fra sin tidlige Ungdom til Søs, blev i sit 68de Aar fangen af algierske Sørøvere og maatte i 15 Aar trælle i tyrkisk Slaveri. I sit 109de Aar blev han Højbaadsmand ved Holmen. 111 Aar gl. giftede han sig, og 130 Aar gl. friede han som Enkemand til en ung Bondepige, der dog afslog hans Tilbud. Sine sidste Aar tilbragte han hos Grev F. Danneskjold-Samsø i Aarhus, hvor han ogsaa døde. Hans mumieagtige Lig ligger i Domkirken, og hans Portræt hænger paa Raadhuset.

Drăcma mētrica, spansk Vægt, lig det franske Delagram eller lig 2 d. Kvint.

Drăco, lat., Drage (s. d. A.). **D. mitigātus** (den tæmmede Drage), alchemistisk Navn paa Kvægsølvforchlor.

Dracǣna, s. **Drageblodtræ**.

Drag ell. **Drej** kaldes en smal Landstrimmel, der forbinder en Odde med et større Land; af saadanne findes adskillige i Danmark, især paa Øerne i Østersøen, som Als, Ærø, Avernakø, Drejø; deraf Dragsholm, Dragsmur, Dragsmølle, Drejø.

Dragdukke, efter dansk og norsk Folketro et Væsen, som menes at samle Rigdom til Huset, hvori det opholder sig.

Drage (Draco), en Slægt af smaa, brogede, ostindiske Træleguaner, som udmærke sig ved, at Huden paa hver Side af Kroppen forlænger sig ud i en af de lange, saakaldte nægte Ribben understøttet Flyvehud eller Flagrehinde, der benyttes ligesom hos de flagrende Pattedyr som Faldskjærm eller til at understøtte Springet. Middelalderens fabelagtige Forestillinger om D. synes, for saa vidt de ikke ere rene Phantasibilleder, at have haft deres Grund i Rygter om Kæmpeslanger og Krokodiler, som udpyntedes med Flagermusvinger og med Evne til at spy Gift eller Ild. **Dragehoved** har man kaldt en Fiskeslægt af Ulkefamilien (Scorpæna Draco); en anden har faaet Navn af **Drageſk** (Pegasus Draco), og **Havdrager** har man benævnt en uddød Krybdyrfamilie (Enaliosauria). **Dragonne** benævnes nogle store sydamerikanske krokodillignende Ameivaer (Crocodilurus). — **Dragen** (Draco), et hos os circumpolart Stjernebillede. Halen er imellem begge Bjørnene; den øvrige Del af Legemet bugter sig imellem den lille Bjørn og Hercules.

Drage, det bekjendte Legetøj, grunder sig paa Vindens Tryk. D. maa nemlig for at kunne stige være saaledes fæstet til Snoren, at den Flade, som modtager Vindens Stød, vender noget nedad. En Del af Vindens Tryk vil da spænde Snoren, medens en anden Del løfter D. Halen tjener til at holde den stadig mod Vinden. Den **elektriske D.** er en lignende Indretning, bestemt til at opfange Luftens Elektricitet. Snoren gjøres da ledende ved indflettede Metaltraade, medens den nederste Del deraf er fæstet ved en slet Leder, for at Elektriciteten ikke strax skal tabe sig i Jorden. Franklin var den første, der saaledes lokkede Elektricitet ned fra Tordenskyen. Forsøget blev senere gjentaget, men det viste sig, at det ingenlunde var uden Fare.

Drageblodtræ (Dracæna Draco), et paa de canariske Øer voxende Træ af Convalfamilien med en 50—70 F. høj, først udelt, senere i en Højde af omtr. 20—30 F. gjentagne Gange gaffelformig grenet Stamme, 2—4 F. lange, i Spidsen tornede Blade, talrige smaa, hvidgrønne, vellugtende Blomster i store, topformede Blomsterstande i Enden af Grenene og kugleformede, højrøde Bær af et lille Kirsebærs Størrelse. Skjønt henhørende til de enkimbladedes Klasse voxer Træet dog aarlig i Tykkelse. Et ved Orotava paa Teneriffa voxende Exemplar af denne Art er blevet berømt paa Grund af sin Tykkelse og høje Alder. Stammen havde tæt ved Roden et Omfang af 50 F. og var over 75 F. høj. Det ødelagdes 1868 ved en Storm. Allerede ved Teneriffas Erobring af Spanierne 1496 skal det have haft en kolossal Størrelse. Det ansaas med Rette for et af de ældste Træer paa Jorden, og dets Alder er anslaaet til henv. 6,000 Aar. Af Slægten Dracæna dyrkes nogle Arter som Prydplanter hos os. **Drageblod**, en Harpix, der udsveder af forskjellige Træer, saaledes af forskjellige Palmer (ostindisk D.), af Pterocarpus Draco (amerikansk D.), af Dracæna Draco (canarisk D.); dog har kun det ostindiske Betydning. Det forekommer i Handelen i forskjellige Former, som oftest i Stænger, der ere indviklede i Sivblade, og er da en rød-

brun, nigjennemsigtig Masse, der giver et livlig rødt Pulver. Det bedste er „D. i Taarer", Kugler af indtil ¼ Tom. i Gjennemsnit, som ældes af det af Frugtskallene frivillig udflydende D. Det anvendes især til røde Fernisser, dog ogsaa i Medicinen.

Dragées, fr. [sche], kaldes den Form af tilberedte Lægemidler, som hos os er bedst bekjendt som Sukkerærter, et Slags Confect, der bestaar af en Corianderfrugt omgivet med en Masse, lavet af Sukker og Stivelse, medens de kun bruges lidt i Lægekunsten.

Drager, en Bjælke, der tjener til at bære en Række andre, paa tværs af den liggende. Foruden ved Enderne understøttes den, hvis det er nødvendigt, paa flere mellemliggende Steder af Stolper eller Søjler og Skraastivere, og den hele Sammenstilling kaldes da et **Dragerværk**. **Forstærkede D.**, som anvendes, hvor slige Stolper ikke kunne anbringes, ere sammensatte af flere paa hverandre hvilende Bjælker, der indbyrdes ere forbundne ved Fortanding, Bolte, Dybler ell. desl. Et særegent Slags forstærkede D. ere de saakaldte **Gitterværks-D.** (s. **Gitterbro**). D. saa vel som Dragerstolper dannes ofte af Jærn.

Drageslyngninger er en ældre og mindre heldig Betegnelse for den nordiske Dyreornamentik (s. d. A.). I denne forekommer der ikke Drager i dette Ords middelalderlige Betydning: vingede Uhyrer med Lemmer og Slangehale, og overhovedet kjendes der næppe Fremstillinger af denne Art Drager ældre end Aar 1000. De vingede Slangebilleder i den klassiske Oldtids Kunst og de her sjældnere forekommende, vingede Havuhyrer med Forben og lang Hale ere forskjellige fra Middelalderens Drager.

Dragomān er en Fordrejning af det arab. Ord Targuman og bet. Tolk; det er fra det arabiske gaaet over i det franske Sprog under Formen D. ell. drogman og herfra i andre europæiske Sprog. Den samme Rod, hvoraf dette Ord er udledet, ligger til Grund for det chaldæiske Targum, der betegner den chaldæiske Paraphrase af Bibelen.

Dragomir, d. e. fredkjær, fredsæl, slavisk Navn (Hunkj. **Dragomira**), antages af nogle at være den oprindelige bøhmiske Form for Dagmar.

Dragōn, s. **Rytteri**. **Dragonnāder**. Efter sin Minister Louvois's Raad besluttede Kong Ludvig XIV fra 1685 af ved Militærmagt at tvinge Protestanterne i Frankrig tilbage i den romerske Kirkes Skjød. Først lagde han et Dragonregiment i Poitou og befalede at bebyrde Protestanterne med dobbelt Indkvartering. Dette blev efterhaanden anvendt over hele Landet, og der blev givet Dragonerne Tilladelse til at mishandle og plyndre Protestanterne. Dette System kaldte man derfor »Dragonnades«, »La mission bottée«, »Les conversions par logements«.

Dragonēra, 1) en lille Ø i Middelhavet ud for Vestspidsen af Mallorca. 2) En Gruppe af 3 Smaaøer i Middelhavet ved Østsiden af den græske Ø Cerigo.

Dragonĕtti, Domenico, den navnkundigste af alle Contrabasspillere, f. 1763 i Venezia, d. 1846 i London, hvor han havde Ansættelse og fast Ophold fra 1794. Hans Færdighed paa Kæmpeinstrumentet var saa stor, at han med Lethed udførte de vanskeligste Concerter for Violoncel og Fagot derpaa. Endnu 1845 var han fuldstændig Herre over sit Instrument og medvirkede i Bonn som Fører for 13 Contrabassister ved Festen i Anledning af Indvielsen af Mindesmærket for Beethoven.

Dragsholm, Hovedsædet i Baroniet Adelersborg, ligger 3 M. fra Nykjøbing og 3½ M. fra Holbæk ved Foden af Vejrhøj paa den smalle Tange (Draget), der forbinder Odsherred med det øvrige Sjælland, og har deraf sit Navn. I Middelalderen var det et af Roskilde Bispestols betydeligste Len; det blev i Grevens Fejde forsvaret med Tapperhed og Dygtighed af den daværende Lensmand Ejler Hardenberg, saa at Grev Christoffers Hær maatte trække sig tilbage med uforrettet Sag. Ved Reformationen blev D. inddraget under Kronen og blev oftere brugt som Statsfængsel; saaledes blev Stiftets sidste katholske Biskop, Joachim Rønnov, i nogen Tid holdt fangen her tillige med Aarhus's Biskop, Ove Bilde, og fra 1573 sad her den skotske Dronning Marie Stuarts sidste Ægtefælle, Jarlen af Bothwell, fængslet til sin Død 1578, henlevende efter Sigende sine sidste Aar i Vanvid; han ligger begravet i den hosliggende Faarevejle Kirke. Af de kongelige Lensmænd mærkes Søhelten Otto Rud og Rigskansleren Arild Hvitfeldt, som her skrev en stor Del af sin Danmarks Krønnike. I Svenskekrigen 1658—60 blev Slottet indtaget og afbrændt, saa at kun Murene bleve staaende, og kort efter Krigen kom Godset i Privates Eje. Det blev 1694 kjøbt af den berømte Cort Adelers yngste Søn, Gehejmeraad, Stiftamtmand F. C. Adeler, i hvis Slægt det 1755 blev oprettet til et Stamhus og 1785 til et Baroni under Navnet Adelersborg, som efter at være nedlagt 1810 gjenoprettedes 1843 for Familien Zytphen-Adeler.

Dragsmark, ogsaa kaldet Mariskog, Præmonstratenser-Kloster paa Halvøen Bokenäs i Laneherred i Bohuslän, stiftet af Kanniker fra Børglum i Jylland ved Kong Haakon Haakonsøn c. 1250, som flyttede en af ham tidligere bygget Stenkirke fra Tønsberg til D. og gav Gods til Klostret. D. blev seculariseret allerede under Christian II, som satte en verdslig Forstander derover, men Kannikerne fik dog Ret til at blive i Klostret indtil deres Død; siden 1544 var i Regelen D. en Forlening under Befalingsmanden paa Bohus, som 1610 endog tog Sten fra Klostrets forfaldne Bygninger for dermed at opbygge Bohus Slot. Nu staar af Klosterkirken kun en Del af den nordre Mur tilbage.

Dragsmindegab, tidligere et meget grundt Indløb til Rødbyfjord paa Laaland mellem Holmene Bredsjed og Myggesjed. Langs hele Laalands lave Sydkyst til Brunddragene er efter Stormnatten 1872 opført et Dige, hvorved de tidligere Gab til Rødbyfjord ere lukkede.

Dragsmur, en 284 Alen lang Kampestensmur, som Marsk Stig efter Erik Glippings Mord drog over Tangen (Draget), der forbinder Halvøen Helgenæs med Mols, for derved at befæste sig paa den nævnte Halvø, som han skal have ejet. Nu er kun Grunden til-

bage, omtr. 1 Alen høj, bygget af utilhugne Kampesten. Da General Rye under Krigen 1849 maatte trække sig tilbage til Helgenæs for den overlegne Fjende, benyttede han Levningerne af D. til at befæste sig paa Halvøen.

Draguignan [ginjäng], Hovedstad i det franske Dep. Var, 12 M. ø. n. ø. for Marseille. 7,000 I. Oliemøller og Sæbefabriker. Handel med Olivenolje. Herlig Omegn.

Dragūn ell. **Dragunsalat**, s. **Bynke**.

Dragūt, tyrkisk Sørøver, en Renegat, f. i en Landsby paa Lilleasiens Sydvestkyst lige over for Rhodos af christne Forældre, erhvervede sig i sin lange Tjeneste under Khaireddin Barbarossa Ry som tapper Kriger og erfaren Sømand. Paa et Tog til Corsica blev han en Gang tagen til Fange og i 4 Aar holdt fængslet i Genua, indtil Andr. Doria frigav ham for en Løsesum, som Barbarossa betalte for ham. Efter dennes Død bestod han som Anfører for en tyrkisk Flaade haarde Kampe med de christne, især med Doria, og efter at han havde frataget Malteserridderne Tripolis, blev han udnævnt til Bej i denne Stad og dens Gebet. 1552 commanderede han den tyrkiske Flaade, der blev sendt mod Italien, og plyndrede Calabriens Kyster; da Sultan Soliman II 1565 vilde erobre Malta, deltog han med en Flaade i Belejringen af St. Elmo, men blev truffen af en Kugle og døde s. Dag som Slottet maatte overgive sig, 23 Juli 1565.

Dragør, en flækkelignende Landsby paa Sydøstsiden af Amager med 1,800 I., hvis Hovederhverv er Søfart, Fiskeri, Lodseri og Bjergning, samt Lærredsvæveri og Blegning. Lodsstation og Toldsted. Havn for Smaaskibe. I Middelalderen var D. et vigtigt Sted paa Grund af det store Sildefiskeri i Sundet. Da Carl Gustav 1658 brød Freden og atter angreb Danmark, kastede hans Flaade Anker ved D. Da Hvitfeldt 1710 sprang i Luften med „Danebrog", søgte to svenske Linjeskibe at undgaa det brændende Skib, men stødte paa D.-Rev, hvor de næste Dag bleve stukne i Brand af deres eget Mandskab for ikke at falde i de danskes Hænder.

Drainage, fr. [drænāsche], en egen Behandlingsmaade af suppurerende Betændelser, ved hvilken man skaffer Materien Udslaad ved at føre tynde, gjennemhullede Kautschukrør, **Drainrør**, igjennem den suppurerende Hule og lade dem ligge, saa længe der flyder noget ud igjennem dem. **Draining** [dræ] i Agerbruget, s. **Rørlægning**.

Draisine [dræ], Løbemaskine, en af Friherre Karl von Drais 1817 i Mannheim opfunden Maskine, senere forbedret af Englænderen Knight, med to bag hinanden stillede Hjul, mellem hvilke var som Sæde anbragt en Art Sadel; den kjørende bevægede Maskinen fremad ved afvexlende at stemme Fødderne mod Jorden. Det var imidlertid en anstrængende Maade at komme frem paa, og Opfindelsen blev snart glemt. I nyere Tid er Ideen kommen frem igjen i de fra Amerika stammende Velocipeder i en ny og fuldkomnere Skikkelse. Navnet D. bruges ogsaa om de smaa Vogne, som benyttes af Ingenieurerne og Jærnbaneembedsmændene til at befare korte Strækninger af Banen. De have 4 med Hjulkrans forsynede Hjul, som sættes i Omdrejning ved en Krumtapbevægelse, fremkaldt ved Tryk med Fødderne eller Arbejde med Armene. De maa være saa lette, at de uden Besvær kunne løftes ud af Sporet for et kommende Tog. Man kan ogsaa bruge Dampdraisiner, bestaaende af et lille Locomotiv med Tender og en Personcoupé, men paa Grund af deres Kostbarhed ere de sjældne.

Drake, Francis [dræhk], berømt engelsk Sømand, f. 1545 i Tavistock i Devon-Shire, udmærkede sig i Englændernes uheldige Kamp med Spanierne ved Vera Cruz; Spaniernes grusomme Behandling af Fangerne indgav ham et saadant Had til dem, at han indviede næsten hele sit Liv til at gjøre dem Skade. 1572—73 plyndrede han de spansk-amerikanske Kolonier i den mexikanske Golf; paa et senere Tog 1577—80 gik han gjennem Magalhaēsstrædet langs med Sydamerikas Vestkyst og videre mod N. indtil 48° n. Br. for at finde en Gjennemfart til det atlantiske Hav. Skuffet i denne Forventning vendte han over Molukkerne, Java og Cap tilbage til England 1580. Af Dronning Elisabeth blev han 1581 slaaet til Ridder; 1585 erobrede han med en Flaade paa 25 Skibe San Jago paa de capverdiske Øer, San Domingo og Cartagena, ødelagde Spaniernes Forter i Øst-Florida og kom 1586 tilbage med et umaadeligt Bytte. 1587 opbrændte han med en Flaade af 30 Skibe en Del af den berømte Armada i Cadiz's Hav, ligesom han ogsaa 1588 som engelsk Viceadmiral bidrog til den uovervindelige Armadas Tilintetgjørelse; 1589 søgte han, skjønt forgjæves, at sætte Don Antonio paa Portugals Trone. Da et Tog mod Spanierne i Vestindien 1594 mislykkedes, blev D. mismodig herover og døde 1595.

Drake, Friedr. Joh. Heinr., tysk Billedhugger, f. 23 Juni 1805 i Pyrmont, blev oplært til Mechaniker og fik først 1826 Lejlighed til at uddanne sig til Billedhugger i Rauchs Atelier i Berlin. Et af hans første Arbejder, „En døende Kriger" (1833), vakte stor Opmærksomhed. Snart efter viste han i en Række vellykkede Portrætstatuetter af Tysklands berømte Mænd, at det monumentale Portræt laa særlig for ham, og paa dette Omraade har han ogsaa vundet sin største Hæder. Allerede 1836 udførte han en Billedstøtte i Malm af Justus Möser, opstillet i Osnabrück. Af senere monumentale Arbejder maa nævnes Mindesmærket over Kong Vilhelm III i „Thiergarten", den store Rytterstatue af Kejser Vilhelm I, som vandt grand prix ved Verdensudstillingen i Paris 1867, og Victoria paa „Siegessäule" i Berlin, hvilken sidste dog Tyskerne selv sætte mindre højt. Han døde 6 Apr. 1882 som Professor ved Kunstakademiet i Berlin.

Drakenborch, Arnold, hollandsk Philolog, f. 1684, blev 1716 Professor i sin Fødeby Utrecht og døde her 1748. Han er især bekjendt ved sin store Udgave af Livius (1738—46, 7 Bd.).

Drākon, Archont i Athen 624 f. Chr., overtog det Hverv, at skrive Love for den atheniensiske Stat. Han indskrænkede sin Virksomhed til at give de hidtil i Følge gammel Tradition bestaaende Straffebestemmelser Lovskraft og til at sætte

en Grænse for den tidligere almindelige Blodhævn ved Indstiftelsen af Epheternes Domstol. Strængheden af de drakoniske Straffebestemmelser omtales ofte i Oldtiden (man sagde, at hans Love vare skrevne med Blod); dog er det ikke usandsynligt, at der indeholdes meget overdrevent i den Beretning, som vi have derom. De af hans Lovbestemmelser, der angik Drabssager, bleve opretholdte ogsaa under det senere Demokrati. Endnu bruger man Udtrykket „drakonisk" for at betegne „overdrevent stræng".

Dram, engelsk Vægtenhed, lig 1,772 Gram. Af Ordet D. (af Drachme, s. d. A.) er afledet det danske D., en Slurk, Snaps.

Drāma, gr., egtl. Handling, deraf i Særdeleshed en paa Theatret fremstillet, for dette behandlet Handling, et Digt, hvori en Handling ell. Begivenhed fremstilles som foregaaende for Tilskuernes Øjne, et Skuespil. I D. maa der være en Kamp mellem stridende Elementer, som fører til en lykkelig eller ulykkelig Løsning. Som poetisk Kunstværk maa D. fornemmelig stræbe efter den størst mulige Illusion, hvorved det, der foregaar i Skuespillet, for Tilskueren bliver Virkelighed og gjør Indtryk paa ham som saadan. Som højeste Lov opstillede fordum især de franske Theoretikere („efter Aristoteles", som dog ikke har sagt dette) Fordringen om de „tre Enheder", Handlingens, Stedets og Tidens; men kun Handlingens eller rettere Ideens Enhed er en uafviselig Fordring. D. deles i Tragedie (Sørgespil), Komedie (i videre Betydning, omfattende Lystspil, Vaudeville m. m.) og D. i indskrænket Forstand (et alvorligt Skuespil, som belærer og rører uden at endes som Sørgespil). En egen Art D. er Operaen eller Syngestykket, hvor Sang og Musik ganske eller for det meste træde i Dialogens og Monologens Sted. Om D.s Historie s. Digtekunst. **Dramātisk**, hvad der hører til, har at gjøre med D.; dramatisk Digt er et D.; dramatisk Kunst er Skuespilkunst. **Dramatisēre** et Emne er at behandle det som Skuespil, fremstille det i et Drama; et dramatiseret Værk er et saadant, hvori den dramatiske Dialog er efterlignet ved, at de handlende Personer indføres talende, men som for øvrigt ikke er bestemt til Opførelse paa Scenen. **Dramaturgi** bet. nærmest Theorien for den dramatiske Digtekunst. Men da denne hænger nøje sammen med den dramatiske Fremstillingskunst, bruges Ordet ogsaa om Theorien for Skuespilkunsten, Læren om den theatralske Fremstilling. I hin første Betydning er Aristoteles's Poetik det første dramaturgiske Værk; i den videre Bet. har Lessing først leveret en D. **Dramatūrg** er den, der udvikler og anvender Theorien for den dramatiske Poesi og Kunst.

Drāma, Stad i Tyrkiet, Makedonien, 16 M. ø. n. ø. for Saloniki. 8,000 I. I Omegnen Ruiner af Oldtidens Philippi, hvoriblandt et Amphitheater og flere Gravmæler.

Dramburg, Stad i den preussiske Prov. Pommern, 11 M. ø. til n. for Stettin. 6,000 I. Uldmanufakturer, Garverier.

Drāmma lirico ell. **per mūsica**, ital. Benævnelse paa den store, alvorlige Opera i Modsætning til Opera buffa, den komiske Opera.

Drammen, Kjøbstad i Norge, Buskeruds Amt, ligger paa begge Sider af Dramselven ved dens Udløb i Dramsfjorden. 18,000 I. (1882). Byen bestaar af tre Dele, Bragernæs paa Nordsiden, Strømsø og Tangen (med Kobbervik) paa Sydsiden af Elven, hvilke forenes ved 3 Broer, hvoriblandt den 1874 opførte, over 1,000 Met. lange Jærnbanebro. Byen er i gejstlig Henseende delt i to Sognekald og har 3 Kirker, en lærd Skole, Kunstforening, Theater, en Afdeling af Norges Bank, to Privatbanker og Børs. D. er et Knudepunkt paa Vestbanerne, idet Linjen fra Christiania her deler sig i to Linjer, hvoraf den ene gaar mod N. til Randsfjorden med Sidelinjer til Kongsberg og Krøderen, den anden mod S. gjennem Jarlsberg og Laurviks Amt til Skien. Handelen er livlig, især med Trælast, for hvilken Artikel Byen fra gammel Tid har været en af Norges vigtigste Udførselssteder; i vore Dage staar den i saa Henseende kun tilbage for Frederiksstad og Christiania. 1882 var Indførselsværdien 4 Mill. Kr., Udførselsværdien (næsten udelukkende Trælast) 7½ Mill. Kr. og Toldintraderne 717,000 Kr. S. A. var Drægtigheden af ankomne Fartøjer 108,000 Tons, af afgaaede 147,400 Tons. Byens Handelsflaade talte s. A. 267 Skibe paa i alt 82,200 Tons, hvoraf 11 Dampskibe paa 1,000 Tons. Byen driver desuden en ganske betydelig industriel Virksomhed, navnlig Forædling af Trælast. De tre Bydele udgjorde tilforn særskilte Kjøbstæder, som først 1811 bleve forenede under det fælles Navn D., som egentlig er Navnet paa Dramsfjorden. Allerede i det 14de Aarh. var her Udskibning af Trælast og Toldsted ved Kobbervik; i det 16de Aarh. nævnes ved Siden deraf tillige D. eller Bragernæs som et Ladested, hvorfra der blev drevet betydelig Trælasthandel. Efter Christianias Anlæg blev imidlertid Stedets Fremvæxt i høj Grad hindret ved de Privilegier, som meddeltes hin By. 1632 blev det paabudt de i Bragernæs bosiddende at flytte til Christiania, og skjønt denne haarde Befaling siden toges tilbage, blev dog Stedet i lang Tid regnet for en Del af Christiania, med hvem det havde fælles Magistrat. Strømsø fik Kjøbstadprivilegium 1715. Den tidligere udelukkende af Træhuse bestaaende By har i den senere Tid flere Gange været hjemsøgt af voldsomme Ildebrande, saaledes i Juli 1866, da næsten hele Bragernæssiden blev lagt i Aske, og i Maj 1870 og i Oct. 1880 paa Strømsø. Efter disse Ildebrande er Byen bleven smukt bebygget, navnlig paa Bragernæssiden ved Torvet, hvor Børsen, Raadhuset og den vakre, med en Altertavle af Tidemand prydede Kirke ligger. **Dramselven** kommer fra Indsøen Tyrifjorden paa Ringerike og gaar forbi Drammen ud i **Dramsfjorden**, en Arm af Christianiafjorden. Det er en kort Elv, men meget vandrig, da den danner Afløb for mange store Elve og Indsøer i Drammens Opland: a) Bægna (s. d. A.), som udspringer paa Filefjæld og gjennemstrømmer Valders, indtil den falder ud i Spirillen paa Ringerike. Denne Indsø forlader den under Navn af Aadalselv, løber forbi Hønefos, hvor den danner Fossen af samme

Navn, og optager derpaa b) Randselven, der danner Afløbet for Indsøen Randsfjorden, som igjen optager Dokka med flere Elve fra N. og Ø. Det samlede Vasdrag falder derpaa under Navn af Storelv ud i Tyrifjorden. Kort efter at Dramselven har forladt Tyrifjorden optager den c) Snarumelven, der kommer fra Krøderen; denne Indsø har igjen Tilløb af Hallingdalselven, der udspringer fra Hallingskarvens Jøkler og gjennemstrømmer Hallingdal. d) Simoa løber gjennem Sigdal og falder i Dramselven lidt neden for Snarumelven. Alle disse Bielve gaa gjennem skovrige Trakter og føre derfor en Mængde Tømmer ned til Udskibningsstedet Drammen. Den hele Dramselv har et Nedslagsdistrict af over 300 □ M. (16,900 □ Kilom.), men den er paa Grund af Fosser kun sejlbar et Par Mile oven for Drammen. Paa Vasdragets vigtigste Indsøer, Randsfjorden, Spirillen, Tyrifjorden og Krøderen, underholdes nu regelmæssig Dampskibsfart.

Drang ell. **Drange** (isl. drángr, drángi), Benævnelsen paa fritstaaende, spidst tilløbende Klipper paa eller ved Kysten af det nordlige Norge og Island.

Drankersyge, Alkoholisme, den ved langvarig, umaadeholden Nydelse af spirituøse Drikke (især Brændevin) fremkaldte sygelige Tilstand af Legemet. Næsten alle dettes Organer angribes, især dog Maven (chronisk Mavekatarrh), Leveren (Fedtlever, Cirrhose), Nyrerne (Brights Sygdom), Hjærtet og Blodkarrene (Hjærtesygdomme, Atherom), Aandedrætsorganerne (chroniske Katarrher i Strubehoved og Luftrør) og fremfor alt Nervesystemet, særlig Hjærnen, hvis Functioner sløves, ligesom ogsaa chroniske Hjærnesygdomme og Sindssygdomme kunne opstaa. Huden bliver opdunset, som Følge af den rigelige Fedtafsætning under den, og især paa Næsen er den tilbøjelig til Udslæt. Under Forløbet af den chroniske D. optræde jævnlig Anfald af **Drankergalskab** (Delirium tremens), der især indfinde sig, naar Drankeren pludselig ophører med at drikke (f. Ex. naar han angribes af en anden acut Sygdom). Denne ytrer sig ved en Sindsforvirring, charakteriseret ved levende Phantasier, der mest bevæge sig inden for den syges sædvanlige Beskæftigelsers Kreds og ofte have et meget muntert Præg, samtidig Søvnløshed og stærk Rysten over hele Legemet. Saa snart den syge falder i Søvn og sover rigtig ud, er Anfaldet i Almindelighed forbi, men Tilbagefald ere uundgaaelige, naar Individet ikke vænner sig af med at drikke.

Draumør, Pseudonym for Schmid, Ferd. (s. d. A.).

Drap, fr., d. e. Klæde, bruges hos os for D. de Berry, et 4skaftet Uldtøj, tæt vævet, stærkt vallet og appreteret som Klæde, altsaa læderagtigt og vandtæt. D. de Soie er et læderagtigt, 3-, 4- ell. 5kipret Silketøj med dobbelte Kjædetraade og 4dobbelte Islættraade.

Drâpa er Benævnelsen paa Hovedarten af den oldnordiske Kunstdigtning, saaledes som denne i det 9de til 13de Aarh. udvikledes af Skjaldene. Sædvanlig affattet i det kunstige Drottkvæde-Versemaal, ejendommeligt ved fine indviklede Omskrivninger, dobbelte Rim og regelmæssige Bygning, skulde enhver D. bestaa af en Indledning, Hoveddelen med sit Omkvæd og en Afslutning. Indholdet er en Lovprisning af den, for hvem eller til hvis Ære Kvadet fremføres, sædvanlig en Konge eller mægtig Høvding; dog digtedes ogsaa D. til Ære for Guder, Helgener, ja endog Christus. Navnet (sign. drepa, d. e. slaa) kan muligvis tyde paa, at D. oprindelig er bleven foredraget under Ledsagelse af Harpens Toner, hvortil ellers kun findes ringe Spor.

Draper, John William [drē], f. 1811 nær ved Liverpool, udvandrede 1833 til Nordamerika, hvor han 1839 blev Professor i New-York, dels i Chemi, dels i Physiologi. 1870 blev D. Formand for Universitetets natur- og lægevidenskabelige Afdeling og døde 4 Jan. 1882. D.s vigtigste Skrifter ere: „Europas aandelige Udviklings Historie“ (1862, oversat paa Dansk 1875), „Den nordamerikanske Borgerkrigs Historie“ (3 Bd., 1867—70) og „Fremstilling af Kampene mellem Religion og Videnskab“ (1875).

Drapêre kalder man i Kunsten at ordne et nedhængende Stof, Klædebon eller Tæppe, i frie Folder, hvori man paa kunstnerisk Maade søger at efterligne Stoffets naturlige Fald i Hvile eller Bevægelse. **Draperi**, et saaledes kunstnerisk ordnet Klædebon eller Tæppe. Disse Ord bruges sjældnere nu til Dags som Kunstudtryk.

Draphavre (Avena elatior) hører til Havreslægten, men er slankere og finere end den sædvanlig dyrkede Havre og har navnlig meget mindre Smaaax; disse have kun 2 Blomster, af hvilke den nedre kun indeholder Støvdragere, medens den øverste er tvekjønnet, men mangler Stak. Den kaldes ogsaa høj Havre og fransk Rajgræs. Hos os er den vildtvoxende, navnlig paa Enge og i Krat, ligesaa i Norge, især langs Kysten. Den spiller i de senere Aar en ikke uvigtig Rolle som Fodergræs, idet den fortrinlig egner sig til Indblanding i fleraarige Græsmarker, hvor den dog i første Aars Græsmark gjør sig lidet gjældende. Den er haardfør mod Kulde og Tørke, grønnes tidlig i Foraaret, giver blødt og behageligt Hø, taaler godt at slaas og passer navnlig til skjørleret, sandblandet, muldrig og varm Jord.

Drastika, Lægemidler, der virke meget stærkt afførende, s. **Afføringsmidler**. **Drastisk**, ensbetydende med kraftig virkende.

Drau ell. **Drave**, Flod i Østerrig, udspringer i det østlige Tirol, løber gjennem Kärnten, hvor den bliver sejlbar ved Villach, og Steiermark og danner derefter Ungarns Grænse mod Kroatien og Slavonien, indtil den neden for Esjek falder i Donau. Længde 85 M. Dens vigtigste Biflod er Mur. I sit øvre Løb er D. omgivet af høje Bjærge, hvorimod den i sit nedre Løb gjennem Ungarn har flade, for Oversvømmelser udsatte Bredder.

Draug (oldn. draugr, afdød, Gjenganger), et Gjenfærd ell. Spøgelse, som skulde vise sig, hvor Mennesker vare omkomne, eller hvor en saadan Ulykke forestod; i Norge (især i Nordland) tænkes D. at have Tilhold ved Søen og at sejle i en halv Baad.

Dravât (egtl. fr. travade), en hvirvlende, af

Tordenvejr ledsaget Vind. I overført Betydn. en Overhaling.

Drawback, eng. [draa], en Toldgodtgjørelse, som gives, naar et indført Raastof udføres igjen i forarbejdet Skikkelse; s. for øvrigt **Told**.

Dravidiske Folk kaldes den særegne Folkestamme, som bebor det sydlige Forindien og af Ethnologerne regnes for en egen Race, da den er forskjellig baade fra Arierne og Mongoloiderne; sproglig staar den væsentlig paa samme Standpunkt som de højasiatiske Stammer (Agglutinering), men i Udseende nærmer den sig mere til de indoeuropæiske Stammer; den har Negrenes mørke eller sorte Hudfarve, men ikke deres Lugt. D. kan stilles i 3 Hovedafdelinger, hvis Sprog ikke have Rodfællesskab. a) Mundastammerne, en hel Række halv- eller uciviliserede Stammer fra Ganges vestpaa ind i Vindhyafjældene; mest bekjendte ere Kolh og Santal (s. d. A.), længere mod V. i Radschputana og Malva Bhilla (s. d. A.); b) de egentlige d. Folk i Sydindien i 12 Stammer, af hvilke flere som Tamul (s. d. A.) ved Sydspidsen af Dekan, Telingas ell. Telugu paa Østkysten, Malabarer (Malayala) og Kanarer ell. Karnater paa Vestkysten ere civiliserede, velorganiserede og talrige; beslægtet er Brahuistammen om Khelat i Beludschistan, nævnt allerede af Herodot som de „østlige Æthiopiere“, der i Udseende ligner Negre, men er forskjellig af Sprog og Haarvært. c) Singhaleser paa Ceylon, hvis Sprog Elu er stærkt blandet med Indisk. Det antages i Almindelighed, at D. er den ældre Befolkning i Indien, og at navnlig de lavere Kaster i Indien ere stærkt blandede med D.

Drawing-room, eng. [drääing-ruhm], egtl. Malerværelse, Modtagelsesværelse, Salon; Galacour ved Hoffet.

Dravle, norsk (isl. drafli), Mælkeret af Mælk, som er opkogt saaledes, at Osten skiller sig fra Ballen og løber sammen i haarde Klumper.

Drayton, Mich. [dræhtn], eng. Digter, f. 1563, d. 1631, har foruden lyriske Digte (»Barons wars«, »England's heroical epistles« m. m.) skrevet det didaktiske Digt »Poly-Olbion«, en Slags poetisk Topographi af England, hvor der fortælles de til Stederne sig knyttende Sagn, og hvor forskjellige Egnes Natur skildres ikke uden punktuelle Skjønheder, men som dog i sin Helhed kun er rimet Prosa.

Dreier, Frederik, f. 16 Dec. 1827 i Kjøbenhavn, blev 1844 Student og gav sig til at studere Lægevidenskaben, men syslede desuden med Naturvidenskaberne, Nationaløkonomi og den nyere socialistiske Literatur. 1849—51 gjorde D. Tjeneste som Underlæge i Hæren og døde 9 Maj 1853. D. var den første Repræsentant i Danmark for den revolutionære, socialistiske og fritænkerske Retning, som var opstaaet i Frankrig, og udgav en Række Smaaskrifter („Folkenes Fremtid, af en Fritænker“ og „Fremtidens Folkeopdragelse, af en Socialist“, 1848; „Aandetroen og den frie Tænkning“, 1852), samt Ugeblabet „Samfundets Reform“ (1852—53). Heri forlangte han Samfundets Omdannelse i Overensstemmelse med Socialisternes Lære, hævdede Kosmopolitismen over for Nationaliteten (vilde have et Universalsprog), bekæmpede Religionen som en gammel Fordom og Ægteskabet som en utilbørlig Tvang paa Individerne, forlangte en fælles Opdragelse for Børnene under Statens Ledelse o. s. fr. End videre skrev D. et Par Smaaskrifter, om Clara Raphael (1851) og imod M. A. Goldschmidt (1852).

Dreiherrnspitze, et Bjærg i den sydvestlige Del af det østerrigske Kronland Salzburg, paa Grænsen af Tirol. 11,100 F.

Drej, d. s. s. Drag.

Dreje bak er at stille Sejlene saaledes, at Skibets Fart derved standser; **d. til Vinden** er efter rum Sejlads at dreje Skibet saaledes, at man kommer til at sejle bi de Vind.

Drejer, Salomon Thomas Nikolai, f. 1813 i Eveldrup Præstegaard i Jylland, en af Danmarks dygtigste og bedst begavede Naturforskere, havde allerede i sit Hjem og senere som Discipel i Viborg Skole erhvervet sig et godt Grundlag for det botaniske Studium. Efter at han var bleven Student 1833, benyttede han med Iver og Utrættelighed Hovedstadens rigere Hjælpekilder til Studiet af Botaniken, men maatte længe kæmpe med trange Kaar. Som Botaniker uddannedes D. mere ved stadig at færdes i og udforske den levende Natur end ved at høre Forelæsninger eller ved Studium paa anden Haand, hvilket bidrog til at give hans videnskabelige Udvikling et stærkt Præg af Selvstændighed. I sin Opfattelse af Systemet sluttede han sig til Reichenbach. Tidlig optraadte han som Forfatter, og hans Skrifter vidne saa vel om Aandsmodenhed og Skarpsindighed som om Agtelse for og Djærvhed i at forsvare, hvad han ansaa for Sandhed. De vigtigste af hans Arbejder ere: »Flora excursoria Hafniensis« (1838); „Lærebog i den botaniske Terminologi og Systemlære“ (1839); »Elementa phyllologiæ« (Magisterdisputats 1840) og »Symbolæ Caricologicæ« (1844, udgivet efter Forfatterens Død ved J. Vahl), foruden flere Afhandlinger i Krøyers „Naturhistorisk Tidsskrift“. D. fungerede flere Gange midlertidig som Docent ved Universitetet; han rejste ikke i Udlandet, men foretog hyppig videnskabelige Rejser i forskjellige Egne af Fædrelandet, ved hvilke han bidrog væsentlig til Kundskaben om de danske Planter og deres Udbredelse. 1841 udnævntes D. til Udgiver af »Flora Danica«. Men han naaede ikke at fuldende et Hæfte af dette Værk, thi allerede 21 Apr. 1842 afbrød Døden hans Virksomhed. Det af ham forberedte Hæfte af »Flora Danica« blev efter hans Død udgivet af Schouw og Vahl.

Drejereb, de Tove, hvormed Ræerne paa et Skib hejses.

Drejeskive tjener paa Jærnbaner til at dreje Vognene under hvilke som helst Vinkler. D. ere især nødvendige paa Banegaarde, hvor Vognene hvert Øjeblik skulle bringes fra et Spor over paa et andet. Skiven ligger fuldkommen vandret og drejer sig om en lodret Tap i Midten, medens den ved Omkredsen løber paa Hjul eller Ruller. Dens Centrum er anbragt i det Punkt, hvor Midterlinjerne af to eller flere Jærnbanespor skære hinanden, og den bærer selv ét eller flere Spor, der nøjagtig

passe til disse. Den drejes enten umiddelbart ved Haanden eller ved en særegen Spilindretning. D. kan være indrettet enten alene til Vogne og har da en Diameter af 14—16 Fod eller til et Locomotiv med Tender, og Diam. er da mindst 36½ Fod.

Drejesyge ell. Ringesyge, en hos Faaret forekommende Sygdom, har sit Navn deraf, at Dyret har stor Tilbøjelighed til at gaa rundt i en Kreds; det ytrer for øvrigt Sløvhed, Mangel paa Ædelyst, Afmagring og til sidst Lamhed, og Sygdommen ender altid med Døden efter nogle Maaneders Forløb. Man gjør derfor bedst i at slagte Dyret inden Afmagringen indfinder sig, da Kjødet kan nydes uden Skade for Mennesket. Sygdommen anretter ofte stor Ødelæggelse i Schæferier. Aarsagen er Tilstedeværelsen i Hjærnen af den saakaldte Kvæse (s. Blæreorm).

Drejl, s. Damask.

Drejning gaar ud paa at bearbejde et roterende Arbejdsstykke med et skærende Værktøj, som holdes imod det og føres enten med Haanden eller ved Hjælp af en Forsætter. Til de mindste Metalarbejder, navnlig til Dele af Lommeure, bruges en Drejestol. Paa Arbejdsstykket anbringes en Rulle, og det indspændes imellem to Spidser; idet da en med en elastisk Bue (Drejebue) udspændt Snor slynges et Par Gange om Rullen, kan Arbejderen med den venstre Haand, hvori han holder Buen, bringe Arbejdsstykket til at rotere frem og tilbage, og samtidig drejer han med et Værktøj, i Regelen en Gravstik, som han holder i den højre. Noget større Sager som til Stueure, drejes mest paa Prismadrejebænke, der ere som store Drejestole, men staa fast paa et Bord og bevæges ved et Traad, Krumtap, Hjul og Snor. Til endnu større Gjenstande bruges almindelige Drejebænke med en Stilling, bestaaende af 2 parallele Vanger og 2 opstaaende Endestykker, hvorpaa disse hvile. Vangerne bære forskjellige Opstandere (Dokker); ofte sker Indspændingen mellem to Spidser ligesom ved Drejestolen, og Vangerne bære i saa Fald en Spinoldokke og en Medbringerdokke med Medbringerskive, der sætter Stykket i Omdrejning; ellers fæstes Stykket ved en Patron paa Enden af en Spindel, og Vangerne bære en Spindeldokke og tillige en Spinoldokke, naar Stykket er saa langt, at det maa understøttes for Enden, vel endog en Hjælpedokke med en Brille til Understøttelse af lange Stykker paa Midten. Vangerne bære tillige Forsætteren. En saadan Drejebænk bruges næsten altid til Drejning i Træ, Horn og Ben; dog findes endnu til Træ det saakaldte Vippedrejelad, hvor, som paa Drejestolen, Stykket indspændes imellem to Spinoler og sættes i frem- og tilbagegaaende Rotation ved en Snor fra et Traad til en Fjeder under Loftet, der paa Vejen snor sig et Par Gange om Stykket. Man har Drejebænke saa godt som alene af Træ; Forsætteren er dog næsten altid, Dokkerne for det meste, af Jærn; ved Drejebænke til Metaldrejning gjøres tillige Hjulet og Stillingen ofte af Jærn. Almindeligst bevæges Drejebænkene ved et Traad, de større ofte ved et stort Hjul udenfor, der drejes af en Haandlanger. De største Drejebænke, i Fabriker ogsaa mindre, bevæges ved Damp- eller Vandkraft, idet en med Remskiver forsynet Axel løber under Loftet i Fabrikbygningen og en Rem fra en saadan Skive løber ned til to Skiver paa Drejebænken, en fast, naar den skal gaa, en løs, naar den skal standse. Patronerne kunne være meget forskjellige; skulle de bruges til Indspænding af flade Gjenstande, med kort Axe, men stor Radius, maa de være skiveformede og kaldes Skivepatroner. Ere de flade Stykker meget store, vilde en Drejebænk af den almindelige Form være uanvendelig; man bygger derfor egne Skivedrejebænke, der f. Ex. kunne modtage de største Tandhjul til Afdrejning paa Tænderne. Disse faa en overmaade langsom Bevægelse ved Indgribning i Tænder paa Kanten af den til Befæstelse af Stykket bestemte Skive. De have under denne ingen Vanger, men ofte en dyb Grav og hinsides denne et Par Vanger paa tværs, saa at Drejebænken bestaar af to Dele, kun forbundne igjennem den Grund, hvorpaa de staa. I mange Tilfælde foretages Drejningen paa fri Haand, d. e. Drejestaalene hvile vel paa Forsætteren, men styres alene med Haanden; men især ved Fremstillingen i Metal af visse simple Former (cylindriske, plane og kegleformede) er det til stor Lettelse og Sikkerhed at indrette Forsætteren saaledes, at dens øverste Del, paa hvilken Staalet skrues fast, kan faa en regelmæssig Bevægelse hen ad et Prisme eller et Par Vanger. Naar en Drejebænk stadig skal bruges med en saadan „fast Forsætter“, er det nemmere at have denne en Gang for alle anbragt paa Drejebænken, at lade den glide paa dennes egne Vanger og at sætte dens Bevægelse i Forbindelse med Spindelens. En saadan Drejebænk siges at have „mechanisk Forsætter“; den kaldes ogsaa mechanisk Drejebænk eller Drejemaskine. Hidtil er forudsat, at Gjenstandene, som drejes, skulle være cirkelrunde; men man kan ogsaa dreje urundt, naar man under Stykkets Omdrejning giver enten dette eller Drejestaalet bestemte Bevægelser, hvorved de enten nærme sig til eller fjærne sig fra hinanden. Til disse Slags Drejning høre Ovaldrejning, Pasdrejning, Medaille- eller Reliefdrejning, Guillochering o. fl. Værktøjerne til Drejning, Drejestaalene, ere forskjellige, efter som de skulle bruges til Træ (Rør, Mejsel, Uddrejestaal osv.), Horn og Ben (Spidsstaal, Rundstaal, Sletstaal osv.) eller til Metal, og i dette Tilfælde, om de skulle bruges paa fri Haand eller med fast Forsætter. I det hele ere Drejestaalene til Metal dog ikke saa meget forskjellige fra dem til Ben. En Undtagelse danne de saakaldte Drejehager til Frihaandsdrejning i Jærn; de stikke i et langt Skaft, som hviler paa Skulderen, ere derfor krummede opad foran og paa den nederste bøjede Del forsynede med stærke Hakker, der tage fat i en egen bred, blød Forsætterkrykke og saaledes hindre Hagen i at glide ud.

Drejø, en lille, frugtbar Ø i Indrehavet mellem Fyn, Ærø og Taasinge, omtr. 1 M. fra hver af disse Øer, hører under Grevskabet Brahesminde og danner med Skaarø, Hjortø,

Birkholm og 6 ubeboede Holme et eget Sogn i Sunds Herred, Svendborg Amt. 1/7 □ M. med 600 J., der drive meget Fiskeri.

Drenkova, Stad i det sydl. Ungarn ved Donau, 5 M. v. for Orsova. Dampskibsstation.

Drenthe, en Prov. af Kongeriget Nederlandene, omgiven af den preussiske Prov. Hannover og Prov. Overijssel, Friesland og Groningen. 48 □ M. med 120,000 J. (1881). Jordbunden, der gjennemskæres af en Mængde smaa Vandløb, er i det hele af maadelig Beskaffenhed, og næsten Halvdelen indtages af Heder, Moser og Moradser. Tørvegravning beskæftiger et stort Antal Arbejdere; for øvrigt er Kvægavl, Uld- og Linnedvæveri de vigtigste Erhvervskilder. Hovedstad Assen. Grevskabet D., der hørte til det tyske Rige, blev 1046 af Kejser Henrik III forlenet til Biskoppen af Utrecht; 1522 bemægtigede Hertug Carl af Geldern sig D., men Kejser Carl V tog det 1536 tilbage og forenede det med Nederlandene, hvis Skæbne D. senere har delt.

Drepanum (nu Trapani), en Stad paa Siciliens Nordvestspids, anlagt af Carthaginienseren Hamilcar i Begyndelsen af den 1ste puniske Krig. Her sejrede Carthaginienserne 249 i et stort Søslag over den romerske Consul Appius Claudius. 241 kom D. med den øvrige carthag. Del af Sicilien under Romerne.

Dresden, Hoved- og Residensstad i Kongeriget Sachsen, ved Elben, 23 M. s. for Berlin. 221,000 J. (1880). D. er en smukt bygget Stad med herlig Omegn og deles ved Elben i to Dele, af hvilke den paa Flodens venstre Side er den egentlige gamle By. Over Elben føre to Broer, den prægtige Augustusbro paa 16 Buer og den nye Marie Jærnbanebro. Blandt de talrige offentlige Pladser fremhæves Altmarkt, Neumarkt og Bismarkpladsen, og af de offentlige Bygninger den katholske Hofkirke med højt Taarn og fortrinligt Orgel, den evangeliske Hofkirke, Vor Frue Kirke med en mægtig Kuppel, Korskirken, Synagogen, det kongel. Slot med et højt Spir, flere kongelige og private Palaier, det nye Museum ved den saakaldte „Zwinger", der oprindelig er opført som Forgaard til en af August d. stærke paatænkt Slotsbygning, Tøjhuset, det japanske Palais med det store kongelige Bibliothek og rige videnskabelige og Kunstsamlinger. Det 1838—41 opførte pragtfulde Theater blev 1869 et Rov for Luerne, men er gjenopbygget. End videre fortjener at nævnes den pragtfulde Børsbygning, det 1875 indviede Polytechnikum, Tøjhuset, Raadhuset, Landstænderhuset og talrige private Bygninger. D. er rig paa Kunstskatte, blandt hvilke det berømte Billedgalleri indtager den første Plads; i Residensslottets Kjælderetage indeholder den saakaldte grønne Hvælving en Samling af Kunstgjenstande og kostbare Sjældenheder. Af Anstalter for Videnskab og Kunst m. m. skulle her kun nævnes det medicinsk-chirurgisk Akademi, Kunstakademiet, Cadetakademiet, Artilleriskolen, den polytechniske Skole, Blinde- og Døvstummeinstituterne, samt en Mængde lærde og almennyttige Selskaber, for det meste med rige Samlinger og betydelige Bibliotheker. Af de talrige Monumenter ere de betydeligste Statuen af Kong Frederik August II paa Neumarkt, Kong August II.s Rytterstatue i Neustadt og Carl Maria v. Webers Statue paa Theaterpladsen. Skjønt D. ikke er nogen egentlig Fabrikstad, staa dog flere Retninger af Industrien paa et højt Trin, navnlig Forfærdigelsen af Guld- og Sølvvarer, Straahatte, kunstige Blomster, Fajence, Tapeter, musikalske, mathematiske og chirurgiske Instrumenter, Pianoforter og chemiske Præparater; ogsaa Havedyrkningen staar meget højt. Betydelige Uldmarkeder. Her er 5 Jærnbanegaarde, og Dampskibsfarten paa Elben har i de senere Aar taget et betydeligt Opsving. I Stadens Omegn findes en Mængde smukke Landsteder og Pragtbygninger. — D. nævnes først 1216 som Stad, var fra 1485 Residens for den albertinske Linje af det sachsiske Fyrstehus og blev betydelig forskjønnet under August II og A. III, men led meget ved Slaget 26—27 Aug. 1813, der endte med de allierede Hæres Tilbagetog. 9 Sept. 1830 udbrød en Opstand i D., som nødte Kong Anton til at give Sachsen en fri Forfatning og tage sin Brodersøn Frederik August til Medregent. 3 Maj 1849 begyndte Uroligheder i Anledning af den nye tyske Rigsforfatning, og 5 Maj gik de over til en voldsom Opstand, som først efter haardnakket og blodig Kamp dæmpedes 9 Maj ved preussiske Troppers Hjælp; Opstandens egentlige Leder var Russeren Bakunin. 1745 sluttedes Fred i D. mellem Frederik II og Marie Theresia, hvorved Schlesiens Afstaaelse stadfæstedes. 22 Dec. 1850—Apr. 1851 førtes her den saakaldte „D.-Conference" om Ordningen af de tyske Forbundsforhold, hvilken endte med Gjenoprettelsen af Forbundsdagen.

Dress, eng., Dragt, især Selskabsdragt.

Dressel, sv. Drätsel (fr. trésor), Skat, Skatkammer; Archiv. I Kong Hans's Haandfæstning 1483 bestemtes, at Rigens D. og Breve skulde i hvert Rige overgives til to gejstlige og to verdslige Herrers Opsigt, samt for Danmarks Vedkommende opbevares paa Kallundborg Slot, for Norges paa Kongsgaarden i Bergen og for Sveriges paa Stockholms Slot; en af de 4, „Kammermesteren", skulde aarlig aflægge Kongen og Rigsraadet Regnskab for alle Indtægter og Udgifter. Paa Kallundborg Slot opbevaredes allerede fra ældre Tid en Del af Rigets Brevskaber, og her forbleve de, indtil de 1582 flyttedes til Kjøbenhavn.

Dresselberg, en gammel dansk Adelsslægt fra Sjælland, der rimeligvis har Navn efter Drøsselbjærg i Løve Herred. Til dens bekjendteste Ejendomme hørte Vindinge og Bognstrup. Med Vilhelm D. uddøde den 1620.

Dressére, rette, gjøre lige; afrette, øve; opsætte (f. Ex. Haaret). **Dressūr** bet. især den planmæssige Udvikling af Dyrenes Bevægelsesredskaber, Sanseredskaber og Nervesystem, hvorved de sættes i Stand til at ville og kunne udføre de Tjenester, som Menneskene fordre af dem. Gjenstridige Dyr bøjes langt mindre ved Vold end ved at unddrages Søvn, Foder og Drikke, hvorimod venlig Behandling og Yndlingsføde styrker Dyrets Lærvillighed, naar det underordner sig Menneskets Vilje.

Dreux [drø], Stad i det franske Dep. Eure-

Loir, 5 M. n. for Chartres, ved Floden Eure. 7,000 J. Ludvig Philip lod de forhenværende Grever af D.s gamle Borg indrette til et Gravcapel for den orléanske Familie, i hvilket hans ældste Søn og flere af Familiens Medlemmer ere bisatte. — Slag i den første Huguenotkrig 19 Dec. 1562, hvor Katholikerne sejrede, men Marschallen af St. André faldt; Prinsen af Condé paa den ene Side og Connétablen af Montmorency paa den anden bleve fangne. I Omegnen af D. fandt i Krigen 1870—71 flere Træfninger Sted.

Dreux-Brézé, Henri Edv., Marquis [drø bresē], f. 1766, blev 1782 Overceremonimester ved det franske Hof, hvilken Post hans Slægt havde haft i over 100 Aar. Som saadan fik D.-B. 23 Juni 1789 det kildne Hverv, at byde tredje Stands Repræsentanter at forlade den fælles Forsamlingssal, men fremkaldte derved Mirabeaus og Formanden Baillys Afslag. D. forblev i sin Stilling indtil Ludvig XVI.s Afsættelse 10 Aug. 1792, udvandrede derpaa, men vendte nogle Aar efter tilbage. 1814 fik D. igjen sit tidligere Embede og beklædte det lige til sin Død 1829. — Hans Søn, **Pierre Simon D.**, f. 1811, blev 1835 Præst, senere Generalvicar hos Ærkebiskoppen af Paris og 1849 Biskop i Moulins. Som ivrig ultramontan havde han gjentagne Stridigheder med de verdslige Myndigheder.

Drev kaldes overhovedet Tandhjul med faa Tænder, især naar de indgribe i andre med flere Tænder. Egentlige D. af Træ bygges som Stokkedrev (Laternedrev), d. e. de dannes af to parallele Skiver, som forbindes med Stokke, der tjene som Tænder. Endog ved Træure bruges slige D., dog med Stokke af Jærntraad. Af Messing forfærdiges ikke gjærne D.; man foretrækker dem af Staal og Jærn selv til Indgribning med Messinghjul; derimod bruges de meget af Støbejærn og afvige kun deri fra større Tandhjul, at D. ikke have særskilt Nav, Arme og Tandkrans, men ere støbte compacte. Smaa Staaldrev ere endog gjorte i ēt med Axlerne, og man betjener sig dertil sædvanlig af **Drevstaal**, d. e. façonneret Staaltraad, trukket i den stjærneformede Skikkelse, som D. skulle have, og til Udvalg i forskjellige Størrelser, med 6—12 Furer, idet man borttager Tænderne paa et passende Stykke for begge Ender og drejer dem af til Beller. Enten man skærer D. af compact Staal, eller man blot corrigerer Drevstaal, trænger man til et eget Hjulskæretøj, indrettet til denne særlige Opgave (**Drevskæremaskine**). Ved Frihaandsarbejde betjener man sig undertiden af egne **Drevfile** (Flankerfile) og **Drevgrundfile** til at afrette D.s Tænder og Tandmellemrum.

Drevet [drøvē], fransk Kobberstikkerfamilie. **Pierre D.**, f. 1664 i Lyon, d. 1749, har stukket meget efter Datidens berømte Portrætmaler Hyacinthe Rigaud. Mere berømt er hans Søn, **Pierre Imbert D.**, f. 1697 i Paris, d. 1739, der til Dels stak efter de samme Malerier som Faderen, men med større Talent. En Brodersøn, **Claude D.**, f. 1705, d. 1745, var ogsaa Kobberstikker.

Drevet Arbejde kaldes Kunstarbejde, især i Relief, frembragt ved **Drivning** (s. d. A.). I ældre Tid udførtes ogsaa Medailler i d. A., medens de nu altid præges.

Drewsen, Johan Christian, f. 23 Dec. 1777 paa Papirfabriken Strandmøllen 2 M. n. for Kjøbenhavn, nedstammede fra en hannoveransk Papirmagersvend, som 1694 indkaldtes til at bestyre Fabriken, der 1718 blev Familiens Ejendom. Ved sin Faders Død 1810 overtog D. selv Fabriken, efter at han 1801—8 havde deltaget i Krigen som Lieutenant i Landeværnet. For at lære at kjende og benytte Udlandets Fremskridt i Papirfabrikation og Landbrug, berejste han Tid efter anden en stor Del af Europa, og medens han hævede hin til en her i Landet forhen ukjendt Fuldkommenhed, er det dog fornemmelig ved sin Virksomhed som Landmand, at han indlagde sig store Fortjenester af sit Fædreland. Temmelig uforberedt saa vel i theoretisk som i praktisk Henseende begyndte han sin Landmands-Virksomhed 1798, da han af sin Fader fik en Bondegaard paa c. 30 Tdr. Land i Smidstrup (1 M. n. for Strandmøllen); han tog her selv Del i de praktiske Arbejder, og han kunde derved saa meget lettere gjennemføre de betydelige Forandringer, for hvilke han arbejdede. En større Virksomhed som Landmand erhvervede han sig ved 1804 og 1812 at kjøbe endnu et Par Bøndergaarde i Lundtofte By, hvilke han sammenlagde og indhegnede, og hvor han indførte Vexeldrift og Staldfodring efter Thaers Anvisning. Til de første Forbedringer, han indførte, hører Afskaffelsen af Hjulploven, Indførelsen af Svingploven og Exstirpatoren og af Kartoffel- og Roeavlen. Ved Siden af sin praktiske Virksomhed gjorde han sig bekjendt i videre Kredse ved sine landøkonomiske Skrifter, navnlig da han 1813 udgav „Nogle Erfaringer angaaende Vexeldrift, forenet med Bakfrugtavl og Sommerstaldfodring". I Forbindelse med Pastor Rønne i Lyngby og Consul F. de Coninck begyndte D. 1814 Udgivelsen af „Landøkonomiske Tidender", hvoraf han 1818 og 1819 selv udgav 8de og 9de Bd., og som han derpaa fortsatte under Titel „Nye landøkonomiske Tidender" fra 1820 (i Forbindelse med J. Collin) indtil 1830; dette Tidsskrift er senere fortsat (siden 1831) under Navn af „Tidsskrift for Landøkonomi". 1816—19 udgav D. i Oversættelse A. Thaers „Grundsætninger for Landøkonomien" (4 Bd.), som indtil den seneste Tid har været det betydeligste landøkonomiske Skrift i vor Literatur. 1834 udgav han paa Gehejmeraad Collins Opfordring „Landøkonomiske Betragtninger", som D. selv ansaa for det bedste af sine skriftlige Arbejder. Endelig leverede han 1816—36 landøkonomiske Bidrag til næsten hver Aargang af Almanaken. Af Landhusholdningsselskabet var D. et virksomt Medlem siden 1812 og 1819—30 en af dets Præsidenter; ogsaa stiftede han tillige med Collin 1818 „Agerdyrkningsselskabet for Kjøbenhavns Amt", der igjen blev ophævet 1824. Til Løn for sine Fortjenester blev han ogsaa, skjønt Lægmand, 1835 Medlem af Videnskabernes Selskab. 1817 havde han faaet Titel af Kammerraad. Allerede 1835 valgtes D. til Stænderforsamlingen i Roskilde og var her indtil 1848 en trofast Forkæmper for politiske

Fremskridt (Stænderforsamlingernes Forening og Offentlighed, Skattebevillingsret og Pressefrihed m. m.) og desuden en nidkjær Talsmand for Bondestanden og for Landboreformer (Hoveriets Afløsning, Jagtrettens Indskrænkning, Selvejendoms Fremme o. desl.); særlig havde D. 1844 et heftigt Sammenstød med Godsejernes Repræsentanter. 1843 var det D., som paa Skamlingsbanken overrakte P. H. Lorenzen hans Hædersgave, det store Sølvdrikkehorn. 1846 var D. Medstifter af Bondevennernes Selskab, men blev dog ved Valget til den grundlovgivende Rigsforsamling 1848 vraget af Bønderne i Holbæk Amt og kom kun ind som valgt for en anden Kreds. D. 25 Aug. 1851. — Den ældste Søn, **Christian D.**, f. 1799, fortsatte Fabriken paa Strandmøllen; den yngre, **Michael D.**, f. 1804, grundlagde 1844 Papirfabriken i Silkeborg og dermed selve denne Handelsplads. Han blev 1848 valgt til den grundlovgivende Rigsforsamling og var senere et Par Aar Folketingsmand, samt stod 1854 i Spidsen for den store nørrejydske Adressedeputation imod Ministeriet Ørsted. D. 1874.

Dreyer, Dankwart Chr. Magn., dansk Maler, f. 1816 i Assens, d. 1852, uddannet ved Kunstakademiet i Kjøbenhavn, vandt, trods sin tidlige Død, et agtet Navn blandt Datidens Landskabsmalere.

Dreyschock, Alexander, f. 1818 i Zack i Böhmen, d. 1 Apr. 1869 i Venezia, hørte til den nyere Tids mest udmærkede Pianister og forenede en overordentlig teknisk Færdighed og Kraft med et fint nuanceret Spil. Han var Elev af Tomaschek i Prag og begyndte allerede 1838 sine Kunstrejser, paa hvilke han gjæstede de fleste europæiske Lande, 1855 Kjøbenhavn. 1862 modtog han Posten som Professor i Pianofortespil ved Conservatoriet i Petersborg, hvor Klimaet rimeligvis fremskyndede den Lungesygdom, hvoraf han døde. Et stort Antal Pianocompositioner vidner om Smag og musikalsk Kundskab, uden at de besidde de Egenskaber, som betinge et længere Liv. — Hans Broder, **Raymund D.**, f. 1824, d. 1869 som Concertmester i Leipzig og Lærer ved Conservatoriet, var Elev af Pixis i Prag og en ypperlig Violinist.

Dreyse, Joh. Nik., berømt tysk Geværfabrikant, f. 1787 i Sömmerda i Thüringen, d. 1867, Søn af en fattig Smed, arbejdede i sin Ungdom som Bøssemager i Paris, men nedsatte sig 1814 i sin Fødeby, hvor han senere anlagde en Fænghættefabrik. Tillige sysselsatte han sig med en Ide, han havde undfanget, at forene Krudtet, Kuglen og Antændelsesmidlet for Geværer i en Patron; 1827 realiserede han denne Tanke, idet han construerede et Forladegevær til slige Enhedspatroner; men 1836 førte han den videre ved Opfindelsen af en Bagladeriffel, det saakaldte „Zündnadelgewehr", der 1840 indførtes til Prøve og senere i stedse større Udstrækning i den preussiske Hær, som 1864 var fuldstændig bevæbnet med slige Rifler. D. kan saaledes betragtes som Fader til Nutidens Infanterivaaben, uagtet mange af de nyere blandt disse afvige meget fra Tændnaalsgeværet i Constructionens Enkeltheder. En af D. 1841 i Sömmerda oprettet Fabrik for Tilvirkningen af det af ham opfundne Gevær vedblev han at forestaa lige til sin Død.

Dr. H., Forfatternavn for Tolderlund.

Driburg, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, i en venlig Dal i Teutoburgerwald, 13 M. ø. til s. for Münster. 3,000 J. D. har Jærnkilder, der anvendes til Bad og drikkes ved Svækkelsestilstande af forskjellig Art.

Driesen, Stad i den preussiske Prov. Brandenburg paa en Ø i Floden Netze, 22 M. ø. n. ø. for Berlin. 5,000 J. Flodfart og Handel.

Drift forekommer i talrige Betydninger, bl. a. som Afdrift og Instinkt (s. disse Art. og **Grube**). Desuden er D. en i England og Nordamerika anvendt Betegnelse for visse sandede og stenede Masser, der antages at være aflejrede af Drivis i den saakaldte Istid. De svare nærmest til vore „Glacialdannelser" og findes i den nordlige Del af Europa og Nordamerika, i den sydlige Del af Sydamerika og paa Ny-Seeland. **Driftsherre** kaldes i Almindel. kun Ejeren af et større industrielt Foretagende; efter en strængere økonomisk Talebrug kan det derimod benyttes om enhver, der for egen Regning leder en hvilken som helst industriel Bedrift i dette Ords videre Betydning, derunder indbefattet ogsaa Agerbrug. Det er D., som forbinder de spredte Arbejdskræfter til en producerende Helhed, og som tilvejebringer de til sammes Underhold og Sysselsættelse fornødne Capitaler; hvor meget eller hvor lidet han selv ejer af disse, er derimod ligegyldigt; Lejen (Renten) af de laante Capitaler hører nemlig ligesom Arbejdernes Løn med til **Driftsudgifterne**, og Renten af hans egen Capital er hans Renteindtægt; kun hvad der efter Fradrag af disse Beløb bliver tilbage som **Driftsoverskud** udgjør D.s Gevinst. **Driftsmaaderne**, eller den planmæssige Benyttelse af Jorden, staa i nøje Forbindelse med Samfunds- og Natur-Forholdene. Fra **Nomadedriften**, den fri Benyttelse af Jorden til Afgræsning, der passer for tyndt befolkede Egne og lidet udviklede Samfundsforhold, sker Overgangen til det ekstensive Agerbrug, der forudsætter en tættere Befolkning og mere fæstnede Ejendomsforhold. Dette, der er ensbetydende med **Rovdrift**, udnytter paa bedste Maade Jordens naturlige Kraft under de givne Klimatforhold, men baner tillige Vejen for det intensive Agerbrug, der ved Tilførsel af Gødning og en kraftigere Jordbearbejdning (Dybcultur) søger ikke alene at bevare, men ogsaa at forøge den naturlige Frugtbarhed. **Erstatningsdriften** kommer her til at afløse Rovdriften. Landbruget bliver en Industri, der i stadig stigende Grad lægger Beslag paa Sagkundskab, Driftscapital, rigelig Arbejdskraft, udviklede Samfundsforhold, og som har til Opgave saa vel at forøge Udbyttet som at forædle Afgrøderne og Besætningerne. Denne Udvikling har Landbruget gjennemgaaet fra Oldtiden af, men den gjentager sig overalt, hvor nye Strøg af Jordkloden blive Gjenstand for Cultur, kun at Udviklingen nu gaar langt hurtigere frem, hvor Naturforholdene tillade det, medens vor Tids **Sæterdrift** peger tilbage paa Oldtidens Nomadedrift uden væsentlig at kunne paavirkes af Culturen.

Drillebor (af eng. drill, bore) kaldes visse hurtig frem og tilbage roterende Metalbor, nemlig Rullebor, Spindelbor og Trykbor (s. Bor). **Drillcultur**, s. Radsaaning.

Drin, Flod i tyrkisk Albanien, dannet af hvide D., der kommer fra N., og sorte D., der er Søen Ochridas Afløb og kommer fra S. Efter Foreningen tager Floden i en stor Bue Retning mod V. til Adriaterhavet.

Drina, Flod paa Balkanhalvøen, dannes ved Foreningen af Floderne Piva og Tara, der udspringe i Montenegro, og optager fra h. S. Lim, hvorefter den danner Grænsen mellem Bosnien og Serbien og fra højre Side falder i Save.

Drittel, tysk, Tredjedel, Tredjedelstønde.

Driva, Elv i Norge, kommer fra Snehætten paa Dovre og gjennemstrømmer i nordlig Retning Drivdalen, indtil den i Opdal bøjer mod V. og gjennem Sundalen løber ud i Sundalsfjorden ved Strandstedet Sundalsøren (Nordmøre). Drivdalen med omliggende Fjælde er bekjendt for sin rige Alpeflora, og Drivstuen, den nordligste af Dovres Fjældstuer, er derfor et af Botanikere meget søgt Opholdssted.

Drivhjul, s. Dampvogn.

Drivis er Ismasser i større eller mindre Stykker, der følgende Bevægelsen af Strøm eller Vind drive paa Havet eller Floderne. Den hidrører dels fra Landis, der er skudt ud i Havet (saaledes i Polarhavene), dels fra Overfladeis, der er brudt op ved Søgang, Strøm og Tøbrud, eller som endnu ikke har dannet noget sammenhængende Dække (i Østersøen), dels fra Grundis, der stiger op til Overfladen (i Floder og i vore Bælter). D. kan ved Sammenskruning i Snævringer og paa flade Grunde pakkes til store Masser, der tilstoppe Sunde og Fjorde og hindre Flodernes frie Løb, hvorved ofte ødelæggende Oversvømmelser afstedkommes. Saadanne Sammenskruninger finde hyppig Sted i vore Bælter og Sunde og standse da Sejladsen, saa at Forbindelsen mellem Landsdelene kun kan finde Sted med stort Besvær ved „Isbaade", der snart trækkes over den faste Is, snart ros gjennem de i Ismassen værende Render eller Baager. Undertiden er imidlertid Isens Beskaffenhed saadan, at den end ikke tilsteder Isbaadsfarten.

Drivning gaar ud paa ved Hamring at forskyde Delene især af Metalplader saaledes, at der opstaar forskjellige vilkaarlige Former. I det grove arbejder man directe med Hammeren og fremstiller saaledes især hule Kar. Ved finere Arbejder, især ved Forsiring af Blikarbejder, ja endog ved Fremstilling af Kunstværker, foretages D. (ofte kaldet Ciselering) med Punsler. Pladen smeltes fast paa et tykt Lag Drivkitt af Beg, Talg og Teglstensmel, som kan give efter, idet man behandler den med de forskjellige Punsler. D. spiller nu en mindre vigtig Rolle end tidligere. Den er afløst af hurtigere Arbejdsmaader, navnlig med Stampere og Stempler.

Drivning af Planter kaldes en Dyrkning, hvorved man har til Hensigt at bringe Planterne til at udvikle deres Rod, Stængel, Blade, Blomster eller Frugter til en anden Tid end den sædvanlige. Driveculturen bestaar i enkelte Tilfælde i, at man til visse Tider tilbageholder, retarderer, Planterne i deres Vækst, men i Regelen bestaar D. deri, at man paaskynder Plantens Vækst saaledes, at denne tidligere paa Aaret giver Produkt, t. Ex. i Vintertiden i Stedet for om Sommeren o. s. fr. Saaledes har man navnlig i Frankrig og Tyskland ved D. opnaaet at levere Jordbær i Januar, Sirenblomster, Salat, Asparges osv. hele Vinteren. Selvfølgelig ere saadanne Produkter ofte meget kostbare. Driveculturer ere derfor nærmest en Luxus og ere i de senere Aar til Dels blevne gjorte overflødige, efter at man bedre har lært at conservere forskjellige Produkter, saasom Asparges, Ærter, Bønner osv.; dernæst have de forbedrede Transportmidler gjort det muligt, selv for Nordboer og det endog midt i Vinterens Hjærte, at nyde friske Produkter fra Syden, fra Europa, Algier o. a. St. Af Planter, som endnu jævnlig ere Gjenstand for D., kunne nævnes Vinstokken, Ferskentræet, Jordbær, Asparges, Blomkaal, Salat, Melon, Agurk, Gulerod, Rødbike, Kartoffel, Rose, Conval, Lilie, Hyacinth, Tulipan, Crocus, Vintergjæk, Paaskelilie, Siren og i øvrigt et stort Antal Prydplanter, som dyrkes i Potte. Ogsaa Formering af Planter paa Undervarme falder ind under Drivecultur.

Drivtømmer, Træstammer, som skylles ud ad Floderne og enten blive liggende i disses Deltaer og ved den nærmeste Kyst eller føres ved de store Havstrømme til fjærne Kyster, f. Ex. fra den mexicanske Havbugt til Island.

Drobisch, Moritz Wilh., Mathematiker og Philosoph, f. 1802 i Leipzig, hvor han 1826 udnævntes til extraord. Professor i Philosophi og 1827 til ordinær Professor i Mathematik. 1846 gav han den første Impuls til Stiftelsen af det kongel. sachsiske Videnskabernes Selskab paa Leibnitz's 200-aarige Fødselsdag. D. har søgt at overføre den mathematiske Stringens paa Philosophiens Problemer. Navnlig er han paavirket af Herbart, til hvem han stod i nært personligt Forhold. Skrifter: „Beiträge zur Orientirung über Herbarts System der Philosophie" (Leipz. 1834); „Neue Darstellung der Logik" (Leipz., 4 Aufl. 1875); „Grundlehren der Religionsphilosophie" (Leipz. 1840); „Empirische Psychologie" (Leipz. 1842); „Erste Grundlehren der mathem. Psychologie" (Leipz. 1850); „Grundzüge der Lehre von den höhern numerischen Gleichungen" (Leipz. 1834).

Drogden, Hovedløbet mellem de fra Amager og Saltholm udskydende Grunde, har ud for Dragør sin mindste Dybde (23—24 F. ved dagligt Vande), som angiver Grænsen for Størrelsen af Skibe, der kunne passere Sundet. Løbet udvides mod Nord, men deles her af Middelgrunden i Kongedybet nærmest København og Hollænderdybet mod Øst.

Drogheda [drŏggida], Stad i Louth-Shire i Prov. Leinster i Irland ved Floden Boyne, 1 M. fra dens Udløb i den irske Sø, 6 M. n. for Dublin. 15,000 I. Irlands katholske Primas, Ærkebiskoppen af Armagh, residerer her. Betydelig Linnedindustri, Bryggerier og Brænderier, Tobaksfabriker, Jærnstøberier, Salt- og Teglværker. God Havn og levende Handel, navnlig paa Liverpool. I Nærheden

af Staden er rejst en Obelisk til Minde om Vilhelm III.s Sejer 1690 over Jakob II.s Tropper ved Boynefloden. D.-Bugten kaldes sædvanlig den Del af den irske Sø, som ligger paa begge Sider af Boynes Udløb.

Drogue, fr. [draahg], Medicinalvarer i ikke tilberedet Tilstand, saaledes som de sædvanlig gaa i Handelen. **Droguister** [gist], Kjøbmænd, der drive Handel med D.; **Droguerivarer** [geri], Apothekervarer.

Drohobycz [bitsch], Stad i østerrigske Kronland Galizien, 9 M. s. v. for Lemberg. 18,000 I., hvoraf mange Jøder. Smukt Raadhus, Synagoge; betydeligt Saltværk og livlig Handel paa Ungarn med Korn, Læder, Lærred og Stentøj.

Droitwich [dröjtitsch], Stad i Worcester-Shire i England, 1 M. n. ø. for W. 4,000 I. Særdeles righoldige Saltkilder.

Drôme [draahm], 1) Flod i det sydøstlige Frankrig, udspringer paa Vestgrænsen af Dep. Øvrealperne, gjennemløber Dep. D. og falder fra venstre Side i Rhône, 15 M. lang. — 2) Departement i det sydøstlige Frankrig, omgivet af Dep. Ardèche, Isère, Øvrealperne, Nedrealperne og Vaucluse. 118 □ M. med 314,000 I. (1881), hvoraf c. $\frac{1}{15}$ Protestanter. Rhônefloden danner Vestgrænsen og optager fra Dep. Floderne Isère, Drôme, Roubion, Lez, Eygues og Ouvèz. Med Undtagelse af den smukke og frugtbare, men ikke meget brede Rhônedal er Departementet et Bjergland, der opfyldes af Alpernes Udløbere, hvis højeste Punkter her ere c. 5,000 F. Klimaet er i de højere Egne mod Ø. temmelig strængt, og Bjergtoppene bedækkes i flere Maaneder af Sne. De vigtigste Sædarter ere Hvede, Rug, Havre og Boghvede; men Avlen dækker ikke Forbruget. I Floddalene, navnlig Rhônedalen, dyrkes Mandler, Oliven, Morbærtræer og andre Sydfrugter, og her er ogsaa Vinavlen meget betydelig. Faaret er det vigtigste Husdyr. Af Mineralprodukter forekommer Jærn, Bly, Kobber, Stenkul, mange Sten- og Lerarter; mineralske Kilder findes paa mange Steder. Industrien omfatter navnlig Fabrikation af Silke- og Uldstoffer, Papir og Læder. Hovedstad Valence.

Dromedār, s. Kamel.

Drōmia, d. s. s. Rygfodskrabbe.

Drōne, Hanbi, s. Bi.

Dronēro, Stad i Norditalien, 2 M. n. v. for Cuneo ved Floden Maira og ved Foden af Alperne. 8,000 I. Linnedvæveri og Silkeavl.

Dronne [draahn], en lille Flod i Sydfrankrig, udspringer i den sydlige Del af Dep. Øvre-Vienne og forener sig efter et Løb af 25 M. med Isle, der fra højre Side falder i Dordogne.

Dronning, s. Drot. D. kaldes Hunnen i visse Insektsamfund, fornemmelig naar der i hvert Samfund kun er ēn Hun. Jvfr. Bi og Termit.

Dronningborg Slot i Randers, opført af Kong Christian III kort efter Reformationen af det forrige Graabrødrekloster, hvis Kirke blev Slotskirke, og bestemt til Livgeding for hans Dronning Dorothea. Her udstedte samme Konge 21 Dec. 1551 den **dronningborgske Reces**. Slottet var ogsaa Sædet for en kongelig Lensmand (den mest bekjendte var Eske Brok), og efter at det efter Souverænitetens Indførelse med tilliggende betydeligt Gods var blevet solgt fra Kronen, vedblev et Amt at opkaldes derefter. 1710 tilfaldt D. Slot og Gods atter Kongen, der lagde dem under Ryttergodset, og 1721 blev Slottet solgt til Nedbrydelse.

Dronningestolen var et af de højeste og smukkeste Punkter i Møens Klint, indtil et betydeligt Skred 25 Dec. 1868 sænkede en Del af den i Østersøen.

Dronninggaard, Herregaard i Søllerød Sogn, 2 M. n. for Kjøbenhavn, smukt beliggende ved Furesø, har Navn efter Frederik III.s Dronning Sophie Amalie, der her lod en smuk Bygning opføre. Efter at Gaarden 1772 var gaaet over i private Hænder, ejedes den i Slutn. af forrige og Begynd. af dette Aarh. af den rige Handelsfamilie de Coninck. Nye Bygninger opførtes da, og der indrettedes en kostbar Have, som hyppig besøgtes om Sommeren af de mere velstaaende Kjøbenhavnere. En berømt Gjæst her i denne Tid var den senere franske Konge Ludvig Philip. D. i Vendsyssel, s. Dronninglund.

Dronningholm, et Slot, som Valdemar Sejer opførte i Vinderød (nu Kregome) Sogn ved Arresø til Ære for Dronning Dagmar, og som senere bortforlenedes til Adelsmænd; det blev nedbrudt under Frederik II, og Materialierne brugtes af denne Konge til Frederiksborg Slots Opførelse. Voldstedet er endnu kjendeligt.

Dronninglund, Herregaard, Sogn og Herred i Vendsyssel, nu Hjørring Amt, Aalborg Stift. Her var i Middelalderen et Nonnekloster af Benedictinerordenen, Hundslund Kloster, der første Gang nævnes 1268 og bestyredes af en Prior og en Priorinde. Det var rigt paa Jordegods, Skov, Jagt og Fiskeri, saa vel ved Stranden som i Limfjorden. Ved Reformationen 1536 inddroges det under Kronen og bortforlenedes til Adelsmænd; men Nonnerne forbleve der, indtil de efterhaanden bortdøde. Ved et af Frederik II.s hyppige Mageskifter kom Klostret 1581 fra Kronen til Familien Lindenov, som ejede det til 1672, da det blev solgt til Kansleren Peder Reedtz, hvis Enke 1690 solgte det til Christian V.s Dronning Charlotte Amalie, der gav det Navnet D., hvilket Navn ogsaa Sognet og Herredet siden have baaret, ligesom hun kaldte en tilhørende Gaard Skovsgaard Dronninggaard; hun tilbragte ofte som Enke en Tid af Sommeren her. Ved Dronningens Død 1714 gik D. i Arv til hendes Søn Frederik IV, som mageskiftede det bort til sin Søster, Prinsesse Sophie Hedvig, der igjen 1730 overlod det til Gehejmeraad og Overkammerherre C. A. v. Plessen; siden den Tid er det gaaet fra den ene Ejer til den anden. Hovedbygningerne ere til Dels opførte af Dronning Charlotte Amalie, og den ene Fløj er sammenbygget med den gamle Klosterkirke, som nu er Sognekirke. Det forhen betydelige Gods er nu for største Delen solgt, og af Skovene er det meste borthugget; dog er D. Storskov (862 Tdr. Land) endnu den største Skov n. for Lim-

fjorden. D. Sogn er Danmarks største Landsogn.

Dronte (Didus ineptus), ogsaa kaldet Dodo (af det hollandske Dodars), en meget mærkelig, vingeløs Fugl, fandtes tidligere paa Øen Mauritius (Isle de France) i stor Mængde, da Øen blev opdaget 1590 af Hollænderne, men blev saa stærkt efterstræbt dels af Søfarere, som landede paa Vejen til Ostindien, dels af Kolonisterne og de af dem indførte Rovdyr, at den c. 1690 var aldeles udryddet. 1638 blev en levende D. forevist i London; man besidder fra den Tid flere fortræffelige Malerier, især af hollandske Malere (Savery), hvorpaa D. er afbildet, og indtil 1755 var der en udstoppet D. i Oxfordermuseet. Længe havde man af D. kun 1 Hovedskal og 1 Fod i Oxfordermuseet, 1 Hovedskal i Museet i Kjøbenhavn og et Fragment af en i Prag, samt en Fod i British Museum; nu har man i de sidste Aar ved Gravninger i udtørrede Moser paa Isle de France tilvejebragt næsten fuldstændige Skeletter af D. D. var saa stor som en Svane, havde en plump, rund, svær Krop, beklædt med graalige Dunfjer, lave Ben, et stort Næb, hvis Form mindede om Gribbenes, ganske smaa Vinger og i Stedet for Hale blot en Dusk af nogle faa krøllede Fjer, smaa Øjne og en tung og langsom Gang. Formodentlig har den levet af nedfaldne Frugter. En omhyggelig Undersøgelse af de opbevarede Skeletdele har vist, at D. var nærmest beslægtet med Duerne og maa opfattes som en Flyveevnen berøvet, kæmpemæssig Jorddue, en Mening, der først er udtalt af den yngre Reinhardt. Paa den til samme Gruppe hørende Ø Bourbon fandtes en lignende Fugl, som paa Grund af sin enlige Levemaade og sine afsides Opholdssteder fik Navn af Eneboeren (le Solitaire; Apterornis); den var saa stor som en Kalkun, men med længere Hals og Ben og med et Næb næsten som en Sneppes; af Farve var den hvid, med sorte Vinger og Halefjer. Endnu 1763 synes denne Art at have levet. Navnet Solitaire blev ogsaa overført paa en tredje, paa Øen Rodriguez levende Art (Pezophaps), der ogsaa nu er udryddet, men dog endnu 1735 synes at have levet paa Øen. Om disse uddøde Fugle have Strickland og Melville udgivet et smukt Værk, »The dodo and its kindred«, og Owen og Newton senere smukke osteographiske Arbejder. Foruden disse Drontefugle levede der ogsaa paa Mascarenhasøerne flere andre Arter af anselige, ikke flyvende eller maadelig flyvende Fugle, om hvilke man ikke ved ret meget, men som synes især at have tilhørt Vandhønsenes Familie; en af dem var tre Alen høj. Ogsaa de ere for længe siden udryddede.

Dröschke, nu sædvanlig en lille, let Wienervogn til en Hest; oprindelig et let, aabent russisk Kjøretøj med lave Hjul.

Drosométer eller Dugmaaler bestaar blot af afvejede Uldtotter (i Regelen sorte), som om Natten anbringes i det fri og ved den forøgede Vægt angive Duggens Mængde.

Drossel, norsk Trost (Turdus), Sangfugleslægt af Sylviernes Familie, i hvilken den udmærker sig ved sin Størrelse. D. bygge deres smukke og tætte Reder i Skovene, leve om Foraaret og Sommeren af Insekter og Orme, om Efteraaret og Vinteren af Bær; om Efteraaret streife de omkring eller drage mod Syd. De fleste Arter synge godt; deres Kjød er velsmagende; de fanges derfor i Doner med Rønnebær om Vinteren og Efteraaret. Hertil hører: den dobbelte Kramsfugl ell. Duetrosten (T. viscivorus), den største nordiske Art; Sangdrosselen (norsk Maaltrost, Natveke eller norsk Nattergal); Rødvingen (T. iliacus); Kramsfuglen (norsk Fjældtrost eller Graatrost, T. pilaris), alle olivengraa eller brune med plettet Bug; Ringdrosselen (T. torquatus), sort med hvid Plet paa Brystet; Solsorten (T. merula), Hannen sort med gult Næb, Hunnen mørkebrun.

Drosselstol, ogsaa Water- ell. Continuestol, Spindemaskine (for Bomuld, Kamuld ell. Hør), der spinder væsentlig paa samme Maade som en almindelig Rok, d. e. med Spole og Vinge og med et Træk i Garnet, der regulerer Opvillingen.

Drost, sv. Drots, norsk Drotsete (Dapifer), det tyske „Truchseß", en af de fornemste kongelige Embedsmænd i de nordiske Riger i Middelalderen, fra først af d. s. s. Køgemester; hans oprindelige Bestilling synes at have været at forestaa Kongens Hofholdning, men længere hen i Tiden blev han den første civile Embedsmand og fik Landets hele indre Forvaltning under sig, Bestyrelsen af Kongens Gods og Indtægter, Overopsynet med Fæstninger og Slotte, Varetagelsen af Retsplejen paa Kongens Vegne m. m. Han havde overhovedet den øverste Befaling overalt, hvor Kongen ikke selv var til Stede. I de saakaldte „Landesprivilegien", som Christian I 1460 udstedte for Hertugdømmerne, bestemtes, at en indfødt D. i Slesvig skulde staa i Spidsen for Bestyrelsen. Men da den store Myndighed, der var nedlagt i D.s Hænder, let kunde give Anledning til Misbrug, blev den efterhaanden indskrænket, og efter at D.s Forretninger i Danmark efterhaanden vare gaaede over til en ny Embedsmand, Kongens eller Rigets Hofmester, ophørte hint Embede aldeles; den sidste D. i Danmark synes at have været den bekjendte Henning Podebusk 1373—90, efter hvis Afgang Embedet ikke findes igjen at være blevet besat; dog bestemte endnu Udkastet til den fornyede Calmarunion af 1436, at der skulde være baade en D. og en Hofmester i hvert Rige. Efter Enevoldsmagtens Indførelse udnævntes der en Rigsdrost, men da den første Indehaver af denne Stilling, Jochum Gersdorf, døde efter faa Maaneders Forløb, fik han ingen Efterfølger. I Norge blev D. fra at have været Titlen for Ceremonimester, et Hofembede af lavere Rang, fra 1323 anvendt som Værdighedsnavn for Rigsforstanderen i Kongens Mindreaarighed eller under hans midlertidige Fraværelse. Mest bekjendt er den første, Erling Vidkunnssøn, 1323—32 (s. Bjarkøætten), og den sidste, Ogmund Finnssøn af Hestbø, 1381—86 (s. Hestbøætten). I det nordvestlige Tyskland var D. lige til den nyeste Tid Benævnelse for den adelige Bestyrer af en Kreds eller et District (omtr. svarende

til vort Amtmand); og siden 1822 bruges i samme Bet. Benævnelsen Landdrost i Hannover, der er delt i 6 Landdrostier. Ogsaa var Landdrost Benævnelse for den højeste Localembedsmand i Lauenborg, saa vel som for Øvrigheden i enkelte Distrikter af Holsten, f. Ex. Herskabet Pinneberg, indtil disse Landes Forening med Preussen.

Droste-Hülshoff, Annette, tysk Digterinde, f. 1797 paa Godset H. ved Münster, fik som et svageligt Barn en lærd Opdragelse, færdedes i Köln, Bonn og Koblenz i de intelligenteste Kredse, men trak sig paa Grund af Sygelighed tilbage paa en Herregaard ved Bodensø, hvor hun døde 1848. Hendes talrige Digte udmærke sig ved stemningsfuld Fortælling og ved streng katholsk Orthodoxi. 1878—79 udkom de samlede.

Droste zu Vischering, Clem. Aug., Friherre af, Ærkebiskop af Köln, f. 1773 i Westfalen, blev 1807 Generalvicar i Bispedømmet Münster, 1827 Viebiskop og 1836 Ærkebiskop i Köln. Dette Embede modtog han med det Løfte til den preussiske Regering, at han vilde overholde den af Regeringen afsluttede Convention med Biskopperne angaaende de blandede Ægteskaber. Streng kirkelig og ledet af sine ultramontane Omgivelser begyndte han sin Styrelse med at undertrykke Hermesianerne og forbyde Præsteseminariernes Elever at høre deres Forelæsninger. Derpaa fordrede han i Sept. 1837 som Betingelse for Indgaaelsen af et blandet Ægteskab Løfte om Børnenes Opdragelse i den romerske Kirketro. Da D. ikke vilde tilbagekalde denne Fordring, lod Regeringen ham 1837 fængsle som Meneder og Oprørsstifter og sætte i Fæstningen Minden. Faa Dage efter udtalte Paven i en højtidelig Allocution sin Smerte over denne Kirken tilføjede Uret, og nu udkom i Løbet af kort Tid over 200 Stridsskrifter fra begge Lejre, hvori de romerske raabte paa Kirkens Uafhængighed af Staten og klagede over Kirkens Undertrykkelse, medens Protestanterne i denne Sag saa en Kamp mellem tysk Frihed og romersk Herredømme. 1841 gav Frederik Vilhelm IV, som imidlertid havde besteget Tronen, D. Friheden; dog fik han ikke sit Embede tilbage, idet Biskop Geissel af Speier i hans Navn og med Successionsret forvaltede Bispedømmet. D. døde i Münster 1845.

Drot (opr. Drotten) kaldtes i den nordiske Oldtid Husbonden for den herskende Slægt, hvor flere Slægter havde forenet sig i et større Samfund, altsaa dette Samfunds Høvding. Benævnelsen D. afløstes af Kongenavnet, som Dan først skal have baaret i Danmark. Nu forekommer D. kun i Digtersproget; men dets Afledsord Dronning, svensk Drottning, er vedblevet at være Benævnelsen for Kongens Hustru, naar hun ikke er viet til ham i morganatisk Ægteskab.

Drotsete, s. Drost.

Drottningholm, kongel. Slot i Sverige paa Lofsøn, en af Mälarens smukkeste Øer, fik sit Navn af Dronning Katharine Jagellonica, som her lod opføre et Stenhus. Efter at dette 1661 var nedbrændt, lod Enkedronning Hedvig Eleonore Nikod. Tessin opføre det nuværende pragtfulde Slot. Under Adolf Frederik, som anlagde de to Lyststeder China og Canton, og Gustav III fuldendtes saa vel Slotsfløjene som Parken. Endelig lod Oscar I udføre en vidtløftig Restauration af Slottet og forøgede tillige dettes tidligere Samling af Malerier med et Portrætgalleri af de med ham samtidige Regenter.

Drouais, Jean Germain [druä], fransk Maler, f. 1763 i Paris, d. 1788, var Davids første Elev og fulgte denne til Rom. Navnlig ved „Christus og den cananæiske Kvinde“ og „Marius i Minturnæ“ havde han vakt de største Forventninger.

Drouet, Jean Bapt. [druä], fransk Revolutionsmand, f. 1763, Søn af en Postmester i St. Menehould, kjendte Ludvig XVI, da denne 1791 søgte at redde sig og sin Familie ved at flygte ud af Frankrig, paa Ligheden med Kongens Billede paa Assignaterne, hvorpaa han skyndte sig til Varennes og der udvirkede Flygtningenes Anholdelse. Hans Belønning blev en Pengesum paa 30,000 Frc.s og en Plads i Conventet. Her stemte han for Kongens Død og for Girondinernes Udstødelse, blev i Sept. 1793 sendt som Commissær til Nordhæren og faldt her i Østerrigernes Hænder, der satte ham paa Spielberg, hvorfra han 1795 tillige med flere andre blev udvexlet imod den henrettede Konges Datter. Ved sin Hjemkomst blev D. Medlem af de 500's Raad, 1796 fængslet som Deltager i Babeufs Sammensværgelse, men flygtede til Schweiz, kom efter sin Frifindelse 1799 tilbage og blev Underpræfect i St. Menehould. I de 100 Dage 1815 var han Medlem af Deputeretkammeret; men efter den anden Restauration blev han som „Kongemorder“ forvist fra Frankrig; dog vendte han tilbage fra Tyskland og opholdt sig hemmelig under Navnet Merger i Mâcon, hvor han døde 1824.

Drouet, Louis Franç. Phil. [s. o.], f. 1792 i Amsterdam, d. 1873, var en af de berømteste Fløjtevirtuoser i dette Aarh. Han optraadte med umaadeligt Bifald i Paris, gik 1815 til London, hvor han forblev til 1819, og rejste derpaa som Concertgiver om i Europa, Norden indbefattet. Omtr. 1836 blev han Hofcapelmester i Koburg. Han har skrevet et stort Antal Compositioner for Fløjte, deriblandt 10 Concerter, Etuder, Phantasier o. s. v.

Drouet d'Erlon, Jean Bapt. [s. o. derlōng], fransk General, f. 1765, tjente 1782—87 i Hæren som Menig og blev 1793 Capitain og Adjudant hos General Lefebvre. 1797 indtog D. Ehrenbreitstein, og 1799 kæmpede han som Brigadegeneral med Udmærkelse ved Zürich; 1803 blev han Divisionsgeneral, tog 1806—7 vigtig Del i Slagene ved Jena og Friedland og blev til Løn ophøjet til Greve. 1810—14 gjorde D. Tjeneste i Spanien, fik 1814 af Ludvig XVIII Commandoen over en Militærdivision, men blev i Marts 1815 fængslet som mistænkt for Deltagelse i en Sammensværgelse og først sat i Frihed ved Napoleon I.s Tilbagekomst. D. blev nu Pair og førte et Hærcorps ved Waterloo. Efter Slaget flygtede D. til Bayern og vendte først tilbage efter Amnestien 1825. 1830 fik D. en Commando i Nantes

og medvirkede 1832 til Hertuginden af Berrys Tilfangetagelse; 1834—35 var han Generalgouverneur i Algérien, blev 1843 Marschal og døde 1844.

Drouineau, G. [druinō], fransk Digter, f. 1800, i hvis Romaner og Fortællinger (hvoribl. »Les ombrages«, »Contes spiritualistes«, 1833) der illustreres en vis moralsk Religiøsitet og en Stræben efter at lempe Christendommen efter den moderne Bevidstheds Krav. Foruden nogle Dramaer har D. udgivet »Confessions poétiques« (1833), hvori det i sin Tid beundrede Digt »Les rêveries au coin du feu«, rettet mod den negative Retning i Tænkningen. Han døde vanvittig 1835.

Drouyn de Lhuys, Edouard [druäng de lyi], fransk Statsmand, f. 19 Nov. 1805, blev 1830 Secretær hos den franske Affending, Grev Harcourt, i Madrid, 1833—36 Chargé d'affaires i Haag og 1836 første Legationssecretær i Madrid, hvorfra han hjemkaldtes 1840 for at blive Directeur i Udenrigsministeriet for Handelssager. 1842 valgtes D. til Deputeretkammeret og hørte til Oppositionen; men først 1845 kom det til et Brud imellem ham og Regeringen, fordi han stemte imod den i den Pritchardske Sag. D. fik sin Afsked og stillede sig afgjort fjendtlig imod Ministeriet; han understøttede Forlangendet om en Valgreform, deltog i Reformbanketterne og var i Febr. 1848 med at kræve Ministrene satte under Tiltale. I Nationalforsamlingen hørte D. til højre Side og blev Formand for Udenrigsudvalget; 20 Dec. blev han Udenrigsminister og fremkaldte Toget til Rom, hvilket medførte hans Afsked 2 Juni 1849; han gik derefter som Affending til London og var 1850 med at slutte den første Londonpratocol om det danske Monarchis Integritet. I Jan. 1851 blev D. paa ny Udenrigsminister, dog kun i 14 Dage, men hjalp da til at forberede det senere Statscoup ved at faa General Changarnier fjernet fra hans Commando i Paris. I Dec. s. A. blev han Medlem af den raadgivende Commission om Rigets nye Forfatning, kort efter Senator og 28 Juli 1852 Udenrigsminister. Han ledede de Underhandlinger om de hellige Steder i Jerusalem, som førte til Krimkrigen, men søgte dog at opnaa Fred og opgav i Maj 1855 sin Post, da Conferencen i Wien ikke førte til noget Resultat. 1856 nedlagde D. ligeledes sin Senatorværdighed, krænket ved nogle Ytringer af Kejseren imod Senatet, men overtog 15 Oct. 1862 for fjerde Gang Udenrigsministeriet i Stedet for Thouvenel, der regnedes for at være altfor gunstig stemt imod Italien, medens D. snarere hældede til Østerrig. Hans første Skridt var derfor ogsaa at afslaa den italienske Regerings Opfordring til at rømme Rom; siden førte han Underhandlingerne i det polske Spørgsmaal og søgte at tilvejebringe en Vaabenstilstand og Mægling imellem de krigsførende Partier i Nordamerika, men begge Dele uden Held. Heller ikke de gjentagne Bestræbelser for at tilvejebringe en europæisk Congres (Nov. 1863 og Maj 1866) eller hans Optræden under den dansk-tyske Krig indbragte ham nogen Ære, og 15 Sept. 1864 maatte han slutte Aftalen med Italien om Roms Rømning, som han to Aar før havde afslaaet. Imod Overenskomsten i Gastein mellem Østerrig og Preussen i Aug. 1865 nedlagde D. højtidelig Indsigelse, og efter Krigen mellem de to Magter 1866 fremsatte han Paastand paa Landafstaaelse til Frankrig ved Rhinen, men mødte bestemt Vægring fra Preussens Side og afgik 1 Sept., fordi Kejser Napoleon ikke vilde optage en Krig med Preussen. Derimod udnævntes D. samme Dag til Medlem af Gehejmeraadet, ligesom han allerede i Maj 1863 igjen var bleven Senator. Efter Kejserdømmets Omstyrtelse i Sept. 1870 tog D. ligesom saa mange andre af dets Stormænd Ophold i England indtil Fredsslutningen. Senere spillede D. ingen politisk Rolle, men var indtil 1878 Formand for det store Landhusholdningsselskab og viste stor Interesse for dets Arbejder. D. 1 Marts 1881.

Droysen, Joh. Gustav, tysk Historiker, f. 6 Juli 1808 i Pommern, blev 1835 Professor i Berlin. Her gav han sig fortrinsvis af med Oldtidens Literatur og Historie, oversatte Æschylos (1832) og Aristophanes (3 Bd., 1835—38) og skrev to aandrige Værker, „Alexander d. stores Historie" (1833) og dens Fortsættelse, „Hellenismens Historie" (2 Bd., 1836—43). 1840 blev D. Professor i Kiel og lagde fra nu af især Vind paa Tysklands nyeste Historie. 1846 udgav han „Forelæsninger over Frihedskrigens Historie" (2 Bd.), men var tillige en af de ivrigste og dygtigste Forsvarere af Slesvigholsteinismen; han deltog 1846 i Udarbejdelsen af Professorernes Skrift om Arvefølgespørgsmaalet og skrev 1850 tillige med Samwer „Actenmäßige Geschichte der dänischen Politik seit 1806", en i høj Grad partisk og farvet Fremstilling. I Marts 1848 var D. først den slesvigholstenske Regerings Affending til Paris og dens „Tillidsmand" ved Forbundsdagen og valgtes senere til Parlamentet i Frankfurt, hvor han hørte til Dahlmanns Parti og var Secretær i Forfatningsudvalget. Ogsaa af den slesvig-holstenske Landsforsamling var D. Medlem. I Foraaret 1851 blev D. Professor i Jena og 1859 i Berlin. Hans senere Skrifter ere: „Feltmarschal, Grev Yorks Levned" (1851, 2 Bd., 7 Opl. 1872) og Hovedværket „Den preussiske Politiks Historie" (1855—81, 13 Bd.), som naar til 1748. Desuden udgav D. Aktstykker til den store Kurfyrstes Historie (6 Bd., 1864—72) og fremkaldte Udgivelsen af Frederik II.s Statsskrifter og Brevvexling. D. 19 Juli 1884. — Hans Søn, **Gustav D.**, f. 1838, blev 1869 Professor i Göttingen og 1872 i Halle; han har skrevet „Gustav Adolfs Historie" (2 Bd., 1869—70).

Droz, Franç. Xav. Jos. [drohs], fransk Skribent, f. 1773 i Besançon, d. 1850, tjente 1793—96 i Hæren, men fik paa Grund af sit svage Helbred Afsked og kunde siden leve ganske for sine Studier. Hans Skrifter omhandle mest Spørgsmaal vedrørende Moralen; saaledes skrev han bl. a. »Essai sur l'art d'être heureux« (1806), i hvilket han vilde vise, at kun Maadehold og Frihed for Lidenskaber, samt alle Sjælekræfters ligelige og harmoniske Udvikling med Bortfjærnelse af al Ensidighed

kan gjøre Mennesket lykkeligt, hvorimod han senere i sine »Pensées sur le christianisme« (1842) viser sig at være kommen temmelig tilbage til Christendommen. Kun to Gange optraadte han som økonomisk Forfatter, men begge Gange med betydeligt Held. Da en Reaction 1801 begyndte at indtræde imod de frie Principer for den økonomiske Orden, som Turgot og hans Efterfølgere havde kaldt til Live, optraadte han som deres ivrige og dygtige Forsvarer; først 28 Aar senere udgav han »Économie politique« (Par. 1829, 2den Udg. 1846, oversat paa Dansk af L. Holst, Kbhvn. 1855), der ved sin klare og elegante Stil var vel skikket til at naa Forfatterens Øjemed, paa en let og behagelig Maade at føre den usagkyndige Læser ind i Økonomiens Principer.

Droz, Gustave [s. o.], fransk Forfatter, f. i Paris 1832. I sine Fortællinger, »Monsieur, Madame et Bébé« (1866), »Entre nous« (1867), »Le cahier bleu de Mademoiselle Cibot« (1860), »Autour d'une source« (1869), »Un paquet de lettres« (1870), »Babolein« (1872), »Les étangs« (1875), »Une femme gênante« (1875), har han hævet sig til en første Rangs Forfatter. Bidende Satire svøber han ind i en vittig, spøgende, tit overgiven Stil, gratis til det raffinerede. Især maa gammeldags Katholicisme og Legitimisme undgjælde; af Bondelivet er han en humoristisk og sympathetisk Skildrer. Men efter flere Aars Tavshed synes det som om Mistillid til de republikanske Tilstande har drevet ham over i Conservatismen.

Droz, Numa [s. o.], schweizersk Statsmand, f. 27 Jan. 1844 i Canton Neuchâtel, overtog 1864 Redactionen af et radicalt Blad og valgtes 1869 til Cantonsforsamlingen, samt 1871 til Cantonets Regering. I denne Stilling gjennemførte D. i kort Tid vigtige Reformer og blev 1872 valgt til det schweizerske Ständeraad, som 1875 valgte ham til sin Formand. Kort efter blev han Medlem af Forbundsraadet, viste ogsaa her stort Organisationstalent og rastløs Iver og var 1881 Forbundspræsident; han afsluttede 1882 Handelspagten med Frankrig.

Drue, s. Vinranke. **Druecur**, Nydelsen af større Mængder (indtil 6—8 Pund) Vindruer, dels om Morgenen i fastende Tilstand, dels i flere Portioner i Løbet af Dagen. Det er navnlig Druesaftens store Rigdom paa Salte og Sukker, der betinger dens Virkning, som dels er afførende, dels viser sig ved en Forøgelse af Legemets Stofskifte. D. anvendes derfor ved Fedme, Forstyrrelse af Kredsløbet i Underlivet og Brystet. De mest bekjendte **Druecursteder** ere Gleisweiler, Dürkheim, Meran, Montreux, Lugano, Chiavenna. Curens Varighed og den samtidige Diæt ere ligesom ved Brøndcure.

Drue, den paa næsten alle Forladekanoner paa Bunden anbragte Knap, der tjener til at lægge Tov eller Kjætting om samt til at stikke Haandspager og lignende Redskaber under ved Haandteringen af Skytset; den har faaet dette Navn, fordi den paa gamle Metalkanoner oftest findes udsmykket i Form af en Drueklase. I Sverige har man paa de mindre Kanoner ombyttet D. med en indstøbt Smeddejærns-Hank, en saakaldet Hankedrue. Stundum findes D. forbunden med Stillestrunen eller paa Skibskanoner gjennemboret paa tværs, eller D. er i samme Øjemed forsynet med en Smeddejærns-Druebøjle. D. bruges tillige som Betegnelse for en Skraasæk, d. e. en Sejlbugspose, for neden snøret til en Træbrik, paa hvilken der om en i Midten staaende Pind er stablet et Antal smaa Jærnkugler; ved en udvendig Besnøring faar det hele en fjærn Lighed med en Drueklase. Slige D. brugtes stundum i Stedet for Kardæsker, men virkede meget ødelæggende paa Løbet af Kanonen.

Druebor. Det meget almindelige Boreredskab, som Metalarbejderne kalde Sving ell. Brystsving, fører hos Træarbejderne Navn af D., Vimle eller Omslagsbor. Det er en dobbelt Krumtap af Træ eller Jærn, for den ene Ende forsynet med en Brystknap, der kan løbe rundt, for den anden med Hul, i hvilket man fæster Borenes flade eller firkantede Angel.

Druehyacinth (Muscari), Slægt af Liliefamilien, med Løg, linjeformede Blade og Blomster i Klaser med 6tandet, kugle- eller krukkeformet Blomsterdække. Flere Arter af D. (f. Ex. M. botryoides, racemosum o. fl.), som voxe vildt i Sydeuropa og blomstre i Foraaret, finde paa Grund af deres smukke, mørkeblaa Blomster en fortjent Plads i vore Blomsterhaver, hvor de trives vel i Friland.

Druemunke (Actæa), Slægt af Ranunkelfamilien, perennerede Urter med dobbelt haandsnitdelte Blade, Blomsterne i Klaser, 4 hurtig affaldende Bæger- og Kronblade, mange Støvdragere og 1—4 (sjælden flere) Frugtknuder. **Almindelig D.** (A spicata) voxer vildt i de danske Skove; den har korte Klaser og sorte Bær. Dens Rod var fordum officinel. **A. racemosa** fra Nordamerika har meget forlængede Klaser og en enkelt, kapselagtig Frugt. Dens Rod anses som et vigtigt Middel mod Slangebid. **A. cimicifuga** fra Sibirien med en sammensat Klase, 4 Frugtknuder og Kapselfrugter har en stærkt stinkende Lugt og anvendes i Sibirien til at fordrive Væggelus.

Druesukker (Dextrose, Glykose, Glucose), en egen Sukkerart, der findes i næsten alle søde og sursøde Frugter, bl. a. i modne Druer, udgjør en Hovedbestanddel af Honning og forekommer i stor Mængde (10 pCt. og mere) i Urinen hos Sukkersyge, eller naar et vist Sted af Hjærnen beskadiges, i ringe Mængde under Svangerskabet. For øvrigt vindes det i stor Mængde ved Indvirkning af fortyndede Syrer paa Stivelse, idet denne først omdannes til Dextrin, derpaa til D., og bruges i slette Vinaar til Forbedring af Druesaften. Det er nemlig D., der ved Gjæringen giver Vinaand, og i Bryggerierne og Brænderierne maa Kornets eller Kartoflernes Stivelse først ved Diastase omdannes til Maltose og dette igjen til D., førend Vinaandsgjæringen kan indtræde. D. opstaar ogsaa ved „Invertering" af Rørsukker og ved Spaltning af mange Glycosider. D. danner utydelig krystalliserede Masser, der indeholde en bestemt Mængde Vand, som gaar bort ved 60° til 70° i tør Luft. Det er meget let opløseligt i kogende Vand, ved alm. Temp. i omtr. sin Vægt Vand. I Vinaand er det

mindre let opløseligt end Rørsukker, ogsaa mindre sødt. Særdeles ejendommelig for D. er den Lethed, hvormed det af en alkalisk Kobberopløsning udskiller rødt Kobberforilte. Dette Forhold bruges baade til at kjende D. og til at bestemme dets Mængde.

Druesvamp, s. **Meldug**.

Druesyre skal forekomme sammen med Vinsyre i enkelte, navnlig franske og ungarske Vine, men er sikkert et Omdannelsesprodukt af Vinsyre; den ligner i høj Grad Vinsyre, men frembyder kun theoretisk Interesse.

Druey, Charl. [drÿē], schweizersk Statsmand, f. 1799 i Canton Vaud, blev Advocat og tog tillige Del i de politiske Kampe i hans Hjemstavn som Tilhænger af det radicale Parti. Da dets Forslag om en demokratisk Ordning af Kirkeforholdene (med Menighedernes Valg af Præster) havde sejret, blev D. 1840 valgt til Medlem af Statsraadet og derefter Afsending ved den schweizerske Forbundsdag. Efter Folkebevægelsen 1845 blev D. Formand for Cantonets Regering, gjennemførte en ny Forfatning og virkede senere for „Sonderbundets" Undertrykkelse og for Omdannelsen af Schweiz's Statsordning; han valgtes 1848 til Forbundsraadet og blev 1850 dets Formand. D. 1855.

Druider kaldtes Præstestanden hos de keltiske Folk i Gallien, Britannien og Irland. I Gallien udgjorde de paa Cæsars Tid en afsluttet Stand, hvori ingen optoges uden efter lang Lære- og Prøvetid, men den var dog ingen arvelig Kaste. De vare fritagne for Krigstjeneste og Afgifter og delte i forskjellige Klasser (Præster, Læger, Sandsigere, Digtere osv.) under en fælles Overpræst; de besørgede Ofringerne, bevarede de religiøse Traditioner, forudsagde det tilkommende, afgjorde Stridigheder og ere overhovedet at betragte som Bærere af Folkets Viden i dens forskjellige Retninger (Lægekunst, Astronomi, Tryllekunst, Poesi osv.). D. i Gallien holdt aarlige Møder i Carnuternes Land i Galliens Midte, hvor de sad til Doms. Deres Lægekunst var blandet med Besværgelser og Tryllemidler (Mistelen og Slangeægget) og deres religiøse Lærdomme næppe af saa ophøjet Art, som man har troet; dog lærte de Sjælens Udødelighed og maaske Sjælevandring. Allerede paa Cæsars Tid synes deres politiske Magt at være sunken, og den forsvandt ganske med det romerske Herredømme; D.s Religion blev aldrig accepteret af Romerne, og Kejser Claudius forbød enhver Udøvelse af D.s Ceremonier. I Britannien omtaler endnu Tacitus D.s Indflydelse, og efter irske Sagn holdt de sig endnu i 5te og 6te Aarhundrede i Irland og Skotland, men fortrængtes da af Christendommen.

Drumann, Carl Wilh., f. 1786 nær ved Halberstadt, blev 1817 Professor i Historie i Königsberg; d. 1861. Han har skrevet „Geschichte Roms in seinem Uebergang von d. republ. zur monarch. Verfassung" (6 Bd., 1834—44), „Grundriß der Culturgeschichte" (1847) og „Bonifacius VIII" (2 Bd., 1852).

Drummond [drömm], en gammel skotsk Slægt. **John D.** af Stobhall var Fader til den skjønne Annabella, Kong Robert III.s Ægtefælle. — **William D.** af Hawthornden, f. 1585, d. 1649, berømt Digter („den skotske Petrarch") og Ven af Ben Jonson, har ogsaa skrevet en Skotlands Historie under de 5 Konger af Navnet Jakob. — **James D.**, Jarl af Perth, f. 1648, Lordkansler under Jakob II, gik over til Katholicismen og blev efter Kongens Fordrivelse i 4 Aar holdt fængslet; han gik derpaa til Frankrig, hvor den landflygtige Konge imidlertid havde udnævnt ham til Hertug af Perth og døde i St. Germain 1716. — Hans Broder, **William D.**, blev af Jakob II ophøjet til Hertug af Melfort, men denne Titel, som ogsaa føres af hans Efterkommere, blev først 1853 erkjendt gyldig i England. — I det hele er Slægten bekjendt for sin Hengivenhed for de ulykkelige Stuarter; **William D.**, Viscount af Strathallan, deltog i Opstandene 1715 og 1745 og faldt i Slaget ved Culloden 1746, kæmpende for den yngre Prætendent. Titlen Viscount af Str. blev 1824 tilbagegivet Slægten. — En Broder til den sidste Will. D., **Andrew**, stiftede et stort Banquierhus i London; en Ætling af denne, **Henry D.**, f. 1786, d. 1860, var et af Hovederne for Irvingianernes Sekt.

Drummondsk Lys [s. o.] har Navn efter den engelske Lieuten. Thom. Drummond (f. 1797, d. 1840), der 1825 construerede den saakaldte D.s Hane, ved Hjælp af hvilken man uden Fare kan tænde en Blanding af Ilt og Brint, idet disse gjennem særskilte Rør fra særskilte Beholdere ledes til Udstrømningsaabningen. En saadan Flamme lyser overordentlig svagt, men frembringer en meget høj Temperatur (2,800°). Anbringer man et Stykke Kridt deri, bliver det hvidglødende og udstraaler et særdeles stærkt Lys, D. L. I den seneste Tid har man i Stedet for Kridt foreslaaet brændt Magnesia og især Zirkonjord som langt holdbarere. D. L. har været foreslaaet til Belysning, til Fyrtaarne osv.; mest har det maaske været anvendt til Belysning af Objectet i det saakaldte „Hydro-Oxygen-Gas-Mikroskop" (d. e. Brint-Ilt-Luft-M.) og til Photographering om Aftenen. Til det sidste Brug er det imidlertid blevet fortrængt af elektrisk Lys og Magniumlys.

Druse, en Samling Krystaller, dannede paa samme Flade, som oftest paa Gangspalter og i Hulheder, hvis Vægge da tjene til Understøttelse for de derpaa siddende Krystaller. De Mineralier, der hyppigst optræde i slige Grupper, ere de forskjellige Kvartsvarieteter, Kalk-, Flus- og Tungspat, Blyglans, Zinkblende o. fl. a. De smukkeste og største Bjergkrystaller forekomme i Alperne netop i saadanne store Druserum (Krystalkjælder), og 1735 opdagede man paa Grimsel en Krystalkjælder, hvori der var 100 Centn. Krystaller, deriblandt vandklare Søjler paa 100—500 Pd.

Druser, en muhammedansk Sekt, der opstod i det 5te Aarh. Heg. (11te Aarh. e. Chr.), slutte sig i deres Lære til Schiiterne (Alis Tilhængere) og nærmest til Ismaeliterne. Som disse sidste nemlig antage en fortsat Række af Imamer eller Lærere af Alis Slægt, af hvilke den sidste, kaldet Mahdi, tænkes at leve bestandig og at skulle vise sig paa Dommens Dag, betragte D. den fatimidiske Kalif Hakim-biamr-allah (s. d. A.) som en lignende Guds Aabenbarelse paa Jorden. En

ismaelitisk Missionær, Muhamed-ben-Ismael-Darasi, fremtraadte (407 Heg., d. e. 1017) først med den Lære, at Hakim var Verdens Skaber og at Adams Sjæl gjennem Ali var gaaet over til Hakims Forfædre og herfra til Hakim selv. En Opstand i Kahira kvalte imidlertid denne Læres øjeblikkelige Udbredelse, og dens Stifter Darasi flygtede til Syrien, hvor han vandt flere Tilhængere. Mere Lykke havde Darasis Efterfølger Hamzah-ben-Ali med Tilnavnet „Hadi", d. e. Lederen, Perser af Fødsel, der højtidelig bekjendtgjorde, at Hakim var identisk med Gud. Det er kun paa Skromt, at D. slutte sig til Muhammedanismen, idet efter deres Mening Menneskene i deres Gudstilbedelse overhovedet falde i 3 Klasser: de, der holde sig til en Aabenbaring, de, der holde sig til Allegorien, og endelig de, der bekjende Gud af Hjærtet ved at unddrage ham fra alle menneskelige Forestillinger. D.s Lære er en Blanding af de to sidste Anskuelser, idet de antage, at Gud ikke kan beskrives ved nogen som helst Egenskab, men at han aabenbarer sig for Menneskene til forskjellige Tider gjennem et Slør; det sidste Slør er netop Kalifen Hakim-biamr-allah. De erkjende en eneste Gud uden at forsøge paa at forklare hans Væsen og Egenskaber, idet han hverken kan fattes med Sanserne eller beskrives i nogen Tale; de tro, at denne Gud har vist sig gjentagne Gange for Menneskeheden, og at han snart skal vende tilbage for med fornyet Glans at udbrede sit Rige paa Jorden; de antage Mellemvæsener mellem Gud og Menneskene, de saakaldte Hudud ell. Ajat, d. e. Lovbestemmelser og Tegn. Disse ere kun Personifikationer af Koranens Lovbud og betragtes baade som aandelige Væsener og legemlige Aabenbaringer; deres Antal er 5: „den almindelige Intelligens", „den almindelige Sjæl", „Ordet", „den foregaaende" og „den efterfølgende", og de have alle aabenbaret sig til forskjellige Tider under forskjellige Former; „den almindelige Intelligens" er den første og fornemste af Guds Skabninger, og dens sidste Aabenbarelse er under Form af Hamzah-ben-Ali. Det 5te af de omtalte Væsener, aabenbaret i Form af Moktana ell. Beha-eddin, udsendte Breve til Øvreægypten, Syrien, Irak, Persien, Jemen, Hedschas, Indien og mod V. til Constantinopel for at udbrede denne Tro; der siges i disse, at Hamzah er Messias, og at de christne have forvansket deres oprindelige Lære. Efter D.s Anskuelse ere alle Menneskers Sjæle skabte efter Intelligensen, d. e. Hamzah-ben-Ali, og deres Antal tager hverken til eller af, idet de vandre fra et Legeme til et andet, men dog ikke gaa over i Dyreskikkelser; den højeste Grad af Fuldkommenhed naa Sjælene i Hakims Periode, hvorefter kun Opstandelsen ene er tilbage, da Enhedsbekjendernes Sjæle skulle skilles fra de vantro. Efter Hakims Tid vandre derfor Sjælene ikke mere om, men forblive hos deres Imam, som af denne Grund ogsaa fører Navnet „de helliges Ophold". Saa vel Koranen som Pentateuchen, Psalteret og Evangeliet indeholder efter D.s Forestilling Lærdomme, der stadfæste deres Religion. De vigtigste Fordringer i Moralen ere: Sanddruhed i sin Trosbekjendelse og Sanddruhed i Ord, dog saaledes, at den sidste Del kun gjælder imod Bekjendere af Enhedslæren; at vaage over den gjensidige Sikkerhed, hvorfor D. sædvanlig gaa væbnede, i det mindste med en Dolk; at frasige sig den tidligere Religion og Løgnens Tjeneste (dog er det tilladt at slutte sig til den herskende Religion, saaledes som de for Øjeblikket gjøre med Muhammedanismen, naar det sker for at kunne skjule sig); endelig Underkastelse under Guds Vilje og Bekjendelse af, at Herren er ēn til alle Tider. Uagtet senere Lærere have indført Usædelighed blandt D., formaner den oprindelige Lære til Kyskhed og anbefaler Klosterlivets Ensomhed. Det er et sørgeligt Tegn paa den muhammedanske Religions Afkraft, at en af de vanvittigste Regenter, der nogen Sinde har hersket, er bleven anset for en Gud. — For Øjeblikket leve D., omtr. 100,000 i Tallet, i Egnene om Libanon mellem Beirut og Sidon, s. for Maroniterne, med hvem de tilforn havde fælles Arvefyrster. Siden 1840 har hvert Folk haft særskilte Høvdinger, men Stammehadet og Religionsforskjellen har stundum fremkaldt blodige Kampe imellem dem; saaledes 1845 og 1860, da D. 29 Maj begyndte at ødelægge de christne Landsbyer og nedsable Indbyggerne, i alt 10—15,000 Mennesker. Da Blodbadet 9 Juli ogsaa udstrakte sig til Damaskus, fremkaldte det en Besættelse af Landet med franske Tropper og 9 Juni 1861 Oprettelsen af en særskilt Statholder for Libanon, der vælges paa 3 Aar af den tyrkiske Regering og skal være Christen. Den første Statholder blev Daud Pascha. D. ere berømte for Tapperhed og uovervindelige i deres Bjærge; den, som søger deres Hjælp, beskytte de, men ligesom Assassinerne, der udviklede en med D.s temmelig overensstemmende Lære, udøve de en frygtelig Blodhævn.

Drusus, Tilnavn for den liviske Slægt og for nogle af Claudierne hos Romerne. D. (Marcus Livius), Bedstefader til Cato Uticensis, var 122 f. Chr. C. Gracchus's Collega i Folketribunatet; han optraadte som dennes Modstander, idet han overbød ham i populære Lovforslag, og vandt derved Hædersnavnet patronus senatus. Han var Consul 112 og døde som Censor 109. — D. (Marcus Livius), en Søn af den foregaaende og Bedstefader til Augusts Hustru Livia, udmærkede sig ved sin Veltalenhed, men søgte som Almuetribun 91 f. Chr. uden Held at bringe en Udsoning i Stand mellem Senatet og Ridderstanden, idet han foreslog en Lov om, at Domstolene skulde gives tilbage til Senatet, hvis Medlemstal skulde fordobles ved Optagelsen af 300 Riddere; lige saa lidt formaaede han at sætte et Lovforslag igjennem, i Følge hvilket de italienske Forbundsfæller skulde have romersk Borgerret. Han blev myrdet s. A., hvilken Begivenhed gav Signalet til Forbundsfællekrigens Udbrud. — D. (Nero Claudius), Kejser Augustus's Stifsøn, Søn af Tiberius Claudius Nero og Livia, f. 38 f. Chr., anførte sejrrig Romerne i flere Felttog imod de germanske Folkestammer og trængte frem lige til Elben; i Anledning af disse Felttog lod han

grave en sejlbar Kanal, »fossa Drusi« (nu Ijssel), fra Nedrerhin til Zuidersøen. Beklaget af hele Hæren, hvis Kjærlighed han havde vundet ved sin Tapperhed og Mildhed, døde han ved at styrte med Hesten 9 f. Chr. Han var gift med Antonia, yngste Datter af Triumviren Antonius; deres 3 Børn vare: Germanicus, den senere Kejser Claudius og Livilla, som var gift med D. Cæsar, Kejser Tiberius's eneste Søn. Denne, der udmærkede sig som Kriger og Underhandler over for Barbarerne nord for Donau, døde 23 e. Chr., forgivet af Sejanus. — D., en Søn af Germanicus, led paa Tiberius's Befaling 33 e. Chr. Hungersdøden tillige med sin Moder Agrippina og sin Broder Nero.

Druthmar, Christian, Munk i Gammel-Corvei, d. c. 840, en af Middelalderens lærdeste og bestindigste Skriftfortolkere, bestemt Modstander af den paa hans Tid opkomne Transsubstantiationslære.

Druzbacka, Elisab. [druschbätska], polsk Digterinde, f. 1687, d. 1760 som Nonne, udmærkede sig i sine episke og mest religiøse, lyriske Digte ved klassisk Sprogform, uagtet det skortede hende paa boglig Dannelse og Kundskab. Hun bekæmpede utrættelig Overtro og sprogligt Barbari og har ofte en stærk moralsk Tendens.

Dryader ell. **Hamadryader**, Trænympher, kaldtes i den græske Mythologi Træernes Skytsgudinder, der levede og døde med disse. Homer omtaler endnu ikke denne Art Nympher.

Dryander, Jonas, svensk Botaniker, f. 1748 i Göteborg, d. 1810 i London, blev 1765 Student i Upsala, men fortsatte sine Studier i Lund, hvor han 1776 forsvarede en Afhandling »Fungos regno vegetabili vindicans« og 1778 creeredes til Doctor i Philosophi. D. begav sig 1777 til London, hvor han fik Opsyn med Sir Joseph Banks's rige naturhistoriske Samlinger, og blev 1782 ansat som Bibliothekar ved Royal Society, samt gjorde sig bekjendt som en af sin Tids ypperste Botanikere. I London udgav han 1796—1800 i 5 Bd. sin med særdeles Flid udarbejdede og for Naturvidenskabernes Literaturhistorie vigtige »Catalogus bibliothecæ historico-naturalis Josephi Banks«.

Dryden, John [drejdn], navnkundig engelsk Digter, f. 9 Aug. 1631 i Northampton-Shire af velstaaende Familie, studerede 7 Aar i Cambridge. Hans »Heroic stanzas« (1658) priste Cromwell; men han sluttede sig strax til Restaurationen og vandt ved »Astræa redux« Carl II.s Gunst. Allerede som ung havde han ivrig studeret de gamle og de nyfranske Klassikere. Under Restaurationen blev Skuepladsen gjenaabnet med Luxus og Skuespillerindeskandaler; i sine 27 Theaterstykker viser D. sig som staaende paa Overgangen mellem den ældre nationale Tradition fra den Elisabethske Periode og den franske, af Corneille skabte Smag. Han frembragte et urimeligt Bastarddrama, hvor blodige Brutaliteter ere oversminkede med chevalereske Phraser. Hans historiske Digt »Annus mirabilis« (1667) skaffede ham Pladsen som Hofdigter (poeta laureatus) og Historiograph; hans »Essay on dramatic poetry« indeholder mange gode Ting, som han selv ikke formaaede at praktisere. I den versificerede Afhandling, i Satirer og Epistler er D. paa sit egentlige Gebet; der ses hans Klarhed og Soliditet i Tankegangen, men tillige hans stift afmaalte Disposition og af Sentenser, Antitheser og Metaphorer kunstig støbte Stil. Boileau er hans Forbillede, men hans engelske, tunge Drøjhed lader sig ikke skjule. »Absalom and Achitophel« (1681) er en Satire over Hertugen af Monmouth, »The medal« over hans Raadgiver, Shaftesbury, og Whigpartiet. Under Jakob II gik D. over til Katholicismen af virkelig Overbevisning. Digtet »The hind and the panther« er en versificeret Dialog til Gunst for denne Religion, der fremstilles som Hinden, medens Protestantismen er Pantheren. Matthew Prior parodierede Digtet i »The country-mouse and the city-mouse«. Ved Jakob II.s Fordrivelse mistede D. sin Stilling, og den nye Tid saa ikke venlig til ham. Puritaneren Collier latterliggjorde hans Dramaer, og han maatte skrive for at leve. Men netop fra den Tid skriver sig hans bedste Arbejde, Oden »Alexander's feast« (hvortil Händel 1725 satte Musik) med virkelig lyrisk Klang og Sving. Desuden har D. oversat Æneiden, samt Stykker af Persius, Juvenal osv.; hans Fortællinger (fables) efter Chaucer og Boccaccio mangle den førstes romantiske Duft og den sidstes gratiøse Kaadhed. Hvor D. vil komme Tidens lascive Smag i Møde, bliver han klodset og cynisk. Han vilde intet gjøre for at vinde den nye Regering og døde fattig efter mange Lidelser 1 Maj 1701.

Drypner, egtl. **Dropne**, oldn. Draupnir, i den nordiske Mythologi en af Dværge forfærdiget Guldring, af hvilken der hver niende Nat drypper 8 lige saa tunge Ringe. Den tilhører Odin.

Dryppert, Gonorrhoe, en egen smitsom Betændelse, der hos Manden har sit Sæde i Urinrøret og er forbunden med Udflaad af Materie af dette, samt stærke Smerter ved Urinladningen, hos Kvinden derimod fortrinsvis udvikler sig i Moderskeden. D. opstaar ved Smitte med Materien fra en anden D. og er ikke alene derved forskjellig fra de lettere Betændelser af Urinrøret og Moderskeden, der kunne opstaa som Følge af Irritation osv., men ogsaa derved, at Dryppertgiften kan udstrække sine Virkninger til hele Legemet, medføre rheumatiske Lidelser, **Dryppertgigt**, og Øjenbetændelser af en meget farlig Natur. D. er i Almindelighed en haardnakket og langvarig Sygdom, der let efterlader et vedvarende, sparsomt Slimflaad, **Efterdryppert**, og efter gjentagne D. indtræder let Forsnævringer (Stricturer) af Urinrøret.

Drypsten, Stalaktit, kaldes navnlig de i flere Kalkstenshuler nedhængende Tappe af kulsur Kalk. De dannes, naar det kalkholdende Vand, der siver ned gjennem Hulens Loft, mister sin Kulsyre ved at udsættes for Luftens Indvirkning, og Følgen heraf er da, at Kalken lades tilbage og afsættes i Former, der have megen Lighed med Istappe. Ogsaa paa Hulens Bund kan det neddryppende Vand give Anledning til Dannelsen af en ofte flere Fod tyk Kalkstensskorpe og kegleformede Forhøjnin-

ger (Stalagmiter), der ved at støde sammen med Stalaktiterne ligne Søjler og Piller, hvilket giver saadanne Grotter et æventyrligt Udseende. De mest bekjendte D.s Huler ere Adelsberggrotten i Illyrien, Baumannshulen i Harzen, Montserrathulen i Catalonien og Hulen paa Antiparos. D. er oprindelig hvid, men kan ogsaa have en gul, brun ell. blaalig Farve efter Beskaffenheden af de Stoffer, Vandet har indeholdt opløst. — Chalcedon, en Varietet af Kvarts, optræder ofte drypstensformig i Mandelstens Hulerne paa Island og Færøerne, hvor den er afsat paa lignende Maade som Kalk-Drypstenene af det gjennemsivende Vands Kiselsyre.

Drœ, Rugsædens Blomstring; ogsaa Udsagnsord.

Dræg, norsk **Dregg**, et lille Anker med to eller fire Arme, som anvendes ved Baade.

Drüxler-Manfred, Pseudonym for Karl Ferd. Drüxler, tysk Digter, f. 1806 i Lemberg. Han fik en polsk Opdragelse, men studerede i Wien og Leipzig og udgav 1826 og 1829 sine „Romanzen, Lieder und Sonette". Efter længere journalistisk, navnlig dramaturgisk Virksomhed blev han 1853 Dramaturg ved Hoftheatret i Darmstadt, udgav Romaner og Digtsamlinger og var en god Versificator. D. 1879.

Drøbak, Kjøbstad i Norge paa Christianiafjordens Østside med 2,047 J. (1875) og betydelig Udførsel af Is til England og Frankrig. Byen er paa Grund af sit fortrinlige Søbad et yndet Sommeropholdssted for Christianias Beboere. Kort inden for D. er Christianiafjorden ved flere Smaaøer delt i to ganske trange Sejlløb; paa den sydligste af disse Øer, Kaholmen, ligger Fæstningen Oscarsborg (s. d. A.).

Drøbel, s. Gane.

Drøm, s. Søvn. Oldtidens Folk lagde især megen Betydning i Drømmene, saa deri Gudernes Aabenbaring af det tilkommende og holdt til deres Udtydning egne Drømmetydere.

Drømpel, Overkanten af en Kanonport om Bord i et Skib.

Drøvne, s. Drypper.

Drøvtyggere (Ruminantia, Pecora), Orden af Pattedyr, der tygge deres Føde to Gange; efter at være tygget første Gang bliver den nemlig opblødt i Fordøjelseskanalen, opgylpet i Munden, tygget om og vandrer nu atter ned i Maven for at fordøjes. For at denne Vandring og dobbelte Tygning kan finde Sted, har Fordøjelseskanalen en temmelig sammensat Bygning. Man plejer at sige, at D. have 4 Maver; de to første Afdelinger af Maven (den store Vom og den lille Kongehætte eller Netmave) kunne med Hensyn til deres Virksomhed sammenlignes med Fuglenes Kro. Foderbollerne trykkes gjennem Vollerenden ned i Vommen og vandre fra denne over i Netmaven; fra denne trykkes de ved en villaarlig Akt op igjen i Mundhulen; Foderet er nu blevet saa tyndt og halvflydende, at det gaar lige ned i den egentlige Mave eller den saakaldte 3dje og 4de Mave (Bladmaven og Kallunet eller Løben). Uagtet ogsaa andre Pattedyr have en „sammensat Mave" (d. e. Maven delt i flere Rum), er det dog ikke bekjendt eller sandsynligt, at noget af dem tygger Drøv uden netop D. D. ere i Regelen anselige Dyr med spinkle Lemmer, før eller smækker Krop, en mere eller mindre lang Hals, et langagtigt Hoved med lange Øren og en mere eller mindre lang Hale. Nogle have kun 2 Tæer med Hove (Klove), andre tillige 2 Bitæer med Biklove. De have 6 brede, foldede Kindtænder med halvmaanedannede Figurer paa Tyggefladen i hver Side af hver Kjæve og bevæge under Tygningen Underkjæven til Siderne. Nogle have smaa Hjørnetænder i Overkjæven, andre ingen; af Fortænder have de i Regelen 8 i Underkjæven, men ingen i Overmunden; de i Underkjæven tjene til at fatte Græsset mod den bruskagtige Pude, som i Overmunden indtager den tilsvarende Plads; det afbides da med et Ruk. Foran Kindtænderne er der altid et stort, tandløst Rum. Kamelerne, der kun have 6 Underfortænder, men 2 Overfortænder og Hjørnetænder i begge Kjæver, danne i Henseende til Tandforhold en Undtagelse fra de ægte D. D. leve af Græs eller Kviste og Blade. Det er i Regelen hurtige og sky Dyr, med fin Lugt og Hørelse, der leve i Flokke og som oftest i Polygami. Hunnerne, hvis Yver ligger mellem Bagbenene, faa i Regelen kun 1, højst 2 Unger, som snart ere i Stand til at følge Moderen. I Brunsttiden kæmpe Hannerne om Hunnerne, og de overvundne og udstødte Hanner af de større Arter, der vanke ensomt og rasende omkring, ere da ofte farlige at møde. Der findes D. i de fleste Lande, fra de nordligste Polarlande til Sydspidsen af de store Continenter, dog ikke paa Nyholland eller i Australien; Hjortene holde sig især til Skovegnene, Antiloperne til Stepperne, Geder og Faar til Bjærglandene osv. Flere Arter ere tæmmede og benyttes enten som Last- og Trækdyr eller holdes for Kjødets, Uldens, Skindets eller Mælkens Skyld. Antallet af Arter er meget stort (c. 150); som Kjendemærker benyttes især den forskjellige Form af de benede eller hornklædte Udvæxter paa Panden (Horn, Takker), hvormed især Hannerne ere væbnede. De inddeles i egentlige D. og Kameler, og de egentlige D. kunne igjen inddeles i 1) Hjortene, der i det hele charakteriseres ved Takkerne, og 2) de skedehornede eller Hornkvæget (Cavicornia), omfattende Oxer, Faar, Geder, Antiloper og Skovbukke. Til Hjortefamilien hører ogsaa Giraffen.

Dschabalpur, Stad i Forindien, Centralprovinserne, 43 M. s. v. for Allahabad, ved Jærnbanen mellem Allahabad og Bombay. 56,000 J.

Dschagarnâth, eng. Juggurnaut, ogsaa kaldt Puri, Stad i Præsidentskabet Bengalen i Forindien ved den sydligste Mahanadi-Arms Udløb i den bengalske Bugt, 10 M. s. for Katak. 30,000 J. Her er et berømt Vishnutempel, der anses for Hinduernes største Helligdom, og til hvilket derfor Pilegrimme valfarte i store Skarer. Dog er i den nyere Tid deres Mængde i stærk Aftagen, og den saakaldte Vognfest, ved hvilken fanatiske Pilegrimme kastede sig ned for Afgudens Vogn og lode sig knuse af den, finder ikke mere Sted.

Dschaipûr, Hovedstad i et Radschputfyrstendømme i Forindien, 30 M. v. for Agra, er

regelmæssig bygget og en af Forindiens smukkeste Stæder. 33,000 I.

Dschallandār, Stad i Pandschab i Forindien, 15 M. ø. for Lahore, ved den store Nordvestjærnbane, med 40,000 I. og livlig Handel.

Dschāmna ell. **Dschamūna**, Flod i Forindien, udspringer paa Himalaja v. for Gangeskilderne, løber mod S. og S. Ø. forbi Dehli og Agra og falder fra højre Side i Ganges ved Allahabad.

Dschēbail, Stad i Syrien ved Middelhavet, 4 M. n. n. ø. for Beirut, med c. 2,000 I., Residens for Maroniternes Overhoved. Mærkelige Minder om Oldtidens Byblos (s. d. i A.).

Dschelalabād, Stad i Khanatet Kabul i Afghanistan i Asien ved Floden Kabul, 17 M. ø. for Staden af s. N. 10,000 I. Sukkeravl, Handel. Englænderne bemægtigede sig D. 1838 paa deres Tog til Afghanistan og bleve belejrede her paa Tilbagetoget 1842.

Dschem, osmanisk Prins, Broder til Bajazet II, f. 1459, søgte efter Faderens, Muhammed II.s Død at gjøre sig uafhængig i Brussa, men maatte efter at være overvunden af Bajazet II ved Angora 1482 flygte til Rhodos og var fra den Tid i ærefuldt Fangenskab hos Johanniterne, den franske Konge og Paven, indtil Pave Alexander VI, bestukken af Bajazet II, lod ham forgive 24 Febr. 1494. D. var ogsaa Digter.

Dschērba, en 4 M. lang og lige saa bred Ø i Cabesbugten ved Kysten af Tunis, er frugtbar og vel dyrket og skal have c. 35,000 I., der skildres som meget vindskibelige, navnlig i Tilvirkning af Uld- og Silkestoffer.

Dscherdschera ell. **Jurjura**, en Bjærgkjæde i det franske Algérien, ø. for Algier, strækker sig s. om Kabylien ind i Constantine og danner paa Grænsen Passet Biban ell. Jærnporten.

Dschesalmer, Stad i Forindien i en Oase i den store Ørken Tharr, ø. for Floden Indus, 96 M. v. for Agra, med 35,000 I., er Hovedstad i Ratschputfyrstendømmet D. (580 □ M. med 75,000 I.) og har et stærkt Citadel.

Dschidda, Stad i Arabien ved det røde Hav, 14 M. v. for Mekka, hvilken Stad den tjener som Havn. 20,000 I. Den er mod Landsiden omgivet af en Mur med et lille Fort, er godt bygget med høje Stenhuse, men ubrolagte Gader, og er et af Hovedlandingsstederne for afrikanske Pilegrimme og derfor i Valfartstiden overordentlig stærkt besøgt. Her drives betydelig Handel paa Ægypten, arabiske Havne og Indien. I Nærheden af Staden vises Evas Grav, en raa Stenbygning, c. 150 Fod i Firkant, hvortil gjøres talrige Valfarter. Siden 1840 staar D. under tyrkisk Herredømme. 15 Juni 1858 overfaldt Indbyggerne i religiøs Fanatisme de derboende christne og myrdede bl. a. den franske og engelske Consul. 25—27 Juli og 5 Aug. blev D. derfor bombarderet af engelske Krigsskibe, indtil Myndighederne lod 11 af de skyldige henrette.

Dschigatāi, en Art vildt Æsel (Equus Hemionus), som bebor Højasiens Stepper, s. **Hest**.

Dschingiskhān, d. e. den store Hersker, Stifter af det første store Mongolrige, f. 1155, hed egtl. Temudschin og var Søn af en mongolsk Hordefører Jesukaj; han mistede 1168 sin Fader og kunde ikke hævde Herredømmet over de andre Høvdinger, som vare ham underkastede. Han flygtede derfor til Koraiternes Hersker Ung, der gav ham sin Datter til Ægte; men 1202 kom han i Strid med sin Svigerfader, der faldt i Kampen mod ham, og 1203 overvandt han de naimanske Tatarers Khan, Tayan, og fik nu Herredømmet over en stor Del af Mongoliet med Hovedstaden Karakorum. 1206 valgtes han til Overhersker af en Mængde mongolske og tatariske Stammer, og en Schaman, der regnedes for hellig, spaaede ham hele Jordens Underkastelse. 1209 drog D. over den store Mur ind i China og indtog efter 6 Aars Krig Peking og hele det nordlige China; 1218 angreb han Turkestan og indtog det til Trods for kraftig Modstand, især fra Byerne Buchara, Samarkand og Kovaresm, samt hærgede derefter hele Afghanistan og Persien. Medens hans Sønner fortsatte Landvindingerne og udvidede Riget mod V. og N., samt efter Slaget ved Kalka 1223 undertvang det sydøstlige Rusland, udstrakte D. sin Magt videre i China; Riget strakte sig til sidst i en Længde af 1,500 Mil. Overalt, hvor D. trængte frem, fulgte Død og Ødelæggelse i hans Spor ligesom fordum i Attilas, hans Aandsfrændes; blomstrende Stæder gik op i Luer, Indbyggerne nedhuggedes i hundredtusendevis eller solgtes som Slaver, og alle Culturens og den menneskelige Flids Værker tilintetgjordes. Man regner 3—4 Mill. Menneskeliv ofrede for hans Herskesyge. D. døde 24 Aug. 1227; han delte forinden sit Rige mellem sine 4 Sønner og indsatte den tredje af disse, Oktai, til Overhersker. Med stor Pragt jordedes han i Tangut under et skyggefuldt Træ, som han selv havde udset.

Dschirdscheh, d. s. s. Girgeh.

Dschodpūr, Stad i det engelske Forindien, Radschputana, Hovedstad i et Fyrstendømme af s. N., 67 M. v. for Agra, paa Grænsen af den indiske Ørken. 150,000 I. Staden forsvares af 3 Forter; i det største er Fyrstens udstrakte, prægtige Pallads.

Dsu-l-Carnain, egtl. „den, der har to Horn", en mystisk Person, der omtales i Koranen Sur. XVIII V. 82 fl. og sædvanlig forklares ved Alexander d. store, hvem dette Navn skulde være givet, fordi han som Erobrer havde undertvunget Jordens yderste Grænser; andre forklare det mindre rimelig ved en himjaritisk Konge. Han siges paa det omtalte Sted i Koranen at være trængt frem til Stedet for Solens Op- og Nedgang, samt at have bygget Muren imod de nordlige Barbarer Jagog og Magog. Alexanders Erobringer og Liv afgav et yndet Stof for orientalske Digtere, af hvilke især de to persiske Firdusi og Nizami ere blevne berømte ved deres under Navnet Iskandernâmeh bekjendte Epopeer.

Dsungariet ell. Songariet, chinesisk Thian-Schan-pe-lu, d. e. „Landet n. for Thian-Schan", en chinesisk Vasalstat, mod V. grænsende til den sibiriske Provins Semirjetschinsk, mod S. til det chinesiske Øst-Turkestan, mod Ø. til den chinesiske Prov. Kansu og mod N. til Mongoliet og Semirjetschinsk. 7,000 □ M. med 600,000 I. Langs Nordgrænsen

strækker sig Bjergkjæden Ala-Tau, langs Sydgrænsen Thian-Schan eller Himmelbjergene og Bogdubjergene. Fra Thian-Schans Østende stryger en Bjergkjæde i N. V. op mod Ala-Tau og indeslutter med Thian-Shan et Bjergland, der opfyldes af forskjellige Kjæder og gjennemstrømmes af Floden Ili, der fortsætter sit Løb ind i Sibirien til Balchasch-Søen. Landet mellem denne Kjæde og Ala-Tau er Steppeland, hvis Midte dannes af en Række Søer, fra Ø. mod V. Bor, Ajar, Ebi og Sairam. Den oprindelige Befolkning er Ølster, en mongolsk Stamme; men disse ere nu i Mindretal paa Grund af chinesisk Indvandring. Hovedstaden Kuldscha ell. Ili er Sæde for en chinesisk Militærgouverneur. Fredslutning med Rusland 1881.

Dualis kaldes i Grammatiken den Form af et Nomen eller et Verbum, ved hvilken man betegner Totallet af Gjenstande eller Personer eller udtrykker, at en Handling bliver udført af to. I de fleste Sprog findes der ingen særskilt Form for D., idet den er gaaet op i Pluralis; den forekommer f. Ex. i Sanskrit, Gammelgræsk, forskjellige slaviske Sprog, Litanisk, end videre i Gammelarabisk, til Dels ogsaa i Hebraisk. Af de germanske Sprog har kun Gotisk en særskilt Form for D. i Verberne; derimod betegne ogsaa andre af de herhen hørende ældre Sprog, f. Ex. Oldnordisk, D. i Pronominerne.

Dualisme, Tohedslære, den philosophiske Anskuelse, som fører de i Verden fremtrædende Modsætninger tilbage til to modsatte, hinanden udelukkende Grundprinciper. D. er f. Ex. til Stede i Zoroasters Lære om et godt og et ondt Urvæsen og i Descartes's Opfattelse af Forholdet mellem Aand og Materie og mellem Sjæl og Legeme. **Dualist**, en Tilhænger af D. Det modsatte af D. er Monisme, Enhedslære, som søger at føre alle Modsætninger i Verden tilbage til en og samme Enhed, idet man enten afleder det materielle af det ideelle (Idealisme, Spiritualisme) eller omvendt det ideelle af det materielle (Materialisme) eller endelig afleder dem begge af en dybere liggende Identitet (Spinoza). Monist, en Tilhænger af Monismen.

Dualitet kaldes i Geometrien en særegen Analogi mellem Egenskaber, som tilkomme forskjellige Rumstørrelser, saaledes at man af en rent beskriptiv Sætning om Planer, rette Linjer og Punkter i Rummet uden videre kan danne en ny, tilsvarende Sætning ved at ombytte Planer, Linjer og Punkter med henholdsvis Punkter, Linjer og Planer. En lignende D. finder Sted mellem Punkter og rette Linjer i en Plan. Dette Dualitetsprincip, som først er opstillet af Gergonne, er senere udviklet navnlig af Chasles og spiller i den nyere Geometri en meget fremragende Rolle.

Duban, Jaques Félix [dybäng], fransk Bygmester, f. 1797, d. 1871, Architekt ved Louvre og Generalinspecteur over de franske Bygninger, vandt især Navn ved Opførelsen af École des beaux arts i Paris og Restaurationen af Slottet i Blois.

Dubarry ell. **Du Barri**, Marie Jeanne, Vicomtesse [dybarri], den franske Konge Ludvig XV.s bekjendte sidste Maitresse, Datter af en Oppebørselsbetjent Gomard de Vaubernier, f. 19 Aug. 1746 i Vaucouleurs i Lothringen, kom ved Faderens Død tidlig til Paris og arbejdede i nogen Tid hos en Modehandlerinde, men faldt snart i Vellystninges Hænder og blev som Glædespige bekjendt for sin Skjønhed og Munterhed, saa at man gav hende Navnet l'ange (Engelen). Grev D., i hvis Hus fornemme Spillere forsamledes, tog hende til sig for at lokke des flere til Huset. Da Planen lykkedes over Forventning, besluttede han at drage endnu større Fordel af hende; han sørgede for, at hun ved Kongens Kammertjener Lebel blev bekjendt for denne i Versailles, og hun indtog nu saaledes ved sine Yndigheder den 60aarige Vellystning, at hun blev hans erklærede Maitresse og beherskede ham uindskrænket i hans 5 sidste Leveaar. For et Syns Skyld giftede Kongen hende med en Broder til Greven, en Drukkenbolt, hvis Navn hun bærer i Historien, og 22 Apr. 1769 blev hun indført ved Hoffet trods Førsteministeren Hertugen af Choiseuls og Prinsessernes Modstand og Foragt. Hun benyttede sin Stilling til at styrte Choiseul og sætte Aiguillon i hans Sted og plyndrede i Forbindelse med sine Creaturer Landet for at tilfredsstille sin Pragt- og Forlystelsessyge; den enerverede Konge levede kun for og med hende og fandt Fornøjelse i at opvarte hende som Kammertjener under Navnet la France. Efter Kongens Død 1774 blev hun først fængslet i et Kloster ved Meaux; siden levede hun med stor Pragt paa sit Slot ved Marly. Under Revolutionen understøttede hun Emigranterne med Penge og rejste 1792 til England for at bringe en Del af sine Rigdomme i Sikkerhed, men var ubetænksom nok til at komme tilbage for ikke at blive ramt af Loven mod Emigranterne. Robespierre lod hende da anklage og guillotinere 6 Dec. 1793. Hun viste i Dødsøjeblikket stor Forsagthed.

Dubbels, Hendrik, hollandsk Sømaler fra det 17de Aarh., hvis Levetid ikke kjendes nøjere. Han nævnes undertiden som Backhuijzens Lærer, undertiden som hans Lærling; ikke sjælden have hans Billeder gaaet under dennes Navn. Han hører til den hollandske Skoles fortrinligste Sømalere, og Kjøbenhavn ejer maaske i den kongelige Malerisamling og i Moltkes Samling to af hans bedste Billeder. I det hele kjendes kun et indskrænket Tal fra hans Haand.

Dubienka, Stad med 3,000 I. i det russ. Gouv. Lublin, ved Floden Bug. Her sejrede Kosciuszko 17 Juli 1792 over en talrigere russisk Hær.

Dubitza, befæstet Stad i Bosnien, ved Grænsefloden Unna, 7 M. n. n. v. for Banjaluka. 3,000 I. Livlig Handel. Paa den anden Side af Floden ligger den østerrigske Flække D. med 3,000 I. D. var i det 16de og 17de Aarh. et stadigt Stridsæble mellem Tyrkerne og Østerrigerne.

Dubiøs, tvivlsom, usikker.

Dublin [döbblin], 1) Shire i Irland, Prov. Leinster, omgivet af den irske Sø og Shirerne

Meath, Kildare og Wicklow. 17 □ M. med 419,000 J. (1881). Landets sydlige Del er bjergfuld med Højder indtil 2,400 F.; den nordlige Del er Bakkeland, der mod Ø. i Forbjerget Howth Head paa Nordsiden af Dublinbugten hæver sig til 550 F.; Kysten mod den irske Sø er en Afvexling af flade Egne med temmelig høje Klipper. Det betydeligste Vandløb er Liffey, der flyder gjennem Dublin og er i Kanalforbindelse med Shannon. Skjønt Klippegrunden ligger nær ved Overfladen, er Jordbunden dog i det hele frugtbar og i stærk Cultur paa Grund af Dublins Nærhed. De fjærnere Dele af Shiret benyttes mest som Græsland. Af Bjærgværk drives kun nogle faa Kobber- og Blyminer. Antallet af mineralske Kilder er betydeligt, og nogle af dem benyttes meget. 2) Irlands Hovedstad, ligger paa Øens Østside, paa begge Sider af Floden Liffey, ved dens Udløb i Dublinbugten, under 53° 33' n. Br., 11° 19' ø. L. 339,000 J. (1881). D. er Sæde for Irlands Lordlieutenant, en anglikansk og en katholsk Ærkebiskop. Her er et protestantisk og et katholsk Universitet, talrige højere Undervisningsanstalter og videnskabelige Foreninger samt en stor Mængde Velgjørenhedsanstalter. Dens vestlige, ældre Del bebos mest af den fattigere Befolkning og har et meget kummerligt Udseende, hvorimod den nyere, østlige Del indeholder mange Pragtbygninger. Den smukkeste Gade er Sackvillestreet med den 130 F. høje Nelsonssøjle, den største Plads Stephens-Green med en Rytterstatue af Georg II; Phønixparken med en c. 200 F. høj Obelisk til Ære for Wellington omgiver Lordlieutenantens Residens og er en stærkt besøgt, offentlig Spaseregang. De mærkeligste Bygninger ere den anglikanske og den katholske Kathedralkirke og flere andre Kirker, det gamle Slot, Universiteterne, Børsen, Banken, Toldhuset, Posthuset, Casernerne, Archivbygningen, Fødselsstiftelsen, Tvangsarbejdshuset, Lærredshallen og mange flere. Foruden de alt nævnte offentlige Monnmenter fortjene endnu at omtales Rytterstatuer for Vilhelm III og Georg I og Monumenter for Georg III og IV. Industrien er ikke meget omfattende; af størst Betydning ere Bryggerierne, Brænderierne, Silkevæverierne, Bomuldsfabrikerne, Maskinfabrikerne, Glasfabrikerne og de chemiske Fabriker. Derimod er Handelen af stor Betydning; den fremmes meget ved den udstrakte Kanal- og Jærnbaneforbindelse med Landets Indre og ved en levende Dampskibsforbindelse med de vigtigste engelske Havne, navnlig Liverpool. Den egentlige Havn er ved Kingstown (tidligere kaldet Dunleary) 1 M. s. ø. for D. ved Dublinbugten; den er i Jærnbaneforbindelse med D. og tæller 19,000 J. — D. blev indtaget 836 af Normanner („Ostmanner"), som 841 her byggede en Borg og senere gjorde D. til deres Hovedstad; den blev 1171 erobret af Englænderne.

Dublōn, d. s. s. Doblon.

Dubnitza, Stad i Bulgarien ved Floden Strymon, 7 M. s. til v. for Sofia. 8,000 J. Jærnværker, Tobaks- og Vinavl.

Dūbno, Stad i det russiske Gouv. Volhynien, 23 M. v. for Schitomir. 7,000 J. Livlig Handelsforbindelse med Galizien. Uldmarkeder.

Duboc, Charl. Edouard, s. Waldmüller, Robert.

Dubois, Guill. [dyboā], fransk Minister og Cardinal, Søn af en Apotheker, f. 6 Sept. 1656 i en lille By i Limousin, blev Lærer for Hertugen af Chartres, den senere Hertug Philip II af Orléans, og vandt sin Elevs Hengivenhed dels ved sin aandfulde Undervisning, dels ved at se gjennem Fingre med hans Udsvævelser. Hans glimrende Løbebane begyndte, da han efter Ludvig XIV.s Ønske bragte et Ægteskab til Veje imellem den unge Hertug og en ægte Datter af Kongen og Mad. Montespan, hvilket var den førstes stolte Moder meget imod. Til Belønning for hans Tjeneste gav Kongen ham Abbediet St. Just i Picardiet og ansatte ham ved det franske Gesandtskab i London; her gjorde han Bekjendtskab med Lord Stanhope, med hvem han stod i saa nær Forbindelse i Politiken, at han beskyldtes for at forraade sit Fædrelands Interesser til Fordel for England. Efter sin Hjemkomst blev han under Titel af Secretær Hertugen af Orléans's Gehejmeraad og Agent, og da denne efter den gamle Konges Død 1715 blev Regent i Ludvig XV.s Mindreaarighed, blev D. udnævnt til Statsraad og kom i Virkeligheden i Spidsen for Regeringen, da Hertugen ganske lod sig lede af ham. Han bragte (1718) Qvadrupelalliancen i Stand for at modarbejde Alberonis Planer; til Belønning herfor blev han Udenrigsminister og Ærkebiskop af Cambrai; han opnaaede ogsaa at blive Cardinal 1721, og 1722 blev han ophøjet til Førsteminister. Men Overanstrængelse og Udsvævelser lagde ham snart efter i Graven. Han døde 10 Aug. 1723 og efterlod sig store Rigdomme. D. besad en lys og virksom Aand, men var forfængelig og falsk, egennyttig og vellystig.

Dubois-Crancé, Edm. Louis Alex. [dyboākrangsē], fransk Revolutionsmand, f. 1747, gjorde en Tid lang Tjeneste blandt de kongelige Musketerer og blev Officer, valgtes 1789 til Nationalforsamlingen, hvor han særlig drøftede Spørgsmaal vedrørende Hærordningen og indrede for Negerslavernes Frigjørelse. 1791 blev han valgt til Brigadegeneral i Nationalgarden, men vilde ikke tjene under Lafayette og foretrak at blive menig Nationalgardist. 1792 blev D.-C. Medlem af Conventet, talte stærkt for Kongens Domfældelse og fremkaldte Hærens nye Ordning ved Sammensmeltning af de gamle, øvede og nye, frivillige Soldater. I Marts 1793 blev han Medlem af Velfærdsudvalget, medvirkede til Girondinernes Fald og ledede Kampen imod Oprøret i Sydfrankrig og Lyon. Senere skilte D.-C. sig fra de yderlige Jakobinere, hjalp til at styrte Robespierre og kæmpede senere baade imod Royalisterne og Terroristerne. 1795—97 var han Medlem af de 500's Raad, blev 1798 Generalinspecteur for Fodfolket og i Sept. 1799 Krigsminister, men fjærnedes 2 Maaneder efter ved Statscoupet af 18 Brumaire og trak sig derefter tilbage fra det offentlige Liv. D. 1814.

Dubois-Pigalle, Paul [dyboā-pigāll], fransk Billedhugger og Maler, f. 18 Juli 1829 i

Nogent sur Seine, har optaget sit sidste Tilnavn efter Billedhuggeren P., fra hvem han paa mødrene Side nedstammer. Ved den Natursandhed, han forener med ideal Opfattelse, har han vundet stort Navn baade i Hjemmet og Udlandet. Af hans Sculpturværker maa fremhæves „Florentinsk Sanger", Hjørnegrupperne til Lamoricières Mindesmærke, der alle have været udstillede i Kbhvn., o. fl. Som Maler har han især udført Portræter.

Dubois-Reymond, Emil [dybôâ-ræmông], berømt Physiolog, f. 7 Nov. 1818 i Berlin, studerede først Theologi og Naturvidenskaberne, derpaa Anatomi og Physiologi under Joh. Müller, begyndte 1841 de grundige Undersøgelser over den dyriske Elektricitet, der især have skaffet ham hans Ry, udgav 1848—84 et stort epochegjørende Værk herover og blev 1858 efter Müller Professor i Physiologi ved Universitetet i Berlin, samt 1867 best. Secretær ved Videnskab. Akademi smstds.

Duborg, Flensborgs faste Slot, hvoraf der endnu findes betydelige Ruiner paa en Banke paa Byens Nordside. Dronning Margrete kjøbte den Gaard, som laa her, og byggede kort før sin Død paa dens Sted en Borg, der fik Navnet D., formodentlig efter den første Befalingsmand der, Jens Due. Slottet er især blevet bekjendt af det tapre Forsvar, som Besætningen under Erik af Pommerns Krige i Sønderjylland udviste 1431, da det blev beleiret af den holstenske Greve Adolf, efter at han i Marts havde indtaget Byen, og Ridder Peder Jonsøn og Bisp Gert af Børglum først overgav Slottet i Sept., da Besætningen ved Hunger var bragt til det yderste, mod fri Afmarche. Senere opholdt ofte kongelige og fyrstelige Personer sig paa Slottet, og her fødtes baade Hert. Adolf, den gottorpske Linjes Stamfader, 1526, og Kong Christian V 1646; det tjente ogsaa til Bolig for Amtmændene. Men efterhaanden forfaldt det mer og mer, og Frederik IV lod det til sidst nedbryde 1719; men forskjellige Steder paa den gamle Slotsgrund kaldes endnu D.

Dubos, Jean Bapt. [dybô], fransk Forfatter, f. 1670 i Beauvais, blev paa Grund af sine Sprogkundskaber af Ministeren Torcy brugt i forskjellige diplomatiske Sendelser til Tyskland, Italien, Holland og England. Af hans æsthetiske Skrifter maa nævnes »Réflexions critiques sur la poésie, la peinture et la musique« (1719), af de historiske »Histoire de la ligue de Cambrai« (1721) og »Histoire critique de l'établissement de la monarchie française dans les Gaules« (1743). D. døde 1742 i Paris.

Dubosary, Stad i det russiske Gouv. Cherson ved Floden Dnjestr, 20 M. n. v. for Odessa. 7,000 J. Tobaksavl.

Dubovka, Stad i det russiske Gouv. Saratov, 40 M. s. til v. for Saratov, ved Floden Volga. 13,000 J. Flodhavn med livlig Skibsfart og Handel.

Dubrovna, Stad i det russiske Gouv. Mohilev, 10 M. n. n. ø. for Mohilev, ved Floden Dnjepr. 7,000 J. Klæde- og Linnedvæverier, Tømmerhandel.

Dubs, Jak., schweizersk Statsmand, f. 26 Juli 1822 i Zürich, valgtes 1847 til Cantonets Forsamling og 1849 til det schweizerske Nationalraad (blev Formand 1854), desuden til Medlem og senere Formand for Forbundsretten. Ved Siden heraf vedblev D. at arbejde for sit Cantons indre Udvikling og hævdede det maadeholdne Fremskridt baade imod det conservative Parti og det yderlige Demokrati. 1855 blev D. Formand for Cantonets Regering og særlig Styrer af dets Skolevæsen, gjennemførte en ny, fuldstændig Skolelov og udarbejdede en Straffelovbog, hvorved Dødsstraffen skulde bortfalde. 1855 valgtes D. desuden til det schweizerske „Ständeraad" (Formand 1856) og var Ordfører i de to vigtigste politiske Udvalg, om Neuchâtel 1857 og om Savoien 1860; han forsvarede i den sidste Sag med stor Styrke en fredelig Holdning, medens Stämpfli vilde modsætte sig Savoiens Tilknytning til Frankrig. D. sejrede og blev derefter Medlem af Forbundsraadet og var 1865 og 1868 dets Formand, altsaa Schweiz's øverste Embedsmand; han afsluttede 1864 en Handelspagt med Frankrig, gjennemførte derefter Jødernes politiske Ligestilling og virkede senere for større Enhed i Schweiz's almindelige Lovgivning. Dog modsatte D. sig 1872 den nye Forbundsforfatning, fordi den gik alt for vidt i saa Henseende og krænkede Cantonernes Selvstændighed. Han opgav derfor sin Plads i Forbundsraadet, men virkede 1874 i Nationalraadet for Gjennemførelsen af den nye, mere maadeholdne Revision af Forbundsforfatningen. 1875 udnævntes D. til Dommer i den nye Forbundsret og døde 13 Jan. 1879.

Dubufe, Louis Edouard [dybÿhf], fransk Maler, f. 1820 i Paris, d. 1883 i Versailles, var Søn af en for sin Tid anset Portrætmaler og vandt selv især Navn i samme Fag, f. Ex. ved Portræter af Kejserinde Eugénie, Napoleon III, Rosa Bonheur, Dumas fils o. fl.

Dubuque [djubühk], Stad i Staten Iowa i Nordamerika ved Mississippi, 13 M. n. ø. for Iowa-City. 23,000 J. (1880). I Omegnen rige Blyminer.

Du Camp, Maxime [dykãng], f. 8 Febr. 1822 i Paris, har gjort sig bekjendt som en frugtbar Forfatter; dels har han skrevet Romaner og andre Digtninger, dels Rejseskildringer fra Østerland (Erindringer fra to Ophold i Lilleasien, Syrien og Ægypten 1844—45 og 1849—51) og senere fra Italien (1861 og 1868; han deltog i Garibaldis Tog til Sicilien); dels gav han Oversigter over de skjønne Kunster paa Verdensudstillingerne i Paris 1855 og 1867, endelig Skildringer af Paris's indre Liv og Samfundstilstande, især i de lavere Klasser, samlede 1869 og fortsatte i 6 Bd. indt. 1875. 1878—80 udgav han »Les convulsions de Paris«, Skildringer fra Communardperioden 1871. 1882 udkom »Souvenirs littéraires«. 1880 blev han Medlem af Akademiet.

Ducange [dykãngsch], s. Dufresne.

Du Casse, Emm. Alb., Baron [dy kãhs], fransk Historiker, f. 1815, Officer, skrev dels flere Skrifter om Kejserdømmets Felttog, Lyonhærens Operationer 1814 (1849), Felttoget i Rusland (1852); dels om de politiske Forhold under Kejserdømmet. Han udgav 1853—54 Kong Josephs Bonapartes Memoirer (10 Bd.)

og 1858—60 Prins Eugen Beauharnais's Memoirer (10 Bd.), samt Supplement til det førstnævnte Skrift, „De diplomatiske Underhandlinger, vedrørende Fredsslutningerne i Lunéville og Amiens“ (4 Bd., 1855—56); end videre Levnedsskildringer af Generalerne Arrighi (2 Bd., 1866) og Vandamme (1870).

Duccio di Buoninsegna [dūttscho di buoninsēnja], italiensk Maler fra Siena, f. omtrent 1260, d. efter 1320, begyndte at male allerede 1278. Hans vigtigste efterladte Værk, en Altertavle til Domkirken i Siena (1308—10) med Madonna og Helgene i Hovedbilledet og 26 Optrin af Lidelseshistorien paa Tavlens Bagside, viser ham som en af de Kunstnere, der hævede det italienske Maleri ud over den byzantinske Stils conventionelle Stivhed til større Frihed, Naturlighed og sand Skjønhed.

Duc d'Alber [dykk dalber], svære Pæle i en Havn for derved at fortøje Skibe. De dannes af flere mindre Pæle (almindelig 5 i Tallet), rammede ned i Grunden og forbundne med hverandre med Bolte og Jærnbaand til en solid Pæl.

Du Chaillu, Paul Belloni [dy schaijü], fransk Afrikarejsende, f. 1835 i Paris, foretog 1851—59 flere Opdagelsesrejser ved den indre Del af Guineabugten, undersøgte Ogoveflodens nedre Løb og gav interessante Oplysninger om Gorillaaben. Hans Rejsebeskrivelse, »Explorations and adventures in Equatorial Africa« (Lond. 1861), vakte Opsigt og blev i Begyndelsen stærkt angreben, men uden Grund. En anden Rejse 1864—65 til de samme Egne (»A journey to Ashango-Land and further penetration into Equatorial Africa«, Lond. 1867) indeholder ligeledes mange Oplysninger om Naturen og Beboerne i denne Del af det sydlige Vestafrika, saaledes om en omstrejfende Dværgstamme, Obongo. Du Ch. har ogsaa opholdt sig i Sverige, Lapland og det nordlige Finland og har herom udgivet et meget interessant Værk, »The land of the midnight sun« (2 Bd., Lond. 1881).

Duchâtel, Charles M. Tannegny, Grev [dyschatāhl], fransk Statsmand, f. 19 Febr. 1803, tog siden 1823 Del i Udgivelsen af Oppositionsbladet Globe og skrev flere statsøkonomiske Skrifter, bl. a. „om Velgjørenheden“ (1829). Skjønt D. ikke vilde være med til Journalisternes Indsigelse imod Juliordonnanserne 1830, sluttede han sig strax til det nye Kongedømme og blev 1830 Statsraad og 1832 Deputeret. D. hørte til den conservative Retning, blev i Oct. 1834 Handelsminister indt. Febr. 1836 og var siden flere Gange Minister, sidst fra Oct. 1840 indtil Februarrevolutionen 1848. D. var i denne Stilling lige saa ilde lidt som Guizot, paa Grund af sit Stivsind og sin Ringeagt for Folkets Ønsker, især om en Valgreform; men indtil det sidste Øjeblik troede han trygt paa Sejren og flygtede efter Kongedømmets Fald til England, hvor han blev i flere Maaneder. D. 6 Nov. 1867.

Duchenne de Boulogne, G. B. [dyschæhn], f. 1806 i Boulogne sur Mer, hvor han praktiserede som Læge, indtil han 1842 kom til Paris, har indlagt sig megen Fortjeneste ved sine mangeaarige Undersøgelser over Elektricitetens Anvendelse i Lægevidenskaben og kan betragtes som en af Elektrotherapiens Skabere.

Duchesne, André [dyschǣhn], lat. Chesnius, Duchesnius, Quercetanus, „den franske Histories Fader“, f. 1584, d. 1640, under Richelieus Styrelse kongel. Historiograph, har især gjort sig fortjent af Frankrigs Literatur og Historie ved sin Samling af »Historiæ Francorum scriptores« (5 Fol.-Bd., 1636—49), som hans Søn, Franç. D., f. 1616, d. 1693 ligeledes som kongel. Historiograph, fortsatte fra 3dje Bd., og har desuden forfattet en Række Værker over berømte franske Slægters Historie.

Duchesnois, Catherine Joséphine Rafin, kaldet [dyschæhnoā], fransk tragisk Skuespillerinde, f. 1777 i Saint-Saulves ved Valenciennes. Hun debuterede 1802 paa Théâtre français som Phædra og gjorde stormende Lykke, men blev snart Gjenstand for en haardnakket Forfølgelse, som det kostede hende stor Overvindelse at besejre ved sit glimrende Spil. Paa Kejserinde Josephines Befaling blev hun 1804 Sociétaire, og da hendes Rivalinde, Mlle. Georges, 1808 var gaaet til Rusland, indtog hun den første Rang ved Theatret, jævnsides med Storheder som Talma og Lafon. Hun optraadte sidste Gang 30 Maj 1833 og døde 8 Febr. 1835.

Duchinski, Heinr. Franz, polsk Historiker, f. 1817 i Ukraine, drog 1846 til Tyrkiet, men bosatte sig 1856 i Paris og 1871 i Schweiz; d. 1880. D. har i en Række Skrifter hævdet den Theori, at Storrusserne ikke ere Slaver, men en fortrinsvis finsk-tatarisk Stamme, som kun taler et slavisk Sprog. D.s Hovedskrifter ere »Principes de l'histoire de Pologne et d'autres peuples slaves, comme aussi des Moscovites« (1858—63, 3 Bd.) og »Peuples aryâs et tourans« (1864).

Duchsbürger, s. Rastelnitt.

Ducis, Jean Franç. [dysī], fransk Digter, f. 1733, d. 1816. Med dybere poetiske Instinkter end de fleste af sine Samtidige følte han det koldt tilrettelagte i den gængse Efterligning af de klassiske Tragedier og søgte hen til Shakspeare, som han stræbte at bearbejde for den franske Scene, men trykket af den herskende Smag og Tradition gik hans Bearbejdelse uden om Shakspeares egentlige Kjærne og lempede sig stærkt efter det klassiske franske Theater. Der var mere Poesi i hans Personlighed end i hans Digtning. Varm Sans for Naturen gjorde ham til et sjældent Phænomen i sin Tid. Hans bedste originale Tragedie er »Abufar«; flere af hans lyriske Digte ere gratiøse.

Duckwitz, Arnold, f. 1802, grundlagde 1829 et Handelshus i Bremen og blev 1841 Senator. Han virkede ivrig for Tysklands Toldenhed og foreslog allerede 1837 Bremen at slutte sig til Toldforeningen; ogsaa fremkaldte han 1847 den regelrette Dampskibsforbindelse med Nordamerika. I Aug. 1848 blev D. tysk Rigshandelsminister (indtil Maj n. A.), men kunde ikke udrette synderligt for sin store Tanke eller for Dannelsen af en Krigsflaade. I Sept. 1848 blev D. paa ny Senator i Bremen, fik 1856 afsluttet en Overenskomst med Toldforeningen om Bremens Handelsforhold og var

1857—64 og paa ny 1866—70 Borgmester i Bremen, den første Kjøbmand, som opnaaede denne Stilling; han gjennemførte Rente- og Næringsfrihed og virkede for det nordtyske Forbunds Udvikling. D. 1881.

Duclerc, Ch. Th. Eugène [dyklæhr], fransk Statsmand, f. 9 Nov. 1812, begyndte 1836 som Correcturlæser, men blev senere Medarbejder af frisindede Blade (»National« 1840—46) og af »Dictionnaire politique« (1842). Efter Februarrevolutionen 1848 blev D. Understatssecretær og 10 Maj Finansminister; han viste stort Mod baade under Tumulten 15 Maj og under Arbejderopstanden i Juni, men afgik derefter fra Ministeriet og trak sig n. A. tilbage fra det politiske Liv. D. ledede senere flere industrielle Foretagender (Ebros Kanalisering) og det spanske »Crédit mobilier«. I Febr. 1871 valgtes D. til Nationalforsamlingen, hvor han tog vigtig Del i de finansielle Spørgsmaals Drøftelse og en Tid lang var Formand for en af de republikanske Grupper; han valgtes 1875 til livsvarig Senator og blev n. A. en af Senatets Næstformænd, samt i Aug. 1882 Første- og Udenrigsminister indt. 28 Jan. 1883.

Duclos, Charl. Pineau [dyklō], fransk Skribent, f. 1704 i Bretagne. Hans aandsfulde Roman »Les confessions du comte de ***« bærer Præg af den frivole Tidsatmosphære. Som Historiker fortæller han i en dannet Verdensmands Tone; hans Skildringer ere pikante og anskuelige. Betydeligst ere »Histoire de Louis XI«; Considérations sur les mœurs de ce siècle«; »Mémoires secrets des règnes de Louis XIV et de Louis XV«. 1747 blev han Medlem af Akademiet; fra 1755 var han dets Secretær og udgav dets Aarbog. Han døde 1772.

Ducos, Jean Franç. [dykō], Søn af en Kjøbmand i Bordeaux, f. 1765, er bekjendt af sin korte, men skæbnesvangre, politiske Løbebane. 1791 blev han Medlem af den lovgivende Forsamling og n. A. af Conventet, hvor han delte Girondinernes Grundsætninger og Skæbne og blev guillotineret 31 Oct. 1793 tillige med Vergniaud og de andre. Bekjendt er hans aandrige Tale ved Girondinernes sidste Banket Natten før deres Henrettelse. — Hans Broderson, **Théod. D.,** f. 1801 i Bordeaux, Skibsreder i sin Fødeby, var 1834—48 Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hørte til den frisindede dynastiske Opposition og tog livlig Del i Drøftelsen af praktiske Spørgsmaal. 1848 tog D. Del i Reformbanketterne, blev derefter Medlem af Nationalforsamlingen, hvor han hørte til højre Side, og knyttede sig senere til Napoleonisterne; han var efter 2 Dec. 1851 Marineminister til sin Død 17 Marts 1855 og havde store Fortjenester af Flaadens Udvikling.

Ducos, Roger, Greve [s. o.], fransk Statsmand, f. 1754 i Omegnen af Bordeaux, var ved Revolutionens Udbrud Advocat og blev 1792 Medlem af Nationalconventet, hvor han som afgjort Demokrat stemte for Kongens Død, men for Resten spillede en underordnet Rolle, hvorved han undgik de forskjellige Forfølgelser. Under Directorialregeringen var han Medlem af de ældres Raad, hvis Præsident han blev. 1799 blev han ved Barras Medlem af Directoriet, hvor han kort efter tillige med Sieyès understøttede Bonaparte ved Statsomvæltningen af 18 Brum.; han var derefter en kort Tid provisorisk Consul, efter Consulatets endelige Ordning Vicepræsident i Senatet og blev ved Kejserdømmets Oprettelse som Napoleons villige Tjener ophøjet til Greve. Ikke des mindre understrev han 1814 den Senatsbeslutning, som afsatte Kejseren, men opnaaede dog ikke derfor nogen Udmærkelse af Bourbonerne; tvært imod maatte han efter den anden Restauration som „Kongemorder" forlade Frankrig og døde i Marts 1816 i Nærheden af Ulm som Følge af, at hans Vogn væltede med ham.

Ducpétiaux, Edouard [dykpetiō], belgisk Politiker og Nationaløkonom, f. 29 Juni 1804, grundlagde et Oppositionsblad i Bryssel og blev 1828 for en Artikel dømt til 15 Maaneders Fængsel. D. var netop kommen fri, da Opstanden 1830 begyndte; han sluttede sig strax til den, var den første, som plantede den belgiske Nationalfane, og var Formand for den Klub, der besluttede væbnet Modstand. Derfor blev D. ogsaa, skjønt han var udsendt som Parlamentær til Hollænderne, lagt i Lænker af dem og ført til Antwerpen, men snart frigivet. Til Løn blev D. 1831 Generalinspecteur for de belgiske Fængsler og velgjørende Stiftelser. D. har strevet en stor Mængde Skrifter om de fattige og arbejdende Klassers Kaar og om Midlerne til at forbedre dem, om Fængselsvæsenet, Sparekasser, Landbrugskolonier, Undervisningsforhold osv. Han døde 23 Juli 1868.

Ducq ell. **Duc,** Jan le [dykk], hollandsk Maler, f. 1636 i Haag, d. 1695 som Høvedsmand, har dels malet Dyrmalerier i Potters Smag og raderet nogle Blade med Dyr, navnlig Hunde, dels malet Krigsbilleder i Lighed med Palamedes. Men om han end staar tilbage for Potter i Finhed og Elegance, overgaar han i denne Henseende sit andet Forbillede paa Soldaterlivets Omraade.

Ducrot, Aug. Alex. [dykrō], fransk General, f. 24 Febr. 1817, tjente 1837—50 med Udmærkelse i Algérien og blev 1853 Oberst. 1854 deltog D. i Bomarsunds Indtagelse og 1859 som Brigadegeneral i Krigen i Italien, samt 1860 i Toget til Syrien. 1865—69 var han Divisionsgeneral i Straßburg og tog som saadan vigtig Del i Slaget ved Wörth 6 Aug. 1870. D. overtog derefter Anførselen over 1ste Corps i Mac Mahons Hær og maatte efter Slaget ved Sedan overgive sig tillige med denne. Paa Æresord rejste D. med sine Adjudanter til Pont à Mousson for at føres til Tyskland; men da han ikke her blev sat fast, flygtede han i Sept. derfra, forklædt som Kvæghandler, og undkom til Paris. Her førte D. under sin Ungdomsven Trochu Linjetropperne og Mobilgardisterne, ledede Udfaldet 30 Nov. og udmærkede sig særlig 2 Dec., men maatte siden høre meget ilde, fordi han i sit Opraab til Folket havde erklæret kun at ville vende tilbage død eller som Sejerherre. I det sidste store Udfald imod Versailles 21 Jan. 1871 førte han højre Fløj, men kunde ikke udrette noget. Efter Freden gjorde D. sig bekjendt i Nationalforsamlingen ved sine voldsomme Angreb paa

Republikanerne. I Efteraaret 1872 blev D. Chef for et Hærcorps og opgav nu sin Plads i Nationalforsamlingen; han lagde flere Gange sin Uvilje mod Republikken aabent for Dagen og beskyldtes 1877 for at have tilraadet et Statscoup. 1878 blev D. derfor fjærnet fra sin Commando og døde 16 Aug. 1882. Foruden flere mindre Skrifter om Krigen 1870 skrev D. »La défense de Paris« (4 Bd., 1875—78), et meget dygtigt, krigshistorisk Værk.

Dudaim, som Ruben i Hvedehøstens Tid plukkede til sin Moder Lea, og som denne gav sin Søster Rachel mod en Gjentjeneste (1 Moseb. XXX, 14—16), og som i Højs. VII, 13 omtales for deres Vellugt, forklares af Fortolkerne om de gule, stærkt og behagelig lugtende Alruneæbler, Frugterne af den i Palæstina hyppig forekommende Búskvæxt Mandragora vernalis. Denne Frugt, der omtrent er af Størrelse som en Muskatnød, ansaas i Oldtiden og anses endnu i vor Tid af Araberne for et virksomt Middel til at vække Kjønsdriften og befordre Frugtbarhed.

Du Deffand, Marie de Vichy-Chambord, Marquise [dydeffäng], f. omtr. 1697, d. 1780, en aandrig fransk Dame, der, efter at hendes Ægteskab med Marquis D. D. var hævet, indtil 1730 førte et meget uregelmæssigt Liv og en Tid lang var Hertugregentens Maitresse. Efter 1730 tænkte hun kun paa at glimre i Selskabslivet, og hendes Salon i Paris var et Samlingssted for alle Notabiliteter i den literære Verden, derimellem Voltaire. Da hun i sit 56de Aar blev blind, trak hun sig tilbage til Klosteret St. Joseph i Paris, hvor hun dog, understøttet af sin aandrige og elskværdige Forelæserinde, Mademoiselle Lespinasse, i Begyndelsen vedblev med sine Modtagelsesaftener; men da hun af Skinsyge brød med denne, kom hun til at leve sin sidste Tid temmelig ensomt. Hendes Brevvexling, som første Gang udgaves 1809, er senere udgiven af Lescure (1865) og af St. Aulaire (1865 og 1867).

Dudelsack, tysk, Sækkepibe.

Duderstadt, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 3 M. ø. for Göttingen. 4,000 J. Vigtige Hestemarkeder.

Dudevant [dydøväng], Md., s. **Sand**, George.

Dudik, Beda Franz, østerrigsk Historiker, f. 1815, blev 1837 Benedictinermunk, 1848 Lærer i bøhmisk Historie og Literatur ved en højere Læreanstalt i Brünn og 1859 Landshistoriograph for Mähren. D.s Hovedværk er „Mährens almindelige Historie" (10 Bd., 1860—82), men desuden har han skrevet mange Særskrifter, vedrørende dette Landskabs historiske Forhold.

Dudley [døddli], Stad i Worcester-Shire i England, 2 M. v. for Birmingham. 40,000 J. (1881). Rige Stenkulsgruber; Jærnstøberier, Maskinværksteder, Glasværker. I Nærheden er det store Jærnværk Bratley, der beskæftiger over 4,000 Arbejdere. D. er et af Hovedsæderne for Jærnhandelen. I Omegnen findes mineralske Kilder, der navnlig benyttes mod Hudsygdomme.

Dudley [s. o.], en gammel engelsk Slægt, der fra først af hed Sutton, og som siden Huset Tudors Tronbestigelse har faaet historisk Betydning. **Edmund D.**, f. 1462, bekjendt om Henrik VII.s Minister og Yndling, gjorde sig forhadt af Folket ved haarde Skattepaalæg og blev derfor henrettet i Begyndelsen af Henrik VIII.s Regering 1510. — Hans Søn, **John D.**, f. 1502, fik af Henrik VIII Titlen Viscount l'Isle og blev 1545 ophøjet til Storadmiral; da denne Post under den unge Kong Edvard VI blev givet til dennes Morbroder, Thomas Seymour, en Broder til Protectoren Hertugen af Somerset, fik D. til Erstatning 1547 Titlen Jarl af Warwick. Efter Seymours Fald blev han atter Storadmiral og 1551 ophøjet til Hertug af Northumberland. Somerset søgte at styrte sin mægtige Modstander, men blev selv styrtet og henrettet. Hertugen overtalte derpaa den svage Konge til med Forbigaaelse af sine to Halvsøstre, Marie og Elisabeth, at bestemme sin fjærnere Slægtning Johanne Gray, der var gift med Hertugens fjerde Søn **Guilford D.**, til Tronarving; men efter Kongens Død bevirkede den almindelige Misfornøjelse hermed, at Marie besteg Tronen, og Hertugen af N. maatte bøde med Livet for sin Ærgjerrighed; han blev henrettet 22 Aug. 1553, medens Guilford D. og Johanne Gray først henrettedes 12 Febr. 1554. — En af hans Sønner, **Ambrose D.**, fik igjen af Dronn. Elisabeth Titlen Jarl af Warwick; han døde barnløs 1588. — Den mest bekjendte af Hertugen af Northumberlands Sønner var **Robert D.**, Jarl af Leicester, f. omtr. 1532. Ved Elisabeths Tronbestigelse blev den smukke og smidige Hofmand, som hun havde lært at kjende, da han sad fangen i Tower efter sin Faders Henrettelse, snart hendes erklærede Yndling; han blev Overstaldmester, Gehejmeraad, Ridder af Hosebaandsordenen osv. og overøstes med Godser og Naadesbevisninger; thi lige saa ærgjerrig, uforskammet og samvittighedsløs som aandelig indskrænket vidste han at drage den størst mulige Fordel af sit fortrolige Forhold til Dronningen. Sin første Ægtefælle Amy Robsart var han mistænkt for at have ladet rydde af Vejen ved Gift, for at hun ikke skulde være til Hinder for hans Ægteskab med Elisabeth, hvilket dog aldrig kom i Stand; dette Stof er behandlet af Walter Scott i hans Roman „Kenilworth", Navnet paa et af D.s Godser. 1564 blev han ophøjet til Jarl af L. og Baron af Dembigh, og der var en Tid Tale om et Giftermaal imellem ham og Marie Stuart, som dog heller ikke blev til noget; da den ulykkelige Dronning 1568 søgte Beskyttelse i England, syntes han først at tage sig af hende, men bidrog senere til hendes Undergang. Et hemmeligt Ægteskab, han 1577 havde indgaaet med Enken efter Jarlen af Essex, hvem han skal have ladet forgive, truede ham med Dronningens alvorlige Vrede, da hun kom til Kundskab derom, men det lykkedes ham dog at forsone hende. 1585 blev han Overanfører for de Tropper, som Elisabeth sendte Nederlænderne til Hjælp mod Spanien, men han lagde saa stor Udulighed for Dagen, at han 1587 blev kaldt tilbage. Alligevel fik han snart efter Overcommandoen over de Tropper, der samledes for at forsvare England imod den spanske

Invasion; midt under Jubelen over Armadaens Undergang døde han 4 Sept. 1588. Dronningen, som skal have haft to Børn med ham, glemte dog snart sin Yndling; hans 21aarige Stifsøn, Jarl Robert af Essex, afløste ham i hendes Gunst. Af en Forbindelse (uvist om ægteskabelig eller uden for Ægteskab) med Lord Sheffields Enke af Huset Douglas efterlod han en Søn, **Robert D.**, f. 1573, der arvede en Del af Faderens Besiddelser, men da det ikke lykkedes ham at bevise sin Fødsels Retmæssighed, forlod han England og opholdt sig for det meste i Italien, hvor han syslede med de praktiske Videnskaber og lod sine Kundskaber komme Toscana, hvor han fandt en gjæstfri Optagelse ved Storhertugens Hof, til gode; han fuldførte Arbejdet ved Udtørrelsen af Pisas Slette, udvidede Livornos Havn, som han beskyttede ved Anlæggelsen af en Molo, og blev Ophavsmand til denne Stads Glans ved at skaffe den Rettigheder som Frihavn. Hans Godser i England bleve confiskerede af Jakob I; han døde 1639. — Slægten D.s Titel og Godser gik 1643 ved Giftermaal over til Familien Ward. Til denne Familie hørte **John Will. Ward**, f. 1781. Han blev 1802 Underhusmedlem og siden Fører for de liberal-conservative, blev 1823 efter sin Fader Peer som Viscount D. og ophøjedes 1828 til Jarl efter at have været Udenrigsminister i Cannings Ministerium; han døde 1833 og Titlen med ham. Baroniet og Stamgodserne tilfaldt en Slægtning, hvis Søn, **William Ward**, f. 1817, bekjendt for sin Kunstsans, 1860 ophøjedes til Jarl D.; han døde 8 Maj 1885.

Due (Columba). Duerne udgjøre en talrig Familie og en egen Orden af Fugleklassen. De kjendes især paa de bløde, fyldige Siddefødder; Næbbet er ikke langt, ved Roden tyndt og beklædt med en blød Hud, i Spidsen haardt og hvælvet, hos de frugtædende endog temmelig kroget. De have i Regelen lange og spidse Vinger og flyve derfor godt; ofte udmærke de sig ogsaa ved pragtfulde Farver. D. findes næsten over den hele Jord, men de fleste dog i Ostindien, Australien og Sydamerika. De leve i Monogami (d. e. parvis) og bygge i Regelen deres flade og simple Rede, der ligner Ravnefuglenes, af Kviste i høje Træer; begge Kjøn hjælpes med at udruge Æggene, der kun ere faa (1—3) i Tallet. Ungerne ere nøgne og hjælpeløse, naar de komme frem af Ægget, og mades derfor af Forældrene, i Begyndelsen med en mælkeagtig Vædske, som afsondres i Kroen, senere med opblødte Frø. De synge ikke, men Hannen kurrer i Forplantningstiden. De leve enten af haarde Plantefrø eller af bløde Frugter. Man kjender over 200 Arter. Her i Norden findes 3 Arter: **Ringduen** (C. Palumbus), blaagraa med en hvid Plet paa hver Side af Halsen, **Skovduen** (C. Oenas), blaagraa med grøn Metalglans paa Halsen og nogle sorte Pletter paa Vingerne, og **Fjældduen** (C. Livia), der ligner Skovduen, men har en hvid Bagryg og 2 sorte Baand over Vingerne. Den ruger i Klippehuler ved Middelhavet og enkelte Steder ved Wales, Hebriderne, Norge (i Nærheden af Stavanger) og Færøerne. Den er Standfugl, medens Ringduen og Skovduen ere Trækfugle, der komme i Marts og rejse bort i October. Fjældduen er Stamarten til den tamme D. (C. domestica). Som Afarter af denne, fremkomne ved Culturen, kunne nævnes: Maanedsduen, blaa, sort, hvid eller broget; Kropduen, der har den Vane at oppuste sin Kro; Tumleren; Parykduen med krusede Nakkefjer; den „føjfodede" D. med fjerklædte Fødder, og Mæsken med en Række fremstaaende Fjer paa Brystet, der danne ligesom et Kalvekryds. D. af alle Racer lade sig bruge som **Brevduer**, hvortil de afrettes ved efterhaanden at føres længere og længere bort fra deres Hjem og saa slippes løs. Jo længere Afstanden er, des færre af de afsendte D. lykkes det at finde hjem igjen. Naar de skulle bruges, holder man dem i Mørke og uden Føde i 8 Timer og binder dem Brevet under Vingen eller om de midterste Styrefjer. De stige da i en Skruelinje højt op i Luften for at orientere sig og ile i lige Linje til deres Hjem; man har haft Exempel paa, at Brevduer have tilbagelagt Vejen mellem Rouen og Gent paa 1½ Time. Kunsten at afrette Brevduer var allerede kjendt i Oldtiden og drives nu med særlig Forkjærlighed i Belgien; saa vel i Oldtiden som senere benyttedes Brevduer i Krigstjenesten, f. Ex. for at skaffe Breve ind i en belejret By, en Anvendelse som der atter under Paris's Belejring 1870—71 er bleven gjort af dem, navnlig efter at man havde fundet paa at photographere Depecherne med mikroskopisk Finhed. Som Følge af de ved denne Krig vundne Erfaringer er der i Tyskland oprettet Brevduestationer i Fæstningerne Köln, Metz og Straßburg, lige som man ogsaa i Frankrig har paatænkt Oprettelsen af saadanne paa Mont Valérien, i Vincennes, Marseille, Perpignan og Lille. Af fremmede Duearter kunne nævnes: **Turtelduen** (C. turtur), graa og brun med sort Hale og hvid Bug, mindre end de foregaaende; den tilhører især Sydeuropa og Orienten, men ses dog af og til i Norden. Den tamme T. eller Skoggerduen (C. risoria), isabellafarvet med en sort, ringformet Plet paa Halsen, stammer rimeligvis fra Asien. **Vandreduen** (C. migratoria) i Nordamerika er berømt ved sine Strejftog i umaadelige Flokke, saa at Grenene knækkes og Skovene ødelægges, hvor de slaa ned efter Olden; **Kronduen** paa Ny-Guinea, større end en Høne, blaagraa med en opstaaende Fjerkrone, med stærkere Fødder og kortere Vinger end de andre D., ruger paa Træer, men søger sin Føde paa Jorden; endelig forskjellige **Jordduer**, der ogsaa ruge paa Jorden og ligne Agerhønsene i Levemaade. Jvfr. **Didunculus** og **Dronte**.

Due, s. **Stormhat**.

Due, dansk Adelsnavn, der ofte forekommer i Middelalderen fra Erik Menveds Tid. En under Frederik II indvandret liflandsk Slægt, hvis tyske Navn Taube her blev fordansket, uddøde med Oberst **Manderup D.** til Krastrup og Gundersted (i Aalborg Amt), f. 1668; han faldt i Slaget ved Helsingborg 10 Marts 1710.

Due, Frederik Gottschalk, norsk Statsmand, f. 1796, deltog som Lieutenant i Felttoget 1814, blev paa Grund af sin Dygtighed i

Fransk først Cavaler hos Kronprins Oscar (I) 1815, derefter fra 1822 Statssecretær i den norske Statsraadsafdeling i Stockholm. D. var 1841—58 norsk Statsminister i Stockholm og fik ved sit intime Forhold til Carl Johan og Oscar ikke liden Indflydelse paa Statsanliggender. 1858—71 var han svensk-norsk Gesandt i Wien. D. 1873 i Christiania. — Hans Søn, **Frederik D.**, f. 1833, er siden 1873 svensk-norsk Gesandt i Petersborg.

Duebrødre kaldtes i Danmark Brødrene af den Helligaands Orden. I Roskilde findes endnu et Hospital, som bærer Navnet Duebrødre-Kloster.

Dueholm Kloster, lige uden for Nykjøbing paa Mors paa Byens Vestside, var i den katholske Tid et Johanniterkloster, der første Gang nævnes 1371 og var helliget baade Johannes Døberen og Maria Magdalene, hvorfor det snart benævnes efter den ene, snart efter den anden af disse Helgener. Foruden Prioren og Klosterbrødrene boede ved Klostret ogsaa de saakaldte „indgivne“, baade Mænd og Kvinder, som trak sig tilbage hertil og tilbragte deres sidste Dage under Klostrets Værn. Da det ved Reformationen 1536 tilfaldt Kronen, blev det en verdslig Forlening, D. Len, som ved Souverænitetens Indførelse forandredes til D. Amt; Gaarden blev solgt af Frederik III og har siden været privat Herregaard. Af Klosterbygningerne findes der endnu Levninger.

Duel kan bestemmes som en efter Overenskomst stedfindende Tvekamp med dødelige Vaaben og i det Øjemed at skaffe Oprejsning for en Fornærmelse. I Almindelighed gaar en formelig Udfordring, overbragt af to Personer (Cartelbærere), forud, og Kampen selv sker i Nærværelse af to Secundanter. Men disse lige saa lidt som andre bestemte Former ere i sig selv væsentlige. D. har vistnok sin Oprindelse i den hos de germanske Folkeslag i gamle Dage herskende Skik at afgjøre Retstvister gjennem Tvekamp, men vedblev dog, efter at denne var afskaffet, at bestaa, men med forandret Øjemed, idet det i de højere, navnlig adelige og militære Stænder, blev en almindelig Opfattelse, at enhver Ærefornærmelse burde aftvættes i Fornærmerens Blod. Denne Betragtning have i ældre Tider Lovgivningerne snart sluttet sig til, snart igjen under Følelsen af Nødvendigheden af at modarbejde det overhaandtagende Duelvæsen fornægtet og da navnlig søgt at naa dette Maal ved at behandle D. som en stor og æreløs Forbrydelse. Resultatet heraf har imidlertid blot været, at Loven ikke er bleven haandhævet, og denne Fremgangsmaade er nu gjennemgaaende forladt, saaledes ogsaa i Danmark og Norge gjennem de nu gjældende Straffelove. Flere af Nutidens Love behandle D. som en særskilt Forbrydelse, der i og for sig straffes, og straffe derhos Drab i D. mildere end andet Drab, navnlig med andre, mindre vanærende Straffe (saaledes Tyskland, Danmark og til Dels Sverige m. fl.). I andre Lande har Lovgivningen overhovedet ikke omhandlet D., hvoraf Følgen er, at de almindelige Regler om Mord, Drab, Legemsfornærmelse og Slagsmaal komme til Anvendelse. Dette gjælder saaledes i England og efter den Fortolkning af Code pénal, som siden 1837 har været antaget, ogsaa i Frankrig, medens man her tidligere ansaa endog Drab i D. for strafløs. Den norske Straffelov kjender egentlig ikke Begrebet D., men nedsætter i sin Almindelighed Straffen for Drab og Legemsbeskadigelser, tilføjede i Tvekamp eller Slagsmaal, hvori man efter Overenskomst har indladt sig. Ved „amerikansk Duel“ forstaas en Overenskomst mellem tvende om ved Lodtrækning at bestemme, hvem der inden en vis Frist skal dræbe sig selv.

Duenna, sp. dueña [duēnja], en ældre Dame, der har Opsigt med en yngre.

Dueodde, Sydspidsen af Bornholm.

Duērn. For ikke at behøve en Hæftetraad til hvert enkelt Ark og derved gjøre Ryggen for tyk, trykker man ofte Folio saaledes, at 2, 3, 4 Ark skulle stikkes ind i hverandre, og kalder det saa Folio D., Tritern, Qvatern.

Duēro, portugisisk **Douro**, Flod i Spanien og Portugal, udspringer i den nordlige Del af Prov. Soria i Gammelcastilien, løber med vestlig Hovedretning til Portugals Grænse, som den i en Længde af 10 M. følger mod S. V., hvorefter den træder ind i Portugal, danner Grænsen mellem Prov. Beira mod S. og Traz-os-Montes og Minho mod N. og falder i Atlanterhavet 1 M. neden for Oporto. Længde 110 M., Flodgebet 1,730 □ M., sejlbar fra Mundingen til 15 M. o. for Oporto, oven for hvilket Punkt dens Løb for det meste gaar gjennem dybe Dale og er meget rivende. Af dens talrige Bifloder ere de betydeligste Pisuerga, Valderaduey, Esla, Sabor, Tua og Tamega fra højre Side, Cega, Adaja, Tormes, Yeltes, Agueda, Coa og Paiva fra venstre.

Duet [ētt] (ital. duetto, fr. duo), et Tonestykke for to Sangstemmer ell. to Instrumenter, som begge ere Hovedstemmer (obligate). Et Tonestykke for to Stemmer, i hvilket den anden Stemme kun er ledsagende eller understøttende, kaldes i Almindel. ikke D., men „tostemmigt“. Duo bruges mere om et instrumentalt Tonestykke, D. mere om et vocalt. Den oprindelige (obligate) Sangduet, der fremkom allerede i Midten af det 17de Aarh., hed Duetto da camera (Kammerduet), var et selvstændigt Tonestykke, der snart bestod af ēn, snart af flere Afdelinger, og sluttede sig i Form og Stil til Arien. Texten dertil var i Regelen rent lyrisk. Ved at overføres paa Skuepladsen undergik den de Forandringer i Form, som fulgte af den dramatiske Texts Indhold, og gjennemgik i det hele de samme Udviklingstrin som Arien. Den instrumentale Duo udviklede sig i noget forskjellig Retning som Følge af det langt større Tonemateriale, der staar til dens Raadighed. **Duettino**, en lille Duet ell. Duo.

Duetrost, s. **Drossel**.

Dueurt (Epilobium), Slægt af Natlysfamilien, Urter med oversædige Blomster, 4 Bæger- og 4 Kronblade, 8 Støvdragere og en 4klappet Kapsel, hvis talrige Frø i Spidsen ere besatte med lange Haar (Frøuld). D. har hjemme i de tempererede og kolde Egne, navnlig paa

den nordlige Halvkugle. I Danmark findes 9 Arter, af hvilke E. hirsutum (laadden D.), en høj og kraftig Urt med store, røde Blomster, voxer almindelig ved Sø- og Aabredder. E. (Chamænerium) angustifolium (Gederams), en omtr. 4 F. høj Urt med smukke, violet-røde, lidt uregelmæssige Blomster findes i største Delen af Europa (ogsaa Danmark og Norge), Nordasien og Nordamerika. Paa Kamtschatka spises den underjordiske Del af denne Plante saa vel som de unge Skud, og Bladene benyttes som Te, kurilisk Te; af dens Frøuld tilbereder man i Polarlandene Lampevæger.

Dufaure, Jules A. St. [dyfāāhr], fransk Statsmand, f. 4 Dec. 1798, blev 1824 Advocat i Bordeaux og vandt snart stort Ry for sin Dygtighed. 1834 blev D. Deputeret og 1836 under Ministeriet Thiers Statsraad, men hørte til Oppositionen imod Molé og bidrog virksomt til hans Fald 1839. D. blev derefter Minister for de offentlige Arbejder 22 Maj indt. 1 Marts 1840, men afslog 20 Oct. s. A. Guizots Tilbud om at indtræde i hans nye Ministerium. I Deputeretkammeret spillede D. en vigtig Rolle, især i Finanssager og andre praktiske Spørgsmaal (bl. a. som Ordfører for Jærnbaneloven 1842) og var 1844 Leder af Mellempartiet (Tiers-parti), der angreb Regeringen, men ikke vilde understøtte Valgreformbevægelsen. Efter Februarrevolutionen 1848 sluttede D. sig aabent til Republiken, var i Nationalforsamlingen en af Lederne for det maadeholdne demokratiske Parti og stemte for det orléans'ske Kongehuses Forvisning, men imod alle de socialistiske Forslag; han var ogsaa Medlem af Forfatningsudvalget. 1 Oct.—10 Dec. 1848 var D. Indenrigsminister under Cavaignac. Som Medlem af den lovgivende Forsamling understøttede D. en Tid lang Præsidentens Politik og var 2 Juni—31 Oct. 1849 Indenrigsminister, men stillede sig fra denne Stund fjendtlig imod ham og bekæmpede 1851 med stor Styrke Forslaget om en Forfatningsrevision, der kunde gjøre hans Gjenvalg muligt. Efter Statscoupet i Dec. s. A. indtraadte D. i Privatlivet; han lod sig 1852 overføre imellem Paris's Sagførere, var gjentagne Gange deres »bâtonnier« og førte bl. a. 1862 Montalemberts Forsvar. 1863 blev D. som Taler optagen i det franske Akademi. 1868 stillede D. sig til Valg til den lovgivende Forsamling, men faldt igjennem og vilde ikke gjentage Forsøget n. A. Derimod blev han i Febr. 1871 valgt til Nationalforsamlingen og derefter Justitsminister indt. Thiers's Afgang som Præsident i Maj 1873. D. hævdede i denne Stilling aabent Republiken, men var ellers meget conservativ og havde gjentagne skarpe Sammenstød med Gambetta. I Marts 1875, da Forfatningslovene vare vedtagne, blev D. paa ny Justitsminister, gjennemførte Valgloven med Valg i Enkeltmandskredse imod det republikanske Parti, men vilde ikke understøtte Buffets Bestræbelser for at tilvejebringe et monarchistisk Flertal i de nye Kamre. Efter Valgene blev D. 9 Marts 1876 tillige Førsteminister, men maatte i Dec. trække sig tilbage, fordi han havde modsat sig den almindelige Amnesti og ikke billigede Angrebene paa den katholske Kirke. Dog blev han efter et Aars Forløb paa ny Første- og Justitsminister i Dec. 1877, sikrede nu Republiken imod en Gjentagelse af det reactionære Forsøg, som i Sommeren 1877 var gjort af Monarchisterne, og nødte efter de nye Senatorvalg i Jan. 1879 Mac Mahon til at trække sig tilbage fra Præsidentværdigheden. D. fik selv Tilbud om at indtage samme, men afslog det og opgav ligeledes sin Stilling som Minister. I Senatet, af hvilket han siden 1876 havde været livsvarigt Medlem, modsatte D. sig kraftig Ferrys antiklerikale Undervisningslove. D. 27 Juni 1881.

Dufay, Charles François de Cisternay [dyfæ], f. 1698 i Paris, hengav sig tidlig til naturvidenskabelige Studier; fra 1732 til sin Død 1739 var han Intendant ved Jardin des plantes. Han er berømt ved sine Arbejder over Elektriciteten, jævnsides med Grays, hvilke Arbejder offentliggjordes i Akademiets Memoirer 1733—37, det første indeholdende Elektricitetens Historie indtil 1732. Af talrige Forsøg udledede han, at elektriske Legemer tiltrække alle uelektriske, og at naar disse ved Berøring med et elektrisk Legeme have faaet Elektricitet, frastødes de; ligeledes paaviste han, at der var to Arter Elektricitet, Glas og Lakelektricitet, der vare hinanden modsatte.

Dufay, Guillaume [s. o.]. Det er ved Undersøgelser af Kiesewetter og Fétis godtgjort, at D. kan betragtes som den væsentligste Begrunder af den contrapunktiske Stil. Han er sandsynligvis f. c. 1350 i Chimay i Hainaut og var 1380 Sanger ved det pavelige Capel i Rom, hvor han døde 1432. Det pavelige Archiv besidder i sine Pergamentcodices bl. a. 4 fuldstændige Messer, og i Biblioteket i Brüssel findes flere betydelige Compositioner af ham. Han hørte tillige med sine Samtidige og Efterfølgere, Binchois, Faugnes, Eloy og Busnois, til den ældre nederlandske Skole.

Duffel [dŷffel], Stad i den belgiske Prov. Antwerpen, 2 M. s. til ø. for Antwerpen, ved Floden Nethe. 5,000 J. Linnedvæverier, Bryggerier, Brænderier og Garverier.

Dufferin, Frederick Temple Hamilton-Blackwood, Jarl [døffrin], engelsk Diplomat, f. 1826, arvede 1841 sin Faders irske Peersværdighed og blev 1850 selv ophøjet til engelsk Peer. Han fulgte 1855 Lord J. Russell til Conferencen i Wien og blev 1860 Regeringens Commissær i Syrien, var 1864—66 Understatssecretær og blev i Dec. 1868 Kansler for Hertugd. Lancaster (d. v. s. Minister uden Portefeuille). D. viste i disse Stillinger stor Dygtighed, ophøjedes 1871 til Jarl og blev 1872—78 Vicekonge i Canada, gik 1879 som Afsending til St. Petersborg og forflyttedes i Juni 1881 i samme Stilling til Constantinopel, samt fik i Sommeren 1882 det Hverv at gaa til Ægypten og medvirke ved Forvaltningens Reorganisation. 1884 blev han udnævnt til Vicekonge i Indien.

Duffy, Charles Gavan [døffi], irsk Politiker, f. 1816, Søn af en simpel Landmand, var Redacteur, først i Belfast og 1841 i Dublin, samt blev 1845 Sagfører. D. understøttede O'Connell og hans Repealbestræbelser og blev

1844 tillige med ham tiltalt og fængslet. Siden var han Medstifter af det „unge Irland", der 1848 søgte at naa sine Formaal ved voldsomme Midler, og blev derfor tiltalt tillige med Smith O'Brien for at have ophidset til Oprør, men frifundet. D. indskrænkede derefter sin Virksomhed til at arbejde for sociale Fremskridt, især for en bedre Ordning af Forholdet mellem Godsejer og Fæster, stiftede den irske »Tenant-League« og valgtes 1852 til Underhuset. 1856 udvandrede D. til Australien, blev 1858 og 1862 Minister for de offentlige Arbejder i Kolonien Victoria og 1871—73 Førsteminister. 1873 blev D. adlet og valgtes 1877 til Formand for Victorias Parlament.

Dufour, Guill. Henri [dyføhr], schweizersk General, f. 17 Sept. 1787 i Konstanz, fik sin militære Uddannelse i den polytechniske Skole i Paris og blev 1815 Capitain under Grenobles Forsvar, men vendte derefter tilbage til Schweiz, hvor han blev Director for Krigsskolen i Thun og som saadan Lærer for Napoleon III. 1830 blev D. Oberst og Generalkvartermester ved den schweizerske Hær, forestod derefter Landets Opmaaling og Triangulering og udarbejdede det ypperlige Kort over Schweiz i 25 Blade (1842—65). Desuden forfattede han flere militærvidenskabelige Skrifter. I Krigen imod „Sonderbund" 1847 fik D. Anførselen; han dannede i kort Tid en meget stor Hær og overmandede med Lethed de oprørske Cantoner enkeltvis uden at fremkalde stor Blodsudgydelse. Alligevel tabte D. efter 1848 noget af den Folkegunst, han ved sin dygtige Ledelse havde vundet, fordi han i politisk Henseende hyldede conservative Anskuelser. 1857 fik D. dog paa ny Anførselen over den schweizerske Hær, da der truede krigerske Forviklinger med Preussen paa Grund af Neuchâtel; desuden gik han som fortrolig Underhandler til Paris, benyttende sit Venskabsforhold til den franske Kejser. 1864 var D. Formand for den internationale Conference i Genf om saaredes Behandling i Krigstid, som endte med Conventionen af 22 Aug. D. 14 Juli 1875. 1884 rejstes en Statue for D. i Genf. **Dufourspitze**, den højeste Tinde paa Mont Rosa, er opkaldt efter D.

Dufresne, Charl. [dyfræhn], Seigneur du Cange, derfor ogsaa ofte kaldet Ducange, berømt fransk Lærd, f. 1610 i Amiens, blev 1631 Parlamentsadvocat i Paris, men opgav snart denne Løbebane for helt at hellige sig til historiske og sprogvidenskabelige Studier, først i sin Fødeby, derpaa i Paris, hvor han døde 1688. Hans Hovedværker ere »Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ latinitatis« (3 Fol.-Bd., 1678, hvortil Benedictinermunken Carpentier 1766 leverede Supplementer, 4 Fol.-Bd.; ny Udg. af Henschel, 7 Bd., 1844) og »Glossarium ad scriptores mediæ et infimæ græcitatis« (2 Fol.-Bd., 1688), der yde et uvurderligt Hjælpemiddel til at læse og forstaa en stor Del af den hendøende Oldtids og Middelalderens Literatur. Han har ogsaa skrevet »Histoire de l'empire de Constantinople sous les empereurs français« (1657) og besørget Udgaver af flere byzantinske Forfattere.

Dufresny, Charl. Riv. [dyfræni], fransk Lystspilforfatter, f. 1648, d. 1724, var en Tid lang Kammertjener hos Ludvig XIV, der yndede hans Vid og Lune. Siden fik han Opsynet med de kongelige Haver, levede for øvrigt et lystigt Liv og var stadig i Pengetrang. Af hans Lystspil, hvor den beregnede Vittighedseffect skader den umiddelbare komiske Virkning, er »L'esprit de contradiction« det mest bekjendte.

Dufvenäs [düve], en Odde, der skyder sig ud fra Sicklaøen ved det søndre Indløb til Skurusund, omtr. 1 M. (8 Kilom.) ø. for Stockholm. Under et af de Angreb, som Christian II 1517—18 rettede mod Sverige, siges ved D. et Sammenstød at have fundet Sted mellem danske og svenske Tropper, hvori Gustav Vasa skal have bidraget meget til det for Svenskerne heldige Udfald.

Dug. Bringer man et koldt Legeme ind i en varmere Luft, som indeholder Vanddampe, ville nogle af disse fortættes paa Legemets Overflade, og dette „bedugges". Paa ganske lignende Maade fremkommer D. i det fri. Naar Solen om Aftenen daler og derved dens opvarmende Kraft formindskes, afkøles Jorden ved en Udstraaling til Himmelrummet. Er Luften klar og stille, foregaar denne Udstraaling fra selve Jordoverfladen, særlig fra Græs og Grene, og kan bevirke, at Græsset bliver 9—10 Grader koldere end Luften i en Højde af 3 Fod. Ved denne stærke Afkøling fortættes en Del af de Dampe, Luften indeholder, paa den kolde Jordbund og danner D. At D. ikke „falder", kan man overbevise sig om ved paa Græsset at sætte et aabent Rør. Paa dets Bund vil ingen D. sætte sig, fordi derfra ikke er fri Udstraaling til Himmelrummet. Erfaringen viser ogsaa, at Legemer som blanke Metaller, der kun i ringe Grad besidde Evne til at udstraale Varme, kun meget sjælden blive beduggede, om de end ligge ganske frit. Er Luften overtrukken, viser sig ingen D., da Skyerne hindre Udstraalingen, og naar det blæser, bliver den rolige Afkøling af de nederste Luftlag og derved Dugdannelsen hindret. Efter lang Tids Tørke udebliver D., og i meget tørre Egne, f. Ex. Persiens Højslette, forekommer den kun sjælden. Afkøles Jordoverfladen under Frysepunktet, førend Dampene fortættes, afsættes disse som Isnaale og danne Rim. **Dugpunkt.** Jo højere Luftens Varmegrad er, des mere Vanddamp kan den indeholde. Afkøler man Luften, vil den omsider naa en saadan Varmegrad, at en yderligere Afkøling vil bevirke en begyndende Fortætning af Dampene. Denne Varmegrad kaldes D. Jo højere Luftens Varmegrad ligger over dens D., desto tørrere er den. Ved D. er den „mættet" med Fugtighed.

Dugazon, L. R. [dygasóng], f. Lefébvre, berømt fransk Skuespillerinde, f. 1755 i Berlin. Allerede som Barn indtog hun en fremragende Plads ved Balletten paa Comédie italienne (Opéra comique), men gik senere paa Componisten Grétrys Tilskyndelse over til Skuespillet og Syngespillet, hvor hun ved sit mangesidige dramatiske Talent, sin fortrinlige Stemme og musikalske Dannelse snart vandt Publikums Beundring. Nedbrudt Helbred tvang hende

til at forlade Scenen 1806. Hun døde 1821 i Paris efter at have anvendt sine sidste Aar paa at lede opvoxende dramatiske Talenter.

Dughet, Gaspard [dygē], berømt Landskabsmaler, f. 1613 i Rom af franske Forældre, d. 1675 smst., optog efter den navnkundige Nicolas Poussin, der var hans Slægtning, Lærer og Svoger, selv Navnet Poussin eller Pussino, som han kaldtes i Italien. Hans betydeligste og fleste Billeder, storslaaede Landskaber, for det meste med en Handling af den hellige Historie som Staffage og Titel paa Billedet, findes i Palazzo Doria og i Kirken St. Martino à Monti i Rom, paa sidstnævnte Sted al fresco. Tillige findes en stor Del af hans Staffelibilleder spredte i engelske offentlige og private Samlinger. I Modsætning til sin Samtidige, Claude Gellée foretrækker D. at gjengive Naturen i Oprør, Uvejr eller Storm.

Dug og Disk. At holde D. og D. paa et Sted bet. i Lovgivningen at have sin Husholdning, sin faste Bopæl der.

Dugommier, Jean Franç. Coqu. [dygommië], fransk republikansk General, f. 1736 paa Guadeloupe, udmærkede sig 1790 som Anfører for Nationalgarden paa Martinique ved sit tapre Forsvar af Fortet St. Pierre mod et oprørsk Parti. Han gik derpaa til Frankrig, hvor han søgte at stemme Conventet til Fordel for Patrioterne paa Øen, men Interessen for Kolonierne tabte sig i Øjeblikkets Tummel ganske for Moderlandets store Interesser. 1793 blev han Brigadegeneral ved Hæren i Italien og gik derpaa som Divisionsgeneral mod Toulon, som han tilbageerobrede. 1794 blev han sendt til Pyrenæerhæren og faldt her i et Slag i Nærheden af St. Sebastian 17 Nov. s. A. Det var D., som først gjorde Velfærdscomiteen opmærksom paa Bonaparte, der under Toulons Belejring første Gang lagde sit militære Geni for Dagen: „Han er en Officer af store Talenter“ — skrev han til Regeringen — „og hvis man ikke sørger for at befordre ham, vil han selv sørge derfor“.

Duguay-Trouin, René [dygā truāng], en af Frankrigs største Søhelte, f. 1673 i St. Malo, førte i sin tidlige Ungdom et udsvævende Liv i Caen, hvor han skulde uddanne sig for den gejstlige Stand, og blev derfor 1689 sendt til Søs. Han udmærkede sig snart saa meget ved Mod og Driftighed, at han fik Commandoen over en Fregat, som hans Familie udrustede, og øvede saa glimrende Bedrifter, at han 1697 blev Capitain i den kongelige Marine og var en Skræk for Englænderne og Hollænderne i alle europæiske Farvande. 1707 fik han Ordre til at angribe en engelsk Flaade, som skulde tilføre Ærkehertug Carl Vaaben og Levnedsmidler mod Philip V af Spanien, og det lykkedes ham dels at erobre, dels at ødelægge 60 Transportskibe og 4 store Krigsskibe. 1711 erobrede han Rio Janeiro, hvis Fæstningsværker den Gang ansaas for uindtagelige, og gjorde et umaadeligt Bytte. Ludvig XIV ophøjede Sejerherren i Adelstanden; Hertugregenten efter Kongens Død optog ham i Statsraadet, og Ludvig XV sendte ham, da den franske Marines korte Glans allerede var i Færd med at dale, til Levanten for der at opretholde Frankrigs Anseelse. Han døde 27 Sept. 1736.

Dugué, Ferdinand [dygē], fransk Digter, f. i Paris 1815, begyndte som Romanforfatter, har været Medarbejder af en Mængde Dramaer, som ere opførte paa de mindre Theatre, men er originalest som satirisk Digter. Mest bekjendte ere hans »Satires et poëmes« (1876).

Dugueselin [dygæklāng], s. **Guesclin.**

Duhamel, Jean Marie Constant [dyamähl], fransk Mathematiker, f. 5 Febr. 1797 i St. Malo, d. 24 Apr. 1872 som Professor ved faculté des sciences i Paris, har foruden et stort Værk, »Des méthodes dans les sciences de raisonnement« (5 Dele, 1865—73), skrevet ypperlige Lærebøger i den højere Mathematik, blandt hvilke »Cours de mécanique« (Paris 1840—41, 3 Udg. 1862—63) er den mest udbredte, foruden en Række specielle Afhandlinger, navnlig i Liouvilles Journal. Hans Værker udmærke sig ved en overordentlig Skarphed og Klarhed, saa vel i Tankegangen som i Fremstillingen. Et bekjendt Kriterium paa Convergensen af uendelige Rækker har Navn efter ham, men skyldes i Virkeligheden Raabe.

Duhamel du Monceau, Henri Louis [dyamähl dy mongsō], Søn af en rig Godsejer, f. 1700 i Paris. Efter Faderens Ønske studerede han Retsvidenskab og erhvervede sig en Licentiatgrad i samme, men hans Hovedinteresse var dog knyttet til Naturvidenskaben, især Botanik, som han allerede tidligere havde studeret under Dufay og Jussieu; særlig beskæftigede han sig med Træarternes Anatomi og Physiologi. Herved kom han ind paa Forstvidenskaben, og han er den første franske Forfatter, som har leveret grundige Arbejder om forstvidenskabelige Æmner. Han var Marineinspecteur og blev 1728 Medlem af Videnskabernes Selskab. Efter et meget virksomt Liv, som han tilbragte dels paa sit Gods Gâtinais, dels paa Rejser, især i Frankrigs og Englands Kystegne, døde han 23 Aug. 1782 i Paris. Blandt hans talrige Skrifter skulle her kun nævnes: »Traité des arbres et arbustes, qui se cultivent en France en pleine terre« (1775, ny Udg. 1852), »La physique des arbres« (1758, ny Udg. 1788), »De l'exploitation des bois« (1764) og »Du transport, de la conservation et de la force des bois« (1767).

Duhesme, Guill. Phil. [dyähm], Greve, fransk General, f. 1760 i Bourgneuf, førte 1792 en Bataillon ved Jemappes og blev n. A. Brigadegeneral, 1794 Divisionsgeneral. Han udmærkede sig 1797 ved Overgangen over Rhinen under Moreau, senere i Italien 1805, i Spanien 1807, men maatte trække sig tilbage, anklaget for at have gjort sig skyldig i Udpresninger. 1813 blev han Greve, 1815 Pair; han kæmpede derefter atter ved Waterloo, hvor han blev haardt saaret, og d. 19 Juni 1815 i Jemappes.

Duijt [døjt], hollandsk Mønt, lig 2 Penningen eller $\frac{1}{10}$ Øre; paa Java er D. i Værdi lig $1\frac{1}{10}$ Øre. Heraf det danske **Døjt** om en Ubetydelighed.

Duilius (ogsaa skrevet Duellius), en plebejisk Slægt hos Romerne. Til denne Slægt

hørte: 1) **Marcus D.**, Almuetribun 471 f. Chr. Han var meget virksom som Fører for Plebejernes Rejsning mod Decemvirernes Tyranni. Det var ham, som bevirkede, at Almuen udvandrede fra Aventinus til det hellige Bjærg; da han derpaa var valgt til Almuetribun for 449, gjennemførte han flere vigtige Love for at sikre Almuens Rettigheder, men da Decemvirerne dels havde dræbt sig selv og dels vare gaaede i Landflygtighed, hindrede han, at deres Partisæller bleve forfulgte for Retten. — 2) **Cajus D.**, Consul 260 f. Chr., vandt ved Mylæ den første store Søsejer i den første puniske Krig, idet han anvendte Entrebroer, hvorved Sejren kom til at bero paa Mandskabets Tapperhed og ikke paa dets Sømandsdygtighed. Til Ære herfor rejstes der ham paa Forum en med Skibssnabler prydet Søjle (columna rostrata) med en Indskrift; den heraf bevarede Afskrift er et af de ældste Mindesmærker af det latinske Sprog. Ligeledes indrømmedes der D. den Æresbevisning, at der maatte gaa Fakkeldragere og Fløjtespillere foran ham, naar han om Aftenen gik hjem fra Gjæstebud.

Duim [døjm], den hollandske Tomme, i det nye metriske Maal lig 1 Centimeter eller 4,6 danske Linjer, i det gamle Amsterdammermaal lig $\frac{1}{11}$ Voet eller 0,9841 dansk Tomme, i det rhinlandske Maal lig $\frac{1}{12}$ Fod eller 1,0008 danske Tommer. Den russiske Tomme benævnes ogsaa **D.** [djujm] og er lig 0,9711 dansk Tomme.

Duisburg, Stad i den preussiske Rhinprovins ved Floden Ruhr, noget oven for dens Udløb i Rhinen, 8 M. n. for Köln. 41,000 I. (1880). Fabrikation af Bomuldsstoffer, Læder, Asphalt, Cement, Chemikalier, Sukker og Tobak. Stenkulsbrud og betydelig Handel og Flodfart. 1665—1802 havde D. et Universitet.

Dujardin, Félix [dyscharbäng], fransk Naturforsker, f. 1801 i Tours, d. 1860, Professor i Geologi i Toulouse og senere Prof. i Zoologi i Rennes, Forfatter til to vigtige Værker (hørende til »Suites à Buffon«) over Indvoldsormene og Infusionsdyrene (»Histoire naturelle des Zoophytes Infusoires«, 1841, og »Hist. nat. d. Helminthes ou vers intestinaux«, 1844). Erkjendelsen af Slimdyrenes (Foraminiferernes) rette Bygning og Plads i Systemet og af Hovedtrækkene i Infusionsdyrenes simple Bygning i Modsætning til Ehrenbergs Opfattelse af disse som Væsener af sammensat Bygning ere to af D.s videnskabelige Hovedfortjenester.

Dujardin, Karel [s. o.], hollandsk Maler, f. 1625 i Amsterdam, d. 1678 i Venezia, var Lærling af Berchem, men efterlignede Potter. Han levede for største Delen i Rom og Venezia og malede Landskaber med Dyr, der sætte ham i Linje med de bedste nederlandske Kunstnere i dette Fag. Han har raderet 52 Blade.

Dukāt, en Guldmønt af særdeles stor Finhed. Dens Værdi er forskjellig i de forskjellige Lande, men i Regelen lidt over 8 Kroner. De byzantinske Kejsere Constantin X (1059—67) og hans Søn Michael (1071—78) kaldte sig paa de af dem udstedte Mønter med deres Familienavn Dukas (Δουκας), hvorfra Navnet D. hidrører. Senere prægedes den ogsaa i andre Lande, og af de hyppigst forekommende fremhæves følgende:

	Finhed Tusendedele	Vægt f. Guld pr. Stk.	Værdi i h. Guld-Kroner	
		Gram	Kr.	Øre
i Bayern	$986\frac{1}{9}$	3,442	8	54
- Danmark				
Species-D.	$979\frac{1}{6}$	3,418	8	48
Courant-D	875	2,736	6	77
- Hamborg	979	3,417	8	47
- Holland	983	3,435	8	52
- Lübeck	$979\frac{1}{6}$	3,415	8	47
- Preussen	$986\frac{1}{9}$	3,442	8	54
- Rusland				
Imperial-D.	$916\frac{2}{3}$	3,599	8	93
- Sverige	975,610	3,401	8	43
- Østerrig				
den kejserlige D.	$986\frac{1}{9}$	3,442	8	54
den ungarske D.	989,583	3,455	8	57

I de fleste Lande findes saa vel enkelte som dobbelte D., enkelte Steder endog 10dobbelte D. D. er ogsaa i Frankfurt a. M. og Østerrig en Guldvægt, lig 3,490 Gram.

Dukinfield [djukinfihld], Fabriklandsby i Cheshire i England med 17,000 I., er at betragte som Forstad til Ashton under Line. Jærnstøberier, Kulværker, Teglbrænderier.

Dukla, Stad i Østerrig, Galizien, 18 M. ø. s. ø. for Krakow. 3,000 I. Linnedmanufakturer og betydelig Handel med ungarsk Vin. Gjennem Duklapasset fører en god Vej over Karpatherne.

Dulaure, Jacq. Ant. [dylaähr], fransk Archæolog og Historiker, f. 1755 i Clermont, studerede først Architektur og Topographi. Som Medlem af Conventet stemte han for Kongens Henrettelse og sluttede sig for Resten til Girondinerne, efter hvis Fald 1793 han flygtede til Schweiz, hvor han ernærede sig ved Tegning. Efter Robespierres Fald kom han tilbage og blev 1797 Medlem af de 500s Raad, men trak sig efter Consulatets Oprettelse tilbage fra Politiken og syslede senere kun med sine Yndlingsstudier, Historie og Oldsager, til sin Død 18 Aug. 1835. Af hans Skrifter maa fremhæves »Description des principaux lieux de France« (6 Bd., 1788—90), »Histoire civile, physique et morale de Paris« (7 Bd., 1821, sidste Udgave 1875 følg.) og »Esquisses historiques des principaux événements de la révolution française, depuis la convocation des États-Généraux jusqu'au rétablissement de la maison des Bourbons« (6 Bd., 1823—25).

Dulcigno [tschinjo] ell. Olgun, Stad i Fstd. Montenegros sydlige Del ved Adriaterhavet. 6,000 I. Handel med Tømmer og Olje. Havn, der tidligere var et Tilholdssted for Sørøvere. D. blev først 1880 afstaaet af Tyrkiet til Montenegro.

Dulcinēa, det Navn, Don Quixote giver sin Elskede i Cervantes's Roman, bruges i Spøg om Ens „Flamme“.

Duller, Eduard, tysk Digter og Historieskriver, f. 1809 i Wien, skrev i en meget ung Alder Dramaer, gik utilfreds med Østerrigs ufri politiske Tilstande til München og skrev

1831 Balladecyklen „Die Wittelsbacher". Hans Digtning, hvoraf „Gesammelte Gedichte" (1845) indeholde smukke lyriske Stykker, viser en varm, human Natur, livlig Phantasi og Sprogfærdighed, men skejer stundum ud i en reformatorisk Talerpathos. Blandt hans historiske Romaner maa fremhæves „Kaiser und Pabst" (1838). Senere slog han ind paa Historieskrivningen (især fra 1840); hans betydeligste Arbejder ere „Geschichte des deutschen Volks", „Vaterländische Geschichte" (efter hans Død fortsat af Hagen), „Geschichte der Jesuiten" o. fl. 1851 blev han Præst ved den tysk-katholske Menighed i Mainz; d. 1853 i Wiesbaden.

Dulong, Pierre Louis [dylõng], fransk Chemiker, f. 12 Febr. 1785 i Rouen, d. 19 Juli 1838, traadte allerede 16 Aar gl. ind i den polytechniske Skole, studerede først Medicin, senere Physik og Chemi. Hans Undersøgelse af Chlorkvælstof (1811), et voldsomt exploderende Legeme, kostede ham et Øje og tre Fingre, men strax efter sin Helbredelse fortsatte han sit Arbejde derover. Senere blev han Professor i Alfort, 1823 Medlem af Académie des sciences, 1832 dets Secretær (i Cuviers Sted), 1830 Directeur for l'École polytechnique. D. har gjort sig berømt ved en Mængde udmærkede Arbejder, saaledes (sammen med Berzelius) over flere Luftarters Vægtfylde, (sammen med Petit) over Forholdet mellem Grundstoffernes Varmefylde og Atomtal (s. **Atomvarme**), over Syrernes Theori, over Phosphorsyre, Salpeterundersyre, Chlorkvælstof, Oxalsyre, over Varmeudviklingen ved Forbrændinger osv. Hans Afhandlinger findes næsten alle i »Annales de chimie et de physique« (fra 1816).

Duluth [djū], Stad i Staten Minnesota i Nordamerika, ved den sydvestlige Ende af Øvresøen, er et af de vigtigste Knudepunkter paa Pacificbanen og har udstrakt Skibsfart paa de canadiske Søer. Handel med Kul, Korn og Fisk. D. havde 1860 endnu kun 71 hvide I., men allerede 1880 3,500 I. og 1883 8,000.

Dūma, russ., Raadsforsamling, Raadhus. Bojarernes Raad i Middelalderen hed D. (Bojarskaja d., senere Zarskaja d.); det afløstes under Peter d. store af Senatet. Siden Katharine II hedder Byernes Communalraad ogsaa D.

Dumanoir, Phil. Franç. P. [dymanoāhr], fransk Lystspil- og Vaudevilledigter, f. 1806 paa Guadeloupe, kom 10 Aar gl. til Frankrig, begyndte allerede som Student sin dramatiske Skribentbane og udfoldede dels ene, dels i Samvirken med Scribe, Mélesville o. fl. en overordentlig Frugtbarhed; hans Stykkers Tal er c. 200. Han lægger Intriguen med Behændighed; hans Dialog er munter og let. Især har han leveret Roller til Madem. Déjazet. 1838—41 dirigerede han Vaudevilletheatret. Blandt hans senere Arbejder maa mærkes den nydelige lille Komedie i Vers »L'école des agneaux« (1855), og af hans hos os bekjendte Arbejder gjorde »Don César de Bazan« i sin Tid Lykke. Han døde i Pau 1865.

Dumas, Alex. Davy [dymā], fransk General, Søn af Marquis Alex. Davy de la Pailleterie og en Negerinde paa San Domingo, hvor han var f. 1762. Han traadte 1786 ind i den franske Hær, blev allerede 1793 Divisionsgeneral, fik Commandoen over Alpehæren og senere s. A. Overanførselen i Vendée, kæmpede derpaa under Bonaparte i Italien og paa Toget til Ægypten og blev paa Hjemrejsen herfra i længere Tid holdt i haardt Fængsel af den neapolitanske Regering, hvorved hans Helbred blev nedbrudt; han døde 1806. — Hans Søn,

Alexandre D. den ældre, berømt Dramatiker og Romanforfatter, f. 24 Juli 1803 i Villers-Cotterets, ikke langt fra Paris. Opdraget af sin Moder, der tidlig blev Enke, lærte han ikke stort andet end Jagt og Gymnastik, blev sat paa et Notarkontor og kom 20 Aar gl. til Paris, hvor General Foy, som beundrede hans smukke Haandskrift, skaffede ham en Skriverplads i Hertugen af Orléans's Secretariat. I al Hemmelighed studerede og skrev han og debuterede 1826 med et Bind Noveller, som bleve ubemærkede. Under Paavirkning af engelske Dramaer, givne af et engelsk Skuespillerselskab i Paris, skrev han en Række Stykker, hvoriblandt »Henri III et sa cour« (1829) og »Christine de Suède« (1830), og i Forbindelse med flere Medarbejdere »Antony« (1831), »Charles VII chez ses grands vassaux« (1831), »Téresa« (1832), gav Navn til Gaillardets Arbejde »La tour de Nesle«, leverede til Théâtre français Lystspillet »Le mari de la veuve« og til Variétés for Lemaître »Kean ou désordre et génie« (1836), foruden en Masse andre. I sine alvorlige Dramaer tager han Romantiken med dens ustyrlige Pathos, og hvad man da kaldte Localfarven, til Indtægt og lagde denne Retning til Rette for den populære Opfattelse ved Opdyngen af det stoflige. Hans Held paa Theatret gjorde ham til Bibliothekar hos hans Fyrste. Desuden organiserede han en hel Romanfabrik, hvortil Medarbejdere i stort Omfang bleve anvendte. Fra forskjellige Rejser i Orienten og Europa skrive sig »Impressions de voyage« (1833—41), hvor hans aandrige Feuilletonmaner passer vel, ligesom han i et Slags historiske Billeder, »Le siècle de Louis XIV et XV«, fremfører en rask tegnet historisk Figurrække. Til denne Periode hører hans Culmination som Romanforfatter; hans Romaner vandrede hele Europa rundt (over 60 ere blevne oversatte paa Dansk) og vandt især de halvdannedes Yndest ved deres overfladiske Romantik og deres Masse af hurtig vexlende og spændende Begivenheder, som Forfatteren med sand tropisk Phantasi (hans Bedstemoder var, som ovenfor anført, Negerinde) ophober, ligesom han ubestridelig, trods den Del, som andre og navnlig Aug. Maquet kunne have i dem, har vidst at give dem sit umiskjendelige Præg. En stor Del af dem ere først fremkomne som Feuilletoner til de store Pariserblade: »Monte Christo« i »Constitutionnel« (1841—45); »Les trois mousquetaires« med Fortsættelserne »Vingt ans après« og »Vicomte de Bragelonne« i Siècle (1845—47); »La reine Margot« i »Presse« (1846). Den berømte Proces med »Constitutionnel« og »Presse« 1847 beviste, at D. havde forpligtet sig til at levere mere Feuilletonstof aarlig til

disse Blade, end det var muligt for den bygtigste Afskriver at copiere i et Aar, og forinden (1845) havde Alphonse Karr og E. de Mirécourt, D.s utrættelige Forfølger, i Brochurer angrebet D.s „literære Mercantilisme" og „Romanfabrik", samt offentliggjort Navnene paa en Mængde Medarbejdere og ældre Forfattere, hvis Arbejder D. havde udgivet for sine eller plagieret. Det generede ikke D. stort. Han vedblev at ryste den ene Roman af sig efter den anden (bl. a. »Le chevalier de Maison-Rouge«, La dame de Montsoreau«, »Les Quarante-cinq«, »La guerre des femmes«, »Le collier de la reine« osv.). 1846 havde D. gjort en Rejse med Hertugen af Montpensier til Spanien og dernæst til Afrika med et Skib, der til Oppositionens Forbitrelse var stillet til hans Disposition af Regeringen. Efter sin Hjemkomst grundede han Théâtre historique, bestemt til at forsynes af hans egne Arbejder. Foruden at han beskar og arrangerede flere af sine mest yndede Romaner for Scenen, leverede han hertil »Catilina«, et Slags Eftergjørelse af „Hamlet", men Revolutionen af 1848 ruinerede Theatret og D., og Theatret blev lukket 1850 for i andre Hænder at opstaa som Th. lyrique. Ved de af ham stiftede Journaler »La Liberté« og »Le Mois« søgte D. at drage Nytte af den politiske Stemning, men uden Held; 1852 maatte han flygte for sine Creditorer til Belgien, hvor han opholdt sig i nogle Aar. Siden gjorde han vidtløftige Rejser, og med den for ham charakteristiske naive Tro paa, at alt, hvad der vedrørte ham, havde universel Interesse, betroede han Publikum alle sine Fata. 1860 ledsagede han Garibaldi og beskrev hans Tog, i hvilken Anledning han i nogen Tid var Conservator ved de neapolitanske Museer. S. A. udgav D. »Les mémoires de Garibaldi«, af hvilke en ikke ringe Del turde være frie Phantasier. Bestandig vedblev han at arbejde for Skuepladsen; 1867 stiftede han Théâtre de Cluny, hvor hans gjenoptagne Arbejder ikke gjorde synderlig Lykke, saa lidt som de Tidsskrifter, han gjentagne Gange udgav, standsede og fornyede (1853—66), og som til Dels havde Navne efter hans berømte Romaner. Det var Forsøg paa finansielt at komme til Kræfter; thi D. har ved phantastisk Flothed saa vel som ved en grænseløs godmodig Hjælpsomhed ødelagt umaadelige Capitaler; i sin Glansperiode tjente han et Par hundredetusende Frc.s om Aaret. Han producerede stadig og havde stadig trods sin fremrykkede Alder, sit svære Corpus og mulatagtige Udseende galante Eventyr; endnu i de sidste Aar kunde man møde hans vel bekjendte Skikkelse flanerende blandt Promenadernes Løver. Han var Ridder af en Masse Ordener, og naar han viste sig ved højtidelige Lejligheder, skjulte de begge Kjolens Brystflykker. Trods den industrielle Charakter af D.s Virksomhed, er han noget aldeles enestaaende, hvad Produktions- og Inventionsgave angaar. Han døde 5 Dec. 1870 i Puys ved Dieppe. — **Alexandre D.** den yngre, Søn af den foreg., f. 28 Juli 1824 i Paris, udgav efter at have gjennemgaaet Collège Bourbon og tilbragt sin tidligste Ungdom i literære Omgivelser et Bind Digte, der ingen Opmærksomhed vakte. Efter en Rejse i Spanien og Afrika i Selskab med sin Fader udgav han 1846—47 Romanen »Aventures de quatre femmes et d'un perroquet«, til Dels i Faderens Maner. Men snart udviklede han sin fra denne meget forskjellige originale Begavelse i »La dame aux camélias« (1848), »Le roman d'une femme«, »Diane de Lys« (1851), »La dame aux perles« (1854), »La vie à vingt ans« (1856). En ædel Indignation over det uretfærdige i den conventionelle Moral gjennemgløder hans Digtning. Han er ved sine Virkelighedsskildringer, som ved hans egen udbrydende Aandrighed dog tit forstyrres, ved sin Iver efter at sætte Problemer under Debat en af de første Repræsentanter for den nyere Realisme. Det er især den faldne Kvinde, som han søger at undskylde med de Kvaler, som hun maa lide. De fleste af hans berømte Romaner have gjort endnu større Furore ved at bearbejdes for Theatret. Operacomponister have brugt dem til Librettoer ((»La Traviata« af Verdi er fabrikeret efter »La dame aux camélias«). Gymnasetheatret har især været D.s Skueplads; her er »Le demi-monde« opført 1855, »La question d'argent« (Angreb paa Børsspeculanterne) 1857, »Le fils naturel« (mod andre sociale Laster og Fejl i Lovgivningen) 1858. I Forbindelse med andre har han leveret mange andre dramatiske Arbejder og Fortællinger, og de umaadelige Honorarer have gjort D., der i Modsætnig til Faderen er en praktisk Økonom, til Ejer af en stor Formue. Der har jævnlig staaet Kampe om hans Stykker og Romaner, saaledes om Dramaerne »Le père prodigue« (1859) og »L'ami des femmes« (1864), efter hvilket sidste Stykke D. en Tid trak sig tilbage fra Scenen. Hans Andel i Girardins »Le supplice d'une femme« (1865 paa Th. franç.) gav Anledning til en Proces mellem Forfatterne. Efter en ny Ulempe i Anledning af »Heloïse Paranquet« (1866), som Dumanoir tilegnede sig helt, opgav D. foreløbig alt Medarbejderskab og har senere skrevet »Les idées de Madame Aubray« (1867). Han optraadte efter 1871 som en skarp Modstander af Communens Opstand. Derefter fortsatte han sin dramatiske Virksomhed med »Une visite de noces« »La princesse Georges« (1871), »L'homme femme« (1872), »La femme de Claude« (1873), »Mr. Alphonse« (1873), »L'étrangère« (1876). I de sidste Aar ere hans Stykker hyppig blevne spillede paa Théâtre français. Paa Odéon gik 1878 »Joseph Balsamo«, en Dramatisering af en af hans Faders Romaner. Som i Dramaerne er Misforholdet mellem Ægteskabets Ideal og dets Virkelighed D.s Yndlingsproblem i hans senere Romaner. Betydeligst af dem er »L'affaire Clémenceau« (1867). Siden 1874 har D. været Medlem af Akademiet. Af de senere Dramaer, som D. har haft Haand med i, maa nævnes »Les Danicheff« (1876), hvis Ide skal være ydet af en russisk Forfatter, Corvin, men som gik under Pseudonymen Pierre Newski. Flere Gange har D. været Formand for de dramatiske Forfatteres »Société«, men traadte en Tid ud af Forfatterselskabet (»Société des

gens de lettres»), da en af hans Venner, som ønskede Optagelse, faldt igjennem. — **Marie D.**, Søster til den foregaaende, f. i Paris 1832, var i sin Ungdom en glødende Tilbeder af Romantiken i Literatur og Kunst, forsøgte sig i Marine- og Genremaleriet, udgav 1866 sin autobiographiske Roman »Au lit de mort« og 1869 de talentfulde Fortællinger »Madame Benoit« og »Le mari de Mme Benoit«. Efter et kort Giftermaal blev hun Nonne efter sin Mands Død og døde selv 1878.

Dumas, Jean Bapt. [s. o.], udmærket fransk Chemiker, f. 14 Juli 1800 i Alais, d. 11 Apr. 1884, lærte Pharmaci først i sin Fødeby, senere i Genf; i en ung Alder studerede han Naturvidenskaberne under Decandolle og Prévost; i Forening med den sidste offentliggjorde han flere physiologiske Arbejder. 1821 gik han til Paris og blev to Aar efter Repetiteur i Chemi ved l'École polytechnique. I disse Aar ægtede han en Datter af Alex. Brongniart. Senere blev han Professor i Chemi først ved Athénée, derpaa ved l'École des arts et manufactures (som han selv var med at stifte), endelig ved Sorbonnen og udførte en Mængde ypperlige Arbejder, navnlig i den organiske Chemi. Af særlig Betydning for dennes Udvikling var hans Damptæthedsbestemmelser (fra 1826), hans Arbejder (sammen med Boullay) over de sammensatte Ætherarter (1828), (sammen med Peligot) om Methylalkohol og dens Forbindelser (1834) og den Opdagelse, at man i Eddikesyre kunde substituere ¾ af Brinten med Chlor, uden at denne Syre derved forandrede sine Hovedegenskaber (1839). Dette bragte ham nemlig til afgjort at træde over til de nye Anskuelser, som Gerhardt og Laurent den Gang forsvarede, og som nu i D.s Navn og Veltalenhed fik en væsentlig Støtte. Det var disse nye Theorier (Substitutions- og Typetheorien), der skulde blive Grundlaget for Udviklingen af Nutidens Chemi. 1832 blev D. Medlem af Académie des sciences, i Jan. 1868 dets Secretær; 1869 tildelte det chemiske Selskab i London ham sin store Faraday-Medaille. 1849 begyndte hans Deltagelse i det politiske Liv; han blev af Dep. du Nord valgt til Medlem af den lovgivende Forsamling og var Minister for Handel og Agerdyrkning 31 Oct. 1850—9 Jan. 1851. Efter Statscoupet 2 Dec. blev D. Medlem af den raadgivende Commission, derpaa af Senatet og af det højere Undervisningsraad, hvis Vicepræsident han var 1861—63. 1875 blev D. Medlem af Académie française. Hans mangfoldige Afhandlinger ere alle affattede i et yderst elegant, ofte dog noget søgt Sprog og fulde af aandrige og interessante Bemærkninger; de findes navnlig i »Annales de chimie et de physique« (fra 1821) og i »Comptes rendus«. Af hans Skrifter fremhæves »Traité de chimie appliquée aux arts« (16 Bd., 1828—43); »Leçons sur la philosophie chimique« (1837), en højst tiltalende Fremstilling af Chemiens Historie; »Essai sur la statistique chimique des êtres organisés« (1841, 3dje Udg. 1844, i Forening med Boussingault); »Enquête sur les engrais« (1867).

Dumas, Matthieu [s. o.], fransk General, f. 28 Dec. 1753, var først General Rochambeaus Adjudant i den nordamerikanske Krig og ansattes 1788 i Krigsministeriet. D. hjalp 1789 Lafayette at organisere Nationalgarden, blev 1792 Generalmajor og oprettede det ridende Artilleri, men maatte s. A. flygte til Schweiz paa Grund af sine maadeholdne Grundsætninger og sin Modstand imod Krigen. 1795 kom D. hjem, blev Medlem af de ældres Raad, men maatte 1797 atter flygte og levede i Holsten. 1800 hjemkaldtes D., brugtes som Stabschef til at organisere Alpehæren, blev 1802 Statsraad og udarbejdede Lovudkastet til Æreslegionens Stiftelse. 1805 blev D. Divisionsgeneral, fulgte Joseph Bonaparte til Neapel som Krigsminister og senere til Spanien, deltog 1809 i det østerrigske Felttog som Kejserens Generaladjudant, var 1812—13 Hærens Generalintendant og toges til Fange i Dresden. 1815 organiserede D. den mobile Nationalgarde, blev 1818 indsat i Statsraadet og Hærforvaltningen indtil 1822, var 1827—30 oppositionel Deputeret og var 1830 (ligesom 41 Aar tidligere) med at organisere Nationalgarden. 1831 blev D. Pair og Chef for alle Nationalgarder i Frankrig og døde 16 Oct. 1837. 1816—26 skrev han en Udsigt over Krigstildragelserne 1799—1814 i 19 Bd.

Dumbarton [dømmbärtn], 1) Shire i det vestlige Skotland, omgivet af Shirerne Argyle, Perth, Stirling, Lanark og Renfrew. 13 □ M. med 78,000 J. (1881). Shiret er, navnlig mod N., et Bjergland, hvis højeste Punkt naar op over 3,000 F. Langs Østgrænsen ligger den store Sø Lomond, med talrige Øer, og hvis Afløb Leeven falder i Floden Clyde, der danner Sydgrænsen. Kornavlen drives væsentlig kun i de lavere Strækninger langs Floderne, hvorimod Bjergland et næsten udelukkende benyttes som Græsgang. De vigtigste Mineralprodukter ere Kalk, Kul og noget Jærn. Kattuntrykkeri og Blegeri drives i stor Udstrækning. 2) Hovedstad i D.-Shire, 3 M. v. n. v. for Glasgow ved Floden Leevens Udløb i Clyde. 12,000 J. Havn, Skibsbyggeri og Rebslageri; Fiskeri. Paa en Klippe tæt ved Floden ligger det gamle Slot D.-Castle.

Duméril, André Marie Constant [dymerill], f. 1774 i Amiens, d. 1860, Professor ved Museet i Paris og Medlem af Institutet, gjorde sig berømt ved sin for den Tid ypperlige »Zoologie analytique« (1806) og udgav senere »Considérations générales sur la classe des Insectes« (1823), samt i Forbindelse med Bibron »Erpétologie générale«. Ved Afslutningen af dette Værk blev han efter Bibrons Død understøttet af sin Søn, **Auguste D.**, f. 1812, der efterfulgte Faderen ved Museet, leverede adskillige herpetologiske Afhandlinger i »Archives du Muséum« og begyndte Udgivelsen af et større systematisk Værk over Fiskeklassen, »Histoire naturelle des poissons«, hvoraf to Dele, omfattende Bruskfiskene, Ganoiderne m. m., udkom, men døde 1870.

Dumfries [dømmfrihs], 1) Shire i Sydskotland, omgivet af Shirerne Kirkcudbright, Ayr, Lanark, Peebles, Selkirk og Roxburgh, det engelske Cumberland og Solwayfjorden. 52 □ M. med 76,000 J. (1881). Shiret er

et Bjærgland, der mod N. har Punkter over 2,500 F.s Højde (Hart Fell) og sænker sig mod S. Dets vigtigste Vandløb ere Esk, Annan og Nith, hvis Vande løbe til Solwayfjorden. Jordbunden uden for Flodbalene er for det meste let og sandet; Kvæg- og Faareavl ere de vigtigste Grene af Landbruget; Skovplantning har gjort store Fremskridt. De vigtigste Mineralprodukter ere Kul, Kalk, Sandsten og sølvholdigt Bly. Industrien er ubetydelig. 2) Hovedstad i D.-Shire, 18 M. s. til v. for Edinburgh, ved Fl. Nith. 17,000 I. Bryggeri, Linnedvæveri og Garveri. Handel med Landbrugsprodukter. Havn for Skibe paa 120 Tons. Digteren R. Burns ligger begravet her.

Dumonceau, Jean Bapt. [dymongsō], Greve af Bergendael, hollandsk Marschal og fransk General, f. 1760 i Bryssel, begyndte sin militære Løbebane som Insurgentanfører under Belgiernes Opstand mod Østerrig 1787, flygtede derpaa til Frankrig, kæmpede tappert ved Jemappes 1792 og ved Neerwinden 1793, trængte med Pichegru ind i Nederlandene og blev 1795 Generallieutenant under den nyoprettede bataviske Republik. Efter dennes Omdannelse til Kongeriget Holland var han først Kong Ludvig Bonapartes Gesandt i Paris, men da Krigen med Preussen udbrød 1806, traadte han igjen ind i den hollandske Hær og blev 1807 hollandsk Marschal. 1809 slog han Englænderne paa Walcheren og fik derfor Titlen Greve af Bergendael; 1811 udnævnte Napoleon I ham til Greve i det franske Kejserrige og Commandant over 2den Militærdivision. I Felttoget 1813 gjorde han Napoleon store Tjenester, slog 26 Aug. Russerne ved Pirna, men blev ved Dresdens Overgivelse tagen til Fange og vendte 1814 tilbage til Frankrig, hvor Ludvig XVIII stadfæstede ham i hans Værdigheder og Commando. 1815 gik D. igjen tilbage til sit Fædreland, blev belgisk Deputeret og døde almindelig agtet, især for sine borgerlige Dyder, i sin Fødeby 29 Dec. 1821.

Dumont, Augustin Alex. [dymōng], fransk Billedhugger, f. 14 Aug. 1801 i Paris, d. 28 Jan. 1884, nedstammede fra en Billedhuggerfamilie og var Elev af sin Fader, **J. Edme D.**, f. 1761, d. 1844. Paavirket af Canovas Retning forstod han at forene Natur og Elegance. Han har især udført en Mængde monumentale Portræter, som Nic. Poussin, Frants I, Napoleon I i romersk Imperatordragt (til Vendômesøjlen) m. fl.

Dumont, Pierre E. L. [s. o.], schweizersk Retsphilosoph, f. 18 Juli 1759 i Genf, var 1783—85 fransk reformert Præst i Rusland og senere i England Opdrager for Lord Shelburnes (senere Lansdownes) Børn. 1789 kom D. til Frankrig og var en af Mirabeaus Medarbejdere, hvilket han senere fremstillede i sine „Erindringer om M.“ (1831), men gik 1792 paa ny til London. Her studerede han Benthams Lære og gav 1801 i sin »Traité de législation civile et pénale« (3 Bd., ny Udg. 1820) en ordnet Fremstilling deraf. Hans senere Skrifter udvikle ligeledes Benthams System for Lovgivning og Retspleje. 1814 kom D. tilbage til Genf, blev Medlem af Cantonets store Raad og søgte med Held at føre sine Grundsætninger ud i Livet; han døde 30 Sept. 1829 i Milano.

Dumont d'Urville, César [dymōng dyhrvihl], fransk Admiral og Verdensomsejler, f. 1790 i Dep. Calvados, deltog 1819—20 i en videnskabelig Expedition til Archipelagus og det sorte Hav, paa hvilken han opdagede den prægtige Venusstatue fra Melos, som nu opbevares i Louvres Galleri i Paris. Under Capitain Duperrey deltog han 1822—25 i en Jordomsejling og offentliggjorde efter sin Hjemkomst forskjellige videnskabelige Memoirer, hvoriblandt paa Latin en Flora over Falklandsøerne. Udnævnt til Fregatcapitain 1826 fik han samtidig Commandoen over de to Corvetter „Astrolabe“ og „Zelée“, der udsendtes paa en Opdagelsesrejse i det australske Archipelag, og opdagede her paa Øen Vanikoro mellem Salomonsøerne og Ny-Hebriderne det Sted, hvor Lapeyrouse havde lidt Skibbrud 1788. Efter sin Hjemkomst nedlagde han i Værket »Voyage de l'Astrolabe« (13 Bd., 1830 og flg. A.) Resultaterne af sin Rejse, der i høj Grad har beriget Geographien og Botaniken. 1837 tiltraadte han en ny Rejse til Udforskning af Sydhavet, hvor han trængte langt frem mod Sydpolen og opdagede Louis Philippes Land og Adélies Land. Efter Hjemkomsten 1840 udnævntes han til Admiral og hædredes med det franske geographiske Selskabs store Guldmedaille. Han sysselsatte sig nu med Udgivelsen af Værket »Voyage au pôle Sud et dans l'Océanie«, men omkom med hele sin Familie ved en forfærdelig Jernbaneulykke 8 Maj 1842 mellem Paris og Versailles. Hans Rejseværk udkom 1842—48.

Dumouriez, Charl. Franç. [dymuriē], fransk General, f. 25 Jan. 1739 i Cambrai, traadte 1757 ind i Hæren og tjente først i Syvaarskrigen, derefter paa Corsica, blev siden brugt i diplomatiske Sendelser, navnlig til Polen for at modvirke Katharine II.s Indflydelse, og blev 1778 udnævnt til Commandant i Cherbourg og Brigadegeneral. Ved Revolutionens Udbrud sluttede han sig til denne og optraadte 1790 i Paris som Jakobiner, men traadte 1791 i Forbindelse med Girondinerne og blev Generallieutenant. 1792 var han en kort Tid Udenrigsminister; han bestemte Ludvig XVI til at erklære Østerrig Krig, begav sig til Nordhæren under Luckner og overtog Anførselen over det Corps, som Lafayette havde forladt, da han emigrerede. Med dette standsede han den langt stærkere allierede Hær paa dens Fremrykning mod Paris og bevirkede Preussernes Tilbagetog, rykkede derpaa med sin indtil 80,000 Md. forstærkede Hær ind i Belgien og slog 5 og 6 Nov. Østerrigerne under Hertugen af Sachsen-Teschen og Clairfayt ved Jemappes. Felttoget 1793 havde til Hensigt at erobre hele Belgien og Holland; men Nederlaget ved Neerwinden i Nærheden af Tirlemont 18 Marts, som D. uden egen Skyld led mod Østerrigerne under Hertugen af Koburg derved, at hans af Nationalgardere dannede venstre Fløj under General Miranda blev slaaet og i vild Flugt ilede mod den

franske Grænse, tilintetgjorde denne Plan og nødte ham til at trække sig tilbage. Forhadt af alle Partier som frafalden fattede han nu den Beslutning at vende sig med sine Tropper imod Conventet og gjenoprette Bourbonernes Herredømme i den unge Hertug af Chartres's Person, som fulgte med ham ved Hæren. I dette Øjemed underhandlede han med Hertugen af Koburg om Østerrigernes Understøttelse, lovede Udleveringen af Fæstningen Condé som Pant og sendte Krigsministeren Beurnonville og 4 Folkerepræsentanter, der 2 Apr. 1793 indfandt sig i Lejren for at føre ham for Conventets Skranker, som Fanger til det østerrigske Hovedkvarter. Men da hans Opraab til sine Tropper om at forene sig med ham til Oprettelsen af det constitutionelle Kongedømme i Frankrig ikke fandt Gjenklang, saa han sig 4 Apr. nødt til tillige med den unge Prins at flygte til den østerrigske Hær, hvorpaa Conventet satte en Pris paa hans Hoved. Efter en Tid lang at have flakket omkring fandt han endelig et Tilflugtssted paa dansk Grund i Nærheden af Hamborg, og her udgav han foruden flere Stridsskrifter sine Memoirer og sit Levnedsløb (1794—96). I sin Landflygtighed blev han hyppig tagen paa Raad af de mod Frankrig krigsførende Magter og fik 1804 af den engelske Regering en aarlig Pension og Tilladelse til at opholde sig i England, hvor han døde i Nærheden af London 14 Marts 1823.

Dumreicher, Joh. Heinr., hollandsk Vandbygmester, f. 1703, blev 1735 indkaldt af F. Danneskjold-Samsø for at bygge den gamle Dok i Kjøbenhavn, hvilket han ogsaa til Trods for store Vanskeligheder med megen Dygtighed udførte. Han blev 1757 adlet af Frederik V og døde som Commandeurcapitain 12 Apr. 1761. Slægten uddøde med hans Søn.

Dum spīro, spēro, lat., saa længe jeg aander, haaber jeg; saa længe der er Liv, er der Haab.

Dun, Dunfjer osv., s. Her.

Duna-Földvar, Stad i Ungarn ved Donaus højre Bred, 10 M. s. for Buda-Pest. 13,000 I. Vinavl og Flodfiskeri. Dampskibsstation.

Dunajéwski, Julian, østerrigsk Statsmand, f. 1822 i Galizien, blev 1852—55 overordentlig og 1861 ordentlig Professor i Krakow i Statsvidenskaberne, over hvilke han først holdt Forelæsninger i det polske Sprog. 1864 og 1868 var D. Universitetets Rector og havde som saadan Sæde paa Galiziens Landdag; han valgtes hertil 1870 og 3 Aar senere til Rigsraadet, hvor han tog vigtig Del i Forhandlingerne om alskens økonomiske og statsretlige Spørgsmaal. 26 Juni 1880 blev D. Finansminister. Han er en ypperlig Taler og afgjort Hævder af det føderalistiske System.

Dunbār [dønn], Stad i Haddington-Shire i Skotland ved Nordsøen, 3 M. ø. for Edinburgh. 4,000 I. Havn, Fiskeri, Kornhandel. Englænderne sejrede her over John Baliol 27 Apr. 1296, og Cromwell ligeledes over Skotterne 3 Sept. 1650.

Dunbar, William [s. o.], skotsk Digter, f. omtr. 1465, d. omtr. 1520. Hans Poesi har for en stor Del en allegorisk Charakter. Blandt hans Digte mærkes særlig »The Golden Targe«, hvor Fornuften er det gyldne Skjold, der værner mod Elskov, »The Thistle and the Rose« (1503), skrevet i Anledning af Ægteskabet mellem James IV (Tidslen) og Margaret Tudor (Rosen), og endelig »The Dance of the Seven Deadly Sins«.

Duncan, Adam, Viscount [dønken], engelsk Admiral, f. 1731 i Dundee i Skotland, traadte 1746 ind i Marinen og blev 1761 Commandeur for Expeditionen til Havana, 1787 Contreadmiral, 1794 Viceadmiral og 1795 Overanfører for den russisk-engelske Escadre i Nordsøen, hvor han 11 Oct. 1797 vandt en glimrende Sejer over Hollænderne ved Camperdown, hvorfor han blev ophøjet til Viscount og Peer. 1799 blev han Admiral af det hvide Flag og døde 4 Aug. 1804 i sin Fødeby.

Duncan, Jacob [s. o.], af en skotsk Slægt, traadte, efter først at have været i svensk Militærtjeneste, under Christian V ind i den danske Hær, i hvis Rækker han kæmpede i den skaanske Krig. I Aaret 1676 trængte han syd fra ind i Halland; naar Halmstad var erobret, skulde han ved Göteborg forene sig med Gyldenløve, og naar ogsaa denne Stad var falden, skulde de midt i Sverige støde sammen med Kongen, som skulde bane sig Vej dertil fra Christianstad. Men Carl XI tilintetgjorde denne Plan: med Stormens Hurtighed brød han fra Småland op mod Halmstad, hvor han angreb D. og i et blodigt Slag 17 Aug. tilføjede den danske Hær et stort Nederlag. D. selv blev saaret og tagen til Fange. Da han det følg. Aar var bleven fri, forlangte han en Krigsret nedsat for at undersøge hans Forhold, og af den blev han frikjendt. Han mistede heller ikke Christian V.s Naade, men forfremmedes fra Generalmajor til Generallieutenant og blev Ridder af Danebroge samt Gouverneur over Fyn. Han døde 1685.

Duncansbay-Head [dønkensbæ hædd], et Forbjærg i Nordskotland, Caithness-Shire, ved den østlige Indgang til Pentland-Fjorden, under 58° 39′ n. Br., 14° 39′ ø. L.

Duncanstrædet [dønken], et Stræde i Ostindien mellem de to sydligste større Øer blandt Andamanerne.

Dunciāde (af eng. dunce, Klodrian), Titlen paa et satirisk Heltedigt af Pope, rettet imod hans literære Fjender, og paa et lignende af Ch. Palissot mod de franske Encyklopædister.

D'Uncker, Carl Henning Lützow, svensk Genremaler, f. 3 Febr. 1828 i Stockholm. Faderen, som var Ritmester, var Nordmand, Moderen svensk. D. deltog som Frivillig i den danske Krig 1849—50 og gik siden som Officer ind ved Svea-Garden i Stockholm. Han havde tidligere udmærket sig som Caricaturtegner; nu vaagnede stedse mere levende hans Lyst til Malerkunsten, og med Understøttelse af Kong Oscar rejste han til Düsseldorf som den første Svensker, der fik sin Uddannelse ved den derværende Malerskole. Først malede han Portræter og Genrebilleder i naturlig Størrelse og gik derefter over til Miniaturmaleriet, men først efter sit Bekjendtskab med Vautier fandt han sit rette Felt, og med „Pantelaanerkontoret", udstillet i Amsterdam 1858, begyndte han den Række af Billeder, som ved det djærve

Valg af Emner, den ypperlige Charakteristik og den fine Detailudførelse snart skaffede ham europæisk Berømmelse. Allerede Navnene paa hans Billeder, „Anden og tredje Klasses Ventesal", „Toldvisitation ved Grænsen", „En Toast", „Spillesal i Wiesbaden" m. fl., angive, at han havde vendt sig bort fra de conventionelle Genremotiver. Fra Nutidens Liv hentede han sine Emner og udviklede i deres Behandling en dyb, psychologisk Sandhed, der, hvor den truer med at blive altfor bitter, mildnes af menneskekjærlig Humor. Han døde 23 Marts 1866 i Düsseldorf.

Duncker, Max W., tysk Historieskriver, f. 15 Oct. 1811 i Berlin, blev 1842 Professor i Halle og valgtes 1848 til den tyske Nationalforsamling, hvor han hørte til højre Centrum; han var 1849—52 Medlem af det preussiske andet Kammer, 1850 af Folkehuset i Erfurt og var senere en afgjort Modstander af Manteuffels Politik. 1857 blev D. Professor i Tübingen, 1859 Directeur for Pressebureauet i Berlin og 1861 Raad for den preussiske Kronprins i politiske Sager; 1867—74 var han Directeur for de preussiske Statsarchiver. D.s Hovedværk er „Oldtidens Historie" (4 Bd., 1852—57, 5 Udg. 1878—82). — Hans Broder, **Franz D.,** f. 4 Juni 1822, blev 1850 Boghandler i Berlin (indtil 1877) og grundlagde 1853 Bladet „Volkszeitung", der blev det vigtigste demokratiske Blad i Preussen. 1859 var D. Medstifter af den tyske „Nationalforening" og 1861 af det preussiske Fremskridtsparti; han har siden stadig været Medlem af det preussiske Underhus og senere af den tyske Rigsdag.

Duncombe, Thomas Slingsby [dønkøm], engelsk Politiker, f. 1797, blev 1826 Medlem af Underhuset og kæmpede ivrig for Valgreformen. Siden 1834 repræsenterede D. den londonske Kreds Finsbury lige til sin Død i Nov. 1861. Han var afgjort Radical, baade med Hensyn til Valgrettens Udvidelse og Adskillelse imellem Kirke og Stat. 1844 angreb han Minister Graham, fordi han havde aabnet Mazzinis Breve; han indbragte 1848 Chartisternes store Petition om almindelig Valgret og forsvarede med Varme Ungarernes Sag, medens han dog samtidig var en fortrolig Ven og senere Beundrer af Napoleon III.

Dundalk [dønndååhk], Hovedstad i Louth-Shire i Prov. Leinster i Irland ved Floden Castletowns Udløb i **Dundalkbugten,** 10 M. n. for Dublin. 10,000 I. Livlig Industri. Kornhandel. God Havn.

Dundas, James W. D. [dønndåhs], engelsk Admiral, f. 1785, var med paa Togtet til København (1807), hvor han blev saaret, og udmærkede sig senere ved Opsnappelse af franske Kapere. 1841—46 var han Admiralitetslord og blev 1852 Viceadmiral. Som Chef for den engelske Flaade i det sorte Hav bombarderede D. 1854 Odessa og førte senere Hæren til Krim, skjønt han personlig misbilligede Toget; derefter vendte han tilbage til England. Han døde 1862.

Dundas, Rich. Saund. [s. o.], engelsk Admiral, f. 1802, blev allerede 1824 Capitain ved sin Fader Viscount Melvilles Indflydelse. 1827—28 ledede han en Jordomsejling og tog 1840 Del i Krigen mod China. 1853 blev D. Contreadmiral og i Febr. 1855 efter Napiers Afgang Chef for Østersøflaaden; han turde dog ikke angribe Kronstadt, men indskrænkede sig til at ødelægge den russiske Handelsflaade og bombardere Sveaborg (9—11 Aug.). Han døde 1861.

Dundee [dønndi], Stad i Forfar-Shire i Østskotland ved Nordsiden af Tayfjorden, 8 M. n. til ø. for Edinburgh. 142,000 I. (1881). Blandt Stadens Bygninger fremhæves Mariakirken, Raadhuset, Theatret, Toldhuset og Hospitalerne. Særdeles omfattende Industri, fornemmelig Hørspinderi og Væveri af Lærred og Sejldug, samt Maskinfabrikation og Skibsbyggeri. God Havn med rummelige Dokker. Vigtig Handel, især med Lærred, hvoraf en stor Mængde udføres til Amerika, Spanien og Portugal. D. er en Hovedhavn for Hval- og Sælhundefangsten i de nordlige Have. Den er en af Skotlands ældste Stæder.

Dundonald, Jarl [døn-], s. **Cochrane.**

Dundrum Bugten [dønndrøm], en Indskæring fra den irske Sø i Irlands Østkyst, lige over for Øen Man. Den sydlige Del af Bugten begrænses af Mourne Bjærgene, der falde stejlt af mod Havet.

Dunedin [dønniden], 1) det gaeliske Navn for Edinburgh (dun, Høj, Borg). 2) Stad i Prov. Otago paa Ny-Seelands Syd-ø i Australien ved Otagobugten paa Øens Østside. 25,000 I. D. staar i Jærnbaneforbindelse med Stæderne langs Syd- og Østkysten og driver betydelig Handel.

Dunfermline [dønnfermlin], Stad i Fife-Shire i Skotland, 3 M. n. v. for Edinburgh. 17,000 I. Storartede Linnedmanufakturer; Bryggerier; i Omegnen Jærn- og Stenkulsgruber. Her var tidligere et rigt Benedictinerabbedi, i hvis Kirke Robert Bruce og flere andre skotske Konger bleve begravede. I Nærheden Ruiner af et Slot, der ofte tjente Skotlands Konger til Residens, og hvor Carl I blev født.

Dungannon [dønngännen], Stad i Tyrone-Shire i Prov. Ulster i Irland, 18 M. n. til v. for Dublin. 5,000 I. Brændevinsbrænderi, Linnedindustri.

Dungarvan [dønngärvn], Stad i Waterford-Shire i Prov. Munster i Irland ved Dungarvanbugten, 5 M. v. s. v. for Waterford. 8,000 I. Mærkelig Vandledning. Stærkt besøgte Søbade. Sildefiskeri.

Dungeness [døndschnēs], et fremspringende Punkt af Englands Sydkyst, Kent Shire, ved den vestlige Indgang til Strædet ved Calais, med Fyrtaarn. 50° 55′ n. Br., 18° 35′ ø. L.

Dunhammer, **Dunnemors** ell. **Dunnemos,** norsk **Dunkjevle** (Typha), Slægt af de enkimede Planter (Dunhammerfamilien) med Enboblomster i Ax eller Kolber fra Spidsen af en opret, 5—6 F. høj, urteagtig Stængel med linjeformede, omskedende Blade; Hanaxet sidder enten umiddelbart oven for Hunaxet eller Kolben eller adskilt fra samme ved et Mellemrum og ofte ved Dækblade. Blomsterne ere i meget stort Antal (man har beregnet 100,000 i et Ax). Arterne af denne Slægt ere alle Vand- eller Sumpplanter; to af disse findes i Norden og

ere almindelig bekjendte paa Grund af Kolbens ejendommelige Udseende. Deres Anvendelse er kun ubetydelig: Bladene ere brugte til Flettearbejde; Kolben benyttes stundum til Fløjelsbørste eller til Udstopning.

Dunin, Mart. v., Ærkebiskop af Gnesen og Posen, f. 1774 i Polen, studerede 1793—97 i Rom og blev 1831 Ærkebiskop. Under Droste zu Vischerings Strid med den preussiske Regering om de blandede Ægteskaber sluttede han sig ganske til hin og udstedte 1838 et hemmeligt Hyrdebrev, hvori han truede enhver Præst i sit Dioces med Afsættelse, som ikke adlød den romerske Curie. D. blev kaldt til Berlin og afsat 1839. Da han nu egenmægtig rejste tilbage til Posen, blev han fængslet og bragt til Kolberg. 1840 gav Fred. Vilh. IV ham Friheden og tillod ham at vende tilbage til Posen; han døde 1842.

Dunker, Bernhard, f. 1809 i Slesvig, kom allerede som Barn til Norge, hvor hans tyske Fader, Bergassessor Vilh. D'Unker, bosatte sig; hans Moder, Conradine D., Søster til Prof. Hansteen, f. 1780, d. 1866, blev efter sin Død bekjendt for sine interessante Memoirer, „Gamle Dage" (Chr. 1871). Efter at D. 1834 havde taget jurid. Examen, gjorde han Advocaturen til sit Fag; 1841 blev han Højesteretsadvocat og 1859 Regeringsadvocat, i hvilken Stilling han døde 18 Juli 1870. Han erkjendtes snart for at være den norske Skrankes første Taler, saa vel formedelst sin udtømmende og skarpsindige Bevisførelse som for sin elegante Form og bidende Vittighed. Den samme Aandskraft kom ogsaa til Syne i hans livlige Deltagelse i Drøftelsen af de vigtigste af Dagens literære og politiske Spørgsmaal, saa vel i Tidsskriftartikler som i udførligere Skrifter. Allerede som Student hørte han til det Parti, som anførtes af J. Welhaven og bekæmpede H. Wergeland. 1845 udgav han Fortolkningen „Om den norske Constitution", hvori han, saa vel som i sin Kritik over den samtidige Rigsretssag imod Statsraad Vogt, fastholdt som grundlovsmæssige de af hint Parti hyldede strængere monarchiske Anskuelser. Ogsaa efter at han af Storthinget 1854 var valgt til Medlem af Jurycommissionen, udtalte han sig i Overensstemmelse med dette Parti imod Indførelse af Edsvorneretter. I Statholderstriden 1860 (s. Norge) hævdede D. i sine „Flyveblade" stærkt den norske Opfattelse, og da dennes Repræsentanter i Regeringen udtraadte og den nye Regering gik ind paa Nedsættelsen af en svensk-norsk Comité til Udarbejdelsen af en ny Unionsakt, blev D.s senere Virksomhed stærkt oppositionel. Midt under denne Comités Arbejde optraadte D. med et opsigtvækkende Skrift „om Revision af Foreningsakten mellem Sverige og Norge", I, (Kbh. 1866), der efter at Comitéens Forslag var fremsat efterfulgtes af en 2den Del (1868). D.s Kritik bidrog mægtig til Forslagets Skæbne paa Storthinget 1871. Dette hans Hovedværk, der giver hans Syn paa den norsk-svenske Forenings Historie, er skarpt tænkt, klart og anskuelig fremstillet og kunstnerisk bygget; den strænge Logik, det bidende Vid og Forf.s Evne til at gjøre enhver Ting, han omhandler, interessant, giver Fremstillingen Interesse langt ud over de drøftede Spørgsmaal. D. var en varm Ven af Danmark, men han modsatte sig ivrig Oprettelsen af det „skandinaviske Selskab" i Christiania (1864), da den eneste berettigede Skandinavisme i hans Øjne var at hjælpe Danmark; Selskabets Maal charakteriserede han som tilsløret Amalgamisme. Ved Siden af sin store praktiske Virksomhed fandt D. stedse Tid til at følge Literatur og Kunst med varm Deltagelse; han var i mange Aar Directeur for Christiania Theater og var den, som fik Bjørnson til artistisk Directeur ved Theatret. Bjørnson har sat D. et literært Minde i „Advocat Berent" i „En Fallit".

Dunkerque [døngkerk], Stad i det franske Dep. Nord, 8 M. n. v. for Lille ved Nordsøen. 35,000 J. (1881). Smuk, regelmæssig bygget Stad med god Havn og Red. Navigationsskole, rigt Museum. Store Marineetablissementer. Betydelig Industri, navnlig i Lervarer, Sukker, Olje, Øl, Genever, Læder, Tovværk, Lærred, Sejldug og Metalvarer; vigtigt Skibsbyggeri. Mindesmærke for Søhelten Jean Barth. Herfra drives omfattende Fiskeri saa vel paa Newfoundlandsbanken som under Irland og paa Doggersbanken. — Anlagt 960 og befæstet 1400 var D. et stadigt Stridsæble mellem England og Frankrig, der flere Gange blev belejret og erobret, senest af Turenne 1658, og som først 1662 ved Kjøb blev endelig forenet med Frankrig. 1713 maatte Ludvig XIV ved Utrechterfreden forpligte sig til at sløjfe D.s Fæstningsværker og fylde Havnen, hvilken Forpligtelse først bortfaldt 1783 ved Freden i Versailles.

Dunois og Longueville, Jean, Greve af [dynoā-longgvil], sædvanlig kaldt „Bastarden af Orléans", uægte Søn af Hert. Ludvig af Orléans (Kong Carl V.s anden Søn) med Mariette, Ridder Albr. de Canys Frue, f. 23 Nov. 1402, var en af Frankrigs dygtigste Feltherrer under dets Uafhængighedskrig med England. Fra først af bestemt til Præst, løb den fyrige, krigslystne Yngling bort fra sine Lærere og traadte i Dauphinens (Carl VII.s) Tjeneste. Hans første Bedrift var Undsætningen af det af Englænderne belejrede Montargis 1427; derpaa forsvarede han Orléans, indtil Jeanne Darc 1429 ilede Staden til Undsætning, overvandt s. A. Englænderne under Talbot ved Patay, fordrev Fjenden fra de af denne oversvømmede Provinser og befæstede Carl VII paa Tronen, hvorfor han blev belønnet med Æresposter og store Godser af denne Konge, skjønt han 1440 deltog i den under Navnet »Praguerie« bekjendte Sammensværgelse. Ludvig XI berøvede af Mistænksomhed og Skinsyge D. alle hans Embeder; han deltog derfor i Forbindelsen »Ligue du bien public« mod Kongen og fik ved det indgaaede Forlig sine confiskerede Ejendomme tilbage. D. er en af de mest glimrende Repræsentanter for det franske Ridderskab i dets senere Periode; han døde 24 Nov. 1468. — Hans Efterkommere steg i Rang og Rigdom; saaledes blev hans Sønnesøn François II 1505 af Ludvig XII ophøjet til Hertug af Longueville, og Carl IX og Ludvig XIV erklæ-

rede D. for Prinser af Kongehuset. Siden Louis I (d. 1516) vare de tillige souveræne Fyrster af Neuchâtel og senere i Besiddelse af Grevskabet Valengin. — Henrik II, Hert. af Longueville, Fyrste af Neuchâtel og Valengin, f. 1595, Modstander af Richelieu, kæmpede under Trediveaarskrigen med Held i Lothringen og Elsaß, ved Rhinen og i Italien. Mazarin sendte ham 1645 til Fredscongressen i Münster, men herfra trak han sig tilbage, misfornøjet med den ham tiltænkte underordnede Rolle, og lod sig saa meget lettere vinde for de af hans Svogre, Prinserne af Condé og Conti, udkastede ærgjerrige Planer, blev fængslet tillige med disse, men snart efter frigiven, hvorefter han levede i Stilhed paa sine Godser til sin Død 11 Maj 1663. Hans anden Ægtefælle (fra 1642) var den fra Frondeuroligheder beskjendte Anne Geneviève de Bourbon-Condé, Søster til den store Condé, f. 1619. Skjøn og aandrig, modig og intrigant, spillede hun allerede i Münster, hvorhen hendes Broder havde taget hende med, en vigtig Rolle og traadte ved Opstanden i Paris i Jan. 1649 i Spidsen for de misfornøiede. Hun havde sin Residens paa Raadhuset og nedkom her med sin nedenfor nævnte Søn. Da Opstanden 1650 blev undertrykt og hendes nærmeste Slægtninge som Hovedmænd for samme bleve fængslede, undkom Hertuginden til Normandiet og kom derfra under mange Æventyr til Rotterdam og til Turennes Hovedkvarter, hvorfra hun udkastede Planer til sin Broders og Ægtefælles Befrielse. Efter deres Løsladelse vendte hun 1651 tilbage til Paris og var siden virksom ved Fredsunderhandlingerne med Spanien. Sin Magt over sine Elskere benyttede hun jævnlig i politiske Øjemed. Til sidst trak hun sig tilbage fra Verden, sluttede sig til Jansenisterne og døde under strænge Bodsøvelser 15 Apr. 1679. — Hendes Søn, Charl. Paris, Hertug af Longueville, tidligere bekjendt under Navnet Greve af St. Paul, f. 29 Jan. 1649 (s. ovenf.), udmærkede sig i Ludvig XIV.s Krige og skulde efter Johan Sobieskis Forslag have den polske Krone, men faldt forinden i en Træfning med Hollænderne 12 Juni 1672. Med denne den elskværdigste og skjønneste Prins paa sin Tid uddøde „Bastarden af Orléans“'s ægte Stamme; en nægte Linje uddøde med Alex. af Rothelin, fransk Generalløjtenant, 1764.

Dunoyer, Charl. Barthélemy [dynoajē], f. 1796, fransk Statsøkonom, efter Julirevolutionen Præfect i Alliers (Dep. Somme), senere Medlem af Statsraadet indtil 2 Dec. 1851, Medlem af det franske Akademi, er som Forfatter navnlig bekjendt af sit Værk »De la liberté du travail« (3 Bd., Par. 1846), men har desuden strevet en stor Mængde mindre Skrifter og Tidsskriftartikler, dels i økonomisk Retning, dels af mere almindelig politisk Indhold. Efter hans Død 4 Dec. 1862 er en samlet Udgave af hans Skrifter udkommen. S. Comte, Franç. Charl.

Duns Scotus, Johannes, berømt Scholastiker, Franciskanerordenens mest berømte Theolog i Middelalderen, f. i Dunstan paa den sydlige Grænse af Skotland, var Lærer i Theologi, først i Oxford og fra 1301 i Paris; d. 1308 i Köln. Han var en udmærket Dialektiker, men drev Færdigheden i at udvikle og sønderlemme Begreberne til det yderste, hvorfor man kaldte ham »Doctor subtilis«. Fra ham stammer en Mængde af de barbariske latinske Kunstord i Philosophien. Hans polare Modsætning inden for Romerkirken er Dominikaneren Thomas af Aquino, og Striden mellem Franciskanere og Dominikanere blev en Strid imellem Scotister og Thomister. Medens de sidste holdt sig til Augustin og Anselm, var Scotisternes Retning mere semipelagiansk. Med Iver forsvarede de Læren om Jomfru Marias ubesmittede Undfangelse, man siger med 200 Beviser.

Dunstan, den hellige, Ærkebiskop af Canterbury, f. 925, nedstammede fra en fornem engelsk Slægt. Dannet i Benedictinerklostret Glastonbury og tidlig udmærket ved sjældne Gaver kom han til Kong Athelstans Hof; men dennes Gunst vakte ham Misundere, hvorfor D. atter trak sig tilbage til sit Kloster, levede nu for Studiet af den hellige Skrift og underkastede sig de strængeste Bodsøvelser, men syslede tillige med forskjellige Kunster, saaledes Malerkunst og Musik. Hans Fromheds Ry bevægede Kong Edmund til atter 942 at kalde ham til Hoffet; han blev Abbed i Glastonbury og reformerede Englands Klostre efter Benedicts Regel. Med ubøjelig Strænghed hævdede han Kirketugten og rensede den dybt sunkne engelske Gejstlighed for mange Haande Udskejelser. Men hans myndige Optræden over for Kong Edwy, hvis Ægteskab med en Slægtning han erklærede ugyldigt, nødte ham til at flygte til Flandern, hvorfra han dog ikke længe efter vendte tilbage, da Edwys yngre Broder Edgar var bleven Englands Konge. D. blev nu Biskop i London og Aaret efter (959) Ærkebiskop i Canterbury. Fra nu af og indtil sin Død, 9 Maj 988, den egentlige Herkser baade i Kirke og Stat greb han med Kraft ind i alle Forhold, stiftede og doterede 48 Klostre, vakte paa ny Sansen for national og theologisk Dannelse og skaffede Landet ypperlige Statsindretninger. Men hans barske Munkedyd og jærnhaarde Vilje skaffede ham mange Fjender, hvorfor han ofte er bleven meget haardt bedømt.

Dun sur Auron ell. **Dun le Roi** [döng syhr ohröng; lø roā], Stad i det franske Dep. Cher, 3 M. s. ø. for Bourges, ved Berry Kanalen. 4,000 I. Brud af lithographiske Sten.

Dūo, it., et Tonestykke for 2 Instrumenter eller 2 Sangstemmer (s. Duet), bruges ogsaa om et 4hændigt Claverstykke, der udføres af 2 Spillere paa samme Instrument.

Duodecimālmaal (af lat. duodecim, tolv), Maal, som deles i 12 lige store Dele, f. Ex. Fod, Tommer. **Duodecīme**, det tolvte Trin i Tonerækken fra en given Tone.

Duodēz, Formatet af en Bog og selve den Bog, hvori et Ark er delt i 12 Blade.

Duōlo, it., Smerte, s. Dolente.

Dupanloup, Félix Ant. Phil. [dypanglū], en af Frankrigs mest udmærkede Gejstlige, f. 3 Jan. 1802 i St. Félix i Savoien, kom 1820

i Seminariet St. Sulpice i Paris, hvor han studerede Theologi og Philosophi. 1825 blev han indviet til Præst og vakte snart saa overordentlig Opmærksomhed ved sin glimrende Veltalenhed og sin hele personlige Optræden, at han blev brugt til det ene betroede Hverv efter det andet. 1841 blev han Prof. i Veltalenhed ved det theologiske Facultet i Paris og samlede her en talrig Tilhørerkreds omkring sig; men det varede ikke ret længe, inden nogle skarpe Udtalelser af ham om Voltaire i en af hans Forelæsninger fremkaldte en saa stormfuld Scene, at denne hans Virksomhed maatte ophøre. 6 Apr. 1849 blev han Biskop i Orléans og udviste i dette Embede, som han beklædte til sin Død, 10 Oct. 1878, en overordentlig Nidkjærhed og Arbejdsdygtighed. Han prædikede selv meget ofte, øvede den mest aarvaagne Control med Gejstlighedens Embedsførelse og tog sig med overordentlig Iver baade af Skolevæsenet og af de vordende Præsters Undervisning. Desuden var han altid slagfærdig baade med Pen og Mund, saa snart et eller andet Spørgsmaal, der havde Betydning for Kirke eller Skole, var under offentlig Debat, og hans skarpe Polemik i Forening med hans Aandrighed, Lærdom og glimrende Fremstillingsgave medførte, at han altid blev baade hørt og læst med Interesse selv af sine Modstandere. Han er ubetinget Romerkirkens betydeligste Mand i Frankrig i dette Aarhundrede; dog lønnede Pavestolen ham aldrig med Cardinalhatten, fordi den ved forskjellige Lejligheder fandt hans Optræden for selvstændig. Allerede 1850 vandt han almindelig Anerkjendelse ved sit ypperlige Skrift om Opdragelsen (»De l'éducation«), og da han imod den ultramontane Abbed Gaume hævdede de græske og latinske Klassikeres Ret til at anvendes ved Undervisningen og traadte bestemt op mod l'Univers's fanatiske Udskejelser, lønnede det franske Akademi ham 1854 med at optage ham i Tissots Plads. Men fra den Tid, da den italienske Frihedskrig 1859 berøvede Paven det meste af hans verdslige Besiddelser, traadte han mere og mere op imod Tidens Frihedsbevægelser og nærmede sig de ultramontane. Med stor Dristighed udtalte han sig i »Lettre à un catholique« (Dec. 1859) om „Sophisterierne, de skrigende Modsigelser og haandgribelige Taabeligheder" i det anonyme Flyveskrift »Le pape et le congrès«, skjønt det var en offentlig Hemmelighed, at den var forfattet eller i alt Fald inspireret af Kejser Napoleon selv. Senere vakte hans Skrift »La convention du 15 Sept. et l'Encyclique du 3 Déc.« (1865) overordentlig Opsigt baade i Frankrig og Udlandet og vandt ved sin indsmigrende Veltalenhed mange for Pavedømmet. Derimod optraadte han 1870 under det vaticanske Concilium mod det pavelige Ufejlbarhedsdogme; men da det var vedtaget af Conciliet, bøjede D. sig for det og var som Medlem af Nationalforsamlingen 1871 Talsmand for Pavens verdslige Magt. Da Ærkebiskop Darboy af Paris i Maj 1871 var bleven dræbt af Communalisterne, tilbød Thiers D. den ledige Ærkebispestol, men han afslog at modtage den. Da Littré, hvis Valg til Medlem af det franske Akademi D. 1863 havde hindret ved et offentligt Angreb paa ham og Taine, i 1871 blev valgt trods hans Modstand, begjærede D. sit Navn udslettet af Fortegnelsen „over en Forsamling, som optog Atheister i sin Midte"; hans Begjæring toges ikke til Følge, men D. gav siden den Tid ikke Møde i Akademiet. 1878 udtalte han dog efter Taines Valg, at, hvis han havde kunnet møde, vilde han have stemt paa ham af Agtelse for hans senere Forfattervirksomhed. I Nationalforsamlingen øvede han indtil 1875 stor Indflydelse paa Behandlingen af Skole- og Undervisningslovene; men efter at han 1875 var bleven valgt til Senator, ældedes han hurtig, og hans parlamentariske Virksomhed i hans sidste Leveaar skaffede ham ingen Laurbær. Et Udvalg af hans tidligere Skrifter udkom 1873—75 i 7 Bind.

Dupère [dyp], narre, vildlede, føre bag Lyset.

Duperré, Vict. Guy, Baron [dyperre], fransk Admiral, f. 1775, udmærkede sig 1806—10 i Søkrigen mod England og blev til Løn Contreadmiral og Baron. Han anførte 1823 Flaaden foran Cadiz og 1830 Flaaden paa Toget mod Algier, samt bidrog meget til denne Bys Indtagelse. Til Løn blev D. Pair; 1834—36 og 1839—43 var han Marineminister. D. 1846.

Duperron, J. D. [dyperrõng], Biskop og Cardinal, f. 1556 i Schweiz af reformerte Forældre, blev Forelæser hos den franske Konge Henrik III, gik over til den romerske Kirke, havde væsentlig Del i Henrik IV.s saakaldte Omvendelse og blev oftere brugt af Paven i vigtige Sendelser. Han døde 1618.

Dupetit-Thouars, Aristide Aubert [dyp'ti tuāhr], fransk Søkriger, f. 1760 i Nærheden af Saumur, traadte 1778 ind i Marinen og blev 1783 Chef for et Krigsskib. For at opsøge Lapeyrouse og tillige drive Pelshandel paa Nordamerikas Vestkyst foretog han en Rejse, paa hvilken han havde alle Haande Uheld, blev fangen af Portugiserne og længe holdt i Fængsel i Lissabon. Siden søgte han forgjæves at trænge til Lands frem til Nordvestkysten af Amerika. Paa Toget til Ægypten commanderede han et Linjeskib paa 80 Kanoner og faldt i Slaget ved Abukir 1 Aug. 1798. — Hans Søn, **Abel D.-T.**, f. 3 Aug. 1793, indtraadte 1808 i Flaaden og blev 1824 Fregatcapitain. 1837—39 ledede han en Jordomsejling med Fregatten „Venus" (senere beskreven i 10 Bind 1842—49), gik 1842 som Contreadmiral til Tahiti, hvor han nødte Dronning Pomare til at afstaa Marquesasøerne og til at anerkjende Frankrigs Overhøjhed. Da der gjordes Modstand herimod af de indfødte, og den engelske Consul Pritchard understøttede denne, tog D. Øerne helt i Besiddelse og forviste Pritchard; men paa Grund af Englands Klager blev hans Færd, som fandt stor Paaskjønnelse hos det franske Folk, misbilliget af Regeringen og D. selv hjemkaldt. 1846 blev D. Viceadmiral og døde 17 Marts 1864.

Duphot, Léonard [dyfō], fransk General, f. omtr. 1770, var Underofficer, da Revolutionen udbrød, og blev 1794 Adjudant ved en Brigade af Pyrenæerhæren; han udmærkede sig her, sendtes 1796 til Italien og blev n. A. Brigade-

general. D. brugtes til at organisere den nye cisalpinske Hær og fulgte 1797 med Joseph Bonaparte til Rom, men blev 27 Dec. dræbt her af de pavelige Soldater, da han forsøgte at standse Kampen mellem dem og Folket. D. var forlovet med Désirée Clary, en Søster til Joseph Bonapartes Hustru og senere gift med Bernadotte (Carl XIV).

Dupin, André Mar. Jean Jacq. [dyppäng], fransk Retslærd, ofte kaldt D. d. ældre, f. 1 Febr. 1783, blev 1800 Advocat og 1802 den første Dr. jur. 1815 valgtes D. til den lovgivende Forsamling, hørte i Begyndelsen til Oppositionen og krævede større Friheder, men hævdede senere Kejserdømmet og Napoleon II.s Sag. I en lang Aarrække udmærkede D. sig som Forsvarer i politiske Sager, for Ney og andre af Napoleons Generaler, for Béranger o. fl., samt for oppositionelle Blade, og vandt stort Ry og Folkegunst. Han afslog 1819 Tilbudet om at blive Generalsecretær i Justitsministeriet, knyttede sig derimod nøje til Hertugen af Orléans (Ludvig Philip), blandt hvis private Raadgivere han optoges, og blev 1827 valgt til Deputeretkammeret som Oppositionsmand. Han tog 1830 vigtig Del i Forhandlingerne om de 221 Medlemmers Adresse og billigede siden Journalisternes kraftige Protest om Juliordonnansernes Ulovlighed uden dog selv at ville slutte sig til den, men lod sig nøje med at deltage i de deputeredes mere varsomme Skridt imod Regeringen. D. blev Medlem af Ludvig Philips første Ministerium og bidrog mere end nogen anden til den nye Regerings Grundlæggelse. Han udtalte saaledes de vægtige Ord, at man valgte Ludvig Philip ikke „fordi", men „skjønt" han var en Bourbon, tilraadede Titlen „de franskes Konge", medens andre foretrak „Philip VII, Konge af Frankrig", og affattede det Opraab til Folket, der lovede, at „Chartet skulde blive en Sandhed". Ved Forfatningens Gjennemsyn var D. Ordfører og fremskyndede i høj Grad Sagens Behandling, blev til Løn for sine Tjenester Generalprocureur ved Cassationsretten og veg nu ikke tilbage for Tabet af sin Folkegunst for at sikre det nye Kongedømme imod den radicale Opposition. 1832—40 var D. stadig Formand i Deputeretkammeret og gjorde gjentagne Gange alvorlig Modstand mod Ludvig Philips stærke Indblanding i Statsstyrelsen og Indskrænkningerne i den politiske Frihed. D. afslog gjentagne Tilbud om Ministerposter og understøttede efter 1840 jævnlig Oppositionen. Dog vedblev han at regnes for en af Julikongedømmets Støtter og søgte i Febr. 1848 forgjæves at faa Greven af Paris anerkjendt som Konge. D. bøjede sig for Revolutionen og modtog Sæde i Nationalforsamlingen, hvor han øvede stor Indflydelse og tog virksom Del i den nye Forfatnings Udarbejdelse. I den lovgivende Nationalforsamling blev han endog Formand lige fra dens Stiftelse indtil Statscoupet 1851, imod hvilket han alligevel ikke forsøgte at gjøre den mindste Modstand; han vedblev endog, ligesom under Republiken, at være Generalprocureur, indtil Decretet udkom om Inddragelse af Familien Orléans's Ejendomme. I Nov. 1857 overtog han til almindelig Forbavselse paa ny dette Embede og lod sig kort efter udnævne til Senator; her optraadte han med stor Styrke imod den store Tilvæxt af Klostre og som Forsvarer af den gallicanske Kirkes Friheder, hvilke han allerede 1844 havde hævdet over for Cardinal Bonald i sin „Haandbog i Kirkeretten" og 1854 i en Strid med Montalembert. En af D.s sidste Taler i Senatet var rettet imod Kvindernes Overdaadighed og Pyntesyge og gjorde Opsigt ved sin Voldsomhed. Han døde 10 Nov. 1865. Foruden mange politiske Flyveskrifter og juridiske Haandbøger eller Hjælpeværker har D. udgivet en talløs Mængde Notitser, Consultationer og andre Erindringer om sin Sagførervirksomhed; han havde allerede 1840 ført over 4,000 Sager. — Hans yngre Broder, **Charles D.**, f. 6 Oct. 1784, blev 1803 Marineingenieur og brugtes bl. a. til at bygge Kanalflaaden. Som Ven af politisk Frihed sluttede D. sig 1814 til Bourbonerne og 1815 til Napoleon I i de 100 Dage og traadte senere i bestemt Opposition til hine, idet han i Skrifter, som tilsyneladende kun vedrørte techniske og videnskabelige Spørgsmaal, dels viste det constitutionelle Systems Fortrin („Rejser til England 1816—19", 6 Bd., 1820—24), dels roste Revolutionsmændene Carnot og Monge. 1819 blev D. Professor i Mechanik ved Kunst- og Haandværkerskolen i Paris og indlagde sig som saadan store Fortjenester af Frankrigs Industri. Ogsaa som Mathematiker vandt D. et Navn, især ved sine »Développements de géométrie« (Par. 1813), et ypperligt Arbejde om Fladers Krumningsforhold, samt ved »Applications de géométrie et de mécanique« (Par. 1822), om flydende Legemers Stabilitet o. m. Desuden deltog han ivrig i Drøftelsen af nationaløkonomiske og sociale Spørgsmaal og viste sig heri baade som en ypperlig Statistiker og som Ven af Fremskridt. Skjønt D. 1824 var bleven Baron, hørte han dog stadig til Oppositionen, tog 1827 Sæde i Deputeretkammeret og kæmpede 1830 imod Ministeriet Polignac. Efter Julirevolutionen fik D. mange vigtige Hverv og spillede en betydelig Rolle først i Deputeret- og fra 1837 i Pairskammeret. Hans mange Fagkundskaber skaffede ham ogsaa Sæde i Nationalforsamlingen 1848—51 og senere i Senatet, i hvis Forhandlinger han tog livlig Del. Han døde 18 Jan. 1873. — Endnu en tredje Broder, **Philip D.**, f. 1795, d. 1846, gjorde sig siden 1816 bekjendt som en ypperlig Advocat, og med Selvfølelse satte derfor den ældste af Brødrene de Ord paa sin Moders Gravsten: „Her hviler Moderen til de tre Dupin'er".

Duplexgang ell. Dobbelthjulgang, et i fortrinlige Lommeure, ja selv i Chronometre undertiden anvendt Slags Echappement med dobbelt Stighjul.

Duplik, den sagsøgtes andet Tilsvar i en Retssag (hans Gjensvar paa Sagsøgerens Replik).

Dupont [dypöng], fransk Kobberstikker, s. Henriquel-D.

Dupont, Pierre [s. o.], fransk Visedigter, f. 23 Apr. 1821 i Lyon i en fattig Haandværkerfamilie, der bestemte ham til Præst; da dette mis-

lykkedes, blev han Silkevæver, derpaa Skriver hos en Notar og en Banquier. Nogle Oder til Gunst for Legitimismen (1839) og et akademisk Prisdigt (1842) gjorde ham bekjendt i Paris, hvortil han i disse Aar var flyttet hen, og skaffede ham Del i Udgivelsen af Akademiets Ordbog. Men sit egentlige Digternavn har han vundet ved sine Viser, de folkeligste og originaleste efter Bérangers. »Les bœufs« og »Les paysans« (1846) skildre Bondelivet med kraftig Naivetet. 1848 tog hans Sange et socialistisk Præg, saa at han i Dec. 1851 blev forvist til Algier, men ved Venners Indflydelse kom Dommen ikke til Udførelse. Saa vel i Salonerne som i Værkstederne har D. erhvervet sig mange Venner; til sine Viser, som han foredrager med stor Virtuositet, har han selv componeret Melodier, der ere undfangne samtidig med Texten. Det maleriske Element dominerer stærkere hos ham end hos Béranger. Hans Værker ere udgivne i Samlinger med og uden Musik fra 1850 og fortsattes 1870 og 1871. D. i St. Etienne 1870.

Dupont de l'Étang, Pierre, Greve [s. o. de], fransk Generallieutenant, f. 1765, traadte 1791 uddannet til Artilleriofficer ind i Hæren, reddede 1793 ved sine kloge Foranstaltninger Dunkerque fra at falde i Hertugen af Yorks Hænder og blev derfor Brigadegeneral. Senere udmærkede han sig i Slaget ved Marengo 1800 og slog s. A. Østerrigerne ved Pozzolo; 1804 ophøjede Napoleon I ham til Greve, og han viste atter stor Dygtighed baade 1805 ved Ulm og 1807 ved Friedland. 1808 fik han Anførselen over en Division i Spanien; han var trængt sejrende frem til Cordova, da han i en vanskelig Stilling rundt omringet af Fjenden maatte slutte Capitulationen ved Baylen 23 Juli, hvorved hele hans Hærafdeling blev krigsfangen. Napoleon satte D. under Tiltale og holdt ham fængslet til 1813. Ved Bourbonernes Tilbagekomst 1814 blev D. en kort Tid Krigsminister, siden Chef for den 22de Militærdivision og traadte 1815 ind i Deputeretkammeret, hvor han beholdt sin Plads til Julirevolutionen 1830. Han døde 16 Febr. 1838 i Paris.

Dupont de l'Eure, Jacq. Charl. [s. o. de løhr], fransk Statsmand, f. 27 Febr. 1767 i Dep. Eure, blev 1789 Advocat og sluttede sig med Iver til Revolutionen, blev 1800 Præsident for Domstolen i Evreux og 1811 i Rouen. Allerede 1798 blev D. Medlem af de 500s Raad, 1813 af den lovgivende Forsamling og 1814 af Deputeretkammeret; han forfattede som dettes Viceformand den Edsformel, der lovede Troskab baade imod Kongen og imod Forfatningen. 1815 var D. ligeledes Viceformand i Kammeret under de 100 Dage og udarbejdede den Protest, der indgaves imod Udlandets Indblanding, at Frankrig ikke vilde erkjende nogen anden Regering end den, som sikrede dets Frihed efter Grundsætningerne fra 1789. Fra 1816 var D. Medlem af Deputeretkammeret og hørte til Oppositionen, hvorfor han 1818 blev afsat fra sit Dommerembede. Efter Julirevolutionen 1830 blev D. Justitsminister, dog kun et halvt Aar, og hørte siden igjen til Oppositionen som Medlem af yderste Venstre. Efter Februarrevolutionen 1848 blev D. Formand for den provisoriske Regering og senere Medlem af Nationalforsamlingen, hvor hans Alder dog ikke tillod ham at deltage i Møderne, men hvor han 25 Nov. foreslog at udtale, at General Cavaignac havde gjort sig vel fortjent af Fædrelandet. Siden trak D. sig tilbage i Privatlivet og døde 2 Marts 1855, agtet af alle for sin Redelighed og hædret med Navnet „den franske Liberalismes Aristides".

Dupont de Nemours, Pierre Sam. [s. o. de nømühr], f. 14 Dec. 1739 i Paris. Han sluttede sig tidlig til Quesnay og hørte til den af denne stiftede physiokratiske Skoles mest udmærkede Skribenter. I Skolens Aand udgav han et Blad, »Les Ephémérides du citoyen«, og leverede senere en systematisk Fremstilling af dens Anskuelser i »Physiocratie ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain« (2 Bd., 1768), hvilken Titel har givet den hele Skole dens historiske Kjendingsnavn. Da han blev forfulgt af Regeringen for sin Virksomhed, maatte han udvandre, men vendte tilbage, efter at Turgot 1774 var bleven Finansminister. Ved dennes Fald blev han afskediget og levede nu for sit Studium, indtil det blev overdraget ham i Forening med en engelsk Commissær at slutte Tractaten angaaende de nordamerikanske Staters Uafhængighedserklæring (1783) og underhandle om en Handelstractat. Han blev valgt til Nationalforsamlingen for Byen Nemours, hvoraf han fik sit Tilnavn; i Forsamlingen virkede han navnlig i Finanssager og bekæmpede med stor Iver de Medlemmer, der vilde udstede Papirspenge. Senere blev han anset for reactionær og undgik kun ved Robespierres Fald Døden. Han blev Medlem af de ældres Raad, men optraadte saa stærkt imod det demokratiske Parti, at han i Sept. 1797 maatte flygte. Efter den 18de Brumaire vendte han tilbage og overtog Bestyrelsen af en Bank. 1814 blev han Secretær ved den provisoriske Regering og derpaa af Ludvig XVIII udnævnt til Medlem af Statsraadet. Ved Napoleon I.s Tilbagekomst ansaa han det for raadeligst atter at udvandre; han gik til Amerika, hvor han grundlagde flere industrielle Foretagender og døde 6 Aug. 1817. D. har skrevet en Mængde Piecer om sin Tids brændende Spørgsmaal og udgivet Turgots samlede Værker.

Dupont-White, Charles [s. o. viht], fransk Nationaløkonom, f. i Rouen 1807, har i sine Skrifter taget Ordet for Statens Indgriben i de økonomiske Forhold (Statssocialisme), som han dog mente at kunne forene med økonomisk Frihed. Blandt hans Skrifter kunne nævnes: »l'Individu et l'État« (1856), »la Centralisation« (1860) og »la liberté pol. considérée sous ses rapports avec l'administration locale« (1867). D. 1878.

Duprat, P. Pascal [dyprā], fransk Politiker, f. 1816, blev 1840 Lærer i Historie i Algier, men vendte efter nogle Aar tilbage til Paris, blev Medarbejder i Oppositionsbladene og grundlagde efter Februarrevolutionen 1848 tillige med Lamennais »Peuple constituant«. D. valgtes til Nationalforsamlingen, blev Medlem af Forfatningsudvalget og hørte til

det republikanske Parti, men understøttede dog i Junidagene Oprettelsen af Cavaignacs Dictatur. 1849—51 bekæmpede D. med Iver Præsidentens Politik, blev derfor i Dec. 1851 fængslet og forvist fra Frankrig. I Bryssel grundlagde D. et literært Tidsskrift og blev senere Professor i Lausanne. I Juli 1871 valgtes D. til Nationalforsamlingen, hvor han hørte til yderste Venstre, og i Deputeretkammeret 1876—81 virkede han særlig for Communernes Selvstyrelse.

Dupré [dyprē], almindelig kaldt Dansens Apollo, glimrede 1790 i Paris som første Danser ved den store Opera, hvorfra han trak sig tilbage 1802. Han var Vestris's Lærer.

Dupré, Giovanni [s. o.], italiensk Billedhugger, f. 1 Marts 1817 i Siena, d. 10 Jan. 1882, uddannede sig i Firenze og vandt Navn ved Billedstøtter som „Abel" og „Kain" i Palazzo Pitti, Giotto i Uffiziernes Søjlegang (1852); senere sluttede han sig til Bartolinis mere realistiske Retning, hvori bl. a. „den døende Sappho", „En Bacchantinde", „Madonna med Christi Lig (Pietà)" og hans Hovedværk, Mindesmærket over Cavour i Turin (1873), ere udførte. Han fik 1867 Grand prix ved Verdensudstillingen i Paris.

Dupré, Jules [s. o.], fransk Maler, f. 1812 i Nantes, er en af Stifterne af det saakaldte »Paysage intime«, den Retning, som søger at forbinde den strængeste Efterligning af Naturen med en højere Stemning. Han har især sin Styrke i Gjengivelsen af Sollysets Virkning. Et af hans mest berømte Arbejder er „En Hjord gaar over en Bro i Berry".

Duprez, Gilb. Louis [dypré], berømt fransk Operatenorist, f. 1806 i Paris, begyndte efter 1817 at være bleven optagen i Conservatoriet sin Kunstnerbane 1820 med i Théâtre français at deltage i Chorene i Tragedien »Atalie«. 1826 debuterede han paa Odéontheatret som Almaviva i Rossinis „Barberen i Sevilla", men gik kort efter til Italien, hvor han 1828—36 paa de store Theatre sejrede glimrende Triumpher. 1837 debuterede han i den store Opera i Paris som Arnold i „Wilhelm Tell" og vandt stormende Bifald, der stadig fulgte hans Præstationer, indtil han 1849 forlod Scenen. Han var 1842—50 Lærer ved Conservatoriet. Senere har D. componeret Musiken til nogle Syngestykker, men med lidet Held. — Hans Datter, Caroline D., f. i Firenze 1832, underviste i Sang af sin Fader og debuterede 1850 paa den italienske Opera i Paris. Senere sang hun i London og Bryssel, optraadte 1852 paa Théâtre-lyrique i Paris, derefter paa Opéra-comique og endelig 1860 paa den store Opera. Hun var gift med Musikeren van den Heuvel og døde i Pau 1875.

Dupuy, Jean Bapt. Edouard [dypyi], Componisten af „Ungdom og Galskab", f. 1772 ell. 1773 i Corselles ved Neuchâtel, fik sin musikalske Uddannelse i Paris. Chabran var hans Lærer paa Violin, Dussek paa Claver; hvem der lærte ham Sang og Theori vides ikke. Senere studerede han Composition under Fasch i Berlin. Da Schultz 1789 kaldtes til Kjøbenhavn som Capelmester, overtog D. hans Plads som Concertmester hos Frederik II.s Broder, Prins Henrik i Rheinsberg, hvor han forblev et Par Aar. Paa sine Concertrejser som Violinist kom han 1793 til Stockholm og fik der Ansættelse som Concertmester og 1799 tillige som Sanger ved Operaen; men da han faldt i Unaade hos Kong Gustav IV, drog han til Kjøbenhavn, hvor han udnævntes til 2den Concertmester og kraftig understøttede Kunzens og Schalls Bestræbelser for at løfte Musikfansen i Danmark. 1802 optraadte han som Operasanger i Schalls „Domherren i Mailand" og sang senere i forskjellige Syngestykker, deriblandt Méhuls „Skatten", hvortil han componerede en Arie og den bekjendte Vise „Det hedder en Acqvisition". 1806 sejrede han en glimrende Triumph baade som Componist, Skuespiller og Sanger ved sin melodirige og sprudlende Musik til „Ungdom og Galskab", i hvilken han selv udførte Ritmester Roses høje og vanskelige Tenorparti, og 1807, da Mozarts „Don Juan" for første Gang blev givet i Kjøbenhavn, udførte han med ikke mindre Bravour Titelrollen deri. D. var nemlig Barytonist, men hans Falset var saa udviklet, at han med Lethed sang Tenorpartier. Under Kjøbenhavns Belejring af Englænderne s. A. deltog han som ivrig Livjæger med saa stor Udmærkelse i alle Udfaldene, at Corpset enstemmig valgte ham til Officer. Theaterchefen ansaa det imidlertid for usømmeligt, at en Officer betraadte Scenen, og D. opgav derfor sin Stilling som Sanger, men vedblev at fungere som Concertmester og Syngemester indtil 1809, da han blev landsforvist paa Grund af et Kjærlighedsforhold til Prinsesse Charlotte Frederikke. Han opholdt sig nu i Paris indtil Efteraaret 1810 og vendte da tilbage til Sverige, hvor han 1812 blev ansat som Capelmester og Sanger. I begge Egenskaber udfoldede han en overordentlig Virksomhed, indførte Mozarts og andre Mesteres Værker paa den svenske Scene og arbejdede utrættelig paa, at Udførelsen baade fra Sangens og Orchestrets Side blev saa fuldendt som muligt. Samtidig dermed componerede han Musik til en Ballet, Ouverturen og 1ste Act af „Bjørn Jærnside" og Operetten „Félicie" (1821), samt Musik til Dronn. Sophie Magdalenes og Kong Carl XIII.s Bisættelse og forskjellige andre Ting, saasom den lunefulde Terzet „Agander og Pagander" og Folkesangen »Carl Johan, vår kung«. Til hans tidligere Compositioner høre en Polonaise for Violin og en Concert for Fløjte. 3 Apr. 1822 endte et apoplektisk Anfald hans Liv. D. har haft stor Betydning for det musikalske Liv i Norden, og det er derfor i sin Orden, at man i Sverige har holdt Mindefester for »den utmärktaste« af alle det kongel. Theaters Capelmestere; men mod Componisten D. har man der været mindre trofast end i Danmark; thi „Ungdom og Galskab" har kun været opført i Stockholm 1814—23, medens denne Opera stadig hører til det danske Publikums Yndlingsstykker.

Dupuy de Lôme, S. Charl. Henri L. [s. o. de laahm], f. 15 Oct. 1816 ved Lorient i Frankrig, studerede i England Jærnskibsbygningskunst; efter hans Tegning ere de første franske Jærnskibe og Panserskibe byggede. 1857 blev han

Directeur i Marineministeriet for Materiellet og 1860 Statsraad. 1872 construerede han et Skruelustskib, fyldt med Brint, og som dreves frem af en Skrue, der sattes i Bevægelse af 7 Mand i Gondolen; han opnaaede derved en Hastighed af $1\frac{1}{2}$ M. i Timen. 1877 blev han livsvarigt Medlem af Senatet, hvor han hørte til den bonapartistiske Fraction. D. 1 Febr. 1885.

Dupuytren, Guill., Baron de [dypyitræng], f. 6 Oct. 1777 af meget fattige Forældre i Pierre-Buffière (Dep. Øvre-Vienne), var først (fra 1801) Prof. i Anatomi ved den nylig oprettede »École de médecine«, blev 1812 Prof. i Chirurgi ved Facultetet og 1818 Prof. i chirurgisk Klinik ved »Hôtel Dieu«. Han var Frankrigs første Operateur paa den Tid. D. 8 Febr. 1835.

Duquesne, Abrah., Marquis [dykähn], en af Frankrigs berømte Søhelte, f. 1610 i Dieppe, udmærkede sig 1637—43 som Capitain i Krigen mod Spanien, traadte derpaa som Viceadmiral i svensk Tjeneste og kæmpede med Held mod Danmark i Krigen 1643—45, i hvilken han slog den danske Flaade ved Gøteborg 1643. Efter at være vendt tilbage til Frankrig tjente han atter med Hæder sit Fædreland, kæmpede 1672—73 heldig mod Ruijter og Tromp og slog 1676 ved Catania den forenede spanske og hollandske Sømagt, hvilken Sejer havde Siciliens Besættelse til Følge. Ludvig XIV paaskjønnede ogsaa D.s Fortjenester, skjønt han var Protestant; han udnævnte ham til Marquis og skjænkede ham Godset Bouchet ved Étampes. 1681—83 tugtede han Tripolis og Algier, hvorefter han endnu ydmygede Genua. Han døde 2 Febr. 1688 i Paris.

Duquesnoy, François [dykænoā], flamsk Billedhugger, af Italienerne kaldet il Fiamingo, f. 1594 i Brüssel, d. 1644, efter Sigende forgivet af sin Broder. Han fik sin Uddannelse i Italien under Manierismens mest blomstrende Periode, men hæver sig navnlig fra Følelsens Side over det meste af hvad den Gang præsteredes, saaledes at hans „Sta. Susanna“ i S. Maria di Loreto og „St. Andreas“ i Peterskirken i Rom høre til Datidens bedste Værker i Plastik. Mest berømte ere hans yndige og friske Gjengivelser af Smaabørn.

Dur (lat. durus, haard) og **Moll** (mollis, blød), Benævnelserne paa det moderne Tonesystems to Tonekjøn, paa disses Tonearter og Tonestiger og paa deres toniske Treklange. Den store Ters er Kjendetone (charakteristisk Tone) for D., den lille Ters for Moll.

Durābel, varig, holdbar.

Durān, August., spansk Literat, f. 1789 i Madrid, lagde sig, efter en kort Tid at have været Advocat, efter Philosophi og fransk Literatur, der da begyndte at beherske den spanske Smag. Restaurationen 1823 berøvede ham Embedet som Studie-Generaldirector, Revolutionen af 1840 Pladsen som Overbibliothekar i Madrid. Meget skylder den nyspanske Romantik hans »Discurso sobre el influjo que ha tenido la critica moderna en la decadencia del teatro antiguo« (1828), hans »Romancero general« (1828—32), en Samling af Folkesange, samt en Udgave af gamle Komedier »Talia española« (1834). En dygtig Pastiche er hans i det 15de Aarh.s Spansk digtede Ridderepos: »Las tres toronjas del verjel del amor, don Flores de Trepisonda« (1856). D. 1862.

Duran, Carolus [dyräng], fransk Maler, f. 4 Juli 1837 i Lille, er især bekjendt som Portrætmaler, og da navnlig af Damer (la dame au gant, 1869) og Smaabørn (l'enfant bleu, 1873).

Durance [dyrängs], Flod i det sydøstlige Frankrig, udspringer i den nordlige Del af Dep. Øvrealperne paa Italiens Grænse og løber med sydvestlig Hovedretning til Rhône, som den naar neden for Avignon. 45 M. lang med rivende Løb; hyppige Oversvømmelser. Dens vigtigste Bifloder ere fra højre Side Buech og Coulon, fra venstre Ubaye, Bléone og Verdon.

Durand, Alice Marie Céleste Henry [dyräng], fransk Forfatterinde, bekjendt under Pseudonymet Henry Gréville, f. i Paris 1842. Efter at have modtaget en næsten lærd Opdragelse fulgte hun sin Fader, Henry Fleury, til St. Petersborg, hvor han var bleven udnævnt til Lærer i fransk Sprog og Literatur ved Universitetet. Hun studerede ivrig Ruslands Sprog og Sæder. 1872 vendte hun tilbage til Frankrig, efter at have ægtet en fransk Professor, og har senere udviklet en overordentlig rig Roman- og Novelleproduktion, blandt hvis betydeligste Frugter ere: »Dosia« (1876), »Nouvelles russes« (1877), »L'amie« (1878), »Le violon russe« (1879), og har stadig været søgt som Feuilletonforfatter. „Skizzer“ af hende ere oversatte af Vilh. Møller.

Durand, Asher Brown [djur], nordamerikansk Maler, f. 1796, d. 1874, var først Kobberstikker og lagde sig siden med Held efter Landskabsmaleriet. Ved Verdensudstillingen i Paris 1867 vakte han Opmærksomhed ved sit Billede „I Skoven“.

Durāndo, Giacomo, italiensk General og Statsmand, f. 1807 i Piemont, studerede 1824 Retsvidenskab og blev Advocat, men maatte 1831 flygte som Deltager i en politisk Sammensværgelse. D. gik til Belgien og blev Lieutenant, tog 1832 Tjeneste under Dom Pedro i Portugal og 1835 i Spanien, hvor han tjente sig op til Oberst. Han understøttede 1843 Espartero imod Narvaez og maatte derfor efter Zaragozas Overgivelse gaa til Frankrig. 1844 udgav D. et Flyveskrift om den iberiske Halvøs Forening ved en Sammenknytning af de to Kongehuse og 1846 et andet om Italiens nationale Enhed, hvilket sidste i 7 Uger opnaaede 7 Oplag. 1847 kom han hjem, var Medstifter af Bladet »Opinione« og deltog tillige med Cavour og Brofferio i den Deputation af Journalister, som i Febr. 1848 bad Kong Carl Albert om en fri Forfatning. I Sommeren s. A. anførte D. en Afdeling af den lombardiske Hær og førte den i god Behold tilbage til Piemont, var i Vinteren 1848—49 kongel. Commissær i Genua imod det mazzinistiske Røre og Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hørte til det maadeholdne Parti. I Slaget ved Novara var D. Carl Alberts Adjudant; 1855 blev han Senator

og var et Aar Krigsminister og derefter Afsending i Constantinopel indtil 1862; han var Marts—Dec. 1862 Udenrigsminister og kræwede i denne Egenskab en snarlig Løsning baade af det romerske og det venezianske Spørgsmaal. — Hans Broder, Giovanni D., f. 1804, blev 1826 Lieutenant, fulgte 1831 Giacomo til Belgien og derfra til Portugal og Spanien, hvor han blev Divisionsgeneral. 1845 kom han hjem til sit Fædreland og anførte 1848 den romerske Hær. D. besatte og befæstede Vicenza, men blev angreben her af Radetzky med overlegen Styrke og maatte capitulere 11 Juni og forpligte sig og sine Folk til ikke at deltage i Kampen i 3 Maaneder. 1849 førte D. en Division ved Novara og ligeledes 1859 ved Palestro og Solferino, blev 1860 General og 1866 haardt saaret i Slaget ved Custozza, hvor han anførte den ene Fløj af Hæren og altfor hidsig trængte ind paa Fjenden. D. 27 Maj 1869.

Durandus, Vilhelm de St. Porciano (ved Clermont), kaldt »Dr. resolutissimus« paa Grund af sin store dialektiske Færdighed, blev 1318 Biskop i Puy og 1326 i Meaux, hvor han døde 1334. Som Scholastiker er han thomistisk Nominalist, men han antog, at der gaves flere Dogmer, som ikke kunde bevises, men kun antages som Trossandheder; med Hensyn til Nadveren opstillede han Consubstantialitetslæren (luthersk), og Ægteskabet paastod han kunde ikke opfattes som Sacrament i Lighed med de øvrige.

Durango, Hovedstad i Staten D. i Mexico, 108 M. n. v. for Mexico. 29,000 J. Bispesæde. Mønt. Uld- og Lædermanufakturer. Rige Sølvminer. Handel med Landbrugsprodukter og Jærn.

Durante, Franc., f. 1684 i Frattamaggiore i Kongeriget Neapel, d. 1755, studerede Musik under G. Greco og A. Scarlatti i Neapel og blev en af Italiens betydeligste Componister. Han var desuden sin Tids navnkundigste Lærer i Theori og tillige med Leonardo Leo Grundlægger af den ældre neapolitanske Skole, som ved sin Optræden vandt Verdensherredømmet i Musiken. Da Porpora rejste til Wien, blev D. 1742 Directeur for Conservatoriet i St. Loreto i Neapel. Blandt hans Elever kunne nævnes Vinci, Pergolese, Jomelli, Piccinni, Guglielmi og Paisiello. Hans Compositioner bestod fortrinsvis i Kirkemusik, men han har ogsaa skrevet Kammercantater og Madrigaler. Under Indflydelse af den romerske Skole, hvis gedigne contrapunktiske Kunst han saa heldig sammensmeltede med den neapolitanske Melodiøsitet, indlod han sig ikke paa at skrive dramatisk Musik.

Duranty, Louis Emile Edmond [dyrangti], fransk Forf., f. 1833 i Paris, oprettede allerede 1856 et Tidsskrift med det Maal at virke for den realistisk-naturalistiske Retning i Literatur og Kunst, og hans Romaner lige fra »Le malheur d'Henriette Gérard« (1861) til »Les six barons de Septfontaines« ere Programarbejder. I mangfoldige Tidsskrifter har han leveret Literatur- og Kunstkritiker.

Durazzo (tyrk. Dratsch), befæstet Stad i den tyrkiske Prov. Albanien ved Adriaterhavet, 11 M. s. for Skutari. 5,000 J. Græsk og katholsk Ærkebispesæde. Handel med Olje, Frugt og Tobak. — D. er en ældgammel Stad; 626 f. Chr. anlagde Korkyræerne og Korinthierne i Forening her den fra den peloponnesiske Krig bekjendte Koloni Epidamnus, som af Romerne fik Navnet Dyrrhachium (Slag 48 f. Chr. mellem Pompejus og Cæsar), og som var en betydelig Stad, hvorfra der var en livlig Forbindelse med Brundisium (Brindisi) i Italien. I Middelalderen var D. et Stridsæble mellem de byzantinske Kejsere og Normannerne fra Neapel. Tyrkerne erobrede D. 1502.

Durchlaucht (deraf „Durchlauchtigheid"), dannet efter lat. Serenitas, Serenissimus, en Titel, som allerede tillagdes de romerske Kejsere Honorius og Arcadius og senere de frankiske og gotiske Konger, og som tidligere gjaldt for højere end „Højhed" (Celsitudo), medens nu det omvendte Forhold finder Sted. I Tyskland førte (siden 1375) Kurfyrsterne og de ældre fyrstelige Huse Titlen D.; nu tilkommer den egtl. kun de souveræne Fyrster, men bruges af Høflighed om alle Medlemmer af fyrstelige Huse.

Dureau de la Malle, A. J. C. A. [dyrō de la mahl], f. c. 1781 i Paris, har under Studiet af den romerske Oldtid særlig skjænket de økonomisk-sociale Forhold sin Opmærksomhed og navnlig gjort dem til Gjenstand for en mere omfattende Behandling i et større Værk, »Économie politique des Romains« (2 Bd., Par. 1840). Han døde 18 Maj 1857.

Durel ell. **Durell**, Magnus, f. 1617 i Norrköping, ansattes 1646 efter endte Studier og nylig hjemkommen fra mangeaarige Rejser i det vestlige og sydlige Europa som Agent, senere som Resident i Danmark. Paa denne ved de bestandige Toldstridigheder vanskelige Post forblev D., skjønt han imidlertid 1654 var bleven Landsdommer i Halland og 1657 Statssecretær (allerede 1648 var han blevet adlet), indtil kort før Krigens Udbrud 1657. I denne Tid havde D. gjort sig fortrolig med de danske Forhold og styrkede ved sine Rapporter fra Kjøbenhavn Carl Gustav i Haabet om et heldigt Udfald af dennes paatænkte Foretagende mod Danmark. Efter Fredsslutningerne i Roskilde og Kjøbenhavn var han en af dem, som fik det Hverv, at ordne de nyvundne Landskabers Indlemmelse i Sverige. D. blev 1666 Vicepræsident i Göta-Hofret, s. A. Curator ved det nystiftede Akademi i Lund, 1669 Landshøvding over Bleking- og Christianstads-Län og døde 26 Sept. 1677. I Suhms „Saml. til den danske Historie" findes et Uddrag af D.s Beretning om Danmark, ligesom i Beckers „Saml. til Danmarks Historie under Kong Frederik III" en Samling af hans Breve til Carl Gustav og Rigsdrosten P. Brahe.

Duret, Francisque Jos. [dyrē], fransk Billedhugger, f. 1804 i Paris, d. 1865, var Elev af Bosco og var især bekjendt ved sine smukke Bronzearbejder. Af større Værker maa nævnes „Frankrig værner om sine Børn", Gavlgruppe i Louvre, „Den opstandne Christus" i Madelainekirken, „Tragedien" og „Komedien" i Théâtre français.

D'Urfey, Thomas ell. Tom [dørrfæ], engelsk

Digter af fransk Herkomst, f. i Exeter og død meget gammel 1723 i London. Han componerede og sang sine lystige, tøjlesløse Viser og har sandsynligvis været yndet af Carl II. Efter denne Konges Død kom han i Trang. Ved Addisons Hjælp blev hans Lystspil »The plotting sisters« opført til Fordel for ham. Hans Viser ere udgivne 1719 under Titlen »Laugh and be fat, or pills to purge melancholy«.

Durham [dørrem], 1) Shire i det nordlige England, omgivet af Nordsøen og Shirerne York, Westmoreland, Cumberland og Northumberland. 48 □ M. med 868,000 J. (1881). Nordsøkysten er lav, men fra denne hæver Landet sig gjennem Bakker i Midten op til et Bjergland mod V., der indeholder udstrakte Moser, og hvis højeste Punkter naa op over 2,000 F. De vigtigste Vandløb ere Tees, der danner Sydgrænsen, Wear og Tyne; den sidste danner Nordgrænsen og optager Derwent. Alle 3 Floder falde i Nordsøen. Agerdyrkning og Kvægavl staa meget højt, og store Mosestrækninger i det vestlige Bjergland ere efterhaanden opdyrkede. Af Mineralprodukter forekommer Kul i overordentlig Udstrækning og udføres især fra Newcastle, Shields, Hartlepool og Sunderland; desuden Bly, Kalk og flere Stenarter. De vigtigste Retninger i Industrien ere de, som staa i Forbindelse med Skibsfarten. — 2) Hovedstad i D.-Shire i England ved Floden Wear, 50 M. n. til v. for London. 15,000 J. Bispesæde. Mærkelig Kathedralkirke fra det 11te Aarh. Universitet, stiftet af Cromwell. Gammelt Slot, opført af Wilhelm Erobreren, og som nu benyttes som Bolig for Studenter og har et rigt Bibliothek. Storartet Fængselsbygning. Uld- og Linnedmanufakturer. Ved D. blev 20 Oct. 1346 den skotske Konge David Bruce overvunden og fangen af Englænderne.

Durham, John George Lambton, Jarl af [s. o.], engelsk Statsmand, f. 12 Apr. 1792, kom 1813 ind i Underhuset som Mr. Lambton og udmærkede sig ligesom tidligere hans Fader, der var Ch. Fox's Ven og Meningsfælle, ved sit Frisind og ved den Djærvhed og Veltalenhed, hvormed han hævdede Folkets Interesser og bekæmpede Castlereaghs frihedsfjendske Styrelse; særlig klagede han over det blodige Optrin ved Manchester 1819 og foreslog en radical Valgreform 1821. 1828 blev han ophøjet til Peer som Baron D. (1833 Jarl), og 1830 blev han Lordseglbarer i sin Svigerfader, Jarl Greys Ministerium. I denne Stilling havde D. væsentlige Fortjenester af Valgreformens Gjennemførelse, men kom derefter i Uenighed med de andre Ministre, fordi han vilde gaa videre i frisindet Retning. Efter at have været overordentlig Affendinq i Rusland 1832—33 udtraadte D. af Ministeriet, men blev 1835—37 paa ny Affending i Rusland og gik 1838 til Canada som Generalgouverneur for at dæmpe de der udbrudte Uroligheder. Dette lykkedes ham ogsaa, men hans Optræden mødte megen Dadel i Parlamentet, især at han havde forvist Hovedmændene for Opstanden til Bermudasøerne. D. tog derfor sin Afsked og døde 28 Juli 1840.

Durham, Jos. [s. o.], engelsk Billedhugger, f. 1818, d. 1877 i London, Elev af Francis og Bailey, vandt især Navn ved sine Buster bl. a. af Jenny Lind og Dronning Victoria.

Durlach, Stad i den badenske Kreds Carlsruhe, ½ M. ø. for C. med 8,000 J., er ved en Allé forbunden med denne Stad og var tidligere Residensstad for Markgreverne af Baden-D. Slot. Militærhospital. Stærkt besøgte Korn- og Frugtmarkeder.

Düro, spansk Sølvmønt. Den nuvær., lig 5 Pesetas, er af Værdi 3 Kr. 60 Øre, den ældre, før 1871, var lig 2 Escudos, af Værdi 3 Kr. 74 Øre og den før 1865 var lig 20 Reales, af omtr. samme Værdi.

Duroc, Michel [dyrökk], Hertug af Friaul, fransk General og Diplomat, f. 25 Oct. 1772 i Pont à Mousson i en gammel adelig Familie, traadte 1796 ind i Hæren i Italien og blev allerede 1797 Bataillonschef, gjorde som Bonapartes Adjudant Toget til Ægypten med og fulgte ham tilbage til Frankrig. Efter Statscoupet af 18 Brum., som han hjalp til at gjennemføre, blev D. af Førsteconsulen brugt til forskjellige diplomatiske Sendelser til Hofferne i Berlin, St. Petersborg, Stockholm og Kjøbenhavn, paa hvilke han med Dygtighed og Held varetog den franske Politiks Interesser. Efter sin Hjemkomst blev D. Divisionsgeneral og efter Napoleons Tronbestigelse det kejserlige Paladses Stormarschal; han nød stadig Kejserens fulde Tillid og øvede stor Indflydelse paa ham i god Retning, idet han jævnlig dæmpede hans Vredesudbrud og med sin milde og retskafne Charakter mæglede i de vanskeligste Forhold. Efter Slaget ved Jena underskrev D. paa Napoleons Vegne Freden med Sachsen; 1807 mæglede han efter Slaget ved Friedland Vaabenstilstanden, som medførte Freden i Tilsit, og blev til Belønning derfor ophøjet til Hertug af Friaul (til Minde om hans Overgang over Isonzo 10 Aar i Forvejen, 1797). D. deltog i Toget til Rusland 1812; efter Tilbagekomsten til Frankrig ledede han Kejsergardens Reorganisation. Men ikke længe efter fandt han sin Død: Aftenen efter Slaget ved Bautzen blev han paa Højen ved Markersdorf i Øvre-Lausitz 22 Maj 1813 i Kejserens Nærhed truffen af en Kanonkugle og døde faa Timer efter. Napoleon lod et Monument oprejse for ham paa Stedet, hvor han var faldet, og under sit Fangenskab paa St. Helena testamenterede han hans eneste Datter en betydelig Formue. D.s Lig blev 1845 bisat i Invalidekirken i Paris.

Dürra ell. **Dourra** (Sorghum), Slægt af Græssenes Familie, med marvfyldt Straa, brede Blade og 2blomstrede, i en Top samlede Smaaax med læderagtige Yderavner og tynde, hindeagtige Inderavner. **Almindelig D.** (S. vulgare), en 4—8 F. høj Græsart med 1—3 F. lange og 1½—2½ Tomm. brede Blade og gule, rødbrune eller sorte Smaaax, har rimeligvis oprindelig hjemme i Ostindien, hvor den dyrkes; dog er det især i Afrika, at den har overordentlig stor Betydning som Brødplante (Negrene tilberede foruden Brød ogsaa et Slags Øl af den). Den dyrkes ogsaa hyppig i Sydeuropa. **Sukker-D.** (S. saccharatum) fra China og Ostindien dyrkes mange Steder, dels for

Frøenes, dels for den sukkerholdige Marvs Skyld. I det sydlige Nordamerika, Algier og Frankrig dyrkes den saaledes for Sukkertilvirkningens Skyld.

Durutte, Jos. Franç., Greve [dyrÿtt], fransk Generallieutenant, f. 1767, tjente fra Revolutionstiden i Hæren og tog hæderlig Del i alle Napoleon I.s Felttog, blev Divisionsgeneral og Greve; navnlig udmærkede han sig 1814 ved sit tapre og udholdende Forsvar af Metz. Efter Kejserens Fald gav Ludvig XVIII ham Commandoen over den 3dje Militærdivision i Metz. Under de 100 Dage anførte han den 4de Division i Drouets Armecorps og kæmpede ved Waterloo med Tapperhed. Efter den Tid blev han ikke mere ansat, men levede forglemt i Flandern til sin Død 1837.

Duruy, Victor [dyrÿi], fransk Historieskriver, f. 11 Sept. 1811, blev 1833 Lærer i Historie ved Collège Henri IV i Paris og udgav siden en Række Lærebøger, først i den historiske Geographi med tilhørende Kort, derefter over Roms Historie (3 Bd., 1840—53), Grækenlands Historie (1851), Frankrigs Historie (2 Bd., 1852) og den nyere Historie (1863), foruden mindre Udtog, bestemte for et lavere Undervisningstrin. Ved disse Bøger hendrog D. saaledes Opmærksomheden paa sig, at han 1861—62 blev Generalinspecteur for det højere Skolevæsen og 23 Juni 1863, skjønt Protestant, blev Undervisningsminister. Denne Stilling beklædte D. indtil Juli 1869 og indførte vigtige Forbedringer i Skolevæsenet; især søgte han at fremme Folkeundervisningen, Oprettelsen af egne Pigeskoler og Afholdelsen af Aftenforelæsninger for voxne, men kunde ingenlunde altid trænge igjennem med sine Forslag. 1870—76 skrev D. en meget fortjenstfuld »Histoire des Romains« (indtil Antoninernes Tid, 5 Bd.; 1879—85 udgivet i 7 Bd. med talrige Illustrationer og fortsat indtil Theodosius den stores Død).

Duræus, J., engelsk Gejstlig, f. 1595 i Edinburgh, d. 1680 i Kassel, søgte hele sit Liv igjennem med stor Iver og Udholdenhed, skjønt forgjæves, at tilvejebringe en Forbindelse mellem Calvinister og Lutheranere. Han kom ogsaa 1639 til Danmark, men efter det theologiske Facultets Betænkning maatte han drage bort med uforrettet Sag.

Dusart, Cornelis [dysahr], hollandsk Maler, f. 1660 i Haarlem, d. 1704, var en af A. v. Ostades bedste Elever, og hans Billeder af Almuens Liv staa Mesterens meget nær.

Dūschan, Stephan, Fyrste i Serbien 1336—56, af Huset Nemanja, derfor ogsaa kaldt Nemanjitsch IX, var ikke blot udmærket som Kriger, Regent og Lovgiver, men ogsaa paa sin Tid den mægtigste Fyrste i det sydøstlige Europa, idet han tillige herskede over Bosnien, Makedonien og en stor Del af Albanien. Han fremmede i høj Grad sit Lands Cultur og gav Serbierne en Lovbog, der er en af Hovedkilderne til den nationale slaviske Ret.

Dusend-Düwels-Warff (d. e. 1,000 Djævles Høj), s. Ditmarsken.

Dusin, et Antal af 12 Stkr.; i England er et stort D. lig 13 Stkr.

Dusk er i Botaniken Benævnelsen paa et Slags topformet Blomsterstand, hvor Topgrenene ere meget korte og trykkede tæt ind til Moderaxen. D. faar derved nogen Lighed med et sammensat Ax. Som Exempler kunne nævnes Thimothé, Rævehale og Hjælme.

Dusommerard, Alex. [dysommrähr], fransk Archæolog og Kunsthistoriker, f. 1779, d. 1842 i St. Cloud. Han skabte en Samling af Minder om Middelalderens Kunst og Cultur, som efter hans Død kjøbtes af Regeringen og blev Grundstenen til Samlingen i Hôtel de Cluny. Han udgav et fortjenstfuldt Pragtværk om Middelalderen, »Les arts au Moyen-âge«.— Hans Søn, Edmond D., f. 1827, Videnskabsmand i samme Retning, blev Samlingens Directeur.

Düssek, Joh. Ludv., lige udmærket som Claverspiller og som Componist for sit Instrument, f. 1761 i Czaslau i Böhmen. Kun 9 Aar gl. spillede D. Orgelet for sin Fader, og næppe 20 Aar gl. blev han ansat som Organist i Holland og udgav i Haag sine første Clavercompositioner, 3 Concerter og 12 Sonater. Paa Concertrejser til Berlin, St. Petersborg, Paris og London begejstrede han alle, baade ved sit beaandede musikalske Foredrag og ved sine smukt formede og tiltalende Compositioner. Senere gjorde han Bekjendtskab med Prins Ludv. Ferdinand af Preussen, som blev hans Elev og Ven. Da Prinsen faldt ved Saalfeld 1806, blev D. Hofmusiker hos Fyrsten af Isenburg og 1808 Concertdirigent hos Talleyrand i Paris. Efterhaanden hengav han sig til Vellevned, laa helst i Sengen, blev saa fed, at han næppe kunde gaa, og døde 1812. Blandt hans talrige Værker findes 12 Concerter og en Dobbeltconcert, en Qvintet og Qvartet og en Mængde Sonater for Piano baade med og uden Violin, samt den i Forening med Pleyel udgivne Pianoskole (London 1796), som i flere Udgaver udkom baade paa Engelsk, Fransk og Tysk.

Duūmviri kaldtes i den gamle Romerstat de 2 aarlig vexlende øverste Embedsmænd i Municipierne og Kolonierne, hvis Forretninger omtrent svarede til Consulernes i Rom. Ogsaa i selve Rom var der D. D. perduelliōnis ell. capitāles omtales allerede i Kongetiden som dømmende i Højforræderisager. D. sācris faciŭndis (senere forøgedes Antallet til 10 og 15) sørgede for Opbevaringen og Raadspørgelsen af de sibyllinske Bøger og Udførelsen af de Ofringer, som deri befaledes. D. navāles sørgede for Flaadens Udrustning, men omtales kun sjælden. Desuden kunde der ogsaa være extraordinære Commissioner af 2 Mænd, f. Ex. D. ædi dedicāndæ (d. e. for at indvi et Tempel).

Duval, Alex. [dyväll], fransk Digter, f. 1767, tog som Frivillig i Marinen Del i den nordamerikanske Frihedskrig, ernærede sig ved sin Hjemkomst som Ingenieur og Portrættegner, var med i Republikens Krige og blev 1793 Skuespiller ved Théâtre français, en Stilling, han egentlig kun betragtede som Forberedelse til dramatisk Forfattervirksomhed. 1802 skrev han et historisk Drama, »Édouard dans l'Écosse«, hvori man troede at se Sympathi for Bourbonerne, og D. maatte en Tid forlade Paris. For det lette, fordringsløse mindre Lystspil havde D. et ikke ringe Talent, men i de store,

alvorlige Stykker, som han troede var hans egentlige Fag, er han uden Betydning. D. var en ivrig Forkæmper for Klassicismen mod den romantiske Skole. Han døde som Conservator ved Arsenalets Bibliothek 1842.

Duval, Eugène Amaury- [s. o.], fransk Maler, s. Amaury-Duval.

Duval, Valent. Jam. [s. o.], f. 1695 i Champagne, Søn af en fattig Bonde. 10 Aar gl. mistede han sine Forældre, hvorfor han maatte tage Tjeneste som Kvægrøgter og led stor Mangel og Elendighed, men i sit 18de Aar kom han til at passe Kvæget for nogle Eremiter i Nærheden af Lunéville, og her lærte han at læse. Ved egen Hjælp studerede han Geographi, Astronomi m. m. Nogle Adelsmænd fandt Behag i ham og forestillede ham for Hertugen af Lothringen, der lod ham studere og gjøre Rejser i Udlandet, udnævnte ham til sin Bibliothekar, senere til Professor i Historie i Lunéville, og da hans Velgjørers Søn var bleven tysk Kejser under Navn af Frants I 1745, blev D. Forstander for Mønt- og Medaillesamlingen i Wien. Her udgav han en Katalog over Medaillerne i Wien og en Del Skrifter af numismatisk Indhold. Han døde 1775.

Duvergier de Hauranne [dyverschiē də aarāhn], Abbed af St. Cyran, f. 1581 i Bayonne af adelig Slægt, studerede først i Paris og derefter i Löwen, hvor han lærte Jansen at kjende og ganske sluttede sig til dennes augustinske Lære. Da han var vendt tilbage til sit Fædreland, vakte han Opmærksomhed ved sit strænge asketiske Liv, og Biskoppen af Poitiers kaldte ham til Abbed for St. Cyran. Men nogen Tid efter maatte D. forlade sit Kloster og drog til Paris, hvor han stiftede Bekjendtskab med Familien Arnauld, og fra nu af øvede han en overordentlig Indflydelse paa hele den Kreds, der samlede sig om Port-Royal. Som en mægtig Personlighed og paa Grund af sin strænge Levevis anset som en Helgen, samlede han en stor Skare beundrende Disciple om sig, fornemmelig af Samfundets højere Klasser. Men hans Reformation i augustinsk Aand vakte Jesuiternes Fjendskab, og da Richelieu frygtede hans Indflydelse som farlig for det absolute Monarchi, lod han ham fængsle 1638. Ved Richelieus Død kom han ud af Fængslet, men døde selv et halvt Aar efter, 1643. Han har efterladt en Del Skrifter, som ere affattede i et temmelig tungt, udbredt Sprog.

Duvergier de Hauranne, Prosper [s. o.], fransk Politiker, f. 3 Aug. 1798, blev 1824 Medarbejder af det frisindede Blad »Globe« og sluttede sig 1826 til Selskabet »Aide toi«, men vilde i Juli 1830 ikke underskrive Journalisternes Indsigelse mod Ordonnanserne. 1831 valgtes D. til Deputeretkammeret og understøttede virksomt det conservative Parti over for den demokratiske Opposition. Dog kæmpede han 1837—39 imod Ministeriet Molé og udsendte et Flyveskrift „om Grundsætningerne for den constitutionelle Styrelse“; han billigede 1840 Thiers's østerlandske Politik og hørte derefter til Oppositionen imod Ministeriet Guizot. Særlig kæmpede han for en Valgreform og var med at fremkalde Reformbanketterne 1847, samt var i Febr. 1848 udset til at være Minister under Thiers. 1848—51 var D. Medlem af Nationalforsamlingen, hørte til højre Side og blev ved Statscoupet i Dec. 1851 fængslet og for en Tid forvist. D. skrev senere »Histoire du gouvernement parlementaire en France« (fra 1814—30; 10 Bd., 1857—73). D. 21 Maj 1881.

Duvernois, Clément [dyvernoā], fransk Politiker, f. 1836, var oprindelig oppositionel Journalist, men sluttede sig 1867 til Kejserdømmet og grundlagde 1868 Bladet »Peuple français«, der fik store Pengeunderstøttelser fra Kejseren og baade var meget napoleonistisk og meget krigersk sindet. I Maj 1869 valgtes D. til den lovgivende Forsamling og blev 10 Aug. 1870 Handelsminister; han ledede med megen Kraft Paris's Forsyning med Levnedsmidler til den senere Belejring, men flygtede 4 Sept. efter Kejserdømmets Fald til Bryssel og udgav her tillige med Granier de Cassagnac Bladet »Drapeau« for at forsvare Kejserdømmet og paavirke de franske Krigsfanger, idet Fædrelandets Sag gjordes ensbetydende med Kejserdømmets Vedligeholdelse. Senere indlod D. sig i Svindlerforetagender i Spanien og dømtes 1874 til Tugthusstraf. D. 1879.

Duvernoy, Georges Louis [dyvernoā], f. 16 Aug. 1777, d. 1855, Medlem af det franske Akademi, Professor ved det naturhistoriske Museum i Jardin des Plantes og ved Collège de France, berømt Anatom og en af Cuviers kjæreste Elever. Født i Montbéliard ligesom denne hans berømte Slægtning blev D. tidlig ansat som Cuviers Medhjælper ved det store Museum for sammenlignende Anatomi i Paris; han har derfor ikke alene stor Del i Forarbejderne til Cuviers berømte Forelæsninger over denne Videnskab, men ogsaa i Redactionen af den trykte Udgave. Men Overanstrængelse svækkede D.s Sundhed; han forlod derfor Paris og nedsatte sig som Læge i sin Fødeby. Efter Cuviers Opfordring overtog han dog Posten som Professor i Zoologi og sammenlignende Anatomi i Straßburg. Efter C.s Død fik han dennes Plads ved Collège de France, men først ved Blainvilles Død fik han C.s Post ved Museet for sammenlignende Anatomi i en Alder af 73 Aar. Hans vigtigste Arbejde er den nye Udgave af C.s »Leçons d'anatomie comparée«, hvoraf han bearbejdede de 5 sidste Bind. Af hans andre Skrifter kunne nævnes »Leçons sur l'histoire naturelle des corps organisés« (4 Bd.), samt forskjellige Arbejder (om Spidsmusenes Tænder, om Generationsorganerne hos forskjellige Dyr, om de fossile Rhinocerosser, om Muslingernes Nervesystem osv.) i det franske Akademis og i Straßburgerselskabets Skrifter.

Duveyrier, A. H. J. [dyværiē], fransk Dramatiker, der skrev under Pseudonymet Mélesville, f. 1787 i Paris, blev 1809 Advocat i Montpellier, men tog 1814 sin Afsked for at slaa ind paa den literære Vej. Han slog sig først paa det i Mode værende Melodrama, men forfattede siden med Scribe en Række Stykker, især bestemte for Gymnasetheatret; senere arbejdede han sammen med Merle, Bayard og

sin yngre Broder Charles; Brødrenes mest bekjendte Stykker ere »Michel Perrin« (1834) og »La meunière de Marly« (1840). Siden 1815 leverede den ældre D. c. 300 Stykker, navnlig Lystspil og Vaudeviller, der ganske høre til Scribes Skole. Han døde 1865. — Hans Broder, **Charles D.**, f. 1803, sluttede sig tidlig til St. Simonisterne og viste stor Iver for at udbrede deres Lære. Særlig knyttede D. sig til Enfantin og blev 1832 dømt til et Aars Fængsel for at have krænket den offentlige Sædelighed ved en Artikel om Kvindens Stilling. Senere gav han sig til at skrive Lystspil i Forening med Broderen og Scribe; 1848 grundlagde han et nyt socialistisk Blad og deltog under Kejserdømmet i industrielle Speculationer. D. 1866.

Dux, lat., Anfører, Hærfører; den øverste Discipel i en Skoleklasse.

Dux, Stad i Böhmen, 10 M. n. n. v. for Prag ved Foden af Erzgebirge. 7,000 I. Her er et Greven af Waldstein (Wallenstein) tilhørende Slot med Bibliothek, Kunst- og Naturaliesamlinger, prægtig Park og mange Minder om den store Wallenstein. De i Omegnen værende udstrakte Brunkullag ere nu Gjenstand for ivrig Bearbejdning, og som Følge heraf er Byens Befolkning i Femaaret 1875—80 mere end fordoblet.

Duyse, Prudens van [döjse], flamsk Skribent, f. 1804 i Dendermonde, har ved sin umaadelige Produktivitet som Lyriker, Dramatiker, Journalist m. m. vakt stor Interesse for Folkesproget og bidraget til at skabe en flamsk Literatur. Hans »Vaterlandsche Poëzij« (1839), Elegierne »Natalia« (1842), Romancerne »Het Klaverblad« (1848), »De Zeilwagan van Simon Stevin« (1846), »Dichtbespiegeling« (1849) efter Thomas a Kempis høre til hans Hovedværker. Det nederlandske Akademi tildelte ham Prisen for Epopeet »Jakob van Artevelde« (1858). Han har ogsaa skrevet franske Vers. 1859 udkom Digtsamlingen »Nasomer«. D. 1859 som Stadsarchivar i Gent.

Dvale, f. Vinterføvn og Puppe.

Dwernicki, Joseph [nitski], polsk General, f. 14 Marts 1779 i Warschau, tjente 1809 i den polske Legion under Poniatowski og deltog 1812 med en frivillig Skare i Toget til Rusland, udmærkede sig ved Beresina og n. A. ved Leipzig og blev 1814 Oberst. D. indtraadte derefter i den polske Hær og blev 1826 Brigadegeneral. 1830 overtog D. Commandoen over en Division Rytteri paa 5,000 Md., slog Russerne flere Gange og trængte ind i Volhynien for at organisere Opstanden her; men han blev omringet af langt overlegne russiske Stridskræfter og maatte 27 Apr. 1831 gaa ind paa østerrigsk Grund, hvor han afvæbnedes. Siden bosatte D. sig i Frankrig og England og var Formand for den polske Comité. I Marts 1848 fik han Opfordring om at overtage Commandoen over den lombardiske Hær mod Østerrig, men afslog den og bosatte sig f. A. i Lemberg, hvor han døde i Dec. 1857.

Dvina, Flod i det nordlige Rusland, dannes i Gouv. Vologda ved Sammenløbet af de 2 Floder Suchona og Jug, løber med nordvestlig Retning til det hvide Hav og deler sig i sit Udløb neden for Archangel i flere Arme. Dens vigtigste Bifloder ere fra højre Side: Wytschegda, Wym og Pinega og fra venstre Side Vaga. D., der har en Længde af c. 200 M. og et Flodgebet af c. 6,600 □ M., er sejlbar i stor Udstrækning og derfor meget vigtig for Varetransporten i det nordlige Rusland.

Dvojnik, russisk Vægt, lig 2 russ. Pund ell. 1,₆₃₆ d. Pund.

Dvælg, et Slags med Lim stivet, meget groft og fast, ubleget Hør- eller Hampelærred, bestemt til at indlægges i Klæder paa Steder, hvor de ønskes meget stive. D. kaldes ogsaa en Stok, paa hvis Ende er paaspigret en Del Klædeslapper, og som benyttes til Søs for at aftørre Tofterne i en Baad.

Dværgene vare efter den yngre Edda fremkomne som Maddiker i Urjætten Ymers Kjød, Jorden. Guderne gav dem Menneskeskikkelse og Menneskeforstand. De bo lyssky i Jord og Stene og ere meget kunstfærdige; saaledes smedes Gudeklenodierne og Sværdet Tyrving af forskjellige D. Himlens 4 Hjørner bæres i den nordiske Mythologi af de 4 D. Østre, Sydre, Vestre og Nordre.

Dværggrene ere en særegen Form af Skud, der optræde hos mange Træer og kun have ganske korte Stængelstykker. Charakteristisk optræde de f. Ex. hos Fyr, hvor de bære Naalene, hos Lærk, hos Berberis, hvor de alene ere Sædet for de normale Blade, hos Eg, Bøg, Popler osv. Særlig Betydning faa de hos Frugttræerne, hvor det er dem, der bære Blomsterne, og hvor de derfor ofte frembringes ved Beskæring. D. ere i Almindelighed af kortere Varighed end de sædvanlige Skud.

Dværghjort (Tragulus), en Gruppe af meget smaa, tyndbenede, næsten hareagtige Hjorte med Hjørnetænder, men uden Takker, som bebo Skovene i Ostindien og paa Sundaøerne. Fra Moskushjortene afvige de ved at mangle Moskuspungen. Ogsaa i Afrika (Sierra Leone) lever en Art af denne Gruppe (Hyæmoschus aquaticus).

Dværgmider, d. s. s. Tardigrader.

Dværgpalme (Chamærops humilis), den eneste i Europa vildtvoxende Art af Palmefamil., har en lav (6—8 F. høj), med de affaldne Blades Rester tæt beklædt Stamme, vifteformede Blade med stive Flige og tornede Bladstilke. Dens Forekomst i Europa er indskrænket til de sydlige Middelhavslande (i Spanien til Tarragona 41°, i Italien til Nizza 43°); den forekommer desuden i Nordafrika og Lilleasien, og i flere Egne danner den tætte, men lave Krat. Rødderne og de unge Skud spises.

Dyb, en Fordybning i Havbunden, som tilsteder Gjennemsejling eller Indsejling mellem Grunde (Graadyb, Listerdyb, Kongedybet); kaldes ogsaa Rende (Flinterenden). Ved Udmundingen i det mere aabne Hav spærres det ofte af Sandbarrer. D. foran Slesvigs Vestkyst ere af stor Betydning for denne, baade fordi de danne dens eneste Sejlforbindelse med det aabne Hav, og fordi de ved at optage og fordele det ind- og udstrømmende

Tidevand og saaledes fremkalde større Ro i dets Bevægelse lette Marskdannelsen.

Dybbøl, Kirkesogn i Sundeved lige over for Sønderborg, med en betydelig Banke, **Dybbølbjærg**, som fra en Højde af 229 F. skraaner temmelig jævnt mod Ø. og S. mod det her kun 400 Al. brede Alssund og den rummelige Havbugt Vemmingbund, mod V. og N. V. mod det lavere Land i Sundeved. Denne Banke er bleven en af de vigtigste Skuepladser i Danmarks nyere Krigshistorie, eftersom Besiddelsen af den afgjør, hvorvidt en paa Als staaende Hær skal kunne gaa angrebsvis frem gjennem Sundeved mod Sønderjyllands Fastland. Da den danske Hær efter Slaget ved Slesvig 23 Apr. 1848 trak sig tilbage til Als, rømmede den hele Sundeved; men i Maj anlagde den ved Dybbølbjærgs Fod lige over for Sønderborg et lille Brohoved, slog Bro over Sundet og bemægtigede sig derefter Stillingen paa Banken ved en Fægtning 28 Maj, som har faaet Navn efter den dybere inde i Sundeved liggende By Nybøl. 5 Juni søgte den tyske Hær under General Wrangel at kaste den danske Hær tilbage over Sundet, hvilket førte til den alvorlige Træfning ved D., i hvilken de danske under General Hedemann dog sejerrig hævdede Besiddelsen af Stillingen paa Dybbølbjærg. Denne rømmedes først i Henhold til Vaabenstilstanden i Malmø. Da denne udløb 3 Apr. 1849, gik den danske Hær fra Sønderborg frem i Sundeved, men vendte snart tilbage til Als, idet den kun holdt det lille Brohoved besat og havde sine Forposter staaende paa Kammen af Dybbølbjærg, til Dels i Levningerne af de derværende ubetydelige Forskansninger; 13 Apr. angreb den tyske Hær med betydelig Styrke og kastede vore Forposter tilbage til Brohovedet, men blev af det svære Artilleri i Skanserne langs Alssund tvunget til at afstaa fra Angreb paa dette og til at gaa tilbage med et Tab af 2 Kanoner og et Par Hundrede Mand; efter denne Fægtning, som fra tysk Side meget fejlagtig benævnes „Erstürmung der düppeler Schanzen“, forblev den danske Hær under hele Felttoget i uforstyrret Besiddelse af Brohovedet. Under Felttoget 1850 trak Krigen sig til sydligere Egne af Sønderjylland; men for i Nødsfald at have et sikkert Tilflugtssted for Hæren ved Danevirke anlagdes der et Par Feltskanser paa Dybbølbjærg, som dog efter Krigen igjen sløjfedes. Først 1861, da Forholdet til Tyskland antog en meget truende Charakter, besluttede man sig til at anlægge en Befæstning paa Dybbølbjærg samtidig med, at lignende Arbejder foretoges ved Danevirke og Fredericia, for at bøde paa den Sorgløshed, hvormed man havde ladet de faa gamle Fæstninger paa Halvøen forfalde uden at bygge nogen ny. At opføre en virkelig Fæstning fra ny af var der under de forhaanden værende Forhold ingen Tid til; man maatte nøjes med at anlægge den befæstede **Dybbølstilling**, bestaaende af en Række af 10, dels aabne, dels lukkede Feltskanser, der strakte sig i en Bue fra Vemmingbund over Dybbølbjærg til Alssund; ingen af Skanserne var stormfri, og ingen af dem var stor nok til at have Flankeforsvar af Gravene. Saa tarvelig denne Befæstning end var, kom den dog til at spille en meget stor Rolle i Krigen 1864. Fra Danevirkestillingen gik Hæren tilbage til Als og Dybbølstillingen, som Fjenden indesluttede 22 Febr., men ikke trøstede sig til at angribe uden ved en regelmæssig Belejring. 15 Marts aabnede han Ilden fra nogle Batterier paa Broagerland, hvorfra han tværs over Vemmingbund kunde beskyde hele den rummelige Plads bag Skanserækken paa Dybbølbjærgs østlige Skraaning, hvor den danske Hær altid maatte holde en betydelig Styrke i Reserve for at kunne imødegaa mulige Forsøg paa at tage Skanserne med stormende Haand; det var ligeledes fra Batterierne paa Broagerland, at Fjenden senere skød Sønderborg By i Brand, for at de danske Reserver ikke der skulde finde Tag over Hovedet. 28 Marts forsøgte Preusserne at tage Skanserne paa Stillingens venstre Side ved et voldsomt Angreb, som dog afvistes. Men samtidig aabnedes, fornemmelig mod samme Fløj, en regelmæssig Belejring, som derefter gik sin uforstyrrede, ustandselige Gang, idet Preusserne med deres talrige, navnlig i Antallet af Riffelkanoner langt overlegne Artilleri foretog en Beskydning af Skanserne og det bagved liggende Terrain, som efterhaanden næsten ganske bragte Skansernes Kanoner til Tavshed og endog gjorde det umuligt at holde den nødvendige Infanteribesætning i selve Skanserne, der ikke havde andet bombesikkert Rum end netop Krudtmagasinerne. Da Fjenden med sine Løbegrave var naaet indtil c. 2—300 Al. foran Skanserne paa Stillingens venstre Fløj, hvis Brystværn ved Beskydningen havde lidt saa megen Skade, at den ikke længere stod til at udbedre, foretog Preusserne under Prins Friedr. Carl omsider 18 Apr. om Formiddagen en Storm paa Stillingen, ved hvilken de hurtig bemægtigede sig de fleste af Skanserne, af hvis Kanoner endnu kun de færreste vare i skudfærdig Stand. Efter en heftig og blodig Kamp i Terrainet bag Skanserækken med de fremrykkende danske Reserver under General du Plat, som her lod sit Liv, bleve disse trængte tilbage mod det lille Brohoved ved Alssund og maatte gaa tilbage over Broerne. Uagtet det ikke lykkedes Preusserne at tage Brohovedet, besluttede den Øverstcommanderende for den danske Hær, General Gerlach, at rømme dette, som dog ikke længe vilde kunde holdes, og at bryde Broerne over Sundet af. Saaledes faldt Dybbølstillingen efter 34 Dages Beskydning og 22 Dages aaben Tranchée. Efter Krigen anlagde Preusserne saa vel paa Dybbølbjærg som paa Als omkring Sønderborg en Befæstning, ligesom den danske af detacherede Jordværker, men betydelig større og stærkere. Efter at man har bestemt sig til at gjøre Kiel til Tysklands Hovedfæstning i de fordums danske Hertugdømmer, er Sønderborg-Dybbøl dog igjen blevet opgivet som befæstet Punkt.

Dybdahl, Jens Andreas, f. 7 Sept. 1832 i Selde ved Viborg, kom som 14 Aars Dreng i Viborg Latinskole, men maatte paa Grund af sin svage Constitution snart tages ud af Skolen. Han blev sat i Apothekerlære, kom

senere atter i Latinskolen, men blev derefter paa Grund af svækket Helbred Gartner. Efter udstaaet Læretid hos Handelsgartner C. Hansen i Frederiksberg og i Rosenborg Slotshave bestod han 1855 Gartnerexamen; 1862 tog han Magisterconferens i Naturvidenskab med Botanik som Hovedfag, rejste 1863 i Udlandet i Skotland, England, Belgien og Frankrig og tiltraadte 1864 ved sin Hjemkomst den imidlertid oprettede Lærerplads i økonomisk Havebrug ved den kongel. Veter.- og Landbohøjskole. 1867 udgav han en Oversættelse af Lindleys „Havedyrkningens Theori og Praxis". Han var end videre fra 1866 Redacteur af „Tidsskrift for Havevæsen" og udgav 1878 sit betydeligste Værk, „Køkkenhaveplanterne". D. 12 Maj 1879. Hans sidste Bog, „Jordbær og vore vigtigste Frugtbuskarter", udkom først efter hans Død. Hans Elever have rejst ham et Mindesmærke paa Frederiksberg nye Kirkegaard.

Dybdelod, et Blylod, som anvendes til Søs for at undersøge Dybder i Søen, naar de ere temmelig store. Dets Vægt er 18, 36 eller 60 Pd. Jo dybere Vand, man lodder paa, og jo større Fart Skibet har, desto sværere maa det Lod være, man benytter, for at man kan være vis paa, at det kan naa Bund. Maaden, hvorpaa dette sker, er følgende. I Loddet befæstes en lang Line (Lodlinen), og Loddet bringes saa forlig som muligt. Efter at Loddemaskinen er anbragt paa Lodlinen, kastes Loddet over Bord, og Loddemaskinen vil da tilkjendegive Dybden; Maskinen er nemlig saaledes indrettet, at Lodlinen frit kan løbe gjennem den i Retning mod Loddet; men trækkes den den modsatte Vej, standser den ved en Fjeder fra Maskinen, og denne forbliver staaende, hvor den er. For at holde Loddemaskinen i Overfladen af Vandet er den fæstet til en lille Sejldugspose (Loddeboje), fyldt med Luft. S. **Bathometer, Blylod, Thomsons Lod og Walkers Lod.**

Dybeck, Richard, svensk Oldforsker, f. 1 Sept. 1811 i Vestmanland, blev Student i Upsala 1831, tog juridisk Embedsexamen 1834 og gjorde derefter nogle Aar Tjeneste ved Underdomstole, men forlod snart den juridiske Bane for udelukkende at følge sin allerede i en tidlig Alder vakte Tilbøjelighed til antiqvarisk Forskning; han har i høj Grad gjort sig fortjent af at opsøge og bevare Sveriges Oldtidsminder; d. 28 Juli 1877 i Södertelje. I mange Aar, om end med nogle Afbrydelser og med nogen Forandring i Plan og Titel, udgav D. et antiqvarisk Tidsskrift »Runa« (1842—43, 1844—45, 1847—48, 1849—50, 1865—76); end videre udgav han, til Dels med Understøttelse af Statskassen, »Svenska vallvisor og hornlåtar« (1846), »Svenska visor« (1847—48), »Svenska minnesmärken« (1851), »Svenska folkmelodier« (1853—56), »Svenska fornsaker« (1853—55), »Svenska runurkunder« (1853—59), »Sverikes runurkunder« (1860—76) m. m.

Dyber, Trænagler, der undertiden bruges i Stedet for Søm til Forbindelse af Træstykker.

Dübner, Joh. Fried., tysk Philolog og Kritiker, f. 1802, var 1826—31 ansat som Professor ved Gymnasiet i Gotha. Han leverede Bidrag til Seebodes „Kritische Bibliothek" og til „Allgemeine Schulzeit." og besørgede en kritisk Udgave af Justinus. Derpaa blev han af Didot kaldt til Paris som Medarbejder ved den nye Udgave af Stephanus's »Thesaurus«; senere deltog han virksomt i Udgivelsen af »Bibliotheca Græca«, i hvilken Samling han har leveret kritiske Udgaver af Plutarchs »Moralia«, af Arrian, Maximos Tyrios og flere Forfattere, ligesom han ogsaa deltog i Pariserudgaverne af Chrysostomos og Augustinus. Han døde 13 Oct. 1867.

Dybvad, Jørgen Christoffersen, dansk Theolog, studerede fra 1568 Mathematik og Theologi i Wittenberg og Leipzig og overbragte ved sin Hjemkomst 1575 det Brev fra Kurfyrst August af Sachsen til Kong Frederik II, hvori hin anklagede Hemmingsen for Calvinisme. Samme Aar udnævnte Kongen ham imod Universitets Vilje til Professor i Mathematik, og 1590 blev han theologisk Professor. Han optraadte som ivrig Forfægter af den streng lutherske Lære; men hans Fejde med Hemmingsen havde en stærk personlig Charakter, og hans stridssyge Natur forledte ham idelig til skarpe satiriske Angreb paa sine Colleger. Samtidig optraadte han med Heftighed mod Tidens Vanart og Usædelighed, revsede den akademiske Ungdoms løsagtige og usædelige Liv og holdt aarlig Disputationer over de 10 Bud med særlig Anvendelse paa Tidens Forhold. I disse dadlede han hensynsløst høje og lave og ikke sjælden offentlige Foranstaltninger. Professorerne vovede derfor ikke at give deres Minde til Disputatsernes Trykning; D. gjorde det da paa egen Haand, og saaledes udkom hans »Theses de juramento« 1605 og hans »Disp. de sanctificando Sabbatho« 1607. I de første havde han gjort adskillige velgrundede Indsigelser mod kirkelige Misbrug; men da han tillige i det andet Skrift angreb Adelen og dens Privilegier, anklagede Kongen ham for Consistoriet, som 1607 dømte ham til Embeds Fortabelse. Resten af sit Liv henlevede han med en epileptisk Hustru i Kummer og Armod. Han døde 1612. — **Christoffer D.**, Søn af den foreg., f. c. 1577, havde paa Udenlandsrejser erhvervet sig usædvanlig Lærdom, navnlig i Medicin, hvori han tog Doctorgraden, og i de mathematiske Videnskaber og tillige gjort sig bekjendt med andre Landes Forfatning. Med rige aandelige Evner og et klart Blik paa Samfundsforholdenes Brøst forenede han et af Naturen bittert Sind, der end mere næredes ved Faderens Skæbne og ved formentlige Tilsidesættelser, som han selv blev Gjenstand for (han søgte 1602—13 flere Gange forgjæves Plads ved Universitetet), og denne hans hadefulde Stemning gav sig Luft i skarpe Udtalelser især om Adelen og Statsforfatningen. Herved paadrog han sig en Anklage, hvori der lagdes ham til Last, at han havde kaldt Adelen „Pessimater" (Niddinger) i Stedet for Optimater (Ædlinge) og sagt, at Danmarks Konge kun var Konge af Navn, at Kronens Len ikke burde gives til Adelen, men til Embedsmænd, som aflagde Regnskab for Indtægterne, at Adelen burde miste sin Ret til Bøder og sin Hals- og Haandsret over Bønderne, at Borgere og

andre Medlemmer af Statssamfundet burde have Sæde i Rigsraadet lige saa vel som Adelen. Hvad der mest bidrog til at fælde ham vare nogle Optegnelser af en højst irreligiøs og usædelig Art, der bleve fundne blandt hans Papirer. Universitetet, for hvis Domstol Sagen var indanket, frakjendte ham 1620 hans akademiske Rettigheder og Værdigheder, overladende til Kongen, nærmere at bestemme den egentlige Straf. Den fastsattes til livsvarigt Fængsel. Ikke fuldt 2 Aar sad han i Kallundborgs Fangetaarn, da en pludselig Død bortkaldte ham 1622.

Dyce, Alex. [dejs], engelsk Literærhistoriker, f. 1797 i Edinburgh, fuldendte sine Studier i Oxford og var en Tid lang Præst paa Landet, men bosatte sig fra 1827 i London. Han har udgivet en Mængde ældre engelske Digteres Værker, bl. a. flere af Shakspeares Forgængere, desuden John Skelton, Beaumont og Fletcher, Pope o. fl. Han var med at grunde »Percy Society« (1840) til Udgivelse af ældre engelske Digterværker, har i »Remarks on Collier's and Knight's editions of Shakspeare« (1844) oplyst flere af Commentatorernes Misforstaaelser, i »A few notes of Shakspeare« udtalt sig mod Colliers Textbehandling, samt leveret en kritisk Udgave af den store Digter (1853—58). D. 1869 i London.

Dyck, rettere **Dijk,** Antonij van [dejk], flamsk Maler, f. 22 Marts 1599 i Antwerpen, var Søn af en rig Kjøbmand. Han kom ti Aar gammel i Lære hos H. v. Balen og senere hos Rubens, til hvis hele Fremstillingsmaade han slutter sig nøje. Allerede 1618 blev han Mester i sin Fødestads Malergilde, men blev ved at male hos Rubens, indtil han 1623 efter dennes Raad foretog en længere Rejse til Italien, hvor især Venezianernes Kunst var Gjenstand for hans Studium. I Genua malede han en Mængde Portræter. Efter at være kommen hjem kaldtes den højt ansete Kunstner først til Haag og senere til England (1632), hvor han blev Carl I.s Hofmaler med 200 Pd. Sterl. om Aaret, foruden at han fik sit Underhold af Kongen. Her gjorde han overordentlig Lykke, navnlig som Aristokratiets Portrætmaler, og ægtede selv en fattig, men smuk og højadelig Dame, Mary Ruthven. Efter et kort Besøg i sit Fædreland og i Paris 1640 vendte han tilbage til England og døde i sin Bolig i Blackfriars i London 9 Dec. 1641. Han var en rigtbegavet og produktiv Kunstner, om han end ikke naar Rubens i Snillets Omfang og Kraft; men til Gjengjæld have hans religiøse Billeder en frisk Inderlighed, hans Portræter en Finhed og Elegance, som ikke sjælden forsvinder under Rubens's mægtige Pensel. Især ere hans Portræter med Grund verdensberømte, hvorvel de senere staa tilbage i Kunstværd for dem, han malede i sine yngre Aar. Af hans historiske Billeder ere de vigtigste: „Korsfæstelsen" (1627, Mecheln), „Den hellige Familie" (1628, Wien), „Christus paa Korset" (1629, Antwerpen), en hel Række Billeder i Madrid, hvoriblandt en „Gravlægning", Billeder i München, Paris o. m. fl. St. Af hans Portræter ere især Billederne af hans samtidige Kunstbrødre og af Carl I i England blevne navnkundige. Han raderede selv enkelte Blade, medens Datidens bedste Kobberstikkere, Pontius, Vorstermann o. fl., arbejdede efter hans Billeder. En Samling af hans Portræter findes gjengivne i »Iconographie«, der udkom i mange Oplag.

Dyd kaldes i Ethiken en fast og blivende, mod det gode rettet Viljesbeskaffenhed, medens Pligtbegrebet forudsætter en vis Forskjel, om ikke en Modsætning mellem en højere og en lavere Side i den menneskelige Natur.

Dyer, John [dējer], engelsk Digter, f. 1700 i Wales, lagde sig i sin Ungdom uden Held efter Malerkunsten, men viste i sit beskrivende Digt »Grongar hill« (1727), at han med sandt poetisk Kunstnerøje kunde opfatte Naturen. Efter en Rejse til Italien blev han Præst og skrev et utilistisk-didaktisk Digt, »The fleece« (1757). »The ruins of Rome« (1740) er et værdigt Sidestykke til det først nævnte. Han døde 1758.

Dyffel (Navnet rimeligvis af Byen Duffel), et i Regelen 4skaftet, groft, tykt, fast valket, nogenlunde langhaaret, men omhyggelig appreteret Uldstof til Vinterklæder o. desl.

Dygong, s. **Søko.**

Dühring, Eugen Karl, tysk Philosoph og Nationaløkonom, f. 12 Jan. 1833 i Berlin, studerede først Jura, men kastede sig senere over Philosophi og Nationaløkonomi, i hvilke Fag han har udgivet en Række om stor Energi og hensynsløs Ensidighed vidnende Skrifter. Trods sin Blindhed har D. i en Række af Aar virket ej blot som Forfatter, men ogsaa som Docent ved Universitetet i Berlin. Fra denne Post blev han afsat 1877 paa Grund af voldsomme og nærgaaende Angreb paa Universitetets Professorer (især Helmholtz). D.s Skrivemaade vidner om stor Selvfølelse og sygelig Mistænksomhed. Blandt hans Skrifter, i hvilke han søgte at fremme og udvikle det nationaløkonomiske Studium ved at bringe det i nøjere Forbindelse med de exacte Videnskaber og i øvrigt optraadte som Tilhænger af Careys Anskuelser, maa fremhæves: „Capital und Arbeit" (1865), „Kritische Grundlegung der Volkwirthschaftslehre" (1866), „Kritische Geschichte der Nationalökonomie und der Socialismus" (1871), hvis 2det Oplag (1875) var Indledningen til den Række Conflicter, der endte med hans Fjærnelse fra Universitetet, samt „Cursus der National- und Socialökonomie" (1ste Opl. 1873, 2det Opl. 1876); desuden „Natürliche Dialektik" (1865), „Der Werth des Lebens" (1865, 3dje Opl. 1881), „Cursus der Philosophie" (1875), „Kritische Geschichte der allg. Prinzipien der Mechanik" (1872, 2det Opl. 1877), „Sache, Leben und Feinde" (1882). D.s philosophiske Standpunkt er afgjort realistisk. Under skarp Polemik mod alle theologiske Forestillinger og Levninger af saadanne hævder han som den nødvendige Grundtanke, at den videnskabelige Tænkens Afslutning i et sammenhængende System har til sin objective Forudsætning al Værens Enhed og indre Sammenhæng. Det er Philosophiens Opgave at fremstille Værens Grundformer. Men denne Opgave er ikke rent theoretisk. Den er „Udvikling af den

højeste Form for Bevidstheden om Verden og om Livet". Den er altsaa en videnskabelig Verdens- og Livsanskuelse. D. hævder i sin Philosophiens Historie den store Betydning af Tænkerens personlige Charakter og anlægger en meget skarp ethisk Vurdering af Philosophiens historiske Repræsentanter. Som Nationaløkonom staar D. Socialismen nær, men adskiller sig fra denne ved at hævde, at naar alle Forhold, der tillade fælles, collectiv Virken, drages ind under Statens Ledelse, ville netop derved de enkelte Individer faa større Frihed og Selvstændighed.

Dykand (Fuligula, Platypus), Slægt af Ændernes Familie, ligner de egentlige Ænder i Udseende, Bygning og Næbform, men afviger fra dem ved at være Svømmedykkere (s. Dykkere), ved at Bagtaaen er udstyret med en lille Hudflig, samt ved at Fødderne sidde noget længere tilbage, hvorfor deres Gang er slettere og deres Holdning mere opreist end hos de egentlige Ænder; ogsaa er Halen stivere og Fjerklædningen tættere end hos disse. Ligesom hos de egentlige Ænder har Hannens Parringsdragt temmelig stærke eller brogede Farver, medens Hunnen er mere uanselig, i Regelen graa eller brunagtig. De fleste Arter opholde sig ved Havet, men ruge dog ved ferskt Vand. Deres Føde bestaar fornemmelig i Skaldyr, Orme og Krebsdyr, som de hente paa Havbunden. Hertil høre Topanden ell. Troldanden (F. cristata), Bjærganden (F. marila), Taffelanden (F. ferina), Sortænderne eller (norsk) Sjø-Orrerne (F. nigra og fusca), Hvinanden (F. clangula), ogsaa kaldt Skjæranden, Strømanden (F. histrionica), Isanden eller (norsk) Havellen (F. glacialis) og Ederfuglen (F. mollissima) samt Ederkongen (F. spectabilis), hvilke sidstnævnte ruge ved Havet og ikke som de andre D. ved ferskt Vand.

Dykker, Søm med saa smaa Hoveder, at de lade sig presse ned i Træet ved Hammerslag.

Dykkere (Urinatores, Pygopodes, Brevipennes), en Afdeling af Svømmefugle, som kun have smaa eller endog til Flugt aldeles ubrugelige Vinger, hvis Fødder sidde langt tilbage, og som alle ere fortrinlige Svømmedykkere. Paa Grund af Føddernes Stilling indtage de paa Land som oftest en næsten lodret Stilling. Naar Halen er udviklet, er den kort og stiv for at tjene til Støtte. Nogle af dem kunne aldeles ikke flyve (Gejrfuglen og Pengvinerne); andre flyve ret godt, naar de først ere komne til Vejrs, men kunne kun flyve op fra et fremstaaende Punkt, f. Ex. fra en Klippe, eller fra Vandet, men ikke fra Jorden. Herhen høre Lommerne, Alkene og Pengvinerne. — D. ere dog ikke de eneste Fugle, der ere virkelige Svømmedykkere, d. e. som svømmende paa Overfladen kunne sænke sig ned under denne og svømme under Vandet; det kunne f. Ex. ogsaa Dykænder, Fiskeænder, Skarver og Pelikaner, samt enkelte Vadefugle, f. Ex. Vandhønsene. Svømmedykkere have i Regelen korte Vinger og flyve mindre godt; nogle dykke blot efter deres Føde, som de ofte hente i en Dybde af 50—80 Favne, andre tillige for at søge Sikkerhed mod Fare. Nogle svømme i vandret Retning under Vandet, blot med Fødderne (Skarv, Fiskeand), andre i lodret Retning og arbejde da baade med Vinger og Fødder (Alkene, Dykænderne); nogle besidde denne Evne allerede som Unger i Dundragten (Lommerne, de dykkende Andearter), andre faa den først, naar Fjerdragten er fuldt udviklet (Alkene, Skarven). — De egentlige Ænder, Gæssene og Svanerne dykke i Regelen ikke; kun som Unger og i Fældetiden formaa de det; derimod søge de ofte deres Føde ved at staa lodret i Overfladen af Vandet, med Halen og Benene opad og Hals og Hoved nedad, gjennemsøgende det lave Vand. — Af en ganske anden Beskaffenhed er Styrtedykningen, som bestaar i Evne til fra Luften at kunne kaste sig ved Vingeslagets fulde Kraft i det højeste nogle faa Alen ned under Vandfladen for at snappe et der i Forvejen opdaget Bytte. Efter faa Sekunders Forløb løfter Vandet dem altid op til Overfladen igjen. Derimod formaa Styrtedykkerne ikke at sænke sig ned under Vandet paa Svømmedykkernes Vis, lige saa lidt som disse kunne efterligne Styrtedykkernes Bevægelser; alle Styrtedykkere ere fortrinlige Flyvere med lange, spidse Vinger, ofte ogsaa med en lang eller kløftet Hale. Styrtedykningen er en videre Udvikling af Flyveevnen, ligesom Svømmedykningen af Svømmeevnen. En af de fortrinligste Styrtedykkere er Sulen, dernæst Ternerne og visse Maager. Andre kunne vel udføre lignende Bevægelser, men ikke dykke, f. Ex. gribe Føden fra Overfladen af Vandet (Stormfuglene), eller de maa indskrænke sig til at støde efter Gjenstande i Luften, f. Ex. efter Flyvefiske eller efter Fiske, som de afjage andre Fugle og gribe, inden de falde i Vandet. Virkelige Styrtedykkere ere derimod foruden de ovennævnte Svømmefugle Fiskeørnene og Isfuglene. — Dykkeevne besidde ogsaa adskillige i Vandet levende Pattedyr (Sæler, Oddere, Bævere, Hvaler), Krybdyr (Krokodiler, Skildpadder, Havslanger), Padder og Insekter (f. Ex. Vandkalve) i høj Grad.

Dykkerklokken tjener til at udføre Arbejder under Vandet. Den bestaar af en lufttæt Kasse, lukket for oven og aaben for neden, og stor nok til, at et eller flere Mennesker kunne opholde sig derinde. Sænkes D. i Vandet, vil dette paa Grund af Luftens Modstand mod Sammentrykning kun i ringe Grad stige op i den, og Arbejderne kunne da aande i den i Kassen indespærrede Luft. Med Tiden vilde denne dog blive utjenlig til Aandedrættet, og man driver derfor bestandig ved Hjælp af en Trykpumpe frisk Luft ned i D. og det i saa rigelig Mængde, at den bobler ud under Klokkens Rand. Hyppig bruges Dykkerapparater, hvorved man forstaar D., som kun omgive Dykkerens Hoved, medens den øvrige Del af hans Legeme er beskyttet mod Vandets Indvirkning ved vandtætte Klæder. Et saadant Apparat tillader Dykkeren større Frihed end den ældre D.; foran Øjnene er anbragt en Glasrude til at se igjennem; hvis fornødent er, kan Lys medtages. Man har tillige D., der staa fast paa Bunden og naa op over Vandet. For oven er der da et særskilt Kammer, som kan aflukkes lufttæt

fra D.; i dette kunne Arbejderne gaa ind, lukke Døren efter sig og da sætte Kammeret i Forbindelse med D. Er Luften i Kammeret da underkastet samme Tryk som i D., kan man aabne en Lem i den fælles Skillevæg og saaledes komme ned i Klokken. Opstigningen foregaar paa lignende Maade.

Dyle [dejl], Flod i Belgien, udspringer i Prov. Sydbrabant, forener sig i Prov. Antwerpen med Nethe, kaldes efter Foreningen Rupel og falder fra højre Side i Schelde.

Dülken, Stad i den preussiske Rhinprov., 8 M. n. v. for Köln. 7,000 J. Linned- og Bomuldsmanufakturer, Høravl.

Dülmen, Stad i den preussiske Prov. Westfalen, 4 M. s. v. for Münster. 5,000 J. Jærnstøberi. D. er Hovedstad i det mediatiserede Herskab Croy-D. og har et prægtigt Residensslot.

Dylta, Svovlværk i Sverige, Axbergs Sogn i Nerike, ved Köping-Hults Jærnbane. Foruden Svovl, der som frit for Indblanding af Arsenik anses for at være af særdeles Godhed, tilberedes ogsaa Brunrødt. 1882 produceredes 23,530 Kilogr. Svovl og 147,090 Kilogr. Brunrødt.

Dümichen, Johannes, Professor i Ægyptologi i Straßburg, f. 1833 i Schlesien. Han studerede i Berlin under Lepsius og Brugsch, rejste i Ægypten først i tre Aar (1862—65) og siden flere Gange og udnævntes 1872 til Professor ved det tyske Universitet i Straßburg. Han har udgivet mange Bind af hieroglyphiske Indskrifter navnlig fra Ptolemæernes Tid, hvilke han selv har copieret i Ægypten.

Düna, Flod i Rusland, udspringer paa Valdaiplateauet paa Grænsen af Gouv. Pskov og Tver i Nærheden af Volgas Kilder og løber med Hovedretning mod V.N.V. til Rigabugten, som den naar 2 M. n. v. for Riga. Længde 100 M., Flodgebet 1,540 □ M. Ved dens Udløb ligger Fæstningen Dünamünde.

Dünaburg, stærkt befæstet Stad i det russiske Gouv. Vitebsk, 32 M. v. n. v. for V. ved Floden Düna. 52,000 J. (1880). Livlig Handel og Flodskibsfart, samt Bygning af Flodskibe. Jærnbanerne Petersborg-Warschau og Moskva-Riga krydse her hinanden.

Dynameter, et af Ramsden angivet Instrument til at bestemme Kikkerters Forstørring ved Maaling af Ocularringen, det i Ocularet dannede Billede af Objectivet. D. bestaar af et Rør, i hvis ene mod Kikkerten vendte Ende der findes et Glasmikrometer, en Glasplade med meget fine Inddelinger, og i hvilket en Dobbeltloupe kan forskydes. D. holdes saaledes, at Ocularringen falder paa Glasmikrometret, og Loupen forskydes saa, indtil begge ses tydelig, saa at man da kan aflæse Størrelsen af Ocularringens Diameter. Forstørringen kan da sættes lig Forholdet imellem Objectivets og Ocularringens Diametre.

Dynamik, den Del af den rationelle Mechanik, som omhandler Lovene for Legemers Bevægelse i Forhold til givne, virkende Kræfter. D. i Musiken, Læren om Klangstyrken. Til dens Omraade høre Accentuationslæren og Foredragslæren, for saa vidt denne sidste beskæftiger sig med de forskjellige Gradationer i Klangstyrken. D. ell. **Dynamisme** er i Philosophien den Naturopfattelse, som benægter Atomistikens Lære, i Følge hvilken alle Naturvirksomheder skulle fremgaa alene af mechaniske Aarsager, d. e. af Atomernes Figur, Stilling og vexlende Forbindelser gjennem ydre Tryk og Stød. I Modsætning til denne mechaniske Naturopfattelse (Mechanisme) betragter D. Stoffernes oprindelige Bestanddele som Resultater af visse indre, frembringende Grundkræfter (Dynamider). Efter Mechanismen er al Forandring kun Omlejring af Atomer; D. derimod hævder den qvalitative Forandrings Realitet.

Dynamit, et Sprængmiddel, der indeholder omtr. $\frac{3}{4}$ Nitroglycerin og $\frac{1}{4}$ Infusoriejord (hovedsagelig bestaaende af Kiselsyre). Det er et svagt brunligt Pulver, der antændes ved omtr. 150° og da brænder rask, men uden Explosion og fuldkommen fareløst. Det paavirkes ikke af Stød, end ikke ved Slag, men kun ved Hjælp af en stærk Fænghætte. Dets Virkning som Sprængmiddel er overordentlig voldsom. Man prøver den ved at detonere $\frac{2}{3}$ Pd. D. i en kvadratisk Papæske paa en Jærnplade af $\frac{1}{4}$ T.s Tykkelse. Herved slaar god D. et Hul i Pladen af Æskens Form. I Krigskunstens Tjeneste finder D. Anvendelse ved Sprængningsarbejder, i Minekrigen især i Søminer. Derimod kan den ikke træde i Krudtets Sted som Ladning i Skydevaaben; D.s overordentlig hurtige Forbrænding medfører nemlig, at Explosionens sprængende Virkning mod Løbets Vægge bliver meget for voldsom, især i Sammenligning med den drivende Kraft, den vil afgive til Projectilet. Man har tænkt paa at bruge D. som Sprængladning i Granater, hvorved disses Virkning i det mindste mod visse Maal i høj Grad vilde forøges; men hidtil har man ikke vundet Sikkerhed mod, at D. i Granaten exploderer ved Stødet af Skuddet i Løbet af Kanonen, i hvilket Tilfælde denne sprænges.

Dynamoelektricitet. Ved det dynamiske Princip i Elektriciteten, opstillet 1867 baade af Siemens og Wheatstone, forstaas Frembringelse af stærke magnetoelektriske Strømme, ikke ved Hjælp af permanente Magneter, men ved Anvendelse af den svage i Jærnkjærnen værende (remanente) Magnetisme; s. **magnetoelektriske Maskiner**.

Dynamometer ell. Kraftmaaler kan være forskjellig efter dets Bestemmelse. Vil man alene maale et Tryk eller et Træk, anbringer man mellem Kraften og Modstanden et D., der i Hovedsagen bestaar af en Fjeder med bekjendt Stivhed og en Viser, der angiver Fjedrens Bøjning (Fjederdynamometer) ligesom paa en Fjedervægt, der jo ogsaa er et Slags D. Vil man tillige kjende Forandringerne i Trækket og dets Middelstørrelse i Løbet af en vis Tid, tilføjer man en Papirstrimmel, der trækkes forbi et Blyant, hvis Stilling angiver Trækket (Indexdynamometer, Indicator). Til disse D. høre de Indicatorer, som jævnlig anbringes paa Dampcylindre for at vise Dampspændingens Gang i disse. For at maale Nyttevirkningen f. Ex. af en Dampmaskine anbringer man paa Hovedaxlen et Bremsdynamometer,

en Bremse, hvori Frictionen voxer med Betyngelsen af en udstaaende Arm. Man afpasser Betyngelsen saaledes, at Armen holdes svævende og Omdrejningshastigheden er den bestemte, og man beregner da Kraften af Vægten og Hastigheden. D. kaldes ogsaa Instrumenter, der vise, hvilken Kraft der behøves til at overrykke Garn, Uldtaver o. fl. Elektrisk D., et af W. Weber construeret Instrument til Maaling af hurtig paa hinanden følgende Vexelstrømme; hertil kunne almindelige Galvanometre ikke anvendes, fordi Udslagene blive desto mindre, jo hurtigere Strømmen skifter Retning, og sluttelig ganske ophøre. D. er et Galvanometer, hvis Magnet er erstattet af en Traadrulle; der er altsaa en ydre Rulle, som stilles i den magnetiske Meridian, og en indre Rulle, hvis ligeledes lodrette Vindinger staa vinkelret paa den magnetiske Meridian, og som er ophængt ved en af eller begge sine Tilledningstraade. Vexelstrømmen sendes igjennem begge Ruller samtidig, og ere Ledningerne en Gang sluttede saaledes, at dette sker, vil den indre Rulle altid gjøre Udslag i samme Retning. Udslagets Størrelse er imidlertid ikke alene afhængig af Strømmens Styrke, men ogsaa af Jordmagnetismen, idet denne søger at forøge eller formindske Udslaget, alt efter som Strømmen gaar i den ene eller den anden Retning; skifte Strømmene nu langsomt, ser man ogsaa Rullen svinge regelmæssig frem og tilbage om sin Ligevægtsstilling, men jo hurtigere Strømmene følge efter hinanden, desto mindre blive disse Svingninger, indtil de til sidst ophøre, og Udslaget holder sig uforandret som ved en constant Strøm; i saa Tilfælde forholder Udslaget sig ligefrem som Kvadratet paa Strømstyrken. Forandre Vexelstrømmene ikke blot Retning, men ogsaa Styrke, tages Middeltallet af disses Kvadrater. Siemens og Halske have construeret et D. til Maaling af Strømmene fra dynamoelektriske Maskiner.

Dynasti (af gr. δυνάστης, Hersker), regerende Slægt.

Dyndvulkaner, Maccaluber, Luftvulkaner, kalder man de smaa, kraterlignende Lerhøje (fra nogle faa til 250 F. høje), som ere dannede ved Udbrud af forskjellige Luftarter (Kulbrinte, Kulsyre, Kvælstof), der føre et ofte saltagtigt, gulgraat Dynd med sig. I Regelen er dette Dynd koldt og blandet med Naphta, eller der forekommer dog hyppig Naphtakilder i Nærheden. De heftige Udbrud, der nu og da indtræde, ere ledsagede af underjordisk Torden, stærke Jordrystelser og, hvis Luftarterne ere brændbare, af høje Ildsøjler. Allerede i Oldtiden kjendte man Maccaluba paa Sicilien og D. i Modena; senere har man lært lignende at kjende i Parma og det bolognesiske, ved Kertsch paa Krim, paa Halvøen Taman (Kuku-Oba den største, 250 F. høj, Udbrud 1794), ved det kaspiske Hav (om Baku), paa Java, ved Cartagena i Ny-Granada o. fl. St. Med disse D. maa ikke forvexles de Strømme af Vand med Sten, Sand og Aske, der undertiden ledsage de ildsprudende Vulkaners Udbrud.

Düne, tysk for Klit.

Dynekilen, Havbugt og Havn i Bohus-Län i Sverige, i Nærheden af Strømstad, c. 4 M. (82 Kilom.) fra Frederikshald, bekjendt af Tordenskjolds Bedrift 8 Juli 1716, da han med sin lille Escadre dels erobrede, dels ødelagde den svenske Transportflaade, som skulde bringe Carl XII Skyts og andre Fornødenheder til Belejringen af Frederikshald.

Dynnæss, en 2¼ □ M. (140 □ Kilom.) stor Ø paa Grænsen af Nordre og Søndre Helgelands Fogderier i Nordlands Amt i Norge.

Dyr. Dyrene ere levende (organiske) Væsener ligesom Planterne og besidde derfor som disse Evne til at ernære sig og til at forplante sig og derved vedligeholde deres Art; men de have tillige en (om end mere eller mindre klar) Bevidsthed om sig selv og om Omverdenen, samt Bevægelsesevne. Hos ethvert D. træffer man derfor i det hele forudsatte Ernærings-, Forplantnings-, Sanse- og Bevægelsesredskaber. Dertil kommer, at det ikke som Planten kan uddrage sine Næringsmidler umiddelbart af den omgivende livløse Natur, men maa optage dem i organisk Form, enten som Dele af andre D.s Legemer eller som Plantestoffer. D. maa derfor have Redskaber til at gribe og fordøje Føden, til at sætte den saaledes tilberedte Næringsvædske i Omløb og bringe den i Berøring med Luften, samt til at afsondre Stoffer, som enten skulle skaffes bort af Legemet eller anvendes af dette i Fordøjelsens eller andre Functioners Tjeneste. Ernæringsredskaberne ere derfor meget mere complicerede hos D. end hos Planterne og sondre sig i Fordøjelsesredskaberne (Mund, Spiserør, Mave, Tarmkanal), Redskaberne for Blodets Omløb (Hjærtet, Aarerne, Lymphe- og Chyluskarrene), Aandedrætsredskaberne (Lunge, Gjælle, Aanderør osv.) og Afsondringsredskaberne (Lever, Nyre, Spytkjertler, Taarekjertler, Svedkjertler osv.). Forplantningsredskaberne ere, i det mindste i Regelen, fordelte paa 2 Kjøn saaledes, at der i særegne Redskaber (Æggestokkene, ovaria) hos Hunnen udvikles Æg, som dog for at blive til Foster udfordre Befrugtning af den i de tilsvarende Redskaber (Sædstokkene, testes) hos Hannen dannede Sæd (sperma); for at føre disse to for Forplantningen lige uundværlige Stoffer hinanden i Møde findes der i Regelen tillige Æggeledere (oviductus) og Sædledere (vasa deferentia); hvis Æggets Udvikling til Foster skal foregaa i Moderdyrets Legeme, er Æggelederen udvidet til en Livmoder (uterus) for at optage Ægget under dets Udvikling; men hos de fleste D. (f. Ex. Fuglene, de fleste Krybdyr, Fiske, Bløddyr og Leddyr) foregaar Æggets Udvikling uden for Legemet; ja hos mange befrugtes det endog først efter at være lagt (Fiske, Padder, forskjellige lavere D.). Da Ernærings- og Forplantningsvirksomhederne ere fælles for D. og Planter, selv om de Redskaber, hvorved de besørges, ere nok saa forskjellige, kaldes de ofte med et fælles Navn de vegetative (Plantelivets) Virksomheder, og man taler om de vegetative Organsystemer (d. e. Ernærings- og Forplantningsredskaberne) hos D. i Modsætning til de animale Processer (Bevægelse og Sansning), hvori Planterne ikke have Lod eller Del. Sanseredskaberne og Bevidsthedens Organer ere

Nervesystemet og de forskjellige til dette hørende særegne Redskaber (Øie, Øre osv.), der kun ved de specielle Sansenerver, hvormed de ere udstyrede, formaa at bringe Omverdenen til Dyrets Bevidsthed; ved at bringe Viljens Bestemmelser til Musklerne og foranledige, at disse trække sig sammen, har Nervesystemet ogsaa Del i Bevægelsen, hvis egentlige Redskab Musklerne ere. Hvor Bevægelsesevnen har en højere Uddannelse, findes der faste Dele, til hvilke Musklerne ere fæstede, enten som ydre Skaller, Hudskelet osv. eller som et indre virkeligt Skelet (Benbygning). Mellem de lavere D. er der dog adskillige, som sidde fast og ikke formaa at flytte sig fra Stedet, enten fordi de leve som Snyltedyr, eller fordi de have fæstet sig ved deres Skaller eller paa anden Maade (f. Ex. visse Muslinger, lavere Krebsdyr, Søsvunge og Rørorme), eller fordi de danne Kolonier, der ere fæstede til Havbunden ligesom Planterne til Jordbunden, men de kunne da i alt Fald bevæge deres Lemmer, hvis de have saadanne, eller visse Dele af deres Legeme og Regelen vel ogsaa vælge eller drage deres Føde. Hine „Dyrekolonier" eller „sammensatte D." fremkomme ved en for visse lavere D. og Planteriget fælles kjønsløs Formeringsmaade, ved Knopskydning, saaledes at de i Form af Knopper fremskydende Individer vedblive at staa i organisk Forbindelse med Stamdyret og kun opnaa en delvis Selvstændighed ligesom Træets Grene og Blade; slige Dyrekolonier faa derved ofte et forgrenet, træagtigt Udseende, hvorved f. Ex. mange Koraldyr, Goplepolyper og Mosdyr faa en høj Grad af Lighed og Udseende med Planterne, hvorfor de ogsaa tidligere betragtedes som Mellemformer mellem D. og Planter og benævnedes Plantedyr (Zoophyta). Spørgsmaalet om Grænsen mellem Plante- og Dyreriget er til Dels endnu svævende og vanskeliggjøres ved de laveste Dyre- og Planteformers mikroskopiske Lidenhed og simple Bygning, samt derved, at de laveste Planter, i det mindste paa deres første Stadium som Forplantningsceller (Sporer), hyppig besidde Bevægelsesevne og Bevægelsesredskaber, navnlig Flimrehaar, ligesom de laveste Dyreformer. I den senere Tid er rejst stærk Tvivl om der virkelig er en skarp Grænse mellem Dyre- og Planteriget, eller om der er Overgange mellem begge, et Slags neutralt Gebet, som det næsten skulde være vilkaarligt, om man henførte til dette eller hint, eller ligesom en fælles Rod, hvorfra de to organiske Riger havde deres Udspring. Heller ikke kan det nægtes, at de laveste Dyreformer, f. Ex. mange Infusorier og Rhizopoderne mangle saa godt som alle de Redskaber, der ovenfor ere nævnte som karakteristiske for Dyreriget, saasom Muskler og Nerver, til Dels endog særlige Ernærings- og Forplantningsredskaber. Disse allerlaveste D. ere næsten kun en levende organisk Slim, med Evne til at sammentrække og udvide sig, til Dels med Evne til paa denne Maade at flytte sig fra Stedet, til at omfatte og udsuge andre smaa Organismer, til at formere sig ved Deling osv. Dyrerigets mangfoldige Arter danne saaledes en uhyre Formrække, fra de laveste til de fuldkomneste; alene Antallet af de nulevende Arter beløber sig sandsynligvis til flere Millioner, i hver af de tidligere Jordperioder har der været andre, men næppe færre Arter, og gjentagne Gange har en ny Dyreverden afløst den ældre. Men disse uendelig mange Arter ere ikke lige forskjellige fra hverandre. Nogle ligne hverandre saa meget, at de betragtes som Arter af samme Slægt; Slægterne samles igjen efter deres indbyrdes Lighed i Bygning til Familier, disse til Ordener, disse igjen til Klasser. Af Klasser antog Linné, den zoologiske Systematiks Stifter, 6, nemlig Pattedyr, Fugle, Krybdyr, Fiske, Insekter og Orme. Den nyere Zoologi vil i det mindste antage 20, der som oftest fordeles i 5 Rækker eller Kredse: 1) Hvirveldyr (Animalia vertebrata, Spondylozoa) ell. Bendyr, omfattende 5 Klasser: Pattedyr, Fugle, Krybdyr, Padder og Fiske; 2) Leddyr (A. articulata, Athrozoa): Insekter, Edderkopper, Tusindben, Krebsdyr og Orme; 3) Bløddyr (A. mollusca, Malacozoa): Blæksprutter, Snegle, Muslinger og Sækdyr; 4) Straaledyr (A. radiata, Actinozoa): Pighude, Koraldyr, Gopler og Svampe; 5) Urdyrene (Amorphozoa v. Protozoa): de laveste Organismer, Infusionsdyr og Rhizopoder. Nogle udskille Ormene fra de ægte Leddyr som en egen Række; andre kløve Straaledyrene i to: Polyper (Coelenterata) (Gopler, Koraldyr og Svampe) og Pighude (Echinodermata). Hver af disse Rækker har sin særegne Architektur og sin særegne Grundplan, der modificeres særlig i de enkelte Klasser, Ordener osv. Skjønt Hvirveldyrene i det hele ere fuldkomnere end Leddyrene, disse end Bløddyrene osv., er denne Rangforordning dog ikke absolut; de højeste Bløddyr og Leddyr f. Ex. ere fuldkomnere end de laveste Hvirveldyr. Dyrerigets store Hovedafdelinger maa derfor ikke betragtes som Trappetrin oven over hverandre, men som parallele Rækker, der have hævet sig til større eller mindre Fuldkommenhed, og hvis laveste Former indtage en mere eller mindre dyb Plads i Forhold til hverandre. D. bruges ogsaa særlig om D. af Hjorteslægten, i Norge især om Rensdyr; derfor er her **Dyrkalv** d. s. s. Rensdyrkalv, **Dyrkong** den Hanren, som gaar i Spidsen for Rensdyrflokken; dog bruges paa Søndmøre **Dyrkolle** om Hunhjorten.

Dyrlæge, den, som giver sig af med at helbrede syge Dyr, almindelig dog kun, naar han har underkastet sig en Dygtighedsprøve i de herhen hørende Videnskaber ved en Veterinærskole. Det er vel ikke forbudt nogen at behandle Dyr, der lide af almindelige, forekommende Sygdomme; er Sygdommen derimod smitsom, udfordres, at Vedkommende er autoriseret af Staten som D. **Dyrplageri** er saa vel efter norsk som dansk Ret i Almindelighed strafbart, navnlig naar Gjenstanden er et Husdyr. Andre Steder, f. Ex. i Tyskland, straffes blot D., som vækker offentlig Forargelse. **Dyrskuer** afholdes nu almindelig i alle civiliserede Stater, efter at England først har givet Exemplet, og have været et virksomt Middel til at fremme Husdyravlen; ved at fremstille fortrinlige Individer af de forskjellige Arter af Husdyr og belønne disses Ejere har man henledet Opmærksomheden paa dem som gode

Tillægsdyr og derved bidraget til Dannelsen af udmærkede Stammer. I Danmark afholdes D. af Landboforeningerne i Forbindelse med Udstillinger af Agerdyrkningsredskaber, Vortlodninger osv.; men Staten giver efter Lov af 23 Jan. 1862 aarlig 13,200 Kr., som fordeles blandt Landboforeningerne i Forhold til deres eget Bidrag. Foruden disse D. giver Staten aarlig 22,000 Kr. til Afholdelsen af særegne, af den selv ledede Hingsteskuer for ældre Hingste, hvor Præmieuddelingen almindelig foretages dels efter Hingstens Exterieur, dels efter en afholdt Kraftprøve, dels efter Fremstilling af Afkom efter vedkommende Hingste.

Dyrafjord (Dýrafjörðr), Fjord i det nordvestlige Island med en Handelsplads paa Sydsiden, paa Næsset Tingøre (þingeyri).

Dyre, en gammel, nu uddød dansk Adelsslægt. **Ove D.**, Kammermester, flygtede under Erik Glipping til Sverige for en Fordring, han havde paa Kongen, som denne ikke vilde betale, og deltog siden i Kongemordet i Finderup Lade 1286. — **Mette Ivarsdatter D.** fra Tirsbæk var først gift med den norske Rigsraad Anders v. Bergen, derpaa med den mere bekjendte norske Rigsraad Knut Alfsøn, efter hvis Mord 1502 hun ægtede sin Elsker Svante Sture. Sagnet om, at hun skal have forgivet Sten Sture den ældre for at faa sin tredje Mand valgt til Sveriges Rigsforstander, savner al Hjemmel. Da Svante Sture døde 1512, vendte hun paa Grund af Uenighed med Stifsønnen, Sten Sture den yngre, tilbage til Danmark, hvor hun blev Priorinde i St. Agnete Kloster i Roskilde. Hendes brændende Had til Danmark, der var fremkaldt ved Mordet paa hendes anden Ægtefælle, afløstes nu af en lignende Følelse over for Sverige og dets nye Rigsforstander; tillige med sin Stifsøn, Carl Knudsøn, sluttede hun sig til Christian II og hjalp ham med at tilføje Sten Sture ondt. — En af de sidste Mænd af Slægten var den Justitsraad **Palle D.** til Sindinggaard (ved Holstebro) og Trinderup (ved Hobro), som 1707 blev ihjelstukken i Holstebro i et Slagsmaal af en Capitain; han var gift med Ulr. Fred. Gyldenløves fraskilte Hustru, den berygtede Marie Grubbe, fra hvem ogsaa han blev skilt.

Dyrebad, s. **Bad**.

Dyrehaven, ogsaa Jægersborg- ell. den kongelige D., 1½ M. n. for Kjøbenhavn i Lyngby og Søllerød Sogne langs Øresund, 2,641 Td. Land, hvoraf c. 1,700 skovbevoxede, blev under Christian V indhegnet med et Enebærgærde, for at han der kunde holde Parforcejagt. Skoven, der endnu benyttes som kongelig Vildtbane, er om Sommeren Kjøbenhavnernes mest yndede Udflugtsted. I dens sydøstlige Hjørne ligger Forlystelsesstedet Klampenborg, der tillige er Badested og Vandcuranstalt, og mod V. Jagtslottet Eremitagen paa en aaben Slette, hvor man ofte kan se indtil 1,000 Stkr. Vildt græsse. Mellem Eremitagen og Klampenborg er et Capel, hvor der holdes Gudstjeneste for Omegnens talrige Beboere. En Sidebane af den sjællandske Nordbane fører siden 1863 i Sommertiden paa Søn- og Helligdage mange Tusender til Skoven i Nærheden af Klampenborg.

Dyrekredsen, Zodiacus, et Bælte paa Himmelkuglen paa begge Sider af Ekliptika af omtr. en Snes Graders Bredde, som indeholder 12 Stjernebilleder, der i det hele forestille levende Væsener, nemlig Vædderen, Tyren, Tvillingerne, Krebsen, Løven, Jomfruen, Vægten, Skorpionen, Skytten, Stenbukken, Vandmanden, Fiskene. Disse følge paa hverandre i den her nævnte Orden fra Vest til Øst. I D. findes altid Sol, Maane og de gamle Planeter, samt de fleste af de nye. De saakaldte 12 Himmeltegn, af s. N. som ovennævnte Stjernebilleder, falde dog ikke sammen med disse; s. **Himmeltegn**.

Düren, Stad i den preussiske Rhinprov. ved den lille Flod Roer, 4 M. ø. for Aachen. 17,000 I. Stærkt udviklet Industri i Uld- og Bomuldsstoffer, Papir, Tapeter og Jærntraad. Store Hørspinderier, Jærnstøberi og Maskinfabrik. Betydelig Kornhandel. D. var indtil 1248 en fri Rigsstad.

Dyrendal, egtl. Durendal, er Navnet paa Helten Rolands Sværd i den carolingiske Cyklus's Hoveddigt »Chanson de Rollant«.

Dyreornamentik kaldes den Art af Ornamentik hos Oldtidens Folk og under primitive Tilstande overhovedet, hvis Grundmotiv er Dyrebilleder, som ere dannede ad rent ornamental Vej, uden at der er foregaaet en bevidst og paaviselig Efterligning af visse bestemte Dyreformer. Ornament-Dyrene ere udviklede af tidligere foreliggende, ofte lineare Decorationselementer og have ingen anden Betydning end den, at skulle danne en rig og livlig Udsmykning af Fladen. Fastholdte inden for hver Culturkreds i visse bestemt udprægede Former, spille de her i Ornamentiken den samme Rolle som f. Ex. Acanthusbladet i Grækenlands og Lotus og Papyrus i Ægyptens Ornamentik. D. turde i Almindelighed under uforstyrrede Forhold betegne det andet Hovedtrin (efter **Linjeornamentiken**, s. d. A.) i Menneskets kunstneriske Udvikling. Inden for Nordens Oldtid gjordes der vel allerede tidlig flere Tilløb til Uddannelsen af en D.; men først gjennem den romerske Periode (s. **Jærnalder**) lagdes der Grunden til en consequent gjennemført og ublandet D., og indtil Hedenskabets Slutning blev man i Norden staaende paa samme kunstneriske Udviklingstrin, ihvorvel der, under Impulser af fremmed Kunst, i Tidens Løb gjorde sig forskjellige Stilretninger gjældende. De forskjellige, højst forunderlige Ornament-Dyr, oftest firføddede Dyr og Fugle, boltre og tumle sig, bide og slide i hverandre under den rigeste Afvexling. Ved bestandig fortsatte Omdannelser blive Kroppe og Ben forlængede til Baand eller slangeagtige Legemer, som bugtes og filtres i hverandre til kunstige, symmetriske Væv og næsten uforstaaelige Sammenslyngninger, alt for kun at danne en livlig og tæt Fladeudfyldning paa Spænder, Sværdgreb, Metalbeslag osv. Dele af Hoveder og Lemmer kastes bort, efter som Pladsen, Kunstnerens Lune eller Stilens Forfald medfører det, og Dyrene falde til sidst fra hverandre i et meningsløst, men altid broget Virvar. Hele denne D. har man, ikke ganske med Rette, givet Navn af nordisk Stil; den beror nemlig mere paa en

primitiv Smag og en begrænset Kunstfølelse, som andenstebs og til andre Tider har fundet lignende Udtryk, end paa noget absolut nordisk; den er ikke opstaaet alene i Skandinavien, men er fremgaaet af en fælles-germansk Kunstudvikling; den var i de første Aarhundreder efter Folkevandringstiden udbredt fra det sorte Hav indtil England og fra Italien indtil Skandinavien, og først i Vikingetiden foregik der i Norden en selvstændigere Udvikling, dog kun paa Grundlag af nyoptagne, fremmede Elementer. Den nordiske Ornamentik fortjener imidlertid al Opmærksomhed, dels som et charakteristisk Exempel paa en vis almenmenneskelig Kunstudvikling, dels paa Grund af den Smag og Kjærlighed til Arbejdet, som viser sig paa mange Punkter, dels som Vidnesbyrd om Nordboernes lykkelige Evne til hurtig Optagelse og selvstændig Tilegnelse af det fremmede. S. Drageslyngninger.

Dürer, Albrecht, tysk Kunstner, Søn af en Guldsmed fra Ungarn, f. 21 Maj 1471 i Nürnberg, lærte først Guldsmedhaandværket hos sin Fader, men da han havde mere Lyst til Malerkunsten, traadte han efter Datidens Skik ligefrem i Lære for 3 Aar hos Michael Wohlgemuth, en anset „Mester" i Nürnberg. Kunst og Haandværk vare endnu saaledes forbundne, at selv den, der uddannede sig til Kunstner, maatte gjennemgaa alle Haandværkets Trin. Efter endt Læretid se vi ogsaa D. som „Svend" tiltræde sine Vandreaar; men i Stedet for at søge Fortjeneste i Malerværksteder besøger han de Stæder, hvor han mente at have mest at lære som Kunstner, Kolmar, Basel og Strasburg, og under Vejs tager han Studier af de Landskaber, han kommer igjennem. Da han 1494 er kommen hjem, mener Faderen, at den 23aarige Mand, der nu bliver „Mester", skal giftes, og søger ham en Brud, en Kjøbmandsdatter af den lavere Borgerstand, hvortil han selv hørte; thi der var skarp Sondring mellem de patriciske Borgerfamilier, hvis Medlemmer havde Adgang til Raadet, og den øvrige, næringsdrivende Borgerstand. Paa samme Tid som D. ved sit medfødte Geni, sit grundige Studium og sin utrættelige Flid vinder et Kunstnernavn, hvis Klang naar ud over Rigets Grænser, til Italien og Nederlandene, vedbliver han hele sit Liv at føle sig som den beskedne Nürnbergerborger, som i al Underdanighed anraaber Raadet om de sparsomme Naadesbevisninger, han attraar, f. Ex. mod Slutningen af sit Liv at faa 5 pCt. af en sammensparet Sum paa 1,000 Fl., som han betror i Raadets Hænder. Hans rastløse Aand lod ham dog ikke nøjes med de Kundskaber, han havde høstet i sine Vandreaar. 1505—7 besøgte han Norditalien, Venezia, Padua, Bologna, søgte Omgang med ansete Kunstnere, som forstod at skatte hans Fortrin trods den afvigende Fremstillingsmaade, og stræbte at lære, hvad han følte Savnet af, et større Kjendskab til Menneskelegemets Forhold, til Perspectivlæren, til Farvens Behandling m. m. Men selv om man i det kunstrige Italien maatte finde noget at dadle ved hans udførte Malerier, skattede man hans Kobberstik og Træsnit desto højere; her kom hans sikre Haand, hans Formsans og hans Phantasis rige Fylde mere frem, og hvilken Kunstner man saa i ham viser bedst det Tilbud, han fik i Venezia, af 200 Dukater om Aaret, hvis han vilde bosætte sig der. Imidlertid voxede hans Ry; han fik en lille Aarpenge af Kejser Maximilian, og da Kejserkronen 1519 var gaaet til dennes Sønnesøn, Carl V, foretog Kunstneren 1520—21 en Rejse til Nederlandene for at hilse paa sin Fyrste. Denne Rejse var et Triumphtog for den allerede navnkundige Kunstner; man kjendte ham navnlig fra hans Træsnit og Kobberstik, og anden Gang nødte hans Fædrelandsfølelse — kortsynet eller højhjærtet — ham til at afslaa et ærefuldt Tilbud fra Antwerpen om at blive der. Man har fra hans egen Haand en i culturhistorisk Henseende i høj Grad oplysende Dagbog over denne Rejse. Men hvor højt han end hædredes, følte han dog endnu Trang til at se og lære, og Kunstværker som Brødrene v. Eycks øvede tydelig Indflydelse paa hans Kunst. Efter Rejsen besjæles han ligesom af en ny Aand, som dog kun faar Lejlighed til at udfolde sig i ét stort Billede, de 4 Evangelister eller Apostle, der nu findes i München. En snigende Sygdom, som han havde paadraget sig paa Rejsen, gjorde Ende paa hans Liv 6 Apr. 1528. I sine sidste Aar havde han været stærkt paavirket af Reformationen, uden dog at give Afkald paa den Bekjendelse, hvori han var opvoxet og havde levet. Det skarpe Blik paa nært Hold, som havde bragt Datidens Kunst i Tyskland til at fordybe sig saa meget i Enkeltheder, at Helheden led derunder, er ogsaa ejendommeligt for D. Han har alle denne Kunsts Fortrin og Brøst. Ved Siden af en Flid og en Sikkerhed, der bringer ham til at gjengive enhver Enkeltheb med smaalig Nøjagtighed, savner hans Kunst Frihed og Flugt; Klædemonnet lægges i svære, stive Folder, som maaske dog for en Del skyldes de svære Stoffer, hvoraf Datidens Dragter forarbejdedes; Anordningen af Figurerne i Rummet have tit noget trykket og Bevægelserne noget haardt og kantet; men hans dybe Følelse, hans rige Phantasi, som gjenskaber ham enhver Handlings aandelige Indhold i dens hele Fylde, præger sig i det levende Udtryk, han forstaar at meddele Personernes Aasyn. Paa samme Tid som Datidens Dragter, der nu give hans bibelske Fremstillinger et noget fremmedartet Præg for os, netop maa have ført dem nærmere for den Tids Mennesker, hævede han sig i disse Fremstillinger til en Skildring af de sjælelige Rørelser, som undertiden kan blive grel, men altid er talende og den Gang var noget hidtil uset. Staar Holbein d. yngre ogsaa over ham i harmonisk Udførelse og mere malerisk Frihed, viser D. sig dog som en større Kunstner ved sin Alsidighed i Valget af Emner, sin Kraft i Udførelsen, sin Rigdom i Tanken, sin Poesi i Følelsen. Af hans Skole maa nævnes Kunstnere som Pencz, Kulmbach, Altdorfer, de to Beham o. fl. Blandt hans Malerier kan fremhæves, foruden Portræter af ham selv, hans Fader, Carl V, Melanchthon, Christian II af Danmark o. fl., det store Billede „Rosenkransfesten", som han oprindelig malede til den tyske Kirke i Venezia

(det er nu i Prag, men i ødelagt Tilstand); dernæst „Adam og Eva" fra 1505, „Trefoldigheden", 1511, nu i Wien, og endelig, som ovenfor nævnt, de fire legemsstore Figurer af Johannes og Peter, Paulus og Marcus (1526), som i Henseende til Storladenhed i Form og Farve, Liv i Udtrykket, Frihed og Fylde i hele Behandlingen peger langt ud over, hvad Mesterens egen Kunst hidtil havde mægtet. Allerede tidlig naaede han stor Anseelse som Kobberstikker og i Træsnittet; ved Stik som „den hellige Hieronymus", „Ritter, Tod und Teufel", „Melancholia" o. fl., og ved hele Rækker af Træsnit, som „Apocalypsis", „Marias Liv", den saakaldte „store" og „lille Passion" o. m. a. staar han som en af Verdens frugtbareste og betydeligste Mestre; Samlingerne kappes om at have hans Blade i fuldstændige og velbevarede Exemplarer. D. var ogsaa Plastiker og har efterladt sig adskillige Billedhuggerværker, navnlig fortrinlig udskaarne hellige Fremstillinger i Træ og Elfenben. Tillige var han en i sit Fag dygtig Forfatter, som med Tænksomhed og Klarhed strev om Menneskelegemets Forhold, om Geometri og Perspectiv, om Fæstningsbygning m. m. En Billedstøtte af Kunstneren, udført i Malm af Rauch, opstilledes 300 Aar efter hans Død i hans Fødeby Nürnberg.

Dyrholar (d. e. Dørhøjene), bekjendt blandt Søfarere under Navn af Portland, er en af en portformet Aabning gjennembrudt Klippe, der fra Islands flade, sandede Sydkyst skyder sig frem i Søen.

Düringsfeld, Ida v., tysk Digterinde, f. 1815 i Schlesien, uddannede sig tidlig i Musik og Sprog, udgav 1835 en Samling „Gedichte" under Navnet Thekla, 1838 en Romancecyklus („Der Stern von Andalusien") og 1841 Romanen „Schloß Goczyn". 1845 ægtede hun en Friherre af Reinsberg, gjorde vidtløftige Rejser med ham og strev en Række Romaner, hvoriblandt „Skizzen aus der vornehmen Welt" (1842—45) og „Margaretha von Valois" (1847), bearbejdede bøhmiske og toscanske Folkesange, samt udgav originale lyriske Digte og Rejseskildringer. Hun hører til de frugtbareste tyske Forfattere og udmærker sig ved en elegant, tilspidset Stil og fin Iagttagelsesevne; hendes Poesi aander Varme og er velklingende i Formen. I Forbindelse med sin Mand har hun studeret de forskjellige Nationers Ordsprog og udgivet „Das Sprichwort als Kosmopolit" (1863); 1872—75 udkom „Sprichwörter der german. und roman. Sprachen". Hendes senere Noveller, hvoriblandt „Prismen" (1873), udmærke sig ved deres ethnographiske Staffage. Hun døde i Stuttgart 25 Oct. 1876; Dagen efter dræbte hendes Mand sig selv.

Dyrisk, animalsk, hvad der tilhører eller er ejendommeligt for Dyrene i Modsætning til Planterne (vegetabilsk, vegetativ). **D. Føde**, de Fødemidler, der faas af Dyreriget (Kjød, Fedt, Mælk, Æg). **D. Livsytringer**, de legemlige og sjælelige Virksomheder, der staa i Afhængighed af Nervesystemet (vilkaarlig Bevægelse, Sansning, den sjælelige Virksomhed) og derfor ere udelukkende ejendommelige for den dyriske Organisme. **D. Magnetisme**, s. **Magnetisme**. **D. Væv**, s. **Væv**.

Dürkheim, Stad i den bayerske Prov. Pfalz, 8 M. n. v. for Speier. 6,000 I. Tobaksfabrikation, Saltværk, Vinavl; Kogsaltkilder, der navnlig ere skikkede til Soolbade, mindre til at drikkes. Mest Anvendelse finder dog her Druecuren, der i det milde Efteraar samler talrige Gjæster. I Nærheden mærkelige Ruiner af Benedictinerabbediet Limburg.

Dyrmaleriet har Fremstillingen af Dyrenes Liv til Gjenstand og har navnlig blomstret i Tider, hvor Sansen for Naturlivets Skjønhed og Fylde har været vakt. I Oldtiden havde man Blikket aabent for den friske Umiddelbarhed i Dyrenes Liv, og saa vel Ægyptens som Assyriens Kunst viser Levninger af Dyrefremstilling; enkelte spredte Træk give en høj Forestilling om, hvad den græske Malerkunst maa have forstaaet at frembringe paa dette Omraade. Ved Kunstens Gjenfødelse i Middelalderen var i lang Tid Historiemaleriet eneraadende, og det var først senere de nederlandske Skoler, som lod de enkelte Kunstfag, deriblandt ogsaa D., komme til Udvikling. Medens Rubens, Snijders, Valkenburg o. fl. holdt af at gjengive Jagtlivet i store Billeder, skildrede Kunstnere som Berchem, Dujardin, A. v. d. Velde, A. Cuijp og navnlig P. Potter i større eller mindre Billeder Husdyrenes Liv og Færd med overraskende Naturlighed; særlig Hesten, paa Jagten og i Felten, fandt en genial Fremstiller i Ph. Wouwerman; andre ere Fjerkræets Malere (Hondekoeter), atter andre det døde Vildts (J. Weenix). I Italien var Castiglione den, der der tidligst behandlede D. i selvstændige Billeder. Fra den nyere Tid maa nævnes i Frankrig Kunstnere som Carle og Horace Vernet, Troyon, Rosa Bonheur, samt Meissonier, der er fortrinlig i Gjengivelsen af Heste; England har bl. a. Landseer og Ansdell, Tyskland Adam, Ridinger og Voltz. I Danmark har i ældre Tid Gebauer, i den nyere Th. Lundbye, der indtager en høj Plads blandt Verdens Dyrmalere, og O. Bache vundet Navn; i Sverige Wahlbom, Kiörboe, Lönnroth; i Norge Askevold, Boe og S. Dahl. En egen Art inden for D. er det, naar Kunstnere, som Kaulbach i Illustrationer til „Reineke Fos", lader Dyrene træde i Satirens Tjeneste og udtrykke menneskelige Tanker og Følelser. Ogsaa Billedhuggerkunsten dyrker ikke sjælden Dyrelivets Fremstilling som selvstændig Kunst. Fra Oldtiden er bevaret ypperlige Gjengivelser af Dyr, saaledes Hestene i det lange Ryttertog paa Parthenonsfrisen; i den nyere Tid have Kunstnere som Barye i Frankrig og Jerichau i Danmark vundet Navn for deres Opfattelse af Dyrelivet.

Dürrenstein, Stad i Ærkehertugd. Østerrig ved Donaus venstre Bred, 9 M. v. n. v. for Wien. 600 I. Ruiner af det gamle Klippeslot, i hvilket Richard Løvehjærte i 3 Maaneder holdtes fangen 1192—93. Fægtning 11 Nov. 1805 mellem Franskmændene og de forenede Østerrigere og Russere.

Dyrrhächium, s. **Durazzo**.

Dyrsaa, **Dyrsherreder**, **Dyrsland**, s. **Djursaa**.

Dyrskjøt, Peder, en lærd, jysk Bonde, f. 1630. Hans Fader, Lars D., der faldt 1644 kæm-

ende, skjønt 84 Aar gammel, mod de indtrængende Svenskere, havde skaffet ham en efter hans forhold meget god Oplærelse. Efter at have ent forskjellige erhvervede han sig til sidst en Gaard i Jersløv Sogn i Vendsyssel, og her enlevede han Resten af sit Liv, til Slutningen døv og næsten blind, optagen af flittige Studier og Arbejder, navnlig i Retning af Historie og Genealogi. Ikke faa Afskrifter af n tabte Documenter og ellers ukjendte Efterretninger skyldes hans utrættelige Pen og ualmindelige Samlerflid. Hans talrige Haandskrifter, hvoraf dog adskillige kun vare Oversættelser, tilfaldt efter hans Død, der indtraf 1707, Biskop Jens Bircherod, med hvem han i sine senere Aar havde staaet i livlig Forbindelse paa Grund af deres fælles Interesser.

Dyrtid opstaar i Almindel. enten ved Krig eller Misvæxt. Krigen medfører ikke blot Ødelæggelse af Høsten, men den frembringer Forstyrrelse i Kornhandelen og bortkalder Folk og Heste fra Agerbruget. Misvæxten har enten sin Oprindelse i for stor Tørke eller for stor Fugtighed; i første Tilfælde lider især Qvantiteten, i sidste Qvaliteten. D. virker ikke blot ødelæggende derved, at den forhøjer Prisen paa Kornet, men den formindsker tillige Evnen til at kjøbe. Idet nemlig Afsætningen paa Varer standser, fordi Befolkningen maa anvende et større Beløb til Indkjøb af Levnedsmidler end tidligere, formindskes tillige Efterspørgslen efter Arbejdere, medens paa den anden Side flere tilbyde deres Arbejde, da mange, som hidtil ikke have søgt Erhverv ved Arbejde, nu blive nødte til paa denne Maade at søge at forøge deres Indtægter. D. er saaledes et stort Onde, men den er nu langtfra saa hyppig som i tidligere Tider; egentlig Mangel paa Korn finder sjælden Sted undtagen i mere isolerede og fattige Lande, som Finland og Østpreussen, i hvilke der endnu i de seneste Aar har hersket ligefrem Hungersnød; i andre Lande derimod ere ligeledes Springene i Kornpriserne nu langtfra saa store, som for nogle Aarhundreder tilbage. — Blandt de Midler, hvorved man har troet at kunne forebygge D., ere Magasiner og Udførselsforbud eller Udførselstold de vigtigste. I ældre Tider, da Kornhandelen stod paa et meget lavt Trin og Befolkningen manglede økonomisk Indsigt og Capitaler, vare visinok Magasiner hensigtsmæssige. Regeringen maatte være Formynder for Folket og kunde ikke overlade Forsyningen til Handelens frie Bevægelse. Nu derimod virke Magasinerne skadelig. Opsamlingen af Korn medfører i og for sig overordentlig store Omkostninger, hvad enten Staten selv opkjøber eller beordrer Privatmænd til at levere Korn; men den vigtigste Indvending er, at Magasinering fra Statens Side lægger Hindringer i Vejen for den private Kornhandel. Denne kan ikke concurrere med Staten, som ikke behøver at tage Hensyn til Fordelen; de private Kornhandlere ville derfor ikke kjøbe Korn, og der opsamles altsaa ikke private Forraad; Forbrugerne maa følgelig alle ty til Statens Magasiner, der paa Grund heraf hurtig blive tømte. Naar dette er sket, haves ingen Forraad, da de private Kornhandlere ere blevne holdte borte fra Markedet, som Staten har behersket, og paa hvilket den ene har bestemt Priserne. Paa Grund heraf ville Priserne, naar Magasinerne ere blevne tømte, naa en forfærdelig Højde, og de pludselige Spring i Priserne, som den private Kornhandel hindrer ved sin udjævnende Indflydelse, ville foranledige de største Ulykker. Udførselsforbud mod Korn som stadig Forholdsregel vil foranledige, at Dyrkning af Korn aftager, da Producenten ikke kan opnaa den naturlige Pris for sit Produkt, og Landet vil lide et økonomisk Tab, for saa vidt det er særlig egnet til Kornavl. — Under selve D. maa Regeringens Bestræbelser gaa ud paa at forøge Kornmængden, formindske Consumtionen og saa vidt muligt forøge Befolkningens Evne til at kjøbe Korn. Udførselsforbud eller høj Udførselstold bringer ikke et større Qvantum Korn paa Markedet, da Producenterne ville afvente Ophævelsen heraf eller foretrække at opfodre Kornet, benytte det til Brændevinsbrænding osv., medens den hindrer Indførselen af fremmed Korn, idet Importeuren, naar Kornet først er kommet ind i Landet, ikke længere har Raadigheden derover, da han ikke atter kan udføre det. Erfaringen viser ogsaa tilstrækkelig, at Udførselsforbud, langtfra at forøge Tilbudet af Korn og nedsætte Priserne, have forhøjet disse. Consumtionen formindskes af sig selv, naar de højere Priser indtræde i rette Tid; holder Regeringen derimod Priserne nede paa kunstig Maade, f. Ex. ved Salg fra Magasiner, vil Følgen heraf være, at Formindskelsen i Forbruget, det vigtigste Middel under en D., ikke bliver anvendt i rette Tid. Forbud mod Brændevinsbrænding og Ølbrygning, der ville kræve betydelige Erstatningssummer, ere mindre nødvendige, da Consumtionen af Brændevin og de kostbarere Ølsorter aftager af sig selv. Det vil være hensigtsmæssigt, at Staten og Communerne for at bøde paa den formindskede Efterspørgsel efter Arbejde foretager nyttige Arbejder, der hidtil have været udsatte eller maaske først senere skulde have været paabegyndte; navnlig vil der være særlig Anledning til at lade udføre Arbejder, der kunne være af Betydning for Landets senere Forsyning, som Vej- og Jernbanearbejder osv., hvortil ikke udfordres nogen særlig Uddannelse, men ved hvilke alle Klasser Arbejdere kunne anvendes. Mulig kan Staten ved Laan til forskjellige Creditanstalter sætte disse i Stand til i videre Udstrækning end ellers at komme de private til Hjælp. Hovedmidlet saa vel til Forebyggelse som til Afhjælpning af D. er imidlertid den frie Kornhandel. Denne fører Kornet fra de Steder, hvor der er Overflødighed af det, til Lande, hvor der er Mangel paa det; den opbevarer Kornet fra de rige Aar, i hvilke der var Overflødighed og lave Priser, til de daarlige Aar, da der er Mangel og høje Priser. Naar en D. nærmer sig, opkjøber den Kornet, bringer derved Priserne i Vejret, hvorved Consumtionen formindskes, Kræfterne anspores og der opmuntres til Indførsel, og naar Priserne da have naaet et højere Punkt, bringes de opsparede Forraad paa Markedet, hvorved Tilbudet forøges, og Priserne hindres derved fra at gaa højere op. Formaalet for Dyrtidspolitiken, Udjævning af Priserne ved gradvis Stigen

og Synken, bliver derved naaet, medens man ved kunstige Foranstaltninger vel kan naa en Tid at holde Priserne nede, men snart vil se Resultatet blive, at de stige til en forfærdelig Højde.

Dys i Beg. af sammensatte Ord betegner en besværlig ell. sygelig Tilstand af det Organ ell. den Function, som Slutningen af Ordet angiver. **Dysenterī**, Blodgang, s. **Blod**. **Dyskrasī**, **Dyshæmī**, Diathese, et fra den ældre Lægevidenskab og særlig fra Humoralpathologien nedarvet Begreb, betegnende en sygelig Forandring af Blodet, som man antog skulde ligge til Grund for visse, især chroniske Sygdomme (Syphilis, Kræft, Kjertelsyge, Tuberkulose, flere Hudsygdomme osv.), og som endog skulde kunne nedarves som saadan. En slig varig, sygelig Tilstand af Blodet lader sig dog ikke tænke, da dette jo er en stadig Bexel underkastet, hvorved det nasbrudt fornys ved udenfra optagne Stoffer, og man har i Virkeligheden heller aldrig kunnet paavise nogen Forandring af Blodet i hine Sygdomme. Snarere er det visse medfødte eller senere opstaaede Forandringer i Legemets faste Væv, der ligge til Grund for dem eller i alt Fald medføre en forøget Tilbøjelighed til at angribes af dem. **Dysmenorrhoe** [rē], en af heftige Smerter og andre Besværligheder ledsaget Menstruation, skyldes enten Sygdomme i Livmoderen eller kan ogsaa forekomme uden saadanne, f. Ex. hos nervøse Individer. **Dyspepsī**, s. **Fordøjelsesbesværligheder**. **Dysphagī**, Besvær ved Nedsynkningen, kan hidrøre fra organiske eller krampagtige Forsnævringer af Spiserøret. **Dyspnoe** [pnē], s. **Aandenød**. **Dysurī**, Besvær ved Urinladningen, et hyppigt Symptom ved Sygdomme i Urinblæren eller Urinrøret.

Dystiebro, som fører over **Dysteaa** (nu Saxaa) paa Grænsen af Onsjö og Harjager Herreder i Skaane, lidt s. ø. for Landskrona, bekjendt af det store Nederlag, som Valdemar d. store og Absalon her tilføjede de oprørske skaanske Bønder i Febr. 1181, og som under Navn af „Dystiefaldet“ længe forplantedes i Erindringen fra Slægt til Slægt.

Dysse var tidligere det almindelige Navn for alle Nordens forhistoriske Mindesmærker, dannede af store, utilhugne Sten, men bruges nu rettere alene om Stenalderens Gravbygninger. Paa samme Maade anvendes den fremmede Betegnelse megalithiske (d. e. af store Sten) Monumenter nu næsten udelukkende om de store Stengrave i Udlandet. I Norden ere D. regelmæssig anlagte oven paa den naturlige Jordflade. Det er Kamre og Kister, som med beundringsværdig Dygtighed ere byggede af ofte overordentlig store Sten (Bæresten og Dæksten), der vende den flade, ikke sjælden kløvede Side indad mod Gravens Indre. Stenene ere omhyggelig valgte og nøje sammenpassede, hvorhos Mellemrummene ere udfyldte med mindre, ofte flækkede Stene. Noget Bindemiddel mellem Stenene er ikke benyttet. Graven omgives ofte af en Høj, der er solidt bygget af større og mindre Stene med mellemliggende Lag af Jord, knust Flint og fastpakket Ler. Omkring det hele Anlæg er der sædvanlig rejst en Kreds af store Sten. D. henføres til 3 Hovedklasser, imellem hvilke der dog ikke kan drages fuldstændig skarpe Grænser. **Gangbygningen**, eller med et ældre Navn Jættestuen, bestaar i sin mest udviklede Form af et Kammer, der er ovalt, aflangt med afrundede Ender eller sjældnere rectangulært (indtil 9½ F. bredt, 38 F. langt og 6 F. højt under Dækstenene), og af en fra Kammeret under en ret Vinkel, med Retning mellem Syd og Øst, udgaaende, lavere Gang, som undertiden har en Længde af indtil 25 F. Mægtige Dæksten ligge tværs over Kammeret, ligesom ogsaa den smalle Gang er dækket med Sten; i denne findes tillige paa ēt eller flere Steder fremspringende Sten til Støtte for et oprindeligt Lukke af Sten eller Træ med en foran liggende Tærskelsten, saa at denne Stenstue, med dens ofte brolagte Gulv, har stor Lighed med et Hus. Omkring Bygningen findes der en rund, ofte med Randstene forsynet Høj, som dog ikke altid skjuler Dækstenene. Foruden disse Gangbygninger kjendes der dobbelte Kamre med to lange Indgange, mange mindre polygonale Stuer med Gang og forskjellige ejendommelige Constructioner. I Sverige kaldes G. »halfkorsgrafvar«, »gånggrifter« ell. »jättegrafvar«, og lignende Former forekomme i Udlandet („Riesenstuben“, »allées convertes«, »chambres des géants« osv.). **Runddyssen** har en oftest rectangulær, sjældnere 5—6sidet Grav, der er aaben mod Syd eller Øst eller dog kun lukket med en lavere Dørsten; uden for denne findes der ikke sjælden 2 Stene som en Antydning af Gangen. Graven er omgiven af en rund Høj (jævnlig c. 30 F. i Tværmaal), som dog kun naar til Dækstenenes Underkant. I Danmark høres endnu undertiden de gamle Benævnelser paa disse D.: „Offersteder“, „Altere“, „Ovne“; i Sverige kaldes de »dösar« — »hällkistorna« ere af en noget anden Form — og i andre Lande forekomme lignende Former, f. Ex. i Frankrig under Navn af »dolmen« (kelt. af daul, Bord, og maen, Sten), i England af Cromlech (s. d. A.). **Langdyssen** dannes af en rectangulær Høj, der oftest er omsat med mægtige Sten, 20—30 F. bred og jævnlig c. 100 F. lang; dog kjendes der mange kortere Langdysser, som mere eller mindre nærme sig til den kvadratiske Form, og ogsaa betydelig længere. Den længste hidtil kjendte, ved Lindeskov i Fyn, er 504 F. lang. Højen omslutter ēn eller flere Gravkamre af samme Former som Runddyssens, og ogsaa her ligge sædvanlig Dækstenene frit. L. kaldes i Norden endnu ofte, efter den ældre Opfattelse, „Tingsteder“, »domaresäten«; i Nordtyskland gaa de under Navn af „Hünengräber“ ell. „Hünenbetten“. Alle disse Monumenters Oprindelse og Bestemmelse var ukjendt indtil vort Aarh.; hvorledes de opfattedes, vise de anførte ældre Benævnelser. Nu vides det, at D. i alle Lande vare Gravsteder, hvori Ligene nedlagdes ubrændte (s. **Begravelse**), ofte med et rigt Udstyr af Vaaben, Redskaber, Kar og Smykker. De større Kamre rumme sædvanlig flere Lig; navnlig er der i de nordiske Gangbygninger fundet Rester af et stort Antal Skeletter, som enten ere anbragte i siddende Stilling langs med Væggen eller ligge i den

største Uorden imellem hverandre. Man maa da betragte de store Stenkamre som Gravboliger for en vis Kreds af Mennesker, en Familie eller en Stamme. Om det indbyrdes Tidsforhold mellem de forskjellige Hovedformer hersker der endnu ikke fuldstændig Enighed. Derimod vidner D.s Indhold afgjort om, at de tilhøre den neolithiske Stenalder, for Nordens Vedkommende den yngste Stenalder (s. d. A.). D. forekomme i stort Antal næsten overalt paa de danske Øer. For Sjælland er det samlede Antal af de endnu i vor Tid paaviselige D. blevet anslaaet til mindst 3,400. Paa den jyske Halvø findes der mange D. imod Øst indtil op mod Skagen, hvorimod de aftage i Antal ind over Midten af Jylland og kun sjælden forekomme i Vesteregnene. Det sydlige Sverige, især Skaane og Vestergötland, er rigt paa anselige D.; men højere mod N. forekomme de ikke paa den skandinaviske Halvø. Videre findes D. fra Weichselen gjennem alle Kystlandene mod Vest, Europa rundt, og paa de britiske Øer, medens de fattes i det indre, fra det østlige Frankrig indtil Rusland. Der kjendes end videre et stort Antal store Stengrave i det nordlige Afrika, paa Middelhavets Øer, paa Krim og i Kaukasusegnene og endelig i Palæstina og Indien; ja endog i Japan findes D. af ganske lignende Form som de nordiske. Paa Grund af disse og andre Forhold kan det antages, at den Skik, at opføre de store Stengrave, har udbredt sig fra Asien til Europa, eller snarere at disse mærkelige Oldtidslevninger skrive sig fra beslægtede Folk, som i Besiddelse af en højere Stenalders Kultur ere trængte frem øst fra til Middelhavet, hvorefter de lidt efter lidt rykkede fremad gjennem Europas Kystlande indtil deres yderste Hjem i Skandinavien.

Düsseldorf, Stad i den preussiske Rhinprov. ved Rhinens højre Bred, hvor den optager Düssel, 5 M. n. til v. for Köln. 95,000 I. (1880). Smukt bygget Stad, omgiven af venlige Anlæg og med en Skibsbro over Rhinen, har mange anselige Bygninger: Raadhuset, Posthuset, Banegaardene, Andreaskirken og Lambertuskirken. Den smukkeste Plads er Torvet med en kolossal Bronzestatue af Kurfyrst Johan Vilhelm. Det herværende berømte Malerakademi, der er indrettet i det tidligere Residensslot, har en udmærket Samling af nyere Kunstneres Arbejder. Det store Bibliothek tæller 320,000 Bd. og mange Haandskrifter. End videre er her et astronomisk Observatorium, der er blevet bekjendt ved Opdagelsen af talrige Planetoider. Særdeles betydelig Industri, hvis Hovedfrembringelser ere Metalvarer, Maskiner, Vogne, musikalske Instrumenter, Læder, chemiske Præparater, Tobak, Sennep, Spiritnosa. D. er et vigtigt Knudepunkt i Rhinpreussens Jærnbanesystem og driver en meget omfattende Handel og Flodfart. Den gamle Del af Staden blev anlagt 1288 og var Hovedstad i Grevskabet, senere Hertugdømmet Berg. D. har i de senere Aar været i meget stærk Udvikling; 1855 talte den kun 27,000 I. Philosophen F. H. Jacobi, Maleren P. Cornelius og Digteren H. Heine vare fødte i D. **Düsseldorferskolen** kaldes en af Maleren Schadow stiftet Kunstskole, som tog Sæde i D., idet Schadow 1825 kaldtes som Directeur til det derværende hensygnende Kunstakademi og medførte saa talentfulde Elever som Hübner, Lessing og Bendemann. Skolen, som oprindelig var oprettet med Historiemaleriet for Øje, kom snart til at omfatte alle Kunstens Fag og fik en talrig Tilgang af Elever, bl. a. ogsaa fra vore nordiske Broderlande. Paa samme Tid som Skolen lagde en Vægt paa Naturstudiet, der ikke blev uden gavnlige Følger for Kunstens Udvikling i Tyskland, virkede det corporationsagtige Samliv mellem en talrig Kunstnerflok i en lille By til at avle en vis Ensidighed i Opfattelsen, et vist Fællespræg i Behandling af Form og Farve, der hemmede Udfoldelsen af sand, individuel Ejendommelighed og derfor ogsaa af sandt Kunstliv. S. for øvrigt **Tysk Kunst.**

Dystedhøj, i det sydøstlige Sjælland (Præstø Amt), det højeste Punkt (370 F.) i en vidtstrakt Rygning, som hæver sig paa Susaaens sydlige Side og i Mægtighed og Toppenes Højde er et af de betydeligste Højdedrag i Sjælland.

Düsternbrook, en Samling af Huse, mest Landsteder og Værtshuse, i Holsten ved Kielerfjord, tæt n. for Kiel, er bekjendt for sin smukke Beliggenhed og benyttes meget af Kielerne som Forlystelsessted. Søbade.

Dystløb, d. s. s. Turnering.

Dystmel, d. s. s. Grynmel.

Dyveke (d. e. Duelil), f. omtr. 1490, Datter af Hollænderinden Sigbrit, der havde nedsat sig som Smaahandlerske i Bergen, gjorde ved sin Skjønhed Indtryk paa Christian II, da han som Prins førte Regeringen i Norge og havde gjort hendes Bekjendtskab ved et Bal paa Byens Raadhus 1507, og hun blev hans Frille. Baade Moder og Datter flyttede med ham til Oslo, hvor han byggede dem et Stenhus; da Christian 1513 var bleven Konge, drog de til Danmark, hvor de i det første Par Aar boede paa Hvidøre Slot, en Mils Vej nord for Kjøbenhavn; siden kjøbte Kongen en Gaard til dem i selve Byen paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Helliggejststræde (Niels Hemmingsensgade), og Forholdet fortsattes, ogsaa efter at Kongen 1515 havde ægtet den unge habsburgske Prinsesse Elisabeth. Men to Aar efter døde D. pludselig, og Christian fattede Mistanke om, at Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, Torben Oxe, der havde søgt at vinde hendes Kjærlighed, havde ryddet hende af Vejen ved nogle forgiftede Kirsebær, han havde sendt hende. Om Mistanken var berettiget, vides ikke, som der overhovedet hviler et ugjennemtrængeligt Mørke over den hele Begivenhed; kun saa meget er vist, at Torb. Oxe henrettedes. D. blev jordet i Helsingør. D. er behandlet dramatisk af O. J. Samsøe i den bekjendte Tragedie, der bærer hendes Navn, samt af C. Hauch i Fortællingen „Vilhelm Zabern".

Dyvelsdræk, tysk „Teufelsdreck", en Gummiharpix, faas af Roden af Ferula-Arter (s. d. A.) fra Stepperne mellem den persiske Bugt og Aralsøen. Dens virksomme Bestanddel er en ætherisk Olje. Den har en meget ubehagelig, hvidløgslignende Lugt, hvoraf Navnet. I frisk Tilstand skal Roden bruges som Krydderi. Som

Lægemiddel bruges den nu kun sjælden, mest mod hysteriske Kramper og i Lavement mod Børneorm.

Dzialynski, Titus, Greve, f. 1795 i Posen, samlede siden 1820 Aktstykker og Bøger til Polens Historie for at grundlægge et nationalt Bibliothek; for sit Formaals Skyld gjennemsøgte han de polske Klosterbogsamlinger, foretog Rejser til fremmede, bl. a. ogsaa de nordiske Lande og indkjøbte flere rige Familiebiblioteker. 1830 indtraadte D. i den posenske Legion for at deltage i Frihedskrigen og var Adjudant hos Skrzynecki; hans Godser i Posen bleve derfor beslaglagte indtil 1840, og han selv levede i dette Tidsrum paa sin Ejendom i Galizien. D. blev derefter Medlem af Posens Landdag og 1850 af Parlamentet i Erfurt; her hævede han som den eneste Polak sin Røst for at protestere imod Polens Sønderlemmelse og Posens Sammenknytning med Tyskland. Senere levede han stille, sysselsat med historiske Studier; han understøttede rundhaandet polske Videnskabsmænd og Kunstnere og udgav flere Skrifter til Polens og dets Adelsslægters Historie. 1859 blev D. Medlem af det preussiske Underhus og døde 1861. — Hans Søn, **Johan D.**, f. 1832, ægtede 1857 Isabella, en Datter af Adam Czartoryiski, og blev 1862 Medlem af det preussiske Underhus. 1863 tog D. virksom Del i Opstanden i Polen ved at lede Tilstrømningen af Frivillige fra Posen; han maatte derfor flygte til Paris og dømtes fraværende til Døden, men hjemvendte 1869 og benaadedes kort efter. D. 1880.

Dzierzkówski, Joseph, polsk Stribent, f. 1807 i Galizien, blev, efter at have ødelagt sin Formue, Forfatter og blev ved sine Noveller og Romaner, hvori han drog til Felts mod Aristokratiet og med Sympathi skildrede de lavere Klasser, en meget populær Skribent. Mest bekjendte ere »Salon i ulica« (1847) og »Universal hetmanski« (1858). Hans Drama »Iskra poezyi« (1860) gjorde stor Lykke. D. 1865.

Dzierzon, Joh., f. 16 Jan. 1811 i Ober-Schlesien, Præst i Carlsmarkt i Schlesien 1835—69, da han tog sin Afsked, har indlagt sig store Fortjenester af Biavlen, som han drev med stor Sagkundskab. Han har saaledes givet væsentlige Bidrag til Biernes Naturhistorie, har indført Benyttelsen af italienske Bier og en Forbedring af Biboligerne, der har faaet Navn efter ham, idet han anbragte løse Tavler til Bokagerne for at kunne udtage de fyldte Kager uden at dræbe Bistanden, hvilket nu er blevet den almindelige Behandlingsmaade. D. var Udgiver af „Der Bienenfreund aus Schlesien“ og Forfatter af „Rationelle Bienenzucht“, 1861, 2det Opl. 1878.

Dædalos, af den gamle attiske Slægt Erechthiderne, samtidig med Theseus og Minos, er Repræsentant for den ældste, ufuldkomne Kunstudvikling hos Grækerne. Efter Sagnet var han den første, der dannede Billeder af Guderne, og opfandt de til Træskæreriet nødvendige Redskaber. Mythen giver ham Ikaros til Søn, med hvem han, da han blev holdt fangen af Kong Minos paa Kreta i den af ham selv byggede Labyrinth, forsøgte at flygte bort gjennem Luften ved Hjælp af Vinger, som han selv havde forfærdiget. Ikaros skal paa denne Flugt være kommen for nær til Solen, hvorfor hans Voxvinger smeltede og han styrtede i Havet; D. derimod skal være kommen til Sicilien og senere til Sardinien, Storgrækenland, ja endog til Ægypten. Senere blev hans Navn en almindelig Betegnelse for de Kunstnere, der forplantede ægyptisk Kunstfærdighed til Grækenland. **Dædaliske** kaldtes derfor, hvad der var forfærdiget med Kunst og Snille.

Dæk, det horizontale Plankegulv, som i et Skib strækker sig fra den ene Side til den anden; det tjener foruden til Ophold for Mandskabet ogsaa til at bære Kanonerne, beskytte Ladningen og hindre Søvandet i at trænge ned i Skibet fra oven. Mindre Skibe have kun ét D., større Skibe flere oven over hverandre; deraf Benævnelsen Tobakker, Tredækker. Det nederste D., nærmest Kølen, i et Krigsskib kaldes Banjerdækket; det benyttes som oftest til Bolig for Mandskabet, hvis Kister og Tøj ogsaa findes her. Foruden dette D. findes paa Corvetter og mindre Krigsskibe ét D. til Kanoner, Batteridækket, paa Fregatter 2 D., det øverste Skanse og Bak, det andet Batteridækket, paa Linjeskibe 3 D., Skanse og Bak, øverste og underste Batterisdæk, paa Tredækkere 4 D., Skanse og Bak, øverste, mellemste og underste Batterisdæk. **Dæksbjælker**, de svære Egebjælker, som bære Dækkene. De gaa tværs over Skibet fra Side til Side og tjene saaledes tillige til at hindre Siderne i at trykkes ind ved Vandets Tryk udvendig fra.

Dækblad (Bractea). I snævrere Forstand betegnes hermed de Blade i en Blomsterstand, i hvis Hjørner der sidder Blomster. I videre Forstand bruges D. i samme Betydn. som Højblade. **Smaadækblade** (Bracteolæ, Forløberblade) kaldes de Højblade, som sidde paa den Axe, hvoraf Blomstens Axe er en umiddelbar Forlængelse.

Dækfarver kaldes i Malerkunsten de Farver, som have saa megen Fylde („Corpus“), at de med Lethed dække de Farver, der ligge under dem paa Billedfladen, medens L a s u r f a r v e r n e, de saakaldte Lakfarver, tyndere, halv gjennemsigtige Farver, lade Undermalingen skinne igjennem. Jfr. **Lakfarve, Lasurfarve.**

Dækgrund, s. **Ætsning.**

Dækhaar ell. Stikkelhaar, i Modsætning til de kortere, blødere, i Regelen graalige U l d h a a r ell. Grundhaar (s. d. A.), de længere, stridere, mere glinsende, farvede Haar, der rage ud over Uldhaarene og bestemme Haarklædningens Udseende og Farve hos Pattedyrene. **Dækfjer**, s. **Fjer.**

Dækkentøj til Hestedækkener, Sengetæpper osv. væves med 2 ell. 4 Skafter af meget grov Uld i groft Garn, valkes svagt, rues stærkt og overskæres aldeles ikke.

Dækket Vej, en af Glaciet mod directe Beskydning beskyttet Vej, der gaar helt rundt om en Fæstning og dennes Udenværker, følgende Fæstningsgravens Contrescarpe. Den danner en sammenhængende, ydre Forsvarslinje, for hvilken Glaciet tjener som Brystværn, hvorfor dettes indre Skraaning er forsynet med Banket for Infanteri, stundum tillige med Bænke for Kanoner, anbragte i Spidserne af de udad-

gaaende Vinkler. Da den d. V. i Regelen ikke har nogen Grav foran sig og altsaa er udsat for pludselige Overfald af Belejreren, forsynes den stundum med en Palissaderække langs Glaciets indre Fod; ved Traverser stilles derhos den d. V.s længere Linjer fra de i de indadgaaende Vinkler dannede Vaabenpladser, der kunne tjene dens Besætning som midlertidige Tilflugtssteder, og som i dette Øjemed stundum forsynes med Reduiter, f. Ex. i Skikkelse af murede Blokhuse. I den tidligere Periode af en Belejring tjener den d. V. som Samlingssted for de Tropper, der skulle gjøre Udfald, idet de derfra kunne bryde frem mod hvilket som helst Punkt af Belejrerens Angrebsarbejder, ligesom de kunne trække sig tilbage og tage Opstilling der under Beskyttelse af Fæstningens Kanoner. Fra den d. V. kan Forsvareren ogsaa gaa Belejringsarbejderne i Møde med Contraapprocher. Senere hen tjener den d. V. til Opstilling for Fæstningens ydre Poster, indtil Belejreren omsider naar langt nok frem til at fordrive Forsvarerne derfra for selv at kunne anlægge sine Breche- og Contrabatterier paa Kammen af Glaciet eller i selve den d. V. paa Gravranden.

Dækning. I Handelen forstaas ved D. Penge eller Vexler, som indsendes til Betaling af forfalden eller snart forfalden Gjæld. D. bruges navnlig om den Sending af Valuta (Remisse), som gjøres det Handelshus, der for et andet har accepteret Vexler paa Credit. I Teknikken betegner D. den Operation, hvorved man i Sukkerraffinaderierne fjærner den Sirup, der endnu findes i det Aggregat af smaa Krystaller, som danner det „hvide Sukker“. Imidlertid ere ogsaa enkelte Raasukkere (f. Ex. Manilasukker, Demerarasukker) dækkede. D. sker ved en Fortrængning af Sirupen enten ved Vand (idet vaadt Ler, som langsomt afgiver sit Vand, anbringes paa den omvendte Tops brede Ende) eller ved en ren Sukkeropløsning (Dæksirup), der ligefrem hældes oven paa Toppens brede Ende. Den sidste Methode giver compacte, den første løse Sukkere. D. tager temmelig lang Tid og fremskyndes derfor i den senere Tid enten ved Svingning af Toppene i Centrifugalmaskiner eller hyppigere ved at man anbringer Toppens Spids paa Rør, som pumpes lufttomme ved Dampluftpumper.

Dækvaaben maatte, naar de skulde yde nogen virkelig Beskyttelse mod de moderne Haandskydevaaben, gjøres saa tunge, at de i altfor høj Grad vilde genere den, der skulde bære dem, og hindre ham i at bruge sit Legeme. De ere derfor ganske uden Betydning i Nutidens Krigsvæsen, om man end i de fleste Hære har ladet det svære Rytteri fra gammel Tid beholde enten en let Hjælm alene eller tillige en Kyrads, bestaaende af en Bryst- og en Rygplade af Staalblik. Om Middelalderens D. s. Rustning.

Dækværk tjener til at sikre en beskadiget eller svag Kyst mod Strømmens Paavirkning. Det opføres hyppigst af almindelige Faskiner, f. Ex. som Pakværk, eller af Sænkfaskiner; men er Strømmen stærk, ville saadanne Faskinværker vanskelig holde sig; man kan da anvende Pæleramning og Sten sammen med Faskinerne; men hyppig søger man at beskytte en saadan Kyst ved at bygge Værker ud i Vandet, vinkelret paa Kystlinjen, saakaldte Høfder (s. d. A.).

Dæmning kaldes en ved Kunst dannet Forhøjelse af Terrainet, naar den har en betydelig Længde i Forhold til Bredden. D. bygges i meget forskjellige Øjemed og af forskjelligt Materiale: for at føre Veje og Jærnbaner over Dalstrøg, Vand o. desl., for at udelukke Vandet fra en Byggegrube (Fangdæmning), for at opstemme Vandet i et Bassin, for at beskytte lavt liggende Landstrækninger mod Oversvømmelser (Diger, s. d. A.), for at skaffe roligt Vand i en Havn (Havnedæmning). D. bygges mest af Jord; den øvre Flade, Kronen, har en Bredde afhængig af D.s Bestemmelse, og Sideskraaningerne have et Anlæg afhængigt af Materialet og D.s Beliggenhed, om den kan blive paavirket af Bølgeslag o. lign.; ved Fangdæmninger (s. d. A.) er Jorden i Almindel. indfattet af Vægge af Tømmer. Til Havnedæmninger (s. d. A.) anvendes ofte Sten med eller uden Indfatning af Træ. Til D. kan ogsaa, navnlig naar Grunden er blød, anvendes Faskiner, som lægges i regelmæssige Lag, sædvanlig med Jord og Sten til Udfyldning og Betyngelse.

Dæmon, gr., oprindelig selve Guddommen, senere Navn paa visse Mellemvæsener ell. Aander mellem Gud og Mennesket, dels af god, dels af ond Natur (Agathodæmon, Kakodæmon). Oprindelsen til Læren om D., Dæmonologi, er rimeligvis at søge i Orienten. Ægypterne havde 6 forskjellige Klasser D. og tænkte sig et umaadeligt Antal D. paa Jorden, i Luften og i Havet. Inderne antog mere end 30,000 D., Devetás, og lod dem ledsage de frommes Sjæle til Salighedens Rige. Chaldæerne antog to Grundvæsener, Lyset og Mørket, fra hvilke der udgaar to Rækker Aander. Perserne bragte Læren om D. i System; i Følge Zoroaster har Ormazd foruden de 7 Amschaspands mange gode Aander under sig, og Ahriman foruden de 7 Dews utallige onde Aander. Hos Grækerne forekommer Forestillingen om D. tidligst hos Hesiod, der hensætter Heltene fra den heroiske Tid som D. paa de saliges Øer. Pythagoræerne tænkte ved D. paa ulegemlige Sjæle, som opholdt sig under Jorden eller i Himmelrummet, og som ikke sjælden aabenbarede sig for Menneskene; det var dels de afdødes Sjæle, dels Naturaander, som indtog en Mellemstilling mellem Guder og Mennesker. Platon skjænker vel ikke selve Læren om D. nogen Tiltro; han ser i det dæmoniske det sande menneskelige og erklærer Fornuften for Menneskets sande Skytsaand, men vil dog, at Folketroen i sædelig renset Skikkelse skal bevares hos Mængden, som ikke er modtagelig for den renere Erkjendelse. Hos Stoikerne er nærmest Menneskets egen Vilje og Forstand dets D. eller Skytsaand; dog lade de ogsaa D. optræde som mere selvstændige Væsener, der enten som Skytsaander eller som Plageaander udsendes for at hjælpe eller straffe Menneskene. Epikuræerne forkastede Troen paa D. og udledede den af Frygt og Uvidenhed. Nypythagoræerne lærte, at naar Sjælene havde forladt deres Legemer, svævede de i en Legemet lignende Skikkelse i Luften og førtes af Her-

mes, de gode Sjæle til den højeste Gud, de onde Sjæle til Erinnyerne. Ogsaa Nyplatonikerne anviste D. et Mellemrige mellem det jordiske og det himmelske; de ere vel evige som Guderne, men dog underkastede Affecter og bundne til en intelligibel Materie. En egen Betydning har Sokrates's D. Han taler ofte om en dæmonisk Stemme eller guddommelig Aabenbaring, som advarer ham mod Følgerne af bestemte Handlinger, f. Ex. igjen at indbyde frafaldne Venner, at forsvare sig for Domstolen osv. Psychologisk maa denne D. hos Sokrates vistnok opfattes som en Ytring af hans individuelle Takt og sikre Bevidsthed om det, som stemte med hans ejendommelige Individualitet; at han trods sin Selvfordybelse ikke har formaaet at gjennemskue denne sin individuelle Takt er vistnok den psychologiske Grund til, at han troede at høre en guddommelig Stemme. Hos Romerne optræde D. som Genier (s. d. A.); hver Personlighed har to Genier, en god og en ond. Hos Jøderne udviklede de Forestillinger om onde aandelige Magter, der glimtvis bryde frem i det gamle Test.s ældre Skrifter (jvfr. Djævel) sig under og efter den babyloniske Landflygtighed til Læren om et Rige af onde Aander, der tænktes boende paa urene og øde Steder og søgte at skade Menneskene, men maatte vige for de gode Engles Magt. En videre Udbannelse fandt denne Dæmonologi i Gnosticismen, Rabbinismen og Kabbalismen. Ogsaa i det nye Testament omtales hyppig D., og der skildres, hvorledes D. ved at tage Bolig i Menneskene paaføre disse frygtelige Sygdomstilfælde, for hvilke Jesus paa underfuld Maade helbredte mange (Dæmonbesatte). Med de legemlige Kjendetegn var ofte hos de dæmoniske forbundet et Slags Klarsyn (Luc. II, 34; Ap. Gj. XVI, 17), og tillige fandtes der hos den syge saa vel som hos hans Omgivelser en klar Bevidsthed om, at det var en fremmed, dæmonisk Indskydelse, der havde foraarsaget denne Tilstand. Naar Christus henvender sig til de besatte, tiltaler han ikke Menneskene, men D., og de besatte svare ham ikke i deres eget, men i D.s Navn. Paa hans Ord maa D. forlade de syge, og de begive sig da til øde Steder (Luc. XI, 24) eller søge et Ophold i Dyreverdenen (Matth. VIII, 32). Det nye Testament taler om et helt Rige af onde Aander, af Fyrstendømmer og Magter, Ondskabens aandelige Hær under Himlen (Eph. VI, 12), hvis Midtpunkt er Satan, og mod dette D.s Rige, der paa forunderlig Maade griber ind i Menneskeverdenen, maa der kæmpes med Bøn og Faste. Som D.s gaadefulde Magt har vist sig paa Christi Tider, er den oftere kommen igjen med stærke Ytringer paa enkelte Tider af Kirkens Historie, som i Middelalderens Djævlebesættelser og under det 16de og 17de Aarh.s Hexeprocesser. Var man i disse Tider tilbøjelig til at sætte alle uhyggelige Phænomener i Forbindelse med Djævelen og D., har Rationalismen derimod forklaret de dæmoniske Tilstande, ogsaa paa Christi Tid, som misforstaaede naturlige Phænomener. **Dæmonisk**, besat af en Dæmon; ogsaa om hvad der synes at øve en Troldomsmagt, djævelsk.

Dæmper (it. sordino, fr. sourdine), i Musik ethvert Apparat af Filt, Træ, Metal osv., hvis Opgave er enten, som ved Tasteinstrumenter, at bringe Tonen til ganske at høre op at klinge, eller, som ved Strygeinstrumenter, at gjøre Tonen svagere og give den en anden Klangfarve (s. Sordin). **Dæmpere** kaldes i Physiken saadanne Indretninger, ved Hjælp af hvilke man forkorter eller omtrent tilintetgjør en Magnetnaals Svingninger, saa at den hurtig kommer i Hvile. Hertil anvendes i Regelen en i den magnetiske Meridian stillet Kobberbøjle, som omgiver Magnetnaalen; foretager denne nu Svingninger, vil der ved disse Bevægelser fremkaldes Inductionsstrømme, som altid ville søge at hemme den Bevægelse, ved hvilken de ere opstaaede, og altsaa her hemme Naalens Svingninger.

Dæmring, s. Tusmørke.

Dänholm, en lille, befæstet Ø ved Stralsund i den preussiske Prov. Pommern, med Havn for mindre Krigsskibe.

Dänischwohld (Danskeskov) indtager det sydøstlige Hjørne af Slesvig mellem Eiderkanalen og Ekernførdefjord. Denne Landstrækning var indtil langt ind i Middelalderen ubeboet, bestod af en Afvexling af Moser og store Skove, der af de danske kaldtes Jarnwith (Jærnskov), af Tyskerne Düsterholt (Mørkskov), og som henlaa som Almindingunder Kronen. I det 13de Aarh. kom Landskabet i Hænderne paa tyske Adelsmænd, som efterhaanden lod Skovene rydde og Moserne opdyrke, og det hører nu til Slesvigs frugtbareste Strækninger.

Døbefont, s. Font.

Døbel (Leuciscus dobula), en Skalleart, der naar en Længde af 1—1½ F. og findes i Floder med rent og dybt Vand i Mellemeuropa. Den kan spises, men er som Fødemiddel kun lidet agtet.

Döbeln, Stad i Konger. Sachsen ved Floden Freiberger-Mulde, 6 M. v. for Dresden. 12,000 I. Betydelig Industri i Klæde, Læder, Jærntraad og Skotøj; vigtige Kornmarkeder. 1762 sejrede Prins Henrik af Preussen her over Østerrigerne.

Döbeln, Joh. Jak. v., f. 1674 i Rostock, blev 1695 promoveret til Dr. med. smsteds., men s. A. paa en Rejse til England forslaaet til Göteborg, blev Provinslæge, først i Bohus-Län, siden i Skaane, 1710 Prof. med. i Lund og adledes 1717 formedelst den Virksomhed, han som Læge havde lagt for Dagen under Krigen med Danmark; d. 1743. D. har foruden en Mængde Afhandlinger, mest af medicinsk Indhold, udgivet »Regiæ Academiæ Lundensis Historia« (1740—42). — **Georg Carl v. D.**, den foreg.s Sønnesønssøn, f. 29 Apr. 1758 paa Stora Torpa i Vestergötland, var, skjønt bestemt for den civile Bane, indtraadt i Hæren, da han 1780 for at deltage i den amerikanske Frihedskrig begav sig til Frankrig. Der fik han Ansættelse ved det Corps, som 1781 affendtes til Vestindien, men forlod 1788 den franske Tjeneste for at deltage i den da i Finland udbrudte Krig, ansattes ved Stedingks Corps og udnævntes til Major efter Træfningen ved Porosalmi, hvor han af en Kugle fik et haardt Saar, saa at han maatte under-

gaa Trepanering og i hele sit øvrige Liv bære Forbinding om Panden. Da Russerne 1808 brød ind i Finland, førte D., som 1805 var bleven Oberst, under den svenske Hærs Retraite gjennem Tavastland og Österbottn i Begyndelsen Commandoen over 3dje Brigades Arrieregarde, men fik efter Hærens Ankomst til Brahestad Befalingen over 2den (Björneborgs) Brigade. I Spidsen for denne modtog D. ved Siikajoki Russernes første Angreb, afgjorde Sejeren ved Lappo, hvor han udførte Hovedangrebet, slog ved Kauhajoki det fremrykkende russiske Corps og sikrede endelig ved Juutas den svenske Hærs Tilbagetog, idet han, skjønt endnu ej helbredet af en Sygdom, selv førte Brigaden og tilbagedrev Russerne. I Slutn. af 1808 udnævntes D. som Generalmajor til Commandant paa Åland, en Tjeneste, som han dog først det følgende Aar kunde tiltræde. Da denne Ø blev angreben af en russisk Hær, maatte D., hvis hele kampdygtige Styrke beløb sig til c. 3,000 Mand, over det stærkt tilfrosne Hav trække sig tilbage til Sverige, hvorfra han ved Underhandlinger formaaede den forfølgende Fjende til at vende tilbage til Åland. D. deltog senere som Chef over Nordhærens finske Afdeling i de i Norrland forefaldende Krigsbevægelser, blev 1809 Friherre og 1813 Generallieutenant, hvorefter han fik Befaling over de til Mecklenburg forlagte svenske Tropper. Men da han ikke efter Ordre tilbagekaldte et af ham til Hamborgs Undsætning affendt Corps, blev han stillet for en Krigsret, som dømte ham til Døden. Denne Dom ændredes alligevel strax til et Aars Fæstningsstraf og ophævedes snart aldeles paa D.s Ansøgning om, at Straffen maatte opsættes, indtil Krigen var endt. D. udnævntes 1816 til Ordfører i Krigshofretten og døde 16 Febr. 1820 i Stockholm.

Døbenavn, det Navn, som den christne faar ved sin Optagelse i Christi Kirke ved Daaben, medens Jøder og Muhammedanere give Navn ved Omskærelsen. Paa Grund af den fælles Ærbødighed for det gamle Test. benytte baade Christne, Jøder og Muhammedanere mange deri forekommende bibelske Navne. Allerede fra den ældste Tid forbød Kirken upassende D. Mange D. have Hensyn til Gud og Christus; andre ere laante fra Apostlene, Evangelisterne, Martyrerne og de hellige. Heri viser der sig saa vel confessionelle som nationale Forskjelligheder, idet Helgennavnene i Almindelighed foretrækkes af den katholske Kirke, medens der atter i de forskjellige Lande spores en særegen Forkjærlighed for visse National- og Localhelgene. Paa de Steder, hvor Protestantismen i det 16de Aarh. optraadte med størst Nidkjærhed, undgik man saa meget som muligt Helgennavnene og valgte i Stedet derfor gammeltestamentlige Navne; især ere Puritanerne i England bekjendte i denne Henseende. I Modsætning hertil blev det i Cathechism. Romanus ligefrem befalet at tillægge Baptizanderne Helgennavne. Disse fremmede, hebraiske, græske og latinske Navne, som saaledes ved Christendommen efterhaanden indførtes i de forskjellige Lande, have i Tidens Løb for en stor Del fortrængt de oprindelige gamle Nationalnavne; men i den nyere Tid ere disse atter begyndte at indtage deres berettigede Plads. Efter at det er blevet en almindelig Sædvane, at Familienavnene ere arvelige, sættes D. foran disse som Fornavn, og siden Slutn. af det 15de Aarh. er det efterhaanden blevet mere og mere almindeligt at tillægge et Barn flere D. I Danmark skal ethvert Barn ved Daaben benævnes ikke alene med Fornavn, men ogsaa med det Familienavn, som det i Fremtiden skal bære. Præsten skal paase, at intet upassende Navn, som Vedkommende kunde finde paa at foreslaa, gives noget Barn. Dersom et Barn ved en Nøddaab har faaet et upassende Navn, skal Præsten paase, at dette Navn ej gjentages ved Daabens Stadfæstelse i Kirken, men at et andet Navn sættes i Stedet, saafremt det ikke ved Hjemmedaaben tillige har faaet andre Navne, som kunne benyttes. Et uægte Barn kan efter den danske Lovgivning ikke uden den opgivne Faders Samtykke døbes med hans Familienavn.

Döbereiner, Joh. Wolfgang, tysk Chemiker, f. 1780 i Hof, var først Pharmacent, men helligede sig fra 1805 udelukkende til Chemien og blev 1810 Professor i Jena, hvor han døde 1849. D. har skrevet en Del Afhandlinger i Gehlens og Schweiggers Journaler, desuden Lærebøger m. m. Mest bekjendt blev han ved de mærkelige Egenskaber, han opdagede hos det findelte Platin (Platinsvamp, Platinsort). Platin fortætter nemlig Luftarter paa sin Overflade; denne Fortætning voxer altsaa med Overfladen og er størst hos det meget findelte Metal. Men ved Fortætning af Luftarter frembringes Varme, og Platinsvamp kan derfor indlede chemiske Processer (ligesom en Opvarmning). En Blanding af Ilt eller Luft og Brint bringer saaledes Platinsvamp til at gløde og antændes derved selv. Herpaa beror det efter D. opkaldte og af ham construerede D.s Fyrtøj, Platinfyrtøj, Brintfyrtøj, der indeholder en Beholder, hvori den Brint, der udvikles i selve Apparatet ved Zink og svag Svovlsyre, opsamles. Naar en Hane aabnes, strømmer Brinten ud paa Platinsvamp og antændes. Dette tidligere meget brugte og meget behagelige Fyrtøj, der dog let kommer i Uorden, er nu næsten forsvundet og fortrængt af de stedse forbedrede Strygestikker.

Döbling, en Landcommune i Østerrig, tæt n. for Wien, med 10,000 I. og talrige Landsteder, orthopædisk Institut, Daareanstalt og Mineralbad.

Döbrentey, Gabr. [dö], ungarsk Skribent, f. 1786, d. 1851, virkede i mangesidige Retninger for magyarisk Sprog og Literatur og var med til at udarbejde Planen for det af Rigsdagen 1824—27 stiftede ungarske Akademi, for hvilket han udgav gamle ungarske Sprogmindesmærker; tillige bestyrede han Nationaltheatret, til hvilket han leverede Oversættelser af fremmede Dramaer, bl. a. flere af Shakspeares. Foruden talrige historiske Monographier i Tidsskrifter skrev han Digte, hvoraf Samlingerne »A havas violája« („Alpevioler") fra 1822 og »Huszárdalok« („Husarsange", overs. paa Fransk) 1826 ere de mest ansete. Trods nogen Svulst Udtrykket er der meget dygtigt i hans Digtning

Død, Livets fuldstændige og endelige Ophør, samtlige Livsvirksomheders Standsning, er en Følge enten af Mangel paa de nødvendige Livsbetingelser (Føde, Ilt, Varme) eller af saadanne sygelige Forandringer i Legemets Organer, hvorved disse blive uskikkede til at fortsætte deres Virksomhed. Sjælden indtræder D. pludselig, i Almindelighed først efter et kortere eller længere Tidsrum, i hvilket visse Tegn forkynde D.s Nærmelse, **Dødskampen** (Agonien); kun i de færreste Tilfælde har denne Charakteren af en virkelig Kamp, naar nemlig stærk Uro, Smerter eller Kramper ere til Stede; oftest forløber den stille og lydløst, snarere som en Hensoven. Nøjagtig at bestemme det Øjeblik, da D. er indtraadt, er ikke let, eftersom de fleste saakaldte **Dødstegn** kunne skuffe; dette gjælder saaledes om Pulsens, Hjerteslagets og Aandedrættets Ophør, Øjets Indfalden osv., og fuldkommen Sikkerhed give kun to af Dødstegnene, nemlig Dødsstivheden og den efter dennes Ophør indtraadte Forraadnelse (s. Ligpletter). **Dødsstivheden** beror paa, at Musklernes i levende Live flydende Æggehvidestof (Myosinet) størkner, hvorved Musklerne selv komme i en stiv, sammentrukken Tilstand og Lemmerne blive stive og træhaarde at føle paa; den indtræder i Regelen inden 24 Timer efter Døden, begynder altid i Underkjævens og Halsens Muskler, gaar derfra ned over hele Legemet og svinder atter i samme Orden efter 36—48 Timers Varighed. **Dødsrallen**, lydelige, grove Rallelyde, der pleje at ledsage Dødskampen og skyldes den døendes Mangel paa Kraft til at ophoste Slimen fra Lungerne. — **Den sorte D.**, en forfærdelig Pestepidemi, der i Midten af det 14de Aarh. fra China af udbredte sig over næsten hele den da bekjendte Verden og bortrev mange (i Europa alene c. 25) Millioner Mennesker. Til Danmark naaede den 1349, rimeligvis fra England, i Følge et Folkesagn ved et menneskletomt Skib, der strandede paa Vendsyssels Kyst; Aaret efter naaede den sit Højdepunkt i Danmark, hvor vistnok mindst ⅓ af Befolkningen faldt som Offer for den. Ogsaa i Norge og Sverige (hvor Epidemien kaldtes **Digerdøden**) anrettede Sygdommen frygtelige Ødelæggelser; især i det førstnævnte af disse Lande uddøde hele Egne. — Spørgsmaalet om, naar nogen er død, er i juridisk Henseende af særlig Interesse i Tilfælde af, at baade Arving og Arvelader ere døde, da det afhænger af, hvem der er død først, om Arvingen nu har erhvervet Arven og saaledes igjen overfører den paa sine Arvinger eller ikke. Herom gjælder imidlertid efter dansk og norsk Ret, at enhver, som skal arve, bevislig maa have overlevet sin Arvelader; vare de døde hinandens gjensidige Arvinger, arver da ingen af dem, naar ikke Tidsforholdet oplyses. Er en Person ikke bevislig død, men dog forsvunden, ville hans Arvinger kunne opnaa at komme i Besiddelse af Arven ved over ham at erhverve en **Dødsformodningsdom**. Hertil udkræves enten, at der er hengaaet en vis længere Tid siden man sidst havde Underretning om ham (efter dansk Ret 20, efter norsk Ret 7 Aar), eller at 3 Aar ere forløbne efter en Begivenhed, der skaber en til Vished grænsende Sandsynlighed for at han er omkommen eller efter dansk Ret at han, hvis han var i Live, vilde have været 90 Aar. Fremdeles kunne i Danmark Arvingerne forlange sig Renterne af den forsvundnes Formue udbetalte enten strax efter en saadan Begivenhed, der skaber en til Vished grænsende Sandsynlighed for at den borteblevne er død, eller for Livsarvingernes Vedkommende 5 Aar, for Udarvingernes 10 Aar efter at man sidst havde Underretning om ham. Den forsvundnes Ægtefælle kan i Danmark faa Ægteskabet opløst paa den Tid, Arvingerne kunne opnaa Rentenydelse, i Norge paa den Tid, da de kunne komme i Besiddelse af Arven.

Døde Haand. En Ejendom eller Capital siges at gaa over i den d. H. (manus mortua), naar den unddrages fra den frie Omsætning ved at henlægges til en Stiftelse eller andet saadant vedvarende Øjemed, f. Ex. til Kirken. At faste Ejendomme belægges med et saadant Baand, antages i Almindelighed for uheldigt, navnlig i statsøkonomisk Henseende; i flere Lovgivninger ere derfor større eller mindre Vanskeligheder blevne lagte i Vejen herfor. Baade i den danske og den norske Grundlov er der saaledes gjort en Indskrænkning i denne Henseende ved Forbudet imod Oprettelse af Len (Grevskaber og Baronier), Stamhuse og Fideicommisgods.

Døde Hav, en Indsø i Palæstina, 3 M. ø. for Jerusalem, 10 M. lang og henimod 3 M. bred, 16½ □ M., har en Dybde af indtil 1,200 F. og ligger med sit Vandspejl 1,255 F. under Middelhavet. Dens Vand er overordentlig saltholdigt, og hverken Fisk eller Muslinger leve deri. Søen kaldes af Araberne Bahr-el-Lut (Lots Sø) og er efter 1 Moseb. Cap. XIX opstaaet ved den vulkanske Ødelæggelse af den frugtbare Dal Siddim med Stæderne Sodoma, Gomorrha o. fl. c. 1900 f. Chr.

Dødelighed, Mortalitet. Ved D. i statistisk Forstand forstaar man det Tal, som angiver Forholdet mellem Antallet af aarlige Dødsfald i en Gruppe Individer og det hele Antal af disse. Dette Forhold udtrykkes sædvanlig i pCt. eller pro Mille eller ogsaa som en Brøk med 1 til Tæller. Her i Danmark var D. saaledes 1850—59: 22,0 p. M. (1 af 45,4), 1860—69: 21,3 p. M. (1 af 46,9), 1870—79: 20,3 p. M. (1 af 49,2). Allerede disse Tal vise, at D. i et Lands Befolkning fra Aar til andet ikke varierer ret meget; kun naar man betragter lange Tidsperioder, træder Forskjellen tydelig frem. I Sammenligning med de nærmest foregaaende Aarhundreder maa D. nu for Tiden her til Lands antages at aftage. Betragter man enkelte Dele af Befolkningen for sig, viser D. sig forskjellig, ikke blot for de forskjellige Kjøn (Kvindernes D. er saaledes gjennemgaaende ringere end Mændenes), men ogsaa for de forskjellige Erhvervsklasser, og endelig viser Alderen en særlig Indflydelse. I det første Leveaar er D. meget stor (i Danmark c. 14 pCt.), men aftager derefter rask til omtrent 18 Aars Alderen, da den ikke er mere end c. ½ pCt. Efter en langsom Stigning bliver den omtrent 40 Aars Alderen til c. 1 pCt., hvorefter den stiger i stærkere og stærkere Forhold med den voxende Alder. Denne D.s Afhæn-

gighed af Alderen gjenfindes i sine væsentlige Hovedtræk i alle Jagttagelsesrækker, og det har vist sig, at den er saa constant i Tidens Løb, at Livsforsikringsanstalter med fuld Tryghed derpaa kunne grunde en Beregning af Præmier og Reserver. Til dette og andre lignende Formaal benytter man saakaldte **Dødelighedstavler**, Tabeller, som for hver enkelt Aldersklasse vise, hvor mange af f. Ex. 1,000 lige gamle Personer der dø i Løbet af et Aar. Ofte opstilles de dog i en noget anden Form, saaledes at de vise, hvorledes en Samling af f. Ex. 10,000 nyfødte Personer gradvis svinder ind paa Grund af Dødsfald efterhaanden som Alderen tiltager. En saaledes indrettet Tabel kaldes ofte en Decrementtavle. Det ligger i Sagens Natur, at en saadan Tavle, som maa være bygget paa Fortidens Erfaring, kun kan give en tilnærmet Forestilling om, hvorledes D. vil blive i Fremtiden. Den første Dødelighedstavle er construeret 1693 af Halley paa Grundlag af Jagttagelser fra Breslau; af andre meget bekjendte ældre Tavler kunne nævnes Brunos, Deparcieux's og Finlaisons. Den nyere Tid har tilvejebragt en lang Række, af hvilke mange ere udarbejdede med stor Omhu. Man kan ogsaa betragte D. i Forhold til forskjellige Dødsaarsager; af særlig Betydning er i denne Henseende det Resultat, at omtrent en Fjerdedel af samtlige Dødsfald skyldes Lungesygdomme.

Død Gang kaldes ved en Skrue den Bevægelse, som kan finde Sted uden at bevirke en Bevægelse af den tilsvarende Møtrik. Det er en Følge af, at Gængerne i Tapskruen ikke aldeles udfylde Mellemrummene mellem Møtrikens Gænger, kan gjøre stor Skade, især ved Mikrometerskruer, og hindres ved at man benytter spaltede Møtriker, der, efterhaanden som de slides, klemmes sammen om Skruen.

Dødhoved. Ved Støbegods vil man som oftest finde de nederste Dele stærpere og tættere støbte end de øverste, dels paa Grund af det stærkere hydrostatiske Tryk, dels fordi alle Slags Urenligheder samt Luftblærerne ere lettere end Metallet og søge til Vejrs. Derfor tilføjes undertiden en betydelig Forlængelse opad, der siden borttages; den kaldes D.

Dødkuller, s. **Kuller**.

Dødmaling. Naar Sæden er meget fugtig, eller naar der er for lidt Sæd imellem et Par Kværne, og disse presses for stærkt sammen, bliver Melet, i Stedet for let og levende, klistret og utilbøjeligt til at hæve sig i Brøddejen. Dette kaldes D.

Dødningebille (Blaps mortisaga), en sort, temmelig stor (omtr. 1½ Tomme lang) Skyggebille, som, naar den tror sig i Fare, udsondrer en ildelugtende Vædske; den fører en natlig Levemaade og opholder sig paa mørke Steder, f. Ex. i Kjældere, hvor den ligesom dens Larve lever af al Slags Affald. Den har sit Navn af, at dens Fremkomst om Dagen af Overtroen er bleven anset for et Varsel om Døden.

Dødningedans (fr. danse macabre, midd.=lat. chorea machabæorum) kalder man i Kunsthistorien billedlige Fremstillinger af, hvorledes Døden, sædvanlig personificeret som en Benrad, bortriver Mennesket fra Livets Færd i alle Aldere, alle Stænder, under alle Kaar. Disse Billedrækker, som i Middelalderen tit maledes paa Kirker og Kirkegaarde, faa, i den kraftige Skildring af Livets Afbrydelse, Præget af lystig Satire over Menneskenes Daarskaber, paa samme Tid som de alvorlig minde om Livets Korthed og dets Herligheders Forfængelighed. I Basel, i Lübeck og i Paris findes endnu Levninger af saadanne D. Mod Middelalderens Slutning udgav Maleren Holbein i Træsnit en berømt D., som har været Forbillede for lignende Udgaver i andre Lande, saaledes ogsaa Sverige og Danmark. Den er i den nyere Tid bleven udgivet paa ny i Facsimile og senere i Lystryk.

Dødningehaand (eng. dead mans toe), den i vore Have almindelige Søkork eller Korkkoral (Alcyonium digitatum), s. **Korkkoral**.

Dødningehovedet (Sphinx Atropos), en Art Aftensværmer, 2 Tomm. lang, 4 Tomm. bred, med udbredte Vinger, af hvilke Forvingerne ere tegnede af Brunt og Graat med lysere og mørkere Tegninger og Bagvingerne gule med to sortagtige Baand. Den har sit Navn af en gul, rund Plet med sorte Prikker paa Brystsykkets Rygside, som ligner et D. Larven lever paa Kartoffelplanten.

Dødningeuret (Anobium pertinax) kaldes en lille, 2 Lin. lang, mørkebrun, trind Bille med en gul Plet paa hver Side af Forbrystet; ved den mindste Berøring, eller naar den tror sig i Fare, trækker den Følehorn og Ben til sig og anstiller sig død; den lever i gammelt Træ, f. Ex. i gamle Møbler, som derved blive, hvad man kalder „ormstukne". Larven ligner en ganske lille Oldenborrelarve. D. har sit Navn deraf, at den frembringer en regelmæssig Banken i Træet, der, naar den høres i den stille Nat ved Sygelejet, af Overtroen er bleven tolket som et Varsel om et forestaaende Dødsfald.

Dødsbogen var det vigtigste, udførligste og mest udbredte af alle Ægyptens religiøse og funerære Skrifter. Det var deres hellige Bog, deres Bibel. Den handler hovedsagelig om Sjælens Vandringer i Underverdenen, om dens Gjenforening med Legemet og om Salighedslivet i Samfund med Gud; men den indeholder ogsaa religiøse Dogmer, saasom om Gudernes Væsen og om Verdens Ophav. Afskrifter paa Papyrus eller paa Ligkisten af den hele Bog eller Dele af den medgaves den døde i Graven som et Slags Rejsepas, der skulde aabne ham uhindret Adgang under hans Vandring gjennem Underverdenens Regioner.

Dødsgave, s. Donatio og **Arvepagt** (under **Arv**).

Dødsstraf. Saa vel om Retfærdigheden af denne Straf (navnlig om Statens Ret til at berøve et Menneske det absolute, af Statsforbindelsen uafhængige Gode, Livet) som om dens Hensigtsmæssighed (idet den navnlig afskærer Udsigten til Forbryderens Forbedring) er der i den nyere Tid, især efter at Beccaria havde bekæmpet den, blevet opkastet stærke Tvivl. I saa godt som alle Lande er denne Strafs Anvendelse i den nyere Tid bleven betydelig indskrænket, og dette er ogsaa i Danmark sket ved Straffeloven af 1866, i Norge ved Straffeloven af 1842 og endnu mere ved dennes Revision af 1874, i Sverige ved Loven af 1861 om Mord og Drab og ved Straffeloven af 1863.

I en Del Lande er D. bleven afskaffet, men i mange af disse er den igjen indført. Den afskaffedes først i Toscana (Beccarias Fædernestat) 1786, dernæst i Østerrig 1787, men gjenindførtes begge Steder meget snart. Ligeledes har den været afskaffet i Oldenburg, Bremen, Anhalt (fra 1849) og Kongeriget Sachsen (1868) indtil 1871, da den nye tyske fælles Straffelov traadte i Kraft. I Schweiz afskaffedes den ved Forbundsforfatningen 1874; men denne Bestemmelse ophævedes igjen 1879, og i Henhold hertil have adskillige Cantoner paa ny optaget den i deres Straffelove. For Tiden er den afskaffet i Toscana (siden 1860), Portugal (1867), Holland (1870), Rumænien og nogle nordamerikanske Stater, samt paa det nærmeste i Finland, hvor ingen Dødsdom er fuldbyrdet siden 1826. I nogle Stater exeqveres D. ved Hængning (navnlig i England og Østerrig), men den almindelige Maade er ved Halshugning, hvad enten denne nu sker ved Guillotine, ved Sværd eller ved Øxe. Dette sidste er nu altid Tilfældet i Danmark (paa de vestindiske Øer er dog Hængning det almindelige) og Norge, idet de andre Henrettelsesmaader, der tidligere for enkelte Tilfælde vare foreskrevne som en strængere Straf (f. Ex. Brænding eller Drukning), ere afskaffede, i Danmark ved den ovennævnte Straffelov og i Norge allerede ved en Lov af 1815, hvilke Love ogsaa have ophævet de forskjellige skærpende Tilføjninger til Halshugningen, der i visse Tilfælde foreskreves af den tidligere Lovgivning, f. Ex. at Haanden skulde afhugges eller Tungen udskæres før Henrettelsen, eller at efter den Hovedet skulde sættes paa Stage og Kroppen lægges paa Stejle og Hjul. I de fleste Lande (saaledes i Sverige siden 1871) er Henrettelsen nu intramuran, d. v. s. den foregaar ikke offentlig, men dette er ej Tilfældet i Danmark og Norge.

Dødssynd, efter 1 Joh. V, 16—17 den Synd, der fører til aandelig Død. Efter Petrus Lombardus opregner Romerkirken 7 D.: Hovmod, Gjerrighed, Vellyst, Vrede, Umaadelighed, Misundelse og Ladhed. Til D. henregnede andre Scholastikere ogsaa de saakaldte skrigende Synder: Mord, sodomitisk Synd, uskyldiges Undertrykkelse og Forholdelse af den fortjente Løn. Da den protestantiske Kirke ikke gjør Saligheden afhængig af Menneskets Gjerninger eller Misgjerninger, indlader den sig ikke paa at opregne saadanne bestemte Synder, og Luther lærer, at „ingen Synd kan fordømme den christne uden Vantro alene". Herefter begaar den gjenfødte som saadan kun tilgivelige Synder, medens D. kun forekommer uden for Naadestanden. Den adskiller sig fra Synden mod den Helligaand derved, at denne ikke kan tilgives, hvorimod D. ved oprigtig Bod kan blive en tilgivelig Synd.

Død Vinkel, det Rum umiddelbart foran en Befæstningslinje, som ikke kan beskydes fra denne selv, fordi Brystværnet ligger imellem. I Regelen bygges Brystværnet saaledes, at man henover det kan beskyde den ydre Rand af Graven; det er da kun selve Graven og den ydre Skraaning af Brystværnet og Volden, der ligge i den d. V.; for at Fjenden ikke under et Angreb skal kunne opholde sig og ordne sig der uforstyrret, ordnes Befæstningens forskjellige Linjer saaledes, at den ene flankerer den anden, d. e. bestryger den andens Grav paa langs. Ved smaa Feltværker er det dog ikke altid muligt at undgaa en d. V. Ogsaa Formen af Terrainet kan give Anledning til, at der foran et Værk findes en d. V., som kan omfatte et betydeligt Fladerum, f. Ex. naar Værket er anlagt paa en Bakkeskrænt, noget, hvorpaa der maa raades Bod ved Anlæget af flankerende Værker.

Døglål, s. **Døgling**.

Døgling, Andehval, Næbhval, „Flaskesnude" (eng. »Bottlenose«), forskjellige Benævnelser paa en i de nordiske Have levende Delfinart (Hyperoodon ell. Chænocetus rostratus). D. er 20—30 F. lang og har en høj, hvælvet Pande, men en flad, næbformet Snude; i Overkjæven har D. slet ingen Tænder, i Underkjæven kun Spor dertil (to smaa, halvskjulte foran i U.). D. træffes i Smaaflokke paa 4—10 Stykker, især s. for Grønland, ved Island, Spitsbergen, samt ved Færøerne, hvor der aarlig fanges flere af dem. En fuldvoxen D. giver to Tons Tran (**Døglingtran**) og 200 Pd. Spermacet; dens Tran besidder en mærkelig Evne til at gjennemtrænge alt, selv Træ-, Horn- og Lerkar. D.s Spæk er uspiseligt, og efter Sigende trænger Trannen strax igjennem Huden, saa at Linnedet bliver gult og stinkende. Enkelte Gange er D. strandet ved de skaanske og danske Kyster. Den lever af Blæksprutter, af hvis Hornnæb man derfor altid finder en Mængde i dens Mave, og hvilke Dyr den skylder sin Rigdom paa Tran. I Middelhavet og Sydhavet leve andre Arter af Næbhvaler. **Døglingtran** er undersøgt af Scharling, som deraf udskilte en egen Alkohol, **Døglål**, og en Syre, **Døglingsyre**, der staar Oljesyre meget nær.

Døgn, et Tidsrum af 24 Timer.

Døgnflue (Ephemera), en Gruppe af de netvingede Insekters (Neuroptera) Orden. Vingernes fine Aarenet have de til fælles med Guldsmeddene, men de ere meget mindre og af en finere og svagere Bygning, have en blødere Hud og mattere Farver; Forvingerne ere betydelig større end Bagvingerne; Bagkroppen ender med 2 eller 3 lange Børster; Munddelene ere bløde og utydelige, da D. som fuldkomne Insekter ingen Føde tage til sig og kun leve kort, nogle faa Timer i Regelen; Følehornene ere korte; Vingerne holdes i Hvilen i opret Stilling ligesom hos Dagsommerfuglene. Som Larver ligne de de fuldkomne Insekter, med Undtagelse af, at Vingerne mangle, at Munddelene ere kraftig udviklede, at Bagkropsbørsterne ere kortere, samt at de langs henad Bagkroppen have en dobbelt Række bladformede Luftrørsgjæller, der holdes i livlig Bevægelse. De leve da i fersk Vand, enten frit (de mere haardhudede) eller under Stene eller i Dyndet i Rør, der have Form af en Hestesko, saa at de kunne krybe ud af dem den ene Vej, hvis de trues af et Rovinsekt fra den modsatte. Naar Forvandlingstiden nærmer sig, krybe de op paa Vandplanter o. desl., der hæve sig op af Vandet, sprænge den gamle Hud og komme nu frem som vingede Dyr, der flyve ind til Bredden, hvor de sætte sig paa Træer, Huse, Folks Klæder

osv. og endnu en Gang skifte Hud; først derefter fremtræde de med Vinger og Bagkropsbørster af fuld Længde. Kort efter foregaar Parringen og Æglægningen, som bestaar i, at Hunnen lader sin Klump Æg falde i Vandet, og meget snart efter dø de. D. optræde ofte i store Skarer, saa at man trods deres Lidenhed har bortkjørt dem læssevis til Gødning, og Fiskene samle sig for at sluge dem, alt som de falde i Vandet.

Döhler, Theodor, f. 1814 i Neapel, d. 1856 i Firenze, lærte Claverspil af J. Benedict og Czerny og blev 17 Aar gl. Kammervirtuos hos Hertugen af Lucca. Paa sine Kunstrejser besøgte han ogsaa Kjøbenhavn 1842 og gav Concerter i Forening med Violinisten Ernst. Han var navnlig en smagfuld og elegant Salonvirtuos og Saloncomponist.

Døjt, s. Duijt.

Døl, norsk, som Masculinum en Dalboer, Indbygger af et højtliggende Dalstrøg, som Femininum en lille Dal. Det afledede **Døling** bruges især sammensat om Oprindelse fra en bestemt Dal, f. Ex. Sogndøling, fra Sogndal, osv.

Dølgsmaal, egentlig Hemmeligholdelse, bruges navnlig om Barnefødsel i D. Dette er efter norsk Ret i sig selv en Forbrydelse, om end Moderen undgaar Straf, saafremt Barnet kommer levende og levedygtigt til Verden. Desuden vender imidlertid D., hvor Barnet er dødt, uden at det bevislig er sket uden Moderens Skyld, saa vel efter dansk som norsk Ret indtil en vis Grad Præsumtionen imod Moderen for forsætlig at have ombragt det.

Döllinger, Joh. Jos. Ign. v., en af Nutidens mest udmærkede katholske Theologer, f. 28 Febr. 1799 i Bamberg, blev 1822 indviet til Præst og 1826 Professor i Kirkehistorie og Kirkeret i München. Som kritisk Kirkehistoriker vandt han snart et anset Navn baade ved sine Universitetsforedrag og ved en Række dygtige Skrifter, medens han samtidig tog levende Del i Tidens kirkelige Spørgsmaal. Ligesom sin Lærer Möhler hævdede han med Aand og Lærdom Videnskabens Ret, samtidig med at han polemiserede mod Protestantismen i afgjort ultramontan Aand; men efterhaanden slog han om til en polemisk Holdning over for Pavedømmets Overgreb. 1861 vakte han de ultramontanes Uvilje imod sig ved en Række Foredrag, hvori han udtalte sig for Sandsynligheden af en fuldkommen Secularisering af Kirkestaten, hvilke gav Anledning til hans meget læste Skrift „Kirche und Kirchen, Papstthum und Kirchenstaat“ (1861). I Forbindelse med Domprovst Haneberg sammenkaldte han 1863 en Forsamling af katholske Lærde til München, hvor han selv præsiderede og holdt et udmærket Foredrag om Videnskabens Frihed, der vakte overordentlig Sensation i Tyskland og paadrog ham en skarp Tilrettevisning af det jesuitiske Parti i Rom. Med stor Bestemthed optraadte han mod Dogmet om Pavens Ufejlbarhed og nedlagde i det anonyme Skrift „Janus“ (1869) en paa grundig kirkehistorisk Kundskab bygget Protest mod Pavedømmets Anmasselser; derved gav han Stødet til den gammel-katholske Bevægelse, i hvis Forsøg paa en fuldstændig Løsrivelse fra Rom D. dog ikke vilde tage Del. Til Straf for hans Optræden lyste Pave Pius IX ham i Apr. 1871 i Ban, hvilket Universitetet i München 1872 besvarede med at vælge ham til Rector, medens flere tyske og udenlandske Universiteters forskjellige Faculteter kappedes om at komme hverandre i Forkjøbet med at creere ham til Doctor.

Dönniges, F. A. F. Wilhelm, tysk Diplomat, f. 13 Jan. 1814, opdagede paa en Rejse i Italien en Del Documenter, henhørende til Kejser Henrik VII.s Historie, hvilke han udgav 1839 og senere bearbejdede i „Geschichte des deutschen Kaiserthums im 14. Jahrh.“ (1841—42, 2 Bd.). 1841 blev D. Professor i Statsvidenskaberne i Berlin, men gik n. A. til München som Lærer (indt. 1845) for den bayerske Kronprins Maximilian (senere M. II). 1847 traadte D. i bayersk Statstjeneste, valgtes 1848 til Nationalforsamlingen i Frankfurt og deltog 1851 som Legationssecretær i Dresden-Conferencerne, samt havde senere flere diplomatiske Hverv indtil Kong Maximilians Død 1864. Som Statsmand hyldede D. Læren om Tysklands Tredeling, d. v. s. Mellemstaternes Selvstændighed som en egen Gruppe ved Siden af Østerrig og Preussen. Han søgte derfor at holde Bayern neutralt under Krigen 1866 og blev 1867 Afsending i Schweiz og 1870 i Italien, hvor han døde 4 Jan. 1872. Hans Datter, **Helene v. D.** (han var bleven adlet 1860), f. 1844, knyttede 1864 en nøje Forbindelse med Lassalle og blev derved Aarsag til den Duel, som kostede ham Livet; hun ægtede senere den rumænske Bojar Racowitza, som havde dræbt Lassalle i Duellen, efter ham en Skuespiller Friedmann og endnu en fjerde Mand ved Navn Schewitz.

Dønning kaldes en vedvarende, bølgende Bevægelse af Søen, som finder Sted efter stærk Blæst, inden Søen endnu er kommen i Ro.

Döring, Heinr., tysk Forfatter, f. 1789 i Danzig, d. 1864 i Jena, skrev religiøse og humoristiske Digte, Bearbejdelser af Sagn og Legender og en stor Mængde Skrifter til den tyske Theologis og Skjønliteraturs Historie. Især maa mærkes hans talrige Biographier af tyske Forfattere (Bürger, Goethe, Herder, Jean Paul, Klopstock, Schiller, Voß o. a.), for største Delen samlede i „Biographie deutscher Klassiker“ (9 Bd., 1853).

Döring, Theodor, berømt tysk Skuespiller, f. 9 Jan. 1803 i Warschau, debuterede i Bromberg og kom 1826 til Breslau som Komiker; her og siden 1829 i Mainz udviklede sig hans Talent saa vel for alvorlige som for komiske Roller. 1838 blev han i Stuttgart Seydelmanns Afløser og efter dennes Død 1843 hans Efterfølger i Berlin. Han var en genial Charakterskuespiller, om han end memorerede noget skjødesløst. 25 Jan. 1875 fejrede han under stor Hyldest fra Publikums Side sit 50-aarige Skuespillerjubilæum. D. 17 Aug. 1878.

Dørken, den Kjælder, som i Krigsskibene findes under Artilleriet til Kanonerens Brug for deri at gjemme det til Kanonerne nødvendige Varegods.

Dørslag kaldes efter Plattysk (paa Højtysk „Durchslag“) dels et Sold af Blik eller Ler,

dels et cylindrisk eller prismatisk, for neden skarpkantet Staalværktøj, som Smeddene bruge til at slaa Huller med, især i gløende Jærn.

Døvhed, Mangel af Høreevne, er sjældnere fuldstændig, hyppigere ufuldstændig (Tunghørighed). D. er oftest Følge af Sygdomme i Øret selv eller de det omgivende Bendele, men kan dog ogsaa skyldes en Hjærnelidelse eller en Lidelse af Hørenerven, i hvilke sidste Tilfælde der, ligesom naar D. hidrører fra Sygdomme i det indre Øre, kun er meget ringe Udsigt til Helbredelse, hvorimod den D., der skyldes Sygdomme i Trommehinden eller den ydre Øregang, ofte kan helbredes. I den højere Alder indtræder jævnlig en Tunghørighed uden paaviselige anatomiske Forandringer i Høreapparatet, og som derfor maa antages at bero paa en formindsket Modtagelighed for Indtryk hos Hørenerven.

Døvnælde, s. **Tvetand.**

Døvstum er den, der ikke har Talens Brug paa Grund af en medfødt eller tidlig opstaaet Døvhed; Barnet lærer nemlig at tale umiddelbart ved dets instinctmæssige Drift til at efterligne de Lyd, det hører, og mangler det Høreevnen, lærer det derfor heller ikke at tale paa denne dets naturlige Maade; ogsaa naar Barnet i en ældre Alder bliver døvt, kan det glemme Talen og derved blive døvstumt. Evnen til at tale mangler den d. derimod kun sjælden (ved Fejl i Taleredskaberne eller Idioti), og den d. kan derfor lære at tale, om end ad lange og besværlige Omveje og kun til en vis Grad af Fuldkommenhed. Først lærer den d. ved særegne Stillinger af Fingrene og Hænderne at udtrykke de enkelte Ord, men da han herved kun kan gjøre sig forstaaelig for de indviede, maa han for at kunne meddele sig til andre lære Bogstaverne at kjende i deres Anvendelse paa Tryk og Skrift, lære at læse og skrive; hermed forbindes tillige et nyt Tegnsprog med bestemte Fingerstillinger for hvert enkelt Bogstav, som den d. nu anvender sammen med det ældre, og hvor dette ikke er tilstrækkeligt til at udtrykke, hvad han vil. Herved bliver man ofte staaende (Tegnmethoden eller den franske Methode), medens andre gaa endnu videre og lære de d. at tale (Lydmethoden eller den tyske Methode), idet man lærer dem at læse Ordene og Bogstaverne paa den talendes Mund i de Stillinger af dennes forskjellige Dele, hvorved de frembringes, og endelig selv at eftergjøre disse Stillinger og samtidig frembringe de Toner, hvorved Bogstavlydene dannes. — Det oprindelige simpleste Tegnsprog, der kun har ét Tegn for hvert Ord, lære Børnene strax og saa at sige af sig selv, medens derimod alle de øvrige Færdigheder, den egentlige **Døvstummeundervisning**, først kunne bibringes dem, naar Driften til at lære vaagner hos dem, omtr. i det 8de Aar, og i denne Alder optages de i **Døvstummeinstituterne** for at modtage denne Undervisning samt oplæres i en eller anden Syssel, hvorved de kunde ernære sig. Det første Institut oprettedes 1760 i Paris af Abbé de l'Epée, og det var tillige Begyndelsen til en mere almindelig Døvstummeundervisning, om end Historien beretter om enkelte tidligere Forsøg i denne Retning; han benyttede Tegnmethoden med Fingeralphabetet, der dog ikke er opfundet af ham, men allerede tidligere benyttet af andre. Hans Efterfølger Sicard udviklede Tegnsproget yderligere, og hans øvrige Disciple udbredte hurtig Døvstummeundervisningen over hele Europa. Heinike i Leipzig, en ivrig Modstander af l'Epées Methode, virkede derimod ivrig for Udbredelsen af Lydmethoden. Pfingsten og Castberg vare de første Døvstummelærere i Danmark. **De kongel. Døvstummeinstituter** i Kjøbenhavn og Fredericia optage alle de egentlige døvstumme, d. v. s. alle de absolut døve Børn, som aldrig have kunnet høre eller i alt Fald ere blevne døve saa tidlig, at de aldeles have glemt, hvad de maaske have lært af Tale. Hvert Aar indkalder Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet alle de e. d., der have naaet 8 Aars Alderen til Optagelse paa det kgl. D. i Fredericia. De Elever, der efter 1 Aars Ophold her ikke have gjort tilstrækkelig Fremskridt under Talemethoden, overflyttes da til det kgl. D. i Kjøbenhavn for der at oplæres efter Tegnmethoden. D. i Kbhvn., der er oprettet 1807, rummer 130 Elever, D. i Fredericia, der er oprettet 1880, rummer 100. De 7—8 Aar gamle uegentlige døvstumme, d. v. s. dels saadanne, som have mistet Hørelsen fuldstændig, men paa en Tid, da de havde lært at tale, og som endnu kunne tale noget, dels saadanne, som endnu have en Del Hørelse, men dog i saa ringe Grad, at de ikke kunne deltage i Landets almindelige Skoleundervisning, indkaldes ligeledes hvert Aar af samme Ministerium til **Johan Kellers Institut for uegentlige Døvstumme** i Kjøbenhavn for der at oplæres efter Talemethoden; dette har 116 Elever. De aandssvage og blinde døvstumme Børn henvises til **Kellers Anstalt for særlig abnorme Børn** i Kbhvn., som har 44 Elever. For hvert af de af Ministeriet til disse 4 Instituter indkaldte Børn betales 280 Kroner aarlig for Kost, Klædning, Pleje og Renlighed, hvilken Sum i Tilfælde af Forældrenes Uformuenhed udredes af vedkommende By eller Amt. De Kellerske Anstalter ere under Statens Tilsyn ligesom **Arbejdshjemmet for døvstumme Piger** i Kbhvn., som optager voxne d. P. til videre Uddannelse i praktisk Gjerning og eventuel Forsørgelse; 30 Elever. Danmark havde ved Folketællingen 1880 1,243 D. ell. 0,63 pr. 1,000 I. — I Norge var Antallet af D. ved Tællingen 1875 1571 eller 0,86 pr. 1,000 I. Dette Forholdstal er mindre end i Sverige, hvor der 1877 fandtes 4,639 D., 1,06 p. Mille, men adskillig større end i Danmark og overhovedet noget større end det for andre Lande gjennemsnitlige. Til de d.s Undervisning findes et af Staten underholdt Institut i Throndhjem (opr. 1825), samt 6 private, nemlig 2 i Christiania og 1 i Hamar, Christianssand, Bergen og Throndhjem, hvilke alle faa Tilskud af det offentlige.

E.

E, det femte Bogstav i vort Alphabet, er i vort nuværende Tonesystem det 3dje Trin og den 3dje Stamtone i den diatoniske Tonerække fra C.

Eagle [ihgl], d. e. Ørn, en nordamerikansk Guldmønt lig 10 Dollars, af Finhed 900 Tusendedele, af Værdi 37 Kr. 31 Øre; der findes enkelte, dobbelte, halve og kvart E. Undertiden kaldes Guldmønten paa 5 Dollars ogsaa E.

Ealing [ihling], en Commune i Middlesex-Shire i England, noget v. for London, med 16,000 J. (1881). Talrige Landsteder.

Earl [ørll] (angelsachs. Eorl, nord. Jarl), engelsk Adelstitel, der omtrent svarer til Greve hos os, traadte under det danske Herredømme i Stedet for det angelsachsiske Ealdorman (s. **Alderman**) og betegnede til Midten af det 14de Aarh. den højeste engelske Adel, men sank ned til anden Rang, da Edvard III 1338 ophøjede sin ældste Søn, „den sorte Prins“, til Hertug (Duke) af Cornwall, og til tredje, da Richard II 1386 gjorde sin Yndling Robert de Vere til Marquis af Dublin. 1883 var der 117 E. iblandt de 442 engelske Peerer.

Earlom, Richard [ørrlom], engelsk Kobberstikker, f. 1743 i London, d. 9 Oct. 1822, blev især berømt ved sine Stik i manière noire, hvor han brugte Radernaalen i Forening med Buggestaalet og derved opnaaede større Bestemthed i Tegningen. Af hans Stik maa fremhæves nogle Blade efter van Huijsums Blomstermaleri og en Gjengivelse i Facsimile af Claude Lorrains (Gellées) »Liber veritatis«.

Eastbourne [ihstborn], Stad i England, Sussex Shire, 12 M. s. for London, ved Kanalen. 22,000 J. (1881). E. er en forholdsvis ny By, der navnlig har vundet Betydning ved sine stærkt besøgte Søbade.

East Dereham [ist dihr-æmm], Stad i Norfolk Shire i England, 3 M. v. for Norwich. 6,000 J. Betydelig Handel med Frugt og Grøntsager.

Eastlake, Charl. Lock [ihstlæhk], engelsk Maler og Kunsthistoriker, f. 17 Nov. 1793 i Plymouth, d. 24 Dec. 1865 i Pisa, uddannede sig ved Kunstakademiet i London og siden paa Rejser, hvor han navnlig i Italien studerede Venezianernes Colorit. Fra 1850 var han Præsident for Akademiet i London og fra 1855 Directeur for National Gallery, af hvis Forøgelse han har store Fortjenester. 1841 rejste han paa Statens Regning til München for at lære Frescomaleriets Teknik og udførte derpaa en Række Billeder i det nye Parlamentshus, samt dannede en Skole af Frescomalere. E. var en meget dannet og kundskabsrig Kunstner og optraadte tillige som Forfatter med »Materials for a history of oil-painting« og »Contributions to the history of fine arts« (2den Udg., 1870).

East-Maine [ihstmæhn], Flod i Labrador i engelsk Nordamerika, løber mod V. til Hudsonsbugten. Med samme Navn betegnes ogsaa Kyststrækningen fra dens Udløb til Hudsonsstrædet.

Easth-Meath [ihstmidd], s. **Meath**.

Easton [ihst'n], Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika, ved Floden Lehighs Udløb i Delaware, 12 M. n. for Philadelphia. 12,000 J. Storartede Melmøller. Kjædebro over Lehigh. Militærskole.

East Rétford [ihst], Stad i Nottingham Shire i England, 6 M. n. n. ø. for Nottingham. 10,000 J. Livlig Industri, især Garveri og Vognfabrikation.

Eau, fr. [o], Vand. **E. de Cologne** [de kolōnj] (kølnsk Vand), en Opløsning af forskjellige vellugtende, ætheriske Oljer (f. Ex. Bergamot-, Citron-, Cedrat-, Lavendel-, Rosenolje o. fl.) i Vinaand. I en god E. d. C. maa ingen af de enkelte Bestanddele kunne skjelnes, men det hele smelte sammen. I **E. de Portugal** [gāll] er Appelsinoljen og derfor ogsaa dens Lugt fremherskende, i **E. de Lavande** [vāngd] Lavendelolje. **E. de Javelle** [schavēll], en Opløsning af chlorundersyrligt Kali eller Natron, virker blegende og anvendes som „Blegevand“, men er dyrere. **E. de Luce** [lyhs], en Blanding af Ravolje, Ammoniakvand og Vinaand, anvendes paa Grund af sin ilde, meget stærke og pirrende Lugt som et oplivende, nervepirrende Lægemiddel.

Eau Claire [o klæhr], Stad i Staten Wisconsin i Nordamerika, ved Floden Chippewa. 10,000 J.

Eaux Bonnes [o bonn], Badested i Frankrig, Dep. Nedre-Pyrenæerne, 5 M. s. for Pau, 2,500 F. over Havet, med Svovlkilder, der især drikkes. Det store Held, hvormed chroniske Brystsygdomme i den senere Tid behandles her, skyldes vel lige saa meget den rene Bjærgluft som Vandet. I samme Dal ligger det kun lidet besøgte Badested **Eaux Chaudes** [schohd] med meget svagere Svovlvand, der navnlig anvendes ved forskjellige nervøse Sygdomme og Menstruationsbesværligheder.

Eaux Vives [o vihv], Commune i Canton Genf i Schweiz, tæt ø. for Genf, med 7,000 J., anses som Forstad til Genf.

Ebbe, s. **Tidevande**.

Ebbesøn, Niels, s. **Niels Ebbesøn**.

Ebbo, Søn af en livegen Bonde, blev opdraget ved Hoffet sammen med Ludvig den fromme, der 816 hævede ham til den højeste Embedsstilling i sit Rige, Ærkebispestolen i Rheims. 822 lod E. sig overdrage Myndighed til som Pavens Vicar at lede en Mission i Danmark, og med Kejserens Understøttelse foretog han et Par Rejser herop og skal have døbt mange Hedninger, ligesom han senere med stor Iver støttede Ansgar i hans Gjerning og beredvillig delte sin Myndighed med ham, da A. 831 blev Ærkebiskop i Hamborg. Utilfreds med Kejserens Planer om at dele Riget mellem sine Sønner deltog han i den ældste Søns

Oprør imod Faderen 835 og blev efter et forgjæves Forsøg paa at flygte til Danmark sat i Forvaring i Klosteret Fulda og afsat fra Ærkebispestolen, medens hans Stilling i Missionens Tjeneste overdroges til Gautbert (s. d. A.), hvem E. var højsindet nok til at understøtte af al Evne, da han drog til Sverige som Missionær. Efter Ludvig den frommes Død 840 blev E. for en kort Tid atter Ærkebiskop i Rheims, men blev atter afsat og blev senere Biskop i Hildesheim fra 846 til sin Død 851. E. sigtes, og vistnok med Rette, for at være en af Hovedophavsmændene til Falskneriet med de pseudoisidorske Decretaler.

Ebbw Vale [ĕbbju væhl], Stad i Monmouthshire i England (Wales), 3 M. n. v. for Newport. 16,000 J. E. er en ny anlagt Stad, der skylder sin Fremvæxt til Egnens rige Jern- og Kulminer.

Ebedjesus, fra 1287 Metropolit i Zoba (Nisibis), d. 1318, er den mest fremragende blandt de senere nestorianske Skribenter og Forfatter til bibelske Commentarer, dogmatiske og polemiske Skrifter, Digte og Homilier.

Ebelholt Kloster (»Monasterium St. Thomæ de Paraclito«, fordi det var indviet til Apostelen Thomas og den Helligaand) laa i Tjæreby Sogn i Nordsjælland ikke langt fra Hillerød og havde regelbundne Kanniker af Augustins Regel. Det skylder Abbed Vilhelm sin Oprindelse, idet han c. 1175 med sine Munke forlod Klostret paa Eskilsø i Isefjorden og flyttede herhid. Ved sin Abbeds Hellighed og Ærkebiskop Absalons Begunstigelser naaede det betydelig Anseelse og rivaliserede med det nærliggende Cistercienserkloster Esrom. Reformationen gjorde Klostret til Kronens Ejendom, og 1561 blev Klosterkirken bestemt til Nedbrydelse. De gamle Bygninger ere for længst forsvundne, formodentlig anvendte til Opførelsen af Frederiksborg Slot, og endog Navnet er næsten uddød paa Stedet.

Ebeltoft, Kjøbstad i Nørrejylland, Randers Amt, 7 M. s. ø. for Randers ved Østsiden af Ebeltoftvig. 1,315 J. (1880). Byen er anlagt langs Stranden og har en forholdsvis stor og smuk Kirke. Befolkningens Erhverv bestaar i Haandværksdrift, Agerbrug (Communejorder c. 1600 Tdr. Ld.), nogen Handel, Skibsfart og Fiskeri. Havnen, der er 10—12 F. dyb, ligger 3—400 Alen fra Byen ude i Vigen og rummer en Snes Fartøjer. 1883 er Indsejlingen sikret ved Anlæg af 2 mindre Ledefyr. 1881 udførtes c. 20,000 Tdr. Kornvarer. — E. antages at være bleven Kjøbstad i Beg. af det 14de Aarh.; 1301 fik den af Erik Menved Tilladelse til at holde Torv ēn Gang ugentlig. Under de fjendtlige Indfald i Jylland 1627—29 af de kejserlige, 1644—45 og 1657—59 af de svenske led Byen meget.

Ebensee, Flække i Øvre-Østerrig, ved Sydenden af Traun Sø, 9 M. s. s. v. for Linz. 5,000 J. Stort Saltkogeri med Sooleledninger fra Ischl og Hallstadt.

Eberbach, Stad i Storhertugd. Baden ved Floden Neckar, 9 M. n. ø. for Carlsruhe. 5,000 J. Flodskibsfart, Stenbrud, Tømmerhandel.

Eberhard, Aug. Gottlob, tysk Forfatter, f. 1769 i Belzig, i en Aarrække Boghandler i Halle, d. 1845 i Dresden, skrev en talrig Mængde Fortællinger, Skildringer og Digte („Gesammelte Schriften," 20 Bd., 1830—31), som afgav et let Underholdningsstof, men for største Delen ere temmelig nøgternt moraliserende og uden højere poetisk Værd. Stor Popularitet vandt især den lille Idyl i Hexametre „Hannchen und die Küchlein" (1822); 1875 udkom den i 25de Opl. og er bl. a. ogsaa oversat paa Dansk (1839).

Eberhard, Konrad, tysk Billedhugger, f. 25 Nov. 1768 i Algau, d. 12 Marts 1859 i München, uddannede sig der, men drog senere til Rom, hvor han sluttede sig til den religiøs-romantiske Retning, som der var herskende blandt Malerne. Ved Siden af Helgenfigurer og christelige Gravmæler valgte han dog ogsaa Emner af Mythologien. 1816 kaldtes han til Professor i München, hvor han siden levede. Hans Broder, **Franz E.**, f. 1767, d. 1836, var ogsaa Billedhugger og arbejdede for en Del sammen med Broderen.

Eberle, Robert, tysk Maler, f. 1815 i Würzburg, d. 1860 ved et Vaadeskud, uddannede sig navnlig i München ved Studiet af de ældre Hollændere til en dygtig Dyrmaler. „En Faarehjord, som skræmmes ned i en Kløft af en Ørn" (1858) er hans mest bekjendte Billede. Hans Søn, **Adolf E.**, f. 1843 i München, Elev af Piloty, vandt allerede 1861 Opmærksomhed som Genremaler ved „Den sidste Ko pantsættes". Han maler ogsaa Krigsbilleder.

Ebers, Georg Moritz, Ægyptolog og Romanforfatter, Professor i Ægyptologi i Leipzig, f. 1 Marts 1837 i Berlin. Han studerede Ægyptologi i Berlin under Lepsius og Brugsch, berejste Ægypten 1869—70, udnævntes ved sin Hjemkomst til Professor i Leipzig og foretog atter 1872 en ægyptisk Rejse, hvorfra han hjembragte en stor og smuk medicinsk Papyrus, som han 1875 har udgivet under Navnet „Papyrus Ebers". Andre af hans videnskabelige Værker ere: „Aegypten und die Bücher Moses" (1868) og „Durch Gosen zum Sinai" (1872). Hans Romaner, „En ægyptisk Kongedatter" (1864), „Uarda" (1877), »Homo sum« (1878), „Søstrene" (1880) og „Kejseren" (1881), give populært og kjønt fortalte Resultater af hans Forskninger og ere oversatte i en Mængde europæiske Sprog; Otto Borchsenius har oversat dem og deres Efterfølgere „Et Spørgsmaal, Idyl" (1881), „Fru Borgmesterinden" (1882) og „Et Ord" (1883) paa Dansk. 1878—79 leverede E. Text til Pragtværket „Aegypten in Bild und Wort", oversat paa Dansk af M. Galschiøt.

Ebersbach, Fabrikby i Konger. Sachsen, 8 M. ø. for Dresden i Nærheden af den bøhmiske Grænse, bestaar af de to Landsbyer Gammel- og Ny-E., der tilsammen have 7,000 J. Betydeligt Bomulds- og Linnedvæveri.

Ebersberg, Ottokar Franz (Pseudonym: O. F. Berg), tysk Forfatter, f. 1833 i Wien, hvor han har tilbragt næsten hele sit Liv, dels som Redacteur af forskjellige Vittighedsblade (især „Kikeriki", siden 1862), dels som yndet Folke-Dramatiker. Omtr. 150 Stykker (Lystspil, Farcer osv.) af ham ere efterhaanden opførte paa Wiens Theatre, og mange af dem have gjort Lykke ogsaa paa andre tyske Scener.

Ebersdorf, Flække i Fyrstendømmet Reuß, yngre Linje, 3 M. n. v. for Hof i Bayern, har et Slot, som indtil 1848 var Residens for Linjen Lobenstein-E. af Fyrsterne af Reuß. Vandcuranstalt.

Eberstein, Ernst Albrecht v., tysk Feltherre. Efter et bevæget Krigerliv, tilbragt snart i den ene, snart i den anden Fyrstes Tjeneste, blev han 1658 som General-Feltmarschal af Frederik III stillet i Spidsen for den danske Hær tillige med Hans Schack, og sammen med denne tilføjede han de svenske Nederlaget ved Nyborg 14 Nov. 1659. Han forblev i dansk Tjeneste indtil 1665, da han vendte tilbage til Tyskland. D. 1676.

Eberswalde (tidligere Neustadt-Eberswalde), Stad i den preussiske Prov. Brandenburg, 6 M. n. ø. for Berlin, ved Finow Kanalen. 12,000 I. Livlig Industri i Messing-, Jærn- og Staalvarer. Højskole for Forstmænd. Sindssygehus og Idiotanstalt. Betydelig Tømmerhandel.

Ebert, Adolf, tysk Romanist, f. i Kassel 1820, blev 1849 Prof. extraord. i Marburg, udgav der sin „Handbuch der ital. Nationalliteratur" (1854), som efterfulgtes af et Værk om den franske Tragedie. 1862 blev E. Prof. ord. i Leipzig i de romanske Sprog. 1874—80 udkom hans „Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters".

Ebert, Karl Egon, Ridder af, f. 1801 i Prag, blev Bibliothekar og Archivar og 1848 Hofraad og avancerede stadig til 1857, da han trak sig tilbage fra al Embedsvirksomhed. Hans talrige Dramaer betyde ikke meget, men hans „Gedichte" (1824) og „Dichtungen" (1828), „Wlasta", et bøhmisk Epos (1829), „Das Kloster" (1833), en idyllisk Fortælling, Dramaet „Das Gelübde" (opført 1864), det lille Epos „Eine Magyarenfrau" (1865) have alle en vis Originalitet ved Formens Elegance. 1871 blev E. adlet og døde 1882.

Ebingen, Stad i Konger. Württemberg, 8 M. s. for Stuttgart. 6,000 I. Store Kvægmarkeder. Uldmannfakturer, Garverier.

Ebioniter, d. e. de fattige, et kjættersk Parti blandt Aposteltidens jødiskfødte Christne. I Christus saa de kun et ved Daaben med guddommelige Kræfter udrustet Menneske, Josephs Søn, Mønstret paa alle Dyder. Hans messianske Virksomhed satte de udelukkende i hans Lære; han havde skærpet og fuldkommengjort Loven. De haabede paa hans Gjenkomst og Oprettelsen af et jordisk, messiansk Rige. En Gang om Aaret, ved Paasketid, holdt de Nadvere med Brød og Vand; Moselovens Overholdelse ansaa de for nødvendig til Salighed; Paulus og hans Skrifter forkastede de, og de havde deres eget Evangelium, en i ebionitisk Aand foretagen Bearbejdelse af Hebræerevangeliet (s. d. A.).

Ebn, arab., d. s. s. Ibn, bet. Søn.

Ebner-Eschenbach, Marie, Baronesse af, tysk Digterinde, f. 1830 i Zdislavic i Mähren, lever i Wien. Hun vakte først Opmærksomhed som dramatisk Forfatterinde (Tragedierne „Maria Stuart" og „Maria Roland", Lystspillet „Die Veilchen" o. a.) og har senere stræbt højst talentfulde Noveller („Erzählungen" 1875, „Dorf- und Schloßgeschichten" 1884 o. a.).

Eboli [ē], Stad i Sydītalien, 3 M. ø. for Salerno, med 8,000 I., ligger i en for sin Frugtbarhed berømt Egn.

Eboli [ē], spansk Grandetitel. Mest bekjendt er **Ruy Gomez de Silva**, Fyrste af E., af portugisisk Herkomst, der kom til Spanien og blev opdragen sammen med den senere Kong Philip II, hvis højtbetroede Minister han var fra 1559 til sin Død 1572. Hans Indflydelse hos Kongen støttedes ved dennes Forhold til E.s ensøjede, men dog meget skjønne og aandrige Hustru, **Anna de Mendoza y Cerda**. Da hun efter sin Mands Død indlod sig i en Kjærlighedsforstaaelse med den unge Statssecretær Antonio Perez, lod den skinsyge Konge dem begge fængsle 1579. Fyrstinden af E. blev vel senere frigiven og forvist til et af sine Godser, men efter at Perez var flygtet til Aragonien 1589, blev hun holdt i strængt Fangenskab og døde 1592. Schiller har i sin „Don Carlos" givet en kun lidet historisk Skildring af Fyrstinden af E.

Ebonit, s. **Kautschuk**.

Eboracum, i Romertiden en vigtig By i Britannien, det nuværende York.

Ebrard, Joh. Heinr. Aug., reformert Theolog, f. 1818 i Erlangen, blev 1844 theol. Professor i Zürich og 1847 i Erlangen. 1853 blev han Consistorialraad i Speier og dermed stillet i Spidsen for den unerede Kirke i Rhinbayern. Her arbejdede et luthersk Parti paa at fremkalde en Spaltning; men det lykkedes E. at gjenoprette Enigheden og at faa »Confessio Augustana variata« af 1540 anerkjendt som den pfalziske Kirkes Bekjendelsesskrift og altsaa at faa tilvejebragt en Union imellem Lutheranere og Calvinister i Melanchthons Aand. Derimod fremkaldte en af E. udarbejdet ny Psalmebog 1860 en saadan Modstand, navnlig fra rationalistisk Side, at E. 1861 nedlagde sit Embede og vendte tilbage til Erlangen, hvor han gjenoptog sin Gjerning som theologisk Universitetslærer og Forfatter. Blandt hans mange betydelige Skrifter af dogmatisk, kirkehistorisk, pastoraltheologisk og isagogisk Indhold maa særlig fremhæves hans „Wissenschaftliche Kritik der evangelischen Geschichte" (3 Udg. 1868), et af de dygtigste Modskrifter imod den nyere negative Evangeliekritik, om det end maa fastholdes, at hans bidende Vittigheder og skarpe ironiske Tone undertiden berøve hans Polemik noget af den Vægt, den ellers vilde have. Desuden har han under Navnet Gottfried Flammberg udgivet en Række Noveller og Digte i udpræget christelig Aand.

Ebro, Romernes Iberus, Flod i den nordøstlige Del af Spanien, udspringer paa de cantabriske Bjærge og løber gjennem Gammelcastilien, Aragonien og Catalonien til Middelhavet, som den naar efter c. 85 Miles Løb. Flodgebet c. 1,900 □ M. Dens vigtigste Bifloder ere fra venstre Side Zadorra, Ega, Aragon, Arba, Gallego og Segre, fra højre Najorilla, Jalon, Huerva, Aguas, Martin, Guadalope og Matarraña. Flodens Løb indtil Catalonien gaar for det meste gjennem snævre Dale og er meget rivende og klippefuldt. Den aragoniske Kejserkanal er anlagt for at omgaa disse Hindringer.

Ebullioskop, Instrument til Bestemmelse af

Alkoholmængden i spirituøse Vædsker ved Bestemmelse af disses Kogepunkt, der efter Alkoholmængden varierer imellem 78° og 100°. E. bestaar af en lille Metalkjedel, i hvilken Vædsken bringes i Kog; de udviklede Dampe fortættes og vende tilbage til Kjedelen; paa det i Damprummet anbragte Thermometer kan man umiddelbart aflæse Alkoholmængden, og Scalaen kan efter et forelsbigt Forsøg med Vand altid indstilles efter den øjeblikkelige Barometerstand.

Ebur ŭstum, lat. [ē], brændt Elfenben; under disse Navne gaar Benfort i Handelen.

Ebury, Rob. Grosvenor, Lord [iburi], f. 24 Aug. 1801, yngre Søn af Marquien af Westminster, var 1822—57 Medlem af Underhuset og blev derefter ophøjet til Peer som Lord E. Han har i sit lange parlamentariske Liv været en tro Forsvarer af alle Forholdsregler til Fremme af borgerlig og religiøs Frihed og tog særlig Del i Bestræbelserne for at formindske Valgbestikkelserne, omdanne de gejstlige Domstole, fritage Dissenterne for Ydelser til Statskirken og sikre Fabrikarbejdernes Helbred.

Écarté, fr., et Kortspil, som spilles af 2 Personer med 32 Kort.

Ecce hŏmo, lat. [ĕkse], d. e. „Se, hvilket Menneske!", de Ord, hvormed Pilatus fremstillede den hudstrøgne Christus med Tornekronen for Folket. Med disse Ord betegnes de kunstneriske Fremstillinger af Christus med Tornekronen.

Ecclesfield [ĕkkelsfihld], Stad i England, York-Shire, Westriding, 1 M. n. for Sheffield. 20,000 J. Store Kniv- og Sømfabriker, der arbejde for Sheffield. Hørspinderi, Rebslageri og Maltgjøreri.

Ecclēsia, lat., Kirke; E. fĭlĭālis, Datterkirke; E. māter, Moderkirke; E. mĭlĭtans, den stridende Kirke; E. prēssa, den undertrykte Kirke; E. rēgnans, den herskende Kirke. Ecclesiāstes er det græske Navn paa Prædikerens Bog, Kohelet. Ecclesiāsticus kaldes Sirachs Bog i den latinske Bibeloversættelse; E. kaldes ogsaa enhver Gejstlig.

Échappement, fr. [eschappemāng], Hemværk, kaldes den vigtige Del af et Ur, der bestemmer Hurtigheden og Regelmæssigheden af dets Gang. Oprindelig udgaar Regelmæssigheden fra Regulatoren, der i faststaaende Ure er et i smaa Buer svingende Pendul, i bevægelige Ure derimod en Uro, et forholdsvis tungt Hjul, der ved en Spiralfjeder bringes til at svinge frem og tilbage i store Buer. Men E. overfører Regulatorens Regelmæssighed paa Gangværket og kaldes selv oftest „Gang", saaledes Spindelgang, Cylindergang osv. E. virker nærmest standsende paa Værket; men dettes drivende Kraft (Lodder, Fjedre) maa atter ved hver Svingning give Regulatoren en lille Impuls for at holde den i ustandset Gang, og der finder altsaa en Vexelvirkning Sted, som kan være af forskjellig Charakter. I de simpleste E. standses Gangværket saaledes, at det hver Gang gaar et lille Stykke tilbage; det kaldes en „tilbagevigende Gang" og tilsteder ingen nøjagtig Regulering, især fordi Impulsen er for voldsom og vexlende efter den drivende Krafts Størrelse, hvilket er vigtigt, hvor denne er en Fjeder. Til Modsætning kaldes E. en „Hvilegang", naar Standsningen sker uden Tilbagegang. En „fri Gang" er en saadan, hvor E. kun et Moment i hver Svingning paavirkes af Regulatoren, men ikke er i stadig Forbindelse med denne. Ved staaende Ure bruges oftest Ankergang, der plejer at være tilbagevigende (hvilket skader mindre, naar Uret trækkes med Lodder), men dog i de bedste Ure er en Hvilegang (Grahamsk Gang), sjælden en fri Gang. Ved bevægelige Ure er Opgaven langt vanskeligere og løses vel aldrig saa fuldkomment. I de simpleste Lommeure bruges for Billigheds Skyld Spindelgangen, der er tilbagevigende, i de bedre Cylindergangen, som er en Hvilegang, sjeldnere Duplexgang (Hvilegang) eller den frie Ankergang, i Chronometre dels Duplexganger, dels flere andre. De forskjellige ovennævnte E. ere omhandlede i særskilte Artikler, hvortil henvises. **Échappēre** [escha], løbe bort, undslippe. **Échappāde** kalde Kobberstikkerne en falsk Streg, fremkommen ved Udglidning af Gravstikken.

Échaufferet, [eschofferet], hed, ophidset.

Échelle, fr. [eschæhl], i Mus. Tonestige el. Scala.

Échelles, Les [læs eschæhl], d. e. Stiger, Flække i det franske Dep. Savoie, 4 M. n. for Grenoble, har sit Navn af den vanskelige Passage over Alperne, som her skete ved Hjælp af Stiger, indtil der under Napoleon I blev anbragt en Tunnel gjennem Klippen.

Échelon, fr. [eschelōng], Trappetrin; en é., egtl. trappeformig, kaldes en Troppeopstilling, naar den i Stedet for at udgjøre en sammenhængende Linje er ordnet saaledes, at de forskjellige Afdelinger, der alle have Fronten parallel, danne ligesom Trin af en Trappe, idet enhver af dem er opstillet et Stykke længere fremme end Naboafdelingen paa den ene Side og et Stykke længere tilbage end den paa den anden Side.

Echeverria, Estéban [etsche], spansk-sydamerikansk Digter, f. 1809 i Buenos Ayres, d. 1851 i Montevideo, var som ung i Frankrig og begejstredes for Byron og Lamartine, udgav 1834 en nydelig Digtsamling »Consuelos« og 1837 »Rimas«. S. A. kom »Cautiva« med interessante Billeder fra Pampaslivet. »La Insurreccion del Sud« (1849) er en poetisk Philippika mod hans politiske Fjende Rosas.

Echidna er Navnet paa et mythisk Uhyre hos Grækerne, halvt Jomfru og halvt Slange; ved Typhaon blev hun Moder til Kerberos, Chimæra, den lernæiske Slange og andre Uhyrer. En Gang, da hun sov, blev hun overfalden og dræbt af Argos Panoptes.

Echinocŏccus, s. Blæreorm. **Echinocŏcsygdom**, Hydatidesygdom, den sygelige Tilstand, der fremkaldes ved Echinococcernes eller Hydatidernes (d. e. Blæreormenes) Tilstedeværelse i Legemet, er navnlig overordentlig udbredt paa Island, hvor c. $1\frac{1}{7}$ pCt. af Befolkningen lider deraf. Dette hidrører fra det med den islandske Faareavl forbundne store Hundehold; Echinococcen er nemlig selv kun et Udviklingstrin af en af Hundens Bændelorme (Tænia echinococcus), og den kommer ind i det menneskelige Legeme ved, at disse Bændelormes Æg

optages i Menneskets Tarmkanal, noget, der i høj Grad begunstiges ved den Urenlighed, der hersker paa Island og navnlig ogsaa finder Sted ved Fødens Tilberedelse. Fra Tarmen bore de udklækkede Unger sig videre frem i Legemet med deres skarpe Kroge og udvikle sig nu i Underlivshulen og fremfor alt i Leveren, sjældnere i Legemets andre Organer og Væv. De voxe meget langsomt, men kunne naa en meget betydelig Størrelse, endog udfylde hele Underlivet; sjælden sker det, at de dø og indskrumpe, hvorved Sygdommen helbredes af sig selv; oftest udtømmes den syges Kræfter efterhaanden ved Dyrets Væxt, saa at Døden til sidst indtræder under Hektik, hvis den ikke allerede tidligere er fremkaldt ved Bristning af Echinococblæren. E. kan forunden hos Mennesket ogsaa forekomme hos de fleste af Husdyrene; paa Island er den saaledes særlig hyppig hos Faarene, fra hvilke Hundene ved at æde de med E. befængte Legemsdele (Lever og andre Indvolde) faa den nævnte med E. sammenhørende Bændelorm.

Echinodĕrmata, d. s. s. Pighude.

Echinus [i], egtl. Søpindsvin; i Oldtidens Bygningskunst den udbugede Pude, som i Søjlecapitælet bærer den firkantede Platte Abacus.

Échiquier, fr. [eschikiē], Skakbræt; en é. [ann], en Troppeopstilling i to eller flere Træfninger, hvis Afdelinger ere ordnede saaledes, at de i 2den Træfning ere opstillede ud for Mellemrummene mellem 1ste Træfnings Afdelinger osv. Man opnaar ved denne Opstilling, at Træfningerne under Frem- eller Tilbagerykning gjensidig kunne understøtte hverandre, idet de skiftevis trække sig igjennem hverandres Mellemrum og den ene altid kan have taget fast Opstilling, medens den anden er i Bevægelse.

Echo var en bøotisk Nymphe, som en Gang ved sin Snak opholdt Hera, da hun vilde overraske Zeus i en Kjærlighedsforstaaelse med en anden Nymphe; hun straffedes derfor af Gudinden med den Forbandelse, at hun skulde hverken kunne tale først eller kunne tie stille, naar andre talte. Senere hentæredes E. af ulykkelig Kjærlighed til den skjønne Narkissos, saa at kun hendes Stemme blev tilbage. — I Physiken forstaas ved E., Gjenlyd, den Lyd, Øret opfatter, naar Lydbølger ere tilbagekastede nogenlunde regelmæssig fra en af dem truffen Flade, som f. Ex. en Fjældvæg, Udkanten af en Skov, Skyerne (Tordenrullen) osv. Skal E. høres paa det Sted, hvor Lyden er frembragt, maa Lydbølgerne træffe vinkelret paa Fladen. Da Øret er i Stand til i 1 Sekund at opfatte højst 9 Lyd, maa man befinde sig c. 60 Fod fra Fladen, for at man kan høre E. af en Lyd umiddelbart efter, at denne er frembragt, thi da skal Lyden for at komme tilbage gjennemløbe c. 120 Fod, hvortil den bruger c. ⅛ Sekund; er Afstanden 120 Fod, kan E. give to Lyd osv., men det bliver samtidig svagere. Vandre Lydbølgerne imellem to eller flere Flader, som gjentagne Gange tilbagekaste dem, høres Lyden mange Gange; saaledes kan i Slottet Simoletta i Milano et Pistolskud høres c. 60 Gange.

Echodalen, rettere Kodalen, en af bratte Fjældvægge og skovklædte Banker omgiven Dal ved Foden af Rytterknægten paa Bornholm.

Ecija [esika], Stad i den spanske Prov. Andalusien, 10 M. ø. til n. for Sevilla, ved Floden Jenil. 25,000 J. Bomuldsavl. Livlig Industri og Handel med Landbrugsprodukter. Talrige romerske Oldtidsminder. E., der mod N. er omgiven af høje Bjærge, har et meget varmt Klima; Omegnen er særdeles frugtbar.

Eck, Johan Maier v., en af Luthers betydeligste Modstandere, f. 1486 i Schwaben, blev Dr. theol., Kannik i Eichstädt og Prokansler ved Universitetet i Ingolstadt. Lærd og begavet med en mærkelig Hukommelse, men og yderst forfængelig af sin dialektiske Færdighed udæskede han Luther ved 1518 at skrive sine »Obelisci« mod hans Theses og stemple ham som Kjætter; samtidig angreb han Carlstadt. Dette førte til den berømte Disputats 27 Juni—16 Juli 1519 paa Slottet Pleißenburg i Leipzig. Først disputerede E. 8 Dage med Carlstadt om Naaden og den frie Vilje og forsvarede med overlegen Dygtighed den romerske Semipelagianisme. Derefter disputerede han 14 Dage med Luther om Pavens Primat, om Bod, Aflad og Skærsild og trængte haardt ind paa Luther med Beskyldning for hussitisk Kjætteri. E. kæmpede med Citater af Fædrene og Concilierne og søgte at blænde den talrige Tilhørerkreds med scholastisk Lærdom; Luther forsvarede sig med Bibelens Ord og Historiens Vidnesbyrd og raabte en Gang i sin Iver til E.: „Du skyr Bibelen ligesom Djævelen Korset!“ Begge Parter tilskrev sig Sejren. E. skrev derpaa sit Skrift »De primatu Petri« og gik 1520 til Rom for at høste Frugterne af sin formentlige Sejer. Som pavelig Nuntius vendte han tilbage til Tyskland med Bullen af 15 Juni 1520, hvori Luther erklæredes for en Kjætter, hans Skrifter skulde brændes og han selv lyses i Ban, hvis han ikke tilbagekaldte inden 60 Dage. Luther brændte Bullen; men E. havde opnaaet at tilvejebringe et ulægeligt Brud mellem Luther og Paven og saaledes varig begrunde den nye Kirkespaltning. E. fortsatte fra nu af med lidenskabelig Heftighed sin Kamp mod Reformationen; 1526 rejste han til Schweiz for at bekæmpe Økolampadius; 1530 tog han paa Rigsdagen i Augsburg Del i Affattelsen af det katholske Gjendrivelsesskrift og var til Stede paa Religionssamtalerne i Worms 1540 og Regensburg 1541. Han døde 1543.

Eckardt, Christian Frederik Emil, dansk Sømaler, f. 2 Juli 1832, uddannede sig til Dels paa egen Haand til Sømaler, var udenlands ved privat Hjælp 1853—56 og 1873—74 med Akademiets Rejseunderstøttelse. Han har to Gange vundet den neuhausenske Præmie for Skildringer af nordisk Fiskerliv.

Eckardt, Josephine Hortensia Nancy Adelaide, f. Thorberg, dansk Skuespillerinde, f. 24 Nov. 1839 i Kjøbenhavn, kom i en tidlig Alder paa det kgl. Theaters Balletskole, som hun dog forlod for at hellige sig til Skuespillet. Hun debuterede paa det kgl. Theater 3 Febr. 1861 som Kirstine i „Tycho Brahes Ungdom“ og vakte ved sit skjønne Ydre og tænksomme Spil de største Forhaabninger. Disse bleve heller ikke skuffede, og en høj Grad af

Flid i Forening med lykkelige Naturgaver skabte hende snart et stort Repertoire. Efter med Held at have spillet Elskerinderoller, gik hun lidt efter lidt over i Charakterfaget og har her fejret sine smukkeste Triumpher, der have sikret hende Plads som en af Theatrets mest fremragende Kunstnerinder. Hun har navnlig sin Styrke i Conversationsstykket og har i den senere Tid vist, at hun ligeledes vil være i Stand til i den letkomiske Genre at hævde sig et Navn.

Eckardt, Ludw., tysk Æsthetiker og Digter, f. 1827 i Wien, maatte som Deltager i Martsrevolutionen 1848 flygte til Dresden, deltog her i den mislykkede Opstand n. A. og maatte atter flygte, søgte saa til Schweiz og var i en Aarrække Lærer i tysk Sprog og Literatur i Bern og Luzern, indtil den orthodoxe Gejstlighed 1862 paa Grund af hans frisindede Optræden fik ham fordreven fra hans Stilling; samme Skæbne ramte ham to Aar senere i Carlsruhe, hvor han var bleven Bibliothekar. Efter det politiske Omslag i Wien 1867 vendte han endelig tilbage til denne sin Fødeby; d. 1871. E. var meget begavet som Foredragsholder og dramatisk Oplæser; større Betydning end hans digteriske Arbejder (Dramaer og Noveller) have hans æsthetiske og dramaturgiske Skrifter, af hvilke her skulle nævnes: „Erläuterungen zu Schillers Werken“ (2det Opl. 1862), „Vorschule der Ästhetik“ (2 Bd., 1864) og „Wandervorträge“ (2 Bd., 1868).

Eckart, Mester, den betydeligste tyske Mystiker i Middelalderen, f. 1260 i Straßburg, var 1303—11 Dominikanerordenens Provincial i Sachsen, fra 1307 tillige Generalvicar i Böhmen og virkede efter 1312 som Prædikant og Lærer i Theologi først i Straßburg, senere i Frankfurt og Köln. En indadvendt, med Kraft og Dybde rigt begavet speculativ Natur, begjærer han at udgrunde Guddommens Dybder; men i sin Fordybelse i Guds uendelige Væsen nærmer han sig Pantheismens Afgrund og staar „med sin Følelse af Guds Nærhed og sin hellige Kjærlighedsflamme ligesom svimlende paa en Højde, hvor Forskjellen mellem Gud og Menneske, mellem Christus og Aand, mellem godt og ondt forsvinder for ham“. 1325 begyndte Ærkebiskoppen af Köln at forfølge ham som Kjætter, hvorfor E. appellerede til Pave Johan XXII, som 27 Marts 1329 fordømte 17 af hans Sætninger som kjætterske og 11 som mistænkelige; men allerede 1327 var E. død efter kort forinden offentlig at have erklæret sig enig med Kirkelæren. Trods den pavelige Fordømmelse vedblev Mester E.s Navn at være højt anset; hans Prædikener bleve afskrevne og udbredte i mange Klostre i Tyskland, Schweiz og Böhmen, og hans Indflydelse sporedes i lang Tid i Rhinegnene.

Eckenberg, J. C. v., f. i Slutningen af 17de Aarh. i Bernburg, begyndte tidlig i og uden for Tyskland at vise sig som herculisk og eqvilibristisk Kunstner samt Fører for theatralske Bander. 1717 fik han af Frederik Vilhelm I, hos hvem han stod i stor Anseelse, Privilegium paa at vise sine Kunster i de preussiske Stater. 1720 kom han med „sin Bande Komedianter og Luftspringere“ til Kjøbenhavn og havde en Tid lang saa stor Søgning, at han allerede 1722 gjentog Besøget og spillede da paa Capions Theater med stærkt Tilløb. Men denne Gang nedlagde „de privilegerede danske Acteurer“ Indsigelse imod, at han gjorde dem Forfang i Næringen, hvorfor han maatte sammentømre sig et Theater paa Nørrebro og derved led saa stor Afgang i Søgningen, at han snart tog bort. Da han med en Formue af over 40,000 Th. kom tilbage til Berlin, byggede han et Theater, paa hvilket han spillede indtil 1730. D. 1760.

Eckermann, Joh. Peter, tysk Literat, f. 1792 i Hannover, d. 1854 som Hofraad i Weimar, var en Ven af Goethe og havde Andel i forskjellige Udgaver af hans Værker. Hans „Gespräche mit Goethe“ (1836—48) indeholder væsentlige Bidrag til dennes Biographi og Charakteristik.

Eckersberg, Christoffer Vilhelm, dansk Maler, f. 2 Jan. 1783 i Blaakrog i Sønderjylland af fattige Forældre, sattes, da han viste Anlæg for Tegning, i Malerlære først i Aabenraa og senere i Flensborg, hvor han blev Svend. Tyve Aar gammel lykkedes det ham at komme til Kjøbenhavn for at uddanne sig til Kunstner ved Akademiet. Han gjennemgik temmelig hurtig dets Skoler, saa at han allerede i Foraaret 1805 kunde vinde de tvende Sølvmedailler og endnu samme Aar den mindre Guldmedaille; derimod tilkjendtes den store Guldmedaille ham først ved den næstfølgende Concurs, 1809. Samtidig studerede han under Abildgaard, og hans første Arbejder, dels historiske Compositioner i Tegning, dels mindre Figurbilleder og nogle Landskaber, bære Præg af Lærerens akademiske Stil og ejendommelige Colorit. Men under den Rejse, som E. foretog 1810—16 med Akademiets Stipendium til Frankrig og Italien, frigjorde han sig ganske fra Abildgaards hele Malemaade. I Paris traadte han efter et Aars Ophold ind i J. L. Davids Malerskole, og Eftervirkningen af, hvad han lærte der, spores i hele hans følgende Virksomhed og helt ind i det første Slægtled af hans Lærlinger. Navnlig var det den franske Mesters lyse, dagklare Farve, aabne Blik for Naturen og sikre Tegning, som fandt Gjenklang i den fremmede Ynglings modtagelige Sind, medens den franske Skoles Lyst til theatralsk Opstilling laa Kunstnerens hele Natur for fjærn til at smitte ham. Fra Davids Undervisning bevarede han stadig en vis Kjærlighed til Linjen paa det maleriske Foredrags Bekostning og en vis regelbunden Palet. Klarest fremtræder Skolens Indflydelse i den Altertavle, han malede i Paris (1812) til Horne Kirke ved Faaborg, „Christus lader de smaa Børn komme til sig“, og i „Overgangen over det røde Hav“ (1817, den kgl. Malerisf.). Uden Tvivl har det samme været Tilfældet med den mærkelige Altertavle „Kvinderne ved Graven“, som maledes i Rom og var udstillet ved Salonen 1815; den kom til Norge. Det var som vordende Historiemaler, E. vandt sine Guldmedailler ved Akademiet, det var som saadan, han nød dets Rejsestipendium i sex Aar, og endelig var det i samme Egenskab han 1818 blev Medlem af

Akademiet paa „Balders Død“ og tog Sæde blandt dets Professorer. Til ham havde man holdt den Professorplads aaben, som havde været ledig siden Abildgaards Død (1809), og til ham havde man gjemt de store Billeder, som skulde males til Christiansborg Slot, der midt under den tyngende Krig havde rejst sig af sin Aske. 1819—28 udførte E. 4 store historiske Fremstillinger til Tronsalen og 1835—41 4 andre til Parolgemakket, medens han samtidig, dels for Statens, dels for privat Regning malede en Mængde Altertavler. Alle disse Arbejder røbe en ualmindelig dygtig Kunstners Haand, og en stor Del af dem høre baade i Tegning og Farve til det fortrinligste, Datidens Malerkunst frembragte i Danmark. Men til en vis Grad savne de Præget af Aandsfrihed — hvori vel ogsaa, for de historiske Billeders Vedkommende, de stærkt begrænsede Opgaver ikke var uden Skyld — og som Følge deraf den rette Storladenhed i Opfattelsen. Det hang dog sammen med Kunstnerens medfødte Gaver; han var ikke skabt til at blive Historiemaler og var næppe heller bleven det, naar ikke hele Datidens Kunstudvikling nødvendig havde ført ham dertil. Allerede i Paris hvilede han ud fra sit Studium ved at færdes i det fri og ganske fordringsløst tegne eller male, hvad han saa; men i Rom synes det fuldstændig at være gaaet op for ham, at den simple, trofaste Naturefterligning laa hans Snille nærmere, og hvad han i saa Henseende formaaede, lagde han slaaende for Dagen i sit berømte Portræt af Thorvaldsen, der hænger i Kunstakademiet, og i en stor Række fortrinlige, som Naturstudier paa Stedet malede „Prospecter“ fra Rom. Med de Bestillinger, han fik paa store Historiemalerier, skred det derimod langsomt frem, og flere af disse kom ikke videre end til de smaa, elegant udførte Skizzer, hvormed han forberedte sig til Udførelsen af det større Billede. Efter Hjemkomsten nødte E.s hele Stilling som Historiemaler og Professor ved Akademiet ham til at udføre den ovennævnte Række af historiske Compositioner, som medtog over 25 Aar af hans Liv, men han fandt dog rigelig Tid og Lejlighed til at følge sit Kunstsnilles rette Drift. Han malede ikke alene en stor Mængde Portræter, til Dels i Legemsstørrelse, deriblandt nogle med Grupper af Personer som „Frederik VI med Familie“, det Nathansonske Familiebillede o. fl., men ogsaa mindre Skildringer af det daglige Liv, Gadeoptrin o. lign., samt ikke faa smaa, friske, fint opfattede Landskaber. Dog var det især Søen, som fængslede ham. Hans første umodne Forsøg i Hjemmet havde været Sø og Baade, men det akademiske Studium og Opholdet i Udlandet havde bragt hans Ungdomskjærlighed i Glemme. Det var som om Synet af Øresund gjenvakte den slumrende Lyst, og fra 1821 udførte han, i Løbet af omtrent 30 Aar, en stor Mængde, efter Nutidens Maalestok ikke særdeles store Billeder, hvori han med overordentlig Troskab og en aldrig kølnet Kjærlighed skildrede Søen og Livet paa Søen. Det var for det meste rolige Sommerdage ved Øresund, men dog ogsaa enkelte Billeder af det aabne Hav. Da de saa at sige aldrig skildre Havet i Oprør eller overhovedet voldsomme Naturoptrin, imponere disse Billeder ikke ved første Blik, men under den daglige Beskuelse aabenbare de en Finhed i Form og Farve, et Kjendskab til Bølgebevægelsen og til Skibenes Physiognomi, som hæve dem til sande Mesterværker. Med dem blev han Danmarks, for ikke at sige Nordens første Sømaler og aabnede den opvoxende Kunstnerkredses Blik for Studiet i den fri Natur. Hvor højt hans Historiemalerier end fortjene at sættes som Kunstværker, er det dog i Søstykkerne, at hans Kunstnersnilles bedste Egenskaber og al den Poesi, hans rolige, ærlige Sind raadede over, paa det klareste træde frem. Mangen Gang forstod han med overordentligt Held at forene Figurbillede og Søstykke, f. Ex. i „Hornbæks Fiskere“ (1830), et i høj Grad stemningsfuldt lille Billede. I andre Billeder gjengav han med stor Virkning dramatiske Optrin mellem Skibene, f. Ex. „Et Møde paa Søen“ (1841), „Flaademønstring i Sundet“ (1843) og „Kaperskonnertens Forfølgelse“ (1845). E. var ved Siden af den overordentlige Produktivitet, han udfoldede, tillige en ualmindelig begavet Lærer, hvis Undervisning blev saa meget frugtbarere, som han forstod at meddele den uden at gribe forstyrrende ind i Lærlingens individuelle Udvikling. En tragisk Skæbne forfulgte den Kreds af udmærkede Elever, som udgik af hans Skole, idet den aldrende Mester maatte se saa mange af dem dø bort i ung Alder; dog lever Eftervirkningen af den Skole, han dannede, i den endnu arbejdskraftige Kunstnerkreds. Fra 1848 svækkedes hans Syn saa meget, at det spores i hans Billeder; efter 1851 malede han ikke mere, og 22 Juli 1853 bortrev Choleraen den 70aarige Olding. Hundredeaarsdagen for hans Fødsel fejredes ved Kunstakademiet 2 Jan. 1883. Hans Billedstøtte er udført for Udstillings-Comiteen af Evens. Om hans Elever og Forhold til dansk Kunst s. d. A.

Eckersberg, Johan Frederik, norsk Landskabsmaler, f. i Drammen 16 Juni 1822, d. i Sandviken ved Christiania 13 Juli 1870, utvivlsomt en Slægtning af C. W. Eckersberg, var oprindelig bestemt for Handelen og sendtes i denne Hensigt til Holland, hvor han i Amsterdam fik Lejlighed til at se denne Stads storartede Kunstsamlinger og besluttede at ofre sig for Malerkunsten. Efter at have nydt Flintoes Undervisning ved Kunstskolen i Christiania, rejste han 1846 til Düsseldorf, hvor han en kort Tid besøgte Akademiets Landskabsskole. 1848 vendte han hjem, men en Brystsygdom nødte ham 1852 til at rejse til Madeira, hvorfra han 1854 hjembragte interessante Studier. Efter 1854 endnu en Gang for kort Tid at have besøgt Düsseldorf, vendte han hjem og forblev nu til sin Død i Norge, med Christiania som Bolig. Her oprettede han 1859 en Malerskole, fra hvilken ikke faa af Norges yngre Malere ere udgaaede. I en stor Række Billeder skildrede han nu Norges Natur med trofast og sandt Blik for dens Charakter og Ejendommelighed, med en i Ordets bedste Forstand realistisk Opfattelse. „Solopgang paa Højfjældet“ og „Brudefærd paa Hardanger-

fjorden" vakte berettiget Opsigt paa den skandinaviske Udstilling i Stockholm 1866. Det norske Nationalgalleri ejer flere fortrinlige Billeder fra hans Haand, bl. a. „Parti fra Valle i Sætersdalen". E. var en af de første norske Kunstnere, der vovede Forsøget at blive hjemme i eget Land og har derved faaet en Betydning for Udviklingen af den nyere norske Kunst i Treserne, der kan stilles i Sammenligning med den, Gude i saa lang Tid har udøvet.

Eckhel, Jos. Hilarius, Numismatiker, f. 1737 i Nedreøsterrig, d. 1798 som Professor i Oldtidsvidenskaben og Conservator ved det kejserlige Møntcabinet i Wien. Resultatet af sine numismatiske Studier har han nedlagt i »Doctrina nummorum veterum« (8 Bd., 1792—98), til hvilket Værk Steinbüchel af E.s efterladte Papirer udgav »Addenda« (1826).

Eckhof, Conrad, berømt tysk Skuespiller, f. 12 Aug. 1720 i Hamborg. Den Lejlighed, der i Schwerin, hvor han var Skriver hos en Advocat, blev givet ham til i sin Principals Bogsamling at gjøre sig bekjendt med dramatiske Skrifter, fremskyndede Udførelsen af hans Yndlingsplan, at blive Skuespiller, og da han kort efter gjorde Skuespildirecteur Schönemanns Bekjendtskab, tog han med ham til Lüneburg, hvor han 1740 første Gang betraadte Scenen. Efter at have haft Engagement ved flere Skuespilselskaber og i en Række af 35 Aar fejret Triumpher i Tysklands forskjellige Egne, blev han 1775 Meddirecteur ved Hoftheatret i Gotha, hvor han døde 1778. E. var den første, der skaffede den tyske Skuespilkunst Betydning og Anseelse, og er derfor ikke uden Grund bleven kaldt dens Fader.

Eckmühl, s. Eggmühl.

Eckstein, Ernst, tysk Forf., f. 1845 i Gießen, kom tidlig til at rejse i Frankrig og Italien, studerede til 1867 i Bonn, Berlin og Marburg. 1868 drog han til Paris, hvor han skrev sit humoristiske Epos „Schach der Königin" (1870). 1873 kom „Pariser Silhouetten", det groteske Natstykke „Die Gespenster von Varzin" og det komiske Epos „Der Stumme von Sevilla". Efter en Rejse i Vest- og Sydeuropa udgav E. atter et humoristisk Epos „Venus Urania" og forskjellige Noveller, der udkom samlede 1880; 1882 kom en ny Samling, „Neue Novellen". E. havde bosat sig i Leipzig, hvor han udgav Vittighedsbladet „Schalk" til 1882. 1875 vare alt udkomne Humoresterne „Aus Secunda und Prima", s. A. et Bind humoristiske Digte »Initium fidelitatis«, 1876 et Bind af samme Art »Exercitium Salamandris«; 1882 kom en Roman „Die Claudier" med Æmnet fra den romerske Kejsertid; „Prusias" (1883) behandler Spartacus's Slaveopstand.

Éclat, fr. [eklā], Glans, Skin; eclatānt, hvad der gjør Opsigt.

Economy [ikkōnomi], Landsby i Staten Pennsylvania i Nordamerika, ved Ohiofloden, 4 M. n. ø. for Pittsburg, er Hovedsædet for Harmoniterne, en 1805 fra Württemberg udvandret Sekt, der hylder fuldstændigt Ejendomsfællesskab.

Écossaise, fr. [sǟhs], skotsk Dans, oprindelig en langsom Dans af alvorlig Charakter, som bestod af 2 Repriser i Tripeltakt, senere en livlig Selskabsdans, som ogsaa bestod af 2 Repriser, men i lige Taktart. Nu er ogsaa denne Dans fortrængt af de moderne Contradanse og Quadriller.

Écouen [ekuāng], Flække i det franske Dep. Seine-Oise, 2 M. n. for Paris, med et prægtigt, under Frants I af Connétablen af Montmorency opført Slot, som indtil Revolutionen tilhørte Condéerne og under Napoleon I benyttedes til Opdragelsesanstalt for 300 unge Piger, hvis Fædre vare Medlemmer af Æreslegionen. Efter Restaurationen blev Opdragelsesanstalten forenet med en lignende i Saint Denis, og Slottet kom atter til Familien Condé og ved Arv til Ludvig Philips Søn, Hertugen af Aumale, men blev 1852 tillige med Familien Orléans's øvrige Ejendomme confiskeret, hvorefter det atter indrettedes til Opdragelsesanstalt.

Écraseur, fr. [ekrasǿhr], et Instrument, som man i den nyere Tid har anvendt i Stedet for Kniven ved forskjellige chirurgiske Operationer, f. Ex. Borttagelsen af Svulster. En af stærke Jernled sammensat Slynge, der ved en egen Mechanisme lidt efter lidt kan gjøres snævrere, anbringes omkring Svulsten, som derved efterhaanden afsnøres. Blødningen er ringere og Saarfladen bliver mindre end ved Knivens Anvendelse.

Ectāra ell. Ecto-are, italiensk Flademaal, lig den franske Hektare eller lig 1,$_{818}$ d. Tdr. Land. Paa samme Maade svare Ectogrāmma, Ectolītro og Ectomētro til det franske Hektogram, Hektoliter og Hektometer, henholdsvis 20 d. Kvint, 103$\frac{1}{2}$ d. Potter og 318,$_{67}$ d. Fod.

Écu [ekȳ], ældre fransk Sølvmønt; den større, É. neuf [nøff], var lig 6 Livres, af Værdi 4 Kr. 32 Øre, den mindre, É. petit, 3 Livres, af Værdi 2 Kr. 16 Øre.

Ecuadōr, en af de sydamerikanske Republiker, omgivet af det store Ocean, den columbiske Federation, Brasilien og Peru, mellem 1° 20' n. og 4° 51' s. Br. Østgrænsen dannes af en Linje fra Rio Negros Sammenløb med Rio dos Uaupes imod S. S. V. til Yacaranas Udløb i Amazonfloden. 11,680 □ M. med c. 1 Mill. I. foruden et ubestemt Antal vilde Indianere. Til E. høre Galapagos Øerne, beliggende under Linjen, 150 M. fra Kysten; 140 □ M. med 50—60 Beboere. Kysten er høj og stejl med mange Indskæringer, af hvilke den betydeligste danner den store Guayaquilbugt i Landets sydlige Del. Andesbjærgene gjennemskære den vestlige Del af Landet og sænke sig gjennem lavere Bjærge ned mod den stejle Kyst. Den eneste større Slette her strække sig langs Guyaquilfloden og er i Regntiden stærkt udsat for Oversvømmelse. Mod Ø. sænke Andes sig stejlt ned mod Amazonsletten, der her danner en Afvexling af Urskov, Græsstepper, Søer og Sumpe, gjennemstrømmet af Amazonflodens mægtige Bifloder Pastassa, Napo, Putumayo, Yapura og mangfoldige mindre. Til det store Ocean flyde talrige Smaastrømme, der alle have rivende Løb og paa Grund af Landets Charakter kun ringe Længde; af disse er kun Guayaquil af nogen Betydning for Skibsfarten. Klimaet er i et Land med saa overordentlige Højdeforskjelligheder naturligvis meget forskjelligt. I Quitodalen og de andre

øjtliggende Dale mærkes næsten ingen Forskjel paa Aarstiderne; Dagens Middeltemperatur Aaret rundt ligger mellem 15,6° og 9,4°, Nattens mellem 9° og 11°. Om Eftermiddagen overtrækkes Himlen ofte med Skyer, der jævnlig fremkalde voldsomme Tordenvejr, men i Resten af Døgnet er det sædvanlig klart. Forskjellen mellem Vinter og Sommer bestaar kun i en noget større Regnmængde om Vinteren. Jordskjælv ere hyppige i disse Dale og ofte overordentlig ødelæggende. I de lave Kystdale er Aarets Middeltemperatur omtr. 25°; i Maanederne Dec.—Apr. stiger Heden ofte til 35°, og Regnen falder næsten uafbrudt, hyppig ledsaget af voldsomme Uvejr. Paa Sletterne ø. for Andes er Middeltemperaturen c. 25°; daglig fra Kl. 2 til Solnedgang blæser en heftig Østenvind, der henimod Andes ledsages af stærke Regnskyl. I Nærheden af Snelinjen, der her ligger paa 15,000 F.s Højde, er Vegetationen meget fattig og bestaar kun af 3—4 Plantearter, men længere nede henim. 10,000 F.s Højde ere de flade Paramos rigt bedækkede med Græs, der afgiver ypperligt Foder for Faar. Mellem 10,000 og 4,000 F. over Havet dyrkes de europæiske Kornsorter og Frugter, hvorimod Vegetationen under 4,000 F. først er subtropisk og derefter i de lavere Dale bliver fuldstændig tropisk, saaledes navnlig i Guayaquildalen, hvor den er overordentlig rig. Blandt disse Dales Produkter er Cacao det vigtigste; den avles i overordentlig Mængde og afgiver en vigtig Udførselsartikel. 1883 udførtes 17 Mill. Pd. til Værdi c. 9 Mill. Kroner. Af Kautschuk udførtes s. A. for noget over 1 Mill. Kr. Et værdifuldt Produkt er ligeledes Chinabarken, der vindes af Cinchonatræet, som vokser i 6—8,000 F.s Højde, navnlig paa den østlige Side af Bjærgknuden Loja. Faar og Hornkvæg holdes i stor Mængde i de højere Dale, ligesom ogsaa Heste, Æsler og Mulæsler. I Kystdalene indsamles megen Honning samt Vox, og paa enkelte Steder dyrkes Cochenillecactussen; Amazonfloden og dens Bifloder ere rige paa Skildpadder, hvis Fedt, „Manteca", er en vigtig Handelsartikel. I det store Ocean drives ikke ubetydeligt Fiskeri. Bjærgværksdriften er af ringe Omfang, navnlig paa ædle Metaller; vigtigst er Svovlproduktionen. Industrien, der tidligere stod forholdsvis højt, navnlig i Fabrikationen af grovere Uld- og Bomuldsstoffer, har ikke kunnet holde sig mod Concurrencen med de billige engelske Varer og er derfor gaaet meget tilbage. Handelen med Udlandet drives næsten alene fra Guayaquil; Udførselen fra denne Havn 1883 havde en Værdi af 13 Mill. Kr. Længden af Jærnbanelinjer er kun 16 M. Siden 1882 staar E. i Telegraphforbindelse med Nordamerika. — **Befolkningen** bestaar af Efterkommere af Spanierne (c. ¼), Urbeboere og Blandinger. Urbefolkningen i Andesdalene hører til de mest fremskredne Indianerstammer og tale Quichuasproget; de ere for det meste Agerdyrkere og udmærke sig ved en omhyggelig Behandling af Jorden. Derimod staa Indianerne paa de østlige Sletter paa et meget lavere Trin; de leve mest af Jagt og Fiskeri og drive kun liden Agerdyrkning. **Statsforfatning.** E. styres af en Præsident, valgt paa 4 Aar ved middelbare Valg af 900 Valgmænd, et Senat af 2 Medlemmer fra hver Provins og et Repræsentantkammer af 30 Medlemmer, valgte efter Folketal; men Forfatningen har tit kun af Navn været gjældende. **Statsindtægterne** angives til c. 11 Mill. Kr., Udenrigsgjælden c. 33 Mill. Kr., Indenrigsgjælden c. 9 Mill. Kr. Staaende Hær findes ikke og heller ingen Flaade. I Spidsen for Gejstligheden staar Ærkebiskoppen af Quito og 5 Biskopper. Folkeundervisningen staar paa et meget lavt Trin; for den højere Undervisning haves Universiteterne i Quito og Cuença. Republikens Hovedstad er Quito. **Historie.** E. siges at have været et selvstændigt Rige i 900 Aar, inden det 1487 indtoges af Incaen i Peru, som nu tog Quito til sin Hovedstad. 1532 blev E. indtaget af Pizarro og udgjorde senere en Del af Vicekongedømmet Peru. Løsrivelsen fra Spanien fremkaldtes ved Paavirkning fra Ny-Granada og fandt først Sted 1820, idet Forsøgene 1809—12 mislykkedes. E. hørte derefter til Columbia, men løsrev sig i Maj 1830 under General Flores, der havde været en af Bolivars Kampfæller, og blev nu en selvstændig Stat. Siden har E. været en af de nyspanske Stater, som have været mest hjemsøgte af indre Uroligheder; de skyldes kun til Dels politiske Modsætninger mellem Conservative og Demokrater, men fuldt saa meget rent personlige Interesser. I den første Menneskealder var dets Historie næsten kun en Række Revolutioner og Kampe for eller imod Flores. Indtil 1845 skiftede Herredømmet imellem ham og Rocafuerte, og Forfatningen ændredes tre Gange; en Revolution 1845 endte med, at Flores skulde forlade Landet imod en Sum Penge, men da Rocafuerte derefter blev forbigaaet ved Præsidentvalget, drog han fortrydelig herover ogsaa bort og døde 1847 i Lima. Flores søgte først ved Hverving af alskens Æventyrere i Europa at komme tilbage og fik derfor Skyld for at ville oprette et Kongedømme til Bedste for en spansk Prins, men flakkede senere om i Sydamerika. Ved Præsidentvalget 1849 kunde Enighed ikke opnaaes; E. var en Tid lang delt under flere Regeringer, men til sidst valgtes i Dec. 1850 den klerikale Noboa, som optog de fra Ny-Granada fordrevne Jesuiter og derved kom i Strid med denne Stat. Deraf benyttede den liberale General Urbina sig i Juli 1851, tog Noboa til Fange og blev først Dictator, siden Præsident. Med ham kom det demokratiske Parti til Magten, Jesuiterne forjoges, Adelstitler afskaffedes, Slaveriet, som allerede 1821 var bestemt til gradvis Uddøen, bortfaldt helt 1854, og Skibsfarten paa Floderne frigaves. Ved Noboas Fald standsede Striden med Ny-Granada, medens der kom Tvist med Peru, som beskyttede Flores; denne gjorde 1852 et Landgangsforsøg, men blev slaaet, og i Apr. n. A. blev et Forlig sluttet mellem Peru og E., hvorefter han maatte forlade Peru, medens hans Gods inddroges, og han selv erklæredes fredløs i E. Forholdet mellem E. og Nordamerika var meget vanskeligt, og under Form af et Salg af Galapagosøerne med deres Guanolag til et nord-

amerikansk Selskab søgte Urbina i Nov. 1854 at opnaa Unionens Beskyttelse; men Aftalen forkastedes af Senatet i Washington. 1856 fulgtes Urbina af General **Robles**, under hvem Titalsystemet i Mønt, Maal og Vægt vedtoges, og Indianerne stilledes lige med andre Statsborgere baade i Rettigheder og Pligter. 1858 udbrød ny Strid med Peru, som sendte en Flaade for at blokere Guyaquil. General Franco, som commanderede her, sluttede i Aug. 1859 en særlig Aftale med den peruanske Chef og lod sine tidligere Venner Robles og Urbina i Stikken, hvilke nu maatte forlade Landet. Hans Haab om selv at komme til Magten skuffedes dog, da det conservative Parti i Quito under Dr. Moreno samtidig gjorde Opstand og i Juni 1860 indkaldte Flores, som vendte tilbage og slog Franco. I Jan. 1861 blev **Moreno**, Flores's Svigersøn, tidligere Professor i Chemi, valgt til Præsident. Han søgte at fremme den indre Udvikling, byggede Veje og Havne og ønskede europæisk Indvandring; ogsaa nedsattes Hærstyrken, medens et Politi traadte i Stedet. Endelig sluttede han et for Kirken meget gunstigt Concordat med Paven og gav Undervisningen helt i Jesuiters og andre Munkes Hænder. Da han i Oct. 1863 nægtede at tiltræde Columbias Præsident Mosqueras Plan om en Gjenforening af de tre columbiske Republiker, udbrød Krig; men skjønt Flores blev slaaet, endte Krigen i Dec. s. A. uden at medføre nogen Ændring i de to Staters politiske Stilling. Moreno, som 1859 havde ønsket at stille E. under Frankrigs Beskyttelse for at sikre dets indre Ro, vilde 1864 ikke understøtte Peru og Chile imod Spanien og maatte derfor kæmpe mod et Opstandsforsøg af Robles og Urbina, som fik Hjælp fra Peru, men bleve slagne af Flores, der kort efter døde. I Sept. 1865 overgav Moreno Magten til Carrion, som n. A. erklærede Spanien Krig, men allerede i Nov. 1867 fjærnedes efter Uenighed med Congressen. Hans Efterfølger Espinosa blev i Jan. 1869 styrtet ved en Revolution af **Moreno**, som i Juni gjennemførte en ny Forfatning og 1870 valgtes til Præsident. Han støttede sig afgjort paa Jesuiterne, lod 18 Oct. 1873 E. ved en Congresbeslutning indvie til Jesu hellige Hjærte og lod i Nov. 1874 fastsætte, at en Tiendedel af Statsindtægterne aarlig skulde afgives til Paven. 6 Aug. 1875 blev Moreno myrdet og den liberale Borrero valgt til Præsident; men han styrtedes i Maj 1876 efter et ulykkeligt Slag ved Foden af Chimborazo og forjoges til Chile af General **Veintimilla**, der 1877 ophævede Concordatet efter en Strid med Præsteskabet og holdt sig ved Magten indtil Juli 1883. Nu er Caamaño Præsident (siden Oct. 1883).

Ed, d. e. en højtidelig Bekræftelse af et Udsagns Sandhed under Paakaldelse af Guddommen, er det vigtigste Middel, Lovene kjende til at fremskaffe Vished om de factiske Forhold i en Retssag, naar Parterne give modsatte Fremstillinger af dem. Den Maade, hvorpaa E. saaledes anvendtes i den ældste danske og norske Ret, var ligesom hos alle andre nordiske og germanske Folk den, at den sagsøgte eller anklagede beviste sin Ret eller Uskyldighed ved sin egen E., understøttet af et vist Antal andre Personers, **Mededsmænds**, edelige Bekræftelse, ikke af, at de i Følge personlig Kundskab om Sagens Sammenhæng vidste, at denne forholdt sig, som Parten havde angivet, men at de i Følge deres Tillid til Parten vare overbeviste om, at hans eget edelige Udsagn maatte være sandt. Antallet af Mededsmændene, hvis E. saaledes ikke var nogen **Vishedsed**, men en **Godtroenhedsed**, var forskjelligt efter Sagernes Vigtighed; men det mest almindelige var i Danmark 12 Mænds E. (**Tylteed**), i Norge 3 (Sagvolderen medregnet), **Lyritteed**, der anvendtes i private Sager og for mindre Forbrydelser. I mange Tilfælde fordredes i Danmark derhos, at Mededsmændene skulde være beslægtede med Parten (**Kjønsnævn**). En saa ufuldkomment Bevismiddel kunde imidlertid umulig holde sig under en mere udviklet Retsforfatning, og efter den nuværende danske og norske, som efter enhver anden nogenlunde uddannet Lovgivning, anvendes E. i Retssager derfor paa en ganske anden Maade, nemlig dels saaledes, at Personer, der staa uden for Sagen, som Vidner, Syns- eller Skjønsmænd afgive edelig Forklaring om, hvad de personlig have erfaret, dels saaledes, at det overlades en af Parterne selv at afgjøre den tilstedeværende Tvivl om Sagens factiske Sammenhæng ved med E. at bekræfte sin Fremstilling deraf. Hvad særlig angaar denne sidste saakaldte **Partsed**, bruges den især hyppig i de Lande, hvor Romerrettens Principer have gjort sig gjældende, navnlig Frankrig og Tyskland, idet her til Dels enhver Part i en Sag uden videre kan opfordre sin Modpart til enten med E. at benægte Rigtigheden af hans factiske Fremstilling eller at overlade til ham selv at bekræfte Rigtigheden deraf, dog saaledes, at Modparten i Almindel. ogsaa har Ret til at vælge et tredje Alternativ, nemlig ligefrem at paatage sig at føre Modbevis mod den fra den anden Side fremkomne Paastand om Sagens Sammenhæng. Efter den danske Lovgivning — og med den stemmer i denne Henseende ikke blot Norges, men i det væsentlige ogsaa Sveriges Lovgivning overens — har Partsed derimod en langt mindre udstrakt, men dog ogsaa meget vigtig Anvendelse. Ogsaa her anvendes den nemlig vel enten saaledes, at det paalægges den Part, hvem Bevisbyrden ikke paahviler, med E. at bestyrke sin Benægtelse af Modpartens Fremstilling af Sagen (**Benægtelsesed**), eller, hvad dog sjælden ses, saaledes, at det tilstedes den Part, som har Bevisbyrden, med E. at bekræfte Rigtigheden af sin egen Fremstilling (**Sigtelsesed**); men uden for enkelte lovbestemte Tilfælde maa hverken det ene eller det andet af disse Slags Eder benyttes, med mindre den Person, hvem Beviset paahviler, har fremskaffet en betydelig Sandsynlighed (saakaldet „**vis Formodning**") for sit Udsagns Rigtighed, saa at altsaa Benægtelseseden paalægges for at afkræfte en mod den paagjældende Part fremkommen Formodning og Sigtelseseden for at udfylde eller fuldstændiggjøre det i og for sig utilstrækkelige Bevis, man har ført for sin factiske Fremstilling (hvorfor denne E. ogsaa ofte kal-

s **Fyldingsed**). I de Tilfælde, hvor en Sags
dfald saaledes ved Dommen gjøres afhængig
en af Parternes E., aflægges denne under
egen ny Sag (**Edssag**), som den sværgende
lægger ved sit eget Værneting. De E., som
forekomme i Retssager, ere, som det an-
rte viser, saa godt som altid Vishedseder,
ot med Undtagelse af den, der aflægges af
kjønsmænd, idet disses Udsagn nemlig ikke
beholder en simpel Forklaring om Facta,
en en Formening om det Resultat, hvortil
sse factiske Omstændigheder føre; og det,
res E. gaar ud paa, er nu, at denne For-
ening er afgivet af dem efter deres bedste
verbevisning. Alle de omhandlede E. skulle
ter vor Lovgivning personlig og mundtlig
corporlig") aflægges af den paagjældende selv
Retten efter visse bestemte Formularer; men
r øvrigt skjelner man efter den forskjellige
orm, hvorunder de aflægges, mellem **Løftes-**
, som aflægges, førend Forklaringen afgives,
gaar ud paa, at den paagjældende vil tale
andhed, og **Bekræftelsesed**, som aflægges efter
orklaringen og gaar ud paa, at denne er
erensstemmende med Sandhed. Til den først-
ævnte Art hører efter de fleste Lovgivninger
idneeden; men dette er i Danmark kun Til-
ldet i Rigsretsproceduren, og med denne
e Undtagelse kjender den nuværende danske
ovgivning ikke andre E. i Retssager end Be-
æftelseseder. Personer, som ikke henhøre til
oget saadant Religionssamfund, at de kunne
lægge E. efter de i den danske Lovgivning
stsatte Formularer — hvilke dog passe for
le Arter af christne Trosbekjendere saa vel
m ogsaa for Mosaiterne — eller som bekjende
g til en Sekt, der forbyder Edsaflæggelse,
nne vel i Følge den ved Grundl. af 5 Juni
349 indførte Religionsfrihed ikke tvinges til
bekræfte deres Udsagn med E.; men dette
dsagn kan da — for saa vidt Lovgivningen ikke
m en særegen Begunstigelse har indrømmet
enkelt Slags Trosbekjendere saadant, hvilket
Tilfældet med de mähriske Brødre — heller
ke have samme Retsvirkning, som om det var
ediget. I Norge sker i civile Sager Edsæ-
elsen i Regelen før Vidnesbyrdets Aflæggelse.
særegen Edsformular haves her for Jøder,
ergen Bekræftelsesformular, der træder i Eds
Sted, for Kvækere, hvorhos Kongen ogsaa for
ndre Dissentere kan udfærdige saadan. Hidtil
r der kun talt om E. i Retssager, men ogsaa
denfor disse er der mange Forhold, i hvilke
E. spiller en vigtig Rolle i retlig Henseende.
De uden for Retssager forekommende E. ere
om oftest Løftes-E.; de vigtigste Exempler der-
aa ere nemlig de E., som aflægges ved Ind-
rædelsen i en vis Stilling til Forsikring om,
t den paagjældende vil opfylde de deraf fly-
ende Pligter, saaledes den E., Kongen efter
or Forfatning skal aflægge, førend han tiltræder
Regeringen, og som gaar ud paa at holde Rigets
Grundlov, Rigsdagsmændenes E., Embedseden
. fl. Imidlertid er der dog ogsaa adskillige
f de uden for Retssager forekommende E., som
re Bekræftelseseder, idet det nemlig i flere
Tilfælde er paalagt Borgerne at bekræfte
Rigtigheden af et eller andet Opgivende med
eres E.

Eda Skanse, anlagt c. 1655 i det vermlandske Sogn af samme Navn, blev 1657 ved Overrumpling indtaget af Nordmændene under Befaling af en Oberst Obitz, men rømmedes snart, efter at Kanonerne vare blevne fornaglede og Magasinerne brændte. Skansen forfaldt efter Freden, men blev 1716 atter sat i god Stand paa Befaling af Carl XII, som under det norske Felttog ofte havde sit Hovedkvarter i Nærheden. Endnu en Gang, under Krigsbevægelserne 1808—14, istandsattes Skansen og brugtes som Hovedcantonneringssted for de i Vermland staaende Tropper, men er senere atter forfalden.

Edam ell. **Eidam**, Stad i Nordholland ved Zuidersøen, 3 M. n. ø. for Amsterdam. 6,000 J. Betydelig Fabrikation af og Handel med Ost.

Edda, alm. forkl. som Oldemoder, er den sædvanlige Benævnelse paa to middelalderlige islandske Samlinger af Sagn og Sange, der udgjøre de vigtigste Kilder til vor Kundskab om den oldnordiske Gudelære, og som til indbyrdes Adskillelse betegnes den ældre og den yngre E. Navnet E. tilkommer dog egentlig kun den saakaldte **yngre** eller **prosaiske E.**, der skylder den berømte Forfatter Snorre Sturlesøn (d. 1241) sin Tilblivelse — derfor ogsaa kaldt **Snorre-Edda** — og som nærmest maa betragtes som en Vejledning for Skjalde ved Udøvelsen af den paa et nøje Kjendskab til Oldtidens Myther og Sagn beroende Digtekunst. Den indeholder derfor saa vel Gjenfortælling af de vigtigste Myther som Opregning af de i Digtekunsten anvendte Omskrivninger og poetiske Udtryk, samt Prøver paa de forskjellige Versemaal. Derfra synes Navnet ved en Gjætning af islandske Oldforskere at være gaaet over paa den Samling af Gude- og Heltekvad, som nu sædvanlig benævnes den ældre E., da Haandskriftet ved Midten af det 17de Aarh. blev bekjendt. Naar henses til Indholdets Beskaffenhed, maa Benævnelsen „den ældre E.", der nu en Gang har vundet Hævd, siges at være ganske passende, hvorimod der ikke er nogen som helst Grund til at bibeholde Betegnelsen „Sæmunds E.", hvormed denne Samling ogsaa en Tid betegnedes i Henhold til en aldeles ugrundet Formodning om, at den skulde være samlet af den lærde Præst Sæmund Sigfussøn paa Odde (d. 1133). **Snorre-E.**, der er os bevaret i tre Hoved-Haandskrifter, falder i Hoveddelene Gylvaginning, hvor Rammen om de deri fortalte Myther dannes af den svenske Konge Gylves Besøg hos Aserne, der tænkes som en tryllekyndig Folkestamme; Skaldskaparmaal, hvor Omskrivningerne udvikles, og endelig Snorres store Digt Haattatal paa c. 100 Vers og lige saa mange Versarter. **Den ældre** ell. **poetiske E.**, der kun er os bevaret i et eneste Hoved-Haandskrift fra Slutningen af det 13de Aarh., omfatter dels Gudedigte som Vølvespaa (Völuspá) med dens storartede Udsigt over hele Verdensudviklingen fra Skabelsen til Undergangen, Haavamaal med sine Kjærnesprog og Kundskabsregler, Digte om de enkelte Guder, særlig Odin og Thor, dels Heltedigte, næsten alle behandlende Vølsunge-Sagnkredsen og de dertil knyttede Helge-Sagn; dog findes ogsaa her Kvadet om Vølund,

Grundlaget for Oehlenschlägers „Baulundurs Saga", m. fl. Til den ældre E. regnes i nyere Tid ogsaa Digte af samme Art, der dels findes i enkelte Haandskrifter af Snorre-E. (Rigsmaal, Grottesangen), dels kun ere bevarede i nyere Afskrifter (Solsangen, Grogalder og Fjølsvinsmaal).

Eddelien, Mathias Heinrich Elias [lihn], dansk Maler, f. 1803 i Greifswald, d. 1852, vandt Akademiets Medailler 1827—37, fik Rejsestipendium som Historiemaler 1839 og agréeredes 1844. Hans Hovedværk er Frescobillederne i Hvælvingen i Christian IV.s Capel ved Roskilde Domkirke; men han havde kun fuldendt de 4 Buer over Vægfelterne, da han døde.

Edderkopperne (Araneæ) udgjøre den vigtigste Afdeling af Arachnidernes Klasse, som har faaet Navn efter dem. Det er en meget artrig Gruppe, talrigst repræsenteret i det hede Jordbælte, hvor ogsaa de største Former findes, og fattigst i det kolde; i Grønland f. Ex. findes kun nogle faa Arter, men allerede i Omegnen af Danzig kjendes der over to Hundrede. De store tropiske Fugle-E. kunne blive 3 Tomm. lange (Benene ikke medregnede). E.s Legeme er laaddent, dets Farver mørke, i Regelen med en svag og lidet iøjnefaldende Tegning. Det bestaar af to Afsnit: Forkroppen (Cephalothorax), paa hvilken findes Munden, Øjnene, Lemmerne, og Bagkroppen, der er oval, tyk, blød og kun ved en tynd Stilk forbunden med Forkroppen; i hver af disse Afsnit ere Leddene smeltede sammen. Paa Forkroppens øverste Side findes 8 (hos nogle dog kun 6) enkelte Øjne grupperede paa forskjellig Maade i Nærheden af Legemets forreste Rand. Omkring Munden findes Kindbakkerne (efter andre Antennerne), der ere omdannede til Giftredskaber og bestaa af et tykt Grundled og en bevægelig Klo, der leder Giften ind i Saaret gjennem en fin Aabning i Spidsen, og Kjævepalperne, som ligne de følgende Fodpar, men ere mindre. Lemmerne ere 8 og sammensatte af 7 Led, hos nogle korte og stærke, hos andre derimod overordentlig lange og tynde. De ende med to kamformede Kløer. Paa Bagkroppens Underside findes forrest to Spalter, der føre ind til to saakaldte Lunger; bagved dem findes der hos visse E. endnu to Aandehuller, der hos nogle (Fugle-E.) føre ind til to andre Lunger, hos andre (f. Ex. Vand-E.) til et System af Aanderør (Tracheer), der dog ikke som hos Insekterne ere grenede og forsynede med Spiraltraad, men ordnede i Knipper og fordele sig til Bagkroppen, Forkroppen, Lemmerne og Munddelene. Hos nogle E. findes der i dets Sted et lignende Sæt Tracheer, som udspringer tæt foran Spindevorterne. Disse ere i Regelen 6 og sidde i Bagenden under Tarmaabningen. De have Form af en afstumpet Kegle eller Valse og bære i Enden et hos de forskjellige Arter forskjelligt Antal (fra 400 til 14 i alt) fine Spinderør, gjennem hvilke Dyret vilkaarlig kan udgyde en sej, af Spindekjertlerne i Bagkroppen afsondret Vædske, som i Luften størkner til en yderst fin Traad. Med Benenes Kløer samler E. disse fine Traade til dem, hvoraf Vævet er dannet, samt leder og anbringer dem. E. leve af Insekter, som de dræbe med deres Giftkroge og derefter udsuge. De fleste ere kun paa Færde om Natten og sidde stille om Dagen. Hannen har en mindre Bagkrop end Hunnen og kan desuden kjendes derved, at Kjævepalperne ende med en lille Kølle, sammensat af et forskjelligt Antal Smaadele, bestemte til at overføre Sæden paa Hunnen. Før Parringen fylder den nemlig disse Palpeløkker med Sæd fra sin Kjønsaabning, og Parringen bestaar kun i, at den med sine Palper trykker Sæden ind i Hunnens. Hannen tør for Resten kun nærme sig til Hunnen med stor Forsigtighed, da det ikke er uden Exempel, at den maa bøde derfor med Livet, naar Parringen er forbi. Sjældnere er det, at Han og Hun i Fred bebo det samme Net eller Bolig, og kun i Tropelandene kjender man selskabelige E. Æggene lægges altid i en Sæk af Spindevæv, i hvilken Ungerne blive indtil efter det første Hudskifte; ved Fødselen ere de ganske nøgne; de gjennemgaa flere Hudskifter, alt som de voxe, men ingen Forvandling. Indtil det sidste Hudskifte kunne de tabte Dele reproduceres, om end i en mindre Skikkelse; de fuldvoxne E. besidde ikke denne Evne, men dø heller ikke, som man har sagt, fordi de miste et Ben eller to. Efter Parringen lever Hannen ikke længe. Hunnen anbringer enten sin Æggesæk paa en Plante, en Pæl, i en Krog osv., eller hun ophænger den i sin Rede, hvor hun da ofte sidder og bevogter den, eller hun fører den om med sig under Bugen og slipper den kun i yderste Nød. Undertiden bliver hun ogsaa hos Ungerne i Reden og fanger Føde til dem, eller hun tager dem med paa sin Ryg, naar hun jager, og de krybe da ned, naar hun har fanget noget, for at faa deres Andel. Derimod er det langtfra, at alle E. spinde en Bolig eller et Fangenet. Til de E., der have 4 Lunger og kun 4 Spindevorter, høre de store, plumpe, stærkt laadne **Fugle-E.** (Mygale). De have deres Navn deraf, at de skulle angribe smaa Fugle og suge Blodet af dem, hvilket man har benægtet, men i den seneste Tid igjen forsikret virkelig at være Tilfældet; navnlig skulle de angribe de Fugle, der ruge paa Jorden. Fugle-E. leve nemlig i Jorden i Huler, udforede med et tæt og glat Silkespind. En i Sydeuropa levende Form af denne Gruppe (Cteniza) forsyner endog sit Rør med en Falddør af Jord, beklædt indvendig med en tæt Spind, i hvis Rand der findes en Kreds af fine Huller, i hvilke E. kan tage fat med sine Kløer og saaledes holde Hulen lukket. Af de E., som kun have 2 Lunger, er der mange, som ogsaa indskrænke sig til at danne sig en Bolig, enten i Jordhuller eller mellem Blade, Stene osv., ved at forbinde disse Gjenstande med deres Spind, saasom **Spring-E.** (Salticus), der overrumple deres Bytte ved meget lange Spring, og **Ulve-E.** ell. **Jagt-E.** (Lycosa), som indhente det i Løb eller overrumple det fra deres dybe, gravede Gange. Disse E. jage om Dagen, men ligge i Skjul om Natten. Andre danne derimod et mere eller mindre fuldkomment Fangenet af Traade, som ere udstyrede med et Slags Fangelim, d. e. smaa Kugler af et klæbrigt Stof, hvori Insekterne blive hængende. Det anbringes især paa saadanne Steder, hvor mange Insekter flyve frem

og tilbage, f. Ex. i Nærheden af Vandet og paa aabne Pletter i Skovene. Nogle væve deres Net i Kroge paa mørke Steder, andre mellem Planter og Buske; nogle anbringe det vandret, andre lodret, atter andre skjævt. Er et svagt Insekt kommet i Nettet, styrter E. strax løs paa det og dræber det; er det større, søger E. at omspinde det og lægge det i Lænker, saaledes at det ikke kan værge sig; er det derimod et stort og stærkt Dyr (især hvis det tillige er væbnet med Braad), søger E. selv at befri det, for at det ikke skal ødelægge Nettet. Er dette efterhaanden blevet ubrugeligt, f. Ex. ved Støv, der tilintetgjør dets Klæbrighed, opføres et nyt et andet Sted. De smukkeste Fangenet væve **Hjul-E.**, hvortil Kors-E. (saa kaldet af Bagkroppens Farvetegning) (Epeira diadema) hører; det er lodret, indtil 1 F. i Diameter og sammensat af regelmæssige Linjer, der udstraale fra et Midtpunkt og forbindes ved lige saa regelmæssige, klæbrige Tværtraade. I Vævets Rand er der ofte en Hytte af Spind, Blade osv., hvori E. sidder og lurer paa sit Bytte. Ved at udskyde en Traad, der bortføres af Vinden og hænger fast ved en eller anden Gjenstand, kunne de danne sig Broer tværs over Veje, Kanaler og desl. Tættere, næsten uigjennemsigtigt, er **Hus-E.s** trekantede, i Hjørner ophængte, næsten vandrette Væv, der inderst fortsætter sig i en lodret Hule eller et Rør, hvori E. opholder sig. **Celle-E.** (Segestria) væver sig en Bolig, fra hvis Rand der blot løber nogle Fangetraade ud til alle Sider. **Vand-E.** (Argyroneta) væver en smuk, 1 Tomme høj Klokke mellem Vandplanter, fæstet ved Traade, der fra Randen løbe ud i alle Retninger. Ved at løfte Bagkroppen op til Overfladen overtrækkes denne, der i Forvejen er beklædt med et Slags Fernis, med Luft, og med denne udfylder Vand-E. igjen sin klokkeformede Bolig, der glimrer som Sølv i Vandet. Æggene anbringes i særegne mindre Klokker. Den lever af Guldsmedlarver og Ferskvandskrebsdyr. Mange E. trække altid en Traad efter sig for at kunne lade sig falde pludselig, naar der er Fare, men senere klatre op igjen. I smukke Efteraarsdage ser man E. flyve om paa svævende Masser af Spindevæv højt igjennem Luften (den saakaldte „flyvende Sommer"); det er især unge E. af Slægter, som ellers opholde sig paa fugtige Steder, der nu ved at bøje Bagenden i Vejret og udskyde en Mængde Spindevæv i Luften skaffe sig et Middel til hurtig at flytte til Steder, som bedre egne sig til Vinterkvarter for dem. Siden Pichegru fra en i Holland fangen Landsmand fik det Budskab, at E. i hans Fængsel havde spaaet ham Frost, hvilken Spaadom efter Sigende ledede til Hollands Erobring, have E. haft stor Anseelse som Vejrprofeter; men nyere Jagttagelser synes at have vist, at der ingen Grund er til at skjænke dem større Tillid end andre Leddyr, som ogsaa ere mere livlige i godt Vejr end i slet. E. gjøre en Del Nytte ved at udrydde Insekter; selv efterstræbes de af visse Fugle og Hvepse. Bons og Réaumurs Forsøg have vist, at Spindet Æggesækkene ved passende Behandling (Rensning, Kartning osv.) kan benyttes som Silke, spindes og væves, men det lykkedes ikke selv for Réaumur at holde E. i Fangenskab, da de i Mangel af passende Føde aad hverandre op; man har imidlertid foreslaaet at holde dem frit i store Værelser med Planter i og at opklække Fluer, f. Ex. i raaddent Kjød, og Myg til Føde for dem, saa vel som at indføre visse tropiske Arter, hvis Spind er meget stærkere end vore indenlandske E.s. At E. hos de fleste fremkalde Væmmelse og Skræk har maaske til Dels sin Grund i Bevidstheden om, at de have Gift til deres Raadighed; de bide dog kun, naar man saa at sige tvinger dem dertil, men skjønt Bidet vel kan smerte en Del, er Hævelsen dog i Regelen meget ubetydelig og forbi inden 24 Timer. Besværligere er Biddet af de store tropiske Arter. I Sydeuropa frygter man især Tarantelen (Lycosa tarantula), en 13—14 Lin. lang Ulve-E.; dens Bid sagdes at frembringe en rasende Danselyst, men uden Tvivl er det hele en Fabel og Danseriet kun et hysterisk Symptom; dernæst Malmignatoen (Latrodectus tredecimguttatus), en kortbenet, rødplettet E., der lever af Græshopper og derfor viser sig i stor Mængde i de samme Aar som disse, men ofte bider Markarbejderne i Fødderne, hvilket skal kunne have meget slemme Følger.

Eddike, en sur Vædske, der hovedsagelig indeholder Eddikesyre, desuden Vand, lidt Gummi, Sukker, slimede Bestanddele, Farvestof, Eddikeæther, Vinaand, stundum lidt Aldehyd, og aromatiske Stoffer, hidrørende fra de til Fabrikationen anvendte Stoffer. Efter disse adskiller man i Handelen Vin-, Øl-, Brændevins-, Træeddike o. fl. **Vineddike** tilberedes ved at lade Vin eller et Udtræk af tørrede Druer gaa i sur Gjæring, hvorved den i Vinen indeholdte Vinaand iltes til Eddikesyre. Vineddike udmærker sig ved sin Aroma, indeholder mere Sukker og Slimstof end anden E., har derfor en mildere Smag og foretrækkes til Bordeddike. **Øleddike** skulde oprindelig tilberedes paa samme Maade af Øl, men ofte er den i Handelen gaaende Vin- og Øleddike kun Brændevinseddike opspædt med Vand (Øleddike indeholder 3—5, Vineddike 5—7 pCt. Eddikesyre), og til Øleddiken er der desuden sat noget Øl eller Maltudtræk. **Brændevinseddike** ell. **Snareddike** dannes ved Iltning af Brændevin, som man nemlig lader dryppe gjennem høje, med Bøgespaaner fyldte Fade, idet man sørger for rigelig Tilstrømning af Luft. Denne E. mangler de foregaaende Sorters „Mildhed" og Aroma, noget, hvorpaa der dog ved forskjellige Tilsætninger kan raades Bod. **Frugt-** og **Malteddike** bruges næppe mere. **Træeddike** faas af den sure Vædske, der vindes ved tør Destillation af Træ. Den har altid en brankt Lugt og Smag, kan derfor ikke anvendes til Bordeddike, men vel til Fremstilling af mange eddikesure Salte, hvoraf da for øvrigt ren Eddikesyre kan uddrages. **Eddikesprit** er Handelsnavnet for en meget stærk Snareddike (paa 10—15 pCt. Eddikesyre), der derfor maa spædes før Brugen. **Aromatisk E.**, **Røgeddike**, Vinaigre des quatre voleurs, er E., digereret med forskjellige Krydderier. E.s Styrke bestemmes ved den saakaldte Acetometri. **Eddikeaand**, d. s. s. Acetone. **Eddikemoder**, en Svamp, der afsætter sig i E. og

ligesom Gjærsvampen ved Vinaandsgjæringen indleder og befordrer Eddikegjæringen. **Eddikesyre**, $C_2 H_4 O_2$, er den i E. indeholdte Syre, der faas i ren Tilstand ved Destillation af rene eddikesure Salte med Svovlsyre, eller ved Destillation af det sure eddikesure Kali. Den krystalliserer under 16° i store Blade (Iseddike), har i flydende Tilstand en Vægtfylde af 1,064, koger ved 118° og kan i alle Forhold blandes med Vand og Vinaand. E. er en enbasisk Syre. **Eddikesyreanhydrid**, vandfri Eddikesyre, $2 C_2 H_4 O_2 \div H_2 O$, kan ikke dannes directe ved at berøve E. Vand, men kun ad Omveje; det har kun theoretisk Interesse. Af **eddikesure Salte** have mange Betydning, saaledes Blysaltene (s. **Bly**), Kobbersaltene (s. **Spanskgrønt**, **Kobber**), arsensyrligt og eddikesurt Kobberilte (s. **Schweinfurtergrønt**); i Medicinen bruges Kalium-, Natrium-, Zinksaltet o. fl.; i Farverierne det eddikesure Lerjord, der her tilvirkes af Blysukker og Alun, hvorved dannes uopløseligt svovlsurt Bly og en klar Opløsning af eddikesur Lerjord og eddikesurt Kali. I denne dyppes Tøjerne; efterhaanden fordamper Eddikesyren og efterlader Lerjordhydrat i Tøjets Porer, og dette Lerjordhydrat har en særegen Evne til at forene sig med Farvestoffer. Om Anvendelsen af det **eddikesure Jernilte** s. **Bejtse**. **Eddikeæther**, Eddikenaphta, en vandklar Vædske af en behagelig og forfriskende Lugt, vindes ved Destillation af eddikesure Salte med Vinaand og Svovlsyre, anvendes i Medicinen og indeholdes i ikke ganske ringe Mængde i Cognac.

Eddikeaal (Anguillula aceti), en lille, næsten mikroskopisk Rundorm, som lever i Eddike, i Klister og lignende.

Eddystone [ēddistohn], en Klippe i Kanalen mellem England og Frankrig, 3 M. s. til v. for Plymouth. Det forrige, 1756—60 af hugne Sten opførte Fyrtaarn er 1882 blevet afløst af et nyt, opført 1879—82, med en Højde af 130 F. over Højvande.

Edelcrantz, Abrah. Nik., f. 1754 i Åbo, havde som Docent i Physik og Literaturhistorie, senere som Bibliothekar ved det derværende Universitet især ved en Sørgetale over Enkedronning Louise Ulrika vundet nogen Anseelse for poetisk Evne, da han 1783 kaldtes til Stockholm som anden Directeur for det kongel. Theater, for hvilket han tillige senere optraadte som Forfatter. 1786 valgtes han til Medlem af det svenske Akademi, blev 1804 første Directeur for Theatret, 1805 Overintendant og til sidst 1813 Præsident i Commercecollegiet. Den mangesidige Virksomhed, som disse Bestillinger krævede, hindrede dog ikke E. i med Interesse og Dygtighed at følge Naturvidenskabens og Industriens Fremskridt. I denne Hensigt opholdt han sig i længere Tid med offentlig Understøttelse i Udlandet; han opfandt for den optiske Telegraph et fuldstændigt Tegnsystem, indførte ved Anbringelsen af Sikkerhedsventiler en væsentlig Forbedring i Dampmaskinen, opfandt en ny Indretning af Luftpumpen, Maskiner for Tørring af Sæd, for Linnedvæveri m. m. Han blev adlet 1789 (forhen hed han Clewberg) og Friherre 1815; d. 1821.

Edele, Knud den helliges Dronning, Datter af Grev Robert I af Flandern. Efter Kong Knuds Drab 1086 drog hun tilbage til Flandern. 1090 ægtede hun Grev Roger af Apulien.

Edelfelt, Albert Gustav Aristid., finsk Maler, f. 21 Juli 1854 paa Kiiala nær ved Borgå (Faderen, af en svensk, siden 1864 i Finland naturaliseret, adelig Slægt, var Architekt og Overdirecteur for Bygningsvæsenet), blev 1871 Student i Helsingfors, hvor han endnu et Par Aar fortsatte sine Studier, medens han ved Siden deraf øvede sig i Tegning og Maling. Da han havde opnaaet Stipendium til en Studierejse, besluttede han ganske at ombytte Bogen med Paletten og indtraadte 1873 ved Kunstakademiet i Antwerpen. Derfra drog han 1874 til Paris for at fortsætte sine Studier, nærmest under J. L. Gérôme. Han har siden, kun med Undtagelse af aarlige Studiereiser til sit Fødeland og andre Steder (1876 Italien, 1881 Spanien), opholdt sig i Paris. Paa Salonen i 1877 optraadte han, første Gang, med „Dronning Blanca med sin Søn", 1880 fik han 2den Medaille for „Et Barns Ligfærd", 1882 indkjøbtes hans berømte Billede „Gudstjeneste i den finske Skjærgaard" for Luxembourg-Samlingen. Foruden disse og andre Genrebilleder eller historiske Malerier har E. ogsaa malet Portræter og leveret en Mængde Tegninger, Aqvareller og Pastel-Malerier. Han anses for især at være heldig i Gjengivelsen af blide Stemninger. Hans Farvebehandling er saftig, om end maaske noget blød, Penselføringen rask og sikker, Tegningen elegant.

Edelinck, Gérard [lǟnk], fransk Kobberstikker, f. 1649 i Antwerpen, d. 1707 i Paris, tog 1665 til Paris for at uddanne sig under de Poilly og naaede snart stort Ry i sit Fag. Ludvig XIV udnævnte ham til kgl. Hofkobberstikker, og han blev Medlem af Akademiet i Paris. Han fortsatte den flanderske Kobberstikkerskole (Pontius, Vorstermann), men hævede den til større Højde, navnlig ved under Indflydelse af den franske Technik med mere Virkning at give Coloritens Charakter. Blandt hans fortrinlige Blade maa nævnes „den hellige Familie" efter Rafael og flere store Blade efter Poussin og Lebrun, samt en Mængde Portræter. — Hans Broder, **Jean E.**, og hans Søn, **Nicolas E.**, f. 1680, d. 1768, vare hans Elever.

Edelmann, Joh. Christ., bekjendt tysk Fritænker, f. 1698 i Weißenfels, d. 1767, gik først fra den ene christelige Sekt til den anden, sluttede sig ogsaa en Tid til Zinzendorf, men fandt ingensteds, hvad han søgte. Fra 1735 udgav han en Mængde Skrifter, der i et raat, men kraftigt Sprog, med haanende Spot og ubændig Vrede angreb al positiv Christendom. Verden behøver kun ēn Forløsning, den fra Christendommen; Forsyn, Dyd og Udødelighed (den sidste begrundet i Aandesyner) ere Religionens eneste Lærdomme. Hans Skrifter, hvoraf et Udvalg er udgivet i Bern 1847, vakte en umaadelig Opsigt og fremkaldte en Mængde Modskrifter.

Edelweiß, s. **Evighedsblomst**.

Eden, s. **Paradis**.

Eden, Morton [ihdn], død i London 1809, bekjendt ved sine Undersøgelser over og Skrifter om Pauperismen, navnlig et større Værk i 3 Bd.,

»The state of the poor or a history of the labouring classes in England from the conquest« (Lond. 1797).

Edenkoben, Stad i bayersk Pfalz, 3 M. v. for Speier ved Foden af Hartbjærgerne. 5,000 J. Livlig Industri. Tæt ved Staden ligger det kongel. Lystslot Ludwigshöhe.

Edentáta, d. s. s. Gumlere.

Ederfugl, norsk Æfugl ell. Ærfugl (Somateria [Anas] mollissima), danner tillige med **Ederkongen** (S. [A.] spectabilis) en egen lille Gruppe iblandt Dykænderne, som udmærker sig derved, at der fra Næbet stiger to usgne Spidser op mod Panden, adskilte ved et fra denne udgaaende fjerklædt Parti, ved den tætte Fjerdragt og ved de talrige bløde og elastiske Dun. Hannen er (i Forplantningstiden) broget af Hvidt og Sort med noget Grønt paa Hovedet, Hunnen graaspættet. De opholde sig og ruge altid ved Havet, ikke som de andre Ænder og Dykænder ved Søer og Floder. E. ruger især i Skjærgaardene i det nordlige Skandinavien, ved Færøerne, Island, Grønland, dog ogsaa paa Sild og paa Christiansø og flere andre af Danmarks Smaaøer; den lægger sine 5—6 graagrønne Æg paa et Leje af sine Dun med et Underlag af tør Tang. Hvor den ikke forfølges alt for haardt, ligger Rede ved Rede, og E. er da næsten ganske tam, saaledes paa mange Steder i Norge, hvor den overalt fredes; men i flere andre Lande plyndrer man den ubarmhjærtig for dens Æg og Rededun, der betales dyrt (det saakaldte **Ederdun**), og den tager derfor af paa slige Steder. Saa snart Rugningen nærmer sig sin Ende, fjærne Hannerne sig og samle sig i Flokke, der begive sig ud paa det aabne Hav; naar Ungerne ere flyvefærdige, forene de sig med de gamle til store Selskaber, der stryge om langs med Stranden. Om Vinteren er E. almindelig ved de danske Kyster. Ligesom andre Havfugle bliver E. forvirret og glemmer at flyve, naar den kommer saa langt ind paa Land, at den ikke kan se Havet. — Ederkongens Han har en Knude eller Pukkel paa Panden; den er sjældnere og tilhører endnu mere end E. de nordlige Polarlande. Dens Dun ere lige saa fortræffelige som E.s.

Edéssa, ogsaa kaldet Kalirrhoë (d. e. med de skjønne Kilder) og Antiochia (efter den syriske Konge Antiochos VII), var en ældgammel Stad i det nordlige Mesopotamien med en Sagnhistorie, der fører den op til Nimrods og Abrahams Tider. Dens sikre Historie begynder dog først paa Alexander d. stores Tid; senere var den fra 137 f. Chr. Hovedstaden i det osrhoënske Rige under Konger af Navnet Abgar (s. d. A.), blev ødelagt under Trajan og Abgarerne gjort skatskyldige til Romerne, indtil Landskabet 216 ganske blev indlemmet i det romerske Rige og Byen fik Navnet Colonia Marcia Edessenorum. Her myrdedes Caracalla 217. Christendommen fik tidlig Indgang i E., og Stadens Betydning i den christne Kirkes Historie udviklede sig stedse mere og mere (s. nedens. Skolen i E.). Dette ophørte, da E. 641 kom under de arabiske Kalifers Herredømme; 1040 faldt den i de raa Seldschukers Hænder. Paa det første Korstog indtog Balduin, Gotfred af Bouillons Broder, 1097 E., hvis Indbyggere modtog ham med Begejstring, og oprettede et efter samme opkaldt Grevskab, der kom til at staa under Kongen af Jerusalems Lenshøjhed og i henv. 50 Aar udgjorde et Bulværk for de christne Besiddelser i Orienten mod Øst, indtil Staden 1144 blev indtaget af Mosuls Behersker Zenki, hvorpaa Kirkerne forvandledes til Moskeer og Muhammedanismen blev eneherskende i denne Stad, der i Christendommens første Aarhundreder havde været et af dens Hovedsæder. Et Forsøg af Indbyggerne paa at afkaste det tyrkiske Aag 1146 fuldendte Stadens Ruin; den blev aldeles ødelagt af hans Søn og Efterfølger Nureddin og Indbyggerne dels dræbte, dels solgte som Slaver, hvilket gav Anledning til det andet Hovedkorstog, som dog ganske mislykkedes. Efterhaanden beherskedes E. derefter af de ægyptiske Sultaner, Mongolerne, hvis Fyrste Timur atter ødelagde Staden paa det grusomste, Turkomanerne og Perserne, indtil den 1637 indtoges af Tyrkerne. Af det syr. Navn Urrha er det arab. Roha kommet og ligeledes det nuværende Orfa (s. d. A.). Skolen i E., en Datterskole af den antiochenske, stiftet c. 350, forsvarede længe med Dygtighed de nestorianske Anskuelser mod Fordømmelsen paa Conciliet i Ephesos 431. Fra den udbredte græsk-theologisk Dannelse sig til de persiske Menigheder og dybt ind i Asien. Vel sprængte Biskop Rabulas af E., en ivrig Modstander af Nestorianismen, for en kort Tid Skolen, og dens Lærere, deriblandt den udmærkede Barsauma af Nisibis, maatte flygte til Persien; men efter Rabulas's Død 436 hævede Skolen sig paa ny, fornemmelig ved Ibas, Biskop i E. 435—57, der oversatte Theodorets Skrifter paa Syrisk og udgav en apologetisk Skrivelse til Biskop Maris fra Hadaschir, der senere vandt symbolsk Anseelse hos Nestorianerne. 489 blev Skolen i E. imidlertid paa ny ødelagt.

Edfu [ēd], en Landsby i Øvreægypten ved den vestre Nilbred, i de hieroglyphiske Indskrifter kaldet Teb, kopt. Atbo, græsk Apollinopolis magna. Her findes det bedst bevarede af alle ægyptiske Templer; det blev indviet til Guden Horus, grundlagt af Ptolemæos IV, fuldført af Ptolemæos XIII og er overalt bedækket med hieroglyphiske Indskrifter.

Edgar, kaldet den fredelige, en af de gamle engelske Konger af det angelsachsiske Dynasti, 959—75, fulgte sin Broder Edwy paa Tronen; han var Fader til Kongerne Edvard Martyr og Ethelred d. raadvilde i 2 forskjellige Ægteskaber samt til en uægte Datter Editha. Han stod paa venskabelig Fod med Danelagens Beboere og ansatte mange danske i højere Stillinger. Paavirket af Abbed Dunstan, der under hans Regering blev Ærkebiskop i Canterbury, søgte han at udrydde Levningerne af Hedenskabet og at tvinge Gejstligheden til at opgive sin verdslige Levemaade. — **E. Atheling**, den sidste angelsachsiske Prins, Sønnesøns Sønnesøn af den foregaaende, Søn af Edmund Jærnsides Søn Edvard, blev efter Slaget ved Hastings 1066 udraabt til Konge af Angelsachserne, men maatte flygte til sin Svoger,

den skotske Konge Malcolm III, med hvis Understøttelse han gjorde flere mislykkede Forsøg paa at vinde England.

Edgeworth, Henry Allen Essex de Firmont [ĕdschnordh], f. 1745 i Edgeworthstown i Irland, kom med sin Fader, en protestantisk Gejstlig, der var gaaet over til Katholicismen, til Frankrig, hvor han studerede først under Jesuiterne i Toulouse, siden ved Sorbonnen i Paris og blev Ludvig XVI.s Søster, Prinsesse Elisabeths Skriftefader. Efter Kongens Ønske ydede E. ham Religionens Trøst før hans Henrettelse og ledsagede ham til Skafottet; efter en dog ikke paalidelig Kilde vare hans sidste Ord til Kongen: „Søn af den hellige Ludvig, stig op til Himlen!" Efter mange Farer slap han omsider 1796 tilbage til sit Fædreland, fulgte senere Greven af Provence (Ludvig XVIII) til Mitau og døde der 22 Maj 1807 som Offer for sin Menneskekjærlighed, idet han ved at pleje franske Krigsfanger havde paadraget sig en smitsom Sygdom. Den henrettede Konges Datter, Hertuginden af Angoulême, plejede ham til det sidste.

Edgeworth, Marie [s. o.], engelsk Forfatterinde, Datter af Mechanikeren og Civilingenieuren Rich. Lovell E., f. 1767, fulgte 1782 sin Fader til Irland, færdedes tidlig i dannede Kredse og udviklede sit skarpe Observationstalent. Hun debuterede 1798 med et pædagogisk Skrift, med hvilket Faderen hjalp hende; i Forening skrev de »Essay on Irish bulls« (1801), og efter Faderens Død 1817 udgav hun hans Memoirer med en Fortsættelse. Romanen »Castle Rackrent« (1802) gjorde stor Opsigt ved de sande Skildringer af irske Folketyper; den fulgtes af en Række andre, hvor i Almindel. et eller andet moralsk Formaal fordærver det poetiske Indtryk. De tiltale ved Jagttagelsesevne, Klarhed i Skildring og Stil. I »Tales of fashionable life« (1809—12) revser hun skarpt Livet i Aristokratiets Kredse; hendes Fortællinger for Ungdommen (f. Ex. »Rosamund«, 1822) fandt mange Efterlignere, og hendes sidste Roman »Helen« (1834) har mere Varme og Pathos end de øvrige. Hun sluttede sin Løbebane med et Børneskrift »Orlandino« og døde 1849.

Edgren, Anna Charlotta Gust., svensk Forfatterinde, f. 1 Oct. 1849, Datter af J. O. Leffler (en Tid Rector ved den lærde Skole i Katharine Menighed i Stockholm), siden 1872 gift med Herredshøvding Gust. El. E. Allerede 1869 udgav hun, under Pseudonymen »Carlo t«, et Hæfte Noveller, helligede sig senere fortrinsvis til dramatisk Forfattervirksomhed og fik flere Skuespil, saasom »Skådespelerskan« (1873), »Under toffeln« (1876), »Elfvan« (1880), anonymt opførte paa det kongel. dramatiske Theater, hvor de, især det sidste, høstede Bifald. Samtidig skrev hun dog ogsaa Noveller og mindre Afhandlinger, der anonymt eller under forskjellige Mærker indførtes i den periodiske Presse. 1882 udgav hun, nu under sit virkelige Navn, en Samling, dels nye, dels tidligere offentliggjorte, Noveller, »Ur lifvet«. Da denne Samling gjorde mere end almindelig Opsigt, udgav hun 1883 en anden og tredje Samling »Ur lifvet« (Partier heraf ere udkomne paa Dansk som „Samfundsbilleder" og „Billeder af Livet") samt end videre, næsten samtidig hermed, Familiedramaet »Sanna kvinnor« (oversat paa Dansk af Hostrup). Den Anerkjendelse, Fru E. ved disse sine senere Arbejder i saa høj Grad har vundet, skylder hun sin betydelige Evne til med skarpt Blik at opfatte og til med baade let og sikker Haand at skildre Forholdene inden for Familie- og Samfundslivet, men vistnok ikke mindre den Omstændighed, at hun i den sidste Tid har taget Plads mellem Repræsentanterne for Kvindeemancipationen.

Edhem Pascha, tyrkisk Statsmand, f. 1813 af græske Forældre paa Chios, blev ved Øens Ødelæggelse 1822 bortført af Tyrkerne og opdraget som Muhammedaner. 1831 sendtes E. til Paris for at uddannes især i de tekniske Videnskaber og blev efter sin Hjemkomst 1839 ansat i Generalstaben, men fik senere høje civile Embeder, som Handelsminister, Formand for den øverste Domstol o. fl., samt blev 1876 Afsending i Berlin. E. deltog i Dec. 1876 i Conferencen i Constantinopel og blev i Febr. 1877 Midhad Paschas Efterfølger som Storvezir, men trak sig tilbage i Jan. 1878 efter Russernes store Sejre. Som ivrig Muselmand har E. bekæmpet de christnes Ligestilling med Tyrkerne.

Edict bet. egtl. ethvert Slags offentlig Bekjendtgjørelse, men brugtes specielt hos Romerne om de Bekjendtgjørelser, Øvrighedspersoner ved Tiltrædelsen af deres Embede udstedte om de Regler, de vilde følge ved dettes Bestyrelse. De vigtigste af denne Art E. vare Prætorens, der nemlig, da denne Mand havde Retsplejen under sig, kom til at indeholde en Række af Retsbestemmelser. I Tidens Løb blev dette E. endog den vigtigste af alle Romerrettens Kilder. Igjennem dette var det nemlig, at de forædlede, navnlig fra jus gentium hentede Retsbegreber efterhaanden gjorde sig gjældende og omdannede den gamle, strængt formelle og paa højst indskrænkede Forhold beregnede Civilret til den fortrinlige og i saa høj Grad udviklede Ret, der senere har vundet en saa overordentlig Anseelse og Udbredelse. Allerede tidlig fik E. en temmelig fast Skikkelse, idet enhver ny Prætor i sit E. bestandig optog den væsentligste Del af sin Forgængers, som han saaledes kun gav enkelte mer eller mindre betydelige Tilføjelser eller Modificationer; og fra Kejser Hadrians Tid, da det blev omredigeret af Juristen Julian, synes E. at have været aldeles staaende (edictum perpetuum) og ikke senere at have modtaget nogen Forandring. I den romerske Kejserperiode, navnlig i den senere Del deraf, brugtes Benævnelsen E. ogsaa om egentlige Love, givne af Statens Overhoved, og i denne Betydning er Ordet ogsaa gaaet over og oftere blevet brugt i de nyere Stater.

Edinburgh, 1) Skotlands Hovedstad, paa den sydlige Side af Forthfjorden, ½ M. fra Stranden, under 55° 37' n. Br., 14° 29' ø. L. 228,000 I. (1880). E. er anlagt paa 3 Bakkekjæder, der løbe fra Ø. mod V. og adskilles ved dybe Slugter, over hvilke der er ført mægtige Dæmninger og Broer, som paa

egge Sider ere besatte med Huse. Paa den nordre Kjæde ligger Nystaden med den rige og fornemme Verdens pragtfulde Boliger, flere særdeles smukke Gader og mange storartede offentlige Bygninger, blandt hvilke fremhæves St. Georgskirken, Archivbygningen, Observatoriet, Banken, Royal Institution og Nationalgalleriet; her er et Monument til Ære for Nelson og et ufuldendt Nationalmonument til Minde om Slaget ved Waterloo. Paa den mellemste Kjæde ligger Gammelstaden, der for det meste kun bebos af de mindre velhavende og de lavere Klasser. Denne er den mest stejle Del af E., og Husene have her sædvanlig indtil 10 Etager ud imod den ene Gade, medens de mod den bagved liggende kun have det halve eller endog et ringere Antal. Den mærkeligste Bygning her er det gamle Residensslot Holyrood, en regelmæssig Firkant med Taarne paa Hjørnerne; her vises endnu de Værelser, som Marie Stuart beboede, og den lille Spisesal, hvor hendes Yndling, Sangeren Rizzio, blev myrdet. I Nærheden ere Ruinerne af det 1128 af Kong David I grundlagte Holyrood-Abbedi og længer mod V. paa en 400 F. høj Klippe det ældgamle Slot E.-Castle, hvor Skotlands ældre Konger residerede, og hvor endnu de gamle Kronjuveler, Kronen, Sceptret og Sværdet, opbevares. Ikke langt fra Slottet er et smukt, 200 F. højt Mindesmærke for Walter Scott, som fødtes her 1771. Mærkelige Bygninger i Gammelstaden ere desuden St. Gilesskolen, Parlamentsbygningen, der nu benyttes til Retslocaler, og foran hvilken er en smuk Rytterstatue af Carl II, Universitetet, stiftet 1582, det kongel. Sygehus, Heriots Hospital med storartet Opdragelsesanstalt, samt talrige fortrinlig indrettede Hospitaler og milde Stiftelser. Paa den sydlige Kjæde ligger St. Leonhards Hill, der især bebos af Personer, som staa i Forbindelse med Universitetet. E. har vel en stærkt udviklet Industri, der især omfatter Fabrikation af Shawler, Papir, Glas, Læder, Sejldug, Brændevin og Øl; men den er dog snarere et Sæde for Lærdom og Fornemhed end for egentlig Fabrikdrift. I Forbindelse med Universitetet staa talrige lærde Skoler og højere Undervisningsanstalter; dets Bibliothek tæller 150,000 Bd., Advocaternes 160,000 Bd. 1843 er her stiftet et nyt Universitet, ligesom det ældre tilgængeligt for alle Trosbekjendelser. E. er usædvanlig rig paa Monumenter, af hvilke her kun skal nævnes: Nationalmonumentet, en Efterligning af Parthenon, Mindesmærkerne for Dougald Stewart, Robert Burns og Playfair, Bronzestatuerne af Georg IV, William Pitt og Hertugen af York og Mindesmærket for Historikeren Hume. Handelen fremmes ved en Børs, flere Torvehaller og forskjellige Banker; som Havn maa betragtes Staden Leith, ¼ M. n. for E. ved Forthfjorden, der er forbunden med E. ved en dobbelt, nafbrudt Husrække. — E. er en ældgammel Stad, der i Beg. af det 7de Aarh. kaldtes Edwinesburgh, men allerede 1128 havde faaet sit nuværende Navn. 2) E. ell. Midlothian, Shire i den østlige Del af Skotland, s. for Forthfjorden, og for øvrigt omgivet af Shirerne Haddington, Roxburgh, Selkirk, Peebles, Lanark og Linlithgow. 17 □ M. med 389,000 I. (1881), heri indbefattet Staden E. Overfladen er ujævn og antager mod S. Bjærgcharakter med Punkter indtil 1800 F.s Højde; den gjennemfures af en Mængde Smaafloder, hvis Vande løbe til Forthfjorden. Klimaet er fugtigt undtagen i Marts—Maj, da kolde østlige og nordøstlige Vinde ere fremherskende. Agerdyrkningen staar paa et højt Trin i det egentlige Bakkeland, navnlig i Dalene; Højlandet mod S. benyttes mest til Kvægavl. Af Mineralprodukter forekomme Kul, Kalk og Sandsten i stor Mængde, hvorimod Jærnproduktionen er ubetydelig.

Edison, Thomas Alwa [édd], berømt nordamerikansk Physiker, f. 10 Febr. 1847 i Milan i Staten Ohio, en af Nutidens mest fremragende Banebrydere paa Elektricitetens Omraade, udrustet med en sjælden Jagttagelsesevne og utrættelig Arbejdskraft, Gaver, som mere end strængt videnskabelige Kundskaber have gjort hans Navn bekjendt overalt. Talrige ere hans Opfindelser, af hvilke vel mange have ringere praktisk Værdi; dog er der tilstrækkelig tilbage, hvortil hans Navn er knyttet, saaledes hans Telephon, Megaphon, Phonograph, Aerophon osv., men fremfor alt hans Glødelys og hans Opfindelser paa Telegraphiens Omraade. Paa dette sidste Felt har han arbejdet fra ganske ung. Han nærede allerede som Barn levende Interesse for Chemi og indrettede sig et Laboratorium saa vel som et Trykkeri, hvorfra han udsendte »Grand Trunk Herald« paa Grand-Trunk-Jærnbanen; derefter lærte han sig at telegraphere, og samtidig med at han var Telegraphist, indførte han ved Hjælp af et mechanisk Værksted Forbedringer, der have blivende Værd i Telegraphien; da han 22 Aar gammel vendte sig til Boston, efter at have opholdt sig mange forskjellige Steder som Telegraphist, blev han en af de ledende Telegraphembedsmænd her. Efter at være vendt tilbage fra en Rejse til Rochester 1870 var han i nogle Aar Superintendent ved Guld-Indicator-Compagniet i New-York (et Selskab, der lod Guldcoursens Stigen og Falden telegraphere rundt til Forretningsfolk), fra hvilken Virksomhed flere af hans Telegraphopfindelser skrive sig, og samtidig stiftede han en stor Fabrik til Forfærdigelse af de af ham opfundne Maskiner. Da denne spredte hans Kræfter for meget, opgav han den 1876, men oprettede saa igjen et Værksted i Menlo Park, en Jærnbanestation, 5 M. fra New-York, hvor han nu vedblivende foretager sine Experimenter.

Edisto [édd], Flod i Sydcarolina i Nordamerika, løber med sydøstlig Hovedretning til Atlanterhavet og danner ved sit Udløb to Arme, der omfatte Øen Edisto.

Editha, den hellige, Datter af den engelske Konge Edgar med en Nonne og senere Abbedisse i Wilton-Kloster Walfride, f. 961, d. 984, blev opdragen i sin Moders Kloster og tilbragte sin korte Levetid som Nonne med Andagtsøvelser og med at trøste og pleje fattige Syge. Hendes Mindedag er 16 Sept. 3 andre angelsachsiske Prinsesser af s. N. skulle

have været Nonner. — **E.**, Datter af Jarl Godvine, gift med Kong Edvard Confessor.

Edition, Udgave af en Bog; editio princeps, første Udgave, Hovedudgave. **Editionspligt**, Forpligtelse for Modparten eller Tredjemand til at udlevere Aktstykker til Brug i en Proces (editio instrumentorum).

Edlund, Erik, svensk Physiker, f. 14 Marts 1819, Bondesøn fra Nerike, kom 1840 til Universitetet i Upsala, hvor han 1845 fik den philos. Grad og Aaret efter ansattes som Docent i Mechanik. Hjemkommen fra en længere, videnskabelig Reise til Udlandet blev han 1850 ansat som Physiker ved Videnskabsakademiet i Stockholm, fik 1852 Titel af Professor og var ogsaa 1854—75 Physiker ved det elektriske Telegraphbureau. Som Videnskabsakademiets Physiker har E. 1851—59 udgivet »Berättelse om framstegen i Fysik«, samt bearbejdet og redigeret de »Meteorologiska iakttagelser i Sverige«, som siden 1859 ere blevne anstillede og offentliggjorte. Desuden har E. udfoldet en betydelig videnskabelig Virksomhed, særlig med Hensyn til Elektricitetslæren, der har givet ham Rang med Nutidens første Forskere. Resultaterne af hans Undersøgelser ere offentliggjorte i det svenske Vidensk. Akad.s »handlingar« og i alle betydeligere videnskabelige Tidsskrifter i Udlandet. Særlig fremhæves hans Undersøgelser over Inductionsstrømmenes Natur, især med Hensyn til det Arbejde, der behøves til at frembringe dem, hans Maalinger af den Opvarmning eller Afkøling, som opstaar, naar en elektrisk Strøm gaar gjennem et Lodningssted, samt Opdagelsen af de saakaldte Disjunctionsstrømme. E. har desuden fremsat en ny Theori for de elektriske Phænomener, som han har udviklet videre i en Række Afhandlinger. Af andre betydelige Arbejder nævne vi hans Undersøgelser over Isdannelse i Havet, særlig paa Havbunden, og en meget betydningsfuld Undersøgelse over Varmephænomener ved faste Legemers Udvidelse og Sammentrækning.

Edmonton, en af Londons nordlige Forstæder, med 23,000 J. (1881), har en livlig Industri og talrige smukke Landsteder, der navnlig beboes af Londons Kjøbmænd.

Edmund, flere engelske Prinser. **E. Plantagenet**, Greve af Kent, s. **Kent**. **E.**, Hertug af Somerset, s. **Beaufort**. **E.**, Hertug af York, Edvard III.s fjerde Søn, Stifter af Kongelinjen York („den hvide Rose“) af Huset Anjou ell. Plantagenet, d. 1402.

Edmund d. hellige, f. 841, Konge i Ostangeln 855—70, blev 20 Nov. 870 halshugget af danske Vikinger. Han er de engelske Kongers Skytspatron.

Edmund Jærnside (Ironside), Søn af den engelske Konge Ethelred d. raadvilde i et tidligere Ægteskab, inden han blev gift med Emma, kæmpede med stor Tapperhed mod den danske Konge Knud d. store baade under sin Faders Regering og efter at han selv ved dennes Død i Apr. 1016 havde besteget Tronen, men var paa Grund af Jarlen i Mercia, Edrik Streonas Forræderi for det meste uheldig. Omsider kom det i Oct. 1016 paa Olney, en Ø i Severn, til en Fredslutning imellem Kongerne, i Følge hvilken Themsen blev Grænsen mellem begges Lande, saaledes at Knud skulde have, hvad der laa nord for denne Flod, og E., hvad der laa syd derfor; men E. døde allerede en Maaned derefter, 30 Nov., i Oxford, efter et senere Sagn ryddet af Vejen paa Edrik Streonas Anstiftelse. Han efterlod to smaa Sønner, Edvard og Edmund, som Knud sendte til den svenske Konge Olaf Skötkonung, for at han skulde dræbe dem, hvad han dog ikke gjorde; senere kom begge Prinserne til Ungarn, hvor de bleve gifte med Prinsesser ved Hoffet, og Edvard blev Fader til Edgar Atheling.

Edom, et Tilnavn, som Esau, Jakobs Broder, fik paa Grund af sin rødlige Hudfarve. Den fra ham nedstammende Folkestamme, **Edomiter** ell. **Idumæer**, boede s. ø. for Palæstina (**Idumæa**) og udviklede sig snart til et mægtigt Folk, der allerede paa Moses's Tid regeredes af Konger. Edomiterne bleve bekrigede af Saul, undertvungne af David og af Johannes Hyrkanus indlemmede i den jødiske Stat. Ved Romernes Indflydelse fik den idumæiske Slægt Herodes Herredømmet over Jøderne. Efter Jerusalems Ødelæggelse 70 forsvinde Edomiterne af Historien.

Edrik Streona, Jarl i Mercia, ved hvis Forræderi den tapre engelske Konge Edmund Jærnside bukkede under, fik ikke længe efter sin fortjente Løn, idet Knud d. store lod ham dræbe ved Erik Jarl 1017.

Edris ell. **Idris**, en mythisk Person, der ofte identificeres med Grækernes Hermes, forekommer i Koranen Sur. XIX, V. 57—58 som Navn for den bibelske Stamfader Enoch, Jareds Søn. Herren siges at have betroet ham Bogstavskriftens Opfindelse og en skjult Visdoms Hemmeligheder, hvorfor en Mængde Bøger bære hans Navn. I det nye Testament omtales et Skrift af Enoch (Judæ Br. V. 14), og i den æthiopiske Literatur er en saadan Enochs Bog, sandsynlig en Oversættelse fra Græsk, udgiven af Dillmann 1855. Muhammedanerne tillægge ham den samme Alder som det gamle Testament, 365 Aar, og antage, at han er faren til Himmels.

Edrisi ell. **Edrisider**, et nordafrikansk Dynasti, der henførte sin Slægt til Ali og herskede 803—949 i Mauretania, hvor de grundlagde Fez; de maatte efterhaanden vige for Fatimiderne. — Som nedstammende fra en fyrstelig Familie i Malaga af denne Slægt fører den berømte arabiske Geograph Abu Abdallah Muhammed Tilnavnet **E.**; han var f. 1093 i Ceuta, havde studeret i Cordova og paa sine Reiser besøgt Lissabon, Frankrigs og Englands Kyster, Marokko og Lilleasien. Han kom til Roger II.s Hof, der 1130 var Konge over begge Sicilierne, og forfattede for denne Fyrste det berømte geographiske Værk, vi besidde i en Oversættelse af Jaubert (»Géogr. d'Edrisi traduite de l'Arabe en fr. par Am. Jaubert«, Par. 1836—40). Dette Værk fører ogsaa Navnet „al-Rogari“, fordi det var dediceret til den omtalte Fyrste (s. **Arabisk Literatur**). Et Udtog af dette Værk er trykt i Rom 1592 og oversat paa Latin under den fejlagtige Titel »Geographia Nubensis« (versa a Gabr. Sionita et Joan. Hesronita Maronitis i Paris. 1619).

Edsringe kaldes visse ovale Armringe af

Guld fra den nordiske Bronzealder, hvis Ender møde hinanden i en Knop; lignende Ringe kjendes af Bronze. Paa Slotsbjærgby Mark ved Slagelse fandtes 1817 tre saadanne Guldringe til en samlet Værdi af henved 10,000 Kr. — Navnet skriver sig fra Archæologiens Barndom, da man urigtig antog, at dette var de E. fra en langt senere Tid, som omtales i de islandske Sagaer: Paa „Stallen" foran Billederne i Gudehovet skulde der ligge en aaben Guldring, som Offergoden bar ved højtidelige Lejligheder, og hvorpaa alle Eder skulde aflægges. Hellige Ringe af lignende Form som de nordiske E. kjendes dog allerede fra den fjærne Oldtid i Orienten, hvor de ses afbildede paa Monumenter.

Edsvorneretter kaldes i den mest udstrakte Betydn. alle det Slags Domstole, der ikke beklædes af fast beskikkede Dommere eller i det mindste ikke alene af saadanne, men hvor Sagernes Afgjørelse enten ganske eller til Dels er i Hænderne paa et Antal for hvert enkelt Tilfælde især sammentrædende, edsfæstede Personer. I denne vidtløftige Betydning fandtes E. oprindelig paa en Maade hos alle nordiske og germanske Folk, idet den dømmende Magt hos dem udøvedes af de forsamlede Tingmænd; men af denne gamle Institution, som for mange Aarhundreder siden er gaaet til Grunde overalt, findes der endnu kun enkelte svage Spor hist og her, i Danmark og Norge navnlig i de saakaldte Meddomsmænd, i Sverige i det saakaldte Nævn. Ogsaa Krigsretterne hos os gaa i den her nævnte udvidede Forstand ind under Begrebet E. Specielt bruges imidlertid denne Benævnelse om saadanne Retter, hvor Afgjørelsen særlig af de factiske Spørgsmaal i Sagerne eller med andre Ord Bedømmelsen af de fra begge Parters Side fremskaffede Bevisligheders Tilstrækkelighed udelukkende er overladt til en saadan Samling af Mænd som ovennævnte (en Jury), paa hvis Valg der i Almindelighed er tilladt Parterne en vis Indflydelse, idet der er givet dem Ret til at forkaste et vist Antal af de ved Lodtrækning udkaarne Personer, medens derimod de egentlige Retsspørgsmaal afgjøres af fast beskikkede, lovkyndige Dommere. Juryinstitutionens Hjemstavn er England, med hvis Statsforfatning i det hele den paa det nøjeste er sammenknyttet, idet den gaar tilbage til dennes ældste Tider, uden at man dog med Vished kan paavise dens Oprindelse. Juryen anvendes i England baade i civile og criminelle Sager og i disse sidste paa en dobbelt Maade, idet nemlig ikke blot selve Spørgsmaalet om den anklagede er skyldig eller ikke afgjøres af en Jury (den lille Jury ell. Domsjuryen), men ogsaa Beslutningen om, at der overhovedet skal anlægges Sag mod en anklaget Person, i Regelen maa tages af en Samling Edsvorne (den store Jury ell. Anklagejuryen). Domsjuryen bestaar i civile og criminelle Sager i Regelen af 12 Medlemmer, som alle skulle være enige for at kunne afsige en Kjendelse (et Verdict); Storjuryen bestaar derimod af indtil 23, af hvilke 12 skulle være enige for at beslutte en Anklage. Bedømmelsen af de fremførte Bevisers Tilstrækkelighed sker ikke efter faste, i Lovgivningen bestemte Regler, men i Hovedsagen efter Juryens subjective Overbevisning (s. Bevistheorier). I Straffesager henhører ikke blot de factiske Spørgsmaal, men ogsaa selve Skyldspørgsmaalet, skjønt til Dels hvilende paa retlige Begreber, under Juryen, der dog er bunden ved Dommerens Retsbelæring og kan skyde det fra sig ved i Stedet for et general verdict at afgive et special v. Om Edsvorneretternes Sammentræden s. Assiser. I samme Omfang i det hele som i England forekommer Juryinstitutionen ogsaa i Irland (hvor den blev indført strax efter Øens Erobring af England), i Skotland (hvor den dog først i dette Aarh. er bleven fuldstændig indført i civile Sager, og hvor Anklagejuryen kun bruges i Sager om Højforræderi, samt ogsaa i øvrigt adskillige Afvigelser finde Sted, saasom deri, at Enstemmighed ikke kræves), i alle de engelske Kolonier i de forskjellige Verdensdele og i de nordamerikanske Fristater, hvor den ligesom den hele øvrige engelske Retsforfatning blev overført af de første Nybyggere, og hvor den ogsaa efter Løsrivelsen fra den engelske Krone har holdt sig og bestandig udviklet sig videre. I alle andre Lande derimod vare E. aldeles ubekjendte lige indtil den franske Revolution; men siden den Tid har der i næsten alle civiliserede Stater vist sig en større eller mindre Tendens til Indførelsen af saadanne Retter i criminelle Sager. Først optoges Institutionen i Frankrig (1791); dernæst indførtes den tillige med fransk Lovgivning overhovedet i Belgien samt fremdeles i de nuværende preussiske Rhinprovinser og flere andre tyske Stater, og endelig har den siden 1848 skaffet sig Indgang i mange andre Lande. Ved den nye tyske Straffeproceslov 1877 blev den vedtaget for hele det tyske Rige; 1871 indførtes den endog i Rusland. For Tiden ere de skandinaviske Lande, Holland og Spanien de eneste europæiske Stater, som ikke have optaget Institutionen. Lige som det imidlertid, som sagt, paa alle disse Steder kun er i criminelle Sager, at Juryen er bleven indført, undt. i Portugal, saaledes er det næsten overalt kun Domsjuryen, ikke Anklagejuryen, man har optaget. En Forskjel mellem Juryens Ordning paa det engelsk-amerikanske Retsterritorium og i de her nævnte andre Lande er det ogsaa, at der i disse sidste i Almindel. ikke kræves Enstemmighed hos Juryen, men at i Mangel af en saadan Flertallet blandt de edsvorne afsiger Kjendelsen, idet dog som oftest en qvalificeret Majoritet udfordres til Domfældelse. Desuden maa vel mærkes, at E. næsten overalt blot er indført for de største Forbrydelsers Vedkommende og ogsaa i England dens Anvendelse i de senere Tider mere og mere er indskrænket til disse. I Danmark er det ved Grundloven paabudt, at Juryer — eller, som man paa Grund af den Lighed, man har fundet mellem dem og et i de gamle Provinsiallove hjemmehørende Retsinstitut, har kaldt dem, Nævninger — skulle indføres i Misgjerningssager (d. e. betydeligere criminelle Sager) og i Sager, der rejse sig af politiske Lovovertrædelser. Men dette Grundlovsbud venter endnu paa sin Opfyldelse. Heller ikke i Norge

og Sverige have E. hidtil vundet Indgang, skjønt der i det førstnævnte Land har fundet megen Bevægelse Sted i denne Retning og omfattende Undersøgelser over Juryinstitutionen med offentlig Understøttelse ere blevne anstillede af norske Lovkyndige, især af Munch-Ræder, hvem et af de omfangsrigeste Værker over denne Gjenstand skyldes. I Sverige haves dog (ligesom i Ungarn) Jury i Pressesager, men af en ejendommelig Organisation.

Edvard, 9 Konger i England, hvoraf 3 af det angelsachsiske Dynasti, førend den egentlige Række af Kongerne af d. N. (s. nedenf.) begynder, og to af dem ophøjede i Helgeners Tal. **E. d. ældre**, Søn af Alfred d. store og Fader til Athelstan, regerede 901—25 og undertvang de danske i Mercia og Ostangeln. — **E. Martyr**, Kong Edgars ældre Søn, besteg Tronen efter sin Faders Død 975 ved Hjælp af Ærkebiskop Duncan, skjønt hans Stifmoder Elfride, der ønskede sin egen Søn Ethelred paa Tronen, søgte at hindre det; men da den unge Konge 3 Aar efter paa en Jagt befandt sig i Nærheden af et Slot, som hans Stifmoder beboede, begav sig til Slottets Port og lod sig række et Bæger Mjød, blev han, medens han sad paa Hesten og drak, gjennemboret af en Snigmorder 18 Marts 978. Han blev optagen blandt Kirkens Helgener; hans Dødsdag er hans Mindedag. — **E. Confessor** (d. e. Bekjenderen ell. d. hellige), Søn af Kong Ethelred d. raadvilde i hans andet Ægteskab med Emma, blev efter sin Faders Død 1016 opdragen hos sin Morbroder, Hertugen af Normandiet, og besteg ved sin Halvbroder Hardeknuds Død 1042 Englands Trone. Da han saaledes havde tilbragt hele sin Ungdom i Landflygtighed i Normandiet, medens de danske Konger beherskede England, nærede han stor Forkjærlighed for Normannerne og skal ogsaa have testamenteret sit Rige til dets Hertug, Vilhelm Erobreren. E. var mere skikket til at være Munk end til Konge. Af hans Svaghed og Hengivenhed for Normannerne benyttede den mægtige Jarl Godvine, hvis Datter Editha dog var gift med Kongen, og G.s Sønner sig til idelig at gjøre Oprør og tilrive sig Magten; selv levede Kongen kun for fromme og asketiske Øvelser og fik sit Tilnavn saa vel derfor som ogsaa fordi han af overdreven Fromhed afholdt sig fra ægteskabeligt Samliv med sin Dronning. Han døde 5 Jan. 1066; hans Mindedage ere hans Dødsdag og 13 Oct. E. ansaas for saa hellig, at han kunde helbrede Syge ved den blotte Haandspaalæggelse, og Krønnikerne ere fyldte med Beretninger om hans Mirakler og Spaadomme.

Edvard I (egtl. IV, s. **Edvard**), Konge i England 1272—1307, Søn af Kong Henrik III, f. 1239, var en baade legemlig og aandelig stærk, i Kampen med de oprørske Baroner hærdet Natur og førte derfor en kraftig Regering. Som Prins blev han tillige med sin Fader tagen til Fange af Simon af Montfort i Slaget ved Lewes 1264, men saa Lejlighed til at undslippe af Fængslet, samlede Kongehusets Tilhængere og fældede Montfort i Slaget ved Evesham 1265. Derpaa gjorde han et Korstog, der staar i Forbindelse med det sidste Hovedkorstog, som den franske Konge Ludvig d. hellige foretog mod Tunis, og landede i Acre 1271, men maatte allerede n. A. af Mangel paa tilstrækkelige Stridskræfter vende tilbage til Europa. Paa Tilbagerejsen fik han i Italien Underretning om sin Faders Død, men opholdt sig en Tid lang i Frankrig, hvor han i Paris hyldede Kong Philip III for sine franske Besiddelser, især i Guienne, inden han vendte tilbage til England 1274. E.s Regering er især mærkelig af Wales's Erobring og hans Forsøg paa at undertvinge Skotterne, som dog ikke lykkedes. Fyrsten i Wales, Lewellyn, vægrede sig ved at aflægge Hyldingsed, og da E. rykkede med en Hær ind i Landet, forsvarede Indbyggerne sig med stor Tapperhed; dog da deres Fyrste var bleven dræbt, maatte de underkaste sig 1283, hvorpaa Wales blev forenet med England, og da Dronningen n. A. fødte en Søn E. paa Slottet Caernarvon i Wales, fik denne Titlen Prins af Wales, hvilken Englands Kronprins siden den Tid har baaret. Da den kennethske Kongestamme i Skotland var uddød paa Mandssiden med Alexander III 1286, og dennes Datterdatter Margrete, for hvem Tronen var bestemt, og med hvem E. derfor havde faaet sin Søn forlovet, var død paa Rejsen dertil 1290, fremstod der flere Kronprætendenter, og Skotterne valgte uforsigtig E. til Dommer i Striden, hvorved de selv gav ham den ønskede Lejlighed til at gjøre Lenshøjheden over Skotland gjældende. E. erklærede sig for John Baliol, imod at denne underkastede sig hans Lenshøjhed; men da B. senere søgte at afkaste Aaget, blev han 1296 tagen til Fange i Slaget ved Dunbar og ført til London, hvorpaa E. indsatte en engelsk Statholder, der behandlede Skotland som erobret Provins. Dette vakte Skotternes berettigede Harme de greb til Vaaben mod det engelske Tyranni under den tapre Will. Wallace, der vel blev fangen og henrettet, men Frihedskampen fortsattes under Rob. Bruce. Paa et Tog mod denne døde E. 7 Juli 1307. Da han paa Grund af sine mange Krige ofte var i Pengetrang, sammenkaldte han fra 1295 jævnlig Parlamentet og gjorde 1297 nye Skattepaalæg afhængige af dettes Samtykke. Han viste ofte stor Haardhed og Vilkaarlighed i sin Regering, men gjorde sig for Resten fortjent ved sine Forbedringer af Lovene og Retsplejen, saa at man har kaldt ham den engelske Justinian.

Edvard II, Konge i England 1307—27, den foreg.s Søn og Efterfølger, f. 1284, for sin Tronbestigelse den første „Prins af Wales", var sin Fader aldeles ulig, en sløv og svag, forlystelsessyg og ved slet Selskab tidlig fordærvet Fyrste. Han tilbagekaldte strax sin af hans Fader forviste Yndling Piers de Gaveston fra Guienne og lod sig ganske lede af denne uværdige Person, som ved sit Overmod i den Grad opbragte Baronerne, at de under Anførsel af Kongens Fætter, Jarl Thomas af Lancaster, fangede ham og lod ham henrette. I den fra hans Fader arvede Krig med Skotterne led E. et stort Nederlag ved Bannockburn 1314 og maatte senere slutte en uhæderlig Vaabenstilstand med Rob. Bruce. Sin nye

Yndling Hugh Spencer maatte E. efter Baronernes Forlangende sende bort; men ægget af sin Dronning Isabella opmandede Kongen sig, fangede Jarlen af Lancaster og lod ham henrette 1322, hvorpaa Spencer kom tilbage med sin Fader og fik sin forrige Indflydelse igjen. Snart sluttede Dronningen sig til de misfornøjede, drog over Kanalen til sin Broder, den franske Konge Carl IV, og levede i nogen Tid ved hans Hof, indtil hun landede i England, ledsaget af sin Boler Rog. Mortimer, Kongens Broder Jarlen af Kent og flere misfornøjede, og lod begge Spencere, Fader og Søn, henrette; Kongen blev ved en Parlamentsact afsat 1327 og 27 Sept. s. A. myrdet paa Berkeleycastle paa en gruelig Maade; Morderne stak et gloende Jærn op i hans Endetarm.

Edvard III, Konge i England 1327—77, den foreg.s Søn og Efterfølger, f. 1312 i Windsor, stod som mindreaarig under sin Farbroder, Jarl Edmund af Kents Formynderskab og, efter at denne paa Enkedronningens Foranstaltning var bleven henrettet 1330, under hendes og Mortimers, hvilken sidste ved sit Overmod og ved en vanærende Fredslutning med Skotland snart havde gjort sig almindelig forhadt. Den unge Konge, der tidlig udviklede en daadskraftig Personlighed, rev sig allerede 1330 løs fra deres uværdige Aag, forviste sin forbryderske Moder for hendes Livstid, lod Mortimer henrette og greb selv Statens Ror. Ved Sejren ved Halidon-Hill 1333 gjenoprettede han Englands Lenshøjhed over Skotland. Største Delen af hans Regering optoges af Krige med Frankrig, paa hvis Krone han gjorde Fordring efter sin Morbroder Carl IV, med hvem den ældste capetingiske Linje var uddød. Disse langvarige Krige mellem England og Frankrig, der med forskjellige Afbrydelser varede i over 100 Aar, begyndte 1339; 1340 leveredes det blodige Søslag ved Sluys; 1346 sejrede E. ved Crécy, og 1347 erobrede han Calais, som derefter i over 200 Aar tjente Englands Konger til bekvem Landingsplads og Udfaldsport mod Frankrig. Medens E. selv førte Krigen i Frankrig, sejrede hans heltemodige Dronning Philippa af Hainaut over den skotske Konge David Bruce ved Nevilcross 1346 og førte ham fangen til London. Krigen med Frankrig begyndte paa ny under den følgende franske Konge Johan d. gode og førtes med samme Held; E.s ældste Søn af s. N., „den sorte Prins", sejrede 1356 ved Poitiers over den franske Konge, som blev tagen til Fange, og ved Freden i Bretigny 1360 beholdt E. Poitou og Calais foruden Guienne og Gascogne, som han i Forvejen havde. Men under den næste franske Konge Carl V gik største Delen af de gjorte Landvindinger igjen tabt for England, især efter den sorte Prinses Død. Af Sorg herover døde E. 1377. Han var en kraftig og duelig Regent, som i flere Henseender fremmede Landets Opkomst. Fra hans Tid (1340) raadslog Parlamentet i to adskilte Forsamlinger, Overhuset og Underhuset, uden hvis Samtykke hverken Love maatte gives eller Skatter paalægges. E. stiftede Hosebaandsordenen. Ved ham delte det engelske Kongehus sig i flere Linjer, deriblandt Linjerne Lancaster og York („den røde" og „den hvide Rose"), som senere førte de langvarige og blodige Krige om Tronen: han havde nemlig 5 Sønner; fra den tredje, Johan, nedstammede Linjen Lancaster; fra den fjerde, Edmund, og paa Kvindesiden tillige fra den anden, Hert. Lionel af Clarence, Linjen York.

Edvard IV, Konge i England 1461—83, den første Konge af Linjen York, den foreg.s Sønnesøns Sønnesøn, ældste Søn af Hert. Richard af York, f. 1441, blev efter sin Faders Fald i Slaget ved Wakefield 1460 udraabt i London til Englands Konge af den mægtige Jarl af Warwick 1461, hvorpaa han vandt to blodige Sejre over Modkongen af Linjen Lancaster, Henrik VI, ved Towton og Hexham og førte denne fangen til Tower 1465, medens den ulykkelige Konges Tilhængere faldt for Bødeløxen. Men ved at ægte en Lord Rivers's Datter, Elisabeth Wydeville, der som Enke efter en af Huset Lancasters Tilhængere ved sin sjældne Skjønhed havde gjort et stærkt Indtryk paa E., og trække hendes Slægtninge frem vakte han den mægtige Familie Nevils Utilfredshed, til hvilken Jarlen af Warwick, hans første Feltherre og Minister, hørte. Kongens Broder, Hert. Georg af Clarence, der havde ægtet Warwicks Datter, sluttede sig til de misfornøjede, og under Warwicks Ledelse udbrød der en Opstand, som nødte E. til at flygte til Holland 1470, hvorpaa Henrik VI fra Tower atter blev sat paa Tronen. Understøttet af sin Svoger, Hert. Carl d. dristige af Burgund, kom E. dog allerede et halvt Aar efter, i Marts 1471, tilbage, fik samlet en Hær paa 50,000 Md., ligesom ogsaa hans Broder, Hertugen af Clarence, igjen forenede sig med ham, og sejrede 14 Apr. ved Barnet over Warwick, som faldt i Slaget, og over Henrik VI.s Dronning, Margrete af Anjou, som efter Slaget ved Hexham var flygtet til Frankrig og s. D. som Slaget ved Barnet leveredes var landet i England med et fransk Hjælpecorps, 4 Maj ved Tewkesbury, hvor baade hun og hendes Søn E., Prinsen af Wales, faldt i hans Hænder. Prinsen blev kort derpaa i Kongens Nærværelse myrdet af en af dennes Brødre eller en af deres Følge, hans Fader, den to Gange detroniserede Konge, 22 Maj 1471 dræbt i Tower, og mange Stormænd af det lancasterske Parti maatte bestige Skafottet; men Margrete blev udløst 1475 i Følge en Fredslutning med den franske Konge Ludvig XI, hvorved denne ogsaa forpligtede sig til at betale E. en aarlig Pengesum. Sin Broder, Hertugen af Clarence, lod han 1478 anklage for Højforræderi og dømme til Døden. Overhovedet var E. blodtørstig og vellystig; under Folkevennens Maske trykkede han Adel og Gejstlighed ved haarde Udpresninger for at faa Midler til at tilfredsstille sin Hang til Yppighed. Forbitret over Afbrydelsen af to af hans Døtres Forlovelse med den skotske og den franske Tronarving og tænkende paa Hævn døde E. 9 Apr. 1483 og følte i Dødsøjeblikket Anger over sit brødefulde Liv. Af hans 5 Døtre blev den ældste, Elisabeth, senere gift med den første Konge af Huset Tudor, Henrik VII; E. efterlod

sig to Sønner E. og Richard, 12 og 11 Aar gamle, af hvilke den første skulde bestige Tronen som E. V; men begge Brødre bleve af deres Farbroder, Hertugen af Gloucester, der satte sig selv paa Tronen som Richard III, førte til Tower og der om Natten i deres trygge Søvn kvalte mellem Puderne af lejede Mordere 1483. Det tragiske Sujet er behandlet af flere Malere, som Delaroche og Hildebrandt, og har givet Cas. Delavigne Stof til hans Tragedie „E.s Sønner".

Edvard VI, Konge i England 1547—53, Datters Sønnesøn af E. IV, Søn af Kong Henrik VIII og hans tredje Dronning Johanne Seymour, f. 1537, besteg Tronen ved sin Faders Død under Formynderskab af sin Morbroder E. Seymour, Hertug af Somerset, som Protector. E.s korte og uselvstændige Regering er mest mærkelig ved Reformationens Indførelse i England, især ved Ærkebiskop Thom. Cranmer. Kongens Onkel blev 1549 styrtet af sin Fjende John Dudley, Jarl af Warwick, senere Hert. af Northumberland, som satte sig selv i Spidsen for Regeringen og fik E. til at forandre Tronfølgen ved at udelukke sin katholske Halvsøster Marie til Fordel for en fjærnere Slægtning af Kongehuset, Johanne Gray, der var gift med en af Hertugens Sønner. E. døde kun 15 Aar gl. 6 Juli 1553.

Edvard, Konge i Portugal 1433—38, Johan I.s Søn og Efterfølger, er uagtet sin korte og ingenlunde lykkelige Regering bleven bekjendt ved sin ædle Personlighed, sin Færdighed i ridderlige Øvelser, Interesse for videnskabelige Studier, Veltalenhed og Omhu for sit Lands Vel. Han førte en uheldig Krig med Maurerne i Nordafrika, paa hvilken hans Broder Ferdinand, Hærens Anfører, efterlodes som Gissel hos Fjenden, hvor han blev given til Pris for alle Haande Mishandlinger lige til sin Død 1443; og en frygtelig Pest hærjede Portugal, under hvilken Kongen viste den mest opofrende Virksomhed, indtil han selv blev et Offer for den i Tomar 19 Sept. 1438. Han efterfulgtes af sin mindreaarige Søn, Alfons V.

Edvard, Prins af Wales, Fyrste af Aquitanien, sædvanlig af sin Rustnings Farve kaldet „den sorte Prins", Kong Edvard III.s ældste Søn, f. 15 Juni 1330 i Woodstock, udmærkede sig allerede ganske ung i sin Faders Krige med Frankrig og havde kun 16 Aar gl. Hovedandelen i Sejren ved Crécy. Som Statholder i de engelske Besiddelser i Frankrig residerede han senere i Bordeaux. I den næste Krig vandt han den store Sejer ved Poitiers 1356 over den franske Konge Johan d. gode, som blev tagen til Fange, ved hvilken Lejlighed Prinsen viste stor Ædelmodighed, idet han behandlede den fangne Konge ikke som sin Fange, men som sin Lensherre. 1367 gjorde E. et Tog til Spanien for at gjenindsætte den fordrevne Konge af Castilien, Peter d. grusomme. Vel slog han dennes Modstander Henrik af Trastamara og hans franske Hjælpetropper ved Navarrete 3 April 1367, men han maatte siden trække sig tilbage, og da han, ladt i Stikken af Peter, for at dække Krigsomkostningerne maatte paalægge sine Lande trykkende Skatter, hvorover Stormændene klagede til den franske Konge Carl V som Overlensherre, kom E. i nye Stridigheder med Frankrig, da Carl stævnede ham for sig som sin Vasal. Prinsen svarede, at han skulde indfinde sig med 60,000 Md. Men paa Grund af Overanstrængelse ved det sidste Felttog og derved fremkaldt Sygelighed kunde E. ikke føre Krigen med den gamle Kraft og Held, og nedbøjet af Sorg over sin ældste Søn E.s Død vendte han tilbage til England, hvor han døde 8 Juni 1376, Aaret før sin Fader. Han efterlod sig kun en Søn, den følgende Konge Richard II. E. var en af de største engelske Feltherrer i Middelalderen, og med Tapperhed og Feltherretalent forbandt han alle Haande ridderlige Dyder. Med ham udslukkedes i det hele det engelske Kongehuses Glans, der kun for en kort Tid igjen hævede sig under Henrik V.

Edwards, Henri Milne [edd], f. 23 Oct. 1800 i Brügge, Professor ved Universitetet og ved det naturhistoriske Museum i Paris og Medlem af Akademiet samt af talrige lærde Selskaber i alle Verdensdele, en af Nutidens mest fortjente Naturforskere, Høvdingen for den physiologiske Skole af Frankrigs Zoologer, Cuviers værdige Elev, Forfatter til en Mængde højst værdifulde Skrifter, fornemmelig over de lavere Dyrs Systematik, Anatomi, Physiologi og Udviklingshistorie, lige udmærkede ved Indhold og Fremstilling. I sine tidligere Arbejder behandlede han (til Dels i Fællesskab med Audouin) Krebsdyrenes og Annelidernes Nervesystem, Aandedræts- og Kredsløbsorganer og leverede tillige fortrinlige Monographier af forskjellige Afdelinger af Krebsdyrene. E.s og Audouins ufuldendte Værk over Anneliderne (i »Recherches pour servir à l'histoire naturelle du littoral de la France«, 1832—35) øvede en lige saa stor Indflydelse paa denne Del af Zoologiens Fremskridt som E.s »Histoire naturelle des Crustacés (3 Bd., 1834—40, Suites à Buffon édit. Roret) paa Carcinologien. Ligesom E.s tidligere carcinologiske Arbejder ere at betragte som Forløbere for dette Værk, suppleres det igjen af forskjellige senere Afhandlinger i »Archives du Muséum«, »Annales des sciences naturelles«, i d'Orbignys Rejse, saa vel som ved det smukke Atlas over Krebsdyrene i den illustrerede Udgave af Cuviers »Règne animal«; Atlasset over Anneliderne og Zoophyterne i samme Værk have ikke mindre Værd. Det var især paa sine Rejser til de franske Kanalkyster, at E. gjorde de Studier, som han nedlagde i de ovennævnte Skrifter, saa vel som i sine Undersøgelser over Bryozoerne og over de sammensatte Ascidier, overalt spredende Lys, hvor der før var Uklarhed. Frugten af hans Rejser til Middelhavet (»Voyage en Sicile«) var en Række Studier over Koraldyrene, Ribbe- og Blæregoplerne, over Kredsløbet hos Bløddyrene, over Annelidernes Udvikling osv., der alle mere eller mindre gjøre Epoche i den nyere Zoologis Historie. I Forbindelse med den senere afdøde J. Haime har han bearbejdet de levende og døde Koraldyr systematisk i en Række Afhandlinger i forskjellige Tidsskrifter og Selskabsskrifter (samlet i »Histoire naturelle des Coralliaires«, 3 Bd., 1857—60) og fuldstændig ombannet denne Gren af

Videnskaben. Hans nyeste, største og ikke mindst vigtige Værk er »Leçons sur la physiologie et l'anatomie comparée de l'homme et des animaux« (14 Bd., 1857—81). Ogsaa E.s »Rapport sur les progrès récents des sciences zoologiques en France« (1867) bør nævnes her; ligeledes hans zoologiske Lærebøger (»Cours élémentaire de zoologie«, »Élémens de zoologie«), som nyde fortjent Anseelse. En Slægt af de fritlevende Søanemoner (Aktinier) er kaldt Edwarsia efter ham. — Hans Søn, Alphonse M. E., f. 1835, er værdig traadt i Faderens Fodspor og afløste denne 1876 som Professor ved Museet, ligesom han ogsaa er Medlem af Akademiet. Der skyldes ham især vigtige Afhandlinger over forskjellige Pattedyrs Anatomi og Systematik (f. Ex. Dværghjorten), over fossile og levende Krabber (i »Archives du Muséum« og »Annales d. sciences naturelles«), over Fortidens Fugle (»Recherches anatomiques et paléontologiques pour servir à l'histoire des oiseaux fossiles de la France«, 1866—72). I Forening med Faderen, der 1862 efterfulgte St. Hilaire som Bestyrer af Pattedyrsamlingen i Parisermuseet, udgiver han »Recherches pour servir à l'histoire des Mammifères«. I de seneste Aar (fra 1880) har han staaet i Spidsen for de af den franske Regering bekostede Dybhavsundersøgelser med Fartøjerne »Le Travailleur« og »Le Talisman«, som med rigt Udbytte have strakt sig over den biscayiske Bugt, Atlanterhavet mellem Continentet og Azorerne og de capverdiske Øer, samt den vestligste Del af Middelhavet.

Edwards, Jonath. [ĕddwhords], berømt nordamerikansk Theolog og Bodsprædikant, f. 1703 i East-Windsor i Connecticut, blev 1722 Præst for en lille presbyteriansk Menighed i New-York og 1727 Præst ved Congregationalisternes Kirke i Northampton i Massachusetts, hvor han virkede med Iver og Nidkjærhed til 1750. Den Strænghed, hvormed han forsvarede den Mening, at ingen, som ikke var gjenfødt i Aand og Sandhed, maatte stedes til Nadverens Sacramente, gav Anledning til en heftig Strid, der havde hans Afskedigelse til Følge. Dog sejrede senere hans Theori og blev gjældende i Ny-Englands Kirker. 1751 drog han som Missionær til Indianerne og modtog 1758 en Ansættelse som Præsident for Collegiet i Princeton i New-Jersey, men døde s. A.

Edwards, Rich. [s. o.], engelsk Dramatiker, f. 1523, d. 1566, Lærer ved det kongel. Capel under Elisabeth. Hans Digte og Dramaer ere optagne i Samlingen »A paradise of dainty devices« (1578).

Edwards Ø, Prins, en til den canadiske Føderation hørende engelsk Koloni i Nordamerika, ligger i St. Lawrencebugten og skilles ved Northumberlandstrædet fra New-Brunswick og New-Scotland. 102 □ M. med 109,000 I. (1881), for største Delen af skotsk Byrd med Indblanding af Englændere og Irlændere samt Efterkommere af franske Kolonister, de saakaldte Acadiere. Øen har en temmelig jævn Overflade og er rigt forsynet med Skov. Agerdyrkning, Kvægavl og Skovdrift ere Hovederhverv; Havre er den vigtigste Sædart. Hovedstad Charlottetown.

Edwin, I., engelsk Skuespiller, f. 1749 i London, betraadte 1765 første Gang Scenen i Manchester og erhvervede sig snart et Navn ved sit Talent for det lavkomiske, saa at han 1775 optraadte i London. Ogsaa her gjorde han stor Opsigt og virkede især ved sit originale Foredrag af komiske Sange. D. 1790.

Eekeren, Flække i den belgiske Prov. Antwerpen, 1 M. n. for Antwerpen. 4,000 I. Bryggerier, Garverier, Kvæg- og Kornhandel.

Eeckhout, Gerbrandt van den [haut], hollandsk Maler, f. 1621, d. 1674 i Amsterdam, var en af Rembrandts bedste Elever. I Begyndelsen malede han Portræter og Livsbilleder, senere ogsaa Historiemalerier. Til hans bedste Arbejder regnes „Simeon med Jesusbarnet i Templet" i Dresden. Han er ogsaa repræsenteret i den kongel. Malerisamling i Kjøbenhavn.

Eeckhout, Jakob Joseph [s. o.], belgisk Maler, f. 1793 i Antwerpen, d. 1861 i Paris, var en af den nyere flanderske Skoles betydeligste Malere. Blandt hans Arbejder nævnes: „Peter den store i Zaandam" og „Vilhelm af Oraniens Død". Han malede ogsaa Portræter.

Eecloo, Stad i den belgiske Prov. Østflandern, 2 M. n. v. for Gent. 10,000 I. Fabrikation af Lærred og Kniplinger. Handel med Uldstoffer.

Efendi, en Fordrejning af gr. Ἀὐθέντης, den i Tyrkiet sædvanlige Titel, der i Tiltale gives civile Personer, som Gejstlige, Lærde, juridiske Embedsmænd, hvorimod militære og Hofembedsmænd kaldes Aga. Reis-E., Udenrigsminister.

Effect, Virkning, især stærk og pludselig Virkning. Effecter, i Almindel. Gods, Løsøre, rørlig Ejendom, dog Penge og udestaaende Capitaler deri ikke iberegnede; særlig betegner Stats-E. eller blot E. Statspapirer, Obligationer. Effectiv, virkelig, virkelig for Haanden. Effectuere, bevirke, iværksætte, udføre.

Effen, holl., lige (i Antal).

Effervescens, Opbrusning.

Efflorescens, Udblomstring (af Krystaller paa faste Legemer, f. Ex. af Soda ell. Salpeter paa Mure, af Vanillin paa Vanille). E. i Lægevidensk., d. s. s. Hududslæt.

Efteraar regnes astronomisk fra 23 Sept. til 21 Dec., d. e. fra Efteraarsjævndøgn til Vintersolhverv. Dette gjælder den nordlige Halvkugle. Paa den sydlige Halvkugle er denne Tid Foraar; Efteraaret er fra 21 Marts til 21 Juni. Efteraarsjævndøgnspunktet er det ene af de Punkter paa Himmelkuglen, hvor Ekliptika skærer Ækvator, eller hvor Solen befinder sig, naar dens Declination fra nordlig gaar over til at blive sydlig. Det kaldes ogsaa Nulpunktet af Vægten.

Efterbyrd, s. Fødsel.

Efterslag er i Mus. det modsatte af Forslag, nemlig en Udsmykningsfigur paa ēn eller flere melodiske Vinoder, som hænges til en Hovednode og forbinder denne med den efterfølgende Hovednode. Det tager sin Værdi fra den første Hovednode. E. forekommer hyppig som Slutning paa Trillen.

Efterslægten, Selskabet for, stiftedes i Kjøbenhavn 4 Marts 1786 paa Grundlag af den

philantropiske Bevægelse og havde for Øje Almuens og Borgerstandens Oplysning gjennem Aftenforelæsninger (bl. a. over Naturvidenskaber, fremmede Sprog, Fædrelandshistorie, Hus- og Landvæsenslære, Statsøkonomi, Levekløgskab, naturlig Theologi, Lovkyndighed), gjennem Smaaskrifters Udbredelse (bl. a. Viser mod Overtro, mod Last og for Dyd, Arbejdsomhed, Klogskab, Lydighed mod Øvrigheden, god Børnetugt) og gjennem en endnu blomstrende Realskole, aabnet 3 Jan. 1787 med Digteren E. Storm til Inspecteur, siden 1851 ledet af Prof. C. Brix. Oehlenschläger er dens berømteste Elev.

Efterslæt kaldes den anden Afgrøde, der tages af Engen eller Græsmarken i samme Sommer. E. er en værdifuld Afgrøde, naar den bliver vel indbjærget. Men da Bjærgningen falder i den travle Høsttid og det fine og bløde Græs vanskelig tørres, foretrækker man som oftest at afgræsse denne Afgrøde, hvilket ogsaa maa anbefales for de varige Græsjorders egen Skyld.

Efterspil ell. Postludium bruges særlig om det Tonestykke for Orgel, hvormed Gudstjenesten sluttes (jvfr. Præludium).

Eftertryk, den Handling uretmæssig at foranstalte et nyt Aftryk af et allerede trykt Skrift, som en anden er Ejer af. Ejendomsretten over et Skrift tilkommer efter nuværende dansk Lovgivning, navnlig Loven af 29 Dec. 1857 og senere Love, Forfatteren (eller, for saa vidt han har overdraget sin Ret til en Forlægger, da denne), saa længe han lever, og dernæst i 50 Aar efter hans Død den, hvem han ved Testament har overdraget Retten dertil, eller i Mangel af saadan Bestemmelse uden Hensyn til Boets Tilstand hans Ægtefælle og efter dennes Død hans nærmeste Arvinger — alt dog kun under Forudsætning af, at Forfatteren har navngivet sig paa Skriftet; til anonyme og pseudonyme Skrifter bevares Ejendomsretten nemlig kun i 30 Aar fra deres Udgivelse. Naar et Skrift i 5 Aar har været udsolgt, er det derhos enhver tilladt at foranstalte et nyt Oplag deraf. Naar E. udøves paa den Maade, at der er givet det nye Aftryk Udseende af at henhøre til det udkomne retmæssige Oplag, og det sælges, som om det hørte dertil, maa det straffes som et Bedrageri; uden for dette Tilfælde paadrager det derimod Pengebøde, Confiskation af det ulovlige Oplag og Erstatningsforpligtelse. Den Beskyttelse, som ved disse Bestemmelser hjemles Forfatteren af et offentliggjort Skrift, gjælder nærmest kun for de Værker, som udgives i Danmark; men ligesom den høje Grad af Interesse, det har for enhver Stat at beskytte sine Borgeres literære Ejendomsret, har medført, at der i den nyere Tid mellem flere forskjellige andre Stater er blevet afsluttet Tractater, hvorved de indbyrdes have forpligtet sig til at hindre E. i det ene Land af de i det andet udkomne Værker, saaledes er det ogsaa i Danmark bestemt, at Lovgivningens Forskrifter om E. under Forudsætning af Gjensidighed kunne gjøres anvendelige paa de andenstedsudgivne Værker, og et saadant Forhold er, ligesom det tidligere bestod med Norge, i den senere Tid navnlig oprettet med Frankrig. Omtrent efter de samme Grundsætninger er nu ogsaa i Norge dette Emne ordnet ved Lov 8 Juni 1876.

Eg (Quercus), Slægt af de skaalfrugtedes Familie, Træer eller Buske med spredte, fjerribbede Blade, traadformede, hængende Hanrakler og oprette Hunblomsterstande. Hunblomsten, der har et overfædigt Blomsterdække og en 3rummet Frugtknude med 3 Grifler, sidder enlig i den kopformede, udvendig med oftest skælformede, sjældnere traadformede Dækblade beklædte Skaal. Frugten er en enfrøet Nød (Agern). E. tæller en Mængde Arter, hvoraf de fleste tilhøre Amerika, hvor de ere udbredte fra c. 45° n. Br. til 2° n. Br. I den nordlige Halvdel af de forenede Stater findes c. 40 Arter, med i Regelen enaarige Blade; navnlig i Lavlandet og i Mexico voxe c. 70 Arter, med i Regelen stedse grønne Blade, paa Højlandet i en Højde af 4—6,000 F., men kunne ogsaa naa op til 10—11,000 F. Uden for Amerika findes Slægten i Europa, Asien og Nordafrika. De vigtigste Arter ere: A) Med enaarige Blade 1) Stilkeg (Q. pedunculata), et indtil 100 F. højt Træ med tyk Stamme med furet Bark og næsten vandrette, zigzagbøjede Grene, mere kortstilkede, but fjerlappede, glatte Blade og Frugtstandens Stilk mange Gange længere end Bladstilken. Træet kan opnaa en meget høj Alder; saaledes har England mange gamle E., hvis Alder anslaas til 1500—2000 Aar, og hvis Stamme ved Grunden er 90 F. og 5 F. højere 60 F. i Omfang; i Danmark findes de ældste E. ved Jægerspris (den ældste med en Stamme af 42 F.s Omfang i en Højde af c. 5 F. og henv. 900 Aar gammel) og ved Christianssæde paa Laaland (den ældste 700 Aar). Stilkegen er udbredt over største Delen af Europa; dens Nordgrænse er i Norge ved 63°, i Sverige ved 62½° (Gefle) og i Rusland ved 58° (Jaroslav); medens den i Nord- og Mellemeuropa er en Sletteplante (i Norge gaar den næppe op til 1,000 F.), findes den i Sydeuropa kun paa Bjærgene, saaledes paa Alperne indtil 3,500 F. og paa Ætna til 5,000 F. Den behøver rigelig Lys og Luft for at trives, og rene, tætsluttede Egebevoxninger kunne derfor ikke bevare den tætte Stilling, men blive tidlig aabne og lyse. Da Jordbunden derved taber i Godhed, dyrker man ofte E. blandet med andre, mere skyggegivende Træarter, f. Ex. Rødgran, Ædelgran eller Bøg, dog helst saaledes, at den har et vist Forspring for disse for at undgaa Overskygningens skadelige Virkninger. Allerbedst egner den sig for Mellemskoven, idet Kronen her ved Overskovtræernes spredte Stilling nyder det fulde Lys, medens Jordbunden dog er tilstrækkelig beskyttet og dækket af Underskoven. Ligeledes i Lavskov er E. paa sin Plads, da den i en yngre Alder skyder kraftig fra Rodstokken. I de danske Skove spiller den en langt mere underordnet Rolle end Bøgen, af hvilken den paa mange Steder fortrænges mere og mere; dog findes endnu mange E. spredte i Bøgeskovene, ligesom ogsaa en Del rene Egebevoxninger af ringere Udstrækning hist og her endnu forefindes, f. Ex. i Stevns og paa Laaland. I

Statsskovene udgjør det samlede Areal af disse sidste c. 3,600 Tdr. Ld. mod 25,000 Tdr. Ld. Bøgeskov. I Jylland findes der paa mange Steder paa Rullestenssandet forkrøblede Egekrat (Egepurrer), som ere Levninger af tidligere Skove. Veddet udmærker sig ved Styrke og Varighed og finder derfor udbredt Anvendelse overalt, hvor disse Egenskaber udfordres, navnlig som Skibstømmer, men ogsaa som Hus- og Vandbygningstømmer, som Underlag for Jærnbaneskinner, som Tøndestaver, Tøndebaand, Stakitstolper osv. Barken bruges som Garvemiddel, og Frugterne afgive ikke alene et udmærket Svinefoder, men anvendes ogsaa undertiden som Føde for Mennesker, saa vel som i Medicinen. Som Brændsel staar Veddet ikke lidet tilbage for Bøgeved. 2) **Vinter- ell. Druceg** (Q. sessiliflora), med Frugtstandens Stilk kortere end Bladstilken, ligner i Ydre meget Stilkegen, men afviger dog saa meget fra den, at den maa betragtes som selvstændig Art. Den har sit egentlige Hjem i Tyskland, hvor den i Lavlandet voxer sammen med Stilkegen, men paa Bjærgene, paa hvilke den stiger meget højere op, fortrænger den hurtig denne. Den gaar ikke saa højt mod N. som Stilkegen og forekommer kun paa faa Steder i Danmark, nemlig paa Bornholm, hvor den er hyppigere end Stilkegen, og i Jylland, især i Silkeborgegnen. I Norge er den sjælden og forekommer kun i den sydligere Del ved Kysterne. 3) **Nordamerikansk Hvideg** (Q. alba), med hvidlig Bark, udbredt fra Sydcanada til Florida, har samme Anvendelse i Nordamerika som Stilkegen hos os. 4) **Tyrkisk E. ell. Frynseegen** (Q. Cerris), med fjerfligede, paa Undersladen dunhaarede Blade og en stor, dyb, med traadformede og krusede Dækblade beklædt Skaal, voxer i Lilleasien og Sydeuropa undtagen Spanien, men taaler godt vort Klima; af denne Art faas de saakaldte franske Galæbler; Frugterne ere spiselige. 5) Som vigtige Forsttræer blandt de nordamerikanske E. nævnes **Rødegen** (Q. rubra), **Blodegen** (Q. coccinea), **Sumpegen** (Q. palustris) og **Farvegen** (Q. tinctoria), af hvis Bark faas det under Navn af Quercitron bekjendte gule Farvestof. B) Med læderagtige, fleraarige Blade: 6) **Korkegen** (Q. Suber), et 30—40 F. højt Træ fra det vestlige Sydeuropa og Nordafrika, med smaa (2 Tomm. lange), ovale, tandede, paa Undersladen graafiltede Blade. Af Træets tykke Bark faas den almindelig brugte Kork, idet denne afskalles, dog saaledes, at den inderste Del af Barken omhyggelig skaanes; først naar Træet har naaet en Alder af 30 Aar, har Korken faaet en tilstrækkelig Tykkelse; den aftages, men efter 7—8 Aars Forløb er den bleven erstattet af et nyt, i det mindste lige saa tykt Korklag, som da atter kan fjærnes, og saaledes kan der af samme Træ høstes Kork hvert 7de Aar. En Art med tyndere Kork, som tidligere blev forvexlet med Korkegen, er Q. occidentalis, som kun voxer i Sydvestfrankrig og Portugal. 7) **Kermesegen** (Q. coccifera), Busk med smaa (1—1½ Tomme lange), tornettandede Blade, paa hvilke Kermesskjoldlusen lever, voxer i Middelhavslandene. 8) **Stenegen** (Q. Ilex), et lavt Træ med smaa (1—2 Tommer lange), ægdannede eller lancetdannede, tornettandede eller helrandede, paa Undersladen graadunede Blade, voxer i Middelhavslandene og er f. Ex. i Sydspanien et af de vigtigste vildtvoxende Træer paa Grund af sit haarde og stærke Ved. Frugterne af denne, men især af en Varietet af den, Q. Ballota fra Spanien og Algier, ere spiselige. 9) **Galæbleegen** (Q. infectoria), en 4—6 F. høj Busk eller Træ fra Lilleasien, leverer de til teknisk og medicinsk Brug vigtige ægte eller tyrkiske Galæbler. **Egegarvesyre**, s. **Garvesyre**. **Egekiste**, s. **Gravhøj**.

Égalité, Lighed, navnlig i politisk og borgerlig Henseende, blev i Begyndelsen af den første franske Revolution hyppig brugt i Forbindelse med Liberté og Fraternité som Revolutionsmændenes Valgsprog og af Hertug Ludv. Phil. Jos. af Orléans endog antaget som Navn.

Egan, Stad i Negerriget Nupe i Afrika ved Nigerfloden, 67 M. fra dens Udløb. Stor, folkerig Stad, hvis Befolkning driver betydelig Flodskibsfart og Handel.

Égard, fr. [egāhr], Agtelse, Hensyn.

Égarement, fr. [māng], Forvildelse.

Egbert opholdt sig længe ved det frankiske Hof, blev 802 Konge i Wessex og Stifter af England som samlet Rige ved Foreningen af det angelsachsiske Heptarchi 827, samt Stamfader til det følgende sachsiske Dynasti. D. 839.

Egde, norsk, d. s. s. Spætmejse.

Ege, lille, fladbundet Baad eller Pram (oprindelig udhulet Egestamme). **Eger** kaldes de radialt stillede Arme paa Vognhjul, der forbinde Kransen med Navet.

Egeberg, Christian August, norsk Læge, f. i Christiania 5 Aug. 1809, blev medicinsk Candidat 1833. Indtil 1853 var han Militærlæge, og som saadan fulgte han 1848 de norske Tropper til Skaane, hvor han var Overlæge ved Lazarethet i Malmø. Efter at have taget Afsked som Embedsmand boede han som Privatmand dels i Christiania dels i Bærum, ved Studier og Rejser altid følgende med i sin Videnskabs Udvikling, anset for en af Norges skarpsindigste og kundskabsrigeste Læger i dette Aarhundrede. Det var E., som ved sin Indbydelse gav Stødet til de skandinaviske Naturforskermøder, af hvilke det første afholdtes i Göteborg 1839. Hans literære Arbejder ere spredte i fagvidenskabelige Tidsskrifter. Han døde 1873.

Egede, Hans, Missionær i Grønland, f. 31 Jan. 1686 paa Gaarden Harstad i Trondenæs Sogn i Nordlandene, hvor hans Fader Poul E. var Sorenskriver. Farfaderen, Hans Jensen Kolding, havde været Sognepræst i Vester-Egede i Sjælland, efter hvilket Sted Familien har taget sit Tilnavn. 1704 kom E. til Kjøbenhavns Universitet, blev allerede 1705 theologisk Cand. og 1707 kaldet til Præst for Vaagen Menighed i Nordlandene. Samme Aar ægtede han Gertrud Rask, en Datter af Niels R. til Gaarden Vebestad. Ved Læsning af de gamle norske Sagaer var han blevet greben af Ønsket om at erfare, hvad der var blevet af hans Landsmænd, som i Oldtiden havde bosat sig i Grønland. Han

skrev derom til Bergen og fik fra Grønlandsfarere at vide, at Landet nu var beboet af vilde Hedninger, som han da antog for forvildede Efterkommere af de gamle, christne Nordmænd. Inderlig bedrøvet over denne Indbyggernes Tilstand besluttede han at drage derop for at forkynde dem Evangeliet. Han nedlagde 1717 sit Embede og drog i Juli 1718 til Bergen, hvor han haabede at vække Handelsstandens Interesse for Sagen. Da dette Haab slog fejl, henvendte han sig til Frederik IV, der fandt Behag i Planen og lovede Statens Understøttelse dertil, naar Handelsmændene i Bergen samtidig vilde tage sig af den. Urokkelig i sin en Gang tagne Beslutning lykkedes det E. at overvinde de mange Vanskeligheder, der stillede sig i Vejen for ham, og den Modstand og Spot, han maatte lide, og i Foraaret 1721 begav han sig med sin trofaste Hustru og sine Børn til Grønland, hvis Vestkyst han naaede i Juli s. A. Han saa snart, at Indbyggerne ikke vare Efterkommere af Nordmændene, men et i Sprog og Sæder fra Nordmændene aldeles forskjelligt Folk. Derved forøgedes uventet Vanskeligheden ved hans Foretagende, men fast i Tillid til sit Kald og fuld af opofrende Kjærlighed til de indfødte lykkedes det ham, om end langsomt, at lære deres Sprog og vinde dem for Evangeliet. Da døde Frederik IV 1730, og Christian VI gav Befaling til at ophæve Kolonien, som hidtil var bleven underholdt af Kongen, da Handelsselskabet i Bergen, som skulde bidrage til Omkostningerne, havde opløst sig. Alle danske, som vare ved Kolonien, skulde strax vende hjem; de, som vilde blive, fik Tilsagn om Levnedsmidler for et Aar; men fra da af skulde al Tilførsel ophøre. E. og hans Hustru besluttede at blive. Omsider lod Kongen sig bevæge til paa ny at understøtte E.; det følg. A. blev der atter sendt Skibe til Grønland, og adskilligt blev anordnet til Fordel for Missionen. Under en Koppeepidemi, som udbrød blandt Grønlænderne, viste E. en Nidkjærhed, der ikke skyede noget Offer, og den personlige Hengivenhed, han derved vandt hos de indfødte, medførte, at hans Prædiken vandt større Indgang. Imidlertid kom der 1733 herrnhutiske Missionærer derop; E. modtog dem venlig, men de fortrædigede ham paa mange Maader; dertil kom, at hans Helbred var blevet nedbrudt ved Arbejdet, og at han mistede sin Hustru, som trolig havde baaret Byrden med ham; han vendte da 1736 tilbage til til Kjøbenhavn, hvorfra han med Titlen Biskop styrede den grønlandske Mission indtil 1747; da tog han sin Afsked og bosatte sig i Stubbekjøbing, hvor han døde 5 Nov. 1758. Til Minde om hans Virksomhed hedder en af Kolonierne i Grønland Egedesminde. — **Poul E.**, ældste Søn af den foreg., f. 1708 i Vaagen i Nordlandene, var Missionær i Grønland 1734—40, blev derefter Lærer ved det grønlandske Seminarium i Kjøbenhavn, 1741 Præst ved Vartov Kirke og Directeur for Vaisenhuset, 1761 Provst for den grønlandske Mission; fik 1779 Titel af Biskop over Grønland og d. 1789. Han fuldendte 1766 den af Faderen begyndte Oversættelse paa Grønlandsk af det nye Testament, skrev en grønlandsk Katechismus og forfattede en grønlandsk-dansk Ordbog og en grønlandsk-dansk-latinsk Sproglære; desuden oversatte han Thomas a Kempis paa Grønlandsk.

Egedesminde, den sydligste af de danske Kolonier i Grønlands nordre Inspectorat. 1016 J. (1880), hvoraf 15 Europæere.

Egeland, Jærnværk i Gjerrestad Prgd. i Nedenæs Amt i Norge, blev grundlagt 1706. Det drives nu sammen med Næs Værk og er det eneste af alle Norges gamle Jærnværker, som endnu ikke har ophørt med Rujærntilvirkningen.

Egeln, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, ved Fl. Bode, 3 M. s. f. v. for Magdeburg. 5,000 J. Roesukkerfabrik, Brænderi.

Egenbevægelse, den Bevægelse, adskillige Himmellegemer have paa selve Himmelkuglen, ved Siden af og forskjellig fra den, de dele med hele Himlen, som i 24 Timer tilsyneladende drejer sig omkring sine Poler. De Forskydninger, Stjærnerne lide ved Refraction, Aberration og Parallaxe, høre altsaa egentlig ogsaa ind under E. Mest bruges Ordet dog for Vandrestjærnernes Vedkommende om den Forskydning, de lide, dels ved at de virkelig bevæge sig i deres Baner, dels ved at Jorden, fra hvilken vi betragte dem, flytter sig i sin Bane, for Fixstjærnernes Vedkommende om de smaa Forskydninger, de lide, dels ved at de selv bevæge sig fremad i Verdensrummet, dels ved at Jorden, fra hvilken vi se dem, deltager i hele vort Solsystems Fremadbevægelse i Verdensrummet (s. Fixstjærner).

Egensund, Landsby i Slesvig ved Sundet af s. N., der fra Flensborgfjord fører ind i Nybølnor, er bekjendt ved sine mange Teglværker langs Sundet og Fjorden. Foruden Teglbrænderi drives her Fiskeri, navnlig af Sild.

Eger, 1) Flod i Tyskland, udspringer paa Fichtelgebirge, løber ind i Böhmen forbi E. og Carlsbad og falder efter et Løb af 50 M. i Elben, lige over for Leitmeritz. — 2) Stad i Böhmen ved Floden E., 1 M. fra den bayerske Grænse, 20 M. v. for Prag. 17,000 J. Kattuntrykkerier, Sæbesyderier, Bryggerier. Her er flere mærkelige Bygninger, blandt hvilke Raadhuset og Borgemesterboligen (tidligere Commandantbolig) især tildrage sig Interesse, fordi Wallenstein her blev myrdet 25 Febr. 1634. Ruiner af det gamle Slot, i hvilket hans fornemste Tilhængere en Time i Forvejen vare blevne dræbte. Angaaende E. som Badested s. Franzensbad.

Egēria, en Camene eller Nymphe, der efter Sagnet meddelte Romernes anden Konge Numa Pompilius de religiøse og borgerlige Love, som han gav sit Folk. Efter Numas Død hengav E. sig til en saa heftig Sorg, at Diana af Medlidenhed forvandlede hende til en Kilde af s. N. I Nærheden af Rom paavises endnu E.s Grotte.

Egern (Sciurus vulgaris, norsk Ekorn, det tyske Eichhorn), af Gnavernes Orden, udmærker sig ved sine lange Tæer med spidse og krumme Kløer, sin buskede Hale, hvis Haar staa ud til begge Sider, og ved en Haardusk i Spidsen af hvert Øre. Kroppen er lidt over 8 Tomm.

Halen 9 Tomm. lang. Farven er om Sommeren rødbrun, om Vinteren, især i nordlige Egne, graaagtig, underneden hvid. E. er et muntert lille Dyr, der med stor Behændighed klatrer og springer om paa Træerne; siddende paa Bagbenene, med Halen krummet op ad Ryggen, fortærer den Nødder, Olden og Frø, Svampe, Bladknopper osv., holdende dem mellem begge Forpoterne. Hvert Par bygger sig flere Boer eller Reder af Ris, Mos og Løv i hule Træer eller højt oppe i disses Kroner; Aabningen vender i Almindel. mod O., men tilstoppes, naar det blæser fra denne Side; paa den modsatte Side er en mindre Aabning, ad hvilken E. i Nødsfald kan undfly. E. ligger ikke i Vinterdvale, men anlægger flere Forraad af Føde paa forskjellige Steder i Jorden eller i hule Træer. E. faar 3—4 Unger i Maj eller Juni, som blive hos Forældrene til næste Vaar; unge E. lade sig let tæmme og opføde med Mælk, Brød og Nødder. Man fanger E. i Fælder med Svampe, Kjød eller tør Fisk til Lokkemad. E. er udbredt i alle Løv- og Naaleskove i Europa og det nordlige Asien; det bedste Egernskind („Graaværk") kommer fra det nordlige Bælte af disse to Verdensdele. — Egernslægten tæller for øvrigt en stor Mængde (c. 60) Arter, der bebo Nordamerika, Indien (f. Ex. det smukke **trefarvede E.**, sort paa Ryggen, rødbrunt paa Bugen, hvidt paa Siderne) og Afrika; ogsaa i Sydamerika findes flere Arter. Uagtet de fleste af disse ere Skovdyr ligesom vore E., er der dog ogsaa blandt disse udenlandske E. en Del **Jord-E.** med en mindre busket, mere trind Hale, som blot søge deres Føde i Træerne, men have deres Huler i Jorden, under Trærødder osv. De gjøre derved Overgang til Slægterne Tamias (f. Ex. T. striatus, det stribede E. i Sibirien) og Spermophilus (Steppegern, med korte Øren, Kjæveposer og kort Hale, gravende Dyr, der sove Vintersøvn, f. Ex. S. Scitillus, Ziselen, i det østlige Europa, andre Arter i Nordamerika og Sibirien), og disse igjen til Murmeldyrene, som ogsaa høre til E.s Familie. **Flyve-E.** (Pteromys) ere udstyrede med Flagrehud, d. e. Huden forlænger sig ud paa Siden af Kroppen mellem For- og Bagbenene og danner derved en Faldskjærm, ved hvis Hjælp de kunne gjøre lange Spring og fra Trætoppene kaste sig ned til de lavere Buske. Til denne Slægt høre P. volans, der lever i de nordiske Birke- og Naaleskove og fra Finland og Litauen er udbredt over hele Sibirien, P. volucella og et Par andre smaa Arter i Nordamerika, samt flere store og smukke Arter (f. Ex. den store rødbrune P. nitidus) i Indien og paa de store Sundaøer. Flyve-E. ere Natdyr, de ægte E. derimod Dagdyr.

Egernabe ell. **Silkeabe** (Hapale), en lille Gruppe af smaa, sydamerikanske Aber, der udmærke sig ved at have krumme og spidse Kløer i Stedet for Negle paa alle Fingrene, med Undtagelse af Tommelfingrene paa Bagfødderne, samt ved kun at have 2 ægte Kindtænder i hver Side af hver Kjæve, altsaa 5 i alt, hvorimod de andre sydamerikanske Aber have 6. De have en lang og blød Haarklædning og en lang, busket, slap Hale, der ikke er Snohale. Det er livlige Smaadyr, der springe fra Gren til Gren ligesom Egernet og leve af Frugter og Insekter. Flere af dem lade sig let tæmme, f. Ex. Løveaben (H. rosalia), der er rødgul, med Halsen og Hovedet omgivet af en stor Manke, som den kan rejse i Vejret.

Egerton [edschertn], en engelsk Adelsslægt, som i lange Tider har spillet en Hovedrolle i Grevskabet Chester og uafbrudt har hørt til dets Repræsentanter i Underhuset som tro Forsvarere af de conservative Anskuelser. **Will. Tatton E.**, f. 1806, sad i Underhuset 1832—58 for Nord-Cheshire som Arving efter sin Fader og Farfader og blev 1859 ophøjet til Peer som Baron E. D. 1883. Hans Plads tilfaldt 1858 hans ældste Søn, **Wilbraham E.**, f. 1832, der beholdt den indtil Dec. 1868, da han ombyttede den med Pladsen for Midt-Cheshire, medens hans yngre Broder **Edward Christopher E.**, f. 1816, d. 1869, der siden 1852 var bleven valgt i Macclesfield og Juli 1866—Dec. 1868 var Understatssecretær i Udenrigsministeriet, traadte i Stedet. Fra en Sidelinje i Slægten stammer Jarl Ellesmere.

Egg, Aug. Leop., engelsk Maler, f. 1816 i London, d. 1863 i Algier, var Medlem af Kunstakademiet i London og gjorde sig bekjendt ved en Række Billeder efter Shakspeares Dramaer og i den historiske Genre.

Eggert Olavsson (E. Olafsson), f. 1726, d. 1768, navnlig bekjendt af sin med Rette som klassisk Værk betragtede Islandsbeskrivelse „Rejse igjennem Island", er Søn af en, som det synes, ualmindelig dygtig og oplyst Bonde Olav Gunnlaugsson paa Øgruppen Svefneyjar i Bredefjorden i det vestlige Island. Som Student ved Kjøbenhavns Universitet kastede han sig med Iver over naturvidenskabelige Studier, hvorom ogsaa et Par latinske Smaaskrifter (om Islands vulkanske Natur) vidne, ligesom han ogsaa under et Besøg paa Island praktisk studerede Landets Natur. Saaledes forberedt paatog han sig i Forbindelse med sin Studiefælle og Landsmand, Bjarne Povlsson (s. d. A.), den af Regeringen besluttede store statistisk-økonomisk-naturvidenskabelige Rejse gjennem Island, som varede fra 1757 til 59. Udgivelsen af det indsamlede Materiale overdroges til Videnskabernes Selskab, og for dette udarbejdede nu E. O. under sit Ophold i Kjøbenhavn og Island i de nærmest følgende Aar en Fremstilling af Rejsens Resultater, der i to store Kvartbind indeholder en Beskrivelse af hele Landet med dets Ejendommeligheder, Oplysning om dets Frembringelser og Naturforhold, samt Undersøgelser om dets Hjælpekilder. Arbejdet, der først udkom efter Forf.s Død (1772), afhjalp ved sine udførlige og troværdige Oplysninger om det hidtil næsten ukjendte Land et virkeligt Savn, hvad der ogsaa viser sig i, at det oversattes baade paa Tysk og Fransk. Efter at have afsluttet Værket i Kjøbenhavn begav E. O. sig paa ny til Island, hvor han udnævntes til Vice-Lagmand i den sydlige og vestlige Del af Landet. Næste Foraar (1768), da han med sin unge Kone og øvrige Husstand vilde begive sig fra sit hidtilværende Opholdssted til Søs over Bredefjorden til sin nyopbyggede Gaard noget sydligere paa Vestlandet (Snefjældsnæs-Halvøen), druknede

han, idet Fartøjet, hvorpaa han og hans Familie befandt sig, forgik med Mand og Mus i en pludselig opkommen Storm. Dette Dødsfald vakte med Rette almindelig Sorg, idet E. O. ikke alene havde gjort sig agtet ved sin Lærdom og Dygtighed, men tillige æredes som sin Tids største Patriot. Hans hele Liv var viet til hans Fødeøs Vel. Ligesom vistnok for en stor Del Ønsket om at gavne det den Gang saa dybt sunkne Island drev ham til Studiet af Naturvidenskaberne, dyrkede han med lignende Iver den gamle islandske Literatur og søgte, ved Fremdragning af hvad gammelt og nedarvet der fortjente at bevares, at styrke sine Landsmænds Selvfølelse og nationale Ejendommelighed. Ogsaa som Digter skattes han højt. Mange af hans Samlinger og haandskrevne Arbejder tabtes ved hans Forlis; af det bevarede kan mærkes hans Digte (Kvæði), udgivne i Kbhvn. 1832.

Eggleston, Edward [ēggel], nordamerikansk Novelleforfatter, f. 1837 i Bevay i Indiana. Han var oprindelig Methodist-Præst og virkede som saadan bl. a. i Minnesota. Senere kom han til Chicago, hvor han 1866—70 var Redacteur af forskjellige Tidsskrifter. I New-York redigerede han »The Hearth and Home«, hvori hans første Noveller vare optagne; sin Redacteurvirksomhed opgav han 1872. To Aar efter blev han Præst i Brooklyn i en Menighed med et frit kirkeligt Grundlag, men trak sig 1879 tilbage paa Grund af svageligt Helbred. Af hans Noveller kunne mærkes: »The Hoosier Schoolmaster« (1871), »The End of the World« (1873), »The Mystery of Metropolisville« (1873), »Roxy« (1878).

Eggmühl, Landsby i Nedre-Bayern, 3 M. s. til ø. for Regensburg, bekjendt ved Napoleon I.s Sejer over Østerrigerne 22 Apr. 1809, efter hvilken Marschal Davout fik Titlen Fyrste af E.

Eghjort (Lucanus cervus), en smuk og anselig Bille af Skarnbassernes Familie, udmærker sig derved, at Antennekøllen er kamformet, samt ved de stærke, fremstaaende Kindbakker. Hannen er betydelig større end Hunnen og dens Kindbakker af en forholdsvis uhyre Størrelse; med dem kan den være 2½ Tomme lang. Farven er mørkebrun. Larven, der ligner Oldenborrens, lever i gamle Egetræers trøskede Ved; det fuldkomne Insekt slikker den af Træerne udflydende Saft. Heftige Kampe siges at finde Sted mellem Hannerne om Hunnerne. De leve kun kort Tid efter Parringen og Æglægningen.

Egholm, en lille Ø i Limfjorden, n. v. for Aalborg, hører til Byens Frue Sogn. Over Sundet mellem Øen og Vendsyssel er nu ført en Dæmning.

Egil Ragnarsøn, s. Blod-Egil.

Egil Skallagrimsson er Hovedpersonen i Egils Saga, der regnes blandt de ypperste saakaldte Islændinge-Sagaer. Sagaen begynder med Beretningen om, hvorledes E.s Fader maa flygte til Island for Kong Harald Haarfager, men snart afgiver Sønnen E.s bevægede Liv Hovedindholdet for Fortællingen, hvori adskillige kortere og længere Digte af ham ere optagne. Som Skjald, Viking, Kriger færdes han i Udlandet, udsat for mangfoldige Farer saa vel paa Grund af det nedarvede Fjendskab mellem ham og den norske Kongeslægt som for hans egen ubetvingelige Vildskab. Ved Siden af en livlig og underholdende Fremstilling — med mange Træk saa vel af Tidens Raahed som af blidere Følelser — giver den tillige adskilligt af culturhistorisk Interesse.

Egil Ulserk var Navnet paa den gamle Bonde, som, da Kong Haakon Adelstensfostre 955 blev overfalden paa Fræds i Nordmøre af Erik Blodøxes Sønner, kraftig opmuntrede Kongen til at vove Kamp trods Fjendernes større Antal, og som havde en betydelig Indflydelse paa Slagets Udfald ved en Krigslist. E. faldt selv i Slaget og blev begravet paa Strandbredden, hvor hans Gravhøj længe vistes.

Egilsson, s. Sveinbjørn Egilsson.

Eginhard, rettere Einhard, Carl d. stores Biograph, f. c. 770 i det vestlige Tyskland, kom ganske ung til Kejserens Hof og vandt ved sine Talenter og Kundskaber i den Grad dennes Yndest, at han gjorde ham til sin Secretær og Overopsynsmand over de offentlige Bygninger, samt altid havde ham om sig. Efter Carls Død trak E. sig med sin Ægtefælle tilbage i Stilhed til Gaarden Mühlheim i Odenwald; senere byggede han Klosteret Seligenstadt (i Hessen), hvor han indtraadte som Munk og døde 840. Han blev tillige med sin tidligere afdøde Hustru Emma begravet i Klosteret; nu staa begges Kister i Capellet paa Slottet Erbach. E. er Forfatter til et for den Tids Historie vigtigt Værk, »Vita Caroli Magni«, ligesom man ogsaa, men vistnok med Urette, tillægger ham »Annales regum Francorum 741—829«, hvilke Skrifter begge ere udgivne i Pertz's »Monumenta Germaniæ historica«; hans »Epistolæ« (62 Breve) give ogsaa væsentlige Bidrag til Belysning af hans Tidsalder. Sagnet gjør, men ganske med Urette, hans Ægtefælle Emma til en Datter af Carl d. store; den romantiske Fortælling om deres Kjærlighed, samt hvorledes Kejserdatteren bar sin Elsker over Slotsgaarden, for at ikke hans Fodspor i den nyfaldne Sne skulde røbe deres natlige Sammenkomst, men blev bemærket af Kejseren fra Slotsvinduet, er behandlet af Fouqué i en Roman, af Auber i en Opera „Sneen“, af Baggesen i et Digt, hvorefter han lod sig kalde „Emmas Sanger“, og flere andre Digtere.

Eginø blev 1048 den første Biskop i Skaane, som hidtil havde hørt under Roskilde Bispestol. Han skildres som en højlærd Mand, der med Iver søgte at udbrede Christendommen, vandrede som Apostel omkring i Bleking og paa Bornholm, kom 1068 til Skara, hvor han nedhuggede Frejas Afgudsbillede og omvendte mange Hedninger ved sin mægtige Tale og store Fromhed. Han drog derefter paa en Pilegrimsreise til Rom og døde kort efter sin Hjemkomst 1072.

Egmond ell. Egmont, en berømt hollandsk Slægt, som udleder sit Navn fra et gammelt, i Nordholland liggende Benedictinerabbedi, der tillige med den tæt derved opførte Borg gik til Grunde under Urolighederne i det 16de Aarh. I Beg. af 15de Aarh. maatte Johan II

og hans Broder **Wilhelm** af E. paa Grund af Opsætsighed mod deres Lensherre, Grev Wilhelm VI af Holland, med Tab af deres Ejendomme forlade Landet. Efter Grevens Død fik de dem dog tilbage 1421, og Johans ældste Søn, **Arnold** af E., blev endog 1423 valgt til Hertug af Geldern, fordi hans Moder Marie var en Søsterdatter af den sidste Hertug; han havde heftige Stridigheder med sin ryggesløse Søn Adolf, der endog 1465 tog sin Fader til Fange, og døde 1473 efter at have gjort Sønnen arveløs og solgt Geldern til den burgundiske Hertug Carl d. dristige. **Adolf** og hans Søn **Carl**, med hvem den ældre Linje af Slægten uddøde 1538, laa i idelig Strid med Carl d. dristige og hans Arvinger, Kejserne Maximilian I og Carl V, om Besiddelsen af Geldern. — Ovennævnte Johan II.s yngre Søn **Wilhelm IV**, der efter sin Fader havde arvet de rige E.-Arkelske Godser, blev af Carl d. dristige indsat til Statholder i Geldern og døde 1483. — Hans Søn **Johan III** blev 1486 af Kejser Maximilian ophøjet i den tyske Rigsgrevestand som Greve af E.; han var i 32 Aar Statholder i Holland og døde 1516. — Hans Søn **Johan IV**, Greve af E., erhvervede ved Giftermaal store Besiddelser i Frankrig og Flandern og døde i Kejser Carl V.s Følge 1528 i Milano. — Hans ældste Søn **Carl I**, Greve af E., døde efter at have ledsaget Kejseren paa hans Tog til Algérien 1541 s. A. ugift i Murcia og fulgtes af sin Broder Lamoral. — **Lamoral I**, Greve af E., f. 1522, er den berømteste i Slægten. Ogsaa han var med Kejseren paa Toget til Algier og ledsagede ham senere paa hans forskjellige Tog og Rejser. 1554 ledede han som Carls Gesandt Underhandlingerne med Dronning Marie af England angaaende Infanten Philips Giftermaal med hende. Efter Philips Tronbestigelse kæmpede han som Anfører for Rytteriet under Kongen med Udmærkelse i Slagene ved St. Quentin 1557 og Gravelines 1558 og blev, da Kongen vendte tilbage til Spanien, Statholder i Flandern og Artois. I denne Stilling modarbejdede han som Medlem af Statsraadet under Statholderinden, Margrete af Parma, Regeringens voldsomme Foretagender mod Nederlændernes borgerlige religiøse Friheder, navnlig Inqvisitionens Indførelse, og bevirkede tillige med sin Ven, Prins Wilhelm af Oranien, Cardinalministeren Granvellas Tilbagekaldelse 1564. E. begav sig n. A. personlig til det spanske Hof; men de Løfter, som Philip gav om Tolerance og Opretholdelse af Nederlandenes Rettigheder, bleve ikke holdte. Forbitret navnlig over de haarde Straffelove, som udstedtes mod Kjættere, gjorde E. intet for at hindre Stormændenes Indtrædelse i Geusernes Forbund 1566, men mæglede som Folkets erklærede Yndling imellem dette og Statholderinden, medens han paa den anden Side brød med Prinsen af Oranien og endog med Magt modsatte sig den begyndende Revolution, thi skjønt han misbilligede Kjætterforfølgelsen, var han ivrig Katholik og Kongens tro Tilhænger. Ro og Orden syntes ogsaa at skulle gjenoprettes ved ham, da Philip 1567 sendte Hertugen af Alba med en Hær til Nederlandene og denne ved sin Grusomhed og Haardhed fremkaldte en almindelig Opstand. E., der troede sig sikker og derfor blev i Landet, medens Prinsen af Oranien reddede sig ved Flugt, blev et af de første Ofre for hans Grusomhed: efter at have deltaget i Forhandlingerne i et Statsraadsmøde angaaende Landets Befæstning blev han pludselig 9 Sept. 1567 paa Albas Befaling fængslet tillige med Grev Hoorn, og efter at være dømte til Døden af den nedsatte Blodret bleve begge Grever efter 9 Maaneders Fængsel henrettede som Højforrædere paa Torvet i Brüssel 5 Juni 1568. Samtlige E.s Familiegodser, hele hans Formue og alle hans Titler bleve inddragne. Goethe har foreviget ham i sin bekjendte Tragedie „E." — Lamorals ældste Søn **Philip**, Greve af E., kæmpede først mod Spanierne, men gik siden over til Philip II og Katholicismen, hvorpaa han 1577 ved Freden i Gent fik sin Faders Titel tilbage; han faldt 1590 i Slaget ved Ivry imod den franske Konge Henrik IV. — Hans Broder **Lamoral II**, Greve af E., fik vel Familiegodserne tilbage, men saa ødelagte, at han maatte sælge dem ved Auction, og døde i Armod 1617, efterladende den tredje Broder **Carl II**, Greve af E., d. 1620, kun de tomme Titler. — Dennes Sønnesøn **Philip Ludvig**, Greve af E., døde 1682 som Vicekonge paa Sardinien; med hans tredje Søn **Procop Frants**, Greve af E., Brigadegeneral i Catalonien, uddøde Familiens Hovedstamme 1707. — En Sidelinje vare Greverne af Büren og Leerdam, stiftet af Wilhelm IV.s yngre Søn **Frederik** af E.; hans Sønnesøn **Maximilian** af E., Greve af Büren, anførte Nederlænderne i Carl V.s Krige og døde som Statholder og Generalcapitain i Friesland 1548.

Egmonts Härbour [hor] ell. Port E., en naturlig Havn paa Bestsiden af Øen Vest-Falkland, ø. for Magalhaēsstrædet.

Ego, lat., jeg, den Person, der taler eller skriver. **Egoïsme**, Egenkjærlighed, egennyttig Tænkemaade; **Egoïst**, den, hvis Handlemaade ledes af E.

Egrēgie, lat., fortrinlig, fremfor andre; s. **Laudabilis**.

Egremont, Stad i Cumberland Shire i England, 1 M. s. for Whitehaven. 6,000 I.

Egrenēring. Bomuldstaverne ere forlængede Celler, der som laadden Bedækning sidde fast paa Frøkornene. For at kunne spinde Bomulden maa man først rive den løs fra Frøkornene; dette sker i **Egreneringsmaskiner**, som enten kunne arbejde med en Række paa fælles Axel anbragte Savskiver, som naa ud igjennem et Gitter og trække Bomulden ud, medens Frøet og andre grove Urenligheder blive tilbage, eller ved at lade Bomulden trækkes af Frøkornene paa skindklædte Valser, medens Frøene slaaes af ved tætte Slag, som ved Mac Carthys Maskiner, der udbredes stedse mere i forskjellige Former.

Egressy, Gabr. [græschi], berømt ungarsk Skuespiller, f. 1807 i Borsader Comitatet, løb tre Gange bort fra den reformerte Opdragelsesanstalt, hvori han var indsat, for at følge sin Lyst til Theatret. Først spillede

han i Provinserne, siden paa Theatrene i Wien, hvorfra han som moden Kunstner 1837 gik til det nye ungarske Theater i Pest og der hurtig vandt Berømmelse i store tragiske, navnlig Shakspeareske Charakterroller. Som glødende Demokrat kastede han sig 1848 ind i Frihedskampen og vandt saa stor Anseelse, at han af den ungarske Regering sendtes til flere Stæder, hvor han dog gik frem med saa stor Hensynsløshed, at han blev afskediget. Efter at Ungarns Frihed var undertrykt, flygtede han til Tyrkiet, men 1850 skaffede hans Kunstnernavn ham Tilladelse til at vende tilbage til Pest, hvor han indtog sin tidligere glimrende Stilling indtil sin Død 1866.

Egripo, d. s. s. Chalkis.

Eguilaz, Luis, spansk Dramatiker, f. 1830 i Xeres, kom 1852 til Madrid og gjorde stor Lykke med sine Komedier »Verdades amargas« og »La vida de Juan Soldado«. Han udviklede en rig Produktion paa det dramatiske Omraade; »Las querellas del Rey Sabio« og »La cruz del matrimonio« ere hans betydeligste Arbejder. D. 1878.

Égyptienne, fr. [eschipsiähn], et Slags Antiqua (opretstaaende latinsk Skrift), hvor selv de ellers tynde Linjer ere tykke, om end ikke lige saa tykke som de andre. E. bruges mest paa Plakater, Skilter og til Titelskrifter og forekommer ofte med Versalier (store Bogstaver) og de med disse ligebannede smaa Bogstaver (Capitæler).

Eh bien, fr. [eh biäng], nu vel! velan da! lad gaa! hvad saa?

Ehingen, Stad i Kongeriget Württemberg, Donaukredsen, 3 M. s. v. for Ulm, i Nærheden af Donaus venstre Bred. 5,000 J. Smuk Kirke. Musselinsfabrikation.

Ehlers (Elers), Jørgen, Etatsraad, Assessor i Højesteret og Kammercollegiet, f. 1647, d. 1692. Da han havde mistet begge sine Døtre ved Operahusets Brand paa Amalienborg 1689, stiftede han ved Fund. af 29 Nov. 1691 det efter ham opkaldte Collegium i Kannikestræde i Kjøbenhavn straks over for Regensen for 16 Studerende, som foruden fri Bolig nyde hver 60 Kr. aarlig. Foruden disse 16 Pladser blev der 1837 paa Collegiet, hvor indtil den nye Universitetsbygnings Opførelse den øverste Etage havde været benyttet til Auditorier, indrettet Pladser for 8 Alumner, hvilke dog intet Stipendium nyde.

Ehlert, Louis, anset Musikforfatter og Componist, f. 1825 i Königsberg, død 1884. 1845 studerede han i Leipzig under Mendelssohn og Schumann, senere i Wien og Berlin, hvor han siden 1850 mest opholdt sig. Af hans Compositioner er der trykt en Del Claverstykker og Vocalsager. I det kongel. Capels Symphoniconcerter i Berlin er der opført to Ouverturer og en Symphoni af ham. Foruden hans mange Bidrag til „Neue Berl. Mus. Zeit" og „Deutsche Rundschau" haves fra hans Haand „Briefe über Musik an eine Freundin" (3 Opl. 1879), „Aus der Tonwelt" (2 Opl. 1882) og „Römische Tage" (2 Opl. 1881).

Ehnheim, Ober-, fransk Obernay, Stad i det tyske Rigsland Elsaß, 3 M. s. v. for Straßburg. 5,000 J. Fabrikation af Tæpper, Shawler, Bomuldsvarer m. m. Betydelig Handel med Hosekram.

Ehrenberg, Christian Gottfried, tysk Naturforsker, f. 19 Apr. 1795, d. 27 Juni 1876, var fra 1826 Professor ved Universitetet i Berlin og blev især berømt ved sine Studier over Infusionsdyrene, hvortil Kjendskabet ved hans Arbejder gjorde store Fremskridt. Hans vigtigste Arbejde i denne Retning er „Die Infusionsthierchen als vollkommene Organismen" (Leipz. 1838), med mange Tavler; men baade tidligere og senere har han ved en Række af Afhandlinger i Berlinerakademiets Skrifter kastet Lys over det samme Emne. Flere af E.s Arbejder have til Opgave at paavise de mikroskopiske Organismers store Betydning for Jord- og Stenlagenes Dannelse saa vel i Fortid som i Nutid; Hovedværket paa dette Omraade er hans „Mikrogeologie" (1854), men endnu til sin sene Alderdom var E. virksom med Arbejder i lignende Retning, saaledes f. Ex. „Mikrogeologische Studien über das kleinste Leben der Meerestiefgründe" (1874) og „Fortsetzung der mikrogeolog. Studien mit specieller Rücksicht auf den Polycystinenmergel von Barbados" (1876). Det er E.s udødelige Fortjeneste mere end nogen anden Forfatter paa dette Omraade at have aabnet Naturforskernes Øjne for de mikroskopiske Organismers Mangfoldighed og deres Vigtighed i Naturen og at have grundlagt deres Systematik og Kundskaben om deres Bygning og Livsforhold; men E.s Grundopfattelse af Infusionsdyrene som sammensatte Organismer med selvstændige, udviklede Organer var fejlagtig, hvad E. aldrig vilde erkjende; han vilde aldrig bøje sig for den sig fremarbejdende rigtige Opfattelse af disse Dyreformer som encellede Organismer, men betragtede alle i den Retning gaaende Undersøgelser som Vildfarelser eller Misforstaaelse af Kjendsgjerninger, som han selv formentlig tidligere havde klaret; derved førtes han paa sine gamle Dage til en temmelig stærk Opposition ogsaa mod andre af den nyere Zoologis Fremskridt. Af E.s andre Afhandlinger slutte nogle sig til hans Undersøgelser om Infusionsdyrene, saasom „Das Leuchten des Meeres" (1836), „Passat-, Staub- und Blutregen" (1840), medens andre, saasom „Naturgeschichtliche Reisen durch Nordafrika und Westasien" (1828), »Symbolæ physicæ« (1828—45), „Die Korallenthiere des rothen Meeres" (1834) og „Die Akalephen des rothen Meeres" (1836), vare Frugter af hans Rejser. Sin første Rejse foretog E. 1820 i Selskab med Hemprich til Ægypten, sin anden 1829 med G. Rose og A. Humboldt til Altai.

Ehrenberger-Klause, et forhen befæstet Bjergpas i Tirol ø. for Lechdalen, paa Grænsen af Bayern, bekjendt fra Moritz af Sachsens Tog 1552, da han erobrede Bjergfæstningen Ehrenberg, hvoraf der nu kun er Ruiner tilbage.

Ehrenbreitstein, en Klippefæstning i den preussiske Rhinprovins paa Rhinens højre Bred lige over for Koblenz, er nu inddragen i Koblenz's Befæstning. Allerede Romerne havde her et fast Punkt, og i Middelalderen var her

en Borg. Ved Klippens Fod ligger Byen Thal-E. med 6,000 J. og livlig Industri og Handel, især med Vin.

Ehrenfeld, en Forstad til Köln i den preussiske Rhinprovins med 15,000 J. og betydelig Industri.

Ehrenheim, Fred. Wilh. v., svensk Statsmand, f. 29 Juni 1753, gjorde, efter at han havde endt sine akademiske Studier, i nogen Tid Tjeneste i Rigsarchivet, traadte derefter ind i Cabinettet for den udenlandske Brevvexling, var 1785—94 Chargé d'Affaires i Dresden og Kjøbenhavn og senere Minister paa sidstnævnte Sted, men hjemkaldtes 1797, blev Chef for de udenrigske Anliggender og 1801 Cancellipræsident. Paa Sveriges ydre Politik øvede han dog ringe Indflydelse, fordi denne bestemtes af Gustav IV Adolf personlig, hvis en Gang fattede Beslutning det kun sjælden lykkedes E. at forandre, som da Kongen opirret over den engelske Regerings Vægring ved at forøge Subsidiebeløbet vilde lægge Beslag paa al inden for svensk Omraade værende engelsk Ejendom. Større Indflydelse øvede han derimod inden for den indre Forvaltning som Medlem saa vel af Commissionen for de offentlige Anliggender som af den under Kongens hyppige og stundum langvarige Ophold uden for Hovedstaden tilforordnede Regering. Ved Revolutionen 1809 indkaldtes E. i Conseilet, men afgik, da han ikke kunde gjøre sin Mening gjældende om at fastholde Forbundet med England i Forventning om et Omslag i Ruslands Politik. Han trak sig tilbage til en lille Ejendom paa Landet, men flyttede 8 Aar efter tilbage til Stockholm og deltog atter i det politiske Liv paa de følgende Rigsdage som Medlem af Ridderhuset. For øvrigt helligede han sin Tid til videnskabelige Forskninger; især sysselsatte han sig med Physik, særlig med Meteorologien, og offentliggjorde i denne Retning bl. a. »Samlingar i allmän physik« (1822) og »Om Climaternas rörlighet« (1824). E. gav ogsaa i »Tessin och Tessiniana« en biographisk Skildring af C. G. Tessin. E. var bleven Friherre 1805; han døde 2 Aug. 1828. — Af samme Slægt er Per Jak. v. E., f. 4 Aug. 1823; efter 1846 i Upsala at have taget juridisk Candidatexamen gjorde han Tjeneste i Svea Hofret til han 1853 overtog et Gods, han arvede i Upland. Som Medlem af Ridderhuset deltog han med Iver i Stænderrigsdagene 1850—66, var som consultativ Statsraad Medlem af det De Geerske Ministerium 1866—70 og er siden 1867 Medlem af Rigsdagens 1ste Kammer, hvis Viceformand han har været under flere af de sidste Samlinger.

Ehrenschild, Conrad, s. Biermann.

Ehrensköld, Nils [schöld], f. 1674 i Åbo, førte som Contreadmiral Befalingen over en svensk Flottille bestaaende af en Pram og 6 Galejer, der 27 Juli 1714 blev angrebet i Jungfrusund af en russisk Eskadre paa 115 Galejer. Efter en 3 Timers Kamp, hvorved Prammen „Elephanten" blev entret af Czar Peter, der som Contreadmiral tjente under Apraxins Commando, maatte E. overgive sig, da han af 900 Mand kun havde 200 kampdygtige tilbage. E. døde 1728 som Viceadmiral og Directeur for Admiralitets-Generalcommissariatet.

Ehrenstråle, David, f. 14 Juli 1695 i Malmø, bar, inden han 1746 blev adlet, Navnet Nehrman, studerede i Lund Lovkyndighed, hvori han under en treaarig Rejse videre uddannede sig ved Universiteterne i Tyskland og Holland. Efter sin Hjemkomst 1717 gjorde han i nogen Tid Tjeneste i Göta-Hofret, indtil han 1720 udnævntes til extraordinær og 1721 til ordinær Professor i Lovkyndighed i Lund. Under sin mangeaarige Virksomhed vandt han fortjent Berømmelse som den, der ikke mindre ved sine talrig besøgte Forelæsninger end ved sine Skrifter bragte den svenske Retsvidenskab til en hidtil uopnaaet Højde. E. tog 1753 sin Afsked og nedsatte sig paa en Ejendom i Småland, hvor han døde 6 Maj 1769. E.s i Trykken udgivne Skrifter, foruden en Mængde akademiske Afhandlinger, ere »Inledning till then Svenska Jurisprudentiam Civilem« (1729 og 1746); »Inledning till then Svenska Processum Civilem« (1732, 1751 og 1759); »Föreläsningar öfver Giftermåls-Balken« (1741); »Föreläsningar öfver Ärfda-Balken« (1752) og »Inledning till then Svenska Jurisprudentiam Criminalem« (1756).

Ehrenstrahl, David Klöcker, bekjendt svensk Maler, f. 1629 i Hamborg, gjorde som svensk Cancellist Tjeneste ved Fredsunderhandlingerne i Osnabrück og drog derefter til Holland for hos Georg Jacobs i Amsterdam at uddanne sine Anlæg for Malerkunsten. Den svenske Dronning Marie Eleonore satte ham i Stand til at foretage en Rejse til Italien; først opholdt han sig hos Joachim Sandrart i Nürnberg, senere studerede han under Pietro da Cortona. Den sidste har øvet stor Indflydelse paa ham, og i Cortonas Maner ere hans allegorisk-historiske Malerier paa Drottningholm. Bedre ere hans berømte Billeder „Dommedag" og „Korsfæstelsen" i Stockholms Storkirke, som inden for den da herskende Kunstsmags Grænser ere Mesterværker i Tegning og Anordning. Heldigst er han dog i Portræter og Dyrstykker. 1661 kom han til Sverige, adledes med Tilnavnet E. 1674, blev Hofintendant 1690 og døde 1698.

Ehrenström, Joh. Albr., f. 28 Aug. 1762 i Helsingfors, begyndte i en Alder af 16 Aar at gjøre Tjeneste ved Fortificationsarbejderne i Finland, hvorved han kom i nær Berøring med de finske saakaldte „Patrioter", og ledsagede 1786 disses Formand, G. M. Sprengtporten, til Rusland, men skilte sig fra ham, da han var bleven nærmere indviet i hans Planer, og indleverede 1787 om disse en Beretning til Gustav III, som s. A. sendte ham til de russiske Østersøprovinser for at udforske og bearbejde Stemningen der. Som anden Secretær i »Presidentsexpeditionen« (d. e. Udenrigsministeriet) og tjenesteforrettende Cabinetssecretær fulgte han Kongen under Krigen i Finland og gjorde ogsaa Tjeneste ved Fredsunderhandlingerne i Werelä. Efter Gustav III.s Død gik han over i Privatlivet, men blev paa Grund af en med Armfelt ført Brevvexling 1793 fængslet og 1794 dømt til

Gabestokken samt Tab af Gods, Ære og Liv. Dødsstraffen ændredes til Fængsel paa Livstid, af hvilket han dog efter et Par Aars Forløb løslodes. Efter at Dommen i sin Helhed var bleven hævet 1800, opholdt han sig næsten stadig i Udlandet, fik vel 1809 Regeringsraads Titel, men flyttede omsider 1811 til Finland. Der fik han 1814 Titel af virkelig Statsraad, blev 1820 Medlem af Senatet og døde i Helsingfors 15 Apr. 1847. I »Efterlemnade historiska anteckningar«, udgivne af G. J. Boëthius (1882—83), har E. til Sveriges Historie i det 18de Aarh.s sidste Aartier leveret et Bidrag af betydelig Interesse.

Ehrensvärd, svensk, 1717 adlet, fra 1764 friherrelig og fra 1771 i én Gren grevelig Slægt. **Augustin E.**, f. 29 Sept. 1710 i Vestmanland, traadte allerede tidlig ind i Artilleriet, studerede under Polhems Ledelse Mechanik og foretog med offentlig Understøttelse 1736—38 en Rejse til Udlandet for videre at uddanne sig i Artillerividenskaben og Mechaniken. Efter sin Hjemkomst valgtes han til Medlem af Videnskabsakademiet og udnævntes 1739 til Capitain-Mechanicus ved det Aaret forud oprettede Cadetcompagni. Han deltog 1741 i den for de svenske Vaaben lidet ærefulde Krig i Finland, bivaanede senere (1745) ved den preussiske Hær Felttoget i Böhmen og var med i Slaget ved Sorr. Da man i Sverige efter den finske Krig begyndte at tænke paa kraftige Foranstaltninger til Forsvarsvæsenets Ordning, optraadte E., som klart saa Linjeflaadens Utilstrækkelighed for Kystforsvaret, paa Rigsdagen 1747 med Forslag til Oprettelse af en særskilt Flaade, som skulde operere tillige med Hæren og derfor kaldes Hærens Flaade, og som fortrinsvis var bestemt til Finlands Forsvar; end videre foreslog han, til Beskyttelse af denne, Anlæggelsen af en befæstet Havn i Skjærene uden for Helsingfors. Den sidste Del af Forslaget antoges strax, og allerede 1749 begyndtes under Ledelse af E., der s. A. var bleven Oberst, Anlæggelsen af Sveaborg; men først da E. var bleven en af Hattepartiets ledende Mænd, udførtes Planen i sin Helhed, idet Galejflaaden 1756 skiltes fra den øvrige Orlogsflaade og sattes under Commando af E. som Generalmajor. Under Syvaarskrigen blev E. 1761 udnævnt til Generallieutenant og øverste Befalingsmand over den svenske Hær i Pommern, men kunde, da Partistridighederne virkede lammende paa Hærens Foretagender, intet udrette. Derimod blev han under Krigen overtydet om Galejernes Uhensigtsmæssighed til Kamp, hvorfor han i Forening med Chapman til Hærens Flaade udtænkte et nyt Slags Fartøjer, som med sværere Skyts forenede mindre Bemanding. E., som til sidst blev Greve og Feltmarschal, døde 4 Oct. 1772 paa Oberstboligen Saris i Finland. — **Carl Aug. E.**, Greve, Søn af den foreg., f. 5 Maj 1745, var allerede tidlig af Faderen bestemt til Krigsvæsenet og deltog 1761 og 1762 i den pommerske Krig, i hvilken han udnævntes til Lieutenant ved Hærens Flaade, anvendtes efter Krigens Slutning saa vel ved Befæstnings-, som ved Skibsbygningsarbejderne ved Sveaborg, gjorde for at udvide sine Kundskaber i Søvæsenet 1768 en Rejse til Brest og andre franske Havne, blev 1770 Capitain og allerede inden 7 Aar Oberst ved Hærens Flaade. Den fra Embedsforretningerne levnede Tid anvendte E. til Studium af den klassiske Literatur, Mathematik, Naturvidenskaberne og de bildende Kunster, for hvilke sidste han, der selv var en genial Tegner, havde særdeles Forkjærlighed, og foretog for at tilfredsstille denne en Rejse til Italien 1780. Da han var kommen hjem, nedskrev han i sin i nogle faa Exemplarer med Tegninger af ham selv udgivne »Resa till Italien 1780, 1781, 1782« (1786) sine Jagttagelser, samt sine æsthetiske Anskuelser, som han desuden videre udviklede i sin ligeledes 1786 kun i 50 Exemplarer trykte »De fria Konsters Philosophi«. Skjønt yderlig ensidig i sin Beundring for det antike, har allerede E. i denne Afhandling, der er affattet i et sammentrængt, men tankefyldigt Sprog, opstillet Love for Kunsten, som endnu staa urokkede, og antydet Anskuelser, der af langt senere Æsthetikere ere fremsatte som helt nye. Udnævnt til Overadmiral 1784 førte E. i Krigen med Rusland en Tid Befalingen over Skjærgaardsflaaden. Angrebet 24 Aug. 1789 i Svenskjund slog han en Del af den fjendtlige, dobbelt saa stærke Skjærgaardsflaade, men maatte, da det lykkedes Hovedstyrken af denne at gjennembryde de i Hast gjorte Forskansninger, af Mangel paa Ammunition trække sig tilbage med betydeligt Tab. E. tog i Begyndelsen af det følgende Aar sin Afsked, kaldtes vel 1792 som Generaladmiral igjen i Rigets Tjeneste af Formynderregeringen, men trak sig af Misfornøjelse med denne efter to Aars Forløb paa ny tilbage til Privatlivet; han døde 21 Maj 1800. E.s Skrifter ere udgivne 1812 og i fornyede Oplag 1816, 1837 og 1866. — **Gustaf Joh. E.**, Baron, den førstes Søskendebarn, f. 20 Febr. 1746, var Fændrik ved Hærens Flaade, da han 1767 ansattes som Kammerherre hos Kronprinsen, den senere Kong Gustav III, hvem han ledsagede paa Rejsen til Frankrig 1770—71; han var derhos 1773—76 første Directeur ved den nyindrettede kongel. Opera i Stockholm og siden Fuldmægtig i General-Toldforpagtnings-Societetet, men overgik 1780 til den diplomatiske Bane som Envoyé i Haag og fra 1782 i Berlin; her døde han 24 Febr. 1783. Blandt svenske Memoireforfattere indtager E. en fremragende Plads; hans »Dagboksanteckningar« tillige med Depecher, Breve m. m. ere udgivne af E. V. Montan (1877—78). — Hans Halvbroder, **Carl Fred. E.**, Baron, f. 1767, blev i en Alder af 8 Aar ansat som Page hos Enkedronning Lovisa Ulrika; opfostret under Indflydelse af den ved hendes Hof raadende bitre Stemning mod Gustav III, sluttede han sig, da han 15 Aar gammel indtraadte i Militærtjenesten, til de misfornøjede og dømtes 1792, efter at have indrømmet at være Medvider i Mordforsøget mod Kongen, til Landflygtighed og Tab af sit Adelsskab. Under det efter Moderen antagne Navn Gyllemborg opholdt han sig siden snart i Holsten, snart i Frankrig og i Danmark, indtil han 1800 bosatte sig paa en Landejendom („Ruhedal") i Nærheden af Ringsted; han ægtede 1801 P.

A. Heibergs fraskilte Hustru, den bekjendte Thomasine Buntzen, og døde 1815 i Danmark. 1808 forfattede E. et Opraab til Svenskerne om at slutte sig til en nordisk Unionsstat, hvilket i Luftballoner førtes over Sundet og nedkastedes i Skaane. — **Albert E. Aug. Lars E.**, Greve, Carl August E.s Sønnesøn, f. 10 Jan. 1821, tog 1841 den philosoph. Grad i Lund, gjorde derefter Tjeneste dels ved Gesandtskaberne i Berlin, Paris og St. Petersborg, dels i Udenrigsministeriet, var 1855—59 Cabinetssecretær, levede senere som Privatmand paa sit Gods i Skaane og er fra 1864 Landshøvding i Göteborg. Som Medlem af Rigsdagens 1ste Kammer og særlig som Udvalgsordfører, har han særlig været virksom i Spørgsmaal vedrørende Undervisningsvæsenet; ogsaa var han Ordfører i den 1880 nedsatte Comité til Hærvæsenets Omdannelse.

Ehrhart, Friedr., f. 1742 i Bern, gik 1773 til Upsala for at uddanne sig som Botaniker i Linnés Skole. Her opholdt han sig til 1776; senere blev han kurfyrstelig brunsvigsk-lüneburgsk Botaniker og Forstander for Haven i Herrenhausen, hvor han døde 1795. E. anses med Rette for en af Linnés dygtigste Disciple.

Ehud, Dommer i Israel af Benjamins Stamme, dræbte Moabs Konge Eglon og befriede derved sit Folk (Domm. III, 12—30).

Eibenschitz, Stad i Østerrig, Mähren, ved Fl. Iglawa, 3 M. v. s. v. for Brünn. 4,000 I. Betydelig Frugthandel.

Eibenstock, Bjergstad i Kongeriget Sachsen, 4 M. s. til ø. for Zwickau i Nærheden af den bøhmiske Grænse. 7,000 I. Jernværker. Tilvirkning af Kniplinger, Broderier, Tændstikker, Legetøj og Blikvarer.

Eichendorff, Jos., Friherre af, tysk Digter, f. 1788 i Schlesien, tog Del i Befrielseskrigen 1813—15, til Dels som preussisk Officer. Siden traadte han ind i Statstjenesten og avancerede stadig, indtil han 1841 blev Gehejmeregeringsraad i Cultusministeriet, tog 1843 sin Afsked og døde 1857. Han er en af de sidste Digtere af den ægte romantiske Skole, hvis mystiske Livsanskuelse og Hang mod det formløst-underfulde viste sig baade i hans Romancer, som „Ahndung und Gegenwart" (1815), og hans dramatiske Arbejder, hvor Lyriken aldeles dominerer. Renest ere hans mindre Noveller, især „Aus dem Leben eines Taugenichts", og hans Sange og Ballader, der udmærke sig ved melodisk Stemning og Form, ved Gemytsfinhed, til Dels ogsaa ved elskværdigt Skælmeri. I sine literærhistoriske Skrifter, som „Ueber die religiöse und ethische Bedeut. der neueren romant. Poesie in Deutschland" (1847), „Der deutsche Roman des 18ten Jahrh. in seinem Verhältniß zum Christenthum" (1851), „Zur Geschichte des Dramas" (1854), „Gesch. der protestant. Literatur Deutschlands" (1856), saa vel som i hans sidste Digtninger, „Julian" (1853) og „Robert Guiscard" (1855), behersker et katholsk-mystisk Standpunkt ganske hans Syn paa Tingene.

Eichens, Friedrich Eduard, tysk Kobberstikker, f. 1804, d. 1877 som Professor ved Kunstakademiet i Berlin, uddannede sig hos Toschi i Parma til en af vort Aarh.s fremragende Kobberstikkere. Blandt hans Blade kan nævnes „De hellige tre Konger" efter Rafael, „Den hellige Magdalene" efter Dominichino. Hans Broder, **Philipp Hermann E.**, f. 1812, er ogsaa en anset Kobberstikker.

Eichhorn, Joh. Alb. Friedr., preussisk Statsmand, f. 2 Marts 1779, brugtes under Frihedskrigen først ved Landstormens Organisation, siden ved den øverste Forvaltning af de fra Frankrig erobrede Lande. 1815 havde E. Fortjenester af Opgjørelsen med Frankrig og Tilbagegivelsen af de bortførte videnskabelige og kunstneriske Skatte, brugtes derpaa som Gehejmelegationsraad ved Afslutningen af en stor Mængde Overenskomster om Grænseregulering, Told- og Skibsfartsforhold i Tyskland og som Statsraad (fra 1817) ved Udviklingen af Preussens administrative Ordning. 1831 blev E. Directeur i Udenrigsministeriet og 1840 Kirke- og Undervisningsminister, i hvilken Stilling han optraadte fjendtlig mod den hidtil raadende Hegelianisme og søgte at tilbagetrænge de revolutionære og irreligiøse Retninger ved Indskrænkning af Presse- og Ytringsfriheden, Afsættelser og andre Tvangsmidler. Dette fremkaldte megen Uvilje imod E., og i Marts 1848 fjernedes han fra Statstjenesten; han døde 16 Jan. 1856.

Eichhorn, Joh. Gottfr., berømt tysk Orientalist og rationalistisk Theolog, f. 1752, d. 1827 som Professor i de østerlandske Sprog i Göttingen, navnlig bekjendt ved sine historisk-kritiske Indledninger til hele Bibelen, det første betydelige Forsøg paa at give en paa grundigt Kjendskab til østerlandsk Literatur bygget Fremstilling af Bibelens Historie i Sammenhæng. Dog have disse Skrifter nu væsentlig kun historisk Interesse, fordi hans dristige Hypotheser, som i sin Tid fandt stor Tilslutning, for længst have vist sig uholdbare. — **Carl Friedr. E.**, Søn af den foreg., udmærket tysk Retshistoriker, f. 20 Nov. 1781 i Jena, d. 1854, blev 1832 jur. Professor i Berlin, dernæst Geh.-Overtribunalraad, Medlem af Statsraadet og af Lovcommissionen og 1843 Geh.-Overjustitsraad. Hans Hovedværk er „Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte" (5 Opl., 4 Bd., 1843—45). Han har ogsaa gjort sig meget fortjent ved sin Medvirkning til Udgivelsen af „Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft".

Eichrodt, Ludw., tysk Lyriker, f. i Durlach 1827, siden 1871 Overamtsdommer i Lahr i Baden. Hans ejendommeligste Produktioner ere hans kostelige, dels burlesk-komiske, dels satiriske og parodierende Digte og Sange, for største Delen samlede i „Lyrische Karikaturen und Kehraus" (1870); men ogsaa til den alvorlige Lyrik har han leveret værdifulde Bidrag, især i „Melodien" (1875).

Eichsfeld, et 1,000—1,500 F. højt, ufrugtbart Bjerglandskab i den sydlige Del af den preussiske Prov. Hannover og den vestlige Del af preussisk Sachsen ved Øvre-Unstrut og Leinefloden.

Eichstädt, Stad i den bayerske Prov. Mellemfranken, 8 M. s. for Nürnberg. 7,000 I. Bispesæde med flere mærkelige Kirker. Kongeligt Slot, der oprindelig var Fyrstbiskoppens Residens. Bispedømmet E. blev stiftet af den hellige Bonifacius 745, kom efter Seculari-

fationen 1802 som Fyrstendømme under Bayern og blev 1817 tillige med Landgrevskabet Leuchtenberg givet til Eugen Beauharnais, Napoleon I.s Stifsøn og Kong Maximilian I af Bayerns Svigersøn, under Bayerns Overhøjhed; han førte derefter Titlen Fyrste af E.

Eichwald, Carl Ed. v., f. 1795, d. 1876, russisk Naturforsker, til forskjellige Tider ansat som Professor i Wilna, Kasan og St. Petersborg, har især gjort sig fortjent af Kundskaben om Ruslands nuværende og forhenværende Dyreliv („Reise auf dem kaspischen Meere und in den Caucasus“, 1825—26, udkom 1834—36; „Naturhistorische Skizze von Litauen, Volhynien und Podolien“, 1830; »Fauna caspio-caucasia«, 1841; „Die Urwelt Ruslands“, 1840—47; »Lethæa Rossica«, 5 Bd.).

Eider, Grænseflod mellem Slesvig og Holsten, udspringer i Holsten i Brügge Sogn, løber igjennem Bothkamp-, Schulen-, Westen- og Flemhudersø og danner fra dennes Udløb indtil Rendsborg med Undtagelse af nogle ved Kanaliseringen afskaarne Krumninger, der kaldes Gamle-E., Eiderkanalen. Oven for Rendsborg kaldes den Obereider og passeres her af flere Broer. Gjennem Rendsborg flyder den i 4 Arme, faar neden for Staden Navnet Untereider, over hvilken ingen Broer føre, løber forbi Frederiksstad og Tønning og falder gjennem en 1½ M. bred Munding i Vesterhavet. Virkningen af Ebbe og Flod spores helt op til Rendsborg, hvor Middelforskjellen i Vandhøjden endnu udgjør 3½ F., medens den ved Frederiksstad er 8¼ F., ved Tønning 8½ F. og i Mundingen 9½ F. Dens Bredder maa derfor paa denne Strækning ved Diger beskyttes mod Oversvømmelse. Flodens hele Længde er 20 M. Den har i Tidernes Løb flere Gange skiftet Udløb. — **Eiderkanalen**, ogsaa kaldt den slesvigholstenske Kanal ell. Kielerkanalen, anlagdes 1777—84 fra Rendsborg til Kielerfjord for at forbinde Vesterhavet med Østersøen. Gjennem 3 Sluser stiger den 27 F. til Flemhudersø fra Kielerfjord og sænkes atter gjennem 3 Sluser til Rendsborg. Paa begge Sider er der anlagt Trækveje. Samtidig med Kanalanlæget blev ogsaa Flodløbet neden for Rendsborg uddybet og reguleret, men har dog altid ladet meget tilbage at ønske. Farten gjennem Kanalen forkorter Vejen fra den sydlige Del af Vesterhavet til Østersøen c. 180 M. — Da den jyske Konge Godfred, som 810 havde paaført Kejser Carl d. store Krig, var bleven dræbt s. A. og hans Efterfølger Hemming var tilbøjelig til Fred, sendte begge Parter i Foraaret 811 ansete Mænd til E., som paa Eiderøen, hvor nu den ældre Del af Rendsborg ligger, sluttede det bekjendte Forlig, i Følge hvilket denne Flod skulde være Grænsen imellem det jyske Kongedømme og det til det frankiske Rige hørende Sachserland; og efter at den tyske Konge Henrik Fuglefænger under Kampen for Christendommen med Gorm d. gamle havde forsøgt at oprette et tysk Markgrevskab mellem Slien og E., erkjendte en følgende tysk Kejser, Conrad II, i en Tractat med Knud d. store 1026 E. for fremdeles at være Danmarks Grænse mod Tyskland.

Eidersted, en Halvø i det sydvestl. Slesvig mellem Eideren og Heverstrømmen. 6 □ M. med over 20,000 J. Landskabet er ved Diger beskyttet mod Havet og Floden, undtagen mod S. V., hvor en mægtig Klitrække, „Hitzbank“, træder i Digernes Sted. Med ubetydelige Undtagelser er det et Marskland af udmærket Frugtbarhed. Midt i Landet, hvor Kjøbstaden Garding ligger, er en Sanddannelse, der indeholder Levninger af ældre Klitter. Husene ligge enten sammenbyggede i Rækker eller spredte i Marsken, de saakaldte „Hauberge“, der ere omgivne af Grøfter, Haver og Trærækker. Skov findes ikke. Beboerne ere oprindelig Friser, hvis Sprog har maattet vige for Plattysk. E. bestod i ældre Tider af flere Øer, som i det 15de Aarh. forenedes ved Sammendigning, og hvortil senere nye Strækninger ere føjede ved Inddigning.

Eidfjord (ogsaa Øjfjord), den inderste Arm af Hardangerfjord, omgives af det lille Sogn E. med E.-Vand, hvori falder Elven Bjoreia, der danner det bekjendte Vandfald Vøringfossen, c. 440 Fod (135 Met.) højt.

Eidsfos, Jærnværk i Hofs Præstegjæld, Jarlsberg og Larvigs Amt i Norge, ved den sydlige Ende af Ekernsøen, c. 30 Kilom. v. for Drammen, sattes i Drift 1697 af Statholder U. F. Gyldenløves Halvbroder, Generallieutenant Hausmann. Det har tidligere haft en betydelig Produktion saa vel af Rujærn som af Stangjærn, men tilvirker nu udelukkende Støbegods.

Eidsivating, et af de 4 store Ting i Norge, siges indstiftet i Midten af 9de Aarh. af Kong Halvdan Svarti for Fylkerne paa Oplandene. Det holdtes strax sønden for Mjøsens Sydende paa Eidsvold (s. d. A.), hvortil Adgangen var let saa vel vestenfra (Ringerike og Hadeland) som søndenfra (Romerike) og nordenfra (Hedemarken, Thoten, Gudbrands- og Østerdalene). E. holdtes efter 1276 Botolfsdag (17 Juni). Det blev efterhaanden indskrænket til at søges fra de sydligere Fylker af Oplandene (Hadeland, Ringerike og Romerike) og blev da ledet af Oslo-Lagmanden, medens det egentlige Ting for Oplandene holdtes paa Hamar. **Eidsivatingsloven** blev nedskreven i Midten af 12te Aarh., men er nu tabt med Undtagelse af Kirkeloven („Ældre Eidsivatings Christenret“); paa Grund af Tingstedets Beliggenhed ved Mjøsen, hvis ældre Navn er Heiðsævi (d. e. Søen ved Hedemarken), kaldes E. undertiden i ældre Skrifter Heiðsævis-lög. Den **nyere E.** kaldes de Exemplarer af Kong Magnus Lagabøters Landslov, som ere skrevne til Brug for Oplandene.

Eidskogen, Præstegjæld i Vingers og Odalens Fogderi, Hedemarkens Amt i Norge, paa Grænsen mod Vermland. Rigt Skovdistrict. Jærnbanen mellem Kongsvinger og Arvika gaar derigjennem, og allerede fra gammel Tid gik her den almindelige Vej fra det norske Østland til Sverige; denne Vej tog Olaf den hellige 1029, og til Minde herom fandtes endnu i Slutningen af 14de Aarh. oprejst et Kors ved E.s Kirke.

Eidsvold, Præstegjæld i Akershus Amt i Norge, ligger paa begge Sider af Vormen ved dens Udløb af Mjøsen. Blandt Præstegjældets

Gaarde mærkes **Eidsvoldsbakken**, der ligger lige ved Vormen og fra gammel Tid har været den sædvanlige Lade- og Losseplads for Varer til og fra Mjøsen. Her var indtil 1880 Endepunktet for den saakaldte Hovedbane, og herfra foregaar fremdeles en betydelig Dampskibstrafik paa Vormen og Mjøsen indtil Lillehammer. Paa Stedet findes en jernholdig Kilde, der siden 1840 har været en Del benyttet som Bad. Ved den i Nærheden liggende E. **Kirke** var det gamle Tingsted E. eller Eidsvollir (s. **Eidsivating**). Ikke langt herfra ligger fremdeles **Eidsvold Jernværk**, der i forr. Aarh. var i god Drift, men som blev nedlagt 1820. I Værkseieren, Statsraad Carsten Ankers Vaaningshus, en meget stor og smuk Træbygning, holdtes Norges constituerende Rigsforsamling 1814. I Bygningen, som tillige med den tilhørende Have og Park blev indkjøbt ved Subskription 1837, og som nu vedligeholdes som Nationaleiendom, findes en Portrætsamling af Rigsforsamlingens Medlemmer, det saakaldte „Eidsvoldsgalleri“.

Eifel, et Højland af 14—1600 F.s Middelhøjde i den preussiske Rhinprovins, v. for Rhinen, mellem denne, Mosel og Ruhr, bestaar af lidet frugtbare, ikke synderlig skovrige Skiferbjærge af vulkansk Natur med enkeltstaaende Kegler og med gamle, til Moser og Søer forvandlede Kratere. Højeste Punkt c. 2,400 F. Af Mineralier forekomme, foruden Skifer, Stenkul, Jern og Bly.

Eiger, et Bjærg i Berneralperne i Schweiz (12,670 F. højt), danner tillige med de mod SV. liggende Mönch (13,080 F.) og Jungfrau (13,300 F.) og det mod Ø. liggende Schreckhorn (13,000 F.) Nordranden af den mægtige Bjærgmasse, der mod S. og SØ. gjennem Aletsch- og Aargletscherne og mod N. gjennem Grindelwaldgletscherne udsender Overskuddet af de umaadelige Is- og Snemasser, som dække dens Toppe og højtliggende Kløfter og Dale. Den blev første Gang besteget 1858 af Harrington.

Eigg, en lille, bjærgfuld Ø ved Skotlands Vestkyst s. for den store Ø Skye, hører til Inverness-Shire og har noget over 300 J., for største Delen Søfolk og Fiskere.

Eighth [æth], engelsk Længdemaal, lig $\frac{1}{8}$ engelsk Tomme ell. lig 1,457 d. Linjer.

Eigtved, Nikolai, dansk Bygmester, en Bondesøn fra Egtved under Skjoldnæsholm paa Sjælland, f. 22 Juni 1701, rejste som Gartnersvend til Tyskland, hvor han lagde sig efter Bygningskunsten og blev Lieutenant ved Ingenieurerne (1729). Da det fra dansk Side opdagedes, at den sachsiske Lieutenant var dansk født, hjemkaldtes han 1733 med Afskedspatent som „Hauptmann“ og foretog derpaa for kongel. Regning en treaarig Rejse til Italien. I Danmark blev han Capitain, Oberst, Hofbygmester, Kirkeinspecteur og Directeur for det ældre Kunstakademi. Kort efter Akademiets nye Stiftelse døde han, 7 Juni 1754. Foruden at deltage i den indre Udsmykning af Christiansborg Slot ombyggede han Bregentved og byggede Sophienberg ved Rungsted, samt gav Tegningen til Frederiks tyske Kirke. Hans Hovedværk er dog de fire Palaier paa Amalienborg (s. d. A.). De ere i Renaissancestil fra dens seneste, mest overlæssede Periode.

Eilau, s. **Eylau**.

Eilenburg, Stad i den preussiske Provins Sachsen, 6 M. ø. for Halle. 11,000 J. Fabrikation af Linned- og Bomuldsstoffer, Jernstøbegods samt chemiske Præparater. Betydelig Humleavl.

Eilersen, Eiler Rasmussen, dansk Maler, f. 1 Marts 1827 i Østerby i Fyn, lagde sig efter Landskabsmaleriet, saa snart Opfyldelsen af hans Værnepligt under Krigen 1848—50 gav ham Ro dertil, og har udstillet siden 1849. 1858—59 havde han Akademiets Rejseunderstøttelse for to Aar, og 1871 blev han Medlem af Akademiet.

Eilschov, Frederik Christian, dansk Philosoph og Forfatter, f. 11 Febr. 1725 i Rynkeby i Fyn, blev dimitteret fra Odense Skole, tog 1746 Magistergraden og døde 15 Oct. 1750. To Ting kæmpede E. for: at Videnskaberne skulde foredrages under en populær og almenfattelig Form i Modersmaalet, og at Modersmaalet skulde befris for fremmede Kunstord derved, at der indførtes danske Benævnelser paa videnskabelige Gjenstande. Ved den Dygtighed, hvormed E. gjennemførte disse Opgaver, har han stor Betydning for sin Tids aandelige Liv og det danske Sprogs Udvikling. Mange af vore dagligdags Udtryk skyldes E., f. Ex. Bevisgrund, Høresal, Kunstdommer, Kunstord, Omkreds, Personlighed, sandsynlig, Selvbevidsthed, Selvstændighed, Valgsprog, Velanstændighed osv. (jfr. for øvrigt »Cogitationes de scientiis vernacula lingva docendis«, Hafn. 1747). E. var paavirket af Holberg og optraadte tidlig som Forfatter. Imod den scholastiske latinske Dannelse kæmpede E. for en Reform i Skolevæsenet og kom derved i Strid med Høreren ved Frue Skole i Kjøbenhavn, Jakob Hoyer. Ogsaa i Philosophien bekæmpede han den ufrugtbare Formalisme og søgte at vække Interesse for Philosophiens Historie og for selvstændig Forskning, hvis Resultater han vilde gjøre tilgængelige ogsaa for Kvinden; saaledes i hans „Philosophiske Breve“, 1748, hvori han er paavirket af Leibnitz og Wolf, men hvori der findes mange selvstændige Bemærkninger af Interesse, i „Brev til en god Ven i Provinzen“, 1749, og endelig i hans „Fruentimmerphilosophi“, 1749. Han holdt Forelæsninger over den naturlige Theologi, hvori han vel ikke nægtede Muligheden af en Aabenbaring, men dog ansaa den naturlige Religion som Vejen til den sande Gudsdyrkelse og udtalte, at man maa gaa ud fra den naturlige Religion for at komme til den aabenbarede. E. oversatte desuden Skrifter af Fontenelle og Voltaire og lejlighedsvis et Stykke af Seneca. Han hører til sin Tids klassiske Forfattere og staar i Stilen ikke tilbage for Holberg, hvem han dog langtfra naar i Henseende til Vid og Lune. Beundringsværdigt bliver det altid, at E. kunde udrette saa meget i en Levetid af 25 Aar.

Eilsen, et lille Badested i Fyrstend. Schaumburg-Lippe, i Nærheden af Bückeburg, med kolde Svovlkilder, Slambade og Gasbade, der navnlig benyttes mod Gigt, Rheumatisme og Underlivssygdomme.

Eimer, ældre tydsk Maal for flydende Varer af følgende Størrelse, udtrykt i danske Potter: Hamborg 30,00; Preussen 71,11; Dresden 69,72; Leipzig, for Vin 78,81, for Øl 89,78; Bayern, Schenk-E. 66,80, Visir-E. 70,82; Württemberg, Helleichmaaß 304,2, Trübeichmaaß 317,8; Østerrig 58,87; Schweiz (lig Sétier, Brenta) 38,88.

Einar Tambeskjælver (oldn. þambarskelfir), norsk Høvding i det Throndhjemske i den første Halvdel af 11te Aarh., Søn af Lendermanden Eindride Styrkaarssøn paa Gimse i Guldalen. E. nævnes først Aar 1000 blandt Kæmperne paa Ormen lange, da han 18 Aar gammel stred som Bueskytte ved Olaf Trygvessøns Side; han blev fangen og forligede sig siden med Sejerherrerne, ægtede Erik Jarls Søster Bergljot, blev en anset Lendermand og Jarlernes Støtte. Da Erik Jarl drog til England 1015, blev E. Formynder for hans Søn Haakon, deltog med Svend Jarl i Slaget ved Nesje (1016) og maatte med Jarlen flygte til Sverige. Siden forligede han sig med Olaf den hellige og blev siddende rolig hjemme nogle Aar; derpaa drog han til Kong Knud d. store og deltog i hans Tog til Norge 1028; da Knud indsatte Haakon Erikssøn til Jarl i Norge, fik E. en kort Stund atter stor Indflydelse; men da efter Haakons Død den afgjørende Kamp stod mod Olaf 1030, var E. fraværende fra Landet, som man mente misfornøjet med Knuds Bestemmelse om at hans Søn Svend skulde være Konge i Norge. Da i det følg. Aar Omslaget indtraadte i Stemningen mod den danske Konge og for Olaf, var E. en af Lederne for den nationale Bevægelse, fik Olaf erklæret for Helgen og var med at indkalde hans unge Søn Magnus fra Rusland. Han blev Magnus's Fosterfader og Formynder og havde under hele Magnus's Regering den største Indflydelse; dog kunde han ikke hindre, at Magnus satte Svend Estridsøn til Jarl i Danmark („For stor Jarl, Fostre“ var hans bekjendte Advarsel) og tog Harald Haardraade til Medkonge i Norge. Efter Magnus's Død 1047 kom E. snart i spændt Forhold til Harald og modsatte sig ofte, støttet til Thrønderne, Kongens Overgreb; derimod var han ikke at formaa til at indlade sig i forræderske Underhandlinger med Kong Svend, hvilket siges at være forsøgt. Bruddet mellem E. og Kongen gik saa vidt, at E. i Regelen, naar han var i Nidaros, var ledsaget af en stor Skare væbnede Mænd. Fælles Venner søgte at bringe et Forligmøde i Stand, men under dette blev E. og hans Søn Eindride lumskelig snigmyrdet paa Kongens Foranstaltning (c. 1064). Hans Enke Bergljot søgte at hævne hans Drab og fik Thrønderne til at gjøre Oprør, men dette blev dæmpet ved Finn Arvessøns Underhandlinger.

Einarssøn, s. Artt. Baldvin, Gissur, Halvdan, Odd Einarssøn.

Einbeck, Stad i den preussiske Prov. Hannover ved Floden Ilme, 4 M. n. for Göttingen. 7,000 I. Livlig Industri, navnlig Lærredsfabrikation og Ølproduktion.

Eindhoven, Stad i Kongeriget Nederlandene, Prov. Nordbrabant, 4 M. s. til ø. for Hertogenbosch. 4,000 I. Livlig Industri.

Einhard, s. Eginhard.

Einherjer, d. e. ypperlige Kæmper, kaldtes de tapre Mænd, som i Følge den nordiske Mythologi efter at have fundet Døden for Saar optoges til Odin i Valhal for at styrke Gudernes Skarer, naar Ragnarok indtræder og den sidste Kamp forestaar. I Valhal levede de et lystigt Liv; Dagen indlededes med Kamp, hvorefter de faldne rejste sig og alle drog tilbage til det rigt besatte Davrebord i Hallen, hvor Valkyrierne bærer Mjøden om og Flæsket af Galten Særimne (Sæhrimnir) aldrig slipper op.

Einsiedeln, Flække i Cant. Schwyz i Schweiz, 2 M. n. ø. for Schwyz. 8,000 I. Flækken skylder sin Oprindelse og nuværende Betydning til et 906 stiftet, berømt Benedictinerabbedi, til hvis undergjørende Mariabillede der gjøres overordentlig talrige Valfarter. I Gjennemsnit besøges det aarlig af over 100,000 Pilegrime, 1861 endog af 200,000. Hovedvalfartsdagen er 14 Sept. Med Klostret er forbundet et Gymnasium og et Bibliothek. Til Kirkeskatten hører en med Ædelstene rigt prydet Guldmonstrans af 10 Pd.s Vægt. Mange af Flækkens Beboere ernære sig ved Forfærdigelse af Helgenbilleder og Bønnebøger, der sælges til Pilegrimene. Slag 14 Aug. 1799, i hvilket den franske General Masséna sejrede over den østerrigske General Jellacic.

Eir, i den nord. Mythol. Lægekunstens Gudinde.

Eirikssøn, Magnus, rationalistisk Forfatter, f. 22 Juni 1806 paa Island, d. i Kjøbenhavn 3 Juli 1881, blev 1837 theol. Candidat og levede derefter adskillige Aar som theol. Manuducteur i Kjøbenhavn. I hans Skrift „Om Baptister og Barnedaab“ (1844) fremtraadte hans første Afvigelse fra Kirkelæren, idet han her kun betragtede Daaben som religiøs kirkelig Handling, men ikke som gjenfødende. 1846—51 skrev han flere Skrifter, dels mod Martensen, dels andre, saasom „Tro, Overtro og Vantro“ (1846), „Er Troen et Paradox?“ (1850), „Breve til Clara Raphael af Theodor Immanuel“ (1851). En Generalfiskalsag, som 1847 blev anlagt mod E. paa Grund af et Angreb paa Martensens „Grundrids til Moralphilosophiens System“ og et Privatbrev til Kong Christian VIII, blev hævet ved Tronskiftet. Efterhaanden fjærnede E. sig mere og mere fra den kirkelige Orthodoxi og opgav saaledes Kirkens Lære om Guds Menneskevorden, Christi Guddom og Treenigheden. Hans Opfattelse af Christus ses bedst af hans Skrift om „Johannes-Evangeliet“ (1863), samt af det 1866 udkomne Skrift „Gud og Reformatoren“, hvor Christus kun betragtes som den Jøderne forjættede Messias og som Jødedommens Reformator. E.s Skrifter vidne om Sandhedskjærlighed og fast Overbevisning, og hans to smaa Skrifter „Kunne vi elske Næsten som os selv?“ og „Om Bønnens Virkning og dens Forhold til Guds Uforanderlighed“ (1870) vidne om, at han var et paa sin Vis barnlig fromt Menneske.

Eisack, Flod i Tirol, udspringer paa Sydsiden af Brenner, løber forbi Brixen og Botzen og falder efter 10 M.s Løb i Adige.

Eisenach, Stad i Storhertugd. Sachsen-Weimar, 9 M. v. for Weimar. 19,000 J. (1880). Fabrikation af Uldstoffer og Farvevarer. Storhertugeligt Slot, der efter 1848 tjente Hertuginden af Orléans til Residens. Mindesmærke for Seb. Bach. I Nærheden ligger Slottet Wartburg. — 1595—1741 var E. Sædet for en egen ernestinsk Hertuglinje. I E. holdtes 17 Juli 1859 under R. Bennigsens Ledelse et stort Møde af tyske Landdagsmedlemmer, og 14 August vedtoges et Program om Tysklands fremtidige Ordning, saaledes at de tyske Forbundslande, Østerrig fraregnet, i Hær- og Udenrigssager skulde indgaa en nøjere Enhed under preussisk Ledelse og med en folkevalgt Rigsdag. Paa dette Grundlag dannedes „Nationalforeningen". Ligeledes afholdtes i E. 6—7 Oct. 1872 et Møde af tyske Katheder-socialister.

Eisenberg, Stad i Hertugd. Sachsen-Altenburg, 5 M. v. for Altenburg. 6,000 J. Fabrikation af Uldstoffer, Porcelæn, Stentøj, Læder og Skotøj. Hertugeligt Slot med værdifulde Samlinger.

Eisenerz, Flække i det østerrigske Kronland Steiermark, 9 M. n. n. v. for Gratz. 4,000 J. Jærnværker, der leverer fortrinligt Staal.

Eisenfresser, tysk, „Jærnæder", en Pralhans, Jakob v. Tybo.

Eisenlohr, August, Prof. i Ægyptologi i Heidelberg, f. 1832 i Mannheim, bereiste Ægypten 1869—70. Hans betydeligste Værk er „Ein mathematisches Handbuch der alten Aegypter" (1877).

Eisenmenger, Joh. Andr., f. 1654 i Mannheim, blev 1700 Professor i de østerlandske Sprog i Heidelberg. Ægget ved den paa sin Tid berømte Rabbiner David Lidas Spot over Christendommen strev han efter 19 Aars Arbejde sin „Entdecktes Judenthum", der var bygget paa Uddrag af 196 Skrifter af jødiske Lærde og 8 Skrifter af omvendte Jøder; men Fremstillingen er yderst fanatisk, og Bogen maa derfor bruges med Kritik. Da Skriftet var færdigt til Trykken, bød Jøderne ham 12,000 Gylden for at tilintetgjøre det, og da E. afslog dette, fik de udvirket et Forbud af Kejseren imod det; det var endnu under Beslag, da E. døde 1704. Kong Frederik I af Preussen lod Værket trykke 1711 i Königsberg paa sin Bekostning.

Eisenstadt, Stad i Ungarn, 6 M. s. til ø. for Wien ved Leithabjærgenes sydlige Affald, med 3,000 J., en Valfartskirke, i hvilken Componisten Haydn ligger begravet, og en pragtfuld Sommerresidens for Fyrst Esterhazy, hvortil hører en af en $2\frac{1}{2}$ M. lang Mur omgiven Dyrehave. I Nærheden af E. er et kejserligt Cadetinstitut med nye prægtige Bygninger.

Eisfeld, gammel Stad i Hertugd. Sachsen-Meiningen, $1\frac{1}{2}$ M. ø. for Hildburghausen. 3,000 J. Garverier. I Nærheden Blaafarveværk og Vitriolværk.

Eisgrub, Flække i det østerrigske Kronland Mähren ved Floden Thaya, 6 M. s. for Brünn. 2,500 J. E. ligger i et Fyrsten af Lichtenstein tilhørende Herskab; Fyrsten har her en Sommerresidens, hvis Park anses for en af de største og skjønneste i Europa.

Eisleben, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 4 M. v. for Halle. 18,000 J. (1880). Bjærgværksdrift paa Kobber og Sølv, Tilvirkning af Salpeter, Tobak, Potaske og chemiske Præparater. Gymnasium, Skolelærerseminarium. Blandt Stadens 5 Kirker mærkes Andreaskirken med Bronzebuster af Luther og Melanchthon. Luther fødtes i E. 10 Nov. 1483 og døde her 18 Febr. 1546. I hans Fædernehus er opbevaret en Mængde Erindringer om ham; desuden er her en Friskole, der staar i Forbindelse med Seminariet. E. tilhørte Greverne af Mansfeld, tilfaldt 1780 efter Greveslægtens Uddøen Sachsen og 1815 Preussen.

Ejaculatiōn, Udsprøjtning; ejaculēre, udsprøjte.

Ejalēt, Vilajēt, større tyrkisk Provins, styret af en Pascha.

Ejendomsretten indeslutter i sig alle de Raadigheder, som lovlig kunne udøves over en legemlig Ting. Enhver enkelt af disse Raadigheder kan imidlertid, uden at Ejendomsretten derfor ophører, være afsondret fra den og gaaet over til en anden Person, hvem saaledes en Brugsret, Servitutret, Panteret osv. kan være indrømmet. Den oprindelige Form for Ejendomsretten over Jord har overalt været Fælleseje; den er først trinvis gaaet over til Enkeltmands Ejendomsret, som nu er den almindelige, og som stemmer bedst med det intensivere Agerbrug, der ved den forøgede Befolkning mere og mere er blevet en Nødvendighed. Denne Udvikling er sket med meget forskjellig Hurtighed. Den var allerede i Oldtiden tilendebragt i de klassiske Samfund, medens paa den anden Side endnu den Dag i Dag mange mindre civiliserede Lande leve i et mere eller mindre fuldkomment Jordfællesskab. Saaledes er endnu den Dag i Dag i Rusland Jorden Communens fælles Ejendom, der fra Tid til anden ved Lodtrækning fordeles mellem Familierne, hvis Medlemmer igjen i Fællesskab eje Hus og Løsøre under Familiefaderens udelukkende Raadighed i Lighed med den efter den ældre danske Ret stedfindende Ordning (s. Fælig). I Serbien tilhører Jorden Familien, og dennes enkelte Medlemmer have kun en Brugsret. Dette er Levninger af Tilstande, som vi fra ældre Tider kjende saa vel hos Sydgermaner og Danske som fra Peru, Mexico m. m. fl. Steder. **Ejendomsdom** eller en Dom, hvorved der ganske i Almindelighed tilkjendes en Person Ejendomsretten over en Gjenstand, kan efter den Regel, at en Dom kun har Retsvirkning for de procederende Parter, ikke afsiges i en Sag, der er ført om Gjenstanden mellem to eller flere enkelte Personer; men for at opnaa en saadan Dom udfordres der, at man ved en, efter dertil erholdt Bevilling udtagen offentlig Stævning har indstævnet alle og enhver, som maatte mene at have noget derimod at sige, til at høre sig kjendt ejendomsberettiget over Tingen.

Ejers Bavnehøj, Danmarks højeste Punkt, ligger i Nørrejylland, 1 M. s. v. for Skanderborg, 547 F. over Havet, og fremsyder en vidtstrakt Udsigt til alle Sider.

Ekbātana (oldpers. Hagmatana, bet. „For-

ening", nu Hamadan ved Elwend i Prov. Irak-Adschemi), Mediens Hovedstad, efter Herodot anlagt af Kong Dejokes. Den var omgiven af 7 Mure; i Borgen inden for den inderste Mur laa det pragtfulde Soltempel og det kgl. Palads af Ceder- og Cyprestræ, hvis Søjler og Tag var af Guld og Sølv. E. vedblev i det persiske Riges Tid at være Sommerresidens, blev plyndret af Alexander d. store og Seleukos, men beholdt dog ogsaa længe sin Betydning under Partherne. Siden forfaldt E. mere og mere, saa at man længe har været i Uvished om dens Beliggenhed.

Ekchymöse, Petechie, mindre Blodudtrædninger i Huden og Slimhinderne.

Ekeberg, en 440 F. (130 Met.) høj Aas, der begrænser Christiania-Dalen mod Øst, skraanende brat ned mod Björviken, men lavere mod Oslo. Paa den vestre Skraaning er en Slette, hvor Svenskerne i Maj 1567 under Beleiringen af Akershus slog de norske Tropper, og som derfor endnu kaldes Svenskesletta.

Ekeberg, Anders Gustaf, svensk Chemiker, f. 16 Jan. 1767 i Stockholm, fik 1788 den philosophiske Doctorgrad i Upsala og var fra 1794 Docent, fra 1799 Adjunct i Chemi samt Laborator sammesteds; d. 11 Febr. 1813. E. havde væsentlig Del i Udarbejdelsen af en svensk Nomenclatur for Chemien (udg. 1795), men er fortrinsvis bleven bekjendt ved Opdagelsen af Tantal. — Farbroderen, **Carl Gustaf E.**, f. 1716, Søcapitain og Medlem af det svenske Videnskabsakademi, d. 1784, gjorde flere Rejser til Ostindien og China, paa hvilke han samlede og til Linné hjembragte en Mængde naturhistoriske Gjenstande.

Ekeblad, Claes, svensk Statsmand, f. 30 Marts 1708 i Elbingen, hvor hans Fader Claes E., som i Slaget ved Gadebusch anførte Svenskernes venstre Fløj og døde 1734 som Rigsraad og Greve, var Commandant. E. betraadte efter grundige Studier den diplomatiske Bane, sluttede sig tidlig til det Gyllenborgske eller saakaldte Hatteparti og var paa Rigsdagen 1738, da dette Parti tilkæmpede sig Overmagten, Medlem af det hemmelige Udvalg. Anvendt af Gyllenborg ved den hemmelige Brevvexling udnævntes han 1741 til Cancelliraad, sendtes kort efter som Minister til Frankrig, men tilbagekaldtes efter 3 Aars Forløb paa egen Begjæring fra denne, især under de daværende Forhold vigtige Post, blev Rigsraad 1746, Rigscancelliraad 1747 og afsluttede i denne Egenskab Tractater med Preussen, Danmark, Frankrig, Rusland og Østerrig. Da han i Fredsbruddet med Preussen saa en Hindring for Hoffets Planer til Kongemagtens Udvidelse, var han en af dem, der ivrigst talte for Sveriges Deltagelse i Syvaarskrigen. E. blev desuagtet efter Höpkens Afsked 1761 Cancellipræsident, men maatte, da Huerne paa Rigsdagen 1765 kom til Magten, nedlægge dette Embede og udtræde af Raadet. Han blev vel gjenindsat i begge af Stænderne 1769, efter at Hattene ved at forbinde sig med Hoffet atter vare komne til Roret, men døde allerede 9 Oct. 1771 af et Slagtilfælde, der traf ham, medens han sad i Raadet.

Eklund, Jakob, f. 1790 paa Tjörn i Bohuslän, d. 1840 i Stockholm, hvor han længe gjorde Tjeneste dels som Præst, dels som Lærer ved Clara Elementarskole, gjorde sig især bekjendt ved sine historiske Lærebøger, som i lang Tid brugtes i næsten alle Sveriges Skoler.

Ekenæs, Søstad i det russiske Storfyrstend. Finland, 12 M. v. til s. for Helsingfors. 2,000 I.

Eker, Norges folkerigeste Præstegjæld, ligger i Buskeruds Amt paa begge Sider af Dramselven, lidt vesten for Drammen. 11,690 I. (1875). Præstegjældet har en meget betydelig Fabriksdrift, og her findes mange store Brug, saasom Mjøndalen, Solbergelven, Krogstadelven, Hougsund, Skotselven og Vestfossen med Spiger- og Valseværker, Bomuldsspinderi, Ølbryggeri og flere betydelige Savbrug, Træsliberier, Teglværker m. m.

Ekernførde, Stad i Slesvig ved E.-Fjord, 3 M. ø. s. ø. for Slesvig. 5,000 I. Uagtet Fjorden er dyb nok for de største Handelsskibe næsten helt op til Byen, har denne dog aldrig haft synderlig Betydning som Handelsstad. En Del af Befolkningen driver endnu Landbrug som Hovederhverv; Fiskeri er ligeledes en vigtig Næringskilde. Opdragelsesanstalt for Soldaterbørn. E. er vistnok efterhaanden anlagt under Beskyttelse af den paa den høje Fjordbred mod N. ved Borby (d. e. Borgby) Kirke liggende Ekernborg (i Valdemar II.s Jordebog 1231 „Ykærnburgh"); Navnet kommer af Egern (Eichhorn), som ogsaa findes i Byens gamle Segl. Den skal længe kun have været kaldt „den nye Stad" i Modsætning til Slesvig; 1288 forekommer først det nuværende Navn i et Brev af Dronning Mechtild, Kong Abels Enke. I det 17de Aarh. led E. meget baade af Fjendehaand, da den 1627—28 blev udplyndret af de kejserlige, 1659 af Polakkerne, og af Pesten, som 1629 kun skal have levnet 39 Borgere, ligesom ogsaa ved en stor Oversvømmelse 1694. **Ekernførdefjord**, den dybe og brede Fjord, der skærer sig fra Østersøen ind i Sønderjyllands Fastland mellem Halvøerne Svansen og Dänischwohld, 2 M. lang og $\frac{1}{2}$ M. bred. Den var 5 Apr. 1849 Skuepladsen for en uheldig Kamp mellem en dansk Escadre under Anførsel af Commandeur F. Paludan, bestaaende af Orlogsskibet „Christian VIII" og Fregatten „Gefion", samt Hjuldamperne „Hekla" og „Geiser", og to af Slesvigholstenerne anlagte, smaa Strandbatterier under Capt. Jungmann, begge paa 4 Kanoner, det ene paa Fjordens nordre Kyst, det andet ved dens Bund tæt ved Byen E. De to store Orlogsmænd stod ind i Fjorden om Morgenen og søgte forgjæves at bringe Batterierne til Tavshed ved flere Timers Beskydning; efter en kort Vaabenhvile søgte de efter Middag at komme Fjorden ud igjen; men da Vinden var ugunstig, og det ikke lykkedes Damperne at faa dem slæbt ud, nødsagedes først „Gefion" efter et betydeligt Mandefald, dernæst ogsaa „Christian VIII", der var blevet skudt i Brand med gloende Kugler, til at stryge Flaget. Om Bord i Linjeskibet stod Branden ikke til at slukke, saa at det henad Aften sprang i Luften med

en dog mindre Del af Besætningen, som endnu ikke var frelst i Land. I og for sig var dette tabte Slag ikke af nogen stor Betydning for Krigens Førelse, uagtet det naturligvis ikke undlod at paavirke Stemningen hos det danske Folk; i Tydskland vakte Sejeren ved Ekernførde, for hvilket Æren meget ufortjent blev tillagt Hertugen af Sachsen-Koburg-Gotha, en overvættes Begejstring.

Ekersund, Ladested i Stavanger Amt (Christiansands Stift) i Norge, har en god Havn, der dannes ved Ekersøen. Stedet driver et betydeligt Makrel- og Hummerfiskeri og har derhos flere betydelige Pottemagerier og en stor Fajencefabrik. 2,400 I. Mellem E. og Stavanger er nu anlagt en Jernbane. I Omegnen findes Titanjærngruber.

Eklampsi, Krampeslag, Anfald af voldsomme Krampetrækninger, forbundne med Bevidstløshed, der undertiden opstaa pludselig under Slutningen af Svangerskabet, under Fødselen eller Barselsengen, og som ikke skyldes Hysteri, Epilepsi eller andre lignende Aarsager, men alene ere grundede i og knyttede til Svangerskabstilstanden og Fødselsforholdene. E. optræder i en Række eklamptiske Anfald med kortere eller længere Mellemrum og er altid meget farlig saa vel for Moderen som for Barnet, der hyppig kommer dødfødt til Verden. Indtræder E. i Begyndelsen af Fødselen, kan denne gaa i Staa og Moderen dø uforløst; kommer den først længere hen i Fødselen, gaar denne oftest uforstyrret for sig og tilendebringes, uden at Moderen mærker det eller ved af det. E. staar undertiden i Forbindelse med en samtidig tilstedeværende Brightsk Nyresygdom, og i disse Tilfælde lider Moderen under Svangerskabet sædvanlig af Vattersot i Fødderne eller hele Legemet og forskjellige andre sygelige Tilfælde. E. kaldes ogsaa et Anfald af Krampe, der ledsager flere, især febrile Sygdomme hos Pattebørn.

Eklektiker, d. e. Udvælger, den, som af forskjellige philosophiske Systemer vælger og samler det, han anser for det sande, enten fordi han ikke selv kan skabe et System, eller fordi han ikke helt og holdent kan slutte sig til noget af de bekjendte. Eklekticisme, E.s Tilbøjelighed til at udvælge. E. fremkommer i Regelen, naar en Periodes produktive Tænkning er udtømt og den nye Periodes Gjennembrud endnu ikke er sket. I Grækenland fremkom saaledes en E. ved Slutn. af det 2det Aarh. f. Chr., da de store Systemer havde udspillet deres Rolle og nu opgav deres exclusive Charakter for at blandes mellem hverandre. E. mangler den videnskabelige Tænknings Stringens og har i Alm. større Interesse for de praktiske end for de theoretiske Problemer. Den har i Almindel. et populært Tilsnit og tiltaler ved sin letfattelige, men overfladiske Klarhed. Dens Hovedmangel ligger deri, at dens Tanker ere laante fra forskjellige, ofte indbyrdes modsatte Systemer; de kunne derfor have indbyrdes modsat Grund, Oprindelse og Natur og i Realiteten være uforenelige; kun for den overfladiske Betragtning kan der fremkomme en tilsyneladende Overensstemmelse. Paa lignende Maade som i Philosophien kan der være Tale om E. i Kunst osv.

Ekliptika, den Storcirkel, som Solens Centrum beskriver paa Himlen ved sin tilsyneladende aarlige Bevægelse fra V. mod Ø., eller den Storcirkel, i hvilken Jordbaneplanen skærer Himmelkuglen, hvilken Plan kaldes E.s Plan. E. skærer Himlens Ækvator i Jævndøgnspunkterne, og dens Vinkel med den, altsaa ogsaa Jordens Ækvatorplans Vinkel med Jordbaneplanen, kaldes E.s Hældning (s. nedenf.). De Cirkler, som gaa igjennem E.s Poler og altsaa ere vinkelrette paa E., kaldes Breddecirkler, og Breddecirklens Skæringspunkt med E. kaldes dens Fodpunkt. Det Stykke af en Stjærnes Breddecirkel, der ligger mellem Stjærnen og Fodpunktet, kaldes Stjærnens Bredde nordlig ell. sydlig; Fodpunktets Afstand i E. fra Foraarsjævndøgnspunktet, regnet fra dette mod Øst, kaldes Stjærnens Længde. I ældre Tider har det været Brug at inddele E. i 12 lige store Dele, hver paa 30°, som kaldtes de 12 Himmeltegn, s. Himmeltegn. Ordene Længde og Bredde bruges i en anden Betydning om Bestemmelsesstykkerne for et Sted paa Jordens Overflade. E.s Hældning er c. 23½°, men er underkastet en dobbelt Forandring, en lille periodisk (s. Nutation) og en secular, d. e. i Aarhundrederne fremskridende Forandring, idet den nemlig aarlig aftager ½ Sekund. Denne Forandring er imidlertid ogsaa til sidst periodisk, idet den egentlig bestaar i en Fluctuation af c. 1¼° paa begge Sider af en Middelværdi, og den nuværende Aftagelse vil altsaa en Gang gaa over til en Tilvæxt. Men denne Periode er en umaadelig Aarrække. E.s Hældning er bestemmende for Forholdet imellem Aarstiderne. Forskjellen imellem Solens største og mindste Middagshøjde (21 Juni og 21 Dec.) er nemlig netop det dobbelte af E.s Hældning. Var altsaa denne kjendelig mindre, vilde Forskjellen imellem Vinterens og Sommerens Temperatur aftage; var den større, vilde den forøges. — Af E.s Hældning afhænge Vendecirklernes og Polarcirklernes Beliggenhed paa Jorden. De førstes Afstand fra Ækvator og de sidstes fra Polerne ere netop lig E.s Hældning.

Ekloge, Udvalg. I den romerske Poesi betegnedes med dette Navn ethvert mindre, udvalgt Digt; senere brugtes det hos de latinske Grammatikere fortrinsvis om Vergils og Calpurnius's bukoliske Digte. I den nyere Tid bruges det hos Italienerne, Spanierne og Tyskerne om Hyrdedigte i Almindelighed.

Ekman, Robert Vilhelm, finsk Maler, f. 13 Aug. 1808 i Nystad, uddannede sig i Stockholm, tilbragte derpaa nogle Aar i Danmark, Holland, Frankrig og Italien, vendte 1844 tilbage til Stockholm, hvor han blev Medlem af Akademiet, men flyttede Aaret efter hjem til Finland, hvor han levede til Dels som Tegnelærer i Åbo til sin Død, 19 Febr. 1873. Til hans mærkeligste Arbejder høre hans Frescobilleder i Åbo Domkirke. Desuden malede han Æmner af Finlands Historie og Mythologi.

Ekorn, norsk, d. s. s. Egern.

Ekljö ell. Eksjö, gammel Landstad i Små-

land, Jönköpings Län i Sverige. 2,920 J. (1882). Under Dan. Rantzaus Tilbagetog gjennem Småland 1568 stod nær ved E. en mindre Træfning mellem svenske og danske Tropper, hvorefter Byen opbrændtes af de danske.

Ekström, Carl Ulrik, svensk Naturforsker, f. 25 Sept. 1781 i Stockholm. Han blev 1804 Student i Upsala og sysselsatte sig i nogen Tid med Forstudier til medicinsk Examen, indtil han af Faderen, som ønskede Sønnens Bistand i sin præstelige Virksomhed, lod sig overtale til at blive Præst. I 14 Aar gjorde han derefter Tjeneste, dels som personel Capellan, dels som residerende Cap., inden han 1821 kaldtes til Sognepræst paa Mörkö (i Södermanlands Skjærgaard), hvor han fik bedre Lejlighed end forhen til at hellige sig til sit Yndlingsstudium, Naturvidenskaberne, i Særdeleshed til Ichthyologien. Nu optraadte han ogsaa som Forfatter ved en »Beskrifning öfver Mörkö socken« (1828), der foranledigede hans Optagelse i det svenske Videnskabs Akademi (1830). 1831 blev han antaget til Inspecteur over det zoologiske Rigsmuseum, og han beklædte denne Post, indtil han 1839 tiltraadte Præstekaldet paa Øen Tjörn, hvor han døde 31 Marts 1858. E. var Hovedredacteur af det 1832—34 udgivne »Tidskrift för Jägare och Naturforskare«, samt leverede med B. Fries og efter dennes Død med Sundevall Texten til det fortjenstfulde, ved E.s Død afbrudte Arbejde »Skandinaviens Fiskar« (1836—57). Desuden findes af E. flere Afhandlinger i »Vetensk. Akademiens handlingar«, blandt hvilke en om »Fiskarne i Mörkö skärgård« er bleven særskilt udgivet i tysk Oversættelse.

Ektodérm, s. Kimblad.

Ektoparasiter, Epizoer, de Snyltedyr, som leve paa de ydre Legemsdele (Hud, Gjæller, Mundhule) af andre Dyr; f. Ex. Lus, Snyltekrebs.

Ektopi, en saadan Misdannelse, hvorved et af Legemets Indvolde (især Hjærtet eller Urinblæren) ligger mer eller mindre blottet paa Legemets Overflade, som Følge af en fra Fosterlivet medbragt ufuldstændig Tillukning af den Hule, hvori det normalt er indesluttet.

Ekwall, Knut Alfr., svensk Tegner og Genremaler, f. 3 Apr. 1843 i Småland, kom 1860 til Kunstakademiet i Stockholm, men drog 1869 til Tyskland, studerede et Aar i München, arbejdede derefter tre Aar som Tegner for de i Leipzig udkommende illustrerede Blade og bosatte sig 1873 i Berlin, hvor han yderligere uddannede sig som Maler under Knaus; siden 1879 er han agreeret af Kunstakademiet i Stockholm. E.s Billeder, der ikke altid ere fuldt tilfredsstillende i Behandlingen af Farven, udmærke sig ved kraftig Tegning og en i Regelen særdeles vellykket Charakteristik. Blandt hans Tegninger ere de til „Fridthjofs Saga" de mest bekjendte. — Hans Søster, Emma Amalie E., Genremalerinde, f. 18 Jan. 1839, blev 1865 Elev ved Kunstakademiet i Stockholm og fik 1871 den kongel. Medaille. Motiverne til sine Billeder henter hun især fra Barneverdenen og Familielivet.

Ekzém, en Hudsygdom, bestaaende i et Udbrud af fine Vandblærer (Vesikler), der kløs og vædske stærkt og længe kunne modstaa enhver Behandling.

El, norsk Or ell. Older (Alnus), Slægt af Birkefamilien, Træer eller Buske med spredte, fjerribbede Blade og Enkønblomster i Rakler. Han- og Hunrakler sidde oftest flere sammen i Enden af et Aarsskud, de første øverst og de sidste nedenfor; de komme i Regelen frem om Efteraaret, sidde nøgne Vinteren over og springe ud tidlig det følgende Foraar. Naar de smaa, nødagtige Frugter, hvoraf der sidde to i Hjørnet af hvert Rakleskæl, ere modne, ligne Hunraklerne i høj Grad smaa Kogler, idet Skællene da ere træagtige og ikke affaldende. Af de 20 bekjendte Arter er største Delen udbredt i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne; et ringere Antal har hjemme paa Bjærgene i det tropiske Amerika. Rødel (A. glutinosa), et 40—50 F., sjældnere indtil 70 F. højt Træ, med mørk graabrun, tidlig revnende Bark og omvendt ægdannede eller næsten kredsrunde, i Spidsen butte eller udrandede, paa begge Flader grønne og i yngre Tilstand klæbrige Blade, voxer almindelig paa fugtige Steder i næsten hele Europa; i Danmark er den ligesom i Norge, navnlig det sydligere, ogsaa almindelig, men forsvinder dog paa Øerne mere og mere, efterhaanden som de sumpige Strækninger udtørres. Træets Ved er i frisk Tilstand hvidt, men antager meget hurtig en rød Farve paa Overfladen. Graa- ell. Hvidel (A. incana), et smukt, 50—60 F. højt Træ med graa, glat Bark og ægdannede eller elliptiske, dobbelt savtakkede, paa Undersiden graafiltede Blade voxer kun i de nordligste Egne af den gamle og den nye Verden; sydligere findes den alene paa Bjærgene, f. Ex. paa Pyrenæerne og Alperne. I Skandinavien gaar den til 70½° og i Rusland ikke s. for 55°. I Norge er den almindelig. I Danmark er den ikke vildtvoxende, men plantes hyppig i Parkanlæg. Den er meget haardfør baade i Henseende til Klima og Jordbund og anbefales derfor til Læplantning; paa Grund af sine talrige Rodskud er den vanskelig at udrydde. Veddet er hvidt. Italiensk E. (E. cordifolia), et Træ med langstilkede, hjærtedannede, mørkegrønne Blade fra Syditalien imellem 1500 og 3700 F.s Højde, dyrkes hyppig i Lystanlæg og anbefales til Dyrkning i vore Skove, da den er fuldkommen haardfør hos os og har et udmærket Ved, især brugeligt til Drejer- og Billedskærerarbejde.

Elaïn ell. Oleïn, det flydende Fedtstof, der udgjør Hovedbestanddelen af de ikke tørrende Olier, og som desuden findes i de fleste faste og halvflydende fede Stoffer. I rigelig Mængde findes det i Mandelolie og Olivenolie. Det bestaar ligesom de fleste andre rene Fedtstoffer af Glycerinætherarten af en Syre, Elaïnsyre (Olein- ell. Oliesyre). Ved Indvirkning af Salpetersyrling omdannes E. uden at forandre Sammensætning til et fast Legeme Elaïdin, ligesom den flydende Elaïnsyre til den faste Elaïdinsyre; men man ved ikke, hvorledes Salpetersyrlingen her virker. Elaïnsyre (der vindes som Biprodukt ved Stearinfabrikationen) benyttes i stor Mængde til bløde (grønne) Sæber.

Élan, fr. [elāng], Spring; højere Sving, Flugt, Liv og Friskhed (i et Angreb).

Elasticitēt, Spændighed, er den Egenskab hos Legemerne, at Smaadelenes Afstande og indbyrdes Stillinger forandres ved ydre Kræfters Indvirkning, men atter blive de samme som tidligere, naar denne Indvirkning ophører. Ved **Elasticitetsgrænsen** skulde man saa forstaa den Grænse, inden for hvilken dette fuldstændig skete, og blev den overskreden, vendte Legemerne kun delvis tilbage til den tidligere Tilstand; men det har vist sig, at en saadan Grænse i alt Fald for Metallernes Vedkommende ikke kan sættes. Man bestemmer den derfor vilkaarlig som først naaet, naar Legemet har faaet en blivende Forlængelse paa 0,0005 af sin Længde, men Bestemmelsen er vanskelig, da Kræfternes Virkning afhænger af den Tid, hvori de have virket. Vil man altsaa finde en Stangs elastiske Forlængelse, maa man sammenligne dens Længde, naar Vægten hænger paa, med dens Længde efter Vægtens Borttagelse; Forlængelsen vil da vise sig at forholde sig ligefrem som den paahængte Vægt og Længden og omvendt som Tværsnittet, samt for Resten være afhængig af Substansen. Man kan derefter beregne **Elasticitetscoefficienten**, d. e. den Vægt, der skulde være nødvendig for at forlænge en Stang, som er en Kvadratmillimeter i Tværsnit, til det dobbelte, hvis E. var uforandret til denne Grænse. Sammentrykkes et Legeme, gjælde de samme Love for Forkortelsen som for Forlængelsen ved Strækning. Strækkes en Stang, bliver dens Tværsnit mindre, men dens Rumfang dog større; omvendt, naar den sammentrykkes. E. viser sig ogsaa ved Bøjning af en Stang vinkelret paa dens Længderetning; Bøjningens Størrelse staar i ligefremt Forhold til den bøjende Kraft og til tredje Potens af Stangens Længde, men er ellers afhængig af Tværsnittets Form, Understøtningsmaaden og Substansen. Drejes et Legeme omkring en Axe deri, medens et Tværsnit af Legemet holdes fast (Snoning, Torsion), viser E. sig ligeledes; Metaltraades Snoningsmodstand anvendes i Torsionsvægten til Maaling af magnetiske og elektriske Kræfter, Staalets E. anvendes i Dynamometret, som bevægende Kraft i Fjederure osv. Vædsker og Luftarter ere fuldkommen elastiske, men Forandringen bestaar kun i en Sammentrykning ved Hjælp af trykkende Kræfter, ikke i Bøjning etc. De Rumfang, en Luftmasse indtager under forskjellige Tryk, staa til en vis Grænse i omvendt Forhold til disse Tryk (Mariottes Lov). Luftarters og Dampes E. anvendes paa mange Maader i Techniken, i Dampmaskinen osv.

Elastisk Væv, et gulagtigt, af mikroskopisk fine, elastiske Traade bestaaende Væv, der navnlig bidrager til Dannelsen af det dyriske Legemes Baand og Hinder. I det e. V. forekommer **Elastin**, i næsten ren Tilstand i Oxens Nakkebaand og i Arteriernes elastiske Hinde. Det er gulligt, i fugtig Tilstand meget elastisk og har samme Sammensætning som Albuminstofferne, men indeholder ikke Svovl.

Elatēa, nu Ruinerne ved Elefta, var en betydelig Stad i det gamle Phokis, ⅓ M. n. f. Floden Kephissos. Her fandtes et berømt Asklepiostempel og en mirakelgjørende Billedstøtte af Athene. Philip af Makedoniens Besættelse af E. 338 f. Chr. gav Anledning til Forbundet mellem Athen og Theben og til Slaget ved Chæronea.

Elaterométer, Elasticitetsmaaler, kaldes et Instrument til Maaling af Luftarters og Dampes Spænding i lukkede Rum, altsaa Manometre osv.

Elath ell. **Ailana**, i Oldtiden en vigtig Havn i Idumæa, liggende der, hvor Jordans, Genesarethsøens og det døde Havs dybe Dalfure El-Ghor gaar over i den østlige Arm af det røde Hav, som derefter kaldtes den ælanitiske Bugt (nu Akababugten). Den hørte under David, Salomo og de nærmest følgende Konger i Juda Rige til det jødiske Rige. Over E. handlede Salomo i Forening med Phønikerne paa Ophir; den vedblev ogsaa under Romerne at være en vigtig Handelsplads.

Elayl, d. s. s. Æthylen; s. **Kulbrinter**.

Elba, en bjærgfuld Ø i Middelhavet, skilles ved den c. 1¼ M. brede Piombinokanal fra Toscana. 4¼ □ M. med 22,000 J. Bjærgenes højeste Punkt Capanne paa Øens Vestside er 3,230 F.; de ere foroven skovløse, men de lavere Dele og Dalene ere rigt beplantede med Vinstokke, Oliven, Morbærtræer og alle Haande fortrinlige Frugttræer. Kornavlen er næppe tilstrækkelig til at dække Forbruget, men Vinavlen er betydelig, og en god, hvid Vin udføres. De vigtigste Husdyr ere Faar, Geder, Svin og Æsler. Øens Hovedprodukt er Jærn af fortrinlig Godhed. Malmen, der giver 50—75 pCt. rent Jærn, føres til Fastlandet for at smeltes, da her mangler Brændsel; den samme Fremgangsmaade fulgtes ogsaa i Oldtiden, da de herværende Jærnminer bleve stærkt bearbejdede. Af andre Mineralier findes Magnetsten, Alun, Vitriol og flere Arter Marmor; ved Kysterne indvindes meget Salt ved Fordampning i Pander. Hovedstad Porto Ferrajo paa Nordkysten. — E., Romernes Ilva, kom i det 10de Aarh. under Pisa, indtoges 1290 af Genua, kom senere under Spanien og fra 1736 under Neapel, indtil Øen ved Fredslutningen 1801 kom til det nyoprettede Kongerige Etrurien og senere tillige med dette til det franske Kejserdømme. Efter Napoleon I.s Tronfrasigelse 1814 fik han Øen som Ejendom med fuld Souverænitet og opholdt sig her 4 Maj 1814—26 Febr. 1815. Ved Wienercongressen kom E. under Toscana og senere med dette til Kongeriget Italien.

Elben, Romernes Albis, en af Tysklands store Floder, udspringer paa Riesengebirge paa Grænsen af Böhmen og preussisk Schlesien. Dens Løb i Böhmen gaar først mod S. og derefter gjennem en stor Bue mod V., N. V. og N., og den optager her fra venstre Side Adler, Moldau og Eger, fra højre Side Cydlina og Iser. Efter at have optaget Moldau bliver den sejlbar for Baade. Ved Herrnskretschen flyder den ind i Kongeriget Sachsen og løber nu mod N. V. gjennem det sachsiske Schweiz, hvor den allerede er sejlbar for Dampskibe, forbi Dresden og Meißen ind i Preussen. I Sachsen optager den en stor

Mængde Vandløb, der dog alle ere ubetydelige. Gjennem preussisk Sachsen løber den forbi Torgau, bøjer, efter fra højre Side at have optaget Sorte Elster, mere mod V. forbi Wittenberg gjennem Anhalt, hvor den fra venstre Side optager Mulde. Fra Anhalt løber den med nordvestl. Retning paa ny ind i preussisk Sachsen, optager fra venstre Side Saale, bøjer ved Magdeburg mod N. til Grænsen af Brandenburg, hvor den fra højre Side optager Havel og derefter paa ny faar nordvestl. Retning forbi Wittenberge, Lauenburg og Hamborg-Altona, hvor den danner flere Øer, til Kuxhaven, hvor den gjennem en 2 M. bred Munding falder i Nordsøen. I denne Del af sit Løb optager den fra højre Side Elde, Sude, Stecknitz, Bille, Alster og Stör og fra venstre Side Jeetze, Ilmenau, Lütze og Oste. Flodens hele Længde er 155 M.; Flodgebet 2,600 □ M. Større Søskibe kunne med Flod gaa op til Hamborg, hvor Forskjellen mellem Ebbe og Flod er 6¾ F., medens den ved Kuxhaven er 9¾ F. Skibsfarten paa E., der tidligere var underkastet mange Hindringer, frigjordes ved en Convention i Dresden 1821 mod Erlæggelse af en bestemt Afgift, den saakaldte Stadertold, der nu er afløst.

Elberfeld, Stad i den preussiske Rhinprovins, 5 M. n. n. ø. for Köln med 94,000 I. (1880). Blandt Stadens Bygninger ere de mærkeligste det prægtige Raadhus, den nye katholske Kirke, den nye reformerte Kirke, Sygehusene, Slagtehuset og Jærnbanegaardene. Foruden de sædvanlige Undervisningsanstalter er her en Industriskole, en Handelsskole og en Væverskole. E. er en af de betydeligste Fabrik- og Handelsstæder i Tyskland. Fabrikvirksomheden omfatter især Manufakturvarer i Bomuld, Silke, Halvsilke, Linned og Uld, alle Slags Baand, Traad, Tæpper, Gummivarer, Læder, Jærn- og Blikvarer, Møbler, physiske Instrumenter, chemiske Præparater m. m. Handelen er meget betydelig, og den herværende Børs gjør udstrakte Pengeomsætninger. E. udgjør egentlig med Barmen, der ligeledes har 95,000 I., ēn Stad. I Midten af det 18de Aarh. var E. kun en ubetydelig Flække.

Elberling, Carl Vilhelm, dansk Philolog og Skolemand, f. 17 Sept. 1800 i Kjøbenhavn, tog 1825 philol. Embedsexamen og 1828 Magistergraden. E. var tidlig Medarbejder af den nye engelske Udgave af Stephanus's store græske Ordbog; 1827 besørgede han en kritisk Udgave af Cæsars »Commentarii de bello gallico« og gav n. A. tilsvarende Anmærkninger til hans »Comment. de bello civili«. 1831 blev E. Overlærer ved Slagelse lærde Skole og 1838 Rector sammesteds; han forflyttedes 1851 til Roskilde, men afskedigedes 1863 paa Grund af Øjensvagheds og døde 10 Nov. 1870 i Kjøbenhavn. 1853 havde han faaet Titel af Professor. E. udgav til Skolebrug Terents's Komedier (1834, 2. Udg. 1854) og Platons Apologien og Kriton (1837), samt udførlige Anmærkninger til nogle af Horats's Breve (4 Hæft., 1843—47). Ogsaa tog han i Aarene 1836—42 flittig Del i den literære Kritik her hjemme. 1866 besørgede han en Udgave af Holbergs Niels Klim paa Latin og meddelte 1869 Forarbejder til en lignende Udgave af de trende Breve om Holbergs Levned (Danske Samlinger, 4de Bd.).

Elbeuf [böff], Stad i det franske Dep. Nedre-Seine ved Seines venstre Bred, 2 M. s. til v. for Rouen. 23,000 I. (1881). Gammel, slet bygget Stad. Berømte Klædefabriker, der sysselsætte næsten ⅔ af Befolkningen foruden mange af Omegnens Beboere. Den aarlig her forarbejdede Uld har en Værdi af c. 33 Mill. Kroner.

Elbing, Stad i Vestpreussen, 7 M. ø. s. ø. for Danzig ved den lille Flod E., som ¼ M. fra Staden falder i det frische Haff sammen med Weichselarmen Nogat. 36,000 I. (1880), hvoriblandt over 5,000 Jøder. Livlig Industri i Sejldug, Tobak, Læder, Sæbe, Lys, Naale, Stentøj og Maskiner. Betydelig Handel. — E. er anlagt i det 13de Aarh., blev senere Medlem af Hanseforbundet, kom 1454 under Polen og 1772 under Preussen.

Elbingerøde, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 9 M. ø. n. ø. for Göttingen. 3,000 I. Jærngruber.

Elbogen ell. **Elnbogen**, Stad i det østerrigske Kronland Böhmen ved Floden Eger, 16 M. v. for Prag. 3,000 I. Berømt Porcelænsfabrik.

Elbrūs, det højeste Bjærg i Kaukasus, 30 M. n. v. for Tiflis, over 18,000 F. højt.

Elbūrs, en Bjærgkjæde i det nordlige Persien langs Sydkysten af det kaspiske Hav. Den falder stejlt af mod det kaspiske Hav, men jævnere mod S. Dens højeste Punkt er den udslukte Vulkan Demavend, n. ø. for Teheran, der er c. 20,000 F. høj.

Elcesaiter ell. **Sampsæer**, en essæisk-gnostisk Retning i Oldkirken, der betragtede Moseloven som bindende, navnlig Sabbaths- og Omskærelsesbudene, men forkastede Ofrene. De brugte hyppige Vadskninger; Nadveren holdt de med Brød og Salt; Nydelsen af Kjød var forbudt, men Ægteskabet holdt de i Ære. Christus gjaldt for Guds Søn af Jomfruen; men samtidig lærte de, at han skulde blive Menneske mere end ēn Gang. De havde en hellig Bog Elxai, forfattet paa Trajans Tid, maaske af en Jødechristen af dette Navn.

Elche [ēltsche], Stad i den spanske Prv. Valencia, 3 M. v. s. v. for Alicante. 20,000 I. Uld- og Bomuldsmanufakturer, Handel med Bomuld, Vin, Sydfrugter og Soda. Frugtbar Omegn med mange Daddelplantager. Sundhedsbrønd.

Elchingen, Øvre- og Nedre-, to Landsbyer i den bayerske Kreds Schwaben ved Donaus v. Bred, 2 M. fra Ulm, bekjendte af Slaget 14 Oct. 1805, hvori Østerrigerne bleve slagne af den franske Marschal Ney, som deraf fik Hertugtitel. Tæt ved ligger paa et stejlt Bjærg det rige, tidligere rigsumiddelbare Benedictinerabbedi E.; det var stiftet c. 1128 af Markgrev Conrad af Meißen og kom 1803 til Bayern.

Elcho, Francis, Lord, f. 1818 som ældste Søn af Jarl Wemyss, blev 1841 Underhusmedlem for Gloucester-Shire, men opgav 1846 sit Sæde, fordi han havde sluttet sig til Robert Peels Frihandelsreformer. Fra 1847 har E. været valgt i Haddington-Shire som liberal-

conservativ, var 1853—55 Statkammerlord og har siden taget en fremragende Del i Oprettelsen og Ledelsen af de frivillige Skyttecorpser. Han arvede 1882 sin Faders Peersværdighed.

Eldbjørgdag ell. **Eldbjørgmesse** (isl. Eldbjargarmessa) kaldes ofte paa Landet i Norge den 14de Dag i Julen (7 Jan.), som om den kaldtes saa efter en Helgen Eldbjørg, der dog vist ikke har existeret; paa denne Dag slukkede eller „bjærgede" man Ilden efter Julegjæstebudet, og da skulde Gjæsterne fare af Gaarde; da drak man Eldbjørgsminne med adskillige Ceremonier, hvoraf man tog Varsel for det kommende Aar.

Elden, en lille Biflod til Elben i Mecklenburg-Schwerin, Afløbet af Müritzersøen og et Par andre Smaasøer, nævnes i det mærkelige Document, udstedt af Kejser Frederik II i Metz 1214, hvori han afstod til Danmark, hvad der laa hinsides Elben og E.

Eldena [eld], Landsby ½ M. fra Greifswald i Pommern, er bekjendt af det Landbrugsakademi, som anlagdes her 1835 paa en Universitetsgaard med et Avlsbrug paa henved 1,000 Tdr. Land, hvortil forskjellige industrielle Anlæg knyttede sig. Akademiet var navnlig ved sin nære Forbindelse med Universitetet i Greifswald vel udstyret med Lærerkræfter, og mange af Nutidens mest bekjendte Landmænd ere udgaaede herfra. Det ophævedes 1876 og benyttes nu som en landøkonomisk Mellemskole.

Eldon, John Scott, Lord [eld'n], engelsk Statsmand, f. 4 Juni 1751, blev 1776 Sagfører i London og 1783 Medlem af Underhuset, 1788 Solicitor- og 1793 Attorney-General, samt 1799 ophøjet til Peer som Lord E. og Lordoverdommer. 1801 blev E. Lordkansler og beklædte denne Stilling med en kort Afbrydelse 1806 lige til 1827 som en afgjort og stivsindet Forsvarer af alle bestaaende Indretninger, saa vel i politiske og kirkelige Forhold som i den almindelige Lovgivning (var imod al Indskrænkning af Dødsstraffen) og var tillige med Castlereagh den bitreste Modstander af Folkets Friheder. 1821 blev han ophøjet til Jarl og døde 13 Jan. 1838.

Eldorādo, d. e. det gyldne (Land), kaldte man efter Amerikas Opdagelse et Æventyrland i Sydamerika, hvor Guld og Sølv skulde ligge dyngevis paa Jorden, og som man en Tid lang troede at finde omkring en fabelagtig Sø Parime i det nuværende Venezuela. I uegentlig Betydning bruges E. som Betegnelse for et lykkeligt Opholdssted, Slaraffenland.

Eleātiske Skole (6te—5te Aarh. f. Chr.), græsk Philosophskole, stiftet i Staden **Elea** i Syditalien af Xenophanes, culminerede med Parmenides og opløstes i Hovedsagen med Zenon og Melissos. E. tilstræbte i sin Forklaring af Verden en Enhedslære (Monisme). Medens Pythagoræerne havde taget deres Udgangspunkt i Qvantiteten og Mangfoldigheden, nægtede E. Realiteten af Mangfoldighed, endelig Bestemthed og overhovedet af Vorden og Bevægelse. Kun det værende er, det ikke-værende er ikke og kan hverken udtales ell. tænkes. Det værende er det ene, og Sanseverdenens Mangfoldighed og Bevægelse er kun et Skin. E. danner et Vendepunkt i den græske Philosophis Historie og øvede betydelig Indflydelse, ikke blot paa den forsokratiske Naturphilosophi, paa Heraklit, Empedokles, Atomikerne og Anaxagoras, men ogsaa senere paa den platoniske Begrebsphilosophi og paa den aristoteliske Physik og Metaphysik.

Eleāzar, 1) Arons tredje Søn, fulgte denne i Ypperstepræstedømmet i Israel. — 2) Søn af en vis Abinadab; til ham blev Pagtens Ark overgivet, da Philisterne bragte den tilbage til Israel (1 Sam. VII, 1). — 3) En af Davids Helte (2 Sam. XXIII, 13). — 4) Broder til Judas Makkabæus, Mattathias's fjerde Søn, faldt 162 f. Chr. i Kampen mod Kong Antiochos Eupator (1 Makk. VI, 43). — 5) Skriftlærd i Jerusalem, som efter mange Pinsler blev henrettet af Antiochos Epiphanes (2 Makk. VI, 18).

Elĕctrum, et Mineral, der væsentligst bestaar af Guld med 15—62 pCt. Sølv. Farven er messinggul, og det findes sammen med og i lignende Krystalformer som Guldet. Alexander Severus anvendte under Navn af E. en Legering af ⅔ Guld og ⅓ Sølv til Mønter.

Electuārium, s. Latværge.

Elefant (Elephas), en Pattedyrslægt af en egen Gruppe (Proboscidea) af tykhudede Hovdyr. E. har en overmaade plump og svær, men temmelig kort Krop, der er noget højere over Skulderen end over Krydset, en meget kort Hals, et stort, rundt Hoved med en bred Pande, en ubetydelig Hale og tykke Ben med saakaldte Klumpfødder, d. e. de 5 Tæer ere sammenvoxede lige til Hovene, og E. træder ikke alene paa disse, men tillige paa en bagved og mellem dem liggende, hornagtig Trædeplade. Da E. er temmelig højbenet, men tillige meget korthalset, vilde den ikke kunne naa Jorden enten for at græsse eller drikke, hvis ikke Næsen og Overlæben vare forlængede til en lang, overordentlig bevægelig og udstrækkelig Snabel; i Spidsen af denne findes Næseborene og en lille, bøjelig Krog, der ligner en Finger og er et fortrinligt Griberedskab. Snabelen er dernæst meget følsom og er E. til overordentlig megen Nytte dels at gribe eller afrive Græs, Frugter eller Kviste, dels til at indsuge Vandet, naar den vil drikke; med den løfter den sin Rytter op paa Ryggen og sætter ham ned igjen, med den udfører den meget af sit Arbejde, naar den bruges som Arbejdsdyr, osv. Under Grunden af Snabelen findes Munden, af hvilken hos det udvoxede Dyr 2 lange Stødtænder rage ud; disse, der have en krum, kegledannet Form og levere det saakaldte Elfenben, ere Fortænderne i Overmunden; de ere ligesom de fleste andre Stødtænder dannede af Dentin (uden Email) og aabne i Roden, blive altsaa ved at voxe med Alderen. De ere større hos Hannen end hos Hunnen og større hos den afrikanske end hos den indiske E. E. har ingen Fortænder i Undermunden, ingen Hjørnetænder, men store Kindtænder, indrettede til at knuse haard Føde; de bestaa nemlig hver af 10—20 tværstillede Tandplader, som kun hænge sammen forneden, men for Resten ere forbundne ved et Lag af Tandkit,

der oprindelig beklæder hele Kronens Overflade. Da nu hver Tandplade yderst bestaar af Email, inderst af Dentin, fremkommer der ved Slidbet paa Tyggefladen tilsvarende ovale eller rudedannede Figurer af Dentin, omgrænsede af Email og adskilte af Tandkit. Efterhaanden som en saadan Tand slides op, erstattes den af en anden af samme Beskaffenhed, der efterhaanden har udviklet sig i Kjæven bagved den og senere skudt sig frem og indtaget dens Plads. Paa denne Maade skifter E. Tænder 6 Gange i Løbet af sit omtrent hundredaarige Liv. Huden er tyk, mørkegraa, stærkt rynket, men kun tyndt besat med ganske korte Haar, som dog i den Tid, da Haarlaget periodisk fornyes, ere noget mere iøjnefaldende. Dog skal det i Bjærgegnene være mere udviklet, og man har i de indiske Bjærglande fundet E. „saa laadne som Pudler". Halen er udstyret med et Knippe af seje Børster. Øjnene ere smaa, Ørerne store, nedhængende Lapper. Patterne ligge mellem Forbenene. De føde kun 1 Unge, som Moderen viser megen Omhu. I nuværende Jordperiode ere E. indskrænkede til det hede Jordbælte i den gamle Verden, hvor de leve selskabelig, især i fugtige og skovrige Egne; da de som andre Tykhude gjærne bade sig eller besprøjte deres Legeme med Vand, foretage de ofte Vandringer for at komme til en Flod eller Sø, i Alm. i smaa Selskaber. **Den afrikanske E.** (E. africanus) skal naa en Højde af 12—14 F. og kjendes desuden paa sine store Øren, samt derpaa, at Figurerne paa Kindtændernes Tyggeflade ikke ere smalle Ovaler, men meget langstrakte Ruder. Dens Fædreland er hele Afrika syd for Sahara fra Senegal og Abessinien indtil Cap. Mange Steder i Sydafrika er dens Mængde aftaget betydelig, men længere mod Nord kan man endnu træffe Flokke paa flere Hundrede E., der jages fornemmelig for Elfenbenets Skyld. De gamle Ægyptere og Carthaginiensere afrettede E. til Krigsbrug. **Den indiske E.** (E. indicus) bliver 8—10 F. høj og kjendes fra den afrikanske ved sine mindre Øren samt derved, at Kindtændernes Figurer ere smalle, krusede Ovaler. Den er udbredt over For- og Bagindien, Ceylon og Sumatra. Den indiske E.s fortrinlige Begavelse gjør den til det ypperste af alle Husdyr; den er baade lærvillig og klog, rolig og af blid Charakter, og den besidder baade god Hukommelse og en ikke ringe Dømmekraft. Den benyttes derfor i Indien dels til at forrette alt Slags Arbejde, dels til at trække og bære, f. Ex. til at transportere Artilleri og Krigsmateriel, til at rejse paa af de fornemme, nemlig i Telte, som den bærer paa Ryggen, medens Driveren sidder paa Halsen og leder den med sin Krogpig, til Tigerjagt, til Kamp i Krigen osv. Men E. forplanter sig i Regelen ikke i Fangenskab — til Dels dog maaske, fordi dens Benyttelse som Arbejdsdyr ikke lader sig forene dermed — og nye E. maa derfor bestandig indfanges og afrettes, hvilket for øvrigt kun medtager nogle faa Uger. Man fanger dem i Gruber eller Indhegninger, f. Ex. paa Ceylon, eller lokker dem ved tamme, brunstige Hunner, der fængsle de vilde Hanners Opmærksomhed, medens man binder dem med stærke Strikker. De hvide E. ere særdeles søgte til Brug ved festlige Lejligheder. Hvor E. er talrig, gjør den megen Skade ved at opæde og nedtrampe Rismarkerne, hvorimod man søger at sikre sig ved at omgive dem med Baal om Natten. De gamle Hanner, der ere fordrevne fra deres Flokke og vanke ene omkring, de saakaldte Konkedorer, anrette ogsaa ofte megen Ulykke, idet de endog trænge ind i Landsbyerne og nedtræde alt, hvad der møder dem. Af uddøde E.-Arter fandtes i Tertiærtiden flere i Europa, Asien og Nordamerika, nogle større end de nulevende, andre mindre, nogle endog meget smaa, som de paa Malta fundne Dværg-E. (1½ Alen høje). Den senest uddøde E.-Art er Mamut (s. d. A.). Til E.s Afdeling hørte ogsaa Mastodon og Dinotherium (s. disse A.).

Elefantfloden ell. **Olifant** udspringer paa det henimod 7,000 F. høje Bjærg Winterhoek i Caplandet i Sydafrika, løber i en snæver Dal mellem Cedar- og Olifantbjærgene mod N., optager fra højre Side Doorn og løber derefter med nordvestlig Hovedretning til Atlanterhavet, hvor den har sit Udløb under 31° 40′ s. Br.

Elefantordenen, den fornemste af de to danske Ridderordener, er i sin nuværende Skikkelse stiftet af Kong Christian V. Allerede den første oldenborgske Konge Christiern I havde, maaske som en Fortsættelse af, hvad der synes at have bestaaet under Erik af Pommern, stiftet et religiøst Broderskab, som sattes i Forbindelse med det af ham 1459 oprettede Helligtrekongers Capel i Roskilde Domkirke, og til hvilket Paven skjænkede betydelige Privilegier; det skal have været bestemt til at bestaa af 50 Medlemmer, som bare Kjæder, efter Sigende med Elefanter. Ved Reformationen ophørte denne Stiftelse, men fornyedes igjen under Kong Frederik II, der saa vel som hans to Efterfølgere Christian IV (som selv bar Ordenen) og Frederik III udnævnte Elefantriddere. E.s Statuter ere lige som Danebrogsordenens af 1 Dec. 1693; ved disse fastsattes Medlemmernes Antal til 30 foruden Kongen som Ordensherre og hans Sønner som fødte Riddere. Ordensbaandet er et blaat Skulderbaand; deraf Benævnelsen „Blaa Ridder". 1 Jan. er Elefantriddernes Ordensdag; den regerende Konges Fødselsdag er en fælles Højtidsdag for E. og Danebrogsordenen. Ordenen uddeles kun til fyrstelige og andre meget højtstaaende Personer. Ved Beg. af 1884 var der 84 Elefantriddere, nemlig 4 Kejsere (af Tyskland, Brasilien, Østerrig og Rusland), 10 Konger (af Sverige-Norge, Nederlandene, Hellenernes, Italien, Portugal, Belgiernes, Spanien, Sachsen, Rumænien og Serbien), 1 Ex-Konge (af Portugal) og 1 Titulærkonge (af Spanien), 8 andre nu regerende og 1 forhen regerende Fyrste, 38 Prinser, 9 danske (Tillisch, Grev Krag-Juel-Vind-Frijs, Grev C. C. S. Danneskjold-Samsøe, Grev O. S. Danneskjold-Samsøe, Hall, Grev Holstein, Baron Plessen, Estrup og Madvig) og 12 fremmede Stormænd. Riddernes Vaabenskjolde hænge i Frederiksborg Slotskirke.

Élégance, fr. [gāngse], Sirlighed, Smagfuldhed, Pragt. **Élégant** [gāng], Modeherre; élégant, sirlig, smagfuld, pragtfuld.

Elegi kaldtes hos Grækerne og Romerne ethvert i Distichер skrevet Digt. Det var den første Digtart, der hos Grækerne uddannedes efter det episke Digt; dets Udvikling tog sin Begyndelse i det 7de Aarh. f. Chr. Indholdet er af højst forskjellig Art; snart er det Krigssange og Opmuntringer til at kæmpe tappert for Fædrelandet (Kallinos og Tyrtæos), snart erotiske Digte (Mimnermos), snart politiske og gnomiske (Solon og Theognis), snart Klagesange (Simonides). I den alexandrinske Tid var det fortrinsvis den erotiske E., som uddannedes (Kallimachos og Philetas), og dem var det, som de romerske Elegikere Tibull, Propers og Ovid tog til Forbilleder. Nu bruges E. kun som Navn paa Digte af blid vemodig Charakter (s. Digtekunst).

Elektra, Datter af Agamemnon og Klytæmnestra, Søster til Iphigenia og Orestes, hvilken sidste hun efter Faderens Drab reddede fra Ægisthus Efterstræbelser og sendte til Kong Strophios i Phokis, for at han, naar han havde naaet Mandsdomsalderen, kunde vende tilbage som sin Faders Hævner. Da Hævnen var fuldbyrdet, ægtede hun sin Broders trofaste Ven Pylades, ved hvem hun blev Moder til to Sønner, Medon og Strophios. E., Datter af Okeanos og Tethys, var gift med Thaumas og Moder til Iris og Harpyierne. En tredje E., en af Plejaderne, blev ved Zeus Moder til Dardanos.

Elektricitet, en Naturkraft, om hvilken man i Oldtiden vidste, at den kunde fremkaldes ved at gnide Rav (gr. Elektron), hvoraf den har faaet Navn; ved Gnidningen fik det den Egenskab at tiltrække lette Legemer, som bragtes i dets Nærhed. Englænderen Gilbert viste imidlertid 1600, at mange andre Legemer, som Glas, Lak, Harpix, Svovl, Ædelstene o. fl., have samme Egenskab, og det har senere vist sig, at naar man gnider to forskjellige Legemer imod hinanden, hvorved man dog i nogle Tilfælde maa bruge visse Forsigtighedsregler, blive de begge elektriske, d. e. de tiltrække lette Legemer, som bringes i deres Nærhed. Er et Legeme blevet elektrisk ved Gnidning, kan det ved en blot Berøring overføre den samme Egenskab paa andre Legemer, hvorved det rigtignok selv taber i E.; men Legemernes Evne til at modtage E. er meget forskjellig. En Metaltraad, som bringes i Berøring med et elektrisk Legeme, vil nemlig øjeblikkelig blive elektrisk overalt, selv om den er meget lang, og man siger derfor, at Metallerne ere gode Ledere for E. Paa lignende Maade er ogsaa Kul en god Leder, fremdeles forskjellige Malme, Vand og som Følge heraf alle Legemer, som ere gjennemtrukne med Fugtighed, som friske Planter, Menneskets og Dyrenes Legemer, Jordbunden, fortyndede Syrer, Opløsninger af Salte og Alkalier osv. Andre Legemer derimod modtage E. meget vanskelig og blive kun elektriske paa det Punkt, hvor de have været i Berøring med det elektriske Legeme; de kaldes slette Ledere, Ikke-Ledere eller Isolatorer. Saadanne ere Glas, Lak, Svovl, Harpix, Kautschuk, tørre, organiske Legemer, som Ben, Uld, Pelsværk, Silke, Horn, mange Mineralier, fremdeles fede og ætheriske Oljer og fremfor alt Luften. Vil man sørge for, at et Legeme længe skal beholde sin E., maa det omgives med slette Ledere, isoleres. Dette sker ved at ophænge det i Silkesnore eller lade det hvile paa Fødder af Glas eller Lak. Glasset har til dette Brug den Fejl, i fugtig Luft at overtrække sig med en Hinde af Fugtighed og derved blive ledende; men denne Ulempe kan man hæve ved at overtrække det med en Fernis. Forskjellen imellem Lederne og Isolatorerne opdagedes af Gray 1729. Ved denne Opdagelse blev Dufay sat i Stand til at gjøre en anden af stor Vigtighed, den nemlig, at der gives to forskjellige Arter af E., idet to Hyldemarvskugler ophængte i Silkespind, som ere gjorte elektriske ved Berøring med en Glasstang, der er gneden med uldent Tøj, frastøde hinanden; bringes de begge i Berøring med en Lakstang, der er gneden med uldent Tøj, frastøde de ogsaa hinanden, men elektriseres den ene ved Berøring med Glasstangen, den anden ved Berøring med Lakstangen, ville de tiltrække hinanden. Lakkets E. er altsaa forskjellig fra Glassets, og man kan af det omtalte Forsøg slutte, at ensartet elektriske Legemer frastøde, forskjellig elektriske derimod tiltrække hinanden. Har man givet de to Kugler lige megen E., den ene med Glasset, den anden med Lakket, og lader man dem da komme i Berøring med hinanden, miste de al E., saa at de forskjellige elektriske Kræfter endog ophæve hinanden og ere modsatte Kræfter. Man har kaldt den E., som fremkommer i Glas ved Gnidning med uldent Tøj, positiv, den som fremkommer i Lak, der gnides med uldent Tøj, negativ, og man betegner dem ved + E. og ÷ E. Det viser sig fremdeles, at to forskjellige Legemer, som gnides imod hinanden, blive begge elektriske, men saaledes, at altid det ene faar + E., det andet ÷ E., uden at man dog efter Legemernes andre Egenskaber kan slutte sig til, hvilken E. de ville faa. En ringe Forskjel er tilstrækkelig til at fremkalde E.; gnider man f. Ex. to ens Legemer, der blot have lidet forskjellig Varmegrad imod hinanden, bliver i Reglen det koldeste +, det varmeste ÷ elektrisk. Da de to elektriske Kræfter ophæve hinanden, kan man betragte et uelektrisk Legeme som om det indeholdt lige meget + og ÷ E., og Erfaringen viser, at denne Betragtning er rigtig. Naar man nemlig nærmer et Legeme, A, med f. Ex. + E. til en isoleret Leder (en Metalcylinder), vil der i denne nærmest ved A fremkomme ÷ E., længst fra A + E. Denne Fordeling af E. kan paavises ved Hjælp af Hyldemarvskugler, ophængte ved de to omtalte Steder af Lederen. De ville frastødes af denne, saa snart A nærmer sig til den, og ved Hjælp af gnedet Lak og Glas kan man overbevise sig om, at E. netop er fordelt paa den omtalte Maade. Fjernes atter A, bliver Lederen tilbage uden noget Spor af E. Det hele Phænomen kan forklares, naar man som sagt tænker sig, at den oprindelige elektriske Leder indeholder begge de elektriske Kræfter, som da ophæve hinanden; men befinder det + elektriske A sig i Nærheden, vil + E. i A tiltrække ÷ E. og frastøde + E. i Lederen, og de blive da til Dels adskilte, saa længe Indvirkningen varer;

fjærnes A, vilde de adskilte elektriske Kræfter atter forenes og ophæve hinanden. Naar man, medens E. er fordelt i Lederen, berører denne et eller andet Sted, vil den frastødte + E. ledes ned i Jorden; fjærner man da A efter at have borttaget Fingeren, bliver Lederen tilbage med ÷ E. Derimod kan man ikke bortlede den tiltrukne ÷ E., fordi Fingeren selv bliver ÷ elektrisk ved Tilnærmelsen til A og endog afgiver ÷ E. til Lederen, saa at denne, hvor man end berører den afledende, beholder den tiltrukne ÷ E. Formindskes efterhaanden Afstanden imellem A og den isolerede Leder, ville de to modsatte E. omsider tiltrække hinanden saa stærkt, at Luften ikke længer kan holde dem tilbage. De forenes da igjennem Luften og give derved Anledning til den elektriske Gnist (s. d. A.). Den ved Fordelingen tiltrukne E. er altid svagere end den, der har fremkaldt Fordelingen, undtagen naar det fordelende Legeme er helt omgivet af den Leder, hvori Fordelingen foregaar; de ere da lige store. — Ogsaa i Isolatorer kan der ske en elektrisk Fordeling; men paa Grund af den Vanskelighed, hvormed E. bevæger sig i dem, er Fordelingen altid meget svag og i Begyndelsen umærkelig; er det fordelende Legeme stærkt elektrisk, bliver Fordelingen dog desto stærkere, jo længere Indvirkningen varer, og den vil vedblive med at være til Stede, naar det fordelende Legeme fjærnes. Kun naar Isolatoren har et Fremspring, kan det være muligt at faa en Gnist fra den. — En isoleret Leder (f. Ex. en Metalkugle), som gjøres elektrisk, har al sin E. paa Overfladen, hvilket Coulomb beviste derved, at en Metalkugle, indesluttet i en tynd Kapsel, som ved Hjælp af Glashaandtag kunde tages af, var aldeles uelektrisk, naar Kapselen blev borttaget, medens denne beholdt den hele Mængde. Paa Overfladen af en Kugle er E. aldeles ensformig fordelt, men paa Legemer, der have en fra Kuglen afvigende Form, ophober E. sig fortrinsvis paa de mest fremragende Steder og desto stærkere, jo større og skarpere Fremspringet er. Er Legemet derfor forsynet med Spidser, vil E. væsentlig findes paa disse, og da den overføres desto lettere paa Luften og andre slette Ledere, jo stærkere den er, vil Tilstedeværelsen af saadanne Spidser paa et elektrisk Legeme bevirke, at E. taber sig meget hurtig. Luften bliver derved selv elektrisk og frastødt, og fra enhver saadan Spids vil der derfor udgaa en Luftstrøm, den elektriske Vind. Forsyner man en isoleret Leder med en Spids og nærmer til denne et elektrisk Legeme, vil den tiltrukne, modsatte E. i Spidsen gjennem Luften strømme over til det elektriske Legeme og til Dels ophæve dettes E., medens den frastødte, ensartede bliver tilbage i Lederen, og det ser derfor ud som om Spidsen havde suget E. til sig. Man taler derfor om indsugende Spidser, skjønt Benævnelsen ikke er ganske rigtig. — Ved mange Forsøg baade af Coulomb og af P. Riess er det godtgjort, at de elektriske Frastødninger og Tiltrækninger følge samme Lov som alle andre Virkninger i Afstand, nemlig at de forholde sig omvendt som Afstandenes Kvadrater. — E. frembringes ikke alene ved Gnidning, men ogsaa paa flere andre Maader som ved Tryk, ved Opvarmning (Pyroelektricitet, Thermoelektricitet, s. d. A.), ved Berøring af forskjelligartede Legemer (Galvanisme) og ved Induction (s. d. A.). Berøringselektricitetens Grundphænomener ere følgende: Naar to Metaller (og dertil henregnes i disse Forhold Kul, Graphit, Brunsten) berøre hinanden, opstaar der en elektromotorisk Kraft (s. d. A.), hvorved det ene Legeme faar et højere elektrisk Potential end det andet (Zink højere end Kobber), og denne Potentialforskjel afhænger alene af de to Metallers Beskaffenhed; den er for de samme to Metaller altid den samme og tilmed uafhængig af, om de to Metaller ere i umiddelbar Berøring med hinanden eller der imellem dem er indskudt andre Metaller (Voltas Spændingslov). En sluttet Kreds af saadanne Legemer vil derfor være i elektrisk Ligevægt; men gaves der Legemer, som ikke fulgte Loven, saa vilde et af dem i en sluttet Kreds med mindst to Metaller bevirke, at + E. dreves med større Kraft i ēn Retning end i den modsatte, og der vilde saa gaa en vedvarende Strøm i Kredsløbet, saa længe den elektromotoriske Kraft, der har sat den i Bevægelse, er til Stede. Saadanne Legemer ere Vædskerne. S. **Elektrisk Strøm** og **Elektromotorisk Kraft**. **Atmosphærisk E.** fremtræder ikke blot i Tordenvejr (s. Lynild), men naar Himlen er aldeles blottet for Skyer, viser den sig altid som positiv elektrisk, uden at man bestemt kan angive Grunden dertil. Iagttagelserne have vist, at denne + E. voxer fra noget før Solopgang til opad Formiddagen, aftager derpaa til om Eftermiddagen, voxer atter til Nattens Begyndelse og aftager derpaa til om Morgenen. Den er stærkest i Januar, svagest i Apr. og Maj. Er Himlen overtrukken, eller er der blot Skyer paa den, udvikles Phænomenet, og Luften kan da endog være ÷ E. **Dyrisk E.** findes især hos Fiske. **Elektriske Fiske** kaldes de, som formaa i særegne Redskaber (de saakaldte e. Organer) at avle E. og vilkaarlig at udlade denne af deres Legeme. Disse Organer forekomme hos de e. **Rokker** ell. **Sitterrokker** (flere Arter af Slægten Torpedo), **den e. Aal** (s. Barryg) og **den e. Malle**. Det e. Organ bestaar hos Sitterrokkerne af hudagtige Rør, lodrette paa Dyrets Flader, afdelte ved talrige, fine Tværskillevægge i Rum, som ere fyldte med en Vædske, og hvis Vægge ere rigt forsynede med Nerver, som udspringe fra Nervestammer, der ere at betragte som usædvanlig stærkt udviklede Dele af visse Hjærnenerver (af 5te og 10de Par). Organet er dobbelt og ligger paa hver Side af Hovedet, umiddelbart under Huden. Hos den e. Barryg findes der 4 e. Organer, 1 større og 1 mindre paa hver Side, hint blot dækket af Huden, dette tillige af Halemusklerne. De strække sig omtrent i $\frac{2}{3}$ af Legemets Længde og ere væsentlig byggede som hos de elektriske Rokker, kun ere de ordnede efter Længden. Talrige Nervestammer, som udspringe fra Rygmarvsnervernes nedre Rod, forsyne dem med Nerver. Hos den e. Malle er det e. Organ udbredt over næsten hele Legemet mellem Huden og Musklerne. Dets Nerver udspringe dels fra Hjærnen (fra 10de

Par Hjernenerver), dels fra Rygmarven. Hvorvidt ogsaa andre Fiske end de nævnte besidde denne Evne til at avle og udlade E., er uvist; man har tidligere fortalt det om en Firtand og en Baandmakrel, og senere har man i Halen af flere Rokker, saa vel som hos nogle Nilfiske (Mormyrus, Gymnarchus), fundet Redskaber, hvis Bygning minder om de e. Organer, men det er ikke bekjendt, at de formaa at afgive e. Stød. Alle e. Fiske have en nøgen Hud uden Skæl. Deres mærkelige Evne til at give e. Stød synes at være givet dem dels som Forsvarsmiddel, dels som Middel til at bedøve og lamme andre Dyr, f. Ex. andre Fiske, som derved blive dem et let Bytte. Den hindrer naturligvis ikke, at de kunne spises (jfr. Malle og Rokke). — Saadanne kraftige elektriske Apparater, som hos disse Fiske, findes ikke hos andre Dyr, men vore Tiders Undersøgelser have vist, at der i ethvert dyrisk Legeme findes en Mangfoldighed af e. Strømme, som rimeligvis bidrage ikke uvæsentlig til Organismens Vedligeholdelse, om man end ikke bestemt kan paavise, hvorledes. Det er navnlig Dubois-Reymonds Undersøgelser, som have vist, at enhver Muskeltrævl, enhver Nervetraad er Sædet for et e. Kredsløb, som er desto kraftigere, jo sundere og stærkere den undersøgte Legemsdel er, og først ganske ophører, naar Organismen efter Døden er bleven forstyrret. Han har fremdeles paavist, at enhver Muskelbevægelse er ledsaget af et Forbrug af e. Kraft; men vor Kundskab til den hele Sag er endnu for meget i sin Barndom til, at man kan mere end ane, hvor stor en Rolle denne dyriske E. egentlig spiller ved den hele Livsproces. — Med Hensyn til Elektricitetens Natur, da har Franklin og med ham Cavendish, Volta o. fl. antaget et særligt elektrisk Fluidum, Elektrikum, som var fuldkommen elektrisk og upaavirket af Tyngden; dens enkelte Dele frastøde hinanden indbyrdes, men tiltrækkes af Legemets Dele. Ved en vis Mængde af Elektrikum er Legemet da uelektrisk; har det mere, er det +, har det mindre, ÷ elektrisk. Flere vigtige Virkninger kunne dog ikke forklares herved. Symmer, Coulomb m. fl. antog to modsatte Elektrika, en + og en ÷, af hvilken det uelektriske Legeme skulde indeholde lige store Mængder; den første har Overhaand, naar Legemet er + elektrisk, og omvendt. Dele af samme Elektrikum frastøde, af forskjellige tiltrække hinanden; Legemernes elektriske Tiltrækninger og Frastødninger følge med de Virkninger, som de i dem værende Elektrika udøve, hvilke ikke ere uafhængige, da de paa Grund af Luftens Modstand ikke kunne forlade Legemet. Nogle Physikere antage, at Ætheren samler sig frit i Overskud paa et + elektrisk Legeme, i Underskud paa et ÷ elektrisk Leg.; andre, som Hankel, antage, at Elektriciteten er ejendommelige Svingningstilstande af den imellem Legemets Molecüler værende Æther, f. Ex. kredsformig, og efter Svingningernes Retning er Elektriciteten + eller ÷. Ved Mængden af Elektricitet forstaas saa Størrelsen af den elektriske Energi. **Elektricermaskinen** tjener til at frembringe Elektricitet paa en bekvemmere Maade og i større Mængde, end det kan ske ved ligefrem at gnide en Stang af Lak eller Glas, som holdes i Haanden. Man har indrettet den paa mange forskjellige Maader. Som oftest bestaar den af en rund Glasskive, fæstet paa en Axe, saa at den kan drejes rundt med Haanden. Paa en isoleret Leder ved Siden er der anbragt to Puder (Gnidetøjet), overstrøgne med et Amalgam (en Legering af Kvægsølv, Tin og Zink), som trykkes svagt imod Skivens Sider, saa at denne under Omdrejningen bliver gneden og faar + Elektricitet, medens Gnidetøjet bliver ÷ elektrisk og meddeler denne Elektricitet til den Leder (den negative Conductor), hvorpaa det er anbragt. Lige over for Gnidetøjet er opstillet en anden isoleret Leder, som er forsynet med Indsugere, Spidser, der gaa tæt hen til Glasskiven; Skivens + Elektricitet fremkalder en Fordeling i disse, hvorved den tiltrukne ÷ E. gaar over paa Skiven og ophæver dens + E., medens den frastødte + E. gaar over paa Lederen (den positive Conductor). Begge Conductorer maa have afrundede Former, for at Elektriciteten ikke skal tabe sig i den omgivende Luft, og være opstillede paa Glasstænger, som ere fernisserede for ikke at beslaa sig med Fugtighed af Luften. Jo større den Del af Skiven er, som under Omdrejningen gnides, og jo hurtigere Omdrejningen sker, desto mere Elektricitet frembringes der; man har derfor udført saadanne Maskiner med to parallele Skiver hver paa 6 F.s Diameter, som ere i Stand til at give Gnister paa 1 Alens Længde. Imellem Gnidetøjet og Indsugerne omgives Skiven som oftest af fernisseret Taft for at hindre den i undervejs at afgive Elektricitet til Luften. I Stedet for Skiven har man ogsaa anvendt Cylindre, Kugler eller Klokker af Glas. En Skive af Guttapercha vilde give en lignende Virkning; kun vilde Gnidetøjet da blive +, Skiven ÷ elektrisk. — En helt anden Art af E. er Damp-E. Ved en Opdagelse af Armstrong og Undersøgelser af Faraday blev det nemlig godtgjort, at Vanddampe, som strømme ud af en snæver Aabning, blive + elektriske, naar de til Dels ere fortættede og føre smaa Vandpartikler med sig. Damp-E. bestaar da af en isoleret Dampkjedel med indvendig Fyring, forsynet med et efter Størrelsen afpasset Antal Udstrømningsaabninger, saaledes indrettede, at de med Dampen udstrømmende Vanddele komme til at gnides imod Aabningens Sider. Har Dampen nu naaet tilstrækkelig Spænding og man aabner Hanerne, bliver Kjedlen stærk ÷ elektrisk. Vil man opsamle Dampenes + Elektricitet, kan man lade dem strømme imod en isoleret Leder, forsynet med Indsugere. En af Armstrong bygget Damp-E. af betydelig Størrelse gav Virkninger, som langt overgik dem, man havde naaet ved de største Skivemaskiner. — End videre haves Fordelings-, Influens- eller Elektrophormaskiner (s. d. A.). **Elektrisk Batteri**, en Samling af flere Leidnerflasker (s. d. A.), hvis ydre og indre Belægninger ere indbyrdes forbundne, saa at B. repræsenterer en stor Leidnerflaske. **Elektrisk Belysning**, s. **Elektriske Lamper.** **Elektriske Billeder.** Naar elektriske Gnister ere gaaede hen over Glas osv., og man derpaa aander paa Glasset, viser der sig elek-

triske Aandefigurer. Elektriske Aandebilleder fremkomme paa en Glasplade, som hviler paa en til Jorden afledet Metalplade, og hvorpaa der ligger f. Ex. en Metalmønt, hvortil man lader elektriske Gnister slaa over; borttages saa Mønten, og aander man paa Glaspladen, viser Aftrykket sig tydelig (s. **Moserske Billeder**). Elektrographi er Dannelsen af Figurer ved paa denne Maade at lade Elektriciteten slaa over paa Overfladen af Legemer og derpaa udsætte dem for Dampe af Vand eller andre Stoffer. — De af Rieß paaviste elektrolytiske Billeder faas ved en lignende Udladning imod Papir, der er befugtet med Jodkalinmopløsning, paa Grund af dettes Sønderdeling. De elektriske Støvbilleder dannes, naar Udladningen paa samme Maade sker til en Harpix- eller Schellakplade, som derpaa bestrøs med et fint Pulver; de ere ens for positiv og negativ Elektricitet og dannes fornemmelig af den Metallets modsatte, ved Fordeling fremkaldte Elektricitet. Gaar Udladningen dertimod frit over fra f. Ex. Kuglen paa en Leidnerflaske, hvis indre Belægning er positiv elektrisk, til en Harpixkage, og denne derpaa bestrøs med Hexemel, opstaar den Lichtenbergske Støvfigur, der væsentlig bestaar af en lille Kreds, fra hvilken der i nogen Afstand udgaar lange Støvnaale; helt anderledes ser Støvfiguren ud, naar negativ Elektricitet har fremkaldt den. Man kan ogsaa lade en Harpixkage efterhaanden med positiv og negativ Elektricitet og udryste paa den en Blanding af Mønje- og Svovlpulver, hvoraf det første derved bliver positiv elektrisk og altsaa samler sig paa de negative Steder, det sidste omvendt. I luftfortyndet Rum blive Støvfigurerne desto større, jo mindre Lufttrykket er; i de forskjellige Luftarter ere de forskjellige. Ved elektriske Udladninger faar man ogsaa Figurer paa ledende Flader, saaledes Kundts Støvfigurer og de ved Oxydation opstaaende Ringfigurer. **Elektrisk Capacitet**, s. **Capacitet**. **Elektrisk Condensator**, s. **Condensator**. **Elektriske Enheder** fastsattes paa en international Congres i Paris 1881; de ere baserede paa de saakaldte „absolute" Enheder (s. d. A.). Enhed for Strømstyrke har den Strøm, som omkredser 1 Kvadratcentimeter og virker udadtil som en Magnet med Moment 1 i absolut Maal. I Praxis bruges som Enhed 1 Ampère = $\frac{1}{10}$ abs. Enh. Enhed for Elektricitet er den Elektricitet, som i 1 Sekund føres af en Strøm lig 1 igjennem hvert Tværsnit af Lederen. Alm. bruges 1 Coulomb = $\frac{1}{10}$ abs. Enh. Enhed af elektromotorisk Kraft haves, naar der kræves et Arbejde lig 1 Erg for at føre en Elektricitetsenhed imod Strømmen i hele Kredsløbet. Alm. bruges 1 Volt = 10^8 absolute Enh. Enhed for Ledningsmodstand har en Leder, i hvilken Enhed af elektromotorisk Kraft frembringer Enhed af Strømstyrke. Alm. bruges 1 Ohm = 10^9 abs. Enh. (Ohm = Volt : Ampère, $10^8 : \frac{1}{10} = 10^9$). Enhed for Capacitet (s. d. A.) er den, som et Legeme har, naar det ved at lades med 1 Coulomb faar en Potentialforøgelse af 1 Volt; den kaldes 1 Farad = 10^{-9} abs. Enh. Den hidtil almindelig brugte Siemens-Enhed (Modstanden af en Kvægsølvsøjle, 0° varm, 1 m lang, 1 □mm i Tværsnit) er lig 0,94 Ohm. 1 Volt er 0,91 af et Daniells Elements (s. **Galvanisme**) elektromotoriske Kraft. De svageste elektriske Strømme finde Anvendelse i Telegraphien (1—10 Ampère), stærkere til elektrisk Lys (10—60 Ampère), de stærkeste til Elektrochemien (60—1000 Ampère). **Elektrisk Gnist.** Denne opstaar, naar Elektriciteten baner sig Vej igjennem en slet Leder, hyppigst Luften, imellem to modsat elektriserede Legemer eller mere almindelig imellem to Legemer med forskjelligt elektrisk Potential (s. d. A.). En G. er et Lysphænomen, der ledsages af en Knitren eller et Knald, og som varer en forsvindende lille Brøkdel af et Sekund; smaa G. ere retlinjede, større zigzagformede. Slagvidden, den største Afstand imellem to elektriske Legemer, i hvilken der kan dannes en G., forholder sig ligefrem som Potentialforskjellen imellem dem, naar G. ikke er meget lille eller meget stor. G. kan blive over en Fod lang. G.s Farve afhænger af de to Lederes Natur, imellem hvilke den dannes, og af den Lufts Beskaffenhed, hvori den dannes; ved stærke G. har den første Indflydelse Overhaand, ved svage den sidste. Ledernes Indflydelse hidrører fra, at Smaadele af dem blive glødende og fordampe ved Elektricitetens Overgang til Luften, hvad der kan paavises ved Hjælp af et Elektroskop. Luftartens Indflydelse undersøges ved svage G., som dannes i et langt Glasrør, der er snævert paa Midten, og i hvis Ender der er indsmeltet to Platintraade, imellem hvilke G. dannes; Røret er fyldt med fortyndet Luft. I fortyndet Luft modificeres Gnistens Udseende betydelig, og disse Forandringer undersøges bedst i det „elektriske Æg", en oval Glasballon, i hvilken Luften kan fortyndes, og i hvis Ender der er indskudt to Metalstænger, som ende i Kugler, hvis Afstand kan varieres. I det lufttomme Rum kan Elektriciteten ikke forplante sig. **Elektrisk Jernbane**, s. **Jernbane**. **Elektrisk Kraftforplantning** beror paa, at man ved en elektrisk Maskine forvandler Arbejdet af en Kraftmaskine (Dampmaskine, Vandhjul, Gasmaskine o. l.) til elektrisk Strøm, som ledes gjennem Traade o. l. til en anden elektrisk Maskine (den saakaldte secundære Maskine, i Modsætning til den første eller primære), som derved sættes i Bevægelse og igjen giver Kraft. Selvfølgelig gaar ved denne Forplantning som ved enhver anden en Del Kraft tabt, efter de hidtil kjendte Forsøg vel mindst c. 50 pCt., men det synes rimeligt, at man vil kunne naa bedre Resultater. Det største Tab i Kraft er en Følge af Opvarmningen af Ledningen, idet det til denne Opvarmning svarende Arbejde gaar aldeles tabt; det er derfor ogsaa Spørgsmaalet om Tykkelsen og Beskaffenheden af Traadledningen, som har den største Betydning. Efter de nyeste Undersøgelser af Desprez, Thomson o. fl. synes det dog at være muligt at overføre store Arbejdsmængder i betydelige Afstande uden at Varmeudviklingen i Ledningstraaden bliver overordentlig stor. De praktiske Anvendelser af e. K. ere væsentlig af dobbelt Art, paa lange eller korte Afstande. Den første er den vigtigste, og Muligheden af at overføre de umaadelige Kraftmængder, som fin-

des i Naturen i Vandløb, Vandfald, Ebbe og Flod og mange andre Steder til Steder, hvor de kunne komme til Nytte, synes ikke udelukket; Bessemer har foreslaaet, at de 84,000 Hestes Kraft, som London daglig benytter, skulde tilføres Byen fra de langt fra den liggende Kulgruber ved Hjælp af Elektricitet; man har foreslaaet at overføre de Millioner af Hestekraft, som Niagarafaldet indeholder, til langt fra liggende Steder; men disse Projecter maa dog foreløbig anses for lidt phantastiske. Noget anderledes stiller Forholdet sig, naar der er Tale om korte Afstande, idet man her bedre har formaaet at overvinde de praktiske Vanskeligheder; som Expl. skal nævnes den elektriske Jærnbane (s. Jærnbane), hvor Drivmaskinen er fast opstillet og gjennem Skinnerne eller særlige Ledninger sender Strømmen til Arbejdsmaskinen, som er anbragt under Bunden af Jærnbanevognen eller Locomotivet; fremdeles Elevatorer og i Bjærgværker til Boremaskiner; overhovedet spiller denne Anvendelse en vigtig Rolle i Kampen mod den store Industri, fordi den elektriske Kraft saa let lader sig anvende under alle tænkelige Forhold. Den elektriske Strøm føres let igjennem alle Krumninger og Zigzaglinjer, og den secundære Kraftmaskine tager tilmed ringe Plads op, gjør ingen Larm og fordærver ikke Luften i Arbejdsrummet. Hvad den økonomiske Side af Sagen angaar, kan man egentlig kun sige, at Elektrotechniken i den allersidste Tid har gjort og gjør saa store Fremskridt, at det er højst sandsynligt, at de elektriske Maskiner ville kunne med Held concurrere med Gasmaskiner o. l. **Elektriske Lamper** ere Apparater, i hvilke den elektriske Strøm forvandles til elektrisk Lys og dette benyttes til Belysning. De talrige e. L. dele sig i to Hovedgrupper, idet man enten benytter den Lysbue, som fremkommer ved den elektriske Strøms Overgang mellem to Kulspidser, eller det Lys, som udstraaler fra en i en elektrisk Strøm indskudt Leder af stor Modstand, idet den bliver glødende. E. L. af første Art kaldes i Alm. Regulatorer, fordi Hovedopgaven er at kunne regulere Kulspidsernes Afstand nøjagtig, medens e. L. af anden Art kaldes Glødelamper. Den engelske Physiker Humphry Davy opdagede 1813 de Phænomener, som ligge til Grund for det elektriske Lys. Forbinder man Polerne af et kraftigt galvanisk Batteri eller en elektrisk Maskine med to Kulspidser, kan man nærme disse meget nær til hinanden, uden at der opstaar Lysudvikling. Bringes Kulspidserne til at berøre hinanden, og fjærnes de derefter lidt fra hinanden, saa opstaaer en Lysbue mellem dem med et overordentlig intensivt Lys og med en overordentlig stærk Varme. Lysstyrken er vanskelig at maale; den angives til $\frac{1}{4}$ af Sollysets, til 200 Gange større end Lyset fra en almindelig Gasbrænder eller c. 1,600 Gange større end det fra et Stearinlys (5 paa 1 Pd.). Lysbuens Varme er maaske den højeste, man overhovedet kan frembringe; den smelter saaledes med Lethed alle Metaller. Lyset hidrører fra, at Kulspidserne blive hvidglødende og at Kulpartikler løsrives og føres fra den ene til den anden Spids; derved fortæres imidlertid Kulspidserne, den positive dobbelt saa stærkt som den negative, og Afstanden bliver snart saa stor, at Lyset slukkes. Skal derfor Lyset vedligeholdes i nogen Tid, maa Afstanden mellem Kulspidserne holdes constant ved en Regulator, af hvilke man har mange forskjellige. Principet for en af de første var følgende: Strømmen føres om en Elektromagnet, som fastholder et Anker, hvorved et Urværk standses; svækkes nu Strømmen, slipper Magneten sit Anker, Urværket begynder at gaa og nærmer Kulspidserne til hinanden, indtil Strømmen ved Formindskelse af Afstanden bliver saa stærk, at Ankeret tiltrækkes og Uret standses paa ny. Den elektriske Strøm til Lysudvikling frembragtes først ved galvaniske Apparater, senere ved elektriske Maskiner, af hvilke man maatte have ēn for hvert Lys. For den praktiske Anvendelse blev det imidlertid snart en Betingelse at kunne dele det elektriske Lys, d. e. indsætte flere Lamper paa den samme Ledning. Den første, som løste denne Opgave tilfredsstillende, var den russiske Officer Paul Jablochkoff, som opfandt sit elektriske „Lys", ved hvilket Lysbuen altid er den samme, og hvoraf flere kunne indsættes paa den samme Ledning; det J.ske Lys dannes af to tynde Stænger af Kul, adskilte ved et lille Mellemrum isolerende Materiale (Kaolin e. l.), som smelter og forflygtiges, efterhaanden som Kullet fortæres; den hele Lysudvikling foregaar saa rolig som ved et Stearinlys. En Deling af det elektriske Lys er tilvejebragt paa endnu fuldkomnere Maade ved den af Siemens og Halske construerede Differentiallampe. Denne er indrettet efter følgende Princip: Strømmen deles i to Grene; den ene gaar igjennem Kulspidserne, den anden ikke; i begge Grene er en Del af Traaden spiralsnoet og virker tiltrækkende i modsatte Retninger paa to med hinanden forbundne Jærnankre, som ere anbragte paa den ene Ende af en Vægtstang, medens den anden Ende bærer den ene, bevægelige Kulspids. Ved bestemt Forhold imellem Strømstyrkerne i de to Grene ere Tiltrækningerne saaledes, at Kulspidserne ere i den rette Afstand fra hinanden; forandres denne Afstand, ville Strømstyrkerne ogsaa forandres, Tiltrækningerne paa Jærnankrene forandres, og Kulspidsen vil bevæge sig til den atter kommer i den rette Afstand. Efter et lignende Princip er Jürgensens Differentiallampe construeret. Ved Glødelamperne anvendte man først Platin eller Iridium til den Traad, som skulde glødes, senere Kul, som behandles paa en særegen Maade; det er navnlig Amerikaneren Edison, som har Fortjenester af denne Sag. Ved Edisons Lampe er Traaden (en Trævl af Bambusrør, forkullet ved stærk Hede paa en særegen Maade) indesluttet i en Glasklokke, som pumpes saa lufttom som muligt; Enderne af den ere forbundne med Platintraadene, som indlede Strømmen. Lampen giver et udmærket smukt Lys. Andre Glødelamper, construerede af Swan, Maxim m. fl., afvige i Princip ikke væsentlig fra denne. Glødelamper ere simplere i Anlæget og Driften end Buelamper. Sammenlignet med Gasbelysning have de e. L. følgende Fortrin: Renlighed, Fareløshed, ringe Varmeudvikling, be-

hageligt Lys, samt at de ikke fordærve Luften; men de ere dyrere for samme Lysstyrke, og navnlig tiltager Bekostningen for smaa Lysstyrker, idet Delingen af det elektriske Lys medfører stort Tab. Det er derfor kun hvor der fordres store Lysmængder, f. Ex. paa store Pladser, i store Rum som Fabriker, Theatre o. l., at de e. L. hidtil have fundet praktisk Anvendelse; men der arbejdes overalt meget ivrig paa at føre denne Opgave videre, og det endelige Resultat er vist langt fra at være naaet. **Elektriske Maskiner** kaldes de Apparater, ved hvilke mechanisk Arbejde forvandles til Elektricitet. For saa vidt høre Elektrophoret og Elektrisermaskinerne herhen, men tages e. M. som de Apparater til Elektricitetsfrembringelse, der have faaet Anvendelse i Techniken, komme de ikke i Betragtning; i saa Fald ere de e. M. de magneto- og dynamoelektriske Maskiner (s. **Induction**), og ligesom der i disse frembringes Elektricitet af mechanisk Arbejde, kan der omvendt frembringes mechanisk Arbejde af Magnetisme og Elektricitet, i hvilket Tilfælde man taler om elektromagnetiske og elektrodynamiske Maskiner. (S. **Elektrisk Kraftforplantning**). **Elektrisk Pendul**, det simpleste Elektroskop, er en i en Silketraad ophængt Hyldemarvskugle; ved Hjælp af det e. P. paaviste Dufay først (1733) Tilstedeværelsen af to Arter Elektricitet, positiv og negativ, ved de indbyrdes Virkninger imellem to e. P., der havde været i Berøring med samme eller med forskjellige Legemer, hvori der var fremkaldt Elektricitet ved Gnidning. (S. **Elektricitet**). **Elektrisk Polarisation** er den Modstrøm, der fremkommer i en Batteristrøm, og som hidrører fra de nye elektromotoriske Kræfter (s. d. A.), der opstaa paa Grund af de Stoffer, Batteristrømmen har udskilt. Polarisationen voxer med Hovedstrømmen indtil et vist Maximum, og vil man derfor holde Batteriet constant, maa man saa vidt mulig hindre Polarisationen. Sendes en Strøm igjennem et Vanddecompositionsapparat (s. **Elektrochemi**), og forbindes derefter de to Platinplader med hinanden ved en Ledningstraad, gjennemløbes denne af en elektrisk Strøm modsat den, der har bevirket Adskillelsen i Ilt og Brint, men samtidig forsvinde Luftlagene paa Pladerne efterhaanden, og Modstrømmen standser. Herpaa grunder sig Gasbatterierne (s. d. A.) og Accumulatorerne (s. d. A.), Plantés, Faures osv. **Elektrisk Potential**. Ved en Leders e. P. forstaas det Arbejde, der udføres imod den elektriske Kraftvirkning, naar en Partikel med Enhed af positiv Elektricitet bevæges hen til Lederen fra et Punkt, der er saa langt borte fra Lederen, at Virkningen imellem dem er Nul; dette Arbejde er alene afhængigt af Lederens elektriske Tilstand og uafhængigt af den Vej, hvorigjennem Partiklen er ført. Er Lederen ladet med positiv Elektricitet, er dens e. P. positivt, men er Lederen negativ elektrisk, er dens e. P. negativt, thi da vil den elektriske Tiltrækning udføre et Arbejde, og der udføres altsaa et negativt Arbejde imod den. Føres den med Enhed af positiv Elektricitet ladede Partikel fra et Legeme til et andet, er det dertil fornødne Arbejde lig Forskjellen imellem deres Potentialer; positiv Elektricitet vil altid drives fra et højere P. til et lavere, negativ den modsatte Vej, og er derfor Elektriciteten paa en Leder i Hvile, er P. ens overalt, hvad det ikke behøver at være paa en Isolator. I P. har man altsaa et Maal for et Legemes elektriske Tilstand. Et elektrisk Legeme meddeler end videre hvert omliggende Punkt et bestemt Potential, der afhænger af Legemets P. og Punktets Beliggenhed i Forhold til Legemet, idet der jo kræves et vist Arbejde til at føre den nævnte Partikel langt borte fra hen til Punktet. (S. **Capacitet**). Ved enhver Elektricitetsudvikling opstaar der en Potentialforskjel, ogsaa kaldet Spændingsforskjel (s. **Elektromotorisk Kraft**). **Elektriske Ringeapparater** ere Signalapparater, som sættes i Bevægelse ved en elektrisk Strøm; de anvendes i Jærnbanetechniken o. fl. a. St.; de frembringes ved en galvanisk Strøm eller ved Vexelstrømme. I første Tilfælde kan man ved at slutte Strømmen f. Ex. udløse en Stopper, saa at det nu frigjorte Ringe- eller Slagværk bliver ved at lyde, indtil Strømmen igjen afbrydes. I andet Tilfælde benyttes Strømme inducerede ved Elektromagneter. E. R. kunne indrettes paa mange forskjellige Maader og have den store Fordel, at de give aldeles distincte Signaler, som ikke kunne forvexles med andre Signaler. **Elektrisk Spænding**. Naar en Leder er ladet med Elektricitet, sætter denne sig paa Overfladen og forplanter sig ikke indefter; Elektriciteten er altsaa paa Overfladen omgivet af Isolatorer, imod hvilke den paa Grund af Elektricitetens indbyrdes Frastødning udøver et Tryk, som kaldes e. S., og som voxer med den elektriske Tæthed (s. d. A.); af den e. S. afhænger Lederens elektriske Potential (s. d. A. og **Elektromotorisk Kraft**). **Elektrisk Strøm** opstaar i en Ledning, naar to Punkter af den have forskjellige elektriske Potentialer; den positive Elektricitet vil da bevæge sig fra det højere Potential til det lavere, den negative den modsatte Vej, saa at Potentialet aftager langs hele Ledningen, naar Potentialerne ved de to Punkter holdes uforandrede. I særlige Artikler ere Strømmens mechaniske og chemiske Virkninger behandlede; her skal endnu nævnes dens Varmevirkninger. Sendes en Strøm igjennem en Metaltraad, opvarmes den; den kan komme til at gløde, ja endog smelte; Opvarmningen forholder sig efter Joules Forsøg ligefrem som Traadens Modstand og Strømstyrkens Kvadrat. Opvarmningen er en naturlig Følge af det Arbejde, de elektriske Kræfter udføre, medens de to Elektriciteter gjennemløbe Ledningen; dette Arbejde anvendes til at overvinde dels de chemiske Kræfter, der optræde, og dels Modstanden i Legemerne, hvorigjennem Strømmen gaar, hvilket fremtræder som Varme. Betragte vi nu f. Ex. Strømmen fra et galvanisk Element, saa vedligeholdes Strømmen paa Bekostning af de chemiske Virksomheder, der gaa for sig i Elementet. Hvis der f. Ex. i et Daniells Element ved Opløsning af en Del af Zinkpladen udvikles Varmemængden a, og der til Udfældning af det i samme Tid af Kobbervitriolopløsningen udskilte Kobber kræves Varmemængden b, vil den i Ledningen optrædende Varme være a ÷ b,

hvad Forsøget ogsaa har bekræftet. (S. **Galvanisk Element**). **Elektrisk Telegraph**, s. **Telegraph**. **Elektrisk Tæthed** er den Elektricitetsmængde, der findes paa Enhed af Overflade af et elektrisk Legeme. **Elektriske Ure.** Allerede længe har man foreslaaet at benytte Elektromagnetismen til at bringe et større Antal Ure til at gaa overensstemmende med et Normalur, enten saaledes, at de enkelte Pulsationer i deres Echappement tilvejebringes ved Normalurets Pendulsvingninger eller saaledes, at den elektriske Strøm benyttes til ēn eller flere Gange om Dagen automatisk at stille samtlige Ure efter Normaluret. Ved den første Construction ere Vexelstrømme fordelagtige, idet Elektromagnetens to Poler derved ommagnetiseres regelmæssig og skiftevis tiltrække en Jærnstang, der hænger imellem dem, og som er gjort magnetisk ved en for dens øverste Ende anbragt Magnetpol; Jærnstangens Svingninger overføres da let paa sædvaulig Maade til et Gangbjul, og skulde Strømmens Slutning tilfældigvis en Gang udeblive, forstyrres Urets regelmæssige Gang ikke. Endskjønt man har flere detaillerede Forslag til e. U. og disse love store Fordele ved den offentlige Tidsmaaling, ere de dog paa Grund af flere Vanskeligheder endnu ikke naaede til at faa stor praktisk Betydning. End videre anvendes Elektricitet til i Ure at udføre Vægtlodbets eller Fjedrens Hverv, at holde Pendulet i regelmæssige Svingninger. **Elektrochemi**, Læren om den elektriske Strøms chemiske Virkninger. Lader man Lederne fra et galvanisk Apparat ende sig i to Platinplader og dypper disse i svovlsyreholdigt Vand, vil der udvikle sig Luftbobler ved dem begge; opsamler man den udviklede Luft og undersøger den, viser det sig, at der ved den positive Leder udvikler sig Ilt og ved den negative Brint, saa at Vandet tilsyneladende adskilles i sine Bestanddele. I Virkeligheden er det dog Svovlsyren SO_4H_2, som er bleven adskilt, og det saaledes at H_2 gaar til den negative, SO_4 til den positive Leder; men SO_4 decomponerer Vandet OH_2, hvoraf det optager H_2, og Ilt O udvikles; dette sker altsaa ved en secundær og ikke ved nogen primær Virkning. Carlisle og Nicholson have først (1800) sønderdelt Vand ved Hjælp af den elektriske Strøm. Paa lignende Maade adskilles andre Stoffer, som ere analogt sammensatte med Vandet, naar de bringes i flydende Tilstand. Smeltet Chlorsølv eller Svovlbly adskilles saaledes i Chlor og Sølv eller Svovl og Bly, hvorved Chlor og Svovl udvikle sig ved den positive, Metallet derimod ved den negative Leder. Ledes Strømmen igjennem en Opløsning af et Salt, udskilles Metallet altid ved den negative Pol, Syreradicalet ved den positive; altsaa af en Kobbersulphatopløsning (svovlsur Kobberilte, $Cu\,SO_4$) udskilles Kobber Cu ved den negative Pol, SO_4 ved den positive, hvor den af Vandet optager Brint H_2, og der udvikles Ilt O. Kobberet udskilles her plastisk, og derpaa beror Galvanoplastiken. Af en Opløsning af svovlsurt Natron skulde Natrium udskilles, men ved Berøring med Vandet ilter Natrium sig igjen til Natron paa Vandets Bekostning (secundær Virkning). Er Opløsningen stærk og Strømmen svag, er det kun Saltet, som adskilles, medens en stærkere Strøm i en svagere Opløsning adskiller baade Saltet og Vandet. Den elektriske Strøms chemiske Virkning staar i ligefremt Forhold til Strømmens Styrke; herpaa beror Voltametret (s. d. A.). Leder man den samme elektriske Strøm efterhaanden igjennem forskjellige Saltopløsninger, ville de adskilte Mængder være chemiske Æqvivalenter. Ledes Strømmen f. Ex. igjennem Vand og en Opløsning af Chlorkobber, vil der af Vandet udvikles Ilt og Brint, af Kobbersaltet Chlor og Kobber; men den af Vandet udviklede Ilt vil netop være tilstrækkelig til med det i samme Tid udskilte Kobber at danne Kobberilte, og Vandets Brint vil netop med det udviklede Chlor kunne danne Saltsyre (Faradays elektrolytiske Lov). Disse chemiske Virkninger have fundet en betydelig praktisk Anvendelse til Galvanoplastik og galvanisk Forgyldning og Forsølvning, men ogsaa for den theoretiske Chemi ere de af stor Betydning. Da Ilten nemlig udvikler sig ved den positive, Brinten ved den negative Leder, synes det, som om disse Vandets Bestanddele, idet de udskille sig af Vandet, have elektriske Egenskaber, Ilten negativ og Brinten positiv; paa lignende Maade gaar det de andre Stoffer, og man har da opstillet saakaldte elektrochemiske Theorier, først Humphry Davy, senere Berzelius; de hvile dog begge paa Forudsætninger, der stride imod almindelige elektriske Forhold, og maa derfor forkastes. Efter de Poler, ved hvilke Grundstofferne udskilles, saa vel som efter deres almindelige chemiske Forhold har man ordnet dem i en elektrochemisk Række, hvor et Led er negativ elektrisk over for et efterfølgende, som da er positivt, og et Led er positiv elektrisk i Forhold til et foregaaende, som da er negativt. Kan nogen af de af en Vædske udskilte Bestanddele forbinde sig chemisk med Lederen, fremkommer, som alt nævnt, i Almindelighed en saadan Forbindelse; saaledes vil en Sølvplade ilte sig, naar den i Vand bruges som positiv Leder. Denne Indvirkning kan gjøres saa langsom som man vil, og det er derved lykkedes Becquerel at frembringe forskjellige chemiske Forbindelser i saadanne Former, hvori man vel havde truffet dem i Naturen, men som det ikke før var lykkedes ved Kunst at tilvejebringe. (S. **Elektrode, Elektrolyse** og **Elektrometallurgi**). **Elektrode**, Faradays Benævnelse paa Ledere, gjennem hvilke Elektriciteten træder ind i en Vædske; den positive Leder kalder han Anode, den negative Kathode. (S. **Elektrolyse**). **Elektrodynamik**, i udvidet Betydning Læren om den elektriske Strøms Virkninger, i snævrere Betydning Læren om dens magnetiske Virkninger og den gjensidige Indvirkning af to elektriske Strømme paa hinanden. De Ampèreske Love for denne sidste Indvirkning ere: to parallele og ensrettede Strømme tiltrække hinanden, to parallele og modsat rettede Strømme frastøde hinanden; Strømme, der danne en Vinkel med hinanden, tiltrække hinanden, naar de begge løbe til eller begge fra Vinkelspidsen, og frastøde hinanden, naar den ene løber til, den anden fra Vinkelspidsen, saa at de altid stræbe efter at løbe parallelt med hinanden i samme

Retning. To Strømdele paavirke hinanden med en Kraft, der staar i ligefremt Forhold til deres Længder og Strømstyrkerne og i omvendt Forhold til Kvadratet paa deres Afstand. To Dele af samme Strøm maa frastøde hinanden, da de kunne betragtes som dannende en Vinkel med hinanden paa 180°. En elektrisk Strøms Virkning paa en Magnetpol er først opdaget af H. C. Ørsted 1819, og Lovene derfor ere følgende: den Kraft, hvormed et Strømelement paavirker en Magnetpol, staar i ligefremt Forhold til Strømstyrken, til Elementets Længde, til Magnetpolens Magnetisme og til Sinus af Vinklen imellem Strømelementet og Retningen fra dette til Magnetpolen, og den staar i omvendt Forhold til Kvadratet paa Afstanden imellem dem; Kraftens Retning er vinkelret paa den Plan, der er bestemt af Elementet og Polen, og bestemmes i øvrigt saaledes: den højre Haand tænkes lagt i Strømmen, saaledes at denne træder ind ved Haandleddet, ud ved Fingerspidserne, med Haandfladen vendt imod Magnetpolen; denne vil da, hvis den er en Nordpol, blive paavirket af Strømmen til den Side, hvorhen Tommelfingeren peger, hvis den er en Sydpol, til den modsatte Side. Ledes altsaa en Strøm fra Syd til Nord hen over en Declinationsnaal (Ørsteds Forsøg), vil dennes Nordende gjøre Udslag mod Vest, dens Sydende mod Øst osv., og en Strøm oven over Declinationsnaalen i ēn Retning fremkalder det samme Udslag, som en Strøm under den i den modsatte Retning (s. **Galvanometer** og **Multiplicator**). I to Tilfælde vil Declinationsnaalen intet Udslag gjøre, nemlig naar Strømmen befinder sig i Naalens vandrette Drejningsplan, og naar den staar vinkelret paa en lodret Plan igjennem Naalen (den magnetiske Meridianplan), thi i disse Tilfælde paavirkes Magnetpolerne ikke ud til Siden, men op- og nedefter. En bevægelig Strømleder indstilles af Jordmagnetismen paa lignende Maade som en bevægelig Magnetnaal; har man saaledes en i en Kreds bøjet Ledningstraad, der kan dreje sig omkring en lodret Axe derved, at dens Ender ere anbragte i to smaa Skaale med Kvægsølv, den ene over den anden, saa vil, naar de to Kvægsølvskaale sættes i ledende Forbindelse med et galvanisk Batteri, den bevægelige Strømleder dreje sig hen i en Plan, der er vinkelret paa den magnetiske Meridianplan, altsaa omtrentlig i Vest—Øst, og er denne Hvilestilling naaet, er Strømmens Retning i den bevægelige Del saaledes, at Strømmen vil søge at bevæge en Nordpol inde i Kredsen mod Nord, en Sydpol mod Syd; paa samme Maade vil en vandret Strøm, der ledes under Strømspiralen fra Øst imod Vest, søge at stille den bevægelige Strømleder, saa at Betragtningen af Jorden som en Magnet falder sammen med at betragte den som omkredset af elektriske Strømme fra Øst mod Vest. Jordmagnetismen virker dog kun svagt paa en saadan bevægelig Strømleder. Mere synlig bliver Virkningen, naar man vikler den bevægelige Strømleder op i en vandret Spiral (Solenoide), hvis enkelte Vindinger ere lige saa mange kredsformede Strømledere; denne Strømspiral stiller sig da med sin Axe paa samme Maade som en Magnet, og den viser de samme Virkninger som en saadan over for Magnetpolerne og Enderne af andre Strømspiraler. Altsaa: en Solenoide er at betragte som en Magnet, hvis Nordpol er til den Side, til hvilken Strømmen i Solenoiden vil søge at bevæge en Nordpol, og omvendt kan en Magnet betragtes som en Solenoide. Dette stemmer med, at Jordmagnetismen kan betragtes som Strømme, der omkredse Jorden fra Øst til Vest, og at dette virkelig er Tilfældet, kan vises ved at forbinde to langt fra hinanden liggende Steder paa Jorden med en Metalledning; et i denne indskudt Galvanometer vil da angive en Strøms Tilstedeværelse. Ledet af de i det foregaaende fremsatte Resultater, opstillede Ampère sin Hypothese om Magnetismen, efter hvilken alle Molecules i en Magnet ere omkredsede af elektriske Strømme, der fremkalde de magnetiske Phænomener. I det umagnetiske Jærn gaa Molecularstrømmene i alle Retninger og ophæve derved hverandres Virkninger; Magnetiseringen bestaar da i at faa Strømmene rettede saaledes, at de staa vinkelret paa Jærnets Axe og alle løbe i samme Retning; i jo højere Grad dette sker, desto stærkere bliver Magneten. Alle Molecularstrømme i samme Tværsnit virke som en resulterende Strøm, der løber omkring Tværsnittet. De Ampèreske Love ere ved Forsøg godtgjorte af W. Weber ved Elektrodynamometret. S. **Elektromagnetisme**. **Elektrodynamiske** og **elektromagnetiske Maskiner** ere elektriske Maskiner, ved hvilke der frembringes Arbejde af Elektricitet og Magnetisme. S. **Elektriske Maskiner**. **Elektrographi**, s. **Elektriske Billeder**. **Elektrolyse** kalder Faraday den af Elektriciteten bevirkede Adskillelse af en Vædske; **Elektrolyt** kalder han en Vædske, der saaledes kan adskilles i sine Bestanddele; disse hedde Joner, den ved Anoden fremkomne Bestanddel Anion, den ved Kathoden Kathion. S. **Elektrochemi** og **Elektrode**. Elektrolyse anvendes i den senere Tid jævnlig i Lægevidenskaben, idet man lader den galvaniske Strøm indvirke enten paa Huden eller igjennem indstukne Naale (G a l v a n o p u n k t u r, E l e k t r o p u n k t u r) paa de under denne liggende Dele, hvorved man dels kan frembringe en ætsende (G a l v a n o c a u t e r i s a t i o n), dels en coagulerende, dels en resolverende Virkning; det er navnlig forskjellige Svulster, som man søger at fjærne paa denne Maade. **Elektromagnetisme**. Man havde længe troet, at der maatte finde en Forbindelse Sted imellem Elektricitet og Magnetisme, uden at det dog lykkedes at paavise, hvori den bestod, førend H. C. Ørsted 1819 opdagede, at en elektrisk Strøm bringer en Magnetnaal, som befinder sig i dens Nærhed, ud af dens Stilling; s. **Elektrodynamik**. Kort efter opdagede Arago, at den elektriske Strøm ogsaa frembringer Magnetisme i Jærn og Staal, som befinde sig i dens Nærhed, hvorved Magnetpolernes Beliggenhed bliver den samme som ved Ørsteds Forsøg. Omvikler man da et Stykke Jærn med en Spiral af overspunden Kobbertraad og bruger denne som Leder for en galvanisk Strøm, bliver Jærnet i samme Øjeblik til en stærk Mag-

net, som dog atter taber sin Kraft, saa snart Strømmen afbrydes; lidt permanent Magnetisme bliver der dog tilbage. Var det Staal, der blev magnetiseret paa denne Maade, vilde det beholde saa godt som hele Magnetismen, naar Strømmen blev afbrudt. Denne Art af Magneter, de saakaldte **Elektromagneter**, kan man let gjøre saa stærke, at de kunne bære flere Tusende Pund. Elektromagneter af Jærn (ikke Staal) have faaet en udstrakt Anvendelse. De have i Regelen Hesteskoform med Bindinger paa de to Grene, for at Polerne kunne ligge saa nær sammen som muligt. Ogsaa naar Jærnet er i Nærheden af en Strømspiral, bliver det magnetisk; stikkes saaledes en Jærnstang lidt ind i en Strømspiral, bliver den af Strømmen trukket længere ind, og det med en Kraft, der staar i ligefremt Forhold til Kvadratet paa Strømstyrken og paa Bindingernes Antal. **Elektrometallurgi** er Fremstilling i det store af Metaller ved Elektrolyse (s. **Elektrochemi**); den anvendes til at udskille Kobber af Kobberopløsninger, Sølv af sølvholdigt Bly og til enkelte andre Processer. **Elektrometer**, et Instrument, der tjener til at maale Elektriciteten, den elektriske Spænding og det elektriske Potential. Det af Coulomb opfundne E. bestaar af en vandret Schellakstang, der ved sin Midte er ophængt ved en tynd Sølvtraad og paa Enderne bærer runde Skiver af Guldpapir. Den er ophængt i en Glaskasse, som holder Luftbevægelser borte, og Sølvtraaden kan foroven drejes, saa at man kan bringe Stangen til at indtage hvilken Stilling man vil. Igjennem Kassens Laag anbringes en fast Schellakstang, der for neden ligeledes bærer en rund Skive af Guldpapir. Gjør man nu denne og den ene af den bevægelige Stangs Skiver ens elektriske, ville de frastøde hinanden; naar man da ved at dreje Sølvtraaden for oven bringer dem i en vis Afstand fra hinanden, vil den Kraft, hvormed de frastøde hinanden, staa i Forhold til den Snoning, Traaden har faaet. Man kan ved dette Instrument overbevise sig om, at de elektriske Frastødninger og Tiltrækninger staa i omvendt Forhold til Afstandens Kvadrat. Et lignende Instrument er Dellmanns E. I Magnetelektrometrene træder Magnetkraften i Stedet for Torsionskraften. I Hankels E. maaler man ved Hjælp af et Mikroskop det Udslag, som et Guldblad gjør, der er anbragt imellem Polerne af et galvanisk Element. Mest fintmærkende er W. Thomsons Kvadrantelektrometer, hvoraf der gives flere Variationer. Principet er følgende: En som et 8 formet Aluminiumnaal er ophængt i en Metaltraad som ved en Torsionsvægt, saaledes at den kan dreje sig i en vandret Plan; den er anbragt inde i en flad, cylindrisk Metalkasse, der dog er delt i fire Kvadranter, som ere fjærnede lidt fra hverandre, og to og to diametralt modsatte Kvadranter ere ledende forbundne med hinanden. Naalens Axe er parallel med den ene af de to Diametre, efter hvilken Kassen er delt. Skal nu en Leders elektriske Ladning maales, lades Naalen først med positiv Elektricitet; det ene Par diam. modsatte Kvadranter afledes til Jorden, det andet Par forbindes med Lederen; Naalen gjør da et Udslag til en af Siderne, alt efter den Elektricitet, Lederen har; i dette Udslag, til hvis Bestemmelse benyttes Spejlaflæsning, haves et Maal for Lederens Elektricitet. **Elektrometrien** er den Del af Elektricitetslæren, som afhandler Maalingen af de elektriske Kræfter, en Art Forsøg, som ere meget vanskelige, da man bestandig maa tage Hensyn til den Elektricitet, som gaar tabt paa Grund af Isolationsfejl, og til den omgivende Luft. **Elektromotor**, en Kilde til elektriske Strømme. **Elektromotorisk Kraft** er den skjulte Aarsag ved Elektricitetsfrembringelse til Adskillelsen af den positive og den negative Elektricitet; af dens Størrelse afhænger Potentialforskjellen, hvorpaa atter den elektriske Strøms Styrke beror, som fremkommer, naar der dannes en sluttet Ledning, hvor de af den e. K. adskilte Elektriciteter atter kunne forenes. Der opstaar saaledes e. K. ved Berøring imellem to Metaller, og ere de begge isolerede, faar det ene positiv, det andet negativ Elektricitet; der opstaar altsaa en Spændings- eller Potentialforskjel, som for de samme to Metaller altid er den samme og desuden uafhængig af, om Metallerne ere directe i Berøring med hinanden, eller om der imellem dem er indskudt andre Metaller (Voltas Spændingslov); Kul og enkelte andre Legemer høre i dette Forhold sammen med Metallerne. Ogsaa ved Berøring imellem et Metal og en Vædske eller imellem to Vædsker eller imellem et med en Luftart beklædt Metal og en Vædske opstaar der e. K., men denne følger i disse Tilfælde ikke den nævnte Spændingslov, og naar man derfor f. Ex. nedsænker en Kobberplade og en for oven med en Kobberstrimmel forsynet Zinkplade i fortyndet Svovlsyre, saa fremkalde de elektromotoriske Kræfter ved de forskjellige Berøringssteder en vis Potentialforskjel i Kobberpladen og Kobberstrimlen, saa at der opstaar en elektrisk Strøm, naar de forbindes med hinanden ved en Ledningstraad; da de e. K. stadig ere virksomme og vedligeholde Potentialforskjellen, vedvarer den elektriske Strøm. Den elektriske Tæthed, Spænding og Potential af de Legemer, der ere i Berøring med hinanden, ere kun afhængige af Legemernes materielle Beskaffenhed og uafhængige af deres Form og Størrelse saa vel som af Berøringsfladens Størrelse. S. **Elektriske Enheder**. **Elektrophor**, et Apparat, der med Fordel kan bruges i Stedet for en Elektrisermaskine, naar man kun behøver en ringe Mængde Elektricitet. Det bestaar oftest af en Harpixkage, som er støbt i en Tallerken af Metal. Gnider man Kagen med et Katteskind, bliver den negativ elektrisk paa Overfladen; men denne Elektricitet vil i Tallerkenen tiltrække den positive og frastøde den negative; den sidste bortledes, og den første stræber at drage den negative paa Kagens Overflade til sig; den har ingen Bestræbelse til at forlade Kagen, og naar denne ēn Gang er gneden, kan den holde sig elektrisk i flere Maaneder. For at benytte denne Elektricitet lægger man paa Kagen en rund Metalplade (Skjoldet), forsynet med et isolerende Haandtag. Kagens negative Elekticitet vil da fordele Elektrici-

teten i Skjoldet; berører man dette, vil den frastødte negative Elektricitet bortledes, og løftes det derpaa op ved Haandtaget, har det positiv Elektricitet, som kan overføres paa andre Legemer. **Elektrophörmaskine**, en ny Art af Elektrisermaskiner, hvor Elektriciteten ikke frembringes ved Gnidning, men ved Fordeling. En isolerende Skive kan drejes hurtig om sin Axe; paa samme Side af den, men diametralt for hinanden, er der anbragt to Conductorer med Indsugere, som til Begyndelse sættes i Forbindelse med hinanden. Drejer man nu Skiven rundt og lige over for den ene Indsuger, men hinsides Skiven, holder et Stykke Kautschuk, som er blevet elektrisk ved Gnidning, vil der foregaa en Fordeling af Elektriciteten, saaledes at den tiltrukne strømmer fra den nærmeste Indsuger over paa Skiven, den frastødte ledes hen til den anden Indsuger og derfra strømmer over. Naar nu den elektriske Del af Skiven kommer hen til den anden Indsuger, forøges Overstrømningen o. s. fr., saa at der imellem Conductorerne, naar man afbryder Forbindelsen mellem dem efter at have holdt Maskinen i Gang i nogle Sekunder, kan fremkomme lange Gnister. E. giver langt større Mængder Elektricitet end de gamle Elektrisermaskiner. De indrettes paa mange forskjellige Maader, som her hverken kunne beskrives eller forklares. **Elektropunktür**, s. Elektrolyse. **Elektroskōp**, Instrument til Undersøgelse af et Legemes elektriske Tilstand. Det simpleste E., naar man bortser fra det elektriske Pendul (s. d. A.), bestaar af en Flaske af godt isolerende Glas, igjennem hvis Prop der gaar en Messingstang, som for oven ender i en Kugle, for neden i to Guldblade, Halmstraa ell. lign. Nærmes et elektrisk Legeme til Kuglen, opstaar der en elektrisk Fordeling (s. **Elektricitet**) i Stangen, og den med Legemets ensartede Elektricitet stødes ned i Guldbladene, som frastøde hinanden og altsaa gjøre Udslag. Havde man i Forvejen ladet E. med en bestemt Art af Elektricitet, kan man af Forandringen i Guldbladenes Udslag se, hvilken Elektricitet det nævnte Legeme har. Endnu mere følsomt er Søjle-E., der i forskjellige Former er construeret af Bohnenberger og Fechner; Principet er, at et Guldblad hænger ned imellem to Metalplader, der ere ladede med modsatte Elektriciteter fra Polerne paa en isoleret Zambonis Søjle (s. d. A.); bliver Guldbladet ladet selv med meget lidt Elektricitet, tiltrækkes det af den ene og frastødes af den anden Plade, og af Udslagets Retning kan man slutte sig til Arten af Guldbladets Elektricitet. Begge de nævnte E. gjøres mere fintmærkende, naar de forbindes med en Condensator (s. d. A.). **Elektrostatik** er Læren om Virkningerne af den hvilende Elektricitet, den, der er i Ligevægt paa et isoleret Legeme. **Elektrotechnik** er Læren om alle techniske Anvendelser af Elektriciteten. Blandt de første af disse kan nævnes den elektriske Telegraph (s. d. A.), som udvikledes i Slutningen af første Halvdel af det 19de Aarhundrede. Ved den livlige Udvikling af Jærnbanerne blev et bedre Signalsystem nødvendigt, og her spille de elektriske Signalindretninger en højst vigtig Rolle (smlgn. **Blokpost**, **Signal**). Omtrent samtidig med Telegraphen begynder Galvanoplastiken (s. d. A.) og de første elektriske Ure. 1866 opstillede Werner Siemens det elektrodynamiske Princip, og ved de kort derefter indførte magneto-elektriske Maskiner, dels med uforandret og dels med vexlende Strømretning, blev den praktiske Anvendelse af Elektriciteten ført et stort Skridt fremad, idet de danne Betingelsen for Indførelsen af elektrisk Belysning og for Overførelsen af elektrisk Kraft i større Afstande. Desuden har Elektriciteten en udstrakt Anvendelse i Medicinen. Til Sprængninger benyttes Elektriciteten i stor Maalestok, ikke blot til Sprængning af Miner, men navnlig i nyere Tid i Søkrigen til Forsvar og Angreb ved forskjellige Arter Torpedoer (s. d. A.). Ogsaa i Metallurgien finder E. Anvendelse og desuden paa mange andre techniske Omraader og ved videnskabelige Undersøgelser. Paa Grund af denne dens store Betydning har man begyndt at optage E. som Lærefag ved de techniske Højskoler eller indrettet særskilte Skoler for E. **Elektrotherapi**, Anvendelse af Elektriciteten til Helbredelse af Sygdomme, navnlig i Nerve- og Muskelsystemet. Man benytter baade den inducerede Strøm (Faradisationen) og den galvaniske (constante) Strøm, der alt efter den forskjellige Maade, hvorpaa de anvendes, udøve enten en inciterende eller en beroligende Virkning paa de Dele, der ere udsatte for Indflydelsen af dem. Ogsaa med Hensyn til Erkjendelsen af Nerve- og Muskelsygdommenes Natur kan Anvendelsen af Elektriciteten give værdifulde Oplysninger (**Elektrodiagnostik**).

Elĕktryon, Søn af Perseus og Andromeda, Konge i Mykenæ og Fader til Alkmene. Han mistede alle sine Sønner i langvarige Kampe med den med ham beslægtede Pterelaos, men besejrede dog til sidst denne. Ved sin Hjemkomst blev han af Vanvare dræbt af sin Svigersøn Amphitryon ved et Kølleslag, hvorpaa Amphitryon og Alkmene ved Flugt maatte unddrage sig Mykenæernes Vrede.

Elemĕnt, Grundstof, første og oprindelige Bestanddel. Om Ordets chemiske Betydning s. **Chemi**. E. betyder ogsaa Livsbetingelse, den til Ophold nødvendige Omgivelse; i uegentlig Forstand betyder det Begyndelsesgrunde i en Videnskab eller Kunst. En Planetbanes E. ere de Størrelser, som ere fornødne og tilstrækkelige til fuldstændig at bestemme Banen og Planetens Sted deri til enhver given Tid. De ere følgende 7: 1) Den opstigende Knudes Længde. 2) Inclinätionen. Disse to bestemme fuldstændig Beliggenheden af den Plan, hvori Planeten bevæger sig. 3) Periheliets Længde bestemmer Ellipsens Beliggenhed i Planen. 4) Excentriciteten bestemmer Ellipsens Skikkelse. 5) Den halve Storaxe eller Middelafstanden bestemmer dens Størrelse. 6) Omløbstiden regnes ogsaa til Elementerne, skjønt den egentlig følger af Middelafstanden ved den tredje Keplerske Lov. Alle disse Begreber ere nærmere forklarede, hvert paa sit Sted. 7) Længden i Epochen, hvorved forstaas Længden i Banen i et vilkaarlig givet Øjeblik. Naar man ved de øvrige E. fuldstændig kjender Lo-

ven for Planetens Bevægelse, maa det være muligt ved denne sidste Størrelse at bestemme dens Sted til enhver given Tid. For øvrigt ere Planeternes E. ikke ganske constante, men underkastede smaa Forandringer i Tidernes Løb. **Elementär** ell. **Elementær**, hvad der hører til, beror paa Elementerne i en af Ordets Betydninger: **Elementäraander** kaldes i den mystisk-kabbalistiske Philosophi og til Dels i Folketroen de personificerede Elementer eller Væsener, som tænktes at forestaa dem (Sylpher, Salamandre, Undiner, Gnomer); **Elementärundervisning** er den, som lærer Begyndelsesgrundene i en Videnskab eller Kunst eller i al menneskelig Viden overhovedet, altsaa især Undervisning i Læsning, Skrivning, Regning, Religion; den meddeles i **E.-Skoler** og **E.-Klasser**, samt ved **E.-Bøger** og giver en e. Kundskab. **Elementer, Elementärdele**, i Anatom. de mindste, kun ved Mikroskopets Hjælp iagttagelige Formbestanddele af Organismerne, Celler, Traade osv. **Elementäranalyse** kaldes den chemiske Analyse af organiske Forbindelser, der gaar ud paa at bestemme Mængden af selve de Grundstoffer (Elementer), hvoraf disse Legemer bestaa. Disse Grundstoffer ere i Almindel. Kulstof, Brint, Kvælstof og Ilt. Ved at forbrænde Stoffet paa en særegen Maade omdanner man alt Kulstof til Kulsyre, alt Brint til Vand; man samler og vejer Kulsyren og Vandet og beregner heraf Kulstof og Brint. Kvælstoffet bringer man enten til at udvikle sig som frit Kvælstof, hvis Mængde da maales, eller man omdanner det til Ammoniak, hvis Mængde kan bestemmes paa forskjellig Maade. Iltmængden findes i Almindel. kun som Forskjellen mellem det samlede Legemes Vægt og Summen af den fundne Mængde Kulstof, Brint og Kvælstof. Ved nyere Methoder kan dog ogsaa Iltmængden directe bestemmes.

Elemi, en mere eller mindre blød, gulagtig Harpix, der tidligere anvendtes i Lægevidenskaben, især i en Salve, der havde Navn efter den. Nu benyttes den paa Grund af sin krydrede Lugt til Røgelser.

Eleonore ell. **Aliénor**, dansk Dronning, Datter af Kong Alfons II af Portugal og Broderdatter af Dronn. Bengerd. 1229 sendte Kong Valdemar Sejer Biskop Gunner af Viborg med flere Gesandter til Portugal for at anholde om Prinsessens Haand for hans ældste, af Dagmar fødte Søn, Valdemar, der var hyldet og kronet som Konge, og Brylluppet stod paa Riberhus 24 Juni s. A.; men den unge Dronning døde allerede 13 Maj 1231 i Barselseng. Hun ligger begravet i Ringsted Kirke ved sin s. A. afdøde Mands Side.

Eleonore af Aquitanien, f. 1122, eneste Barn af Hertug Vilhelm X af Aquitanien, ægtede 1137 den franske Kronprins Ludvig, der s. A. blev Konge (Ludvig VII), og bragte ham i Medgift Guienne, Poitou o. a. Provinser i det sydvestlige Frankrig. Hun ledsagede sin Mand paa det andet Korstog, men vakte her ved sin letsindige Opførsel saa megen Forargelse, at Ludvig 1152 efter Abbed Sugers Død, der stadig havde fraraadet Skilsmisse, ophævede Ægteskabet under Paaskud af for nært Slægtskab. S. A. ægtede E. den langt yngre Henrik Plantagenet (fra 1154 Kong Henrik II af England) og forøgede ved sin Medgift hans allerede i Forvejen betydelige Len i det vestlige Frankrig. I dette Ægteskab fødtes 8 Børn, deriblandt Richard Løvehjærte og Johan uden Land; men som hun havde været utro mod sin første Mand, var hendes anden Mand utro mod hende. Forbitret herover lod hun hans Elskerinde, Rosamunde Clifford, forgive og æggede sine Sønner til Oprør mod Henrik II. Hun døde 1204.

Eleonore Christine, s. **Leonora Christina**.

Elephánta, en lille, skovbevoxet Klippeø i Bombaybugten paa Forindiens Vestkyst, har faaet sit Navn efter et kolossalt, i en sort Klippe udhugget Elefantbillede, der nu for største Delen er forvitret. Her findes et storartet Huletempel med et kolossalt, trehovedet Gudebillede, forestillende Brahma, Vishnu og Siva. Ogsaa dette er i stærkt Forfald.

Elephantiasis benævnes to forskjellige Hudsygdomme: E. Arabum [āra] og E. Græcorum; dog menes i Almindel. derved den første af disse, der bestaar i en ofte enorm Fortykkelse af Læderhuden og det underliggende Bindevæv, hyppigst paa Skinnebenet (Elefant- ell. Barbadosben efter Barbados, hvor Sygdommen er meget hyppig) eller de ydre Kjønsdele; de angrebne Dele forstørres betydelig i Omfang og faa et uformeligt, plumpt Ydre. E. Græcōrum, s. **Spedalskhed**.

Elephantine, en Ø i Nilen lige over for Assuan ved Ægyptens sydlige Grænse. Navnet E. er græsk Oversættelse af det gammelægyptiske Ab, som betyder Elefant. Den var fordum bedækket med Templer, hvoraf der nu kun findes højst ubetydelige Rester, da de ere medgaaede til Opførelse af Assuan og andre Bygværker. Her findes en for Chronologien særdeles vigtig Indskrift fra Thotmes III.s Tid, hvori den borgerlige Kalenders Datum for Sothisstjærnens (d. e. Sirius's) heliakiske Opgang er angiven.

Elers, s. **Ehlers**.

Eleusis, en Stad i Attika paa Grænsen af Megaris, 2 M. n. v. for Athen, var i Oldtiden især berømt som Sæde for de **eleusinske Mysterier**, der fejredes til Ære for Demeter (Mater), Persephone (Kore) og Bakchos (Iakchos). Templet opbrændtes af Perserne, gjenopførtes med stor Pragt af Perikles og ødelagdes af Vestgoternes Konge Alarich. Denne hemmelige Gudsdyrkelse, hvori først kun Attikas Beboere, men senere alle kunde indvies, havde efterhaanden udviklet sig af de Høstfester, ved hvilke man takkede Demeter for Jordens Afgrøde; thi Agerdyrkningen havde efter Sagnet udbredt sig fra E., hvor Demeter hvilede under sin Søgen efter den af Hades bortførte Persephone. Mysterierne bestod i Fremstillinger af forskjellige Begivenheder i Demeters og Persephones Liv (dennes Gjenkomst til Jorden fra Underverdenen fejredes i den lille eleusinske Fest om Foraaret, naar Sæden begyndte at spire, og hendes Bortførelse til Underverdenen i den store eleusinske Fest om Efteraaret, naar Sæden gjemtes i Jorden), af Pinslerne i Tartaros og Glæderne i Elysion. Mysteriernes Formaal var at ud-

brede blandt Folket mere ophøjede religiøse Begreber om Udødelighed, Gjengjældelse efter Døden m. m., end den almindelige Folketro kunde bibringe. Den store eleusinske Fest varede i 9 Dage; Deltagerne forberedte sig til Mysterierne ved Andagtsøvelser og forskjellige symbolske Handlinger; den 6te Dag var Hoveddagen, paa hvilken Festprocessionen foregik ad den hellige Vej fra Athen til E.; Indvielsen fandt Sted ved Nattetid i Templet i E.; de indviede maatte forpligte sig til streng Hemmeligholdelse af alt, hvad der foregik i Mysterierne, og et Brud paa dette Løfte straffedes haardt, hvilket man kan se af Alkibiades's Historie.

Eleutheräta, d. s. s. Biller.

Elēv, Lærling, Discipel.

Elevatiōn ell. Højderetning, den Vinkel mod Horizontalplanen, som man bibringer et Skydevaabens Axe, og under hvilken Projectilet udskydes; dog falder den Retning, i hvilken Projectilet begynder sin Flugt gjennem Luften, ikke altid nøjagtig sammen med den Retning, man forinden har givet Løbets Axe, dels fordi Projectilet under Udfarten gjennem Løbet ikke nøje følger dettes Axe, dels fordi selve Vaabnet, inden Projectilet naar Løbets Munding, kan forandre sin Retning; Forskjellen kaldes Udgangsvinklen og kan stige indtil $\frac{1}{4}$° eller endog $\frac{1}{2}$°. Udskyder man samme Projectil med samme Ladning og altsaa samme Begyndelseshastighed, forøges og formindskes Skudvidden med E. inden for visse Grænser; ved sædvanlig Skydning saa vel med Kanoner som med Haandskydevaaben afpasses derfor E. efter Afstanden til Maalet, hvilket sker ved at bruge et højere eller lavere Sigte; dog ere Vaabnene ofte forsynede med et fast Sigte, ved hvilket der gives dem en bestemt, lille, saakaldt Viserskuds-E., der passer nøjagtig til en bestemt kort Afstand, inden for hvilken Projectilbanen kun fjærner sig ubetydelig fra Sigtelinjen. Ved Kastning med Morterer bruges der stundum en forud valgt høj E., f. Ex. 45° ell. 60°, og det er da her Ladningens Størrelse, der afpasses efter den Kastevidde, man ønsker at opnaa. I lufttomt Rum vilde E. 45° være den, som gav den største Kastevidde; men Luftens Modstand bevirker, at man for at opnaa den største Afstand, som med et givet Projectil og en given Begyndelseshastighed for dette er mulig, maa gaa til en mindre E., for de sværeste Spidsprojectiler omtr. til 40°, for de glatløbede Bøssers runde Kugler til omtr. 20 ell. 25° over Horizonten.

Elevātor, Apparat til at løfte Personer ell. Byrder i lodret Retning. E. til Personer bruges hovedsagelig i Hoteller, Hospitaler, store industrielle og mercantile Etablissementer og bestaar af en Platform, som styres ved lodrette Skinner ell. Tove og føres op ell. ned ved et Hejseapparat. Den samme E. bruges ogsaa til Befordring af store Byrder, men hvor Gjenstanden, som skal løftes, er Mel, Sæd e. l., gives E. Form af en Rem uden Ende, hvorpaa der er anbragt en Række smaa Blikspande, og som bevæger sig med stor Hastighed inde i en Trærende.

Elfenben er Gjenstand for en levende Handel, da det udmærker sig fremfor de fleste andre Bensorter ved sin Styrke og Finhed og fremfor dem alle ved de solide Stykker, det giver. Farven er oprindelig gulagtig, men svinder ved Blegning i Solen. Elefanttænderne ere ikke meget krumme, i Gjennemsnit runde med en lignende Hulning, som dog ikke naar helt ud til Spidsen, saa at Tandens yderste Del er solid. Vægten vexler fra nogle faa indtil 120 Pd. og derover; de fleste Tænder veje vel 8—10 Pd. **Elfenbenspapir** kalder man undertiden Bristolpapir; oftest forstaar man dog derved forskjellige kriderede Papirer til at tegne paa, til at skrive paa med Stifter af en Tinblylegering, eller til at aftrykke f. Ex. Visitkort paa. Efter den forskjellige Bestemmelse ere de enkelte eller flerdobbelt sammenklæbede Papirblade dækkede med en Limfarve af Gips eller læsket Kalk eller Blyhvidt o. desl. og derefter omhyggelig glattede paa den kriderede Overflade, vel endog polerede ved Presning mod blanke Plader.

Elfenbenskysten ell. Tandkysten er en ældre Benævnelse paa den Del af Guineakysten i Afrika, som ligger mellem Cap Palmas og Cap Tres Puntas.

Elfenbensplante (Phytelephas macrocarpa), en Palme med en 10—20 F. lang Stamme, der ofte ligger hen ad Jorden, til hvilken den er fæstet ved talrige Luftrødder. Frugten er en Stenfrugt, der sædvanlig indeslutter 7 store Frø, og Frugterne danne tilsammen en kugledannet Frugtstand omtrent af Størrelse som et Menneskehoved. Frøet er saa stort som et lille Æble og har en meget haard Frøskal samt en stor, først flydende og spiselig, senere benhaard, hvid Frøhvide, der kun indeslutter en ganske lille Kim; det er disse Frø, der under Navn af **vegetabilsk Elfenben**, **Elfenbensnødder** ell. Stennødder udføres i hele Skibsladninger fra Magdalenefloden, omkring hvis fugtige og varme Bredder Planten har sit Hjem, til Europa og Nordamerika, og hvoraf der forarbejdes smaa Gjenstande, der gaa i Handelen som dannede af Elfenben.

Elfsborg. Under dette Navn, hentet fra Beliggenheden ved Götaelven, ere i de nordiske Rigers Historie to Fæstninger bekjendte. **Gamle-E.**, anlagt i Midten af 14de Aarh. for at beskytte Indløbet til Elven, laa v. for det nuværende Göteborg mellem „Klippan" og „Røde Sten", ved den sydlige Bred af Elven; i Unionstiden blev den af stor Betydning for Sverige som et fast Punkt, hvor de 3 Rigers Grænser stødte sammen. Fæstningen blev ofte belejret og stundum indtaget under Unionskrigene; den erobredes i Begyndelsen af den nordiske Syvaarskrig af de danske, i hvis Hænder den forblev til Freden i Stettin 1570. Under Calmarkrigen blev E. atter indtaget af de danske, som 5 Maj 1612 begyndte at indeslutte Fæstningen; efter 19 Dages Belejring og to tilbageslaaede Storme maatte Commandanten, Olof Stråle, der ikke fik nogen Undsætning, da Udenværkerne vare indtagne og Besætningen sammensmeltet til 200 Mand, overgive Fæstningen tillige med 40 Kanoner og 6 Orlogsskibe imod fri Afmarche. De danske fik nu ved Freden i Knæred 1613 E.s og Gullbergs Fæstninger tillige med omliggende Herreder som midlertidigt Pant for

den Pengesum, som Sverige i denne Fred forpligtede sig til at udbetale Danmark, og havde Fæstningen til 1619, da nævnte Sum, bekjendt under Navn af „Elfsborgsløsen", blev erlagt. Da det imidlertid havde vist sig, at E. ej kunde beskytte Indløbet til Göteborg og desuden ej kunde udholde en stræng Belejring, begyndtes 1653, i Følge Forslag af Generalkvartermester Wärnsköld, Arbejdet paa Anlæggelsen af en ny Fæstning, **Ny-E.**, paa den i selve Mundingen af Götaelvens søndre Arm liggende „Kyrkogårdsholmen". Dog blev, paa Grund af den mellemkommende Krig med Danmark, Gamle-E. først sløjfet efter Freden 1660. Ny-E. blev to Gange, 1717 og 1719, angrebet af Tordenskjold, som første Gang ved Modvind blev hindret i at overraske den og efter kun 5 Timers Kanonade maatte trække sig tilbage og anden Gang blev tvungen til med betydeligt Tab at ophæve Bombardementet, der havde varet 21—24 Juli (1—4 Aug.). Siden 1869 vedligeholdes E. ikke længere som Fæstning. **E.s Län** med et Fladerum paa 233 □ M. (12,815 □ Kilom.) omfatter Dalsland samt Väne, Flundre, Bjerke, Ale, Kullings, Gäseneds, Redvägs, Ås, Vedens, Vättle, Bollebygds, Marks og Kinds Herreder i Vestergötland, inddelte i 6 Fogderier med 284,379 J. (1882), hvoraf 16,510 i Stæderne Venersborg, Alingsås, Borås, Ulricehamn og Åmål. 1880 udgjorde Kreaturholdet 26,253 Heste, 153,923 Stkr. Hornkvæg, 8,883 Faar, 1,208 Geder og 26,272 Svin.

Elg, Alg ell. **Elsdyr** (Cervus Alces, A. Malchis) hører til Hjortenes Familie. Den har meget høje Ben, i Forhold til hvilke Kroppen derfor er temmelig kort, og en kort Hals med en lav, opstaaende Manke; Læberne ere forlængede til en bevægelig Mule. Over Skuldrene er den c. 3 Alen høj. Farven er mørk graabrun, om Sommeren mere brunlig, om Vinteren mere graalig. Hannen har meget svære og brede, i Randen dybt indskaarne, udad til Siden vendende Takker. Naar den løber, strækker den Halsen lige ud, saa at Takkerne komme til at hvile paa Siderne af Halsen; man hører da ligesom hos Rensdyret en knirkende Lyd. Ved Hjælp af sine store Bitæer kan E. løbe over blødt Morads uden at synke i. E. har været Gjenstand for mange Fabler, som f. Ex. naar gamle Forfattere berette, at E. ingen Led har i sine Lemmer og derfor ikke kan lægge sig ned, men sover støttet til en Træstamme, saa at man ved at fælde denne skulde fange den, da den saa ikke skulde kunne rejse sig igjen; ligeledes Fortællingen om, at den skulde lide af „den faldende Syge" og paa Grund af sin lange Overlæbe kun græsse baglænds. E. beboede oprindelig alle skovklædte Egne af det nordlige Europa og Asien; den er endnu ret talrig i Polen, Rusland og Sibirien, sjældnere i de store, sumpede Skove i Sverige og i Norges Fjældskove, hvor dog de til dens Beskjærmelse udstedte Love have bevirket en Forøgelse af Elgstanden i den senere Tid, og i Mellemsverige. At den tidligere fandtes i Tyskland, ved man af Cæsars Beretninger, og saa vel der som i Danmark og Sydsverige ere Skeletter og Takker af E. almindelige i Tørvemoserne. E. lever af al Slags Plantesøde; Kabelejen skal dog være dens kjæreste Føde. Mod Rovdyr forsvarer den sig ved sine spidse Forklove. Den almindeligste og ældgamle Maade at fange E. paa er ved Faldgruber. **Det nordamerikanske E.** (The Moose-Deer) er maaske en egen Art (Cervus s. Alces americanus).

Elgepiggen, en 5,150 F. (1,620 Met.) høj Fjældtind i Norge, mellem Fæmunsøen og Østerdalen.

Elgersburg, Landsby i Hertugd. Sachsen-Koburg-Gotha, 4 M. s. for Gotha, med en stærkt besøgt Vandcuranstalt og herlig Omegn.

Elgesæter eller, mindre rigtigt, **Helgesæter** (Monasterium sanctæ sedis), paa den sydøstre Side af Nidelven, lige over for Domkirken i Nidaros, Kloster for regulære Kanniker af Augustinerordenen, grundlagt af Ærkebiskop Eystein, som flyttede Mariakirken i Nidaros herhen og gjorde den til Klosterkirke c. 1180; Klostret stod under Ærkebiskoppens Jurisdiction, og dets Prior valgtes af Domcapitlet. Da Hertug Skule efter Nederlaget i Oslo 1240 blev overfalden af Birkebenerne i Nidaros, undkom han til E., men Birkebenerne kom efter, og da de satte Ild paa Klostret, gik Skule ud og blev dræbt, men Klostret afbrændte; dog blev det strax efter gjenopbygget, rimeligvis ved Kong Haakons Foranstaltning. E. blev først 1546 seculariseret, idet Klostergodset lagdes under Throndhjems Len og Klosterbygningerne overlodes til den lutherske Superintendent, som allerede 1559 maatte overlade E. som Avlsgaard til Lensherren; dog bekræftedes endnu 1552 Klostrets Asylret.

Elgin [ĕll] ell. Moray, Shire i Nordskotland paa Sydsiden af Morayfjorden og for øvrigt omgivet af Shirerne Banff, Inverneß og Nairn. 25 □ M. med 45,000 J. (1881). Landet er mod N. temmelig fladt og vel skikket til Agerdyrkning; mod S. bliver det bjærgfuldt, men har mange frugtbare Dale. De vigtigste Vandløb ere Spey og Findhorn, der falde i Morayfjorden. Klimaet er sundt og ikke saa regnfuldt som ellers i Nordskotland. Agerdyrkning og Kvægavl ere vidt fremskredne; Hvede er Hovedsæd i de lavere Egne, Havre i de højere. Langs Kysten drives meget Fiskeri; de vigtigste Industrigrene ere Whiskybrænderi og Ølbryggeri. Hovedstaden E. ligger 1 M. fra Morayfjorden og har 7,000 J. Af dens gamle prægtige Kathedralkirke ere nu kun mægtige Ruiner tilbage. I Nærheden er et mærkeligt Minde om de danskes Herredømme, den saakaldte „Svends Sten" med indhuggede Billeder af Dyr og væbnede Mænd.

Elgin, James Bruce, Jarl [s. o.], engelsk Statsmand, f. 20 Juli 1811, Søn af den Jarl E., som hjemførte de Elginske Marmorværker (s. næste A.), valgtes 1841 til Underhuset, men mistede ved Faderens Død sit Sæde, fordi han blev skotsk Peer, og gik n. A. til Jamaica som Gouverneur. Da hans Styrelse her viste sig meget forstandig, fik han 1846 den vigtige Post som Generalgouverneur i Canada, og her vidste han at forsone det franske Oppositionsparti, at bilægge de indre Stridigheder og udvikle Landets Velstand, hvorhos han fremmede Landets Handel og Industri ved en Tractat 1854

med de forenede Stater om gjensidig Handelsfrihed. 1849 blev E. ophøjet til Peer. 1857 gik han som overordentlig Commissær til China, ledede Toget til Peihofloden og sluttede 26 Juni 1858 Freden i Tientsin, samt 27 Aug. s. A. en Handelspagt med Japan. 1859 blev E. Generalpostmester, sendtes 1860 igjen til China ved Fiendtlighedernes Fornyelse og i Febr. 1862 til Indien som Vicekonge indtil sin Død 20 Nov. 1863.

Elginske Marmorværker, Elgin Marbles, [ĕllgin märbels], en berømt Samling af gamle græske Kunstværker, hvilke Thomas Bruce, Jarl af Elgin og Kincardine (f. 1766, d. 1842) fra 1800 samlede paa sine Rejser i Grækenland og 1814 bragte til England, hvor de i Følge en Parlamentsact 1816 bleve kjøbte til Brit. Museum for 35,000 Pd. Sterl. Samlingen indeholder Værker fra den græske Kunsts mest blomstrende Periode, fra Phidias's og Praxiteles's Tid; der findes i den 14 mere eller mindre fuldstændige Statuer, mere end 60 Basreliefs, alle fra Parthenon, en kolossal Statue fra Thrasyllos's Monument, forskjellige Brudstykker af andre Bygninger i Athen, en Mængde Vaser og en righoldig Samling Indskrifter af forskjellig Art. Fuldstændige Afstøbninger af disse Sculpturværker findes i Dresden og Berlin.

Eli, Ypperstepræst i Silo og 40 Aar Dommer i Israel (1 Sam. I—IV), døde 98 Aar gammel ved Efterretningen om, at hans Sønner vare faldne i Krigen, og at Pagtens Ark var falden i Philisternes Hænder. Under hans Vejledning voxede Samuel op.

Elias fra Thisbe, Prophet i Israels Rige under Achab og Achasia (917—896), den mægtigste Personlighed blandt alle den gamle Pagts Propheter, en anden Moses i Aand og Kraft, ivrede mod Folkets almindelige Frafald fra Herren og imod Baaldyrkelsen, som Achabs Gemalinde Jesabel havde indført. Han optraadte pludselig, uden at man kjender noget til hans tidligere Udvikling, i sin fulde Kraft, udrustet med Undergjerningernes Magt, og som en af Mosaismens nidkjæreste Repræsentanter forkyndte han Herrens Straffedomme over den ugudelige Konge og Folk. Gjentagne Gange blev han nødt til Flugt; i en høj Alder blev han under et Uvejr i sin Discipel Elisas Paasyn bortrykket til Himlen. E. var „en Prophet som Ild, og hans Ord brændte som en Fakkel"; ubetinget fordrede han Loven opfyldt i hele dens Strænghed, og han fremkaldte virkelig en, om end kortvarig, Forandring til det bedre i den religiøse og sædelige Tilstand i Tistammeriget. Paa Christi Tid ventede man, at han skulde være den Prophet, der skulde bane Herren Vej, og denne Forventning opfyldtes efter Jesu Ord (Matth. XI, 14) ved Johannes Døberens Komme som en anden E.

Elidere, udstøde, især Slutningsvocalen i et Ord, naar det følgende Ord begynder med en Vocal: For saa vidt som Elisionen udtrykkes i Skriften, er Tegnet derfor en Apostroph, som fransk l'an.

Eliesen, Povel, s. Helgesen.

Eliéser fra Damaskus, Abrahams øverste Tjener og rimeligvis den, han affendte til Mesopotamien for at skaffe sin Søn Isak en Brud, og som friede for denne til Rebekka (1 Moseb. 15de og 24de Cap.). Navnet, der bet. Guds Hjælp („Gotthilf"), forekommer oftere som Mandsnavn i det gamle Test., saaledes paa en Søn af Moses (2 Moseb. XVIII. 4).

Eligere, vælge, udvælge; eligeret, kaaret, udvalgt; eligibel, valgbar; Eligibilitet, Valgbarhed.

Eligius, Helgen, f. c. 588, var oprindelig Guldsmed og levede i Paris, erhvervede sig ved sit Arbejde betydelige Rigdomme, som han anvendte til en vidtstrakt Godgjørenhed, og søgte samtidig at virke for Munkevæsen og Vækkelse af et inderligt Trosliv. Højt anset hos Kong Dagobert I, blev han brugt i vigtige politiske Sendelser og havde betydelig Indflydelse paa Kirkens Styrelse ved Ansættelsen af de højere Gejstlige. Fra 640 blev han ansat som Biskop i Noyon og udfoldede nu en storartet Missionsvirksomhed blandt de tilgrænsende Flandrere og Friser. D. 659. Mindedag 1 Dec.

Eliminere, fjerne; i Mathemat. af to Ligninger, som indeholde en Størrelse, at tilvejebringe en tredje, som ikke indeholder den. Er f. Ex. Ligningerne $2x + y = 9$, $x - y = 3$, kan y elimineres ved Addition af Ligningerne, der giver $3x = 12$ osv.

Elio, Franç. Xav. [ĕ], spansk General, f. 1767, deltog 1793—95 i Krigen imod Frankrig og sendtes 1805 som Oberst til Uruguay, hvilket han tog tilbage fra Engelskmændene og senere holdt imod alle Løsrivelsesforsøg. 1812 blev E. hjemkaldt til Spanien, udmærkede sig i Frihedskrigen og spillede 1814 en vigtig Rolle ved Ferdinand VII.s Gjenindsættelse, idet han som Gouverneur i Valencia erklærede sig for Enevælden, men gjorde sig forhadt ved at indføre Tortur og foretage talrige Henrettelser. Skjønt E. 1820 efter Kongens Befaling kundgjorde den frie Forfatning, blev han ikke desmindre fængslet og efter et mislykket Forsøg af Soldaterne paa at befri ham af Fængslet henrettet af de liberale 11 Sept. 1822. Den ældste af hans Sønner fik senere Titlen „Marquis af Fealtad" (Troskab) til Løn for Faderens Fortjenester af Kongemagten. — En anden Søn, Joaquin E., f. 1803, var 1830 Oberstlieutenant og erklærede sig 1834 for Don Carlos. Da Carlisthæren 1837 rykkede imod Madrid, var E. Stabschef hos Zumala Carreguy; men da Toget var mislykket, blev E. stillet for en Krigsret, domfældt og holdt fængslet indtil 1839; han førte da Levningerne af den carlistiske Hær over paa fransk Grund. Efter Don Carlos's Død 1855 traadte E. i spansk Tjeneste, men drog til Frankrig efter Dronning Isabellas Forjagelse 1868 og deltog i de første carlistiske Opstandsforsøg. 1873 fulgte E. den nye Don Carlos til Spanien, indtog Estella og belejrede Bilbao, samt blev Krigsminister og Stabschef, men maatte i Maj 1874 overgive Hærens Ledelse til Dorregaray. Dog forblev E. ved Hæren, indtil Opstanden var helt forbi 1876.

Eliot, George [ĕlliott], er det Navn, som den engelske Forfatterinde Miss Mary Ann Evans benyttede som Forfattermærke for sine Romaner og Noveller. Hun fødtes 1820 i Warwickshire

og fik som ung Pige Undervisning i Græsk og Latin, moderne Sprog og Musik og lærte sig selv Hebraisk. Hendes første Arbejde var Fuldendelsen af en Oversættelse (paabegyndt af en anden) af Strauß's „Jesu Liv" (1846). Hun begyndte 1857 at optræde som Novelleforfatterinde i »Blackwoods Magazine« med »Scenes of Clerical Life«, der senere udkom i Bogform. Derefter fulgte større Romaner: »Adam Bede« (1859), »The Mill on the Floss« (1860), »Silas Marner« (1861), »Romola« (1863), »Felix Holt« (1866), »Middlemarch« (1872), »Daniel Deronda« (1876). Hun regnes for en af den nyere Tids betydeligste engelske Romanforfatterinder og stilles Side om Side med Dickens og Thackeray. Ogsaa som Digterinde har hun forsøgt sig. Hun levede i et nøje og fortroligt Forhold sammen med Philosophen og Literaturhistorikeren George Lewes og giftede sig et Aar efter dennes Død med Mr. Cross, Maj 1880; hun døde i Dec. s. A.

Eliot, John [s. o.], de nordamerikanske Indianeres Apostel, f. 1603 i England, drog 1631 til Ny-England, hvor han blev Præst for en Independent-Menighed. Greben af Ønsket om at forkynde de omkringboende Indianere Evangeliet, lærte han deres vanskelige Sprog og drog 1646 til den nærmeste Stamme, paa hvilken han strax gjorde et mægtigt Indtryk ved sin Prædiken. Han underviste Børnene og fik Indianerne til at indrette faste Boligheder og danne Menigheder, som allerede 1670 talte 5,000 døbte Indianere. E. udgav 1661 en indiansk Oversættelse af det nye Test. og døde 1690. Frugterne af hans Missionsvirksomhed tilintetgjordes senere under de ødelæggende Krige imellem Franskmændene og Engelskmændene i Nordamerika.

Elipāndus, Ærkebiskop af Toledo, fremsatte, maaske i den Hensigt at gjøre Christendommen mere tiltalende for Muhammedanerne, den adoptianske Lære (s. adoptianske Strid), som han, der boede i den mauriske Del af Spanien, fastholdt til sin Død.

Elis [e], et lille Landskab i det nordvestlige Peloponnes, begrænset af det joniske Hav, Achaja, Arkadien og Messenien, hører nu til det græske Nomarchi Achaja. Det var vel bjærgfuldt, men tillige rigt paa frugtbare Dalstrøg, hvorfor det allerede tidlig blev befolket og dyrket. Hovedfloden var Alpheos. En stor Betydning for hele Grækenland havde det paa Grund af de i Olympia afholdte Kamplege, der vare en fælles Nationalfest for alle græske Stater; den store Tilstrømning af Deltagere fra alle Egne i Grækenland bragte Beboerne Velstand og Landet, der betragtedes som indviet til Guderne, Sikkerhed mod fjendtlige Angreb. — Hovedstaden E., der var berømt ved sine Templer, Gymnasier og andre Mærkværdigheder, stod i Spidsen for det eliske Forbund.

Elisa, Prophet i Israels Rige under Kongerne Joram, Jehu, Joahas og Joas (c. 890—40), Discipel af Elias, virkede i dennes Aand, udrustet med lignende Undergaver, fremkaldte Straffen over Achabs Hus og døde 840 i Samaria under Kong Joas.

Elisabeth, et fra Hebr. stammende Navn, der bet. den, der sværger ved Gud, Gudsdyrkerske, forekommer i det gaml. Test. (2 Moseb. VI. 23) kun som Navn paa Arons Hustru („Eliseba"); i det nye Test. paa en Efterkommer af disse, Præsten Zacharias's Hustru og Johannes Døberens Moder, beslægtet med Jomfru Maria og bekjendt af dennes Besøg efter Engleaabenbaringen (Luc. 1ste Cap.).

Elisabeth ell. Isabella, dansk Dronning, Datter af Philip d. smukke, Ærkehertug af Østerrig og Konge af Castilien, og Johanne, Ferdinand d. katholskes og Isabellas Datter, samt Søster til de to Kejsere Carl V og Ferdinand I, f. 18 Juli 1501 (Aaret efter Kejser Carl) i Bryssel, blev kun 14 Aar gl. gift med Kong Christian II, som var 20 Aar ældre end sin Dronning, paa Kjøbenhavns Slot 12 Aug. 1515 og kronet s. D. I de 6 Aar 1518—23 fødte hun sin Ægtefælle 6 Børn, hvoraf de 3 døde i en spæd Alder (s. Christian II). Sidst nævnte Aar fulgte hun Kongen i Landflygtighed tillige med deres Børn. Dronning E., der skildres som en ædel og højst elskværdig Personlighed, antog under sit Ophold i Tyskland den lutherske Tro, hvorved hun paadrog sig sine mægtige Slægtninges Vrede. Hun døde allerede i det tredje Aar efter at have forladt Danmark paa Slottet Zwijnaerde ved Gent 19 Jan. 1526 og blev begravet i St. Petri Kirke i denne By. 1883 blev Liget ført til Odense og fik Plads i St. Knuds Kirke ved Siden af Christian II.s.

Elisabeth, dansk Prinsesse og Kurfyrstinde af Brandenburg, Datter af Kong Hans og Dronn. Christine og den eneste af dette Kongepars 5 Børn foruden Kong Christian II, der naaede den voxne Alder, f. 4 Aar efter denne, 1485, og ligesom han paa Nyborg Slot. Ligesom Broderen er ogsaa hun bekjendt af sin ulykkelige Skæbne. 1502 blev hun gift med Kurfyrst Joachim I af Brandenburg, men hun levede ikke i nogen god Forstaaelse med sin Ægtefælle, som var hende utro og af en heftig og opfarende Charakter. Dertil kom, at hun ligesom sin Broder, den fordrevne Konge, hvem hun elskede ømt, og hans Dronning sluttede sig til Luthers Lære, hvorimod Kurfyrsten var ivrig Katholik. Efter Aftale med Broderen flygtede hun hemmelig 1528 til deres Morbroder, Kurfyrst Johan d. bestandige af Sachsen, der anviste hende Slottet Lichtenberg i Nærh. af Wittenberg til Opholdssted. Selv efter Mandens Død 1535 blev hun boende her, idet hun kun af og til kom til sit Enkesæde Spandau i Brandenburg, og først fra 1546 levede hun bestandig paa sidst nævnte Sted, hvor hun døde i en forladt og sørgelig Alderdom 11 Juni 1555.

Elisabeth, Dronning i England 1558—1603, Datter af Kong Henrik VIII i hans andet Ægteskab med Anna Boleyn, f. 7 Sept. 1533, blev under sin Halvsøster, den haarde og ivrig katholske Dronning Maries Regering betragtet og behandlet som Bastard, var hende desuden som Protestantinde forhadt og reddede sig kun ved sin forsigtige Opførsel fra Undergang; hun maatte offentlig bekjende sig til Katholicismen, men blev desuagtet holdt fængslet i Tower og paa forskjellige Slotte, indtil hun paa Philip II.s Forbøn blev løsladt. For ikke at vække

Dronningens Mistanke afslog hun med stor Klogskab de forskjellige Ægteskabstilbud, der bleve gjorte hende saa vel af katholske som af protestantiske Fyrster (deriblandt Hert. Emanuel Philibert af Savoien og den senere svenske Konge Erik XIV). Maries Død 1558 skaffede E. paa ēn Gang den fulde Frihed og Tronen. Hendes Svoger Philip II friede nu til hende, men utilbøjelig til at ægte den fanatiske og personlig lidet elskværdige Fyrste holdt hun ham hen med høflige Svar, og imidlertid ægtede han en anden (Elisabeth af Valois). Da Pave Paul IV vægrede sig ved at erkjende hende som født i lovligt Ægteskab, besluttede hun sig til at gjennemføre Reformationen i England, idet hun ved Parlamentet lod den øverste kirkelige Magt overføre til Kronen, hvorefter hun gav England dets Episkopalforfatning og derved ordnede den anglikanske Kirke i den Form, hvori den endnu bestaar. Imod den af Dissenters og Katholiker rejste Modstand satte hun fast Strænghed. Freden i Câteau Cambresis 1559, der i Begyndelsen af E.s Regering endte den Krig med Frankrig, hvori Maries Ægteskab med Philip II havde indviklet England, berøvede dette Calais. Understøttet lige fra sin Tronbestigelse af sin duelige Minister, Cecil Lord Burleigh, regerede E. med stor Myndighed og Selvraadighed; Parlamentet sammenkaldtes vel jævnlig, men bøjede sig gjærne under hendes dygtige Ledelse og understøttede villig saa vel hendes kirkelige som hendes Forvaltningsreformer. Finanserne holdtes i udmærket Orden, Landets Velstand blev ved Agerdyrkningens og Industriens Udvikling (de engelske Klædefabriker grundlægges af landflygtige Nederlændere) samt ved den opblomstrende Handel og Skibsfart bragt til en forhen ukjendt Højde, og E.s Regering var i det hele en glimrende Periode for England, hvis Storhed egentlig begyndte med den. De i Skotland udbrudte religiøse og politiske Uroligheder benyttede hun klogelig, ved at indblande sig deri og antage sig Protestanterne imod Katholikerne og Hoffet, til at udvide sin Magt og Indflydelse; hun bidrog ikke lidet til Opstanden mod Marie Stuart, hendes misundte og frygtede Medbejlerske i Skjønhed og til den engelske Trone, da Katholikerne i hendes eget Land naturligvis betragtede Marie med ganske andre Øjne end den kjætterske E., hvem de kaldte uægte født. Da Marie 1568 maatte flygte for sine oprørske Undersaatter og uforsigtig søgte Tilflugt paa engelsk Grund, forlangte E., at hun først skulde fralægge sig Deltagelse i sin Ægtefælle Darnleys Mord, og holdt hende imidlertid i Bevogtning paa forskjellige Steder. De Forsøg, som bleve gjorte af Maries Tilhængere paa at befri hende, og de Planer, som i den Anledning lagdes af Katholikerne mod E. (Babingtons Mordplaner, Pave Sixtus V.s Banstraale osv.), i Forening med dennes personlige Had til sin Medbejlerske bevægede omsider E. til at lade Marie dømme fra Livet ved en af engelske Stormænd sammensat Ret, hvorpaa hun blev henrettet 1587. Af Frygt for Følgerne af dette Skridt lod hun sin Statssecretær Davison sætte i Fængsel under Paaskud af, at han havde overskredet sin Fuldmagt, og formildede den henrettede Dronnings Søn, den unge Jakob VI i Skotland, ved at give ham Udsigt til at arve den engelske Krone efter hende. Saaledes afvendtes Faren fra den Side, hvorfra Hævnen nærmest syntes at maatte komme, men Philip II besluttede at benytte Lejligheden til at give sin længe tilbageholdte Harme Luft ved et storartet Angreb paa England, hvilket Land han habede baade som Kjætteriets Hjem og som Støttepunktet for hans nederlandske Undersaatters Opstand; dette Angreb mislykkedes dog aldeles (jfr. Armada). E. var baade selv lærd og yndede og fremmede Videnskaberne (stiftede saaledes Universitetet i Dublin). Hun forblev stedse ugift og afviste stadig de mange Friere, der bejlede til hende. Men skjønt hun saaledes hadede de Baand, som Ægteskabet paalægger, og satte en Ære i stedse at forblive „den jomfruelige Dronning“, var hun dog ingenlunde ufølsom for Mændene; som hendes erklærede Yndlinge mærkes Rob. Dudley, Jarl af Leicester, og efter hans Død 1588 hans Stifsøn, Jarlen af Essex. Efter den sidstes Henrettelse 1601 henfaldt E. i dyb Tungsindighed. Hun døde 24 Marts 1603 efter at have bestemt Jakob VI af Skotland til sin Efterfølger. Ved Siden af sine fremragende Egenskaber som Regentinde var hun smaalig, forfængelig og egenkjærlig. Hendes kraftige Styrelse i Modsætning til hendes Efterfølgers tvindagtige og fredelskende Charakter er udtrykt i det lat. Vers: »Rex erat E., nunc est Regina Jacobus« (E. var Konge; nu er Jakob Dronning).

Elisabeth af Valois, spansk Dronning, Datter af den franske Konge Henrik II og Katharine af Medici, f. 1545, var først bestemt til Brud for Philip II.s med hende jævnaldrende Søn Don Carlos, men da Kongen under Forhandlingerne derom var bleven Enkemand, begjærede og fik han 1559 selv hendes Haand. Den mørke og strænge Konge indgød den 14-aarige Prinsesse mere Frygt end Kjærlighed, og hendes Liv i Spanien var ulykkeligt (jfr. Carlos, Don). E. døde 1568 af Følgerne af en for tidlig Nedkomst. Hun havde født to Døtre, og for den ældste af disse, Isabella Clara Eugenia, gjorde Philip Fordring paa den franske Krone, efter at Linjen Valois var uddød 1589.

Elisabeth, to til det holstenske Grevehus i Middelalderen hørende Fyrstinder, der ere bekjendte i Nordens Historie. Gert d. stores Datter og Jærn-Henriks Søster E. blev trolovet med den norsk-svenske Konge Haakon VI, efter at dennes Forlovelse med Valdemar Atterdags Datter Margrete var hævet, men da hun paa Rejsen til Sverige af Storm blev kastet ind paa den danske Kyst, holdt Valdemar hende tilbage og fik i Hast Brylluppet i Stand imellem Haakon og Margrete 1363. Den skuffede E. gik i Vadstena Kloster, hvor hun tilbragte Resten af sit Liv. — E., Hertuginde af Slesvig og Grevinde af Holsten, Datter af Hert. Magnus Torquatus af Brunsvig, blev 1391 gift med den førstnævnte E.s Brodersøn, Gert VI, Hertug af Slesvig. Efter sin Mands Fald paa Toget mod Ditmarskerne 1404 kom hun i

Strid med hans Broder Grev Henrik, Biskop af Osnabrück, og søgte derfor med sine tre umyndige Sønner Hjælp hos Dronning Margrete; men senere forligede hun sig med sin Svoger og begyndte Stridigheder med Margrete. Under disse døde Dronningen pludselig i Oct. 1412 i Havnen ved Flensborg, og hendes Efterfølger Erik af Pommern fortsatte Kampen i lange Tider. Hertuginden oplevede ikke at se Enden paa den.

Elisabeth, Philippine Marie Helene, Madame, fransk Prinsesse, Datter af Ludvig XV.s Søn Ludvig Dauphin og Søster til Ludvig XVI., f. 3 Maj 1764 i Versailles, en ved Hjærtensgodhed og ædel Kvindelighed udmærket Dame, var ved inderligt Venskab knyttet til sin Broder, der ofte spurgte hende til Raads. Efter Revolutionens Udbrud delte hun alle Kongefamiliens Lidelser og Farer og til sidst Fangenskabet i Temple, hvor hun ved sin Fromhed og Sindsro bidrog til at lindre sine Slægtninges Ulykker. Efter Kongens og Dronningens Henrettelse syntes hun næsten glemt, da Fouquier-Tinville fremkom med Beskyldning imod hende for Deltagelse i Familien Capets Sammensværgelse mod Frankrig og Tyveri af Krondiamanterne i dette Øjemed. Af Revolutionstribunalet dømt fra Livet og umiddelbart derefter tillige med 24 andre Slagtofre ført til Guillotinen 10 Maj 1794 gik hun Døden i Møde med ædel Fatning.

Elisabeth Augusta, en Datter af Christian IV og Kirstine Munk, f. 1623, blev 1639 gift med Hans Lindenov, med hvem hun levede i et yderst slet Forhold. Han døde 1659, men ogsaa efter den Tid havde hun mange Gjenvordigheder, nærmest finansielle Vanskeligheder, fremkaldte ved hendes Hang til Spil, saa at hun for at dække sin Gjæld maatte sælge de to Gaarde, hun havde arvet efter Moderen, Voller og Rosenvold. D. 1677.

Elisabeth, den hellige, Abbedisse i Klostret Schönau, d. 1165, revsede i prophetisk Tale Gejstlighedens Yppighed. Hendes Broder Ekbert fra Munkeklostret af s. N. oversatte og offentliggjorde hendes Spaadomme; ved hendes Visioner fik Legenden om Ursula og de 11,000 Jomfruer sin Uddannelse og Stadfæstelse.

Elisabeth, den hellige, Landgrevinde af Thüringen, Datter af Kong Andreas II af Ungarn, f. 1207 i Presburg, blev allerede i sit 4de Aar trolovet med den den Gang 11aarige Landgrev Ludvig af Thüringen og opdraget sammen med ham paa Wartburg ved Eisenach. I sit 15de Aar blev hun gift. Hele sit Liv øvede hun talrige Kjærlighedsgjerninger og strænge Bodsøvelser. Hver Skærtorsdag vadskede hun 12 Fattiges Fødder og gav dem Sølvpenge; paa sit Legeme bar hun en Bodsdragt af Haar, og hun piskede sig selv hver Fredag. For de fattige var hun en sand Moder; hun besøgte de syge og plejede dem og bragte de nødlidende Klæder og Føde. Da hendes Ægtefælle syntes, at hendes Godgjørenhed gik for vidt, og en Gang mødte hende, som hun gik ud med Brød og Klæder til de fattige, fortæller Legenden, at disse Ting forvandledes til Roser, da Greven vilde se, hvad hun skjulte i sit Forklæde. Med hans Tilladelse byggede hun paa Skraaningen af Wartburg et Hospital for Spedalske og stiftede tillige et Hjem for fattige, forsømte Børn. 1227 blev hun Enke og tillige med sine 4 Børn fordrevet fra Wartburg af sin Svoger, den raa Henrik Raspe. E. tog sin Tilflugt til Biskoppen af Bamberg, men bosatte sig senere i Marburg, hvor hun byggede et Hospital, i hvilket hun plejede de syge indtil sin Død 19 Nov. 1231. Pave Gregor IX erklærede hende 1235 for Helgeninde paa Grund af de Undere, der skete ved hendes Grav; Mindedag 19 Nov. Over hendes Grav byggedes den prægtige Domkirke i Marburg. Igjennem sin Datter Sophie blev hun Stammoder til det hessiske Fyrstehus.

Elisabeth Farnese, spansk Dronning, Datter af Odoardo, Prins af Parma, f. 1692, blev 1714 gift med den spanske Konge Philip V., der nylig var bleven Enkemand, paa Foranstaltning af Prinsesse Orsini, der ganske beherskede ham, idet Alberoni, som Orsini spurgte til Raads, havde henvendt Opmærksomheden paa E. som en ubetydelig Person, der vilde være taknemmelig for sin Ophøjelse og ganske lade sig lede af Orsini. Men saa snart E. var bleven Dronning, fjærnede hun denne og gjorde Alberoni til Førsteminister; den svage Konge lod sig ganske styre af hende. Energisk og dristig udkastede hun Planen til at skaffe Spanien de ved Freden i Utrecht tabte italienske Besiddelser tilbage, men især til at erhverve Lande for sine Sønner, da Philips Sønner af første Ægteskab havde nærmere Ret til Spanien (jfr. Alberoni). Af hendes Sønner blev Carl Konge i Neapel og Sicilien og siden i Spanien (C. III), og Philip Hertug af Parma. Hun døde 1766.

Elisabeth Petrovna, Kejserinde i Rusland, Datter af Peter d. store og Katharine I, f. 18 Dec. 1709, var af sin Moder bestemt til Tronen efter sin Halvbrodersøn, den unge Kejser Peter II, men da denne døde 1730, blev hun fortrængt af Peter den stores Broderdatter Anna Ivanovna, der igjen bestemte Tronen efter sig for sin spæde Søsterdattersøn, Ivan IV. E. var i sin tidlige Ungdom bleven forlovet med en holsten-gottorpsk Prins Carl, Fyrstbiskop af Lübeck (ældre Broder til den senere svenske Konge Adolf Frederik), men han var død kort efter Forlovelsen under sit Ophold i St. Petersborg 1727. Indolent og vanslægtet fra sin store Fader fandt hun sig rolig i Udelukkelsen fra sine Forældres Trone; i Besiddelse af legemlig Skjønhed og et indtagende Væsen syntes hun kun at ønske at leve for at tilfredsstille sine sanselige Lidenskaber. Men da den Regering, der havde fortrængt hende, vilde gifte hende med en hende modbydelig Prins af Brunsvig (Broder til den unge Kejsers Fader), og da hun i Vægringstilfælde havde Klosterlivet i Udsigt, bestemte dette Alternativ hende til at laane Øre til de Opmuntringer, som hendes Fortrolige, navnlig Lægen L'Estocq og den franske Gesandt Marquis de la Chetardie, henvendte til hende om at bemægtige sig Tronen, hvortil det franske Hof hemmelig medvirkede ved Pengesummer, da det var det om at gjøre at give Rusland saa meget at bestille i det indre, at det ikke

kunde understøtte Marie Theresia i den østerrigske Arvefølgekrig, som netop da var i Færd med at udbryde. Frygtsom og svag varede hun dog længe, inden hun kunde tage sin Beslutning, og Regentinden Anna, der var bleven advaret, blev gjort tryg ved E.s Taarer og Forsikringer om sin Uskyld; men Natten til 6 Dec. 1741 kjørte denne med sine Fortrolige til en Gardercaserne, hvor Soldaterne allerede vare vundne ved Gaver og Løfter; Regentinden og hendes Mand bleve fængslede, og den følgende Eftermiddag hyldede samtlige Tropper Peter d. stores Datter som Kejserinde. Hun gav sig imidlertid kun lidet af med Regeringen, men overlod den for det meste til sine Yndlinge, fornemmelig Bestuschev. Allerede Aaret efter sin Tronbestigelse valgte hun sin ældre, afdøde Søster Annas Søn, Hert. Carl Peter Ulrik af Holsten-Gottorp, til sin Efterfølger og lod ham tage Ophold ved Hoffet. Den fra den forrige Regering arvede Krig med Sverige endtes hæderlig for Rusland ved Freden i Åbo 1743, hvorved Rusland fik et Stykke af Finland og paatvang Sverige den holsten-gottorpske Prins Adolf Frederik til Tronfølger. Til Dels af personligt Had til Frederik II, der havde spottet over hendes Udsvævelser, deltog hun i Syvaarskrigen, men døde før dens Slutning 5 Jan. 1762. Russerne kaldte E. „den milde", vel især fordi hun strax ved sin Regerings Tiltrædelse afskaffede Dødsstraffen; men saa meget grusommere anvendtes under hende Legemsstraffe og Forvisning til Sibirien og Kamtschatka, skjønt hun ikke selv af Naturen var haard. Sit udsvævende Levned fortsatte hun efter sin Tronbestigelse, og paa sine Elskere ødslede hun Gaver og Æresbevisninger; med en af dem, Rasumovskij, som fra Tjener steg til Feltmarschal, havde hun 3 Børn. I sine sidste Aar nød hun ogsaa ofte rigelig stærke Drikke. Tonen ved Hoffet var derfor under hende i det hele raa og usædelig, og hertil kom endnu Spioneri og Angiveri. For Resten fremmedes Videnskab og Kunst; hun stiftede Universitetet i Moskva og Akademiet for de skjønne Kunster i St. Petersborg. Ligesom den engelske E., med hvis Ungdom jo ogsaa hendes havde nogen Lighed, var den russiske i høj Grad forfængelig og skinsyg paa andre Kvinders Skjønhed; ved hendes Død fandt man 30,000 forskjellige Klædningsstykker i hendes Garderobe.

Elisabeth Stuart, Datter af Kong Jakob I af England, f. 1596, ægtede 1613 Kurfyrst Frederik V af Pfalz og bevægede denne til at modtage Valget til Konge af Böhmen, hvorved hun gav Anledning til Udbruddet af Trediveaarskrigen og sin Ægtefælles Fordrivelse fra Pfalz, da hendes Fader ikke vilde hjælpe sin Svigersøn mod Kejseren, og hendes trofaste Ridder, Christian af Brunsvigs Tapperhed intet udrettede. Hun døde 23 Febr. 1662 i London. Hendes Dattersøn, Georg I, Stifteren af det hannoveranske Dynasti, blev 1714 Konge i England.

Elisabethgrad ell. **Jelisavetgrad**, befæstet Stad i det russiske Gouv. Taurien ved Floden Ingul, 28 M. n. til v. for Cherson. 63,000 I. Vigtige Hestemarkeder. Staden er anlagt 1754, har 4 Forstæder og brede, med Alleer beplantede Gader. Arsenal med store Magasiner.

Elisabethinerinder, en kvindelig Orden i den romerske Kirke, som har dannet sig efter den hellige Landgrevinde Elisabeth af Thüringens Forbillede, og som har samme Formaal som de barmhjærtige Søstre.

Elisabethordenen, en af Kejser Carl VI.s Enke Elisabeth Christine, 1750 stiftet østerrigsk, militær Ridderorden, fornyet 1771 af dennes Datter Marie Theresia under Navn af den **Elisabeth-Theresianske Militærstiftelse** for 21 Generaler. Ordenstegnet er en guldindfattet, otteспidset Stjærne med halv røde, halv hvide Straaler, Kejserkronen og begge Stifterindernes Navnetræk, i sort Baand. Med Ordenen følger en aarlig Gage i 3 Klasser paa 1000, 800 og 500 Gylden.

Elisabēthpol ell. **Jelisavētpol**, 1) Gouv. i det russiske Transkaukasien, omgivet af Gouv. Erivan, Tiflis, Daghestan, Sakatalij og Baku, samt Persien. 802 □ M. med 629,000 I. (1880). Det er et Bjærgland, gjennemstrømmet af Floden Kur, og hvis Sydgrænse dannes af dennes Biflod Aras. Kurdalen har en Middelhøjde af c. 1,000 F., hvorimod Kaukasuskjæden mod N. hæver sig til 14,000 F. og der i Landets sydlige Del findes Punkter over 12,000 F. 2) Befæstet Hovedstad i Gouv. E., 23 M. s. ø. for Tiflis. 16,000 I. Vigtig Silkeavl. Stadens oprindelige Navn er Gansch a, men den fik sit nuværende Navn til Ære for Kejserinde Elisabeth, paa hvis Navnedag den blev indtaget. I Omegnen findes forfaldne Ruiner, hvor der jævnlig er fundet gamle Mønter, og en mærkelig Bro over Kur, hvis Anlæg tilskrives Pompejus.

Elisiōn, Bortkastning, s. **Elidere**.

Elisk-erētriske Skole, stiftet af Sokrates's Yndling Phædon fra Elis, er nærbeslægtet med den megariske Skole. Ved Menedemos og Asklepiades forplantedes Skolen til Eretria, hvor den trods sin blomstrende Tilstand synes hurtig at have opløst sig.

Élite, fr., hvad der er udsøgt eller udvalgt. **Elitetropper**, udsøgte Tropper, fornemmelig Afdelinger, der rekruteres med udvalgte Folk fra Hærens øvrige Afdelinger, som f. Ex. det franske Kejserdømmes Garde. Tidligere var det ganske almindeligt, at der i hvert Infanteriregiment fandtes visse Elitecompagnier af saakaldte Grenaderer og Voltigeurer eller Jægere, dannede ved at udsøge de flinkeste Folk fra de øvrige Compagnier, et System, som nu er forladt i alle Hære, fordi man følte Ulemperne ved at berøve saa mange af Compagnierne de bedste Elementer.

Elixir, et tidligere benyttet Navn paa mere tykflydende Udtræk eller Opløsninger i Vand eller Vinaand af forskjellige, i Medicinen benyttede Plantedele; nu kaldes saadanne pharmaceutiske Formler Tinctur ell. Liquor.

Elizabeth, Stad i New-Jersey i Nord Amerika, ved Nordenden af den Kanal, som skiller Øen Staten-Island fra Fastlandet. 28,000 I. (1881). Ny Stad med smukke Bygninger. Med Hensyn til Industri og Handel er den afhængig af New-York.

Elizabeth, Port-, en raskt opblomstrende Sø-

stad ved Algoabugten i Prov. Uitenhage i Caplandet i Sydafrika. 17,000 J. Betydelig Skibsfart og Handel, eftersom Stedet er Hovedhavn for den østlige Del af Caplandet. Der udføres Uld, Huder, Skind, Elfenben og Strudsfjer. Jærnbaneforbindelse med Grahamstown og Cradock.

Eliæ, Paulus, s. Helgesen.

Eljén, ungarsk Glædesudraab, svarende til vort Hurra, bet. Længe leve! Vivat!

Ell (Alen), Længdemaal i England og Holland. I England gives tre saadanne: English E., lig 1¼ Yard ell. 1,₈₃ danske Alen; Flemish E., lig ¾ Yard eller 1,₀₉ Alen, og French E., lig 1½ Yard eller 2,₁₉ Alen. I Holland er E. lig en Meter eller 1,₅₉ Alen.

Ella, Konge i Northumberland, faldt i Kampen mod de danske Vikinger Lodbrogssønnerne 867. Nordiske Sagn fortalte siden, at E. havde fanget Regner Lodbrog, der havde dræbt E.s Fader, og ladet ham ynkelig omkomme i en Ormegrav; Regners Sønner hævnede da deres Faders Død; de overvandt og fangede E., udskar hans Ryg i Form af en Ørn, strøede Salt i Saarene og lod ham saaledes dø under grueligе Pinsler.

Elland, Stad i England, York Shire, West Riding, 1 M. s. for Halifax ved Fl. Calder. 8,000 J. Uldmanufakturer. Kulgruber.

Elle (Alen), tidligere et Længdemaal i Tyskland, i Alm., men ikke altid, lig 2 Fod af hvert Lands Fodmaal, afskaffet siden 1 Jan. 1872, da de metriske Maal indførtes. Størrelsen var følgende, udtrykt i d. Al.: Preussen (lig 25½ pr. ell. d. Tommer) 1,₀₆; Hannover 0,₉₃; Hamborg, den alm. 0,₉₁, Brabanter E. 1,₁₀; Bremen, den alm. 0,₈₉, Brabanter E. 1,₁₁; Lübeck 0,₉₂; Sachsen 0,₉₀; Baden 0,₉₆; Württemberg (lig 2,₁₄₄ Fuß) 0,₉₃; Bayern (lig 2 Fuß 10½ Zoll) 1,₃₃; Rhinbayern (lig 1½ Meter) 1,₅₁; Frankfurt, den alm. 0,₈₇, Brabanter 1,₁₁; Østerrig (lig 2,₄₆₀ Fuß) 1,₂₄; Schweiz (Brache ell. Demianne) 0,₉₆.

Ellefolk, Elverfolk, i hvem Alferne naturligvis gaa igjen, ere velbekjendte i den folkelige Overtro i Norden, ja i Tyskland med. De ere smaa og bo almindeligvis i Bjærge og Høje („Elverhøj") eller i Skove og Buske. De ere dejlige og tit godmodige, men ofte ere de ogsaa yderst ondskabsfulde. Tit finder man i Engen en Plet, hvor Græsset staar tykkere end andenstedts; der have E. danset, og Pletten kaldes derfor Elledans. Men forstyrrer man E. i deres Glæde eller fornærmer dem, kan man være sikker paa at blive ellestudt (ellevild), d. e. ør og forvirret i Hovedet, stundum rasende, stundum tungsindig. Med deres Skjønhed er der ogsaa Maade, thi ser man Ellepigerne bag fra, vil man strax opdage, at de ere hule i Ryggen som et Dejtrug. E.s Overhoved kaldes Ellekonge, og Ellekongen i Stevns Herred er især berømt. Han bor i Klinten, men har ogsaa sit Kammer i Løngangen i Storeheddinge Rundkirke. Han er mægtig og iversyg paa sin Magt; derfor turde efter Sagnet ingen Konge sætte sin Fod inden for Stevns Herred, thi saa vilde der times ham en Ulykke. Jfr. Alfer.

Elleholm, fordum Kjøbstad med et befæstet Slot i Bleking i Sverige, paa en lille Ø ved Mörrumaas Udløb i Østersøen. Før Reformationen hørte den under Ærkebispestolen i Lund, og E. var det Slot, ved hvis Indtagelse Valdemar d. store tvang den urolige Ærkebiskop Eskil til at afstaa en Del af sine Forleninger. Staden, som under Syvaarskrigen var bleven brændt af Svenskerne, sank ned til en Landsby, efter at den 1600 havde mistet sine Privilegier. E.s Gods ejedes en Tid af Lensgrevinde Danner.

Ellekrage, norsk Blaaraake (Coracias garrula), en smuk, broget Fugl, blaagrøn, med brunrød Ryg og sorte Vinger, ligner i Størrelse og Næbform Ravnefuglene, til hvilke den derfor tidligere henførtes; den tilhører imidlertid en egen Familie af Skrigefuglene, hvis øvrige Former bebo den gamle Verdens hede Jordbælte. E. besøger kun de nordiske Lande om Sommeren, fra Maj til Aug. ell. Sept.; den er sky, flyver godt, omtrent som Duen, ruger i hule Træer og lever af Biller, Orme, Snegle o. desl. Dens Skrig ligner Kragens. Af Familiens udenlandske Former er den nyhollandske Slægt Podargus, der i Næbform og Fjerdragt minder stærkt om Natravnene, en af de mærkeligste.

Ellemandsbjærget, det højeste Punkt paa Halvøen Helgenæs ø. for Aarhus, 317 F. højt, med prægtig Udsigt, tjener som Sømærke.

Ellenborough, Edv. Law, Baron [ellenbørro], engelsk Jurist, f. 1750 i Cumberland, vandt 1785 stor Berømmelse som Sagfører ved sit heldige Forsvar for W. Hastings (s. d. A.), blev 1801 Attorney-general og 1802 Overdommer ved King's-bench samt Peer med Titlen Baron af E. (efter en Landsby i Cumberland, hvorfra Familien stammede). I Parlamentet var han udpræget Tory; han døde 1818. — Hans Søn, Edvard Law, Jarl E., f. 8 Sept. 1790, blev 1812 Medlem af Underhuset og 1818 Peer, udmærkede sig tidlig ved sin Veltalenhed, var 1828—30 Lord-Seglbevarer, 1834—35 Minister for Indien og sendtes 1841 som Generalgouverneur til Indien. E. gjorde 1842 Tog til Kabul og Ghasna, indlemmede Sind og Mahratternes Land og greb kraftig ind i Landets Forvaltning, men hjemkaldtes 1844 af det indiske Compagnis Directeurer for sin Selvraadighed. Derimod ophøjedes E. ved sin Tilbagekomst til Jarl og snart efter til Minister for Flaaden indtil Juli 1846. Siden hørte E. til det udpræget conservative Parti, bekæmpede 1848 Jødernes politiske Ligestilling og vakte 1855 megen Uvilje ved at kalde Krigen mod Rusland uretfærdig og skadelig. 1858 var E. en kort Tid Minister for Indien, og senere optraadte han gjentagne Gange i Overhuset som Talsmand for en mere vidtskuende og højsindet Udenrigspolitik; han krævede 1861 Roms Rømning af de franske Tropper, Ophør af Pavens verdslige Magt og Venetiens Afstaaelse til Italien, samt udtalte 1863—64 varm Deltagelse for Polen og Danmark og førte bitre Klager over, at intet af Englands to store Partier vilde føre kraftig Udenrigspolitik. I Sommeren 1867 nedlagde E. alene Indsigelse imod Valgreformen og 1869 tillige med Jarl Derby mod den irske Statskirkes Ophævelse, idet han blev sin conservative Op-

fattelse tro til det sidste. D. 22 Dec. 1871. — Hans frasfilte Hustru, Jane Elisabeth, Datter af en Admiral Digby, førte et meget æventyrligt Liv og var til sidst gift med en arabisk Kamelbriver i Damaskus; d. 1873.

Ellerske Sekt ell. Zioniternes Sekt blev stiftet 1726 af Elias Eller, en Baandvæver i Elberfeld, som, efter at være bleven sværmersk paavirket af forskjellige mystiske Skrifter, 1725 ægtede en gammelagtig, rig Enke, men kort efter fandt mere Behag i en ung, smuk Pige, Anna v. Buchel, hvem han ved sanselig-sværmersk Ophidselse styrede saaledes op, at hun ansaa sig for Prophetinde og begyndte at spaa om det tusendaarige Riges snarlige Oprettelse. Med deres Tilhængere grundlagde de 1737 Ronsdorf som det nye Zion; Kolonien fik Byrettigheder, og Eller blev Borgemester. Anna bestemte han nu til Zions Moder (Apokal. XII., 1 f.), sig selv til Zions Fader, medens han tildelte sin Kone den babyloniske Skjøges Rolle. Da Anna var død, gav E. sin Menighed en ny Zions Moder og drev sit Bedrageri og Tyranni stedse galere. E. døde 1750, men da hans Stifsøn begyndte at drive Zionsforretningen efter ham, skred endelig Regeringen ind imod dette Uvæsen.

Ellesmere, Francis Egerton, Jarl [ĕllsmihr], f. 1800 som anden Søn af Hertugen af Sutherland. Først bar han Navnet Lord Leveson-Gower og gjorde sig bekjendt ved en Oversættelse af Goethes „Faust" (1824); han blev 1823 valgt til Underhuset, var 1827 Skatkammerlord under Canning og 1828—30 Statssecretær for Irland. Ogsaa var han med at grundlægge Universitetet i London. Paa Grund af hans Modstand mod Valgreformen fortrængtes han 1832 fra Underhuset, men valgtes paa ny 1835 og fjærnede sig efterhaanden fra den strænge conservative Retning. Især understøttede han Peels Frihandelsreformer. 1833 havde han efter en Onkel arvet Stamhuset Bridgewater med den dertil hørende ypperlige Malerisamling, hvilken han aabnede for Almenheden, og antog nu Navnet Egerton. 1846 ophøjedes han til Peer som Jarl E., men holdt sig paa Grund af sin svage Helbred borte fra offentlige Embeder. 1847—50 opførte han sin prægtige Gaard »Bridgewater house« i London, hvor hans Kunstsamlinger findes. E. har skrevet eller oversat flere Digte, samt udgivet en Vejledning i nordisk Oldkyndighed 1848. D. 1857.

Elleveprøve kaldes i Arithmetiken en Prøve, som særlig anvendes ved Multiplication af flercifrede Tal. Den beror paa, at et Produkt ved Division med 11 giver samme Rest som Produktet af Factorernes Rester. For at finde et Tals Rest ved Division med 11 danner man Summen af Tallets 1ste, 3dje, 5te osv. Ciffer bag fra og subtraherer derfra Summen af de andre Cifre; den udkomne Differens giver da ved Division med 11 samme Rest som selve Tallet. F. Ex. 73569 giver samme Rest som $9 + 5 + 7 - (6 + 3) = 12$, altsaa Rest 1. 39857491 giver samme Rest som $19 - 27 = -8$ eller som $11 - 8$, altsaa Rest 3. Produktet af de to Tal skal derfor give Resten $1 \times 3 = 3$. Prøven er ikke absolut fyldestgjørende, men hvis den stemmer, kan der kun være begaaet en Fejl, som er delelig med 11. (Jfr. Niprøve).

Ellice, Edward [ĕllis], f. 1771, blev 1800 Kjøbmand i London og ægtede 1809 en Søster til Jarl Grey, valgtes 1818 til Medlem af Underhuset og beholdt denne Plads til sin Død, var Nov. 1830—Aug. 1832 Finanssecretær og Apr. 1833—Dec. 1834 Krigssecretær. Han var Formand for Reformklubben, og skjønt han ikke siden beklædte nogen Embedsstilling, raadspurgtes han altid af sit Parti i ethvert politisk Anliggende. D. 1863.

Ellice Øer [s. o.] ell. Lagune Øer, en Gruppe af smaa Koraløer i Polynesien, n. for Fidschi Øerne, mellem 5 og 12° s. Br., c. 10 i Tallet og tilsammen kun 0,7 □ M. med 2,500 I., hvoraf 1,400 Protestanter.

Ellik, en tyrkisk Guldmønt lig 50 Piaster, af Finhed 916 Tusendedele, af Værdi lig 8 Kr. 20 Øre.

Ellinggaard, i Onsø Præstegjæld, Smaalenenes Amt i Norge, var en adelig Sædegaard, der i det 16de, 17de og 18de Aarh. ejedes af Familierne Gyldenhorn, Brockenhus, Bjelke, Kaas og Huitfeldt.

Elliot [elliott], en skotsk Familie, af hvilken Gilbert E. 1666 blev ophøjet til Baronet. En ældre Søn af ham var Fader til Gibraltars berømte Forsvarer, George Aug. E., Lord Heathfield, f. 1718 i Stobbs i Skotland. Han udmærkede sig i den østerrigske Arvefølgekrig og i Syvaarskrigen, blev efter Freden Generallieutenant og 1775 Gouverneur i Gibraltar, ved hvis heltemodige Forsvar mod Franskmændene og Spanierne 1782 han gjorde sig udødelig. Efter Freden i Versailles 1783 blev E. udnævnt til Lord Heathfield og modtog mange andre Æresbevisninger; Gibraltars Garnison, der havde vist saa stor Udholdenhed, fik en Fane med Indskrift: „Med E. Ros og Sejer". Han døde 6 Juli 1790 ved Badene i Aachen; et Monument er oprejst for ham i Gibraltar. — Fra en yngre Søn af Gilb. E. nedstamme Jarlerne af Minto. Hugh E., af denne Linje, talentfuld og energisk Diplomat, f. 1752, var engelsk Gesandt i München 1774—77, derpaa i Berlin og 1782—90 i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling han i Sept. 1788 uden at være særlig bemyndiget dertil af sin Regering ilede over til Sverige og ved at true med Krig fra Englands og Preussens Side standsede det danske Hærcorps, der trængte frem fra Norges Grænse mod Göteborg som Hjælpestyrke for det af Gustav III angrebne Rusland. 1792—1802 var han Gesandt i Dresden og 1803—6 i Neapel, 1809—14 Gouverneur paa de engelske smaa Antiller; 1814 blev han Gehejmeraad og Gouverneur i Madras indtil 1820. Derefter levede han i Stilhed i London til sin Død 2 Dec. 1830; han ligger begravet blandt Englands store Mænd i Westminsterabbediet. — George E., en Slægtning af den foreg., f. 1784, blev tidlig Capitain i Flaaden og deltog i Søkrigen mod Frankrig. 1830 blev han Admiralitetssecretær, sendtes 1837 til Cap for at commandere Flaaden der og 1840 til China, hvor han indtog Øen Tschusan og styrede mod Peihofloden, men af de chinesiske Underhandlere

Løfter lod sig lokke til at gaa tilbage. E. blev derfor hjemkaldt, men blev 1847 Viceadmiral og 1853 Admiral. D. 1863. — Hans Brodersøn, **Henry George E.**, f. 1817, var 1841—58 Legationssecretær i St. Petersborg, Haag og Wien og blev 1858 Affending i Kjøbenhavn. Herfra gik han 1859 i særlig Sendelse til Neapel og 1862 til Grækenland, blev 1863 engelsk Affendiug i Italien, 1867 i Tyrkiet og 1878 i Wien. — En Fætter til George E., **Charles E.**, f. 1801, indtraadte tidlig i Flaaden og blev 1836 ansat i Canton som Englands Repræsentant og Tilsynsmand med Handelen; han havde her et Sammenstød med de chinesiske Myndigheder, som endte med den store Opiumsconfiskation 1839 og ledede til Krigen mellem England og China. E. blev derefter diplomatisk Agent i Texas, var 1846—58 Gouverneur paa nogle vestindiske Øer og 1863—70 paa St. Helena. D. 1875.

Elliot, Ebenezer [s. o.], engelsk Folkedigter, f. 1781. Hans Fader, der var ansat ved et Jernstøberi, i hvilket den tilsyneladende lidet begavede Dreng kom i Lære, var rød Republikaner og en fanatisk Dissenter, der stundum besteg Prædikestolen. Poetisk Læsning og en inderlig Kjærlighed til Naturen tændte den poetiske Gnist i E.; med stor Møje søgte han at bøde paa sin mangelfulde Kundskab. 23 Aar gl. begyndte han en Handel med Jern, men en Krise ruinerede ham. Nogle 1823 udgivne Digte bleve ikke bemærkede, men da E. med Begejstring kastede sig ind i Reformideerne fra 1830, vakte hans »Corn-law rhymes« (1831) stor Opsigt og slog ned som en Bombe. De vare til Dels raa i Formen og ere kun Tendensdigte, men deres begejstrede Følelse for de fattige og undertrykte greb og tiltalte. Samtidig arbejdede han sig materielt i Vejret ved praktisk Virksomhed. Han har foruden »Poetical Works« (1840) skrevet flere Prosastykker, og 1850 udkom en posthum Digtsamling (»More verse and prosa«). E. døde 1849.

Ellipse kaldes i Grammatiken og Rhetoriken Udeladelsen af et Ord, hvis Begreb hører med til at fuldstændiggjøre Meningen af det udsagte. E., i Geometrien en lukket, krum Linje, hvis Punkters Afstande fra to faste Punkter inden for Omkredsen, Brændpunkterne, have en constant Sum. Fastgjøres en Snor med Enderne i Brændpunkterne og strammes den derpaa ud med en Blyant, som føres rundt i Planen, vil Blyanten tegne en E. Midtpunktet mellem Brændpunkterne hedder Centrum; det halverer alle derigjennem dragne Chorder. En Chorde gjennem Brændpunkterne hedder den store Axe; dens Længde er den nævnte constante Sum; Chorden vinkelret derpaa gjennem Centrum er den lille Axe; Axerne halvere de derpaa vinkelrette Chorder. Excentriciteten er Forholdet mellem Brændpunkternes Afstand og den store Axe. Tangenten og Normalen til et Punkt af en E. halvere Vinklerne mellem Brændstraalerne til Tangentens Røringspunkt; en Lysstraale ell. en Lydbølge, der tænkes udgaaende fra det ene Brændpunkt, vil derfor ved Tilbagekastning fra E. træffe det andet. Arealet af E. er πab, naar a og b betegne de halve Axer. Planeterne bevæge sig i E. om Solen, der befinder sig i det ene Brændpunkt. S. ogsaa **Keglesnit**. **Ellipsoide**, lukket, krum Flade, som analytisk kan fremstilles ved en Ligning af anden Grad. Herunder **Omdrejningsellipsoiden**, som opstaar derved, at en Ellipse drejer sig om den ene Axe, affladet eller aflang, efter som Drejningen sker om den lille eller store Axe; den første kaldes ogsaa undertiden Sphæroide. **Elliptiske Functioner** kaldes i Mathematiken en særegen Art transcendente Functioner, som frembyde en vis Analogi med de trigonometriske og indbefatte disse som specielle Tilfælde. De ere fremkomne ved Betragtning af de **elliptiske Integraler**, saa kaldte, fordi et af de simpleste af dem tjener til Beregning af Længden af en Ellipsebue. Det er især Legendre, Abel og Jacobi, som først have bidraget til Udviklingen af de herhen hørende Theorier.

Ellis, Sara [ĕl], f. Stickney, engelsk Forfatterinde, f. c. 1812 i en Kvækerfamilie, har været med til at udgive forskjellige Skrifter for Ungdommen, men har navnlig vundet Navn ved en Række dels raisonnerende Værker (»Women of England« 1838, »The daughters of England«, 1842, »The wifes of E.«, »The mothers of E.«), dels Fortællinger (»The sons of the soil«, 1840, »Family secrets«, 1841, o. m. fl.), hvori hun optraadte som en af de første, der arbejdede paa at skaffe Kvinden en friere social Stilling uden dog at gaa til de Yderligheder, som senere ere udtalte af andre Talsmænd for Kvindens Emancipation.

Ellisiv, egtl. Elisabeth, Datter af Storfyrst Jaroslav af Rusland og den svenske Prinsesse Ingegerd, blev 1045 gift med Harald Haardraade, som da netop var hjemkommen fra Constantinopel. Hun havde med Harald kun ēn eller to Døtre, og da Harald kort efter, at han var bleven Konge, ægtede en norsk Kvinde, er det rimeligt, at E. enten er død efter et kort Ægteskab eller slet ikke er kommen til Norge.

Ellissen, Adolf, tysk Forfatter, f. 1815 i Gartow i Hannover, studerede Literaturhistorie og Sprog, navnlig østasiatiske, og foretog større Rejser til Grækenland og Tyrkiet; 1846 ansattes han ved Biblotheket i Göttingen. D. 1872. Af hans Værker skulle, foruden forskjellige Skrifter om fransk og græsk Literatur, fremhæves: „Thee- und Asphodelosblüthen“, 1840, indeholdende, foruden originale Digte, Bearbejdelser af chinesisk og nygræsk Poesi, „Polyglotte der europäischen Poesie“ (1846) og „Analekten der mittel- und neugriechischen Literatur“ (5 Bd., 1855—62).

Ellora, Landsby i Forindien i Nisams Stat, 7 M. n. v. for Aurangabad, med mærkelige, i Granitklippen udhuggede Tempelgrotter, der i c. 1 M.s Længde strække sig gjennem det hesteskoformede Bjærg, og af hvilke den i Kailasa anses for den største. Dens Forhal af 138 F.s Bredde og 90 F.s Dybde fører gjennem en Søjlegang til en 247 F. lang og 150 F. bred Grotte, hvor den egentlige Helligdom findes, en umaadelig, paa 4 Søjlerækker hvilende Klippeblok, der ligesom Væggene indeholder en Uendelighed af til Dels kolossale Figurer, Basreliefer og Indskrifter. Brahminernes Sagn tillægge disse Klippetempler en overordentlig

høj Alder, hvilken dog nu drages stærkt i Tvivl.

Ellrich, Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 12 M. v. til n. for Halle. 3,000 J. I Nærheden er en berømt Alabasthule, „die Kelle", der indeholder en lille, 50 F. dyb Sø med usædvanlig koldt Vand.

Ellur ell. **Jelurn**, stærkt befæstet Stad i Præsidentskabet Madras i Forindien, 8 M. n. for Masulipatam. 25,000 J. Engelsk Militærstation.

Ellwangen, Hovedstad i Jagstkredsen i Würtemberg ved Floden Jagst, 10 M. ø. n. ø. for Stuttgart. 5,000 J. Store Hestemarkeder. I Nærheden af E. paa et Bjærg ligger Slottet Hohen Ellwangen og den stærkt besøgte Valfartskirke Loreto.

Elmacin ell. **Elmakin**, Georgius, arabisk christelig Historieskriver, f. 1223 i Ægypten, d. 1273 i Damaskus, forkortede og fortsatte sin Forgænger Tabaris berømte Verdenshistorie, der gaar til 914. En Del af dette Værk, fra Muhammed indtil 1118, er oversat paa Lat. af Th. Erpenius (»Historia Saracenica«, 1624) og paa Fransk af P. Vattier (»L'histoire Mahométane ou les 49 Califes du Macine«, 1657). Texten er udgiven af Erpenius (Lugd. 1625).

Elmgaard, Hans Bertel Marius, f. 16 Oct. 1861 i Landsbyen Sandvad ved Vejle, gik i Almueskole, besøgte derefter et Par Folkehøjskoler og blev Redactionsmedhjælper ved et Provinsblad. Efter et Par Aars Ophold i Kjøbenhavn tog E. fat paa et ordnet Studium og udgav samtidig sin første Bog „Tøbrud", en Samling Fortællinger og Skizzer, som modtoges med opmuntrende Anerkjendelse af Publikum og Kritiken. 1885 kom en ny Samling under Titlen „Stille Egne", ligesom den foregaaende væsentlig Skildringer af Almuelivet.

Elmina ell. St. Georg de la Mina, forhen Hovedpunktet i de hollandske Besiddelser paa Guldkysten i Afrika, der nu ere afstaaede til England, ligger i Fantilandet ved Guineabugten. 10,000 J. E. er Sæde for en engelsk Gouverneur. Frihavn, betydelig Handel.

Elmira, Stad i Staten New-York i Nordamerika, 38 M. n. v. for New-York ved Floden Chemung. 21,000 J. (1881). Gunstig Handelsbeliggenhed, hvorfor Byen er i hurtig Opkomst.

Elmore, Alfred [ĕllmohr], engelsk Maler, f. 1815 i Clonakilty i Irland, d. 1881 i London, uddannede sig ved Akademiet der, samt ved Rejser til Italien og levede siden som Medlem af Akademiet i London. Han gjorde megen Lykke ved sit første Billede „Rienzi paa Forum" og ved „Opfindelsen af Strømpevæverstolen" (1847). Blandt hans sidste Arbejder fremhæves „Judith og Holophernes" samt „Columbus i Porto Santo" som Billeder af megen dramatisk Virkning.

Elmquist, Adolf Frederik, f. 1788, d. 1868, stiftede 1810 den første faste Boghandel i Aarhus og blev 1812 Bogtrykker smstds., men er især bleven bekjendt som Udgiver af „Aarhus Stiftstidende", en af vore tidligste og mest udbredte Provinsaviser, der var grundlagt c. 1790 af Bogtrykker N. Lund, og som under E.s Redaction (1811—67) hævede sig fra et Abonnentantal af 400 til over 3,000 (1847). 1818—33 og 1839—40 redigerede E. tillige det meget læste underholdende Maanedsskrift „Læsefrugter" (66 Bd.), der paa sit Højeste talte over 500 Subskribenter, og som ikke indeholdt Oversættelser alene, men ogsaa originale Bidrag fra forskjellige danske Forfattere, hvoriblandt St. Blicher, Ingemann, V. Thisted, H. C. Andersen, H. P. Holst, Sneedorff-Birch o. fl. E.s Hus var i mange Aar Midtpunktet for Intelligensen i Aarhus, og Digtere og Skuespillere gjæstede det, naar deres Vej førte dem til Byen. Han var en livsglad, flittig, foretagsom Aand, en kjærlig, hjælpsom og fredelskende Mand.

Elmshorn, Flække i Holsten ved Krückau, 4 M. n. v. for Altona. 8,000 J. Flækken, der bestaar af det egtl. E., Vormstegen og Klostersande, har livlig Skibsfart paa den sejlbare Aa og Fabriker for Tobak, Eddike, Papir og Læder. Antallet af Skomagere er meget stort, og her drives betydelig Handel med Skotøj. Kiel-Altona-Jærnbanen afsætter her en Sidegren til Glückstadt og videre over Itzehoe til Heide.

Elmsild, et Lysphænomen, der i Tordenvejr viser sig paa fremragende Spidser, som Skibsmaster, Lynafledere o. desl.; ogsaa har man undertiden set det paa Hestenes Øren og paa Menneskers Klæder. Det opkommer ved en af Tordenskyen frembragt Fordeling af Elektriciteten, hvor den tiltrukne Elektricitet kommer til at strømme ud i den omgivende Luft; da Skyerne ere lavest om Vinteren, indtræder Fordelingen lettest paa denne Aarstid, saa at E. viser sig hyppigere om Vinteren end om Sommeren. E. er som oftest ledsaget af en knitrende Lyd.

Elōah, sædvanl. Flertalsformen **Elohim**, hebr. Navn paa Gud; det bruges undertiden ogsaa om Hedningenes Guder.

Éloge [elāāhsch], Lovtale, Ros, betegner i den franske Literatur siden Ludvig XIV.s Tid en egen Gren af Veltalenhed, eftersom det da blev Skik i Akademiet at hædre afdøde Medlemmer ved Lovtaler over dem. Dens egentlige Skaber var Fontenelle, der udmærkede sig ved Sprogets Klarhed og Elegance; blandt hans Efterfølgere vare d'Alembert, Bailly, Laharpe, Condorcet, Cuvier o. fl. Ogsaa Philologerne have siden Ernesti brugt **Elogium** om Lovskrifter over berømte Mænd; især er Ruhnkens »E. Hemsterhusii« bekjendt.

El Ole, en spansk Pantomimedans, som er indført paa Theatret af Danserinden Pepita.

Elongatiōn, i Astronomien Forskjellen imellem Solens og en Planets geocentriske Længder, eller den Vinkel, som Synslinjen mod Solen danner med Projectionen af Planetens Synslinje paa Ekliptikas Plan. Naar Elongationen er 0, er Planeten i Conjunction med Solen; naar den er 180°, er den i Opposition; naar den er 90°, er den i Kvadratur; s. **Aspecter**.

Eloqvēns, Veltalenhed.

Elphinstone, John [ĕlfinstohn], f. 1720, engelsk Søofficer, gik 1769 i russisk Tjeneste som Contreadmiral og førte n. A. i Alexij Orlovs

Navn den russiske Flaade fra Østersøen til Middelhavet, hvor han 5 Juli slog den tyrkiske Flaade ved Chios og to Dage senere ødelagde Resten ved Dschesme, samt derefter trængte gjennem Strædet ved Dardanellerne ind i Marmarahavet og kastede Anker uden for Constantinopel. Medens Orlov fik store Æresbevisninger for den vundne Sejer, hindrede Slinsyge E.s Forfremmelse, og han trak sig derfor misfornøjet tilbage; han døde i England 1775.

Elphinstone, Mount Stuart [s. o.], f. 1778, gik 1796 som Cadet til Indien, var senere Adjudant hos Wellington og blev 1808 sendt til Kabul for at slutte Forbund med Afghanerne. 1815 beskrev E., hvad han i Kabul havde iagttaget (3dje Opl., 1842); senere var han Resident hos en af Mahratternes Fyrster og 1820—27 Gouverneur i Bombay. Som saadan udmærkede han sig ved at bygge Veje og Skoler, forbedre Retsplejen og især ved at udarbejde en ypperlig Lovbog. Efter sin Hjemkomst skrev han 1841 en fortrinlig „Historie over Indien" i 2 Bd. (4de Opl. 1864). D. 1859.

Elritse (Phoxinus aphya), en indtil 4 Tomm. lang Fisk af Karpefamilien, udmærket ved fine smaa Skæl og sit laxeagtige Udseende. Det er en livlig og selskabelig, graadig og meget frugtbar Fisk, der er temmelig almindelig i største Delen af Europa, ogsaa i Danmark og Norge. Den afgiver en meget yndet Føde for Ørreder, Aborrer og Gjedder og benyttes derfor som Madding for disse.

Elsaß, fr. Alsace, lat. Alsatia, udgjør nu en Del af det tyske Rigsland Elsaß-Lothringen og strækker sig mellem Vogeserne og Rhinen fra bayersk Pfalz til Schweiz. 152 □ M. med 1,061,000 J. (1880). Landets østlige Halvdel hører til Rhindalen, hvorimod den vestlige optages af Vogesernes østlige Skraaning; mod Syd strække Juras Udløbere sig herind. De vigtigste Bifloder til Rhinen ere her Ill, Moder, Sauer og Lauter. Saar, der flyder til Mosel og gjennem denne til Rhinen, løber gjennem Landets Nordvesthjørne. Jordbunden er i det hele frugtbar og frembringer foruden de sædvanlige Kornsorter tillige Oljefrø og Vin. Bjærgene ere bækkede med udstrakte Skove, især af Bøg og Eg. Af Mineralprodukter vindes Jærn, Stenkul, Kobber, Bly og mange nyttige Stenarter. Industrien staar paa et meget højt Trin og omfatter, foruden Minernes Bearbejdelse, navnlig Fabrikation af Metalvarer, Uld-, Bomulds- og Linnedstoffer, Tobak, Sukker, Glas, Papir og Læder. Hovedstad Straßburg. — E. blev ved Cæsar lagt under Romernes Herredømme og regnet til Germania prima; under Folkevandringen blev det besat af Alemannerne, som 496 fortrængtes af de mægtigere Franker, der delte Landet i Nordgau og Sundgau. Fra 843 var det en Del af Lothars Rige (Lotharingien), men blev allerede af Lothar II givet som et eget Hertugdømme til hans nægte Søn Hugo; siden hørte E. med til Hertugdømmet Schwaben indtil den hohenstaufiske Families Uddøen 1268. Derpaa kom største Delen af E., især Sundgau ell. Øvre-E., under Habsburgernes Herredømme, medens mange af Byerne bleve frie Rigsstæder. En af disse Habsburgere, Hertug Sigismund, der ogsaa beherskede Tirol, pantsatte 1469 Øvre-E. til Hert. Carl d. dristige af Burgund, og fra den Tid led Landet meget under idelige Pantsættelser. 1625 fik Ærkehertug Leopold Øvre-E. tillige med Tirol m. m. som en egen Besiddelse; men efter hans Død 1632 besatte Svenskerne under Hert. Bernhard af Sachsen-Weimar Landet, som 1639 kom i Frankrigs Magt, og ved den westfalske Fred 1648 maatte Leopolds Søn, Ærkehert. Ferdinand Carl, formelig afstaa Øvre-E., hvortil ved en diplomatisk Forseelse ogsaa kom Nedre-E. (det tidligere Nordgau), til Frankrig mod en Pengeerstatning af 3 Mill. Frc.s, hvilken Afstaaelse stadfæstedes ved Freden i Rijswijk 1697. Fremdeles havde Ludvig XIV 1681 ved Vold gjort sig til Herre over Rigsstaden Straßburg og beholdt den ved den nys nævnte Fred. Dog vedligeholdt E. ikke alene sit tyske Folkesprog, men ogsaa sine gamle Love og Indretninger, lige indtil Revolutionen, der delte Landet i to Departementer, Øvre- og Nedre-Rhin, og først i Virkeligheden sammensmeltede E. med Frankrig. Ikke ringe Misstemning gav sig dog til Kjende herimod; de tyske Tropper modtoges 1792 med Velvilje, og mange Indbyggere fulgte dem ved deres Bortgang, hvorfor ogsaa E. haardt hjemsøgtes af Conventets Commissærer, især Eulogius Schneider. Revolutionens og Kejserdømmets Sejre knyttede derimod E. inderlig til Frankrig, uagtet Folkesproget for den allerstørste Del af Befolkningen vedblev at være tysk. I den fransk-tyske Krig 1870—71 blev E. indtaget af Tyskerne paa det sydvestlige Hjørne nær omkring Belfort og derefter afstaaet til Tyskland, samt tillige med det nordøstlige Lothringen indlemmet i det tyske Rige som et umiddelbart Rigsland, der styres af Kejseren og Forbundsraadet under Rigsdagens Tilsyn. Fra 1 Jan. 1874 blev Rigsforfatningen indført i E.-Lothringen, som vælger 15 Medlemmer til Rigsdagen. 29 Oct. s. A. oprettedes et Landsudvalg af 30 Medlemmer, valgte af de tre „Bezirkstage" for Øvre-E., Nedre-E. og Lothringen; det fik 2 Maj 1877 udvidet Myndighed baade med Hensyn til den aarlige Udgiftsbevilling og til de almindelige Love, idet disse kunne udstedes af Kejseren og Forbundsraadet, naar de ere vedtagne af Landsudvalget, medens tidligere Love for E. vedtoges af Rigsdagen. 4 Juli 1879 fik Landsudvalget ogsaa Ret til at foreslaa Love og udvidedes til 58 Medlemmer, hvoraf 34 valgtes af de tre „Bezirkstage", 4 af de 4 store Byer og 20 af Landkredsene, ved indirecte Valg paa 3 Aar. 1 Marts 1882 bleve Forhandlingerne offentlige; siden 1881 er Forretningssproget tysk. I Spidsen for Forvaltningen staar siden 1879 en Statholder, som ved Siden har en Statssecretær og et Ministerium i 4 Departementer. Ved de første Rigsdagsvalg 1874 valgtes 10 Klerikale og 5 saakaldte „Protestmænd", d. v. s. ubetingede Tilhængere af Frankrig; 1877 sejrede „Autonomisterne", der vilde bøje sig for Løsrivelsen, men krævede Selvstændighed i den indre Styrelse, i 5 Kredse; men 1881 fik de

to Oppositionspartier paa ny aldeles Overvægt. Af de 160,000 E.-Lothringere, som 1871 valgte fransk Nationalitet, udvandrede 1872 de 50,000.

Elsdyr, s. Elg. E.-Antilope (Antilope oreas), en anselig, sydafrikansk Antilopeart af Hestens Størrelse, af plump Kropform, med en opretstaaende Manke langs henad den korte og svære Hals, fra hvilken en blød Doglap hænger ned mellem Forbenene, med temmelig korte og tykke, kun i Spidsen lidt bøjede Horn. Hunnen er spinklere og har længere og tyndere Horn.

Elsholtz, Franz v., tysk Lystspildigter, f. 1791 i Berlin, gik frivillig med i Frihedskrigen 1818, blev Embedsmand i Köln, men rejste 1823 til Italien. Hans Stykke „Komm her!" havde gjort ham bekjendt, saa at han 1827 blev Directeur for Hoftheatret i Gotha og fungerede der til 1830. Derfra drog han til München, hvor han døde 1872. Hans mest bekjendte Lystspil „Die Hofdame" (1825) bragte ham i Brevveksling med Goethe. E. har ogsaa udgivet Noveller og Digte.

Elster, to Floder i Tyskland. Sorte E. udspringer i den østlige Del af Konger. Sachsen, løber ind i preussisk Sachsen og falder mellem Torgau og Wittenberg fra højre Side i Elben. Hvide E. udspringer paa Grænsen af Konger. Sachsen og Böhmen n. for Eger, løber gjennem Konger. Sachsen og preussisk Sachsen, forbi Plauen, Greiz, Gera og Leipzig, hvor den optager Pleiße, og falder s. for Halle i Saale. I denne Flod tæt ved Leipzig omkom Poniatowski 19 Oct. 1813.

Elster, Landsby i Konger. Sachsen ved den bøhmiske Grænse, 6 M. s. for Plauen, 1,580 F. højt, har Mineralkilder med et glaubersaltholdigt Natronvand, der i den senere Tid concurrere med Franzensbad, fra hvis Kilder de dog adskille sig ved større Jærnholdighed; en væsentlig Del i Badene danne Slambadene.

Elster, Kristian, norsk Digter, f. i Namdalen 4 Marts 1841, var oprindelig bestemt for den militære Stand, men maatte opgive denne paa Grund af Nærsynethed, begyndte i voxen Alder at forberede sig til Studeringer, men læste med større Iver Skjønliteratur end Latin, skrev i sit 19de Aar et Skuespil og meldte sig som Debutant ved Christiania Theater. Han trak sig imidlertid tilbage fra Theatret, levede derpaa nogle Aar i Christiania som Correspondent og Medarbejder ved forskjellige Blade, skrev flere mindre Fortællinger, der røbede stort Talent, men befandt sig for Resten hele denne Tid i stærk indre Gjæring, sikker paa sit Talent, men uklar over dets Art og Ejendommelighed. 1867 rejste han til Tyskland for at studere Forstvæsen, kom i Høsten 1868 hjem med sin Examen og tilbragte derpaa et Aar i Søndfjord, hvor hans Fader nu var Sorenskriver. I Høsten 1869 kom han igjen til Christiania, hvor han nu — dog uden Navn — offentliggjorde sine første opsigtvækkende Artikler, „Norske Forfatterinder", i „Aftenbladet", til hvis Redaction han derefter blev knyttet som literær og dramaturgisk Anmelder og som Oversætter af Romanfeuilletonen, hvor han bl. a. var den første til i Nordens Læsekreds at indføre Forfattere som Fritz Reuter, Spielhagen og Turgénjev. Foruden i „Aftenbladet" arbejdede han i disse Aar i Bjørnsons „Norsk Folkeblad", hvor han lod nogle Digte og mindre Fortællinger trykke under Pseudonymen „Peter Paal". Vinteren 1872—73 tilbragte han i Kjøbenhavn, hvor i August 1872 hans aandsfulde og skarpsindige Afhandling i „For Ide og Virkelighed", „Om Modsætningen mellem det vestlige og østlige Norge", var bleven offentliggjort. Efter Hjemkomsten fik han fra Høsten 1873 en besleden Ansættelse som Forstassistent i det throndhjemske, stiftede Familie og kom aldrig mere uden for sit Forstdistricts Grænser; han døde efter et Par Dages Sygeleje 11 Apr. 1881, just som hans bedste Bog, Romanen „Farlige Folk" — en tidligere udgiven Fortælling „Tora Trondal" (1878) vakte nogen Opmærksomhed, men ikke Publikums Bifald — var ved at trykkes i Kjøbenhavn. Efter hans Død har Alex. Kielland udgivet et Udvalg af hans mindre Fortællinger under Titlen „Solskyer" (Kbhvn. 1881).

Elßler, Therese og Fanny, berømte Danserinder, f. i Wien, den første 1808, den sidste 1810, modtog deres første Uddannelse af Balletmester Horschelt ved den Palfyske Børneballet i Theater an der Wien, hvorfra de senere engageredes til Kärntnerthortheatret. Efter at de fra 1825 havde søgt højere Uddannelse i Neapel og danset paa flere italienske Theatre, gik de 1830 til Berlin. Fanny havde hidtil især vakt Opsigt ved sit fortrolige Forhold til den østerrigske Statsmand v. Gentz; efter at hun i Berlin med uforlignelig Ynde havde vist sig i den af hende kunstnerisk forskjønnede „Cachucha", vandt hun glimrende Ry i Balletroller og i Danse, hvilke hun sædvanlig udførte med Søsteren. 1834 tog Søstrene til Paris, hvor de fandt begejstret Bifald i den store Opera, med hvis Directeur, Dr. Véron, Fanny giftede sig. 1840 gik de til Amerika og fejrede i to Aar glimrende Triumpher. Siden berejste de England, Tyskland og Italien. Efter at de havde samlet en meget stor Formue, og Therese 1850 var bleven morganatisk gift med Prins Adalbert af Preussen, med hvem hun under Navn af Baronesse Barnim levede et lykkeligt Ægteskab indtil sin Død i Meran 19 Nov. 1878, tog Fanny 1851 i Wien Afsked med Scenen og opholdt sig siden paa et hende tilhørende Landsted ved Hamborg, indtil hun 1854 bosatte sig i Wien, hvor hun døde i Nov. 1884.

Elton, Saltsø i det russiske Gouv. Saratov, paa en øde Steppe, 40 M. n. n. ø. for Astrachan, giver et overordentlig rigt Udbytte af Salt.

Eltville, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau, ved Rhinens højre Bred, 1½ M. v. for Mainz. 3,000 I. E. ligger i et af de skjønneste Rhinlandskaber, omgiven af herlige Vinbjærge og prægtige Landsteder.

Elu, Navnet paa den ældre Form af det singhalesiske, d. e. det paa Ceylon (Singhala) talte Sprog.

Eludère, omgaa (en Lovbestemmelse) paa en snu Maade.

Elvas, befæstet Stad i den portugisiske Prov. Alemtejo, 23 M. ø. til n. for Lissabon og 2 M. fra den spanske Fæstning Badajoz, ved Flo-

den Guadiana. 12,000 J. Bispesæde, Kathedralkirke, Arsenal og Vaabenfabriker.

Elve kaldes Floderne i de skandinaviske Bjærglande, men da de i Regelen have rivende Løb, stenet Bund og klart Vand, bruges Ordet ogsaa for i Almindel. at betegne Floder af denne Beskaffenhed.

Elvedalen, Store og Lille, to Præstegjælde i Hedemarkens Amt i Norge med resp. 3,227 og 3,310 J. (1875). Begge høre til Østerdalens bedste Skovbygder.

Elvekonge, norsk, d. s. s. Vandstær.

Elverfolk, Elverhøj, s. Elefolk.

Elverum, Præstegjæld i Hedemarkens Amt i Norge, ø. for Hamar. J. E. ligger Elverums Lejr med Jærnbanestation og bymæssig Bebyggelse. 465 J. Det navnlig i tidligere Dage meget bekjendte Grundsæt Marked holdes her i hvert Aars Marts Maaned. De ældre Fæstningsværker, som her have været opførte for at dække Overgangen over Glommen, ere for længst nedlagte.

Ely [ihli], Stad i Cambridge-Shire i England, 8 M. n. n. ø. for Cambridge, i Nærheden af Floden Ouse. 8,000 J. Bispesæde, prægtig Kathedralkirke med højt Taarn. Oljemøller, Pottemagerier, Kalkbrænderier.

Elysée [elisëh], et Palais i Gaden Faubourg St. Honoré i Paris, opført 1728 af Greven af Evreux og senere tilhørende Mad. Pompadour, havde allerede tjent Napoleon I til Opholdssted og blev ved Forfatningen 1848 bestemt til Bolig for Republikens Præsident, hvorpaa det indtil Statscoupet beboedes af Louis Napoleon, hvis Tilhængere derfor fik Navnet »Les Élyséens«. Dets Haver støde op til Champs Élysées, Parisernes mest yndede Spaseregang. Efter at Republiken paa ny er indført 1870, har det igjen tjent Præsidenten til Embedsbolig.

Elysion kaldtes hos de gamle Grækere den Del af Underverdenen, hvor de godes Sjæle kom hen efter Døden. Homer skildrer det som en frugtbar og smilende Egn fjærnt mod Vest i Nærheden af Okeanos. Derhen førtes uberørte af Dødens Bitterhed udmærkede Helte og Gudernes Yndlinge. Senere Forfattere tale derimod om de saliges Øer.

Elze, Friedr. Karl, tysk Literaturhistoriker, f. 1821 i Dessau, studerede 1839—43 klassisk Philologi i Leipzig og Berlin; derefter blev Engelsk hans Hovedfag. Han rejste for Studiernes Skyld gjentagne Gange til London og Edinburgh. Efter at have været Gymnasiallærer i sin Fødeby blev han 1872 Prof. i engelsk Philologi i Halle. Af hans Værker fremhæves: „Engl. Liederschatz“ (sidste Udg. 1869), en kritisk Udgave af „Hamlet“ (1857, omarbejdet 1882) og af flere ældre, engelske Stykker, Biographier af W. Scott (1864), Byron (1870), Shakspeare (1876). Som Medlem af det tyske Shakspeare-Selskab efterfulgte E. Bodenstedt i Udgivelsen af „Sh.-Jahrbücher“; af hans egne Bidrag er der 1874 udkommet en engelsk Oversættelse, »Essays on Sh.«. 1864 udgav E. i Anledning af det trehundredaarige Shakspearejubilæum „Die engl. Sprache und Litteratur in Deutschland“. Af hans senere Værker fremhæves: »Notes on Elizabethan dramatists with conjectural emendations of the text« (1880).

Elzevier ell. Elzevir, en berømt, hollandsk Bogtrykkerfamilie, som i forskjellige Byer i Nederlandene, især i Leiden og Amsterdam, 1583—1680 leverede typographiske Arbejder, som Udgaver af det nye Testament, af Klassikerne m. m., der udmærke sig ved Skjønhed og Correcthed, og af hvilke nogle regnes blandt Typographiens Mesterværker. Stifteren af de dertil hørende Etablissementer var Ludvig E., f. 1540 i Löwen, der 1580 nedsatte sig i Leiden som Bogbinder og Boghandler og døde der 1617. Forretningen fortsattes af hans Sønner og Sønnesønner, af hvilke Bonaventura E., f. 1583, d. 1652, er den mest bekjendte, indtil 1681, da den gik over til andre.

Elzheimer, Adam, tysk Maler, f. 1578 i Frankfurt a. M., d. 1620 i Fattigdom i Rom, hvor han havde uddannet sig og levede. Han malede meget smaa, overordentlig omhyggelig udførte Billeder med Emner af den hellige Historie, hvori den landskabelige Omgivelse egentlig var Hovedsagen. I disse Landskaber, som han behandlede med større malerisk Frihed end sine Forgængere, var han ogsaa en af de første, som forstod slaaende at gjengive Lysvirkninger, f. Ex. af Maaneskin, Fakkellys o. lign. Men den Betaling, man vilde give for saa smaa Billeder, stod, hvor megen Lykke de end gjorde, ikke i Forhold til Arbejdet, og han kæmpede med Trang hele sit Liv igjennem. Hans Fremstillingsmaade fandt dog Efterlignere, navnlig i C. Poelenburg, hvis bedste Billeder staa Mesterens temmelig nær.

Elæomēter, Oljemaaler, er et Aræometer, der tjener til Bestemmelse af fede Oljers Vægtfylde.

Elæoptēn kaldes den flydende Del af de ætheriske Oljer i Modsætning til den faste, krystallinske Stearoptēn.

Emaciatiōn, Afmagring; emaciēret, afmagret.

Email, fr. [emälje]. Strængsmeltelige Metaller blive undertiden emaillērede eller bedækkede med E., hvorved forstaas en glasagtig, fastsmeltet Masse, der i Alm. til Grundlag har letflydende Blyglas, hvortil sættes Tinilte, naar E. skal være nigjennemsigtig, og forskjellige farvede Metalilter, naar den skal farves. E. bringes paa Metallet som fint Pulver, udrørt i Vand, og indbrændes i en Muffelovn. Tynde Sager faa, for at de ikke skulle kaste sig, paa Bagsiden en simpel Modemail. Man kan med Emailfarver, udrevne i Lavendelolje, male paa hvid E. eller paa Porcelænsglasur; man kan ogsaa paa Smykker udføre Emailmalerier med særskilte Fordybninger for de enkelte Farver. Størst Vanskelighed frembyde store Fladers Emaillering, dels for at faa den tilstrækkelig jævn, dels fordi Tilbøjeligheden ved at springe af ved Afkølingen vokser med Størrelsen. Man emaillerer saaledes ved Støbejærn Kogekar indvendig; men det er vanskeligt at faa denne E. af den ønskelige Tæthed og Varighed. E. paa Tænder, s. Tand.

Emanatiōn, egtl. Udstrømning, betegner i de orientalske Religionssystemer den Udstrømning fra det højeste Væsen, hvorved det hele Universum tænkes fremstaaet, ikke ved en fri Skaber-

alt fra Guds Side, men som en nødvendig Udflyden af den guddommelige Fylde (**Emanationssystem, Emanatismus**). Denne Lære er gaaet over i den nyplatoniske Philosophi og er i de gnostiske Systemer sat i Forbindelse med de christelige Dogmer om Sønnens Fødsel af Faderens Væsen og Aandens Udgang fra Faderen og Sønnen. Det ondes Oprindelse bliver i disse Systemer forklaret derved, at Tingene med Nødvendighed blive desto slettere, jo længere de fjærne sig fra Urkilden. Ogsaa den kabbalistiske Philosophi har tilegnet sig Emanationslæren. **Emanationstheorien** kaldes i Physiken den af Newton opstillede Theori for Lysets Natur, i Følge hvilken det skulde bestaa i smaa Legemer (Corpuskler), der med stor Hastighed udkastes af de lysende Legemer. Dette Aarh.s Undersøgelser have vist E.s Uholdbarhed.

Emancipation betegnede i Romerretten den Handling, at en Fader frigav sit Barn fra Fædremagten, men er derfra senere gaaet over til overhovedet at betegne Befrielse fra en fornedret eller undertuet Stilling. Saaledes taler man navnlig om Negerslavernes, Jødernes, Kvindernes E., Kirkens E. fra Staten osv. Om Katholikernes E. i England s. England's Historie. **Emancipēre sig**, løsrive sig fra hidtil fulgte Skikke og Sædvaner.

Emanēre, udgaa, udstedes (om en Lov).

Emanuel d. store, ogsaa kaldt den lykkelige, Konge i Portugal 1495—1521, Søn af Hert. Ferdinand af Viseo og Sønnesøn af Kong Edvard, f. 1469, førte før sin Tronbestigelse Titlen Hertug af Beja og besteg Tronen efter sin Fætter og Svoger, Johan II d. fuldkomne. Han var en dygtig og kraftig Konge, som ordnede Styrelsen og Retsvæsenet, stiftede Skoler og holdt Finanser, Landets Forsvarsvæsen og Flaade i udmærket Orden; hans muntre, men tillige sædelige Hof var et Samlingssted for fremragende Lærde og Kunstnere. Opdagelserne og Rigets Udvidelse i de andre Verdensdele fortsattes efter en stor Maalestok: Vasco da Gama fandt 1498 Søvejen til Indien, Cabral opdagede 1500 Brasilien, og portugisiske Helte som Almeida og Albuquerque gjorde store Erobringer i Afrika og Indien, saa at Portugal under E. hævede sig til den første Sømagt og beherskede Verdenshandelen. Hans Regering kaldtes derfor med Rette „Portugals Guldalder“. Mindre heldige vare E.s Erobringsforsøg i Marokko, og hans Forsøg paa ved Giftermaal at forene Spanien med Portugal mislykkedes: han var først gift med Ferdinand d. katholskes ældste Datter og Arving Isabella, men hun døde i den første Barselseng, og den Søn, hun fødte ham, blev kun 2 Aar gl.; derpaa ægtede han hendes Søster Marie, med hvem han fik 6 Sønner, blandt hvilke Kongerne Johan III og Henrik, med hvem Slægten uddøde, og 2 Døtre, af hvilke Isabella blev gift med Kejser Carl V, ved hvilket Ægteskab Vejen banedes for deres Søn Philip II til at blive Konge i Portugal; endelig giftede han sig kort før sin Død med samme Kejsers ældste Søster Eleonore, en Søsterdatter af hans to første Dronninger. Man kan bebrejde E., at han tillod en heftig Forfølgelse mod Jøderne 1506, saa at mange af dem maatte forlade Landet; Pesten hjemsøgte gjentagne Gange Landet under hans Regering. Han døde 13 Dec. 1521.

Emanuel Philibert med Tilnavnet „Jernhovedet“, Hertug af Savoien, f. 1528, tiltraadte Regeringen efter sin Fader, Hert. Carl III, 1553 og udmærkede sig som spansk Feltherre i Carl V.s og Philip II.s Krige med Frankrig; navnlig vandt han det blodige Slag ved St. Quentin 1557. Ved Freden i Câteau Cambresis 1559 fik han største Delen af sine Lande, som Franskmændene havde besat, tilbage og ægtede Margrete af Valois, Henrik II.s Søster. Han var en af de dygtigste Fyrster paa sin Tid; ved retfærdig og klog Regering bragte han sit lille Land i en lykkelig Tilstand; navnlig lagde han ved Plantning af Morbærtræer Grunden til den nu betydelige Silkeavl og anlagde Fæstninger, som Turins Citadel. Paa Pavens Opfordring forfulgte han en Tid lang Valdenserne i Piemont. D. 1580.

Emaus, s. **Emmaus**.

Emba, Flod i Asien, udspringer paa Kirgisersteppen og falder efter et Løb af c. 90 M. ud i Nordøsthjørnet af det kaspiske Hav.

Emballage, fr. [angballāsche], Pakhylster; **emballēre**, indpakke; **Emballēring**, Indpakning.

Embārgo, den af Regeringen iværksatte Anholdelse eller Beslaglæggelse af de i Statens Havne liggende, et fremmed Stat tilhørende Skibe, finder i Almindel. Sted som en Begyndelse til Fjendtligheder mellem de to Magter, og da i det Øjemed at bemægtige sig de paagjældende Skibe med derpaa værende Gods. Den er dog ogsaa ofte bleven anvendt i andet Øjemed for blot foreløbig at hindre Skibene i at løbe ud, naar saadant af en eller anden Grund interesserede Staten.

Embarras, fr. [angbarrā], Vanskelighed, Forlegenhed, Knibe; **e. de richesse** [de rischæss], eller **du choix** [dy schoā], vanskeligt Valg mellem altfor mange Ting; **embarrassēre** [ang], sætte i Forlegenhed, gjøre forlegen.

Embede (tysk Amt, ældre ambet, jvfr. got. andbahti, Tjeneste) betød oprindelig ikke andet end Arbejde og brugtes særlig om Haandværk, i hvilken Betydning det endnu forekommer i Christian V.s Lov. Nu bruges Ordet derimod kun om offentlig Bestilling og navnlig om en Post, der medfører en selvstændigere Virksomhed paa eget Ansvar, i Modsætning til Bestilling i snævrere Forstand, der mere er at betragte som en Post til Medhjælp for de egentlige Embedsmænd. **Embedsmænd**, der ere udnævnte af Kongen, blive i Danmark lønnede efter Reglerne i den særlige, det paagjældende E. vedrørende Lønningslov saa vel som den almindelige Lønningslov af 26 Marts 1870, samt ere berettigede til ved deres Afskedigelse at oppebære Pension i Overensstemmelse med Pensionsloven. Embedsmændenes Selvstændighed er i Danmark paa forskjellig Maade fikret ved Grundloven af 28 Juli 1866, § 17. Efter den norske Grundlov ere de fleste Embedsmænd uafsættelige, ligesom de Vilkaar, hvorpaa de oprindelig ere ansatte, ikke uden deres eget Samtykke i væsentlig Grad kunne forandres. Noget Retskrav paa

Pension haves derimod ikke her. **Embedsstatten**, som indførtes 1770, hævedes igjen i Danmark 1845.

Embla, i den nordiske Mythologi Navnet paa den første Kvinde; s. Ask.

Emblem, egtl. indlagt; indlagt Arbejde, Prydelse; Sindbillede.

Emboli, faste Substansers Fremdrivning med Blodstrømmen og Indkiling i Blodkarrenes finere Forgreninger. Hyppigst er det løsrevne Stykker af Blodpropper (s. Blod), der bortskylles af Blodstrømmen, men ogsaa flere andre Substanser kunne optræde som Embolus, saaledes Pigment, der er opstaaet ved Henfald af Blodfarvestoffet (Melanæmi), Smaadele fra Hjærtets eller Blodkarrenes Inderflade (Betændelsesprodukter, Stykker af Epitheliet eller af Hjærteklapperne), Materie eller Smaadele af Svulster, der ved Perforation ere trængte ind i Blodkarrene, Indvoldsorme, Fedt fra Suppurationer i fedtrige Væv eller fra Benmarven ved Knusning af Knoglerne; ogsaa Luft, som udenfra trænger ind i Blodet igjennem Saar i Blodkarrene, kan fremkalde E. Følgerne af E. ere naturligvis forskjellige efter det Organ, hvori Embolus sætter sig fast; farligst er Hjærne- og Lungeembolien, der oftest foraarsage pludselig Død, samt Luftembolien, hvorved Hjærtet udspiles og dets Virksomhed standses; paa andre mindre vigtige Steder udjævnes Følgerne af E. snart igjennem Collateralkredsløbet (s. d. A.).

Embonpoint, fr. [angbongpoăng], Fyldighed.

Emborg, s. Øm Kloster.

Embouchure, fr. [angbuschyhr], af bouche, Mund, bet. baade Mundstykket paa Blæseinstrumenter og Læbernes Stilling til dette Mundstykke, paa hvilken Tonens Beskaffenhed væsentlig beror.

Embrasure, fr. [angbrasyhr], 1) Dør- eller Vinduesfordybning med skraat tilbagegaaende Sider (Vanger), anvendes dels, for at Fløjene ikke skulle træde for langt ind i Localet, naar de staa aabne, dels for at skaffe mere Lys ind. 2) Jærnindfatning om Skorstene for at sikre dem mod at sprænges.

Embrun [angbröng], Stad i det franske Dep. Øvre-Alperne ved Floden Durance, 5 M. ø. for Gap. 4,000 I. E. var tidligere et Ærkebispesæde og har en prægtig Kirke. I Nærheden er en mærkelig Rokkesten.

Embryo [ĕm], den vordende Dyre- ell. Planteorganisme før det Tidspunkt, da den gaar over til selvstændigt Liv, for Menneskets og Dyrenes Vedkommende dog kun til Enden af Svangerskabets 3dje Maaned, efter hvilken Tid det kaldes Foster. **Embryologi**, Læren om Fosterdannelsen og Fostrets Udviklingshistorie (s. ogsaa Zoologi). **Embryotomi**, den Operation, hvorved Fostret under visse Omstændigheder maa sønderlemmes med skarpe Instrumenter, fordi det ikke kan fødes helt uden Livsfare for Moderen.

Embuscade, fr. [angbyskāde], Baghold.

Emde (Leuciscus idus), en Skalleart, udbredt i Indsøer, Aaer og Floder saa vel som i Fjorde med Brakvand i den nordlige Del af den gamle Verden; hyppig saa vel i Danmark som i Norge. Dens Kjød spises, men er i Regelen mindre vel anset.

Emden, Stad i den preussiske Prov. Hannover, 28 M. n. v. for H. ved Emsflodens Munding. 14,000 I. Smukt Raadhus, Navigationsskole og Døvstummeinstitut. Fabrikation af Læder, Sæbe, Sukker, Uldvarer og Cement. E. har to Havne, og paa Reden er god Ankerplads endog for de største Skibe. Livlig Skibsfart og Handel med Korn og Mejeriprodukter.

Emergenser er i Botaniken Benævnelsen for et eget Slags Haar, som afvige fra de egentlige Haar ved at de ikke blot skylde Overhudscellerne, men ogsaa flere eller færre underliggende Cellelag deres Oprindelse; herved saa vel som ved deres kraftige Udvikling og enkelte andre Forhold danne E. i visse Henseender Overgang fra Haar til Blade.

Eméric-David, Toussaint Bernard [davīdd], fransk Kunsthistoriker, f. 1755 i Aix, d. 1839, flyttede 1791 til Paris og kastede sig med Iver over Kunsthistorien. Hans Skrifter udmærke sig ved samvittighedsfuld Granskning, Aandsfuldhed og Klarhed; navnlig have hans Skrifter over »La peinture au moyen-âge«, »La peinture moderne« og »La sculpture française« Betydning for Frankrigs Kunsthistorie. Ogsaa hans Skrifter over antik Kunst ere skattede. De bleve alle gjenoptrykte 1862.

Emĕritus, lat., udtjent, Tillægsord for en Præst, der har taget eller faaet sin Afsked (Pastor e.). **Emeritanstalter** kaldes i den romerske Kirke Stiftelser, fra hvilke gamle og svage Gejstlige, som ikke længere kunne bestyre deres Embede, faa Pension. Huse, hvori saadanne Gejstlige bo sammen og faa Pleje, kaldes **Emerithuse**.

Emersiōn er ved Formørkelsers eller Bedækningers Ophør Betegnelsen for, at det formørkede eller bedækkede Himmellegeme atter kommer frem.

Emerson, Ralph Waldo [émm], nordamerikansk Philosoph og Digter, f. 1803 i Boston, hvor han blev Præst for en unitarisk Menighed, men 1832 opgav denne Virksomhed paa Grund af sine afvigende Meninger om Nadveren. D. 27 Apr. 1882. E. driver Individualitetens og den personlige Uafhængigheds Begreb til den yderste Spidse og lærer, at alle Mennesker af Naturen aandelig og sædelig ere lige godt begavede; enhver bærer Geniets Spire i sig; det kommer kun an paa, at de ydre Omstændigheder ere gunstige for dens Udvikling. Hans Digte vidne om poetisk Begavelse. Skrifter: »Nature« (1836), »Poems« (1847), »Representative men« (1849), »Lectures on New-England reformers« (1844), »English traits« (1856), »Letters and social aims« (1875).

Emĕsa, en ældgammel Stad i Cølesyrien ved Orontes; oprindelig var den Hovedstaden i et eget Rige, men kom senere under romersk Overhøjhed. I denne Stad fandtes et berømt Tempel for Solguden (syr. Elagabal), efter hvilken den romerske Kejser Heliogabal, som var Solpræst der, havde Navn. 273 sejrede Kejser Dom. Aurelianus ved E. over Dronning Zenobia, til hvis Rige E. hørte. Efter Romerrigets Fald delte E. Skæbne med de andre syriske Stæder. Fra 1098 var den i henved 100 Aar i Korsfarernes Besiddelse. Nu hedder

Byen Homs og er en ved Agerdyrkning og Kunstflid blomstrende Stad med c. 20,000 J.

Eméticum, lat., Brækmiddel, s. Brækning.

Emetin, s. Brækrod.

Emeute, fr. [möhte], Opløb, Mytteri, Oprør.

Emgålls, d. s. s. Vortesvin.

Emigränter, Udvandrere (af lat. emigrare, udvandre), kalder man sædvanlig dem, som paa Grund af politiske eller religiøse Bevægelser forlade deres Fædreland, emigrère, enten for stedse eller med Haab om at vende tilbage i bedre Tider; dog bruger man ogsaa undertiden Navnet E. om dem, som udvandre i Haab om bedre og lettere at tjene Livsopholdet. Alle Folkeslags og alle Tiders Historie frembyde Exempler paa Emigratiön. Allerede i Oldtiden fandt saadanne hyppig Sted og gav navnlig hos Grækerne Anledning til Anlæggelsen af Kolonier. I de følgende Tider have de vigtigste Emigrationer været Grækernes fra Constantinopel efter denne Stads Erobring af Tyrkerne i det 15de Aarh., Maurernes og Jødernes fra Spanien og Portugal i det 16de Aarh., Puritanernes fra England til Nordamerika under Stuarternes Regering, Huguenotternes (sædvanl. kaldte Réfugiés) under Ludvig XIV. Men især bruges E. om de Franskmænd, som under den første Revolution forlod deres Fædreland. Først forlod flere kongelige Prinser den franske Jordbund efter Bastillens Bestormelse i Juli 1789, og dem fulgte i Anledning af den nye Forfatning alle de, der ansaa sig for fornærmede ved Privilegiernes Afskaffelse, eller som frygtede for deres Liv og Ejendomme. Adelen forlod sine Slotte, Officererne gik med hele Compagnier over Grænsen, Skarer af Præster og Munke undgik ved Flugten Ed paa Constitutionen. Forgjæves søgte Regeringen ved en Lov, som fastsatte Tab af Formue og Godser, at standse Emigrationen; den tiltog Dag for Dag, navnlig efter Kongens mislykkede Forsøg paa Flugt 1791 og de derpaa følgende Begivenheder. Belgien, Piemont, Holland, Schweiz, men dog især Tyskland fyldtes med disse Flygtninge af enhver Alder, Stand og Kjøn. Navnlig samlede E. sig i Rhinegnene, hvor Ludvig XVI.s ældste Broder, „Monsieur", Greven af Provence (den senere Restaurationskonge Ludvig XVIII) dannede et Hof, og dette saakaldte „udenlandske Frankrig" knyttede Forbindelser med de fremmede Magter, som misbilligede Revolutionen, for ved deres Hjælp at tilbageføre den gamle Tingenes Orden i Frankrig, hvilket naturligvis forbitrede Tilhængerne af den nye, forværrede Kongens Skæbne og fremfor noget andet bidrog til at føre Revolutionen ind paa dens blodige Bane. Under Prinsen af Condé dannede sig en Emigranthær, som fulgte med den preussiske paa dens Indfald i Champagne, hvorved Forbitrelsen steg til det højeste; 30,000 Personer, der vare satte paa E.s Liste, bleve erklærede fredløse og deres Ejendomme confiskerede. I Sommeren 1795 gjorde E. et af den engelske Regering understøttet mislykket Landgangsforsøg paa Quiberon; efterhaanden fjærnedes de fra Frankrigs Grænser, og efter Freden i Lunéville 1801 maatte Condés Corps opløse sig, hvorpaa de fleste fandt Tilflugt i Rusland. Allerede under Directoriet havde imidlertid mange E. søgt om Tilladelse til at vende tilbage, og en stor Del af dem benyttede derfor den af Førsteconsulen Bonaparte udstedte Amnesti; men først efter Restaurationen 1814 kom den endnu levende Rest tilbage med Bourbonerne. E.s Overmod og Tilbagefordring af deres gamle Ejendomme foruroligede Kjøberne af disse og bidrog saaledes mægtig til Napoleons Tilbagekomst fra Elba, og først efter lange parlamentariske Kampe og under stærk politisk Bevægelse gjennemførtes ved Villèle Loven af 27 Apr. 1825, som bestemte, at aarlig 3 pCt. Renter af en Capital paa 1,000 Mill. Frc.s skulde som Erstatning fordeles paa de E., som havde mistet deres faste Ejendomme; men efter Julirevolutionen bleve disse Renter ved en Lov af 5 Jan. 1831 igjen inddragne til Fordel for Staten. — Efter den polske Opstands Undertrykkelse 1831 dannedes i Frankrig ligesom 1795 en polsk Emigration, med Hovedsæde i Paris; den havde sine egne Skoler, og fra den udgik en stor Del af den nyere polske Literatur. Efter den nye Opstand 1863 fik den betydelig Forstærkning.

Emilia, et siden 1859 hyppig anvendt Fællesnavn for den Del af Italien, som ligger mellem Piemont og Adriaterhavet s. for Posloden og n. for Apenninerne, og som omfatter Parma, Modena og Romagna. 373 □ M. med 2,183,000 J. (1881). Navnet hidrører fra en Romervej Via Aemilia, som Consulen Marcus Æmilius Lepidus 188 f. Chr. lod anlægge fra Placentia (Piacenza) ved Po til Ariminum (Rimini) ved Adriaterhavet.

Émilion, St. [sængt emiliōng], Stad i det franske Dep. Gironde, 5 M. ø. for Bordeaux. 3,000 J. Fortrinlig Rødvin.

Emineh-Dagh, det tyrkiske Navn paa den østlige Del af Balkanbjergene, som ender ved det sorte Hav i Forbjærget Emineh.

Eminence, den særlige Titel for Cardinalerne, der blev tildelt dem af Pave Urban VIII 1630 for at betegne deres politiske Rang, i Følge hvilken de fulgte umiddelbart efter Kongerne og stilledes lige med gejstlige Kurfyrster i det romersk-tyske Rige og med Stormestrene for Johanniter- og Malteserordenen. Derimod skulde de nu af deres Vaaben og Segl udelade alle Tegn paa verdslig Højhed, der kunde tilkomme dem som Medlemmer af fyrstelige, kongelige eller kejserlige Familier, og kun føre deres Familievaaben med en Cardinalhat over. **Eminént**, fremragende, udmærket.

Emir, et arab. Ord, der betyder Fyrste, forekommer i Sammensætningen E.-al-mumenin, d. e. de troendes Fyrste, som Titel for de første Kalifer; en Fordrejning heraf er det franske Udtryk Miramolin. Senere brugtes det i Betydning Prins og forekommer sammensat med det persiske Zadeh, d. e. Søn, i den forkortede Form Mirzadeh ell. Mirza, d. e. Prins, Fyrste; endelig anvendes det ogsaa om enhver, der henfører sin Slægt til Muhammed gjennem dennes Datter Fatime og er da ensbetydende med det afrikanske Udtryk Sherif, d. e. adelig. Da Kalifernes Magt henimod Midten af det 10de Aarh. begyndte at synke og indskrænke sig til det gejstlige Suprematī, skabte Kalifen Radhi c. 940 en ny Magt ved Siden af Kalifatet,

den saakaldte E.-el-Omarah, d. e. Fyrsternes Fyrste, der havde Hæren og Finanserne under sig og snart, idet han i Magt omtrent lignede Major domus i Vesten, blev den eneste regerende. I Tyrkiet gives for Øjeblikket Titlen E.-el-Omarah til Statholdere over større Provinser. E. Hagg kaldes den, der som Øverstbefalende ledsager den hellige Karavane til Mekka; E. Achor ell. Mirchor er den første Staldmester hos den tyrkiske Sultan.

Emissær, Udsending, Affending; **Emission**, Udsendelse, Udstedelse af Papirspenge; **emittere**, udstede. **Emissionstheori**, d. s. s. Emanationstheori.

Emma, dansk og engelsk Dronning, Datter af Hertug Richard I af Normandiet, var først gift med den engelske Konge Ethelred d. raadvilde, efter hvis Død 1016 hun n. A. giftede sig med Englands Erobrer, den unge Kong Knud, kaldet d. store ell. d. mægtige, som ved dette Ægteskab vandt meget hos det angelsachsiske Folk og drog Dronningens Parti over paa sin Side. Men det var dog ikke Statsklogt alene, som bragte Knud til at ægte sin Modstanders Enke, der var en halv Snes Aar ældre end ham: E. skildres som en klog, forstandig og indtagende Kvinde; hun var tillige meget andægtig og Gejstligheden hengiven og fik ogsaa i den Henseende megen Indflydelse hos sin unge Ægtefælle, hvad der var af stor Betydning med Hensyn til Christendommens fuldstændige Indførelse i Danmark under hans Regering. I sit Ægteskab med Knud blev hun Moder til Hardeknud, der ligesom Faderen var Konge i de forenede Riger Danmark og England, og til Gunhild (ell. Kunigunde), der blev gift med den tyske Konge Henrik III; i sit første Ægteskab havde hun Sønnen Edvard Confessor. Da Knud var død 1035 og Hardeknud forblev i Danmark, valgtes Knuds Søn (med Alfiva) Harald Harefod til Konge i England, og E. blev fordreven fra dette Land. Hun drog til Flandern og fulgte derfra 1040 med Hardeknud til England, da han bemægtigede sig Riget her. Efter hans Død (1042) blev Halvbroderen Edvard Konge i England. Med ham levede E. ikke i den bedste Forstaaelse; hun døde i en Alder af 70 Aar 6 Marts 1052 i Winchester, hvor hun ogsaa ligger begravet. Hendes Levnedsbeskrivelse under Navn af »Encomium Emmæ« af en samtidig Forfatter findes i 2det Bind af Langebeks Kildesamling »Script. rer. Dan.«

Emma, s. **Eginhard**.

Emma, Forfatternavn for Emilia Ferretti, italiensk Forfatterinde, f. i Milano 1844. Efter at have faaet flere Fortællinger trykt i Tidsskrifter, udgav hun fra 1863 en Række kritiske Studier, bl. a. »Lucrezia Borgia«, »Stuart Mill«, »Bret Harte«, »Émile Zola«, »Gustave Flaubert«. Blandt hendes talrige Romaner fra Halvfjerdserne ere de betydeligste »A quaranta cinque anni« og »Una fra tante«. Hendes trodsende Naturalisme har forarget mange, men hendes psychologiske Behandling er dybt indtrængende. Hendes Uvilje mod Kvindens Stilling i det nærværende Samfund bryder navnlig frem i den sidste Bog.

Emmaus [ĕmm], 1) en ikke ubetydelig Stad paa Judæas Slette, 175 Stadier fra Jerusalem, hvor Judas Makkabæus slog den syriske Feltherre Gorgias (1 Makk. III 40, 57). Byen blev opbrændt under Quintil. Varus og gjenopbygget paa Heliogabals Tid 223 under Navn af Nikopolis. 2) En Flække, 60 Stadier (1½ M.) fra Jerusalem, til hvilken de to Disciple vandrede, for hvem Herren aabenbarede sig efter sin Opstandelse (Luc. XXIV, 13).

Emmenthal, en af Schweiz's smukkeste og frugtbareste Dale, strækker sig fra Brienzersøens Nordside mod N. V. og gjennemstrømmes af Floden **Emme**, der neden for Solothurn falder i Aar. Dalen har en Befolkning af over 40,000 Mennesker, der drive betydelig Heste- og Kvægavl (den her tilberedte Ost forsendes i stor Mængde til Nordeuropa). Træskæreri er meget udbredt, og Industrien staar paa et højt Trin.

Emmerich, Stad i den preussiske Rhinprovins ved Rhinens højre Bred, 10 M. n. n. v. for Düsseldorf, i Nærheden af Hollands Grænse. 9,000 I. Fabrikation af Tobak, Uld, Linned- og Lædervarer.

Emmerich, Katharina, den første af det 19de Aarhundredes stigmatiserede Jomfruer, f. 1774, Nonne i det 1811 ophævede Kloster Agnetenberg i Westfalen, hengav sig ganske til Betragtninger over Jesu Lidelse, som hun i sine extatiske Syner skuede saa levende, at hun kunde meddele formentlige nærmere Oplysninger derom. Fra 1820 til sin Død 1824 bar hun ligesom den hellige Franciscus Herrens Saarmærker, der blødte hver Fredag. Hendes Syner har Clemens Brentano udgivet under Titlen „Das bittere Leiden unsers Herrn Jesu Christi" (sidste Udg. 1875.)

Emmert, ogsaa kaldt Hjærte, den nederste og faststaaende Ventil i en Pumpe, til Forskjel fra den øverste, som er bevægelig og kaldes Skoen.

Emmetropi, den Tilstand af Øjets Brydningsforhold, der maa anses som den normale, i hvilken Lysstraaler, der komme fra uendelig stor Afstand, kunne samle sig lige paa Nethinden, uden at Øjet behøver at undergaa nogen Acommodation.

Emmellet [lĕtt], forv. Udt. af „en maal (plattysk: Gang) en", lille Multiplicationstabel; heraf Udtrykket „hele Molevitten", d. e. noget med alt dets Tilbehør.

Emolliëntia, lat., blødgjørende Lægemidler, ere saadanne, som antages at have Evne til at formindske Vævenes Sammenhæng, fordele Svulst i dem og til navnlig paa Slimhinderne at danne et beskyttende Lag mod irriterende Indvirkning. Man benytter i denne Hensigt varme og kolde Omslag, søde, slimede, fede Stoffer osv. **Emollitiōn**, s. **Blødgjørelse**.

Emolumënter, Biindtægter, Sportler, Kjendelser.

Empecinādo, Juan M. Diaz el, spansk General, f. 1775, traadte 1792 ind i Hæren og vandt i Frihedskrigen 1808—14 imod Franskmændene et berømt Navn som Friskarehøvding; han blev derfor Generalmajor og fik Tilladelse til at antage Navnet E. (d. e. den begede) i Stedet for Fædrenavnet Diaz. Da E. 1815 var med at ansøge om Gjenoprettelse af den frie Forfatning, blev han forvist til Valladolid; 1820 blev han Commandant her og siden Gouverneur i Zamora, men 1823 efter Ene-

vældens Gjenindførelse fængslet, sat i et Jærnbur, prisgivet til Pøbelens Haan og dømt til at hænges. Henrettelsen, der først fandt Sted 1825, blev et saare uhyggeligt Optrin, fordi E. værgede sig og blev stødt ned af Soldaterne.

Empedokles fra Agrigent, c. 492—432 f. Chr., græsk Philosoph, Søn af Meton, tilhørte en rig og anset Slægt. Han stod paa Demokratiets Side i sin Fødeby, men maatte forlade den og gik til Peloponnes, hvor han døde. E. skal have været en betydelig og energisk Personlighed; han berømmes for sin Veltalenhed og synes at have øvet et Slags præstelig og prophetisk Virksomhed, hvorved han omgav sig med en vis festlig Pragt og Værdighed. Af hans Skrift om Naturen haves Brudstykker. E. combinerede Eleaternes „Væren" og Heraklits „Vorden". Han nægtede Muligheden af Opstaaen og Forgaaen i absolut Forstand (d. e. Overgang fra Ikke-Væren til Væren og omvendt), men vilde heller ikke opgive Tingenes bestandige Vexlen. Han antog derfor 4 evige, uforgængelige og qvalitativt uforanderlige Urstoffer, Ild, Vand, Luft og Jord, hvoraf alt er sammensat. E. er den første, som har opstillet Læren om de 4 Elementer. Hvad man ellers kalder Opstaaen og Forgaaen, beror da paa disse Elementers Blanding og Adskillelse, hvis Aarsag ligger i to fra Stofferne forskjellige Kræfter: Kjærligheden (den tiltrækkende og forenende) og Hadet (den frastødende og adskillende). Skjønt Urstofferne og Kræfterne ere evige, er den nuværende Verden dog bestandig underlagt en Opstaaen og en Forgaaen, efter som Kjærligheden eller Hadet afvexlende har Overvægten. I sin Lære om de højere Organismers Udvikling gjennem Uddøen af de uhensigtsmæssige Former har E. antydet en Tanke, som Darwin i den nyeste Tid har lagt til Grund i sin berømte Hypothese.

Empereur, fr. [angpørøhr], Kejser; **Empire** [angpihr], Kejserdømme; **l'Empire c'est la paix** [langpihr sæ la pæ], „Kejserdømmet er Freden", et bekjendt Udsagn af Napoleon III som Præsident 1852, hvilket Spottere senere gjengav som l'Empire c'est l'épée („K. er Sværdet").

Emphāse er i Rhetoriken Betegnelse for et Udtryk, der betyder eller lader ane mere, end det ligefrem udsiger; i daglig Tale forstaar man ved E. eller **emphātiske Vendinger** saadanne Udtryksformer, som give Talen særlig Vægt og Eftertryk, som Spørgsmaal, Udraab osv.

Emphysēm, Tilstedeværelse af Luft i Legemets Væv og da navnlig i Bindevævet. Luften kan enten være udviklet paa Stedet selv, f. Ex. ved Koldbrand og den dermed følgende chemiske Decomposition af Delene, eller være indtrængt udenfra gjennem Saar og da navnlig saadanne, der staa i Forbindelse med Luftvejene, hvorfra Luften endog kan udbrede sig over hele Legemet. I det sidste Tilfælde kan Fare opstaa ved det derved fremkaldte Tryk paa forskjellige Organer, medens Luftens Tilstedeværelse i Vævene ellers i og for sig ikke har videre Betydning og Luften let igjen opsuges, naar den til Grund liggende Sygdom helbredes. Hvad der i Almindelighed kaldes **Lungeemphysem** er noget ganske andet, nemlig en blivende Udvidning af Lungeblærerne med delvis Sammensmeltning af disse, som ofte staar i Forbindelse med chronisk Brystkatarrh og medfører betydelig Kortaandethed.

Empīri, Erfaring, Erfaringskundskab; i dadlende Betydning undertiden uvidenskabelig Fremgangsmaade. **Empirisme**, den Betragtnings- og Behandlingsmaade af en Gjenstand, især en videnskabelig, der alene holder sig til Erfaringen som Kilde og Prøvesten for Erkjendelsen. Allerede Stoikerne erklærede Iagttagelsen for den eneste oprindelige Kilde til vore Forestillinger. I den nyere Tid blev E. udviklet af Locke, som nægter, at der gives medfødte Ideer eller apriorisk Erkjendelse, og lærer, at al Erkjendelse stammer fra Erfaringen alene. **Empirisk**, hvad der er begrundet i Erfaringen alene uden at have fundet sin videnskabelige Forklaring. I Lægevidenskaben dannede sig allerede i det 3dje Aarh. f. Chr. en **empirisk Skole**, der stillede sig i Modsætning til den af Hippokrates's Efterfølgere dannede dogmatiske Skole; medens den sidste gjennem philosophiske Speculationer søgte at udgrunde Phænomenernes Aarsager, betragtede den første Erfaringen som Midtpunktet for Lægens hele Virksomhed, Lægevidenskaben som en Samling Erfaringsgrundsætninger, hentede dels fra Iagttagelser, dels fra Overlevering. Den e. S. havde store Fortjenester af Læren om Symptomerne, om Lægemidlernes Anvendelse og Virkninger og især af Chirurgien, men den fejlede deri, at den efterhaanden ledebes til at betragte Erfaringen ikke saa meget som Kilden til, men som Maalet for Lægens Viden. I den nyere Tid kaldes den en **Empiriker**, som i Mangel af theoretiske Kundskaber i Medicinen forordner en Sygebehandling blot efter Sygdommens Navn eller enkelte af dens Symptomer uden at tage Hensyn til dens egentlige Væsen og Oprindelse.

Empis, Adolphe [angpi], fransk Dramatiker, f. 1795, var Embedsmand i Ludvig XVIII.s Civilliste, begyndte med at skrive Operatexter, som »Sapho« (1822), »Vendôme en Espagne« (1823), dernæst Dramaer som »Bothwell« (1824), »L'agiotage ou le métier à la mode« (paa Vers, 1826). Mest literær Betydning har hans sidste Arbejde »Les femmes de Henri VIII« (1854). Efter Arsène Houssaye blev E. Administrator for Théâtre franç. og døde 1868 som Generalinspecteur ved Bibliothekerne.

Emplacement, fr. [angplasemāng], en Opstilling for Skyts, der forud er forberedt for det, saaledes at der er sikret det nogenlunde gunstige Vilkaar for Virkningen mod Fjenden og nogen Dækning mod Fjendens Beskydning. E. falder saaledes omtrent sammen med Begrebet af et Batteri, kun med den Afskygning, at E. oftest bruges om saadanne Skytsopstillinger, der ere forberedte i en Fægtningsposition, et Befæstningsanlæg ell. desl., for at Artilleriet under visse Forudsætninger kan tage dem i Brug, Batteri derimod om Skytsopstillinger, om hvilke det ved Bygningen er givet, at de skulle besættes med Skyts; allerede deraf følger det, at et E. i Regelen er lettere bygget og mindre fuldstændig udstyret med Ammunitionsmagasiner, Brikker o. l. end et Batteri.

Emploi, fr., Ansættelse, Tjeneste, Bestil-

ling. **Employere** [angploajēre], sysselsætte, beskæftige.

Emporāgrius, Erik, svensk Biskop, f. 1606, d. 1674, blev efter sin Hjemkomst fra en Studiereise til Udlandet Professor i Physik 1637 og i Theologi 1641 ved Universitetet i Upsala. Derfra kaldtes han 1645 som Overhofprædikant til Stockholm, blev 1649 Pastor primarius smstds. og til sidst 1664 Biskop i Strengnäs. I de af Johannes Matthiæ og Terserus reiste theologiske Stridigheder optraadte E. som en af Orthodoxiens Forkæmpere, og som Medlem af de til Kirkeordningens Gjennemsyn og Forbedring af Christine og Carl X nedsatte Comiteer udarbejdede han et særligt Forslag til en Kirkeordinans, der for en Del lagdes til Grund for det Forslag, som af Præsteskabet overleveredes paa Rigsdagen 1682.

Empyēm, s. **Brysthuleændelse.**

Empyreumātisk Olje, d. s. s. Brandolje.

Ems, Flod i det nordvestl. Tyskland, udspringer paa Teutoburgerwald i den preussiske Prov. Westfalen, løber ind i Prov. Hannover, hvor den fra højre Side optager Hase, og falder efter 50 M.s Løb i Dollartbugten.

Ems, Flække i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Floden Lahn, 1 M. ø. s. ø. for Koblenz. 7,000 I. Smukt beliggende Badested med mildt Klima og storartede Indretninger; det har den ældste og berømteste Natronkilde i Tyskland (kulsurt Natron og Kogsalt) med flere Kilder (Kränchen, Kessel- og Fürstenbrunnen, Neue Badequelle ere de mest bekjendte), der kun adskille sig ved deres forskjellige Varme (35—50°). Vandet, der baade drikkes og anvendes til Bade, er af fortrinlig Nytte mod Slimhindebetændelser i Aandedrætsorganerne og Svælget, samt enkelte Tilfælde af Lungesvindsot. **Emserpastiller** bestaa af de Salte, der blive tilbage ved Inddampning af Vandet. — I E. førtes 9—13 Juli 1870 de Underhandlinger imellem Kong Vilhelm af Preussen og den franske Affendiug Grev Benedetti om den hohenzollernske Troncandidatur i Spanien, der endte med Benedettis Afvisning og førte til en fransk Krigserklæring. **Emserpunktatiōn** kaldes en Overenskomst, som blev indgaaet 25 Aug. 1786 i E. mellem Kurfyrsterne og Ærkebiskopperne af Mainz, Trier og Köln og Ærkebiskoppen af Salzburg for at oprette en tyskkatholsk Nationalkirke, uafhængig af Rom. Men de tyske Biskopper, som hellere vilde adlyde den fjærnere Pave end de nærboende Ærkebiskopper, forenede deres Modstand med Pavens, og det hele Foretagende endte uden Resultat.

Emser, Hieronymus, en af Luthers heftigste Modstandere, f. 1477 i Ulm af adelig Slægt, hvorfor han anbragte sit Vaaben, et Bukkehoved, paa Titelbladet af sine Bøger; af den Grund kaldte Luther ham „Bukken E." ell. „Leipzigerbukken". 1502 blev han Lærer ved Universitetet i Erfurt, 1505 Secretær hos Hert. Georg af Sachsen. E. skrev en Oversættelse af det nye Test., som skulde tjene til Modvægt mod Luthers, der efter E.s Paastand indeholdt „1,400 Feil og Løgne"; men i Virkeligheden var E.s Oversættelse ikke andet end en efter Vulgata og Kirkefædrene rettet Copi af Luthers. D. 1527.

Emter kaldes den udtærskede Frugtstand (Ax eller Top) og det Smaafoder, som med en tæt Rive fjærnes fra den tærskede Sæd paa Loen inden Sædens Rensning. E. opfodres i Regelen sammen med Avnerne, der renses fra den tærskede Sæd, hvorfor „Avner og E." sædvanlig nævnes sammen.

Emu, den nyhollandske Kasuar, s. **Kasuar** og **Struds.** **E.** er for øvrigt oprindel. Kasuarens Navn og bruges i Formen **Ema** om den sydamerikanske Struds.

Emulsin, Synaptase, et med Diastase beslægtet Stof, der forekommer i Mandler og virker som Gjæringsvækker ved flere uægte Gjæringer (s. **Gjæring**), f. Ex. ved Omdannelse af Amygdalin til Bittermandelolje, af Salicin til Saligenin. Sign. ogsaa **Glykosider.**

Emulsiōn, et flydende, mælkelignende Lægemiddel, hvori en Substans, der er uopløselig i Vand, holdes fint fordelt ved Hjælp af et Bindemiddel. Dette er sædvanlig Gummi, Slim eller Æggeblomme, hint i Regelen oljeholdige Frø eller Harpixer, der udrives med Vand. Mandel-E., Mandelmælk, er paa denne Maade tilberedt af Mandler.

Emund den gamle ell. **den slemme**, den sidste Sveakonge af den gamle Upsalaæt, var en Frilleson af Olof Skötkonung og fulgte c. 1050 i Regeringen efter sin yngre Broder, Anund Jakob. E., som modsatte sig den hamborgske Ærkebisps Forsøg paa at tilvende sig den øverste Kirkestyrelse over Norden, selv indsatte Biskopper og desuden viste liden Gavmildhed mod Præsteskabet og ringe Iver for Christendommens Udbredelse, har sandsynligvis af denne Grund faaet Tilnavnet „d. slemme", ligesom han ogsaa af Adam af Bremen kaldes »Pessimus«. Ældre svenske Krønnikeskrivere have søgt en Anledning til E.s Navn deri, at han ved et Møde af de tre nordiske Konger paa Danaholmen skulde have afstaaet Skaane, Halland og Bleking, af hvilke dog i det mindste Skaane og Halland allerede før den Tid tilhørte Danmark. E. døde c. 1060.

Enaarige Planter kaldes Planter, der blomstre, bære Frugt og dø i det samme Aar, i hvilket de ere fremspirede af Frøet. For at betegne dette Forhold bruges ofte Tegnet ⊙. Exempler paa e. P. afgive flere Kornsorter (Byg, Havre), Kølleurter (Bønner, Ærter) og Prydplanter (Aster).

Enallage, gr., ell. Heterōsis kaldes i Grammatiken og Rhetoriken i Almindel. Brugen af et mere ubestemt eller almindeligt Udtryk i Stedet for det mere bestemte; særlig kaldes saaledes den syntaktiske Figur, i Følge hvilken ensartede Taledele ombyttes med hinanden (saa at f. Ex. et Substantiv træder i Stedet for et Adjectiv, et abstract Udtryk i Stedet for et concret); f. Ex. „Ungdommen" for „unge Mennesker".

Enare, en Indsø i den nordlige Del af Gouv. Uleåborg i Finland, 10 M. lang og 6 M. bred og opfyldt af talrige Øer, har gjennem Pasvigelven Afløb til Varangerfjord.

En attendant, fr. [ann attangdāng], imidlertid.

Enault, Louis [enō], fransk Skribent, f. 1824, har leveret Billeder fra sine mange Reiser og en Række Romaner og Noveller, til

Dels spillende i fremmede Lande, som »Christine« (1857), »La vierge du Liban« (1868), »Olga« (1864), »Le baptême du sang« (1873). — **Etienne E.**, hans Fætter, f. 1817, ligeledes Roman- og Novelleforfatter, har skrevet en Række Fortællinger: »La fille de l'empereur« (1846), »L'amour à vingt ans« (1868) osv.

En avant, fr. [ann avãng], fremad!

En bloc, fr. [ang], i en Bunke. At antage f. Ex. en Lov e. b. i en parlamentarisk Forsamling vil sige, at antage den uden Discussion af dens Enkeltheder; at sælge eller kjøbe e. b. bet. i Handelssproget at sælge eller kjøbe et lille Parti Varer eller en hel Ladning uden ved Kjøbet særlig at nævne Ladningens eller Partiets enkelte Mærker og Bestanddele.

Enbo, f. **Linnés System**.

Encâblure nouvelle [angkablÿhr nuvæhl], fransk Længdemaal, lig 200 Meter ell. 637,24 d. Fod.

Enceinte, fr. [angsängt], Indbegrebet af alle de Værker, der tilsammen udgjøre en Fæstning; fortrinsvis bruges Ordet dog om Hoved-E., d. e. Fæstningens Hovedvold, i Modsætning til alle dens Udenværker og Forværker, samt om den sluttede E., d. e. den sammenhængende og Fæstningen til alle Sider omgivende Voldbefæstning i Modsætning til det Bælte af detacherede Forter, der ikke sjælden udgjør Fæstningens ydre Forsvarslinje.

Enchantere, fr. [angschangtēre], fortrylle, henrykke; **Enchantement** [angschangtemãng], Trolddom, Fortryllelse, Henrykkelse.

En chef, fr. [ang scheff], øverste (som f. Ex. Redacteur e. c.).

Enchondrōm, f. **Brusksvulst** und. **Brusk**.

Encina ell. **Enzina**, Juan del, spansk Digter, f. c. 1469, studerede i Salamanca, vandt siden en Beskytter i Hertugen af Alba, rejste til Rom, hvor han blev pavelig Capelmester, og gjorde 1519 en Rejse til Jerusalem, som han beskrev i et meget upoetisk Digt; d. 1534 i Salamanca. 1496 udgav han en Samling Lyrik »Cancionero«, hvis Fortale er et Slags Forsøg til en spansk Poetik. Blandt Digtene, der dels ere af religiøs, dels af verdslig Natur, udmærke sig navnlig de saakaldte »Letrillas« ved Lethed og Ynde. Hans »Representaciones« ere Dramaer bestemte til Opførelse paa Theatret, ikke i Kirkerne som de tidligere Mysterier og Moraliteter; selv spillede han Clownrollen (El gracioso). Fra E. har man villet datere det spanske Nationaldramas Begyndelse omtr. ved 1492.

Encke, Erdmann, tysk Billedhugger, f. 1843 i Berlin, er især bekjendt som Portraiteur; hans Hovedværk er en Billedstøtte af Dronning Louise (1880) i „Thiergarten" ved Berlin.

Encke, Joh. Franz, Directeur for Observatoriet i Berlin, f. 1791, d. 1865. Efter at have studeret under Gauß i Göttingen blev han Medhjælper paa Observatoriet Seeberg ved Gotha og forestod det selvstændig som Vicedirecteur 1817—25, da han blev Directeur for Observatoriet i Berlin efter Bode, med hvem han samvirkede i et Aar. Han har navnlig erhvervet sig Fortjeneste ved Beregning af Kometbaner. En Komet bærer hans Navn, den Enckeske. Den er dog ikke opdaget af ham, men af Pons 1818; men E. beregnede dens Bane og fandt, at den havde den usædvanlig korte Omløbstid af 3⅓ Aar, og at det var den samme som var bleven observeret 1786, 1795 og 1805. Den viste dog den Mærkelighed, at dens Omløbstid var aftagende (omtr. $\frac{1}{10}$ Dag kortere i hvert Omløb). Altsaa maatte ogsaa dens Middelafstand fra Solen være aftagende, og E. forklarede dette ved Ætherens Modstand (s. d. A.). Fra 1830 overtog E. Udgivelsen af „Berliner astronomische Jahrbücher" (s. **Bode**).

Enclāve kaldes en mindre Del af et Statsomraade, der ligger rundt omgivet af en anden Stat, som det lille oldenborgske Fyrstendømme Lübeck og de hamborgske E. i Holsten, den badenske By Konstanz paa den schweizerske Side af Bodensøen, den lille Republik San Marino i den forrige Kirkestat osv. E. ere til stor Ulempe saa vel for den Stat, hvortil de høre, som for den, hvori de ligge; de hemme i Freden Undersaatternes indbyrdes Samkvem og Statsstyrelsen, tjene som Støttepunkter for Smughandel og vanskeliggjøre under en Krig Angreb og Forsvar.

Encōmium, Lovtale; **encōmio pūblico ornātus**, hædret med offentlig Lovtale (ved Examen), „indkaldt".

Encounter Bay [enkōvnter bæ], en Havbugt paa Australiens Sydkyst ø. for Kangooroo Øen. I Bugtens Indre er Alexandrinasøen, gjennem hvilken Floden Murray har sit Udløb.

En creux, fr. [ang krø], „i Fordybning", om udskaarne Reliefer, f. **Intaglio**.

Encyklica ell. Rundskrivelser kaldes de Skrivelser, som Paverne udstede til Bisopperne for derigjennem at udtale den apostoliske Stols Kjendelser i vigtige Sager.

Encyklopædi kaldes egtl. dels Læren om alle Videnskabers Indhold og Sammenhæng, dels en mere eller mindre fuldstændig, systematisk eller alphabetisk Oversigt over al videnskabelig Erkjendelse. Hyppig bruger man nu Ordet om en kortfattet Oversigt over en enkelt Videnskab eller Gren af den menneskelige Kundskab, og man taler derfor om Theologiens, Retsvidenskabens osv. E., som da bliver en Udvikling af denne Videnskabs Indhold, de enkelte Discipliner, der samlede udgjøre den, deres Forhold indbyrdes osv. Allerede i Oldtiden havde man gjort flere Forsøg paa at sammenfatte den Kreds af Videnskab og Kunst, som enhver fribaaren Græker og Romer maatte besidde, systematisk efter de enkelte Discipliner; hin Kreds omfattede efter Grækernes Udtryk Musik og Gymnastik, siden de saakaldte „7 frie Kunster" (Grammatik, Dialektik, Rhetorik, Geometri, Arithmetik, Astronomi, Musik med Poesi). Hovedgrundsætningerne i disse opstillede Marcianus Capella (c. 470) i sit »Satyricon« og lagde derved Grunden til Middelalderens encyklopædiske Dannelse. Herefter fulgte Vincent af Beauvais (i det 13de Aarh.) med sit »Speculum quadruplex«, og siden udkom flere Arbejder med lignende Oversigter over den samtlige menneskelige Viden paa den Tid under Titlerne »Speculum« ell. »Summa«, ogsaa »Theatrum vitæ humanæ« af Lykosthenes. Alt dette var dog mest planløse Sammenstillinger;

den første systematiske E. i Ordets første Betydning, en paa philosophiske Grundsætninger grundet Inddeling og sammenhængende Oversigt over Videnskaberne, forsøgte Bacon af Verulam i »Novum organon« 1620 og i »De dignitate et augmentis scientiarum« 1623. Morhof i sin »Polyhistor« (1688) og mange følgende i det 17de og 18de Aarh. leverede endnu kun aandløse Compilationer, indtil Sulzer i sin „Kurzer Inbegriff aller Wissenschaften" (1756) udviklede alle Videnskabers Indhold og indre Sammenhæng; ham fulgte paa samme Vej Adelung („Kurzer Begriff menschlicher Fertigkeiten und Kenntnisse" 1778, 2det Opl. 1781), Büsch, Klügel o. fl. En E. efter Kants Principer forfattede Eschenburg („Lehrbuch der Wissenschaftskunde", 1792); i hans Fodspor traadte Hefter, Schaller („Allg. E. und Methodologie der Wissenschaften", 1811) o. fl., især Gruber (i Indledningen til 2det Bd. af Ersch og Grubers E.). I England udkom Lardners »Cabinet cyclopædia« (133 Bd., 1829—44). — I de hidtil omtalte E. var Inddelingen den systematiske; en ny Vej betraadtes, da den alphabetiske Anordning af Stoffet opkom og E. bleve Realordbøger. Skjønt Sagen selv havde fundet Sted længe (man havde f. Ex. »Dictionarium propriorum nominum« etc. 1541 af R. Stephanus; »Dictionnaire des arts et des sciences« 1694 af Th. Corneille; »Lexicon universale« 1677 af J. J. Hoffmann; „Allg. Lexikon der Künste und Wissenschaften 1721 af Jablonski o. fl.), blev Navnet E. dog først brugt om den af Diderot o. a. udgivne franske »Encyclopédie ou dict. raisonné des sciences, des arts, et des métiers« (28 Bd. og 5 Supplb., 1751—77), som blev et Værk af stor Betydning for den Tid (s. Encyklopædister). Nærmest paa denne var den store »Encyclopédie méthodique« (201 Bd., 1781—1832) grundet; siden er der ikke udkommet noget Værk af denne Art i Frankrig, som har videnskabelig Betydning. England kan opvise flere omfangsrige og kostbare Foretagender af denne Art, som »Encyclopædia Britannica« (3 Bd., 1771; 8de Udg., 21 Bd. 1853 fl.; 9de Udg., 1—17 Bd. (A—M), 1875—84); Brewsters »Edinburgh Cyclopædia« (18 Bd., 1810—30) og Smadleys »Encyclopædia Metropolitana« (25 Bd., 1818—45). I den tyske Literatur maa her nævnes: „Großes vollständiges Universallexikon aller Wissenschaften und Künste" (64 Bd., 1732—50; Suppl. 4 Bd., 1751—54), efter Forlæggeren sædvanlig kaldt „det Zedlerske Lexikon", og fornemmelig den berømte „Allgemeine E. der Wissenschaften und Künste" von Ersch und Gruber (I Sect. A—G, 99 Bd., 1818—82; II Sect. H—K, 37 Bd., 1827—85; III Sect. O—Z, 25 Bd., 1830—50). — En ny Epoche i den encyklopædiske Literatur begyndte med F. A. Brockhaus's „Conversationslexikon", af hvilket den 1ste Udgave udkom 1796—1810, den 12te i 15 Bd. 1875—79 og 13de paabegyndtes 1881. Det har haft en Mængde mere eller mindre selvstændige Efterfølgere fra forskjellige Forlæggere i Tyskland, af hvilke især maa nævnes H. J. Meyers „Conversationslexikon" (3dje Udg. i 16 Bd., 1874—78, med Suppl.); og i andre Lande er der udkommet Værker af lignende Art, navnlig i England »British cyclopædia« (12 Bd., 1832), »Penny cyclopædia« (27 Bd., 1835—43) og Knights »National cyclopædia« (12 Bd., 1847—51; nyt Opl. 18 Bd., 1875); i Nordamerika »Encyclopædia Americana« (14 Bd., 1830—47), »New American C.« (16 Bd., 1858—64, nyt Opl. 1873—76); i Frankrig »Encyclopédie des gens de monde« (22 Bd., 1833—44) og »Dictionnaire de la conversation et de la lecture« (68 Bd., 1835—51, 2den omarb. Udg. 21 Bd., 1852—82); i Danmark K. A. Kofods „Conversationslexikon" (28 Bd., 1816—28); „Almennyttigt dansk Conversationslexikon" ved P. Larsen (8 Bd., 1849—60). Et især i Henseende til Fremmedord forøget Uddrag af det større Værk er Brockhaus's „Kleineres C." (4 Bd., 1854, 3dje Opl. 1879—80), som til Dels ligger til Grund for nærværende Arbejde.

Encyklopædisterne kaldes i Almindel. de Forfattere, der fra 1749 udarbejdede den store franske Encyklopædi (s. ovenf.), Organet for den saakaldte franske Philosophi i det 18de Aarh., der som saadant repræsenterede de paa Philosophiens, Religionens, Historiens og Naturvidenskabernes Omraade fra Frankrig udgaaende, over hele det dannede Europa da herskende Anskuelser. Formændene for dette storartede literære Arbejde vare Diderot, der baade forfattede en stor Del Artikler og var Redacteur af det hele, og d'Alembert, der bl. a. skrev den berømte Indledning; Voltaire, Rousseau, Dumarsais o. fl. hørte til Medarbejderne. Grundtanken var paa et Sted at samle i populær Form Tankens og Videnskabens Resultater og ud fra dem at bedømme alle Livsphænomener og ved de mest glimrende Talenters Samvirken at knuse al Modstand fra antiqverede Meningers Side. Formen var klar og smuk; Aanden var det 18de Aarh.s; intet antoges for sandt, som ikke kunde gjennemgaa Forstandens Prøvelse; ingen overleveret Autoritet anerkjendtes; alt, hvad man i Videnskab, Stat og Kirke ansaa for Fordomme, deriblandt Troen paa en aabenbaret Religion, bekæmpedes; Erfaringen og Sanserne antoges som de sikreste Erkjendelseskilder. Fra kirkelig katholsk Side mødte Encyklopædien især mange Angreb, men de vare i det hele rettede fra aandløse Standpunkter; en Gang blev dens Fortsættelse forbudt; men den begunstigedes af højtstaaende og indflydelsesrige Personer som Mad. Pompadour, Ministrene Choiseul, Malesherbes o. fl. Den udkom i 28 Bind (1751—72), 5 Supplementb. (1776—77); en »Table analytique« i 2 Bd. fulgte 1780.

Endeavour Strædet [dēvver], en Underafdeling af Torres Strædet, fører fra Carpentariabugten rundt om Australiens Nordostpynt ind i Koralhavet.

Endelave, en Ø i den sydvestlige Del af Kattegattet ud for Horsensfjord, omtr. lige langt fra Jylland, Fyn og Samsø, ¼ □ M. med 650 I., udgjør et Sogn under Nim Herred, Aarhus Amt. Jordbrug er Befolkningens Hovederhverv; Fiskeri drives kun i ringe Udstrækning.

Endemisk kaldes en Sygdom, naar den oftere vender tilbage til eller stadig hersker paa et og samme Sted, oftest vistnok fordi dette frem-

byder særlig gunstige physiske, klimatiske eller andre locale Forhold for Sygdommens Udvikling, f. Ex. Koldfeber i Sumpegnene, Cholera i Gangesdeltaet, Cretinisme og Krop i visse Bjærgegne. Undertiden lykkes det at udrydde de e. Sygdomme, naar man kan ændre eller hæve hine til Grund liggende locale Forhold.

Endémiske Synóder kaldes de Synoder, som holdtes i Constantinopel af de i Residensen tilstedeværende Bisskopper, og som oftere traadte erstattende i de økumeniske Synoders Sted. I Alexandria holdtes ogsaa undertiden en e. S.

Ender, Axel Hjalmar, norsk Figurmaler, f. i Christiania 14 Sept. 1853, studerede en Tid ved Akademiet i Stockholm. Han leverer charakteristiske Smaabilleder, ofte af slaaende god Colorit. Han har taget Bolig i Christiania.

Ender, Johann, tysk Maler, f. 1793 i Wien, d. 1854, uddannede sig ved Kunstakademiet der og blev 1829 Professor smstds. Han var især yndet som Portrætmaler; af hans historiske Billeder maa nævnes „Judith", „Marcus Aurelius paa Sottesengen" og „Korsfæstelsen". — Hans Tvillingbroder, **Thomas E.**, d. 1875, uddannede sig efter Claude Lorrain (Gellée) og Ruisdael. Han hjembragte en Mængde Aquareller fra en Reise i Brasilien og tilbragte senere flere Aar paa Reiser i Italien, Grækenland og Orienten. Hans Billeder roses for dygtig Behandling i det techniske, men savne poetisk Opfattelse. — Førstnævntes Søn, **Edv. E.**, f. 1824, er ligeledes Portræt- og Historiemaler.

Enderby Øen [bi], en Ø i det sydlige Polarhav under 66½° s. Br. og mellem 65° og 71° ø. L., opdaget 1823.

Endermática, lat., Lægemidler, der indføres i Organismen gjennem den Del af Huden, der ligger under Overhuden; før deres Anvendelse skaffes denne bort, f. Ex. ved Spanskfluepláster. Saaledes anvendtes f. Ex. Morphin meget før man kjendte den subcutane Indsprøjtning.

En détail, fr. [ang detälj], s. **Detail**.

Endetarm, s. **Tarm**.

Endivie, s. **Cichorie**.

Endlicher, Steph. Ladisl., f. 1804 i Presburg, d. 1849 som Professor i Botanik ved Universitetet i Wien. Hans talrige Skrifter vidne ikke mindre om et forbavsende Omfang af Kundskaber og en høj Grad af Produktivitet end om Skarpsindighed i at iagttage og Klarhed i at fremstille de iagttagne Gjenstande i Forening med et smagfuldt og correct Sprog. Blandt hans botaniske Værker maa nævnes hans Monographi af Naaletræernes Familie (»Synopsis Coniferarum«, 1847), men især hans Hovedværk »Genera plantarum secundum ordines naturales disposita« (cum supplem., 1836—43), i hvilket han har beskrevet alle de da bekjendte Planteslægter, ordnede efter et naturligt Plantesystem, som har fundet stor Anvendelse. Desuden var han Forfatter til theologiske, philosophiske og lingvistiske Værker, af hvilke sidste hans „Anfangsgründe der chinesischen Grammatik" turde fortjene at fremhæves.

Endokarditis, Betændelsen af den Hinde, der indvendig beklæder Hjærtets Hulheder, er oftest en Følge af Gigtfeber, Infectionssygdomme ell. Brights Sygdom og er en af de hyppigste Aarsager til Klappesygdommene i Hjærtet.

Endor, en lille Stad i Jsdeland i Manasse Stamme, bekjendt ved den canaanitiske Feltherre Siseras Nederlag (Ps. 83, 10—11) og ved den Troldkvinde, „Hexen i E.", til hvem Kong Saul henvendte sig kort før hans sidste Kamp med Philisterne (1 Sam. XXVIII. 7).

Endoskóp, et Apparat til ved Synet at undersøge Urinrørets og Urinblærens indvendige Overflade, bestaar af et Katheter, indrettet til at kaste et stærkt Lys ind i disse Dele, samtidig med at man kan se de oplyste Dele derigjennem.

Endosmóse og Exosmóse. Ere to forskjellige Vædsker, der kunne blandes med hinanden, skilte ved en porøs Mellemvæg, f. Ex. en dyrisk Hinde, ville de komme i Berøring og blandes med hinanden i Porerne, og dette vil blive ved, indtil der paa begge Sider af Mellemvæggen er ens Blanding. Ved dette Phænomen indtræffer det ejendommelige Forhold, at de forskjellige Vædsker trænge igjennem en saadan Hinde med forskjellige Hastigheder, f. Ex. Vand hurtigere end Vinaand eller Saltopløsning. Tilbinder man derfor den vide Munding af en Tragt med en Blære, fylder Tragten med Vinaand og sætter den med Mundingen nedad i et Kar med Vand, vil man se Vædsken stige i Tragten, og denne Stigen bliver ved, indtil Blandingen udvendig er af samme Beskaffenhed som den indvendig; et saadant Apparat er det af Dutrochet angivne **Endosmómeter**. Vædskens Stigen i Tragten kaldes **Endosmose**, dens Synken i Karret **Exosmose**; begge kaldes Diosmose eller Osmose. Ombyttes ved dette Forsøg Blæren med en Kautschukhinde, synker Vædsken i Tragten og stiger i Karret, saa at den porøse Vægs Beskaffenhed er af væsentlig Indflydelse paa Phænomenets Gang. Har man forskjellig concentrerede Opløsninger af samme Art, gaar den svagere altid i større Grad over til den stærkere. Porerne maa altid være saa fine, at de hindre Forplantningen af det hydrostatiske Tryk. S. **Diffusion**. E. spiller en betydelig Rolle ved Dyrenes og Planternes Ernæring; men man kan langtfra bestemt paavise Lovene for Vædskernes E. i det organiske Legeme. Gaar en elektrisk Strøm igjennem to Vædsker, der ere skilte ved en porøs Væg, fremkommer der en særlig E. ved den negative Pol, Exosmose ved den positive; disse Forhold ere først iagttagne af Reuß 1807, og navnlig Wiedemann har senere bestemt Lovene for dem.

Endospérm, d. s. s. Frøhvide.

Endossement [angdossemäng], **Indósso**, af it. dosso (Ryg), kaldes den Paategning paa en Vexels Bagside, hvorved den overdrages til en anden. Den, som ved en saadan Paategning paa Vexlen **endosserer** (d. e. overdrager) den til en anden, kaldes **Endossént**, og den, til hvem den overdrages, **Endossatár**. Endossenten er ansvarlig for Vexelbeløbet over for samtlige sine Eftermænd, og Endossataren kan holde sig til samtlige sine Formænd.

Endymion, Søn af Zeus, efter det mest udbredte Sagn Konge i Elis, hvor ogsaa hans Grav senere paavistes, medens han efter et andet Sagn havde hjemme i Karien. Til hans Person knytter der sig helt forskjellige Sagn; efter

nogle tilstod Zeus ham til Løn for hans Retfærdighed evig Ungdom og bestandig Søvn, efter andre var denne sidste en Straf, der var paalagt ham, fordi han havde indladt sig i et Kjærlighedsforhold med Hera. Mere bekjendt er den Mythe, i hvilken han fremstilles som Maanegudinden Artemis's Elsker.

Ene, norsk: Ener eller Brisk (Juniperus), Slægt af Cypresfamilien, Buske eller Træer, med syl- eller skældannede Blade, Tveboblomster og de modne Frø omsluttede af de sammenvoxede og kjødfulde Koglestæl; den modne Kogle, som derved faar stor Lighed med et Bær, kaldes almindelig Bærkogle. Man har i den nyere Tid delt denne Slægt i flere, af hvilke her nævnes: 1) Juniperus, med tilleddede, kransstillede (3 i Kransen), syldannede Blade og en af kun de 3 øverste Koglestæl dannet Bærkogle; omtr. 15 Arter, de fleste i Middelhavslandene. Hertil hører **Almindelig E.** (J. communis), Busk eller et 30—40 F. højt Træ med kugleformede, sorte, blaaduggede Bærkogler, **Enebær**, udbredt over hele den nordlige Halvkugle, dog især i den gamle Verden. Den gaar mod N. til den sydlige Del af Finmarken og Lapmarken, paa Alperne til 5,000 F., paa Kaukasus til 7,000 F. I Danmark, hvor den er det eneste vildtvoxende Naaletræ, findes den især i magre Egne, Jyllands Hedeegne, Nordsjælland, Møens Klint, Bornholm; i de andre Dele af Landet er den sjælden eller mangler ganske. I Norge er den meget almindelig. Veddet saa vel som Bærkoglerne anvendes i Lægevidenskaben; de indeholde en ejendommelig ætherisk Olje, Enebærolje, og bruges meget til Fabrikation af Enebærbrændevin eller Genever. Det vellugtende Ved anvendes til Drejerarbejde. **Ceder-E.** (J. Oxycedrus), med rødbrune, glinsende Bærkogler, voxer i Middelhavslandene; Veddet anvendes til Indfatning af Blyanter. 2) Sabina, med tilvoxede, nedløbende, sædvanlig modsatte, skæl- eller syldannede Blade og en af flere taglagte Skæl dannet Bærkogle; omtr. 30 Arter, de fleste paa Bjærgene i den nordlige Halvkugles varmere Egne. Hertil høre: **Sevs-E.** ell. Sevenbom (J. Sabina), en 5—10 F. høj Busk eller Træ med de fleste Blade skældannede, kun hist og her syldannede, og med kugleformede, nikkende Bærkogler, voxer i de lavere Bjærgegne i hele den nordlige Halvkugles tempererede Zone og dyrkes temmelig ofte i Haver hos os. De ildelugtende unge Grene anvendes i Lægekunsten. **Blyant-E.** ell. rød Ceder (J. Virginiana), et 20—50 F. højt Træ med baade skæl- og syldannede Blade og ovale, oprette Bærkogler, voxer i den østlige Del af Nordamerika fra Ny-Mexico til New-York og dyrkes hyppig i Haver hos os; dets brunrøde Ved anvendes under Navn af „Cedertræ" hyppig til Drejerarbejde og især almindelig til Indfatning af Blyanter.

Eneboere, Anachoreter (d. e. de, som have trukket sig tilbage) eller Eremiter (d. e. Ørkenboere), kaldtes fra det 3dje Aarh. de fromme, der ganske trak sig ud af Verdenslivet og i Ensomhed vilde sørge for deres Sjæles Frelse ved fromme Øvelser og Betragtninger. Oprindelsen til Eneboerlivet maa søges i den Tilbøjelighed til et Liv i contemplative Drømmerier, som er ejendommeligt for det østerlandske Hedenskab, og her fandtes derfor ogsaa E. længe før den christelige Tid. Ogsaa inden for Jødedommen fremkom tilsvarende Fremtoninger, og da Eneboerlivet begyndte inden for Christendommen, betragtede man Elias, Johannes Døberen og Essæerne som Forbilleder for de christne E. De første af disse fandtes i Nillandene; men de fandt snart Efterfølgere rundt omkring i Christenheden, og navnlig under Forfølgelserne befolkedes Ørkenerne med Tusender af E. E. forkastede ikke alene Livets Goder, Formue, Ægteskab og Familieliv, men martrede sig ofte med de grueligste Pinsler, levede i utilgængelige Bjærghuler i uafladelig Bod og Faste, bar tunge Lænker og Jærnringe eller stod hele Snese Aar paa høje Støtter (s. Styliter). En Gang imellem kom de frem fra deres ensomme Steder for at styrke de troende eller kæmpe mod Kjættere og bleve da Gjenstand for Folkets tilbedende Beundring. Som den første E. plejer man at nævne Paulus fra Theben; men efter de nyere Undersøgelser synes Fortællingerne om ham at maatte henføres til Digtningens Verden. Den hell. Antonius samlede E. omkring sig i Ørkenen og dannede derved Overgangen til Munkenes Fællesliv; men Eneboerlivet vedblev at bestaa ved Siden af Klosterlivet, og endnu findes der E. saa vel i Øster- som Vesterlandet. — **E.** kaldtes i sin Tid nogle paa Mascarenhasøerne levende vingeløse Fugle; s. Dronte.

Enebær, s. Ene.

En écharpe, fr. [ann eschährp], bet. i Krigssproget paa skraa; at beskyde Fiendens Opstilling e. é. vil sige, at rette sine Skud saaledes imod den, at de ramme den under en spids Vinkel fra Siden i Stedet for tværs paa Opstillingens Retning.

Enemesser ell. Privatmesser, missæ solitariæ, kaldes saadanne, hvor blot Præsten er til Stede under Offerhandlingen. I Begyndelsen skulde den, som bestilte Messen, ogsaa høre paa den; senere gjorde dog Præsten Fyldest ganske alene, skjønt det var forbudt.

Enequist, Eug. Mathilda, svensk Sangerinde, f. 28 Marts 1833 i Visby, hvor Faderen den Gang var Lector. 17 Aar gammel fik hun sin første Undervisning i Sang i Stockholm og gjennemgik derefter et toaarigt Cursus ved Conservatoriet i Leipzig, inden hun 1856 begav sig til Paris for der at uddanne sig videre under Masset. Paa Grund af Styrken og Bøjeligheden i hendes Stemme gjorde hun omsider som Adalgisa en særdeles lovende Debut paa Théâtre italien, ved hvilket hun derefter blev ansat under Navnet Signora Biondini. Anerkjendt som en af Samtidens første Coloratursangerinder, har hun fra 1862 med stort Bifald sunget i Stockholm og andre Hovedstæder.

Energi, Virksomhed, Kraft, Fynd, Eftertryk; s. for øvrigt Entelechi. I Physiken er E. Legemernes Evne til at overvinde en Modstand eller yde et Arbejde; er det vedkommende Legeme i Bevægelse, har det kinetisk, actuel eller dynamisk E., er det i Hvile, potentiel eller statisk E. En spændt Fjeders Elasticitet er saaledes potentiel E., idet der er opsamlet Arbejde

til en senere Anvendelse; denne potentielle E. gaar da over til kinetisk, hvilket f. Ex. gaar langsomt for sig i et optrukket Fjederur. Et faldende Legemes kinetiske E. viser sig hyppig ved det Arbejde, det udfører paa det Legeme, det træffer (en Rambuk); før det begyndte at falde, var dets E. potentiel.« Et Legemes kinetiske E. er lig dets levende Kraft (det halve Produkt af Massen og Kvadratet paa Hastigheden) og kan ogsaa maales ved det Arbejde, det er i Stand til at udføre. — Summen af den potentielle og den kinetiske E. i Naturen er altid constant; dette er Læren om E.s Vedligeholdelse. I Naturen gaar ingen E. tabt, og ingen ny frembringes; Naturvirksomhederne kunne ombannes, men der gaar intet tabt. Et Legeme, der er kastet til Vejrs, har en vis E., der, efterhaanden som det stiger, bliver mindre kinetisk og mere potentiel, indtil den slutteligt alene er potentiel, og Legemet vil da falde, hvorved E. bliver stedse mindre potentiel og mere kinetisk; støder det saa imod et Underlag, paa hvilket det kommer i Hvile, forvandles E. til Varme og Udvidelse ved Varme, d. v. s. til Molecularsvingninger. Den oven nævnte Sætning om E.s Vedligeholdelse er fremsat af J. R. Mayer (1842) og først godtgjort ved Forsøg af J. P. Joule; senere have talrige Naturforskere beskæftiget sig med dette Spørgsmaal og paavist, hvorledes Loven gjælder paa alle Naturkræfters Omraade. S. Entropi.

Enèrgico, it., kraftig, **con energia**, med Eftertryk, musikalske Foredragsbetegnelser. **Energisk**, kraftfuld, baadskraftig, eftertrykkelig.

Eneroth, Per Olof Eman., svensk Pomolog, f. 1825, fik 1854 den philos. Grad i Upsala, var 1856—63 Generalsecretær for Haveselskabet i Stockholm og derhos siden 1858 Forstander for dets Have; d. 1881. Han udgav med store Statstilskud de udmærkede og smukt udstyrede Haandbøger: »Svensk Pomona« og »Handbok i Svensk Pomologi« (1865—66; Tillæg 1880), desuden »Trädgårdsbok för allmogen« (4de Opl. 1867), skrev ogsaa nogle æsthetiske Piecer o. a.

Enervéret, svækket, afkræftet, især med Hensyn til Nerve- og Muskelkraften.

En face, fr. [ang fahs], lige i Ansigtet, forfra (sign. Face), modsat en profil.

En famille, fr. [ang famij], i Familien, alene sammen med de nærmeste paarørende.

Enfantin, Barthél. Prosper [angfangtäng], f. 1796 i Paris. Efter at have været Elev i den polytechniske Skole og senere ansat ved Handelen blev han 1825 Directeur for Hypothekkassen i Paris. Her blev han bekjendt med St. Simon, hvis ivrigste Discipel han blev. I Forbindelse med Olinde Rodrigues udgav han Tidsskriftet »Producteur«, i hvilket St. Simons Ideer bleve udviklede. Efter Julirevolutionen ledede han i Forbindelse med Bazard St. Simonisterne; den sidstnævnte holdt sig nærmest til den philosophisk-politiske Side af Mesterens Lærdomme, medens E. vilde udvikle dennes sociale og religiøse Lærdomme i en Retning, der efterhaanden tilvejebragte en Adskillelse; Stridspunktet imellem ham og Bazard angik til Dels Kvindens Frigjørelse. E. vilde som Père suprême stille sig i Spidsen for et Hierarchi og er derved i Almindelighed bleven bekjendt under Navnet »Père-E.« Til sidst trak han sig med 40 Meddisciple (hvoriblandt M. Chevalier, Musikeren Fél. David, Persigny, Péreire, Stifteren af Crédit Mobilier) tilbage til Ménilmontant for at leve i et Mønstersamfund, der dog ikke holdt sig længe, da E. blev stillet for Domstolene paa Grund af ulovlige Forsamlinger og Krænkelse af den offentlige Moral og Sædelighed og 1832 dømt til 2 Aars Fængsel. Efter at han var bleven løsladt, traadte han som flere af St. Simonisterne over i det praktiske Liv, var først Ingenieur i Ægypten, senere Postmester i Nærheden af Lyon og derpaa ansat ved den franske Nordbane; d. 1 Sept. 1864. Han har foruden et Par simonistiske Værker skrevet en interessant Bog, »Colonisation de l'Algérie«, men for Resten har han virket mere ved sin Veltalenhed end ved sine Skrifter. Heine dedicerede ham sin Bog »De l'Allemagne«.

Enfant perdu, fr. [angfäng perdü], Soldat paa en farlig Post, Vovehals; **e. terrible** [tæribbl], Barn, som ved at gjentage, hvad det har hørt sige, kommer til at saare dem, det taler til; en, der ved sin Ubetænksomhed volder dem, der staa ham nær, Ubehageligheder.

Enfield [ënnfihld], Stad i Middlesex-Shire i England, 2 M. n. for London. 19,000 J. Betydelig Industri, berømte Geværfabriker.

Enfilère [ang], bestryge eller beskyde paa langs; et Batteri kan saaledes e. en Bro, en Hulvej eller andet Défilée, den ene Fæstningslinje Graven foran den anden. I Belejringskrigen søger Angriberen at anlægge nogle af sine Batterier saaledes, at de med deres Ild e. de vigtigste af de blandt Fæstningens Linjer, mod hvilke Angrebet er rettet, hvilke Batterier kaldes Enfiler- eller under visse Forhold Ricochetbatterier. I en ældre Tid spillede Enfilerbatterier, byggede paa Toppen af kunstige, med stor Møje opførte Jordforhøjninger, saakaldte Cavalerer (s. d. A.) eller Katte, en fremragende Rolle i Belejringskunsten.

Enfin, fr. [angfæng], endelig! kort sagt! lad gaa da!

Eng betegner en lavt liggende og følgelig fugtig, med vildtvoxende, vedvarende Græsser og andre Foderplanter tæt bevoxet Jordbund. En god E. giver 4—6,000 Pd. Hø aarlig og derover, hvor den har været Gjenstand for særlig Cultur, og Plantevæxten vil da i Hovedsagen bestaa af Rapgræs, Fioringræs, Svingel, Draphavre, Hejre, foruden af Fladbælg, Kællingtand, Kløver, Sneglebælg, da kun de gode Engplanter kunne give et stort Høudbytte. Som slette Engplanter maa betegnes: Halvgræsserne, Skjaller, Troldurt osv., der kun lade sig fortrænge af Culturen. De naturlige Enge, der altid have været en væsentlig Støtte for Jordbruget, have i vore Dage tabt en Del af deres Betydning paa Grund af den fuldstændigere Vandafledning, der unddrager E. baade fornøden Plantenæring og fornøden Fugtighed. De inddrages derfor ofte under Agerjorden, hvor man ikke foretrækker at opretholde dem ved Kunst. **Engcultur** omfatter de forskjellige Forbedringer, der kunne anvendes paa en Eng, og kunne bestaa dels i Paaledning af Vand (s. **Engvanding**), dels i Vandafledning,

hvor Jorden er for sur, eller i Dannelsen af Marskenge, dels ogsaa i Paakjørsel af Mergel eller Sand (paa Mosejord) eller af Aske eller andre Gødningsstoffer, Udjævning af Muldvarpeskud og andre Ujævnheder, Afhugning eller Optagning af Skrapper og andre uvedkommende Planter, Tilsaaning osv. **Engvanding.** I de varme Lande er Tilledningen af Vand til Jorden en væsentlig Betingelse for alt Agerbrug; i de koldere Lande, hvor man sædvanlig maa stræbe at forhøje og ikke at formindske Jordens Varme, maa Vandingen af Agerjorden foretages med større Varsomhed, f. Ex. med flydende Gødning, hvoraf langt ringere Kvantiteter udkræves for at frembringe en heldig Virkning. Derimod taale Enggræsserne i vort Klima en meget betydelig Vandmængde, saa at man endog med Vandet fra Aaer og Bække alene kan frembringe rige Afgrøder paa en Eng, naar den er vel indrettet dertil og faar omhyggelig Pleje. E. iværksættes dels ved Opstemning, dels ved Overrisling. Den første Fremgangsmaade er den simpleste, men tillige den mindst sikre og mindst frugtbringende; den anvendes paa Dalenge med ringe Fald, og hvor der ikke haves Vand til Raadighed i Sommermaanederne. Gjennemskæres Engen af et Vandløb, og skraaner den fra begge Sider ned til dette, er det ofte tilstrækkeligt at opføre en Dæmning for den lavere Ende af Engen, hvori anbringes et Stigbord over Vandløbet, ved hvis Hjælp man kan stemme Vandet op over Engen og efter Omstændighederne benytte det enten blot Efteraar og Foraar eller hele Vinteren igjennem, saafremt Engen ikke kan lægges tilstrækkelig tør før Frostens Indtræden. Det er en Selvfølge, at Opstemning kun bør foretages i Forbindelse med en tilstrækkelig Udgrøftning, da der endda er Fare nok for ved denne Vandingsmaade at forsure Engen. En sikrere og i Længden mere tilfredsstillende Vandingsmethode er Overrislingen, forudsat at Forholdene tillade en fuldstændig Vandafledning (Udgrøftning, Afsivning), og at der haves tilstrækkeligt Vand til Raadighed, selv i Sommermaanederne. Overrislingen bestaar i en livlig Overstrømning af et tyndt Vandlag over Jorden og anvendes derfor bekvemmest paa Skrænterne langs et stadigt Vandløb, som ved en svag Opstemning kan ledes ind i dertil anlagte, næsten vandrette Grøfter, der tillade en aldeles jævn og stadig Overstrømning ud over de naturlige Skraaninger. Disse inddeles da efter deres større eller mindre Stejlhed og Vandets Godhed i Bælter paa 2—4 Favnes Bredde, og Vandingsrenderne forbindes saaledes, hvor Forholdene tilstede en gjentagen Benyttelse af Vandet, at det fra den ene Hængflade ikke umiddelbart overrisler den næste, men benyttes paa et fjærnere Sted, f. Ex. paa den 3dje, 5te osv. Paa denne Maade kunne selv ufrugtbare Lyng- og Sandjorder med lidt Flid og for en Bekostning af faa Kr. pr. Tde. Land omdannes til ret frodig Eng. Denne Vandingsmaade kaldes vild Overrisling, og herved fremkomme de saakaldte naturlige Enganlæg i Modsætning til Kunstanlægene eller Kunstengene, hvorved man forstaar Enge, hvis Overflade omdannes i regelmæssige Bede, sædvanlig af 10—12 Favnes Længde og 2 Favnes Bredde, med passende Fald ($\frac{1}{30}$—$\frac{1}{12}$ af Bredden), efter at man har afskrællet Græs- ell. Lyngtørven, hvormed Bedene atter dækkes, selv om den ikke indeholder det bedste og frodigste Enggræs, som fremkaldes ved en velledet Vanding. Efter Omstændighederne vandes disse Bede eller Hængflader enkeltvis og kaldes da Hæng; eller de ere, hvor Faldet er svagere, anlagte som dobbelte Hæng med fælles Vandingsrende og kaldes da Rygge. De vigtigste og ældste Anlæg af denne Art findes i Lombardiet, i Siegen i Rhinpreussen og i Lüneburghede i Hannover, hvor Forholdene, skjønt indbyrdes meget forskjellige, i mere end almindelig Grad begunstige E. Udbyttet af Engene kan i disse Egne anslaas til 60—100 Centner Hø pr. Tde. Land, der høstes i to eller flere Slæt; men Anlægsomkostningerne beløbe sig ogsaa ofte til 400—600 Kr. pr. Tde. Land. I en nyere Tid er et Par andre Planteskoler for E. fremkommet, den ene i Campinen i Belgien ved Regeringens Foranstaltning, der nærmest er en Efterligning af Enganlægene i Lombardiet, og hvor der, som paa disse, er regnet paa Tilskud af Gødning udenfra; den anden i Bagpommern, hvor Vincent (f. 1808, d. 1877) har skabt en ny Skole for E., idet han ved en sindrig og principmæssig Benyttelse af Stedforholdene, selv i de vanskeligste Tilfælde, forbinder alle Kunstengenes Fordele med de naturlige Enganlægs tilsyneladende Uregelmæssighed. Disse Anlæg, som Vincent kalder rationelle Anlæg, udkræve en forholdsvis ringe Omdannelse af Jordoverfladen og udføres i Regelen for en Pris af 120—160 Kr. pr. Tde. Land, hvilket vil sikre deres Udbredelse overalt, hvor de blive bekjendte. — En særegen Vandingsmaade er opfundet af A. Petersen, en Sydslesviger, der har taget Patent herpaa i flere Lande. Vandet føres derefter gjennem Engen i underjordiske Rørledninger, der med bestemte Mellemrum ere forsynede med Ventiler og opretstaaende Rør, hvorfra det fra højere Steder kommende Vand trykkes op i vandret anlagte Render og tjener til efter Behag at holde Engen fugtig, hvad der kan være af stor Betydning for Græsvæxten. Disse Anlæg kunne imidlertid koste 200—400 Kr. pr. Tde. Land.

Engadin, en 10 M. lang, meget smal, for sin storartede Natur berømt Dal i Cant. Graubünden i Schweiz, gjennemløbes af Floden Inn, der fra Maloggiapasset løber mod N. Ø. til Grænsen af Tirol. Dalen deles i **Øvre-engadin**, der ved Zernetz endnu er 4,600 F. over Havet, og **Nedreengadin**, der paa Grænsen af Tirol har 2,800 F.s Højde. Kvægavl er Befolkningens Hovederhverv; i Nedreengadin dyrkes tillige noget Korn og Hør. Indbyggerne, c. 11,000, ere af romansk Stamme og tale det saakaldte ladinske Sprog. Mange af dem vandre ud og søge Erhverv ved Conditori i Europas større Steder, hvorfra de ofte, naar de have samlet sig en Formue, vende tilbage til deres kjære Dal. I de senere Aar er her i Silvaplana, St. Moritz, Samaden og flere Steder bygget store Hoteller, der i Sommermaanederne besøges stærkt saa vel af Lystrejsende som af Curgjæster.

Engagement, fr. [anggaschemäng], Forpligtelse, Forbindtlighed, Hverving, Ansættelse, bruges mest om det contractmæssige Forhold, der finder Sted mellem et Theater eller en Kunstanstalts Bestyrelse og sammes Personale; stundum bruges E. ogsaa for at betegne en mindre betydelig Fægtning. **Engagere** [anggaschēre], at gaa angrebsvis til Værks mod Fjenden, fornemmelig naar Hensigten ikke er at lade det komme til alvorlig Kamp, men enten blot at tvinge ham til at vise, hvilken Styrke og hvilken Opstilling han har, eller at hindre ham i at bruge sin Styrke andenstedes.

En gāla, fr. [ang], s. **Gala**.

Engāno, en af Øerne ved Sumatras Vestkyst i det store indiske Archipelag, v. n. v. for Sundastrædets sydlige Indløb, er beboet af en raa Malaystamme. Øen har ingen Havne.

En garçon, fr. [ang garsōng], s. **Garçon**.

En garde, fr. [ang garrd]; holde eller sætte sig e. g., være beredt paa, hvad der vil ske, beredt til Forsvar.

Engblomme (Trollius), Slægt af Ranunkelfamilien, Urter med haandsnitdelte Blade, et forskjelligt Antal farvede, ofte hvælvede Bægerblade, som omslutte 5—20 særdeles smaa, smalle Kronblade, mange Støvdragere og et stort Antal Bællekapsler. Den paa Enge og i Tørvemoser i de fleste Enge af Europa voxende **almindelig E.**, Koblomme (T. Europæus) er bekjendt som en af vore smukkeste, vildtvoxende Planter; dens omtr. 15 lys-æggegule Bægerblade slutte næsten i Kugleform sammen omkring Blomstens indre Dele. I Haver dyrkes flere udenlandske Arter, f. Ex. T. Asiaticus fra Sibirien med 10 brandgule, kun lidet hvælvede Bægerblade, T. Americanus o. fl.

Engbrystighed, en Sygdom i Aandedrætsredskaberne hos Hesten, som giver sig til Kjende ved udspilede Næsebor, en kort, dump Hoste, en iøjnefaldende Bevægelse af Ribbenene og Flankerne; er den til Stede i høj Grad, sker Udaandingen ligesom i to Tempo (dobbelt Flankeslag); disse Tegn vise sig ofte først, naar Hesten bevæges stærkere. Den beror almindelig paa organiske Sygdomme i Lungerne, som Forhærdelser, Sammenvoxning af Lungen med Brystvæggen, Brystvattersot, Luftsvulst i Lungen (Emphysem). Den henregnes til de saakaldte skjulte Fejl hos Hesten og nedsætter i høj Grad dens Værdi.

Engel ell. **Esterling** er i den gamle hollandske Troyvægt lig 32 As eller 1,54 Gram.

Engel (gr. ἄγγελος, d. e. Sendebud), Navnet paa overjordiske, men dog skabte Aander, Menneskene overlegne i Indsigt og Magt som i ethisk Fuldkommenhed. Den hellige Skrift fremstiller dem som Tjenerskaren, der omgiver Guds Trone, udfører hans Befalinger saa vel i Naturens som i Aandens Verden og særlig fremtræder som hans Sendebud ved alle Begivenheder, der have Betydning for Guds Riges Udviklingshistorie: Skabelsen (Job XXXVIII, 7), i Abrahams Historie (1 Moseb. XVI; XXII), Lovgivningen (5 Moseb. XXXIII, 2; Ap. Gj. VII, 53), Israels Indvandring i Canaan (Josv. V), Bebudelser af Joh. Døberens Fødsel (Luc. II, 13), Jesu Undfangelse (Luc. I, 30) og Fødsel (Luc. II, 20), Jesu Fristelse (Math. IV, 11; Luc. XXIV, 4), Himmelfarten (Ap. Gj. I, 10), Christi Gjenkomst og den endelige Dom (Math. XIII, 41, 49; XVI, 27; XXIV, 31; 2 Thess. 1, 7; 1 Thess. IV, 16). Det er altsaa navnlig i de ældste Dele af det gl. Test., samt i det nye Test., at **Engleaabenbarelser** (Angelophanier) omtales, medens de i de mellemliggende Skrifter af det gl. Test. ere sjældnere, ja i de poetiske Bøger synes E. stundum at være brugt blot som en Personification, som et concret Udtryk for Guds Styrelse; men i Exilet og Tiden nærmest derefter fremtræde de atter, dog kun i Visioner, og med bestemte Navne, som Gabriel og Michael hos Daniel og i Apokrypherne, Raphael (Tobiæ Bog) og Uriel (4 Esra Bog). I Dan. X, 13 kaldes Michael „en af de fornemste Fyrster", og deraf have Rabbinerne under Paavirkning af orientalske Emanationsideer udviklet Læren om en Rangfølge blandt E.; de tale om 7 Overengle, hvoraf da atter de 4 fornævnte ere de vigtigste. Det nye Test. stiller sig i **Englelæren** paa det gamle Test.s Standpunkt, men forbigaar de fra tilsvarende hedenske Forestillinger om oversanselige Væsener hentede Træk, hvormed Apokrypherne have udvidet Englelæren. Apostelen Paulus kalder E. Fyrstendømmer og Magter (Eph. II, 21; Col. I, 16) og betegner dem derved som raadende i bestemte Kredse af Guds Husholdning, som Herskaber, hvilke forskjellige Egne i Skabelsen ere underlagte. Der skjelnes mellem de gode E. og de faldne ell. onde E., som ogsaa kaldes Dæmoner (s. d. A.), og som staa under Djævelens Herredømme. — Tidlig har Forestillingen om **Skytsengle** udviklet sig, som beskyttede dels det enkelte Folkeslag, dels det enkelte Menneske. I førstnævnte Henseende knytter Forestillingen om Skytsengle sig til Septnagintas Oversættelse af 5 Moseb. XXXII, 8: „Gud beskikkede Hedningernes Landemærker efter sine E.s Tal" i Stedet for Grundtextens Ord: „efter Israels Børns Tal". Denne Forestilling om Skytsengle for Folkene findes ogsaa i Dan. X, 13, men forekommer ellers ikke i det gamle Test. Tanken om Skytsengle for det enkelte Menneske findes ikke i det gamle Test.s kanoniske Bøger, hvorimod den i det nye Test. forekommer i Ap. Gj. XII, 15: „Peters Engel" (Matth. XVIII, 10). — Den ældste christne Kirke var stærkt gjennemtrængt af Tanken om E., hvert Folks og hvert Menneskes Skytsengle, og allerede Origenes har en helt udviklet Englelære: hvert Folk har sin E., der lærer det dets Tungemaal, hver Menighed ligesaa, baade en god og en ond; E.s hellige Chor styre Stjærnernes Gang og oplive alt det skabte; de faa Kilden til at springe, Træet til at gro og Ilden til at brænde — lutter Forestillinger, som fandt deres fulde Udvikling i Middelalderen. I de areopagitiske Skrifter er Forestillingen om deres himmelske Herlighed systematisk udviklet: i tre Gange tre Chor omringe de Guds Trone, gjennemlyste af dens Glans; nærmest staa Serapher, Cheruber og Troner, derpaa Fyrstendømmer, Erkeengle og Engle, til sidst Herskaber, Magter og Kræfter. Fremragende Mænd, som Ambrosius og Augustin, opmuntrede til at paakalde dem, og efter en foregiven Aabenbarelse af Erkeengelen Mi-

chael, Guds Stridsfyrste, indstiftedes St. Michaelsdag (Mikkelsdag) 29 Sept. til Ære for den sejrende Kirke, der tillige gjaldt som en collectiv Fest for alle E. I den katholske Kirke bleve efterhaanden E. mere og mere Gjenstand for en kirkelig Cultus, og den romerske Katechismus har gjort det til Pligt at paakalde E., fordi „de skue Gud Ansigt til Ansigt og bringe vore Tanker og Bønner for Gud“. Denne Paakaldelse af E. afskaffede Reformatorerne som afgudisk Dyrkelse; derimod have de lutherske Dogmatikere i det 16de Aarh. med stor Omhyggelighed udviklet Læren om E., om deres Skabelse, som i Følge Job XXXVIII, 7 henlægges til Skabelsens første Dag, om deres Fornuft, fri Vilje, Evne til at aabenbare sig, Virkekraft, Bevægelighed osv. De rationalistiske Theologer forkastede Troen paa E., betragtede dem som billedlige Udtryk for Forsynsstyrelsen og de bibelske Beretninger om deres Aabenbarelser som hellige Sagn. I den nyeste Tid er Troen paa E. kommen frem paa ny. — E. afbildes i menneskelig Skikkelse, snart som Børn, snart som Ynglinger eller unge Kvinder med et let Gevandt, med Vinger og blottede Fødder for at antyde den Hurtighed, hvormed de udføre Guds Befalinger, undertiden forsynede med musikalske Instrumenter for at antyde, hvorledes de uophørlig istemme Guds Pris, eller de afbildes med Basunen, der minder om den yderste Dag; de ere i Almindelighed iførte hvide Klæder med et Guldbælte om Livet for at antyde deres Renhed og Uskyld.

Engel, Ernst, bekjendt tysk Statistiker, f. i Dresden 1821, fra 1860 Dietericis Efterfølger som Chef for det preussiske statistiske Bureau, som han ledede med fremragende Dygtighed, og i hvilken Stilling han udfoldede en stor Virksomhed og særlig søgte at belyse forskjellige sociale Spørgsmaal ved Hjælp af Statistiken. Ved Siden af de fra selve Bureauet udgaaede statistiske Arbejder, som han ledede med sjælden Dygtighed, har han selv personlig offentliggjort en Del Afhandlinger af Betydning over statistiske Spørgsmaal. Dels af Sundhedshensyn, dels fordi han ikke kunde billige Bismarcks økonomiske Principer og traadte i Opposition til ham, fratraadte han 1882 sin Stilling og trak sig tilbage til Dresden.

Engel, Joh. Jak., tysk Forfatter, f. 1741, d. 1802, hørte til sin Tids bedste Populærphilosopher og Æsthetikere („Anfangsgründe einer Theorie der Dichtungsarten“, 1783), skrev nogle ubetydelige Dramaer og en god Roman „Herr Lorenz Stark“ (1801).

Engel, Karl Ludvig, Bygmester i Finland, f. 1778 i Berlin, d. 1840 i Helsingfors, kaldtes 1816 til Finland og byggede bl. a. i Helsingfors Senatshuset, Raadhuset, Universitetet, Observatoriet, Universitetsbibliotheket m. m. Hans vigtigste Værk, Nikolajkirken, blev derimod først færdig efter hans Død i væsentlig forandret Skikkelse.

Engelberg, Flække i Canton Unterwalden i Schweiz, 4 M. s. for Luzern. 2,000 I. E. ligger i en mod Nordenvinden beskyttet Dal, over 3,000 F. højt, og har en stærkt besøgt Luft- og Vallecuranstalt. Prægtigt Benedictinerabbedi med Opdragelsesanstalt.

Engelbert, den hellige, Greve af Berg, f. 1185, blev 1216 Ærkebiskop og Kurfyrste af Köln. Han udkastede Planen til Bygningen af Domkirken i Köln, og da Kejser Frederik II 1220 begav sig paa Toget til Italien, udnævnte han E. til Rigets Statholder og overdrog ham sin Søn Henriks Opdragelse. E. viste sig Kejserens Tillid fuldkommen værdig. Da han modsatte sig sin Slægtning, Grev Frederik af Isenburgs Voldsgjerninger, overfaldt denne ham og snigmyrdede ham 1225.

Engelbrechtsen, Cornelis, hollandsk Maler, f. 1468 i Leiden, d. 1533, hører til den ældre Skole, som udgik fra J. og H. v. Eyck, og er en af disses bedste Efterfølgere. Mange af hans Billeder gik til Grunde under de religiøse Uroligheder, og man kjender kun faa authentiske Værker af ham. Det vigtigste er en Altertavle med Fløje, med Korsfæstelsen som Midterbillede, nu i Raadhuset i hans Fødeby. Han var Lærer for den berømte Lucas van Leiden.

Engelbrektsson, Engelbrekt, er bekjendt som den, der i Spidsen for Dalkarlene reddede den svenske Almues Frihed, som under fremmede, med Landets indre Forhold ubekjendte Regenter var nær ved ganske at blive tilintetgjort. Erik af Pommern, der var i bestandig Pengeforlegenhed under Krigen med de holstenske Grever, havde ved at opkræve Skatter efter nye Grundsætninger givet Almuen, hvis Frihed og Rettigheder desuden bestandig bleve beskaarne af de i Magt tiltagende, skattefrie, adelige Godser, til Pris for Fogedernes og Lensherrernes Rovsyge. Mest forhadt gjorde sig dog Fogeden over Dalarne og Vestmanland, Jösse Eriksson, ved sin Gjerrighed og Grumhed. E., som boede i Dalarne, paatog sig, skjønt han selv var en Mand af den fribaarne Stand, at fremføre Dalkarlenes Klager for Kongen; han begav sig derfor 1432 til denne, stillede sig selv som Borgen for Angivelsernes Sanddruhed og krævede Retfærdighed imod Jösse Erikssons Tyranni. Kong Erik lod vel Sagen undersøge, men afviste med Vrede E., da han anden Gang indfandt sig med en Skrivelse fra Raadet, der bekræftede de anførte Klagemaal. Nu rejste Dalkarlene sig under E. for at kræve den Retfærdighed, som var bleven dem nægtet; ved Løfter af Raadets Udsendinge bleve de dog bevægede til atter at vende hjem, men rejste sig paa ny, da Jösse Eriksson desuagtet forblev i uforstyrret Besiddelse af Lensdømmet. Nu blev endelig dette af Raadet frataget ham, men da en anden Udlænding var bleven sat i hans Sted og det Rygte havde udbredt sig, at Kongen havde truet med at sende en endnu værre Høvidsmand end Jösse til Dalarne, greb E. og Dalkarlene Midsommerdagen 1434 for tredje Gang til Vaaben under det Løfte ej at nedlægge dem, førend de havde forjaget alle fremmede Fogeder fra Sverige. Vestmanlændinger og Uplændinger sluttede sig ved E.s Fremrykken til hans Skare, ligesom mange Adelsmænd, nogle frivillig — blandt dem E.s trofaste Medhjælper, Erik Puke — andre af Frygt, gjorde fælles Sag med Bønderne. Snart vare alle de faste Pladser i det øvre Sverige indtagne. E. indfandt sig i Vadstena, hvor Ri-

gets Raad havde forsamlet sig, og tvang det, ved at true med at udlevere de gjenstridige Raadsherrer til Bønderne, til at udfærdige et Opsigelsesbrev til Kongen. Derpaa bemægtigede E. sig de sydlige Landskaber og Halland, efter hvis Indtagelse han hjemsendte Hæren. Kong Eriks Ankomst til Stockholm ved Slutningen af Aaret foranledigede Almuens Opbud paa ny og Sammenkaldelsen af en Rigsdag i Arboga, hvor E. i Jan. 1435 enstemmig valgtes til Rigsforstander. Stormændene, som frygtede E.s paa Almuens uindskrænkede Tillid hvilende Magt, opnaaede dog at tilvejebringe et af Kongen under et fornyet Besøg i Stockholm antaget Forlig, i Følge hvilket han forpligtede sig til at betro Rigets Slotte til indenlandske Mænd, udnævne en Drost og en Marsk, som i hans Fraværelse skulde føre Regeringen, og give E. Örebro som Forlening. Da Kongen imidlertid ikke holdt den første af disse Betingelser og desuden ved sin Tilbagereise til Danmark plyndrede den svenske Kyst, tog E. og den af Kongen udnævnte Marsk Carl Knutsson (s. Carl VIII) Stockholm i Besiddelse, hvorefter Rigets paa en Herredag forsamlede Stormænd ved 30 af deres Medlemmer skred til Valget af en Rigsforstander. E., som her blev forbigaaet, skjulte ikke sin Misfornøjelse, hvorfor den til Rigsforstander valgte Carl Knutsson delte Befalingen med ham. Carl Knutsson tillige med en Del af Hæren blev tilbage for at indtage Stockholm. E. vendte sig med den anden mod Syd imod Småland og de danske Landskaber, af hvilke han bemægtigede sig Bleking og Halland. Syg af Felttogets Anstrængelser maatte E. efter Hallands Indtagelse begive sig til sit Len Örebro, hvor han indgik et Forlig med Bengt Stensson (Natt och Dag) til Göksholm, med hvem han en Tid havde ligget i Strid. Af Raadet kaldet til Stockholm, men endnu for svag til at sidde til Hest, foretog E. Reisen til Søs over Hjelmaren. Under denne gik han for at hvile Natten over i Land nær ved Göksholm paa den senere saakaldte **Engelbrektsholmen**. Her blev han overfaldet og myrdet 27 Apr. 1436 af Bengt Stenssons Søn Måns Bengtsson, da han ene og støttende sig paa sin Krykke gik Måns i Møde, idet han troede, at denne kom med venlig Indbydelse fra Faderen. — 1865 reistes ham et Mindesmærke af Qvarnström i Örebro.

Engelbreth, Wolf Frederik, lærd Geistlig, f. 11 Apr. 1771 i Korsør, blev theol. Candidat 1790, reiste udenlands 1791—95, opholdt sig mest i Göttingen og Rom, hvor han lagde sig efter østerlandske Sprog og vakte Beundring ved sin historisk-antiqvariske Lærdom. Efter sin Hjemkomst blev han 1795 Sognepræst for Lydersley og Frøslev og 1798 tillige Provst. Under Kampen mellem Prof. H. N. Clausen og Grundtvig stillede E. sig paa dennes Side og leverede et Indlæg i Striden ved sit lille Skrift: „Dr. Morten Luthers Forsvar i Anledning af Prof. Clausens Beskyldninger imod ham“ (1825). 1834 under Striden om Djævleforsagelsen leverede E. atter et Indlæg mod Prof. Clausen: „Sendebrev til Dr. Prof. Clausen i Anledning af hans Afhandling: Om Djævlelæren“. Paa den anden Side sluttede han sig dog aldrig til Grundtvigs saakaldte kirkelige Anskuelse, men blev staaende paa det gamle lutherske Standpunkt. Ved sit 50aarige Embedsjubilæum 1845 modtog han fra Kjøbenhavns Universitet et Æresdiplom som Dr. i Theologien. Sit Embede som Præst nedlagde han 1859 og døde 22 Maj 1862.

Engelhardt, H. Conrad Chr., f. i Kjøbenhavn 20 Sept. 1825, d. 11 Nov. 1881. Efter at være bleven Student 1848, ansattes han 1851 som Adjunct i Flensborg og kort efter tillige som Bestyrer for den derværende slesvigske Oldsagssamling, i hvilken Egenskab han 1858—63 ledede Undersøgelserne af Thorsbjærgs og Nydams Moser. Forjaget ved Krigen 1864 blev han 1867 extraord. Medhjælper ved Museet for nordiske Oldsager og det følgende Aar Secretær ved Oldskriftselskabet, senere titul. Professor og 1879 Æresdoctor ved Universitetets Firehundredeaarsfest. Foruden mange Afhandlinger i „Aarb. f. nord. Oldkynd. og Hist.“, navnlig vedrørende Danmarks ældre Jernalder, har han udgivet udførlige Beskrivelser over de 4 store Mosefund fra Fyn og Slesvig.

Engelholm, gammel Stad i Skaane, Christianstads Län, med smuk Beliggenhed, ½ M. fra Rönneaaens Udløb i Kullavik, er steget betydelig i Velstand, efter at Aaen er bleven oprenset og en Havn anlagt. Søbade- og Sundhedsbrønd; Pottemagerier.* 2,144 J. (1882). Ved en privat Jernvei staar E. i Forbindelse med de skaanske Jernbaner.

Engelsborg (Castello di St. Angelo), den gamle, store, befæstede Rundbygning i Rom paa den høire Tiberbred, til hvilken **Engelsbroen** (besat med Englestatuer af Marmor, tidligere Pons Ælius) fører fra den større Del af Byen paa den modsatte Side af Floden, opført af Keiser Hadrian og af ham bestemt til hans Begravelsessted, hvorfor den oprindelig hed Moles Hadriani. Efter henimod Slutningen af det 10de Aarh. at være bleven befæstet af Crescentius under hans Kampe med Paverne, blev den af Pave Alexander VI i Slutningen af det 15de Aarh. gjort til et formeligt Citadel, hvortil den ved sine stærke Mure fortrinlig egnede sig, og af Pave Urban VIII forsynet med Udenværker. Navnet E. fører Bygningen siden Slutningen af Middelalderen, navnlig siden Pave Benedict XIV lod sætte en Bronzebilledstøtte af Ærkeenglen Michael paa Spidsen af den. For at den i Nødstilfælde kunde tjene Paven som Tilflugtssted, lod Alexander VI den sætte i Forbindelse med Vaticanet ved en dækket Gang. Den blev ogsaa benyttet dertil af Pave Clemens VII, som indesluttede sig i E., da Rom var stormet af de keiserlige Soldater 1527. E. brugtes ogsaa som Statsfængsel.

Engelske Søstre, en Nonneorden, stiftet 1609 af Englænderinden Maria Ward nærmest for Englænderinder, der havde forladt deres Fædeland paa Grund af deres katholske Tro. Ordenens Formaal var Sygepleie og Ungdommens Opdragelse. Det første Kloster anlagdes i St. Omer, snart efter flere paa forskjellige Steder i Italien, Frankrig og Sydtyskland. Pave Urban VIII ophævede Ordenen 1630 af Mistanke til Stifterindens Tro, men i al Stilhed blev hans Bulle igjen annulleret, og

1703 blev Ordenen formelig stadfæstet af Pave Clemens XI. Foreningen bestaar af tre Klasser: adelige Frøkener, borgerlige Jomfruer og tjenende Søstre; men de adskille sig ikke i Levemaade og Klædedragt, der bestaar af en sort Klædning med sort Slør og hvidt Brystklæde. Clausur og højtidelige Løfter finde ikke Sted.

Engelske Tæpper, et Slags Tæpper af ejendommelig Vævning med flerfarvet Kjæde af Kamuldsgarn og Islæt af Hør ell. Bomuld.

Engelskgræs (Armeria), Slægt af Hindebægerfamilien, med talrige, smalle Blade, som udgaa fra Rodstokken i Form af Rosetter, og bladløse Blomsterskafter, der i Spidsen bære et Blomsterhoved, omsluttet af flere hindeagtige Dækblade. Blomsterne ere regelmæssig 5delte, med hindeagtigt Bæger og en farvet, oftest rosenrød Krone. Slægten hører hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede Klima; de fleste voxe i Europa, især ved Havkysterne. I Danmark og Norge er A. vulgaris (Faareleger) den almindeligste Art, men flere Arter dyrkes paa Grund af deres smukke Blomster som Prydplanter, og nogle bruges til Indfatning af Blomsterbede, hvortil deres tueformede Væxt gjør dem særlig skikkede.

Engelsk Jord, en Art Trippelse.

Engelsk Læder ell. Everlasting, Satin o. fl., et meget stærkt og tæt vævet, 5traadet Bomuldsatlas; bruges til Benklæder, Snørliv osv.

Engelsk Plaster tilberedes ved gjentagne Gange at stryge en Opløsning af Husblas paa Silketaft (sort, rødt, hvidt). Tillige overstryges det i Regelen med Benzoetinctur for at faa en behagelig Lugt. Det bruges meget til at hæfte Saarrande sammen og dække Saaret for Luftens Adgang.

Engelskrødt. Ved Fabrikationen af rygende Svovlsyre bliver brunrødt Jærntveilte tilbage som Biprodukt. Efter en Udvaskning med Vand sælges dette under Navn af E. som en meget grov og uren Malerfarve.

Engelsk Salt, svovlsur Magnesia, s. **Magnesia**.

Engelsk Sved, en med Influenza og Friselfeber i flere Henseender beslægtet, ved en overordentlig stærk Sved charakteriseret, hurtig dræbende, febril Sygdom, der i Slutningen af Middelalderen viste sig i 5 Epidemier, af hvilke de 3 første (1485 efter Slaget ved Bosworth, 1507 og 1518) og den sidste (1551) holdt sig begrænsede til England, medens den fjerde og vigtigste 1529 fra England udbredte sig over hele Europa fra N. V. til S. O. og i Sept. ogsaa angreb Danmark og Sverige; i Kjøbenhavn døde flere Gange 400 Personer paa 1 Dag, og i Lifland, hvorhen Epidemien først kom 1530, uddøde $\frac{2}{3}$ af Befolkningen.

Engelsk Syge, Rhachitis, en hos Børn fra det 1ste indtil det 7de Aar forekommende Sygdom, der især angriber Bensystemet og viser sig ved en tidlig og unaturlig stærk Væxt af Knoklerne med samtidig ufuldkommen Forbening af dem, saa at de forblive bløde i Stedet for som ellers at blive haarde. De lange Knoklers Ender, i hvilke Længdevæxten foregaar, blive derved fortykkede og svulne („dobbelte Ledde"); Knoklerne selv bøjes og knækkes let paa Grund af Blødheden, hvorved Lemmerne blive krumme og vanskabte; Hovedets Knokler, Ribbenene og Bækkenbenene forandre Form, hvorved ejendommelige Misdannelser af Hoved, Bryst og Bækken opstaa. Samtidig lider ogsaa Ernæringen af Legemets øvrige Væv paa forskjellig Maade. Helbredes Sygdommen, standser Væxten af Knoklerne sædvanlig tidligere, end den ellers skulde, hvorved Legemet faar et dværgagtigt Udseende; kun Hovedet vedbliver at voxe og bliver derved uforholdsmæssig stort.

Engelsted, Carl Sophus Marius Neergaard, f. i Kjøbenhavn 8 Marts 1823, tog Lægeexamen 1847, var 1862—82 Overlæge ved Afdelingen for Syphilis- og Hudsygdomme først paa Almindeligt Hospital og, efter dens Flytning 1868, paa Communehospitalet. Samtidig var E. en af vore mest søgte praktiserende Læger. 1869 blev han Medlem af det kgl. Sundhedscollegium, 1882 Borgerrepræsentant. Særlig Fortjeneste har E. af Oprettelsen (1875) af Kysthospitalet for scrophuløse Børn paa Refsnæs.

Engelstoft, Laurids, dansk Historiker, f. 2 Dec. 1774 i Gislum i Viborg Stift, hvor hans Fader var Præst, vandt sig et Navn som aandfuld historisk Docent og Forfatter. Han blev Student med Udmærkelse fra Randers Skole 1791 og theol. Candidat ligeledes med Udmærkelse 1796. Efter en længere Udenlandsrejse til Tyskland og Frankrig blev han 1802 Adjunct og n. A. Professor i Historie og Geographi ved Kjøbenhavns Universitet, hvilken Post han beklædte, indtil han døde som Conferensraad og Universitetets Senior 14 Marts 1851. 1805—32 var han først Secretær og Bureauchef i, derpaa Assessor i og endelig Medlem af Directionen for Universitetet og de lærde Skoler; fra Aug. 1840 var han atter constitueret som første og bestyrende Medlem af samme Direction indtil dens Ophævelse i Marts 1848. 1836 blev han Ordenshistoriograph. Han var gift med en Søster til den ligeledes som historisk Forfatter bekjendte Etatsraad Estrup. Optagen af Forretningslivet var han ikke nogen flittig Forfatter. Af hans Skrifter, som dels ere historiske Monographier, dels philosophiske Afhandlinger, ere de mest betydende: „Forsøg til en Skildring af Kvindekjønnets huslige og borgerlige Kaar hos Skandinaverne før Christendommens Indførelse", et kronet Prisskrift (1799); „Philip August, Konge af Frankrig, og Ingeborg, Prinsesse af Danmark" (1801); „Tanker om Nationalopdragelsen, betragtet som det virksomste Middel til at fremme Almenaand og Fædrelandskjærlighed" (1808); „Wiens Belejring af Tyrkerne 1683" (1817). 1806—13 udgav han „Universitets- og Skole-Annaler" (14 Bd.), 1814—17 sammen med J. Møller „Histor. Calender" (3 Bd.) og 1834 i Forening med Werlauff 8de Bind af »Script. rer. Dan.« E. var ogsaa bekjendt som fortrinlig latinsk Stilist; navnlig skrev han elegante latinske Vers. Et Udvalg af hans Skrifter er udgivet 1859—62 i 3 Bd., hvoraf sidste Bd. indeholder Breve. — **Christian Thorning E.**, Søstersøn og Adoptivsøn af den foreg., Biskop, f. 8 Aug. 1805 i Næsborg ved Løgstør, hvor hans Fader N. L. Thorning var Sognepræst, blev 1827 theol. Candidat med Udmærkelse,

vandt det følg. Aar Universitetets Prismedaille for den theol. Opgave, disputerede 1832 for den theol. Licenciatgrad over Afhandlingen: »Historia populi Judaici biblica«, blev 1833 Lector, 1834 Professor i Theologi ved Universitetet og 1836 Dr. i Theologi. 1851 blev han Biskop over Fyns Stift. E. har gjort sig bekjendt ved grundige kirkehistoriske Arbejder, af hvilke de fleste have den danske Reformationshistorie til Gjenstand, saaledes »Reformantes et Catholici tempore, quo sacra emendata sunt, in Dania concertantes« (1835); »De confutatione Latina, quæ Apologiæ Concionatorum Evangelicorum in Comitiis Hauniensibus a. 1530 traditæ opposita est« (1847). I „Paulus Eliæ, en biographisk-historisk Skildring fra den danske Reformationstid" (1848) har han kastet et nyt Lys over denne betydningsfulde Personlighed. Fremdeles har han udgivet „Kirke-Ordinansens Historie" (1860) og „Liturgiens ell. Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark" (1840). 1862 skrev E. „Odense Bys Historie" (2den Udg. 1879). I Forening med Prof. C. E. Scharling begyndte han 1837 at udgive „Theologisk Tidsskrift" og siden 1850 „Nyt theologisk Tidsskrift", som ophørte 1861. 1863—64 var han Cultusminister i Monrads Ministerium.

Engelsød (Polypodium), Bregneslægt med kredsrunde Frugthobe uden Slør. De talrige Arter ere højst forskjellige, navnlig i Henseende til Bladene, der kunne være udelte ell. en ell. flere Gange delte. Slægten er udbredt over næsten hele Jorden, men artrigest i Tropelandene. Den mest bekjendte af vore 3 indenlandske Arter er **almindelig E.** (P. vulgare), der har en halv overjordisk, krybende Rodstok og enkelt-fjersnitdelte Blade med store, brandgule Frugthobe i to Rækker langs Fligenes Midtnerve; den voxer almindelig ved Stengærder og i aabne Skove i hele Europa; dens sødlige Rodstok benyttedes i ældre Tid som Lægemiddel.

Engen, By i Storhertugd. Baden, Kredsen Konstanz, 10 M. s. f. s. for Freiburg, er bekjendt af Moreaus Sejer 3 Maj 1800 over den østerrigske General Kray.

Engers, Flække i den preussiske Rhinprovins, ved Rhinens højre Bred, 1 M. n. for Koblenz. 2,000 I. Smukt kgl. Slot, Krigsskole. I Nærheden af E. har man opdaget Murlevninger, der antages at hidrøre fra den Bro, som Cæsar 58 f. Chr. slog over Rhinen.

Engeskjær (Serratula tinctoria), Art af de kurvblomstredes Familie (Tidselgruppen), med fjersnitdelte ell. halvfinnede Blade, smaa, ægformede Blomsterkurve med taglagte, spidse Kurvedækblade, samlede i en halvskjærmformet Kvast i Spidsen af Stængelen, og rødviolette Kroner. Den voxer her i Norden paa Enge og i Kratskove; dens Blade benyttes til at farve gult med.

Engeström, Lars v., svensk Statsmand, f. 13 Dec. (g. St.) 1751, Søn af Biskoppen i Lund Johan E. (f. 1699, d. 1777, i sin Tid anset som udmærket Orientalist), hvis Børn adledes 1751. 19 Aar gl. traadte E. ind i Rigsarchivet og sendtes 1782 som Chargé d'affaires til Wien, hvorfra han 1787 gik til Warschau i en fortrolig Sendelse til Kong Stanislaus August. I Polen, hvor han ved Giftermaal vandt Indfødsret som polsk Adelsmand, blev han til 1792, da han af Formynderregeringen udnævntes til Hofkansler. 1793—95 var han Minister i London, 1798—1803 i Berlin, men blev derefter, da han ansaas for at høre til de misfornøjede, ikke videre anvendt under Gustav IV Adolfs Regering og levede imidlertid som Privatmand paa sine polske Godser. Straks efter Revolutionen 1809 hjemkaldtes han som Cancellipræsident og blev s. A. Sveriges første Statsminister for udenlandske Anliggender. Han blev Friherre 1809, Greve 1813, tog Afsked 1824 og flyttede over til sine Godser i Posen, hvor han døde 19 Aug. 1826 paa Slottet Jankowitz. E. ejede det betydelige, af M. Benzelstjerna grundlagte, paa historiske Documenter rige Engeströmske Bibliothek, som 1864 af Sønnesønnen blev skjænket til det kongel. Bibliothek i Stockholm. Hans »Minnen och Anteckningar« ere udgivne af El. Tegnér (2 Bd., 1876). — En Broder til den foreg., **Jakob v. E.**, Cancelliraad, f. 1735, d. 1802, hørte til den adelige Opposition mod Gustav III og holdtes i længere Tid fængslet som Medvider i Mordet paa Kongen. — En tredje Broder, **Johan v. E.**, f. 1743, Protocolsecretær, d. 1807, var paa Rigsdagen i Aaret 1789 med blandt de fængslede Oppositionsmænd og blev ligeledes fængslet 1792, men frigaves, da han nægtede alt Kjendskab til Planen mod Gustav III; han efterlod sig »Historiska Anteckningar«, udgivne af E. V. Montan (1877).

Enghien [anggäng], Stad i den belgiske Prov. Hainaut, 4 M. n. til s. for Mons. 4,000 I. Kniplingsmanufakturer. Hertugen af Aremberg har her et Slot med interessant botanisk Have. — Efter E. førte Prinserne af Condé Hertugtitel; navnlig kaldte de sig før Faderens Død Hertuger af E. (s. **Condé**); saaledes den store Condé og den Fyrste, som var det sidste Led i den berømte Slægt, **Ludvig Anton Henrik** af Bourbon, Hertug af E., eneste Søn af Ludvig Henrik Joseph, Hertug af Bourbon, og Sønnesøn af Emigranthærens Anfører, Prinsen af Condé, f. 2 Aug. 1772. Han emigrerede 1789 tillige med sin Fader og Bedstefader og traadte 1792 ind i Emigranthæren, hvis Avantgarde han commanderede 1796—99. Af Kjærlighed til Prinsesse Charlotte af Rohan-Rochefort, som han hemmelig ægtede, bosatte han sig 1804 i Ettenheim, der tilhørte Familien Rohan, i Baden tæt ved Rhinen. Paa Befaling af Bonaparte, der i Prinsen saa en farlig Modstander og troede med ét Slag at kunne knække Bourbonernes Planer og Forhaabninger, blev han her 15 Marts greben af franske Gendarmer og ført til Vincennes, hvor en i dette Øjemed nedsat Militærcommission tidlig om Morgenen 21 Marts dømte ham fra Livet som den, der havde ført Vaaben mod sit Fædreland; umiddelbart derefter blev han ført ned i Slotsgraven (Dødsdommen var forud stadfæstet af Førsteconsulen) og der skudt. Efter Restaurationen bleve hans Ben bisatte i den til et Capel forvandlede Sal af Slottet, hvor den uretfærdige Dom var bleven afsagt. »C'est pire qu'un crime, c'est une faute« (det er værre end en Forbrydelse, det er en Fejl)

er en bekjendt Ytring derom, som tillægges Fouché.

Enghien les Bains [anggäng læ bæng], et om Sommeren meget besøgt Badested i det franske Dep. Seine-Oise, 1½ M. n. n. v. for Paris, har kolde Svovlkilder, der benyttes i chroniske Brystsygdomme og Slimhindebetændelse i Svælget.

England. Under dette Navn forstaar man snart hele det britiske Rige med dets over hele Jorden spredte koloniale Besiddelser, snart det britiske Rige i Europa, der ogsaa kaldes Storbritannien og Irland, og snart kun det egentlige E., der tillige med Wales og Skotland udgjør Storbritannien. Efter en summarisk Oversigt over hele det britiske Riges Størrelse og Folkemængde, den sidste efter Tællingen 1881 for de fleste Besiddelser, vil her blive omhandlet det britiske Rige i indskrænket Betydning, d. e. Storbritannien og Irland.

	□ M.	Indb.
England og Wales ...	2,757	26,110,000.
Skotland	1,433	3,734,000.
Irland	1,530	5,160,000.
Besiddelser i Europa ..	6	175,000.
— - Amerika ..	158,012	6,016,000.
— - Asien	43,521	202,049,000.
— - Australien	145,097	2,968,000.
— - Afrika ...	13,101	2,718,000.
	365,457	248,930,000.

Hertil maa endnu regnes 243,000 Soldater og Søfolk, der vare fraværende paa Tællingsdagen.

Storbritannien og Irland som Hovedlandet udgjør heraf et Areal af 5,720 □ M. med 35,247,000 I. (1881) mod 29,321,000 I. 1861. De britiske Kolonialbesiddelser ere: i Europa Helgoland, Gibraltar og Malta; i Amerika det canadiske Forbund i Nordamerika, Honduras i Mellemamerika, Guajana i Sydamerika, Bahamaøerne, Jamaica og mindre Øer i Vestindien, samt Falklandsøerne; i Asien Cypern, britisk Indien, Ceylon, Straits settlements paa og ved Halvøen Malaka, Labuan og Nord-Borneo samt Hongkong i China foruden enkelte Øer og Kystpunkter; i Australien Fastlandet, Tasmanien (Van Diemens Land), Ny-Seeland og forskjellige Øer; i Afrika Capkolonien med Basutolandet, Vest-Griqualand og Transkaidistricterne, Natal, Guldkysten, Sierra Leone og Øerne St. Helena, Ascension, Mauritius og flere mindre.

Storbritannien og Irland bestaar af to store og en Mængde mindre Øer, omgivne af Atlanterhavet, den engelske Kanal og Nordsøen, mellem 49° og 61° n. Br. og 7° og 19½° ø. L. Øen Storbritannien ligger imellem 49° 57′ (Lizzard-Head) og 58° 40′ n. Br. (Dunnet-Head) og mellem 11° 16′ (Ardnamurchan-Point i Skotland) og 19° 24′ ø. L. (Lowestoft i England). Den skilles mod V. fra Irland ved den irske Sø, hvis største Bredde er 30 M., og hvis sydlige Indløb Georgskanalen paa det smalleste Sted er 9 M., medens det nordlige, Nordkanalen, kun er 3 M. bredt. Kystomfanget er, Fjorde og Bugter medregnede, c. 1,000 M., hvilket giver omtr. 1 Kystmil paa 4 □ M., medens dette Forhold for hele Europa kun er 1 : 41. Kysterne ere ualmindelig stærkt indskaarne; men disse Indskæringer, der danne talrige gode Havne, ere paa Øst- og Vestsiden i det hele af forskjellig Charakter, idet de paa Østsiden væsentlig vise sig som Fjorddannelser i Flodmundingerne, medens de paa Vestsiden oftest fremtræde som Spaltninger i Klippen ligesom i Norge. Østkysten fra Themsen til Flamborough-Head i York-Shire er i det hele lav, paa mange Steder endog Marsk. Her er Havnene ved Harwich, Lowestoft og Great Yarmouth, den store Bugt The Wash, der for største Delen ligger tør ved Ebbe, Humberflodens Munding og Bridlingtonbugten. Fra Flamborough-Head mod N. er Kysten for det meste klippefuld og med vexlende Højde indtil Duncansbay-Head, Øens Nordøstspids. Her er foruden Fjordene (Frith ell. Firth of) Forth, Tay, Moray og Dornoch med talrige Havne end videre flere Havne i Flodmundingerne. Nordkysten indtil det 400 F. høje Cap Wrath er høj og klippefuld og har kun den middelmaadige Havn ved Thurso. Skotlands Vestkyst er en overordentlig stærkt sønderreven Klippekyst med talløse Bugter, der her ofte benævnes som Søer („Loch") og Sunde. De mærkeligste af disse ere fra N. mod S. Eddrachillesbugten, Enardbugten, Loch Broom, L. Ewe, L. Torridon, Lornfjorden med L. Linnhe, Clydesfjorden med Kilbrennansund, L. Fyne og Clydemundingen, Luce- og Wigtonbugterne samt Solwayfjorden mellem Skotland og England. De fleste af disse Bugter danne ypperlige Havne, af hvilke dog kun de sydlige have Betydning for Handelen. Cumberlands Kyst mod Solwayfjorden er Marsk, men bliver fra St. Bees-Head høj og klippefuld med ubetydelige Indskæringer indtil Morecambebugten med Lancasterbugten. Herfra til Wales danne Floderne Ribble, Mersey og Dee dybe Mundingsbugter med afvexlende høj og lav Kyst. Nord- og Vestkysten af Wales er klippefuld og for det meste høj med ubetydelige Havne; Menaistrædet skiller Wales fra Øen Anglesey, og Vestkysten danner den store aabne Cardiganbugt. Sydkysten er lavere og danner talrige Bugter, hvoriblandt St. Bridesbugt, den udmærkede Havn Mildfordhaven, Caermarthenbugten og Swanseabugten. Mellem Wales og Devon-Shire er den store aabne Bristolkanal, i hvilken Severn udgyder sig gjennem en betydelig Mundingsbugt. Fra Bristolkanalen til Landsend (Englands Sydvestpunkt) er Kysten høj og danner Bugterne ved Barnstaple, St. Ives og flere mindre. Sydkysten er i det hele høj og klippefuld med talrige mindre Indskæringer, der indtil Portsmouth danne mange fortrinlige Havne, saaledes ved Falmouth, Plymouth, Dartmouth og Portsmouth. Øen Wight skilles fra E. ved Strædet The Solent, hvis østlige Del er den bekjendte Red Spithead. Resten af Kanalkysten dannes mest af høje Kridtbanker og har kun middelmaadige Havne. Ved Doverstrædet mellem South- og North-Foreland er Reden The Downs (Dünerne), som beskyttes mod Østvindene ved Banken Goodwin-Sands. — Naturbeskaffenhed. Skotland er væsentlig et

Bjærgland, der ved dybe Indsænkninger deles i flere Systemer: det nordskotske Bjærgland, Grampianbjærgene og det sydskotske Bjærgland. Det nordskotske Bjærgland skilles fra Grampianbjærgene ved den dybe Indsænkning Glen More (den store Dal), der fra Morayfjorden over Søerne Ness, Oich og Lochy strækker sig til L. Linnhe, og gjennem hvilken den caledoniske Kanal er ført med en største Højde over Havet af henv. 80 F. Det er et vildt Bjærgland, bestaaende af Højsletter af indtil 1,500 F.s Højde, over hvilke en Mængde Bjærge hæve sig op imod 4,000 F. (Ben More 3,186, B. Derag 3,552, B. Wyvis 3,334, Scournalapich 3,666, Main-Suil 3,750 og B. Attow 3,883 F.). Højsletterne optages for en stor Del af lyngbevoxede Heder og Moser; dog findes her ogsaa gode Græsgange, men saa godt som intet til Agerdyrkning skikket Land. Grampianbjærgene opfylde Mellemskotland. Deres Hovedmasse strækker sig fra V. mod Ø. fra Loch Linnhe hen imod Stonehaven ved Nordsøen (Ben Nevis 4,278 F., B. Alder 3,546 F. i den vestlige Halvdel). Fra Hovedkjædens Midte udsendes Cairn-Gormbjærgene mod N. Ø. (B. Macdui 4,172 F., Cairn-Gorm 3,977 F.), ligesom der i S. og S. V. gaa andre Forgreninger, der under ét sædvanlig kaldes de sydlige G. (B. Lawers 3,868, B. Lui 3,546, B. Cruachan 3,565, B. Imal 3,205, B. More 3,709, B. Voyrlich 3,088 F.). Grampianbjærgene have ligesom de nordskotske Bjærge et øde og vildt Udseende med afrundede, til Dels flade Toppe, men for en Del med mere aabne, paa flere Strækninger til Dyrkning skikkede Dale. N. for Hovedkjæden dannes en Indsænkning af Speyfloden, Loch Laggan og dens Afløb Spean, der flyder ind i Glen More, og fra denne Indsænkning gaar en anden mod S. V. over L. Ericht, Rannoch og Luydan-Moor, Orchyfloden og L. Awe hen imod Jurasund. Mod Ø. mellem de sydlige Grampians og Hovedkjæden paa den ene Side og Ochill-Hills (Craig-Rossie 2,290 F., højeste Punkt) og Sidlaw-Hills (Kings-Seat 1,120 F.) paa den anden ligger Sletten Strath More (den store Slette), 20 M. lang og indtil 3½ M. bred; den støder mod S. til Floden Forth, gjennemstrømmes af Earn, Tay og Esk og er frugtbar og vel dyrket. Landet mellem Floderne Forth og Clyde er stærkt bakket, og længere mod S. hæver sig det sydskotske Bjærgland, hvis højeste Punkter naa 2,700 F. Det er højest i Midten og udsender lavere Forgreninger til alle Sider, af hvilke de mærkeligste ere Pentland og Lammermoor-Hills s. for Forthfjorden, Wisp-Hills mod S., som derefter under Navnet Cheviot-Hills med Retning mod N. Ø. danne Grænsen mod England og mod S. V. de forskjellige Kjæder, der opfylde Halvøen mellem Clyde- og Solwayfjorden og have Punkter, som naa op mod 2,700 F. Denne Del af det skotske Bjærgland har flere Sletter, af hvilke de betydeligste ere Tweedsletten mod Ø. og Sletterne ved Solwayfjorden og i den nordre Del af Ayr-Shire. — Englands vestlige Del fra Skotlands Grænse til Landsend er Bjærgland, der falder i 3 Dele: Peakbjærgene, der fra Grænsen løbe mod S., Walesbjærgene, der opfylde Wales, mod Ø. begrænsede af Floderne Dee og Severn, og Cornwallbjærgene paa Halvøen mellem Bristolkanalen og den engelske Kanal. V. for de egentlige Peakbjærge paa Halvøen mellem Solwayfjorden og Morecambebugten ere de cumbriske Bjærge, der kun ved en smal Kjæde mellem Floderne Edens og Lunes Kilder staa i Forbindelse med Hovedmassen. Deres højeste Punkt Scaw-Fell er 3,135 F., hvorimod det højeste Punkt i selve Peakbjærgene Cross-Fell kun er 2,843 F. Det højeste Punkt i Wales er Snowdon 3,485 F.; Cornwallbjærgenes højeste Punkt naar ikke 2,000 F. Det øvrige E. er et Sletteland, fra hvilket paa mange Steder hæver sig temmelig storslaaede Bakkepartier med Punkter af indtil 1,000 F.s Højde. Saadanne ere Cotswold-Hills ø. for Severns Nedreløb, Marlborough-Hills i Wilt- og Berk-Shire, Chiltern-Hills s. ø. for Oxford, North- og South-Downs mellem Themsen og Kanalen og flere. Marskdannelser forekomme paa flere Steder, af størst Udstrækning i Norfolk- og Cambridge-Shire s. for The Wash. — Floder. Til Nordsøen løbe: Themsen (Thames), der udspringer i Glocester-Shire under Navnet Isis, har et meget bugtet Løb forbi Oxford, Reading, Windsor-Eton gjennem London, hvor den er 650 F. bred; neden for Gravesend vokser Bredden hurtig og er i dens Munding 2 M. Af dens talrige Tilløb ere de betydeligste Thame fra N., Kennet, Wey, Lea, Darent og Medway fra S. Themsen er sejlbar for Skibe af enhver Størrelse indtil henimod Greenwich og indtil Londonbroen for Skibe paa 800 Tons. Den sejlbare Stour falder ud i den nordlige Del af Themsens Mundingsbugt. Ouse, Nen, Welland og Witham ere mindre Floder, der falde i The Wash. Forbi Hull flyder Humber gjennem en bred Munding; den dannes ved Sammenløbet af Trent, der kommer fra Stafford-Shire, og Ouse, der kommer fra Peakbjærgene, samt flere mindre Floder. Længer mod N. løbe Tees, Tyne forbi Newcastle og Grænsefloden mod Skotland Tweed. I Skotland løber Forth ud i Forthfjorden, Tay, der er den vandrigste Flod i Storbritannien, i Tayfjorden, Esk, Dee og Don umiddelbart til Nordsøen, Spey og Findhorn til Morayfjorden, Thurso til Pentlandstrædet, der skiller Orknøerne fra Skotland. De vigtigste Floder paa Vestsiden ere Clyde forbi Glasgow gjennem Clydefjorden til Nordkanalen; Dee, Nith, Annan, Esk og Eden, til Solwayfjorden; Lune forbi Lancaster, Ribble forbi Preston, Mersey forbi Liverpool og Dee forbi Chester til den irske Sø; Towy til Caermarthenbugten; Severn, der udspringer paa Grænsen af Montgomery og Cardigan-Shire i Wales og bliver sejlbar ved Welshpool, forbi Shrewsbury, Worcester og Glocester til Bristolkanalen, i sit Løb optagende talrige Smaafloder, hvoriblandt i dens Munding fra højre Side Wye og Usk, fra venstre Side Lower Avon, der løber forbi Bath og Bristol. Til Kanalen flyde kun mindre Floder; de vigtigste ere Tamer, der løber ud gjennem Plymouthsund, Ex forbi Exeter, Avon forbi Salisbury, i sit Udløb optagende Stour. — Søer. Disse ere i E. lidet talrige og af

ringe Størrelse; de mærkeligste ere Winandermere og Ulleswater i Cumberlandsbjergene, der udmærke sig ved deres herlige Omgivelser. I Skotland ere Søerne derimod meget talrige, navnlig i Mellem- og Nordskotlands Bjerge. De betydeligste ere fra S. mod N. Loch Lomond (2 □ M. med mange Øer), L. Awe (1½ □ M.), L. Tay (1 □ M.), L. Lochy (1/10 □ M.) og L. Ness (1½ □ M.) i Glen More, samt L. Maree (1¼ □ M.). — Øer. Medens der til E. kun hører faa Øer, Wight i Kanalen, Scillyøerne ud for Landsend i Atlanterhavet, Anglesea med Holyhead, samt Man i den irske Sø, har Skotland mod V. og N. en overordentlig stor Mængde Øer. Af disse ligge Øerne i Clydesfjorden (Arran, Bute og flere mindre) samt Hebriderne eller de vestlige Øer mod V., Orkn- og Shetlandsøerne mod N. Hebriderne ligge i to Rækker, en indre langs Kysten og en ydre, der adskilles ved en Havarm, som mod S. kaldes Barrapassagen, i Midten Little-Minch og mod N. North-Minch. De betydeligste af de ydre Øer ere fra S. mod N. Barra, South-Uist, Benbecula, North-Uist og Lewis; af de indre Islay, Jura, Colonsay, Mull, Tiree, Coll, Rum og Skye. Øerne ere i det hele bjergfulde med store Hede- og Mosestrækninger og kun lidet dyrkeligt Land; derimod haves gode Græsgange. Deres Antal er omtr. 300 med et Areal af 130 □ M. Orknøerne skilles fra Nordskotland ved det 1—1½ M. brede Pentlandstræde; de ere 67 i Tallet, hvoraf c. 40 ubeboede. De betydeligste ere fra S. mod N. South-Ronaldsha, Hoy, Pomona ell. Mainland (den største), Shapinsha, Stronsa, Rowsa, Eda, Sanda, Westra- og North-Ronaldsha. Shetlandsøerne ligge omtr. 10 M. fra Orknøerne mod N.N.O., omtr. 100 i Tallet, hvoraf ⅓ beboede. De betydeligste ere: Mainland (den største), Bressa, Foul, Papa Stour, Muckle, Whalsey, Yell, Fetlar og Unst; Fair, der ligger midtvejs mellem de to Grupper, henregnes til Shetlandsøerne. Begge Grupper ere bjergfulde, men naa ingen betydelig Højde (Hoy i Orknøerne 1,510 F., Rona paa Nordenden af Mainland i Shetlandsøerne 1,430 F.). Det samlede Areal angives til 73 □ M. Omtr. 1/10 af Arealet er under Dyrkning. — Irland ligger imellem 51° 25' (Browhead) og 55° 23' n. Br. (Malinhead) og mellem 7° 14' (Dunmorehead) og 12° 13' ø. L. (Østpunktet af Down-Shire). Kysterne ere stærkt indskaarne og have, de større Bugter medregnede, en Længde af c. 300 M., hvilket giver 1 Kystmil paa 5 □ M. De betydeligste Bugter ere paa Østsiden: Wexford-, Dublin-, Drogheda-, Dundalk-, Carlingford-, Dundrum-, Strangford-, Belfast- og Redbugten; paa Nord- og Nordvestsiden: Foyle-, Trawbreaga-, Swilly-, Mulroy-, Sheephaven-, Donegal-, Sligo-, Killala- og Broadhavenbugten; paa Vestsiden: Blacksod-, Clew-, Killery-, Mannin-, Ballyconelly-, Birterbuy-, Kilkieran-, Galway-, Liscanor-, Shannon-, Tralee-, Dingle-, Ballinskellig-, Kenmare-, Bantry-, Dunmanus- og Long-Islandbugten. Af Sydsidens mange Smaabugter skal her kun nævnes Clonakilty-, Courtmacsherry-, Kinsale-, Cork-, Ballycottin-, Youghal-, Dungarvan-, Tramore-, Waterford-, Bannow- og Ballyteigebugten. Mange af disse Bugter afgive fortrinlige Havne, saaledes Valentia ved Dinglebugten, Kilmakilloge ved Kenmarebugten, Bantry ved Bantrybugten, Crookhaven ved Long-Islandbugten, Cork og Waterford. Sydkysten og Østkysten indtil Dundalkbugten er i det hele lav, den øvrige Kyst derimod for største Delen høj og klippefuld. — Naturbeskaffenhed. Irland er afvexlende Bjerg- og Sletteland; Bjergene ligge hovedsagelig mod N. og V. i en Mængde Grupper, hvis højeste Punkt er Sawel i Londonderry (2,160 F.), Errigal i Donegal (2,390 F.), Nephim (2,560 F.), Croaghpatrick (2,440 F.), Ben Bury (2,540 F.) og Mweelrea (2,600 F.) i Mayo, Twelve-Pins (2,320 F.) i Galway, Brandon (3,030 F.) og Carrantuo (3,315 F.) i Kerry. Mere isolerede Bjergmasser findes i den vestlige og sydlige Del af Tipperary (Keeper 2,200 F. og Galtymore 3,020 F.), i Waterford (indtil 2,500 F.), Wicklow (Lugnaquilla 2,950 F.) og Down (Slieve-Donard 2,700 F.). Tværs over Øen fra Dublin til Galway gaar en udstrakt Slette, hvis højeste Punkt er c. 270 F., og som er en Afvexling af frugtbart Kornland og lyngklædte Heder og Moser. — Floder. Shannon, Irlands betydeligste Flod, udspringer i Cavan-Shire, løber mod S. og danner Søerne Allen, Boderg, Ree, Derg og flere mindre; ved Limerick bøjer den mod V. og tiltager hurtig i Bredde, saa at den i sit Udløb i Atlanterhavet er 2 M. bred. Dens Længde er 50 M., hvoraf over 46 M. ere sejlbare. Af de øvrige Floder mærkes Erne, der danner Afløbet for den lange Sørække Gowna, Oughter, Øvre- og Nedre-Erne og neden for Ballyshannon falder i Donegalbugten. Lee og Blackwater udspringe i Bjergene i det sydvestlige Hjørne af Øen, løbe først mod Ø., derefter mod S., henholdsvis forbi Cork og Youghal ud i Atlanterhavet. Barrow udspringer i det indre af Øen, løber mod Ø., derefter mod S. og falder i Georgskanalen; den optager fra højre Side Nore og Suir, hvilken sidste løber forbi Waterford. Paa Østsiden løber Slaney forbi Wexford ud i Georgskanalen, Liffey gjennem Dublin, og Boyne forbi Drogheda ud i den irske Sø, Lagan forbi Belfast ud i Nordkanalen, til hvilken ogsaa Bann fører Afløbet af den store Sø Neagh. Foyle, der løber forbi Londonderry, falder ligeledes gjennem Foylebugten ud i Nordkanalen. — Søer. Foruden de mange allerede nævnte har Irland en stor Mængde Søer, af hvilke de mærkeligste ere Conn, Mask, Corrib og Killarney paa Vestsiden, den sidste berømt for sine herlige Omgivelser, og Sheelin, Deravaragh, Owel og Ennel i det indre. — Ved Irlands Kyster ligge c. 200 Øer, næsten alle smaa og talrigst ved Vestkysten; de største ere Achil- ell. Ørneøen (2½ □ M.) ved Kysten af Mayo, de 3 Aranøer ud for Galwaybugten og Valentia ved Kysten af Kerry. — Klimaet er i det hele tempereret og mildere end under samme Bredde paa Europas Fastland. I England er det temmelig fugtigt, men ikke usundt, med

hyppig Afvexling af Regn, Blæst og Taage, milde Vintre og ikke meget varme Sommere. Londons aarlige Middeltemperatur er 10°, den samme som i det mere end 5° sydligere liggende Odessa. Skotlands Lavlande have lignende Klima, men noget koldere (Edinburghs Middeltemperatur er 8⅓°); derimod ere Højlandene ikke lidet koldere, med ren og sund Luft. Irlands Klima er fugtigt som Englands, men dets Vintre mindre kolde og dets Sommere mindre varme end der. Den største Regnmængde finder Sted i Irland og det vestlige England. — Produktion. Jordbunden paa Sletterne og i de mere aabne Dale er i det hele særdeles frugtbar, og Landbruget staar paa et meget højt Udviklingstrin, navnlig i England og Sydskotland. Kvægavlen indtager en større Plads i Landbruget end paa Fastlandet. Kornavlen dækker ikke Forbruget, og der indføres meget betydelig, navnlig af Hvede og Byg. Indførselen af Kornvarer havde 1883 en Værdi af c. 1,300 Mill. Kroner, medens Udførselen kun naaede c. 16 Mill. Kr. Kvægavlen staar, som allerede anført, paa et meget højt Trin, og der er med Held gjort store Anstrængelser for Racernes Forædling. Antallet af Husdyr angives for 1881 til 2,866,000 Heste, 9,905,000 Stkr. Hornkvæg, 27,896,000 Faar og 3,149,000 Svin. De forædlede Heste stamme fornemmelig fra Arabien og Persien, men ogsaa den flanderske Hest har haft Indflydelse paa Racernes Udvikling. Af Hornkvæget ere Malkekøerne af størst Betydning, og Produktionen af Smør og Ost staar paa et højt Trin; men ligesom Indførselen af Slagtekvæg er meget stor, saaledes gjælder det samme med Hensyn til Smør. Faareavlen er fornemmelig anlagt paa Kjødproduktionen, medens Ulden spiller en mindre vigtig Rolle og der kræves betydelig Tilførsel. Svineholdet er langtfra tilstrækkeligt for det store Forbrug, hvorfor store Mængder levende Svin og Svinekjød indføres. Fjerkræ holdes over alt i stort Antal og udgjør navnlig i det sydøstlige England paa mange Steder en ikke uvæsentlig Gren af Landbruget. Vildt findes nu saa godt som kun i Dyrehaverne og de højere Bjærgegne. Fiskeriet i Floderne er, hvor disse benyttes i Industriens Tjeneste, saa godt som ophørt, og kun Skotlands og Wales's Elve have endnu bevaret deres gamle Berømmelse for rigt Laxefiskeri. Derimod er Kystfiskeriet af særdeles stor Betydning og drives paa Sild især i Nordsøen og den irske Sø ved Kysterne af Øen Man, paa Kabliau ved Shetlandsøerne, Hebriderne og Kysten af Essex, paa Makrel i Kanalen. Østersbanker findes i stor Udstrækning ved Kysterne af Kent, Essex, Wales og Irland. — Mineralproduktionen er af overordentlig Betydning, navnlig Stenkul, Jærn, Bygningssten, Kobber, Bly, Tin, Salt og fortrinlig Ler- og Porcelænsjord. Produktionen 1880 angives til 149 Mill. Tons Kul, 8 Mill. Tons Rujærn og 2,7 Mill. Tons Salt. — Industrien har hævet sig til en i intet andet Land opnaaet Højde, fornemmelig i selve England, mindst i Irland. De vigtigste Industrifrembringelser ere Bomulds-, Uld- og Linnedvarer, Jærn-, Staal- og andre Metalvarer, Glas- og Lervarer, Læder, Papir, Sæbe, Sukker, Øl og Brændevin. Det er navnlig fra sidste Halvdel af det 18de Aarh., at den engelske Industris overordentlige Fremskridt skriver sig, da Hargraves og Arkwright opfandt Bomuldsspindemaskinen og Cartwright Maskinvæven og Kartemaskinen, og da Dampmaskinen blev almindeligere indført. I Aaret 1878 var Antallet af Uldmanufakturer 2,554 med 141,000 mechaniske Væverstole, af Bomuldsmanufakturer 2,674 med 315,000 Væve, af Linnedmanufakturer 620 med 85,000 Væve. Ogsaa Silkeindustrien er betydelig og sysselsatte 11,000 Væve. Efter Textilindustrien indtager Metalindustrien den vigtigste Plads; den omfatter saa vel Bygningen af kolossale Skibe og Dampmaskiner som Tilvirkningen af de fineste Nipssager. — Med Hensyn til Handel indtager Storbritannien den første Plads i Verden, hvilket skyldes saa vel Nationens Foretagelsesaand som Landets gunstige Handelsbeliggenhed, dets gode Havne og sejlbare Floder, samt dets over hele Jorden spredte Kolonialbesiddelser. Værdien af Handelen 1882, angivet i Millioner Kroner, fremgaar af følgende Oversigt:

	Indførsel fra	Udførsel til
Frankrig	704	313
Tyskland	460	333
Nederlandene	456	168
Belgien	269	145
Rusland	379	104
Sverige-Norge	212	65
Danmark	94	38
Spanien	206	66
Portugal	70	38
Italien	63	117
Østerrig-Ungarn	36	12
Grækenland	34	19
Rumænien	90	18
Tyrkiet	87	116
Ægypten	140	44
Nordamerikanske Fristater	1,590	556
Mellemamerika og Mexico	37	47
Vestindien	35	49
Sydamerika	293	328
China	179	83
Andre Lande	210	156
I alt fremmede Lande	5,644	2,817
Engelske Besiddelser i		
Europa	19	42
Nordamerika	187	175
Vestindien og Sydamerika	122	56
Ostindien	844	578
Australien	453	460
Sydafrika	113	135
Andensteds	52	82
I alt	1,790	1,530

Den samlede Handelsomsætning udgjorde altsaa for Indførsel 7,434 Mill. og for Udførsel 4,347 Mill. Kroner. I hvilken overordentlig Grad Handelen er stegen fremgaar klart af følgende Oversigt over den aarlige Gjennemsnitsværdi pr. Hoved af Befolkningen af Totalindførselen og af Udførsel af britiske Produkter:

	Indførsel. Kroner.	Udførsel. Kroner.
1856—60	116	74
1861—65	152	89
1866—70	172	110
1871—75	202	136
1876—80	203	107
1881	206	121
1882	213	123

Af den samlede Omsætning 1882 udgjorde i Mill. Kroner:

	Indførsel.	Udførsel.
Fortæringsgjenstande	3,302	175
Raastoffer	2,378	867
Fabrikater...............	518	2,751
Forskjelligt	1,236	554
	7,434	4,347
Mønt og ædle Metaller..	425	378
	7,859	4,725

Den samlede Værdi af Transitvarer udgjorde 216 Mill. Kroner. Skibsfarten udgjorde i Millioner Tons:

		Indg.	Udg.
Engelske Skibe.	1860	6,89	7,08
	1881	20,44	21,11
	1882	21,52	22,15
Fremmede —	1860	5,23	5,49
	1881	8,08	8,32
	1882	8,80	9,02

Heraf faldt paa Dampskibe:

		Indg.	Udg.
Engelske Skibe.	1860	2,15	2,04
	1881	16,04	16,58
	1882	17,48	17,98
Fremmede —	1860	0,40	0,38
	1881	3,23	3,36
	1882	3,85	3,99

Disse Oplysninger angaa kun Udenrigsfarten. Indenrigs- og egentlig Kystfart omfattede 1882 for Indgaaende: engelske Skibe 40,44, fremmede 1,10, og for Udgaaende: engelske 34,60 og fremmede 0,76 Mill. Tons. Handelsflaaden udgjorde 1882, Floddampere ikke medregnede: Kystfart 10,048 Sejlfartøjer af 656,000 Tons og 1,432 Dampskibe af 254,000 Tons, og Udenrigsfart 4,537 Sejlskibe af 2,769,000 Tons og 2,949 Dampskibe af 3,036,000 Tons. Ligesaa overordentlig som Englands Udenrigshandel er ogsaa dets Indenrigshandel, der fremmes ved de talrige, sejlbare Floder og Kanaler og det udstrakte Jærnbanenet. Ved Udgangen af 1882 vare i Drift af Jærnbaner:

	Engl.	Skotl.	Irl.	I alt.
Længde i Mil....	2,777	628	527	3,932
Paa 1,000 □ Mil.	1,008	488	344	687
Paa 1 Mill. Indb.	106	170	102	112
Anlægscapital 1881 i Mill. Kr.....	11,097	1,707	617	13,421
Brutto-Indtægt i Mill. Kr......	.978	125	46	1,149

Nettoindtægten udgjorde heraf omtr. Halvdelen. — Postvæsenet talte 1882 i alt 15,456 Kontorer, mellem hvilke der i Aaret til 31 Marts 1883 forsendtes 1,322 Mill. Breve og 14,6 Mill. Postanvisninger, disse til et samlet Beløb af c. 500 Mill. Kr. Postvæsenets Indtægt 1881 udgjorde 121 Mill. Kr., dets Udgift 74 Mill. Kr. — Telegraphlinjerne under Statens Bestyrelse havde 1881 i alt 5,443 Stationer. Antallet af Depecher 1881 var over 32 Mill., Overskudet af Driften c. 6 Mill. Kr. — Befolkning. Den største Del af samtlige E.s Indbyggere hører nu til den germanske Stamme, for saa vidt de tale det engelske Sprog. De ere dog i Virkeligheden et blandet Afkom af alle de forskjellige Folkeslag, som efter hverandre eller samtidig have bosat sig paa Øerne: først flere keltiske Stammer, siden Romere, Angelsachser, Danske, Nordmænd, franske Normanner og endelig indtil den sidste Tid Udvandrere fra mange Lande, som i E. have fundet et frit Tilflugtssted. Det keltiske Sprog tales nu kun i Wales (den kymriske Sprogart), paa Øen Man (Manx), i Skotland i det nordvestlige af Højlandene (næppe 150,000 Mst.) samt paa Hebriderne; i Irland angaves 1871 818,000 Mst. som forstaaende Gælisk. Ogsaa Orknø- og Shetlandsboerne, der ere af norsk Herkomst, tale nu Engelsk, blandet med enkelte levnede norske Ord. Folkemængden har længe været i rask Tilvæxt i Storbritannien og ligeledes indtil 1846 i Irland. Den udgjorde

	Engl. og Wal.	Skotland.	Irland.	I alt
1801	8,893,000	1,608,000	5,216,000	16,237,000
1841	15,914,000	2,620,000	8,175,000	27,036,000
1881	26,110,000	3,734,000	5,160,000	35,247,000

Heri medregnet Befolkningen paa de mindre Øer i de engelske Farvande, Hærens, Flaadens og Handelsmarinens fraværende Mandskaber. Den betydelige Tilbagegang i Irlands Befolkning hidrører fra den stærke Udvandring, som efter 1846 fremkaldtes ved den af Kartoffelsygdommen foranledigede Hungersnød, og som senere er vedbleven, væsentlig af politiske Grunde. Dog er det ikke blot Irland, men ogsaa de andre Landsdele, som af deres Befolkning afgive en stor Mængde Udvandrere. Deres samlede Antal har udgjort i aarligt Gjennemsnit:

1805—40	41,283
1841—45	93,666
1846—55	275,040
1856—65	160,775
1866—69	213,797
1870—74	271,249
1875—78	144,916
1879—81	313,990
1882	413,288
1883	397,157

I alt har Udvandringen 1815—83 udgjort 10,444,992, hvoraf 6,860,261 til de forenede Stater, 1,765,586 til det engelske Nordamerika, 1,437,243 til Australien og Ny-Seeland og 381,902 til andre Lande. Af det store Tal for 1882 var 163,000 Englændere, 32,000 Skotter, 84,000 Irlændere og 134,000 Fremmede. Imod denne betydelige Udvandring staar dog paa den anden Side en ikke ringe Indvandring, der for Aarene 1870—82 har udgjort 1,000,956 eller i aarligt Gjennemsnit 76,997. E.s Befolkningsforhold frembyde den Særegenhed, at omtrent Halvdelen lever i Stæder, af hvilke der 1881 taltes 27 med en Befolkning af mere end 100,000 Mst. og en samlet Folkemængde

af 8,875,000 eller ¼ af Totalbefolkningen. Af Stæder med 50,000 til 100,000 J. fandtes 30 med samlet Befolkning 1,985,000. Bybefolkningen udgjør dog ikke samme Procent af det hele i de forskjellige Landsdele; den er størst i E. og Wales, men naar i Irland kun c. 20 pCt. Forholdet mellem Kjønnene var i det hele saadan, at der paa 1,000 Mandfolk kom 1,043 Fruentimmer; men det frembyder i enkelte Egne store Afvigelser. Hovedmassen af Befolkningen hører til den angelsachsiske Stamme; den oprindelige Befolkning i Irland, Dele af Højskotland, Wales, Hebriderne og Øen Man til den keltiske Stamme. — **Angaaende Religionsbekjendelsen** giver Folketællingen ingen nøjagtig Oplysning; men efter forskjellige Undersøgelser antages i E. og Wales 17,8 Mill. at høre til den episkopale Højkirke, c. 4 Mill. at være protestantiske Dissentere af en Mængde forskjellige Sekter og noget over 1 Mill. Romersk-Katholiker; i Skotland c. 1½ Mill. at høre til den presbyterianske Kirke, et lignende Antal til en fra denne 1843 udskilt Frikirke, og 320,000 Romersk-Katholske; i Irland regnes 4,140,000 Romersk-Katholske, 680,000 Episkopale og c. 600,000 protestantiske Dissentere, fornemmelig Presbyterianere. Antallet af Jøder anslaas kun til c. 50,000, hvoraf ⅚ i E. og kun faa Hundrede i Irland. Den episkopale Kirke er i E. og Wales Statskirke og staar under to Ærkebiskopper (i Canterbury og York) og 26 Biskopper. I Irland, hvor den har to Ærkebiskopper (i Armagh og Dublin) og 10 Biskopper, var den ligeledes indtil 1869 Statskirke, skjønt kun omtr. ⅐ af Befolkningen hørte til den. Den katholske Kirke staar under 7 Ærkebiskopper, hvoraf 1 i E., 4 i Irland og 2 Skotland. Den har desuden i E. 12 Biskopper, i Irland 25 og i Skotland 1. Skotlands presbyterianske Kirke er nær beslægtet med Calvinismen og forkaster alt Hierarchi; dens Anliggender styres af de af Menighederne valgte Præster og Ældste, og dens øverste Myndighed er den saakaldte Generalforsamling, der tæller henimod 400 Medlemmer og samles aarlig i Maj. Desuden bestaar i det forenede Kongerige en Mængde mindre Kirkesamfund, af hvilke de talrigste ere Methodisterne, der øve en betydelig Missionsvirksomhed over hele Jorden, Brødremenighederne, Mennoniterne, Baptisterne og Kvækerne. — **Undervisningsvæsen.** For dettes højere Grene bestaa talrige, rigt doterede Anstalter, saaledes i E. 7, i Skotland 4 og i Irland 2 Universiteter. Disse have en væsentlig anden Indretning end i det øvrige Europa, idet de ikke saa meget lægge Vind paa Fagstudier, beregnede paa Embeds- eller anden Virksomhed, som paa de Studier, der hos os henregnes under det philosophiske Facultet. Dog har den nyere Tid fremkaldt ikke ringe Forandringer i denne Henseende, saa at de skotske Universiteter og de frie Universiteter i London mere nærme sig Fastlandets Højskoler. Forberedelsen til Universitetet gives i de saakaldte Grammar schools, der dels ere Privatinstituter, dels hidrøre fra ældre Stiftelser af Konger eller rige Privatmænd. Blandt de sidste maa fremhæves Skolerne Eton ved Windsor, Rugby ved Coventry, Harrow ved London, St. Paul og Westminster i London. Folkeskolevæsenet staar højest i Skotland, hvor fra Slutn. af det 17de Aarh. den Bestemmelse gjælder, at hvert Sogn skal have sin egen Skole, og hvor der for Uddannelse af Lærere bestaar 9 Seminarier. I Irland fandtes endnu langt ind i det 19de Aarh. intet ordnet Skolevæsen, saa at næppe ⅓ af Befolkningen kunde læse. Vel have Forholdene i denne Henseende meget forbedret sig; men heri er dog endnu meget tilbage at udrette. Ogsaa i E. har Folkeundervisningen længe staaet paa et meget lavt Trin og var væsentlig indskrænket til Søndagsskoler, der holdtes i Gang af velgjørende Selskaber eller Privatpersoner. Manglen paa Lærerkræfter ledede i Slutn. af det 18de Aarh. til den Bell-Lancasterske Undervisningsmethode (indbyrdes Undervisning), og det var først fra 1833, at Skolevæsenet ved Lorderne Broughams og John Russells Bestræbelser blev bedre organiseret ved Hjælp af betydelige Statstilskud, og at man indrettede Seminarier til Uddannelse af Lærere. Væsentlige Fremskridt gjordes ved Folkeskoleloven 1869, ved hvilken Skoleraad oprettedes rundt om i Byerne og Skoletvangs Indførelse tillodes. Senere er man gaaet videre paa samme Vej, og Statens aarlige Tilskud er meget betydeligt (1883 næsten 53 Mill. Kr. for E. og Wales, samt 21½ Mill. for Skotland og Irland). Antallet af Folkeskoler under Regeringens Tilsyn var 1880 i E., Wales og Skotland 20,670 med 3,759,000 skolesøgende Børn; i Irland 1879 7,522 med 435,000 Børn. Desuden bestaar en stor Mængde Specialskoler for Uddannelse af Officerer, Teknikere, Industridrivende, Kunstnere m. fl. Antallet af lærde Selskaber og Bibliotheker er meget stort. — **Statshusholdning.** Det engelske Finansaar regnes fra 1 Apr. til næste 31 Marts. Statsregnskabet 1882—83 viser følgende Resultat:

Indtægt.

Told	354 Mill. Kr.
Accise	485 — —
Stempel	213 — —
Indkomstskat	214 — —
Grundskat m. m.	50 — —
Postvæsen	131 — —
Telegraphvæsen	31 — —
Domainer	7 — —
Forskjelligt	177 — —
	1,602 Mill. Kr.

Udgift.

Statsgjæld	534 — —
Civilliste og Apanager	10 — —
Civiladministration	312 — —
Forsvarsvæsen	566 — —
Drifts- og Opkrævningsomkostninger:	
Toldvæsen	18 — —
Postvæsen	69 — —
Postdampskibe	13 — —
Telegraphvæsen	27 — —
Skatteopkrævning	34 — —
Forskjelligt	17 — —
	1,600 Mill. Kr.

Altsaa Overskud.........	2 Mill. Kr.
Hertil Overskud 1881—82	107 — —
Tilbagebetaling, Forskud, Laan m. m..........	508 — —
	617 Mill. Kr.,

ser ere anvendte til forskjellige Tilskud, Laan og Gjældsafdrag. Udgifterne i hele Landet til Fattigvæsen (200 Mill. Kr.), Localøvrigheder, Politi og Sundhedsvæsen (716 Mill. Kr.) og andet udgjorde tilsammen 1,138 Mill. Kr. Disse Udgifter dækkedes ved: directe Skatter (582 Mill. Kr.), indirecte Afgifter (117 Mill. Kr.), offentlig Ejendom (25 Mill. Kr.) tillige med forskjellige Indtægter, tilsammen 1,148 Mill. Kr., saa at der blev et Overskud af 10 Mill. Kr. — Statsgjælden 31 Marts 1883 udgjorde i alt 13,615 Mill. Kr., hvortil endnu kommer Sparekassernes Tilgodehavende med 32 Mill Kr., men hvorfra paa den anden Side maa drages Værdien af Statens Suezkanalaktier m. m., der udgjør 585 Mill. Kr., saa at den virkelige Statsgjæld bliver 12,998 Mill. Kr. For at faa en Oversigt over hele det britiske Riges Statsgjæld maa endnu hertil føjes Kolonialgjælden med 5,516 Mill. Kr., altsaa det hele Gjældsbeløb 18,514 Mill. Kr. Af Kolonialgjælden faldt paa Ostindien 2,827, Australien 1,728 og Canada 582 Mill. Kr. E.s Statsgjæld, der i Begyndelsen af det 18de Aarh. kun udgjorde c. 300 Mill. Kr., var 1763 stegen til 2,500 Mill. Kr. og 1784 til 4,498 Mill. Kr., men voxede derefter under Krigene med Frankrig saaledes, at den 1819 udgjorde 15,184 Mill. Kr. — Forsvarsvæsen. Hæren rekruteres ved Hvervning. Ved Lov af 1881 er Tjenestetiden fastsat til 12 Aar, 7 i Linjen og 5 i Reserven. I de 3 Gardecavalleriregimenter tjenes der dog i 12 Aar, hvorimod Mandskaberne i de øvrige Afdelinger i Moderlandet efter 3 Aars Tjeneste kunne træde over i Reserven, hvor de da forblive i 9 Aar. Underofficererne og de med dem lige stillede have under visse Betingelser Ret til at forblive 21 Aar i Tjenesten og opnaa derved Pensionsberettigelse. Infanteriet er nu formeret i Regimenter paa 4 Batailloner, hvoraf 2 af Linjen og 2 af Militsen eller Frivillige. Linjebataillonerne forrette paa Omgang Tjenesten i Kolonierne, hvor de forblive i 12 Aar; dog kunne Mandskaberne afløses efter 8 Aars Tjeneste. Bataillonernes Normalstyrke er i Storbritannien 560 til 1,040 Mand, i Ostindien og Kolonierne c. 900 Md. Militsbataillonerne holdes under sædvanlige Forhold ikke til stadig Tjeneste; men Mandskabet maa efter en 2 Maaneders Rekrutskole deltage i aarlige Øvelser paa 4 à 8 Uger. Indtil 1871 vare Officersposterne i Hæren Gjenstand for Kjøb og Salg. For 1883—84 er Hærens Styrke fastsat til: Rytteri: 793 Officerer, 16,200 Underoff. og Menige og 10,966 Tjenesteheste i 3 Garde- og 28 Linjeregimenter, Depoter og Stabe. Artilleri: 1,372 Officerer, 32,672 Underoff. og Menige og 10,920 Tjenesteheste i 3 Brigader ridende Artilleri med 28 Batterier, 6 Brigader Feltartilleri med 79 Batterier og 11 Brigader Garnisons- og Fæstningsartilleri med 117 Batterier. Ingenieurer: 40 Compagnier og 3 Traincompagnier med 866 Officerer, 4,866 Underoff. og Menige og 241 Tjenesteheste. Infanteri: 4,694 Officerer og 127,310 Underoff. og Menige i 3 Gardeinfanteriregimenter og 68 Linjeregimenter med tilsammen 148 Linjebatailloner. Kolonialcorps paa Antillerne, Malta og i Hongkong og Singapur, med 112 Officerer og 2,363 Underoff. og Menige. Administrationspersonale (heri ikke medregnet Indien); under denne Rubrik opføres Generalstaben med 242 Officerer og 163 Underoff., Commissariat og Transportvæsen 350 Officerer og 3,315 Underoff. og Menige og 1,597 Tjenesteheste, Regnskabsførere (281), Gejstlige (87), Læger (614), Dyrlæger (63), Hospitalscorps med 52 Officerer og 2,052 Underoff. og Menige. Forskjellige Etablissementer med 160 Officerer og 646 Underoff. og Menige. I alt for den regulære Hær 9,686 Officerer, 189,587 Underoff. og Menige og 23,725 Tjenesteheste. Samtlige Officerer maa selv forsyne sig med de fornødne Heste. Hertil kommer endnu en Reserve paa 500 Officerer og 42,500 Underoff. og Menige. Militsen og de frivillige Corpser talte tilsammen 12,502 Officerer og 385,476 Underoff. og Menige, hvoriblandt 39 Ryttercorpser (Yeomanry) med 745 Officerer og 13,379 Underoff. og Menige samt 14,000 Ejendomsheste. Den ostindiske indfødte Hær tæller, foruden 3,212 engelske Officerer, 117,670 indfødte Officerer, Underoff. og Menige og 21,870 Heste, Elefanter og Trækoxer. Desuden bestaar i Irland et militært-organiseret Politicorps paa 14,000 Md. med 500 Heste, i Ostindien et paa militær Vis organiseret Politi paa c. 190,000 Md. med visse Officersposter besatte med Englændere, og i de fleste Kolonier frivillige Corps. Af den hele regulære Hær anvendes i Moderlandet 111,058 Md., i Ostindien 61,641 Md., paa Gibraltar 5,193 Md., Malta 5,932 Md., Cypern 600 Md., Amerika 6,229 Md., Afrika 4,647 Md., Hongkong 1,214 Md., Ceylon 1,236 Md. og Singapur 1,023 Md., foruden c. 500 ved forskjellige Administrationer. Flaaden bestod i Sept. 1883 af 72 Panserskibe, derunder medregnet de under Bygning værende, 360 Dampskibe og 120 Sejlskibe. Heraf vare i Tjeneste: i Moderlandet 18 Panserskibe, 47 Dampskibe og 63 Sejlskibe; i Middelhavet 6 Panserskibe, 11 Dampskibe og 3 Sejlskibe; i Amerika 3 Panserskibe, 20 Dampskibe og 2 Sejlskibe; i Indien, China, Australien og anden Tjeneste 2 Panserskibe, 58 Dampskibe og 7 Sejlskibe. Flaadens Personel bestaar af: Officerer i activ Tjeneste 4,387, paa Halvsold 508, Underoff. 16,849, Matroser og Fyrbødere 18,810, Skibsdrenge (15—18 Aar) 4,804, tilsammen 45,358 Md. Hertil kommer endnu 2,532 Md. Marineartilleri i Portsmouth og 3 Divisioner Marineinfanteri i Chatham, Portsmouth og Plymouth med 274 Officerer og 9,583 Underoff. og Menige, samt Marinereserven paa 400 Officerer, 18,000 Matroser, 1,600 Md. frivilligt Artilleri og 1,750 Marinepensionister, endelig Værfts-, Provianterings- og Hospitalspersonale 22,715 Md. Flaaden har Værfter i Deptford, Chatham, Sheerness, Portsmouth, Plymouth, Devonport og Pem-

broke. Mange af dens Nybygninger foregaa paa private Værfter. — Engelske Ordener: 1) Hosebaandsordenen (Order of the garter), stiftet 1348 af Edvard III. 2) Tidselordenen ell. St. Andreasordenen, oprindelig stiftet 787, gjenoprettet 1540 af Jakob V af Skotland og senest ændret 1833. 3) Den hellige Patricksorden, stiftet 1783 af Georg III for Prinser og Irlands høje Adel. 4) Bathordenen, stiftet 1399 af Henrik IV, senest udvidet 1847. 5) St. Michaels- og Georgsordenen, stiftet 1818 af Georg III for Indfødte fra Malta og de joniske Øer samt britiske Undersaatter i Kronens Tjeneste. 6) Den indiske Stjærneorden, stiftet af Dronning Victoria 1861, modificeret 1866. 7) Den indiske Rigsorden, stiftet 1878. 8) Den kejserlige indiske Kroneorden for Damer, stiftet 1878. 9) Militærordenen for Indfødte i Ostindien, stiftet 1842. 10) Det kgl. røde Kors's Orden for Damer, stiftet 1883.

Forfatning og Forvaltning. Den engelske Statsordning adskiller sig væsentlig fra alle Fastlandsstaternes (Ungarns ene undtagen) derved, at den ikke hviler paa nogen enkelt streven Grundlov fra den nyere Tid, men har udviklet sig lidt efter lidt, langsomt, dog uden egentlige Afbrydelser, gjennem et meget langt Tidsrum og paa et Grundlag, som allerede fastsattes i Middelalderen. Derfor er der saa meget i de engelske Forhold, der er gammeldags og uregelret, mange Modsigelser og mange Besynderligheder, især i de ydre Former; men Folket holder dem i Hævd, fordi de ere sammenvoxede med dets eget Liv, stundum ogsaa, fordi to Uregelretheder hæve hinanden og skabe en taalelig Ordning. Paa den anden Side er der mange Huller i Forfatningen, meget, som af alle erkjendes for retsgyldigt, uden at der findes nogen Lovhjemmel derfor; ja i flere vigtige Punkter er den factiske Ordning endog i Strid med Lovens Ord, hvorfor man i det hele maa sige, at den engelske Forfatning mere er et Liv end en Lov. Grunden til, at den historiske Sammenhæng er bleven bevaret, maa nærmest søges deri, at medens Adelen paa Fastlandet brugte sin Magt til at fremme Interesser, der stod i Strid med det menige Folks, og Fyrstemagten derfor ved dettes Hjælp kunde bryde Adelens Vælde, men samtidig udvidede sin egen paa den politiske Friheds Bekostning, lærte Adelen i E. tidlig at føle sig som et med Folket og stillede sig i Spidsen for det imod de myndige og mægtige Konger, hvorfor den ogsaa vedligeholdt sin politiske Indflydelse — klarest udtrykt i Overhuset — medens den ingen Paastand gjorde paa særlige Standsrettigheder. Derfor er E. ogsaa paa vigtige Punkter af den politiske Udvikling langt forud for de andre Lande i Europa. Livegenskabet, der holdt sig saa længe i det øvrige Europa, var næsten helt ophørt i E. 1450 og forsvandt i det 16de Aarh.; Patrimonialjurisdictionen bortfaldt ogsaa tidlig. Ligesom Vilhelm Erobreren ved at frigjøre de ringere Lensmænd for deres Lydighedspligt imod de højere og knytte dem alle umiddelbart til Kronen havde sikret Statens Enhed, saaledes grundlagdes Folkets Enhed i Kampen for Friheden imod Kongevælden. Allerede 1101 maatte Henrik I udstede et Frihedsbrev; dette gjentoges af hans Efterfølgere, og 15 Juni 1215 afnødede Adelen Johan uden Land det store Frihedsbrev, »Magna charta libertatum«, hvori dog ikke alene dens egne, men hele Folkets Friheder og Rettigheder hævdes, og hvorved 25 store Baroner indsættes som Folkets Tilsynsmænd til at vaage over dets Overholdelse. Af de senere Grundlove maa fremhæves: Petition of rights 1628, Habeas-Corpus-Acten 1679, Declaration of rights 1689, Act of settlement (Tronfølgeloven) 1701, den skotske og den irske Unionsact af 1707 og 1800; men statsretlig gjøres ingen Forskjel mellem Grundlove og almindelige Love. Ændringer og Afskaffelser af hine ske paa samme Maade og under samme Former som ved disse (saaledes blev Testacten af 1673 tilbagekaldt 1828), og Reglerne for Underhusets Sammensætning og Valgmaade fastsættes ved simpel Lov (1832, 1867—68 og 1884—85). — Hele Rigets Styrelse udgaar fra Parlamentet (the parliament), der ikke saaledes som i Fastlandsstaterne maa tænkes som to Kamre, staaende over for Kongen, men netop omfatter ogsaa denne og altsaa regnes at være sammensat af tre sideordnede Magter. Dette stemmer med den historiske Oprindelse; thi parliamentum (brugt første Gang 1275) var Navnet paa de Sammenkomster, Kongen havde med sine store Lensmænd og med de folkevalgte Repræsentanter for Grevskaberne og de større Byer. Efterhaanden udvikledes heraf de to Huse, der adskiltes c. 1340; men Kongens Nærværelse ved deres Møder krævedes lige til Henrik VI.s Tid og faldt ikke helt bort før ved det stuartske Huses Uddøen. Der kræves Samstemning mellem alle Parlamentets tre Dele for at fremkalde en gyldig Beslutning; men paa den anden Side er det enige Parlament alvældigt; det kan ændre ikke alene Lovgivning og Beskatning, men ogsaa Forfatning og Tronfølge, ja endog uden Domstolenes Mellemkomst idømme Straf, selv Dødsstraf (ved en Bill of attainder) mod Statsforbrydere (saaledes Jarl Strafford 1641). I det hele taget er det en Misforstaaelse, at den dømmende Magt i E. er skilt fra den lovgivende og udøvende. Overhuset regnes for Landets øverste Domstol og skal dømme i politiske Sager efter Underhusets Anklage (Impeachment), samt i Straffesager imod Peerer; indtil 1876 var det ogsaa Appellationsret for de tre Rigers høje Domstole, men Myndigheden udøvedes kun af de lovlærde Peerer og af de i Overhuset siddende, men ellers ikke stemmende Dommere. Endnu dømme disse som en vedvarende Domstol i Overhusets Navn. Ogsaa Underhuset har et Slags Domsmagt for Fornærmelser imod dets Værdighed; det kan da ligefrem kalde Fornærmeren for Husets Skranke og idømme Fængselsstraf. Ikke alene i Retsplejen har Parlamentet Del; ogsaa i Forvaltningen indblande de to Huse, men især Underhuset, sig. Allerede i Plantageneternes Tid fik de Ret til at føre Tilsyn med Statsstyrelsen, og de bruge denne Ret i større Udstrækning end nogen anden repræsentativ Forsamling, saa at alle mulige Spørgsmaal, saa vel fra den indre Forvaltning som vedrørende Rigets Forhold til ydre Magter, bringes paa Omtale under en eller anden Form. — Kronen

er arvelig efter Førstefødselsretten, og Arvegangen er streng lineal. Mand gaar kun forud for Kvinde, naar de ere Søskende; ellers arver den ældre Broders Datter fremfor den yngre Broder og hans Sønner; derfor skiltes E. og Hannover 1837 ved Vilhelm IV.s Død. Der findes ingen bestemt Regel for Kongens Myndighedsalder og Regentskab, men vedkommende Spørgsmaal ordnes i hvert enkelt Tilfælde. Siden Edvard I kaldes Kongens ældste Søn Prins af Wales. Efter Forfatningen er Kongen udstyret med umaadelig Myndighed; han er al Magts Ophav, Folkets Repræsentant over for Udlandet og eneste sande Øvrighed, Rigsfredens Opretholder, Rettens Haandhæver, Uddeler af alle Rettigheder, Embeder, Æresbevisninger og Benaadninger, Statskirkens Hoved, Hærens og Flaadens Øverstbefalende, Handelens Ordner, ja den egentlige Ejer af al Grundejendom som øverste Lensherre; thi al Jord haves strengt taget kun i Len, om end Lenspligterne ere bortfaldne for over 200 Aar siden (1661). Der vises ham i det ydre en uindskrænket Ærbødighed, som udarter til en kunstlet og for Udlændinger unaturlig Hyldest og Opmærksomhed for ethvert af Kongehusets Medlemmer; den lider ikkun ringe Skaar selv ved de værste Udskejelser fra disses Side (saaledes Prinsregentens forargelige Liv under Georg III). Men i Virkeligheden har Kongen saare ringe Magt og øver kun en vis moralsk Indflydelse i Forhold til sine personlige Evner og Erfaring; kun naar de modsatte politiske Partier ere nogenlunde lige stærke, vil han kunne lægge et afgjørende Lod i Vægtskaalen. Det kongelige Veto er ikke blevet brugt siden 1707; men de politiske Former vedligeholde Mindet om den Tid, da Kongen næsten var enevældig, og da Parlamentets Rettigheder vare knapt tilmaalte; Stadfæstelsen af Love og Parlamentsbeslutninger sker endnu med gammelfranske Formler fra de normanniske Kongers Tid. Kongen kan ikke gjøre Uret og er personlig uansvarlig for Regeringens Handlinger; civile Klager kunne ikke rettes imod ham undtagen i Form af Ansøgninger, og Opfyldelsen sker da som en Naadessag. Civillisten fastsættes for hver Konges Levetid; den er for Dronn. Victoria 385,000 Pd. Sterl. foruden Apanager til hendes Børn og Slægtninger. De øverste Hofembedsmænd — under den regerende Dronning tillige de første Hofdamer — skifte med hvert Ministerium: de ere Lord Stewart (Hofmarschallen), Lord Chamberlain (Kammerherren, der fører et vist Tilsyn med Theatrene), Over-Stald- og Over-Jægermesteren (Master of the Horse og Master of the Buckhounds), i Regelen alle Peerer; desuden gaa et Par høje Hofværdigheder i Arv i store Adelsslægter. — I Følge Loven styrer Kongen Landet i sit Gehejmeraad (Privy Council), ordnet 1679, der omfatter alle nuværende og tidligere Ministre, en Del høje Embedsmænd, og hvem Kongen ellers kalder til Sæde deri, for Tiden over 200 Medlemmer (1882: 231). Det modtager Kongens Ed ved Tronskiftet og proclamerer hans Regeringstiltrædelse. Ministrene modtage og nedlægge deres Embedssegl i dets Møder, og alle vigtigere Regeringsbeslutninger og Kundgjørelser udstedes her: Krigserklæringer, Parlamentets Indkaldelse og Opløsning, Anordninger for de Kolonier, som ikke have lovgivende Forsamlinger, og Stadfæstelse eller Forkastelse af de Love, Guvernørerne ikke paa egen Haand ville udstede. Men i Virkeligheden ere alle disse Beslutninger forud tagne i Ministerraadet, og Afgjørelsen i Gehejmeraadet er kun en Formsag. De tidligere Ministre give aldrig Møde undtagen ved Tronskifte og lignende Højtideligheder; sidste Gang var Raadet fuldstændig samlet ved Dronn. Victorias Bryllup. Af Raadets virkelige tjenstgjørende Medlemmer, hvorimellem de fungerende Ministre, dannes tvende Udvalg: det judicielle, som er Appellationsret for Indien, Kolonierne, de gejstlige Retter og i Prisesager, og Undervisningsudvalget, hvis Hverv det er at fordele Statstilskudet til Folkeskolerne og føre Tilsynet med disse. Lederen for det sidste Udvalg er Gehejmeraadets Næstformand, medens dets Formand, der i tidligere Tider var den første Minister, nu kun er en af Regeringens Ordførere i Overhuset, til hvilket han altid hører. De tvende tidligere Udvalg for Handel og for Sundhedsvæsenet ere fuldstændig udskilte fra Gehejmeraadet og danne særlige Ministerier. — Ministeriet ell. Cabinettet er ingen officiel anerkjendt, ja knap nok lovlig tilladt Myndighed. 1701 blev det ligefrem forbudt, at der uden for Gehejmeraadet holdtes et saadant hemmeligt Raad, hvori Statssager drøftedes fortrolig af Mænd alene af et Parti (kaldt Junto under Carl I, Cabal under Carl II); men Forbudet toges tilbage 1705, og Cabinettet er nu Landets virkelige Regering, et staaende Udvalg af Parlamentets to Huse eller rettere af deres Flertal. Tallet paa dets Medlemmer er ubestemt, 10—16, for Tiden (Juni 1885) 15, hvoraf 6 Peerer og 9 Underhusmedlemmer; kun de egentlige Statssecretærer og de fornemste af Ministrene have altid Sæde i Cabinettet; ved de underordnede Poster er Hensynet til Vedkommendes Personlighed det afgjørende. Vægt lægges paa, at Parlamentets tvende Huse ere nogenlunde ligelig repræsenterede, og at der er Talsmænd for de enkelte Afskygninger af det herskende Parti. Foruden Cabinettets Medlemmer er der en stor Mængde Statsembedsmænd (i alt 50—60 Personer), som fratræde ved et Ministerskifte. Ministrene ere ansvarlige, men siden 1714 er ingen politisk Anklage bleven rettet imod en Minister (Anklagen 1806 imod Lord Melville var rettet imod Underslæb); Modpartiet er tilfredsstillet ved at fjærne ham fra Magten. Førsteministeren er den første Skatkammerlord (First Lord of the Treasury), der har det Hverv at udnævne de andre Ministre og at bestemme Regeringens almindelige Politik; han fører et almindeligt Tilsyn med alle Ministrenes Embedsførelse og Udnævnelser, indbringer og forsvarer de store Lovudkast, Regeringen forlægger, naar de ikke særlig høre under en Fagminister, giver Svar paa de almindelige Forespørgsler om Regeringens Fremgangsmaade og Forehavender og deltager i Forsvaret for alle dens Forslag. Efter hans Indstilling udnævner Kongen Biskopperne under en formel Raadspørgsel af Domcapitlerne; ogsaa de andre højere geist-

lige Embeder, hvortil Kronen har Kaldsret, besætter han. Statkammerkansleren (Chancellor of the Exchequer) er Finansminister og udarbejder Budgettet; han maa derfor altid være Underhusmedlem. Nu er der 5 Statssecretærer, for det ydre (Foreign Office), for det indre (Home Office), for Indien, for Kolonierne og for Krigen, samt en øverste Secretær for Irland. Flaaden er underlagt Admiralitetet, hvis første Lord er Minister, og som desuden omfatter fem yngre Lorder, deraf fire Officerer og en finanskyndig. Paa samme Maade har Krigsministeren, der ligesom Flaadeministeren næsten altid er en civil Mand, til militær Raadgiver ved Siden af sig Hærens Overstbefalende, der siden 1846 staar uden for Ministeriet; ligeledes har Statssecretæren for Indien til sin Hjælp et Raad af 15 livsvarige Medlemmer. Lordkansleren er paa ēn Gang Formand i Overhuset og i Englands Højesteret, samt i Kanslerretten; han er tillige Overformynder og fører Tilsyn med de offentlige Stiftelser, udnævner de andre Dommere og alle Fredsdommere, samt besætter over 700 Præstekald. Som Storseglbevarer er han selvskreven Medlem af Cabinettet, og det samme gjælder om Præsidenten i Gehejmeraadet og Seglbevareren (Lord Privy Seal), der egentlig kun ere Ministre uden Portefeuille. Til Ministeriet høre desuden Generalpostmesteren, under hvem ogsaa Telegraphvæsenet henhører, Formanden for Handelscollegiet (Board of Trade, s. d. A.) og Formanden for Collegiet for den stedlige Forvaltning (oprettet 1847 under Navn af Fattigcollegiet, siden 1871 tillige omfattende Sundhedsvæsenet), første Commissær for de offentlige Arbejder og Bygninger, og Kansleren for Hertugd. Lancaster, der nærmest er Minister uden Portefeuille. Endelig maa nævnes de 7 saakaldte law-officers, der ere Kronens juridiske Raadgivere, og som forsvare dens juridiske Lovforslag i Underhuset ved Siden af at røgte deres Hverv for Skranken, nemlig Attorney-General for England og Irland, Lord Advocate for Skotland og Solicitor-General for hvert af de tre Riger, samt Hærens Generalauditeur (Judge Advocate-General). Resten af de politiske Embedsmænd udgjøres af yngre Statkammerlorder (3, i Regelen ēn for hvert Kongerige) og af Undersecretærer i de enkelte Ministerier, der som oftest vælges saaledes, at de høre til det andet Hus end det, i hvilket selve Statssecretæren eller den ligestillede Minister har Sæde, for at der altid kan være en Fagmand i hvert Hus til at oplyse forefaldende Spørgsmaal. Ved Siden deraf er der faste Secretærer, som ikke skifte med de vexlende Ministerier, men vedligeholde Embedsroutinen og Traditionen; ogsaa ere enkelte underordnede Grene af Forvaltningen henlagte under faste Embedsmænd, medens de tidligere styredes af politiske, altsaa skiftende Chefer. Ministrene have kun Adgang til det Hus, hvortil de høre (i Underhuset sidde de samlede paa Treasury-Bench); og de kunne ikke ret vel forblive i deres Embede, naar de som Underhusmedlemmer drages i deres Valgkreds og ingen ny aabner sig for dem. Ved Udnævnelsen til Ministre skulle de underkaste sig Omvalg, derimod (siden 1867) ikke ved Oprykning til et andet Departement. — Overhuset (House of Lords) sammensættes af Prinserne af Blodet, de 2 engelske Ærkebisper og 24 Bisper, alle engelske (rettere britiske) arvelige Peerer (1883: 442), 16 af de skotske (1875 i alt 74, men kun 34, som ikke tillige vare britiske), der vælges for hvert Parlament, og 28 af de irske (1876: 166, hvoraf 61 tillige vare engelske), som vælges for Livstid. Kongen kan udnævne saa mange engelske Peerer som han vil; et Forsøg paa at lukke Peersklassen, saa at der kun kunde vælges ny, naar en Slægt uddøde, gjordes 1719, men forkastedes; derimod kan han ikke udnævne nye skotske Peerer og kun ēn ny irsk Peer for hver tre Linjer, som uddø. Tidligere kunde Kongen ogsaa udnævne Peerer paa Livstid, men et Forsøg paa at gjenoptage denne Ret strandede 1856 paa Overhusets Modstand. For 1868 kunde fraværende Peerer stemme ved Fuldmagt (Proxy), men da forbødes det. Kun Peererne ere efter Loven Adel (Nobility), og den lavere Adel (Gentry) er hverken statsretlig eller factisk skilt fra Menigmand (Commoners). Dog heller ikke den høje Adel kjender Begrebet Mesalliance saaledes, som det er udviklet i Tyskland, og det er først under Huset Hannover, at Kongehuset har forladt den gamle Skik at indgifte sig i de adelige Slægter; en Undtagelse herfra er gjort 1870 ved Marquien af Lornes Ægteskab med Dronn. Victorias fjerde Datter. Den høje Adel har mange Æresrettigheder og stor Rigdom, men ingen Standsforrettigheder, og Stamhusinstitutionen gjælder ogsaa for de fleste andre Grundejendomme uden at være til Hinder for, at Slægtens hele Ejendom kan gaa tabt ved slet Økonomi og sælges ved Execution for Gjæld. Peerernes yngre Sønner gaa over i den lavere Adel, og Slægten synker saaledes efterhaanden ned i Folket; men til Gjengjæld forøges baade Adelen og Peersklassen stadig ved Mænd, der have udmærket sig som Statsmænd, Krigere eller Retslærde; ja i vore Dage have ogsaa Forfattere, Industridrivende og Handelsmænd vundet Adgang til Overhuset, især naar de have betydelige Formuer. De ældste Klasser af Adel ere Jarler og Baroner; den første Titel stammer fra den sachsiske, den anden fra den normanniske Tid; 1335 udnævntes den første Hertug (oprindelig kun Prins), 1385 Marquier og fra Henrik VI.s Tid Viscounter, men hver af disse Klasser tæller kun en Snes Familier, medens der er over 100 Jarler og 250 Baroner. Af de britiske Peerer ere kun 40 Slægter ophøjede før Stuarterne og ikkun 60 i det 17de, samt 120 i det 18de Aarh. Den ældste Peer er Hertugen af Norfolk som Jarl af Arundel (fra 1139). Det var især under Georg III, at Overhuset fik sin største Udvidelse ved nye Udnævnelser af rige og talentfulde Mænd; i den nyeste Tid udnævnes aarlig 5—6 nye Peerer, medens man regner en aarlig Uddøen af to Slægter. Den højeste Klasse af Gentry er Baronetterne (nu 800 i Tallet), udnævnte siden 1611, der ligesom Ridderne føre Titlen »Sir« foran Navnet; men i udvidet Forstand omfatter Gentry foruden Adelssønnerne alle Godsejere, Præster, Sagførere, Officerer, Videnskabsmænd, større

Fabrikanter og Handelsmænd; de bruge Titlen »Esquire«. — Underhuset (House of Commons), som baade i Rang staar under Overhuset, hvilket fremtræder i flere ydre Former, og i Alder er yngre, er dog, især siden 1832, den Statsmagt, som øver størst Indflydelse, og af hvem Ministeriets Sammensætning og almindelige Politik er afhængig. Medens allerede de angelsachsiske Konger og efter dem de normanniske af og til samlede de fornemme Adelsmænd og Prælater om sig til Raadslagning, omtales først 1213 Repræsentanter fra Grevskaberne ved en saadan Rigsdag, og først 1265 medtoges Afsendinger fra de større Byer; men det varede endnu en Menneskealder, inden det blev fast Regel. Desuden afhang det alene af Kongens Tykke, hvilke Byer der skulde have denne Ret, ligesom han var Herre over, hvilke Peerer der skulde indkaldes; først under Elisabeth blev Peerernes Arvelighed fuldt godkjendt, saa at enhver, der kunde godtgjøre, at hans Æt tidligere havde haft Sæde i Overhuset, fik denne Ret som arvelig, og først under Carl II fastsattes det samme for Valgflækkerne, saa at enhver By, der nogen Sinde havde øvet Valgret, medtoges for bestandig. Men Parlamentet gjorde sig da skyldigt i den Fejl ikke helt at tage det Hverv i sin Haand, som Kongen havde øvet, og foretog ingen Ændring i Listen paa de repræsenterede Byer, saa at hverken de udslettedes, der i Tidernes Løb havde tabt al Betydning, ja stundum næsten ophørt at være til („de raadne Flækker"), og heller ikke de nye, opvoxende Stæder medtoges, hvor folkerige og driftige de end vare. Som Følge heraf blev Underhuset et Vrængbillede af en Folkerepræsentation, især da Valgretten i mange Byer var overmaade indskrænket (stundum til Byraadets Medlemmer eller gammeldags Corporationer af ringe Omfang), og mange smaa Flækker vare saa afhængige enten af Regeringen eller af Peerer og andre Godsejere, at Parlamentssæderne ligefrem uddeltes af disse, og Valget kun var en Form (de saakaldte „Kaaringsflækker"). Saadanne Valgflækker vare endog Gjenstand for Kjøb og Salg, fordi Rigmænd ønskede at skaffe sig politisk Indflydelse; det ringe Vælgertal muliggjorde ogsaa skamløse Bestikkelser. Kun en ringe Del af Kredsene, og især da Grevskabskredsene, vare virkelig uafhængige. Forholdene i Skotland og Irland vare endnu værre: hist var der i alt kun nogle faa Tusende Vælgere, og Godsejerne beherskede de fleste af Kredsene i begge Riger. Allerede den ældre Pitt følte Ulemperne ved denne Ordning, som gjorde Underhuset til en fuldstændig aristokratisk Corporation, og fra 1776 begyndte Bestræbelser for at gjennemføre en Ændring i Forholdene; med korte Afbrydelser holdtes Spørgsmaalet i Live, lige indtil det 1832 lykkedes at gjennemføre den første Valgreform. Ved denne blev Vælgermassen udvidet til 800,000 for alle tre Riger, og Valgbestemmelserne bleve temmelig ens over det hele. 56 raadne Flækker udslettedes helt, og 30 tabte det ene Medlem, medens de ledige Pladser gaves dels til større Byer, dels til Grevskaberne, ved hvis Deling en større Ligelighed opnaaedes i de enkelte Egnes og Landskabers Repræsentation. Huset vedblev endnu som før at have 658 Medlemmer, 500 (tidligere 513) for England og Wales, nemlig 158 for Grevskaberne, 338 for Valgflækkerne og 4 for de to Universiteter i Oxford og Cambridge; 53 for Skotland, deraf 30 for Grevskaberne og 23 for Byerne, der sloges sammen i Grupper, og 105 for Irland, hvoraf 64 for Grevskaberne, 39 for Byerne og 2 for Dublins Universitet. Valgret tilstodes i Byerne alle, som ejede eller lejede et helt Hus, der ansloges at give en aarlig Husleje af 10 Pd. Sterl., og i Grevskaberne fik foruden Selvejerne (Freeholders) med aarlig Indtægt af 2 Pd. Sterl. ogsaa Arvefæstere (Copyholders) og Fæstere (Leaseholders) paa 60 Aars Lejetid, med aarlig Indtægt af 10 Pd., samt Forpagtere (Tenants) med 50 Pd. aarlig Afgift Valgret. Ved den nye Valgreform 1867—68 blev Census for Arvefæstere og Fæstere paa 60 Aar nedsat til 5 Pd. og Valgret desuden tilstaaet alle Ejere eller Lejere af Jord eller Ejendom i Grevskaberne, naar den var sat til 12 Pd. Sterl. aarlig Skatteindtægt. Samtidig fik i Valgflækkerne enhver, som ejede eller lejede et Hus og havde egen Husstand (Householder), Valgret, og ligeledes de, der havde en fast Lejlighed af 10 Pd. Sterl. aarlig Lejeværdi. Derved blev Vælgertallet i England og Skotland næsten fordoblet; i Irland fik det kun ringe Tilvæxt, men her var Valgretten i Grevskaberne allerede bleven stærkt udvidet 1850. I alt blev der næsten 2½ Mill. Vælgere (1881 var det steget til 3 Mill.). Samtidig omlagdes 45 Pladser, der toges dels fra mindre Valgflækker, dels fra Byer, i hvilke Bestikkelighed havde slaaet Rod, og som derved havde tabt Adkomst til særlig Repræsentation. Skotland fik 7 Medlemmer flere, deraf 2 til Universiteterne; de engelske Grevskaber fik 30 Pladser flere (i alt 188) og Valgflækkerne kun 300, medens Londons Universitet fik 1. 1884 udvidedes Valgretten yderligere og blev nu næsten ens i By og paa Land, samt i alle tre Riger. Husholder- og Lejer-Valgretten udstraktes nemlig til Grevskaberne, og den tidligere Census for Brug af Ejendom nedsattes til 10 Pd. Sterl. Endelig gaves Valgret for Benyttelse af Fribolig i Følge Embeds- eller Tjenesteforhold. Vælgertallet steg saaledes til over 5 Mill. — Siden 1716 er Underhuset valgt paa 7 Aar (fra 1694 paa 3 Aar). Medlemmerne faa (siden 1660) intet Vederlag af deres Vælgere; ikkun enkelte Arbejder-Repræsentanter nyde et saadant. Valget koster store Summer, der paalægges Candidaterne, foruden hvad der medgaar til Valgagitationen; derfor kunne i Regelen kun velhavende Mænd søge Plads, skjønt den tidligere Valgbarhedscensus ophævedes 1858. Alle Præster og Dommere, samt alle Forvaltnings- og Oppebørselsmænd ere udelukkede fra Valgbarhed; derimod ikke Officerer. Siden 1872 foregaar Afstemningen hemmelig ved trykte Stemmesedler, som Vælgeren mærker. Underhuset alene har Myndighed til at bevilge Skatter og Udgifter; Overhuset giver kun et rent formelt Samtykke, især siden 1860, da Underhuset vedtog at optage Beslutninger om nye Skatter eller Ændringer i de gamle paa Budgettet. Til yderligere Sikkerhed for Under-

husets Magt bevilges en stor Del af Skatterne kun paa ét Aar, og efter 1689 maa den aarlige Mutiny-Act give Kongen Ret til at holde en staaende Hær. Formelt skal Underhusets Formand derimod endnu stadfæstes af Lordkansleren i Kongens Navn, men factisk har kun én Nægtelse fundet Sted, nemlig 1679. Han er Medlem af Gehejmeraadet, nyder Rang efter Lorderne og har en aarlig Lønning af 5,000 Pd. Sterl.; naar han forlader sin Stilling, ophøjes han til Peer med en Aarpenge af 4,000 Pd. Sterl. for sig og sin første Arving. For at kunne tage Beslutning kræves kun 40 Underhusmedlemmers Nærværelse (i Overhuset endog kun 3); synker Tallet derunder, kan Huset „tælles ud". Parlamentsforhandlingerne ere efter Loven ikke offentlige, og først for 100 Aar siden (1771) tiltvang Bladene (ved Redacteur Wilkes) sig Ret til at give Meddelelser derom; det er først i den nyere Tid (1834), at der er indrettet Tilhører- og Referentpladser, og at Afstemningerne offentliggjøres. — Medens Underhuset hævder Folkets Indflydelse paa Statsstyrelsen, sikres den personlige og borgerlige Frihed ved Habeas-corpus-Acten, ved udstrakt Presse- og Forsamlingsfrihed, samt ved Straffesagers Paakjendelse af Nævninger (fastsat allerede 1215 og stadfæstet 1689) og ved Retsplejens Udøvelse af uafsættelige Dommere (siden 1689). Ogsaa den stedlige Selvstyrelse er et vigtigt Værn for Friheden, om den end kun til Dels øves ved folkevalgte Raad. I Spidsen for Grevskabet staar Lordlieutenanten, udnævnt paa Livstid ud af dets største Godsejere. Sheriffen (egtl. Shire-Greven) leder Grevskabsvalgene, udfører Dommene, affatter Nævningelisten osv.; han udnævnes aarlig af Regeringen og er ulønnet. Det sidste gjælder ogsaa om Fredsdommerne, hvoraf der i E. er 23,000, dels tjenstgjørende, dels af Navn, idet enhver anset og rig Mand søger Udnævnelse dertil. De skulle vaage over Lov og Orden, føre Forundersøgelsen imod anklagede og dømme, enten enkeltvis eller flere i Forening, summarisk over Løsgængeri og flere mindre Forseelser, samt i Politi- og Tyendesager. De have ogsaa mange administrative Hverv, fordele og inddrive de stedlige Skatter, give Næringsbeviser og andre Bevillinger og føre Tilsyn med Veje og Fængsler o. desl., medens det egentlige Politi siden 1856 er overført fra dem til en organiseret Politistyrke under Indenrigsministeren. Grevskabets Fredsdommere samles hvert Fjerdingaar som Communalbestyrelse for Grevskabets fælles Anliggender. Først i den nyeste Tid har man tænkt paa at indføre folkevalgte Grevskabsraad, der kunde overtage Fredsdommernes communale Hverv. I Henseende til Fattigvæsenet inddeles E. i 6—700 »Unions«, der omfatte et større Antal Sogne; i Spidsen for hver staar et Collegium af Værger (Guardians), mindst 1 for hvert Sogn; men Styrelsen er meget bureaukratisk og centraliseret under Collegiet for den stedlige Forvaltning. Sognet (Parish) har kun ringe Selstændighed, da næsten alle dets Forhold styres af Fredsdommerne. Ikkun de større engelske Byer, 240 i Tallet, have efter Municipalloven af 1835 — tilsvarende Love (1833) gjælde for de skotske Byer — selvstændige og folkevalgte Communalbestyrelser, med en Mayor i Spidsen, Aldermen til at varetage de løbende Forretninger og et Council, der sammentræder 4 Gange aarlig. I de mindre Byer have de gamle Sogneraad kun ringe Betydning, medens der er oprettet en Mængde særskilte Myndigheder for enkelte Forhold. Statsmagten har i den sidste Menneskealder tiltaget sig stedse mere Indflydelse over Forhold, for hvilke den før var aldeles ligegyldig, især over Skole- og Sundhedsvæsenet.

Historie. E.s oprindelig Beboere Briterne hørte ligesom deres nordlige Naboer og Irlands Befolkning til den store over det vestlige Europa udbredte keltiske Folkestamme og vare beslægtede med Gallerne paa den anden Side af Kanalen. De bleve i det 1ste Aarh. e. Chr. F. undertvungne af Romerne, og Landet udgjorde derefter i henv. 400 Aar den romerske Provins Britannia (s. d. A.). Da Romerne under Barbarernes Fremtrængen paa Folkevandringens Tid havde trukket deres Tropper bort fra denne fjærntliggende Provins og de under deres Herredømme blødagtiggjorte og med Krigen afvante Briter ikke kunde modstaa deres nordlige Naboer Pikterne, henvendte de sig efter en af deres Fyrster Vortigerns Raad om Hjælp til nordtyske Folkeslag, og 449 kom efter Sagnet paa 3 Skibe de første Skarer af Angler, Sachser og Jyder under Anførsel af Brødrene Hengist og Horsa derover; de efterfulgtes i den næste Tid af nye Sværme af deres Landsmænd, som efterhaanden fortrængte Briterne dels til Wales's Bjærgegne, dels over Kanalen til det efter dem benævnte Bretagne og tog det øvrige Land i Besiddelse, idet de oprettede 7 Riger (det angelsachsiske Heptarchi, s. Angelsachserne), hvilke 827 af Egbert forenedes til ét Rige E. (Angelland). Dette maatte længe lide under Indfald af danske og andre nordiske Vikinger, som endog satte sig fast og grundede Riger i Northumberland, Ostangeln osv., indtil Alfred d. store i Slutn. af det 9de Aarh. drev dem tilbage til Danelagen, d. e. Northumberland, Ostangeln og det nordlige Mercia, og blev baade sit Lands Lovgiver og Skaberen af dets Cultur. De danske fornyede dog snart deres Angreb under hans Søn Edvard d. ældre (901—25), men bleve overvundne og mistede Ostangeln og Mercia, hvorefter dennes Søn Athelstan 925 undertvang Northumberland og 937 tilbageslog Angrebet af de nordiske Vikinger fra Irland og Skotland; men under Ethelred II.s Regering gjorde Svend Tveskjæg idelige Tog til E. og erobrede til sidst 1013 Landet, som derpaa var forenet med Danmark under hans Søn Knud d. store efter dennes Sejer over Edmund Jærnside, og efter Knuds Død 1035 regerede hans to Sønner Harald Harefod og Hardeknud efter hinanden. Ved den sidstes Død 1042 befriedes E. fra de danskes Herredømme og fik sin egen Konge af den gamle Kongeslægt i Edvard Confessor, efter hvis Død 1066 Harald Godvinesøn opkastede sig til Konge, men han blev endnu s. A. slaaet og fældet ved Hastings af Hert. Wilhelm af Normandiet og var saaledes den sidste sachsiske Konge. — Sejerherren besteg derpaa den engelske Trone som Vil-

helm I Erobreren (1066—87); han grundede det normanniske Kongehus og en stærk Kongemagt, idet han tog Lensed ikke blot af de store Vasaller (Baronerne), men ogsaa af deres Undervasaller. Fra den Tid var der to Nationaliteter i E., aldeles forskjellige i Sprog, Kultur og Sæder, om end begge af nordisk-germansk Oprindelse: den ene den indvandrede, fransktalende og herskende, omfattende Samfundets højere Klasser, den anden lydende og undertvungen, hvortil hørte den ældre Masse af Befolkningen. Normannerne indførte deres strænge Lenssystem, som ved haardt Hoveri og grusomme Jagtlove blev endnu tungere for de undertrykte Angelsachsere og fremkaldte hyppige Opstande af dem, hvilke knebes med blodig Strænghed, ligesom den gamle angelsachsiske Adel blev behandlet med Ringeagt og Tilsidesættelse af de fremmede Erobrere. Dog vedligeholdt Folket ikke blot sit Sprog, som efterhaanden, men stærkt blandet med franske Ord, fik Overvægt over Erobrernes, men ogsaa forskjellige ejendommelige Indretninger, og efterhaanden smeltede begge Nationaliteter sammen til ét Folk, det engelske, hos hvilket personlig og politisk Frihed tidligere end hos noget andet Folk udviklede sig af Middelalderens Feudal- og Riddervæsen. Efter Vilhelm I. Erobreren fulgte hans Søn Vilhelm II (1087—1100), som havde Stridigheder med Gejstligheden; derpaa dennes Broder Henrik I (1100—35), der ikke havde saa god Ret til Kronen som den ældre Broder, Robert af Normandiet, og derfor søgte at vinde Adelen og Gejstligheden ved et Slags Haandfæstning (Charta libertatum), der kan anses som det første Grundlag for den engelske Forfatning, og efter flereaarig Familiekrig igjen forenede Normandiet med den engelske Krone 1106, ligesom han ogsaa hævdede dets Besiddelse mod den franske Konge Ludvig VI. Efter hans Død bemægtigede hans Søstersøn Stephan af Blois (1135—54) sig Tronen, men maatte kæmpe om den med Henriks Datter Mathilde og hendes Søn Henrik Plantagenet, Greve af Anjou, som 1153 nødte Stephan til at erklære ham for sin Efterfølger. — Huset Anjou ell. Plantagenet 1154—1485. Den første Konge af dette ligeledes franske Hus, Henrik II (1154—89), gjenoprettede Kongemagtens i den sidste Tid sunkne Anseelse og Landefreden, organiserede Retsplejen, oprettede en staaende Hær af Lejetropper, ved hvis Hjælp han holdt Vasallerne i Ave, og begunstigede Stæderne. Da han vilde hævde sin Myndighed ogsaa mod Gejstligheden (s. Becket), kom han i en heftig Strid med denne og maatte til sidst ydmyge sig for Paven. Han erobrede det vestlige Irland 1171 og overvandt Skotterne 1174. Hans Søn Richard I Løvehjærte (1189—99) forsømte sit Lands Styrelse for at deltage i det tredje Korstog; under hans Fraværelse herskede lovløse Tilstande i Riget. Under Richards Broder, den troløse Johan uden Land (1199—1216), tog den franske Konge Philip August Anledning af Mordet paa hans Brodersøn Arthur til at inddrage de store Len, som de engelske Konger paa Grund af deres Nedstammen fra Frankrig besad i dette Land (Normandiet, Anjou, Maine m. m.); Johans Strid med Paven paadrog Landet Interdict, og da han 1213 formelig tog E. til Len af Pavestolen, nødte Baronernes Opstand ham til at udstede Magna charta (s. d. A.). Ham fulgte hans mindreaarige Søn Henrik III (1216—72), der gjorde uheldige Forsøg paa at tilbagevinde de tabte Provinser i Frankrig og indadtil haardt trængtes af de urolige og herskesyge Baroner med Simon af Montfort, Greven af Leicester, i Spidsen, som endog 1264 fangede Kongen i et Slag og for at skaffe sig en Støtte mod denne sammenkaldte Repræsentanter for den lavere Adel og Stæderne, hvorved den første Grund blev lagt til det engelske Underhus; Kongen befriedes dog n. A. ved sin Søn. Under dennes, Edvard I.s, berømmelige Regering (1272—1307) erobredes 1283 Wales, som siden den Tid stedse har været forenet med E.; han underkastede sig ogsaa 1296 for en Tid Skotland, forbedrede Lovgivningen og Retsvæsenet, indskrænkede Baronernes Myndighed og modsatte sig Pave Bonifacius VIII.s Overgreb. Under den svage Edvard II (1307—27) hævede Baronernes Indflydelse sig igjen, og Skotland gik fuldstændig tabt. Edvard III (1327—77) underkastede sig Skotterne paa ny og begyndte 1338 de langvarige Krige med Huset Valois i Frankrig angaaende Tronfølgen i dette Land, hvor han ogsaa en Tid lang havde stor Fremgang, men til sidst uagtet sin egen og sin Søn, „den sorte Prinses" Tapperhed mistede næsten alle de gjorte Erobringer. Fra c. 1340 adskiltes Parlamentet i Overhuset og Underhuset, og dette fik under Edvard III og Richard II foruden Skattebevillingsret og Andel i Lovgivningen Ret til at klage over Misbrug af Embedsmyndighed; fra 1362 maatte som Følge af Hadet til Frankrig det franske Sprog i offentlige Forhandlinger vige Pladsen for det engelske, som nu udviklede sig. Under Edvards Sønnesøn Richard II (1377—99) led Landet meget ved hans Farbrødres Herskesyge og Tvedragt, ved Krige med Frankrig og Skotland, ved Bondeopstanden under Wat Tyler og ved Lollhardernes Optræden mod Kirken; til sidst blev han stødt fra Tronen af sin Fætter, Henrik af Hereford. Med denne, Henrik IV (1399—1413), en statsklog Fyrste, men som maatte kæmpe med alle en Usurpators Forlegenheder, begyndte Linjen Lancaster. Hans Søn Henrik V (1413—22) fornyede Edvard III.s Fordringer paa den franske Krone, til hvilken han ogsaa 1420 fik Udsigt, men han døde forinden, og hans Søn Henrik VI (1422—61), Arvingen til begge Riger, var da kun 9 Maaneder gl. Under den i hans Mindreaarighed oprettede Formynderregering af hans Farbrødre, Hertugerne af Bedford (i Frankrig) og Gloucester (i E.), gik indtil 1453 alle Englændernes Besiddelser i Frankrig tabte paa Calais nær. Af den almindelige Utilfredshed over Kongens Kraftløshed og Udueligheд og hans Dronning Margrete af Anjous og hendes Yndlinges vilkaarlige Regering benyttede Hert. Richard af York, der paa dobbelt Maade nedstammede fra Edvard III, sig til at gjøre Fordring paa Tronen, og saaledes begyndte de frækkelige Borgerkrige, som under Navn af Krigene imellem den røde og den hvide Rose

(Kongelinjerne Lancaster og York) i 30 Aar (1455—85) ødelagde E. og medførte forfærdelig Blodsudgydelse samt Opløsning af al borgerlig Orden. Efter Richards Fald satte Greven af Warwick hans Søn Edvard IV (1461—83) paa Tronen, og med ham begyndte Linjen York; efter hans Død bemægtigede hans Broder Richard af Gloucester som Formynder for hans 12aarige Søn Edvard V sig Kronen som Richard III (1483—85), men faldt i Slaget ved Bosworth mod Henrik Tudor, Greve af Richmond, som derpaa besteg Tronen. — Huset Tudor 1485—1603. Henrik VII (1485—1509), som paa mødrene Side nedstammede fra Huset Lancaster, benyttede sig af den ved de langvarige Borgerkrige bevirkede Svækkelse af Aristokratiet og Folkets Udmattelse til at udvide Kongemagten saaledes, at Parlamentet under ham og hans nærmeste Efterfølgere sank ned til en Skygge. Henrik VIII (1509—47), en haard, egenmægtig og lunefuld Despot, regerede saaledes aldeles vilkaarlig. Han deltog i Krigene mellem Carl V og Frants I, snart paa den ene, snart paa den anden Side, mere efter sine skiftende Tilbøjeligheder end i Nationens Interesse. Da Paven ikke vilde føje ham i hans Skilsmissesag med hans første Gemalinde, brød han ganske med ham, opkastede sig selv til Overhoved for sit Lands Kirke og forfulgte med oprørende Grusomhed alle dem, der vovede at have en anden Mening end han i Trossager, saa vel Katholiker som Protestanter. I Edvard VI.s (1547—53) Mindreaarighed under Protectorerne Hertugerne af Somerset og Northumberland blev den reformerte Kirke Statskirke; men under hans ældre Halvsøster Marie (1553—58), der mistede Calais 1558, gjenindførtes Katholicismen med Ild og Sværd; og endelig grundedes ved den anden Halvsøster Elisabeth (1558—1603) den protestantisk-episkopale Kirkeforfatning, som siden hendes Tid har bestaaet i E., saa at Landet under hver af de 5 Regenter af dette Hus havde en forskjellig Kirkeform. Elisabeths Regering, under hvilken England optraadte som Forkæmper for Protestantismen, lagde Grunden til E.s Storhed; Nationens Velstand tiltog, til Dels ved Indvandring af landflygtige Nederlændere, under hendes absolutistiske, men kraftfulde og dygtige Styrelse, Landets udvortes Fjender besejredes, en farlig Opstand i Irland undertrykkedes, den engelske Flaade grundedes, og da den ugifte Dronning udnævnte Marie Stuarts Søn, den skotske Konge Jakob VI, som Husets nærmeste Arving (Henrik VII.s Dattersøns Dattersøn) til Tronfølger, banedes derved Vejen til E.s og Skotlands Forening. — Huset Stuart 1603—88 (med Afbrydelse af Republiken 1649—60). Stuarternes Regering characteriseres ved de fælles Træk: høje Begreber om Kongemagten, Tilbøjelighed til absolutistisk Anvendelse af samme og Tilsidesættelse af Folkets forfatningsmæssige Rettigheder, samt — især under Carl II og Jakob II — Forkjærlighed for Katholicismen og aabenbar Begunstigelse af den; da hertil kom en Vakken i Characteren, der daarlig passede til deres despotiske Grundsætninger, var der tilstrækkelige Grunde til Familiens Ulykke. Jakob I (1603—25) var en lærd og velvillig, men svag og pedantisk Fyrste. Under ham begyndte Puritanernes kirkelige Sekt tillige at antage en politisk Charakter, og Krudtsammensværgelsen af det jesuitiske Parti opflammede Protestanterne til ivrig Reaction mod Katholicismen. Ved Udvandringer, fremkaldte ved de politiske og religiøse Stridigheder, foranledigedes Koloniseringen i Nordamerika, som fra denne Tid tog deres Begyndelse. Carl I (1625—49) laa i idelige Stridigheder med Parlamentet, som ved at nægte Kongen Penge til Krigen mod Spanien og Frankrig søgte at tvinge ham til at opfylde sine Fordringer angaaende strængere Forholdsregler mod Katholikerne og til at afhjælpe Landets øvrige Klager. Ved at opløse Parlamentet og uden dets Samtykke udskrive indirecte Skatter søgte han at hjælpe sig, men maatte allerede 1628 for at faa Penge bevilge den vigtige »Petition of rigths«, hvorved den personlige Sikkerhed og Ejendommens Ukrænkelighed bestemtes. Siden regerede han i 11 Aar uden Parlament, men en Strid med Skotterne angaaende Liturgien nødte ham 1640 til at sammenkalde det saakaldte „lange Parlament“, som formelig bemægtigede sig Regeringen. Den derpaa udbrudte Borgerkrig afgjordes ved Slaget ved Naseby 1645, hvorpaa fulgte Kongens Flugt til Skotterne, hans Udlevering af disse til Parlamentet og derpaa følgende Henrettelse. E. blev nu erklæret for en Republik: Overhuset ophævedes, et Statsraad af 41 Personer indsattes, og 7 Febr. 1649 blev Kongemagten formelig afskaffet. En Opstand i Irland undertryktes med blodig Strænghed af Oliv. Cromwell, og Skotterne, som havde grebet til Vaaben for Carl II, bleve i de næste Aar slagne ved Dunbar og Worcester af samme. Imod Nederlandene udstedtes Navigationsacten 1651, hvorved E.s Skibsfart hævedes overordentlig, og i den deraf opkomne Søkrig kæmpedes heldig. Da Parlamentet gjorde Mine til at ville modsætte sig Cromwells Planer, drev han det fra hverandre 1653 og blev derpaa af Krigsraadet udnævnt til Lordprotector for Livstid. Som saadan havde han i Virkeligheden uindskrænket Magt; han opløste gjentagne Gange Parlamentet, naar det vilde antaste hans dictatoriske Myndighed, men regerede for øvrigt med Kraft og Maadehold og skaffede E. en Agtelse i Europa, som det ikke havde nydt siden Elisabeths Tid. Ved Cromwells Død 1658 traadte hans Søn Richard C. i hans Sted, men Officererne, som nu tiltog sig den højeste Magt, sammenkaldte Levningerne af det gamle Rumpparlament og nødte Richard til at fratræde 1659. Af den almindelige Misfornøjelse med det trykkende Militærdespoti benyttede nu det royalistiske Parti sig; General Monk, den øverstbefalende for de engelske Tropper i Skotland, rykkede med 6,000 Md. mod London og sammenkaldte et nyt Parlament, som traadte i Forbindelse med Carl II og 8 Maj 1660 under almindelig Jubel udraabte ham til Konge (1660—85), hvorved den gamle Forfatning fuldstændig gjenoprettedes. Restaurationen gik i Begyndelsen frem med stort Maadehold, indtil det nye Parlament af 1661, der mest bestod af Episkopale, gjennemførte Reactionen især i

kirkelig Retning. Usædelighed, katholske Sympathier, nedværdigende Afhængighed af Frankrig, som Kongen i sin Pengeforlegenhed stadig trængte til, det berygtede Cabalministerium, Angivelser, Sammensværgelser og fristindede Mænds Henrettelse, i Forbindelse med lidet hæderlige Krige med Holland betegne den usle Carl II.s Regering og vedligeholdt en stadig Gjæring. Denne fremkaldte imidlertid to Love af stor Vigtighed, den da saa populære Testact, hvorved Katholiker udelukkes fra Embeder, og den berømte Habeas-Corpusact til Betryggelse af den personlige Sikkerhed mod Magtens Misbrug, ligesom den bevirkede Dannelsen af de to politiske Partier Whigs og Tories. Carls Broder Jakob II (1685—88) var ikke blot selv Katholik, men begunstigede aabenlyst Katholicismen; hans fanatiske og haarde Fremfærd mod alle dem, der modsatte sig hans Vilje, i Forbindelse med den Omstændighed, at hans katholske Dronning fødte en Søn, saa at man maatte frygte for en Fortsættelse af den katholske Reaction, bragte Whigpartiet til at knytte Underhandlinger med Kongens Svigersøn, Prins Vilhelm af Oranien, som ogsaa landede i E. og uden Modstand drog ind i London, medens den af alle forladte Konge flygtede ud af Landet. Parlamentet overbrog derpaa Kronen til Vilhelms Ægtefælle Marie (II) og ham selv, imod at de bekræftede den gamle Forfatning ved en »Declaration of rights«, der indeholdt nøjagtige Bestemmelser angaaende Grænserne for den kongelige Magt og betragtes som Grundpillen for den engelske Folkefrihed. Denne Tronforandring kaldes Revolutionen. Det skotske Parlament fulgte snart det engelske Parlaments Exempel. — Vilhelm III (1689—1702) underkastede sig Irland efter Slaget ved Boyne og stræbte ved Tolerance, men tillige ved Fasthed at forsone de religiøse Partier; kun det katholske Irlands Stilling vedblev at være meget trykkende. Da nu i Hovedsagen det engelske Folk havde sejret i Kampen for den politiske og religiøse Frihed, kunde det mere end tidligere henvende sine Tanker paa Udviklingen af Landets Handel, Søfart og Industri, og hertil bidrager meget Grundlæggelsen af Londons Bank og Fordoblingen af det under Elisabeth stiftede ostindiske Compagnis Actiecapital. I den ydre Politik tog Vilhelm som Forfægter af den europæiske Ligevægt og udholdende Modstander af Ludvig XIV vigtig Del i Krigene mod Frankrig og begyndte saaledes den spanske Arvefølgekrig, som fortsattes med stor Lykke og Berømmelse ved Marlborough under Vilhelms Svigerinde Anna (1702—14), der i det hele fulgte sin Forgængers Politik, indtil Whigpartiet styrtedes, hvorpaa en modsat Politik fulgtes, i Følge hvilken E. fratraadte Forbindelsen mod Frankrig og ved Freden i Utrecht opnaaede betydelige Afstaaelser. Under Krigen vare E. og Skotland ved den saakaldte „Union“ 1707 blevne forenede til ét Rige „Storbritannien“ med et fælles Parlament, og ved »Act of settlement« kaldtes det hannoverske Hus til Tronfølgen i det britiske Rige, da Anna ingen Børn efterlod sig. — Det hannoverske Hus siden 1714. Kurfyrst Georg Ludvig af Hannover, en Datterdattersøn af Jakob I, besteg i Følge nysnævnte Lov E.s Trone som Georg I (1714—27). Under ham kom Whigpartiet atter til Roret, og den dygtige Minister Rob. Walpole hævede ved sin kloge Bestyrelse, især af Finanserne, i en langvarig Fredsperiode under denne Konge og hans Efterfølger E.s Anseelse overordentlig. En jakobitisk Opstand til Fordel for den fordrevne Konges Søn Jakob (III) 1715 blev dæmpet; i Stedet for 3aarige indførtes 7aarige Parlamenter, og en betydelig staaende Hær oprettedes til Undertrykkelse af borgerlige Uroligheder. Under Georg II (1727—60) tog E. Del i den østerrigske Arvefølgekrig paa Østerrigs og i Syvaarskrigen paa Preussens Side; i Forbindelse med begge førtes en heldig Søkrig med Frankrig, hvis Sømagt blev svækket, og fra hvilket Besiddelser i Amerika og Ostindien erobredes. Prætendenten Carl Edvards Forsøg paa at bemægtige sig Tronen 1745 mislykkedes aldeles. I Kongens sidste Aar stod den ældre Pitt, Lord Chatham, i Spidsen for Regeringen, som han førte med stor Dygtighed; hans Hovedbestræbelse gik ud paa at svække Frankrig og hæve E. som Sømagt, hvilket kun kunde naas ved Krig. Under Georg III (1760—1820) traadte Pitt ud af Ministeriet, og Freden med Frankrig og Spanien i Paris 1763 skaffede E. Besiddelsen af Canada og flere Øer i Vestindien samt Florida. Lord Clive lagde ved store Landvindinger i Ostindien Grunden til det engelske Rige der. Derimod tabtes ved Opstanden i Nordamerika og den dermed forbundne Søkrig med Frankrig, Spanien og Nederlandene de fleste nordamerikanske Kolonier, hvis Uafhængighed E. maatte erkjende 1782. Fra Dec. 1783 stod den yngre Pitt i Spidsen for Regeringen. Under hans Ministerium fik den engelske Regering Overopsyn med det ostindiske Compagnis Besiddelser 1784 og forandredes 1800 Personalunionen med Irland til en Realunion, idet det irske Parlament sammensmeltedes med Storbritanniens. Den franske Revolution gav for en lang Tid den engelske Politik en bestemt Retning af fortsat og haardnakket Kamp med Frankrig, som med en ganske kort Afbrydelse (1802—3), under hvilken Pitt var udtraadt af Ministeriet, førtes fra 1793 til 1814. I denne blev Frankrigs Sømagt ødelagt og dets Kolonier tabtes, men Krigen medførte overordentlige Bekostninger, især fordi E. maatte raade Bod paa sin egen Landmagts Utilstrækkelighed til at byde Frankrig Spidsen til Lands ved at stille andre Staters med engelske Penge lønnede Tropper i Marken og saaledes f. Ex. for en stor Del underholdt de spanske Hære, som 1808—14 kæmpede mod Napoleon I. E.s Anmasselser i Henseende til neutrale Skibes Fart under en Søkrig førte til Slaget paa Kjøbenhavns Red 1801 og senere til Røvertoget 1807, hvorved E. ogsaa fik Danmark til Fjende. Landets Handel led vistnok en Del ved Continentalsystemet, men dog ikke saa meget, at dette kunde naa sin Hensigt, da Systemet ikke kunde strængt gjennemføres og de andre Verdensdele stod aabne for E., som beherskede Havet. Under disse langvarige Krige maatte de indre Anliggender træde i Baggrunden; til Gjennemførelse af Reformer var

der hverken Ro eller Attraa. Kongen havde allerede længe lidt af Sindsforvirring; 1811 blev han erklæret for uhelbredelig, og Prinsen af Wales fik 1812 som Regent den hele kongelige Myndighed. Han beholdt Ministeriet Liverpool, hvori Castlereagh var Sjælen. Ved Fredslutningerne 1814 og 1815 fik E. Malta og Protectoratet over de joniske Øer samt en Del Øer i Vestindien, Sechellesøerne, Ile de France, Besiddelser i Guajana, Caplandet m.m., og af Danmark Helgoland. En med de forenede Stater i Nordamerika 1812 begyndt Krig endte uden Tab eller Vinding ved Freden i Gent 1814. Strax efter Fredslutningen medførte de derved fremkaldte Rystelser i Handel og Industri og en samtidig indtrædende Misvæxt stærk Gjæring i de lavere Klasser, der klagede over de tunge Skatter, især paa Korn, og krævede politiske Reformer, særlig en Valgreform. Misstemningen holdtes nede ved stedse strængere Tvangsforholdsregler imod Bladene og de offentlige Møder; i Aug. 1819 blev et Folkemøde i Manchester sprængt af Rytteri, og n. A. opdagedes en Mordsammensværgelse mod Ministrene. Regeringen var ligesom under hele Revolutionskrigen afgjort torystisk og støttedes af et stort Flertal i Underhuset og i de højere Klasser. Udadtil forsvarede Castlereagh Legitimitets-Grundsætningerne i Fællesskab med de tre østlige Stormagtshoffer, og indadtil var det ham og Eldon, som stivsindet modsatte sig enhver Reform; den maadeholdne Retning repræsenteredes af Canning, der ligesom sin Lærer Pitt raadede til Katholikernes Ligestilling, og af Robert Peel, som vilde praktiske, men ikke politiske eller kirkelige Reformer. Ingen Ændring indtraadte, da Prinsregenten 29 Jan. 1820 ved sin Faders Død blev Georg IV og strax indviede sin Regering med en stor Skandale, Skilsmissesagen mod Dronn. Caroline. Men i Aug. 1822 tog Castlereagh Livet af sig, og Canning blev nu Udenrigsminister og Sjælen i Regeringen. Han begyndte en frisindet Udenrigsstyrelse; han turde vel ikke modsætte sig den franske Indblanding i Spanien 1823, men hindrede en lignende i Portugal og godkjendte 1825 de mellem- og sydamerikanske Staters Uafhængighed; ogsaa tog han sig af Grækernes Frihedskamp og skaffede dem til sidst Stormagtshjælp. 1826 gjordes af Huskisson de første Skridt i Frihandels-Retning til Indskrænkning af Beskyttelsen og Nedsættelse af Korntolden. 1827 var Canning endog i faa Maaneder Førsteminister, men døde uden at have kunnet fuldføre sine Planer; dog medførte hans Ministerium en Spaltning i Toryernes Rækker, hvis maadeholdne Elementer snart efter gik over til Whigerne. Efter at Lord Goderich en kort Tid forgjæves havde søgt at fortsætte hans System, dannedes 1828 et rent Toryministerium under Hertugen af Wellington med Lyndhurst til Lordkansler, Aberdeen til Udenrigs- og Peel til Indenrigsminister. Det gjenoptog udadtil Castlereaghs Politik og billigede Reactionen i Frankrig, Spanien og Portugal; derimod gik det 1828 ind paa Testactens Afskaffelse og 1829 af Frygt for Folkeoprør og især for de af O'Connell ledede irske Katholiker endog paa Katholikernes Emancipation, som Partiet hidtil haardnakket havde modsat sig, fordi E. derved vilde miste sit Grundpræg som væsentlig protestantisk Stat. Katholikerne opnaaede saaledes Adgang til Underhuset og til alle communale Hverv, samt til de fleste civile Embeder (allerede 1817 havde de faaet Adgang til Officersposterne i Hær og Flaade); kun maatte katholske Underhusmedlemmer (indtil 1867) aflægge en egen Ed paa ikke at skade Statskirken, og fra Universiteterne vedbleve de at være udelukkede (indtil 1854). De katholske Peerer fik desuden Ret til at indtage deres Pladser i Overhuset. Medens Toryerne i dette Spørgsmaal gav efter for Folkestemningen, vilde de i Valgreformsagen ikke gjøre mindste Indrømmelse, og derfor kastede Agitationen sig udelukkende herpaa. 26 Juni 1830 døde Georg IV og fulgtes af sin Broder Wilhelm IV, der altid havde hyldet frie Meninger. Den snart efter indtræffende Julirevolution i Frankrig satte Sindene i stærkt Røre og gav de lavere Klasser godt Mod, og allerede i Nov. maatte Ministeriet give Plads for et liberalt, det første siden 1806. Jarl Grey indtog Forsædet, og desuden udnævntes Melbourne, Russell, Palmerston og Stanley (senere Derby), 4 fremtidige Førsteministre, samt Brougham, Durham, Graham og Lansdowne, som alle havde deltaget i den frisindede Opposition. Efter haardnakkede Kampe, især i Overhuset, og under en hidtil ukjendt Ophidselse i Folket gjennemførtes i Sommeren 1832 Valgreformen, hvorved Valgretten betydelig udvidedes, en stor Mængde „raadne Flækker" inddroges til bedste for de store Byer, som i Tidens Løb vare voxede op, men endnu ikke repræsenterede i Underhuset, og endelig nogen større Ligelighed i Kredsfordelingen indførtes. Medens tidligere Landadelen havde øvet den overvejende Indflydelse paa Underhusets Sammensætning, gik Magten nu over i Mellemklassernes Hænder. Ogsaa kom det politiske Tyngdepunkt for Fremtiden til at hvile i Underhuset, medens Overhuset hidtil havde været det mægtigste. Derfor banedes der ved Reformen først Vej til mange andre Fremskridt, og selve Toryerne opgav nu deres ubetingede Modstand derimod og tog under Peels Ledelse Navnet „conservative", medens Whigerne kaldte sig „liberale". Ved de nye Valg fik disse et umaadeligt Flertal i Underhuset (509 mod 149) og brugte det til at afskaffe Negerslaveriet i Vestindien og de andre Kolonier mod et Vederlag til Planterne af 20 Mill. Pd. Sterl., ophæve det indiske Compagnis Handelsmonopol, ændre Bankens Ordning, inddrage mangfoldige unyttige Embeder, samt indføre Orden og Sparsommelighed i Forvaltningen. Ogsaa udkom 1833 den første Lov om Indskrænkning af Børns Arbejdstid i Fabrikerne. En irsk Kirkelov indskrænkede Bispernes Tal og nedsatte deres høje Lønninger; men Spørgsmaalet om videre Ændringer i den irske Statskirkes Stilling og om Tiendens Anvendelse til Undervisningens Fremme fremkaldte Uenighed i Ministeriet, saa at først Stanley og Graham udtraadte, og senere Grey selv veg Pladsen for Melbourne i Juli 1834. Dette Ministerium maatte vel

snart vige for et conservativt under Peel, men kom i Apr. 1835 paa ny til Magten og gjennemførte en grundig Omdannelse af Fattiglovgivningen, en Communallov for de større engelske og skotske Byer, Fastsættelse af Tienden i E., ny Fordeling af de engelske Bispestole og deres Lønninger, Indførelse af borgerlig Vielse efter Folks frie Valg, Formildelse af de haarde Straffelove og andre Reformer. Udadtil havde Palmerston siden 1830 fulgt Cannings Forbillede, rakt Frankrig Haanden til en hjærtelig Forstaaelse og i Fællesskab med det understøttet Belgiens Løsrivelse og de to Dronninger i Spanien og Portugal Isabella og Maria, som repræsenterede de friere Ideer imod den klerikale Enevældes Forkæmpere, Don Carlos og Dom Miguel. — 20 Juni 1837 døde Vilhelm IV, hvorefter Hannover skiltes fra E. efter 123 Aars Forbindelse. Nu kom hans Broderdatter Victoria paa Tronen; hun var opdraget i frisindede Anskuelser og tog Melbourne til sin politiske Vejleder, hvorfor hun ogsaa gjennem hele sin Regering viste stræng Troskab imod den parlamentariske Styrelse. Der var i de første Aar ikke ringe Gjæring i Riget. I Irland havde O'Connell siden 1834 rejst Forlangendet om Repeal, d. e. Tilbagekaldelse af Unionen mellem Irland og Storbritannien, samt Gjenoprettelse af et eget irsk Parlament; ved Siden af denne lovlige Bevægelse fremkaldte de slette Landboforhold en stadig Retsusikkerhed med jævnlige Mord paa Godsejere og Godsbestyrere, udøvede af hemmelige Samfund. I E. krævede Chartisterne 1838 almindelig Valgret, hemmelig Afstemning og aarlige Valg, medens »Anti-Cornlaw-League« samtidig begyndte sin Agitation imod Kornlovene og for Frihandel i det hele taget. Ogsaa i Canada udbrød Uroligheder, som dog snart dæmpedes. 1839 vilde Melbourne trække sig tilbage, men Dannelsen af et nyt conservativt Ministerium strandede paa Peels Forlangende om at kunne fjærne Dronningens Hofdamer, hvilket hun da ikke vilde underkaste sig. Det gode Forhold til Frankrig led 1840 et stærkt Skaar ved E.s kraftige Understøttelse til Sultanen af Tyrkiet i Striden med Ægypten. S. A. kom E. i Krig med China, som først endte 1842. Den Folkeyndest, som hidtil havde baaret Ministeriet, var efterhaanden vegen, til Dels fordi det ikke reformerede nok efter de radicales Ønsker. Valgene 1841 gav et stærkt Flertal imod det, og Peel dannede et nyt Ministerium, hvori Graham og Stanley sad ved Siden af Wellington, Aberdeen, Buckingham og Lyndhurst, og hvortil ogsaa Gladstone hørte, om end i en underordnet Post. Dette Ministerium foretog 1842 en betydelig Nedsættelse af Korntolden med synkende Scala i Forhold til Kornpriserne og gjennemførte 1843 en Revision af Toldtarifen med Udstrygning af mange Toldsatser og Nedsættelse af mange andre, hvorved Beskyttelsessystemet meget mildnedes, medens en Indkomstskat dækkede Tabet. 1845 gjordes et nyt alvorligt Skridt i samme Retning, idet al Udførselstold og al Told paa Raastoffer afskaffedes, og 1846 var det endelig, at Peel under det voxende Tryk fra Anti-Cornlaw-League med Cobden og Bright i Spidsen og under den indtraadte Misvæxt besluttede sig til helt at bryde med sit Partis Traditioner og afskaffe Korntolden med Udgangen af 1848. Det lykkedes ham med de liberales Hjælp at føre Reformen igjennem; men ligesom tidligere Canning sprængte han det conservative Parti, hvis ene Fløj, Peeliterne, senere for en stor Del gik over til de liberale, medens Resten samledes under nye Førere, Bentinck, Disraeli og Stanley. Kort efter (Juli 1846) maatte Peel give Plads for et liberalt Ministerium under Russell, men undlod ikke at støtte dette imod sit fordums Parti. Udadtil havde E. under Peels Styrelse søgt at vedligeholde et godt Forhold til alle fremmede Magter og at udjævne de opkomne Tvistemaal, med Frankrig om Tahiti (1844) og med Nordamerika om Grænsen, idet hele Oregonterritoriet opgaves (1846). Derimod førtes 1842 en heldig Krig med Afghanerne, og E.s Besiddelser i Indien udvidedes betydelig. Det nye Ministerium kom derimod snart i Anledning af det spanske Dobbeltgiftermaal i spændt Forhold til Frankrig. Kartoffelsygdommen i Irland 1846 fremkaldte en forfærdelig Hungersnød og talløse Dødsfald, samt en massevis Udvandring, der i faa Aar bortførte 1 Mill. Mennesker; den gav Stødet til mange Vejanlæg og andre offentlige Arbejder og 1849 til Oprettelsen af en ny Domstol til at paakjende de indviklede Ejendomsforhold. Repeal-Bevægelsen blev derimod dæmpet ved O'Connells Domfældelse og tabte sig omtrent helt; kun gjordes 1848 et svagt Oprørsforsøg i Irland. S. A. søgte Chartisterne ved en storartet Demonstration i London at indjage Parlament og Regeringen Skræk, men over for dennes kraftige Forholdsregler blev det kun et tarveligt og frugtesløst Optrin. Under de stærke Rystelser paa Fastlandet gav Palmerston sin Velvilje for de frisindede Retninger utvetydig til Kjende uden dog at yde ligefrem Hjælp; han fremkaldte derved gjentagne Gange Uvilje hos Regeringerne, medens man fra anden Side bebrejdede ham, at han lod Frihedens Forsvarere i Stikken. Baade i Norditalien (mellem Østerrig og Sardinien) og i den dansk-tyske Krig optraadte E. som Mægler, men uden at finde nogen Indgang for sine Raad. 1849 afskaffedes Toldbeskyttelse for Kolonialsukker og den fra Cromwells Tid stammende Navigationsact; og 1850 indførtes friere Forfatninger for Australien og Cap, hvorved Baandet imellem Kolonierne og Moderlandet løsnedes; senere blev det samme System ogsaa gjennemført for de andre Kolonier. 1851 fremkaldte den katholske Kirkes stadige Stræben efter at vinde Fremgang i E. og den af Paven kundgjorte Gjenoprettelse af det katholske Hierarchi en stærk Ophidselse imod Pavedømmet, hvorfor Russell gjennemførte en Lov imod Antagelse af gejstlige Titler, som dog aldrig fik nogen praktisk Betydning og 1871 igjen tilbagekaldtes. Da Palmerston i Dec. 1851 paa egen Haand godkjendte det franske Statscoup, nødtes han til at gaa af, hvorhos Ængstelsen for Frankrig gav Stødet til en Omdannelse og Udvidelse af Militsen. Men allerede i Febr. 1852 maatte Russell give Plads for et conservativt Ministerium under Derby og Disraeli,

som dog kun holdt sig til Dec. s. A., fordi dets protectionistiske Lyster samlede alle liberale Afskygninger imod det. Et „Coalitionsministerium" af disse Gruppers Førere (spotvis kaldet „Ministeriet for alle Talenter") dannedes under Aberdeens Forsæde. Herved fik Gladstone Lejlighed til at gjennemføre en omfattende Revision af Toldtarifen med betydelige Nedsættelser for flere vigtige Forbrugsvarer; han fortsatte saaledes, hvad der 10 Aar forud var begyndt under Peel. 1854 fuldstændiggjordes Skridtet fra 1849, idet ogsaa Kystskibsfarten frigaves for fremmede Folkeslag; s. A. aabnedes Universitetet i Oxford for Dissentere, dog kun under snævre Former (1856 ogsaa det i Cambridge). E.s Deltagelse i den russisk-tyrkiske Krig blottede væsentlige Mangler ved den hele Hærforvaltning og ledede først til Russells, derefter til Aberdeens Afgang og Ministeriets Omdannelse under Palmerston (Febr. 1855), der førte Krigen med Kraft og lagde Vægt paa et godt Forhold til Frankrig. Under dette Ministerium fortsattes de begyndte Reformer i Retsplejen, især (1857) ved Indskrænkning af de gejstlige Domstole og Oprettelse af en egen Ret for Ægteskabs- og Skilsmissesager, hvorved desuden Skilsmisse ophørte at være et Privilegium for Rigmænd. Byen Cantons Bombardement ved Bowring 1857 havde nær medført Palmerstons Fald, da alle Modpartier forenede sig imod ham; derimod lykkedes det et lignende Forbund at styrte ham i Febr. 1858, da han efter Orsinis Mordforsøg paa Napoleon III foreslog strængere Forholdsregler imod politiske Flygtninger og derved indskrænkede den Asylret, som E. følte sig saa stolt af. Derby dannede et rent Toryministerium, da han ikke kunde faa maadeholdne Mænd fra de andre Sider til at gaa med sig, men var nødt til at gjennemføre Jødernes Adgang til Parlamentet, hvilken i flere Aar var bleven vedtagen af Underhuset, men forkastet af Overhuset, og som det conservative Parti altid havde modsat sig. Det gik saaledes 1858 hermed ligesom 1829 med Katholikernes Ligestilling. Opstanden i Indien (1857) havde godtgjort Nødvendigheden af indgribende Ændringer i Forvaltningen, og man enedes om at henlægge Indien umiddelbart under Kronens Styrelse, udøvet af en Statssecretær og en Vicekonge. I Marts 1859 indbragte Disraeli Udkast til en Valgreform, hvilket Russell allerede havde gjort 1852 og 1854, og hvorom flere private Lovudkast senere vare fremkomne. Men det havde altfor store Mangler til at kunne tilfredsstille det liberale Parti. Da Ministeriet desuden i Striden mellem Østerrig og Sardinien med dettes Forbundsfælle Frankrig viste altfor megen Velvilje mod Østerrig, ledede dette til Ministeriets Fald, og et nyt liberalt Ministerium dannedes i Juni 1859 under Palmerstons Ledelse med Repræsentanter for alle Partiets Afskygninger. Ved Handelspagten med Frankrig 1860 fuldstændiggjorde Gladstone Frihandelens Indførelse, samt indskrænkede Toldtarifen til en Snes Poster. 1861 afskaffedes Papirsskatten, den sidste af „Skatterne paa Oplysning"; Stempelskatten for Bladene var ophævet faa Aar forud (1855). I de nærmeste Aar gjennemførtes flere andre Skatteændringer, men ellers ingen indgribende Reform. Derimod optog de udenrigske Forhold megen Opmærksomhed. 1859—60 førtes Krig med China, som nødtes til vigtige Indrømmelser. E. støttede ivrig Italiens Enhedsbestræbelser og hindrede derved, at det nye Kongerige blev Frankrigs Vasal. Da Grækenland 1862 havde forjaget Kong Otto, gav E. til bedste for den nye Konge 1863 Afkald paa de joniske Øer, som længe havde ønsket Tilslutning. Under Borgerkrigen i Nordamerika udtalte E.s Aristokrati, selv dets liberale Medlemmer, sig aabent for Sydstaternes Sag, af Skinsyge og Uvilje imod Unionen, medens Arbejderne under de radicale Politikeres Ledelse stillede sig paa Nordens Side. Regeringsmyndighedernes Slaphed over for Udrustningen af sydstatlige Kaperskibe satte meget ondt Blod i Nordamerika og fremkaldte senere aarlange Underhandlinger (s. Alabama). Derimod vilde E. ikke deltage med Frankrig i nogen Mægling eller noget andet Skridt til bedste for Sydstaterne. 1862 gjorde E. sammen med Frankrig og Spanien et Tog imod Mexico; men saa snart dette havde lovet at fyldestgjøre de tre Magters Pengekrav, trak E. sig tilbage ligesom Spanien og vilde ikke hjælpe Frankrig i Gjennemførelsen af dets særlige Planer. Efter den polske Opstands Udbrud 1863 aabnede Rusland en omfattende diplomatisk Noteverel med stærke Klager over Ruslands tyranniske Færd, men vilde dog ikke optræde virksomt for Polens Frihed. Ligeledes holdt E. sig tilbage 1864, da Danmark blev angrebet af de to tyske Stormagter, skjønt E. i en Række Aar havde været Danmarks stadige, ja stundum endog paatrængende Raadgiver og derfor maatte regnes for at være moralsk forpligtet til at yde Hjælp, da dets Mægling over for Tyskland ikke frugtede. E.s Tilbageholdenhed skyldtes dog nærmest Napoleon III.s Holdning; thi han søgte at give Krigen en saadan Vending, at Frankrig kunde vinde en Del af de tyske Rhinlande, og dertil ønskede E. ikke at række Haand. Alligevel opstod Misstemning over, at E. var bragt i en skjæv Stilling, og stærke Angreb rettedes i begge Parlamentets Huse paa Ministeriets Udenrigspolitik; men kun i Overhuset gik Afstemningen det imod, medens det i Underhuset sejrede med et ringe Overtal. Disse gjentagne diplomatiske Uheld fremkaldte dog Afsmag for den stadige Indblanding i de udenlandske Anliggender uden tilsvarende kraftig Optræden, og Ønsket om fuldstændig at holde sig uden for Fastlandets Sager blev mere almindeligt, ja fik i Sommeren 1866 sit fyldigste Udtryk i Disraelis Ord, at „E. var en halvt asiatisk Magt". E. viste sig ogsaa aldeles ligegyldig over for Krigen i Tyskland 1866 og gjorde heller intet Skridt for at skaffe Danmark nogen Oprejsning, skjønt det 1865 havde gjort Indsigelse imod Aftalen i Gastein. I Efteraaret 1865 døde Palmerston, der længe var bleven anset som Hovedhindringen for politiske Reformer i E.; nu overtog Russell Forsædet i Ministeriet, medens Gladstone fik Ledelsen i Underhuset. Han indbragte 1866 et Udkast til en Valgreform, men mødte Modstand ogsaa fra flere Liberale, og da han holdt stift paa sine

Forslag, paadrog han sig et Nederlag, der i Juli 1866 ledede til Ministeriets Afgang. Derby og Disraeli kom nu igjen til Magten. Det nye Ministerium gjennemførte vigtige Ændringer i Fattigvæsenets Ordning og skærpede de Sundhedsregler, som i den sidste Menneskealder efterhaanden vare blevne vedtagne for Fabrikerne og Minerne (især 1844 og 1856), samt udstrakte dem til de mindre Værksteder. 1867 forelagde det en ny Plan til en Valgreform, men opgav den snart og lod den under det liberale Flertals Tryk omdanne til en meget frisindet Ordning, langt mere vidtgaaende end Gladstones stærkt dadlede Udkast. Reformen af 1832 fuldstændiggjordes derved, skjønt Loven holdt sig inden for den samme Ramme. En Del mindre Byer tabte den ene eller begge deres Repræsentanter, og Valgretten blev væsentlig udvidet, især i Byerne, hvorfor ogsaa Arbejderne vandt større Indflydelse paa Valgene. 1867 forenedes E.s Kolonier i Nordamerika til Dominion of Canada, og s. A. gjordes et Tog til Abessinien for at straffe Kejser Theodors Overmod. 1868 afskaffedes Dissenternes Forpligtelse til at udrede Kirkeskatter til bedste for Statskirken, i Følge et Forslag af Gladstone, som Ministeriet modstræbende gik ind paa. Da Valgene i Nov. s. A. efter den nye Valgordning gav et stort liberalt Flertal i Underhuset (386 imod 272), traadte Disraeli strax tilbage uden at afvente Parlamentets Sammenkomst; og Gladstone dannede nu et nyt Ministerium til Dels af yngre Kræfter (Lowe, Childers, Goschen) og af Mænd med temmelig radical Retning (Bright og Forster). Dette gjennemførte i faa Aar en Række indgribende Reformer: den irske Statskirkes Ophævelse (1869), en irsk Landbolov, der søgte at værne om Fæsternes Ret over for Godsejerne (1870), en engelsk Folkeskolelov, der betydelig forøgede Statens Tilskud til Skolevæsenet og skærpede dens Tilsyn, samt muliggjorde Indførelse af Skoletvang (1870), en Lov om de mange engelske Mellemskoler, der underholdes af egne Midler, og som ved deres gammeldags Ordning langtfra gjorde Nytte i Forhold til deres Indtægter (1869), Lov om fuld Ligestilling for Dissenterne ved de engelske Universiteter (1871). End videre gaves nye Regler om den communale Valgret i de større Byer, og den tilstodes ogsaa de selvstændige Kvinder (1869), hvorhos det første Skridt gjordes til at sikre gifte Kvinder Raadighed over deres særlige Formue og Arbejdsfortjeneste (1870). Vigtige Ændringer foretoges (1871) i Hærens Ordning, men Forslaget om at afskaffe Officersposternes Salg bragte Regeringen i Strid med Overhuset og gjennemførtes kun ved en kgl. Forordning, der nødte Peererne til at opgive deres Modstand. Ligeledes maatte Overhuset 1872 give sit Samtykke til Indførelse af hemmelig Afstemning, som i en Menneskealder havde været et Hovedkrav fra den radicale Gruppe, og som var bleven afslaaet Aaret forud; dog tiltvang det sig vigtige Ændringer i Loven. Endelig gjordes 1873 de første Skridt til de store londonske Domstoles Sammensmeltning, Oprettelse af en Højesteret og en dermed forbunden Omdannelse af Retsplejen. Men de mange Reformer, som Ministeriet havde gjennemført, havde efterhaanden avlet saa mange Fjender (bl. a. vare Værtshusholderne vrede over Indskrænkninger i Udskænkningen fra 1872), at de nye Valg i Febr. 1874 gav Modpartiet et stort Overtal (første Gang siden 1841) og nødte Gladstone til at vige for Disraeli. Denne var selvfølgelig ikke meget ivrig for Fremskridt, ja fik endog et Par af Gladstones Love ændrede lidt tilbage, saaledes Loven om Udskænkningsretten (1875) og om Officerspatenternes Salg (1876), idet der tilløbes en Bytning. Dog gjennemførtes under hans 6 Aars Styrelse en Række praktiske Reformer: en Omordning af Fængselsvæsenet (1875), omfattende Love om Sundhedsvæsenet (1875) og om Kvægsygdomme (1878), om Handelsflaaden og Tilsyn med usødygtige Skibe (1876), om Hærens og Flaadens Disciplin og Retspleje, hvorhos Retsreformen afsluttedes (1875—76) og udstraktes til Irland (1877). End videre samarbejdedes alle Lovene om Tilsyn med Fabriker og Værksteder (1878), Folkeskolevæsenet fik en videre Udvikling (1876), og flere andre Forholdsregler toges til Gavn for de lavere Samfundslag. For at forsone Irlænderne gaves (1878) et Tilskud af 1 Mill. Pd. Sterl. af den ophævede Statskirkes Midler til de irske Mellemskoler, og de irske Universiteter fik (1879) en ny Ordning; men Irlænderne, som krævede et eget Parlament (Home-Rule) og bittert klagede over Landboforholdenes Ordning, lode sig ikke dermed tilfredsstille. Af særlig Vigtighed vare Disraelis Bestræbelser for at udvide E.s Magt og Herredømme udadtil. Tog gjordes imod Ashantierne paa Guineakysten (1874), imod Afghanistan (1878—79) og Zulukafferne (1879), hvorhos den transvaalske Republik toges i Besiddelse (1877) og Fidschiøerne tilknyttedes (1874). Benyttende sig af Khedivens Pengeforlegenhed til at kjøbe hans Aktier i Suezkanalen (for 4 Mill. Pd. Sterl.) skaffede Disraeli E. et Hold i Ægypten (1875), og for at styrke E.s Anseelse i Indien sendtes Prinsen af Wales 1876 paa Hyldingsrejse dertil, hvorhos Dronningen antog Titel „Kejserinde af Indien". Under den russisk-tyrkiske Krig (1877—78) optraadte E. truende imod Rusland, sendte en Flaade til Marmarahavet og afholdt derved den russiske Hær fra at trænge ind i Constantinopel, samt nødte senere Rusland til at opgive sine Planer til Tyrkiets Sønderlemmelse. Til Løn overdrog Sultanen E. Styrelsen af Øen Cypern. Efterhaanden vaktes en lignende Misnøje mod denne Udvidelses- og Indblandingspolitik som tidligere imod Palmerstons, og nye Valg i Apr. 1880 gav et stort liberalt Flertal i Underhuset og førte paa ny Gladstone til Roret sammen med flere yderlige Liberale. E. trak sig 1881 tilbage fra Afghanistan og gjengav den transvaalske Republik dens Selvstyrelse, dog med Hævdelse af Dronningens Overhøjhed; derimod greb E. 1882 kraftig ind i Ægyptens Forviklinger, betvang Arabi Paschas Oprør og gjenoprettede Khedivens Myndighed, samt vandt derved en overvejende Indflydelse paa Landets fremtidige Styrelse. Indadtil rettedes Regeringens Bestræbelser især paa at tilvejebringe Fred og Ro i Irland, dels ved strænge Tvangs-

love, dels ved en ny Landbolov (1881), hvorved en særlig Domstol oprettedes til at fastsætte Fæsteafgifterne, naar Godsejer og Fæster ikke kunde enes. 1882 eftergaves en stor Del af de resterende Fæsteafgifter, idet Statskassen gav Godsejerne et vist Vederlag for Tabet. For at bryde de Hindringer (Obstruction), som de irske Underhusmedlemmer lagde for Forhandlingernes rolige Fremme, foretoges 1881—82 vigtige Ændringer i Husets Forretningsorden med Indskrænkninger i den nedarvede, næsten ubegrænsede Talefrihed. End videre gjennemførtes 1880 Love om Dissenternes Ret til Jordfæstelse paa Sognekirkegaardene, om Indskrænkning i Godsejernes Jagtret og om Arbejdsgivernes Forpligtelse til at give Arbejderne Vederlag for den Skade paa Liv og Lemmer, som de maatte lide ved Ulykkestilfælde i Fabriker og Miner; s. A. afløstes Maltskatten af en Ølskat, og Ændringer gjordes i Beskatningen af spirituøse Drikke. 1881 afskaffedes Pryglestraffen i Hæren, hvorfor der var kæmpet i en lang Aarrække, og 1882 tilstodes der gifte Kvinder selvstændig Formuesraadighed. En fuldstændig Fallitlov og en ny Patentlov fyldestgjorde 1883 længe nærede Ønsker, og de Rettigheder, som de nye irske Landbolove havde indrømmet Fæsterne i Irland, udstraktes 1883 til deres Standsfæller i England og Skotland. Endelig gjennemførtes 1884 imod heftig Modstand fra det conservative Parti og Overhuset, ved Trykket af en heftig Agitation i Folket, en væsentlig Udvidelse af Valgretten, der nu blev næsten lige saa udstrakt som i Frankrig og Tyskland (1 Vælger for hver 6 Indb.); dertil knyttedes 1885 en fuldstændig ny Inddeling af Riget i Valgkredse, saa temmelig afpassede efter Folketallet og med Enkeltmandsvalg. Af de Spørgsmaal, som nu nærmest sysselsætte Almenheden, maa fremhæves Omdannelse af Hovedstadens communale Styrelse, Oprettelse af folkevalgte Raad for Grevskaberne og Udstrækning af den politiske Valgret til Kvinder. I Juni 1885 medførte Misnøjen med Regeringens uklare Udenrigsstyrelse, især i Ægypten og Afghanistan, Gladstones Afgang og Dannelsen af et conservativt Ministerium under Marquien af Salisbury.

Kunst. En sammenhængende Udvikling af skjøn Kunst i E. kjendes først gjennem bevarede Monumenter fra den normanniske Erobring, skjønt der endnu findes spredte Levninger fra tidligere Perioder, saaledes fra den ældste Tid det berømte Stonehenge ved Salisbury og fra det romerske Kejserdømmes Tid nogle ringe Levninger af befæstede Lejre. Mere mærkelig i den ældste Tid var Kunsten i Irland, hvor man ikke alene finder ejendommelige Architekturmonumenter, f. Ex. runde Taarne, men ogsaa en egen decorativ Malerkunst i Miniaturmaleriet, som blev drevet med største Iver paa denne meget kirkeligsindede Ø. I disse Miniaturer, hvis Stil ogsaa optoges i den angelsachsiske Tid i England, findes en højst sælsom Behandling af den menneskelige Figur og desuden hine ejendommelige Drageslyngninger, som ogsaa kjendes fra skandinaviske Oldtidslevninger; Udførelsen er højst solid og pragtfuld. Fra Normandiet indførtes fra 1066 den særegne Gren af den romanske Kunst, navnlig Bygningskunst, som man kalder den normanniske, og som i det hele udmærker sig ved Storhed og Pragt og ved en egen Decoration af geometriske Figurer, Zigzaglinjer o. desl. Dog svare de engelske Kirkebygninger ikke ganske til Normandiets: Pillerne have en svær, rund Form; desuden bevarede man i England den nedarvede Forkjærlighed for Trælofter og byggede ingen større Hvælvinger. De vigtigste Exempler paa den engelsk-normanniske Stil ere Kathedralkirken i Winchester (1079—93), Kryptkirkerne i Worcester og Canterbury, Choret i Gloucester og de prægtige Domkirker i Norwich og Peterborough. — Atter fra Nordfrankrig modtog England i Slutn. af det 12te Aarh. den der udviklede nye og ejendommelige Retning i Architekturen, Spidsbuestilen. 1174 gjenopførte Guillaume de Sens i denne Stil Kathedralen i Canterbury, og i Løbet af de følgende Aarh. opførtes en Mængde glimrende gotiske Kirkebygninger. I Westminsterabbediets Kirke i London (efter Midten af det 13de Aarh.) er den franske Plan og Behandling endnu fulgt; men for øvrigt udviklede den engelske Gotik sig meget selvstændig i Forhold til Fastlandets. Kirkerne fik en meget stor Udstrækning i Længden, og de større hyppig to Tværskibe; Choret, som især fik en betydelig Længde, blev mod Ø. afsluttet af en ret Linje, og Choret fik kun ét stort, tilbygget Capel (Mariacapel, »Lady chapel«); Højden er i Forhold til den gotiske Stils sædvanlige, opadstræbende Retning forholdsvis ringe, og Hvælvingerne staa ikke i nogen organisk Forbindelse med de lavere Partier. Det ydre Stræbesystem fremtræder langtfra med den Rigdom og Mangfoldighed som i Frankrig, skjønt for øvrigt Udstyrelsen er meget elegant og pragtfuld. Foruden to Taarne i V. have Kirkerne sædvanlig Taarn over Korskæringen. Gotikens Udvikling falder i England i tre forskjellige Stadier. Det tidligste, som Englænderne kalde »Early English Style«, udmærker sig endnu ved en vis Strænghed; Vinduerne, som for det meste dannes af en Gruppe af tre, have endnu ikke de elegante Stenmønstre, som ellers tilhøre Gotiken. Dertil hører navnlig den glimrende Domkirke i Salisbury (1220—58), desuden de vigtigste Partier af Domkirkerne i Beverley, Worcester, Wells, Ely, Lincoln og Lichfield. Denne Retning afløstes i det 14de Aarh. af den saakaldte »decorated Style«, som udmærker sig ved decorativ Pragt, ved rige Mønstre i Vinduerne og ved elegante Stjærne- og Nethvælvinger. De vigtigste Exempler derpaa ere Domkirkerne i Exeter og York. Endelig finder man i det 15de og Beg. af det 16de Aarh. den saakaldte »perpendicular Style«, hvor Decorationen er endnu rigere og elegantere, men tillige ved sine mange parallele Lister og Stave noget tør og monoton. Buerne faa alle Haande nye og pikante Former (saaledes Tudorbuen, som er flad, med opadgaaende Spids). Pragtexemplaret af denne Stil er Henrik VII.s Gravcapel ved Westminsterkirken i London (1502—20), som hører til Verdens originaleste Architekturværker og vistnok betegner den rigeste decorative Pragt, som Gotiken overhovedet naaede. Imidlertid

havde den nationale Forkjærlighed for Træ-lofter bevaret sig endnu til Gotikens seneste Tid, og England er rigere end noget andet Land paa skjønne, originale og tit højst pragtfulde Loftsconstructioner af aabent Sparreværk. Saadanne Lofter findes ikke alene i verdslige Bygninger, som Westminster-Hall i London (1398), eller i de med Universiteterne forbundne »Colleges«, som i Oxford og Cambridge, men ogsaa i Hovedskibet i flere Kirker, som Mariekirken i Oxford og Domkirken i Exeter. Ved Siden af Kirkebygningskunsten udviklede sig tidlig i England en borgerlig Bygningskunst, der navnlig fremtraadte i de talrige Borge, som i Lenstiden opførtes overalt i Landet. Efter at de umiddelbart efter Normannernes Indvandring havde haft en udpræget Fæstningscharakter, med tykke Mure og ganske smaa Vinduer, antog de i Tidens Løb mere Præget af rummelige og pragtfulde Slotte, hvori de samme Stilarter som ved Kirkebygningen, den normanniske og den gotiske Stil, afprægede sig, navnlig i Udsmykningen og Formen af Døre og Vinduer. Paa Grund af Aristokratiets ejendommelige Stilling i England findes flere saadanne Borge fra forskjellige Tidsaldere bevaret der end visnok noget andet Sted. Ogsaa de for England ejendommelige Haller (halls) og Studiegaarde (colleges), f. Ex. i Cambridge og Oxford, især fra den senere Middelalder, have Betydning som Minder fra Spidsbuestilens Tid. — Ved Siden af denne fremtrædende Udvikling af Bygningskunsten præsterede England forholdsvis kun lidet i Billedkunsten i Løbet af Middelalderen; den Maade, hvorpaa Architekturen udviklede sig, var ikke gunstig for Maleriet og Sculpturen. Domkirkerne i Wells og Lincoln have dog smukke Sculpturer. En større Betydning fik Gravmælerne; i disse Monumenter begynder man i England forholdsvis meget tidlig at stræbe efter Portrætlighed; overhovedet har Portrætet i England fra tidlig Tid haft en ganske særlig Betydning paa Grund af Individets frie og selvstændige Stilling i det aristokratisk-politiske Liv. — I Henrik VIII.s Tid indførtes Renaissancen i England ved italienske Billedhuggere og Architekter; allerede 1518 udførte Pietro Torrigiano Henrik VIII.s prægtige Monument i Westminster. I anden Halvdel af det 16de Aarh. uddannede Renaissancen sig paa engelsk Grund til den tunge, men prægtige „Elisabethstil“, hvori en Mængde Paladser ere opførte. John Thorpe udmærkede sig i denne Periode som Architekt. En strængere klassisk-italiensk Retning aabenbarer sig i Inigo Jones's Værker (Whitehall, c. 1620) og senere i Christ. Wrens store Værk, den nye St. Paulskirke i London (1675—1710). Heller ikke i Renaissanceperioden udvikler der sig nogen selvstændig Skole i England i Maler- og Billedhuggerkunst. Man indkaldte eller benyttede i Almindelighed store udenlandske Kunstnere, især Portrætmalere, saaledes under Henrik VIII Holbein og senere under Stuarterne Rubens og v. Dyck. Englands Regenter og Aristokrati vare i denne Periode meget ivrige for at omgive sig med Kunst, men ikke stærke i at fremkalde en national Kunstøvelse. V. Dyck afløstes som Portrætmaler i England af Peter Lely, egentlig en Tysker; i det 18de Aarh.s første Del vare Tyskeren G. Kneller og James Thornhill Lederne af den engelske Kunst. Men medens disse Kunstnere, især den sidste, og desuden Billedhuggere, som Franskmanden Roubillac og Thomas Banks, repræsentere den franske Modesmags Enevælde, der den Gang føltes over hele Europa, vaagnede efter Aarhundredets Midte den engelske Kunst tidligere end noget andet Lands til en kraftig Selvstændighed, som fremmedes ved Landets politiske Magt og borgerlige Frihed. Paa alle Punkter føltes Gjennembruddet til en ny Periode. Architekterne Stuart og Revett undersøgte, tegnede og udgav for første Gang de ypperste græske Monumenter, og Resultaterne heraf viste sig snart i England, hvor den græske Stil har været raadende ved alle betydeligere Opgaver til langt ind i dette Aarh. (f. Ex. Coventgardentheatret og British Museum, begge af Robert Smirke), hvorvel den rigtignok tit er blevet noget haandværksmæssig gjennemført. I Privat- og Paladsbygninger har man atter mere foretrukket den traditionelle italienske Architektur. Den gotiske Stil, for hvis Gjenoptagelse Architekten Pugin har virket, er i dette Aarh. benyttet til Kirke- og Skolebygninger og efter en stor og glimrende Maalestok i den nye Parlamentsbygning af Barry. — I Sculpturen optraadte i det 18de Aarh. Bacon som Repræsentant for en kraftigere og charakterfuldere Kunst; Flaxman studerede i Aarhundredets Slutning i Rom de antike Monumenter og staar som en af de ypperste Kunstnere i Europa, der grundlagde den moderne Plastik paa Antikens Love; en lignende Retning fulgte senere John Gibson, Elev af Canova og Thorvaldsen. De højeste Opgaver har den engelske Plastik faaet i de store offentlige Mindesmærker, som fylde Westminsterkirken, St. Paulskirken, den nye Parlamentsbygning, og med hvilke Londons og de andre store Byers Torve ere saa rigelig forsynede; det er her atter ligesom fra tidlig Tid Forherligelsen af den store Individualitet, som er den engelske Kunsts Løsen. Foruden de tidligere nævnte er det især F. Chantry, Wyatt, R. Westmacott, Marshall, Baily og Foley, som have løst disse Opgaver, snart efter antike Traditioner, snart i mere moderne, realistisk Aand. Cabinetssculpturen, i hvilken Englænderne hyppig falde hen til et sødligt og mere uplastisk Væsen, repræsenteres bl. a. af Bell og Macdowell. — Den største Betydning i den nyere engelske Kunst fik Maleriet. Allerede i første Halvdel af det 18de Aarh. havde den store Satiriker Will. Hogarth givet Kunsten en umiddelbart indgribende Betydning for det virkelige Liv ved den kaustiske Vittighed, hvormed han havde revset al Samfundets Brøst og Daarlighed, og desuden udviklet et Element af den tegnende Kunst til stor og blivende Betydning, nemlig det dramatiske Sammenspil og det skarpe mimiske Udtryk. Den alsidig dannede og navnlig som Colorist højt begavede Joshua Reynolds grundlagde senere den nyere Stil i den engelske Malerkunst og blev den første Præsident i det 1768 oprettede kongelige Kunstakademi; med endnu mere Friskhed og Originalitet dyrkede

Romney og især Gainsborough Portrætmaleriet og sidstnævnte tillige Landskabet; Benjam. West stræbte efter en højere Stil i sine historiske Billeder. En Impuls i national Retning fik Kunsten ved Boydells store Foretagende „Shakspearegalleriet“. Senere vandt Lawrence et stort europæisk Ry for sine elegante og talentfulde Portræter. Blandt andre bekjendte Malere, som for det meste endnu tilhøre det 18de Aarh., kunne nævnes Opie, Northcote, Schweizeren Fuseli, Særlingerne Barry og Blake og den begavede, men forvildede Morland. I det 19de Aarh. har den engelske Malerskole udviklet sig i national realistisk Retning, hos nogle med glimrende Dygtighed, hos andre Kunstnere og kunstneriske Sekter i sær og afstikkende Retning. Blandt Landskabsmalere maa nævnes den geniale, men i sin senere Tid tilsyneladende saa sære Turner, hvis Billeders mærkelige Udseende for en Del skal skyldes en physisk Fejl ved hans Syn. Han grundlagde det nyere engelske Aquarelmaleri, der er blevet dyrket med stor Forkjærlighed i England især af Girtin, Fielding, Lewis o. fl.; fremdeles den geniale Constable, Crome, Calcott, Lee, Stonfield, Mac-Cullock og Graham. Genremaleriet fik i Aarhundredets Begyndelse en udmærket Dyrker i David Wilkie fra Skotland og er senere som en Kunst, der falder særlig ind under den engelske Skoles Retning, blevet dyrket med stort Held af W. Collins, Mulready, Stone, den fine Humorist Leslie, Frith, Cattermole, Elmore, Calderon, Nicol, Phillip o. fl.; Dyrmaleriet har en udmærket Kunstner i Edwin Landseer og er dyrket med Held af Ansdell o. fl. I det historiske Maleri staar Eastlake som en betydelig Kunstner; her maa desuden nævnes Etty og blandt de senere Armitage, Horsley, Cope og navnlig Ward, som hører til de dygtigste blandt de Malere, der udførte Frescobilleder i den nye Parlamentsbygning, et Foretagende, der har faaet særlig Betydning i den engelske Kunst, ikke alene ved sin Technik, men ogsaa fordi det er nøjere knyttet til Statslivet, hvorimod Kunsten i England ellers fortrinsvis er knyttet til Privat- og Forretningslivet. En egen Retning i den nyere engelske Kunst er „Prærafaelitismen“, for hvilken Holman Hunt og Millais ere de vigtigste Repræsentanter, og som er bleven udviklet som æsthetisk Lære af Ruskin. I Opposition mod den nyere Kunsts Rigdom paa udviklede techniske Midler, dens Evne til at illudere og indsmigre sig hos Sanserne fremhæver denne Retning den Enfold og Uskyld, som naaedes med færre og strængere Midler i Malerkunsten før Rafaels Tid; den vil ikke vide af egentlig malerisk Virkning at sige, men holder sig strængt til Figuren, hvis Modellering den gjennemfører med ubarmhjærtig Tørhed og Fremhævelse af Detaillen. — Vandfarvemaleriet, som i Forstningen næsten udelukkende holdt sig til Landskabet, har i den nyere Tid fundet en Mængde Dyrkere i Kunstens forskjellige Fag og søger, navnlig gjennem Anvendelsen af Dækfarver, baade i Figurmaleriet og i Dyrmaleriet, at tage Kampen op med Oljemaleriet. Ogsaa Pastelmaleriet har i England fundet ivrige Dyrkere i den nyere Tid. — Fra forrige Aarh. har England indtaget en høj Rang i de eftergjørende Kunster, især Kobberstikkerkunsten, som dyrkedes med meget Talent af Strange, Earlom, Woollet o. fl. Efter Hogarth udmærkede Gillray sig som satirisk Tegner og Kobberstikker; desuden Rowlandson, G. Cruikshank og den vittige John Leech, Illustratoren af »Punch«. Gjennem ham og andre Kunstnere har ogsaa Træsnittet naaet en stor Fuldkommenhed i England. — I nøje Overensstemmelse med Englands kunstneriske Retning staar den ejendommelige engelske Havekunst, som i Modsætning til den fransk-italienske mere gaar ud paa at lade Naturen virke ved sin egen Skjønhed og benytte Terrainet paa en malerisk Maade. Den grundlagdes allerede i Begyndelsen af det 18de Aarh. af Will. Kent.

Literatur. De keltiske Urbeboeres Bardesange og historiske Digte forsvandt ved den romerske Culturs og det latinske Sprogs Indtrængen i Britannien (s. **Kelter**, **Barder**); vi have dog kun faa Brudstykker af latinsk Literatur i England fra denne Periode. Den afløstes af den angelsachsiske Literatur, der atter veg for Normannernes Indflydelse, efter at Vilhelm Erobreren 1066 havde betvunget England. Det forfranskede Folk bragte sit nordfranske Langue d'oil med sig tillige med det strænge Feudalsystem og Riddervæsen; ved Hoffet og paa Baronernes stærke Borge, i Kirker og Klostre, hvor angelsachsiske Præster og Munke nødig taaltes, lød det franske Sprog, medens Folket vedblev at tale Angelsachsisk. Med Riddervæsenet fulgte som Tilbehør Jongleurs og Trouvèrer, de sidste med deres alvorlige, lange Ridderromaner i Vers (»Chansons de geste«) og deres »Fabliaux«, kortere Digte, i Almindelighed af satirisk eller lystigt Indhold. Universiteternes Statuter befalede, at de studerende kun maatte tale Fransk og Latin. Indfødte Engelskmænd anstrængte sig for at skrive Fransk; stundum var hvert Halvvers i sit Sprog. Til Grund for Ridderromanerne laa til Dels engelske historiske Traditioner; men senere tog Stoffet en mere og mere æventyrlig-phantastisk Charakter (jvfr. **Fransk Literatur** und. **Frankrig**). Vigtigst blandt de paa engelsk Grund saaledes omplantede franske Digtninger ere de, der høre til Artuskredsen (s. **Artus**, **Graal**, **Perceval** o. fl. a.). Gotfred Gaimar fra Troyes skrev paa Fransk sin »L'estorie des Engles«; det lidet, der skreves i Landets eget Sprog, som Layamons Bearbejdelse af »Le Brut«, Robert af Gloucesters Rimkrønnike (jvfr. **Angelsachsisk Literatur**), bærer overvejende Præg af fransk Efterligning. Latinen var i England, som overalt i Middelalderen, udelukkende Organ for Lærdommen; Scholastiken fandt en frodig Jordbund; dens Frugter vare Mænd som Lanfranc, Anselm og siden Alexander af Hales og Johannes Duns Scotus; i Philosophi og Naturvidenskab glimrede Roger Bacon; Vilhelm af Malmesbury, Gotfred af Monmouth o. fl. skrev historiske Værker. Ved Siden deraf voxede en lettere latinsk Literatur op i lystige Vers og satiriske Fortællinger, der navnlig gik ud over Gejstligheden, politiske Lejlighedsskrifter og endelig den store Mængde Sagn, Legender og romantiske Fortællinger efter

mundtlig Overlevering, siden især efter »Gesta Romanorum« (s. d. A.). — Det 14de Aarh.s første Halvdel viser en Overvægt af den metaphysiske Scholastik paa de klassiske Studiers og Folkeliteraturens Bekostning. I den sidste Halvdel frembringer Wiclefs kirkereformerende Virksomhed et aandeligt Opsving, og hans Bibeloversættelse (c. 1380) læses af Folket. Det mærkelige Digt „Pierce Plowmans Syn“ (c. 1360) vidner om en stærk, religiøs Opvækkelse i protestantisk Aand. Det oprindelige Sprog kunde Fransken ikke faa Bugt med; Baronerne vare, om end herskende, saa dog kun en Minoritet. John Mandevilles Beretning om sin Rejse i Orienten (c. 1360) er skreven først paa Latin, derfra oversat paa Fransk og endelig paa Engelsk. Digtere som Adam Davie, der versificerer bibelske Stoffer, Hampole, der skriver et Digt om „Samvittighedens Braad“ (c. 1349), ere utaalelig kjedelige og aandløse med deres uendelige rimede Prædikener; kun i nogle rigtignok verdslig-erotiske Viser til Madonna bryder en frisk Naturtyde frem. Race- og Sprogblandingen fortsættes bestandig, og endelig smelte de forskjellige Bestanddele sammen til en compact og kraftig Nation. Dens første rette poetiske Tolk var Geoffrey Chaucer, for hvem John Gower (død omtr. 1408) i sproglig Henseende havde banet Vejen. Hos Chaucer viser sig den nye fra Italien udgaaende Civilisations Indflydelse; for saa vidt er han i England Renaissancens Forløber. Digterne fra det 15de Aarh., som John Lydgate, Stephan Hawes, Thomas Occleve, naa ikke til hans Skuldre; det poetiske Gemyt er endnu som kvalt under Scholastikens Dressur; de poetiske Arbejder have deres Afdelinger og Underafdelinger og stønne under det opstablede Lærdomsapparat. Fra Slutn. af det 15de Aarh. afløstes de versificerede Ridderdigte af Prosafortællinger, og af Brudstykker af de gamle, store Digtninger voxede Balladerne frem. Under de blodige Kampe mellem den røde og den hvide Rose kvaltes Sansen for aandeligt Arbejde. 1474 bragte Th. Caxton Bogtrykkerkunsten til England, men endnu under Henrik VIII fandtes kun 4 Trykkerier. Skotland, der laa uden for normannisk-fransk Indflydelse, udviklede tidligere en national Digtning; Barbours »History of Robert Bruce«, Jakob I.s »The King's Quair«, Robert Henryson (d. c. 1500), W. Dunbar (d. omtr. 1520), Gavin Douglas (1474—1522) ere her de vigtigste Navne. I det 15de Aarh. dannede der sig under Paavirkning af Chaucer og fransk Literatur en egen Afart af Skriftsproget i Skotland. Prosaen begyndte først i det 16de Aarh. med Oversættelser. — Renaissancen øvede en mægtig Indflydelse paa det aandelige Liv i England; de frie og dristige Tanker traf her en livsfrodig Race, stærk paa Aand og Legeme, der ret var skikket til Kraftudfoldelse af hele det menneskelige Væsen. Vi se en Emancipation baade af Tanke og Lidenskab, et Frembrud af de fineste Ytringer af Sjælelivet som af de brutaleste Instinkter. Vi kunne skjelne mellem en christelig og en hedensk Retning. En middelbar Affødning af den første er den engelske Reformation, der dog tidlig tog en praktisk Retning, i hvilken politiske Interesser spille stærkt ind. Renaissancen fik bl. a. sit Udtryk i en theologisk og klassisk Literatur paa Latin, der betegnes ved Navne som Erasmus, Th. More, Th. Linacre, Will. Grocyn, en Elev af de til Italien flygtede Grækere, Will. Lilly, John Leland, latinsk Archæolog og Digter. I Bibeloversættelser havde W. Tyndale, M. Coverdale og Th. Cranmer Del; Tyndale, Cranmer, Latimer og John Fox forfattede theologiske Stridsskrifter. Th. More, Asham og Th. Wilson skrev forskjellige Prosaværker i Modersmaalet. Under Henrik VIII spores navnlig italiensk Indflydelse i Fester, Dragter og Livets phantastiske Luxus, der stiger under Elisabeth og Jakob I og nærmer sig det æventyrlige; Rubens's Billeder kunne give os en Ide om den sig frit udfoldende Sanselighed og Appel til den drøje Natur; man kaldte Landet »The merry England«. Samtidig udvikler sig Begejstringen for og Studiet af Oldtiden; Fyrstinder og Adelsdamer læse færdig Cicero og Plato. Digtekunsten faar ogsaa Impulser fra Italien; Petrarca og Boccaccio læses overalt; John Skelton (d. 1529), Andrew Borde (d. 1549), John Heywood, John Bale fornye endnu den gamle Poesis Former, men Th. Wyatt (d. 1542), Henry Howard, Jarl af Surrey (d. 1547), Hofmand, Politiker og Kriger, følelsesfuld Lyriker, Oversætter af Æneiden og Prædikerens Bog paa Vers, Th. Tusser (d. 1580), Th. Sackville (1536—1608), Udgiver af »The Mirrour for Magistrates«, betegne den nye Retnings gradvise Fremskridt gjennem en bevidst kunstnerisk Stræben. Om den dramatiske Poesi i dette Tidsrum s. Engelsk Theater. I Skotland gik Udviklingen ikke saa livlig; den triste puritanske Aands Frembrud i de kirkelige og politiske Stridigheder, det mindre uddannede Sprog, Landets Afstand fra de store Culturstrømninger hemmede en poetisk Literaturs Væxt. Mærkes maa blandt Digterne David Lindsay (c. 1490—1567), blandt Prosaisterne Livius's Oversætter John Bellenden, Philosophen John Mair ell. Major (1470—1550), der skrev en „Skotternes Historie“, Reformatoren John Knox (1502—72), som bl. a. skrev den skotske Reformations Historie, George Buchanan (1506—82), stor Latinist og Forfatter af en Skotlands Historie og en Afhandling om Landets Forfatning. — Den næste Periode fra Elisabeths Tronbestigelse 1558 til Restaurationen 1660 betegner Renaissancens Culmination og fuldstændige Nationalisering, og i den naar den engelske Literatur sin højeste Blomstring; dette gjælder dog især om den sidste Halvdel af Elisabeths Regeringstid (»the Elizabethan age«). Den aandelige Strømnings Styrke forhøjedes ved Englands glimrende Stilling udadtil, der navnlig viser sig i Sejeren over Spanien, og ved Reformationens Befæstelse, der lod Englændernes religiøse Gemyt skabe sig en for det naturlig Form. Den nye Poesi har endnu et chaotisk, famlende Stadium at gjennemløbe; i Lylys »Euphues« (1580) se vi noget, der minder om Gongora, Ronsard og Marino, en Samling af sære Phraser, bizarre Gaader, haartrukne Antitheser, mythologiske, botaniske og alchemistiske Allusioner og

Metaphorer, der den Gang kom i højeste Mode og vare paa hele den fine Verdens Læber (Mercutio i Shakspeares „Romeo og Julie" kan give os et Begreb derom), og dog findes mange Gjennembrud af sand Poesi. Sir Philip Sidney, en fornem Adelsmand, lige saa fortrolig med al Tidens Dannelse som rigt omtumlet i dens Liv, indtil han døde ung af et Saar, han fik i Slaget ved Zütphen (1586), skrev Pastoralen »Arcadia«, en Samling af de mest brogede Begivenheder og æventyrlige Hændelser, med et Overmaal af sprudlende og uregelmæssig Phantasi; i sit »Defense of poetry« viser han et genialt Syn paa Poesiens Væsen. Mange af Tidens Digtere formaaede hverken i Poesien eller i Livet at blive Herre over den umaadelige Fylde, der rørte sig i dem; den slaar ud i Hallucinationer eller vilde Udskejelser, fra Sidneys mystiske Platonisme til den genialt-ubændige Tøjlesløshed og Sanselighed hos de med Shakspeare samtidige Dramatikere Nash, Dekker, Kyd, Peel, Lodge, Greene, Marlowe o. fl. I Shakspeares Kæmpeskikkelse samler alt det spredte store sig til den største Poesi, Verden nogen Sinde har frembragt; den mere feminine, mod det mystiske higende, i Naturromantik drømmende Aand faar sin store Digter i Spenser. Med Hensyn til Dramaet, der samtidig med eller lidt senere end Shakspeare glimrede ved Navne som Ben Jonson, Beaumont, Fletcher o. fl., henvises dels til Engelsk Theater, dels til de enkelte Artikler. Allerede under Jakob I og Carl II begynder Synkningen, da den klassiske Begejstring indskrumpede til Pedanteri og Puritanismen kastede sine mørke Skygger ind i det engelske Liv. Det skjønne og kraftige viger for det kjønne og raffinerede (Carew, Suckling, Herrick); man bliver affecteret og søgt, og gjennem den attraaede Elegance bryder stundum den medfødte Raahed latterlig frem (Quarles, Herbert, Donne o. fl., til Dels dog betydelige poetiske Naturer). Abrah. Cowley betegner tydelig Faldet ved sin snakkende, med Lærdom spækkede Digtning. Renaissancens christelige Retning har imidlertid endnu ved Enden af Perioden en saa mægtig Tolk som Milton. — I den prosaiske Literatur indtager Theologien endnu en fremragende Plads; de orientalske Sprogs Studium blomstrede; 3 nye Bibeloversættelser (hvoriblandt den fra 1607—11 endnu er den mest brugelige) udkom; blandt theologiske Forfattere bør nævnes Hooker, Andrewes, Donne, Hall, Jeremy Taylor, Rich. Baxter o. fl. Bacon, Lord af Verulam, var en epochegjørende philosophisk Aand; Th. Hobbes var en ejendommelig radical Tænker. En Mængde Skrifter af mangeartet Indhold kom frem, bl. a. de saakaldte »Essays« af Folk som Bacon, Selden, R. Burton (hans »Anatomy of Melancholy« er aandfuld og original), Th. Browne, Cowley o. fl. Historiske og politiske Skrifter skyldes W. Bellenden, Camden, Raleigh, Lord Herbert, Usher, Fuller, Th. May, Walton o. fl. — *Restaurationens og Revolutionens Tid* (1660—1702) begynder med den mod Poesi og Kunst fjendtlige Puritanisme, der ved en voldsom Reaction afløstes af den fra Hoffet og Aristokratiet under Carl II udgaaende skamløse Liderlighed, hvis raa Brutalitet de slet tilegnede franske Former ikke formaaede at tilsløre. Dette udtrykker sig ogsaa i Literaturen, først i den dramatiske; Theatret gjenlyder af gemene Ord og udfolder de raaeste Billeder af den hæslige Virkelighed. Dryden bevarer endnu Rester fra den bedre Tid; Will. Wycherlys kraftige og ubestridelige Talent skejer ud til vild Raahed (s. fremdeles Engelsk Theater). Stuarterne og deres Hofmænd havde fra Frankrig hjembragt Smag for den converserende, raisonnerende og antithetiske Poesi; de engelske Forfattere gjøre deres bedste for at lempe sig derefter; men først i den næste Periode giver denne Retning Literaturen dens gjennemgaaende Charakter og bryder sejerrig igjennem. Komikerne Congreve, Vanbrugh og Farquhar betegne dens Begyndelse. Af de øvrige Digtere af denne Periode maa mærkes Hofmanden Dorset, Edm. Waller, en Typus paa en Cabinetsdigter, John Denham og navnlig Butler og Dryden. Af Prosaskribenter maa nævnes Theologerne Tillotson, methodisk og klassificerende i det uendelige, men talende med en grundfæstet Overbevisnings Styrke; Barrow, vidtløftig demonstrerende og smagløs, men varm og inderlig; South, ivrig Royalist og orthodox Dissenterstormer, hvis Prædikener vrimle af drøje, halvdramatiske Skildringer; Historikerne Clarendon og Burnet; Philosophen John Locke, den sensualistiske Empirismes Fader i den moderne Philosophi; Digteren Dryden; Statsmanden Will. Temple o. fl. — *Det 18de Aarh.s* almindelige Aandsretning havde et af sine Arnesteder i England; de Tankegange, som Franskmændene gjorde haandterlige og tiltalende for det store Publikum, havde for en Del deres Hjemstavn i England; Voltaire fandt under sit Ophold her de Vaaben smeddede, som han sleb skarpe og polerede blanke. I den første Halvdel af Aarhundredet voxede den politiske Liberalisme, der havde vundet Kraft ved Constitutionens Virkeliggjørelse efter Stuarternes Fordrivelse, og den frie Tænkning, hvortil Lockes Philosophi havde givet Stødet, stærkt frem; Kampen mod den stivnede Højkirkelighed gik over til en Kamp mod den overnaturlige Aabenbarings Princip i Religionen; den „naturlige Religion" sattes som den eneste gyldige. Denne Retning er den engelske *Deisme*, blandt hvis fremragende Repræsentanter ere John Toland (d. 1722; Hovedværk »Christianity not Mysterious«), Collins (d. 1729; »A Discourse of Freethinking«), Tindal (d. 1733; »Christianity as old as the Creation«), Woolston (d. 1733; »Discourse on the Miracles«), Morgan (d. 1743), Chubb (d. 1747), samt Shaftesbury og Bolingbroke. Det bestaaendes Forsvarere, Berkeley, Biskop Butler, Campbell, Tucker, Paley, Watson o. fl., vare i det hele Angriberne aandelig underlegne. Af theologiske Skrifter maa mærkes Biskop Lowths over det gamle Testaments poetiske Bøger. Popularphilosopherne Hutcheson og A. Smith hørte nærmest til Shaftesburys Retning. Mod Humes sensualistiske Skepticisme optraadte Beattie, Oswald, Skotten Th. Reid, Stifteren af den skotske metaphysiske Skole, hvortil regnes Stewart og Brown; af Lockes Disciple i England mærkes Hartley. Philosophisk Tænkning

begynder at anvendes paa Æsthetikens Omraade (den bekjendte Politiker E. Burke skrev over det ophøjede og skjønne, Campbell en Rhetorikens Philosophi, Blair Forelæsninger over Rhetorik og de skjønne Videnskaber), paa de cameralistiske Videnskaber (A. Smiths klassiske Bog om Nationalrigdom) og paa Lingvistiken (Johnsons Ordbog). I Historieskrivningen, der efter den af Guthrie og Gray i Forening skrevne store Verdenshistorie navnlig tog Opsving hos Hume (Englands Hist.), Robertson (Skotlands, Carl V.s, Amerikas Hist.), Gibbon (Romerrigets Forfald og Undergang), Ferguson (romerske Republiks Hist.), se vi en klar ordnet Pragmatisme og en let, behagelig Fremstilling, men uden Dybde og Poesi i Opfattelsen og uden Sans for den primitive Menneskenatur. I Poesien vinder den fransk-klassiske Smag fuldstændigt Herredømme; stor Sans for det accidentelle og Mangel paa Blik for det substantielle er det gjennemgaaende. Formen er glat og correct, men dybe Følelser og høje Tanker ere sjældne; Poesien maa gaa i Aag for det nyttige og moralske. La Fontaine finder en Efterligner i Fabeldigteren Gay, der dog i sine Værker ikke fornægter sin Races realistiske Aand. Pope blev denne Periodes største Digter ved sit Mesterskab i Rhythme og Versification, i det deskriptive og rhetoriske, men han var uden Idefylde og Lidenskab. Prosaisten Addison har ogsaa skrevet Poesier; fremdeles maa mærkes de skotske Folkedigtere Ramsay og Bruce, samt Satirikeren Prior; fra Midten af Aarh. have vi Young med hans højtidelig affilede Stil, Didaktikeren Akenside, Lyrikerne Gray og Collins, Robert Burns, der er en af Banebryderne for det nye ved sin Poesis romantiske Naturklang. Thomson, hvis pompøse Naturmaleri minder om Rousseau, Percys Samling af gamle Ballader og Sange, Macphersons „Ossian", Cowper og Beattie høre ogsaa til de Tegn, der vise ud over Tidens officielle Smag (angaaende den dramatiske Poesi s. Engelsk Theater). Den prosaiske Skjønliteratur tog Opsving ved Romanen, hvis moderne Form skyldes denne Periode i England. Den begyndte med Daniel Defoe og Swift, for hvilken sidste den blev Udtryk for den voldsomste misanthropiske Satire, og uddannedes fuldstændig af Richardson, hvis „Pamela", „Clarisse Harlowe", og „Charles Grandison" beundredes af hele Europa, der i dem svælgede i sentimental Moral; Fielding („Joseph Andrews", „Tom Jones", „Amelia"), hvis drøje, kjødrige, naturkraftige Skildringer dog til sidst munde ud i Moralen; Smollett („Roderick Random" og „Humphrey Clinker"); Sterne („Tristram Shandy"); Goldsmith, der i „Præsten fra Wakefield" har frembragt en virkelig poetisk Fortælling; Johnson, der som Kritiker gjorde Epoche i England paa lignende Maade som Boileau i sin Tid i Frankrig; Mackenzie, Miss Burney (Mde. D'Arblay), Johnstone, John Moore, Mrs. Inchbald, Hor. Walpole, Miss Radcliffe o. fl. Bladliteraturen begynder at spille en stor Rolle især i Form af Tidsskrifter (»Reviews«, »Magazines« o. desl.); her høre Addison og Steele til de berømteste Forfattere; fremdeles begyndte man at udgive de fremragende Politikeres (Lord Chathams, Fox's) Parlamentstaler. Den praktiske Retning, som det engelske Liv tog, frembragte stort Opsving i den naturvidenskabelige Literatur; men Englænderne udmærkede sig her mere ved at samle Erfaringer og rigt Materiale end ved systematisk og overskuelig Ordning af det samlede. Af Ethnographien og Geographien have Anson, Byron, Cook, Mungo Park o. fl. stor Fortjeneste; den klassiske Philologi havde en udmærket Dyrker i Bentley (1662—1742). — Det 19de Aarh.s Poesi har det til fælles med det almeneuropæiske, at den forberedes ved en Opposition mod den uniforme franske Smagslov, og at den søger tilbage til Følelses- og Phantasilivet, saa at den bliver et kraftigere Udtryk for den enkelte Digters Individualitet, der atter erkjendes som hvilende i Folkeindividualiteten. Heraf fremgaar her som andensteds den saakaldte romantiske Poesi (s. Romantik). I England var Bruddet med Fortiden ikke saa radicalt som andensteds, fordi der bestandig havde været en national Understrøm i den engelske Poesi; Digtere som Scott, Byron, Moore osv. optog desuden den foregaaende Periodes klassiske Formfuldendthed ved Siden af det fyldigere og dybere Stof. Romantikens Fremdæmren i forrige Periode er antydet; paa Overgangen mellem begge Perioder staa endnu Th. Campbell, Sam. Rogers, G. Crabbe, Jam. Montgomery. Ved Siden af Scott, Byron og Th. Moore staar »The Lake-School«, paavirket af den tyske romantiske Poesi og Æsthetik, samt den speculative Naturphilosophi; Navnet er taget af Søerne i Cumberland-Shire, i hvis Nærhed flere af dens Digtere boede. Wordsworth, Coleridge og Southey ere dens Koryphæer. Af Digtere maa fremdeles nævnes: Wilson, Rogers, Leigh Hunt, P. B. Shelley, John Keats, Barry Cornwall (Procter), Barton, Montgomery, Grahame, Pollok, Bloomfield, Clare, Hogg, Howitt, Hood, Elliott, Bulwer, Macaulay, Sterling, den yngre Coleridge, Watts, Dobell, Aird, Alex. Smith, den skotske Balladedigter Aytoun, det fashionable Selskabs Yndling Tennyson, Robert Browning, Matthew Arnold, Clough, William Morris, D. G. Rossetti, Swinburne; en Del Digterinder: Hemans, Landon, Wortley, Cook, Barrett-Browning, Adel. Procter o. fl. Romanliteraturen har vundet et umaadeligt Omfang og mægtig Indflydelse, først ved den af Walter Scott skabte historiske Roman; til hans Skole maa regnes H. Smith, James, Ch. Lever, Lady Morgan, Grattan, Mrs. Bray og Louise Costello; i Ainsworths Værker udarter den historiske Roman til Effectjageri med Mord- og Spøgelsehistorier, der atter afløses af W. Collins's og Miss Braddons realistisk-criminelle Sensationsmaner. Den sociale Roman gaar ud fra realistisk Menneskeskildring, men optager theoretiske og praktiske Tidsproblemer og retter stadig sit Blik paa den moralske Virkning lige fra Bulwer til Thackeray og Dickens. Paa dette Omraade maa fremdeles mærkes: Currer Bell (Miss Brontë) og George Eliot (født Miss Evans), de mest fremragende blandt de kvindelige Romanforfattere, hvorpaa det nyere England er saa rigt, Hook, Warren, Banim,

Carleton, Mrs. Marsh, Mrs. Hall, Mrs. Gaskell (»Mary Barton«) o. fl. En egen Gren er den fashionable Roman, der søger sit Stof i den fine Verdens Liv (Lady Blessington, Lord Normanby, Mrs. Gore og Lister). En anden Afart er moralske eller moralsk-religiøse Fortællinger, der forfattedes af Miss Edgeworth, Mrs. Opie, Miss Austen, Mrs. Hofland, J. Kavanagh, E. Wetherell, Harriet Martineau, Mrs. Trollope, til Dels med socialistisk Anstrøg. Søromanen blev foruden af dens klassiske Repræsentant Capitain Marryat dyrket af W. Scott, Howard, Glascock, Chamier og Fisher. Disraeli forbinder Philosophi, Religion og aristokratiske Tendenser med satirisk-sociale Skildringer; Banim, Crofton, Croker, Carleton og Lever søge Stof i det irske Folkeliv, Borrow i Zigeunerverdenen, Reade og Mayhew i Londonerproletariatet. Foruden Bulwer og Lockhart (W. Scotts Svigersøn og Biograph) dvæler Ch. Kingsley ved den gamle Historie; Hope, Morier, Fraze, Saint-John ved Livet i Orienten; Mrs. Vidal og Will. Howitt have leveret australske Fortællinger. I Historieskrivningen viser sig en med Folkets Charakter stemmende Grundighed og Nøjagtighed i Begivenhedernes Beretning og Sammenstilling, en fra en bestemt politisk Overbevisning udgaaet positiv Dom, Sky for speculativ Betragtning og philosophisk Overblik. Med disse Egenskaber forener den nyere engelske Historieskrivnings Høvding Macaulay en plastisk-poetisk Evne og en Klarhed i Stilen, der sætte ham i allerførste Rang. Efter ham maa nævnes Hallam, Grote, Chalmers, Turner, Lingard, Fox, Godwin, Southey, Mackintosh, Alison, Stanhope, Massey, Froude, Freeman, Gardiner, Lecky; for Skotlands Histories Vedkommende Pinkerton, Scott, Tytler, Maxwell, Chambers; for Irlands O'Driscol og Moore. Indiens Historie behandledes fortræffelig af J. Mill, hvortil slutte sig Malcolms, Elphinstones, Wilsons og Kayes Værker, samt Montgomery Martins Bog om de engelske Koloniers Historie. Carlyle har skrevet om den franske Revolution og Frederik den store af Preussen, Napier om den spansk-franske Krig (mesterlig), Ch. Mills Korstogenes Historie, Stebbing Reformationens, Southey Spaniens og Brasiliens Historie, T. A. Trollope den florentinske Republiks; Milman har behandlet Kirkehistorien, Merivale Roms Historie, over hvilken Lewis har leveret skarpsindige kritiske Arbejder, Grote og Thirlwall Grækenlands Historie; Buckles ufuldendte »History of Civilization in England« er et ypperligt Arbejde. Den engelske Literatur er særlig rig paa Biographier: Boswells Biographi af Sam. Johnson (1791) aabner Rækken; flere af de største Historikere have glimret i dette Fag, saaledes Macaulay og Carlyle, hvilken sidste har kastet nyt Lys over Cromwells Stikkelse. Store biographiske Samlinger ere »Biographia Britannica«, Aikins »General Biographical Dictionary« (1799—1815) og Chalmers's Værk af s. N. (1812—17), Roses »New Biographical Dictionary« (1848), Chambers's »Biographical Dictionary of Eminent Scotsmen« (1832—35); 1884 er et stort biographisk Lexikon for de britiske Øer begyndt at udkomme under Ledelse af Leslie Stephen: »Dictionary of National Biography«. Memoirer haves af Statsmænd, Feltherrer og Lærde. Englændernes Rejselyst har frembragt en stor Masse Rejsebeskrivelser og archæologiske Værker: blandt de sidste maa fremhæves Layards og Rawlinsons over Ninive. Kemble og Wright have arbejdet i den engelske Archæologi, Porson, Blomfield, Elmsley, Gaisford o. fl. i den klassiske Philologi. De mathematiske og naturvidenskabelige Discipliner staa fremdeles i frodig Blomstring i England. Nationens empiriske Retning viser sig ogsaa i dette Aarh. i den engelske Behandling af Philosophien; Hamilton søgte at combinere Kantianismen med den skotske Skoles Philosophi; Will. Smith indførte Fichte i England. Ogsaa Ethiken er behandlet empirisk-psychologisk (Paley, Gisborne, Abercrombie); hos Brown og Mackintosh er en Stræben efter at komme ind paa en mere speculativ Bane; Bayley har stræbt efter stilistisk at popularisere Browns Tanker. En Art anvendt Philosophi ses i statsvidenskabelige og nationaløkonomiske Værker af Bentham, Ricardo, Malthus, Mac-Culloch, James Mill og John Stuart Mill, Laing og Senior; Æsthetiken, som Knight, Alison og Beattie havde behandlet psychologisk, søgte Dugald Stewart at give en mere dybtgaaende Behandling. Whewell, Blakey og Lewes have arbejdet i Philosophiens Historie. Blandt Nutidens Philosopher rager Herbert Spencer højt op. — I intet Land har Dagspressen spillet en saa betydelig Rolle som i England, og de mange Tidsskrifter (Reviews, Magazines osv.) behandle med Dygtighed literære, politiske og sociale Emner. Mærkes maa: »Edinburgh-Review« (stiftet 1802, til 1829 redigeret af Francis Jeffrey, den bekjendte literære Kritiker), med liberale Whigtendenser; »Quarterly Review« (stiftet 1809 under W. Scotts Auspicier) i conservativ Toryaand; »Westminster Review« (stiftet 1825 som J. Blackwoods Organ), nu gaaende i radical Retning; »Home and Foreign Review« (1862—64), »Fortnightly Review«, »Contemporary Review«, »Nineteenth Century« o. m. fl. — I selve England er ingen fremragende, fuldstændig engelsk Literaturhistorie udkommen. Blandt herhen hørende Værker maa fremhæves: Samuel Johnsons »Lives of the English Poets« (1779—81), Wartons ufuldendte »History of English Poetry« (1774—81 og flere Gange senere), Isaac Disraelis »Amenities of literature« (1841 o. fl. G. s.), Allan Cunninghams »Biographical and Critical History of the British Lit. of the Last Fifty Years« (1834), Wrights Arbejde over Middelalderens Literatur (1846) og Hallams Indledning i den europæiske Lit. i det 15de—17de Aarh. Af Haandbøger haves Chambers: »Cyclopædia of Engl. Lit.« (1843—44), Reed: »Introduction to Engl. Lit.« (1852), Spalding: »History of Engl. Lit.«, Craik: »Compendious History of Engl. Lit.« (1861). Uovertruffen i aandfuld Behandling og stort Totalsyn er Franskmanden H. Taines »Histoire de la Littérature Anglaise«. Det 18de Aarh.s Literatur er behandlet i 1ste Bd. af Hettners „Literaturgesch. des achtzehnt. Jahrhunderts“. Byron og Perioden omkring ham er i dansk Literatur

behandlet af G. Brandes i 4de Bd. af hans „Hovedstrømninger". Bibliographiske Hjælpemidler: Lowndes »Bibliographer's Manual« (ny Bearb. 1860—63, Anhang 1865), Low »Catalogue« (1864), Artiklen „Engl. Lit." i Erschs og Grubers Encyklopædi.

Maal og Vægt. Ved Parlamentsact af 17 Juni 1824 indførtes ensformigt Maal og Vægt i hele det britiske Rige, hvilke under Navn af Imperial measures tog deres Begyndelse 1 Jan. 1826. — 1) **Længdemaal.** Grundenheden er Yard, som er 405,3463 Pariser-Linjer ell. 2,913 danske Fod (c. 2 Fod 11 Tommer). Den deles i 3 Feet (Fod). 1 Foot er 12 Inches (Tommer). 1 Inch deles i 10 Lines eller i 12 Lines à 12 Seconds à 12 Thirds eller i 3 Barleycorns (Bygkorn) eller i 8 Dele (Eighths). 1 Pace (Skridt) er 5 Fod; 1 Fathom (Favn) er 2 Yards. 1 almindelig Rode (Rod, Pole, Perch ell. Lug) er 5½ Yards ell. 16,024 danske Fod; 1 Woodland Pole (Skovrode) er 6 Yards; 1 Plantation Pole er 7 Yards; 1 Cheshire Pole er 8 Yards. 1 Chain (Kjæde) er 22 Yards. — Ældre Maal ere Palm (Haandbred), som var lig 3, Hand (Haand) 4, Span (Spand) 9 og Cubit (Armlængde) 18 Inches. — For Manufakturvarer bruges Yard, som da deles i 4 Quarters à 4 Nails. Til visse Varer bruges ogsaa English Ell (engelsk Alen), lig 1¼ Yards, ell. Flemish Ell (flamsk ell. Brabanter-Alen), lig ¾ Yards, ell. French Ell (fransk Alen), lig 1½ Yards. — Vejmaal. 1 Furlong (⅛ Mile) er 220 Yards ell. 641 danske Fod. Den lovmæssige Mil (Statute Mile, British Mile) er 8 Furlongs ell. 1,760 Yards, altsaa 5,128 danske Fod. Londonner-Milen, som benyttes meget i det daglige Liv, er 5,000 Feet, altsaa 4,856 danske Fod eller c. ¼ dansk Mil. 1 Grad af Ækvator indeholder 69,161 af den første og 73,033 af den anden Slags. — 1 Sømil er, som hos de fleste søfarende Nationer, $\frac{1}{60}$ af en Middelmeridiangrad ell. 5,900 danske Fod. 1 League er 3 Miles og ligeledes af tredobbelt Art. — 2) **Flademaal.** 1 Rood of Land (forskjellig fra Rod, s. ovenf.) er 1,210 □ Yards, lig 2,568 danske □ Alen eller henimod 1⅓ Skjæppe Land. 1 Acre er 4 Roods eller 5⅓ Skjæpper Land. 1 Yard of Land er 30 Acres; 1 Hide of Land er 100 Acres; 1 Mile of Land er 640 Acres, d. e. 1 □ Mile (Statute Mile). — 3) **Rummaal.** Hovedenheden er Gallon, som er 4,544 Liter eller 4,703 danske Potter. 1 Gallon er lig 2 Pottles, 4 Quarts, 8 Pints eller 32 Gills. 1 Peck er 2 Gallons. 1 Bushel er 8 Gallons eller 2,090 danske Skjæpper. 1 Coom ell. Comb er 4 Bushels eller 1,045 danske Tønder. 1 Quarter er 8 Bushels. — For Korn og andre tørre Varer bruges desuden følgende Benævnelser. 1 Strike er lig 2, 1 Boll ell. Bole 6 Bushels. 1 Chaldron er lig 4, 1 Wey ell. Load 5, 1 Last 10 Quarters. — Blandt de ældre Maal bruges endnu, især i Kolonierne, den gamle Winchester Bushel, som er noget mindre end Imperial Bushel, nemlig 35,238 Liter, 36,474 danske Potter eller 2,026 Skjæpper. — For flydende Varer undtagen Øl gjælde følgende Størrelser: 1 Anker lig 10, 1 Rundlet 18, 1 Tierce 42, 1 Hogshead 63, 1 Puncheon 84 Gallons. 1 Pipe ell. Butt er lig 2 Hogsheads, 1 Tun lig 2 Pipes eller 1185,14 danske Potter. — For Øl er 1 Firkin lig 9, 1 Kilderkin 18, 1 Barrel 36, 1 Hogshead 54, 1 Puncheon 72 Gallons. 1 Butt er lig 2 Hogsheads, 1 Tun lig 2 Butts eller 1015,85 danske Potter. Blandt ældre Maal mærkes den gamle Vin-Gallon, lig 3,79 Liter eller 2,918 danske Potter. — 4) **Vægten** er af dobbelt Art. Den sædvanlige Handelsvægt kaldes Avoirdupois-Vægt. 1 Pund Avoirdupois er 453,593 Gram eller 0,907 danske Pund. Det deles i 16 Ounces (Unzer) à 16 Drams (Drachmer) à 3 Scruples à 10 Grains. 1 Stone (Sten) er 14 Pounds. 1 Hundredweight eller Centweight (forkortet cwt.) er 112 Pounds eller 101,6 danske Pund og deles i 4 Quarters. 1 Ton (forskjellig fra Tun) er 20 Hundredweights eller 2240 Pounds eller 2032 danske Pund. — Troyvægten (oprindelig fra Troyes) bruges som Guld-, Sølv-, Mønt- og Juvelvægt. 1 Troypound er 373,242 franske Gram eller 0,7465 Pund dansk Handelsvægt. 175 Troy-Pund er lig 144 Avoirdupois-Pund. Det deles i 12 Ounces à 20 Pennyweights (forkortet dwt.) à 24 Grains. Ved fine Vejninger deles endnu 1 Grain i 20 Mites à 24 Doits à 20 Periots à 24 Blanks. I Englands Bank bruger man siden 1852 ingen anden Vægt end Unzer og Decimaldele heraf. — Medicinalvægt. Siden 1864 er det tilladt at benytte den franske Gramvægt. Samtidig hermed benyttes 1 Avoirdupois-Pound, der deles i 16 Ounces og dette i halve og kvart Ounces. Mindre Vægte end ¼ Ounce angives i Troy-Grains, hvoraf 7,000 paa 1 Pound, lig 453,5927 Gram.

Mønt. Møntenheden kaldes Pound Sterling, der deles i 20 Shillings à 12 Pence, saaledes udmøntet, at 1 Troy-Unze Standard Guld (af Finhed 916⅔) giver 3 Pounds 17 Shillings 10½ Pence, eller, at der af 40 Troy-Pund Guld udmøntes 1869 Pounds Sterling, ogsaa kaldet Sovereigns, af Værdi 18 Kr. 16 Øre. Foruden denne Guldmønt findes endnu fra ældre Tid Guinea, lig 21 Shillings eller 19 Kr. 7 Øre. Som gangbar Mønt er denne sidste meget sjælden, hvorimod den hyppig bruges som Regningsmønt. Af Guldmønter findes Mønter paa 5, 2, 1 og ½ S. Af Sølvmønter findes: Hele og halve Crowns til 5 og 2½ Shillings, Florins paa 2 Shillings, Mønter paa 1 Shilling og ½ Shill. (Sixpence), 4 Pence (Groats), 3 Pence (Threepence) og 1 Penny (Maundy Money). Alle Sølvmønterne have en Finhed af 925 Tusendedele. Undertiden benyttes Benævnelserne Mark, Angel og Noble i Stedet for 13⅓, 10 og 6⅔ Shillings. I Nikkel findes Mønter paa 1 og ½ Penny og i Bronze Mønter paa 1 Penny. ½ Penny (Halfpenny) og ¼ Penny (Farthing)

Ret. Den hos Englands ældste Beboere, Briterne, gjældende Ret blev ved Landets Erobring af Angelsachserne i det 5te og 6te Aarh. trængt tilbage til Wales; i den største Del af Landet blev derimod nu den af Angelsachserne medbragte Ret den herskende, og i det nordlige og nordøstlige England blev efter de danskes talrige Indvandringer der i det 9de og 10de Aarh. dansk Ret gjældende. De angelsachsiske Retsbestemmelser bleve efterhaanden optegnede

af forskjellige af de angelsachsiske Konger, navnlig Ethelbert (d. 616) og Alfred d. store (d. 901). Ogsaa Knud d. store gav Love for England, og under Edvard Confessors Navn samledes senere Retssætninger fra den angelsachsiske Periode. En Blanding af disse forskjellige Retssystemer, hvortil endnu efter Landets Erobring af Normannerne 1066 kom normanniske Retsbestemmelser, danner saaledes oprindelig Grundlaget for den engelske Ret, som derefter har fundet sin videre Udvikling navnlig igjennem Sædvanen og Domstolenes Kjendelser, kun for en forholdsvis ringe Del derimod igjennem den egentlige Lovgivning. Den nuværende engelske Ret falder paa denne Maade efter sin Tilblivelsesmaade og Fremtrædelsesform i to Hovedbestanddele, den ene **common law**, d. e. den Del af Retten, som støtter sig paa Sædvaner (derunder dog ogsaa indbefattet saadanne Bestemmelser, som, skjønt de i Virkeligheden hidrøre fra egentlige Love, dog, fordi disse Love ikke længere foreligge i authentisk Form, ere gaaede over i og kun have Betydning som henhørende til den sædvansmæssige Ret) og Præjudicater, — den anden **statute law**, d. e. Indbegrebet af Retsregler, som ere givne ved formelige Love (Parlamentsacter). Den første af disse to Hovedbele af Retten er, som allerede antydet, uden Sammenligning den vigtigste, idet Lovgivningsmagten i England aldrig har udfoldet synderlig Virksomhed paa det egentlige Retsomraade, men i det væsentlige overladt Retten til sin egen naturlige Udvikling. De fornemste Kilder til Kundskab om den engelske Ret ere derfor ogsaa de retslærdes Skrifter og de talrige Samlinger af Domme (reports), som gaa overordentlig langt tilbage i Tiden, hvorimod Parlamentsacterne, som i det hele heller ikke med Sikkerhed kunne paavises længere tilbage end til Edvard III.s Tid, ere af langt mindre Betydning. Af Retslærde har England allerede meget tidlig berømte Navne at paavise. I Slutn. af det 12te Aarh. levede saaledes Glanville og i det 13de Aarh. Bracton, der begge have efterladt sig værdifulde Skrifter, som i Forening med to andre juridiske Værker fra Slutn. af det 13de Aarh., nemlig „Fleta" (rimeligvis saaledes kaldt, fordi det er forfattet i Gjældsfængslet i London, Fleet) og „Britton" (skrevet paa Normannisk, d. e. Fransk, i Modsætning til de foregaaende Værker, der ere affattede paa Latin) udgjøre de vigtigste Kilder til Kundskab om den ældste engelske Ret. Fra det 15de Aarh. har dernæst Littleton efterladt sig et Værk, som imidlertid er blevet mest berømt ved den Commentar, Englands største Retslærde i det 17de Aarh., Edw. Coke (d. 1634), har skrevet derover — et Arbejde, hvori saa godt som hele den paa den Tid gjældende common law findes sammenfattet. Den nyere Tid har en Mængde berømte Retskyndige at opvise; forrest blandt dem alle staar W. Blackstone. Af hvad der foran er anført om den engelske Rets Udvikling fremgaar det allerede noksom, at denne i det hele har beholdt en fuldkommen national Charakter, og navnlig har Romerretten ikke formaaet at skaffe sig nogen almindelig Indflydelse paa Retsbestemmelsernes Indhold. Vel blev Romerretten fra det 12te Aarh. doceret ved Universiteterne, fra hvilke derimod i meget lang Tid den nationale engelske Ret var aldeles forvist; men til Gjengjæld oprettedes i London i nær Forbindelse med Westminsterdomstolene et Slags Retsskoler for den nationale Ret, de saakaldte »inns of court«, hvorfra saa godt som alle Englands praktiske Jurister udgik; og vel gjorde de romersk-kanoniske Retsregler sig gjældende ved adskillige specielle Domstole, navnlig de gejstlige og Admiralitetsretterne som og til Dels ved Kanslerretten, men ved de almindelige Retter formaaede de aldrig at vinde Indgang. Derimod blev Romerretten ikke uden Indflydelse paa Retssystemets videnskabelige Behandling. — I Henseende til territorial Udstrækning er der ingen Ret, som kan maale sig med den engelske, idet den nemlig ikke blot gjælder i selve England og Irland (hvorimod Skotlands Lovgivning væsentlig er grundet paa Romerretten), men ogsaa er ført med til alle de Verdensdele, hvor Englænderne have anlagt Kolonier, og saaledes navnlig er den herskende i saa godt som alle de forenede Stater i Nordamerika. — Om de engelske Retter s. under **Court**.

Sprog. Fra det keltiske Sprog, der paavirket af Latinen ved romersk og senere christelig Indflydelse taltes i Landet, gik kun faa Ord over i det angelsachsiske og derfra i det nyere engelske, hvis utvivlsomme Grundlag er det fra ren germansk Rod udsprungne angelsachsiske (s. **Angelsachsisk Sprog og Literatur**). Med Christendommens Udbredelse fulgte Latinens Brug som Organ for al Videnskabelighed; de danskes Indfald 866—1016 og deres Nedsættelse i det nordlige England bragte intet nyt Sprog, men kun nogle nye Ord, der endda vare af samme Rod som det angelsachsiske. Men da Slaget ved Hastings 1066 havde givet Vilhelm Erobreren og hans normanniske Baroner Herredømmet over England, blev det nordfranske Idiom Hof- og Adelssprog samt Ridderpoesiens Organ (s. ovenf. **Literatur**), medens Folket beholdt sit gamle Sprog. Fra c. 1100 til 1250 indtræder den saakaldte halvsachsiske (»Semi-Saxon«) Periode, en Opløsnings- og Forvirringsproces, hvori den gamle Rigdom paa Bøjnings-, navnlig Casusformer, og mange syntaktiske Ejendommeligheder tabtes; til disse Forholds Betegnelse brugtes Pronominer, Præpositioner, Hjælpeverber o. desl. bestandig i rigere Maal; de fleste Love for Substantivernes Flertalsdannelse forsømmes og forvirres, saa vel som Kjønsforskjellen og Adjectivernes Declination; i Verberne vige de stærke, organiske Bøjningsformer for de svage, mechaniske. Layamons »Brut« og den sidste Del af den angelsachsiske Krønnike afgive Prøver paa dette Sprogstadium. Fra c. 1250 til 1500 regnes den gammel-engelske Periode, der atter falder i to Afsnit: „det ældre Engelske" (Early English ell. Old English) omtr. til 1350 (Robert af Glocesters Rimkrønnike c. 1290, det hos Hof og Adel almindelige Sprog fra Midten af Henrik III.s Tid 1216—72) og „Mellemengelsk" (Middle English), som bruges af Chaucer og Wiclef og med Undtagelse af adskillige,

dels sproglige, dels orthographiske Ejendommeligheder meget ligner det moderne Engelsk; de fleste grammatiske, fra det angelsachsiske stammende Bøjningsendelser o. desl. ere forsvundne. Gowers og Chaucers Værker ere endnu rige paa franske Ord; men fra Enden af det 14de Aarh. var det franske ganske fortrængt som Skrift- og Talesprog. I Skotland taltes Sproget væsentlig som i England (undtagen Højlænderne, der endnu tale Keltisk); Barbour, Chaucers Samtidige, strev renere og mere uforfransket end denne; men ved Slutn. af det 15de Aarh. spores en forholdsvis betydelig Forskjel, idet Latinen meget har paavirket det skotske; siden har Unionen bidraget til at udjævne Forskjellighederne i Skriftsprogene. Saaledes dannedes det nyere engelske Sprog; man kan betragte det som dannet i Begyndelsen af det 16de Aarh. eller omtr. paa Henrik VIII.s Tid. Grammatisk set er det et simplificeret Angelsachsisk (jvfr. Forholdet mellem Italiensk og Latin); fra Angelsachsisk stamme det moderne Sprogs organiske Genitiv, Artiklen, Pronominer osv. Ligeledes har i lexikalsk Henseende det angelsachsiske ydet det største Ordforraad; fra Latinen stamme Udtryk for religiøse og philosophiske Begreber, fra Fransk Udtryk for rets- og statslige Forhold, indførte med det normanniske Feudalvæsen; med Hensyn til de abstracte Udtryk er det tit vanskeligt at bestemme, om de umiddelbart stamme fra Latin eller ere gaaede igjennem Fransk, førend de bleve engelske. Fra Græsk har Sproget optaget omtrent det samme Forraad af videnskabelige Kunstord som de fleste andre nyere Sprog; Italiensk og Spansk have ydet mange techniske Handelsudtryk; de musikalske Benævnelser ere tagne fra Italiensk. Bøjning og Ordføjning frembyde ikke mange Vanskeligheder, Udtalen derimod saa mange desto flere, da der er liden Consequens i Orthographiens Forhold til Udtalen, da der end videre hersker en Del Vaklen og Modens Luner stadig gjøre deres Indflydelse gjældende. En Mængde Orthoepister have forsøgt at bøde herpaa ved Opstilling af Regler, saaledes Walker (»Critical Pronouncing Dictionary«, 1791 og ofte senere). — Det engelske Skriftsprog er de dannedes fælles Talesprog i England, Skotland og Irland; men hvert Grevskab har omtrent sin Almuedialekt. Som i den angelsachsiske Tid adskiller Humberfloden en sydlig og nordlig Mundart. Irlændernes Tale har en guttural Klang; Skotterne dvæle bredt paa Vocalen. Det amerikanske er et eget Idiom med en Udtale, modificeret ved Indflydelsen af den stadige Indvandring fra alle Lande (jvfr. Bartlett »Dictionary of Americanisms«, New-York 1848). Noget lignende gjælder om det Engelsk, der tales i Ostindien, Guajana osv.; Negrene lempe Udtalen efter de afrikanske Sprogs Lydsystem. S. for øvrigt Halliwells »Dictionary of Archaic and Provincial Words« (1847) og Jamiesons »Etymological Dictionary of the Scottish Language« (1808) med »Supplements« (1841). — 1586 kom »A Bref Grammar for English« af Bullokar; ansete Værker i sproglig Retning leveredes siden af N. Bayley (1726), Rob. Lowth (1762), Th. Sheridan (1786), Horne-Tooke i »Diversions of Purley« og Amerikaneren Lindley Murray (1795). Et særdeles grundigt Værk er Goold Browns »Grammar of English Grammars« (Bost. 1851); historisk er Sproget behandlet i Lathams »The English Language«, Craiks »Outlines of the History of the English Language«, Marsh's »Origin and History of the English Language« og Morris's »Historical Outlines of English Accidence«; jvfr. Jak. Grimms „Deutsche Grammatik". Af Tyskere, der have behandlet det engelske Sprog i grammatiske Arbejder, mærkes Fiedler og Sachs („Wissenschaftliche Gramm. der engl. Spr.", 1ste Bd. af Fiedler 1850, 2det Bd. af Sachs 1861), Mätzner og Koch; vor Rask har ogsaa udgivet en „Engelsk Sproglære" (1832), Nordmanden, Prof. Joh. Storm en „engelsk Philologi", I (1878, tysk Udgave 1881). Lexikalske Værker ere udgivne af Bayley (1728), Sam. Johnson, hvis »Dictonary of the English Language« (1755, udg. ved Latham 1864—65) trods Mangler i etymologisk Henseende er et Hovedværk; fra den nyere Tid mærkes Ordbøgerne af Richardson (1835—37, med et Supplementb. 1855), Webster (New-York 1828, Londonerudg. 1864 og senere), Worcester, Ogilvie og det 1884 paabegyndte store Lexikon, »New English Dictionary«, der med Citat-Bidrag fra mange forskjellige Sider udgives under Ledelse af Murray; mærkes maa endvidere Skeats »Etymological Dictionary of the English Language«. Hos os ere Rosings fortrinlige Ordbog (eng.-dansk) og Larsens Bearbejdelse af Ferrals og Repps (dansk-engelsk) de mest brugte. Af Tyskere har Flügel leveret „Vollständiges engl.-deutsches Wörterbuch" (1844—47), Hoppe et ypperligt „Englisch-Deutsches Supplement-Lexikon" (1871) og A. Schmidt et engelsk-engelsk „Shakspeare-Lexikon" (1874—75). Jvfr. end videre Crabb: »English Synonymes«, Nares: »Glossary of Words and Phrases in the Time of Elizabeth« og Trench: »Select Glossary of English Words Used Formerly in Senses Different from their Present«.

Theater. De første Frembringelser af dramatisk Kunst i England vare, som hos alle christne Folkeslag, de saakaldte »miracles« eller »plays of miracles«, et Slags Skuespil, som for største Delen bestod af smagløst dialogiserede Fortællinger af den hellige Skrift med usammenhængende Scenegang. Efterhaanden fik disse Skuespil frie Tilsætninger og bleve, ligesom de især streves af Gejstlige, ogsaa fortrinsvis spillede af dem. Theatrene var improviserede Stilladser, der undertiden paa Hjul førtes fra et Sted til et andet, og Forestillingerne gaves dels i Kirker og paa Kirkegaarde, dels paa Gader og Torve. Allerede under Henrik VI tabte Interessen for miracles sig, og de maatte vige Pladen for »moralities«, Dramaer med allegoriske, symbolske Charakterer og med en Intrigue, der havde moralsk Tendens. Man havde allerede tidligere af og til indført allegoriske Figurer i miracles, men nu traadte det historiske Stof ganske i Baggrunden, og Dialogen førtes kun mellem allegoriske Figurer. „Fanden" og „Lasten" (hvoraf senere den engelske Theaterfigur clown opstod) vare staaende Figurer i disse Skuespil, hin i en frygtelig

Skikkelse med Dyrelove og Hale, denne i broget Dragt med en lang Pisk i Haanden, hvormed den under Mængdens Jubel pryglede Fanden. For at more Folk blev der i disse moralities saa vel som tidligere i miracles indskudt komiske Mellemspil (»interludes«), der bestod af Scener af Folkelivet, og fra 1530 begyndte disse at komme ind paa Lystspillets Væsen derved, at de opførtes for sig alene, og at der af John Heywood, Henrik VIII.s Yndling og Spasmager, sammensattes Dialoger, der skulde skildre Charakterer, men som dog især havde deres Komik i Platheder og Ordspil. Et stort Fremskridt skete 1566 med Biskop Stills »Gammer Gurton's Needle« (Mor Gurtons Naal), det første regelbundne Lystspil, høist mærkværdigt ved naivt og underholdende i Vers og i 5 Akter at udvikle en original og forbavsende simpel Handling: Mor Gurton har i Travlhed med sin fattige Husholdning forkommet den Synaal, hvormed hun bødede sin Mands Søndagsbuxer, hvilket foranlediger megen Søgen, sørgelig Tvedragt og stort Røre i Nabolaget med mange Forviklinger, indtil En ved tilfældigvis at sætte sig paa Buxerne følelig kommer til Opdagelse af, at Naalen stikker i dem. S. A. gaves i Dronning Elisabeths Nærværelse den første regelrette Tragedie, »Ferrex and Porrex«, forfattet af Th. Sackville og Th. Norton. Under Elisabeth steg den dramatiske Poesi til en blomstrende Højde, og ikke mindre end 52 nye, mest historiske Skuespil opførtes ved Hoffet. En Mængde omstrejfende Skuespillertrouper oversvømmede Landet og gjorde det nødvendigt at tage Forholdsregler derimod ved Udstedelse af Privilegier eller Fribreve. Jarlen af Leicester udvirkede 1575 hos Dronningen et saadant for sit private Skuespillerselskab til at give Forestillinger overalt i England, hvilket gav Anledning til 3 faste Theatres Opkomst i Nærheden af City, de første, der bleve opførte i England. Faa Aar efter (1583) udvalgte Dronningen af Adelens private Skuespillerselskaber 12 Kunstnere, som fik Navnet »the Queen's players«, og 1586 lod hun sit Capels unge Sangere indøve til Skuespilopførelse. For dem skrev John Lilly sine Stykker, som de spillede med saa stort Bifald, at de vakte stærk Skinsyge hos de andre londonske Theaterselskaber. Paa denne Tid fremstod Shakspeares umiddelbare Forgængere Lodge, Peele og Green, af hvilke den sidste vakte megen Opsigt ved »the pinner of Wakefield« og »Pater Baco«; den betydeligste var imidlertid Christopher Marlowe, der skrev samtidig med Shakspeare. Han var den første, der skrev rimfri Vers, og har i sin »Edward II« og »Faustus« lagt ualmindeligt dramatisk Talent for Dagen. Saaledes fandt Shakspeare den engelske Scene forberedt til at modtage det Opsving, den ved ham skulde naa. Men medens hans Forgængere kun skrev for deres Tid, gav han sine dramatiske Værker Universalitetens Præg, der gjorde dem tilgængelige for alle Nationer til alle Tider. — Det første Theater, som var ganske lukket (i de tidligere vare Tilskuerne under aaben Himmel), opførtes af James Burbage, Faderen til den berømte Skuespiller Rich. Burbage. Dette (»Blackfriars-Theatre«) var oplyst om Vinteren, og her opførtes først Shakspeares Stykker, ligesom han selv var Skuespiller der. Samtidig hermed (1576—77) opstod »Whitefriars-Theatre« og senere de to store Sommertheatre »Globus« og »Fortuna«. I det hele opførtes under Elisabeth og Jakob I 17 Theatre. Indretningen af et saadant Theater var meget simpel: Scenen var til en ringe Dybde saa uforholdsmæssig bred, at der paa hver af dens Sider stod flere Rækker Bænke for de fornemme og opsigtslystne Tilskuere, imellem hvilke de spillende optraadte paa en omtr. 1 Alen ophøjet mindre Scene. I 1ste Scene af »Lear« f. Ex. traadte Kent og Gloster ind i Proscenet; derpaa blev den mindre Scenes Forhæng draget i Vejret, og man saa Lear sidde paa sin Trone. Decorationsvæsenet var meget simpelt: det bestod kun i Beklædning med Tæpper med paahængte eller paa Scenen opstillede Træskilte, der angav, hvad Stedet skulde antages at forestille — noget, som man endog undertiden udblod; saaledes bærer i et af de ældste Stykker »Selimus Emperor of the Turks« (trykt 1594) Helten sin Faders Lig til Muhammeds Tempel, hvorved der meget naivt siges til Publikum: »Suppose the Temple of Mahomet!« Et nedhængende, himmelblaat Tæppe betegnede Dag, et sort Nat. — Will. Shakspeares literære Virksomhed for det engelske Theater (han var som de fleste engelske Dramatikere den Gang tillige Skuespiller indtil 1603) indskrænkede sig i Begyndelsen til Omarbejdelse af fremmede Skuespil, og det er uvist, med hvilket af sine 37 originale Værker han optraadte som dramatisk Digter. Den dramatiske Kunst fik i Jakob I en ivrig Beskytter. Et Patent, som han lod udstede for Lord Chamberlains Skuespillerselskab med Overskrift »Pro Laurentio Fletcher et Willielmo Shakspeare« 19 Maj 1603, og hvori han ophøjede Medlemmerne til kongelige Skuespillere, godtgjør Shakspeares Anseelse og Indflydelse paa det engelske Theater som Meddirecteur for ovennævnte Selskab. I Anledning af den danske Konge Christian IV.s Nærværelse ved Jakobs Hof blev Shakspeares „Macbeth“ opført. Under Carl I virkede Parlamentet stadig hemmende paa den dramatiske Kunst, og Revolutionen 1647 og den puritanske Strænghed bibragte den et føleligt Slag; Theatrene bleve i Følge kongelig Befaling lukkede og aabnedes først ved Stuarternes Tilbagekomst 1660 (Restaurationen). — Den af Shakspeares Samtidige, der som dramatisk Forfatter havde mest Betydning, var Ben Jonson (1574—1637), hvis Lystspil, som han havde skrevet med Plautus og Terents til Mønstre, vare fulde af Polemik og Satire, men tillige indeholdt veltrufne Billeder af det virkelige Liv. Den nye Skole, for hvilken han i et Slags Opposition til Shakspeare satte sig i Spidsen, og som har Navn efter ham, fandt snart Tilhængere. Efter Ben Jonson indtog Francis Beaumont (1586—1616) og John Fletcher (1576—1625) den første Plads. Af deres 51 Skuespil, som de skrev i Forening, gjorde flere, mest paa Grund af deres Theatereffect, overordentlig Lykke. Desuden Philip Massinger (1584—1640), der ligeledes arbejdede i Fællesskab med andre, og hvis Værker ere forfattede med Correcthed og kritisk Besindighed,

John Ford, William Cartwright (1611—43) o. fl. a., der alle hørte til Ben Jonsons Skole, medens Georg Chapman (1578—1655), William Rowley, John Marston, Thomas Decker, Thomas Heywood, Thomas Middleton o. fl. a. fulgte den af Shakspeare betegnede Retning. — Med Carl II.s Tronbestigelse begyndte den dramatiske Kunst at vaagne af den Dvale, hvori den siden 1647 havde ligget. Den kongelige Familie medbragte fra Frankrig Forkjærlighed for fransk Smag og franske Skikke, der ogsaa lagde sig for Dagen med Hensyn til Theatret. Strax efter sin Tronbestigelse udstedte Carl II Privilegier til 2 Skuespillerselskaber, af hvilke det ene under William Davenants Ledelse spillede paa Theatret Lincoln's-inn-fields, det andet, der fik Navnet »The King's servants«, under Henry Killigrews Ledelse paa Drurylane-Theatret; de forenedes 1684 (medens dette endnu har vedligeholdt sig som engelsk Nationaltheater, er hint Theaters Privilegium gaaet over til Covent-Garden-Theatret). Fra nu af indførtes bevægelige, Stedet i perspectivisk Maleri fremstillende Decorationer og antoges Skuespillerinder, medens kvindelige Roller tidligere vare blevne udførte af unge Mandfolk og Drenge. Af engelske dramatiske Kunstnere fra denne Tid maa især nævnes: Taylor, Hamlets mesterlige Udfører; John Lowin; Betterton, der fornemmelig udmærkede sig som Othello, Macbeth og Brutus; Montfort, fortrinlig især i Elskerfaget; Cibber; Kynaston, i Dameroller; Sandford og Nokes, en udmærket Komiker. Af Damer vare Mrs. Betterton, Barry, Leigh, Butler, Montfort og Bracegirdle de berømteste. Imidlertid var det engelske Theaters Blomstringstid forbi, og det begyndte stærkt at dale. John Drydens (1631—1701) i Sproget pyntelige, men i Udtrykket af Følelser snart svulstige, snart platte Tragedier, saa vel som hans med opskruede Vittigheder udstyrede, stærkt uanstændige Lystspil vise noksom, paa hvilke Afveje Smagen var kommen ind, og selv saa talentfulde Forfattere som Otway (1651—85), Nathaniel Lee (1657—91) og Thom. Southern bleve ikke upaavirkede af deres Tids Vildfarelser. Vel skaffede senere Tragedien med ædel Holdning og sædelig Tendens sig Indgang, men det stete efter den franske Skoles stift tilskaarne Former (Jos. Addison 1672—1719, George Lillo 1693—1739, o. fl. a.). Lystspillet sank derimod bestandig dybere ned i Umoralitet. Farquahrs, Wycherleys, Vanbrughs og Congreves Stykker ere gjennemstrømmede af Vittighed og give ypperlige Skildringer af Charakterer og Datidens Sæder, men forbavse ved Uanstændighed i Stof, Situationer og Udtryk; i Gays højst originale, for sprudlende Vittighed og bidende Satire med Rette berømte Vaudeville »The beggar's opera« (Tiggeroperaen), som endnu er et Yndlingsstykke, bestaar hele Personalet, Elskeren, Elskerinden og hendes Forældre indbefattede, af Landevejsrøvere, Tyve, Hælere og løsagtige Kvinder; Handlingen foregaar i en Tyvekneipe og ender med, at Elskeren trækkes til Galgen. — Under Dronn. Anna bleve de kort førend hendes Regeringstiltrædelse indførte, saakaldte »Christmas-Pantomimes« et Yndlingsskuespil, som de siden bestandig ere vedblevne at være. Det er et Slags store Pantomimer eller komiske Balletter (skjønt der ogsaa findes Dialog i dem), hvormed Theatrene indvie »Boxing night« (Juleaftén), og som de opføre indtil langt hen paa Aaret, undertiden et Par Gange om Dagen. Sædvanlig er det et eller andet Børneæventyr eller Folkesagn, der lægges til Grund og udsmykkes med alle Haande Allegorier. Personerne optræde som Krager, Bjørne, Ugler, Gulerødder; den ene overraskende Forvandling følger efter den anden; den phantastiske Dialog vrimler af Hentydninger til Dagsbegivenhederne, og naar Handlingen ikke kan komme længer igjennem Dialogen, sker den sidste Forvandling, idet Personerne blive de gamle Maskefigurer Harlekin, Columbine, Clown og Pantalon, indtil det hele ender med Tableau og bengalsk Flamme. Paa samme Tid som denne barokke Skuespilart opkom, begyndte ogsaa Lystspillet at blive paavirket af den franske Literatur: det skulde gjøres belærende og forbedrende ved at skildre Samfundstilstandene og de menneskelige Daarligheder, uden at det stete ved Fremstilling af det forargelige. Hos den aand- og smagfulde Sheridan culminerede denne Tendens i vittige, ved fortræffelige Charakterskildringer og mesterlig forberedte livlige Situationer udmærkede, ægte Komedier som „Bagtalelsens Skole" og „Medbejlerne". Foruden ham bør især Garrick, Foote, Cumberland, Colman d. ældre, Colman d. yngre, Goldsmith, Morton, Reynolds og Holcroft nævnes som fortrinlige Lystspilforfattere. Dramaet blev imidlertid forsømt for den italienske Opera, og Tragedien repræsenteredes kun med enkelte Arbejder af Moore (»The gamester«, paa Dansk „Beverley"), John Home (»Douglas«), Walpole (»The mysterious mother«), Murphy (»The grecian daughter«). I Begyndelsen af det 18de Aarh. glimrede det engelske Theater med en sjælden Samling af udmærkede Kunstnere, hvoriblandt Ashbury, Wilks, Colley Cibber, Booth, Farquhar, Estcourt, Miss Horton, Mrs. Porter, og senere (fra 1741) Garrick, med hvem en ny Æra i Skuespilkunsten begyndte, og som havde berømte Samtidige i Macklin, Quin, Spranger Barry, Foote, Mrs. Clive og Miss Bellamy. — Det store Opsving, som den engelske Poesi tog ved Slutn. af det 18de Aarh., strakte sig ikke til den dramatiske Digtning, der dog i Tragedien forlod den kunstlede Form, som den mod Enden af det 17de Aarh. havde antaget efter det franske. Mrs. Baillie skrev fra 1798 en Del Tragedier, der udmærkede sig ved et smukt Sprog, men savnede livfuld Handling, og nogle Lystspil, som Publikum med Rette fandt kjedsommelige; det poetiske i Byrons dramatiske Værker var ikke af theatralsk Natur; en Del andre digterisk begavede Forfattere kom ikke længere end til et Par Forsøg, som modtoges med Kulde; kun Sheridan Knowles, der i Forening med poetisk Aand som Skuespiller havde nøje Kjendskab til Scenen, vidste med fine Tragedier, Dramaer og Lystspil at skaffe Skuespillerne interessante Opgaver og erhverve sig levende Bifald. Af de Kunstnere, som optraadte efter Garrick og med stor Berømmelse virkede i denne Periode, fortjene at nævnes: Familien Kemble (Brødrene John K., Charles K. og deres Søster

Mrs. Siddons, Englands største tragiske Skuespillerinde), Young, Elliston, Sheridan Knowles, Knight, Macready, Kean og Søn, Cooke, Mrs. Warren, Mrs. Hartley, Miss O'Neil, Komikerne Lewis, Suett, Munden, Emery, Liston og Matthews. — Douglas Jerrold (d. 1857) skrev ret morsomme Smaastykker, og Tom Taylor vandt Ry ved at dramatisere Romaner, men foruden fra dem og et Par Døgnforfattere have Theatrene i den sidste Snes Aar kun faaet Tilvæxt i Repertoire fra Forfuskere af franske Stykker, som de dristig have udgivet for deres egne Aandsfostre. — Der har været gjort Forsøg paa at hæve Skuepladsen ved kunstmæssig Opførelse af ældre Mesterværker. Som Lejer af Coventgardentheatret anvendte Macready stor Bekostning og Møje paa en værdig Opførelse af Shakspeareske Stykker, spillede selv mesterlig Hovedroller deri og ledede deres charakteristiske Fremstilling; men for Dronningen, Hoffet og de fremmede var det Mode kun at gaa i italiensk Opera, og Mængden fik ikke nok af Øjenslyst i Optog, maskinistiske Kunster og i Handlingen indstukne theatralske Spektakler; hans storartede Foretagende maatte opgives. Sullivan, der som Directeur for Holborntheatret 1869 ogsaa tænkte paa at skaffe sig Tilløb ved fortræffelig Udførelse af klassiske Stykker, gik det ikke bedre; efter at have sat mange Penge til, maatte han lukke Theatret for at danne et Repertoire af Farcer og Spektakelstykker til dets Gjenaabning. Bedre Held har Henry Irving haft, der som Directeur for Theatret »Lyceum« har gjort meget for at føre Shakspeare frem paa Scenen paa en baade med Hensyn til Spil og Udstyrelse værdig Maade. Han er selv en intelligent og talentfuld, men maniereret Skuespiller; han har for kvindelige Hovedrollers Vedkommende (Ophelia f. Ex.) en god Støtte i Miss Ellen Terry. — Det kan vist i det hele taget siges, at der i den engelske Skuespilkunst for Tiden er nogen Fremgang fra tidligere Tiders Unatur og Svulst i Tragedien og Raahed og Bajadsløjer i Komedien, skjønt navnlig det sidste rigtignok ofte endnu findes selv paa gode Scener, i det mindste i den lille Farce, der tit gaar forud for Aftenens Hovedstykke.

England, New [njū ing], ældre Fællesnavn for Forbundsstaterne Maine, New-Hampshire, Vermont, Massachusetts, Rhode-Island og Connecticut i Nordamerika.

Englebrødre ell. Gichtelianere kaldte sig Tilhængerne af Mystikeren J. G. Gichtel (d. 1710), Procurator ved Rigskammerretten i Speier, en excentrisk Beundrer af Böhme. De mente, at de ved at løsrive sig fra al jordisk Lyst, Arbejde og Bekymring skulde naa at blive „Engle lige".

Englesøstre (Angelikere), en Nonneorden, stiftet 1530 af Grevinde Torelli i Guastalla, 1534 stadfæstet af Pave Paul III og forpligtet til at leve efter Augustins Regel. Søstrene ere Jomfruer, som skulle efterligne Englene i Renhed og Uskyldighed (deraf Navnet). De vare fritagne for den biskoppelige Jurisdiction og bleve underlagte Barnabiterne i Milano, hvor de havde deres første Kloster. Ordensdragten var en grov Klædning, et Trækors paa Brystet, en Strikke om Halsen og paa Højtidsdagene en Tornekrone. I Begyndelsen vare Søstrene fritagne for Clausur, men da de paa flere Steder vakte Forargelse ved deres Letfærdighed og Ordenen af den Grund flere Steder blev ophævet, blev Clausur indført 1628. Nonnernes Virksomhed gaar især ud paa at forbedre faldne Kvinder; i Italien høre mange Damer af de højeste Stænder til denne Orden.

English Harbour [inglisch härbor], sikker og dyb Havn paa den engelske Ø Antigua i Vestindien. Skibsværfter, Marinearsenal.

Engpiplærke, s. Piplærke.

En grande tenue, fr. [ang grangd tönü], i fuld Puds.

En gros, fr. [ang grō], bet. i det store; E. g.-Handel er Handel med Varer i store Partier, modsat Detailhandel.

Engsnarre, d. s. s. Vagtelkonge, s. Vandhøne.

Enguëra, Stad i den spanske Prov. Valencia, 8 M. s. s. v. for V. 7,000 I. Uldmanufakturer.

En haie, fr. [ang hæ], i Dobbeltrække.

Enharmonisk betegner et Toneforhold, som i Følge de mathematiske Bestemmelser og i Nodeskriften tager sig forskjellig ud, medens det i den musikalske Praxis identificeres. Cis og Des f. Ex. falde mathematisk taget ikke ganske sammen og skrives forskjellig, men angives paa Pianoet med samme Tangent. Med Sangstemmen eller Strygeinstrumenter kan Forskjellen derimod hævdes.

Enheder danne Grundlaget ved al Maaling; Maalingen bestaar i at se, hvor mange E. den Størrelse indeholder, der skal maales. I Geometrien maales saaledes en Linjes Længde, idet der angives, hvor mange Længdeenheder Linjen indeholder; Valget af Længdeenheden er frit, Fod, Tomme, Mil, Meter osv. I Techniken er fastslaaet en Række af alm. anvendte, saakaldte absolute E. Enhed for Tiden er 1 Sekund, for Længde 1 Centimeter, for Masse den Masse, som findes i 1 Gram. Enhed for Kraft er en Dyn, hvilket er den Kraft, som formaar i 1 Sekund at give 1 Grams Masse en Acceleration af 1 Cm. Vægten 1 Gram er lig 981 Dyn for Paris's Breddegrad. Enhed for Arbejde er en Erg eller en Dyncentimeter, hvilket er det Arbejde, som udføres med jævn Hastighed mod en Modstand, der er lig en Dyn; 1 Ergten er 10^{10} Erg. 1 Kilogrammeter lig $10^5 \times 981$ Erg. Enhed for Varme er den Varmemængde, som er æqvivalent med 1 Erg.

Enhjørning, et opdigtet Dyr, som man i Regelen tænkte sig som en Hest med et langt, lige Horn midt i Panden. Som dets Fædreland angav man Indien og Afrika; det figurerer ogsaa i Heraldiken, f. Ex. som en af det engelske Vaabens Skjoldholdere. Hint „Horn" er aabenbart Narhvalens lange, lige udstaaende, snoede, undertiden over 10 F. lange, venstre Stødtand, som man i ældre Tider blev bekjendt med som Curiositet uden at kjende det Dyr, hvoraf den er en Del. Navnet E. overføres derfor ogsaa stundum paa Narhvalen, og navnlig er det denne Hvals Stødtand, der gaar i Handelen under Navn af Enhjørnings-

tand og anvendes som Elfenben,* for hvilket det dog staar tilbage i flere Henseender. Og-saa i nyere Tid har man fortalt, at der i Afrika skulde leve en E., d. e. en Antilope med ēt Horn, hvilket dog uden Tvivl hidrører fra, at naar visse Antiloper med høje og lige Horn ses fra Siden, skjuler det ene det andet saa fuldstændig, at det ser ud, som om der kun var ēt Horn; slige Rygter have uden Tvivl bidraget til allerede i Oldtiden at tildele E. den ovenfor anførte Legemsbygning.

Enhjørning ell. Jedinarok, en oprindelig efter Forstiringen af Delfinerne saaledes be-nævnt Art af lange Haubitser eller Granat-kanoner, som indførtes i det russiske Artilleri allerede i forrige Aarh., førend noget andet Artilleri endnu havde forladt den korte Haubits.

Enhuber, Carl von, tysk Maler, f. 1811, d. 1867, vandt Navn ved fine humoristiske Bil-leder, navnlig ved 13 graat i graat malede Optrin af Melch. Meyrs „Erzählungen aus dem Ries“, en lunefuld Skildring af det schwa-biske Folkeliv.

Enkaustik betyder Indbrænding og brugtes i Oldtiden og den ældre Middelalder som Udtryk for et Slags Maleri med Voxfarver, som smeltedes fast til den Grund, hvorpaa de vare hensatte, hvad enten det var en Murflade eller en Trætavle, hvorved man tilstræbte en lig-nende Virkning, som man i den nyere Tid har søgt at opnaa ved Oljemaleriet. Under-tiden betegnedes ogsaa dermed Tegninger i Omrids, som med en gløbende Griffel ind-brændtes i Elfenbenstavler. Ordet bruges ogsaa om den Blanding af Tjære og Vox, hvormed Oldtidens Skibe maledes som Tæt-nings- og Beskyttelsesmiddel for Træet. Bru-gen af E. for at betegne Emailmaleri o. lign. er ikke mere almindelig.

Enkekasse, den almindelige, blev oprettet 1775. Det blev 1788 gjort til Pligt for alle kongelige Embedsmænd ved Indskud i E. inden Indgaaelse af Ægteskab at sikre deres Hustruer i Pension ⅕ af deres Indtægt og senere, efter-haanden som de fik forøget Indtægt, at gjøre en tilsvarende Forhøjelse i denne Enkepension. Fra E. blev der gjort meget betydelige Udlaan i Landejendomme for at fremme Forbedringer i disse, men en Del af dem gik tabt paa Grund af uheldige Conjuncturer. Ved at an-stille nøjagtige Undersøgelser om Dødeligheds-forholdene kom man 1842 til det Resultat, at de Tabeller, der vare lagte til Grund for Be-regningerne af Forholdet mellem Indskuddene og Pensionerne, vare for gunstige for Publi-kum og til Skade for Kassen. Som Følge heraf blev det 1845 bestemt, at E. skulde op-høre med at modtage nye Indskud, og at en-hver, der efter Lovgivningen var pligtig at forsikre sin Enke en Pension, for Fremtiden dertil skulde benytte Livrente- og Forsørgelses-anstalten. E.s Fond, der 1849 efter Fradrag af Gjæld udgjorde c. 5 Mill. Rd. (10 Mill. Kr.), var 1 Apr. 1865 gaaet ned til 205,000 Rd., hvilket Beløb var utilstrækkeligt til at dække det følgende Aars Udgifter, saa at Pensionerne siden den Tid i Virkeligheden ere udredede af Statskassen; dog bliver i Henhold til Freds-tract. af 30 Oct. 1864, § 15 en Kvotadel af de Tilskud, som Staten saaledes maa betale, at udrede af Hertugdømmerne Slesvig og Hol-sten i Forhold til de respective Folketal. I Finansaaret 1867—68 udgjorde den samlede Udgift for Enkekassen c. 420,000 Rd., hvoraf Danmarks Andel, 63 pCt., udgjorde c. 265,000 Rd. Summen aftager selvfølgelig Aar for Aar, saa at Danmarks Andel af Tilskuddet 1882—83 var gaaet ned til c. 244,000 Kr. De actuelle Enkers Antal var 31 Marts 1883 1,281, der i Pension oppebar c. 370,000 Kr.; de even-tuelle Enkers Antal udgjorde samtidig 522, det dem tilkommende Pensionsbeløb c. 125,000 Kr. **Den norske alm. Enkekasse,** oprettet 1814, blev, efter at ved Opgjørelsen med Danmark den norske Del af den fælles, 1775 oprettede E. var udskilt, forenet med denne ved Lov af 17 Aug. 1821. En ny Afdeling er ordnet ved Lov af 29 Juni 1848. Den ældre Afdelings Formue var 1882 1,292,611 Kr., medens Forpligtel-sernes Værdi var beregnet til 2,573,125 Kr.; den har et Tilskud af Statskassen af 95,000 Kr. for Budgetaaret. Den nye Afdelings For-mue var s. A. 9,487,366 Kr. og Forpligtel-sernes beregnede Værdi 5,797,017 Kr. Pen-sioner af denne Afdeling udbetales for Tiden med et Tillæg af 32 pCt. **Akershus Stifts gejst-lige E.,** oprettet 1732 for det daværende Akers-hus Stifts Gejstlige og Skolelærere, havde 1883 en Formue af 372,793 Kr. **Christiansands Stifts gejstlige E.,** oprettet 1736 for Gejstlige og Skolelærere i Christiansands Stift, ejede 1883 en Formue af 140,814 Kr.

Enkelados, Søn af Tartaros ell. af Uranos og Gæa (Jorden), var en af Giganterne, der indlod sig i Kamp med Guderne. Han blev af Zeus slaaet til Jorden med en Lynstraale og lagt ned under Ætna; naar han rørte sig, rystede hele Sicilien. Dette var Mythens Opfattelse af Jordskjælv.

Enkeltvirkende Maskiner, s. **Dobbeltvirkende.**

Enkhuizen [højsen], Stad i Nordholland ved Zuidersøen, 6 M. n. ø. for Amsterdam. 6,000 I. Smukt Raadhus. Havn; Sildefiskeri.

Enkimbladede Planter (Monocotyledoneæ), en til Blomsterplanternes Række hørende Klasse, hvis væsentligste Mærker ere, at Kimen kun har ēt Kimblad, at Stængelens Karbundter ere spredte (ikke kredsstillede), at Bladene oftest ere ligeribbede, og at Tretallet oftest er det her-skende i Blomstens Bladsæt, hvorfor man og-saa har kaldt disse Tretalsplanter. Den Del af Stængelen, der er færdig med sin Længdevæxt, voxer ikke mere i Tykkelse; kun Stængelen hos Dracæna og nogle faa andre voxer aarlig i Omfang paa en lignende, skjønt ikke paa samme Maade, som hos de tokim-bladede. Som Exempler paa hertil hørende Familier nævnes Græsserne, Lilierne, Gjøge-urterne, Krydderurterne og Palmerne.

Enklang (it. unisono), den fuldstændige Over-ensstemmelse mellem to Toner af samme Højde og Dybde. To Instrumenter spille i E., naar de spille den samme Tone. De enharmoniske Toner (cis-des, dis-es osv.) ere derimod ikke E.

Enklitisk kaldes i Grammatiken et Ord, der kaster sin Betoning (Accent) tilbage paa det umiddelbart foran staaende Ord. **Enklisis,** Ac-centens Tilbagekastelse.

Enkratiter, d. e. afholdende, en udbredt gnostisk-asketisk Retning, hvis Stiftelse tilskrives Tatian. De forkastede Ægteskabet som Satanstjeneste og afholdt sig fra Nydelse af Vin og Kjød. Ved Nadveren brugte nogle af dem Vand i Stedet for Vin, hvorfor de ogsaa kaldtes Hydroparastater, Aquarii.

Enkrinit, s. **Sølilie**.

Enköping [tjø], Landstad i Upsala Län, en af Sveriges ældste Byer, ved Enköpingaaens Udløb i Mälaren, var i Middelalderen, da den havde 3 Sognekirker, Kloster og Hospital, temmelig betydelig, men ved Beg. af det 16de Aarh. allerede i Aftagende. Jærnbanestation; Dyrkning af Havevæxter. 2,715 J. (1882). I Nærheden af E. ved Gataskoven bleve Magnus Eriksson og hans Søn Haakon slaaede og den første tagen til Fange af Albrecht af Mecklenburgs Tropper 3 Marts 1365.

Enlevagetryk [angløvāsche] kaldes Trykningen af Kattuner og andre Tøjer uden Hensyn til, om det sker ved Haandformer eller paa hvilken som helst Trykkemaskine, naar det gaar ud paa at bortætse Farven paa de trykkede Steder af det helt over farvede Tøj. E. foretages med Skedevand, Chlorkalk, Chromsyre o. fl. S. **Bejtse**.

En masse, fr. [ang mass], massevis.

En miniature, fr. [ang miniatyr], i det smaa, i formindsket Skikkelse.

Enna var i Oldtiden en stærkt befæstet Stad i det indre af Sicilien. Her henlagde Mythen Hades's Rov af Persephone, hvorfor E. var et Hovedsæde for Demeterdyrkelsen. Under Slaveopstanden 134—132 f. Chr. var E. Slavernes Hovedstøttepunkt. Nu Castrogiovanni (s. d. A.).

Enneper- ell. **Emper-Straße**, et Fabrikdistrict i den preussiske Prov. Westfalen, strækker sig fra Hagen hen imod Elberfeld langs Floden Empe og leverer en overordentlig stor Mængde navnlig grovere Jærnvarer.

d'Ennery [ri], s. **Dennery**.

Ennes, Antonio, portugisisk Dramatiker, f. 1848 i Lissabon, hvor han 1872 begyndte sin literære Løbebane som Journalist. 1874 udgav han Dramaet »Os Lazaristas«, der blev et Yndlingsstykke baade i Portugal og Brasilien. S. A. udkom Komedien »Eugenia Milton«, som efterfulgtes af Dramaerne »Os Trovadores« (1875), »O saltembanco« (1876), »A emigração« (1878), »Um divorcio« (1879).

Ennis [ĕ], Hovedstad i Clare-Shire i Prov. Munster i Irland, 25 M. v. s. v. for Dublin, ved den sejlbare Flod Fergus, der falder i Shannon. 7,000 J. Prægtigt gotisk Abbedi. Betydeligt Fiskeri af Lax og Aal.

Enniscorthy [ĕnniskorthi], Stad i Wexford Shire, Prov. Leinster i Irland, 13 M. s. til v. for Dublin. 8,000 J. Katholsk Bispesæde. Jærnværker i Omegnen.

Enniskillen [ĕ], befæstet Hovedstad i Fermanagh-Shire i Prov. Ulster i Irland, 19 M. n. v. for Dublin, ved Sydenden af Loch Erne. 6,000 J. Kornhandel. Rigt doteret Collegium.

Ennius, Quintus [ĕ], en af de ældste romerske Digtere; han kaldtes i Almindel. den romerske Poesis Fader. Han var født 239 f. Chr. i Rudiæ i Calabrien; senere kom han til Rom, hvor han traadte i personlig Forbindelse med flere af Tidens mest ansete Mænd og døde 169 f. Chr. Som Digter er han Skaber af det romerske Epos, men han forsøgte sig tillige i flere andre Retninger af Poesien. Ligesom de følgende romerske Digtere sluttede ogsaa han sig nøje til græske Forbilleder. Af hans forskjellige Digte haves endnu en Del Brudstykker. Vi have talrige Fragmenter af hans episke Digt »Annales«, der i hexametrisk Form behandlede Roms Historie indtil hans Tid med Forbigaaelse af den første puniske Krig, der var behandlet af Digteren Nævius, og desuden Brudstykker af hans Komedier og Tragedier, som alle vare Oversættelser eller i alt Fald Bearbejdelser af græske Digteres Værker. End videre har E. skrevet »Saturæ«, d. e. Digte af blandet Indhold og i forskjellig metrisk Form. E. er den første romerske Digter, der anvender Hexametret i Stedet for det tidligere brugte saturniske Vers; han sammenlignes derfor ofte med Homer.

Enns ell. **Ens**, Flod i Østerrig, udspringer i Salzburg og løber gjennem Steiermark og Ærkehertugd. Østerrig til Donau. 40 M. lang. Floden deler Ærkehertugd. Østerrig i Landet neden for E. ell. Nedreøsterrig og Landet oven for E. ell. Øvreøsterrig.

Enns, Stad i Øvreøsterrig, ved Floden E., 2 M. s. ø. for Linz. 5,000 J. Fabrikation af Jærn- og Staalvarer. Romerske Oldtidsminder. Ved E. stod 5 Nov. 1805 en Kamp mellem Franskmænd og Østerrigere.

Enontekis [ēnon], Landsby og Sogn i Gouv. Uleåborg i Finland, 4 M. fra Torneå.

Enōrm, uhyre stor.

Enos, det gamle Ænos, befæstet Stad i det tyrkiske Vilajet Adrianopel ved Floden Maritzas Udløb i det ægæiske Hav, 33 M. v. til s. for Constantinopel. 7,000 J. Havnen er stærkt tilsandet og kun tilgængelig for mindre Kystfarere.

Enovesi [ēno], en af de store Søer i Storfyrstend. Finland, i den nordl. Del af Gouv. St. Michel, staar mod S. i Forbindelse med Søerne Pihtaja og Vaima, der gjennem Vuoxen Elven har Afløb til den finske Bugt.

En passant, fr. [ang passāng], i Forbigaaende.

En petite tenue, fr. [ang petīt tenȳ], i Hverdagsdragt.

En profil, fr. [ang profil], fra Siden ell. i Gjennemsnit, modsat en face.

Enquête, fr. [angkǣht], Undersøgelse; Vidneforhør.

Enrageret [angraschēret], rasende, forbitret, lidenskabelig.

Enriquez Gōmez, Antonio, egtl. Enriquez de Paz, spansk Digter, f. i Segovia, Søn af en døbt portugisisk Jøde, gik 20 Aar gl. i Krigstjeneste og steg til Capitain. Men paa Grund af Inqvisitionens Mistanke om, at han hemmelig var Jøde, flygtede han 1636 til Amsterdam og traadte igjen over til Jødedommen, hvorfor hans Billede blev brændt 1660 ved en Autodafé i Sevilla. Han har skrevet 22 Komedier, hvoraf nogle falskelig ere tillagte Calderon; »A lo que obliga el honor«. er derimod Grundlaget for Calderons berømte Drama »Medico de su

honra». E. har megen Opfindelsesevne, men er svag i Charakteristiken; Stilen er overgroet med maniererede Prydelser og hører til den saakaldte Cultisme (s. Spansk Literatur und. Spanien), der for Resten træder endnu stærkere frem i hans Prosaværker, som »Las academias morales« (1642). »El siglo Pitagórico« (1647) er en Række satiriske Billeder, indklædte i Form af Sjælevandringer, Blanding af Prosa og Vers; »El Sanson Nazareno« (1656) er et mislykket heroisk Epos. Hans Fødsels- og Dødsaar ere ubekjendte.

Enschēde, Stad i den hollandske Prov. Overijsel, 8 M. s. ø. for Zwolle. 6,000 J. Vigtig Lærredsfabrikation.

Ense, s. Varnhagen von Ense.

En seigneur, fr. [ang sænjøhr], ell. en grand s. [grang], paa en stor Fod.

Ensemble, fr. [angsångbl], kalder man en Samvirken af forskjellige Kræfter, f. Ex. i et Skuespil, i en Opera eller overhovedet i flerstemmig Musik. Ensemblenummere i Operaer eller Oratorier kaldes de Nummere, hvori mere end to Solister medvirke. Ensemblemusik bruges om Instrumentalmusik for flere Instrumenter, især for Pianoforte med Stryge- ell. Blæseinstrumenter.

Ensilage, fr. [angsilähsch], d. s. s. Grøntkuling.

Ensisheim, Stad i den tyske Prov. Elsaß-Lothringen ved Floden Ille, 3 M. s. for Kolmar. 3,000 J. Livlig Industri. Smukt Raadhus fra det 16de Aarh.

Entablement, fr. [angtabl'mäng], bruges i Kunstsproget som Udtryk for den hele over Søjlerækken i Oldtidens Bygningskunst hvilende Kransning ell. „Gesims“, som deles i Architrav, Frise m. m.

Entasis, gr. [ënn], er i Bygningskunsten Navnet paa den fine Udbugning, som Oldtidens Kunstnere gav Søjlens Skaft, samtidig med at det indsnævredes opad.

Entelechi, egtl. det at have sit Formaal i sig selv (og ikke uden for sig selv). Hos Aristoteles betegner E. den Stoffet iboende „Form“ eller det bevægende Princip, som fører Stoffet fra Mulighed til Virkelighed, og gaar derfra over til at betegne den fuldendte Tilstand selv, den højeste Virkelighed; om dette sidste bruger Aristoteles ogsaa Udtrykket Energi. I de levende Væsener bestemmer han Legemet som Stoffet, Sjælen som Formen, der paa ēn Gang er Legemets bevægende Aarsag og Formaalsaarsag: Sjælen er Legemets E. Leibnitz har optaget Benævnelsen fra Aristoteles og anvender den om „Monaderne“, fordi de alle i sig selv have en vis Grad af Fuldkommenhed og Selvtilstrækkelighed.

Entente, fr. [angtängt], Forstaaelse, især venskabelig, Venskab. E. cordiale [kordiāl], hjærtelig Forstaaelse, er et Udtryk, som siden 1840 ofte er blevet brugt til at betegne det (i det mindste tilsyneladende) hjærtelige og nære Venskabsforhold imellem Frankrig og England.

Enterotomi, s. Tarmsnit under Tarm.

Enthusiāsme, Begejstring.

Enthymēm (Syllogismus decurtatus), i den nyere Logik en forkortet Form af den enkelte Syllogisme, hvori den ene af de to Præmisser forties, men alligevel underforstaas (haves in mente, ἐν θυμῳ) og er logisk medvirkende; f. Ex.: alle plane Firkanter have en Vinkelsum af 4 R; altsaa har Trapezet en Vinkelsum af 4 R. Her underforstaas Præmissen: Trapezet er en plan Firkant. E. gjælder logisk lige med den fuldstændig udtrykte Syllogisme. Hos Aristoteles er E. en ikke blot ufuldstændig, men ufuldkommen Slutning, nemlig en blot Sandsynlighedsslutning, en foreløbig Overvejelse, i Modsætning til den videnskabelige eller apodiktiske Syllogisme. Enthymemātisk Dom, ufuldstændig udtrykt, vordende Dom, hvori Subject og Copula endnu ikke ere formulerede, medens Prædicatet staar tilbage i Interjectionens Form, f. Ex. „Brand!“ „Et Stjærneskud!“

Entiān (Gentiana), Slægt af Entianfamilien, med modsatte, helrandede, grundnervede Blade og klokkeformede, ofte smukt blaa, røde eller gule Kroner. De talrige Arter findes især i de højere Bjærgegne, navnlig i Europa og Asien. Mange Arter af denne Slægt indeholde i alle Plantedelene et mavestyrkende Bitterstof, der anvendes dels i Lægevidenskaben, dels som Tilsætning til Brændevin; især findes det kraftig i Roden af G. lutea, purpurea, cruciata o. fl. (Entianrod, Gentianrod). Nogle Arter dyrkes som Prydplanter, f. Ex. den i de højere Alperegioner voxende G. acaulis med mørkeblaa Kroner, som er en af vore smukkeste, dyrkede Foraarsblomster. I Danmark findes 8 Arter, af hvilke G. Pneumonanthe fra Jyllands Hedemoser, med sine store, blaa Kroner, fortjener at nævnes.

Entlebuch, den sydlige Del af Canton Luzern i Schweiz mellem Unterwalden og Bern, er en frugtbar, græsrig Hoveddal, der gjennemstrømmes af Emmen, en Bisflod til Reuß, og i hvilken flere Sidedale udmunde. Flækken E. har 3,000 J.

Entodērm, s. Kimblad.

Entoilage, fr. [angtoalähsch], klare Tøjer af Silke, Hørgarn eller Bomuldsgarn; Væven nærmest en Gazevæv. Undertiden kalder man ogsaa Strimmelbobinet E.

Entomolōg, Insektkyndig. Entomologī bruges i Regelen som ensbetydende med Insektlære; sjældnere omfatter det, svarende til den ældre Betydning af Ordet Insekter, hele den Afdeling af Zoologien, der handler om Leddyrene (s. Insekter).

Entomophĭle kaldes de Blomster, hos hvilke Bestøvningen sker ved Insekters Hjælp, i Modsætning til Vindbestøverne, der kaldes anemophile.

Entomōstraca, d. s. s. Smaakrebs.

Entoparasiter, de Snyltedyr, der leve i de indre Organer (Tarmkanal, Lever, Lunge osv.) hos andre Dyr; f. Ex. Bændelorme, Trichiner.

En tout cas, fr. [ang tu ka], i ethvert Tilfælde; større Parasol, der ogsaa kan bruges som Paraply.

Entozōer, fælles Udtryk for Indvoldsorme og andre snyltende Dyreformer, der leve i de indre Organer, i Modsætning til Epizoer, de Snyltedyr, der leve paa Legemets Overflade.

Entr'acte, fr. [angt'räkt], s. Mellemakt.

Entrain, fr. [angtræng], Munterhed, Iver, Liv.

Entre, med væbnet Magt at bestige et fjendtligt Skib for at bemægtige sig dette. **Entredræg**, smaa Ankere, sædvanlig med 4 Arme, som anvendes fra Nokken af Ræerne, idet de kastes over i et fjendtligt Skibs Takkelads for at holde dette fast, naar man agter at entre det. **Entrenet**, Net, der udspiles over hele Skibet fra Rælingen op efter for at hindre Fjenden i at entre Skibet. **Entrepike** eller Haandpike, et Vaaben, som benyttes gjennem Kanonportene for at hindre en Entring; den bestaar af en lang Stage med en Jærnspids paa den ene Ende.

d'Entrecasteaux, Jos. Ant. Bruni [angtr'kastō], f. 1740 i Aix i Frankrig, traadte tidlig ind i Marinen og fik 1791 Commando over to Fregatter, der udsendtes for at opsøge Lapeyrouse og for at tilendebringe de denne overdragne Undersøgelser. Kun den sidste Del af sit Hverv lykkedes det d'E. at udføre, idet han navnlig undersøgte Vestkysten af Ny-Caledonien, Bougainvilles Ø, Kysterne af Tasmanien, hvor et Stræde bærer hans Navn, og af det sydvestlige Australien. Han døde 1793 i Nærheden af Øen Java. Capitain Rossel, der hørte til Expeditionen som Flagcapitain, beskrev den i et i Paris 1808 udkommet Værk »Voyage à la recherche de Lapérouse«.

Entrechāt, fr. [angtr'schā], et kunstigt Dansespring, hvorved man flere Gange krydser Benene.

Entre Douro e Minho [ēntre dōuro e mīnjo], Prov. af Kongeriget Portugal, skilles ved Fl. Minho fra Spanien og ved Fl. Douro fra den portugisiske Prov. Beira og grænser mod Ø. til Traz os Montes, mod V. til Atlanterhavet. 133 □ M. med 1,015,000 J. (1881). Ved Siden af de to betydelige Grænsefloder ere de vigtigste Limia, Cávado og Ave, der falde i Atlanterhavet, og Tamega, der falder i Douro. Prov. er et Bjærgland, indtil 4,000 F. højt mod Ø. og sænkende sig mod Atlanterhavet. Klimaet er mildt og Jordbunden meget frugtbar. De vigtigste Landbrugsprodukter ere Hvede, Byg, Majs, Hirse, Hamp, Olje og fortrinlig Vin. Betydelig Kvæg- og Faareavl. Prov. deles i de 3 Districter Vianna, Braga og Porto.

Entrée, fr. [angtrē], den Handling at indtræde; Forstue; første Ret efter Suppen; Indgangspris; Indledning til et Musikstykke; lille Theaterdans. **E.-Billet** [angtrē-bilett], Adgangskort.

Entremes ell. **Entremets** [angtr'mæ], „Mellemret"; i Middelalderen Festskuespil, som fra først af opførtes ved højtidelige Lejligheder under Taflet „imellem Retterne" og bestod af mimiske Optog, ledsagede af Sang og Dans (»Interludia«, eng. »Interludes«), senere ogsaa ved Turneringer og Hoffester og selv ved kirkelige Processioner. De fik en stedse større Udvikling, og allerede i det 16de Aarh. betegnede man dermed lavkomiske og lystige Farcer og Folkeskuespil, som dog vedblev at staa i Forbindelse med de kirkelige Skuespil (s. **Mysterier** og **Moraliteter**). I Spanien gik forud for en „Auto" sædvanlig et E. Senere kaldte man de med de egentlige Comedias forbundne komiske og burleske Mellemspil E. Saadanne E. forfattedes selv af berømte Digtere (f. Ex. Calderon og Cervantes). En berømt Forfatter af E. var Luis Quiñones de Benavente, der først kaldte dem „Sainetes" (Sauce, Krydderi), hvilket Navn fortrængte Benævnelsen E. Slige Sainetes have endnu holdt sig paa den spanske Scene. I det 17de Aarh.s franske Theater fik de den af Molière og Quinault anvendte Form »Comédie-ballet«. Blandt nyere spanske Digtere have Ramon de la Cruz og Ignacio Gonzalez de Castillo forfattet Sainetes.

Entre nous, fr. [angtr'nū], „mellem os sagt"; uden nogen fremmeds Nærværelse.

Entrepôt, fr. [angtr'pō], kaldes i Almindel. ethvert større Oplagssted for Varer, men især de store Verdensmarkeder, som London, Hamborg osv. E. bruges ogsaa i andre Lande i samme Betydning som det danske Creditoplag (s. d. A.) ell. Frilager.

Entreprenānt, fr. [ang], driftig. **Entrepreneur**, En, der foretager, paatager sig eller forestaar noget; **Entreprise**, Foretagende.

Entrēre [ang], (fr. entrer), indlade sig paa noget eller med nogen.

Entrerios, en Prov. af Republiken Argentina ell. La Platastaterne i Sydamerika, indtager den sydlige Del af den Halvø, der dannes imellem Floderne Parana og Uruguay, og grænser mod N. til Prov. Corrientes, mod V. og S. til Santa Fé og mod Ø. til Republiken Uruguay. 1,054 □ M. med 134,000 J. (1869); efter Tællingen 1882 synes Befolkningen at være stegen til c. 210,000. Landet har en bølgeformet Overflade, der dog i Midten gaar over til betydeligere Bakkepartier og mod S. til et for Oversvømmelser stærkt udsat Lavland. Den frugtbare Jordbund er for største Delen bedækket med en rig Græsvæxt, men tilsteder i fortrinlig Grad Dyrkning af al Slags Korn, Bomuld og Tobak. Dog lider Landbruget ofte under langvarig Tørke, og Sværme af Græshopper og Myrer anrette stor Ødelæggelse. Heste- og Kvægavl udgjør Befolkningens Hovederhverv; Huder, Korn, Talg og Kjød ere næsten de eneste Udførselsartikler. Befolkningens Hovedmasse er af spansk Herkomst. Hovedstad Concepcion.

Entresol [angtr'sōll] ell. Mezzaninetage, en mellem to almindelige Etager indskudt lavere Etage.

Entrevue, fr. [angtr'vȳ], Sammenkomst, flygtigt Møde.

Entropi. Naar Varme skal forvandles til Arbejde derved, at den gaar over fra et varmere til et koldere Legeme, saa kan det kun ske fuldstændig, naar det koldere Legeme har det absolute Nulpunkts Temperatur (÷ 273°), og da dette aldrig er Tilfældet, er der altid nogen Varme, som ikke kan forvandles til Arbejde; derimod kan omvendt Arbejde saa godt som fuldstændig omsættes til Varme. Paa Grund heraf maa Universets Energi (s. d. A.) stedse mere forandres til Varme; den Del, der saaledes ikke kan omsættes til Arbejde igjen, kalder Clausius E.; den vorer altsaa stadig, og skulde den en Gang naa sit Maximum, vil der ingen Temperaturforskjel være, og alt vil være i Hvile. Maxwell o. a. for-

staa derimod ved E. den Energi, der endnu kan omsættes til Varme; den skulde altsaa en Gang blive Nul.

Enumeration, Opregning, Optælling; **enumerere**, opregne, optælle.

Enuresis, uvilkaarlig Afgang af Urinen.

Envallsson, Carl [e], f. 24 Oct. 1756, i nogen Tid ansat i Krigscollegiet, 1802 Notarius publicus i Stockholm, d. 14 Juli 1806 blind og i stor Fattigdom, var den frugtbareste af de Forfattere, som fremkaldtes ved Gustav III.s Bestræbelser for at skabe et svensk Nationaltheater. I Løbet af 20 Aar leverede han mere end 80 Skuespil for den svenske Scene, dels Originaler, dels og især Efterligninger og Bearbejdelser, mest i komisk Retning. Skjødesløshed og en for vidt dreven Eftergivenhed for den hos den simplere Del af hans Publikum herskende Smag have bevirket, at kun faa af hans Stykker have kunnet holde sig paa Skuepladsen, til Trods for den komiske Kraft, som E. ofte forstod at indlægge i Situationerne, og de mange træffende Træk af den svenske Folkecharakter, som hans Lystspil indeholde. Blandt disse faa ere Parodien »Iphigénie den andra« (1800) og det morsomme Sangspil »Slåtterölet ell. Kronfogdarne« (1787).

Enveloppe, fr. [angv'lopp], Hylster; Brevomslag. I Mathematiken er E. (ell. Indhyllingscurve) en Curve, der tangerer alle Stillinger af en ret ell. krum Linje (den indhyllede Linje), som bevæger sig efter en bestemt Lov. E. kaldes stundum den dækkede Vej uden om en Fæstning, naar den i Stedet for et egentligt Glacis har et Brystværn med en foran liggende smal Grav foran sig. Kjøbenhavns Befæstning mod Amager har saaledes en E. i Stedet for en egentlig dækket Vej.

Environs, fr. [angvirong], Omegn, Omgivelser.

En vogue, fr. [ang vaagh], i Vælten.

Envoyé, fr. [angvoajé], s. **Gesandt**.

Enz, Flod i Baden og Württemberg, udspringer paa Schwarzwald og falder i Neckar.

Enzio ell. **Enzius**, egtl. Henrik, Heinz, nægte Søn af Kejser Frederik II, f. c. 1225, var i Besiddelse af alle de Egenskaber, der charakterisere den berømte hohenstaufiske Slægt, som uddøde med ham: ridderlige Dyder, Skjønhed, levende Sans for Digtekunst og Strængeleg osv., og var den trofasteste Deltager i sin store Faders Kampe, lige til Skæbnen bragte ham i et langvarigt Fangenskab, der først endte med Døden. Efter i sin tidlige Ungdom at have ægtet Enkefyrstinde Adelasia, der besad en stor Del af Sardinien og Corsica, antog han Titlen Konge af Sardinien og blev udnævnt til Kejserens Statholder i hele Italien; som saadan blev han ligesom sin Fader sat i Ban af Pave Gregor IX 1239. Under Kampen med Paven slog han den med denne forenede genuesiske Flaade ved Meloria 1241, men blev senere i Spidsen for de ghibellinsksindede Modenesere fangen i et Slag ved Bækken Fossalta 26 Maj 1249 af de welfiske Bolognesere, som nagtet alle Bønner og Trusler vedblev at holde ham i Fangenskab i 23 Aar (hans halve Levetid) lige til hans Død 15 Marts 1272. I sit Fangenskab skal han med Lucia Viadogli have faaet Sønnen Enzio Bentivoglio og saaledes være bleven Stamfader til denne bekjendte bolognesiske Slægt. To af E.s Venner forsøgte at frelse ham ud af Fængslet ved at lade ham bære ud i et tomt Vinfad, men det opdagedes, da en Lok af E.s skjønne Haar hang ud af Fadet.

Enzooti kaldes en ondartet Sygdom, som paa et begrænset Sted (Stald, Landsby) angriber et større Antal Husdyr, i Regelen foraarsaget ved slette hygieiniske Forhold. Den kan let blive smitsom og kan da udbrede sig som Epizooti (s. d. A.).

Enø, en lille Ø ved Sjællands Sydvestkyst, mellem Gauns Vig og Østersøen.

Eocænformationen, de ældste Dannelser i den tertiære Periode; den forekommer især udviklet i Omegnen af Paris, London og i Belgien.

Eo ipso, lat., netop derved.

Eon [eong] ell. **Eudo de Stella** i Bretagne anvendte den kirkelige Formel »per eum (eft. fransk Udtale lig eon), qui venturus est judicare vivos et mortuos« paa sit Navn og ansaa sig derfor for de levendes og dødes Dommer. Han ivrede mod Præsternes forargelige Liv og hierarchiske Anmasselser og lærte, at den sande Daab var Aandsdaaben ved Hændernes Paalæggelse. Der blev sendt Tropper ud imod ham og hans Tilhængere; 1148 blev han fanget og dømt paa en Synode i Reims, der erklærede ham selv for vanvittig, men dømte flere af hans Tilhængere til Baalet. Kort efter døde han i Fængslet.

d'Eon, Chevalier [s. o.], egtl. Eon de Beaumont, fransk Æventyrer, f. 1728 i Bourgogne, studerede Jura, blev Parlamentsadvocat, vandt ved juridiske Skrifter Prinsen af Contis Beskyttelse, der skaffede ham en Sendelse fra Ludvig XV til det russiske Hof, blev yndet af Kejserinde Elisabeth, ledede hendes hemmelige Correspondance med Ludvig XV og tog Del i at styrte Bestuschev. 1758 vendte han tilbage til Frankrig, gjorde Krigstjeneste og blev Dragonritmester. Som Legationssecretær i London spillede han ogsaa en Rolle som Ludvig XV.s hemmelige Agent bag Gesandten, Hertugen af Nivernais's Ryg; efter dennes Hjemkaldelse fungerede E. en Tid lang som Gesandt, men kom i Uenighed med Ludvig XV, efter hvis Død han afskedigedes. Men da man frygtede for de hemmelige Papirer, han var i Besiddelse af, overdrog Ludvig XVI Beaumarchais at faa E. til at udlevere disse mod en Pengesum. Samtidig udspredtes det Rygte, at E. var en Kvinde; man vilde have set ham i Kvindeklæder, og selv bestyrkede han det almindelige Rygte derom. 1777 blev han kaldt til Versailles, blev vel modtaget, men fik Ordre til at klæde sig som Kvinde. 1783 drog han atter til London, meldte sig til Tjeneste i Frankrig ved Revolutionens Udbrud, men afvistes, drog atter til England og blev sat paa Emigrantlisten. Sine sidste Aar tilbragte han i Fattigdom (maatte bl. a. ernære sig som Fægtemester). Efter hans Død 1810 viste det sig ved Lægeundersøgelsen, at han virkelig var et Mandfolk. Hans »Loisirs du Chevalier d'É.« udkom i Amsterdam 1775.

Eos [ē], hos Grækerne Navnet paa Morgenrødens Gudinde, Romernes Aurora, var en Datter af Hyperion og Søster til Helios (Solen) og Selene (Maanen). Hun var gift med Astræos og ved ham Moder til de 4 Hovedvinde. Men E. blev ogsaa undertiden greben af heftig Kjærlighed til skjønne Ynglinge, som hun saa bortførte, f. Ex. Orion og Tithonos, med hvilken sidste hun fik Sønnen Memnon. Da denne i Kampen for Troja var falden mod Grækerne, hensløb E. i Taarer, der falde paa Jorden som Morgendug.

Eosin. Ved Sammensmeltning af Phthalsyre med et phenollignende Stof, Resorcin, fremstillede Baeyer 1871 Fluorescein, der opløst i et Alkali danner en pragtfuldt fluorescerende Vædske. I gjennemfaldende Lys er den rødgul, i tilbagekastet skinner den intensivt gulgrøn. 1873 fremstilledes heraf ved Indvirkning af Brom et Fluorescein, hvori 4 At. Brint vare erstattede af Brom, og som allerede 1874 i Form af Kalisalt bragtes i Handelen under Navnet E. (af Eos, Morgenrøde), idet det giver Silke en morgenrød Farve med en ganske ejendommelig, gul Reflex. Men desuden anvendes E. til Lakfarver (fra matgule til dybt cinnoberrøde) i Oljemaleriet, hvor de dække lige saa godt som Blyfarver, til et ejendommelig gulrødt Blæk osv. Endnu prægtigere Nuancer give de sure Ætherarter af E. (i Spiritus opløseligt E., Prime rose à l'alcool), der i de franske Silkefarverier endog staa i Begreb med at fortrænge E. selv.

Eozōon har man kaldt en formentlig Organisme, først funden i Canada i den saakaldte laurentinske Formation n. for St. Lawrencefloden, senere funden i andre Landes samtidige Dannelser, hvilke Dannelser ere endnu ældre end den cambriske Formation, som ellers sædvanlig opfattes som den ældste forsteningsførende Del af Jordskorpen. E. ses ud som Klumper, ofte af betydelig Størrelse, bestaaende af Baand og Striber af Serpentin, vexlende med Lag af kornet Kalk, i hvilke man har villet se Levninger af et af de saakaldte Urdyr, en Foraminifer, hvis kamrede Skal er repræsenteret af Kalkmasserne, medens den levende Slimmasse, der oprindelig udfyldte Skallens mange Kamre, er erstattet af indtrængt Serpentin. Navnet E. skal betegne denne Organisme som Livets første Gry paa Jorden (Eos, Morgenrøde; Zoon, Dyr), men E.s Dyrenatur er saare tvivlsom, og mange Naturforskere opfatte den som et rent mineralogisk Phænomen, som en Concretion.

Epākte, det Tal, som angiver Maanens Alder, d. e. den fra Nymaanens Øjeblik forløbne Tid, ved Maanedens eller Aarets Begyndelse.

Epaminōndas, Thebens største Borger, f. 418 f. Chr., hørte til en anset, men fattig Familie. I Modsætning til de fleste andre Thebanere uddannede han sin Aand lige saa vel som sit Legeme og udmærkede sig blandt Grækenlands Feltherrer og Statsmænd ved sin uegennyttige og ædle Tænkemaade. Han vilde vel ikke deltage i Pelopidas's og hans Venners Mordanslag mod de spartanskfindede Tyranner i Theben (379), da han mente, at man aldrig havde Ret til at dræbe en Borger, der ikke var bleven lovlig domfældt, men da Tyrannerne vare blevne dræbte, optraadte han ved Pelopidas's Side som den ledende Mand i Theben. Som Afsending ved Fredscongressen i Sparta 371 optraadte han med stor Energi mod Spartanernes Overmod, og da derfor Theben ikke fik Del i den almindelige Fred og den spartanske Konge Kleombrotos s. A. gjorde Indfald i Bøotien, satte E. Mod i sine Landsmænd og sejrede over den langt talrigere, fjendtlige Hær ved Leuktra, idet han med sin Hovedstyrke kastede sig over den egentlige spartanske Hærafdeling (den skjæve Slagorden). 370 gjorde han et Tog til Peloponnes, bragte Sparta i den største Fare og knækkede for bestandig Spartas Overmagt paa Peloponnes ved at anlægge Messene paa Bjærget Ithome som Hovedstad for det befriede Messenien og Megalopolis som fælles Hovedstad for hele Arkadien. 365 tvang han ved et Tog mod Tyrannen Alexandros af Pheræ i Thessalien denne til at give den fangne Pelopidas fri. Efter flere temmelig resultatløse Tog til Peloponnes maatte han 362 foretage et nyt Hovedtog derhen mod Spartanerne og de med dem forbundne Athenienser o. a. Stater. Han sejrede vel, men blev dødelig saaret ved Mantinea, og da Pelopidas ogsaa var død 364, ophørte den af dem grundlagte thebanske Overmagt, da Theben ingen Statsmand og Feltherre besad, som kunde træde i deres Plads.

Epārch kaldtes hos de gamle Grækere Bestyreren af eller Statholderen i en Provins. **Eparchī**, en Eparchs Embede eller Provins; i det nuværende Kongerige Grækenlands politiske Inddeling en Underafdeling af et Nomarchi; i Østerlandene og i Rusland Navnet paa det en Biskop underlagte Stift eller Diøces.

Épaulement, fr. [epaal'mäng] ell. Skulderværn, en Jordvold opkastet alene for at skaffe Dækning mod Fjendens Beskydning; da den ikke som et Brystværn er bestemt til at tjene til Opstilling af Skytter eller Kanoner, er den hverken forsynet med Banket eller med Bænk for saadanne.

Epaulet [epaalètt], fr. épaulette, en endnu i mange Hære bibeholdt Bestanddel af den militære Dragt, bestaaende af en flad Plade til at bære paa Skuldrene og forsynet med Frynser af Uldsnore eller Metaltraad samt med Stjærner, Rosetter o. desl., der betegne Bærerens militære Charge. I Danmark er det endnu kun Flaadens Officerer, der til deres Højtidsdragt bære E.

l'Épée, Charl. Mich., Abbé de [lepē], f. 1712 i Versailles, d. 1789, blev ved tilfældig at komme i Berøring med to døvstumme Søstre bragt til at beskæftige sig med Døvstummeundervisningen, oprettede 1760 i Paris det første Døvstummeinstitut og foranledigede derved, at Interesse for Sagen vaktes rundt om i hele Europa.

Epéries [eppehriesch], Stad i Ungarn, Hovedstad i Comitat Saros, 32 M. n. ø. for Buda-Pest. 10,000 I. Prægtig gotisk Sognekirke. Græsk uneret Bispesæde. Et katholsk og et evangelisk Gymnasium; stærkt besøgt Calvariebjærg. Fabrikation af Linned- og Uldstoffer

og betydelig Handel med Lærred, Vin, Kvæg og Korn. I E. indsatte den kejserlige General Carafa 1687 den berygtede Eperieser-„Blodret" mod de ungarske Insurgenter.

Epernay [nǟ], Stad i det franske Dep. Marne ved Floden M., 3 M. s. for Reims. 16,000 I. E. er Hovedsædet for Handelen med Champagnevine. Betydelig Fabrikation af Flasker og andre til Champagneberedningen hørende Artikler. Mærkelige ere de i Kridtklipper udhuggede, overordentlig udstrakte Kjældere.

Ephēber kaldtes hos Athenienserne Ynglingene i Alderen 18—20 Aar. Med 18-Aars Alderen blev Ynglingen indskreven i sin Demos, hvorved han aflagde Ed paa at ville tjene Staten med Troskab. Hermed indtraadte han i den juridiske Myndighedsalder og maatte nu i to Aar gjøre militær Tjeneste blandt Grænsevogterne; efter Forløbet af denne Tid begyndte han at deltage i Folkeforsamlingerne og at gjøre Krigstjeneste uden for Attika.

Ephemĕr, hvad der kun varer ēn Dag, kortvarig, forbigaaende. **Ephemĕrer**, Dyr, der kun leve ēn Dag, som Døgnfluer. **Ephemeride**, daglig Angivelse, er en forud beregnet Tavle over et bevægeligt Himmellegemes Steder, enten for hver Dag eller for Tidspunkter, der ligge hverandre saa nær, at Stederne for de mellemliggende Tidspunkter deraf kunne udledes ved Interpolation.

Ephesos [ē], en af de 12 joniske Stater i Lilleasien, nær ved Mundingen af Floden Kaystros, hed tidligere Ortygia (ogsaa Ptelea). Den var anlagt af Kodros's Søn Androklos, efter andre af Amazonerne; dens rummelige Havn, der dog senere tilstoppedes, gjorde den til en af Forasiens største Handelsstæder. Senere blev den befæstet af Lysimachos og gjaldt i den romerske Tid for Lilleasiens Hovedstad; efter flere Gange at være bleven erobret og til Dels sløjfet er den nu kun en ubetydelig Landsby (Ajasluk). I Oldtiden var E. især berømt ved sit pragtfulde Artemistempel (Artemision), der regnedes blandt Verdens 7 Underværker og opførtes 620—540 f. Chr. til Dels ved Pengegaver fra Krøsos. Efter at Herostratos havde afbrændt det 356 f. Chr., samme Nat som Alexander d. store fødtes, gjenopførtes det med endnu større Pragt; men Nero udplyndrede det for dets rige Skatte, og Goterne afbrændte det 262 e. Chr. 431 holdtes i E. en almindelig Kirkeforsamling, paa hvilken Nestorius blev fordømt og Kirkelæren om de to Naturers Forening i Christus blev fastsat. 449 holdtes her den saakaldte Røversynode, der skulde gjælde for en almindelig Kirkeforsamling, men paa Conciliet i Chalkedon 451 blev strøgen af de legitime Conciliers Tal. I E. er der foretaget store Udgravninger af Englænderen Wood 1868 og følg. Aar; saaledes udgravedes Artemision 1870.

Ephĕter, et af 51 Medlemmer bestaaende Dommercollegium hos Athenienserne, der sagdes at være indstiftet af Drakon. De dømte i Mordsager af ringere Betydning (Vaadedrab, Nødværgedrab o. desl.). De kunde ikke tilkjende Dødsstraf, men i det højeste Landflygtighed og Formuesconfiskation. Senere trængtes de mere tilbage, og en Del af deres Functioner synes at være bleven overdragen til de heliastiske Domstole.

Ephen [ēføu], d. s. s. Vedbende.

Ephiāltes, en Trachinier ell. Malier, der viste Perserne en Bjergsti, ad hvilken de kunde omgaa Leonidas's Hær ved Thermopylæ og falde den i Ryggen. Han blev af Amphiktyonerne erklæret fredløs og senere dræbt i Antikyra. **E.**, en Athenienser, Perikles's Meningsfælle, der 460 f. Chr. i høj Grad indskrænkede det areopagitiske Raads Magt og derfor 457 blev myrdet af de forbitrede Aristokrater.

Ephod, den jødiske Ypperstepræsts Skulderklæde; det var forfærdiget af Byssos og gjennemvirket med Guldtraade og kunstige, mangefarvede Billeder.

Ephŏrer, et af 5 Medlemmer bestaaende Magistratscollegium hos Spartanerne, der ved sin Indstiftelse (rimeligvis i 2den Halvdel af 8de Aarh. f. Chr.) kun havde dømmende Magt, men snart som Repræsentanter for hele Borgersamfundet i Lighed med de romerske Almuetribuner hævede sig til den højeste politiske Magt. E. dannede en Modvægt mod de to Kongers og Raadets Magt, kunde anklage, suspendere og fængsle alle Magistrater, selv Kongerne, kunde udsende Hære og udnævne deres Anførere (mest Kongerne), samt controllerede disse ved Commissærer af deres egen Midte; de havde Opsynet over den offentlige Sædelighed og ledede Statens ydre og indre Politik. E. valgtes aarlig og vare kun ansvarlige over for deres Efterfølgere. **Ephorus** bruges nu i Bet. Tilsynsmand, Forstander og undertiden for Superintendent.

Ephoros [ē], græsk Historieskriver fra Kyme i Aeolis, levede i Midten af det 4de Aarh. f. Chr. Han var Discipel af Isokrates og forfattede en Universalhistorie i 30 Bøger, der gik fra Heraklidetoget til hans egen Tid. Der er kun faa Fragmenter tilbage af dette Værk, men det antages at være stærkt benyttet af flere senere græske Historieskrivere.

Ephraim, Patriarchen Josephs anden Søn, Stamfader til E.s Stamme, som ved Canaans Deling mellem Israels Stammer fik en Landstrækning i Midten af Landet. Fra Israels Indvandring i Canaan indtil Sauls Regering var denne Stamme den mægtigste; baade Josva og Samuel hørte til den, og i dens District (i Silo) stod Tabernaklet. Skinsyg over Judas Stammes voxende Indflydelse sluttede E. tillige med de nordlige Stammer sig ved Sauls Død til dennes Søn Isboseth, men maatte dog senere underkaste sig David og Salomo. Dog fandt gjentagne Opstande Sted, og ved Salomos Død fik Ephraimiten Jeroboam Herredømmet over de 10 nordlige Stammer, der betragtede sig som den legitime Fortsættelse af det ved Saul stiftede, israelitiske Kongedømme og derfor ogsaa fortrinsvis gjorde Fordring paa Navnet Israel. Efter mange Kampe med Nabofolkene gik E.s ell. Israels Rige til Grunde 722 f. Chr. **E.** er ogsaa Navnet paa en lille By, som omtales i Joh. XI. 54 og formodentlig laa i Nærheden af Bethel.

Ephræm Syrus ell. med den foran satte syriske Titel Mor (d. e. Pater) sædvanl. kaldt Mor E., berømt Kirkelærer fra det 4de Aarh., f. i Nisibis, hvor hans Fader efter Sagnet var hedensk Præst. Sin meste Levetid tilbragte han som Eneboer i Edessa og vægrede sig bestandig ved at modtage Præsteværdigheden; efter et 8 Aars Ophold i Ægypten kom han til Cæsarea, hvor han traf sammen med den berømte Biskop Basilius og af denne modtog den hellige Haandspaalæggelse, hvorved han valgtes til Diakon; i denne Stilling forblev han til sin Død 378. Blandt hans Skrifter, der ere samlede og udgivne af J. S. Assemani (6 Bd., 1732—46), ere især at mærke de mod forskjellige Kjættere, som Bardesanes o. fl., rettede Homilier (Madrosche) og Hymner; de sidste ere skrevne i det saakaldte ephræmitiske Versemaal, hvor hvert Vers bestaar af et lige Antal Stavelser, sædvanlig 7, uden Rim, og Prøver heraf ere bekjendte ved en engelsk Oversættelse af Henry Burgess: »Select metrical hymns and homilies« (2 Bd., Lond. 1853). Desuden ere hans Commentarer til det gamle Testament efter den syriske Oversættelse »Peschito« endnu temmelig vigtige. Om hans Værd som Exeget har Lengerke skrevet et Par Afhandlinger: »De Ephræmo scripturæ sacræ interprete« (1828) og »De Ephræmi arte hermeneutica« (1831). Efter de seneste Undersøgelser maa det anses for vist, at han ikke har forstaaet det græske Sprog, men kun kjendt den hellige Skrift efter den syriske Oversættelse.

Epichārmos, græsk Komediedigter i den første Halvdel af det 5te Aarh. f. Chr., f. paa Øen Kos; med sin Fader, en Philosoph af den pythagoræiske Skole, drog han til det sikeliske Megara og derfra til Syrakus til Hierons Hof. Han erhvervede sig et berømt Navn ved sine dramatiske Digte, i hvilke han fremtræder som Repræsentant for en særegen Retning af den græske Komedie, den saakaldte dorisk-sikeliske, der ikke, saaledes som den ældre attiske Komedie, gjorde de politiske og literære Forhold til sin Gjenstand, men mere beskæftigede sig med Fremstilling af Charakterer. Vi have kun faa Fragmenter af hans Stykker.

Epicykel, en Cirkel, hvis Centrum bevæger sig i Omkredsen af en anden Cirkel. Epicyklerne vare et af de Midler, som de gamle betjente sig af for at forklare det uregelmæssige i Planeternes Bevægelser; s. **Verdenssystemer**.

Epicykloide, den Curve, som beskrives af et Punkt paa Peripherien af en Cirkel, der ruller udvendig paa en fast Cirkel. Ruller den bevægelige Cirkel indvendig paa den faste, frembringes paa samme Maade en H y p o c y k l o i d e. Man kan tegne disse to Slags Linjer paa en roterende Plan med en roterende Naal, naar blot ikke Rotationsaxerne ligge i Flugt; men naar man ved Pasdrejning eller Guillochering har Brug for dem, foretrækker man at forene begge Bevægelser paa Planen eller Naalen alene ved et **Epicykloidālværk**. Dette fæstes som en Patron paa Spindelen af en Drejebænk eller Guillocheremaskine og har en med Spindelen parallel Axel, hvorpaa sidder bagud et Drev, der griber ind i et paa Dokken urokkelig befæstet Tandhjul. Ved Spindelens Omdrejning faar man saaledes tillige en Rotation af Axlen, der, efter som man vil have Epicykloider eller Hypocykloider, ved ét eller to Mellemhjul forplantes videre til det Sted, hvor Naalen eller Pladen fæstes. Ved at vexle med Hjul og Stillinger kan man forandre Linjerne.

Epidămnos, s. **Durazzo**.

Epidauros, nu Epidavro, Stad i det gl. Argolis med Havn og betydelig Handel, udgjorde med sit Gebet en særegen Stat; den var især berømt ved sit pragtfulde Asklepiostempel, af hvilket der endnu findes Ruiner, ligesom der ogsaa findes et vel bevaret Theater. Udgravninger 1882 af det archæologiske Institut i Athen.

Epidēmisk kaldes en Sygdom, naar den paa ēn Gang angriber et større Antal Individer enten paa samme Sted (local Epidemi), eller idet den udbreder sig fra Sted til Sted (vandrende E.). Det er oftest de acute, febrile Sygdomme og navnlig Infectionssygdommene, der optræde i **Epidemier**, som formodentlig fremkaldes, enten idet Sygdomsaarsagen (det inficerende Stof) dannes i større Mængde end ellers, eller idet den udbredes hurtigere end sædvanlig. **Epidemisk Constitution** kaldes den til en vis Tid fremherskende Tilbøjelighed til hyppig Optræden af visse Sygdomme eller visse Symptomer, der da paatrykke de herskende Sygdomme en egen Charakter.

Epidĕrmis, gr., Overhud, s. **Hud**. I Botaniken betegner E. det allerede i Kimen eller i de ganske unge Organ anlagte yderste Cellelag, hvis Betydning vel i de fleste Tilfælde skal være at afgive en Beskyttelse for Planten udadtil, samt at hindre en for stærk Fordampning; for at kunne fyldestgjøre de Krav, der stilles til den, maa E. bestaa af fast sammensluttende, mere eller mindre tykvæggede, luftførende Celler, der just af denne Grund ikke ere i Stand til vedblivende at formere sig. Derfor kunne de heller ikke, hvor de findes paa Stængler og Rødder med længe vedvarende Tykkelsesvæxt, holde Stridt med denne, og dette giver atter Anledning til, at E. kastes af og erstattes af Kork, der kan betragtes som en secundær Overhud. E. er Sædet for Dannelsen af Haar.

Epidōt, et nigjennemsigtigt Mineral, der forekommer smukt krystalliseret i skjæve, glasglinsende Prismer med mange Combinationsflader, ved Arendal, i Salzburg, Dauphiné o. fl. St., saa vel som stænglet og tæt og har en grøn (Pistacit), brun eller graa Farve. Haardheden er imellem 6 og 7, altsaa næsten lige saa stor som Kvartsens. E. er et Dobbeltsalt af kiselsur Kalk i Forbindelse med kiselsur Lerjord og Jærntveilte. Hvor den forekommer i større Mængde, bruges den som Tilsætning ved Jærnudsmeltningen.

Epigāstriet, den øverste Del af Underlivet, i hvilken Leveren, Maven, Bugspytkjertlen, Milten, en Del af Tolvfingertarmen og Tyktarmens øverste, vandrette Del ligge. Den midterste Del af E. kaldes atter H j æ r t e k u l e n (Cordia), hvert af dens to Sidepartier H y p o c h o n d r i e t.

Epiglōttis, gr., Strubelaaget.

Epigŏner, d. e. „Efterkommere", kaldtes Sønnerne af de 7 Helte, som vare dragne mod Theben og der med Undtagelse af Adrastos alle havde fundet Døden. Disses Sønner foretog et nyt Tog for at hævne deres Fædre og indtog Theben. Deres Navne vare: Alkmæon, Amphiaraos's Søn; Ægialeus, Adrastos's Søn; Diomedes, Tydeus's Søn; Promachos, Parthenopæos's Søn; Sthenelos, Kapaneus's Søn; Thersandros, Polynikes's Søn; Euryalos, Mekisteus's Søn. E.s Tog blev meget tidlig Gjenstand for den episke Poesi; senere hentede Tragikerne hyppig deres Stof fra denne Sagnkreds. I den gamle Historie kaldes ogsaa undertiden Diadochernes, d. e. Alexander den stores umiddelbare Efterfølgeres Sønner E. Nu bruges i Literatur og Videnskab Navnet E. om dem, som blot bearbejde Forgængeres Ideer.

Epigrăm, Indskrift eller Paaskrift, brugtes oprindelig hos Grækerne om virkelige Indskrifter paa Kunstværker, hvilke som oftest vare affattede i Form af Disticha; senere blev det en almindelig Benævnelse for korte Digte, som i concis Form udtalte en eller anden, som oftest pikant Reflexion eller Tanke. Den ypperste Epigramdigter hos Grækerne var Simonides. Den talrige Mængde af græske E. blev i den byzantinske Tid samlet i Anthologier (s. d. A.). Det romerske E. er næsten uden Undtagelse satirisk; Hovedrepræsentanten hos Romerne for denne Retning var Martial, der har tjent mange nyere Digtere som Forbillede.

Epigraphik, Indskriftlære, har til Opgave at fortolke og videnskabelig anvende Indskrifter fra de forskjellige Folk i Oldtiden. Ved Indskrift (gr. ἐπιγραφή, lat. inscriptio) forstaar man skriftlige Optegnelser paa Sten, Bronze, Ler og andre faste Stoffer, gjorte ikke som literære Mindesmærker, men for at opretholde Erindringen om en enkelt Begivenhed: Tractater, Beslutninger af Folk, Stater eller Corporationer, Fortegnelser, Paaskrifter paa Bygninger, Billedhuggerværker, Gudegaver, Gravmæler, Grænsestene osv. Alle disse Optegnelser kunne være af Betydning for Historie, Statsliv, Religion og Privatliv, ligesom ogsaa Sproget hos Assyrer, Phøniker, Lykier, Etrusker, Osker, Umbrer o. a., samt flere græske Dialekter væsentlig kun kjendes fra Indskrifter. E. begyndte med Renaissancen (Cyriacus af Ancona, d. 1450); den mest bekjendte Samling fra Renaissancetiden er »Inscriptiones sacrosanctæ vetustatis« (1534) af Petr. Apianus og Barth. Amantius, samt senere Gruterus's »Inscriptiones antiquæ totius orbis Romani« (1602—3) og Muratoris »Novus thesaurus veterum inscriptionum« (1739—42). I nyere Tid kan mærkes det under Ledelse af Mommsen, Henzen o. fl. udgivne »Corpus inscriptionum latinarum« (siden 1863), Böckhs af Franz og Kirchhoff fortsatte »Corpus inscriptionum græcarum« (1824—62), Le Bas's senere af Waddington og Foncart fortsatte »Inscriptions grecques et latines recueillies en Grèce et en Asie mineure«; ved Siden af disse bør nævnes Tidsskrifterne »Ephemeris epigraphica« samt »Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς«. Om assyrisk-babyloniske Indskrifter s. Kileskrift, om ægyptiske Indskrifter s. Hieroglypher.

Epigŏnisk, d. s. s. overfædig.

Epikrise, en sammenfattende Bedømmelse af et Sygdomstilfældes hele Forhold og de Slutninger, der kunne uddrages deraf.

Epiktēt, stoisk Philosoph, f. c. 50 i Hierapolis i Phrygien. Han var Slave hos Neros Frigivne Epaphroditos, var for øvrigt lam og levede i stor Fattigdom. Endnu som Slave hørte han Musonius; senere synes han at være bleven fri og levede under Nero og hans Efterfølgere i Rom, hvorfra han tillige med de øvrige Philosopher blev forjaget under Domitian. E. drog til Nikopolis i Epiros, hvor Flav. Arrianos hørte ham. Han synes at være død under Trajan. Af ham selv have vi ingen Skrifter; vi kjende hans Philosophi gjennem Arrianos's Optegnelser. E. opfattede Philosophiens Betydning overvejende praktisk; Theorien har kun ringe Værd, allermindst Logiken; det kommer ikke an paa at løse dialektiske Vanskeligheder, men at træffe det rette i vor Gjøren og Laden. Philosophiens Begyndelse er Bevidstheden om vor egen Svaghed, og Philosophen er en Læge, til hvem ikke de sunde, men de syge henvende sig. Det eneste ubetingede Formaal er Dyden; Dialektiken kan i det højeste blive et Middel i dens Tjeneste. E. ser paa stoisk Vis den hele Verden gjennemtrængt af Guddommen og søger gjennem en teleologisk, men temmelig overfladisk Verdensopfattelse at godtgjøre Forsynets Virksomhed i Verdens Enhed og Orden. Den enkelte skal finde sig i den uforanderlige Naturorden, idet han indser, at han selv kun er et forsvindende Element i det heles Strøm. Det afgjørende hos E. ligger deri, at vi skjelne mellem det, som beror paa os (τὰ ἐφ' ἡμῖν), hvilket alene er Viljen, d. e. Brugen af vore Forestillinger, og det, som ikke beror paa os (τὰ οὐκ ἐφ' ἡμῖν). Alt kommer an paa, at vi trække os tilbage i os selv og udvikle vor Vilje, saa at vi opnaa indre Uafhængighed af den ydre Verden og helt hengive os under Skæbnen. E.s Livsregel er indeholdt i Ordene „vær udholdende og afholdende" (ἀνέχου καὶ ἀπέχου). Skjønt Hovedretningen hos E. er Stoicisme, afviger han dog i flere Punkter derfra og hælder snart hen mod Kynismen, som naar han f. Ex. ringeagter den theoretiske Viden; snart antager han en mildere Charakter end den ældre Stoicisme, idet han lærer den mest omfattende Menneskekjærlighed og ubetinget Hengivelse til Verdensfornuften.

Epikūr, græsk Philosoph, Søn af Athenienseren Neokles, f. 341 (ell. 342) f. Chr. i Samos, fik i sin Ungdom en temmelig tarvelig Opdragelse, men gjorde dog Bekjendtskab med den demokritiske og den platoniske Philosophi. Efter at være optraadt som Lærer i nogle Stæder i Lilleasien (Mitylene og Lampsakos) kom han 306 til Athen, hvor han stiftede en Skole, Epikuræerne; i en Have, han havde kjøbt, samledes han med en talrig Kreds af Venner og Disciple, hvoriblandt ogsaa fandtes Kvinder og Hetærer. Hans Disciple drev deres Hengivenhed for ham næsten til Forgudelse: ikke

blot E.s Fødselsdag, men ogsaa den 20de i hver Maaned fejredes som Festdage til Ære for ham, og i sit Testament bestemte han selv, at denne dobbelte Fest skulde vedblive for Fremtiden. D. 270. E. besad et mildt og menneskekjærligt Sind og førte et maadeholdende Liv; naar hans Charakter og Personlighed senere ofte med Urette er bleven angrebet, ligger det for en Del deri, at man har overført Skolens senere Udskejelser paa Stifteren selv. E. har forfattet en stor Mangde Skrifter, hvoraf kun faa ere bevarede. — I sin **Logik** (Kanonik) udvikler E. en sensualistisk Erkjendelsestheori; det theoretiske Sandhedskriterium søges i den sanselige Jagttagelse, som aldrig skuffer os; det praktiske Kriterium i Følelsen af Lyst og Ulyst; Sansebedrag skrive sig aldrig fra Sansningen selv, men fra vore Domme derom. I sin **Physik** støtter E. sig til Demokrit uden dog ligefrem at være en Fortsættelse af ham. Alt det, som har Realitet, som kan virke og paavirkes, er Legeme; der gives overhovedet kun **Legemer** og det ubegrænsede **tomme Rum**; Legemerne bestaa af uforgængelige og udelelige Atomer med bestemt Skikkelse, Størrelse og Vægt. Atomerne ere fra Evighed i Bevægelse nedefter; men Demokrits Antagelse, at Atomerne støde paa hverandre under Faldet, forkaster E., fordi Atomerne maa falde lige hurtig, da det tomme Rum ikke kan gjøre Modstand. For at forklare Sammenstødet lader E. Atomerne i Faldet afvige lidt fra den rette Linje, ikke i Følge Naturnødvendighed, men alene ved deres vilkaarlige Selvbestemmelse. Herved fremkommer en Hvirvelbevægelse, Atomerne sammenhobes, og der danner sig fra Evighed en Uendelighed af Verdener. I det hele forsøger E. en **mechanisk** Naturforklaring med Udelukkelse af al Teleologi og Mythiseren. Physiken skal befri os fra Fordomme, Overtro og navnlig fra Dødsfrygt; formaaede den ikke dette, var den ingen Tanke værd. I **Ethiken** lærer E., at det eneste ubetingede Gode er **Lysten**, det eneste ubetingede Onde **Smerten**. Dette er saaledes ordnet af Naturen selv, hvorfor ogsaa Lysten er Maalet for al vor Virksomhed; men da en Lyst ofte maa kjøbes med langt større Smerte, gjælder det om at vælge fornuftig; man maa ofte opgive Øjeblikkets Nydelse eller bære en ringere Smerte, naar man i Realiteten vinder en større Nydelse derved. Da enhver positiv Lyst egentlig forudsætter Smerte (en Trang, et Savn), bestaar Lysten i Følge E. egentlig i **Frihed for Smerte** og i **Sindsro** (Ataraxi). Betingelsen for at naa dette er **Indsigten**, som saaledes bliver det største Gode; dog tillægges der ogsaa den sanselige Lyst stor Betydning. Dyden er vel uadskillelig fra Lyksaligheden, men er aldrig Formaal i sig selv; den har sit Værd som Middel for Lysten. Stoikernes Apathi vil E. vel ikke anerkjende, men fordrer dog, at man skal være Herre over sine Begjærligheder for at kunne leve i og for sig selv, i urokkelig Sindsro og Ophøjethed over Skæbnens Tilskikkelser.

Epilepsi, faldende Syge, Maanesyge, en chronisk og næsten altid uhelbredelig Sygdom, som bestaar i Anfald af voldsomme Krampetrækninger, forbundne med Bevidstløshed, adskilte ved frie Mellemrum af forskjellig, undertiden meget lang Varighed. Anfaldene vare højst et Kvarters Tid og paafølges sædvanlig af en Døsighedstilstand; med Tiden blive de i Almindelighed hyppigere og langvarigere, og til sidst udvikler der sig ofte Fjollethed eller andre Sindssygdomme hos Epileptikeren. E.s Væsen og Aarsager ere saa godt som ukjendte; den er navnlig knyttet til Pubertetsperioden, er ofte arvelig eller optræder i alt Fald hos saadanne, hvis Forældre have lidt af Sindssygdomme eller været Drankere; første Gang opstaar den ofte efter en heftig Sindsbevægelse, især Skræk. En ringere Grad af Bevidstløshed uden eller med svagt udtalte Krampe kaldes ogsaa **Ligfald**.

Epilōbium, s. Dueurt.

Epilŏg, Slutningstale, Slutning af en Tale, modſ. Prolog, forekommer ligesom denne især ved Skuespil. I den antike Tragedie indeholdt E. for det meste almindelige Reflexioner over Stykket eller Hovedrollen deri; Shakspeare brugte flere Gange en E. for at angive Tilskuerne det Standpunkt, hvorfra Stykket skulde betragtes, for saaledes at sikre det for Mistydning eller skaffe det en overbærende Modtagelse. Slutningssangene i vor Tids Vaudeviller ere beslægtede hermed. I videre Betydning bruges E. om en for det meste versificeret Tale, som i en eller anden Anledning efter et Stykkes Opførelse holdes fra Skuepladsen til Publikum.

Epimĕnides, en næsten mythisk Præst og Sanger i den græske Oldtid, f. paa Kreta, levede samtidig med de 7 vise, altsaa omtr. 600 f. Chr. Han stod efter Sagnet i fortroligt Forhold til Guderne og kunde forudsige tilkommende Begivenheder. Da Athenienserne en Gang vare hjemsøgte af smitsomme Sygdomme, tilkaldte de E., for at han skulde forsone Gudernes Vrede. Ved sin Bortgang forbrede han ingen anden Belønning end en Gren af Athenes hellige Oljetræ. Der gik det Sagn om ham, at han som Yngling en Gang var falden i Søvn i en Hule og først var vaagnet efter Forløbet af 40 eller endog flere Aar. Dette Sagn ligger til Grund for Goethes Digt „Des Epimenides Erwachen". E. døde i en høj Alder.

Epimētheus, Søn af Titanen Japetos og Klymene, Broder til Prometheus og gift med Pandora (s. d. A.); med hende havde han en Datter Pyrrha, der ægtede Deukalion.

Epinal [näll], befæstet Hovedstad i det franske Dep. Vosges ved Floden Mosel, 42 M. ø. til s. for Paris. 15,000 J. Smukt Theater, technisk Skole, Antiqvitetsmuseum. Fabriker for Jærn- og Staalvarer, chemiske Præparater, Linned- og Bomuldsstoffer, Papir og Stentøj. Marmorbrud.

d'Épinay, Louise Flor. Petr. [nä], fransk Forfatterinde, gift med Generalforpagteren d'E., der førte et vildt og udsvævende Liv, medens hans Kone dannede en Kreds om sig af Tidens Philosopher og Literater. 1745 traadte hun i intimt Forhold til Rousseau, til hvem hun i Montmorencydalen indrettede et Landsted

„Ermitage", hvor han tog Ophold med Thérèse Levasseur. Baron Grimm, som Rousseau selv havde indført hos Mad. d'E., blev nu dennes Elsker. Rousseau blev skinsyg og brød med Grimm og sine tidligere Venner (Holbach, Diderot o. fl.), og endelig, da Mad. d'E., som Rousseau mistænkte for at være frugtsommelig ved Grimm, var i Færd med at foretage en Badereise, flyttede Rousseau fra Ermitage. Siden trak hun sig tilbage fra Verden og døde 1783. Hun har efterladt sig »Mémoires« (udk. 1818), »Les conversations d'Émilie« og »Lettres à mon fils«.

Épinette, fr. [nĕtt], ell. **Espinette**, Spinet, s. **Claver**.

Epiphāniefest, **Epiphanias**, d. e. Festen for Christi Aabenbarelse, aabnede i den østerlandske Kirke indtil Chrysostomus's Tid den christne Festkreds og fejredes 6 Jan. til Minde om Jesu Daab som den Akt, ved hvilken han først aabenbarede sit Kald som Messias; dertil knyttedes ogsaa Mindet om hans Kald som Frelser for Hedningerne og Ihukommelsen af hans første Jærtegn, Bryllupet i Kana. Fremdeles mindedes man ogsaa hans Fødsel, hvilken man den Gang ikke fejrede ved nogen særlig Fest (s. **Jul**). Paa sin Vandring til Occidenten blev E. nærmest opfattet som en Fest for Christi Aabenbarelse for Hedningerne, og da de østerlandske Vismænd, som Legenden gjorde til tre Konger, vare de første Hedninger, som tilbad Frelseren, blev Festen et Minde om deres Tilbedelse og Dagen kaldt Helligtrekongersdag. Med størst Højtidelighed fejres Festen i den græske Kirke. I Rom holde Eleverne i Propaganda religiøse Foredrag i alle Slags Tungemaal for paa denne Maade at anskueliggjøre Christi Aabenbarelse for de hedenske Folkeslag.

Epiphānius, Biskop i Salamis eller Constantia paa Cypern, født i Palæstina i Beg. af 4de Aarh., blev af den hellige Hilarion og ægyptiske Munke opdraget til en ivrig Beundrer af Munkevæsenet, var i en Menneskealder Abbed for et af ham selv stiftet Kloster i Palæstina, blev derpaa 367 Biskop i Salamis, kaldtes 382 til Rom for at bilægge det meletianske Schisma, angreb 394 Biskop Johannes af Jerusalem for origenistisk Kjætteri og lod sig 402 som omtrent 100aarig Olding forlede af Chrysostomus's Modstandere til at drage til Constantinopel for at lyse Ban over denne som origenistisk Kjætter, men fik dog i Tide Øjnene op for, at man havde ført ham bag Lyset, begav sig saa paa Hjemvejen, men døde, inden han havde naaet Cypern, 403. Som Biskop var han et Mønster paa Troskab og Iver og utrættelig i at ofre sig for de fattige og lidende; han var en lærd Mand, ærlig i sin Overbevisning, men indskrænket og uden Kundskab til Verden og Menneskene, yderst lettroende og altid paa Jagt efter Kjætterier. Hans vigtigste Værk er hans saakaldte „Panarion", d. e. Apothekerkasse, hvori han har fremstillet og gjendrevet 80 Kjætterier; det er vigtigt for Oldkirkens Kjætterhistorie, men forfattet uden al Kritik. — En anden E., med Tilnavnet Scholasticus, levede i det 6te Aarh. og deltog med Cassiodor i Affattelsen af den i Middelalderen meget brugte kirkehistoriske Haandbog »Historia ecclesiæ tripartita« efter Sokrates, Sozomenos og Theodoret.

Epiros, gr., d. e. „Fastland", det nordvestligste Landskab i det gamle Hellas, grænser mod V. til det joniske Hav, mod Ø. til Thessalien, mod N. til Illyrien, mod S. til Akarnanien, Ætolien og Havbugten ved Ambrakia. Landet er bjergfuldt; særlig mærkes de kerauniske Bjerge (Forbjerget Akrokeraunion) og Pindus (c. 8,000 F.). Byen Dodona (s. d. A.) var bekjendt ved sit ældgamle Zeus-Orakel; den betydeligste By var Ambrakia, en Koloni fra Korinth. Den vigtigste Folkestamme i E. var Molosserne, hvis Kongehus efter Sagnet nedstammede fra Achilleus's Søn Pyrrhos eller Neoptolemos. E. samledes til ét Rige omtr. 330 f. Chr. og spillede en kort Tid en betydelig Rolle under Kong Pyrrhos (s. d. A.), men kom senere i Afhængighed af Makedonien; ved Romernes Sejer over Kong Philip af Makedonien blev E. 197 f. Chr. atter uafhængigt, men da det sluttede sig til hans Søn Perseus i dennes Krig mod Romerne, blev det undertvunget og haardt behandlet af Romerne 168 f. Chr. Tyrkerne erobrede E. 1430 og beholdt det, med Undtagelse af en lille Landstrimmel mod S. Ø., der 1881 afstodes til Grækenland.

Episcŏpius, egtl. Biscop, Simon, en af Hovedrepræsentanterne for den arminianske Lære, f. 1583 i Amsterdam, studerede i Leiden under Arminius, til hvem han ganske sluttede sig. 1611 blev E. Professor i Leiden, men 1618 blev han indstævnet for Synoden i Dordrecht, der fordømte hans Lære og udviste ham og hans Parti af Landet. E. drog til de spanske Nederlande og siden til Frankrig og affattede en arminiansk Trosbekjendelse, som udkom 1622. 1626 fik han Tilladelse til at vende tilbage, blev Præst i Rotterdam og kaldtes 1634 til Professor for det arminianske Collegium i Amsterdam. Han døde 1643.

Epĭscopus, lat., Biskop. **E. in partĭbus** (sc. infidelium) kaldes i den romerske Kirke siden Korstogenes Tid en Biskop, hvis Bispedømme factisk er gaaet tabt for Romerkirken, idet det er faldet i vantros eller Kjætteres Hænder. Da de ere uden Menighed, kaldes de ogsaa Titulærbiskopper (Episcopi titulares), og da de undertiden udføre biskoppelige Forretninger i fremmede Dioceser, benævnes de tillige Viebiskopper (Episcopi suffraganei, Vicarii in pontificalibus). **Episkopāl Kirke**, s. **Biskoppelig Kirke**. **Episkopālsystem** kaldes i den romersk-katholske Kirkeret den Kirkeforfatningstheori, i Følge hvilken Paven vel er øverste Biskop, men dog kun den første blandt sine Lige (primus inter pares), undergiven de paa Concilierne forsamlede Biskoppers Kjendelser. Over for dette System staar i Romerkirken Papal- ell. Curialsystemet, der giver Paven uindskrænket Herredømme over Kirken. E. blev især hævdet af Concilierne i Kostnitz og Basel og fandt i forrige Aarh. en dygtig Forfægter i Prokansleren ved Universitetet i Trier, Nikolaus v. Hontheim, der 1763 under Navnet Justinus Febronius gav en udmærket Udvikling af E. i sit meget læste Skrift »De

statu ecclesiæ et legitima potestate Romani pontefìcis liber«. Ligeledes har E. haft en mægtig Støtte i den gallikanske Kirke. Men da Kirken ved Revolutionen og de dermed i Forbindelse staaende store Seculariseringer af gejstligt Gods paa mange Maader saa sig truet af Staten, kastede Episkopatet sig i Armene paa Rom for her at have et Værn mod verdsligt Overgreb. Derved har E. efter Revolutionen tabt sin Betydning og Indflydelse, medens Papalsystemet nu hævdes af Majoriteten i den romerske Kirke. — Ved den protestantiske Kirkes Nød i det første Aarh. var Kirkeregimentet gaaet over i Fyrsternes Hænder, og disse udøvede nu som præcipua membra ecclesiæ (Menighedens første Medlemmer) de episkopale Rettigheder. Dette gav Anledning til, at der ogsaa i den protestantiske Kirke uddannedes et E., der i Løbet af det 17de Aarh. fik sin videnskabelige Begrundelse af den orthodoxe Theologi og den dermed forbundne Jurisprudens. Dette E. holder fast ved Middelalderens Adskillelse af gejstlig og verdslig Magt som to selvstændige, af Gud ordnede Omraader; men det gjør tillige Fyrsten til summus episcopus (Overbiskop), i hvis Person altsaa den højeste verdslige Magt er forenet med den højeste gejstlige. Denne Theori, der kun stadfæstede de factisk bestaaende Forhold, støttede sig paa den saakaldte Devolutionsret, d. e. man sluttede fra den i Religionsfreden i Augsburg 1555 og i den westfalske Fred 1648 udtalte Suspension af den biskoppelige Jurisdiction til en nødvendig Overdragelse af denne til Landsherrerne, som altsaa skulde udøve den paa dem devolverede Episkopalret som en egen, fra deres verdslige Landshøjhed aldeles forskjellig Ret, som et Depositum, der er dem stiltiende overdraget som de fornemste Menighedsmedlemmer. Man skjelnede fremdeles i Landsherrens Episkopat mellem et „verdsligt Episkopat“ (jus circa sacra) og et „kirkeligt Episkopat“ (jura in sacris). Det første omfatter 1) den territoriale Reformationsret, d. e. Retten til at bestemme, om og hvorvidt et Religionsparti kan taales i Staten; 2) Placet, d. e. Retten til at lære alle i Landskirken forekommende Ytringsformer at kjende og til enten at undertrykke dem eller lade dem uhindret udvikle sig; 3) Beskyttelsesretten, d. e. Retten til at beskytte Kirken mod fremmede Indgreb. Dette „verdslige Episkopat“ betragtes nu i Almindel. som liggende i Statsmagten som saadan, medens det „gejstlige Episkopat“ tilhører Kirken selv og kun kan overdrages Statens Overhoved, naar han hører til Kirken. De af denne flydende biskoppelige Functioner bør Landsherren aldrig udøve i egen Person eller ved verdslige Functionærer eller Institutioner, men ved kirkelige Organer, der have at varetage Overholdelsen af Bestemmelserne om Lære, Cultus og Disciplin, og som ere de egentlig afgjørende i alle Spørgsmaal om Kirkens indre Anliggender. Jvfr. **Territorialsystem**.

Episk Poesi, den Digtart, som i fortællende Form fremstiller en poetisk Handling, d. e. en Række af Handlinger eller Begivenheder, der staa i nødvendig Forbindelse med hverandre og derved med en Hovedhandling, og som med denne udgjøre et fuldstændigt og afsluttet Hele. Stoffet for et episk Digt (dets „Fabel“) kan være opdigtet eller, hvad der er det sædvanlige, hvile paa historisk Grund, paa hvilken Digteren da behandler det givne Stof efter sit Tarv. I videste Betydning høre ogsaa opdigtede Fortællinger i prosaisk Form (Roman, Novelle) herhid. Et e. Digt fremstiller i en jævn og rolig Form Billedet af en opdigtet eller funden Række Begivenheder og Forhold. Det bør være rent objectivt; Digterens egen Personlighed, Stemning osv. bør ikke fremtræde, og Digtet bliver desto fuldkomnere, jo mere det giver et af Forfatterens Individualitet uafhængigt, ideelt Maleri af sin Gjenstand. Et større episk Digt over en i Indhold og Omfang mærkværdig Handling kaldes et **Epos** el. **Epopee**, et „Heltedigt“. Om den e. Digtnings Historie og Underafdelinger s. **Digtekunst**.

Episōde, Indskud, Indfletning i et Digt (f. Ex. i et Epos), underordnet Handling.

Epispadi, en medfødt Misdannelse af de mandlige Lem, hvorved Urinrøret ligger som en aaben Rende paa den øverste Flade af dette, der samtidig er lille, rudimentært; ofte er tillige Urinblæren aaben fortil. E. kan kun vanskelig hæves ved Operation.

Epistel, gr. ἐπιστολή, Brev; i det kirkelige Sprog de apostoliske Breve i det nye Test. og især de Afsnit af samme, som ere udvalgte til Texter for Prædiken paa Søn- og Helligdage. En Prædiken, som holdes over en saadan Text, kaldes **Epistelprædiken**. **Epistolæ canōnicæ**, lat., kaldes de Skrivelser fra ansete Biskopper, især fra dem, der beklædte sedes apostolicæ, fremfor alle Rom og Alexandria, som besvarede Forespørgsler om den hos dem gjældende kirkeretlige Praxis. De kaldes ogsaa **e. decretāles**. **Epistolæ synodāles** kaldes de Skrivelser, som meddelte Synodalbeslutninger til langt bortliggende Menigheder. »**Epistolæ obscurōrum virōrum**«, en Samling Breve, som udkom i 3 Afdelinger 1517—19, og som indeholde en foregiven Brevvexling mellem udenlandske Venner og Kølnerlæreren Ortuinus Gratius fra Deventer. Paa barbarisk Munkelatin indeholde de en træffende Skildring af Obscurantisternes hele Tænke- og Handlemaade og spotte med skaanselsløs Satire Munkenes Uvidenhed, Usædelighed og Daarskaber, hvorved disse Breve kom til at bidrage ikke lidet til Reformationens Fremme. For at gjøre Spotten fuldstændig vare Typerne slette og Skriften forsynet med mange Abbreviaturer; endelig havde man tilføjet et paveligt Privilegium mod Eftertryk for 10 Aar. Satiren var saa fin, Munkeaanden og Munkesproget saa heldig gjengivne og Hadet mod Reuchlin, der alle Vegne spillede med ind, saa raffineret trohjærtigt, at et maaske dog ikke ganske paalideligt Sagn fortæller, at Tiggermunkene i Begyndelsen holdt Brevene for ægte og undskyldte det ofte kaudrede Latin med vis sententiarum. Sikkert er det, at Tiggermunkene hos Pave Leo X udvirkede en stræng Bulle mod alle Brevenes Læsere; men dette forøgede kun Lysten til at læse dem. Forfatteren eller vel rettere Forfatterne til E. o. v. kjendes ikke; i Følge de nyeste Under-

søgelser nævner man i Almindelighed den lærde Bogtrykker Crotus Rubianus som Hovedmanden. »Epistolæ Pilati«, to apokryphiske Breve om Jesu Person og Død, som angives at være skrevne af Pontius Pilatus til Kejser Tiberius, og som ikke maa forvexles med »Acta Pilati«. De berette i Korthed og i christelig Aand, hvad der foregik med Christus under Pilatus.

Epitaphium, Gravskrift, Gravminde.

Epithalamium (af gr. θάλαμος, Sovekammer) kaldtes hos Grækerne og Romerne en Bryllupssang, som blev afsungen (for det meste uden Tvivl af unge Piger) foran eller i de nygiftes Brudeværelse. Den er forskjellig fra Hymenæos, som blev sungen under Brudetoget (naar Bruden førtes fra Forældrenes til Brudgommens Hus); men undertiden, og i romersk Sprogbrug altid, bruges E. ensbetydende med H. Under Navnet »E. Pelei et Thetidis« have vi et Digt af den romerske Digter Catullus og ligeledes adskillige E. fra den senere Kejsertid.

Epithēl, det fine, bløde Overtræk, der beklæder Legemets Slimhinder, serøse Hinder og andre indvendige, frie Flader, bestaar af et enkelt eller flerdobbelt Lag af flade (Pladeepithel) eller cylindriske (Cylinderepithel), bløde Celler, Epithelialceller, undertiden forsynede med Fimrehaar (Fimreepithel) paa disses frie Flade. Epithelialkræft, Epitheliōm, s. Cancroid.

Epitheton, Tillægsord, nærmere Bestemmelsesord, Binavn; det kaldes E. ornans (prydende, forskjønnende), naar det tjener til ved Angivelse af et anskueliggjørende Kjendetegn at bringe Hovedbegrebet nærmere for Phantasien.

Epitome, gr., Uddrag af et større Værk, Indholdsfortegnelse. Især i den senere Romertid og i den byzantinske Tidsalder var det almindeligt at forfatte saadanne E. Den, der gjorde det, kaldtes Epitomātor.

Epizöer, d. s. s. Ektoparasiter. Epizooti kaldes en Sygdom, der pludselig angriber et stort Antal Husdyr af en bestemt Art; den kan da udbrede sig meget betydelig. Den opstaar hyppig ved ejendommelige atmosphæriske og telluriske Forhold, men antager hurtig en smitsom Charakter, forplanter sig videre ved Smitte (Miasmer og Contagier) og kan da blive meget ondartet og farlig. E. svarer til Epidemi hos Mennesket.

Epŏche, gr., Standsning, Hvilepunkt; et afgjørende Moment i Historien eller i en Videnskabs Udvikling; fremragende Personligheder eller vigtige, følgerige Begivenheder siges derfor at „gjøre E.“ E. for en Tidsregning eller Æra er det Tidspunkt, hvorfra den regnes, f. Ex. Christi Fødsel for den christne Æra. I Astronomien er Længden i E. et af en Planetbanes Elementer; derved forstaas Planetens Længde i et vilkaarlig valgt Øjeblik, f. Ex. Aarhundredets Begyndelse.

Epŏde, gr., Efter- eller Slutningssang, kaldtes hos de gamle den Del af et lyrisk Digt, der med eget Versemaal fulgte som Slutning efter Strophen og Antistrophen. Deraf kaldtes (med Undtagelse af Disticha) lyriske Digte, i hvilke et kortere Vers fulgte efter et længere, E.; saadanne skulle være opfundne af Archilochos, hvis spottende Jamber Horats efterlignede i sine E., hvad Formen angaar, medens Indholdet hos Horats ikke altid er satirisk.

Epōnymos kaldtes i de græske Stater den Person, med hvis Navn Aaret betegnedes, f. Ex. i Athen den første Archont, i Sparta den første Ephor, i Argos Heras Præstinde osv.

Epos [ē], Epopöe [pē], s. Episk Poesi.

Eppendorf, Landsby i Holsten, ved Alster, strax n. for Hamborg, med smuk Kirke, talrige Landsteder, Brøndcuranstalt og et 1775 stiftet Døvstummeinstitut, det ældste i Tyskland.

Epsom [ē], Flække i Surrey-Shire i England, 2 M. s. s. v. for London. 7,000 J. Store Hestevæddeløb (s. Derbydagen). E. var tidligere et stærkt besøgt Badested og har Mineralkilder, hvis Vand, der indholder svovlsurt Magnesia, nu kun benyttes forsendt. Ogsaa det ved Inddampning af Vandet vundne Salt Epsomersalt (engelsk Salt), anvendes som Afføringsmiddel.

Epulōnes kaldtes et i det gamle Rom 198 f. Chr. indstiftet, af 3, siden 7 Mænd bestaaende Præstecollegium, der havde at forestaa Festmaaltiderne til Gudernes Ære.

E pur si muŏve, it., „og dog bevæger den (Jorden) sig“, Ytring, som — uden Hjemmel — tillægges Galilei, da han 1633 havde maattet afsværge sin Tro paa det kopernikanske System.

Eques, lat. [ē] (Flert. Equites), s. Riddervæsen.

Equipage, fr. [pāsche], Kjøretøj. Equipagemester, den, der leder Krigsskibes Udrustning. Equipēre, udstyre, udruste. Equipēring, Udstyr, Udrustning.

Équivoque, fr. [ekivōkk], Tvetydighed; tvetydig, slibrig.

Equulĕus, lat., d. e. den lille Hest, Stjernebillede paa den nordlige Himmel, s. Hest.

Er ell. **Jr**, s. Kobber.

Eragte bet. i det jurid. Sprog specielt at afsige en Kjendelse i Modsætning til en egentlig Dom. Medens Overgangen fra Præmisserne til Conclusionen i en Dom sker ved Ordene „Thi kjendes for Ret“, sker den i saadanne judicielle Afgjørelser, som ikke ere egentlige Domme (foreløbige Kjendelser, Fogeddecreter, Skiftedecisioner osv.) i Almindelighed ved Ordene „Thi eragtes“. Eragtning, Kjendelse.

Érard, Seb. [rähr], f. 1752 i Straßburg, d. 1831 i Paris, verdensberømt Piano- og Harpefabrikant. 1768 kom han til Paris, arbejdede hos en Instrumentmager og udviklede der saaledes sit mechaniske Talent, at han vakte Opmærksomhed, blandt andre hos Hertuginden af Villeroy, for hvem han 1777 byggede det første rigtige Hammerclaver. Snart efter kom hans Broder, Jean Baptiste (d. 1826), ogsaa til Paris, og 1785 grundlagde de to Brødre i Forening det Etablissement, som senere stedse har staaet i Spidsen og været Mønster for alle lignende. Under Revolutionen var E. i London og grundlagde ligeledes der en Fabrik, som snart tog stort Opsving. Fra 1808 var E. afvexlende i London og Paris for selv at lede sine Kæmpefabriker. Af hans talrige Opfindelser ere de mest epochegjørende „Repetitionsmechaniken“ (double échappement) i Pianofortet og le double mouvement i Pedalharpen, hvis nuværende Fuldkommenhed saa-

lebes styldes ham. Ved hans Død gik Etablissementet over til hans Brodersøn, Pierre E., f. 1796, d. 1855. Dennes Efterfølger som Chef blev hans Enkes Brodersøn, Pierre Schäffer, d. 1878.

Erasistratos fra Keos, Livlæge 304 f. Chr. hos Seleukus Nikator, gjorde store Opdagelser i Anatomien og dannede en egen Skole.

Eräsmus, Desiderius, egtl. Gerard Gerardsen, berømt Humanist, f. 28 Oct. 1465 i Rotterdam, hvorfor han ogsaa kaldes Roterodămus, blev opdraget af det fælles Livs Brødre i Deventer, nødtes som nægte Barn af sine Slægtninge til at gaa i Kloster, men opnaaede 1491 ved Hjælp af Biskoppen af Cambray, der vilde benytte hans klassiske Dannelse, at kunne leve Resten af sit Liv uden for Klosterets Tvang. I Paris studerede han en Tid scholastisk Theologi, foretog derpaa lærde Rejser gjennem en stor Del af Europa, kom i Berøring med næsten alle Datidens udmærkede Mænd, underviste en Tid i det græske Sprog i Oxford, men trak sig fra 1516 tilbage til Basel, hvor han levede hos sin lærde Forlægger Frobenius som en Videnskabernes Konge, der i stolt Selvfølelse afslog Kirkens højeste Værdigheder (Cardinalhatten) lige saa vel som Livet ved Fyrsternes Hoffer. Sin personlige Uafhængighed satte han over alt, og i Basel fandt han den Gang mere end noget andet Sted, hvad hans fine, aandsaristokratiske Natur maatte kræve, urban Dannelse i Forbindelse med Ordets Frihed og en Kreds af udmærkede Videnskabsmænd, der gjorde Universitetet i Basel til et af Midtpunkterne for det aandelige Liv i Europa. Da Reformationens Sejer 1529 forstyrrede den tidligere videnskabelige Ro i Basel, bosatte han sig i Freiburg i Breisgau, men døde dog i Basel 12 Juli 1536 paa et Besøg hos Frobenius. E. var et Forstandsmenneske, uden egentlig skabende Kraft og Dybde, og ej heller nogen stor Charakter — navnlig var han i høj Grad forfængelig og let tilgængelig for Smiger —; men en overordentlig Fylde af Lærdom, uforlignelig Lethed i Udtrykket og uudtømmeligt Vid stod til hans Raadighed. Snart dreven af egen Lyst og snart tilskyndet af sine mægtige Beundrere har han med en aldrig hvilende Virksomhedsdrift behandlet de forskjelligste Gjenstande i det verdslige og kirkelige Liv, udgivet Klassikere og Kirkefædre, besørget den første trykte Udgave af det nye Testaments Grundtext og forsynet den med en elegant latinsk Oversættelse. Som lærd Humanist har han mere end nogen anden hævdet Videnskabens Ret til Frihed og paavist den scholastiske Theologis aandelige Uformuenhed, men paa samme Tid har han ogsaa revset de nye Ciceronianeres hedenske Retning og altid vist hen til det nye Testaments Christendom. Med sit skarpe Vid blottede han især i sit Skrift „Daarskabens Ros“ (»Encomium moriæ«) og i sine „Samtaler“, der udbredtes i mange Tusender af Exemplarer, Fordærvelsen i alle Stænder lige op til Pavens Trone og tugtede skaanselløst det udartede Munkedømmes Uvidenhed, Ladhed og Usædelighed. Ogsaa Tidens Overtro, og hvad han henregnede dertil, som Klosterløfter, Fasten, Valfarter, Aflad, Helgendyrkelse osv., afslørede hans fine, skarpe Pen, og derved har han paa mange Maader banet Vej for en [illegible] bedre Tid. Men til Reformator var han [illegible] kaldet; dertil manglede han det religiøse [illegible] Inderlighed og fremfor alt Mod og [illegible]nægtelse. Derfor kunde han nok en [illegible] sig over Luther; men da denne stormede [illegible] mod det bestaaende, trak E. sig forsigtig [illegible] frygtsomt tilbage. Da Kurfyrst Frederik [illegible] spurgte ham om hans Mening om Luther, [illegible] E. det undvigende, charakteristiske Svar: „[illegible] har fejlet i to Ting, i at røre ved [illegible] Krone og ved Munkenes Bug.“ Senere [illegible] lod han sig af Paven og Henrik VIII af [illegible]land overtale til at rette et heftigt Angreb [illegible] Luthers Lære om Viljens Ufrihed, [illegible] Luther besvarede med lignende Voldsom[illegible]. Fra den Tid var E. Reformationens [illegible] Fjende og gav sin Harme Luft i satiriske [illegible]brud, navnlig imod Præsternes Ægteskab, [illegible] i den bekjendte Ytring: „I Stedet for [illegible] sammenligne Reformationen med en Tragedie skulde man hellere sammenligne den med en Komedie, da ethvert Røre endte med Giftermaal.“

Erăstus, en af Apostelen Paulus's Ledsagere (Ap. Gj. XIX, 22), maaske den samme, [illegible] Rom. XVI, 23 omtales som Staden Korinths Kæmner, siges at være bleven Biskop i Phil[illegible] og Martyr. Hans Mindedag er 26 Juli.

Erăstus, Thomas, egtl. Lieber ell. Liebler, f. 1524 i Baden i Schweiz, studerede Theologi i Basel, Philosophi og Medicin i Bologna og Padua, blev 1558 Livlæge hos Kurfyrst [illegible] Henrik af Pfalz og tillige medicinsk Professor i Heidelberg. Som Naturforsker optraadte han mod Paracelsus's astrologiske og alchemistiske Phantasterier, men samtidig forsvarede han Hexeprocessernes Retmæssighed. I Nadverlæren var han Zwinglianer; da det calvinistiske Parti i Heidelberg efter 1560 vilde indføre Kirketugt og Presbyterialforfatning, traadte han bestemt op derimod, men paadrog sig derved Regeringens Unaade. Han blev selv et af de første Ofre for den nyindførte Kirketugt, blev anklaget for Unitarisme og excommuniceret. 1580 drog han til Basel, hvor han døde 1583 som Professor i Moral. I sin Tidsalders kirkelige Anliggender har han baade praktisk og theoretisk grebet saa betydelig ind, at man endnu i Storbritannien kalder den Anskuelse, som hævder Statsmagtens Suprematі over Kirken, Erastianisme.

Erăto, en af de 9 Muser. Hun var den lyriske, især den erotiske Digtekunsts Muse og fremstilles med en Cithar i den venstre Arm.

Eratŏsthenes fra Kyrene i Afrika, f. 276 f. Chr., d. 194, lagde sig især efter Mathematik og Astronomi og har store Fortjenester af den sidste Videnskab. Han bestemte Ekliptikas Hældning og samlede en Stjernekatalog, som imidlertid er tabt. Mest bekjendt er han deraf, at han foretog den første Grademaaling for at bestemme Jordens Størrelse. Han maalte nemlig Linjen imellem Alexandria og Syene, som han antog at ligge under samme Meridian (hvilket noget nær er rigtigt). Da Resultatet er udtrykt i Stadier og Stadiens Størrelse ikke er tilstrækkelig bekjendt, kan en nøjagtig

edømmelse af denne Udmaaling ikke finde Sted; ..en meget afvigende fra Sandheden er den ikke. Til Construction af en Fortegnelse over Primtallene anvendte han den saakaldte „Simethode" Cribrum Eratosthenis, d. e. E.s Si). Methoden vil let forstaas, naar man opskriver i naturlig Orden de ulige Tal, f. Ex. op til 10, i 15 Rækker paa et kvadreret Papir. Udskæres nu af denne Tabel alle de Tal, som ere delelige med 3, 5 eller 7, saa faas en „Si", ved Hjælp af hvilken man umiddelbart kan udsondre alle Multipla af 3, 5 og 7 af hver af de næste Grupper paa 105 ulige Tal, naar disse opskrives paa lignende Maade som de første. E. skal til sidst have taget sig selv af Dage ved frivillig Hunger, af Mismod over at være berøvet Synet. Af hans Skrifter ere kun Fragmenter tilbage.

Erbach, Stad i Storhertugd. Hessen, 5 M. s. ø. for Darmstadt, med 3,000 J. Berømte Arbejder i Elfenben. E. har et Slot, der er Residens for de mediatiserede Grever E.-E., og i hvilket findes en rig Vaabensamling med mange Rustninger og prægtige Glasmalerier, samt et Museum for Oldsager. I Slotscapellet findes Gravmæler over Eginhard og Emma, fra hvilke Greverne af E. udlede deres Slægts Oprindelse.

Erben, Carl Jaromir, bøhmisk Historiker og Literator, f. 1811, var Archivar i Prag, men har mest levet et literært Privatliv, hvis Frugter foreligge i »Písně národní v čechách« (3 Bd., 1842—45, 2den Udg. 1862), den vigtigste Samling af bøhmiske Folkesange, og i forskjellige Arbejder til Oplysning af Böhmens ældre Literatur og Historie, som 2det Bd. af »Výbor z literatury české« (Udvalg af den bøhmiske Literatur, 1868), omfattende det 15de og 16de Aarh.s Literatur (1ste Bd. udkom 1845, besørget af Schafarik), og »Regesta diplomatica Bohemiæ ab a. 600 ad a. 1253« (1855 f.). Han har ogsaa selv forfattet Digte under Paavirkning af Folkesangene. D. 20 Nov. 1870 i Prag.

Erbil, Oldtidens Arbela (s. d. A.), Stad i det asiatiske Tyrki, 10 M. ø. for Mosul paa en Slette mellem Floderne Store- og Lille-Sab. 6,000 J.

Erbium [e], Er, et af Mosander 1843 opdaget, meget sjældent Metal, der som kiselsurt Salt forekommer sammen med Yttrium i Gadolinit. Iltet, **Erbinjord**, giver gløbet i en ikke lysende Flamme et uafbrudt Spectrum med intensive lyse Linjer, medens Opløsningen af dets Salte giver et Absorptionsspectrum, hvis mørke Linjer falde nøjagtig sammen med hine lyse (jvfr. **Spectralanalyse**).

Ercilla y Zuñiga, Alfonso de [silja i sünjiga], berømt spansk Digter, f. 1533 i Madrid af fornem Slægt, blev Page hos Kronprinsen (senere Philip II), ledsagede denne paa Rejser i Europa 1547—51 og var til Stede ved hans Bryllup med Dronning Marie af England 1554. Da man fik Underretning om de indfødtes Oprør mod de spanske Erobrere i Chile, meldte E. sig som frivillig Deltager i Toget, hvis æventyrlige Afvexlinger under de fremmede og usædvanlige Omgivelser tillige med Araucanernes heltemodige Modstand ydede ham rigt Stof til hans Digtning. Han kæmpede med Ære i 7 Slag, udstod store Lidelser, var bl. a. nær bleven henrettet paa Grund af en Duel og vendte efter 8 Aars Fraværelse syg tilbage til Spanien 1562. Hans store Epos »Araucana« har hentet sine bedste Partier fra dette Tog; den spanske Nationalaand med sin klassiske ridderlige Stolthed er Digtets Grundstemning. Det bestaar af 37 Sange i Ottaver, hvori Ariosts og Tassos Indflydelse spores. Skildringerne fra det tropiske Æventyrland udmærke sig ved sjælden Sandhed og Anskuelighed (de 15 første Sange ere digtede paa Stedet). Senere, hvor frit digtede Episoder med mythologisk-allegorisk Apparat komme til, daler Digtet, især i tredje Del, som først udkom 1590 — en underlig Blanding af Mythologi og moderne Politik. I sin Helhed mangler Digtet Plan og Concentration; men det er fuldt af kjække og maleriske Detailler og en ægte Ridderaand. Efter sin Hjemkomst gjorde E. flere Rejser, bl. a. til Italien, tjente 1576 ved den tyske Kejsers Hof og døde i Madrid i Fattigdom c. 1595. To andre Digtere, Osorio og Pedro de Oña, have givet lange Fortsættelser af „Araucana"s Fortælling om Kampen i Chile.

Erckmann-Chatrian [schatriäng], literært Firma for Vennerne Emile E., f. 1822, og Alex. C., f. 1826 i Elsaß. E. studerede oprindelig Jura, og C. var ansat ved en belgisk Fabrik, men de forlod begge deres Stilling af literær Tilbøjelighed. Efter flere fælles Uheld paa Literaturens Bane, der tvang dem til at søge deres Underhold paa Embedsvejen, udgav de 1859 Fortællingen »L'illustre docteur Mathéus«, hvis phantastisk-typiske Figur, en tysk, philosophisk Don Quixote, bevæger sig paa en ypperlig skildret Baggrund af Folkelivet i Rhinlandene. Ved »Contes des bords du Rhin« (1862) og en lang Række Fortællinger, hvor realistisk og tro opfattede Billeder af Livet, navnlig i Elsaß, samt Revolutionens og det første Kejserdømmes Begivenheder ere Hovedsagen, have de erhvervet sig stor Popularitet. 1868 udkom den historiske Roman »Histoire d'un paysan« og 1869 »Le Juif Polonais«, et Skuespil, der opførtes med stort Bifald paa Théâtre de Cluny. 1872 udkom »Histoire du plébiscite racontée par un des 7,500,000 oui«; den patriotiske Tone i Billedet fra den sidste fransk-tyske Krig i »Le brigadier Frédéric« (1874), gjorde stor Lykke. 1876 kom »Souvenirs d'un chef de chantier à l'Isthme de Suez«, 1877 »Contes vosgiens«. 1876 spilledes en Dramatisering af deres tidligere Roman »L'ami Fritz« paa Théâtre franç., 1882 spilledes Bearbejdelsen af »Les deux frères« under Titlen »Les Rantzau«. Had til Bonapartismen og Tyskerne træder stærkt frem i deres Produktion.

Erd, Flække i Ungarn, 2 M. s. for Buda-Pest ved Donaus højre Bred. 4,000 J. I Omegnen sejrede Hert. Carl af Lothringen over Tyrkerne 23 Juli 1684.

Erdély ell. **Erdély Orßág** [ärdehlj örsahg], det ungarske Navn paa Transsylvanien.

Erdélyi, Joh. [ärdehlji], ungarsk Skribent og Digter, f. 1814, studerede i Pest, udgav 1833 en lyrisk Digtsamling, der 1839 skaffede ham Plads i Akademiet, og 1846—47 en

fortjenstfuld Samling Folkesange og Aeventyr (»Népdalok és Mondák«), ledsaget af en Afhandling om den ungarske Folkepoesi, samt var Redacteur af Tidsskriftet »Szépirodalmi szemle«. Han deltog i Revolutionen 1848—49, maatte efter Katastrophen ved Villágo forlade Hovedstaden og levede siden i sin Fødeby, udfoldende en betydelig poetisk og literær Production. D. 1868.

Erding, Stad i Øvre-Bayern, 4 M. n. ø. for München. 3,000 J. Kornmarkeder. V. for Staden mellem Floderne Sempt og Isar strækker sig det store efter den opkaldte Mosedrag.

Erdmann, Axel Joach., svensk Geolog, f. 12 Aug. 1814 i Stockholm, var, efter at han ved Universitetet i Upsala havde taget juridisk Embeds- og Bjærgværksexamen samt end videre gjennemgaaet Bjærgværksskolen i Falun, en Tid ansat som Lærer ved den nævnte Skole og havde dels paa egen Bekostning, dels i Følge paalagt Hverv gjort en Mængde geologiske Rejser i Sverige og Norge, inden han 1858 udnævntes til Chef for det da, især efter hans Forslag, oprettede Bureau for „Sveriges geologiske Undersøgelse“. Ved denne Embedsstilling gaves der ham Lejlighed til i videre Omfang at fortsætte sine videnskabelige Forskninger i Sverige, men de Anstrængelser, han derved underkastede sig, paadrog ham et chronisk Onde, som voldte hans Død 1 Dec. 1869. Foruden flere, i Sv. Vetensk. Akad. Skrifter meddelte Afhandlinger over chemiske Undersøgelser af adskillige Mineralier samt geognostiske Beskrivelser over nogle af Sveriges vigtigste Malmlejer udgav han en »Lärobok i Mineralogien« (1853, 2det Opl. 1860), et populært holdt geognostisk Arbejde »Vägledn. till bergarternas kännedom« (1855) og »Bidrag till kännedom om Sveriges qvartära bildningar« (1868), der udgjør 1ste Del af en fuldstændig Redegjørelse for de ved „Sveriges geologiske Undersøgelse“ vundne Resultater. — Sønnen, **Edvard E.**, f. 31 Oct. 1840, fra 1870 Geolog og Museums-Amanuensis ved „Sveriges geologiske Undersøgelse“, har udarbejdet flere af de af dette Bureau offentliggjorte Kort og Beskrivelser, samt desuden udgivet en Mængde geologiske Afhandlinger, saasom »Om bergolja« (1869), »De allmännaste af Sveriges berg- och jordarter« (2den Udg. 1875), »Populär geologi« (2den Udg. 1876) m. m.

Erdmann, Joh. Ed., tysk Philosoph, f. 1805 i Wolmar i Lifland, studerede i Dorpat og blev 1829 Præst i sin Fødeby. 1832 rejste han til Berlin, hvor han hørte de betydeligste Videnskabsmænd. 1836 blev han Professor i Philosophi i Halle. Han tilhører den hegelske Skole. Skrifter: „Versuch einer wissenschaftl. Darstellung der Gesch. der neuern Philosophie“ (3 Bd., 1834—53); „Ueber Glauben und Wissen“; „Natur und Schöpfung“; „Leib und Seele“; „Grundriß der Psychologie“; „Grundriß der Logik und Metaphysik“. Hans „Grundriß der Geschichte der Philosophie“ (2 Bd., 1866 og oftere) er en af de bedste Haandbøger i Philosophiens almindelige Historie.

Erdmann, Otto Linné, bekjendt tysk Chemiker, f. 11 Apr. 1804 i Dresden, hvor hans Fader, **Carl Gottfried E.**, der indførte Vaccinationen i Sachsen, var Læge. E. studerede først Pharmaci, senere Chemi; allerede 23 Aar gl. blev han extraord. Professor i Chemi i Leipzig og 3 Aar efter Prof. i technisk Chemi samme, hvilken Stilling han beklædte til sin Død 9 Dec. 1869. Under hans Ledelse blev det nye Laboratorium i Leipzig bygget 1842, et den Gang almindelig beundret Institut. Foruden ved mange ypperlige Arbejder, om Nikkel og dets Forbindelser, om forskjellige organiske Farvestoffer og (i Forbindelse med Marchand) om flere Stoffers Atomtal, har E. især gjort sig fortjent som Skribent. 1858 udkom hans „Lehrbuch der Chemie“, der til 1861 oplevede 4 Oplag. 1828—33 udgav han „Journal für technische und ökonomische Chemie“, dernæst den bekjendte „Journal für praktische Chemie“, som han først redigerede alene, dernæst med Schweigger-Seidel, saa med Marchand, til sidst med Werther (nu redigeres det af Kolbe), og som altid har været anset for et af de bedste chemiske Tidsskrifter.

Erebos [ĕ], et mythisk Væsen, født af Chaos; med sin Søster Natten avlede han Aetheren og Dagen. Hos Homer er E. et mørkt Sted under Jorden, som de afdøde maa passere paa Vejen fra Oververdenen til Underverdenen.

Erebus [ĕ], en over 12,000 F. høj Vulkan under 5° v. L. og mellem 77° og 78° s. Br. paa Østsiden af det af J. C. Ross 1872 opdagede Victorialand.

Erechtheus og **Erichthonios** vare oprindelig en og samme Person, der først senere fremtræder som to forskjellige. Han var en attisk Heros, hvis Historie hænger sammen med Attikas ældste Culturudvikling. Hos Homer er han en Søn af Jorden, Athenes Fostersøn, hos senere Skribenter en Søn af Hephæstos og Athene, som efter at have skjult ham i en Kiste overgav den til Kekrops's Datter Pandrosos med Tilhold om ikke at aabne den. Pandrosos's Søstre aabnede den af Nysgjerrighed og fandt i den Barnet, omslynget af en Slange. Efter at være bleven voxen indstiftede E. Panathenæerfesten. Diodor gjør E. til en Aegypter, der under en Hungersnød havde bragt Korn til Attika, og som til Løn for denne Tjeneste havde faaet Kongemagten i Landet. **Erechtheion** var en gammel Helligdom paa Akropolis i Athen, hvor Athene dyrkedes sammen med Erechtheus. Her var Gudindens gamle, fra Himlen nedfaldne Billede og det hellige Oljetræ. Dette Tempel gjenopførtes paa den peloponnesiske Krigs Tid efter den oprindelige Plan, men med stor Pragt; det er for en stor Del endnu bevaret og er et af de skjønneste Minder om jonisk Bygningskunst. — En anden **Erichthonios** var Søn af Dardanos, Fader til Tros; han kaldtes den rigeste blandt Menneskene.

Erectiōn, Oprettelse; Rejsning, den Tilstand af Opsvulmning og Spænding, i hvilken visse Legemsdele kunne sættes ved en større Ansamling af Blod i dem. Denne Egenskab er knyttet til det **erectile** ell. cavernøse Væv og derfor ejendommelig for det mandlige Lem, Kildreren og Brystvorten hos Kvinden, samt de cavernøse Svulster. **Erectiōnsbrev** ell. **Erectiōnspatent** kaldes det Document, hvorved et

Len eller et Stamhus oprettes, og som navnlig indeholder Bestemmelser om den Orden, hvori de succesionsberettigede Personer efter hverandre skulle tiltræde Besiddelsen deraf. **Erector** kaldes den, der har oprettet (**erigeret**) et Majorat.

Erekli, Havnestad i Lilleasien ved det sorte Hav, 27 M. ø. for Skutari. 3,000 J. E. er Oldtidens Heraclea Pontica.

Eremit, s. **Eneboer**.

Eremitage [täsche], d. e. Enebolig, ensomt liggende Lystslot, saaledes ved flere af Europas større Stæder. **Eremitagen** hos os er et lille Jagtslot i Jægersborg Dyrehave (Lyngby Sogn), som Christian VI lod opføre ved Thurah 1736, men som henstaar ubeboet. Fra Slottet er der skjøn Udsigt over Dyrehavsplainen med dens Grupper af Kron- og Daavildt og over Sundet med dets mange Sejlere.

Eremitkrebs (Pagurus) kaldes en temmelig artrig Gruppe af tifodede (decapode) Skjoldkrebs, som fornemmelig udmærke sig ved deres Skjævhed, ved den bløde, sækformede Hale og derved, at denne skjules i et tomt Sneglehus. Skjoldet, der dækker Forkroppen og Gjællerne, er ikke synderlig haardt. Halen er ikke, som hos andre Skjoldkrebs, en haardhudet, leddet, muskuløs Del, men en blødhudet Sæk, der er bøjet om til den ene Side. Lemmerne og Forkroppen ere mere udviklede paa den ene Side end paa den anden; især er Forskjellen betydelig ved første Fodpar, Saxene, af hvilke den mere udviklede benyttes som Laag til at lukke for Snegleskallen, naar Krebsen har trukket sig tilbage i denne. Naar dette ikke er Tilfældet, rage Øjestilkene, Antennerne, Mundfødderne og de 3 forreste Benpar udenfor, og E. kan derfor gribe og fortære sin Føde og vandre om paa Havbunden uden at forlade sin Skal. Denne fastholdes dels af Forkroppens 2 bageste Benpar, der ere drejede opad, forkortede og indrettede til at holde paa Skallen, dels af det sidste (6te) Par Halefødder, som hos de langhalede Krebs danner Svømmeviften, men her ogsaa er uddannet til at holde paa Skallen. De øvrige Halefødder ere hos Hunnerne uddannede paa den ene Side for at tjene til Fæste for Æggene. Ved Udklækningen af Ægget have E. en ganske anden Bygning og et andet Udseende: de ere ikke skjæve, have en vel udviklet leddet Hale og svømme om i Vandets Overflade ved Hjælp af Kjæbefoddernes Palper. De gjennemgaa altsaa en lignende Forvandling som Krabberne. Efter at Legemet har antaget sin endelige Form, ere de endnu meget smaa og ombytte derfor, alt som de voxe, de Sneglesskaller, der hidtil have huset dem, med større. Der findes E. i alle Have, i de nordiske blandt andre P. Bernhardus, Bernhardskrebsen. Paa de af E. beboede Skaller sidde hyppig Actinier, Svampe, Hydroider og andre lavere Havdyr, der paa denne Maade befordres om uden egen Anstrængelse og erholde rigeligere Tilgang paa Føde. Jvfr. **Diogeneskrebs**.

Erethisme, egtl. et ældre Udtryk for Congestion og Betændelse, det. enhver Tilstand, hvori Nerve- og Karsystemet er i livligere Virksomhed; deraf **erethisk** (sthenisk) Sygdom, Constitution.

Eretria, nu Palæo-Castro, var en af de ældste Stæder paa Euboa; ved Skibsfart og Handel naaede den saa stor Anseelse, at den kappedes med Chalkis om Overherredømmet over Øen. 490 f. Chr. blev E. ødelagt af Perserne; senere anlagdes med Hjælp fra Athen i ringe Afstand fra den gamle By Ny-E., der dog aldrig hævede sig til samme Magt og Betydning.

Erfelden, Landsby i Storhertugd. Hessen, ved Rhinen, 2 M. s. for Mainz. 17 Dec. 1631 gik Gustav Adolf her over Rhinen, tvang den følg. Dag det lige over for liggende Oppenheim til Overgivelse og erobrede 23 Dec. Mainz. Til Minde om Overgangen oprejste han det følg. Aar en 56 F. høj Søjle af Kvadersten med en opretstaaende Løve paa Spidsen, hvilket Mindesmærke endnu er til Stede.

Erfurt, befæstet Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 11 M. s. v. for Halle ved Floden Gera. 53,000 J. (1880), hvoraf omtr. ¼ Katholiker. Blandt Stadens Bygninger ere de mærkeligste den i det 15de Aarh. fuldførte, 1852 restaurerede Domkirke med en 275 Centn. tung Klokke, flere andre Kirker, Regeringsbygningen og Gymnasiet. Det forhenværende Augustinerkloster, i hvilket Luther levede 1505—8, og hvor hans Celle endnu er at se, er nu forandret til et evangelisk Vajsenhus. Indtil 1816 var her et 1392 stiftet Universitet, af hvis Tilbehør endnu forefindes en botanisk Have og et astronomisk Observatorium. Desuden er her flere højere Undervisningsanstalter og Fagskoler. Industrien er meget udviklet, navnlig i Læder, Skotøj, Linned-, Bomulds- og Uldstoffer og Tobak. Af overordentlig Betydning er Handelsgartneriet, der omfatter saa vel alle Haande Frugttræer som ogsaa Grøntsager og Blomster, og hvortil er knyttet en særdeles udbredt Frøhandel. E., der allerede existerede som Stad paa den hellige Bonifacius's Tid, gjordes af Carl d. store til en af Pladserne for Handelen med Slaverne, hørte senere til Hanseforbundet og kom 1803 til Preussen, men hørte 1806—13 til Frankrig. 27 Sept.—14 Oct. 1808 holdt Kejser Napoleon I i E. et glimrende Møde med Kejser Alexander I og Rhinforbundsfyrsterne. 1848 var E. Skuepladsen for en stor Folketumult, og Marts—Apr. 1850 holdtes her det saakaldte E.-Parlament for de med Preussen forbundne „Unionsstater".

Erg, s. **Enheder**.

Ergo, lat., altsaa.

Ergotin, den virksomme Bestanddel i Melbrøje, Moderkorn, **Ergot** (Secale cornutum, Claviceps purpurea). Denne er dog et endnu højst ufuldstændig bekjendt Stof, efter nogle et Alkaloid, efter andre en Syre (Sclerotinsyre). Melbrøje er giftig. **Ergotisme**, s. **Melbrøjesyge**.

Erica, s. **Lyng**.

Erichsen, s. **Jón Eiríksson**.

Erichsen, Vigilius, dansk Maler, f. 1722, var Elev af Salomon Wahl i Kjøbenhavn. 1757 rejste han til St. Petersborg, hvor han blev berømt som Portrætmaler. Han malede bl. a. Katharine II i Gardeuniform til Hest. 1772 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han malede Portræter af mange fornemme Folk, deriblandt navnlig Enkedronning Juliane Marie og Arveprins Frederik; han døde her 23 Maj 1782. E. var en virkelig fremragende Kunstner.

Ericsson, Nils og John, Sønner af Ejeren af en lille Grubelod ved Långbanshyttan i Vermland, Olof E., som, efter at han 1811 havde solgt sin Grubelod, blev ansat som Opsynsmand over Sprængningsarbejderne ved Götakanal, ved hvilken ogsaa Sønnerne tidlig bleve antagne som Elever. **Nils E.,** f. 31 Jan. 1802, blev 1823 Underlieutenant ved Ingenieurcorpset, men gik 1830 over til Flaadens mechaniske Corps, i hvilket han 1850 udnævntes til Oberst. 1855—62 var han Chef for Statens Jærnbanearbejder, i hvilken Tid største Delen af Sveriges Statsbaner bleve afstukne og byggede. 1854 blev han adlet under Navnet Ericson og 1860 Friherre; d. 8 Sept. 1870. Blandt Arbejder foruden de nævnte, der udførtes under hans Ledelse, ere den nye Slusebygning ved Trollhättan, den nye søndre Sluse i Stockholm samt Saimakanalen i Finland. Ogsaa lagde han for en stor Del Planen til Dalslandskanalen. — **John E.,** f. 31 Juli 1803, traadte 17 Aar gl. ind i Hæren, men syslesatte sig ved Siden af sin militære Tjeneste stadig med Studiet af Mechanik, for hvilket han allerede som Barn havde røbet usædvanlige Anlæg; herunder opstod den Tanke hos ham, at anvende opvarmet og comprimeret Luft som bevægende Kraft i Dampens Sted. For at faa denne Tanke udført tog han 1826 Afsked med Capitains Rang og rejste s. A. over til England. Der gjorde han sig bekjendt ved Opfindelsen bl. a. af Dampsprøjten 1829, samt ved at give den saakaldte Skruepropeller praktisk Anvendelse ved Dampskibes Fremdrivning 1834. Da imidlertid hans Opfindelser ikke i England mødte den Anerkjendelse, de fortjente, begav han sig 1839 til Amerika. Her udførte han 1852 sin Varmluftsmaskine (s. **Calorisk Maskine**), der vakte umaadelig Opsigt. Men af langt større Vigtighed blev Opfindelsen af den bekjendte „Monitor" (1862), ved hvilken han ikke alene betryggede Nordstaternes Overvægt til Søs i den amerikanske Borgerkrig, men ogsaa gav Krigsskibsbyggeriet en fuldstændig ny Retning. Senere har E. bygget en hurtigsejlende, for Kugler uigjennemtrængelig Torpedobaad, og endelig har han 1884, efter 20 Aars udholdende Arbejde meddelt, at det er lykkedes ham at construere en „Solmotor", hvori han vil anvende Solens straalende Varme som mechanisk Kraft.

Eridănos, en mythisk Flod, som man senere identificerede med Padus (Po) i Norditalien. **E.,** Stjærnebillede paa den sydlige Himmel, strækker sig fra Ø. til V. imellem Orion og Hvalfisken, og derfra mod S.; de sydligste Dele blive ikke synlige i Danmark.

Erie [ē], Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika ved Eriesøen, 25 M. n. for Pittsburg. 28,000 J. (1880). Fortrinlig Havn og udbredt Handel.

Eriesøen, en af de store Ferskvandssøer i Nordamerika mellem de forenede Stater og Canada, 52 M. lang og indtil 16 M. bred, med et Fladeindhold af 510 □ M., ligger 544 F. over Havet. Dens største Dybde er 250 F., og den er i sin vestlige Del stærkt opfyldt med Grunde. Dens Hovedtilløb er Floden Detroit, der tilfører den Vandene fra Øvre-, Michigan- og Huronsøen; dens Afløb er Niagarafloden. **Eriekanalen,** der ved Sidearme staar i Forbindelse med Mississippilandet, forbinder Søen over Buffalo og Albany med Hudsonsfloden og saaledes med New-York.

Erigena, Johannes Scotus, f. i Irland imellem 800 og 815, fik sin Undervisning i irske Klosterskoler og kom c. 845 til Frankrig, hvor han i Carl d. skaldede fandt en Beskytter og Ven, ved hvis Hof han levede i fortrolig Omgang med Fyrsten selv og flere af Datidens ypperste Videnskabsmænd. Herfra skrev han sine fleste Skrifter, hjalp Ratramnus med at bekæmpe Brødforvandlingslæren og Hinkmar med at bekæmpe Gottschalks Prædestinationslære. 877 kaldte Alfred d. store ham til Lærer i Oxford; et senere Sagn beretter, at han efter at være bleven Abbed i Malmesbury skal være bleven dræbt der i en Kirke af sine Elever (891?). Uden Tvivl sin Tids største Lærde, dybeste og dristigste Tænker staar han som en Gaade og et Vidunder i sin Tid, saa lidt forstaaet, at han trods sine kjætterske Anskuelser ikke blev forkjætret før halvfjerde Aarh. senere, da Synoden i Paris 1209 fordømte hans Skrifter. I sit Hovedværk »De divisione naturarum« har han i storartede Dimensioner udfoldet en speculativ Mystik, der slutter sig til den origenistiske Gnosis, Areopagitens Theosophi og Maximus Confessors Dialektik. For den tænkende Fornuft vil han godtgjøre Christendommens Grundsandheder; men hans System bliver en gjennemført Pantheisme, hvor Gud og Verden smelte sammen i Naturens Begreb. Naturen, der for ham er Indbegrebet af alt Værende og Ikke-Værende (som den nødvendige supplerende Modsætning til det værende) ser han i en firdobbelt Existensform: 1) Natura creans non creata, d. e. Gud som alle Tings uskabte Skaber; 2) natura creata creans, d. e. Ordet fra Gud, ved hvem alle Ting ere gjorte (Sønnen); 3) natura creata non creans, d. e. Verden, Skabningen, Naturen i snævrere Forstand; 4) natura non creans et non creata, d. e. Gud, for saa vidt han er Endemaalet for alt skabt, hvortil alt det skabte efter Modsætningernes Overvindelse vender tilbage i en almindelig Apokatastasis. E. oversatte den aristoteliske Ethik og de Skrifter, der tillægges Dionysius Areopagita.

Erik, et almindeligt Mandsnavn i Norden i Oldtiden og Middelalderen, ogsaa for de tre nordiske Rigers Konger. I den hedenske Periode træffe vi to Konger i Jylland af dette Navn (rettere **Horik** ell. **Haarik**), af hvilke den første kaldes **E. d. gamle,** den anden **E. d. unge** ell. **Barn**, begge samtidige med Ansgars apostoliske Virken ved Midten af det 9de Aarh. og bekjendte af deres Forhold til samme. Den fromme Munk vandt stor Yndest hos den ældre E., der tillod ham at opføre en Kirke i Hedeby (Slesvig), den første christne Kirke n. for Eideren, og medgav ham en Anbefaling til den svenske Konge Oluf, da han foretog sin anden Missionsrejse til dette Land. Kong E. faldt i et Slag mod sin fordrevne Brodersøn Guttorm, og hans Efterfølger, den yngre E., lod sig af sine Raadgivere forlede til at lade Kirken lukke, men skiftede dog snart Sind, lod den fordrevne Præst

omme tilbage og Kirken forsyne med en Klokke, ed hvilken Indrømmelse den christne Cultus gefrem kom til at gjøre sig gjældende som nerkjendt Gudstjeneste, ligesom han ogsaa tilod, at der byggedes en Kirke i Ribe. Han endte endog Gaver til Rom til Pave Nikoaus I, hvorfor denne takkede i en Skrivelse, om er det første Brev, en Pave har skrevet il en dansk Konge. Uagtet den Yndest, disse to Konger viste Ansgar og Christendommen, er et dog ikke sandsynligt, ligesom det heller ngensteds omtales, at de have ladet sig døbe, imeligvis for ikke at støde an mod deres Underaatters hedenske Tænkemaade, fra hvilken Nordoerne kun langsomt og efterhaanden afvænedes. — I Følge den af Johannes Magni opillede Kongerække skulle før E. d. hellige ikke rre end 8 **svenske Konger** have baaret Navet E., men af alle disse ved Historien næppe at mtale flere end følgende to. **E. Emundsson**, aldet „Väderhatt" formedelst sit Held med tadig gunstig Vind under de mange Søtog, an gjorde til Landene paa den anden Side f Østersøen, laa i mange Aar i Strid med en norske Konge Harald Haarfager, der underagde sig alt Landet nord for Götaelv og vest or Venern indtil Klarelven og holdt det i Besiddelse endnu efter E.s Død, som antages t være indtruffen c. 885. — **E.** med Tilnavnet „Sejersæl", som han erhvervede sig ved det i e nordiske Sagaer berømte 3 Dages Slag aa Fyrisvall c. 983 (s. **Styrbjørn**). Efter ed Styrbjørns Fald at være kommen i tryg Besiddelse af Sverige underlagde E. sig i Følge Adam af Bremens og Saxos Udsagn ogsaa Danmark og styrede siden sine Riger i Fred ndtil sin Død c. 994. E. havde med sin Dronning Sigrid Storraade, som senere giftede sig med den danske Konge Svend Tveskjæg, Sønnen Olof Skötkonung.

Erik (IX) Jedvardsson, sædvanlig kaldt **den Hellige**, blev under Svearnes og Göternes Strid om Valgretten kaaret til Konge af de første c. 1150, endnu medens Sverker d. gamle levede. Ham tilkommer Æren for at have befæstet Christendommen i det øvre Sverige og for at have søgt at bringe Lovens Forskrifter i Overensstemmelse med dens Aand; ligeledes var det ham, som ved et c. 1157 foretaget Korstog lagde Grunden til den Forening mellem Finland og Sverige, som har varet næsten til vore Dage. Omtr. 3 Aar derefter, 18 Mai 1160, blev E., medens han i Upsala hørte Messen, pludselig underrettet om, at den danske Prins Magnus Henriksøn, der som Dattersøn af Kong Inge d. ældre var bleven valgt til Konge af Vestgøterne, var i Fremrykning imod ham med en Krigshær. Dog afbrød E. ikke Gudstjenesten, men først efter dennes Slutning drog han med den ringe Skare, han havde omkring sig, mod Magnus, som, efter at Slaget var endt, hvori E. blev saaret og tagen til Fange, lod hans Hoved afhugge. E. blev, paa Grund af sin Fromhed og sit strænge Levned, efter sin Død, om end ej kanoniseret, saa dog dyrket som Helgen og Sveriges Skytspatron. Hans Dødsdag er tillige hans Mindedag; den fejredes i Sverige i den katholske Tid med stor Højtidelighed og kaldes **Eriksmesse** ell. **Ersmesse**. E.s jordiske Levninger og Hjærneskal, nedlagte i et Helgenskrin, **St. E.s Skrin**, opbevares siden 1273 tillige med hans Krone i Upsala Domkirke. — Med sin Dronning Christine havde E. Sønnerne Knut, senere Konge, og Philip, samt Døtrene Margrete og Katharine, af hvilke den første ægtede den norske Konge Sverre, den anden en Svensker, Nikolas Blaka.

Erik (X) Knutsson, Sønnesøn af den foreg., den eneste af Kong Knut Erikssons 4 Sønner, som undkom fra Elsjarås, hvor disse bleve overfaldne af Sverker d. unge, tog sin Tilflugt til sine Frænder i Norge, hvorfra han dog snart vendte tilbage til Sverige for at sætte sig i Besiddelse af dette sit Fædrenerige. Dog først efter at Sverker, som blev understøttet af danske Hære, var bleven slaaet i de blodige Træfninger ved Lena 1208 og Gestilren 1210 og var falden i den sidste, forblev E. i uforstyrret Besiddelse af Tronen; for at sikre sit Herredømme indgik han 1210 Ægteskab med Valdemar Sejers Søster Richiza. E. var den første af Sveriges Konger, der ved at lade sig krone søgte at vinde Kirkens Støtte for Kongemagten; han døde paa Visingsö 1216. — Foruden Sønnen E. (XI) havde E. en Datter Ingeborg, som blev gift med Birger Jarl til Bjälbo. Endnu 2 Døtre har man villet tillægge E., af hvilke den ene, Elin ell. Helena, skal have været gift med en Knut Folkunge, den anden, Märta, med Nils til Tofta, Sparreættens Stamfader.

Erik (XI) Eriksson, „Halte og Läspe", Søn af den foreg., f. 1216 efter Faderens Død, blev, da den Sverkerske Familie var uddød med Kong Johan, taget til Konge i sit 6te Aar. Den umyndige og derhos vanføre Konge ringeagtedes af de efter Magten lystne og indbyrdes stridende Herrer. En af disse, Knut, kaldt den lange, som sædvanlig antages for en Sønnesøn af Erik d. helliges yngre Søn Philip, løftede Oprørsfanen, fordrev E. og satte Kronen paa sit eget Hoved. Efter 5 Aars Landflygtighed i Danmark vendte E. tilbage, kom, efter at Knut 1234 var falden i et Slag, atter i Besiddelse af Riget, skjønt han endnu nogle Aar maatte fortsætte Kampen mod Knuts Søn Holmger, vandt de mægtige Folkunger for sig ved Giftermaal (c. 1244) med Katharine, en Datter af Sune Folkesson, Datterdatter af Sverker II, og beholdt derefter Magten ved Hjælp af sin Svoger, den kraftfulde Jarl Birger (s. **Birger Jarl**). Alvorlig og retskaffen, pletfri af Sæder, døde Kong E. 2 Febr. 1250, paa Sværdsiden den sidste af E. d. helliges Familie.

Erik (XII), f. 1339, Kong Magnus Erikssons (Smeks) ældste Søn, har som sin Faders Medregent faaet Plads i den svenske Kongerække. Allerede 6 Dec. 1344 kaaret til sin Faders Efterfølger tilskyndedes han af Stormændene, som vare misfornøjede med Magnus, mindre maaske for de trykkende Skatter, han havde paalagt, og den Magt, hvortil han havde ophøjet sin Yndling Bengt Algotsson, end paa Grund af hans Forsøg paa at indskrænke deres Privilegier, til at hævde sin Ret som udvalgt Konge imod den mægtige Yndling. E. antog 1356 Kongenavnet, opbød Almuen og ikke blot fordrev Bengt Algotsson, men tvang Faderen

til at overlade sig de fra Danmark erhvervede Landskaber tillige med største Delen af Götariget. Endnu en Gang optraadte E. med væbnet Arm imod sin Fader, da denne, tvungen til at afstaa næsten alle de ham forbeholdte Landskaber til Sønnen, havde kastet sig i Armene paa den danske Konge Valdemar Atterdag, og da en dansk Hær, som skulde hjælpe Magnus, 1359 var gaaet over til Skaane. E. blev vel snart forsonet med Faderen, men døde kort derefter tillige med sin Ægtefælle Beatrix af Brandenburg og 2 Børn af en 1359 herskende Smitsot. Selv skal E. — siger Rimkrønniken — paa sin Dødsseng have ytret, at han døde af Gift, som var given ham af hans egen Moder.

Erik XIV, f. 13 Dec. 1533 i Stockholm, Søn af Gustav Vasa og Katharine af Sachsen-Lauenburg, besteg Tronen 1560. Af Naturen udrustet med store Evner, uddannet ved omhyggelig Opdragelse, skarpsindig og veltalende, en Elsker og Ynder af de skjønne Kunster, udmærkede E. sig i Begyndelsen af sin Regering ved flere gode Foranstaltninger; men en usalig Mistænksomhed, der næredes af astrologiske Grublerier, samt et Vasaerne medfødt heftigt Temperament, der hos ham udartede til Vanvid, forledede ham tidlig til Handlinger, der kostede ham Kronen og maaske Livet. E.s Mistænksomhed rettedes, naturlig nok, i Begyndelsen imod hans Brødre, som ved Faderens Testament vare blevne satte ham ved Siden som næsten selvstændige Fyrster. For at svække deres Anseelse og gjøre sig den mægtigere Adel bevaagen, indførte E. 1561 ved sin Kroning Grev- og Friherreværdighederne. Samtidig hermed lod han ved Stænderne Hertugernes Magt indskrænke. Den ældste af disse, Johan, tøvede ikke længe med at give E. grundet Anledning til Misfornøjelse, idet han indgik Forbindelser med Polen, der truede med at krydse E.s Planer paa Lifland og lod ham ane Planer hos Johan om at gjøre sig uafhængig. Da lod E. sin Broder fængsle og 1563 ved Stænderne dømme til Døden; men han lod dog ikke Dommen fuldbyrde. Forholdsreglerne imod Johan vare blevne paaskyndede, fordi E. vilde have frie Hænder inden Landet for den tilstundende Krig mod Danmark, en Krig, som blev foranlediget ved de tre Kroners Optagelse i det danske Vaaben og af de liflandske Forhold, i hvilke E. havde indblandet sig, og hvorved han gav Impulsen til den Erobringspolitik, som Sverige fulgte i mere end et Aarhundrede. Denne Krig førtes heldig til Søs under Bagge og Horn, men til Lands i Regelen uheldig under bestandig Vexlen af Feltherrer. Bevidstheden om ved Johans Fængsling at have brudt med dennes Mødreneslægt, de ypperste af det svenske Aristokrati, hvis Misfornøjelse med Kongedømmets Arvelighed desuden var ham vel bekjendt, drev E. til ved Fornærmelser imod Nils Sture yderligere at ophidse og ved „Sturemordet" uforsonlig at krænke dette Aristokrati. Samvittighedsnag og Frygt for Følgerne af denne hans blodige Daad satte E. i en Tilstand af Sindsforvirring, i hvilken han blev bevæget til at løslade Johan af Fængslet. Herved gav han de misfornøjede en Leder og, ved at ophøje sin Frille paa Tronen, Johan et kjærkomment Paaskud til i Forening med den yngre Broder Carl at berøve ham Kronen. E. blev tagen til Fange af de forbundne Brødre 1568, afsat af Stænderne 1569 og dømt til livsvarigt Fængsel. Han blev stundum mishandlet under sit Fangenskab og var bestandig Gjenstand for Johans Frygt, indtil han 26 Febr. 1577 døde paa Örbyhus, som man har Grund til at tro, tagen af Dage paa Befaling af Johan, som i Tilfælde af Fare havde erholdt Raadets Samtykke dertil. Om E.s Ægtefælle og Børn s. **Katharina Månsdotter.**

Erik, svensk Prins, Søn af Magnus Ladulås, s. **Birger Magnusson.**

Erik (I), Hertug af Sønderjylland, Kong Abels og Dronning Mechtilds anden Søn, gjorde efter sin ældre Broder, Valdemars Død 1257 Fordring paa Hertugdømmet Sønderjylland, men dette vilde hans Farbroder, den danske Konge Christoffer I, ikke indrømme ham, og han sluttede sig derfor til dennes Fjender. Sammen med Biskop Peder Bang af Roskilde og Fyrst Jarimar II af Rygen, med hvis Datter han trolovedes, foretog han 1259 et Tog til Sjælland, hvor Kjøbenhavn erobredes og Bønderne led det blodige Nederlag ved Næstved. Da Kongen samtidig var død, overlod den nye Regering E. Hertugdømmet, men Striden blussede op paa ny, og i denne vandt han i Forening med Holstenerne 28 Juli 1261 Slaget paa Lohede ved Slesvig, hvor den unge Konge Erik Glipping og hans Moder Dronningregentinden bleve tagne til Fanger. E. stadfæstedes i Besiddelsen af Sønderjylland og forlenedes desuden med Krongodset der og paa Als. Da Kongen 1268 lod Koldinghus, som Hertugens Fader først havde opført, gjenopbygge og befæste som Værn imod Syd, og flere andre Aarsager kom til, begyndte Striden igjen: Kongen faldt 1271 med en stor Hær ind i Hertugdømmet og besatte det hele paa Staden Slesvig nær. Det næste Foraar, 27 Maj 1272, døde Hertugen.

Erik (II), Hertug af Sønderjylland, Søn af Hertug Valdemar IV og Sønnesøn af den foreg., blev efter sin Faders Død 1312 forlenet med Sønderjylland af Erik Menved; men det fjendtlige Forhold, hvori Faderen havde staaet til denne Konge, fortsattes af Sønnen. Saa godt som hvert Aar blev der sluttet Forlig imellem dem (1313, 1314, 1315, 1317); men Forliget var næppe sluttet, førend Striden igjen udbrød. Efter Kongens Død tænkte mange paa at vælge ham til Konge, da E. Menved havde advaret mod sin slette Broder Christoffer; men Hertugen vides ikke at have gjort noget Skridt for at vinde Kronen, hvorimod han erhvervede Langeland af den nye Konge. Han døde 12 Marts 1325 og ligger begravet i Slesvig Domkirke. Af sit Ægteskab med en Søster til den bekjendte holstenske Greve Gert efterlod han sig en Søn Valdemar, som allerede n. A. af et oprørsk Adelsparti blev valgt til Konge i Danmark, og en Datter Helvig, som blev gift med Valdemar Atterdag og Moder til Nordens store Dronning Margrete.

Erik Blodøxe, norsk Konge, Søn af Harald Haarfager og en dansk Kongedatter Ragnhild.

I sin Ungdom drog han paa Vikingetog, og for sine blodige Bedrifter her fik han Tilnavnet **Blodøxe**. Da Harald delte Riget imellem sine Sønner, udsaa han E. til sin Efterfølger, hvilket bragte E. i Strid med flere af Brødrene, bl. a. med Bjørn Farmand i Tønsberg, som blev dræbt af E. Da Harald nedlagde Regeringen, blev E. Overkonge (c. 930), men flere af Brødrene nægtede at anerkjende ham; han overvandt dem alle, navnlig i et Slag ved Tønsberg. Men da den yngste Broder Haakon kom hjem fra England og fik Støtte i det throndhjemske, skete der et almindeligt Frafald, og E. maatte forlade Landet (c. 935). Han drog atter ud paa Vikingetog, bemægtigede sig Orknøerne, og derfra lykkedes det ham en kort Stund at blive Konge i Northumberland (948); dog blev han kort efter fordrevet af den engelske Konge og faldt 954 i et Slag i England. Hans Sønner bleve senere Konger i Norge (s. **Harald Graafeld**); om hans Hustru **Gunhild** s. **Gunhild Kongemoder**.

Erik Christofferson, ældste Søn af Christoffer II og Dronning Euphemia af Pommern, blev valgt til Konge i Danmark (Tronfølger) i Begyndelsen af sin Faders Regering 1321 og kronet tillige med ham i Vordingborg Kirke af Ærkebiskop Esger Juel 15 Aug. 1324, men hører ligesom Valdemar III ikke med til Danmarks regerende Konger, da han ligesom denne døde før Faderen. Da Adelens Oprør udbrød mod hans Fader 1326, blev han af Oprørerne tagen til Fange paa Taarnborg Slot ved Korsør og kastet i et haardt Fængsel paa Haderslev Slot, hvorfra han først løsløbes efter Christoffers Tilbagekomst 1329. Han ægtede derpaa 1330 den holstenske Greve Gerts Søster Elisabeth, Enkehertuginde af Sachsen-Lauenburg, men forstød hende allerede n. A., da Krigen igjen udbrød med hendes Broder. I Slaget paa Lohede ell. Kropperhede imellem Slesvig og Rendsborg 30 Nov. 1331 led Christoffer og E. et stort Nederlag; begge Kongerne flygtede, og E. fik paa Flugten sin Helsot ved et Fald med Hesten, da han red over Danevirke, blev bragt til Kiel og døde her i Beg. af 1332. En af vore Krønniker siger, at han i alle Henseender var ubersmmelig. Han ligger begravet hos sine Forældre i Sorø Kirke.

Erik Ejegod, Konge i Danmark 1095—1103, den fjerde af de 5 Brødre, Sønner af Svend Estridsøn, som efter hverandre besteg den danske Trone, var ligesom alle denne Konges Sønner, af hvilke der nævnes 15, paa ên nær, nægte født. Af sin Broder Knud (d. hellige) blev han indsat til Jarl over Sjælland, og tillige med en anden af Brødrene, Benedict, kæmpede han tappert for Kongen under Bøndernes Overfald i St. Albani Kirke i Odense 10 Juli 1086. Benedict faldt tillige med Kongen, men E. banede sig Vej igjennem Mængden. Da han 9 Aar senere selv besteg Tronen, vandt han i sin korte Regering større Navnkundighed end de fleste andre danske Konger. Han besad store baade Sjæls- og Legemsfortrin, var høj og velskabt, smidig og stærk, paa Tinget veltalende og venlig mod alle sine Undersaatter, hvilket har skaffet ham det skjønne og sjældne Tilnavn Ejegod (d. e. den evig gode). Men han var tillige en kraftig Haandhæver af Lov og Ret; det fik enhver at føle, der vilde bøje Retten eller trodse Loven, hvad enten han var høj eller lav. Derfor var der ogsaa Ro og Sikkerhed i Landet; Almuen blev ikke trykket af de mægtigere, og Kjøbstæderne udviklede sig til en forhen ukjendt Velstand. Den Hungersnød, der havde fundet Sted under hans Forgænger, ophørte strax ved hans Regerings Tiltrædelse og afløstes af særdeles frugtbare Aar, der vedvarede, saa længe han styrede Landet, saa at alt bidrog til at gjøre Folket lykkeligt paa den Tid og Kongen elsket. Landets daværende Fjender, de hedenske Vender, som stadig hjemsøgte de danske Have og Kyster med deres Sørøverier, bekrigede han heldig; med sine Naboer, Kongerne i Broderrigerne, levede han derimod i den bedste Forstaaelse. 1098 foretog Kongen en Reise til Rom i det dobbelte Øjemed at faa sin myrdede Broder, Kong Knud, af Paven optagen blandt Kirkens Helgener og befri den nordiske Kirke fra at staa under en fremmed Prælat ved at skaffe den en egen Ærkebiskop. Han opnaaede begge Dele: 1101 blev Knuds Lig optaget af Graven og med stor Højtidelighed skrinlagt i den nye Kirke i Odense, som han selv havde begyndt at bygge, og som bærer hans Navn, og 1104, Aaret efter E.s Død, blev et Ærkesæde for Norden oprettet i Lund (s. **Asger Svendsøn**). Endnu en Pilegrimsreise foretog han sig i Foraaret 1103 til den hellige Stad, som 4 Aar tidligere ved det første Korstog var bleven Hovedsædet for et christent Rige under vesterlandske Regenter; Kongen vilde nemlig ved Frelserens Grav gjøre Bod for et Mord paa nogle af sine Hofmænd, hvilket han fortælles ufrivillig at have begaaet. Aldrig har vel et Folks Kjærlighed til dets Konge vist sig paa nogen skjønnere Maade end ved denne Lejlighed; thi da han paa Viborg Ting tilkjendegav sin Beslutning, bad det forsamlede Folk ham først under Taarer og Knæfald om at afstaa fra sit Forsæt, og da det ikke hjalp, tilbød det at give en Tredjedel af sin Ejendom for at løskjøbe ham fra hans Løfte; men den fromme Konge forblev urokket. Til Rigsforstandere i sin Fraværelse indsatte han Biskop Asger i Lund, der var beslægtet med Kongehuset, og sin ældste Søn Harald Kesja. Han tog sin Dronning Bothilde med sig og et stort Følge af Rigets anseligste Mænd. Igjennem Rusland drog Kongen og hans Følge til Constantinopel, hvor Kejser Alexios Komnenos, vant til Troløshed hos sine fordærvede Grækere, i Begyndelsen viste sig mistænksom mod den nordiske Konge, hvis Landsmænd tjente som Kejserens Livvagt; men da han erfarede, at Kongen i Stedet for, som han frygtede, at forlokke Væringerne, tvært imod kraftig formanede dem til Tapperhed, Orden og Troskab mod deres fremmede Herre, modtog han ham med de største Æresbevisninger ved sit Hof. E. naaede imidlertid ikke sin Rejses Maal; paa Cypern blev han syg og døde 10 Juli 1103 — samme Dag, paa hvilken han 17 Aar i Forvejen med Nød og næppe var undgaaet Døden i Kampen ved sin Broders Side. Den elskede

statu ecclesiæ et legitima potestate Romani ponteficis liber«. Ligeledes har E. haft en mægtig Støtte i den gallikanske Kirke. Men da Kirken ved Revolutionen og de dermed i Forbindelse staaende store Seculariseringer af gejstligt Gods paa mange Maader saa sig truet af Staten, kastede Episkopatet sig i Armene paa Rom for her at have et Værn mod verdsligt Overgreb. Derved har E. efter Revolutionen tabt sin Betydning og Indflydelse, medens Papalsystemet nu hævdes af Majoriteten i den romerske Kirke. — Ved den protestantiske Kirkes Nød i det første Aarh. var Kirkeregimentet gaaet over i Fyrsternes Hænder, og disse udøvede nu som præcipua membra ecclesiæ (Menighedens første Medlemmer) de episkopale Rettigheder. Dette gav Anledning til, at der ogsaa i den protestantiske Kirke uddannedes et E., der i Løbet af det 17de Aarh. fik sin videnskabelige Begrundelse af den orthodoxe Theologi og den dermed forbundne Jurisprudens. Dette E. holder fast ved Middelalderens Adskillelse af gejstlig og verdslig Magt som to selvstændige, af Gud ordnede Omraader; men det gjør tillige Fyrsten til summus episcopus (Overbiskop), i hvis Person altsaa den højeste verdslige Magt er forenet med den højeste gejstlige. Denne Theori, der kun stadfæstede de faktisk bestaaende Forhold, støttede sig paa den saakaldte Devolutionsret, d. e. man sluttede fra den i Religionsfreden i Augsburg 1555 og i den westfalske Fred 1648 udtalte Suspension af den biskoppelige Jurisdiction til en nødvendig Overdragelse af denne til Landsherrerne, som altsaa skulde udøve den paa dem devolverede Episkopalret som en egen, fra deres verdslige Landshøjhed aldeles forskjellig Ret, som et Depositum, der er dem stiltiende overdraget som de fornemste Menighedsmedlemmer. Man skjelnede fremdeles i Landsherrens Episkopat mellem et „verdsligt Episkopat" (jus circa sacra) og et „kirkeligt Episkopat" (jura in sacris). Det første omfatter 1) den territoriale Reformationsret, d. e. Retten til at bestemme, om og hvorvidt et Religionsparti kan taales i Staten; 2) Placet, d. e. Retten til at lære alle i Landskirken forekommende Ytringsformer at kjende og til enten at undertrykke dem eller lade dem uhindret udvikle sig; 3) Beskyttelsesretten, d. e. Retten til at beskytte Kirken mod fremmede Indgreb. Dette „verdslige Episkopat" betragtes nu i Almindel. som liggende i Statsmagten som saadan, medens det „gejstlige Episkopat" tilhører Kirken selv og kun kan overdrages Statens Overhoved, naar han hører til Kirken. De af denne flydende biskoppelige Functioner bør Landsherren aldrig udøve i egen Person eller ved verdslige Functionærer eller Institutioner, men ved kirkelige Organer, der have at varetage Overholdelsen af Bestemmelserne om Lære, Cultus og Disciplin, og som ere de egentlig afgjørende i alle Spørgsmaal om Kirkens indre Anliggender. Jvfr. **Territorialsystem.**

Episk Poesi, den Digtart, som i fortællende Form fremstiller en poetisk Handling, d. e. en Række af Handlinger eller Begivenheder, der staa i nødvendig Forbindelse med hverandre og derved med en Hovedhandling, og som med denne udgjøre et fuldstændigt og afsluttet Hele. Stoffet for et episk Digt (dets „Fabel") kan være opdigtet eller, hvad der er det sædvanlige, hvile paa historisk Grund, paa hvilken Digteren da behandler det givne Stof efter sit Tarv. I videste Betydning høre ogsaa opdigtede Fortællinger i prosaisk Form (Roman, Novelle) herhid. Et e. Digt fremstiller i en jævn og rolig Form Billedet af en opdigtet eller sunden Række Begivenheder og Forhold. Det bør være rent objectivt; Digterens egen Personlighed, Stemning osv. bør ikke fremtræde, og Digtet bliver desto fuldkomnere, jo mere det giver et af Forfatterens Individualitet uafhængigt, ideelt Maleri af sin Gjenstand. Et større episk Digt over en i Indhold og Omfang mærkværdig Handling kaldes et **Epos** ell. **Epopøe**, et „Heltedigt". Om den e. Digtnings Historie og Underafdelinger s. **Digtekunst.**

Episōde, Indskud, Indfletning i et Digt (f. Ex. i et Epos), underordnet Handling.

Epispadi, en medfødt Misdannelse af det mandlige Lem, hvorved Urinrøret ligger som en aaben Rende paa den øverste Flade af dette, der samtidig er lille, rudimentært; ofte er tillige Urinblæren aaben fortil. E. kan kun vanskelig hæves ved Operation.

Epistel, gr. ἐπιστολή, Brev; i det kirkelige Sprog de apostoliske Breve i det nye Test. og især de Afsnit af samme, som ere udvalgte til Texter for Prædiken paa Søn- og Helligdage. En Prædiken, som holdes over en saadan Text, kaldes **Epistelprædiken. Epistolæ canōnicæ**, lat., kaldes de Skrivelser fra ansete Biskopper, især fra dem, der beklædte sedes apostolicæ, fremfor alle Rom og Alexandria, som besvarede Forespørgsler om den hos dem gjældende kirkeretlige Praxis. De kaldes ogsaa **e. decretāles. Epistŏlæ synodāles** kaldes de Skrivelser, som meddelte Synodalbeslutninger til langt bortliggende Menigheder. **»Epistolæ obscurōrum virōrum«**, en Samling Breve, som udkom i 3 Afdelinger 1517—19, og som indeholde en foregiven Brevvexling mellem udenlandske Venner og Kølnerlæreren Ortuinus Gratius fra Deventer. Paa barbarisk Munkelatin indeholde de en træffende Skildring af Obscurantisternes hele Tænke- og Handlemaade og spotte med skaanselløs Satire Munkenes Uvidenhed, Usædelighed og Daarskaber, hvorved disse Breve kom til at bidrage ikke lidet til Reformationens Fremme. For at gjøre Spotten fuldstændig vare Typerne slette og Skriften forsynet med mange Abbreviaturer; endelig havde man tilføjet et paveligt Privilegium mod Eftertryk for 10 Aar. Satiren var saa fin, Munkeaanden og Munkesproget saa heldig gjengivne og Hadet mod Reuchlin, der alle Vegne spillede med ind, saa raffineret trohjærtigt, at et maaske dog ikke ganske paalideligt Sagn fortæller, at Tiggermunkene i Begyndelsen holdt Brevene for ægte og undskyldte det ofte knudrede Latin med vis sententiarum. Sikkert er det, at Tiggermunkene hos Pave Leo X udvirkede en streng Bulle mod alle Brevenes Læsere; men dette forøgede kun Lysten til at læse dem. Forfatteren eller vel rettere Forfatterne til E. o. v. kjendes ikke; i Følge de nyeste Under-

;gelser nævner man i Almindelighed den lærde
bogtrykker Crotus Rubianus som Hovedmanden.
Epistolæ Pilati«, to apokryphiske Breve om
esu Person og Død, som angives at være
revne af Pontius Pilatus til Kejser Tiberius,
som ikke maa forvexles med »Acta Pilati«.
e berette i Korthed og i christelig Aand,
vad der foregik med Christus under Pilatus.
Epitaphium, Gravskrift, Gravminde.
Epithalamium (af gr. θάλαμος, Sovekam-
er) kaldtes hos Grækerne og Romerne en Bryl-
psfang, som blev afsungen (for det meste uden
ivl af unge Piger) foran eller i de nygiftes
rudeværelse. Den er forskjellig fra Hyme-
꞉os, som blev sungen under Brudetoget
aar Bruden førtes fra Forældrenes til Brud-
mmens Hus); men undertiden, og i romersk
rogbrug altid, bruges E. ensbetydende med
Under Navnet »E. Pelei et Thetidis« have
et Digt af den romerske Digter Catullus og
:ledes adskillige E. fra den senere Kejsertid.
Epithēl, det fine, bløde Overtræk, der be-
der Legemets Slimhinder, serøse Hinder og
re indvendige, frie Flader, bestaar af et enkelt
r flerdobbelt Lag af flade (Pladeepithel) eller
ndriske (Cylinderepithel), bløde Celler, Epithe-
eller, undertiden forsynede med Fimrehaar
ireepithel) paa disses frie Flade. Epitheliāl-
t, Epitheliōm, s. Cancroid.
pitheton, Tillægsord, nærmere Bestem-
'esord, Binavn; det kaldes E. ornans (pry-
e, forskjønnende), naar det tjener til ved
ivelse af et anskueliggjørende Kjendetegn
ringe Hovedbegrebet nærmere for Phan-
n.
pitome, gr., Uddrag af et større Værk,
holdsfortegnelse. Især i den senere Romer-
g i den byzantinske Tidsalder var det al-
eligt at forfatte saadanne E. Den, der
e det, kaldtes Epitomātor.
izōer, d. s. s. Ektoparasiter. Epizooti kal-
en Sygdom, der pludselig angriber et
Antal Husdyr af en bestemt Art; den
a udbrede sig meget betydelig. Den op-
hyppig ved ejendommelige atmosphæriske
lluriske Forhold, men antager hurtig en
m Charakter, forplanter sig videre ved
te (Miasmer og Contagier) og kan da
meget ondartet og farlig. E. svarer til
mi hos Mennesket.
öche, gr., Standsning, Hvilepunkt; et
ende Moment i Historien eller i en Vi-
bs Udvikling; fremragende Personligheder
igtige, følgerige Begivenheder siges der-
„gjøre E." E. for en Tidsregning eller
er det Tidspunkt, hvorfra den regnes,
Christi Fødsel for den christne Æra.
onomien er Længden i E. et af en Planet-
Elementer; derved forstaas Planetens
e i et vilkaarlig valgt Øjeblik, f. Ex.
ndredets Begyndelse.
de, gr., Efter- eller Slutningssang,
hos de gamle den Del af et lyrisk
er med eget Versemaal fulgte som Slut-
fter Strophen og Antistrophen. Deraf
(med Undtagelse af Disticha) lyriske
i hvilke et kortere Vers fulgte efter
ere, E.; saadanne skulle være opfundne
ilochos, hvis spottende Jamber Horats
efterlignede i sine E., hvad Formen angaar,
medens Indholdet hos Horats ikke altid er
satirisk.
Epōnymos kaldtes i de græske Stater den
Person, med hvis Navn Aaret betegnedes,
f. Ex. i Athen den første Archont, i Sparta
den første Ephor, i Argos Heras Præstinde osv.
Epos [ē], Epopoe [pē], s. Episk Poesi.
Eppendorf, Landsby i Holsten, ved Alster,
strax n. for Hamborg, med smuk Kirke, talrige
Landsteder, Brøndcuranstalt og et 1775 stiftet
Døvstummeinstitut, det ældste i Tyskland.
Epsom [ē], Flække i Surrey-Shire i Eng-
land, 2 M. s. s. v. for London. 7,000 J.
Store Hestevæddeløb (s. Derbydagen). E. var
tidligere et stærkt besøgt Badested og har Mi-
neralkilder, hvis Vand, der indholder svovlsurt
Magnesia, nu kun benyttes forsendt. Ogsaa
det ved Inddampning af Vandet vundne Salt
Epsomersalt (engelsk Salt), anvendes som Af-
føringsmiddel.
Epulōnes kaldtes et i det gamle Rom 198
f. Chr. indstiftet, af 3, siden 7 Mænd be-
staaende Præstecollegium, der havde at forestaa
Festmaaltiderne til Gudernes Ære.
E pur si muōve, it., „og dog bevæger den
(Jorden) sig", Ytring, som — uden Hjemmel
— tillægges Galilei, da han 1633 havde maattet
afsværge sin Tro paa det kopernikanske System.
Eques, lat. [ē] (Flert. Equites), s. Riddervæsen.
Equipage, fr. [pāsche], Kjøretøj. Equipage-
mester, den, der leder Krigsskibes Udrustning.
Equipēre, udstyre, udruste. Equipēring, Udstyr,
Udrustning.
Equivoque, fr. [ekivōkk], Tvetydighed; tve-
tydig, slibrig.
Equuleus, lat., d. e. den lille Hest, Stjærne-
billede paa den nordlige Himmel, s. Hest.
Er ell. Jr, s. Kobber.
Eragte bet. i det jurid. Sprog specielt at
afsige en Kjendelse i Modsætning til en egent-
lig Dom. Medens Overgangen fra Præmis-
serne til Conclusionen i en Dom sker ved
Ordene „Thi kjendes for Ret", sker den i saa-
danne judicielle Afgjørelser, som ikke ere egent-
lige Domme (foreløbige Kjendelser, Foged-
decreter, Skiftedecisioner osv.) i Almindelighed
ved Ordene „Thi eragtes". Eragtning, Kjendelse.
Érard, Seb. [rāhr], f. 1752 i Straßburg,
d. 1831 i Paris, verdensberømt Piano- og
Harpefabrikant. 1768 kom han til Paris, ar-
bejdede hos en Instrumentmager og udviklede
der saaledes sit mechaniske Talent, at han vakte
Opmærksomhed, blandt andre hos Hertuginden
af Villeroy, for hvem han 1777 byggede det
første rigtige Hammerclaver. Snart efter kom
hans Broder, Jean Baptiste (d. 1826), ogsaa til
Paris, og 1785 grundlagde de to Brødre i
Forening det Etablissement, som senere stedse
har staaet i Spidsen og været Mønster for alle
lignende. Under Revolutionen var E. i Lon-
don og grundlagde ligeledes der en Fabrik,
som snart tog stort Opsving. Fra 1808 var
E. afvexlende i London og Paris for selv at
lede sine Kæmpefabriker. Af hans talrige Op-
findelser ere de mest epochegjørende „Repeti-
tionsmechaniken" (double échappement) i Pia-
nofortet og le double mouvement i Pedal-
harpen, hvis nuværende Fuldkommenhed saa-

ledes skyldes ham. Ved hans Død gik Etablissementet over til hans Broderson, Pierre E., f. 1796, d. 1855. Dennes Efterfølger som Chef blev hans Enkes Broderson, Pierre Schöffer, d. 1878.

Erasistratos fra Keos, Livlæge 304 f. Chr. hos Seleukus Nikator, gjorde store Opdagelser i Anatomien og dannede en egen Skole.

Erăsmus, Desiderius, egtl. Gerard Gerardsen, berømt Humanist, f. 28 Oct. 1465 i Rotterdam, hvorfor han ogsaa kaldes Roterodămus, blev opdraget af det fælles Livs Brødre i Deventer, nødtes som uægte Barn af sine Slægtninge til at gaa i Kloster, men opnaaede 1491 ved Hjælp af Biskoppen af Cambray, der vilde benytte hans klassiske Dannelse, at kunne leve Resten af sit Liv uden for Klosterets Tvang. I Paris studerede han en Tid scholastisk Theologi, foretog derpaa lærde Rejser gjennem en stor Del af Europa, kom i Berøring med næsten alle Datidens udmærkede Mænd, underviste en Tid i det græske Sprog i Oxford, men trak sig fra 1516 tilbage til Basel, hvor han levede hos sin lærde Forlægger Frobenius som en Videnskabernes Konge, der i stolt Selvfølelse afslog Kirkens højeste Værdigheder (Cardinalhatten) lige saa vel som Livet ved Fyrsternes Hoffer. Sin personlige Uafhængighed satte han over alt, og i Basel fandt han den Gang mere end noget andet Sted, hvad hans fine, aandsaristokratiske Natur maatte kræve, urban Dannelse i Forbindelse med Ordets Frihed og en Kreds af udmærkede Videnskabsmænd, der gjorde Universitetet i Basel til et af Midtpunkterne for det aandelige Liv i Europa. Da Reformationens Sejer 1529 forstyrrede den tidligere videnskabelige Ro i Basel, bosatte han sig i Freiburg i Breisgau, men døde dog i Basel 12 Juli 1536 paa et Besøg hos Frobenius. E. var et Forstandsmenneske, uden egentlig skabende Kraft og Dybde, og ej heller nogen stor Charakter — navnlig var han i høj Grad forfængelig og let tilgængelig for Smiger —; men en overordentlig Fylde af Lærdom, uforlignelig Lethed i Udtrykket og uudtømmeligt Vid stod til hans Raadighed. Snart dreven af egen Lyst og snart tilskyndet af sine mægtige Velyndere har han med en aldrig hvilende Virksomhedsdrift behandlet de forskjelligste Gjenstande i det verdslige og kirkelige Liv, udgivet Klassikere og Kirkefædre, besørget den første trykte Udgave af det nye Testaments Grundtext og forsynet den med en elegant latinsk Oversættelse. Som lærd Humanist har han mere end nogen anden hævdet Videnskabens Ret til Frihed og paavist den scholastiske Theologis aandelige Uformuenhed, men paa samme Tid har han ogsaa revset de nye Ciceronianeres hedenske Retning og altid vist hen til det nye Testaments Christendom. Med sit skarpe Vid blottede han især i sit Skrift „Daarskabens Ros“ (»Encomium moriæ«) og i sine „Samtaler“, der udbredtes i mange Tusender af Exemplarer, Fordærvelsen i alle Stænder lige op til Pavens Trone og tugtede skaanselløst det udartede Munkedømmes Uvidenhed, Ladhed og Usædelighed. Ogsaa Tidens Overtro, og hvad han henregnede dertil, som Klosterløfter, Fasten, Valfarter, Afslad, Helgendyrkelse osv., afslørede hans fine, skarpe Pen, og derved har han paa mange Maader banet Vej for en kommende bedre Tid. Men til Reformator var han ikke kaldet; dertil manglede han det religiøse Gemyts Inderlighed og fremfor alt Mod og Selvfornægtelse. Derfor kunde han nok en Tid glæde sig over Luther; men da denne stormede frem mod det bestaaende, trak E. sig forsigtig og frygtsomt tilbage. Da Kurfyrst Frederik d. vise spurgte ham om hans Mening om Luther, gav E. det undvigende, charakteristiske Svar: „Luther har fejlet i to Ting, i at røre ved Pavens Krone og ved Munkenes Bug.“ Senere (1524) lod han sig af Paven og Henrik VIII af England overtale til at rette et heftigt Angreb paa Luthers Lære om Viljens Ufrihed, hvilket Luther besvarede med lignende Voldsomhed. Fra den Tid var E. Reformationens svorne Fjende og gav sin Harme Luft i satiriske Udbrud, navnlig imod Præsternes Ægteskab, som i den bekjendte Ytring: „I Stedet for at sammenligne Reformationen med en Tragedie skulde man hellere sammenligne den med en Komedie, da ethvert Røre endte med Giftermaal.“

Erăstus, en af Apostelen Paulus's Ledsagere (Ap. Gj. XIX, 22), maaske den samme, der i Rom. XVI, 23 omtales som Staden Korinths Kæmner, siges at være bleven Biskop i Philippi og Martyr. Hans Mindedag er 26 Juli.

Erăstus, Thomas, egtl. Lieber ell. Liebler, f. 1524 i Baden i Schweiz, studerede Theologi i Basel, Philosophi og Medicin i Bologna og Padua, blev 1558 Livlæge hos Kurfyrst Otto Henrik af Pfalz og tillige medicinsk Professor i Heidelberg. Som Naturforsker optraadte han mod Paracelsus's astrologiske og alchemistiske Phantasterier, men samtidig forsvarede han Hexeprocessernes Retmæssighed. I Nadverlæren var han Zwinglianer; da det calvinistiske Parti i Heidelberg efter 1560 vilde indføre Kirketugt og Presbyterialforfatning, traadte han bestemt op derimod, men paadrog sig derved Regeringens Unaade. Han blev selv et af de første Ofre for den nyindførte Kirketugt, blev anklaget for Unitarisme og excommuniceret. 1580 drog han til Basel, hvor han døde 1583 som Professor i Moral. I sin Tidsalders kirkelige Anliggender har han baade praktisk og theoretisk grebet saa betydelig ind, at man endnu i Storbritannien kalder den Anskuelse, som hævder Statsmagtens Supremati over Kirken, **Erastianisme**.

Erăto, en af de 9 Muser. Hun var den lyriske, især den erotiske Digtekunsts Muse og fremstilles med en Cithar i den venstre Arm.

Eratŏsthenes fra Kyrene i Afrika, f. 276 f. Chr., d. 194, lagde sig især efter Mathematik og Astronomi og har store Fortjenester af den sidste Videnskab. Han bestemte Ekliptikas Hældning og samlede en Stjernekatalog, som imidlertid er tabt. Mest bekjendt er han deraf, at han foretog den første Grademaaling for at bestemme Jordens Størrelse. Han maalte nemlig Linjen imellem Alexandria og Syene, som han antog at ligge under samme Meridian (hvilket noget nær er rigtigt). Da Resultatet er udtrykt i Stadier og Stadiens Størrelse ikke er tilstrækkelig bekjendt, kan en nøjagtig

aelse af denne Udmaaling ikke finde Sted; get afvigende fra Sandheden er den ikke. istruction af en Fortegnelse over Prim- anvendte han den saakaldte „Simethode" n Eratosthenis, d. e. E.s Si). Me- vil let forstaas, naar man opskriver i Orden de ulige Tal, f. Ex. op til 15 Rækker paa et kvadreret Papir. s nu af denne Tabel alle de Tal, som lige med 3, 5 eller 7, saa faas en „Si", lp af hvilken man umiddelbart kan ud- alle Multipla af 3, 5 og 7 af hver af e Grupper paa 105 ulige Tal, naar pskrives paa lignende Maade som de E. skal til sidst have taget sig selv af ed frivillig Hunger, af Mismod over at røvet Synet. Af hans Skrifter ere agmenter tilbage.

h, Stad i Storhertugd. Hessen, 5 M. : Darmstadt, med 3,000 J. Berømte r i Elfenben. E. har et Slot, der er s for de mediatiserede Grever E.-E., ilket findes en rig Vaabensamling med Rustninger og prægtige Glasmalerier, Museum for Oldsager. I Slotscapellet bravmæler over Eginhard og Emma, fra Greverne af E., udledede deres Slægts else.

s, Carl Jaromir, bøhmisk Historiker og r, f. 1811, var Archivar i Prag, men levet et literært Privatliv, hvis Frugter e i »Pisně národní v čechách« (3 Bd., 5, 2den Udg. 1862), den vigtigste Sam- bøhmiske Folkesange, og i forskjellige r til Oplysning af Böhmens ældre Li- og Historie, som 2det Bd. af »Výbor tury české« (Udvalg af den bøhmiske r, 1868), omfattende det 15de og 16de Literatur (1ste Bd. udkom 1845, be- f Schafarik), og »Regesta diplomatica s ab a. 600 ad a. 1853« (1855 f.). Han aa selv forfattet Digte under Paavirk- Folkesangene. D. 20 Nov. 1870 i Prag.

, Oldtidens Arbela (s. d. A.), Stad i det Tyrki, 10 M. s. for Mosul paa en nellem Floderne Store- og Lille-Sab. :.

m [e], Er, et af Mosander 1843 opdaget, jældent Metal, der som kiselsurt Salt mer sammen med Yttrium i Gadolinit. rbinjord, giver gløbet i en ikke lysende : et uafbrudt Spectrum med intensive jer, medens Opløsningen af dets Salte Absorptionsspectrum, hvis mørke Linjer øjagtig sammen med hine lyse (jvfr. analyse).

la y Zuñiga, Alfonso de [silja i sū- berømt spansk Digter, f. 1533 i Madrid m Slægt, blev Page hos Kronprinsen Philip II), ledsagede denne paa Rejser a 1547—51 og var til Stede ved hans med Dronning Marie af England 1554. n fik Underretning om de indfødtes nod de spanske Erobrere i Chile, meldte som frivillig Deltager i Toget, hvis lige Afvexlinger under de fremmede og lige Omgivelser tillige med Araucaner- emodige Modstand ydede ham rigt Stof Digtning. Han kæmpede med Ære i 7 Slag, udstod store Lidelser, var bl. a. nær bleven henrettet paa Grund af en Duel og vendte efter 8 Aars Fraværelse syg tilbage til Spanien 1562. Hans store Epos »Araucana« har hentet sine bedste Partier fra dette Tog; den spanske Nationalaand med sin klassiske rid- derlige Stolthed er Digtets Grundstemning. Det bestaar af 37 Sange i Ottaver, hvori Ariosts og Tassos Indflydelse spores. Skil- dringerne fra det tropiske Æventyrland ud- mærke sig ved sjælden Sandhed og Anskuelig- hed (de 15 første Sange ere digtede paa Stedet). Senere, hvor frit digtede Episoder med my- thologisk-allegorisk Apparat komme til, daler Digtet, især i tredje Del, som først udkom 1590 — en underlig Blanding af Mythologi og moderne Politik. I sin Helhed mangler Digtet Plan og Concentration; men det er fuldt af kjække og maleriske Detailler og en ægte Ridderaand. Efter sin Hjemkomst gjorde E. flere Rejser, bl. a. til Italien, tjente 1576 ved den tyske Kejsers Hof og døde i Madrid i Fattigdom c. 1595. To andre Digtere, Osorio og Pedro de Oña, have givet lange Fortsættelser af „Araucana"s Fortælling om Kampen i Chile.

Erckmann-Chatrian [schatriäng], literært Firma for Vennerne Emile E., f. 1822, og Alex. C., f. 1826 i Elsaß. E. studerede op- rindelig Jura, og C. var ansat ved en belgisk Fabrik, men de forlod begge deres Stilling af literær Tilbøjelighed. Efter flere fælles Uheld paa Literaturens Bane, der tvang dem til at søge deres Underhold paa Embedsvejen, udgav de 1859 Fortællingen »L'illustre doc- teur Mathéus«, hvis phantastisk-typiske Figur, en tysk, philosophisk Don Quixote, bevæger sig paa en ypperlig skildret Baggrund af Folke- livet i Rhinlandene. Ved »Contes des bords du Rhin« (1862) og en lang Række Fortæl- linger, hvor realistisk og tro opfattede Billeder af Livet, navnlig i Elsaß, samt Revolutionens og det første Kejserdømmes Begivenheder ere Hovedsagen, have de erhvervet sig stor Popu- laritet. 1868 udkom den historiske Roman »Hi- stoire d'un paysan« og 1869 »Le Juif Polo- nais«, et Skuespil, der opførtes med stort Bi- fald paa Théâtre de Cluny. 1872 udkom »Histoire du plébiscite racontée par un des 7,500,000 oui«; den patriotiske Tone i Billedet fra den sidste fransk-tyske Krig i »Le brigadier Frédéric« (1874), gjorde stor Lykke. 1876 kom »Souvenirs d'un chef de chantier à l'Isthme de Suez«, 1877 »Contes vosgiens«. 1876 spil- ledes en Dramatisering af deres tidligere Ro- man »L'ami Fritz« paa Théâtre franç., 1882 spillledes Bearbejdelsen af »Les deux frères« under Titlen »Les Rantzau«. Had til Bona- partismen og Tyskerne træder stærkt frem i deres Produktion.

Erd, Flække i Ungarn, 2 M. s. for Buda- Pest ved Donaus højre Bred. 4,000 J. I Omegnen sejrede Hert. Carl af Lothringen over Tyrkerne 23 Juli 1684.

Erdély ell. **Erdély Ország** [ärdehlj örsahg], det ungarske Navn paa Transsylvanien.

Erdélyi, Joh. [ärdehljí], ungarsk Skribent og Digter, f. 1814, studerede i Pest, udgav 1833 en lyrisk Digtsamling, der 1839 skaffede ham Plads i Akademiet, og 1846—47 en

fortjenstfuld Samling Folkesange og Æventyr (»Népdalok és Mondák«), ledsaget af en Afhandling om den ungarske Folkepoesi, samt var Redacteur af Tidsskriftet »Szépirodalmi szemle«. Han deltog i Revolutionen 1848—49, maatte efter Katastrophen ved Villágo forlade Hovedstaden og levede siden i sin Fødeby, udfoldende en betydelig poetisk og literær Production. D. 1868.

Erding, Stad i Øvre-Bayern, 4 M. n. ø. for München. 3,000 J. Kornmarkeder. V. for Staden mellem Floderne Sempt og Isar strækker sig det store efter den opkaldte Mosedrag.

Erdmann, Axel Joach., svensk Geolog, f. 12 Aug. 1814 i Stockholm, var, efter at han ved Universitetet i Upsala havde taget juridisk Embeds- og Bjærgværksexamen samt end videre gjennemgaaet Bjærgværksskolen i Falun, en Tid ansat som Lærer ved den nævnte Skole og havde dels paa egen Bekostning, dels i Følge paalagt Hverv gjort en Mængde geologiske Rejser i Sverige og Norge, inden han 1858 udnævntes til Chef for det da, især efter hans Forslag, oprettede Bureau for „Sveriges geologiske Undersøgelse". Ved denne Embedsstilling gaves der ham Lejlighed til i videre Omfang at fortsætte sine videnskabelige Forskninger i Sverige, men de Anstrængelser, han derved underkastede sig, paadrog ham et chronisk Onde, som voldte hans Død 1 Dec. 1869. Foruden flere, i Sv. Vetensk. Akad. Skrifter meddelte Afhandlinger over chemiske Undersøgelser af adskillige Mineralier samt geognostiske Beskrivelser over nogle af Sveriges vigtigste Malmlejer udgav han en »Lärobok i Mineralogien« (1853, 2det Opl. 1860), et populært holdt geognostisk Arbejde »Vägledn. till bergarternas kännedom« (1855) og »Bidrag till kännedom om Sveriges qvartära bildningar« (1868), der udgjør 1ste Del af en fuldstændig Redegjørelse for de ved „Sveriges geologiske Undersøgelse" vundne Resultater. — Sønnen, **Edvard E.**, f. 31 Oct. 1840, fra 1870 Geolog og Museums-Amanuensis ved „Sveriges geologiske Undersøgelse", har udarbejdet flere af de af dette Bureau offentliggjorte Kort og Beskrivelser, samt desuden udgivet en Mængde geologiske Afhandlinger, saasom »Om bergolja« (1869), »De allmännaste af Sveriges berg- och jordarter« (2den Udg. 1875), »Populär geologi« (2den Udg. 1876) m. m.

Erdmann, Joh. Ed., tysk Philosoph, f. 1805 i Volmar i Lifland, studerede i Dorpat og blev 1829 Præst i sin Fødeby. 1832 rejste han til Berlin, hvor han hørte de betydeligste Videnskabsmænd. 1836 blev han Professor i Philosophi i Halle. Han tilhører den hegelske Skole. Skrifter: „Versuch einer wissenschaftl. Darstellung der Gesch. der neuern Philosophie" (3 Bd., 1834—53); „Ueber Glauben und Wissen"; „Natur und Schöpfung"; „Leib und Seele"; „Grundriß der Psychologie"; „Grundriß der Logik und Metaphysik". Hans „Grundriß der Geschichte der Philosophie" (2 Bd., 1866 og oftere) er en af de bedste Haandbøger i Philosophiens almindelige Historie.

Erdmann, Otto Linné, bekjendt tysk Chemiker, f. 11 Apr. 1804 i Dresden, hvor hans Fader, **Carl Gottfried E.**, der indførte Vaccinationen i Sachsen, var Læge. E. studerede først Pharmaci, senere Chemi; allerede 23 Aar gl. blev han extraord. Professor i Chemi i Leipzig og 3 Aar efter Prof. i technisk Chemi smstds., hvilken Stilling han beklædte til sin Død 9 Oct. 1869. Under hans Ledelse blev det nye Laboratorium i Leipzig bygget 1842, et den Gang almindelig beundret Institut. Foruden ved mange ypperlige Arbejder, om Nikkel og dets Forbindelser, om forskjellige organiske Farvestoffer og (i Forbindelse med Marchand) om flere Stoffers Atomtal, har E. især gjort sig fortjent som Skribent. 1858 udkom hans „Lehrbuch der Chemie", der til 1861 oplevede 4 Oplag. 1828—33 udgav han „Journal für technische und ökonomische Chemie", dernæst den bekjendte „Journal für praktische Chemie", som han først redigerede alene, dernæst med Schweigger-Seidel, saa med Marchand, til sidst med Werther (nu redigeres det af Kolbe), og som altid har været anset for et af de bedste chemiske Tidsskrifter.

Erebos [ĕ], et mythisk Væsen, født af Chaos; med sin Søster Natten avlede han Ætheren og Dagen. Hos Homer er E. et mørkt Sted under Jorden, som de afdøde maa passere paa Vejen fra Oververdenen til Underverdenen.

Erebus [ĕ], en over 12,000 F. høj Vulkan under 5° v. L. og mellem 77° og 78° s. Br., paa Østsiden af det af J. C. Ross 1872 opdagede Victorialand.

Erĕchtheus og **Erichthŏnios** vare oprindelig en og samme Person, der først senere fremtræder som to forskjellige. Han var en attisk Heros, hvis Historie hænger sammen med Attikas ældste Culturudvikling. Hos Homer er han en Søn af Jorden, Athenes Fostersøn, hos senere Skribenter en Søn af Hephæstos og Athene, som efter at have skjult ham i en Kiste overgav den til Kekrops's Datter Pandrosos med Tilhold om ikke at aabne den. Pandrosos's Søstre aabnede den af Nysgjerrighed og fandt i den Barnet, omslynget af en Slange. Efter at være bleven voxen indstiftede E. Panathenæerfesten. Diodor gjør E. til en Ægypter, der under en Hungersnød havde bragt Korn til Attika, og som til Løn for denne Tjeneste havde faaet Kongemagten i Landet. **Erechtheion** var en gammel Helligdom paa Akropolis i Athen, hvor Athene dyrkedes sammen med Erechtheus. Her var Gudindens gamle, fra Himlen nedfaldne Billede og det hellige Oljetræ. Dette Tempel gjenopførtes paa den peloponnesiske Krigs Tid efter den oprindelige Plan, men med stor Pragt; det er for en stor Del endnu bevaret og er et af de skjønneste Minder om jonisk Bygningskunst. — En anden **Erichthonios** var Søn af Dardanos, Fader til Tros; han kaldtes den rigeste blandt Menneskene.

Erectiōn, Oprettelse; Rejsning, den Tilstand af Opsvulmning og Spænding, i hvilken visse Legemsdele kunne sættes ved en større Ansamling af Blod i dem. Denne Egenskab er knyttet til det **erectile** ell. cavernøse Væv og derfor ejendommelig for det mandlige Lem, Kildreren og Brystvorten hos Kvinden, samt de cavernøse Svulster. **Erectiōnsbrev** ell. **Erectiōnspatĕnt** kaldes det Document, hvorved et

r et Stamhus oprettes, og som navn-
eholder Bestemmelser om den Orden,
e succesionsberettigede Personer efter
re skulle tiltræde Besiddelsen deraf.
kaldes den, der har oprettet (erigéret)
rat.
i, Havnestad i Lilleasien ved det sorte
' M. ø. for Skutari. 3,000 J. E. er
ns Heraclea Pontica.
it, s. Eneboer.
itage [täsche], d. e. Enebolig, en-
ggende Lystslot, saaledes ved flere af
s større Stæder. Eremitagen hos os
ille Jagtslot i Jægersborg Dyrehave
Sogn), som Christian VI lod opføre
rah 1736, men som henstaar ubeboet.
ttet er der skjøn Udsigt over Dyrehavs-
med dens Grupper af Kron- og Daa-
over Sundet med dets mange Sejlere.
itkrebs (Pagurus) kaldes en temmelig
ruppe af tifodede (decapode) Skjoldkrebs,
temmelig udmærke sig ved deres Skjæv-
den bløde, sækformede Hale og derved,
skjules i et tomt Sneglehus. Skjoldet,
ker Forkroppen og Gjællerne, er ikke
z haardt. Halen er ikke, som hos andre
ebs, en haardhudet, leddet, muskuløs
n en blødhudet Sæk, der er bøjet om
ene Side. Lemmerne og Forkroppen
e udviklede paa den ene Side end paa
en; især er Forskjellen betydelig ved
dpar, Saxene, af hvilke den mere ud-
benyttes som Laag til at lukke for
kallen, naar Krebsen har trukket sig til-
benne. Naar dette ikke er Tilfældet,
jestikkene, Antennerne, Mundfødderne
forreste Benpar udenfor, og E. kan
ribe og fortære sin Føde og vandre om
bunden uden at forlade sin Skal. Denne
s dels af Forkroppens 2 bageste Ben-
ere drejede opad, forkortede og ind-
til at holde paa Skallen, dels af det
e) Par Halefødder, som hos de lang-
krebs danner Svømmeviften, men her
uddannet til at holde paa Skallen.
ge Halefødder ere hos Hunnerne ud-
paa den ene Side for at tjene til Fæste
gene. Ved Udklækningen af Ægget
en ganske anden Bygning og et andet
: de ere ikke skjæve, have en vel ud-
dbet Hale og svømme om i Vandets
e ved Hjælp af Kjævefoddernes Palper.
nemgaa altsaa en lignende Forvand-
Krabberne. Efter at Legemet har antaget
lige Form, ere de endnu meget smaa
tte derfor, alt som de voxe, de Snegle-
der hidtil have huset dem, med større.
des E. i alle Have, i de nordiske blandt
Bernhardus, Bernhardskrebsen. Paa
beboede Skaller sidde hyppig Actinier,
, Hydroider og andre lavere Havdyr,
denne Maade befordres om uden egen
gelse og erholde rigeligere Tilgang paa
Jvfr. Diogeneskrebs.
isme, egtl. et ældre Udtryk for Conge-
Betændelse, bet. enhver Tilstand, hvori
g Karsystemet er i livligere Virksomhed;
thisk (sthenisk) Sygdom, Constitution.
ia, nu Palæo-Castro, var en af de ældste
Stæder paa Euboa; ved Skibsfart og Handel naaede den saa stor Anseelse, at den kappedes med Chalkis om Overherredømmet over Øen. 490 f. Chr. blev E. ødelagt af Perserne; senere anlagdes med Hjælp fra Athen i ringe Afstand fra den gamle By Ny-E., der dog aldrig hævede sig til samme Magt og Betydning.

Erfelden, Landsby i Storhertugd. Hessen, ved Rhinen, 2 M. s. for Mainz. 17 Dec. 1631 gik Gustav Adolf her over Rhinen, tvang den følg. Dag det lige over for liggende Oppenheim til Overgivelse og erobrede 23 Dec. Mainz. Til Minde om Overgangen oprejste han det følg. Aar en 56 F. høj Søjle af Kvadersten med en opretstaaende Løve paa Spidsen, hvilket Mindesmærke endnu er til Stede.

Erfurt, befæstet Stad i den preussiske Prov. Sachsen, 11 M. s. v. for Halle ved Floden Gera. 53,000 J. (1880), hvoraf omtr. ¼ Katholiker. Blandt Stadens Bygninger ere de mærkeligste den i det 15de Aarh. fuldførte, 1852 restaurerede Domkirke med en 275 Centn. tung Klokke, flere andre Kirker, Regeringsbygningen og Gymnasiet. Det forhenværende Augustinerkloster, i hvilket Luther levede 1505—8, og hvor hans Celle endnu er at se, er nu forandret til et evangelisk Vajsenhus. Indtil 1816 var her et 1392 stiftet Universitet, af hvis Tilbehør endnu forefindes en botanisk Have og et astronomisk Observatorium. Desuden er her flere højere Undervisningsanstalter og Fagskoler. Industrien er meget udviklet, navnlig i Læder, Skotøj, Linned-, Bomulds- og Uldstoffer og Tobak. Af overordentlig Betydning er Handelsgartneriet, der omfatter saa vel alle Haande Frugttræer som ogsaa Grøntsager og Blomster, og hvortil er knyttet en særdeles udbredt Frøhandel. E., der allerede existerede som Stad paa den hellige Bonifacius's Tid, gjordes af Carl d. store til en af Pladserne for Handelen med Slaverne, hørte senere til Hanseforbundet og kom 1803 til Preussen, men hørte 1806—13 til Frankrig. 27 Sept.—14 Oct. 1808 holdt Kejser Napoleon I i E. et glimrende Møde med Kejser Alexander I og Rhinforbundsfyrsterne. 1848 var E. Skuepladsen for en stor Folketumult, og Marts—Apr. 1850 holdtes her det saakaldte E.-Parlament for de med Preussen forbundne „Unionsstater“.

Erg, s. Enheder.

Ergo, lat., altsaa.

Ergotin, den virksomme Bestanddel i Meldrøje, Moderkorn, Ergot (Secale cornutum, Claviceps purpurea). Denne er dog et endnu højst ufuldstændig bekjendt Stof, efter nogle et Alkaloid, efter andre en Syre (Sclerotinsyre). Meldrøje er giftig. Ergotisme, s. Meldrøjesyge.

Erica, s. Lyng.

Erichsen, s. Jón Erichsen.

Erichsen, Vigilius, dansk Maler, f. 1722, var Elev af Salomon Wahl i Kjøbenhavn. 1757 rejste han til St. Petersborg, hvor han blev berømt som Portrætmaler. Han malede bl. a. Katharine II i Gardeuniform til Hest. 1772 vendte han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han malede Portræter af mange fornemme Folk, deriblandt navnlig Enkedronning Juliane Marie og Arveprins Frederik; han døde her 23 Maj 1782. E. var en virkelig fremragende Kunstner.

Ericsson, Nils og John, Sønner af Ejeren af en lille Grubelod ved Långbanshyttan i Vermland, Olof E., som, efter at han 1811 havde solgt sin Grubelod, blev ansat som Opsynsmand over Sprængningsarbejderne ved Götakanal, ved hvilken ogsaa Sønnerne tidlig bleve antagne som Elever. **Nils E.**, f. 31 Jan. 1802, blev 1823 Underlieutenant ved Ingenieurcorpset, men gik 1830 over til Flaadens mechaniske Corps, i hvilket han 1850 udnævntes til Oberst. 1855—62 var han Chef for Statens Jærnbanearbejder, i hvilken Tid største Delen af Sveriges Statsbaner bleve afstukne og byggede. 1854 blev han adlet under Navnet Ericson og 1860 Friherre; d. 8 Sept. 1870. Blandt Arbejder foruden de nævnte, der udførtes under hans Ledelse, ere den nye Slusebygning ved Trollhättan, den nye søndre Sluse i Stockholm samt Saimakanalen i Finland. Ogsaa lagde han for en stor Del Planen til Dalslandskanalen. — **John E.**, f. 31 Juli 1803, traadte 17 Aar gl. ind i Hæren, men sysselsatte sig ved Siden af sin militære Tjeneste stadig med Studiet af Mechanik, for hvilket han allerede som Barn havde røbet usædvanlige Anlæg; herunder opstod den Tanke hos ham, at anvende opvarmet og comprimeret Luft som bevægende Kraft i Dampens Sted. For at faa denne Tanke udført tog han 1826 Afsked med Capitains Rang og rejste s. A. over til England. Der gjorde han sig bekjendt ved Opfindelsen bl. a. af Dampsprøjten 1829, samt ved at give den saakaldte Skruepropeller praktisk Anvendelse ved Dampskibes Fremdrivning 1834. Da imidlertid hans Opfindelser ikke i England mødte den Anerkjendelse, de fortjente, begav han sig 1839 til Amerika. Her udførte han 1852 sin Varmluftsmaskine (s. **Calorisk Maskine**), der vakte umaadelig Opsigt. Men af langt større Vigtighed blev Opfindelsen af den bekjendte „Monitor" (1862), ved hvilken han ikke alene betryggede Nordstaternes Overvægt til Søs i den amerikanske Borgerkrig, men ogsaa gav Krigsskibsbyggeriet en fuldstændig ny Retning. Senere har E. bygget en hurtigsejlende, for Kugler uigjennemtrængelig Torpedobaad, og endelig har han 1884, efter 20 Aars udholdende Arbejde meddelt, at det er lykkedes ham at construere en „Solmotor", hvori han vil anvende Solens straalende Varme som mechanisk Kraft.

Eridănus, en mythisk Flod, som man senere identificerede med Padus (Po) i Norditalien. **E.**, Stjærnebillede paa den sydlige Himmel, strækker sig fra Ø. til V. imellem Orion og Hvalfisken, og derfra mod S.; de sydligste Dele blive ikke synlige i Danmark.

Erie [ē], Stad i Staten Pennsylvania i Nordamerika ved Eriesøen, 25 M. n. for Pittsburg. 28,000 J. (1880). Fortrinlig Havn og udbredt Handel.

Eriesøen, en af de store Ferskvandssøer i Nordamerika mellem de forenede Stater og Canada, 52 M. lang og indtil 16 M. bred, med et Fladeindhold af 510 □ M., ligger 544 F. over Havet. Dens største Dybde er 250 F., og den er i sin vestlige Del stærkt opfyldt med Grunde. Dens Hovedtilløb er Floden Detroit, der tilfører den Vandene fra Øvre-, Michigan- og Huronsøen; dens Afløb er Niagarafloden. **Eriekanalen**, der ved Sidearme staar i Forbindelse med Missisippilandet, forbinder Søen over Buffalo og Albany med Hudsonsfloden og saaledes med New-York.

Erigena, Johannes Scotus, f. i Irland imellem 800 og 815, fik sin Undervisning i irske Klosterskoler og kom c. 845 til Frankrig, hvor han i Carl d. skaldede fandt en Beskytter og Ven, ved hvis Hof han levede i fortrolig Omgang med Fyrsten selv og flere af Datidens ypperste Videnskabsmænd. Herfra skrev han sine fleste Skrifter, hjalp Ratramnus med at bekæmpe Brødforvandlingslæren og Hinkmar med at bekæmpe Gottschalks Prædestinationslære. 877 kaldte Alfred d. store ham til Lærer i Oxford; et senere Sagn beretter, at han efter at være bleven Abbed i Malmesbury skal være bleven dræbt der i en Kirke af sine Elever (891?). Uden Tvivl sin Tids største Lærde, dybeste og dristigste Tænker staar han som en Gaade og et Vidunder i sin Tid, saa lidt forstaaet, at han trods sine kjætterske Anskuelser ikke blev forkjætret før halvfjerde Aarh. senere, da Synoden i Paris 1209 fordømte hans Skrifter. I sit Hovedværk »De divisione naturarum« har han i storartede Dimensioner udfoldet en speculativ Mystik, der slutter sig til den origenistiske Gnosis, Areopagitens Theosophi og Maximus Confessors Dialektik. For den tænkende Fornuft vil han godtgjøre Christendommens Grundsandheder; men hans System bliver en gjennemført Pantheisme, hvor Gud og Verden smelte sammen i Naturens Begreb. Naturen, der for ham er Indbegrebet af alt Værende og Ikke-Værende (som den nødvendige supplerende Modsætning til det værende) ser han i en firdobbelt Existensform: 1) Natura creans non creata, d. e. Gud som alle Tings uskabte Skaber; 2) natura creata creans, d. e. Ordet fra Gud, ved hvem alle Ting ere gjorte (Sønnen); 3) natura creata non creans, d. e. Verden, Skabningen, Naturen i snævrere Forstand; 4) natura non creans et non creata, d. e. Gud, for saa vidt han er Endemaalet for alt skabt, hvortil alt det skabte efter Modsætningernes Overvindelse vender tilbage i en almindelig Apokatastasis. E. oversatte den aristoteliske Ethik og de Skrifter, der tillægges Dionysius Areopagita.

Erik, et almindeligt Mandsnavn i Norden i Oldtiden og Middelalderen, ogsaa for de tre nordiske Rigers Konger. I den hedenske Periode træffe vi to Konger i Jylland af dette Navn (rettere **Horik** ell. **Haarik**), af hvilke den første kaldes **E. d. gamle**, den anden **E. d. unge** ell. **Barn**, begge samtidige med Ansgars apostoliske Virken ved Midten af det 9de Aarh. og bekjendte af deres Forhold til samme. Den fromme Munk vandt stor Yndest hos den ældre E., der tillod ham at opføre en Kirke i Hedeby (Slesvig), den første christne Kirke n. for Eideren, og medgav ham en Anbefaling til den svenske Konge Oluf, da han foretog sin anden Missionsreise til dette Land. Kong E. faldt i et Slag mod sin fordrevne Brodersøn Guttorm, og hans Efterfølger, den yngre E., lod sig af sine Raadgivere forlede til at lade Kirken lukke, men skiftede dog snart Sind, lod den fordrevne Præst

tilbage og Kirken forsyne med en Klokke,
lken Indrømmelse den christne Cultus
ı kom til at gjøre sig gjældende som
ıdt Gudstjeneste, ligesom han ogsaa til-
der byggedes en Kirke i Ribe. Han
endog Gaver til Rom til Pave Niko-
hvorfor denne takkede i en Skrivelse,
det første Brev, en Pave har skrevet
anst Konge. Uagtet den Yndest, disse to
viste Ansgar og Christendommen, er
ikke sandsynligt, ligesom det heller
ds omtales, at de have ladet sig døbe,
vis for ikke at støde an mod deres Under-
hedenske Tænkemaade, fra hvilken Nord-
kun langsomt og efterhaanden afvæn-
— I Følge den af Johannes Magni op-
Kongerække skulle før E. d. hellige ikke
ıd 8 svenske Konger have baaret Nav-
men af alle disse ved Historien næppe at
flere end følgende to. **E. Emundsson,**
„Väderhatt“ formedelst sit Held med
gunstig Vind under de mange Søtog,
orde til Landene paa den anden Side
rsøen, laa i mange Aar i Strid med
ske Konge Harald Haarfager, der under-
ig alt Landet nord for Götaelv og vest
nern indtil Klarelven og holdt det i
lse endnu efter E.s Død, som antages
indtruffen c. 885. — **E.** med Tilnavnet
jæl“, som han erhvervede sig ved det i
diske Sagaer berømte 3 Dages Slag
grisvall c. 983 (s. **Styrbjørn**). Efter
yrbjørns Fald at være kommen i tryg
lse af Sverige underlagde E. sig i Følge
af Bremens og Saxos Udsagn ogsaa
rk og styrede siden sine Riger i Fred
in Død c. 994. E. havde med sin Dron-
Sigrid Storraade, som senere giftede sig
n danske Konge Svend Tveskjæg, Sønnen
Skötkonung.

(IX) **Jedvardsson,** sædvanlig kaldt den
e, blev under Svearnes og Göternes
om Valgretten kaaret til Konge af de
. 1150, endnu medens Sverker d. gamle
Ham tilkommer Æren for at have be-
Christendommen i det øvre Sverige og
have søgt at bringe Lovens Forskrifter
ensstemmelse med dens Aand; ligeledes
t ham, som ved et c. 1157 foretaget
g lagde Grunden til den Forening mellem
d og Sverige, som har varet næsten til
Dage. Omtr. 3 Aar derefter, 18 Mai
blev E., medens han i Upsala hørte
n, pludselig underrettet om, at den danske
Magnus Henriksson, der som Dattersøn
ng Inge d. ældre var bleven valgt til
af Vestgøterne, var i Fremrykning imod
ned en Krigshær. Dog afbrød E. ikke
jenesten, men først efter dennes Slutning
an med den ringe Skare, han havde om-
sig, mod Magnus, som, efter at Slaget
ıdt, hvori E. blev saaret og tagen til
, lod hans Hoved afhugge. E. blev, paa
af sin Fromhed og sit strænge Levned,
in Død, om end ej kanoniseret, saa dog
som Helgen og Sveriges Skytspatron.
Dødsdag er tillige hans Mindedag; den
s i Sverige i den katholske Tid med
øjtidelighed og kaldes **Eriksmesse** ell. **Eriks-messe.** E.s jordiske Levninger og Hjerneskal, nedlagte i et Helgenskrin, **St. E.s Skrin,** opbevares siden 1273 tillige med hans Krone i Upsala Domkirke. — Med sin Dronning Christine havde E. Sønnerne Knut, senere Konge, og Philip, samt Døtrene Margrete og Katharine, af hvilke den første ægtede den norske Konge Sverre, den anden en Svensker, Nikolas Blaka.

Erik (X) Knutsson, Sønnesøn af den foreg., den eneste af Kong Knut Erikssons 4 Sønner, som undkom fra Eljarås, hvor disse bleve overfaldne af Sverker d. unge, tog sin Tilflugt til sine Frænder i Norge, hvorfra han dog snart vendte tilbage til Sverige for at sætte sig i Besiddelse af dette sit Fædrenerige. Dog først efter at Sverker, som blev understøttet af danske Hære, var bleven slaaet i de blodige Træfninger ved Lena 1208 og Gestilren 1210 og var falden i den sidste, forblev E. i uforstyrret Besiddelse af Tronen; for at sikre sit Herredømme indgik han 1210 Ægteskab med Valdemar Sejers Søster Richiza. E. var den første af Sveriges Konger, der ved at lade sig krone søgte at vinde Kirkens Støtte for Kongemagten; han døde paa Visingsö 1216. — Foruden Sønnen E. (XI) havde E. en Datter Ingeborg, som blev gift med Birger Jarl til Bjälbo. Endnu 2 Døtre har man villet tillægge E., af hvilke den ene, Elin ell. Helena, skal have været gift med en Knut Folkunge, den anden, Märta, med Nils til Tofta, Sparreættens Stamfader.

Erik (XI) Eriksson, „Halte og Läspe“, Søn af den foreg., f. 1216 efter Faderens Død, blev, da den Sverkerske Familie var uddød med Kong Johan, taget til Konge i sit 6te Aar. Den umyndige og derhos vanføre Konge ringeagtedes af de efter Magten lystne og indbyrdes stridende Herrer. En af disse, Knut, kaldt den lange, som sædvanlig antages for en Sønnesøn af Erik d. helliges yngre Søn Philip, løftede Oprørsfanen, fordrev E. og satte Kronen paa sit eget Hoved. Efter 5 Aars Landflygtighed i Danmark vendte E. tilbage, kom, efter at Knut 1234 var falden i et Slag, atter i Besiddelse af Riget, skjønt han endnu nogle Aar maatte fortsætte Kampen mod Knuts Søn Holmger, vandt de mægtige Folkunger for sig ved Giftermaal (c. 1244) med Katharine, en Datter af Sune Folkesson, Datterdatter af Sverker II, og beholdt derefter Magten ved Hjælp af sin Svoger, den kraftfulde Jarl Birger (s. **Birger Jarl**). Alvorlig og retskaffen, pletfri af Sæder, døde Kong E. 2 Febr. 1250, paa Sværdsiden den sidste af E. d. helliges Familie.

Erik (XII), f. 1339, Kong Magnus Erikssons (Smeks) ældste Søn, har som sin Faders Medregent faaet Plads i den svenske Kongerække. Allerede 6 Dec. 1344 kaaret til sin Faders Efterfølger tilskyndedes han af Stormændene, som vare misfornøjede med Magnus, mindre maaske for de trykkende Skatter, han havde paalagt, og den Magt, hvortil han havde ophøjet sin Yndling Bengt Algotsson, end paa Grund af hans Forsøg paa at indskrænke deres Privilegier, til at hævde sin Ret som udvalgt Konge imod den mægtige Yndling. E. antog 1356 Kongenavnet, opbød Almuen og ikke blot fordrev Bengt Algotsson, men tvang Faderen

til at overlade sig de fra Danmark erhvervede Landskaber tillige med største Delen af Götariget. Endnu en Gang optraadte E. med væbnet Arm imod sin Fader, da denne, tvungen til at afstaa næsten alle de ham forbeholdte Landskaber til Sønnen, havde kastet sig i Armene paa den danske Konge Valdemar Atterdag, og da en dansk Hær, som skulde hjælpe Magnus, 1359 var gaaet over til Skaane. E. blev vel snart forsonet med Faderen, men døde kort derefter tillige med sin Ægtefælle Beatrix af Brandenburg og 2 Børn af en 1359 herskende Smitsot. Selv skal E. — siger Rimkrønniken — paa sin Dødsseng have ytret, at han døde af Gift, som var given ham af hans egen Moder.

Erik XIV, f. 13 Dec. 1533 i Stockholm, Søn af Gustav Vasa og Katharine af Sachsen-Lauenburg, besteg Tronen 1560. Af Naturen udrustet med store Evner, uddannet ved omhyggelig Opdragelse, skarpsindig og veltalende, en Elsker og Ynder af de skjønne Kunster, udmærkede E. sig i Begyndelsen af sin Regering ved flere gode Foranstaltninger; men en usalig Mistænksomhed, der næredes af astrologiske Grublerier, samt et Vasaerne medfødt heftigt Temperament, der hos ham udartede til Vanvid, forledede ham tidlig til Handlinger, der kostede ham Kronen og maaske Livet. E.s Mistænksomhed rettedes, naturlig nok, i Begyndelsen imod hans Brødre, som ved Faderens Testament vare blevne satte ham ved Siden som næsten selvstændige Fyrster. For at svække deres Anseelse og gjøre sig den mægtigere Adel bevaagen, indførte E. 1561 ved sin Kroning Grev- og Friherreværdighederne. Samtidig hermed lod han ved Stænderne Hertugernes Magt indskrænke. Den ældste af disse, Johan, tøvede ikke længe med at give E. grundet Anledning til Misfornøjelse, idet han indgik Forbindelser med Polen, der truede med at krydse E.s Planer paa Lifland og lod ham ane Planer hos Johan om at gjøre sig uafhængig. Da lod E. sin Broder fængsle og 1563 ved Stænderne dømme til Døden; men han lod dog ikke Dommen fuldbyrde. Forholdsreglerne imod Johan vare blevne paaskyndede, fordi E. vilde have frie Hænder inden Landet for den tilstundende Krig mod Danmark, en Krig, som blev foranlediget ved de tre Kroners Optagelse i det danske Vaaben og af de liflandske Forhold, i hvilke E. havde indblandet sig, og hvorved han gav Impulsen til den Erobringspolitik, som Sverige fulgte i mere end et Aarhundrede. Denne Krig førtes heldig til Søs under Bagge og Horn, men til Lands i Regelen uheldig under bestandig Vexlen af Feltherrer. Bevidstheden om ved Johans Fængsling at have brudt med dennes Mødreneslægt, de ypperste af det svenske Aristokrati, hvis Misfornøjelse med Kongedømmets Arvelighed desuden var ham vel bekjendt, drev E. til ved Fornærmelser imod Nils Sture yderligere at ophidse og ved „Sturemordet" uforsonlig at krænke dette Aristokrati. Samvittighedsnag og Frygt for Følgerne af denne hans blodige Daad satte E. i en Tilstand af Sindsforvirring, i hvilken han blev bevæget til at løslade Johan af Fængslet. Herved gav han de misfornøjede en Leder og, ved at ophøje sin Frille paa Tronen, Johan et kjærkomment Paaskud til i Forening med den yngre Broder Carl at berøve ham Kronen. E. blev tagen til Fange af de forbundne Brødre 1568, afsat af Stænderne 1569 og dømt til livsvarigt Fængsel. Han blev stundum mishandlet under sit Fangenskab og var bestandig Gjenstand for Johans Frygt, indtil han 26 Febr. 1577 døde paa Örbyhus, som man har Grund til at tro, tagen af Dage paa Befaling af Johan, som i Tilfælde af Fare havde erholdt Raadets Samtykke dertil. Om E.s Ægtefælle og Børn s. **Katharina Månsdotter.**

Erik, svensk Prins, Søn af Magnus Ladulås, s. **Birger Magnusson.**

Erik (I), Hertug af Sønderjylland, Kong Abels og Dronning Mechtilds anden Søn, gjorde efter sin ældre Broder, Valdemars Død 1257 Fordring paa Hertugdømmet Sønderjylland, men dette vilde hans Farbroder, den danske Konge Christoffer I, ikke indrømme ham, og han sluttede sig derfor til dennes Fjender. Sammen med Biskop Peder Bang af Roskilde og Fyrst Jarimar II af Rygen, med hvis Datter han trolovedes, foretog han 1259 et Tog til Sjælland, hvor Kjøbenhavn erobredes og Bønderne led det blodige Nederlag ved Næstved. Da Kongen samtidig var død, overlod den nye Regering E. Hertugdømmet, men Striden blussede op paa ny, og i denne vandt han i Forening med Holstenerne 28 Juli 1261 Slaget paa Lohede ved Slesvig, hvor den unge Konge Erik Glipping og hans Moder Dronningregentinden bleve tagne til Fanger. E. stadfæstedes i Besiddelsen af Sønderjylland og forlenedes desuden med Krongodset der og paa Als. Da Kongen 1268 lod Koldinghus, som Hertugens Fader først havde opført, gjenopbygge og befæste som Værn imod Syd, og flere andre Aarsager kom til, begyndte Striden igjen; Kongen faldt 1271 med en stor Hær ind i Hertugdømmet og besatte det hele paa Staden Slesvig nær. Det næste Foraar, 27 Maj 1272, døde Hertugen.

Erik (II), Hertug af Sønderjylland, Søn af Hertug Valdemar IV og Sønnesøn af den foreg., blev efter sin Faders Død 1312 forlenet med Sønderjylland af Erik Menved; men det fjendtlige Forhold, hvori Faderen havde staaet til denne Konge, fortsattes af Sønnen. Saa godt som hvert Aar blev der sluttet Forlig imellem dem (1313, 1314, 1315, 1317); men Forliget var næppe sluttet, førend Striden igjen udbrød. Efter Kongens Død tænkte mange paa at vælge ham til Konge, da E. Menved havde advaret mod sin slette Broder Christoffer; men Hertugen vides ikke at have gjort noget Skridt for at vinde Kronen, hvorimod han erhvervede Langeland af den nye Konge. Han døde 12 Marts 1325 og ligger begravet i Slesvig Domkirke. Af sit Ægteskab med en Søster til den bekjendte holstenske Greve Gert efterlod han sig en Søn Valdemar, som allerede n. A. af et oprørsk Adelsparti blev valgt til Konge i Danmark, og en Datter Helvig, som blev gift med Valdemar Atterdag og Moder til Nordens store Dronning Margrete.

Erik Blodøxe, norsk Konge, Søn af Harald Haarfager og en dansk Kongedatter Ragnhild.

Ungdom drog han paa Vikingetog, og
: blodige Bedrifter her fik han Til-
Blodøxe. Da Harald delte Riget
fine Sønner, udsaa han E. til sin
[ger, hvilket bragte E. i Strid med
Brødrene, bl. a. med Bjørn Farmand
berg, som blev dræbt af E. Da Ha-
dlagde Regeringen, blev E. Overkonge
), men flere af Brødrene nægtede at
ıde ham; han overvandt dem alle, navn-
t Slag ved Tønsberg. Men da den
Broder Haakon kom hjem fra England
Støtte i det throndhjemske, slete der et
eligt Frafald, og E. maatte forlade Lan-
935). Han drog atter ud paa Vikinge-
emægtigede sig Orknøerne, og derfra
s det ham en kort Stund at blive Konge
humberland (948); dog blev han kort
ordrevet af den engelske Konge og faldt
et Slag i England. Hans Sønner
senere Konger i Norge (s. Harald Graa-
om hans Hustru Gunhild s. Gunhild
oder.

Christofferson, ældste Søn af Chri-
II og Dronning Euphemia af Pommern,
algt til Konge i Danmark (Tronfølger)
yndelsen af sin Faders Regering 1321 og
tillige med ham i Vordingborg Kirke af
iskop Esger Juel 15 Aug. 1324, men
ligesom Valdemar III ikke med til Dan-
regerende Konger, da han ligesom denne
før Faderen. Da Adelens Oprør ud-
nod hans Fader 1326, blev han af Op-
e tagen til Fange paa Taarnborg Slot
orsør og kastet i et haardt Fængsel paa
slev Slot, hvorfra han først løslodes efter
offers Tilbagekomst 1329. Han ægtede
1330 den holstenske Greve Gerts Søster
eth, Enkehertuginde af Sachsen-Lauen-
men forskød hende allerede n. A., da
n igjen udbrød med hendes Broder. I
et paa Lohede ell. Kropperhede imellem
ig og Rendsborg 30 Nov. 1331 led Chri-
: og E. et stort Nederlag; begge Kon-
flygtede, og E. fik paa Flugten sin Hel-
ed et Fald med Hesten, da han red over
virke, blev bragt til Kiel og døde her
. af 1332. En af vore Krønniker siger,
n i alle Henseender var uberømmelig. Han
begravet hos sine Forældre i Sorø Kirke.

ik Ejegod, Konge i Danmark 1095—1103,
jerde af de 5 Brødre, Sønner af Svend
dsøn, som efter hverandre besteg den danske
e, var ligesom alle denne Konges Sønner,
oille der nævnes 15, paa ēn nær, nægte
Af sin Broder Knud (d. hellige) blev han
t til Jarl over Sjælland, og tillige med
nden af Brødrene, Benedict, kæmpede han
ert for Kongen under Bøndernes Overfald
t. Albani Kirke i Odense 10 Juli 1086.
edict faldt tillige med Kongen, men E.
de sig Vej igjennem Mængden. Da han
ar senere selv besteg Tronen, vandt han i
korte Regering større Navnkundighed end
este andre danske Konger. Han besad store
e Sjæls- og Legemsfortrin, var høj og
abt, smidig og stærk, paa Tinget veltalende
enlig mod alle sine Undersaatter, hvilket
skaffet ham det skjønne og sjældne Til-
navn Ejegod (d. e. den evig gode). Men han
var tillige en kraftig Haandhæver af Lov og
Ret; det fik enhver at føle, der vilde bøje
Retten eller trodse Loven, hvad enten han var
høj eller lav. Derfor var der ogsaa Ro og
Sikkerhed i Landet; Almuen blev ikke trykket
af de mægtigere, og Kjøbstæderne udviklede sig
til en forhen ukjendt Velstand. Den Hungers-
nød, der havde fundet Sted under hans For-
gænger, ophørte strax ved hans Regerings
Tiltrædelse og afløstes af særdeles frugtbare
Aar, der vedvarede, saa længe han styrede
Landet, saa at alt bidrog til at gjøre Fol-
ket lykkeligt paa den Tid og Kongen elsket.
Landets daværende Fjender, de hedenske Ven-
der, som stadig hjemsøgte de danske Have og
Kyster med deres Sørøverier, bekrigede han
heldig; med sine Naboer, Kongerne i Broder-
rigerne, levede han derimod i den bedste For-
staaelse. 1098 foretog Kongen en Reise til
Rom i det dobbelte Øjemed at faa sin myr-
dede Broder, Kong Knud, af Paven optagen
blandt Kirkens Helgener og befri den nordiske
Kirke fra at staa under en fremmed Prælat ved
at skaffe den en egen Ærkebiskop. Han op-
naaede begge Dele: 1101 blev Knuds Lig op-
taget af Graven og med stor Højtidelighed
skrinlagt i den nye Kirke i Odense, som han
selv havde begyndt at bygge, og som bærer
hans Navn, og 1104, Aaret efter E.s Død,
blev et Ærkesæde for Norden oprettet i Lund
(s. Asger Svendsen). Endnu en Pilegrimsreise
foretog han sig i Foraaret 1103 til den hellige
Stad, som 4 Aar tidligere ved det første Kors-
tog var bleven Hovedsædet for et christent Rige
under vesterlandske Regenter; Kongen vilde
nemlig ved Frelserens Grav gjøre Bod for et
Mord paa nogle af sine Hofmænd, hvilket han
fortælles ufrivillig at have begaaet. Aldrig
har vel et Folks Kjærlighed til dets Konge vist
sig paa nogen skjønnere Maade end ved denne
Lejlighed; thi da han paa Viborg Ting til-
kjendegav sin Beslutning, bad det forsamlede
Folk ham først under Taarer og Knæfald om
at afstaa fra sit Forsæt, og da det ikke hjalp,
tilbød det at give en Tredjedel af sin Ejen-
dom for at løskjøbe ham fra hans Løfte; men
den fromme Konge forblev urokket. Til Rigs-
forstandere i sin Fraværelse indsatte han Biskop
Asger i Lund, der var beslægtet med Konge-
huset, og sin ældste Søn Harald Kesja. Han
tog sin Dronning Bothilde med sig og et stort
Følge af Rigets anseligste Mænd. Igjennem
Rusland drog Kongen og hans Følge til Con-
stantinopel, hvor Kejser Alexios Komnenos,
vant til Troløshed hos sine fordærvede Græ-
kere, i Begyndelsen viste sig mistænksom mod
den nordiske Konge, hvis Landsmænd tjente
som Kejserens Livvagt; men da han erfarede,
at Kongen i Stedet for, som han frygtede, at
forlokke Væringerne, tvært imod kraftig forma-
nede dem til Tapperhed, Orden og Troskab
mod deres fremmede Herre, modtog han ham
med de største Æresbevisninger ved sit Hof.
E. naaede imidlertid ikke sin Rejses Maal;
paa Cypern blev han syg og døde 10 Juli 1103
— samme Dag, paa hvilken han 17 Aar i
Forvejen med Nød og næppe var undgaaet Døden
i Kampen ved sin Broders Side. Den elskede

Konges Lig kom til at hvile i den fremmede Jord, saa langt borte fra det Fædreland, hvis Lykke og Glæde han havde været. Hans Dronning fortsatte Rejsen, men fulgte ham faa Maaneder senere i Graven. Med hende havde han kun ét Barn, Sønnen Knud Lavard, der vel ikke selv blev Konge i Danmark, men igjennem hvem de store Valdemarer og hele den følgende danske Kongeslægt nedstamme fra E. Ejegod; derimod havde han flere uægte Børn, blandt hvilke de to hinanden fjendske Brødre Harald Kesja og Erik Emune og en Datter Ragnhild, der blev Moder til en følgende Konge, Erik Lam.

Erik Emune, Konge i Danmark 1134—37, uægte Søn af Erik Ejegod med en gift Kone. Med sin ældre Halvbroder, Harald Kesja, laa han i bestandig Strid, og da deres yngste Broder Knud Lavard var bleven snigmyrdet i Haraldsted Skov af sine Fættere Magnus Nielssøn og Henrik Skatelaar 1131, tog Harald Kesja Parti med Morderne i den treaarige Borgerkrig, der nu opkom, idet den myrdede Hertugs Tilhængere udraabte E. til Konge. I denne Krig med sin Farbroder, Kong Niels, var E. for det meste uheldig; han blev slaaet ved Onsild Bro i Nærheden af Hobro 1132 og ved Værebro i Sjælland 1133, men gik dog til sidst ud af Kampen som Sejerherre i det mærkelige Slag ved Fodvig i det sydvestlige Skaane 4 Juni 1134, hvor Magnus faldt, og som skaffede E. hans Tilnavn, der betyder den mindeværdige; tidligere havde man kaldt ham „Harefod", fordi han saa ofte maatte flygte. Da Kong Niels kort efter Slaget blev dræbt i Slesvig, kom E. i Besiddelse af Riget, men hans Regering varede kun 3 Aar og fik en blodig Ende. Han var lige saa haard og grum som hans Fader havde været mild og venlig og var saaledes i dobbelt Forstand en Slegfredsøn af den ejegode E. Først lod han to af sine Brodersønner, af hvilke den ene, Bjørn Jærnside, med Livsfare havde reddet hans Liv ved Onsild Bro, drukne i Slien; derpaa lod han sin Broder, Harald Kesja, halshugge paa Kongsgaarden Skjærup ved Vejle og hans 8 Sønner dræbe paa én nær, som flygtede; paa denne Maade troede han bedst at sikre sin Trone. Til Rygen gjorde han for at standse Vendernes fornyede Indfald et Tog, paa hvilket han indtog Arkona og tvang Indbyggerne til at antage Christendommen, hvilken de dog strax igjen forlod, som Toget overhovedet synes at have været uden Virkning; det var det første Søtog, paa hvilket de danske førte Heste med sig, 4 paa hvert Skib. Et andet Tog til Norge for at understøtte den fordrevne Konge Magnus d. blinde bragte ham kun Vanære. Hans Voldsomhed opvakte til sidst en Opstand i Sjælland, for hvilken Biskop Eskil i Roskilde, senere Ærkebiskop, stod i Spidsen, og han nødtes til at forlade Øen. Kort efter blev han paa et Ting i Nærheden af Ribe, maaske Urnehoved Ting, 18 Sept. 1137 ihjelstukket med et Spyd af en jysk Herremand Sorte Plov, hvis Fader Kongen havde ladet dræbe, fordi han havde talt imod ham paa et Ting. Lige saa skjønt som Folket havde vist sin Kjærlighed til Erik Ejegod paa Viborg Ting, lige saa tydelig lagde dets Had til hans vanslægtede Søn sig for Dagen paa dette Ting; thi Kongemorderen gik aldeles uskadt bort fra Tinget, som om intet var forefaldet, og levede mange Aar derefter uantastet. Da Kongen var bleven dræbt i Nærheden af Ribe, blev han begravet i denne Bys Domkirke. Hans Dronning var en russisk Prinsesse Malmfred, som tidligere havde været gift med den norske Konge Sigurd Jorsalafarer; med hende havde han ingen Børn, men han havde en uægte Søn Svend (Grade), der siden skaffede sig en lignende sørgelig Navnkundighed som dansk Konge under en tiaarig Borgerkrig.

Erik Glipping, Konge i Danmark 1259—86, ældste Søn af Christoffer I og Margrete Sambiria, f. 1249 paa Laaland. Paa Grund af Striden med den lundske Ærkebiskop Jakob Erlandsøn og et Par af de andre mægtige Prælater var det ikke lykkedes hans Fader at faa ham kronet til Konge, skjønt Stænderne allerede 1253 havde hyldet ham som Tronfølger; dog besteg han Tronen efter Faderens Død under sin Moders Formynderskab, og den 10aarige Konge blev Juledag s. A. kronet i Viborg. Enkedronningen styrede Riget med Klogskab og Dygtighed under kritiske Omstændigheder. Kort før Christoffers Død var den flygtede roskildske Biskop Peder Bang kommen tilbage fra Rygen tillige med den danske Lensfyrste paa denne Ø, Jarimar ell. Jærmer, som han havde ophidset mod sit Fædreland, og hans vilde Vender; de hjemsøgte Sjælland med Mord og Brand, slog 14 Juni 1259 en Bondehær, som Enkedronningen havde samlet, ved Næstved, hvor 10,000 Bønder skulle være faldne, og hærjede derefter Landets øvrige Provinser, indtil Jærmer n. A. blev dræbt i Skaane af en Bondekone. Med Hertug Erik (I) af Sønderjylland, Kongens Fætter, som havde taget Del i dette Indfald, men var bleven forsonet ved at faa sit Hertugdømme igjen, begyndte der kort efter ny Strid. Hertugen vandt, understøttet af de holstenske Grever, paa Lohede ved Slesvig 28 Juli 1261 en fuldstændig Sejer ved de danske Føreres Forræderi og tog Kongen og hans Moder til Fanger. Dronningen, som havde udnævnt Hert. Albert af Brunsvig, en Datters Sønnesøn af Kong Valdemar d. store, til Rigsforstander i sin Fraværelse, fik dog sin Frihed n. A., men Kongen først efter 3 Aars Forløb, i hvilke han havde siddet i Forvaring først paa Nordborg Slot og derpaa hos Markgreverne af Brandenburg; ved denne Lejlighed blev han forlovet med den brandenburgske Prinsesse Agnes, som han skulde ægte uden Medgift. Ærkebiskop Jakob Erlandsøn var vel bleven løsladt af sit Fængsel strax efter Kongens Tronbestigelse, men Striden med ham varede i flere Aar, indtil der endelig 1273 blev sluttet et Forlig, i Følge hvilket Kongen skulde betale Ærkebiskoppen 15,000 Mark lødigt Sølv; paa Tilbagerejsen fra Rom døde imidlertid den urolige Prælat 1274, og n. A. hævedes Interdictet, som havde varet paa 17de Aar, om det end aldrig var blevet strængt overholdt. Over den sønderjyske Hertug Erik fik Kongen Hævn, da han 1271 (Aaret før hans Død) erobrede Hertugdøm-

met fra ham, hvilket derpaa i 12 Aar var forenet med Kronen indtil 1283, da Hertug E.s Søn Valdemar forlenedes dermed; denne optraadte dog snart fjendtlig mod Kongen, men blev tagen til Fange og i nogen Tid holdt fængslet paa Søborg Slot. I det indre var Kongens Regering ogsaa meget urolig; hans Voldsomhed, Upaalidelighed og Vel-hst vakte ham mange Fjender blandt Landets Stormænd, og han blev paa et Danehof i Ny-borg 1282 nødt til at udstede den første skriftlige Haandfæstning, en dansk Konge har afgivet, vori han maatte forpligtige sig til at føre en etfærdigere Regering og rette sig efter Kong Baldemars Love. 22 Nov. (St. Cæciliæ Nat) 286 blev Kongen myrdet i Finderup Lade ved Viborg; paa Liget skal man have talt ikke mindre end 56 Saar. Grev Jakob af Nørre-Halland, der hørte til Kongefamilien, Marsken Stig Andersøn og 7 andre Adelsmænd ankla-edes for Delagtighed i Drabet og dømtes til redløshed og Godsernes Fortabelse, skjønt kun af dem, Ridderen Arved Bengtsøn og Kon-ens Kammersvend Rane Jonsøn, synes at have æret til Stede ved Drabet. Hvem der ellers øvede dette, vides ikke, ligesom det ikke heller bekjendt, hvad der foranledigede det; men nere Sagn (Folkeviser) have fortalt meget ade om det ene og det andet; de vide at rette, hvorledes Marsken vilde hævne sin for-te Hustrus Ære, og hvorledes de sammen-orne, forklædte som Munke, selv udførte aaden. Den gruelige Maade, hvorpaa han n af Dage, har kastet et formildende Skjær r Mindet om denne Konge (han er endog e bleven gjort til Gjenstand for digterisk Be-tdling), der dog visinok hører til Danmarks teste; den Række Kongemord, til Dels af mest rædselsfulde Charakter, der ere en t paa den danske Historie i Middelalderen, er med dette, i hvilket de kunne siges lige-at culminere, og som fik saa blodige ger. Den myrdede Konges Lig blev be-vet i Viborg Domkirke, i hvis Krypte der le den katholske Tid holdtes Sjælemesser ham og endnu længe efter Reformationen Morgengudstjeneste („Baadesang") til hans nde lige til 1630. Hans Grav blev ødelagt Kirkens og Byens Brand 1726. Sit Til-har denne Konge efter den almindelige laring faaet af, at han glippede med Øjnene; den i nyere Tid fremsatte Formodning, et skulde betyde „Forføreren", synes at meget for sig. 1273 havde han i Sles-holdt Bryllup med den skjønne Prinsesse es af Brandenburg. Hun fødte ham 3 ner, af hvilke Erik og Christoffer besteg nen efter hinanden og Valdemar døde i ock 1304, samt 4 Døtre, af hvilke Mar-blev gift med den svenske Konge Birger nusson og Richiza med en vendisk Fyrste laus af Werle; gjennem hende nedstammer ldenborgske Kongehus fra E. G.; de to døde som Børn. I andet Ægteskab med reve af Holsten blev Enkedronningen Moder n holstenske Greve Johan d. milde, som odt vidste til sin Fordel at benytte sig af marks slette Tilstand under Halvbroderen toffer II.s Regering.

Erik Ivarsøn, Biskop i Stavanger, blev 1188 trods Kong Sverres Modstand valgt til Eysteins Eftermand som Ærkebiskop. Han kom snart i Strid med Kongen om Grænsen mellem den kirkelige og kongelige Myndighed, navnlig om de kongelige Capeller, om Kongens Indblandelse paa de gejstlige Valg og om Ærkebiskoppens Ret til at have væbnet Følge. Da Kongen nedlagde Indsigelse mod det sidste, flygtede E. til Danmark, hvor han blev støttet af Ærkebiskop Absalon og Abbed Vilhelm; de klagede i hans Navn til Paven, som ogsaa 1194 satte Sverre i Ban og tvang Biskopperne til at forlade hans Parti. Skjønt Biskop Nikolaus med Baglerne fik stor Fremgang i Norge, kom E. dog ikke tilbage, saa længe Absalon og Kong Sverre levede; under sit Ophold i Danmark blev E. blind. Efter Sverres Død forligede E. sig med Kong Haakon og ophævede Bannet uden at spørge Paven, hvilket denne siden irettesatte ham for. Da Striden mellem Birkebener og Bagler begyndte igjen paa rent verdslig Basis, holdt E. sig ganske udenfor og nedlagde 1206 sin Værdighed; han døde først 1213. E. synes at have været en personlig hæderlig Mand, hvis Kamp mod Kongemagten kun var ledet af kirkelige Motiver.

Erik Jarl, ældste Søn af Haakon Ladejarl (s. d. A.), udmærkede sig tidlig som Kriger i Hjørungavaag, maatte efter sin Faders Død flygte fra Norge og gik i Forbund med den danske Konge Svend Tveskjæg, hvis Datter han ægtede, og den svenske Konge Olof Skötkonung mod Olaf Tryggvesøn, som faldt mod dem i Slaget ved Svolder Aar 1000. Sejerherrerne delte Norge mellem sig; E. fik hele det vestlige og en Del af det throndhjemske samt modtog i Len af Kong Svend en Del af Viken, saa at han raadede over det meste af Norge. Han var Christen, men gjorde dog lidet for at opretholde den nye Religion; derimod fik han Holmgang og andre hedenske Sædvaner afskaffet. Da Knud den store drog til England, fulgte E. ham paa Toget efter at have overdraget sin Magt i Norge til sin Søn Haakon og sin Broder Svend; medens han var borte, blev Norge vundet fra Jarlerne, og til Erstatning fik E. af Knud Northumberland som Jarledømme. Her døde han 1023 eller 1024. E. skildres i Sagaerne som en tapper, aaben og ædel Charakter, en Modsætning til Faderens List og Grusomhed.

Erik Knudsøn, Hertug af Sønderhalland, Søn af Hert. Knud af Bleking, Valdemar Sejers nægte Søn, stod i Modsætning til Fyrsterne af Abels Linje i venligt Forhold til Kongehuset og blev 1283 af Erik Glipping udnævnt til Drost og n. A. forlenet med Sønderhalland. Han døde 1304 og ligger ligesom sin Fader og Bedstefader begravet i Ringsted Kirke.

Erik Lam, Konge i Danmark 1137—47, Søstersøn af Erik Emune og Dattersøn af Erik Ejegod; hans Moder Ragnhild, den eneste af denne Konges flere nægte Døtre, der nævnes, var gift med Hakon Sunnivasøn, en Efterkommer af de mægtige Ladejarler i Norge (af Saxo kaldes han Hakon Jyde). Da ved E. Emunes Mord de tre Prinser, der senere stred om

Kronen, vare mindreaarige, blev denne E., der havde været til Stede ved E. Emunes Drab og værget for Kongens Lig, midlertidig udvalgt til Konge. Han var en højst uduelig Regent, kun mærkelig ved sin Svaghed, som skaffede ham Tilnavnet Lam ell. den spage, skjønt han ikke manglede personlig Tapperhed. Den eneste af Harald Kesjas Sønner, der havde undgaaet E. Emunes Bloddomme, Oluf, vakte Opstand i Skaane og lod sig der udraabe til Konge; han holdt sig flere Aar, skjønt gjentagne Gange slaaet, indtil han 1140 ell. 41 efter at have tabt et Slag ved Thinte Aa omkom paa Flugten. Paa sine Tog mod Venderne, som under hans Regering idelig hjemsøgte de danske Kyster med deres Sørøverier, høstede han kun Spot, fordi han førte Krigen uden mindste Plan og Overlæg. Omsider blev han kjed af Regeringen, gik i St. Knuds Kloster i Odense og døde kort efter sin Tronfrasigelse 27 Aug. 1147; han blev begravet i St. Knuds Kirke. Hans Død blev Signalet til en tiaarig Borgerkrig. Med sin Dronning Lutgard fra Soltwedel i Nordtyskland havde han ingen Børn; men han havde en uægte Søn Magnus, som længere hen i Tiden deltog i oprørske Forbindelser mod Valdemar d. store.

Erik Langben, Hertug af Langeland, Søn af Hert. Erik I af Sønderjylland og den rygiske Prinsesse Margrete, laa ligesom sin Broder Hert. Valdemar IV af Sønderjylland og i det hele sin Slægt i bestandig Strid med Kongen, Erik Menved, af hvem han 1296 fik Langeland i Forlening; 1292 havde han endog dræbt en af Rigets fornemste Mænd, Drosten Skjalm Stigsøn. Han var gift med Sophie, en Datter af Erik Plovpennings Enkedronning Jutta i hendes andet Ægteskab med en Borggreve af Rosenburg, og stod derfor i venskabeligt Forhold til sin Kones Søstersønner, de norske Konger Erik og Haakon Magnussøn, som vare i Krig med Danmark. Han døde 1310.

Erik Magnussøn, norsk Konge, f. 1268, Søn af Magnus Lagabøter og den danske Prinsesse Ingeborg, Erik Plovpennings Datter, blev Konge 1280 under Formynderskab af Rigets verdslige Stormænd, især Bjarne Erlingssøn af Bjarkø (s. d. A.) og Audun Hugleikssøn (s. d. A.). Formynderne nægtede at godkjende det Forlig mellem Kirken og Staten, som Kong Magnus havde indgaaet og de selv besvoret i Tønsberg 1277, og kom derved i Strid med Ærkebiskoppen Jon raude (s. d. A.), som maatte flygte ud af Landet. Efter hans Død stod Ærkestolen ledig i 5 Aar, og hans Eftermand Jørund maatte efter forgjæves Forsøg paa at hævde Jons Standpunkt gjøre den verdslige Magt mange Indrømmelser. E. var i det hele en svag og uselvstændig Mand, som kun søgte at mægle; Tilnavnet „Præstehader" er givet ham ganske med Urette og egentlig kun ved en Misforstaaelse; det forekommer første Gang i Tillæget til Peder Claussøns Oversættelse af Kongesagaerne, forfattet af Ole Worm, der ikke vidste, at Striden med Gejstligheden forefaldt under E.s Mindreaarighed. Formynderne bragte ogsaa E. i en Strid med Hansestæderne, der endte til Norges Skade; dette maatte give Skadeserstatning og, indtil denne blev betalt, indrømme Hansestæderne Nedsættelse i Told. E. indlod sig 1287 i Forbund med de danske fredløse, som havde myrdet Erik Glipping, og da den danske Konge nægtede at udbetale hans Mødrenearv, deltog han med de fredløse i en Kaperkrig i Danmark, der først endte med en Vaabenstilstand 1297. E. var gift med den skotske Konge Alexander III.s eneste Datter Margrete og havde med hende Datteren Margrete, som 1289 blev erkjendt som skotsk Dronning, men døde paa Overrejsen paa Orknøerne 1290 („Pigen fra Norge"); da E. krævede Skotlands Trone som sin Datters Arving, blev han afvist. E. døde allerede 1299 og efterfulgtes af sin yngre Broder Haakon.

Erik Menved, Konge i Danmark 1286—1319, ældste Søn af Erik Glipping, f. 1274, havde faaet Kongenavn paa et Danehof i Nyborg 1276 og besteg Tronen ved sin Faders Mord under sin Moder Dronning Agnes's Formynderskab; han blev kronet i Lunds Domkirke af Ærkebiskoppen Juledag 1287. Hert. Valdemar af Sønderjylland som den fornemste af Rigets Herrer stilledes Enkedronningen ved Siden som Medformynder for den unge Konge, og der gjordes ham flere Indrømmelser, men han trak sig snart tilbage og kom senere i aaben Strid med Kongen. Med de Mænd, som beskyldtes for E. Glippings Mord, begyndte en blodig og langvarig Fejde, efter at de paa et Danehof i Nyborg i Maj 1287 vare erklærede for fredløse. De flygtede til den norske Konge Erik Magnussøn, som allerede stod i spændt Forhold til den danske Konge i Anledning af sin Mødrenearv; her fandt de sikkert Tilhold, og i Forbindelse med de norske hjemsøgte de fredløse nu i en Række af Aar deres Fædreland med Ild og Sværd. Som med et Net af Røverborge omspændte de Landets Kyster; i Øst befæstede Grev Jakob Hunehals og Varberg i Halland; i Vest opførte Marsk Stig Fæstninger paa Helgenæs, Øen Hjelm ved Ebeltoft, Samsø og flere Steder; og endnu længe efter Marskens paa Hjelm indtrufne Død 1293 fortsattes Krigen, indtil der endelig blev sluttet Fred med Norge i Kjøbenhavn 1309, hvorved Nørrehalland afstodes til dette Rige; Kongemorderne maatte vel ikke mere vise sig i Danmark lige saa lidt som deres Hustruer og Børn, men disse sidste skulde have deres Mødrenearv, og deres Hjælpere skulde gjenindsættes i deres samtlige Ejendomme. Samtidig med denne langvarige og ødelæggende Krig havde Kongen ogsaa en heftig Strid med den lundske Ærkebiskop Jens Grand, der 1289 fra Domprovst i Roskilde var bleven hævet til Kirkens Primas imod Kongens og Enkedronningens Vilje, da han var en nær Frænde af Hovedmændene for den sidste kirkelige Kamp, Jakob Erlandsøn og Peder Bang, og beslægtet med flere af Kongemorderne. Han yppede ogsaa strax Strid med Kongen, som 1294 lod ham tage til Fange i Lund ved sin Broder Christoffer og hensætte i haardt Fængsel paa Søborg Slot. Herfra undslap han og begav sig til Rom for at klage sin Sag for Pave Bonifacius VIII, som med Glæde greb denne Lejlighed til at ydmyge en verdslig Fyrste og idømte Kongen en Bøde af 49,000 Mk. Sølv; da denne Sum ikke blev betalt, lyste den pavelige Legat

Isarnus 1299 Interdict over Landet, og efter at en vidtløftig Proces (hvis Akter findes i Script. rer. Dan. 6te B.) ikke havde ført til noget Resultat, bekvemmede Kongen sig endelig til at skrive et Brev til den stolte Pave, hvori han paa den ydmygste Maade anraabte ham om Tilgivelse, og som ogsaa havde til Følge, at Boden 1302 nedsattes til 10,000 Mark og Ærkebiskoppen orflyttedes til et udenlandsk Stift, hvorpaa Interdictet hævedes n. A. Ogsaa med Sverige krigede Kongen idelig, idet han understøttede dette Lands Konge Birger Magnusson, med hvem han paa dobbelt Maade var besvogret, mod hans Brødre Erik og Valdemar. I Slutningen af sin Regering maatte han kæmpe med en urolige Adel, som fremkaldte en stor Bondeopstand i Jylland 1313, og med den nye Ærkebiskop i Lund, Esger Juel, i hvilke Kampe ongen dog gik af med Sejren; hans slette roder Christoffer deltog i disse oprørske Forbindelser mod Kongen og Fædrelandet, hvis rone han siden beklædte med Vanære. Tilnavnet Menved (som for øvrigt ogsaa foremmer paa en Gejstlig 1282) forklares i Alindel. ved en Ed „ved (hellige) Mænd", som nne Konge skal have brugt; andre forklare t som betydende „Utyske" (Menvæt), hvilket ilnavn han da skulde have faaet paa Grund sin Hensynsløshed og Voldsomhed. Ellers ses hans retskafne Charakter, og man kan e nægte, at hans Politik vidner om ikke nge Kraft og Dristighed. Hans værste Fejl r vistnok overdreven Hang til det riddere; han vilde saaledes tilbagevinde Valdemarnes store Besiddelser i Nordtyskland uden at tænke Rigets fra hin Tid aldeles forskjellige lstand og gjorde derfor en Række Tog derer, som kun betyngede Riget med Gjæld; en for Rostock holdt han i Sommeren 1311 hele 4 Uger Turneringer og Festligheder, ori mange tyske Fyrster deltog, og som beives som overordentlig glimrende. Alt dette ode til Følge, at Folket betyngedes med atter; en stor Del af Rigets Provinser vel som kongelige Slotte og Krongodser e pantsatte ved Kongens Død, som indtraf Roskilde 13 Nov. 1319. Han døde barnløs, nt hans Dronning Ingeborg, en Datter af svenske Konge Magnus Ladulås, med hvem havde haft Bryllup i Helsingborg 1296, have født ham 14 Sønner; hun døde faa aneder før Kongen og ligger begravet ved s Side i Ringsted Kirke.

Erik Plovpenning, Konge i Danmark 1241 0, den ældste af Valdemar Sejers og Bends tre Sønner, f. 1216, blev i en spæd er af sin Fader udnævnt til Hertug af nderjylland. Efter hans ældre Halvbroder, unge Kong Valdemars Død lod Faderen t krone i Lund af Ærkebiskop Uffe 30 Maj 2 efter den af Kong Valdemar d. store inde Skik, i den Hensigt at sikre den førstee Tronen og Riget mod Borgerkrig; efter demar Sejers Død tiltraadte han saaledes eringen. Denne var højst urolig; med Brødre, der havde faaet betydelige Proer til Len, og navnlig Abel, som havde faaet derjylland, kom han i en Strid, som jævnoprippedes og til sidst blev til en formelig Borgerkrig, i hvilken mange af Landets bedste og anseligste Stæder gik op i Luer. Efter at deres Søster, Sophie af Brandenburg, 1248 havde faaet mæglet Fred mellem dem, gjorde Kongen i Foraaret 1249 et Korstog til Estland, som for øvrigt løb fredelig af og kun er blevet mærkeligt derved, at han som Krigsstyr lagde en Skat paa hver Plov over hele Riget, hvilket fremkaldte en Opstand i Skaane og skaffede Kongen hans Tilnavn. Efter sin Tilbagekomst drog han mod de holstenske Grever, som belejrede Grænsefæstningen Rendsborg, og besøgte paa dette Tog Abel i Slesvig, da han troede, at det gamle Fjendskab var glemt; men den unaturlige Broder begyndte en Ordtvist med Kongen og overgav ham derpaa til nogle af hans Fjender, Tyge Post, Lange Gudmundsøn og Henrik Kerkwerder, som i en Baad førte ham ud paa Slien til Mysunde, afhuggede hans Hoved og nedsænkede Liget i Fjorden 10 Aug. (St. Laurentii Morgen) 1250. Da Liget noget efter blev fundet af Fiskere, blev det først begravet af Sortebrødrene i deres Kirke uden for Slesvig, men kom efter flere Omflytninger i denne Bys Kirker endelig 1257 til Ro hos hans Forældre i Ringsted Klosterkirke. E. berømmes i Krønnikerne for Skjønhed, Mildhed og elskværdigt Væsen; hans ulykkelige Død i Forbindelse med den Skæbne, der ligesom Straffedomme fra Gud hjemsøgte hans Mordere (de kom alle af Dage paa voldsom Maade), gjorde, at Folket betragtede ham som Martyr og Helgen, og flere Gilder stiftedes til hans Ære. E. har givet Oehlenschläger Stof til et af Digterens fortrinligste dramatiske Arbejder, „E. og Abel". Med sin Dronning Jutta ell. Judith af Sachsen efterlod han sig 4 Døtre, af hvilke Sophie blev gift med den svenske Konge Valdemar, Ingeborg med den norske Konge Magnus Lagabøter, og Jutta og Agnes gik i St. Agnetes Kloster i Roskilde; 2 Sønner vare døde som Børn.

Erik af Pommern, Konge over de tre nordiske Riger, Søn af Hert. Vartislav VII af Pommern og Valdemar Atterdags Datterdatter Marie af Mecklenburg, og Søsterdattersøn af Dronn. Margrete, f. c. 1382. Nordens store Dronning fattede efter sin Søn Kong Olufs Død Forkjærlighed for denne sin Slægtning og fik ham allerede 1389 erklæret for Konge i Norge og hyldet der; 1396 blev han valgt til Konge i Danmark og Sverige uden at udstede nogen Haandfæstning og 17 Juni (Trinitatis Søndag) 1397 kronet af Ærkebiskopperne i Lund og Upsala som alle tre Rigers Konge i Calmar, hvor ogsaa de mærkelige Unionsforhandlinger bleve førte. Paa Grund af sin store Aandsoverlegenhed vedblev dog Dronningen, ogsaa efter at den unge Konge var bleven myndig, at styre Rigerne lige til sin Død 1412. En Krig, der i hendes sidste Leveaar var begyndt med de holstenske Grever om Slesvig, fortsattes igjennem en lang Aarrække, skjønt jævnlig afbrudt ved Vaabenstilstande; Kongen havde i Begyndelsen i det hele Overhaanden, men formaaede trods alle Anstrængelser ikke at erobre Gottorp. 1423 indstævnedes Sagen af begge Parter for den tyske Konge Sigismund, der var E.s Fætter, og som

n. A. i Ofen, hvorhen E. havde begivet sig, fældede den Dom, at hele Hertugdømmet Slesvig skulde tilhøre, ligesom det altid havde tilhørt, Danmarks Konge og Rige, og E. troede sig nu saa sikker i sin Sag, at han endog gjorde en Rejse til Jerusalem, hvorfra han først vendte tilbage til Danmark i Foraaret 1425 efter næsten to Aars Fraværelse. Men Greverne vilde ikke underkaste sig Sigismunds Kjendelse, og saaledes fortsattes Krigen, som nu gik uheldig for Kongen, efter at Hansestæderne, misfornøjede over, at han havde indført Told i Øresundet, 1426 havde forenet sig med Holstenerne. En stor hanseatisk Flaade gjorde 1428 Angreb paa Kjøbenhavn, men Forsøget paa at tage Staden strandede paa Dronning Philippas kloge Foranstaltninger. Omsider blev den langvarige Krig bragt til Ende ved en Vaabenstilstand i Vordingborg 15 Juli 1435, hvorved den holstenske Grev Adolf VIII beholdt Hertugd. Slesvig paa enkelte Smaadele nær, som da alene vare i Kongens Hænder. Samtidig sluttedes Fred med Hansestæderne, der ikke vandt stort. Aaret i Forvejen var der udbrudt Opstand i Sverige, i hvilket Rige der herskede almindelig Utilfredshed med Kongens Regering og de mange Tyskere, han indkaldte. Først optraadte en Bjærgværksbruger i Dalarne, Engelbrekt Engelbrektsson, og tvang 1434 det i Vadstena forsamlede Rigsraad til at sende Kongen et Opsigelsesbrev. Vel blev E. igjen n. A. erkjendt for Sveriges Konge og dæmpede for et Øjeblik Stormen ved at udnævne to ansete svenske Adelsmænd, Christiern Nilsson Vasa til Drost og Carl Knutsson Bonde til Marsk, hvilke skulde styre Riget i Kongens Fraværelse; men den sidste, som var ung, rig og højst ærgjerrig, opnaaede allerede i Begyndelsen af 1436 at blive udnævnt til Rigsforstander og kom senere til at bære Sveriges og for en kort Tid ogsaa Norges Krone. Ogsaa i Danmark vakte Kongens uheldige Krige, den slette Mønt, han slog, hans Forsøg paa at faa sin Fætter, Hert. Bugislav af Pommern, valgt til Medregent og Efterfølger (han overlod endog Rygen til sine pommerske Fættere) og hans hele Stræben efter at udvide Kronens Magt over for Stormændene stærk Misfornøjelse; efter at et gjentaget Forsøg paa at faa det omtalte Valg sat igjennem paa en Herredag i Vordingborg 1438 var slaaet fejl, begav han sig med sin Frille Cæcilia til Gulland, hvorfra han ikke mere vendte tilbage til Danmark. Det danske Rigsraad indkaldte derefter paa et Møde i Korsør Kongens Søstersøn, Hert. Christoffer af Bayern, for at overtage Rigets Styrelse og sendte 23 Juni 1439 fra Lübeck E. sit Opsigelsesbrev; det svenske Rigsraad fulgte tre Maaneder derefter Exemplet, hvorpaa Christoffer i de n. A. blev taget til Konge i alle tre nordiske Riger. Den afsatte Konge tilbragte 10 Aar paa Visborg Slot paa Gulland, hvorfra han paa de gamle Næssekongers Vis foruroligede Havet ved Sørøveri; fordreven derfra af Svenskerne 1449 tyede han tilbage til sin Hjemstavn, hvor han endnu tilbragte 10 Aar og døde 1459 fattig og forglemt i den lille By Rügenwalde, i hvis Kirke han ogsaa ligger begravet. Maa man end indrømme, at E.s Regering kun var lidet lykkelig og dens Resultat uheldigt, og kan man end, sagtens med Føje, bebrejde ham megen Del i dette Udfald, turde dog de stærke Klager over hans Udnelighed, hvorpaa den ældre Historieskrivning er saa rig, være i høj Grad overdrevne og ubillige; fra dansk Synspunkt kan man ikke andet end anerkjende hans Udholdenhed i Kampen for Slesvig. Hans Dronning, den kjække og forstandige Philippa af England, med hvem han 1406, da hun var 13 Aar gammel, havde haft Bryllup i Lund, var allerede død 1430 paa en Rejse i Sverige; de havde ingen Børn.

Erik den røde (Eirikr rauði), Grønlands Opdager, er sandsynligvis f. c. 950 paa Jæderen i Norge, hvorfra han med sin Fader Thorvald Osvaldsøn drog til Island formedelst et begaaet Manddrab. Her blev han ligeledes erklæret fredløs formedelst en ny Drabssag og begav sig nu paa sin Opdagelsesrejse vesterud. Han sejlede fra Snefjældsjøklen mod V., indtil han 982 opdagede det ukjendte Land, som han kaldte Grønland, fordi et „godt Navn vilde lokke Nybyggere did". Efter 3 Aars Ophold der vendte han tilbage til Island. 986 drog han paa ny til Grønland, ledsaget af mange Nybyggere, og boede derefter i Eriksfjord paa Gaarden Brattelid (s. d. A.). Sønnen Leiv d. heldige opdagede c. 1000 Amerika („Vinland").

Eriksgata (d. e. al Rigets ell. Alherskerens Vej) kaldtes den Rejse, som det efter Landskabslovene paalaa enhver svensk Konge, efter at han paa Morating var bleven kaaret og hyldet, at foretage gjennem de forskjellige Landskaber for at modtage deres Hylding. Fra Upland lagde Kongen Vejen til Strengnäs, hvor han mødtes af „Södermän", der fulgte ham til Svintuna (paa Kolmården), hvorfra Östgöterne fulgte ham til midt paa Holaveden, hvor Smålänningerne tog fat for at ledsage ham til Junabäkk. Herfra fulgte Vestgöterne ham til Ramundeboda (paa Tiveden), hvor Mænd fra Nerike gav Møde for at ledsage ham til Opbugabro (over Arbogaaaaen), hvorfra han af „Vestmän" ledsagedes til Östensbro (over Sagaaen). Der mødte til sidst Uplänningerne, som fulgte Kongen tilbage til Upsala. Ogsaa efter at Landskabslovene vare afskaffede, og endnu efter at Sverige var blevet et Arverige, vedblev Kongerne at „ride E.", skjønt denne Skik havde mistet sin oprindelige Betydning.

Eriks sjællandske Lov ell. den nye sjællandske Lov, den næstyngste af de 4 gamle danske Provinsiallove (s. Dansk Ret und. Danmark), er rimeligvis en ved privat Foranstaltning foretagen Samling af sjællandske Retssædvaner fra den første Halvdel af det 13de Aarh. og derimod ikke, som rigtignok Navnet tyder paa, og som man tit har antaget, nogen formelig Lov, given af en Kong Erik (Emune, Lam, Plovpenning ell. Menved). I Praxis opnaaede den imidlertid Gyldighed som Lov og beholdt denne, skjønt den naturligvis ved senere Lovbestemmelser undergik meget betydelige Forandringer, lige til Christian V.s Lov.

Eriksøn, Jens ell. Jøsse, Erik af Pommerns Foged i Dalarne, gav ved sin Grusomhed Anledning til Engelbrekt Engelbrektssons Optræden

og det første Brud paa Calmarunionen. Der fortælles i de svenske Krønniker, at han efter at have frataget Bønderne deres Heste og Øxne lod dem selv spænde for Ploven, at han lod frugtsommelige Koner trække svære Hølæs, indtil de styrtede, lod Næse og Øren skære af dem, som klagede, eller hængte dem op i Røg, indtil de qvaltes. Endelig blev han afsat, begav sig til Gadsteна og fik der Løn som forskyldt, idet den forbitrede Almue med Magt rev ham ud af Klostret og dræbte ham 1436. Om han var en dansk Mand, vides ikke.

Erin [ē] (egtl. Nominat. **Eriu**), det keltiske Navn paa Irland („E.s grønne Ø").

Erinna, berømt græsk Digterinde, samtidig med og Veninde af Sappho (c. 600 f. Chr.). Hun døde ugift i en Alder af 19 Aar. Det berømteste blandt hendes Digte var „Tenen", som i digterisk Værd stilledes ved Siden af de homeriske Sange. De faa Fragmenter, vi have af hende, ere samlede af Schneidewin. En bevaret Ode „til Rom", i hvilken Rom prises som Verdens Herskerinde, tillægges af nogle fejlagtig E.; den er af en anden græsk Digterinde Melinno, der levede omtrent paa den første punisk Krigs Tid.

Erinnyer ell. **Erinyer**, s. **Eumenider**.

Eriometer ell. Uldmaaler, et Redskab til Maaling af enkelte Uldtavers Tykkelse.

Eriphyle, Datter af Talaos og Lysimache, gift med den navnkundige Spaamand Amphiaraos i Argos. Da denne af Polynikes blev opfordret til at deltage i Toget mod Theben, slog han sig, fordi han forudsaa Krigens ulykkelige Udfald, men E. lod sig bestikke af Polynikes med Harmonias Halsbaand og overtalte Amphiaraos til at drage med. Han fandt sin Død i Krigen og blev senere hævnet af sin Søn Alkmæon, der dræbte E.

Eris [ē], Tvedragtens Gudinde hos Grækerne, Ares's Søster og Ledsagerinde. Ved sin første Fremtræden er hun lille, men voxer efterhaanden saa meget, at hun med sit Hoved rager op over Skyerne. Hende var det, der ved Peleus's og Thetis's Bryllup af Vrede over ikke at være indbuden kastede et gyldent Æble ind blandt de forsamlede Gudinder, hvorved hun gav den første Foranledning til den trojanske Krig (s. Paris). Nogen Lighed med hende har i den romerske Mythologi Discordia, der optræder i Bellonas Følge.

Eristik, Stridskunst, Disputersyge, Lyst til at stille Sophismer og forvirre ved Fejlslutninger. E. blev stærkt udviklet af Sophisterne; Protagoras skrev endog en egen Anvisning dertil. **Eristiker**, den, som anvender E.

Erith, Stad i Kent Shire i England, 2 M. for London, ved Themsens højre Bred. 10,000 I. Betydelige Garverier og Teglværker. Mange smukke Landsteder.

Erivan [ē], befæstet Hovedstad i det russiske Gouv. E. i Transkaukasien ved Floden Sanga, 23 M. s. til v. for Tiflis. 15,000 I. Egnen frembringer fortrinlig Frugt. 13 Oct. 1827 erobrede Russerne under Paskevitsch Staden, som 1828 endelig afstodes af Tyrkiet.

Erk, Ludw. Christ., f. 1807 i Wetzlar, b. har stor Fortjeneste som utrættelig Samler og Udgiver af Folkeviser, Skolesange og Choraler. 1836—40 var han Dirigent for det liturgiske Chor ved Domkirken i Berlin, det senere saa berømte Domchor; 1857 blev han kgl. Musikdirecteur og senere Professor.

Erkel, Franz, f. 1810 i Gyula, Ungarns populæreste og betydeligste Componist, blev 1834 Musikdirecteur i Kaschau og 1837 Capelmester ved Nationaltheatret i Pest. Blandt hans Compositioner har især Operaen »Hunyady László« gjort overordentlig Lykke i hans Fædreland. Ved en Sangerfest i Debreczen udraabtes han til livsvarig Overcapelmester for Ungarns samtlige Sangforeninger.

Erlangen, Stad i den bayerske Prov. Mellemfranken, 2 M. n. for Nürnberg. 15,000 I., mest Protestanter. Regelmæssig og smukt bygget Stad med protestantisk Universitet, Bibliothek, botanisk Have og mange andre i Forbindelse med Universitetet staaende Indretninger. Stærkt udviklet Industri. **Erlangerblaat**, s. **Berlinerblaat**.

Erlau, Stad i Ungarn, Hovedstad i Comitat Heves, 15 M. ø. n. ø. for Buda-Pest ved Floden Erlau. 21,000 I. Katholsk Ærkebispesæde, prægtig Kathedralkirke (fuldendt 1836), ærkebiskoppeligt Palads med værdifuldt Bibliothek, flere Klostre og theologiske Læreanstalter, Gymnasium og Observatorium. Linned- og Uldmanufakturer. Frugtbar Omegn, der frembringer god Vin. Varme Kilder, der benyttes som Bade. E. udholdt 1552 med stort Heltemod en Belejring af Tyrkerne, men blev 1596 indtaget af dem og var derpaa i deres Hænder indtil 1687.

Erlaucht (svarende til lat. illustris, fornem, høj), en Titel, som fordum tilkom de regerende tydske Rigsgrever, og som ved en Forbundsbeslutning af 1829 tillagdes Hovederne for de mediatiserede (forhen rigsumiddelbare) grevelige Familier.

Erle, norsk, d. s. s. Vipstjært.

Erlend Philippussøn, s. **Løvneætten**.

Erling Skakke tilhørte en anset Slægt i Søndhordland; hans Fader, Kyrpinga-Orm paa Stødle, stammede paa mødrene Side fra Haakon Ladejarl og Arnmødlingerne. E.s ældre Broder, Ogmund Dreng, var Formynder for Kong Inge Haraldssøn og stod ogsaa efter at Inge var bleven voxen paa hans Side i Kampen mod hans Brødre. Denne Stilling arvedes efter Ogmunds Død af E., som 1155 ægtede Sigurd Jorsalafarers Datter Kristina og blev Lendermand; han var da netop hjemkommen fra et Korstog, hvor han i en Søkamp mod Maurerne havde faaet det Saar i Nakken, som bevirkede, at han stadig bar sit Hoved skakt (skjævt), hvoraf han fik Tilnavn. Efter Kong Inges Fald blev E. Partiets Leder, ikke mindst fordi alle Kongesønner hørte til Modpartiet og man derfor som Kongsæmne maatte opstille E.s og Kristinas unge Søn Magnus, hvilket stred mod den sædvansmæssige Ret. Partiet havde sin Hovedstyrke i de sydlige Landsdele, og E. knyttede Forbindelse med Valdemar d. store, som han maatte love Viken mod at faa Hjælp. Det lykkedes ham ogsaa at overvinde og fælde Haakon Herdebred i Søslaget ved Sekken (Romsdalen) 1162, ligesom Levningerne af Modpartiet med selve Throndhjem blev

underkastet 1163. E. forstod at vinde Erkebiskop Eystein for sin Plan, at skaffe Magnus det manglende Retsgrundlag ved at krone og salve ham til Konge; dette skete ogsaa 1164, men til Gjengjæld maatte E. gaa ind paa en ny Lov om Kongevalget, som ganske gaves i Biskoppernes Haand og derhos bestemt udelukkede uægte Kongesønner. Den Hjælp, E. havde faaet fra Danmark, maatte han betale ved at blive den danske Konges Jarl i Viken. Til Trods for E.s kraftige Regering lykkedes det ham aldrig helt at kue Modstanden; Oprørsflokke som Hættesvendene og Birkebenerne (s. d. A.) holdt sig længe; men det var dog først, da disse fik Sverre Sigurdssøn (s. d. A.) til Fører, at de formaaede at hævde det nationale, arvelige Kongedømme mod E.s Planer. I Kampen mod Sverre faldt E. paa Kalvskindet ved Nidaros 1179, og med E.s Død gik Herredømmet i det væsentlige over til Sverre, om end Magnus i nogle Aar formaaede at gjøre ham det stridigt. E. besad mange af de Egenskaber, som skaber Partilederen, dristig Ærgjerrighed, listig Smidighed, krigersk Dygtighed og fremfor alt Hensynsløshed i Brugen af sine Midler, men da han stødte paa en saa overlegen Modstander som Sverre, maatte han bukke under.

Erling Skjalgssøn af en i Hordaland og Rogaland meget udbredt Høvdingeslægt, som stammede fra Hordakaare paa Harald Haarfagers Tid. E. boede paa Sole ved Haversfjord (Jæderen) og blev 997 gift med Olaf Tryggvessøns Søster Astrid, hvilket var det Vilkaar, hvorunder Slægten støttede Kong Olafs Christendomspaabud. Af sin nye Svoger fik E. i Forlening alt Landet mellem Sognefjorden og Lindesnæs (d. e. Hordaland, Rogaland og Lister), dog kun med Titel af Herse eller Lendermand, da E. ikke vilde kaldes Jarl. E. var i Aar 1000 med paa Olafs Tog til Pommern, men rejste tilbage forud og kom saaledes ikke til at deltage i Slaget ved Svolder. Siden holdt han sig længe nafhængig af Jarlerne i Rogaland, hvorfor han ofte kaldtes „Rygekongen"; efter at Erik Jarl var rejst til England, forligede E. sig med Svend Jarl og kæmpede med ham mod Olaf d. hellige; efter dennes Sejer underkastede E. sig ham, men traadte ikke i nærmere Forhold til ham og blev snart en af hans erklærede Fjender, da Olaf straffede en af E.s nære Slægtninge. E. drog 1025 med sine Sønner til Knud d. store og fulgte med ham tilbage til Norge; i en Strid med Kong Olaf ved Øen Bukn maatte E. efter et tappert Forsvar overgive sig og blev nedhugget af en personlig Fjende blandt Olafs Mænd 1028. E. skildres som en personlig hæderlig og human, men stolt og overmodig Mand, der havde ondt ved at taale nogen Overmand. Hans Sønner forligede sig med Kongemagten, og Slægten tilhørte i flere Generationer Lendermands-Aristokratiet, men uddøde i Mandslinjen i 1ste Halvdel af det 12te Aarh.

Erling Stenvæg, en foregiven Søn af Magnus Erlingssøn, som paa Kong Sverres Tid opholdt sig i Sverige og der blev holdt fast i Fængsel i Borgen paa Visingsö, men slap være undkommen herfra og siden optraadte som Kronprætendent efter Haakon Sverressøns Død. Baglerne og Biskop Nikolaus sluttede sig til ham, og under Beskyttelse af Kong Valdemar blev han i Sommeren 1204 hyldet som Konge i Tønsberg; under hans Ledelse førte nu i de følgende Aar Baglerne fra Viken af en forbitret Krig mod Birkebenerne, som havde deres faste Punkter i Nidaros og Bergen; Overfaldet i Nidaros og Belejringen af Sverresborg i Bergen ere især bekjendte. E. døde 1207, men da han kun efterlod sig to umyndige Sønner (s. Sigurd Ribbung), blev Nikolaus's Søstersøn Philippus valgt til Konge. E.s Herkomst var tvivlsom, og Birkebenerne paastod endog, at E. var forskjellig fra den E., som havde siddet fangen paa Visingsö.

Erling Vidkunnssøn, s. Bjarkøætten.

Erman, Paul, tysk Physiker, f. 29 Febr. 1764 i Berlin, d. 11 Oct. 1851 smstds., har gjort sig fortjent ved fremragende Arbejder paa Magnetismens, Elektricitetens og Optikens Omraader. Ved Universitetets Oprettelse i Berlin 1810 blev han Professor i Physik; 1806 var han bleven Medlem af Akademiet. — Hans Søn, Georg Adolph E., ligeledes Physiker, f. 12 Maj 1806, d. 12 Juli 1877, studerede i sin Ungdom under Bessel og gjorde senere adskillige Rejser i videnskabeligt Øjemed; paa Grundlag af hans magnetiske Undersøgelser paa en af disse Rejser dannede Gauß først en Theori om Jordmagnetismen. Hans mangehaande Arbejder ere meddelte i Poggendorffs „Annalen", „Astron. Nachr.", »Rep. of the Brit. Ass.«, i det af ham udgivne „Archiv für wissensch. Kunde von Rußland" (1841—65) og i det af ham og A. C. Petersen udgivne Skrift „Die Grundlagen der Gaußschen Theorie und die Erschein. der Erdmagn. im J. 1829" (Berl. 1874). 1832 blev han Privatdocent og 1834 Professor ved Universitetet i Berlin.

Ermanarik ell. Ermenrik, Ermerik (i Eddaerne og Sagaerne Jörmunrekr, hos Saxo Jarmunrik), en mægtig Konge over Østgoterne af Amalernes Kongeslægt, som i sejerrige Krige underkastede sig mange barbariske Folkeslag og til sidst beherskede et Rige, der siges at have strakt sig fra det sorte Hav lige til Østersøen. Ved Hunnernes Fremtrængen gav den 110aarige Konge sig selv Døden 375, og med ham gik hans Rige til Grunde. Om E. har dannet sig en hel Sagnkreds.

Ermeland (Warmia), et 76 □ M. stort, frugtbart District i Østpreussen, som under den tyske Ridderorden var et eget Landskab og siden 1243 et af de 4 Bispedømmer, hvori Paven delte Ordenslandet. Biskoppen af E. stod umiddelbart under Paven og blev i det 14de Aarh. optagen i den tyske Rigsfyrstestand. Ved Freden i Thorn kom E. tillige med Vestpreussen under Polen, men ved dette Lands første Deling 1772 kom det atter tilbage til Preussen.

Ermenonville [nongvil], en Landsby i det franske Dep. Oise, 5 M. n. ø. for Paris, bekjendt som Opholdsted for Henrik IV.s Elskede Gabrielle d'Estrées, der beboede et Jagtslot her, og af Rousseaus sidste korte Ophold og Død 1778.

Erne, Øvre- og Nedre-, to med talrige Smaaøer opfyldte Indsøer i Fermanagh-Shire i det

nordvestlige Irland, gjennemstrømmes af Floden E., der udspringer i Cavan-Shire, gjennemløber Søerne Gowna og Oughter, inden den falder i Øvre-E., og har sit Udløb i Donegalbugten neden for Ballyshannon.

Ernesti, Joh. Aug., Theolog og Stifter af en philologisk Skole, f. 1707 i Tennstädt i Thüringen, blev 1734 Rector for Thomasskolen i Leipzig, 1756 Professor i Veltalenhed og 1759 tillige i Theologi ved Universitetet sammesteds; d. 1781. Blandt hans Udgaver af græske og romerske Klassikere maa fremhæves Udgaven af Cicero, til hvilken sluttede sig en »clavis Ciceroniana«. Hans Taler ere skrevne i et rent og smukt latinsk Sprog. Blandt hans theolog. Skrifter ere de betydeligste »Anti-Muratorius« og »Opuscula theologia«. Han udgav ogsaa „Neue theol. Bibliothek" og „Neueste theol. Bibliothek". — Hans Brodersøn, **Aug. Wilh. E.**, f. 1733, d. 1801 som Professor i Veltalenhed i Leipzig, udgav Livius og Ammianus Marcellinus.

Ernestinske Linje, den ældre Linje af det sachsiske Fyrstehus, nedstammer fra Kurfyrst Ernst (f. 1441), Broder til Stifteren af den albertinske (nu kongelige) Linje, Hert. Albrecht d. behjærtede (begge bekjendte af Prinserovet 1455). Ved Faderen, Kurfyrst Frederik d. sagtmodiges Død 1464 arvede E. som den ældre Broder Kurværdigheden og regerede derpaa i Fællesskab med sin Broder lige til 1485; ved den da foretagne Deling fik han Thüringen med de frankiske Besiddelser, det halve Osterland m. m. Efter Ernst, der allerede døde Aaret efter Delingen 1486 og var Fader til den dansk-norske Dronning Christine, fulgte hans Søn Frederik d. vise (d. 1525), dennes Broder Johan d. bestandige (d. 1532), hans Søn Johan Frederik d. højmodige, som 1547 maatte overlade baade Kurværdigheden og sine Lande til Hert. Morits af den albertinske Linje; dog beholdt hans Familie nogle Amter og Stæder i Thüringen, og 1554 samt 1583 forøgedes den e. L.s Besiddelser endnu noget. Derimod splittedes de siden ved forskjellige Delinger. Nu bestaar den e. L. af 4 Grene: den storhertugelige i Weimar og de hertugelige i Koburg-Gotha, Meiningen og Altenburg. 1830 blev en Gren af Huset S.-Koburg overført til Belgien og senere tvende Prinser af samme indgiftede i Portugals og Englands Kongehus.

Ernst, Heinr. Wilh., f. 1814 i Brünn, d. 1865 i Nizza, en af de betydeligste Violinvirtuoser, der har levet, var Elev af Conservatoriet i Wien, i Violinspil af Böhm og Mayseder. Kun 16 Aar gl. begyndte han sine Koncertrejser som Violinist og vakte overalt Beundring ved sin glimrende Færdighed og sit vælfulde Foredrag. Han optraadte saa at sige i alle Europas Hovedstæder og opholdt sig i længere Tid i Kjøbenhavn. Af hans Compositioner gjorde især hans „Elegi", Othellophantasien og „Carnevalet i Venedig" (hvortil Ideen var laant af Paganini) overordentlig Lykke.

Ernst II, Hertug af Sachsen-Koburg-Gotha siden 1844, ældste Søn af Hert. E. I og Broder til Prins Albert, f. 21 Juni 1818, ægtede 1842 Alexandrine (f. 1820), Datter af Storhertug Leopold af Baden. 1844 arvede E. Regeringen og udtalte 1846 offentlig Ønsket om at give sine Lande en tidssvarende Forfatning, samt gjorde hertil flere vigtige Skridt. 1848 sluttede E. sig villig til Friheds- og Enhedsbestræbelserne og kom fra dette Tidspunkt til at spille en Rolle i Tyskland, som hverken stod i Forhold til hans Lands Størrelse eller hans egne naturlige Evner. 1849 tog han Del i Krigen mod Danmark og høstede ved Eckernførde mere Ros, end hans Virksomhed fortjente; som Medlem af „Unionen" med Preussen fik han Fyrstemødet i Breslau i Stand og søgte 1850 forgjæves at hindre Reactionens Sejer i Preussen og det øvrige Tyskland. E. var, vel især paa Grund af Slægtskabet med det engelske og belgiske Kongehus, den første tyske Fyrste, som nærmede sig Napoleon III, og optraadte 1854 afgjort for Vestmagterne imod Rusland. 1859 erklærede han sig lige saa aabent for et Forbund imellem Preussen og Østerrig imod Frankrig og Italien, og under den snart efter følgende Reaction i Preussen grundlagde E. det store tyske Skyttesamfund og gav den andensteds forfulgte Nationalforening et Fristed, hvorved han vandt Ry som Tysklands mest frisindede Fyrste. Ogsaa tog han ivrig Del i Forhandlingerne om en Forbundsreform og udarbejdede selv et Udkast, der søgte at mægle imellem de stridende Anskuelser. Efter Frederik VII.s Død i Nov. 1863 var E. den første, der anerkjendte Prins Frederik af Augustenborg som Tronarving i Holsten og Slesvig, og gik snart efter til Paris for at virke i hans Interesse ved det franske Hof. 1866 sluttede E. sig til Preussen og fulgte med dets Hære under Krigen (bl. a. ved Langensalza) uden dog at gjøre personlig Tjeneste; en lignende Tilskuerrolle spillede han i Krigen med Frankrig 1870 og viste herved klarlig, at hans Dygtighed ingenlunde svarede til hans store Ord. E. er desuden optraadt som Forfatter og Operacomponist og gjorde i første Halvdel af 1862 en Rejse i Ægypten (beskreven 1864).

Ernst August, Konge i Hannover, f. 5 Juni 1771 som 5te Søn af Georg III af England, hed som Prins Hertug af Cumberland. Han førte 1793—95 et Rytterregiment i Holland, men vendte derefter tilbage til England, hvor han hengav sig til mange Udskejelser; han sluttede sig 1799 som Medlem af Overhuset til Toryerne og hørte siden til Partiets fremragende Mænd, hvorfor han ogsaa var yderst ilde lidt af Folket. 1815 ægtede E. den preussiske Dronning Luises Søster, Sophie Charlotte af Mecklenburg-Strelitz (f. 1778, d. 1841), og levede siden jævnlig i Berlin, hvor han indsugede Forkjærlighed for det preussiske Militærvæsen. Som engelsk Peer modsatte E. sig haardnakket Katholikernes Ligestilling og Valgreformen og var indtil 1836 Stormester for Orangistlogerne. 20 Juni 1837 blev E. Konge i Hannover ved sin Broder, Vilhelm IV.s Død; han udsatte strax Landdagen og kundgjorde 5 Juli, at han ikke holdt sig for bunden til Forfatningen af 1833, fordi man ikke forud havde indhentet hans Samtykke dertil, og fordi den formentlig ikke stemmede med Landets Tarv. I Nov. hævedes Forfatningen for at give Plads

for den ældre af 1819, uden at Forbundsdagen gjorde noget Skridt derimod. Den derover opstaaede Folkebevægelse neddæmpedes, og efter langvarige Forhandlinger med Landdagen udstedtes 1840 en ny Forfatning, som tog mere Hensyn til Kongedømmets Magt og Adelens Forrettigheder end den fra 1833. E.s senere Styrelse var kraftig, men afgjort conservativ; praktiske Forbedringer fremmedes, men Ønsker om større politisk Frihed og tidssvarende Reformer afsloges. Endnu 14 Marts 1848 nægtede han Pressefrihed og en Folkerepræsentation ved Forbundsdagen, men maatte dog snart efter ligesom Tysklands andre Fyrster bøje sig for Stormen og gaa ind paa en Omdannelse af Forfatningen i friere Aand og med en mere demokratisk Valglov. Derimod protesterede han imod Valget af en tysk Rigsforstander, skjønt man i Frankfurterparlamentet truede ham med Afsættelse, og uagtet han i Foraaret 1849 sluttede sig til „Unionen" med Preussen, trak han sig allerede i Jan. 1850 igjen tilbage derfra og understøttede Gjenoprettelsen af den gamle Forbundsdag. Dog vilde han ikke række Haand til en Omstyrtelse af Hannovers Forfatning, men modsatte sig ikke Adelens Agitation imod den. Han døde 18 Nov. 1851 og fulgtes af sin eneste Søn Georg V.

Ernst Augustd'or ell. Wilhelmd'or, ældre hannoveransk Guldmønt af Finhed 895,833 Tusendedele, af Værdi 14 Kr. 77 Øre. Der fandtes enkelte, dobbelte og halve.

Ernæring, de levende Organismers Vedligeholdelse ved Stofskiftet og da navnlig Optagelsen af Næringsstoffer (s. d. A.), disses Bearbejdelse og Anvendelse til Erstatning af Legemets forbrugte Bestanddele. Mennesket og Dyrene kunne ikke saaledes som Planterne selv sammensætte deres organiske Bestanddele af uorganiske Stoffer, men kræve til deres E. en stadig Tilførsel af de forskjellige organiske (Æggehvide- og limgivende Stoffer, Fedt) og uorganiske (Salte, Vand) Stoffer, hvoraf det menneskelige og dyriske Legeme bestaar, og som indeholdes i Nærings- eller Fødemidlerne i meget forskjellige Mængde- og Blandingsforhold. De fra Dyreriget hentede, animalske Fødemidler bestaa hovedsagelig af Æggehvide- og limgivende Stoffer og Fedt; de fra Planteriget hentede, vegetabilske Fødemidler indeholde forholdsvis mindre Æggehvidestoffer og Fedt, men derimod mange Kulhydrater (Stivelse, Sukker), der vel ikke udgjøre en Bestanddel af det dyriske Legeme, men dog ere af stor Betydning for E., idet de ved deres Forbrænding under Stofskiftet fremme Æggehvidestoffernes delvise Omdannelse til Fedt og saaledes indirecte befordre Fedtdannelsen i Legemet. Ingen menneskelig eller dyrisk Organisme kan leve udelukkende af ēn Art Næringsstoffer, og den første Fordring, man maa stille til Føden, er derfor den, at den maa byde Organismen en saadan Blanding af de forskjellige Næringsstoffer, som hver enkelt Organisme behøver; den anden ikke mindre vigtige Fordring er den, at Fødemidlerne ikke maa frembyde særlige Vanskeligheder for den mechaniske og chemiske Bearbejdelse (Fordøjelse), som de maa undergaa, førend de kunne optages i Blodet; herefter deles Fødemidlerne i letfordøjelige og mere eller mindre ufordøjelige. Den Føde, der opfylder begge disse Fordringer, er i Virkeligheden den mest „nærende". E.s Vedligeholdelse er af dobbelt Vigtighed i saadanne Tilfælde, hvor Stofforbruget er større end sædvanlig, i alle tærende Sygdomme. Kunstig E. kaldes Indførelsen af Næringsmidler paa kunstig Maade (Svælgsonde), ad sædvanlig Vej eller ad usædvanlige Veje (Lavement, Mavefistel), naar E. af en eller anden Grund ikke kan gaa for sig paa naturlig Maade. Planternes E. Planten lever udelukkende af uorganiske (ikke assimilerede) Stoffer, som den optager dels fra Jordbunden, dels fra den omgivende Luft; kun Snylteplanter, Humusplanter (Planter, der leve af de organiske Stoffer i Muldjorden) og den unge spirende Kimplante i et Frø med Frøhvide (saa længe indtil den har opsuget Frøhviden) leve af assimilerede Stoffer (sml. ogsaa Art. Kjødædende Planter). Kun de Stoffer, som ere aldeles nødvendige for Plantens E., kunne betragtes som dens Næringsmidler, medens de, som vel kunne findes i den, men som ogsaa kunne mangle, uden at E. derved bliver forstyrret, maa anses som kun tilfældig til Stede. Planten kan kun optage Stoffer i sig i draabeflydende Tilstand eller i Luftform. Ved at udsætte et Plantelegeme for en Temperatur af 100° ell. 110° saa længe, indtil dette ikke længere lider noget Vægttab, fordamper alt det frie Vand, og der bliver tilbage en tør Masse, der i Almindel. udgjør $\frac{1}{5}$—$\frac{1}{4}$ af hele det levende Plantelegemes Vægt, men i modne Frø kan stige til omtr. $\frac{8}{9}$ og hos Vandplanter og Svampe synke til $\frac{1}{10}$ ell. $\frac{1}{20}$. Udsætter man den tørre Masse for Glødhede, idet man samtidig leder Ilt til, forbrænder største Delen af den under overvejende Udvikling af Kulsyre og Vanddampe, og den tilbageblivende Rest, Asken, udgjør sædvanlig kun faa Procent af Plantens tørre Masse. Den chemiske Analyse af de forbrændelige Dele viser, at den hos alle Planter bestaar af Kulstof, Brint, Ilt, Kvælstof og Svovl, hvilket sidste Stof under Forbrændingen antager Form af Svovlsyre og bliver tilbage i Asken i Forbindelse med en af dennes Baser. I Asken findes foruden Svovl uden Undtagelse Kalium, Calcium, Magnium, Jærn og Phosphor. Plantens uundværlige Næringsmidler kunne grupperes saaledes: Kulsyre, Salpetersyre, Svovlsyre, Phosphorsyre, Vand, Kali, Kalk, Magnesia og Jærnilte; sædvanlig findes dog ogsaa følgende Stoffer: Natrium, Mangan, Silicium, Chlor og hos Havplanter Jod og Brom. Om Assimilation og Stofskifte hos Dyr og Planter s. Physiologi.

Erodēre, afgnave, ætse. **Erosiōn**, et overfladisk Saar, der er eller ser ud, som om det var frembragt ved Afskrabning. **Erosiōnsdal**, s. Dal.

Eros [ē] (jvfr. Amor, Cupido), Grækernes Kjærlighedsgud, nævnes slet ikke hos Homer, der kun omtaler Aphrodite som Kjærlighedens Gudinde. Hesiod omtaler i Theogonien E. som Søn af Chaos og en af de allerældste Guder, men her fremtræder han især som Repræsentant for den sig i Naturen ytrende Elskovstrang og som første Aarsag til al or-

ganisk Udvikling. Den almindelige Forestilling om E. som Søn af Aphrodite og Ares er først fremkommen hos de lyriske, elegiske og epigrammatiske Digtere. Om hans Forhold til Psyche s. d. A. De græske Kunstnere (især Skopas og Praxiteles) fremstillede E. som en skjøn, bevinget Dreng eller Barn i forskjellige Stillinger, som spændende Buen, sønderbrydende Zeus's Lynstraale, tæmmende de vilde Dyr osv. Senere Digtere og Kunstnere tænkte sig mange Eröter (s. Amoriner). Erötisk, d. e. hørende til Elskov; e. Poesi, Kjærlighedsdigte. Erotik, Læren om Elskov, Kjærlighedsdigtning; Kjærlighedsstemning. Erötiker kaldes en Skribent, hvis Emne er Elskov og Elskovshistorier; særlig kaldes saaledes en Del Digtere eller Romanforfattere fra den græske Literaturs senere Periode, af hvilke de bedste ere Achilleus Tatios, Longos, Chariton og Parthenios. Den fuldstændigste Udgave af de græske E. er besørget af Hercher (Leipz. 1858—59, 2 Bd.).

Erpēnius, Thom., ell. van Erpen, en af sin Tids lærdeste Orientalister, f. 1584 i Gorkum i Holland, samtidig med Scaliger, efter hvis Tilskyndelse han studerede de orientalske Sprog. Efter en 4aarig Udenlandsreise, paa hvilken han i Paris lærte Arabisk, i Venezia Persisk, Tyrkisk og Æthiopisk, blev han 1612 Professor i de orientalske Sprog med Undtagelse af det hebraiske og overtog fra 1619 ogsaa dette Sprog; tillige blev han Tolk i de orientalske Sprog. Indfødte Arabere beundrede hans Kundskab i deres Sprog, og flere Gange opfordredes han af Kongen af Spanien til at forklare mauriske Indskrifter. Han døde 1624. Blandt hans Værker ere at nævne som til Dels endnu brugelige »Grammat. Arab. Lugd. Bat.« (1656) og »Elmakini hist. Saracenica« (1626).

Erränte, Vincenzo, ital. Digter og Politiker, f. 1813 i Palermo, var under Bourbonerne landsforvist som liberal Patriot, men er nu Senator og Medlem af den højeste Domstol i Palermo. Som Digter hører han til den romantiske Retning ved sine »Tragedie e liriche« (1874), Sørgespillene »La San-Felice« og »Solimano il Grande« (1877), Digtningerne »L'ideale« og »La libertà« (1878).

Errāre humānum est, lat., at fejle er menneskeligt.

Erratisk Blok, d. s. s. Vandreblok. Hos os benyttes hyppigst, skjønt mindre correct, Benævnelsen Rullesten.

Erromango, s. Hebriderne, Ny.

Error, lat. [ĕr], Vildfarelse, Fejltagelse, kan undertiden paaberaabes af den, der har indgaaet en Retshandel, til at faa denne omstyrtet, eller af den, der er tiltalt for en Forbrydelse, til at blive fri for Straf. Dog er det i Almindelighed kun den Vildfarelse, som angaar de faktiske Forhold (e. facti), hvilken en saadan Virkning kan tillægges, hvorimod fejlagtige Forestillinger om Lovgivningens Indhold (e. juris) i Regelen ingen retlig Betydning kunne have, hvilket udtrykkes ved den latinske Sætning »e. juris (ell. ignorantia juris) semper nocet«.

Ersingian, Stad i det asiatiske Tyrki, 20 M. til s. for Erzrum ved Euphrat. 12,000 I. Livlig Handel. Frugtbar Omegn.

Erzrum, befæstet Stad i den nordøstl. Del af det asiatiske Tyrki, Hovedstad i Prov. Armenien, paa en frugtbar, men skovløs, omtr. 6,000 F. hævet Slette, med 55,000 I., er Sæde for en tyrkisk Pascha, en armenisk Ærkebiskop og en græsk Biskop, har talrige Mosker, deriblandt den store Ulu Dschami, der kan rumme 8,000 Mennesker, og flere Kirker og Klostre. Vigtig Karavanstation, betydelig Handel. Industrien omfatter fornemmelig Guld-, Sølv- og Kobbervarer, samt Vaaben. E. led meget ved Jordskjælv i Juni 1859. Beløjret af Russerne 1877—78.

Erskine, Thomas [ĕrskin], engelsk Sagfører og Politiker, f. 21 Jan. 1750, gjorde sig 1778 berømt som Sagfører i flere vigtige Processer, navnlig politiske og Pressesager, og blev 1783 Medlem af Underhuset, hvor han spillede en fremragende Rolle som en af Whigernes Ordførere, ophøjedes 1806 til Peer og var en kort Tid Lordkansler. I et lille Skrift, »View on the causes and consequences of the present war« (1793, oplevede 48 Opl.) ytrede han sig med stor Frimodighed for den franske Revolutions Grundsætninger, men traadte dog strax, da Krigen 1798 truede med at blive farlig, i Spidsen for et Fricorps. Hans Retstaler udkom samlede under Titlen »Speeches on subjects connected with the liberty of the press and against treasons« (6 Bd., 1803). Han døde 17 Nov. 1823.

Erslev, Edvard, f. 13 Dec. 1824 i Jægersborg, tog 1850 Magisterconferens i Naturhistorie, blev 1851 Adjunct i Roskilde og 1856 i Aarhus, men tog 1871 sin Afsked som Overlærer med Titel af Professor. Han er Forfatter til en populær geographisk Skildring „Den danske Stat“ (1855—57), og til en Række geographiske Lærebøger og Atlasser, der have fundet megen Udbredelse. 1876 var han Stifter af det danske geographiske Selskab og blev dets Secretær og Redacteur af dets Tidsskrift, hvoraf hidtil (1885) er udkommet 7 Bind. — Hans Brodersøn, Kristian E., f. 28 Dec. 1852 i Kjøbenhavn, tog 1876 Magisterconferens i Historie og 1879 Doctorgraden, var 1881—83 Stipendiar i Gehejmearchivet og blev 1883 Professor i Historie ved Kjøbenhavns Universitet. Af hans Arbejder fremhæves: „Konge og Lensmand i det 16de Aarh.“ (1879, Disp.); „Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarh.“ (1879); „Dronn. Margrete og Calmarunionens Grundlæggelse“ (1882); „Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Hist. i Christian IV.s Tid“ (1 H., 1883). Sammen med Dr. W. Mollerup har han udgivet „Frederik I.s danske Registranter“ (1879) og „Danske Cancelliregistranter 1535—50“ (1881—82). Han er en ualmindelig energisk Forsker, som raadende over en skarp Kritik har vidst at fremdrage mange nye Synspunkter, og som med Lethed bevæger sig over et stort Omraade.

Erslew, Thomas Hansen, dansk Personalhistoriker, f. 10 Nov. 1803 i Randers, blev 1821 Student og havde i en Række Aar en Landejendom i det østlige Nørrejylland, men flyttede 1836 til Kjøbenhavn og blev 1847 Copist i Cancelliets (senere Justitsministeriets)

Archivkontor, samt styrede fra 1856 Kirke- og Undervisningsministeriets Archiv. 1859 blev han Cancelliraad og døde 17 Marts 1870. Hans „Almindeligt Forfatterlexikon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande 1814—40" (3 Bd., 1841—53) med Fortsættelse og Tillæg indtil Udgangen af 1853 (3 Supplementbind, 1854—68) udmærker sig ved en sjælden Nøjagtighed og Fuldstændighed i Henseende baade til bibliographiske og personalhistoriske Oplysninger og er en uundværlig Kilde for enhver, der sysler med dansk Bogvæsen og danske Forfatteres Levned.

Erts, s. **Malm.**

Erucasyre findes i Stedet for Oljesyre i de flydende Glycerider i de fede Oljer af Sennepsfrø, Raps, Druekjærner.

Eruditiōn, grundig Lærdom.

Eruptiōn, Udbrud, Udfald; særlig et geologisk Phænomen, hvorved smeltede Masser, Aske og Vanddampe bryde frem fra Jordens Indre til Overfladen, som Tilfældet er ved Vulkanerne; det er saa godt som altid ledsaget af Jordskjælv, der hidrøre fra den Modstand, som Jordskorpen gjør mod de gjennembrydende Massers Tryk mod denne. **Eruptive Stenarter**, der paa Grund af deres Dannelsesmaade modsættes de neptuniske og metamorphiske Stenarter, ere saaledes i meget forskjellige Jordperioder trængte op i smeltet Tilstand fra Jordens Indre, i de ældre Perioder som Porphyr, Diorit og Grønsten, i den tertiære Tid som Basalt og Trachyt, i Nutiden som Lava.

Erv eller Bjørnserv kaldes i Norge ofte Jærven; Navnet forklares af et Sagn om at Jærven egentlig er en Bjørneunge.

Erwin von Steinbach, tysk Bygmester, muelig født 1244, var Bygmester ved Domkirken i Straßburg, den saakaldte Straßburger-Münster. Han studerede Spidsbuestilen i Frankrig, fuldendte 1275 Hvælvingen af Hovedskibet, og da Kirken brændte 1276, opførte han igjen Hovedskibet fra Galleriet af. Grundstenen til Kirkens vestlige Forside blev lagt 1276, og han opførte nu den pragtfulde Vestgavl, som har gjort hans Navn saa berømt. Taarnet opførtes efter hans Død, 17 Jan. 1318, af hans Sønner Erwin og Johannes, der begge blev Bygmestre ved Kirken. En jævnlig omtalt Datter, Sabine v. S., synes slet ikke at have været til.

Erycina, s. **Eryx.**

Erymānthos, Bjærg og Flod i det nordvestlige Arkadien; E. blev derfor ogsaa en mythisk Person, der gjordes til Søn af Arkas. I Egnen omkring Bjærget E. hærjede det **erymanthiske Vildsvin**, der nedlagdes af Herakles.

Erysīpelas, s. **Rosen.**

Erythēm, en let, temmelig betydningsløs Hudbetændelse, der kun viser sig ved Rødme af Huden og oftest skyldes Irritation af denne, men ogsaa kan være epidemisk.

Erythrit, den eneste hidtil bekjendte 4atomede Alkohol (s. d. A.), et krystallinsk, i Vand letopløseligt, født Legeme, der i Form af Ætherarter findes i flere Lavarter, især i Roccella tinctoria.

Erythræiske Hav, d. e. det røde Hav, kaldtes i Oldtiden først hele Havet mellem Indien, Arabien og Afrika, medens Navnet senere indskrænkedes til den persiske Havbugt. Det nu saakaldte røde Hav kaldtes i Oldtiden den arabiske Havbugt.

Eryx [ĕ], Bjærg paa den nordvestlige Side af Sicilien med et berømt Tempel for Venus, som herefter kaldtes Erycina. — **E.**, Søn af Aphrodite og Poseidon ell. Athenienseren Butes, en vældig siciliansk Nævekæmper, der blev dræbt af Herakles, fordi han havde røvet en af Geryones's Oxer.

Erzgebirge, en Bjærgstrækning i Mellemeuropa, danner Grænsen mellem Böhmen og Kongeriget Sachsen. Kjæden, der kun har faa fremspringende Punkter, falder jævnt af mod Sachsen, stejlere mod Böhmen; Middelhøjden er 2—3,000 F., det højeste Punkt 3,800 F. Vandene fra E. løbe til Elben, som gjennembryder Kjæden og deler den i de egentlige E. og Lausitzer-Bjærgene. Hovedbestanddelene af E. ere Gneis, Granit og Glimmerskifer med Lag af Porphyr og Basalt; de ere rige paa Metaller, hvoraf deres Navn, og skovbevoxede næsten til Toppene.

E. S. er det Mærke, hvorunder en tysk Kobberstikker i det 15de Aarh. alene er kjendt. Der findes omtrent 200 Blade af ham med Aarstallene 1461—67, flest med 1466. De vise ham som en for sin Tid dygtig Kunstner, med skarpt Blik for Individualitetens Gjengivelse og med tydelig Stræben efter Følelse i Udtrykket og Renhed i Stilen; de fleste ere af religiøst Indhold.

Eça de Queiroz, José Maria, portugisisk Forfatter, f. 1845, studerede Jura i Coimbra og blev efter Rejser i Spanien og Orienten Consul i Havana, derefter i Newcastle og Bristol. Han blev berømt ved sine i ganske moderne Aand holdte Romaner »O crime do Padre Amaro« (1874, helt omarbejdet 1880) og »O primo Basilio« (1877), »O Mandarim« (1879). Han er Føreren for Naturalismen i sit Lands Literatur.

Esaias, s. **Jesaja.**

Esau, Patriarchen Jakobs ældre Tvillingbroder, mistede ved dennes List sin Førstefødselsret, bosatte sig paa Bjærget Sejr og blev ved sine hethitiske Hustruer Stamfader til det edomitiske Folk (1 Moseb. XXV—XXXII). Jvfr. **Edom.**

Esbern Snare, Ærkebiskop Absalons ældre Tvillingbroder, altsaa f. 1128 i Fjenneslevlille ved Sorø, var sin Broders og Valdemar d. stores tapre Vaabenfælle; begge Brødre udgjorde saa vel Valdemars som Knud VI.s trofasteste Støtter. 1162 fraraadede han med stor Frimodighed Valdemar at begive sig til Kejseren og paadrog sig derved Kongens Vrede. Han deltog ivelig med sin Broder i Togene mod de vendiske Sørøvere og udmærkede sig meget i disse Kampe; blandt hans mange Heltebedrifter ere de berømteste Kampen under Øland 1170 med Ester og Kurer for at komme Kongesønnen Hert. Christoffer til Hjælp, da E. længe ene holdt Stand mod Fjenden og blev haardt saaret, og Kampen under Sjællands Odde, da han paa Hjemrejsen fra Norge, hvor han var sendt hen for at forhandle om Fred med Erling Skakke s. A., om Natten blev angrebet af 40 vendiske Skibe og ved List fik dem drevet tilbage. Han byggede omtrent ved samme Tid

Kallundborg Slot for at holde Havnen der ryddelig for Sørøvere, ligesom hans Broder havde bygget Borgen ved Havn (Kjøbenhavns Slot), og Byens Kirke med dens 5 Taarne. Sin Alderdom tilbragte han paa Sæbygaard i Nærheden af Kallundborg; 1204 styrtede han ned ad en Trappe her og slog sig ihjel. E.s unge Enke, Helene, af svensk Byrd blev Valdemar Sejers Frille og ved denne Konge Moder til Hertug Knud af Bleking.

Esbjærg, Ladeplads i Nørrejylland, 1½ M. s. for Hjerting, bekjendt ved sin Dokhavn af 12 F.s Dybde, som har Jærnbaneforbindelse saa vel mod N. som mod Ø. E. havde 2,022 I. 1885 mod 1,529 I. 1880 og 460 I. 1870. Herfra finder livlig Dampskibsfart Sted paa Østengland. 1883 udførtes 34,000 Stk. Hornkvæg, 37,000 Faar, 3,000 Svin, 2,100,000 Pd. Flæsk, 3,2 Mill. Pd. Smør, 352,000 Snese Æg.

Escādre, fr., en Samling Krigsskibe, bestemt til at virke i Forening under en fælles Overbefalingsmand, **Escadrechef**. Den mindre E. kaldes **Escadrille**.

Escadrōn, fr., den taktiske Enhed for Rytteriet, bestaaende i Regelen af 120—150, sjælden indtil 200 Ryttere under Anførsel af en Ritmester eller Capitain; i Regelen deles den igjen i 4 lige store Delinger. **Chef d'escadrons** betegner i den franske Hær ikke en Ritmester, men en Charge svarende til den i andre Hære brugelige Stabsofficerscharge Major, og det ikke alene ved Rytteriet, men ogsaa i Generalstaben og Artilleriet.

Escaladēring, et Angreb foretaget ved Hjælp af Stormstiger ell. lign. Midler mod et muret eller murklædt Fæstningsværk. I Fortiden før Ildvaabnenes Opkomst, da Brechelægningen med de da brugelige Belejringsmaskiner var et saare vanskeligt og møjsommeligt Arbejde, greb Belejreren ofte til den Udvej, at escaladere Fæstningsmuren ved Stormstiger eller ved dertil indrettede Stormtaarne, der slæbtes frem til Foden af Muren, og fra hvilke der kastedes en Bro over til Murkronen. Nu er E. et meget sjældent Foretagende, som kun iværksættes, naar det gjælder om ved Overrumpling at bemestre sig et slet bevogtet og slet forsvaret Værk; naturligvis vokser Vanskeligheden ved E. med Højden af den Mur, som skal bestiges, og har Muren en Højde af 30—32 F., kan Værket regnes for sikret mod denne Angrebsmaade, eftersom de Stormstiger, der da maatte benyttes, vilde blive meget for uhaandelige og store til at bruges ved et Foretagende, som kun kan lykkes, naar det iværksættes uventet og uden at Forsvareren ved Forberedelserne advares om at være paa sin Post. En Fæstningsmur af saadan Højde betragtes derfor som stormfri.

Escamotēre, bringe hemmelig af Vejen.

Escārpe, fr., den indre, mod Fæstningsværket vendende Side ell. Skraaning af Graven foran dette. Ved Feltværker er E. blot en Jordskraaning, der for at vanskeliggjøre Bestigningen holdt saa stejl, som Jordsmonnets Beskaffenhed og Jordtrykket tillade det; til yderligere Sikkerhed stilles der stundum en Række Palissader paa Gravbunden langs Foden af E. Ved permanente Fæstningsværker beklædes i Almindelighed E., saafremt Graven ikke er fyldt med Vand, med en lodret Beklædningsmur, der ved ældre Fæstninger naar fra Gravbunden saa højt, at dens Overkant netop ikke kan ses fra Marken, idet den er skjult af Fæstningens Glacis eller andre foran liggende Værker. I nyere Fæstningsværker holder man endog Escarpemuren betydelig lavere, da Angriberen ellers med Nutidens Skyts vilde kunne demolere den med Granater, udskudte i krumme Baner, og det fra betydelige Afstande, hvorfra han slet ikke kan øjne Muren; men dette medfører, at man kun undtagelsesvis kan give denne en Højde, der gjør den stormfri mod Escaladering. Bag Escarpemuren har man undertiden paa visse Punkter bygget Casemater med Skydeskaar gjennem Muren til Forsvar af Graven.

Escayrac de Lauture, Stanislas, Greve af [eskærāk dö laatyr], fransk Rejsende, f. 1830, besøgte 1849—50 det østlige Sudan og Chartum, var Chef for en videnskabelig Mission, der 1860 ledsagede den franske Hær i China, men kom i chinesisk Fangenskab og vendte næste Aar med nedbrudt Helbred tilbage til Frankrig. D. 1868. Af hans Arbejder ere de vigtigste: »Le désert et le Soudan« (1853), »Mémoires sur le Soudan« (1855), »Mémoires sur la Chine« (1864).

Esch, Stad i det nederlandske Storhertugdømme Luxemburg, 2 M. s. v. for L. ved Floden Alzet. 5,000 I. Jærnværk og Uldmanufakturer.

Eschara [ēskha], Brandskorpe, s. **Koldbrand**. I Zoologien er E. Navnet paa en Mosdyrslægt.

Eschatologi, Læren om de sidste Ting. Den omfatter i den christelige Dogmatik Læren om Død og Udødelighed, Mellemtilstanden, de dødes Rige, Christi Gjenkomst og de dødes Opstandelse, Verdens Ende og den endelige Dom.

Eschel, den fineste Sort Smalte, s. **Blaafarveværk**.

Eschenbach, Stad i den bayerske Prov. Mellemfranken, 5 M. s. v. for Nürnberg. 1,000 I. Minnesangeren Wolfram v. E.s Fødested. 1862 er her rejst et Mindesmærke for ham.

Eschenburg, Joh. Joach., tysk Literator, f. 1743 i Hamborg, studerede i Leipzig, blev Professor ved Carolinum i Brunsvig, d. 1820. Han oversatte engelske Æsthetikeres Værker og blev ved sin Oversættelse af Shakspeare („Theatralische Werke", 1775—87, og „Schauspiele", 1798—1806) en af dem, der aabnede Vejen for Shakspeare i Tyskland. Oversættelsen er i Prosa. Som Smagsdommer, Udgiver af Anthologier og andre Digteres Værker udfoldede E. megen Dygtighed og havde en ikke ringe Indflydelse. Han er en af de af Rahbek hyppigst citerede Autoriteter.

Eschenmayer, Adam Carl Aug., Philosoph og Naturforsker, f. 1768 i Neuenburg i Würtemberg, 1811 Professor i Philosophi og Medicin i Tübingen, d. 1852. I sin Naturopfattelse var han paavirket af Kant og Schelling; dog hyldede han ikke den sidstes Identitetslære, men antog en umiddelbar guddommelig Aabenbaring, som ligger over den speculative Videnskab og ikke kan naas af denne. Hans Tendens til religiøs og naturphilosophisk Mysticisme bragte ham i en heftig Strid med

den hegelske Skole. Af hans mange Skrifter nævnes „Sätze aus der Naturmetaphysik" (1797); „Die Philos. in ihrem Uebergange zur Nichtphilosophie" (1803); „Versuch, die scheinbare Magie des thierischen Magnetismus aus physiol. und psych. Gesetzen zu erklären" (1816); „Psychologie" (1817); „System der Moralphilos." (1818); „Religionsphilosophie" (1818); „Der Ischariotismus unserer Tage" (1835); „Betracht. über den physischen Weltbau" (1852).

Escher, Joh. Heinr. Alfr., schweizersk Statsmand, f. 20 Febr. 1819 i Zürich, valgtes 1844 til Cantonalforsamlingen og kom snart til at spille en stor Rolle som en af de liberales Førere. Især havde han 1845 Del i Jesuiternes Forvisning og i den conservative Regerings Fortrængelse og blev 1847 valgt til Formand i Forsamlingen, hvor han strax udtalte sig for en gjennemgribende Omdannelse af Forbundsforfatningen i centraliserende Retning. E. blev derefter Medlem af Regeringsraadet og 1848 Afsending ved Forbundsdagen, hvor han virkede for den nye Forfatnings Vedtagelse. Ligeledes gjennemførte E. som Zürichs sidste Borgemester 1849 en ny Forfatning for Cantonet og blev derefter indtil 1855 Formand for dets Regering. Han virkede især for Skolevæsenets Udvikling og for Menighedernes frie Valg af Lærere og Præster, samt havde vigtig Del i Grundlæggelsen af den polytechniske Højskole i Zürich. End videre var E. Stifter af den schweizerske Creditanstalt i Zürich og Hovedophavsmand saa vel til Nordøstbanen til Bodensøen som til St. Gotthards-Banen, hvis Directeur han var 1869—78. I det schweizerske Nationalraad var E. tre Gange Formand. D. 6 Dec. 1882.

Escher v. d. Linth, Johann Conr., schweizersk Fabrikant, f. 1767 i Zürich, d. 1823, fik for sig og sine Efterkommere af det store Raad Tilnavnet „v. d. L." som en Paaskjønnelse af hans Fortjenester ved Udførelsen af de store Ingeniørarbejder ved Floden Linth (s. d. A.). — Hans Søn, **Arnold**, f. 1807 i Zürich, d. 1872 som Professor i Geologi ved Polytechnicum i Zürich, paaviste, at Sahara oprindelig havde været et Indhav. Af særlig Betydning er hans »Carte géologique de la Suisse«.

d'Escherny, Franç. Louis, Greve [ni], f. 1733 i Neuchâtel. Hans Ungdom gik hen dels i mystisk Religiøsitet, dels i et spredende Selskabsliv. 24 Aar gl. trak han sig tilbage i Ensomhed til en Egn i Jurabjærgene for at dyrke klassiske Studier, men styrtede sig efter 4 Aars Forløb atter ind i Verdenslivet; denne Modsætning i Levevis gjentog han flere Gange. Han var i Wien højt anskrevet ved Hoffet, en Ven af Ministeren Kaunitz; i Potsdam modtog Frederik II ham paa d'Alemberts Anbefaling; i St. Petersborg vandt han Katharine II.s Gunst. Under et nyt Ophold i Jurabjærgene gjorde han Rousseaus Bekjendtskab, og der udviklede sig deraf et Venskabsforhold, som i Modsætning til Rousseaus øvrige holdt sig gjennem hele dennes Liv. 1783 udkom det første Skrift af E.: »Les lacunes de la philosophie« (egtl. et Brudstykke af et stort Værk, hvorpaa E. arbejdede i 30 Aar: »Le Moi humain, ou de l'égoisme et de la vertu«). I Brevform har han behandlet Begivenhederne i Paris 1789—91. I »De l'égalité etc.« bekæmper han Ligheden som socialt Princip. Hans sidste Værk er »Mélanges de littérature, d'histoire, de morale et de philosophie« (1811). D. 1815.

Eschricht, Daniel Frederik, f. 18 Marts 1798 i Kjøbenhavn af en indvandret pommersk Slægt, var først Landphysicus paa Bornholm (1822—25), men opgav denne Stilling, da han ikke følte sig kaldet til praktisk Virksomhed, studerede derpaa under et 4aarigt Ophold i Udlandet Physiologi og sammenlignende Anatomi, blev 1829 Lector og 1836 ord. Professor heri ved Universitetet i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling han virkede til sin Død 22 Febr. 1863. E. havde et stort Navn som Physiolog og især som sammenlignende Anatom, i hvilken sidste Henseende navnlig hans Studier over Hvalerne have gjort ham berømt. Han var ikke alene en genial Naturforsker, men tillige en aandrig Forfatter og Docent, der i en sjælden Grad forstod at gjøre sin Videnskab forstaaelig og tiltrækkende for alle Klasser af Tilhørere. Den nyeste, physisk-chemiske Retning i Physiologien formaaede han ikke at følge, hvorfor han i sine senere Aar ikke udfyldte sin Stilling saa fuldstændig som i en tidligere Periode. I Videnskabernes Selskabs Skrifter har E. offentliggjort en Række ypperlige Undersøgelser over Hvalerne, Salperne, Clione borealis og Chelyosoma.

Eschschöltzia, Slægt af Valmuefamilien, dog med omkringsædig Blomst, omfatter fleraarige, urteagtige Planter med kjødet Rodstok, der er fyldt med en rødgul Saft. En Art, E. californica, er en almindelig og iøjnefaldende Haveplante. Den har saftige, blaagrønne Stængler, gjentagne Gange smalt fjersnitdelte Blade og enkeltstillede, langstilkede, med 4 store, gule Kronblade forsynede Blomster, der lukke sig sammen i mørkt og fugtigt Vejr. Navnet efter den tyske Naturforsker Joh. Fr. Eschscholtz, Prof. i Dorpat, f. 1793, d. 1834.

Eschwege, Stad i den preussiske Prov. Hessen-Nassau ved Floden Werra, 5 M. ø. f. ø. for Kassel. 9,000 I. Uld-, Bomulds- og Tobaksmanufakturer, Oljemøller.

Eschweiler, Stad i den preussiske Rhinprovins, 2 M. ø. n. ø. for Aachen. 16,000 I. Rige Kul- og Jærngruber. Betydelig Industri i Silke, Uld og Metaller, navnlig Maskinfabrikation.

Escoiquiz, Juan [kis], spansk Adelsmand, f. 1762 i Navarra, traadte ind i den gejstlige Stand, blev siden Prinsen af Asturiens Lærer og Fortrolige og ophøjedes af denne, da han 1808 var bleven udraabt til Konge som Ferdinand VII, til Statsraad. Han raadede Ferdinand til at begive sig til Bayonne, hvorhen han ledsagede ham, gik, da Ferdinand her imod hans Raad havde frasagt sig Kronen, med ham til Valençay og maatte siden længe opholde sig adskilt fra ham i Bourges. Skjønt han ogsaa da vedblev at arbejde for Ferdinand, lønnede denne ham med Utaknemmelighed, da han 1814 kom tilbage til sit Fædrenerige; E. blev for sine liberale Grundsætninger fjærnet og forvist til Ronda i Andalusien, hvor han

døde 1820. Hans »Idea sencilla« (1808, paa Fransk 1816), hvori han udviklede de Grunde, der havde bevæget Ferdinand til at begive sig til Bayonne, er en vigtig Kilde til disse Begivenheders Historie.

Escoriāl, egtl. San Lorenzo el Real de la Vitoria, en Flække i Guadarama-bjærgene i Spanien, 6 M. v. n. v. for Madrid, med et prægtigt Kloster og Slot, som Philip II med en Bekostning af 5½ Mill. Dukater lod opføre 1563—84 til Erindring om Sejren ved St. Quentin 10 Aug. 1557 og til Ære for den hellige Laurentius. Da denne skal have lidt Martyrdøden ved at brændes paa en Rist, har hele Bygningsmassen faaet denne Form; Kirken danner Skaftet, 4 Pavilloner Fødderne og Tværbygninger Stængerne. Af den hele Bygning, der er 740 F. lang og 580 F. bred, indtager Kirken, en Efterligning efter Peterskirken i Rom, 364 F. i Længden med 230 F.s Bredde og 330 F.s Højde til det øverste af Kuppelen. Under Kirken findes de spanske Kongers Grave. E. var tidligere Kongefamiliens Sommerresidens. Klostret er nu ophævet; det prægtige Billedgalleri er flyttet til Madrid, og kun det rige Bibliothek er tilbage (130,000 Bd. og 4,300 for det meste arabiske Haandskrifter). I Flækken E. er en Spritfabrik og en Skole for Forstmænd.

Escōrte, fr., en større eller mindre Troppestyrke, hvem det Hverv er paalagt at ledsage og beskytte (escortēre) en Person eller en Transport, eller tillige at bevogte den, som naar Transporten bestaar af Fanger eller af Vægtkjøretøjer, udstrevne i et fjendtligt Land.

Escosūra, Patricio de la, spansk Statsmand og Digter, f. 5 Nov. 1807, maatte allerede 1824—26 flygte til Udlandet som Medlem af et hemmeligt Samfund, var Officer 1829—36 og en kort Tid Adjudant hos General Cordova, tog 1840 Del i Forsvaret for Byen Guadalaxara imod Espartero og maatte derfor flygte til Frankrig indtil 1843. Efter sin Hjemkomst blev E. Understatssecretær og siden Minister under Narvaez indtil 1846, men gik 1848 fra det conservative Parti over til Progressisterne og kom efter Revolutionen 1854 til at spille en vigtig Rolle i den nye Rigsforsamling, især ved Forfatningsdrøftelsen. 1855 var E. et halvt Aar Afsending i Lissabon, og i Jan. 1856 blev han Indenrigsminister; men hans Strid med O'Donnell og hans Forlangende om kraftige Forholdsregler imod de reactionære Intriguer førte i Juli s. A. til en Ministerkrise og til hans eget og Esparteros Fald. 1872—74 var E. Afsending i Berlin; han døde 22 Jan. 1878. E. var en af Spaniens ypperste Talere og tillige en meget frugtbar Forfatter; bl. a. skrev han „Englands constitutionelle Historie“ (1859) og Texten til Pragtværket »España artistica y monumental«. 1832 udkom hans første historiske Roman »El conde de Candespina«, 1835 »Ni Rey, ni Roque«. Af hans øvrige Arbejder mærkes forskjellige Skuespil og et Epos »El bulto vestido de negro capuz«. Frugten af hans politiske Otium efter Narvaez's Afgang var en Række Dramaer og den historiske Roman »El Patriarca del Valle« (1846).

Escrúpulo métrico, spansk Vægt, lig det franske Gram.

Escūdo, amerikansk Guldmønt, i Bolivia af Finhed 900 Tusendedele, lig $\frac{1}{16}$ Onza, af Værdi 5 Kr. 57 Øre, i Chile og Columbia af Finhed 900 Tusendedele, lig 2 Pesos, af Værdi henholdsvis 6 Kr. 81 Øre og 7 Kr. 20 Øre, i Mexico af Finhed 875 Tusendedele, lig $\frac{1}{8}$ Onza ell. 2 Pesos, af Værdi 7 Kr. 34 Øre. Af ældre E. i Amerika fandtes Guldmønter af følgende Værdier: i Columbia 7 Kr. 32 Øre, i Peru 6 Kr. 64 Øre, i Uruguay 3 Kr. 65 Øre og i Venezuela 18 Kr. 00 Øre. 1865—71 var E. Møntenheden i Spanien, og Sølvmønten havde en Værdi lig 1 Kr. 87 Øre.

Esdrælon, en Slette i Syrien, s. for Nazareth, gjennemstrømmes af den lille Flod Mukatta (Kison), der falder ud i Akka Bugten. Her faldt Judæas Konge Josias i Kamp mod den ægyptiske Pharao Necho, og Sletten har senere stadig været Kampplads i de mangfoldige Stridigheder, der have hærget Syrien.

Eserin, et meget giftigt Alkaloid i Calabarbønner, virker (modsat Atropin) sammentrækkende paa Pupillen, men kjendes næppe i ren Tilstand.

Eskefjord (Eskifjörðr), en Handelsplads i det østlige Island ved Fjorden af s. N., som er en Forgrening af den anselige Rødefjord (Reyðarfjörðr), tillige bekjendt som Udførselssted for det mærkelige Dobbeltspat, der kommer fra et Brud her i Nærheden.

Eski, tyrk., d. e. gammel, bruges ofte i Sammensætninger, som E.-Serai, det 1453 begyndte gamle Palads i Constantinopel, hvorhen den afdøde Sultans Harem henføres fra det nye Palads; E.-Nimrud kaldes af Tyrkerne de Levninger, der findes af Staden Babylon ved Euphrat; fremdeles i Stadnavne (s. nedenf.).

Eskibāba, Stad i det tyrkiske Vilajet Adrianopel, 7 M. ø. s. ø. for A. 8,000 I.

Eski-Dschumāia, Stad i Tributfyrstendømmet Bulgarien, 4 M. v. for Schumla. 10,000 I. Her holdes store Messer med betydelig Omsætning.

Eskil Christiernsøn, Ærkebiskop i Lund, Brodersøn af Ærkebisk. Asger, blev i sit 12te Aar sendt til den berømte Skole i Hildesheim, hvor det i et Syn forekom ham, at en Ild (Skærsilden) truede med at fortære ham, men at han blev reddet ved Hjælp af Jomfru Maria imod at bringe hende 5 Skjæpper Korn af forskjellige Arter. Dette udlagde en Klosterbroder saaledes, at han skulde stifte 5 Klostre af forskjellige Ordener. Fra Hildesheim drog han til Clairvaux, hvor han knyttede nøje Venskab med den hellige Bernhard. Efter sin Hjemkomst blev han Domprovst i Lund og støttede i denne Stilling sin Farbroder i dennes Kamp for den danske Kirkes Uafhængighed af Bremen. S. Asger Svendsøn. Efter Slaget ved Fodevig, hvor der faldt 6 Bisper, gjorde Erik Emune ham 1134 til Biskop i Roskilde. 1137 kom han i Strid med Kongen og fik en Del af Sjælland til at gjøre Oprør, men maatte falde til Føje og betale en Pengebøde. Kort efter døde Asger, og da E. blev valgt til hans Eftermand, modsatte Kongen sig det; men efter dennes Død

anerkjendte Erik Lam ham 1138. Under Striden mellem de tre Kronprætendenter tog E. Knud Magnussøns Parti mod Svend Grade og blev fangen af denne; men snart efter løsladt sluttede han 1149 et fordelagtigt Forlig, hvorved Ærkesædet fik store Besiddelser i Skaane og paa Bornholm. Hans Ærkebispedømme indskrænkedes, da Norge 1152 fik sin egen Ærkebiskop; derimod lykkedes det ham at blive anerkjendt som Sveriges Primas, da Ærkebispesædet i Upsala oprettedes. 1156 drog E. til Rom for at tale den nordiske Kirkes Ret mod Bremens Fordringer, men blev paa Hjemvejen kastet i Fængsel i Luxemburg af Kejser Frederik Rødskjæg, hvorfra kun et indtrængende Brev fra Pave Hadrian IV befriede ham. I en Strid med Valdemar d. store lod han falde de stolte Ord: „Hos de forrige Konger var han ikke vant til at lystre, men vel til at raade!“ Han rustede sig til Kamp mod Kongen, men maatte 1161 flygte ud af Riget og levede derefter 7 Aar i Landflygtighed, mest i Clairvaux og i den landflygtige Pave Alexander III.s nærmeste Omgivelser. 1174—76 var han atter ude af Landet. 1177 holdt han en Kirkeforsamling i Lund, paa hvilken han nedlagde sit Embede og foreslog Absalon til sin Eftermand. 1178 forlod han for sidste Gang Danmark og drog til Clairvaux, hvor han anlagde Klosterdragten, blev Munk og døde 6 Sept. 1182. E. var en mærkelig Blanding af Stolthed og Myndighed og af klosterlig Fromhed og Ydmyghed. Han synes at have været dybt greben af Christendommen og var derhos en varmtfølende dansk Mand; men hans hierarchiske Færd bragte ham i Strid med Konge og Folk. Med Iver tog han sig af Munkevæsenet og stiftede en Mængde Klostre, især for Cisterciensere, saaledes Eskilsø og Esrom i Sjælland, Herrisvad, Tommerup og Bæ i Skaane, samt Aas i Halland. Lunds Domkirke byggede han færdig og indviede den 1145 med stor Pragt; 1162 gav han den skaanske Kirkeret. Baade Valdemar I og Knud VI bleve kronede af ham.

Eskilstuna, Landstad i Södermanland i Sverige, paa begge Sider af den ved Kanaler sejlbare Hyndevadså, c. 1 M. fra dens Udløb i Mälaren, har en lavere Elementarskole, technisk Skole, to Bankkontorer, Hospital m. m. 8,524 I. (1882). E., som har faaet sit Navn efter Södermanlands Apostel St. Eskil, har sin fornemste Næringskilde i Staal- og Jærnfabriker. Denne Virksomhed, hvortil Begyndelsen gjordes 1654, da en Borger fra Riga, Rademacher, fik Privilegium paa at drive en Fabrik af denne Art, har ved de Friheder, som længe vare lovede de Arbejdere, der nedsatte sig i Staden (hvoraf en Del ogsaa endnu kaldes „Fristaden“), vundet saa stor Tilvæxt, at E. leverer baade det meste og det bedste Isenkramarbejde i Sverige. Ved en privat Bane staar E. i Forbindelse med Statens Jærnbaner. Paa Nordsiden af E. ligger Carl Gustavs Stads Geværfabrik, der tilhører Kronen.

Eskilsø, et Kloster, som blev stiftet c. 1136 af Ærkebiskop Eskil paa den lille Ø E. i Isefjorden tæt ved Selsø Gods i Horns Herred. Omtr. 1175 blev dette Kloster paa Grund af Stedets uheldige Naturforhold flyttet til Ebelholt (s. d. A.).

Eskimøer (fr. Esquimaux) kalde Europæerne nu den nordligste Stamme af Amerikas Indfødte efter et af de nordlige Algonkin-Indianere brugt Navn eskimantsic, som skal betyde raat-Kjød-Ædere (d. e. Barbarer); de kalde sig selv Innuit (Mænd), og de grønlandske E. kalde sig Kalâlek, Flert. Kalalit, en Udtaleform af „Skræling“ (s. d. A.). Fra Beringsstrædets Vestside strække E.s Boliger sig over hele det nordamerikanske Ishavs Kyster og de nordenfor liggende Øer, især Grønland, samt langs Atlanterhavet ned over Labradors Østkyst indtil omtr. 50° n. Br.; den paa Beringsstrædets asiatiske Side boende Afdeling af E. („Namollo“ ell. „Fisker-Tschuktscher“) er nu næsten ganske gaaet op i de egentlige Tschuktscher (s. d. A.). E. bo overalt nær Havet og leve af Fiskeri og Jagt paa de store Søpattedyr, især Sælhunde og Søløver; de ere stolte af deres Dygtighed som Fiskere. Om Sommeren færdes de i Skindbaade af to Arter: Fiskerbaaden til ēn Person, i Grønland Kajak, og Transportbaaden, i Grønland Umiak („Konebaad“); om Vinteren i Slæder, trukne af Hunde. E.s Boliger ere om Sommeren Telte med Skindbedækning, om Vinteren Hytter af Sten, Is eller Drivtømmer, dækkede med Jord, med lav Dør og indenfor en Gang til at holde Kulden ude; en Hytte deles mellem flere Familier, som hver har sit Ildsted med Tranlampe. E.s Klædedragt er af Sælhunde-, Rensdyr- eller Fugleskind, ofte to Sæt oven paa hinanden. E. kunne deles i østlige E. fra Grønland vestover til Mackenzie og vestlige E. paa Alaska-Halvøen, til Dels blandede med Aleuter. Alle E. tale samme Sprog, dog i flere, nærbeslægtede Dialekter. I Grønland have E. boet mindst 900 Aar, da allerede Erik d. røde fandt Spor af dem i Sydgrønland; til Labrador vare de komne før 1500, men ere maaske indvandrede hertil fra Grønland eller have tidligere staaet i Forbindelse med Grønland, siden de nordiske Ord Risa (Delfin) og Kvanne (Angelica) bruges blandt E. i Labrador. E. ere lave af Vært, have brede Ansigter og Kindben, flad Næse, smaa og sorte, ofte skjævtliggende Øjne; Hudfarven er graa eller brun, dog ofte af Urenlighed, Hovedhaaret sort og stridt, Skjæg og Legemshaar libet udviklede; af Temperament er E. venlig og livlig, lever i Øjeblikket, ubekymret om Fremtiden. E. ere fredelige og ukrigerske; de leve i Familier uden nogen Styrelse eller politisk Organisation og afvige derved ganske fra Indianer-Racen, som er deres sydlige Naboer og som grusomt forfulgte E. E. ægter 1 à 2 Kvinder, sjælden flere; blandt de vestlige E. findes Dyandri; Kvinden vælges efter Dygtighed, thi hun udfører alt Husarbejde, endog Bygningen af Hytterne, medens kun Materialet fremskaffes af Mændene. Troen paa Troldbom og paa kraftige Aander, hvis Tjener kaldes Angekok (Flert. Angekut), var meget almindelig og findes fremdeles, især blandt vestlige Stammer; de fleste E. i Grønland og Labrador ere i det 18de og 19de Aarh. omvendte til Christendommen af lutherske og herrnhutske Missionærer og have vist sig temmelig modtagelige for Cultur, saa vidt deres Livsvilkaar tillade det.

Eskisagra, Stad i den autonome tyrkiske Prov. Øst-Rumelien, 12 M. ø. n. ø. for Philippopel. 13,000 J. Stærkt besøgte varme Mineralbade. Frugtavl. Livlig Industri, navnlig Tæppefabrikation.

Eskischehr, Stad i Lilleasien, Vilajet Chodavendigiar, 25 M. s. ø. for Skutari ved Floden Pursak. 4,000 J. Stærkt besøgte varme Bade. I Omegnen findes rige Merskumsbrud. E. er Oldtidens og Middelalderens Dorylæon. Gotfred af Bouillon vandt i Omegnen en Sejer 1097.

Eslingen ell. **Esslingen**, s. **Aspern**.

Esløf, Flække (siden 1874) i vestre Sallerups Sogn, Malmøhus Län i Sverige; Bankkontor; flere Fabriker. 1,368 J. (1882). E. er Station paa Statens søndre Stambane og derhos Tilknytningspunkt for Sidebaner fra Ystad og Landskrona-Helsingborg.

Esmarch, Heinr. Carl, f. 4 Sept. 1792 i Holtenau, hvor hans Fader var Toldforvalter, blev 1810 Student i Kiel og tog 1813 juridisk Embedsexamen paa Gottorp. Efter først at have været Kontorchef i det slesvig-holstenske Kancelli, dernæst i nogle Aar Borgemester og Stadssecretær i Sønderborg, blev han 1830 Medlem af den slesvigske Overret paa Gottorp. I denne Stilling udfoldede han en betydelig videnskabelig Virksomhed og har navnlig indlagt sig Fortjeneste derved, at det først var ham, som gjorde den slesvigske Ret til Gjenstand for selvstændig Bearbejdelse, medens den hidtil stedse havde været behandlet i Forbindelse med den holstenske. Hans Hovedværker ere: „Das im Herzogth. Schleswig geltende bürgerliche Recht", „Handbuch des Erbrechts im Herzogth. Schleswig" og „Praktische Darstellung des Strafverfahrens im Herzogth. Schleswig", hvorhos han endnu har udgivet to i praktisk Henseende meget nyttige Samlinger af de Civilretten og Civilprocessen vedkommende slesvigske Lovbestemmelser. 1848 sluttede E. sig dog afgjort til Oprøret og blev en saa virksom Deltager deri, at han 1851 blev udelukket fra Amnestien. Han blev derefter ansat som Overappellationsretsraad i Preussen og døde 1863. — **Joh. Friedr. Aug. E.**, Brodersøn af den foreg., f. 1823 i Tønning, tjente som Læge i den slesvigholstenske Oprørshær og har siden 1857 virket som Professor i Chirurgi i Kiel; 1870—71 var han Generallæge ved den preussiske Hær og styrede store Lazarether. E. har vundet Navn som dygtig Chirurg og som Forfatter, samt for Ordningen af Lazarethsvæsen Sygepleje. 1872 ægtede han en Datter af Hertug Christian af Augustenborg.

Esmark, Jens, en Præstesøn fra Aarhusegnen, f. 1763, blev Student fra Randers Skole 1784 og studerede 1784—90 Bjærgværksvæsenet paa Kongsberg, hvor han tog Examen. 1791—97 fortsatte han sine Studier i Ungarn Tyskland, bl. a. under Werner, hvis Skole han som Geolog udelt tilhørte. Efter Hjemkomst fra Udlandet 1797 blev han Lærer ved Kongsberg Sølvværk og Bergseminarium og 1814 Professor ved det norske Universitet. I denne Stilling virkede han utrættelig for sit Fags Bearbejdelse i praktisk og videnskabelig Retning. Udbyttet af sine Undersøgelser — til Dels banebrydende som orographiske og topographiske Skildringer — nedlagde han dels i mange Bidrag til naturvidenskabelige og techniske Tidsskrifter, dels i særskilt udgivne Rejseberetninger, af hvilke hans „Reise fra Christiania til Throndhjem samt en Tour til Jemtland" (Christ. 1829) ogsaa er oversat paa Tysk. Han døde 26 Jan. 1839. — Hans ældste Søn, **Hans Morten Thrane E.**, f. paa Kongsberg 21 Aug. 1801, arvede sin Faders Anlæg for mineralogiske Studier, men var for Resten fra 1826 Præst paa forskjellige Steder i Norge; han fortsatte stadig sine mineralogiske Studier og Arbejder og opdagede flere nye Mineralier, som findes beskrevne dels af ham selv i „Nyt Mag. f. Naturvidenskab", dels af Erdmann i Berzelius's »Årsberättelser«. Han døde som Pastor emeritus i Christiania 24 Apr. 1882. — En yngre Søn, **Laurits Martin E.**, f. paa Kongsberg 22 Jan. 1806, d. i Christiania 13 Dec. 1884, valgte Zoologien til Studium. Efter at være bleven Student 1827, studerede han fornemmelig de højere Dyrs Naturhistorie og erhvervede sig efterhaanden ved aarlige Rejser i Indlandet den indtil da fuldstændigste Samling af norske Fugle, Fiske, Krybdyr og Insekter, hvilken han senere afstod til Universitetet, hvor Samlingen udgjør Grundstammen for det zoologiske Museum. 1843 blev han Stipendiat i Zoologi, 1847 tillige det nævnte Museums Conservator. Som saadan indlagde han sig de største Fortjenester af Museets Ordning og Opstilling. Fra 1854 blev han Universitetslærer i Zoologi. Sine Rejser fortsatte han til sine seneste Aar og besøgte flere Gange fjærne Lande i zoologiske Øjemed, saaledes 1849—50 Middelhavslandene og 1870—71 Nordamerika lige til Stillehavets Kyster. — En Datter af den ovenfor nævnte Præst E., **Birgitte E.**, har med offentlig Understøttelse foretaget Rejser og offentliggjort flere Afhandlinger over malakologiske Emner.

Esménard, Jos. Alphonse [emenähr], fransk Digter, f. 1770 i Provence, foretog som ganske ungt Menneske Rejser til Vestindien og Amerika og gjorde ved sin Hjemkomst Bekjendtskab med Marmontel, der vakte hans Lyst til poetisk Produktion. Som Medlem af Feuillanternes Klub maatte han 1792 emigrere og berejste en stor Del af Europas Lande, indtil 18 Brumaire aabnede ham Tilbagekomsten til hans Fødeland. Han sluttede sig til den nye Regering, blev Chef for Theatrenes Bureau i Indenrigsministeriet, blev ansat i Kolonierne, til sidst som Generalconsul paa St. Thomas. 1803 havde en Opera af ham gjort stor Lykke; 1804 skrev han med Jouy »Ferdinand Cortez« til Spontinis Musik. Hans Hovedværk er »La navigation« (1806), et stort, beskrivende Digt, undfanget og til Dels udarbejdet paa hans Sørejser. Hans Stilling som Censor skaffede ham mange Fjender, der rettede Epigrammer mod hans uordentlige Liv; men mange Venner vidste at skatte hans gemytlige og vakre Omgang. Som Digter er han af anden Rang; hans beskriptive Lyriks største Fortrin er Stræben efter Natursandhed. 1810 blev E. Medlem af Akademiet, men paa Grund af en Satire mod den russiske Gesandt fik han Paalæg

om at forlade Frankrig; han fik tre Maaneder efter Lov til at vende tilbage, men døde paa Hjemrejsen ved et Ulykkestilfælde 1811.

Esmerālda, Stad i Republiken Ecuador i Sydamerika, henved 2 M. fra Floden Peruchos Udløb i det store Ocean, 22 M. n. v. for Quito. Havn for Smaaskibe. Stærk Smughandel.

Esneh, Oldtidens Latopolis, Stad i Øvreægypten ved Nilens venstre Bred, 33 M. s. ø. for Siut. 20,000 J. Bomuldsvaverier, Pottemagerier, betydelig Handel. Storartede Tempelruiner.

Esotērisk, indvortes, hemmelig, alene bestemt for de indviede, videnskabelig; jvfr. exoterisk.

Espāda, s. Tyrefægtninger.

Espagnolette, fr. [njolētt], en Indretning, der anvendes til Lukning af indadgaaende Vinduer, som ikke have fast Vinduespost, bestaar af en lodret Jærnstang, der er fæstet til den ene Vinduesfløj ved Østener, hvori den frit lader sig dreje, og som baade for oven og for neden ender i en lille Hage. Paa Midten har den en Arm, Roret, ved Hjælp af hvilken den kan drejes, saa at Hagerne bringes til at gribe om tilsvarende Tapper i Karmen, hvorved Vinduet holdes tillukket.

Espalier, fr. [liē], Spalier, Gitterværk af Træ eller Jærn, som anbringes paa Vægge eller fritstaaende i en Have for dertil at spaliere eller fladt udbrede og binde enten blomstrende Slyngplanter eller Frugttræer, især saadanne kjælnere Sorter, som ikke modne deres Frugter paa fritstaaende Træer; Hensigten dermed er, at skaffe Træerne stærkere Paavirkning af Solen. E. bruges ogsaa om Tropper, opstillede i Række langs Gaderne ved festlige Indtog ell. lign.

Espalion [ong], Stad i det franske Dep. Aveyron, 3 M. n. ø. for Rhodez, ved Floden Lot. 4,000 J. Betydelig Tømmerhandel. Garverier.

Espanille, s. Citrontræ.

Esparsētte (Onobrychis sativa), en til de ærteblomstredes Familie hørende Plante med uligefinnede Blade, rosenrøde Blomster i Klaser og enfrøede og uopspringende, udvendig tornetvortede Bæller. Den er en vigtig Foderurt, som leverer et rigt og for alle Creaturer nærende Foder, men da den kun trives i stærkt kalkholdig Jord, bliver den ikke almindelig dyrket her i Norden, hvorimod den i Sydeuropa, hvor den er vildtvoxende, i mange Egne er en af de almindeligste Culturplanter.

Espartēro, Baldomero, spansk General og Statsmand, f. 27 Febr. 1792, en fattig Hjulmands Søn, blev tidlig sat i et Præsteseminarium, men forlod det 1808 for at indtræde i den af Seminarister dannede „hellige Bataillon" og kæmpe imod Franskmændene. 1811 blev E. Lieutenant, og 1815 gik han som Capitain under General Morillo til Sydamerika. Her steg han efterhaanden ved sin Tapperhed til Brigadegeneral 1824, tjente samtidig ved Spil en Formue og ægtede efter sin Hjemkomst 1824 Datteren af en rig Godsejer ved Logroño. 1833 udtalte E. sig aabent for Dronning Isabellas Rettigheder og fik Overbefalingen i Biscaya; han frelste 1 Aug. 1836 Madrid fra at falde i Carlisternes Hænder og blev til Løn Overgeneral over Nordhæren. Han gjenoprettede Mandstugten og straffede strængt alle Brud herpaa, reddede i Sept. 1837 anden Gang Madrid og jog Don Carlos og hans Hær tilbage over Ebro med store Tab, sejrede i et blodigt Slag ved Luchana (blev senere Greve af L.) og undsatte Bilbao. 1838 vandt E. en ny Sejer ved Burgos og fik derefter 1839 Titel „Sejershertug" (Hertug af Vitoria) og Ophøjelse til Grande af første Klasse. 31 Aug. s. A. sluttede E. Forliget i Bergara med Carlisternes General Maroto, der var hans Vaabenfælle fra Sydamerika. Don Carlos's Sag blev derved opgivet; hans Hær opløstes, og Officererne traadte i Dronningens Tjeneste; Baskernes Forrettigheder lovedes opretholdte. I Juli 1840 gjorde E. helt Ende paa Borgerkrigen ved at jage Cabrera ud af Landet; men da Enkedronning Christine samtidig imod hans Raad havde stadfæstet den nye „Ayuntamiento"-Lov og derved indskrænket Communernes Selvstændighed og ophævet Baskernes Særrettigheder, sluttede E. sig til den oprørske Bevægelse, som fremkaldtes derved, og krævede Lovens Tilbagekaldelse. Enkedronningen vægrede sig længe, men maatte til sidst give efter og udnævnte E. til Førsteminister 5 Oct. 1840, hvorhos hun faa Dage efter nedlagde Regentskabet og gik til Frankrig. 8 Maj 1841 valgtes E. til Regent; han styrede godt, søgte at gjennemføre Orden og Sparsommelighed og at fremme Landets materielle Udvikling; han undertrykte med Kraft flere Opstande, dels af Enkedronningens Tilhængere Concha, O'Donnell og Diego Leon (hvem han lod skyde 15 Oct. 1841), dels af de yderlige Frihedsmænd (bombarderede Barcelona 1842 for et republikansk Opstandsforsøg). Ogsaa Baskerne, som vare misfornøjede med at indlemmes i det spanske Tolbomraade, vidste han at holde i Tømme. Men efterhaanden forenede de modsatte Partier sig imod ham; han blev i Maj 1843 nødt til at give en almindelig Amnesti, som tillod de flygtede og forviste „Moderados" at vende hjem og aabne deres Intriguer imod ham, og kort efter kom han i Strid med Ministeriet og Deputeretkammeret, fordi han holdt paa sin Secretær Linage og General Zurbano, som havde kuet Barcelona. Ogsaa havde E.s Forkjærlighed for England og et friere Handelssamkvem ophidset mange Fabrikanter imod ham, og der udbrød flere Steder Opstand. En provisorisk Regering i Barcelona under Serrano erklærede 1 Juli E. for Landsforræder; Narvaez, som tidligere havde tjent med ham i Sydamerika og mod Carlisterne, men som var kommen i Strid med ham 1839, kom hjem fra Frankrig og stillede sig i Spidsen for Opstanden, og da ogsaa Tropperne i Madrid faldt fra, gik E. 30 Juli over Cadiz til England, hvor han modtoges med store Hædersbeviser, medens man hjemme fratog ham alle Titler, Æresposter og Ordener. Dette Decret tilbagekaldtes dog i Jan. 1848; E. vendte hjem og indtog sin Plads i Senatet, men trak sig snart tilbage til Logroño og levede stille indtil

Opstanden 1854. Da kaldtes E. 19 Juli til Madrid som Førsteminister, samtidig med at den revolutionære Junta i Zaragoza udraabte ham til Anfører for alle spanske Hære; han kaaredes saaledes baade af Dronningen og Folket til at overtage Styrelsen. E. søgte nu at ombanne Forfatningen i friere Retning og at gjennemføre Kirkegodsernes Inddragelse og andre Fremskridt; men han mødte Modstand hos Hoffet og hos Krigsministeren O'Donnell, som var skinsyg paa E.s Indflydelse. I Juli 1856 udbrød Strid i Ministeriet, og E. maatte vige Pladsen for O'Donnell, som snart selv blev fortrængt af Narvaez og Reactionen. I de senere Opstande tog E. ingen Del, skjønt de til Dels gjordes i hans Navn; ej heller var han med i Septemberrevolutionen 1868, men ydede lige saa lidt Dronningen nogen Hjælp. 1869 fremkom der Forslag om at vælge E. til Konge, men han afslog det og udtalte i Sept. 1871 sin Tilslutning til Kong Amadeo og senere til Alfons XII. D. 10 Jan. 1879.

Esparto, det spanske Navn paa Stipa tenacissima, en i Sydspaniens og Nordafrikas lavere Bjærge vildtvoxende Græsart; den kaldes ogsaa Alfagræs. Dens smalle og stive, sammenrullede Blade besidde en høj Grad af Sejhed og Styrke og levere derfor et næsten uopslideligt Materiale til forskjellige Flettearbejder (Gulvtæpper, Maatter, Snore, Kurve o. desl.), ved hvis Tilvirkning en stor Del af den fattige Befolkning i dens Hjemlande beskæftiges. Den er saa meget desto vigtigere for de nævnte Egne, som den er en i mange Aar vedvarende Plante, der voxer vildt i stor Mængde netop i de ufrugtbareste Strækninger, saa at den hverken behøver særlig Dyrkning eller optager Pladsen for andre nyttige Planter. De af E. forfærdigede Snore anvendes især i Papirfabriker ved Papirets Tørring, fordi de ikke lide ved Indsugning af Fugtighed saaledes som de af Hamp og andre Plantestoffer forarbejdede Snore.

Espedalen, en vestlig Sidedal til Gudbrandsdalen i Norge; her er et Nikkelværk, som dog ikke har været drevet siden 1876.

Espinasse, E. Charl. Marie [nähs], fransk General, f. 2 Apr. 1815, tjente fra 1837 i Algérien, blev 1845 Bataillonschef og deltog 1849 i Toget til Rom. Ved Statscoupet 1851 var E. et villigt Redskab for Præsidenten, brugtes til at sprænge Nationalforsamlingen og gjorde sig berygtet ved sin Strænghed mod Fangerne, med hvis Bevogtning han havde at føre Tilsyn. Til Løn blev E. Brigadegeneral og Præsidentens Adjudant. 1854 anførte E. det uheldige Tog i Dobrudscha, hvor han mistede mange af sine Folk ved Cholera; han sendtes i Foraaret 1855 til Krim, hvor han kæmpede tappert ved Tschernaja og i Stormen paa Malakov og blev Divisionsgeneral. Efter Orsinis Mordforsøg i Jan. 1858 blev E. Indenrigsminister og gjennemførte med yderste Strænghed de saakaldte „Sikkerhedslove", men blev allerede 15 Juni s. A. afskediget paa Grund af den Uvilje, han derved vakte; dog blev han til Løn ophøjet til Senator. 1859 førte E. en Division i den italienske Krig og faldt 4 Juni ved Magenta.

Espinel, Vicente, spansk Digter, f. 1551, studerede i Salamanca, gjennemstrejfede dernæst som Soldat Spanien, Frankrig og Italien; sine Æventyr fra den Tid har han fortalt i »Relaciones de la vida y aventuras del Escudero Marcos de Obregon« (1618, overs. paa Tysk af Tieck). Han havde tillige erhvervet sig Navn som Musiker og forfattede Text og Melodi til Sørgefesten i Milano over Philip II.s Dronning Anna 1580. Da han kom tilbage til Spanien, traadte han ind i Præstestanden uden dog at kunne faa noget til at sikre sig en sorgfri Existens. Han døde 1634 i et Kloster i Madrid. Hans lyriske Digte og Oversættelser af Horats's »Ars poetica« nød høj Anseelse; en egen Art Ottestavelsesvers i 10liniede Stropher (Espinelas) tilskrives ham som Opfinder. Han hører til de bedre Lyrikere af den klassiske Skole. Som Guitarvirtuos var han berømt; han føjede en femte Stræng til paa dette Instrument.

Esping, forældet Udtryk for Fartøj.

Espingøl, et tidligere for den danske Hær og Flaade ejendommeligt, i Begyndelsen af dette Aarh. opfundet Skydevaaben, bestaaende af ét eller flere jævnsides sammenføjede Bøsseløb, hvert ladet med en Mængde Skud ovenpaa hverandre; hvert Skud bestod af en Ladning af et særegent, temmelig haardt Slags Krudt og en Blykugle, der var gjennemboret med en Kanal, hvori var drevet en lille Søjle af Krudt. Ved Affyringen tændtes først Krudtsøjlen i den forreste Kugle i Løbet; naar den efter et Par Sekunder var brændt igjennem, tændte den den forreste Krudtladning, som drev Kuglen ud af Løbet og samtidig forplantede Ilden til Krudtsøjlen i den næste Kugle; saaledes blev det ved, indtil den Ladning, som var inderst i Løbet, var skudt ud. Nu har E. kun historisk Interesse, idet den er at betragte som Forløber for de „Kuglesprøjter", „Gatlingkanoner", „Mitrailleuser" osv., der ere opkomne i Løbet af de senere Aar. E. til Søs var 24løbig og sammensat af tre jævnsides liggende Løb, hvert især ladet med 30 Skud. Disse Løb bleve i Regelen nedsatte i et Hylster (Sikkerhedsrør) for at hindre Ulykke, hvis et af Løbene skulde springe. E. indførtes i den danske Marine 1817.

Espiritu Santo, 1) Stad paa Øen Cuba i Vestindien, 23 M. v. n. v. for Puerto Principe i det indre af Øen. 10,000 J. Jærnbaneforbindelse med Sydkysten. 2) S. Hebriderne, Ny-.

Esplanade, fr., den Del af Glaciet uden om et Citadels Fæstningsværker, som vender imod det indre af Hovedfæstningen og den By, denne indeslutter. Selvfølgelig maa E. lades ubebygget, for at den Fjende, der har bemægtiget sig Hovedfæstningen, ikke strax i Skjul af Bygningerne skal kunne sætte sig fast paa Citadellets Contreescarpe og saaledes spare sig en meget møjsommelig og blodig Del af sine Belejringsarbejder mod dette.

Espolin, Jón Jónsson, islandsk Historiker, f. 22 Oct. 1769 paa Gaarden Espehol i Øfjord Syssel i det nordlige Island, Sysselmand 1792—1825, d. 1 Aug. 1836. Hans betydeligste Arbejde er „Islands Aarbøger" (Íslands Árbækur) (1821—30, 9 Dele, afsluttede 1855 med 12te Del), hvor, paa Grundlag af

trykte og utrykte Kilder, Islands Historie berettes Aar for Aar fra Landets Underkastelse under den norske Konge (1262) til 1832. E. har ogsaa digtet Psalmer og skrevet theologiske Skrifter.

Esponton, fr. [espongtōng], et kort Spyd med et bredt Blad, der fra den Tid, da Fodfolket endnu fortrinsvis var væbnet med Spyd eller Piker, indtil Slutningen af forrige Aarhundrede var det Vaaben, hvormed Fodfolkets Officerer vare udrustede.

Espressīvo, it., udtryksfuldt, **con espressiōne**, med Udtryk, musikalske Foredragsbetegnelser.

Esprit, fr. [esprī], Aand (s. d. A.), Forstand, Skarpsindighed, Vittighed; **e. de corps** [kaahr], Foreningsaand, Lavsaand; **e. d'escalier** [deskaliē], egtl. Trappeaandrighed, Aandrighed, der kommer for silde.

Espronceda, José de, spansk Digter, f. 1808 i Estremadura. Allerede som 14aarig Dreng skrev han politiske Digte og var Medlem af et hemmeligt Selskab, »los Numantinos«, hvilket paadrog ham et Slags Klosterfængsel, hvor han udarbejdede sit Epos »El Pelayo«, der dog blev ufuldført. Da han slap løs, førte hans romantiske Æventyrtrang ham ud i Verden; fra Lissabon drog han til London og derfra til Paris, hvor han tog Del i Julirevolutionen 1830. Hans Begejstring for Byron opflammede hans sydlige, ildfulde Natur til vild Excentricitet, og de franske Nyromantikere vare hans Omgangsvenner. Efter at være vendt tilbage til Spanien 1833 skrev han en politisk Satire, der foranledigede, at han bortvistes fra Madrid til en lille By, hvor han skrev sin geniale, men uformelig store Roman »Don Sancho Saldaña« (1834). Efter Octroieringen af Forfatningen blev E. Medredacteur af »El Siglo«, men hans Radicalisme bragte ham atter Forvisning; i alle senere revolutionære Forsøg i Spanien 1835, 1836 og 1840 tog han ivrig Del. 1841 blev han Legationssecretær i Haag, men maatte paa Grund af Sygelighed vende hjem til Madrid, hvor han døde 1842. Hans Digtning aabenbarer en gløende Phantasi; Byron og V. Hugo ere hans Forbilleder. »El Pirata«, det socialistiske Digt »El Mendigo« og især det geniale Fragment »El Diablo mundo« høre til hans mest fremtrædende Arbejder.

Esquilache, Francisco de Borja y Aragon, Principe de [eskilātsche], f. 1581 af spansk Greveslægt, giftede sig Fyrstetitlen til 1602. 1602—14 var han Kammerherre og Comtur over Sanjagoordenen, indtil 1621 Vicekonge i Peru. Under hans Vicekongedømme erobrede Don Diego Vaca de la Vega Provinsen Maynas, hvor han anlagde en Stad, San Francisco de Borja, opkaldt efter E. Efter Philip III.s Død drog E. til Madrid, hvor han døde 1658. Gjennem hele sit Liv producerede han Digte, der udmærke sig ved Elegance, Klarhed og en melodisk Mildhed, hvorfor Hyrdedigtet er hans Specialitet. Han var en af de sidste Klassikere blandt Cinquecentisterne og en skarp Modstander af Gongorismens overlæssede Diction. Hans Digte ere udgivne i Madrid 1639 og 1648, i Antwerpen 1654 og 1663.

Esquilinerbjærget, s. **Rom**.

Esquire [kvejr], af det gammelfranske escuier, nu écuyer, Skjoldbrager, Væbner, var i England først en Ærestitel for dem, som uden at være Peerer, Baronetter ell. Riddere havde Ret til at føre adeligt Vaaben. Nu er den desuden knyttet til alle Statsembeder fra Fredsdommer opad, til Doctorgraderne og til Sagførerstillingen, men gives desuden af Høflighed til enhver Mand af nogen Dannelse eller Stilling i Samfundet. I den forkortede Form Squire bruges det om borgerlige Godsejere.

Esquirol, Jean E. Domin. [eskirōll], berømt fransk Sindssygelæge, f. 4 Jan. 1772, blev 1811 Læge ved Salpêtrière, hvor han 1817 oprettede den første psychiatriske Klinik; 1825 blev han første Læge ved Maison des aliénés, medens han samtidig ledede den af ham organiserede private Sindssygeanstalt i Charenton, som han, efter at Julirevolutionen havde berøvet ham hans Embeder, helt ofrede sig for og hævede til en sjælden Fuldkommenhed. E. udviklede Behandlingen af Sindssygdommene videre i den af Pinel indførte humane Retning. D. 12 Dec. 1840.

Esquiros, H. Alphonse [eskirō], fransk Forfatter og Politiker, f. 24 Maj 1814, udgav allerede 1834 et Bind Digte, der vandt V. Hugos Bifald, og derefter to Romaner »Le Magicien« (1837) og »Charlotte Corday« (1840). S. A. skrev E. „Folkets Evangelium“, en fritænkersk Opfattelse af Jesus Christus som Demokrat, der paadrog ham 8 Maaneders Fængsel. Udgaaet herfra udgav han et nyt Bind Digte »Les Chants d'un prisonnier«, tre socialistiske Smaabøger om de arbejdende Kvinders Kaar og Fristelser, og 1847 en Skildring af den store Revolution, »l'Histoire des Montagnards« (2 Bd.). 1850 valgtes E. til Nationalforsamlingen og sluttede sig selvfølgelig til de yderlige Republikanere, samt skrev 1851 „Frihedens Martyrer“ og »Fastes populaires«, en Skildring af Arbejderklassens ældre Historie. Efter Statscoupet i Dec. 1851 blev E. forvist, gik først til Belgien, derfra 1853 til Holland og 1855 til England; om de to sidste Lande og deres sociale Forhold skrev E. to ypperlige Skrifter (»La Néerlande et la vie hollandaise«, 2 Bd., 1859; »l'Angleterre et la vie anglaise«, 5 Bd., 1859—69). 1869 vendte E. hjem og valgtes i Marseille til den lovgivende Forsamling, blev i Sept. 1870 Præfect i Marseille, styrede med stor Vilkaarlighed og begunstigede den føderalistiske Bevægelse, der var Forløber for det communalistiske Røre 1871. Han lod sig endog udraabe til Dictator, men veg efter nogen Tøven 3 Nov. for Gambetta og de af ham indsatte Myndigheder. I Febr. 1871 valgtes E. til Nationalforsamlingen, men spillede ingen videre Rolle; han blev i Jan. 1876 Senator og døde 10 Maj s. A.

Esra, en jødisk Skriftlærd af ypperstepræstelig Slægt, som 459 f. Chr. førte den anden Koloni Jøder fra det babyloniske Fangenskab tilbage til Judæa. Med Nidkjærhed hævdede han Moselovens Overholdelse, fik de Jøder, som havde taget hedenske Hustruer og Medhustruer, til at skille sig ved disse, oprettede Skoler for jødiske Skriftlærde og gjennemførte overhovedet en religiøs og sædelig Reform, som navnlig fik Fremgang, efter at Nehemias fra 445 var kommen til at staa ved hans Side som Op-

havsmand til og Leder af en virkelig Gjenfødelse af Folkets politiske og sociale Tilstand. Efter Traditionen forestod E. den saakaldte store Synagoge og samlede det gamle Test.s kanoniske Skrifter. Efter Josephus skal han være død i Jerusalem, efter andre paa en Rejse til den persiske Konge, 120 Aar gl. Hans Virksomhed er bestreben i E. Bog, som enten er forfattet af E. selv eller maaske snarere udarbejdet paa Grundlag af hans skriftlige Optegnelser, samt i Nehemiæ Bog, som ogsaa kaldes 2den E. Bog. Senere er der hertil føjet to apokryphiske Bøger, 3dje og 4de E. Bog, den sidste af prophetisk-apokalyptisk Indhold. Den senere jødiske Tradition identificerer, vistnok med Urette, E. med Propheten Maleachi.

Esrom Kloster ved den nordlige Ende af Esrom Sø blev stiftet af Ærkebiskop Eskil, der fik Stedet ved et Mageskifte med Erik Lam. Tidligere havde der her i Egnen været et Kloster, rimeligvis af Benedictinerordenen; Eskil indrettede det til et anseligt Cistercienserabbedi, hvortil han hentede Munke fra Clairvaux i Frankrig; det blev stadfæstet af Pave Eugen III ved en Bulle af 29 Dec. 1151, stilet til dets Abbed Vilhelm. Ved Gaver og Privilegier opnaaede dette Kloster stor Anseelse og Rigdom; det blev Moder til flere andre Cistercienserklostre: Sorø, Vitskøl, Guldholm, Dargun, Kolbatz og Hilda, de tre sidste i Venden. Klostrets Brevbog (»Codex Esromensis«) er udg. 1880—81 af O. Nielsen. Bekjendt fra Sagnene er Broder Rus, der blev brændt, da det opdagedes, at det var Djævelen, som havde iført sig hans Skikkelse. Valdemar Atterdags Dronning Helvig og to af Erik Menveds Børn bleve begravede i E. K. Ved Reformationen blev E. Statsejendom, og Frederik II, der strax fjærnede de faa tilbagelevende Munke, skal have nedbrudt Klosterkirken for at benytte Stenene til Frederiksborg Slots Opførelse. Hvad der nu bærer Navnet E. K. er kun en ringe Rest af det gamle Kloster, to grundmurede, af Munkesten opførte Bygninger. Christian IV havde et Stutteri her. Ved Rytterdistricternes Oprettelse under Frederik IV blev E. Embedsbolig for Regimentsskriveren i Districtet, og senere har det været Locale for Kronborg Amtstue og Embedsbolig for Amtsforvalteren. **Esrom Sø**, en Indsø i det nordlige Sjælland, 1¼ M. v. S. v. for Helsingør, er fra N. til S. 1⅛ M. lang og ¼ til ½ M. bred med et Areal af henved ½ □ Mil. Paa Østsiden indfattes Søen for en Del af den smukke Fredensborg Slotshave, paa Vestsiden af den store Gribskov, og ved Nordenden ligger det gamle E. Kloster, efter hvilket den har faaet Navn. En 1⅛ M. lang Kanal fører fra Nordenden til Dronningemøllen ved Indløbet til Øresund; den blev anlagt 1802—5 og har været benyttet til Brændetransport.

Essarts, Alfr. des [dæs æsāhr], fransk Digter, f. 1814, Forfatter af en Mængde Romaner (bl. a. »Une perle dans la mer«, »François de Médicis«, »Les contes Pompadour«) og Digte, hvoriblandt flere ere prisbelønnede af Akademiet. De sidste ere samlede i »Chants de la jeunesse« (1847), hvis sidste Del »Le livre des pleurs« indeholder en Cyklus varme og klangfulde Klagesange over Digterens Hustrus Død. Han er en livlig og letproducerende Natur med rig Modtagelighed for alle Indtryk og en glimrende Versificator. Hans »Comédie du monde« er en Novelle i Vers; til Théâtre franç. har han leveret Komedien »La Ligue des amants« (1849). Blandt hans senere Romaner maa mærkes: »Marthe« (1865) og »La gerbe d'or« (1875). — Hans Søn, **Emman. des E.**, f. 1839, vandt allerede som Skolediscipel en poetisk Prisbelønning, studerede siden Philosophi og blev ganske ung Professor i Dijon, hvorfra han forflyttedes til Clermont Ferrand. Han har leveret en stor Mængde poetiske og literære Bidrag til forskjellige Revuer. Hans »Poésies parisiennes« vakte Opsigt ved en Formskjønhed, som han synes at have arvet efter Faderen; der er et ejendommeligt idealistisk Sving i dem, som stundum fortoner i Abstraction, tillige med en epigrammatisk Pointering. Hans sidste betydeligere Arbejde er »Poèmes de la Révolution« (1879).

Essay [ĕssæh] er det engelske Udtryk — senere ogsaa overført i vort Sprog — for en kortere videnskabelig Afhandling af forskjelligt, ofte literær-historisk Indhold. Denne Art Afhandling kan siges at have holdt sit Indtog i England med Bacons »Essays« 1597, efter at dens Form var angivet ved den franske Forfatter Montaignes »Essais«. Siden da er Arten i Tidernes Løb bleven dyrket af mange engelske Forfattere, deriblandt adskillige af Landets mest fremragende. I det 17de Aarh. kunne nævnes Cowley og Temple. I det 18de Aarh. træder E. ind i den periodiske Literatur i en noget ændret Form, afvexlende moraliserende, satiriserende, allegoriserende, belærende; det er Steele og Addison, denne Udvikling skyldes, især i deres Tidsskrifter »The Tatler« og »The Spectator« (1709—14); denne Art fortsattes i Løbet af det 18de Aarh. af forskjellige, bl. a. af Samuel Johnson i »The Rambler« og »The Idler«. Af E.-Forfattere i andre Retninger i det 18de Aarh. kunne nævnes Shaftesbury og Bolingbroke. I vort Aarhundrede har den omhandlede Literaturart i England taget et yderligere overordentlig kraftigt og frodigt Opsving, stærkt begunstiget ved Mængden af de forskjellige Maanedsskrifter og andre Tidsskrifter, som siden Grundlæggelsen af »Edinburgh Review« (1802) og »Quarterly Review« (1809) have været i stadig Blomstring i England. Vort Aarhundredes engelske E. knytter sig ofte som Udgangspunkt til et eller andet Værk, ud fra hvis Omtale det saa giver en selvstændig Behandling af Emnet. Af fremragende engelske **Essayister** i dette Aarhundrede kunne nævnes Sydney Smith, de Quincey, Macaulay, Carlyle, Stuart Mill, Herbert Spencer, Matthew Arnold, Swinburne. Blandt Amerikanerne indtager Emerson en høj Plads.

Ess-bouquet [bukē], sammentrukket af det fr. essence de bouquet, er en af forskjellige ætheriske Olier sammensat, fin Parfume.

Esse, Smedens Ildsted, dannes af en vandret „Herd“ med en lille „Ildgrube“ og lige ved denne en lodret „Ildmur“, der ofte ender i en Kappe som Røgfang. Nederst i Ildmuren er anbragt en Plade af Støbejærn

(„Formen") med Formhullet, hvori „Piben" fra Blæsebælgen stikker. Ved E. bruges Vand til at afkøle Tænger og Smeddegods, til at hærde Staal, til at begrænse Ilden osv. Dette haves ofte til Stede i et „Essetrug" med en Svaber („Essekost").

Essen, Stad i den preussiske Rhinprovins, 4 M. n. til ø. for Düsseldorf. 57,000 I. (1880). Skjønt E. først i den nyere Tid har naaet sin nuværende Betydning, er det en gammel Stad med en mærkelig gammel Kirke. Betydelig Bjergværksdrift paa Jærn og Kul, Fabrikation af Jærnvarer, Maskiner, Lædervarer, Linned- og Bomuldsstoffer m. m. Særlig bekjendt er den storartede Kruppske Fabrik for Støbestaal, der forsyner saa godt som hele Europa med den nyere Tids mægtige Kanoner. Fabriken sysselsætter omtr. 20,000 Mennesker; 1879 havde den 310 Dampmaskiner af 12,000 Hestes Kraft, 82 Damphammere, de største paa 100,000 Pd., og paa Fabrikens Grund er et 8 M. langt Jærnbanenet med 23 Locomotiver, der tjene til Forbindelse mellem de forskjellige Værksteder. For Fabrikens Functionærer og Arbejdere er opført en hel By.

Essen, Hans Henrik v., f. 26 Sept. 1755 i Vestergötland af en Slægt, som fra Lifland var flyttet over til Sverige, traadte 18 Aar gl. i Krigstjeneste, blev allerede 1777 ansat i Gustav III.s nærmeste Omgivelse som Hofstaldmester, ledsagede Kongen ikke blot paa dennes Rejser til Frankrig og Italien, men ogsaa (1788) under Krigen mod Rusland dels til Finland, dels til det af Nordmændene truede Göteborg og var ved Gustavs Side, da denne 1792 blev truffen af det dødbringende Skud. Under den følgende Regering var E. 1795—97 Overstatholder i Stockholm og fulgte 1796 med Gustav IV og Hertug Carl til St. Petersborg. 1800 blev han Generalgouverneur i Pommern, hvor han gjennemførte Livegenskabets Ophævelse og 1807 tappert forsvarede Stralsund mod Franskmændene. Efter Revolutionen 1809 blev E. Greve og fik Sæde i Statsraadet, men gik allerede s. A. til Paris for at underhandle om Fred, som afsluttedes 1810. Som Feltmarschal var E. 1814 under Carl Johan Næstcommanderende over den Hær, der var bestemt imod Norge, blev efter Norges Forening med Sverige dets første Rigsstatholder samt Kansler for Universitetet i Christiania. Ved et roligt og venligt Sind, forenet med Alvor og Værdighed, vandt E. i det hele Nordmændenes Agtelse og Velvilje, men fratraadte Rigsstatholderposten 1816 og vendte tilbage til Sverige, hvor han s. A. blev Rigsmarschal og 1817 Generalcommandeur i Skaane. Han døde 28 Juli 1824. „Breve fra E. til Carl Johan 1814—1816" ere udgivne af Y. Nielsen.

Essenbæk, et Munkekloster af Benedictinerordenen, 1 M. s. ø. for Randers, ikke langt fra Fjorden, i Sønderhald Herred. Det var stiftet c. 1140 af den ansete Stig Hvide, der var gift med Knud Lavards Datter Margrete, og det var indviet til St. Laurentius. Christian III pantsatte Klosteret til Axel Juul. Senere er det kommet i privat Eje. Af Klosteret er nu intet Spor tilbage; maaske har det ligget paa den aabne Plads syd for den ensomt liggende E. Kirke.

Essence de Mirbane, fr. [essångs dø mirbähn], d. s. s. Nitrobenzol.

Essendrop, Carl Peter Parelius, norsk Gejstlig, f. i Christiania 6 Juli 1818, blev theologisk Candidat 1839, derefter Lærer ved Throndhjems Kathedralskole 1843—49, Præst og Seminariebestyrer i Klæbo 1849—59, Biskop i Tromsø Stift 1861—67, Stiftsprovst i Christiania 1867; han blev 1872 Statsraad og Chef for Kirkedepartementet, men traadte atter ud af Regeringen 1874, da han foretrak Stillingen som Biskop i Christiania, hvilken han fremdeles beklæder. Han anses for en af Norges første Capaciteter paa den gejstlige Administrations Omraade og har tillige Navn som en af Landets bedste, kraftfuldeste og klareste gejstlige Talere. Hans Aargang „Prædikener" (Christ. 1876) høre til Hovedværkerne i Norges homiletiske Literatur. Ved Kjøbenhavns Universitets Jubelfest 1879 blev han Æresdoctor i det theologiske Facultet. — Hans Broder, Bernhard Ludvig E., f. 21 Dec. 1812, theologisk Candidat 1834, derefter fra 1837 til 1883 Præst paa forskjellige Steder nordenfjælds, fra 1875 Stiftsprovst og Sognepræst ved Domkirken i Throndhjem, har ligeledes vundet Navn og Anseelse som gejstlig Embedsmand og begavet Taler, men er dog bleven mere bekjendt ved sin mangeaarige Deltagelse i Stortingets Forhandlinger, hvor han hørte til den moderate Opposition og var Præsident dels i Lagtinget (1872—78), dels i Stortinget (1874—79).

Essénere, s. Essæere.

Essens, en tidligere benyttet Benævnelse paa pharmaceutiske Præparater, der tilberedtes ved at opløse eller udtrække forskjellige Substanser, især Plantedele, med vinaandige Vædsker; nu kaldes saadanne Præparater Tincturer. Ved Qvintessens skulde forstaas et forstærket Udtræk, men det er vel i Regelen kun en anden Benævnelse paa E. E. bruges dog ogsaa om ikke-pharmaceutiske Præparater, f. Ex. Punschessens, for at antyde, at alle væsentlige Dele af denne Drik indeholdes deri. I Frankrig betegner E. tillige og især ætheriske Oljer (vellugtende), saaledes E. de Bergamottes, Bergamotolje. **Essentiel**, væsentlig; s. ogsaa Idiopathisk.

Essequibo [-kí], Flod i engelsk Guajana i Sydamerika, udspringer paa Brasiliens Grænse, løber mod N. til Atlanterhavet og forener sig i sit Udløb med Cuyuni. 75 M. lang.

Essex [és], Shire i det østlige England, omgivet af Nordsøen, Themsen, der skiller det fra Kent, samt Shirerne Middlesex, Hertford, Cambridge og Suffolk. 78 □ M. med 576,000 I. (1881). E. er et Sletteland med Bakkepartier, der hæve sig indtil 600 F. Kysterne langs Themsen og Nordsøen ere for største Delen Marsk og kræve delvis Beskyttelse ved Diger. Til Themsen flyde flere mindre Vandløb, som Lea, Roding, Bourne-Brook og Ingerburn. Til Nordsøen flyde Crouch, der i sit Udløb danner flere Marskøer, Blackwater, der optager Chelmer og har en bred,

med Der opfyldt Munding, Colne, som løber forbi Colchester og i sit Udløb omflyder Øen Mersea, der mod S. berøres af Blackwaters Munding, og Stour, der løber paa Grænsen af Suffolk og har sit Udløb ved Harwich. Klimaet er mildt, om Vinteren taaget, i Marskdistricterne usundt, navnlig for Fremmede. Jordbunden er næsten overalt udmærket frugtbar; Landbruget er væsentlig beregnet paa Londons Forsyning, hvorfor Køkkenurter dyrkes i stor Udstrækning; Kvæg- og Faareavl staa paa et højt Trin. Hovedstad Chelmsford.

Essex [ēs], gammel engelsk Jarletitel, som efterhaanden er ført af forskjellige Familier, og som først skal være givet **Galfried II af Mandeville** af Henrik I.s Datter, Kejserinde Mathilde. — Henrik VIII gav den 1539 til sin Yndling og fornemste Minister **Thom. Cromwell** (s. d. A.), der arbejdede for Reformationens Indførelse, men derved gik saa hensynsløst frem mod Katholikerne, at han ved deres Indflydelse blev styrtet, anklaget for Kjætteri og Højforræderi og henrettet 1540. — 1572 udnævnte Dronn. Elisabeth **Walter Devereux**, Viscount Hereford, til Jarl af E. til Løn fordi han havde undertrykt Jarlerne af Northumberlands og Westmorelands Opstand; efter at være sendt til Irland i Anledning af de stadig der herskende Uroligheder, døde han 1576 i Dublin, som det antoges, forgivet af Elisabeths Yndling, Jarlen af Leicester, der kort efter hemmelig ægtede hans Enke. — Hans Søn, **Robert Devereux**, Jarl af E., Elisabeths bekjendte Yndling, f. 10 Nov. 1567, kom efter at have studeret i Cambridge 1584 til Hoffet, hvor han ved sin Aand og Elskværdighed gjorde stort Indtryk paa Dronningen, og ledsagede 1585 sin Stiffader, Jarlen af Leicester, paa Toget til Nederlandene. Efter dennes Død 1588 blev E. Dronningens erklærede Yndling og overvældedes af hende med Æres- og Gunstbevisninger; for øvrigt søgte han ingenlunde hendes Gunst, der snarere blev ham paatrængt, eftersom den aldrende Dronnings Kjærlighed dels krydsede hans egne Hjerteanliggender, dels lagde Baand paa hans Lyst til krigerske Foretagender, da hun altid vilde have ham om sig. Han tog 1589 uden Elisabeths Tilladelse Del i et Tog til Portugal og foretog 1596 tillige med Admiral Howard den glimrende Expedition til Cadiz, hvorved denne Stad blev indtaget og Engelskmændene gjorde et umaadeligt Bytte; han indgik et hemmeligt Ægteskab med en Datter af Walsingham og gjengjældte ikke sjælden Dronningens Opmærksomhed med Fornærmelser, medens hans Gavmildhed og Venlighed, hans Tapperhed og hele ridderlige Charakter gjorde ham til Folkets Yndling i samme Grad, som han var Dronningens, men tillige forøgede hans Fjenders og Misunderes Tal. Disse, hvem det var om at gjøre at fjerne ham fra Hoffet, fik Dronningen til 1599 at sende ham ligesom fordum hans Fader som Statholder til Irland i Anledning af en ny udbrudt Opstand. Hans Forhold her svarede ikke til Elisabeths Forventning; han sluttede en Vaabenstilstand med Oprørerne, hvilket ved Hoffet blev udlagt som Statsforræderi, og af Frygt for, at hans Fjender skulde skade ham, vendte han mod Elisabeths Ordre tilbage. Dronningens Stolthed fandt sig fornærmet herved; E. blev afsat fra sine Embeder og forvist fra Hoffet. Forbitret herover traadte han i Forbindelse med Kong Jakob VI af Skotland og søgte at vække en Opstand i London, der ganske vist nærmest var rettet mod hans Fjender og Ministrene. Dette ubesindige Foretagende mislykkedes aldeles; E. blev fængslet, dømt til Døden og henrettet som Oprører 25 Febr. 1601, uagtet Elisabeth længe tøvede med at underskrive Dødsdommen i Haab om, at han vilde bede hende om Naade. Fortællingen om en Ring, som Dronningen en Gang skal have givet ham, men Grevinden af Nottingham have tilbageholdt, da E. i Fængslet havde bedet hende at bringe Dronningen den, anses vistnok med Rette for en Fabel. — Hans eneste Søn, **Robert (II) Devereux**, f. 1592, blev af Kong Jakob I strax efter hans Tronbestigelse 1603 gjenindsat i sin Faders Godser og Titler. Senere sluttede han sig til Parlamentet mod Carl I og anførte dets Hær indtil 1645; han døde barnløs 14 Sept. 1646, hvorved Titlen Jarl af E. ophørte i denne Familie. — De nuværende Jarler af E. nedstamme fra **Will. Capel**, som 1503 var Lordmayor i London; en af hans Efterkommere, **Arthur C.**, blev 1661 ophøjet til Jarl af E., var 1672—77 Lordlieutenant i Irland og derefter første Skatkammerlord, men blev senere anklaget for Deltagelse i Rye-House-Sammensværgelsen og derfor sat i Tower, hvor han 13 Juli 1683 blev funden med overskaaren Strube.

Essing kaldes Nælingen paa et Ro- eller Sejlfartøj.

Essipoff, Annette, f. 1851 i St. Petersborg, fremragende Concertpianistinde, Elev af Leschetizki, der var Professor ved Conservatoriet i St. Petersborg til 1878, da han gik til Wien, og siden 1880 hans Hustru. Efter at have gjort megen Lykke i Hjemmet kom hun 1875 til Paris, hvor hun gjorde Opsigt saa vel i egne Concerter som i Kammermusik-Soiréer sammen med Henri Wieniawski og Davidov. Dernæst gjorde hun i to Aar overordentlig Lykke i Amerika og har ved sine senere Concertrejser i Europa vundet et af de første Navne blandt den nyeste Tids Pianistinder.

Essonnes [ſäähn], Stad i det franske Dep. Seine-Oise, 4 M. s. til ø. for Paris. 5,000 J. Storartet Papirfabrik.

Essæere ell. **Essener** (vistnok syrochaldæisk: de fromme), den ene af de tre jødiske „Sekter“, som Historieskriveren Josephus omtaler, var et asketisk Samfund, hvis Tilværelse første Gang omtales omtrent 110 f. Chr., men som muligvis er fremgaaet af de ældre Chasidæere (s. d. A.), uden at det med Sikkerhed kan afgjøres, om E.s Ejendommeligheder maaske til Dels skyldes Paavirkning af Ny-Pythagoræisme eller Parsisme, eller om de have udviklet sig rent uafhængig af en saadan Paavirkning; dog synes den første Antagelse den rimeligste. Den ledende Tanke i deres Liv og Lære synes at have været den, at de vilde virkeliggjøre Ideen om „et helligt Folk af Præster“, og dette tilstræbte de gjennem streng asketisk Afholdenhed, idelige Vaskninger og andre Renselser samt udholdende Arbejdsomhed. Fornøjelser tillod de

sig ikke, ugift Stand ansaa de for fuldkomnere end Ægteskab, som kun tillodes med store Indskrænkninger; fremdeles forkastede de Edsaflæggelse saa vel som blodige Ofre, og de havde ejendommelige hemmelige Lærdomme om Englemagter osv.; til Templet i Jerusalem sendte de Gaver, men det levitiske Præstedømme synes de ikke at have tilagt den Anerkjendelse, som det gjorde Fordring paa. Paa Josephus's Tid udgjorde de i alt kun 4,000, af hvilke de fleste levede som et Slags Klosterboere i Kolonier s. for det døde Hav, men nogle ogsaa spredte imellem Palæstinas andre Beboere. De vare delte i 4 Klasser eller Grader, af hvilke de lavere vare forpligtede til stræng Lydighed imod de højere. Hverken om Jesus eller om hans Apostle lader det sig paavise, at de skulde have staaet i Forbindelse med E. eller være blevne paavirkede af dem; de i nyere Tid fremkomne Paastande i saa Henseende ere lutter Hjærnespind. Derimod synes det, at de fleste E. efter Jerusalems Ødelæggelse ere gaaede over til Christendommen, men have villet forene den med deres egne Lærdomme og derved maaske have givet Anledning til Dannelsen af forskjellige af Oldkirkens ebionitisk-gnostiske Sekter.

Estacāde, fr., en Spærring af et Vandløb, en Flod eller en Indsejling, dannet af nedrammede Bjælker, der ere stærke nok til, at Spærringen ikke lader sig sprænge ved Paasejling, og staa tæt nok til, at selv det mindste Fartøj ikke kan komme igjennem. Paa dybt Vand foretrækker man stundum at danne Spærringen af Flydedømme, d. e. svære Bjælker, der flyde i Vandskorpen, som indbyrdes ere forbundne ved Jærnlænker, og som ere fortøjede til Ankere, svære Fortøjningspæle ell. desl.

Estaires [estähr], Fabriksby i det franske Dep. Nord ved Floden Lys, 3 M. v. for Lille. 7,000 I. Linnedmanufakturer, Garverier, Sæbefabrikation.

Estaminet, fr. [nē], offentligt Locale, hvor der røges Tobak; Billardstue, Café af anden Rang.

Estampes, Anna de Pisseleu, Hertuginde af [etāngp], Datter af Anton af Meudon, f. c. 1508, var den af Kong Frants I.s Maitresser, der øvede størst og langvarigst Indflydelse paa ham. Som Hofdame hos Kongens Moder ledsagede hun denne, da hun 1526 rejste sin fra det spanske Fangenskab tilbagevendende Søn i Møde, og fængslede snart Kongen ved sin Skjønhed og Aand. Han lod hende indgaa et Skinægteskab med en Jean de Brosse. Hendes Indflydelse paa Kongen, som hun bevarede i 20 Aar lige til hans Død og benyttede til at trække sin Familie frem, blev meget skadelig for Frankrig. Hendes Uenighed med Dauphinens Elskede, Diane af Poitiers, frembragte en Spænding mellem Fader og Søn, som spaltede Hoffet og Staten i to Partier; ogsaa bidrog hun ved at forraade de franske Felttogsplaner til Carl V og Henrik VIII meget til den for Frankrig saa uforbelagtige Fredslutning i Crépy 1544. Efter Kongens Død 1547 fik Diane hende forvist til hendes Godser, hvor hun af Had til sin Modpart begunstigede Huguenotterne, men for øvrigt levede temmelig ubemærket til sin Død 1576.

Estāncia, sp., d. e. Bolig, i de sydamerikanske Pampas Navn paa de Landejendomme, der udelukkende ere beregnede paa Kvægavl; **Estanciēro**, Ejeren af en E.

Estandārt ell. **Standārt**, Rytterfane, en lille, firkantet Dug med de nationale Farver, Rigets Vaaben eller Kongens Navnetræk, ført paa en Lansestage. I Regelen fører hver Rytterescadron sin E. Erobrede E. gjemmes ligesom Faner og Kanoner som Trophæer.

Estatūto reāl, det kongelige Statut, kaldtes den Forfatning, som den spanske Enkedronning Christine udstedte 1834, men som allerede 1886 blev omstyrtet for at give Plads for Forfatningen af 1812. Ved Grundlovsrevisionen 1845 blev E. r. i det væsentlige gjenoprettet og holdt sig indtil Septemberrevolutionen 1868.

Este, gammel Stad i Norditalien, 3 M. s. s. v. for Padua med 11,000 I., er omgiven med gamle Mure og har en smuk Hovedkirke. Den er bekjendt som det Sted, hvorfra det berømte Hus E. nedstammer, og var i Middelalderen, da Markgreverne af E. residerede her, langt betydeligere end nu. Silkeavl, Kornhandel.

Este, et af de ældste og berømteste Fyrstehuse i Italien, hvorfra igjen det yngre welfiske Hus nedstammer og Hertugerne af Modena og Brunsvig saa vel som det nuregerende engelske Kongehus udlede deres Oprindelse, ligesom ogsaa en Sidelinje af det østerrigske Kejserhus kaldes Østerrig-E. Muratori, der særlig har beskæftiget sig med Undersøgelser ang. Huset E.s Oprindelse, fører dets Stamtræ tilbage til en Markgrev **Adalbert**, der levede i Slutn. af det 9de og Beg. af det 10de Aarh. Ved en Efterkommer af denne, **Albert Azzo** II (d. 1097), der af Kejser Henrik III fik flere Len i Italien og i sit første Ægteskab var gift med Cunitza, Datter af Hert. Welf II af Bayern, delte Huset sig i to Linjer, den tyske ell. welf-estiske og den italienske ell. fulco-estiske, idet hans ældre Søn af ovennævnte Ægteskab, **Welf** IV, efter sin Morbroder Welf III.s Død 1054 af sin Bedstemoder blev kaldet til Tyskland for der at tiltræde den rige Arv efter sin Moders i Mandslinjen uddøde Slægt og saaledes stiftede det yngre welfiske Hus og blev Stamfader til Henrik d. stolte, Henr. Løve og deres Efterkommere i Brunsvig, Hannover og England, medens Broderen **Fulco** I af Azzos andet Ægteskab efter Faderens Død 1097 fulgte ham i hans italienske Besiddelser, og fra ham nedstamme Hertugerne af Modena og Ferrara. — I det 12te—14de Aarh. stod Huset E. i Spidsen for Guelferne og udmærkede sig tillige ved at befordre Videnskaber og Kunster og beskytte deres Dyrkere; saaledes **Nikolaus** III (d. 1441), og dennes Sønner **Lionel** (d. 1450) og **Borso** (d. 1471). Den sidste fik 1452 af Kejser Frederik III Titel af Hertug af Modena og Reggio og 1471 af Pave Pius II Hertugværdigheden i Ferrara. — Efter ham fulgte den tredje Broder (Halvbroder) **Hercules** I (d. 1505), der ogsaa sørgede for sit Landes Velfærd og Videnskabernes Flor. — Dennes Søn **Alfons** I (d. 1534) var gift med Lucrezia Borgia (s. d. A.) og Broder til den grusomme Cardinal **Hippolyt** af E., der af Skinsyge lod Øjnene udstikke paa en af sine Brødre og ham tillige med en anden

Broder do i Fængsel. Alfons tiltraadte 1509 Ligaen i Cambray og sejrede over Venezianerne først til Vands og derpaa til Lands, men mistede under paafølgende Stridigheder med Paverne sine pavelige Len, hvilke han først fik tilbage efter Roms Indtagelse 1527 ved Kejser Carl V. — Alfons's Søn **Hercules** II (d. 1559) sluttede sig til Carl V og var ligesom sin Broder, Cardinal **Hippolyt** d. yngre, der byggede Villa d'Este i Tivoli, en ivrig Beforderer af Kunster og Videnskaber. — Hans Søn **Alfons** II, bekjendt af sit Forhold til Tasso, som levede ved hans Hof, var umaadelig pragtlysten og ærgjerrig og gjorde gjentagne kostbare Forsøg paa at erholde Polens Krone; da han døde barnløs 1597, fulgte efter hans Bestemmelse hans Fætter **Cæsar**, en Søn af Alfons I.s nægte Søn (d. 1628), hvem Kejseren bekræftede i Besiddelsen af Rigslenene Modena og Reggio, hvorimod Pave Clemens VIII inddrog Ferrara. — De følgende uberømmelige Hertuger vare **Alfons** III, der efter en kort Regering gik i Kloster, **Frants** I (d. 1658), **Alfons** IV (d. 1662), **Frants** II (d. 1694), **Rinaldo** (d. 1737), **Frants** III (d. 1780) og **Hercules III Rinaldo**, som ved Giftermaal kom i Besiddelse af Fyrstendømmerne Massa og Carrara, men ved Freden i Campoformio 1797 mistede Modena og Reggio, til Erstatning for hvilke han ved Freden i Lunéville 1801 fik Breisgau. Han døde 1803, og med ham uddøde Mandsstammen af Huset E. — Hans eneste Datter, **Maria Beatrix Ricarda** (d. 1829), var gift med Ærkehert. Ferdinand, Kejser Frants I.s og Marie Theresias tredje Søn, der regerede i Breisgau 1803—5 og er Stifter af Linjen Østerrig-E. (d. 1806). Deres ældste Søn **Frants** IV antog efter sin Moder Navnet E., blev 1814 Hertug i Modena og 1829 efter Moderens Død tillige i Massa og Carrara. Han efterfulgtes 1846 af sin Søn **Frants** V, der 1847 desuden fik Hertugdømmet Guastalla, men 1859 fordreves fra alle sine Lande. Ved hans Død 1875 uddsluktes Slægten; Titelen gik over til en anden Gren af det habsburgske Hus.

Estella [estālja], befæstet Stad i den spanske Prov. Navarra, i Egadalen, 5 M. s. v. for Pamplona, med 7,000 I., var en Tid lang Don Carlos's Residens og var ligeledes i den anden Carlistkrig Hovedvaabenplads for Carlisterne 1873—75.

Estēpa, Stad i den spanske Prov. Andalusien, 13 M. ø. til s. for Sevilla. 8,000 I. Klædefabrikation, Oljemøller.

Estèphe, St. [stæf], Flække i Frankrig, Dep. Gironde, 7 M. n. til v. for Bordeaux ved Gironde. 3,000 I. Fortrinlig Rødvin.

Estepōna, Stad i den spanske Prov. Granada, 10 M. v. s. v. for Malaga ved Middelhavet. 10,000 I. Skibsbyggeri, vigtigt Fiskeri.

Esterhāza [hā], Landsby i Ungarn ved Sydenden af Neusiedlersøen, med Fyrstefamilien Esterhazys prægtige Stamslot.

Esterhāzy v. Galantha, en gammel, rig og nægtig ungarsk Magnatfamilie, som udleder in Herkomst fra en formodet Efterkommer af Attila, Paul Estoras, der blev døbt 969, men som skriftlige Aktstykker først forekommer 1238, da en ved to Brødre delte sig i Linjerne Zerhasy g Illyeshaza, hvilken sidste uddøde 1838. **Frants Zerhasy** forandrede, da han 1584 ophøjedes i Friherrestanden, Navnet til **E. v. G.** Slægten delte sig i flere Linjer, som efterhaanden ophøjedes til grevelig og 1687 til rigsfyrstelig Rang, og Medlemmer af den beklædte stadig de højeste Kronembeder i Ungarn og Østerrig. — Fyrst **Nikolaus E.**, f. 1765, gjennemrejste i sin Ungdom næsten hele Europa, virkede derpaa som Militær og Diplomat og befordrede Kunster og Videnskaber, bl. a. ved at grundlægge en stor Maleri- og Kobberstiksamling i Wien. 1809 afslog han den ham af Napoleon I tilbudte ungarske Kongekrone; han døde 1833 i Como, hvorhen han havde trukket sig tilbage. — Hans Søn, Fyrst **Paul Anton E.**, f. 1786, blev allerede 1810 østerrigsk Afsending i Dresden og 1830—42 i London, hvor han deltog i Conferencerne om Belgien. Han vendte derefter tilbage til Ungarn og blev i Marts 1848 Minister ved det kejserlige Hof i Wien med den Opgave, at vedligeholde et godt Forhold mellem Østerrig og Ungarn. Da dette mislykkedes, trak E. sig tilbage i Sept. s. A. Ved Alexander II.s Kroning i Moskva 1856 var E. Østerrigs Afsending og udfoldede en umaadelig Pragt. D. 1866. — Hans Søn, **Nikol. Paul Carl E.**, f. 1817, arvede de udstrakte Besiddelser, der omfatte 34 Slotte, over 200 Godser, Flækker og Landsbyer, men tillige en saa umaadelig Gjæld, at en kongelig Administration oprettedes for at bringe Orden til Veje. — Af en Sidelinje er Grev **Moritz E.**, f. 1807, som 1849—56 var Afsending i Rom og 1861—66 østerrigsk Minister uden Portefeuille, i hvilken Stilling han virkede i det feudale Partis Interesse.

Esterlin, det ældre Navn i Belgien for det franske Gram.

Esterling, s. **Engel**.

Esther, d. e. Stjærnen, egtl. Hadassa (d. e. Myrte), en jødisk Kvinde, som efter sine Forældres Død blev opdraget hos en Slægtning Mardochai i Susa, den persiske Konge Ahasverus's (d. e. Xerxes's) Vinterresidens. Da denne havde forstødt sin Dronning Vasthi, blev E. paa Grund af sin Skjønhed kaaret til Dronning og reddede i denne Egenskab sit Folk fra en almindelig Ødelæggelse, hvormed Kongens Yndling Haman havde truet det. Til Minde herom indstiftede Jøderne Purimsfesten, som de endnu højtideligholde. **E.s Bog** i det gamle Test. indeholder Beretningen om disse Begivenheder, der af mange rationalistiske Theologer ere blevne henviste til Digtningens Verden, medens der nu er temmelig almindelig Enighed om, at Beretningen i alt væsenligt maa anses for paalidelig.

Estime, fr., Agtelse; **estimēre**, sætte Pris paa.

Estinto, it., udslukket, en musikalsk Foredragsbetegnelse, der omtrent har samme Betydning som morendo (døende).

Estland, estisk Wiroma, en af Ruslands Grænseprovinser, omgiven af Rigabugten, Østersøen, den finske Bugt og Gouv. St. Petersborg og Lifland. 368 □ M. med 367,000 I. (1880). Kysterne ere i det hele sandede langs den finske Bugt med indblandede Granitmasser, der her danne en Skjærgaard, men kun naa ringe Højde; det indre af

Landet er fladt med enkelte Bakkepartier og en stor Mængde Mosestrækninger og Søer. Den store Peipus-Sø berører Landets Sydøsthjørne; dens Afløb Narova løber langs Østgrænsen til den finske Bugt. Klimaet er temmelig strængt med lange, kolde og stormfulde Vintre, meget kort Foraar, kort og hed Sommer og regnfuldt Efteraar. Jordbunden er ret frugtbar, Agerbrug Befolkningens Hovederhverv. Der dyrkes Rug, Byg, Havre, Hamp og Hør, samt nogen Hvede og Tobak. Omtr. ⅓ af Landet er dækket med Skove af Naaletræer, Birk og Bøg. Kvægavlen er paa Grund af de store Engstrækninger og gode Græsgange meget betydelig, og der holdes i Mængde saa vel Hornkvæg som Faar, Geder og Svin. Af vilde Dyr ere Ulve temmelig talrige, end videre Bjørne, Losser, Ræve og Grævlinger. De vigtigste Mineralprodukter ere Bygningssten, Pottemagerler og Gips. Tørv, der er til Stede i stor Mængde, benyttes kun lidt. Hovedstad Reval. — E. hørte i det 12te og 13de Aarh. under Danmark; 1346 solgte Valdemar Atterdag det til de tyske Riddere; 1651 kom det til Sverige; 1710 erobrede Peter den store det, og Sverige maatte ved Freden i Nystad 1721 formelig afstaa det til Rusland. Siden den Tid har den græske Kirke vundet stadig Fremgang blandt Befolkningen, som tidligere udelukkende var luthersk. Indbyggerne i E. ere af forskjellig Byrd. Adelen, Grundejerne og Kjøbstadboerne ere for det meste en Blanding af Tyskere, Svenskere og Russere. Den oprindelige Befolkning, som nu næsten kun findes i Bondestanden, er Esterne, en Afdeling af den finske eller ugriske Sprogæt, som bebor E. og den nordlige Halvdel af Lifland. De regnes dog ikke for talrigere end c. 800,000 Mennesker. Deres Sprog staar nærmest ved det finske i Storfyrstend. Finland; alligevel kunne disse to Landes Beboere, som kun adskilles ved den finske Bugt, ikke let forstaa hinanden, da deres Sprog afvige mere fra hinanden end Svensk og Dansk. Estisk deler sig i en Masse smaa Dialekter, som man har kaldt „Kirchspielismen"; men disse samle sig dog til to større Grupper eller „Hovedsprogarter", den revalske, der omfatter den største Del af det estiske Omraade i Nord og Vest, og den langt mindre udbredte dorpatske i Sydøst. Dette Forhold vanskeliggjør i høj Grad Dannelsen af et Skriftsprog. I hver af de to Hoveddialekter haves Bibeloversættelse, religiøse og lignende Bøger til Folkeoplysning, men ellers ingen egentlig Literatur, bortset fra de i nyere Tid fremdragne mærkelige Folkesange. En betydelig Cyklus af saadanne af mythisk-episk Indhold er (efter Forbillede af det finske „Kalevala", men ikke uden Vilkaarlighed og friere Tilbigtninger) bleven samlet til et stort Digt „Kalewipoeg" (d. e. Kalews Søn) paa 20,000 Vers og udgivet af Kreutzwald 1857—61. F. J. Wiedemann har givet en fortrinlig estisk-tysk Ordbog (St. Petersb. 1869) og Grammatik (smstds. 1875). — Siden Esternes Land blev erobret af Tyskere, Danske, Svenskere og Russere, har Folket i Aarhundreder ikke alene været uden politisk Selvstændighed, men endog uden Ejendom og personlig Frihed. Erobrerne bemægtigede sig Ejendomsretten til Landet og behandlede dets Indfødte som Livegne efter den haardeste tyske Lenret. Vel blev der 1816 skjænket dem personlig Frihed, men de ere endnu et Arbejderfolk uden Ejendom. I de senere Tider skal dog Velstanden være steget.

Estländer, Carl Gustav, finsk Kunsthistoriker, f. 31 Jan. 1834 i Lappfjärds Sogn, blev Docent i Æsthetik ved Helsingfors Universitet 1860, foretog en Rejse til Fastlandet, Skandinavien og England 1863—65 og udgav 1867 »De bildande konsternas historia ifrån slutet af adertonde århundradet intill våra dagar«, et Arbejde, hvori Nordens Kunst for første Gang er skildret udførlig, og ved hvilket E.s Navn blev bekjendt uden for hans Fædrelands Grænser. 1868 blev han Professor i Æsthetik ved det nævnte Universitet. Fra 1876, da Udgivelsen af »Finsk Tidskrift« tog sin Begyndelse, har E. været Hovedredacteur for dette Tidsskrift, det fornemste Organ for den svenskskrivende Del af Finlands literære Kræfter.

Est mŏdus in rēbus, lat. (Horats, Sat. I, 1), alt maa have sin Grænse.

Esto mĭhi, lat., d. e. vær for mig, den gamle kirkelige Benævnelse paa den sidste Søndag før Fasten. Med disse Ord begynder Messen paa denne Dag, hentet fra Ps. XXXI, 3.

Estompe, fr. [estŏngp], Stomp eller Stub, s. A l'estompe.

Estrāde, fr., ophøjet Plads, Forhøjning.

Estragon [gŏng], s. Bynke.

d'Estrées [estre], en gammel, adelig, fransk Slægt, der har Navn efter et Gods ved Arras, og af hvilken flere Medlemmer med Udmærkelse have beklædt høje Poster baade i Hæren og Flaaden. Jean, Marquis d'E., f. 1486, kæmpede, skjønt Protestant, trofast for Frants I og hans tre Efterfølgere og døde som Chef for Artilleriet 1571. — Hans Søn Antoine d'E. var Gouverneur i Paris og Isle de France. — Dennes Datter, Gabrielle d'E., Hertuginde af Beaufort, Henriks IV.s bekjendte Elskede, f. c. 1571, stod allerede i Kjærlighedsforhold til Hertugen af Bellegarde, da den let fængelige Konge en Gang under et Besøg paa hendes Faders Slot 1590 blev fængslet af hendes Yndigheder; hun blev hans Maitresse uden dog derfor at opgive sin tidligere Forbindelse. Hun gjorde sig yndet af Hoffet ved sit blide Væsen og sin Beskedenhed, og Kongen tænkte endog paa at lade sig skille fra sin Dronning Margrete af Valois og hæve G. paa Tronen. De indledende Skridt hertil vare allerede gjorte trods Sullys og andres Modforestillinger, da G. henimod Paasketid 1599 efter den kongelige Skriftefaders Forlangende højfrugtsommelig begav sig fra Hoffet til Paris for der at tilbringe Festen. Kongen ledsagede hende til Melun; da de skulde skilles ad, paakom der hende en Følelse af, at det var en Skilsmisse for stedse; hun anbefalede ham sine Børn, sit Hus og sit Tyende; Kongen var saa bevæget ved Skilsmissen, at hans Ledsagere med Magt maatte føre ham bort. I Paris tog hun ind hos en af Kongens Fortrolige, en Jøde Zamet, i hvis Hus hun Skærtorsdag efter at have spist en Appelsin fik Krampetrækninger og Paaskelørdag 10 Apr. døde under frygtelige Smerter. Ved Obductionen fandtes et dødt Barn; det nys saa skjønne Legeme blev

strax fort og fortrukket. Henrik var i Begyndelsen fortvivlet over G.s Død, men skjønt der var Grund til Mistanke om Forgivelse, blev der dog ikke foretaget nogen ordentlig Undersøgelse, og den ustadige Konge blev snart trøstet ved en ny Elskerinde. G. efterlod Kongen 3 Børn, César, Hertug af Vendôme og Stifter af dette Hus, Alexandre og Henriette Cathérine, som blev gift med Hertugen af Elboeuf. — **Gabrielles Broder, Franç. Annib. d'E.**, f. 1573, blev bestemt for den geistlige Stand og i ung Alder Biskop i Noyon, men hans Tilbøjelighed drev ham til under Navn af Marquis de Coeuvres at gaa i Krigstjeneste, hvori han hurtig steg til Generallieutenant og en Tid lang havde Overcommandoen over den franske Hær i Tyskland i Trediveaarskrigen; ved Ludvig XIV.s Tronbestigelse blev han Gouverneur i Isle de France og Soissons, ligesom ogsaa hans Marquisat Coeuvres ophøjedes til et Hertugdømme E.; han døde 1670. — **Jean, Greve d'E.**, den foreg.s Søn, f. 1624, kæmpede først med Udmærkelse i Flandern 1644—56 og blev Generallieutenant; senere gik han over i Marinen og kæmpede som Viceadmiral med samme Dygtighed mod Røverstaterne og Holland. 1681 blev han Marschal, 1686 Vicekonge over de franske Kolonier i Amerika; 1691 kæmpede han endnu en Gang heldig med Englænderne og døde 1707 som Gouverneur i Bretagne. — En yngre Broder, **César d'E.**, Cardinal og Biskop i Laon, blev af Ludvig XIV som dygtig Underhandler brugt i forskjellige politiske Sendelser og maatte, da Ludvigs Sønnesøn Philip V af Anjou besteg Spaniens Trone, overtage Ministeriet der indt. 1703; han døde 1714. — **Vict. Marie, Hertug d'E.**, Søn af Grev Jean d'E., f. 1660, kæmpede under sin Fader heldig mod Røverstaterne og England og ydede som Overanfører til Søs den nye spanske Konge Philip V saa store Tjenester, at han blev ophøjet til Grande af Spanien og af Ludvig XIV til fransk Marschal, saa at Fader og Søn samtidig vare Marschaller. 1717 blev han Medlem af Regentskabet i Frankrig og 1733 fransk Minister; han døde 1737. — Med ham uddøde Slægten d'E. i Mandsstammen, men Navnet gik i Arv til hans Søstersøn, **Louis César Letellier, Hert. d'E.** (»Chevalier de Louvois«), f. 1697. Han tjente først i Spanien under Berwick, derpaa under Marschallen af Sachsen; efter at have udmærket sig ved flere Lejligheder blev han 1756 Marschal, fik Anførselen over den franske Hær i Syvaarskrigen og vandt en glimrende Sejer ved Hastenbeck 1757, men maatte vige for Mad. Pompadours Creaturer, skjønt man efter de gjentagne Nederlag, navnlig det ved Minden, for silde indsaa, at d'E. var den eneste Feltherre, der kunde gjenoprette de franske Vaabens Ære. Ogsaa han døde barnløs 1771; han var den sidste af det berømte Navn.

Estrelha, Serra da [æstrælja], en Bjærgkjæde i Portugal mellem Floderne Mondego og Tejo, er en Fortsættelse af Guadaramabjærgene i Spanien. Dens største Højde er omtr. 7,000 F. Den fortsættes mod S. V. som Serra de Lousa og Serra do Aire og ender i Cap Roca.

Estremadūra, 1) Provins af Portugal, omgivet af Atlanterhavet og Prov. Beira og Alemtejo. 325 □ M. med 946,000 J. (1881), hvoraf 246,000 i Lissabon og Forstaden. Provinsen deles ved Floden Tejo i to Dele, af hvilke den nordlige er Bjærgland, opfyldt af Serra da Estrelhas sydvestlige Del Serra do Aire, men den sydlige i Hovedsagen Slette, der hæver sig op mod Alemtejo, hvorfra en Bjærgkjæde stryger mod V. forbi Setuval og ender som Serra Arrabida i Cap Espichel ved Atlanterhavet. Af Floderne løbe til Tejo fra højre Side Zezere, fra venstre Side Sorraya, til Atlanterhavet Mondego, Liz og Sado samt en stor Mængde mindre. Klimaet er sundt og behageligt; Sommerheden dæmpes af Søbriserne. Jordbunden er i det hele frugtbar, men Agerbruget staar lavt, saa at Kornavlen ikke dækker Forbruget. Foruden Korn dyrkes Oliven, Kastanier, Sydfrugter og megen Vin, til Dels af fortrinlige Sorter. Det vigtigste Husdyr er Svinet; Bjærgene ere rige paa Vildt. 2) Landskab i Spanien, omgivet af Portugal og de spanske Provinser Leon, Gammel- og Ny-Castilien og Andalusien, omfatter Provinserne

Badajoz, 409 □ M. med 443,000 J. (1883).
Caceres, 377 — — 314,000 —

786 □ M. med 757,000 J.

Provinsen deles ved Floderne Tajo og Guadiana i 3 næsten lige store Dele, der alle ere bjærgfulde, i Almindel. med aftagende Højde mod V. Vandløbene flyde dels til Tajo, dels til Guadiana; kun fra en ubetydelig Strækning i S. Ø. flyde de til Guadalquivir. Tajo optager fra højre Side Tietar, Alagon, der selv optager Jerte, og Erjes, der danner Grænsen mod Portugal, fra venstre Side Ibor, Almonte, Salor og Grænsefloden Serer. De betydeligste af Guadianas Bifloder ere fra højre Side Guadaranque, Ruecas og Gevora, fra venstre Side Zujar, Ortigas, Guadamez, Matachel, Guadaira, Alcarache og Ardila; de to sidste naa først Guadiana i Portugal. Klimaet er om Sommeren temmelig hedt, men ikke usundt; Vinteren er mildere end paa Castiliens og Leons Højsletter, hvorfor store Faarehjorde fra disse Egne drives herhen til Vintergræsning. Langs Guadiana findes usunde Sumpstrækninger. Jordbunden er udmærket frugtbar; men store Strækninger benyttes enten alene til Faaregræsning eller ere endog overløbne med Krat. Der dyrkes Hvede, Byg, Majs, Hør, Bælgfrugter, Vin og Oliven, og Høsten giver sædvanlig et ikke ringe Overskud til Udførsel. Her er store Skove af Eg, Bøg, Kastanie og Korkeg. Af Mineralprodukter findes Bly, Sølv, Jærn og Kobber. Bjærgene ere rige paa Vildt, og vilde Bier levere megen Honning.

Estremōz, Stad i den portugisiske Prov. Alemtejo, 18 M. ø. for Lissabon, i en smuk, frugtbar Egn. 8,000 J. Marmorbrud og Fabrikation af porøse Lerkar, der benyttes som Vandkølere. I Nærheden af E., ved Landsbyerne Montes Claros og Almexial, vandt Portugiserne 1663 og 1665 to glimrende Sejre over Spanierne.

Estrik, et Gulv, der i Stedet for af Planker

eller Sten er dannet af en sammenhængende Masse. De E., der hyppigst anvendes, ere dannede af Ler, Gips, Kalk, Cement, Asphalt o. lign. Lergulvet, der benyttes meget paa Landet, dannes af Blaaler eller anden fed Ler, som fugtes med Vand og undertiden tillige blandes med Oxeblod, Salt, Aske eller Hakkelse, hvorved dets Sammenhængskraft forøges. Det paaføres i et 1—1½ F. tykt Lag, som udjævnes, æltes, stampes og, naar det er halv tørt, Tid efter anden slaas med Slageler eller Klappere, indtil alle Revner ere forsvundne. Imod Slutningen af Arbejdet overgydes Gulvet undertiden med en Blanding af Blod eller Tjære og Hammerskæl. **Gipsestrik** støbes af Gips, blandet med Limvand, og indlægges ofte mønsterformig med Smaasten. **Kalk-** ell. **Mørtelestrik** dannes væsentligst af Mørtel og smaa Teglstensstykker ell. desl. i forskjellige Lag og tilberedes paa lignende Maade som Lerestrik. I øverste Lag indlægges Marmorstykker af forskjellige Størrelser og Former, og til Slutningen afslibes og poleres hele Gulvet. Slige Kalkestrik udføres nu hyppig i Venezia, hvorfra de ere bekjendte under Navnet „**Terrazzo**" ell. „**veneziansk E.**" De gamles Mosaikgulve vare af samme Slags, men meget kunstig indlagte med brogede Stene o. desl. Cement og Asphalt, blandede med Sand, anvendes til Trottoirer, Terrasser, overhovedet til Gulve i det fri og paa fugtige Steder.

Estrup, Hektor Frederik Janson, dansk Historiker, f. 5 Jan. 1794 i Randers, blev 1810 Student og 1815 theol. Candidat (med Udmærkelse), tog 1817 den philosophiske Doctorgrad og rejste 1817—20 i Udlandet. 1822 blev han Lector i Historie ved Sorø Akademi og 1830 Director for Akademiet, men tog 1837 Afsked med Titel af Etatsraad og bosatte sig paa sit Gods Kongsdal i Holbæks Amt, hvor han døde 29 Dec. 1846. 1842 tog E. Del i Roskilde Stænderforsamling, men opgav sit Sæde 1844 paa Grund af Sygdom. Foruden en ypperlig Lærebog i Verdenshistorie (1826) og flere Afhandlinger, vedrørende Oldtidens Historie, skrev E. nogle lærde Særskrifter: „Om Trældom i Norden" (1823), „Absalon som Helt, Statsmand og Biskop" (1826), „Tygestrup (d. e. Kongsdal), som det var og som det er" (1838), „Om Livsfæste i Danmark" (1842) og om „de danske Majorater" (1845). I de to sidstnævnte Afhandlinger udtalte E. sig for Overgang til Arvefæste fremfor Selvejendom, men imod Stamhusinstitutionen; derimod forsvarede han Bondestandens udelukkende Værnepligt. E. var den første danske Historiker, som ydede Bidrag til det slesvigske Spørgsmaals Belysning og bekæmpede den slesvigholstenske Lære („Om Slesvigs og Holstens Uadskillelighed", 1832, og flere senere Afhandl.). End videre virkede E. for Sorø Akademis Omdannelse til en Real-Højskole, forbunden med et Forst- og Landvæsens-Akademi. De fleste af hans Skrifter samledes 1851 i 3 Bd. I Ægteskab med Jacobine Scavenius (f. 1800, d. 1829), Søster til P. B. Scavenius, fik han Sønnen **Jacob Brønnum Scavenius E.**, f. 16 Apr. 1825 i Sorø, Forstcandidat (1844) og Ejer af Kongsdal (1846) og Skafføgaard (1852). Han var 1854—55 Folketingsmand og senere Medlem af Randers Amtsraad, valgtes 1864 til Rigsraadets Landsting og er siden 1866 Landstingsmand. Efter at have deltaget i Grundlovsforhandlingerne blev E. i Nov. 1865 Indenrigsminister, gjennemførte 1867—68 de nye Land- og Kjøbstadcommunallove og Hovedlandevejenes Overdragelse fra Staten til Amterne (1867), samt en betydelig Udvidelse af de jyske Jærnbaner, men kunde ikke trænge igjennem med sit Forslag om Skovtvangens Ophør (1866). 18 Sept. 1869 afgik E. som Minister, men vedblev at være Fører for Godsejerne i Landstinget og overtog 11 Juni 1875 Dannelsen af et nyt Ministerium, i hvilket han blev Conseilspræsident og Finansminister. I denne Stilling fortsatte E. sin Virksomhed for Jærnbanernes Udvikling og udvirkede (1880) Statens Overtagelse af de sjællandske Baner; han førte desuden en haardnakket Kamp imod Folketingets Flertal, som gjorde Paastand paa Indflydelse paa Ministeriets Sammensætning efter det parlamentariske System, og Kampen førte saa vel til Udstedelse af en foreløbig Finansbevilling (12 Apr. 1877) som til gjentagne Opløsninger af Folketinget (1878 og 1881), uden at dog dettes Modstand brødes eller Lovgivningsarbejdet bragtes i regelret Gang; under den fortsatte Kamp udløb ogsaa 1885 Finansaaret uden at en regelmæssig Finanslov tilvejebragtes. Siden 8 Apr. 1877 er E. Ridder af Elefanten.

Estvadgaards Kloster, et af Fru Frederikke Louise Benzon, f. Glud, 1745 oprettet Stiftelse for 6 Fruer og 6 Frøkener, hvortil hun skjænkede Hovedgaarden Estvadgaard ved Skive. Denne Gaard havde i sin Tid tilhørt en af Regeringsherrerne under Christian IV.s Mindreaarighed, Rigsadmiralen og senere Rigsmarsken Peder Munk (d. 1623). Gaard og Gods ere i dette Aarh. frasolgte Stiftelsen, som nu ejer c. 195,000 Kr. Den ældste Frue, som kaldes Priorinde, nyder 600 Kr., hver af de andre 15 Damer (thi Conventualindernes Tal er nu forøget) 400 Kr. aarl. Stiftamtmanden og Biskoppen over Ribe Stift ere Directeurer.

Ess, Carl van, katholsk Theolog, f. 1770 i Warburg ved Paderborn, efter 1811 Commissær hos Fyrstbiskoppen af Paderborn, d. 1824, udgav i Forening med sin Fætter Leander v. E. en Oversættelse af det nye Testament, hvis Udbredelse blev forbudt af Paven. Han tilbagekaldte derfor senere dette Skrift saa vel som sine friere kirkelige Anskuelser. — **Leander van E.**, den foreg.s Fætter, f. 1772 i Warburg, blev 1813 Præst og Professor i Theologi i Marburg. Foruden sin Del i den ovenomtalte Oversættelse skrev han bl. a. „Auszüge aus den heil. Vätern und anderen Lehrern der kath. Kirche über das nothwendige und nützliche Bibellesen zur Aufmunterung der Katholiken" (1808). Hans Udgave af LXX (Lips. 1824) er meget udbredt. D. 1847.

Esek, befæstet Hovedstad i det ungarske Landskab Slavonien ved højre Bred af Floden Drau, 29 M. s. til v. for Buda-Pest. 18,000 I. Store Caserner og Casemater, Comitatshus, smuk Synagoge. Silkeavl. Betydelig Handel med Korn, Kvæg, Huder, Oxner og Blodigler.

E., Romernes Mursia, anlagt af Kejser Augustus, var i den romerske Kejsertid en betydelig Stad. Her overvandt Kejser Constantius 351 Usurpatoren Magnentius.

Eßlingen, Stad i Neckarkredsen i Kongeriget Württemberg, 1½ M. s. ø. for Stuttgart ved Floden Neckar. 21,000 J. (1880). Skolelærerseminarium, Døvstummeanstalt. Blandt Stadens Bygninger fremhæves den gotiske Dionysiuskirke med Glasmalerier, den prægtige gotiske Fruekirke, Retsbygningen og Raadhuset. Oven for E. ligge Ruinerne af den gamle Kejserborg Perfried. Stærkt udviklet Industri i Maskiner, physiske Instrumenter, Bomuldstøjer, lakerede Blikvarer og mousserende Vine. E. blev 1209 fri Rigsstad og kom 1802 under Württemberg.

Établissement, fr. [mäng], Anstalt; Nedsættelse, Oprettelse, f. Ex. af en Fabrik; établère, grunde, anlægge; s. fig, nedsætte sig. Établissements brugtes undertiden i Middelalderen om de franske Kongers Forordninger; de saakaldte É. de St. Louis ere dog ikke Forordninger (skjønt enkelte saadanne findes derimellem), men en (vel c. 1270 foranstaltet) Samling af Retssædvaner, navnlig vedkommende Isle de France.

Étacisme, s. Itacisme.

Étage, fr. [täsche], Stokværk.

Étagère, fr. [schære], Møbel, bestaaende af flere Hylder til at sætte Nipsgjenstande o. l. paa.

Étalon, fr. [lõng], er et Normalmaal eller en Normalvægt, forfærdiget med den største Nøjagtighed, og efter hvilken de andre Maal og Vægte bestemmes.

Étampes [etängp], Stad i det franske Dep. Seine-Oise, 7 M. s. til v. for Paris. 8,000 J. Garveri, Melmøller, Skiferbrud. Mel- og Uldhandel. E. med Omegn blev af Frants I 1536 som Hertugdømme skjænket til hans Elskerinde, Anna de Pisselen (s. Étampes), og 1598 af Henrik IV til hans Elskerinde, Gabrielle d'Estrées, hvis Efterkommere (Hertugerne af Vendôme) beholdt denne Besiddelse indtil 1712.

Étape, fr., et Slags Stationer, som en Hær, der staar i Marken, opretter langs sine Forbindelsesveje med sin Operationsbasis; fra denne skal Hæren modtage sin Tilførsel af Krigsfornødenheder, Levnedsmidler, Forstærkninger, der da sendes fra den ene E. til den anden, indtil de naa Hæren. Ofte samles der paa E. Reserveforraad af alle Slags for uforudsete Tilfældes Skyld. Helst opretter man derfor sine E. i de befæstede Pladser, man raader over paa sine Communicationslinjer; men i ethvert Tilfælde maa E. i fjendtligt Land have militære Besætninger, der kunne bevogte Forraadene og hindre Overfald paa Transporterne; da E. ikke gjærne maa ligge i større indbyrdes Afstand end en Dagsmarche, kan denne Bevogtning af Communicationerne udkræve en forholdsvis betydelig Troppestyrke. For hver E. udnævnes der en fast Etapecommandant, hvem det paaligger at sørge for Tilførslernes uhindrede Gang, at tilvejebringe de Vægtkjøretøjer, som dertil behøves, og at holde Vejene rydelige for fjendtlige Partigængere og Friskarer. En Hærs Etapeveje ere de Vejforbindelser bag ved den, paa hvilke den saaledes har sikret sine Tilførsler.

Étaples [etähpl], Stad i det franske Dep. Pas de Calais ved Kanalen, 3 M. s. for Boulogne. 3,000 J. Fiskeri. Havn, som antages at være det Sted, hvorfra Cæsar 55 og 54 f. Chr. indskibede sig til Britanien.

État, fr., Stand, som Land-E., Sø-E., Stald-E., Theater-E.; det bruges stundum ogsaa, dog almindeligvis ikke i Danmark, til at betegne dels det hele Budget, dels dets enkelte Afdelinger. E., den Vedmasse, som paa et givet Skovdistrict i Følge den vedtagne Driftsplan aarlig bør hugges. l'État c'est moi, fr. [letā sæ moā], „Jeg er Staten", s. Ludvig XIV. États généraux [etā schenerö], Rigsstænderne, de almindelige Stænder ell. Generalstænderne, kaldtes i Frankrig siden Beg. af det 14de Aarh. de af Adelens, Gejstlighedens og Stædernes Deputerede sammensatte Landstænder. Medens de tidligere Forsamlinger kun havde bestaaet af Adelige og Gejstlige, tilkaldte Philip IV d. smukke, da han var bleven sat i Ban af Paven og truedes med Afsættelse, første Gang Borgerstanden (le tiers-état); denne udvidede Forsamling aabnedes i Notre-Damekirken i Paris 1302. Kongerne sammenkaldte derefter ofte slige Forsamlinger, men ikke regelmæssig, og oftest kun for at de skulde bevilge overordentlige Pengemidler. Under Philip V og Philip VI udtalte de den saliske Lovs Gyldighed; men især under Carl VIII.s Mindreaarighed øvede de stor Indflydelse ved at ophæve den foregaaende Konges Forordninger, træffe Forbedringer i Retsplejen og udstede Handelslove. Fra 1614 eller Begyndelsen af Ludvig XIII.s Regering bleve de i 175 Aar slet ikke indkaldte. Først 1789 medførte den stigende Finansnød og Trykket af den offentlige Stemning Sammenkaldelsen af É. g., som i et Antal af henved 1200 Deputerede (270 Medlemmer af Adelen, 291 af Gejstligheden, 584 af Borgerstanden) aabnedes i Versailles 5 Maj. Regeringen vilde have hver Stand til at forhandle for sig, hvorved Adelen og Gejstligheden vilde have haft det i deres Magt at hindre alle Forandringer i det bestaaende, men Borgerstanden fordrede samlet Forhandling og Afstemning efter Hoveder. Da dette nægtedes, erklærede den sig 17 Juni for Nationalforsamling og overvandt snart Hoffets og de priviligerede Stænders Modstand.

Et cetera, lat., fork. etc., osv.

Eteokles var i Følge gamle græske Sagn en Søn af den thebanske Konge Ødipus, som havde avlet ham og hans Broder Polynikes i Ægteskab med sin egen Moder Jokaste. Efter Ødipus's Død fulgte Sønnerne ham i Regeringen efter at have truffet den Overenskomst, at de skulde regere skiftevis, hver et Aar. Da E., der som den ældste havde Regeringen i det første Aar, ikke holdt Overenskomsten, flygtede Polynikes til Peloponnes, hvor han fandt Bistand hos Adrastos; i Forening med 6 andre Fyrster drog Polynikes mod Theben, men under Belejringen faldt de fleste af de forbundne Fyrster, og E. og Polynikes dræbte hinanden i Tvekamp.

Etex, Antoine [etäks], fransk Billedhugger,

f. 20 Marts 1808, Elev af Pradier og Ingres, er især bekjendt ved sine to Grupper „Krigen" og „Freden" til Arc de l'Étoile i Paris og ved sit Gravmæle over Géricault.

Ethelbert, Konge i Kent 568—616, den første christne angelsachsiske Konge, som tilskyndet af sin Dronning, den franske Prinsesse Bertha, velvillig modtog den hellige Augustin, der af Pave Gregor d. store blev sendt til Kent med 40 Munke, og af ham blev omvendt til Christendommen tillige med en stor Del af sine Undersaatter 597.

Ethelred, 2 Konger af det angelsachsiske Dynasti i det samlede Rige England. **E. I**, den femte Konge 866—71, var Alfred d. stores ældre Broder og Forgænger. — **E. II d. raadvilde**, Konge 978—1016, Søn af Kong Edgar og hans anden Ægtefælle Elfride, besteg Tronen i en ung Alder efter sin Halvbroder Edvard Martyr, som hans Moder havde ladet dræbe for at faa sin egen Søn paa Tronen. Han var, som hans Tilnavn betegner, en modløs og raadløs Fyrste, hvis usle Regering kun bragte Skam og Ulykke over hans store Stamfader Alfreds Rige. I Stedet for at samle sine Angelsachsere til kraftig Modstand mod Svend Tveskjægs Søtog søgte han at bortkjøbe de danske ved store Pengesummer (Danegeld), som netop var en Opfordring til dem til idelig at komme igjen, og da han 1002 havde grebet til det grusomme og taabelige Middel at foranstalte et almindeligt Blodbad paa de danske i England, begyndte Angrebene med fornyet Voldsomhed og endte med Landets Erobring af Svend Tveskjæg 1013 og E.s Flugt til Hertugen af Normandiet, med hvis Søster Emma han var gift. Herfra blev han vel kaldt tilbage af sine Undersaatter efter Svends Død 1014, men Knud d. store fortsatte Erobringskrigen, under hvilken E. døde 1016, hvorpaa hans tapre Søn af første Ægteskab Edmund Jærnside optog Kampen med de danske, men snart efter døde. I sit Ægteskab med Emma var E. Fader til to Sønner, den næstsidste angelsachsiske Konge Edvard Confessor og Alfred, som Harald Harefod lod dræbe 1036.

Etherege, Sir George [ridsch], f. 1636, d. 1689, engelsk Komedieforfatter. Hans vigtigste Arbejde er »The Man of Mode« eller »Sir Fopling Flutter«.

Ethik, Moral, Sædelære, er Læren om den rette menneskelige Handlen. E. stiller to Hovedspørgsmaal, paa hvilke der til forskjellige Tider og af forskjellige ethiske Retninger er lagt forskjellig Vægt. For det første: hvilket psychologisk Motiv leder Mennesket til den rette Handlen? For det andet: mod hvilket Formaal skal Handlingen være ledet for at være berettiget? Det første Spørgsmaal angaar den ethiske Handlens subjective Grundlag og viser Ethikens Sammenhæng med Psychologien; det andet angaar den ethiske Handlens Gjenstand og Indhold og viser Ethikens Sammenhæng med Nationaløkonomi og Retslære. — I nyere Tid har Kant med stor Energi betonet det første Punkt, Bentham det andet. Derved er der stillet den moderne E. den Opgave, at vise de to Problemers indre Sammenhæng og give en fælles Besvarelse af dem.

Ethnárch, d. e. Folkehersker, Statholder, Overbefalingsmand i en Provins; **Ethnarchi**, Statholderskab.

Ethnicisme, Hedenskab.

Ethnographi ell. **Ethnologi**, Videnskab om Folkeslagene, studerer Menneskene som tilhørende et „Folk", en ved fælles Sæder, Historie og Cultur uddannet og ved Sproget som Enhed betegnet Samling, og adskiller sig for saa vidt fra *Anthropologi*, der behandler Mennesket som saadant. E. skildrer Menneskenes naturlige og kunstige Samfundsformer og de til Grund for dem liggende Kræfter; medens Anthropologien construerer Typer og Racer paa Grundlag af Menneskenes legemlige Særkjender og Forskjelligheder, har E. at hæve sig fra Familien til Folk og Folkestammer. Da Sproget som Organ og Indbegreb af aandeligt Liv er det fasteste Kjendemærke hos et Folk, maa Sproget og Sprogslægtskab blive den videnskabelige Basis for E. (**lingvistisk E.**), som saaledes er et Produkt af dette Aarhundredes comparative Sprogforskning. Da Folkestammer og Sprogstammer væsentlig falde sammen, maa man for at søge den højere Enhed (Racen) gribe over i den anthropologiske Undersøgelse ved at sammenstille Folkenes ydre Kjendemærker, prøve Lighed og Ulighed i Ansigts- og Hoveddannelse, Legemsbygning, Hudfarve, Haarfarve og Haarconsistens osv. (**deskriptiv** ell. **anthropologisk E.**). Den deskriptive E. har faaet et umaadeligt Opsving i nyere Tid, paa den ene Side ved den Støtte, den har vundet i den comparative Archæologi, paa den anden Side ved Missionærers og Opdageres Rejser; ogsaa disse Undersøgelser ere blevne drevet mere systematisk, efter at man er bleven opmærksom paa de fælles lave Udgangspunkter for den menneskelige Cultur i de ældste Vaaben og Redskaber. — Allerede Ægypterne begyndte at classificere de dem bekjendte Mennesker efter Hudfarven, nemlig de røde (Ægyptere), gule (Semiter), hvide (Berber) og sorte (Negre). Det bekjendte ethnographiske Capitel i 1ste Mosebog (Cap. 10), der synes at stamme fra Jødernes ældre Kongetid, grupperer de Jøderne kjendte Folk som Sønner og Sønnesønner af Noah væsentlig efter et geographisk Princip, idet Jøderne og deres østlige Slægtninge i Vestasien ere *Semiter*, de nordlige Folk i Forasien samt i Middelhavets europæiske Kystlande ere *Japhets Børn*, medens de semitiske Canaaniter med Ægyptere og de øvrige Indbyggere af det nordøstlige Afrika og sydlige Arabien regnes til *Chamiter*. Denne Stamtavle blev gjennem Josephus og Eusebius indført i den christelige Historieskrivning og opretholdt ved til Dels vilkaarlige Fortolkninger, efter som nye Folk og Folkestammer bleve bekjendte; den har derfor behersket E. indtil Slutningen af forrige Aarhundrede og haft Indflydelse ogsaa paa de nyeste Forsøg paa Gruppering af Menneskeheden. Blumenbach (s. d. A.) opstillede en Inddeling af Menneskene efter Hudfarven (1775), Camper (s. d. A.) efter Ansigtsvinklen (1791); i den nyere Tid har man

forenet alle ydre Kjendemærker for derefter at bestemme Racen. Undersøgelsen er endnu ikke skreden saa langt frem, at man med Bestemthed kan henføre alle Folkeslag til bestemte Racer. Smlgn. Folkeslag.

Étienne [etiæhn], Estienne, lærd Bogtrykkerfamilie, s. Stephanus.

Étienne, Charles Guillaume [s. o.], fransk Lystspildigter, f. 1778, kom 1796 fattig til Paris, blev Bogholder hos en Brændehandler, men skrev samtidig Theaterstykker og Avisartikler og blev snart i Stand til at leve af sin Pen. Trods den løse Udarbejdelse af hans tidligere Stykker udmærke de sig ved en klar, kraftig Stil; hans Charakterskildring gik stedse fremad, indtil han ved »La petite école des pères« og »Les deux mères« (1802) og endnu mere ved »Une heure de mariage« og »La jeune femme colère« (1804) satte sig saa højt i Parisernes Gunst, at de i ham saa Molières Efterfølger. I »Brueys et Palaprat« (1807), en elegant Komedie i Vers, og i »Les deux gendres« (1810) culminerede han og blev 1811 Medlem af Akademiet. Hans Lykke vakte Misundelse; man beskyldte ham for at have plagieret det sidste Stykke efter et gammelt Arbejde »Colaxa«, der blev fremdraget og opført. Heraf opstod en voldsom Pennefejde; men det viste sig, at den fine Charakterisering virkelig var E.s Værk; han havde kun benyttet det rent stoflige i »Colaxa«, der grunder sig paa en gammel Fabliau fra det 13de Aarh. E.s Anseelse havde lidt et Knæk; imidlertid gjorde hans Operatexter »Cendrillon« og »Joconde« megen Lykke. Som Bonapartist blev han 1815 udelukket af Akademiet og optraadte nu med skarpe liberale Artikler i Dagspressen. 1829 gjenoptoges han og holdt sin Indtrædelsestale i Form af en voldsom Philippika mod Romantiken. Under Julireregeringen blev han Pair. Han har ogsaa skrevet en Lystspillets Historie. D. 1845.

Étienne, Saint [sængt etiæhn], Hovedstad i det franske Dep. Loire ved Flodens Furens, 7 M. s. v. Lyon. 111,000 I. (1881). E. er en af Frankrigs betydeligste Fabrikstæder og ligger i Landets rigeste Kuldistrict. Dens Industri omfatter fornemmelig Silke- og Bomuldsstoffer, Vaaben og alle Haande Jærn- og Staalvarer og er ikke blot indskrænket til selve Byen, men strækker sig over en temmelig vid Omegn, der er rig paa Jærn- og Kulgruber. Bjærgværksskole, Industrimuseum, Døvstummeanstalt, prægtigt Raadhus og mange smukke Privatbygninger.

Etiolēret kalder man en Plante eller en Plantedel, der af Mangel paa Lys ikke er normalt udviklet, hvilket viser sig ved at Dannelsen af Bladgrønt og Vedsubstans er hemmet og at Cellerne ere unaturlig strakte i Længden. Stængler og Blade blive derfor blege, samt lange og flatne. Exempler herpaa ere særdeles hyppige i Naturen, f. Ex. i Skovbunden, naar Urterne skulle bane sig Vej gjennem et tykt Lag af nedfaldent Løv; naar Sæden som Følge af for tæt Saaning er tilbøjelig til at gaa i Leje, er dette væsentlig et Udtryk for samme Phænomen.

Étiquette, fr. [kette], Seddel, der paahæftes noget for at angive dets Navn, Pris e. lign.; ogsaa Skik og Brug ved et Hof.

Etmaal, i Sømandssproget det Tidsrum, der forløber fra Solen er i Meridianen den ene Dag til den kommer der den næste Dag. Har Skibet i den Tid ikke forandret Plads i østlig eller vestlig Retning, vil dette Tidsrum være 24 Timer; er Skibet kommet øster efter, vil E. blive mindre end 24 Timer, idet Solen kommer tidligere i Meridianen; kommer Skibet vester efter, finder det modsatte Sted, idet en Længdeforandring af 15 Grader vil bevirke en Forandring af E.s Længde af 1 Time.

Eton [ihtn], Stad i Buckingham-Shire i England ved Themsen lige over for Windsor, 4 M. v. for London. 4,000 I. Fra den herværende af Henrik VI 1440 stiftede, rigt doterede lærde Skole ere mange af Englands berømte Mænd udgaaede.

Étretat [etrøtā], Flække i det franske Dep. Nedre-Seine ved Kanalen, 10 M. v. n. v. for Rouen. Østersfangst. Stærkt besøgte Søbade. Stedet ligger ved Foden af en c. 300 F. høj Kridtklint.

Etrūria, gr. Tyrrhenia, kaldtes i Oldtiden den Del af Italien ved det tyrrhenske Hav, som ved Floden Macra skilles fra Ligurien, ved Apenninerne fra det cisalpinske Gallien og ved Tiberen fra Umbrien, Sabinerne, Latinerne og det romerske Gebet. Navnet Tuscia (hvoraf Toscana er afledet) blev først i den senere Kejsertid brugt om Landet, hvorimod Navnet Tusci om Beboerne allerede tidlig var i Brug ved Siden af Etrusci. Hvorfra Etruskerne ere indvandrede, er endnu uvist; ligeledes er det etruskiske Sprog, i hvilke vi endnu have en stor Masse for største Delen dog korte Indskrifter, en endnu uløst Gaade, thi Corssens Forsøg („Über die Sprache der Etrusker“, 2 Bd., Leipz. 1874 flg.) paa at bestemme dets Plads i den indogermanske Sprogstamme ved Siden af det oskiske og latinske Sprog var ikke heldigt. De brugte et fra det græske afledt Alphabet, men skrev fra højre til venstre. I E. laa 12 Stæder, af hvilke de vigtigste vare: Pisæ, Volaterræ, Populonia, Tarquinii, Cære, Veji, Volsinii, Clusium, Perusia og Arretium; de beherskedes af en mægtig Adel, hvis Overhoveder kaldtes Lucumoner, og stod i løst Forbundsforhold indbyrdes; Hovedmassen af Folket, især Landbefolkningen, stod i trykkende Afhængighedsforhold til de herskende Slægter. Allerede de sidste romerske Konger synes at have hersket over det sydlige E., men dette ophørte ved Republikens Indførelse i Rom, og Porsena skal for en ganske kort Tid have bragt Rom i Afhængighed af E. Efter flere Kampe erobrede Romerne Veji 396 f. Chr., og deres Overmagt blev saa truende for E., at dette søgte at modarbejde dem ved at slutte Forbund med Samniterne 311 og 298 f. Chr.; E. blev alligevel fuldstændig undertvunget omtrent 280 f. Chr. Efter at E. 90 f. Chr. havde faaet romersk Borgerret, sluttede det sig til det marianske Parti og blev til Straf derfor af Sulla besat med en Mængde Militærkolonier. — De etruskiske Guder deltes i to Klasser: de højere ell. tilhyllede (Æsar) og de lavere, af hvilke Tina (Jupiter) stod i Spidsen

for de 12 Consentes. Den etruskiske Religion og Spaadomskunst fik betydelig Indflydelse paa den romerske, og ligeledes optog Romerne fra den pragtsyge etruskiske Adel Embedsmændenes Dragt, Insignier og Tjenere. — Den etruriske ell. etruskiske Kunst udviklede sig meget tidlig under græsk Paavirkning, medens den selv kom til at øve vedvarende Indflydelse paa den romerske Kunst. Bygningskunsten kjender man kun i dens Hovedtræk, da saa lidet er levnet os deraf, men de mange i Klippegrund udhugne Gravhuler, hvori Templer og Huse delvis ere efterlignede, skyldes der betydningsfulde Oplysninger. Træconstructionen synes at have været almindelig baade i Templer og Boliger; den større Afstand mellem Søjlerne, der endda ere smækrere end de doriske, som de nærmest ligne, Templerne, der mest vare kvadratiske og med flere Celler, og de saddelformede Lofter i Husene (begge Dele kjendes fra Efterligninger i Gravene) afgive Beviser derfor. Dog findes ogsaa Spor af Hvælvingsconstructioner i Sten, baade den ældre, med vandrette Lag, der snævre sig sammen mod Midtpunktet, og tillige det ægte Bueslag med Kilestene. Den etruriske Plastik er repræsenteret i en Mængde Arbejder i brændt Ler, dels Vaser og Bohave, prydet med Ornamenter og ophøjede Fremstillinger af mythologisk Indhold, dels Gravmæler, smaa Sarkophager til den brændte Aske af Ligene, med tit ypperlige, ganske naturalistisk udførte, liggende Portrætstatuetter af de afdøde paa Laagene. Desuden finder man Sculpturværker, større og mindre, støbte i Malm, hvilket Metal ligeledes findes anvendt til Decoration paa Vogne, Stole og Vaaben. Uden Tvivl skyldes de saakaldte etruriske Spejle, som forefindes i stor Mængde, runde Metalskiver paa Skaft med indgraverede billedlige Fremstillinger, en afgjørende græsk Indflydelse, og det samme gjælder vistnok om de fortrinlig udførte Guldsager, navnlig i Filigranarbejde. Ægyptens Kunst lader sig spore i de etruriske skaarne Stene (Scarabæer), som ligeledes ere udførte med Finhed og Dygtighed. Malerkunsten kjendes fra Vægmalerier i Gravene, især ved Tarquinii, og synes mere at have haft en for Øjet velbehagelig Farveharmoni til Maal end Sandhed og Natur i Fremstillingen; Vasemalerierne ligne de ældre græske, der ogsaa findes i Mængde i Etrurien og gjøre Sondringen vanskelig, hvor Indskrifter ikke kunne afgjøre det. I det hele viser den e. K. sig let modtagelig for ydre Paavirkning ved Siden af en haandværksmæssig og tør Udførelse af Kunstværkerne. — **Kongeriget E.** kaldtes Toscana 1801—7, medens det regeredes af Ludvig af Parma og efter hans Død af hans Enke, den spanske Infantinde Marie Louise som Formynderske for deres Søn Carl Ludvig; 1807 blev det ved et Mageskifte overladt Napoleon I, der 1808 indlemmede det i det franske Kejserrige.

Etsch, d. s. s. Adige.

Etschmiadsin, et befæstet Kloster i det russiske Gouv. Erivan paa en Højslette 3 M. v. for Erivan, kaldes undertiden det armeniske Rom, fordi det siden 1441 er Sæde for Armeniernes Patriarch og deres hellige Synode forsamles her. Klostret har storartede Bygninger og flere Kirker, et Bibliothek, berømte Reliqvier og herlige Haver. Det blev 1827 indtaget af Paskevitsch og 1828 af Persien afstaaet til Rusland.

Ettàra, Ettogràmma, Ettolìtro og Ettomètro ere Benævnelserne i Italien for Hektare, Hektogram, Hektoliter og Hektometer.

Ettenheim, Stad i Storhertugd. Baden, 18 M. s. s. v. for Carlsruhe, 1¼ M. fra Rhinen. 3,000 I. Her blev Hertugen af Enghien om Natten til d. 15 Marts 1804 paagreben af franske Soldater, hvorefter han 21 Marts blev skudt i Vincennes ved Paris.

Ettlingen, Stad i Storhertugd. Baden, 1 M. s. for Carlsruhe. 6,000 I. Katholsk Skolelærerseminarium. Underofficersskole. Papir-, Roesukker- og Krudtfabrikation; Bomuldsindustri. Her sejrede Franskmændene 9—10 Juli 1796 over Østerrigerne.

Ettmüller, Ernst Mor. Ludw., tysk Sprogforsker, f. 1802 Øvrelausitz, studerede først Lægevidenskab i Leipzig, men siden tysk Lingvistik og Historie. 1833 blev han Professor ved Gymnasiet i Zürich, 1843 tillige ved Universitetet, hvortil hans Virksomhed indskrænkedes siden 1863. Han døde 1877. Han har udgivet en Mængde middelhøjtyske og ældre nedertyske Literaturmindesmærker, bl. a. „Gudrunlieder“ (1841), med Anvendelse af Lachmanns paa Nibelungerne brugte, kritiske Methode. 1851 udkom E.s »Lexicon Anglosaxonicum«, kort efter en angelsachsisk Anthologi (»Engla and Seaxna scrôpas and bôceras«). Fremdeles har E. oversat »Völuspá« og »Beowulf«, udgivet en oldnordisk Læsebog, Grammatik og Ordbog, samt et Par originale Digtninger over middelalderlige Emner. 1865—67 udkom det literærhistoriske Værk: „Herbstabende und Winternächte. Gespräche über deutsche Dichtungen und Dichter“.

Etty, William [ëtti], engelsk Maler, f. 1787, d. 1849, uddannede sig ved Studium af de italienske Mestre i Firenze og Venezia og vandt efter sin Hjemkomst stort Ry i England ved sine Billeder i historisk Retning, der især udmærke sig ved Farvens Kraft. Han foretrak Fremstillinger af skjønne Kvinder, „Kleopatra“, „Judith“, „Ulysses og Sirenerne“ m. fl.

Étude, fr. [etyde], Studie, et Musikstykke, hvis væsentligste Hensigt er den spillendes techniske Øvelse eller Uddannelse. E. haves for alle Instrumenter og paa de forskjelligste Vanskelighedstrin, dels særlig beregnede paa det rent mechaniske, dels samtidig paa de musikalske Følelses- og Forstandslivs Vækkelse.

Etui, fr. [etųi], Foderal.

Etymologi, af gr. ἔτυμος, sand, var for de græske Philosopher Læren om Ordenes „Sandhed“, om deres Overensstemmelse med den Ting, de benævne; derfra gik E. over til at betegne den Del af Sprogvidenskaben, som sysselsætter sig med at finde Ordenes Afstamning og Oprindelse og føre dem tilbage til deres Stamord eller deres Rødder i den Hensigt at udforske deres oprindelige Betydning og historiske Udvikling. Ved et Ords E. forstaas ogsaa blot dets Oprindelse.

Etzdorf, Joh. Chr. Michael, tysk Maler, f. 1801, d. 1851, uddannede sig og levede mest i München. Paavirket som Landskabsmaler af Everdingen og Ruisdael, foretog han flere Rejser til Norden, Danmark, Norge, Sverige og Island, for at gjøre Studier efter disse Landes Natur. Der findes Billeder af ham saa vel i Sveriges som i Danmarks offentlige Samlinger.

Etzel, i de gamle tyske Folkesange, som Nibelungenlied, Navnet paa den berømte Hunnerkonge Attila.

Eu [øh], Stad i det franske Dep. Nedre-Seine i Nærheden af Floden Bresles Udløb i Kanalen, 10 M. n. n. ø. for Rouen. 5,000 J. Her er et prægtigt Slot, som Ludvig Philip lod istandsætte, medens han endnu var Hertug af Orléans, og som indeholder et mærkeligt Portrætgalleri. J en af Stadens Kirker ligger Hert. Frants af Guise med Tilnavnet le Balafré begravet. E.s Havn er ved Tréport. — Hertugen af Nemours's ældste Søn **Ludvig**, f. 28de Apr. 1842, fører Titel Greve af E.; han ægtede 1864 Keiseren af Brasiliens ældste Datter og Arving Isabella (f. 1846) og anførte 1869—70 den brasilianske Hær imod Paraguay indtil Krigens lykkelige Udgang. Han har tre Sønner, af hvilke den ældste Pedro er født 1875.

Euágoras, Nikokles's Søn, hørte til den gamle græske Kongeslægt i Salamis paa Cypern, men maatte i sin Ungdom flygte til Kilikien for en phønikisk Usurpator. Herfra vendte han 410 f. Chr. tilbage med en lille Skare, bemægtigede sig Salamis og udbredte efterhaanden sit Herredømme over en stor Del af Cypern, hvor han overalt søgte at styrke det græske Element og gjæstevenlig modtog landflygtige Grækere som f. Ex. Athenienseren Konon efter Slaget ved Ægospotamos. Efter at E. i Begyndelsen havde maattet kæmpe mod Perserne, mæglede Perserkongen Artaxerxes Mnemons græske Livlæge Ktesias et Forlig med E., der maatte anerkjende Persernes Overhøjhed; E. optraadte nu en Tid lang sammen med Konon i persisk Interesse mod Lakedæmonierne, men Persernes Mistro mod E.s stadig voxende Magt tvang denne til for sin egen Sikkerheds Skyld 391 f. Chr. at begynde en Kamp mod disse, en Krig, der med en kort Afbrydelse varede til 376, og i hvilken E. fik Hjælp fra Ægypten og indtil Antalkidas's Fred (387 f. Chr.) tillige fra Athen. Uenighed mellem Persernes Anførere hindrede E.s Undertvingelse, og han døde som Konge i Salamis 374 f. Chr.

Eubulos var en af de mest indflydelsesrige atheniensiske Statsmænd paa Demosthenes's Tid og dennes Modstander baade for Retten og i Politiken. E. var Folkets Yndling, fordi han havde gjennemført den Lov, at Overskuddet fra alle Statsindtægterne i Stedet for at indbetales i Krigskassen skulde anvendes til Theorika, d. e. Skuespilpenge for de fattigere Borgere. Bestukken af Kong Philip sluttede E. sig til det makedoniske Parti i Athen; han var en dygtig Taler, men vi have intet tilbage af hans Taler. Han døde senest 330 f. Chr.

Eubulos, anset atheniensisk Digter fra 4de Aarh. f. Chr. Han skrev 104 Stykker, hørende til den mellemste attiske Komedie, men vi have kun ubetydelige Fragmenter af dem. Han valgte ofte et mythologisk Stof og spottede Euripides med stor Bitterhed.

Euböa, ogsaa kaldt Egribo ell. Negroponte, den største af de græske Øer, ligger i det ægæiske Hav og skilles fra Fastlandet ved et Sund, hvis snævreste Del kaldes Euripos, medens den nordlige Del benævnes Talantikanalen og den sydlige Euripokanalen. Øen er 23 M. lang og indtil 7 M. bred og udgjør tillige med de nordlige Sporader Skyro, Skopelo, Skiatho og Chilidromi Nomarchiet E., 70 □ M. med 95,000 J. (1879), hvoraf selve E. 67 □ M. med 82,000 J. Øen gjennemskæres af en skovklædt Bjærgkjæde, der i Eliasbjærget mod S. naar 4,780 F.s Højde og i Delphibjærget midt paa Øen endog 5,543. De enkelte Sletter og Dalene ere godt dyrkede og frembringe Korn, Vin, Frugter og Krap. Biavl er temmelig udbredt og leverer fortrinlig Honning. Af Mineralprodukter vindes Sandsten og Brunkul. — E. var først beboet af Jonere og Ætolere, kom siden under Athen og derefter med det øvrige Grækenland under Makedonien og senere under Rom. Venezianerne erobrede Øen 1204, men tabte den til Tyrkerne 1470, fra hvis Herredømme den løsrev sig 1821, hvorefter den udgjør en Del af Kongeriget Grækenland.

Eucalyptus, Febergummitræ, s. **Gummitræ**.

Eucalyptol, en ætherisk Olje, det virksomme Stof i Bladene af Febergummitræet, virker antiseptisk og temperaturnedsættende og er blevet anvendt som Lægemiddel i Stedet for Chinin især mod Koldfeber.

Eucharisti, d. e. Taksigelse, kaldtes i den gamle Kirke den Lov- og Takkebøn, som gik forud for Indvielsen af Brødet og Vinen i Nadveren. Idet man antog, at denne Bøns indviende Kraft gjorde det almindelige Brød og Vin til Nadverbrød og Nadvervin, blev ogsaa selve Nadveren kaldt E. Den til Nadverens Højtideligholdelse i Særdeleshed indviede Dag, Skærtorsdag, blev ogsaa kaldt E. og ligeledes senere i den romerske Kirke Monstransen med Hostien. **Eucharistik**, Læren om Nadveren.

Euchiter, s. **Messalianere**.

Euchológion, den senere græske Kirkes Ritualbog.

Eudaimonisme, Lyksalighedslære, et Moralsystem, der gjør Menneskets egen Lyksalighed til Hovedformaal for dets Stræben og til øverste Bevæggrund for dets Handlinger. S. **Aristippos, Epikur**. J sit Moralsystem traadte Kant energisk op mod al E. E. maa ikke forvexles med den ethiske Lære, der gjør den universelle Lyksalighed, hele Slægtens Velfærd, til det højeste Formaal.

Eudialyt, et meget sjældent, nær ved Julianehaab i Grønland forekommende Mineral af rødlig Farve, der har nogen Lighed med Granat, men krystalliserer i det hexagonale System og har ringere Haardhed. Det bestaar af Kiselsyre i Forbindelse med Zirkonjord o. fl. Baser. Ved Langesundsfjord i Norge

forekommer et nærstaaende Mineral, der benævnes Eukolith.

Eudiométer, Navn paa forskjellige Apparater til at bestemme Iltmængden i den atmosphæriske Luft. I Almindel. er det nøjagtig inddelte, i den ene Ende lukkede Glasrør, hvori en vis Mængde Luft afspærres med Kvægsølv. Dernæst bringes et Legeme ind deri, som har stor Tiltrækning til Ilten (en eudiometrisk Substans). Dette vil da forene sig med Ilten; dennes Rumfang forsvinder; Kvægsølvet stiger og indtager dens Rum, som saaledes kan maales. Som eudiometriske Substanser kunne anvendes: Brint, Phosphor, pyrogallussurt Kali o. fl. Stoffer. I Almindel. anvendes Brint, som ved en elektrisk Gnist bringes til at forene sig med Ilten; ⅓ af det efter Detonationen forsvundne Rumfang er da Ilt.

Eudŏxia Feodorovna Lapuchin, den russiske Kejser Peter d. stores første Gemalinde, Moder til den ulykkelige Alexis, blev forskudt 1696 og gik i Kloster, hvor hun døde 1731.

Eudŏxia ell. **Eudokia**, flere græske Kejserinder og Prinsesser, af hvilke de mest bekjendte ere Theodosius II.s Ægtefælle, hvis egentl. Navn var Athenais (s. d. A.), og deres Datter, som blev gift med den vestromerske Kejser Valentinian III og, efterat han var myrdet af Petronius Maximus 455, af denne tvungen til at ægte ham, hvorpaa hun for at hævne sig indkaldte Vandalerkongen Geiserich til Italien; denne holdt hende derpaa fangen i 7 Aar, inden hun fik Lov til at vende tilbage til Constantinopel, og tvang hendes Datter, der ogsaa hed E., til at ægte hans Søn Hunerich.

Eudŏxos fra Knidos fra det 4de Aarh. f. Chr., Discipel af Platon; ogsaa berømt som Mathematiker og Astronom. Ved sine Venners Hjælp foretog han en Udenlandsrejse og kom til Ægypten; senere levede han højt agtet i sin Fødeby, hvilken han gav Love. Han fjærnede sig betydelig fra Platon baade i Physiken og i Ethiken; han gjorde „Ideerne" til et Slags Stof, som var blandet med Tingene, og erklærede Lysten for det højeste Gode. Han kan saaledes næppe henregnes til Platonikerne.

Eufēmiabugten skyder sig fra det tyrrhenske Hav ind i Syditalien lige over for den af det joniske Hav dannede Squillacebugt.

Euganēerne ell. de **euganeiske Høje**, en lav, vulkansk Bjærggruppe (indt. 1,830 F.) i Norditalien s. v. for Padua, skovbevoxet og besat med smukke Landsteder. Navnet skriver sig fra Euganeerne, et gammelt norditaliensk Folkeslag, der boede ved Adige og det adriatiske Hav.

Eugen, Frants, af Savoien, mest bekjendt i Historien under Navnet Prins E., sin Tids største Feltherre og tillige udmærket Statsmand, Søn af Eugen Morits, Greve af Soissons, af den hertugelig savoiiske Sidelinje Sav.-Carignan, og Cardinal Mazarins Søsterdatter Olympia Mancini, f. 18 Oct. 1663 i Paris. Som den yngste af 5 Sønner var E. bestemt til den gejstlige Stand, men hans Tilbøjelighed drog ham tidlig til den militære. Da han som lille og svagelig var bleven afvist paa uhøflig Maade med sit Andragende om at faa Commandoen over et Ryttercompagni af Ludvig XIV og hans Krigsminister Louvois, traadte han forbitret i østerrigsk Tjeneste 1683, netop paa den Tid, da Tyrkerne belejrede Wien, og henvendte allerede Opmærksomheden paa sig ved sin Tapperhed i Slaget 12 Sept., der befriede Kejserstaden; hans Feltherretalent udviklede sig i denne Krig saaledes under de berømte Generaler Prins Ludvig af Baden og Hert. Carl af Lothringen, at han hurtig steg til de højeste militære Værdigheder og efter Slaget ved Mohacz 1687 blev udnævnt til Feltmarschallieutenant. Med lige Udmærkelse kæmpede han for Østerrig mod Frankrig i Italien 1690—96, hvor han anførte de Hjælpetropper, som Kejseren sendte Hertugen af Savoien; 1697 gik han atter mod Tyrkerne i Ungarn og slog dem i det afgjørende Slag ved Zentha. Men det var dog især i den spanske Arvefølgekrig, at E. indlagde sig Berømmelse ved de glimrende Sejre, han vandt dels ene (ved Turin 1706), dels i Forening med Marlborough (ved Höchstädt 1704, Oudenarde 1708, Malplaquet 1709). Efter Freden i Rastatt 1714 fik han Anførselen i en ny Tyrkekrig, sejrede ved Peterwardein 1716 og Belgrad 1717, som han indtog. I de følgende Fredsaar var han meget virksom i Cabinettet, hvor han viste en lignende Dygtighed som i Felten. Endnu en Gang optraadte han paa Krigsskuepladsen, i den polske Arvefølgekrig 1733—35, men udrettede, da han nu var gammel og den østerrigske Kejserstat i Opløsningstilstand, intet videre og vendte efter Freden tilbage til Wien, hvor han døde 21 Apr. 1736. Han har selv betegnet sit Forhold til de 3 Kejsere, som han tjente, med følgende Ord: „Leopold var min Fader, Joseph min Broder, Carl min Herre". E. havde ogsaa megen videnskabelig og literær Interesse og førte en stadig Brevvexling med Montesquieu og Leibnitz, men de under hans Navn 1812 af Sartori udg. politiske Skrifter ere falske.

Eugen, Friedr. Carl Paul Ludw., Hertug af Württemberg, russisk General, f. 1788, traadte tidlig i russisk Tjeneste, anførte 1812 en Division og tog 1813—14 hæderlig Del i Slagene ved Lützen, Bautzen, Kulm, Leipzig, Bar sur Aube o. fl. I det russiske Felttog mod Tyrkerne 1828 anførte han et Armecorps. Han døde 16 Sept. 1857 og efterlod sig interessante Memoirer, der bleve udg. 1862 af General v. Hohe.

Eugen Beauharnais [øschæhn boarnä], Vicekonge i Italien, s. Leuchtenberg.

Eugenia Stiftelse i Christiania, en Opdragelses- og Undervisningsanstalt for fattige Piger af Borger- og Almueklassen, der traadte i Virksomhed 1827, er fra først af oprettet ved frivillige Sammenskud. Stiftelsen, der har sit Navn efter Carl Johans Dronning Eugenia, ejede 1883 en Capitalformue af 167,000 Kr., hvoraf c. 78,000 Kr. ere skjænkede af Bureauchef Jacob Christlieb Schandorff og Hustru Andrine Marie, efter hvis Initiativ Stiftelsen blev oprettet.

Eugénie [øschenih] Marie, fransk Kejserinde, f. 5 Maj 1826 i Granada, var anden Datter af Grev Montijo, der havde været Tilhænger af Kong Joseph Bonaparte og 1814 kæmpet i den franske Hær, og Maria Manuela Kirkpa-

trick. Hendes Fader (d. 1839) stammede fra en preussisk Adelsslægt, der i det 14 Aarh. var udvandret til Spanien og senere havde indgiftet sig i flere af dets første Slægter, samt vundet Grandeværdighed; hendes Moder (d. 1879) hørte til en skotsk katholsk Adelsslægt, der var udvandret med Stuarterne. E. fulgte som Grevinde af Teba i sin Ungdom Moderen paa Rejser i England og Frankrig; hendes ældre Søster Francisca ægtede 1845 Hertugen af Berwick og Alba og døde 1860. E. gjorde sig først bekjendt 1851 paa Festerne i Slottet Elysée ved sin Skjønhed og Ynde og tiltrak sig Præsident Louis Napoleons Opmærksomhed. Da han 1852 forgjæves havde friet til flere tyske Prinsesser og til Prinsessen af Vasa, kaarede han i Januar 1853 E. til sin Ægtefælle, idet han betegnede hende som værende paa en Gang fransk af Sind og dog fremmed af Byrd, af ædel Slægt og dog en Parvenu ligesom han selv. Brylluppet holdtes 30 Jan. s. A. I April 1855 fulgte E. Kejseren til England og stod siden i stadig personlig Brevvexling med Dronning Victoria. 16 Marts 1856 fødte hun en Søn Louis, der var Napoleonisternes Fremtids-Haab, indtil han 2 Juni 1879 ulykkelig omkom i Krigen mod Sulukafferne. Efter Orsinis Mordforsøg i Jan. 1858 overdrog en Lov E. Regentskabet i Tilfælde af Kejserens Død, og hun styrede gjentagne Gange Frankrig i hans Fraværelse, saaledes 1859 under den italienske Krig og i Sommeren 1865 under hans Rejser til Algérien, ligesom hun ogsaa jævnlig tog Del i Ministerraadets Forhandlinger om vigtige Spørgsmaal og i Kejserdømmets senere Aar øvede en stedse voxende Indflydelse. I Aug. 1869 overværede E. Hundredaarsfesten paa Corsica for Napoleon I.s Fødsel, og i Oct. s. A. rejste hun til Ægypten for at være til Stede ved Suezkanalens Aabning. Fremdeles blev E. bekjendt saa vel ved sin Pragt- og Forlystelsessyge og sine Opfindelser paa Modens Omraade (bl. a. Crinolinen) som ved sin Godgjørenhed og Fromhed; men denne udartede unægtelig til Bigotteri og ledede hende til gjentagen Optræden til bedste for Pavens verdslige Magt. E. var en af Hovedophavsmændene baade til Mexicotoget 1862 og til Krigen mod Preussen 1870, medens hun stærkt hældede til Østerrig, dels som den anden katholske Stormagt, dels paa Grund af sit nære Venskab til den østerrigske Affendings Ægtefælle, Fyrstinde Metternich. Under den sidstnævnte Krig, hvilken E. tillidsfuld havde betegnet som sin „lille Krig", og i hvilken hun saa det bedste Middel til at sikre sin Søns Arveret til Frankrigs Trone, førte hun Regentskabet, indtil Revolutionen af 4 Sept. omstyrtede Kejserdømmet og forjog hende til England, hvor hun siden har levet. Efter at være bleven Enke (9 Jan. 1873) kaldte E. sig Grevinde af Pierrefonds; 1880 besøgte hun det Sted i Sydafrika, hvor hendes Søn var falden.

Eugēnius, 4 Paver. **E. I** (654—57) viste i den monotheletiske Strid en meget svag Holdning over for det byzantinske Kejserhofs Trosdecreter, men blev dog efter sin Død kanoniseret; hans Mindedag er 2 Juni. — **E. II** (824—27) maatte for at blive anerkjendt love Kejser Lothar Troskab; ved den saakaldte Constitutio Romana af 824 blev Pavevalget unddraget Folkets Meddelagtighed og gjort afhængig af den kejserlige Stadfæstelse og den nyvalgtes Hyldingsed. — **E. III** (1145—53), Cisterciensermunk og Discipel af den hell. Bernhard, i Forening med hvem han fik det ulykkelige 2det Korstog sat i Gang, tilbragte næsten hele sin Regeringstid uden for Rom, der under Ledelse af Arnold af Brescia (s. d. A.) nægtede at anerkjende Pavens verdslige Magt. — **E. IV** (1431—47), en Venezianer ved Navn Gabriel Condolmieri, sammenkaldte Conciliet i Basel, men fortrød det snart og sammenkaldte 1438 en pavelig Kirkeforsamling i Ferrara for at trodse den i Basel; 1439 forlagde han den til Firenze; her fik han tilsyneladende en Union i Stand med den græske og armeniske Kirke. Hjemme i Rom maatte han kæmpe med den mægtige Familie Colonna, der fandt Hjælp hos Herskerne i Milano og Neapel, medens E. sluttede Forbund med Republikerne Firenze og Venezia. 1433 maatte E. flygte fra Rom, forklædt som Munk og forfulgt af Folket med Stenkast. Kong Alfons af Neapel lod Laurentius Valla forfatte det berømte Skrift: de falso credita et ementita donatione Caroli Magni, der godtgjorde, at Sagnet om, at Carl d. store skulde have skjænket Kirkestaten til Pavestolen, var en pavelig Opdigtelse. Først efter 10 Aars Landflygtighed og efter paa en temmelig troløs Maade at være bleven Fyrsternes Allierede i Stedet for Republikernes, kom E. 1443 tilbage til Rom.

Eugenōl, det phenollignende Stof, der giver Nellikeolje dens stærke Lugt, er en farveløs Vædske af højt Kogepunkt. Af E. fremstilles Vanillens aromatiske Stof, Vanillin, kunstig.

Eugubinske Tavler kaldes 7 Kobbertavler, der 1444 bleve fundne i Gubbio, det gamle Iguvium ell. Eugubium; de udgjøre et omfangsrigt Mindesmærke om umbrisk Sprog og Skrift. De ere i den nyere Tid behandlede af Lanzi, O. Müller og Lassen og ere blevne nøjagtig aftegnede af Lepsius i »Inscriptiones Umbricæ et Oscæ«; af Aufrecht og Kirchhoff ere de blevne forklarede i disses Værk „Umbrische Sprachdenkmäler" (Berlin 1849—51; 2 Bd.). Nyeste Udg. er af Bréal (Paris 1878) 1—4 Tavle have umbriske, 5 Tavle paa Forsiden umbriske og paa Bagsiden latinske, 6 og 7 Tavle latinske Skrifttegn. Indholdet er Forskrifter m. H. t. Ofringer og Augurier, Bønner og religiøse Sange.

Euhēmeros ell. **Euemeros** fra Tegea, græsk Philosoph af den kyrenaiske Skole, levede i det 4de Aarh. f. Chr. ved den makedoniske Konge Kassanders Hof; herfra blev han sendt paa en Rejse, besøgte bl. a. den fabelagtige Ø Panchæa og vil der i et Tempel have opdaget Indskrifter, som beviste, at de i Grækenland dyrkede Guder kun vare Mennesker, der efter deres Død vare blevne forgudede, at f. Ex. Zeus kun havde været en mægtig Erobrer fra Kreta og virkelig laa begravet der. Hovedtanken i E.s Rationalisme er denne: der gives to Slags Guder, neml.

himmelske og uforgængelige Væsener, som Solen, Stjærnerne og Vindene, der æres af Menneskene som Guder, og afdøde Mennesker, som paa Grund af deres Velgjerninger ere blevne forgudede. Det er de sidste, hvorom den hele Mythologi drejer sig. Med megen Smagløshed søgte E. at omtyde Navne som Uranos, Kronos, Zeus, Rhea osv. til gamle Historier om Fyrster og Fyrstinder. Denne Maade at forklare Mytherne paa, den saakaldte **Euhemerisme**, vandt, da den gamle Folketro opløste sig, Tilhængere baade inden for den kyrenaiske og den kyniske Skole og blev senere benyttet af Kirkefædrene.

Euios, Tilnavn til Bakchos formedelst Bakchanternes Udraab: **Euoi** (lat. Evoë) ell. **Euan** (Evan).

Eukleides, Geometriens Fader, f. c. 300 f. Chr. i Alexandria, studerede i Athen under Platon og underviste siden i sin Fødeby under Ptolemæos Soter. Han har i mange Retninger udvidet Videnskabens Grænser, men det er dog især som Systematiker, han er bleven bekjendt. Hans Elementer (»στοιχεῖα«, 15 Bøger; de to sidste ere af Hypsikles, 150) have haft en Udbredelse, som intet andet videnskabeligt Værk kan rose sig af; det er oversat og commenteret i alle Sprog og har været benyttet som Lærebog ved mangfoldige Læreanstalter. Det indeholder en saa systematisk gjennemført Lærebygning af den elementære Geometri, at nyere Tider intet væsentligt have haft at tilføje eller rette. I Spidsen for sit System stiller E. en Række „Axiomer“, f. Ex. „to Størrelser, som ere lige store med en og samme tredje, ere indbyrdes lige store“. Det 11te Axiom er følgende: „Naar to rette Linjer ved Overskæring med en og samme tredje til en af Siderne danne indvendige Vinkler, hvis Sum er mindre end 2 Rette, saa ville de forlængede i det uendelige skære hinanden paa denne samme Side“. I Tidernes Løb have Mathematikerne gjort sig megen Møje for at bevise dette Axiom, paa hvilket bl. a. Sætningen om Trekantens Vinkelsum hviler, paa Grundlag af de foregaaende, men uden Held. Disse Bestræbelser maa nu anses for relativt afsluttede, efter at det er vist, at der paa den Forudsætning, at dette Axiom ikke gjælder, lader sig bygge et geometrisk System, som ikke fører til Selvmodsigelse, om det end i flere Punkter afviger fra den sædvanlige Geometri, f. Ex. derved, at Summen af Vinklerne i en Trekant ikke behøver at være lig 2 Rette. I Modsætning til den euklidiske Geometri, som benytter det 11te Axiom, kaldes den her nævnte den ikke-euklidiske Geometri. Om E.s Porismer s. d. A. — Bekjendt er en Anekdote, der viser, hvilke Fordringer E. stillede i Henseende til Strænghed i Beviserne: Da Kong Ptolemæos bad ham give sig en mere fattelig Fremstilling, svarede han: „Til Geometrien gives ingen særegen Vej for Konger“.

Eukleides fra Megara, Stifteren af den megariske Skole, levede i det 4de Aarh. f. Chr. Han var Tilhænger og Beundrer af Sokrates, men havde optaget væsentlige Elementer af Eleaternes Enhedslære, hvorigjennem han gav Sokratismen en ensidig Udvikling. Med Sokrates fordrer han den begrebsmæssige Viden, idet han desuden paa eleatisk Vis skjelnede mellem den blot sanselige Erkjenden og Fornufterkjendelsen (Tænkningen), hvilken sidste alene lader os opfatte det uforanderlige, det i Sandhed værende, som kun existerer i Begrebets Form; ikke de legemlige Ting, kun de ulegemlige Slægtbegreber tilkommer der en sand Væren. E. er enig med Eleaterne i at nægte Bevægelse, Opstaaen og Forgaaen ved det værende. Med Sokrates søger han Videns højeste Gjenstand i det gode, hvorpaa han overførte de eleatiske Bestemmelser om Enheden: der gives kun ēt, uforanderligt Gode, som er det sande virkelige, hvorpaa de mange Goder kun ere forskjellige Benævnelser.

Eulālia, den hellige, en fornem Spanierinde, som var 12 Aar gl., da den diocletianske Forfølgelse udbrød. Hendes Moder søgte at skjule hende, men greben af fanatisk Tørst efter Martyrkronen flygtede hun fra sit Skjul og stillede sig selv for Domstolen i Merida. Dommeren søgte ved venlige Ord at overtale hende til at ofre, men hun omstyrtede et Afgudsbillede og spyttede Dommeren i Ansigtet. Nu blev hendes Bryst sønderslidt med Jærnkroge og brændt med Fakler; men trods de forfærdelige Pinsler forblev hun standhaftig og opgav Aanden under frejdig Lovsang 304.

Eulenburg, en preussisk Adelsslægt, der nedstammer fra de thüringske Landsgrever, og som 1786 ophøjedes i Grevestanden. **Botho Heinrich** E., f. 27 Dec. 1804, var 1849—50 under Vaabenstilstanden en af de tre Regeringscommissærer i Hertugd. Slesvig; han blev 1850 Regeringspræsident i Marienwerder og derefter Directeur for Statsgjældens Forvaltning. 1855—58 var E. Medlem af det preussiske Underhus og dets Formand, blev 1864 Medlem af Herrehuset og 1867 af den nordtyske (senere tyske) Rigsdag, hvor han hørte til det conservative Partis Førere; d. 17 Apr. 1879. Hans Søn, **Botho** E., f. 31 Juli 1831, blev 1859 Landraad og 1864 ansat i Indenrigsministeriet, 1869 Regeringspræsident i Wiesbaden og 1872 i Metz, 1873 Overpræsident i Hannover og 31 Marts 1878 Indenrigsminister, men kom i Strid med Bismarck i Febr. 1881 og afgik; derefter blev han Overpræsident i Hessen-Nassau. Hans yngre Broder, **Wend** E., f. 1845, blev 1875 forlovet med Bismarcks eneste Datter, men døde s. A. — **Friedrich Albert** E., Fætter til Botho H. E., f. 29 Jan. 1815, blev 1851 Generalconsul i Antwerpen og sendtes 1859 til Japan og China, med hvilke Stater han 1861 afsluttede vigtige Handelspagter. I Dec. 1862 blev E. Indenrigsminister, støttede Bismarck under Striden med Underhuset og ved Indlemmelsen af de nyvundne Lande og gjennemførte omfattende Ændringer i Forvaltningen (en ny Kreds- og Provinsordning for de østlige Landskaber 1872—74), men trak sig tilbage i Marts 1878, da han ikke kunde faa sit Værk afsluttet ved en ny Stadsordning. D. 2 Juni 1881.

Euler, Leonh., en af de største Mathematikere i det 18de Aarh., f. 15 Apr. 1707 i

Basel, d. 7 Sept. 1783 i St. Petersborg. Han var Discipel af Joh. Bernoulli og en Ven af Dan. og Nik. Bernoulli. 1730 blev han Professor i Physik i St. Petersborg, men gik 1741 efter Indbydelse af Frederik II til Berlin og 1766 tilbage til St. Petersborg. I de sidste Aar af sit Liv var han blind. E. var en meget frugtbar Forfatter; i dette Aarh. (1862) har Akademiet i St. Petersborg offentliggjort hans efterladte Afhandlinger, som vedrøre alle Dele af Mathematiken. Han fik 10 Gange Pariserakademiets Prisbelønning. Nogle af hans vigtigste større Værker ere: »Introductio in analysin infinitorum«, Lausanne 1748, »Institutiones calculi differentialis«, Berlin 1755, »Institutiones calculi integralis«, St. Petersborg, 1768—1845, 4 Bd., „Anleitung zur Algebra", St. Petersborg 1770 (udg. paa Fransk af Lagrange, Élémens d'algèbre, Lyon 1795), »Theoria motuum planetarum et cometarum«, Berlin 1744, »Theoria motus lunæ«, Berlin 1753, og »Opuscula analytica«, St. Petersb., 1783. E. har ved sine systematiske Arbejder mere end nogen af sine Samtidige bidraget til at give Differential- og Integralregningen den Form, hvori den endnu sædvanlig fremstilles i vore Lærebøger, og hvori der først i den nyeste Tid er gjort væsentlige Forandringer. Om det end maa indrømmes, at der paa Videnskabens nuværende Standpunkt kan rejses Indvendinger mod Rækkevidden af nogle af hans Betragtninger, saa er der dog kun én Mening om, at han i Henseende til Klarhed, Simpelhed og Lethed i Fremstillingen staar som mønstergyldig Forfatter. — Hans ældste Søn, **Johan Albert E.**, f. 1734, d. 1800 som russisk Statsraad, var ogsaa en dygtig Mathematiker og stod sin Fader bi i hans Beregninger under hans Blindhed.

Eulogi, egtl. skjøn, velordnet Tale, i det nye Test. Lovprisning og Velsignelse, brugtes i den gamle Kirke i Følge 1 Kor. X. 16 om den af Præsten ved Nadveren udtalte Velsignelse og blev efterhaanden enstydigt med Eucharisti. De indviede Nadverelementer bleve kaldte Eulogier. Senere kaldte man ogsaa E. det som Offer frembaarne Brød, hvoraf Hostien blev taget; det blev velsignet, og som et Slags Surrogat raktes det dem, som ikke kunde stedes til den fulde Nydelse af Nadveren, som Katechumener og Pønitenter.

Eumenes, fra Kardia i Thrakien, var Skriver hos de makedoniske Konger Philip og Alexander; efter den sidstes Død 323 f. Chr. blev han Statholder i Paphlagonien og Kappadokien og viste sig som en trofast Tilhænger af Perdikkas. Da han efter dennes Død blev bekriget af Antipatros og Antigonos, forsvarede han sig længe med Held, men blev til sidst ved Forræderi udleveret af sine Soldater og henrettet 316.

Eumenes, 2 Konger i Pergamus. E. I, Konge 263—41 f. Chr., Brodersøn og Efterfølger af Stifteren af det pergamenske Rige, Philetæros. — E. II var den ældste Søn af Attalos I og fra 197 f. Chr. dennes Efterfølger i Regeringen. Til Romerne stod han i venskabeligt Forhold; han fik af dem til Løn for de Tjenester, han havde vist i Krigen mod Antiochos af Syrien, det thrakiske Chersonnes og Asien paa denne Side af Taurus og blev understøttet af Romerne i sine Krige mod Kongerne Prusias af Bithynien og Pharnakes af Pontos, men mistede senere paa Grund af sin vaklende Optræden under Krigen mod Kong Perseus af Makedonien Romernes Gunst. E. var en Ven af Videnskaberne; han forøgede betydelig det af hans Fader stiftede pergamenske Bibliothek. Han døde 159 f. Chr.

Eumenider, hos Romerne Furier, bet. de naadige, velsindede Gudinder; saaledes kaldte man dem, fordi man skyede at nævne deres egentlige Navn, Erinnyerne, Hævngudinderne. De forekomme i ubestemt Antal som Hævnerinder af Mened, Mord, Brud paa Gjæsteretten o. desl. Hesiod siger, at de fremkom, da Kronos gildede sin Fader Uranos og Blodet af dennes afskaarne Kjønsdele faldt ned paa Jorden; Æschylos kalder dem Døtre af Natten. Hos de tragiske Digtere spille de en Hovedrolle. Først senere nævnes tre E., Alekto, Tisiphone og Megæra. E. dyrkedes fornemmelig i Athen; de fremstilles paa forskjellig Maade, snart med Træk, der ere laante fra Gorgonerne og Harpyierne, snart som bevingede Jomfruer med Fakler og Slanger i Hænderne.

Eumēnius, f. i Gallien omtr. 250, d. 311, en af de romerske Panegyrikere, af hvem vi have 4 Taler bevarede. Han var en Tid lang Secretær hos Constantius Chlorus og fulgte ham paa hans Krigstog; senere blev han Veltalenhedslærer i sin Fødeby Augustodunum (nu Autun).

Eumŏlpos, Søn af Poseidon og Chione, var fra Thrakien indvandret til Attika, hvor han skal have indstiftet de eleusinske Mysterier (s. **Eleusis**). Fra ham udledede den fornemme athenienfiske Slægt **Eumolpiderne**, af hvilken Demeters Præster i Eleusis valgtes, sin Herkomst. I Mythologien nævnes endnu flere Mænd under Navnet E.; overalt optræde de som religiøse Sangere, der ved Grundlæggelse af forskjellige religiøse Institutioner bibragte de raa Beboere af Hellas Cultur og borgerlig Orden.

Eunŏmia, gr., bet. Lovlighed, Lovmæssighed. E. var ogsaa Navnet paa en af Horaerne.

Eunŭch (egtl. Sengevogter), Gilding, bruges især om de Gildinger, hvem i Orienten Haremets Bevogtning er betroet.

Eunus, en Slave, født i Apamea i Syrien, blev solgt som Slave til Byen Enna paa Sicilien. E., der ved Trolddomskunster havde skaffet sig stor Indflydelse hos sine Standsfæller, blev Anfører i den store Slaveopstand paa Sicilien 135—132 f. Chr., erobrede Enna, blev udraabt til Slavernes Konge under Navn af Antiochos, slog flere romerske Hære, men blev til sidst 132 slaaet og fangen af Consulen P. Rupilius Lupus og døde kort efter.

Eupatŏria ell. Koslōv, Stad i det russiske Gouv. Taurien paa Vestsiden af Halvøen Krim, 9 M. n. v. for Simferopol. 8,000 J. Havn, Quarantaineanstalt, Garverier. Her i Nærheden landede 14 Sept. 1854 den forenede

fransk-engelsk-tyrkiske Hær under Marschal Saint Arnaud, og 16—17 Febr. 1855 afslog Omer Pascha med Tyrkerne heldig Angrebet af et betydeligt russisk Corps under General Chrulev.

Eupatrider, de adelige Slægter i det gamle Athen, som indtil Solons Forfatning vare de eneste fuldt berettigede Borgere.

Eupen, Stad i den preussiske Rhinprovins, 2 M. s. for Aachen ved Weser. 15,000 J. E. er et af Hovedsæderne for Klædefabrikationen i Preussen; desuden findes der betydelige Garverier og mange andre industrielle Etablissementer.

Euphēmia, dansk Dronning, Datter af Hert. Bugislav IV af Pommern og gift med Christoffer II, døde 26 Juli 1330 og ligger tillige med sin Ægtefælle begravet i Sorø Klosterkirke. Hun var Moder til Valdemar Atterdag; s. for øvrigt ang. hendes Børn Christoffer II.

Euphēmia, norsk Dronning, Datter af Günther af Arnstein, Greve af Ruppin, og Datterdatter af Fyrst Vitzlav af Rügen, ægtede 1299 Kong Haakon Magnussøn og blev ved ham Moder til en Datter Ingeborg, der allerede som Barn blev forlovet med den svenske Hertug Erik af Södermanland. Politiske Forhold opløste denne Forbindelse, men den blev dog knyttet igjen kort før E.s Død 1312; hun stod altid paa sin Svigersøns Side og nærede varm Hengivenhed for ham. Til hende er i Literaturhistorien knyttet Euphemiaviserne ell. Euphemiarimerne, tre romantiske Digtninger, som findes paa Svensk og Dansk i Haandskrifter fra 15de Aarhundrede, og som angive sig at være oversatte eller overførte paa Rim efter E.s Foranstaltning; man har antaget, at E. har ladet dette udføre af en svensk Klerk i Hertug Eriks Følge. De tre Digte, der alle stamme fra Frankrig, ere 1) om Flores og Blanceflor, 2) om Ivan Løveridderen, 3) om Hertug Frederik af Normandiet; de to første findes som romantiske Sagaer paa Oldnorsk og ere overførte fra disse paa svenske Vers, den sidste er oversat fra tyske Vers til svenske. Spørgsmaalet om disse Digtninges Oprindelse har foranlediget en rig Literatur, hvori Nyerup, N. M. Petersen, P. A. Munch, Klemming, G. Storm, Gisle Brynjulfsson, Kölbing, Klockhoff m. fl. have taget Del.

Euphēmia, død c. 1370, Datter af Hert. Erik af Södermanland og den foregaaendes Datter Ingeborg, Søster til Magnus Smek, var i sit Ægteskab med Hert. Albrecht d. ældre af Mecklenburg Moder til den svenske Konge Albrecht af Mecklenburg og Valdemar Atterdags Svigersøn, Hert. Henrik Hængeren.

Euphemisme, formildende Udtryk.

Euphemiter, s. Messalianere.

Euphoni, Vellyd, Velklang (i Toner ell. Sproget).

Euphörbia, s. Vortemælk. Euphörbium, den indtørrede Mælkesaft af flere Arter E., især E. officinarum, forekommer i smudsiggule Stykker af en Ærts ell. Hasselnøds Størrelse, ofte gjennemborede af Torne, skjøre i Kulden, uden fremtrædende Lugt. Den virker irriterende paa Huden og især paa Slimhinderne, og derfor fremkalder Støvet, naar det indaandes, Nysen og Hoste. E. udgjør en Bestanddel af flere trækkende Plastre, f. Ex. det langsomt trækkende Spanskflueplaster.

Euphrānor, græsk Kunstner fra Isthmen ved Korinth, var lige berømt som Billedhugger, ved kolossale Billedstøtter i Malm og Marmor, og som Maler; han var tillige Forfatter og skrev om Symmetri og Farvelære. Blandt hans Værker berømmer Plinius især en Statue af „Paris“. Et Maleri, „Theseus“, af hvis naturalistiske Udførelse Kunstneren selv var stolt, „Rytterkamp ved Mantinea“ m. fl. nævnes som hans bedste Arbejder i dette Fag. Hans Levetid sættes til 360—330 f. Chr.

Euphrat, arab. Frat, Flod i det vestlige Asien, udspringer n. ø. for Erzirum, forener sig 36 M. s. v. for denne Stad med Murad ell. den østlige E., løber derefter gjennem talrige Bugtninger mod S. og S. Ø., adskillende Mesopotamien fra den syriske Ørken. Ved Korna forener den sig med Tigris til Schat-el-Arab, som gjennem et Delta falder ud i den persiske Bugt. E.s Længde til Foreningen med Tigris er 410 M., dens hele Længde 440 M. Dens Bifloder ere alle ubetydelige.

Euphrosyne, en af de tre Chariter.

Euphrosyne, s. Ryberg (Julia Kr.).

Eupolis, en fortrinlig Digter af den ældre attiske Komedie, f. omtr. 445 f. Chr., samtidig med Aristophanes. Af hans Komedier, hvis Antal angives at have været henved 20, ere kun ringe Fragmenter tilbage. I et af sine Stykker har han spottet over Alkibiades's udsvævende Liv; denne siges til Hævn herfor paa Toget til Sicilien at have kastet E. over Bord og ladet ham fiske op igjen.

Eupŏmpos, græsk Maler fra Sikyon, var Lærer for Pamphilos, af hvem atter Apelles var Lærling. Han grundlagde den sikyoniske Malerskole, der lagde særlig Vægt paa streng og grundig Tegning. Hans Levetid, samtidig med Zeuxis og Parrhasios, sættes til kort efter 400 f. Chr.

Eure [øhr], 1) Flod i Frankrig, udspringer paa Dep. Ornes Østgrænse og falder efter et Løb af 27 M. fra venstre Side i Seinen ved Pont de l'Arche s. for Rouen. — 2) Dep. i Nordfrankrig, omgivet af Seinemundingen og Dep. Nedre-Seine, Oise, Seine-Oise, E.-Loir, Orne og Calvados. 108 □ M. med 364,000 J. (1881). Departementet er et til Seines Flodgebet hørende Sletteland med temmelig fugtigt Klima, der ofte medfører Taage. Det er et af Frankrigs bedste Korndistricter, hvor der foruden de sædvanlige Kornsorter avles Hør, Hamp, Oljefrø og fortrinlig Frugt. Industrien er stærkt udviklet saa vel i Manufaktur- som i Metalvarer. Hovedstad Evreux.

Eure-Loir [øhr loāhr], Dep. i Nordfrankrig, omgivet af Depart. Eure, Seine-Oise, Loiret, Loir-Cher, Sarthe og Orne. 107 □ M. med 280,000 J. (1881). Dets nordlige Del hører til Seines Flodgebet, dets sydlige til Loires, og det er et af kun enkelte Bakkepartier afbrudt Sletteland. De vigtigste Vandløb ere Eure i den nordlige Del og Loir i den sydlige. Klimaet er mildt med ren og sund Luft, und-

tagen i enkelte Strækninger mod S. V. Agerdyrkningen staar paa et højt Trin, og der dyrkes foruden de sædvanlige Kornsorter tillige Hør, Hamp, Oljeplanter og Køkkenurter. Vinavlen er ikke ubetydelig, men Vinen er af middelmaadig Beskaffenhed. En stor Mængde Fjerkræ opfødes til Forsyning af Paris. Af Mineralier indvindes noget Jærn, Skifer og Gips. De vigtigste Industrifrembringelser ere ordinære Uldstoffer, Læder og Papir. Hovedstad Chartres.

Euripides, den yngste af Grækernes tre store tragiske Digtere, f. 480 f. Chr. paa Salamis, s. D. som Grækerne der sejrede over Perserne. Hans Fader Mnesarchos havde til Hensigt at uddanne ham i de gymnastiske Kunster, men den begavede Yngling følte sig kaldet til noget højere. Under Anaxagoras's Vejledning lagde han sig med Iver efter philosophiske Studier, studerede derpaa Rhetorik under Prodikos, hørte Protagoras og sluttede sig endelig nøje til Sokrates. I en fremrykket Alder, da han havde vundet et stort Navn som tragisk Digter, modtog han en Indbydelse af Kong Archelaos i Makedonien, hvor han døde 407 f. Chr. E.s Levetid falder sammen med den græske Tragedies Blomstringstid; ved Siden af Sophokles var han i en lang Række af Aar det atheniensiske Publikums Yndlingsdigter. Af hans Tragedier, hvis Tal angives forskjellig (75 eller 120), ere 19 opbevarede, neml. „Alkestis", „Medea", „Hippolytos", „Troades", „Helene", „Orestes", „Andromache", „Hiketides", „Herakliderne", „Jon", „den rasende Herakles", „Hekabe", „Elektra", „Phønikerinderne", „Iphigenia i Taurien", Iphigenia i Aulis", „Bacchantinderne", „Rhesos" (sandsynligvis uægte), samt desuden et Satyrspil „Kyklops". Om E.s Værd vare allerede de gamle Kritikere af forskjellig Mening; Aristophanes spotter ham bittert i flere af sine Komedier, især i „Frøerne". E. opgiver de ældre Tragikeres Skæbnedrama og grundlægger i Stedet derfor Charakterdramaet; især skildrer han med Forkjærlighed kvindelige Charakterer. Hans Stykker mangle den høje Idealitet, som man finder hos Sophokles; de ere i høj Grad paavirkede af Tidens sophistisk-rhetoriske Tendens. De opbevarede Stykker ere af højst forskjellig digterisk Værd, men selv i de mindre gode møde vi Scener, der ere en udmærket Digter værdige.

Euripo Kanalen adskiller den sydlige Del af Øen Eubøa fra Grækenlands Fastland; den nordlige Indsnævring ved Staden Chalkis kaldes særlig Euripos og fører ind i Talanti Kanalen mellem Øens nordlige Del og Fastlandet.

Eurit, en i Sverige anvendt Betegnelse for en finkornet, krystallinsk skifret Bjærgart, der er en Blanding af Feldspat, Kvarts og Glimmer, og hvis Farve er meget forskjellig; dog er den røde mest fremherskende. E. er en Overgangsform mellem Gnejs og Helleflint, og den har særlig Interesse derved, at den ved Dannemora, Philipstad, Nora, Utö o. fl. St. indeslutter nogle af Sveriges vigtigste Lejer af Jærnmalme.

Europa, den mindste af de tre Verdensdele, der udgjøre den gamle Verden, ligger paa den nordlige Halvkugle, omgivet af det nordlige Ishav og Atlanterhavet med dets Underafdelinger, og grænser i øvrigt til Asien, hvorfra det skyder sig ud mod S. V. som en i Hovedsagen trekantet Halvø, hvis Grundlinje fra Halvøen Apscheron ved det kaspiske Hav til Karaflodens Udløb i det kariske Hav i lige Linje er c. 430 M. med en tilsvarende Højde fra Cap San Vicente i Portugal af henved 700 M. Grænsen mod Asien angives forskjellig; i Regelen drages Grænsen langs Uralbjærgene og Uralfloden til det kaspiske Hav, langs dettes Nordvestkyst og derpaa langs den Lavning, som ligger n. for Kaukasus mellem det kaspiske og sorte Hav, og i hvilken Manytschlavningen er det dybeste Sted. Det hele Areal udgjør inden for denne Begrænsning c. 178,000 □ M., hvoraf c. 13,500 □ M. falde paa Øerne (Novaja-Zemlja, Spitzbergen og Island medregnede). Fastlandets nordligste Punkt er Nordkyn (71° 6′ n. Br.) i Norge, dets sydligste Cap Tarifa (36° n. Br.) ved Gibraltarstrædet, dets østligste ved Usaflodens Kilder (c. 83° 49′ ø. L.) s. for den kariske Bugt, det vestligste Cap da Roca ved Lissabon (8° 9′ ø. L.). Irlands Vestspids ligger under 7° 15′ ø. L. Naar man ser bort fra de fjærnere liggende Øer, strækker E. sig altsaa gjennem 35 Breddegrader og 75 Længdegrader. Sin største Udstrækning har E. fra Cap San Vicente mod N. Ø. henimod den kariske Bugt, nemlig 770 M.; fra Nordkyn til Grækenlands Sydspids er 520 M., fra det hvide til det sorte Hav 280 M., mellem Østersøen og det sorte Hav 160 M., mellem Østersøen og Adriaterhavet 135 M., mellem Kanalen og Middelhavet 95 M., mellem den biscayiske Bugt og Middelhavet 50. — E.s Kystudvikling er langt større end nogen anden Verdensdels, da det paa tre Sider beskylles af stærkt forgrenede Have. Kystlængden anslaas til 4,300 M., altsaa omtr. 1 Mils Kystlængde paa 38 □ M.; heraf falde omtr. 770 M. paa det nordlige Ishav, 1860 M.. paa det atlantiske Hav og dets Indhave, 1670 M. paa Middelhavet og det sorte Hav. Det nordlige Ishav, som beskyller Rusland og Norge, afsætter det hvide Hav (c. 1,500 □ M.) med de mindre Bugter Mesen, Dvina, Onega og Kandalakscha, fremdeles talrige Fjorde paa Norges Nord- og Vestkyst. Fra Atlanterhavet afsættes: Vesterhavet eller Nordsøen (c. 10,000 □ M.), der fra Nordhavet strækker sig 130 M. mod S. mellem Storbritannien, Nederlandene, Tyskland, Danmark og Norge, med en Middelbredde af 70 M.; den 15 M. brede Havarm Skagerak fører mellem Norge og Danmark til Kattegattet mellem Danmark og Sverige, over 30 M. fra N. til S. og 8—25 M. bredt; fra dette fører Sundet, Store- og Lillebælt til Østersøen (c. 7,300 □ M.) mellem Danmark, Sverige, Rusland og Tyskland, med Underafdelingerne den bottniske, finske og rigaiske Bugt; Østersøens Længde fra Lübeck over Bornholm, Gotland og Ålandsøerne til Torneå er c. 225 M.; dets Bredde er meget forskjellig, størst fra Rigabugtens Østkyst n. om Gotland til Sverige (c. 60 M.). Fra

Vesterhavets Sydende fører det 4½ M. brede Stræde ved Dover (Pas de Calais) til den 75 M. lange Kanal eller la Manche, som mellem Landsend i England og den nærmeste franske Kyst har en Bredde af 24 M. Havet mellem Irland og Storbritannien kaldes den irske Sø, dets Udgang mod S. St. Georgskanalen, mod N. Nordkanalen. Mellem Frankrigs Vestkyst og Spaniens Nordkyst ligger Biscaya- ell. Gascognebugten, ogsaa kaldet den spanske Sø. Fra Atlanterhavet fører det næppe 2 M. brede Gibraltarstræde til Middelhavet, der udstrækker sig mellem Europa, Asien og Afrika (c. 46,000 □ M., fra V. mod Ø. over 500 M. langt, mellem Genua og Afrikas Nordspids over 100 M., mellem Tarantobugten og den store Syrte 155 M., men mellem Sicilien og Afrika kun 19 M. bredt). Dets vigtigste Underafdelinger i E. ere Valenciabugten, Lionbugten og Genuabugten, fremdeles det toscanske (tyrrhenske) Hav mellem Italiens Fastland og Øerne Corsica, Sardinien og Sicilien, fra hvilket Messinastrædet fører til det joniske Hav mellem det sydlige Italien, Tyrkiet og Grækenland, hvis nordlige Del er Tarantobugten, og som gjennem den 9 M. brede Otrantokanal staar i Forbindelse med det c. 100 M. lange Adriaterhav (2,400 □ M.), der mod N. danner Bugterne ved Triest og Quarnero; endelig Archipelagus eller det ægæiske Hav mellem Grækenland, Tyrkiet og Lilleasien. Fra Archipelagus fører Strædet ved Dardanellerne eller Hellespont (½ M. bredt) til Marmarahavet, som ved Constantinopelstrædet eller Bosporos (800 Al. bredt) staar i Forbindelse med det sorte Hav (8,000 □ M.), fra hvilket Kertsch- eller Jenikalestrædet (½ M. bredt) fører ind til det asovske Hav. Fra den egentlige Fastlandsmasse, hvis Areal er 123,500 □ M., udskyde sig talrige Halvøer med et samlet Areal af 41,000 □ M. De betydeligste af disse ere Kanin (190 □ M.), Kola eller den lappiske Halvø (1,600 □ M.), den skandinaviske Halvø (14,000 □ M.), mellem Østersøen og Atlanterhavet, den jydske Halvø mellem Vesterhavet og Kattegattet med Østersøen, Nordholland mellem Vesterhavet og Zuidersøen, Cotentin (36 □ M.), der skyder sig ud i Kanalen, Bretagne (430 □ M.) mellem Kanalen og Atlanterhavet, den pyrenæiske Halvø (10,600 □ M.) mellem Atlanterhavet og Middelhavet, Italien og Balkanhalvøen i Middelhavet og Krim i det sorte Hav. — Øerne med Undtagelse af Island og Spitzbergen ligge nær ved Fastlandsmassen. De vigtigste ere i det nordlige Ishav Novaja-Zemlja og Kolgujev ved Ruslands Nordkyst, Lofotengruppen ved Norges Vestkyst; i Atlanterhavet Øerne langs Norges Vestkyst, Island, Færøerne, Shetlandsøerne, Orknøerne, Hebriderne, Storbritannien, Man, Anglesea og Irland; i Kanalen de normanniske Øer; i Vesterhavet Texel, Vlieland og Smaaøerne langs Hollands og Hannovers Kyst, Helgoland og de sønderjydske Øer; i Kattegattet Læsø, Anholt, Samsø og flere mindre danske Øer, samt den vestsvenske Skjærgaard; i Østersøen Sjælland, Fyn, Møen, Falster, Laaland, Langeland, Ærø, Als, Femern, Rügen, Bornholm, Øland, Gotland, Alandsøerne, den østsvenske og finske Skjærgaard, Ösel og Dagø; i det vestlige Middelhavsbækken Balearerne, Corsica, Sardinien og Elba; mellem det vestlige og østlige Middelhavsbækken Sicilien med de lipariske og ægadiske Øer, samt Malta; i det østlige Middelhavsbækken de dalmatiske og joniske Øer, Kreta, Euboea, Kykladerne og Sporaderne. — E. er i overvejende Grad Lavland; med runde Tal kan dette sættes til 118,000 □ M., Højlandet til 56,000 □ M.; hvis de omgivende Have blot hævede sig 5—600 Fod, vare mere end to Tredjedele af E. forsvundne i Bølgerne, og paa nogle ubetydelige Øer nær vilde der kun restere to større Landmasser, skilte ved et c. 150 M. langt og 130 M. bredt Hav; den sydlige Landmasse vilde omfatte Mellemeuropas Bjærge med de tre sydlige Halvøer, den nordlige vilde udgjøre de skandinaviske Bjærge. E.s Overflade udgjør med andre Ord et Lavland, der strækker sig tværs igjennem hele Halvøen i et Bælte med meget vexlende Bredde og skiller Bjærglandene i tvende Hovedgrupper. Dette store europæiske Lavland indtager største Delen af Verdensdelens Kjærne; det har trekantet Form, strækker sig i Ø. fra det nordlige Ishav til det sorte Hav og bliver efterhaanden smallere mod V., saa at det s. for Dollartbugten kun er 15 M. bredt; Arealet er over 100,000 □ M.; i Ø. skilles Lavlandet kun ved den forholdsvis smalle Uralkjæde fra den sibiriske Slette, og det staar i S. og S. Ø. i aaben Forbindelse med den nedre Donauslette (Vallachiet) og med Turans Lavland omkring de asiatiske Steppesøer. Det falder i flere Dele; længst mod Ø. ligger det store østeuropæiske eller sarmatiske Lavland, som mod V. gaar over i det mellemeuropæiske Lavland, S. for Østersøens og Vesterhavets flade Bækkener, der atter mod V. gaar jævnt over i det vesteuropæiske eller franske Lavland. Dette store europæiske Lavland danner dog ikke nogen jævn og ensformig Slette, men Bakkeøer og Landrygge dele det i Bækkener og Landskaber af meget vexlende Præg. Særlig mærkes tvende Plateauer eller Landrygge, der gaa igjennem det i næsten hele dets Længde. Den ene, den uralsk-baltiske Landryg, hvis Plateau er besat med en Række Søer, strækker sig i en Længde af 450 M. langs med Østersøens Sydrand tværs over Rusland til Ural, hvor Petschora udspringer. Den højeste Del i denne Landryg er Valdaihøjene (1,100 F.), som danner et vigtigt Vandskjel (Volga til det kaspiske Hav, Dnjepr til det sorte Hav, Düna til Østersøen); den gjennembrydes længere mod V. af Weichsel (Thurmberg, 1,060 F.) og Oder og har paa sin Nordside en stor Mængde Søer. Den sydlige Landryg, den uralsk-karpathiske, er ikke noget Sø-, men et Steppeplateau; den har en Længde af 400 M., gaar fra Elbens østlige Bred, hvor Højderne kaldes Fläming, mod S. Ø. til Karpathernes nordlige Skraaning, fortsættes herfra som den avratynske Landryg og det donske Plateau hen til Volga og forener sig her med Volgahøjene;

Volga, Don og Dnjepr i deres nedre Løb, Weichsel og Oder i deres øvre Løb gjennembryde denne sydlige Landryg. I Lavlandet mellem de tvende Landrygge findes to med disse parallele, mærkelige Sænkninger, der snart danne udstrakte Moser, snart mere eller mindre moradsrige Flodbale. Den første strækker sig tæt s. for den nordlige Landryg fra det sø- og sumpopfyldte nedre Havelland gjennem den moradsrige nedre Warthe- og Netzedal, en Del af Weichsel- og Njemendalen samt Volgas vestlige Del til Kasan, der kun ligger 42 F. over Havet; til den anden Sænkning hører den sumpede Spreewald, en Del af Oder- og Weichseldalene, samt den c. 1,500 □ M. store Rokitnosump omkring Pripet, der ligesom Spreewald er dækket med Skov, men ved Foraars-Tøbruddet forvandles til en Sø. Strækningen mellem de tvende Landrygge indeholder Slettens Culturland og udmærker sig ved Frugtbarhed og stor Rigdom paa Produkter; i dens østlige Del findes store Skove, mest af Naaletræer; men disse blive sjældnere mod V. og mangle endog ganske vest for Elben. S. for den sydlige Landryg strække sig de sydrussiske Stepper, der mod Ø. ere saltholdige, sandede og tørre, mod V. dækkes af et frugtbart Muldlag med frodig Plantevæxt, men uden Skov, og delvis ere stærkt opdyrkede. Længere mod V., mellem Karpatherne og Landryggen, hvor der er større Vandrigdom, findes store Skove, især af Bøg, vexlende med frugtbare Marker; længst mod V., i Lüneburgerheden, træder Steppecharakteren atter frem, om end paa en fra de østlige Stepper forskjellig Maade. Landet n. for den nordlige Landryg er i det hele skovrigt (Løv- og Naaletræer), men Skovene ere paa mange Steder stærkt medtagne ved uforsvarlig Hugst. Egnene omkring Østersøen ere for det meste frugtbart Culturland med Levninger af Ege- og Bøgeskove, hvorimod Sletten i det nordlige Rusland op mod Ishavet næsten udelukkende bestaar af Tundraer. Det vesteuropæiske eller franske Lavland er i det hele en frugtbar og veldyrket Slette; kun Hederne og Klitterne (les Landes) langs den biscayiske Bugt, fra Pyrenæerne til Girondes Munding, danne en Undtagelse. — **Bjærglandene.** Det mindre **nordlige Bjærgland** dannes af de **skandinaviske Bjærge**, der væsentlig have Charakter af Højsletter (højeste Toppe 8,300 F.); de falde brat ned mod V. til Ishavet og Atlanterhavet, men skraane mod Ø. jævnt ned til den østlige Kystslette langs den bottniske Bugt. Det større **sydlige Bjærgland** har omtr. Form af en Trekant, hvis Grundlinje og Kjærne er **Alperne**, et af Jordens mest formrige Bjærgsystemer. Alperne, der have et Areal af 4,500 □ M., begynde ved Genuabugten, strække sig først mod N., derpaa mod Ø. til Donau og det adriatiske Hav; den største absolute Højde have de i Montblanc (15,826 F.), men deres største Middelhøjde ligger længere mod Ø. Til Alperne slutte sig mod V. **Apenninerne** (2,000 □ M); mod Ø. staa de ved de **dinariske Alper** og **Tschar-Dagh** (9,700 F.) i løsere Forbindelse med de fra V. mod Ø. strygende **Balkanbjærge**, der naa Sortehavets Kyst, og med de **helleniske Bjærge** (Pindos).. Dette store, til Dels sammenhængende Bjærgsystem skilles fra de mellemeuropæiske Bjærge ved en mærkelig Sænkning, der gaar fra Rhônes Mundinger, hvor den staar i Forbindelse med det vesteuropæiske (franske) Lavland, til Donaumundingerne, hvor den slutter sig til den østeuropæiske Slette. Rhône gjennemstrømmer dens snævrere, vestlige Del, Donau den nordlige og østlige (den bayerske Højslette, den østerrigske, den øvre og nedre ungarske og den valachiske Slette); Rhinen bryder fra Alperne igjennem den og de mellemeuropæiske Bjærge i en i Regelen snæver Dal ud i den mellemeuropæiske Slette. — De **mellemeuropæiske Bjærge** bestaa af et stort Antal Massebjærge eller Bjærgkjæder af forskjellige Højde paa en fælles Basis og strække sig i en 350 M. lang Bue fra den languedocske Sænkning v. for Rhônemundingerne til Donausnævringen ved Orsova. De ere højest imod Ø. **Karpatherne** (3,400 □ M.), der naa op til Snelinjen (8,450 F.), vende deres bratte Side fra Alperne og ere meget vilde og vanskelige at passere. De **mellemfranske Bjærge** naa kun en Højde af 6,000 F., vende deres bratte Side mod Alperne og ere lettere at passere. De **mellemtyske Bjærge**, der i V. begrænses af Rhindalen, i Ø. af March-Oderdalene, naa kun 5,000 F.s Højde. De mellemeuropæiske Bjærge ere rige paa nædle Metaller, Karpatherne tillige paa ædle, hvorimod Alperne med Undtagelse af enkelte Dele af Østalperne ere mærkelig fattige paa Metaller. Landet s. for Alpe-Balkansystemet er saa stærkt indskaaret af Havet, at der ikke bliver Plads til store Sletter; den betydeligste er Posletten (1,000 □ M.) i Norditalien, mod hvilken Alperne vende deres bratte Side. Som helt isolerede Bjærgsystemer optræde **Pyrenæerne** (1,000 □ M.), de **castilianske Højsletter** og de øvrige Bjærgmasser, der opfylde den pyrenæiske Halvø. I Middelhavet ligge de affondrede Højlande og Højsletter, Øerne Corsica, Sardinien og Sicilien, samt Halvøen Morea, af hvilke de to sidste ere analoge med den spanske Højslette, men mindre, og Sicilien desuden lavere. V., n. og ø. for det store europæiske Lavland ligger en Række affondrede Højlande, Bretagne i Frankrig, de britiske Øer, Finland, Novaja-Zemlja, Ural og de tauriske Bjærge paa Krim, der ere en Fortsættelse af Kaukasusbjærgene. Det første og sidste af disse Højlande ere ubetydelige; det britiske er sondret i flere Grupper, stejlest mod V. og naar mod N. en temmelig imponerende Udvikling med forholdsvis ringe Højde (4,000 F.); Finland er en i en overordentlig Grad af Søer og Moser afbrudt Stenslette af ringe Højde; Ural (6,000 □ M.) er en lang, smal Bjærgmur af indtil 5,400 F.s Højde. Alle disse Bjærglande ere overordentlig rige paa nædle Metaller, hvortil i de skandinaviske Bjærge endnu kommer Sølv, muligvis ogsaa Guld, i Ural Guld, Platin og Diamanter. Mod N. V. i Atlanterhavet og det nordlige Ishav ligge de vulkanske Øer Is-

land og Jan Mayen. For øvrigt findes virksomme Vulkaner i E. kun i Apenninerne og paa Middelhavsøerne (det italienske og det græske Vulkanbælte); men det mellemeuropæiske Bjærgsystem fremviser talrige Spor af vulkansk Virksomhed i en forholdsvis ikke fjærn Periode, navnlig i Auvergnes og de rhinske Bjærge. — **Floder.** Ogsaa med Hensyn til sine Flodsystemer er E. begunstiget fremfor de øvrige Verdensdele; Floderne løbe ikke som i Amerika i ēn, men i alle Retninger; de ere ikke som i Afrika væsentlig Højslettefloder, men udmærke sig netop ved deres store Nedreløb og heraf følgende Sejlbarhed; medens Asien er rig paa parallele Tvillingfloder, udgaa E.s Floder stjærneformig fra fælles Centra (f. Ex. Valdaihøjene; St. Gotthard, Fichtelgebirge), og Vandskjellene lade sig næsten overalt let overskride ved Kanaler. De europæiske Floder falde i to Hovedretninger, mod N. V. og mod S. Ø., hvis Vandskjelslinje gaar fra Schwarzwald over den bayerske Højslette n. om Donau langs Böhmerwald og Karpatherne omkring Weichsels Kilder og derfra i mangfoldige Krumninger mod N. og N. Ø. til den uralbaltiske Landryg. Af Floderne med nordvestl. Hovedretning optager Ishavet Petschora, Mesen, Dvina og Onega; Østersøen Neva, Düna, Njemen, Weichsel og Oder; Kattegattet Götaelv; Vesterhavet Elben, Weser, Rhinen, Maas og Schelde; Kanalen Seine; Atlanterhavet Loire, Gironde og fra den pyrenæiske Halvø, der danner et afsondret Flodsystem, Minho, Douro, Tajo, Guadiana og Guadalquivir. Af Floderne med sydøstlig Hovedretning optager Østersøen de talrige svenske Elve, Middelhavet Ebro, Rhône, Arno, Tiber, Po og Etsch, det sorte Hav Donau, Dnjestr, Dnjepr, det asovske Hav Don, det kaspiske Hav Volga og Ural. Af Øfloderne ere kun de britiske af Betydning, nemlig Themsen, Humber, Forth og Tay, der falde i Vesterhavet, Severn og den irske Flod Shannon, der falde i Atlanterhavet, samt Mersey og Clyde, der falde i det irske Hav. — **Søerne** høre til to Hovedgrupper, Østersø- og Alpegruppen, og ere paa enkelte Undtagelser nær dannede ved Opstemning af Floderne. De betydeligste i Østersøgruppen ere den norske Sø Mjøsen, de svenske Venern, Vettern, Mälaren, Siljan, Storsøen og de talrige Fjældsøer længere mod N., de finske Saima, Päjäne og mangfoldige andre, de russiske Onega, Ladoga, Ilmen og Peipus, de tyske Mauer-, Spirding-, Schweriner-, Ratzeburger-, Schall- og Plönersøen, de danske Skanderborg-, Mos- og Himmelbjærgsøerne; i Alpegruppen Genfer-, Vierwaldstätter-, Züricher-, Boden-, Ammer-, Wurm-, Chiem-, Neusiedler- og Plattensøen, der alle ligge paa Bjærgmassens Nordside, Lago maggiore, Como-, Iseo-, Lugano- og Gardasøen paa Sydsiden. Paa de britiske Øer findes forholdsvis betydelige Søer i Irland og Skotland, i det sydøstlige Rusland talrige Steppesøer. Det samlede Areal anslaas til 3,150 □ M., det kurische og frische Haff iberegnede; men heraf udgjøre de svenske, finske, russiske og tyske Søer langs Østersøen alene de 2,700 □ M., et Flademaal, som er det firdobbelte af Danmarks. — **Klima.** E. ligger med Undtagelse af det nordlige Skandinavien og Rusland i den tempererede Zone og har dels paa Grund af de dybt i Landmassen indtrædende Have, dels formedelst den stærke Opdyrkning et ikke lidet mildere Klima end de andre Verdensdele under samme Bredde. Imidlertid aftager Aarets Middeltemperatur efter som man kommer længere mod Ø., og London, der ligger mellem 51° og 52° n. Br., har saaledes samme Aarstemperatur (9½°) som det 5° sydligere liggende Odessa, medens Aarstemperaturen i Irkutsk, der ligger paa Londons Bredde, er ÷ ½°. Imidlertid rammer denne Synken af Aarstemperaturen ikke alle Aarstider, idet saa vel Sommervarmen som Vinterkulden er større i de østlige end i de vestlige Lande. Snegrænsen, der paa den skandinaviske Halvøs Vestside under 70° n. Br. ligger 2,200 F. over Havet, under 67° 3,100 F. og under 60° 4,800 F., berører kun de højeste Spidser i de mellemeuropæiske Bjærges østlige Del og hæver sig i Alperne til 9,000 F., paa Ætna til 10,500 F. E. har næsten helt igjennem 4 Aarstider, men mod N. Ø. gaar den varme Sommer saa hurtig over i den kolde Vinter, og længer mod S. den milde Sommer i den regnfulde Vinter og omvendt, at de mellemfaldende Aarstider næsten forsvinde. E. hører til de foranderlige Nedslags Bælte, og Sne er kun ukjendt længst mod S., ligesom Regnen længst mod N. Ø. Regnen falder imidlertid ikke over hele Verdensdelen til samme Tider af Aaret eller med samme Styrke, hvilket væsentlig er begrundet i de forskjellige herskende Vindretninger, i Vesteuropa S. V., i Sydeuropa S. og i Østeuropa N. Ø. Sydeuropa har Efteraars- og Vinterregn, Nordeuropa Sommerregn. Den aarlige Regnmængde er i det hele størst paa Vestsiden og i Bjærgegnene og naar enkeltvis en betydelig Højde; Vestkysten af Irland har saaledes 38 Tommer, medens den paa Vestkysten af Skotland stiger til over 100 Tommer; paa den norske Vestkyst vexler Regnmængden mellem 38—76 Tommer; det sidste høje Tal haves i Florø; Bergen har 71 Tommer. — **Naturfrembringelser.** Mineralriget. E. er forholdsvis fattigt paa de finere og ædlere Stenarter ligesom ogsaa paa ædle Metaller, hvorimod det er overordentlig rigt paa de for Mennesket saa vigtige grovere Stenarter og uædle Metaller, af hvilke sidste det producerer mere end alle de øvrige Verdensdele tilsammen. Ædelstene og Platin findes i Ural, Guld i Ural og Karpatherne, Sølv i Harzen, Karpatherne, Erzgebirge og Norge, Jærn i Storbritannien, Skandinavien, Rusland og Ungarn, Bly i England, Ungarn og Spanien, Tin i England og Erzgebirge, Zink i England, Rhinpreussen, Schlesien, Polen og Sverige, Sten- og Brunkul især i England, Belgien, Tyskland og Frankrig, Stensalt i Galizien og Sydtyskland, Kildesalt i Tyskland og Frankrig, Mineralkilder især i Tyskland og Böhmen, Marmor paa den

italienske og græske Halvø og de hosliggende Øer. Plantevært. Gaa vi fra N. mod S., træffe vi først Mossernes Bælte med bærbærende Buske, Dværgpil og Dværgbirk paa Island, de nordlige Polarøer og det nordøstlige Fastland. Paa Island med Øklima haves gode Græsgange, men ingen Kornavl, medens Nordøstrusland med Fastlandsklima har Moser og Lavmarker (Tundraer). Det næste Bælte er Naaletræernes, der strækker sig over det meste af Skandinavien og Nordrusland og af Kornsorterne omfatter Byg og Havre tillige med Kartofler. Løvskovenes Bælte (Eg, Bøg, Lind) strækker sig over de britiske Øer, Nordfrankrig, Belgien, Holland, Danmark, Sydskandinavien, Nordtyskland, Polen og Mellemrusland, i hvis østlige Del dog Bøgen forsvinder. Her dyrkes foruden de foran nævnte Næringsplanter Rug og Hvede, samt Hør og Hamp og de almindelige Træfrugter. Ved Siden af Løvskovene optræde ogsaa Naaleskove i Nordtyskland og Rusland, hvorimod de for øvrigt kun forekomme som Plantninger. Kastaniens Bælte omfatter Resten af Frankrig med Undtagelse af den mod Middelhavet vendte Del, Schweiz, Sydtyskland, største Delen af Østerrig og Tyrkiet samt Sydrusland. Kastanien er Hovedtræet, men paa Sletten findes ogsaa smukke Skove af Bøg og Eg, medens Naaletræerne herske i Bjærgegnene. Majs kommer her til som en vigtig Kornsort, og Vinavlen har en overordentlig Betydning, navnlig i Bæltets vestlige Del; de nordiske Frugttræer naa her deres største Fuldkommenhed. De stedsegrønne Løvtræers Bælte omfatter Middelhavslandene. Her mangle store samlede Skove, men de erstattes ved Smaaskove af Kork- og Steneg samt Myrte-, Orange- og Olivenlunde tillige med spredt forekommende Cypresser, Pinier o. a. Johannesbrød-, Tamarinde- og Granatæbletræer, Oliven-, Orange-, Morbær-, Figen-, Mandel- og Ferskentræer ere vigtige Culturplanter, Hvede, Majs og paa flere Steder Ris de fornemste Brødplanter. Vinavlen er stærkt udbredt, men den italienske Vin taaler i Almindel. hverken langvarig Lagring eller længere Forsendelse. Sukkerrøret og Bomuldsplanten dyrkes med Held i Landets mildeste Egne, der ogsaa fremvise Repræsentanter for den tropiske Planteverden, saasom Dværgpalmen og den afrikanske Daddelpalme. Bjærgene frembyde for det meste gode Græsgange, paa nogle Steder dog ogsaa Hedestrækninger. Dyreriget. Det charakteristiske for E.s Dyreverden er dets tamme Husdyr, af hvilke de overalt forekommende ere Hesten, Oxen, Faaret, Geden, Svinet, Hunden og Katten, i Nordeuropa desuden Rensdyret og i Sydeuropa Æslet, Mulæslet og Muldyret, samt i Italien, den ungarske, valachiske og sydrussiske Slette Bøflen og Kamelen. Ligesom flere af disse Husdyr ikke have været oprindelig hjemmehørende i E., saaledes har man ogsaa i de senere Aar ikke uden Held forsøgt at acclimatisere forskjellige, især af Højasiens helt eller halvt tæmmede Dyr. Uagtet de foran nævnte Husdyr forekomme saa godt som over hele Verdensdelen, ere de dog ikke lidet forskjellige efter de forskjellige klimatiske Forhold, idet f. Ex. Hesten og Oxen under strænge Temperaturforhold forkrøbles og Faaret faar en mere grovuldet Pels. Af vilde Dyr forekomme Bjørnen og Ulven kun i Skandinavien og Østeuropas Skove i større Mængde, men mangle næsten ganske paa den mellem- og vesteuropæiske Slette og de britiske Øer. Ræven og Maaren have en temmelig stor Udbredelse, og i Bjærgskovene findes Lossen og Vildkatten. Harer, Raavildt og Hjorte, de sidste til Dels fredede, forekomme næsten overalt, Kaniner i Mellem- og Sydeuropa. I Skandinavien forekomme Bæveren og Elsdyret, hvilket sidste ligeledes findes i Landene om Østersøens østlige Del, den polske Bisonoxe i Litauen, Gemsen, Stenbukken og Murmeldyret paa Alperne og Pyrenæerne, Muflonen paa Corsica og Sardinien, Aber paa Gibraltar og Gnaverpindsvinet i Sydeuropa. I de nordlige Have træffes flere Hval- og Sælarter. Af vilde Fugle har Nordeuropa Svømmefugle i stor Mængde, flere Vadefugle (Brokfugle og Snepper), Aarfugle samt Rovfugle, hvoriblandt Kongeørnen, Jagtfalken og Sneuglen; Sydeuropa har Gribbe, Trapper, Skestorke, Pelikaner og Flamingoer. Fugletrækket tilfører E.s nordlige Egne en stor Mængde insekt- og kornædende Fugle, der fra sydligere Egne søge derhen for at yngle. Høns, Duer, Gæs og Ænder ere almindelige Husfugle. Krybdyr- og Paddeklassen ere kun svagt repræsenterede og mangle endog ganske i de nordlige Egne. De nordlige Have ere meget rige paa Fisk (Torsk, Sild og Lax), hvis Fangst er en særdeles vigtig Erhvervskilde; i Middelhavet forekomme Thunfisk, Sardiner og Ansjos. Sydeuropa er rigere paa Leddyr end Nordeuropa, og her forekomme blandt andre Tarantelen, Skorpionen og en Mængde Krabbe- og Krebsarter. Vandregræshoppen hjemsøger ikke sjælden de sydøstlige Stepper, og store Myggesværme plage Mennesker og Dyr i Polaregnene. Honningbien holdes næsten overalt i hele E., Silkeormen kun i Mellem- og Sydeuropa. Langs Kysterne af Skagerak, Vesterhavet, Kanalen og det irske Hav samt i Middelhavet skrabes Østers, i Middelhavet tillige Ædelkoral. — **E.s Befolkning** udgjør over 330 Mill.; ethnographisk hører den allerstørste Del heraf til den indoeuropæiske (japhetiske) Æt, der omfatter følgende Stammer: den keltiske Stamme, den ældste kjendte Befolkning paa de britiske Øer og i Frankrig, nu kun bevaret i Udkanterne og ellers blandet med Germaner og Romaner; den romanske Stamme, hvis Grundlag er de gamle Italer, og som ved Blanding med Germaner, Kelter og Græko-Illyrer har frembragt nye Folk (i Frankrig, Spanien, Portugal, Italien og Rumænien); den græko-illyriske Stamme (Græker, Albanesere) paa den balkanske Halvø; den germanske Stamme (i Tyskland, Nederlandene, England og de tre nordiske Riger); den slaviske Stamme (i Rusland, Polen, Dele af Ungarn, nordøstlige Tyskland, nordlige Dele af den balkanske Halvø) og den litauiske Stamme (i Litauen, Rusland og Østpreussen); endelig er den

indiske Stamme repræsenteret af de oprindelig i Indien hjemmehørende Zigeunere. Til den finsk-ugriske Æt høre Finner, Lapper, Ungarer o. a. (s. Finner), til den tyrkisk-tatariske Æt Tyrker, Tatarer osv., til den semitiske Æt Jøderne og Befolkningen paa Malta (Arabere). Et ganske eneſtaaende Folk er Baskerne (s. d. A). Befolkningen er fordelt i følgende efter dens Tæthed ordnede Stater og Lande:

	□ M.	Indb.	Paa □ M.
Belgien (1882) .	585	5,655,000	10,600
Holland med Luxemburg (1883) .	647	4,435,000	6,700
Britiske Rige (1884)	5,720	36,100,000	6,300
Italien med San Marino (1882).	5,241	28,741,000	5,500
Tyske Kejserdømme med Elsaß-Lothringen (1880)	9,825	45,234,000	4,600
Frankrig med Monaco (1881).	9,600	37,679,000	3,900
Schweiz (1880).	748	2,846,000	3,800
Østerrig-Ungarn med Liechtenstein (1880)	11,300	37,883,000	3,350
Danmark (1880)	696	1,969,000	2,830
(Island og Færøerne 1880) ..	1,894	84,000	44
Portugal med Azorerne (1881)	1,660	4,576,000	2,760
Rumænien	2,360	5,376,000	2,300
Serbien (1883) .	882	1,866,000	2,100
Spanien m. Andorra (1883)...	9,100	16,740,000	1,840
Bulgarien (1881)	1,160	2,008,000	1,730
Grækenland (1879)	1,185	1,979,000	1,670
Tyrkiet med Østrumelien	3,660	5,306,000	1,450
Montenegro ...	163	236,000	1,450
Bosnien og Herzegovina (1879).	1,100	1,325,000	1,200
Rusland (1881) .	90,000	83,900,000	930
Sverige (1883) .	8,184	4,604,000	564
Norge (1876)...	5,780	1,807,000	347
Finland (1882) .	6,800	2,111,000	310
	178,240	332,460,000	1,865

De vedføjede Aarstal angive den sidste Tælling eller officielle Opgjørelse; hvor intet Tal er anført, er Angivelsen rent tilnærmelsesvis. Med Undtagelse af Irland, hvis Befolkning siden 1845 er gaaet ned fra 8,295,000 til 5,175,000 (1881), er Indbyggerantallet overalt i Stigen. Skjønt Folketællingerne kun i sjældnere Tilfælde gaa tilbage til forrige Aarhundrede, staar det dog fast, at E.s Befolkning siden de napoleonske Krige er voxet med over 100 Mill. Sjæle; men Tilvæxten fordeler sig ingenlunde regelmæssig; medens enkelte Stater, f. Ex. England, Preussen, Sachsen, de skandinaviske Riger, altsaa i det hele taget de fleste Stater af den germanske Stamme, have fordoblet deres Indbyggertal i Løbet af 50—60 Aar, ere andre, f. Ex. Belgien, Frankrig, Sydtyskland, i samme Tidsafsnit kun voxede med en Tredjedel eller Halvdelen. Da nu disse stærkt voxende Nationaliteter, som sagt, mest høre til den germanske Stamme og til den protestantiske Trosbekjendelse, har altsaa Talforholdet baade med Hensyn til Nationalitet og Confession forskudt sig stærkt siden Aarhundredets Begyndelse. E.s Befolkning er, som ovenstaaende Tabel udviser, meget uregelmæssig fordelt; medens i Lappernes og Samojedernes Omraade næsten hver enkelt Familie har en hel □ M., trænge i Sachsen, ved Nedrerhinen, i Belgien og England ti, femten, tyve Tusende Indbyggere sig sammen paa et lige saa stort Omraade. I Gjennemsnit er E. den tættest befolkede Verdensdel; den er saaledes næsten dobbelt saa stærkt befolket som Asien, hvor der dog i China og Indien findes Hundreder af Millioner. Gjennemsnittet af E.s Befolkning findes i Balkanstaterne og i Spanien, medens det nordlige og østlige E. (Rusland, Sverige, Norge, Finland) gaa langt ned under Gjennemsnitstallet. Mellemeuropa, Vesteuropa og Italien ere de tættest befolkede Dele; men selv her findes, som Tabellen viser, store Forskjelligheder. — Et i mange Henseender interessant Forhold ved Befolkningen er dens Fordeling i Byerne og paa Landet, i hvilken Henseende vi træffe mange Forskjelligheder. Hvis vi for at drage en fast Grænse kalde alle Localiteter med mere end 5,000 I. for Stæder, falde næppe 10 pCt. af Nord- og Østeuropas samlede Befolkning paa Byerne; i Sverige er Byelementet i den sidste Tid steget stærkt og har (1880) naaet 12 pCt.; i Norge stiger det til 13, i Østerrig-Ungarn til 17, i Danmark (1880) til 23 pCt. Heller ikke i Spanien eller i Frankrig, hvor Befolkningen væsentlig lever af Agerbrug, naar Byelementet en fuld Fjerdedel, medens vi i det tyske Rige og Italien (29 pCt.), i Nederlandene og Belgien (35 pCt.) finde omtrent en Tredjedel af Befolkningen i Stæderne. Aldeles eneſtaaende er Forholdet i England og Skotland, hvor nu over Halvdelen af Befolkningen lever sammentrængt i Byerne. Af store Stæder med over 100,000 I. findes i E. 95 med en samlet Befolkning af 28,179,000, d. v. s. mellem en Ellevte- og Tolvtedel af hele Verdensdelens Beboere; 4 Byer have naaet en Million, 6 andre have over ½ Mill. og 18 andre over ¼ Mill. Af de 95 Byer har Storbritannien og Irland 26 med 9,626,000 (London c. 4,000,000 I.), det tyske Rige 17 med 4,063,000 (Berlin 1,204,000), Frankrig 10 med 4,003,000 (Paris 2,269,000), Italien 9 med 2,049,000 (Neapel 463,000), Rusland 9 med 2,836,000 (St. Petersborg 877,000), Østerrig-Ungarn 5 med 1,922,000 (Wien 1,104,000), Spanien 5 med 1,041,000 (Madrid 398,000), Belgien 4 med 818,000 (Brysſel 395,000), Holland 3 med 600,000 (Amsterdam 328,000), Portugal 2 med 352,000 (Lissabon 246,000), Rumænien 1 (Bukarest 221,000), Danmark 1 (Kjøbenhavn 329,000), Sverige 1 (Stockholm 191,000), Norge 1 (Christiania 128,000). — I religiøs Henseende danner E. saa godt som en Enhed, det er den christne Verdensdel; der findes henved 6 Mill. Jøder, omtr. 7 Mill. Muhammedanere, c. ½ Mill. Hedninger; hele den øvrige Befolkning, 319 Millioner, er Christne. Heraf falde henved 157 Millioner paa Ka-

tholikerne, hvortil høre Hovedmassen af de romanske Folk, den mindre Halvdel af Germanerne og en Del af Slaverne. Græsk-Katholikerne og Protestanterne tælle hver c. 81 Millioner; til de første høre de fleste af Slaverne, Rumænerne, Østfinnerne og Nygrækerne; de sidste bestaa væsentlig af den større Halvdel af Germanerne og de vestlige Finner. Katholikerne have Overvægten i Sydeuropa, Græsk-Katholikerne i Østeuropa, Protestanterne i Nordeuropa. — E. er delt i 50 Stater af meget forskjellig Størrelse. Af disse have 4 Titel af Kejserdømme, 16 af Kongerige, 7 af Storhertugdømme, 5 af Hertugdømme, 11 af Fyrstendømme (Vasalstaten Bulgarien iberegnet) og 7 af Republik. Heraf udgjøre 4 Kongeriger, 6 Storhertugdømmer, 5 Hertugdømmer, 7 Fyrstendømmer og 3 frie Stæder det tyske Kejserdømme under Kongen af Preussen. Med Undtagelse af Rusland og Tyrkiet er Regeringsformen overalt constitutionel. E. er den herskende Verdensdel, og betydelige Dele af de andre staa under dets Herredømme. De europæiske Staters Besiddelser i andre Verdensdele udgjøre:

	□ M.	Indb.
Storbritannien	362,000	217,580,000
Rusland	311,000	16,175,000
Tyrkiet	71,500	22,500,000
Holland	35,960	28,765,000
Portugal	33,000	3,335,000
Frankrig	27,400	24,070,000
Spanien	7,800	8,000,000
Italien	11	1,300
Danmark	6	34,000
I alt	848,700	320,500,000

Og ved disse store Tal er der endnu ikke taget Hensyn til de engelske Vasalstater i Indien, til Danmarks Besiddelser i Grønland eller det tyske Riges nylig erhvervede Kolonier i Afrika og Australien. — Hvad **Næringsvejene** angaar, er Agerdyrkning og til Dels Kvægavl betydeligst i Slettelandene og paa de britiske Øer; Industrien er stærkest udviklet i England, Skotland, Belgien, Frankrig, Schweiz og forskjellige Egne af Tyskland. Fiskeri drives i stort Omfang i Storbritannien, Norge, Frankrig og Holland. Med Hensyn til Handel og Søfart indtager England den første Plads. De hosfølgende Oversigter give Oplysning om forskjellige, Handelen og Samfærdselen vedrørende Forhold.

Jærnbanerne.

	Længde i Mil.	Mil Jærnbane paa 1000 □ M.	Do. paa 1 Mill. Indb.
Belgien	582	1,088	103
Storbritannien	4,048	708	112
Schweiz	381	508	134
Det tyske Rige	4,877	490	108
Holland	270	450	64
Frankrig	3,543	369	94
Danmark	255	366	128
Østerrig-Ungarn	2,764	245	73
Italien	1,218	232	42
Spanien	1,198	132	72
Portugal	205	123	45
Sverige	868	106	188
Rumænien	189	80	35
Tyrkiet	198	50	36
Serbien	35	39	19
Rusland	3,296	37	39
Norge	210	36	116
Finland	160	24	76
Bulgarien	27	23	14
I alt omtr.	24,300		

Med Undtagelse af Danmark, Spanien, Tyskland og Østerrig, for hvilke Opgivelserne ere fra Midten af 1884, gjælde de øvrige for Udgangen af 1882—83.

Telegraphlinjer 1882—83.

	Linjelængde Mil	Traadlængde Mil	1 Station paa
Belgien	801	3,582	0,63 □ M.
Bosnien	267	?	33,61 —
Bulgarien	285	426	22,31 —
Danmark	504	1,385	4,56 —
Frankrig	10,119	31,325	2,19 —
Holland	563	2,117	1,27 —
Italien	3,721	12,641	3,00 —
Norge	997	1,973	41,88 —
Portugal	629	1,527	7,61 —
Rusland	13,659	25,385	64,97 —
Rumænien	641	1,346	20,28 —
Schweiz	921	2,231	0,67 —
Serbien	304	439	12,97 —
Spanien	2,314	5,640	18,18 —
Storbritannien	5,880	26,046	1,35 —
Sverige	1,152	2,791	45,78 —
Tyskland	10,271	36,863	1,21 —
Tyrkiet	3,706	7,027	3,78 —
Østerrig-Ungarn	5,373	16,408	4,48 —
I alt omtr.	62,000	180,000	

Handelsflaaden 1882—83.

	Sejlskibe Tons	Dampskibe Tons	Samlet Drægtighed Tons
Storbritannien	3,471,000	3,725,000	7,196,000
Norge	1,530,000	82,500	1,612,500
Tyskland	915,400	311,200	1,226,600
Italien	865,900	107,500	973,400
Frankrig	641,500	277,800	919,300
Sverige	386,400	60,800	447,200
Rusland	308,200	74,300	382,500
Spanien	(?) 250,000	130,000	380,000
Østerrig-Ungarn	264,700	67,500	332,200
Nederlandene	230,000	70,000	300,000
Danmark	185,400	81,000	266,400
Finland	243,400	12,000	255,400
Grækenland	219,400	30,800	250,200
Portugal	78,400	11,700	90,100
Belgien	6,800	75,900	82,700
Tyrkiet	(?) 34,500	3,400	37,900
	9,631,000	5,121,400	14,752,400

Det britiske Flags Overlegenhed fremgaar særlig af den anden Colonne i denne Oversigt. Som Følge af Dampskibenes regelmæssigere og hurtigere Farter falder nemlig en betydelig

større Del af den hele Transportmasse paa dem, end de her opførte Tal antyde, og Dampskibsflaaden er i Løbet af de sidste Aar ingensteds forøget saa stærkt som netop i England; af det hele Antal Tons falder paa det nærmeste de tre Fjerdedele paa dette Land, hvortil endnu maa bemærkes, at der ved disse Opgivelser ikke er taget Hensyn til de engelske Koloniers Handelsflaade, som yderligere vilde have forøget Tallet med 1.650,000 Sejlskibs- og 240,000 Dampskibstons; ja selv om man medtager de forenede amerikanske Fristaters Handelsflaade (henholdsvis 2,076,000 og 865,000 Tons), bevarer England sin absolute Overvægt.

Eurōpe, Datter af den phønikiske Konge Phønix el. Agenor, Søster til Kadmos, blev bortført af Zeus, der havde paataget sig en Tyrs Skikkelse, og ved ham Moder til Minos, Rhadamanthys og Sarpedon.

Eurōtas, nu Basilipotamo, i det nedre Løb kaldet Iri, en Flod i Lakonien, som udspringer paa et Bjærg mellem Lakonien og Arkadien og falder ud i den lakoniske Havbugt.

Eurydike, en Dryade, Orpheus's Hustru; hun døde af et Slangebid, da hun flygtede for Aristæos.

Eurymedon, Flod i Pamphylien i det sydl. Lilleasien, bekjendt af Kimons Dobbeltsejer over Perserne 469 f. Chr.

Eurynome, Datter af Okeanos og ved Zeus Moder til Chariterne.

Eurypterider kaldes en uddød Gruppe af Smaakrebs (Entomostraca), hvis Levninger ere fundne i de ældste forsteningsførende Lag (fra de yngre siluriske indtil Kulformationen); det var Krebsdyr af meget anselig, til Dels kæmpemæssig Størrelse (over 3 Alen); deres Legeme bestod af 1) et halvkredsdannet Forkropsskjold med 2 store, tavlede Øjne og 2 eller 3 smaa Biøjne paa Rygsiden og med Munden paa Undersiden, omgiven med 5 Fodpar med tornede Hofter ligesom hos Dolkhalerne; det sidste Fodpar er stort og uddannet som Svømmeredskab; 2) 12 frie og bevægelige Bagkropsled, aftagende i Bredde bagtil; 3) en kort Haledolk eller et tosliget eller braadspidset Haleblad. Bagkroppen bar sandsynligvis ligesom hos Nutidens Dolkhaler kun bladformede Gjællefødder. Hudskelettets skælagtige Sculptur gav Anledning til, at de først opdagede Brudstykker antoges for Dele af Fisk; de skotske Bjærgmænd kaldte dem „Seraphim". Hos Eurypterus ligge de store Øjne midt paa Forkropsskjoldet, det sidste (13de) Led danner en kort Haledolk, og det første Fodpar er det mindste af dem alle; hos Pterygotus ligge Øjnene i Skjoldets Rand, det 13de Led er et Blad af forskjellig Form og det første Fodpar et Par mægtige Klosaxe. E. maa nærmest betragtes som Dolkhalernes Repræsentanter i Jordens Oldtid.

Eurystheus, Søn af Sthenelos og Nikippe og Sønnesøn af Perseus. Da Zeus havde lovet den førstefødte af Persiderne Herredømmet over Perseus's Efterkommere, idet han nemlig haabede, at hans egen Søn Herakles vilde komme først til Verden, paaskyndede Here E.s Fødsel. E. blev saaledes Hersker i Mykenæ og Tiryns, og Herakles maatte tjene ham. E. paalagde Herakles at udføre 12 farlige Arbejder, og selv efter at Herakles var død, forfulgte han hans Børn; disse fandt gjæstevenlig Modtagelse hos Theseus i Athen, og i den derover udbrudte Krig faldt E. med sine Sønner.

Eusebius, Pave 310 i 7 Maaneder, blev af Usurpatoren Maxentius forvist til Sicilien, hvor han døde. Romerkirken ærer ham som Martyr. Mindedag 26 Sept.

Eusēbius af Cæsarēa med Tilnavnet Pamphili, Kirkehistoriens Fader og sin Tids lærdeste Mand, f. c. 265 i Palæstina, hvor han allerede i sin Ungdom helligede sig til omfattende Studier. Til Confessoren Pamphilus, som han kaldte sin Fader, stod han i det inderligste Venskabsforhold og delte med ham Beundringen for Origenes. Efter Pamphilus's Martyrdød 309 flygtede han til Ægypten, hvor han blev fængslet, men dog undkom. 313 blev han Biskop i Cæsarea. Paa Conciliet i Nikæa 325 stod han mæglende mellem Arianerne og de orthodoxe; han undertegnede vel efter lang Modstræben det nikænske Symbol, men vedblev hele sit Liv at være Modstander af Athanasius og hans Lære. Den Beundring og det personlige Venskab, som Kejser Constantin den store viste ham, forførte E. til i sine Lovtaler over Kejseren at gaa ud over den historiske Sandheds Grænser; men medens han gjentagne Gange brugte Kejserens Gunst til at fremme sit Partis Interesser, brugte han den aldrig til sin egen personlige Fordel, vel derimod til at skaffe sig Adgang til alle Archiver og Kildeskrifter, som kunde fremme hans historiske Studier. Blandt hans mange Skrifter af forskjelligt Indhold maa særlig fremhæves hans Kirkehistorie (indtil 324) og hans Chronik, en Verdenshistorie (indtil 325). 331 afslog han det ham tilbudte Patriarchat i Antiochia og døde i Cæsarea 340.

Eusēbius af Emēsa, f. i Edessa, blev Biskop i Emesa i Cølesyrien, hvor Indbyggerne først frygtede hans Indsættelse paa Grund af hans mathematiske og astronomiske Kundskaber, som i deres Øjne tydede paa Trolddom. Han stod i høj Anseelse hos Kejser Constantius og fulgte ham paa hans Tog mod Perserne 338, men maatte senere forlade Emesa og døde i Antiochia 360. Ved sin simple Skriftfortolkning banede han Vej for den antiochenske Skoles store Mestere, og hans Homilier vidne om usædvanlig Veltalenhed.

Eusēbius af Nikomēdia, Patriarch i Constantinopel, stod i den arianske Strid i Spidsen for de efter ham saakaldede **Eusebianere** ell. Semiarianere (s. **Arius**). Fjærnt beslægtet med Kejserfamilien og paa ēn Gang lærd og veltalende, smidig og hensynsløst ærgjerrig, kom han til at spille en betydelig Rolle som Hofbiskop og Partimand. Først Biskop i det afsides liggende Berytus i Phønikien kom han ved Hjælp af Licinius's Ægtefælle, Constantia, en Søster til Constantin d. store, paa den vigtige Bispestol i Nikomedia; senere conspirerede han med Licinius mod Constantin; men da han saa, at Krigslykken hældede til dennes Side, forstod han i Tide at skifte Parti. Paa Synoden i Nikæa 325 underskrev han trods sit arianske Sindelag den orthodoxe Majoritets Trosbekjendelse, da han saa, at

Modstand var forgjæves. Dog blev han kort efter forvist til Gallien, men kom 328 tilbage, vedblev at virke for Semiarianismen og blev 338 Patriarch i Constantinopel. D. 341.

Euskirchen, Stad i den preussiske Rhinprovins, 4 M. s. til v. for Köln. 7,000 J. Klædefabrikation.

Eustache, Saint [sængt østäsch], en af de smaa Antiller i Vestindien, 22 M. ø. for St. Croix, tilhører Holland. ½ □ M. med 2,000 J. Den er meget frugtbar; der tillægges mange Svin og meget Fjerkræ og dyrkes Bomuld, Sukker og Tobak. Paa Sydvestsiden af Øen ligger den lille By **St. E.** med aaben, men god Red og Frihavn. E. blev koloniseret af Hollænderne c. 1600.

Eustächio, Bartolom., berømt italiensk Anatom, der bidrog meget til Anatomiens Gjenfødelse i det 16de Aarh., f. i San Severino, i Begyndelsen Læge hos Hertugen af Urbino, senere hos Cardinal Giulio della Rovere og Lærer i Anatomi ved Sapienza i Rom, d. 1574. Han opdagede det eustachiske Rør (s. **Øre**).

Eustäthius, fra c. 350 Biskop i Sebaste i Armenien, af Fødsel en Kappadokier, indførte Munkevæsenet i Armenien, Pontos og Paphlagonien og blev Stifter af det sværmerisk asketiske Parti **Eustathiänerne**. De erklærede Munkelivet for det normale for alle Christne, indrettede en egen Gudstjeneste og forkastede de kirkelige Faster, men paabød Faste om Søndagene. Kvinderne gik i Mandsfolkeklæder; af de rige fordrede de Afkald paa alt Gods; Tjenerne forlod deres Herrer og Kvinderne deres Mænd for at slutte sig til dem. Synoden i Gangra c. 370 fordømte dette Uvæsen, som derpaa snart ophørte af sig selv.

Eustäthius, en græsk Lærd i den byzantinske Tid, var først Diakon og Lærer i Rhetorik i sin Fødeby Constantinopel, senere Ærkebiskop i Thessalonika, hvor han døde efter 1194. Hans Hovedværk er en lærd Commentar til Homer; desuden har han commenteret Geographen Dionysios og Pindar, men af dette sidste Værk er kun Indledningen bevaret. E.s theologiske Afhandlinger og Breve ere først udgivne af Tafel, der ogsaa har oversat hans „Betragtninger over Munkestanden".

Eutërpe, en af de 9 Muser, Datter af Zeus. E. var særlig den lyriske Poesis Muse.

Euthanasi, let Død; Lindring af Døden ved, at der skaffes den døende et hensigtsmæssig ordnet Leje, at han befris for Støj og anden Forstyrrelse, at der skaffes ham Lindring for Smerterne eller gives ham milde, læskende Drikke osv.

Euthymios Zigabenos ell. **Zigadenos**, en lærd Munk i den græske Kirke, levede i Beg. af det 12te Aarh. i et Kloster i Nærheden af Constantinopel og udmærkede sig som Exeget, Dogmatiker og Polemiker. Meget vigtig for Kjætterhistorien er den af E. paa Kejser Alexios Komnenos's Befaling affattede „Panoplia (Rustkammer) for den græske Tro".

Eutin, Hovedstad i det lille oldenborgske Fyrstendømme Lübeck i det østlige Holsten, 5 M. s. ø. for Kiel ved **Eutinersøen**. 5,000 J. Hertugeligt Slot.

Eutökios, græsk Mathematiker, c. 540, har efterladt sig Commentarer til forskjellige af sine Forgængeres Arbejder, som ere af stor Betydning for den græske Mathematiks Historie.

Eutröpius, Flavius, romersk Historieskriver, levede paa Kejserne Constantius's, Julians og Valens's Tid; d. c. 370. Han er Forfatter til et lille **Grundrids** af den romerske Historie fra Roms Anlæggelse til Kejser Jovians Død (364), »Breviarium historiæ Romanæ« i 10 Bøger, der rimeligvis har været bestemt til at benyttes som Skolebog. — En anden **E.** er den berygtede Gilding, der som den østromerske Kejser Arcadius's Yndling styrtede Ministeren Rufinus og selv indtog hans Plads. Da han kun viste Fejhed, Grusomhed og Havesyge, blev han styrtet allerede 399, forvist til Cypern og kort efter dræbt.

Eutyches, Archimandrit i Constantinopel, opstillede i Modsætning til Nestorianismen den Lære, at der ikke var to Naturer, en guddommelig og en menneskelig, i Christus, men at alt menneskeligt i Christus var gaaet op i hans guddommelige Væsen, og at Christi Legeme som Guds Legeme ikke var væsentlig ligt med vort. Denne Lære, **Eutychianisme** eller **Monophysitisme**, blev fordømt paa en Synode i Constantinopel 448, og E. blev excommuniceret og afsat. Røversynoden i Ephesos 449 anerkjendte ham atter; men paa den almindelige Kirkeforsamlig i Chalkedon 451 blev han paa ny fordømt og den orthodoxe Lære om de to Naturer i Christi Person fastslaaet. Om E.s senere Skæbne vides intet. Jvfr. **Monophysitisme**.

Eva (hebr. Chavva, d. e. Moder), Adams Hustru, efter den bibelske Beretning Stammemoder til den hele Menneskeslægt.

Evacuatiön, Udtømmelse, Rømning, f. Ex. af en Fæstning eller et Lazareth. **Evacüere**, rømme.

Ewald, Georg Heinr. Aug., f. 16 Nov. 1803 i Göttingen, d. sammesteds 4 Maj 1875, en af Tysklands berømteste og mest fortjente Mænd i den orientalske Philologi, navnlig som Grammatiker og Fortolker af det gamle Testament. Han sluttede sig i denne sidste Videnskab til sin Formand Eichhorn, men overgaar denne, om ikke i Smag, dog langt i kritisk Skarpsindighed og philologisk Nøjagtighed. Allerede som Student skrev han „Die Composition der Genesis" (1823), og som Privatdocent i Göttingen gjorde han sig bekjendt ved et heldigt Forsøg paa at eftervise en Art dramatisk Sammenhæng i Højsangen („Das Hohelied", 1826), hvilket Arbejde endnu stedse maa anses for en af de bedste Forklaringer til denne Bog. Senere bearbejdede han kritisk de poetiske og prophetiske Bøger af det gamle Testament („Die poet. Bücher d. a. B.", 1836—39, „Die Propheten d. a. B.", 1840—41) og grundlagde en Fortolkningsskole, hvorfra en Del Exegeter ere udgaaede, som Hitzig, Tuch o. a. Uagtet han ved Tankens Dybde og Kritikens Skarphed stiller sig langt fra den ældre Rationalismes overfladiske og smagløse Snak, maa han dog for saa vidt anses for at følge en rationalistisk Retning i dette Udtryks bedste Opfattelse, som han

maaske er den første i Tyskland, der har hævet sig til en fornuftmæssig Totalanskuelse af det jødiske Folks og den jødiske Literaturs ejendommelige Udviklingsforhold; en saadan er nedlagt i hans store Værk, „Gesch. des Volks Isr. bis zur Zerstörung Jerusalems" (6 Bd., 1851—55). Den hebraiske Grammatiks kritiske Behandling skyldes ham ene, og Værket „Kritische Grammatik der hebr. Sprache" (1827), hvoraf 8de Oplag er udkommet under Titel „Ausführliches Lehrbuch der hebr. Sprache" (1870), har med Hensyn til Forklaringen af Sprogets Ejendommeligheder i mange Henseender et afgjort Fortrin for Gesenius's Arbejder i samme Retning. Den arabiske Grammatik har faaet en lignende Behandling af E. i hans »Gr. critica linguæ Arab.«, 2 Bd. (1831), men man mærker dog her ofte Mangel paa positive Kundskaber i dette Sprog. Blandt E.s Fortjenester er at nævne, at han især lagde Planen til og stiftede „Zeitschrift für d. Kunde d. Morgenl.", et Tidsskrift, der senere afløstes af „Zeitschrift d. morgenl. Gesellsch." 1849—65 udgav E. et polemisk og kritisk Tidsskrift under Navn af „Jahrbücher der bibl. Wissenschaft", der des værre altfor ofte udmærker sig ved den stærkt lidenskabelige og hensynsløse Tone, hvormed fremmede Arbejder, der fjærne sig fra Forfatterens Standpunkt, bedømmes. Dette i Forening med en vis sygelig Pirrelighed, der endog i underordnede Spørgsmaal bragte ham til at anse sin Anskuelse for den eneste ufejlbarlige, hører til hans Skyggesider. Han har ogsaa overført sine kritiske Undersøgelser paa det nye Testament, især med Værket „Die drei ersten Evangelien" (1850). — E. blev 1831 Professor ord. i Philosophi ved Universitetet i Göttingen og 1835 Professor i de orientalske Sprog, men fik 12 Dec. 1837 sin Afsked med de øvrige 6 Professorer, der nægtede Regeringen Ret til at hæve Forfatningen. Efter et Ophold i England blev han 1838 Professor i Tübingen og ophøjedes 1841 af Kongen af Württemberg i den personlige Adelstand, hvorefter han 1848 kaldtes tilbage til Göttingen. Efter at Hannover 1867 var blevet indlemmet i Preussen, opgav E. sit Embede, men fortsatte endnu et Aars Tid sin Lærervirksomhed. Som Medlem af den tyske Rigsdag siden Maj 1869 angreb E. flere Gange med Bitterhed Preussens Erobringspolitik og beklagede det tyske Forbunds Opløsning og Tabet af Hannovers Selvstændighed. Under sit Ophold som Professor i Tübingen forfattede han en Del Stridsskrifter imod Katholikerne og Ny-Hegelianerne (Baur og Vischer), som „Über meinen Weggang von der Universität Tübingen mit andern Zeitbetrachtungen" (1848), der dog kun have bidraget til at nedsætte hans videnskabelige Berømmelse.

Ewald, Johan v., dansk General, f. 20 Marts 1744 i Kassel af borgerlig Slægt, indtraadte 1760 som Frivillig i et hessisk Regiment og udmærkede sig flere Gange i Syvaarskrigen, hvorfor han 1763 blev Officer. 1776 gik E. som Capitain for et Compagni Jægere med det hessiske Troppecorps, som den engelske Regering lejede til Krigen i Nordamerika, og deltog i Krigen indtil dens Slutning 1783. Han gjorde sig her saaledes bemærket, at han fik Tilbud om at træde i engelsk Tjeneste, men afslog det. Derimod gik han 1788 som Oberstlieutenant i dansk Tjeneste og fik det Hverv at organisere et Jægerregiment, det første, Danmark havde. 1801 besatte E. Hamborg og vandt ved sine Soldaters ypperlige Mandstugt saa stor Agtelse, at Indbyggerne tilbød ham Posten som Gouverneur. 1803 og 1806 havde E. det Hverv at dække den holstenske Grænse, men kunde ikke standse Murat, da denne efter Slaget ved Jena forfulgte Blücher ind paa dansk Grund, ja blev endog meget overmodig behandlet af den franske Hærfører. I Sept. 1807 førte E. en Troppeafdeling fra Femern til Laaland og efter den engelske Hærs Bortgang (i Oct.) over paa Sjælland, hvor han havde Commando indtil Foraaret 1809, men sendtes da tilbage som Gouverneur i Kiel. I Maj 1809 deltog E. i Kampen mod den preussiske Friskarehøvding Major v. Schill og i Stormen paa Stralsund, ved hvilken Lejlighed han viste den største Humanitet mod Byens Indbyggere. I Apr. 1812 fik E. Anførselen over en Division paa 10,000 Md., der skulde forene sig med den franske Hær, men maatte paa Grund af Svagelighed tage Afsked i Maj 1813 og døde snart efter, 25 Juli. 1802 var E. bleven Generalmajor og 1809 Generallieutenant. Et Skrift „om den lille Krig" (1785) vandt Frederik II.s Bifald. — **Herman Frederik E.**, Sønnesøn af den foreg., f. 13 Dec. 1821 i Kjøbenhavn, dimitteredes 1843 fra Sorø. Af Helbredshensyn forlod han Studeringerne og gik til Landvæsenet, var i nogle Aar Landmand og fik 1853 efter aflagt Examen Bestalling som kongel. Landmaaler, i hvilken Stilling han praktiserede i Nordslesvig, indtil han ved Fredslutningen 1864 flyttede til Sjælland, hvor han tog Bolig først i Hillerød, senere i Kjøbenhavn. E., der har udfoldet en stor Produktivitet som Novelle- og Romanforfatter, debuterede anonymt i „Fædrelandets" Feuilleton med en lille Skizze, „En lykkelig Dag". 1860 udkom, ligeledes anonymt, „Valdemar Krones Ungdomshistorie" (5te Opl. 1885), og herefter fulgte under Navns Nævnelse de til Dels meget omfangsrige Fortællinger „Familien Nordby" (1862, 3dje Opl. 1883), „Johannes Falk" (1865, 3dje Opl. 1880), „Knud Rydbjergs Livseventyr" (1868, 2det Opl. f. A.), „Agathe" (1873, 2det Opl. 1876), „Blanca" (1878), „Charles Lyng" (1882, 2det Opl. f. A.) o. fl., samt de historiske Romaner „Frants Böckmann" (1861), „Svenskerne paa Kronborg" (1867, 4de Opl. 1878), „Den skotske Kvinde paa Tjele" (1871, 4de Opl. 1883), „Knud Gyldenstjerne" (1865, 2det Opl. 1876), „Niels Brahe" (1877), „Anna Hardenberg" (1880, 3dje Opl. 1882), „Valdemarstoget" (1884) o. fl., foruden forskjellige Samlinger af mindre Arbejder. E.s Hovedevne som Forfatter er hans ved et bevæget praktisk Liv udviklede psychologiske Blik, der gjør ham til en af de omhyggeligste og paalideligste Charaktertegnere i den nyere danske Literatur; en vis Bredde i enkelte af hans Fortællinger staar i Forbindelse med den Nøjagtighed,

hvormed han stræber efter at gjengive baade de opfattede Charakterer og det historiske Costume; i sidstnævnte Henseende betegne E.s Tidsskildringer et nyt Stadium i den historiske Romans Udvikling i vor Literatur: ingen Sinde tidligere har den været udarbejdet paa et saa fast Grundlag af Personel- og Periode-Studier og har derfor ej heller før ydet Læseren en saa paalidelig gjengiven Staffage til Fortællingens mere frit opfundne Episoder. 1875 fik E. Titel af Professor.

Ewald, Johannes, berømt dansk Digter, f. 18 Nov. 1743, var Søn af den som Forfatter til „den bibelske Concordantz" bekjendte pietistiske Præst ved Vaisenhuset Enewald E. Johannes, der var den mellemste af 3 Sønner, stod i Begavelse langt over sine Brødre og udmærkede sig tidlig især ved et sværmerisk Gemyt og en særdeles livlig Phantasi; formodentlig for ved en grundig Opdragelse at raade Bog paa denne fremtrædende Hang hos Sønnen sendte Faderen ham kort før sin Død til Rector Licht ved Slesvig Skole, hvor den 11aarige Dreng holdtes til strængt Arbejde i Undervisningstimerne, men uden for dem saa godt som overlodes til sig selv og til den Læsning, der tilfældig faldt ham i Hænderne. De islandske Sagaer og „Robinson" lagde nyt Tønder til hans Higen efter phantastiske Bedrifter, saa at han endog begyndte at realisere en Plan om at rejse ud i den vide Verden for om muligt at strande paa en eller anden ubeboet Ø, men heldigvis indhentedes igjen, da han var kommen nogle Mil bort. Hans Sværmeri for Rejseæventyr afløstes nu af den Begejstring for Krigsbedrifter, som Syvaarskrigen mellem Preussen og Østerrig fremkaldte, og han gjorde et meget barnagtigt, men derfor ikke mindre alvorlig ment Forsøg paa at bevæge sin strænge Moder til at give ham Tilladelse til at følge den nye Tilbøjelighed. Han blev imidlertid tvungen til at slaa sig til Ro ved Bogen og dimitteredes 1758 15 Aar gl. I Kjøbenhavn sattes han i Huset hos en Bekjendt af Familien, der kort efter blev hans Stiffader, og herved kom han til at stifte det for hele hans efterfølgende Liv saa skæbnesvangre Bekjendtskab med Arendse Hulegaard. Den ubestemte Længsel efter et kvindeligt Ideal, der længe havde slumret i Ynglingens Bryst, samlede sig nu med altovervældende Styrke om hende; som et Lyn tændte Synet af hende hele hans Væsen i lyse Luer, og han besluttede at opbyde al sin Energi for at vinde hendes Kjærlighed. Han betroede hende ikke sine Følelser, men overvejede i Stilhed en Plan, der skulde føre ham hurtigere til Maalet, end det langsomme Examensstudium kunde gjøre det. Han vilde gaa i fremmed Krigstjeneste og vinde Ære og Berømmelse for at kunne vende hjem som en sejerkronet Helt og anholde om den elskedes Haand. I Foraaret 1759 flygtede han hemmelig fra Hjemmet tillige med sin Broder, der var gaaet ind paa Planen; men medens denne allerede i Hamborg fortrød sin Beslutning, blev E. fast i sit Forsæt, meldte sig hos den preussiske Resident og fik af denne en Anbefaling til en General, men da han til sin store Fortrydelse blev stukken ind i et Infanteriregiment i Stedet for, som han havde haabet, at blive ansat ved Husarerne, deserterede han over til Østerrigerne, hvor han paa Grund af sin spinkle Vært maatte nøjes med en Tambours Plads, som han dog snart forlod som Underofficer. I denne Egenskab gjorde han 1½ Aars Felttog med, rige paa Æventyr og Farer, men ikke paa den hurtige Forfremmelse, som hans Phantasi havde udmalet ham. Da derfor hans Familie havde faaet hans Opholdssted opspurgt og løskjøbte ham, greb han Lejligheden til at forlade den Skuffelsens Bane, han var kommen ind paa, og slap ogsaa bort efter adskillige Fata, hvor hans Liv stod paa Spil. Kort efter Hjemkomsten tog han anden Examen og 5 Fjerdingaar derefter, endnu ikke 19 Aar gl., theologisk Embedsexamen med bedste Charakter, hvad der den Gang var en Sjældenhed. Under hele denne rastløse Virksomhed, under Krigens Afvexling som i Studerekammerets Ensomhed, havde Arendse staaet for ham som det Maal, han kæmpede for; desto smerteligere var det Slag, der ramte E., da hun just paa denne Tid blev ham berøvet og giftede sig med en anden, et Slag, som han aldrig forvandt, som for bestandig gjorde ham „uenig med alt det, som man kalder timelig Lykke" og efter hans egen Bekjendelse blev „Kilden til hans Fortvivlelse, hans Uordener og hans Ulykker, Kilden til hans daglige Kummer og hans Taarer". Hans Liv blev fra nu af en Kjæde af Lediggang og Udskejelser, afbrudt af dyb og smertelig Anger, naar han saa tilbage paa sin forspildte Ungdom, men ogsaa afbrudt af heftigt og lidenskabeligt Arbejde paa de Tider, da han stræbte at omsætte sin Sjæls store Syner i Digtningens Former. Thi netop i Smerten og Sorgen fandt E. sin Digterindvielse; hans første Arbejde, den allegoriske Fortælling „Lykkens Tempel", blev til umiddelbart efter Katastrophen, og den Opmuntring, det nød af „Selskabet til de skjønne Videnskabers Forfremmelse", i hvis Skrifter det optoges, indgav dets Forfatter Tanken om for Alvor at forsøge sig som Digter. Med sit næste Forsøg var han imidlertid ikke heldig, idet hans bibelske Drama „Adam og Eva eller den ulykkelige Prøve" ikke vandt den af Selskabet udsatte Pris for et Digt over en af Guds Egenskaber. Desto større Oprejsning fik han ved sit følgende Arbejde, den berømte Cantate over Frederik V, hvorved E. én Gang for alle grundlagde sit Digterry og fremtræder som en Lyriker af en hidtil ukjendt Dybde i Følelsen og ædel Enfold i Udtrykket. Denne Enfold maa imidlertid i E.s senere Arbejder ikke saa sjælden vige for sin Modsætning, den højtravende og „hastemte" Diction, som E. skylder den stærke Paavirkning, den tyske Digter Klopstock, navnlig „Messiaden" og Oderne, udøvede paa ham, paa samme Tid som det er denne Digters Fortjeneste at have aabnet E.s Øjne for de poetiske Æmner, der kunde findes i Fædrelandets ældste Historie. Fra Klopstock vendte E. sig til Ossian og Shakspeare og rustede sig saaledes mere og mere til den

Opgave, han — efter at have omarbejdet „Adam og Eva" — nu vilde løse i Behandlingen af Rolf Krages Historie i dramatisk Form. E.s Sørgespil er det første tragiske Drama af noget Værd, som findes i vor Literatur, og i Æmne og Behandling en betydningsfuld Forløber for den Oehlenschlägerske Tragedie; men uagtet Klopstock selv indleverede Stykket til det førnævnte literære Selskab, blev det ikke fundet værdigt til dets Understøttelse, og Digteren maatte nøjes med i Betragtning af sine „meget trængende Omstændigheder" at modtage en Naadegave af 60 Rd., hvorefter han selv udgav „Rolf Krage" paa Subskription. De „meget trængende Omstændigheder", hvortil Selskabet sigter i Motiveringen af sin Forkastelsesdom, tog netop paa dette Tidspunkt en slem Vending, da Regeringsforandringen 1770 berøvede E. hans to Venner, Klopstock og Bernstorff (hvilken sidste han hædrede i sit Mindedigt „Philet"), og da hans Helbredstilstand forværredes i en foruroligende Grad, til Dels ved hans egen Uforsigtighed. De ulideligste Gigtsmerter hærjede hans svage Legeme, saa at hans Ryg krogedes og hans Hoved ludede, og kun de klare, blaa Øjne beholdt deres ildfulde Glans; hans efterfølgende Liv tilbringes fra nu af for en stor Del paa Sygesengen, og en Mængde af hans senere Skrifter ere skrevne paa dette Smertens Leje, baade hans Cantater og Oratorier, hans Bryllups- og Gravdigte, som han maatte udføre for Fremmede for at erhverve Livets Ophold, ja endog hans vittige dramatiske Satire, „De brutale Klappere", fremkaldt af de Theateroptøjer, til hvilke Bredal (s. d. A.) gav Anledning ved at lade sin mod Kritikeren Rosenstand-Goiske rettede Persiflage „Den dramatiske Journal" opføre paa det kongel. Theater, hvis Directeur han var. Aaret efter, 1772, udgav E. en ny satirisk Komedie „Harlequin Patriot", der dog gjorde mindre Lykke og i det hele er svagere end sin Forgænger; ringere i Værdi er det femacts Lystspil „Pebersvendene" (1773). I Sommeren s. A. blev E., karrig understøttet af sin libet kjærlige Moder, sat i Kost i Rungsted og havde her i Løbet af 2½ Aar nogle af de lykkeligste Dage, han oplevede i sit kummerfulde Liv. Flere af hans betydningsfuldeste Arbejder falde i dette Tidsrum: det lyriske Digt „Rungsteds Lyksaligheder", det selvbiographiske Fragment „Johannes Ewalds Levned og Meninger" og det heroiske Sangspil „Balders Død". Atter her har E. taget sit Æmne fra Saxo og lempet det dels efter Eddaens mythiske Fortælling, dels efter sin egen Forestilling om den tragiske Skylds Forhold til den tragiske Skæbne; medens det ikke er lykkedes Digteren at bringe tilstrækkelig dramatisk Bevægelighed ind i Handlingen, ere til Gjengjæld de lyriske Partier, som den valgte Syngespilform indbød til, af saa stor Skjønhed i Tanke, Udtryk og Versets musikalske Behandling, at dette Syngespil ligesom danner Grænsen mellem Fortidens golde og den nære Fremtids frodige Poesi, uden at tale om, at det ogsaa, hvad en anden Side af Formen angaar, peger hen mod det kommende, idet vi her for første Gang finde den dramatiske Digtarts rimede Alexandrinere afløste af den urimede, femfodede Jambe. Men denne Stykkets store Betydning blev først senere anerkjendt; det blev vel omsider, to Aar efter dets Indlevering til Selsk. for de skjønne Videnskabers „Forfremmelse", optaget blandt dets Skrifter og indbragte E. en „overordentlig Pris" af 50 Rd., men først i Digterens sidste Leveaar naaede det til Opførelse paa den nationale Scene. Imidlertid blev E. i Efteraaret 1775 paa sin Families Foranstaltning flyttet fra sit kjære Rungsted til Søbækshus ved Humlebæk for at afbryde de Giftermaalsplaner, han havde fattet paa sit tidligere Opholdssted. Uden ordentlig Pleje og under det daglige Savn af endog de tarveligste Bekvemmeligheder henslæbte E. to lange og sørgelige Aar i Søbækshus; hans Sundhed var uoprettelig nedbrudt; hans Digtergenius syntes at flygte for Fortvivlelsens Spøgelse, og ingen viste ham en saadan Deltagelse, som kunde gjøre hans forpinte Sjæl godt; vel blev han udnævnt til Æresmedlem af et nydannet literært Samfund, det „danske Literaturselskab", men denne ydre Æresbevisning ledsagedes ikke af nogen virkelig Hjælp og maatte næsten forekomme ham som Spot, da der samtidig af hans virkelig velmenende Formynder i Alvor gjordes ham det Forslag at blive — Hospitalslem. Ved et Tilfælde fik E.s yngre Ven, Kammerjunker F. Moltke, hvem Digteren har udødeliggjort i en af sine skjønneste Oder, hans Tilstand at vide og traf virksomme Foranstaltninger for at redde ham ud af hans Elendighed; han fik ham 1777 bragt fra Søbækshus til Kjøbenhavn, hvor han kom i Huset hos en Madam Schouw, hvis Navn fortjener at opbevares i vor Literaturs Historie for den utrættelige, „mer end moderlige" Omhu, hvormed hun indtil det sidste plejede den syge Digter. De forandrede Forhold havde den gunstigste Indflydelse paa E.s aandelige og legemlige Tilstand; for første Gang saa han sig offentlig anerkjendt, da „Balders Død" 9 Marts 1778 paa kongelig Befaling opførtes til Fordel for Digteren og Huset hyldede ham med Leveraab. Allerede den følgende Sommer var han i fuldt Arbejde med Syngespillet „Fiskerne", E.s modneste og mest fuldendte Digtning, hvortil Æmnet var taget fra en faa Aar i Forvejen forefalden Stranding ud for Hornbæk. Hvad der fattedes „Balder", er her til Stede i fuldt Maal: Handlingen føres med raske Skridt Katastrophen i Møde, affødende Situationer fulde af dramatisk Liv og Energi; de lyriske Partier ere, som altid hos E., fuldendte baade ved Tankens og Udtrykkets Originalitet og ved det uovergaaede Mesterskab, der lægger sig for Dagen i den metriske Behandling; enkelte af Sangene, som „Kong Christian stod ved højen Mast", ere siden blevne Folkesange, og andre, som Romancen om „liden Gunver", staa i Højde med det ypperste, vor Literatur har frembragt. „Fiskerne", hvortil den ældre Hartmann componerede Musiken (dog er den bekjendte Melodi til „Kong Christian" ikke af ham, men af D. Rogert), opførtes med stort

Bifald paa det kongel. Theater og indbragte sin Forfatter baade Ære og Penge, og en talrig Mængde tegnede sig som Subskribenter paa en samlet Udgave af hans Skrifter. Saaledes faldt der lidt Sollys over den ulykkelige Digters sidste Dage. Enden stundede til, og det sidste større Arbejde fra hans Haand er den i Febr. 1780 skrevne Fortale til den samlede Udgave. I en af sine søvnløse Nætter dicterede han sin Svanesang: „Udrust dig, Helt fra Golgatha!" og hensov 17 Marts 1781, kun lidt over 37 Aar gl. En uoverskuelig Skare fulgte ham 23 Marts til hans sidste Hvilested paa Trinitatis Kirkegaard, hvor der senere er sat ham og Wessel et fælles Mindesmærke; samme Aften opførtes „Fiskerne" i Kongehusets Nærværelse, indledet med en Prolog af Abrahamson. Den fuldstændigste og correcteste Udgave af E.s Skrifter er 1850—55 udgivet af F. L. Liebenberg i 8 Bd. med kritiske Anmærkninger. Hans Levned er, foruden af ham selv i det ovenfor nævnte, i høj Grad ejendommelige autobiographiske Fragment, behandlet udførlig af C. Molbech i „Johannes Ewalds Levned" 1831 og M. Hammerich i „Ewalds Levned, mest efter hans egne Meddelelser" (3dje Udg. 1882). Værdifulde Bidrag til Forstaaelsen af hans Livsforhold, hans literære Stilling og hans Digtnings Betydning haves i F. C. Olsens „Digteren Johannes Ewalds Liv og Forhold i Aarene 1774—77" (1835), Welhavens „E. og de norske Digtere" (Saml. Skrifter, 8de Bd.) og Oehlenschlägers Forelæsninger „Om E. og Schiller" (1810—12).

Evan, s. **Euios**, er ogsaa et Tilnavn for Bacchus.

Evánder, gr. **Euándros**, kom efter Sagnet c. 60 Aar før den trojanske Krig fra Arkadien til Italien, hvor han nedsatte sig paa den palatinske Høj. Han skal have gjort Italiens Beboere bekjendte med Bogstavskrift og Musik og have indført Dyrkelsen af Ceres, Neptunus Consus og Pan.

Evangélisk Alliance [ängse], en Forening af Christne af forskjellige protestantiske Kirker og Sekter, fornemmelig i Storbritannien og Amerika, for at udbrede og befæste evangelisk Christendom og modarbejde Romanismen. Impulsen udgik fra flere Gejstlige og Medlemmer af den frie Kirke i Skotland, som følte Trangen til at række en forsonlig Haand til dem, fra hvem de kort i Forvejen havde skilt sig. Forberedende Underhandlinger bleve indledte, og 19 Aug. — 2 Sept. 1846 holdt e. A. sin første Generalforsamling i London, paa hvilken 60 evangeliske Kirkesamfund vare repræsenterede. Foreningen tilsigter ikke en Union af de affondrede Kirkesamfund, men kun et kjærligt og fredeligt Forhold imellem dem og en endrægtig Samvirken over for fælles Fjender og Farer. Følgende 9 Artikler bleve antagne som Betingelse for at optages som Medlem af Foreningen: 1) Den hellige Skrifts guddommelige Inspiration, Autoritet og Tilstrækkelighed; 2) Retten og Pligten til selv at dømme i Udlægningen af Skriftordet; 3) Guddommens Enhed og Personernes Trehed; 4) den menneskelige Naturs fuldkomne Fordærvelse ved Syndefaldet; 5) Guds Søns Menneskeblivelse, hans Frelserværk for den syndige Menneskehed og hans Midlerembede som Talsmand og Konge; 6) Synderens Retfærdiggjørelse ved Troen alene; 7) Aandens Gjerning i Synderens Omvendelse og Helliggjørelse; 8) den guddommelige Indsættelse af Prædikeembedet, Forpligtelsen til den hellige Daab og Nadver; 9) Sjælens Udødelighed, Legemets Opstandelse, Verdensdommen ved den Herre Christus, de retfærdiges evige Salighed og de uretfærdiges Fordømmelse. Ved disse Artikler ere flere Sekter, som Kvækere og Darbister, udelukkede. Som sit andet Hovedformaal har den e. A. fastsat at arbejde for Religionsfrihedens Udbredelse i Udlandet. Den har holdt Møder i London 1851, i Paris 1855, i Berlin 1857, i Genf 1861, i Amsterdam 1867, i Philadelphia 1872, i Basel 1879 og i Kjøbenhavn 1884. Dens Organer ere »Evangelical Christendom«, »Bulletin du monde chrétien« og „Neue Evangelische Kirchenzeitung". I Danmark har den e. A. navnlig fundet Tilslutning hos Dr. Kalkar, Provst Vahl og den af ham redigerede „Almindelig Kirketidende", samt i Anledning af Mødet i Kjøbenhavn hos Præster og Lægfolk af den af Vilhelm Beck ledede „Indre Mission"'s Retning.

Evangélisk Samfund eller **Albrechtsfolk**, en methodistisk Sekt, stiftet iblandt Tyskerne i Nordamerika i Slutn. af 18de Aarh. af Jakob Albrecht, f. 1759 i Pennsylvania af tyskluthersk Slægt. Indtil 1843 virkede den udelukkende blandt Tyskerne i Nordamerika, men har senere ogsaa udbredt sig baade blandt engelsktalende Amerikanere og i Tyskland og Schweiz. Den tæller nu c. 100,000 Tilhængere.

Evangélium, d. e. glad Budskab, betegner i den christne Kirke Budskabet om Christi Komme til Verden. Derefter er det gaaet over til fortrinsvis at bruges om de 4 første Bøger i det nye Test., fordi de give Beretning om dette Herrens Komme og hans Gjerning paa Jorden. Foruden disse 4 kanoniske E. haves adskillige apokryphiske E. fra de første christne Aarh., f. Ex. »E. de nativitate Mariæ«, det arabiske »Historia Josephi fabri lignarii«, det saakaldte »Protevangelium Jacobi«, »E. infantiæ« ell. »E. Thomæ«, »E. Nicodemi«, »E. secundum Ebræos s. Ebionitas; jvfr. **Apokrypher**. **E.** kaldes i Kirkesproget ogsaa det Afsnit af Evangelierne, som oplæses og udlægges i Kirkerne paa Søn- og Festdagene (s. **Perikope**). **Evangelister** kaldes 1) Rejseprædikanter, som i Aposteltiden forkyndte Evangeliet blandt Hedningerne (Ap. Gj. XXI. 8, Eph. IV. 11), 2) Forfatterne til vore 4 Evangelier, 3) enhver, som mundtlig ell. skriftlig udbreder Christendommen. **Evangélisk**, alt, hvad der stemmer overens med den i Evangelierne og de andre nytestamentlige Skrifter overleverede Lære. Fordi de protestantiske Kirker beraabe sig paa denne Kilde alene som Lærenorm, kaldes de **de evangeliske Kirker** og deres Medlemmer **evangeliske Christne**. **Evangeliske Kirke** kaldes særlig den unerede (luthersk-reformerte) Kirke i Tyskland siden 1817. **Evangeliske Raad**, s. **Consilia evangelica**. **Evangeliárium** kaldte man i den gamle Kirke den Bog, som

indeholdt de Afsnit af Evangelierne, der vare anordnede til Oplæsning i Menighederne. Denne i Forening med Epistelbogen, som indeholdt de Afsnit af Brevene, der vare anordnede til samme Øjemed, kaldte man ogsaa Lectionarium ell. Lectionarium plenum. **Evangelieharmonier**, de Bearbejdelser af de 4 kanoniske Evangelier, som sammenarbejde disse for at give deres Indhold i en sammenhængende, overskuelig Form. **Evangēlium ætērnum**, d. e. det evige Evangelium, en blandt de separatistiske Franciskanere i det 13de Aarh. vidt udbredt Lære om Frembruddet af den Helligaands Tidsalder, repræsenteret af Evangelisten Johannes, i hvilken først Christendommen skulde aabenbares i hele sin Herlighed; denne Aandens Tidsalder skulde afløse Sønnens i det nye Testament, repræsenteret af Paulus, der atter havde afløst Faderens Tidsalder i den gamle Pagt, repræsenteret af Peter. Denne Lære, der havde sin Oprindelse i Joachim af Floris's apokalyptiske Skrifter (jvfr. d. Art.) blev af Franciskanermunken Gherardino nedlagt i Skriftet »Introductorius in Evangelium æternum«. Bogen, som først udkom i Paris 1254, blev heftig angrebet af Parisertheologerne, der sendte Udtog deraf til Pave Alexander IV, som fordømte den 1255. Gherardino dømtes til livsvarigt Fængsel; hans Meningsfælle, Franciskanergeneralen Johan fra Parma, blev afsat 1257.

Evans, Sir George de Lacy [ĕvvens], f. 1787 i Irland, blev 1807 Officer og tjente fra 1810 i Spanien og Portugal, hvor han var med i næsten alle Træfninger og især udmærkede sig ved Vittoria og Toulouse. 1814 fulgte E. med Hæren til Nordamerika, medvirkede til Washingtons Indtagelse og i Slaget ved New-Orleans; han deltog 1815 i Slaget ved Waterloo og hørte som Oberstlieutenant til Staben i den Hær, der besatte Paris. Siden slog E. ind paa det politiske Liv, skrev 1828 et Flyveskrift, der gjorde stor Opsigt, om „Ruslands Planer“ og de Farer, som derved truede Europa, og valgtes 1831 til Underhuset som afgjort Liberal (indtil 1841). 1832 gik E. i diplomatisk Ærinde til Dom Pedro i Portugal, 1835—37 anførte han som spansk Generallieutenant den Fremmedlegion, der kæmpede imod Carlisterne, og indtog Ernani og Irun, skjønt først efter haarde Tab. 1846 blev E. Generalmajor og gjenvalgt i Westminster, som han repræsenterede lige til 1865. 1854 anførte E. en Division af Hæren paa Krim, blev saaret ved Alma og lod sig under Slaget ved Inkerman bære fra Lazarethet til Valpladsen, hvor hans Afdeling netop maatte udholde det fjendtlige Hovedangreb. Kort efter maatte E. for sin Helbreds Skyld rejse hjem, modtog Parlamentets Tak og fik flere høje Ordener. I Underhuset virkede E. ufortrødent for Reformer i den engelske Hærordning, foreslog 1860 Afskaffelsen af Officerspatenternes Salg og talte gjentagne Gange imod Pryglestraffen. Han døde 9 Jan. 1870.

Evans, John [s. o.], f. 1823, fremragende engelsk Numismatiker og Archæolog, Præsident for flere lærde Selskaber og rig Papirfabrikant i Nashmills nær ved London. Foruden mindre Arbejder har han udgivet Hovedværker over den ældste britiske Møntprægning (»The Coins of the Ancient Britons«, 1864) og over Englands Sten- og Bronzealder (1872 og 1881).

Evans [s. o.], Miss Mary Ann, s. **Eliot, George**.

Evansville [ĕvvensvill], Stad i Staten Indiana i Nordamerika ved Ohiofloden, 32 M. s. v. for Indianapolis. 29,000 J. (1881). Livlig Industri; udbredt Handel med Korn og Kvæg. Omegnen er rig paa Jærn og Kul. En Kanal fra Eriesøen udmunder her i Ohio.

Evaporēre, afdampe (en Vædske). **Evaporimēter**, d. s. s. Atmometer.

Ewart, Will. [jūart], engelsk Politiker, f. 1798, var 1828—68 Medlem af Underhuset, hvor han som ivrig Radical krævede treaarige Parlamentsvalg og hemmelig Afstemning, foreslog Indskrænkning af Dødsstraffen og Indførelse af det metriske System i Maal og Vægt, samt Forholdsregler til de lavere Klassers Uddannelse; han døde 1869.

Evasiōn, Flugt, Bortløben.

Evectiōn, en Uregelmæssighed i Maanens Længde, som har en Periode af 32 Dage, og hvis største Beløb er 1° 20′ 30″. Den er opdaget allerede af Ptolemæos.

Evelyn, John [ivelin], engelsk Forfatter, f. 1620, d. 1706. Han har bl. a. skrevet to Bøger om Jordens Dyrkning til Skov (»Sylva«) og til Mark og Have (»Terra«), Ting, der interesserede ham meget. Mest bekjendt er maaske den Dagbog (»Diary«), han efterlod sig, med gode Bidrag til Tidens Charakteristik.

Evens, Otto Fred. Theob., dansk Billedhugger, f. 16 Febr. 1826 i Kjøbenhavn, uddannede sig ved Kunstakademiet, hvis mindre Guldmedaille han vandt 1851. Han var udenlands 1858—61 med Akademiets Rejseunderstøttelse og 1865 med det Ancherske Legat. Af hans Værker maa især fremhæves „C. W. Eckersberg“, Billedstøtte i naturlig Størrelse (tilh. Udstillingsfondet), samt de to Statuer af Saxo og Grundtvig og endelig Mindesmærket over Ewald og Wessel ved Trinitatis Kirke. Han blev 1871 Medlem af Akademiet.

Eventuāl ell. **eventuĕl**, det, som finder Sted i et indtræffende Tilfælde, f. Ex. e. Trosfølger. **Eventualitēt**, mulig indtræffende Tilfælde. **Eventuālmaxime**, den Grundsætning i Proceslæren, hvorefter Sagsøgerens samtlige Søgsmaalsgrunde paa den ene Side og Sagsøgtes samtlige Indsigelser paa den anden Side skulle fremføres paa ēn Gang og ikke maa komme frem den ene efter den anden. Denne til Retssagernes Forkortelse sigtende Maxime, der hører hjemme i den romersk-tyske Ret og er en naturlig Virkning af den skriftlige Proces, er i Hovedsagen ogsaa gjennemført i Danmark og Norge.

Everdingen, Albert eller Allart van, hollandsk Landskabsmaler, f. 1612 (1621?) i Allmaar, d. 1675 i Amsterdam, uddannede sig under R. Savery og P. Molyn, men lærte paa en Rejse Norges Natur at kjende og tiltaltes i den Grad af det storladne i dens Former, at han senere næsten udelukkende hentede sine Motiver derfra. Han hører til den hollandske Skoles fortrinligste Landskabs-

malere og er hos os i særlig Grad godt repræsenteret i den kgl. Malerisamling. Han har raderet 162 Blade, mest Landskaber, men dog ogsaa en Række ypperlige Illustrationer til Reineke Fos. Hans ældre Broder, **Cesar v. E.**, f. 1606, d. 1679, var Historie- og Genremaler, den yngre, **Jan v. E.**, f. 1625, d. 1656, var Stillebens-Maler.

Everest, George, f. 4 Juli 1790 i Nærheden af Brecon i Wales, blev opdraget til Officer i Landhæren og gik 1806 som Artillecadet til Ostindien. Efter 1814—16 at have foretaget en topographisk Recognoscering af Øen Java blev han 1818 første Assistent ved Indiens trigonometriske Opmaaling, som han senere 1823—43 selvstændig ledede. Han fuldendte derved 1841 den indiske Meridiangradmaaling, som han beskrev i »Measurement of two sections of the meridional arc of India« (2 Bd., 1847). Efter ham benævnte hans Efterfølger Waugh det højeste hidtil bekjendte Bjærg Mount Everest ell. Gaurisankar; det ligger i Himalajakjæden paa Grænsen af Nepal og Tibet og er 28,170 F. højt. E. traadte 1843 ud af Tjenesten med Oberstss Rang, blev slaaet til Ridder 1861 og døde i London 1 Dec. 1866.

Everett, Alex. H., f. 19 Marts 1790 i Boston som Efterkommer af en af Massachusetts's første Nybyggere, lærte Retsvidenskab hos J. Q. Adams og fulgte ham 1809 som Legationssecretær til Rusland. 1812 kom han hjem og blev Sagfører, men gik 1815 som Legationssecretær til Haag og var 1818—24 Affending smstds. og 1825—29 i Madrid. Under sin Fraværelse fra Fædrelandet strev E. to større Skrifter om Europas og Amerikas politiske Stilling og de store Magters indre Forhold og Fremtidsudsigter, det første 1822, det andet 1827, og desuden et Modskrift imod Malthus's Lære om Folkemængdens Tilvæxt (1823). Efter sin Hjemkomst blev E. valgt til Senatet i sin Fødestat og hjalp sin yngre Broder i Udgivelsen af »North American Review«; han nærmede sig efterhaanden det demokratiske Parti og brugtes 1845 i en diplomatisk Sendelse til China, hvor han døde i Canton 29 Mai 1847. Hans samlede »Essays« udkom 1845—47 i to Bind. — Hans yngre Broder, **Edvard E.**, f. 11 Apr. 1794, var først unitarisk Præst i Boston, men blev 1815 udset til at være Professor i Græsk ved Universitetet i Cambridge. For at uddanne sig hertil gik E. til Europa, studerede i to Aar i Göttingen, rejste i England, Frankrig og Sydeuropa og kom først hjem 1820. Han begyndte nu at holde Forelæsninger og overtog desuden Udgivelsen af »North American Review«, som under hans Ledelse vandt et betydeligt Navn. Ligeledes var han 1824 den første, der holdt offentlige Forelæsninger over literære og videnskabelige Emner (siden samlede i 3 Bd., 1826—56). 1825—35 valgtes E. som Whig til Repræsentanthuset, tog vigtig Del i Forhandlingerne og var en Tid lang Formand for Udenrigsudvalget. 1836—40 var E. Gouverneur i Massachusetts, 1841—45 Affending i England og derefter Præsident for Harvard Universitet indtil 1849. Siden hengav E. sig mest til literære Sysler, men var dog i Vinteren 1852—53 Udenrigsminister og i den næste Samling Unionssenator. Endelig lod han sig 1860 opstille som Candidat til Vicepræsidentposten af det Parti, der vilde hævde Unionen uden at røre ved Slaveriet, men sluttede sig n. A. uden Forbehold til Lincolns Regering, da Oprøret udbrød. Hans sidste Gjerning var at fremkalde Kjøbet af Washingtons Bolig Mount Vernon til Folkets Ejendom; han virkede herfor ved at holde Forelæsninger hele Landet over om Washingtons Betydning. E. døde 15 Jan. 1865. Hans Taler udkom 1869 i 4 Bd. Brødrene E. regnes blandt Nordamerikas bedste Forfattere.

Everghem, Flække i den belgiske Prov. Østflandern, 1 M. n. for Gent. 7,000 J. Linned- og Bomuldsmanufakturer, Bryggerier og Brænderier.

Everlasting, engl., d. e. „stedsevarende", et stærkt, tæt vævet, 5traadet Atlas, skraatstribet paa Retten. Det kan være af tvundet Bomuldsgarn og svarer da omtrent til engelsk Læder eller af Kamuld paa Vrangen, tvundet Bomuldsgarn eller Kamuld paa Retten og svarer da omtrent til Lasting eller Brunel.

Evert, et lille, fladbundet Skib, der bruges paa Vestkysten af Slesvig, paa Elben og i Holland. Den er almindelig taklet som en Jagt, ofte med en lille Mast agter (Pappegøjemast) og saa godt som altid forsynet med Sværd (s. d. A.).

Evertebräter (d. e. hvirvelløse) kaldes alle lavere Dyr i Modsætning til Hvirveldyr.

Evesham [ihvsham], Stad i Worcester-Shire i England ved Floden Avon, 3 M. s. ø. for Worcester, med 5,000 J., bekjendt af Slaget 4 Aug. 1265, i hvilket Prinds Edvard (senere Edvard I) fuldstændig overvandt Simon Montfort, Jarl af Leicester, der tillige med sin Søn faldt i Slaget.

Evident, øjensynlig, soleklar.

Evige Jøde. Legenden om den e. J., som ikke kan dø, men til Straf maa vandre ustadig omkring indtil Christi Gjenkomst, synes at være opstaaet i det 12te ell. 13de Aarh. blandt de østerlandske Christne. I Munken Matthæus Pariensis's »Historia Anglicana« til 1229 fortælles der, at han, den Gang Jesus blev anklaget for Pilatus, var Dørvogter og hed Karthaphilus. Da Frelseren blev ført ud af Retssalen, havde han slaaet ham og sagt: „Gaa hurtigere, Jesus, gaa, hvorfor tøver du?" Jesus havde set paa ham med et alvorligt Blik og sagt: „Jeg gaar; men du skal blive indtil jeg kommer tilbage". Kartaphilus vandrede fra hin Tid omkring i alle Lande. I hvert Aarh. faldt han i en svær Sygdom og foryngedes da til en Alder af 30 Aar, i hvilken Alder han havde forhaanet Frelseren. 1547 skal han have vist sig i Hamborg og fortalt, at han havde været Skomager i Jerusalem og nægtet Herren Hvileplads, ja endog slaaet ham, da han paa Vejen til Golgatha søgte Hvile uden for hans Hus. Christus skal da have sagt til ham: „Jeg vil hvile her, men du skal vandre, indtil jeg kommer igjen". Fra den Stund vandrede han rastløs omkring. Senere forekommer han under Navnene Jo-

sephus, Ahasverus, Gregor og Buttadæus. I det 17de Aarh. vorede Skrifterne om den e. J. op til en hel Literatur, indtil Prof. Schulz 1689 i en Disputats godtgjorde, at hans Existens hørte til Digtningens Verden. Araberne have et lignende Sagn og kalde ham Zerib. — Jødernes rastløse Omvanken har vel tidlig givet Anledning til Legenden, der er et Billede paa det hele Folks senere Historie. Sagnet er i den nyere Tid paa mangfoldig Maade blevet behandlet af Digterne (i Danmark bl. a. af H. C. Andersen og Paludan-Müller).

Evighedsblomst, fælles Navn for flere Planter af de kurvblomstredes Familie, hvis Blomsterkurve ere forsynede med et tørt og hindeagtigt Kurvdække, og som paa Grund heraf kunne opbevares, længe efter at de ere afplukkede, uden at forandre Form eller Farve. I denne Betydning henregnes flere Arter af Slægterne Xeranthemum, Rhodanthe, Gnaphalium o. fl. til E., men især er Navnet anvendt for Slægten Helichrysum, af hvilken kun én Art, **den gule E.** (H. arenarium), er vildtvoxende i Nordeuropa paa tørre Bakker og Sandmarker, ogsaa her i Landet. Flere Arter findes i Sydeuropa, f. Ex. H. Stoechas, men det største Antal findes ved det gode Haabs Forbjærg. Som Prydplanter dyrkes hos os H. bracteatum fra Nyholland og H. orientale fra Kreta. Denne sidste bliver i flere Egne af Sydeuropa dyrket i det store som Handelsartikel; dens gule Blomsterkurve, som stundum blive kunstig farvede, bruges almindelig til forskjellige Arter Blomsterpynt. Ogsaa af Slægten Antennaria tillægges der flere Arter Navnet E., f. Ex. A. margaritacea (den hvide E.) fra Nordamerika, som dyrkes almindelig i Blomsterhaver, og den her i Norden almindelig paa Heder og tørre Bakker vildtvoxende A. dioeca (rød E.) med smaa, rosenrøde Blomsterkurve, samlede i en halvskjærmformet Kvast i Spidsen af Stængelen. Til Gnaphalierne hører den smukke, fra Rejser i Schweiz hyppig hjembragte „Edelweiß" (Gnaphalium Leontopodium), hvis Blomsterhoveder ere omsluttede af hvidfiltede Blade, der danne ligesom en stor Blomst.

Evoe, s. **Euios**.

Evolūt (d. e. den afviklede) til en given plan Curve er den Curve, af hvilken den givne kan tænkes frembragt ved Afvikling af en Traad, lagt om E., idet saa et Punkt af Traaden beskriver den givne Curve, **Evolvénten**. E. indeholder alle Evolventens Krumningscentrer. **Evolutiōn**, Udvikling, Afvikling; i Krigssproget en Bevægelse, hvorved en Afdeling af en Hær eller Flaade gaar over fra én Stilling til en anden. **Evolutiōnstheorī**, s. **Spencer, Herb.**

Evolvént, s. **Evolut**.

Evora [ē], befæstet Hovedstad i den portugisiske Prov. Alemtejo, 15 M. ø. for Lissabon. 14,000 J. Ærkebispesæde. Prægtig Kathedralkirke; Museum for romerske Oldsager. Vin- og Oljeavl. Den Vandledning, som forsyner Byen, skal være anlagt af Sertorius 80 f. Chr. Et gammelt Dianatempel benyttes nu til Slagtehus. I **Evoramonte**, 3 M. n. ø. for Staden, frasagde Dom Miguel sig den portugisiske Krone 1834.

Evreux [evrö], Hovedstad i det franske Dep. Eure ved Floden Iton, 12 M. v. til n. for Paris. 15,000 J. Bispesæde, smuk gotisk Kathedralkirke, Theater, Jærnbanegaard; Linned- og Strømpevæverier. Romerske Oltidslevninger. I Nærheden ligger Slottet Navarre, hvor Kejserinde Josephine efter Skilsmissen fra Napoleon I jævnlig opholdt sig.

Evviva, it., leve!

Ex (lat., d. e. ude af) bet. i Sammensætninger hyppig forhenværende, bringe til at ophøre, som Exkejser, Exminister, Exarticulation, expropriere.

Ex ell. **Exe**, Flod i det sydvestlige England, udspringer i Somerset-Shire og falder ved Exmouth i Devon-Shire ud i Kanalen.

Exacerbatiōn, en som oftest forbigaaende Opblussen af en Sygdom, modsat Remission; det er især Febersygdomme, der exacerbēre, oftest om Aftenen og Natten.

Exáct, nøjagtig. **Exacte Videnskaber** ere de, som i Følge Beskaffenheden af deres Gjenstand ere i Stand til at yde aldeles nøjagtige, d. e. i Maal og Tal udtrykte Resultater, altsaa dels selve Mathematiken, dels alle de Videnskaber, som tillade Anvendelsen af mathematisk Methode, som Astronomi, Mechanik, Physik osv.

Exaltēret, overspændt. **Exaltādos** var 1820—40 i Spanien Navn for de yderlige liberale i Modsætning til de maadeholdne, Moderados. E. fik senere Navnet „Progressister", hvorfra „Demokraterne" og „Republikanerne" efterhaanden udskilte sig som de yderligste Grupper.

Exāmen, lat., Prøve, særlig en — mundtlig eller skriftlig — Kundskabs- ell. Modenhedsprøve som Afslutning paa en Undervisning som Helhed eller dens enkelte Led og som Betingelse for Adgangen til en Undervisningsanstalt eller for Opnaaelsen af visse Samfundsgrader (civile og militære Embeder, akademiske Grader, faglige Virksomheder): Optagelsesprøve, Halvaars- ell. Aarsprøve, Afgangsprøve ved en Skole (jvfr. **Artium**), Adgangsprøve ved en militær, polytechnisk ell. akademisk Læreanstalt, alm. forberedende Prøve og Embedsprøve som Betingelse for Adgangen til theologiske, juridiske, medicinske, pædagogiske Embeder og Virksomheder osv. E. bliver da enten „bestaaet" eller „ikke bestaaet", i første Tilfælde tit efter forskjellige Grader: med 1ste, 2den eller 3dje „Charakter", med Vidnesbyrd som „meget duelig", „duelig", „ej uduelig" eller „bekvem", „ej ubekvem" osv. og deraf følgende videre eller snævrere Adgang til de Goder, E. betinger. **Examinānd** (ogsaa Examenscandidat), den, der underkaster sig Prøven; **Examinātor**, den, der examinērer, d. e. gjennem mundtlig Forhandling med Examinanden, **Examinatiōn**, foretager Prøven, i Regelen med Censorer, Meddommere, ved Siden, som særlig, hvor de ere tilforordnede af de vedkommende Autoriteter som Tilsynsmænd, opgive Æmnet for Examinationen. **Exāmenscommissiōn**, en af Autoriteterne udvalgt Kreds af Examinatorer, fra hvilken, af Hensyn til den derved tilstræbte større Ligelighed og Upartiskhed ved Prøven,

Examinandernes Lærere som Regel ere udelukkede.

Exanthēm, Hududslæt. **Exanthemātiske Febre**, de med et E. forbundne febrile Sygdomme, Kopper, Skarlagensfeber, Mæslinger osv.

Exārch (ἔξαρχος) kaldtes under de første græske Kejsere en Statholder i en uden for det egentlige østromerske Rige liggende Provins, f. Ex. Afrika efter Vandalerrigets Undertvingelse. Især kaldtes saaledes den i Ravenna residerende Statholder i Italien, som efter det østgotiske Riges Undertvingelse ved Narses 553 blev en Provins af det græske Kejserdømme. Provinsen kaldes **Exarchātet** og indskrænkedes efter Longobardernes Indvandring til Italien snart til det nuværende Romagna og Kyststrækningen fra Rimini til Ancona. 752 gjorde Longobarderkongen Aistulf Ende paa Exarchatet, men Frankerkongen Pipin d. lille nødte ham allerede 756 til at afstaa det og skjænkede det til Pavestolen, hvorved Grunden blev lagt til Kirkestaten. — I Kirken var E. oprindelig en almindelig Titel for Biskopperne; senere betegnede det en højere Biskop, under hvem flere andre stod. 1870 oprettedes en bulgarsk Kirke under en E.

Exarticulatiōn, s. Amputation.

Exaudi, lat., d. e. bønhør, er den kirkelige Benævnelse paa den 6te Søndag efter Paasken. Navnet hidrører fra Begyndelsesordet i Indgangen til den katholske Messe paa denne Dag, som er affattet efter den 27de Ps.

Excellēns, Ypperlighed, Herlighed, en Titel, som først førtes af de longobardiske, derpaa af de frankiske Konger og de tyske Kejsere indtil det 14de Aarh. I det 15de Aarh. brugte de italienske Fyrster den, indtil de fra det 17de Aarh. ombyttede den med „Altezza". Siden bruges den i de fleste Lande om høje Embedsmænd — i Danmark have saaledes alle til første Klasse af Rangforordningen hørende Personer Prædicatet „Excellence" —; i Italien (Eccellenza) skulde den kun bruges om Adelsmænd, men tillægges enhver Fremmed, hvem man vil vise Artighed.

Excentricitēt er i en Ellipse og Hyperbel Forholdet mellem Brændpunkternes Afstand og den store (første) Axe. Planetbanerne ere Ellipser med meget smaa E. **Excēntrisk**, hvad der ligger uden for Centrum af en Cirkel; i figurlig Betydn. overspændt, phantastisk, uden for det sædvanlige. **E. Skive**. Under dette Navn indbefatter man i Almindel. to helt forskjellige Slags Maskinorganer, af hvilke det ene omhandles under det rigtigere Navn urunde Skiver, fordi de intet Centrum have. En e. Skive i strængere Forstand er cirkelrund, men excentrisk fæstet paa en Omdrejningsaxel, saaledes at en Skiven omsluttende Ring og hvad dermed sættes i Forbindelse ved Axlens Omdrejning faar en frem- og tilbagegaaende Bevægelse. Det samme kan bevirkes ved en e. **Tap**, der anbringes paa en Skive, paa Armen til et Tandhjul o. desl., og som kan betragtes som et Slags Krumtap. Den e. Skive finder sin vigtigste Anvendelse ved Styringen paa Dampmaskiner.

Exceptiōn, i videste Forstand enhver Indsigelse, der i en Retssag rejses af den ene Part imod, hvad der af Modparten er fremført, i mere indskrænket og egentlig Forstand i Modsætning til Benægtelse (Negation) kun en saadan Indsigelse, der bestaar i Fremførelsen af et nyt Factum, der, selv under Forudsætning af de af Modparten fremførte Factas Rigtighed, tilintetgjør Betydningen af disse. Det praktiske Resultat af Forskjellen imellem Benægtelse og E. er da den, at, medens Benægtelsen af Modpartens Paastande nøder denne til at føre Bevis for dem, maa den, der har fremsat en E. i egentlig Forstand, i Regelen selv bevise den, naar Modparten ikke vil erkjende dens Rigtighed. De hyppigst forekommende E. have i Processystemerne faaet deres egne, mest latinske Navne. Excĕptio mānus, Fragaaelse af Underskriften under et Document, er imidlertid ikke nogen E. i egentlig Forstand, men en Benægtelse. **Excipēre**, fremsætte en E.; gjøre Uddrag f. Ex. af et Skrift. **Exceptionel** [nĕll], hvad der gjør en Undtagelse fra det sædvanlige.

Excerpēre, gjøre Uddrag, Udtog af; **Excērpt**, Uddrag, Udtog.

Excēs [sĕss], Uorden, Udsvævelse; i det jurid. Sprog Overskridelse af det tilladeliges Grænser. E. i Nødværge finder saaledes Sted, naar den, der befinder sig i et Tilfælde, som berettiger ham til Nødværge, gaar videre i sin Magtanvendelse, end han har Ret til. Efter saa vel den danske som den norske Lovgivning kan saadan E. belægges med en mindre Straf end den for den forsætlige Forbrydelse bestemte. — **Sphærisk Exces** kaldes i Rumgeometrien Forskjellen mellem Vinkelsummen af en sphærisk Polygon og en plan Polygon med lige saa mange Sider.

Exchequer, Court of [tschĕkker], (af det franske échiquier, Skakbræt), Skatkammerretten, sandsynligvis saaledes kaldt paa Grund af det tærnede Gulv, var den ene af de 3 højeste Retter i England (s. **Court**). Court of Exchequer-Chamber var derimod Foreningen af alle disse 3 Retters Medlemmer, som udgjorde en Appelinstans for hver enkelt af de 3 Retter. Den engelske Finansminister kaldes Chancellor of the E., Skatkammerkansler.

Excisiōn, Udskæring af en Svulst eller anden Del af Legemet, et fremmed Legeme osv.

Excitāntia, lat., Lægemidler, der fremkalde **Excitatiōn** ell. Ophidselse, væsentlig d. s. s. oplivende eller analeptiske (s. d. A.) Midler.

Exclamatiōn, Udraab.

Excludēre, udelukke; **Exclusiōn**, Udelukkelse; **exclusīv**, som lukker sig ude fra Samkvem med andre; **exclusīve**, med Udelukkelse af, ikke medregnet (modf. inclusive).

Excommunicatiōn, Udelukkelse af Kirkesamfundet, s. **Ban**; **excommunicēre**, sætte i Kirkens Ban.

Ex consēnsu gēntium, lat., i Overensstemmelse med alles Mening.

Excoriatiōn, Hudløshed, Blottelse af Læderhuden ved Overhudens Bortfjærnelse som Følge af Skrabning, Gnidning, Slag osv.

Excremēnter, de ved Fordøjelsen tilbageblivende Rester af Tarmindholdet (Planteceller, elastisk Væv, Kjødtrævler, Stivelsekorn, Fedt, Kalk- og Magnesiasalte osv.), der udtømmes

gjennem Endetarmen. E. indeholde i Almindel. 75 pCt. Vand, men deres Consistens er dog forskjellig, efter som de blive længere (haard ved Forstoppelse) eller kortere Tid (blød, vandagtig ved Diarrhoe) i Tyktarmen, hvor E. dannes ved Opsugning af en stor Del af det flydende Tarmindholds Vand og formes. Deres Farve skyldes det forandrede Galdefarvestof. Aarsagen til den ejendommelige (excrementielle) Lugt er ikke tilstrækkelig bekjendt.

Excrescēns, Udvæxt, en Fremragning, der danner sig paa en af Legemets frie Flader (paa Huden eller de indvendige Organers Overflade) enten ved en stærkere Udvikling af naturlige Væv (Vorter, Kondylomer, visse Polyper osv.) eller ved Dannelsen af nye, sygelige Væv (Kræft, Cancroïd osv.). Efter den Fare, de medføre for Individet, deles de i god- og ondartede E.

Excretiōn, Udsondring, s. Afsondring. **Excrēt**, et Produkt af E., f. Ex. Urinen.

Excursiōn, Udflugt, Lystreise.

Executiōn, Udførelse, Iværksættelse; Henrettelse; i Musik Foredrag. I jurid. Forstand er E. den ved Statens tvingende Magt iværksatte Fuldbyrdelse af en Dom eller en anden i Klasse dermed stillet Retsakt (navnlig et offentligt Forlig eller i visse Tilfælde en Øvrighedsresolution). Den Magt, som foretager E., exeqvērer, er i civile Sager saa vel som i alle Tilfælde, hvor en Formuepræstation er paalagt Domfældte, efter den danske og norske Lovgivning en judiciel Autoritet, nemlig Fogeden, hvorimod Straffedomme, der gaa ud paa andet end Formuepræstationer, i Danmark fuldbyrdes af Øvrigheden. For at en Dom i en civil Sag skal kunne erholdes exeqveret, udfordres i Almindelighed, at en vis i Dommen selv bestemt Frist efter dens Forkyndelse for Domfældte (terminus executionis) er forløben, medens paa den anden Side det vigtigste Slags Domme, nemlig de, hvorefter noget skal betales, skulle være exeqverede inden en vis Tid, i Danmark Aar og Dag, i Norge tre Aar efter deres Affigelse, da de ved Overskidelsen af denne Frist (fatalia executionis) tabe deres Executionskraft. Naar Dommen gaar ud paa at betale Penge, sker E. i civile Sager derved, at der gjøres Udlæg i den domfældtes Gods, medens Betalingen ikke længere kan fremtvinges ved Gjældsfængsel. Gaar Dommen ud paa at foretage en Handling, og denne ikke umiddelbart kan fremtvinges f. Ex. ved Udsættelse af en fast Ejendom, paalægger Dommeren i Almindelighed Tvangsmulkter (s. Dagmulkt). For Resten er det først efterhaanden som Retstilstanden er bleven mere udviklet, at en offentlig E. ved Statsmagtens Hjælp er bleven indført; under den ældste danske Retsforfatning var det overladt den private Domhaver selv ved et Slags, dog kun under visse Indskrænkninger tilladt Selvtægt, det saakaldte Nam (s. d. A.), at fuldbyrde den af ham over en anden erhvervede Dom. **Executiv Magt**, udøvende Magt, er den ene af de tre store Hovedgrene, hvori Statsmagten falder, den udøvende, lovgivende og dømmende, og som i en constitutionel Stat nødvendig maa være adskilte fra hverandre, da navnlig den e. Magt er den eneste af dem, som under en saadan Forfatning kan tilkomme Kongen alene. **E. Proces** er en særegen Art i Tyskland forekommende hurtig Retsforfølgning, som navnlig bruges i Sager, der støtte sig paa klare Haandskrifter, og hvis Særegenhed bestaar i, at den sagsøgte er afskaaren fra alle Indsigelser, som ikke ligeledes strax kunne bevises ved Haandskrifter eller skulle afgjøres ved Ed, hvorimod han, hvis han har saadanne Indsigelser, maa gjøre dem gjældende senere under et nyt Søgsmaal. Det er saaledes en Procesmaade af lignende Art som den, der er bleven indført i Danmark ved Frdn. af 25 Jan. 1828 og i Norge ved Vexelprocesloven af 17de Juni 1880. **Exsecūtor testamĕnti** kaldes den Person, der af en Arvelader er indsat til at udføre hans Testaments Bestemmelser. Efter den danske Skiftelov af 30 Nov. 1874 maa E. altid forsynes med Udnævnelse af Øvrigheden, og han kan ikke beklædes med Myndighed til at afgjøre Tvistigheder paa Skiftet. I Norge kan saadan Myndighed meddeles ved kongelig Confirmation.

Exegēse, Forklaring eller Udlægning, ensbetydende med det latinske Interpretation, bruges især om Udlægningen af den hellige Skrift. E.s Opgave er at gjengive de hellige Skrifters Indhold i en for Nutidens Læsere tilgængelig Form, men uden Forvanskning, og derfor er den første Fordring, der maa stilles til en Exegĕt eller Skriftfortolker, den, at han virkelig forstaar de hellige Forfatteres Tankegang, hvilket kun er muligt under Forudsætning af, at han deler deres Tro; det har altid stadfæstet sig, at den rationalistiske E., om han end forstaar Skriftordets Bogstav, dog ikke er i Stand til fuldt og sandt at gjengive dets Indhold. Ved Siden heraf maa tillige kræves, at Exegeten besidder grundig Indsigt i det af Forfatterne brugte Sprog og den ejendommelige Maade, hvorpaa de bruge det, samt nøje Kjendskab til de historiske Forhold, hvorunder Skrifterne ere fremkomne. Fortolkningen skal altsaa være ikke blot theologisk, men ogsaa grammatisk og historisk. Doctrinel ell. dogmatisk kaldes E., naar den ensidig har Øjet rettet paa Læreindholdet i et Skrift; praktisk, naar den fornemmelig tager Hensyn til Anvendelsen i Livet; moralsk, naar den væsentlig sigter paa det sædelige Moment; om den allegoriske E. og dens Historie, samt om den typiske E. s. Allegori. I Modsætning til Alexandrinernes Allegoriseren brugte den antiochenske Skole en historisk-grammatisk Udlægning. Blandt dens Disciple kan Chrysostomus nævnes som Oldkirkens ypperste Exeget. Med Hierarchiets Udvikling og Fastsættelsen af det kirkelige Dogme sank senere fra det 6te til det 12te Aarh. E. ned til en traditionel Sammenarbejden af Fædrenes Meninger, de saakaldte Catener (s. d. A.). Først hos Middelalderens Scholastikere, som Abailard, Bernhard af Clairvaux, Thomas af Aqvino o. fl., finde vi atter en mere selvstændig Behandling af den hellige Skrift; de skjelne mellem en firdobbelt Betydning af Skriften: 1) den bogstavelige, 2) den allegoriske med Anvendelse paa Christus og Kirken, 3) den tropologiske ell. moralske og 4) den anagogiske med Anvendelse paa den

triumpherende Kirke og paa det usynlige Overhovedet. Ved Videnskabernes Gjenopblomstren i det 15de Aarh. blev der banet Vej for en bedre E., fornemmelig ved Laurentius Valla, Erasmus, Jakob Faber o. fl. Deres Arbejder bleve benyttede af Reformatorerne i det 16de Aarh., og baade Luther og Melanchton saa vel som Zwingli og Calvin have store Fortjenester af E. Den derpaa følgende protestantiske Orthodoxi bandt atter E. i traditionelle Former („orthodox E."), medens Pietismens E. kun gik ud paa Opbyggelse. I det 18de Aarh. hævdede Ernesti, Semler, Michaelis og Gesenius atter den historisk-grammatiske Fortolkning, men paa saa ensidig Vis, at Skriftens Charakter som hellig Skrift ikke kom til sin Ret, og de bleve derfor Banebrydere for den rationalistiske E., der trods al Lærdom ikke har formaaet at give en for Menighedens Behov tilfredsstillende Skriftudlægning; ikke desto mindre har den faaet stor Betydning ogsaa for den troende E.s Udvikling ved den Styrke, hvormed den har betonet, at et Oldtidsskrift maa forstaas ud fra Datidens historiske Forhold. Denne Ros tilkommer særlig Baur og Tübingerskolen, hvem selv de ivrigste Modstandere ville sige Tak for den Spore til dybere Indtrængen i den nytestamentlige Tids Historie, som Skolens negative Kritik har givet dem. For den gammeltestamentlige E.s Vedkommende synes Wellhausens negative Kritik nu at skulle faa en lignende Betydning. Blandt de betydeligste nyere Exegeter kunne nævnes Tyskerne Hengstenberg, von Hofmann, Delitzsch, Keil, Olshausen, Meyer, den franske Schweizer Godet, Englænderen Lightfoot o. m. a.

Exelmans, Remy Jos. Isid., Greve [mäng], fransk General og Pair, f. 13 Nov. 1775 i Bar le Duc, udmærkede sig 1799 under Championnet ved Neapels Erobring og som Murats Adjudant i Krigen mod Østerrig 1805. Efter Slaget ved Eylau blev han Brigadegeneral og fulgte med Murat til Spanien, men blev her Krigsfange og ført til England. Først 1811 blev han løsladt og gik atter til Murat, som imidlertid var bleven Konge i Neapel, gjorde derpaa Felttogene 1813—15 med i den franske Hær som Divisionsgeneral, blev af Napoleon I udnævnt til Pair 1815, commanderede i de 100 Dage en Afdeling af Reserve-Cavaleriet, men deltog ikke i Slaget ved Waterloo, da han hørte til Grouchys Troppecorps. Efter den anden Restauration blev han forvist 1816 og levede derpaa i Belgien og Nassau, indtil han 1823 fik Tilladelse til at vende tilbage. Af Ludvig Philip fik han atter Sæde i Pairskammeret 1831, blev 1849 Æreslegionens Storkansler, blev af Præsident Ludvig Napoleon udnævnt til fransk Marschal og døde 22 Juni 1852.

Exēmpel, Mønster, Forbillede; **exēmpli grātia** (ell. causa), lat., f. Ex. **Exemplār**, Mønster, Forbillede; et enkelt Stykke blandt flere af samme Slags. **Exemplārisk**, efterlignelsesværdig; advarende. **Exemplāriter**, paa en til Mønster eller til Advarsel og Afskrækkelse tjenende Maade.

Exemtiōn kaldes i Kirkeretten Fritagelsen fra at staa under den ordentlige, umiddelbart foresatte gejstlige Øvrigheds Jurisdiction. Især er Klostergejstligheden i den romerske Kirke **eximēret** ell. befriet fra at staa under Diøcesanbiskoppernes Jurisdiction.

Exequātur, lat., kaldes den Tilladelse, som en fremmed Stats Consul for at kunne udøve sine Consularforretninger skal have fra det Lands Regering, hvor han er ansat. **Exeqvēre**, s. **Execution.**

Exercēre, øve, især i Vaabenbrug og Evolutioner. **Exercīts**, selve Øvelsen. **Exercice**, fr. [sihs], musikalsk Øvelsesstykke.

Exeter [ēx], 1) Hovedstad i Devon-Shire i England, 34 M. v. s. v. for London ved Floden Ex, 2 M. fra dens Udløb i Kanalen. 38,000 I. (1881). Bispesæde, prægtig Kathedralkirke, talrige Undervisnings- og Velgjørenhedsanstalter. Betydelig Handel og Skibsfart. Store Bryggerier, Garverier, Jærnstøberier og Papirfabriker. 2) Stad i Staten New-Hampshire i Nordamerika ved Floden Piscataqua, 7 M. s. ø. for Concord. 10,000 I. Bomuldsindustri. Rigt doteret højere Undervisningsanstalt.

Exfoliatiōn, lagvis, frivillig Afstødning ell. operativ Afløsning af de ydre Dele af et af Legemets haardere Væv, især Ben eller Brusk.

Exhalatiōn, Uddunstning, Udaanding.

Exhaustor, et Apparat til at suge Luft, f. Ex. usund Luft i Bjærgværker, Gas fra Retorter osv. Hyppigst bruges en Viftebælg eller et Apparat, hvor en Dampstraale river Luften med sig.

Exigibel kaldes en Fordring, for hvilken der er erhvervet executionskraftig Dom eller Forlig (undertiden ogsaa selve Dommen eller Forliget). Jvfr. **Execution.**

Exil, Landflygtighed. S. **Babyloniske Exil. Exilēre**, landsforvise.

Ex improvīso, s. **improvisere.**

Existēns, Tilværelse, Livsophold. **Existēre**, være til, opholde Livet.

Exmouth [ēxmudh], Stad i Devon-Shire i England, 2 M. s. ø. for Exeter ved Floden Ex's Udløb i Kanalen. 7,000 I. Havn. Søbade.

Exmouth, Edv. Pellew [s. o.], engelsk Admiral, f. 19 Apr. 1757, deltog allerede 1777 i Krigen mod Nordamerika og Frankrig og blev 1782 Capitain. 1793 førte han en Fregat, blokerede 1799 Rochefort og 1802 Ferrol og sendtes 1804 som Contreadmiral til Indien, hvor han siden indtog de danske Besiddelser. 1810 blev E. Viceadmiral og 1814 ophøjet til Peer; han understøttede 1815 Bourbonernes Gjenindsættelse i Neapel og tvang i Aug. 1816 ved et forfærdeligt Bombardement Dejen af Algier til at frigive de christne Slaver og love Ophør af Sørøverierne. Han døde 23 Jan. 1833.

Exmouth Bugten [s. o.], en Havbugt i Vestaustralien mellem 21½° og 22½° s. Br., skærer sig fra N. mod S. ind i Landet. Halvøen, som begrænser Bugten mod V., ender mod N. i Nordvestcap.

Exner, Johan Julius, dansk Maler, f. 30 Nov. 1825 i Kjøbenhavn, var Elev af J. L. Lund og Kunstakademiet, men førtes efterhaanden fra historiske Studier ind paa Gjen-

givelse af Folkelivet. I Førstningen søgte han Gjenstanden for sine Fremstillinger i Amagerbondens Liv, „Et Besøg hos Bedstefaderen" (1853, belønnet med Udstillingsmedaillen), „Bondebryllup paa Amager" m. fl., der gjorde hans Navn bekjendt og udbredtes i Lithographi i et Omfang, som neppe er blevet nogen anden dansk Kunstners Arbejder til Del. Senere skildrede han den sjællandske Landalmues og den fanøske Fiskerbefolknings Liv og Færd i en Række Billeder, medens enkelte Skildringer af svensk Folkeliv ere gledne ind derimellem. Ved Siden heraf har han udført flere Portrætgrupper med Personer i hel Figur under Legemsstørrelse, saaledes sammenstillede, at de tilnærmelsesvis danne Livsbilleder fra de dannede Klassers Verden. Et saadant Billede er f. Ex. „Chr. Winther paa en Spaseretour". E. var 1857—58 i Italien og blev 1864 Medlem af Kunstakademiet i Kjøbenhavn. 1876 fik han Titel af Professor.

Ex nihilo nihil, lat., af intet kommer intet.

Exodus [ĕx], d. e. Udgang, kaldes den 2den Mosebog, fordi den skildrer Israels Udgang af Ægypten.

Ex officio, lat., paa Embeds Vegne, i Embeds Medfør, bruges navnlig om, hvad en Dommer eller anden Embedsmand i Følge denne sin Stilling er ubetinget pligtig at foretage eller statuere uden Hensyn til, om der af de paagjældende selv sker nogen Opfordring til ham derom eller nogen Paastand derpaa.

Exoneratiōn, Lettelse, Befrielse; **exonerēre**, lette, befri for en Byrde.

Exophthālmus, Øjets Fremtrængning af dets Hule, enten ved Tryk af Svulster i dennes bageste Del eller ved Lamhed af de Øjemuskler, der bidrage til at holde Øjet i dets Leje.

Exorbitānt, umaadelig, overdreven, urimelig.

Exorcisme, s. **Djævlebesværgelse**.

Exosmōse, s. **Endosmose**.

Exostōse, s. **Bensvulst** und. **Ben**.

Exotērisk, udvortes, bestemt for uindviede, for Menigmand, almindelig; jvfr. **esoterisk**.

Exōtiske Planter, Planter, der ere indførte fra et fremmed Land og maa dyrkes i Væxthuse.

Expansiōn, Udvidning. **Expansiōnsmaskine** kaldes i Modsætning til Fuldtryksmaskine en saadan Dampmaskine, i hvilken Dampens Adgang til Cylinderen afspærres, forinden Stemplet har tilbagelagt sin hele Vandring. Da Dampen endnu kan afgive en hel Del Kraft under sin Expansion, er denne Indretning i og for sig fordelagtigere; men jo tidligere man afspærrer, desto større, tungere og kostbarere bliver Maskinen, desto ustadigere dens Gang. Complet Fuldtryk bruges i Grunden aldrig; derimod indrettes ofte foranderlig Expansion, der kan rette sig efter den Kraft, som til enhver Tid behøves. Ved dobbeltvirkende stationære Maskiner lukker man ikke gjærne af tidligere end ½ Vandring; ved enkeltvirkende (Pumpemaskiner, cornishe Maskiner) saa vel som ved Skibsmaskiner, hvor to Dampstempler, hvert i sin Cylinder, gjensidig udjævne hinandens Ustadighed, endog ved ⅛ Vandring. **Expansiv**, som har Evne ell. Kraft til at udvide sig.

Expatriatiōn, Udvandring fra Fædrelandet og Nedsættelse i et andet Land, staar i Almindelighed enhver Dansk eller Norsk frit for, naar ikke særlige private eller offentlige Forpligtelser træde hindrende i Vejen. **Expatriēre sig**, paa saadan Maade forlade sit Fædreland.

Expectoratiōn, Bortfjærnelse af de i Luftrør og Lunger tilstedeværende Vædsker ved Hoste eller Rømning. Det derved opbragte **Expectorāt** bestaar enten alene af Slim eller indeholder tillige andre Bestanddele, som Materie, Blod osv., og Beskaffenheden af det tillader ofte temmelig sikre Slutninger om Tilstedeværelsen og Beskaffenheden af en Sygdom i de nævnte Organer. E. i figurlig Bet. Hjærtensudgydelse, det at give sine Tanker Luft.

Expedēre, udfærdige, afsende; affærdige, skaffe af Vejen. **Expedient** [pediāng], Hjælpemiddel, Udvej; [pediēnt], En, som afskriver, forsegler og afsender et Skrift. **Expedīt**, hurtig, øvet. **Expeditiōn**, Udfærdigelse, Besørgelse, ogsaa Udfærdigelsessted (Post-E.); krigersk Foretagende. **Expeditiōnschef** og **Expeditiōnssecretær**, den øverste Embedsmand i de norske Ministerier, næst vedkommende Statsraad, svarer nærmest til Departementsdirecteurer og Departementschefer i Danmark.

Experimēnt, Forsøg, gaar ud paa at forelægge Naturen et Spørgsmaal, som man venter, at den vil besvare. Under den Forudsætning, at et vist Phænomen vil indtræffe, naar visse Betingelser ere til Stede, tilvejeskaffes disse ved E.; indtræffer da Phænomenet, viser Forudsætningen sig grundet, og man kan da nærmere prøve, i hvilket Omfang Phænomenet er afhængigt af de forskjellige Betingelser, hvorved man kommer ind paa en Maaling af disse ligesom ogsaa af hint og altsaa bestemmer Loven for Phænomenets Afhængighed af Betingelserne. Det er den experimentale Undersøgelse, som i den nyere Tid har bragt Naturvidenskaberne til at gjøre saa overordentlig store Fremskridt. **Experimentēre**, anstille Forsøg. **Experimentālphysiologī**, den Del af Physiologien, der ved Forsøg paa Dyr stræber efter at udforske de normale Livsytringers Væsen. **Experimentālpathologīen** søger paa samme Maade at klare de sygelige Livsytringers Natur.

Expērto crēdite, lat., tro den erfarne Mand!

Explemēntvinkler, to Vinkler, som tilsammen udgjøre 360°. Naar to rette Linjer udgaa fra et Punkt, danne de to Vinkler, en hul og en ophøjet, som ere E. **Explemēntbuer**, to Cirkelbuer, hvis Sum er 360° ell. hele Peripherien.

Explicatiōn, Forklaring, Redegjørelse.

Exploitēre [ploa], udbytte, drive, dyrke.

Exploratiōn, Udforskning, i Lægevidenskaben Undersøgelsen af visse af Legemets Huler (de indvendige Kjønsdele hos Kvinden, Endetarmen, Urinblæren, Spiserøret osv.) med Fingeren eller særegne Apparater, navnlig Sonder. **Exploratiōnstrocart**, en Trocart (s. d. A.), ved hvis Hjælp man skaffer sig Kundskab om Beskaffenheden af en Vædske, der indeholdes i en naturlig eller sygelig Hule i Legemet.

Explosiōn fremkommer sædvanlig ved en pludselig Udvikling af Luftarter eller ved en Udvidelse af disse, frembragt ved en betydelig

Temperaturforhøjelse, eller ved begge Aarsager i Forening. Naar Knaldluft, en Blanding af Ilt og Brint, antændes, udvikles der en stor Mængde Varme, som bringer de dannede Vanddampe til at indtage et langt større Rum end ellers. Naar Krudt **explodērer**, beror det dels paa, at der udvikles Luftarter (Kvælstof, Kulsyre, Kulilte) i stor Mængde, dels paa at disse ved den samtidige Varmeudvikling udvides. E.s Voldsomhed beror i høj Grad paa, om det exploderende Stof er indesluttet i et Hylster eller paa anden Maade, saa at al Varmen kommer til at virke paa de saaledes tilbageholdte Luftarter. Det er bekjendt, at en Bøsse, som affyres med Mundingen i Vand, let sprænges. Ofte beror E. paa, at det exploderende Stof antændes; ofte maa der derimod anvendes ēn E. for at fremkalde en anden, og det synes, som om det er synchronistiske Svingninger, der her ere virksomme. Man kan skjelne mellem E., som bero paa en ringe, men yderst pludselig Luftudvikling, og saadanne, hvor en større Mængde Luft udvikles med mindre Hastighed. Til de første hører E. af Knaldkvægsølv (Knaldhætter, Knaldbonbons, Kobberhætter), Knaldsølv og Knaldguld, Chlor- og Jodkvælstof. Disse strække sig i Almindel. kun til den nærmeste Omgivelse, men her er Virkningen da ogsaa meget voldsom. Til de sidste høre de almindelig til Skydevaaben anvendte E. Ved Dynamit, Nitroglycerin o. fl. nyere Sprængstoffer er Luftudviklingen baade rigelig og pludselig; deraf deres voldsomme Virkninger. **Explosiōnsmaskine.** Den drivende Kraft fremkaldes her ved Explosion af en Blanding af atmosphærisk Luft og Gas eller Petroleumsstøv. Maskinen ligner en Dampmaskine og har en Cylinder, hvori et Stempel føres frem og tilbage ved det fra Explosionen fremkomne Tryk. Blandingen bringes ved Lenoirs E. til at explodere ved en elektrisk Gnist, ved de senere af Otto construerede E. ved en Gasflamme. Disse Gasmotorer (s. d. A.) anvendes allerede nu paa mange Steder, hvor man har Brug for en lille Kraft; men de ere endnu saa nye, at man næppe har tilstrækkelig Erfaring til at bedømme dem. Det er foreslaaet at anvende Petroleum i Stedet for Gas, idet man sprøjtede Petroleum ind som en fin Straale i Cylinderen, men saaledes at en Luftstraale møder den og splitter den til fint Støv; Antændelsen sker ved en Flamme. Disse Petroleumsmotorer have dog hidtil ikke vundet Udbredelse. **Explosiv**, hvad der let exploderer. **Explosivlyd**, s. **Medlyd**.

Exponēnt, exponentiēl Functiōn, exponentiēl Ligning, s. **Potens** og **Rod**. **Exponēre**, udsætte for; udlægge, forklare; e. sig, udsætte sig for.

Exposé, fr., ell. **Expositiōn**, Udstilling, Udvikling, indledende Forklaring.

Expres [prēs], udtrykkelig; med Flid; Ilbud.

Ex profēsso, lat., i Følge Kalds- eller Embedspligt.

Expromissiōn er en Tredjemands i Følge Creditors ensidige Anmodning uden Debitors Medvirkning stedfundne Indtrædelse i dennes Sted, saa at denne nu befris for sin Forpligtelse, som derimod gaar over paa **Expromissor** (den tredje Mand). Denne har, undtagen under visse særegne Omstændigheder, ingen Ret til at fordre sig holdt skadesløs af den oprindelige Debitor.

Ex propōsito, lat., forsætlig.

Expropriatiōn finder Sted, naar en Ejer af Staten berøves sin Ejendom. Da Ejendomsrettens Ukrænkelighed i enhver velordnet Stat bør være opstillet som et Hovedprincip, kan der i Almindel. kun være Tale om, at nogen skal være pligtig at afstaa sin Ejendom, naar et endnu højere Hensyn, vigtige Statsinteresser, bydende fordre det, og endda kun mod fuld Erstatning. Dette er ogsaa den danske Lovgivnings Grundsætning om E., som nu navnlig er udtrykkelig udtalt i Grundloven, der nemlig bestemmer, at ingen kan tilpligtes at afstaa sin Ejendom, uden hvor Almenvellet kræver det, og derhos tilføjer, at E. altid skal være hjemlet ved en Lov (hvad enten denne nu ganske i Almindelighed tilsteder E. i Tilfælde af en vis Art, f. Ex. til Jærnbaners Anlæg, eller den kun angaar et enkelt specielt Tilfælde), samt at Ejeren skal have fuldstændig Erstatning. Det behøver vel ikke nødvendig at være hele Statens, men kan ogsaa blot være en enkelt Communes Interesse, der berettiger til E.; men derimod er det kun i ganske enkelte Undtagelsestilfælde, at der kan være Tale om Forpligtelse for nogen til at afstaa sin Ejendom i en anden privat Mands Interesse (f. Ex. til Afledning af skadeligt Vand fra dennes Jorder). Den norske Grundlov udtaler alene, at, om Statens Tarv fordrer, at nogen maa afgive sin rørlige eller urørlige Ejendom til offentlig Brug, bør han have fuld Erstatning af Statskassen; men ogsaa her antages, at saadan E. kun gjennem Lov kan finde Sted. Paa den anden Side anses Lovgivningen ingenlunde uberettiget til ogsaa at tilstede E. til Fordel for Private, noget, hvorpaa en Mængde Exempler haves. **Exproprière**, berøve En hans Ejendom paa den ovennævnte Maade.

Expulsiōn, Uddrivelse.

Exquisit ell. **Exquis**, fr. [ki], udsøgt, fortrinlig.

Exsiccāta, **Exsiccātsamlinger**, Samlinger af tørrede Planter, altsaa ensbetydende med Herbarium. Dog bruges disse Udtryk særlig om Samlinger af tørrede Planter, der ligesom Bøger udgives og sælges i flere Exemplarer. **Exsiccātor**, Tørreapparat, i Almindel. en Klokke, hvori Luften ved vandsugende Stoffer (Chlorcalcium, stærk Svovlsyre osv.) holdes tør, og hvori Chemikerne tørre mindre Mængder af forskjellige Stoffer.

Exspectance [tāngse], Forventning, Udsigt, Krav paa Forfremmelse osv. **Exspectatiōn**, Afventning, saaledes i Lægevidenskaben af, hvorledes en Sygdom vil forløbe uden nogen virksom Indgriben fra Lægens Side. Den **exspectative Curmethode**, der er berettiget i Sygdomme, som skulle have en vis Tid til deres Forløb og ikke lade sig paavirke ved Behandling, bestaar derfor blot i at ordne den syges hygieiniske og diætetiske Forhold.

Exspiratiōn, Udaanding, s. **Aandedræt**.

Exstāse, en i Anfald optrædende, bevidstløs, søvnlignende Tilstand, i hvilken Individet op-

taget af en herskende Tanke forbliver ubevægeligt og uimodtageligt for alt, hvad der foregaar omkring det; jævnlig ere tillige Sansebedrag („Syner") eller Katalepsi forbundne dermed. E. er en sjælden Sygdom, der især optræder hos nervøse Individer, især saadanne, der tænke vedholdende og dybt paa abstracte, f. Ex. religiøse Gjenstande, og kan undertiden optræde epidemisk, udbredende sig ved ufrivillig Efterligning, hvilket f. Ex. var Tilfældet i Sverige 1841—42. S. ogsaa Magnetisme (dyrisk) og Søvngængeri.

Exstirpatiōn, Udryddelse med Rode, den fuldstændige operative Bortfjærnelse af en Del af Legemet og da navnlig af en af dets indre Dele (normale Organer eller sygelige Svulster), medens Amputation bruges om Bortfjærnelsen af ydre, fremragende Dele. **Exstirpēre**, foretage en E. **Exstirpātor**, s. Cultivator.

Exsudāt, s. Betændelse. **Exsudatiōn**, Dannelse af et E., Udsvedning.

Extemporēre, holde et mundtligt Foredrag ell. desl. paa Stedet, uden Forberedelse. **Extemporēret** ell. improviseret Komedie (Comedia dell' arte, l'improvista, „Maskekomedie"), s. Italiensk Theater.

Extensiōn, s. Strækning.

Exterieur, det udvortes, Udsiden, Ydre.

Exterminatiōn, Udryddelse, Ødelæggelse; **exterminēre**, udrydde, fordrive.

Exterritoriāl, udenlandsk, fremmed. **Exterritorialitētsret** kaldes den Ret, som efter Folkeretten tilkommer en fremmed Stats Regent eller Gesandt til — baade for sin Person, sit Følge og sit Gods — at betragtes, som om han befandt sig uden for det Lands Territorium, hvor han opholder sig, og altsaa at være unddragen dette Lands baade criminelle og civile Jurisdiction. Ogsaa fremmede, ikke fjendtlige Hærafdelinger og Krigsskibe ere exterritoriale. I Østerlandene og paa Afrikas Nordkyst ansatte Consuler ere i det hele taget ligestillede med Gesandter, s. Consul.

Extincteur, fr., en let transportabel Brandsprøjte, hvori Vandstraalen drives frem ved comprimeret Luft. Opfinderne, Charlier og Vignon i Paris, benyttede som Vædske en Opløsning af tvekulsurt Natron, hvortil var føjet Vinstensyre; den udviklede Kulsyre frembragte da det fornødne Tryk. I Tidens Løb tabte dette Tryk sig; det var derfor en væsentlig Forbedring, Dick & Co. i Glasgow indførte 1873, idet de i Stedet for Vinstensyre benyttede Svovlsyre, som først sættes til Opløsningen i det Øjeblik, E. skal bruges. Opløsningen er altsaa indesluttet i en stærk Beholder, som tillige indeholder en lille Glasflaske med Svovlsyre; Flasken knuses ved et Slag paa en Knap; den udviklede Kulsyre frembringer et meget stærkt Tryk, og ved at aabne Hanen faar man en meget kraftig Vandstraale med Kulsyre, som ogsaa har nogen Indflydelse til at dæmpe Ilden. E. har Betydning til at slukke en Ildebrand i Fødselen, idet den kan bruges øjeblikkelig.

Extorquēre, afpresse, aftvinge. **Extorsiōn**, Udpresning.

Extra, lat., udenfor; foruden; udmærket; Tillæg; Bi-.

Extrăct, Udtræk, et pharmaceutisk Præparat, der tilberedes enten ved at udpresse Saften af visse Planter eller i Regelen ved at udtrække forskjellige Substanser, især Plantedele, med Vand, Vinaand, Æther ell. desl. og derpaa inddampe den erholdte Vædske enten til Tørhed eller til en vis Tykkelse, **Extrăctconsistens**, omtrent som tyk Honning. Under denne Inddampning afsættes i Almindel. en større eller mindre Mængde, som ikke igjen kan opløses. Man gjør Forskjel paa vandige, spirituøse, ætheriske og blandede E., efter Beskaffenheden af det eller de Opløsningsmidler, der ere benyttede. Ligeledes adskiller man varmt tilberedte E. og koldt tilberedte, efter som Extractionen er foretaget ved forhøjet eller i almindelig Temperatur. I sidstnævnte Tilfælde anvender man hyppig Deplaceringsmethoden, der bestaar i, at de Plantedele, der skulle udtrækkes, i knust eller pulveriseret Tilstand anbringes paa flere gjennemhullede Bunde, der med Mellemrum ere anbragte over hverandre i en høj Cylinder. Udtrækningsmidlet gydes i denne og flyder da enten af sig selv eller ved Tryk gjennem Plantedelene, der saaledes udtrækkes; det gjennemflydte udtappes gjennem en Aabning i Bunden og gydes gjentagne Gange tilbage paa Plantedelene. I overført Betydning anvendes Ordet E. ogsaa, uden at nogen egentlig Extraction har fundet Sted, for at betegne en kraftigere forstærket Substans, der ved at fortyndes giver det, man ønsker at benytte, f. Ex. Punschextract o. fl. **Extractivstof** er saadanne Plantebestanddele, der ikke ere i Besiddelse af bestemt udprægede chemiske Egenskaber og ofte udgjøre en Bestanddel af E. Efterhaanden som de nøjagtigere undersøges, findes de at bestaa af flere bekjendte chemiske Stoffer.

Extractiōn, Udtrækning, Oprindelse („af god E."); i Fødselsvidenskaben den kunstmæssige Fremtrækning af Fosteret ved Fødderne i Tilfælde, hvor Underkroppen vender nedad i Bækkenet og Fødslen ikke kan fuldendes af sig selv. Øjenlægen forstaar ved E. Linsens Udtagelse af Øjet ved Stæroperationer.

Extradag. Den væsentligste Del af det Vederlag, en dansk Jorddrot betingede sig, naar han overdrog et Hus paa Landet i Fæste eller Leje til en anden, bestod tidligere saa godt som altid i, at denne forpligtede sig til at forrette Arbejde hos ham et vist Antal Dage om Aaret, og det navnlig saaledes, at dette Arbejde dels udførtes paa en vis forud bestemt Dag i hver Uge (Ugedage), dels paa andre Dage, paa hvilke Husmanden hver Gang forud specielt tilsagdes til at give Møde; disse sidste Dage kaldtes E. Efter den nyeste danske Lovgivning maa der imidlertid for Fremtiden ikke længere betinges Dagarbejde som Vederlag for Overdragelsen af Huse paa Landet i Fæste eller Leje, og selv i de tidligere indgaaede Contractsforhold har Lovgivningen grebet ind og givet indskrænkende Bestemmelser om Antallet af de Dage, paa hvilke Arbejde maa fordres af Husmanden osv. I Norge benyttes ikke Navnet, men det er almindeligt, at Husmænd have Arbejdspligt. En saadan kan ogsaa paahvile Lejlændingen, d. v. s. den, som

har bygslet (lejet) et særskilt matriculeret Jordstykke, en Gaard.

Extradére, udlevere, tilbagelevere. **Extradition**, Udlevering, Tilbagelevering.

Extrados, den udvendige Flade, Rygfladen, af en Hvælving eller Bue (modsat Intrados).

Extrahére, uddrage, gjøre Udtog.

Extra müros, lat., uden for Stadens Mure.

Extraordinær, overordentlig; sjælden; overtallig.

Extrapaabud, en ved Frdn. af 12 Jan. 1827 anordnet Skat paa Hartkornet, der paalagdes for at dække en ved Toldforandringer indtraadt Afgang i Statsindtægterne; den indbefattedes under den ved Lov af 20 Juni 1850 indførte Ligningsskat.

Extraret kaldes i det juridiske Sprog en Ret, der sættes til en extraordinær Tid og, om fornødent, ogsaa uden for det sædvanlige Tingsted. E. sættes for Hurtighedens Skyld baade i criminelle Sager og i enkelte civile, navnlig Gjæsterets- og Politiretssager; alle disse Slags Sager kaldes derfor ogsaa **Extraretssager**.

Extrastrøm, s. **Induction**.

Extrauterinsvangerskab, unaturligt Svangerskab, et saadant, ved hvilket det befrugtede Æg udvikles uden for Livmoderen, idet det enten bliver i Æggestokken (Æggestok- ell. Ovariesvangerskab) eller standses i Æggelederen (Æggeleder- ell. Tubarsvangerskab) eller falder fra Æggestokken ud i Bughulen (Bug- ell. Abdominalsvangerskab) og udvikles der. E. fremkaldes ved Hindringer for det befrugtede Ægs Passage fra Æggestokken til Livmoderen (især ved Forsnævringer eller Lejeforandringer af Æggelederen). I de første Maaneder udvikles Fosteret som sædvanlig, men senere dør det næsten stedse til forskjellig Tid efter E.s forskjellige Art. Æggestok- og Æggeledersvangerskabet ere de farligste, da de altid tidlig (oftest i 3dje—4de Maaned) ende med, at den Sæk, hvori Fosteret er indesluttet, brister, dette træder ud i Bughulen og Moderen dør af en indvendig Blødning eller paafølgende Bughindebetændelse. Ved Bugsvangerskabet kan Fosteret udvikles til fuld Modenhed, men saa dør det, naar det ikke reddes ved et i rette Tid foretaget Bugsnit; sker dette ikke, kan enten Sækken, hvori Fosteret er indesluttet, gaa over i Forraadnelse og aabne sig udad paa Underlivet eller ogsaa Fosteret indtørres til en mumieagtig Masse eller forvandles til Fedt og saaledes bæres i mange Aar uden Skade for Moderen; paa disse Maader helbredes omtrent Halvdelen af Bugsvangerskaberne, medens disse ellers ogsaa ende med Moderens Død.

Extravagance, fr. [gängse], usædvanlig, yderliggaaende, ødsel Levevis ell. Optræden. **Extravagánt**, udskejende, urimelig, overspændt. **Extravaganter**, Decretalsamlinger, s. **Corpus juris canonici**.

Extravasát, Udtrædning af Legemets Vædsker uden for deres naturlige Beholdere, bruges mest om Blodet, der **extravaserer** ved Bristning eller anden Beskadigelse af Blodkarrenes Vægge og ophober sig i de omgivende Væv som et Blodextravasat, samt om Urinen, der ved Beskadigelser af Urinrøret træder ud og infiltrerer sig i Omgivelserne som et Urinextravasat eller en Urininfiltration.

Extrém, Yderlighed; **Extrémer**, hinanden modsatte Ting; Overdrivelser; **les extrêmes se touchent**, fr. [læs exträhm ſe tusch], Yderlighederne berøre hinanden.

Extremitét, Yderlem, hos Mennesket Arme (**Overextremitét**) og Ben (**Underextremitét**).

Ex ungue leónem, lat., paa Kloen kjender man Løven.

Ex usu, lat., ved Øvelse; efter Skik og Brug.

Eybler, Jos., f. 1764 i Schwechat ved Wien, død 1846, studerede Composition under Albrechtsberger og fik desuden Vejledning af Haydn. Til Mozart stod han ogsaa i nært Forhold og forestod Claverprøverne til »Cosi fan tutte«, medens Mozart fuldendte Partituret. 1801 blev han Musiklærer for Kejserens Børn, 1804 Vicecapelmester og 1824 efter Salieri Hofcapelmester. E. har skrevet Symphonier, Kammermusik og Operaer osv. Men det er dog især hans talrige Kirkecompositioner, deriblandt et Requiem af høj Værdi, der have skaffet ham hans Navn. Endnu opføres i Wien flere af disse.

Eyck, Hubert og Jan van [ejk], to flanderske Malere, rimeligvis begge fødte i den lille Stad Maaseyck, have vundet Berømmelse ved det mægtige Opsving, de gav Malerkunsten i Nordeuropa. **Hubert v. E.**, den ældre Broder, f. mulig 1366, ved man meget lidt om. Han nedsatte sig, som det synes, ved 1412 i Brügge, men flyttede 1420 tillige med sine Søskende derfra til Gent, hvor han døde 18 Sept. 1426. Den yngre, **Jan v. E.**, f. i det sidste Aarti før 1400, var Broderens Lærling. Han var i Tjeneste hos Johan af Bayern og Philip den gode af Burgund, hos hvem han indtog en anset Stilling som valet de chambre (Kammerjunker?) og Hofmaler. Sin senere Levetid tilbragte han i Gent med at fuldende det store Maleri, som Broderen havde begyndt paa, og døde der 9 Juli 1440. End videre nævnes en tredje Broder, **Lambert v. E.**, som Maler og en Søster, **Margrete v. E.**, som Miniaturmalerinde. Det er nu utvivlsomt, at de to Brødre egentlig ikke vare Opfindere af Oljemaleriet, d. v. s. af den Kunst at bruge en let tørrende Olje som Bindemiddel for Farven i Stedet for Gummi eller Æggehvide (Temperamaleri). Derimod have de den største Fortjeneste ikke alene af Oljemaleriets techniske Fremskridt, Farvernes gjensidige Forhold og Sammensmeltning, men ogsaa af Malerkunstens Udvikling henimod saa natursand og levende en Virkning som muligt. Den Glans og Dybde i Farven, hvorved Oljemaleriet udmærker sig fremfor de tidligere Fremgangsmaader, viste sig saa overraskende i deres Billeder, at den nye Malemaade hurtig vandt Udbredelse over hele Europa, saaledes at endog en Italiener ikke forsmaaede at lære af sine nordiske Kunstbrødre (Antonello da Messina). Af Jan v. E. bevares flere fortrinlige Billeder i Europas forskjellige Samlinger, af Hubert kjender man fuldstændig paalidelig kun et Værk, nemlig det

store Alterbillede „Lammets Tilbedelse", som blev malet til et Capel i Kirken St. Bavon i Gent for Borgmester Jodocus Vydt og fuldendt af Broderen Jan, saaledes at man selv heri ikke med Bestemthed kan afgjøre, hvor meget der skyldes Hubert. Dog er der Grund til at antage, at de store Hovedfigurer i den øverste Række, hvor den conventionelle Anordning saa mærkelig mødes med en Luftning fra den nye Tid i den kraftige, kjærlighedsfulde Naturefterligning, ere af Hubert, medens den nederste Række Billeder med en friere Anordning i landskabelige Omgivelser efter andre Billeder at dømme, f. Ex. »Fons vitæ« i Madrid, ere af Jan v. E., lige saa vel som Ydersiden af Fløjene, som saas, naar Skabet var lukket. Des værre er ikke hele dette mærkelige Billede samlet paa sit oprindelige Sted. Originalbillederne til Fløjene ere i Berlins Galleri, med Undtagelse af „Adam" og „Eva", der ere i Brüssel, medens kun Midterbilledet „Tilbedelsen af Lammet" med de 3 Hovedfigurer over, bevares i Gent. Den overordentlige Troskab mod Naturen i Forening med en saadan Dygtighed og Sikkerhed i Gjengivelsen af, hvad Malerens Øje havde set, som her træder frem for første Gang, maatte nødvendigvis udøve den allerstørste Indflydelse paa Samtidens og Eftertidens Kunstnere. Til Trods for den Uro, navnlig i Farvernes Sammenstilling, som fremkommer ved, at Kunstnerne ikke kunde give Slip paa visse conventionelle Regler, til Dels vedrørende Farverne i de kirkelige og hellige Personers Klædemon, paa samme Tid, som de i deres Attraa efter at faa alt med, hvad de saa i Naturen, gjengav for mange Enkeltheder, hvorved Udførelsen tabte noget i malerisk Helhed, hæver disse Brødres Kunst sig saa højt over Samtidens, at der udkræves flere Slægtleds Studium, inden de Grundsætninger, hvorpaa den hele moderne Kunst hviler, den omhyggelige Jagttagelse af den levende Natur, af Menneskets fri Rørelse i fri Luft, af Landskab og Sø, af Himmel og Luft, vandt almindelig Udbredelse. E.s Skole og Retning lader sig forfølge i Kunstens Udvikling i Flandern lige til den Tid, da Rubens's mægtige Pensel frembragte en endnu friere og rigere malerisk Virkning, og spores tydelig i længere Tid saa vel i den tyske som i den franske Kunst.

Eycken, Jean-Baptiste van [ejken], belgisk Maler, f. 1817, d. 1853 som Professor ved Kunstakademiet i Brüssel, havde især Fortjeneste af Frescomaleriets Opsving i sit Fædreland. Hans vigtigste Værk er 14 „Stationer" i Kirken Notre Dame de la Victoire i Brüssel.

Eylau. 1) **Preussisch E.**, Stad i Østpreussen, 5 M. s. for Königsberg, 4,000 J., bekjendt ved det blodige Slag 7—8 Febr. 1807 mellem den franske og den preussisk-russiske Hær, i hvilket begge Parter tilskrev sig Sejren. 2) **Deutsch-E.**, Stad i Prov. Vestpreussen, 14 M. s. s. ø. for Danzig, ved Sydenden af Geserichsøen. 4,000 J. Pottemagerier.

Eylert, R. Friedr., f. 1770 i Hamm, blev 1806 Hofpræst i Potsdam og 1817 Biskop og Medlem af det preussiske Statsraad og af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Han var Kong Frederik Vilhelm III.s fortrolige Raadgiver og som saadan en af Ophavsmændene til Unionen imellem den lutherske og den reformerte Kirke i Preussen. 1844 tog han sin Afsked; d. 1852.

Eynard, Jean Gabriel [ænähr], schweizerskBanquier, f. 28 Sept. 1775 i Lyon, hvor hans Fader var Banquier, kæmpede 1793 imod Conventets Tropper og maatte efter Byens Indtagelse flygte til Schweiz. Han grundlagde et Handelshus i Genua og overtog 1801 et Laan for det daværende Kongedømme Etrurien, men bosatte sig 1810 i Genf. 1814 valgtes E. til Cantonets lovgivende Forsamling og gik som dets Affending til Wien for at opnaa Genfs Indlemmelse i Schweiz. Ogsaa overtog E. at ordne Storhertugdømmets Toscanas Finanser. Fra 1824 helligede E., som stod i nøje og fortrolig Forbindelse med Capodistrias, sig udelukkende til Fremme af Grækernes Frihedssag, dels ved selv at tilskyde store Summer, dels ved at forestaa Pengeindsamlinger til dem i hele Europa, dels ved at underhandle med Stormagternes Regeringer og skaffe Grækenland Hjælp og Statslaan mod fremmed Garanti; til Løn fik han græsk Indfødsret og blev Æresborger i Athen. 1835 og 1838 paatog E. sig det Hverv, at mægle i Schweiz's Stridigheder med Frankrig. I Genf lod E. opføre store Pragtbygninger for at give Kunstnerne Lejlighed til at vise deres Talenter og grundlagde flere Anstalter til Kunsts og Videnskabs Fremme. Han døde 5 Febr. 1863, efterladende sig en umaadelig Formue.

Eyrarbakke, bedre **Ørebakke** (Eyrarbakki), Handelsplads i det sydlige Island, bekjendt for sin vanskelige og farlige Indsejling, er dog af Betydning, da Landets flade og sandede Sydkyst næsten ganske mangler naturlige Havne.

Eyre [æhr], en stor Sø i Kolonien Sydaustralien, c. 25 M. lang og henimod 10 M. bred, 70 F. over Havet. Den danner i den tørre Tid et Morads, men har i Regntiden Tilløb fra talrige Floder. Den er uden Afløb.

Eyre, Edv. John [s. o.], f. 1817, gik 1833 til Australien, hvor han gav sig af med Faareavl og i Tidens Løb blev Godsejer. Fra Juni 1840 til Juli 1841 foretog E. under store Vanskeligheder og Farer en Rejse gjennem det indre Australien; 1845 beskrev han i en større Bog sine Opdagelser, blandt hvilke den store Indsø Eyre. 1846—54 var E. Undergouverneur paa Ny-Seeland, senere paa forskjellige vestindiske Øer, og 1864 blev han Gouverneur paa Jamaica. Den Negeropstand, som udbrød i Oct. 1865, dæmpede E. med Kraft og Strænghed, men tillod sig ogsaa flere Vilkaarligheder, især ved Fængslingen og Henrettelsen af en rig Mulat Gordon, hvem han ansaa for en vigtig Deltager. E. blev derfor tilbagekaldt, men det radicale Partis stærke Klager imod ham frugtede intet, og Domstolene, for hvilke han gjentagne Gange blev indstævnet for sin Adfærd, frikjendte ham.

Eystein Erlendssøn, af en thrøndersk Høvdingeslægt, som var beslægtet med Arnmødlingerne og Kongeætten, var Capellan og Fehirde (Skatmester) hos Kong Inge Haraldssøn og blev ved hans Indflydelse Ærkebiskop

i Nidaros efter Jon Birgerssøns Død 1157; paa Grund enten af Kirkens Schisma eller af Borgerkrigene i Norge blev dog hans Consecration udsat til 1161. Ved sin Hjemkomst sluttede han sig til Erling Skakkes Parti trods Thrønderness Uvilje herover og opnaaede store Fordele for Gejstligheden, idet Erling, mod at E. kronede hans Søn til Konge, maatte indrømme Bisopperne overmægtig Indflydelse paa Kongevalget. E. holdt ogsaa siden fast ved Erlings og Magnus's Parti og maatte efter Erlings Fald forlade Landet, drog til England og satte Kong Sverre i Ban (1180); men 1183 kom han tilbage, forligede sig med Sverre og opgav saaledes sine politiske Fordringer. Han døde 26 Jan. 1188 og blev begravet i Domkirken. E. har haft en væsentlig Del i denne Kirkes Ombygning; allerede i sit første Aar (26 Nov. 1161) indviede han et Sidecapel i Tværskibet, det nu saakaldte Thomas Angels Capel, og i hele sin Levetid fortsatte han Bygningsarbejdet; for at fremme Udvidelsen flyttede han saaledes den nærliggende Mariakirke over til Elgesæter paa den anden Side af Nidelven. Ligeledes var han virksom for Bygning af Kirker i andre Dele af sit Stift, foretog stadig Visitationsrejser og virkede meget for Udvidelsen af Stiftets Indtægter. For faa Aar siden er i England fundet et latinsk Skrift af ham, nemlig en Fortsættelse af den ældre St. Olafs-Legende, hvori E. har optegnet alle de Mirakler, der skulle være hændte i hans egen Tid (udg. af Metcalfe 1881). Paa en norsk Synode 1229 blev E. erklæret for Helgen, og i den følgende Tid søgtes om hans Kanonisation i Rom, men efter flere Underhandlinger og Undersøgelser strandede dette Forsøg. Dog bleve flere Kirker viede til E. (paa Latin St. Augustinus), ofte i Forbindelse med St. Olaf.

Eystein Haraldssøn, Søn af Harald Gille, født førend denne kom til Norge og opfostret i Skotland, blev efter sin Faders Bestemmelse hentet til Norge 1142 og blev Konge med sine yngre Brødre, Sigurd og Inge. E. var herskesyg, raa og voldsom; han sluttede sig til Sigurd og vilde sammen med denne afsætte Inge, som støttedes af de herskesyge Lendermænd i det sydlige. Men Gregorius Dagssøn overvandt og fældede Sigurd 1155, og 2 Aar efter blev ogsaa E. dræbt af Inges Mænd paa Flugten. Hans Søn E., paa Grund af sit umandige Udseende kaldet Møila (den lille Mø), Meyla, blev tagen til Konge af Birkebenerne (s. d. A.) 1174; det lykkedes ham 1176 at tage Nidaros, men i Jan. 1177 faldt han i Slaget paa Re (nær Tønsberg) mod Magnus Erlingssøn.

Eystein Magnussøn, ældste uægte Søn af Kong Magnus Barfod, f. c. 1088, blev 1103 Konge i Norge med sine Brødre Sigurd og Olaf (der døde som Barn 1115). Han lignede i meget sin Farfader Olaf Kyrre og arbejdede som han paa den almindelige Culturs Udbredelse; han anlagde Fjældstuer paa Dovre, Havnen ved Agdenæs, byggede Kirker og Klostre („Munkeliv“ i Bergen) og førte Opsyn med Lovgivningen; i hans Tid bleve flere af Provinslovene optegnede, og en gammel Kongeliste gav ham Tilnavnet den „lovspake“; ved fredelige Underhandlinger fik han Jemterne til at underkaste sig Norges Konge. Med sin yngre, heftige Broder Sigurd stod han ofte paa spændt Fod, men Freden bestod dog mellem dem. E. døde 1123 uden Sønner.

Eytelwein, Joh. Alb., berømt preussisk Civilingenieur, f. 1764 i Frankfurt a. d. Oder, d. 1848. Han var først Artilleriofficer, senere Digeinspecteur, endelig Directeur for Bygningsvæsenet. Under hans Ledelse stiftedes Bygningsakademiet i Berlin (1799). I en mere end halvhundredaarig Embedstid udførte han en Række vigtige Arbejder, saasom Reguleringen af Oders, Warthes, Weichsels og Njemens Flodløb, Havneanlægene ved Memel, Pillau og Swinemünde, samt Grænsereguleringen af Rhinprovinsen. Desuden har han gjort sig fortjent ved flere Skrifter, af hvilke skulle nævnes: „Vergleichung der in den königl. preuß. Staaten eingeführten Maße u. Gewichte“ (2det Opl. 1810, „Nachtrag“ 1817); „Handbuch der Perspective“ (1810); „Praktische Anweisung zur Wasserbaukunst“ (2det Opl. 1809—21); „Handbuch der Statik fester Körper“ (2det Opl. 1832); „Handbuch der Mechanik fester Körper u. der Hydraulik“ (3dje Opl. 1842).

Eyvind Skaldespilder (d. e. Skjaldenes Overvinder), Søn af den mægtige Haalogalænding Fin Skjalge og Harald Haarfagers Datterdatter Gunhild. E. sluttede sig tidlig trofast til sin Slægtning Haakon Adelstensfostre, kæmpede for ham i hans sidste Strid 961 paa Fitje og forherligede sin kongelige Slægtnings Minde i det skjønne Digt „Haakonarmaal“. Ogsaa siden ophøjede hans Kvad saa tydelig den afdøde Konge paa de da herskende Eriks-sønners Bekostning, at han højlig fortørnede dem. Hans Formue gik ogsaa samtidig tabt ved Dyrtid i haarde Aar. E. sluttede sig til den følgende Hersker Haakon Ladejarl og kæmpede under hans Banner i Slaget i Hjørungavaag imod Jomsvikingerne. Han forherligede denne Haakons største Bedrift saa vel som hans guddommelige Herkomst i det for det meste tabte Digt „Haaleygjatal“. E. maa være død før 995; hans Søn var Haarek af Thjotta (s. d. A.).

Ezechias eller **Hiskia**, Konge i Juda Rige c. 725—696, Achas's Søn og Efterfølger, lige saa from og gudsfrygtig som Faderen var ugudelig, bekæmpede med Iver og Held Afgudsdyrkelsen og gjenoprettede den mosaiske Cultus. Riget var, da han overtog det, i trykkende Afhængighed af Assyrien og blev det endnu mere efter Samarias Fald. Da E. til sidst forsøgte at løsrive sig, belejrede den assyriske Konge Sancherib Jerusalem efter at have indtaget den øvrige Del af Landet. Styrket ved Propheten Jesajas Prophetier og Opmuntringer holdt E. modig Stand, og da en frygtelig Pest hjemsøgte Assyrernes Lejr og ihjelslog 185,000 Mand af deres Hær, maatte Sancherib hæve Belejringen.

Ezechiel, hebraisk Prophet, Jeremias's yngre Samtidige, Søn af Præsten Busi, blev som Yngling 598 bortført med Kong Jojachin fra Juda Rige til Mesopotamien, hvor han boede ved Floden Chaboras, og optraadte som Prophet

5 Aar før Jerusalems Ødelæggelse. 578 samlede han sine Prophetier i det i det gamle Testament indeholdte Skrift, som bærer hans Navn; Cap. I—XXIV forudsige Straffedomme over det gjenstridige Israel, XXV—XXXII over Israels Fjender, medens XXXIII—XXXXVIII forudsige Theokratiets kommende Gjenoprettelse. Hans Prophetier ere billedrige og ofte dunkle og vidne om en Overgang fra den ældre Propheti til den senere Apokalyptik, men have endnu mange Steder bevaret den gamle Prophetis høje Flugt.

Ezelin (IV) ell. **Ezzelino da Romano**, Hovedet for Ghibellinerne i Italien paa Kejser Frederik II.s Tid, f. 1194 i Onara i Mark Treviso, blev 1236 af Kejseren udnævnt til Overstatholder i Padua og 1238 gift med hans nægte Datter Selvaggia. Han underkastede sig efterhaanden hele det nordøstlige Italien og undertrykkede med stor Grusomhed, kaldende sig selv en „Guds Svøbe", de adelige Slægter i Padua og Verona, saa at over 50,000 Mennesker paa hans Befaling skulle være døde for Bøddelens Haand eller i Fængsel; ved Aarvaagenhed, Krigserfarenhed og Troskab mod Kejseren og efter dennes Død mod hans Søn Conrad IV vidste han at holde sig mod alle Oprør, ja endog mod Pave Innocens IV.s Bansættelse 1252. Men da han vilde bemægtige sig hele Lombardiet, blev han saaret og fangen i et Slag mod sine forenede Fjender ved Cassano ved Adda 26 Sept. 1259, og da han i sit Fangenskab hverken vilde tage Næring eller Lægemidler til sig og til sidst for at fremskynde Døden rev Bindet af Saaret, døde han 11 Dage derefter, 7 Oct.

Ezjongeber, i Oldtiden en berømt Havn i Idumæa ved den østlige Arm af det røde Hav (den ælanitiske Bugt), tæt ved Elath, hvorfra Salomos Skibe sejlede til Ophir.

Eötvös, Joseph, Baron [øtvøsch], ungarsk Statsmand og Forfatter, f. 3 Sept. 1813 i Buda, udgav allerede 1830, medens han studerede i Pest, 3 Skuespil, som gjorde Lykke, og oversatte Goethes „Götz von Berlichingen". 1833 gik E. paa Rejser i Tyskland, Sverige og Vesteuropa og skrev ved sin Hjemkomst 1838 et Skrift om Fangslernes Reform, der fremkaldte en hel Literatur og gav Stødet til vigtige Forbedringer. Samtidig udkom hans Roman „Carthenseren", der hurtig fik flere Oplag og regnes blandt de bedste Værker i den ungarske Literatur; men derefter kastede E. sig ind i det politiske Liv, tog Ordet for Jødernes Ligestilling og skrev 1841 et ypperligt Flyveskrift for de radicales Fører, Kossuth, imod den gammelliberale Grev Szechenyi. Derimod sluttede E. sig 1844, da det liberale Parti delte sig i Centralister (som holdt paa Statens Enhed) og Municipalister (som vilde værne den gamle Grevskabs-Selvstyrelse), til dets første Gruppe og skrev imod Kossuth. End videre udgav E. to større Romaner, „Landsbynotaren", der skildrer Livet i Comitaterne og Adelsvældens Misbrug (3 Bd., 1844—46), og „Ungarn 1514", en Fremstilling af Bondeopstanden i det nævnte Aar (1847—48). 3 Marts 1848 blev E. Kirke- og Undervisningsminister for Ungarn; han holdt paa Forbindelsen med Østerrig og fik Forslaget om at kalde de ungarske Regimenter hjem fra Norditalien forkastet; men da det tegnede til et Brud med Regeringen i Wien, trak E. sig tilbage i Sept. 1848 og bosatte sig i München indtil 1851. Herfra udgav E. to grundige politiske Skrifter, „Nationaliteternes Ligeberettigelse i Østerrig" og „Det 19 Aarh.s Ideer og deres Indflydelse paa Staten", i hvilke han hævdede, at Nationalitetsstriden skulde fjærnes ved Indrømmelse af politisk og borgerlig Frihed. 1859 udgav E. „Garantierne for Østerrigs Magt og Enhed", hvori han forsvarede Monarchiets Sammenhold og en constitutionel Statsordning, men med stor Selvstændighed for de enkelte Lande og særlig for Ungarn, og affattede en Adresse fra de ungarske Notabler til Kejseren, som dog ikke vilde modtage den. 1861 valgtes E. til Rigsdagen og stod her sammen med Deak og Andrassy i Spidsen for det liberale Parti, og i Febr. 1867, da Ungarns Ret godkjendtes, blev han igjen Kirke- og Undervisningsminister. Han gjennemførte 1868 en ny Folkeskolelov med Skoletvang. Siden 1866 var E. Formand for det ungarske Akademi. D. 2 Febr. 1871. Et Mindesmærke rejstes ham 1879 i Budapest.

Tilføjelser og Rettelser.

1ste Bind.

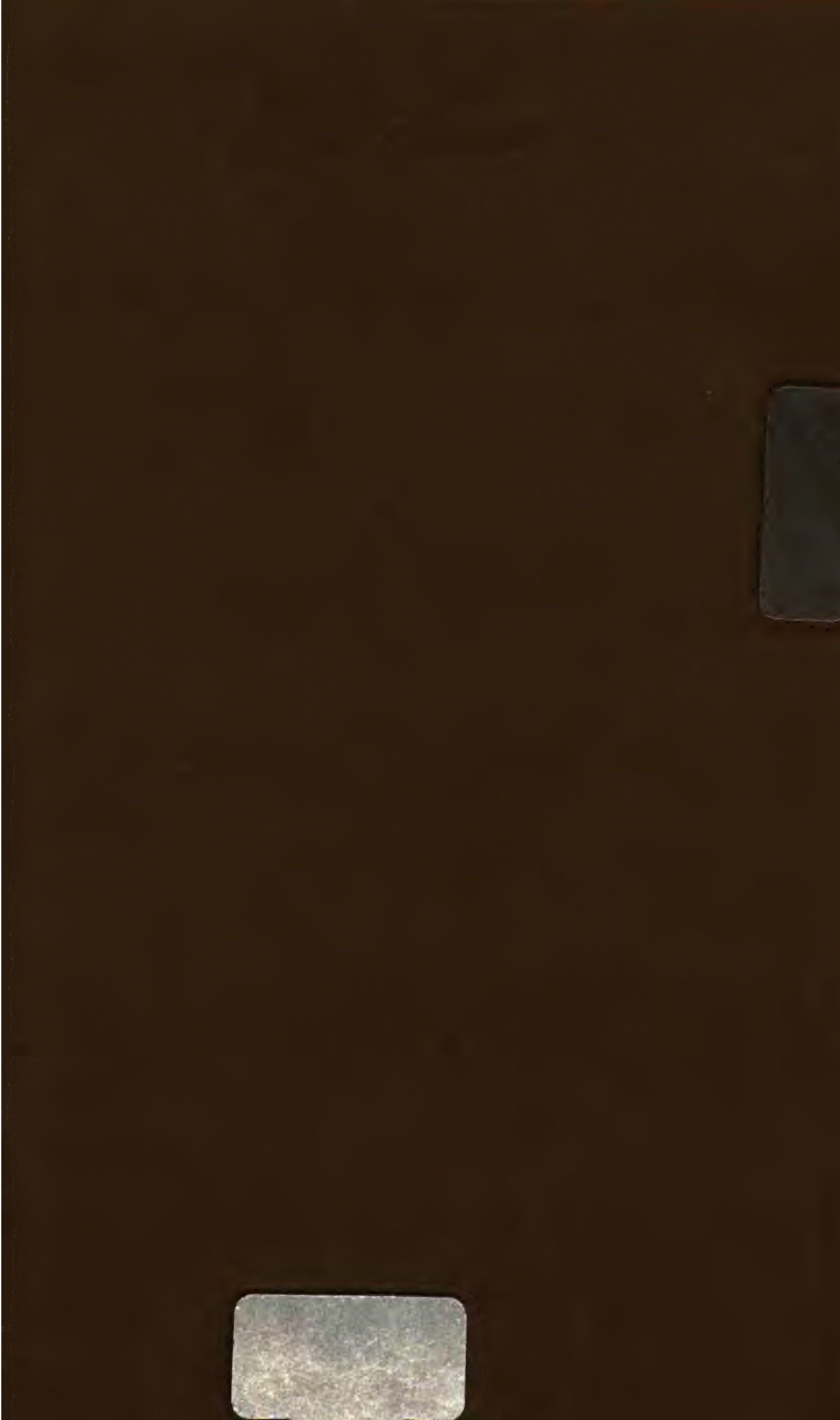
S. 2, Sp. 1, L. 14. „Universitet" l. „Indtil 1827 havde K. et Universitet, stiftet af Dronning Christine 1640".
— 23, — 1, — 21. „højeste" l. „næsthøjeste".
— 53, — 2, — 28. **Asinger** d. 25 Dec. 1882.
— 65, — 2, — 35. „fra den nuværende Grænse....Stifter" l. „fra Grænsen mellem Bratsberg og Nedenæs Amter".
— 144, — 2, — 3. „og Bayoerne" udgaar.
— 169, — 1, — 25. Tilføj: **Andvare**, s. **Fafne**.
— 297, — 2, — 15. „Theoph." l. „Hans Christian".
— 321, — 2, — 17 f. n. „Fortesque" l. „Fortescue".
— 361, — 1, — 34 f. n. **Bakony** udt. bākonji.
— 370, — 2, — 30 f. n. **Baltimore** udt. bāāltimohr.
— 375, — 1, — 12. „Asien", l. „Persien.
— „ — „ — 13 og 14 „i Sultanen af Maskats Besiddelser" udgaar.
— 491, — 1, — 7 f. n. „silvrē" l. „skivrē".
— 527, — 1, — 33. **Bhaskâra** l. **Bhāskara**.
— 532, — 2, — 28 f. n. „Westcolt" l. „Westcott".
— 564, — 2, — 10 f. n. „Marindugne" l. „Marinduque".
— 671, — 2, — 17 f. n. 496 l. 506.

2det Bind.

S. 7, Sp. 2, L. 10 f. n. **Cagliari** udt. kāljari.
— 19, — 1, — 8 f. n. „i det hele" l. „i April".
— „ — „ — 7 f. n. „i April" l. „i det hele".
— 66, — 1, — 16. 1711 l. 1811.
— 97, — 1, — 6 f. n. „**Carousel**" l. „**Carousfel**".
— 98, — 2, — 13 f. n. 1,000 l. 10,000.
— 350, — 2, — 3 f. n. Siden 1880 er Hærens og Flaadens Lægecorps ikke længere fælles. Corpslæger findes kun i Hæren.
— 538, — 1, Art. **Desinfection**. I den nyere Tid er man kommen til den Overbevisning, at Dampe af Carbolsyre, Træsyre o. l. saa vel som Opløsninger af Metalsalte (undtagen Sublimat) have meget mindre Virkning som Desinfectionsmidler, end man for faa Aar siden har troet. Ligeledes har man fundet, at Klædningsstykker og Sengklæder sikrest desinficeres ved strømmende Vanddampe af 100° i særegne Desinfectionsapparater.
— 538, — 2, — 26. „bestænkes med" l. „nedlægges i".
— „ — „ — 29. „80°—95°" l. 100°—120°".
— „ — „ — 25 f. n. „destruerer" l. „destrueres".

Dette Blad bortkastes ved Indbindingen. En fuldstændig Trykfejlsliste vil følge med Værkets sidste Hæfte.

3 2044 089 221 733